

SHRIMAD RAJCHANDRA.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

જેણે આત્માને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું.

-નિર્ઘેય પ્રવચન.

સંશોધક,
મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા.

અંતિમ વચનો.

ઘણી ત્વરાથી પ્રવાસ પૂરો
કરવાનો હતો; ત્યાં વચ્ચે સહરાતું
રણ સંપ્રાપ્ત થયું. માથે ઘણો
ખોળો રહ્યો હતો તે આત્મવીર્ય
કરી જેમ અદ્વકાળે વેદી લેવાય
તેમ પ્રથટના કરતાં યગે નિકા-
ચિત ઉદયમાન થાક ગ્રહણ કર્યો.

જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા
ચતું નથી; એજ અદ્ભુત આ-
શ્ચર્ય છે. અબ્યાળાધ સ્થિરતા છે.

પ્રકૃતિ ઉદયાનુસાર કંઈક અ-
સાતા મુંઝવત્તે વેદી સાતા પ્રત્યે.

રાજકોટ,
ફાગણ વદ ૩,
શુક્ર, ૧૯૫૭.

ૐ શાંતિ:

SHRIMAD RAJCHANDRA.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

જેણે આત્માને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું.

-નિર્ણય પ્રવચન.

સંશોધક,
મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા.

આ અંગ વિષેથી કોઈ પણ વિષય,
લેખ વા વચન અનુભવિ વિના
પ્રકટ ન કરવાં, અથવા
પર્યાયાનરૂ ન કરવાં.

દ્વિતીયાવૃત્તિ:

પ્રત ૧૨૫૦;

અમદાવાદ.

રા. મનસુખલાલ રવજીભાઈ મેહતા, અવેરી બત્તર, સુમ્માઈ, એઓને માટે 'સત્યનિળય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ'—પાંચકુલા-માં સાંકળવ'દ ધરીલાલ શાહે મુદ્રિત કર્યું.

શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્રના વિચારોએ જે સુદ્ધિ સમુખ તે સ્થિર થયા છે તે સુ-
દ્ધિમાં જે કંઈ સ્ફુરણા ઉત્પન્ન કરી હોય
તે શોધકબુદ્ધિદ્વારા જાણવા જગત્ ઇચ્છે
એ સ્વાભાવિક છે. .

શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્રની વિચારશ્રેણિનો
ઇતિહાસ યથાયોગ્ય અલેખવામાં આવે,
તોજ તેઓના જીવનનો પરિચય નિર્ધારી
શકાય. આમેં થવા અર્થે તેઓના વિચાર
સમૂહને પૃથક્કરણપૂર્વક શોધવાની અગત્ય
છે. પૃથક્કરણપૂર્વક શોધવા પછી જે શો-
ધનતત્ત્વો નીકળે તેને અનુક્રમ આધારથી
વિચારશ્રેણિનો ઇતિહાસ આલેખી શકાવા
યોગ્ય છે.

અમદાવાદ,
હાતિધી પુણિમા, મનસુખલાલ.
૧૯૭૭.

[દ્વિતીયાવૃત્તિ.]

શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્રની સોળ વર્ષની વય
પહેલાંથી તે દેહોત્સર્ગપર્યંતના વિચારોનો
વર્તમાનમાં એકત્ર થયેલો સંગ્રહ અત્ર
સ્થિર થાય છે.

શ્રીમદ્જનું જીવન અંધારૂં થયેલું જો-
વાની પ્રબલ ઇચ્છા ધણા નિઃશાસુઓની
છે, તથાપિ તે ઇચ્છાને અનુરૂપ થવું
રાક્ય જણાયું નથી; કેમકે તેઓશ્રીનું
જીવન મુખ્ય કરી આશ્વતર દશાનો
વિષય છે, અને તેથી આશ્વતર દશાનું
ચિત્ર આલેખવું તે વિશેષ નહોતો તથા-
રૂપ દશા અને સામર્થ્યના ધારક મહા-
શયોનું કાર્ય છે; સામાન્ય બુદ્ધિનું નથી.

પરમાર્થપ્રવૃત્તિ પૌદ્ગલિક કારણોને
હાનિરૂપ થતી ભારો તો તે પ્રત્યક્ષ અ-
જ્ઞાન છે એમ જ્ઞાન છતાં, આ અંધ
શોધનપ્રવૃત્તિ પૌદ્ગલિક કારણોને હાનિરૂપ
નિમિત્ત થયેલ છે એવી કલ્પના રહ્યા
કરવી એ આત્મશિવિષ્ણુતા જ છે.

રાગભાવ, પ્રમાદ, મંદસ્થિતિપરામ,
સારીરિક અને માનસિક અસ્વસ્થતા
આદિ કારણો આ શોધનને વિપ્રરૂપ
પરિણત્યાં હોય અને તેથી જે શોધન-
રોપ રહ્યા હોય તે માટે ક્ષમા ઇચ્છું છું.

મુંબઈ,
આશાદ વદ ૫, એકે આત્મમર્થા.
વિ. સં. ૧૯૧૧.

[પ્રથમાવૃત્તિ]

INDIANS OF TO-DAY.

WE have already quoted a short account from the Bombay papers of Shrimad Rajohandra Ravjibhai, a living Jain reformer, who died on April 9th, 1901, in Rajkot, Kathiawar, at the premature age of 33. Shrimad had the reputation of being the only *Shataradhani* poet of India, when he was only nineteen. *Aradhana* means attention. *Shataradhana* means attention to a hundred things at a time. A poet is styled *Shataradhani*, when he stores up a hundred things in his memory,—be they verses in different languages whose words are recited to him at random, or some games such as chess, cards, &c., or any other things, and reproduces them in their proper order from memory. During the performance the strokes of a bell are counted and arithmetical problems are solved by the poet. This feat of memory power, coupled with poetic gifts,—for the *Shataradhani* poet has also to compose poetry *extempore*,—can be realised better by sight than description.

Shrimad Rajohandra was a living psychological instance of how far memory can be developed. He was considered by his admirers to be one of the greatest moral teachers of our time and country, and the enlightened portion of the Jain community regarded him as its youngest great philosopher in this *Pancham Kal* (the fifth *yuga*). He was born in Vavanya, Kathiawar, in 1867, of *Vaniku* parentage. As a boy at school he showed extraordinary powers of memory. He finished within two years the vernacular course of his studies, which generally requires six years to complete. His teachers regarded him as a prodigy of intellect and memory. At a very early age he showed a predilection for poetry. At the age of nine, he wrote small *Ramayana* and *Mahabharata* in Padya (poetry). At the age of twelve, he wrote three hundred stanzas on a clock in three days. This shows that Shrimad was a born poet. He also began to contribute to several monthly magazines and newspapers, and wrote an essay on the importance of female education. When he was thirteen he went to Rajkot to study English. At the age of fourteen or fifteen he went to Morvi, and performed an *Ashwaradhana* (in which eight things are attended to at a time) feat before a circle of friends. He then increased the *Aradhanas* from eight to twelve, and gave a public performance of the same. He gradually increased his powers of memory to such an extent that from twelve *Aradhanas* he began to perform sixteen and from sixteen fifty-two and lastly, one hundred, and thus at the age of nineteen he became a *Shataradhani* poet. He went to Bombay and gave a public performance of his *Shataradhana*, in the Framji Cowasji Institute and other places. For these wonderful feats of memory he was awarded a gold medal by the Bombay public, and was given the name of *Sakshat Saraswati* (साक्षात् सरस्वति) Mr. Malabari, the well-known social reformer, after witnessing the performance wrote in his paper, the *Indian Spectator*, a very admirable article calling Shrimad, 'a prodigy of intellect and memory.' Shortly after this, at the instance of the late Sir Charles Sargeant, the then Chief Justice of the High Court of Bombay, Dr. Peterson, Mr. Yajnik, and such other well-known citizens, a big public meeting was arranged to witness Shrimad's *Shataradhana*. The public and the Press expressed their high appreciation and admiration of the young prodigy. Sir Charles advised him to visit Europe and exhibit his powers there, but he could not do so, as he thought, he could not live in Europe as a pure Jain ought to live.

After such public recognition a sudden change seemed to come over him. At the age of twenty, he completely disappeared from the public gaze. He determined to use his powers and abilities for the instruction and enlightenment of his community and the people at large. From his very early age he was a voracious reader. He studied the six schools of religions (षट्दर्शन) and other systems of Oriental and

Western philosophy. Strange though it might seem it was a fact that a book was required to be read only once in order to be digested, and without any regular study of Sanskrit and Prakrit, he could accurately understand works in those languages and explain them to others, as only learned scholars could be expected to do. Shrinad now began to inculcate his taste for knowledge in others and soon attracted a large number of disciples, whom he guided to the proper study of the Jain philosophy. He found that the *Acharyas* (religious teachers) of the time held narrow and sectarian views, and did not appreciate the change of times. Again those who renounced the world were generally lacking in some of the good things of the world, and had some reason or other to be dissatisfied with their lot in the world. Such men could not impress their congregations by their example. He believed that if a man of wealth, and social position renounced the world, he could work real good by his example; convinced of his sincerity and disinterestedness, the people would more readily follow his guidance and profit by his preaching. Holding such views, he had believed that he had not sufficiently qualified himself to appear before the public as an ascetic and a spiritual guide, and he continued steadily a man of the world, though his inclinations were all the other way.

When he was twenty-one, he took to business and in a very short time gained the credit of being a capable jeweller. The cares of a flourishing business however, did not keep him from his favourite study of religion and philosophy. In the midst of his busy life, he was quietly extending his studies and was always found surrounded by his books. Again for some months of the year, he would leave Bombay with instructions to the members of the firm not to correspond with him, unless he wrote to them. He used to retire into the forests of Gujerat and there pass days and weeks in meditation and *yoga*. He always tried to conceal his identity and whereabouts and, in spite of that, he was often found out followed by a large number of people eager to listen to his preaching and advice.

After ten years of business life, he felt that he had accomplished the object with which he had entered business. He expressed his desire to sever his connection with it. Knowledge, possession of wealth, social position, the enjoyment of family happiness (for Shrinad had parents, one married brother, four married sisters, a wife, two sons and two daughters, all living), he was preparing to renounce the world and lead the life of an ascetic. In the meantime, in his 32nd year, his health gave way. He was treated by a number of competent medical men, and under their treatment there was a change for the better. A relapse however, followed, and after an illness of more than a year, in spite of competent medical treatment and good nursing by devoted disciples, he quietly passed away on the 9th ultimo, at Rajkot. During his long and painful illness he never uttered a sigh or a groan. He was cheerful while all others around him were despondent.

Besides scattered poems he has written several works. His *Moksha Mala* has already been published. This work is the keynote of Jainism. This, he had written at the age of seventeen. Among his unpublished works there are *Atma-Siddhi-Upaya* and *Panchastikaya*, and several essays on the *Atma* or soul. The corner-stone of the Jain religion and philosophy is the theory of Karma, in which he strongly believed. He thought of writing a convincing treatise on this theory, and a series of works on the principles taught by the Great Mahavira, but unfortunately he was prevented from doing so by his long illness. He had also solved several difficult problems of religion. After careful study of the Jain and the Buddhist literature, he had come to the conclusion that both Mahavira and Buddha were different personages, their principles were quite different and the belief of European scholars that Jainism was the offspring of Buddhism was not well founded. He said that in the Jain manuscripts of more than two thousand years old, it was clearly stated that the great Mahavira and the Great Buddha were hard religious competitors.

Shrimad had also maintained that the two chief sects of Jainism,—the Digambara and the Svetambara—were the outcome of irregular condition of the country.

The above short sketch of his life is sufficient to show that Shrimad Rajchandra was in every way a remarkable man. His mental powers were extraordinary. At the same time the moral elevation of his character was equally striking. His regard for truth, his adherence to the strictest moral principles in business, his determination to do what he believed to be right, in spite of all opposition, and his lofty ideal of duty, inspired and elevated those who came in contact with him. His exterior was not imposing, but he had a serenity and gravity all his own. On account of his vast and accurate knowledge of religions and philosophy, his wonderful powers of exposition and his lucid delivery, his discourses were listened with the utmost attention. His self-control under irritating circumstances was so complete, his persuasive powers so great, and his presence so inspiring that those who came to discuss with him in a defiant and combative frame of mind returned quite humiliated and full of admiration.

Shrimad Rajchandra deplored the present condition of India, and was always solicitous for its amelioration. His views on the social and political questions of the day were liberal. He said that there ought not to be anything like caste-distinction amongst the Jains, as those who were Jains were all ordered to lead similar life. Among all the agencies for reform, he assigned the highest place to the religious reformer, working with the purest of motives and without ostentation. He found fault with the religious teachers of the present day because they preached sectarianism, did not realise the change of the times, and often forgot their real sphere in the desire to proclaim themselves as avatars of God, and arrogated to themselves powers which they did not possess. In his later years, it was clear that he was preparing to fulfil his life's mission in that capacity. But unfortunately death intervened and the mission remained unfulfilled. Shrimad had, however, succeeded in creating a new spirit among the Jains in the Bombay Presidency. It is generally believed that had he lived long, he would have revolutionised the whole system of the present Jain religion, and would have taught the people what the Great Mahavira had actually taught. He wanted to do away with the numerous sects of the Jain religion in order to establish one common religion, founded by Mahavira. That such an useful life should have been cut short at this premature age was a distinct loss to the country.

His admirers have already collected about Rs. 11,000 to perpetuate his memory. A movement is still going on to increase the fund. It is expected that either an institution to collect old manuscripts and to publish the works of the Jain religion, which remain unpublished, in several *Bhandaras*, will be started, or a complete library of the Jain philosophy and literature will be established bearing his honoured name.

It is hoped that some one of his numerous disciples may give the public a comprehensive account of his life and work.—*The Pioneer*, 22nd May, 1901.

આજના ભારતવાસીઓ.

[અઢાલખાલના ' પાયોનિયર ' (૨૨મે ૧૯૦૧) ખત ઉપરથી.]

અમે મુંબઈના વર્તમાનપત્રોમાંથી શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સ્વછબાઇ (પ્રસિદ્ધિમાં કવિ તરીકે જાત થયેલા) એક ઉગતા જૈન સુધારક કે જે કાઠિયાવાડમાં આવેલ રાજકોટમાં ૩૩ વર્ષની અઢાલ ઉંમરે ૧૯૦૧ના એપ્રિલની નવમીએ ગત થયા તેનું હુંક વર્ણન ક્યારનું ટાંકેલ છે. જ્યારે ૧૯ વર્ષના હતા ત્યારે હિંદીના શતાવધાની કવિ તેઓ એક જ છે એવું માન શ્રીમદ્ને મળ્યું હતું. અવધાન એટલે લક્ષ; શતાવધાન એટલે એકી વખતે સો વસ્તુપર ધ્યાન આપવું તે. એક કવિ જ્યારે પોતાની સ્મરણશક્તિમાં એક સો બાબતોનો સંઘડ કરી રાખે છે ત્યારે તે શતાવધાની કહેવાય છે. આ બાબતોમાં જુદી જુદી ભાષાઓની કવિતાઓ કે જેમાંના શબ્દો આઢ્યાઅવગા ક્રમમાં ગમે તેમ કહેવામાં આવે છે, અથવા શેતરંજ પાનાં આદિ કેટલીક રમતો અને બીજી કેટલીક બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. આ અવધાન ક્રિયામાં ઘંટ વગાડવામાં આવે છે, તેના ટકારા ગણતાં ગણતાં ગણિતના ઢાખલાઓ કરી આપે છે. કવિત્વની બક્ષીસ સાચેની-કારણકે શતાવધાની કવિને પૂછેલી કવિતા તાત્કાલિક અને શીઘ્ર રીતે કરવી પડે છે, સ્મરણશક્તિનું આવી રીતે વ્યક્તિત્વ વર્ણન કરતાં કિશિએ જોયાથી જ તેનો ખરો ખ્યાલ આવી શકે છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, સ્મરણશક્તિનો કેટલો બધો વિકાસ કરી શકાય છે તેના માનસશાસ્ત્ર-દૃષ્ટિયા પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણરૂપ હતા. તેમના સ્તુતિકારો તેઓ આપણા સમય અને દેશના મહત્તમ નીતિશાસ્ત્રના ઉપદેશકોમાંના એક હતા એમ ગણતા અને જૈન સમુદાયના મુશિક્ષિન પુરૂષો તેઓને આ પંચમકાલના એક ઉજરતા મહાન શિલ્પુર તરીકે લેખતા; તેમનો જન્મ કાઠિયાવાડના વવાણિયા ગામમાં વણિકજાતિમાં ૧૮૬૭ માં થયો હતો. નાનપણમાં જ્યારે તેઓ રાજામાં જતા ત્યારે તેઓએ અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ દર્શાવી હતી. ગુજરાતી ભાષામાંના અભ્યાસક્રમ કે જે પૂરો કરવાને છ વર્ષ લાગતાં હતાં તે તેમણે બે વર્ષની અંદર પૂરો કર્યો. તેમના શિક્ષકો બુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિ વિષયે તેઓને અસાધારણ લેખતા; ઘણી જ નાની ઉંમરથી તેમને કવિતા પ્રત્યે અતુ-રાગ હતો. નવ વર્ષની વયમાં તેમણે પદ્યમાં નાના રામાયણ અને મહાભારત લખ્યાં હતાં. બાર વર્ષની વયમાં ત્રણ દિવસમાં ઘટિકાર્યત્રપર ત્રણસો વ્રત લખ્યા હતા. આ દર્શાવે છે કે શ્રીમદ્ આજન્મસિદ્ધ કવિ હતા. તેમણે કેટલાક માસિક અને જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં લખાણ લખવા માંડ્યાં હતાં, અને સ્ત્રી કેળવણીની ઉપયોગિતા ઉપર એક નિબંધ લખ્યો હતો. તેર વર્ષની ઉંમરે તેઓ ઇંગ્લિશ ભાષાનો અભ્યાસ કરવા રાજકોટ ગયા. ૧૪ કે ૧૫ વર્ષની ઉંમરે તેઓએ મોરબી જઈ મિત્રમંડળ પાસે આઠાવધાન (એકી વખતે આઠ બાબતોમાં ચિત્ત રાખવાની ક્રિયા) કર્યા. પછી આઠમાંથી બાર અવધાન કરવાની શક્તિ વધારી અને પછી તે બાર અવધાનો પ્રજા સમક્ષ કર્યા. તેઓએ ધીમે ધીમે પોતાની સ્મરણશક્તિ એટલાં બધાં પ્રમાણમાં વધારી કે બાર-પરથી સોળ અવધાન કર્યા. સોળમાંથી બાવન અવધાન કર્યા. અને અંતે સો અવધાન કર્યા. અને આવી રીતે ઓગણીસ વર્ષની ઉંમરે તેઓ શતાવધાની કવિ થયા. તેઓએ મુંબઈ જઈ પોતાની શતાવધાન કરવાની શક્તિ ફ્રાંસીઝ કાવસજી ઈન્સ્ટિટ્યુટમાં અને અન્ય સ્થળોએ પ્રજા સમુખ પાતાવી. આ આશ્ચર્યજન સ્મરણ શક્તિની ક્રિયાઓથી તેઓને પ્રજાએ એક સુવર્ણચંદ્રક (ચાંદ)

આપ્યો; અને 'સાક્ષાત્ સરસ્વતિ' નું બિરુદ આપવામાં આવ્યું. પ્રસિદ્ધ સુધારક મી. મવળા-
રીએ ઉપરોક્ત સત્તાવધાન-દ્વિયા લેઈ પોતાના પત્ર નામે 'ધી ઇન્ટિયન ઇન્સપેક્ટર' માં તે
વિષયે ઘણોજ સ્તુતિપ્રદર્શક લેખ લખ્યો; અને તેમાં શ્રીમદ્દને, 'યુદ્ધિ અને રમરણશક્તિ અદ્ભુત
રીતે ધરાવનાર'—*Prodigy of intellect and memory*—કહ્યા. આ પછી થોડાક વખતમાં
મુખ્યમંત્રી હાઈકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયમર્તિ સર ચાર્લ્સ સાર્જન્ટ, ડૉક્ટર પીટિનસન, મી. યાનિક,
અને અન્ય પ્રતિષ્ઠિત પુરોહીતો ગ્રેરણાથી શ્રીમદ્દના સત્તાવધાન લેવાને માટે એક મહાન લોક સભા
ગોલાવધાને વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. આ અસાધારણ શક્તિવાળા યુવકની સ્તુતિ અને કદર
લોકોએ અને પત્રકારોએ ઉત્તમ રીતે પ્રદર્શિત કરી. સર ચાર્લ્સે તેઓને ચુરખમાં બઈ ત્યાં પો-
તાની શક્તિઓ દર્શાવવાને બધામણ કરી; પણ તેઓ તેમ કરી શક્યા નહોં, કારણકે તેઓએ
વિચાર્યું કે, ચુરખમાં પોતે જૈનધર્મનુસાર રહી શકે નહોં.

આવી રીતે સમગ્ર પ્રજામાં પચાતિ થયા પછી તેઓના પર એકાએક નવું પરિવર્તન આવ્યું
હોય એમ જણાયું. વીસ વર્ષની વયે પ્રજાની દૃષ્ટિમાં પૂર્ણ રીતે તેઓ અદશ્ય થયા. પોતાની શક્તિ
અને બુદ્ધિગળને ઉપયોગ પોતાના સમુદાય વર્ગમાં અને વિસ્તારથી સમગ્ર લોકને શિક્ષા અને
જ્ઞાનભોધ આપવામાં કરવા માટે તેઓએ નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ઘણી નાની ઉમરથી અતિશય પ્રમા-
ણમાં વાંચનાર હતા. તેઓએ પરદર્શનની પર્યાલોચના કરી. અને તેની સાથે પૂર્વ તેમજ પશ્ચિ-
મની શીલસૂત્રીનાં દર્શનો લેયાં. જે કે આશ્ચર્યકારક લાગશે પરંતુ આ તો વાસ્તવિક સત્ય છે
કે, તેઓને પુસ્તકને પૂર્ણ રીતે ગ્રહણ કરવાને માત્ર એકજ વખત વાંચવાની જરૂર રહેતી અને
સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃતના નિયમિત અભ્યાસ વગર તેઓ તે બાળાઓમાંનાં પુસ્તકો મોટા પંડિતોની
પેઠે સમગ્ર શક્તા અને બીજાઓને સમજાવી શકતા.

તેઓએ જોયું કે, ધર્મશુદ્ધિ વર્તમાનમાં સાંપ્રદાયિક દૃષ્ટિથી સંકુચિત-હુંક મર્યાદાવાળા
વિચારો ધરાવે છે અને કાળના પરિવર્તન અનુસાર કેવી રીતે વર્તન કરવું જોઈએ તે ધ્યાનમાં
લેતાં નથી. વિશેષ, જેઓ આ સંસારનો ત્યાગ કરી ત્યાગકૃત સ્વીકારે છે તેઓમાં દેટલાક
સાંસારિક સંપત્તિઓના અભાવે તથા સંસારથી એક વા બીજા કારણથી અપેક્ષા અસંતોષને
પરિણામે તેમ કરે છે. આવા પુરૂષો પોતાના ચારિત્ર્યની અસર તેઓના સમુદાય પ્રત્યે
પાડી શકતા નથી. શ્રીમદ્દની જીવી માનીતા હતી કે, ધનવાન અને સાંસારિક સારી
સ્થિતિવાળા પુરૂષ સંસારનો ત્યાગ કરે તો પોતાના ચારિત્ર્યથી સંગીન હિત કરી શકે.
જનસમાજ તેનાં સુહૃદ્ધ અને નિઃસ્વાર્થતા સદ્ગુણોની ખાતરી થવાથી તેના કહેવા પ્રમાણે
દોરાવધામાં ઘણી જ તત્પર રહે અને તેના ઉપદેશથી લાભ મેળવતી થાય. આના વિચારો શ્રીમદ્દના
હતા. અને તેની સાથે જનસમાજ આગળ એક સાધુ અને ધાર્મિક નાથકે તરીકે રળુ થયા યોગ્ય
સ્થિતિમાં ચૂકયા નથી એમ તેઓ માનતા હતા અને તેથી જ શુદ્ધસ્વશાએ જ જીવન ગાળ-
વાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. જ્યારે તેઓના આંતરિક વિચારો સંસાર પ્રત્યે તદ્દન ઉદાસીન વર્તતા હતા.

જ્યારે શ્રીમદ્દ એકવીસ વર્ષના હતા ત્યારે તેઓએ ધંધામાં પ્રયાણ કર્યું અને ઘણા હુંક વખ-
તમાં એક સારા ઝવેરી તરીકેની નામના મેળવી. વધતા જતા વ્યાપારની ઉપાધિઓમાં પણ ધર્મ
અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં પોતાના પ્રિય અભ્યાસમાં તેઓએ ખત્રસ આપવા દીધી નહોં. પોતાના ઉદ્યોગ-
રત જીવનમાં ચૂપચીદીથી યાનટદ્ધિ કરતા હતા, તેમજ હમેશાં પુસ્તકોમાં ગુંથાયેલા રહેતા હતા.
વળી, વર્ષમાં કેટલાક મહિનાઓ તો પોતે મુખ્યમંત્રી હોડી ચાલ્યા જતા અને પોતાની પેઠીએ કંઠી
જતા કે જ્યાં સુધી પોતે લખે નહોં ત્યાં સુધી કોઈએ તેઓની સાથે પત્રવ્યવહાર પણ અસારનો

હી. ગુજરાતનાં વનોમાં તેઓ એકાન્નવાસ ગાળતા અને સાં રહી ચિંતવન અને યોગમાં દહા-
ઓ અને અદ્યાયાઓ વ્યતીત કરતા. તેઓ રખેને પોતે ઝાળખાઈ બધ અથવા પોતાના
યાતની ખખર પડી બધ તેની ધાસ્તીથી ઘણા શુભ રહેવાનો પ્રયાસ કરતા; છતાં તેઓ વારંવાર
મોળખાઈ જતા અને લોકોની મોટી સંખ્યા તેઓના ઉપદેશ અને શિક્ષાવચનો શ્રવણ કરવાની
જેઠાસાપૂર્વક તેઓની પાછળ આવતા.

વ્યાપાર કરીને દશ વર્ષ થયાં પછી તેઓને લાગ્યું કે, જે હેતુથી વ્યાપાર-ધંધામાં પ્રયાણ
યું હતું તે હેતુ પોતે પૂર્ણ કર્યો હતો તેથી વ્યાપારની સાથેના પોતાના સંબંધ નિવૃત્તવાની ઇચ્છા
ઓએ જણાવી. જ્ઞાન, ધનસંપત્તિ, સાંસારિક પદવી, કૌટુંબિક સુખ (કારણકે તેઓને હંધાત
તાતા, પિતા, એક પરિશિત બધુ, ચાર પરિશિત બહેનો, સ્ત્રી, બે પુત્રો અને બે પુત્રીઓ હતાં)
માં કરી સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ-મુનિનું જીવન ગાળવાની તેઓએ તૈયારી કરી. એટલામાં
ત્રીશમાં વર્ષની વયે તેઓની શારીરિક પ્રકૃતિ નબળી પડી. અનેક કુશળ ડૉક્ટરોની સારવાર નીચે
પ્રખવામાં આવ્યા અને એક વખત તો તેઓની પ્રકૃતિ સુધરી જવાની આશા રખાઈ. પરંતુ
આધિએ ફરીવાર દેખાવ દીધો; અને કાળેલ્યતવાળી સારવાર તથા તેઓના પ્રયત્નકોની ભાવજત
તાં એક વર્ષ કરતાં વધારે વખત ખીજાના વશ રહીને કાર્કિયાવાડના રાજકોટ શહેરમાં ગયા
તાસની નવમી તારીખે (૧૯૦૧ ના એપ્રિલ માસમાં) તેઓએ શાંતિથી દેહવિશય કર્યો.

તેઓની લાંબી અને તીવ્ર માંદગી દરમ્યાન તેઓએ કદીપણ નિશ્વાસ અથવા આતંતા
ખવી તહેાતી. જ્યારે તેઓના ખીજાનાની આસપાસના ખીજ બધાઓ બેઠકુક્ત થતાં ત્યારે
ણુ તેઓ આનંદ સમેત રહેતા.

છૂટીછવાઈ કવિતા ઉપરાંત તેઓએ કેટલાંક પુસ્તકો લખ્યાં છે. તેઓની 'મોક્ષમાળા' ક્યારની
સિદ્ધિ પામી ગઈ છે. આ ગ્રંથ જૈનધર્મની કુંચી સમાન છે. આ તેઓએ સત્તર વર્ષની વયે
રચ્યો હતો. તેઓના અગ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં 'આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર' તથા 'પર્યાસ્તિકાય' અને આ-
માના વિષય પર કેટલાક નિબંધો છે. જૈનધર્મ તથા તેના તત્ત્વજ્ઞાનનો મુખ્ય સિદ્ધાંત કર્મવાદ
કે. કર્મવાદમાં તેઓને અખંડ શ્રદ્ધા હતી. તેઓએ આ કર્મવાદ પર પ્રભાવો સાથે એક એણી
વખવાનો અને ભગવાન મહાવીરે પ્રકાશેલા સિદ્ધાંતો પર અન્યમાળા લખવાનો વિચાર હતો; પરંતુ
ભૂતિએ તેઓથી તેમ, લાંબી માંદગીના સળબે થઈ શક્યું નહીં. વળી તેઓએ ધર્મના કેટલાક કઠિન
સિદ્ધાંતો પ્રતિપાદીત કર્યા હતા. જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્ય સંભાગપૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યા પછી તેઓ
એવા નિર્ણય પર આવ્યા હતા કે, મહાવીર અને બુદ્ધ બન્ને બિન મહાન પુરૂષો હતા. તેઓના
તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો તદ્દન જુદા હતા. અને જૈનધર્મ એ બૌદ્ધધર્મની સાખા છે એવી મુરખીય
પંડિતોની જે માનીનતા હતી તે જરાજર પ્રમાણુ સહિત નથી. તેઓ કહેતા હતા કે, જૈનોના
બે હજાર વર્ષનાં પ્રાચીન હસ્ત લિખિત પુસ્તકોમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે કે, મહાન મહાવીર અને
મહાન બુદ્ધ એ ધાર્મિક પ્રતિસ્પર્ધિઓ હતા. શ્રીમદ્ આ પણુ નિશ્ચિત રીતે પ્રતિપાદિત કરતા કે,
જૈનની બે મુખ્ય સાખાઓ નામે દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર દેશની અનિયમિત રિયતિને લઇને
જન્મે પામેલ છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર દ્વેક રીતે લાક્ષણિક ચિન્હથી અંકિત પુસ્ત્ર હતા એ દર્શાવવાને તેઓના
જીવનની ઉપર દશવિધી સ્પરેખા પુરતી છે. તેઓની માનસિક શક્તિઓ અદ્ભુત રીતે ચમત્કૃતિવાળી
હતી તેમજ તેઓના ચારિત્રની નૈતિક ઉત્તિ અકિત કરાવનાર હતી. સત્ય પ્રત્યે તેઓનો આદર,
વ્યાપારમાં અત્યંત ચીવટથી નૈતિક તત્ત્વોને વળગી રહેવાનું વર્તન, ગમે તેટલી વિરક્તતા છતાં જે

અર્થે તેઓ માનતા તે કરવાની તેઓની નિશ્ચયશક્તિ અને તેઓનો કર્તવ્ય સંબંધી ઉચ્ચ આદર્શ જેઓ તેઓના સદવાસમાં આવતા તેઓનામાં પ્રેરણા કરી તેઓને ઉત્તતિની શ્રેણી પર ચઢાવતા. તેઓની બાળાકૃતિ ડીમાકવાળી ન હતી, પરંતુ આંતરિક શાન્તિ અને ગાંભીર્ય તો તેઓના જ હતાં. તેઓનું ધર્મો તથા તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી વિશાળ અને યથાસ્થિત જ્ઞાન, તેઓની સમજવવાની અદ્ભુત શક્તિ અને ઉપદેશ કરવાની તેઓની દીવ્ય પદ્ધતિ હોવાથી તેઓના ઉપદેશો પૂર્ણ 'લક્ષ્યપૂર્વક' સાંભળવામાં આવતાં હતાં. ઉચ્ચકરનાર સંનિગો હોય ત્યારે પણ તેઓનો આત્મસંયમ એટલો બધો પૂર્ણ હતો, તેઓની મધ્યસ્થ રીતે સમજવવાની શક્તિ એટલી બધી મહાન હતી અને તેઓની હાજરી એટલી બધી પ્રેરણાત્મક હતી કે, જેઓ તેઓની સાથે વાદવિવાદ કરી તેઓના ઉપર ન્યૂન મેળવવાની બુદ્ધિએ આવતા તેઓ તદ્દન તેઓથી વશ થઈને તેઓની આદરપૂર્વક સ્તુતિ કરતા જતા હતા.

હિંદની વર્તમાન દશાપર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને ખેદ થતો અને તે દૂર કરવાને હમેશાં ઇચ્છા ધરાવતા હતા. વર્તમાન સામાજિક અને રાજકીય પ્રશ્નોપરના તેઓના વિચારો ઉદાર હતા. તેઓ કહેતા કે, જૈનમાં માતિભેદ જેવું કંઈ પણ હોવું જોઈએ નહીં, કારણ કે જેટલા જૈનો છે તેઓને એક જ પ્રકારનું જીવનવર્તન રાખવાનું હોય છે. બધા સુધારકોમાં જે સુધારક પવિત્રતમ આશયથી અને દાંભિકશક્તિ વગર સુધારાનું કાર્ય કર્યા જાય છે તેઓને શ્રીમદ્ ઉચ્ચતમ પંક્તિ આપતા. વર્તમાન કાળના ધર્મશુદ્ધોની જૂઠ્ઠા એ કારણથી તેઓ માનતા હતા કે તેઓ સ્વસંપ્રદાયના મોહથી આગ્રહી ઉપદેશ કરી કાળના દેરશરનો લક્ષ્ય રાખતા નથી. પોતાને પ્રભુના અવતાર તરીકે ઠહેરડાવવાની ઇચ્છાથી પોતાનું અર્થ કર્તવ્ય વારંવાર જૂઠ્ઠી જાય છે અને જે શક્તિ પોતામાં ન હોય છતાં તેનો દાવો કરવાનો ગર્વ રાખે છે. તેઓના પાછલા વર્ષોમાં એ તો સ્પષ્ટ જણાવું હતું કે, શ્રીમદ્ પોતાના જીવનનો સદેશ ધર્મશિક્ષક તરીકે આપવાની તૈયારી કરતા હતા; પરંતુ દુર્ભાગ્યે મરણ વયમાં પડી તે સદેશ પૂર્ણ થતાં અટકી ગયો છે; છતાં મુખ્ય ઇલાકાના જૈનોમાં એક નવીન જીવન ઉત્પન્ન કરવામાં શ્રીમદ્ વિજય પામ્યા છે. સાધારણ રીતે એવું મનાય છે કે, જો તેઓ વધુ વખત જીવ્યા હોત તો હાલના જૈનમાર્ગની સંપૂર્ણ દર્શનક્રાંતિ કરી હોત અને મહાન મહાવીર જે વાસ્તવિક ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉપદેશ લોકોને શીખવ્યો હોત. જૈનોના અનેક ગઢ-ભેદો દૂર કરી મહાવીરે સ્થાપેલો એક સામાન્ય ધર્મ સ્થાપવાનો તેઓનો વિચાર હતો. આનું ઉપયોગી જીવન અપરિપક્વ વયે ઉપયોગમાં આવતું બંધ પડ્યું તેથી દેશનો યોગ્યો ગેરલાભ થયો છે.

તેઓનું નામ ચિરંજીવ રાખવાને તેઓનાં સ્તુતિપાઠકોએ આશરે રૂપિયા ૧૧,૦૦૦ ક્યારનાથ સંગ્રહીત કર્યા છે. તે જડને વધારવાની દીવ્યચાલ હજી પણ ચાલી રહી છે અને એવી આશા રખાય છે કે, જૂના હસ્ત લિખિત પુસ્તકોને એકત્ર કરી જૈનધર્મ-વિષયક પુસ્તકો કે જવાબ બંડારોમાં અપ્રકટ દશામાં પડ્યા છે તેને પ્રકટ કરનારી સંસ્થા તેઓના માનવંતા, સ્થાપવામાં આવશે. આશા રહે છે કે, તેઓના અનુયાયીઓમાંના કોઈ શ્રીમદ્ના જીવનવર્તન અને કાર્યનો સવિસ્તર અને સમગ્ર સકાય તેવો અહેવાલ પ્રજા સમક્ષ રજુ કરશે.

શ્રીમદ્ રાજયંક્ર.

વર્ષ ૧૬ માં પહેલાં.

૧.

મુખ્યમાળા.

૧. રાત્રિબ્યતીક્રમી ગઈ, પ્રભાત થયો, નિદ્રાથી મુક્ત થતા ભારનિદ્રા દાળવાનો પ્રયત્ન કરજો.
૨. બ્યતીત રાત્રિ અને ગઈ છંદગી પર દૃષ્ટિ ફેરવી જાઓ.
૩. સફળ થયેલા વખતને માટે આનંદ માનો, અને આજનો દિવસ પણ સફળ કરો. નિષ્ફળ થયેલા દિવસને માટે પશ્ચાત્તાપ કરી નિષ્ફળતા વિસ્મૃત કરો.
૪. ક્ષણ ક્ષણ જતાં અનંતકાળ બ્યતીત થયો છતાં સિદ્ધિ થઈ નહીં.
૫. સફળજન્મ એકે બનાવ તારાથી જો ન બન્યો હોય તો ફરી ફરીને ચરમા.
૬. અપ્રતિત કૃત્યો થયાં હોય તો ચરમાધને મનુ, વચન, કાયાના યોગથી તે ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે.
૭. જો તું સ્વતંત્ર હોય તો સંસાર-સમાગમે તારા આજના દિવસના નીચે પ્રમાણે ભાગ પાડ.

૧ પ્રહર—ભક્તિકર્તવ્ય.

૧ પ્રહર—ધર્મકર્તવ્ય.

૧ પ્રહર—આહારપ્રયોજન.

૧ પ્રહર—વિદ્યાપ્રયોજન.

૨ પ્રહર—નિદ્રા.

૨ પ્રહર—સંસારપ્રયોજન.

૮. જો તું ત્યાગી હોય તો ત્યાગવગરની વનિતાનું સ્વરૂપ વિચારીને સંસારભણી દષ્ટિ કરજો.
૯. જો તને ધર્મનું અસ્તિત્વ અનુકૂળ ન આવતું હોય તો નીચે કહું છું તે વિચારી જજો.

તું જે સ્થિતિ ભોગવે છે, તે શા પ્રમાણથી ?
આવતી કાલની વાત શા માટે બાણી સકતો નથી ?
તું જે છૂટે છે તે શા માટે ગળતું નથી ?
ચિત્રવિચિત્રતાનું પ્રમાણન શું છે ?

૧૦. જો તને અસ્તિત્વ પ્રમાણભૂત લાગતું હોય અને તેના જૂળતત્વની આશંકા હોય તો નીચે કહું છું. સર્વ પ્રાણીમાં સમદષ્ટિ,—
૧૧. કિંવા, કોઈ પ્રાણીને જીવિતરહિત કરવું નહીં, ગળ ઉપરાંત તેનાથી કામ લેવું નહીં.
૧૨. કિંવા સત્પુરુષો જે રસ્તે આસ્થા તે.
૧૩. જૂળતત્વમાં કંયાં બેદ નથી; માત્ર દષ્ટિમાં બેદ છે; જોમ ગણી આશય સમજી પવિત્ર ધર્મમાં પ્રવર્તન કરજો.
૧૪. તું ગમે તે ધર્મ માનતો હોય તેનો અને પક્ષપાત નથી, માત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય જો કે જે શબ્દથી સંસારમય નાશ થાય તે ભક્તિ, તે ધર્મ અને તે સદાચારને તું સેવજો.
૧૫. ગમે તેટલો પરતંત્ર હો તોપણ મનથી પવિત્રતાને વિસ્મરણ કર્યા વગર આજનો દિવસ રમણીય કરજો.
૧૬. આજે જો તું દુષ્કૃતમાં દોરાતો હો તો મરણને સ્મર.
૧૭. તારા દુઃખ સુખના ખનાવોની નોંધ આજે કોઈને દુઃખ આપવા તત્પર થાય તો સંભારી જ.
૧૮. રાજ હો કે રંક હો—ગમે તે હો, પરંતુ આ વિચાર વિચારી સદાચાર બણી આવજો કે આ કાયાના પુરૂષ યોગ વખતને માટે માત્ર સાડાત્રણ હાથ ભૂમિ માંગનાર છે.
૧૯. તું રાજ હો તો શીકર નહીં, પાણ પ્રમાદ ન કર, કારણ નીચમાં નીચ, અધમમાં અધમ, બ્યભિચારનો, ગર્ભપાતનો, નિર્વશનો, ચાંડાલનો, કસાઈનો અને વેસ્થાનો એવો કણ તું ખાય તો પછી ?
૨૦. પ્રજાનાં દુઃખ, અન્યાય, કર જોને તપાસી જઈ આજે ઝોઈ કર. તું પણ હે રાજા! કાળને ઘેર આવેલો પડ્યો છે.
૨૧. વશીક હો તો એથી અર્ધા વિચારને મનન કરી જજો.
૨૨. શ્રીમંત હો તો પૈસાના ઉપયોગને વિચારજો. રણવાનું કારણ આજે શોધીને કહેજો.
૨૩. ધાન્યાદિકમાં વ્યાપારથી થતી અસંખ્ય દિંસા સંભારી ન્યાયસંપન્ન વ્યાપારમાં આજે તારું ચિત્ત ખેંચ.
૨૪. જો તું કસાઈ હોય તો તારા જીવના સુખનો વિચાર કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૨૫. જો તું સમજણો બાગક હોય તો વિદ્યા બણી અને આજા બણી દષ્ટિ કર.
૨૬. જો તું યુવાન હોય તો ઉદય અને અસ્તયર્થ બણી દષ્ટિ કર.
૨૭. જો તું વૃદ્ધ હોય તો મોત બણી દષ્ટિ કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૨૮. જો તું સ્ત્રી હોય તો તારા પતિપ્રત્યેની ધર્મકરણીને સંભાર;—દોષ યથા હોય તેની ક્ષમા માગ અને કુટુંબ બણી દષ્ટિ કર.
૨૯. જો તું કવિ હોય તો અસંભવિત પ્રયોજાને સંભારી જઈ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૩૦. જો તું કૃષ્ણ હોય તો,—
૩૧. જો તું અમલમસ્ત હોય તો નેપોલિયન યોનાપાર્ટનું બન્ને સ્થિતિથી સ્મરણ કર.

૩૨. ગમ કાસે કોઇ કૃત્ય અપૂર્ણ રહ્યું હોય તો પૂર્ણ કરવાનો સુવિચાર કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૩૩. આજે કોઇ કૃત્યનો આરંભ કરવા ધારતો હો તો ત્રિવેદી સમય, શક્તિ અને પરિણામને વિચારી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૩૪. પગ મૂકતાં પાપ છે, જોતાં ઝેર છે, અને માથે મરણ રહ્યું છે; એ વિચારી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૩૫. અધેર કર્મ કરવામાં આજે તારે પડ્યું હોય તો રાજપુત્ર હો તોપણ ભિંશાચારી માન્ય કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો.
૩૬. ભાગ્યશાલી હોય તો તેના આનંદમાં ખીજીને ભાગ્યશાલી કરજો, પરંતુ દુર્ભાગ્યશાલી હો તો અન્યનું ધુરૂં કરતાં રોકાઇ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો.
૩૭. ધર્માચાર્ય હો તો તારા અનાચાર ભણી કટાક્ષાદિ કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો.
૩૮. અનુચર હો તો પ્રિયમાં પ્રિય એવા શરીરના નિભાવનાર તારા અધિરાજની નિમકડલાલી ધમ્મી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો.
૩૯. દુરાચારી હો તો તારી આરોગ્યતા, ભય, પરતંત્રતા, સ્થિતિ અને સુખ એને વિચારી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો.
૪૦. દુઃખી હો તો આજીવિકા (આજની) જોટલી આશા રાખી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો.
૪૧. ધર્મકરણીનો અવસ્ય વખત મેળવી આજની વ્યવહારસિદ્ધિમાં તું પ્રવેશ કરજો.
૪૨. કદાપિ પ્રથમ પ્રવેશે અનુકૂળતા ન હોય તોપણ રોજ જતા દિવસનું સ્વપ્ન વિચારી આજે ગમે સારે પણ તે પવિત્ર વસ્તુનું મનન કરજો.
૪૩. આહાર, વિચાર, નિહાર, એ સંબંધીની તારી પ્રક્રિયા તપાસી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો.
૪૪. તું કારીગર હો તો આજસો અને શક્તિના ગેરઉપયોગનો વિચાર કરી જઇ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો.
૪૫. તું ગમે તે ધર્માર્થી હો, પરંતુ આજીવિકાએ અન્યાયસંપન્ન દ્રવ્ય ઉપાજન કરીશ નહીં.
૪૬. એ સ્મૃતિ અહણ્ય કર્યા પછી શૈશ્યક્રિયાયુક્ત યષ્ઠ ભગવદ્ભક્તિમાં લીન યષ્ઠ ક્ષમાપના યાચ.
૪૬. સંસારપ્રયોજનમાં જો તું તારા હિતને અર્થે અમુક સંમુદાયનું અહિત કરી નાખતો હો તો અટકજો.
૪૮. જીવશીતે, કામીને, અનાડીને ઉત્તેજન આપતો હો તો અટકજો.
૪૯. ઝોઝામાં ઝોઝા પણ અર્ધ પ્રહર ધર્મકર્તવ્ય અને વિદ્યાસંપત્તિમાં માલ ગણજો.
૫૦. જીંદગી દુકા છે, અને જાનન લાંબી છે, માટે જાનન દુકા કર તો સુખરૂપે જીંદગી લાંબી લાગશે.
૫૧. ઓ, પુત્ર, કુટુંબ, લક્ષ્મી ક્યાદિ જ્યાં સુખ તારે ઘેર હોય તોપણ એ સુખમાં ગોણતાએ દુઃખ રહ્યું છે, એમ ગણી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૫૨. પવિત્રતાનું મૂળ સદાચાર છે.
૫૩. મન ઘુરંગી યષ્ઠ જનું જાગૃતવાને,—
૫૪. વચન સાંત, મધુર, કામળ, સત્ય અને શૈશ્ય બોલવાની સામાન્ય પ્રતિભા લઇ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો.
૫૫. કાંઈ મંગલચર્ચા અસ્તિત્વ છે, તે માટે “હું આ શું અયોગ્ય પ્રયોજન કરી આનંદ માનું છું?” એમ આજે વિચારજો.

૫૬. તારે હાથે કોઇની આશુવિકા આજે વૃદ્ધાની હોય તો,—
૫૭. આહારક્રિયામાં હવે તે પ્રવેશ કર્યો. મિતાહારી એકગર સર્વોત્તમ બાદશાહ ગણાયો.
૫૮. જો આજે દિવસે તને સુવાતું મન થાય, તો તે વખતે ઇશ્વરમકિતપરાયણ થાજે, કે સત્યાજ્ઞ નો લાભ લઈ લેજે.—
૫૯. હું સમજું છું કે એમ થયું હુઈટ છે, તોપણ અભ્યાસ સર્વનો ઉપાય છે.
૬૦. ગાથું આવતું વૈર આજે નિર્મૂળ કરામ તો ઉત્તમ, નહીં તો તેની સાવચેતી રાખજે.
૬૧. તેમ નહું વૈર વધારીશ નહીં, કારણ વૈર કરી કેટલા માણસું શુભ ભોગવતું છે? એ વિચાર તત્પરાનીઓ કરે છે.
૬૨. મહારાની—દિસાયુક્ત—વ્યાપારમાં આજે પડતું પડતું હોય તો અટકજે.
૬૩. બહોળી લક્ષ્મી મંગતાં છતાં આજે અન્યાયથી કોઇનો જીવ જતો હોય તો અટકજે.
૬૪. વખત અમૂલ્ય છે—એ વાત વિચારી આજના દિવસની ૨,૧૬,૦૦૦ વિપજનો ઉપયોગ કરજે.
૬૫. વારતવિક સુખ માત્ર વિરાગમાં છે માટે જાળભોજનીથી આજે આબ્યંતરમેદિની વધારીશ નહીં.
૬૬. નવરાસનો દિવસ હોય તો આગળ કહેલી ક્વતંતતા પ્રમાણે ચાલજે.
૬૭. કોઇ પ્રકારની નિષ્પાપી ગમ્મત કિંવા અન્ય કંઈ નિષ્પાપી સાધન આજની આનંદનીયતાને માટે શોધજે.
૬૮. સુયોગક કૃત્ય કરવામાં દોરાતું હોય તો વિચળ કરવાનો આજનો દિવસ નથી, કારણ આજ જેવો મંગળદાયક દિવસ ખોજે નથી.
૬૯. અધિકારી હો તોપણ પ્રમહિત શૂલીશ નહીં, કારણ જેતું (રાજતું) તું હુણુ ખાય છે, તે પણ પ્રજાના માનીતા નોકર છે.
૭૦. વ્યાવાહારિક પ્રયોજનમાં પણ ઉપયોગપૂર્વક વિવેકી રહેવાની સત્પ્રતિયા લઈ આજના દિવસમાં વર્તજે.
૭૧. સાથંકાળ યથા પછી વિશેષ શાન્તિ લેજે.
૭૨. આજના દિવસમાં આટલી વસ્તુને બાધ ન અણાય તોજ વારતવિક વિચક્ષણતા ગણાય.
૧ આરોગ્યતા.	૨ મહત્તા.
૩ પવિત્રતા.	૪ ક્ષરજ.
૭૩. જો આજે તારાથી કોઈ મહાનુ કામ થતું હોય તો તારા સર્વ સુખનો ભોગ પણ આપી દેજે.
૭૪. કરજ એ નીચ રજ (કરજ) છે, કરજ એ મમના હાપથી નીપજેલી વસ્તુ છે, (કરજ) કર એ રાક્ષસી રાજના જુદાથી કરને ધરાવનાર છે. એ હોય તો આજે ઉતારજે, અને નહું કરતાં અટકજે.
૭૫. દિવસ સંબંધી કૃત્યનો ગણિતભાગ હવે જોઈ જા.
૭૬. સવારે રચુતિ આપી છે, છતાં કંઈ અયોગ્ય થયું હોય તો પશ્ચાત્તાપ કર અને સિદ્ધા લે.
૭૭. કંઈ પરોપકાર, દાન, લાભ કે અન્યતું હિત કરીને આવ્યો હો તો આનંદ માની નિરાભિ-માની રહે.
૭૮. જાણતાં અજાણતાં પણ વિપરીત થયું હોય તો હવે તે માટે અટકજે.
૭૯. અવહારનો નિયમ રાખજે અને નવરાસી સંસારની નિષ્ટિતિ શોધજે.
૮૦. આજ જેવો ઉત્તમ દિવસ ભોગવ્યો, તેની તારી જીંદગી ભોગવવાને માટે તું આનંદિત થા તો જ આ.

૮૧. આજ ને પછે તું મારી કથા મનન કરે છે, તેજ તારૂં આયુષ્ય સમગ્ર સદ્ગતિમાં દોરાળે.
૮૨. સત્પુરુષ વિદૂરના કલા પ્રમાણે આજે એવું કૃત્ય કરજે કે રાત્રે સુખે સુવાય.
૮૩. આજનો દિવસ સોનેરી છે, પવિત્ર છે—કૃતકૃત્ય થવારૂપ છે, એમ સત્પુરુષોએ કહ્યું છે માટે માન્ય કર.
૮૪. જેમ બને તેમ આજના દિવસ સંબંધી, સ્વપત્નિ સંબંધી પણ વિપાસકા ઝાંઝા રહેજે. આત્મિક અને શારીરિક શક્તિની દિવ્યતાનું તે ગૂળ છે, શાનીઓનું એ અનુભવસિદ્ધ વચન છે.
૮૫. તમારું સુંઘવા જેવું નાનું બચસન પણ હોય તો આજે પૂરું કર.—(૦) નવીન બચસન કરતાં અટક.
૮૬. દેશકાલ, મિત્ર એ સધાગાનો વિચાર સર્વે મનુષ્યોએ આ પ્રમાતમાં સ્વશાન્તિ અર્થે કરવો ઉચિત છે.
૮૭. આજે કેટલા સત્પુરુષોનો સમાગમ થયો, આજે વાસ્તાવક આનંદસ્વરૂપ શું થયું? એ ચિંતનન વિરલા પુરુષો કરે છે.
૮૮. આજે તું ગમે તેવા ભયંકર પણ ઉત્તમ કૃત્યમાં તત્પર હો તો નાહિંમત યથય નહો.
૮૯. શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ, કશ્ચામય પરમેશ્વરની ભક્તિ એ આજનાં તારાં સત્કૃત્યનું જીવન છે.
૯૦. તારૂં, તારા કુટુંબનું, મિત્રનું, પુત્રનું, પત્નિનું, માતાપિતાનું ગુરુનું, વિદ્વાનનું, સત્પુરુષનું યથાશક્તિ હિત, સન્માન, વિનય, લાભનું કર્તવ્ય થનું હોય તો આજના દિવસની તે મુગ્ધ છે.
૯૧. જેને ઘેર આ દિવસ કશેય વગરનો, સ્વચ્છતાથી, શૈયનાથી, સંપથી, સંતોષથી, સૌમ્યતાથી રનેહથી, સખ્યતાથી, મુખથી જશે તેને ઘેર પવિત્રતાનો વાસ છે.
૯૨. કુશલ અને કલાગરા પુત્રો આગાવધાની ધર્મયુક્ત અનુચરો, સદ્ગુણી સુંદરી, સંપીકું કુટુંબ, સત્પુરુષ જેવી પોતાની દશા જે પુરુષની હશે તેનો આજનો દિવસ આપણે સધાગાને વંદનીય છે.
૯૩. એ સર્વે લક્ષણસંયુક્ત થવા જે પુરુષ વિચક્ષણતાથી પ્રયાત કરે છે તેનો દિવસ આપણને માનનીય છે.
૯૪. એથી પ્રતિભાવવાળું વર્તન બધાં મધી રહ્યું છે, તે ઘર આપણી કટાક્ષ દૃષ્ટિની રેખા છે.
૯૫. ભલે તારી આજીવિકા જેટલું તું પ્રાપ્ત કરતો હો, પરંતુ નિરૂપાધિભય હોય તો ઉપાધિભય પેશું રાજસુખ ઇચ્છી તારો આજનો દિવસ અપવિત્ર કરીશ નહો.
૯૬. કોઇએ તને કહ્યું કયન કહ્યું હોય તે વખતમાં સદનશીલતા—નિરૂપયોગી પણ.
૯૭. દિવસની બૂલને માટે રાત્રે હસજે, પરંતુ તેવું હસવું ફરીથી ન થાય તે લક્ષમાં રાખજે.
૯૮. આજે કંઈ બુદ્ધિપ્રભાવ વધાર્યો હોય, આત્મિક શક્તિ ઉજાગી હોય, પવિત્ર કૃત્યની દૃઢિ હોય, તો તે,—
૯૯. અયોગ્ય રીતે આજે તારી કોઇ શક્તિનો ઉપયોગ કરીશ નહો—મર્યાદાપનથી કરવો તો પાપભીરુ રહેજે.
૧૦૦. સરળતા એ ધર્મનું બીજસ્વરૂપ છે. પ્રણાએ કરી સરળતા સેવાઇ હોય તો આજનો સર્વોત્તમ છે.
૧૦૧. બાઇ, રાજપત્નિ હો કે દિનજનપત્નિ હો, પરંતુ મને તેની કંઈ દરકાર નથી. મર્યાદાથી વર્તન મેંતો શું પણ પવિત્ર શાનીઓએ પ્રશંસી છે.
૧૦૨. સદ્ગુણથી કરીને જો તમારા ઉપર જંગતનો પ્રશસ્ત મોહ હશે તો હે બાઇ! તમને વંદન કહી છું.
૧૦૩. બદ્ધમાન, નપ્રભાવ, વિશુદ્ધ અંતઃકરુણથી પરમાત્માના ગુણમંજરી ચિંતનન—

- પ્રીતન, પૂન્ય-અર્ચા એ જ્ઞાનીપુરોએ વખાણ્યાં છે, માટે આજનો દિવસ શોભોવોજો.
૦૪. સત્શીલવાન સુખી છે, દુરાચારી દુઃખી છે; એ વાત ને માન્ય ન હોય તો અંધારથી તેને લક્ષ રાખી તે વાત વિચારી જુઓ.
૦૫. આ સપ્તગાનો સહેલો ઉપાય આજે કહી દઉં છું કે દોષને ઓળખી દોષને ટાળવા.
- ૧૦૬.
- ૧૦૭.
૧૦૮. લાંબી દૂંધી કે અનુક્રમ ગમે તે રવરૂપે આ મારી દહેલી, પવિત્રતાનાં પુષ્પોથી છવાયલી માળા પ્રભાતના વખતમાં, સાવંકાળે અને અન્ય અનુકૂળ નિઃશ્ચિત્તે વિચારવાથી મંગલદાયક થશે. વિરોધ શું કહું?

૨ કાળ કોઇને નહિ મૂકે,

[હરિગીત.]

‘મોતીતણી માળા ગળામાં મૂક્યવંતી મલકતી,
હીરા તણા રુખ હારથી બહુ કંઠકાંતિ ઝળકતી,
આબૂણોથી ઓપતા બાગ્યા મરણને જોઇને,
જન જાણીએ મન માર્ગીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૧.

મણિમય મુગટ માથે ધરીને કણું કુંડળ નાંખતા,
કાંચન કડાં કરમાં ધરી કરીએ કચારા ન રાખતા;
પંજમાં પડયા પૃથ્વીપતિ એ ભાન જૂતળ જોઇને,
જન જાણીએ મન માર્ગીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૨.

દશ આંગળીમાં માંગલિક મુદ્રાજડિત માણિમયી,
જે પરમ પ્રેમે પેરતા પોંચી કળા બારીકથો;
એ વેઠ વીંટી સર્વ છોડી આલિયા મુંખ જોઇને,
જન જાણીએ મન માર્ગીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૩.

મુઝ વાંકડી કરી દાંકડા થઇ લીંબુ ધરતા તે પર,
કાપેલ રાખી કાતરા હર કોઇનાં હૈમાં હરે;
એ સાંકડીમાં આલિયા છટક્યા તણ સહુ સોઇને,
જન જાણીએ મન માર્ગીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૪.

છા ખંડના અધિરાજ જે ચડે કરીને નિપજ્યા,
સદાંડમાં જળવાન થઇને જૂપ ભારે ઉપજ્યા;
એ ચતુર ચઢી આલિયા હોતા નહોતા હોઇને,
જન જાણીએ મન માર્ગીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૫.

જે રાજનીતિનિપુણતામાં ન્યાયવંતા નીવડ્યા,
અવંજાં ક્યેં જોના બધા સંવળા સદા પાસા પડ્યા;
એ બાગ્યચાળી બાગિચા તે ખટખટા સૌ જોઇને,
જન જાણીએ મન માર્ગીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૬.

તરવાર બહાદુર ટેક ધારી પૂર્ણતામાં પેખિયા,
હાથી હજી હાથે કરી એ કુશરી સમ દેખિયા;
એવા બલા બડવીર તે અતે રહેલા રાખને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કાઢને.

૩.

[કવિત.]

સાક્ષી સુખદ હોય, માનતણે મદ હોય,
ખમા ખમા ખુદ હોય તે તે કશા કામનું ?
જીવાનીનું જોર હોય, એશનો અંકાર હોય,
દોષતનો દોર હોય, એ તે સુખ નામનું;
વનિતા વિવાસ હોય, પ્રેમતા પ્રકાશ હોય.
દક્ષ જેવા દાસ હોય, હોય સુખ ધામનું;
વદે રાયચંદ એમ, સંદર્ભને ધાર્યાવિના;
જાણી શેજ સુખ એતો, એ એ જ બદામનું !
મોહ માન મોડવાને, ફેલપણું ફેડવાને,
જાળદંદ તોડવાને, હેતે નિજ હાથથી;
કુમતિને કાપવાને, સુમતિને સ્થાપવાને,
મમત્વને માપવાને, સકળ સિદ્ધાંતથી;
મહા મોક્ષ માણવાને, જગદીશ જાણવાને,
અજન્મતા આણવાને, વળી બલી બાતથી;
અલૌકિક અનુપમ, સુખ અનુભવવાને,
ધર્મ ધારણાને ધરો, ખરે ખરી ખાંતથી.
દિનકર વિના જેવો, દિનનો દેખાવ દીસે,
શશિ વિના જેવી રીતે, શર્વરી સુહાસ છે;
પ્રજાપતિ વિના જેવી, પ્રજા પુરતણી પેખો.
સુરસ વિનાની જેવી, કવિતા કહાય છે;
સલ્લિલ વિહીન જેવી, સરીતાની શોભા અને,
ભર્તાર વિહીન જેવી, ભામિની ભળાય છે;
વદે રાયચંદ વીર, સંદર્ભને ધાર્યા વિના,
માનવી મહાન તેમ, કુકર્મિ કળાય છે.
આતુરો ઓપેથી આહી ચિંતામણી ચિત્ત ગણે,
પંડિતો પ્રમાણે છે પારસમણી પ્રેમથી;
કવિયો કલ્યાણકારી, કલ્પતરુ કયે જોને,
સુધાનો સાગર કયે, સાધુ ગુભ શ્લેષથી;
આત્મના ઉદ્ધારને, ઉમંગથી અનુસરો જો,
નિર્ભય થવાને કાજો, નમો નીતિનેમથી;
વદે રાયચંદ વીર, એવું ધર્મરૂપ જાણી,
“ધર્મરૂપિ ધ્યાન ધરો, વિજયો ન વેંમથી.”

૧.

૨.

૪.

૪.

૧. અમતાથી ચાલતાં પ્રાણજૂતની હિંસા યામ. (તેથી) પાપ કર્મ બાધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત યામ.
૨. અમતાથી ઉભા રહેતાં પ્રાણજૂતની હિંસા યામ. (તેથી) પાપકર્મ બાધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત યામ.
૩. અમતાથી સચન કરતાં પ્રાણજૂતની હિંસા યામ. (તેથી) પાપકર્મ બાધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત યામ.
૪. અમતાથી આહાર લેતાં પ્રાણજૂતની હિંસા યામ. (તેથી) પાપકર્મ બાધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત યામ.
૫. અમતાથી બોલતાં પ્રાણજૂતની હિંસા યામ. (તેથી) પાપકર્મ બાધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત યામ.
૬. કેમ આત્મે ? કેમ ઉભો રહે ? કેમ બેસે ? કેમ સચન કરે ? કેમ આહાર લે ? કેમ બોલે ? તો પાપકર્મ ન બાધે ?
૭. યત્નાથી આત્મે; યત્નાથી ઉભો રહે; યત્નાથી બેસે; યત્નાથી સચન કરે; યત્નાથી આહાર લે; યત્નાથી બોલે; તો પાપકર્મ ન બાધે.
૮. સર્વ જીવને પોતાના આત્મા સમાન લેખે; મન વચન કાયાથી સમ્યક્ પ્રકારે સર્વ જીવને જીએ, પ્રીતિ આશ્રવથી આત્માને દમે તો પાપકર્મ ન બાધે.
૯. તેમાં પ્રથમ સ્થાનમાં મહાવીરદેવે સર્વ આત્માથી સંયમરૂપ, નિપુણ અહિંસાદેખીને ઉપદેશી.
૧૦. જગતમાં જેટલાં ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણીઓ છે તેને, બળજીવાં—અબળજીવાં હણવાં નહીં, તેમ જ હણાવવાં નહીં.
૧૧. સર્વ જીવો જીવિતને ઇચ્છે છે, મરણને ઇચ્છતા નથી; એ કારણથી પ્રાણીનો ભયંકર વધ નિર્જીયે તજવો.
૧૨. પોતાને માટે ક્રોધથી કે ભયથી પ્રાણીઓને કષ્ટ યામ તેનું અસલ બોલવું નહીં, તેમજ બોલાવવું નહીં.
૧૩. મૃણાવાદને સર્વ સત્યુચ્ચોએ નિરોધો છે,—પ્રાણીને તે અવિશ્વાસ ઉપગમે છે તે માટે તેનો ત્યાગ કરવો.
૧૪. સચિત્ત કે અચિત્ત-યોગે કે ધણે, તે એટલા સુધી કે, દંતશોધન માટે એક સળી જેટલો પ-રિગ્રહ, તે પણ પામ્યા વિના લેવો નહીં.
૧૫. પોતે અપામ્યું લેવું નહીં, તેમ બીજા પાસે લેજરાવવું નહીં; તેમજ અન્ય લેનારને રડું કપું એમ કહેવું નહીં:—

—જે સંચિત્ત પ્રશ્નો છે તે એમ કરે છે.

૧૬. મહા રૌદ્ર એવું અજાણ્યમ, પ્રમાદને રહેવાડું સ્થળ, ચારિત્રનો નાશ કરનાર, તે આ જગતમાં મુનિ આચરે નહીં,
૧૭. અધર્મનું મૂળ, મહા દોષની જન્મભૂમિકા એવા જેથેનના આલાપપ્રલાપ તેના નિર્જીયે લાગ કરવો.
૧૮. સિંધાલુણ, મીઠું, તેલ, ઘી, ગોળ, એ વગેરે આહારક પદાર્થો ચાલજીવના વચનમાં પ્રીતિવાળા જે મુનિઓ તે, રાત્રિવાસ રાખે નહીં.
૧૯. લોભથી તણવો પણ સ્પર્શ કરવો નહીં; જે કંઈ પદાર્થ રાત્રિવાસ રાખવા ઇચ્છે તે, મુનિ પણ મુદ્દરૂપ.

૨૦. જે વસ્ત્ર, પાત્ર, કામળા, રત્નેહરણુ છે, તે પણ, સંયમની રક્ષા માટે યદન સારું ધારણ કરે, નહીંતો ત્યાગે.
૨૧. સંયમની રક્ષા અર્થે રાખવાં પડે છે તેને પરિગ્રહ ન કરેવો, એમ જણાવના રક્ષાપાળ જ્ઞાતપુત્રે કર્યું છે; પણ મર્જાને પરિગ્રહ કરેવો, એમ પૂર્વમહર્ષિયો કરે છે.
૨૨. તત્ત્વજ્ઞાનને પામેલાં મનુષ્યો જણાવના રક્ષણને માટે યદન તેટલો પરિગ્રહ માત્ર રાખે, બાકી પોતાના દેહમાં મમત્વ આચરે નહીં. (આ દેહ માટે નથી, એ ઉપયોગમાં જ રહે.)
૨૩. નિરંતર તપશ્ચર્યા, આશ્રય !—જેને સર્વ સર્વજ્ઞ વખાણ્યો એવો સંયમ તેને અવિરોધક ઉપ-જીવનરૂપ એક વખતનો આહાર લેવો.
૨૪. ત્રસ અને સ્થાવર હોવો,—સ્થૂણ તેમ સૂર્ય જાનિના,—રાત્રિએ દેખાતા નથી માટે, તે વેળા આહાર કેમ કરે ?
૨૫. પાણી અને બીજાં આશ્નિ પ્રાણીઓ પૃથ્વીએ પડવા હોય ત્યાંથી ચાલવું તે, દિનને વિષે નિષે-ધ્યું છે; તો રાત્રિએ તો લિક્ષાએ છાંયેથી જઈ શકે ?
૨૬. એ હિંસાદિક દોષો દેખીને જ્ઞાતપુત્ર લગવાને એમ ઉપદેશ્યું કે સર્વ પ્રકારનાં આહાર રાત્રિએ નિષેધો ભોગવે નહીં.
૨૭. પૃથ્વીદાયની હિંસા મનથી, વચનથી અને કાયાથી મુસમાધિવાળા સાધુઓ કરે નહીં, 'કરાવે નહીં', કરનાં અનુમોદન આપે નહીં.
૨૮. પૃથ્વીદાયની હિંસા કરતાં તેને આશ્રયે રહેલાં અશ્તુગમ્ય અને અચ્છુગમ્ય એવાં વિવિધ ત્રસ પ્રાણીઓ હણાય,—
૨૯. તે માટે એમ જાણીને, દુર્ગતિને વધારનાર એ પૃથ્વીદાયના સમારંભરૂપ દોષને આયુષ્ય-પર્ણે ત્યાગવો.
૩૦. જળદાયની મન, વચન અને કાયાથી મુસમાધિવાળા સાધુઓ હિંસા કરે નહીં, કરાવે નહીં, કરનારને અનુમોદન આપે નહીં.
૩૧. જળદાયની હિંસા કરનાં તેને આશ્રયે રહેલાં અશ્તુગમ્ય અને અચ્છુગમ્ય એવાં ત્રસ જાનિનાં વિવિધ પ્રાણીઓની હિંસા થાય,—
૩૨. તે માટે, એવું જાણીને, જળદાયનો સમારંભ દુર્ગતિને વધારનાર દોષ છે તેથી, આયુષ્ય-પર્ણે ત્યાગવો.
૩૩. મુનિ અમિત્રાંયને ધરે નહીં; સર્વ યજ્ઞી ભયંકર એવું એ જીવને હણવામાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર છે.
૩૪. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તરી, ખુણાની, નીચી, દક્ષિણ અને ઉત્તર—એ સર્વ દિશામાં રહેલા હોવાને અમિ ભયંકર છે.
૩૫. પ્રાણીનો ઘાત કરવામાં અમિ એવો છે, એમ સદેહ રૂઢિત માનો, અને એમ છે તેથી, દીવા માટે કે તાપત્ર માટે સંયમિ અમિ સંગ્રામે નહીં.
૩૬. તે કારણથી દુર્ગતિ દોષને વધારનાર એવો અશિસમારંભ આયુષ્યપર્ણે મુનિ કરે નહીં.
૩૭. પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા (એમ અનુભવ કરીને) સર્વ સંયમી રહે. અનાની (સંયમમાં) શું કરે, કે જો તે કલ્યાણ કે પાપ જાણતો નથી ?
૩૮. શ્રવણ કરીને કલ્યાણને જાણવું જોઈએ, પાપને જાણવું જોઈએ; જન્મને શ્રવણ કરીને જાણ્યા પછી જો શ્રેય હોય, તે સમાચરવું જોઈએ.
૩૯. જે હવે એટલે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ જાણતો નથી; અહવ એટલે જે જડનું સ્વરૂપ જાણતો નથી, કે તે બન્નેનાં તત્ત્વને જાણતો નથી તે સારું સંયમની વાન છાંયે જાણે ?

૪૦. જે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ જાણે, જે બળનું સ્વરૂપ જાણે; નેમજ ને બળનેનું સ્વરૂપ જાણે; ને સાધુ સંયમનું સ્વરૂપ જાણે.
૪૧. જ્યારે હવે અને અહવે એ બન્નેને જાણે, ત્યારે સર્વ હવની બાધ પ્રકારે ગતિ—આગતિને જાણે.
૪૨. જ્યારે સર્વ હવની બાધ પ્રકારે ગતિ—આગતિને જાણે, ત્યારેજ પુત્ર્ય, પાપ અને બધું મોક્ષને જાણે.
૪૩. જ્યારે પુત્ર્ય, પાપ, બધું અને મોક્ષને જાણે ત્યારે, મનુષ્ય સંબંધી અને દેવ સંબંધી ભોગની ઇચ્છાથી નિરત થાય.
૪૪. જ્યારે દેવ અને માનવ સંબંધી ભોગથી નિરત થાય ત્યારે સર્વ પ્રકારના બાધ અને અવ્યંતર સંયોગને ત્યાગ કરી રહે.
૪૫. જ્યારે બાધાવ્યંતર સંયોગનો ત્યાગ કરે ત્યારે, દ્રવ્ય-ભાવ મુંડ થઈને મુનિની દિક્ષા લે.
૪૬. જ્યારે મુંડ થઈને મુનિની દિક્ષા લે ત્યારે કૃષ્ટ સંવરની પ્રાપ્તિ કરે; અને ઉત્તમ ધર્મનો અનુભવ કરે.
૪૭. જ્યારે કૃષ્ટ સંવરની પ્રાપ્તિ કરે અને ઉત્તમ ધર્મમય થાય ત્યારે કર્મરૂપ રજ, અગ્રોધિ, કલુષ એ રૂપે હવને મસિન કરી રહી છે તેને ખંખેરે.
૪૮. અગ્રોધિ કલુષની કિપળ થયેલી કર્મરજને ખંખેરે ત્યારે, સર્વ જ્ઞાની થાય અને સમ્યક્-દર્શનવાળો થાય.
૪૯. જ્યારે સર્વ જ્ઞાન અને સર્વ દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે, નિરાગી થઈને તે કેવલી લોકાલ-લોકાલનું સ્વરૂપ જાણે.
૫૦. નિરાગી થઈને કેવલી જ્યારે લોકાલોક્નું સ્વરૂપ જાણે ત્યારે, પછી મન, વચન, કાયાના યોગને નિરુધીને શૈલેસી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય.
૫૧. જ્યારે યોગને નિરુધીને શૈલેસી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી નિરંજન થઈને સિદ્ધિ પ્રાપ્તે જાય.

૫.

ઉપયોગ ત્યાં ધર્મ છે.

મહાવીર દેવને નમસ્કાર.

૧ હેવદનો નિર્ણય થવો જોઈએ.

૨ સર્વ પ્રકારનો નિર્ણય તત્ત્વજ્ઞાનમાં છે?

૩ આહાર, વિહાર, નિદ્રારની નિયમિતતા.

૪ અર્થની સિદ્ધિ.

આર્થ—હવન.

ઉત્તમ પુરુષોએ આચરણ હવું છે.

[અંગત.

૬.

નિત્ય—સ્મૃતિ,

૧. જે મહાશય માટે હું જન્મ્યો છે, તે મહાશયનું અનુપ્રેક્ષણ કર.

૨. ધ્યાન ધરી જા, સમાધિસ્થ થા.

૩. વ્યવહાર કાંમને વિચારી જા; જેનો પ્રમાદ થયો છે તે માટે હવે પ્રમાદ ન થાય તેમ કર; જેમાં સાહસ થયું હોય, તેમાંથી હવે તેવું ન થાય, તેવો બોધ લે.
૪. દૃઢચેતી છો, તેવો રહે.
૫. ક્રોધ પશુ અસ્થ જીવ તારી સ્મૃતિમાંથી જતી નથી, એ મહાકેસી છો.
૬. લોપાઈશ નહીં.
૭. મહાગભિર થા.
૮. ક્રમ્યક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વિચારી જા.
૯. યથાર્થ કર.
૧૦. કાર્યસિદ્ધિ કરીને આપ્યો જા. [અંગત.

૭.

વચનામૃત.

૧. આનો અખંડ સિદ્ધાંત માનજો કે સચોટ, વિશેષ, સુખ, દુઃખ, ખેદ, આનંદ, અણુરાગ, અનુરાગ ક્યાદિ ચેત્ર કોઈ વ્યવસ્થિત કારણને લઈને રહ્યાં છે.
૨. એકાંત ભાવી કે એકાંત ન્યાયદોષને સન્માન ન આપજો.
૩. કોઈનો પણ સમાગમ કરવો ચોખ્ખો નથી છતાં જ્યાં સુધી તેવી દશા ન થાય ત્યાં સુધી સમુચિતનો સમાગમ અવશ્ય સેવવો ઘટે છે.
૪. ક્રોધને અંતઃકરણ આપશે નહીં, આપો તેનાથી શિન્નતા રાખજો નહીં; શિન્નતા રાખો ત્યાં અંતઃકરણ આપ્યું તે ન આપ્યા સમાન છે.
૫. એક ભોગ ભોગવે છે છતાં કર્મની શુદ્ધિ નથી કરતો, અને એક ભોગ નથી ભોગવતો છતાં કર્મની શુદ્ધિ કરે છે; એ આશ્ચર્યકારક પણ સમજ્યા ચોખ્ખો જ્ઞાન છે.
૬. ચોગાનુચેત્રે બનેલું કૃત્ય બહુ સિદ્ધિને આપે છે.
૭. આપણે જેનાથી પટંતર પામ્યા તેને સર્વસ્વ અર્પણ કરતાં અટકશો નહીં.
૮. લોકાપવાદ સહન કરવા કે જેથી તે જ લોકો પોતે કરેલા અપવાદનો પુનઃ પશ્ચાત્તાપ કરે.
૯. હનનદા ઉપદેશવચનો સાંભળવા કરતાં તેમાંનાં ચોક્કસ વચનો પણ વિચારવાં તે વિશેષ કામ્યાણકારી છે.
૧૦. નિયમથી કરેલું કામ ત્વરાથી થાય છે, ધારેલી સિદ્ધિ આપે છે; આનંદના કારણરૂપ થઈ પડે છે.
૧૧. જ્ઞાનીઓએ એકત્ર કરેલા અદ્વૈત નિધિના ઉપભોગી થાઓ.
૧૨. જ્ઞાનનિમાં જેટલું માયાકપટ છે તેટલું ભોગપણું પણ છે.
૧૩. પંડન કરવા કરતાં મનન કરવા લાણી બહુ લક્ષ આપને.
૧૪. મહાપુરુષનાં આચરણ જોવા કરતાં તેવું અંતઃકરણ જેવું એ વધારે પરીક્ષા છે.
૧૫. વચનસમશતી પુનઃ પુનઃ રમણમાં રાખો.
૧૬. મહામા થયું હોય તો ઉપકારશુદ્ધિ રાખો, સમુચિતના સમાગમમાં રહો, આહાર, વિદ્યાદિમાં અવુચ્છ અને નિયમિત રહો; સન્યાસજનું મનન કરો; ઉચ્ચ શ્રેણિમાં લક્ષ રાખો.
૧૭. એ એકે ન હોય તો સમજીને આનંદ રાખનાં શીખો.
૧૮. વર્તનમાં આલસ્ય થાઓ, સમ્યકમાં યુક્ત થાઓ, જ્ઞાનમાં શ્રદ્ધ થાઓ.
૧૯. રાગ કરવો નહીં, કરવો નો સમુચિત પર કરવો; દ્રેષ કરવો નહીં, કરવો તો કુમીલ પર કરવો.
૨૦. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર, અને અનંત વીર્યથી અબેદ જોવા આમાનો એક પગ પણ વિચાર કરો.

૨૧. મનને વશ કર્યું તેણે જગતને વશ કર્યું.
૨૨. આ સંસારને શું કરવો ? અનંત વાર થયેલી માને આજે સ્તીરૂપે ભોગવીએ છીએ.
૨૩. નિર્મથના ધારણુ દરતાં પહેલાં પૂર્ણ વિચાર કરજે; એ લઇને ખામી આણુવા દરતાં અપારંબી થજે.
૨૪. સમર્થ પુરુષો દેશાણુનું સ્વરૂપ પોષારી પોષારીને કરી ગયા; પણ કોઈ વિરક્તને જ તે વધાર્ય સમજાયું.
૨૫. સ્ત્રીના સ્વરૂપ પર મોહ થતો અટકાવવાને વગર તથાણું તેનું રૂપ વારંવાર ચિંતવવા યોગ્ય છે.
૨૬. કુપાત્ર પણુ સત્પુરુષના મુકિલા હસતી પાત્ર થાય છે. જેમ જાણથી શુદ્ધ થયેલો સોમક શરીરને નિરાગી કરે છે.
૨૭. આત્માનું સત્ત્વસ્વરૂપ એક શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદમય છે, છતાં બ્રાંનિથી ભિન્ન લાગેછે. જેમ ગ્રાંસી આંખે દેશથી ચંદ્ર એ દેખાય છે.
૨૮. વધાર્ય વચન મહુવામાં દંભ રાખશો નહીં, કે આપનારનો ઉપકાર યોગ્યવશો નહીં.
૨૯. અમે બહુ વિચાર કરીને આ મુગનત્વ શોધ્યું છે કે-“ મુખ અમદાર જ સદિનઃ લશમાં નથી.”
૩૦. રડાવીને પણુ બન્ધ્યાના હાથમાં રહેલો સોમક લઈ લેવો.
૩૧. નિર્મળ અતઃકરણથી આત્માનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે.
૩૨. જ્યાં ‘હું’ માને છે ત્યાં ‘તું’ નથી, જ્યાં ‘તું’ માને છે ત્યાં ‘હું’ નથી.
૩૩. હે શ્વ ! હવે ભોળથી શાંત થા, શાંત. વિચાર તો ખસે કે એમાં કશું મુખ્ય છે !
૩૪. બહુ દંટાળીને સંસારમાં રહીશ નહીં.
૩૫. સજ્ઞાન અને સરજીળને સાથે દોરજે.
૩૬. એકથી મૈત્રી કરીશ નહીં, કરતો આખા જગતથી કરજે.
૩૭. મહા સૌંદર્યથી લેરેલી દેવાંગનાના ક્રોડા વિદ્યાસ નિરીક્ષણુ કરતા છતાં જેના અતઃકરણમાં કામથી વિશેષ વિશેષ વિરાગ પડે છે તેને ધન્ય છે.
૩૮. તેને ત્રિકાળ નમસ્કાર છે.
૩૯. ભોગના વખતમાં યોગ સાંભરે એ હજીકર્મિતું લક્ષણુ છે.
૪૦. આટલું હોય તો હું મોક્ષની ઈચ્છા કરતો નથી; આખી સૃષ્ટિ સન્દર્શિતને મેલે, નિયમિત આણુધ્ય, નિરાગી શરીર, અચળ પ્રેમી પ્રેમદા, આર્જાંકિત અનુચર, કુળદીપક પુત્ર, શ્વન-પર્યંત બાહ્યાવસ્થા, આનન્દતત્ત્વ ચિંતવના.
૪૧. એમ કોઈ કાળે થવાનું નથી, માટે હું તો મોક્ષને જ હાથું છું.
૪૨. સદ્ધિ સર્વ અર્પેશાએ અમર થશે !
૪૩. શુદ્ધ નિર્જનાવસ્થાને હું બહુ માન્ય કરું છું.
૪૪. સદ્ધિકીલામાં શાંતભાવથી તપશ્ચર્યા કરવી એ પણ ઉત્તમ છે.
૪૫. યોગાંનિક ક્યન ક્યનાર જાની ન હતી શકાય.
૪૬. શુદ્ધ અતઃકરણુ વિના મારાં ક્યનોને કોણુ દાદ આપશે ?
૪૭. જાતપુત્ર ભગવાનના ક્યનની જ બાંધદારી છે.
૪૮. દેવ દેવીની તુલ્યમાનવાને શું કરીશું ? જગતની તુલ્યમાનવાને શું કરીશું ? તુલ્યમાનતા સપુરુષની હજી.
૪૯. હું સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા છું.
૫૦. એમ સમજે કે તમે તમારા આત્માના હિત માટે પ્રવર્તવાની અભિલાષા રાખતા છતાં એથી નિરાશા પ્રાપ્ત થઈ તો તે પણ તમારું આત્મહિત જ છે.
૫૧. તમારા શુભ-વિચારમાં પાર પડે; નહીં તો, ચિદ્ર ચિત્તથી પાર પડ્યા છે એમ સમજો.

૫૨. જ્ઞાનીઓ અંતરંગ ખેદ અને હર્ષથી રહિત હોય છે.
૫૩. ત્યાંસુધી તે તત્ત્વની પ્રાપ્તિ નહીં થાય ત્યાંસુધી મોક્ષની તત્પરતા ચળશે નહીં.
૫૪. સંસારરૂપી કુટુંબને ઘેર આપણો આત્મા પરણ્યા દાખલ છે.
૫૫. એજ ભાગ્યશાળી, જે દુર્ભાગ્યશાસ્ત્રીની દયા ખાય છે.
૫૬. શુભ ક્રમ એ શુભ ભાવનું નિમિત્ત મહર્ષિઓ કહે છે.
૫૭. સ્થિર ચિત્ત કરીને ધર્મ અને શુદ્ધ ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે.
૫૮. પરિગ્રહની મૂર્છા પાપનું મૂળ છે.
૫૯. જે કૃત્ય કરવા વખતે આમોહસંયુક્ત ખેદમાં હો, અને પરિણામે પણ પસ્તાઓ હો, તો તે કૃત્યને પૂર્વકર્મનો દોષ જ્ઞાનીઓ કહે છે.
૬૦. જગત્સરત અને જનક વિદ્વેહીની દશા અને પ્રાપ્ત થાઓ.
૬૧. સંયુક્તના અંતઃકરણે આચર્યો, ક્રિયા ક્ષોભ તે ધર્મ.
૬૨. અંતરંગ મોહચથી જેની ગદ તે પરમાત્મા છે.
૬૩. મન લાઇને ઉક્લાસિત પરિણામે ભાંગશે નહીં.
૬૪. એક નિષ્ઠાએ જ્ઞાનીની આત્મા આરાધનાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.
૬૫. ક્રિયા એ દર્મ, ઉપયોગ એ ધર્મ, પરિણામ એ બંધ, ભક્ત એ મિથ્યાત્વ, શોધને સંભારવો નહીં; આ ઉત્તમ વસ્તુ જ્ઞાનીએ અને આપી.
૬૬. જગત્ જેમ છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ ભુઓ.
૬૭. શ્રીગૌતમને ચાર વેદ પડન કરેલા જેવાને શ્રીમત્ મહાવીર સ્વામીએ સમ્યક્નેત્ર આપ્યાં હતાં.
૬૮. ભગવતીમાં કહેલી પુદ્ગલ નામના પરિમાણકની કથા તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું કહેવું સુંદર રહસ્ય છે.
૬૯. વીરનાં કહેલાં શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનેરી વચનો છૂટક છૂટક અને શુભ છે.
૭૦. સમ્યક્નેત્ર પામીને તમે ગમે તે ધર્મશાસ્ત્ર વિચારો તોપણ આત્મહિન પ્રાપ્ત થશે.
૭૧. કુદરત, આ તારો પ્રયત્ન અન્યાય છે કે, મારી ધારેલી નીનિએ મારો કાલ બચીત કરાવતી નથી ! (કુદરત તે પૂર્વકર્મ).
૭૨. માણસ પરમેશ્વર છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે.
૭૩. ઉત્તરાધ્યાયન નામનું જૈનસૂત્ર તત્ત્વદષ્ટિએ પુનઃ પુનઃ અવલોકો.
૭૪. ઇવનાં મરાય તો ફરી મરવું ન પડે. એવું મરણ દખ્ખવા મોગ છે.
૭૫. કૃત્તિના જેવો એક મહા દોષ અને લાગનો નથી.
૭૬. જગત્માં માન ન હોત તો અહીં જ મોક્ષ હોત !
૭૭. વસ્તુને વસ્તુગતે ભુઓ.
૭૮. ધર્મનું મૂળ વિ.૦ છે.
૭૯. તેનું નામ વિદ્યા કે જેનાથી અવિદ્યા પ્રાપ્ત ન થાય.
૮૦. વીરના એક વાક્યને પણ સમજે.
૮૧. અદ્યેદ, કૃષ્ણના, ઉન્નતપ્રરૂપણ, અધિવેદધર્મ એ મારી ગ્નિનાં લક્ષણો છે.
૮૨. દેહ અને દેહાર્થમમત્ત એ મિથ્યાત્વ લક્ષણ છે.
૮૩. અભિનિવેશના ઉદ્ધર્માં ઉન્નતપ્રરૂપણ ન થાય તેને, દુઃ મદાભાગ્ય, જ્ઞાનીઓના કહેવાથી ક્ષુઃ ક્ષુઃ.
૮૪. સ્વાદવાદ યોગીએ બેનાં કાલ મન અસત્ય નથી.
૮૫. સ્વાદનો ત્યાગ એ આહારનો ખેદ ત્યાગ જ્ઞાનીઓ કહે છે.
૮૬. અભિનિવેદ જેવું એક પાપનું નથી.

૮૭. આ કાંઈમાં આટલું વધું;—ઝાઝી મત, ઝાઝી નવજ્ઞાનીઓ, ઝાઝી માયા અને ઝાઝો પરિવ્રજવિરોધ.
૮૮. આખા જગતના સિંધ થવારૂપ દષ્ટિ જેણે વેદી નથી તે સદ્ગુરુ થવાને યોગ્ય નથી.
૮૯. કોઈ પણ શુદ્ધાશુદ્ધ ધર્મદર્શી કર્તો હોય તો તેને દરજ્જા હો.
૯૦. આનંદના ધર્મ આત્મામાં જ છે.
૯૧. મહાવીરે જે જાનથી આ જગતને જોયું છે તે જ્ઞાન, સર્વ આત્મામાં છે, પણ આવિર્ભાવ કર્યો જોઈએ.
૯૨. બાહુ છડી જતો તોપણ મહાવીરની આજ્ઞા તોડ્યો નહીં. ગમે તેવા સંકટ થાય તોપણ મારી વતી વીરને નિઃશંક ગણાવે.
૯૩. પાર્થનાથ સ્વામીનું ધ્યાન યોગીઓએ અવસ્થ સ્મરણું જોઈએ છીએ. નિઃઃ કં નામની જનજાયા વેળાનો પાર્થનાથ આર હશે.
૯૪. પવિત્ર પુરુષોની કૃપાદષ્ટિ એ જ સમ્યક્દર્શન છે.
૯૫. ભર્તૃહરીએ કહેલો ત્યાગ વિશુદ્ધશુદ્ધિથી વિચારનાં ઘણી ઉર્ધ્વજ્ઞાનદશા થતાં મુખી વર્તે છે.
૯૬. શિથિલ બંધદષ્ટિથી નીચે આવીને જ વિખેરાઈ જાય. (જે નિર્જરામાં આવે તો—)
૯૭. સપુરુષો કહેતા નથી, કરતા નથી; જનાં તેની સન્પુરણતા નિર્વિદાર મુખમુદ્રામાં રહી છે.
૯૮. સંસ્થાનવિચ્છેદધ્યાન પૂર્વધારીઓને પ્રાપ્ત થતું દશે એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે. તમે પણ તેને ધ્યાન કરો.
૯૯. આત્મા જેવો કોઈ હેવ નથી.
૧૦૦. કોણ ભાગ્યશાળી ? “અવિરતી સમ્યક્દષ્ટિ કે વિરતી ?”
૧૦૧. કોઈની આદ્યવિદ્યા તોડ્યો નહીં.

૮

ભાઈ, આટલું તારે અવસ્થ કરવા જોયું છે;—

૧. દેહમાં વિચાર કરનાર જોઈ છે તે દેહથી ભિન્ન છે ? તે મુખી છે કે દુઃખી ? એ સંભારી લે.
૨. દુઃખ લાગશે જ, અને દુઃખનાં કારણો પણ તને દષ્ટિએવર યશે, તેમ જતાં કદાપિ ન થાય તો મારા ૦ કોઈ ભાગને વાંચી જો, એટલે સિદ્ધ થશે; તે ટાળવા માટે જે ઉપાય છે તે એટલો જ કે, તેથી બાહ્યભવંતર રહિત થવું.
૩. રહિત થવાય છે, આર દશા અનુભવાય છે, એ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું.
૪. તે સાધન માટે સર્વસંગપરિણામી થવાની આવશ્યકતા છે. “નિર્મથ સદ્ગુરનાં ચરણમાં જળને પડવું યોગ્ય છે.”
૫. જેવા ભાવથી ચગાય તેવા ભાવથી સર્વકાળ રહેવા માટેની વિચારણા પ્રથમ કરી લે. જે તને પૂર્વધર્મ બ્રજવાન લાગનાં હોય તો અભ્યાસી, દેશભાગી રહીને પણ તે વસ્તુને વિચારીશ નહીં.
૬. પ્રથમ ગમે તેમ કરી તું તારું જીવન જાણુ. જાણવું શા માટે કે ભવિષ્યસમાધિ થવા. અન્યારે અપ્રમાદી થવું.
૭. તે આયુષ્યનો માનસિક આત્મોપયોગ તો નિર્વેદમાં રાખ.
૮. જીવન બાહુ દૂકે છે, ઉપાધિ બાહુ છે, અને ત્યાગ થઈ શકે તેમ નથી તો, નીચેની વાત પુનઃ પુનઃ લક્ષમાં રાખ.

૧. જિજ્ઞાસા તે વસ્તુની રાખવી.

૨. સંસારને બંધન માનવું.

૩. પૂર્વકર્મ નથી એમ ગણી પ્રત્યેક ધર્મ સેવ્યા જવો. તેમ છતાં પૂર્વકર્મ નહોતો શોધી દરવો નહીં.
૪. દેહની જેટલી ચિંતા ગ્રામે છે તેટલી નહીં પણ એથી અનંત ગાંધી ચિંતા આત્માની રાખ, કારણ અનંત ભવ એક ભવમાં ટાળવા છે.
૫. ન આવે તો પ્રતિશ્રાંતી થા.
૬. જેમાંથી જેટલું થાય તેટલું કર.
૭. પરિણામિક વિચારવાળો થા.
૮. અનુત્તરવાસી થઈને વર્ત.
૯. છેવટનું સમયે સમયે ચૂકીશ નહીં. એજ ભક્ષામણ, અને એજ ધર્મ. સમજીને અસ્પૃશ્યથી ચનારને પશ્ચાત્તાપ દરવાનો થોડો જ અવસર સંભવે.

૯.

હે નાથ ! સાતમી તમતમપ્રજ્ઞા નરકની વેદના મળી દોન નો વખતે સમ્મત કરત, પણ જગત્તી મોહિની સમ્મત થતી નથી.

પૂર્વનાં અશુભ કર્મ ઉદય આવે વેદનાં જે શોધ દરો છે તો હવે એ ધ્યાન ગ્રામે કે, નવાં બાંધતાં પરિણામે નવાં તો બાંધતાં નથી !

આત્માનો ઓગળવો હોય તો આત્માના પરિચયો થવું, પરવરુના ત્યાગી થવું.

જેટલા પૈતાની પુત્રસિક મોટાછ છપ્પે તેટલા હક્ક સંભવે.

પ્રશસ્ત પુરુષની ભક્તિ દરો; શુભચિંતન દરો.

૧૦.

સહજ—પ્રકૃતિ.

૧. પરદિન એ જ નિગદિત સમગ્રવું, અને પરદુઃખ એ પોતાનું દુઃખ સમગ્રવું.
૨. સુખ, દુઃખ એ બન્ને મનની દરખા છે.
૩. ક્ષમા એ જ મોક્ષનો ભવ્ય દરવાજો છે.
૪. સધળા સાથે નમ્રભાવથી વસવું એ જ ખરું જુગલ છે.
૫. શાંત સ્વભાવ એ જ સમજાવનાનું ખરું મૂળ છે.
૬. ખરા રોહીની ચાહના એ સમજાવનાનું ખાસ વશલ છે.
૭. દુર્જનનો આંહો સહવાસ.
૮. વિવેકશુદ્ધિથી સધળું આચરણ કરવું.
૯. દેવભાવ એ વસ્તુ ઝેરુપ માનવી.
૧૦. ધર્મકર્મમાં શ્રુતિ રાખવી.
૧૧. નીનિના બાંધા પર પગ ન મૂકવો.
૧૨. તિનોન્દ્રિય થવું.
૧૩. જ્ઞાનચર્ચા અને વિઘ્નવિઘ્નસમાં તથા સાત્વાધ્યપનામાં ગ્રથાવું.
૧૪. ગંભીરના રાખવી.
૧૫. સંસારમાં રવા છતાં ને તે નીનિથી ભોગવના છતાં વિરેદી રથ રાખવી.
૧૬. પરમાત્માની ભક્તિમાં ગ્રથાવું.

૧૭. પરિનિદા એ જ સગળ પાપ માનવું.

૧૮. દુર્ગતિના કરી કાવવું એ જ દારવું, એમ માનવું.

૧૯. આત્મનાશ અને સગળસગળ રાખવાં.

[અંગત.

૧૨.

૧. સંપુરણનાં ચરણોનો હરહર,—

૨. સર્વેય ચક્રમ યોધનો અભિલાષી,—

૩. શુભ પર પ્રસન્ન બાવ રાખનાર,—

૪. 'સદ્માયનમાં પ્રીતિ રાખનાર,—

૫. ભારે સ્નેહોપ દેખે ત્યારે તેને છેલ્લાનો ઉપયોગ રાખનાર,—

૬. ઉપયોગથી એક પગ પછી ભરનાર,—

૭. એકાંત વાસને વખાણનાર,—

૮. નિર્ધારિત પ્રવાસનો ઉછરગી,—

૯. આદાર, વિદાર નિદારનો નિયમી,—

૧૦. પોતાની શરૂઆત દયાવનાર,—

—એવો કાંઈ પણ પુરુષ ને મદાવીરના યોધને પાત્ર છે, સમ્યક્દશને પાત્ર છે.

૧૩.

હે હવ ! બૃહમાં તને સમ્યક્ હવું છું.

બમા મા તને દિત્ત હવું છું.

આ મારું છે એવા ભાવની વ્યાખ્યા આપે ન કર.

આ તેનું છે એમ માની ન બેસ.

આ માટે આમ કરવું છે, એ ભવિષ્યનિર્ણય ન કરી રાખ.

આ માટે આમ ન થવું હોત તો સુખ થાત એમ સ્મરણ ન કર.

આટલું આ પ્રમાણે હોય તો સારું એમ આશ્રય ન કરી રાખ.

આણે મારા પ્રતિ અનુચિત ક્યું એવું સંભારનાં ન શીખ.

આણે મારા પ્રતિ ઉચિત ક્યું એવું સ્મરણ ન રાખ.

આ અને અશુભ નિમિત્ત છે, એવો વિચાર ન કર.

આ અને શુભ નિમિત્ત છે, એવી દૃઢતા માની ન બેસ.

આ ન હોત તો હું બધાન નહીં, એમ અત્યંત વ્યાખ્યા નહીં કરીશ.

પૂર્વકર્મ બળવાન છે માટે આ બધા પ્રસંગ મળી આવ્યો, એવું એકાંતિક ગ્રહણ કરીશ નહીં.

પુણ્યાર્થનો જ્ય ન થયો, એવી નિરાશા સ્મરીશ નહીં.

બીજાના દોષે તને બધન છે એમ માનીશ નહીં.

તારે નિમિત્તે પણ બીજાને દોષ કરવો બૃહાવ.

તારે દોષે તને બધન છે. એ સંતની પહેલી શિક્ષા છે.

તારો દોષ એટલો જ કે અન્ધને પોતાનું માનવું, પોતે પોતાને બૂલી બંધું.

એ બધામાં તારી લાગણી નથી, માટે ભુદે ભુદે સ્થળે તો સુખની કલ્પના કરી છે; હે મદ !

એમ ન કર. એ તને તો દિત્ત ક્યું.

અંતરમાં સુખ છે.

૧. એક ભોગી થવાનો યોધ કરે છે.
૨. એક યોગી થવાનો યોધ કરે છે.
૩. એ બેમાંથી કોને સમ્મત કરીશું ?
૪. બન્ને શા માટે યોધ કરે છે ?
૫. બન્ને કોને યોધ કરે છે ?
૬. કોના પ્રેરવાથી કરે છે ?
૭. કોઈને કોઈનો અને કોઈને કોઈનો યોધ ક્યાં લાગે છે ?
૮. એનાં કારણો શું છે ?
૯. તેનો સાક્ષી કોણ છે ?
૧૦. તમે શું વાંચ્યો છો ?
૧૧. તે ક્યાંથી મળશે ? વા શામાં છે ?
૧૨. તે કોણ મેળવશે ?
૧૩. ક્યાં થઈને લાવશે ?
૧૪. લાવવાનું કોણ શીખવશે ?
૧૫. વા શીખ્યા હોય ?
૧૬. શીખ્યા છો તો ક્યાંથી શીખ્યા છો ?
૧૭. જ્યન શું છે ?
૧૮. જ્ય શું છે ?
૧૯. તમે શું છો ?
૨૦. તમારી ઇચ્છાપૂર્વક ક્યાં નથી થતું ?
૨૧. તે કેમ કરી શકશે ?
૨૨. બાધના પ્રિય છે કે નિર્બાધના પ્રિય છે ?
૨૩. તે ક્યાં ક્યાં કેમ કેમ છે ?

એનો નિર્ણય કરો.

અંતરમાં મુખ છે. બહારમાં નથી. સત્ય કહો છો.

૧૩.

મોહાન્નાદિન દશાથી વિવેક ન થાય એ ખરું, નહીં તો, વસ્તુઓને એ વિવેક ખરો છે.
પણ જ મુક્તિ અવલોકન રાખો.

૧. સત્યને તો સત્ય જ રહેવા દેવું.
૨. કરી શકો તેટલું કરો, અશક્તતા ન જુપાવો.
૩. એકનિશ્ચિત રહો.

ગમે તે કોઈ પ્રશ્ન્ય ક્રમમાં એક નિશ્ચિત રહો.

વીનરાગે ખરું કશું છે.

અરે આત્મા ! વિચિત્રથાપક દશા એ.

ખા કુપ ક્યાં કરેવું ? અને શાથી રાગવું ?

પોને પોતાનો પેરી તે એમ કરી ખરી વાન છે ?

[અંગન.

અવતરવસાંબંધી વિચાર.^૧

૧ એક પ્રકારથી, બે પ્રકારથી, ત્રણ પ્રકારથી, ચાર પ્રકારથી, પાંચ પ્રકારથી અને પ્રકારથી અવતરવસ સમગ્ર શક્ય છે.

અ સર્વ અવને જોવામાં જોડો શ્રુતશાનનો અનંતમો ભાગ પ્રકાશિત રહેલો હોવાથી સ અવ ચૈતન્યશક્તિએ એક જ પ્રકારના છે.

ત્રસ એટલે તદ્દશથી જાવામાં આવે, જાવામાંથી તદ્દશમાં આવે, ચાત્રવાની શક્તિવાળાં હોય હાય દેખીને ત્રાસ પામતાં હોય, તેથી એક જાનિ અને જીમ્ન એક જ સ્થળે સ્થિતિવાળાં હોય તેથી જાતના અવની સ્થાવર નામની જાનિ; એમ બે પ્રકારે સર્વ અવ સમગ્ર શક્ય છે.

સર્વ અવને વેદથી તપાસી જોઈએ તો સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક તેમાં તેઓનો સમાવેશ થાય છે. કોઈ સ્ત્રીવેદમાં, કોઈ પુરુષવેદમાં અને કોઈ નપુંસકવેદમાં હોય છે. એ સિવાય ચોરે વેદ નહીં હોવાથી ત્રણ પ્રકારે વેદદષ્ટિએ સર્વ અવ સમગ્ર શક્ય છે.

કેટલાક અવ નરકગતિમાં, કેટલાક નિર્વચનગતિમાં, કેટલાક મનુષ્યગતિમાં, અને કેટલાક દેવગતિમાં એમ અવો રહેલા છે; એ સિવાય પાંચમી સંસારી ગતિ નહીં હોવાથી અવો ચાર પ્રકારે સમગ્ર શક્ય છે.

અવાઅવ વિભક્તિ.^૨

અવ અને અઅવનો વિચાર એકાદમ મનથી ત્રણ કરો. જે ત્રણવાથી સિદ્ધિઓ સમ્યક્ પ્રકારે સંબંધમાં થત કરે.

અવ અને અઅવ એક કહેલો છે. અઅવના આકાર નામના ભાગને અસી કહેલો છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ વડે કરીને અવ તેમજ અઅવનો જોષ થઈ શકે છે.

ધર્માસિન્ધાવ, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; અધર્માસિન્ધાવ, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; આકાર તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; અર્કસમંયકાલ એમ અરૂપીના દશ પ્રકાર થાય.

ધર્મ અને અધર્મ એ બંને લોકપ્રમાણ કહેલા છે; આકાર લોકલોકપ્રમાણ અને અર્ક સમય-સમય ક્ષેત્ર પ્રમાણ છે.

ધર્મ, અધર્મ અને આકાર એ અનાદિ અપર્યવસ્થિત છે.

નિરંતરતા ઉત્પત્તિ લેતાં સમય પછી એ જ પ્રમાણ છે; સંતતિ એક કાર્યની અપેક્ષાએ સાદિ સાંત છે.

સ્કંધ, સ્કંધદેશ, તેના પ્રદેશ અને પરમાણુ એમ રૂપી અઅવ ચાર પ્રકાર છે.

પરમાણુઓ એક જ થાય, થયે જાય, તો સ્કંધ; તેનો વિભાગ તે દેશ; તેનો છેવટનો અભિજ અંશ તે પ્રદેશ.

લોકના એક દેશમાં તે ક્ષેત્રી છે; કાલના વિભાગ તેના ચાર પ્રકારે કહેવાય છે.

નિરંતર ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ અનાદિ અપર્યવસ્થિત છે. એક ક્ષેત્રની સ્થિતિની અપેક્ષાએ સાદિ સપર્યવસ્થિત છે.

૧. અપૂર્ણ સ્થિતિમાં મળેલાં છે.—સંશોધક.

૨. અપૂર્ણ સ્થિતિમાં મળેલાં છે.—સંશોધક.

વર્ષ ૧૬ મું.

૧૬.

ભાવના બોધ.—અનુપ્રેક્ષાવિચાર.^૧

મમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉત્તમત્વ આત્માઓનો સ્વતઃ વેગ વૈરાગ્યમાં ઝપલાવું એ છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી ત્યાંસુધી ઉત્તમત્વ આત્માઓ સંસારના માપિક પ્રપંચમાં દર્શન દેહે ત્યાંસુધી, તે કથનની સિદ્ધતા કથિત દુર્લભ છે; તોપણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવસોદન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ દેવસ સુલભ છે, એ નિઃસંશય છે.

એક નાનામાં નાના જગત્થી દરીને એક મદો-મત દાથી સુધીનાં સધળાં પ્રાણીઓ, માનવિઓ, અને દેવ દાનવિઓ એ સધળાંની સ્વાભાવિક ઈચ્છા સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં છે. એથી દરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગુંધામાં રહે છે; પરંતુ વિવેકશુદ્ધિના ઉદય પિના તેમાં તેઓ વિભ્રમ પામે છે. તેઓ સંસારમાં નાનાપ્રકારનાં સુખનો આરોપ કરે છે. અનિ અવસોદનથી એમ સિદ્ધ છે કે તે આરોપ યથા છે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળાં વીરણાં માનવિઓ વિવેકના પ્રકાશવડે અદ્ભુત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા કદેનાં આત્મા છે. જે સુખ ભવવાળાં છે તે સુખ ને સુખ નથી પણ દુઃખ છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મદા તાપ છે; જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિરોધ તાપ રહ્યા છે; તેમ જ પરિણામે મદાતાપ, અનંત શોક, અને અનંત લપ્ છે; તે વસ્તુનું સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે; વા નથી જ. આમ હોવાથી તેની અનુરક્તના વિવેકીઓ કરતાં નથી. સંસારનાં પ્રત્યેક સુખવડે વિરાગિત રાજેશ્વર છતાં પણ, સમ તરજાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવાથી તેનો ત્યાગ રીને ગોગમાં પરમાનંદ આની સત્ત્વ મનોવીરનાથી, અન્ય પામર આત્માઓને ભર્તૃદરિ ઉપરો છે ૧:-

ભોજે રાગભયં કુલે મ્યુતિભયં વિત્તે નૃપાસાદભયં.

માને દૈન્યભયં બલે રિપુભયં રૂપે તરુણ્યા ભયં;

શાસ્ત્રે વાદભયં ગુણે ખલભયં કાષે કૃતાંતાદભયં.

સર્વ વસ્તુ ભયાન્વિતં ભુવિ નૃણાં વૈરાગ્યમેવાભયં.

૧. 'સામાન્યતરજ દરીવવામટે' દ્વાદશાનુપ્રેક્ષાસપ્તદશીક 'ભાવનાબોધ' નામના પુસ્તકની રચના ૧૭ વર્ષની ૧૫ ફેબ્રુઆરી. એ તે સમયની વૈરાગ્યપ્રાપ્ત અને આત્મભવતિનો કંઈક આશાસ આપે છે.—સુશીલક.

ભાવાર્થ:—ભોગમાં રાગનો ભય છે; કુલને પડવાનો ભય છે; લક્ષ્મીમાં રાગનો ભય છે; માનમાં દીનતાનો ભય છે; જળમાં ઝડપનો ભય છે; સ્પર્થી સ્ત્રીને ભય છે; શત્રુમાં વાદનો ભય છે; શત્રુમાં ખૂલનો ભય છે; અને કાપાપર કાળનો ભય છે; એમ સર્વ વસ્તુ ભયવાળી છે; માત્ર એક વેરાચ જ અભય છે. !!!

મહાયોગી ભર્તૃહરિનું આ કથન યદ્દિમાન્ય એટલે સધળા ઉગ્ગતલ આત્માઓ સદૈવ માન્ય રાખે તેવું છે. એમાં આખા તત્ત્વજ્ઞાનનું દોહન કરવા એમણે સદૈવ તત્ત્વવેત્તાઓનાં સિદ્ધાંત સ્વરૂપ અને સ્વાનુભવી સંસારગોષ્ઠનું તાદ્વ્ય ચિત્ર આપ્યું છે. એણે જે જે વસ્તુઓપર ભયની છાયા પ્રદક્ષ્ય કરી તે તે વસ્તુ સંસારમાં મુખ્ય મુખરૂપે મનાઈ છે. સંસારનું સર્વોત્તમ સાદિય જે ભોગ તે તો રાગનું ધામ હતું; મનુષ્ય ઉચ્ચ કુળથી મુખ્ય માને તેવું છે ત્યાં પડતીનો ભય દેખાડ્યો; સંસારસ્થમાં વ્યવહારનો કાઠ અસાધ્યને હંડરૂપ લક્ષ્મી તે રાગ દર્શાવેલા ભયથી ભરેલી છે; કાઠપેણુ કૃત્ય કરી પરાકર્ષિતી માન પામવું કે માનવું એવી સંસારના પામર જીવોની અભિજ્ઞાના છે તો ત્યાં મહા દીનતા ને કળાસિયતનો ભય છે; બૃહ પરાક્રમથી પણ એવાજ પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટતા પામવી એમ અહાપું રહ્યું છે તો ત્યાં શત્રુનો ભય રહ્યો છે; સ્પર્શાંતિ એ ભોગીને ગોહિનીરૂપ છે તો ત્યાં તેને ધારણ કરનારી સ્ત્રીઓ નિરંતર ભયવાલી જ છે; અનેક પ્રકારે શુચી કારેલી શાસ્ત્રજ્ઞ તેમાં વિવાદનો ભય રહ્યો છે; કાઠપેણુ સાંસારિક મુખનો શુભ આશ કરવાથી જે આનંદ લેખાય છે, તે ખસ મનુષ્યની નિંદાને લીધે ભયાન્યત છે; જેમાં અનંત પ્રિયતા રહી છે એવી કાપા તે એક સમયે કાસરૂપ સિંદના મુખમાં પડવાના ભયથી ભરી છે. આમ સંસારનાં મનોહર પેણુ અપ્રસ સાદિયો ભયથી ભર્યા છે. વિવેકથી વિચારનાં ત્યાં ભય છે ત્યાં કેવલ રોક જ છે; ત્યાં રોક હોય ત્યાં મુખનો અભાવ છે; અને ત્યાં મુખનો અભાવ રહ્યો છે, ત્યાં તિરસ્કાર કરવો યથોચિત છે.

યોગીંદ્ર ભર્તૃહરિ એક જ એમ કહી ગયો છે તેમ નથી. કાષાતુસાર યદ્દિના નિર્માણસમયથી ભર્તૃહરિથી ઉત્તમ, ભર્તૃહરિ સમાન, અને ભર્તૃહરિથી દનિક એવા અસંખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થઈ ગયા છે. એવો કાઠ કાળ કે આર્થ દેશ નથી કે જેમાં કેવલ તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું ઉપજવું થયું નથી. એ તત્ત્વવેત્તાઓએ સંસારમુખની હરેક સામગ્રીને શોધરૂપ ગણાવી છે; એ એમના અગાધ વિવેકનું પરિણામ છે. વ્યાસ, વાલ્મીકિ, શંકર, ગૌતમ, પાનજલી, કપિલ, અને ધ્રુવરાજ સુદોહને પોતાનાં પ્રવચનમાં માર્મિક રીતે અને સામાન્ય રીતે જે ઉપદેશ છે, તેનું સ્વરૂપ નીચેના સંદેહમાં દર્શક આવી વ્તપ્ત છે:

“અહો લોકા ! સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે; એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો ! ઉપયોગ કરો ! !”

એમ ઉપદેશમાં એમનો હેતુ પ્રત્યેક પ્રાણીઓને શોધથી મુક્ત કરવાનો હતો. એ સધળા જ્ઞાનીઓ કરતાં પરમ માન્ય ગ્રામવાયોગ્ય સર્વજ્ઞ મહાવીરનો વચન સર્વ રથને એ જ છે કે, સંસાર એકાંત અને અનંત શોધરૂપ તેમ જ દુઃખપ્રદ છે. અહો ! ભય લોકા ! એમાં મધુરી મોહિનીન આંખનાં એથી નિરૂપ થાઓ ! નિરૂપ થાઓ ! !

મહાવીરનો એક સમય આજ પણ સંસારનો ઉપદેશ નથી. એનાં સધળાં પ્રવચનોમાં એણે એ જ પ્રદર્શિત થયું છે; તેમ તેવું સ્વાચ્છંદ્યથી સિદ્ધ પણ કરી આપ્યું છે. કથેનવર્ણિ કાપા, પદોમનિ જેવી રાણી, અદ્યજક સામાન્ય લક્ષ્મી, અને મહા પ્રતાપી સ્વચ્છંદ પરિવારનો સમુદ્ર જતાં તેની મોહિનીને ઉતારી દઈ જ્ઞાનદર્શનગોષ્ઠપરમણુ થઈ એણે જે અદ્યજનતા દર્શાવી છે તે અનુપમ છે. એનું એ જે સ્વરૂપ પ્રદર્શ કરતાં પરિવર ઉત્તરધ્વજનસૂત્રમાં આક્રમા અધ્યક્ષની પહેલી ગાથમાં કેવલીની સમીપે તત્ત્વાભિધાનીનાં મુખમંથનથી મહાવીર દંડેવરાવે છે કે:—

અધુવે અસાસ્યમિ સંસારમિદુઃખપટરાએ
કિનામદુષ્યતકમય જેણાહુંદુઃખમ નગછેધ્યા.

“અધુવે અને અસાસ્ય સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ છે. હું એવી શું કરણી કરું કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિ પ્રતિ ન જઈ?” એ ગાથામાં એ ભાવથી પ્રશ્ન થતાં દર્શિતમુનિ પંડી આજગ ઉપદેશ આપે છે:—

અધુવે અસાસ્યમિ—આ મહદ્ તત્ત્વજ્ઞાનપ્રાસાદિજૂત વ્યવેગ પ્રવૃત્તિમુક્ત ચોગીધરના સતત વૈરાગ્યવેગનાં છે. અતિ જીવિશાળીને સંસાર પણ ઉત્તમરૂપે માન્ય ગણે છે છતાં, તે જીવિ-શાળીઓ તેનો ત્યાગ કરે છે; એ તત્ત્વજ્ઞાનનો સુનિપાત ચમત્કાર છે. એ અતિ મેધાવિષો અને પુરુષાર્થત્રી સ્વરૂપા કરી મહા યોગ સાધી આમાના નિમિરપટને ટાળે છે. સંસારને શોધાન્ધ દહેવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓની ભ્રમણા નથી, પરંતુ એ સઘળા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ દર્શ તત્ત્વજ્ઞાનચંદ્રની સોળે દળાઓથી પૂર્ણ હોતા નથી; આ જ કારણથી સર્વજ મહાવીરનાં વચન તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જે પ્રમાણ આપે છે તે મહદ્બૂત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મંગળમય છે. મહાવીરની તૃત્ય કપલદેવ જેવા જે જે સર્વજ તીર્થદેરા થયા છે તેમણે નિરૂપદનાથી ઉપદેશ આપીને જગત્કલિતોની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે.

સંસારમાં એકાંત અને જે અનંત ભરપુર તાપ છે તે તાપ ત્રણ પ્રકારના છે. આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ. એથી મુક્ત થવા માટે પ્રવેશ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ દહેતા આવ્યા છે. સંસારભાગ, રામ, હર્મ, દયા, શાંતિ, ક્ષમા, ધૃતિ, અપ્રભુત્વ, શુરજનનો વિનય, વિવેક નિરૂપદિતા, બ્રહ્મચર્ય, સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાન-એતુ સેવન કરવું; ક્રોધ, લોભ માન, માયા, અનુરાગ, અણુરાગ, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ એ સઘળાનો ત્યાગ કરવો. આમ સર્વ દર્શનોનો સામાન્ય રીતે સાર છે. મીચોનાં જે ચરણમાં એ સાર સમાવેશ પામી જાય છે:

“ત્રણ ભજો નીતિ રજો, પરદો પદોપકાર.”

ખરે ! એ ઉપદેશ સુનિપાત છે. એ ઉપદેશ આપવામાં ક્રોધએ ક્રોધ પ્રકારની અને ક્રોધએ ક્રોધ પ્રકારની વિચક્ષણતા દર્શાવી છે. એ સઘળા ઉદ્દેશો તો સમજૂત્ય દરમ્યાં થાય તેવું છે; પરંતુ સદગ ઉપદેશક તરીકે શ્રમણ ભગવંત તે સિદ્ધાર્થ રાજનો પુત્ર પ્રથમ પદવીનાં ધણી ધર્મ પરે છે. નિરૂત્તિને માટે જે જે વિષયો પૂર્વે જણાવ્યા તે તે વિષયોનું ખરું સ્વરૂપ સમજીને સર્વોચ્ચ મંગલમય-રૂપે યોધવામાં એ રાજપુત્ર વધી ગયો છે. એ માટે એને અનંત ધન્યવાદો જાજે છે !

એ સઘળા વિષયોનું અનુકરણ કરવાનું શું પ્રયોજન વા શું પરિણામ ? એનો નિવેદો હવે લખ્યો. સઘળા ઉપદેશકો એમ દહેતા આવ્યા છે કે, એતુ પરિણામ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી; અને પ્રયોજન દુઃખની નિરૂત્તિ. એ જ માટે સર્વ દર્શનમાં સામાન્યરૂપે મુક્તિને અનુપમ એટ દહી છે. “સુતક્રાંતિ” દ્વિતીયાંગના પ્રથમ શુતરદંધના છઠ્ઠા અધ્યયનની ચોવીશમી ગાથાના ત્રીજા ચરણમાં લેખું છે કે:—

“નિવ્વાણ સેઠા જહ સવ્વધરમા”

બધાય ધર્મમાં મુક્તિને એટ દહી છે.

સારાંશ મુક્તિ એટલે સંસારના શોધથી મુક્ત થવું તે. પરિણામમાં જ્ઞાનદર્શનાદિ અનુપમ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવી. જેમાં પરમ સુખ અને પરમાનંદનો અખંડ નિવાસ છે, જન્મ મરણની વિરત્તનાનો અભાવ છે, શોધનો ને દુઃખનો ક્ષય છે; એવા એ વિજ્ઞાની વિષયનું વિવેચન અન્ય પ્રસંગે કરીશું. આ પણ વિના વિવાદે માન્ય રાખવું જોઈએ કે, તે અનંત શોક અને અનંત દુઃખની નિરૂત્તિ એના એ જ સાંસારિક વિષયથી નથી. રધિરથી રધિરનો ગ્રધ જનો નથી; પણ જન્મથી તેનો અભાવ છે; તેમ ચૂંગારથી વા ચૂંગાર મિથિન ધર્મથી સંસારની નિરૂત્તિ નથી; એ જ માટે વૈરાગ્ય-જ્ઞાનનું આનંદપદમાણું નિસંશય હરે છે. અને એ જ માટે વીતરાગનાં વચનમાં અનુરૂપ થવું ઉચિત છે; નિદાન એથી વિષયરૂપ વિષયો જન્મ નથી. પરિણામે એ જ મુક્તિનું કારણ છે. એ વીતરાગ

સર્વજનાં વચ્ચેને વિનેદ્યુદ્ધિથી શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસન કરી તે માનવિ ! આત્માને ઉત્તરવત્ર કરે.

વૈરાગ્યભાવિની કેટલીક ભાવનાઓ આમાં ઉપદેશીયું. વૈરાગ્યની અને અહમદિત્વથી વિષયોની મુદ્દતના થવા માટે બાર ભાવનાઓ તત્ત્વજ્ઞાની કરે છે.

૧ અનિત્યભાવના:—શરીર, વૈભવ, સમ્રાજ્ય, કુટુંબ પરિવારોદિ સર્વ વિનાશી છે; છતાં મન ધર્મ અવિનાશી છે, એમ ચિંતવવું તે પહેલી અનિત્યભાવના.

૨ અશરણભાવના:—સંસારમાં મનુષ્યમયે છતાં શરણ ગ્રામનાર કોઈ નથી, માત્ર એક શ્રી ધર્મનું જ શરણ સત્ય છે; એમ ચિંતવવું તે બીજી અશરણ ભાવના.

૩ સંસારભાવના:—આ આત્માએ સંસાર સમુદ્રમાં જવડન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે. એ સંસારી જન્મથી તે દ્યારે જુદીજા ! એ સંસાર માટે નથી; તે મોક્ષમયિ થું; એમ જે ચિંતવવું તે ત્રીજી સંસારભાવના.

૪ એકત્વભાવના:—આ માટે આત્મા એકલ છે, ને એકલો આલ્યો છે, એકલો જશે, પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે, અનંતકાળથી એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વભાવના.

૫ અન્યત્વભાવના:—આ સંસારમાં કોઈ કોઈ નથી; એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વભાવના.

૬ અશુચિભાવના:—આ શરીર અપવિત્ર છે, મલમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાનું નિવાસ ધામ છે, એ શરીરથી તે ન્યારો છું; એમ ચિંતવવું તે છઠી અશુચિભાવના.

૭ આશ્રયભાવના:—રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, દેશાદિક સર્વ આશ્રય છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આશ્રયભાવના.

૮ સમ્યક્ભાવના:—જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્તમાન થઈને જીવ નવાં કર્મ બાંધે નહીં તે આત્મા સમ્યક્ભાવના.

૯ નિર્જરાભાવના:—જાનસદિત ક્રિયા કરવી ને નિર્જરાનું દારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાભાવના.

૧૦ લોકસ્વરૂપભાવના:—એક રાજ્યોદ્ધનું સ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના.

૧૧ યોધુલ્ભભાવના:—સંસારમાં ભમતાં આત્માને સમગ્ર જાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; વા સમગ્રજ્ઞાન પામે તો ચારિત્રસર્વવિગતિપરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે અગીયારમી યોધુલ્ભભાવના.

૧૨ ધર્મદુર્લભભાવના:—ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના યોધક એવા શુરુ અને એવું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે બારમી ધર્મદુર્લભભાવના.

એમ મુક્તિ સાધ્ય કરવા માટે જે વૈરાગ્યની આવશ્યકતા છે, તે વૈરાગ્યની દસ કરનારી બાર ભાવનાઓમાંથી કેટલીક ભાવનાઓ આ દર્શનાંતર્ગત વર્ણવીયું. કેટલીક ભાવનાઓ કેટલાક વિષયમાં વહેંચી નાખી છે; કેટલીક ભાવનાઓ માટે અન્ય પ્રસંગની અગત્ય છે; એથી તે વિસ્તારી નથી.

—મોક્ષમાળા.

નિર્મય પ્રવચનને અનુક્રમ થઈ સ્વસ્થતાથી આ ગ્રંથ ગુરુ છું. પ્રત્યેક શિક્ષાવિષયકી મહિ.

૧. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે સોળ વર્ષની વયે 'મોક્ષમાળા' નામક ગ્રંથ ગુરુવાને વિચાર કરી અત્ર અપાતે આ '૧૬' મા આંકને વિષય લખી તે વયે છપાવેલા રાજ દયા હતા. એ ભાગ છપાતો હતો તે દરમ્યાનમાં 'મોક્ષમાળા' નો આંક ૧૭ મા વર્ષમાં અષાઢેશ '૧૮' મા આંકના વિષયકે કરવાથી '૧૮' મા આંકને વિષય 'મોક્ષમાળા' ને નામે અને '૧૬' મા આંકને તો વિષય 'ભાવના યોધ' ને નામે સંવત્ર ૧૬૪૩-૪૪ માં છપાઈ બહાર પડ્યાં હતાં.—સંસૌધક.

કાર્ય આ પૂર્ણાકૃતિ પામશે. આડંબરીનામ એજ ચુરત્વનું કારણ છે, એમ સમજતાં છતાં પરિણામે અપ્રભુત રહેલું હોવાથી એમ કહેલું છે તે ઉચિત થાઓ ! ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલનો ઉપદેશ કરનારા પુરુષો કંઈ જાણ થયા નથી; તેમ આ અંધ કંઈ તેથી ઉત્તમ વા સમાનતારૂપ નથી; પણ વિનયરૂપે તે ઉપદેશકોના ધુરધર પ્રવચનો આગમ દનિષ્ઠ છે. આ પણ પ્રમાણભૂત છે કે પ્રધાન પુરુષની સમીપ અનુચરનું અવશ્ય છે; તેમ તેવા ધુરધર અંધનું ઉપદેશગ્રીહ રોપાવા અતઃકરણ કોમલ કરવા આવા અંધનું પ્રયોગન છે.

આ પ્રથમ દર્શન અને બીજાં અન્ય દર્શનોમાં તત્ત્વજ્ઞાન તેમ જ સુશીલની પ્રાપ્તિ માટે અને પરિણામે અનંત સુખતરંગ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધ્ય સાધનો શ્રમણ ભગવંત જ્ઞાનપુત્રે પ્રકાશ્યાં છે, તેનો સ્વરૂપતાર્થી કિયિત્ સંચય કરી, તેમાં મહાપુરુષોનાં નાનાં નાનાં ચરિત્રો એકત્ર કરી આ મોક્ષમાર્ગને વિભૂષિત કરી છે. તે-“ વિઘ્નમુખમંડનલવનું ”

પ્રથમ દર્શન.-પ્રથમ ચિત્ર.

અનિત્યભાવના.

વિઘ્નતક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય તે તો જન્મના તરંગ,
પુરંદરી આપ અનંગરંગ, શું રાચિયે ત્યાં કાણુનો પ્રસંગ !

વિશેષાર્થ:—લક્ષ્મી વીજલી જેવી છે. વીજલીનો ઝળકારો જેમ થઈને આકાશમાં જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે. અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે. પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ચટ્ટી છે, તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાળ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે. આયુષ્ય પાણીનાં મોળાં જેવું છે. પાણીનો દિલેજો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં બીજા દેહમાં પડવું પડે છે. કામભોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતા દેહના ધનુષ્ય જેવા છે. જેમ દંધનુષ્ય વર્ષાકાળમાં થઈને કાણુવારમાં લય થઈ જાય છે, તેમ યૌવનમાં કામનાં વિકાર ફિલ્મિત થઈ જરાવયમાં જતા રહે છે; દુઃકમાં હે છવ ! એ સઘળી વસ્તુઓના સંબંધ કાણુભર છે; એમાં પ્રેમબંધનની સાંકળે બંધાઈને શું રાચવું ? તાત્પર્ય એ સઘણાં ચપલ અને વિનાશી છે, તું અમખંડ અને અવિનાશી છે; માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર !

દર્શન:—એ અનિત્ય અને સ્વપ્રવત્ સુખપર એક દશાંત કંડીએ છીએ. એક પામર બીખારી જંગલમાં ભટકતો હતો, ત્યાં તેને જૂખ લાગી, એટલે તે બિચારો લથડીમાં ખાતો ખાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો; ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારથી આજીજ કરી; તેના કાસાવા લાથી કાણુદાર થઈ તે ગૃહપતિની સ્ત્રીએ તેને ધરમાંથી જમતાં વધેલું મિથાન્ન ભોજન આણી આપ્યું. એવું ભોજન મળવાથી બીખારી બહુ આનંદ પામતો. પામતો નગરની બહાર આવ્યો. આવીને એક ગાડ તળે બેઠો. ત્યાં જઈ સ્વચ્છ કરીને એક બાણુએ અતિ જલ્દીને પામેલો એવો પોતાનો જલનો ઘડો મૂક્યો, એક બાણુએ પોતાની ફાટીપુટી મઝીને ગોઠી મઝી, અને પછી એક બાણુએ પોતે તે ભોજન લઈને બેઠો. રાજ રાજ થતાં કાઈ દિવસે તેણે નહીં દીઠું એવું ભોજન એણે ખાઈને પુકું ક્યું. ભોજનને સ્વધામ પહોંચ્યાગ્યા પછી આશિષે એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો. ભોજનના મઝી જરાવારમાં તેની આંખો મિચાઈ ગઈ. તે નિદ્રાવશ થયો ત્યાં તેને એક જ્વલમ આનું. પોતે જાણે મહા રાજગૃહિ પામ્યો છે; તેથી તેણે સુંદર વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કર્યા છે, દેશ આખામાં તેના વિજયનો ડોકો વાગી ગયો છે, સમીપમાં તેની આસા અવલંબન કરવા અનુચરો ઉભા થઈ રહ્યા છે, આજીબાણુ છરીદારો “ખમા ! ખમા !” પોકારે છે, એક ઉત્તમ મહાકવયમાં સુંદર પદ્યગપર તેણે શપન કર્યું છે, દેવાંજના જેવી સ્ત્રીઓ તેને પાદ-ચંપન કરે છે, એક આજીથી મનુષ્યો પંખોવડે

ગુપ્તી પવન દોરે છે; એમ એને અપૂર્વ ગુપ્તી પ્રાપ્તિવાળું ક્ષત્ર પ્રાપ્ત થયું. ક્ષત્રમાંવસ્થામાં તેને રામાંચ ઉત્પન્ન ગયા. તે બાળે ખરેખર પોને તેવું સુખ ભોગવે છે, એવું તે માનવા લાગ્યો. એવામ સુધેવ નાદલાંથી દંકર્ષ ગયો; પીચ્છીના ક્રમકાર થવા લાગ્યા; મેઘમહારાજ ચડી આવ્યા; સર્વત્ર અધિકાર આપી ગયા; મૂલ્યધાર નાદ પડ્યો એવો દેખાવ યર્ષ ગયો; અને ગાત્રનીગતી એક સપ્ત દંકારી થયો. દંકારના પ્રવચ્ચ અવાજથી ભય પામીને સત્તર તે પામર બીખારી જગૃત થઈ ગયો. જગૃતને જુએ છે તો નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી, નથી તે મહાલય કે નથી તે પદંગ, નથી તે સામરજ્ય ધરનારા કે નથી તે હીકારો, નથી તે ઓગાંનાં રૂંદ કે નથી તે વસ્ત્રાલંકારો, નથી તે પંખા કે નથી તે પવન, નથી તે અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા, નથી તે સુખવિસાસ કે નથી તે મનોમત્તના. જુએ છે તો જે રથએ પાગીનો રૂદ ધરે પડ્યો હતો તે જ રથએ તે ધરે પડ્યો છે. જે રથએ ફાટીપુરી ગોદરી પડી હતી તે રથએ તે ફાટીપુરી ગોદરી પડી છે. ભાઈ તો જેવા હતા તેવાને તેવા દેખાયા. પોને જેવાં ચલીન અને અનેક જાતી ગોખસાક્ષાં વચ્ચે ધારણ કર્યા હતાં તેવાંને તેવાં તે જ વસ્ત્રા સરીર ઉપર મિલનું છે. નથી તક્ષમાર ઘટયું કે નથી જલ્મમાર વધ્યું. એ સધળું જોઈને તે અને શોક પામ્યો “જે જે મુખાડખરવડે મેં આનંદ માન્યો તે સુખમાંનું તો અહીં કશુંએ નથી. આરે ! મેં સ્વમાના ભોગ ભોગ્યા નહીં અને મિત્રા ભેદ મને પ્રાપ્ત થયો.” મિત્રારો તે બીખારી એમ ગાનિમાં આવી પડ્યો.

પ્રમાણશિક્ષા:—સ્વપ્રાપ્તિમાં જેમ તે બીખારીએ સુખસમુદાય દીધા, ભોગ્યા અને આનંદ પામ્યા, તેમ પામર પ્રાણીઓ સંસારના સ્વમવત્ સુખસમુદાયને મહાનંદરૂપ માની બેસા છે. જેમ તે સુખસમુદાય જગૃતિમાં તે બીખારીને મિથ્યા જણાયા, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનથી જગૃતિવડે સંસારનાં સુખ તેવાં જણાય છે. સ્વમાના ભોગ ન ભોગ્યા છતાં જેમ તે બીખારીને શોક્ષ્ણી પ્રાપ્તિ યદ્ય, તેમ પામર ભયો સંસારમાં સુખ માની બેસે છે અને ભોગ્યાપુત્ર ગણે છે, પણ તે બીખારીની પેદ પશિલામે ખેદ, પશ્ચાત્તાપ, અને અધોગતિને પામે છે. સ્વમાની એક વસ્તુનું સમ્પત્ત નથી, તેમ સંસારની એક વસ્તુનું સમ્પત્ત નથી. બન્ને અપક્ષ અને શોકમય છે; આવું વિચારી શુદ્ધિમાન પુરૂષો આત્મચેતને શોધે છે.

હવે શ્રી ‘મોક્ષમાળા’ ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનનું પ્રથમ ચિત્ર અનિવસાવતા એ વિષયપર સદર્શન વેદાગોપદેશાર્થ સમાપ્ત થયું.

દ્વિતીય-ચિત્ર.

અસરણુભાવના.

સર્વતનો ધર્મ મુણ્ડુ જાણી, આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી;

અનાથ એકાંત સનાથ થાએ, એના વિના કોઈ ન બાંધ સ્હાએ.

વિશેષાર્થ:—“સર્વત જિનેશ્વર દેવે નિરુહિતાથી બાધેલો ધર્મ ઉત્તમ શરણુરૂપ જાણીને મન વચન અને કાપાના પ્રસાવવડે હે ચેતન ! તેને તું આરાધ્ય, આરાધ્ય. તું કેવલ આનાયરૂપ છે તે સનાથ થઈશ. એના વિના ભગાદવિભ્રમણમાં તારી બાંધ કોઈ સદાનાર નથી.”

જે આર્માંઓ સંસારનાં માલિક સુખને કે અવલોકનને શરણુરૂપ માને તે અધોગતિ પામે, તેમ જ સર્વ અનાથ રહે એવો બોધ કરનારું ભગવાન અનાથી મુનિનું ચરિત્ર પ્રારંભીએ જોએ, એથી અસરણુભાવના મુદ્દં થશે.

દુષ્ટાંત:—અનેક પ્રકારની લીલાઓ યુક્ત મગ્ધદેશનો શ્રેણિક રાજા અધ્યક્ષીએ મારે મહિક્ષા એ નામના વનમાં નીકળી પડ્યો. વનની વિચિત્રતા મનોહરિણી હતી. નાનાં પ્રકારનાં તરુકુજ. ત્યાં આવી રહ્યાં હતાં; નાના પ્રકારની કામલ પશ્ચિમીએ ધરોટાપ થઈ રહી હતી, નાના પ્રકારનાં પંખીઓ આનંદથી સેવન કરતાં હતાં, નાના પ્રકારનાં પશિયોનાં મધુર ગાથ ત્યાં સંભળાતાં હતાં, નાના પ્રકારનાં

કુલથી તે વન છતીઈ રથું હતું, નાના પ્રદારનાં જલનાં ઝરણાં ત્યાં વહેતાં હતાં; ટુંકામાં મહિસાંદર્પ-
નાનાં પ્રદર્શનરૂપ હોઈને તે વન નંદનવનની તુલના ધરાવતું હતું. ત્યાં એક તરૂ તમે મહા સમાધિ-
વંત પહોં મુકુમાર અને સુખોચિત મુનિને તે શ્રેણિકે જોડ્યા દીધા. એનું રૂપ દેખીને તે રાજા
અત્યંત આનંદ પામ્યો. એ અતુલ્ય ઉપમારહિત રૂપથી વિરમ્ય પામીને મનમાં તેની પ્રશંસા કરવા
લાગ્યો: અહો! આ મુનિનો કેવો અદ્ભુત વર્ણ છે! અહો! એનું કેવું મનોહરરૂપ છે! અહો!
આ આર્યની કેવી અદ્ભુત સૌમ્યતા છે! અહો! આ કેવી વિરમ્યકારક કામાની ધરનાર છે! અહો!
આના અંગથી વૈરાગ્યની કેવી ઉત્તમ સ્પુરણા છે! અહો! આની કેવી નિર્ગોભતા જણાય છે!
અહો! આ સંયતિ કેવું નિર્ભય અપ્રભુત ધરાવે છે! અહો! એનું ભોગનું અસંગતિપણું કેવું
મુદ્દ છે! એમ ચિંતવતો, ચિંતવતો, મુદ્દિત થતો થતો, ચુનિ કરતો કરતો, ધીમેથી ચાલતો ચાલતો,
પ્રશ્નિષ્ઠા દહને તે મુનિને વંદન કરીને અતિ સમીપ નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં એમ, તે જોઈ. પછી
જે હાથની અંગૂઠી કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યું: "હે આર્ય! તમે પ્રશંસા કરવામાં
એવા તરણુ છો; ભોગવિશ્વાસને માટે તમારું વય અનુકૂલ છે; સંસારમાં નાના પ્રદારનાં મુખ રહ્યાં
છે; ઋતુ ઋતુના કામભોગ, જલસંગ્રામીના કામભોગ, તેમ જ મનોહારિણી સ્ત્રીઓનાં મુખવચનનું મધુરું
શ્રવણુ છતાં એ સધળાનો ત્યાગ કરીને મુનિવત્તાં તમે મહા ઉદ્યમ કરો છો એનું શું કારણ? તે મને
અનુમદ્ધથી દેહો."

રાજાનાં વચનનો આવો અર્થ સાંભળીને મુનિએ કહ્યું: "હું અનાથ હતો. હે મહારાજા! મને
અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગક્રમનો કરનાર, મારાપર અનુકંપા આણનાર, કરણાથી
કરીને પરમ મુખનો દેનાર, મુદ્દનું મિત્ર લેશમાત્ર પણ કોઈ ન થયો. એ કારણ અનાથીપણું હતું."
શ્રેણિકે મુનિનાં લાપણુંથી રિમત હસી પડ્યો: "અરે! તમારે મહા રીદ્ધિવંતને નાથ કેમ ન હોય?
લ્યો, કોઈ નાથ નથી તો હું થઈ છું. હે લપંનાથ! તમે ભોગ ભોમવો. હે સંયતિ, મિત્ર! માનિયો
કરી હુક્કલ એવો તમારો મનુષ્યલવ મુક્કલ કરો!" અનાથીએ કહ્યું, "પરંતુ અરે શ્રેણિક, મગધદેશના
રાજા! તું પોતે અનાથ છો તો મારો નાથ શું થઈશ? નિર્ધન તે ધનાઢ્ય ક્યાંથી બનાવે? અશુદ્ધ
તે શુદ્ધિદાન. ક્યાંથી આપે? અજ તે વિદ્વાન ક્યાંથી દે? વધ્યા તે સંતાન ક્યાંથી આપે? ત્યારે તું
પોતે અનાથ છો, ત્યારે મારો નાથ ક્યાંથી થઈશ?" મુનિનાં વચનથી રાજા અતિ આકુલ અને અતિ
વિરમિત થયો. કોઈ કાળે જ વચનનું શ્રવણુ થયું નથી એવાં વચનનું યતિમુખપ્રતિથી શ્રવણુ થયું
એથી તે શંકામત્ત થયો. "હું અનેક પ્રદારના અશ્વનો ભોગી છું, અનેક પ્રદારના મદોન્મત્ત હાથીઓનો
ધણી છું, અનેક પ્રદારની સેના મને આધીન છે; નગર, અનંતુર અને ગ્રામ અનુપાદાની મારે કંઈ
ન્યૂનતા નથી; મનુષ્ય સંજ્ઞથી સધળા પ્રદારના ભોગ મને પ્રાપ્ત છે; અનુચરો મારી આજાને રૂઢી
રીને આરાધે છે; પાંચે પ્રદારની સંપત્તિ મારે ઘર છે; સર્વ મનવાંચિત વસ્તુઓ મારી સર્વોપે રહે
છે; આવો હું જાતવદ્માન છતાં અનાથ કેમ હોઈ? રખે હે લગવન! તમે શ્રદ્ધા યોજના દેહો."
મુનિએ કહ્યું, "હે રાજા! મારા કહેલા અર્થની ઉપપત્તિને તું જરાપર સમન્તો નથી. તું પોતે અ-
નાથ છે; પરંતુ તે સંજ્ઞથી તારી અજ્ઞતા છે. હવે હું કહું છું તે અચ્ચત્ત અને સાવધાન ચિત્તે કરીને
સાંભળ, સાંભળીને પછી તારી શંકાનો સ્વાસવ નિર્મૂળ કરજે, મેં પોતે જે અનાથપણાથી
મુનિવ અંગીકૃત કર્યું છે તે હું પ્રથમ તને કહું છું—

"કૌશાંબી નામે અતિ ટૂંકું અને વિવિધ પ્રદારના બેદની ઉપમાવનારી એક મંદર નગરી છે.
ડી રીદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસંચય નામનો મોટો પિતા રહેતો હતો. પ્રથમ વયન વયને વિરે તે મહા-
જાન! અતુલ્ય અને ઉપમારહિત મારી આંખોને વિરે વેદના ઉપજાત. દુઃખપ્રદ શાન્ત્યર આખે
વિરે પ્રવર્તમાન થયો. શરૂથી પગુ અનિશ્ચય તીવ્ર તે મોઝ પૈરીની પંદે માગપર કાપાવમાન થયો.
દુઃખપ્રદ તે આંખની અસત્ય વેદનાથી દુઃખના ગાથું. દંડના વંદના પ્રદાર સરખી, ખીનને પગ

નહીં, મેં એ વેળા પુનઃ પુનઃ અસહ્ય વેદનાં બાજનાં.

“પછી હું અનંત સંસારથી એક પાશો, એકવાર જો હું આ મહાવિદ્યભતામય વેદનાથી મુક્ત થઈં તો ખંતી, દંતી અને નિરાશની પ્રવચ્ચાને ધારણુ કરું એમ ચિંતવતો” હું શયન કરી ગયો. જટલે રાત્રી અતિક્રમી ગઈ, એટલે હે મહારાજન ! મારી વે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ; અને હું નિરાશી થયો. માત, તાન, અને સ્વચ્છન અધવાદિકને પ્રભાને પછીને મેં મહા ક્ષમાવંત ઇન્દ્રિયને નિપ્રહ કરવા વાળું આરંભોપાધિથી રહિત એવું અણુમાત્ર ધારણુ કર્યું; ત્યારપછી હું આત્મા પરમાત્માના નાથ વાળું આરંભોપાધિથી રહિત એવું અણુમાત્ર ધારણુ કર્યું; ત્યારપછી હું આત્મા પરમાત્માના નાથ થયો. સર્વ પ્રધારના છવનો હું નાથ છઉં.” અનાથી મુનિએ આમ અસરણુલાયના તે શ્રેણિક રાગના મનપર દહ કરી; હવે બીજી ઉપદેશ તેના અનુકૂલ કહે છે:—

[illegible]

પ્રમાણશિક્ષા:—અહો ભાગ્યો ! મહા-તપોધન, મહા મુનિ, મહા પ્રજાવંત, મહા યશસ્વંત, મહા-નિર્મથ અને મહા શ્રુત અનાથી. મુનિએ મગધ દેશના રાજાને પોતાનાં વિતંક ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યો છે તે ખરે ! અશરણુ ભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહા મુનિ અનાથીએ સહન કર્યાં તુલ્ય વા એથી અતિ વિશેષ અસહ્ય દુઃખ અનંત આત્માઓ સામાન્ય દૃષ્ટિની ભોગવના દેખાય છે. તત્સંબંધી તમે કિંચિત્ વિચાર કરો ! સંસારમાં જ્યાં રહેલી અનંત અશરણુના ત્યાગ દરી સત્ય શરણુરૂપ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલને મેલો. અતે એ જ મુક્તિના દારણુરૂપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાથ હતા, તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્તમ પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે ! સનાથ યજ્ઞ પુરુષાર્થ કરવો એ જ દ્રેય છે !

હનિ શ્રી 'મોક્ષમાલા' પ્રથમા પ્રથમ દર્શનમાં દ્વિતીય વિષે અશરણુ ભાવનાના ઉપદેશાર્થે મહા નિર્મથનું ચરિત્ર પરિપૂર્ણતા પામ્યું.

તૃતીય ચિત્ર.

એકત્વભાવના.

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય, તે કોઈ અન્યે લઇ ના શકાય,
એ ભોગવે એક સ્વ આત્મે પોતે, એકત્વ એથી નયમુન ગોતે.

વિશેષાર્થ:—શરીરમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતા રોગાદિક જે ઉપદ્રવ થાય છે, તે રૂઝી, કુટુંબી, જામા જે પુત્ર દાઉથી લઇ શકાતા નથી; એ માત્ર એક પોતાના આત્મા પોતે જ ભોગવે છે; એમાં દાઉધ પણુ ભાગીદાર થતું નથી; તેમ જ પાપ પુણ્યાદિ સઘળા વિપત્તિ આપણો આત્મા જ ભોગવે છે. એ એકસો આવે છે, એકસો જાય છે; એવું સિદ્ધ કરીને વિવેકને લક્ષી રીતે જાણુનાવાળા પુરુષો એકત્વને નિરંતર શોધે છે.

દ્રષ્ટાંત:—મહાપુરુષના તેન્યાપને અવલક કરનાર નમિરાજર્ણિ અને રાકેંદ્રનો વૈરાગ્યોપદેશક સંવાદ અહીં આગલ પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. નમિરાજર્ણિ મિથિલા નગરીના રાજેશ્વર હતા, સ્ત્રી પુત્રાદિકથી વિશેષ દુઃખનો સમુદ પામ્યા નદોના જતાં એકત્વના સ્વરૂપને પરિપૂર્ણ પિશ્તાનવામાં રાજેશ્વરે કિંચિત્ વિગ્રમ કર્યો નથી. રાકેંદ્ર પ્રથમ નમિરાજર્ણિ ન્યાં નિગ્રજિમાં વિરાજતા છે, ત્યાં વિગ્રરૂપે આવીને પરીક્ષા નિદાને પોતાનું આજમાન શરૂ કરે છે:—

વિગ્ર:—હે રાજા ! મિથિલા નગરીને વિષે આજે પ્રમલ દોલાદલ વ્યાપી રહ્યો છે. હૃદયને અને મનને ઉદ્દેગદારી વિલાપના શબ્દોથી રાજમંદિર અને સામાન્ય ઘર જવાહ ગયાં છે. માય તારી દિક્ષા એ જ એ સંઘળાનાં દુઃખનો હેતુ છે. પરના આત્માને જે દુઃખ આપણથી ઉપન થાય તે દુઃખ સંસાર-પરિભ્રમણનું દારણુ ગણીને તું ત્યાં જા. ભોળો ન થા.

નમિરાજ:—(જોર લેરેલાં વચનેથી) હે વિગ્ર ! તું જે કરે છે તે માત્ર અજ્ઞાનરૂપ છે. મિથિલા નગરીમાં એક જગીરો હતા તેની મધ્યમાં એક વૃક્ષ હતું, સીતલ જાખથી કરીને તે રમ-લીલ હતું, પત્ર પુષ્પ અને ફલથી તે સહિત હતું, નાનાં પ્રદારનાં પક્ષીઓને તે લાભદાયક હતું. વાલુના દલાવવા યદી તે વૃક્ષમાં રહેનારાં પક્ષીઓ દુઃખાત્મને શરણુરૂપિન થયોથી આદર કરે છે, વૃક્ષ પોતાને માટે યદને જ તે સિલપ કરતાં નથી; પોતાનું સુખ મધુ એ માટે યદને તેઓ શોધાર્ત છે.

વિગ્ર:—પણુ આ બે ! અગ્નિ ને વાલુના મિથથી નાર નયર, તારાં અનંતપુર, અને મંદિરો તમે છે, માટે ત્યાં જા અને તે અગ્નિને શાંત કર,

નમિરાજઃ—હે વિપ્ર ! મિથિલા નગરીના તે અંતઃપુરના અને તે મંદિરાના દાઝડાથી મારું કંઈપણ દાઝડું નથી. જેમ સુખોત્પત્તિ છે તેમ હું વર્ણુ છું. એ મંદિરાદિમાં મારું અલ્પ માત્ર પણ નથી. મેં પુત્ર, સ્ત્રી આદિના વ્યવહારને ઊંડો છું. મને એમાંનું કંઈ પ્રિય નથી અને અપ્રિય પણ નથી.

વિપ્રઃ—પણ હે રાજ ! તારી નગરીને સઘન કિલ્લા દરાવીને, પોગ, કોણ, અને કમાડ ભોગણ દરાવીને, અને શત્રુની ખાઈ દરાવીને ત્યાર પછી જાજે.

નમિરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રેમ) હે વિપ્ર ! હું શુદ્ધ અદ્ધારૂપી નગરી કરીને, સમ્બરૂપી ભોગણ કરીને, કામારૂપી શુભ ગદ્દ કરીશ; શુભ મનોયોગરૂપ કોણ કરીશ, વચનયોગરૂપ ખાઈ કરીશ; કાયાયોગરૂપ શત્રુની કરીશ; પગદ્ધમરૂપી ધનુષ્ય કરીશ; દર્પાસમિનિરૂપ પાત્રુય કરીશ; ધીરજરૂપ કમાન સહાયની મુદ્રી કરીશ; સત્વરૂપ આપવડે કરીને ધનુષ્યને જાંધીશ; તપરૂપ ખાણુ કરીશ; કર્મરૂપી વૈરીની સેનાને બેદીશ; ક્ષાંતિક સંગ્રામની મને રચી નથી. હું માત્ર તેવા લાખ સંગ્રામને આહુ છું.

વિપ્રઃ—(હેતુ કારણ પ્રેમ) હે રાજ ! શિખર બધે ઉંચા આવાસ દરાવીને, મણિકંચનમય ગવાક્ષાદિ મૂકાવીને, તલાવમાં ક્રીડા કરવાના મનોહર મહાકાવ દરાવીને પછી જાજે.

નમિરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રેમ) તે જે જે પ્રકારના આવાસ અણુઆવાસ તે તે પ્રકારના આવાસ મને અસ્થિર અને અશાશ્વત જણાય છે. મારાના ધરરૂપ જણાય છે. તે માટે જ્યાં રવધામ છે, જ્યાં શાશ્વતતા છે, અને જ્યાં સ્થિરતા છે ત્યાં હું નિવાસ કરવા આહુ છું.

વિપ્રઃ—(હેતુ કારણ પ્રેમ) હે ક્ષત્રીય શિરોમણિ ! અનેક પ્રકારના નરકરતા ઉપદ્રવને રાખીને, નગરીનું જો દારે કલ્યાણ કરીને તું જાજે.

નમિરાજઃ—હે વિપ્ર ! અજાનવંત મનુષ્ય અનેકવાર મિથ્યા દંડ દે છે. ચોરીના નકીં દરનાર જે શરીરાદિક પુદ્ગલ તે કોઈને વિષે અધાય છે; અને ચોરીના દરનાર જે હૃદયવિદાર તેને કાર્ષ અધન કરી શકતું નથી. તો પછી એમ કરવાનું શું અવશ્ય ?

વિપ્રઃ—હે ક્ષત્રિય ! જે રાજ્યે તારી આત્મા અવલંબન કરતા નથી અને જે નરાધિપો સ્વતંત્રતાથી વર્તે છે તેને તું તારે પથ કરીને પછી જાજે.

નમિરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રેમ) દશ લાખ મુલકને સંગ્રામને વિષે હતવા જો દુર્લભ ગણાય છે; તોપણ એવા વિજય કરનારા પુરૂષો અનેક મળી આવે પણ એક સ્વામાને હતનાર મળનાર અનંત દુર્લભ છે. તે દશ લાખ મુલકથી વિજય મેલવનાર કરતાં એક સ્વામાને હતનાર પુરૂષ પરમેશ્વર છે. આત્મા સંઘાતે સુદ્ધ કરતું હિંચિત છે. બહિર સુદ્ધનું શું પ્રયોજન છે. ? જ્ઞાનરૂપ આત્મા પડે કોંધાદિક આત્માને હતનાર સુનિપાત્ર છે. પાંચે હૃદયોને, કોષને, મૂળને, માયાને, તેમ જ લોભને હતવાં દોહલાં છે. જાજે મનયોગાદિક હત્યું તેજે સર્વ હત્યું.

વિપ્રઃ—(હેતુ કારણ પ્રેમ) સમર્થ યોદ્ધા કરી અમણ, તપસ્વી, શાસ્ત્રજ્ઞાદિકને બોજાન આપી, સુવર્ણાદિક દાન દઈ, મનોજ બોગ ભોગથી હે ક્ષત્રિ ! તું ત્યાર પછી જાજે.

નમિરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રેમ) મરીને મરીને જો દશ લાખ ગાયનાં દાન દે તોપણ તે દશ લાખ ગાયનાં દાન કરતાં સંયમ અદ્ધનુ કરી સંયમને આરાધિ છે તેને કરતાં વિશેષ મંગલ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિપ્રઃ—નિર્વાહ કરવા માટે બિલાથી મુશીય પ્રવૃત્તિમાં અસલ પરિક્રમ વેઠવા પડે છે. તેથી તે પ્રવૃત્તિ ત્યાગ કરીને અન્ય પ્રવૃત્તિમાં રૂચિ થાય છે. માટે જો ઉપાધિ ટળવા તું શુદ્ધમાત્રમાં રૂચી પાત્રાદિક સત્ત્વમાં તત્પર રહેજે. હે મનુષ્યના અધિપતિ ! હું કીટ છું છું.

નમિરાજ:- (હેતુ કારણ પ્રેમ) હે વિપ્ર ! બાલ અવિવેકી ગમે તેવા ઉગ્ર તપ કરે પરંતુ સમ્યક્ચુતધર્મ તથા ચારિત્રધર્મની તુલ્ય ન થાય. એકદ દળા તે ઝાળ દળા જેવી કેમ ગણાય ?

વિપ્ર:-અહો ક્ષત્રિય ! સુવર્ણ, મણિ, મુકતાદ્વલ, વસ્ત્રાલંકાર અને અધ્યાદિકની વૃદ્ધિ કરીને પછી બજે.

નમિરાજ:- (હેતુ કારણ પ્રેમ) મેરુ પર્વત જેવા દેવચિત્ત સૌના રૂપાતા અસંખ્યાતા પર્વત હોય તોપણ લોભી મનુષ્યની તૃણા છીપતી નથી. દિચિત્ત માત્ર તે સતોત્ર પામતો નથી. તૃણા આકાશના જેવી અનંત છે. ધન, સુવર્ણ, ચતુષ્પાદ દંધાદિક સકલ લોક ભરાય એટલું લોભી મનુષ્યની તૃણા ટાળવા સમર્થ નથી. લોભની એવી દનિષ્ટતા છે. મારે સતોત્રપનિર્ગતરૂપ તપને વિવેકી પુરૂષો આચરે છે.

વિપ્ર:- (હેતુ કારણ પ્રેમ) હે ક્ષત્રિય ! મને અરણ્ય આશ્રય ઉપજે છે કે, તું છતાં ભોગને છોડે છે. પછી અદ્યતા શમ-ભોગને વિષે સંકલ્પ વિલ્લપ કરીને હણાઈશ, મારે આ સધળી દુનિયા-સંબંધીની ઉપાધિ મૂકે.

નમિરાજ:- (હેતુ કારણ પ્રેમ) શમભોગ છે તે શય સરખા છે, શમભોગ છે તે વિષ સરખા છે, શમભોગ છે તે સર્પની તુલ્ય છે; જેની વાંદનાથી જીવ નરદાદિક અધ્યાગતિને વિષે જાય છે; તેમ જ કોઈ કરીને અને માને કરીને માફી ગતિ થાય છે. માયાએ કરીને સદ્ગતિનો વિનાશ હોય છે; લોભ થઈ આ પરલોકનો ભય હોય છે; મારે હે વિપ્ર ! એનો તું મને યોધ ન દર. મારું હૃદય કોઈ કાળે ચલનાર નથી; એ મિથ્યા મોહિનીમાં અભિરુચિ ધરાવનાર નથી. જાણી જોઈને એર કોણ પીએ ? જાણી જોઈને દીપક લાકને ફેવે કોણ પડે ? જાણી જોઈને વિષમમાં કોણ પડે ? હું મારા અમૃત જેવા વૈરાગ્યનો મધુર રસ અગ્નિય દરી એ એરને પ્રિય કરવા મિથિલામાં આવનાર નથી.

મહર્ષિ નમિરાજની મુદતતા નેઈ શકેન્દ્ર પદમાનંદ પામ્યો, પછી આહુત્યના રૂપને છોડીને ધ્વજ પાણીને વૈદ્યિય કર્યું. વંદન કરીને મધુરે વચને પછી તે રાજાશિરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો: “હે મહા-યશસ્વિ ! મોટું આશ્ચર્ય છે કે તે કોઈને જ્ઞેયો. આશ્ચર્ય, તે અલંકારનો પરત્વ્ય થયો. આશ્ચર્ય, તે માયાને ટાળી. આશ્ચર્ય, તે લોભ વશ કીધો. આશ્ચર્ય, તારું સરસ્વપણું. આશ્ચર્ય, તારું નિર્મમલપણું. આશ્ચર્ય, તારી પ્રધાન ક્ષમા. આશ્ચર્ય, તારી નિર્મોલતા. હે પુત્ર ! તું આ ભવને વિષે ઉત્તમ છું; અને પરભવને વિષે ઉત્તમ હોઈશ. કર્મરહિત થઈને પ્રધાન સિદ્ધાન્તને વિષે પરવંરીશ.” એ રીતે સ્તુતિ કરતાં કરતાં, મહાકિણ્વ કરતાં કરતાં, શ્રદ્ધાભક્તિએ તે ઋષિના પાદાંજલિને વંદન કર્યું. પછી તે મુંદર મુકુટવાળો શકેન્દ્ર આકાશ વાટે ગયો.

પ્રમાણશિક્ષા:-વિપ્રરૂપે નમિરાજનો વૈરાગ્ય તાવવામાં છદ્ધિ શું ન્યૂનતા કરી છે ? કંઈએ નથી કરી. સંસારની જે જે લલુતાઓ મનુષ્યને ચલાવનારી છે, તે તે લલુતા સંબંધી મહા ગૌરવથી પ્રશ્ન કરવામાં તે પુરંદરે નિર્મલ ભાવથી સ્તુતિપાત્ર આતુર્ય ચલાવ્યું છે. છતાં નિરીક્ષણ કરવાનું તો એ છે કે નમિરાજ કેવલ ક્રોધનમ્બ રહ્યા છે. શુદ્ધ અને અખંડ વૈરાગ્યના વેગમાં એમનું વહન એમણે ઉત્તરમાં દર્શિત કર્યું છે. હે વિપ્ર ! તું જે જે વસ્તુઓ મારી છે, એમ કહેવરાવે છે તે તે વસ્તુઓ મારી નથી. હું એક જ છું, એકલો જનાર છું; અને માત્ર પ્રશંસનીય એકલને જ ચાહું છું. આવા રહસ્યમાં નમિરાજ પોતાના ઉત્તરને અને વૈરાગ્યને દ્વીબૂત કરતા રહ્યા છે. એવી પરમ પ્રમાણશિક્ષાથી ભર્યું તે મહર્ષિનું ચરિત્ર છે. બન્ને મહાત્માઓનો પરસ્પરનો સંવાદ શુદ્ધ એકલને સિદ્ધ કરવા તથા અન્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાના ઉપદેશોથી અદ્વી દર્શિત થયો છે. એને પણ વિરોધ દ્વીબૂત કરવા નમિરાજ એકલ શાંતી પામ્યા, તે વિષે દિચિત્ત માત્ર નમિરાજનો એકલસંબંધ આપીએ છીએ.

એ વિરેહ દેશ જેવા મહાન રાજના અધિપતિ હતા. અનેક યોધનવનિ મનોહારિણી સ્ત્રીઓના સમુદાયમાં તે ઘેરાર્થ રહ્યા હતા. દર્શન મોહિનીનો ઉદય ન છતાં એ સંસારલુપ્તરૂપ દે

કોઈ કાળે એના શરીરમાં દાહત્વર નામના રોગની ઉત્પત્તિ થઈ. આપું શરીર જાણે પ્રત્યક્ષિત થઈ જવું હોય તેવી બળતરા વ્યાપ્ત થઈ ગઈ. રોમે રોમે સહસ્ર વાંછીની ડંશ વેદના સમાન દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. વૈદ્યવિદ્યાના પ્રતીણ પુરુષોના ઔષધોપચારનું અનેક પ્રકારે સેવન કર્યું; પણ તે સધળું વૃથા ગયું. લેશમાત્ર પણ એ વ્યાધિ ઓછો ન થતાં અધિક થતો ગયો. ઔષધમાત્ર દાહત્વરનાં દિતૈવિ થતાં ગયાં. કોઈ ઔષધ એવું ન મળ્યું કે જેને દાહત્વરથી દિવિત્ત પણ દેપ દેપ ! નિપુણ વૈદો કાપર થયા; અને રાજેશ્વર પણ એ મહા વ્યાધિથી દંટોળો પામી ગયા. તેને ટાળનાર પુરુષની શોધ ઓળાણુ આલની હતી. મહા કુશલ એક વૈદ મળ્યો; તેણે મહાવાગિરિ ચંદનનું વિલેપન કરવા સૂચવત કર્યું. મનોરમા રાણીએ તે ચંદનને ઘસવામાં રોકાઈ. તે ચંદન ઘસવાથી હાથમાં પહેરેલા કંઠણુના સમુદાહ પ્રત્યેક રાણીએ દને ખળભળાટ કરવા મંડી પડ્યો. મિથિલેશના અંગમાં એક દાહ ત્વરની અસભ્ય વેદના તો હતી, અને ઘીછર આ કંઠણુના કેસાદહથી ઉત્પન્ન થઈ. ખળભળાટ ખખી રાખ્યા નહીં, એટલે તેણે રાણીએને આજ્ઞા કરી કે તમે ચંદન ન ઘસો; કાં ખળભળાટ કરો છો ? મારાથી એ ખળભળાટ સદન થઈ શકતો નથી. એક મહાવ્યાધિથી હું ગ્રહાયો છઉં; અને આ બીજાં વ્યાધિ તુલ્ય કેસાદહ થાય છે, તે અસભ્ય છે. સઘળી રાણીઓએ એકેકું કંઠણુ મંગલ દાખલ રાખી કંઠણુ સમુદાયને ત્યાગ કર્યો; એટલે થતો ખળભળાટ શાંત થયો. નમિરાજે રાણીઓને કહ્યું: " તમે શું ચંદન ઘસવું બંધ કર્યું ? રાણીઓએ જણાવ્યું કે ના. માત્ર કેસાદહ શાંત થવા માટે એકેકું કંઠણુ રાખી, બીજાં કંઠણુ પરિત્યાગી અમે ચંદન ધસીએ છીએ. કંઠણુનો સમદ્દ હવે અમે હાથમાં રાખ્યો નથી, તેથી ખળભળાટ થતો નથી. " રાણીઓનાં આટલાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યાં તે નમિરાજને રોમેરામ એકત્વ સિદ્ધ થયું—વ્યાપી ગયું—અને મમત્વ ટળી ગયું: ' ખરે ! જાઝાં મળ્યે જાઝી ઉપાધિ જણાય છે. જે હવે આ એક કંઠણુથી લેશમાત્ર પણ ખળભળાટ થતો નથી; કંઠણુના સમુદાયે કરીને માથું ફેરવી નાખે એવો ખળભળાટ થતો હતો. અહો એતન ! તું માન કે એકત્વમાં જ તારી સિદ્ધિ છે. વધારે મળવાથી વધારે ઉપાધિ છે. સંસારમાં અનંત આત્માના સંબંધમાં તારે ઉપાધિ ભોગવવાનું શું અવસ્થ છે ? તેનો ત્યાગ કર અને એકત્વમાં પ્રવેશ કર. જે આ એક કંઠણુ હવે ખળભળાટ વિના ટૂંકી ઉત્તમ શાંતિમાં રમે છે ? અનેક દનાં ત્યારે તે કેવી અશાંતિ ભોગવતું હતું ? તેવી જ રીતે તું પણ કંઠણુરૂપ છે. તે કંઠણુની પેઠે તું ત્યાંતુથી રમેડી કુટુંબીરૂપી કંઠણુસમુદાયમાં પડ્યો. રહીશ ત્યાંતુથી ભવરૂપી ખળભળાટ સેવન કરવા પડશે; અને જે આ કંઠણુની વર્તમાન સ્થિતિની પેઠે એકત્વને આરાધીશ તો સિદ્ધગતિરૂપી મહા પવિત્ર શાંતિ પામીશ. ' એમ ધરાવના પ્રવેશમાં નેં પ્રવેશમાં તે નમિરાજ પૂર્વજાતિની રચ્ચિત પામ્યા. પ્રજ્વલ્યા ધારણુ કરવા નિશ્ચય કરી તેઓ શયન કરી ગયા. પ્રભાતે મંગલરૂપ વાગિજનો ધ્વનિ પ્રસર્યો; દાહત્વરથી મુક્ત થયા. એકત્વને પરિપૂર્ણ સેવનાર તે શ્રીમન્ નમિરાજ ત્રપિને અભિવંદન હો !

રાણી સર્વ યગી સુચંદન ધસી, ને સર્વવામાં હતી,
જહ્યો ત્યાં કક્ષાટ કંઠણુજો, આતી નખી બૂખતી;
સંવાદે પણ ઇંદ્રથી દદ રહેા, એકત્વ સાચું કર્યું,
એવા એ મિથિલેશનું ચરિત્ર આ, સંપૂર્ણ અન્ને થયું.

વિશેષાર્થ:—રાણીઓનો સમુદાય ચંદન ધસીને વિલેપન કરવામાં રોકાયો હતો; તત્સમયમાં કંઠણુના ખળભળાટને સાંભળીને નમિરાજ જહ્યો. ઇંદ્રની સાથે સંવાદમાં પણ અવ્યય રહેા; અને એકત્વને સિદ્ધ કર્યું. એવા એ મુક્તિસાધક મહા વૈદગીનું ચરિત્ર ' મોહાગાલા ' ગ્રંથે તૃતીય ચિત્રે-
ફૂંતા પામ્યું.

ચતુર્થ ચિત્ર.

અન્યત્વભાવના.

ના મારાં તન રૂપ-કાંતિ યુવનિ, ના પુત્ર કે બ્રાત ના,
ના મારાં બ્રત રનેહિયો રવજન કે, ના ગોત્ર કે સાત ના;
ના મારાં ધન ધામ ધાવન ધરા, એ મોહ અત્યાવના,
રે ! રે ! જીવ વિચાર એમ જ સદા, અન્યત્વદા ભાવના.

વિશેષાર્થ:—આ શરીર તે મારું નથી, આ રૂપ તે મારું નથી, આ કાંતિ તે મારી નથી. આ સ્ત્રી તે મારી નથી, આ પુત્ર તે મારા નથી, આ ભાઈઓ તે મારા નથી, આ દાસ તે મારા થી, આ રનેહિયો તે મારા નથી, આ સંબંધીઓ તે મારાં નથી, આ ગોત્ર તે મારું નથી, આ પાતિ તે મારી નથી, આ લક્ષ્મી તે મારી નથી, આ મહાલક્ષ્મી તે મારાં નથી, આ ધાવન તે મારું થી, અને આ ભૂમિ તે મારી નથી, માત્ર એ મોહ અત્યાવણાનો છે. સિદ્ધગતિ સાધવા માટે હે જીવ ! અન્યત્વના ધોષ દેનારી એવી તે અન્યત્વભાવનાનો વિચાર કર ! વિચાર કર !

મિથ્યા મમત્વની જામણા ટળવા માટે, અને વૈરાગ્યની જીદને માટે પ્રભાવથી મનન કરવાયોગ્ય જગજેશ્વર ભરતપું ચરિત્ર અહીં આગમ્ય ટાંકીએ છીએ:—

દ્રષ્ટાંત:—જેની અશ્વશાસ્ત્રમાં રમણીય, ચતુર, અને અનેક પ્રકારના તેજ અશ્વના સમૂહ શોભતા હતા; જેની ગજશાસ્ત્રમાં અનેક જાનિના મહોન્મત્ત હસિયો ઝુલી રહ્યા હતા; જેના અંતઃપુરમાં નવધાવના, કુમારિકા અને મુગ્ધા સ્ત્રિયો સહસ્રજમે વિરાજ રહી હતી; જેના ધનનિધિમાં ચંચલા એ ઉપમાથી રેહનાએ યોગ્યેશ્વરી સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મી સ્થિરરૂપ ધર્ષ હતી; જેની આસાને દેવ દેવગનાઓ આધીન હતા મુકુટપર ચડાવી રહ્યાં હતાં; જેને પ્રાશન કરવાને માટે નાનાં પ્રકારના પદ્મસ ભોજનો પડે પડે મેમિત થતાં હતાં; જેના કોમલ કર્ણના વિલાસને માટે ગ્રીણાં અને મધુરસ્વરી ગાયનો કરનારી રાગિનાઓ તપ્પર હતી; જેને નિરીક્ષણ કરવા માટે અનેક પ્રકારનાં નાટક ચેટક હતાં; જેની યશ-કીર્તિ વાયુરૂપે પ્રસરી જઈ આદાશ જેવી વ્યાપ્ત હતી; જેના શત્રુઓને સુખથી શયન કરવાની વખત માગ્યો નહેતો; અથવા જેના ધૈરવી વનિતાઓનાં નયનોમાંથી સદૈવ આંસુ ટપકતાં હતાં; જેનાથી ઇ શત્રુવદ દાખવવા તો સમર્થ નહેતો; પણ સામા નિર્દોષતાથી આંગલી ચિંધવાએ પણ કોઈ સમર્થ નહેતો; જેની સમક્ષ અનેક મંત્રીઓના સમુદાય તેની કુખની નિમજ્જણ કરતા હતા; જેનાં રૂપ, કાંતિ અને સૌંદર્ય એ મનોહારક હતાં; જેને અંગે મહાન બક્ષ, વીર્ય, શક્તિ અને ઉચ્ચ પ્રકારનું ઉજળતાં હતાં; ક્રોડ કરવાને માટે જેને મહા મુગ્ધીમય બાળખગીયા અને વનોપવન હતાં. જેને ત્યાં પ્રધાન કુલ પદ પુત્રના સમુદાય હતા; જેની સેવામાં લાખો ગમે અનુચરો સજ્જ થઈ ઉભા રહેતા હતા; જે પુરુષ ત્યાં ત્યાં વિશેષ કરતો, ત્યાં ત્યાં ખમા ખમા, કંચન-ફૂલ અને મૌકિતકના યાજ્ઞથી વધાવાતો હતો; જેના કુમ્ભકુમ્ભણાં દ્રવ્યકળનો સ્પર્શ કરવાને ઈદ્ર જેવા પણ તક્ષરી રહેતા હતા; જેની આયુધશાસ્ત્રમાં મહા યશોમાન એ ચક્રની ઉત્પત્તિ થઈ હતી; જેને ત્યાં સામ્રાજ્યનો અખંડ દીપક પ્રદર્શમાન હતો; જેને શીરે હાલ જ ખંડની પ્રભુનાનો તેજસ્વી અને ચક્રહારમાન મુકુટ વિરાજિત હતા; કહેવાનો હેતુ કે જેનાં પાદિયનો, જેનાં દક્ષનો, જેનાં નગર-પુરપાટણનો, જેના વલ્લવનો, અને જેના વિલાસનો સંસાર સંધિ કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂનભાવ નહેતો એવો તે ગ્રીમાન રાજરાજેશ્વર ભરત પોતાના સુંદર આશીષુત્તમમાં વસ્ત્રાશ્રુણુથી વિખ્યાનિ થઈ મનોહર સિંહાસનપર બેઠા હતા. ચારે બાજુનાં દ્વાર ખુલાં હતાં; નાના પ્રકારના ઘૂપનો ઘૂમ્મ સૂક્ષ્મ રીતે પ્રસરી રહ્યા હતા; નાના પ્રકારના મુગ્ધિ પદાર્થો ધમ-ધમી રહ્યા હતા; નાના પ્રકારનાં સુખયુક્ત વાજિનો યાત્રિક દળાવડે ચર ખેંચી રહ્યાં હતાં; શીતલ, દિવ્ય અને મુગ્ધી એમ ત્રિવિધ વાયુની લહરીઓ ધૂટતી હતી; આજ્ઞાજ્વાલિત પદાર્થો નિરીક્ષણ

અને એ લક્ષ્મીને મારે મારાં માનવાં જ નથી ! હું એનો નહીં; ન એ મારાં નહીં ! પુણ્યાદિક સાધના મેં જે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી તે તે વસ્તુ મારી ન થઈ એ જેવું સંસારમાં ક્યું ખેદમય છે ? મારાં ઉપ પુણ્યતત્ત્વ પરિણામ આ જ કે ? છેવટે એ સધળાનો વિયોગ જ કે ? પુણ્યતત્ત્વ એ ફલ પામીને એની વૃદ્ધિને માટે જે જે પાપ કર્યા તે તે મારા આત્માએ ભોગવવાં જ કે ? તે પણ એકલાએ જ કે ? એમાં કોઈ સહીયારી નહીં જ કે ? નહીં નહીં. એ અન્યત્વભાવનાળા માટે થઈને હું મમત્વભાવ દર્શાવી આત્માનો અનુદિવેત્તી થઈ એને રૈદ્ર નરકનો ભોક્તા કરું એ જેવું ક્યું અજ્ઞાન છે ? એવી કઈ બ્રમણ છે ? એવો ક્યો અવિવેક છે ? ત્રેશકશ્યાકા પુરુષમનો હું એક ગણાયો; ત્યાં આવાં કૃત ટાળી શકું નહીં, અને પ્રાપ્ત કરેલી પ્રભુતાને ખોઈ ભેચું, એ દેવળ અધુરું છે. એ પુત્રોનો, એ પ્રમદાઓનો, એ રાજવંશવનો, અને એ વાહનાદિક મુખનો મારે કશો અનુરાગ નથી ! રમત નથી !

વૈરાગ્યનું રાજરાજેશ્વર ભરતના અંતઃકરણમાં આવું ચિત્ર પડ્યું કે તિમિરપટ ટળી ગયું, શુક્લ-આન પ્રાપ્ત થયું. અરોષ કર્મ બળીને ભસ્મીભૂત થયાં !!! મહાદિવ્ય અને સદસ્ય-કિરણથી પણ ખતુપમ કાંતિમાન દેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું. તે જ વેળા એણે પચ્ચમુષ્ટિ કેશલોચન કર્યું. શાસન દેવીએ ખેને સંતસાજ આપ્યો; અને તે મહા વિરાગી સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી યદ્ય, ચતુર્ભૂતિ, ચોવિશ દંડક, તેમ જ આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિથી વિરક્ત થયો. ચપળ સંસારનાં સકલ મુખવિલાસથી એણે નિવૃત્તિ રી. પ્રિયાપ્રિય ગયું; અને તે નિરંતર સ્વવચાચોચ પરમાત્મા થયો.

પ્રમાણશિક્ષા:—એમ એ જ ખંડનો પ્રભુ, દેવના દેવ જેવો, અઘળક સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીનો ભોક્તા, મહાપુત્રો ધણી, અનેક રત્નની યુક્તતા ધરાવનાર, રાજરાજેશ્વર ભરત આદર્શ ભુવનને વિષે વળ અન્યત્વભાવના ઉપજવાથી શુદ્ધ વિરાગી થયો !

ખરેખર ભરતેશ્વરનું મનન કરવાયોચ્ય ચરિત્ર સંસારની શોકાર્તતા અને આદાસિન્યતાનો રૂપરૂપે ભાવ, ઉપદેશ અને પ્રમાણ દર્શાવે છે. કહો ! એને ત્યાં ક્યાં ખામી હતી ? નહોતી મેને ત્યાં નવચાવના સ્ત્રિયોની ખામી, કે નહોતી રાજવીરોની ખામી, નહોતી વિજયસિદ્ધિની ખામી, નહોતી નવનિધિની ખામી, નહોતી પુત્રસમુદાયની ખામી, કે નહોતી કુટુંબ પરિવારની ખામી, નહોતી ન્પ કાંતિની ખામી કે નહોતી યશસ્વીર્તિની ખામી.

આગળ કહેવાઈ ગયેલી તેની રીતિનું એમ પુનઃ સ્મરણ કરાવી પ્રમાણથી શિક્ષાપ્રસાદીનો લાભ મોખીએ જોએ કે, ભરતેશ્વરે વિવેકથી અન્યત્વના સ્વરૂપને જોયું, જાણ્યું, અને સર્પ-કુંસુકવત સંસાર-પરિયાગ કરી તેનું મિથ્યા મમત્વ સિદ્ધ કરી આપ્યું. મહા વૈરાગ્યની અચક્ષતા, નિર્મમત્વતા, મેને આત્મ-શક્તિનું પ્રદુક્ષિત થવું, આ મહા યોગીશ્વરના ચરિત્રમાં રહ્યું છે.

એક પિતાના સો પુત્રમાં નવાણું આગળ આત્મસિદ્ધિને સાધતા હતા. સૌમા આ ભરતેશ્વરે સેદ્ધિ સાધી. પિતાએ પણ એ જ સિદ્ધિ સાધી. ભરતેશ્વરી-રાજ્યાસન-ભોગિયો, ઉપરા ઉપર આવનાર મે જ આદર્શભુવનમાં તે જ સિદ્ધિને પામ્યા કહેવાય છે. એ સકળ સિદ્ધિસાધક મંડળ અન્યત્વને જ સેદ્ધ કરી એકત્વમાં પ્રવેશ કરાવે છે. અભિવંદન હો તે પરમાત્માઓને !

દેખી આંગળી આપ એક અડવી, વૈરાગ્યવેગે ગયા;

છાંડી રાજ સમાજને ભરતજી, દૈવલ્ય જ્ઞાની થયા

ચોથું ચિત્ર પવિત્ર એ જ ચરિતે, પામ્યું અડવી પૂર્ણતા;

જ્ઞાનીનાં મન તેહ રંજન કરે, વૈરાગ્યભાવે યથા.

અર્થ:—પિતાની એક આંગળી અડવી દેખીને વૈરાગ્યના પ્રવાહમાં જેણે પ્રવેશ કર્યો, રાજ-સમાજને છોડીને જેણે દૈવલ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, એના તે ભરતેશ્વરનું ચરિત્ર ધારણ કરીને આ ચોથું ધૈર્ય પૂર્ણતા પામ્યું. તે જેવો જ્ઞેષ્ઠજી તેવો વૈરાગ્યભાવ દર્શાવીને જ્ઞાની પુરુષનાં મનને રંજન સનાર થાઓ !

પ્રથમ ચિત્ર.

અશુચિ ભાવના.

ખાણુ મૂલ ને મળતી, રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ;
કાયા એવી ગણીને, માન લયજને દર સાર્યક આમ.

મિશેષાર્થ:—મળ ને મૂલની ખાણુરૂપ, રોગ અને જઠરાને રહેવાના ધામના જેવી કાયાને ગણી દે ચતન્ય ! તેનું મિથ્યા માન લાગ કરીને સનતકુમારની પેઠે તેને સારંગ દર !
જે ભગવાન સનતકુમારનું ચરિત્ર અહીં આગળ અશુચિ ભાવનાની પ્રમાણિકતા બતાવવા માટે આરંભાશે.

કથાર્થ:—જે જે રીતિસિદ્ધિ અને વૈભવભરનેશ્વરના ચરિત્રમાં વર્ણવ્યાં, તે તે વૈભવાદિકથી કરીને યુક્ત સનતકુમાર ચક્રવર્તી હતા. સનતકુમારનાં વર્ણુ અને રૂપ અનુપમ હતાં. એક વેળા મુધર્મ-સભામાં તે રૂપની સ્તુતિ થઈ. કાર્ધ જે દેવોને તે વાન સ્ત્રી નહીં. પછી તેઓ તે શંકા દાખવાને વિપ્રરૂપે સનતકુમારના અંતઃપુરમાં ગયા. સનતકુમારને દેહ તે વેળા ખેડ ભર્યો હતો. તેને અંગે મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. એક નાનું પચાણું પહેર્યું હતું. અને તે સ્નાનમંજળ કરવા માટે બેઠા હતા. વિપ્રરૂપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ, કંચનવર્ણી કાયા અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને બહુ આનંદ પામ્યા. માથું ધુણાવ્યું, જોરસે ચક્રવર્તિય પૂજ્યું: તમે માથું કેમ ધુણાવ્યું ? દેવાએ કહ્યું, “ અમે તમારાં રૂપ અને વર્ણુ નિરીક્ષણ કરવા માટે બહુ અભિલાષી હતા. સ્થળે સ્થળે તમારાં વર્ણુ રૂપની સ્તુતિ સાંભળી હતી. આજે તે વાન અમને પ્રમાણુપૂત ચર્ચ જોઈથી અમે આનંદ પામ્યા. માથું ધુણાવ્યું કે જેનું લોકોમાં કહેવાય છે તેનું જ રૂપ છે. જોઈથી વિશેષ છે પણ આજુ નથી. ” સનતકુમાર સ્વરૂપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રભુત લાગી ગયા, તમે આ વેળા મારું રૂપ જોડું તે ભરે. પરંતુ હું જ્યારે રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી કેવળ સજ્જ થઈને સિંહાસનપર બેસું છું, ત્યારે મારું રૂપ અને મણિ વર્ણુ જોવાયોગ્ય છે; અત્યારે તો હું જોગલરી કાયાએ બેઠો છું; જો તે વેળા તમે મારાં રૂપ, વર્ણુ જોયા તો અદ્ભુત ચમત્કારને પામો, અને ચક્રિત ચર્ચ જાણો. દેવાએ કહ્યું, ત્યારે પછી અમે રાજસભામાં આવતીશું: એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

સનતકુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ અને અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યા. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયામાં વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસન બેઠા. આજુબાજુ સમર્થ મંત્રિયો, મુખ્યો, વિદ્વાનો અને અન્ય સભાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા છે. રાજેશ્વર આમરજીથી અને ખમાખમાથી વિશેષ શોભા રહ્યો છે-ચંદ્રાર્ધ રહ્યો છે. ત્યાં પેલા દેવતાઓ પાછા વિપ્રરૂપે આવ્યા. અદ્ભુત રૂપવર્ણથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે બેઠ પામ્યા છે એવા સ્વરૂપમાં તેઓએ માથું ધુણાવ્યું. ચક્રવર્તિય પૂજ્યું, અહો આલણું ! ગઈ વેળા કરતાં આ વેળા તમે જુદા રૂપમાં માથું ધુણાવ્યું એનું શું કારણ છે ? તે મને કહો. અવધિતાનાનુસારે વિપ્રે કહ્યું કે, હે મહારાજ ! તે રૂપમાં અને આ રૂપમાં બૃમિ આકાશનો ફેર પડી ગયો છે. ચક્રવર્તિયે તે સ્પષ્ટ સમજાવવા કહ્યું. બાહજે કહ્યું, અધિરાજ ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા અમૃતપુલ્ય હતી. આ વેળાએ ઝેરરૂપ છે. તેથી જ્યારે અમૃતપુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા હતા. આ વેળા ઝેરપુલ્ય છે ત્યારે બેઠ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો તમે હમણા તાંબુલ યુક્ત તકાળ તેપર મહિકા બેસશે અને પરધામ પ્રાપ્ત થશે.

સનતકુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય કરી: પૂર્વેનાં કર્મનાં પાપનો જે ભાગ, તેમાં આ કાયાના મહાઅધીનું મેલવણ થવાથી એ ચક્રવર્તિની કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ. નિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનતકુમારના અંતઃકરણમાં વેરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. કેવલ આ સંસાર તત્ત્વાવેગ છે. આત્મને આત્મ અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિનાં શરીરમાં રહી છે. એ સમગ્ર મોહમાન

કર્ણાયોઅ નથી. એમ બોલીને તે છ ખંડની પ્રભુતા ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યા. સાધુરૂપે બ્યારે વિચરતા હતા ત્યારે મહારાગ ઉત્પન્ન થયો. તેના સત્યત્વની પરીક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં વેદરૂપે આગ્યો. સાધુને કહ્યું, હું બહુ કુશળ રાજવૈદ છું; તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે; જો ઈચ્છા હોય તો તકાળ હું તે રોગને દાળી આપું. સાધુ બોલ્યા, “હે વૈદ ! કર્મરૂપી રોગ મદોન્મત્ત છે; એ રોગ દાળવાની તમારી જ સમર્થતા હોય તો હાલે મારે એ રોગ દાળો. એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ છો રહ્યો.” દેવતાએ કહ્યું: એ રોગ દાળવાની સમર્થતા હું ધરાવતો નથી. પછી સાધુએ પોતાની લખિના પરિપૂર્ણ પ્રખળવડે યુદ્ધવાળી અંગુલિ કરી તે રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ વિનાશ પામ્યો; અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ. પછી તે રોગ દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું; ધન્યવાદ ગાઈ વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો.

પ્રમાણશિક્ષા:—રક્તપિત્ત જેવા સર્વે વેદો પૃથ્વી ગદગદતા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે, પળમાં વલુસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે; જેના પ્રયેક રોમે પાણુ બળે રોગનો નિવાસ છે; તેવા સાડાત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે લંડાર છે એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે. અજ્ઞાદિની નૃનાધિક્તાથી તે પ્રયેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દેહે, મગ્ન, મત્ત, નરક, હાડ, માંસ, પેશુ અને સ્તેષ્ઠમથી જેનું અધારણ ટક્યું છે; તથાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે, તે કાયાનો મોહ ખરે ! વિભ્રમ જ છે ! સનતકુમારે જેનું લેશ માત્ર માન કર્યું, તે પશુ જેથી સંખ્યા નહીં તે કાયામાં અહો ખામર ! તું શું મોહ છે ? એ દિગ્વિત સ્તુતિપાત્ર નથી.

આમ છતાં પણ આગળ ઉપર મનુષ્યદેહને સર્વદેહોત્તમ કહેવો પડશે. એનાથી સિદ્ધ ગનિતી સિદ્ધિ છે એમ કહેવાનું છે. ત્યાં આગળ નિશંક થવા માટે અહીં નામમાત્ર વ્યાખ્યાન આપ્યું છે. આત્માનાં શુભ કર્મોના બ્યારે ઉદય આગ્યો ત્યારે તે મનુષ્યદેહ પામ્યો. મનુષ્ય એટલે જે હાથ, બે પગ, બે આંખ, બે દાન, એક મુખ, બે ઓર, એક નાકવાળા દેહનો અધીશ્વર એમ નથી પણ એનો મર્મ જુદો જ છે. જો એમ અવિવેક દાખવીએ તો પછી વાનરને મનુષ્ય ગણવામાં હોય શો? એ બિચારાએ તો એક પૂછ્યું પણ વધારે પ્રાપ્ત કર્યું છે. પણ નહીં, મનુષ્યત્વનો મર્મ આમ છે: વિવેકશુદ્ધિ જેના મનમાં ઉદય પામી છે, તે જ મનુષ્ય; બાકી બધાય એ સિવાયનાં તે દ્વિપાદરૂપે પણ જ છે. મેધાવિ પુરુષો નિરંતર એ માનવત્વનો આમ જ મર્મ પ્રકાશે છે, વિવેક-શુદ્ધિના ઉદય વડે મુક્તિના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવ છે. અને એ માર્ગમાં પ્રવેશ એ જ માનવદેહની ઉત્તમતા છે. તોપણ સ્મૃતિમાન થવું યથોચિત છે કે, તે દેહ કેવળ અશુભિમય જ છે. એના સ્વભાવમાં અન્યત્ર નથી.

“ મોક્ષમાર્ગ ” અથિ અશુભિ ભાવનાના ઉપદેશ માટે પ્રથમ દર્શનના પાંચમા ચિત્રમાં સનતકુમારનું દ્રશન અને પ્રમાણશિક્ષા પૂર્ણતા પામ્યાં.

અંતર્દર્શન:—પ્રવૃત્તિચિત્ર.

નિવૃત્તિચિત્ર.

અનંત સૌખ્ય નામ દુઃખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા !

અનંત દુઃખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ ત્યાં, વિચિત્રતા ! !

ઉદ્ધાઃ ન્યાય નેત્રને નિહાળ રે ! નિહાળ તું;

નિવૃત્તિ શીઘ્રમેવ ધારિ તે પ્રતિષ્ઠિ આગ તું.

વિશેષાર્થ:—જોમાં એકાંત અને અનંત સુખના તરંગ ઉછળે છે તેવાં શીલ-દાનને માત્ર નામનાં દુઃખથી દંટાળી જઈને મિત્રરૂપે ન માનતાં તેમાં અભાવ કરે છે; અને કેવળ અનંત દુઃખ-મય એવાં જે સંસારનાં નામ માત્ર સુખ તેમાં તારો પરિપૂર્ણ પ્રેમ છે એ ક્ષી વિચિત્રતા છે ! અહો એતન ! હવે તું તારા ન્યાયરૂપી નેત્રને ઉદ્ધાડીને નિહાળ રે ! નિહાળ ! ! ! નિહાળીને શીઘ્ર-મેવ નિવૃત્તિ એટલે મહા વૈરાગ્યને ધારણ કર, અને મિથ્યા કામભોગની પ્રવૃત્તિને આળી દે !

એવી પવિત્ર મહાનિશ્ચિત્તને દ્રઢીભૂત કરવા ઉચ્ચવિરાગી યુવરાજ મુગાપુત્રનું મનત કરવાયોગ્ય ચરિત્ર અહીં આગળ પ્રસક્ત છે. કેવા દુઃખને મુખ માન્યું છે ? અને કેવા મુખને દુઃખ માન્યું છે ? તાદશ્ય તે યુવરાજનાં મુખ-વચન સિદ્ધ કરશે.

દ્રષ્ટાંત:—તાના પ્રકારનાં મનોદર વૃક્ષથી ભરેલાં ઉદ્યાનોવડે મુશીવ એ નામે એક મુશોભિત નગર છે. તે નગરનાં રાજ્યાસનપર બલભદ્ર એ નામે એક રાજા થયો; તેની પ્રિયવદા પટરાણીનું નામ મુગા હતું. એ પતિપત્નીથી બળથી નામે એક કુમારે જન્મ લીધો હતો; મુગાપુત્ર એવું એનું પ્રખ્યાત નામ હતું. જનકજ્ઞનેતાને તે અતિ વૃક્ષ હતા. એ યુવરાજ મુદ્રસ્થાપનમાં રહ્યા હતાં સંયતિનાં શુભને પામ્યાહતા; એથી કરીને દમીયર એટલે પતિમાં અગ્રેષ્ઠ ગણ્યાયોગ્ય હતા. તે મુગાપુત્ર શિખરમધ્ય આનંદકારી પ્રાસાદને વિષે પોતાની પ્રાણપ્રિયા સદિત દોરુદ્ધ દેવતાની પેરે વિશ્વાસ કરતાં હતા. નિરંતર પ્રમોદસહિત મનથી વર્તતા હતા. ચંદ્રતાંત્રિક મણિ તેમ જ વિવિધ રાત્રી પ્રાસાદને પટશાળા જડિત હતો. એક દિવસને સમયે તે કુમાર પોતાના ગોખને વિષે રહ્યા હતા. ત્યાં નગરનું નિરીક્ષણ પરિપૂર્ણ થતું હતું. જ્યાં ચાર રાજમાર્ગ એકત્રને પામતા હતા, એવા એકમાં ત્રણ રાજમાર્ગ એકઠા મળ્યા છે ત્યાં તેની દ્રષ્ટિ ફેરી. મહા નય, મહા નિયમ, મહા સંયમ, મહા શીલ, અને મહા શુભના ધામરૂપ એક શાંત તપસ્વિ સાધુને ત્યાં તેણે જોયા. જેમ જેમ વેળા થતી ગય છે, તેમ તેમ તે યુનિને મુગાપુત્ર નિરખી નિરખીને બુદ્ધિ છે.

એ નિરીક્ષણ ઉપરથી તે એમ યોધ્યા: હું જાણું છું કે આનું રૂપ મેં ક્યાંક દીધું છે અને— એમ યોધનાં યોધતાં તે કુમાર શોભનિક પરિણામને પામ્યા. મોહપટ હતું; ને ઉપશમના પામ્યા. જનનિશ્ચિત્તજ્ઞાન પ્રકાશિત થયું. પૂર્વિત જાનિની સ્મૃતિ ઉપજવાથી તે મુગાપુત્ર, મહા રીદ્ધિના ભોક્તા, પૂર્વના ચરિત્રના સ્મરણને પણ પામ્યા. શીઘ્રમેવ તે વિભવને વિષે અણુરાગ્યતા થયા; સંયમને વિષે રાગ્યતા થયા માતા પિતાની સગીરે આવીને તે યોધ્યા કે, “ પૂર્વભવને વિષે મેં પાંચ મહા વનને સાંભળ્યાં હતાં. નરકને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. નિર્વ્યગ્રને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. એ અનંત દુઃખથી જોડ પામીને હું તેનાથી નિવૃત્તવાનો અભિલાષી થયો છું. સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર પામવા માટે હું શુરજનો ! અને તે પાંચ મહાવત ધારણ કરવાની અનુના હો. ”

કુમારનાં નિશ્ચિત્તી ભરેલાં વચનો સાંભળીને માતા પિતાએ ભોગ ભોગવવાના આમંત્રણવચનથી એક પામીને મુગાપુત્ર એમ કહે છે કે “ અહો માન ! અને અહો તાત ! જે ભોગોનું તમે મને આમંત્રણ કરો છો તે ભોગ મેં ભોગવ્યા, તે ભોગ વિષકલ-કિષાક જરૂરનાં રૂપની ઉપમાથી યુક્ત છે, ભોગવ્યા પછી કડવા વિપાકને આપે છે, સર્વ દુઃખોત્પત્તિનાં કારણ છે; આ શરીર છે તે અનિલ અને કેવળ અશુચિમય છે, અશુચિથી ઉત્પન્ન થયું છે, જન્મને એ અસાધવન વાસ છે, અનંત દુઃખનો હેતુ છે; રોગ, જરા, અને કલેશાદિનું એ શરીર ભાજન છે; એ શરીરને વિષે હું કેમ રતિ કરું ? બાળપણે એ શરીર જાંતું છે કે જલ્દપણે એવો જેનો નિયમ નથી; એ શરીર પાણીના શીલુના છુલ્છા જોતું છે; એવા શરીરને વિષે સ્નેહ કેમ યોગ્ય હોય ? મનુષ્યત્વમાં એ શરીર પામીને કાદ, જલ, વગેરે વ્યાધિને તેમ જ જરા મરણને વિષે અદાતું રહ્યું છે; તેમાં હું કેમ પ્રેમ બાંધું ? જન્મનું દુઃખ, જરણનું દુઃખ, રોગનું દુઃખ, મરણનું દુઃખ, કેવળ દુઃખના હેતુ સંસારને વિષે છે; ભ્રમિ-ભ્રમ, આવાસ, કંચન, કુટુંબ, પુત્ર, પ્રમદા, બલ્ય, એ સકલને જાંડીને માત્ર કલેશ પામીને આ શરીરથી અવસ્યમેવ જવું છે; જેમ કિષાક જલમાં ફેળવું પરિણામ મુખદાવક નથી, એમ ભોગનું પરિણામ પણ મુખદાવક નથી; જેમ કોઇ પુરુષ મહા પ્રવાસને વિષે અતજળ અગ્નીકાર ન કરે એટલે કે ન લે અને ક્ષુધા ત્યાગે કરીને દુઃખી થાય તેમ પર્મના અનાચરણથી પરલવને વિષે જતાં તે પુરુષ દુઃખી થાય; જન્મ જરાદિકની પીડા પામે; મહા પ્રવાસમાં પરવરતાં જે પુરુષ અજ જણાદિક

લે તે પુરુષ-ક્ષુધાન્તપાથી રહિત ધર્મ મુખને પામે; એમ ધર્મનો આવરનાર પુરુષ પરબવ પ્રત્યે પરવરતાં મુખને પામે; અદ્ય કર્મરહિત હોય; અશાતા વેદનીય રહિત હોય; હે શુરજનો ! જેમ કાષ્ઠ ગૃહસ્થનું ઘર પ્રત્યક્ષિત થાય છે, ત્યારે તે ધરનો ધણી અમૃત્ય વસ્ત્રાદિકને લાઇ જઇ જઈ વસ્ત્રાદિકને છાંડી, રહેવા દે છે, તેમ લોક બળતો દેખીને જઈ વસ્ત્રરૂપ જરા મરણને છાંડીને અમૃત્ય આત્માને તે બળતાથી. (તમે આઘા આપો એટલે હું) તારીય. "

મૃગાપુત્રનાં વચન સાંભળીને શોકાર્ત ધ્યેસાં એનાં માતાપિતા યોગ્યાં, " હે પુત્ર ! આ તું શું દહે છે ? આરિત પાળતાં બહુ દુર્લભ છે. કામાદિક શુભને યનિએ ધરવા પડે છે, રાખવા પડે છે, ધનથી સાચવવા પડે છે; સંયનિએ મિત્રમાં અને શત્રુમાં સમભાવ રાખવો પડે છે; સંયનિને પોતાના આત્મા ઉપર અને પરત્તા ઉપર સમશુદ્ધિ રાખવી પડે છે; અથવા સર્વ જગત ઉપર સરખો ભાવ રાખવો પડે છે એવું એ પ્રાણુતિપાત વિરતિ પ્રથમ વ્રત, યાત્ જીવતાં મુખી, પાળતાં દુર્લભ તે પાળવું પડે છે; સંયનિને સદૈવકાળ અપ્રમાદપણથી મૃગા વચનનું કર્ણવું, હિતકારી વચનનું ભાષવું, એવું પાળતાં દુઃકર બીજું વ્રત અવધારણ કરવું પડે છે; સંયનિને દાંત શોધનાને અર્થે એક સળીતું પણ અદત્ત વર્જવું, નિર્વધ અને દોષરહિત ભિક્ષાતું આચરવું, એવું પાળતાં દુઃકર ત્રીજું વ્રત અવધારણ કરવું પડે છે; કામભોગના સ્વાદને જાણવા અને અશ્વભયર્ણવું ધારણ કરવું તે ત્યાગ કરીને શ્વભયર્ણવું એવું વ્રત સંયનિને અવધારણ કરવું તેમજ પાળવું બહુ દુર્લભ છે; ધન ધાન્ય, દાસના સમુદાય, પરિબ્રહ્મ મમતવું વર્જન, સઘળા પ્રદારના આરંભને ત્યાગ, કેવળ એ નિર્મમત્વથી પાંચમું મહાવ્રત સંયનિને ધારણ કરવું અતિ વિદ્ય છે. રાત્રિભોજનનું વર્જન, ધૃતાદિક પદાર્થનું વાસી રાખવાનું ત્યાગવું, તે અતિ દુઃકર છે.

" હે પુત્ર ! તું આરિત આરિત શું કરે છે ? આરિત જેવી દુઃખપ્રદ વસ્તુ બીજી કયે છે ? ક્ષુધાના પરિપદ સહન કરવા; તૃણના પરિપદ સહન કરવા; હાદના પરિપદ સહન કરવા; ઉષ્ણ-તાપના પરિપદ સહન કરવા; ડાંસ મન્થનના પરિપદ સહન કરવા; આકેશ પરિપદ સહન કરવા; ઉપાશ્રયના પરિપદ સહન કરવા; તૃણાદિક રપર્શના પરિપદ સહન કરવા; મેલના પરિપદ સહન કરવા; નિશ્ચય માન કે હે પુત્ર ! એવું આરિત કેમ પાળી શકાય ? વધના પરિપદ, બધના પરિપદ કેવા વિદ્ય ? ભિક્ષાચરી કેવી દુર્લભ છે ? યાચના કરવી કેવી દુર્લભ છે ? યાચના કરવા છતાં ન પમાય એ અશ્વભયરિપદ કેવા દુર્લભ છે ? કાપર પુરુષના હૃદયને ભેદી નાખનારું કેશવોચન કેવું વિદ્ય છે ? તું વિચાર કર, કર્મવૈરીમિત્ર શૈલ એવું શ્રદ્ધર્થ વ્રત કેવું દુર્લભ છે ? ખરે ! અધીર આત્માને એ સઘળાં બનિ બનિ વિદ્ય છે.

" પ્રિયપુત્ર ! તું મુખ ભોગવવાને યોગ્ય છે. બનિ રમણીય રીતે નિર્મળ સ્નાન કરવાને તારું શુક્રમાર શરીર યોગ્ય છે. પ્રિય પુત્ર ! નિશ્ચય તું આરિત પાળવાને સમર્થ નથી. યાત્ જીવતાં મુખી એમાં નિસામો નથી. સંયનિના શુભને મહા સમુદાય લોદાની પડે બહુ ભારે છે. સંયનિને ભાર વહન કરવો અતિ અતિ વિદ્ય છે. આશયગગાને સામે પુરે જવું જેમ દેરીકું છે, તેમ યાવન વધને વિષે સંયમ મહાદુઃકર છે. પ્રતિશ્રોત જવું જેમ દુર્લભ છે, તેમ યાવનને વિષે સંયમ મહા દુર્લભ છે. શુભને દરીને જેમ સમુદ તરવો દુર્લભ છે, તેમ સંયમ શુભ-સમુદ તરવો યાવનમાં મહાદુર્લભ છે. વેળાને ક્યજ જેમ નિરસ છે, તેમ સંયમ પણ નિરસ છે. ખર્જધારા પર ચાલવું જેમ વિદ્ય છે, તેમ તપ આચરવું મહા વિદ્ય છે, જેમ સર્વ એકાંત દરિયી ચાલે છે, તેમ આરિતમાં ધ્યાંસમિતિ માટે એકાંતિક ચાલવું મહા દુર્લભ છે. હે પ્રિય પુત્ર ! જેમ લોદાના જવ યાવવા દુર્લભ છે, તેમ સંયમ આચરતાં દુર્લભ છે. જેમ અમિતી યિખા પાંચી દુર્લભ છે, તેમ યાવનને વિષે યનિપણું અગીકાર કરવું મહા દુર્લભ છે. કેવળ મંદ સંધયજુના ધણી કાપર પુરુષે યનિપણું પામવું તેમ પાળવું દુર્લભ છે. જેમ ત્રાગ્યે દરી મેરુ પર્વત તોળવો દુર્લભ છે, તેમ નિશ્ચયપણથી,

કર્તા હતા. મુદ્રાદિના પ્રહારવતી લોહકાર જેમ લોહને ટીપે તેમ મને પૂર્વકાળે પરમાધામીઓએ અનંતીવાર ટીપ્યા હતા. તાંબુ, લોહું અને શીશું અગ્નિથી ગાળી તેના કળકળતો રસ મને અનંતવાર પાપો હતો. અતિ રોષતાથી તે પરમાધામીઓ મને જ્યમ કહેતા હતા કે, પૂર્વજવમાં તને માંસ ત્રિપ હતું તે લે આ માંસ. એક મારા શરીરના ખડેખડ કટકા મેં અનંતીવાર મળ્યા હતા. મધની વધભતા માટે પણ એથી કંઈ આછું દુઃખ પડ્યું નહોતું. એમ મેં મહા ભયથી, મહા ત્રાસથી અને મહા દુઃખથી કેપાયમાન કાપાએ દરી અનંત વેદના ભોગવી હતી. જે સહન કરતાં અતિ તીવ્ર રોષ અને ઉલ્લેષ કાળ સ્થિતિની વેદના, સાંભળતાં પણ અતિ ભયંકર, અનંતવાર તે નરકમાં મેં ભોગવી હતી. જેવી વેદના અનુપલોકમાં છે તેવી દેખાતી પણ તેથી અનંતગણી અધિક અશાતાવેદની નરકને વિષે રહી હતી. સર્વ ભવને વિષે અશાતાવેદની મેં ભોગવી છે. મેપાનુમેપ માત્ર પણ ત્યાં શાતા નથી.”

એ પ્રમાણે મુગાપુત્રે વૈરાગ્યભાવથી સંસારપરિશ્રમણ દુઃખ કલાં. એના ઉત્તરમાં તેનાં જનક જનતા એમ બોલ્યાં કે, “હે પુત્ર ! જે તારી ઇચ્છા દિક્ષા લેવાની છે તો દિક્ષા પ્રહણુ કર; પણ આરિનમાં રોગોત્પત્તિ વેળા વૈદક કાણુ કરશે ? દુઃખનિવૃત્તિ કાણુ કરશે ? એ વિના બહુ દોષાણુ છે.” મુગાપુત્રે કહ્યું, “એ મરુ”, પણ તમે વિચારો કે અટવીમાં મૃગ તેમ જ પંખી એકલું હોય છે; તેને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનું વૈદુ કાણુ કરે છે ? જેમ વનમાં મૃગ વિહાર કરે છે તેમ હું આરિ-વનમાં વિહાર કરીશ, અને સમદશ બેઠે શુદ્ધ સંયમનો અનુભવ કરીશ. દ્વદશ મુક્તિ તપ આચરીશ; તેમ જ મૃગચર્ચાથી વિચરીશ. મૃગને વનમાં રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે, ત્યારે તેનું વૈદુ કાણુ કરે છે ? ” એમ પુનઃ કહી તે બોલ્યા કે “કાણુ તે મૃગને આપધ દે છે ? કાણુ તે મૃગને આનંદ, શાંતિ અને સુખ પૂરે છે ? કાણુ તે મૃગને આહાર જળ આણી આપે છે ? જેમ તે મૃગ ઉપદ્રવમુક્ત થયા પછી ગહનવને ત્યાં સરોવર હોય છે ત્યાં જળ છે, તણુપાણી આપેલું સેવન કરીને પાછું જેમ તે મૃગ વિચરે છે તેમ હું વિચરીશ. સારાંશ, એરૂપ મૃગચર્ચા હું આચરીશ. એમ હું મૃગની પેઠે સંયમ-વંત હોહશ. અનેક રથો વિચરતો યતિ મૃગની પેઠે અમૃતિજલ રહે. મૃગની પેઠે વિચરીને, મૃગચર્ચા સેવીને સાવધ ટાળીને યતિ વિચરે. જેમ મૃગ, તણુ જળાદિકની ગોચરી કરે તેમ યતિ ગોચરી કરીને સંયમભાર નિર્વાહ કરે. દુરાહાર માટે ગૃહસ્થને હાસિ નહીં, નિંદા કરે નહીં એવો સંયમ હું આચરીશ.”

‘એવં પુત્રા જહાસુખમ્’ “હે પુત્ર ! જેમ તને સુખ થાય તેમ કરે ! ” એમ માતા પિતાએ અનુતા આપી. અનુતા મળ્યા પછી મમત્વ ભાવ છેદીને જેમ મહાનાગ કંચુક ત્યાગી બાલ્યો જન્ય છે, તેમ તે મુગાપુત્ર સંસાર ત્યાગી સંયમધર્મમાં સાવધાન થયા. કંચન, કામિની, મિત્ર, પુત્ર, શાને અને પ્રગાસંબંધીના પરિત્યાગી થયા. વજ્રને પુણી જેમ રજ ખંચીરી નાખીએ તેમ તે સધળા મપંચ ત્યા-ગીને દિક્ષા લેવાને માટે નીકળી પડ્યા. પવિત્ર પાંચ મહાત્મનમુક્ત થયા. પંચ સમિનિથી સુશોભિત થયા. ત્રિગુણાનુગ્રહ થયા. બાહ્યાભ્યંતરે દ્વદશ તપથી સંયુક્ત થયા. મમત્વરહિત થયા; નિરહંકારી થયા; ભૈયાદિકના સંગરહિત થયા. સર્વાંશ્રમજૂતમાં એના સમાન ભાવ થયો. આહાર જળ માત્ર થાઓ કે ન થાઓ, સુખ ઉપજે કે દુઃખ, હવિત્વ્ય હો કે મરણ હો કોઈ સ્થિતિ કરો, કે કોઈ નિંદા કરો. કોઈ શાન થો કે કોઈ અપમાન થો, તે સધળાંપર તે સમભાવી થયા; રીદિ, રસ અને સુખ એ ત્રિગાર-ના અપ્રદેશથી તે વિરક્ત થયા; મનદંડ, વચનદંડ અને તનદંડ નિવર્ત્યા. ચાર દપાયથી નિયુક્ત થા. આપશય, નિદાનશય તથા મિથ્યાત્વ શય એ ત્રિચલ્ચથી તે વિરાગી થયા. સમ મહાભયથી તે મુખ્ય થયા. હાસ્ય અને શોકથી નિવર્ત્યા. નિદાનરહિત થયા. રાગદ્વેષરૂપી બંધનથી છૂટી ગયા. વાંજ-હિત થયા; સર્વ પ્રકારના વિદ્વાસથી રહિત થયા. કરનાચથી કોઈ કાંપે અને કોઈ અંદન વિચિત્ર-રે તેપર સમભાવી થયા. પાપ આચવાનાં સધળાં દ્વાર તેણે રૂંધ્યાં. શુદ્ધ અંતઃકરણસહિત ધર્મ-

કે વ્યાપારે તે પ્રગણ થયા. જિનેંદ શાસનનત્વ પરાણ થયા. ગાને કરી, આત્મચારિત્રે

તે કરી, તપે કરી, મયેક મહાત્મનની પાંચ ભાવના એમ પ્રાંચ મહાત્મનની પચીસ ભા

અને નિર્મળતાએ ફરી તે અનુપમ વિભૂષિત થયા. સમગ્ર પ્રકારથી ઘણા વર્ષ સુધી આત્મચારિત્ર પરિવેશીને એક માસનું અનશન કરીને તે મહાતાની સુવરાજ મુગાપુત્ર પ્રધાન મોહાગતિએ પરવર્ધા.

પ્રમાણશિક્ષા:—તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરેલી દ્વાદશ ભાવનામાંની સંસારભાવનાને ઠક કરવા મુગાપુત્રનું ચરિત્ર એહોં વર્ણવ્યું. સંસારક્રિયામાં પરિભ્રમણ કરતાં અનંત દુઃખ છે એ વિવેક-સિદ્ધ છે; અને એમાં પણ મેષાનુમેષ જેમાં મુખ નથી એવી નરકધાંત્રીનાં અનંત દુઃખ સુવ-જ્ઞાની યોગોંદ્ર મુગાપુત્રે જનકજ્ઞેનેતાપ્રતિ વર્ણવ્યાં છે, તે કેવળ સંસાર મુક્ત યત્નાને વિરાગી ઉપદેશ પ્રદર્શિત કરે છે. આત્મચારિત્ર અવધારણુ કરતાં તપપરિપક્વદિશનાં બદિદુઃખને દુઃખ માન્યું છે; અને મહાધાગતિનાં પરિભ્રમણરૂપ અનંત દુઃખને બદિર્ભાવ મોહિનીથી મુખ માન્યું છે. એ બે કેવી ભ્રમ-વિચિત્રતા છે ? આત્મચારિત્રનું દુઃખ, તે દુઃખ નહીં પણ પરમ મુખ છે, અને પરિણામે અનંત સુખનરંગ પ્રાપ્તિનું કારણ છે; તેમ જ ભોગવિલાસાદિકનું મુખ તે ક્ષણિક અને બદિદેશ્ય મુખ તે કેવળ દુઃખ જ છે. પરિણામે અનંત દુઃખનું કારણ છે, એમ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરવા મહા જ્ઞાની મુગાપુત્રને વૈરાગ્ય બહોં દર્શાવ્યો છે. એ મહાપ્રભાવિક, મહા યશોમાન મુગાપુત્રની પેઠે તપાદિક અને આત્મચારિત્રાદિક શુદ્ધચરણુ કરે, તે ઉત્તમ સાધુ ત્રિલોકમાં પ્રસિદ્ધ અને પ્રધાન એવી પરમ સિદ્ધિ-દાયક સિદ્ધાંતને પામે. સંસારમમત્તને દુઃખશક્તિરૂપ માની તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તે મુગાપુત્રની પેઠે જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્રરૂપ દિવ્ય ચિંતામણિને પરમ મુખ અને પરમાનંદને કારણે આરંભ છે.

મહર્ષિ મુગાપુત્રનું સર્વોત્તમ ચરિત્ર (સંસારભાવનારૂપે) સંસારપરિભ્રમણનિવૃત્તિનો, અને તેની સાથે અનેક પ્રકારની નિવૃત્તિનો, ઉપદેશ કરે છે; એ ઉપરથી નિવૃત્તિબોધ અંતર્દર્શનનું નામ રાખી આત્મચારિત્રની ઉત્તમતા વર્ણવનાં આ મુગાપુત્ર ચરિત્ર બહોં આગળ પૂર્ણતા પામે છે. સંસારપરિભ્રમણનિવૃત્તિ અને સાવધ ઉપકરણુ નિવૃત્તિનો પવિત્ર વિચાર તત્ત્વજ્ઞાનીઓ નિરંતર કરે છે.

ઇતિ અંતર્દર્શને સંસાર-ભાવનારૂપ પદ્યચિત્રે મુગાપુત્ર ચરિત્ર સમાપ્ત.

સત્તમ ચિત્ર.

આશ્રવભાવના.

દ્વાદશ અવિરતિ, ષોડશ ક્ષાય, નવ નોક્યાય, પંચ મિથ્યાત્વ અને પંચદશ યોગ-એ સધળાં મળી સનાતન આશ્રવદ્વાર એટલે પાપને પ્રવેશ કરવાનાં પ્રતાળ છે.

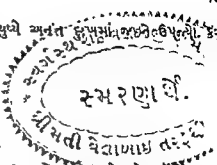
દ્રષ્ટાંત:—મહા વિદેહમાં વિશાળ પુંડરિકેણી નગરીના રાજ્યસિંહાસનપર પુંડરિક અને કુંડરિક એ ભાદ્રણા સ્થિર હતા. એક વેળા મહા તત્ત્વવિજ્ઞાની મુનિરાજ વિહાર કરતાં ત્યાં આવ્યા. મુનિનાં વૈરાગ્ય વચનામૃતથી કુંડરિક દિશાનુરક્ત થયો; અને ઘેર આવ્યા પછી પુંડરિકને રાજ સોંપી ચારિત્ર અંગીકૃત કર્યું. સરસંનિરસ આહાર કરતાં ષોડશ ક્ષયો તે રોગગ્રસ્ત થયો; તેથી તે ચારિત્રપરિણામે ભંગ થયો. પુંડરિકેણી મહા નગરીની અશોકવાડીમાં આવીને એણે ઉઘો મુખપટ્ટી વસ્ત્ર વગગાડી મૂક્યાં. નિરંતર તે પરિચિંતન કરવા મંડ્યો કે પુંડરિક મને રાજ આપશે કે નહીં આપે ? વનરક્ષિ કુંડરિકને આ-ળાવ્યો. તેણે જાન પુંડરિકને સિદ્ધિ કર્યું કે, આકુલ બાકુલ યતો તમારો ભાઈ અશોક બાગમાં રમે છે. પુંડરિકે આવી કુંડરિકના મનોભાવ જાણ્યા; અને તેને ચારિત્રથી રોલતો જોઈ કેટલોક ઉપદેશ આપી પછી રાજ સોંપી ઇતિ ઘેર આવ્યો, કુંડરિકની આજ્ઞાને સામંત કે મંત્રિ દ્વાર અવલંબન ન કરતાં, તેણે સદસ વર્ષ પ્રવજ્યા પાળી પતિત થયો તે તેને માટે ધિક્કારતા હતા. કુંડરિકે રાજ્યમાં આવ્યા પછી અતિ આદર કર્યો. રાત્રિએ એથી કરીને તે બહુ પીડાયો અને વમન થયું; અભાવથી પાસે કાંઈ આવ્યું નહીં, એથી તેના મનમાં પ્રચંડભાવ આવ્યો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ દરદીથી ને જો શાંતિ થાય તો પછી પ્રભાને એ સધળાને હું જોઈ લઉં. એવાં મહા દુઃખાનંથી મરીને

સાતમી નરકે તે અપય્યાંજી પાથડે તેવિશ સાગરોપમને આપુએ અનંત કુખમાં જઈને ઉપરથી કંઈક નિપરીત આશ્રવદાર !!!

હતિ સમમ ચિત્રે આશ્રવભાવના સમાપ્ત.

અષ્ટમ ચિત્ર.

સંવર ભાવના.

સંવર ભાવના—ઉપર ક્યાં તે આશ્રવદાર; અને પાપમનાવને સર્વ પ્રકારેનાં કાર્યો તે સંવર ભાવ—(આવતાં કર્મસમૂહને અટકાવવા.)

દ્રષ્ટાંતઃ(૧)—(કુંડરિકાને અનુસંધાન) કુંડરિકાનાં મુખપદિ ક્રમિક સાગરને ગ્રહણ કરીને પુંડરિક નિશ્ચય કર્યો કે, મારે મહર્ષિ શુરુકને જન્મ; અને ત્યાર પછી જ અનન્યસ ગ્રહણ કરવાં. અણુવાણે ચરણે પરવરનાં પગમાં કંદર, કંદક ખુચવાથી લોહોની ધારાઓ ચાલી તોપણ તે ઉત્તમ ધ્યાને સમતા ભાવે રહ્યો. એથી એ મહાતુલાવ પુંડરિક વ્યવિને સમર્થ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને તેવીશ સાગરોપમનાં અત્યુચ્ચ આપુએ દેવરૂપે ઉપજ્યો. આશ્રવથી થી કુંડરિકની કુખદશા અને સંવરથી થી પુંડરિકની મુખદશા !!

દ્રષ્ટાંતઃ(૨)—શ્રી વજ્રસ્વામી કેવળ કંચનકામિનીના કવચભાવથી પરિભ્રમી હતા. એક શ્રીમંતની રકિમણી નામની મનોહારિણી પુત્રી વજ્રસ્વામીના ઉત્તમ ઉપદેશને શ્રવણ કરીને મોહિત થઈ, ઘેર આવી માત પિતાને કહ્યું કે, જો હું આ દેહે પત્નિ કરું તો માત્ર વજ્રસ્વામીને જ કરું, અન્યની સાથે સંલગ્ન થવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે. રકિમણીને તેનાં માતપિતાએ ધણ્યે કહ્યું, 'વેલી ! વિચાર તો ખરી કે, મુનિરાજ તે વળી ખરણે ? એણે તો આશ્રવદારની સત્ય પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી છે.' તોપણ રકિમણીએ કહ્યું ન માન્યું. નિરુપાધે ધનાવા શેઠે કેટલુંક કાચ અને મુરુખા રકિમણીને સાથે લીધી; અને ત્યાં વજ્રસ્વામી વિરાગતા હતા ત્યાં આવીને કહ્યું કે, આ લક્ષ્મી છે તેનો તમે યથાર્થ ઉપયોગ કરો; અને વૈભવવિકાસમાં વાપરો; અને આ મારી મહા મુક્તિમત્તા રકિમણી નામની પુત્રીથી પાણિગ્રહણ કરો; એમ કહીને તે પોતાને ઘેર આવ્યો.

યૌવનસાગરમાં તરતી અને રૂપના અંબારરૂપ રકિમણીએ વજ્રસ્વામીને અનેક પ્રકારે ભોગસંબંધી ઉપદેશ કર્યો; ભોગનાં મુખ અનેક પ્રકારે વર્ણવી દેખાડ્યાં; મનમોહક હાવભાવ તથા અનેક પ્રકારના અન્ય ચળાવવાના ઉપાય કર્યો; પરંતુ તે કેવળ વૃથા ગયા; મહા સુંદરી રકિમણી પોતાના મોહકદાસમાં નિષ્ક્રમ થઈ. ઉચ્ચચિત્ર વિજયમાલ વજ્રસ્વામી મેરૂની પેઠે અચળ અને અદોષ રહ્યા. રકિમણીનાં મન, વચન અને તનનાં સર્વ ઉપદેશ અને હાવભાવથી તે લેશમાત્ર પીગમ્યા નહીં. આવી મહાવિશાળ દ્રઢતાથી રકિમણીએ યોષ પામી નિશ્ચય કર્યો કે, આ સમર્થ જિતેન્દ્રિય મહાત્મા કોઈ કાળે અસિત થનાર નથી. લોહ પથ્થર પીગળાવવા મુલક છે, પણ આ મહાપવિત્ર સાધુ વજ્રસ્વામીને પીગળાવવા સંબંધીની આશા નિર્થક છતાં અધોગતિના કારણરૂપ છે. એમ મુવિચારી તે રકિમણીએ પિતાએ આપેલી લક્ષ્મીને શુભ ક્ષેત્રે વાપરીને ચારિત્રને ગ્રહણ કર્યું; મન, વચન અને કાયાને અનેક પ્રકારે દમન કરી અક્રમાર્થ સાધ્યો. એને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ સંવર ભાવના કહે છે.

હતિ અષ્ટમચિત્રે સંવરભાવના સમાપ્ત.

નવમચિત્ર.

નિર્જલાભાવના.

દ્વાદશ પ્રકારનાં તપવડે કરી કર્મચોક્ષને બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાંખીએ, તેનું નામ નિર્જલાભાવના. કહેવાય છે, તપના બાર પ્રકારમાં છ બ્રાહ્મ અને છ આશ્વતર પ્રકાર છે, અનંશન, ઉજોદરી,

પ્રતિસંસ્થાપ, રસપરિત્યાગ, કાચકલેશ-અને પ્રતિસંલીનતા એ છ બાજી તપ છે. પ્રાપ્તિ, વિનય, વૈયા-
વચ્ચ, શાસ્ત્રપાઠન, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ છ આભ્યંતર તપ છે. નિર્જરા બે પ્રકાર છે. એક અ-
કામ નિર્જરા અને દ્વિતીય સદામ નિર્જરા. નિર્જરા ભાવનાપર એક વિપ્રપુત્રનું ઘટાંત કહીશું.

દ્વયંતઃ—કાર્ધ બ્રાહ્મણે પોતાના પુત્રને સમ્પત્તિસંભાળતા જાણીને પોતાને ઘેરથી કાઢી મૂક્યો. તે ત્યાંથી
નીકળી પડ્યો અને જ્યાં તેણે તરફરમડલીથી રૂનેદસબધ જોડ્યો. તે મંડલીના અગ્રેસરો તેને
સ્વકામનો પરાક્રમી જાણીને પુત્ર કરીને સ્થાપ્યો. એ વિપ્રપુત્ર દુષ્ટદમન કરવામાં દંડપ્રહારી જણાયો.
એ ઉપરથી એનું ઉપનામ દંડપ્રહારી કરીને સ્થાપ્યું. તે દંડપ્રહારી તરફરમાં અગ્રેસર થયો. નગરમાં
ભાંગવામાં બલવત્તર છાતીવાળો ક્યો. તેણે ધણા પ્રાણીઓના પ્રાણ લીધા. એક વેળા પોતાના સંગતિ-
સમુદાયને લાઠને તેણે એક મહા નગર લટક્યું. દંડપ્રહારી એક વિપ્રને ઘેર જોડા હતા. તે વિપ્રને ત્યાં
ધણા પ્રેમભાવથી ક્ષીરભોજન કર્યું હતું. તે ક્ષીર ભોજનનાં ભોજનને તે વિપ્રનાં મનોર્થિ બાળકડાં
વિંટાઈ વહ્યાં હતાં. દંડપ્રહારી તે ભોજનને અડકવા મંડ્યો, એટલે બ્રાહ્મણીએ કહ્યું, ‘એ મૂર્ખના
મહારાજ ! અભણવ કાં ? આમરે પછી કામ નહીં આવે, એટલું પણ તું સમજતો નથી ?’ દંડપ્રહારી
ને આ વચનથી પ્રચંડ ક્રોધ બાપ્યો અને તેણે તે દીન સ્ત્રીને કાળધર્મ પમાડી. નહતો નહતો
બ્રાહ્મણ સદાચારીયે ધાયો, તેને પણ તેણે પરભવ પ્રાપ્ત કર્યો. એટલામાં ધરમાંથી ગાય દોડતી આવી,
અને તેને શીંગડે કરી દંડપ્રહારીને મારવા માંડ્યો. તે મહા દુષ્ટે તેને પણ કાળને સ્વાધીન કરી. એ
ગાયના પેદમાંથી એક વાછરડું નીકળી પડ્યું; તેને તરફરું દેખી દંડપ્રહારીના મનમાં બહુ બહુ પ-
શ્ચાતાપ થયો. મને ધિક્કાર છે કે મેં મહાઅધાર હિંસાઓ કરી ! મારો એ મહાપાપથી ક્યારે છૂટકો
થશે ? ખરે ! આત્મસાંર્થક સાધવામાં જ એથ છે !

એથી ઉત્તમ ભાવનાએ તેણે પંચમુદ્રિ કેસલુંચન કર્યું. નગરની ભાગોળે આવી ઉપ કાયોત્સર્ગે
રહ્યા. આખા નગરને પૂર્વે સંતાપરૂપ થવા હતા; એથી લોકોએ એને બહુ વિષ સંતાપવા માંડ્યા.
જતાં આવતાનાં ધૂળદેહાં અને પથ્થર ઈંટાળા અને તરવારની મુદ્રિકાવડે તે અતિ સંતાપપ્રાપ્ત થયા.
ત્યાં આગળ લોકસમુદાયે દોઢ મહીના મુધી તેને પરાભ્યા; પછી યાત્રા, અને મૂડી દીધા. દંડપ્રહારી
ત્યાંથી કાયોત્સર્ગ પાળી બીજી ભાગોળે એવા જ ઉપ કાયોત્સર્ગથી રહ્યા. તે દિશાના લોકોએ પણ
એમ જ પરાભ્યા; દોઢ મહીને છંટેડી મૂડી દીધા. ત્યાંથી કાયોત્સર્ગ પાળી દંડપ્રહારી ત્રીજી પોળે
રહ્યા. તેઓએ પણ મહા પરાભવ આપ્યો. ત્યાંથી દોઢ મહીને મૂડી દીધાથી ચોથી પોળે દોઢ માસ
મુધી રહ્યા. ત્યાં અનેક પ્રકારના પરિપાલને સહન કરીને તે લામાધર રહ્યા. છંટે માસે અનંત કર્મસ-
મુદાયને બાળી વિરોધી વિરોધીને તે કર્મરહિત થયા. સર્વ પ્રકારના મમત્વને તેણે ત્યાગ કર્યો.
અનુપમ દૈવલ્યતાન પામીને તે સુખિતાનાં અનંત સુખાનંદ મુક્ત થયા. એ નિર્જરાભાવનાં
દૃઢ ધર્મ હવે—

દસમચિન્ત.

લોકસ્વરૂપ ભાવના.

એ ભાવનાનું સ્વરૂપ અહીં આગળ સંક્ષેપમાં કહેવાયું છે. જેમ પુરુષ બે હાથ
દઈ પગ પહોળા કરી બેસે રહે તેમ લોકનાત્ર કિંવા લોક-સ્વરૂપ જાણવું. ત્રિજા
યાળને આકારે તે લોકસ્વરૂપ છે. કિંવા માદ્યને ઉભા મૂક્યા સમાન છે. નીચે ભુવનપતિ, વ્યંતર
અને સાત નરક છે; ત્રીજી અહીં દ્વીપ આવી રહ્યા છે. ઉંચે બાર દેવલોક, નવ પ્રેતલોક, પાંચ અ-
વિમાન અને તેપર અનંત સુખમય ચવિત્ર સિદ્ધગિનીની પડોશી સિદ્ધિરાણ છે. તે લોકલોક

પ્રકાશક સર્વત્ર, ' સર્વદર્શી અને નિરૂપમ કૈવલ્યાત્માનીઓએ લાખ્યું છે. સદૃષ્ટે લોકસ્વરૂપ ભાવના કહેવાઈ.

પાપ પ્રતાપને રોકવા માટે આશ્રય લાવના અને સમ્બર લાવના, તપ મહાદેવી માટે નિર્જરા-ભાવના અને લોકસ્વરૂપનું કિંચિત્ તત્ત્વ બાંધવા માટે લોકસ્વરૂપ ભાવના આ દર્શને આ ચાર વિશે પૂર્ણતા પામી.

દશમચિત્ર સમાપ્ત.

જ્ઞાન, ધ્યાન, વૈરાગ્યમય,
ઉત્તમ બહાં વિચાર;
એ ભાવે શુભ ભાવના,
તે ઉત્તરે ભવપાર.

વર્ષ ૧૭ મું.

૧૭

અવધાન^૧માં માગણીથી રથેલાં રીધ કાઢ્યા.

ધર્મ.—

કવિત.

ધર્મ વિના ધન ધામ, ધાન્ય ધુળધાણી ધારો,
ધર્મ વિના ધરણીમાં, ધિક્કતા ધરાય છે;
ધર્મ વિના ધીમંતની, ધારણાઓ ધોખા ધરે,
ધર્મ વિના ધર્મુ ધૈર્ય, ધુમ ધૈ ધેમાય છે;
ધર્મ વિના ધરાધર, ધુનાશે, ન ધામધુમે,
ધર્મ વિના ધ્યાની ધ્યાન, ટોંગ ટંગે ચાય છે;
ધારો ધારો ધવળ ધુધર્મની ધુરધરતા,
ધન્ય ધન્ય ધામે ધામે, ધર્મની ધરાય છે.

“ આકાશ-પુષ્પ થઈ વદ્યમુના ” વધાવી ઐની પાદપૂર્તિ.

વસંતતિલકા વસ.

સંસારમાં મન અરે ક્યમ મોહ પામે ?

વૈરાગ્યમાં ઝટ પડ્યે ગતિ એ જ જામે;

માયા અહો ગણી લહે દિલ આપ આવી;

“ આકાશ-પુષ્પ થઈ વદ્યમુના વધાવી. ”

૧. સોજ અને સત્તર વર્ષની અધ્યર્માં અવધાનઅવસ્થાનો પ્રારંભ થાય છે. પ્રથમ ‘ અષ્ટાવધાન ’ પછી અનુક્રમે ‘ જાન, ’ ‘ સોજ, ’ ‘ જાવન ’ અને છેવટે ‘ સતાવધાન ’ પર્યંત સ્થિતિ દરી, ઓગણીસમા વર્ષે એ નિમિત્ત લોકપ્રસંગ કેવળ નિવૃત્ત કર્યો.—સંશોધક.

૨. ‘ જમે તેવા તુલ્ય વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉત્તમ જ્ઞાતાઓનો સ્વતઃસ્વેગ વૈરાગ્યમાં ઝંપલાવું એ છે ’ એ કમનની સિદ્ધિ આ કાળોના પ્રસંગથી જણાય છે. અવધાનની અન્ય ક્રિયાઓ પ્રત્યે દ્રષ્ટિ રાખી, પરસ્પર વિરુદ્ધ પ્રસંગોની અવિરુદ્ધ સંબંધશૈલ પાદપૂર્તિ કરતાં કે ‘ કાંકરો, ’ ‘ પિચકારી ’ જેવા નિર્ભય વિષયો પર શીખકાવરચના કરતાં પણ રુચિવદ્ય, ‘ ધર્મ ’ અને ‘ વૈરાગ્ય ’ પ્રતિ સ્થિતિ પર્યંત કાળ ચાલના દર્શાવે છે.—સંશોધક.

કાંકરો.—

દોહરા.

એમ સુચવે કાંકરો, દિવ ઝાલીને દેખ;
મનખા કેરા મુજસમા, વિના ધર્મથી લેખ.

રંગની પિચકારી.—

શિખરીણી.

ખનાવી છે કેવી, સુધડ પિચકારી સુચવતી,
ખધી જૂલી માયા, મનન દર એતું મન વતી;
નથી સાચી મારી, ચટક સહુ શિક્ષા દ્યનમાં,
હરે ધારી બેબે, વિનયઅરજ આ મથનમાં.

શુભો.

સાદ્વિચારીકિત વ્રત.

શુભાના શુભ આ તમામ વદતા, રક્ષા કરે જતુંતી,
રાખે જાતવણી દરી શરીરની, આત્મા દને અંતુની;
રે ! રક્ષા કરવી ઘટે ચરણુની, એતું સદા સુચવે;
જે ધ્રુવો તરવા લાવી જન ધરો, તો તો શુભો જો દવે.

કર્મની ગતિ.—

નારાય.

વડોદરે વસેલ આ, સવાહરવ સાંભરે;
અધિપતિ નસીખની, ગતિ વતી યથો ખરે !
ધણી છતાં મદ્દારરાવ, કેદમાં ગયા અરે !
ગતિ વિચિત્ર કર્મની, તું હર્ષ શોક શું ધરે ?

શુનિને પ્રણામ.—

મનહર.

શાંતિ કે સાગર અર, નીતિ કે નાગર નેદ,
દયા કે આગર આન ધ્યાન કે નિધાન હો;
શુદ્ધ શુદ્ધિ બ્રહ્માચારી, મુખ જાનિ પૂર્ણ પ્યારી,
સખનકે હિતકારી, ધર્મકે ઉદ્યાન હો;
રાગ દ્રેષસે રહિત, પરમ પુનીત નિત્ય,
શુનસે અચિત્ત ચિત્ત, સત્જન સમાન હો;
રાખ્યદ્ર ધૈર્ય પાળ, ધર્મ દાસ કૌષ્ઠકાલ,
શુનિ તુમ આગે મેરે, પ્રનામ અમાન હો.—

સાદ્વિચારીકિત.

માયા માન મનોજ મોહ મમતા મિથ્યાત મોડી શુનિ,
ધારી ધર્મ ધરેલ ધ્યાન ધરથી ધરેલ ધૈર્ય શુની;
છે સતોત્ર સુશીલ સૌમ્ય સમતા ને શીયળે ચડના,
નીતિ રાખ દયા, કામા, ધર શુનિ, કેટી દડે વદના.

સંવત્ ૧૯૪૧ મોરળી.

શિક્ષણપદ્ધતિ અને મુખમુદા.—

શિક્ષાયાક ૧ વાંચનારને બહામણ.—

૧. મોક્ષમાળાચોજનના—આ ખાલાવળોધ—મોક્ષમાળા ત્રય લખાયા પછી બે વર્ષે એકલે સંવત ૧૯૪૩ ના અસાદ શુક્ર બીજ (હાલની નવી સાલ બેસતાં) ને રોજ જપાઈ બહાર પડશે હતો- તે ત્રણ હવાડામાં શ્રી નવાણીઆ વિષે લખાયા હતા. "મોક્ષમાળા" ની એકિ ત્રણ ભાગરૂપે કરવાનો વિચાર આ સમયે હતો એમ આ "ખાલાવળોધ" લાગની મુખમુદાના આ સંખ્ધો "ચોજનના ખાલાવળોધરૂપ છે; વિવેચન અને મજાવળોધ ભાગ ભિન્ન છે. આ એમના એક કક્કો છે; છતાં સામાન્ય તત્વરૂપ છે." ૬૫૨થી નબુાય છે.

આ ધર્મવિષયના પ્રવેશકોને માટે ચોક્કસ 'વાચવિષય' અને 'વિવેચન' તથા 'પ્રજ્ઞાવિષય' ની યોજનાનું મનન આ વચનું કુતશાનપ્રભાસ્ય અનુમાનવાનું એક સાધન ગણી રાખાય.—સંશોધક.

તમને એક એ પણ લગામણ છે કે, જોઆને વાંચતાં નહીં આવડતું હોય અને તેની ધ્વજા હોય તો આ પુસ્તક અનુક્રમે તેને વાંચી સંભળાવવું; તમે જે વાતની ગમ પામે નહીં તે ડાહ્યા પુરૂષ પાસેથી સમજી લેજો. સમજવામાં આગસ કે મનામાં સંકા કરશે નહીં. તમારા આત્માનું આથી હિત થાય, તમને જ્ઞાન, શાંતિ અને આનંદ મળે; તમે પરોપકારી, દયાળુ સમાવાન, વિવેકી અને શુદ્ધિશાળી થાઓ એવી શુભ વાચના અર્હત લગવાન કને કરી આ પાઠ પૂર્ણ કરો જઈ.

શિક્ષાપાઠ ૨. સર્વમાન્યધર્મ.—

ધર્મતત્ત્વ જે પૂજ્યું મને, તો સંભળાતું રહે તને;
જે સિદ્ધાંત સકળનો સાર, સર્વમાન્ય સહુને હિતકાર.
ભાખ્યું ભાષ્યમાં લગવાન, ધર્મ ન બીજો દયા સમાન;
અભયદાન સાથે સતોષ, દો પ્રાણીને, દળવા દોષ.
સત્ય શીળ ને સધળાં દાન, દયા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણ;
દયા નહીં તો એ નહીં એક, વિના સર્વ કીરણ નહીં દેખ.
પુંપપાંખડી ન્યાં દૂભાય, જિનવરની ત્યાં નહીં આત્રાય;
સર્વ જીવનું ઈર્ષ્યો સુખ, મહાવીરની શિક્ષા મૂખ.
સર્વ દર્શને એ ઉપદેશ, એ એકતિ નહીં વિશેષ;
સર્વ પ્રકારે જિનનો યોધ, દયા દયા નિર્મળ અવિરોધ !
એ ભવતારક સુંદર રાહ, ધરિયે તરિયે કરી ઉત્સાહ,
ધર્મ સકળનું એ શુભ મૂળ, એ વણુ ધર્મ સદા પ્રતિભૂળ.
તત્ત્વરૂપથી એ આગળે, તે જન પ્લેચિ સાશ્વત મુખે;
શાંતિનાથ લગવાન પ્રસિદ્ધ, રાજત્વંદ્ર કરણાએ સિદ્ધ.

શિક્ષાપાઠ ૩. કર્મના અમતકાર.—

હું તમને કેટલીક સામાન્ય વિચિત્રતાઓ કહી જઈ જઈ; એ ઉપર વિચાર કરશે તો તમને પરભવની શ્રદ્ધા દ્રઢ થશે.

એક જીવ સુંદર પક્ષગે પુંપપશ્યામાં શયન કરે છે, એકને ફાટલ ગોદડી પણ મળતી નથી. એક ભાન ભાનનાં ભોજનોથી તૃપ્ત રહે છે, એકને કાંઈ ભરનાં પણ સાંસા પડે છે. એક અગણિત શક્તિનાં ઉપભોગ લે છે, એક કુટ્ટી બદામ માટે યદને ઘેર ઘેર ભાટકે છે, એક મધુરાં વચનથી મનુષ્યનાં મન હરે છે, એક અવાચક જેવો યદને રહે છે. એક સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત યદ હરે છે, એકને ખરા શિખાળામાં ફોટું કપડું પણ આક્રમ્યાને મળતું નથી. એક રાગી છે, એક પ્રમુગ્ધ છે. એક શુદ્ધિશાળી છે, એક ગડભરત છે. એક મનોહર નયનવાળો છે, એક અધો છે. એક લ્લેસો છે, એક પાંચળો છે. એક કીર્તિમાન છે, એક અપયશ ભોગવે છે. એક લાખો અનુચરો પર હુકમ ચલાવે છે, એક તેટલાના જ દુખા સહન કરે છે. એકને જોઈને આનંદ ઉપજે છે, એકને જોતાં ડમન થાય છે. એક સંપૂર્ણ ઈશ્વરિયાળો છે, એક અપૂર્ણ છે. એકને દિન દુનિયાનું લેશ ભાન નથી, ને એકનાં દુઃખનો દિનારો પણ નથી.

એક ગર્ભાધાનથી દરાયો, એક જન્મ્યો કે મુચ્યો, એક મુચ્યો અવતર્યો. એક સો વર્ષનો વૃદ્ધ યદને મરે છે. કોઈનાં મુખ, ભાષા અને રિચનિ સરખાં નથી. મૂર્ખ રાજ્યગાદી પર ખમા ખમાવી રેખાવાય છે, સમર્થ વિદ્વાનો ધક્કા ખાય છે !

આમ આખા જગતની વિચિત્રતા ભિન્ન પ્રકારે તમે જુઓ છો; એ ઉપરથી તમને કંઈ વિચાર આવે છે ? મેં કહ્યું છે છતાં વિચાર આવતો હોય તો કહો તે શા વડે થાય છે ? પોતાનાં ધાર્મિકાં

શુભાશુભ કર્મવડે. કર્મવડે આગે સંસાર લગવો પડે છે. પરલય નહીં માનનાર પોતે એ વિચાર શા વડે કરે છે ? એ વિચારે તો આપણી આ વાત એ પણ માન્ય રાખે.

શિક્ષાપાઠ ૪. માનવદેહ.—

તમે સાંભળ્યું તો દરો કે વિદ્વાને માનવદેહને બીજા સધળા દેહ કરતાં ઉત્તમ કહે છે; પણ ઉત્તમ કહેવાનું કારણ તમારા જાણવામાં નહીં હોય માટે લ્યો હું કહું:

આ સંસાર બહુ દુઃખથી ભરેલો છે. એમાંથી જાનીઓ તરીને પાર પામવા પ્રયોગન કરે છે. મોક્ષને સાધી તેઓ અનંત સુખમાં વિરાગમાન થાય છે. એ મોક્ષ બીજા કાંઈ દેહથી મળતાર નથી. દેવ, તિર્યંચ કે નરક એ એકે અતિથી મોક્ષ નથી, માત્ર માનવદેહથી મોક્ષ છે.

ત્યારે તમે પૂછશો કે સધળાં માનવિનો મોક્ષ કેમ થતો નથી ? એનો ઉત્તર પણ હું કહી દઉં. જેઓ માનવપણું સમજે છે, તેઓ સંસારશોકને તરી જાય છે. માનવપણું વિદ્વાને એને કહે છે કે, જેનામાં વિવેકશુદ્ધિ ઉદય પામી હોય. તે વડે સત્યાસત્યની નિર્ણય સમજીને પરમ તત્ત્વ, ઉત્તમ આચાર અને સત્ ધર્મનું સેવન કરીને તેઓ અનુપમ મોક્ષને પામે છે. મનુષ્યના શરીરના દેખાવ ઉપરથી વિદ્વાને તેને મનુષ્ય કહેતા નથી; પરંતુ તેના વિવેકને લઈને કહે છે. જે હાથ, જે પગ, જે આંખ, જે કાન, એક મુખ, જે હોઠ અને નાક એ જેને હોય તેને મનુષ્ય કહેવું એમ આપણે સમજવું નહીં. જે એમ સમજીએ તો પછી વાંદરાને પણ મનુષ્ય ગણવો ભ્રષ્ટ્રજી, એણે પણ એ પ્રમાણે સધળું પ્રાપ્ત કર્યું છે. વિશેષમાં એક પૂંછડું પણ છે; ત્યારે શું એને મહા મનુષ્ય કહેવો ? નહીં. માનવપણું સમજે તે જ માનવ કહેવાય.

જાનીઓ કહે છે કે એ લવ બહુ દુર્લભ છે; અતિ પુણ્યના પ્રજાવથી એ દેહ સાંપડે છે; માટે એથી ઉતાવળે આત્મસાધક કરી લેવું. અયમંતકુમાર, ગજસુકુમાર જેવા નનાં બાળકો પણ માનવ પણાને સમજવાથી મોક્ષને પામ્યા. મનુષ્યમાં જે શક્તિ વધારે છે તે શક્તિવડે કરીને મહાન્મત્ત હાથી જેવાં પ્રાણીને પણ વશ કરી લે છે; એ જ શક્તિવડે જે તેઓ પોતાનાં મનથી હાથીને વશ કરી લે તો કેટલું કલ્યાણ થાય !

કોઈ પણ અન્ય દેહમાં સદ્વિવેકનો ઉદય થતો નથી અને મોક્ષના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. એથી આપણને મળેલો એ બહુ દુર્લભ માનવદેહ સફળ કરી લેવો અવશ્યનો છે. કેટલાક મૂર્ખો દુરાચારમાં, અજ્ઞાનમાં, વિપદમાં અને અનેક પ્રકારના મદમાં મળેલો માનવદેહ જુથા થા માવે છે. અમૂલ્ય કૌસ્તુભ હારી બેસે છે. એ નામના માનવ ગણાય, બાકી તો વાનરરૂપ જ છે.

એાતની પણ નિશ્ચ આપણે જાણી શકતા નથી, માટે જેમ અને તેમ ધર્મમાં તરણથી સાવધાન થવું.

શિક્ષાપાઠ ૫. સત્તેવતત્ત્વ.—

ત્રણ તત્ત્વો આપણે અવશ્ય જાણવાં જોઈએ. જ્યાંસુધી તે તત્ત્વ સંબંધી અજ્ઞાનના હોય છે ત્યાં સુધી આત્મહિત નથી. એ ત્રણ તત્ત્વ તે સત્તેવ, સત્ત્વર્મ, સત્ત્વરુ છે. આ પાઠમાં સત્તેવત્ત્વરૂપ વિશે કંઈક કહું છું:

જેઓને દૈવસ્વતંત્ર અને દૈવસ્વદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે; કર્મના સમુદાય મહોદયતપોપધ્યાનવડે નિશોધન કરીને જેઓ બાળી નાંખે છે. જેઓએ ચંદ્ર અને સંજયથી ઉત્તમ એવું શુક્રત્રધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. ચક્રવર્તિ—રાજધિરાજ કે રાજપુત્ર છતાં જેઓ સંસારને એકાંત અનંત શોક્ષનું કારણ માનીને તેના ત્યાગ કરે છે. કેવળ દયા, શાંતિ, ક્ષમા, નિરાપીત્ય અને આત્મસમૃદ્ધિથી ત્રિવિધ તાપનો લય કરે છે; સંસારમાં મુખ્યતા લાગવતાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહિનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મ ભશિમ્બૂત કરી જેઓ સ્વસ્વરૂપથી નિહાર કરે છે. સર્વ કર્મનાં મૂળને જેઓ બાળી નાંખે છે. કેવળ મોહિનીજનિત કર્મનો ત્યાગ કરી નિદા જેવી તીવ્ર વસ્તુ એકાંત ટાળી જેઓ પાતળાં પડેલાં

દર્મ રહ્યાનુધી ઉત્તમ રીતનું સેવન કરે છે. વિરાગનાથી કર્મગ્રીબથી અલગતા પામર પ્રાણીઓને પરમ શાંતિ મળવા જેઓ શુદ્ધ યોગથીજનો મેઘધારા વાણીથી ઉપદેશ કરે છે. ટાઈ પણ સમયે કિંચિત્ માત્ર પણ સંસારી પૈલવવિલાસનો સ્વપ્નાંશ જણ જેને રહ્યા નથી. કર્મદળ હાય ક્યાં પ્રથમ ત્રીમુખવાણીથી જેઓ જનરથતા ગણી ઉપદેશ કરતા નથી. પાંચ પ્રકારના અંતરાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, શોક, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપ્રત્યાખ્યાન, રાગ, દ્વેષ, નિદ્રા અને દર્મ એ અગાર દ્વાણથી રહિત, સન્નિદ્યાનંદ સ્વરૂપથી વિરાગમાન અને મહા ઉદ્યાતકર બાર ગુણ જેઓમાં પ્રગટે છે. જન્મ, મરણ અને અનંત સંસાર જેનો ગયો છે તેને સત્ત્વેવ નિર્વ્યથાગમમાં દહ્યા છે. એ દોષરહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલા હોવાથી. પૂજનીય પરમેશ્વર કહેવાય છે. અગાર દોષમાંના એક પણ દોષ દોષ ત્યાં સત્ત્વેવનું સ્વરૂપ નથી. આ પરમ તત્ત્વ ઉત્તમ સુનેથી વિશેષ જાણવું અવશ્યનું છે.

શિક્ષાપાઠ ૬. સધર્મતત્ત્વ.—

આનાદિ દાષથી કર્મભજનાં બધનથી આ આત્મા સંસારમાં રજાયા કરે છે. સમય માત્ર પણ તેને ખરું મુખ નથી. અધોગતિને એ સેવા કરે છે, અને અધોગતિમાં પડતાં આત્માને ધરી રાખનાર જે વસ્તુ તેનું નામ ધર્મ કહેવાય છે. એ ધર્મતત્ત્વના સર્વજ્ઞ ભગવાને લિખ લિખ બેદ દહ્યા છે. તેમાંના મુખ્ય બે છે: ૧. વ્યવહારધર્મ ૨. નિઘ્યધર્મ.

વ્યવહારધર્મમાં દ્યા મુખ્ય છે. ચાર મહાવત્તો તે પણ દયાની રક્ષા વારતે છે. દયાના આઠ બેદ છે. ૧. દ્યવદ્યા ૨. ભાવદ્યા ૩. સ્વદ્યા ૪. પરદ્યા ૫. સ્વરૂપદ્યા ૬. અનુબંધદ્યા ૭. વ્યવહારદ્યા. ૮. નિઘ્યધ્યા.

૧. પ્રથમ દ્યવદ્યા—કોઈ પણ દામ દરવું તેમાં યનાપૂર્વકે ઉવરક્ષા કરીને દરવું તે 'દ્યવદ્યા.'

૨. બીજી ભાવદ્યા—બીજી જીવને દુર્ગતિ જતો દેખીને અનુકંપાણુદિથી ઉપદેશ આપવો તે 'ભાવદ્યા.'

૩. ત્રીજી સ્વદ્યા—આ આત્મા અનાદિદાળથી મિથ્યાત્વથી ગૂહાયો છે, તત્ત્વ પામતો નથી, ગિનાત્તા પાળી શકતો નથી, એમ ચિંતવી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો તે 'સ્વદ્યા.'

૪. ચોથી પરદ્યા—જકામ જીવની રક્ષા કરવી તે 'પરદ્યા.'

૫. પાંચમી સ્વરૂપદ્યા—સૂક્ષ્મ વિવેકથી સ્વરૂપવિચારણા તે 'સ્વરૂપદ્યા.'

૬. છઠી અનુબંધદ્યા—ગુરુ કે શિક્ષક શિષ્યને દહ્યાં કથનથી ઉપદેશ આપે એ દેખવામાં તો. અયોગ્ય લાગે છે; પરંતુ પરિણામ કહેણાતું દારણુ છે—એનું નામ 'અનુબંધદ્યા.'

૭. સાતમી વ્યવહારદ્યા—ઉપયોગપૂર્વક અને વિધિપૂર્વક જે દ્યા પાળવી તેનું નામ 'વ્યવહારદ્યા.'

૮. આઠમી નિઘ્યધ્યા—શુદ્ધ સાધ્ય ઉપયોગમાં એકતાભાવ, અને અબેદ ઉપયોગ તે 'નિઘ્યધ્યા.'

એ આઠ પ્રકારની દ્યાવડે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગવાને દહ્યા છે. એમાં સર્વ જીવનું મુખ, સતોપ, અભયદાન એ સધળું વિચારપૂર્વકે જોતાં આવી જાય છે.

બીજો નિઘ્યધર્મ—પોતાના સ્વરૂપની બ્રમણા રાગવી, આત્માને આ-મભાવે યોગખવો. આ સંસાર તે મારો નથી એ વગેરે નિઘ્યધર્મનું સ્વરૂપ છે.

જેમાં કોઈ પ્રાણીનું દુઃખ, અહિત કે અસતોપ રહ્યો છે ત્યાં દ્યા નથી; અને દ્યા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. અર્હત ભગવાનનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી પ્રાણી-અભય થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦. સદ્ગુરુતત્ત્વ. ભાગ ૧ લો.—

પિતા—પુત્ર! તું જે શાળામાં અભ્યાસ કરવા જાય છે તે શાળાને શિક્ષક કોણ છે ?

૧. 'બાલવ્યોધગોક્ષમાળા' મૂળમાં શિક્ષાપાઠ ૫-૬-૭ માં 'અનાથીયુનિત્વ' ચરિત્ર છે. શિક્ષાપાઠ ૮ માં 'સત્ત્વેવતત્ત્વ' નો વિષય છે. 'અનાથીયુનિત્વ' ચરિત્ર 'આવવાબોધ'માં આવી ગયું હોવાથી શિક્ષાપાઠ ૫-૬-૭ અહીં છે. શિક્ષાપાઠ આઠ ૮ નો 'સત્ત્વેવતત્ત્વ'નો વિષય અત્ર 'શિક્ષાપાઠ ૫' તરીકે આપ્યો છે. આ 'શિક્ષાપાઠ ૫'માં આવેલ વિષય વસ્તુતઃ 'ગોક્ષમાળા' નો ૮ મો શિક્ષાપાઠ છે. —સંશોધક.

પુત્ર—પિતાજી, એક વિદ્વાન અને સમગ્રુ બ્રાહ્મણ છે.

પિતા—તેની વાણી, આલમ્બજગત વગેરે કેવાં છે?

પુત્ર—જોનાં વયન બહુ મધુરું છે. એ દોષને અવિવેકથી જોવાવતા નથી અને બહુ ગંભીર છે. જોલે છે સારે જાણે મુખમાંથી પ્રલઝે છે. કોઈનું અપમાન કરતા નથી; અને અમને સમજાવતી શિક્ષા આપે છે.

પિતા—તું ત્યાં શા કરણે જાય છે તે મને કહે જોઈએ.

પુત્ર—આપ એમ કેમ કહે છે પિતાજી? સંસારમાં વિવેકથી થવાને માટે યુક્તિઓ સમગ્રું, વ્યવહારની નીતિ શીખું એટલા માટે મને આપ મને ત્યાં મોકલ્યા છે.

પિતા—તારા એ શિક્ષક દુરાચારથી કે એવા હોત તો?

પુત્ર—તો તો બહુ માફું થાત; અમને અવિવેક અને કુવચન જોડતાં આવડત; વ્યવહારનીતિ તો પછી શીખવે પણ કોણ?

પિતા—જે પુત્ર, એ ઉપરથી હું હવે તને એક ઉત્તમ શિક્ષા કરું. જેમ સંસારમાં પડવા માટે વ્યવહારનીતિ શીખવાનું પ્રયોજન છે, તેમ ધર્મતત્ત્વ અને ધર્મનીતિમાં પ્રવેશ કરવાનું પરભવને માટે પ્રયોજન છે. જેમ તે વ્યવહારનીતિ સદ્ગત્વારી શિક્ષકથી ઉત્તમ મળી શકે છે, તેમ પરભવ એવ-શકર ધર્મનીતિ ઉત્તમ ગુરુથી મળી શકે છે. વ્યવહારનીતિના શિક્ષક અને ધર્મનીતિના શિક્ષકમાં બહુ ભેદ છે. એક બીજારીનો કડકા તેમ વ્યવહારશિક્ષક અને અમૃત્ય દાંતુલ જેમ આત્મધર્મ-શિક્ષક છે.

પુત્ર—શીરછત્ર ! આપનું કહેવું બાળખી છે. ધર્મના શિક્ષકની સંપૂર્ણ અવસ્થા છે. આપે વારંવાર સંસારનાં અનંત દુઃખ સંબંધી મને કહ્યું છે; એથી પાર પામવા ધર્મ જ સદાયભૂત છે; ત્યારે ધર્મ કેવા ગુરુથી પામિયે તો એકદર નીચડે તે મને કૃપા કરીને કહે.

શિક્ષાપાઠ ૧૧. સદ્ગુણતત્ત્વ, ભાગ ૨.—

પિતા—પુત્ર ! ગુરુ ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે. ૧. કાષ્ટસ્વરૂપ. ૨. કામળસ્વરૂપ. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ. કાષ્ટસ્વરૂપ ગુરુ સર્વોત્તમ છે; કારણ સંસારરૂપી સમુદ્રને કાષ્ટસ્વરૂપી ગુરુ જ તરે છે—અને તારી શકે છે. ૨. કામળસ્વરૂપ ગુરુ એ મધ્યમ છે. તે સંસાર સમુદ્રને પોતે તરી શકે નહીં; પરંતુ કંઈ પુણ્ય ઉપાજન કરી શકે. એ બીજાને તારી શકે નહીં. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ તે પોતે છુડે અને પડને પણ છુડાડે. કાષ્ટસ્વરૂપ ગુરુ માત્ર જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનમાં છે. બાકી જે પ્રકારના જે ગુરુ રહ્યા તે કર્મવશીને શ્રદ્ધિ કરનાર છે. આપણે બધા ઉત્તમ વસ્તુને આદિએ છીએ; અને ઉત્તમથી ઉત્તમ મળી શકે છે. ગુરુ જે ઉત્તમ હોય તો તે ભવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઈ સદ્ધર્મનાવમાં જોસારી પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના ભેદ, સ્વસ્વરૂપભેદ, લોકલોકાધિવિચાર, સંસારસ્વરૂપ એ સમગ્રું ઉત્તમ ગુરુવિના મળી શકે નહીં; ત્યારે તને પ્રશ્ન કરવાની છુજા થશે કે, એવા ગુરુનાં લક્ષણ કેવાં કેવાં ? તે હું કહું છું: જિ-નેશ્વર ભગવાનની ભાજેલી આદ્યા તેને યથાતથ પાળે, જાણે અને બીજાને જોધે, કંચનકામિનિથી સર્વ ભાવથી ત્યાગી હોય, વિશુદ્ધ આહારજળ લેતા હોય, બાવિશ પ્રકારના પરિપદ સહન કરતા હોય, ક્ષાંત, દાંન, નિરાશિ અને ક્રિતેદ્રિય હોય, સિદ્ધાંતિક જ્ઞાનમાં નિમગ્ન હોય, ધર્મ માટે થયને માત્ર શરીરનો નિર્વાહ કરતા હોય, નિર્મય પંથ પાળનાં કાચર ન હોય, સળી માત્ર પણ અદત્ત લેતા ન હોય, સર્વ પ્રકારના આહાર રાત્રિએ ત્યાગ્યા હોય, સમભાવિ હોય, અને નિરાગંતારી સર્વોપદેશક હોય. કુંદામાં તેજાને કાષ્ટસ્વરૂપ સદ્ગુરુ જાણવા. પુત્ર ! ગુરુના આચાર, જ્ઞાન એ સમ્યકથી આગમમાં બહુ વિવેકપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. જેમ તું આગળ વિચાર કરતાં શીખતો જઈશ, તેમ પછી હું એ વિશેષ તરવા જોઈશ.

પુત્ર—પિતાંજી, આપે અને દુઃકમાં પણ બહુ ઉપયોગી અને દયાલુમય હશું; દુઃ નિરંતર તે મનન કરતો રહીશ.

શિક્ષાપાઠ ૧૨. ઉત્તમ ગૃહસ્થ—

સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ ઉત્તમ આચાર્ય ગૃહાશ્રમથી આત્મસાધનને સાધે છે; તેઓના ગૃહાશ્રમ પણ વખણાય છે.

તે ઉત્તમ પુરુષ, સામાયિક, ક્રમાપના ચોવિહાર (પ્રમાખ્યાન) ઇં યમ નિયમને સેવે છે.

પરપત્નિ ભણી માતૃ બહેનની પ્રિયિ રાખે છે.

મથારાકિન સત્યાને દાન દે છે.

શાંત, મધુરી અને કામળ ભાવા ગાયે છે.

સત્યાશ્રમનું મનન કરે છે.

બને ત્યાંસુધી ઉપજીવિકામાં પણ માયા, દંપત, ઇં કરતો નથી.

સ્ત્રી, પુત્ર, માતૃ, તાત, યુનિ અને ગુરુ એ સધળાને મથાશ્રમ સન્માન આપે છે.

મામાપને ધર્મના બાધ આપે છે.

મનાથી ધરની સ્વચ્છતા, સંધિતું, સંધિતું રાખત ઇં રખાવે છે.

પોતે વિચક્ષણતાથી વર્તિ સ્ત્રી, પુત્રને વિનયી અને ધર્મી કરે છે.

સધળાં દુઃખમાં કાંપની શુદ્ધિ કરે છે.

આવેલા અનિયમિત મથાશ્રમ સન્માન કરે છે.

માયકને કુધાતુર રાખતો નથી,

સત્યુપાસના સમાગમ અને તેઓના બાધ ધારણ કરે છે,

સમર્થાં, અને સતોષપુકત નિરંતર વર્તે છે.

મથારાકિન શાસ્ત્રસંચય જેનાં ધરમાં રહ્યા છે, અલ્પ આરંભથી જે વ્યવહાર ચલાવે છે.

આવે ગૃહસ્થાનાસ ઉત્તમ ગનિતું કારણ ગાનીઓ કહે છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૩. જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૧—

જિત્તાસુ—વિચક્ષણ સત્ય ! કોઈ સંદરની, કોઈ જાણની કોઈ વિધ્વની, કોઈ સૂઈની, કોઈ અમિતી, કોઈ ભવાનીની, કોઈ પેગમ્બરની અને કોઈ ઇશુખીસ્તની ભક્તિ કરે છે. એઓ ભક્તિ કરીને શું આશા રાખતા હશે ?

સત્ય—પ્રિય જિત્તાસુ, તે ભાવિક મોક્ષ મેળવવાની પરમ આશાથી એ દેવાને ભજે છે.

જિત્તાસુ—કહો ત્યારે, એથી તેઓ ઉત્તમ ગનિ પામે એમ તમારું મન છે ?

સત્ય—એઓની ભક્તિ વડે તેઓ મોક્ષ પામે એમ દુઃ કહી શકતો નથી. જેઓને તે પરમેશ્વર દે છે તેઓ કંઈ મોક્ષને પામ્યા નથી; તો પછી ઉપાસકને એ મોક્ષ ક્યાંથી આપે ? સંદર વગેરે કર્મકાંડ દરી શક્ત્યા નથી અને દુષ્કૃત્યક્રિયા છે, એથી તે પૂજવાયોગ્ય નથી.

જિત્તાસુ—એ દુષ્કૃત્ય ક્યાં ક્યાં તે કહે ?

સત્ય—અત્યંત, કામ, દાસ્ય, રાગ, અરુચિ વગેરે મળીને અદાર ૧. દાસ્યમાંનું એક દાસ્ય દોષ

૧. 'મોક્ષમાળા'ની દ્વિતીયાવસ્થા જે કે સંવત્ ૧૯૫૮ માં જાણી બહાર પડી હતી, વધારે તે સંવત્ ૧૯૫૬-૫૭માં શ્રીમદ્વાત્સલ્યસમયે જાણી હતી. તેઓની દ્વિતીયે દ્વિતીયાવસ્થામાં કોઈકોઈ અવધે શબ્દરચના અને વાક્યરચનામાં ફેરફાર થયેલો, તેમ જ કોઈ કોઈ સ્થાને ગુપ્તારો વધારો પણ થયેલો. અમે બનતા સુધી પ્રથમાવસ્થા પ્રમાણે સુદૃઢિત કરાવ્યું છે. પ્રથમાવસ્થામાં જે દોષ અને દ્વિતીયાવસ્થામાં ન દોષ તે અમે આવાં [] ચિન્હોમાં મૂકે છે, અને દ્વિતીયાવસ્થામાં દોષ અને પ્રથમાવસ્થામાં ન

તોપણ તે અપૂર્ણ છે. એક સમય પડિતે પણ કશું છે કે, 'પરમેશ્વર હઈ' એમ મિથ્યા રીતે મનાવનારા પુરુષો પોતે પોતાને હો છે; દારણ, પદ્મામાં સ્ત્રી હોવાથી તેઓ વિપત્તિ હો છે; શસ્ત્ર પ્રારણ કરેલાં હોવાથી દેવી હો છે. જપમાળા ધારણ કર્યાથી તેઓનું ચિત્ત બ્રહ્મ છે એમ સમ્ભવે છે. 'મારે શરણે આવ, હું બધા પાપ દૂરી કરું' એમ કહેનારા અભિમાની અને નારિતક હો છે. આમ છે તો પછી બીજાને તેઓ કેમ તારી શકે ? વળી, કેટલાક અવતાર લેવારૂપે પરમેશ્વર કહેવાય છે તે તો ત્યાં અમુક કર્મનું પ્રયોજન તે પરથી સિદ્ધ થાય છે.^૧

નિરાશુ—ભાઈ, ત્યારે પૂર્ણ કેળું ? અને ભક્તિ કેવી કરવી કે જે વડે આત્મા સ્વરાકિતને પ્રકાશ કરે ?

સત્ય—શુદ્ધ સમિધાનંદ સ્વરૂપ અનંત સિદ્ધની ભક્તિથી, તેમ જ સર્વ દુષણરહિત, કર્મભલદીન, મુક્ત, નિરાગી, સહજભયરહિત, સર્વત્ર સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે. ૨

નિરાશુ—એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવું ખરું ?

સત્ય—ભાઈ છતાંય, તે અનંતજ્ઞાની (ભગવાન તો) નિરાગી અને નિર્વિકાર છે. એને શુનિ નિંદાનું આપણને કંઈ ફળ આપવાનું પ્રયોજન નથી. આપણે આત્મા જે કર્મદળથી ઘેરાયેલો છે, તેમ જ અજ્ઞાની અને મોહાંધ ધ્યેયો છે તે ટાળવા અતુલ્ય પુરુષાર્થની અવશ્યકતા છે. સર્વ કર્મદળ ક્ષય કરી અનંત જીવન, અનંતવીર્ય, અનંતજ્ઞાન અને અનંત દર્શનથી સ્વસ્વરૂપમય થયા એવા જિનેશ્વરનું સ્વરૂપ—આત્માની નિશ્ચયનયે રીદ્ધિ હોવાથી એ પુરુષાર્થતા આપે છે, ^૩ વિકારથી વિરક્ત કરે છે, શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે. તરવાર લાથમાં લેવાથી જેમ ધાર્મ અતે ભાંગથી નિશો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એ શુભ ચિંતનથી આત્મા સ્વસ્વરૂપાનંદની શ્રેણિએ ચઢતો જાય છે. દર્પણ લાથમાં લેતાં જેમ મુખાકૃતિનું ભાન થાય છે તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપનાં ચિંતનરૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૪. જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૨.—

નિરાશુ—આર્થ સત્ય ! સિદ્ધસ્વરૂપ પામેલા તે જિનેશ્વરે તો સપળા પૂર્ણ છે; ત્યારે નામથી ભક્તિ કરવાની કંઈ જરૂર છે ?

અમે આર્થ () ચિન્હોમાં મૂકેલ છે. પ્રથમાવૃત્તિ કરતાં દ્વિતીયાવૃત્તિમાં સુધારો વધારો થયા હોય તે અમે પાઠાન્તરરૂપે ટિપ્પનીમાં આપ્યો છે. જેમ આ સ્થળે

પ્રથમાવૃત્તિમાં

“ અજ્ઞાન, કામ, હાસ્ય, રતિ અરતિ વગેરે મળીને અઘાર દુષણમાંનું ” એમ રચના છે, અને દ્વિતીયાવૃત્તિમાં

“ અજ્ઞાન, નિદ્રા, અધ્યાત્મ, રાગ, દ્વેષ, અનિરતિ, ભય, રોક, લુપ્તચેષ્ટા, દાતાંતરાય, લાભાંતરાય, વીર્યાંતરાય, અને ઉપભોગાંતરાય, કામ, હાસ્ય, રતિ અને અરતિ એ અઘાર દુષણમાંનું ” એમ રચના છે. —સંશોધક,

૧. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં પાઠાન્તર: “ ત્યાં તેઓને અમુક કર્મનું લોભવડું બાધી છે એમ સિદ્ધ થાય છે. —સંશોધક.

૨. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં પાઠાન્તર: “ શુદ્ધ સમિધાનંદસ્વરૂપ સિદ્ધ ભગવાનની ભક્તિથી, તેમ જ સર્વ દુષણરહિત, કર્મભલદીન, મુક્ત, વીતરોગ, સહજભયરહિત, સર્વત્ર, સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે. ” —સંશોધક.

૩. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં પાઠાન્તર: “ સર્વ કર્મદળ ક્ષય કરી અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય અને સ્વસ્વરૂપમય થયા એવા જિનેશ્વરનું સ્વરૂપ આત્માની નિશ્ચયનયે રીદ્ધિ હોવાથી તે ભગવાનનું સ્મરણ, ચિંતન, ધ્યાન અને ભક્તિએ પુરુષાર્થતા આપે છે. ” —સંશોધક.

સત્ય—હા અવશ્ય છે. અનંત સિદ્ધસ્વરૂપને ધ્યાતા જે શુદ્ધ સ્વરૂપના વિચાર થાય તે તો કાર્ય, પરંતુ જે જે વડે તે સ્વરૂપને પામ્યા તે કારણ કયું ? એ વિચારતાં ઉત્તર તપ, મહાન વૈરાગ્ય, અનંત દયા, મહાન ધ્યાન એ સઘળાં સ્મરણ થશે; એઓનાં અર્હત તીર્થંદરપદમાં જે નામથી તેઓ વિહાર કરતા હતા તે નામથી તેઓના પવિત્ર આચાર અને પવિત્ર ચરિત્રો અંતઃકરણમાં ઉદય પામશે. જે ઉદય પરિણામે મહા લાલલાયક છે. જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવાથી તેઓ ડાણુ ? ક્યારે ? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા એ ચરિત્રોની સ્મૃતિ થશે. અને એથી આપણે વૈરાગ્ય, વિવેક ક્રિયાદિકનો ઉદય પામીએ.

જિજ્ઞાસુ—પણ લોગસ્સમાં તો ચોવીસ જિનેશ્વરનાં નામ સૂચવન કર્યું છે ? એના હેતુ શું છે તે મને સમજવો.

સત્ય—આ કાળમાં આ ક્ષેત્રમાં જે ચોવીસ જિનેશ્વરો થયા એમનાં નામનું સ્મરણ, ચરિત્રનું સ્મરણ કરવાથી શુદ્ધ તત્ત્વનો લાભ થાય. એ એમનો હેતુ છે, 'વૈરાગિયું' ચરિત્ર વૈરાગ્ય બોધ છે. અનંત ચોવીસીનાં અનંત નામ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં સમગ્રે આવી જાય છે. વર્તમાનકાળના ચોવીસ તીર્થંદરનાં નામ આ કાળે લેવાથી કાળની સ્થિતિનું બહુ સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે. જેમ એઓનાં નામ આ કાળમાં લેવાય છે, તેમ ચોવીસી ચોવીસીનાં નામ કાળ ફરતાં અને ચોવીસી ફરતાં સેનાનાં જાય છે, એટલે અમુક નામ લેવાં એમ કંઈ નિશ્ચય નથી; પરંતુ તેઓના ગુણ અને પુરુષાર્થ સ્મૃતિમાટે વર્તતા ચોવીસીની સ્મૃતિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે. તેઓના જન્મ, વિહાર ઉપદેશ એ સઘળું નામ નિરીક્ષે જાણી શકાય છે. એ વડે આપણે આત્મા પ્રકાશ પામે છે. સર્વ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે, તેમ આત્મા પોતાની સત્ય રીદ્ધિ સાંભળતાં મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે જિનેશ્વરની ભક્તિ સંબંધી બહુ ઉત્તમ કારણ કહ્યું. આધુનિક કેળવણીથી જિનેશ્વરની ભક્તિ કંઈ કળાદાયક નથી એમ મને આસ્થા થઈ હતી તે નાશ પામી છે. જિનેશ્વર ભગવાનની અવશ્ય ભક્તિ કરવી જોઈએ એ હું માન્ય રાખું છું.

સત્ય—જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી અનુપમ લાભ છે. એનાં કારણ મહાન છે; એના ઉપકારથી એની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. એઓનાં પુરુષાર્થનું સ્મરણ થાય એથી કટ્યાણુ થાય છે; વગેરે વગેરે મેં માત્ર સામાન્ય કારણો યથામતિ દર્શાવ્યાં છે; તે અન્ય ભાવિકાને પણ મુખદાયક થાશે.

શિક્ષાપાઠ ૧૫. ભક્તિનો ઉપદેશ—

શુભ શીતળતામય છાંય રહી, મનવાંछિત બધાં કળપકિત રહી;
જિનભક્તિ ગૃહો તરુ કંઈપ અહો, ભઈને ભગવંત ભવંત લહો.
નિજ અક્ષરસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મન તાપ ઉતાપ તમામ મટે;
અતિ નિર્જરતા વણુ દામ ગૃહો, ભઈને ભગવંત ભવંત લહો.
સમભાવિ સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધ્યાગમિ જન્મ જશે;
શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ રહો, ભઈને ભગવંત ભવંત લહો.
શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવદાર મહા પદને સમરો;
નહિ એક સમાન ન અન્ય દહો, ભઈને ભગવંત ભવંત લહો.
કરો શ્રી કૃષ્ણ રામ કથા, ધરો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;
રૂપચંદ્ર પ્રપન્ન અનંત દહો, ભઈને ભગવંત ભવંત લહો.

૧. દ્વિતીયાવસ્થામાં પાઠાન્તર: "તેમના પરમ ઉપકારને લીધે પણ તેઓની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. વળી તેઓના પુરુષાર્થનું સ્મરણ થતાં પણ શુભવૃત્તિઓના ઉદય થાય છે. જેમ જેમ શીજિનનાં સ્વરૂપમાં વૃત્તિ લય પામે છે તેમ તેમ પરમ સાંતિ પ્રગટે છે. એમ જિન ભક્તિનાં કારણો અને સફળતા દર્શાવે છે તે આત્માર્થીઓએ વિશેષપણે મનનકરવાયોગ્ય છે."—સંશોધક.

શિદ્ધાપાંક ૧૧. ગરી મહત્તા.—

શિક્ષાપાંક ૧૧. ખરી મહત્તા.—
 દેવલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે. દેવલાક મહાન કુટુંબના મહત્તા મળે છે એમ માને છે, દેવલાક પુત્રવડે કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; દેવલાક અધિકારથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે. પણ એ એમનું માનવું વિવેકથી જોતાં મિથ્યા છે. એઓ જેમાં મહત્તા દરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ લઘુતા છે; લક્ષ્મીથી સંસારમાં ખાનપાન માન, અતુલ્યપર આજ્ઞા વેળવ એ સઘળું મળે છે અને એ મહત્તા છે એમ તમે માનના હશે; પણ અંતરથી જોને મહત્તા માનથી જોઈતી નથી. લક્ષ્મી અનેક પાપ વડે કરીને પેદા થાય છે. આન્યા પત્ની અભિમાન, ગેશા- નતા અને મૂડતા આપે છે. કુટુંબસમુદાયની મહત્તા ગેળવવા માટે તેનું પાત્રણપોપણ દરવું પડે છે. તે વડે પાપ અને દુઃખ સદન કરવાં પડે છે. આપણે ઉપાધિથી પાપ દરી જાનું ઉદર ભરવું પડે છે. પુત્રથી કરીને કંઈ શાક્ત નામ રહેવું નથી; જોને માટે યજ્ઞને પણ અનેક પ્રકારનાં પાપ અને ઉપાધિ વેદથી પડે છે; જનાં જોથી આપણું મંગળ થું થાય છે ? અધિકારથી પરનંતતા કે અ- મક્ષમદ અને જોથી ભુક્ષમ, અનીતિ, લાંચ તેમ જ અન્યાય દરવા પડે છે; કે થાય છે. દહેા, ત્યારે એમાંથી મહત્તા શાની થાય છે ? આત્ર પાપજન્ય દર્મની. પાપી દર્મવડે કરી આત્રમાની નીચ ગતિ થાય છે; નીચ ગતિ છે ત્યાં મહત્તા નથી પણ લઘુતા છે.

આમાની મહત્તા તો સત્ય વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર અને સમતામાં રહી છે. લક્ષ્મી ઇ-
ચ્છે તો કર્મમહત્તા છે. જ્યેષ્ઠ છતાં લક્ષ્મીથી સાચા પુરુષો દાન દે છે. ઉત્તમ વિદ્યાશાળાઓ સ્થાપી
પરદુઃખમંજન થાય છે. જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી કરીને તેમાં માત્ર વૃત્તિ રોકી પરસ્ત્રી તરફ પ્રવિભાવથી જુએ છે. ^૧
કુટુંબવડે કરીને અમુક સમુદાયનું દિનકામ કરે છે. પુત્રવડે તેને સંસારભાર આપી પોતે ધર્મમા-
ર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અધિકારથી ઝડપણુ વડે આચરણુ કરી રાખ પ્રજા બન્નેનું દિત કરી—ધર્મ-
નીનિનો પ્રકાશ કરે છે; જ્યેષ્ઠ દરવાથી કેટલીક ખરી મહત્તા પમાય છે. છતાં જ્યે મહત્તા ચોક્કસ
નથી. મરણભય મધે રહ્યો છે. ધારણુ ધરી રહે છે. મોજેલી યોજના કે વિવેક વખતે હૃદયમાંથી
જતો રહે જ્યેથી સંસારમેદિનીય છે. જ્યેથી આપણે જ્યેષ્ઠ નિરસંશય સમજવું કે સત્ય વચન, દયા,
ક્ષમા, બ્રહ્મચર્ય અને સમતા જેવી આત્મમહત્તા ક્રોધ રચ્યો નથી. શુદ્ધ પંચ મહાવ્રતધારી લોકિકે જે
રીઢિ અને મહત્તા મેળવી છે તે બ્રહ્મહત્તા જેવા ચક્રવર્તિએ લક્ષ્મી, કુટુંબ, પુત્ર કે અધિકારથી મેળવી
નથી જ્યેષ્ઠ મારું માનવું છે !

શિક્ષાપાત્રે ૧૭, બાલુબળ.—

આદુબળ એટલે પોતાની બુદ્ધિ બળ એમ અહીં અર્થ કરવાનો નથી. કારણ આદુબળ નામના મહાપુરુષનું આ એક નાતું પણ અદ્ભુત ચરિત્ર છે. /

અત્રલદેવજી ભગવાન સર્વ સંગ પરિભ્રામ કરી ભરત, આદુબળ નામના પોતાના બે પુત્રોને રાજ્ય સોંપી વિદાર કરતા હતા. ત્યારે ભરતેશ્વર ચક્રવર્તિ થયો. આયુધરાજામાં ચક્રની ઉત્પત્તિ થયા પછી પ્રત્યેક રાજ્યપર પોતાની આધિપત્ય ગેસારી, અને હર્ષહરી પ્રખ્યાત મેળવી. માત્ર આદુબળ જે ભરતેશ્વરના મોટા ભાઈ હોવા તેણે એ પ્રખ્યાત અગ્રીધાર ન કરી. એથી પરિણામમાં ભરતેશ્વર અને આદુબળને સુદ મંગલુ. ઘણા વખત સુધી ભરતેશ્વર કે આદુબળ એ બન્નેમાંથી એકે હાથ નહીં, ત્યારે ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ ભરતેશ્વરે આદુબળ પર ચક્ર ચૂક્યું. એક વીર્યથી ઉત્પત્ત થયેલા ભાઈ પર પણ તે ચક્ર પ્રભાવ ન કરી શકે, એ નિપજથી કરીને પાછું ભરતેશ્વરના હાથમાં આન્યું. ભરતે ચક્ર મૂકવાથી આદુબળને બહુ ક્રોધ આન્યો. તેણે મહા બળવત્તર શુદ્ધી ઉપાડી. તત્કાળ ત્યાં તેની

१. द्वितीयावृत्तिर्मां प्राप्तवतः "अथ परल्लेखी स्त्रीमां न मात्र वृत्ति रेषी परस्त्री तर्ह पुत्रिभावपरी
२. " - स.सो.प.५.

ભાવનાતું સ્વરૂપ કહ્યું. તે વિચારી ગયો કે “હું આ બહુ નિંદનીય છું” આતું પરિણામ કેવું દુઃખદાયક છે ! ભણે ભરતેશ્વર રાજ્ય ભોગવો. મિથ્યા પરસ્પરનો નાશ શા માટે કરવો ? આ મુદ્ધિ મારવી યોગ્ય નથી; તેમ ઉચ્ચાગી તે હવે પાછી વાળવી પણ યોગ્ય નથી. ” એમ કહી તેણે પંચમુદ્ધિ કેશલુચન કહ્યું અને ત્યાંથી મુનિત્વભાવે ચાલી નીકળ્યો. ભગવાન આદીશ્વર જ્યાં અઘાણુ દિક્ષિત પુત્રોથી તેમ જ આર્ય આર્યાથી વિદાર કરતા હતા ત્યાં જવા ઈચ્છા કરી; પણ મનમાં માન આવ્યું. ત્યાં હું જઈશ તો મારાથી નાના અઘાણુ ભાઈને વંદન કરવું પડશે. તેથી ત્યાં તો જવું યોગ્ય નથી. પછી વનમાં તે એકાગ્ર ધ્યાન રહ્યો. હળવે હળવે બાર વર્ષ ચર્ચ ગયાં. મહાતપથી કાયા દાઢકનો માળો ચર્ચ ગઈ. તે મુકાં ઝાડ જેવો દેખાવા લાગ્યો; પરંતુ વ્યામુધી માનનો અંકુર તેનાં અંતઃકરણથી ખસ્યો નહોતો ત્યાંસુધી તે સિદ્ધિ ન પામ્યો. બ્રાહ્મી અને સુંદરીએ આવીને તેને ઉપદેશ કર્યો: “આર્ય વીર ! હવે મદોન્મત હાથીપરથી ઉતરો; એનાથી તો બહુ શોભ્યું.” એએનાં આ વચનોથી બાહુબલ વિચારમાં પડ્યો. વિચારતાં વિચારતાં તેને ભાન થયું કે “સત્ય છે, હું માનરૂપી મદોન્મત હાથીપરથી હજી ક્યાં ઉતર્યો છું ! હવે એથી ઉતરવું એ જ મંગળકારક છે;” એમ કહીને તેણે વંદન કરવાને માટે પગલું ભર્યું કે અનુપમ દિવ્ય દેવસ્થાનમાને પામ્યો.

વાંચનાર ! જુઓ માન એ કેવી દુરિત વસ્તુ છે ! !

શિક્ષાપાઠ ૧૮. ચારગતિ—

શાતાવેદનીય આશાતાવેદનીય વેદતાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ સંસારવનમાં જીવ ચારગતિમાં ભગ્યા કરે છે; એ ચાર ગતિ ખચીન બાળુની બોધ્યે.

૧. નરકગતિ—મહારંભ, માંદેશપાન, માંસભક્ષણ ઈત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અધોર નરકમાં પડે છે. ત્યાં લેશ પણ શાતા, વિશ્રામ કે સુખ નથી. મહા અધકાર વ્યાપ્ત છે. અંગછેદન,^૧ (સહન કરવું) પડે છે;) અગ્નિમાં બળવું (પડે છે,) અને જરપશાની ધાર જેવું જળ પીવું પડે છે. અનંત દુઃખથી કરીને જ્યાં પ્રાણીભૂતે સાંકડ, અશાતા અને વિશ્વવિદાટ સહન કરવાં પડે છે. જે દુઃખને કેવળજ્ઞાનીઓ પણ કહી શકતા નથી. અહોહો ! ! તે દુઃખ અનંતિવાર આ આત્માએ ભોગવ્યાં છે.

૨. તિર્યચગતિ—જલ, જૂઠું પ્રપંચ ઇત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાઘ, હાથી, મૃગ, ગાય, ભેંસ, બળદ ઇત્યાદિક શરીર ધારણ કરે છે. તે તિર્યચગતિમાં જૂખ, તરસ, તાપ, વધઅધન, તાડન, ભાર વહન કરવા ઇત્યાદિકનાં દુઃખને સહન કરે છે.

૩. મનુષ્યગતિ—પાદ, અપાદ, (વિદે) વિવેકશક્તિ (છે), લક્ષ્મીની, માતા પુત્રી સાથે કામગમન કરવામાં જેને પાપાપાપતું ભાન નથી. નિરંતર માંસભક્ષણ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન વગેરે મહા પાતક કર્યાં કરે છે. એ તો જાણે અનાયદિશનાં અનાય મનુષ્ય છે. પણ ક્ષત્રિ, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય પ્રમુખ મનિહીન, દરિદ્ર, અજ્ઞાન અને રોગથી પીડિત (મનુષ્યો) છે. માન અપમાન ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારનાં દુઃખ તેઓ ભોગવી રહ્યાં છે.

૪. દેવગતિ—પરસ્પર વેર, ઝેર, ક્રોધ, શોક મત્સર, કામ, મદ, ક્રુધા ઇત્યાદિકથી દેવતાઓ પણ આધુપ્ય વ્યતીત કરી રહ્યા છે; એ દેવગતિ. (એમ) ચારગતિ સામાન્યરૂપે કહી.

એક તરફ સુકુમારને રોમે રોમે લાઘવોળ સુખાંધ્યાથી જે અસત્ય વેદના ઉપજો છે તે કરતાં આશુથી વેદના ગર્ભસ્થાનમાં જીવ ન્યારે રહે છે ત્યારે પામે છે. મળ, મૂત્ર, લોહી, પર લાગાગ નવ મહિના અહોરાત્ર મૂર્જાગત ક્ષિતિમાં વેદના ભોગવી ભોગવીને જન્મ પામે છે. જન્મસાગમે ગર્ભસ્થાનની વેદનાથી અનંત શુભી વેદના ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી બાળાવસ્થા પગાય છે, મળ-

૧. દ્વિતીયારતિમાં પાઠન્ટર: “ સંસારવનમાં શુભાશુભ જીવ શાતાવેદનીય, આશાતાવેદનીય વેદતાં કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ ચાર ગતિમાં ભગ્યા કરે છે, તો એ ચાર ગતિ ખચીન બાળુની બોધ્યે.”
—સંશોધક.

મૂત્ર ધૂળ અને નિગાવરણમાં આણુસમજવૃથી રાજી રીતે તે ખાળાવરણ પૂર્ણ થાય છે અને યુવા-
વસ્થા આવે છે. ધન ઉપાર્જન કરવા માટે નાના પ્રદારનાં પાપમાં પડવું પડે છે. ન્યાંથી ઉત્પન્ન
થયો છે ત્યાં એટલે વિષયવિકારમાં વૃત્તિ નબળી છે. ઉન્માદ, આળસ, અભિમાન, નિંદ્રાદિ, સંયોગ, વિયોગ
એમ ઘટભાગમાં યુવાવય આવી નબળી છે. ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે. શરીર કંપે છે, મુખે લાગ ઝરે છે.
તત્કાલ દરોગથી પડી નબળી છે. મુંઘવું સાંભળવું અને દેખવું એ શક્તિઓ કેવળ મંદ થઈ નબળી છે,
કેશ ધવળ થઈ ખરવા મરે છે. ચાલવાની આજ રહેતી નથી. હાથમાં લાટડી લઈ લડકીયાં ખાતાં
ચાલવું પડે છે. કાં તો શુભનપર્યંત ખાટલે પડ્યાં રહેવું પડે છે. શ્વાસ, ખાંસી ઈત્યાદિ રોગ
આવી વળગે છે, અને થોડા દાળમાં દાળ આવીને કોળીઓ કરી નબળી છે. આ દેહમાંથી શુભ
આવી નીકળે છે. કાયા હતી નહતી થઈ નબળી છે. મરણસમયે કેટલી જાંઘી વેદના છે! ચતુર્ગતિનાં
દુઃખમાં જે મનુષ્યદેહ એક તેમાં પણ કેટલાં દુઃખ રહ્યાં છે! તેમ છતાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે
અનુક્રમે દાળ આવે છે એમ નથી. ગમે તે વખતે તે આવીને લઈ નબળી છે. માટે જ પ્રમાદ વિના
વિચક્ષણ પુરવે આત્મકલ્યાણને આરાધે છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૯. સંસારને આર ઉપમા, ભાગ ૧.—

સંસારને મહા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એક સમુદ્રની ઉપમા પણ આપે છે. સ્વર્ગે સ્વર્ગે સંસારરૂપી
સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે; અહો લોહા! એના પાર પામવા પુરુષાર્થને ઉપયોગ કરે! ઉપયોગ
કરે! આમ એમનાં વચન છે. સંસારને સમુદ્રની ઉપમા ઝાળતી પણ છે. સમુદ્રમાં જેમ મોજાની
છોળો ઉઠત્યા કરે છે તેમ સંસારમાં વિષયરૂપી અનેક મોજાઓ ઉઠળે છે. સમુદ્રના જળને ઉપરથી
જેમ સપાટ દેખાય છે તેમ સંસાર પણ સરળ દેખાવ દે છે. સમુદ્ર જેમ ક્યાંક બાડુ ઉઠે છે અને
ક્યાંક ભમરીઓ અવરાવે છે તેમ સંસાર કામવિષયપ્રપંચાદિકમાં બાડુ ઉઠે છે. તે મોહરૂપી ભમરીઓ
અવરાવે છે. થોડું જળ છતાં સમુદ્રમાં જેમ ઊભા રહેવાથી કાલ્પમાં શુભી નૃત્યો છીએ તેમ સંસાર
ના લેશ પ્રસંગમાં તે તૃણાદિપી કાલ્પમાં ધુન્ધી દે છે. સમુદ્ર જેમ નાના પ્રદારના ખરાબા અને
તોફાનથી નાચ કે વહાણને જેખમ પહોંચાડે છે, તેમ ક્ષિયોરૂપી ખરાબા અને કામરૂપી તોફાનથી
સંસાર આત્માને જેખમ પહોંચાડે છે. સમુદ્ર જેમ અગાધ જળથી શીતળ દેખાતો છતાં વડવાનળ
નામની અગ્નિને તેમાં વાસ છે, તેમ સંસારમાં માયારૂપી અગ્નિ બળ્યા જ દે છે. સમુદ્ર જેમ ચોમા-
સામાં વધારે જળ પામીને ઉઠે ઉતરે છે તેમ પાપરૂપી જળ પામીને સંસાર ઉઠે ઉતરે છે, એટલે
મજબુત પાયા કરતો નબળી છે.

૨. સંસારને બીજી ઉપમા અગ્નિની ઝાળે છે. અગ્નિથી કરીને જેમ મહાતાપની ઉત્પત્તિ છે.
એમ સંસારથી પણ નિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે. અગ્નિથી બળેલો શુભ જેમ મહા વિશ્વવિજ્ઞાત કરે
છે તેમ સંસારથી બળેલો શુભ અનંત દુઃખરૂપ નરકથી અસંખ્ય વિશ્વવિજ્ઞાત કરે છે. અગ્નિ જેમ
સર્વ વસ્તુને ભસ્મ કરી નબળી છે, તેમ સંસારનાં મુખમાં પડેલાં તે ભસ્મ કરી નબળી છે. અગ્નિમાં જેમ
જેમ ધી અને ધંધળ હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે; તેમ ^૧ સંસારમાં તીવ્ર મોહિનીયરૂપ ધી
અને વિષયરૂપ ધંધળ હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે.

૩. સંસારને ત્રીજી ઉપમા અધકારની ઝાળે છે. અધકારમાં જેમ સીંદરી સર્પનું
ભાન કરાવે છે તેમ સંસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે. અધકારમાં જેમ પ્રાણીઓ
આમ તેમ ભટકી વિપત્તિ ભોગવે છે તેમ સંસારમાં બેભાન થઈને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગ-
તિમાં આમ તેમ ભટકે છે. અધકારમાં જેમ કાચ અને હીરાનું જ્ઞાન થતું નથી તેમ
સંસારરૂપી અધકારમાં વિવેક અવિવેકનું જ્ઞાન થતું નથી. જેમ અધકારમાં પ્રાણીઓ છતી આંખે

૧. દ્વિતીયાદિતિમાં પાઠાન્તર: “તેથી જ રીતે સંસારરૂપ અગ્નિમાં તીવ્ર મોહિનીયરૂપ ધી અને વિ-
ષયરૂપ ધંધળ હોમાર્તા તે વૃદ્ધિ પામે છે.”—સંસૌધક.

અધ બની જાય છે તેમ છતી શક્તિએ સંસારમાં તેઓ મોહાંધ બની જાય છે. અધકારમાં જેમ ધ્રુવ દયાદિનૌ ઉપદ્રવ વધે છે તેમ સંસારમાં લોભ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે. એમ અનેક બેદે ભેતાં સંસાર તે અધકારરૂપ જ જણાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૦. સંસારને ચાર ઉપમા, ભાગ ૨.—

૪. સંસારને ચોથી ઉપમા શક્ટચક્રની એટલે ગાડાંના પેડાંની જાગે છે. ચાલતાં, શક્ટચક્ર જેમ ફરતું રહે છે તેમ સંસારમાં પ્રવેશ કરતાં તે ફરતારૂપે રહે છે. શક્ટચક્ર જેમ ધરી વિના ચાલી શકતું નથી તેમ સંસાર મિથ્યાત્વરૂપી ધરી વિના ચાલી શકતો નથી. શક્ટચક્ર જેમ આશપડે કરીને રથું છે, તેમ સંસાર શંકા પ્રમદાદિક આશથી ટકાય છે. અનેક પ્રકારથી એમ શક્ટચક્રની ઉપમા પણ સંસારને લાગી શકે છે:

(એવી રીતે) સંસારને જેટલી અધોપમા આપે એટલી ઘોડી છે. એ ચાર ઉપમા આપણે જાણી. હવે એમાંથી તત્ત્વ લેવું ચોખ્ખું છે:

૧. સાગર જેમ મગ્નુત નાવ અને માહિતગાર નાવિકથી તરીને પાર પમાય છે તેમ સદ્-મર્ત્તરૂપી નાવ અને સદ્ગુરૂરૂપી નાવિકથી સંસારસાગર પાર પામી શકાય છે. સાગરમાં જેમ ડાળા પુરુષોએ નિર્વિમ્લ રસ્તો શોધી કાઢ્યો હોય છે તેમ જિનેશ્વર જગવાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ ઉત્તમ શદ્દ બતાવ્યો છે; જે નિર્વિમ્લ છે.

૨. અમિ જેમ સર્વને ભક્ષ કરી જાય છે, પરંતુ ખાણીથી છુટાઈ જાય છે તેમ વૈરાગ્યજગથી સંસારઅમિ છુટતી શકાય છે.

૩. અધકારમાં જેમ દીવો લઇ જવાથી પ્રકાશ થઈ બેઈ શકાય છે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિર્જીવ દીવો સંસારરૂપી અધકારમાં પ્રકાશ કરી સત્ત્વ વસ્તુ બતાવે છે.

૪. શક્ટચક્ર જેમ જળદ્રવિના ચાલી શકતું નથી; તેમ સંસારચક્ર રણ, દ્રૌપદિના ચાલી શકતું નથી. એમ એ સંસારદ્રવતું ઉપમાવડે નિયારણ અનુપાન સાથે કથું. તે આત્મદિતૈર્ગિય નિરંતર મનન કરવું; અને ધીમનને બોધવું.

શિક્ષાપાઠ ૨૧ ખાર ભાવના.૨

શિક્ષાપાઠ ૨૨. કામદેવકાવક.—

મહાવીર જગવાનતા સમયમાં દ્વાદશવ્રતને વિમળ ભાવથી ધારણ કરનાર, વિવેચા અને નિર્મલ-વચનાતુરકેન કામદેવ નામનો એક શ્રાવક તેઓનો શિષ્ય હતો.^૧ સુધર્મસંભારમાં દેવે એક વેળા કામદેવની ધર્મઅચળતાની પ્રશંસા કરી. એવામાં ત્યાં એક તુચ્છ જુદિવાન દેવ બેઠો હતો તે બાત્તો: "એ તો સમજાવું! નારી ન મળે ત્યાંસુધી શ્રદ્ધાવારી, તેમ જ ત્યાંસુધી પરિવડ પડ્યા ન હોય ત્યાંસુધી બધાય સદનરીક્ષ અને ધર્મદ્રઢ. આ મારી વાત કું અને ચળાવી આપીને સમ કરી દેખાડું."^૨ "ધર્મદ્રઢ કામદેવ તે વેળા કામોત્સર્ગમાં લીન હતો. દેવતાએ હાથીયું રૂપ વૈશિષ્ઠ્ય કર્યું; અને પછી કામદેવને ખુબ શ્રદ્ધા તોપણ તે અચળ રહ્યો, એટલે મુશળ જેવું અંગ કરીને કામગત્યુનો સર્પ ધરને ભાવ કર કુંકાર કર્યો, તોય કામદેવ કામોત્સર્ગથી લેરા ચળ્યો નહીં; પછી અદ્ભુતરૂપ કરના કાકાસનો દેવ

૧. દ્વિતીયાવ્રતિમાં પાદાન્તર: "તેમ જિનેશ્વર જગવાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ નિર્વિમ્લ ઉત્તમ શદ્દ બતાવ્યો છે."

—સંશોધક.

૨. આ શિક્ષાપાઠનો વિષય 'સાવનાજોધ' માં આવી ગયો હોવાથી અત્ત ધ્રુવ: આપેલ નથી.—સંશોધક.

૩. પ્રથમાવ્રતિમાં કામદેવ શ્રાવકને એક વચનથી બોલાવ્યા છે. દ્વિતીયાવ્રતિમાં બદ્ધ વચનથી બોલાવ્યા છે.—સંશોધક.

૪. પાદાન્તર: "મેલામાં ત્યાં એક તુચ્છ જુદિવાન પુરુષ બેઠો હતો તેણે એવી સુદૃઢતાનો અવિશ્વાસ બતાવ્યો, અને કથું કે ત્યાંસુધી પરિવડ પડ્યા ન હોય ત્યાંસુધી બધાય સદનરીક્ષ અને નજીવ."—સંશોધક.

ધારણ કરીને અનેક પ્રકારનાં પરિપક્વ ફળાં, તોપણ કામદેવ કાયોત્સર્ગથી મળ્યા નહીં. સિદ્ધ વગેરેનાં અનેક લાભકર રૂપ ક્યાં તોપણ કાયોત્સર્ગમાં લેશ લીનના કામદેવે આણી નહીં. એમ રાત્રિના ચાર પહેલ દેવતાએ ક્યાં કહ્યું; પણ તે પોતાની ધારણામાં ફાળ્યા નહીં. પછી તેણે ઉપયોગવડે કરીને જોયું તો મેરના શિખરની જેરે તે અડોલ રહ્યા દઈશ. કામદેવની અદ્ભુત નિશ્ચલતા જાણી તેને વિનયભાવથી પ્રણામ કરી દોષ ક્ષમાવીને તે દેવતા સ્વસ્થાનકે ગયા.

‘કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદ્રવ્યતા આપણને શું જોષ કરે છે તે કહ્યા વગર પણ સમગ્રનું’ હશે. એમાંથી તત્ત્વવિચાર એ લેવાનો છે કે નિર્મયપ્રવચનમાં પ્રવેશ કરીને દ્રઢ રહેવું; કાયોત્સર્ગ કલ્યાણિક જે ખ્યાન ધરવાનાં છે તે જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને દ્રઢતાથી નિર્દોષ કરવાં. ચળવિચળ ભાવથી કાયોત્સર્ગ બહુ દોષયુક્ત થાય છે. રૂપાદિને માટે ધર્મશાખ કાદનારા ધર્મમાં દ્રઢતા ક્યાંથી રાખે ? અને રાખે તો કેવી રાખે ! એ વિચારનાં ખેદ થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૩. સત્ય.—

સામાન્ય કથનમાં પણ કહેવાય છે કે સત્ય એ આ સૃષ્ટિનું^૧ ધારણ છે. અથવા સત્યને આધારે આ સૃષ્ટિ^૨ રહી છે. એ કથનમાંથી એવી શિક્ષા મળે છે કે ધર્મ, નીતિ, રાજ, અને વ્યવહાર એ સત્યવડે પ્રવર્તન કરી રહ્યાં છે અને એ ચાર ન હોય તો જગતનું રૂપ કેવું લખકર હોય ? એ માટે યદિને સત્ય એ સૃષ્ટિનું^૩ ધારણ છે એમ કહેવું એ કંઈ અનિશ્ચયોક્તિ જેવું કે નહીં માનવા જેવું નથી.

વસુરાજનું એક શબ્દનું અસત્ય યોગનું કેટલું દુઃખદાયક થયું હતું તે^૪ તત્ત્વવિચાર કરવા માટે અહીં હું કહું છું:

વસુરાજ, નારદ અને પર્વત એ ત્રણે એક શુરુ પાસેથી વિદ્યા લાડ્યા હતા. પર્વત અધ્યાપકને પુત્ર હતો. અધ્યાપકે કાળ ક્યો. એથી પર્વત તેની મા સહિત વસુરાજના દરબારમાં આત્ર્યો^૫ હતો. (એક) રાત્રે તેની મા પાસે બેઠી છે; અને પર્વત તથા નારદ ચાત્રાભ્યાસ કરે છે. એમાં એક વચન પર્વતે એવું બોલ્યો કે ‘અજ્ઞહોતચ્ચ.’^૬ સારે નારદ બોલ્યો: ‘અજ્ઞ’ તે શું પર્વત ? નારદે કહ્યું: ‘અજ્ઞ’ તે ‘જોડકો.’ નારદ બોલ્યો: “આપણે ત્રણે જાણુ તારા પિતા કને લાડતા હતા. તારા પિતાએ તો ‘અજ્ઞ’ તે ત્રણ વર્ગની ‘ત્રીહિ’ કરી છે; અને તું અવશું^૭ શા માટે કહે છે ? એમ પરસ્પર વચનવિવાદ વધ્યો. ત્યારે પર્વતે કહ્યું: આપણને વસુરાજ કહે તે ખરું. એ વાતની નારદે પણ હા કહી.” સારપછી પર્વતની મા રાત્રે રાજા પાસે ગઈ અને પૂછ્યું: રાજા ! ‘અજ્ઞ’ એટલે શું ? વસુરાજએ સંબંધપૂર્વક કહ્યું: ‘અજ્ઞ’ એટલે ‘ત્રીહિ.’ સારે પર્વતની માએ રાજાને કહ્યું: મારા પુત્રથી જોડકો કહેવાયો છે માટે તેનો પક્ષ કરવો. ખરો તમને પૂછવા માટે તેઓ આવશે. વસુરાજ બોલ્યો: હું અસત્ય કેમ કહું ? મારાથી એ બની શકે નહીં. પર્વતની માએ કહ્યું: પણ જો તમે મારા પુત્રનો પક્ષ નહીં કરો તો તમને હું હન્યા આપીશ. રાજા વિચારમાં પડી ગયો કે સત્યવડે કરીને હું મણિમય સિંહાસનપર અદ્ધર બેસું છું. લોકસમું

૧. પાઠાન્તર: “ કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદ્રવ્યતા એના જોષ કરે છે કે, સત્ય ધર્મ અને સત્ય પ્રતિષ્ઠામાં પરમ દ્રઢ રહેવું; અને કાયોત્સર્ગાદિ જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને સુદ્રઢતાથી નિર્દોષ કરવાં.”—સંશોધક.

૨. પાઠાન્તર: “પાદ જેવા દ્રવ્યલાભ માટે ધર્મશાખ કાદનારની ધર્મમાં દ્રઢતા ક્યાંથી રહી શકે ? અને રહી શકે તો કેવી રહે ?”—સંશોધક.

૩-૪-૫. ‘સૃષ્ટિ’ને બદલે ‘જગત્’ દ્વિતીયાદિતિમાં છે.—સંશોધક.

૬. પાઠાન્તર: “ તે પ્રસંગ વિચાર કરવા માટે અહીં કહીશું. ”—સંશોધક.

૭. પાઠાન્તર: “ આવી રહ્યા હતા. ”—સંશોધક.

૮. “ અને છેલ્લે તેને માટે અમુક શરતે કરી. પર્વતની મા ને પાસે બેઠી હતી તેણે આ સાંભળ્યું. ‘અજ્ઞ’ એટલે ‘ત્રીહિ’ એમ તેને પણ યાદ હતું. શરતમાં પોતાનો પુત્ર દારો એવા લયથી પર્વતની મા પ્રત્યે રાજા પાસે ગઈ ” આ પ્રમાણે દ્વિતીયાદિતિમાં આ રચે છે.—સંશોધક.

રામને ન્યાય આપું છઉં. લોક પશુ એમ જાણે છે કે રાજા સત્ય શુણે કરીને સિંહાસનપર અતંરિક્ષે બેસે છે. હવે કેમ કરવું ? જો પર્વતનો પક્ષ ન કરું તો શ્રાહણી મરે છે; એ વળી મારા ગુરૂની સ્ત્રી છે. ન ચાલતાં છેવટે રાજાએ શ્રાહણીને કહ્યું: તમે જાણે જાણો; હું પર્વતનો પક્ષ કરીશ. આવો નિશ્ચય કરાવીને પર્વતની મા ઘેર આવી. પ્રભાતે નારદ, પર્વત અને તેની મા વિવાદ કરતાં રાજા પાસે આવ્યાં. રાજા અજાણ્ય થઈ પૂછવા લાગ્યો: શું છે પર્વત ? પર્વતે કહ્યું: રાત્રિરિરાગ ! 'અજ' તે શું ? તે કહ્યો. રાજાએ નારદને પૂછ્યું: તમે શું કહ્યો છો ? નારદે કહ્યું 'અજ' તે ત્રણ વર્ષની 'ત્રીદિ.' તમને ક્યાં નથી સાંભરતું ? વસુરાજા બોલ્યો: 'અજ' એટલે 'બોદરો' પણ 'ત્રીદિ' નહીં. તે જ વેળા દેવતાએ સિંહાસનથી ઉઠાળી હેઠો નાખ્યો; વસુ ધણપરિણામ પામ્યો.

આ ઉપરથી આપણે સધળાએ સત્ય તેમ જ રાજાએ સત્ય અને ન્યાય બંને મહણ કરવારૂપ છે એ મુખ્ય બોધ મળે છે.

જે પાંચ મહાવ્રત લગવાને પ્રણીત થયાં છે; તેમાંનાં પ્રથમ મહાવ્રતની રક્ષાને માટે બાકીનાં ચાર વ્રત વાંદરૂપે છે; અને તેમાં પણ પહેલી વાંડ તે સત્ય મહાવ્રત છે; એ સત્યના અનેક ભેદ સિદ્ધાંતથી શ્રુત કરવા અવશ્યના છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૪. સત્સંગ.—

સત્સંગ એ સર્વ સુખનું મૂળ છે; સત્સંગ (નો લાભ) મળ્યો કે તેના પ્રલાવવડે વાંછીન સિદ્ધિ થઈ જ પડી છે. ગમે તેવા પવિત્ર ધર્માને માટે સત્સંગ એક સાધન છે. સત્સંગની એક ધડી જે લાભ દે છે તે કુસંગનાં એક કોટિપ્રાપ્તિ વર્ષ પણ લાભ ન દઈ શકતાં અધોગતિમય મહા પાપો કરાવે છે, તેમ જ આત્માને મસિન કરે છે. સત્સંગનો સામાન્ય અર્થ એટલો છે કે ઉત્તમનો સહવાસ. ત્યાં સારી હવા નથી આવતી ત્યાં રોગની વૃદ્ધિ થાય છે; તેમ જ્યાં સત્સંગ નથી ત્યાં આત્મરોગ વધે છે. કુર્ગેધથી કંટાળીને જેમ નાકે વચ્ચે આડું દાખો છીએ તેમ કુસંગથી સહવાસ બંધ કરવાનું અવશ્યનું છે. સંસાર એ પણ એક પ્રકારનો સંગ છે; અને તે અનંત કુસંગરૂપ તેમ જ કુર્મ્મદાયક હોવાથી ત્યાગવાયોગ્ય છે. ગમે તે જાનો સહવાસ હોય પરંતુ જેવડે આત્મસિદ્ધિ નથી તે સત્સંગ નથી. આત્માને સત્ય રંગ મળાવે તે સત્સંગ. મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે ગૈરિ. ઉત્તમ શાસ્ત્રમાં નિરંતર એકાદ્ય રહેવું તે પણ સત્સંગ છે. સપુરુષોનો સમાગમ એ પણ સત્સંગ છે. મસિન વસ્ત્રને જેમ સાણ તથા જળ સ્વચ્છ કરે છે, તેમ આત્માની મસિનનાને શાસ્ત્રબોધ અને સપુરુષોનો સમાગમ, ટાળી શુદ્ધતા આપે છે. જેનાથી હ્રમ્યનો પરિચય સ્ત્રી રાગ, રંગ, ગાન, તાન, અને સ્વાદિદ્ધ ભોજન સેવાનાં હોય તે તમને ગમે તેવા પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજે કે તે સત્સંગ નથી, પણ કુસંગ છે. સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે, સર્વસંગપરિત્યાગ કરી, આંતરમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી એકાંતનું સેવન કરો. તેમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે. કેવળ એકાંત તે તો ધ્યાનમાં રહેવું કે યોગાભ્યાસમાં રહેવું એ છે, પરંતુ સમસ્તભાવીનો સમાગમ જેમાંથી એક જ પ્રકારની વર્તનનાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે, લાવે એક જ રૂપ હોવાથી ધણા માણસો છતાં અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાંતરૂપ જ છે; અને તેવી એકાંત માત્ર સંતસ્રમાગમમાં રહી છે. દરેક કોઈ એમ વિચારશે કે વિરથીમંડળ મળે છે ત્યાં સમભાવ હોવાથી એકાંત કાં ન કરેવી ? તેવું સમાધાન તત્ત્વજ્ઞ છે કે, તેઓ એક સ્વભાવી હોતા નથી. પરસ્પર સ્વાર્થશુદ્ધિ અને માયાનું અનુસંધાન હોય છે અને ત્યાં એ બે શરણથી સમાગમ છે તે એક સ્વશાંતી કે નિર્દોષ હોતા નથી. નિર્દોષ અને સમસ્તભાવી સમાગમ તો પરસ્પરથી શાંત સુનીભરોનો છે; તેમ જ ધર્મધ્યાનપ્રવ્રણ અપારની પુરવટો પણ કેટલેક અંશે છે. ત્યાં સ્વાર્થ અને માયા કપટ જ છે ત્યાં સમસ્તભાવના નથી; અને તે સત્સંગ

૧. પાશાન્તર: " આ ઉપરથી સામાન્ય મનુષ્યોએ સત્ય, તેમ જ રાજાએ ન્યાયમાં સત્ય બંને મહણ કરવારૂપ છે એ મુખ્ય બોધ મળે છે. "—સરોધક.

નથી. સસંગથી જે સુખ, આનંદ મળે છે તે આતિ સ્તુતિપાત્ર છે. જ્યાં શાસ્ત્રોનાં મુંદર પ્રશ્નો થાય, જ્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન ધ્યાનની સુધ્યા થાય; જ્યાં સત્પુરુષોનાં ચરિત્રપર વિચાર બંધાય, જ્યાં તત્ત્વ-જ્ઞાનના તરંગની લહરિયો ફરે, જ્યાં સરળ સ્વભાવથી સિદ્ધાંતવિચાર ચર્ચાય, જ્યાં મોક્ષાગ્રન્થ કથન પર પુષ્કળ વિવેચન થાય; એવો સસંગ તે મહા દુર્લભ છે. કોઈ એમ કહે કે સત્સંગમંડળમાં કોઈ માયાધિ નહીં હોય ? તો તેનું સમાધાન આ છે: જ્યાં માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં સત્સંગ જ હોતો નથી. રાગદ્વેષની સલાનો કાગ દેખાય દદાપિ ન કળાય તો અવશ્ય રાગે કળારો; મૌન રહ્યો તો મુખમુદ્રાએ કળારો. પણ તે અપકારમાં જાય નહીં. તેમ જ માયાવિયોગ સત્સંગમાં સ્વાર્થ જાહેર શું કરે ? ત્યાં પેટ ભર્યાની વાત તો હોય નહીં. જે ઘડી ત્યાં જઈ તે વિચારિ લેતો હોય તો ભલે કે જોયી રંગ લાગે. અને રંગ લાગે નહીં તો ખીજવાર તેનું આગમન હોય નહીં. પૃથ્વીપર તરાય નહીં; તેમ સસંગથી શુદ્ધય નહીં. આવી સત્સંગમાં ચમત્કૃતિ છે. નિરંતર એવા નિર્દોષ સમાગમમાં માયા લઈને આવે પણ કોણ ? કોઈ જ દુર્ભાગી અને ને પણ અસંભવિત છે.

સત્સંગ એ આત્માનું પરમ હિતસ્થિતિ આપે છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૫. પરિશદને સંકીર્ણવો.—

જે પ્રાણીને પરિશદની મર્યાદા નથી ને પ્રાણી સુખી નથી, તેને જે મળ્યું તે આશુ છે; કારણ જેટલું મળતું જાય તેટલાંથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા નેની હિચ્છા થાય છે. પરિશદની પ્રવળતામાં જે કંઈ મળ્યું હોય તેનું સુખ તો ભોગવાનું નથી, પરંતુ હોય તે પણ વખતે જાય છે. પરિશદથી નિરંતર ચળવિચળ અને પાપભાવના રહે છે. અકસ્માત યોગથી એવી પાપભાવનામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો બહુધા અધિગતિનું કારણ થઈ પડે. કેવળ પરિશદ તો મુનીશ્વરે ત્યાગી રાકે; પણ ચંદ્રચંદ્રા એની અમુક મર્યાદા કરી રાકે. મર્યાદા થવાથી ઉપરાંત પરિશદની ઉત્પત્તિ નથી અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ બહુધા થતી નથી, અને વળી જે મળ્યું છે તેમાં સતોષ રાખવાની પૃથા પડે છે; એથી સુખમાં કાળ જાય છે. કોણ જાણે લક્ષ્મીઆદિકમાં કેવીએ વિચિત્રતા રહી છે કે જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે તેમ તેમ લોકાની શુદ્ધિ થતી જાય છે. ધર્મસંબંધી કેટલુંક જ્ઞાન જતાં, ધર્મની દ્રવતા જતાં પણ પરિશદના પાસમાં પડેલો પુણ્ય કોઈક જ છુટી રાકે છે; શ્રુતિ એમાં જ સંટકી રહે છે; પરંતુ એ શ્રુતિ કોઈ કાળે સુખદાયક કે આત્મહિતેષિ થઈ નથી. જો એની કુટ્ટી મર્યાદા કરી નહીં તે બહેળાં દુઃખના ભોગી થયા છે.

હ ખંડ સાધી આત્મા મનાવનાર રાજધિરાજ, ચક્રવર્તિ કહેવાય છે. એ સમર્થ ચક્રવર્તિમાં સુશુભ નામે એક ચક્રવર્તિ થઈ ગયો છે. એણે હ ખંડ સાધી લીધા એટલે ચક્રવર્તિપદથી તે મનાયો; પણ એટલેથી એની મનોવાંચ્છા તમ ન થઈ; હજી તે તરસ્યો રહ્યો. એટલે ધાતકી ખંડના હ ખંડ સાધવા એણે નિશ્ચય કર્યો. બધા ચક્રવર્તિ હખંડ સાધે છે; અને હું પણ એટલા જ સાધું તેમાં મહત્તા શાની ? આરખંડ સાધવાથી ચિરકાળ હું નામાંકિત થઈશ. સમર્થ આત્મા હવનપર્વત એ ખંડોપર મનારી રાકીશ. એના નિચારથી સમુદ્રમાં ચર્મરત્ન મુક્યું. તે ઉપર સર્વ સૈન્યાદિકનો આધાર રહ્યો હતો; ચર્મરત્નના એક હમ્મર દેવતા સેવક કહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ એકે વિચાર્યું કે કોણ જોણે ? કેટલાંય વર્ષે આમાંથી છૂટકા થશે; માટે દેવાંગનાને તો મળી આવું એમ ધારી તે આપ્યો ગયો; પછી બીજો ગયો; પછી ત્રીજો ગયો. અને એમ કરતાં કરતાં હમ્મર ચાલ્યા ગયા; સારે ચર્મરત્ન મુક્યું. અશ્વ, ગજ અને સર્પ સૈન્યસહિત સુશુભ નામનો તે ચક્રવર્તિ બુડ્યો; પાપ-ભાવનામાં મરીને તે અનંત દુઃખથી ભરેલી સાતમી તમતમપ્રભામરકને વિષે જાહેર પડ્યો. બુડ્યો! હ ખંડનું આધિપત્ય તો ભોગવતું રહ્યું; પરંતુ અકસ્માત અને ભયંકર રીતે પરિશદની પ્રીતિથી એ ચક્રવર્તિનું મૃત્યુ થયું. તો પછી બીજા માટે તો કહેવું જ શું ? પરિશદ એ પાપનું મૂળ છે. પાપનો પિતા છે. અન્ય એકદશવત્તને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે. એ માટે થઈને આત્મહિતેષિ એ અને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદાપૂર્વક વર્તન કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૨૬. તત્ત્વ સમજવું.—

શાસ્ત્રીનાં શાસ્ત્રો મુખ પાઠ હોય એવા પુરૂષો ધણા મળી શકે; પરંતુ જેણે થોડાં વયનાંપર ગ્રૌહ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલું જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે. તત્ત્વને પહેાંચી જવું એ કંઈ નાની વાત નથી. કદીને દરિયો ઝાળગી જવો છે.

‘ અર્થ ’ એટલે ‘ લક્ષ્મી, ’ ‘ અર્થ ’ એટલે ‘ તત્ત્વ ’ અને ‘ અર્થ ’ એટલે ‘ શબ્દ ’ ખીલું નામ. ‘ આવા (અર્થ) શબ્દના ધણા) અર્થ થાય છે. પણ ‘ અર્થ ’ એટલે ‘ તત્ત્વ ’ એ વિષયપર અહીં ઝાળગ કહેવાતું છે. જેઓ નિર્ઘ્રયપ્રવચનમાં આવેલાં પવિત્ર વચનો મુખપાઠ કરે છે તે તેઓનાં ઉત્સાહબળે સત્પણ ઉપાજન કરે છે; પરંતુ જે તેના મર્મ પામ્યો હોય તો એથી એ યુષ્મ, આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહદ્બુદ્ધિ પામે છે. અલગ પુરૂષ સુંદર અક્ષર અને તાણેલા મિથ્યા લીટા એ બેના ભેદને જેટલું જાણે છે તેટલું જ મુખપાઠી અન્ય ગ્રંથ વિચાર અને નિર્ઘ્રયપ્રવચનને ભેદરૂપ માને છે. કારણ તેણે અર્થપૂર્વક નિર્ઘ્રય વચનામૃતો ધાયાં નથી; તેમ તે પર યથાર્થ તત્ત્વવિચાર કર્યો નથી. યદ્યપિ તત્ત્વવિચાર દરવામાં સમર્થ શુદ્ધિપ્રભાવ જોઈએ છીએ; તોપણ કંઈ વિચાર કરી શકે; પથ્થર પીગળે નહીં તોપણ પાણીથી પસ-જો. તેમ જ જે વચનામૃતો મુખપાઠ કર્યો હોય તે અર્થસંહિત હોય તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડે; નહીં તો પોપટવાળું રામનામ. પોપટને કાઈ પરિચયે રામનામ કહેતાં શીખાડાવે; પરંતુ પોપટની બધા જાણે કે રામ તે દાડમ કે દાદા. સામાન્યાર્થ સમજ્યા વગર એવું થાય છે. કચ્છી વૈરથાતું દ્રાંતં એક કહેવાય છે તે કંઈક દારૂચક્રુત છે ખરું, પરંતુ એમાંથી ઉત્તમ શિક્ષા મળી શકે તેમ છે એટલે અહીં કદી જઈ જઈ: કચ્છનાં કાઈ ગામમાં શ્રાવકધર્મ પાળતા રાયસી, દેવસી અને ખેતસી એમ ત્રણ નામધારી યોગશલાજ રહેતા હતા. નિયમિત રીતે તેઓ સંધ્યાકાળે, પરાદિયે પ્રતિક્રમણ કરતા હતા. પરાદિયે રાયસી, અને સંધ્યાકાળે દેવસી પ્રતિક્રમણ કરાવતા હતા. રાત્રિ સંબંધી પ્રતિક્રમણ રાયસી કરાવતો; અને સંબંધ ‘ રાષ્ટ્ર પડિક્રમણુદાયમિ ’ એમ તેને યોગાવવું પડતું; તેમ જ દેવસીને ‘ દેવસીય પડિક્રમણુદાયમિ ’ એમ સંબંધ હોવાથી યોગાવવું પડતું. યોગાનુયોગે ધણાના આગ્રહથી એક દિવસ સંધ્યાકાળે ખેતસીને યોગાવવા બેસાવેા. ખેતસીએ ‘ ભાં દેવસીય પડિક્રમણુદાયમિ ’ એમ આવું ત્યાં ‘ ખેતસીપડિક્રમણુદાયમિ ’ એ વાક્યો લગાવી દીધાં. એ સાંભળી બધા હાસ્યસ્ત તથા અને પૂછ્યું આમ કાં ? ખેતસી બોલ્યા: વળી આમ તે કેમ ? ત્યાં ઉત્તર મળ્યો કે, ‘ ખેતસીપડિક્રમણુદાયમિ ’ એમ તમે કેમ બોલો છો ? ખેતસીએ કહ્યું: ‘ હું ગરીબ છઉં એટલે માફ નામ આવ્યું ત્યાં પાધરી તકરાર લઈ બેઠા, પણ રાયસી અને દેવસી માટે તો કાંઈ દિવસ કાંઈ યોગતા પણ નથી. એ બંને કેમ ‘ રાષ્ટ્ર પડિક્રમણુદાયમિ ’ અને ‘ દેવસીયપડિક્રમણુદાયમિ ’ એમ કહે છે. તો પછી હું ‘ ખેતસીપડિક્રમણુદાયમિ ’ એમ કાં ન કરું. ? ક્રીની લાકિષ્ઠતાએ તો બધાને વિનેહ ઉપગમ્યો; પછી અર્થની કારણસંહિત સમજણ પાડી એટલે ખેતસી પોતાનાં મુખપાઠી પ્રતિક્રમણથી શરમાયો.

આ તો એક સામાન્ય વાત છે; પરંતુ અર્થની ખુબી ન્યારી છે. તત્ત્વનાં તેપર બહુ વિચાર કરી શકે. બાકી તો ગોળ જલ્યો જ લાગે તેમ નિર્ઘ્રયવચનામૃતો પણ રૂપજ જ આવે. અહો ! પણ મર્મ પામવાની વાતની તો બિહારી જ છે !

શિક્ષાપાઠ ૨૭. ચત્તા.—

જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂળતત્ત્વ છે તેમ ચત્તા એ ધર્મનું ઉપતત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મતત્ત્વ મહણુ કરાય છે અને ચત્તાથી તે તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી રાકાય છે; તે પ્રમાણે અવર્તન કરી રાકાય છે. પાંચ સમિતિરૂપ ચત્તા તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ ગૃહાશ્રમીથી તે સર્વ લાભે પાળી રાકાનાં નથી; જનાં જેટલા લાવાંશે પાળી રાકાય તેટલા લાવાંશે પણ અસાધ્યતાથી પાળી રાકતાં નથી. નિરનેશ્વર ભગવાને બાંધેલી રમૂજ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે ત્યાં બેદરશી છે ત્યાં બહુ દોષથી પાળી રાકાય છે. એ

યત્નાની ન્યૂનતાને લીધે છે. ઉતાવળી અને વેગભરી ચાલ, પાણી ગળી તેનો સંખાળો રાખવાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ઠાદિક ઈંધનનો વગર ખર્ચો, જોયે ઉપયોગ; અનાજમાં રહેલ સૂક્ષ્મ જંતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પુંચ્યા ગ્રામીણો વગર રહેલા દીધિયાં દામ, અસ્વચ્છ રાખેલા જોરડા, આંગણમાં પાણીનું ઢોળનું, એકનું રાખી ગરુનું, પાટલા વગર ધખધખતી યાળી નીચે મૂકવી. એથી પોતાને અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા ક્ષણદિકે પ્રળ થાય છે; અને મહા પાપનાં કારણ પળ યઇ પડે છે. એ માટે યજ્ઞને કહેવાનો યોધ કે ચાલવામાં, બેસવામાં, ઉઠવામાં, જમવામાં અને બીજા દરેક પ્રકારમાં યત્નાનો ઉપયોગ કરવો. એથી દ્રવ્ય અને લાવે જાને પ્રકારે લાભ છે. ચાલ ધીમી અને ગંભીર રાખવી. ઘર સ્વચ્છ રાખવાં, પાણી વિધિસિદ્ધિ ગળાવવું, કાષ્ઠાદિક ઈંધન ખર્ચોરીને નાખવાં એ કંઈ આપણને અગવડપાટું દામ નથી; તેમ તેમાં વિશેષ વખત જતો નથી. એવા નિયમો દાખલ કરી દીધા પછી પાળવા મુશ્કેલ નથી. એથી જિયારા અસંખ્યાન નિરપરાધી જંતુઓ જાય છે.

પ્રત્યેક દામ યત્નાપૂર્વક જ કરવું એ વિવેકી આવકનું કર્તવ્ય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૮. રત્નિભોજન.—

અદિસાદિક પંચમહાવત જેવું ભગવાને રત્નિભોજનચાલતુ દર્શ્ય છે. રત્નિમાં જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અભક્ષ્યરૂપ છે. જે જાતિનો આહારનો રંગ હોય છે તે જાતિનાં તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રત્નિભોજનમાં એ સિવાય પણ અનેક દોષ રહ્યા છે. રાત્રે જમનારને રસોઈને માટે જામિ સળગાવવી પડે છે તારે સમીપની બીંતપર રહેલા નિરપરાધી સૂક્ષ્મ જંતુઓ નાશ પામે છે. ઈંધનને માટે આણેલાં કાષ્ઠાદિકમાં રહેલા જંતુઓ રાત્રિયે નહીં દેખાવાથી નાશ પામે છે; તેમ જ સૂર્યનાં ઝેરનો, ક્રોગિયાની લાળનો અને મચ્છરાદિક સૂક્ષ્મ જંતુનો પણ ભય રહે છે; વખતે એ, કુટુંબાદિકને ભયંદર રોગનું કારણ પણ યઇ પડે છે.

રાત્રિભોજનો પુરાણાદિક મતમાં પણ સામાન્ય આવ્યારને ખાતર ત્યાગ કર્યા છે; છતાં તેઓમાં પરંપરાની રીતથી કરીને રત્નિભોજન પેસી ગયું છે. પણ એ નિવેધક તો છે જ.

શરીરની અંદર એ પ્રકારનાં કમળ છે. તે સૂર્યનાં અસ્તથી સકાય પામી જાય છે. એથી કરીને રત્નિભોજનમાં સૂક્ષ્મ જીવ ભક્ષ્યરૂપ અદિત થાય છે; જે મહા રોગનું કારણ છે. એવો દૃઢસેક સ્થળે આયુર્વેદનો પણ મત છે.

સાપુરુષો તો દિવસ એ ધડી રહે ત્યારે વાળી દરે; અને એ ધડી દિવસ ચઢ્યાં પહેલાં ગમે તે જાતનો આહાર કરે નહીં. રત્નિભોજનને માટે વિશેષ વિચાર યુનિસમાગમથી કે શાસ્ત્રથી જાણવો. એ સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ મેદો જાણવા અવસરના છે.

ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિધે ત્યાગવાથી મહદ્દુઃખ છે. એ જિનવચન છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૯. સર્વજીવની રક્ષા, ભાગ ૧.—

દયા જેવો એક ધર્મ નથી. દયા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. ત્યાં દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. જનનિતળમાં એવા અનર્થકારક ધર્મ મતો પડ્યા છે કે જેઓ જીવને હણતાં લેશ પાપ થતું નથી, બહુ તો મનુષ્યદેહની રક્ષા કરે; એમ કહે છે. તેમ એ ધર્મમતવાળા ગુનુની, મદાંધ અને દયાનું લેશ સ્વરૂપ પણ જાણના નથી. જેઓ જે પોતાનું ઉદ્દેશ્ય પ્રકારમાં મૂકીને વિચારે તો અવશ્ય તેમને જાણીશે કે એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુને હણવામાં પણ મહા પાપ છે. 'જેવો મને મારો આત્મા પ્રિય છે તેવો તેને પણ તેનો આત્મા પ્રિય છે. હું મારા લેશ વ્યસન ખાતર કે લાલ ખાતર એવા અસંખ્યાના જીવોને એકક દહણ છઉં એ મને કેટલું બહુ અનંત દુઃખનું કારણ યઇ પડશે.' તેઓમાં શુદ્ધિનું બીજ પણ નહીં હોવાથી (તેઓ) એવો વિચાર કરી શક્તા નથી. પાપમાં ને પાપમાં નિશ્ચિન મગ છે. વેદ અને વૈષ્ણવાદિ પંથોમાં પણ સૂક્ષ્મ દયા સંબંધી કંઈ વિચાર જોવામાં આવતો નથી, એથી એવો દેવળ દયાને નહીં સમજનાર કરતાં પણ ઉત્તમ છે. બાદ જીવોની રક્ષામાં એ દીક

સમત્યા છે; પરંતુ એ સધળા કરતાં આપણે કેવા ભાગ્યશાળી કે ત્યાં એક પુણ્યપાંખડી દૂભાય ત્યાં પાપ છે; એ ખરું તત્ત્વ સમત્યા અને યજ્ઞ યાગાદિક હિંસાથી તો કેવળ નિરકત રહ્યા છીએ. બનતા પ્રયત્નથી જીવ બચાવીએ છીએ, છતાં આદિને જીવ હણવાની આપણી દેશ ઈચ્છા નથી. અનંતકાલ અભાસથી બહુ દરી આપણે નિરકત જ છીએ. આ કાળે એ સધળા પુણ્યપ્રતાપ સિદ્ધાર્થ ભૂપાળના પુત્ર મહાવીરના કહેલાં પરમતત્ત્વચોધના યોગ્યજીથી વધ્યો છે. મનુષ્યો રીદિ પામે છે, મુંદર સ્ત્રી પામે છે, આત્મકિત પુત્ર પામે છે, બહેનો કુટુંબપરિચાર પામે છે; માનપ્રતિષ્ઠા તેમ જ અધિકાર પામે છે, અને તે પામ્યાં કંઈ દુર્લભ નથી; પરંતુ ખરું ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થોડો અંશ પણ પામવો મહાદુર્લભ છે. એ રીદિ દંષ્ટાદિક અનિવેદ્ય પાપનું કારણ થઈ અનંત દુઃખમાં લઈ જાય છે; પરંતુ આ થોડી શ્રદ્ધાભાવના પણ ઉત્તમ પદ્ધતિએ પહોંચાડે છે. આમ દયાનું સપરિણામ છે. આપણે ધર્મતત્ત્વયુક્ત કુળમાં જન્મ પામ્યા છીએ તો હવે જેમ બને તેમ વિમળ દયામય વર્તનમાં આવવું. વારંવાર લક્ષમાં રાખવું કે સર્વ જીવની રક્ષા કરવી. બીજાને પણ એવો જ યુક્તિમયુક્તિથી યોગ્ય આપવો. સર્વ જીવની રક્ષા કરવા માટે એક યોગ્યયુક્તિ ઉત્તમ યુક્તિ શુદ્ધિશાળી અભાયકુમારે દરી હતી તે આવતા પાઠમાં હું કહું છઉં. એમ જ તત્ત્વચોધને માટે યુક્તિદંષ્ટાથી અનાય જોવા ધર્મમતવાદીઓને શિક્ષા આપવાને વખત મળે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાળી !

શિક્ષાપાઠ ૩૦. સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૨.—

મગધ દેશની રાજગૃહી નગરીનો અધિરાજ શ્રેણિક એક વખતે સભા ભરીને બેઠો હતો. પ્રસંગોપાત વાતચિત્તના પ્રસંગમાં માંસભુજ્ય સામતો હતા તે જોઈને કે હમણાં માંસની વિશાળ સસ્તાઈ છે. આ વાત અભયકુમારે સાંભળી. એ ઉપરથી એ દિસક સામતોને યોગ્ય દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. સાંજે સભા નિસર્જન થઈ. રાજા અંતઃપુરમાં ગયા. ત્યારપછી (કર્તવ્ય માટે) અભયકુમાર જેણે જેણે માંસની વાત ઉચ્ચારી હતી તેને તેને ઘેર ગયા. જેને ઘેર જાય ત્યાં સદાર ધ્યાં પછી તેઓ પૂછવા લાગ્યા કે, આપ શી માટે પરિશ્રમ લઈ અમારે ઘેર પધાર્યા ? અભયકુમારે કહ્યું: “મહારાજ શ્રેણિકને અકસ્માત મહા રોગ ઉત્પન્ન થયો છે વૈદ્ય ભેળા કરવાથી તેણે કહ્યું કે, કામળ મનુષ્યના કાળજીનું સવા દાંડભાર માંસ હોય તો આ રોગ મટે. તમે રાજાના પ્રિયમાત્ર્ય છો માટે તમારે ત્યાં એ માંસ લેવા આપ્યો છઉં.” સામતે વિચાર્યું કે કાળજીનું માંસ હું મુલાવિના શી રીતે આપી શકું ? એથી અભયકુમારને પૂછ્યું: મહારાજ, એ તો કેમ થઈ શકે ? એમ કહી પછી અભયકુમારને કૈટકું કે દ્રવ્ય પોતાની વાત રાજા આગળ નહીં પ્રસિદ્ધ કરવા માટે તે પ્રયત્ન સાંભત આપતા ગયા, અને તે અભયકુમાર લેતો ગયો. એમ સધળા સામતોને ઘેર અભયકુમાર દરી આવ્યા. સધળા માંસ ન આપી શક્યા અને પોતાની વાત છુપાવવા દ્રવ્ય આપ્યું. પછી બીજી દિવસે ભારે સભા ભેળી થઈ ત્યારે સધળા સામતો પોતાને આસને બાંધીને બેઠા. રાજા પણ સિંહાસનપર બિરાજ્યા હતા. સામતો આવી આવીને ગઈ કાલનું કુશળ પૂછવા લાગ્યા. રાજાને એ વાતથી વિરમય થયો. અભયકુમાર ભણી બેઠું. એટલે અભયકુમારે જોઈને “મહારાજ ! કાલે આપના સામતો સભામાં જોઈને હતા કે હમણાં માંસ સસ્તું મળે છે તેથી હું તેઓને ત્યાં લેવા ગયો હતો. ત્યારે સધળાએ મને બહુ દ્રવ્ય આપ્યું; પરંતુ કાળજીનું સંજ્ઞા પૈસાભાર માંસ ન આપ્યું. ત્યારે એ માંસ સસ્તું કે મોંઘું ?” બધાં સામતો સાંભળીને શરમથી તીચું નેઈ રહ્યા. કાંઈથી કંઈ જોડી શકાયું નહીં. પછી અભયકુમારે કહ્યું: “આ કંઈ મેં તમને દુઃખ આપવા કહ્યું નથી, પરંતુ યોગ્ય આપવા કહ્યું છે. આપણને આપણા શરીરનું માંસ આપવું પડે તો અનંત ભય થાય છે, કારણ આપણા દેહની આપણને પ્રિયતા છે તેમ જ જીવનું તે માંસ હશે તેનો પણ જીવ તેને વહાલો હશે. જેમ આપણે અમુલ્ય વસ્તુઓ આપીને ખૂબ પોતાનો દેહ બચાવીએ છીએ તેમ તે બિચારાં પામર પ્રાણીઓને પણ હોવું જોઈએ. આપણે સમજાવવાનાં, બોલતાં ચાલતાં પ્રાણી જીવે. તે બિચારાં અવાચક અને અણસમજાવવાનાં પ્રાણીને મોતદૃષ્ટ દુઃખ આપીએ એ કહું પાપનું પ્રયત્ન કારણ છે કે આપણે આ વચન નિરંતર લક્ષમાં રાખવું કે સર્વ પ્રાણીને પોતાનો જીવ વહાલો

છે; અને સર્વ યુવતી રહ્યા કરવી એ જેવો એકંક ધર્મ નથી." અભયકુમારનાં લાપણ્યથી ઐલુક મહારાજ સતોવાયા. સઘળા સામતો પણ બોધ પામ્યા. તેઓએ તે દિવસથી માંસ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, કારણ એક તો તે અભય છે; અને કાંઈ યુવ દણ્યા વિના તે આવતું નથી એ મોટો અધર્મ છે; માટે અભય પ્રધાનનું કથન સાંભળીને તેઓએ અભયદાનમાં લક્ષ આપ્યું;—જે આત્માનાં પરમ મુખનું કારણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૨. પ્રત્યાખ્યાન.—

‘પ્રત્યાખ્યાન’ નામનો શબ્દ વારંવાર તમારા સાંભળવામાં આવ્યો છે. એનો મૂળ શબ્દ પ્રત્યાખ્યાન છે; અને તે અમુક વસ્તુ લાભી થિત ન કરવું એવો જે નિયમ કરવો તેને બદલે વપરાય છે. પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો હેતુ મહા ઉત્તમ અને સ્ફુર્ત છે. પ્રત્યાખ્યાન નહીં કરવાથી ગમે તે વસ્તુ ન ખાઓ કે ન ભોગવે તોપણ તેથી સંવરપણું નથી; કારણ કે તત્ત્વરૂપે કરીને ઇચ્છાનું રૂઢન કર્યું નથી. રાત્રે આપણે ભોજન ન કરતા હોઈએ, પરંતુ તેના જે પ્રત્યાખ્યાનરૂપે નિયમ ન કર્યો હોય તો તે ફળ ન આપે; કારણ આપણી ઇચ્છા ખુલ્લી રહી. જેમ ધરતું બારણું ઉઘાડું હોય અને શ્વાનાદિક જનાંવર કે મનુષ્ય આશુ આવે તેમ ઇચ્છાનાં દાર ખુલાં હોય તો તેમાં કર્મ પ્રવેશ કરે છે; એટલે કે એ લાભી આપણા વિચાર છૂટથી જાય છે; તે કર્મ બંધનનું કારણ છે, અને જે પ્રત્યાખ્યાન હોય તો પછી એ લાભી ટ્રિટ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. જેમ આપણે જાણીએ છીએ કે વાંસાનો મધ્ય ભાગ આપણાથી જોડાયેલો નથી, માટે એ લાભી આપણે ટ્રિટ પણ કરતા નથી; તેમ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આપણે અમુક વસ્તુ ખવાય કે ભોગવાય તેમ નથી એટલે એ લાભી આપણું લક્ષ સ્વાભાવિક જવું નથી. એ કર્મ આવવાને આટો કોટ ચર્ચ પડે છે. પ્રત્યાખ્યાન કર્યા પછી વિરમિતિ વગેરે કારણથી કાંઈ હોય આવી જાય તો તેનાં પ્રાયશ્ચિનનિવારણ પણ મહત્ત્વાગ્રેષ્ઠ છે.

પ્રત્યાખ્યાનથી એક બીજા પણ મોટો લાભ છે; તે એ કે અમુક વસ્તુઓમાં જ આપણો લક્ષ રહે છે, બાકી બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ થઈ જાય છે. જે જે વસ્તુ ત્યાગ કરી છે તે તે સંબંધી વિશેષ વિચાર, ગ્રહણ, મહત્ત્વ કે એવી કંઈ ઉપાધિ રહેતી નથી. એવડે મન બહુ બહોળતાને પામી નિયમરૂપી સદ્કર્મમાં આગળ જાય છે. અથ જ લગભગમાં આવી જાય છે, તો પછી ગમે તેવો પ્રયત્ન છતાં તે તે ધારણે રસ્તે લઈ જવાય છે. તેમ મન એ નિયમરૂપી લગભગમાં આવવાથી પછી ગમે તે શુભ શંકમાં લઈ જાય છે; અને તેમાં વારંવાર પ્રવેશ કરાવવાથી તે એકાગ્ર, વિચારશીલ અને વિવેકી થાય છે. મનનો આનંદ શરીરને પણ નિદોગી કરે છે. વળી અભય, અનંતકાલ, પરસ્પર્યાગાદિક નિયમ કર્યાંથી પણ શરીર નિદોગી રહી શકે છે. માર્દવ પદાર્થો મનને અવગળે રસ્તે દોરે છે. પણ પ્રત્યાખ્યાનથી મન ત્યાં જતાં અટકે છે; એથી તે વિમળ થાય છે.

પ્રત્યાખ્યાન એ કેવી ઉત્તમ નિયમ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા છે તે આ ઉપરથી તમે સમજ્યા હશે. વિશેષ સદ્યુક્ત મુખથી અને શાસ્ત્રાવલોકનથી સમજ્યા હું બોધ કરું છું.

શિક્ષાપાઠ ૩૨. વિનયવડે તત્ત્વની સિદ્ધિ છે.—

રાજગૃહી નગરીનાં રાજ્યાસનપર બ્યારે ઐલુક રાજા વિરાજમાન હતો ત્યારે તે નગરીમાં એક ચંડાળ રહેતો હતો. એક વખતે એ ચંડાળની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો. ત્યારે તેને કેરી ખાવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે તે લાભી આપવા ચંડાળને કહ્યું: “ચંડાળે કહ્યું, આ કેરીનો વખત નથી, એટલે મારો ઉપાસ નથી; નહીં તો હું ગમે તેટલે ઉંચે હોય ત્યાંથી મારી વિદ્યાના બગવડે કરીને લાવી તારી ઇચ્છા સિદ્ધ કરું.” ચંડાળણી કહ્યું: “રાજની મહારાણીના બાગમાં એક અષ્ટાંગિક કેરી દેનાર આંગો છે. તે પર અત્યારે કેરીઓ લપી રહી હશે, માટે ત્યાં જઈને એ કેરી લાવો.” પોતાની સ્ત્રીની ઇચ્છા પૂરી પાડવા ચંડાળ તે જાગે ગયો. સ્વતંત્ર રીતે આંગા સમીપ જઈ મન લખીને તેને નમાવ્યો; ને કેરી લીધી. પછી બીજા મંત્રવડે કરીને તેને હતો એમ કરી દીધો.

પછી તે ઘેર આવ્યો અને તેના સ્ત્રીની ઈચ્છા માટે નિરંતર તે ચંડાળ વિદ્યાપ્રભો ત્યાંથી કેરી લાવવા લાગ્યો. એક દિવસે ફરતાં ફરતાં માળીની દ્રષ્ટિ આંખા લાણી મઠ. કેરીઓની ચોરી થયેલી જોઈને તેણે જાનને ઐશ્વિકરાગ આગળ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું. ઐશ્વિકની આજ્ઞાથી અભયકુમાર નામના બુદ્ધિશાળી પ્રધાને યુક્તિવરે તે ચંડાળને શોધી શક્યો. પોતા આગળ તેડાવી પૂછ્યું: “એટલાં બધાં માણસો આગમાં રહે છે છતાં તું કેવી રીતે ચઢીને એ કેરી લઈએ? કે એ વાત કળામાં (પણ) ન આવી? તે કહે.” ચંડાળે કહ્યું: “આપ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો. હું સાત્રુ બોલી જઈ છઉં કે, મારી પાસે એક વિદ્યા છે તેના યોગથી હું એ કેરીઓ લઈ શક્યો.” અભયકુમારે કહ્યું: “મારાથી ક્ષમા ન થઈ શકે, પરંતુ મહારાજ ઐશ્વિકને એ વિદ્યા તું આપ તો તેઓને એવી વિદ્યા લેવાને અભિલાષ હોવાથી તારા ઉપકારના બદલામાં હું અપરાધ ક્ષમા કરાવી શકું.” ચંડાળે એમ કરવાની હા કહી. પછી અભયકુમારે ચંડાળને ઐશ્વિકરાજ ન્યાં સિંહાસન પર બેઠા હતા ત્યાં લાવીને સામે ઉભો રાખ્યો; અને સઘળી વાત રાજાને કહી બતાવી. એ વાતની રાજાએ હા કહી. ચંડાળે પછી સામા ઉભા રહી થરથરતે પગે ઐશ્વિકને તે વિદ્યાનો બોધ આપવા માંડ્યો; પણ તે બોધ લાગ્યો નહીં. ઋષયી ઉભો થઈ અભયકુમાર બોલ્યો: “મહારાજ! આપને જો એ વિદ્યા અવસ્થ શીખવી હોય તો સામા આવી ઉભા રહેા; અને એને સિંહાસન આપો.” રાજાએ વિદ્યા લેવા ખાતર એમ કર્યું તો તરફળ વિદ્યા સાધ્ય થઈ.

આ વાત માત્ર બોધ લેવાને માટે છે. એક ચંડાળનો પણ વિનય ક્યાં વગર ઐશ્વિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઈ, તો તેમાંથી તત્ત્વ એ મદલુ કરવાનું છે કે, સદ્વિદ્યાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો (અવસ્થાનો છે). આત્મવિદ્યા પામવા નિર્ઘેષ શુરનો જો વિનય કરીએ તો કુલ મંગલદાયક થાય!

વિનય એ ઉત્તમ વર્ણીકરણ છે. ‘ઉત્તરાધ્યયન’માં ભગવાને વિનયને ધર્મનું મૂળ કહી વર્ણવ્યો છે. શુરનો, મુનિનો, વિદ્વાનનો, માતાપિતાનો અને પોતાથી વચન વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનું કારણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૩. સુદર્શન ચોક.—

માણીન કાળમાં શુદ્ધ એકાન્તવત્તને પાળનાર અસંખ્ય પુરુષો થઈ ગયા છે: એમાંથી સંકટ સહી નામાંકિત થયેલો સુદર્શન નામનો એક સન્નિધિ પણ છે. એ ધનાદય મુદર મુખમુદ્રાઓ કાંતિમાન અને મધ્ય વયમાં હતો. જે નગરમાં તે રહેતો હતો તે નગરના રાજ્યદરબાર આગળથી કંઈ કામ પ્રસંગને લીધે તેને નીકળવું પડ્યું. એ વ્યતે ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યારે રાજાની અજવા નામની રાણી પોતાના આવાસના ગોખમાં બેઠી હતી. ત્યાંથી સુદર્શન લાડી તેની દ્રષ્ટિ મળી. તેણે ઉત્તમ રૂપ અને કાયા જોઈને તેણે મન લલચાવ્યું. એક અનુચરી મોહલીને કપટભાવથી નિર્મળ કારણ બતાવીને સુદર્શનને ઉપર બોલાવ્યો. દેટલોક પ્રધાની વાતવિત ક્યાં પછી અભયએ સુદર્શનને મોગ મોગવવા સંબંધીતું આમંત્રણ કર્યું. સુદર્શને દેટલોક ઉપરેસ આવ્યો તોપણ તેણે મન સાંત થઈ નહીં. છેવટે કંટાળીને સુદર્શને મુક્તિથી કહ્યું, ‘બેદન, હું પુરુષત્વમાં નથી!’ તોપણ રાણીએ અનેક પ્રકારના હાવભાવ કર્યા. એ સઘળી કામચેટથી સુદર્શન ચલ્યો નહીં; એથી કંટાળી જતાને રાણીએ તેને જતો કર્યો.

એક વાર એ નગરમાં ઉગ્મણી હતી. તેથી નગર બહાર નગરજનો આનંદથી આમ તેમ ભમતાં હતાં. ધામધુમ મચી રહી હતી. સુદર્શન ગેહના ૭ દેવકુમાર જેવા પુત્રો પણ ત્યાં આવ્યા હતા. અભયા રાણી કપિલા નામની દારી સથે રાગાદી ત્યાં આવી હતી. સુદર્શનના દેવપૂત્રમાં જેના ૭ પુત્રો તેના જવામાં આવ્યા. કપિલાને તેણે પૂછ્યું, ‘આવા રમ્ય પુત્રો કેના છે?’ કપિલાએ સુદર્શન રોડનું નામ આપ્યું. એ નામ સાંભળીને રાણીની જાનીમાં કટાર બોધાઈ, તેને દારી ધા વાગ્યો. રાજાનો ધામધુમ વીતી. અજ પછી આવાકથન ગોદારીને અભયએ અને તેની દારીએ મળી રાજાને

મુકુન્દુ: “તમે માનતા હોશો કે મારાં રાઘવમાં વ્યાપ અને નીતિ વર્તે છે, દુર્જનોથી મારી પ્રજા દુઃખી નથી; પરંતુ તે સઘળું મિથ્યા છે, અંતઃપુરમાં પણ દુર્જનો પ્રવેશ કરે ત્યાંરૂંધી હતુ અધર છે! તો પછી બીજને સ્થળ માટે પૂછવું પણ શું? તમારા નગરના મુદર્શન નામના શેઠે મારી અને ભોળું આમંત્રણ કર્યું. નહીં કહેવાયોએ ક્યેના માટે સાંભળવાં પડ્યાં. પણ મેં તેના તિરસ્કાર ક્યે; અથા વિશેષ અધાર ક્યું કહેવાય? ” રાજા મળે દાનના કાયા દોષ છે એ તો જાણે સર્વમાન્ય છે; તેમાં વંણી સ્ત્રીનાં માયાવિ મધુરું વચન શું અસર ન કરે? તાતા તેજમાં ટાકા જળા બેયાં વચનથી શ્રેષ્ઠ ક્રોધાંધમાન થયાં. મુદર્શનને શુળીએ ચઢાવી દેવાની તકાળ તેણે આજ્ઞા કરી દીધી અને તે પ્રમાણે સઘળું યહ પણ ગયું. માત્ર, શુળીએ મુદર્શન જેણે એટલી વાર હતી.

ગમે તેમ હો, પણ સદિના દિવ્ય લંકારમાં અજવાળું છે. (સચ્ચને પ્રભાવ દાંડો રહેતો નથી) મુદર્શનને શુળીએ ખેસાર્યો કે જળી ફોટીને જળજળતું સોનાતું સિંહાસન ચડ્યું અને દેવદુઃખીના નાદ થયાં. સર્વત્ર આનંદ વ્યાપી ગયો. મુદર્શનનું સત્વરીય વિશ્વમંજીમાં જગડી ઉઠ્યું. (સત્વરીયને સદા જય છે.)

શીખળ અને મુદર્શનની ઉત્તમ દ્વેષતા એ બન્ને આત્માને પવિત્ર શ્રેણીએ ચઢાવે છે.

શિશાપાક ૩૪. પ્રહાર્યવિષે સુખાપિત.—

નિશાખીને નવયૌવના, લંછ ન વિચ્ચનિદાન;
જણે કાશની પુતળી, તે ભગવાનસમાન.
આ સઘળા સંસારની, રમણી નાયકરૂપ;
એ ત્યાગી, ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ.
એક વિષયને છતતાં, છયો સૌ સંસાર;
નૃપતિ છતતાં છનિયે, છળ, પુર ને અધિકાર.
વિષયરૂપ અદ્વેષી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન;
લેશ મહોદાપાનથી, છાકે ભ્રમ અજ્ઞાન.
જે નયવાક વિશુદ્ધથી, ધરે સિયળ સુખદાહ;
ભવ તેના સવ પછિ રહે, તત્ત્વવચન એ ભાષ.
મુંદર શીખળસ્ફુરતર, મન વાસ્તુ ને દેહ;
જે નરનારી સેવશે, અનુપમ જળ લે તેહ.
પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
પાત્ર થવા સેવો સદા, પ્રહાર્યર્થ મનિમાન.

શિશાપાક ૩૫. મધકારમંત્ર.—

નમો અરિહંતાણુ,
નમો સિદ્ધાણુ,
નમો આચરિયાણુ,
નમો ઉવાચગાયણુ,
નમો લોએ, સ્વ સ્વાહુણુ.—

આ પવિત્ર વાક્યોને નિર્ઘયપ્રવચનમાં નવકાર (નમસ્કાર) મંત્ર કે પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર કહે છે. અર્હંત ભગવાનના ખાર ગુણ, સિદ્ધ ભગવાનના આઠ ગુણ, આચાર્યના છત્રીશ ગુણ, ઉપાધ્યાયના પંચવીસ ગુણ અને સાધુના સત્તાવીસ ગુણ મળીને એકસો આઠ ગુણ થયા. અંગુણ વિના બે દેવના ચાર આજ્ઞાશીઓનાં ખાર ટેરવાં થાય છે; અને એથી એ ‘ગુણોનું’ વિતત્ત્વન કરવાની ગોળ

હોવાથી ખારને નવે ગુણતાં ૧૦૮ થાય છે. એટલે નવકાર એમ કહેવામાં સાથે એવું સ્વચ્ચન રહ્યું જાય છે કે હે ભગ્ન ! તારાં એ આંગળીનાં ટેરવાંથી (નવકાર) મંત્ર નવ વાર ગણુ. — 'કાર' એટલે, 'કરનાર' એમ પણ થાય છે. ખારને નવે ગુણતાં જેટલા થાય એટલા ગુણનો ભરેલો મંત્ર એમ, નવ, કારમંત્ર તરીકે એનો અર્થ થઈ શકે છે. અને પંચપરમેષ્ઠિ એટલે આ સદ્ગુણ જગતમાં પાંચ વસ્તુઓ પરમોદ્દૃષ્ટ છે. તે કયે કયે ? તો કહી બતાવી કે અર્હત, સિદ્ધ, આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુ. એને નમસ્કાર કરવાનો જે મંત્ર તે પરમેષ્ઠિ; અને પાંચ પરમેષ્ઠિને સાથે તમસ્કાર હોવાથી પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર એવો રાજ્ય થયો. આ મંત્ર અનાદિસિદ્ધ અનાય છે, કારણ પંચપરમેષ્ઠિ અનાદિસિદ્ધ છે. એટલે એ પાંચે પાત્રો આચરૂપ નથી (પ્રવાહથી અનાદિ સિદ્ધ છે,) અને તેના જપનાર પણ અનાદિસિદ્ધ છે. એથી એ જપ પણ અનાદિસિદ્ધ હરે છે.

પ્ર૦—એ પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર પરિપૂર્ણ જાણવાથી મનુષ્ય ઉત્તમ ગતિને પામે છે એમ સત્પુરૂષો કહે છે એ માટે તમારું શું મત છે ?

ઉ૦—એ કહેવું ન્યાયપૂર્વક છે. એમ હું માનું છઉં.

પ્ર૦—એને ક્યાં કારણથી ન્યાયપૂર્વક કહી શકાય ?

ઉ૦—હા. એ તમને હું સમજાવું; મનની નિગ્રહતા અર્થે એક તો સર્વોત્તમ જગતભૂપણના સત્ય ગુણનું એ ચિત્તવન છે. તરવથી જોનાં વળી અર્હતસ્વરૂપ; સિદ્ધસ્વરૂપ, આચાર્યસ્વરૂપ ઉપાધ્યાયસ્વરૂપ અને સાધુસ્વરૂપ એનો વિવેકથી વિચાર કરવાનું. પણ એ સ્મરવન છે. કારણ કે પૂજ્યપાણિમ એઓ શાથી છે એમ વિચારતાં એઓનાં સ્વરૂપ, ગુણ ઈ. માટે વિચાર કરવાની સત્પુરૂષને તો ખરી અગત્ય છે. હવે કહો કે એ મંત્ર એથી કેટલો કલ્યાણકારક થાય ?

પ્રશ્નકાર—સત્પુરૂષો મોક્ષનું કારણ નવકારમંત્રને કહે છે. એ આ વ્યાખ્યાનથી હું પણ માનું. રાખું છઉં.

અર્હત ભગવાન, સિદ્ધ ભગવાન, આચાર્યજી, ઉપાધ્યાય અને સાધુજી એઓનાં અદેશા મયમંત્ર અકાર લેતાં 'અસિઆહિસા' એવું મહદ્દલુપ વાક્ય નીકળે છે. જેનું 'હિ' એવું યોગબિંદુનું સ્વરૂપ થાય છે; માટે આપણે એ મંત્રનો અવશ્ય કરીને વિમળ ભાવથી જપ કરવો.

શિક્ષાપાઠક ઉ. અનાનુપૂર્વિ.—

[નરકાનુપૂર્વિ, દેવાનુપૂર્વિ એ અનુપૂર્વિઓ વિષેનો આ પાઠ નથી; પરંતુ એ નામનાં એક અવધાની લઘુ પુનઃકર્તા મંત્રરમગ્ધને માટે છે.]^૧

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫

પિતા.—આવી બાતનાં કાલકથી ભરેલું એક નાનું પુસ્તક છે તે તે જોયું છે ?

પુત્ર.—હા, પિતાજી.

પિતા.—એમાં આજા અવગ્યા અંક મૂક્યા છે તેનું કાંઈ પણ કારણ તારા સમજવામાં છે ?

પુત્ર.—નહીં, પિતાજી. મારા સમજવામાં નથી માટે આપ તે કારણ કહો.

૧. પાઠાન્તર: “ હવે કહો કે, એ મંત્ર કેટલો કલ્યાણકારક છે ? ” — સંશોધક.

૨. આ લીટિઓ દ્વિતીયાદિતિમાં નથી. — સંશોધક.

પિતા.—પુત્ર, પ્રસન્ન છે કે મન કો બહુ અવ્યવસ્થિત થીજ છે; અને તેને એકાગ્ર કરવું બહુ બહુ વિષ્ટ છે. તે ત્યાંસુધી એકાગ્ર થવું નથી ત્યાંસુધી આત્મમચિનતા જતી નથી. પાપના વિચારો ઘટતા નથી એ એકાગ્રતા માટે બાર પ્રતિજ્ઞાદિ અનેક મહાન સાધનો લગવાને દેવાં છે. મનની એકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિયે ચડવા માટે અને મન દટવાક પ્રદારથી નિર્મળ કરવા માટે સ્વપુરોષોએ એ એક કોશકવલી કરી છે. પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રના પાંચ અંક એમાં પહેલા મુખ્યા છે; અને પછી લોમવિલોમચરુપમાં વક્ષ્યધ એના એ પાંચ અંક મુખીને મિત્ર મિત્ર પ્રદારે કાષ્ટકા દર્શા છે. એમ કરવાનું કારણ પણ મનની એકાગ્રતા પામીને નિર્ગુણ કરી શકે.^૨

પુત્ર.—પિતાજી, અનુક્રમે લેવાથી એમ શા માટે ન થઈ શકે ?

પિતા.—લોમ વિલોમ હોય તો તે ગોઠવનાં જવું પડે અને નામ સંભારતાં જવું પડે. પાંચનો અંક મુખ્યા પછી બેનો આંકડો આવે કે 'નમો લોએ સત્વસાધુભ્યુ' પછી 'નમોઅગ્નિદેતાભ્યુ' એ વાક્ય મુખીને 'નમો સિદ્ધાભ્યુ' એ વાક્ય સંભારવું પડે. એમ પુનઃ પુનઃ વક્ષની ટટના રાખતાં મન એકાગ્રતાએ પહોંચે છે. અનુક્રમધ હોય તો તેમ થઈ શકતું નથી; કારણ કે વિચાર કરવો પડતો નથી; એ સૂક્ષ્મ વખતમાં મન પરમેષ્ઠિમંત્રમાંથી નીકળીને સંસારનંદની ખટપટમાં જઈ પડે છે; અને વખતે થઈ કરતાં ધાડ પકડી શકી નાખે છે. એથી સ્વપુરોષોએ અનાનુપૂર્વિની યોગજ્ઞા કરી છે. તે બહુ સુંદર અને આત્મશાંતિને આપનારી છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૭. સામાયિકવિચાર ભાગ ૧.—

આત્મશક્તિને પ્રદાશ કરનાર, સમ્બજાન દર્શનનો ઉદય કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્ગુણનો અમૃત્ય લાભ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ શુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક નામનું શિક્ષાવત છે. 'સામાયિક' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ 'સમ', 'આપ' અને 'દઈ' એ શબ્દોથી થાય છે. 'સમ' એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ, 'આપ' એટલે 'તે સમભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગનો લાભ,' અને 'દઈ' દેહતાં 'લાવ' એમ અર્થ થાય છે. એટલે કે જે વડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક લાભ ઉપજે તે સામાયિક. આર્તિ, અને શ્રદ્ધ એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનને ત્યાગ કરીને મન, વચન કાયાના પાપલાવને રાકીને વિવેચી આવડે સામાયિક કરે છે.

મનનાં પુદ્ગળ દોરંગી છે. સામાયિકમાં બ્યારે વિશુદ્ધ પરિણામથી રહેવું હતું છે; ત્યારે પણ એ મન આકાશ પાતંગના ઘાટ ઘડ્યા કરે છે. તેમ જ બૂલ, વિસ્મય, ઉન્માદ ઇત્યાદિથી વચનકાયામાં પણ દુઃખ આવવાથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે. મન, વચન અને કાયાના થઈને ખત્રીસ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. દશ મનના, દશ વચનના અને આર કાયાના એમ ખત્રીસ દોષ જાણવા આવસ્યના છે. જે જાણવાથી મન સાવધાન રહે છે.

મનના દશ દોષ કહું છઉં.

૧. અવિવેકદોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહીં જાણવાથી મનમાં એવો વિચાર કરે કે આથી શું ફળ થવાનું હતું ? આથી દોણ તરફ દશો ? એવા વિચારવું નામ 'અવિવેકદોષ.'

૨. યશોવાંજદોષ—પોતે સામાયિક કરે છે એમ અન્ય મનુષ્યો જાણે તો પ્રશંસા કરે તે ઇચ્છાએ સામાયિક કરે છં યશોવાંજ આટલે તે 'યશોવાંજ દોષ.'

૩. ધનવાંજદોષ—ધનની ઇચ્છાએ સામાયિક કરવું તે 'ધનવાંજદોષ.'

૪. ગર્વદોષ—મને લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવી જ કરું છઉં !

એ 'ગર્વદોષ.'

૧. પાઠાન્તર: " એ એક બહુ ચંચળ ચીજ છે. "—સંશોધક.

૨. પાઠાન્તર: " એમ કરવાનું કારણ પણ મનની એકાગ્રતા થઈને નિર્ગુણ કરી શકાય એ છે. "—સંશોધક.

૩. પાઠાન્તર: " મનુષ્યો "—સંશોધક.

૫. ભયદોષ—હું શ્રાવકકુળમાં જન્મ્યો છઉં, મને લોકો મોટા તરીકે માન દે છે, અને જે સામાયિક નહીં કંઈ તો કંઈશે કે એટલું પણ નથી કરતો; એથી નિંદા ધરો? એ ‘ભયદોષ.’

૬. નિદાનદોષ—સામાયિક કરીને તેનાં કૃત્યો ધન, પુત્રાદિક મળવાનું ઈચ્છે તે ‘નિદાનદોષ.’

૭. સંશયદોષ—સામાયિકનું પરિણામ હશે કે નહીં હોય? એવો વિદ્વંસ તે ‘સંશયદોષ.’

૮. કંપાદોષ—સામાયિક કોષથી કરતા જેટલી જાણ કે કંઈ કરાણુથી પછી કોષ, માન, માયા, લોકમાં વૃત્તિ ધરે એ ‘કંપાદોષ.’

૯. અવિનયદોષ—નિનય વગર સામાયિક કરે તે ‘અવિનયદોષ.’

૧૦. અબદુમાનદોષ—લાકિતભાવ અને ઉર્મગપૂર્વક સામાયિક ન કરે તે ‘અબદુમાનદોષ.’
શિક્ષાપાઠ ૩૮. સામાયિકવિચાર. ભાગ, ૨.—

દશ દોષ મનના કલા. હવે દશ વચનના દોષ કહું છઉં.

૧. કુયોલદોષ.—સામાયિકમાં કુવચન યોગ્યત્વે તે ‘કુયોલદોષ.’

૨. સહસાત્કારદોષ. સામાયિકમાં સાહસથી અવિચારપૂર્વક વાક્ય યોગ્યત્વે તે ‘સહસાત્કારદોષ.’

૩. અસદગોપણદોષ.—બીજાને જોટો યોધે આપે તે ‘અસદગોપણદોષ.’

૪. નિરપેક્ષદોષ.—સામાયિકમાં શાસ્ત્રની દરકાર વિના વાક્ય યોગ્યે તે ‘નિરપેક્ષદોષ.’

૫. સંક્ષેપદોષ.—સૂત્રના પાઠ ઈત્યાદિક દુઃશમાં યોગી નાખે; અને યથાર્થ બાખે નહીં તે ‘સંક્ષેપદોષ.’^૧

૬. કનૈશદોષ.—કાષ્ઠી કંકાશ કરે તે ‘કનૈશદોષ.’

૭. વિકથાદોષ.—ચાર પ્રકારની વિકથા માંથી જેણે તે ‘વિકથાદોષ.’

૮. હાસ્યદોષ.—સામાયિકમાં કાષ્ઠની હાંસી મરકરી કરે તે ‘હાસ્યદોષ.’

૯. અશુદ્ધદોષ.—સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ ન્યૂનાધિક અને અશુદ્ધ યોગ્યે તે ‘અશુદ્ધદોષ.’

૧૦. મુણ્મુણ્દોષ.—મુણ્મુણ્દોષી સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ યોગ્યે જે પોતે પણ પુરૂં માંડ સમજી શકે તે ‘મુણ્મુણ્દોષ.’

જે વચનના દશ દોષ કલા. હવે કલાના બાર દોષ કહું છઉં.

૧. સામાયિકમાં પગપર પગ ચડાવી જેણે એ શુરોદિત્તું અવિનયરૂપ આસન માટે એ પહેસા અયોગ્ય ‘આસનદોષ.’

૨. અસાસનદોષ.—ગુરુએ આસને જેટલી સામાયિક કરે, અથવા વારંવાર ત્યાંથી ઉઠતું પડે તેવે આસને જેણે એ ‘અસાસનદોષ.’

૩. અસદ્વિદોષ.—કાયેકસર્ગમાં આંખો અંધારા રાખે એ ‘અસદ્વિદોષ.’

૪. સાવધનિયાદોષ.—સામાયિકમાં કંઈ પાપક્રિયા કે તેની સંતા કરે તે ‘સાવધનિયાદોષ.’

૫. આત્મજનદોષ.—શીતાદિક આદિગણુ દહ જેણે એથી ત્યાં બેઠેલા જનું આદિત્તો નાશ અને પ્રમાદ થાય તે ‘આત્મજનદોષ.’

૬. આકુચનપ્રસારણદોષ.—હાથ પગ સંક્રામે, લાંબા કરે એ આદિ તે ‘આકુચનપ્રસારણદોષ.’

૭. આસસદોષ.—અંજ મરડે, ટચાડ વગાડે એ આદિ તે ‘આસસદોષ.’

૮. મોટનદોષ.—આંગળી વગેરે વાંકી કરે, ટચાડ વગાડે તે ‘મોટનદોષ.’

૯. મલદોષ.—ધરત્યરુટ કરી સામાયિકમાં ચલ કરી મેલ ખેરે તે ‘મલદોષ.’

-
૧. પાઠાન્તર: “આટલી દિવા પણ નથી કરતો એમ નિંદામયથી સામાયિક કરે ‘ભય દોષ’” —સંશોધક.
૨. પાઠાન્તર: “જોટો યોધ આદિ આપવાં તે ‘અસદગોપણદોષ’” —સંશોધક.
૩. પાઠાન્તર: “યથે કચાર કરે નહીં તે” —સંશોધક.
૪. પાઠાન્તર: “એથી ત્યાં બેઠેલા જનને નાશ થાય કે તેને પીડા થાય, તેમ જ પોતાને પ્રમાદની પ્રવૃત્તિ થાય એ ‘આત્મજનદોષ.’” —સંશોધક.

૧૦. વિભાસજીદોષ.—ગળામાં હાથ નાંખી એમ્મ ઈન્ને તે—વિભાસજીદોષ.

૧૧. નિદ્રાદોષ.—સામાયિકમાં ઉંઘ આવવી તે નિદ્રાદોષ.

૧૨. વસ્ત્રસંક્રાંત.—સામાયિકમાં ટાંઢ પ્રમુખની જીનિયી વસ્ત્રથી શરીર સંક્રાંત્યે તે.

એ બ્રિજિશ દૂધજીરહિત સામાયિક દરવી. પાંચ અતિચાર ટાળવા.

શિક્ષાપાઠ ૩૬. સામાયિકવિચાર, ભાગ, ૩.—

એકામતા અને સાવધાની વિના એ બીજીય દોષમાંનો અમુક દોષ પણ આવી જાય છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ સામાયિકનું જઘન્ય પ્રમાણ એ ધડીનું બાંધ્યું છે. એ વસ્ત્ર સાવધાનીપૂર્વક કરવાથી પરમશાંતિ આપે છે. કેટલાકને એ એ ધડીનો કાળ વ્યારે જોનો નથી ત્યારે તેઓ બહુ દંટાળે છે. સામાયિકમાં નવરાશ ક્ષત્રિએ જેસવાથી કાળ જાય પણ ક્યાંથી આધુનિક કાળમાં સાવધાનીથી સામાયિક કરનારા બહુ જ થોડા છે. પ્રતિક્રમણ સામાયિકની સાથે કરવાનું હોય છે ત્યારે તે વખત જવો સુગમ પડે છે. જો કે એવા પામરો પ્રતિક્રમણ લક્ષપૂર્વક કરી શકતા નથી તેપણુ દેવળ નવરાશ કરતાં એમાં જરૂર કંઈક ફેર પડે છે સામાયિક પણ પુરું જોવાને આવડતું નથી તેઓ બિચારા સામાયિકમાં પછી બહુ મુંઝાય છે. કેટલાક ભારેકમિયા એ અવસરમાં વ્યવહારના પ્રયત્નો પણ ધડી રાખે છે. આથી સામાયિક બહુ દોષિત થાય છે.

વિધિપૂર્વક સામાયિક ન થાય એ બહુ ખેડકારક અને કર્મની બાહુલ્યના છે. સાઠ ધડીનાં અઢો-રાત્ર વ્યર્થ ચાલ્યા જાય છે. અસંખ્યાના દિવસથી ભરેલાં અનંતા કાશ્યક વ્યતીત કરતાં પણ જે સાર્થક ન થયું તે એ ધડીની વિશુદ્ધ સામાયિક સાર્થક કરે છે. લક્ષપૂર્વક સામાયિક થવા માટે સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યા પછી આર લોગસ્થથી વધારે લોગસ્થનો કાયોસ્થ કરી ચિત્તની કંઈક સ્વરચના આપવી. પછી સૂત્રપાઠ કે ઉત્તમ અથતું મનન કરવું, વૈરાગ્યનાં ઉત્તમ કાવ્યો જોડવાં, પાછળનું અધ્યયન કરેલું સ્મરણ કરી જવું, નૂતન અભ્યાસ થાય તો કરવો. કાર્ત્તિ શાસ્ત્રધારથી બાધ આપવો; એમ સામાયિક કાળ બનીત કરવો. મુનિરાજનો જે સમાગમ હોય તો; આગમવાણી સાંભળવી અને તે મનન કરવી, તેમ ન હોય અને શાસ્ત્રપરિચય ન હોય તો વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યબોધક કથન અવણુ કરવું; કિંવા કંઈ અભ્યાસ કરવો. એ સધળી યોગવાદ ન હોય તો કેટલાક ભાગ લક્ષપૂર્વક કાયોસ્થમાં રોકવો; અને કેટલાક ભાગ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રકથામાં ઉપયોગપૂર્વક રોકવો; પરંતુ જેમ બને તેમ વિવેકથી અને ઉત્સાહથી સામાયિક કાળ બનીત કરવો. કંઈ સાહિત્ય ન હોયતો પંચ-પરમેષ્ઠિમંત્રનો જાપ જ ઉત્સાહપૂર્વક કરવો. પણ વ્યર્થ કાળ કાઢી નાખવો નહીં. ધીરજથી, શાંતિથી અને યત્નાથી સામાયિક કરવું. જેમ બને તેમ સામાયિકમાં શાસ્ત્રપરિચય વધારવો.

સાઠ ધડીના વખતમાંથી એ થડી અવરથ બચાવી સામાયિક તો સફલાવથી કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૪૦. પ્રતિક્રમણ વિચાર.—

પ્રતિક્રમણ એટલે સામું જવું.—સ્મરણ કરી જવું, ફરીથી જોઈ જવું. એમ એનો અર્થ શબ્દ રહે છે. જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવા જોઈ; તે વખતની અગાઉ તે દિવસે જે જે હોય થયા છે તે એક પછી એક જોઈ જવા અને તેને પંચાતાપ કરવો કે દોષનું સ્મરણ કરી જવું; વગેરે સામાન્ય અર્થ પણ છે.

ઉત્તમ મુનિયો અને ભાવિક શ્રાવણ સંધ્યાકાળે અને રાત્રિના પાછળના ભાગમાં દિવસે અને રાત્રે એમ અનુક્રમે યોગેશ દોષનો પંચાતાપ કે ક્ષમાપના ઈન્નેજે એનું નામ અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ છે. એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ અવરથ કરવું. કારણ આ આત્મા મન, વચન અને કાયાના યોગથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે. પ્રતિક્રમણસૂત્રમાં એનું દોહન કરેલું છે; જેથી દિવસ રાત્રમાં યોગેશ પાપનો પંચાતાપ તે વડે થઈ શકે છે. શુદ્ધભાવ વડે કરી પંચાતાપ કરવાથી લેશ પાપ થતાં પરલોક-

૧. પાશાન્તક: " ભાવની અપેક્ષાએ જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવાનું થાય. "—સંસોધક.

લય અને અનુકંપા છૂટે છે; આત્મા ક્રોધથી ઘાય છે. ત્યાગચોર્ય વસ્તુનો નિવેદ આવતો જાય છે. 'લગવાનસાક્ષીએ અજ્ઞાન ઈંડો જે જે દોષ વિરમણ થયા હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ પણ ધક શકે છે. આમ એ નિર્ગર દરવાનું ઉત્તમ સાધન છે.

એવું 'આવરયક' એવું પણ નામ છે. આવરયક એટલે અવરય કરીને કરવાયોગ્ય; એ સમ્ય છે. તે વડે આત્માની મહિનતા ખસે છે. માટે અવરય કરવા યોગ્ય જ છે.

સાંપકાળે જે પ્રતિક્રમણું કરવામાં આવે છે તેનું નામ 'દેવસીય પદિક્રમણું' એટલે દિવસસંબંધી પાપનો પશ્ચાત્તાપ અને રાત્રિના પાછલાં ભાગમાં જે પ્રતિક્રમણું કરવામાં આવે છે તે 'રાત્રિપદિક્રમણું' કહેવાય છે. 'દેવસીય' અને 'રાત્રિ' એ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો છે. પપવાડીએ કરવાનું પ્રતિક્રમણું તે 'પાક્ષિક' અને સંવત્સરે કરવાનું તે 'સાંવત્સરિક' કહેવાય છે. સત્પુરવોએ યોગનાથી બાંધેલા એ મુન્દર નિષ્ક્રમ છે.

કેટલાક સામાન્ય શુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને રાત્રિનું સર્વદે પ્રાપ્તિતરૂપ પ્રતિક્રમણું કર્યું હોય તો કંઈ ખોટું નથી, પરંતુ એ કહેવું પ્રમાણિક નથી. રાત્રિએ અકરમાત્ત અમુક કારણ કે કાળધર્મ ધર્મ પડે તો દિવસ સંબંધી પણ રહી જાય.

'પ્રતિક્રમણુસૂત્ર'ની યોગના બહુ સુંદર છે. એનાં યુગતત્ત્વ બહુ ઉત્તમ છે. જેમ અને તેમ પ્રતિક્રમણું પ્રીતજીવી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને ધ્વજાપૂર્વક કરવું.

શિશાપાઠ. ૪૧. ૪૨. ભીખારીનો એક, ભાગ ૧૨—

શિશાપાઠ ૪૩. અનુપમ ક્ષમા.—

ક્ષમા એ અંતરેનું છતવામાં બગ્ગ છે. પવિત્ર આચારની રક્ષા કરવામાં બગ્ગતર છે. શુદ્ધિ આવે અસલ્ય દુઃખમાં, સમપરિણામથી ક્ષમા રાખનાર મનુષ્ય ભવસાગર તરી જાય છે.

ફળ્યુ વાનુદેવના રાગકુમાર નામના નાના ભાઈ મહાસુરૂપવાન, શુકુમાર માત્ર બારવર્ષની વયે ભગવાન નેમનાથની પાસેથી સંસારભાગી થઈ રમસાનમાં ઉમ્ર ધ્યાનમાં રહ્યા હતા. ત્યારે તેઓ એક અદ્ભુત ક્ષમામય ચરિત્રથી મહાસિદ્ધિને પામી ગયા તે અહીં કહું છું.

સોમક નામના બ્રાહ્મણની મુરુપત્નિસંપત્તિ પુત્રિ વેદે ગજશુકુમારનું સર્ગપણ કર્યું હતું. પરંતુ ક્ષમ થયા પહેલાં ગજશુકુમાર તો સંસારભાગી ગયા. આથી પોતાની પુત્રિનું સુખ જવાના દેવથી તે સોમક બ્રાહ્મણને ભયંકર કેષ વ્યાપ્યા. ગજશુકુમારને શોધ કરીને એ રમસાનમાં ત્યાં મહામુનિ ગજશુકુમાર એકામ વિશુદ્ધ ભાવથી કાચોત્સર્ગમાં છે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ક્રોધથી ગજશુકુમારના માથાપર ચોકળી માટીની વાડ કરી; અને અંદર ધબધબના અંગારા ભર્યા, હંધન પૂરું એટલે મદા તાપ થયો. એથી ગજશુકુમારને ક્રોધગદેદ બળવા મર્યા એટલે તે સોમક જતો રહ્યો. એ વેળા ગજશુકુમારનાં અસલ્ય દુઃખમાં કહેવું પણ શું હોય? પરંતુ ત્યારે તે સમસાવપરિણામમાં રવા દિયિત કેષ કે દેવ ઉત્પન્ન એના હૃદયમાં જન્મ પામ્યો નથી. પોતાના આત્માને રિયનિર્યાપક કરીને ગોધ દીધા કે 'ત્તે ! તું' એની પુત્રિને પરાગ્રેષ નેહન તો એ કન્યાદાનમાં તને પાપથી આપન. એ પાપથી યોગ વખતમાં ફાટી જાય તેવી અને પરિણામે દુઃખદાયક થાય. આ એનો જદુ દિવસર થયો કે એ પાપથી બદલ એણે મોક્ષની પાથરી બધારી. એનાં વિશુદ્ધ પરિણામથી અદ્ભુત રહી સમજાવયો તે અસલ્ય વેદના સડીને સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ અનાંત જીવન મુખને પામ્યા. કેરી અનુપમ ક્ષમા અને કેવું તેનું સુંદર પરિણામ? તત્કાલીનિઓનાં વચન છે કે, આત્મા માત્ર શ્વસદશ્વાવમાં આપવો નિઃશ્વસ; અને તે આત્મા તો મોક્ષ-દયેગીમાં જ છે. ગજશુકુમારની નામાંકિત ક્ષમા કેવો વિશુદ્ધ વેદ છે !

શિક્ષાપાઠ ૪૪. રાગ.—

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના અગ્રેસર ગણધર ગૌતમનું નામ તમે જાણવા વાંચ્યું છે. ગૌતમ સ્વામીના યોધકા કેટલાક શિષ્યો કેવળજ્ઞાન પામ્યા છતાં ગૌતમ પોતે કેવળજ્ઞાન પામતા નહોતા, કારણ કે—ભગવાન મહાવીરનાં અંગેષાંગ, વર્ણ વાણીરૂપ ઇચ્છાદિક્ષર હજી ગૌતમને મોહ હતો. નિર્ગ્રંથ પ્રવચનના નિષ્પક્ષપાતી ન્યાય એવો છે કે જમે તે વસ્તુપરનો રાગ દુઃખદાયક છે. રાગ એ મોહ અને મોહ એ સંસાર જ છે. ગૌતમનાં હૃદયથી એ રાગ વ્યાપ્તિથી ખરેખરે નહીં ત્યાંકુધી તેઓ કેવળજ્ઞાન પામ્યા નહીં. પછી શ્રમણ ભગવાન જ્ઞાનપુત્ર ન્યારે અનુપમેય સિદ્ધિને પામ્યા ત્યારે ગૌતમ નગરમાંથી આવતા હતા. ભગવાનના નિર્વાણસમાચાર સાંભળી તેઓ એક પામ્યા. વિગદથી તેઓ અતુરગ વચનથી બોલ્યા: “હુ મહાવીર! તમે મને સાથે તો ન લીધો, પરંતુ સંભાર્યોએ નહીં. મારી પ્રીતિ સાચું તમે દ્રષ્ટિ પણ કરી નહીં! આમ તમને જાજતું નહોતું.” એવા તરંગો દરતાં દરતાં તેનું લક્ષ્ય ક્યું ને નિરાગ્રેણિએ ચઢ્યા: “હું બહુ મૂર્ખતા કરું છઉં. એ વીતરાગ—નિર્વિકારી અને નિરાગી તે મારામાં કેમ મોહ રાખે; એની શરૂ અને મિત્રપર કેવળ સમાન દ્રષ્ટિ હતી; હું એ નિરાગીના મિથ્યા મોહ રાખું છઉં. મોહ સંસારનું પ્રયત્ન કારણ છે;” એમ વિચારતાં વિચારતાં તેઓ શોક તણને નિરાગી થયા. એટલે અનંતજ્ઞાન પ્રદર્શિત થયું; અને પ્રતિ નિર્વાણ પધાર્યું.

ગૌતમમુનિનો રાગ આપણને બહુ સૂક્ષ્મ બોધ આપે છે. ભગવાનપરનો મોહ ગૌતમ જેવા ગણધરને દુઃખદાયક થયો તો પછી સંસારનો, તે વળી પામર આત્માઓનો મોહ કેવું અનંત દુઃખ આપેલો હશે! સંસારરૂપી ગાડીને રાત્ર અને દેવ એ બે રૂપી બળદ છે. એ ન હોય તો સંસારનું અટકન છે. જ્યાં રાગ નથી ત્યાં દેવ નથી; આ માન્ય સિદ્ધાંત છે. રાગ તોત્ર કર્મબંધનનું કારણ છે. એના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે.

શિક્ષાપાઠ ૪૫. સામાન્ય મનોરથ,—

મોહનિલાવચિત્તાર અર્ધોન ધર્મ, ના નિરખું નયને પરતારી;
પથરુત્ત્વ ગણું પરવલન, નિર્મળ તાર્ત્વિક સોલ સમારી!
હાલના જત અને દીનતા ધરિ, સાત્ત્વિક થાઈ સ્વરૂપ વિચારી;
એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્રમક, નિત્ય અખંડ રહેા ભવહારી.
૧૦૦૦ ત્રિવિદ્યાતનયે મન ચિંતવિ, જ્ઞાન, વિવેક, વિચાર વધાર્;
નિષ્ક વિશેષ કરી નવ તત્ત્વનો, ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચાર્;
સંશયમીઠ જો નહિં અંદર, જે જિનનાં કથનો અવધાર્.
રાત્ર સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર, થશે અપવર્ગ, ઉનાર્.

શિક્ષાપાઠ ૪૬. કપિલમુનિ, ભાગ ૧.—

‘કાસ’બી’ નામની એક નગરી હતી, ત્યાંના રાજદરબારમાં રાજ્યનાં આજ્ઞાપલ્યરૂપ કાસ્યપ નામનો એક શાસ્ત્રી રહેતો હતો. એની સ્ત્રીનું નામ શ્રીદેવી હતું; તેના ઉપરથી કપિલ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે પંદર વર્ષનો થયો ત્યારે તેના પિતા પરધામ ગયા. કપિલ લાડપાલમાં ઉછરેલો હોવાથી કંઈ વિશેષ વિદ્યા પામ્યા નહોતો; તેથી એના પિતાની જગ્યા કાપ બીજા વિદ્યાનને મળી. કાસ્યપશાસ્ત્રી જે પુણ્ય કમાઈ ગયાં હતા તે કમાવામાં અશક્ત એવા કપિલે ખાઈને પુરી કરી. શ્રીદેવી એક દિવસ ઘરનાં ગારણામાં ઉભી હતી ત્યાં બે ચાર નોકરો સહિત પોતાના પતિની શાસ્ત્રીય પદવી પામેલો વિદ્યાન જોતાં તેના જોવામાં આવ્યો. ધણી માનથી જતો આ શાસ્ત્રીને લેખને શ્રીદેવીને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. ‘ન્યારે મારા પતિ આ પદવીપર હતા ત્યારે હું કેવું સુખ બોળતી હતી? એ મારું સુખ તો ગયું, પરંતુ મારો પુત્ર પણ પુરું લાગ્યોએ નહીં.’ એમ વિચારમાં

ડાલતાં ડાલતાં તેની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ ખરવા મંડ્યાં. એવામા ફરતો ફરતો દપિલ, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. શ્રીદેવીને રડતી જોઈ તેનું કારણ પૂછ્યું. દપિલના બહુ આગ્રહથી શ્રીદેવીએ જો હવે તે દહી બનાવ્યું. પછી દપિલ બોલ્યો: “જે મા ! હું શુદ્ધિશાળી છઉં, પરંતુ મારી છાત્રિને ઉપયોગ જેવો જોઈએ તેવો થઈ શક્યો નથી એટલે વિદ્યાવગર હું એ પદવી પામ્યો નહીં. હું હજી ત્યાં જઈને હવે હું મારાથી બનતી વિદ્યા સાધ્ય કરું.” શ્રીદેવીએ ખેદ સાથે કહ્યું: “એ તારાથી બની શકે નહીં. નહીં તો આયાવર્તની મર્યાદાપર આવેલી આવરિત નગરીમાં ઇશ્વર નામનો તારા પિતાનો મિત્ર રહે છે, તે અનેક વિદ્યાર્થિયોને વિદ્યાદાન દે છે; જે તારાથી ત્યાં જવાય તો ધારેલી સિદ્ધિ થાય ખરી.” એક બે દિવસ રોકાઈ સજ થઈ અરવુ દહી દપિલજી પથે પડ્યા.

અવધ પીતતાં દપિલ આવરિતએ શાસ્ત્રિજીને ઘેર આવી પહોંચ્યા. પ્રભુભ કરીને પોતાનો ઇતિહાસ દહી બતાવ્યો. શાસ્ત્રિજીએ મિત્રપુત્રને વિદ્યાદાન દેવાને માટે બહુ આનંદ દેખાડ્યો, પણ દપિલ આગળ કંઈ પુંછ નહોતી કે તે તેમાંથી ખાસ અને અભ્યાસ કરી શકે; એથી કરીને તેને નગરમાં થામવા જવું પડ્યું હતું. થામનાં થામનાં બપોર ચર્ચ જતા હતા. પછી રસોઈ કરે અને જમે ત્યાં સાંજનો ઘોરો ભાગ રહેતો હતો. એટલે કંઈ અભ્યાસ કરી શકતો નહોતો. પડિતે તેનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે દપિલે તે દહી બનાવ્યું. પડિત તેને એક ગૃહસ્થ પાસે તેડી ગયા. અને હમેશાં ભોજન મળે એવી ગૃહસ્થ એક વિધવા બ્રાહ્મણીને ત્યાં તે ગૃહસ્થે દપિલની અનુકંપા ખાતર કરી દીધી. જેથી દપિલને એ એક ચિંતા ઝાઝી થઈ.

શિક્ષાપાઠ ૪૭. દપિલજીનિ. ભાગ ૨.—

એ નાની ચિંતા ઝાઝી થઈ ત્યાં ખીજ મોટી જાળજા ઉભી થઈ. ભદ્રિક દપિલ હવે યુવાન થયો હતો અને જેને ત્યાં તે જમવા જતો તે વિધવા બાઈ પણ યુવાન હતા. તેની સાથે તેના ધરમાં ખીજું કાંઈ માણસ નહોતું. હમેશાનો પરપરનો વાતચિતના અવધ વધ્યા. વધીને હાસ્યવિનોદરૂપે થયો. એમ કરતાં કરતાં બંનેને પ્રીતિ બંધાઈ. દપિલ તેનાથી લુપ્થાયો ! એકાંત બહુ અનિદ્ર ચીજ છે !

વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનું તે શૂંઠી ગયો. ગૃહસ્થ તરફથી મળતાં સીધાંથી બનેલું માંડ પુરું થતું હતું, પણ ભગવાં કતાના વાંધા રચા. ગૃહસ્થાથમ માંડી બેઠાં જેવું દપિલે કરી મૂક્યું. ગમે તેવો છતાં હળુકર્મી શ્વ હોવાથી સંસારની વિશેષ લોતાળની તેને માહિતી પણ નહોતી. એથી પેસા કેમ પેદા કરવા તે બિચારો તે જાણતો પણ નહોતો. અંચળ સ્ત્રિષે તેને રસ્તો બતાવ્યો કે મુંઝાવામાં કંઈ વળવાનું નથી; પરંતુ ઉપાયથી સિદ્ધિ છે. આ ગામના રાજાને એવો નિયમ છે કે સવારમાં પહેલો જઈ જે બ્રાહ્મણ આશીર્વાદ આપે તેને તે બે માસા સોનું આપે છે. ત્યાં જો જઈ શકો અને પ્રથમ આશીર્વાદ આપી શકો તો તે બે માસા સોનું મળે. દપિલે એ વાતની હા દહી. આઠ દિવસ સુધી આંટા ખાધા પણ વખત વીત્ય પછી જ્ય એટલે કાંઈ વળે નહીં. એથી તેણે એક દિવસ એવો નિશ્ચય કર્યો કે જો હું એકમાં ટુકો તો ચીવટ રાખીને ઉઠાશે. પછી તે એકમાં સુતો. અધરાત ભાંગનાં ચંદ્રનો ઉદય થયો. દપિલે પ્રભાત સમીપ જાણીને મુઠીએ વાળીને આશીર્વાદ દેવા માટે દોડનાં જવા માંડ્યું. રક્ષાપાળે ચોર જાણીને તેને પકડી રાખ્યો. એક કરતાં ખીજું ચર્ચ પડ્યું. પ્રભાત થયો એટલે રક્ષાપાળે તેને લઈ જઈને રાજાની સમક્ષ ઉભો રાખ્યો. દપિલ બેલાન જેવો ઉભો રહ્યો. રાજાને તેનાં ચોરનાં લક્ષણો ભાર્યાં નહીં. એથી તેને સઘળું કરતાં પૂછ્યું. ચંદ્રના પ્રકાશને સૂર્યસમાન ચળનારની ભદ્રિકતાપર રાજાને દયા આવી. તેની દરિયા દાળના રાજાની ઈચ્છા થઈ એથી દપિલને કહ્યું: “આશીર્વાદને માટે થઈ ત્યારે જો એટલીજી તરખઃ થઈ પડી છે તો હવે તારી ઈચ્છાપરતું હું માગી લે. હું તને આપીશ.” દપિલ થોડીવાર મૂક જેવો રહ્યો. એથી રાજાએ કહ્યું: “કેમ વિષ, કંઈ માગના નથી ?” દપિલે ઉત્તર આપ્યો: “મારું મન હજી સ્થિર થયું નથી; એટલે હું માગતું તે નહીં.”

7

शिक्षाभाक ४८. कपिलमुनि, भाग ३.—

શક્યો. અપૂર્વ શ્રેણિએ ચઢી તે દેવસ્થાનને પામ્યા કહવાય છે.
તૃપ્તિ કેવી દનિષ વસ્તુ છે । જાનીએ એમ કહે છે કે તૃપ્તિ આકાશના જેવી અનંત છે; નિરં-
તર તે નર્મ્યાવન રહે છે. ચાહના જેટલું મળ્યું એટલે આહવાને વધારી દે છે. સતોષ એ જ માત્ર
કમ્પત્ત છે અને એ જ માત્ર મનોવાંછિતતા પૂર્ણ કરે છે.
[કૃષિવ્રમુનિયું આ ચરિત્ર માત્ર દયારૂપ છે; તે કંઈ દનિહાસરૂપે મળ્યું નથી.]

ક્રમવશ છે અને એ જ માત્ર મનોવાંચિતતા પૂર્ણ કરે છે.

[ક્રિષ્ણમુનિયું આં ચરિત્ર માત્ર દયારૂપ છે; તે હંધે ધનિદાસરૂપે મળ્યું નથી.]

શિક્ષાપાઠ ૪૬. તૃતીયાની વિચિત્રતા.—

[એક ગરીબની વધતી ગયેલી વૃથા.]
હતી દીનવાઈ ત્યારે તારી પટલાઈ અને,
મળી પટેલાઈ ત્યારે તારી છે શેફાઈ ને;
સાંપડી શેફાઈ ત્યારે તારી મંત્રિનાઈ અને,
આવી મંત્રિતાઈ ત્યારે તારી નૃપતાઈ ને;
મળી નૃપતાઈ ત્યારે તારી દેવતાઈ અને,
દીડી દેવતાઈ ત્યારે તારી શંકરાઈ મળી (૧)
અરે! રાજવંદ માનો માનો શંકરાઈ મળી (૧)
વર્ષ તૃતીયાઈ તોય જાય ન મરાઈ ને.

[૨]

કેવેલકી પડી દારી ડાચાંવળો દાર વળ્યો,
દાળી દેશપડી વિયે, દેવતા જવાઈ ગઈ;
સંધ્યુ સાંભળ્યુ ને દેખ્યુ તે માંડી વચ્યુ,
તેમ દાંતઆવકી તે, ખરી, કે ખવાઈ ગઈ;
વળી દેડ વાંકી દાડ ગયાં, અંગરંગ ગયો,
ઉડવાની આય જતાં લાકડી લેવાઈ ગઈ;
અરે ! રાજવંદ એમ, સુવાની દરાઈ પચ્યુ,
મનથી ન તોય શંક, મમતા મરાઈ ગઈ.

[૩]

કેરોડોના કરજના, શીરપર ડંક વાગે,
રોળથી રૂધાઈ ગયું, શરીર સૂકાઈ ને;
પુરપનિ પચ્યુ માથે, પીડવાને તારી રહ્યો,
પેટ તણી વેડ પચ્યુ, શકે ન પુરાઈ ને;
પિતૃ અને પરણી તે, મર્યાવે અનેક ધેધ,
પુત્ર, પુત્રી ભામે ખાઈ ખાઈ દુઃખદાઈ ને,
અરે ! રાજવંદ તોય હવે કાવા દાવા કરે,
જંગલજ છડાય નહીં તણ તૃતીયાઈ ને.

[૪]

થઈ ટીણુ નારી અવાચક જેવો રહ્યો પડી,
હવનરીપક ખામ્યો કેવળ જખાઈ ને,
હેલી હેડે પડ્યો ભાગી ભાઈએ ત્યાં એમ ભામ્યુ,
હવે દારી માટી થાય તો તો રીક ભાઈ ને;
દાયને દસાવી ત્યાં તો ખીંચ શુદે સચ્યુ એ,
બોલ્યા વિના બેઠા બાગ તારી અવગાઈ ને !
અરે ! રાજવંદ દેખો દેખો આશાપાસ કેવો ?
જતાં ગઈ નહીં ગયો મમતા મરાઈ ને !

શિક્ષાપાઠ ૫૦. પ્રમાદ.—

ધર્મની અનાદરતા, ઉ-માદ, આગસ, કપાલ એ સધળાં પ્રમાદનાં લક્ષણ છે.

ભગવાને ' હિતરુદ્ધિયમમુદ્ધ'માં ચીતમને કહ્યું છે, તે ચીતમ ! મનુષ્યુ મનુષ્યુ ...

પરેલા જળનાં બિંદુ જેવું છે. જેમ તે બિંદુને પડનાં વાર લાગતી નથી તેમ આ મનુષ્યાયુ જતાં વાર લાગતી નથી. એ બોધની કાવ્યમાં એથી હડી સ્મરણમાં અવસ્થા રાખવા જેવી છે ' સમય' ગોચર મા પમાએ ' એ પવિત્ર વાક્યના જે અર્થ થાય છે. એક તો હે જ્ઞાતમ ! સમય એટલે અવસર પાળીને પ્રમાદ ન કરવો અને બીજો એક મેપાનુમેપમાં ચાલ્યા જતા અસંખ્યાતમાં લાગતો જે સમય હોવાય છે તેટલો વખત પણ પ્રમાદ ન કરવો. કારણ દેહ કલ્કલ્કલ છે; દાગળીદારી માથે ધનુષ્યશાણ ચઢાવીને ઉભો છે. લીધા કે લેશે એમ જનજન ચર્ચ રહી છે; ત્યાં પ્રમાદથી ધર્મકર્તવ્ય કરવું રહી જશે.

અતિ વિચક્ષણુ પુરુષા સંસારની સર્વોપાધિ ત્યાગીને અહોરાત્ર ધર્મમાં સાવધાન થાય છે, પળનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી. વિચક્ષણુ પુરુષો અહોરાત્રના થોડા જાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્તવ્યમાં ગાળે છે અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્તવ્ય કરતા રહે છે; પણ મૂઠ પુરુષો નિદ્રા, આહાર, મેજ-શોપ અને વિદ્યા તેમ જ રંગરાગમાં આયુ બનીત હરી નાખે છે. એનું પરિણામ તેઓ અધ્યાત્મિક રૂપ પામે છે.

જેમ બને તેમ યન અને ઉપયોગથી ધર્મને સાધ્ય કરવો યોગ્ય છે. સાધકીનાં અહોરાત્રમાં વીસ ઘડી તો નિદ્રામાં ગાળીએ છીએ. બાકીની ચાગીસ ઘડી ઉપાધિ, ટેલટપા અને રક્તગત્રમાં ગાળીએ છીએ. એ કરતાં એ સાધકીના વખતમાંથી એ ચાર ઘડી વિશુદ્ધ ધર્મકર્તવ્યને માટે ઉપયોગમાં લઈએ તો બની શકે એવું છે. એનું પરિણામ પણ કેવું મુંદર થાય !

પળ એ અમૃત્ય સીજ છે; ચક્રવર્તિ પણ એક પળ પામવા આપી રીદિ આપે તો પણ તે પામનાર નથી. એક પળ વ્યર્થ બોવાથી એક જાવ હારી જવા જેવું છે. એમ તત્ત્વની દ્રષ્ટિ એ સિદ્ધ છે !

શિક્ષાપાઠ ૫૧. વિવેક એટલે શું ?—

લઘુ શિષ્યો—ભગવાન ! આપ અમને સ્થળે સ્થળે હોવા આવો છે કે વિવેક એ મહાત્મ કેવલ સ્મર છે. વિવેક એ અધારામાં પડેલા આત્માને જાગાવવાનો દીવો છે. વિવેક વડે કરીને ધર્મ રહે છે. વિવેક નથી ત્યાં ધર્મ નથી તો વિવેક એટલે શું ? તે અમને હો.

ગુરુ—આયુષ્યમન્તો ! સત્યાસત્યને તેને સ્વરૂપે કરીને સમજવાં તેનું નામ વિવેક.

લઘુ શિષ્યો—સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય હોવાનું તો બધાંય સમજે છે. ત્યારે મહારાજ ! એઓ ધર્મનું મૂળ પામ્યા હોવાય ?

ગુરુ—તમે જે વાત હો છે તેનું એક દ્રષ્ટાંત આપો બેમિ.

લઘુ શિષ્યો—અમે પાંતે દેશને દેવું જ કહીએ છીએ, મધુરાને મધુર કહીએ છીએ. એરને એર, ને અમૃતને અમૃત કહીએ છીએ.

ગુરુ—આયુષ્યમન્તો ! એ બધા દ્રવ્ય પદાર્થ છે; પરંતુ આત્માને કયે દેવાશ, કયે મધુરાશ, કયું એર અને કયું અમૃત છે એ ભાવપદાર્થોની એથી દંઠ પરીક્ષા થઈ શકે ?

લઘુ શિષ્યો—ભગવાન ! એ સંબંધી તો અમારું લક્ષ પણ નથી.

ગુરુ—ત્યારે એ જ સમજવાનું છે કે દર્શનરૂપ આત્માના સત્ય ભાવ પદાર્થને અજ્ઞાન અને અદર્શનરૂપ અસત્ય વસ્તુએ ઘેરી લીધા છે. એમાં એટલી બધી મિથના થઈ ગઈ છે કે પરીક્ષા કરવી અતિ અતિ દુર્લભ છે. સંસારનાં મુખે અવતિવાર આત્માએ ભોગ્યાં. જ્યાં તેમાંથી હણ પણ મોહ ટળી નહીં, અને તેને અમૃત જેવો જાણે એ અવિવેક છે; કારણ સંસાર દેવો છે. દેવો વિપાકને આપે છે. તેમ જ વેરાય જે એ દેવો વિપાકનું એકાદ છે તેને દેવો ગાળે; આ પણ અવિવેક છે. જ્ઞાન દર્શનદિગુણો અજ્ઞાન દર્શને ઘેરી જે મિથના કરી નાંખી છે તે આગળી ભાવઅમૃતમાં આવવું; એનું નામ વિવેક છે. હો હવે વિવેક એ કેવી વસ્તુ કરી !

લઘુ શિષ્યો—અહો ! વિવેક એ જ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મરક્ષક દહેવાય છે તે સત્ય છે. આત્મસ્વરૂપને વિવેક વિના ઝાળખી શકાય નહીં એ પણ સત્ય છે. જ્ઞાન, શીલ, ધર્મતત્ત્વ અને તપ એ સધળાં વિવેક વિના ઉત્તમ પામે નહીં એ આપનું દહેવું યથાર્થ છે. જે વિવેકી નથી તે અજ્ઞાની અને મંદ છે. તે જ પુરૂષ મતભેદ અને મિથ્યા દર્શનમાં લપટાઈ રહે છે. આપની વિવેક સંબંધીની શિક્ષા અમે નિરંતર મનન કરીશું.

શિક્ષાપાઠ ૫૨. જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે ભોધ્યો ?—

સંસારના સ્વરૂપ સંબંધી આગળ કેટલુંક દહેવામાં આવ્યું છે. તે તમને લક્ષમાં હશે. જ્ઞાનીઓએ એને અનંત ઝેદમય, અનંત દુઃખમય, અત્યવશિષ્ટ, અજનિયમ, અને અનિત્ય કહેા છે. આ વિશેષણો લગાડવા પહેલાં એમણે સંસારસંબંધી સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો જણાય છે. અનંત લવનું પર્યંત, અનંત દાગનું અજાન, અનંત છવનનો વ્યાધાન, અનંત મરણ, અનંત શોક એ વડે કરીને સંસારચક્રમાં આત્મા ભમ્યા કરે છે. સંસારની દેખાતી ઈશ્વરારૂપા જેવી મુદર મોહિની-એ આત્માને તટસ્થ લીન કરી નાંખ્યો છે. એ જેવું મુખ આત્માને ક્યાં લાસનું નથી. મોહથી સત્ય મુખ અને એનું સ્વરૂપ જ્ઞેવની એણે આકાંક્ષા પણ કરી નથી. પતંગનો જેમ દોષક પ્રત્યે મોહ છે તેમ આત્માનો સંસારસંબંધી મોહ છે. જ્ઞાનીઓ એ સંસારને કાલુષ્ય પણ સુખ-રૂપ કહેતા નથી. તલ જેટલી જગ્યા પણ એ સંસારની ઝેર વિના રહી નથી. એક ભુડથી કરીને એક ચક્રવર્તિ મુધી ભાવે કરીને સરખાપણું રજું છે. જેટલે ચક્રવર્તિનો સંસાર સંબંધમાં જેટલો મોહ છે તેટલો જ બલકે તેથી વિશેષ ભુડને છે. ચક્રવર્તિ જેમ સમગ્ર પ્રભુપર અધિકાર ભોગવે છે તેમ તેની ઉપાધિ પણ ભોગવે છે. ભુડને એમાંનું કશુંએ ભોગવવું પડતું નથી. અધિકાર કરતાં ઉક્કરી ઉપાધિ વિશેષ છે. ચક્રવર્તિનો પોતાની પત્નિ પ્રત્યેના પ્રેમ જેટલો છે; તેટલો જ બલકે તેથી વિશેષ ભુડનો પોતાની ભુડથી પ્રત્યે પ્રેમ રહેા છે. ચક્રવર્તિ ભોગથી જેટલો રસ લે છે તેટલો જ રસ ભુડ પણ માગી બેઠું છે. ચક્રવર્તિની જેટલી વૈભવની બહોળતા છે તેટલી જ ઉપાધિ છે. ભુડને જોના વૈભવના પ્રમાણમાં છે. બન્ને જગ્યામાં છે અને બન્ને મરવાનાં છે. આમ અતિ સૂક્ષ્મ વિચારે ક્ષણિકતાથી, રોગથી, જરાથી બન્ને ગ્રાસિત છે. ક્યો ચક્રવર્તિ સમર્થ છે. મહા પુરુષશાળી છે. શા-તાવેદની ભોગવે છે અને ભુડ બિચારું અશ્વાતાવેદની ભોગથી રજું છે. બન્નેને અશ્વાતા શાતા પણ છે, પરંતુ ચક્રવર્તિ મહા સમર્થ છે. પણ જો એ છવન પર્યંત મોહાદિ રહેા તો સધળી બાજુ દારી જવા જેવું દે છે. ભુડને પણ તેમ જ છે. ચક્રવર્તિ શ્વાધાપુરૂષ દેવાથી ભુડથી એ રૂપ એની જુ-લના જ નથી; પરંતુ આ સ્વરૂપે છે. ભોગ ભોગવવામાં પણ બન્ને તુચ્છ છે. બન્નેનાં શરીર પણ માંસાદિદંનાં છે. સંસારની આ ઉત્તમોત્તમ પદવી આવી રહી ત્યાં આવું દુઃખ, ક્ષણિકતા, તુચ્છતા, અધપણું એ રજું છે તો પછી બીજે સુખ શા માટે મળતું બેઠ્યો ? એ સુખ નથી છતાં સુખ ગળેા તો જે સુખ કલ્યાણમાં અને ક્ષણિક છે તે દુઃખ જ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક, અનંત દુઃખ બેઠને, જ્ઞાનીઓએ એ સંસારને પુદ્ કાઢી છે તે સત્ય છે. એ લક્ષી પાછું વાળી બેવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખ દુઃખને દુઃખ જ છે. દુઃખનો એ સમુદ્ર છે.

વૈરાગ્ય એ જ અનંતસુખમાં લાઇ જનાર ઉદ્દૃષ્ટ ભોમિયો છે.

શિક્ષાપાઠ ૫૩. મહાવીરસાસન.—

હમણાં જે સાસન પ્રવર્તમાન છે તે શ્રમણ લગવાન મહાવીરનું ૩૫૦નું દહેવું છે. ભગવાન મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યા ૨૪૧૪ વર્ષ થયાં. મગધદેશના કાલિપુત્ર નગરમાં ત્રિશલ્તાત્રી દેવિપત્ની કુબે સિદ્ધાર્થ ગંગથી લગવાન મહાવીર જન્મ્યા. મહાવીર ભગવાનના મોટા ભાઈનું નામ હતું. મહાવીર ભગવાનની સ્ત્રીનું નામ યશોદા હતું. ત્રીય વર્ષ તેઓ ગૃદરગામગમાં વિહારે સાગરનાર વર્ષ એક પણ તપાદિક સમ્યક્આચારે, એમણે અગ્રેય મનપાત્રી દેવે

બ્રૂત કર્યા; અને અનુપમેય કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઋણુવાસિદ્ધ નદિને દિનારે પામ્યા. એકંદર બહોતેર વર્ષની લગભગ આપુ ભોળી સર્વ દર્મ ભસ્મિયૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા. વર્તમાન ચો-વીસીના એ છેલ્લા જિનેશ્વર હતા.

એજાણુ આ ધર્મતીર્થ પ્રવર્તે છે. તે ૨૧,૦૦૦ હજાર વર્ષ એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતા સુધી પ્રવર્તશે એમ 'ભગવતીચૂર'નાં પ્રવચન છે.

આ કાળ દશ અપવાદથી યુક્ત હોવાથી એ ધર્મતીર્થપર અનેક વિપત્તિઓ આવી ગઈ છે. આવે છે; અને [પ્રવચન પ્રમાણે] આવશે [પણ ખરી.]

જૈનસમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિંદાચર્યાથી જાનજા માંડી બેઠા છે. વિવેક વિચારે મધ્યસ્થ પુરૂષો મનમતાંતરમાં નહીં પડનાં જૈનશિક્ષાનાં મૂળ તત્ત્વપર આવે છે; ઉત્તમ શીલવાન મુનિઓપર ભાવિત રહે છે. સત્ત્વ એકાગ્રતાથી પાનાના આત્માને દમે છે.

૧ કાળપ્રમાણને લીધે વખતે વખતે શાસન કંઈ સામાન્ય પ્રકારમાં આવે છે; [પણ તે જોઈએ એવું પ્રાપ્તિત ન થઈ શકે.]

“ વંદે જગદાય પછિમા ” એવું ‘ ઉત્તરાધ્યયનચૂર’માં વચન છે. એના ભાવાર્થ એ છે કે છેલ્લા તીર્થંકરના (મહાવીરસ્વામીના) શિષ્યો વાંકા અને જડ થશે. અને તેની સત્ત્વના વિવે કાષ્ટને બોધવું રહે તેમ નથી. આપણે ક્યાં તત્ત્વનો વિચાર કરીએ છીએ ? ક્યાં ઉત્તમ શીલનો વિચાર કરીએ છીએ ? નિયમિત વખત ધર્મમાં ક્યાં વ્યતીત કરીએ છીએ ? ધર્મતીર્થના ઉદ્ધવને માટે ક્યાં લક્ષ રાખીએ છીએ ? ક્યાં દાઝ વડે ધર્મતત્ત્વને જોધીએ છીએ ? આવકડુગમાં જન્મ્યા એથી કરીને આવક, એ વાત આપણે ભાવે કરીને માન્ય કરવી જોઈતી નથી; એને માટે જોઈતા આચાર, જ્ઞાન, શોધ કે એમાંનાં કંઈ વિશેષ લક્ષણો હોય તેને આવક માનિયે તો તે યથાયોગ્ય છે. ડ્રવ્યાદિક કૃતલાક પ્રકારની સામાન્ય દ્રવ્યા આવકને ઘેર જન્મે છે અને તે પાળે છે એ વાત વખાણવા લાયક છે; પણ તત્ત્વને કાષ્ટક જ નાણું છે. જાણી કરતાં ઝાઝી શંકા કરનારા અર્ધદમ્ભી પણ છે. જાણીને અહુપદ કરનારા પણ છે. પરંતુ જાણીને તત્ત્વના કાંટામાં તોળનારા કાષ્ટક વિરક્ત છે. રૂઢવળ, મનઃપર્થવ અને અવધતાન વિચ્છેદ ગયાં, દ્રષ્ટિવાદ વિચ્છેદ થયું, સિદ્ધાંતનો ધણો ભાગ વિચ્છેદ ગયો; માત્ર થોડા રહેલા ભાગપર સામાન્ય સમજણથી શંકા કરવી યોગ્ય નથી. જે શંકા થાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી. ત્યાંથી મનમાનતો ઉત્તર ન મળે તો પણ જિનવચનની શ્રદ્ધા અણવિચળ કરવી નહીં અનેકાંત શૈલીના સ્વરૂપને વિરક્ત જાણે છે.

[ભગવાનનાં કથનરૂપ મણિના ધરમાં કૃતલાક પામર પ્રાણીઓ દોષરૂપી કાચુ શોધવાનું મંથન કરી અધોગતિજન્યદર્મ બાંધે છે. લીધાનરીને બદલે તેની મુશ્વણી કરી લેવાનું કાળે ? કેવા વિચારથી શોધી કાઢ્યું હશે ?]

આ વિષય બહુ મોટો છે. એ સંબંધી [અહીં આગળ કહેવાની કંઈ યોગ્યતા નથી; હુંકામાં કહેવાનું કે આપણે આપણા આત્માનાં સાર્થક અર્થે મનભેદમાં પડ્યું નહીં.] ઉત્તમ અને શાંત મુનિનો સમાગમ, વિમળ આચાર, વિવેક, દયા, ક્ષમા એવું એવન કરવું. [મહાવીર તીર્થને અર્થે અને તો વિવેકી બોધ કારણ સહિત આપવો.] તુચ્છ શુદ્ધિથી સંકિત થતું નહીં. એમાં આપણું પરમ મંગલ છે એ વિચારન કરવું નહીં.

શિક્ષાપાઠ ૫૪. અશુચિ કેને કહેવી ?—

નિર્ણાયક—મેને જૈન મુનિઓનાં આચારની વાત બહુ રચી છે. એઓના જેવો કાષ્ટ દર્શનના

૧. પાશાન્તર: “ કાળપ્રમાણને લીધે વખતે વખતે શાસન કંઈ ન્યૂનાચિક પ્રકારમાં આવે છે. —સંશોધક.
૨. પાશાન્તર: “ પરસ્પર આત્માચર્યા કેવળ, જનઃપર્થવ અને પરમ અવધિજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયાં. ” —સંશોધક.
૩. પાશાન્તર: “ કરવી યોગ્ય નથી. ” —સંશોધક.

સતોમાં આચાર નથી. ગમે તેવા શીયાળાની ટાકમાં અમુક વસ્ત્રવડે તેઓને ડેડવું પડે છે, ઉનાળામાં ગમે તેવા તાપ તપતા છતાં ખગમાં તેઓને ખરખરમાં કે માથાપર છત્રી લેવાતી નથી. ઉની રેતીમાં આતાપના લેવી પડે છે. ચારબટવ ઉતું પાણી પીએ છે. ગૃહસ્થને ઘેર તેઓ બેસી રહેતા નથી. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. કુટ્ટી બદામ પણ પાસે રાખી શકતા નથી. અયોગ્ય વચન તેથી બોલી શકાતું નથી. વાહન તેઓ લઈ શકતા નથી. આવા પવિત્ર આચારો ખરે ! મોક્ષદાયક છે. પરંતુ નવવાડમાં ભગવાને સ્નાન કરવાની ના કહી છે એ વાત તો મને યથાર્થ બેસતી નથી.

સત્ય—શા માટે બેસતી નથી ?

જિજ્ઞાસુ—કારણ એથી અશુચિ વધે છે.

સત્ય—કપિ અશુચિ વધે છે ?

જિજ્ઞાસુ—શરીર મસિન રહે છે એ.

સત્ય—ભાઈ, શરીરની મસિનતાને અશુચિ કહેવી એ વાત કંઈ વિચારપૂર્વક નથી. શરીર ચેતે શાનું બન્ધુ છે એ તો વિચાર કરો. રૂઝ, પિન, મગ, મૂત્ર મ્લેચ્છનો એ ભંડાર છે, તેપર માત્ર ત્યા છે; છતાં એ પવિત્ર કેમ થાય ? વળી સાધુએ એવું કંઈ સંસારી કર્તવ્ય ક્યું ન હોય કે જેથી તેઓને સ્નાન કરવાની આવશ્યક રહે.

જિજ્ઞાસુ—પણ સ્નાન કરવાથી તેઓને હાનિ શું છે ?

સત્ય—એ તો સ્પૂળ બુદ્ધિનું જ પ્રશ્ન છે. નહાવાથી અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, કામામિની પ્રદિક્ષતા, મતનો ભંગ, પરિણામનું બદલવું એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એથી આત્મા મહા મસિન થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઈએ. શરીરની હવહિંસાપુકતા જે મસિનતા છે તે અશુચિ છે. અન્ય મસિનતાથી તો આત્માની ઉચ્ચગતિ થાય છે. એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું છે. નહાવાથી મતભંગ થઈ આત્મા મસિન થાય છે; અને આત્માની મસિનતા એ જ અશુચિ છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે બહુ મુંઝવે કારણ બતાવ્યું. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જિનેશ્વરનાં કથનથી બોધ અને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વાર, ગૃહસ્થાશ્રમીઓને શરીરની હવહિંસા કે સંસારકર્તવ્યથી થયેલી અશુચિ ટાળવી જોઈએ કે નહીં ?

સત્ય—સમજાવું પૂર્વક અશુચિ ટાળવી જ જોઈએ. જૈન જેવું એકે પવિત્ર દર્શન નથી અને તે અપવિત્રતાનો બોધ કરતું નથી. સૌચાસૌચનો વિચાર પરંતુ થોડા જ કરે છે.

શિક્ષાપાઠ ૫૫ સામાન્ય નિત્યનિયમ.—

પ્રભાત પહેલાં ઉઠીને યન્તાથી રાત સંખંધી થયેલા દોપતું પ્રતિક્રમણું કરવું.^૧

પ્રતિક્રમણું કયાં પછી સ્તુતિ, અને શિક્ષાવચન ઉચારી મનની બનતી સાંતિ કરી ઘેર આવવું.^૨

માતા પિતાનો વિનય કરી યન્તાથી સંસારી કામમાં પ્રયોગન કરવું.^૩

^૪આહાર વિહારનો નિયમિત વખત રાખવો; તેમજ શાસ્ત્રના અભ્યાસનો અને તાર્તિવક અર્થનો

૧. પાઠાન્તર: “યથાર્થ પવિત્રતાનું બોધક તે છે; પરંતુ સૌચાસૌચનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.”—સંશોધક.

૨. પાઠાન્તર: “પ્રભાત પહેલાં જગૃત થઈ નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કરી મન વિશુદ્ધ કરવું. પાપબંધારાની વૃત્તિ રોધી રાત્રિસંખંધી થયેલા દોપતું ઉપયોગપૂર્વક પ્રતિક્રમણું કરવું.”—સંશોધક.

૩. પાઠાન્તર: “પ્રતિક્રમણું કયાં પછી યથાવસર ભગવાનની ઉપાસના સ્તુતિ તથા સ્વાધ્યાયથી કરી મનને ઉજ્જવલ કરવું.”—સંશોધક.

૪. પાઠાન્તર: “માતૃપિતાનો વિનય કરી સંસારી કામમાં આત્મહિતનો લક્ષ બલાયજ નહીં, તેમ વ્યાવહારિક કાર્યમાં પ્રવર્તન કરવું.”—સંશોધક.

૫. પાઠાન્તર: “ધેતે ભોજન કરતાં પહેલાં સત્યાગ્રે દાન દેવાની પરમ આતુરતા રાખી તેનો યોગ મળતાં ચરોચિત પ્રવૃત્તિ કરવી, આહાર વિહારાદિમાં નિયમ સદિત પ્રવર્તવું. સત્યાશ્રમના અભ્યાસનો યમિત વખત રાખવો.”—સંશોધક.

મનનનો પણ નિયમિત વખત રાખવો.

સાંપડાગે સંધ્યાવશ્યક ઉપયોગપૂર્વક કરવું.

[ચોવિદારપ્રયાગ્યાન કરવું.]

નિયમિત નિરા લેવી.

મુતા પેટૈલાં અદાર પાપસ્યાનક, દ્વાદશવ્રત દોષ, અને સર્વ જીવને હામાવી પંચ પરમશિવમંત્રુ રમરણુ કરી મદા સાંનિથી સમાધિલાવે શયન કરવું.

આ સામાન્ય નિયમો બહુ લાભદાયક થશે. એ તમને અક્ષયમાં હજી છે. ચુદમવિચારથી એ વિશેષ મંગળદાયક થશે.

શિક્ષાપાઠ પઠ. હમખના.—

હે ભગવાન ! હું બહુ બૂલી ગયો, મેં તમારા અમૃત્ય વચનને લક્ષમાં લીધાં નહીં. તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્ત્વોને મેં વિચાર કર્યો નહીં. તમારા પ્રણીત કરેલાં ઉત્તમ શીકને રેન્ધુ નહીં. તમારાં કહેલાં દયા, શાંતિ, હમા અને પવિત્રતા મેં આગળમાં નહીં. હું ભગવાન ! હું બૂઝ્યો, આશયો—રક્ષયો—અને અનંત સંસારની વિટખનતામાં પડ્યો છઉં. હું પાપી છઉં. હું બહુ મહોન્મત અને હર્મજનથી દરીને મચિન છઉં. હે પરમાત્મા ! તમારાં કહેલાં તત્ત્વ વિના મારો મોક્ષ નથી. હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છઉં, અજ્ઞાનથી અધે થયો છઉં. મારામાં વિવેકશક્તિ નથી અને હું મુદ્દ છઉં, હું નિરાશ્રિત છઉં, અનાથ છઉં. નિરાશી પરમાત્મા ! હવે હું તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા સાધુનું શરણુ મૂકું છઉં. મારા અપરાધ ક્ષય થઈ હું તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ એ મારી અભિકાયા છે. આગળ કરેલાં પાપોના હું હવે પશ્ચાતાપ કરું છઉં. જેમ જેમ હું સદ્ગતિ વિચારથી ઉઠી ઉતરું છઉં તેમ તેમ તમારા તત્ત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે. તમે નિરાગી, નિર્વિદારી, સન્નિદાનસ્વરૂપ, સદગનંદી, અનંત જ્ઞાની, અનંતદર્શી, ત્રિલોક્યપ્રકાશક છો. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ હામા ચાહું છઉં. એક પગ પથુ તમારાં કહેલાં તત્ત્વની શંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું એ જ મારી આદર્શ અને વૃત્તિ થાઓ ! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન ! તમને હું વિશેષ શું કહું ? તમારાથી દંધ અભણુયું નથી. માત્ર પશ્ચાતાપથી હું હર્મજન્ય પાપની હામા ધ્રુવું છઉં—હૈં શાંતિ : શાંતિ : શાંતિ :

શિક્ષાપાઠ પઠ. વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે.—

એક વસ્ત્ર લોહીથી દરીને રંગાયું. તેનેજે લોહીથી ઘાહ્યો તે તે ઘાહ્યશકનાર નથી, પરંતુ વિશેષ રંગાય છે. જે પાણીથી એ વસ્ત્રને ઘાહ્યો તે તે મચિનતાજન્યાનો સંભવ છે. એ વ્રણાં પરથી આત્માપરવિચાર લાગ્યો. આત્મા અનાદિકાળથી સંસારરૂપી લોહીથી મચિન થયો છે. મચિનના રોમ રોમ ઉતરી ગઈ છે ! એ મચિનના આપણે સંસારવડે રાગવા ધારીએ તે ટળી શકે નહીં. લોહીથી જેમ લોહી ઘાવાતું નથી; તેમ શુભારથી દરીને વિષયજન્ય આત્મમચિનના ટળનાર નથી. એ જાગે નિઃશ્વરૂપ છે. અનેક ધર્મમતો આ જગતમાં આવે છે તે સર્ગથી અપરાધપાતે વિચાર કરતાં આગળથી આટલું વિચારવું અવશ્યનું છે કે જ્યાં રિયો બોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, લક્ષ્મીલીલાની શિક્ષા આપી હોય; રંગ, રાગ, સુગતાન અને એશારામ કરવાનું તત્ત્વ જનારું હોય ત્યાંથી આપણા આત્માની સત્ શાંતિ નથી. દારણુ એ ધર્મમત ગણીએ તો આજો સંસાર ધર્મમતનુકૂળ છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું ઘર એ જ બોજનાથી ભરપૂર હોય છે. છોડાંછોંમાં, સ્ત્રી, રંગ રાગ તાન ત્યાં જાગરું પડ્યું હોય છે અને તે ઘર ધર્મમદિર કહેવું તો પછી અધર્મસ્થાનક કયું ? અને જેમ વૃત્તિએ ઊંચે તેમ વર્તવાથી જોડું પણ શું ? કાઈ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમદિરમાં તો પ્રણુની ભક્તિ થઈ શકે છે તો તેઓને માટે બિદ્યુર્વક

૧. પાતાન્તર : “ મચિનતા પ્રદેશે પ્રદેશે બ્યાપી રહી છે.”—સુરોધક.

૨. પાતાન્તર : “ વિષયનું મારણી.”—સુરોધક.

આટલો જ ઉત્તર દેવાનો છે કે તે પરમાત્માત્મ અને તેની વૈરાગ્યમય ભક્તિને બાંધી નથી. ગમે તેમ હો, પણ આપણે આપણા મૂળ વિચાર પર આવવું જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષ્ણુદિક્ મંચિનતાથી પર્યટન કરે છે. તે મંચિનતાને ક્ષય વિશુદ્ધ ભાવજળથી હોવો જોઈએ. તે અર્હતનાં કહેલાં તત્ત્વરૂપ સાધુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળથી ઉત્તમ આચારરૂપ પથરપર ચાલીને. આત્મવચ્ચને ધોનાર નિર્થક શરૂ છે. આમાં જે વૈરાગ્યજળ ન હોયતો બીજા અર્ધ સાહિત્યો કંઈ કરી રાકતા નથી; માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ કહી શકાય. યદિ અર્હત પ્રણીત તત્ત્વ વૈરાગ્ય જ યોગ્ય છે, તો તે જ ધર્મનું સ્વરૂપ એમ ગણવું. શિક્ષાપાઠ પદ. ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૧.—

આ જગતીનળ પર અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે. તેવા મતભેદ અનાદિકાળથી છે એ ન્યાયસિદ્ધ છે. પણ એ મત કંઈ કંઈ રૂપાંતર પામ્યા જાય છે; એ સંબંધી કેટલાક વિચારો કરીએ. કેટલાક પરસ્પર મજાતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરુદ્ધ છે. કેટલાક કેવળ નાસ્તિકના પાશ્ર્વેલા પણ છે. કેટલાક સામાન્ય નીતિને ધર્મ કહે છે. કેટલાક જ્ઞાનને જ ધર્મ કહે છે. કેટલાક અજ્ઞાન એ જ ધર્મમત કહે છે. કેટલાક ભક્તિને કહે છે; કેટલાક ક્રિયાને કહે છે. કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીર સાચવવું એને ધર્મમત કહે છે.

એ ધર્મમતરથાપેલાં એમ યોધ કર્યો જણાય છે કે અમે જે કહીએ છીએ તે સર્વજવાણી-રૂપ અને સત્ય છે. બાકીના સત્યના મતો અસત્ય અને કુતર્કવાદી છે. પરસ્પર તેથી તે મતવાદી-એથી થોડા કે અથોડા ખંડન થયું છે. વેદાંતના ઉપદેશક આ જ યોધ છે, સાંખ્યનો પણ આ જ યોધ છે, બૌદ્ધનો પણ આ જ યોધ છે, ન્યાયમતવાગીનો પણ આ જ યોધ છે, વૈશેષિકનો આ જ યોધ છે, શક્તિપંથીનો આ જ યોધ છે, વૈષ્ણવાદિનો આ જ યોધ છે, ધ્રુવશાખીનો આ જ યોધ છે, અને કાકરિદનો આ જ યોધ છે કે આ અમારું કથન તમને સર્વ સિદ્ધિ આપશે. ત્યારે આપણે હવે શું વિચાર કરવો?

વાદી પ્રતિવાદી બન્ને સાચા હોતા નથી, તેમ બન્ને ખોટા હોતા નથી. બંન્ને તો વાદી કંઈક વધારે સાચો; અને પ્રતિવાદી કંઈક ઓછો ખોટો હોય, (અથવા પ્રતિવાદી કંઈક વધારે સાચો, અને વાદી કંઈક ઓછો ખોટો હોય.) કેવળ બન્નેની વાત ખોટી હોવી ન જોઈએ. આમ વિચાર કરતાં તો એક ધર્મમત સાચો હશે અને બાકીના ખોટા હશે.

જણાવું—એ એક આશ્ચર્યકારક વાત છે. સર્વને અસત્ય અને સર્વને સત્ય કેમ કહી શકાય? જે સર્વને અસત્ય એમ કહીએ તો આપણે નાસ્તિક કરીએ અને ધર્મની સન્માધ જાય. આટલો નિશ્ચય છે કે ધર્મની સન્માધ છે. તેમ સદિપર તેની અવરજ છે. એક સત્ય અને બાકીના સર્વ અસત્ય એમ કહીએ તો તે વાત સિદ્ધ કરી બતાવવી જોઈએ. સર્વ સત્ય કહીએ તો તો એ રેતીની બાંત કરી, કાચુ તો આટલા બધા મતભેદ શા માટે પડે? સર્વ એક જ પ્રકારના મતો સ્થાપવા શા માટે બળ ન કરે? એમ અન્યોન્યતા વિરોધાભાસ વિચારથી થોડીવાર અટકવું પડે છે.

તોપણ તે સંબંધી યથામતિ હું કંઈ ખુલાસો કરું છઉં. એ ખુલાસો સત્ય અને મધ્યસ્થતા.

૧. આ જગતમાં અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે. તેવા મતભેદ અનાદિકાળથી છે એ ન્યાય-સિદ્ધ છે. પણ એ મતભેદો દેશાબાસ્થિએ કંઈ કંઈ રૂપાંતર પામે ખરા. એ સંબંધી કેટલાક વિચાર કરીએ.—સંશોધક.

૨. પાકાંતર “આ તો નિશ્ચય છે કે ધર્મની સન્માધ છે, તેમ જગત્પર તેની અવરજ છે. એક ધર્મમત સત્ય અને બાકીના સર્વ અસત્ય એમ કહીએ....”—સંશોધક.

૩. પાકાંતર; “તોપણ તે સંબંધી અને કંઈ સમાધાન કરીશું. એ સમાધાન સત્ય અને મધ્ય-સ્થ ભાવનાની દ્રષ્ટિથી કરવું છે. એકાંતિક કે મતાંતિક દ્રષ્ટિથી થવું નથી. પક્ષપાતી કે અવિવેચી નથી; ઉ-ત્તમ અને વિચારવાળું છે. જેવાને એ સામાન્ય લાગશે, પરંતુ સુમંથવિચારથી બહુ ભેલાણું લાગશે.”—સંશોધક.

વત્તાનો છે. એકાંતિક કે મનાંતિક નથી. પક્ષપાતી કે અવિવેકી નથી; પણ ઉત્તમ અને વિચારવા જેવો છે. દેખાવે એ સામાન્ય લાગશે; પરંતુ સદ્ગમ વિચારથી બહુ ભેદવાળો લાગશે.

શિક્ષાપાઠ પદ. ધર્મના મતભેદ. ભાગ ૨.—

આટલું તો તમારે સ્પષ્ટ માનવું કે ગમે તે એક ધર્મ આ સંસ્થિપર સંપૂર્ણ સત્યતા ધરાવે છે. હવે એક દર્શનને સત્ય કહેતાં બાકીના ધર્મમતને કેવળ અસત્ય કહેવા પડે, પણ હું એમ કહી ન શકું. શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનદાતા નિશ્ચયનયવરે તો તે અસત્યરૂપ દે; પરંતુ વ્યવહારનયે તે અસત્ય દેવારી શકાય નહીં. એક સત્ય અને બાકીના અપૂર્ણ અને સંદોષ છે એમ હું કહું છું. તેમ જ ક્રેટલાક કૃતર્કવાદી અને નાસ્તિક છે તે કેવળ અસત્ય છે; પરંતુ જ્યોત્સના પરત્રોક્ષ સંબંધી કે પાપ સંબંધી કંઈપણ બોધ કે ભય બતાવે છે તે જ્ઞાતના ધર્મમતને અપૂર્ણ અને સંદોષ કહી શકાય છે. એક દર્શન જે નિર્દોષ અને પૂર્ણ કહેવાયું છે તેની વાત હમણાં એક બાજુ રાખીએ.

હવે તમને શંકા થશે કે સંદોષ અને અપૂર્ણ એવું ક્યન એના પ્રવર્તકે શા માટે બોધ્યું હશે? તેનું સમાધાન થયું બેઠ્યો. એનું (સમાધાન એમ છે કે) એ ધર્મમતવાળાઓની જ્યાંસુધી શુદ્ધિની ગતિ પહેંચી ત્યાંસુધી તેમણે વિચારે ક્યાં. અતુમાન, તર્ક અને ઉપમાદિક આધારવરે તેઓને જે ક્યન સિદ્ધ જણાયું તે પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવું તેમણે દર્શાવ્યું. જે પક્ષ લીધા તેમાં મુખ્ય એકાંતિક વાદ લીધા. ભક્તિ, વિશ્વાસ કે નીતિ એમાંના એક વિષયને વિશેષ વર્ણવ્યો, ક્યથી બીજા માનવાયોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત કરી દીધા. વળી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ ભાવભેદે તેઓએ કંઈ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની [મઠા] શુદ્ધિ અનુસારે બહુ વર્ણવ્યા. તાર્કિક સિદ્ધાંત ડ્રષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય શુદ્ધિવાળા આગળ કે જરુભર્ય આગળ તેઓએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યા. કીર્તિ, લોકાદિત, કે લગવાન મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદિ પણ એમના મનની જમણા હોવાથી અત્યુચ્ચ ખુબ ઉચ્ચમાદિકથી તેઓ જય પામ્યા. ક્રેટલાકે શ્રુંગાર અને લહરી કે સાધનોથી મતુખનાં મનહરણ કર્યા. દુનિયાં મોહિનીમાં તો મૂળે કુખી પડી છે; એટલે એ લહરી કે દર્શનથી ગાડરૂપે યદને તેઓએ રાજ થઈ તેહું કહેવું માન્ય રાખ્યું. ક્રેટલાકે નીતિ, શુભ ક્રયાદિકથી તે ક્યન માન્ય રાખ્યું. પ્રવર્તકની શુદ્ધિ તેઓ કરતાં વિશેષ હોવાથી તેને પછી લગવાનરૂપ જ માની લીધા. ક્રેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી ક્રેટલાકે મુખર્શીલિયાં સાધનનો બોધ ખોટી દીધા. પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મઠાન જમણાએ અને પોતાની અપૂર્ણતા ક્રયાદિક ગમે તે કારણથી બીજાનું કહેવું પોતાને ન રૂચ્યું એટલે તેણે જૂદો જ રાહ કાઢ્યો. આમ અનેક મતમનાંતરની જગ થતી ગઈ. ચાર પાંચ પેઢી એકનો એક ધર્મ પાળ્યો એટલે પછી તે કુળધર્મ થઈ પડ્યો. એમ રથળે રથળે થયું ગયું.

શિક્ષાપાઠ ૧૦. ધર્મના મતભેદ. ભાગ ૩.—

જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય ન હોય તો બીજા ધર્મમતને અપૂર્ણ અને અસત્ય કોઈ પ્રમાણથી કહી શકાય નહીં. એ માટે થઈને જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય છે તેના તત્ત્વપ્રમાણથી બીજા મતોની અપૂર્ણતા અને એકાંતિકતા બેઠ્યો.

એ બીજા ધર્મમતોમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી યથાર્થ સદ્ગમ વિચારો નથી. ક્રેટલાકે જગત્કર્તાનો બોધ કરે છે, પણ જગત્કર્તા પ્રમાણવરે સિદ્ધ થઈ શકેતો નથી. ક્રેટલાકે જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ કહે છે તે એકાંતિક છે; તેમ જ ક્રિયાથી મોક્ષ છે એમ કહેનારા પણ એકાંતિક છે. જ્ઞાન, ક્રિયા એ બન્નેથી મોક્ષ કહેનારા તેના યથાર્થ સ્વરૂપને બતાવતા નથી; અને એ બન્નેના ભેદ એણિબંધ નથી કહી શક્યા.

૧. પાઠાન્તર: "લોકપર" ૨. પાઠાન્તર: "લોકચિહ્ન" ૩. પાઠાન્તર: "ધમિજીત"—સંશોધક.
૪. પાઠાન્તર: "ક્રેટલાકે નીતિ તથા કંઈ વૈરાગ્યાદિ શુભ દેખી તે ક્યન માન્ય રાખ્યું,"—સંશોધક.
૫. પાઠાન્તર: "ધર્મ રહ્યો,"—સંશોધક.

એ જ એમની સર્વજ્ઞતાની ખાખી જણાઇ આવે છે. સત્ત્વેતરત્વમાં કહેલાં અષ્ટાદશ દ્વયોપથી એ ધર્મભતરત્વપદો રહિત નહોતા એમ એઓનાં સુથેલાં ચરિત્રપત્રથી પણ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ દેખાય છે. કેટલાક મતોમાં હિંસા, અબ્રહ્મચર્ય ઇત્યાદિ અપવિત્ર વિચારોનો બોધ છે તે તો સદૃશમાં અપૂર્ણ અને સરાગીના સ્થાપેલાં જોવામાં આવે છે. કાદ્યે એમાં સર્વવ્યાપક મોક્ષ, કોઈએ કંઈ નહીં એ સ્વ મોક્ષ, કોઈએ સાધારમોક્ષ અને કોઈએ અમુક કાળ સુધી રહી પતિત થવું એ રૂપે મોક્ષ માન્યો છે; પણ એમાંથી કોઈ વાત તેઓની સમ્રભાણુ થઈ શકતી નથી. એઓનાં અપૂર્ણ વિચારોનું ખંડન યથાર્થ જોવા જેવું છે; અને તે નિર્ઘ્ય આચાર્યોના સુથેલા શાસ્ત્રોપથી મળી શકશે.

વેદ શિવાયતા બીજા મતોના પ્રવર્તકો, એમનાં ચરિત્રો, વિચારો દર્શાવેલ વાંચવાથી અપૂર્ણ છે એમ જણાઇ આવે છે. રવેદે, પ્રવર્તક ભિન્ન ભિન્ન કરી નાખી બેધકદનાથી વાત મર્મમાં નાખી ગંભીર રાજ પણ કર્યો છે; છતાં એમના પુષ્ટજ મતો વાંચવાથી એ પણ અપૂર્ણ અને એકાંનિક જણાઇ આવશે.

જે પૂર્ણ દર્શન વિષે કહેવાનું છે તે જૈન કોટલે નિરઘ્ણીનાં સ્થાપન કરેલાં દર્શન વિષે છે. એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. કાળભેદ છે તો પણ એ વાત સિદ્ધાંતિક જણાય છે. દયા, અબ્રહ્મચર્ય, શીશ, વિવેક, વૈરાગ્ય, (જ્ઞાન ક્રિયાદિ) એનાં જેવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણવ્યાં નથી. તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કાઠીઓ, જીવનાં અવન, જન્મ, મતિ, વિમતિ, ચોનિદાર, પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ એ વિષે એવો સુક્ષ્મ બોધ છે કે જેવડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિરાકરતા થાય. કાળભેદે કેવળ જ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો વિચ્છેદ છે, છતાં જે જે જિનેશ્વરના રહેલાં સિદ્ધાંતિક વચનો છે તે અખંડ છે. એક વિચાર કરતાં છંદગી વહી નય તેવું છે. આગળ પર કેટલુંક એ સંબંધી કહેવાનું છે.

જિનેશ્વરના કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી કોઈ પણ પ્રાણીને લેશ ખેદ ઉત્પન્ન થતો નથી. સર્વ આત્માની રક્ષા અને સર્વભક્ષિતાનો પ્રદાશ એમાં રહ્યો છે. એ ભેદો વાંચવાથી, સમજવાથી, અને તે પર અતિ અનિ સુક્ષ્મ વિચાર કરવાથી આત્મભક્ષિત પ્રદાશ પામી જૈનદર્શનની સર્વજ્ઞતાની હા કહેવરાવે છે. બહુ મનનથી સર્વ ધર્મભત જાણી પછી તોજ્ઞ કરનારને માર્ગ કથન અવરથ સિદ્ધ થશે.

જે સર્વજ્ઞ દર્શનનાં મૂળતત્ત્વો અને બીજા મનનાં મૂળતત્ત્વો વિષે અહીં વિશેષ કહી શકાય તેટલી જણા નથી.

શિક્ષાપાઠ ૧૧. મુખ્યવિષે વિચાર. ભાગ ૧—

એક બ્રાહ્મણ દરિદ્રવસ્ત્રથી દરીને બહુ પીડાતો હતો. તેણે કંટાળીને છેવટે દેવનું ઉપાસન કરી

૧. પાશાન્તર: " એઓના વિચારોનું અપૂર્ણપણું નિરૂપિત કરવેલાઓએ દર્શાવ્યું છે તે યથાસ્થિત નહોતું થાય છે. "—સંશોધક.

૨. પાશાન્તર: " વર્તમાનમાં જે વેદો છે તે બધા પ્રાચીન મંથો છે તેથી તે મતનું પ્રાચીનપણું છે, પરંતુ તે પણ હિંસાએ દરીને દ્વિવિત હોવાથી અપૂર્ણ છે, તેમ જ સરાગીનાં વાક્ય છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. "—સંશોધક.

૩. પાશાન્તર: " કાળભેદે પરસ્પરાભાવથી કેવળ જ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો જોવામાં નથી આવતાં. "—સંશોધક.

૪. પાશાન્તર: " તેઓના કેટલાક સિદ્ધાંતો એવો સુક્ષ્મ છે કે, જે એક વિચારનાં આખી છંદગી વહી નય. "—સંશોધક.

૫. પાશાન્તર: " સર્વોત્કૃષ્ટપણીના: "—સંશોધક.

૬. પાશાન્તર: " બહુ મનનથી સર્વ ધર્મભત જાણી પછી તોજ્ઞ કરનારને આ કથન અવરથ સિદ્ધ થશે. "—સંશોધક.

૭. પાશાન્તર: " નિર્ઘ્ય દર્શનનાં મૂળતત્ત્વો અને સરોપ દર્શનનાં મૂળતત્ત્વો વિષે બીજે પ્રસંગે વિસ્તાર કરી રહીશું. "—સંશોધક.

લક્ષ્મી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતે વિદાન: હોવાથી ઉપાસન કરતાં પહેલાં વિચાર. શ્યોં કે દશપિ દેવ તો કોઈ તપમાન થશે; પણ પછી તે આગળ સુખ શ્યું માગતું ? તપ કરી પછી માગવામાં કંઈ સુજો નહીં, અથવા ન્યૂનાધિક સુજો તો કરેલા તપ પણ નિર્ણય નવ્ય; માટે એક વખત આખા દેશમાં પ્રવાસ કરવો. સંસારના મહત્પુરુષોનાં ધામ, વૈભવ અને સુખ જોવાં. એમ નિશ્ચય કરી તે પ્રવાસમાં નીકળી પડ્યો. ભારતનાં જે જે રમણીય અને રીદ્ધિમાન શહેરો હતાં તે જોવાં. યુક્તિપ્ર-યુક્તિએ રામનિરામનાં અંત:પુર, સુખ અને વૈભવ જોવાં. શ્રીમતેના આવાસ, વલિવટ, બાગ બ-ગીચા અને કુટુંબપરિવાર જોવાં; પણ એથી તેનું કાંઈ રીતે મન માન્યું નહીં. કોઈને સ્ત્રીનું દુ:ખ, કોઈને પતિનું દુ:ખ, કોઈને અજાનથી દુ:ખ, કોઈને વડાજાનાં વિયોગનું દુ:ખ, કોઈને નિર્ધનતાનું દુ:ખ, કોઈને લક્ષ્મીની ઉપાધિનું દુ:ખ, કોઈને શરીર સખથી દુ:ખ, કોઈને પુત્રનું દુ:ખ, કોઈને શત્રુનું દુ:ખ કોઈને જગનાનું દુ:ખ, કોઈને માઆપનું દુ:ખ, કોઈને વૈધવ્યદુ:ખ, કોઈને કુટુંબનું દુ:ખ, કોઈને પાતાના નીચ દુ:ખનું દુ:ખ, કોઈને પ્રાતિનું દુ:ખ, કોઈને ઇર્ષ્યાનું દુ:ખ, કોઈને હાનિનું દુ:ખ, એમ એક, બે વિશેષ કે બધાં દુ:ખ સ્થળે સ્થળે તે વિષના જેવામાં આપ્યાં. એથી કરીને એનું મન કોઈ સ્થળે માન્યું નહીં. જ્યાં જુએ ત્યાં દુ:ખ તો ખડું જ. કોઈ સ્થળે સંપૂર્ણ સુખ તેના જેવામાં આપ્યું નહીં. હવે ત્યારે શું માગવું ? એમ વિચારનાં વિચારનાં એક મહાધનાદયની પ્રશંસા સાંભળીને તે હારિકમાં આપ્યો. હારિક મહા રીદ્ધિમાન, વૈભવયુક્ત, બાગબગીચા વડે કરીને નુશો-લિત અને વસતિથી ભરપુર શહેર તેને લાગ્યું. સુંદર અને ભવ્ય આવાસો જોતો, અને પૂછતો પૂછતો તે પેલા મહાધનાદયને ઘેર ગયો. શ્રીમંત સુખપ્રદમાં બેઠા હતા. તેણે અતિથિ જાણીને બ્રાહ્મણને સન્માન આપ્યું; કુશળતા પૂછી અને ભોજનની તેઓને માટે યોજના કરાવી. જરા વાર વળા દઈ ધીરજથી-શેઠ બ્રાહ્મણને પૂછ્યું, 'આપનું આગમન કારણ જો મને કહેવા જેવું હોય તો કહેો.' બ્રાહ્મણે કહ્યું, 'દમણમાં આપ ક્ષમા રાખો; આપનો સઘળી જાનનો વૈભવ, ધામ, બાગબગીચા દર્યા-દિક મને દેખાડ્યું પાસે; એ જોવા પછી આગમનકારણ કહીશ.' શેઠ એનું કંઈ મર્ગરૂપ કારણ જાણીને કહ્યું, 'ભલે આનંદપૂર્વક આપની ઈચ્છા પ્રમાણે કરો.' જમ્યા પછી બ્રાહ્મણે શેઠ પોતે સાથે આવીને ધાર્માદિક બતાવવા વિનંતિ કરી. ધર્માદ્યે તે માન્ય રાખી; અને પોતે સાથે જઈ બાગબગીચા, ધામ, વૈભવ એ સઘળું દેખાડ્યું. શેઠની સ્ત્રી, પુત્રો પણ ત્યાં બ્રાહ્મણના જેવામાં આપ્યા. પોતે અત્યપૂર્વક તેઓએ તે બ્રાહ્મણનો સત્કાર કર્યો. એઓનાં રૂપ, વિનય અને સ્વચ્છતા તેમ જ મંકુર વાણી જોઈને બ્રાહ્મણ રાજ થયો; પછી તેની દુશનનો વલિવટ જોયો. સાચેક વલિવટિયા ત્યાં જોડા જોયા. તેઓ પણ માયાળુ, વિનયિ અને નમ્ર તે બ્રાહ્મણના જેવામાં આપ્યા. એથી તે બહુ સંતુષ્ટ થયો. એનું મન અહીં કંઈક સતોષાયું. સુખી તો જગતમાં આ જ જણાય છે એમ તેને લાગ્યું. શિક્ષાપાઠ કર. સુખ વિષે વિચાર, ભાગ ૨.—

ક્યાં એનાં સુંદર ઘર છે ! તેની સ્વચ્છતા અને જાગવણી કેવી સુંદર છે ! કેવી શાળી અને મનોહાર તેની સુશીળ સ્ત્રી છે ! તેના કેવા કાનિયાન અને દલાયરા પુત્રો છે ! કેવું સંપાદનું તેનું કુટુંબ છે ! લક્ષ્મીની મહેર પણ એને ત્યાં કેવી છે ! આખા ભારતમાં એના જેવો બીજો કોઈ સુખી નથી. હવે તપ કરીને જો દું માગું તો આ મહાધનાદય જેવું જ સઘળું માયું. બીજા આદના કંઈ નહીં.

દિવસ પીતી ગયો અને રાત્રિ યઈ. સુવાનો વખત થયો. ધનાદય અને બ્રાહ્મણ એકંતમાં બેઠા હતા; પછી ધનાદ્યે વિષ્ણુ આગમનકારણ કહેવા વિનંતિ કરી.

ચિત્ર—દુઃ ઘેરથી એવો વિચાર કરી નીકળ્યો હતો કે બધાંથી વધારે સુખી કોણ છે તે જોવું અને તપ કરીને પછી એના જેવું સુખ સંપાદન કરવું. આખા ભારત ને તેનાં સઘળાં રમ-

હીન સ્થળો નેમાં; પરંતુ કોઈ રાજાધિરાજને ત્યાં પણ મને સંપૂર્ણ સુખ નેવામાં આવ્યું નહીં. ત્યાં નેધું ત્યાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ નેવામાં આવી. આ બધી આવનાં આપની પ્રશંસા સાંભળી એટલે હું અહીં આવ્યો અને સતોષ પણ પામ્યો. આપના જેવી રીતિ, સત્યુત્ત, દમોદ, સ્ત્રી, કુટુંબ, ધર વગેરે મારા નેવામાં ક્યાંય આવ્યું નથી. આપ પોતે પણ ધર્મશીલ, સદગુણી અને જિનેશ્વરના ઉત્તમ ઉપાસક છો. એથી હું એમ માનું છઉં કે આપના જેવું સુખ ખીજે નથી. ભારતમાં આપ વિશેષ સુખી છો. ઉપાસન કરીને કદાચ દેવ દને યાત્રું તો આપના જેવી સુખરિયો યાત્રું.

ધનાદ્ય—પડિતજી, આપ એક બહુ મર્મભરેલા વિચારથી નીકળ્યા છો એટલે અવશ્ય આપને જેમ છે તેમ સ્વાનુભવી વાત કહું છઉં; પણ જેમ તમારી ઈચ્છા થાય તેમ કરજો. મારે ત્યાં આપે જે જે સુખ નેમાં તે તે સુખ ભારતસંબંધમાં ક્યાંય નથી એ આપે કહ્યું તો તેમ હશે; પણ ખરું એ મને સંભવતું નથી; [પરંતુ] મારો સિદ્ધાંત આવો છે કે જગતમાં કોઈ સ્થળે (વાસ્તવિક) સુખ નથી. જગત દુઃખથી કરીને ઘટતું છે. 'હું' પણ જે સ્વરૂપે તમે સુખી જુઓ છો તે સ્વરૂપથી ગણી શકાઉં નહીં.

વિષ્ણુ—આપનું આ કહેવું કોઈ અનુભવસિદ્ધ અને માર્મિક હશે. મેં અનેક શાસ્ત્રો નેમાં છે; છતાં મર્મપૂર્વક વિચારો આવ્યા લક્ષમાં લેવા પરિશ્રમ જ લીધા નથી તેમ મને એવો અનુભવ સર્વને માટે થઈને થયો નથી. હવે આપને જ દુઃખ છે તે મને કહો.

ધનાદ્ય—પડિતજી, આપની ઈચ્છા છે તો હું કહું છઉં. તે લક્ષપૂર્વક મનન કરવા જેવું છે; એ ઉપરથી કંઈ રસ્તો પામવા જેવું છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૩. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૩.—

જે સ્થિતિ દમણમાં મારી આપ જુઓ છો તેવી સ્થિતિ લક્ષી, કુટુંબ અને સ્ત્રી સંબંધમાં આગળ પણ હતી. જે વખતની હું વાત કરું છઉં તે વખતને લગભગ વીસ વર્ષ થયાં. ત્યાપર, અને વૈભવની બહોળાશ એ સંબંધ વડિવટ અવગણી પડવાથી ઘટવા મંડ્યું. કોટલાદિ કહેવાતો હું ઉપરા-આપરી ખોટાના ભાર વહન કરવાથી લક્ષી વગરનો માત્ર ત્રણ વર્ષમાં યથા પડ્યો. ત્યાં કેવળ સર્વગું ધારીને નાખ્યું હતું ત્યાં અવગું પડ્યું. એવામાં મારી સ્ત્રી પણ શુદ્ધી ગઈ. તે વખતમાં મને કંઈ સંતાન નહોતું. જખરી ખોટોને લીધે મારે અહીંથી નીકળી જવું પડ્યું. મારાં કુટુંબીઓએ થની રક્ષા કરી; પરંતુ તે આજ કાલ્યાનું ધીમકું હતું. અજને અને દાંતને વેર થવાની સ્થિતિએ, હું બહુ આગળ નીકળી પડ્યો. જખરે હું ત્યાંથી આવ્યો ત્યારે મારાં કુટુંબીઓ મને દોષી ગણ્યા મંડ્યાં કે તે ગામનો દરવાજો પણ દીધા નથી માટે તને જના દહ શકાય નહીં. તારું કોમળ શરીર કંઈ પણ કરી શકે નહીં અને તું ત્યાં જા અને સુખી થા તો પછી આવ પણ નહીં; માટે એ વિચાર તારે માંડી વાગ્યો. ધણુ પ્રશ્નથી તેઓને સમજાવી, સારી સ્થિતિમાં આવીશ ત્યારે અવશ્ય અહીં આવીશ એમ વચન દમ જતાવતંદર હું પધંતને નીકળી પડ્યો.

પ્રારબ્ધ પાછાં વજનાની તૈયારી થતી. દૈવશેષે મારીકને એક દમરી પણ રહી નહોતી. એક કે એ મહિના ઉદરોપાસ્ય આવે તેવું સાધન રહ્યું નહોતું છતાં જવામાં હું ગયો. ત્યાં મારી બુદ્ધિએ પ્રારબ્ધ ખીલ્યાં. જે વદાણમાં હું બેસી હતો તે વદાણના નાવિકે મારી ચરેશળા અને નમ્રતા ને-ધિ પોતાના શેઠ આપણ મારાં દુઃખની વાત કરી. તે શેઠ મને બોલાવી અમુક કામમા મોકલ્યો. જેમાં હું મારા પોપણથી ચોગણ પેદા કરતો હતો. એ વેપારમાં મારું જિત બચ્ચે રિશ્ત થયુ ત્યારે ભારતસાથે એ વેપાર વધારવા મેં રચન કર્યો અને તેમાં કાગ્યો. જે વર્ષમાં પાંચ લાખ નેની-

૧. પાશાન્તર: " તમે મને સુખી જુઓ છો, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે હું સુખી નથી. "

થઈ પંજી શેઠ પાસેથી રાજ ખુશીથી આપા લઈ મેં દેવલોક માત્ર ખરીદી દારિકા બાણી આવે-
વાનું કર્યું. થોડે દાગે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ત્યારે બહુ લોક સન્માન આપવા મને સામા આવ્યા હતા.
હું મારાં કુટુંબીઓને આનંદલાવથી જઈ મળ્યો. તેઓ મારાં ભાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં. જન-
થી લીધેલાં માણે મને એકના પાંચ દરાવ્યા. પંડિતજી, ત્યાં દેવલોક પ્રકારથી મારે પાપ કરવાં પડ્યાં
હતાં, પુરૂં ખાવા પણુ હું પાખ્યો નહોતો. પરંતુ એકવાર લક્ષ્મી સાધ્ય કરવાનો જે પ્રતિજ્ઞાલાવ કર્યો
હતો તે પ્રારબ્ધભોગથી પળ્યો. જે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં હું હતો તે દુઃખમાં શું ખામી હતી? સ્ત્રી,
પુત્ર એ તો બાળે નહોતાં જ, માથાપ આગળથી પરલોક પામ્યાં હતાં. કુટુંબીઓના વિયોગપદે અને
વિના દમરીએ જનવે જે વખતે હું ગયો તે વખતની સ્થિતિ આજાનંદિથી આંખમાં આંસુ આપી
દે તેવી છે; આ વખતે પણ ધર્મમાં લક્ષ રાખ્યું હતું. દિવસનો અમુક ભાગ તેમાં રોકતો હતો. તે
લક્ષ્મી કે એવી લાલચે નહીં, પરંતુ સંસારદુઃખથી એ તારનાર સાધન છે એમ ગણીને. મોતનો ભય
ક્ષણ પણુ ફર નથી મારે એ દર્શવ્ય જેમ બને તેમ કરી લેવું એ મારી મુખ્ય નીતિ હતી. દુઃખ
ચારથી કંઈ મુખ્ય નથી, મનની તૃપ્તિ નથી અને આત્માની મક્તિના છે એ તત્ત્વ બાણી મેં માં
લક્ષ દોરેલું હતું.

શિક્ષાપાઠ ૬૪. સુખ વિષે વિચાર, ભાગ ૪.—

અહીં આવ્યા પછી હું સારા દેહાણુની કન્યા પામ્યો. તે પણ મુલક્ષણી અને મર્યાદશીલ નીવડી
એ વડે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા. વહિવટ પ્રબળ હોવાથી અને નાણું નાણાંને વધારતું હોવાથી
દશ વર્ષમાં હું મહાકાટ્યાવધિ થઈ પડ્યો. પુત્રની નીતિ, વિચાર, અને શુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં
બહુ સુંદર સાધનો ગોઠવ્યાં. જેથી, તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે
ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધરતી કરી. દુઃખના મેં અમુક નિયમો બાંધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ
પણુ કરી લીધો. આ દ્રક્ષા એક મમત્ત્વ ખાતર કર્યું. ગણેલું પાણું મેળવ્યું; અને કુળપરંપરાનું નામું
સ્થિતપણું જાતું અટકાવ્યું. એમ દહેવગાવા માટે આ સધળું મેં કર્યું. એને હું સુખ માનતો નથી
તે કે હું બીજા કરતાં મુખી છઉં; તોપણ એ શાતાવેદનીય છે. સન્મુખ નથી. જગતમાં બહુધા કરીને
અશાતાવેદનીય છે. મેં ધર્મમાં મારો દાગ ગણવાનો નિયમ રાખ્યો છે; શસ્ત્રનાં મનન, સંપુરણે
સમાગમ, યમનિયમ, એક મહિનામાં બાર દિવસ અભ્યર્ચ, બનતું શ્રમદાન, સર્વ વ્યવહાર સંખં-
ધીની ઉપાધિમાંથી દેવલોક ભાગ બહુ અંશે મેં ત્યાગ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમાં યથાયોગ્ય કરીને
નિર્મથ થવાની ઈચ્છા રાખું છઉં. દમણું નિર્મથ થઈ શકું તેમ નથી એમાં સંસારમોહ કે એવું
કારણ નથી; પરંતુ તે પણ ધર્મસંબંધી કારણ છે. મૃદસ્થધર્મનાં આચરણ બહુ કનિષ્ઠ થઈ ગયા
છે અને સુનિયો તે સુધારી શકતા નથી. મૃદસ્થ મૃદસ્થને વિશેષ બોધ કરી શકે; આચરણથી પણ
અસર કરી શકે. એટલા માટે થઈને ધર્મસંબંધી મૃદસ્થવર્ગને હું ધણો ભાગ બોધી યમનિયમમાં
આણું છઉં. દર સપ્તાહિકે આપણે ત્યાં પાંચસે જેટલા સદ્ગૃહસ્થોની સલા બરાબ છે. આઠ દિવસનો
નવો અનુભવ અને આક્રોશ આગળના ધર્માનુભવ એમને બે ત્રણ મુદ્દાં બોણું છઉં. મારી સ્ત્રી
ધર્મશાસ્ત્રનો દેવલોક બોધ પામેલી હોવાથી તે પણ સ્ત્રીવર્ગને ઉત્તમ યમનિયમનો બોધ કરી સપ્તાહિકે
સલા ભરે છે. પુત્રો પણ શાસ્ત્રનો બનતો પરિચય ગળે છે. વિદ્યાનો સન્માન, અનિયમ સન્માન
વિનય, અને સત્યતા, સામાન્ય સત્યતા, એક જ ભાવ એવા નિયમો બહુધા મારા અનુચરો પણ
ગ્રેવે છે. એઓ બધા એથી શાતા ભોગવી શકે છે. લક્ષ્મીની સાથે મારી નીતિ, ધર્મ, સદૃશ્ય,
વિનય એણે જનસમુદાયને બહુ સારી અસર કરી છે. રાજસહિત પણ મારી નીતિવાત અંગીકાર
કરે તેવું થયું છે. આ સધળું આત્મપ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી એ આપે સ્મૃતિમાન રાખવું;
માત્ર આપના પૃથ્વી પ્રજાસા દાખલ આ સધળું સંક્ષેપમાં કહેવું જઈ છઉં,

શિક્ષાપાઠ ૬૫. સુખ વિષે વિચાર, ભાગ ૫.—

આ સધળાં ઉપરથી હું સુખી છઉં એમ, આપને લાગી શકશે અને સામાન્ય વિચારે મને બહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે. ધર્મ, શીલ અને નીતિથી તેમજ શારત્રાવધાનથી મને જે આનંદ ઉપજે છે તે અવર્ણનીય છે. પણ તત્ત્વદ્રષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઉં. ત્યાંસુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને આંતર પરિગ્રહ મેં ત્યાં ત્યાંસુધી રાગ દોષનો ભાવ છે; જે કે તે બહુ અગ્રે છે. નથી પણ છે; તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે. સર્વસંગપરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આશંકા છે; પણ ત્યાંસુધી તેમ થયું નથી ત્યાંસુધી ગણનાં હજી કેટલે પ્રિયજનનો ત્રિયોગ, વ્યવહારમાં હાનિ, કુટુંબીનું દુઃખ એ ઘોડે અગ્રે પણ ઉપાધિ આપી શકે. પૌતાના દેહપર મોન શિવાય પણ નાના પ્રકારના રોગનો સંભવ છે. માટે કેવળ નિર્ગ્રંથ, બાહ્યજન પરિગ્રહનો ત્યાગ, અંધારાંજનો ત્યાગ એ સધળું નથી થયું ત્યાંસુધી હું મને કેવળ સુખી માનતો નથી. હવે આપને તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ વિચારતાં મહામ પ્રશ્ન કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર કે કુટુંબ એવડે સુખ નથી અને એને સુખ ગણું તો ત્યારે મારી સિધ્ધિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યા અર્થે હતું? જેનો વિચાર છે, ક્ષણભંજર છે અને એકત્વ નથી તે સુખ સંપૂર્ણ નથી. એટલા માટે કદને હું મને સુખી કહી નથી શકતો. હું બહુ વિચારી વિચારી બાપાર વહિવટ કરતો હતો તોપણ મારે આરભોપાધિ, અનીનિ અને લેશ પણ કષ્ટ સ્વેદનું પડ્યું નથી એમ તો નથી જ. અનેક પ્રકારના આરંભ, અને કષ્ટ મારે સ્વેદનાં પડ્યાં હતાં. આપ જે ધારતા હો કે દેવેપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી તો તે જે પુણ્ય ન હોય તો કેટલે કાળે મળનાર નથી. પુણ્યથી લક્ષ્મી પામી મહારંભ કષ્ટ અને માનપ્રમુખ વધારવાં તે મહાપાપનાં કારણ છે. પાપ નરકમાં નાખે છે. પાપથી આત્મા પામેલો મહાત્મ મનુષ્યદેહ એળે શમાવી દે છે. એકે તો બીજે પુણ્યને આર્થે જ્યાં; બાકી વળી પાપનું બંધન દરવું; લક્ષ્મીની અને તે વડે આત્મા સંસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હું ધારું છઉં કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય. મેં જે કારણથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરી હતી તે કારણ મેં આગળ આપને બજાવ્યું હતું. જેમ આપની હઠા હોય તેમ કરો. આપ વિદ્વાન છો, હું વિદ્વાનને આહું છઉં, આપની અભિજ્ઞાના હોય તો ધર્મધ્યાનમાં પ્રશસ્ત યર્થ સહકુટુંબ અહીં ભલે રહો. આપની ઉપદ્રવિદાની સરળ યોજના જેમ હશે તેમ હું સંતિપૂર્વક કરાવી આપું. અહીં શારત્રાધ્યયન અને સત્ વસ્તુનો ઉપદેશ કરો. મિત્યારભોપાધિની લો-લુપતામાં હું ધારું છઉં કે નં પડે. પછી આપની જેવી હઠા.

પંક્તિ—આપે આપના અનુભવની બહુ મનન કરવા જેવી આગમ્યપિદા કહી. આપ અવશ્ય યર્થ મહાત્મા છો. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાન હવે છો. વિવેકી છો. આપની શક્તિ અદ્ભુત છે. હું દરિદ્રતાથી કટાણીને જે ધ્વજા રાખતો હતો તે એકાંતિક હતી. આવા સર્વ પ્રકારના વિવેકી વિચાર મેં કર્યાં નહોતા. આવો અનુભવ, આવી વિવેકશક્તિ હું ગમે તેવો વિદ્વાન છઉં છતાં મારામાં નથી જ એ હું સત્ય જ કહું છઉં. આપે મારે માટે જે યોગના દર્શાવી તે માટે આપનો બહુ ઉપકાર મળ્યું છઉં અને નમ્રતાપૂર્વક એનો હું અંગીકાર કરવા હર્ષ બતાવું છઉં. હું ઉપાધિને અડાતો નથી. લક્ષ્મીનો કંઈ ઉપાધિ જ આપે છે. આપનું અનુભવસિદ્ધ કથન મને બહુ રમ્યું છે. સંસાર બળનો જ છે, એમાં સુખ નથી. આપે નિરુપાધિક મુનિમુખની પ્રશંસા કહી તે સત્ય છે. પંડિતોએ સર્વોપાધિ, આધિ બાધિ અને સર્વ અત્યામ ભાવરહિત યર્થ સાધન મોક્ષરૂપ છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૬. સુખ વિષે વિચાર, ભાગ ૬.—

ધનાદય:—આપને મારી વાત રમી એથી હું નિરાશિમ્ભાપૂર્વક આનંદ પામું છઉં. આપને

૧. પાઠાનંતર: “તે સન્માર્ગ સર્વોપાધિ, આધિ, બાધિથી તેમજ સર્વ અજ્ઞાનભાવથી રાજી શાશ્વત મોક્ષનો હેતુ છે.”—અંતોષક.

માટે હું યોગ્ય યોગ્યના કરીશ. મારા સામાન્ય વિચારો ક્યાનુરૂપ અર્થી હું કહેવાની આત્મા લઉં છું જેઓ કેવળ લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ અને માયામાં મુકાયા પડ્યા છે તે બાકી છે. તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી રાક્ષસ નથી. માત્ર ઉપાધિ જ ભોગવે છે તે અસંખ્યાત પાપ કરે છે. કાળ અત્યાનક લઈને ઉપાડી જાય છે. અધ્યાત્મિક પાત્રો તે જીવ અનંત સંસાર વધારે છે. જોઈએ મનુષ્યદેહ એ નિર્માલ્ય કરી નાખે છે. જેથી તે નિરંતર દુઃખી જ છે.

જેણે પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધન માત્ર અધ્યપારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એક પત્નિદત્ત સંતોષ, પરાત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પદોપકાર, અપરાધ, અધ્યપ્રમાણ અને સત્ય તેમ જ શાંતિ ધ્યયન રાખ્યું છે, સત્યુદ્ધેયને સેવે છે, નિર્જયતાને મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારને ત્યાગી જેવો છે, જેના ઉત્કૃષ્ટ વેરાગ્ય અને વિવેક છે, તે પવિત્રતામાં કાળ નિર્ગમન કરે છે.

સર્વ ધનધાની કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, ચાર કર્મ પાત્રમાં જેનાં પડ્યાં છે, જે મુક્ત છે. જે અનંતતાની અને અનંતદર્શી છે તે તે સંપર્ષી મુખી જ છે. ચોક્કસમાં તેઓ અનંત જીવનનાં અનંત મુખમાં સર્વ કર્મવિરક્તતાથી વિરાગે છે.

આમ સત્યુદ્ધેયને કહેવો મત અને માન્ય છે. પહેલાં તો અને ત્યાગ્ય છે. બીજી હમણાં માન્ય છે, અને ધણે ભાગે એ ગ્રહણ કરવાનો મારો આદેશ છે. ત્રીજો બહુમાન્ય છે અને ચોથો તો સર્વ-માન્ય અને સમ્બિદાનદેવરૂપ જ છે.

જેમ પરિતજ આપની અને મારી મુખ સંબંધી વાતચિત ચર્ચા પ્રસંગોપાત તે વાન ચર્ચતા જલ્દશું. તેપર વિચાર કરીશું. આ વિચારો આપને કલાથી મને બહુ આનંદ થયો છે. આપ તેવા વિચારને અનુકૂળ થયા એથી વળી આનંદમાં શ્રદ્ધિ ચર્ચ છે. પરંપર જેમ વાનચિત કરનાં કરનાં હર્ષભેર પછી તેઓ સમાધિભાવથી રાખત કરી ગયા.

જે વિવેકીઓ આ મુખસંબંધી વિચાર કરશે તેઓ બહુ તત્ત્વ અને આત્મશ્રેણીની ઉત્કૃષ્ટતાને પામશે. એમાં કહેલા અધ્યપારંભી, નિરાદંબી અને સર્વમુક્ત લક્ષણો લક્ષ્યપૂર્વક મનન કરવાં જેવાં છે. જેમ બને તેમ અધ્યપારંભી ચર્ચ સમભાવથી જનસમુદાયનાં દિન લાણી વળવું, પદોપકાર, દયા, શાંતિ ક્ષમા અને પવિત્રતાનું સેવન કરવું એ બહુ મુખદાયક છે. નિર્મયતા વિષે તો વિશેષ કહેવાનું જ નથી. મુક્તારા તો અનંત મુખમય જ છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૭. અમૂલ્ય તત્ત્વવિચાર.—

બહુ પુણ્યકર પુનઃથી શુભ દેહ માનવનો મળ્યો;

તોયે અરે ! લવચકનો આંટો નહિં એકે દબ્યો;

મુખ પ્રાપ્ત કરતાં મુખ ટળે છે લેશ એ લક્ષે લહ્યો;

દાણુ દાણુ ભણંદર ભાવમરણે કાં આહો રામી રહ્યો ?

૧. પાશાન્તર: “ જેઓએ પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધન માત્ર અધ્યપારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એક પત્નિદત્ત, સંતોષ, પરાત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પદોપકાર, અપરાધ, અધ્યપ્રમાણ અને સત્ય તેમજ શાંતિધ્યાન સમેત છે, સત્યુદ્ધેયને સેવે છે, નિર્જયતાને મનોરથ રાખ્યો છે; બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવો છે, જેનાં વેરાગ્ય અને વિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે તેવા પુરૂષો પવિત્રતામાં મુખ પૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરે છે.

સર્વ પ્રકારના આરંભ અને પરિવ્રજથી જેઓ રહિત થયા છે. દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે, સત્ત્વ, ગિત્ર પ્રત્યે સમાન દ્રષ્ટિવાળા, અને શુદ્ધ આત્મધ્યાનમાં જેમને કાળ નિર્ગમન થાય છે, આપના સ્વાધ્યાય, ધ્યાનમાં લીન છે; જિતેન્દ્રિય, જિત્ક્રયાયં જેના નિર્ગમેશ પામી છે.—સંસોધક.

[૨]

લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં, શું વધ્યું તે તો કહો,
શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું, એ નય અહો;
વધવાપણું સંસારનું નરેલને દારી જવો,
એનો વિચાર નહીં અહો હો ! એક પળ તમને હવો ! ! !

[૩]

નિર્દોષ સુખ નિર્દોષ આનંદ, હો ગમે ત્યાંથી લવે;
એ દિવ્ય શક્તિમાન જેથી જાણેથી નીકળે ! !
પર વસ્તુમાં નહિં મુંઝવો, એની દયા મુજને રહી;
એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે પશ્ચાત્ક્રુપ તે સુખ નહીં.

[૪]

હું કોણ છું ? ક્યાંથી થયો ? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું ?
કોના સંબંધે વળગણુ છે ? રાણું કે એ પરદરું ?
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક ચાંતલાવે જો ક્યાં;
તો સર્વ આભિક્ષાનાના સિદ્ધાંતનરત અનુભવ્યાં.

[૫]

તે—પ્રાપ્ત કરવા વચન કોણું સ્વયં કેવળ માનવું ?
નિર્દોષ નરતું કથન માનો “તેહ” જેણે અનુભવ્યું;
રે ! આત્મ તારો ! આત્મ તારો ! શીઘ્ર એને ઓળખો;
સર્વાંશમાં સમદ્રષ્ટિ હો આ વચનને હૃદયે લખો.

શિક્ષાપાઠ ૧૮. જિતેન્દ્રિયતા—

જ્યાંસુધી જીવ સ્વાદિષ્ટ ભોજન ચાહે છે, જ્યાંસુધી નાસિદા સુગંધી ચાહે છે; જ્યાંસુધી કાન વારાંગનાનાં ગાયન અને વાદ્યન ચાહે છે, જ્યાંસુધી આંખ વનોપવન જોવાનું લક્ષ રાખે છે; જ્યાંસુધી ત્વચા સુગંધી લેપન ચાહે છે ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય નિરાગી, નિર્મથ, નિઃપરિશ્રમી, નિરાશ્રમી અને બહુ-આરી થઈ શકે તો નથી. મનને વશ કરવું એ સર્વોત્તમ છે. એના વડે સમગ્રી દંડિયા વશ કરી શકાય છે. મન જીતવું બહુ બહુ દુર્લભ છે. એક સમયમાં અસંખ્યાનાં ભોજન ચાસનાર અથ તો મન છે. એને ધરાવવું બહુ દુર્લભ છે. એની ગતિ અપજા અને ન જાણી શકાય તેવી છે. મહા જ્ઞાની આગ્રે લગામવડે કરીને એને સ્થાવિત રાખી સર્વ જ્ય ક્યાં છે.

‘ઉત્તરાધ્યયનચત્ર’ માં નિમિશજ મહર્ષિએ શકેન્દ્રપ્રયે એમ કહ્યું કે દશ લાખ મુલકને જીતનારા બહુ દુર્લભ છે અને તે દશ લાખ મુલકને જીતનાર કરતાં અત્યુત્તમ છે.

મનજ સર્વોપાધિની જન્મદાના બુધિષ્ઠ છે. મનજ બધે અને મોડાનું કારણ છે. મનજ સર્વ સંસારની મોહિનીરૂપ છે. એ વશ થતાં આત્મસ્વરૂપને પામવું લેશ દુર્લભ નથી.

મનવડે દંડિયાની લોકપ્રતા છે. ભોજન, વાદ્યન, સુગંધી, સ્ત્રીનું નિરીક્ષણ, સુંદર વિલેપન એ સમગ્રું મનજ માગે છે. એ મોહિની આડે તે ધર્મને સંભારવા પણ દેવું નથી. સંભાર્યા પછી સાવ-ધાન થયા દેવું નથી. સાવધાન થયા પછી પનિનના દરવામાં પ્રવેશ-લાગુ-ચાય છે. એમાં નથી ફાવવું તારે સાવધાનમાં કંઈ ન્યનના પજુ ન પામતાં અડગ રહીને મન જીતે છે ને સર્વ સિદ્ધિને પામે.

મન અસંગત કાંઈથી જ જીતી શકાય છે, નહીં તો ગૃહસ્થાશ્રમે અવ્યાસ કરીને જ

એ અભ્યાસ નિર્ણયતામાં બહુ ઘટ્ટ શકે છે છતાં સામાન્ય પરિણામ કરવા માંગીએ તો તેનો મુખ્ય ભાગ આ છે કે જે દુરસ્થા કરે તેને ભૂલી જતી, તેમ કરવું નહીં. તે બ્યારે શબ્દરૂપશોદિ વિકાસ થઈએ ત્યારે આપવાં નહીં. દુઃકમાં આપણે એથી દોરવું નહીં, પણ આપણે એને દોરવું; તે પણ મોક્ષ-માર્ગમાં. જિતેન્દ્રિયતા વિના સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ ઉભી જ રહી છે. ત્યાં ને લાગ જોવો થાય છે. લોકસન્નિધિએ તેને સેવવો પડે છે; માટે અભ્યાસ કરીને પણ મનને છૂતીને સ્વાધીનતામાં બ્રહ્મ અવસ્થા આત્માદિત કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૧૬. બ્રહ્મચર્યની નવવાહ.—

જ્ઞાતિઓએ થોડા શબ્દોમાં કેવો ભેદ અને કેવું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે ! એ વડે કેટલીક બધી આત્મોન્નતિ થાય છે ! બ્રહ્મચર્ય જેવા ગંભીર વિષયનું સ્વરૂપ સંકેપમાં અતિ ચમત્કારિક રીતે આપ્યું છે. બ્રહ્મચર્યરૂપી એક સુંદર આદ્ય અને તેને રક્ષા દરનારી જે નવ વિધિઓ તેને વાડવું તે પણ આપી આચાર પાળવામાં વિશેષ સ્મૃતિ રહી શકે એવી સરળતા કરી છે. એ નવવાહ જેમ છે તેમ અર્થી કહી જઈ શકે :

૧. વસતી.—જે બ્રહ્મચારી સાધુ છે તેમણે ત્યાં સ્ત્રી, પશુ પડંગ એથી કરીને જે સંયુક્ત વસતી હોય ત્યાં રહેવું નહીં. સ્ત્રી એ પ્રકારની છે: મનુષ્યણી અને દેવાંગના. એ પ્રયંક્તના પાછા બંને ભેદ છે. એક તો મૃગ અને બીજી સ્ત્રીની મૃતિ કે ચિત્ર. એ પ્રકારનો ત્યાં વાસ હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવું. પશુ એકલે નિર્વચણી ગાય ભંસ ધત્ત્યાદિક જે સ્થળ હોય તે સ્થળે ન રહેવું; અને પડંગ એકલે ન પુંસક જોનો વાસ હોય ત્યાં પણ ન રહેવું. એવા પ્રકારનો વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કરે છે. તેજોની કામચેષ્ટા હાય ભાવ ધત્ત્યાદિક વિદારો મનને બ્રહ્મ કરે છે.

૨. કપા.—કેવલ એકલી સ્ત્રીઓને જ કે એક જ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ શ્રીબ્રહ્મચારીએ ન કરવો. કપા એ મોહની ઉત્પત્તિરૂપ છે. સ્ત્રીના રૂપ સંબંધી મથો, કામવિકાસ સંબંધી મથો કે જેથી ચિત્ર મળે એવા પ્રકારની ગમે તે શૃંગાર સંબંધી કથા બ્રહ્મચારીએ ન કરવી.

૩. આસન—સ્ત્રીઓની સાથે એક આસને ન બેસવું. ત્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યાં એ ઘડી મુઠ્ઠીમાં બ્રહ્મચારીએ ન બેસવું. એ સ્ત્રીઓની સ્મૃતિનું કારણ છે. વિકારની ઉત્પત્તિ છે એમ ભગવાને કહ્યું છે.

૪. ઇન્દ્રિયનિરીક્ષણ—સ્ત્રીઓના અંગોપાંગ બ્રહ્મચારી સાધુએ ન જોવાં. એનાં અમુક અંગપર કંઈ એકાગ્ર ધરાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે.

૫. કુર્ચાંતર—ભીંત, કનાત કે ત્રાટાના અંતરપટમાં સ્ત્રી પુરુષ ત્યાં મેથુન કરે ત્યાં બ્રહ્મચારીએ રહેવું નહીં, કારણ સગ્દ, શ્રેષ્ઠાદિક વિકારનાં કારણ છે.

૬. પૂર્વક્રીડા—પોતે ગૃહસ્થાવાસમાં ગમે તેથી જનનના શૃંગારથી વિષયક્રીડા કરી હોય તેની સ્મૃતિ કરવી નહીં. તેમ કરવાથી બ્રહ્મચર્ય ભંગ થાય છે.

૭. પ્રણીત—કંઠ, દહીં, લૂનાદિ મંદુર અને સ્ત્રીકાચવાળા પદાર્થોનો બહુધા આહાર ન કરવો. એથી વીર્યની શક્તિ અને ઉન્નતિ થાય છે અને તેથી કામની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે બ્રહ્મચારીએ તેમ કરવું નહીં.

૮. અતિમાત્રાહાર—પેટ ભરીને આહાર કરવો નહીં, તેમ અતિ માત્રાની ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું નહીં. એથી પણ વિકાર વધે છે.

૯ વિશ્વપણુ—રનાન, વિદેશન, પુષ્પાદિક પ્રહાર્યારીએ અહણુ કરવું નહીં. એથી પ્રહાર્યર્થને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

એમ ભગવાને નવવાડ વિશુદ્ધ પ્રહાર્યર્થને માટે કહી છે. બહુધા એ તમારા સાંભળવામાં આવી હશે; પરંતુ ગૃહસ્થાવાર માં અમુક અમુક દિવસ પ્રહાર્યર્થ ધારણ કરવામાં અભ્યાસીઓને હક્કમાં રહેવા અહીં આગળ કેષિક સમજણપૂર્વક કહી છે.

૧ શિક્ષાપાઠ ૭૦, ૭૧. સન્તાકુમાર, ભાગ ૧, ૨,—

શિક્ષાપાઠ ૭૩. બ્રિજશ યોગ.—

સત્પુરુષો નચેના બ્રિજશ યોગનો સંગ્રહ કરી આત્માને ઉત્તવળ કરવાનું કહે છે:

૧. શિષ્ય પોતાના જેવો થાય તેને માટે તેને મુતાદિક જ્ઞાન આપવું.^૨
૨. પોતાના આચાર્યપણુનું જે જ્ઞાન હોય તેનો અન્યને બોધ આપવો અને પ્રકાશ કરવો.^૩
૩. આપત્તિકાળે પણ ધર્મનું દ્રઢપણુ ત્યાગવું નહીં,
૪. લોક, પરલોકનાં સુખનાં ફલની વાંછના વિના તપ કરવો.
૫. શિક્ષા મળી તે પ્રમાણે ચલાથી વર્તવું; અને નવી શિક્ષા જિવેકથી અહણુ કરવી.
૬. મમત્વનો ત્યાગ કરવો.
૭. શુભ તપ કરવો.
૮. નિર્લોભતા રાખવી.
૯. પરિશદ ઉપસર્ગને જીતવા.
૧૦. સરળ ચિત્ત રાખવું.
૧૧. આત્મસંયમ શુદ્ધ પાળવો.
૧૨. સમકિત શુદ્ધ રાખવું.
૧૩. ચિત્તની એકાગ્ર સમાધિ રાખવી.
૧૪. કપટરહિત આચાર પાળવો.
૧૫. વિનય કરવાયોઅ પુરુષોનો વશાયોઅ વિનય કરવો.
૧૬. સંતોષથી કરીને તૃષ્ણાની ચર્ચાદા દુઝી કરી નાંખવી.
૧૭. વૈરાગ્યભાવનામાં નિમગ્ન રહેવું.
૧૮. માયારહિત વર્તવું.
૧૯. શુદ્ધ કરણીમાં સાવધાન મવું.
૨૦. સમ્યક્ને આદરવો અને પાપને રોકવાં.
૨૧. પોતાના દોષ સમભાવપૂર્વક ટાળવાં.
૨૨. સર્વ પ્રકારના નિપયથી વિરક્ત રહેવું.
૨૩. મૃગ શુણે પંચમહાનત વિશુદ્ધ પાળવાં.
૨૪. ઉત્તર શુણે પંચમહાનતને વિશુદ્ધ પાળવાં.
૨૫. ઉત્સાદપૂર્વક કાષેઃસર્મ કરવો.
૨૬. પ્રમાદરહિત જ્ઞાન પ્યાનમાં પ્રવર્તન કરવું.

૧. શિક્ષાપાઠ ૭૦-૭૧ નો વિષય 'ભાવનાબોધ' માં આવી જતો દોષાથી અત્ર પુનઃ આપેલ નથી.
—સંશોધક.

૨. પાઠાન્તર: " મોક્ષસાધક યોગ માટે શિષ્યે આચાર્ય પામે આ લેખના કરવી. "—સંશોધક.

૩. પાઠાન્તર: " આલેખના બીજા પાસે પ્રહાર્યર્થ નહીં "—સંશોધક.

૨૭. હમેશાં આત્મચારિત્રમાં સુદૃઢ ઉપયોગથી વર્તવું.

૨૮. ધ્યાન, ગિતેન્દ્રિયતા અર્થે એકાગ્રતાપૂર્વકે કરવું.

૨૯. મરણાંત દુઃખથી પણ ભય પામવો નહીં.

૩૦. ક્રિયાદિકના સંગને ત્યાગવો.

૩૧. પ્રાપ્તિ વિશુદ્ધિ કરવી.

૩૨. મરણકાળે આરાધના કરવી.

એ અંકે યોગ અમૃત્ય છે. સદાશ સંગ્રહ કરનાર પરિણામે અનંત સુખને પામે છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૩. મોક્ષનાં સુખ.—

આ 'સદ્વિમ્લગ્ન' પર પણ કેટલીક એવી વસ્તુઓ અને મનેડા રહી છે કે જે દેહલાક અંશે જાણતા છતાં કહી શકાતી નથી. છતાં એ વસ્તુઓ કંઈ સંપૂર્ણ સાચત કે અનંત બેદવાળી નથી. એવી વસ્તુનું જ્યારે વર્ણન ન થય શકે ત્યારે અનંત સુખમય મોક્ષ સંબંધી તો ઉપમા ક્યાંથી જ મળે ? ભગવાનને ગૌતમસ્વામીએ મોક્ષના અનંત સુખવિષે પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે ભગવાને ઉત્તરમાં કહ્યું: "ગૌતમ ! એ અનંત સુખ હું જાણું છઉં; પણ તે કહી શકાય એવી અહીં આગળ કંઈ ઉપમા નથી. જ્યારે તમાં એ સુખના તુલ્ય કોઈપણ વસ્તુ કે સુખ નથી." એમ વદી એક બીલવું દ્રઢાંત નીચેના ભાવમાં આપ્યું હતું.

એક જંગલમાં એક લાક્રિક બીલ તેનાં બાળખત્યાં સહિત રહેતો હતો. શહેર વગેરેની સમૃદ્ધિની ઉપાધિનું તેને લેશ પણ જ્ઞાન નહોતું. એક દિવસે કોઇ રાત્ર અશ્વદ્વીપ માટે ફરતો ફરતો ત્યાં નીકળી આવ્યો. તેને બહુ તૃપ્તિ લાગી હતી; જેથી કરીને સાનવડે બીલ આગળ પાણી માગ્યું. બીલે પાણી આપ્યું. શીતળ જળથી રાત્ર સંતોષાયો. પોતાને બીલ તરફથી મળેલાં અમૃત્ય જળહનને પ્રત્યુપકાર કરવા માટે ધધને બીલને સમજાવતીને સાથે લીધો. નગરમાં આવ્યા પછી બીલે હાંદગીમાં નહીં જોયેલી વસ્તુમાં તેને રાખ્યો. સુદૃઢ મહેલમાં, કને અનેક અનુચરો, મનોહર છત્ર પદ્મ અને સ્વાદિષ્ટ ભોજનથી, મંદમંદ પવનમાં, સુગંધી વિદ્યેપનમાં તેને આનંદ આનંદ કરી આપ્યો. વિવિધ જાતિના હીરામાણિક, મૌકિતક, મણિરત્ન અને રંગ ઘેરગી અમૃત્ય યીજ્ઞે નિરંતર તે બીલને જોવા માટે મોકલ્યા કરે. બાળખત્યામાં ફરવા દરવા મોકલે. એમ રાત્ર તેને સુખ આપ્યા કરતો હતો. કોઇ રાત્રે બધાં સુઈ રવાં હતાં ત્યારે તે બીલને બાળખત્યા સાંભરી આવ્યાં એટલે તે ત્યાંથી કંઈ લીધા કર્યાવગર એકાએક નીકળી પડ્યો. જર્જન પોતાનાં કુટુંબીને મળ્યો. તે બધાં મળીને પૂછ્યું કે 'તું' ક્યાં હતો ? બીલે કહ્યું 'બહુ સુખમાં. ત્યાં મેં બહુ વખાણવા લાગ્યું વસ્તુઓ જોઈ.'

કુટુંબીઓ—પણ તે કેવી ? તે તો અમને કહે.

લીલ—શું કહું ? અહીં એવી એક વસ્તુ જ નથી.

કુટુંબીઓ—એમ હોય કે ? આ શંખલાં, હીપ, કાકાં કેવાં મળનાં પડ્યાં છે; ત્યાં કોઈ એવી જોવાલાયક વસ્તુ હતી ?

લીલ—નહીં, નહીં ભાઈ, એવી યીજ તે અહીં એક નથી. એના સોમા ભાગની કે હન-રમા ભાગની પણ મનોહર યીજ અહીં નથી.

કુટુંબીઓ—ત્યારે તો તું જોલ્યા વિના બેઠો રહે. તને ભગવા યજ છે. આથી તે પછી સારું શું હશે ?

હે ગૌતમ ! જેમ એ બીલ રાત્રવેલવસુખ ભોગની આવ્યો હતો, તેમ જ જાણતો હતો; છતાં

૧. પદ્મનભટ્ટ; "જગત્ મંદગપદ."—સંસ્કૃત.

ઉપમાયોગ્ય વસ્તુ નહીં મળવાથી તે કંઈ દહી શકતો નહોતો તેમ અનુપમેય મોક્ષની, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપમય નિર્વિકારી મોક્ષનાં સુખના અસંખ્યાતમા ભાગને પણ યોગ્ય ઉપમેય નહીં મળવાથી હું તને કહી શકતો નથી.

મોક્ષના સ્વરૂપવિષે શંકા કરનારા તો કુતર્કવાદી છે. એઓને ક્ષણિક સુખસંખ્યાથી વિચાર આવડે સતસુખનો વિચાર નથી. કોઈ આમિષજ્ઞાનહીન એમ પણ દહે છે કે આથી કોઈ વિશેષ સુખનું સાધન ત્યાં રહ્યું નહીં એટલે અનંત અવ્યાપાદ સુખ કહી દે છે. આ એવું કથન વિવેકી નથી. નિદ્રા પ્રત્યેક માનવીને પ્રિય છે; પણ તેમાં તેઓ કંઈ જાણી કે દેખી શકતા નથી; અને જાણવામાં આવે તો માત્ર સ્વપ્નોપાધિનું મિથ્યાપણું આવે, જેની કંઈ અસર પણ થાય. એ સ્વપ્નોપાધિનું નિદ્રા જેમાં સૂક્ષ્મ સ્વપ્ન સર્વ જાણી અને દેખી શકાય અને નિરુપાધિથી શાંત ઉંઘ લઈ શકાય તો તેનું તે વર્ણન શું કરી શકે ? એને ઉપમા પણ શી આપે ? આ તો સ્વપ્ન દ્રષ્ટાંત છે; પણ બાલ અવિવેકી એ પરથી કંઈ વિચાર કરી શકે એ માટે દહ્યું છે.

બીજાનું દ્રષ્ટાંત, સમજવવારૂપે ભાષાભેદે દેવકારથી તમને દહી બતાવ્યું.

શિક્ષાપાઠ ૭૪. ધર્મધ્યાન, ભાગ ૧.—

ભગવાને ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન દર્શાવે છે. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુદ્ધ. પહેલાં બે ધ્યાન સામાન્યોગ્ય છે. પાછળનાં બે ધ્યાન આદ્યસાર્થકરૂપ છે. શુદ્ધજ્ઞાનના ભેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્રવિચારમાં કુશળ થવા માટે, નિર્યથપ્રવચનનું તત્ત્વ પામવા માટે સત્પુરુષોએ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોળ ભેદ છે. પહેલાં ચાર ભેદ હજુ ઇષ્ટ: ૧. આશાવિચય (આશાવિચય) ૨. આપાદવિચય (અપાદવિચય) ૩. વિવાગવિચય (વિવાગવિચય) ૪. સંકાલવિચય (સંકાલવિચય) ૫. આશાવિચય. 'આશા એટલે સર્વજ્ઞ ભગવાને ધર્મતત્ત્વ સંખ્યાથી જે જે કહ્યું છે તે તે સાચ છે, એમાં શંકા કરવા જેવું નથી' કાળની હીનતાથી, ઉત્તમ જ્ઞાનના વિચ્છેદ જવાથી, ભુદ્ધિની મંદતાથી કે એવાં અન્ય કોઈ કારણથી મારી સજ્જવામાં તે તત્ત્વ આવતું નથી; પરંતુ અર્હત ભગવાને અંશ માત્ર પણ માયાયુક્ત કે અસત્ય કહ્યું નથી જ; કારણ એઓ નિરાગી, ભાગી, અને નિરૂદ્ધી હતા; કૃપા દહેવાનું કંઈ કારણ એમને હતું નહીં; તેમ એઓ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોવાથી અજ્ઞાનથી પણ મૂખા દહે નહીં, જ્યાં અજ્ઞાન જ નથી ત્યાં એ સંખ્યાથી મૂખા ક્યાંથી હોય ? એવું જે ચિંતન કરવું તે આશાવિચય નામે પ્રથમ ભેદ છે. ૨. અપાદવિચય. 'રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ એથી જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું જે ચિંતન કરવું તે અપાદવિચય નામે બીજો ભેદ છે. અપાદ એટલે દુઃખ ૩. વિવાગવિચય. 'હું જે જે કાણે કાણે દુઃખ સહન કરું છું', ભવાદિમાં પર્યટન કરું છું, અજ્ઞાનાદિક પાશું છું તે કષ્ટનું દર્મનાં ધૃતિ ઉદય વડે કરીને છે.' એ ધર્મ ધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ છે. ૪. સંકાલવિચય. તથા લોકાનું સ્વરૂપ ચિંતવણું તે 'લોકસ્વરૂપ સુપ્રતિષ્ઠિતને આકાર છે.' જીવ અજીવે કરીને સંપૂર્ણ ભરપૂર છે, અસંખ્યાત યોગ્યનની કોટાનુકૂળિયે ત્રિવેદી લોક છે. જ્યાં અસંખ્યાતા દીપ સમુદ્ર છે, અસંખ્યાતા બ્યોતિરસી, વાલુચ્ચંતરાદિકના નિવાસ છે, ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્ષયતાની વિચિત્રતા એમાં લાગી પડી છે, અહીં દીપમાં જળન્ય તર્થિકર ૨૦, ઉત્કૃષ્ઠ એકસો સિતેર હોય તથા કેવળી ભગવાન અને નિર્ઘન્ય મુનિરાજ વિચરે છે. તેઓને વંદામિ, નમંસામિ, સદાદેમિ, સમાભિમિ, દક્ષાણું, મંગળ, દેવ્ય, એકંધં પજ્જુવાસામિ તેમ જ ત્યાં વસતા શ્રાવક, શ્રાવિકાનાં ગુણુઆમ કરીએ; તે ત્રિવેદીલોકથી અસંખ્યાત ગુણો અધિકારી બીજાં લોક છે, ત્યાં અનેક પ્રકારના દેવતાઓના નિવાસ છે; પછી દૈવત આન્ધારા છે; તે પછી મુક્તાભાઓ વિરાજે છે તેને વંદામિ, શાવલ પજ્જુવાસામિ. તે બીજાં લોકથી કંઈક વિશેષ અધાલોક છે. નંત દુઃખથી ભરેલા નરકાવાસ અને ભુવનપતિના ભુવનાદિક છે; એ તથા લોકનાં સર્વ.

આત્માએ સમ્યક્વરદિત કરણીથી અનંતિવાર જન્મમરણ કરી સ્પર્શ મૂક્યા છે; એમ જે ભયંતન કરવું તે સંસ્થાનવિચ્છે નામે ધર્મધ્યાનનો ચોથો ભેદ છે. એ ચાર ભેદ વિચારીને સમ્યક્વસહત શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરવી. જેથી એ અનંત જન્મ મરણ ટળે. એ ધર્મધ્યાનના ચાર ભેદ રમરણમાં રાખવા.

શિક્ષાપાઠ ૭૫. ધર્મધ્યાન. ભાગ ૨—

ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહું છઉં. આચારચિ—એટલે વીતરાગ ભગવાનની આત્માનો અંગી-કાર કરવાની રચિ ઉપજે તે. ૨. નિસર્ગરચિ—આત્મા સ્વાભાવિકપણે જાતિરમરણાદિક જ્ઞાને કરી શ્રુતસહિત ચારિત્રધર્મ ધરવાનીરચિ મામે તેને નિસર્ગરચિ કહી છે. ૩. મૂનરચિ. શ્રુતજ્ઞાન, અને અનંત તત્ત્વના ભેદને માટે ભાષેલાં ભગવાનનાં પવિત્ર વચનોનું જેમાં શ્રેયન થયું છે તે સૂત્ર ત્રવણ કરવા, મનન કરવા, અને ભાવથી પટન કરવાની રચિ ઉપજે તે સૂત્રરચિ. ૪. ઉપદેશ-રચિ. અજ્ઞાને કરીને ઉપાભ્યાંમાં કર્મ જ્ઞાને કરીને અપાવીએ તેમ જ જ્ઞાનવટે કરીને નવાં કર્મ ન બાંધીએ; મિથ્યાત્વે કરીને ઉપાભ્યાંમાં કર્મ તે સમ્યક્ભાવથી અપાવીએ, સમ્યક્ભાવથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ; અવેરાએ કરીને ઉપાભ્યાંમાં કર્મ તે વેરાએ કરીને અપાવાએ અને વેરામ્મવટે કરીને પાછાં નવાં કર્મ ન બાંધીએ; કપાએ કરી ઉપાભ્યાંમાં કર્મ તે કપાએ ટાળીને અપાવીએ; એથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ; અશુભ યોગે કરી ઉપાભ્યાંમાં કર્મ તે શુભયોગે કરી અપાવીએ, શુભ યોગે કરી નવાં કર્મ ન બાંધીએ; પાંચ ઇન્દ્રિયા સ્વાદરૂપ આશ્રવે કરી ઉપાભ્યાંમાં કર્મ તે સંવરે કરી અપાવીએ; તપરૂપ સંવરે કરી નવાં કર્મ ન બાંધીએ; તે માટે અજ્ઞાનાદિક આશ્રવમાર્ગ છાંડીને જ્ઞાનાદિક સંવરમાર્ગ ગ્રહણ કરવા માટે તીર્થંકર ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળવાની રચિ ઉપજે તેને ઉપદેશરચિ કહીએ. એ ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહેવાયાં.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન કહું છઉં. ૧. વાચના ૨. પૃચ્છના ૩. પરાવર્તના ૪. ધર્મકથા. વાચના એટલે વિનય સહિત નિર્જરા તથા જ્ઞાન પામવાને માટે સૂત્ર સિદ્ધાંતના મર્મનાં જાણનાર શુરુ કે સરપુરપ સમીપે સૂત્રતત્ત્વનું વાચન લઇએ તેનું નામ વાચનાઆલંબન. ૨ પૃચ્છના. અપૂર્વ જ્ઞાન પામવા માટે, જિનેશ્વર ભગવાનનો માર્ગ દીપાવવાને તથા શંકાશય નિવારવાને માટે તેમ જ અન્યના તત્ત્વની મધ્યસ્થ પરીક્ષાને માટે યથાપોગ્ય વિનય સહિત શુર્વાદિકને પ્રશ્ન પૂછીએ તેને પૃચ્છના કહીએ. ૩. પરાવર્તના—પૂર્વે જિનભાષિત સૂત્રાર્થ જે ભવ્યા હોય તે રમરણમાં રહેવા માટે, નિર્જરા અર્થે શુદ્ધ ઉપયોગસહિત શુદ્ધ સૂત્રાર્થની વારંવાર સહજાપ કરીએ તેનું નામ પરાવર્તનાલંબન. ૪. ધર્મકથા. વીતરાગ ભગવાને જે ભાવ જેવા પ્રણીત કર્યા છે તે ભાવ તેવા લઇને, ગ્રહીને વિશેષ કરીને, નિશ્ચય કરીને, શંકા, કંખા અને વિનિમિત્તારહિતપણે, પોતાની નિર્જરાને અર્થે સભામધ્યે તે ભાવ તેવા પ્રણીત કરીએ તેને ધર્મકથાલંબન કહીએ જેથી સાંભળનાર, સદહનાર બને ભગવાનની આત્માના આરાધક થાય. એ ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન કહેવાયાં. ધર્મધ્યાનની ચાર અનુ-પ્રેક્ષા કહું છઉં. ૧. એકવાનુપ્રેક્ષા. ૨. અનિત્યાનુપ્રેક્ષા. ૩. અમરણાનુપ્રેક્ષા. ૪. સંસારાનુપ્રેક્ષા. એ ચારેનો યોગ બાર ભાવનાના પાઠમાં કહેવાઇ ગયો છે. તે નમને રમરણમાં દરો.

શિક્ષાપાઠ ૭૬. ધર્મધ્યાન. ભાગ ૩—

ધર્મધ્યાન પૂર્વાચાર્યોએ અને આધુનિક મુનીશ્વરોએ પણ વિસ્તારપૂર્વક બહુ સમાનનું છે. એ ધ્યાનવટે કરીને આત્મા મુનિત્વભાવમાં નિરંતર પ્રવેશ કરે છે.

જે જે નિયમે એટલે ભેદ. લક્ષણ, આલંબન અને અનુપ્રેક્ષા કહી તે બહુ મનન કરવા જેવી છે. અન્ય મુનીશ્વરોના કહેવા પ્રમાણે મેં સામાન્ય ભાષામાં તે તમને કહી. એ સાથે નિરંતર લક્ષ

રાખવાની આવશ્યકતા છે કે એમાંથી આપણે ક્યો ભેદ પામ્યા અથવા ક્યા ભેદ ભણી ભાવના રાખી છે ? એ સોજ ભેદમાંનો ગમે તે ભેદ હિતસ્તિ અને ઉપયોગી છે; પરંતુ જેવા અનુક્રમથી લેવો જોઈએ તે અનુક્રમથી લેવાય તો તે વિશેષ આત્મલાભનું કારણ થઈ પડે.

સૂત્રસિદ્ધાંતનાં અધ્યયનો કેટલાક મુખપાઠે કરે છે. તેના અર્થ, તેમાં કહેલાં મૂળતત્ત્વો ભણી જો તેઓ લક્ષ્ય પહેંચાડે તો કંઈક સૂક્ષ્મભેદ પામી શકે. કેળનાં પત્રમાં, પત્રમાં પત્રની જેમ ચમકૂંતિ છે તેમ સૂત્રાર્થને માટે છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં નિર્મળ અને કેવળ દ્યામય માર્ગનો જે વીત-રાગપ્રણીત તત્ત્વયોધ તેનું બીજ અંતઃકરણમાં ઉગી નીકળશે. તે અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રાવલોકનથી, પ્રશ્નોત્તરથી, વિચારથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી પોપણ પામીને વૃદ્ધિ થઈ વૃક્ષરૂપે થશે; નિર્ગરા અને આત્મપ્રકારારૂપ પછી તે વૃક્ષ ફળ આપશે.

અવજ્ઞ, મનન અને નિદિધ્યાસનના પ્રકારો વેદાંતવાદિયોએ બતાવ્યા છે, પણ જેવા આ ધર્મ-ધ્યાનના પૃથક્ પૃથક્ સોજ ભેદ કહ્યા છે તેવા તત્ત્વપૂર્વક ભેદ કાઠી રચીને નથી. એ અપૂર્વ છે. એ-માંથી શાસ્ત્રને અવજ્ઞ કરવાનો, મનન કરવાનો, વિચારવાનો, અન્યને યોધ કરવાનો, શંકા કર્યા ટાળવાનો, ધર્મકથા કરવાનો, એકત્વ વિચારવાનો, અનિત્યતા વિચારવાનો, અશરણતા વિચારવાનો, વૈરાગ્ય પામવાનો, સંસારનાં અનંત દુઃખ મનન કરવાનો, અને વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞાવડે કરીને આખા લોકલોકના વિચાર કરવાનો અપૂર્વ હિસાહ મળે છે. ભેદે ભેદે કરીને એના પાછા અનેક ભાવ સમજાવ્યા છે.

એમાંના કેટલાક ભાવ સમજવાથી તપ, શાંતિ, ક્ષમા, દયા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો બહુ બહુ ઉદય થશે.

તમે કહાપિ એ સોજ ભેદનું પદન કરી ગયા હશો; તો પણ ફરી ફરી તેનું પરાવર્તન કરજો. શિક્ષાપાઠ ૭૭. જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ. ભાગ ૧—

જેવડે વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણીએ તે જ્ઞાન. જ્ઞાન શબ્દનો આ અર્થ છે. હવે યથામતિ વિચારવાનું છે કે એ જ્ઞાનની કંઈ આવશ્યકતા છે ? જો આવશ્યકતા છે તો તે પ્રાપ્તિનાં કંઈ સાધન છે ? જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દેશ કાળ ભાવ છે ? જો દેશકાળાદિક અકૂળ છે તો ક્યાંસુધી અનુકૂળ છે ? વિશેષ વિચારમાં એ જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે ? જાણવારૂપ શું ? એના વળી ભેદ કેટલા છે ? જાણવાના સાધન ક્યાં ક્યાં છે ? કયે કયે વાટે તે સાધનો પ્રાપ્ત કરાય છે ? એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામ શું છે ? એ જાણવું આવશ્યક છે.

૧. જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે ? તે વિષે પ્રથમ વિચાર કરીએ. આ ચતુર્દેશ રત્નમલમક લોકમાં, ચતુર્ગતિમાં અનાદિકાળથી સકર્મસ્થિતિમાં આ આત્માનું પથટન છે. મેવાનુમેય પણ સુખનો ત્યાં ભાવ નથી એવાં નરકનિગોદાદિક સ્થાનક આ આત્માએ બહુ બહુ કાળ વારંવાર સેવન કર્યા છે. અસહ્ય દુઃખોને પુનઃ પુનઃ અને કહો તો અનંતિવાર સહન કર્યાં છે. એ હિતાપથી નિરંતર તાપતો આત્મા માત્ર સ્વકર્મવિપાકથી પથટન કરે છે. પથટનનું કારણ અનંત દુઃખદ જ્ઞાનાવરણીવાદિ કર્મો છે અને વિપયાદિક ગ્રાહ્યધનને સ્વસ્વરૂપ માની રહ્યા છે. એ સધળાંનું પરિણામ માત્ર ઉપર કહ્યું તે જ છે કે અનંત દુઃખ અનંત ભાવે કરીને સહેવું, ગમે તેટલું અપ્રિય, ગમે તેટલું ખેદદાયક અને ગમે તેટલું રોદ છતાં જે દુઃખ અનંતકાળથી અનનિવાર સહન કરવું પડ્યું તે દુઃખ માત્ર સહ્યું તે અજ્ઞાનાદિક કર્મથી. એ અજ્ઞાનાદિક ટાળવા માટે જ્ઞાનની પરિપણ આ-વશ્યકતા છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૮. જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ. ભાગ ૨—

૨. હવે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધનો વિષે કંઈ વિચાર કરીએ. અપૂર્ણ પ્રાપ્તિ વડે પરિપૂર્ણ

સાધ્ય થતું નથી એ માટે યદને છ પર્યામિયુક્ત જે દેહ તે આત્મજ્ઞાન સાધ્ય કરી શકે. જોવા દેહ તે જોકે માનવદેહ છે. આ રથને પ્રથમ ઉકારે કે માનવદેહ પામેલા અનેક આત્માઓ છે, તો તે સધળા આત્મજ્ઞાન કાં પામતા નથી ? જોના ઉત્તરમાં આપણે માની ચક્રીશું કે જ્યેષ્ઠ સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાનને પામ્યાં છે તેઓનાં પવિત્ર વચનામૃતની તેઓને શ્રુતિ નહીં હોય. શ્રુતિ વિના સંસ્કાર નથી. જો સંસ્કાર નથી તો પછી, શ્રદ્ધા ક્યાંથી હોય ? અને જ્યાં એ એકે નથી ત્યાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિ યાત્રી હોય ? એ માટે માનવદેહની સાથે સર્વજીવવચનામૃતની પ્રાપ્તિ અને તેની શ્રદ્ધા એ પણ સાધનરૂપ છે. સર્વજીવવચનામૃત અકર્મભૂમિ કે કેવળ અનાર્થભૂમિમાં મળતાં નથી તો પછી માનવદેહ શું ઉપયોગનો ? એ માટે યદને આર્થભૂમિ એ પણ સાધનરૂપ છે. તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉપજવા અને જોયે થવા માટે નિર્મય શુક્તની આવશ્યક છે. જ્યેષ્ઠ કરીને જે મિથ્યાત્વ છે તે કુળમાં થયેલા જન્મ પણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની હાનિરૂપ જ છે; કારણ ધર્મમતભેદ એ અતિ દુઃખદાયક છે. પરંપરાથી પૂર્વજ્ઞાને શ્રદ્ધા કરેલું જે દર્શન તેમાં જ સત્યભાવના જાણાય છે; એથી કરીને પણ આત્મજ્ઞાન અટકે છે; એ માટે ભણું કુળ એ સધળાં પ્રાપ્ત કરવા માટે યદને ભાગ્યશાળી થવું. તેમાં સદ્ગુણ્ય એટલે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઇત્યાદિક ઉત્તમ સાધનો છે. એ દ્વિતીય સાધન ભેદ કહ્યો.

૩. જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દેશ કાળ છે ? એ ત્રાગ ભેદનો વિચાર કરીએ. ભારતમાં મહાવિદેહ છંદો કર્મભૂમિ અને તેમાં પણ આર્થભૂમિ એ દેશભાવે અનુકૂળ છે. જિજ્ઞાસુ ભવ્ય તમે સધળા આ કાળે ભારતમાં છો માટે ભારતદેશ અનુકૂળ છે. કાળસાત્ર પ્રમાણે મનિ અને સુત પ્રાપ્ત કરી શકાય એટલી અનુકૂળતા છે; કારણ આ દુઃસમ પંચમકાળમાં પરમાવધિ, મનઃપર્ચવ અને કેવળ એ પવિત્ર જ્ઞાન વિચ્છેદ છે.^૧ એટલે કાળની પરિપૂર્ણ અનુકૂળતા નથી.

૪. દેશકાળાદિ જો અનુકૂળ છે તો ક્યાં સુધી છે ? એનો ઉત્તરઃ શેષ રહેલું સિદ્ધાંતિક મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સામાન્ય મતથી કાળભાવે એકથીયે હજાર વર્ષ સુધી રહેવાનું. તેમાંથી અઘી સહસ્ત્ર ગણાં, બાકી સાઠ અઠાર હજાર વર્ષ રહ્યાં; એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતા સુધી કાળની અનુકૂળતા છે. દેશકાળ તે લઈને પરિપૂર્ણ અનુકૂળ છે.

શિક્ષાપાઠ ૫૬. જ્ઞાન સંખ્યાંથી બે ભાગ. ભાગ ૩—

હવે વિશેષ વિચાર કરીએ.

૧. આવશ્યકતા શી છે ? એ મહત્ત્વ વિચારવું આવર્તન પુનઃ વિશેષતાથી કરીએ. મુખ્ય અવશ્યકતા સ્વરૂપ સ્થિતિની શ્રેષ્ઠિતિ અટકવું. અનંત દુઃખનો નાશ, દુઃખના નાશથી આત્માનું શ્રેષ્ઠ સુખ એ હેતુ છે કેમકે સુખ નિરંતર આત્માને પ્રિય જ છે; પણ જે સ્વરૂપિક સુખ છે તે. દેશકાળ ભાવને લઈને શ્રદ્ધા, જાન, છંદો ઉત્પન્ન કરવાની આવશ્યકતા અને સમ્યક્ ભાવ સહિત ઉચ્ચગતિ, ત્યાંથી મહાવિદેહમાં માનવદેહે જન્મ, ત્યાં સમ્યક્ ભાવની પુનઃ ઉત્પત્તિ, તત્ત્વજ્ઞાનની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિ; છેવટે પરિપૂર્ણ આત્મસાધન જ્ઞાન અને તેનું સત્ય પરિણામ કેવળ સર્વ દુઃખનો અભાવ એટલે અખંડ, અનુપમ અનંત શાશ્વત પવિત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ સધળાં માટે યદને જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે !

૨. જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે એનો વિચાર કદું છડો. એ જ્ઞાનના ભેદ અનંત છે, પણ સામાન્ય દ્રષ્ટિ સમગ્ર શકે એટલા માટે યદને સર્વજ્ઞ ભગવાને મુખ્ય પાંચ ભેદ કહ્યા છે. તે જન્મ

૧. જ્યારે ' મોક્ષમાળા 'ની દ્વિતીયાવસ્થામાં આ ભાગ છપાતો હતો ત્યારે શ્રીમદ્ની શરીરપ્રકૃતિ વિશેષ જાણીપણે નરમ થયેલી એટલે તેઓશ્રીની દ્રષ્ટિતળેથી ધણુંકરી આ ભાગ નીકળ્યો નહીં હતો; અને તેથી કરી પ્રથમાવસ્થામાં ' આ કાળમાં પરમાવધિ, મનઃપર્ચવ અને કેવળજ્ઞાન વિચ્છેદ ' એમ હઠમં તેને બદલે દ્વિતીયાવસ્થામાં ' પરમપરાભાવથી તે જ્ઞાનો જોવામાં આવતાં નથી ' એનો જે ફેરફાર સાર્વજનિક ભાગમાં તેઓશ્રીએ કરાવેલો તે આ ભાગમાં થતો રહી ગયો જણાય છે.—સંશોધક.

છે તેમ કહું છઉં. મતિ પ્રથમ, દ્વિતીય શ્રુત, તૃતીય અવધ, ચતુર્થ મનઃપર્યવ અને પાંચમું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ દેવળ. એના પાછા પ્રતિભેદ છે. તેની વળી અતીન્દ્રિય સ્વરૂપે અનંત ભંગમળ છે.

૩. શું જાણવારૂપ છે ? એના હવે વિચાર કરીએ. વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું તેનું નામ જ્યારે જ્ઞાન, ત્યારે તે વસ્તુઓ તે અનંત છે એને કયે પદ્ધતિથી જાણવી ? સર્વજ થયા પછી સર્વદ-શિતાથી તે સત્પુરુષ તે અનંત વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વ ભેદે કરી જાણે છે અને દેખે છે, પરંતુ તેઓ એ સર્વજ એણિને પામ્યા તે કયે કયે વસ્તુને જાણવાથી ? અનંત એણિઓ જ્યાંમુખી જાણી નથી ત્યાંમુખી કયે વસ્તુને જાણતાં જાણતાં તે અનંત વસ્તુઓને અનંતરૂપે જાણીએ ? એ શંકાનું સમાધાન હવે કરીએ: જે અનંત-વસ્તુઓ માની તે અનંત ભંગે કરીને છે, પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની બે એણિઓ છે: શુદ્ધ અને અશુદ્ધ. વિશેષ વસ્તુત્વસ્વરૂપે નવતત્ત્વ કિંવા પદ્ધત્યની એણિઓ જાણવારૂપ થઈ પડે છે. જે પદ્ધતિએ ચડતાં ચડતાં સર્વ ભાવે જાણાઈ લોકાલોકસ્વ-રૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે. એટલા માટે થઈને જાણવારૂપ પદાર્થ તે શુદ્ધ અને અશુદ્ધ છે. એ જાણવારૂપ મુખ્ય બે એણિઓ કહેવાઈ.

શિક્ષાપાઠ ૮૦. જ્ઞાનસંબંધી બે ભાગ, ભાગ ૪.—

૪. એના ઉપભેદ સંક્ષેપમાં કહું છઉં. એ ચૈતન્યશક્તિ એક રૂપ છે. દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતાનુઅનંત છે. દેહસ્વરૂપે તેના ઇન્દ્રિયાદિક જાણવારૂપ છે. તેની મતિ, વિગતિ ઇન્દ્રિયાદિક જાણવારૂપ છે. તેની સંસર્ગ શક્તિ જાણવારૂપ છે. તેમ જ અશુદ્ધ, તેના રૂપી અરૂપી પુ-દ્ગલ આકાશાદિ વિચિત્ર ભાવ કાળચક્ર ઇત્દ જાણવારૂપ છે. શુદ્ધાશુદ્ધ જાણવાની પ્રકારતરે સર્વજ સર્વદર્શીએ નવ એણિરૂપ નવતરત્ત્વ કલાં છે:

શુદ્ધ,	અશુદ્ધ,	પુણ્ય,
પાપ,	આત્મ,	સંવર,
નિર્ગત,	બંધ,	મોક્ષ.

એમાંનાં કેટલાંક ગ્રાહ્યરૂપ, કેટલાંક જાણવારૂપ, કેટલાંક ત્યાગવારૂપ છે. સધળાંએ તરતે જાણવાપરૂ તે છે જ.

૫. જાણવાનાં સાધન. સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો જો કે જાણ્યાં છે, તેપણુ વિશેષ કંઈક જાણીએ. ભગવાનની આત્મા અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ મધ્યાન્ય જાણવું. સ્વયં ક્રાઈક જ જાણે છે. નદી તે નિર્મથિતાની શુર જાણવી શકે. નિરાશી જ્ઞાના સર્વોત્તમ છે. એટલા માટે અહાનું ખીજ દોપનાર કે તેને પોપનાર શુર એ સાધનરૂપ છે. એ સાધનાદિક અન્ય સાધનો છે. એ સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની યાદ કદીએ તોપણુ આવે.

૬. એ જ્ઞાનને ઉપયોગ કે પદ્ધિજ્ઞાનના ઉત્તરને આશય ઉપર આવી ગયો છે; પણ કાળભેદે કંઈ કહેવાતું છે અને તે એટલું જ કે દિવસમાં બેઘડીના વખત પણ નિયમિત રૂપીને જિનેશ્વર ભગવાનનાં કહેલાં તત્ત્વજોષીની ચર્ચના દરે. વીનશાસ્ત્રનાં એક સિક્કાનિક શબ્દપરથી જ્ઞાનાવરજીવને જાડુ કાપોપદમ થશે એમ કું વિવેકથી કું છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૮૧. પંચમકાળ.—

કાળચક્રના વિચારે અવરત્ત કરીને જાણવાયોગ્ય છે. જિનેશ્વર એ કાળચક્રના બે મુખ્ય ભેદ દેખા છે. ૧. ઉત્સર્પિણી ૨. અવસર્પિણી એકા ભેદના ૭ ૭ આસ છે. આપુનિક વર્તન કરી રહેલો આદે પંચમકાળ દેવવા છે અને તે અવસર્પિણીકાળને પાંચમો આદે છે. અવસર્પિણી એટલે

૧. પાઠકર: “ એ સાધનાદિકને માટે સંસારની નિરતિ બેઠે શમ, જમ જાગ્રચર્ચાદિક અન્ય ક પને છે. ”—સંશોધક.

ઉત્તરતા કાળ. એ ઉત્તરતા કાળના પાંચમા આરામાં કેવું વર્તન આ ભરતક્ષેત્રે થવું જોઈએ તેને માટે સત્પુરુષોએ કેટલાક નિયમો જણાવ્યા છે. તે અવસ્થા જાણવાજેવા છે.

એઓ પંચમકાળનું સ્વરૂપ ગુપ્ત આ ભાવમાં કહે છે: નિર્ઘ્રયપ્રવચનપરથી મનુષ્યોની શ્રદ્ધા ક્ષીણ થતી જશે. ધર્મનાં મૂળતરેલામાં મતમતાંતર વધશે. પાપાંડી અને પ્રપચી મતોનું મંડન થશે. જનસમૂહની રચિ અધર્મ લાણી વળશે. સત્ય દયા હળવે હળવે પરાભવ પામશે. મોહાદિક દોષોની વૃદ્ધિ થતી જશે. દંભી અને પાપિષ્ઠ શુરુઓ પૂજ્યરૂપ થશે, દુષ્ટવૃત્તિનાં મનુષ્યો પોતાના ક્ષંદમાં ફાળી જશે. મોહા પણ ધૂર્વવક્તા પવિત્ર મનાશે. શુદ્ધધર્મચારી શીશ્યુકત પુરુષો મહિન કહેવાશે. આત્મિક જ્ઞાનના બેઠો હણાતા જશે; હેતુ વગરની ક્રિયા વધતી જશે. અજ્ઞાનક્રિયા જાડુધા મેવાશે; વ્યાજ્ઞ વિપયોનાં સાધનો વધતાં જશે, એકાંતિક પક્ષો સત્તાધિશ થશે. શ્રંગારથી ધર્મ મનાશે.

પ્રાર ક્ષત્રિયોવિના ભૂમિ શોકમરત થશે. નિર્માલ્ય રાજવંશીઓ વેશ્યાના વિશાસમાં મોહ પામશે. ધર્મ, કર્મ, અને ખરી રાજનીતિ ભૂલી જશે; અન્યાયને જન્મ આપશે, જેમ હુટાશે તેમ પ્રજાને હુટશે. પોતે પાપિષ્ઠ આચરણો સેવી પ્રજા આગળ તે પળાવતા જશે. રાજખીજને નામે શત્રુના આવતી જશે. નીચ મનિયોની મહત્તા વધતી જશે. એઓ દિનપ્રજને સુસીને લંકાર ભરવાને રાજને ઉપદેશ આપશે. શીષ્ય ભંગ કરવાનો ધર્મ રાજને અંગીકાર કરાવશે. શૈયાદિક સદ્ગુણોને નાશ કરાવશે. મૃગસાદિક પાપમાં અધ જનાવશે. રાજ્યાધિકારીઓ પોતાના અધિકારથી હનરશુ અહંપદતા રાખશે. વિત્રો લાલસુ અને લોભી થઈ જશે. સદ્વિદ્યાને દારી દેશે; સંસારી સાધનો અહંપદતા રાખશે. વિત્રો લાલસુ અને લોભી થઈ જશે. સદ્વિદ્યાને દારી દેશે; સંસારી સાધનો ધર્મ કરાવશે. વૈશ્યો માયાવિ, કેવળ સ્વાર્થ અને કંઠાર હૃદયના ચતા જશે. સમગ્ર મનુષ્યવર્ગની સદ્વૃત્તિઓ ધટતી જશે. અકૂત અને લયકર કૃત્યો કરતાં તેઓની વૃત્તિ અટકશે નહીં. વિવેક, વિનય, સરળતા છં સદ્ગુણો ધટતા જશે, અનુકંપાને નામે હીનતા થશે. માતા કરતાં પતિમાં પ્રેમ વધશે; પિતા કરતાં પુત્રમાં પ્રેમ વધશે; એક પત્નિવ્રત નિયમપૂર્વક પાળનારી સુદરીઓ ધટી જશે. જ્ઞાનથી પવિત્રતા ગણાશે; અને ધનથી ઉત્તમ કૂળ ગણાશે. શુરથી સિંચો અવળા ચાલશે. ભૂમિના રસ ધટી જશે. સક્ષિપમાં કહેવાનો ભાવાર્થ કે ઉત્તમ વસ્તુની ક્ષીણતા છે; અને કનિષ્ઠ વસ્તુનો ઉદય છે. પંચમકાળનું સ્વરૂપ આમાંનું પ્રત્યક્ષ સૂચન પણ કેટલું અર્ધ કરે છે !

મનુષ્ય સત્યધર્મતત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન નહીં થઈ શકે; સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાન નહીં પામી શકે; જીજ્ઞાસુઓના નિર્વાણ પછી દશ નિર્વાણી વસ્તુ આ ભરતક્ષેત્રથી વ્યવહાર ગઈ.

પંચમકાળનું આત્મ સ્વરૂપ જાણીને વિવેકી પુરુષો તત્ત્વને ગ્રહણ કરશે; કાળાનુસાર ધર્મતત્ત્વ શ્રદ્ધા પામીને ઉચ્ચ ગતિ સાધી પરિણામે મોક્ષ સાધશે. નિર્ઘ્રયવચન, નિર્ઘ્રય શુરુ છં ધર્મતત્ત્વ પામવાનાં સાધનો છે. એની આરાધનથી કર્મની વિશધના છે.

શિક્ષાપાક દર. તત્ત્વવાચોધ, ભાગ ૧.—

‘દશ વૈદ્યાનિકસૂત્ર’માં કથન છે કે જેણે જીવાજીવના ભાવ નથી જાણ્યા તે અશુદ્ધ સંધર્મમાં રિથર કેમ રહી શકશે ? એ વચનામૃતનું તાત્પર્ય એમ છે કે તમે આત્મા, અનાત્માનાં સ્વરૂપને જાણો, એ જાણવાની પરિપૂર્ણ અવસ્થા છે.

આત્મા અનાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ નિર્ઘ્રયપ્રવચનમાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અનેક મતોમાં એ જ તત્ત્વો વિવે રિયારો દર્શાવ્યા છે; તે યથાર્થ નથી. મહા પ્રતાપંત આચાર્યોએ કરેલાં વિવેચનસહિત પ્રકારાંતરે કહેલાં મુખ્ય નવતત્ત્વને વિવેકશુદ્ધિથી જ જ્ઞેય કરે છે તે સત્પુરુષ આત્મસ્વરૂપને જાણખી શકે છે.

સ્વાદ્વાદૈશીથી અનુપમ અને અનંત બેદ ભાવથી ભરેલી છે; એ સૈદ્ધીને પરિપૂર્ણ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી જ જાણી શકે; છતાં એઓનાં વચનામૃતાનુસાર આગમઉપદેશથી યથામતિ નવ તત્ત્વ

સ્વરૂપ જાણવું અવશ્યવું છે. એ નવતત્ત્વ ત્રિપ અક્ષા ભાવે જાણવાથી પરમ વિવેકશુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને પ્રભાવિષ્ઠ આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. નવ તત્ત્વમાં લોકલોકીય સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે. જે પ્રમાણે જેની શુદ્ધિની ગતિ છે તે પ્રમાણે તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દ્રષ્ટિ પહોંચાડે છે; અને ભાવતુસાર તેઓના આત્માની ઉત્કળતા થાય છે. તે વડે કરીને તેઓ આત્મજ્ઞાનનો નિર્મળ રસ અનુભવે છે. જેનું તત્ત્વજ્ઞાન ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે તેમ જ સુશીલયુક્ત જે તત્ત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

એ નવતત્ત્વનાં નામ આગળના શિક્ષાપાઠમાં હું કહી ગયો છું; એનું વિશેષ સ્વરૂપ પ્રસ્તાવંત આચાર્યોના મહાન અથેથી અવસ્ય મેળવવું; કારણ સિદ્ધાંતમાં જે જે કહ્યું છે તે તે વિશેષ ભેદથી સમજાવા માટે સહાયબૂત પ્રસ્તાવંત આચાર્યવિરચિત્ત અથો છે. એ ગુરુગમ્યરૂપ પણ છે. નય, નિષેધા અને પ્રમાણભેદ નવતત્ત્વના જ્ઞાનમાં અવશ્યનાં છે અને તેની યથાર્થ સમજણ એ પ્રસ્તાવંતોએ આપી છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૩. તત્ત્વાવગ્રોધ, ભાગ ૨.—

સર્વજ્ઞ ભગવાને લોકલોકીય સંપૂર્ણ ભાવ જાણ્યા અને જોયા. તેનો ઉપદેશ ભવ્ય લોકોને ક્યો. ભગવાને અનંત જ્ઞાનવડે કરીને લોકલોકીય સ્વરૂપવિધેના અનંત ભેદ જાણ્યા હતા, પરંતુ સામાન્ય માનવિધેને ઉપદેશથી શ્રેણિએ ચઢવા મુખ્ય દેખાતા નવ પદાર્થ તેઓએ દર્શાવ્યા. એથી લોકલોકીયના સર્વ ભાવનો એમાં સમાવેશ આવી જાય છે. નિર્મયપ્રવચનના જે જે સૂક્ષ્મ બોધ છે તે તે તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ નવ તત્ત્વમાં સમાર્થ જાય છે. તેમ જ સઘળા ધર્મમતોના સૂક્ષ્મ વિચાર એ નવતત્ત્વજ્ઞાનના એક દેશમાં આવી જાય છે. આત્માની જે અનંત શક્તિઓ દંડાઈ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હત ભગવાનનો પવિત્ર બોધ છે. એ અનંત શક્તિઓ ત્યારે પ્રયુક્તિ થઈ શકે કે ત્યારે નવતત્ત્વજ્ઞાનમાં પારાવાર જ્ઞાની થાય.

સૂક્ષ્મ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પણ એ નવતત્ત્વસ્વરૂપ જ્ઞાનને સહાયરૂપ છે. ક્ષિત ક્ષિત પ્રકારે એ નવતત્ત્વસ્વરૂપ જ્ઞાનનો બોધ કરે છે; એથી આ નિઃશંક મનવાચોચ છે કે નવ તત્ત્વ જેણે અનંત ભાવ ભેદે જાણ્યાં તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયો.

એ નવ તત્ત્વ ત્રિપદીને ભાવે સેવાયોચ છે. હેય, જેમ અને ઉપદેવ એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને મહણ કરવા યોગ્ય એમ ત્રણ ભેદ નવ તત્ત્વસ્વરૂપ વિચારમાં મુદ્રેલા છે.

અન્ન:—જે ત્યાગવારૂપ છે તેને જાણીને કરવું શું ? જે અન્ન ન કરવું તેનો માર્ગ શું ?

મહાવીર ભગવાનનાં શાસનમાં બહુ મનમતાંતર પડી ગયાં છે તેનું મુખ્ય આ એક કારણ પણ છે કે તત્ત્વજ્ઞાન ભણીથી ઉપાસક વર્ગનું લક્ષ ગયું. માત્ર ક્રિયાભાવ પર રાજ્યતા રહ્યા; જેનું પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે. અંગ્રેજોના શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસતી એક અબજ અને ચાલીશ કરોડની ગણાય છે તેમાં સર્વ ગચ્છની મળીને જૈનપ્રજા માત્ર વીસ લાખ છે. એ પ્રજા તે શ્રમણોપાસકની છે. એમાંથી હું ધારું છઉં કે નવ તત્ત્વને પદનરૂપે જે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે; મનન અને વિચારપૂર્વક તો આંગણીને ટેરવે ગણી શકાશે તેટલા પુરુષો પણ નહીં હશે. જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી યદ્યપિ છે ત્યારે જ મતમતાંતર વધી પડ્યા છે. એક લૌકિક કથન છે કે 'સો શાણે એક મત' તેમ અનેક તત્ત્વવિચારક પુરુષોના મતમાં ભિન્નતા બહુધા આવતી નથી.

એ નવતત્ત્વવિચાર સંબંધી પ્રત્યેક મુનિઓને મારી વિશ્રાંતિ છે કે વિવેક અને શુરગમ્યતાથી જોનું જ્ઞાન વિશેષ વૃદ્ધિમાન કરવું; એથી તેઓનાં પવિત્ર પંચમહાદુત દ્વય થશે. જિનેશ્વરનાં વચનામૃતના અનુપમ આનંદની પ્રાપ્તિ મળશે; મુનિત્વઆચાર પાળવામાં સરળ થઈ પડશે. જ્ઞાન અને ક્રિયા વિશુદ્ધ રહેવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે; પરિણામે ભવાંત યદ્યપિ જશે.

શિક્ષાપાઠ ૮૫. તત્ત્વાધ્યયોધ, ભાગ ૪.—

જે જે શ્રમણોપાસક નવ તત્ત્વ પદનરૂપે પણ જાણતા નથી તેઓએ અવશ્ય જાણવાં. જાણ્યા પછી બહુ મનન કરવાં. સમગ્રજ્ઞ તેટલા ગંભીર આશય શુરગમ્યતાથી સદ્ભાવે કરીને સમગ્રજ્ઞ આત્મજ્ઞાન એથી ઉત્તમજ્ઞતા પામશે અને યમનિયમાદિનું બહુ પાલન થશે.

નવ તત્ત્વ જોટલે તેનું એક સામાન્યથંચનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં, પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાતિઓએ પ્રચીત કર્યાં છે તે તે વિચારો નવ તત્ત્વમાંના અમુક એક જે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવળી ભગવાને એ શ્રેણિઓથી સકળ જગત્પ્રજા દર્શાવી દીધું છે; એથી જેમજેમ ન્યાદિ બેદથી એ તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મળતાની પ્રાપ્તિ થશે. માત્ર વિવેક, શુરગમ્યતા અને અપ્રમાદ જોઈએ. એ નવ તત્ત્વજ્ઞાન મને બહુ પ્રિય છે. જોના રસાનુભવિયો પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

કાળભેદ કરીને આ વખતે માત્ર મતિ અને ક્ષુત એ જ જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે. બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન વ્યવચેદ છે; છતાં જેમ જેમ પૂર્ણ શ્રદ્ધાભાવથી એ નવ તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોની શ્રદ્ધામાં ઉતરાય છે તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ, આનંદ, સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની સૂરણ, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભીર ચળકાટ દિગ્ધ કરી દઈ શુદ્ધ સમ્યક્જ્ઞાનનો તે વિચારો બહુ ઉદય કરે છે. સ્વાદ્વાદવચનામૃતના અનંત સુંદર આશય સમગ્રવાની સક્તિ આ કાળમાં આ કોત્રથી વિચેદ ગયેલી છતાં તે પરવે જુએ જે સુંદર આશયો સમગ્રજ્ઞ છે તે તે આશયો અતિ અતિ ગંભીર તત્ત્વથી ભરેલા છે. પુનઃપુનઃ તે આશયોનું મનન કરતાં ચારાંકમતિના ચંચળ અનુબંધે પણ સદર્શમાં સ્થિર કરી દેતેલા છે. સંક્ષિપ્તમાં સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ, પવિત્રતા, મહા શીલ, નિર્મળ, ઉડા અને ગંભીર વિચાર, સ્વચ્છ ધેરાગમની ભેટ એ તત્ત્વજ્ઞાનથી મળે છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૬. તત્ત્વાધ્યયોધ, ભાગ ૫.—

એકવાર એક સમર્થ વિદ્વાનથી નિર્ઘ્રિયપ્રવચનની ચમત્કૃતિ સંબંધી વાતચિત થઈ. તેના સંબંધમાં તે વિદ્વાને જણાવ્યું કે 'આટલું હું માન્ય રાખું છઉં કે મહાવીર એ એક સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ હતા. એમણે જે બોધ કર્યો છે તે જીવી લઈ પ્રજાવત પુરુષોએ અંગ, ઉપાંગની યોજના કરી છે. તેના જે વિચારો છે તે ચમત્કૃતિ ભરેલા છે, પરંતુ એ ઉપરથી આખી સૃષ્ટિનું જ્ઞાન જોમાં

૧. '૫૪ ૬૬ની ટિપ્પણી જુઓ.—સંસોધક.

૨. પાશાન્તર: " લોહાલોકનું "—સંસોધક.

રહ્યું છે એમ હું કહી ન શકું. એમ છતાં જો તમે કંઈ એ સંબંધી પ્રમાણ આપતા હો તો હું એ વાતની કંઈ અઘા લાવી શકું. એના ઉત્તરમાં મેં એમ કહ્યું કે હું કંઈ જનવચનામૃતને યથાર્થ તો શું પણ વિશેષ બેદે કરીને પણ જાણતો નથી; પણ જે સામાન્ય ભાવે જાણું છઉં એથી પણ પ્રમાણ આપી શકું ખરે. પછી નવતત્ત્વવિજ્ઞાન સંબંધી વાતચિત નીકળી. મેં કહ્યું એમાં આખી સૃષ્ટિનું જ્ઞાન આવી જાય છે, પરંતુ યથાર્થ સમજવાની શક્તિ જોઈએ. પછી તેઓએ એ કથનનું પ્રમાણ માંગ્યું, ત્યારે આઠ કર્મ મેં કહી બતાવ્યા. તેની સાથે એમ ચૂસુનું કે એ શિવાય એનાથી ભિન્ન ભાવ દર્શાવે એવું નવમું કર્મ શોધી આપો. પાપની અને પુણ્યની પ્રકૃતિઓ કહીને કહ્યું આ શિવાય એક પણ વધારે પ્રકૃતિ શોધી આપો. એમ કહેતાં કહેતાં અનુક્રમે વાત લીધી. પ્રથમ જીવના બેદ કહી પૂછ્યું: એમાં કંઈ ન્યૂનાધિક કહેવા મંગો છો? અજીવજીવના બેદ કહી પૂછ્યું: કંઈ વિશેષતા કહો છો? એમ નવ તત્ત્વસંબંધી વાતચિત ચર્ચા ત્યારે તેઓએ ધોરીવાર વિચાર કરીને કહ્યું: આ તો મહાવીરની કહેવાની અદ્ભુત ચમત્કૃતિ છે કે જીવના એક નવો બેદ મળતો નથી, તેમ પાપ-પુણ્યાદિકની એક પ્રકૃતિ વિશેષ મળતી નથી અને નવમું કર્મ પણ મળતું નથી. આવાં આવાં તત્ત્વજ્ઞાનસિદ્ધાંતો જૈનમાં છે એ મારું લક્ષ નહોતું. આમાં આખી સૃષ્ટિનું તત્ત્વજ્ઞાન કેટલેક અંશે આવી શકે ખરું.

શિક્ષાપાઠ ૮૭. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૬ —

એનો ઉત્તર આ લાણીથી એમ થયો કે હજી આપ આટલું કહેો છો તે પણ જૈનના તત્ત્વ-વિચારો આપના ઉદયે આવ્યા નથી ત્યાંસુધી, પરંતુ હું મધ્યરથતાથી સત્ય કહું છઉં કે એમાં જે વિશુદ્ધ જ્ઞાન બતાવ્યું છે તે ક્યાંય નથી અને સર્વે મતોએ જે જ્ઞાન બતાવ્યું છે તે મહાવીરના તત્ત્વજ્ઞાનના એક ભાગમાં આવી જાય છે. એનું કથન સ્પષ્ટ છે. એક પક્ષી નથી. તમે એમ કહ્યું કે કેટલેક અંશે સૃષ્ટિનું તત્ત્વજ્ઞાન એમાં આવી શકે ખરું, પરંતુ એ મિશ્રવચન છે. અમારી સમ-જાનવાની અસ્પષ્ટતાથી એમ બને ખરું, પરંતુ એથી એ તત્ત્વોમાં કંઈ અપૂર્ણતા છે એમ તો નથી જ. આ કંઈ પક્ષપાતી કથન નથી. વિચાર કરી આખી સૃષ્ટિમાંથી એ શિવાયનું એક દર્શન તત્ત્વ શોધતાં કોઈ કોણે તે મળનાર નથી. એ સંબંધી પ્રસંગોપાત આપણે જ્યારે વાતચિત અને મધ્યરથ ચર્ચા થાય ત્યારે નિઃશંકતા થાય.

ઉત્તરમાં તેઓએ કહ્યું કે, આ ઉપરથી મને એમ તો નિઃશંકતા છે કે જૈન અદ્ભુત દર્શન છે. શ્રેણિપૂર્વક તમે મને કેટલાક નવ તત્ત્વના ભાગ કહી બતાવ્યા એથી હું એમ બોધક કહી શકું છઉં કે મહાવીર શ્રમ બેદને પામેલા પુરય હતા. એમ સદ્બસાજવાત કરીને 'ઉપનૈવા', 'વિધનૈવા' અને 'ધુવૈવા' એ લઘિવાચ્ય અને તેઓએ કહ્યું. તે કહી બતાવ્યા પછી તેઓએ એમ જણાવ્યું કે આ શબ્દોના સામાન્ય અર્થમાં તો કંઈ ચમત્કૃતિ દેખાતી નથી. ઉપનૈવું, નાશ થવું અને અચ-જતા. એમ એ ત્રણે શબ્દોનો અર્થ છે; પરંતુ શ્રીમાન ઋણધરોએ તો એમ દર્શિત કર્યું છે કે એ વચનોનું યુગ્મયથી થયેલું દરજ્જા-આગળના લાનિક સિંધોને દ્વારશાંખીનું આશયભરિત જ્ઞાન થતું હતું. એ મારે મેં કંઈક વિચારે. પહેલાંની જગ્યા છતાં મને તો એમ લાગ્યું કે એ બનવું અસંભવિત છે, કારણ અનિ અનિ સૂક્ષ્મ માનેલું સિદ્ધાંતિક જ્ઞાન એમાં ક્યાંથી સમાય ? એ સંબંધી તમે કંઈ લક્ષ પહેલાંની શકશો ?

૧. ૫૪ ૬૧ ની ટિપ્પણીમાં દર્શાવ્યું તેમ શ્રીમદ્દની સરીરપ્રકૃતિના કારણે આ ભાગ પદ્મ તેઓશ્રીની દ્રષ્ટિ તળે નહીં મૂકાયો 'સૃષ્ટિ' ને બદલે 'લોકલોક' સબ્દ તેઓશ્રીએ સાર્વજનિક ભાવમાં મૂકાવેલો તે આ સ્થળે મૂકાવેલો રહી ગયો લાગે છે.—સંશોધક.

૨-૩-૪. ૫૪ ૧૦૦ ની બીજી આંકની ટિપ્પણી જુઓ.—સંશોધક.

શિક્ષાપાઠ દ્વ. તત્વાવગોચર, ભાગ્ય ઉ.—

ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે, આ ધર્મમાં ત્રણ મહા જ્ઞાન ભારતથી વ્યવસ્થિત છે, તેમ છતાં હું કંઈ સર્વજ્ઞ કે મહાપ્રભાવંત નથી; છતાં મારું જેટલું સામાન્ય લક્ષ પહેચિ તેટલું પહોંચાડી કંઈ સમાધાન કરી શકીશ એમ મને સંભવ રહે છે. ત્યારે તેમણે કહ્યું, બે તેમ સંભવ થતો હોય તો એ વિપરીત જીવ પર "ના" ને "હા" વિચારે ઉતારો. તે એમ કે જીવ શું ઉત્પત્તિરૂપ છે ? તો કે ના. જીવ શું વિદ્યતારૂપ છે ? તો કે ના. જીવ શું કુવતારૂપ છે ? તો કે ના. આમ એક વખત ઉતારો અને બીજી વખત જીવ શું ઉત્પત્તિરૂપ છે ? તો કે હા. જીવ શું વિદ્યતારૂપ છે ? તો કે હા. જીવ શું કુવતરૂપ છે ? તો કે હા. આમ ઉતારો. આ વિચારો આખા મંડળે એકત્ર કરી યોગ્યા છે. એ બે કુવતરૂપ છે ? તો કે હા. આમ ઉતારો. આ વિચારો આખા મંડળે એકત્ર કરી યોગ્યા છે. એ બે યથાર્થ કહી ન શકાય તો અનેક પ્રકારથી દ્વણ્ડ આવી શકે. વિદ્યરૂપે હોય એ વસ્તુ કુવતરૂપે હોય નહીં. એ પહેલી શંકા. બે ઉત્પત્તિ, વિદ્યતા અને કુવતા નથી તો જીવ દયાં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરશે ? એ બીજી શંકા. વિદ્યતા અને કુવતાને પરસ્પર વિરોધાલાસ એ ત્રીજી શંકા. જીવ કેવળ કુવ છે તો ઉત્પત્તિમાં હા કહી એ અસત્ય. અને ચોથો વિરોધ. ઉત્પન્નયુક્ત જીવનો કુવભાવ કહો, તો ઉત્પત્તિમાં હા કહી એ અસત્ય. અને ચોથો વિરોધ. ઉત્પન્નયુક્ત જીવનો કુવભાવ કહો, તો ઉત્પત્તિમાં હા કહી એ અસત્ય. અને ચોથો વિરોધ. ઉત્પન્નયુક્ત જીવનો કુવભાવ કહો, તો ઉત્પત્તિમાં હા કહી એ અસત્ય.

આનાદિપણું જાતું રહે છે એ છઠી શંકા. કેવળ કુવ વિદ્યરૂપે છે એમ કહો તો આર્વાકમિત્ર વચન થયું એ સાતમો દોષ. ઉત્પત્તિ અને વિદ્યરૂપે કહેશે તો કેવળ આર્વાકનો સિદ્ધાંત એ આઠમો દોષ. ઉત્પત્તિની ના, વિદ્યતાની ના અને કુવતાની ના કહી પાછી ત્રણેની હા કહી એના યુગ્મરૂપે છ દોષ, એટલે સર્વાંગે ચૈદ દોષ. કેવળ કુવતા જતાં તીર્થંકરનાં વચન હુદી ગય એ નવમો દોષ. ઉત્પત્તિકુવતા લેતાં કર્તાની સિદ્ધિ થતાં સર્વજ્ઞ વચન હુદી ગય એ દશમો દોષ. ઉત્પત્તિવિદ્યરૂપે પાપપુણ્યાદિકનો અભાવ એટલે ધર્માધર્મ સપણું ગયું એ સત્તરમો દોષ. ઉત્પત્તિ વિદ્ય અને સામાન્ય સ્થિતિથી (કેવળ અચળ નહીં) ત્રિચુલ્કમક માયા સિદ્ધ થાય છે એ અઠારમો દોષ.

શિક્ષાપાઠક દ્વઃ તત્વાવલોકન, ભાગ ૮.—
 એટલા દોષ એ કથનો સિદ્ધ ન થતાં આવે છે. એક જૈનમુનિએ મને અને મારા મિત્રમં-
 કળને એમ કહ્યું હતું કે જૈનસમભંગી નમ અપૂર્વ છે અને એથી સર્વ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે.
 નાસ્તિ, અસ્તિના એમાં અગમ્યભેદ રહ્યા છે. આ કથન સાંભળી અમે બધા ઘેર આવ્યા. પછી
 યોજના કરતાં કરતાં આ લબ્ધિવાક્ષ્ણી જીવ પર યોજના કરી. હું 'ધાર' જીવ' કે એવા નાસ્તિ અ-
 સ્તિના બંને ભાગ જીવ પર નહીં ઉતરી શકે. લબ્ધિવાક્ષો પણ કલ્પેશ્વરેય થઇ પડશે. પાદ એ ભણી
 મારી કંઇ તિરકકારની પ્રતિ નથી.

મારી કંઈ તિરકારની કાંઈ નથી.
આના ઉપરમાં અમે કશું કે આપે જે નાસ્તિ અને અસ્તિ નમ જીવ પર ઉતારવા ધાર્યો તે સતિશ્લેષ સૈદ્ધાંતી નથી. એટલે વખતે એમાંથી એકાંતિક પક્ષ લઇ જવાય. તેમ વળી હું કંઈ સ્વાદાદ શૈલીનો મયાર્થ જાણુનાર નથી. મંદમતિથી લેસ લાગ જાણું છઉં. નાસ્તિ અસ્તિ નમ પણ આપે સૈદ્ધાંત પૂર્વક ઉતાર્યો નથી એટલે હું તકથી જે ઉતાર દર્શ સકું તે આપ સાંલજોઃ

પૂર્વે ઉતારો નથી અટકાવેલું તકવા ને ઉતાર દોરે તો નીચે પાતળા
ઉત્પત્તિમાં “ ના ” અવી ને યોજના કરી છે તે અમ પચાર્થ યથ શકિ છે કે શ્રવ અનાદિ
અનંત છે.

અનંત છે.
વિધતામાં “ના” એવી જ યોજના કરી છે તે એમ મથાર્થ થઈ શકે કે એનો કાલ કાળે નાશ નથી.

નારા નથી.
 કુવતામાં " ના " શબ્દી જે યોજના કરી છે તે એમ અર્થ થઈ શકે કે એક દેહમાં તે
 સદૈવને માટે રહેનાર નથી.

શિક્ષાપાઠ ૯૦. તત્વાવબોધ, ભાગ ૯.—

ઉત્પત્તિમાં “ હા ” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઇ શકે કે જીવનો મોક્ષ થતાં સુધી એક દેહમાંથી. વ્યવન પામી તે બીજા દેહમાં ઉપજે છે.

વિદ્યતામાં “ હા ” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઇ શકે કે તે જે દેહમાંથી આત્મો ત્યાંથી વિદ્ય પામ્યો; વા ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ એની આત્મિક ઝડક વિધ્યાદિક મરણુવડે રૂધાઇ રહી છે; એ રૂપે વિદ્યતા યોજી શકાય છે.

ધ્રુવતામાં “ હા ” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઇ શકે કે દ્રવ્યે કરી જીવ કાષ્ટ કાળે નાશરૂપ નથી. ત્રિદાળ સિદ્ધ છે.

હવે એથી કરીને યોગેલા દોષ પણ હું ધારું છઉં કે ટળી જશે.

૧. જીવ વિદ્યરૂપે નથી માટે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એ પહેલાં દોષ ટળ્યો.
૨. ઉત્પત્તિ, વિદ્યતા અને ધ્રુવતા એ ભિન્ન ભિન્ન ન્યાયે સિદ્ધ થઈ એટલે જીવનું સત્યત્વ સિદ્ધ થયું, એ બીજા દોષ ગયો.

૩. જીવનાં સત્યસ્વરૂપે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એટલે વિદ્યતા ગઈ એ ત્રીજો દોષ ગયો.

૪. દ્રવ્ય ભાવે જીવની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એ ચોથો દોષ ગયો.

૫. અનાદિ જીવ સિદ્ધ થયો એટલે ઉત્પત્તિ સંબંધીના પાંચમો દોષ ગયો.

૬. ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એટલે કર્તા સંબંધીના છઠો દોષ ગયો.

૭. ધ્રુવતા સાથે વિદ્યતા લેતાં અબાધ થયું એટલે આવાંક મિશ્રવચનનો સાતમો દોષ ગયો.

૮. ઉત્પત્તિ અને વિદ્યતા પ્રથમ પ્રથમ દેહે સિદ્ધ થઈ માટે કેવળ આવાંક સિદ્ધાંત એ નામનો આક્રમે દોષ ગયો.

૯-૧૪. શંકાનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૈદ્યસુધીના દોષ ગયા.

૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્વાદ્વાદવચન સત્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો.

૧૬. કર્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોળમો દોષ ગયો.

૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.

૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિશુભાત્મક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઠારમો દોષ ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૯૧. તત્વાવબોધ, ભાગ ૧૦.—

આપની યોગેલી યોજના હું ધારું છઉં કે આથી સમાધાન પામી દશે. આ કંઈ યથાર્થ શૈલી ઉતારી નથી, તેપણુ એમાં કંઈ પણ વિનોદ મળી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે જોહોજો વખત જોઈએ એટલે વધારે કહેતો નથી; પણ એક જે કુટ્ટી વાત આપને કહેવાની છે તે જો આ સમાધાન યોગ્ય થયું હોય તો કહું. પછી તેઓ તરફથી મનમાનતો ઉત્તર મળ્યો, અને એક જે વાત જે કહેવાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું.

પછી મેં મારી વાત સંજીવન કરી લખ્ધિ સંબંધી કહ્યું. આપે એ લખ્ધિ સંબંધી શંકા કરી કે એને કલેશરૂપ કહો તો એ વચનને અન્યાય મળે છે. એમાં અતિ અતિ ઉત્તરજી આત્મિક શક્તિ, શુદ્ધગતિ અને વૈરાગ્ય જોઈએ છીએ. જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાં સુધી લખ્ધિ વિષે શંકા રહે ખરી, પણ હું ધારું છઉં કે આ વેળા એ સંબંધી કહેલા જે જોડા નિરર્થક નહીં જાય. તે એ કે જેમ આ યોજના નારિત અસ્તિપર યોજી જોઈ તેમ એમાં પણ બહુ શુદ્ધ વિચાર કરવાના છે. દેહે દેહની પ્રથમ પ્રથમ ઉત્પત્તિ વ્યવન, ત્રિધામ, ગુણધાન, પચાસિ, ઇન્દ્રિય, સત્તા, જ્ઞાન, સંતા આયુષ્ય વિષય ઈત્યાદિ કર્મપ્રતિ પ્રયેક ભેદે લેતાં જે વિચારો એ લખ્ધિથી નીકળે અપૂર્વ છે. જ્યાંસુધી લક્ષ પડે ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે; પરંતુ દ્રવ્યાર્થિક

આખી સૃષ્ટિ એ ત્રણ રાખ્દોમાં રહી છે. તેના વિચાર કોઈ જ કરે છે. તે સદૃશ મુખની પવિત્ર લ-
બ્ધિરૂપે ભ્યારે આવે ત્યારે દ્વાદશાંગી જ્ઞાન થા માટે ન થાય ? જગત્ એમ કહેતાં જેમ મનુષ્ય
એક ઘર, એક વાસ, એક ગામ, એક શેઠેર, એક દેશ, એક ખંડ, એક પૃથ્વી એ સધળું મૂકી
દષ્ટ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રયુક્તાદિત્થી ભરપૂર વરુ એકદમ કેમ સમજી નય છે ? એનું કારણ
માત્ર એટલું જ કે તે એ રાખ્દની બહોળતાને સમજ્યું છે, કિંવા લક્ષ્મી અમુક બહોળતાને સમજ્યું
છે. જેથી જગત્ એમ કહેતાં એવડો મોટો ભર્મ સમજી શકે છે; તેમ જ ઝલ્લુ અને સરળ
સત્તાત્ર શિષ્યો નિર્ગ્રંથ યુરથી એ ત્રણ રાખ્દોની ગમ્મતા લઈ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા અને તે
લબ્ધિ અદ્યત્તતાથી વિવેકે જોતાં ક્વેશરૂપ પણ નથી.

શિક્ષાપાઠ દર. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૧.—

એમ જ નવ તત્ત્વ સંબંધી છે. જે મંધ્ય વ્યવના ક્ષત્રિયપુત્રે જગત્ અનાદિ છે એમ બેધક કહી
કર્તાને ઉઠાડ્યો હશે તે પુરુષે શું કંઈ સર્વજ્ઞતાના શુભ ભેદ વિના ક્યું હશે ? તેમ જોની નિર્દોષના
વિષે ભ્યારે આપ વાંચશો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા. કર્તા નહોતો
અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કહ્યું. જોના અપક્ષપાતિ અને કેવળ તત્ત્વમય વિચારો આપે
અવસ્ય વિશોધવા યોગ્ય છે. જૈનદર્શનના અવર્ણવાદીઓ માત્ર જૈનને નથી જાણતા એટલે અન્યાય
આપે છે તે હું ધાઈ છઉં કે મમત્વથી અવોગતિ સેવશે.

આ પછી કેટલીક વાતચિત થઈ. પ્રસંગોપાત એ તત્ત્વ વિચારવાનું વચન લઈને સહર્ષ હું
ત્યાંથી ઉઠ્યો હતો.

તત્ત્વાવબોધના સંબંધમાં આ કથન કહેવાયું, અનંતભેદથી ભરેલા એ તત્ત્વવિચારો જેટલા કાળ
ભેદથી જેટલા રોષ થાય તેટલા રોષ કરવા, આલરૂપ થાય તેટલા ગ્રહવા; અને ત્યાગરૂપ દેખાય
તેટલા ત્યાગવા.

એ તત્ત્વોને જે યથાર્થ જાણે છે તે અનંત ચતુષ્વથી વિરાજમાન થાય છે. એ હું સત્તાથી
હું છઉં. એ નવ તત્ત્વનાં નામ મૂકવામાં પણ અર્ધું સૂચવન મોક્ષની નિષ્કટતાનું જણાય છે !

શિક્ષાપાઠ દર. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૨.—

એ તો તમારા લક્ષમાં છે કે જીવ, અજીવ જો અનુક્રમથી ઉવરે મોક્ષ નામ આવે છે. હવે તે
એક પછી એક મૂકી જઈએ તો જીવ અને મોક્ષને અનુક્રમે આગમન રહેવું પડશે.

જીવ.

અજીવ.

પુખ્ત.

પાપ.

આશ્રય.

સંવર.

નિર્ગ્રંથ.

બધ.

મોક્ષ.

મેં આગળ કહ્યું હતું કે એ નામ મૂકવામાં જીવ અને મોક્ષને નિષ્કટતા છે. છતાં આ નિષ્કટતા
તો ન થઈ. પણ જીવ અજીવને નિષ્કટતા થઈ. પરંતુ એમ નથી. અજ્ઞાનવડે તો એ બન્નેને જ નિષ્ક-
ટતા રહી છે. જ્ઞાનવડે જીવ અને મોક્ષને નિષ્કટતા રહી છે. જેમકે—

૧. પૃથ્થ ૧૦૦ ની બીજા આંકની ટિપ્પણી જુઓ—સંશોધક.

હવે જુઓ. એ બંનેને કંઈ નિકટતા આવી છે ? હા, કહેલી નિકટતા આવી ગઈ છે. પણ એ નિકટતા તો દ્રવ્યરૂપ છે. ત્યારે ભાવે નિકટતા આવે ત્યારે સર્વ, સિદ્ધિ ધામ, એ નિકટતાનું સાધન સાધરમાત્મતત્ત્વ, સદ્ગુણતત્ત્વ, અને સદ્ધર્મતત્ત્વ છે. કેવળ એક જ રૂપ થવા જ્ઞાન, દર્શન અને આરિત્ર છે.

એ ચક્રથી એવી પણ આશંકા થાય કે ત્યારે બંને નિકટ છે ત્યારે શું બાકીનાં ત્યાગવાં ? ઉત્તરમાં એમ કહું છઉં કે જો સર્વ ત્યાગી શકતા હો તો ત્યાગી થો એટલે મોક્ષરૂપ જ થશે; નહીં તો હૃય, જ્ઞેય, ઉપાદેયનો બાધ લ્યો, એટલે આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.

શિક્ષાપાઠ ૬૪. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૩.—

જે જે હું કહી ગયો તે તે કંઈ કેવળ જૈનકુળથી જન્મ પામેલા પુરુષને માટે નથી, પરંતુ સર્વને માટે છે; તેમ આ પણ નિઃશંક માનજો કે હું જે કહું છઉં તે અપક્ષપાતે અને પરમાર્થ-શુદ્ધિથી કહું છઉં.

તમને જે ધર્મતત્ત્વ કહેવાનું છે તે પક્ષપાત કે સ્વાર્થશુદ્ધિથી કહેવાનું અને કંઈ પ્રયોજન નથી. પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી હું તમને અધર્મતત્ત્વ બોધી અધ્યાગતિને શા માટે સાધું ? વારંવાર હું તમને નિર્મથનાં વચનાશ્રુતો માટે કહું છઉં તેનું કારણ તે વચનાશ્રુતો તત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ રૂપ છે તે છે. જિનેશ્વરને એવું કોઈ પણ કારણ નહોતું કે જે નિમિત્તે તેઓ મૃત્યુ કે પક્ષપાતી બોધ; તેમ એઓ અત્તાની નહોતા કે એથી મૃત્યુ બોધાઈ જવાય. આશંકા કરશે કે એ અત્તાની નહોતા એ શા ઉપરથી જાણાય ? તો તેના ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધિતાના રહસ્યને મનન કરવાનું કહું છઉં, અને એમ જે કરશે તે તો પુનઃ આશંકા લેશ પણ નહીં કરે. જૈનમતપ્રવર્તકોએ અને કંઈ જૂરશી-દક્ષણા આપી નથી; તેમ એ મારા કંઈ કુટુંબપરિવારી પણ નથી કે એ માટે પક્ષપાતે હું કંઈ પણ તમને કહું. તેમ જ અન્ય મતપ્રવર્તકો ને મારે કંઈ વંરશુદ્ધિ નથી કે મિથ્યા એવું ખાતન કરું. બંનેમાં હું તો મંદમનિ મધ્યસ્થરૂપ છઉં. બહુ બહુ મનનથી અને મારી મનિ વ્યાંસુધી પહોંચી ત્યાંસુધીના વિચારથી હું વિનયથી એમ કહું છઉં કે પ્રિય ભત્રીયો ! જૈન જેવું એકે પૂર્ણ અને પવિત્ર દર્શન નથી; વીતરાગ જેવો એકે દેવ નથી. તરીને અનંત દુઃખથી પાર પામવું હોય તો એ સર્વ દર્શનરૂપ કદંબદર્શને જોવો.

શિક્ષાપાઠ ૬૫. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૪.—

જૈન એ એટલી બધી સૂક્ષ્મ વિચારસંઘળનાથી ભરેલું દર્શન છે કે જેમાં પ્રવેશ કરનાં પણ બહુ વખત જોઈએ. ઉપર ઉપરથી કે કોઈ પ્રતિપક્ષીના કહેવાથી અમુક વસ્તુ સંબંધી અભિપ્રાય બાંધવો કે આપવો એ વિવેચનું કાર્ય નથી. એક તગાવ સંપૂર્ણ ભર્યું હોય તેવું જળ ઉપરથી

સંમાન લાગે છે, પણ જેમ જેમ આગળ આવીએ છીએ તેમ તેમ વધારે વધારે ઉંડાપણું આવતું જાય છે; છતાં ઉપર તો જળ સપાટ જ રહે છે; તેમ જગત્તા સર્વળા ધર્મમતો એક તળાવરૂપ છે. તેને ઉપરથી સામાન્ય સપાટી બોધને સરખા કહી દેવા એ ઉચિત નથી. એમ કહેનારા તત્ત્વને પામેલા પણ નથી. જૈનના અકેકા પવિત્ર સિદ્ધાંત પર વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તોપણ પાર પામીએ નહીં તેમ રહ્યું છે. બાકીના સર્વળા ધર્મમતોના વિચાર વિનમ્રણીત વચનામૃતસિંધુ આગળ એક ભિંદુરૂપ પણ નથી. જૈન જેણે જાણ્યો અને જોયો તે કેવળ નિરાગી અને સર્વજ્ઞ થઈ જાય છે. એના પ્રવર્તકો કેવા પવિત્ર પુરુષો હતા ! એના સિદ્ધાંતો કેવા અખંડ સંપૂર્ણ અને દયામય છે ! એમાં કંઈયે કાંઈ જ નથી. કેવળ નિર્દોષ તો માત્ર જેવું દર્શન છે એવો એકે પારમાર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહીં હોય અને એવું એકે તત્ત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી. એક વિષયને અનંત ભેદને પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. પ્રયોજનમૂલક તત્ત્વ એના જેવું ક્યાંય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી; તેમ આખી સૃષ્ટિમાં બે જૈન એટલે જૈનની તુલ્ય એકે દર્શન નથી. આમ કહેવાતું કારણ શું ? તો માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગીતા, સત્યતા અને જગત્ દિતસ્વિતા.

શિક્ષાપાઠ ૯૬. તત્વાવગોચ, ભાગ ૧૫.—

ન્યાયપૂર્વક આટલું મારે પણ માન્ય રાખવું જોઈએ કે જ્યારે એક દર્શનને પરિપૂર્ણ કહી વાત સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે પ્રતિપક્ષની મધ્યસ્થ શુદ્ધિથી અપૂર્ણતા દર્શાવવી જોઈએ અને એ બે વાત પર વિવેચન કરવા જોઈલી અહીં જોયો નથી; તોપણ થોડું થોડું કહેતો આવ્યો છઉં. મુખ્ય તરવે જે વાત છે તે આ છે કે એ મારી વાત જોને સચિદ્ર થતી ન હોય કે અસંભવિત લાગતી હોય તેણે જૈનતત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો અને અન્યતત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો મધ્યસ્થ શુદ્ધિથી મનન કરી ન્યાયને કાઢી તોલન કરવું. એ ઉપરથી અવશ્ય એટલું મહાવાક્ય નીકળશે કે જે આગળ નગારાપર ડાંડી ઢાકીને કહેવાયું હતું તે ખરું હતું.

જગત્ ગાડરિયો પ્રવાહ છે. ધર્મના મતભેદ સંબંધીના શિક્ષાપાઠમાં દર્શિત કર્યા પ્રમાણે અનેક ધર્મમતની જાળ લાગી પડી છે. વિશુદ્ધ આત્મા કાષ્ઠક જ થાય છે. વિવેકથી તત્ત્વને કાષ્ઠક જ શોધે છે. એટલે મને કંઈ વિશેષ ખેદ નથી કે જૈનતત્ત્વને અન્યદર્શનિયો શા માટે જાણતા નથી ? એ (ખેદ કે) આશંકા જ કરવારૂપ નથી.

છતાં મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કેવળ શુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વને પામેલા, સકળ દૂષણુરહિત, મૃદા કહેવાયું જોને કંઈ નિમિત્ત નથી એવા પુરુષનાં કહેલાં પવિત્ર દર્શનને પોતે તો જાણ્યું નહીં, પોતાના આત્માનું હિત તો કર્યું નહીં; પણ અવિવેકથી મતભેદમાં બાની જઈ કેવળ નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનને નારિતક શા માટે કહ્યું હશે ? મદિ હું સમજું છઉં કે એ કહેનારા એના તત્ત્વને જાણતા નહોતા; વળી એના તત્ત્વને જાણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા ફરશે ત્યારે લોહા પછી પોતાના આગળ કહેલા મતને ગાંઠશે નહીં. જે લોકિક મતમાં પોતાની આદ્યવિકા રહી છે એવા વેદાની મહત્તા ધટાડવાથી પોતાની મહત્તા ઘટશે; પોતાનું મિથ્યા સ્થાપિત કરેલું પરમેશ્વરપદ ઘાટશે નહીં. એથી જૈનતત્ત્વમાં પ્રવેશ કરવાની રચિને મૂળથી બંધ કરવા લોકોને એવી બ્રમશુરકી આપી કે જૈન નારિતક છે. લોકો તો ખિચારા જલરૂ ગાડ છે; એટલે પછી વિચાર પણ ક્યાંથી કરે ? એ કહેડું કેટલું અનર્થકારક અને મૃદા છે તે જેણે પીતરાગ્રણીત સિદ્ધાંતો વિવેકથી જાણ્યા છે તે જાણે. મારું કહેલું મંદશુદ્ધિઓ વખતે પક્ષપાતમાં લઈ જાય.

શિક્ષાપાઠ ૯૭. તત્વાવગોચ, ભાગ ૧૬ —

પવિત્ર જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવવામાં તેઓ એક દલીલથી મિથ્યા કાવરા કરે છે કે જૈનદર્શન આ જગત્તા કર્તા પરમેશ્વરને માનવું નથી; અને જે પરમેશ્વરને નથી માનના તે તો નારિતક

જ છે. આ વાત ભદ્રિક જોનાને શીઘ્ર ચોંટી રહે છે, કારણ તેઓમાં મથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા નથી. જો એ ઉપરથી એમ વિચારમાં આવે કે જૈન જગતને ત્યારે અનાદિ અનંત કહે છે તે કયા ન્યાયથી કહે છે ? જગતકર્તા નથી એમ કહેવામાં એમનું નિમિત્ત શું છે ? એમ એક પછી એક બેદરૂપ વિચારથી તેઓ જૈનની પવિત્રતા પર આવી શકે. જગત રચવાની પરમેશ્વરને અવશ્ય શી હતી ? રચ્યું તો મુખ્ય દુઃખ મૂલ્યનું કારણ શું હતું ? સ્ત્રીને મોત શા માટે મૂક્યું ? એ લીલા ખતાવવી કેને હતી ? રચ્યું તો ક્યાં કર્મથી રચ્યું ? તે પહેલાં રચવાની ઇચ્છા ક્યાં નહોતી ? ઇશ્વર કોણ ? જગતના પદાર્થ કોણ ? અને ઇચ્છા કોણ ? રચ્યું તો જગતમાં એક જ ધર્મનું અવર્તન રાખવું હતું; આમ ભ્રમણામાં નાખવાની અવશ્ય શી હતી ? કદાપિ એ બધું માનો કે એ બિચારાની ભૂલ થઈ ! હશે ! ક્ષમા કરીએ પણ એવું દોઢ ડહાપણ ક્યાંથી સૂઝ્યું ? એને જ મૂળથી ઉચ્ચારનાર એવા મહાવીર જેવા પુરુષોને જન્મ આપે ? એનાં કહેલાં દર્શનને જગતમાં વિદ્યમાનતા આપે ? પોતાના પગપર હાથે કરીને કુહાડો મારવાની એને શું અવશ્ય હતી ? એક તો જાણે એ પ્રકારે વિચાર, અને બાકી ક્ષીણ પ્રકારે એ વિચાર કે જૈનદર્શનઅવર્તકાને જોતથી કંઈ દ્રેષ હતો ? એ જગતકર્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાભને કંઈ હાનિ પહોંચતી હતી ! જગતકર્તા નથી, જગત અનાદિ અનંત છે એમ કહેવામાં એમને કંઈ મહત્તા મળી જતી હતી ? આવા અનેક વિચારો વિચારતાં જણાઇ આવશે કે જેમ જગતનું સ્વરૂપ હતું તેમ જ તે પવિત્ર પુરુષોએ કહ્યું છે. એમાં ભિન્નભાવ કહેવા એમને પ્રયોજન નહોતું. સદ્ગતમાં સુદ્ધ જાતની રક્ષા જેણે પ્રણીત કરી છે, એક રજકણથી કરીને આખા જગતના વિચારો જેણે સર્વ બેદે દષ્ટા છે તેવા પુરુષોનાં પવિત્ર દર્શનને નારિતક કહેનારા કયિ ગતિને પામશે એ વિચારતાં દયા આવે છે !

શિક્ષાપાઠ. ૬૮. સૈત્તવાવબોધ ભાગ ૧૭.—

જે ન્યાયથી જમ મેળવી શકેતો નથી તે પછી ગાળો ભડિ છે. તેમ પવિત્ર જૈનના અખંડ તત્ત્વસિક્ષિતા શંકરાચાર્ય, દયાનંદ સન્યાસી વગેરે જ્યારે તોડી ન સક્યા ત્યારે પછી જૈન નારિતક હે, સા આવાંકમેસે ઉત્પન્ન હુઆ હે. (એમ કહેવા માંડ્યું) પણ એ સ્થળે કોઈ પ્રશ્ન કરે કે મહારાજ ! એ વિવેચન તમે પછી કરો. એવા શબ્દો કહેવામાં કંઈ વખત વિવેક કે જ્ઞાન બેઠતું નથી; પણ આનો ઉત્તર આપો કે જૈન વેદથી કયિ વસ્તુમાં ઉતરતો છે; એનું જ્ઞાન, એનો બોધ; એનું રહસ્ય અને એનું સત્યોક્તિ કેવું છે તે એક વાર કહો. આપના વેદ વિચારો કયિ બાબતમાં જૈનથી ચટે છે ? આમ જ્યારે મર્મસ્થાન પર આવે ત્યારે મૌનતા શિવાય તેઓ પાસે બીજું કંઈ સાધન રહે નહીં. જે સત્યરૂપોના વચનામૃત અને યોગબળથી આ સૃષ્ટિમાં સત્ય દયા, તત્ત્વજ્ઞાન અને મહારસીલ ઉદય પામે છે તે પુરુષો કરતાં જે પુરુષો ગ્રંથારમાં રાખ્યા પડ્યા છે, સામાન્ય તત્ત્વજ્ઞાનને પણ નથી જાણતા, જેનો આચાર પણ પૂર્ણ નથી તેને ચડતા કહેવા—પરમેશ્વરને નામે સ્થાપવા અને સત્યસ્વરૂપની અવધુરૂ બાધા બોલવી, પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલાને નારિતક કહેવા એ એમની કેટલી બધી કર્મની બહોલતાનું સ્વચ્છવન કરે છે ! પરંતુ જગત મોહાંધ છે, મતબેદ છે ત્યાં અધાર છે; મમત્વ કે રાગ છે ત્યાં સત્ય તત્ત્વ નથી એ વાત આપણે શા માટે ન વિચારવી ?

હું એક મુખ્ય વાત તમને કહું છઉં કે જે મમત્વરહિતની અને ન્યાયની છે. તે એ છે કે ગમે તે દર્શનને તમે માનો, ગમે તો પછી તમારી દ્રષ્ટિમાં આવે તેમ જૈનને કહો, સર્વ દર્શનના શાસ્ત્રતત્ત્વને જુઓ તેમ જૈનતત્ત્વને પણ જુઓ. સ્વતંત્ર આત્મિકશક્તિએ જે યોગ્ય લાગે તે અર્ગીકાર કરો. માફ કે બીજા ગમે તેનું ભલે એકદમ તમે માન્ય ન કરો પણ તત્ત્વને વિચારો.

શિક્ષાપાઠ. ૬૯. સમાજની અગત્ય.—

આંગણભૂમિયા સંસારસંજ્ઞાથી અનેક કળાકૌશલ્યમાં સાથી વિજ્ય પામ્યા છે ?

દરતાં આપણને તત્કાલ જણાશે કે તેઓના બહુ ઉત્સાહ અને એ ઉત્સાહમાં અનેકનું મળવું. દળા-
દૌરાત્વના એ ઉત્સાહી કામમાં એ અનેક પુરોવાની ઉભી થયેલી સલા કે સમાજે પરિણામ શું મે-
ળવ્યું ? તે ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર. એ એમના ઉદ્ઘાટનથી ઉપરથી
એ જાતિનાં દળાદૌરાત્વો શોધવાના હું અહીં જોધ કરતો નથી; પરંતુ સર્વન લગવાનાતું કહેલું શ્રમ
તત્ત્વ પ્રમાદ રિથિતમાં આવી પડ્યું છે તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુણોનાં મહાન શાસ્ત્રો
એકત્ર કરવા, પહેલા જન્મના મતમતાંતરને દાખવા તેમ જ ધર્મવિદ્યાને પ્રદુષિત કરવા એક મહાન
સમાજ સદાયરણી શ્રીમંત અને ધીમંત બન્નેએ મળીને સ્થાપન કરવાની આવશ્ય છે એમ દર્શાવું
છઉં. ખવિત સ્વાદ્વાદમતનું દંડાપણું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા બંધાંસુધી પ્રયોજન નથી ત્યાંસુધી
શાસ્ત્રનની ઉત્તિ પહોં નથી. લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર સંસારી દળાદૌરાત્વથી મળે છે, પરંતુ
આ ધર્મદળાદૌરાત્વથી તે સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન સમાજના અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા
મતમતાંતર તથા, વાડામાં બેસી રહેવા દરતાં એમ કરવું ઉચિત છે. હું દેવકું છઉં કે તે
કૃતંત્રી સિદ્ધિ થઈ જૈનાંતર્ગતમતમેદ દળો, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્યમંડળનું લક્ષ આપે અને
મત્ત્વ જાણે !

શિક્ષાપાઠ ૧૦૦. મનોનિગ્રહનાં વિધા.—

વારંવાર જે જોધ કરવામાં આવ્યો છે તેમાંથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે છે તે એ છે કે આત્માને
તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરે તથા સત્યીકરણે સેવે. એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ
દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિગ્રહતાને આધીન છે. મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષ્મી બહોળતા કરવી યથો-
ચિત્ત છે, એ બહોળતામાં વિષ્ણુરૂપ નીચેના દોષ છે.

૧. આગસ.

૨. અનિયમિત ઉદ્ધ.

૩. વિશેષ આદાર.

૪. ઉન્માદ પ્રવૃત્તિ.

૫. માયાપ્રત્યય.

૬. અનિયમિત કામ.

૭. અકરણીય વિલાસ.

૮. માન.

૯. ગર્વાદા ઉપરાંત કામ.

૧૦. આપવડાઈ.

૧૧. તુચ્છ વસ્તુથી આનંદ.

૧૨. રસચારવસ્તુબંધતા.

૧૩. અનિભોગ.

૧૪. પારકું અનિષ્ટ ધ્યેય.

૧૫. કાચલુવિનાશ રણવું.

૧૬. જાજાનો રેનેહ.

૧૭. અપોઝ સ્થળે જવું.

૧૮. એકે ઉત્તમ નિયમ સાધ્ય

૧ કરવે.

અપ્રાદશ પાપચાતક ત્યાંસુધી લેધ થવાનાં નથી કે ત્યાંસુધી આ અપ્રાદશ વિમત્તી મનને
સંબંધ છે. આ અપ્રાદશ દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઈ શકે છે. એ વસ્તુ
ત્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય પહોં આત્મસાધકી કરવાનો નથી. અતિ
ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં પણ કેવળભોગચાગૃત્ત જોજો ધર્યું છે તેમ જ એ એકે દોષનું
મૂળ જેનાં હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહદલાગી છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૧. સ્મૃતિમાં રાખવાધોષ્ય મહા વાડયો.

૧. એક મેદ નિયમ એ જ આ જગતનો પ્રવર્તક છે.

૨. જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્રરહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર માય છે.

૩. ચંચળ ચિત્ત એ જ સર્વ નિયમ દુઃખનું મુળિયું છે.

૪. જાજાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃખ દાયક છે.

૫. સમસ્તભાવિનું મળવું અને જ્ઞાનીશ્રી અંતરે હોય છે.

૬. ધર્મિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાં જ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો.

૭. રાગવિના સંસાર નથી અને સંસાર વિના રાગ નથી.

૮. સુવાવયનો સર્વસંગપરિત્યાગ પરમપદને આપે છે.

૯. તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચ્યા કે જે વસ્તુ અતિદિગ્ધસ્વરૂપ છે.

૧૦. ગુણીના ગુણમાં અતુરકત થાઓ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૨. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૧.—

અજો તમને હું કેટલાંક પ્રશ્નો નિર્ઐશ્વર્યનાનુસાર ઉત્તર આપવા માટે પૂછું છું. કહો કર્મની અગત્ય શી છે ?

ઉ૦—અનાદિ કાળથી આત્માની કર્મજળ ટાળવા માટે.

પ્ર૦—જવ પહેલો કે કર્મ ?

ઉ૦—બન્ને અનાદિ છે જ. જવ પહેલો હોય તો એ વિમળ વસ્તુને મળ વળગવાનું કંઈ નિમિત્ત નહીં. કર્મ પહેલાં કહો તો જવ વિના કર્મ ક્યાં કાણે ? એ ન્યાયથી બન્ને અનાદિ છે જ.

પ્ર૦—જવ રૂપી કે અરૂપી ?

ઉ૦—રૂપી પણ ખરો અને અરૂપી પણ ખરો.

પ્ર૦—રૂપી ક્યાં ન્યાયથી અને અરૂપી ક્યાં ન્યાયથી તે કહો.

ઉ૦—દેહનિમિત્તે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી.

પ્ર૦—દેહનિમિત્ત શાથી છે ?

ઉ૦—સ્વકર્મના વિષાકથી.

પ્ર૦—કર્મની મુખ્ય પ્રકૃતિયો કેટલી છે ?

ઉ૦—આઠ.

પ્ર૦—કયે કયે ?

ઉ૦—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, નામ, ગોત્ર, આયુષ્ય અને અંતરાય.

પ્ર૦—એ આઠ કર્મની સામાન્ય સમજ કહો.

ઉ૦—જ્ઞાનાવરણીય, એટલે આત્માની જ્ઞાન સંબંધીની જે અનંત શક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું. દર્શનાવરણીય એટલે આત્માની જે અનંત દર્શનશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું. વેદનીય એટલે દેહનિમિત્તે જ્ઞાતા અજ્ઞાતા બે પ્રકારનાં વેદનીય કર્મથી અન્યાયાધ સુખરૂપ આત્માની શક્તિ રોકાઈ રહી છે. મોહનીય કર્મથી આત્મચારિત્રરૂપ શક્તિ રોકાઈ રહી છે. નામકર્મથી અમૂર્તિરૂપ દિવ્ય શક્તિ રોકાઈ રહી છે. ગોત્રકર્મથી એટલે અવગાહનારૂપ આત્મિકશક્તિ રોકાઈ રહી છે. આયુકર્મથી અક્ષયસ્થિતિગુણ રોકાઈ રહ્યો છે. અંતરાય કર્મથી અનંત દાન, લાભ વીર્ય, ભોગોપભોગ શક્તિ રોકાઈ રહી છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૩. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૨.—

પ્ર૦—એ કર્મો ટાળવાથી આત્મા ક્યાં જાય છે ?

ઉ૦—અનંત અને શાશ્વત મોક્ષમાં.

પ્ર૦—આ આત્માનો મોક્ષ કોઈવાર થયો છે ?

ઉ૦—ના.

પ્ર૦—કારણ ?

ઉં—મોક્ષ થયેલા આત્મા કર્મમંત્રરહિત છે. એથી પુનર્જન્મ એને નથી.

પ્રં—કેવલીનાં લક્ષણ શું ?

ઉં—ચાર ધનધાતી કર્મનો હાથ અને ચાર કર્મને પાતળાં પાડી જે પુરુષ ત્રયોદશ ગુણસ્થાનક વર્તિ વિહાર કરે છે.

પ્રં—ગુણસ્થાનક કેટલાં ?

ઉં—ચૌદ.

પ્રં—તેનાં નામ કહો ?

ઉં—૧. મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક. ૨. સારવાદનગુણસ્થાનક. ૩. મિશ્રગુણસ્થાનક. ૪. અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ-ગુણસ્થાનક. ૫. દેશવિરતિગુણસ્થાનક. ૬. પ્રમત્તસંયત્તગુણસ્થાનક. ૭. અપ્રમત્તસંયત્તગુણસ્થાનક. ૮. અપૂર્વકરણગુણસ્થાનક. ૯. અનિરતિત્યાદગુણસ્થાનક. ૧૦. સદ્ગતિપરાયગુણસ્થાનક. ૧૧. ઉપશાંત-મોક્ષગુણસ્થાનક. ૧૨. ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક. ૧૩. સયોગી કેવળીગુણસ્થાનક. ૧૪. અયોગી-કેવળીગુણસ્થાનક.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૪. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૩.—

પ્રં—કેવલી અને તીર્થંકર એ બન્નેમાં ફેર શો ?

ઉં—કેવલી અને તીર્થંકર શક્તિમાં સમાન છે, પરંતુ તીર્થંકરે પૂર્વે તીર્થંકરનામકર્મ ઉપા-ન્યું છે તેથી વિશેષમાં બાર ગુણ અને અનેક અનિશ્ચય પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રં—તીર્થંકર પર્વટન કરીને શા માટે ઉપદેશ આપે છે ? એ તો નિરાગી છે ?

ઉં—તીર્થંકરનામકર્મ જે પૂર્વે બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે તેઓને અવશ્ય કરવું પડે છે.

પ્રં—હમણું પ્રવર્તે છે તે શાસન કાણું છે ?

ઉં—તમણે ભગવાન મહાવીરનું.

પ્રં—મહાવીર પહેલાં જૈનદર્શન હતું ?

ઉં—હા.

પ્રં—તે કાણે ઉત્પન્ન કર્યું હતું ?

ઉં—તે પહેલાનાં તીર્થંકરોએ.

પ્રં—તેઓના અને મહાવીરના ઉપદેશમાં કંઈ ભિન્નતા ખરી કે ?

ઉં—તત્ત્વસ્વરૂપે એક જ. પાત્રને લાઇને ઉપદેશ હોવાથી અને કંઈક કાળબેદ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યને ભિન્નતા લાગે ખરી; પરંતુ આપથી જોતાં એ ભિન્નતા નથી.

પ્રં—જોઓનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે ?

ઉં—આક્રમણ તોરો, આત્માની અનંત શક્તિઓનો પ્રકાશ કરો. એને કર્મરૂપ અનંત દુઃખથી મુક્ત કરો.

પ્રં—એ માટે તેઓએ ક્યાં સાધનો દર્શાવ્યાં છે ?

ઉં—વ્યવહારનથી સદેવ, સદર્મ અને સદ્ગુરનું સ્વરૂપ જાણવું; સદેવના ગુણમાત્ર કરવાં ત્રિવિધ ધર્મ આચરવો અને ત્રિવિધ ગુરુથી ધર્મની ગમ્યતા પામવી.

પ્રં—ત્રિવિધ ધર્મ કયો ?

ઉં—સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ, સમ્યક્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્ચાલિતરૂપ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૨. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૪.—

પ્રં—આપું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે ત્યારે સર્વ આત્માઓ એના જોખને કાં માનતા નથી ?

ઉ૦—કર્મની બાહ્યતાથી, મિથ્યાત્વના જગેલાં દળિયાંથી, અને સંસ્મારંગમના અભાવથી.

પ્ર૦—જૈનના મુનિયોના મુખ્ય આચાર્યરૂપ શું છે ?

ઉ૦—પાંચ મહાત્મ, દશવિધિ યતિધર્મ, સમાદશવિધિ સંયમ, દશવિધિ વૈયાવચ્ચ, નવવિધિ બ્રહ્મચર્ય દ્વાદશ પ્રકારનો તપ, કૌષાદિક ચાર પ્રકારનો નિગ્રહ વિશેષમાં જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર ત્રણ પ્રકારના ઇત્યાદિક અનેક બેદ છે.

પ્ર૦—જૈનમુનિયોના જેવાં જ સન્યાસિયોનાં પંચ્યામ છે; અને બૌદ્ધધર્મનાં પાંચ મહાશીલ છે. એટલે એ આચારમાં તો જૈનમુનિયો અને સન્યાસિયો તેમ જ બૌદ્ધમુનિયો સરખા ખરા કે ?

ઉ૦—નહીં.

પ્ર૦—કેમ નહીં ?

ઉ૦—એઓનાં પંચ્યામ અને પંચમહાશીલ અપૂર્વ છે. મહાત્મતા પ્રતિબેદ જૈનમાં અતિ સૂક્ષ્મ છે, પૈલા બેના સ્થૂળ છે.

પ્ર૦—સૂક્ષ્મતાને માટે દ્રશ્યંત આંખો જોઈએ ?

ઉ૦—દ્રશ્યંત દેખીતું જ છે. પંચ્યામિયો કંદમૂળાદિક અલક્ષ્ય ખાપ છે; સુખશય્યામાં પોટે છે; વિવિધક જાતનાં વાહનો અને પુષ્પનો ઉપયોગ લે છે; કેવળ શીતળ જળથી વ્યવહાર છે. રાત્રિયે બેજાત લે છે. એમાં યતો અસંખ્યાતા જાતોના વિનાશ, બ્રહ્મચર્યના ભંગ એની સૂક્ષ્મતા તેઓના જાણવામાં નથી. તેમ જ માંસાદિક અલક્ષ્ય અને સુખશીલિયાં સાધનાથી બૌદ્ધમુનિયો યુક્ત છે. જન મુનિયો તો કેવળ એથી વિરક્ત જ છે.

મિહાપાક ૧૦૧, વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૫.—

પ્ર૦—વેદ અને જૈન દર્શનને પ્રતિપક્ષતા ખરી કે ?

ઉ૦—જૈનને કંઈ અસમજસ લાવે પ્રતિપક્ષતા નથી, પરંતુ સત્યથી અસત્ય પ્રતિપક્ષી ગણાય છે તેમ જૈનદર્શનથી વેદનો સંબંધ છે.

પ્ર૦—એ બેમાં સત્યરૂપ તમે કોને કહેો છો ?

ઉ૦—પવિત્ર જૈનદર્શનને.

પ્ર૦—વેદદર્શનિયો વેદને કહે છે તેવું કેમ ?

ઉ૦—એ તો મતબેદ અને જૈનના નિરસકાર માટે છે; પરંતુ ન્યાયપૂર્વક બંનેનાં મૂળ તરવો આપ જોઈ જોજો.

પ્ર૦—આટલું તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિક જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટા પર છે, પરંતુ જગતકર્તાની તેઓ ના કહે છે અને જગત્ત્વ અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે તે વિષે કંઈ કંઈ શંકા થાય છે કે આ અસંખ્યાન દ્વીપસમુદ્રયુક્ત જગત્ત્વ વખર બન્ને ક્યાંથી હોય ?

ઉ૦—આપને જ્યાંસુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેણ પશુ દિવ્ય આસાદી મળી નથી ત્યાંસુધી એમ લાગે છે, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે. સમ્મતિતર્કત્રયનો આપ અનુલવ કરશો એટલે એ શંકા નીકળી જશે.

પ્ર૦—પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૂળ વાતને પણ દ્રશ્યંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે એથી એ તુટી શકે નહીં પણ સત્ય કેમ કહેવાય ?

ઉ૦— પણ આને કંઈ મૂળ કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પણભર એમ માનો કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કથન મૂળ હશે ? તો પછી જગત્કર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કાં આપ્યો ! નામયોજક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું ? તેમ વળી એ સત્પુરુષો સર્વશ હતા; જગત્કર્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નડેળી.

(શિક્ષાપાઠ ૧૦૭. જિનેન્દરની વાણી.—

અનંત અનંત લાવ બેઠ્યો ભરેલી ભડી,
 અનંત અનંત નય નિશ્ચયે વ્યાખ્યાની છે,
 સદ્ગ જગનહિતકારિણી હારિણી મોહ,
 તારિણી ભવાબ્ધિ મોહ ચારિણી પ્રમાણી છે;
 ઉપમા વ્યાખ્યાની જેને, તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
 આપવાથી નિજ મનિ મપાઇ મેં માની છે,
 અહો રાજચંદ્ર ! બાધ, ખ્યાલ નથી પામતા એ,
 જિનેન્દર તણી વાણી, જાણી તેણે જાણી છે.

(શિક્ષાપાઠ ૧૦૮. પૂર્ણમાસિકા મંગલ.

તપોપધ્યાને સ્વરૂપ થાય,
 એ સાધિને સોમ સહી મુકાવ;
 મહાન્ તે મંગલ યજ્ઞિત પામે,
 આવે પછી શુધનાં પ્રણામે,
 નિર્મલ જ્ઞાના શુર સિદ્ધ દાતા,
 કાં તો સ્વયં શુક્ર પ્રપૂર્ણ ખ્યાના
 ત્રિભોગ ત્યાં કૃતગ મંદ પામે;
 સ્વરૂપ સિદ્ધે વિચરી વિરામે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

વર્ષ ૧૯ મું. સંવત્ ૧૯૪૩, અવધાનસમય.

વર્ષ ૧૮ તથા ૧૯ મું.

૧૯.

—મુખડી સહેલી હે, અહેલી ઉદાસીનતા;

—અધ્યાત્મની જનની તે ઉદાસીનતા.

મધુ વયથી અદ્ભુત થયો, તત્ત્વજ્ઞાનનો ગોધ;

એ જ સંસારે એમ કે, અતિ આગનિ હાં ગોધ ?

જે સંસ્કાર થયો ઘટે, અતિ અબ્યાસે કાંય;

વિના પરિશ્રમ તે થયો, ભવશંકા શી ત્યાંય ?

જેમ જેમ અનિઅદ્યતા, અને મોહઉઘોત;

તેમ તેમ ભવશંકા, અપાત્ર અંતર જ્યોત.

કરી દરખા દા દરે, નાના નાસ્તિ-વિચાર;

પણ 'અસ્તિ' તે સ્વયં, એ જ ખડે નિધાર.

આ ભવ વળુ ભવ છે નહીં, એ જ તર્ક અનુદાન,

વિચારતાં પામી ગયા, આત્મધર્મનું મૂળ.

[અંગત.

૨૦

કેટલીક વાતો એવી છે કે, માત્ર આત્માને ગ્રાહ્ય છે, અને મન, વચન, કાપાથી પર છે.
કેટલીક વાતો એવી છે કે, જે વચન, કાપાથી પર છે, પણ છે.

[અંગત.

૨૧.^૧

કુટુંબરૂપી કાળજીની કોટડીના વાસથી સંસાર વધે છે. ગમે તેટલી તેની સુધારણા કરશે તો-
પણ એકાંતથી જોડેલા સંસાર દણ થવાનો છે, તેના સામે દિરસો પણ તે કાળજીપ્રદમાં ચોંટવાથી

૧. કીમદ્વેષ ને પત્રો મળી રાક્ષા છે તેમાં મુખ્યપણે ભીતિઓ છે, કેટલાકમાં નથી; પણ તેનો
ભય નિર્ણયિત થઈ રાક્ષા છે. આ ૨૧ મા આંક નીચેનો પત્ર, બીજા પ્રકારની ભૂતિનો છે. આવા લેખ,
સમયનિર્ણયિત પત્ર ' છે એમ દર્શાવવા અર્થે તેની સમાપ્તમાં ઉપેક્ષા આપું. * વિદ્યુત મુગ્ધાં. - સંસ્કૃત.

થવાનો નથી. કપાલનું તે નિમિત્ત છે, મોહને રહેવાનો અનાદિકાળનો પર્વત છે; પ્રયેક અંતર-
ગુણમાં તે જાન્યસ્થમાન છે. સુધારણા કરતાં વખતે શુદ્ધેત્પત્તિ થવી સંભવે; ત્યાં અલ્પલાપી થવું,
અલ્પાહારી થવું, અલ્પપરિચયી થવું, અલ્પઆવશરી થવું, અલ્પ લાવના દર્શાવવી, અલ્પસહચારી થવું,
અલ્પ ગુરુ થવું, પરિણામ વિચારવું; એ જ ક્રિયારૂર છે.

૨૨.૧

એકાંતવાદ એ જ જ્ઞાનની અપૂર્ણતાની નિશાની, હે વાદીઓ! અને તમારે માટે દર્શાવે છે,
કારણ 'શિખાઉ' કવિઓ કાવ્યમાં જેમ તેમ ખામી દાખતા "જ" શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે તેમ,
તેમને પણ "જ" એટલે "નિશ્ચયતા," 'શિખાઉ' જ્ઞાન વડે કહ્યો છે. મહારો મહાત્મીર જિમકાઇ
કાળે કહે નહીં; એ જ એની સકલિની પોઠે ચમકતી છે!!!

૨૩.૨

નિગ્રાસુ—

આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર, મારી યાચ્યતા પ્રમાણે, આપનો પ્રશ્ન ટાંકાને લાખું છું:—"વ્યવ-
હારશુદ્ધિ કેમ થઇ શકે?"

વ્યવહારશુદ્ધિની આવશ્યકતા આપના લક્ષમાં દરો, છતાં વિષયની પ્રારંભતા માટે અવશ્ય
દર્શાવવું યોગ્ય છે કે, આ લોકમાં સુખનું કારણ અને પરલોકમાં સુખનું કારણ જે સંસારપ્રવૃત્તિથી
થાય, તે (સંસારપ્રવૃત્તિ)નું નામ વ્યવહારશુદ્ધિ; સર્વ સુખતા નિગ્રાસુ છે; વ્યવહારશુદ્ધિથી ત્યારે
સુખ છે, ત્યારે તેની આવશ્યકતા નિશ્ચય છે.

૧. જેને ધર્મ સંબંધી કાંઇ પણ યોગ્ય થયો છે અને રજવાતી જેને જરૂર નથી, તેણે ઉપાધિ
કરીને રજવા પ્રયત્ન ન કરવું જોઇએ.

૨. જેને ધર્મ સંબંધી યોગ્ય થયો છે, છતાં રિયલિટીનું દુઃખ હોય તો, તેણે બનતી ઉપાધિ
કરીને રજવા પ્રયત્ન કરવું જોઇએ.

(સર્વસંગપરિચાળી થવાની જેની નિગ્રાસુ છે તેને, આ વિષયો સાથે સંબંધ નથી.)

૩. ઉપશ્ચયન સુખે ચાલી શકે તેવું છતાં, જેનું મન લક્ષ્મીને માટે બહુ ઝાવાં નાંખવું હોય
તેણે પ્રથમ તેની વૃદ્ધિ કરવાનું કારણ પોતાને પૂછવું. જે ઉત્તરમાં પરાપકાર શિવાય કાંઇ પણ પ્રતિ-
કૂળ ભાગ આવતો હોય, કિંવા પારિણામિક લાભને હાનિ પહોંચ્યા શિવાય કંઇ પણ આવવું હોય તો,
મનને સતોથી લેવું; તેમ છતાં ન વળી શકે તેમ હોય તો, અમુક અર્થાંશમાં આવવું; તે અર્થાંશ
સુખનું કારણ થાય તેવી જોઇએ.

૪. પરિણામે આત્મધ્યાન ધ્યાવાતી જરૂર પડે તેમ કરીને બેસવાથી રજાનું સારું છે.

૫. જેનું સારી રીતે ઉપશ્ચયન આવે છે તેણે, કોઈ પણ પ્રકારના અનાચારથી લક્ષ્મી મેળવવી
ન જોઇએ. મનને જેથી સુખ હોવું નથી, તેથી કાયાને કે વચનને ન હોય; અનાચારથી મન સુખી
થવું નથી; આ રચના અનુચર થાય તેવું કહેવું છે.

નીચેના દોષ ન આવવા જોઇએ:—

૧. કોઈથી મહા વિશ્વાસધાન.
૨. કોઈની થાપણ જોગબચી.
૩. વ્યસનનું સેવવું.

૪. મિથ્યા આગનું મૂકવું.

૫. ખોટા લેખ કરવા.

૬. હિસાબમાં ચૂકવવું.

૧. આ, આત્મિક ઉર્જાને જાણાય છે. ૨. આ, અમ-નિષ્ઠા ન પણ થવાની અપૂરો મૂલ્ય દોષો અને
નહીં મોક્ષો પત્ર છે.—સંશોધક.

૭. જીવનની લાચ દહેવો.
૮. નિર્દોષને અસ્પૃશ્ય પણ માયાથી
છેતરવો.

૯. ન્યૂંધના તોલી આપવું
એ વાટેથી કાંઈ પણ રળવું નહીં.

એ જાણે સામાન્ય વ્યવહારશુદ્ધિ ઉપજવન અર્થે કહી ગયો

૨૪.૧

(૧)

વિરાજી શુદ્ધિ, મધ્યરથના, સરળતા અને જિતેન્દ્રિયપણું આટલા શુભા જે આત્મામાં હોય તે, તરત પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે.

અનંત જન્મમરણ કરી ચૂક્યા આ આત્માની કરણા તેવા અધિકારીને ઉત્પત્ત થાય છે અને તે કર્મશુક્ત થવાના ગિરાસ કહી શકાય છે; તે જ પુરુષ યથાર્થ પદાર્થને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજી શક્ત થવાના પુરુષાર્થમાં યોગ્ય છે.

જે આત્મા શુક્ત થયા છે, તે આત્મા કંઈ સ્વહૃદે વર્તવાથી શુક્ત થયા નથી; પણ આપણે પુરુષે યોગ્યતા માર્ગના પ્રયત્ન અવશ્યજનથી શુક્ત થયા છે.

અનાદિ કાળના મહાશત્રુરૂપ રાગ, દ્વેષ અને મોહના જન્મમાં તે પોતાસંબંધી વિચાર કરી શક્યો નથી. મનુષ્યત્વ, આર્થ દેશ, ઉત્તમ કુળ, શારીરિક સર્પિત એ અપેક્ષીત સાધન છે અને અતરંગ સાધન માત્ર શુક્ત થવાની સાચી ગિરાસા એ છે.

એમ જો સુલભયોધીપણની યોગ્યતા આત્મામાં આવી હોય તો તે, જે પુરુષો શુક્ત થયા છે, અથવા વર્તમાનમાં શુક્તપણે તે આશ્ચર્યજનકતાએ વિચરે છે તેમણે, ઉપદેશના માર્ગમાં નિઃસંદેહપણે શ્રદ્ધાસીલ થાય.

રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ જોનામાં નથી તે પુરુષ, તે ત્રણ દોષથી રહિત માર્ગ ઉપદેશી શકે; અને તે જ પદ્ધતિએ નિઃસંદેહપણે પ્રવર્તનાર સત્યરૂપે કાં તે માર્ગ ઉપદેશી શકે.

સર્વ દર્શનની શૈલીનો વિચાર કરતાં એ રાગ, દ્વેષ અને મોહરહિત પુરુષનું યોગ્ય નિર્મલ દર્શન વિશેષ માનવાયોગ્ય છે.

એ દોષથી રહિત, મહા અતિશયથી પ્રતાપી એવા તીર્થંકરદેવ તેણે મોહના કારણરૂપ જે ધર્મ યોધ્યો છે, તે ધર્મ ગમે તે મનુષ્યો સ્વીકારતાં હોય, પણ તે એક પદ્ધતિએ હોવાં જોઈએ. આ પાત્ર નિઃસંક છે.

અનેક પદ્ધતિએ અનેક મનુષ્યો તે ધર્મનું પ્રતિપાદન કરતાં હોય અને તે મનુષ્યોને પરસ્પર

૧. આ ૨૪ મા આંક નીચેનો લેખ અપૂર્ણ સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થયો છે. તે વિચારતાં જણાય છે કે, આ વિષયપરતે એક મંચ ચોળેલો હોય અથવા ચોળવાનો પ્રારંભ કર્યો હોય, કેમકે આ પ્રાપ્ત લેખ તેવા મંચનો એક ભાગ છે. ચોળવાનો 'પ્રારંભ કર્યો હોય એ પ્રકારનું' અનુમાન કરતાં, સંપૂર્ણપણે ચોળાયેલો હોય એ પ્રકારનું અનુમાન, લેખની 'ઉવટની ભણામણ' એ ભાગ વિચારતાં કંઈક વિશેષપણે યદ્ય શકે છે; તથાપિ કેવળ નિર્ણયિત યદ્ય શક્યું નથી. અમે તો આ લેખ જે સ્વરૂપમાં મળ્યો છે, તે જ રીતે પામાં અત્ર આપ્યો છે.—સંશોધક.

મતમેલું દારણુ થતું હોય, તો તેમાં તીર્થંદરદેવી એકે પદ્ધતિને દોષ નથી; પણ તે મનુષ્યોની સમજણશક્તિનો દોષ ગણી શકાય.

એ રીતે, નિર્ગ્રંથધર્મપ્રવર્તક એમ છીએ એમ, જુદા જુદા મનુષ્યો કહેતા હોય તો, તેમાંથી તે મનુષ્ય પ્રમાણભાષિત ગણી શકાય કે જે વીતરાગદેવી આજ્ઞાના સફલાવે પ્રરૂપક અને પ્રવર્તક હોય.

આ કાળ દુષ્ક્રમ નામથી પ્રખ્યાત છે. દુષ્ક્રમ કાળ એટલે જે કાળમાં મનુષ્યો મહા દુઃખ વડે આણુધ્ય પૂર્ણ કરતાં હોય, તેમ જ જે કાળમાં ધર્મઆરાધનારૂપ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવામાં દુષ્ક્રમતા એટલે મહા વિશેષ આવતાં હોય, તેને દુષ્ક્રમ કહેવામાં આવે છે.

આચારે વીતરાગદેવને નામે જૈનદર્શનમાં એટલા બધા મન આવે છે કે, તે મન તે મતરૂપ છે, પણ સત્તરૂપ, બ્યાંસુધી વીતરાગદેવની આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તતા ન હોય ત્યાંસુધી, કહી શકાય નહીં.

એ મતપ્રવર્તનમાં મુખ્ય કારણો મને આટલાં સંભવે છે: (૧) યોતાની શિથિલતાને લીધે કેટલાક પુરુષોએ નિર્ગ્રંથદર્શાની પ્રાધાન્યના ઘટાડી હોય. (૨) પરસ્પર જે આચાર્યોને વાદવિવાદ. (૩) મોહનીયકર્મનો ઉદય અને તે રૂપે પ્રવર્તન થઈ જવું. (૪) ગ્રહણ પછી તે વાતનો માર્ગ મળતો હોય તોપણ, તે દુર્લભયોષિતાને લીધે ન ગ્રહવો. (૫) મનિની ન્યૂનતા. (૬) જેના પર રાગ, તેના છંદમાં પ્રવર્તન કરનારાં ધણાં મનુષ્યો. (૭) દુષ્ક્રમ કાળ અને (૮) શાસ્ત્રજ્ઞાનનું ધરી જવું.

એટલા બધા મતો સંબંધી સમાધાન થઈ નિઃશંકપણે વીતરાગની આજ્ઞારૂપે માર્ગ પ્રતર્તે એમ થાય તો મહા કલ્યાણ, પણ તેવો સંભવ એાછો છે. મોક્ષની જિજ્ઞાસા જેને છે, તેની પ્રવર્તના તો તે જ માર્ગમાં હોય છે; પણ લોક કે આધદષ્ટિએ પ્રવર્તનારા પુરુષો, તેમ જ પૂર્વનાં દુર્બલ કર્મોના ઉદયને લીધે મતની શ્રદ્ધામાં પડેલાં મનુષ્યો, તે માર્ગનો વિચાર કરી શકે કે યોષ લઈ શકે એમ, તેના કેટલાક દુર્લભયોષી શરૂઆત કરવા દે, અને મતભેદ ટળી પરમાત્માની આજ્ઞાનું સમ્યક્ દર્શાથી આરાધન કરતાં તે મતવાદીઓને જોઈએ, એ જાણુ અસંભવિન છે; સર્વને સરખી છુદ્ધિ આવી જઈ, સંશોધન થઈ, વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગનું પ્રતિપાદન થાય એ સર્વથા જોઈએ અને તેણું નથી તોપણ, દુર્લભયોષી આત્માઓ અવશ્ય તે મારે પ્રવળ કરતા રહે તો પરિણામ એક આવે; એ વાત અને સંભવિત લાગે છે. દુષ્ક્રમ કાળના પ્રતાપે, જે લોકો વિદ્યાનો યોષ લઈ શક્યા છે, તેમને ધર્મતત્ત્વ પર મૂળથી શ્રદ્ધા જણાતી નથી; જેને કંઈ સરળતાને લીધે હોય છે, તેને તે વિષયની કંઈ જ્ઞાતાગમ જણાતી નથી; ગતાગમવાળો કોઈ નીકળે તો, તે વસ્તુની વૃદ્ધિમાં વિદ્ય કરનારા નીકળે, પણ સદાચક્ર ન થાય; એવી આજ્ઞાની કાળગચ્છા છે; એમ કેળવણી પામેલાને ધર્મની દુર્લભતા થઈ પડી છે.

કેળવણી વગરના લોકોમાં સ્વાભાવિક એક આ શય રહ્યા છે કે, આપણા બાપદાદા જે ધર્મને સ્વીકારતા આવ્યા છે, તે ધર્મમાં જ આપણે પ્રવર્તવું જોઈએ; અને તે જ મત સત્ય હોવો જોઈએ; તેમ જ આપણા શરનાં વચન પર જ આપણે વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ; પછી તે શુરુ ગમે તો શાસ્ત્રનાં નામ પણ જાણુતા ન હોય, પણ તે જ મહામાની છે એમ માની પ્રવર્તવું જોઈએ; તેમ જ આપણે જે માનીએ છીએ, તે જ વીતરાગને યોષલો ધર્મ છે; બાકી જૈનનામે પ્રવર્તે છે તે મત સઘળા અસત્ છે; આમ તેમની સમજણ હોવાથી તેઓ મિચ્છારા તે જ મતમાં મગ્યા રહે છે. એનો પણ અપેક્ષાથી જોતાં દોષ નથી.

જૈનમાં જે જે મત પડેલા છે તેમાં, જૈન સંબંધી જ ધણે લાગે કિયાઓ હોય એ માન્ય વાત છે. તે પ્રમાણે પ્રવર્તે જોઈએ જે મતમાં પોતે દીક્ષિત થયા હોય, તે મતમાં જ દીક્ષિત પુરુષો અમ્યાં રહેવું થાય છે. દીક્ષિતમાં પણ ભદ્રિકતાને લીધે કાં તો દીક્ષા, કાં તો ભિક્ષા માગ્યા જેવી

સ્થિતિથી મુંઝાઈને આમ થયેલી દીક્ષા, હાં તો રમણનંદરાજ્યમાં લેવાઈ ગયેલી દીક્ષા હોય છે. શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્વરૂપાથી આમ થયેલી દીક્ષાવાળો પુરુષ, તમે વિરલ જ દેખશો, અને દેખશો તો, તે મતથી કંટાળીવી તરાગદેવની આત્મામાં રાચવા વધારે લગ્ન હશે.

શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્વરૂપ જોને થઈ છે તે શિવાયના, ખીન્ન જોટલા મનુષ્યો દીક્ષિત કે ગૃહસ્થ રહ્યા, તેટલા બધા જે મતમાં પોતે પડ્યા હોય તેમાં જ રાગી હોય; તેઓને વિચારની પ્રેરણા કરનાર કોઈ ન મળે; પોતાના મત સંબંધી નાના પ્રકારના થોથ રાખેલા વિદ્યો (ગમે તો પછી તેમાં યથાર્થ પ્રમાણ હો કે ન હો.) સમગ્રવી દર્ષિ ગુરુઓ પોતાના પંચમાં રાખી તેમને પ્રવર્તાવી રાખે છે.

તેમ જ, ત્યાગી શિવાયના, પરાણે ગુરુઓ થઈ પડેલા, મહાવીરદેવના માર્ગદર્શક તરીકે ગણાવતા યતિઓની તો માર્ગ પ્રવર્તાવવાની શૈલી માટે કંઈ બાધવું રહેતું નથી, દારણ ગૃહસ્થને બાધવત પણ હોય છે; પણ આ તો તીર્થંદરદેવની પેઠે કલ્પાતીત પુરુષ થઈ બેઠા છે.

સંશોધક પુરુષો બહુ ઓછા છે. સુક્ત કેવાની અંતઃકરણે જિજ્ઞાસા રાખનારા અને પુરુષાર્થ કરનારા બહુ ઓછા છે. તેમને સાહિત્યો જેવાં કે, સદ્ગુરુ, સત્સંગ કે સત્યાગ્રહ મળવાં દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે. ત્યાં પૂછવા જાઓ ત્યાં સર્વ પોતપોતાની ગાય છે; પછી સાચી કે જાડી; તેનો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી. ભાવ પૂછનાર આગળ મિથ્યા વિદ્યો કરી પોતાની સંસારસ્થિતિ વધારે છે અને બીજાને તેવું નિમિત્ત કરે છે.

ઓછામાં પુરું, કોઈ સંશોધક આત્મા હશે તો, તેને પ્રયોજનબૂત પૃથ્વી ઈલાહિ વિષયોમાં શંકાએ કરી રોકાવું થઈ ગયું છે. અનુભવધર્મ પર આવવું તેમને પણ દુર્લભ થઈ પડ્યું છે.

આ પરથી મારું એમ કહેવું નથી કે, કોઈ પણ અત્યારે જૈનદર્શનના આરાધક નથી; છે, પણ બહુ જ અલ્પ, બહુ જ અલ્પ; અને જે છે તે સુક્ત થવા શિવાયની ખીલ જિજ્ઞાસા જોને નથી તેવા; અને વીતરાગની આત્મામાં જેણે પોતાનો આત્મા સમર્પ્યો છે તેવા. પણ તે આંગળીએ ગણી લઈએ તેટલા હશે. બાકી તો દર્શનની દશા બેઠ કરણા ઉપર તેવું છે; સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરી જોશો તો, મારું કહેવું તમને સપ્રમાણ લાગશે.

એ સધળા મતોમાં ફેટલાકને તો સદજ વિવાદ છે. મુખ્ય વિવાદ: એકનું કહેવું પ્રતિમાની સિદ્ધિ માટે છે; બીજા તેને કેવળ હિચા છે. (એ મુખ્ય વિવાદ છે.)

આ મોટા વિવાદ આ કાળમાં જો પડ્યા ન હોત તો, ધર્મ પામવાનું લોકોને બહુ સ્તલભ ધાન.

બીજા કાળમાં પ્રથમ હું પણ ગણાયો હતો. મારી જિજ્ઞાસા વીતરાગદેવની આત્માના આરાધક ભણી છે એમ સત્યનાને ખાતર કહી દઈ દર્શાવું છું કે, પ્રથમ પક્ષ સત્ય છે. એટલે કે, જિન-પ્રતિમા અને તેનું પૂજન શાસ્ત્રોક્ત, પ્રમાણોક્ત, અને અનુભવોક્ત-અનુભવમાં લેવા યોગ્ય-છે. મને તે પદાર્થોના જે રૂપે બોધ થયો, અથવા તે સંબંધી મને જે અલ્પ શંકા હતી તે નીકળી ગઈ, તે (વસ્તુ) તું કંઈ પણ પ્રતિપાદન થવાથી કોઈ પણ આત્મા તે સંબંધી વિચાર કરી શકશે; અને તે વસ્તુની સિદ્ધિ જાણાય તો, તે સંબંધી મતભેદ તેને ટળી જાય; તે સ્વલક્ષ્યોધીપણાનું કાર્મ થાય એમ ગણી, દુંદામાં ફેટલાક વિચારો પ્રતિમાસિદ્ધિ માટે દર્શાવું છું:

મારી પ્રતિમામાં શ્રદ્ધા છે માટે, તમે સધળા કરો એ માટે મારું કહેવું નથી; પણ વીરભગવાનની આત્માનું આરાધન તેથી થતું જાણાય તો તેમ કરવું. પણ આટલું સ્મૃતિમાં રાખવતું છે કે,—

૧. કોઈ પણ વીતરાગની આત્માનું પાદન થાય તેમ પ્રવર્તાવું-એ, મુખ્ય માન્યતા છે.
૨. પ્રથમ પ્રતિમા નહીં માનેતો અને હવે માનું છું તેમાં પક્ષપાતી કારણ નથી, પણ; અને

તેની સિદ્ધિ જાણાઈ તેથી માન્ય રાખું છું. અને સિદ્ધિ છતાં નહીં માનવાથી પ્રથમની માન્યતાની પણ સિદ્ધિ નથી અને તેમ થવાથી આશ્ચર્યતા નથી.

૩. મને આ મત કે તે મતની માન્યતા નથી, પણ રાજ્યપરહિત થવાની પરમાર્થશા છે અને તે માટે જે જે સાધન હોય તે ઇચ્છ્યાં, કર્યાં એમ માનવા છે; અને એ માટે મદાવીરનાં વચન પર મને પણ વિશ્વાસ છે.

૪. અત્યારે એટલી પ્રસ્તાવના માત્ર કરી, મને પ્રતિમા સંબંધી અનેક પ્રકારથી દર્શાવતી જે સિદ્ધિ તે, હવે કહું છું. તે સિદ્ધિને મનન કરતાં પહેલાં વાંચનારે નીચેના વિચારો ધ્યાન કરીને શક્તિમાં લેવા.

(અ) તમે પણ તરવાના ઇચ્છક છો, અને હું પણ છું. બન્ને મદાવીરના બોધ-આમર્શનથી બોધ-ને ધૃષ્ટીએ ધીએ, અને તે બાધમાં છે માટે, જ્યાં સમ્યક્ આવે ત્યાં, બન્નેએ અપક્ષપાને સત્યતા કહેવો.

(આ) કોઈ પણ વાત જ્યાંસુધી યોગ્ય રીતે ન સમગ્રપણે ત્યાંસુધી સમજાવી, -તે સંબંધી કંઈ કહેતાં મૌન રાખવું.

(ઇ) અમુક વાત સિદ્ધ થાય તો જ દીકરે એમ ન ઇચ્છવું, પણ સત્ય સત્ય થાય એમ ઇચ્છવું.

(ઈ-૧.) પ્રતિમા પૂજવાથી જ મોક્ષ છે, કિંવા તે નહીં માનવાથી મોક્ષ છે, એ બન્ને વિચારથી, આ પુસ્તક યોગ્ય પ્રકારે મનન કરનાં સુધી, મૌન રહેવું.

(ઈ-૨.) શાસ્ત્રની શૈલી વિરુદ્ધ, કિંવા પોતાના માનની બળવણી અર્થે કદાચકી અર્થ કંઈ પણ વાત કહેવી નહીં.

(ઉ) એક વાતને અસત્ય અને એકને સત્ય એમ માનવામાં જ્યાંસુધી અનુદત્ત કારણ ન આપી શકાય ત્યાંસુધી, પોતાની વાતને મધ્યસ્થ વૃત્તિમાં રોકી રાખવી.

(ઊ) ધર્મ માનનાર કોઈ આખો સમુદાય મોક્ષે જશે એવું શાસ્ત્રકારનું કંઈ કહેવું નથી, પણ જેનો આત્મા ધર્મત્વ ધારણ કરશે તે, સિદ્ધિસંપ્રાપ્ત થશે એમ કહેવું છે. માટે સ્વાત્માને ધર્મ-બોધની પ્રથમ પ્રાપ્તિ કરાવવી જોઈએ. તે (પ્રાપ્તિનાં સાધનો) માનું એક આ પણ સાધન છે; તે પરાક્ષ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યા વિના ખંડીનાં બવાયોગ્ય નથી.

(એ) જે તમે પ્રતિમાને માનનાર હો તો, તેનાથી જે હેતુ પાર પાડવા પરમાત્માની આરા છે તે, પાર પાડી લેજો; અને જે તમે પ્રતિમાના ઉત્થાપક હો તો, આ પ્રમાણેના યોગ્ય રીતે વિચારી જોજો. બન્નેએ મને રાહ કે મિત્ર કંઈ માનવો નહીં. મને તે કહેનાર છે એમ ગણી, અંધ વાંચી જવો.

(ઐ) આટલું જ ખરું અથવા આટલામાંથી જ પ્રતિમાની સિદ્ધિ થાય તો અમે માનીએ, એમ આશ્ચર્ય ન થશે, પણ વીરનાં બોધેલાં શાસ્ત્રથી સિદ્ધિ થાય તેમ ઇચ્છશે.

(ઓ) એટલા જ માટે વીરનાં બોધેલાં શાસ્ત્રો કાને કહી શકાય અથવા માની શકાય તે સંબંધી પ્રથમ ધ્યાનમાં લેવું પડશે; અને એથી જ એ સંબંધી પ્રથમ હું કહીશ.

(ઐ) મને સંસ્કૃત કે માગધી કોઈ લાપાનો મારી યોગ્યતા પ્રમાણે પરિચય નથી એમ ગણી, મને અપ્રમાણિક દર્શવશે તો ન્યાયથી પ્રતિકૂળ જવું પડશે, માટે મારું શાસ્ત્ર અને આત્મા મધ્યસ્થતાથી તપાસશે.

(અ) યોગ્ય લાગે નહીં એવા, મારા કોઈ વિચાર હોય તો, સદા પૂછશે; પણ તે પહેલાં તે વિશે તમારી સમજણથી શંકારૂપ નિર્ણય કરી બેસશે નહીં.

(અ:) કુદામાં કહેવાનું એ કે, જેમ કથાણુ થાય તેમ અર્પવા સંબંધમાં મારું કહેવું અ-યોગ્ય લાગવું હોય તો, તે માટે પથાર્ય વિચાર કરી, પછી જેમ હોય તેમ માન્ય કરવું.

દુઃકામાં પાંચ પ્રકારનાં પ્રમાણથી તે વાત-હું સિદ્ધ કરું છું:

૧. આગમપ્રમાણ. ૨. ઇતિહાસપ્રમાણ. ૩. પરંપરાપ્રમાણ. ૪. અનુભવપ્રમાણ. ૫. પ્રમાણપ્રમાણ.

૧. આગમપ્રમાણ.—

આગમ કોને કહેવાય એની પ્રથમ વ્યાખ્યા યવાની જરૂર છે, જેના પ્રતિપાદક મૂળ પુરુષ આત્મ હોય તે વચનો જેમાં રહ્યાં છે તે આગમ છે.

કેટલાંક પ્રમાણો—આગમના—સિદ્ધ થવા માટે પરંપરા અનુભવ ઇલાદિની આવશ્યકતા છે. કુત-કંથી જો તમે કહેતા હો તો, આપા જૈનદર્શનનું પણ ખડન કરી દર્શાવું. પણ તેમાં કશાણ નથી. સત્ય વસ્તુ જ્યાં પ્રમાણથી, અનુભવથી સિદ્ધ થઈ, ત્યાં જિજ્ઞાસુ પુરુષો પોતાના ગમે તેવો હક મૂકી દે છે.

ગણધરોએ અર્થની યોજના કરી દુઃકામાં વીતરાગદેવનાં ગોધિલાં મુખ્ય વચનોને લીધાં; તે આગમ-સૂત્ર-એ નામથી યોજાયા છે. સિદ્ધાંત, શાસ્ત્ર એ તેનાં બીજાં નામ છે.

તીર્થંદરદેવે ગોધિલાં પુસ્તકોની યોજના દ્વાદશાંગીરૂપે ગણધરદેવે કરી. તે બાર અંગનાં નામ કહી જઈ છું: આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, ભગવતી, પ્રાતાધર્મકથાંગ, અતંતરાંગ-દશાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અભ્યુત્તરોવવાઈ, પ્રમત્યાકરણ, વિપાક અને દ્રષ્ટિવાદ.

✽

✽

✽

✽

✽

(૨)

ઉવટની ભક્ષામણ.

હવે એ વિષયને સંક્ષેપમાં પૂર્ણ કર્યો. પ્રતિમાથી એકાંત ધર્મ છે એમ કહેવા માટે, અથવા પ્રતિમાના પૂજનનો જ ભાગ સિદ્ધ કરવા; મેં આ લઘુ ગ્રંથમાં કલમ ચલાવી નથી. પ્રતિમા માટે મને જે જે પ્રમાણો જણાયાં હતાં તે, દુઃકામાં જણાવી લીધાં; તેમાં વ્યાજબી-ત્રેરવ્યાજબીપણું, શાસ્ત્ર-વિશ્વક્ષણ અને ન્યાયસંયત પુરુષે જોવાનું છે. અને પછી જેમ સપ્રમાણ લાગે તેમ પ્રવર્તવું કે પ્રક્ર-પવું; એ તેમના આત્મા પર આધાર રાખે છે. આ પુસ્તકને હું પ્રસિદ્ધ કરત નહીં, કારણ કે જે મનુષ્યે એક વાર પ્રતિમાપૂજનથી પ્રતિદ્વંષતા ખતાવી હોય, તે જ મનુષ્ય બ્યારે તેની અનુકૂળતા ખતાવે ત્યારે, પ્રથમ પક્ષવાળાને તે માટે બહુ ખેદ અને કટાક્ષ આવે છે. આપ પણ હું ધારું છું કે, મારા ભણી ચોક્ક વખત પહેલાં એવી સ્થિતિમાં આવી ગયા હતા. તે વેળા જો આ પુસ્તકને મેં પ્રસિદ્ધિ આપી હોત તો, આપનાં અંતઃકરણો વધારે દૂભાત, અને દૂભાવવાનું નિમિત્ત હું થાત; એટલા માટે મેં તેમ કહ્યું નહીં. કેટલોક વખત વિચા પછી, મારા અંતઃકરણમાં એક એવા વિચારે જન્મ લીધો કે, તારા માટે તે ભાષણાને સંક્લેશ વિચારો આવતા રહેશે; તે જે પ્રમાણથી માન્યું છે, તે પણ માત્ર એક તારા હૃદયમાં રહી જશે; માટે તેને સ્વસ્થતાપૂર્વક જરૂર પ્રસિદ્ધિ આપવી. એ વિચારને મેં ઝીલી લીધો ત્યારે, તેમાંથી ઘણા નિર્મળ વિચારની ત્રેરણા થઈ; તે સંક્ષેપમાં જણાવી દઉં છું. ‘પ્રતિમા માનો’ એ આગ્રહ માટે આ પુસ્તક કરવાનો કંઈ હેતુ નથી, (તેમ જ તેઓ) પ્રતિમા માનો તેથી મને કંઈ ધનવાન થઈ જવાનું નથી; તે સંબંધી જે વિચારો મને લાગ્યા હતા

૨૫.

તે પવિત્ર દર્શન થયા પછી ગમે તે વર્તન હો, પરંતુ તેને તીવ્ર બધન નથી. અનંત સંસાર નથી, સોળ ભવ નથી; આભ્યંતર દુઃખ નથી; શંકાનું નિમિત્ત નથી; અંતરંગ મોહ નથી. સત્-સત્ નિરૂપમ, સર્વોત્તમ શુદ્ધ, શીતળ, અમૃતમય દર્શનદાન; સમ્યક જ્યોતિમય, ચિરદાન આનંદની પ્રાપ્તિ, (અને) અદ્ભુત સત્સ્વરૂપદર્શિતાની બચિહારી છે !

ત્યાં મનગેહ નથી; ત્યાં શંકા, કંખા, વિતિગિચ્છા, મદદિ, એમાંનું કંઈ નથી; છે તે ક્ષમ લાખી શકેતી નથી; ક્ષમા કહી શકતું નથી; મન જેને મનન કરી શકતું નથી

છે તે.

[અંગન.

૨૬.

સ્વરોદયજ્ઞાન^૧

આ અંગ.—

(૧)

‘સ્વરોદયજ્ઞાન’ વાંચનારના દરશમગમાં મુકનાં તે વિધે કેટલીક પ્રતાવના દરથી યોગ્ય છે એમ ગણી, તેથી પ્રવૃત્તિ કરું છું.

‘સ્વરોદયજ્ઞાનની’ લાખા અર્ધ દિંદી અને અર્ધ શુભરાની આપણે જોઈ શકીશું. તેના કર્તા એ આત્માનુભવી માણસ હતા. એમાંથી એકે લાખા સંપ્રદાયપૂર્વક લખ્યા હોય એવું કંઈ જણાતું નથી; એથી એમની આત્મશક્તિ કે યોગદશાને કંઈ બાધ નથી. તેમ લાખાસારથી થવાની તેમની કંઈ ઇચ્છા પણ રહી હોય એમ નહીં હોવાથી, પોતાને જે કંઈ અનુભવગમ્ય થયું છે તેમાંના કંઈ પણ બોધ લોકોને મર્યાદાપૂર્વક જણાવી દેવો એ, તેમની ગિજાસાથી આ અંગની ઉત્પત્તિ છે, અને એમ હોવાથી જ લાખા કે હંદની ટાપડીપ, અથવા યુક્તિપ્રયુક્તિનું વધારે દર્શન, આ અંગમાં જોઈ શકતા નથી.

જગત્ જ્યારે અનાદિ અનંત માટે (—૧) છે, ત્યારે પછી તેની વિચિત્રતા લણી વિસ્મયના શું કરીએ? આજ કદાપિ જડવાદ માટે સંશોધન ચાલી રહી, આત્મવાદને ઉઠાવી દેવાનું પ્રયત્ન છે; તો એવા પણ કાળ આવ્યા છે કે, આત્મવાદનું પ્રાધાન્યપણું હતું.—તેમ જડવાદ માટે પણ હતું. તત્ત્વતાનીઓ એ માટે કંઈ વિચારમાં પડી જતા નથી, કારણ જગત્તી એવી સ્થિતિ છે ત્યાં, વિકલ્પથી આત્માને દુષ્કર્મવો કાંઈ પણ સર્વ વાસનાનો ત્યાગ કર્યો પછી, જે વસ્તુનો અનુભવ થયો તે વસ્તુ શું? અર્થાત્ પોતે અને બીજું શું? કે પોતે તે પોતે, એ વાતનો નિર્ણય લીધો. ત્યાર પછી તો ભેદરૂપિ રહી નહીં એટલે દર્શનની સમ્મતતાથી તેઓને એ જ સમ્મતિ રહી કે, મોહાધીન આત્મા પોતે પોતાને બૂઝી જઈ જડપણું સ્વીકારે છે તેમાં, કંઈ આશ્ચર્ય નથી. વળી, તેનું સ્વીકારવું શબ્દની તકરારમાં

(૨)

વર્તમાન સંક્રામાં અને વળી તેનાં પણ કેટલાંક વર્ષ વ્યતીત થનાં મુધી, શિદાનંદજી આત્મમત્તું વિદ્યમાનપણું હતું. ધણેજ સમીપનો વખત હોવાથી, જેમને તેમનાં દર્શન ચણેલાં, સમાગમ ચણેલાં—અને જેઓને તેમની દશાનો અનુભવ થયેલો, તેમાંના કેટલાક પ્રતીનિવાળા મનુષ્યોથી તેમને માટે જાણી શકાયું છે; તેમ હજુ પણ તેવા મનુષ્યોથી જાણી શકાય તેવું છે.

જનમુનિ યથા પછી પોતાની પરમ નિર્વિકલ્પ દશા ચર્ચ જમાવી, તેઓ હવે ક્રમપૂર્વક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, લાવચી યમ, નિયમ પાળી શકશે નહીં એમ તેમને લાગ્યું. જે પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે યમનિયમનું ક્રમપૂર્વક પાલન રહ્યું છે, તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ યદ્ય તો પછી તે એણે પ્રવર્તવું અને ન

૧. ‘સ્વરોદયજ્ઞાન’ને વિશેષ સ્પષ્ટતા આપવાના ઉદ્દેશથી, શુભીશ્વર શ્રી શિદાનંદજીએ કરેલ તે જ નામની કૃતિપર શ્રીમદ્ કરેલા (—આ નોંધ લખનારે બાર ચોદ વર્ષ પૂર્વે આ વિવેચન જણેલ, જેથી આ સ્થળે નિઘય વાક્યનો ઉપયોગ છે.) વિવેચનનો માત્ર આ ૨૬ મા આંક નીચે મુકેલો ભાગ જ ગણી શકાય છે. આ હેતુમાં ત્યાં અપ્રગતશુભસ્થાનકવર્તી શુભીશ્વરની દશાદર્શક ભાગ છે ત્યાં, શ્રીમદ્ના આ સમયના સ્વાનુભવનો પણ પ્રસંગ દર્શિતોચર થશે.—સંશોધક.

પ્રવર્તિતું બંને સમાન છે; આમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓની માન્યતા છે. જેને અપ્રમત્તચલુચ્ચાનકે રહેલો મુનિ એમ, નિર્ઘયપ્રવચનમાં માનેલું છે, એમાંની સર્વોત્તમ જાતિ માટે કંઈ કહેવાઈ શકતું નથી. પણ એક માત્ર તેમનાં વચનનો મારા અનુભવજ્ઞાનને લીધે પરિચય થતાં એમ કહેવાતું બની શક્યું છે કે, તેઓ મધ્યમઅપ્રમત્તદશામાં પ્રાપ્તે હતા. વળી, યમનિયમનું પાલન જાણતાએ તે દશામાં આવી જાય છે એટલે, વધારે આમાનદ માટે તેમણે એ દશા માન્ય રાખી. આ દાગમાં એવી દશાએ પહોંચેલાં બહુ જ થોડા મનુષ્યની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ છે ત્યાં, અપ્રમત્તતા વિષે વાતનો અસંભવ ત્વરાએ થશે એમ ગણીને, તેઓએ પોતાનું જીવન અનિયતપણે ગાળ્યું; એવી જ દશામાં જે તેઓ રહ્યા હોત તો, આવા મનુષ્યો તેમના મુનિપણની સ્થિતિ સિધ્ધિવતા સમજત, અને તેમ સમજવાથી તેઓ પર આવા પુરુષથી અધીક છાપ પડત; આવો હાદયિક નિર્લુપ હોવાથી તેઓએ એ દશા સ્વીકારી

ભુમે જલક્રિય વચ્ચવાપણું.

૨૭.

ઉપશમ ભાવ.—

જોગ ભાવનાઓથી ભૂષિત થયેલાં છતાં પણ, પોતે સર્વોન્નૃષ્ટ ત્યાં મનાયો છે ત્યાં, બીજાની ઉત્કૃષ્ટતાને લીધે પોતાની ન્યૂનતા થતી હોય અને કંઈ મત્સરભાવ આવી આવ્યો જાય તો, તેને ઉપશમ ભાવ હોતો, દાખલ નહોતો; આ નિયમ છે. [અંગત-૧]

૨૮.

સર્વ દર્શનથી ઉચ્ચ ગતિ છે, પરંતુ મોક્ષનો માર્ગ જ્ઞાનીઓએ તે અક્ષરોમાં સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો નથી; જાણતાએ રાખ્યો છે. તે જાણતાનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ આ જાણાય છે; નિશ્ચય, નિર્ઘયજ્ઞાની ચુરની પ્રાપ્તિ, તેની આજ્ઞાનું આરાધનું, સમીપમાં સદૈવ રહેવું; કાં સત્સંગની પ્રાપ્તિમાં રહેવું; અલમદર્શિતા ત્યારે પ્રાપ્ત થશે.

૨૯.

નવપદ્ધાનીની શક્તિ કરવા મારી જિજ્ઞાસા છે.

[અંગત.

૧

તે ત્રિસલાતનયે મન ચિંતલો, જ્ઞાન, વિવેક, વિચાર વધાર;

નિત્યવિરોધ કરી તત્ત્વ તરવનો, ઉત્તમ જોધ અનેક ઉચાર;

સંશયજીત હો નહોં, અંદર, જે જિનનાં ક્યનો અવધાર;

રાજ્ય સદા મુજ એ જ મનોરથ, ધાર, થશે અપવર્ગ, ઉતાર.

—સામાન્ય મનોરથ.

આ પ્રકારનો પોતાના જીવનનો મનોરથ વિચાર્યો હોવાથી, વીતરાગના દર્શનનો ઉદ્ધાર કરવામાં કેવા સાધનો નોઈએ, તેનું ચિંતન આ સમયે વિરોધપણે રહ્યા કરતું હશે એવું, આંક ૨૬ થી ૩૫ સુધીના તેઓ વિચારતાં અનુમાન થાય છે, કેમકે એ લેખો દર્શનોદ્ધારની યોજનામાં છે —સંસોધક.

જાનનો ઉદ્ધાર.—

ચુતતાનનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ.

ચોરસબંધી પ્રથો, ત્યાગ સંબંધી પ્રથો,
પ્રક્રિયા સંબંધી પ્રથો, અધ્યાત્મ સંબંધી પ્રથો,
ધર્મ સંબંધી પ્રથો, ઉપદેશ પ્રથો,
આખ્યાન પ્રથો, દયાનુયોગી પ્રથો,

—દત્તાદિ વર્ણવના જોઈએ.

—તેનો ક્રમ અને ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ.

નિર્વેશ ધર્મ, અચ્છ,
આત્માર્થ, પ્રવચન,
ઉપાધ્યાય, દ્વ્યક્ષિગી,
મુનિ, અન્ય દર્શન સંબંધી,
શ્રદ્ધસ્થ,

—આ સંબંધી ગોખલું જોઈએ.

મતમતાંતર, માર્ગની શંકા,
તેનું સ્વરૂપ, કલનનું આગમ,
તેને સમજાવના, ઉદ્ધાર.

—એ વિચારણા

[અંગન.

જો પ્રકાર વહેવારો ધર્મ; તથા જે પ્રકારનો હશે છે:
૧. સુવિચારિયાગી. ૨. દેશપરિચારી.

સુવિચારી.—

ભાવ અને દ્રવ્ય.

તેનો અધિકારી. પાત્ર, જ્ઞાન, કાળ, ભાવ.

પાત્ર.—દેશપરિચારી લક્ષણો, ત્યાગનું કારણ, અને પારિણા-

મિક ભાવ લક્ષી આચરું.

જ્ઞાન.—તે પુરુષની જન્મપ્રતિષ્ઠા, ત્યાગપ્રતિષ્ઠા, એ જ.

કાળ.—અધિકારીની વય, મુખ્ય વર્તતા કાળ.

ભાવ.—વિવિધાદિક, તેની યોગ્યતાશક્તિ, તેને યુક્ત પ્રથમ

ગું ઉપદેશ કરવો, 'દશવૈદ્યસિદ્ધિ', 'આચાર્ય' હો

સંબંધી વિચાર—તેની નવ દીક્ષિત કરાવે તેને સ્વર્ગન

નિર્ધાર કરવા દેવાની આજ્ઞા હો

નિયમો.

વર્ણકર્ય.

છેલ્લી અવસ્થા.

—એ સંબંધી પરમ આવશ્યકતા છે.

દેશચારી.—

અવસ્થા પ્રિયા. નિલ કર્ય.

ભક્તિ. અણુવત.

દાન, શીલ, તપ, ભાનનું સ્વરૂપ—જાનને માટે—, તેનો અધિકાર.

—એ સંબંધી પરમ આવશ્યકતા છે.

૩૧. ૧

ધર્મ, અર્થ, કામની એકત્રતા પ્રાપ્તિ એક ધારણા—એક સમુદાયમાં, દેવતાંક ઉત્પન્ન સાધનોથી દાષ તેવા યોગ્યકે પુરવ (ચવા છુટે છે તો) સાધારણ એણિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરે,—અને તે પ્રયત્ન નિરાસર લાવે

૧. ધર્મનું પ્રથમ સાધન.

૩. કામનું સાધન.

૨. પછી અર્થનું સાધન.

૪. મોક્ષનું સાધન.

૩૨. ૨

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એવા ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો સત્પુરુષાને ઉપદેશ છે. એ ચાર પુરુષાર્થ નીચેના બે પ્રકારથી સમજવામાં આવ્યા છે:—

૧. ધર્મ—વસ્તુના સ્વભાવને ‘ધર્મ’ કહેવામાં આવ્યો છે.

૨. જરૂર—ચૈતન્ય સંબંધીના વિચારને ‘અર્થ’ કહ્યો છે.

૩. ચિત્તનિરોધને ‘કામ’.

૪. સર્વ બંધનથી મુક્ત થવું તે ‘મોક્ષ’.

—એ પ્રકારે સર્વસંગપરિયાગીની અપેક્ષાથી હરી શકે છે.

સામાન્ય રીતે: નીચે પ્રમાણે:—

ધર્મ—સંસારમાં અધોગતિમાં પડતો અટકાવીને ધરી રાખનાર તે ‘ધર્મ’.

અર્થ—વૈભવ—સક્ષમી, ઉપજીવનમાં સાંસારિક સાધન.

કામ—નિયમિત રીતે સ્ત્રીપરિચય.

મોક્ષ—સર્વ બંધનથી મુક્તિ તે ‘મોક્ષ’.

‘ધર્મ’ને પહેલાં મુકવાનો હેતુ એટલો જ છે કે, ‘અર્થ’ અને ‘કામ’ એવાં હોવાં જોઈએ કે, ‘ધર્મ’ જેવું મૂળ હોવું જોઈએ.

એટલા જ માટે ‘અર્થ’ અને ‘કામ’ પછી મુકવામાં આવ્યા છે.

ગૃહસ્થાશ્રમી એકાંત ધર્મસાધન કરવા છુટે તો તેમ ન થઈ શકે, સર્વસંગપરિયાગ જ જોઈએ. ગૃહસ્થને શિક્ષા વગેરે કૃત્ય યોગ્ય નથી.

અને ગૃહસ્થાશ્રમ જો.

૩૩. *

“જે મનુષ્યો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ કરી શકવાને ઈચ્છતા હોય, તેમના વિચારને સહાયક થવું”, એ વાક્યમાં આ પત્રને જન્મ આપવાનું સર્વ પ્રકારનું પ્રયત્ન દેખાડી દીધું છે; તેને કંઈક સ્પષ્ટતા આપવી યોગ્ય છે. આ જન્મમાં વિચિત્ર પ્રકારના દેહધારીઓ છે અને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પ્રમાણથી એમ સિદ્ધ થઈ શક્યું છે કે, તેમાં મનુષ્યરૂપે પ્રવર્તતા દેહધારી આત્માઓ એ ચારે વર્ગ સાધી શકવાને વિશેષ યોગ્ય છે. મનુષ્યજાતિમાં જેટલા આત્માઓ છે, તેટલા બધા સરખી શક્તિના, સરખા વિચારના કે સરખી ચિંતાસા અને ઈચ્છાવાળા નથી; એ

૧-૨. આ દરેકોદ્ધારની યોજનારૂપ અપાર્ણ સ્થિતિમાં મળેલા લેખ, ૧૬ માં આંખની નોંધ લક્ષમાં જાણી વિચારવાથી પ્રસંગ લક્ષ્યત થશે.—સંશોધક.

આપણે પ્રયત્ન નેષ્ટ સદીએ છીએ. પ્રયેક પ્રયેક સુદમ દ્રષ્ટિએ બેતાં જીતિ, વિચાર, વિચારના અને ધર્મજાની એટલી બધી વિચિત્રતા લાગે છે કે આશ્ચર્ય ! એ આશ્ચર્યનું બહુ પ્રકારે અવલોકન કરતાં, સર્વ પ્રાણીની-અપવાદ સિવાય-સુખપ્રાપ્તિ કરવાની જે ઇચ્છા તે બહુ અંશે મનુષ્યદેહમાં સિદ્ધ થઈ શકે છે; તેવું જતાં તેઓ સુખને બદલે દુઃખ લઈ લે છે; એમ માત્ર મોહ દ્રષ્ટિથી થયું છે.

૩૪.૧

આર્ય અંધકતાઓએ એમંદા ચાર આશ્રમ જે કાળમાં દેહાની વિજૃંભાસે પ્રવર્તતા હતા તે કાળને ધન્ય છે !

ચાર આશ્રમમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, પછી ગૃહસ્થાશ્રમ, પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને પછી સન્યાસાશ્રમ, એમ ચતુરક્રમ છે.

પણ આશ્ચર્ય એ કહેવું પડે છે કે, તેવો અનુક્રમ જો જીવનનો હોય તો ભોગવવામાં આવે સર્વાંગે સ્ત્રી વર્ણના આયુષ્યવાળો, તેવી જ જીતિએ ચાલ્યો આવ્યો, તો તે આશ્રમનો ઉપભોગ લઈ શકે. પ્રાચીન કાળમાં અકાળિક મોત ઓળંગ્યાં થતાં હોય, એમ એ આશ્રમના બાંધા પરથી સમજાવે છે.

૩૫.૨

આર્યભૂમિ પર પ્રાચીન કાળમાં ચાર આશ્રમ પ્રચલિત હતા, એટલે કે, આશ્રમધર્મ સુખ કરીને પ્રવર્તતા હતા. પરંપરિ નામિપુત્ર ભારતમાં નિર્મલધર્મને જન્મ આપવા પ્રથમ તે કાળના લોકોને વ્યવહારધર્મનો ઉપદેશ, એ જ આશયથી કર્યો હતો. કલ્પવૃક્ષથી મનોવાંચિતપણે ચાલતો તે લોકોનો વ્યવહાર હવે ક્ષીણ થતો જતો હતો; તેઓમાં લલપણ અને બંધારની પણ અતાંતતા હોવાથી, કલ્પવૃક્ષની સમજણી ક્ષીણતા વેળા બહુ દુઃખ પામશે એમ અપૂર્વ જાની મનુષ્યલોકેએ એકું તેમની પરમ કરણાદ્રષ્ટિથી તેમના વ્યવહારની ક્રમભક્ષિકા પ્રભુએ બાંધી દીધી.

તીર્થંકરુષે બ્યારે ભગવંત વિહાર કરતા હતા, ત્યારે તેમના પુત્ર ભરતે વ્યવહારશુદ્ધિ થવા માટે તેમના ઉપદેશને અનુસરી, ચાર વેદની તત્સમથી વિદ્વાનો સમીપે યોજના કરાવી; ચાર આશ્રમના ધર્મ તેમાં દાખલ કર્યા; તેમ જ ચાર વર્ણની નીતિ રીતિ તેમાં દાખલ કરી. પરમ કરણાથી ભગવાને જે લોકોને ભવિષ્યે ધર્મ પ્રાપ્તિ થવા માટે વ્યવહારશિક્ષા અને વ્યવહારમાર્ગ બતાવ્યો હતો, તેમને ભરતજીના આ દર્શથી પરમ મુગમતા થઈ.

એ પરથી ચાર વેદ, ચાર આશ્રમ, ચાર વર્ણ અને ચાર પુરુષાર્થ સંબંધી અહીં કદમોક વિચાર કરવા ઇચ્છા છે. તેમાં પણ સુખ્ય કરીને ચાર આશ્રમ અને ચાર પુરુષાર્થ સંબંધી વિચાર કરીશું, અને છેવટે હોયપાદેય વિચાર વડે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ બોધ્યું.

ચાર વેદ, જેમાં આર્યગૃહધર્મનો સુખ્ય ઉપદેશ હતો, તે આ પ્રમાણે હતા:

૩૬.

૧. પ્રમાદને લીધે, આત્મા મળેલું સ્વરૂપ બહી જાય છે.

૧.-૨. આ દેહોદ્ધારની યોજનારૂપ તેઓ અપૂર્ણ સ્થિતિમાં મળેલ છે. પાછળની ઉદ્ધી મોંઘ જુઓ.-સંરોધક.

૨. જે જે કાળે જે જે કરવાનું છે, તેને સદા ઉપયોગમાં રાખ્યા રહેા.
૩. ક્રમે કરીને પછી-તેની સિદ્ધિ કરેા.
૪. અલ્પ આહાર, અલ્પ વિહાર, અલ્પ નિદ્રા, નિયમિત વાચા, નિયમિત કાયા, અને અનુકૂળ સ્થાન એ મનને વશ કરવાનાં ઉત્તમ સાધનો છે.
૫. શ્રેષ્ઠ વસ્તુની ગિજાસા કરવી એ જ આત્માની શ્રેષ્ઠતા છે; કદાપિ તે ગિજાસા પાર ન પડી તોપણ ગિજાસા તે પણ તે જ અંશવત્ છે.
૬. નવાં કર્મ બાંધવાં નહીં, અને જૂનાં ભોગવી લેવાં, એવી જેની અવ્યગ્ર ગિજાસા છે તે, તે પ્રમાણે વર્તી શકે છે.
૭. જે કૃત્યનું પરિણામ ધર્મ નથી, તે કૃત્ય મૂળથી જ કરવાની ઇચ્છા રહેવા દેવી જોઈતી નથી.
૮. મન જે સંકારીત્વ યથા ગયું હોય તો 'ક્રિયાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે; પ્રમાદી યથા ગયું હોય તો 'અચલકરણનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે, અને કપાળી યથા ગયું હોય તો 'ધર્મકથાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે. જડ યથા ગયું હોય તો 'ગણિતાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે.
૯. પૃથ્વી સંબંધી કલેશ પેદા થાય તો, એમ સમજી લેજો કે, તે સાથે આવવાની નથી; ઉલટા હું તેને દેહ આપી જવાનો છું; વળી તે, કંઈ મુશ્કેલાનું નથી. સ્ત્રી સંબંધી કલેશ, શંકા, ભાવ થાય તો આમ સમજી અન્ય ભોક્તા પર હસજો કે, તે મળમૂત્રની ખાણમાં મોટી પડ્યો. (જે વસ્તુનો નિયમ આપજો ત્યાગ કરીએ છીએ તેમાં.) ધન સંબંધી નિરાશા કે કલેશ થાય તો, તે ઉચી ગતના દાંકરા છે એમ સમજી, સતોષ રાખજો; તોં તું ક્રમે કરીને નિરપેક્ષી થઈ શકીશ.
૧૦. તેના તું ગોધ પામ કે જેનાથી સમાધિમરણની પ્રાપ્તિ થાય.
૧૧. એક વાર જો સમાધિમરણ થયું તો સર્વકાળનાં અસમાધિમરણ દળશે.
૧૩. સર્વોત્તમપદ સર્વસાગીતું છે.

૩૬.

હજી મારા દર્શનને જગતમાં પ્રવર્તન કરવાને કેટલોક વખત છે. હજી હું સંસારમાં તમારી ધારેલી કરતાં વધારે મુક્ત રહેવાનો છું. હજી સંસારમાં લડવા અવસ્થા પડશે, તો તેમ કરીશું. હાલ તો એથી વિશેષ મુક્ત રહેવાનું બની શકશે. ધર્મસંબંધી તમારા વિચાર દર્શાવવા પરિશ્રમ લીધો તે ઉત્તમ થયું છે. પ્રવર્તન કરવામાં પંચમહાળમાં જે જે ચમકારો જોઈએ છીએ, તે એક જ છે, અને યતા જાય છે. હમણાં એ સધળા વિચારો કેવળ પવનથી પણ ગુપ્ત રાખજો.

તમારા ગૃહને માટે, તેમ જ દર્શનસાધના ધર્મ ઈન્ડો સંબંધી વિચારો સમાગમે દર્શાવીશ. હું થોડા વખતમાં સંસારી થતા ત્યાં આવવાનો છઉં.

વિં ૨૫૫૩

સુબંધ, સંવત્ ૧૯૪૩.

૩૮.

તમારી પત્રિકા પહોંચી હતી. વૈરાગ્યને લીધે જોઈતા ખુલાસા લખી શકતો નથી...હું કેવળ ઉદ્ધવસાગી છઉં. થોડી મુદતમાં કંઈક અદ્ભુત કરવાને નખર છઉં. સંસારથી કંટાળ્યો છઉં.

હુનિયા મતમેદના બંધનથી તત્ત્વ પામી શકતા નથી. સાચું મુખ અને સત્ત્વ આનંદ જોવામાં નથી. તે સ્થાપન થવા એક ખરો ધર્મ ચલાવવા માટે આત્માએ ઝંપકાવ્યું છે.

સુબંધ, ૧૯૮૭.

ત્યાગી ના યથા ૧૦

૧. શ્રીમદે સંવત્ ૧૯૪૪ (પ્રથમાવસ્થામાં ૧૯૪૩ જાણવેલ છે તે બલ છે) ના મદા સુદ ૧૨ ને તેજ શુદ્ધપાશ્વરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો.—સંસોધક.

૨. સંવત્ ૧૯૪૩ ની સાલમાં શ્રીમદ્ની સ્થિતિ સુબંધને વિષે હતી. આ સમયે તેઓની શતાવધાન શીઘ્રકવિત્ત સક્તિ માટે અજેશ અને દેશી વર્તમાનપત્રોના જે અભિપ્રાયો પ્રસિદ્ધ થયેલા તેમાંથી અમને જે મળી શક્યા તે અંત આપીએ છીએ—

[૧]

‘મુંબઈસમાચાર’ પત્ર પોતાના તા. ૪, ડીસેમ્બર, ૧૮૮૬ (સંવત્ ૧૯૪૩ ના માગસર શુદ્ધ ૮, શનિ) ના અંકમાં નીચે પ્રમાણે એક મુખ્ય લેખ (Leading Article) લખે છે:—

અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ તથા કવિતાશક્તિ
ધરાવનારા એક જવાન-હિંદુની અને
પદ્મામણી, અને તેના તરફથી
થતા સત્તાવધાનના પ્રયોગ.

ગૌરખીથી કવિ શ્રી રાજચંદ્ર શરદ્વાદ્ય નામનો માત્ર આગળીસ વરસની વયનો એક હિંદુ ગૃહસ્થ અને આવી સ્મરણશક્તિ તથા કવિતાશક્તિના એ અદ્ભુત દુર્લભો કરી દેખાતે છે, તેનાથી વાંચનારાઓને અમો વાસ્તે કરતા જાહેર ઝીંઝે. એવી મહાન શક્તિના પુરવો એકથી વધારે આવી ગયા છે, અને ખુદ મુંબઈમાં શીખરવિ પંડિત ગુરુલાલજી તેવી શક્તિ ધરાવનાર તરીકે જાણીતા છે; પણ હમણાં આવેલો સદરકુ પુરુષ તેઓ કરતાં અહડતી શક્તિનો હલેવાય છે; એટલે બીજાઓ જ્યારે અઘાવધાન એટલે એકી વેળા આઠ પ્રકારના પ્રયોગો કરી બતાવે છે, ત્યારે આને સત્તાવધાન એટલે એકસો પ્રયોગો કરી દેખાડનારો સમજવામાં આવે છે. તેમનામાં રહેલી શક્તિની મોટી ખુબી એ છે કે, તેઓ એકી વેળા અનેક બાબત પોતાના મનમાં યાદ રાખી તથા રચી શકે છે; અને તે બાબત જેમ સહેલી, તેમ કવિતા, ગાળીત, અને લાપાતાં સરખી અઘરી પણ હોય છે. ગમે એવા કાણુ છંદમાં તેઓ યોગ્ય યોગ્યતાં કવિતા રચે છે; ગમે એવી અંભણી અને પારખી લાપામાં હલેલાં હલટ પાલટ શબ્દોનાં વાક્યોને સરખાં ગોઠવી આપે છે; અને તે સમગ્ર એક બીજની સાથે વચ્ચે રહે છે.

પણ તે ખીસી કે વધી શકે કે નહીં, અને માણસ ભવતા હાંસબાર તથા વહેવારમાં આવી શકે કે નહીં તે નક્કી કરવાની જરૂર છે. કેટલીક વરસથી એવું માનવામાં આવે છે કે, તે તેવા ઉપયોગમાં આવી શકે નહીં, અને જો લેવા માંગે, તો તેનું બળ એકદમ યથું જાય. આમાં કેટલી સચાઈ છે તે પણ સોધી હાડવું જોઈએ. જો એ શક્તિ એવા ઉપયોગમાં આવી શકે નહીં, તો પછી તે માત્ર જોવાની અને નવાઈની જ યથા પડે. પણ આપણે એકદમ તેમ માનીશું નહીં. માણસ ભવતાં ઈશ્વરે પ્રેરેલી દરેક શક્તિઓ ખીસવીને વધારી શકાય છે, તેમ ઉપલી અદ્ભુત શક્તિઓના સંબંધમાં પણ યથું જોઈએ; અને જો તેમ હોય, તો પછી આવા ચમત્કારિક પુરવોને ઉત્તેજન આપી તેમની શક્તિ ખીસવવા, અને તેને લોકોપયોગી કામમાં ઉપયોગમાં આણવાની કેરોસા કરવાથી આપણે પગલ પડવું જોઈતું નથી. આ ખેટકારક છે કે, એવી શક્તિના એ પુરવો મળી આવે છે, તેઓ ધણું કરી મુશ્કેલ હાલતના હોય છે. એવા પુરવો મુશ્કેલ હાલતમાં રહી જાય એ જેમ તેમના કમનસીબની વાત છે, તેમ દેશીઓની કદર પીછાણવાની શક્તિ વિશે નરમું લગાડનારી પણ છે. એવા પુરવો જો યુરોપ કે અમેરિકામાં હોય તો તેઓ ચોટાં માત્ર અને દોહતે પોસાયા; તથા પ્રજા અને સરકાર તે અને ઉત્તેજન આપી આગળ વધારી વજર રહે નહીં. અને પણ તેમજ યથું જોઈએ છે, અને તેમ ધરો તોજ એવા નાખીયા. પુરવોને આપણમાં વધારો ધરો. આ વાત પણ તપાસવા લેગ છે કે, એવા પુરવો અત્યારસુધી હિંદુ કામમાંથી જ મળી આવે છે. ચોડમેદન, પારસી, જગેર કામમાંથી તેઓ મળી આવતા નથી, એવું કારણ શું? શું એવા પુરવો ચોક્કસ ભવતાં જન્મ પામે છે, અથવા વંશપરંપરા ઉતરે છે? એ સર્વે બાબતોની તપાસ કરતાં અગત્યના ખુલાસા મળશે, અને તેથી એવા પુરવો ઉત્પન્ન થવાનો કાંઈ નિયમ જણાવા જરૂર તેમની જરૂર બની પ્રજાને સૂચરો ધરો.

[૨]

શ્રીમદે કરેલા સત્તાવધાનના પ્રયોગ સંબંધે લખતાં *The Indian Spectator* (ઈન્ડિયન સ્પેક્ટેટર) પત્ર તા. ૨૮, નવેમ્બર, ૧૮૮૬ ના અંકમાં જણાવે છે કે,—

એ શક્તિઓ ખરેખર અદ્ભુત અને અસાધારણ છે; અને તે કેમ ખીસે છે તથા કાગે લાગે છે તેની તપાસ કરી તેનો લાભ લેવાની તબીબી જરૂર જોઈએ છે. આટલું તો ખરું છે કે, એવી શક્તિ કદરતની એક બહેન માત્ર છે, અને તે કોઈ જ સાધારણી ગૃહસ્થને અર્પણ થઈ શકે છે,

We have had a visit from a young prodigy, Shatavadhani Kavi Shri Raichandra Ravji, an inhabitant of Vavnys, between Kutch and Morvi. Mr. Raichandra is a Bania by caste, a versifier by birth and by birth also a Shatavadhani. That is one whose mnemonic powers will perform, we suppose 100 different functions at one and the same time. He knows no other language but the Gujarati, and yet he can exercise his marvellous powers on sixteen different languages at one sitting. We shall be glad to introduce him to earnest inquirers.

[૬૭] અને મોરબીની મધ્યમાં આવેલ વવાળીઆના નિવાસી એક તરુણ, પ્રોટિનિ—(મહા આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી શક્તિ ધરાવનાર પુરુષ—અલૌકિક) સતાવધાની કવિ શ્રી રાયચંદ્ર રવજીનો અમને સમાગમ થયો હતો. મી. રાયચંદ્ર વધુિક શક્તિના છે, નમ્રથી સતાવધાની છે, એટલે કે, જેની માનસિક સ્મરણશક્તિ એક જ સમયે બિન્ન બિન્ન ૧૦૦ કાર્ય કરી શકે. તેઓ માત્ર ગુજરાતી ભાષા બોલે છે, છતાં તેઓ પોતાની અદ્ભુત શક્તિઓને બીજી બીજી ભાષાઓ ઉપર એકી વખતે ઉપયોગ કરી શકે છે. નિઃસાધુઓને તેઓનું ઓળખ કરાવવા અમે પ્રુરી થઈશું.

[૩]

“સુબ્રહ્મચારી” પત્ર તા. ૩; ડીસેમ્બર; ૧૮૮૬ ના અંકમાં નીચે પ્રમાણે સતાવધાનસભાનું વર્ણન આવે છે:—

ચાહ્નસ્ત શક્તિના એક તરુણ હિંદુએ કરી બતાવેલા અમરકારો.

હાલીઆવારના મોરબી સંસ્થાનના ગ્રામ વવાળીઆના રહીરા કવિ રાયચંદ્ર રવજીસાહની અવધાનશક્તિના અમરકારો જોવાને અંગેની ‘ચીઓ-સોદીક્ષ સોસાઈટી, તરફથી એક ખાનગી મેળાવડો કરવાનું આમંત્રણ થયું હતું. તે મુજબ સોસાઈટીવાળા મહાનમાં ગઈ પરમ દિવસ સાંજે સાડા પાંચ કલાકે હિંદુ, મુસલમાન, યુરોપીયન, પારસી વગેરે બીજી બીજી ભતિના ગૃહસ્થો રૂબરૂ તેમણે તે કરી બતાવ્યા હતા. કેરને જે જાને હાલીઆવાડી સાદા પો-

શાકમાં કવિ રાયચંદ્ર આવી પુગતાં તાળીઓના અવાજથી તેઓને વધાવી લેવામાં આવ્યા હતા. સાંજના કલાક છને સુમારે તેણે પોતાનું કાર્ય શરૂ કરતાં નજીબનું હતું કે, “ હુનિયામાં માણસ ભત યાદ-દસ્તશક્તિ, કાવ્યશક્તિ અને હસ્તયમત્કૃતિ માટે વખણાય છે. આ ત્રણમાંની પહેલી બેનું મને સે-હજસાન જ્ઞાન છે; અને છેલીથી હું બીન વાકેફ છું. હસ્તશક્તિનો તીર, બાણ, તલવાર બંદુક વગેરેમાં સમાસ થાય છે, કે જેમાં હિંદુઓમાં બહુતા યદ્ય ગણેલા પાંડવો મરાહુર છે. સ્મરણશક્તિ વિશે હું પણ કંઈક બહુ છું. તે મારી અલ્પશક્તિ નેહુ તમે ગૃહસ્થો હજુર કહી સંભળાવીશ.”

તે પછી સસાના ગૃહસ્થોને વાકેફ કરવામાં આવ્યા હતા કે, બીજી બીજી આઠ ભાષાઓનું એકેક નજીબનું વાક્ય બનાવવું કે તેમાં હ-રાખેદો આવે. તે મુજબ (૧) સ્પેનિશ, (૨) અંગ્રેજી, (૩) જર્મન, (૪) ફ્રેન્ચ, (૫) હોલેન્ડ, (૬) જાંદ, (૭) સંસ્કૃત, અને (૮) બંગાલી ભાષા બહુનારા બીજી બીજી ગૃહસ્થોએ એક કાગળના કટકાપર આગમચથી હ-રાખેદોનું વાક્ય લખી રાખ્યું હતું અને નવમી ફેબ્રુઆરી ભાષા રહી નવાથી તેની માંગણી થતાં તે પણ મંજુર રખાઈ હતી.

કવિરાજે તે પછી નજીબનું હતું કે, “ બીજી બીજી ભાષા ધરાવનાર એકેક રાખસે પોતાના હ-હ, બોલના વાક્યને એકેક બોલ ‘અવાર નવાર ગમે તેમ તેમને કહી સંભળાવેલો. અતુકમે તે વાક્યોના રાખેદો કહેવાની કશી અગત્ય નથી. બીજી બીજી રાખેદો બીજી બીજી ભાષામાં બોલારો, તે હું લક્ષમાં લઈ કાગળપર લખ્યા મુજબ વાક્યોના અતુકમે રાખેદો છેવટે તમને કહી સંભળાવીશ. તેમજ વળી અધવચમાં હું બીજી બીજી જે રાગની કવિતા રચીશ. એકેક લીટી બેટી મારે લક્ષ તેમાં પણ દોરવીશ.” અને સસાના એક ગૃહસ્થ તરફથી એવી માંગણી થઈ કે, એક કવિતામાં ‘સ્તમ્ભ’ નામ તથા બીજીમાં આજની સસાનું વર્ણન આવે એવી મતલબ સમાવવી. કવિરાજે તે સ્વીકારી નજીબનું કે, પહેલી કવિતાની લીટી હું એવી બોલીશ કે તેમાં ‘સ્તમ્ભ’ નામ આવી જશે. તે પછી કવિરાજે સ્થિર ચિત્તથી અવધાન તથા શીઘ્ર કવિતાનું કામ શરૂ કર્યું હતું. બીજી બીજી ભાષા લખનારા ગૃહસ્થો પોતે લખી રાખેલાં વાક્યોના અતુકમે ત્રેડી-શ્લોક રાખેદો રહેતા જતા હતા. તે કવિ

તા હતા, ને તે કવિતા પણ કવે જતા હતા. સધળા રાખ્ધે પૂરા થતાં અઘળાં વાક્યોમાં તેઓ નીચે મુજબ બોલી ગયા હતા:

૧. અંગ્રેજી. હેવ યુ એવર બીન ઇન બોમ્બે?
 ૨. સ્પેનીશ. ડેસ્તાનટેસ પાલા બસસ પોઇ રેકસ્ટેડે રીન્વરડાસે.
 ૩. જર્મેન. ઇસ્ટ યુ બડર એ રોગ હુંગ.
 ૪. ફ્રેન્ચ. લા કાઝીલીટ ડેલરેલમે એસ્ટ પ્રો-વરા બ્રાએ.
 ૫. હિંદી. મહારા તારા વહીરાતાય શ્રીએરાતાય તા આહુધરીસ; જર પુરા તરીસ.
 ૬. સ્કૅટ્લેન્ડ. ધકતા ધરી પાણી સચમય સ-પવિત્ર ઉપદુખ (?)
 ૭. બંગાલી. અપના કે ની આરાય જઈસ બા મોરા બીયા હેન.
 ૮. હિંદી. એસે આઠમીસવી લેમ મેનટેસ હુંસ જીવેનીસ.
 ૯. ફારસી. અબરો અનાર અસદ મરદુમ મુખ બરાયે.
- (તાળીઓ).
- એ પછી પહેલી કવિતામાં.
- (હંદી બુલંગી.)

રહા છા મહા જોગને જળધીને
લલો બોધ લાખો તથાપિ ભવીને
નથી રાગ કે દ્વેષ કે માન કાંઈ,
વધુ શું વખાણે અહો 'રાય' આંહી ?

(શાહુલ.)

કુમી લોક સમસેતની મન સજી વિદ્યાવિલાસે ગદ્ય,
તેથી સુજ સમાજ આ અવસરે, તે વ્રણે ગાજ.ર.દી;
યાતાં દર્શન આપનાં મુજને આનંદ ભારે થયો,
આપે આ મુજ શકિતને નિરખતાં, હું સારથક થઈ ગયો.

અત્રે કવિરાજે જણાવ્યું કે, “ તમે સાહેબો-એ સુચવેલાં નવ અવધાન તથા બેટલી કવિતાઓ અતુલ્ય સંભળાવી મારું આનંદ કાર્ય તમે ગૃહ-સ્થો હનુર પુરું થયું છે. (તાળીઓ.) ઉપલી ‘ બુલંગી હંદ ’ માં આજની સમાજ વર્ણન તેમજ ‘ શાહુલ ’ ની પહેલી લીલીમાં ૧, ૭, ૯, ૧૨ આ હરફોથી આગ્યા મુજબ “ રસમજ ” નું નામ આવે છે. ” મંડળીના એક સભાસદ મી. પી. સે-જરાહો માણસ નત શું શું કરી રાકે છે તેપર સમાજનાં ધ્યાન ખેંચી જણાવ્યું કે, મનોબલ

ફળવવા માંગીએ તો કેવું ફળવાય છે તેનો દાવનો દાખલો સરસ છે. એ પછી તેમણે કરિનો ઉપકાર, માનવાની દરખાસ્ત કરતાં તાળીઓના અવાજે વચ્ચે તે જણાવ રહી હતી. તે બાદ મી. રસમજ અ-રેસર માસ્તરે મંડળી તરફથી કવિરાજને કુદનો હાર અને ગોટા બેટ આપ્યા બાદ મિલાવણે વિ-સર્જન થયો હતો.

[૪]

તામે-જમશેદ પત્ર ઉપર પ્રમાણે વર્ણન આ-પતાં એજ તારીખના પોતાના અંકમાં લખે છે કે; એકે બોલ પોતાના મનમાં કસાવવા સાર લગમજ એક મિનિટ લેતા હતા; વળી તે અરસામાં કવિતા પણ બેટતા; અને એકે લીલી લખાવતા. ભોગ જોને નહીં નહીં ભાષાના રાખ્ધો બોલનારામાંનું કોઈ બુદ્ધ આઈ જતું, તો તરતજ તેણે બૂલ કરી છે એવું તેઓ કહી આપતા હતા; નહીં નહીં ભા-ષાનાં વાક્ય નીચેના ગૃહસ્થોએ ગોઠ્યાં હતાં--
‘ અંગ્રેજી, સ્પેનીશ, તથા જર્મેન, મી. વાર્ડ હા-ઉસ, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના કાઉન્સલ-જનરલ; ફ્રેન્ચ, એક ફ્રેન્ચ ગૃહસ્થ; ફારસી, મી. બોલાવલ રામ-હમદ; હંદી, મી. રસમજ કેરસાજ મોદી; હિંદી મી. દલાલ; સ્કૅટ્લેન્ડ મી. જનાઈન ડી. કાલીકર; બંગાલી ડાહરે સયં એ ગૃહસ્થોએ એકે બોલ સુચવણુ બરેલી રીતે હેર ફેર કહ્યા પછી આ યુવાન ગૃહસ્થે કાંઈ પણ બૂલચૂક વગર આખાં વાક્ય મો-ટેથી રજુ કર્યા હતા. ”

[૫]

The Times of India (ઇન્ડિય ટાઈમ્સ ઇન્ડિયા) પત્ર પોતાના તા. ૨૪, નવમ્બર ૧૮૮૭ ના અંકમાં બીજી એક સમાજ વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છે--

*Exhibition of Mnemonic powers:—*A large number of native gentlemen assembled on Saturday at the Framji Cowasji Institution to witness an exhibition of the mnemonic powers of a Young Hindoo, named Rajchand-
ra Ravjibhai of about 19 years of age. Dr. Peterson presided on the occasion. Ten Gentlemen of different castes, and creeds were selected from the audience to form a commit-

એક જણને કબાળી જતા. અર્ધો દલાક એ રીતે ગોખવા પડી, સસાની નેસસરી તાળીઓ વચ્ચે સપળાં વાક્યા કવિ બરાબર બોલી ગયા હતા. તેવજુ ફોટોમાંથી એક વાક્ય પુરો કરતાં નેસસરી તાળીઓનો આવકાર તેવજુને મળતો હતો.

“હાહર પીટરસને પોતાને આ અખતરાથી બેઠક અચરતી પામેલા જણાવ્યા હતા.

“અમારા સંમળવામાં આવ્યું છે કે, આજલે દિવસે પોતાને મળેલી એક મેળખાની વખતે કેટલીક વાણીઓમાં મીડું વૃધત્ત બોલું હતું, તે કવિએ આખવા કે હાથ લગાડ્યા વિના માત્ર નજરે જોઈ કહી આપ્યું હતું.”

વર્તમાનપત્રોના માત્ર આટલાજ લેખો અમને મળતાં અહીં પ્રસંગવશાત્ મૂક્યા છે. ટાઇટલ્સ ઓફ ડિયા, ઓરમે ગેલિટ, લતમે-જમરોદ તથા બીલ પ્રેરોના ‘સચ્ચિત્રાચ મુખ્ય લેખો’ તથા બીલ સસાનાં વર્ણનો, અને તે સમયના હાઇકોર્ટના ચીફ જજ સર માર્કસ સાર્જટ, મી-૦ ટરનર વગેરે ધણા મુદ્દાઓ તથા દેશી અમેસરોના અભિવદન પત્રો તે સમયના શ્રીમદ્ ના એક પ્રસંગી પાસે રહી બચેલાં; જે પ્રસંગીનો પાછળથી ફેડલ્ટાગ થતાં, મળી શક્યાં નથી. તે પ્રસંગીના કુટુંબીઓ તરફથી આ સાહિત્ય મળી શકશે, તો ત્રીજી આવૃત્તિમાં દાખલ કરવા પ્રયત્ન કરીએ. —સચોધક

અવધાનવિધિ-સુઅર્ધસિંઘાચારંગાં નીચેના(૨૦, એપ્રિલ, ૧૯૦૧ ના) લેખથી શ્રીમદ્ સત્તર અક્ષર વર્ણની વધે કરેલાં બાંધન અવધાનનો વિધિ જણાવવા યોગ્ય છે:-

“મહુમ પ્રસિદ્ધ જનતરવેવેસા અને શતાવધાની ક્વીથર શ્રીમાન રામચંદ્ર રવજીસાં, જેમને લગતી કેટલીક વિગત ગયા મુધવારના સુઅર્ધસિંઘાચારંગાં આપવામાં આવી છે, તેઓ એકી વખતે સો દામ કેવી રીતે કરતા હતા તેનો ખ્યાલ આપવામાટે તેઓએ કરી બતાવેલાં બાંધન અવધાનને લગતી વિગત અમે હેઠળ આપીએ છીએ. એ મહુમ ગૃહસ્થની તસવીર આજના પંત્રમાં અગ્રિએ આપી છે તે ઉપરથી એવા બાંધોશ અને કુદરતની ભારે મોટી બક્ષીરા ધરાવનાર ગૃહસ્થ કેટલા સાંદા હતા તે દેખાઈ આવે છે. તેમના ચહેરા ઉપરથી કોઈ કદાચ જુલ કહી શકે, કે પોતાની સ્મરણુસકિતના અર્ધેબુત અમલાર દેખાડનાર એક દેશી તે આ તસવીરમાં દેખાતા બુધાન હતા. તેઓ એકી વખતે એકસો દામ કેવી રીતે બળવતા હતા, તેને લગતી હેઠળ આપેલી કેટલીક વિગત ઉપરથી વાંચનારને મહુમ રામચંદ્ર રવજીસાંના મરણ માટે વધારે દિલગીરજ પેવાનું કારણ મળશે:-

બાંધનકામ:- ચોપાટ રમતાં જવું, રોતરને રમતાં

જવું, ટકોરા ગણવા જવું, માળાના પારા ગણતાં જવું, સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર આપેલાં ગણતાં જવું, મંજુર રમતાં જવું, સોળ ભાષાઓનાં કારો ચાલ રખતાં જવું, જે કામમાં આશાઅવળા અમુક થી કવિતાઓ માગેલા વિષયની કાવલતા જવું, આકરિન સિન્ન માગેલી સમસ્યાઓ પૂર્ણ કરતાં જવું, સોફ્ટ બૂટાં બૂટાં માગેલાં વૃત્તોમાં માગેલા વિષયો લેવાર કાવલતાં જવું. એમ બાબત કામની રાક્ષાત એક વખતે સારે કરવી, એક કામનો કંઈક ભાગ કરી બીલ કામનો કંઈક ભાગ કરવો, પછી ત્રીલ કામનો કંઈક કરવો, પછી ચોથા કામનો કંઈક ભાગ કરવો, પછી પાંચમીના એમ બાવને કામનો ચોડો ચોડો ભાગ કરવો, ત્યાર પછી બની પાછું પહેલા કામ તરફ આવવું; અને તેનો ચોડો ભાગ કરવો, બીલનો કરવો, ત્રીલનો કરવો, એમ સપળાં કામ પૂર્ણ થતાં સુધી કર્યાં જવું. એક સ્થળે જ એ આસને બેસીને એ બધાં કામમાં મન અને દૃષ્ટિ પ્રેરિત કરવી. જો ખબર નહીં કે બીજવાર પૂછવું નહીં, અને સપળું સ્મરણુભૂત રાખી એ બાવને કામ પૂર્ણ કરવાં. તે અવધાન આ પ્રમાણે ગણાય છે:-

૧. ચોપાટ રમતાં જવું:- ત્રણ જણ ચોપાટ બોલ રમતા હતા તેની સાથે ચોપાટ રમતાં જતાં અને વચ્ચે બીલ એકાદન કામ કરતાં જતાં ઉવટે કીલી, પીળી, લાલ અને કાંળી એ ચાર રંગની સોગડીઓ ધ્યાનમાં રાખી કહી આપી હતી. ચોપાટ વચ્ચેથી ઉપાડી લેવામાં આવી હતી.

૨. મંજુર રમતાં જવું:- ચોપાટનો પાસો નાંખ્યાં પછી બીલ ત્રણની સાથે ક્વીથર મંજુર રમતા જતા હતા, અને ઉવટે પોતાનાં તેરે પત્તાં કહી આપ્યાં હતાં એ પત્તાં કવિને એકવારે નેવાં આપી કાઈ લેવામાં આવ્યાં હતાં.

૩. રોતરને રમતાં જવું:- તેજ વખતે રોતરનું રમવા બીલ એક જણની સાથે ચિત્ત પરાગ્યું હતું. અવધાનની સમાપ્તિ વચ્ચેથી ઉપાડી લીધેલ રોતરનનાં પાંચાં ઉંટ, અંધ, હાથી અને વછરે બાદરાહ નજરવાર કવિએ કહી આપ્યાં હતાં.

૪. ટકોરા ગણવા:- એ વખતે એક જણ બહાં કોરા રહીને ગાદરના ટકોરા વગાડતો હતો તે કવિએ સંધ્યા સ્મરણુભૂત રાખી ઉવટે કહી આપ્યાં હતા.

૫. પંદલી અણેડી ગણવી:- કવિને વાંસે વચ્ચે વચ્ચે તે કામની સાથે અણેડીઓ નાખવામાં આવતી હતી તે કેટલી વધે તે અવધાનની સમાપ્તિએ કવિએ આપી હતી.

૬૭૮.૬-આદ્યાડી, ગુણાકાર, ભાગાકાર, અ-
નં સર્વોપાધા:—હવિને તે કામોની સાથે ગણવા આપ્યા
દત્તા ને હવિએ મનમાં રાખીને છેવટે તેના જવાબ ગણી
આપ્યા દેતા.

૧૦. એક જણ દાંધમાં માળાના પાસ ફેરવતો જતો
દવા જેમાં હવિએ દૃષ્ટિ પડેથી દત્તી. તે માળા વચ્ચેથી
અધુરી મૂકવામાં આવી દત્તી. છેવટે હવિએ તેના પાસ
ફેરવા થયા, તે કહી આપ્યું દત્ત.

૧૧ થી ૨૬. જુદી જુદી ભાષાઓના શબ્દો—
સોજ ભાષાના શબ્દો સોજ જણાને વહેંચી આપવામાં
આપ્યા દત્તા. ત્યારે ખીલું કામે હવિ કરતા જતા દત્તા,
ત્યારે વચ્ચે વચ્ચે અકેશ શબ્દ અનુક્રમવિના હવિને
કાને મૂકવામાં આવતો દત્તો. પ્રથમ ગ્રીને આરબીનો ક-
હેવાતો દત્તો, પછી ૪૧૭ થી દહીનનો કહેવાતો. ખીલે
સંસ્કૃતનો કહેવાતો પછી ૪૮૮ થી ઉર્દુનો કહેવાતો દત્તો.
એમ અવિચ્છિન્ન અક્ષરો હવિને કહેવામાં આપ્યા દત્તા.
સપ્તમા કહેવાઈ રતા પછી અવધાનની સપાશિએ ભાષા-
વાર હવિએ કહી આપ્યા દત્તા. સંસ્કૃતનો એક અક્ષર
ચોથો દોષ, અને એક પાંચસેમો દોષ, એ બન્નોને કયાં-
યં પણ લખ્યા શિવાય અંતઃકરણમાં ગોઠવી શ્લોકબંધ
કહી રીધા દત્તા.

સંસ્કૃત, ગુર્જરાતી, મરાઠી દિંદી અંગ્રેજ, પંજાબી,
કર્નાટકી, બંગાળી, મારવાડી, મીઠ, ઉર્દુ, જડેજ, આરબી, ફા-
રસી, દ્રાવિડ, અને સિંધી એમ સોજ ભાષાના શબ્દો અ-
પાયતા દત્તા. એ ભાષાના શબ્દોનાં વિશેષમૂલ્યના એક બે
દ્રશ્ય અહીં આપ્યાં છે.

સંસ્કૃતનું વિશેષમ સ્વરૂપ.

સ્તિ	મો	પ્રજા	સ્વ	સ્વ	ગે	સ્તિ	અ	ત્ર	ક્ષ	ખ
દિ	વિ	મે	વિ	વા	કે	પ	તું	ર	જો	કે
મે	વા	કે	મુ	પ	ની	ક:	સા	વા	વિ	પ
મ	કિ	ય:	દ	મે	ય	વિ	ન	દ	ર	ટે

સંસ્કૃતનું અર્થ સ્વરૂપ.

(હવિએ કહી આપ્યું)

અંધિ દિ કે યો વિષવાનુસાચી

કેવા વિમુક્તો વિષયે વિરજા:

કે વાસ્તવ યોદ્ધ નરક સ્વરોદ

વખ્યાસય: સ્વરૂપદં કિમસ્તિ ર

ગુણાતીનું વિશેષમ સ્વરૂપ.

ત	ત્વો	શિ	નાં	આ	જી	આ	મુ
રો	ને	વે	દ	મે	વ	મે	યો
ર	મુ	ને	મિ	ઈ	ન	દ	વાં
મા	ઉ	ઉ	•	•	•	•	•

ગુણાતીનું અર્થ સ્વરૂપ.

"આપનાં જેવાં રત્નોથી દબ્બુ સુધિ મુરોનિન છે;
એ ભોળને આનંદ થાય છે.

જડેજનું વિશેષમ સ્વરૂપ.

વ	મું	લે	તે	છ	મ	તો	ધિ	વા
ટે	શા	મ	છ	ન	ય	દ	થે	મ
અ	હી	મુ	ન	સા	કે	હી	રો	પ
હી	તો	ક	તો	પો	ર	ન	૦	૦

હવિએ આપ્યું ગુણ સ્વરૂપ કહી આપ્યું દત્ત તે.

મુંલ પ્રયોજનન દત્તે અર્થ ન તો. મૂંદી રીક
ખડે ન તો; પોષ તો છ મરછ. હી સારો શાવાય ૧

અહીં તો અર્થ માત્ર ત્રણ ભાષાનાં લેખવિશેષમૂલ્ય
આપી શક્યા છીએ, પરંતુ પોતે લખતા ન દોતા એવી
સોજ ભાષાના શબ્દો વિશેષમૂલ્ય મરાઠી ખરા રૂપમાં મૂ-
કેલા દત્તા.

૨૮—જે જણ બે વિષયે કાષ્ઠમાં આડા અંગના અ-
ક્ષરથી માંચેલા પુરા કરાવવા ઇચ્છા ધરે; તે હવિ કેના રૂપથી
પૂર્ણ કરતા તેનો એક લખનો અહીં આપ્યો આપે છે.
માંચનારને અક્ષર માંચે તે આપી હવિ તે કાચ પૂર્ણ કરના.

હવિતાને દિગ્મત-નુમંગી.

૩૩	૧૧	૩૨	૪૫	૮	૧૬	૩૧	૩૪	૧૧	૨૩	૨૧	૨૦
૬	હી	કા	નિ	સા	સા	ધ	રે	તું	ક	થી	તા
૧૦	૧૮	૩૧	૭	૪૪	૨૭	૨	૩૭	૩૫	૧૨	૪૦	૩૮
૫	હી	યો	ક	મા	કે	મ	દાં	દા	બ્ય	ચી	તા
૨૮	૨૧	૩૦	૧૫	૧	૪૩	૩	૪૨	૧૩	૪૫	૨૨	૪૩
૬	વે	મે	મ	ને	મે	દ	તાં	દ	પં	દે	ને
૬	૧૭	૪૮	૨૫	૨૧	૫	૪	૪૧	૧૪	૧	૩૬	૨૪
૨	પા	તું	ક	રી	મુ	જ	ધ	આ	જ	યો	ને

અક્ષર વપર ને આડાઅંગના આંકડા મૂક્યા છે તે
પ્રમાણે અક્ષરે મંજાવા દત્તા. તેમાંથી કવિતાની કવિતા
થઈ ગઈ દત્તી.

૩૬—આહ જુદી જુદી સમયવાચ્યે આપી દત્તી. તેની
વચ્ચે વચ્ચે અકેશી કહી લખાવીને પૂર્ણ કરી દત્તી. છેવટે
આંક સમયવાચ્યે હવિએ પાળી યોદ્ધી દેખાઈ દત્તી

૩૧ થી ૫૨—સોજ જણાએ જે જુદા જુદા સોજ
વિષયોની જુદા જુદા રૂપમાં કવિતા માંચી દત્તી. એ કવિ-
તાની આંકે કહી આંકું કામ કરતાં જતાં હવિએ પૂર્ણ
કરતી દત્તી; અને છેવટે તે પાળી સોજો નવો કવિતાએ કવિ-
ને મોટે વર્ધન દત્તી. તે હવિએ કહી લખાઈ
કવિતાના એવજ નમૂના આપોમે છીએ:

“ચંદ્રના રથને દરણિયાં શામાટે ભેદ્યાં છે ? તે માટે તર્ક દોડાવવો, અને ઉપરની એ કડી પછી વાણીઆ ઉપર ઉતારવી” એ વિષય.

સાહિત્યવિકીરિત.

“અંગે શોયં દમામ નામ ન મળે, સત્તા રહી ના જરી !
પ્રેમી કાયરતાતલો અધિક છે, શાસ્ત્રે ક્યા એ ખરી, ”
ભાગી ભય જરૂર તે ભય ભયો, રે ! દેખતાં કેશરી,
તે માટે રથ ચંદ્રને દરણિયાં ભેદી દિધાં શી હરી ! ! !
કન્નેડાં માટે હિંદુઓને તિરસ્કાર.

મનહર.

ફળમૂળપર મોહી, યજ્ઞ હાથે કરી શોષો.
મૂલ્યથી ધૂળ કેમ ? કશે નિજ બાળિકા,
કશે છા કસાઈયકી, એ સવાઈ આર્ય સાઈ,
નક્કી એ નવાઈની સવાઈ સુખશાળિકા;
ચેતો ચેતો ચેતો રે ચતુર નર ચેતો ચિત્ત
બાળો નહીં હાથે કરી, બાળ અને બાળિકા,
અરે ! રાયચંદ્ર કહો, કેમ કરી માને બેઠ,
થકી બેઠી એને કપિ, કોષ ધરી કાળિકા ! ! !

“કવિત્વ” પૌતાણું તેમના પિતાજી સહિતનામ આવ-
વે અને એક દોહરામાં મહાત્માને પ્રણામ યાચ ” તે
વિષય.

દોહરા.

રાખે યશ ચંદ્રાદયે, રહે વધુ જિવિ નામ;
તેવા નરને પ્રેમથી, નામ કરે પરણા.

અંધનો લગભગ સર્વે ભાગ પૂર્ણ સુદ્રિત થયા બાદ
પંદર સોલ વરશની વથે કરેલ શીઘ્ર કાન્યો મળતાં અત્ર
મૂક્યાં છે:—

તોટક.

અતિ રોગ થયો ગણ સાગરને
ઝટ રોધા હકીમ સુનાગરને;
મુખ ફીણ વળે નહિ રાખ મળે,
ગણ રોગગ્રસ્ત વડને નિહળે ! ! !

અહો પ્રશ્નકાર ! સાગરને એક નળરત્નસ્ત રોગ થયો
છે. તે રોગને દાળવા માટે હું ચતુર અને લાલા હકીમને
ઝટ રોધા દાદ; એને મુખે ફીણ વળવા કરે છે, અને બી-
લકલ મુખ નજીવું નથી. રોગજી એધાણ મોટે ફીણ વળે
તે છે માટે ઉપાયમાં સાવધાન થા. (આમાં ધ્વનિ
બીજો છે.)

અવધાનોમાં ‘ચોપાદનો તિરસ્કાર’ એ વિશે
બુજાંગી આપો હતો. એ અહીં આગળ પ્રત્યક્ષ છે.

બુજાંગી.

કહ્યું રાજ્ય તે ધર્મજી ધુળધાણી,
વળી ફેરવું ફેરવો શીર પાણી !
તણું પ્રતાપે નળે નીજ રાણી,
હવે ભેદ ચોપાદ તારી કમાણી ! ! ! !

એ જ અવધાનમાં ‘વંજયાપુત્ર મારવાને કોઈ
આલ્સો લાય છે.’ એ સમરયા પૂર્ણ કરવાની હતી.
તે આવી રીતે પૂર્ણ કરી હતી.

કવિત-મનહર.

પ્રેમ ધરી પૂછ્યું એક, મ્મિ કને કામિનીએ,
ખલકનો ખેલ અહા ! અજબ દેખાય છે,
સર્વને સંતાનસુખ, સંસારમાં સાંપડે છે,
એજ માટે વંજયાતલો, જીવ તલખાય છે,
કહો કવિરાય એનું, કૃપાથી કારણ મને,
કહે કવિ ક્યાંથી યાચ ? એનું આમ થાય છે,
ઉદર પ્રવેશ પેલો, પ્રભુને ત્યાંથી પડાવી
વંજયાપુત્ર મારવાને, કોઈ આલ્સો લાય છે ! ! ! !

સવૈયા એકનિશા.

પાણી પૂર્વજીવે બેનારા, ભાયા આવ્યા ભેને વંશ !
બાપનામના બોળી બેઠા, ધિક્ક ધિક્ક બેના આ અંશ !
મરો જીવીને નરો બાયલા દાંકણમાં નાખીને નીર ! !
આર્ય શીતિને લાંબા રીધી, એનો બટ્ટો તમને શીર.

... ..
શું પ્રાચિન પૂર્વજ સંભારે, આંખે આંસ આવે વીરો
શી ! હિરમત એના હેયાની, રેશા એનાં નૌતમ નીરો

... ..
આગળના ક્ષત્રીઓનું સ્મરણ કરતાં કહે છે કે:—
દાળકસંકટ બાળકનારી, બોધાકાલુપ્રતિપાળક પૂર્ણ,
સંભાળક ભે ધરાધર્મના, દુરમનદળ કરનારા મૂર્ણ;
મજાખરીના ખેલવિષે નહીં, પાછો પગ દેનારા વીર.
*અરે! હિંદના આજગયાકાંઈ, રદિઆગા એવારણુધીર.
ધન્ય ધન્ય તે રાણી ભયા, ભયાને છટ છટ કરનાર,
વીરરસે ભે ભયે વાહ્યા, કરે ન કાયાની દરકાર;
કેવળ કેસરિયાં કરનારા, અહા ! કેસરિ સિંહ ચરી,
અરે ! હિંદના આજ નયા ક્યાંરદિયાળા એના રણધીર.
* (આ ક્ષત્રીસ્મરણના ચોવીસ સવૈયા છે, તથાપિ અમને
મળી રાખ્યા નથી.)

હનુમાનસ્તુતિ.

હરિગીત.

સમજે સદા સમરણ કરીને, રાન્તતામાં મન ધરી,
ધર્મે ધ્યાન આઠે ભમને, પરણામ પ્રેમેથી કરી,
જળ સાંધથી મુજ કામ થારો દામ પુરો મન તણી !

મહાવીરશ્રી હનુમાન તમને વંદનામારી ધણી.
 શીરામકેરાં કામ ક્રીધાં, નામ રાખ્યું જગતમાં;
 કમરણ કરી જગનાયતું, પ્રથમે પુનણા જગતમાં;
 શ્રુતિ હેતથી આશિષ પામ્યા બોલતાં જયરામની,
 મહાવીર શ્રી હનુમાન તમને વંદના મારી ધણી
 ઈંગળ કરણ મતિવાન ધર્મ, પ્રેમે કરી પ્રખ્યાત છે,
 કંસાર તારણ કર્મમારણ, બક્ષા કરા પ્રાત છે;
 વેશ્વાસથી આશા પુરે છે, સર્વ જનના મનતણી.
 મહાવીર શ્રી હનુમાન તમને વંદના મારી ધણી.
 શીતા સતિને લાવિયા, નીતિ નીયમમાં મન ધણી,
 જામાંડી કેવાણા જતિ, એ કીક કારણ શોધિયું;
 આ રાયચંદ્ર વણિક વિનવે, હામથી દર્પિત બની,
 મહાવીર શ્રી હનુમાન તમને વંદના મારી ધણી.

હોહરા.

હેત ધરી હનુમાનજી, સમર્થ છું સુખકાર,
 આશા અંતરની કરો, પુરણ બક્ષાધાર.
 કવિત.

હામ ધરી હનુમંત પ્રેમે પરણામ કરું;
 તોડો મારા તંત એવી પુરણ છે વિનિત.
 રામ તણું હામ કરી, કરો છે ભગત કામ.
 જગત પૂળે ૩ વારંવાર, માગી સુમતિ.
 નિરાશિત રહણ કરું છું, આપ નામતણું.
 માથું છું હું અકપમતિ આશા પુરે હેતથી.

૧. ચરણકમળ તણી કરું નિત્ય નિત્ય પુન.
 દુઃખ ટાળનાર સ્વામી આપની ગતિ હતી.
 અંતર્દાષિકા હોહરા.
૨. અતુરતા ચિત્તમાં નથી, વંદન લાયક તાત.
 તુલ ગતિમાં મોહી રહું, દહ દે એવી ખ્યાત.
 રહું સદા આનંદમાં નામ સિધે દુઃખ નય.
 ભુજ વિધે દે ભેરને કપ્પો દુર કપાય.
 જગ સમરે છે આપને રેમ કરો તે દેવ,
 ધાર્યું મારું નીપજે, કરતા રૂડી સેવ.
૩. સંવત્ ૧૯૪૧ ના જ્યેષ્ઠ માસમાં “ધર્મદર્પણ” ના-
 મના એક માસિક પત્રમાં શ્રીમદ્વી સત્તર વર્ષની વયે
 વર્તેલી રાક્ષસના સંબંધમાં એક મુખ્ય લેખ છે તેમાંથી
 અમે નીચે પ્રમાણે લઘ્યે છીએ.
૪. “પુનર્જન્મ નહીં માનનાર પુરુષોને આ શીખ ક-
 વીશ્વરની અદ્ભુત શક્તિ પુનર્જન્મ છે એમ મનાવવાને
 માટે પ્રત્યક્ષ અને સબળ પુરાવા છે. આપણા આ શીખ-
 કવીશ્વરની દિવ્ય સ્વાભાવિક શક્તિ માટે આપણા ભરત-
 ખંડી આર્યોએ અસિમાન ધરવા લેહું છે. ધન્ય છે! એ-
 મની જન્મભૂમિને, અને ધન્ય છે એમની જનેતાને! એ
 ભારતભુવણ રચણીય રત્ન મહાત્મા શીખકવીશ્વરને શતા-
 વધાન સુધી પહોંચવા જતસાદ છે.” “ધર્મદર્પણ”
 જાન, ૧૯૪૧.

પ્ર. ૨૦ તથા ૨૧ મું.

૩૭.

સ્ત્રીનાં સંબંધમાં મારા વિચાર.

અતિ પ્રમતિ રૂપરથ વિચારણાથી એમ સિદ્ધ થયું કે, શુદ્ધ જ્ઞાનને આગ્રયે નિરાખાધ સુખ રૂઢું છે; તથા ત્યાજ્ય પરમ સમાધિ રહી છે. સ્ત્રી એ સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ માત્ર આવર્જિક-દષ્ટિથી કલ્પાયું છે, પણ તે તેમ નથી જ. સ્ત્રીથી જે સંયોગસુખ ભોગવવાનું ચિન્હ, તે વિવેકથી દષ્ટિગોચર કરતાં વચન કરવાને યોગ્ય ભૂમિકાને પણ યોગ્ય રહેતું નથી. જે જે પદાર્થો પર ભુજ્યમાન રહી છે, તે તે પદાર્થો તો તેના શરીરમાં રહ્યા છે, અને તેની તે જન્મભૂમિકા છે. વળી એ સુખ ક્ષણિક; ખેદ અને ખસના દરદર જ છે. તે વેળાનો દેખાવ હૃદયમાં ચિત્રાર્થ રહી હસાવે છે કે, શી આ ભૂક્ષવણી? કુંકામાં કહેવાનું કે, તેમાં કંઈ પણ સુખ નથી અને સુખ હોય તો તેને અપરિચ્છેદરૂપે વર્ણવી ભુજ્યા, એટલે માત્ર મોહદશાને લીધે તેમ માન્યતા થઈ છે, એમ જ જ જણાયું. અહીં હું સ્ત્રીના અવયવાદિ ભાગનો વિવેક કરવા ઘેટા નથી; પણ ત્યાં પ્રરી આત્મા ન જ એવાય એ વિવેક થયો છે, તેનું સદજ સૂચવન કર્યું. સ્ત્રીમાં દોષ નથી, પણ આત્મામાં દોષ છે, અને એ દોષ જવાથી આત્મા જે ભુજ્ય છે તે, અદ્ભુત આનંદમય જ છે; માટે એ દોષથી રહિત થયું એ જ પરમ જિજ્ઞાસા છે. શુદ્ધ ઉપયોગની જો આત્મિ થઈ તો પછી તે સમયે સમયે પૂર્વોપાર્જિત મોહનીમ (કર્મ) ને ભરિમજૂત કરી શકશે. આ અનુભવગમ્ય અવચન છે.

પણ પૂર્વોપાર્જિત હલુસુધી અને પ્રવર્તે છે, ત્યાંસુધી મારી શી દશાથી શાંતિ થાય? એ વિચારતાં મને નીચે પ્રમાણે સમાધાન થયું:

* * * * *

સ્ત્રીના સંબંધમાં કંઈ પણ રાગ, દ્વેષ રાખવા મારી અંશ માત્ર ઈચ્છા નથી, પણ પૂર્વોપાર્જિત મોહના પ્રવર્તનમાં અટક્યો છું.

[અંગત.

૩૮૬ :

૧. નિયમ પાળવાનું દેહ કરતા છતાં નથી પળતો, એ પૂર્વકર્મના જ દોષ છે, એમ સીનાં જ્ઞાતું કહેવું છે.
૨. જ્ઞાતું કોઈ અંગ લેશ માત્ર સુખદાયક નથી, છતાં મારો દેહ ભોગવે છે.
૩. તરવાંભિલાષીથી અને પુંછા તો હું તમને નિરોગી ધર્મ બોધી શકું ખરો.
૪. મારા પર સમજા સરલ ભાવથી હુકમ ચલાવો તો હું રાજ છું.
૫. હું સંસારથી લેશ પણ રાગસંયુક્ત નથી, છતાં તેને જ ભોગવું છું, કાંઈ મેં ત્યાગ્યું નથી.
૬. નિર્વિકારી દશાથી અને એકસો રહેવા યો.
૭. ગજસુકુમારની ક્ષમા અને રાજેમતી રહનેમીને બોધ છે તે બોધ, અને પ્રાપ્ત થાયા.
૮. ભોગ ભોગવતાં સુધી (ન્યાં સુધી તે કર્મ છે ત્યાંસુધી) અને યોગ જ પ્રાપ્ત રહો.
૯. સર્વ શાસ્ત્રો એક તત્ત્વ અને મળ્યું છે, એમ કહું તો મારું અહંપદ નથી.
૧૦. ન્યાય અને બહુ પ્રિય છે. વીરની શૈલી એજ ન્યાય છે, સમજવું દુર્લભ છે.
૧૧. કોઈ ધર્મથી હું વિરુદ્ધ નથી, સર્વ ધર્મ હું પાળું છું, તમે સમજા ધર્મથી વિરુદ્ધ છો, એમ કહેવામાં મારો ઉત્તમ હેતુ છે.
૧૨. તમારો માનેસો ધર્મ અને કયા પ્રમાણથી બોધો છો તે મારે જાણવું જરૂર છે.
૧૩. કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં અને શંકા ન હો.
૧૪. દુઃખના માર્યા વૈરાગ્ય લઈ જમતને આ લોકો બ્રહ્મવે છે.
૧૫. અત્યારે, હું કોણ છું જ્ઞાતું, અને પૂર્ણ જ્ઞાન નથી.
૧૬. તું સત્યરૂપનો શિષ્ય છે.
૧૭. એ જ મારી આકોક્ષિ છે.
૧૮. અને કોઈ ગજસુકુમાર જેવો વખત આવે.
૧૯. કોઈ રાજેમતિ જેવો વખત આવે.

[અંગત.

૩૮૬

હે જીવ ! તું જૂઠું મા.

સુખ અંતરમાં છે, તે બહાર શોધવાથી નહીં મળે.

અંતરનું સુખ અંતરની સ્થિતિમાં છે. સ્થિતિ થવા માટે બાંહેપદાથી સંબંધીતું આશ્રય જૂઠું સ્થિતિ રહેવી બહુ વિકટ છે, નિર્મિત્તાધીન ફરી ફરી શક્તિ એલિત થઈ જાય છે; એનો દેહ ઉપયોગ શોખવો જોઈએ.

એ કેમ ચંચાલોગ્ય ચલાવ્યો આવીશ તો તું મુંઝાઈશ નહીં, નિર્લેપ સપક્ષ.

હે જીવ ! તું જૂઠું મા.

વખંતે વખતે ઉપયોગ ચૂકા કોઈને રંજન કરવામાં, કોઈથી રંજન થવામાં, વા મનની નિર્મળતાને લોધે અન્ય પાસે મેંદ થઈ જાય છે; એ જૂઠું થાય છે; તે ન કર.

હે જીવ ! તું ભ્રમાભા; તને ક્ષિત કહું છું.

અંતરમાં સુખ છે, બહાર શોધવાથી મળશે નહીં.

અંતરનું મુખ અંતરની સમગ્રિણિમાં છે; સ્થિતિ યવા માટે બાકા પદાર્થોનું વિરમરણ કર; આશ્ચર્ય ભૂલ.

સમગ્રિણિ રહેવી બહુ દુર્લભ છે; નિમિત્તાધીનવૃત્તિ ફરી ફરી ચલિત થઈ જશે, ન યવા અચળ ગંભીર ઉપયોગ રાખ.

આ ક્રમ યથાયોગ્યપણે ચાલ્યો ચાલ્યો તો, ઘું જીવન ત્યાગ કરતો રહીશ, મુંઝામણ નહીં, નિર્ભય થઈશ.

[અંગત.

૪૦

જગતને શું દેખાડવા પ્રયત્ન કર્યું, તેથી શું થયું નથી, કેમકે પરિભ્રમણ અને પરિભ્રમણના હેતુઓ હજી પ્રત્યક્ષ રહ્યા છે. એકભવ જે આત્માનું શું થાય તેમ વ્યતીત કરવામાં જશે, તો અનંત ભવનું સાદું વળી રહેશે, એમ હું લઘુત્વભાવે સમજ્યો છું; અને તેમ કરવામાં જ મારી પ્રવૃત્તિ છે. આ મહાઅધનથી રહિત થવામાં જે જે સાધન-પદાર્થો એક લાગે, તે ગ્રહવા એજ માન્યતા છે, તો પછી તે માટે જગતની અનુકૂલતા-પ્રતિકૂલતા શું જોવી ? તે ગમે તેમ બોલે, પણ આત્મા જે અધનરહિત થતો હોય, સમાધિમય દયા પામતો હોય, તો તેમ કરી લેવું; એટલે કાર્તિકી-અપ-કાર્તિકી સર્વ કાળને માટે રહિત યર્થ શકારો. અત્યારે એ વગેરે એમના પક્ષના લોકાના જે વિચારો મારે માટે પ્રવર્તે છે તે, મને ધ્યાનમાં રચી છે, પણ વિરચીત કરવા એજ એપરકર છે. તમે નિર્ભય રહેજો. મારે માટે કોઈ કંઈ કહે તે સાંભળી મૌન રહેજો; તેઓને માટે કંઈ શોક-હર્ષ કરશો નહીં. જે પુરુષપર તમારો પ્રસન્ન રાગ છે, તેના ઇષ્ટદેવ પરમાત્મા જિન-મહાયોગેન્દ્ર પાર્શ્વનાથાદિક-નું સ્મરણ રાખજો; અને જેમ અને તેમ નિર્મોહી યર્થ મુકાદસાને ધ્વજીજો. જીવિતવ્ય કે જીવનપૂર્ણતા સંબંધી કંઈ સંકલ્પ-વિકલ્પ કરશો નહીં. ઉપયોગ શુદ્ધ કરવા આ જગતના સંકલ્પ-વિકલ્પને ભૂલી જજો. પાર્શ્વનાથાદિક ચોળીધરની દશાની રચીત કરજો; અને તેજ અભિલાષ રાખ્યા રહેજો. એજ તમને પુનઃ પુનઃ આશીર્વાદપૂર્વક મારી શિક્ષા છે. આ અલ્પસ્ર આત્મા પણ તે પદનો અભિલાષી અને તે પુરુષના ચરણકમળમાં તલ્લિન થયેલો દીન સિમ્પ છે. તમને તેવી અદ્વાની જ શિક્ષા દેછે. વીરસ્વામીનું બોધિષ્ઠું દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવથી સર્વસ્વરૂપ યથાતથ્ય છે, એ ભૂલશો નહીં. તેની શિક્ષાની કોઈ પણ પ્રકારે વિરાધના થઈ હોય, તે માટે પશ્ચાત્તાપ કરજો. આ કાળની અપેક્ષાએ મન, વચન, કાયા આત્મભાવે તેના બોળામાં અર્પણ કરે; એ જ મોક્ષનો માર્ગ છે. જગતના સઘળા દર્શનની-મતની અદ્વાને ભૂલી જજો. જેન સંબંધી સર્વ ખ્યાસ ભૂલી જજો; માત્ર તે સત્પુરુષોના અદ્ભુત, યોગ-સ્પુરિત ચરિત્રમાં જ ઉપયોગને પ્રેરશો. આ તમારા "માનેલા મુરખી" માટે કોઈ પણ પ્રકારે હર્ષ-શોક કરશો નહીં; તેની ઇચ્છામાત્ર સંકલ્પ-વિકલ્પથી રહિત યવાનીજ છે; તેને અને આ વિચિત્ર જગતને કંઈ લગાતું વળગતું કે લેવા દેવા નથી, એટલે તેમાંથી તેને માટે ગમે તે વિચારો બંધાય કે બોલાય, તે ભણી હવે જવા ઇચ્છા નથી. જગતમાંથી જે પરમાણુ પૂર્વકાળે બેળાં કર્યાં છે તે, હજીવે હજીવે તેને આપી દઈ, ત્રણમુક્ત થવું એ જ, તેની સદા સઉપયોગી, વહાલી, એજ અને પરમ જિજ્ઞાસા છે; બાકી તેને કંઈ આવડતું નથી; તે બીજું કંઈ ઇચ્છતો નથી; પૂર્વકર્મના આધારે તેનું સઘળું વિચરણ છે; એમ સમજ પરમ સંતોષ રાખજો; આ વાત ગ્રમ રાખજો. કેમ આપણે માનીએ છીએ, અથવા કેમ વર્તીએ છીએ તે, જગતને દેખાડવાની જરૂર નથી, પણ આત્માને આટલું જ પૂછવાની જરૂર છે કે, જે મુક્તિને ઇચ્છે છે તો સંકલ્પ-વિકલ્પ, રાગ-દ્વેષને મૂક; અને તે મૂકવામાં તને કંઈ બાધા હોય તો

તે કહે. તે તેની મેળે માની જશે; અને તે તેની મેળે મૂકી દેશે, જ્યાં ત્યાંથી રાગ-દ્રોષ રહિત ચલું એ જ, મારો ધર્મ છે; અને તે તમને અત્યારે બોધી જઈં છું. હવે પરસ્પર મળીશું ત્યારે તમને કંઈપણ આત્મત સાધના બતાવાશે તો બતાવીશ બાકી ધર્મ મેં ઉપર કહ્યો તે જ છે, અને તે જ ઉપયોગ રાખજો. ઉપયોગ એ જ સાધના છે. વિશેષ સાધના તે માત્ર સત્પુરુષનાં ચરણકમળ છે, તે પણ કહી જઈં છું.

આત્મભાવમાં સધળું રાખજો, ધર્મધ્યાનમાં ઉપયોગ રાખજો; જગત્તા કોઈ પણ પદાર્થ, સર્ગા, કુટુંબી, મિત્રનો કંઈ હર્ષશોક કરવો ચોગ્ય જ નથી. પરમચારિત્રપદને ઇચ્છીએ એ જ આપણો સર્વસમ્મતધર્મ છે, અને એ જ ઇચ્છામાં ને ઇચ્છામાં તે મળી જશે, માટે નિશ્ચિંત રહો હું કોઈ ગતિમાં નથી, પણ આત્મામાં છું, એ જૂઠ્ઠો નહીં.

૧. ૧૯૪૪, આશો વદ ૨, શુક્ર. મુંબઈ.

વિં શયચંક

વર્ષ ૨૨ મું.

૪૨.

જગતમાં નિરાશીત્વ, વિનયતા અને સત્પુરુષની આગ્રા એ નહીં મળવાથી આ આત્મા અને દિકાળથી રખડ્યો; પણ નિરૂપાયતા થઈ તે ઘડ. હવે આપણે પુરુષાર્થ કરવો હિયત છે; જય થાઓ. માગશર શુદ્ધ ૧૨, ૧૯૪૫.

૪૩.

મારા બધી મોહકયા નહીં રાખો. હું તો એક અલ્પ શક્તિવાળું પામર મનુષ્ય છું. કૃષિમાં અનેક સત્પુરુષો ગ્રામરૂપે રહ્યા છે, તેમના ગુણને સ્મરો, તેઓનો પવિત્ર સમાગમ કરો, અને આશીર્વાદ લાભવડે મનુષ્યભવને સાર્થક કરો, એ મારી નિરંતર પ્રાર્થના છે.

માર્ગ ૭ વડી ૭, ૧૯૪૫. બોમ્બે.

લીં ૨૧૫૪૬ના પ્રજ્ઞામ વાંચીશો.

૪૩.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

આત્માની એ દશાને જેમ અને તેમ અટકાવી, ચોખ્ખતાને આધીન થઈ, તે સર્વેના મન સમાધાન કરી, આ સંગતને ઇચ્છો, અને આ સંગત કે આ પુરુષ તે પરમાત્મતત્ત્વમાં લીન રહે એ આશીર્વાદ આપ્યા જ કરો. તન, મન, વચને આત્મસ્થિતિને બળવશો, ધર્મધ્યાન ધ્યાવત રહો વા બલામણુ છે.

માહ વદ ૭, ૧૯૪૫, વવાણીઆ.

વિં ૨૧૫૪૬ના પ્રજ્ઞા

૪૪.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

સત્;—વૈરાગ્યબળીના મારા આત્મવર્તન વિષે પૂછો છો તે પ્રશ્નના ઉત્તર કયા સંજોગમાં લખ્યું અને તેને માટે તમને પ્રમાણ શું આપી શકીશ ? તો પણ હુંકામાં એમ માનીતું જે માન્ય છે.

હું. (તેત્વ ?) સમ્મત કરીએ કે, ઉદય આવેલાં આચીન કર્મો ભોગવવાં; 'નતન ન બંધાય એમાં જ આપણું આત્મહિત છે. એ એણિમાં વર્તન કરવા મારી પ્રપૂર્ણ આકાંક્ષા છે; પણ તે જ્ઞાનીગમ્ય હોવાથી બાહ્યપ્રવૃત્તિ હજી તેના એક અંશ પણ થઇ શકતી નથી. આંતરપ્રવૃત્તિ ગમે તેટલી નિરાશ્રયેણી બળતી હોય, પણ બાહ્યને આધીન હજી બહુ વર્તવું પડે એ દેખીતું છે. બોલતાં, યાત્રતાં, બેસતાં, ઉઠતાં અને કાંઈ પણ કામ કરતાં લૌકિક એણિને અનુસરીને ચાલવું પડે. જો એમ ન થઇ શકે, તો લોક કુતર્કમાં ન જાય એમ અને સંભવે છે. તોપણ કંઈ પ્રવૃત્તિ ફરતી રાખી છે. તમારા સમજાઓનું માનવું મારી (વૈરાગ્યમયી) વર્તનને માટે કાંઈ વાંધાભરેલું છે; તેમ જ બાહ્યનું માનવું મારી તે એણિને માટે શંકાભરેલું પણ હોય; એટલે તમે ધૃત્યાદિ વૈરાગ્યમાં જોતા બદલાવવા પ્રયત્ન કરો, અને શંકાવાળા તે વૈરાગ્યના ઉપેક્ષિત થઇ ગણકારે નહીં; એથી ખેદ પામી સંસારની વૃદ્ધિ કરવી પડે; એથી મારું માન્ય એમ જ છે કે, સત્ય અંતઃકરણ દર્શાવવાની પ્રાયે ભૂમિ તળે બહુ જ યોડી જગ્યાએ સંભવે છે. જેમ છે તેમ આત્માનું આત્મામાં સમાવી જીવનપર્યંત સમાધિભાવસંયુક્ત રહે, તો પછી સંસારભણીના તે ખેદમાં કશું જ નહીં. હમણા તો તમે જુઓ છો તેમ જઈ. સંસારી પ્રવર્તન થાય છે તે કરું જઈ. અર્થસંબંધી મારી વર્તનના તે સર્વેશ પરમાત્માના જ્ઞાનમાં દૃશ્ય થતી હોય તે ખરી. પૂછરી જ્ઞેષ્ટતી ન હોતી. પૂછતાં કહી શકાય તેવી પણ નથી. સહજ ઉત્તર આપવો ધટે તે આપ્યો છે. શું થાય છે ? અને પાત્રતા ક્યાં છે ? એ જોઈ જઈ. ઉદય આવેલાં કર્મો ભોગવું જઈ. ખંરી સ્થિતિમાં જીવે એકાદઅંશ પણ આવ્યો દોઈ એમ કહેવું તે આત્મપ્રશંસારૂપ જ સંભવે છે. ખનતી પ્રભુમક્તિ, સત્સંગ, સત્યવ્યવહારની સાથે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરતા રહો. પ્રયાને જેમ આત્મા બિન્ધંગતિને પરિણામી થાય તેમ કરો. સમય સમય જીવનની ક્ષણિક વ્યતીતતા છે ત્યાં પ્રમાદ કરીએ છીએ; એ જ મહામોહનીયનું વવાણીઆ બંદર, મહાવદ, ૭ શુક, ૧૯૪૫ વિક્રમ.

વિનં શયથંદના સત્પુરુષોને નમસ્કારસહિત પ્રણામ.

૪૫.

નિરાગી પુરુષોને નમસ્કાર.

નિર્મથ ભગવાનના પ્રણીતેલા પવિત્ર ધર્મ માટે જો જો ઉપમા આપીએ તે તે ન્યૂન જ છે. આત્મા અનંત કાળ રમણ્યો તે માત્ર એના નિરૂપમ ધર્મના અભાવે જેના એક રોમમાં કિંચિત પણ ખત્રાન, મોહ કે અસમાધિ રહી નથી, તે સત્પુરુષના વચન અને ખોષ માટે કંઈ પણ નહીં કહી શકતાં, તેનાં જ વચનમાં પ્રથરતભાવે પુનઃ પુનઃ પ્રથરત થવું, એ પણ આપણું સંવૃત્તમ ક્રિય છે. શી એની શૈલી ! જ્યાં આત્માને વિકારમય થવાને અનંતાંશ પણ રહ્યો નથી. શુદ્ધ, સ્ફટિક, રીણ અને ચંદ્રથી ઉત્તમતલ શુદ્ધધ્યાનની એણિથી પ્રવાહરૂપે નીકળેલાં તે નિર્મથનાં પવિત્ર વચનોની અને-તમને ત્રિકાળ શ્રદ્ધા રહે ! એ જ પરમાત્માના યોગમલ આગળ પ્રયાચના !

સં. ૧૯૪૫ ના મહા વદ ૧૦, સોમે, વવાણીઆ બંદર.

૪૬.

નિરાગી મહામાઓને નમસ્કાર.

મોક્ષના માર્ગે જો નથી. જો જો પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમશાંતિને જ્ઞાનકાળે પામ્યા, તે તે સધળા પ્રપુરુષો એક જ માર્ગેથી પામ્યા છે, વર્તમાનકાળે પણ તેથી જ પામે છે; બનિબધકાળે પણ તેથી જ પામશે. તે માર્ગમાં મતભેદ નથી, અસરજતા નથી, ઉન્મત્તતા નથી; ભેદભેદ નથી; માન્યામાન્ય નથી; તે સરળ માર્ગ છે, તે સમાધિ-માર્ગ છે, તથા તે સ્થિર માર્ગ છે; અને સ્વાભાવિક શાંતિ

સ્વરૂપે છે. સર્વ કાળે તે માર્ગદર્શ હોવાપણ છે. માર્ગના મર્મને પામ્યા વિના કોઈ જાતકાળે મોક્ષ પામ્યા નથી, વર્તમાનકાળે પામતા નથી, અને ભવિષ્યકાળે પામશે નહીં. શ્રી જિને, સદ્ગુણ ક્રિયાથી અને સદ્ગુણ ઉપદેશો એ એક જ માર્ગ. આપવા માટે કહ્યા છે; ને તે માર્ગને અર્થે તે ક્રિયાથી અને ઉપદેશો મહાશુ યાપ તો સફળ છે, અને એ માર્ગને બૂધી-જુષ તે ક્રિયાથી, અને તે ઉપદેશો મહાશુ યાપ તો તે સૌ નિષ્ફળ છે. શ્રી મહાવીર, જે વાટેથી તપ્યા તે વાટેથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે; જે વાટેથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે તે વાટેથી શ્રી મહાવીર તપ્યા છે એ વાટ ગમે ત્યાં છતાં ગમે તે કાળે ગમે તે શ્રેણિમાં, ગમે તે યોગમાં ન્યારે. પમાશે, ત્યારે, પવિત્ર, સાધત, સપદના અનંત અતીન્દ્રિય સુખનો અનુભવ થશે. તે વાટ સર્વ સ્થળે સંભવિત છે, યોગ્ય સામગ્રી નહીં મેળવવાથી ભવ્ય પશુ એ માર્ગ પામતાં અટક્યા છે તથા અટકશે અને અટક્યા હતા કોઈ પશુ ધર્મ સંબંધી મતભેદ રાખવો. છોડી દે, એકાદ ભાવથી સમજ્યોગે, એ જ માર્ગ સંશોધન કરવાનો છે. વિશેષ શુ કહેવું ? તે માર્ગ આત્મામાં રહ્યો છે, આત્મતત્ત્વપ્રાપ્તિ-નિર્મય આત્મા ન્યારે યોગ્યતા મળી તે આત્મત્વ અર્પણ-ઉદય આપશે ત્યારે જ, તે પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે જ. તેની વાટ મળશે, ત્યારે જ તે મતભેદાદિક જશે, મતભેદ રાખી કોઈ મોક્ષ પામ્યા નથી; વિચારીને જેણે મતભેદને દાખ્યો, તે અતર્કિતને પામી કંમે કરી શાશ્વત મોક્ષને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

કાશ્યપ શુદ્ધ ૯, રવિ, ૧૯૪૫.

૪૩.

નિરામી મહાત્માઓને નમસ્કાર.

ધર્મ એ જડ વસ્તુ છે. જે જે આત્માને એ જડથી જેટલો જેટલો આત્મસુદ્ધિ સમજામ છે, તેટલી તેટલી જડતાની, એટલે; અજોષતાની તે આત્માને પ્રાપ્તિ હોય, એમ અનુભવ યાપ છે. આશ્વર્પતા છે કે, પોતે જડ છતાં ચેતનને અચેતન મનાવી રહ્યા છે ! ચેતન ચેતનભાવ બૂધી જડ તેને સ્વસ્વરૂપ જ માને છે; જે પુરુષો તે ધર્મસંયોગ; અને તેના ઉદયે ઉત્પન્ન થયેલા પદો યોને, સ્વસ્વરૂપ નથી, માનતા અને પૂર્વસંયોગો સત્તામાં છે તેને, અજ્ઞાપરિણામે ભોગવી રહ્યા છે. તે આત્માઓ સ્વભાવની ઉત્તરાત્તર બિધર્મ એણે પામી શુદ્ધ ચેતનભાવને પામશે. આમ કહેવું સમજાવ્યું છે; કારણ અતીત કાળે તેમ થયું છે, વર્તમાન કાળે તેમ યાપ છે, અનાગત કાળે તેમ જ થશે. કોઈ પશુ આત્મા ઉદયીકર્મને ભોગવતાં સમત્વશ્રેણિમાં પ્રવેશ કરી અજ્ઞાપરિણામે વર્તશે તો, ખચિત, ચેતનશુદ્ધિ પામશે.

આત્મા વિનથી (યજ્ઞ), સરળ અને લઘુત્વ ભાવ પામી સદૈવ સપુરુષના ચરણકમળ પ્રતિ રહ્યો તો, જે મહાત્માઓને નમસ્કાર કયો છે તે મહાત્માઓની જે જાતિની રિદ્ધિ છે, તે જાતિની રિદ્ધિ સંપ્રાપ્ત કરી શકાય. અનંત કાળમાં કાં તો સત્પાત્રતા થઈ નથી, અને કાં તો સપુરુષ (જેમાં સદ્ગુણ, સત્સંગ અને સત્કથા એ રહ્યા છે.) મળ્યા નથી; નહીં તો નિશ્ચય જ કે, મોક્ષ હશે જીમાં છે. ઈપત્ત પ્રાગ્જારા એટલે સિદ્ધિ, પૃથ્વી પર, ત્યાર પછી છે; અને સર્વ શાશ્વત પશુ સમત છે. (મનન કરશો.) અને આ કથન ત્રિકાળસિદ્ધ છે.

કાશ્યપ શુદ્ધ ૯, રવિ, ૧૯૪૫.

૪૮

ધર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. નિરંતર, મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને ઉપેક્ષાભાવના ભાવશે, મૈત્રી

એટલે સર્વ જગત્થી નિર્વેરણુદિ, પ્રભાદ, એટલે કાષ્ઠ, પશુ, આત્માના, શુભ, જોષ હર્ષ, પામતો; કરુણા, એટલે, સંસારતાપથી દુઃખી, આત્માના દુઃખથી, અતુક પા પામવી અને ઉપેક્ષા એટલે નિરપ- હતાવે; જગત્તા પ્રતિપાદને, વિસારી આત્મહિતમાં આવવું. એ ભાવનાઓ કલ્યાણમય, અને પાતતા, આપનારી છે.

ચૈત્ર વદ ૯, ૧૯૪૫, મોરબી.

ચિં—

૪૨.

તમારા બન્નેના પત્રો મળ્યા. સ્વાદ્વાદર્શનસ્વરૂપ પામવા માટે તમારી પરમ જિજ્ઞાસાથી સંતોષ પામ્યો છું. પણ આ એક વચન અવસ્ય સ્મરણમાં રાખશો કે, શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે, મર્મ કહ્યો નથી. મર્મનો સત્પુરુષોના અંતરાત્મામાં રહ્યો છે, એ માટે મેળાપે વિશેષ ચર્ચા શકાય; ધર્મનો રસ્તો સરળ, સ્વચ્છ અને સદૃશ છે; પણ તે વિરલ આત્માઓ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે, માગેલી કાળો પ્રસંગ લઈને મોકલીશ. દોહરાના અર્થ માટે, પણ તેમજ, હમણા તો આ ચાર ભાવના ભાવશો—મેત્રી (સર્વ જગત્ ઉપર નિર્વેરણુદિ); અતુક પા (તેમના દુઃખ પર કરુણા); પ્રભાદ (આત્મશુભ દેખી આનંદ); ઉપેક્ષા (નિરપહીણુદિ). એથી પાતતા આવશે.—

મોરબી, ચૈત્ર વદ ૧૦, ૧૯૮૯.

૪૫૦.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

પરમાત્માને ધ્યાવવાથી પરમાત્મા થવાય છે, પણ તે ધ્યાવન, આત્મા સત્પુરુષના ચરણકમળની વિનયો- પાસના વિના પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી; એ નિર્મય ભગવાનનું સર્વોત્તમ વચનામૃત છે.

તમને મેં ચાર ભાવના માટે આગળ કંઈક, સંચવન, કથું, હવું. તે સંચવન અહીં વિશેષતાથી કંઈક લખું છું: આત્માને અનંત ભ્રમણાથી સ્વરૂપમય પવિત્ર એણિમાં આણવો. એ કેવું નિરુપમ સુખ છે? તે, કહ્યું કહેવાળું નથી, લખ્યું લખાળું નથી અને, મને વિચારું વિચારાળું નથી.

આ, કાળમાં, શુભધ્યાનની મુખ્યતાને અનુભવ ભારતમાં અસંભવિત છે; તે, ધ્યાનની, પરાક્ષ કથારૂપ અમૃતતાને રસ કેટલાક પુરુષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પણ મોક્ષના માર્ગની અનુકૂળતા ધારી, વાટે, પ્રથમ ધર્મધ્યાનથી છે, આ, કાળમાં રૂપાતીત સુધી, ધર્મધ્યાનની, પ્રાપ્તિ કેટલાક સત્પુરુષોને સ્વભાવે, કેટલાકને સદ્ગુરુરૂપ નિરુપમ-નિમિત્તથી, અને કેટલાકને, સંસંગ-આદિ લઈ અનેક સાધનો- થી ચર્ચ શકે છે; પણ તેવા પુરુષો-નિર્મયમતના-લાજોમાં પણ કોઈક જ નીકળી શકે છે, પણ, ભાગે તે સત્પુરુષો લાગી. યદ્ય, એકાંત ભૂમિકામાં વાસ કરે છે, કેટલાક બાહ્ય-અભ્યાસને લીધે સંસારમાં રહ્યા છતાં સંસારીપણ જ દર્શાવે છે. પેલા પુરુષનું મુખ્યોદ્દેશ અને બીજાનું ગૌણોદ્દેશ જ્ઞાન, પ્રાપ્તિ કરીને, મણી શકાય. એથે યુગરચનાકે આવેલો પુરુષ પાતતા પામ્યો ગણી શકાય; ત્યાં ત્યાં ધર્મધ્યાનની ગૌણતા છે. પાંચમે મધ્યમ ગૌણતા તે; છઠ્ઠું મુખ્યતા પણ મધ્યમ છે; સાતમે મુખ્યતા છે. આપણે ગૃહાવાસમાં સામાન્ય નિર્મિતિ, પાંચમે કિત્કોટો તો આવી શકીએ. આ શિવાય ભાવની અપેક્ષા તો એવ જ છે. ૧. એ ધર્મધ્યાનમાં ચાર ભાવનાથી ભૂષિત થવું સંભવ છે. ૧. મેત્રી—સર્વ જગત્તા શુભાણી નિર્વેરણુદિ. ૨. પ્રભાદ—અંશમાત્ર પણ કાષ્ઠના શુભ નિરખીને રોમાંચિત ઉદાસનાં. ૩. કરુણા—જગત્પ્રજાનાં દુઃખ દેખીને અતુકપિત થવું. ૪. માધ્યમ કે ઉપેક્ષા. —શુદ્ધ સમદહિના બળવીરને યોગ્ય થવું. ચાર તેનાં આલંબન છે; ચાર તેની રચિ છે; ચાર તેનાં

પાયા છે; એમ અનેક ભેદે બહેંચાયેલું ધર્મધ્યાન છે. જે પવન (શ્વાસ) નો જય કરે છે, તે મનનો જય કરે છે; જે મનનો જય કરે છે, તે આત્મલીનના પામે છે. આ કણું તે વ્યવહાર માત્ર છે. નિશ્ચયમાં નિશ્ચયઅર્થની અપૂર્વ યોજના સત્પુરુષના અંતરમાં રહી છે. શ્વાસનો જય કરતાં છતાં સત્પુરુષની આત્માથી પરાડમુખતા છે, તો તે શ્વાસ જય પરિણામે સંસાર જ વધારે છે. શ્વાસનો જય ત્યાં છે કે ત્યાં વાસ(ના)નો જય છે. તેનાં બે સાધન છે: સદ્ગુરુ અને સત્સંગ. તેની બે શ્રેણી છે: પર્યુ-પાસના અને પાત્રતા: તેની બે વર્દમાનતા છે. પરિચય અને પુણ્યાનુબંધી પૂજતા. સમર્પણતું મૂળ આત્માની સત્પાત્રતા છે. અત્યારે એ વિષય સંબંધી એટલું લખું છું.

૫૧.

જે પ્રધાસન વાળીને કિંવા સ્થિર આસનથી બેસી શકાતું હોય, (સમ્પ શકાતું હોય તો પણ ચાલે, પણ સ્થિરતા નેષ્ટએ.) અળવિચળ દેહ ન થતો હોય, તો આખો વિચી જમ નાભિના ભાગપર દષ્ટિ પહોંચાડી, પછી છાતીના મધ્ય ભાગમાં આણી, કપાળના મધ્ય ભાગમાં તે દષ્ટિ ઠેક લાવી, સર્વ જગત શત્વાલાસરૂપ ચિંતવી, પોતાના દેહમાં સર્વ સ્થળે એક તેજ વ્યાપ્યું છે, એવો ભાસ લઇ, જે રૂપે પાર્થનાથાદિક અહોંતની પ્રતિમા સ્થિરધવળ દેખાય છે, તેવો ખ્યાલ છાતીના મધ્ય ભાગમાં કરો. તેટલામાંથી કંઇ યથ ન શકતું હોય તો સવારના ચાર વાગે કે પાંચ વાગે જાગૃતિ પામી, એકાગ્રતા ચિંતવવી. અહોંત સ્વરૂપનું ચિંતવન, બને તો કરવું; નહીં તો કંઇ પણ નહીં ચિંતવતાં, સમાધિ કે બોધિ એ શબ્દો જ ચિંતવવા. અત્યારે એટલું જ. પરમ કલ્યાણની એક શ્રેણી થશે. આજામાં આજી બાર પળ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદ્દર્શ સ્થિતિ રાખવી.

વૈશાખ શુદ્ધ ૧, ૧૯૪૫.

વિં ૨૫ચંદ્ર.

૫૨.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

આપનાં દર્શન મને અહિં લગભગ સવા માસ પહેલાં થયાં હતાં. ધર્મસંબંધી કેટલીક મુખ-ચર્ચા થઇ હતી. આપણે સ્મૃતિમાં હશે એમ ગણી એ ચર્ચાસંબંધી કંઇ વિશેષ દર્શાવવાની આ-શા લેતો નથી.

ધર્મસંબંધી મધ્યસ્થ, ઉચ્ચ અને અહોંતી વિચારોથી આપનાપર કંઇક મારી વિશેષ પ્રસસ્ત અનુરક્તતા યવાથી કાઇ વેળા આધ્યાત્મિક શૈલીસંબંધી પ્રશ્ન આપની સમીપ મૂકવાની આજ્ઞા લેવાને આપને પરિશ્રમ આપું છઉં. યોગ્ય લાગે તો આપ અનુકૂળ થશો.

હું અર્થ કે વયસંબંધમાં વૃદ્ધ સ્થિતિવાળો નથી; તોપણ કંઇક જ્ઞાનવૃદ્ધતા આણવા માટે આપના જેવા-સત્સંગને, તેમના વિચારોને અને સત્પુરુષની ચરણરજને સેવવાનો અભિલાષી છઉં. મારું આ બાલવય એ અભિલાષામાં વિશેષભાગે ગયું છે; નેથી કંઇ પણ સમગ્નયું હોય, તો (તે) બે શબ્દો સમમાનુસારે આપ જેવાની સમીપ મૂરી આત્મહિત વિશેષ કરી શકું; એ પ્રયાચના આ પત્રથી છે.

આ કાળમાં પુનર્જન્મનો નિશ્ચય આત્મા શા વડે, કેવા પ્રકારે, અને કઇ શ્રેણિમાં કરી શકે, એ સંબંધી કંઇ મારાથી સમગ્નયું છે તે જો આપની આજ્ઞા હોય તો આપની સમીપ મૂરીશ. વવાણીઆ, વૈશાખ શુદ્ધ ૬, ૧૯૪૫, સોમ.

વિં આપના મધ્યસ્થ વિચારોના અભિલાષી રામચંદ્ર રવજીભાઈના પંચાંગી પ્રસસ્તભાવે પ્રણામ.

પક્ષપાતો ન મેં વીરે, ન ઘેપો કપિલાદિષુ ॥
યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥

—હરિમદ્વાચાર્યઃ ।

આપનું ધર્મપત્ર વૈશાખ વદ ૬ તુલસી. આપના વિશેષ અવકાશ માટે વિચાર કરી ઉત્તર લખવામાં આવેલો મેં વિલંબ કર્યો છે; જે વિલંબ ક્ષમાપાત્ર છે.

તે પત્રમાં આપ દર્શાવે છે કે, કોઇપણ માર્ગથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરવું; એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે. આ વચન અને પણ સમ્મત છે. પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનો જ યોધ છે; અને મોક્ષ માટે સર્વતુ પ્રયત્ન છે; તોપણ આવડતું તો આપ પણ માન્ય કરી શકશો કે, જે માર્ગથી આત્મા આત્મત્વ-સમ્યક્જ્ઞાન-પર્યાયદૃષ્ટિ-પામે તે માર્ગ સત્પુરુષની આજ્ઞાનુસાર સમ્મત કરવો જોઈએ. અહીં કોઇ પણ દર્શન માટે યોગ્યતાની ઉચિતતા નથી; છતાં આમ તો કહી શકાય કે, જે પુરુષનું વચન પૂર્વાપર અખંડિત છે, તેનું યોધનું દર્શન તે પૂર્વાપર ક્ષિતરૂપી છે. આત્માના પાંચી 'પર્યાયદૃષ્ટિ' કિંવા 'વસ્તુધર્મ' પામે ત્યાંથી સમ્યક્જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત થાય એ સર્વમાન્ય છે.

આત્મત્વ પામવા માટે શું હેય ? શું ઉપાદેય ? અને શું રોધ છે ? તે વિશે પ્રસંગોપાત સત્પુરુષની આજ્ઞાનુસાર આપની સમીપ કંઈ કંઈ મૂકતો રહીશ. રોધ, હેય, અને ઉપાદેયરૂપે કોઇ પદાર્થ-એક પણ પરમાત્મ નથી જાણ્યો તો ત્યાં આત્મા પણ જાણ્યો નથી. મહાવીરના યોધના "આચારંગ" નામના એક સિદ્ધાંતિક શાસ્ત્રમાં આમ કહ્યું છે કે, "અર્મ જાણદ સે સર્વ જાણદ, જે સર્વ જાણદ વ અર્મ જાણદ"—એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, જેણે સર્વને જાણ્યું તેણે એકને જાણ્યો. આ વચનાનુસાર એમ ઉપદેશો છે કે, એક આત્મા, ત્યારે જાણવા માટે પ્રયત્ન કરશે, ત્યારે સર્વ જાણવાનું પ્રયત્ન થશે. અને સર્વ જાણવાનું પ્રયત્ન એક આત્મા જાણવાને માટે છે; તોપણ વિચિત્ર જગતનું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું નથી તે આત્માને જાણ્યો નથી. આ યોધ અવધાર્યું કરતો નથી.

આત્મા શાથી, કેમ, અને કેવા પ્રકારે બધાયો છે ? આ જ્ઞાન જેને થયું નથી, તેને તે શાથી, કેમ અને કેવા પ્રકારે મુક્ત થાય ? તેનું જ્ઞાન પણ થયું નથી; અને ન થાયતો વચનાનુસાર પણ પ્રમાણભૂત છે. મહાવીરના યોધનો મુખ્ય પાયો ઉપરના વચનાનુસારથી શરૂ થાય છે; અને એનું સ્વરૂપ એણે સર્વોત્તમ દર્શાવ્યું છે; તે માટે આપની અનુકૂળતા હશે, તો આગળ ઉપર જાણવીશ.

અહિં એક આ પણ વિસ્તાપના આપને કરવી યોગ્ય છે કે, મહાવીર કે કોઈ પણ ધીજન ઉપદેશકના પક્ષપાત માટે માર્કકંઈ પણ કથન અથવા માનવું નથી; પણ આત્મત્વ પામવા માટે જેનો યોધ અનુકૂળ છે તેને માટે પક્ષપાત (!)—દષ્ટિરાગ-પ્રચરત રાગ, કે માન્યતા છે; અને તેને આધારે વર્તના છે; તો આત્મત્વને બાધા કરતું એવું કોઈ પણ માર્ગ કથન હોય, તો દર્શાવી ઉપકાર કરતા રહેશો. પ્રત્યક્ષ સત્સંગની તો બાંધકારી છે; અને તે પુરુષાનુબંધી પુરુષનું ફળ છે; છતાં જ્યાંસુધી પેરેક્ષ સત્સંગ જ્ઞાનીદષ્ટ્યનુસાર મળ્યા કરશે ત્યાંસુધી પણ મારા ભાગ્યનો ઉદય જ છે.

૨. નિર્ઘેય શાસન જ્ઞાનવૃદ્ધને સર્વોત્તમ વૃદ્ધ ગણે છે. જાતિવૃદ્ધતા, પર્ણવૃદ્ધતા એવા વૃદ્ધતાના અનેક ભેદ છે, પણ જ્ઞાનવૃદ્ધતાવિના એ સઘળી વૃદ્ધતા તે નામવૃદ્ધતા છે; કિંવા શૂન્યવૃદ્ધતા છે.

૩. પુનર્જન્મસંજ્ઞાથી મારા વિચાર દર્શાવવા આપે સૂચવ્યું તે માટે અહિં પ્રસંગ પુરતું સંક્ષેપમાત્ર દર્શાવું છું:—

અ. મારું કેટલાક નિર્ણયપરથી આમ માનવું થયું છે કે, આ કાળમાં પણ કોઈ કોઈ મહાત્માઓ ગતભવને જાતિરમરણજ્ઞાનવડે જાણી શકે છે; જે જાણતું કલ્પિત નહીં પણ સમ્યક્

હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સન્નિવેશ-જ્ઞાનયોગ-અને સત્સંગથી પશુ એ જાન પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે શું કે ભૂતભવ પ્રત્યક્ષાનુભવરૂપ થાય છે.

ન્યાસુધી ભૂતભવ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી બાવિધકાળનું ધર્મપ્રવલ શકાસહ આત્મા ક્યાં કરે છે; અને શકાસહ પ્રવલ તે ચોખ્ખા સિદ્ધિ આપતું નથી.

આ 'પુનર્જન્મ' છે; 'આટલું' પરિણિ-પ્રત્યક્ષ નિઃશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ શંકાસીદ્ધિ દહેતી નથી. 'પુનર્જન્મ'ને માટે શ્રુતગ્રંથો મેળવેલા આશય અને જે અનુભવગમ્ય થયો છે તે કંઈક આદિ દર્શાવી જઈ જઈ.

(૧) 'ચૈતન્ય' અને 'જડ' એ જે આગળજવાને માટે તે બન્ને વચ્ચે જે 'ભિન્ન' ધર્મ છે તે પ્રથમ આગળજાવો નિર્ધાર્ય; અને તે ભિન્ન ધર્મમાં પણ મુખ્ય ભિન્ન ધર્મ જે આગળજવાનો છે તે આ છે કે, 'ચૈતન્ય'માં 'ઉપયોગ' (કાંઈ પણ વસ્તુનો જેવડે બોધ થાય તે વસ્તુ) રહ્યો છે, અને 'જડ'માં 'તે' નથી. આદિ કદાપિ આમ કાંઈ નિર્ણય કરવા ઇચ્છે કે, 'જડ'માં 'શબ્દ', 'રૂપ', 'રસ' અને 'ગંધ' એ શક્તિઓ રહી છે; અને ચૈતન્યમાં તે નથી; પણ એ ભિન્નતા આકાશની અપેક્ષા સેતાં ન સમંજસ તેવી છે, કારણ તેવા કેટલાક ગુણો આકાશમાં પણ રહ્યા છે; જેવા કે, નિરંજન, નિરાકાર, અસ્પર્શી છ-૦ તો તે આત્માની સંદૃશ્ય ગણી શકાય, કારણ ભિન્ન ધર્મ ન રહ્યા; પરંતુ ભિન્ન ધર્મ 'ઉપયોગ' નામનો આગળ કહેલો ગુણ તે દર્શાવે છે; અને પછીથી 'જડ' ચૈતન્યનું સ્વરૂપ સમજવું સુગમ પડે છે.

(૨) જીવનો મુખ્ય ગુણ, વા 'લક્ષણ' છે તે 'ઉપયોગ' (કાંઈ પણ વસ્તુસંબંધી લાગણી; બોધ; જ્ઞાન). અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ 'ઉપયોગ' જેને રહ્યો છે તે જીવ "અવહરિતનયની અપેક્ષાએ" આત્મા સ્વસ્વરૂપે પરમાત્મા જે છે, પણ ન્યાસુધી સ્વસ્વરૂપ યથાર્થ સમજ્યો નથી ત્યાંસુધી (આત્મા) હ્રસ્વસ્વ જીવ છે-પરમાત્મદર્શમાં આવ્યો નથી. શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ યથાર્થ 'ઉપયોગ' જેને રહ્યો છે તે પરમાત્મદર્શને પ્રાપ્ત થયેલા આત્મા ગણાય. અશુદ્ધ 'ઉપયોગ' હોવાથી જ આત્મા કલિપત જ્ઞાન (અજ્ઞાન) ને સમ્યક્જ્ઞાન મોની રહ્યો છે; અને સમ્યક્જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિર્ધાર્ય કાંઈ અશી પણ યથાર્થ થતો નથી. અશુદ્ધ 'ઉપયોગ' થવાનું કેંઈ પણ નિમિત્ત હોવું જોઈએ. તે નિમિત્ત અનુપૂર્વિકા ચાલ્યા આવતા બાલબાલે ગ્રહેલાં કર્મપુરુષ છે. (તે કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સ્વપ્ન તાથી સમજવા જેવું છે, કારણ આત્માને આવી દેશા કાંઈ પણ નિમિત્તથી જ હોવી જોઈએ; અને તે નિમિત્ત ન્યાસુધી જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે ન સમંજસ ત્યાંસુધી જે વાંટે જવું છે તે વાંટની નિકટતા ન થાય.) જેનું પરિણામ વિપર્યય હોય તેનો પ્રારંભ અશુદ્ધ 'ઉપયોગ'વિના ન થાય, અને અશુદ્ધ 'ઉપયોગ' ભૂતકાળના કેંઈ પણ સંલેખ વિના ન થાય. વર્તમાનકાળમાંથી આવતું અજ્ઞાન પણ ખાદ્ય કરતાં જોઈએ, અને તપાસતાં જોઈએ, તો પ્રત્યેક પેળ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે ગઈ જાય. (તે ભિન્ન ભિન્ન થવાનું કારણ કેંઈ હોય જ). એક માણસે એવો દંડ સંકલ્પ કર્યો કે, પાંચત જીવનકાળ સીધું ચિતવન પણ મારે ન કરવું; છતાં પાંચ પેળ ન જાય, અને ચિતવન થયું તો પછી તેનું કારણ જોઈએ. મને જે શાસ્ત્રસંબંધી અલ્પ બોધ થયો છે તેથી એમ કહી શકું છું કે, તે પૂર્વકર્મનો કાંઈ પણ અશી ઉલ્લેખ જોઈએ. કેવાં કર્મનાં? તો કંઈ ક્રોધાદિ, મોહનીય કર્મનાં; કેંઈ તેની પ્રવૃત્તિનો? તો કંઈક કે, પુરુષવેદનો. (પુરુષવેદની પાંચ પ્રવૃત્તિ છે.) પુરુષવેદનો ઉલ્લેખ દંડ સંકલ્પે રહેલો છતાં થયો તેનું કારણ હવે કહી શકાશે કે, કેંઈ ભૂતકાળનું હોવું જોઈએ; અને અનુપૂર્વિકા તેનું સ્વરૂપ વિચારતાં પુનર્જન્મ સિદ્ધ થશે. આ રીતે જોઈ દર્શાવેલી કહેવાની મારી પ્રમંથ હતી; પણ ધાર્યા કરતાં કહેવું પેઢી ગયું છે. તેમ આત્માને જે બોધ થયો તે 'મન યથાર્થ' ન જાણી શકે. મનનો બોધ વચન યથાર્થ ન કહી શકે. વચનનો 'મન'

ન્યોધ પશુ કલમ લખી ન શકે. આમ હોવાથી અને, આ વિષયસંબંધે કેટલાક શૈલીશબ્દો વાપરવાની આવશ્યકતા હોવાથી અસારે અપૂર્ણ જાગે આ વિષય મૂકી દઈં છઉં. એ અનુમાનપ્રમાણુ કહી ગયો. પ્રત્યક્ષપ્રમાણુસંબંધી યાનીદષ્ટ હશે, તો હવે પછી, વા દર્શનસમય મળ્યો તો ત્યારે કંઈક દર્શાવી શકીશ. આપના ઉપયોગમાં રમી રહું છે, છતાં બે એક વચનો અહીં પ્રસન્ન-તાર્થે મૂકું છઉં:—

૧. સર્વ કરતાં આત્મજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે.
૨. ધર્મવિષય, ગતિ, આગતિ નિશ્ચય છે.
૩. જેમ ઉપયોગની શુદ્ધતા તેમ આત્મજ્ઞાન પમાય છે.
૪. એ માટે નિર્વિકાર દહિની અગત્ય છે.
૫. 'પુનર્જન્મ છે' તે યોગથી, શાસ્ત્રથી અને સહજરૂપે અનેક સંતપુરુષોને સિદ્ધ થયેલ છે. આ કાળમાં એ વિષે અનેક પુરુષોને નિઃસંકેતા નથી થતી. તેનાં કારણો માત્ર સાત્ત્વિકતાની ન્યૂનતા, ત્રિવિધતાપની મૂર્છના, 'શ્રી ગોકુળશ્યરિત્ર'માં આપે દર્શાવેલી નિર્જનાવસ્થા તેની ખામી, સાક્ષગવિનાનો વાસ, સ્વમાન અને અવધાર્ય દષ્ટિ એ છે.

પૂરી એ વિષે વિશેષ આપને અનુકૂળતા હશે, તો દર્શાવીશ. આથી મને આત્મોન્નવલતાને પરમ લાભ છે. તેથી આપને અનુકૂળ થશે જ. વખત હોય તો બે ત્યાર વખત આ પત્ર મનન પ્રવાથી મારો કહેલો અલ્પ આશય આપને બહુ દહિગ્રાચર થશે. શૈલીને માટે યજ્ઞને વિસ્તારથી કંઈક લખ્યું છે; છતાં જેવું જોઈએ તેવું સમજાવાયું નથી એમ મારું માનવું છે. પશુ હળવે હળવે કું ધારું છું કે, તે આપની પાસે સરળ રૂપે મૂકી શકીશ.

શુધ ભગવાનનું જન્મચરિત્ર મારી પાસે આવ્યું નથી. અનુકૂળતા હોય તો મોકલાવવા સૂચવન કરશો. સંતપુરુષના ચરિત્ર એ દર્પણરૂપ છે. શુધ અને જૈનના બોધમાં મહાત્ તદ્વાત છે.

સર્વ દોષની ક્ષમા છાંછી આ પત્ર પૂરું (અપૂર્ણ સ્થિતિએ) કરું છઉં. આપની આજ્ઞા હશે, તો એવાં વખત મેળવી શકશે કે, આત્મત્વ દહ થાય.

અસંગમતાંથી સેષ દોષિન થયો છે, પશુ કેટલીક નિરૂપાયતા હતી. નહીં તો સરળતા વા-પરવાથી આત્મભેદની પ્રમુખિતા વિશેષ થઈ શકે.

વિ. ધર્મજીવનના ઇચ્છક

રાયચંદ રવજીભાઈના વિનયભાવે પ્રસન્ન પ્રજ્ઞામ.

વવાણીઆ બંદર જ્યેષ્ઠ, શુદ્ધ ૪, ૧૯૪૫, રવિ.

પર.

આપને મેં વવાણીઆ બંદરથી પુનર્જન્મસંબંધી પરાક્ષ્યાનની અપેક્ષાએ એકાદ બે ત્રિચારો દર્શાવ્યા હતા; અને એ વિષે અવકાશ લઈં કેટલુંક દર્શાવી પછી પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય જ્ઞાનથી તે વિષયનો નિશ્ચય માત્ર સમજાવ્યામાં જે કંઈ આવ્યો છે તે દર્શાવવાની છાંછા રાખી છે.

એ પત્ર જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૫ મે આપને મળેલું હોવું જોઈએ. અવકાશ પ્રાપ્ત કરી કંઈ ઉત્તર ધરે, તો ઉત્તર; નહીં તો પહેલેય માત્ર આપી પ્રથમ આપણો એ વિજ્ઞાપના છે.

નિર્દયના બોધિતાં શાસ્ત્રના શોધ માટે અહિં સાતેક દિવસ થતાં મારું આવવું થયું છે.

ધર્મોપજીવનના ઇચ્છક રાયચંદ રવજીભાઈના યથાવિધિ પ્રજ્ઞામ.

અમદાવાદ, જ્યેષ્ઠ વદ ૧૨, ભોમ, ૧૯૪૫.

૫૪.

સમવતીજના પાઠ સંબંધી નીચે દુકા ખુલાસો આપ્યો છે:—

**મુદ્ધ જોગં પદુચં અણારંભી, અમુદ્ધજોગં,
પદુચં આયારંભી, પરારંભી, તદુમયારંભી.**

શુભ યોગની અપેક્ષાએ અનારંભી; અશુભ યોગની અપેક્ષાએ આત્મારંભી, પરારંભી, તદુમ-
યારંભી (આત્મારંભી અને પરારંભી). અહીં શુભનો અર્થ, પારિણામિક શુભથી ભેદો નેષ્ઠએ,
એમ મારી દિધી છે. પારિણામિક એટલે જે પરિણામે શુભ વા જેવું દેવું તેવું રહેવું છે તે. અહીં
યોગનો અર્થ, મન, વચન અને કાયા છે. શાસ્ત્રકારનો એ વ્યાખ્યાન આપવાનો મુખ્ય હેતુ યથાર્થ
દર્શાવવાનો અને શુભ યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો છે. પાઠમાં બોધ ધણો સુંદર છે. યથાર્થ ઉપદેશ
જેમણે કર્યો છે એવા વીતરાગના ઉપદેશમાં પરાયણ રહેા એ, મારી ચિનયપૂર્વક તમને—અને ભાઈ-
બીને—અને ખીનબીને ભલામણ છે.

મોહાધીન એવો મારો આત્મા બાહ્યોપાધિથી કેટલે પ્રકારે ઘેરાયો છે તે, તમે જાણો છો, એટ-
લે અધિક શું લખું ? કાલ તો તમે જ તમારાથી ધર્મશિક્ષા લ્યો, યોગ્ય પાત્ર થાઓ, હું પણ
યોગ્ય પાત્ર થાઉં; આગળ વધારે જોઈશું.

મુખ્યાર્થ, તા ૨૦, ૧, ૯૦; અશાસ્ત્ર શુદ્ધ ૫, રવિ, ૧૯૪૫.

ચિંત્ર રાચથંદના અણ્ણામ.

૫૫.

અનંતાનુબંધી કોષ, અનંતાનુબંધી માન, અનંતાનુબંધી માપા અને અનંતાનુબંધી લોભ,
એ ચાર તથા મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિથ્ર મોહનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, એ ત્રણ, એમ સાત પ્રતિ
ત્યાગીધી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થતી નથી ત્યાગીધી, સમ્યક્દૃષ્ટિ થવું સંભવતું નથી. એ સાત
પ્રકૃતિ જેમ જેમ મંદતાને પામે, તેમ તેમ સમ્યક્ત્વનો ઉદય થાય છે. તે પ્રકૃતિયોની અંધી છેલ્લી
પરમ દુર્લભ છે. જેની તે અંધી છેદાઇ તેને, આત્મા હસ્તગત થવો મુશ્કેલ છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ
જ અંધીને ભેદવાનો ફરી ફરીને પ્રયત્ન કર્યો છે. જે આત્મા અપ્રમાદપણે તે ભેદવા બંધી દિધી
આપશે, તે આત્મતત્ત્વને પ્રાપ્તશે, એ નિઃસંદેહ છે.

સદ્ગુણના ઉપદેશ વિના અને જીવની સ્વભાવતા વિના એમ થવું અટક્યું છે. તેની પ્રાપ્તિ
કરીને સંસારતાપથી અત્યંત તપાવમાન આત્માને શીતળ કરવો, એ જ કૃતકૃત્યતા છે.

“ધર્મ” એ વસ્તુ મહુ ગ્રામ રહી છે. બાહ્યસંશોધનથી મળવાની નથી; અપૂર્વ અંતર્સંશોધ-
નથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. જે અંતર્સંશોધન, કાર્ષક મહાભાગ્ય, સદ્ગુણ-અનુમહે પામે છે.

એકે ભવતાં યોગા સુખ માટે અનંત ભવતું અનંત દુઃખ નહીં વધારવાતું પ્રયત્ન સર્વ
રુપે કરે છે.

સ્વાત્પદ. આ વાત પણ માન્ય છે કે, બનનાર છે તે ફરનાર નથી અને ફરનાર છે તે બન-
નાર નથી; તો પછી ધર્મપ્રયત્નમાં—આત્મહિતમાં—અનુઉપાધિને આધીન થઈ પ્રમાદ શું ધારણ
કરવો ? આમ છે છતાં, દેવ, કાળ, પાત્ર, ભાવ જેવાં જોઈએ. સરપુરણાનું યોગબળ જગ-
તનું કલ્યાણ કરેા.

સં. ૧૯૪૫, આવણ વદ ૧૦, શુક્રવાર.

૫૬.

સત્પુરુષ એ જ કે નિશ્ચિન જેને આત્માનો. ઉપયોગ છે: શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી, છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેતું કયન છે; અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણ છે. બાકી તો કંઈ કંઈ જાણ્ય તેમ નથી.—

અને આમ કયાં વિના તારો કોઈ કાળે છુટકો થનાર નથી; આ અનુભવપ્રવચન પ્રેમાશ્રિક ગણ્ય. સં. ૧૯૪૫, આશો વદ ૧૦, સનિ. મોહમયી.

વિનં રાયચંદના પ્રણામ.

૫૭.

નિરાપાધપણે જેની મનાવૃત્તિ રહ્યા કરે છે. સંકલ્પ-વિકલ્પની મંદતા જેને થઈ છે; પંચ વિધયથી વિરક્ત ભુદિના અંકુરો જેને પુટ્યા છે; કલેશનાં કારણ જેણે નિર્મૂળ કર્યાં છે; અનેકાંત-દૃષ્ટિયુક્ત એકાંતદૃષ્ટિને જે સેવ્યા કરે છે; જેની માત્ર એક શુદ્ધ વૃત્તિ જ છે; તે પ્રતાપી પુરુષ જયવાન વતો.

આપણે તેવું થનાં પ્રયાસ કરવું જોઈએ.

૫૮.

આજે આપનું એક પત્ર મળ્યું. અત્ર સમય અનુકૂલ છે. તે લણીની સમવૃક્ષલતા ધન્ય છે. આપને જે પત્ર પાઠવવું મારી ઇચ્છામાં હતું, તે પત્ર અધિક વિસ્તારથી લખવાની અવશ્ય હોવાથી, તેમજ તેમ કરવાથી તેવું ઉપયોગીપણું પણ અધિક કરવું હોવાથી, તેમ કરવા ઇચ્છા હતી, અને હજી પણ છે; તથાપિ કાર્યોપાધિનું એવું સખળ રૂપ છે કે, એટલે શાંત અવકાશ મળી શકતો નથી, મળી શક્યો નહીં, અને હજી થોડો વખત મળવો પણ સંભવિત નથી. આપને આ સમયમાં એ પત્ર મળ્યું હોત તો વધારે વધારે ઉપયોગી થાત; તોપણ હવે પછી પણ એવું ઉપયોગીપણું તો અધિક જ આપ પણ મળી શકશે. આપની જિજ્ઞાસાના કાંઈક સમાર્થે ટુંકું તે પત્રનું વ્યાખ્યાન આપ્યું છે.

આપતા પહેલાં, આ જન્મમાં હું લગભગ બે વર્ષથી કાંઈક વધારે કાળથી ગૃહાશ્રમી થયો છું; એ આપનાં જાણવામાં છે. ગૃહાશ્રમી જેને લઈને કહી શકાય છે, તે વસ્તુ અને મને, તે વખતમાં કાંઈ ધણો પરિચય પડ્યો નથી; તોપણ તેવું બનવું કામિક, વાચિક અને માનસિક વંશણું મને તેથી ધણું ખરું સમજાયું છે; અને તે પરથી તેના અને મારો સંબંધ અસંતોષપાત્ર થયો નથી; એમ જણાવવાના હેતુ એવો છે કે, ગૃહાશ્રમનું વ્યાખ્યાન સહજ માત્ર પણ આપતાં તે સંબંધી વધારે અનુભવ ઉપયોગી થાય છે; અને કાંઈક સારકારિક અનુભવ હિમી નીકળવાથી, એમ કહી શકું છું કે, મારો ગૃહાશ્રમ અત્યાર સુધી જેમ અસંતોષપાત્ર નથી, તેમ ઉચિત સંતોષપાત્ર પણ નથી; તે માત્ર મધ્યમ છે; અને તે મધ્યમ હોવામાં પણ મારી દેટલીક ઉદાસીનવૃત્તિની સહાયતા છે. તત્ત્વજ્ઞાનની ગુપ્ત ગુદાનાં દર્શન લેતાં ગૃહાશ્રમથી વિરક્ત થવાનું અધિકતર સૂઝે છે.—અને ખચિત તે તત્ત્વજ્ઞાનના વિવેક પણ આને ઉગ્યો હતો; કાળના બળવત્તર આનિદ્રપણાને લીધે, તેને યથાર્થોગ્ય સમાધિસંગતી આપાદિને લીધે, તે વિવેકને મહાએદની સાથે ગાણ કરવો પડ્યો; અને ખરે ! જો તેમ ન થઈ શક્યું હોત તો, તેના જીવનના અંત આવત. (તેના એટલે આ પત્ર લેખકના.)

જે વિવેકને મહાએદની સાથે ગાણ કરવો પડ્યો છે, તે વિવેકમાં જ ચિત્તવૃત્તિ પ્રસન્ન રહી જાય છે; તેની બાહ્ય પ્રાધાન્યતા નથી રાખી શકાતી એ મારે અકથ્ય ખેદ થાય છે, તથાપિ ન્યાં

નિરુપાયતા છે ત્યાં, સહનતા સુખદાયક છે, એમ માન્યતા હોવાથી માનતા છે.

કોઇ કોઇ વાર સંગીઓ અને પરસંગીઓ તુચ્છ નિમિત્ત થઈ પડે છે; તે વેળા તે વિવેકપર કોઇ જાતિનું આવરણ આવે છે; ત્યારે આત્મા બહુ જ મુંઝાય છે; જીવનરહિત થવાની-દેહત્યાગ કરવાની-દુઃખદ સ્થિતિ કરતાં તે વેળા લયંકર સ્થિતિ થઈ પડે છે; પણ એવું ઝાઝો વખત રહેતું નથી, અને એમ જ્યારે રહેશે ત્યારે, ખચિત દેહત્યાગ કરીશ; પણ અસમાધિયાં નહીં વર્તું, એની આત્મારસધીની પ્રતિજ્ઞા કાયમ ચાલી આવી છે.

૫૬.

અહોહો ! કર્મની કેવી વિચિત્ર બધરિયતિ છે ? જેને સ્વપ્ને પણ ધ્રુવ્યતો નથી, જે માટે પરમ શોક થાય છે; એ જ અર્ગાભિર્ષ દશાથી પ્રવર્તવું પડે છે.

તે જિન-વર્દમાનાદિ સત્પુરુષો કેવા મહાન મનોજયી હતા ! તેને મૈત્ર રહેવું-અમૈત્ર રહેવું બન્ને સુલભ હતું; તેને સર્વ અનુકૂલ-પ્રતિકૂલ દિવસ સરખા હતા; તેને લાલ-હાનિ સરખી હતી; તેનો ક્રમ માત્ર આત્મસમતાર્થે હતો. કેવું આશ્ચર્યકારક કે, એક કલ્પનાને જ્ય એક કલ્પે થવો દુર્લભ, તેવી તેમણે અનંત કલ્પનાઓ કલ્પના અનંતમાં જાગે સમાવી દીધી !

[અંગત.

૬૦.

દુષ્પિયા મનુષ્યોનું પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું હોય તો, ખચિત તેના શિરોભાગમાં હું આવી યઠું. આ મારાં વચનો વાંચીને કોઇ વિચારમાં પડી જઇ, ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાઓ કરશે, અને ક્રિતા જન્મ ગણી વાળશે; પણ તેવું સમાધાન અહીં જ ટપકાવી દઈ છું.

તમે અને અંી સંબંધી કંઈ દુઃખ લેખશે નહીં, લક્ષ્મી સંબંધી લેખશે નહીં, પુત્ર સંબંધી લેખશે નહીં, કીર્તિ સંબંધી લેખશે નહીં, ભય સંબંધી લેખશે નહીં, કાયા સંબંધી લેખશે નહીં, અથવા સર્વથી લેખશે નહીં, અને દુઃખ બીજી રીતિનું છે. તે દરદ વાતનું નથી, કષ્ટનું નથી કે પિત્તનું નથી; તે સરીરનું નથી, વચનનું નથી કે મનનું નથી. ગણો તો બધાંયનું છે અને ન ગણો તો એકેનું નથી; પરંતુ મારી વિચાપના તે નહીં ગણવા માટે છે, કારણ એમાં કોઇ ચાર મર્મ રહેા છે.

તમે જરૂર માનજો કે, હું વિનાદિવાનાપણે આ કલમ ચલાવું છું. રાજચંદ્ર નામથી જાળખાતો વધ્યાણીઆ નામના નાના ગામનો, લક્ષ્મીમાં સાધારણ એવો પણ આર્થ તરીકે જાળખાતો દશામી માળી-વૈદ્યનો પુત્ર ગણાઈ છે. આ દેહમાં મુખ્યે બે ભવ કર્યા છે, અમુખનો દિસાખ નથી.

નાનપણની નાની સમજણમાં કોણ જાણે ક્યાંથીએ મોટી કલ્પનાઓ આવતી. સુખની જિજ્ઞાસા, પણ જોઈ નહોતી; અને સુખમાં પણ મહાલય, ખાગ, બગીચા, લાડીવાડીનાં કંઈક માન્યા હતાં; મોટી કલ્પના તે આ બધું છે ? તેની હતી. તે કલ્પનાનું એક વાર એવું રૂપ દીધું કે, પુનર્જન્મે નથી, પાપે નથી, પુણ્યે નથી, સુખે રહેવું અને સંસાર બોગવવો એજ કૃતકૃત્યતા છે. એમાંથી બીજી પંચાતમાં નહીં પડતાં, ધર્મની વાસનાઓ કાઢી નાંખી, કોઈ ધર્મ માટે ન્યૂનાધિક કે અદાભાવપણું રચું નહીં. થોડો વખત ગયા પછી એમાંથી ચાર જ થયું.

જે થવાનું મેં કલ્પ્યું નહોતું, તેમ તે માટે મારા ખ્યાલમાં હોય એવું કંઈ મારું પ્રયત્ન પણ નહોતું, છતાં અચાનક ફેરફાર થયો; કોઈ ચાર અનુભવ થયો;—અને જે અનુભવ પ્રાપ્ત થા-

૧. યોજતાં મૂકી દીધેલા સ્વચરિત્ર સૂચક પ્રબંધ છે.—સંશોધક.

અમાં લેખિત ન હોય, જડ વાદીઓની કલ્પનામાં પણ નથી; તેવા હશે. તે ક્રમે કરીને વધેયો; વધીને અત્યારે એક "તુલિ તુલિ" નો ખપ કરે છે.

હવે અહીં સમાધાન થઈ જશે. આગળ જે મળ્યાં નહીં હોય, અથવા ભયાદિક હશે, તેથી દુઃખ હશે તેવું કાંઈ નથી; એમ ખચિત સમજીશો. સ્ત્રી શિવાય બીજા કોઈ પદાર્થ ખાસ કરીને મને રોડી શકતો નથી-બીજા કોઈ પણ સંસારી સાધને મારી પ્રીતિ ચેળવી નથી; તેમ કોઈ બંધે મને બહુલતાએ ઘેર્યો નથી. સ્ત્રીના સંબંધમાં જિજ્ઞાસા ઓર છે, અને વર્તના ઓર છે. એક પક્ષે તેવું કેટલાક કાળ સુધી સેવન કરવું સમ્મત કર્યું છે, તથાપિ ત્યાં સામાન્ય પ્રીતિ-અપ્રીતિ છે; પણ દુઃખ એ છે કે જિજ્ઞાસા નથી, છતાં પૂર્વકર્મ કાં ઘેરે છે ? એટલેથી પતવું નથી, પણ તેને લીધે નહીં ગમતા પદાર્થોને જોવા, સુધવા, રપરવા પડે છે; અને એ જ કારણથી આથે ઉપાધિમાં બેસવું પડે છે.

મહારંભ, મહા પરિગ્રહ, કોષ, માન, માયા, યોગ કે એવું તેવું જગતમાં કંઈ જ નથી, એમ વિરમરજીપ્પાન કરવાથી પરમાનંદ રહે છે.

તેને ઉપરનાં કારણોથી જોવાં પડે છે, એ મહા ખેદ છે. અંતરંગ્યમાં પણ કોઈ રથજે યોગી શકાતી નથી. એવાં પાત્રોની દુર્લભતા મને થઈ પડી એ જ મહા દુઃખમતા કહો.

૬૧.

જગતમાં ભિન્ન ભિન્ન મત અને દર્શન જોવામાં આવે છે તે દૃષ્ટિએ છે.

ભિન્ન ભિન્ન મત દેખીએ, ભેદદૃષ્ટિનો એક;	
એક તત્ત્વના મૂળમાં, બાપ્પા માનો તેહ.—	૧
તેહ તત્ત્વત્રયપદ્ધતું, આત્મધર્મ છે મૂળ;	
સ્વભાવની સિદ્ધિ કરે, ધર્મ તે જ અતુલ્લભ.	૨
પ્રથમ આત્મસિદ્ધિ થવા, કરીએ જ્ઞાનચિન્માસ;	
અતુલ્લભી ગુરૂને સેવીએ, ભુવનજનનો નિર્ધાર.—	૩
ક્ષણ ક્ષણ જે અચિંત્યતા, અને વિભાવિકમોહ;	
તે જોનામાંથી ગયા, તે અતુલ્લભી ગુરુ જોય.—	૪
બાલ્ય તેમ અભ્યંતરે, અંધ અંધિ નહીં હોય;	
પરમ પુરુષ તેને કહો, સરળ દૃષ્ટિથી જોય.—	૫
બાલ્ય પરિગ્રહ અંધિ છે, અભ્યંતર મિથ્યાત્વ;	
સ્વભાવથી પ્રતિકૂળતા—	૬

૬૨.

અત્રે કુશલતા છે; આપના તરફની છત્તું છું. આજે આપનું જિજ્ઞાસુ પત્ર મળ્યું; તે જિજ્ઞાસુ પત્રના ઉત્તર બદલ જે પત્ર યોગેશ્વરે જોઈએ. તે પત્ર આ છે.

આ પત્રમાં શુદ્ધાત્મસંબંધી મારા કેટલાક વિચારો આપની સમીપ મૂકું છું. એ મૂકવાને હેતુ માત્ર એટલો જ છે, કે, કોઈ પણ પ્રકારના ઉત્તમ ક્રમમાં આપનું જીવન-વલણ યાપ; અને ક્રમ ન્યારથી આરંભવો જોઈએ તે કાળ હમણા જ આપની પાસે આરંભાયો છે; એટલે તે ક્રમ જણાવવાને ઉચિત સમય છે; તેમ જણાવેલા ક્રમના વિચારો ઘણા સારિકારિક દોષને પત્ર વાટે નીકળ્યા છે; આપને તેમ જ કોઈ પણ આત્મોન્નતિ વા અચરત ક્રમને હંચનારને તે ખચિત વધારે

ઉપયોગી થઈ પડશે, એમ માન્યતા છે.

તત્ત્વજ્ઞાનની ઉંડી ગુફાનું દર્શન કરવા જઈએ તો, ત્યાં નેપથ્યમાંથી એવા ખનિ જે નીકળશે કે, તમે કોણ છો ? ક્યાંથી આવ્યા છો ? કેમ આવ્યા છો ? તમારી સમીપ આ સંધ્યું શું છે ? તમારી તમને પ્રતીતિ છે ? તમે વિનાશી, અવિનાશી વા કોઈ વિરાશી છો ? એવા અનેક પ્રશ્નો હૃદયમાં તે ખનિથી પ્રવેશ કરશે; અને એ પ્રશ્નોથી જ્યાં આત્મા ઘેરાયો ત્યાં પછી બીજા વિચારોને બહુ જ થોડો અવકાશ રહેશે; યદિ એ વિચારોથી જ છેવટે સિદ્ધિ છે; એ જ વિચારોના વિવેકથી જે અવ્યભાષ સુખની ઇચ્છા છે, તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ જ વિચારોના મનનથી અનંત કાળનું સુખનું ટળવાનું છે; તથાપિ તે સર્વને માટે નથી. વારતવિક દૃષ્ટિથી જોતાં તેને છેવટે સુધી પામનારા પાત્રોની ન્યૂનતા બહુ છે; કાળ ફરી ગયો છે. એ વસ્તુને, અધીરાઈ અથવા અશોચતાથી અંત લેવા જતાં ઝેર નીકળે છે; અને ભાગ્યદીન અપાત્ર બને લોકથી બ્રષ્ટ થાય છે; એટલા માટે અમુક સંતોને અપવાદરૂપ માની બાઈનાઓને તે કથમાં આવવા, તે ગુફાનું દર્શન કરવા, ધણ વખત સુધી અમ્યાસની જરૂર છે; કદાપિ તે ગુફાદર્શનની તેની ઇચ્છા ન હોય, તોપણ પોતાના આ ભવનાં સુખને અર્થે પણ જન્યા તથા મુખ્યાની વચ્ચેના ભાગ કોઈ રીતે ગાળવા માટે પણ એ અમ્યાસની ખચિત જરૂર છે; એ કથન અનુભવગમ્ય છે; ધણાને તે અનુભવમાં આવ્યું છે; ધણા આર્થ સંતુષ્ઠો તે માટે વિચાર કરી ગયા છે; તેઓએ તે પર અધિકાધિક મનન કર્યું છે. આત્માને શોધી, તેના અપાર માર્ગમાંથી થયેલી પ્રાપ્તિના ધણા ભાગ્યશાલી થવાને માટે, અનેક ક્રમ બાંધ્યા છે. તે મહાત્મા જયવાન હો ! અને તેને ત્રિકાળ નમસ્કાર હો !

આપણે થોડીવાર તત્ત્વજ્ઞાનની ગુફાની વિસ્મરણા કરી, આરોગ્ય યોધિના અનેક ક્રમ પા આવવા માટે પરાયણ છીએ, તે સમયમાં જણાવી જવું યોગ્ય જ છે કે, પૂર્ણદેહાદિક જેને માન્ય છે, પરમ સુખકર, હિતકર અને હૃદયમય જેને માનેલ છે, તેમ છે; અનુભવગમ્ય છે. તે તો જે જ ગુફાનો નિવાસ છે;—અને નિરંતર તેની જ જિજ્ઞાસા છે. અત્યારે કંઈ તે જિજ્ઞાસા પૂર્ણ થવાનું થિત નથી, તોપણ ક્યે, એમાં આ લેખકનો જ્ય અશે એવી તેની ખચિત શુભાકાંક્ષા છે,—અને તેમ અનુભવગમ્ય પણ છે. અત્યારથી જ જે યોગ્ય રીતે તે કમની પ્રાપ્તિ હોય તો, આ પા લખવા જેટલી યોદી (—દીલ) કરવા ઇચ્છા નથી; પરંતુ કાળની કલિનતા છે; ભાગ્યની મંદતા છે; સંતોની કૃપાદૃષ્ટિ દૃષ્ટિગોચર નથી; સત્સંગની ખામી છે; ત્યાં કંઈજ—

તોપણ તે કમનું બીજા હૃદયમાં અવસ્થ રોપાયું છે, અને એ જ સુખકર થયું છે. સદ્ધિ રાજ્યથી જે સુખ મળવા આશા નહોતી, તેમ જ કોઈ પણ રીતે મને તેવા આપવધી, સાધનર્થ, આંધી, પુત્રથી, મિત્રથી કે બીજા અનેક ઉપચારથી જે અંતઃસંતોષ થવાની નહોતી, તે થઈ છે. નિરંતરની ભવિષ્યકાળની ભીતિ ગઈ છે; અને એક સાધારણ ઉપજીવનમાં પ્રવર્તિતો એવો આ તમારો મિત્ર એને લઈને જીવે છે, નહીંતો જીવવાની ખચિત ચાંક જ હતી; વિશેષ શું કહેવું ! આ ભમણા નથી, વહેમ નથી; ખચિત સત્ય જ છે. એ ત્રિકાળમાં એક જ પરમપ્રિય અને જીવનવસ્તુની પ્રાપ્તિ, તેનું બીજા—રોપણ, કેમ વા કેવા પ્રકારથી થયાં, એની વ્યાખ્યાના પ્રસંગ અહીં નથી, પરંતુ ખચિત એ જ મને ત્રિકાળ સમગત હો ! એટલું જ કહેવાનો પ્રસંગ છે, કારણ લેખસમય ગદ્ડ દુકા છે.

એ પ્રિયજીવન સર્વ પામી જાય, સર્વ એને યોગ્ય હોય, સર્વને એ પ્રિય લાગે, સર્વને એમાં રમિ થાય એવું, ભૂતકાળે જન્મું નથી, વર્તમાનકાળે બનું નથી અને ભવિષ્યકાળે પણ બનું અસંભવિત છે;—અને એ જ કારણથી આ જન્મતી વિચિત્રતા ત્રિકાળ છે !

મનુષ્ય શિવાયની પ્રાણીની ખીજ જાતિ જોઈએ છીએ, તેમાં તો એ વસ્તુનો વિવેક જણાતો નથી; હવે જે મનુષ્ય રહ્યાં, તે સર્વ મનુષ્યમાં પણ તેમ દેખી શકશો નહીં.

૩૩.૧

સંવત ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદ્ધ ૧૫, રવિએ મારો જન્મ હોવાથી, આજે મને સામાન્ય ગણતરીથી 'આવીસ વર્ષ પુરાં થયાં. આવીસ વર્ષની અલ્પવયમાં મેં અનેક રંગ આત્મા સંબંધમાં, મન સંબંધમાં, વચન સંબંધમાં, તન સંબંધમાં અને ધન સંબંધમાં દીઠા છે. નાના પ્રકારની સૃષ્ટિરચના, નાના પ્રકારનાં સંસારી મોજાં, અનંતદુઃખમૂળ, એ બધાંનો અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે. સમર્થ તત્વજ્ઞાનીઓએ અને સમર્થ નારિતકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે, તે જાતિના અનેક વિચારો તે અલ્પ વયમાં મેં કરેલા છે. મહાન ચક્રવર્તિએ કરેલા તૃષ્ટાના વિચાર, અને એક નિરપૂઠી મહાત્માએ કરેલા નિરપૂઠાના વિચાર મેં કર્યા છે. અમરતની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકત્વની સિદ્ધિ ખૂબ વિચારી છે. અલ્પવયમાં મહત્ત્વ વિચારો કરી નાખ્યા છે. મહત્ત્વ વિચિત્રતાની પ્રાપ્તિ થઈ છે. એ સઘળું બહુ ગંભીર બાવથી આજે હું દષ્ટિ દષ્ટ જોઈ છું તો, પ્રથમની મારી ઉગતી વિચારશ્રેણી, આત્મદશા અને આજને આકાશ પાતાળનું અંતર છે; તેનો છેડો અને આનો છેડો કાઈ કાળે જાણે મળ્યા મળે તેમ નથી. પણ શોધ કરશો કે, એટલી બધી વિચિત્રતાનું કાઈ સ્થળે લેખનચિત્રન કર્યું છે કે કંઈ નહીં ? તો ત્યાં એટલું જ કહી શકીશ કે, લેખન-ચિત્રન સઘળું સ્મૃતિના ચિત્રપટમાં છે. બાકી પત્ર, લેખિનિનો સમાગમ કરી જગતમાં દર્શાવવાનું પ્રયત્ન કર્યું નથી. પદિ હું એમ સમજી શકું છું કે, તે વય-અર્થાં જનસમૂહને બહુ ઉપયોગી, પુનઃ પુનઃ મનન કરવા યોગ્ય અને પરિણામે તેઓ લાણીથી અને ક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ થાય તેવી છે; પણ મારી સ્મૃતિએ તે પરિશ્રમ લેવાની મને ઓખી ના કહી હતી, એટલે નિરુપાયતાથી ક્ષમા ઇચ્છી લઉં છું. પારિણામિક વિચારથી તે સ્મૃતિની ઇચ્છાને દબાવી, તે જ સ્મૃતિને સમજાવી, તે વય-અર્થાં ધીરે ધીરે બનશે તો, અવસ્થા ધવળ-પત્ર પર મુકીશ. તોપણ

સમુચ્ચયવય-ચર્ચા.

સંભારી જઈ છું:—

સાત વર્ષ સુધી એકાંત બાળવયની રમત ગમત સેવી હતી. એટલું મને તે વેળા માટે સ્મૃતિમાં છે કે, વિચિત્ર કલ્પના-કલ્પનાનું સ્વરૂપ કે હેતુ સમજ્યા વગર, મારા આત્મામાં થયા કરતી હતી. રમત ગમતમાં પણ વિજય મેળવવાની અને રાજાશ્વર જેવી ઉચી પદવી મેળવવાની પરમ જીજ્ઞાસા હતી. વસ્ત્ર મહેરવાની, સ્વચ્છ રાખવાની, ખાવાપીવાની, સૂવાબેસવાની, બધી વિદેહી દશા હતી; છતાં હાડ ગરીબ હતું. તે દશા હજી બહુ સાંભરે છે. અત્યારનું વિવેકી યાન તે વયમાં હોત તો, મને મોક્ષ માટે ઝાઝી જિજ્ઞાસા રહેત નહીં; એવી નિરપરાધિ દશા હોવાથી પુનઃ પુનઃ તે સાંભરે છે.

સાત વર્ષથી અગિયાર વર્ષ સુધીના કાળ કેળવણી લેવામાં હતો. આજે મારી સ્મૃતિ જેટલી ખ્યાતિ ભોગવે છે, તેટલી ખ્યાતિ ભોજનવાથી તે કંઈક અપરાધી થઈ છે; પણ તે કાળે નિરપરાધિ સ્મૃતિ હોવાથી એક જ વાર પાઠનું અવલોકન કરવું પડતું હતું; છતાં ખ્યાતિનો હેતુ નહોતો. એટલે ઉપાધિ બહુ એકાદી હતી. સ્મૃતિ એવી ગળવત્તર હતી કે જેવી સ્મૃતિ બહુ જ થોડા મનુષ્યોમાં આ કાળે, આ ક્ષેત્રે હશે. અભ્યાસમાં પ્રમાદી બહુ હતો. વાતડાણો, રમતિયાળ અને

દ્હેર કરી છે; અનેક પુસ્તકો વાંચ્યાં છે. રામ મુન્યાદિકનાં ચરિત્રો પર કવિતાઓ રચી છે; સંસરી તૃષ્ણાઓ કરી છે; છતાં કોઈને મેં આજીવનમાં બિડા લાવ્યો નથી, કે કોઈને મેં આજીવનમાં બિડા તોળી દીધું નથી, એ મને ચોક્કસ સાબર છે.

પ્રથમ ત્રણ કાળને મુકીમાં લીધા, એટલે મહાવીરદેવે જન્મતને આમ જોયું.

તેમાં અનંત ચૈતન્યાત્માઓ મુક્ત દીધા, અનંત ચૈતન્યાત્માઓ બદ દીધા,

અનંત મોક્ષપાત્ર દીધા, અનંત મોક્ષપાત્ર દીધા.

અનંત અધ્યાત્મિકતામાં દીધા, જીર્ણગતિમાં દીધા,

—તે મેં પુરુષાર્થે જોયું.

—જડચૈતન્યપ્રકારે જોયું.

૩૫.

પરમસત્ય છે.

પરમસત્ય છે.

પરમસત્ય છે.

ત્રિકાળ એમ જ છે.

વ્યવહારના પ્રસંગને સાવધાનપણે, મંદ ઉપયોગે, સમતાભાવે નિભાવ્યો આવજો.

બીજાં તારું કેમ માનતાં નથી ? એવો પ્રશ્ન તારા અંતરમાં ન ઉગે.

બીજાં તારું માને છે, એ બધું યોગ્ય છે, એવું સ્મરણ તને ન યાવ્યો.

તું સર્વ પ્રકારે તારાથી પ્રવર્તો; જીવન-અજીવન પર સમવૃત્તિ હો.

જીવન હો તો એ જ વૃત્તિએ પૂર્ણ હો.

શુદ્ધવાસ જ્યાંસુધી સંજિત હો ત્યાંસુધી વ્યવહારપ્રસંગમાં પણ સત્ય તે સત્ય હો.

શુદ્ધવાસમાં તેમાંજ લક્ષ હો.

શુદ્ધવાસમાં પ્રસંગિયોને ઉચિત વૃત્તિ રાખતાં શીખવ; સધળાં સમાન જ માન; ત્યાંસુધીનો

તારો કાળ બહો જ ઉચિત જાણો;

અમુક વ્યવહાર પ્રસંગનો કાળ.

તે સિવાયનો તત્સંબંધી કાર્યકાળ.

પૂર્વિકે કર્મોદય કાળ.

નિદ્રાકાળ.

જે તારી સ્વતંત્રતા અને તારા ક્રમથી તારા ઉપજીવન-વ્યવહાર સંબંધી સંતોષિત હોય તો, ઉચિત પ્રકારે તારે વ્યવહાર પ્રવર્તાવવો.

તેની એથી બીજાં ગમે તે કારણથી સંતોષિત વૃત્તિ ન રહેતી હોય તો, તારે તેના કલ્યાણપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરી તે પ્રસંગ પૂરો કરવો, અર્થાત્ પ્રસંગની પૂર્ણહતી સુધી એમ કરવામાં તારે વિષમ થવું નહીં.

તારા ક્રમથી તેઓ સંતોષિત રહે તો, જ્યોદાસીન્યવૃત્તિ ધટે; નિરાગ્રહભાવે તેઓનું સારું થાય તેમ કરવાનું સાવધાનપણ તારે રાખવું.

વર્ષ ૨૩ મું.

૬૬.

નિરંતર સમાધિભાવમાં રહો; હું તમારી સમીપ જ બેઠો છું એમ સમજો. દેહદર્શનનું અત્યારે ધ્યાન ખસેડી, જાણે સમીપ જ છું એમ ગણી, આત્મદર્શનમાં સ્થિર રહો; શોક ધટાડો— જરૂર ધટાડો. આરોગ્યતા વધશે; જિંદગીની સંભાળ રાખો; હમણા દેહત્યાગનો ભય ન સમજો; એવો વખત હશે તો, અને ગાનીદશ્ય હશે તો, જરૂર આગળથી કાંઈ જણાવશે કે પહોંચી વળશે; હમણા તો તેમ નથી.

૬૭.

તમે મારા સંબંધી જે જે પ્રસ્તુતિ દર્શાવી, તે તે એ બહુ મનન કરી છે. તેવા શ્રેણે પ્રકાશિત થાય, એમ પ્રવર્તવા અભિલાષા છે, પરંતુ તેવા શ્રેણે કંઈ મારામાં પ્રકાશિત થવા દોષ, એમ મને લાગતું નથી; માત્ર રચિ ઉત્પન્ન થઈ, એમ ગણીએ તો ગણી શકાય, આપણે જેમ બને તેમ એક જ પદના દ્વંદ્વક થઈ પ્રવર્તી થઈએ છીએ; તે આ કે “અધાપલાને છોડવો.” એ બંધન નથી છૂટે, તેથી છોડી લેવું; એ સર્વગ્રાન્થ છે.

માગશર સુદ ૯, ૧૯૪૬, મુંબઈ.

વિવેક રામચંદ્રના પ્રણામ.

૧. અમદાવાદનિવાસી શાહ મહિપાલ જયચંદ્રના પૌત્ર શ્રી જુહાભાઈ, શ્રીમદના સમાજમમાં આવેલા હતા. તેઓની દેહસ્થિતિ તરુણવયે પૂર્ણ થઈ હતી. જે સમયે શ્રી જુહાભાઈનું આરોગ્ય અવ્યવસ્થિતપણે વર્તતું હતું, તે સમયે ૫૧ અને ૬૬ આંકના પત્રો તેમના પ્રદેશ લખાયા હતા. ૬૬ આ આંકનો લેખ જુઓ-સં.

(૧)

લોક પુરુષ સંસ્થાને કલો, એનો ભેદ તમે કંઈ લલો ?
એતું કારણ સમજ્યા કાંઈ, કે સમજ્યાની ચતુરાઈ
શરીર પરથી એ ઉપદેશ, જ્ઞાન, દર્શન કે ઉદ્દેશ;
જેમ જણાવો, શુભિયે તેમ, કુકંતો લપચે દષ્ટએ લેમ.

(૨)

શું કરવાથી પોતે સુખી, શું કરવાથી પોતે દુઃખી;
પોતે શું ? ક્યાંથી છે આપ, એનો માગે શીધ જવાપ.

(૩)

જ્યાં શંકા ત્યાં ગણુ સંતાપ, જ્ઞાન તહાં શંકા નહીં સ્થાપ;
પ્રભુ-ભક્તિ ત્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, પ્રભુ મેળવવા શુરુ ભગવાન.
શુરુ ઝાળખવા ધટ વૈરાગ્ય, તે ઉપજવા પૂર્વિક ભાગ્ય;
તેમ નહીં તો કંઈ સત્સંગ, તેમ નહીં તો કંઈ દુઃખરંગ.

(૪)

જે ગાયો તે સધળે એક, સકળ દર્શને એ જ વિવેક;
સમજાવ્યાની શૈલી કરી, સ્વાદવાદસમજણુ પણ ખરી.
મૂળ સ્થિતિ જે પૂછો મને, તો સોંપી દઉં ચોગી કુને;
પ્રથમ અંતને મધ્યે એક, લોકરુપ અલોક દેખ.
જીવાજીવ સ્થિતિને જોઈ, ટલ્યો ઝારતો શંકા ખોઈ,
એમ જ સ્થિતિ ત્યાં નહીં ઉપાય, “ઉપાય કાં નહીં” શંકા જાય.
એ આશ્ચર્ય જાણે તે જાણુ, જાણે જ્યારે પ્રકટે લાણુ;
સમજે બંધયુક્તિયુક્ત જીવ, નિરખી ટાળે શોક સદૈવ.
બંધયુક્ત જીવ કઈ સદિન, પૂર્જીજરણના કઈ ખચિત;
પુદ્ગળજ્ઞાન પ્રથમ લે જાણુ, નર દેહે પછી પામે પ્યાન.
જે કે પુદ્ગળનો એ દેહ, તોપણુ ઝાર સ્થિતિ ત્યાં છેદ;
સમજણુ ખીજ પછી કહીશ, જ્યારે ચિત્તે સ્થિર ચર્ચશ.

(૫)

જહાં રાગ અને વર્ણો દેખ, તહાં સર્વદા માનો કલેશ;
ઉદાસીનતાનો જ્યાં વાસ, સકળ દુઃખનો છે ત્યાં નાશ.
સર્વ કાળતું છે ત્યાં જ્ઞાન, દેહ જતાં ત્યાં છે નિર્વાણુ;
ભવ છેવટની છે એ દશા, રામ ધામ આવીને વસ્યા.

શિશ્યુન વદ ૧, ૧૯૪૬.

૬૬

આ ઉપાધિમાં પડ્યા પછી જે મારું લિંગદેહજન્ય જ્ઞાન-દર્શન તેવું જ રહ્યું હોય-પ્રચાર્ય જ

૧. આ લેખ તેઓની દિનચર્યાનોદિ-પત્રો (Diary-Leaves) માંના છે. તે વિચારતાં જણાય છે. કે,

લેખનો પ્રથમ ભાગ, શ્રી જ્યોત્સનાદેવ દેહત્યાગ પૂર્વે અને બીજો ભાગ દેહત્યાગ પછી લખાયો છે—સંશોધક.

રહ્યું હોય તો, જુઠાભાઈ અચ્છાડ શુદ્ધ ૯ ગુરુની રાત્રે સમાધિશીત થઈ, આ ક્ષણિક જીવનનો ત્યાગ કરી જશે; એમ તે જ્ઞાન સૂચવે છે.

સિંગદેહજન્ય જ્ઞાનમાં ઉપાધિને લીધે થકિન્નિત ફેર થયો જણાયો. પવિત્રાત્મા જુઠાભાઈ વિપરીતી તિથિએ પણ દિવસે સ્વર્ગવાસી થવાના આજે ખબર મળ્યા.

‘એ પાવન આત્માના ગુણોત્તુ’ શું સ્મરણ કરવું? ત્યાં વિસ્મૃતિને અવકાશ નથી, ત્યાં સ્મૃતિ થઈ ગણાય જ કેમ?

એતું લૌકિક નામ જ દેહધારી દાખલ સત્ય હતું, એ આત્મદશારૂપે ખરો વેરામ્મ હતો.

મિથ્યાવાસના જેની બહુ ક્ષીણ થઈ હતી, વીતરાગનો જે પરમ રાગી હતો, સંસારનો પરમ જીત્સિત હતો, ભક્તિતું પ્રાધાન્ય જેના અંતરમાં સદાય પ્રકાશિત હતું. સમ્યક્ભાવથી વેદનીય કર્મ વેદવાની તેની અદ્વિત સમતા હતી. મોહનીય કર્મતું પ્રયજ જેના અંતરમાં બહુ શૂન્ય થયું હતું, મુમુક્ષુતા જેનામાં ઉત્તમ પ્રકારે દીપ્તી નીકળી હતી, એવો એ જુઠાભાઈનો પવિત્રાત્મા આજે જગતલા આ ભાગનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો; આ સદ્યારિયોથી મુક્ત થયો. ધર્મના પૂર્ણાદ્ધાત્મા આયુષ્ય અચિંતું પૂર્ણ કર્યું.

અરેરે ! એવા ધર્માત્માનું દુકું જીવન આ કાળમાં હોય એ કાંઈ વધારે આશ્ચર્યકારક નથી. એવા પવિત્રાત્માની આ કાળમાં ક્યાંથી રિયતિ હોય ? બીજા સંચિયોનાં એવા ભાગ્ય ક્યાંથી હોય કે આવા પવિત્રાત્માના દર્શનને લાભ અધિક કાળ તેમને થાય ? મોક્ષમાર્ગને કે એવું જે સમ્યક્ષ જેના અંતરમાં પ્રકારણું હતું, એવા પવિત્રાત્મા જુઠાભાઈને નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !

ચિં—

૭૦.

સત્યપરાયણના સ્વર્ગવાસમુચક શબ્દો ભયંકર છે. એવાં રત્નોત્તુલાંજી જીવન પરંતુ કાળને પોષણ નથી. ધર્મેન્દ્રકેતો એવો અનન્ય સહાયક, માયાદેવીને રહેવા દેવો થોડા ન લાગ્યો. આ આત્માને, આ જીવનનો રાહસ્યક વિશ્રામ, કાળની પ્રયજ દષ્ટિએ એવી લીધા. જ્ઞાનદષ્ટિથી શોકનો અવકાશ નથી મનાતો, તથાપિ તેના ઉત્તમોત્તમ ગુણો તેમ કરવાની આજ્ઞા કરે છે; બહુ સ્મરણ થાય છે; વધારે નથી લખી શકતો.

સત્યપરાયણસ્મરણાર્થે બને તો એક શિક્ષાત્રય લખવા વિચારું છું.

“આહાર વિહાર અને નિહારનો નિમમિત,” એ વાક્યનો સંસૃપાર્થ આમ છે—જેમાં યોગદશા આવે છે તેમાં, ક્રમ, આહાર, વિહાર અને નિહાર (શરીરના મળની ત્યાગદશા), એ નિમમિત (જેવી જ્ઞાનપ્રેરણા તેવી,—આત્માને નિર્માધિક) દિવાળી—એ, પ્રતિષ્ઠા કરનારો.

ધર્મમાં પ્રશરત રહો. એ જ ફરી ફરી બલામણ. સત્યપરાયણના માર્ગનું સેવન કરીશું તો જરૂર પાર પામીશું; સુખી થઈશું, એમ હું ખાતરું છું.

મુંબઈ, અચ્છાડ શુદ્ધ ૧૫, શુધ, ૧૯૪૬.

ઉપાધિચાલ્ય રાયચંદના યથાધોમ્ય

૭૧.

નિર્નંતર નિર્ભયપણથી રહિત એવા આ ભાતિરૂપ સંસારમાં વીતરાગત્વ એ જ અવ્યાસવા થોડા છે. નિર્નંતર નિર્ભયપણે વિચરવું એ જ એપરકર છે, તથાપિ કાળની અને કર્મની વિચિત્રતાથી પરાધીનપણે આ • • • કરીએ છીએ. જેનું અધાર મહાત્મ્ય છે એવી તીર્થંકરદેવની વાણીની ભક્તિ કરો.

તારીખ; ૮, ૭, ૬૦, સુબહ.

વિ રાયચંદ્ર.

૭૨.

ફેટલાંકે વર્ષ થયા એક મહાન ઇચ્છા અંતઃકરણમાં પ્રવર્તિ રહી છે. જે કોઈ સ્થળે કહી નથી; કહી શકાય નથી; કહી શકાતી નથી; નહીં કહેવાતું અવસ્થ છે. મહાન પરિશ્રમ થી ધર્મ કરીને તે પાર પાડી શકાય એવી છે; તથાપિ તે માટે જેવા જોઈએ તેવા પરિશ્રમ થતો નથી; એ એક આશ્ચર્ય અને પ્રમત્તતા છે.

એ ઇચ્છા સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થઈ હતી. જ્યાંસુધી તે યથાયોગ્ય રીતે પાર નહીં કરાય ત્યાંસુધી, આત્મા સમાધિસ્થ થવા ઇચ્છતો નથી, અથવા યશ નહીં. કોઈ વેળા અવસર હશે તો, તે ઇચ્છાની જાણ જણાવી દેવાનું પ્રયત્ન કરીશ.

એ ઇચ્છાનાં કારણને લીધે જીવ ધણુંકરીને વિદ'બનદશામાં જ જીવન વ્યતીત કર્યો જાય છે; જે કે તે વિદ'બનદશા પશુ કલ્યાણકારક જ છે; તથાપિ ખીજ પ્રત્યે તેવી કલ્યાણકારક થવામાં કંઈક આભીવાળી છે.

અંતઃકરણથી ઉગેલી અનેક ઊર્મિયો તમને ઘણીવાર સમાગમમાં જણાવી છે. સાક્ષીને ફેટલાંકે અંશે તમને અવધારવાની ઇચ્છા થતી જોવામાં આવી છે. ફરી બલામણુ છે કે, જે જે સ્થળોએ તે ઊર્મિયો જણાવી હોય, તે તે સ્થળે જતા ફરી ફરી તેનું અધિક સ્મરણ અવસ્થ કરશો.

આત્મા છે,

તે બધાંયો છે,

તે કર્મનો કર્તા છે,

તે કર્મનો બોક્તા છે,

મોક્ષનો ઉપાય છે,

આત્મા સાધી શકે છે,

—આ જે હ મહા પ્રવચનો છે, તેનું નિરંતર સંશોધન કરજો.

ખીજની વિદ'બનાનો અનુમદ નહીં કરતાં પાતાની અનુમદતા ઇચ્છનાર જમ પામતો નથી એમ પ્રાયે થાય છે; માટે ઇચ્છુ છું કે, તમે સ્વાત્માના અનુમદમાં દષ્ટિ આપી છે તેની, દૃઢ કરતા રહેશો, અને તેથી પરની અનુમદતા પશુ કરી શકશો.

ધર્મ જ જોના અસ્થિ અને ધર્મ જ જોની મજબા છે, ધર્મ જ જોનું લોહી છે, ધર્મ જ જોનું આમિષ છે, ધર્મ જ જોની ત્વચા છે, ધર્મ જ જોની હૃદયો છે, ધર્મ જ જોનું કર્મ છે, ધર્મ જ જોનું ચક્ષુ છે, ધર્મ જ જોનું શ્રવણ છે, ધર્મ જ જોનું ઉત્પ્ત છે, ધર્મ જ જોનું ઉત્પ્ત છે, ધર્મ જ જોનું રહેતું છે, ધર્મ જ જોનું સયન છે, ધર્મ જ જોની ભગતિ છે, ધર્મ જ જોનો આહાર છે, ધર્મ જ જોનો વિહાર છે, ધર્મ જ જોનો નિહાર (?) છે, ધર્મ જ જોનો વિકલ્પ છે, ધર્મ જ જોનો સંકલ્પ છે, ધર્મ જ જોનું સર્વસ્વ છે, એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, અને તે મનુષ્યદેહે પરમાત્મા છે. એ દશાને શું આપણે નથી ઇચ્છતા ? ઇચ્છીએ છીએ તથાપિ પ્રમાદ અને અસાતંગ આડે તેમાં દષ્ટિ નથી દેતા.

વવાણીઆ, ૩૦ જાન્યુ ૧૧, મોરે, ૧૯૪૬.

૭૩

પ્રાણભાવે જગતમાં વર્તો અને અંતરંગમાં એકાંત શીતળીજૂત-નિર્લેપ-રહેઃ

અને બોધના છે. ભરુચ, આવણ શુદ્ધ ૧૦, ૧૯૪૬.

૭૪

‘જળં જળં દિસં રુચ્છદ્ તળં તળં દિસં અપદિવદ્દે.’

જેને દિશા બાધી જણું છું છે, તેને દિશાજને અપ્રતિગદ્ધ અર્થાત્ ખુલ્લું છે (રાક્ષીસક્તીનથી)

આથી દશાનો અભાસ ભાસુધી નહીં થાય, ભાસુધી યથાર્થ ત્યાગની ઉત્પત્તિ થવી કેમ સંભવે ? પૌદ્રલિક રચનાએ આત્માને સ્થંભિત કરવો ઉચિત નથી.

શ્રા. ૧૦ ૫ બોમે, ૧૯૮૦.

વિ. ૨૫૪૫૬ના યથાયોગ્ય

૭૫.

આજે મતાંતરથી ઉત્તમ એવાં પહેલાં પર્વપણુ આરંભાવાં. આવતા માસમા બીજાં આરંભારો સમ્પૂર્ણદિગ્ધિ મતાંતર દ્વર મૂકી જોતાં એજ મતાંતર બેવડા લાભલુ કરણુ છે, કરણુ બેરૂઢે ધર્મ સંપાદન કરી શકશે. — ચિત્ત શુદ્ધને યોગ્ય યજ્ઞ ગણું છે. કર્મરચના વિચિત્ર છે.

વવાણીઆ, ૧૩, ઓગસ્ટ, ૧૯૮૦.

વિ. ૨૫૪૫૬ના યથા

૭૬.

મતાંતરથી બેવડો લાભ થાય છે એવું, આ પર્વપણુ સમ્પૂર્ણદિગ્ધિ જોતાં જણાવું; એ વાસ્તવિક; તથાપિ કલાણુ અર્થે એ દૃષ્ટિ ઉપયોગી છે. સમુદાયના કલ્યાણુ અર્થે જોતાં બે પર્વપણુ દુઃખદાયક છે. પ્રત્યેક મતાંતર સમુદાયમાં વધવાં ન જોઈએ, ઘટવાં જોઈએ. અત્યારે એ જ.

સં. ૧૯૪૬, જા. પ્ર. શુદ્ધ ૪, વવાણીઆ.

વિ. ૨૫૪૫૬

૭૭.

ભગવતીસૂત્રના પાઠ સંબંધમાં જાનેના અર્થ અને તો કીક જ લાગે છે. બાળશ્રવેની અપેક્ષાએ દબાના લેખકે લેખેલા અર્થ હિતકારક છે; યુગ્યુગને માટે તમે કલ્પેલા અર્થ હિતકારક છે; સંતોને માટે જાને હિતકારક છે. જ્ઞાનમાં મનુષ્યો પ્રવળ કરે એટલા માટે એ સ્થળે પ્રત્યાખ્યાનને દુઃપ્રત્યાખ્યાન કહેવાની અપેક્ષા છે. યથાયોગ્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જો ન થઈ હોય તો, જે પ્રત્યાખ્યાન ક્યાં હોય તે, દેવાદિક ગતિ આપી સંસારમાં જ અંતરૂત થાયછે; એ માટે તેને દુઃપ્રત્યાખ્યાન કહ્યાં; પણ એ સ્થળે પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન વિના ન જ કરવાં એમ કહેવાનો હેતુ તીર્થંકરદેવનો છે. જ નહીં. પ્રત્યાખ્યાનાદિક ક્રિયાથી જ મનુષ્યત્વ મળે છે. ઉચ્ચ જોત્ર અને આર્થદેશમાં જન્મ મળે છે તો, પછી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; માટે એવી ક્રિયા પણ જ્ઞાનને સાધનરૂત સમજવી જોઈએ છીએ.

જેતપર. પ્ર. જા. વદ ૫, ધુધિ, ૧૯૪૬.

વિ. ૨૫૪૫૬ના યથાયોગ્ય

૭૮

‘ક્ષણમપિ સજ્જનસંગતિરેકા ભવતિ ભવાર્ણવતરણે નૌકા’

‘ક્ષણવારનો પણ સંયુક્તનો સમાગમ તે સંસારરૂપ સમુદ્ર તરવાને નૌકારૂપ થાય છે,’

એ વાક્ય મહાત્મા શંકરાચાર્યજીનું છે; અને તે વ્યર્થ જ લાગે છે. અંતઃકરણમાં નિરંતર જોમ જ આવ્યા કરે છે કે, પરમાર્થરૂપ થવું, અને અનેકને પરમાર્થ સાધ્ય કરવામાં સદાયક થવું; એ જ કર્તવ્ય છે; તથાપિ તેવો યોગ હજી વિયોગમાં છે.
વવાણીઆ, સપ્ટેમ્બર, ૧૨, ૯૦

૭૯.

આ ક્ષેત્રમાં આ કાળે આ દેહધારીનો જન્મ થયો યોગ્ય નહોતો, જો કે સર્વ ક્ષેત્રે જન્મવાની તેણે ધૃતિ રાખી જ છે, તથાપિ થયેલા જન્મ માટે શોક દર્શાવવા આમ...લખ્યું છે. કોઈ પણ પ્રકારે વિદેહી દશા ! ત્રાસનું— થયાયોગ્ય જીવન્મુક્તદશા વગરનું—થયાયોગ્ય નિર્ઘરદશા વગરનું—ક્ષણ એકનું જીવન પણ ભાળવું, જીવને સુલભ લાગતું નથી, તો પછી બાકી રહેલું અધિક આપુધ્ય કેમ જશે ? એ વિદ્યમાના આત્મેચ્છાની છે.

થયાયોગ્ય દશાનો હજી સુમુક્ત છું; કેટલીક પ્રાપ્તિ છે, તથાપિ સર્વ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થયા વિના આ જીવ શાંતિને પામે એવી દશા જણાતી નથી. એક પર સમ અને એક પર દ્વેષ એવી સ્થિતિ એક રામમાં પણ તેને પ્રિય નથી. અધિક શું કહેવું ? પરના પરમાર્થ શિવાયનો દેહ જ ગમતો નથી તો ?—આત્મકલ્યાણમાં મૃત્તિ કરશે.

ખી૦ જા૦ શુદ્ધ ૮, રવિ, વવાણીઆ.

વિ૦ રામચંદના થયાયોગ્ય.

૮૦

અત્ર જે ઉપાધિ છે તે, એક અમુક કામથી ઉત્પન્ન થઇ છે; અને તે ઉપાધિ માટે શું થશે, એવી કંઈ કલ્પના પણ થતી નથી, અર્થાત્ તે ઉપાધિ સંબંધી કંઈ ચિંતા કરવાની વૃત્તિ રહેતી નથી. એ ઉપાધિ કળિકાળના પ્રસંગે એક આગળની સંગતિથી ઉત્પન્ન થઇ છે, અને જેમ તે માટે થવું હશે તેમ થોડા કાળમાં થઇ રહેશે; એવી ઉપાધિઓ આ સંસારમાં આવવી, એ કંઈ નવાઈની વાત નથી.

ધૃત્તર પર વિશ્વાસ રાખવો એ એક સુખદાયક માર્ગ છે. જેનો દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે, તે દુઃખી હોતો નથી, અથવા દુઃખી હોય તો દુઃખ વેદતો નથી; દુઃખ ઉલટું સુખરૂપ થઇ પડે છે. આત્મેચ્છા એવી જ વર્તે છે કે, સંસારમાં પ્રારબ્ધાનુસાર ગમે તેવા શુભાશુભ ઉદય આવો, પરંતુ તેમાં પ્રીતિ અપ્રીતિ કરવાનો આપણે સંકલ્પ પણ ન કરવો.

રાત્રિ અને દિવસ એક પરમાર્થ વિષયનું જ મનન રહે છે; આહાર પણ એ જ છે; નિદ્રા પણ એ જ છે; શયન પણ એ જ છે, સ્વપ્ન પણ એ જ છે; ભય પણ એ જ છે; ભોગ પણ એ જ; પરિગ્રહ પણ એ જ છે; ચલન પણ એ જ છે; આસન પણ એ જ છે; અધિક શું કહેવું ? હાડ, માંસ અને તેની મજ્જનને એક જ એ જ રંગનું રંગન છે; એક રામ પણ એનો જ ભણે વિચાર કરે છે; અને તેને લીધે નથી કંઈ ભોવું ગમતું; નથી કંઈ સૂધવું ગમતું; નથી કંઈ સાંભળવું ગમતું; નથી કંઈ ચાખવું ગમતું કે નથી કંઈ સ્પર્શવું ગમતું; નથી કંઈ બોલવું ગમતું કે નથી મૌન રહેવું ગમતું; નથી બેસવું ગમતું કે નથી ઉઠવું ગમતું; નથી સૂવું ગમતું કે નથી જાગવું ગમતું; નથી ખાવું ગમતું કે નથી બૂખ્યું રહેવું ગમતું; નથી અસંગ ગમતો કે નથી સંગ ગમતો; નથી લક્ષ્મી ગમતી કે નથી અલક્ષ્મી ગમતી; એમ છે; તથાપિ તે પ્રત્યે આપણા નિરાસા કંઈજ ઉગતું જણાતું નથી; તે હો તો પણ જાણે; અને નહો તો પણ જાણે; એ કંઈ દુઃખનાં કારણ નથી. દુઃખનાં કારણ માત્ર વિષમાત્રા છે, અને તે જો સમ છે, તો સર્વ સુખ જ છે;

એ વૃત્તિને લીધે સમાધિ રહે છે, તથાપિ બહારથી ગૃહસ્થપણની પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી; દેહભાવ દેખાડવો પાલવતો નથી; આત્મભાવથી પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી; બાહ્યથી કરવાને કેટલોક અંતરાય છે. ત્યારે હવે કેમ કરવું ? કયા પર્વતની ગુફામાં જવું ? અને અલોપ થઈ જવું ? એ જ રટાય છે; તથાપિ બહારથી અચુક સંસારી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે; તે ધીરે શોક તો નથી, તથાપિ સહન કરવા શુભ ઇચ્છતો નથી ! પરમાનંદ ત્યાગી એને ઇચ્છે પણ કેમ ? અને એ જ કારણથી જ્યોતિષાદિક તરફ હાલ ચિત્ત નથી. ગમે તેવાં ભવિષ્યગ્નન અથવા સિદ્ધિઓની ઇચ્છા નથી. તેમ તેઓના ઉપયોગ કરવામાં ઉદ્દેશીનતા રહે છે,—તેમાં પણ હાલ તો અધિક જ રહે છે; માટે એ જ્ઞાન સંબંધે ચિત્તની સ્વસ્થતાએ વિચારી, માંગેલા પ્રત્ન સંબંધી લખીશ અથવા સમાગમે જણાવીશ.

જે પ્રાણીઓ એવા પ્રશ્નના ઉત્તર પામવાથી આનંદ માને છે, તેઓ મોહાધીન છે; આં તેઓ પરમાર્થનાં પાત્ર થવાં દુર્લભ છે, એમ માન્યતા છે; તો તેવા પ્રસંગમાં આવવું પણ ગમ નથી; પણ પરમાર્થહેતુએ પ્રવૃત્તિ કરવી પડશે તો પ્રસન્ને કંઈ કરીશ; ઇચ્છા તો થતી નથી.

વવાણીઆ, ભાદરવા શુદ્ધ ૨, બોમ સં ૧૯૪૬.

વિ ૦ રામચંદ્રના પ્રણામ.

૮૧

મુમુક્ષુતાના અંશોએ પ્રહાસનું તમારું હૃદય પરમ સતોષ આપે છે. અનાદિ કાળનું પરિ મથુ હવે સમાપ્તિને પામે એવી જિજ્ઞાસા એ પણ એક કલ્યાણ જ છે. કેાઈ એવા યથાર્થ સમય આવી રહેશે કે ત્યારે ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ રહેશે. નિરંતર વૃત્તિઓ લખતા રહેશે જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજન આપતા રહેશે, અને નીચેની ધર્મકથા શ્રવણ કરી હશે, તથાપિ ફરી તેનું સ્મરણ કરશે.

સમ્યક્દેશનાં પાંચ લક્ષણો છે:—

શમ.

સંવેગ.

નિર્વેદ.

આરથા.

અનુકંપા.

કાષાદિક કપાયોનું સમાધ જવું, હૃદય આવેલા કપાયોમાં મંદતા થવી, વાળી લેવાય તેવી અભદ્ધતા થવી, અથવા અનાદિ કાળની વૃત્તિઓ સમાધ જવી તે 'શમ.'

મુક્ત થવા શિવાય બીજો કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા નહીં,—અભિલાષા નહીં તે 'સંવેગ.' ત્યારથી એમ સમજવું કે, પ્રાપ્તિમાં જ પરિશ્રમણ કર્યું, ત્યારથી હવે ધણી થઈ, અને, હવે થોભ, એ 'નિર્વેદ.'

મહાત્મ્ય જેનું પરમ છે એવા નિરપૂઢી પુરુષોનાં વચનમાં જ તલ્લિનતા તે 'અદા'—'આરથા'

એ સંધર્માં પડે જીવમાં સ્વાત્મતુલ્ય શુદ્ધિ તે 'અનુકંપા'

આ લક્ષણો અવસ્થ મનન કરવા યોગ્ય છે, સ્મરવા યોગ્ય છે, ઇચ્છવા યોગ્ય છે, અનુભવ

યોગ્ય છે. અધિક અન્ય અસંગે.

વવાણીઆ, બી. ભા. શુદ્ધ ૧૪, ૧૯૪૬.

વિ ૦ રામચં

પ્રથમ સંવત્સરી અને એ દિવસ પર્યંત કોઇ પણ પ્રકારે તમારો અવિનય, આચારના, અસમાધિ મારા મન, વચન, કાયાના કોઇ પણ યોગ્યધ્વસાયથી યદ્ય હોય તેને માટે પુનઃ પુનઃ ક્ષમાવું છું. અંતરાનથી સ્મરણ કરતાં એવો કોઇ કાળ જણાતો નથી, વા સાંભરતો નથી કે જે કાળમાં, જે સમયમાં, આ જીવે પરિભ્રમણ ન કર્યું હોય; સંકલ્પ—વિકલ્પનું રટણ ન કર્યું હોય, અને એ વડે 'સમાધિ' ન બૂલ્યો હોય. નિરંતર એ સ્મરણ રહ્યાં કરે છે, અને એ મહા વૈરાગ્યને આપે છે.

વળી સ્મરણ થાય છે કે, એ પરિભ્રમણ કેવળ સ્વજંત્રી કરતાં જીવને ઉદાસીનતા કેમ ન આવી? ખીજા જીવોપરતે કોઈ કરતાં, માન કરતાં, માયા કરતાં, લોભ કરતાં, કે અન્યથા કરતાં તે માહું છે એમ યથાયોગ્ય કાં ન જાણ્યું? અર્થાત્ એમ જાણવું જોઈતું હતું; છતાં ન જાણ્યું, એ વળી ફરી પરિભ્રમણ કરવાનો વૈરાગ્ય આપે છે.

વળી સ્મરણ થાય છે કે, જેના વિના એક પણ પશુ હું નહીં જીવી શકું એવા કેટલાક પદાર્થો ('આધારિક') ને અનંતવાર ઊડાડતાં, તેના વિયોગ થયો, અનંત કાળ પણ યદ્ય ગયો; તથાપિ તેના વિના જીવાયું એ કંઈ થોડું આશ્ચર્યકારક નથી; અર્થાત્ જે જે વેળા તેવો પ્રીતિભાવ ક્યો હતો, તે તે વેળા તે કલ્પિત હતો. એવો પ્રીતિભાવ કાં થયો? એ ફરી ફરી વૈરાગ્ય આપે છે.

વળી જેનું મુખ કોઈ કાળે પણ નહીં જોઈ, જેને કોઈ કાળે હું મહણ નહીં જ કરું; તેને ઘેર પુત્રપણે, સ્ત્રીપણે, દાસપણે, દાસીપણે, નાના જાતુપણે, શા માટે જન્મ્યો? અર્થાત્ એવા દેવથી એવા રૂપે જન્મવું પડ્યું, અને તેમ કરવાની તો ઇચ્છા નહોતી. કહો, એ સ્મરણ યતાં આ કલેશિત આત્માપરતે જીવ્યાં નહીં આવતી હોય? અર્થાત્ આવે છે.

વધારે શું કહેવું? જે જે પૂર્વના જ્ઞાતિપણે ભ્રમણ કર્યું, તેનું સ્મરણ યતાં હવે કેમ આવવું? એ ચિંતના યદ્ય પડી છે. ફરી ન જ જન્મવું અને ફરી એમ ન જ કરવું, એવું દૃઢત્વ આત્મામાં પ્રકાશે છે; પણ કેટલીક નિરુપાયતા છે; ત્યાં કેમ કરવું?

જે દૃઢતા છે તે પૂર્ણ કરવી—જરૂર પૂર્ણ પડવી, એ જ રતન છે; પણ જે કંઈ આડું આવે છે, તે કોરે કરવું પડે છે, અર્થાત્ ખસેડવું પડે છે, અને તેમાં કાળ જાય છે. જીવન આદ્યું જાય છે, એને ન જવા દેવું. જ્યાંસુધી યથાયોગ્ય જય ન થાય ત્યાંસુધી એમ દૃઢતા છે; તેનું કેમ કરવું?

કદાપિ કોઈ રીતે તેમાંનું કંઈ ફરીએ તો તેનું રચાન ક્યાં છે કે જ્યાં જમીને રહીએ? અર્થાત્ તેવા સંતો ક્યાં છે કે જ્યાં જમીને એ દશામાં બેસી તેનું પોષણ પામીએ, ત્યારે હવે કેમ કરવું? :

" ગમે તેમ હો—ગમે એટલા દુઃખ વેઠો, ગમે તેટલા પરિસદ્ સહન કરો, ગમે તેટલા ઉપસર્ગ સહન કરો, ગમે તેટલી બાધિઓ સહન કરો, ગમે તેટલી ઉપાધિઓ આત્મી પડો, ગમે તેટલી બાધિઓ આવી પડો, ગમે તો જીવનકાળ એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત્ત હો, પણ એમ કરવું જ.

ત્યાંસુધી હે જીવ! છૂટકો નથી. " આમ નેપથ્યમાંથી ઉત્તર મળે છે, અને તે યથાયોગ્ય લાગે છે.

ક્ષણે ક્ષણે પલટાટી સ્વભાવવૃત્તિ નથી જોઈતી; અમુક કાળ સુધી શત્રુશિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સંત શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સત્સંગ શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો આર્વાચરણ શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; (આર્વાચરણ આર્પ પુરુષોએ કરેલાં આચરણ.) તે ન હોય તો જિનભક્તિમાં અતિ શુદ્ધભાવે સીનતા શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો પછી માગવાની ઇચ્છા પણ નથી.

ગમ પડ્યા વિના આગમ અનર્થકરક થઈ પડે છે; સત્સંગ વિના ધ્યાન તે તરંગરૂપ થઈ પડે છે; સંત વિના અંતની જ્ઞાતિમાં અંત પમાતો નથી. લોકસંગ્રામી લોકાંગ્રે જવાઈ નથી; લોક-ત્યાગ વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ્ય પામવો દુર્લભ છે. એ જ વિસ્તાપના.

વવાણીઆ, મ. ભા. શુદ્ધ ૬, ૧૯૪૬.

વિં ૨ાયચંદના યથાયોગ્ય.

૮૩.

તમારું સંવેગ ભરેલું પત્ર મળ્યું. પત્રોથી અધિક શું જણાવું? ત્યાંસુધી આત્મા આત્મ-ભાવથી અન્યથા એટલે દેહભાવે વર્તશે, 'હું' કરું છું' એવી શુદ્ધિ દરશે, 'હું' રિદ્ધિ ધ્યાનદિ અધિક છું' એમ માનશે, શાસ્ત્રને જાળરૂપે સમજશે, મર્મને માટે મિથ્યા જોઈ કરશે, ત્યાંસુધી તેની શાંતિ થવી દુર્લભ છે, એ જ આ પત્રોથી જણાવું છું. તેમાં જ બહુ સમાયું છે. ધણે રમણેથી વાંચ્યું હોય, સાંભળ્યું હોય, તોપણ આ પર અધિક લક્ષ રાખો.

બી૦ ભા૦ શુદ્ધ ૧૪, રવિ, ૧૯૯૦, વવાણીઆ.

રાયચંદ.

૮૪.

આત્મશાંતિમાં પ્રવર્તશે. યોગ્યતા મેળવો;—એમ જ મળશે. પાતતાપ્રાપ્તિનો પ્રયાસ અધિક કરો. મોરબી, આક્રોખર, ૫, ૯૦.

૮૫.

આઠ સ્વકપ્રદેશ સંબંધીનું પ્રથમ તમારું પ્રશ્ન છે. 'ઉત્તરાધ્યયન સિદ્ધાંત'માં સર્વ પ્રદેશે કર્મ-વળગણા બતાવી એનો હેતુ એવો સમજાયો છે કે, એ કહેવું ઉપદેશાર્થે છે. સર્વ પ્રદેશે કહેવાયી શાસ્ત્રકર્તા આઠ સ્વકપ્રદેશ કર્મ રહિત નથી, એવો નિવેધ કરે છે, એમ સમજાતું નથી. અસં-ખ્યાત પ્રદેશી આત્મામાં જ્યારે માત્ર આઠ જ પ્રદેશ કર્મ રહિત છે, ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશ પાસે તે કઈ ગણતિમાં છે? અસંખ્યાત આગળ તેનું એટલું બધું લઘુત્વ છે કે, શાસ્ત્રકારે ઉપદેશની અધિકતા માટે એ વાત અંતઃકરણમાં રાખી બહારથી આ પ્રમાણે ઉપદેશ કયો;—અને એવી શૈલી નિરંતર શાસ્ત્રકારની છે. અંતર્બુદ્ધિ એટલે જો ધડીની અંદરનો ગમે તે વખત, એમ સાધારણ રીતે અર્થ થાય છે; પરંતુ શાસ્ત્રકારની શૈલી પ્રમાણે એનો અર્થ એવો કરવો પડે છે કે, આઠ સમયથી ઉપરાંત અને બેઘડીની અંદરના વખતને અંતર્બુદ્ધિ કહેવાય છે. પણ રુદિમાંતો જેમ આગળ બતાવ્યું તેમ જ સમજાય છે; તથાપિ શાસ્ત્રકારની શૈલી જ માન્ય છે, જેમ અહીં આઠ સમયની વાત બહુ લઘુવવાળી હોવાથી સ્થળે સ્થળે શાસ્ત્રમાં બતાવી નથી, તેમ આઠ સ્વકપ્રદેશની વાત પણ છે; એમ મારું સમજવું છે; અને તેને 'લગવતી', 'મગ્ગાપના' 'કાણાંગ' ધ્યાનદિક સિદ્ધાંતો પુણિ આપે છે. વળી મારી સમજણુ તો એમ રહે છે કે, શાસ્ત્રકારે બધાં શાસ્ત્રોમાં ન હોય એવી પણ કોઈ શાસ્ત્રમાં વાત કરી હોય તો, કઈ ચિંતા જેવું નથી. એની સાથે તે એક શાસ્ત્રમાં કહેલી વાત સર્વ શાસ્ત્રની રચના કરતાં શાસ્ત્રકારના લક્ષમાં જ હતું, એમ સમજવું. વળી બધાં શાસ્ત્ર કરતાં કાંઈ વિચિત્ર વાત કોઈ શાસ્ત્રમાં જણાવી હોય તો, એ વધારે સમ્મત કરવા જેવી સમજવી, કારણ એ કોઈ વીરલા મનુષ્યને અર્થે તેવી વાત કહેવાઈ હોય છે; બાકી તો સાધારણ મનુષ્યો માટે જ કથન હોય છે. આમ હોવાથી આઠ સ્વકપ્રદેશ નિર્જન છે, એ વાત અનિષિદ્ધ છે; એમ મારી સમજણ છે. બાકીના ત્યાર અસ્તિકામના પ્રદેશને સ્થળે એ સ્વકપ્રદેશ મૂકી સમુદ્ધવાત કરવાઈ દેવળી સંબંધી જે વર્ણન છે તે, કેટલીક અપેક્ષાએ જીવનો મૂળ કર્મભાવ નથી એમ સમજવવા માટે છે. એ વાત પ્રસંગવશાત સમાગમે ચર્ચો તો ઠીક પડશે.

ખીજી પ્રશ્ન, “ચૈદ્રપૂર્વધારી” કંઈ જાને ઉણા-એવા-અનંત નિગોદમાં લાગે, અને જનન્યજ્ઞાન-વાળા પણ અધિકમાં અધિક પંદર ભવે મોક્ષે જાય, એ વાતનું સંમાધાન કેમ ? એનો ઉત્તર જે મારા હૃદયમાં છે, તેજ જંજુલી દર્શિ છું: એ જનન્યજ્ઞાન ખીજી; અને એ પ્રસંગ પણ ખીજી છે. જનન્યજ્ઞાન એટલે સામાન્યપણે, પણ, મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન; અતિશય સંક્ષેપમાં છતાં મોક્ષના ખીજરૂપ છે એટલા માટે એમ કહ્યું. અને ‘એકદેશે ઉણું’ એવું ચૈદ્રપૂર્વધારીનું જ્ઞાન તે એક મૂળ વસ્તુના જ્ઞાન શિવાય ખીજી બધું જાણનાર થયું; પણ દેહદેવળમાં રહેલો શાંત પદાર્થ જાણનાર ન થયું, અને એ ન થયું તો પછી લક્ષ વગરનું કેટલું તીર લક્ષ્યાર્થનું કારણ નથી તેમ આ પણ થયું. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા ચૈદ્રપૂર્વનું જ્ઞાન જિને યોધ્યું છે, તે વસ્તુ ન મળી તો, પછી ચૈદ્રપૂર્વનું જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ જ થયું. અહીં ‘દેશે ઉણું’ ચૈદ્રપૂર્વનું જ્ઞાન સમજવું. ‘દેશે ઉણું’ કહેવાથી આપણી સંધારણુ ભતિથી એમ સમજાય કે, બહુ બહુ ચૈદ્ર પૂર્વને છેડે આતી પહોંચતાં એકાદ અધ્યયન કે તેણું રહી ગયું; અને તેથી રખડા; પરંતુ એમ તો નહીં. એટલા બધા જ્ઞાનનો અભ્યાસી એક અલપ ભાગ માટે અભ્યાસમાં પરાભવ પામે, એ માનવા જેવું નથી; અર્થાત્ કંઈ ભાષા અધરી અથવા અર્થ અધરો નથી કે રમરણમાં રાખવું તેમને દુર્લભ પડે; માત્ર મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળ્યું એટલી જ ‘ઉણાઈ’ તેણું ચૈદ્ર પૂર્વનું બાકીનું જ્ઞાન નિષ્ફળ કર્યું. એક નયથી એવી વિચારણા પાંચ થંધે થોડે છે કે, શાસ્ત્રો-લખેલાં-નાં પાનાં ઉપાડ્યાં અને બહુવાં એમાં કંઈ અંતર નથી-જે તત્ત્વ ન મળ્યું તો; કારણ કે જ્યે જોત્તે જ ઉપાડ્યો. પાનાં ઉપાડ્યાં તેણે કાપાએ જોત્તે ઉપાડ્યો, બહુ ગયા હતા તેણે અને જોત્તે ઉપાડ્યો; પરંતુ વાસ્તવિક લક્ષ્યાર્થ વિના તેણું નિરુપયોગી-પણ ધાય એમ સમજણ છે. જેને ઘેર આખો લવણસમુદ્ર છે તે, તુષાંતરની તુષાં મંટાડવા સમર્થ નથી; પણ જેને ઘેર એક મીઠા પાણીની વીરડી છે તે, પોતાની અને ઢેલકા ખીજની તુષા મટાડવા સમર્થ છે; અને જ્ઞાનદષ્ટિએ જોતાં મહત્ત્વ તેણું જ છે; તોપણ ખીજ નમ પર હવે દષ્ટિ કરવી પડે છે; અને તે એ કે કોઈ રીતે પણ શાસ્ત્રાભ્યાસ હશે તો, કંઈ પાત્ર યતની જિજ્ઞાસા થશે, અને કાળે કરીને પાત્રતા પણ મળશે, અને પાત્રતા ખીજને પણ આપશે: એટલે શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ અહીં કરવાનો હેતુ નથી; પણ મૂળ વસ્તુથી દૂર જવાય એવા શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ કરીએ તો એકાંતવાદી નહીં કહેવાઈએ.

હુંમાં એમ એ બે પ્રશ્નોના ઉત્તર લખું છું. લેખન કરતાં વાચાએ અધિક સમજાવવાનું બને છે, તોપણ આશા છે કે, આથી સમાધાન થશે, અને તે પાત્રપણના કાંઈ પણ અંશોને વધારશે, એકાંતિક દષ્ટિને ધટાકશે, એમ માન્યતા છે.

અહો ! અનંત ભવનાં પર્યટન, કોઈ સત્પુરુષના પ્રતાપે આ દશા પામેલા એવાં આ દેહધારીને તમે ધ્વંષો છો, તેની પાસેથી ધર્મ ધ્વંષો છો; અને તે તો હજી કોઈ આર્થ્યકારક ઉપાધિમાં છે. નિરસિ લેત તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડત. વારુ, તમને તેને માટે આટલી બધી શ્રદ્ધા રહે છે, તેણું કંઈ મૂળ કારણ હરતગત થયું છે ! એના પર રાખેલી શ્રદ્ધા, એના કહેલો ધર્મ અનુભવ, અનર્થકારક તો નહીં લઈ લો ? અર્થાત્ હજી તેની પૂર્વ કસોટી કરજો, અને એમ કરવામાં તે રાજ છે; તેની સાથે તમને યોગ્યતાનું કારણ છે.—અને કદાપિ પૂર્વાપર પણ નિઃશંક શ્રદ્ધા જ રહેશે એમ હોય તો, તેમ જ રાખવામાં કલ્યાણ છે, એમ રપટ કહી દેવું આજે બાજબી લાગતાં કહી દીધું છે.

આજના પત્રની ભાષા ધણી જ આમિક વાપરી છે, તથાપિ તેનો ઉપદેશ એક પરમાર્થ જ છે.

ગોરખી, ખી. બા. વદ. ૭, રવિ, ૧૯૪૬.

તમારા સમાજમના ધ્વંષક,

નીચેના અભ્યાસ તો રાખ્યા કરો:—

૧. ગમે તે પ્રકારે પણ ઉદ્ય આવેલા અને ઉદ્ય આવવાના કષાયોને સમાવો.
૨. સર્વ પ્રકારની અભિલાષા નિવૃત્ત કરતા રહો.
૩. આટલા કાળ સુધી જે ક્યું તે બધાથી નિવૃત્ત થાઓ;—એ કરતાં હવે અટકો.
૪. તમે પરિપૂર્ણ સુખી છો એમ માનો અને બાકીના પ્રાણીઓ ઉપર અતુક પા રાખ્યા કરો.
૫. કોઈ એક સત્ પુરુષ શોધો અને તેના ગમે તેવા વચનમાં શ્રદ્ધા રાખો.

એ પાંચ અભ્યાસ અવસ્થ યોગ્યતાને આપે છે. પાંચમાર્માં વળી ચારે સમાવેશ પામે છે, એમ અવસ્થ માનો. અધિક શું કહું ? ગમે તે કાળે પણ એ પાંચમું પ્રાપ્ત થયા વિના આ પર્યટનને કિનારો આવવાનો નથી. બાકીના ચાર એ પાંચમું મેળવવાના સહાયક છે. પાંચમા અભ્યાસ શિવા-
મનો,—તેની પ્રાપ્તિ શિવાયનો, બીજો કોઈ નિર્વાણ-માર્ગ અને સુખનો નથી, અને બધાય મહાત્મા-
ઓને પણ એમ જ સૂચ્યું હશે—સૂચ્યું છે.

હવે જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરો. એ બધાની તમારી ઇચ્છા છે, તો પણ અધિક ઇચ્છાએ ઉતાવળ ન કરો. જેટલી ઉતાવળ તેટલી કયાસ, અને કયાસ એટલી ખટાસ; આ અપે-
ક્ષિત વચનનું સ્મરણ કરો.

સં ૧૯૪૬, બાદરવો.

બાસભગવાન વદે છે કે:—

इच्छाद्वेषविहीनेन, सर्वत्र समचेतसा

भगवद्भक्तियुक्तेन, प्राप्ता भागवती गतिः ।

‘ ઇચ્છા અને દ્વેષ વગર સર્વ ઠેકાણે સમદૃષ્ટિથી જોનાર એવા પુરુષો, ભગવાનની ભક્તિથી યુક્ત થઈને ભાગવતી ગતિને પામ્યા, અર્થાત્ નિર્વાણ પામ્યા. ’

આપ જુઓ, એ વચનમાં કેટલો બધો પરમાર્થ તેમણે સમાવ્યો છે ! પ્રસંગાવશાત્ એ વાતનું સ્મરણ થવાથી લખ્યું.

વવાણીઆ, બાદરવા વદ ૧૨ શુકે, ૧૯૪૬.

આત્માનું વિસ્મરણ કેમ થયું હશે ?

તમે અને બીજા જે જે ભાઈઓ મારી પાસેથી કંઈ આત્મલાભ ઇચ્છે છે તે તે, તે લાભ પામે, એ મારી અંતઃકરણથી ઇચ્છા જ છે, તથાપિ તે લાભ આપવાની જે યથાયોગ્ય પાત્રતા તેમાં મને હજી કંઈક આવરણ છે, અને તે લાભ લેવા ઇચ્છનારની પણ કેટલીક રીતે યોગ્યતાની

મને ન્યૂનતા લાગ્યા કરે છે, એટલે એ બન્ને યોગ ભ્યાસુધી પરિપક્વતાને નહીં પામે ત્યાંસુધી, ઇચ્છિત સિદ્ધિ વિલંબમાં રહી છે, એમ માન્યતા છે. ફરી ફરી અનુકંપા આવી જાય છે, પણ નિરુપાયતા આગળ શું કરું ? પોતાની કંઈ ન્યૂનતાને પૂર્ણતા કેમ કહું ?

એ પરથી એવી ઇચ્છા રહ્યા કરે છે કે, હમણાં તો જેમ તમે બધા યોગ્યતામાં આવી શકો તેવું કંઈ નિવેદન કર્યાં રહેવું. જે કંઈ ખુલાસો માગો તે યથામતિ આપવો, નહીંતો યોગ્યતા મેળવ્યા રહો એ ફરી ફરી સ્મયવતું.

વવાણીઆ, બી. ભા. વદ ૧૭, શનિ.

૯૯.

ચૈતન્યનો નિરંતર-અવિચિન્ન અનુભવ પ્રિય છે; એ જ ભ્રમણા છીએ; બીજી કંઈ રપૂઠા રહેતી નથી, -રહેતી હોય તોપણ રાખવા ઇચ્છા નથી. એક 'દુઢિ દુઢિ' એજ યથાર્થ વહેતી પ્રવાહના ભ્રમણા છીએ; અધિક શું કહેવું ? લખ્યું લખાય તેમ નથી, કર્યું કયાય તેમ નથી, શાને માત્ર ગમ્ય છે; કાંતો એણિએ એણિએ સમજાય તેવું છે. બાકી તો અવ્યક્તતા જ છે.

માટે જે નિરપૂઠ દશાનું જ રટણ છે, તે મળ્યે—આ કલ્પિત ભૂલી ગયે—ધટકો છે.

વવાણીઆ, બીજા બાદરવા વદ, ૦)) સોમ, ૧૯૪૬.

વિં ૨૧૦

૯૦.

ઉંચ નિચનો અંતર નથી, સમજયા તે પામ્યા સદ્ગતી.

તીર્થકરદેવે રાગ કરવાની ના કહી છે, અર્થાત્ રાગ હોય ત્યાંસુધી પ્રોક્ષ નથી, ત્યારે આ પ્રત્યેનો રાગ તમને બધાને હિતકારક કેમ થશે ?

વવાણીઆ, તા. ૧૮ ઓક્ટોબર, ૧૯૬૦

લખનૌર-અવ્યક્તદશા,

૯૧.

એવા અનેક પ્રકારના પરિભ્રામી વિચારો પાલટી પાલટીને બ્યારે આત્મા એકત્વ ભુદ્ધિ પામી મહાત્માના સંગને આરાધયે, વા પોતે કોઇ પૂર્વના રમરણને પામશે તો, ઇચ્છિત સિદ્ધિને પામશે; આ નિઃસ્પંશ છે.

વવાણીઆ, આશો શુદ્ધ ૧૦ ગૃહ. ૧૯૪૬

વિં ૨૧૫૫૬ના યથોચિત.

૯૨

પદ મળ્યું. સર્વાર્થસિદ્ધની જ વાત છે. જૈનમાં એમ કહે છે કે, સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનની શ્વળથી બાર યોજન દૂર સુકિતશિલા છે. કબીર પણ શ્વળથી આનંદ આનંદ પામી ગયા છે. પદ વાંચી પરમાનંદ થયો. પ્રભાતમાં વહેલો ઉઠ્યો ત્યારથી કોઇ અપૂર્વ આનંદ વત્સો જ કરતો હતો. તેવામાં પદ મળ્યું; અને મૂળપદનું અતિશય રમરણ થયું; એકતાન થઇ ગયું; એકાકાર વૃત્તિનું વર્ણન શબ્દે કેમ કરી શકાય ! દિવસના બાર બળ્યાસુધી રહ્યું. અપૂર્વ આનંદ તો તેવો ને તેવો જ છે, પરંતુ બીજી વાર્તા (જ્ઞાનની) કરવામાં ત્યાર પછીના કાળસ્રોત્ કયો. ' કેવળ જ્ઞાન હવે પામશું, પામશું, પામશું, પામશું ' રે-કેં ?' એવું એક પદ કહ્યું. હૃદય બહુ આનંદમાં છે.

વવાણીઆ, આશો સુદ ૧૧, શુક્ર ૧૯૪૬.

૯૩.

સંસારમાં રહેલું, એક ચોક્ષ થવા કહેલું, એ જનપું અસુલભ છે.—

ઉદાસીનતા એ અધ્યાત્મની જનની છે.

વવાણીઆ, આશો સુદ ૧૨, શનિ, ૧૯૪૬.

વિં રાયચંદના યથાં

૯૪

સતને નમોનમ:

“ વાંછા ”—“ પ્રવ્રજા ” ના અર્થ તરીકે “ કામ ” શબ્દ વપરાય છે. તેમ જ પંચોદિયના વિષયનાં અર્થ તરીકે પણ વપરાય છે.

“ અનન્ય ” એટલે જેના જેવો બીજો નહીં,—સર્વોત્કૃષ્ટ. “ અનન્ય ભંકિતભાવે ” એટલે જેનો જેવો બીજો નહીં એવો ભક્તિપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ ભાવ.

જેના વચનબળે જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે, એવી સજીવન મૂર્તિના પૂર્વકાળમાં જ્યને નેજ કણીવાર થઇ ગયો છે, પણ તેનું જોગખાણ થયું નથી; જીવે-જોગખાણ કરવા પ્રયત્ન કવચિત્ કયું પણ હશે, તથાપિ જીવને વિષે ક્રોધી રાખેલી સિદ્ધિ-યોગાદિ, રિદ્ધિ-યોગાદિ અને બીજી તેવી કામનાઓથી પોતાની દષ્ટિ મલિન હતી. દષ્ટિ જે મલિન હોય તો તેથી સત્-મૂર્તિ પ્રત્યે પણ ખાલું લક્ષ રહે છે. જેથી જોગખાણ પડ્યું નથી; અને ન્યારે જોગખાણ પડે છે ત્યારે, જીવને ક્રોધ અપૂર્વ રહે આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિયોગે ક્રોધી એક આયુષ્ય ભોગવવું તે પણ તેને વિદ્યેયનાં લાગે છે,—અર્થાત્ તેના વિયોગે તે ઉદાસીન ભાવે તેમાં જ વૃત્તિ રાખીને જીવે છે. બીજા પદાર્થોના સંયોગ અને મુલ્ય એ બન્ને એને સમાન થઇ ગયા હોય છે. આવી દશા ન્યારે આવે છે ત્યારે, જીવને માર્ગ બહુ નિકટ હોય છે એમ જાણવું. એવી દશા આવવામાં માયાની સંગતિ બહુ વિદ્યેયનામય છે; પણ એજ દશા આણવી એવો જેનો દૃઢ નિશ્ચય છે—તેને, કલ્પ કરીને થોડા વખતમાં તે દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

તમે બધાએ હાલ તો એક પ્રકારનું અમને બંધન કરવા માંડ્યું છે; તે માટે અમારે શું કરવું તે કંઈ સૂઝતું નથી. સજીવન મૂર્તિથી માર્ગ મળે એવો ઉપદેશ કરતાં પોતે પોતાને બંધન કર્યું છે, કે જે ઉપદેશનો લક્ષ તમે અમારા ઉપર જ માંડ્યો. અમે તો સજીવન મૂર્તિના દાસ છીએ; ચંદ્રચુરજ છીએ. અમારી એવી અલૌકિક દશા પણ ક્યાં છે કે જે દશામાં કેવળ અસંગતા જ વર્તે છે ? અમારો ઉપાધિયોગ તો તમે પ્રત્યક્ષ દેખો તેવો છે.

આ બે છેલ્લી વાત તો તમારા બંધને માટે મેં લખી છે. અમને હવે જોખું બંધન યાંપ તેમ કરવા બંધને વિનંતિ છે. બીજું એ જણાવવાનું છે કે, તમે અમારે માટે કંઈ હવે કંઈને કંઈથી નહીં. ઉદયેશજ તમે જાણો છો.

૯૫

આવા પ્રકારે તારો સમાજમ અને શા માટે થયો ? ક્યાં તારું શ્વ રહેલું થયું હતું ?

સર્વજીવોના તે સમ્યક્ત્વ:

[અંતર]

૬૬.

પ્રભુપ્રતાપે ઉપાધિજન્ય થતિ છે. ભગવાન પરિપૂર્ણ-સર્વશક્તિસંપન્ન-દેહેવાય છે, તથાપિ એમાં અપદક્ષણ કંઈ જોઈ નથી! વિચિત્ર કરવું એજ એની લીલા ત્યાં અધિક શું કહેવું? સર્વ સમર્થ પુરુષો...ને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનને જ ગાઈ ગયા છે. એ જ્ઞાનની દિન પ્રતિદિન આ આત્માને પશુ વિશેષતા થતી જાય છે. હું ધારું છું કે, કેવળજ્ઞાન સુધીની મહેનત કરી અલેખે તો નહીં જાય. મોક્ષની કાંઈ જરૂર નથી; નિઃશંકપણાની, નિર્બંધપણાની, નિર્મુઘ્નપણાની અને નિરપેક્ષપણાની જરૂર હતી; તે લેણે આશી પ્રાપ્ત થઈ જણાય છે, અને પૂર્ણ આશી પ્રાપ્ત કરાવવાની કરુણાસાગર સુખ રહેલાની કૃપા યશો એમ આસા રહે છે; છતાં વળી એથીએ અલૌકિક દેશાની ઇચ્છા રહે છે; ત્યાં વિશેષ શું કહેવું?

અનહદ પ્વનિમાં મણા નથી, પણ ગાડી ઘોડાની ઉપાધિ અવશ્યતઃ સુખ થોડું આપે છે. નિવૃત્તિ વિના અહીં બીજું બધુંય લાગે છે! જગતને, જગતની લીલાને, એકા એકા મહત્તમાં જોઈએ છીએ!

મુબઈ, કાર્તિક શુદ્ધ ૫, સોમ, ૧૯૪૭.

વિ ૦ ૨૧૦

૬૭.

સત્પુરુષતા એકેકે વાક્યમાં, એકેકે શબ્દમાં, અનંત આગમ રહ્યાં છે, એ વાત કેમ હશે?

ત્રિવિનાં વાક્યો પ્રત્યેક સુમુક્ષુએને એ અસંખ્ય સત્પુરુષોની સમ્મતિથી મંગળરૂપ છે-મોક્ષના ત્રોતમ કારણરૂપ માન્યાં છે:—

૧. માધિક સુખની સર્વ પ્રકારની વાંછા ગમે ત્યારે પણ છોડ્યા વિના હૃદયે થવો નથી તો, ત્યારથી એ વાક્ય અવશ્ય કર્યું ત્યારથીજ તે ક્રમનો અવધાન કરવો જોઈએ જ છે, એમ સમજવું.

૨. કોઈ પ્રશ્ન પ્રકારે સદ્ગુરુનો શોધ કરવો; શોધ કરીને તેના પ્રત્યે તન, મન, વચન અને પ્રાણમયી અર્પણસુદ્ધિ કરવી; તેની જ આજ્ઞાતું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું; અને તો સર્વ માધિક વાસનાનો અભાવ થશે, એમ સમજવું.

૩. અનાદિકાળના પરિભ્રમણમાં અનંતવાર શાસ્ત્રઅવશ્ય, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર મેનદીક્ષા, અનંત વાર આત્માર્થપણ પ્રાપ્ત થવું છે. માત્ર 'સત' મળ્યા નથી, 'સત' શુદ્ધ નથી, અને 'સત' શ્રદ્ધ નથી, અને એ મળ્યે, એ શુદ્ધ્યે, અને એ શ્રદ્ધે જ છુટવાની વાર્તાનો આત્માને ભણકાર થશે.

૪. મોક્ષનો માર્ગ બહાર નથી, પણ આત્મામાં છે.

૫. એ અક્ષરમાં માર્ગ રહેલો છે, અને અનાદિકાળથી એટલું બધું કપાં છતાં શા માટે પ્રાપ્ત થયો નથી તે વિચારો.

મુબઈ, કાર્તિક શુદ્ધ ૬ ભોમ. ૧૯૪૭.

૬૮.

આત્મા જ્ઞાન પામ્યો એ તો નિઃશંક છે. અધિભેદ થયો એ ત્રણે કાળમાં સત્ય વાત છે. જ્યાં જ્ઞાનીઓએ પણ એ વાત સ્વીકારી છે હવે હેવટની નિર્લોક્ય સમાધિ પામવી છે, જે સુલભ છે, અને તે પામવાનો હેતુ પણ એ જ છે કે, કોઈ પણ પ્રકારે અમૃતસાગરનું અવલોકન કરતાં પ્રથમ પણ માયાનું આવરણ બાંધ કરે નહીં; અવલોકનસુખનું અવશ્ય પણ તિરમરણ થાય નહીં; ગુહિ 'ગુહિ' વિના બીજી રટના રહે નહીં. માધિક એકે પણ ભયનો, મોહનો, સંકેપનો કે

વિકલ્પનો અંશ રહે નહીં. એ એકવાર જો યથાયોગ્ય આવી જાય તો પછી ગમે તેમ પ્રતીતિ; ગમે તેમ જોશાય; ગમે તેમ આહાર, વિહાર કરાય, તથાપિ તેને કોઈ પણ જાતની બાધ નથી પરમાત્મા પણ તેને પૂછી શકનાર નથી. તેણે કરેલું સર્વે સવળું છે. આવી દશા પામવાથી પરમાર્થ માટે કરેલો પ્રયત્ન સફળ થાય છે; અને એવો દશા થયા વિના પ્રગટ-માર્ગ પ્રદાશવાની પરમાત્માની આજ્ઞા નથી એમ મને લાગે છે; માટે દૈવ નિશ્ચય કયો છે કે, એ દશાને પામી, પછી પ્રગટ-માર્ગ કહેવો-પરમાર્થ પ્રદાશવો; ત્યાંસુધી નહીં. અને એ દશાને દેવે કંઈ ઝાઝો વખત પણ નથી પંદર અંશ તો પહેલી જવાણું છે. નિર્વિકલ્પતા તો જી જ, પરંતુ નિવૃત્તિ હોય તો બીજાના પરમાર્થ માટે શું કરવું તે વિચારી શકાય; ત્યાર પછી ત્યાગ જોઈએ, અને ત્યાર પછી ત્યાગ કરાવવો જોઈએ.

મહાત્મ પુરુષાએ કેવી દશા પામી માર્ગ પ્રકાશ્યો છે; શું શું કરીને માર્ગ પ્રકાશ્યો છે; એ વાતનું આત્માને સારી રીતે સ્મરણ રહે છે; અને એ જ પ્રગટ-માર્ગ કહેવા દેવાની ઇચ્છા ધરાવેલું લક્ષણ જણાય છે.

આટલા માટે હમણા તો કેવળ શ્રુત થઈ જવું જ ચોગ્ય છે. એક અક્ષરે એ વિષયે વાત કરવા ઇચ્છા થતી નથી. આપની ઇચ્છા જળવવા ક્યારેક અવર્તન છે, અથવા ધણા પરિવ્રજા આવેલા ચોગ્ય પુરુષની ઇચ્છા માટે કંઈક અક્ષરઉચ્ચાર અથવા લેખ કરાય છે; બાકી સર્વ પ્રકારે શ્રુતતા કરી છે. આજ્ઞાની થઈને વાસ કરવાની ઇચ્છા બાંધી રાખી છે, તે એવી કે અપૂર્વ કોઈ જ્ઞાન પ્રકાશતા બાધ ન આવે.

આટલાં કારણથી ૦ ૦ ૦ ૦ માટે કંઈ લખતો નથી. શુભાશુભ ઇત્યાદિકને ઉત્તર લખતો નથી. સૂત્રને અડતોય નથી. બ્યવહાર સાચવવા ચોક્કસ પુસ્તકોનાં પાનાં ફેરવું છું. બાકી બધું પથ્થર પર પાણીના ચિત્ર જેવું કરી મૂક્યું છે, તન્મય આત્મયોગમાં પ્રવેશ છે; ત્યાં જ ઉદ્ધાસ છે ત્યાં જ પામના છે, અને યોગ (મન, વચન અને કાયા) બહાર પૂર્વકર્મ મોગવે છે. વેદાદ્ય નાશ થતાં સુધી ગૃહવાસમાં રહેવું ચોગ્ય લાગે છે. પરમેશ્વર આહીને વેદાદ્ય રાખે છે, કારણ પો

મકાળમાં પરમાર્થની વર્ધાન્નત્વ થવા દેવાની તેમની થોડી જ ઇચ્છા લાગે છે.

તીર્થંકર જે સમજ્યા તે અને પામ્યા તે ૦ ૦ ૦ આ કાળમાં ન સમજી શકે અથવા પામી શકે તેણે કંઈ નથી; આ નિર્ણય ધણા વખત થયાં કરી રાખ્યો છે. જો કે તીર્થંકર થઈ શક્યા નથી, પરંતુ તીર્થંકરે કયાં પ્રમાણે કરવા ઇચ્છા છે; સ્પેટલી બધી ઉન્નતતા આવી ગઈ છે તેને સમાવવાની શક્તિ પણ આવી ગઈ છે, પણ આહીને સમાવવાની ઇચ્છા રાખી નથી.

આપને વિદ્યાપન જે વૃદ્ધમાંથી મુલાન થતું, અને આ અલખવાતોના અગ્રેસર આગત અગ્રેસર થવું.—

થોડું લખ્યું ધણું કરી જણાવો.

શુભાશુભ એ સમજ્યા માટે કહેલાં છે. ઉપશમ અને ક્ષપક એ જે જાતની શ્રેણી છે. ઉપશમમાં પ્રત્યક્ષ દર્શનનો સંભવ નથી; ક્ષપકમાં છે. પ્રત્યક્ષ દર્શનના સંભવને અસાધ્ય અગિયારે મેથી છવ પાછો વળે છે. ઉપશમ શ્રેણી જે પ્રકારે છે: એક આચાર્ય; એક માર્ગ જાણના વિદ્યા સ્વાભાવિક ઉપશમ થવારૂપ આચાર્ય પણ આચાર્યારાધન સુધી પતિન થતો નથી. પાછળનો ઠીક ગયા પછી માર્ગના અનુભવપણાને લીધે પડે છે. આ નજરે જોયેલી, આત્માએ અનુભવેલી વાત છે. કોઈ શાસ્ત્રમાંથી નીકળી આવશે; ન નીકળે તો કંઈ બાધ નથી. તીર્થંકરના સદયમાં આ વાત હતી, એમ અને જાણ્યું છે.

દશપૂર્વધારી ઇત્યાદિકની આશાનું આરાધન કરવાની મહાવીરદેવની શિક્ષા વિષે આપે બજાવ્યું તે અરુ છે. અર્થેનો ધણ્ય કહ્યું હતું; પણ રહ્યું છે થોડું. અને પ્રકાશક પુરુષ/ગૃહસ્થાવાસમાં છે. કહેવાતા આધુનિક મુનિઓનો સુતાર્થ અવલુને પણ અતુકળ નથી. સુત લઈ ઉપદેશ કરવાની આગળ બરુર પડશે નહીં. સુત અને તેના પડખા બધામાં બજાવ્યાં છે. એ જ વિનતિ.

શાયચંદ.

૬૬

—પનું સ્વમે જો દર્શન પામેરે, તેનું મન ન ચંદે વીજે પ્રામેરે;
યાય કૃષ્ણનો લેશ પ્રસંગરે, તેને ન ગમે સંસારનો સંગરે.

—હસતાં રમતાં પ્રગટ હરીં દેહુંરે, મારું જીવ્યું સફલ તવ લેહુંરે;
મુક્તાનંદનો નાય વિહારીરે, ઓધા જીવનદોરી અપારીરે.

અગિયારમેથી લયડેહો આજામાં આજા તણુ અને ધણામાં ધણા પંદર ભવ કરે અમ્મ અનુ ભવ થાય છે. અગિયારમું અર્થ છે કે ત્યાં પ્રકૃતિયો ઉપસમ ભાવમાં હોવાથી મન, વચન, કાયાના યોગ પ્રમળ-શુભ-ભાવમાં વર્તે છે, એથી સાતાનો બધે થાય છે. અને એ સાતા ધણું કરીને પાંચ અનુચરક્રિયાનમી જ હોય છે.

સં ૧૯૪૭, કારતક શુદ્ધ ૧૩.

૧૦૦.

અનંત કાળથી ચોતાને પ્રીતા વિપ્રીતી જ પ્રાપ્તિ રહી નહીં; આ અર્થે અવાચન-અદ્યુત વિચારણાનું અર્થ છે. ન્યાં મતિની પ્રાપ્તિ નથી; ત્યાં વચનની ગતિ સ્પર્ધા હોય. નિરંતર, હિંદાસીનતાનો કમ સેવવો; સત્પુરુષની ભક્તિ પ્રત્યે લીન થવું; સત્પુરુષોનાં અચરિત્રાનું રમરણ કરવું; સત્પુરુષોનાં લક્ષણોનું ચિંતન કરવું; સત્પુરુષોની સુખાકૃતિનું હૃદયથી અનુભવ કરવું; તેનાં મન, વચન, કાયાની પ્રત્યેક ચેષ્ટાનાં અદ્યુત રહસ્યો ફરી ફરી નિદિષ્ટાસન કરવા; તેઓએ સમ્મત કરેલું સર્વ સમ્મત કરવું.

આ સાતીઓએ હૃદયમાં રાખેલું નિર્વાણને અર્થે માત્ર મખવાયોઅ, અદ્વાયોઅ, ફરી ફરી ચિંતવવાયોઅ, ક્ષણે ક્ષણે સમયે સમયે લીન થવા યોગ્ય-પરમ રહસ્ય છે, અને એ જ સર્વ સાતનો, સર્વ સંતના હૃદયનો, ઇશ્વરના ધરનો મર્મ પામવાનો મહા માર્ગ છે. અને સપૂર્ણ કારણ કોઈ વિષમન સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ અને તે પ્રત્યે અવિચળ શ્રદ્ધા એ છે. અધિક શુભ અર્થ! આજે, અમે તો તેથી મોડે અથવા વહેલો, એ જ સુખ્યે, એ જ પ્રાપ્ત થયે છુટકો છે. સર્વ પ્રદેશો અને તો એ જ સમ્મત.

મોહમયી, કાર્તિક શુદ્ધ ૧૪, ૧૯૪૭.

શાયચંદની જંદગી.

૧૦૧

અસાદ શુદ્ધ છ તું લખેલું આપનું પત્ર મને વઢવાણ કેમ મળ્યું. ત્યાર પછી મારું આ આવતું થયું; એથી પરોવે લખવામાં વિલંબ થયો.

પુનર્જન્મના મારા વિચારો આપને અત્યુક્ત થવાથી મને એ વિષયમાં આપનું સહાય પશું મળ્યું.

આપે અંતઃકરણીય-આત્મભાવજન્ય-અભિલાષા જે એ દર્શાવી તે નિરંતર સત્યરૂપે ગામ આપ્યા છે; તેથી મન, વચન, કાયા અને આત્માથી દસા તેજાએ પ્રાપ્ત કરી છે; અને તે દસા પ્રકાશ વડે દિવ્ય થએલા આત્માએ વાણીદારા સર્વોત્તમ આધ્યાત્મિક વચનામૃતોને પ્રદર્શિત છે; જેને આપ જેવાં સત્યાન મનુષ્યો નિરંતર સેવે છે; અને એ જ અનંત ભવનું આદિમક ફૂલ ટાળવાનું પરમાધક છે.

સર્વ દર્શન પારિજ્ઞામિક ભાવે મુક્તિને ઉપદેશ કરે છે, એ નિઃસંશય છે, પણ યથાર્થ દા થયા વિના સર્વ દર્શનનું તાત્પર્યજ્ઞાન હૃદયગત થતું નથી. જે થવા માટે સાત્ગુણીની પ્રશસ્ત ભક્તિ તેના પાદપંકજ અને ઉપદેશનું અવલંબન, નિર્વિકાર જ્ઞાનયોગ, જે સાધનો તે શુદ્ધ ઉપયોગ વ સમ્મત થવાં જોઈએ.

પુનર્જન્મના પ્રત્યક્ષ નિષેધ, તેમ જ અન્ય આધ્યાત્મિક વિચારો હવે પછી પ્રસંગાત્મક દર્શાવવાની આગા સહી છઉં.

શુભભગવાનનું ચરિત્ર મનન કરવા જેવું છે; એ જાણે નિષ્પક્ષપાતી કથન છે.

કેટલાક આધ્યાત્મિક તત્ત્વ બરેલાં વચનામૃતો હવે લખી રાહીશ.

ધર્મોપજ્ઞાનન ઉપર શયશબ્દના વિનયયુક્ત પ્રજ્ઞામ.

બળાશુ, કાઠિયાવાડ, અસાદ શુદ્ધ ૧૫, મુક, ૧૯૪૫.

૧૦૨

બળાશુ નામના પ્રામથી મારું લખેલું એક વિનયપત્ર આપને પ્રાપ્ત થયું હતો.

હું મારી નિવાસભૂમિકાથી આસરે જે માસ થયાં સત્પોગ, સત્સંગની પ્રવર્દનારો પ્રવાસરૂપે કેટલાક સ્થળોમાં નિકાર કરું છઉં. આપે કરીને એક સપ્તાહમાં મારું ત્યાં આપના દર્શન અને સમાજમની પ્રાપ્તિ કરી શકે એમ આગમન થવા સંભવ છે.

સર્વ સાત્ત્વના યોગનું, ક્રિયાનું, જ્ઞાનનું, યોગનું અને ભક્તિનું પ્રયોજન સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્તિને અર્થ છે; અને એ સમગ્ર એણિયા આત્મગત યાત્રા, તો તેમ થવું પ્રત્યક્ષ સંભવિત છે; પણ એ વસ્તુ એા પ્રાપ્ત કરવા સર્વસંગપરિત્યાગની અવશ્ય છે. નિર્જનાવસ્થા યોગભૂમિકામાં વાસ, -સહજ જ આધિની પ્રાપ્તિ નથી. તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં વિવશ વાસિત છે. દેશ (ભાગ)સંગપરિત્યાગમાં ભજના સંભવે છે. ન્યાસિધી ગૃહવાસ પૂર્વકર્મના જળથી યોગરત્વે રણા છે ત્યાસિધી ધર્મ, અર્થ, અને કામ ઉદાસિત-ઉદારીન ભાવે સેવવાં યોગ્ય છે. જાણકાવે ગૃહસ્થએણિ છતાં અંતરંગ નિર્ગ્રીયએણિ જોડે, અને જ્યાં તેમ થયું છે ત્યાં સર્વ સિદ્ધિ છે. મારી આત્માભિલાષા તે એણિમાં ધણા માત્ર થયાં વર્તે છે. ધર્મોપજ્ઞાનની પૂર્ણ અભિલાષા કેટલીક વ્યવહારોપાધિને લીધે પાર પડી શકતી નથી; પણ પ્રત્યક્ષ સત્પદની સિદ્ધિ આગાને યાત્રા છે; આ વાર્તા તો સમ્મત જ છે અને ત્યાં કઈ વપ વિશેષની અપેક્ષા નથી.

નિમિત્તના ઉપદેશને અવલોકાવે અને વિશેષ સમ્મત કરતાં અન્ય દર્શનના ઉપદેશમાં માધ્ય-
સ્થતા પ્રિય છે. ગમે તે વાટે, અને ગમે તે દર્શનથી કલ્યાણ થવું હોય, તો ત્યાં પછી મતાંતરની
કંઈ અપેક્ષા શોધવી યોગ્ય નથી. આમત્વ જે અનુપ્રેક્ષાથી, જે દર્શનથી, કે જે જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત
થાય તે અનુપ્રેક્ષા, તે દર્શન, કે તે જ્ઞાન સર્વોપરિ છે; અને જોડવા આત્મા ત્યાં, વર્તમાને તરે
છે, ભવિષ્યે તરશે તે સર્વ એ એક જ જાતને પામીને. આપણે એ સર્વ બાવે પામીએ એ મળેલા
અનુત્તર જન્મનું સાક્ષ્ય છે.

કેટલાક જ્ઞાનવિચારો લખતાં ઔદાસીન્ય જાવની શક્તિ યાદ જવાથી પારેણું જાપી શકાયું
નથી; અને તેમ આપ જોવાને નથી દર્શાવી શકાયું. એ કાંઈ નું કારણ.

નાનાપ્રકારના વિચારો ગમે તે રૂપે અનુક્રમવિહીન આપની સમીપ મૂકે, તો તેને યોગ્યતા-
પૂર્વક આમગત કરતાં હોયને માટે-ભવિષ્યને માટે પશુ-ક્ષમાભાવ જ આપશો.

આ વેળા લઘુત્વભાવે એક પ્રશ્ન કરવાની આજ્ઞા લઈ' છઉં. આપને લક્ષ્યગત હશે કે પ્રત્યેક
પદાર્થની પ્રત્યાપનીયતા ચાર પ્રકારે છે; દ્રવ્ય (તેનો વસ્તુસ્વભાવ) થી, ક્ષેત્ર (કંઈ પશુ તેનું
વ્યાપવું-ઉપચાર કે અનુપચાર) થી, કાળથી અને કાવ (તેનાં ગુણાદિક કાવ) થી. હવે આપણે આ-
ત્માની વ્યાખ્યા પશુ એ વિના ન કરી શકીએ તેમ છે. આપ જો એ પ્રત્યાપનીયતાએ આત્માની
વ્યાખ્યા અવલોકાણકૃત દર્શાવો, તો સંતોષનું કારણ થાય. આમાંથી એક અદ્ભુત વ્યાખ્યા નીક-
ળી શકે તેમ છે; પશુ આપના વિચારો આગળથી કંઈ સહાયક થઈ શકશે એમ મણી આ પ્ર-
વાચન કર્યું છે.

ધર્મેષજીવન પ્રાપ્ત કરવામાં આપની સહાયતાની પ્રાપ્તિ અવશ્ય પડે તેવું છે, પશુ સામાન્યે
વૃત્તિકાવ માટે આપના વિચાર આગળ પછી તે વાતને જન્મ આપવો, તેમ રહ્યું છે.

શાસ્ત્ર એ પરોક્ષમાર્ગ છે; અને.....પ્રત્યક્ષમાર્ગ છે. આ વેળા એ શબ્દો મૂકી આ પત્ર
વિનયભાવે પૂર્ણ કરું છઉં.

વિ. આ. ૧૪૫૪૬ ૨૧૭૭૭૫૫૫૫ ૫૦

આ જૈમિનિ તે એક યોગજૈમિનિ છે, અહીં એક સત્સુનિ ઈ. નો મને પ્રસંગ રહે છે.
રૂચ, શ્રાવણ શુદ્ધ ૩, સુખ, ૧૯૪૬, (દાહરા).

૧૦૩

‘અષ્ટક’ અને ‘યોગજિંદુ’ એ નામનાં એ પુસ્તકો આ સાથે આપની દક્ષિતજે નીકળીજવા કું
શક્યું છઉં. ‘યોગજિંદુ’ બીજું પાતું શોધતાં મળી શક્યું નથી; તોપણ બાકીનો ભાગ સમજી
કાપ તેવો હોવાથી તે પુસ્તક મોકલ્યું છે.

‘યોગદક્ષિસમુચ્ચય’ પાછળથી મોકલીશ.

પરમતરને સામાન્ય બોધમાં ઉતારી દેવાની હરિભદ્રાચાર્યની ચતુરતા સ્પષ્ટ છે. કાંઈ સ્થળે
ઈડન મંડન ભાગ સાંપેક્ષ હશે, તે બધી આપની દક્ષિ નહીં હોવાથી મને કલ્યાણ છે.

અથથી ઇતિસુધી અવલોકન કરવાનો વખત મેળવ્યાથી મારાપર એક કૃપા થશે. (જેન એ
શક્તિના અખંડ ઉપદેશનું કરણ, અને વાસ્તવિક તરવમાં જ જેની ગ્રહા છે એવું દર્શન કરતાં
ઈ ‘નાસ્તિક’ એ ઉપનામથી તેનું આગળ ખંડન કરી ગયા છે તે યથાર્થ થયું નથી; એ આપને
દિમાં આવી જવાનું પ્રાપ્ત બનશે તેથી.)

જેનસંબંધી આપને કંઈ પશુ મારો આગ્રહ દર્શાવતો નથી. તેમ આત્મા જે રૂપે હો તે રૂપે
મે તેથી યાઓ એ શિવાય બીજી મારી અતરંગ જિજ્ઞાસા નથી; એ કંઈ કારણથી કહી જઈ.

જેનું પશુપત્ર પવિત્ર દર્શન છે; એમ દેવેશ્વરી આજ્ઞા લઈ છડે. તે માત્ર જે વસ્તુને રૂપે સ્થાનુલંબમાં આવી હોય તે રૂપે કહેવી એમ સમજીને.

સર્વ સત્પુરુષો માત્ર એકજ વાટેથી તપ્યા છે, અને તે વાટ વાતવિક આત્મજ્ઞાન અને તેની અનુચારિણી દેહસ્થિતિપર્યંત સત્સ્થિતિ કે તમ દેવ અને મોહવગરની દશા યવાથી તે તત્ત્વ તેમને પ્રાપ્ત થયું હોય એમ આજ્ઞા આધીન મત છે.

આત્મા, આમ લખવા જિજ્ઞાસુ યવાથી લખ્યું છે. તેમાંની ન્યૂનાધિકતા ક્ષમાપાત્ર છે.

વિનં રાયચંદ્રના વિનંદક પૂર્વક પ્રજ્ઞામ.

કાર્તિક શુક્ર ૭, શુર, ૧૯૪૬ મુખ્ય.

૧૦૪

આપનું 'યોગવાસિષ્ઠ' નું પુસ્તક આ સાથે મોકલું છું. ઉપાધિનો તાપ સમાવવાને એ શીતળ અંદન છે; આધિ આધિનું એની વાચનમાં આગચન સંભવતું નથી. આપનો એ માટે ઉપકાર માતું છું.

આપની પાસે કોઇ કોઇવાર આવવામાં પણ એકજ એજ વિષયની જિજ્ઞાસા છે. ધણી વર્ષોથી આપના અંતઃકરણમાં વાસ કરી રહેલ ઝઘાવિણાનું આપના જ મુખથી અવધ્યયાય, તો એક શાંતિ છે. કોઇ પણ વાટે કલ્પિત વાસનાઓ નાશ થઇ યથાચોગ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ શિવાય અન્ય હિચ્છા નથી. પણ બ્યવહારપરત્વે કેટલીક ઉપાધિ રહે છે, એટલે સત્સમાગનો અવકાશ નહિ એ તેટલો મળતો નથી; તેમ જ આપને પણ તેટલો વખત આપવાનું કેટલાક કારણોથી અશક્ય સમજીું છું; અને એ જ કારણથી ફરી ફરી અંતઃકરણની છેવટની વૃત્તિ આપને જણાવી શકતો નથી; તેમ જ તે પરત્વે અધિક વાતચિત થઇ શકતી નથી. એ એક પ્રુણની ન્યૂનતા; બીજું શું ?

બ્યવહારપરત્વે કોઇ રીતે આપના સંબંધથી લાભ લેવાનું સ્વપ્ન પણ હિચ્છ્યું નથી; તેમ જ આપ જેવા બીજાઓની સમીપથી પણ એની હિચ્છા રાખી નથી; એક જન્મ અને તે થોડા જ કાળને પ્રારબ્ધાનુસાર ગાળી લેવો તેમાં દૈન્ય ઉચિત નથી; એ નિશ્ચય પ્રિય છે. સહજભાવે વર્તવાની અભ્યાસપ્રણાલિકા કેટલાક (જુજ) વર્ષ થયા આરંભિત છે; અને કોથી નિવૃત્તિની વૃદ્ધિ છે, આ વાત અહીં જણાવવાનો હેતુ એટલો જ કે આપ અશક્તિ દરો; તથાપિ પૂર્વાપરે પણ અશક્તિ રહેવા માટે જે હેતુથી આપના બધી માફ જોયું છે તે જણાવ્યું છે; અને એ અશક્તિતા સંસારથી ઓછાસીન્ધ ભાવને પામેલી દશાને સહાયક થશે એમ માન્યું હોવાથી (જણાવ્યું છે.)

'યોગવાસિષ્ઠ' પરત્વે આપને કંઈ જણાવવા હિચ્છ્યું છે (પ્રસંગ મળ્યો).

જેનું આગ્રહણી જ મોક્ષ છે; એમ આત્મા ધણી વખત થયાં માનતું બૂંટી ગયો છે. મુક્ત-ભાવમાં (?) મોક્ષ છે એમ ધારણી છે; એટલે વાતચિતવેળા આપ કંઈ અધિક કહેતાં નહીં રથેનો એમ વિશ્વાસ છે.

વિનં આજ્ઞાકિત રાયચંદ્રના વિનં પૂર્વક પ્રજ્ઞામ.

'નાગદેવી' રંસતા, મુખ્ય, અંશાક વદ ૧) ૧૯૪૬.

૧૦૫

આપના દર્શનનો સાબ લીધો લગભગ એકમાસ ઉપર કંઈ વખત થયો. મુખ્ય મુખ્યા એક નિમિષ થયું.

મુંબઈનો એક વર્ષનો નિવાસ ઉપાધિઆજી રહ્યો. સમાધિરૂપ એક આપનો સમાગમ, તેનો જેવાં નિમિષે તેવો લાભ પ્રાપ્ત ન થયો.

જ્ઞાનીઓએ કહેલો, ખરેખરે આ કળિકાળ ન છે. જનસમુદાયની વૃત્તિઓ વિષયકષાયોદિકથી વિષમતાને પામી છે. એનું બળવતરપણું પ્રસક્ત છે. રાજસીદ્ધિનું અનુકરણ તેમને પ્રિય થયું છે. તાત્પર્ય વિવેકીઓની અને યથાયોગ્ય ઉપશમભાવની છાયા પણ મેળતી નથી. એવા વિષમકાળમાં જ એલો આ દેહધારી આત્મા અમાદિકાળના પરિભ્રમણના થાયથી વિશ્રાંતિ લેવા આવતાં અવિશ્રાંતિ પામી સપડાયો છે. માનસિક ચિંતા કયાંય કહી શકાતી નથી. કહેવાનાં પાત્રોની પણ પામી છે. ત્યાં હવે શું કરવું?

જે કે યથાયોગ્ય ઉપશમભાવને પામેલો આત્મા સંસાર અને મોક્ષપર સમંવૃત્તિવાળો હોય છે, એટલે અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરી શકે છે. પણ આ આત્માને તો હતું તે દેશ પ્રાપ્ત થઈ નથી. તેને અભ્યાસ છે. ત્યાં તેને પંડિતે આ પ્રશ્ન શા માટે ઉભો કરો?

જેની નિરૂપાયતા છે તેની સહનશીલતા મુંબદાયક છે અને એમજ પ્રવર્તન છે; પરંતુ જીવન પૂર્ણ થતાં પહેલાં યથાયોગ્યપણે નીચેની દશ આવડી જોઈએ:—

૧. મન, વચન અને કાયાથી આત્માનો મુક્તિભાવ.
૨. મનનું ઉદાસીનપણે પ્રવર્તન.
૩. વચનનું સ્પષ્ટાદ્વપણું (નિરાદ્વપણું).
૪. કાયાની શક્તિશા (આહાર-નિહારની નિયમિતતા).

અથવા સર્વ સદેહની નિવૃત્તિ; સર્વ કામનું ધૂટણ; અને સર્વ અજ્ઞાનનો નાશ.

અનેક પ્રકારે સંતિઓ શાસ્ત્રપાઠે તેનાં મોર્ચાં દેલો છે. સાધનો બતાવ્યાં છે. યોગોદિકથી થયેલાં પોતિનાં અનુભવ કહ્યો છે; તથાપિ તેથી યથાયોગ્ય ઉપશમભાવ આવવો દુર્લભ છે. તે મોર્ચાં છે; પરંતુ ઉપાદાનની બળવાન સ્થિતિ જોઈએ. ઉપાદાનની બળવાન સ્થિતિ યથા નિરંતર સત્સંગ જોઈએ તે નથી.

શિશુ વયમાંથી જ એ વૃત્તિ ઉર્ભવાથી કોષ પ્રકારનો પરભાષાભાસ ન થઈ શક્યો. અંશુક સંગ્રહાયથી શોભાભાસ ન થઈ શક્યો. સંસારના બોધનથી ઇલાપોદાભાસ પણ ન થઈ શક્યો; અને તે ન થઈ શક્યો. તેને માટે કંઈ બીજી વિચારણા નથી. એથી આત્મા અધિક વિકસી શોત: (સર્વને માટે વિકસીપણું નહીં, પણ એક હું પોતાની અપેક્ષાએ કહું છું) અને વિકસ્યાદિક કલેશનો તો નાશ જ કરવો હજીયો હતો, એટલે જે થયું તે કલ્યાણકારક જ; પણ હવે શીરોમને જેમ મહાનુભાવ પસિદ્ધ ભગવાને આ જ દોષનું નિરમરણ કરાવ્યું હતું તેમ કોણ કરાવે? અર્થાત્ શાસ્ત્રના ભાષાભાસવિના પણ ધણો પરિચય થયો છે. ધર્મનાં આત્મદારિક જ્ઞાતાઓના પણ પરિચય થયો છે, તથાપિ આ આત્માનું આનંદાવરણ એથી ટળે એમ નથી. માત્ર સત્સંગ શિવાય, યોગસમાધિ સિવાય, ત્યાં કેમ કરવું?

આટલું પણ દર્શાવવાનું કાષ્ટ સંતોષન-સ્થળ નહોતું. ભાગ્યેદયે આપ મંજ્યા કે જેને એ જ શોભે શોભે સચિત્ત છે.

વવાણીઆ, પ્ર૦ ભા૦ શુદ્ધ, ૩ સોમ, ૧૮૪૬:

વિ૦ રાયચંદ્ર રવજીભાઈ.

૧. શ્રીમદે વ્યાપારપ્રવૃત્તિને વિશેષસંવત-૧૮૪૬ના મહા મહિનામાં અવેશ કર્યો.—સંશોધક.

એક બાળુથી પરમાર્થમાર્ગ ત્વરાથી પ્રકાશવા ઇચ્છા છે, અને એક બાળુથી અક્ષય લેખમાં સમાઈ જવું એમ રહે છે. અક્ષય લેખમાં આત્માએ કરીને સમાવેશ થયો છે. ધોગે કરીને કરવો એ એક રટણ છે. પરમાર્થનો માર્ગ ધણા સુમુશુભ પામે, અક્ષય સમાધિ પામે, તો સારું, અને તે માટે કેટલુંક મનન છે. દિનગણતરી ઇચ્છા પ્રમાણે યથ રહેશે.

અદ્વૈત દશા નિરંતર રહ્યા કરે છે. અગત્ય થયા હિયે; અગત્ય કરવા માટે ધણા શ્રેય પ્રત્યે દષ્ટિ છે.

મહાવીરદેવે આ કાળને 'પંચમકાળ' કહી દુષમ કહ્યો. બાસે 'કલિયુગ' કહ્યો; એમ ધણા મહાપુરુષોએ આ કાળને કહિન કહ્યો છે; એ વાત નિશંક સત્ય છે; કારણ ભક્તિ અને સત્સંગ વિદ્યા ગયા છે; અર્થાત્ સંપ્રદાયમાં રહ્યા નથી; અને એ મળ્યાવિના શ્રવને છૂટકો નથી.—આ કાળમાં મળવા દુષમ યથ પડ્યા છે; માટે કાળ પણ દુષમ છે. તે વાત યથાયોગ્ય જ છે. દુષમને આછાપછાથી જણાવવાની ઇચ્છા થાય છે, પણ લખવાની કે બોલવાની ઝાંઝી ઇચ્છા રહી નથી. ચેટ્ટા ઉપરથી સમગળ તેવું થયા જ કરે એ ઇચ્છા નિશ્ચળ છે.

નામુદા મહોસા, કાર્તિક વદ ૯, શુક, ૧૯૪૭.

૧૦૭

૭૦.

ભક્તિપૂર્ણતા પામવાને યોગ્ય સારે થાય છે કે, એક વૃણમાત્ર પણ હરિપ્રત્યે પામવું નહીં. સર્વ દશામાં ભક્તિમય જ રહેવું.

વહેવારચિંતાથી અકળામણ આવતાં, સત્સંગના વિયોગથી ક્રોધ પ્રકારે ચાલે નથી હોતી એમ આપે લખ્યું તે યોગ્ય જ છે; તથાપિ વહેવારચિંતાનું અકળામણ યોગ્ય નથી. સર્વત્ર હરીચ્છા બળવાન છે. એ કરાવવા માટે હરિએ આમ કયું છે; એમ આપે નિઃશંકપણે સમજવું; માટે જે થાય તે જોવું; અને પછી જો આપને અકળામણ જન્મ પામે, તો જોઈ લખ્યું. હવે સમાગમ થશે ત્યારે એ વિષે વાતચિત્ કરીશું. અકળામણ રાખશો નહીં; અમે તો એ માર્ગથી તપાં હિયે.

છાંદમ શાનીપુરુષ હતો. પદની રચના ખડુ શ્રેષ્ઠ છે. આકારરુપે હરિની પ્રગટ પ્રાપ્તિ એ કન્દને 'પ્રત્યક્ષદર્શન' ધણું કરીને લખ્યું છું.

૭૦ આજ્ઞાકિત રાયચંદ્ર.

જેઠ શુદ્ધ ૧૫, રવિ, ૧૯૪૭, મુંબઈ.

રોજનિશી *

કાર્તિક વદ ૧, શુક, ૧૯૪૬.

નાના પ્રકારનો મોઢ પાતળો ચવાથી દષ્ટિ પોતાના ગ્રન્થથી ઉત્પન્ન થતાં મુખમાં જાય છે,

૧. શ્રીમદ્ના કેટલાક લેખોમાં અને ખાસ કરી સંવત્ ૧૯૪૬-૪૭ શાલના લેખોમાં "હરિ" શબ્દ વપરાયેલો છે. "હરિ" ની પ્રગટ પ્રાપ્તિને "પ્રત્યક્ષદર્શન" ના આસપાસમાં તેઓ વાપરતા હતા તે અત્ર કરેલી બ્યાખ્યા પરથી જણાતા યોગ્ય છે;

૨. સંવત ૧૯૪૬ ની રોજનિશી (Diary)માં અમુક મિતિઓએ પોતાની વિચારમયી શ્રીમદે લખી છે. આ રોજનિશીમાંથી કેટલાંક પત્રો માર્ગે ફાડી લીધેલાં જણાય છે. જેટલાં પત્રો રોજનિશીમાં વિદ્યમાન છે. તે અમે અહીં આપેલ છે.—સંશોધક.

અને પછી તે મેળવવાં તે પ્રયત્ન કરે છે. એ જ દષ્ટિ તેને તેની સિદ્ધિ આપે છે.

કાર્તિક વદ ૩, રવિ, ૧૯૪૬.

આયુષ્યનું પ્રમાણ આપણે જાણ્યું નથી. બાલાવસ્થા અસમજમાં વ્યતીત થઈ માનો કે ૪૬ વર્ષનું આયુષ્ય હશે, અથવા જૂઠ્ઠા દેખી શકીશું એટલું આયુષ્ય હશે, પણ તેમાં સિધ્ધિદશા સિવાય બીજું કંઈ જોઈ શકીશું નહીં. હવે માત્ર એક યુવાવસ્થા રહી તેમાં જો મોહનીયમળ-વતરતા ન થતી તો સુખથી નિદ્રા આવશે નહીં, નિરોગી રહેવાશે નહીં, માઠા સંકલ્પ વિકલ્પ ટળશે નહીં, અને કામ કામ આચરવું પડશે, અને તે પણ રીદ્ધિ હશે તો યશો. નહિ તો પ્રથમ તેલું પ્રયત્ન કરવું પડશે. તે છતાં પ્રમાણે મળી ન મળી તો એક બાજુ રહી. પરંતુ વખતે પેટ પૂરતી મળવી દુર્લભ છે. તેની જ ચિંતામાં, તેના જ વિકલ્પમાં, અને તે મેળવીને સુખ મેળવીશું એ જ સંકલ્પમાં માત્ર દુઃખ સિવાય બીજું કંઈ દેખી શકીશું નહીં. એ વખતે કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં કાળ્યા તો એકદમ આંખ ઝિછી થઈ જશે. ન કાળ્યા તો લોકને બેઠા અને પોતાને નિષ્ફળબેઠા બહુ દુઃખ આપશે. પ્રત્યેક વખત મૃત્યુના ભયવાળો, રોગના ભયવાળો, આંત્રલિકાના ભયવાળો, યશ હશે તો તેની રક્ષાના ભયવાળો, અપયશ હશે તો તેને ટાળવાના ભયવાળો, સેષ્ય હશે તો તેને સેવાના ભયવાળો, દેણું હશે તો તેની હાલવોયના ભયવાળો, સ્ત્રી હશે તો તેની.....ના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને પ્રાપ્ત કરવાના ખ્યાલવાળો, પુત્રપુત્રાદિક હશે તો તેની કડાફટના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને મેળવવાના ખ્યાલવાળો, આછી રીદ્ધિ હશે તો વધારેના ખ્યાલવાળો, વધારે હશે તો તેને બાથ ભરવાના ખ્યાલને, એમ જ પ્રત્યેક સાધને માટે અનુભવ થશે. ક્રમે કે વિક્રમે દુઃખમાં કહેવાનું કે, સુખનો સમય હવે કયો કહેવો? બાલાવસ્થા? યુવાવસ્થા? જરાવસ્થા? નિરોગાવસ્થા? રોગાવસ્થા? ધનાવસ્થા? નિર્ધનાવસ્થા? ગૃહસ્થાવસ્થા? અગૃહસ્થાવસ્થા?

એ સર્વ પ્રકારની બાલ મહેનત વિના અનુત્તર અંતરંગ વિચારણાથી જે વિવેક થયો તે જ આપણને બીજી દષ્ટિ કરાવી, સર્વ કાળને માટે સુખી કરે છે એટલે કહ્યું શું? તો કે વધારે જીવાયું તો પણ સુખી—, આજુ જીવાયું તો પણ સુખી, પાછળ જન્મવું હોય તો પણ સુખી, ન જન્મ હોય તો પણ સુખી.

માગધર શુદ્ધ ૧-૨, રવિ, ૧૯૪૬.

હે ગૌતમ ! તે કાલ અને તે સમયમાં હજારો અવસ્થાએ હું એકાદશ વર્ષની પદ્ધતિ છું છું, સાવધાનપણે, નિરંતર તપશ્ચર્યા અને સંયમથી આત્મતા ભાવતાં પૂરતું પૂર્વિએ ચાલતાં, એક ગામથી બીજે ગામ જતાં, જ્યાં સુપ્રમારપુર નગર, જ્યાં અરોક વનખંડ બાગ, જ્યાં અરોકવર પાદપ, જ્યાં પૃથ્વીશિલાપદ. ત્યાં આબો, આત્મીને અરોકવર પાદપની નીચે, પૃથ્વીશિલાપદ પર અષ્ટ-મહાકત ગ્રહણ કરીને જન્મે પગ સજોતીને, લાંબા કર કરીને, એક પુદ્ગલમાં દષ્ટિ અડગ સ્થાપીને અનિમેષ નયનથી જરા નીચું આગળ મૂકી રાખીને, યોગની સમાધિથી, સર્વ ઈન્દ્રિયો ગ્રસ્ત કરીને એક રાત્રિની મહા પ્રતિમા ધારણ કરીને વિચરતો હતો.

(ચમર)

૧૯૪૬, પોચ શુદ્ધ ૩, શુક્ર.

નીચેના નિયમોપર બહુ લક્ષ આપવું જોઈએ.

૧. એક વાત કરતાં તેની અપૂર્ણતામાં અવસ્થાવિના બીજી વાત ન કરવી.
૨. કહેનારની વાત પૂર્ણ સાંભળવી જોઈએ.

૪. ચેતે ધીરજથી તેનો સદ્-ઉત્તર આપવો જોઈએ.

૪. જેમાં આત્મસંલાપા કે આત્મદાન ન હોય તે વાત ઉચ્ચારવી જોઈએ.

૫. ધર્મસંબંધી દમણા બહુ જ આછી વાત કરવી. ૬. સેકિણી ધર્મવ્યવહારમાં પડવું નહીં. ૭.

વૈશાખ વદ ૪, સુદ, ૧૯૪૬.

આજ અને ઉછરેગ મનુષ્ય, જન્મ-મૃત્યુનાં જોગ-જણાયો; વાસ્તવ્ય વસ્તુ, વિવેક વિવેચક તે કમ સ્પષ્ટ સુમાર્ગ ગણાયો.

વૈશાખ વદ ૫, શુક્ર ૧૯૪૬.

ધનજાવગરતું કાષ્ઠ પ્રાણી નથી. વિવિધ આચારી તેમાં પણ મનુષ્ય પ્રાણી રોકાયેલું છે. ધનજા, આશા નાં સુધી અતૃપ્ત છે; ત્યાં સુધી તે પ્રાણી અધીરજિતવત્ છે. ધનજાન્યવાણું પ્રાણી ભર્ષામીવત્ છે.

જેક શુદ્ધ ૪, સુદ, ૧૯૪૬.

પરિવ્યથી, તમને હું ભલામણ કરું છું કે, તમે યોગ્ય ચવાની તમારામાં ધનજા ઉત્પન્ન કરો. હું તે ધનજા પૂર્ણ કરવામાં સદાયક ચક્રમ.

તમે મારા અનુયાયી થયાં, અને તેમાં મને પ્રધાનપદ-જન્મ-મૃત્યુના ચેતથી-હોવાથી તમારે મારી આત્માનું અવલંબન કરી પ્રવર્તવું એ ઉચિત ગણ્યું છે.

અને હું પણ તમારી સાથે ઉચિતપ્રણે પ્રવર્તવા-મગ્નું છું, બીજી રીતે નહીં.

જો તમે પ્રથમ જીવનક્રિયાત પૂર્ણ કરો, તો ધર્મોર્થ અને ધનજા અવું કરવું ઉચિત ગણ્યું છે; અને જો હું કરું તો ધર્મપત્ન તરીકે મારે સ્મરણ થાય એમ થવું જોઈએ.

પણે ધર્મપત્ની થવા પ્રયત્ન કરીએ. મોટા-દુર્ણથી પ્રયત્ન કરીએ.

તમારી ગતિ કરતાં મારી ગતિ ક્રેષ્ઠ થશે એમ અનુમાન્યું છે—“મતિમાં” —

તેનો લાભ તમને આપવા-ધનજીવું; કારણ-પણા નિકટના તમે સંબંધી છો.

તે લાભ તમે લેવા-ધનજીવતા-હો, તો બીજી કલમમાં કલ્યા પ્રમાણે જરૂર કરશો એવી આશા રાખું છું.

તમે સ્વચ્છતાને બહુજ ધનજીવો. વીતરાગભક્તિને બહુ જ ધનજીવો. મારી ભક્તિને સમભાવથી ધનજીવો, તમે જે વેળા મારી જીવિતમાં હો તે વેળા સર્વ પ્રકારે મને આનંદ થાય એમ રહેજો.

વિદ્યાભ્યાસી થાઓ.

વિદ્યાયુક્ત વિનોદી સંભાષણ મારાથી કરજો.

હું તમને યુક્ત બોધ આપીશ. તમે સ્પર્શન, અને રીદિ તેમ જ-ચુદ્ધિસંપન્ન, તેથી-ધર્મો, પ્રાણી એ દશા-જોઈ હું-પરમ-અસત ધર્મી.

જેક શુદ્ધ-શુદ્ધ, શુક્ર ૧૯૪૬.

સત્તારના ૭ થી આઠ સુધીના વખત-સમાધિયુક્ત ગ્યો-હતો. અખાજના વિચારો-પણા સ્વરૂપ ચિત્તથી વાંચ્યા હતા, મનન ક્યાં હતા.

જેક શુદ્ધ ૧૨, શુક્ર ૧૯૪૬.

આવતી કાલે રેવાસંકરજી આવવાના છે મારે ત્યારથી નીચેના કેમ પ્રશ્ન પાઠ્ય સચવાવો.

૧. કાર્યપ્રવૃત્તિ. ૨. સંધારણ બાષણ-સંકરણ. ૩ જન્મના અંતકરણની નિર્મળ પ્રીતિ.

૪. ધર્માનુશાન.

૫. વૈરાગ્યની તીવ્રતા.

જેઠ વદ ૧૧, શુક્ર, ૧૯૪૬.

તને તારું હોવાપણું માનવામાં ક્યાં શંકા છે ? શંકા હોય તો તે ખરી પણ નથી.

જેઠ વદ ૧૨, શનિ, ૧૯૪૬.

ગાંધી કાશ રાત્રે એક અદ્ભુત સ્વપ્ન આવ્યું હતું, જેમાં બે એક પુરુષોની સમીપે આ જગતની રચનાનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું હતું; પ્રથમ સર્વ જીવાણી પછી જગતનું દર્શન કરાવ્યું હતું. સ્વપ્નમાં મહાવીરદેવની શિક્ષા સપ્તમાણુ યથા હતી. એ સ્વપ્નનું વર્ણન ધણું સુંદર અને ચમત્કારિક હોવાથી પરમાનંદ થયો હતો. હવે પછી તે સંબંધી અધિક.

આશાઠ શુક્ર ૪, શનિ, ૧૯૪૬.

કળિકાળે મનુષ્યને સ્વાર્થપરાયણ અને મોહવસ કર્યા.

જેતું હૃદય શુદ્ધ, સંતની જતાવેલી વાટે ચાલે છે તેને ધન્ય છે.

સાસંગના અઘાવથી ચેતેલી અક્ષમશ્રેણી ધણું કરીને પતિત થાય છે.

આશાઠ શુક્ર, ૫, રવિ ૧૯૪૬.

જ્યારે આ વ્યવહારોપાધિ મહણુ કરી ત્યારે તે મહણુ કરવાનો હેતુ આ હતો. " ભવિષ્યકાળે જે ઉપાધિ ધણો વખત રોકશે, તે ઉપાધિ વધારે દુઃખદાયક થાય તોપણ થોડા વખતમાં ભોગવી લેવી એ વધારે ઐયરકર છે. "

એ ઉપાધિ નીચેના હેતુથી સમાધિરૂપ થશે એમ માન્યું હતું.

" ધર્મ સંબંધી વધારે વાતચિત આ કાળમાં ગૃહવાસ પરવે ન આવે તો સારું. "

ભણે તને વસતું લાગે, પણ એજ ક્રમમાં પ્રવર્ત-ખચિત કરીને અને ક્રમમાં પ્રવર્ત-દુઃખને સહન કરી ક્રમની સાચવણીના પરિસહને સહન કરી; અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગને સહન કરી તું અચળ રહે. અત્યારે કદાપિ વસતું, અધિકતર લાગશે, પણ પરિણામે તે વસતું સમું થશે. ઘેરામાં ઘેરાઈશ નહીં. ફરિફરી કદું છું-ઘેરાઈશ નહીં. દુઃખી થઈશ. પથાતાપ કરીશ; એ કરતાં અત્યાચારથી આ વચનો ઘટમાં જિતાર-પ્રીતિપૂર્વક ઉતાર.

૧. કાંઈના પણ દોષ જો નહીં. તારા પોતાના દોષથી જે કંઈ થાય છે તે, થાય છે એમ માન.

૨. તારી (આત્મ) પ્રશંસા કરીશ નહીં; અને કરીશ તો તું જ હલકો છે એમ કું માનું છું;

૩. જેમ ખીજને ક્ષિપ્ત લાગે તેવી તારી વર્તણૂક કરવાનું પ્રયત્ન કરજે. એકદમ તેમાં તને સિદ્ધિ નહીં મળે, વા વિદ્ય નહીં, તથાપિ હઠ આગ્રહથી હળવે હળવે તે ક્રમપર તારી નિષ્ઠા લાવી મૂકજે.

૪. તું વ્યવહારમાં જેનાથી જોડાયો હો તેનાથી અમુક પ્રકારે વર્તવાનો નિર્ણય કરી તેને જણાવ. તેને અનુકૂળ આવે તો તેમ; નહીં તો તે જણાવે તેમ પ્રવર્તજે, સાંભળે જણાવજે કે તમારા કાર્યમાં (જે અને સોંપો તેમાં) કાંઈ રીતે મારી નિષ્ઠાથી કરીને હાનિ નહીં પહોંચાડુ. તમે મારા સંબંધમાં ખીજ કંઈ કષ્ટના કરશો નહીં; મને વ્યવહાર સંબંધી અન્યથા લાગણી નથી. તેમ કું તમારાથી વર્તવા ઇચ્છતો નથી, એટલુંજ નહીં, પણ કંઈ મારું વિપરિતાચરણ મન વચન કાપાચે થયું, તો તે માટે પંચાતાપી ચાઇશ, એમ નહીં કરવા આગળથી બહુ સાવચેતી રાખીશ. તમે સોંપેલું કામ કરતાં હું નિરભિમાની રહીશ. મારી જીજ્ઞાસે માટે મને કપકો આપશો તે સહન કરીશ. મારું ચાલશે ત્યાં સુધી સ્વપ્ને પણ તમારો દ્રેષ વા તમારા સંબંધી કોઈપણ જાતની અન્યથા કષ્ટના કરીશ નહીં. તમને કોઈ જાતની શંકા થાય તો મને જણાવશો, તો તમારો ઉપકાર માનીશ,

અને તેનો ખરો ખુલાસો કરીશ, ખુલાસો નહીં હોય તો મૈન રહીશ, પરંતુ અસત્ય બોલીશ નહીં. માત્ર તમારી પાસેથી એટલું જ હપ્તું છે કે, કોઈપણ પ્રકારે તમે મને નિમિત્ત રાખી અશુભ-યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરશો નહીં; તમારી હપ્તજીવાર તમે વર્તજો, તેમાં મારે કંઈ પણ અધિક કહેવાની જરૂર નથી. માત્ર મને મારી નિવૃત્તિ એણીમાં વર્તવા દેતાં, કોઈ રીતે તમારું અંતઃકરણ દુઠું કરશો નહીં; અને દુઠું કરવા જો તમારી હપ્તજી હોય તો ખચિત કરીને મને આગળથી જાણવી દેજો. તે એણિને સાચવવા મારી હપ્તજી છે અને તે માટે એથી હું ચોગ્ય કરી લઉંશ. મારું આશ્વત્તા સુધી તમને દુઃખવીશ નહીં અને હેવટે એ જ નિવૃત્તિએણી તમને અપ્રિય દુરો તો પણ હું જેમ બનશે તેમ જાળવણીથી તમારી સમીપથી-તમને કોઈ પણ જાતની હાનિ કયો વગર બંનતો લાલ કરીને, હવે પછીના જમને કાળ મળે પણ તેવી હપ્તજી રાખીને ખટી જઈશ.

આશાદ, વદ ૪, રવિવાર, ૧૯૪૬.

વિશ્વાસથી વર્તિ, અન્યથા વર્તનારા આજે પરતાવો કરાવે છે.

આશાદ, વદ ૧૧, રવિવાર, ૧૯૪૬.

૧. અણુજીવું, વાચા વગરનું આ જગત્તો જુઓ.-

આશાદ, વદ ૧૩, રવિવાર, ૧૯૪૬

દ્રષ્ટિ એવી સ્વચ્છ કરો કે જેમાં સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ હોય પણ દેખાઈ શકે; અને દેખાવાથી ક્ષમ થઈ શકે.

શ્રીમદ્ રામ

શોધે તો દેવલ રામ

આશો, શુદ્ધ ૧૦, સુરવાર, ૧૯૪૬.

ભગવાન મહાવીર દેવ.

કંઈ કહી શકાય એવું આ સ્વરૂપ નથી.

રામી રત્નાકર.

૧-૩

+

૨-૪

આ બધી નિપતિઓ કાણે કહી !

અમે જ્ઞાનવડે જેમ પછી ચોગ્ય લાગી તેમ વ્યાખ્યા કરી.

ભગવાન મહાવીર દેવ.

૧૦, ૬, ૮, ૭, ૬, ૪, ૩, ૨, ૧

આશો, શુદ્ધ ૧૧, શુદ્ધ, ૧૯૪૬.

આ બધાપણ પામે છે એક ક્ષેત્ર કાં ન કહી દેવું ?

એવી કોને હપ્તજી રહી છે કે તેમ થવા દે છે ?

જિનનાં વચનની રચના અદ્ભુત છે. એમાં તો ના નહી.

પણ પામેલા પદાર્થનું સ્વરૂપ તેનાં શાસ્ત્રોમાં કાં નહી ?

શું તેને આશ્ચર્ય નહીં લાગ્યું હોય, કાં છુપાવ્યું હશે.

‘હું’ કર્તા, ‘હું’ મનુષ્ય, ‘હું’ સુખી, ‘હું’ દુઃખી, એ વગેરે પ્રકારથી રહેલું દેહાભિમાન તે જેનું ગળી ગયું છે; અને સર્વોત્તમપદરૂપ પરમાત્માને જેણે જાણ્યો છે, તેનું મને બધાં બધાં જાણ છે, ત્યાં ત્યાં તેને સમાધિ જ છે.—

આપનાં પત્ર ધણીવાર વિગતથી મળ્યાં છે. અને તે પત્રો વાંચી પ્રથમ તો સમાગમમાં જ રહેવાની ઇચ્છા છે; તથાપિ ૦ ૦ ૦ ૦ કારણથી તે ઇચ્છાનું ગમે તે પ્રકારે વિરમરણ કરવું પડે છે; અને પત્રોનો સવિગત ઉત્તર લખવા ઇચ્છા થાય છે તો, તે ઇચ્છા પણ ધણું કરીને કવચિત્ જ પાર પડે છે, એનાં બે કારણ છે: એક, તો એ વિષયમાં અધિક લખવા જેવી દશા રહી નથી તે, અને બીજું કારણ ઉપાધિયોગ. ઉપાધિયોગ કરતાં વર્તતી દશાવાળું કારણ અધિક બસવાન છે; જે દશા બહું નિરપૃથક છે, અને તેને લીધે મન અન્ય વિષયમાં પ્રવેશ કરતું નથી; અને તેમાં પણ પંરમાર્થ વિષે લખતાં કેવળ શૂન્યતા જેવું થયું કરે છે; એ વિષયમાં લેખનશક્તિ તો એટલી બધી શૂન્યતા પામી છે. વાણી પ્રસંગોપાત હજી એ વિષયમાં કેટલુંક કાર્ય કરી શકે છે, અને તેથી આશા રહે છે કે સમાગમમાં જરૂર ઈશ્વર દ્વારા કરશે.

વાણી પણ જેવી આગળ કમપૂર્વક વાત કરી શકતી તેવી હવે લાગતી નથી; લેખનશક્તિ શૂન્યતા પામ્યા જેવી થવાનું કારણ એક એવું પણ છે કે, ચિત્તમાં ઉગેલી વાત ધણી નયધુક્ત હોય છે, અને તે લેખમાં આવી શકના નથી; જેથી ચિત્ત વૈરાગ્ય પામી જાય છે.

આપે એકવાર ભક્તિના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યો હતો; તે સંબંધમાં વધારે વાત તો સમાગમે થઈ શકે તેમ છે; અને ધણું કરીને બધી વાતને માટે સમાગમ ઠીક લાગે છે, તોપણ ધણો જ ટુંકા ઉત્તર લખું છું. પરમાત્મા અને આત્માનું એકરૂપ થઈ જેવું (૧) તે પરાભક્તિની ઉત્પત્તિ હદ છે. એક એ જ લય રહેલી તે પરાભક્તિ છે. પરમ મહાત્મા ગોપાલનાઓ મહાત્મા વાસુદેવની ભક્તિમાં એ જ પ્રકારે રહી હતી. પરમાત્માને નિરંજન અને નિર્દોહરૂપે ચિંત્યે જીવને એ લય આવવી વિકટ છે એટલા માટે, જેને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો છે એવો દેહધારી પરમાત્મા તે પરાભક્તિનું પરમ કારણ છે. તે જ્ઞાની પુરુષનાં સર્વ ચરિત્રમાં એકબાવનો લક્ષ થવાથી તેના હૃદયમાં વિરાજમાન પરમાત્માનો એકબાવ હોય છે; અને એ જ પરાભક્તિ છે. જ્ઞાની પુરુષ અને પરમાત્મામાં અંતર જ નથી; અને જે કાષ્ઠ અંતર માને છે, તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ પરમ વિકટ છે. જ્ઞાની તો પરમાત્મા જ છે; અને તેની ઝાળખાણ વિના પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, માટે સર્વ પ્રકારે ભક્તિ કરવા યોગ્ય એવી દેહધારી દિવ્ય મૂર્તિ-જ્ઞાનીરૂપ પરમાત્માની-ને નમસ્કારાદિકે ભક્તિથી માંડી પરાભક્તિના અંતસ્પુધી એક લયે આરાધવી, એવો શાસ્ત્રલક્ષ છે. પરમાત્મા આ દેહધારીરૂપે થયો છે, એમ જ જ્ઞાની પુરુષ પ્રયે જીવને ભુદિ થયે ભક્તિ ઉગે છે, અને તે ભક્તિ ક્રમે કરી પરાભક્તિરૂપ થાય છે. આ વિષે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં-ભગવદ્ગીતામાં ધણી બેદ પ્રકાશિત કરી એ જ લક્ષ્ય પ્રકાશ્યો છે. અધિક શું કહેવું? જ્ઞાની તીર્થકરદેવમાં લક્ષ થવા જૈનમાં પણ પંચપરમેશ્વરમાં ‘નમો અરિહંતાય’-પદ પછી ‘સિદ્ધ’ને નમસ્કાર કર્યો છે, એ જ ભક્તિમાટે એમ સૂચવે છે કે, પ્રથમ જ્ઞાની પુરુષની ભક્તિ, એ જ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ, અને ભક્તિનું નિદાન છે.

બીજું એક પ્રશ્ન આપે (એકથી અધિકવાર) એમ લખ્યું હતું કે, બ્યવહારમાં વેપારાદિ વિષે આ વર્ષ જેવું બેઠેઝિ તેવું લાભરૂપ લાગતું નથી; અને કઠણાઈ રહ્યા કરે છે. પરમાત્માની ભક્તિ જ જેને પ્રિય છે એવા પુરુષને એવી કઠણાઈ ન હોય તો પછી ખરા પરમાત્માની તેને ભક્તિ જ નથી, એમ સમજવું; અથવા તો સાહીને પરમાત્માની ઇચ્છારૂપ માયાએ તેવી કઠણાઈ મોકલ :

વાતું કાપું વિરમરણ કયું છે. જનકનિદેહી અને મહાત્મા કૃષ્ણ વિષે માયાનું વિરમરણ થયું સાગે છે; તથાપિ તેમ નથી. જનકનિદેહીની કહણાઇ વિષે કંઈ અવ કહેવું જોઈ નથી, કારણ કે તે અપ્રગટ કહણાઇ છે; અને મહાત્મા કૃષ્ણની સંકટરૂપ કહણાઇ પ્રગટ જ છે; તેમ અદ્ભુતસિદ્ધિ અને નવનિધિ પણ પ્રસિદ્ધ જ છે, તથાપિ કહણાઇ તો ઘટારન જ હતી; અને દોષી જોઈએ. એ કહણાઇ માયાની છે, અને પરમાત્માના લક્ષની તો એ સરળાઇ છે, અને એમ જ હો. ત્રાસુ રાજવ્યંહરે વિકટ તપ કરી પરમાત્માનું આરાધન કર્યું; અને દેવધારીરૂપે પરમાત્માએ તેને દર્શન આપ્યું, અને વર માંગવા કયું ત્યારે, ઋષુ રાજવ્યંહરે માગ્યું કે, હે ભગવાન ! આવી જે રાજ્યસદ્ગતી મને આપી છે તે હીક નથી, તારો પરમ અનુગ્રહ મારા ઉપર હોય તો પંચવિપવના સાધનરૂપ એ રાજ્યસદ્ગતીનું ફરીથી મને સ્વપ્નું ખજી નહો, એ વર આપ. પરમાત્મા દીગ થઈ જઈ ‘તથાસ્તુ’ કહી સ્વધામગત થયા. કહેવાનો આશય એવો છે કે, એમ જ યોગ્ય છે, કહણાઈ અને સરળાઈ, શાતા અને અશાતા, એ ભગવદ્ભક્તને સરખાં જ છે; અને વળી કહણાઈ અને અશાતા તો વિશેષ અનુકૂળ છે કે, જ્યાં માયાનો પ્રતિબંધ દર્શનરૂપ નથી. આપને તો એ વાત જાણવામાં છે, તથા કુટુંબાદિકને વિષે કહણાઈ દોષી ઘટારત નથી એમ ઉગ્રું હોય તો, તેનું કારણ એ જ છે કે, પરમાત્મા એમ કહે છે કે, તમે તમારા કુટુંબ પ્રત્યે નિરનેદ હો, અને તેના પ્રત્યે સમભાવિ થઈ પ્રતિજ્ઞાપરહિત થાઓ; તે તમારું છે એમ ન માનો. અને પ્રારબ્ધયોગને લીધે એમ મનાય છે; તે ટાળવા આ કહણાઈ મેં મોકલી છે.—અધિક શું કહેવું ? એ એમ જ છે.

જે જે વાટેથી અનંત કાળથી શ્રેષ્ઠાવશા આમહનો, પૌતાપણનો અને અસરસંગનો નાશ થાય તે તે વાટે વૃત્તિ સાવધી એ જ ચિંતન રાખવાથી અને પરભવનો દંડ વિશ્વાસ રાખવાથી જેટલેક અંશે તેમાં જય પમાશે.

મુખ્ય, સં. ૧૯૪૭ ના કાર્તિક વદ ૧૪, સ્થર.

૧૦૬

હમણા તો હું કોઈને સ્પષ્ટધર્મ આપવાને યોગ્ય નથી,—અથવા તેમ કરવાની મારી ઈચ્છા રહેતી નથી. ઈચ્છા રહેતી નથી એનું કારણ ઉદયમાં વર્તતાં કર્મો છે. હું ‘ઈચ્છુ’ છું કે, કોઈ પણ જિજ્ઞાસુ હો તે ધર્મ પામે, તથાપિ વર્તમાન, વર્તુ છું તે કાળ એવો નથી.

જેની પાસેથી ધર્મ માંગવો તે પુરૂષ ધર્મ પામ્યા વિશેની પૂર્ણ ચોક્કસી કરવી. આ સંતની સમજવા જેવી વાત છે.

મુખ્ય, સં. ૧૯૪૭ ના કાર્તિક વદ ૧૦)) શુક

પિં ૧૧૫૫૬ના યથા

૧૧૦

ગઈ કાલના પત્રમાં સદજી બ્યવહારચિંતા જણાવી; તો તે માટે સર્વ પ્રકારે નિર્વચિ રહેવું. રામ રામ ભક્તિ તો એ જ છે કે, એવી દશા આવ્યે અધિક પ્રસન્ન રહેવું. માન ખીન્ન હોવાને કથવાયાનું કારણ આત્મ થાય ત્યાં ચિંતા સદજી કરવી; દંડગાનની પ્રાપ્તિ એ જ લક્ષણ છે.

રામ રામ ખુમારી સ્વશે, અમરવરમય જ આત્મદણિ થઈ જશે, એક ‘તુલિ’ મનન કરવાનો પણ અવકાશ નહીં રહે ત્યારે, અમરવરના આનંદને અનુભવ થશે. અવ એ જ દશા છે. રામ હંદે વરયા છે, અનાદિનાં ખર્યા છે. સુરતી ઈયાદિક હર્યા છે. આ પણ એક વાક્યની વેદ કરી છે.

હમણા તો ભાગી જવાની ઇતિ છે. આ સખ્તનો અર્થ જુદો થાય છે.

નીચે એક વાક્યને સહજ સ્વાદાદ કર્યું છે.

“ આ કાળમાં કોઈ મોક્ષે ન જ જાય. ”

“ આ કાળમાં કોઈ આ ક્ષેત્રથી મોક્ષે ન જ જાય. ”

“ આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રથી મોક્ષે ન જાય. ”

“ આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો સર્વથા ન મૂકાય. ”

“ આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો સર્વ કર્મથી સર્વથા ન મૂકાય. ”

હવે એ ઉપર સહજ વિચાર કરીએ. પ્રથમ એજ માણસ બોલ્યો કે, આ કાળમાં કોઈ મોક્ષે ન જ જાય. જેવું એ વાક્ય નીકળ્યું કે ચંકા થઈ; આ કાળમાં શું મહાવિદેહેથી મોક્ષે ન જ જાય ? ત્યાંથી તો જાય; માટે ફરી વાક્ય બોલ્યો. ત્યારે બીજવાર કહ્યું: આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રથી મોક્ષે ન જાય. ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે જલ્પ, સુધર્મસ્વામી ઇત્યાદિક કેમ ગયા ? એ પછી આ જ કાળ હતો, એટલે ફરી વળી સામો પુરૂષ વિચારોને બોલ્યો: આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રથી મોક્ષે ન જાય. ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે, કોઈનું મિથ્યાત્વ જતું હશે કે નહીં ? ઉત્તર આપ્યો: હા જાય. ત્યારે ફરી કહ્યું કે, જો મિથ્યાત્વ જાય તો મિથ્યાત્વ જવાથી મોક્ષ થયો કહેવાય કે નહીં ? ત્યારે તેણે હા કહી કે એમ તો થાય. ત્યારે કહ્યું: એમ નહીં પછી એમ હશે કે આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલ સર્વ કર્મથી ન મૂકાય.

આમાં પણ ધણા ભેદ છે; પરંતુ આટલા સુધી કદાપિ સાધારણ સ્વાદાદ માનીએ તો, એ જૈનનાં શાસ્ત્ર માટે ખુલાસો થયો ગણાય. વેદાંતાદિક તો આ કાળમાં સર્વથા સર્વ કર્મથી મૂકાવાં માટે જણાવે છે, માટે હજી પણ આગળ જવાનું છે; ત્યાર પછી વાક્યસિદ્ધિ થાય. આમ વાક્ય બોલવાની અપેક્ષા રાખવી એ ખરું, પરંતુ જ્ઞાન ઉપજ્યા વિના એ અપેક્ષા રમત થાય એમ બનતું સંભવિત નથી. કતિો સત્પુરુષની કૃપાથી સિદ્ધ થાય.

અત્યારે એ જ. થોડું લખ્યું ધણું કરી જાણીએ. ઉપર લખી માથાફેટે લખવી પસંદ નથી; સાકરનું શ્રીફળ બધાએ વખાણી માગ્યું છે; પરંતુ અહીં તો અમૃતની સચોટી નાળિયેરી છે ત્યાં, આ ક્યાંથી પસંદ આવે ? નાપસંદ પણ કરાય નહીં.

છેવટે આજે, કાલે અને બધે વખતે આ કહેવું છે કે, આનો સંગ થયા પછી સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેતાં રાખવું. આપને આ વાક્ય કેમ લાગે છે ?

માર્ગ ૦ શુદ્ધ, સોમ, ૧૯૪૭, મુંબઈ.

બિં ૨૫ચમંદ.

૧૧૧

અહીં ત્રણે કાળ સરખા છે. જેટલા બ્યવહાર પ્રત્યે અસમતા નથી, અને ત્યાગવાની ઇચ્છા રાખી છે, તેણે પૂર્વપ્રકૃતિને ટાળ્યા વિના છૂટકો નથી.

કાળની દુષ્કર્મતા થી આ પ્રવૃત્તિમાર્ગ ધણા જીવોને ‘સત્’ દર્શન કરતાં અટકાવે છે.

તમને બધાને ભલામણ છે કે, આ આશ્રમ સંગઠિ બીજા પ્રત્યે કંઈ વાતચિત કરવી નહીં.

માર્ગશીર્ષ શુદ્ધ ૯, ચાનિ ૧૦૪૭.

બિં ૨૫ચમંદ.

૧૧૨

આપ હૃદયના જે જે ઉદ્ગાર દર્શાવે છે, તે તે વાંચી આપની યોગ્યતા માટે પ્રસન્ન થવાય છે, પરમ પ્રસન્નતા થાય છે, અને ફરી ફરી સત્પુણનું સ્મરણ થાય છે. આપ પણ જાણો છો કે, આ કાળમાં મનુષ્યોનાં મન માધિક સંપત્તિની ઇચ્છાવાળાં ઘણાં ગયાં છે. કાષ્ઠિક વીરલ મનુષ્ય નિર્વાણ-માર્ગના દૃઢ ઇચ્છાવાળું રહ્યું સંભવે છે; અથવા કોષ્ઠિકને જ તે ઇચ્છા સત્પુણનાં સ્મરણસેવનવડે પ્રાપ્ત થાય તેવું છે. મહાધિકારવાળા આ કાળમાં આપણો જન્મ એ કાંઈક કારણપુરક દર્શન; એ નિઃશંક છે; પણ શું કરવું તે સંપૂર્ણ તો, તે સૂઝડે ત્યારે જને તેવું છે.

મુંબઈ, ડિસેમ્બર ૨૪, ૧૮૯૦.

ધિ૦ રામચંદ્ર.

૧૧૩

આત્મહત્તિ સત્સ્વરૂપને અલોદ બાવે ત્રણે કાળ નમસ્કાર કરે છું.

પરિભ્રમણ કરતો જીવ અનાદિકાળથી અત્યાર સુધીમાં અપૂર્વને પામ્યો નથી; જે પામ્યો છે તે બહુ પૂર્વાનુકૂળ છે. એ સધળાની વાસનાનો ત્યાગ કરવાનો અભ્યાસ કરીશો. દૃઢ પ્રેમથી અને પરબ્રહ્માસથી એ અભ્યાસ જયવંત થશે, અને તે કાળે કરીને મહા પુરુષના યોગે અપૂર્વની પ્રાપ્તિ કરાવશે.

સર્વ પ્રકારની ક્રિયાઓ, યોગો, જપનો, તપનો અને તે સિવાયના પ્રકારનો લક્ષ્ય શિવો રાખજો કે, આત્માને હોડ્યા માટે સર્વે છે; બંધનને માટે નથી; જેથી બંધન થાય એ બધાં (ક્રિયાથી કરીને સધળા યોગાદિક પથંત) ત્યાગવા યોગ્ય છે.

માર્ગશીર્ષી શુદ્ધ ૧૪, ૨૩, ૧૯૪૭.

મિથ્યાનામધારીના યથા૦

૧૧૪

પ્રેમ થયેલા સત્સ્વરૂપને અલોદ બાવે, અપૂર્વ સમાધિમાં સ્મરે છું.

ઉત્પત્તિ સ્વરૂપ સમગ્રયામાં, અનુભવાયામાં અદ્ય પણ ન્યૂનતા રહી નથી; જેમ છે તેમ સર્વ પ્રકારે સમગ્રાયું છે. સર્વ પ્રકારનો એક દેશ બાદ કરતાં બાકી સર્વ અનુભવાયું છે. એક દેશ સમગ્રયા વિના રહ્યો નથી; પરંતુ યોગ (મન, વચન, કાયા)થી અસંગ થવા વનવાસની આવશ્યકતા છે; અને એમ થયે એ દેશ અનુભવાશે, અર્થાત્ તેમાં જ રહેવાશે; પરિપૂર્ણ લોકાલોકતાન ઉત્પન્ન થશે. અને એ ઉત્પન્ન કરવાની (તેમ) આકાંક્ષા રહી નથી, છતાં ઉત્પન્ન કેમ થશે ? એ વળી આશ્ચર્યકારક ! પરિપૂર્ણસ્વરૂપતાન તો ઉત્પન્ન થયું જ છે, અને એ સમાધિમાંથી નીકળી લોકાલોક-દર્શન પ્રત્યે જવું કેમ બનશે ? એ પણ એક મને નહીં પણ પત્ર લખનારને વિકલ્પ થાય છે.

કણ્ઠમી અને કાળી જેવી શાંતિમાં પણ માર્ગને પામેલા ચોડાં વર્ષમાં ઘણા પુરુષો યર્ષ ગયા છે. તે મહામાયોની જનમંડળને અપિશ્યાન હોવાને લીધે કોષ્ઠિક જ તેનાથી સાર્થક સાધી શક્યું છે; જીવને મહામા પ્રત્યે શોદ જ ન આવ્યો-એ-કેવી-ઈશ્વરી અદ્વિત નિયતિ છે ?

એઓ સર્વ કંઈ છેવટના ચાતને પ્રાપ્ત થયા નહોતા; પરંતુ તે મળવું તેમને બહુ સમીપમાં હતું. એવા પુરુષો પ્રત્યે રોમાંચ બહુ ઉદ્ભવે છે, અને બહુ નિરંતર તેવાની ચરણસેવા જ કરીએ; એ એક આકાંક્ષા રહે છે. જ્ઞાતી કરતાં એવા મુમુક્ષુ પર અતિશય ઉદ્ધાસ આવે છે; તેવું કારણ એ જ કે તેઓ જ્ઞાતીના ચરણને નિરંતર સેવે છે; અને એ જ એમનું દાસત્વ અમારું તેમના પ્રત્યે દાસત્વ થાય છે, તેવું કારણ છે. ભોળા ભગત, નિરાત કાળી ઈત્યાદિક પુરુષો મોગી (પરમ-યોગ્યતાવાળા) હતા.

નિરંજનપદને શુભનારા નિરંજન કેવી સ્થિતિમાં રાખે છે; એ વિચારતાં અકળ ગતિ પર ગંભીર સમાધિયુક્ત હાસ્ય આવે છે !

હવે અમે અમારી દશા કોઈ પણ પ્રકારે કહી સકવાના નથી; તો લખી ક્યાંથી શકીશું ? (કંઈ) મુક્તિએ નથી જોઈતી અને જૈનનું કેવળજ્ઞાને જે પુરુષને નથી જોઈતું તે પુરુષને પરમેશ્વર હવે કયું પદ આપશે ? એ કંઈ આપના વિચારમાં આવે છે? આવે તો આશ્ચર્ય પામજો; નહીં તો, અહીંથી તો કોઈ રીતે કંઈએ બહાર કાઢી સકાય તેમ જાને તેવું લાગતું નથી.

આપ જે કંઈ વ્યવહાર ધર્મપ્રપ્તિ બીડા છે, તે ઉપર લક્ષ અપાતું નથી; તેના અક્ષર પણ પૂરા વાંચવા લક્ષ જતું નથી; તો પછી તેનો ઉત્તર ન લખી સકાયો હોય તો આપ શા માટે રાહ જુઓ છો ? અર્થાત તે હવે ક્યારે જાનશે તે કંઈ કહી સકાતું નથી.

વારંવાર જણાવો છો કે આતુરતા-દર્શન માટે-બહુ છે, પરંતુ પંચમકાળ મહાવીરદેવે કહ્યો છે, કળિયુગ વ્યાસભગવાને કહ્યો છે, તે ક્યાંથી ઉપાધિયુક્ત રાખે ?

માગશર વદ ૦)), ૧૯૪૭.

૧૧૫

—અલ્લખ નામ ધુની લગી ગગનમેં, મંગન ભયા મન મેરાજી.

આસન મારી સુરત દઢ ધારી, દિયા અગમ ઘર હેરાજી.

દરશ્યા અલ્લખ દેદારાજી.—

મુખર્ષ, સં ૦ ૧૯૪૭, પોષ શુદ્ધ ૫, ગુરુ.

૧૧૬.

જીવને માર્ગ મળ્યો નથી એવું શું કારણ ? એ વારંવાર વિચારી યોગ્ય ભાગે ત્યારે સાચેતું પ્રત્ન વાંચજો.

અમને લાગે છે કે માર્ગ સુદૃઢ છે, પણ પ્રાપ્તિનો યોગ મળવો દુર્લભ છે.

ભાવઅપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે એવા જ્ઞાતી પુરુષોની આજ્ઞાની, તથા તેના વિચારની સમ્યક્ પ્રતીતિ આવ્યા વિના, તથા અચળ રહેલ થયા વિના સત્ત્વરરૂપના વિચારની પથાર્થ પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને તેવી દશા આવેથી તેનાં ચરણારવિંદ જોણે સેવ્યાં છે તે પુરુષ, તેવી દશાને ક્રમે

૧. પુત્ર-સંખતી વેળા, પોતાનો આત્મપ્રવાહ જે જાતિના વિચારમાં વહેતો, હોય, તે જાતિના અન્યપુરુષપ્રણીત વિચારોની રચના જે મુખે વર્તતી હોય, તો તે અન્યપુરુષપ્રણીત વિચારો પણ શ્રીમદ્ પત્રરચે-સંખતા આ ૧૧૫ મા આંક નીચે મુજબ પત્ર આ જાતિનો છે. આવા પત્રો ઉપર હવેથી X આવું ચિન્હ મૂકીશું—સંશોધક.

કરીને પામે છે. એ માર્ગ આરાધ્યા વિના હવે અનાદિ કાળથી પરિભ્રમણ કર્યું. ન્યાં મુખી જીવને સ્વછંદરૂપી અધિભૂત છે ત્યાંમુખી, એ માર્ગનું દર્શન થતું નથી. તે અધિભૂત રૂળવા માટે હવે એ માર્ગનો વિચાર કરવો. દૈદ મોક્ષિયજીએ વિચારમાં અગ્રમત રહેવું, તે માર્ગની પ્રાપ્તિ થઇ અધિભૂત ત્વ દૂર છે. અનાદિકાળથી જીવ અવળે માર્ગે ચાલ્યો છે, જો કે તેણે જપ, તપ, યાજ્ઞાધ્યાપન વગેરે અનંતવાર કર્યા છે, તથાપિ જે કંઈ પણ અવરણ કરેલાં થોડાં દર્શન તે, તેણે કર્યું નથી, જે જે અમે પ્રથમજ નજીકથી છે. 'સમગ્રગ્રંથ'માં 'સમગ્રદેવજી'મંથાને ન્યાં આશ્ચર્ય પુત્રને ઉપદેશ છે- મોક્ષ માર્ગે ચલાવ્યા છે ત્યાં, આમ કહેવું કર્યું છે:-

(દે આધુષાનો!) જો હવે સર્વે કર્યું છે; એક આનંદિનાં તે શું? તો કે નિર્ધન દેહીએ જાણે કે, સંતુષ્ટપણું કહેવું વેચન, તેનાં ઉપદેશ, તે સાંભળ્યા નથી, અથવા કડે પ્રકારે કરી તે ઉદાઝા નથી; અને એનેજ અમે યુનિયોન સામાયિક (આમસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) કર્યું છે. સુધર્મોસ્વામી જે સુધર્મીને ઉપદેશ છે- કે, જગત આધુષાનું જેણે દર્શન કર્યું છે એવા મહા-વીરભગવાન તેણે અમને આમ કહ્યું છે: "યુનિયોન આધીન થઇ વર્તતા એવા અનંત પુરુષો માર્ગ પામીને મોક્ષપ્રાપ્તિ થયા."

એક આ રીતે નહીં પણ સર્વ રીતે અને સર્વ યાત્રામાં એ જ ધાત કહેવાનું લક્ષ છે. આણાએ ધર્મો આણાએ તવે.

આણા આરાધન એજ ધર્મ, આણા આરાધન એજ તપ
એ લક્ષ જીવને સમજાવે નથી, તેના કારણેમાં સર્વથી પ્રધાન કારણ સ્વછંદ છે.

સં. ૧૬૪૭, પા. ૩, મુખ. ૧૧૧

પ્રથમ વ્યાકરણમાં, સમગ્ર મહાભ્યં વાંચ્યું છે.
દાસમાં હરિજનની સંગતિના અંગાવે કાળ દુર્લભ, નંધ છે. હરિજનની સંગતિમાં પણ તે પ્રત્યે ભક્તિ કરવી એ બહુ પ્રિય છે.
આપ પરમાર્થ માટે જે પરમે આકાંક્ષા રાખો છો, તે ઉપરજીવ હશે. તો કાષ્ટ અપૂર્વ વાંટેથી પાર પડશે; જેમને ભાતિથી કરી પરમાર્થનો લક્ષ મળવો દુર્લભ થયો છે, એવા ભારતજીવવાસી મનુષ્ય પ્રત્યે તે પરમકૃપાળુ પરમ દુષ્ટ કરશે; પરંતુ દેખણા થોડે, કાળ તેની કાળા દોષ તેવું નજીકથી જાણી.
મુખ. ૧૦, ૧૬૪૭.

—કરના ફકિરી, ક્યા દિલગીરી; સદા મંગેન મન રહેનાર.

એ જીતિ મુમુક્ષુએને અધિકાધિક વર્તમાન કરવા જેવી છે, પરમાર્થે ચિંતા હોય એ વિષય જીવે છે. વ્યવહારચિંતાનું વેદન અતરથી આણું કરવું એ એક માર્ગ પામવાનું સાધન છે. અમારી જીતિ જે કરવાનું છે, તે નિષ્કારણ પરમાર્થ છે; એ વિષે વારંવાર નજીકી શક્યા છો, તથાપિ કાષ્ટ સમવાય કારણની ન્યૂનતાને લીધે કાલ તો તેમ કંઈ અધિક કરી શકાતું નથી માટે લક્ષ્યાંશ છે કે, અમે હાલ કંઈ પરમાર્થજાની છીએ, અથવા સમય છીએ. એનું દયન જીતિત કરશે નહીં, કારણકે એ અમને વર્તમાનમાં પ્રતિજ્ઞા જેવું છે.

તમે જેઓ સંમત્યા છો, તેઓ માર્ગને સાધ્ય કરવા રેનિરતર સંતુષ્ટતા ચરિત્રનું મનન રાખજો, તેવા વિષય પ્રસંગે અમને પૂછજો, સચ્છાત્તને અને સત્કથાને તેમજ સદ્મતને સેવજો; એ જ બલામણુ.

પોશ શુદ્ધ ૧૪, શુદ્ધ, ૧૯૪૭, મુબમ.

નિમિત્તમાત્ર.

જીવને એ મોટા બંધન છે; એક સ્વછંદ અને બીજું પ્રતિબંધ. સ્વછંદ ટાળવાની ઈચ્છા જેનો છે તેણે, સ્થાનીની આજ્ઞા આરાધવી નેહ્યે; અને પ્રતિબંધ ટાળવાની ઈચ્છા જેની છે તેણે, સર્વ સંગથી ત્યાગી થવું નેહ્યે. આમ ન થાય નો અમનનો નાશ થતો નથી. જેનો સ્વછંદ ઉદાયો છે તેને, જે પ્રતિબંધ છે તે, અવસર પ્રાપ્ત થયે તરત નાશ પામે છે; આટલી શિક્ષા સ્મરણકરવારુપ છે.

વ્યાખ્યાન કરવું પડે તો કરવું, પણ આ કર્તવ્યની હજી મારી યોગ્યતા નથી, અને આ મને પ્રતિબંધ છે, એમ સમજતાં જતાં ઉદાસીન બાવે-કરવું. ન કરવા માટે જેટલા સામાન્ય રુચિર્કર અને યોગ્ય પ્રમાણ થાય તેટલા કરવા. અને તેમ છતાં જો કરવું પડે તો હંપરે પ્રમાણે ઉદાસીન બાવ સમજીને કરવું.

મુબમ, રેલુઆરી ૧૪, ૧૮૯૧.

જ્ઞાનના 'પરોક્ષ' 'અપરોક્ષ' વિષે પત્રથી લખી ચકાય તેમ નથી, પણ સુધાની ધારાપદ્ધતી કટલાંક દર્શન થયાં છે; અને જો અસંગતાની સાથે.....નો સત્સંગ હોય તો જેવટું પ્રદિપૂર્ણ પ્રકારો તેમ છે; કારણકે તે ધણું કરીને સર્વ પ્રકારે ભણ્યું છે, અને તે જ વાદ તેના દર્શનની છે. આ ઉપાધિયોગમાં એ દર્શન ભગવત થવા દેશે નહીં એમ, તે મને પ્રેરે છે, માટે એકાંતવાસીપણે બ્યારે થયારો ત્યારે આહીને ભગવતે રાખેલો પડદો એક થોડા પ્રયત્નમાં ટળી જશે,

મુબમ, રેલુઆરી, ૧૬, ૧૮૯૧.

સત્ત્વને અલેહબાવે નસોનમઃ
ખીજ બધી પ્રવૃત્તિ કરતાં જીવને યોગ્યપણુ પ્રાપ્ત થાય તેવી વિચારણા કરવી યોગ્ય છે; અને તેનું મુખ્ય સાધન સર્વ પ્રકારના કામભોગથી વૈરાગ્યસમેત સત્સંગ છે.

સત્સંગ (સમવર્થી, પુરુષોના—સમગુણી પુરુષોનોયોગ) માં 'સત્ત્વ'ને જોને સાક્ષાત્કાર છે એવા પુરુષનાં વચનોનું પરિચર્યન કરવું કે જેમાંથી કાળે કરીને 'સત્ત્વ'ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કોઈ પણ પ્રકારે જીવ પોતાની કલ્પનાએ કરી 'સત્ત્વ'ને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સજીવન મૂર્તિ પ્રાપ્ત થયે જ 'સત્ત્વ' સમજાય છે. 'સત્ત્વ'નો માર્ગ મળે છે. 'સત્ત્વ' પર લક્ષ આવે છે, સજીવન મૂર્તિના લક્ષ વગર જે કંઈ પણ કરવામાં આવે છે તે, જીવને બંધન છે; આ અમારું હૃદય છે. આ કાળ સુલભબોધીપણુ પ્રાપ્ત થવામાં વિઘ્નભૂત છે. કંઈક (ખીજાનુંકાળ કરતાં બહુ) હજી તેનું વિષમપણુ આણું છે તેવા સમયમાં વક્રપણુ, જડપણુ, જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે, એવા માધિક વ્યવહારમાં ઉદાસીન થવું ક્ષેપકર છે. 'સત્ત્વ'નો માર્ગ કોઈ રથજો દેખાતો નથી.

તમને બધાને હમણા જ કંઈ જાનનાં પુસ્તકો વાંચવાનો પરિચય રહેતો હોય, તેમાંથી જગતનું વિશેષ વર્ણન કર્યું હોય, તેવા જાગ વાંચવાનો લક્ષ આપો કરજો; અને જીવે શું નથી કર્યું? 'હવે શું કરવું?' એ જાગ વાંચવાનો, વિચારવાનો વિશેષ લક્ષ રાખજો.

કોઈ પણ બીજાના ધર્મક્રિયાને નામે જ તમારા સહવાસીઓ (ગ્રામકાદિક) ક્રિયા કરતા હોય તેને નિવેદનો નહીં. હાલ જેણે ઉપાધિરૂપ ઇચ્છા અંગીકાર કરી છે, તે પુરુષને કોઈ પણ પ્રકારે પ્રગટ કરશો નહીં, માત્ર કોઈ દહ જિજ્ઞાસુ હોય તો તેનો લક્ષ માર્ગ ભણી વળે એવી થોડા શબ્દોમાં ધર્મકથા કરશો. (તે પણ જો ઇચ્છા રાખતા હોય તો.) બાકી હાલ તો તમે સર્વ પોતા પોતાના સફળપણથી મિથ્યાધર્મ—વાસનાઓનો, વિષયાદિકની પ્રિયતાનો—પ્રતિબંધનો ત્યાગ કરતાં શીખજો. જે કંઈ પ્રિય કરવા જેવું છે તે, જીવે જાણ્યું નથી; અને બાકીનું કંઈ પ્રિય કરવા જેવું નથી; આ અમારો નિશ્ચય છે. યોગ્યતા માટે અહ્યર્થ એ મોટું સાધન છે. અસતતંગ એ મોટું વિદ્ધ છે.

મુંબઈ. સં. ૧૯૪૭ ના મહા શુદ્ધ ૧૧.

૧૨૧.

ઉપાધિના યોગને લીધે શાસ્ત્રવર્ચન જ ન થઈ શકતું હોય તો હમણા તે રહેવા દેવું, પરંતુ ઉપાધિથી થોડો પણ નિત્ય પ્રતિ અવકાશ લઈ ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થાય એવી નિવૃત્તિમાં બેસવાનું બહુ અવશ્ય છે, અને ઉપાધિમાં પણ નિવૃત્તિનો લક્ષ રાખવાનું રમરણ રાખજો.

જેટલો વખત આયુષ્યનો તેટલો જ વખત જીવ ઉપાધિનો રાખે તો મનુષ્યવતું સફળ થવું ક્યારે સંભવે? મનુષ્યવતના સફળપણા માટે જીવવું એ જ કલ્યાણકારક છે, એવો નિશ્ચય કરવો જોઈએ, અને સફળપણા માટે જે જે સાધનાની પ્રાપ્તિ કરવી યોગ્ય છે, તે પ્રાપ્ત કરવા નિત્ય પ્રતિ નિવૃત્તિ મેળવવી જોઈએ. નિવૃત્તિના અભ્યાસ વિના જીવની પ્રવૃત્તિ ન દળે એ પ્રત્યક્ષ સમગ્ર્ય તેવી વાત છે.

ધર્મને રૂપે મિથ્યા વાસનાઓથી જીવને બંધન થયું છે, એ મહા લક્ષ રાખી તેવી મિથ્યા વાસના કેમ દળે, એ માટે વિચાર કરવાનો પરિચય રાખશો.

મહા શુદ્ધ ૧૧, શુક્ર, મુંબઈ, ૧૯૪૭.

૧૨૨.

કેવળ નિર્વિકાર છતાં પરમજ્ઞ પ્રેમમય પરાભક્તિને વશ છે એ કલ્પમાં જેણે અનુભવ કર્યો છે એવા જ્ઞાનીઓની શુભ શિક્ષા છે.

અત્ર પરમાનંદ છે. અસંગતિ હોવાથી સમુદાયમાં રહેવું બહુ વિકટ છે. જેનો કોઈ પણ પ્રકારે વધાર્યો આનંદ કદી શકાતો નથી એવું જે સત્ત્વરુષ તે જોતા કલ્પમાં પ્રકાશ્યું છે એવા મહાભાગ્ય જ્ઞાનીઓની અમારા ઉપર કૃપા વર્તે; અમે તો ચરણરજ છીએ; અને ત્રણે કાળ એ પ્રેમની નિરંજનદેવ પ્રત્યે વાચના છે.

આજના પ્રભાતથી નિરંજનદેવની કોઈ અદ્ભુત અનુમદતા પ્રકાશી છે; આજે ધણા દિવસ થયા ઇચ્છેલી પરાભક્તિ કોઈ અનુપમ રૂપમાં ઉદય પામી છે. ગોપીઓ ભજવાનું વાસુદેવ (કૃષ્ણચંદ્ર) ને મહાની મહાકીર્તિમાં નાખી વેચના નીકળી હતી એવી એક શ્રીમદ્ભાગવતમાં કથા છે; તે

પ્રસંગ આજે બહુ સ્મરણમાં રહ્યો છે. અમૃત પ્રવહે છે ત્યાં, સદસદ્ગુણકમળ છે, એ મહાની મટુકી છે; અને આદિ પુરુષ તેમાં ગિરાજમાન છે, તે ભગવંત વાસુદેવ છે. તેની પ્રાપ્તિ સત્પુરુષની ચિત્-વૃત્તિરૂપ ગોપીને થતાં તે ઉદ્ધાસમાં આવી જઈ બીજા કોઈ મુમુક્ષુ આત્મા પ્રત્યે “કોઈ માધવ હોય, હરિ કોઈ માધવ હોય,” એમ કહે છે. અર્થાત્ તે વૃત્તિ કહે છે કે, આદિપુરુષની અમને પ્રાપ્તિ યશ્ન; અને એ એક જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે; બીજું કશુંય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી, માટે તમે પ્રાપ્ત કરો. ઉદ્ધાસમાં ફરી ફરી કહે છે, “તમે તે પુરાણપુરુષને પ્રાપ્ત કરો, અને જો તે પ્રાપ્તિને અચળ પ્રેમથી ઇચ્છો તો અમે તમને તે આદિપુરુષ આપી દઈએ. મટુકીમાં નાંખીને વેચવા નીકળવા છીએ, ગ્રાહક દેખી આપી દઈએ છીએ; કોઈ ગ્રાહક યાચ્યો, અચળપ્રેમ કોઈ ગ્રાહક યાચ્યો. વાસુદેવની પ્રાપ્તિ કરાવીએ.” મટુકીમાં નાંખીને વેચવા નીકળવાના અર્થ સદસદ્ગુણકમળમાં અમને વાસુદેવભગવાન મળ્યા છે. મહાનુ નામ માત્ર છે; આખી સૃષ્ટિને મળીને જો મહી મળી કાઢીએ, તો માત્ર એક અમૃતરૂપ વાસુદેવભગવાન જ મહી નીકળે છે. એવું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તે રચી કરી વ્યાસજીએ અદ્ભુત ભક્તિને ગાંઠ છે. આ વાત અને આખું ભાગવત એ એકતે જ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે અક્ષરે અક્ષરે ભરપૂર છે; અને તે (અ)મને ધણા કાળ થયા પહેલાં સમજાયું છે. આજે અતિ અતિ સ્મરણમાં છે, કારણ કે સાક્ષાત્ અનુભવપ્રાપ્તિ છે, અને એને ક્ષીણે આજની પરમઅદ્ભુત દશા છે. એવી દશાથી જીવ ઉન્નત પણ થઈ ગયા વિના રહેશે નહીં. અને વાસુદેવહરિ આહીને કેટલોક વખત વળી અંતર્ધાન પણ થઈ ગયો એવા લક્ષણના ધારક છે; માટે અમે અસંગતાંને ઇચ્છીએ છીએ.

સત્સંગની માત્ર ખામી છે, અને વિકટવાસમાં નિવાસ છે. હરીઈચ્છાએ દુર્બોધની વૃત્તિ છે, એટલે કંઈ એક તો નથી; પણ ભેદનો પ્રકાશ કરી શકતો નથી, એ ચિંતના નિરંતર રહ્યા કરે છે. ધણા ધણા પ્રકારથી મનન કરતાં અમારો દહ નિશ્ચય છે કે, ભક્તિ એ સર્વોપરી માર્ગ છે; અને તે સત્પુરુષના ચરણ સમીપ રહીને થાય તો ક્ષણવારમાં મોક્ષ કરી દે તેવા પદાર્થ છે. વિશેષ કંઈ લખ્યું જતું નથી; પરમાનંદ છે, પણ અસત્સંગ છે, અર્થાત્ સત્સંગ નથી. મુબં, મહા વદ ૩, શુરુ. ૧૬૪૭.

૧૨૩.

“એક દેખિયે જાનિયે” એ દોહા વિષે આપે લખ્યું, તો એ દોહાથી અમે આપને નિઃશંકતાની દહતા થવા લખ્યું નહોતું; પણ સ્વભાવે એ દોહો પ્રથમ લાગવાથી, કાળી ઓઢણો હોતો. એવી લય તો ગોપાંગનાને હતી; શ્રીમદ્ભાગવતમાં મહાત્મા વ્યાસે વાસુદેવભગવાન પ્રત્યે ગોપીઆની પ્રેમભક્તિ વર્ણવી છે તે, પરમાદ્વાદક અને આશ્ચર્યક છે.

મુબં, મહા વદ ૪, ૧૬૪૭.

૧૨૪.

આપને મારા પ્રત્યે પરમોલ્લાસ આવે છે; અને વારંવાર તે વિષે આપને પ્રસન્નતા પ્રગટ કરો છો; પણ હજી અમારી પ્રસન્નતા મારા ઉપર થતી નથી, કારણ કે જ્યાં જ્યાં એ તેવી અસંગદશાથી વર્તાતું નથી; અને મિથ્યા પ્રતિજ્ઞામાં વાસ છે. પરમાર્થ માટે પરિપૂર્ણ ઇચ્છા છે, પણ ઇચ્છેરેછાની હજી તેમાં સમ્મતિ થઈ નથી ત્યાં સુધી, મારા વિષે અંતરમાં સમજી રાખજો; અને ગમે તેવા મુમુક્ષુઓને પણ કંઈ નામપૂર્વક જણાવશો નહીં. હાલ એવી દશાએ રહેવું અમને વહાલું છે.

.....ને આપે પતું લખી મારું મહાત્મ્ય પ્રગટ કર્યું, પણ તેમ તો હાલ થયું નેહ્યું નથી; તે પ્રત્યે પ્રગટ થઈ પ્રતિપદ કરવો મને યોગ્ય નથી લાગતો.

મુંબઈ, મહા વદ ૭, ૧૯૪૭.

૧૨૫.*

પરમાર્થ ઉપર પ્રીતિ થવામાં સત્સંગ એ સર્વોત્કૃષ્ટ અને અતુલ્ય સાધન છે. પણ આ કાળમાં તેવો જગ બનવો બહુ વિકટ છે; માટે જીવે એ વિકટતામાં રહી પાર પાડવામાં વિકટ પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય છે;—અને તે એકે “અનાદિ કાળથી જેટલું જનપુ” છે તેટલું બધું અચાન જ છે; તેનું વિરમરણ કરવું.”

૧૨૬.

તત્ત્વ કેા મોહ: ક: શોક એકત્વમતુપર્યત: ?

‘તેને મોહ શો ? અને તેને શોક શો ? કે જે સર્વત્ર એકત્વ (પરમાત્મસ્વરૂપ) ને જ જુએ છે.’

વાસ્તવિક સુખ જો જગતની દૃષ્ટિમાં આબ્યું હોત, તો યાત્રી પુરુષોએ નિયત કરેલું એવું મોક્ષસ્થાન ઉર્ધ્વલોકમાં હોત નહીં; પણ આ જગત જ મોક્ષ હોત. યાત્રીને સર્વત્ર મોક્ષ છે, આ વાત જો કે પથાર્ય છે, તોપણ જ્યાં માયાપૂર્વક પરમાત્માનું દર્શન છે, એવું જગત વિચારી પગ મૂકવા જેવું તેને પણ કંઈ લાગે છે; માટે અમે અસંગતાને ધ્વજીએ છીએ.

મુંબઈ, મહા વદ ૧૧, ૧૯૪૭.

૧૨૭.*

‘સત’ સત જ છે, સરલ છે, સુખમ છે, સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ ‘સત’ને બતાવનાર ‘સત’ નેહ્યું.—

નય અનંતા છે. અઠેક પદાર્થમાં અનંત ગુણ-ધર્મ—છે. તેમાં અનંતા નય પરિણમે છે, તો એક અથવા બે માર નયપૂર્વક જોલી શકાય એવું ક્યાં છે ? માટે ન્યાયિકમાં સમતાવાન રહેવું. યાત્રી-જ્ઞાતી વાણી ‘નય’ માં ઉદ્વસીન વર્તે છે; તે વાણીને નમસ્કાર હો !

૧૨૮.

સત્સ્વરૂપને અલોકલાવે નમોનમ:

શું લખવું, તે તો કંઈ સઙ્ગતું નથી, કારણ કે દશા જુદી વર્તે છે, તોપણ પ્રસંગે કાંઈ સદ્ગતિ યાચ તેવી વાંચના હશે તો મોકલીશ.

અમારા ઉપર તમારી ગમે તેવી ભક્તિ હો, બાપી સર્વ જીવેના—અને વિશેષ કરી ધર્મજીવના તો—અમે ત્રણે કાળને માટે દાસ જ છીએ.

સર્વેએ એટલુંજ હાલ તો કરવાનું છે કે જૂનું મૂક્યા વિના તો છુટકો જ નથી, અને એ મૂકવા યોગ્ય જ છે, એમ દઢ કરવું.—માર્ગ સરલ છે; પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.

મુંબઈ, મહા વદ ૦), ૧૯૪૭.

૧૨૯.

પુરાણપુરુષને નમોનમઃ

આ લોક ત્રિવિધ તાપથી આકુળ બાકુળ છે. ઝાંઝવાના પાણીને લેવા દોડી તૃપા છીપાવવા ઇચ્છે છે એવો દીન છે. અગાનને લીધે સ્વરૂપનું વિરમરણ થઈ જવાથી ભયંકર પરિભ્રમણ તેને પ્રાપ્ત થયું છે. સમયે સમયે અતુલ ખેદ, જ્વરાદિક રોગ, મરણાદિક ભય, વિરોગાદિક દુઃખને તે અનુભવે છે. એવી અસરણતાવાળા આ જગતને એક સત્પુરુષ જ શરણ છે. સત્પુરુષની વાણી વિના કોઈ એ તાપ અને તૃપા છેદી શકે નહીં એમ નિશ્ચય છે માટે, ફરી ફરી તે સત્પુરુષના ચરણનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ.

સંસાર કેવળ અશાતામય છે. જો કોઈ પણ પ્રાણીને અદ્ય પણ ચાતા છે, તો તે પણ સત્પુરુષનો જ અનુગ્રહ છે. કોઈ પણ પ્રકારના પુણ્ય વિના ચાતાની પ્રાપ્તિ નથી; અને એ પુણ્ય પણ સત્પુરુષના ઉપદેશ વિના કોઈએ જાણ્યું નથી, ધણે કાળે ઉપદેશોનું તે પુણ્ય રૂઢીને આધીન થઈ પ્રવર્તે છે, તેથી જાણે તે ત્રિધાદિકથી પ્રાપ્ત થયેલું લાગે છે. પણ એનું મૂળ એક સત્પુરુષ જ છે; માટે અમે એમ જ જાણીએ છીએ કે, એક અંસ ચાતાથી કરીને પૂર્ણકામતા સુધીની સર્વ સમાધિ, તેનું સત્પુરુષ જ કારણ છે. આટલી બધી સમર્થતા છતાં જોને કંઈ પણ રૂંદા નથી, ઉન્મત્તતા નથી, પોતાપણું નથી, ગર્વ નથી, ગારવ નથી, એવા આશ્ચર્યની પ્રતિમારૂપ સત્પુરુષને અમે ફરી ફરી નામરૂપે સ્મરીએ છીએ.

ત્રિલોકના નાથ વશ થયા છે જોને, એવા છતાં પણ એવી કોઈ અટપટી દશાથી વર્તે છે કે જેનું સામાન્ય મનુષ્યને જાણખાણ થયું દુર્લભ છે; એવા સત્પુરુષને અમે ફરી ફરી સ્તવીએ છીએ. એક સમય પણ કેવળ અસંગપણાથી રહેવું એ ત્રિલોકને વશ કરવા કરતાં પણ વિકટ કાર્ય છે, તેવા અસંગપણાથી ત્રિકાળ જે રક્ષા છે એવા સત્પુરુષના અંતઃકરણ, તે જોઈ અમે પરમાશ્ચર્ય પામી નમીએ છીએ.

હે પરમાત્મા ! અમે તો એમ જ માનીએ છીએ કે, આ કાળમાં પણ જીવને મોક્ષ હોય; તેમ છતાં જોન—મથોમાં કવચિત્ પ્રતિપાદન થયું છે તે પ્રમાણે, આ કાળે મોક્ષ ન હોય તો, આ ક્ષેત્રે એ પ્રતિપાદન તું રાખ—અને અમને મોક્ષ આપવા કરતાં સત્પુરુષના જ ચરણનું ધ્યાન કરીએ અને તેની સમીપ જ રહીએ એવો યોગ આપ.

હે પુરુષપુરાણ ! અમે તારામાં અને સત્પુરુષમાં કંઈ બેદ હોય એમ સમજતા નથી; તારા કરતાં અમને તો સત્પુરુષ જ વિશેષ લાગે છે, કારણ કે તું પણ તેને આધીન જ રહ્યો છે; અને અમે સત્પુરુષને જાણખ્યા વિના તને જાણખી શક્યા નહીં; એ જ તારું દુર્હટપણું અમને સત્પુરુષ પ્રત્યે પ્રેમ ઉપજાવે છે, કારણ કે તું વશ છતાં પણ તેઓ ઉન્મત્ત નથી. અને તારાથી પણ સરલ છે, માટે હવે તું કહે તેમ કરીએ ?

હે નાથ ! તારે એટલું ન લગાડવું કે અમે તારા કરતાં પણ સત્પુરુષને વિશેષ સ્તવીએ છીએ; જગત આપું તને સ્તવે છે, તો પછી અમે એક તારા સામા એકા રહીશું તેમાં તને ક્યા સ્તવનની આકાંક્ષા છે; અને ક્યા તને ન્યૂનપણું પણ છે.

માની પુરુષા ત્રિકાળની વાત જાણતાં છતાં પ્રગટ કરતા નથી એમ આજે પૂછ્યું તે સંબંધમાં એમ જણાય છે કે, ઇશ્વરી ઇચ્છા જ એવી છે કે, અમુક પારમર્થિક વાત સિવાય માની ખીજ ત્રિકાળિક વાત પ્રસિદ્ધ ન કરે; અને માનીની પણ અંતર ઇચ્છા તેવી જ જણાય છે. જેની કોઈ

પણ પ્રકારની આકાંક્ષા નથી એવા, જ્ઞાની પુરૂષને કંઈ કર્તવ્યરૂપ નહીં હોવાથી જે કંઈ ઉદયમાં આવે તેટલું જ કરે છે. અમે તો કંઈ તેવું જ્ઞાન ધરાવતા નથી કે જેથી ત્રણે કાળ સર્વ પ્રકારે જાણ્ય અને અમને એવા જ્ઞાનનો કંઈ વિશેષ લક્ષે નથી; અમને તો વાસ્તવિક એવું જે સ્વરૂપ તેની ભક્તિ, અને અસંગતા એ પ્રિય છે. એ જ વિજ્ઞાપન.

૧૩૦.

અમેદદશા આઆવિના જે આણી આ જગત્તી રચના એવા ધમ્મ છે, તે બંધાય છે. એવી દશા આવવા માટે એ આણીએ તે રચનાના કારણ પ્રત્યે પ્રીતિ કરવી, અને પોતાની અદર્શ બ્રા-
તિનો પરિત્યાગ કરવો. સર્વ પ્રકારે કરીને એ રચનાના ઉપયોગની ઈચ્છા ભાગવી યોગ્ય છે, અને એમ થવા માટે સત્પુરૂષના શરણુ જેવું એકે એવધ નથી. આ નિશ્ચયવાર્તા બિચારા મોહાધિ પ્રા-
ણીએ નહીં જાણીને ત્રણે તાપથી બળતાં જોઈ પરમ કરણા આવે છે. હે નાથ ! ધૃં અનુમદ્
કરી એને તારી ગતિમાં ભક્તિ આપ, ' એ ઉદ્દગાર નીકળે છે.

ઉદયકાળ પ્રમાણે વર્તીએ છીએ. કવચિત્ મનોયોગેને લીધે ધમ્મના ઉત્પન્ન હો તો બિજ વાત
પણ અમને તો એમ લાગે છે કે, આ જગત્ પ્રત્યે અમારો પરમ ઉદ્દેશીન ભાવ વર્તે છે; તે સાવ
જ્ઞાનાનું થાય તોપણ અમને તૃણવત્ છે; અને પરમાત્માની વિશૂતિરૂપે અમારું ભક્તિધામ છે.

મુ'બઈ, ફાગણ શુદ્ધ ૭, ૧૯૪૭.

૧૩૧.

આપનું પત્ર પ્રાપ્ત થયું. એમાં કરેલા પ્રશ્નોનો સવિગત ઉત્તર જનતાં સુધી તરતમાં લખીશ.

એ પ્રશ્નો એવાં પારમાર્થિક છે કે મુમુક્ષુ પુરૂષે તેનો પરિચય કરવો જોઈએ. હજારો પુસ્તકો-
ના પાડીને પણ એવાં પ્રશ્નો ઉગે નહીં, એમ અમે ધારીએ છીએ. તેમાં પણ પ્રથમ લખેલું પ્રશ્ન
(જગત્તા સ્વરૂપમાં મતાંતર કાં છે ?) તો જ્ઞાની પુરૂષ અથવા તેની આશાએ અનુસરનારો પુરૂષ જ
ઉગાડી શકે. અત્ર મનમાનતી નિશ્ચિત નથી રહેતી, જેથી એવી જ્ઞાનવાર્તા લખવામાં વિલંબ કરવા-
ની જરૂર થાય છે. છેલ્લું પ્રશ્ન અમારા વનવાસનું પૂછ્યું છે; એ પણ જ્ઞાનીની અંતર્દૃષ્ટિ જાણનાર
પુરૂષ વિના કોઈકથી જ પૂછી શકાય તેવું પ્રશ્ન છે.

મુ'બઈ, ફાગણ શુદ્ધ ૮, ૧૯૪૭.

૧૩૨.

સર્વાત્મા હરિને નમસ્કાર.

‘ સત્ ’ સત્ છે, સરલ છે, સુગમ છે; તેની પ્રાપ્તિ સર્વત્ર હોય છે.

‘ સત્ ’ છે, કાળથી તેને બાધા નથી, તે સર્વનું અધિજાન છે, વાણીથી અકથ્ય છે, તેની
પ્રાપ્તિ હોય છે; અને તે પ્રાપ્તિના ઉપાય છે.—

ગમે તે સંપ્રદાય-દર્શનના મહામાઓનો લક્ષ એક ‘ સત્ ’ જ છે. વાણીથી અકથ્ય હો-
વાથી મુંગાની શ્રેણે સમજાવ્યું છે; જેથી તેઓના કથનમાં કંઈક ભેદ લાગે છે; વાસ્તવિક
રીતે ભેદ નથી.

લોકનું સ્વરૂપ સર્વ કાળ એક સ્થિતિનું નથી; ક્ષણે ક્ષણે તે રૂપાંતર પામ્યા કરે છે; અનેક રૂપ નવા થાય છે; અનેક સ્થિતિ કરે છે; અને અનેક લય પામે છે; એક ક્ષણ પહેલાં જે રૂપ બાલ્યજ્ઞાને જણાતું નહોતું, તે દેખાય છે; અને ક્ષણમાં ધણા દીર્ઘ વિસ્તારવાળાં રૂપ લય પામ્યાં જાય છે. મહાત્માની વિષમતાને વર્તણું લોકનું સ્વરૂપ અજ્ઞાનીના અનુબદ્ધને અર્થે કંઈક રૂપાંતરપૂર્વક કહ્યું જાય છે; પણ સર્વ કાળ જોની એક સ્થિતિ નથી એવું એ રૂપ 'સત' નહીં હોવાથી ગમે તે રૂપે વર્ણવી, તે કાળે ભ્રાંતિ ટાળી છે; અને એને લીધે સર્વત્ર એ સ્વરૂપ હોય જ એમ નથી; એમ સમજાય છે. બાળ જીવ તો તે સ્વરૂપને ક્ષાયતરૂપ માની લઈ ભ્રાંતિમાં પડે છે, પણ કોઈ જોગ જીવ એવી અનેકતાની કહેણીથી મુંઝાઈ જઈ 'સત' તરફ વળે છે; ધણું કરીને સર્વ મુમુક્ષુઓ એમ જ માર્ગ પામ્યા છે. 'ભ્રાંતિ'નું રૂપ એવું આ જગત વારંવાર વર્ણવવાનો મોટા પુરુષનો એ જ ઉદ્દેશ છે કે, તે સ્વરૂપને વિચાર કરતાં પ્રાણી ભ્રાંતિ પામે કે 'ખરું' શું? આમ અનેક પ્રકારે કહ્યું છે, તેમાં શું માતું? અને મને શું કલ્યાણકારક? એમ વિચારતાં વિચારતાં એને એક (ભ્રાંતિ)નો વિષય જાણી જ્યાંથી 'સત' ની પ્રાપ્તિ હોય છે એવા સતંતા શરણુ વગર છૂટકો નથી એમ સમજી તે શોધી, શરણુપત્ત યઈ, 'સત' પામી 'સત'રૂપ હોય છે.

ગમે તેમ હો, પણ આ કાળમાં જૈનમાં તીર્થંકરના માર્ગને જાણવાની આકાંક્ષાવાળો પ્રાણી થવો દુર્લભ સંભવે છે, કારણ કે ખરાયે ચહેલું વહાણુ-અને તે પણ જીનું-એ ભયંકર છે, તેમ જ જૈનની કથની ધસાઈ જઈ, ભ્રાંતિરૂપ ખરાયે તે વહાણુ ચડ્યું છે,

જગતનું કોઈ 'અધિજ્ઞાન' હોવું જોઈએ, એમ ધણાખરા મહાત્માઓનું કથન છે; અને અમે પણ એમ જ કહીએ છીએ કે 'અધિજ્ઞાન' છે; અને તે અધિજ્ઞાન તે હરિ ભગવાન છે, જેને ફરી ફરી હૃદયદેશમાં જોઈએ છીએ.

'અધિજ્ઞાન' વિષે સમાગમે અધિક સત્કથા થશે; લેખમાં તેવી આવી શકશે નહીં.

મુંબઈ, ફાગણ શુક્ર ૧૩, સોમ, ૧૯૪૭.

૧૩૩.

પારમાર્થિક વિષય માટે હાલ જ્ઞાન રહેવાનું કારણ પરમાત્માની ઇચ્છા છે. ન્યાસુધી અસંગ યત્નશું નહીં, અને ત્યાર પછી તેની ઇચ્છા મળશે નહીં ત્યાંસુધી, પ્રગટ રીતે માર્ગે કહીશું નહીં, અને આવો સર્વ મહાત્માઓનો રીવાજ છે; અમે તો દીન માત્ર છીએ. ભાગવતવાળી વાત આમજ્ઞાનથી જાણેલી છે.

સં. ૧૯૪૭ ના ફાગણ વદ ૨, મુંબઈ.

૧૩૪

શ્રીમદ્ભાગવત પરમભક્તિરૂપ જ છે. એમાં જે જે વર્ણુઓ છે, તે તે લક્ષરૂપને સૂચવવા માટે છે. આપે જ્યોતિષાદિકની પણ હાલ ઇચ્છા કરવી નહીં, કારણ કે તે કલ્પિત છે, અને કલ્પિતપર લક્ષ નથી. ફાગણ વદ ૮ શુધ્ધ. ૧૯૪૭.

વિ. રાયચંદ્ર.

૧૩૫

જ્યોતિષને કલ્પિત કહેવાનો હેતુ એવો છે કે તે વિષય પારમાર્થિક જ્ઞાને કલ્પિત જ છે; અને પારમાર્થિક જ સત છે, અને તેની જ રટના રહે છે. મને પૌતાને સિર, હાથ ઊપાધિનો બોલો પ્રથમે વિશેષ મુક્યો છે; એમ કરનામાં તેની ઇચ્છા સુખરૂપ જ માતું છે. પંચમકાળને નામે જૈન.

મથા આ કાળને જાળજે છે, અને કળિકાળને નામે પુરાણમથા જાળજે છે. એમ આ કાળને કહિને કાળ કહ્યો છે; તેના હેતુ જીવને 'સત્સંગ'ને અને સત્યાચ' નો જોગ થવો આ કાળમાં દુર્લભ છે, અને તેટલા જ માટે કાળને એવું ઉપનામ આપ્યું છે. અમને પણ પંચમકાળ અર્થેના કળિયુગે હાલ તો અતુલ્ય આપે છે. અંધારું ચિત્ત નિરપેદ અંતિશય છે, અને જગત્માં સંસ્કૃત તરીકે વર્તીએ છીએ; એ કળિયુગની કૃપા છે.

મુખ્ય, કાગણું વદ ૧૩, ૧૯૪૭.

૧૩૬.

આપને રમરણ રહેવા લખું છું કે, ભ્યાસુધી છધરેજી નથી ભ્યાસુધી, અમારાથી કાંઈ પણ થઈ શકનાર નથી; તજીબલાના જે કટકા કરવાની શક્તિ પણ અમે ધરાવતા નથી; અધિક શું કહેવું ?

મુખ્ય, ચેત્ર શુદ્ધ ૪ રવિ, ૧૯૪૭.

૧૩૭.

અનંતા નય છે; અંકેક પદાર્થ અનંત ગુણથી અને અનંત ધર્મથી યુક્ત છે. અંકેક ગુણ અને અંકેક ધર્મ પ્રત્યે અનંત નય પરિણમે છે, માટે એ વાટે પદાર્થનો નિર્ણય કરવા માગીએ તો ધાય નહીં; એની વાટ કોઈ બીજી હોવી જોઈએ, ધણું કરીને આ વાટને યાત્રી પુરુષો જાળજે છે; અને તેઓ તે ન્યાદિક માર્ગ પ્રત્યે ઉદાસીન વર્તે છે, જેથી કોઈ નયનું એકાંત ખંડન થતું નથી, અથવા કોઈ નયનું એકાંત મંડન થતું નથી. જટલી જેની યોગ્યતા છે, તેટલી તે નયની સત્તા યાત્રી પુરુષોને સમ્મત હોય છે. માર્ગ જને નથી પ્રાપ્ત થયો એવાં મનુષ્યો નયનો આશ્રંક કરે છે; અને એથી વિપ્રમ ફળની પ્રાપ્તિ હોય છે. કોઈ નય ભ્યા દુલાવો નથી, એવાં યાત્રીનાં વચનોને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

જેણે યાત્રીના માર્ગની છજી કરી હોય એવાં પ્રાણીએ ન્યાદિકમાં ઉદાસીન રહેવાનો અભ્યાસ કરેલો; કોઈ નયમાં આશ્રંક કરવો નહીં; અને કોઈ પ્રાણીને એ વાટે દુલાવવું નહીં; અને એ આશ્રંક જને મટયો છે, તે કોઈ વાટે પણ પ્રાણીને દુલાવવાની છજી કરતો નથી.

૧૩૮.*

વાસનાના ઉપશમાર્થે તેમનું વિશાપન છે; અને તેના સર્વોત્તમ ઉપાય તો યાત્રી પુરુષોને જોગ મળવો તે છે. દૃઢ યુક્તિ હોય, અને અમુક કાળસુધી તેવો જોગ મળ્યો હોય, તો જીવનું કલ્યાણ યઈ જાય.

તમે બધા સત્સંગ, સત્યાત્યાદિક સંજોગો હાલ કેવા (જોગે) વર્તો છો તે લખજો. એ જોગ માટે પ્રમાદભાવ કરવો યોગ્ય નથી; માત્ર પૂર્વની કોઈ ગાદી પ્રતિગઢતા હોય, તો આત્મા તો એ વિષયે અપ્રમત હોવો જોઈએ. તમારી છજીને ખાતર કાંઈ પણ લખવું જોઈએ; જેથી પ્રસંગે લખું છું. બાકી હમણાં સત્કથાનો લેખ કરી સકાય તેવી દયા (છજી ?) નથી.

ચિં ૨૫ચં ૩.

૧૩૯.*

કોઈના દોષ નથી; અમે કર્મ બાંધ્યાં માટે અમારો દોષ છે.

જ્યોતિષની આખાવ સંજોગો કટલીક વિગત લખી તે વાંચી છે. ઘણો ભાગ તેના જાણવામાં

છે, તથાપિ ચિત્ત તેમાં જરાય પ્રવેશ કરી શકતું નથી; અને તે વિષેનું વાંચવું, સાંભળવું કદાપિ ચમત્કારિક હોય, તોપણ જોગરૂપ લાગે છે; થોડી પણ તેમાં રુચિ રહી નથી. અમને તો માત્ર એક અપૂર્વ એવા 'સત્'ના જ્ઞાનને વિષે જ રુચિ રહે છે; ખીલું જે કંઈ કરવામાં આવે છે, કે અનુસરવામાં આવે છે, તે બધું આસપાસના બંધનને લઇને કરવામાં આવે છે. હાલ જે કંઈ બ્યવહાર કરીએ છીએ, તેમાં દેહ અને મનને બાજી ઉપયોગ વર્તાવેલા પડે છે, આત્મા તેમાં વર્તતો નથી. કવચિત્ પૂર્વકર્માનુસાર વર્તાવું પડે છે, તેથી અત્યંત આકુળતા આવી જાય છે. જે કંઈ પૂર્વે નિબંધન કરવામાં આવ્યાં છે તે કર્મો નિવૃત્ત થવા અર્થે, -ભોગવી લેવા અર્થે-થોડા કાળમાં ભોગવી લેવાને અર્થે-આ વેપાર નામનું બ્યાવહારિક કામ ખીજાને અર્થે સેવાએ છીએ. હાલ જે કરીએ છીએ તે વેપાર વિષે મને વિચાર આવ્યા કરેલ, અને ત્યાર પછી અનુક્રમે તે કામની શરૂઆત થઇ ત્યારથી તે અત્યાર સુધીમાં કામની દિનપ્રતિદિન કંઈ શુદ્ધિ થયા કરી છે.

અમે આ કામ પ્રેરેલું માટે તે સંબંધી.....અને તેટલું મજુરી જેવું કામ પણ ક્યાંનું રાખ્યું છે. કામની હવે ધણી હદ વધી ગયેલી હોવાથી નિવૃત્તિ થવાની અત્યંત શુદ્ધિ થઇ જાય છે, પણ.....ને હોયશુદ્ધિ આવી જવાનો સંભવ; તે અનંત સંસારનું કારણ.....ને યાચ એમ જાણીને જેમ અને તેમ ચિત્તનું સમાધાન કરી તે મજુરી જેવું કામ પણ ક્યાં જવું એમ હાલ તો ધાર્યું છે.

આ કામની પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે જેટલી અમારી હિંદાસીન દશા હતી તેથી આજ વિરોધ છે, અને તેથી અમે ધણું કરીને તેમની વૃત્તિને અનુસરી શકીએ એવું છે; તથા જેટલું બન્યું છે તેટલું અનુસરણ તો જેમ તેમ ચિત્ત સમાધાન કરી રાખ્યા કહ્યું છે.

કોઈ પણ જીવ પરમાર્થને ઇચ્છે અને બ્યાવહારિક સંજર્માં પ્રીતિ રાખે, ને પરમાર્થ પ્રાપ્ત થાય એમ તો કોઈ કાળે અને જ નહીં. આ કામની નિવૃત્તિ પૂર્વકર્મ જોતાં તો હાલ યાચ તેવું દેખાતું નથી.

આ કામ પછી 'ત્યાગ' એવું અમે તો જ્ઞાનમાં જોયું હતું; અને હાલ આવું સ્વરૂપ દેખાય છે, એટલી આશ્ચર્યવાંતા છે. અમારી વૃત્તિને પરમાર્થ આંડે અવકાશ નથી, તેમ છતાં ધણીખરે કાળ આ કામમાં ગાળીએ છીએ; અને તેવું કારણ માત્ર તેમને હોયશુદ્ધિ ન આવે એટલું જ છે; તથાપિ અમારી-વર્તના જ એવી છે કે, જીવ તેના જોખ્યાસ ન કરી શકે તો તેટલું કામ કરતાં છતાં પણ હોયશુદ્ધિ જ રહ્યા કરે.

૧૪૦.*

અનંત કાળથી જીવને અસત્ વાસનાનો અભ્યાસ છે. તેમાં એકદમ 'સત્' સંબંધી સરેકાર સ્થિત થતા નથી. જેમ મંત્રિન દર્શનને વિષે યથાયોગ્ય પ્રતિનિધિદર્શન થઇ શકતું નથી, તેમ અસત્ વાસનાવાળા ચિત્તને વિષે પણ 'સત્' સંબંધી સરેકાર યથાયોગ્ય પ્રતિનિધિન થતા નથી; કવચિત્ અંશે યાચ છે, ત્યાં પાછો અનંતકાળનો જે મિથ્યા અભ્યાસ છે તેના વિકલ્પમાં પડી જાય છે, એટલે તે કવચિત્-સત્તા અંશેપર આવરણ આવે છે. 'સત્' સંબંધી સરેકારીની દંડના ધરા સર્વ પ્રકારે લોકસંજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરી સત્સંજ્ઞા પરિચય કરવો ઐવરકર છે. લોકસંજ્ઞા તો કોઈ મોટા કારણમાં સર્વ પ્રકારે ત્યાગવી પડે છે; સામાન્ય રીતે સત્સંજ્ઞા લોકસંજ્ઞામાં નિરરકાર નથી, જેથી લાનળ દુઃખદાયક થતી નથી; માત્ર ચિત્તને વિષે સત્સંજ્ઞા લામનો વિચાર કરી નિરંતર અભ્યાસ કરવો; તો પરમાર્થને વિષે દંડના યાચ છે.

૧૪૨*

‘સત્’ એ કંઈ દૂર નથી, પણ દૂર લાગે છે; અને એ જ જીવનો ગોઠ છે.

‘સત્’ જે કંઈ છે, તે ‘સત્ જ’ છે, સરળ છે, સુગમ છે, અને સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ જેને શાંતિરૂપ આવરણુતમ વર્તે છે, તે પ્રાણીને તેની પ્રાપ્તિ કેમ હોય? અધિકારના ગમે તેટલા પ્રકાર કરીએ, પણ તેમાં કોઈ એવો પ્રકાર નહીં આવે કે જે અજવાળારૂપ હોય. આવરણુ-તિમિર જેને છે એવાં પ્રાણીની કલ્પનામાંની કોઈ પણ કલ્પના ‘સત્’ જણાતી નથી; અને ‘સત્’ની નજીક સંભવતી નથી; ‘સત્’ છે તે શાંતિ નથી; શાંતિથી કેવળ વ્યતિરિક્ત (જુદું) છે; કલ્પનાથી પર (આધે) છે; માટે જેની પ્રાપ્તિ કરવાની દૃઢ મતિ થઈ છે તેણે, પોતે કંઈ જ જાણતો નથી એવો દૃઢ નિશ્ચયવાળો પ્રથમ વિચાર કરવો; અને પછી ‘સત્’ની પ્રાપ્તિ માટે યાત્રાને શરૂ કરવું; તો જરૂર માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય. ૦ ૦ ૦

આ જે વચનો લખ્યાં છે તે, સર્વ મુમુક્ષુને પરમ બાંધવરૂપ છે, પરમ રક્ષકરૂપ છે, અને એને સમ્યક્ પ્રકારે વિચાર્યેથી પરમપદને આપે એવાં છે. એમાં નિર્મય પ્રવચનની સમસ્ત દાદ-શાંતિ, વૃદ્ધશાંતિ સર્વોત્તમ તત્ત્વ, અને યાત્રાના બોધનું બીજ સંસ્થાપે કહ્યું છે; માટે ફરી ફરીને તેને સંભારજો, વિચારજો; સમજજો; સમજવા પ્રયત્ન કરજો; એને બાંધ કરે એવા બીજ પ્રકારમાં ઉદ્ધારીન રહેજો; એમાં જ યત્નનો લય કરજો; એ તમને અને કોઈ પણ મુમુક્ષુને શ્રમ રીતે કહેવાનો અમારો મત્ર છે. એમાં ‘સત્’જ કહ્યું છે. એ સમજવા માટે ધણો જ વખત ગાળજો.

સુખધ.

૧૪૨*

શુરુગમે કરીને ભ્યાસુધી ભક્તિનું પરમ સ્વરૂપ સમજાવું નથી, તેમ તેની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, ભ્યાસુધી ભક્તિમાં પ્રવર્તતાં અકાળ અને અશુચિ હોય હોય.

અકાળ અને અશુચિનો વિસ્તાર મોટો છે, તેપણ દુઃકામાં લખ્યું છે. એકાંત પ્રભાત, પ્રથમ પ્રહર, એ સૈવ્ય ભક્તિને માટે યોગ્ય કાળ છે. સ્વરૂપચિંતનભક્તિ તો સર્વ કાળે સૈવ્ય છે.

બ્યવસ્થિત મન એ સર્વ શુચિનું કારણ છે. બાહ્યમલાદિકરહિત તન, અને શુદ્ધ સ્પષ્ટ વાણી એ શુચિ છે.

વિ. રાજ્યદ્ર.

૧૪૩*

સત્સ્વરૂપને અલેક્ષ્યે અનન્ય ભક્તિએ નમસ્કાર.

માર્ગની ધૃઢતા જેને ઉત્પન્ન થઈ છે, તેણે બધા વિકલ્પો મૂકીને આ એક વિકલ્પ ફરી ફરી સ્મરણ કરવો અવશ્યનો છે:—“ અનંત કાળથી જીવનું પરિશ્રમણ થવા છતાં તેની નિશ્ચિત કાં થતી નથી? અને તે શું કરવાથી થાય ” ?

આ વાક્યમાં અનંત અર્થ સમાવેલો છે, અને એ વાક્યમાં કહેલી ચિંતના કયાં વિના, તેને માટે દૃઢ યત્ન કયો વિના, માર્ગની દિશાનું પણ અસ્પષ્ટ ભાન થતું નથી, પૂર્વે થતું નથી; અને ભવિષ્યકાળે પણ નહીં થશે. અને તો એમ જાણવું છે, માટે તમારે સદગુણોએ એ જ શોધવાનું છે. ત્યાર પછી બીજું શું જાણવું તે જણાય છે.

૧૪૪

૧. જીવ પોતાને જૂઠી ગયો છે, અને તેથી સત્ સુખનો તેને વિયોગ છે; એમ સર્વ ધર્મસમ્મત કહ્યું છે.
૨. પોતાને જૂઠીગયારૂપ અજ્ઞાન, જ્ઞાન મળવાથી નાશ થાય છે; એમ નિઃશંક માનવું.
૩. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ્ઞાની પાસેથી થવી જોઈએ, એ સ્વાભાવિક સમજાય છે; છતાં લોકો લગ્નદિ કારણથી અજ્ઞાનીનો આશ્રય છોડતા નથી; એ જ અનંતાનુબંધી કથાવતું મૂળ છે.
૪. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેણે ધ્વજી તેણે, જ્ઞાનીની ધ્વજાએ વર્તવું એમ જિનાગમાદિ સર્વ શાસ્ત્ર કહેછે. પોતાની ધ્વજાએ પ્રવર્તતાં અનાદિકાળથી રખાયો.
૫. ત્યાંસુધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની ધ્વજાએ, એટલે આત્માએ નહીં વર્તાય ત્યાંસુધી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવી સંભવતી નથી.
૬. જ્ઞાનીની આત્માનું આરાધન તે કરી શકે કે ને એક નિશાએ તન, મન, ધનથી આસક્તિનો ત્યાગ કરી તેની ભક્તિમાં જોડાય.
૭. જો કે જ્ઞાની ભક્તિ ધ્વજતા નથી, પરંતુ મોક્ષાભિલાષીને તે ક્યાં વિના ઉપદેશ પરિણમતો નથી; અને મનન તથા નિદિધ્યાસનાદિનો હેતુ થતો નથી; માટે મુમુક્ષુને જ્ઞાનીની ભક્તિ અવસ્ય કર્તવ્ય છે, એમ સત્પુરુષોએ કહ્યું છે.
- ૮.
૯. ઋષભદેવજીએ આઠાણું પુત્રોને ત્વરાથી મોક્ષ થવાનો એ જ ઉપદેશ કર્યો હતો.
૧૦. પરિક્ષિત રાજાને શુકદેવજીએ એ જ ઉપદેશ કર્યો છે.
૧૧. અનંતકાળસુધી જીવ નિજજડે ચાલી પરિશ્રમ કરે, તોપણ પોતે પોતાથી જ્ઞાન પામે નહીં, પરંતુ જ્ઞાનીની આત્માનો આરાધક અનંતર્મુદ્ધર્તમાં પણ કેવળજ્ઞાન પામે.
૧૨. શાસ્ત્રમાં કહેલી આત્માઓ પરાક્ષ છે, અને તે જીવને અધિકારી થવા માટે કદી છે; મોક્ષ થવા માટે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની આત્મા આરાધવી જોઈએ.

૧૪૫*

સુદૃઢ સ્વભાવથી આત્માર્થનું પ્રયત્ન કરવું. આત્મકલ્યાણ પ્રાપ્ત થવામાં ધણું કરીને વારંવાર પ્રયત્ન પરિસહે આવવાનો સ્વભાવ છે, પણ જો તે પરિસહ શાંત ચિત્તથી વેદવામાં આવે છે, તો દીર્ઘકાળે થઈ શકવા યોગ્ય એવું કલ્યાણ બહુ અલ્પકાળમાં સાધ્ય થાય છે.

તમે સૌ એવાં શુદ્ધ આચરણથી વર્તજો કે વિષમ દષ્ટિએ જોનાર માણસોમાંથી ધણાને પોદ્ધર્મ તે દષ્ટિનો કાળ જતાં પથાતપ કરવાનો વખત આવે.

ધર્મ રાખીને આત્માર્થમાં નિર્ભય રહેજો. નિરાશ ન થવું. આત્માર્થમાં પ્રયત્ન કરવું. સંવત્ ૧૯૪૭.

સીનતા-કરવામાં મુખ્ય કારણ તેવો પુરુષાર્થ છે એમ જાણી, જે કાંઈ નિશ્ચયનાં કારણો હોય, તે તે કારણોનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

અમને આ લખતાં એમ સ્મરણ થાય છે કે “શું કરવું?” અથવા “જાણ પ્રકરિયતું નથી,” એવું, તમારા ચિત્તમાં વારંવાર યદ્ય આપતું હશે, તથાપિ એમ ઘટે છે કે, જે પુરુષ બીજા બધા પ્રકારના વિચાર અકર્તવ્યરૂપ જાણી આત્મકલ્યાણને વિષે ઉજમાળ થાય છે તેને, કંઈ નહીં જાણતાં છતાં, તે જ વિચારના પરિણામમાં જે કરવું ઘટે છે, અને જાણ પ્રકરિયતું નથી, એમ ભાસ્યમાન થયેલું તે પ્રગટ થવાનું તે જીવને વિષે કારણ ઉત્પન્ન થાય છે; અથવા કૃતકૃત્યતાનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે.

હોય કરે છે, એવી સ્થિતિમાં આ જગતના જીવોના ત્રણ પ્રકાર ઝાંની પુરે દીઠા છે: (૧) જાણ પશુ પ્રકારે જીવ હોય કે કલ્યાણને વિચાર નથી કરી સમ્યો-અથવા કરવાની જે સ્થિતિ તેમાં જીવાન છે, એવા જીવોનો એક પ્રકાર છે. (૨) અજ્ઞાનપણથી અસત્સંગના અભ્યાસે ભાસ્યમાન થયેલા બોધથી હોય કરે છે તે, કલ્યાણસ્વરૂપ માનતા એવા જીવોનો બીજો પ્રકાર છે. (૩) ઉદ્ધાધીનપણે માત્ર જેની સ્થિતિ છે;—સર્વ પરસ્વરૂપનો સુક્ષ્મ છે એવો બોધસ્વરૂપ જીવ, માત્ર ઉદ્ધાસીનપણે કર્તા દેખાય છે; એવા જીવોનો ત્રીજો પ્રકાર છે. એમ ત્રણ પ્રકારના જીવ-સમૂહ ઝાંની પુરે દીઠા છે. ધણું કરી પ્રથમ પ્રકારને વિષે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિના પ્રકારને વિષે તદાકાર પરિણામી જેવા ભાસતા એવા જીવો સમાવેશ પામે છે. જૂદા જૂદા ધર્મની નામક્રિયા કરના એવા જીવો-અથવા સ્વછંદપરિણામી એવા પરમાર્થ માર્ગે ચાલીએ છીએ, એવી ભુદ્ધિએ અદિત જીવો તે બીજા પ્રકારને વિષે સમાવેશ પામે છે. સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ આદિભાવને વિષે જેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે, અથવા યથા કરે છે, સ્વછંદપરિણામ જેનું અંગિત થયું છે; અને તેવા ભાવના વિચારમાં નિરંતર જેનું રહેવું છે, એવા જીવના હોય તે ત્રીજા પ્રકારમાં સમાવેશ થાય છે. જે પ્રકારે ત્રીજો સમૂહ સાધ્ય થાય તે પ્રકાર વિચાર છે. વિચારવન છે તેને યથાભુદ્ધિએ, સદ્મથે, સાસંગે તે વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે, અને અનુક્રમે દોષરહિત એવું સ્વરૂપ તેને વિષે ઉત્પન્ન હોય છે. આ વાત કરી કરી સત્તાં તથા જગતનાં અને બીજા પ્રકારે વિચારવા-સંભારવા યોગ્ય છે.

૧૮૪૭.

પ્રશ્નાભ.

૧૪૭*

જેમ છે તેમ આત્મસ્વરૂપ જાણવું તેનું નામ સમજવું છે; તેથી ઉપયોગ અન્ય વિકલ્પ રહિત થયો તેનું નામ સમજવું છે; વસ્તુતાએ જાણે એક જ છે. જેમ છે તેમ સમજવાથી ઉપયોગ સ્વરૂપમાં શમાયો, અને આત્મા સ્વભાવમય થઈ રહ્યો, એ પ્રથમ વાક્ય “સમજીને સંમાપ્ત રહ્યા” તેનો અર્થ છે.

અન્ય પદાર્થના સંયોગમાં જે અધ્યાસ હતો, અને તે અધ્યાસમાં આત્માપણું-મોનું હતું, તે અધ્યાસરૂપ આત્માપણું શમાઈ ગયું, એ બીજું વાક્ય “સમજીને શમાઈ ગયા” તેનો અર્થ છે.

પર્યાયંતરથી અર્થાંતર થઈ શકે છે; વસ્તુત્વમાં જાણે વાક્યનો પરમાર્થ એક જ વિચારવા યોગ્ય છે.

જે જે સમજ્યાં તેણે તેણે મારું તારું એ આદિ અહંત મંગલ શબ્દો દોહી, હમકે જાણ પશુ નિર્જન્મભાવ તેવો દીઠો નહોતો; અને નિર્જન્મભાવ તો અચિંત્ય અવ્યાયાધસ્વરૂપ, કેવળ ન્યારો-જ્યોત્યે એટલે તેમાં જ સમાવેશ પામી ગયા. આત્મા શિવાય અન્યમાં સ્વમાન્યતા હતી તે ટાંખી

પરમાર્થે મૈત્ર્ય યથા; વૈષ્ણવ્યે કેરી 'આ આત્મ' છે એ આદિ કહેવાનું જનનારૂપ વ્યવહાર વચનોદિ યોગસુંધી કવચિત રહ્યો; તથાપિ આત્માથી 'આ આત્મ' છે, એ વિકલ્પ કેવળ સમોષ ગયો; જેમ છે તેમ અચિંત્ય સ્વાનુભવગોચરપદમાં લીનતા થઈ. એ જાનને વાક્ય લોકશાખામાં પ્રવર્ત્યા છે; તે અંતિમ-ભાષામાંથી આવ્યા છે. જે ઉપર કહ્યા તે પ્રકારે ન સમાયા તે સંમળ્યા નથી; એમ એ વાક્યનો સંસારૂત અર્થ થયો; અથવા જેટલે અંશે સમાયા તેટલે અંશે સમળ્યા, અને જે પ્રકારે સમાયા તે પ્રકારે સમળ્યા, એટલો વિભાગાર્થ થઈ શકવા યોગ્ય છે, તથાપિ મુખ્યાર્થમાં ઉપયોગ વર્તાવવો ધટે છે.

અનંત કાળથી યમનિયમ શાસ્ત્રાવલોકનાદિ કાર્ય કર્યા છતાં સમજાવું, અને સમાવું એ પ્રકાર આત્મામાં આવ્યો નહીં, અને તેથી પરિભ્રમણનિવૃત્તિ ન થઈ.

સમજાવવા અને સમાવવાનું જે કાંઈ એક્ય કરે, તે સ્વાનુભવપદમાં વર્તે-તેનું પરિભ્રમણ નિવૃત્તિ થાય. સદૃશરૂપી આત્મા વિચારો વિના જીવે તે પરમાર્થજન્યો નહીં; જાણવાને પ્રતિબંધક અસત્સંગ, સ્વછંદ અને અવિચાર. તેનો રોધ કર્યો નહીં. જેથી સમજાવું અને સમાવું તથા બેયનું એક્ય ન બન્યું એવો નિશ્ચય પ્રસિદ્ધ છે. અનેથી આરંભી ઉપર ઉપરની ભૂમિકા ઉપાસે તો જીવ સમજાવે સમાય; એ નિઃસંદેહ છે.

અનંત કાળથી પુરૂષે અનુભવ કરેલો એવો આ સાંકેત; સુગમ મોક્ષમાર્ગ જીવને લક્ષમાં નથી આવતો, એથી હિતપન્ન થયેલું ખેદસહિત આશ્ચર્ય તે પશુ અત્રે સમાવીએ છીએ. સત્સંગ, સદ્વિચારથી સમાયા સુધીનાં સર્વ પદ અત્યંત સાચાં છે, સુગમ સુગોચર છે. સદૃશ છે; અને નિઃસંદેહ છે.

સં ૧૬૪૭.

ૐ ૐ ૐ ૐ

૧૪૮

—હમ પચ્ચેરી પેળી માંધ. અંદરે દેશકે નાહિ રે

ૐ સત્.

સામાન્ય ઉપદેશમાં કાળ શું ખાખ છે ? તેનો ઉત્તર એ છે કે, તે પ્રાણીમાત્રનું આયુષ્ય ખાખ છે. વ્યવહારનંધથી કાળ 'જૂનું' ખાખ છે. નિશ્ચયનંધથી કાળ પદાર્થ માત્રને રૂપાંતર આપે છે;—પર્યાપ્તર કરે છે.—

છેલ્લા બે ઉત્તર વધારે વિચારવાથી ખંધ બેસી શકશે. વ્યવહારનંધથી કાળ 'જૂનું' ખાખ છે, એમ જે 'જૂનું' છે, તે વળી નીચે વિશેષ સ્પષ્ટ કયું છે:—

“કાળ 'જૂનું' ખાખ છે.”—જૂનું એટલે શું ? એક સમય જે યોગ્યને હિતપન્ન થયાં થઈ, બીજો સમય વર્તે છે, તે જૂની ગણાય છે. (જાતીની અંપેક્ષાથી) તે યોજને ત્રીજો સમયે ગાયે સમયે, એમ અસંખ્યાત સમયે-અનંત સમયે કાળ જદલાવ્યા જ કરે છે. બીજા સમયમાં તે હોય તેવી ત્રીજામાં ન હોય, એટલે કે બીજા સમયમાં પદાર્થનું જે સ્વરૂપ હતું, તે ખાઈ જઈ ત્રીજો સમયે કાળે પદાર્થને બીજું રૂપ આપ્યું; અર્થાત્ 'જૂનું' તે ખાઈ ગયો. પહેલે સમયે પદાર્થ હિતપન્ન થયો. અને તે જ વેળા કાળ તેને ખાઈ જાય એમ વ્યવહારનંધથી જાને નહીં. પહેલે સમયે પદાર્થનું નવાંપણ ગણાય, પણ તે વેળા કાળ તેને ખાઈ જતો નથી, બીજો સમયે જદલાવે છે, માટે જૂનાપણને તે ખાખ છે, તેમ કયું છે.

નિશ્ચયનંધથી પદાર્થ માત્ર રૂપાંતર જ પામે છે. કાંઈ પણ પદાર્થ કાંઈ પણ કાળમાં જવલ

નાશ પામે જ નહીં, ' એવો સિદ્ધાંત છે; અને જે પદાર્થ કેવળ નાશ પામતો હોત, તો આજ કંઈ પણ હોત નહીં, માટે કાળ ખાતો નથી, પણ રૂપાંતર કરે છે એમ કહ્યું છે. તથા પ્રકારના ઉત્તરમાં પહેલો ઉત્તર સર્વને સમજવો દુર્લભ છે.

અન્ય પણ દશાના પ્રમાણમાં બાહ્ય ઉપાધિ વિશેષ છે. આપે કેટલાંક વ્યાવહારિક-પ્રશ્નો (જે કે શાસ્ત્ર સંબંધી) -આવેલાં-લખ્યાં હતાં, પણ ચિત્ત તેવું વાંચનામાં પણ હાથ પૂરું રહેતું નથી, એટલે ઉત્તર શી રીતે લખી શકાય ?

સંવત ૧૯૪૭.

૧૪૬

મહાત્મા કમીરજી તથા નરસિં મહેતાની ભક્તિ અનન્ય, અધ્યાત્મિક, અદ્ભુત, અને સર્વોત્કૃષ્ટ હતી; તેમ છતાં તે નિરપૂર્વ હતી. સ્વપ્ને પણ તેમણે એવી દુઃખી સ્થિતિ છતાં આશ્ચર્યક અર્થ-વ્યવહારો પરમેશ્વર પ્રત્યે દીનપણું કર્યું નથી; તેમ કયાં શિવાય જે કે પ્રશ્નરૂપી વ્યવહાર આપ્યો ગયો છે, તથાપિ તેમની દારિદ્રાવરણ હલુસુધી જગત-વિદિત છે; અને એ જ એમનું સખળ મહાત્મ્ય છે. પરમાત્માએ એમના 'પરચા' પૂરા કર્યા છે તે, એ ભક્તોની પ્રજ્ઞાથી ઉપરવટ થઈને. ભક્તોની એવી પ્રજ્ઞા ન હોય, અને તેવી પ્રજ્ઞા હોય તો રહસ્ય-ભક્તિની તેમને પ્રાપ્તિ પણ ન હોય. આપ હજારો વાતો લખો પણ જ્યાંસુધી નિરપૂર્વ નહીં હો (નહીં યાઓ). ત્યાંસુધી, વિટંબન જ છે.

મુંબઈ, ચૈત્ર શુક્ર ૮, ૧૯૪૭.

૧૫૦

પરેશજીવ્યારીને શબ્દ-ભેદ નથી.

જો કે અમને ઉપાધિયોગ છે, તથાપિ અવકાશ નથી મળતો એમ કંઈ જ નહીં, પણ દશા એવી વર્તે છે કે જેમાં પરમાર્થ વિષે કંઈ ન થઈ શકે; અને સ્થિતિ પણ હાલ તો તેમ જ રહે છે.

મામાનો પ્રપંચ ક્ષણે ક્ષણે બાધકતા છે. તે પ્રપંચમાં તાપની નિષ્કૃતિ કાષ્ઠ કલ્પદ્રુમની છાયા છે; અને કાં કેવળદશા છે; તથાપિ કલ્પદ્રુમની છાયા પ્રચરત છે. તે શિવાય એ તાપની નિષ્કૃતિ નથી; અને એ કલ્પદ્રુમને વાસ્તવિકે જાળખવા જીવે યોગ્ય થવું પ્રચરત છે. તે યોગ્ય થવામાં બાધકતા એવો એ માયાપ્રપંચ છે; જેનો પરિચય જેમ જોઈએ હોય તેમ વર્તાવિના યોગ્યતાનું આવરણ ભંગ થતું નથી. પગલે પગલે ભયભાળી અગામ ભૂમિકામાં જીવ વગર વિચારે કાટ્યાવધિ યોજનો આલ્યા કરે છે; ત્યાં યોગ્યતાનો અવકાશ ક્યાંથી હોય ? આમ ન થાય તેટલા માટે થયેલા કાર્યના ઉપદ્રવને જેમ શમાવાય તેમ શમાવી, —સર્વ પ્રકારે એ વિષેની નિષ્કૃતિ કરી, યોગ્ય વ્યવહારમાં આવવાનું પ્રયત્ન કરવું ઉચિત છે. ન આલતાં કરવો ભ્રષ્ટ્ર, અને તે પણ પ્રારબ્ધવશાત્ નિરપૂર્વ કુદિયી એવો જે વ્યવહાર, તેને યોગ્ય વ્યવહાર માનજો. અન્ય પ્રશ્નરૂપી છે.

મુંબઈ, ચૈત્ર શુક્ર ૯, શુક્ર, ૧૯૪૭.

વિં ૨૧૪૫૮ના પ્રણામ.

૧૫૧

જંજુસ્વામીનું દર્શાત પ્રયત્ન કરનારું, અને ધણું આનંદકારક અપાયું છે. છુટાવી દેવાની

ધ્રુવ છતાં લોકપ્રવાહ એમ માને કે, ચોર લઇ ગયાના કારણે જાણુનો ત્યાગ છે, તો તે પરમા-
ર્થને કલંકરૂપ છે, એવા જે મહાત્મા જાણુનો આશય તે સત્ય હતો. એ વાત એમ દુઝી કરી
હવે આપને પ્રશ્ન કરવો થોડો છે કે, ચિત્તની માયાના પ્રસંગોમાં આકુળતા-વ્યાકુળતા હોય, અને
તેમાં આત્મા ચિત્તિત રહ્યા કરે એ, ધ્રુવપ્રસન્નતાનો માર્ગ છે કે કેમ ? અને પોતાની છુદ્ધિએ
નહીં, તથાપિ લોકપ્રવાહને લઇને પણ કુટુંબાદિકને કારણે શોચનીય ચલુ એ, વાસ્તવિક માર્ગ છે
કે કેમ ? આપણે આકુળ થવાથી કંઈ કરી શકીએ છીએ કે કેમ ? અને ને કરી શકીએ
છીએ તો પછી ધ્રુવ પર વિશ્વાસ શું ફળદાયક છે ? જ્યોતિષ જેવા કલ્પિત વિષયનો સાંસારિક
પ્રસંગમાં નિરપૂઢ પુરુષો લક્ષ કરતા હશે કે કેમ ? અમે જ્યોતિષ જાણીએ છીએ, અથવા કંઈ
કરી શકીએ છીએ, એમ ન માનો તો સારું, એવી દાલ ધ્રુવ છે.

મુંબઈ, એન શુદ્ધ ૧૦, ૧૯૪૭.

૧૫૨.

સર્વાત્મસ્વરૂપને નમસ્કાર.

પોતાનું અથવા પારકું જેને કંઈ રહ્યું નથી, એવી કાંઈ દશા તેની પ્રાપ્તિ હવે સમીપ જ
આ દેહે છે; અને તેને લીધે ખરેખરાથી વર્તિયે છીએ પૂર્વે જે જે વિદ્યા, બોધ, જ્ઞાન ક્રિયાની પ્રાપ્તિ
થઇ ગઇ છે, તે તે સધળાં આ દેહે જ વિરમરણ કરી નિર્વિકલ્પ થયા વિના છૂટકો નથી; અને
તેને લીધેજ આમ વર્તિયે છીએ; તથાપિ આપની અધિક આકુળતા જોઇ કંઈ કંઈ આપને ઉત્તર
આપવો પડ્યો છે; તે પણ સ્વેચ્છાથી નહીં; આમ હોવાથી આપને વિનંતિ છે કે, એ સર્વ માયિક
વિદ્યા અથવા માયિક માર્ગ સંબંધી આપના તરફથી મારી બીજી દશા યતાંસુધી રમરણ ન મળવું
જોઇએ; એ એમ થોડો છે.

મુંબઈ, એપ્રિલ, ૧૮, ૧૯૬૧.

૧૫૩

જ્ઞાનની પરિપક્વ અવસ્થા (દશા) થયે સર્વ પ્રકારે રાગ, રૂપની નિરૂત્તિ હોય એમ અમારી
માન્યતા છે.

મુંબઈ, એપ્રિલ ૨૧, ૧૯૬૨.

૧૫૪.

તે પ્રવૃત્તિને જ્ઞાનીઓ પરમ પ્રેમથી ઉપાસે છે.

છે, તેને પરમ કારણ્ય મૂર્તિનો બોધ એ જ પરમ શીતળ જળ છે, તથાપિ જીવને ચારે બાજુથી અપૂર્ણ, પુણ્યને લીધે તેની પ્રાપ્તિ હોવી દુર્લભ થઈ પડી છે.

પણ એ જ વસ્તુની ચિંતાના રાખવી. 'સત્' ને વિશેષ પ્રીતિ, 'સત્' કય 'સત્' ને વિશેષ પરમ ભક્તિ, તેના માર્ગની જીજ્ઞાસા, એ જ નિરંતર સંભારણ થોડા છે, તે સ્મરણ રહેવામાં ઉપયોગી એવાં વૈરાગ્યાદિક ચરિત્રવાળાં પુસ્તકો, અને વૈરાગી, સરલ ચિત્તવાળા મનુષ્યને સંગ અને પોતાની ચિત્તશક્તિ એ સારાં કારણો છે. એ જ મેળવવા રહણ રાખવું કલ્યાણકારક છે.

મુંબઈ, ૧૯૪૭, એત્ર વદ ૩, રવિ.

૧૫૫

—આપણું જ્ઞાને તે અક્ષરધામ છે.

જે કે ઉપાધિ સંયુક્ત કાળ ધર્યા જાય છે. ઇશ્વરેજી પ્રમાણે વર્તવું એવરકર છે, અને થોડા છે, એટલે જેમ ચાલે છે તેમ ઉપાધિ હો તો બલે, ન હો તોપણ બલે; જે હોય તે સમાન જ છે.

એમ તો સમજાય છે કે, બેદના ભેદ ટળ્યા વાસ્તવિક સમજાય છે. પરમ અભેદ એવું 'સત્' સર્વજન છે. મુંબઈ, એત્ર વદ ૭, શુક્ર, ૧૯૪૭.

૧૫૬

જેને લાગી છે, તેને જ લાગી છે, અને તેણે જ જાણી છે; તે જ "પિયુ. પિયુ" પોકારે છે. એ બાહ્ય વેદના કહી કેમ જાય? કે જ્યાં વાણીનો પ્રવેશ નથી. વધારે શું કહેવું? લાગી છે તેને જ લાગી છે. તેના જ ચરણસંગથી લાગે છે; અને લાગે છે; ત્યારે જ છુટકો હોય છે. એ વિના બીજા સુગમ મોક્ષમાર્ગ છે જ નહીં; તથાપિ કોઈ અપલ કરવું નથી, મોહ જળવાન છે.

મુંબઈ, મે, ૭, ૧૯૬૧.

૧૫૭

પરબ્રહ્મ આનંદમૂર્તિ છે; તેનો ત્રણે કાળને વિષે અનુગ્રહ ઇચ્છીએ છીએ.

કેટલોક નિવૃત્તિનો વખત મળ્યા કરે છે. પરબ્રહ્મચિંતાર તો એમને એમ રહ્યા જ કરે છે. ક્યારેક તો તે માટે આનંદકરણ બહુ સ્પૂરતી નીકળે છે; અને કંઈની કંઈ (અભેદ) વાત સમજાય છે; પણ કોઈને કહી શકાતી નથી; અમારી એ વેદના અધ્યાય છે. વેદનાને વખતે શાતા પૂજનાર જાણે એવો બ્યવહારમાર્ગ છે; પણ અમને આ પરમાર્થમાર્ગમાં શાતા પૂજનાર મળતો નથી.

મુંબઈ, મે, ૧૫, ૧૯૬૧.

૧૫૮

વિરહ પણ મુખદાયક માનવો.

અતિશય વિરહામિ-હરિ પ્રત્યેની-જલવાયી સાક્ષાત્ તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; તેમ જ સંતના વિરહાનુભવવડે પણ પણ તે જ છે.

પૃથ્વી, કામ એવું હરિનું સ્વરૂપ છે; તેને વિષે જેની નિરંતર લય લાગી રહી છે, એવા પ્રત્યેક પથી ભારતક્ષેત્ર પ્રત્યે શયનવત થયું છે, માયામોહ સર્વજન બળાય છે. કવચિત્ મુમુક્ષુ, જ્ઞેષ્ઠ્યે છીએ,

તથાપિ મતાંતરાદિકનાં કારણોથી તેમને પણ ભ્રમ થવો હુકલ થાય છે; અમને વારંવાર આપ જે પ્રેરાછો તે માટે અમારી જેવી જોષ્ઠિયે તેવી ચોખ્ખતા નથી; અને હરિએ સાક્ષાત્ દર્શનથી ન્યાં મુકી તે વાત પ્રેરી નથી, ત્યાંમુકી, - ઇચ્છા થતી નથી, - યવાની નથી.

મુખમ, વૈશાખ વદ ૩, ૧૯૪૭.

૪૫૬

હરિને પ્રતાપે હરિનું સ્વરૂપ મળતું, ત્યારે સમગ્રવશુ.

ચિત્તની દશા ચૈતન્યમય રહ્યા કરે છે, જેથી બ્યવહારનાં બધાં કાર્ય. ક્ષણકરીને અબ્યવરથાથી કરીએ છીએ, હરીચ્છા સુખદાયક માનીએ છીએ, એટલે જે ઉપાધિભ્રમ વર્તે છે, તેને પણ સમાધિભ્રમ માનીએ છીએ.

ચિત્તની અબ્યવરથાને લીધે મુહૂર્ત માત્રમાં કરી સકાય એવું કાર્ય વિચારતાં પણ પખવાડિય બ્યતીત કરી નખાય છે, અને વખતે તે કાર્ય ક્યાં વિના જ જવા દેવાનું થાય છે. બધાં પ્રસંગોમાં તેમ થાય તોપણ હાનિ માની નથી, તથાપિ આપને કંઈ કંઈ જાનવાતાં દર્શાવાય તો વિશેષ આનંદ રહે છે; અને તે પ્રસંગમાં ચિત્તને કંઈક બ્યવસ્થિત કરવાની ઇચ્છા રાખ્યા કરાય છે, છતાં તે સ્થિતિમાં પણ હમણાં પ્રવેશ નથી કરી સકાતો, એવી ચિત્તની દશા નિરંકુશ થઈ રહી છે; અને તે નિરંકુશતા પ્રાપ્ત થવામાં હરિને પરમ અનુગ્રહ કારણ છે, એમ માનીએ છીએ. જે નિરંકુશતાને પૂર્ણતા આપ્યા શિવાય ચિત્ત યથોચિત્ત સમાધિયુક્ત નહીં થાય એમ લાગે છે; અત્યારે તો બધુંય ગમે છે—અને બધુંય ગમતું નથી; એવી સ્થિતિ છે, ત્યારે બધુંય ગમશે, ત્યારે નિરંકુશતાની પૂર્ણતા થશે, એ ‘પૂર્ણકામના’ પણ કહેવાય છે; ત્યાં હરિ જ સર્વન સ્પષ્ટ ભાસે છે. —અત્યારે કંઈક અસ્પષ્ટ ભાસે છે, પણ સ્પષ્ટ છે, એવો અનુભવ છે.

જે રસ જગતનું જીવન છે, તે રસને અનુભવ થવા પછી હરિ પ્રત્યે અતિશય લય થઈ છે; અને તેનું પરિણામ એમ આવશે કે ન્યાં જેવે રૂપે ઇચ્છીએ ત્યાં તેવે રૂપે હરિ—

આવશે એવો ભવિષ્યકાળ ઇચ્છેલાને લીધે લખ્યો છે.

અમે અમારો અંતરંગ વિચાર લખી સકવાને અતિશય અચક્ત થઈ ગયા છીએ; જેથી સમાગમને ઇચ્છીએ છીએ, પણ ઇચ્છેલ્લા હજી તેમ કરવામાં અસમર્થ લાગે છે; જેથી વિયોગે જ વર્તીએ છીએ.

તે પૂર્ણસ્વરૂપ હરિમાં જેની પરમ ભક્તિ છે, એવો કોઈ પણ પુરુષ હાલ નથી દેખાતો, તેનું શું કારણ હશે ? તેમ તેવી ‘અતિ તીવ્ર’ અથવા ‘તીવ્ર મુમુક્ષુતા’-કોઈની જોવામાં આવી નથી, તેનું શું કારણ હશે ? કનચિત્ ‘તીવ્ર મુમુક્ષુતા’ જોવામાં આવી હશે, તો ત્યાં અનંતશય ગંભીર જાનાવતાર પુરુષને લક્ષ કેમ જોવામાં આવ્યો નહીં હોય ? ખીજું મોટું આશ્ચર્યકારક તો એ છે કે, આપ જેવાને સમ્યક્જ્ઞાનના બીજની—પરાભક્તિના મૂળની—પ્રાપ્તિ છતાં ત્યાર પછીને ભેદ કેમ પ્રાપ્ત નથી હોતો ? તેમ હરિ પ્રત્યે અખંડ લયરૂપ વૈરાગ્ય જોઈએ તેટલો કેમ વદમાન નથી થતો ? એનું જો કંઈ કારણ સમજાવું હોય તો લખજો.

અમારી ચિત્તની અબ્યવરથા એવી થઈ જવાને લીધે કોઈ કામમાં જેવો જોષ્ઠિયે તેવો ઉપયોગ રહેતો નથી; રચતિ-રહેતી નથી; અથવા ખમર પણ રહેતી નથી; તે માટે શું કરવું ? શું કરવું એટલે કે બ્યવહારમાં જેણે જ્યાં એવી સર્વોત્તમ દશા બીજા કોઈને દુઃખરૂપ ન થતી

અને અમારા આચાર એવા છે કે વખતે તેમ થઈ જાય. બીજા કોઈને પણ આનંદરૂપ લાગવા વિષે હરિને ચિંતા રહે છે; માટે તે રાખશે. અમારું કામ તો તે દશાની પૂર્ણતા કરવાનું છે, એમ માનીએ છીએ. તેમ બીજા કોઈને સંતાપરૂપ થવાનો તો સ્વપ્ને પણ વિચાર નથી; બધાના દાસ છીએ; ત્યાં પછી દુઃખરૂપ કેણુ માનશે ?—તથાપિ બવહારપ્રસંગમાં હરિની માયા અમને નહીં તો સામાને પણ એકને બદલે બીજું આરોપાવી દે તો નિરૂપાયતા છે, અને એટલો પણ શોક રહેશે. અમે સર્વ સત્તા હરિને અર્પણ કરીએ છીએ—કરી છે.

ત્યારે શું લખવું ? પરમાનંદરૂપ હરિને કશું પણ ન વિસરવા એ અમારી સર્વ કૃતિ, શ્રુતિ અને લેખનો હેતુ છે.

વૈશાખ વદ ૮, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૬૦.

‘ પ્રબોધશતક ’ મોકલ્યું છે, તે પહેલ્યું હશે. તમો બધાને એ શતક શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસન કરવા જોગ છે. એ પુસ્તક વેદાંતની ગ્રંથા કરવા માટે મોકલ્યું નથી, એવો બક્ષ સાંભળનારનો પ્રથમ થવો જોઈએ; બીજા કંઈ કારણથી મોકલ્યું છે; જે કારણ ધણું કરીને વિશેષ વિચારે તમો જાણી શકશો.

હાલ તમોને કોઈ તેવું બોધક સાધન નહીં હોવાને લીધે એ શતક કીક સાધન છે, એમ માની મોકલ્યું છે. એમાંથી તમારે શું જાણવું જોઈએ, તેનો તમારે વિચાર કરવો.

સાંભળતાં કોઈએ અમારા વિષે આશંકા કરવી નહીં કે, એમાં જે કંઈ મતભાગ જણાવ્યો છે, તે મત અમારો છે. માત્ર ચિત્તની સ્થિરતા માટે એ પુસ્તકના ધણું વિચારો કામના છે માટે મોકલ્યું છે એમ માનવું.

વૈશાખ વદ ૮, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૬૧.

ૐ નમઃ

કરાળ કાળ હોવાથી જીવને જ્યાં શ્રુતિની સ્થિતિ કરવી જોઈએ, ત્યાં તે કરી શકતો નથી. સદ્ધર્મનો ધણું કરીને લોપ જ રહે તે માટે આ કળને કળિયુગ કહેવામાં આવ્યો છે. સદ્ધર્મનો જોગ સત્પુરૂષ વિના હોય નહીં, કારણ કે ‘અસત્’માં ‘સત્’ હોયું નથી. ધણું કરીને સત્પુરૂષનાં દર્શનની અને જોગની આ કાળમાં અપ્રાપ્તિ દેખાય છે. ત્યારે એમ છે ત્યારે, સદ્ધર્મરૂપ સમાધિ મુમુક્ષુ પુરૂષને ક્યાંથી પ્રાપ્તિ હોય ? અને અમુક કાળ બીતીત થયા છતાં ત્યારે તેથી સમાધિ પ્રાપ્ત નથી થતી, ત્યારે મુમુક્ષુતા પણ કેમ રહે ? ધણું કરીને જીવ જે પરિચયમાં રહે છે, તે પરિચયરૂપ પોતાને માને છે; જેનો પ્રગટ અનુભવ પણ થાય છે કે અનાર્થ કુળમાં પરિચય કરી રહેલો. જીવ અનાર્થરૂપે પોતાને દૃઢ માને છે, અને આર્થત્વને વિષે મતિ કરતો નથી. માટે મોટા પુરૂષોએ અને તેને લઈને અમે એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે જીવને સત્સંગ એ જ મોકલવું પરમ સાધન છે.

પોતાની યોગ્યતા જેવી છે, તેવી યોગ્યતા ધરાવનાર પુરૂષોનો સંગ તે સત્સંગ કહેવો છે. મોટા પુરૂષના સંગમાં નિવાસ છે તેને અમે ‘પરમ સત્સંગ’ કહીએ છીએ, કારણ એના જેવું કોઈ હિતસ્વિ સાધન આ જગતમાં અમે જોઈએ નથી, અને ‘સાંભળ્યું’ નથી. પૂર્વે યદ ગયેલા મોટા પુરૂષનું ચિંતન કદ્યાલુકારક છે, તથાપિ સ્વરૂપસ્થિતિનું કારણ કોઈ યદ શક્યું નથી, કારણ કે જીવે શું કરવું ? તે તેવા સ્મરણથી નથી સમજાવું. પ્રત્યક્ષજોગ વગર સમજાવે પણ સ્વરૂપસ્થિતિ થવી સંભવિત માનીએ છીએ, અને તેથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે; તે જોગનું અને તે પ્રત્યક્ષ ચિંતનનું કળ મોકલ હોય છે, કારણ કે ‘શ્રુતિમાન મોકલ’ તે સત્પુરૂષ છે. મોકલે ગયા છે એવા

(અર્હતાદિક) પુરુષનું ચિંતન ધણાકણે ભાવાનુસાર મોક્ષાદિક પ્રજ્ઞાતા હોય છે. સમ્યક્ત, પામ્યા છે એવા પુરુષનો નિશ્ચય મને અને જ્ઞેયતાના કારણે જીવ સમ્યક્ત પામે છે.

જેઠ શુદ્ધ ૭ થાનિ ૧૯૪૭, મુંબઈ.

૧૬૨.

હરીન્દ્રાથી જીવવું છે; અને પરેન્દ્રાથી આલવું છે. અધિક શું કહેવું ?

મુંબઈ, જ્યુન, ૨૭, ૯૧.

૧૬૩.

નિઃશંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પન્ન હોય છે; અને તેથી નિઃસંગતા પ્રાપ્ત હોય છે.

પ્રકૃતિના વિસ્તારથી જીવનાં કર્મ અનંત પ્રકારની વિચિત્રતાથી પ્રવર્તે છે, અને તેથી દોષના પ્રકાર પણ અનંત બાસે છે; પણ સર્વથી મોટો દોષ એ છે કે જેથી 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' ઉત્પન્ન ન જ હોય અથવા 'મુમુક્ષુતા' જ ઉત્પન્ન ન હોય.

ધણું કરીને મનુષ્યાત્મા કોઇને કોઈ ધર્મમતમાં હોય છે; અને તેથી તે ધર્મમતપ્રમાણે પ્રવર્તવાનું તે કરે છે, એમ માને છે. પણ એનું નામ 'મુમુક્ષુતા' નથી. 'મુમુક્ષુતા' તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોક્ષાસક્તિથી મુંઝાઈ એક મોક્ષને વિષે જ યત્ન કરવો. અને 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' એ છે કે અનન્ય પ્રેમ મોક્ષના માર્ગમાં ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તવું. 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' વિષે અત્ર જણાવવું નથી, પણ મુમુક્ષુતા વિષે જણાવવું છે કે, તે ઉત્પન્ન થવાનું લક્ષણ પોતાના દોષ જ્ઞેવામાં અપક્ષપાતતા એ છે, અને તેને લીધે સ્વછંદનો નાશ હોય છે. સ્વછંદ ત્યાં થોડી અથવા ઘણી હાનિ પામ્યો છે, ત્યાં તેટલી ધ્યાધખીજ્યોઅ ભૂમિકાખીજ થાય છે; સ્વછંદ ત્યાં પ્રાપ્તે દુખાયો છે, ત્યાં પછી 'માર્ગ-પ્રાપ્તિ' ને રોકનારા ત્રણ કારણો મુખ્ય કરીને હોય છે, એમ અમે જણાવ્યું છીએ; આ લોકની અરુપ પણ સુપ્રેન્ધા; પરમ વિનયની આજ્ઞા; અને પદાર્થનો અનિર્ણય. એ બધાં કારણો ટાળવાનું ખીજ હવે પછી કહીશું; તે પહેલાં તે જ કારણોને અધિકતાથી કહીએ છીએ.

આ લોકની અરુપ પણ સુપ્રેન્ધા—એ ધણું કરીને 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા'ની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાં હોય છે. તે હોવાનાં કારણો નિઃશંકપણે જ તે 'સત્' છે, એવું દૃઢ યત્ન નથી; અથવા તે પરમાનંદરૂપ જ છે, એમ પણ નિશ્ચય નથી; અથવા તો મુમુક્ષુતામાં પણ કેટલોક આનંદ અનુભવાય છે, તેને લીધે બાહ્યશાતાનાં કારણો પણ કેટલીકવાર મિથ લાગે છે, અને તેથી આ લોકની અરુપ પણ સુપ્રેન્ધા રહ્યા કરે છે; જેથી જીવની જ્ઞેયતા રોકાઈ જાય છે.

વાસ્તવિક તત્ત્વ પામવાની કંઈ જ્ઞેયતાની આજ્ઞાને લીધે 'પદાર્થનિર્ણય' ન થયો હોય, તો ચિત્ત બ્યાકુળ રહે છે, અને મિથ્યા સમતા આવે છે; કલ્પિત પદાર્થ વિષે 'સત્'ની માન્યતા હોય છે; જેથી કાળે કરી અપૂર્વ પદાર્થને વિષે પરમ પ્રેમ આવતો નથી, અને એ જ પરમ યોગ્યતાની હાનિ છે. અધિક શું કહીએ ? અનંત કાળે એ જ માર્ગ છે.

કળિયુગ છે, માટે ક્ષણવાર પણ વસ્તુવિચાર વિના ન રહેવું એમ મહાત્માઓની શિક્ષા છે.

અસાડ શુદ્ધ ૮. બોમ, ૧૯૪૭, મુંબઈ.

તમને બધાને યથાયોગ્ય પહેાંચે.

૧૬૪

--સુલ્કના સિંધુ શ્રી સહજાનંદજી, જગજીવન કે જગવંદજી;

શરણાગતના સદા સુલ્કંદજી, પરમસ્નેહી છો (I) પરમાનંદજી.

હરિદ્વર્પીથી અમે પરમપ્રસન્નપદ્મો છીએ; તમારો સત્સંગ નિરંતર ઇચ્છાએ છીએ.

અમારી દશા દૈર્ઘ્યમાં કેવી વર્તે છે, તે બંધુવાની આપની ઇચ્છા રહે છે; પણ જેવી વિગતથી જોઈએ, તેવી વિગતથી, સખી શકાય નહીં એટલે વારંવાર લખી નથી, અને ટુંકામાં લખીએ છીએ.

એક પુરાણપુરુષ અને પુરાણપુરુષની પ્રેમસંપર્ષિત વિના અમને કંઈ ગમતું નથી; અમને કોઈ પદાર્થમાં સ્થિતિ માત્ર રહી નથી; કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થતી નથી; બેનહાર કેમ ચાલે છે, એનું જ્ઞાન નથી; જ્યત્ન શું સ્થિતિમાં છે, તેની સ્થિતિ રહેતી નથી; ચક્ર, મિત્ર કાર્મમાં ભેદભાવ રહ્યો નથી; કોણું રીંછું છે, એને કોણું મિત્ર છે; એની ખંજર રખાતી નથી; અમે દેહધારી છીએ કે કેમ ? તે સંભારીએ ત્યારે માંડ જણીએ; અમારે શું કરવાનું છે, તે કાંઈથી કળાય તેવું નથી; અમે બધામાં પદાર્થથી ઉદાસ થઈ જવાથી ગમે તેમ વર્તીએ છીએ; મત્ર નિયમનો કંઈ નિયમ રાખ્યો નથી; જાતભાતનો કંઈ પ્રસંગ નથી; અમારાથી વિમુખ જગતમાં કોઈ માન્યું નથી; અમારાથી સન્નિમ્ન એવા સત્સંગી નહીં મળતાં ખેદ રહે છે; સંપત્તિ પૂર્ણ છે એટલે સંપત્તિની ઇચ્છા નથી; શબ્દાદિક વિષયો અનુભવ્યા સ્થિતિમાં આવવા, — અથવા ઇશ્વરજીથી તેની ઇચ્છા રહી નથી; પોતાની, ઇચ્છાએ ઘોડી જ અશ્વતિ કરવામાં આવે છે; જેમ હરિએ ઇચ્છ્યો કેમ દોરે તેમ દોરો છીએ છીએ; હૃદય પ્રાપ્ત થયું જેવું થઈ ગયું છે; પાંચે ઇન્દ્રિયોદ્ધનપણે પ્રવર્તવાનું જ રહે છે. નય, પ્રમાણ વગેરે શાસ્ત્રભેદ સાંભરતા નથી; કંઈ વાંચતાં ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી; ખાંવાની, પીવાની, બેસવાની, સુવાની, ચાલવાની અને ઘોડવાની વૃત્તિયો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે; મને પોતાને સ્વાધીન છે કે કેમ ? એનું વધારોજ્ઞ જ્ઞાન રહ્યું નથી. આમ સર્વ પ્રકારે વિચિત્ર એવી ઉદાસીનતા આવવાથી ગમે તેમ વર્તાય છે. એક પ્રકારે પૂર્ણ વેલજા છે; એક પ્રકારે તે વેલજા કંઈકે, છુપી રાખીએ છીએ; અને જેટલી છુપી રખાય છે, તેટલી હાનિ છે. યોગ્ય વર્તીએ છીએ કે અયોગ્ય, એનો કંઈ હિસાબ રાખ્યો નથી. આદિ પુરુષને વિષે અખંડ પ્રેમ સિવાય બીજા મોક્ષાદિક પદાર્થોમાંની આકાંક્ષાને જગ થઈ ગયો છે; આટલું બધું છતાં મનમાનંતી ઉદાસીનતા નથી એમ, માનીએ છીએ; અખંડ પ્રેમપ્રમારી જેવી પ્રવહતી જોઈએ તેવી પ્રવહતી નથી એમ, જાણીએ છીએ. આમ કરવાથી તે અખંડ પ્રમારી પ્રવહે એમ નિશ્ચયપણે જાણીએ છીએ, પણ તે કરવામાં કાળ, કારણજન થઈ પડ્યો છે, અને એ સર્વનો દોષ અમને છે કે હરિને છે, એનો ચોક્કસ નિશ્ચય કરી શકાતો નથી; એટલી બધી ઉદાસીનતા છતાં વેપાર કરીએ છીએ, લઈએ છીએ, દઈએ છીએ, લખીએ છીએ, જાળવીએ છીએ અને ખેદ પામીએ છીએ; વળી હસીએ છીએ. — જેવું ટુંકાણું નથી એવી અમારી દશા છે; અને તેનું કારણ માત્ર હરિની સખા ઇચ્છા જ્યાંસુધી માંની નથી ત્યાંસુધી ખેદ મટવો નથી.

સમગ્રય છે, સમજીએ છીએ; સમજીશું; પણ હરિ જ સર્વત્ર કારણરૂપ છે.

જે મુનિને આપ સમજાવા ઇચ્છો છો, તે હાલ જોય છે એમ અમે જાણતા નથી અમારી દશા મંદજ્ઞેગને હાલ હાલ કરે તેવી નથી. અમે એવી જંગળના હાલ ઇચ્છતા નથી; રાંધી નથી. અને તેઓ બધાનો વહીવટ કેમ ચાલે છે, એનું સ્મરણ નથી. તેમ છતાં અમને એ બંધાંતી અનુકંપા આપ્યાં કરે છે; તેમનાથી અથવા પ્રાણીમાનથી લિન્નભાવ રાખ્યો નથી; અને રાખ્યો રહે તેમ નથી.

ભક્તિવાળો પુરતેકે કેવંચિત્ વર્તીએ છીએ, પણ જે સંધણું કરીએ છીએ તે, ટુંકાણું વ.

ગરની દશાથી કરીએ છીએ.

પ્રભુની પરમ કૃપા છે; અમને કોઈથી ભિન્નભાવ રહ્યા નથી; કોઈ વિષે દોષસુદ્ધિ આવતી નથી; મુનિ વિષે અમને કોઈ લક્ષકો વિચાર નથી; પણ હરિની પ્રાપ્તિ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિમાં તેઓ પડ્યા છે; એકલું 'બીજગાન' જ તેમનું કલ્યાણ કરે એવી, એમની અને બીજા ઘણા મુમુક્ષુઓની દશા નથી; 'સિદ્ધાંતગાન' સાથે જોધ્યે; એ 'સિદ્ધાંતગાન' અમારા હૃદયને વિષે આ-વરણરૂપે પડ્યું છે. જો તે પ્રગટ થવા દેવાની હરીષ્ઠા હશે તો થશે. અમારા દેશ હરિ છે, જાત હરિ છે, કાળ હરિ છે, દેહ હરિ છે, રૂપ હરિ છે, નામ હરિ છે, સર્વ હરિ છે; અને તેમ જતાં આમ વહીવટમાં છીએ; એ એની ઇચ્છાનું કારણ છે.

મુખર્ષ, અશાઃ શુદ્ધ ૧૩, ૧૯૪૭.

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

૧૬૫

જીવ સ્વભાવે (પોતાની સમજાણી બુદ્ધિ) દોષિત છે; ત્યાં પહોં તેના દોષ ભણી જોવું; એ અનુકંપાને ત્યાગ કરવા જોવું થાય છે; અને મોટા પુરુષો તેમ આચરવા ઇચ્છતા નથી; કળિ-યુગમાં અસત્સંગથી, અને અણુસમજણથી જીવજનને રસ્તે ન દેરાય એમ ખતવું બહુ મુશ્કેલ છે.

મુખર્ષ, અશાઃ ૧૬ ૧૪, ૧૯૪૭.

૧૬૬

સર્વશક્તિમાન હરિની ઇચ્છા સદૈવ સુખરૂપ જ હોય છે; અને જોને કોઈ પણ ભક્તિના અંશો પ્રાપ્ત થયા છે, એવા પુરુષો તો જરૂર એમ જ નિશ્ચય કરવો યોગ્ય છે કે, " હરિની ઇચ્છા સદૈવ સુખરૂપ જ હોય છે. " વિશેષ રહેવામાં પણ હરિની તેવી જ ઇચ્છા છે, અને તે ઇચ્છા શું હશે તો, અમને કોઈ રીતે જાણે છે; જે સમાગમે કહીશું.

'ગાનધારા' સંખધી 'મુગ માર્ગ' અમે તમને આ વખતના સમાગમમાં થોડો પણ કહીશું; અને તે માર્ગ પૂરી રીતે આજ જન્મમાં તમને કહીશું, એમ અમને હરિની પ્રેરણા હોય તેવું લાગે છે.

તમે અમારે માટે જન્મ 'ધર્મો' હશે, એમ લાગે છે. તમે અમારા અંધાંશ ઉપકારી છો; તમે અમને અમારી ઇચ્છાનું સુખ આપ્યું છે; તે માટે નમસ્કાર સિવાય બીજો શું બલો વાળીએ ?

પણ અમને એમ લાગે છે કે, અમારે હવે હરિ તમને પરાભક્તિ અર્પણવશે; હરિના સ્વરૂપનું ગાન કરાવશે; અને એ જ અમે મોટો ભોગ્યેદિય માનીશું.

અમારું ચિત્ત તો બહુ હરિમય રહે છે, પણ સંમ બધા કેળિયુંબનાં રહ્યા છે. માયાના પ્રસંગે રાતદિવસ રહેવું રહે છે એટલે, પૂર્ણ હરિમય ચિત્ત રહી શકવું કુલ્લેલ હોય છે, અને ત્યાંપણ અમારાં ચિત્તને ઉદ્દેગ મટશે નહીં.

આવશ્ય શુદ્ધ ૧, ભુધે, ૧૯૪૭.

લાં ઇચ્છારાપેણ.

૧૬૭.

ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો, એ યોગીનું લક્ષણ નથી. સર્વોત્તમ યોગી તો એ છે કે, જે સર્વ પ્રકારની સ્પૃહાથી રદિષતલે સત્યમાં કેવળ અનન્ય નિષ્ઠાએ સર્વ પ્રકારે 'સત' જ આચરે છે; જગત્ જોને વિસ્મૃત થયું છે. અમે એ જ ઇચ્છાએ છીએ.

આવશ્ય શુદ્ધ ૯, ચર, ૧૯૪૭.

૧૧૮.

ૐ. સત્.

ગાન તે જ કે અભિપ્રાય એક જ હોય; થોડો અથવા ઘણો પ્રકાશ પણ પ્રકાશ એક જ.
શાસ્ત્રાદિકના ગાનથી નિવેડો નથી, પણ અનુભવગાનથી નિવેડો છે.

સંવત ૧૯૪૭, ભાદરવો.

૧૧૯.

ૐ. સત્.

- હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! શું કહું, દીનાનાથ દયાળ;
હું તો દેવ અનંતતું, ભાગ્ય હું કરુણાળ. ૧.
- શુદ્ધ ભાવ મુજમાં નથી, નથી સર્વ દુગ્ધ રૂપ ?
નથી લપુતા કે દીનતા, શું કહું પરમસ્વરૂપ ? ૨.
- નથી આપ્તા શુરદેવની, અચળ કરી હિર માહિ;
આપતણે વિસ્વાસ દહ, ને પરમાદર નાહિ. ૩.
- જોગ નથી સત્સંભવો, નથી સતસેવા જોગ;
કેવળ અર્પણતા નથી, નથી આશ્રય અનુયોગ. ૪.
- ‘હું’ પામર શું કરી ચક્રું, એવો નથી વિવેક;
ચરણ, ચરણ, ધીરજ નથી, ચરણ સુધીની છેક. ૫.
- અચિંત્ય દુગ્ધ મહાકમ્પનો નથી પ્રયુક્તિ ભાવ;
અંશ ન એક રેતકનો, ન મળે પરમ પ્રભાવ. ૬.
- અચળરૂપ આસક્તિ નહિ, નહિ વિરહનો તાપ;
કથા અલભા દુગ્ધ પ્રેમની, નહિ તેનો પરિતાપ. ૭.
- ભક્તિમાર્ગ પ્રવેશ નહિ, નહિ ભજન દહ ભાન;
સમજ નહિ નિજ ધર્મની, નહિ શુભ દેરો સ્થાન. ૮.
- કાળદોષ કળિથી થયો, નહિ મપોદા ધર્મ;
તોયે નહિ વ્યાકુળતા, ભુજ્યા પ્રભુ મુજ કર્મ. ૯.
- સેવાને પ્રતિકૂળ જો, તે બંધન નથી ત્યાગ;
દેહેદ્રિય માને નહિ, કરે બાહ્યપર રાગ. ૧૦.
- દુગ્ધ વિયોગ સ્પરશો નથી, વચન, નમન, યમ નાહિ;
નહિ ઉદ્ધાસ અનભક્તથી, તેમ ગૃહાદિક માહિ. ૧૧.
- અહંભાવથી રહિત નહિ, સ્વધર્મસંચય નાહિ;
નથી નિવૃત્તિ નિર્મળપણે, અન્ય ધર્મની કાંઈ. ૧૨.
- એમ અનંત પ્રકારથી, સાધન રહિત કુંય;
નહિ એક સદ્ગુણ પણ, મુખ બતણું શુંય ? ૧૩.
- કેવળ કરુણા-મૂર્તિ છે, દીનજાણુ, દીનનાથ;
પાપી પરમ અનાથ હું, મહો પ્રભુજી હાથ. ૧૪.
- અનંત કાળથી આશ્રયો, વિના ભાન ભગવાન;
સેવા નહિ શરૂ સંતને, મૂકું નહિ અભિમાન. ૧૫.

સંતયરણુઆશ્રય વિના, સાધન કયાં અનેક;	
પાર ન તેથી પામિયો, ઉઝ્યો ન અંશ વિવેક.	૧૬.
સહુ સાધન બધેન થયાં, રહ્યો ન કોઇ ઉપાય;	
સત્ સાધન સમજ્યો નહિ, ત્યાં બધેન શું જાય ?	૧૭.
પ્રશ્ન પ્રશ્ન લય લાગી નહિ, પડ્યો ન સદ્ગુરુ પાપ;	
દીઠા નહિ નિજ દોષ તો, તરિયે કાણુ ઉપાય ?	૧૮.
અધમાધમ અધિકો પતિત, સકળ જગતમાં હુંય;	
એ નિશ્ચય આપ્યા વિના, સાધન કરશે શુંય ?	૧૯.
પડી પડી પુજા પદપંકજે, રિરિ રિરિ, માણ એજ;	
સદ્ગુરુ, સંત, સ્વરૂપ પુજ, એ દહતા કરિ દેજ.	૨૦.

ભાદરવા શુદ્ધ ૮, ૧૯૪૭.

૧૭૦

ૐ. સત્.

આપ મમ નિયમ સમમ કિયો, પુનિ ત્યાગ ગિરાગ અમામ લલો;	૧.
વનવાસ લયો મુખ મૈન રયો, દટ આસન પદ લગાય દિયો.	
મનપાનનિરોધ સ્વળોધ કિયો, હઠજોગ-પ્રયોગ સુતાર લયો;	૨.
જપબેદ જપે તેષ ત્યાહિ તપે, ઉરસેહિ ઉદાસિ લહી સખપે.	
સખ સાજનકિ નય ધારિ દિયે, મત મંડન ખંડન બેદ સિયે;	
વહ સાધન બાર અનંત કિયો, તદર્પી કષ્ટ હાય હજૂ ન પયો.	
અખ કયો ન બિચારતહે મનસે, કષ્ટ આર રહા ઉન સાધનસે ?	૩.
મિન સદ્ગુરુ કાય ન બેદ લહે, મુખ આગલ હેં કહ જાત કહે ?	
કરના હમ પાવત હે તુમકી, વહ જાત રહી સુચરુ ગમકી;	૪.
પલમે પ્રગટે મુખ આગળસે, જપ સદ્ગુરુચર્ય સુપ્રેમ જસે.	
તનસે, મનસે, ધનસે, સખસે ગુરુદેવકિ આન સ્વઆત્મ જસે;	૫.
તપ કારજ સિદ્ધ બને અપનો, રસ અમૃત પાવહિ પ્રેમ ધનો.	
વહ સત્ય સુધા દરશાવહિગે, ચતુરચુલ હે દ્રગસે મિલ હે;	૬.
રસ દેવ નિરંજનકો પિવહી, ગહિ જોગ ભુગોભુગ શો જિવહી,	
પર પ્રેમ પ્રવાહ બટે પ્રશુસે, સખ આજમબેદ સુ જિર જસે;	૭.
વહ કેવલકો બિજ આનિ કહે, નિજકો અનુભોજતલાપ દિયે.	૮.

૧૯૪૭, ભાદરવા શુદ્ધ ૮.

૧૭૧.

જિના નયન પાવે નહીં, જિના નયનકી જાત;	
સેવે સદ્ગુરુકે ચરન, સો પાવે સાક્ષાત્.	૧.
ખૂંટી ચહત જો પ્યાસ કો, હે ખૂંટનકી રીત;	
પાવે નહિ ગુરુ ગમ જિના, એહી અનાદિ સ્થીત.	૨.
એહિ નહિ હે કલ્પના, એહ નહિ વિલગ;	
કપિ નર પંચમકાળમે, દેખી વસ્તુ અભંગ.	૩.

નહિ દે તું ઉપદેશકું; પ્રથમ લેલિ ઉપદેશ;
 સળસેં ન્યારા અંગમ દે, વો ઝાનીકા દેસ.
 જપ, તપ, ઔર પ્રતાપિ સળ, તદાં લગી બમરપ;
 જહાં લગી નહિ સંતકી, પાછ કૃપા અનુપ.
 પાવાહી એ ખાત દે, નિજ છંદનકા છોડ.
 પિછે લાગ સત્યરથકે, તો સળ બધન તોડ.

૪.

૫.

૬.

૧૯૪૭.

૧૭૨

જડલાવે જડ પરિણમે, ચેતન ચેતન લાવ;
 કોષ કોષ પલટે નહીં, છોડી આપ સ્વભાવ.
 જડ તે જડ ત્રણકાળમાં, ચેતન ચેતન તેમ;
 પ્રગટ અનુભવરૂપ છે, સંસાર તેમાં કેમ ?
 જો જડ ત્રણકાળમાં, ચેતનચેતન હોય.
 બધ મોક્ષ તો નહિ ધટે, નિર્ણય પ્રવૃત્તિ નહોય.
 બધ મોક્ષ સયોગથી, જ્યાંલગ આત્મ અલાન;
 પશુ ભાગ સ્વભાવનો; ભાષે જિન ભગવાન.
 વર્તે બધપ્રસંગમાં, તે નિર્ગુણ અલાન;
 પશુ જડતા નહિ આત્મને, એ સિદ્ધાંત પ્રમાણ.
 મહે અરુપી રૂપોને, એ અચરજની વાત,
 જીવ બધન જાણે નહિ, કેવો જિનસિદ્ધાંત ?
 પ્રેમમ દેહદણિ હેતી, તેથી બારણો દેહ;
 હવે દણિ ધધ આત્મમાં મયો દેહથી નેહ.
 જડ, ચેતન સયોગ આ, ખાણ અનાદિ અનંત,
 કોષ ન કર્તા તેહનો, ભાષે જીન ભગવંત.
 મૂળ દ્રવ્ય ઉત્પત્ત નહિ, નહિ નાંચ પશુ તેમ;
 અનુભવથી તે સિદ્ધ છે, ભાષે જીનવર એમ.
 હોય તેહનો નાસ નહિ, નહિ તેહ નહિ હોય;
 એક સમય તે સૌ સમય, બેદ અવરથા નેમ.
 પરમપુરુષ પ્રણુ સદ્ગુરુ, પરમગાન સુખ ધામ,
 જેણે આપ્યું જ્ઞાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ.

૧૯૪૭, રાજાજ.

૬૩

૧૭૩.

૩૪. સંત.

શ્રીમાન પુરુષોત્તમની અનન્ય ભક્તિને અવિનિર્ણયી ઇચ્છુ છું.

એવો એક જ પદાર્થ પરિચય કરવા યોગ્ય છે, કે જેથી એવો અનંત પ્રકારનો પરિચય નિ-
 શ્ચત થાય છે; તે કયો ? અને કેવા પ્રકારે ? તેનો વિચાર મુશ્કેલી કરે છે.

વવાણીઆ, ભાદપદ વદ ૪, પ્રેમ, ૧૯૪૭.

સત્તામાં અભેદ.

૧૭૪.

જે મહાંત પુરુષત્વ મમે તેવું આચરણ પણ વંદન યોગ્ય જ છે, એવો મહાત્મા પ્રાપ્ત થયે, નિઃસંદેહપણે ન જ વર્તી શકાય તેમ તે વર્તતો હોય, તો મુમુક્ષુઓએ કેવી દષ્ટિ રાખવી ? એ વાતો સમજવા જેવી છે.

વવાણીઆ, બાદપદ વદ ૪, બોમ, ૧૯૪૭.

અપ્રગટ સત.

૧૭૫.

કળિયુગમાં અપાર કષ્ટ કરીને સત્પુરુષત્વ ઓળખાણ પડે છે; છતાં વળી કંચન અને કાંતાનો માહ, તેમાં પરમ પ્રેમ આવવા ન દે તેમ છે; ઓળખાણ પડ્યે અડગપણે ન રહી શકે એવી જીવની વૃત્તિ છે; અને આ કળિયુગ છે; તેમાં જે નથી મુંઝાતા તેને નમસ્કાર.

બાદપદ વદ ૫, છુધે, ૧૯૪૭, વવાણીઆ.

૧૭૬

‘સત’ હાલ તો કેવળ અપ્રગટ રહ્યું દેખાય છે. જૂદી જૂદી ચેષ્ટાએ તે હાલ પ્રગટ જેવું માનવામાં આવે છે; (યોગાદિક સાધન, આત્માતુ’ ધ્યાન, અધ્યાત્મચિંતન, વેદાંત-શુદ્ધિ વગેરેથી) પણ તે તેવું નથી. જિનનો સિદ્ધાંત છે કે, જડ કોઈ કાળે જીવ ન થાય; અને જીવ કોઈ કાળે જડ ન થાય ’ તેમ ‘સત’ કોઈ કાળે ‘સત’ સિવાયનાં બીજાં કોઈ સાધનથી ઉત્પન્ન હોઈ શકે જ નહીં. આવી દેખીતી સમજાય તેવી વાતમાં મુંઝાઈ જીવ પોતાની કલ્પનાએ ‘સત’ કરવાતું કહે છે, પ્રરૂપે છે, બોધે છે; એ આશ્ચર્ય છે.

જગતમાં રુડું દેખાડવા માટે મુમુક્ષુ કંઈ આચરે નહીં, પણ રુડું હોય તે જ આચરે.

બાદપદ વદ ૫, છુધે, ૧૯૪૭, વવાણીઆ.

૧૭૭.

ચિત્ત ઉદાસ રહે છે; કંઈ ગમતું નથી; અને જે કંઈ ગમતું નથી તે જ બધું નજરે પડે છે; તે જ સંભળાય છે; ત્યાં હવે શું કરવું ? મન કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતું નથી, જેથી પ્રત્યેક કાર્ય મુશ્કેલી પડે છે; કંઈ વાંચન, લેખન કે જનપરિચયમાં રુચિ આવતી નથી; ચાલતા મતના પ્રકારની વાત કાને પડે છે કે, હૃદયને વિષે શ્રુત્યથી અધિક વેદના થાય છે.

રિચિત્ર કાં તમે જાણો છો; કાં રિચિત્ર વિચિત્ર ગઈ છે તે જાણો છો; અને હરિ જાણો છે.

બા. વદ ૭, ૧૯૪૭.

૧૭૮.

“ આત્મામાં રમણ કરી રહ્યા છે, એવા નિર્મય મુનિઓ પણ નિષ્કારણ ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રવર્તે છે, કારણ કે ભગવાનના ગુણોજ એવા છે.”—શ્રીમદ્ભાગવત.

ભાદરવા વદ ૧૦, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૭૯.

જીવને જ્યાંસુધી સંતનો જોગ ન થાય ત્યાંસુધી, મતમતાંતરમાં મધ્યસ્થ રહેવું યોગ્ય છે.

સં. ૧૯૪૭ના બાદપદ વદ ૧૧, સોમે, વવાણીઆ.

૧૮૦.

જાણ્યા જેવું તો મન છે, કે જે સત્વરૂપ ભણી અખંડ સ્થિર થયું છે—(નાગ જેમ મોરલી ઉપર), તથાપિ તે દસા વર્ણવવાની સત્તા સર્વાધાર હરિએ વાણીમાં પૂર્ણ પ્રદી નથી; અને સેખમાં તો તે વાણીનો અનંતમો ભાગ માંડ આવી શકે; એવી તે દસા તે સર્વતુ જે પુરુષોત્તમસ્વરૂપ તેને વિષે અમને તમને અનંત પ્રેમભક્તિ અખંડ રહે; તે

પ્રાપ્ત થાઓ. એ જ પ્રવાયના છઠ્ઠી અત્યારે અધિક લખતો નથી.

ભાદરવા વદ ૧૨, ભોમે, ૧૯૪૭.

૧૮૧.

મહાત્મા વ્યાસજીને જેમ થયું હતું, તેમ અમને હમણા વર્તે છે. આત્મદર્શન પામ્યા છતાં પણ વ્યાસજી આનંદસંપન્ન થયા નહોતા, કારણ કે હરિસ અખંડપણે ગાયો નહોતો. અમને પણ એમ જ છે. અખંડ એવો હરિસ પરમ પ્રેમે, અખંડપણે અનુભવતા હવું ક્યાંથી આવડે? અને ન્યાસુધી તેમ નહીં થાય, ત્યાંસુધી અમને જગતમાંની વસ્તુનું એક અણ પણ ગમતું નથી.

ભગવાન વ્યાસજી જે યુગમાં હતા, તે યુગ બીજો હતો; આ કળિયુગ છે. એમાં હરિસ્વરૂપ, હરિનામ અને હરિજન દૃષ્ટિએ નથી આવતા; એ ત્રણેમાંનાં કાષ્ઠની રચના થાય, એવી કાષ્ઠ પણ ચીજ પણ દૃષ્ટિએ નથી આવતી. બધાં સાધન કળિયુગથી દોરાઈ ગયાં છે. ધણું કરીને બધામ છવ ભન્નાર્ગે પ્રવર્તે છે, અથવા સન્માર્ગની સન્સુખ વર્તતા નજરે નથી પડતા. કવચિત્ત મુકુટ છે, પણ તેને હવું માર્ગનો નિકટ સંબંધ નથી. નિષ્કપટીપણું પણ મનુષ્યોમાંથી ચાલ્યા ગયાં હવું થયું છે; સન્માર્ગનો એક અંશ, અને તેનો પણ શર્તાશ, તે કાષ્ઠ આગળ પણ દૃષ્ટિએ પડતો નથી. કેવળજ્ઞાનનો માર્ગ તે તો કેવળ વિસર્જન થઇ ગયો છે; કાણ જાણે હરિની ક્ષમણ શું છે? એવો વિકેટ કાળ તો હંમણાજ જોયો. કેવળમંદ પ્રવૃત્તાનાં પ્રાણી જેમ પરમ અનુકંપા આવે છે; અમને સાસંગની ન્યૂનતાને લીધે કંઈ ગમતું નથી; ધણીવાર થોડ થોડે કહેવાઈ ગયું છે, તથાપિ આખ્યાં શબ્દોમાં કહેવાયાથી રચનામાં વધારે રહે, એટલા માટે કહીએ છીએ કે, કાષ્ઠથી 'અર્થસંબંધ' અને કામસંબંધ' તો ધણા કાળ થયાં ગમતાં જ નથી. હમણાં 'ધર્મસંબંધ' અને 'મોક્ષસંબંધ' પણ ગમતો નથી. 'ધર્મસંબંધ' અને 'મોક્ષસંબંધ' તો ધણું કરીને થોગીએને પણ ગમે છે; અને અમે તો તેથી પણ વિરક્ત રહેવા માગીએ છીએ. હાલ તો અમને કંઈ ગમતું નથી, અને જે કંઈ ગમે છે, તેના અતિશય વિયોગ છે. વધારે શું લખવું? સહન જ કરવું એ સુગમ છે.

વવાણીઆ ભાદરવા વદ ૧૨, શુક્ર, ૧૯૪૭.

૧૮૨

પૂર્વાપર અવિરદ એવું જે ભગવતસંબંધી જ્ઞાન તે પ્રગટ કરવા ન્યાસુધી તેની ક્ષમણ નથી, ત્યાંસુધી, વધારે પ્રસંગ કાષ્ઠથી પાડવામાં નથી આવતો તે જાણો છો.

અભિનવ એવું હરિપદ ન્યાસુધી અમે અમારામાં નહીં માનીએ ત્યાંસુધી, 'પ્રગટમાર્ગ' કહીશું નહીં; તમે પણ અમને જાણો છો, તે શિંવાય અધિકને નામ, કામ, ગામથી અમને જાણાંવશે નહીં.

એકથી અનંત છે, અનંતથી એક છે.

આશો વદ ૧, રવિ ૧૯૪૭.

૧૮૩

આદિપુરુષ રમત માંડીને બેઠો છે.—

નવા જૂનું તે એક આત્મશક્તિ શિવસ અંધારે ક્યાં છે? અને તે લખવા જેટલો મનને અવકાશ પણ ક્યાં છે? નહીં તો બધુંય નવું છે, અને બધુંય જીવું છે.

આશો વદ ૫, ૧૯૪૭ (શુક્રવાર).

૧૮૪

૩૬

અપૂર્વ ચોતાથી ચોતાને પ્રાપ્ત થયું દુર્લભ છે; જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું સ્વરૂપ ઝોળખાણું દુર્લભ છે; અને જીવને મુક્તિવણી પણ એ જ છે.

આ પ્રત્રમાં, લખેલા પ્રશ્નોના હુકમો નીચે ઉત્તર લખ્યો છે:—

૧-૨-૩, એ ત્રણે પ્રશ્નો સ્મૃતિમાં હશે; એમાં એમ જણાવ્યું છે કે,—

“૧. ‘સાધુગ’માં આઠ વાદિ કલા છે, તેમાં આપને તથા અમારે કયા વાદમાં દાખલ થવું?”

“૨. એ આઠ વાદથી કોઈ જૂદો મારગ આદરવાજોગ હોય, તો તે જાણવાસાર આકાંક્ષા છે;”

“૩. અથવા આઠ વાદિના મારગનો સરવાળો કરવો એ જ મારગ છે કે શી રીતે? અથવા તે આઠ વાદિના સરવાળામાં કોઈ ન્યૂનાધિકતા કરી મારગ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે? અને છે તો શું?”

આમ લખ્યું છે; તે વિષે જાણવાનું કે, એ આઠ વાદિનાં—ખીખાં તે શિવાયનાં દર્શનામાં—સંપ્રદાયોમાં માર્ગ કંઈક (અન્યથા) જોડાયેલા રહે છે, નહીં તો ધણુંકરીને જૂદો જ (વ્યતિરિક્ત) રહે છે. વાદિ, દર્શન, સંપ્રદાય, એ બધાં કોઈ રીતે પ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ થાય છે; પણ સમ્યક્જ્ઞાની વિનાના ખીખાં જીવોને તો બંધન પણ થાય છે. માર્ગની જેને ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે તેણે, એ બધાનું સાધારણ જ્ઞાન વાંચવું વિચારવું; બાકી મધ્યમ રહેવું યોગ્ય છે. ‘સાધારણ જ્ઞાન’ના અર્થ આ ઠેકાણે એવો કરવો કે, ‘બધા શાસ્ત્રમાં વર્ણવતાં અધિક લુહાઈ ન પડી હોય તેવું જ્ઞાન.’

“તીર્થંકર આવી ગર્ભમાં ઉપજે, અથવા જન્મે ત્યારે, અથવા ત્યારપછી દેવતાઓ જાણે કે આ તીર્થંકર છે, અને જાણે તો શી રીતે?” તેના ઉત્તરમાં: સમ્યક્જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થયું છે, એવા દેવતાઓ, અવધિજ્ઞાનથી તીર્થંકરને જાણે; બધા ન જાણે. જે પ્રકૃતિઓ જવાથી જન્મથી તીર્થંકર અવધિજ્ઞાન સંયુક્ત હોય છે, તે પ્રકૃતિઓ તેમાં નહીં દેખાવાથી તે સમ્યક્જ્ઞાની દેવતાઓ તીર્થંકરને ઝોળખી શકે છે. એ જ વિજ્ઞાપન.

આશો વદ ૭, શુક્ર, ૧૯૪૭, વવાણીઆ.

૧૯૫

પરમાર્થવિષયે મનુષ્યોનો પત્ર વ્યવહાર વધારે ચાલે છે; અને અમને તે અતુકેળ આવતો નથી; જેથી ધણું ઉત્તર તો લખવામાં જ આવતા નથી; એવી હરીજ્ઞા છે; અને અમને એ વાત પ્રિય પણ છે.

આશો વદ ૧૦, સોમ, ૧૯૪૭ (શુક્રરાત્રી)

૧૯૬

૩૦

પૂર્ણકામ ચિત્તને નમોનમ:

આત્મા બાહ્ય સમાધિમાં છે; મન વનમાં છે; એક ખીખાના આવાસે અતુકેમે દેહ કંઈ ક્રિયા કરે છે.

એક સમય પણ વિરહ નહીં; એવી રીતે સત્સંગમાં જ રહેવાનું ઇચ્છ્યે છે, પણ તે તો હરીજ્ઞાવશ છે. કળિયુગમાં સત્સંગની પરમ દાનિ થઈ ગઈ છે; અધિકાર વ્યાપ્ત છે; અને સત્સંગનું જે અપૂર્વપણું તેનું જીવને યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી.

વવાણીઆ, આશો વદ ૧૨, ૧૯૪૭.

૧૯૭

તૃપ્તાવરને પાપાની મહેનત કરજો. અતૃપ્તાવરને તૃપ્તાવર થવાની જીતાસા પેદા કરજો. જેને તે

પેદા ન થાય તેણું હોય, તેને માટે ઉદાસીન રહેજો. ઉપાધિ એવી છે કે, આ કામ મનું નથી. પરમેશ્વરને નહીં પાલવવું હોય, ત્યાં શું કરવું ?

૧૯૪૭.

વિં રામચંદ્રના પ્ર૦

૧૮૮

૧. 'પરસમય' જાણ્યા વિના 'સ્વસમય' જાણ્યા છે, એમ કહી શકાય નહીં.
૨. 'પરદ્રવ્ય' જાણ્યા વિના 'સ્વદ્રવ્ય' જાણ્યું છે, એમ કહી શકાય નહીં.
૩. 'સમ્મતિતક'માં શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરે કહ્યું છે કે, જેટલા વચનમાર્ગ છે તેટલા 'નયવાદ' છે, અને જેટલા 'નયવાદ' છે તેટલા જ 'પરસમય' છે.

૪. અક્ષય ભગત કવિએ કહ્યું છે કે,—

કર્તા મટે તો છુટે કર્મ, એ મહા ભજનનો મર્મ;
ને તું જીવ તો કર્તા દરી, ને તું ચિવ તો વસ્તુ ખરી;
તું હો જીવને, તું હો નાથ, એમ કહ્યો અખે અટક્યા દાય.

૧૯૪૭, વવાણીઆ.

૧૮૯

કાળ વિષમ આવી ગયો છે, સત્સંગનો જોગ નથી, અને વીતરાગતા વિશેષ છે, એટલે ક્યાંય સાધુ નથી, અર્થાત્ મન વિશ્રાંતિ પામવું નથી. અનેક પ્રકારની વિટંબનાએ અમને નથી, તથાપિ સત્સંગ નહીં, એ મોટી વિટંબના છે. લોકસંગ રચતો નથી.

કારતક સુદિ ૫, શુક, ૧૯૪૮.

૧૯૦.

જગત્ આત્મરૂપ માનવામાં આવે; જે યાજ તે યોગ્ય જ માનવામાં આવે; પરના દોષ જોવામાં ન આવે; પોતાના યુગ્યું ઉત્કૃષ્ટપણું સદન કરવામાં આવે; તો જ આ સંસારમાં રહેવું યોગ્ય છે.

કાર્તિક સુદિ ૮, સોમે, ૧૯૪૮.

વિં રામચંદ્ર પ્રજ્ઞામ.

૧૯૧.

ગમે તેટલી વિપત્તિઓ પડે, તથાપિ જ્ઞાનીદ્વારા સાંસારિક જ્ઞાની ધમ્મ કરવી યોગ્ય નથી. ઉદય આવેસો અંતરાય સમપરિણામે વેદવા યોગ્ય છે. વિષમપરિણામે વેદવા યોગ્ય નથી. યથાર્થ જ્ઞાન જેને છે, એવો પુરુષ અન્યથા આવરે નહીં; માટે તમે જે આકુળતાને લાઇ છો જાણવી, તે નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે.

જ્ઞાની પાસે સાંસારિક વેશવ હોય, તોપણ મુમુક્ષુએ કોઇ પણ પ્રકારે તે ધમ્મ કરવા યોગ્ય નથી. ક્ષણ કરીને જ્ઞાની પાસે તેવો વેશવ હોય છે તો, તે મુમુક્ષુની વિપત્તિ ટાળવા માટે ઉપયોગી થાય છે. પારમાર્થિક વેશવથી જ્ઞાની, મુમુક્ષુને સાંસારિક જ્ઞાન આપવાનું હજી નહીં, કારણ કે અકર્તાવ્ય તે જ્ઞાની કરે નહીં.

ધીરજ ન રહે એવા પ્રકારની તમારી રિયતિ છે, એમ અમે જાણીએ છીએ; તેમ છતાં ધીરજમાં એક અંશનું પણ ન્યૂતપણ ન થવા દેવું તે, તમને કર્તાવ્ય છે, અને એ યથાર્થ યોગ્ય પામવાનો મુખ્ય માર્ગ છે.

કોઇ પણ પ્રકારે ભવિષ્યનો સાંસારિક વિચાર છોડી, વર્તમાનમાં સમપણે પ્રવર્તવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો એ, તમને યોગ્ય છે; ભવિષ્યમાં જે થવા યોગ્ય હશે તે થશે, તે અનિવાર્ય છે, એમ ગણી પરમાર્થ-પુરુષાર્થ સન્મુખ થવું યોગ્ય છે. ગમે તે પ્રકારે પણ એ લોકસંજ્ઞાનરૂપ ભવનું

સ્થાનક એવું જે ભવિષ્ય, તે વિરમરણ કરવા યોગ્ય છે; તેની વિનંતા પછયે પરમાર્થનું વિરમરણ હોય છે, અને એમ થાય, તે મહા આપત્તિરૂપ છે; માટે તે આપત્તિ આવે નહીં એટલું વારંવાર વિચારવા યોગ્ય છે. ધણે વખત યથા લોકલગ્નના એક તમને અંતરમાં બેસેા થયેા છે, તે વિષે હવે તો નિર્ભયપણું જ અંગીકાર કરવું યોગ્ય છે; ફરી કહીએ છીએ કે તે જ કર્તવ્ય છે; યથાર્થ બોધનો એ મુખ્ય માર્ગ છે; એ રથને જૂલ ખાવી યોગ્ય નથી; લગ્ન અને આશ્રવિકા મિથ્યા છે: કુટુંબાદિનું મમત્વ રાખશેા તોપણ, જે યવાનું હશે તે થશે. તેમાં સમપણું રાખશેા તોપણ, જે યવા યોગ્ય હશે તે થશે; માટે નિઃશંકપણે નિરાશિમાની રવું યોગ્ય છે. સમપરિણામે પરિણમવું યોગ્ય છે, અને એ જ અમારેા બોધ છે. આ ન્યાસુધી નહીં પરણિમે ત્યાંસુધી યથાર્થ બોધ પણ પરિણમે નહીં.

૧૯૨.^૧

સંસારકાળથી તે અત્ર ક્ષણ સુધીમાં તમ મયે કોઇ પણ પ્રકારનો અવિનય, અભક્તિ, અસ-
તકાર કે તેવા ખીજા અન્ય પ્રકાર સંબંધી કોઇ પણ અપરાધ મન, વચન, કાયાના પરિણામથી થયા
હોય, તે સર્વ આપત્ત નમ્રપણે, તે સર્વ અપરાધના અત્યંત લપરણિણામરૂપ આત્મરિચિતિએ કરી,
હું સર્વ પ્રકારે કરી ક્ષમાવું છું; અને તે ક્ષમાવવાને યોગ્ય છું. તમને કોઇ પણ પ્રકારે તે અપરા-
ધાદિને અનુપયોગ હોય તોપણ, અત્યંતપણે અમારી તેવી પૂર્વજાળ સંબંધીની કોઇ પ્રકારે પણ
સંભાવના જાણી અત્યંતપણે ક્ષમા આપવાયોગ્ય આત્મરિચિતિ કરવા અત્ર ક્ષણ લઘુતાથી વિનંતિ છે.
મુબરક, કારતક સુદ ૧૦, શુર, ૧૯૪૮.

૧. આ પત્ર એક ધર્મેન્દ્રક પ્રત્યે, તેના દેહાંત સમયે, ક્ષમાપનારૂપ લખાયેા હતો.—સ શોધક.

વર્ષ. ૨૫ મું.

૧૬૩

(એણું જે) 'પરમસત્ય' તેણું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ.

ભગવતને સર્વ સમર્પણ કર્યા શિવાય આ કાળમાં જીવણું દેહાભિમાન મટણું સંભવણું નથી, માટે અમે સનાતનધર્મરૂપ 'પરમસત્ય' તેણું નિરંતર ધ્યાન કરીએ છીએ. જે સત્યણું ધ્યાન કરે છે તે, સત્ય હોય છે.

માગશર સુદિ ૨, શુક્ર, ૧૯૪૮.

૧૬૪.

હું સત્—શ્રી સહજ સમાધિ.

અમે સમાધિ છે, સ્મૃતિ રહે છે, તથાપિ નિરુપાયતા વર્તે છે. અસંગૃહિત હોવાથી, અણુમાત્ર દિપાધિ સહન થઈ શકે તેવી દશા નથી; તોય સહન કરીએ છીએ.

વિચાર કરી વસ્તુને ફરી ફરી સમજો. મનથી કરેલો નિશ્ચય સાક્ષાત્ માનસો નહી. યાનીયી થયેલો નિશ્ચય જાણીને પ્રવર્તવામાં કલ્યાણ છે.—પછી જેમ ભાવી.

સુધાને વિષે અમને સંદેહ નથી. તમે તેણું સ્વરૂપ સમજો; અમે ત્યારે જ રૂળ છે.

માગશર શુદિ ૧૪ બોમે, ૧૯૪૮.

પ્રણામ પહોંચે.

૧૬૫.

—અનુક્રમે સંયમ સ્પર્શતોણ, પામ્યો ક્ષાયકલાવ રે;

સંયમ શ્રેણિ ફુલડેણ, પૂણું પદ નિષ્પાવ રે.

—મુનિ શ્રી યશોવિજયજી.

(આત્માની અભેદચિંતનારૂપ) સંયમના એક પૂછી એક ક્રમને અનુભવીને ક્ષાયકલાવ (જડ-પરિણતિનો ત્યાગ) ને પામેલો એવો જે શ્રી સિદ્ધાર્થપુત્ર, તેના નર્મજી ચરણકમળને સંયમશ્રેણિ-રૂપ ફૂલથી પૂણું છું.

ઉપરના વચનો અતિશય ગંભીર છે.

માગશર વદ ૦)) શુક્ર, ૧૯૪૮, મુંબઈથી.

યથાર્થ બોધસ્વરૂપના યશા

૧૬૧.

જ્ઞાનીના આત્માને અવલોકીએ છીએ; અને તેમ થઇએ છીએ.

ગમે તેવા દેશકાળને વિષે યથાયોગ્ય રહેવું, - યથાયોગ્ય રહેવા ઇચ્છવા જ કરવું.

કોઇ એવા પ્રકારનો ઉદ્ધ છે કે, અપૂર્વ વીતરાગતાં છતાં વેપારસંબંધી કંઇક પ્રવર્તન કરી શકીએ છીએ; તેમ જ બીજાં પણ ખાવા, પીવા વગેરેનાં પ્રવર્તન માંડ માંડ કરી શકીએ છીએ; મન ક્યાંય વિરામ પામતું નથી; ધણું કરીને અત્ર કાંઈના સમાગમ ઇચ્છતું નથી; કંઈ લખી શકાતું નથી; વધારે પરમાર્થવાક્ય વહવા ઇચ્છા થતી નથી; કોઇએ પૂછેલાં પ્રશ્નોના ઉત્તર જાણતાં છતાં લખી શકતા નથી; ચિત્તનો પણ ઝાઝો સંગ નથી; આત્મા આત્મભાવે વર્તે છે.

સમયે સમયે અનંતગુણવિશિષ્ટ આત્મભાવ વધતો હોય એવી દશા રહે છે, જે ધણું કરીને કળવા દેવામાં આવતી નથી, - અથવા, કળી શકે તેવાનો પ્રસંગ નથી. આત્માને વિષે સદૃશ સ્મરણે પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન, શ્રી વર્દમાનને વિષે હવું એમ જણાય છે. પૂર્ણ વીતરાગ જેવા યોધ તે અમને સહેજે સાંભરી આવે છે; એટલે જ અત્રે લખ્યું હવું કે, તમે 'પદાર્થ'ને સમજો; બીજો કોઈ તેમ લેખવામાં હેતુ નહોતો.

પોશા શુદ્ધ ૭, શુક્ર, ૧૯૪૮, સુબંધ.

૧૬૭.

આત્મસંયમને સંભારીએ છીએ. યથારૂપ વીતરાગતાની પૂર્ણતા ઇચ્છીએ છીએ.

પોષા શુદ્ધ ૧૧, ૧૯૪૮.

શ્રી યોધસ્વરૂપના યથાયોગ્ય.

૧૬૮*

—અતુકમે સંયમ રક્ષતોહ, પામ્યો ક્ષાયક ભાવ રે;
સંયમ એણિ ફેલડેહ, પૂણું પદ નિખાવ રે.
દર્શન સકળના નંપ ગ્રહે, આપ રહે નિજભાવે રે;
હિત કરી જનની સંજીવની; આરા તેહ ચરાવે રે.
દર્શન જે યથા જૂજવા, તે આધ નજરને રેરેરે;
દૃષ્ટિ મિરાદિક તેહમાં, સમકિતદષ્ટિને હેરે રે.
યોગનાં બીજ ઇહાં ગ્રહે, જિનવર શુદ્ધ પ્રજ્ઞામો રે;
ભાવાચારજ સેવના, ભવ ઉદ્દેગ સુકામો રે. —

—મુનિ શ્રી યશોવિજયહ.

પોશા શુદ્ધ ૧૩, ૧૯૪૮.

૧૬૯.

—એક પરિણામ કે ન કરતા દરજ્જા દોષ.

વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપમાં જ પરિણામે એવો નિયમ છે. જીવ જીવસ્વરૂપે પરિણામમાં કરે છે, અને જડ જડસ્વરૂપે પરિણામમાં કરે છે. જીવનું મુખ્ય પરિણામ 'જ્ઞાન' તે ચેતન (જ્ઞાન) સ્વરૂપ છે; અને જડનું મુખ્ય પરિણામ 'જડત્વ' તે જડસ્વરૂપ છે. જીવનું જે ચેતનપરિણામ તે કાંઈ પ્રકારે જડ થઈને પરિણામે નહીં, અને જડનું જડત્વપરિણામ તે કાંઈ દિવસે ચેતનપરિણામે પરિણામે નહીં; એવી આ વસ્તુની મર્યાદા છે; અને ચેતન; અચેતન એ બે પ્રકારનાં પરિણામ તો અનુભવસિદ્ધ છે; તેમાંનું એક પરિણામ જે દ્રવ્ય મળીને કરી શકે નહીં, અર્થાત જીવ અને જડ મળી કેવળ ચેતનપરિણામે પરિણામી શકે નહીં, અથવા કેવળ અચેતનપરિણામે પરિણામી શકે નહીં. જીવ ચેતનપરિણામે પરિણામી શકે નહીં, અથવા કેવળ અચેતનપરિણામે પરિણામી શકે નહીં. જીવ ચેતનપરિણામે પરિણામી શકે નહીં, અથવા કેવળ અચેતનપરિણામે પરિણામી શકે નહીં.

મે, અને જડ અચેતનપરિણામે પરિણમે, એમ વસ્તુસ્થિતિ છે; માટે જિન કહે છે કે, એક પરિણામ બે દ્રવ્ય કરી શકે નહીં. જે જે દ્રવ્ય છે, તે તે પોતાની સ્થિતિમાજ હોય, અને પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમે. તેમ જ

—દોષ પરિનામ એક દ્રવ્ય ન ધરતું હૈ;

એક દ્રવ્ય બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં, એવી વસ્તુસ્થિતિ છે. એક જીવદ્રવ્ય તે ચેતન અને અચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં; અથવા એક પુદ્ગલદ્રવ્ય અચેતન અને ચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં, માત્ર પોતે પોતાનાજ પરિણામમાં પરિણમે; ચેતનપરિણામ તે અચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહીં; અને અચેતનપરિણામ તે ચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહીં; માટે બે પ્રકારનાં પરિણામે એક દ્રવ્ય પરિણમે નહીં—બે પરિણામને ધારણ કરી શકે નહીં. માટે

—એક કરતૂતિ દોષ દર્ભ કબહોં ન કરે;

એક ક્રિયા તે બે દ્રવ્ય ક્યારે પણ કરે નહીં. બે દ્રવ્યનું મળવું એકતિ હોવું યોગ્ય નથી. જો બે દ્રવ્ય મળીને એક દ્રવ્ય ઉત્પન્નવું હોય, તો વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપને કેવળ ત્યાગ કરે. જ્યારે એમ બનતું નથી, ત્યારે બે દ્રવ્ય કેવળ એક પરિણામને પામ્યા વિના એક ક્રિયા પણ કપાથી કરે? અર્થાત્ ન જ કરે.

—દોષ કરતૂતિ એક દર્ભ ન ધરતું હૈ;

તેમ જ બે ક્રિયા એક દ્રવ્ય ધારણ પણ કરે નહીં; એક સમયને વિષે બે ઉપયોગ હોષ શકે નહીં. માટે

—જીવ પુદ્ગલ એક ખેત અવગાહી દોષ;

જીવ અને પુદ્ગલ કદાપિ એક ક્ષેત્રને રોકી રહ્યાં હોય, તોપણ

—અપને અપને રૂપ, કોઈ ન ટરતું હૈ;

પોતપોતાના સ્વરૂપથી કાંઈ અન્ય પરિણામ પામતું નથી, અને તેથી કરીને એમ કહીએ છીએ કે.

—જડ પરિનામનિકે કરતા હે પુદ્ગલ.

દેહાદિક કરીને જે પરિણામ થાય છે, તેના પુદ્ગલ કર્તા છે, કારણ કે તે દેહાદિક જડ છે; અને જડપરિણામ તો પુદ્ગલને વિષે છે; જ્યારે એમ જ છે, તો પછી જીવ પણ જીવસ્વરૂપેજ વર્તે છે; એમાં કંઈ બીજું પ્રમાણ પણ હવે નેહતું નથી; એમ ગણી કહે છે કે,—

—ચિદાનંદ ચેતન સુલાહિ આચરતુ હૈ.

કાળ્યકર્તાનો કહેવાને હેતુ એમ છે કે, જો આમ તમે વસ્તુસ્થિતિ સમજો, તો તો જડને વિષેના જે સ્વસ્વરૂપભાવ છે તે, મટે; અને સ્વસ્વરૂપનું જે તિરોભાવપણ છે તે, પ્રગટ થાય; વિચાર કરો. સ્થિતિ પણ એમ જ છે.

વાળી ગઢન વાતને અહીં દુઃકારમાં લખી છે. જો કે જેને યથાર્થ બોધ છે તેને તો સુગમ છે. ચિત્ત ધણું કરીને વનમાં રહે છે; આત્મા તો આપે મુક્તસ્વરૂપ લાગે છે. વીતરાગપણુ વિશેષ છે; વેકની પેઠે મટતિ કરીએ છીએ; બીજાને અનુસસ્વતું પણ સખીએ છીએ; જગત્થી બહુ ઉદાસ થઈ ગયા છીએ; વસ્તીથી કંટાળી ગયા છીએ; દશ કોમને જણાવી શકતા નથી; જણાવીએ તેવો સત્સંગ નથી; મનને જેમ ધારીએ તેમ વાળી ચડીએ છીએ, એટલે મટતિમાં રહી શક્યા છીએ. કાંઈ પ્રકારથી રાગપૂર્વક મટતિ થતી નહીં હોય એવી દશા છે, એમ રહે છે. લોકપરિચય ગમતો નથી—જગતમાં સાતું નથી.

૧૯૪૮ ના પોપ વદી ૯, રવિ.

વિં વથાર્થ બોધસ્વરૂપના યથાં

૨૦૦

ખીજા કામમાં પ્રવર્તતાં પણ અન્ય-ભાવનાએ વર્તવાનો અભ્યાસ રાખવો યોગ્ય છે. વૈરાગ્ય-ભાવનાએ ભૂતપિ એવા શાંતસુધારસાદિ અથો નિરંતર ચિંતન કરવા યોગ્ય છે. પ્રમાદમાં વૈરાગ્યની તીવ્રતા મુમુક્ષુએ મંદ કરવા યોગ્ય નથી; એવો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

પોરા વદ ૧૩, શુક્ર, ૧૯૪૮, મુઅઈ.

શ્રી યોધસ્વરૂપ.

૨૦૧

અનંતકાલ થયાં સ્વરૂપનું વિસ્મરણ હોવાથી અન્યભાવ જીવને સાધારણ થઈ ગયો છે. દીર્ઘ-કાલસુધી સત્સંગમાં રહી યોધબુધિકાનું સેવન થવાથી તે વિસ્મરણ અને અન્યભાવની સાધારણતા ટળે છે, અર્થાત્ અન્યભાવથી ઉદાસીનપણું પ્રાપ્ત હોય છે. આ કાળ વિષમ હોવાથી સ્વરૂપમાં તન્મયતા રહેવાની દુર્ઘટતા છે, તથાપિ સત્સંગનું દીર્ઘકાળ સુધી સેવન, તે તન્મયતા આપે, એમાં સંદેહ નથી થતો.

જીંદગી અદ્ય છે, અને જન્મજા અનંત છે; સંપ્રધાત ધન છે, અને તૃષ્ણા અનંત છે; ત્યાં સ્વરૂપરમૂતિ સંભવે નહીં; પણ ત્યાં જન્મજા અદ્ય છે, અને જીંદગી અપ્રમત્ત છે, તેમ જ તૃષ્ણા અદ્ય છે, અથવા નથી અને સર્વસિદ્ધિ છે, ત્યાં સ્વરૂપરમૂતિ પૂર્ણ થવી સંભવે છે. અમૂલ્ય એવું જ્ઞાન, જીવનપ્રપંચે આવરેલું વહું જાય છે; ઉદય બળવાન છે !

મુઅઈ, ફેબ્રુઆરી ૩૭૯૨.

૨૦૨.૫

(રાગ પ્રભાતને અનુસરતો.)

—જીવ નવિ પુગલી નૈવ પુગલ કદા, પુગલાધાર નહીં તાસ રંગી;
પર તણો ર્શ નહીં અપર ંશ્વર્યત્રા, વસ્તુધર્મે કદા ન પરસંગી.

—કેવચંદ્ર, શ્રીમુખતિનાથજીનું સ્તવન.

મુઅઈ, સં ૧૯૪૮ ના મહા શુદ્ધ ૧૩, શુધ.

પ્રણામ પહેચિ.

૨૦૩.

અત્યંત ઉદાસ પરિણામે રહેલું એવું જે ચૈતન્ય તેને, જ્ઞાની પ્રજ્ઞામાં છતાં તેવું રાખે છે; તોપણ કહીએ છીએ: માયા દુસ્તર છે, દુસ્તર છે; ક્ષણવાર પણ,—સમય એક પણ, એને અપ્રમાને વિષે સ્થાપન કરવા યોગ્ય નથી. એવી તીવ્ર દશા આવ્યે અત્યંત ઉદાસ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે; અને તેવા ઉદાસ પરિણામની જે પ્રવર્તના—મૃદસ્થપણા સહિતની—તે અન્યપરિણામી કહેવા યોગ્ય છે. જે યોધસ્વરૂપે સ્થિત છે તે, એમ કઠિનતાથી વર્તી શકે છે, કારણ કે તેની વિકટતા પરમ છે. વિરોધપણે જનકરાજની પ્રજ્ઞા તે અત્યંત ઉદાસ પરિણામને લીધે રહેતી; ધણું કરીને તેમને તે સહજ સ્વરૂપમાં હતી, તથાપિ કોઈ માયાના દુસ્તર પ્રસંગમાં સમુદ્રને વિષે જેમ નવા યત્કિંચિત્ ડોલાયમાન થાય, તેમ તે પરિણામનું ડોલાયમાનથવાપણું સંભવિત હોવાથી, પ્રયેક માયાના પ્રસંગમાં કેવળ જેની ઉદાસ અવસ્થા છે, એવા નિજગુરુ અણ્ણાવકની શરણતા સ્વો-કારી હોવાથી માયાને સુખે તરી શકાય એમ થઈ હતું, કારણ કે મહાત્માના આલંબનની એવી જ બળવત્તરતા છે.

મુઅઈ; મહા વદ ૨, ૧૯૪૮.

૨૦૪.

ચોતરે ઉપાધિની જ્વાળા પ્રજ્વલતી હોય, તે પ્રસંગમાં સમાધિ રહેવી એ પરમ દુષ્કર છે;

અને એ વાત તો પરમજ્ઞાની વિના થવી વિકટ છે. અમને પણ આશ્ચર્ય થઈ આવે છે, તથાપિ એમ આવે વર્ત્યા જ કરે છે એવો, અનુભવ છે.

આત્મભાવ યમાર્થ જેને સમગ્રાય છે, નિશ્ચય રહે છે તેને, એ પ્રાપ્ત હોય છે. સમ્યક્દર્શનનું મુખ્ય લક્ષણ વીતરાગતા જાણીએ છીએ, અને તેવો અનુભવ છે.

મુખર્ષ, ૧૯૪૮, મહા વદ ૪, શુક્રવાર.

૨૦૫+

—જાહ્નિક તેં ચેતન વિભાવ સો ઉલટિ આપુ;
સમો પાપ અપનો સુભાવ ગદિ લીનો હૈ;
તજહિ તે જો જો લેનજોગ, સો સો લીનો હૈ;
જો જો ત્યાગજોગ, સો સો સમ છોડી દીનો હૈ;
લેવે કૈન રહી ઠોર, ત્યાગિવેકો નાહિ ઝોર;
બાકી કહા ઉબર્યોજી કારજ ન બીનો હૈ;
સંગત્યાગી, અંગત્યાગી, વચનતરંગત્યાગી;
મન ત્યાગી, બુદ્ધિ ત્યાગી, આપા શુદ્ધ કીનો હૈ.

—કેવી અદ્ભુત દશા ?

સં. ૧૯૪૮, મહા વદ ૯, ભોમ, મુખર્ષી.

પ્રમાણ પહોંચે.

૨૦૬.

આત્માપણે કેવળ ઉજાગર અવસ્થા વર્તે, અર્થાત્ આત્મા પોતાના સ્વરૂપને વિષે કેવળ જાગૃત હોય ત્યારે, તેને કેવળજ્ઞાન વતે છે એમ કહેવું યોગ્ય છે. એવો, શ્રીતીર્થંકરનો આશય છે. “આત્મા” જે પદાર્થને તીર્થંકર કહ્યો છે, તે જ પદાર્થની તે જ સ્વરૂપે પ્રતીતિ થાય, તે જ પરિણામે આત્મા સાક્ષાત્ જાણે, ત્યારે તેને ‘પરમાર્થ-સમ્યક્ત્વ’ છે, એવો શ્રીતીર્થંકરનો અભિપ્રાય છે. એવું સ્વરૂપ જેને કારણે છે, તેવા પુરુષને વિષે ‘નિષ્કામ શ્રદ્ધા’ છે જેને, તે પુરુષને ‘બીજરુચિ-સમ્યક્ત્વ’ છે. તેવા પુરુષની ‘નિષ્કામ ભક્તિ’ આ બાધાએ પ્રાપ્ત થાય, એવા શુભો જે શ્રવણ હોય, તે શ્રવ ‘માર્ગા-તુસારી’ હોય, એમ જીન કહે છે.

અમારો, અભિપ્રાય કેંઈ પણ દેહ પ્રત્યે હોય, તો તે માત્ર એક આત્માર્થ છે; અન્ય અર્થે નહીં. બીજાં કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે અભિપ્રાય હોય તો, તે પદાર્થ અર્થે નહીં, પણ આત્માર્થે છે. તે આત્માર્થ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિને વિષે હોય એમ, અમને લાગતું નથી “આત્માપણું” એ ધ્વનિ શિવાય બીજાં કોઈ ધ્વનિ કોઈ પણ પદાર્થના પ્રલજ્જાવાયમાં રમતજીતેગ નથી, અનવકાશ આત્માપણું જાણવાવિના—તે સ્થિતિ વિના, અન્ય સર્વ કચેરરૂપ છે.

મુખર્ષ, મહા વદ ૧૦, ભોમ, ૧૯૪૮.

૨૦૭.

અત્ર સમાધિ છે. પૂર્ણજ્ઞાને કરીને યુક્તા એવી જે સમાધિ તે વારંવાર સાંભરે છે.

‘પરમસત્ત્વ’ ધ્યાન કરીએ છીએ. (ઉદાસપણ વર્તે છે.)

મહા વદ ૧૨, રવિ ૧૯૪૮.

૨૦૮+

—લેવેકી ન રહી ઠોર, ત્યાગિવેકી નાહિ ઝોર;

ધાકી કહા ઉબર્યો જી, કારજ નબીનો હૈ !

સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી પૂર્ણકામપણુ પ્રાપ્ત થયું; એટલે હવે બીજું કોઈ ક્ષેત્ર કંઈ પણ લેવા-
ને માટે રહ્યું નથી. સ્વરૂપનો તો કોઈ કાળે ત્યાગ કરવાને મૂર્ખ પણુ ઇચ્છે નહીં; અને જ્યાં કેવળ
સ્વરૂપસ્થિતિ છે, ત્યાં તો પછી બીજું કંઈ રહ્યું નથી; એટલે ત્યાગવાપણુ પણુ રહ્યું નહીં. હવે
જ્યારે લેવું, દેવું, એ બન્ને નિવૃત્ત થઈ ગયું, ત્યારે બીજું કોઈ નવીન કાર્ય કરવાને માટે શું
ઉગર્યું ? અર્થાત્ જન્મ થયું જોઈએ તેમ થયું, ત્યાં પછી બીજી લેવાદેવાની જન્મળ ક્યાંથી હોય ?
એટલે કહે છે કે, અહીં પૂર્ણકામતા પ્રાપ્ત થઈ.

સં ૧૯૪૮ ના મહા વદ ૦)) રવિ, મુળધર્મી.

૨૦૯+

શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે, શુદ્ધતામેં કેલી કરે;

શુદ્ધતામેં ધિર જે અમૃત ધારા વરસે.—

૨૧૦

આરંભ અને પરિગ્રહનો જન્મ જન્મ મોહ મટે છે, જન્મ જન્મ તેને વિષેથી પોતાપણાનું
અભિમાન મંદપરિણામને પામે છે, તેમ તેમ મુશુક્લતા વર્ધમાન થવા કરે છે. અનંત કાળના પરિ-
ચયવાળું એ અભિમાન પ્રાયે એકદમ નિવૃત્ત થતું નથી તેટલા માટે, તન, મન ધનાદિ જે કંઈ
પોતાપણે વર્તતાં હોય છે તે, જ્ઞાની પ્રયે અર્પણ કરવામાં આવે છે; પ્રાયે જ્ઞાની કંઈ તેને ગ્રહણ
કરતા નથી, પણ તેમાંથી પોતાપણું મટાડવાનું ઉપદેશે છે; અને કરવા યોગ્ય પણ તેમ જ છે કે,
આરંભ, પરિગ્રહને વારંવારના પ્રસંગે વિચારી વિચારી પોતાનાં થતાં અટકાવવાં; ત્યારે મુશુક્લતા
નિર્મળ હોય છે.

મુળધર્મ, માર્ચ ૨, ૯૨.

૨૧૧.

પરિણામમાં અત્યંત ઉદાસીનતા પરિણામ કરે છે; જન્મ જન્મ તેમ થાય છે, તેમ તેમ પ્રવૃ-
ત્તિપ્રસંગ પણ વધ્યા કરે છે. જે પ્રવૃત્તિને પ્રસંગ થશે એમ નહીં ધારેલું, તે પણ પ્રાપ્ત થવા
કરે છે, અને એથી એમ માનીએ છીએ કે, ઉતાવળે પૂર્વે નિર્મલન કરેલાં એવાં કર્મો નિવૃત્ત
થવાને માટે ઉદયમાં આવે છે.

શ્રાગણ્ય શુદ્ધ ૧૩, શુક્ર, ૧૯૪૮.

૨૧૨.

દુઃસમકાળનું મોટામાં મોટું ચિન્હ શું ? અથવા દુઃસમકાળ કયો કહેવાય ? અથવા કયાં મુખ્ય
લક્ષણે તે જ્ઞાણખી શકાય ? એ જ વિચારવન.

શ્રાગણ્ય વદ ૫, રવિ, ૧૯૪૮.

વિગ્ન ઘોષવીજ.

૨૧૩.

ચાલુ ઉપાધિ ઉદયપણે પ્રવર્તે છે.

શ્રાગણ્ય વદ ૧૦, શુક્ર, ૧૯૪૮.

૨૧૪.

કોઈ પણ પ્રકારે સત્સંગનો જોગ બને તો, તે ક્યાં રહેવું એ કર્તવ્ય છે; અને જે પ્રકારે
જીવને મારાંપણુ વિશેષ થવા કરતું હોય, અથવા વધ્યા કરતું હોય, તે પ્રકારથી જન્મ અને તેમ સં-
ક્રાન્તિ રહેવું એ, સત્સંગમાં પણ કળ આપનાર જાતના છે.

શ્રાગણ્ય વદ ૧૧, ચુરનાર, ૧૯૪૮.

૨૧૫.

પૂર્વકર્મ તરત નિવૃત્ત થાય એમ કરીએ છીએ.

કાગમ્ ૧૪, ૧૬૪૮.

૨૧૬.

હાલ અત્ર અમે વ્યાવહારિક કામ તો પ્રમાણુમાં ધણું કરીએ છીએ; તેમાં મન પણ પૂરી રીતે દબાવે છીએ, તથાપિ તે મન વ્યવહારમાં ચોટતું નથી; પોતાને વિષે જ રહે છે; એટલે વ્યવહાર યોગ્યરૂપ રહે છે. ભણીએ છીએ કે ધણાકાને જે પરિણામ પ્રાપ્ત થવાનું છે તે, તેથી થોડા કાળે પ્રાપ્ત થવા આટે તે ઉપાધિજન્ય વિશેષપણે વર્તે છે.

આપો ભોલે ત્રણે કાળને વિષે જુએ કરીને પીડાતો માનવામાં આવે છે, અને તેમાં પણ આ વર્તે છે તે તો મહા દુઃસમકાળ છે, અને સર્વ પ્રકારે વિચારિતું કારણ એવો જે કર્તવ્યરૂપ 'શ્રી સત્સંગ', તે તો સર્વ કાળને વિષે પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે; તે આ કાળમાં પ્રાપ્ત થવો ધણો ધણો દુર્લભ હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી. અમે કે જેનું મન પ્રાપ્તે કોધથી, માનથી, માયાથી, ભોલથી, હારપથી, રતિથી, અરતિથી, ભયથી, શોકથી, જુથાસાથી કે સખ્તાદિ વિપયોથી અપ્રતિબંધ નેવું છે; ક્રુદ્ધથી, ધનથી, યુગ્મથી, વૈભવથી, ઓથી કે દેહથી મુગ્ધ નેવું છે, તે મનને પણ સત્સંગને વિષે બંધન રાખવું બહુ બહુ રહ્યા કરે છે.

સોમવતી અમાવાસ્યા, ૧૬૪૮, મુબંબ.

૨૧૭.

આ લોકસ્થિતિ જ એવી છે કે, તેમાં સત્યનું ભાવન કરવું પરમ વિકટ છે. રચના બધી અસત્યના આગ્રહની ભાવના કરાવવાવાળી છે.

મુબંબ, ૩૦, માર્ચ, ૬૨.

૨૧૮.

લોકસ્થિતિ આશ્ચર્યકારક છે !

ચૈત્ર શુદ્ધ ૫, શનિ ૧૬૪૮.

૨૧૯.

જાનીને સર્વસંગપરિત્યાગ કરવાનો શો હેતુ હશે ?

ચૈત્ર શુદ્ધ ૭, રવિ, ૧૬૪૮.

૨૨૦.

આત્મસમાધિપૂર્વક યોગઉપાધિ રહ્યા કરે છે; જે પ્રતિબંધને હીધે હાલ તો કંઈ પ્રયત્ન કરી શકતું નથી. આવા જ હેતુએ કરીને શ્રી નમણાદિ જ્ઞાનીઓએ શરીરાદિ પ્રવર્તનાના ભાનનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો.

મુબંબ, એપ્રિલ ૪, ૬૨.

સ્મરિતભાવ.

૨૨૧.

૬૦.

સમય માત્ર પણ અપ્રમત્તધારાને નહીં વિરમરણ કરતું એવું જે આત્માકાર મન, તે વર્તમાન સમયે ઉદય પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે; અને જે કાલ પણ પ્રકારે વર્તાય છે, તેવું કારણ પૂર્વે નિબંધન કરવામાં આવેલો એ ઉદય છે; તે ઉદયને વિષે પ્રીતિ પણ નથી, અને અપ્રીતિ પણ નથી; સમતા છે, કરવા યોગ્ય પણ એમજ છે.

મુબંબ, એપ્રિલ ૮, ૬૨.

યથાયોગ્ય.

૨૨૨.

બાહ્યોપાધિપ્રસંગ વર્તે છે. જેમ બને તેમ સદ્વિચારનો પરિચય થાય તેમ કરવા, ઉપાધિમાં મુંઝાઈ રહેવાવાથી યોગ્યપણે ન વર્તાય તે વાત, લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય જ્ઞાનીઓએ બાણી છે. મુંબઈ, ચેત્ર શુદ્ધ ૯, શુક્ર, ૧૯૪૮.

પ્રણામ.

૨૨૩.

સમકિતની ફરસના થઈ ક્યારે ગણાય ? કેવી દશા વર્તતી હોય ?

સંસારી ઉપાધિનું જેમ ચતુ હોય તેમ થવા દેવું; કર્તવ્ય એ જ છે; અભિપ્રાય એ જ રહ્યા કરે છે; ધીરજથી ઉદયને વેદવો યોગ્ય છે.

ચેત્ર શુદ્ધ ૧૩, રવિ, ૧૯૪૮.

૨૨૪.

પ્રતિબંધપણ્ય દુઃખદાયક છે.

ચેત્ર વદ ૧, શુક્ર, ૧૯૪૮.

સ્વરૂપરચના યથાયોગ્ય.

૨૨૫.

ઉપાધિયોગનો જે ઉદય તે પણ વેદવા વિના ઉપાધ નથી. જગતમાં બીજા પદાર્થો તો અમને કંઈ રચિનાં કારણ રહ્યાં નથી. જે કંઈ રચિ રહી છે, તે માત્ર એક ‘સત્’નું જ્ઞાન કરનારા એવા સંત પ્રત્યે, જેમાં આત્માને વર્ણવ્યો છે એવાં ‘સતશાસ્ત્ર’ પ્રત્યે, અને પરમજીએ પરમાર્થનાં નિમિત્ત કારણ એવાં ‘દાનાદિ’ પ્રત્યે રહી છે; આત્મા તો કૃતાર્થ સમગ્રય છે.

ચેત્ર વદ ૬, રવિ, ૧૯૪૮.

૨૨૬.

જગતના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને જીવ પદાર્થનો યોગ્ય પામ્યો છે; જ્ઞાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને પામ્યો નથી. જે જીવ જ્ઞાનીના અભિપ્રાયથી યોગ્ય પામ્યો છે, તે જીવને સમ્યક્દર્શન થાય છે.

માર્ગ જે પ્રકારનો બાણીએ છીએ: એક ‘ઉપદેશ થવા અર્થેનો માર્ગ,’ એક ‘વાસ્તવ્ય માર્ગ.’ ‘વિચારસાગર’ ઉપદેશ થવા અર્થે વિચારવા યોગ્ય છે. ત્યારે જેનશાસ્ત્ર વાંચવા બાણીએ, ત્યારે જેની કરવા બાણીએ નથી; વેદાંતશાસ્ત્ર વાંચવા બાણીએ, ત્યારે વેદાંતી કરવાને બાણીએ નથી; તેમ જ અન્ય શાસ્ત્ર વાંચવા બાણીએ, ત્યારે અન્ય થવા નથી બાણીએ. માત્ર જે બાણીએ છીએ, તે તમ સર્વને ઉપદેશ લેવા અર્થે બાણીએ છીએ; જેન અને વેદાંતી આદિનો બેઠે ભાગ કરે, આત્મા તેવો નથી.

મુંબઈ, અગ્રિલ ૧૭, ૬૨.

૨૨૭

ન્યાં પૂર્ણકામપણ છે, ત્યાં સર્વજ્ઞતા છે.

જેને યોગ્યબીજની ઉત્પત્તિ હોય છે, તેને સ્વરૂપસુખથી કરીને પરિવૃત્તપણ વર્તે છે; એને વિષય પ્રત્યે અપ્રવૃત્ત દશા વર્તે છે.

જે જીવિતબળમાં ક્ષણિકપણ છે, તે જીવિતબળમાં જ્ઞાનીઓએ નિત્યપણ પ્રાપ્ત કર્યું છે; એ અચરજની વાત છે. જે જીવને પરિવૃત્તપણ વર્ત્યું કર્યું ન હોય તો, અખંડ એવો આત્મયોગ તેને સમજવો નહીં.

સં ૧૯૪૮, ચેત્ર વદ ૧૨, રવિ.

૨૨૮.

ભાવસમાધિ છે, બાલકાધિ છે. જે બાળને ગાય કરી શકે એવી સ્થિતિની છે, તથાપિ સમાધિ વર્તે છે.

અક્ષયત્રિમા, ૧૯૪૮.

૨૨૯.

જે પ્રમાણે જ્ઞાનનું પ્રકાશનું છે, તે પ્રમાણે સંગાદિ બ્યવહારિક પદાર્થને વિષયી નિરપેક્ષપણું વર્તે છે. આત્મસુખ કરી પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે. અન્ય સુખની જે ઇચ્છા નહિં થતી તે, પૂર્ણ-જ્ઞાનનું લક્ષણ છે.

જ્ઞાની અનિત્ય જીવનમાં નિત્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે, એમ જે લખ્યું છે તે, એવા આશયથી લખ્યું છે કે, તેને મર્યુને માટે નિર્ભયપણું વર્તે છે. જેને એમ હોય તેને પછી અનિત્યપણું વિષે શંકા છે, એમ કહીએ નહીં તો તે વાત સત્ય છે.

‘મૃ’ આત્મજ્ઞાન થાય છે તેને, “હુ” અન્યભાવનો અકર્તા છું, એવા બોધ ઉત્પન્ન થયે અદ્વૈત્યમિશ્રિદિ તે વિષય પામે છે; એવું છે આત્મજ્ઞાન તે વારંવાર ઉત્તરજન્યપણે વર્ત્યાં કરે છે, તથાપિ જેમ ઇચ્છિએ તેમ તો નહીં.

૧૯૪૮, વૈશાખ શુદ્ધ ૪, ચતુર્થવાર.

સમાધિરૂપ.

૨૩૦

હાલ તો અતુલ્ય ઉપાધિયોગ વિશેષ વર્ત્યાં કરે છે.—

અનંતકાળ બ્યવહાર કરવામાં બાંધીત કર્યો છે, ત્યાં તેવી જન્મજન્મમાં પરમાર્થ વિસર્જન ન કરાય એમ જ વર્તવું; એવા જેનો નિશ્ચય છે તેને, તેમ હોય છે; એમ અમે જાણીએ છીએ.

વનને વિષે ઉદાસીનપણે રિયત એવા જે પેણીઓ-તીર્થ-કરાદિક-તેવું આત્મત્વ સાબરે છે.

સુખ, સં. ૧૯૪૮, વૈશાખ શુદ્ધ ૬, રવિ.

૨૩૧.

જે જ્ઞાને કરીને ભવાંત થાય છે, તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું જીવને ધણું દુર્લભ છે, તથાપિ તે જ્ઞાન, સ્વરૂપે તો અત્યંત સુગમ છે, એમ જાણીએ છીએ. તે જ્ઞાન સુગમપણે પ્રાપ્ત થવામાં જે શંકા જન્મીએ છીએ, તે દશા પ્રાપ્ત થવી ધણી ધણી કઠણ છે અને એ પ્રાપ્ત થવાનાં જે જે કારણ છે, તે મન્યા વિના જીવને અનંતકાળ થયાં રખડવું પડવું છે. જે જે કારણ મળે મોક્ષ હોય છે.

સુખ, ૧૩, ૬૨ (રવિ).

પ્રણામ.

૨૩૨.

જ્ઞાનીને વિષે જે કાંઈ પણ પ્રકારે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે છે, તો જીવને દર્શના-વરણીય કર્મનો પ્રતિબંધ વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. ધણું કરીને, જ્ઞાની તેવા પ્રતિબંધ કાંઈને પોતા-યકી ઉત્પન્ન ન થાય એમ વર્તે છે.

જ્ઞાની પોતાનું ઉપજીવન—આજીવિકા—પણું પૂર્વકમોલસાર કરે છે; જ્ઞાનને વિષે પ્રતિ-બદ્ધતા થાય એમ કરી આજીવિકા કરતા નથી, અથવા કરાવવાનો પ્રસંગ ઇચ્છતા નથી; એમ જાણીએ છીએ.

જ્ઞાની પ્રત્યે જેને કેવળ નિરપેક્ષ ભક્તિ છે, પોતાની ઇચ્છા તે યકી પૂર્ણ થતી ન હોવાને પણ જેને રૂપ આવતો નથી, એવા જે જીવ છે તેને, જ્ઞાનીને આશયે ધીરજથી વર્તતાં આપતિનો નાશ હોય છે; અથવા ધણું મદંપણ થઈ જાય છે; એમ જાણીએ છીએ. તથાપિ તેવી ધીરજ રહેવી આ કાળને વિષે બહુ વિકટ છે, અને તેથી ઉપર જણાવ્યું છે, એવું પરિણામ ધણીવાર આવતું અટકી જાય છે. અમારા વિષે વર્તતો પરમ વૈરાગ્ય બ્યવહારને વિષે ક્યારેય મન મંજરા

દેતો નથી, અને વ્યવહારનો પ્રતિબંધ તો આખો દિવસ રાખવો પડે છે. હાલ તો એવા ઉદ્યોગ સ્થિતિમાં વર્તે છે, તેથી સંભવ થાય છે કે, તે પણ સુખનો હેતુ છે.

અમે તો પાંચ માસ થયાં જગત, ઇશ્વર અને અન્યભાવ એ સર્વને વિષે ઉદારીનપણે વર્તીએ છીએ, તથાપિ તે વાર્તા તમને ગાંઠીયપણે રહી જણાવી નથી. તમે જે પ્રકારે ઇશ્વરાદિ વિષે શ્રદ્ધાશીલ છો, તેમ વર્તવું તમને કલ્યાણરૂપ છે. ;અમને તો કોઈ જગતનો ભેદભાવ નહીં ઉત્પન્ન થતો હોવાથી સર્વ જંગળરૂપ વર્તે છે; એટલે ઇશ્વરાદિ સમેતમાં ઉદાસપણું વર્તે છે; આપું જે અમારું લખવું તે વાંચી, કોઈ પ્રકારે સંદેહને વિષે પડવાને તમે યોગ્ય નથી.

હાલ તો અમે અત્રપણે વર્તીએ છીએ, એટલે કોઈ પ્રકારની જ્ઞાનવાર્તા પણ જણાવી શકાતી નથી; પણ મોક્ષ તો કેવળ અમને નિકટપણે વર્તે છે; એતો નિઃશંક વાર્તા છે; અમારું જે ચિત્ત તે આત્મા સિવાય અન્ય સ્થળે પ્રતિબદ્ધતા પામતું નથી; ક્ષણ પણ અન્યભાવને વિષે સ્થિર થતું નથી; સ્વરૂપને વિષે સ્થિર રહે છે; એવું જે અમારું આત્મધર્મકર સ્વરૂપ તે હાલ તો કપાયે કહ્યું જતું નથી. ધણા માસ વીત્યાથી તમને લખી સંતોષ માનીએ છીએ.

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૬, ભોમ, ૧૯૪૮.

૨૩૩.

૩૦

નિરંતર જેને અભેદધ્યાન વર્તે છે, એવા શ્રી યોગપુરુષના યથાચેત્યર્જુનાચરો. અત્ર ભાવ પ્રત્યે તો સંભાધિ વર્તે છે; અને બાહ્ય પ્રત્યે ઉપાધિભંગ વર્તે છે; તમારા આવેલાં ત્રણ પત્રો પ્રાપ્ત થયાં છે, અને તે કારણથી પ્રત્યુત્તર લખ્યો નથી.

આ કાળનું વિષમપણું એવું છે, કે જેને વિષે ધણા વખતસુધી સત્સંગનું સેવન થયું હોય તો જીવને વિષેથી લોકભાવના ઓછી થાય; અથવા લય પામે. લોકભાવનાના આવરણને લીધે પરમાર્થભાવના પ્રત્યે જીવને ઉદ્ધાસપરિણતિ થાય નહીં; અને ત્યાં સુધી લોકસંહવાસ તે ભવરૂપ હોય છે.

સત્સંગનું સેવન જે નિરંતરપણે ઇચ્છે છે, એવા મુમુક્ષુ જીવને ત્યાંસુધી તે ભંગનો વિરહ રહે ત્યાંસુધી, દૃઢભાવે તે ભાવના ઇચ્છી પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં વિચારથી વર્તી, પોતાને વિષે લઘુપણ માન્ય કરી, પોતાના જીવમાં આવે તે દોષ પ્રત્યે નિરૂત્તિ ઇચ્છી, સરળપણે વર્ત્યાં કરવું; અને જે કાર્યેકરી તે ભાવનાની ઉત્પત્તિ થાય, એવી જ્ઞાનવાર્તા, કે જ્ઞાનલેખ કે ગ્રંથનું કંઈ કંઈ વિચારવું રાખવું તે, યોગ્ય છે.

ઉપર જણાવી છે જે વાર્તા નેને વિષે બાધ કરનારા એવા ધણા પ્રસંગ તમ જીવને વર્તે છે, એમ જણાવીએ છીએ, તથાપિ તે તે બાધ કરનારા પ્રસંગ પ્રત્યે જેમ અને તેમ સદ્ઉપયોગે વિચારી વર્તવાનું ઇચ્છવું, અનુક્રમે અને એવું છે, કોઈ પ્રકારે અમને વિષે સંતોષ પામવા યોગ્ય નથી. પુરુષાર્થ જે કંઈ થાય તે કરવાની દૃઢ ઇચ્છા રાખવી યોગ્ય છે; અને પરમ એવું જે યોગ્યસ્વરૂપ છે, તેનું જેને જ્ઞાનપ્રાપ્ત છે એવા પુરુષે તો, નિરંતર તેમ વર્ત્યાના પુરુષાર્થને વિષે મુંઝાવું યોગ્ય નથી.

અનંત કાળે જે પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પ્રાપ્તપણાને વિષે અમુક કાળ વ્યતીત થાય, તો હાનિ નથી. માત્ર અનંતકાળે જે પ્રાપ્ત થયું છે, તેને વિષે ભ્રાંતિ થાય, બૂદ્ધ થાય, તે હાનિ છે. જે પરમ એવું જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ ભાસ્વમાન થયું છે, તો પછી તેના માર્ગને વિષે અનુક્રમે જીવનું પ્રવેશપણું થાય, એ સરળ પ્રકારે સમજાય એવી વાર્તા છે.

રૂઝે પ્રકારે મન વર્તે એમ વર્તી. વિચાર છે, તો તેમાં કલ્યાણનો પણ વિચાર છે, એ વાતી સત્ય છે, તથાપિ જો જ્ઞાતીના વિચારમાં પણ તેને જ વિષે ચિત્ત વર્તે છે, તો કલ્યાણ છે. ધીરજનો ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી.

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૧૩, ભોમ, ૧૯૪૮.

શ્રી સ્વરૂપના યથાયોગ્ય.

૨૩૪.

“મનને લઇને આ બધું છે,” એવો જો અભારસુધીનો થયેલો નિર્ણય લખ્યો તે સામાન્ય પ્રકારે તો યથાતથ્ય છે, તથાપિ ‘મન,’ ‘તેને,’ લઇને અને ‘આ બધું,’ અને ‘તેના નિર્ણય’ એવા જે ચાર ભાગ એ વાક્યના થાય છે, તે ધણા કાળના બોધ જેમ છે તેમ સમજાય છે, એમ જણીએ છીએ, જેને તે સમજાય છે, તેને મન વશ વર્તે છે, એ વાત નિશ્ચયરૂપ છે, તથાપિ ન વર્તતું હોય, તોપણ તે આત્મસ્વરૂપને વિષે જ વર્તે છે.

એ મન વશ થવાનો ઉત્તર ઉપર લખ્યો છે; તે સર્વથી મુખ્ય એવો લખ્યો છે. જે વાક્ય લખવામાં આવ્યા છે તે, ધણા પ્રકારે વિચારવાને યોગ્ય છે.

મહાત્માનો દેહ એ કારણને લઇને વિષ્ણુમાનપણે વર્તે છે: પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવવાને અર્થે; જીવોના કલ્યાણને અર્થે. તથાપિ એ જનેમાં તે ઉદાસપણે ઉદય આવેલી વર્તનાએ વર્તે છે, એમ જણીએ છીએ.

ધ્યાન, જપ, તપ, ક્રિયા માન એ સર્વ યશી અગ્રે જણાવેલું કાષ્ઠ વાક્ય જો પરમ દુનિયું કારણ ધારતા હો તો, નિશ્ચયપણે ધારતા હો તો, પાછળથી શુદ્ધ યોગસંત્યા, શાસ્ત્રસંત્યા પર ન જતી હોય તો, જ્ય તો તે આંતરિક ગર્હ છે એમ ધારતા હો તો, તે વાક્યને ધણા પ્રકારની ધીરજ વડે વિચારવાને ધારતા હો તો, લખવાને કચ્છા થાય છે. હજી આથી વિશેષપણે નિશ્ચયને વિષે ધારણા કરવાને લખવું અગત્ય જેવું લાગે છે, તથાપિ ચિત્ત અવકાશરૂપે વર્તતું નથી; એટલે જે લખ્યું છે તે, પ્રયત્નપણે માનશો.

વૈશાખ વદ ૧૪, શુધે, ૧૯૪૮

૨૩૫.

ધર્મરાદિ સંબંધી જે નિશ્ચય છે, તેને વિષે દાહ વિચારનો ત્યાગ કરી સામાન્ય પ્રકારે ‘સમયસાર’નું વાંચન કરવું ચોક્કસ છે, અર્થાત્ ધર્મરાના આશ્રયથી દાહ ધીરજ રહે છે, તે ધીરજ તેના વિકલ્પમાં પડવાથી રહેવી વિકલ્પ છે.

‘નિશ્ચય’ને વિષે અકર્તા, ‘અવહાર’ને વિષે કર્તા, ક્ષત્રાદિ જે વ્યાખ્યાન ‘સમયસાર’ને વિષે છે, તે વિચારવાયોગ્ય છે, તથાપિ નિષ્ઠ તથા છે, જેના બોધસંબંધી દોષ એવા જે જ્ઞાતી તેના પ્રત્યે થી એ પ્રકાર સમજવા યોગ્ય છે.

સમજવાયોગ્ય તો છે જે...સ્વરૂપ, પ્રાપ્ત થયું છે જેને વિષે નિર્વિકલ્પપણુ એવા જ્ઞાતીથી, તેના આશ્રયે જીવના દોષ અલિત થઇ પ્રાપ્ત હોય છે, સમજાય છે.

મુંબઈ, જેઠ શુદ્ધ ૧૦, રવિ, ૧૯૪૮

૨૩૬.

—એક પરિનામ કે ન કરતા દરજ્જા દોષ,
દોષ પરિનામ એક દર્જ ન થવતું હૈ;
એક કરતીત દોષ દર્જ કળહો ન કરે,
દોષ કરતીત એક દર્જ ન થવતું હૈ;
જીવ પુદ્ગલ એક એત અવિગાદી દોષ;

અપને અપને રૂપ, કોઈ ન દરજી હે;
જડ પરિનામનિકા, કરતા હે પુદ્ગલ,
ચિદાનંદ ચેતન સુભાવ આચરતુ હે.—

જેઠ વદ ૭, શુક્ર, ૧૯૪૮.

સમયસાર.

૨૩૭.

જેની પ્રાપ્તિ પછી અનંતકાળનું ચાચકપણું મટી, સર્વ કાળને માટે અચાચકપણું પ્રાપ્ત હોય છે, એવો જો કોઈ હોય, તો, તે તરણ તારણ જાણીએ છીએ; તેને ભાજે.

સંસારથી કંટાળ્યા તો ધણો કાળ યષ્ટ ગયો છે, તથાપિ સંસારનો પ્રસંગ હજી વિરામ પામતો નથી; એ એક પ્રકારનો કલેશ વર્તે છે. હાલ તો નિર્જળ યષ્ટ શ્રી હરિને હાથ સોંપીએ છીએ.

અમને તો કંઈ કરવા વિષે શુદ્ધિ થતી નથી, અને લખવા વિષે શુદ્ધિ થતી નથી; કંઈક વાણીએ વર્તીએ છીએ; તેમાં પણ શુદ્ધિ થતી નથી; માત્ર આત્મારૂપ મૈત્રપણું, અને તે સંબંધી પ્રસંગ, અને વિષે શુદ્ધિ રહે છે, અને પ્રસંગ તો તેથી અન્ય પ્રકારના વર્તે છે.

એવી જ ઈશ્વરચ્છા હશે, એમ જાણી જેમ રિયતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ યોગ્ય જાણી રહીએ છીએ. શુદ્ધિ તો મોક્ષને વિષે પણ સ્પૃહાવાળી નથી, પણ પ્રસંગ આ વર્તે છે.

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

૨૩૮

સં ૧૯૪૮ ના જેઠ વદ ૦)), શુક્ર.

નમસ્કાર પહેલો.

શબ્દાદિ પાંચ વિષયની પ્રાપ્તિની ઈચ્છાએ કરી જેનાં ચિત્તો અલંકૃત બ્યાકુળપણે વર્તે છે, એવા જીવોનું જ્યાં વિશેષપણું દેખાયું છે, એવો જો કાળ તે આ દુષ્કર્મ કળિયુગ નામનો કાળ છે. તેને વિષે વિબ્ધલપણું જેને પરમાર્થને વિષે નથી થયું, ચિત્ત વિશ્લેષ પામ્યું નથી, સંગે કરી પ્રવર્તનમેદ પામ્યું નથી, બીજી પ્રીતિના પ્રસંગે જેનું ચિત્ત આકૃત થયું નથી, બીજાં જે કારણો તેને વિષે જેનો વિશ્વાસ વર્તતો નથી, એવો જો કોઈ હોય, તો તે આ કાળને વિષે 'બીજા શ્રીરામ' છે. તથાપિ જોધને સંજોડ આશ્ચર્ય વર્તે છે કે, એ શુભોના કોઈ અંશે સંપન્ન પણ અસ્પ જીવો દક્ષિણોચર થતા નથી.

નિદ્રા શિવાયનો બાકીનો જે વખત તેમાંથી એકાદ કલાક શિવાય બાકીનો વખત મન, વચન, કાયાથી ઉપાધિને જોગે વર્તે છે; ઉપાય નથી, એટલે સમ્યક્ પરિણતિએ સવેદન કર્યું થાય છે.

મોટા આશ્ચર્યને પમાડનારા એવા જળ, વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ આદિ પદાર્થોના જે શુભો તે સામાન્ય પ્રકારે પણ જેમ જીવોની દક્ષિણા આવતા નથી, અને પોતાનું જે નાનું ધર અથવા કંઈ ચીજો તેને વિષે કોઈ જાતનું જાણે આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ દેખી અહંત્વ વર્તે છે એ જોધ, એમ થાય છે કે, લોકોને દક્ષિણમ અનાદિ કાળનો મટયો નથી; જેથી મટે એવો જે ઉપાય, તેને વિષે જીવનું અસ્પ પણ જ્ઞાન પ્રવર્ત્યું નથી, અને તેનું જાળખાણ થયે પણ સ્વેચ્છાએ વર્તવાની જે શુદ્ધિ તે વારંવાર ઉદય પામે છે; એમ ધણા જીવોની રિયતિ જોધ આ લોક અનંતકાળ રહેવાનો છે એમ જાણો.

અસાડ શુદ્ધ ૬, ૧૯૪૮, મુખ્ય.

૨૩૯.

શાંતિઃ

ઉપાધિને વિષે વિશ્લેષરહિતપણે વર્તવું, એ વાત અલંકૃત વિકટ છે. જે વર્તે છે, તે

ઠાળનેવિષે પરિપક્વ સમાધિરૂપ હોય છે.

અશાક વદ ૦)), ૧૯૪૮.

૨૪૦.

“જગતે જ્યાં સુવે છે, ત્યાં જાની જગે છે. જાની જગે છે, ત્યાં જગત સુવે છે. જગત જગે છે, ત્યાં જાની સુવે છે” એમ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે.

આવશ્ય શુદ્ધ ૪, છુધે, ૧૯૪૮, મુંબઈથી.

આત્મપ્રદેશ સંમરિધાતિએ નમંરકારે.

૨૪૧.

અસતસંગમાં ઉદારીન રહેવા માટે જીવને વિષે અપ્રમાદપણે નિશ્ચય યાય છે, ત્યારે ‘સત્યાન’ સમજાય છે; તે પહેલાં પ્રાપ્ત થએલ યોધને ધણા પ્રકારના અતરાય રહ્યા હોય છે.

જગત અને ચોક્ષિનો માર્ગ એ જ એક નથી; જેને જગતની ઇચ્છા, રચિ, ભાવના તેને ચોક્ષિને વિષે અનિચ્છા, અરચિ, અભાવના હોય, એમ જણાય છે.

—ઈશુ વિષ પડખી મન વિસરામી, જીનવર રણુ જે ગાવે રે;

દામનપુત્રી મહેરનજર યકી, આનંદધન પદ પાવે હો.

મહિજીન સેવક કેમ અવગણિયે હો.—

—જીન ધધ જીનવર જે આરાધે, તે સહી જીનવર હોવે રે;

બંગી ઇલીકાને ચટકાવે, તે બંગી જગ જીવે રે.

—શ્રી આનંદધન.

આવશ્ય શુદ્ધ ૧૦, છુધે, ૧૯૪૮.

૨૨૨.

હો નમઃ

નિષ્કામ મયાયોગ્ય.—જે ઉપાર્જીત કર્મ ભોગવતાં ધણા વખત ભાવિમાં વ્યતીત થશે, તે બળવાનપણે ઉદ્યમમાં વર્તા ક્ષયપણાને પામતાં હોય, તો તેમ યદા દેવાં થોગ્ય છે, એમ ધણાં વર્ષનો સંકલ્પ છે.

બ્યાવહારિક પ્રસંગ સંબંધી ચોતરફથી ચિંતા ઉત્પન્ન થાય, એવાં કારણો જોઈને પણ નિર્ભયતા-આશ્રય, રાખવા થોગ્ય છે.

અમે વિશેષ કંઈ હાલ સખી શકતા નથી, તે માટે ક્ષમા માગીએ છીએ, એ જ વિનંતી.

—નાગરે સુખ પામર નંવી જાણે, વસલ સુખ ન કુમારી રે;

અનુભવ વિશુ તેમ ખાતલણું સુખ, કાણુ જાણે નરનારી રે.

—મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે; બીજાં કામ કરતે રે;

૧૯૪૮ ના આવશ્ય શુદ્ધ ૧૦ છુધે.

૨૪૩.

—મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે; બીજાં કામ કરતે રે;

તેમ શ્રુતધર્મે મન દૃઢ ધરે, જ્ઞાનાણેપકવંત રે—(ધન૦)

ધર સંબંધી બીજાં સમસ્ત કાર્ય કરતાં છતાં પણ જેમ પતિવ્રતા (—‘મહિલા’ શબ્દનો અર્થ) શ્રીનું મન પોતાના પ્રિય એવા ભત્રાંરને વિષે લીન છે, તેમ સંમર્કદષ્ટિ એવા જીવનું ચિત્ત સંસારમાં રહી સમસ્ત કાર્યપ્રસંગે વર્તણું પડતાં છતાં, જાની સંબંધી અવશ્ય કાર્યો છે એવા જે ઉપદેશમાં તેને વિષે લીનપણે વર્તે છે.

સમસ્ત સંસારને વિષે સ્ત્રી, પુરુષના રનેહને પ્રધાન ગણવામાં આવ્યો છે; તેમાં પણ પુરુષ પ્રત્યેના સ્ત્રીના પ્રેમ એ કાષ્ઠ પ્રકારે પણ તેથી વિશેષ પ્રધાન ગણવામાં આવ્યો છે, અને એમાં પણ પતિવ્રતા એવી સ્ત્રીનો રનેહ, તે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન એવો ગણવામાં આવ્યો છે. તે રનેહ એવો પ્રધાન પ્રધાન શા માટે ગણવામાં આવ્યો છે ? ત્યારે જેને સિદ્ધાંત બળવાનપણે દર્શાવવા તે દર્શાવને પ્રહણ્ય કહ્યું છે, એવો સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે, તે રનેહને એટલા માટે અમે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન ગણ્યો છે કે, બીજાં બધાં ઘર સંબંધી-અને બીજાં પણ-કામ કરતાં છતાં તે પતિવ્રતા એવી મહિલાનું ચિત્ત પતિને વિષે જ લીનપણે, પ્રેમપણે, રમરણપણે, ધ્યાનપણે, છ્પછાપણે વર્તે છે, એટલા માટે.

પણ સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે, એ રનેહનું કારણ તો સંસારપ્રત્યયી છે, અને અત્રે તો તે અસંસારપ્રત્યયી કરવાને અર્થે કહેવું છે; માટે તે રનેહ, લીનપણે, પ્રેમપણે રમરણપણે, ધ્યાનપણે છ્પછાપણે જ્યાં કરવાયોગ્ય છે; જ્યાં તે રનેહ અસંસાર પરિણામને પામે છે, તે કહીએ છીએ.

તે રનેહ તો પતિવ્રતારૂપ એવા મુમુક્ષુએ જ્ઞાનીસંબંધી અવ્યયરૂપ જે ઉપદેશાદિ ધર્મ, તેની પ્રત્યે તે જ પ્રકારે કરવા યોગ્ય છે. અને તે પ્રત્યે તે પ્રકારે જે જીવ વર્તે ત્યારે, "કર્તા" એવા નામની સમકીર્ત સંબંધી જે દષ્ટિ, તેને વિષે તે જીવ રિયત છે, એમ જણીએ છીએ.

એવા અર્થને વિષે પૂરિત એવા એ બે પદ છે; તે પદ તો ભક્તિપ્રધાન છે; તથાપિ તે પ્રકારે ગૃહ આશયે જીવનું નિર્દિધ્યાસન ન થાય તો કવચિત્ બીજું એવું પદ તે જ્ઞાનપ્રધાન જેવું ભાસે છે, અને તમને ભાસશે; એમ જણી તે બીજા પદને તેવા પ્રકારનો ભાસ, યોગ થવા અર્થે શ્રી પત્રની પૂર્ણતાએ માત્ર પ્રથમનું એક જ પદ લખી પ્રધાનપણે ભક્તિને જણાવી છે.

ભક્તિ પ્રધાન દશાએ વર્તવાથી જીવના સ્વછંદાદિ દોષ સુગમપણે વિલય થાય છે, એવો પ્રધાન આશય જ્ઞાની પુરૂષોનો છે.

તે ભક્તિને વિષે નિષ્કામ એવી અલ્પ પણ ભક્તિ જે જીવને ઉત્પન્ન થઈ હોય છે, તો તે ધણી દોષથી નિવૃત્ત કરવાને યોગ્ય એવી હોય છે; અલ્પ એવું જ્ઞાન અથવા જ્ઞાનપ્રધાનદશાને અસુગમ એવા માર્ગ પ્રત્યે-સ્વછંદાદિ દોષપ્રત્યે-અથવા પદાર્થ સંબંધી ભ્રાંતિપ્રત્યે-પ્રાપ્ત કરે છે, ધણું કરીને એમ હોય છે; તેમાં પણ આ કાળને વિષે તો ધણી કાળસુધી જીવનપર્યંત પણ જીવે ભક્તિપ્રધાનદશા આરાધવાયોગ્ય છે; એવો નિશ્ચય જ્ઞાનીઓએ કર્યો જણાય છે. (અમને એમ લાગે છે; અને એમ જ છે.)

હૃદયને વિષે જેવા દર્શન કરવાની તમને છ્પછા છે, તેને પ્રતિબંધ કરનારી એવી પ્રારબ્ધરિયતિ છે; અને તે રિયતિને પરિપક્વ થવાની હલ્લુ વાર છે; વળી તેના પ્રલક્ષણમાં તો હાલ ગૃહાશ્રમ વર્તે છે, અને ચિત્રપ્રતને વિષે સંન્યસ્તાશ્રમ વર્તે છે, એ એક ધ્યાનનો મુખ્ય એવો બીજો પ્રતિબંધ છે, તે મુક્તિથી તે આત્મસ્વરૂપપુરુષની દશા શ્રી શ્રી તેનાં વાક્યાદિનાં અનુસંધાને વિચારવાને યોગ્ય છે, અને તેનું તે હૃદયદર્શનથી પણ ગ્રોહું રજ છે; આ વાતને અત્ર સંક્ષેપ કરવી પડે છે.

ભગી ઇલીકાને ચટકાવે, તે ભગી જગ જીવે રે.

એ વાક્ય પરંપરાગત છે; એવું ચતુ કાષ્ઠ પ્રકારે સંભવિત છે, તથાપિ ઓદેસરનાં ગવેપણ પ્રમાણે ધારીએ કે તેમ ચતુ નથી, તોપણ અત્ર કંઈ હાનિ નથી, કારણ કે દર્શાત તેની અસર કરવાને યોગ્ય છે, તો પછી સિદ્ધાંતનો જ અનુભવ કે વિચાર કર્યોય છે. ધણું કરીને એ દર્શાત સંબંધી કાષ્ઠને જ વિકલ્પ હશે, એટલે તે દર્શાત માન્ય છે એમ જણાય છે; લોકદષ્ટિએ અનુભવગમ્ય છે. એટલે સિદ્ધાંતને વિષે તેનું બળવાનપણ જણી મહત્તર પુરૂષો તે દર્શાત આપતા આવ્યે

છે, અને કોઇ પ્રકારે તેમ થવું સંભવ્ય પણ નહીંજી હોય. એક સમય પણ કદાપિ તે દર્શાત સિદ્ધ ન થાય એવું છે એમ કહે, તોપણ, ત્રણે કાળને નિરાધાર-અખંડ સિદ્ધ-એવી વાત તેના સિદ્ધાંતપદની તો છે. (જિનસ્વરૂપ થઇ જિનને આરાધે, તે સદી જિનવર દોવે રે.)

આનંદધનછ અને બીજા બધા યાત્રીપુરુષો એમજ કહે છે. અને જિન વળી બીજા પ્રકાર કહે છે કે, અનંતવાર જિનસંબંધી જે ભક્તિ તે કરવા છતાં જીવનું કલ્યાણ થયું નહીં. જિન-માર્ગને વિષે જાણખાતાં એવાં સ્ત્રી પુરુષો એમ કહે છે કે, અમે જિનને આરાધીએ છીએ. અને તે આરાધવા જન્ય છે, અથવા આરાધન કરવાને વિષે ઉપાય લેએ, તેમ છતાં જિનવર થયેલા એવા તે દેખાતા નથી; ત્રણે કાળને વિષે અખંડ એવા એ સિદ્ધાંત તો અત્ર ખંડપણાને પામે છે, ત્યારે હવે એ વાત વિદ્યપ કરવાયોગ કેમ નથી ??

શ્રાવણ વદ ૧૦, ૧૯૪૮.

૨૪૪.

આત્મસ્વરૂપને વિષે રિચતિ છે એવા જે ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ તેના નિષ્કામ રમરણે યથા-યોગ્ય વાંચશો. તે તરફના “આજે ક્ષાયક સમક્રીત ન હોય” એ વગેરે સંબંધી વ્યાખ્યાનના પ્રસંગનું તમ સિખિત પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે. જે જીવો તે તે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે, ઉપદેશો છે, અને તે સંબંધી વિશેષણો જીવોને પ્રેરણા કરે છે, તે જીવો જો તેદલી પ્રેરણા-ગવેપણા-જીવનાં કલ્યાણને વિષે કરશે, તો તે પ્રજનું સમાધાન થવાને કષ્ટરિય પણ તેમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. એવા જીવો પ્રત્યે દોષદષ્ટિ કરવી યોગ્ય નથી; નિષ્કામ કરણીએ કરી માત્ર તે જીવો જોવા યોગ્ય છે; કોઇ પ્રકારના તે સંબંધી ચિત્તને વિષે એદ વ્યાજીવો યોગ્ય નથી; તે તે પ્રસંગે જીવે તેમના પ્રત્યે કોષાદિ કરવા યોગ્ય નથી, કદાપિ તે જીવોને ઉપદેશ કરી સમજાવવાની તમને ચિંતાના થતી હોય, તોપણ તે માટે તમે વર્તમાન દશાએ જોતાં તો નિરુપાય છો, માટે અનુકંપાશુદ્ધિ અને સમતાશુદ્ધિએ તે જીવો પ્રત્યે સરળ પરિણામે જોવું, તેમ જ ઇચ્છવું અને તે જ પરમાર્થ માર્ગ છે, એમ નિ-શ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

હાલ તેમને જે કર્મસંબંધી આવરણ છે, તે ભંગ કરવાને તેમને જ જો ચિંતા ઉત્પન્ન થાય, તો પછી તમથી અથવા તમ જેવા બીજા સત્સંગીના સુખથી કંઈ પણ શ્રવણ કરવાની વારંવાર તેમને ઉદ્ધાસ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય, અને કોઇ આત્મસ્વરૂપ એવા સત્પુરુષને જોગે માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય પણ તેની ચિંતા ઉત્પન્ન થવાનો તેમને સમીપ જોગ નો હોય, તો હાલ આવી યેદામાં વર્તે નહીં; અને ન્યાસિધી તેવી જીવની ચેષ્ટા છે, ત્યાસિધી તીર્થંકર જેવા યાત્રી પુરુષનું વાક્ય પણ તે પ્રત્યે નિષ્ફળ થાય છે, તો તમ વગેરેમાં વાક્યનું નિષ્ફળપણું હોય, અને તેમને કલેશરૂપ ભાસે એમાં આશ્ચર્ય નથી, એમ સમજી ઉપર પ્રદર્શિત કરી છે એવી અંતરંગ ભાવનાએ તે પ્રત્યે વર્તવું; અને કોઇ પ્રકારે પણ તેમને તમ સંબંધી કલેશનું આશ્ચર્ય કારણ થાય, એવી વિચારણાં કરવી તે માર્ગ-ને વિષે યોગ્ય ગણવું છે.

વળી બીજી એક ભલામણ રૂપપણે લખવી યોગ્ય ભાસે છે, માટે લખીએ છીએ, તે એ કે, આગળ અમે તમ વગેરેને જણાવ્યું હતું કે, અમારા સંબંધી જેમ અને તેમ બીજા જીવો પ્રત્યે ઝોછી વાત કરવી. તે અનુક્રમમાં વર્તવાનો લક્ષ વિસર્જન થયો હોય તો, હવેથી રમરણ રાખશો; અમારાસંબંધી, અને અમારાથી કહેવાયલાં કે-લખાયલાં વાક્યોસંબંધી એમ કરવું યોગ્ય છે; અને તેનાં કારણો તમને હાલ રૂપ જણાવવાં તે યોગ્યતાવાળું નથી; તથાપિ તે અનુક્રમે જો અનુસર-વામાં વિસર્જન થવાય છે. તો બીજા જીવોને કલેશાદિનું કારણ થવાય છે, તે પણ હવે “ક્ષાયકની ગ્યો” વગેરેના પ્રસંગથી તમને અનુભવમાં આવેલ છે. જે કારણો જીવને પ્રાપ્ત થવાથી કલ્યાણનું

કારણુ થાય, તે કારણોની પ્રાપ્તિ તે જીવને આ ભવને વિષે થતી અટકે છે, કેમકે તે તો પોતાના અજ્ઞાનપણાથી, નથી જાણખાણુ પડ્યું એવા સત્પુરુષસંબંધીની તમ વગેરેથી પ્રાપ્ત થયેલી વાતથી તે સત્પુરુષ પ્રત્યે વિશુદ્ધપણાને પામે છે; તેને વિષે આમહપણે અન્ય અન્ય ચોટા કહેવે છે; અને પ્રી તેવો જોગ થયે તેવું વિશુદ્ધપણું ધણુંકરીને જળવાનપણાને પામે છે. એમ ન થવા દેવા, અને આ ભવને વિષે તેમને તેવો જોગ જો અજાણપણે પ્રાપ્ત થાય તો, વખતે એવને પામે, એમ ધારણા રાખી, અંતરંગમાં એવા સત્પુરુષને પ્રગટ રાખી, બાહ્યપ્રદેશે શુદ્ધપણું રાખવું વધારે યોગ્ય છે. તે શુદ્ધપણું માયા કપટ નથી, કારણ કે તેમ વર્તવા વિષે માયા કપટનો હેતુ નથી, -તેના બિવિધકલ્યાણનો હેતુ છે; જે તેમ હોય તે માયાકપટ ન હોય એમ જાણીએ છીએ.

જેને દર્શનમોહનીય ઉદયપણે જળવાનપણે વર્તે છે, એવા જીવને માત્ર સત્પુરુષાદિકનાં અવગત દિ બોલવાનો પ્રસંગ આપણાથી પ્રાપ્ત ન થાય એટલો ઉપયોગ રાખી વર્તવું, એ તેવું અને ઉપયોગ રાખનાર એ બન્નેના કલ્યાણનું કારણ છે.

જ્ઞાની પુરુષની અવગત બોલવી તથા તેવા પ્રકારના પ્રસંગમાં ઉજમાળ થવું, એ જીવનું અનંતસંસાર વધવાનું કારણ છે, એમ તીર્થંકર કહે છે; તે પુરુષના શુદ્ધમામ કરવા, તે પ્રસંગમાં ઉજમાળ થવું અને તેની આઘાતમાં સરળ પરિણામે પરમઉપયોગદર્શિએ વર્તવું, એ અનંત સંસારને નાશ કરનાર તીર્થંકર કહે છે; અને તે વાક્યો જિનાગમને વિષે છે. ધણા જીવો તે વાક્યો શ્રવણ કરતા હશે, તથાપિ પ્રથમ વાક્યને અરૂણ અને બીજા વાક્યને સફળ કયું હોય, એવા જીવો તો ક્ષત્રિય જ જોવામાં આવે છે; પ્રથમ વાક્યને સફળ, અને બીજા વાક્યને અપ્રજ્ઞ, એમ જીવે અનંતવાર કયું છે. તેમાં પરિણામમાં આવતાં તેને વખત લાગતો નથી, કારણ કે અનાદિકાળથી મોહ નામનો મદિરા તેના આત્મામાં પરિણામ પામ્યો છે; માટે વારંવાર વિચારી તેવા તેવા પ્રસંગમાં યથાશક્તિ યથાજળવીર્યે ઉપર દર્શિત કયો છે જે પ્રકાર, તે પ્રકારે વર્તવું યોગ્ય છે.

કદાપિ એમ ધારો કે “ક્ષાયક સમક્રિત આ કાળમાં ન હોય ” એવું સ્પષ્ટ જીવના આગમને વિષે લખ્યું છે; હવે તે જીવે વિચારવું યોગ્ય છે કે “ક્ષાયક સમક્રિત એટલે શું સમજવું ?” જેમાં એક નવકારમંત્ર જેટલું પણ મત પ્રત્યાખ્યાન હોવું નથી, છતાં તે જીવ વિરોધ તો ત્રણ ભવે, અને નહીં તો, તે જ ભવે પરમપદને પામે છે; એવી મોટી આશ્ચર્યકર તો તે સમક્રિતની વ્યાખ્યા છે; ત્યારે હવે એવી તે કઈ દશા સમજવી કે જે ‘ક્ષાયક સમક્રિત’ કહેવાય ? “ભગવાન તીર્થંકરને વિષે દૃઢ શ્રદ્ધા ” એવું નામ જો ‘ક્ષાયક સમક્રિત’ એમ ગણીએ, તો તે શ્રદ્ધા કેવી સમજવી કે જે શ્રદ્ધા આપણે જાણી કે આ તો ખયિત આ કાળમાં હોય જ નહીં ? જો એમ જણાવું નથી કે અમુક દશા કે અમુક શ્રદ્ધાને ‘ક્ષાયક સમક્રિત’ કહ્યું છે, તો પછી તે નથી એમ, માત્ર જિનાગમના શબ્દોથી જાણવું થયું કહીએ છીએ. હવે એમ ધારો કે, તે શબ્દો બીજા આશયે કહેવાયા છે, અથવા કોઈ પાછળના કાળના વિસર્જનરોષે લખાયા છે, તો તેને વિષે આમદ્ધ કરીને જે જીવે પ્રતિપાદન કયું હોય, તે જીવ કેવા દોષને પ્રાપ્ત હોય ? તે સખેદ કષ્ટણિય વિચારવાયોગ્ય છે. હાલ જેને જિનસૂત્રોને નામે જાણખવામાં આવે છે તેમાં “ક્ષાયકસમક્રિત નથી, ” એવું સ્પષ્ટ લખેલું નથી; અને તે પરંપરાગત તથા બીજા કેટલાક ગ્રંથોમાં એ વાત ચાલી આવે છે, એમ વચ્ચેલું છે, અને સાબળેલું છે. તે વાક્ય મિથ્યા છે કે શૂંચ છે, એમ અમારો અભિપ્રાય નથી, તેમ તે વાક્ય જે પ્રકારે લખ્યું છે, તે એકાંત અભિપ્રાયે જ લખ્યું છે એમ, અમને લાગતું નથી. કદાપિ એમ ધારો કે, તે વાક્ય એકાંત એમ જ હોય, તોપણ કોઈ પણ પ્રકારે વ્યાકુળપણું કરવું યોગ્ય નથી, કારણ કે તે બધી વ્યાખ્યા જે સત્પુરુષના આશયથી જાણી નથી તો પછી સફળ નથી. એને બદલે કદાપિ ધારો કે, જિનાગમમાં લખ્યું હોય કે ચોથા કાળની પેઠે પાંચમા કાળમાં પણ

થયા છે. આત્માકારસ્થિતિ અને ઉપાધિભેદગુણ કારણને લીધે માત્ર તે પત્રોની પહેલે લખવા જેટલું બન્યું છે.

અત્ર લા. રેવાશંકરની શારીરિક સ્થિતિ યથાયોગ્યપણે રહેતી નહીં હોવાથી, અને વ્યવહાર સંબંધીનું કામકાજ વધુ હોવાથી, ઉપાધિભેદ પશુ વિશેષ રહ્યો છે, અને રહે છે; જેથી આ ચો- માસામાં બહાર નીકળવાનું અશક્ય થયું છે.

તમ લિખિત કેટલાક પત્રોને વિષે જીવાદિ સ્વભાવ અને પરભાવનાં કેટલાંક પ્રશ્નો આવતાં હતાં; તેના પ્રત્યુત્તર તે કારણથી લખી શકાયા નથી. બીજા પશુ જિજ્ઞાસુઓનાં પત્રો આ વખતમાં ધણાં મળ્યાં છે, તેને માટે પશુ ધણું કરીને તેમ જ થયું છે.

હાલ જે ઉપાધિભેદ પ્રાપ્તપણે વર્તે છે, તે ભેદને પ્રતિબંધ ત્યાગવાનો વિચાર ને કરીએ, તો તેમ થઈ શકે એમ છે, તથાપિ તે ઉપાધિભેદના વેદવાથી જે પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવાનું છે, તે તે જ પ્રકારે વેદવા ચિવાયની બીજી ઇચ્છા વર્તતી નથી, એટલે તે જ ભેદે પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવા દેવું યોગ્ય છે, એમ જાણીએ છીએ, અને તેમ સ્થિતિ છે.

શાસ્ત્રોને વિષે આ કાળને અનુક્રમે ક્ષીણપણુઓએ કહ્યો છે; અને તે પ્રકારે અનુક્રમે થયા કરે છે. એ ક્ષીણપણુ સુખ્ય કરીને પરમાર્થસંબંધીનું કહ્યું છે. જે કાળમાં અત્યંત દુર્લભપણે પર- માર્થની પ્રાપ્તિ થાય, તે કાળ દુસ્મ કહેવા યોગ્ય છે. જે કે સર્વ કાળને વિષે પરમાર્થપ્રાપ્તિ જોનાથી થાય છે, એવા પુરુષોનો ભેદ દુર્લભ જ છે, તથાપિ આવા કાળને વિષે તો અત્યંત દુર્લભ હોય છે, જીવોની પરમાર્થવૃત્તિ ક્ષીણપરિણામને પામતી જતી હોવાથી તે પ્રત્યે જ્ઞાની પુરુ- ષોના ઉપદેશનું બળ ઓછું થાય છે, અને તેથી પરંપરાએ તે ઉપદેશ પશુ ક્ષીણપણુને પામે છે, એટલે પરમાર્થમાર્ગ અનુક્રમે વ્યવહાર થવા જોઈએ કાળ આવે છે. આ કાળને વિષે અને તેમાં પશુ હમણાં લગભગના સંકડાથી મનુષ્યની પરમાર્થવૃત્તિ બહુ ક્ષીણપણુને પામી છે; એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. મનુષ્યોમાં જે સરળ વૃત્તિ હતી, તે અને આજની સરળ વૃત્તિ એમાં મોટો તફાવત થઈ ગયો છે. ત્યાંસુધી મનુષ્યોની વૃત્તિને વિષે કંઈ કંઈ આગ્રાહિતપણુ, પરમાર્થની ઇચ્છા, અને તે સંબંધી નિશ્ચ- યમાં દૃઢતા એ જેવાં હતાં તેવાં આજે નથી; તેથી તો આજે ધણું ક્ષીણપણુ થયું છે, -જે કે હજુ આ કાળમાં પરમાર્થવૃત્તિ કેવળ વ્યવહારપ્રાપ્ત થઈ નથી, તેમ સત્પુરુષરહિત જૂમિ થઈ નથી; તોપણ કાળ તે કરતાં વધારે વિષમ-છે; બહુ વિષમ છે; એમ જાણીએ છીએ.

આજુ કાળનું સ્વરૂપ ભેદને મોટી અનુકંપા હૃદયને વિષે અખંડપણે વર્તે છે, જીવોને વિષે કોઈ પશુ પ્રકારે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિને ઉપાય એવો જે સર્વોત્તમ પરમાર્થ, તે સંબંધી વૃત્તિ કંઈ પશુ વર્તમાનપણુને પ્રાપ્ત થાય, તો જ તેને સત્પુરુષનું ઓળખાણ થાય છે, નહીં તો થતું નથી. તે વૃત્તિ સજીવન થાય, અને કોઈ પશુ જીવોને-ધણા જીવોને-પરમાર્થસંબંધી જે માર્ગ તે પ્રાપ્ત થાય તેવી અનુકંપા અખંડપણે રહ્યા કરે છે, તથાપિ તેમ થવું બહુ દુર્લભ જાણીએ છીએ, અને જોનાં કારણો પશુ ઉપર જણાવ્યાં છે. જે પુરુષનું દુર્લભપણું યોગ્ય કાળને વિષે હતું, તેવા પુરુષનો ભેદ આ કાળમાં થાય એમ થયું છે, તથાપિ પરમાર્થસંબંધી ચિંતા જીવોને અત્યંત ક્ષીણ થઈ ગઈ છે, એટલે તે પુરુષનું ઓળખાણ થવું અત્યંત વિકટ છે, તેમાં પશુ જે ગૃહવાસાદિ પ્રસંગમાં તે પુરુષની સ્થિતિ છે, તે ભેદ જીવને પ્રતીતિ આવવી દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે; અને કદાપિ પ્રતીતિ આવી તો તેમનો જે પ્રારબ્ધપ્રકાર હાલ વર્તે છે, તે ભેદ નિશ્ચય રહેવો દુર્લભ છે, અને કદાપિ નિશ્ચય થાય તોપણ તેનો સત્સંગ રહેવો દુર્લભ છે, અને જે પરમાર્થનું સુખ્ય કારણ તે તો તે છે, તે આવી સ્થિતિમાં ભેદ ઉપર જણાવ્યાં છે જે કારણો તેને વધારે બળવાનપણે દેખીએ છીએ, અને એ વાત ભેદ દૂરી દૂરી અનુકંપા ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રથમેઆથી જે કાંઈ પણ જીવોનું કલ્યાણ વર્તમાનમાં પણ થયું સ્થિતિ હશે તે તે તેમ યશે, અને તે બીજીથી નહીં પણ અમથકી એમ પણ અત્ર માનીએ છીએ. ગંગા યમુનાદિના પ્રદે-
શને વિષે જો આ દેહ ઉત્પન્ન થયો હોત, ત્યાં વર્તમાનપણું પામ્યો હોત, તો તે એક બળવાન
કારણ હતું, એમ જાણીએ છીએ; બીજું પ્રારબ્ધમાં ગૃહવાસ બાકી ન હોત, અને પ્રભયર્થ, વ'
નવાસ હોત, તો તે બળવાન કારણ હતું, એમ જાણીએ છીએ; કદાપિ ગૃહવાસ બાકી છે તેમ
હોત, અને ઉપાધિભોગરૂપ પ્રારબ્ધ ન હોત, તો તે ત્રીજું પરમાર્થને બળવાન કારણ હતું, એમ
જાણીએ છીએ. તેવાં બે કારણો તો થઈ ચૂક્યાં છે, એટલે હવે તેનું નિવારણ નથી; ત્રીજું ઉપા-
ધિભોગરૂપ જે પ્રારબ્ધ તે શીઘ્રપણે નિવૃત્ત થાય. વેદન યાવ-અને તે નિષ્કામકરણના હેતુથી-તો
તેમ થયું હતું બાકી છે, તથાપિ તે પણ હતું વિચાર યોગ્ય સ્થિતિમાં છે, એટલે કે તે પ્રારબ્ધ-
ના સહેજે પ્રતીકાર થઈ જાય એમ જ ઇચ્છાની સ્થિતિ છે, અથવા તો વિશેષ ઉદ્યમમાં આવી
જઈ થોડા કાળમાં તે પ્રકારનો ઉદય પરિસ્થિતિ થાય, તો તેમ નિષ્કામકરણની સ્થિતિ છે; અને એ
બે પ્રકારમાં તો હાલ ઉદાસીનપણે એટલે સામાન્યપણે રહેવું છે, એમ આત્મસંભાવના છે; અને
એ સંબંધીને માટે વિચાર વારંવાર રચા કરે છે.

પરમાર્થ કેવા પ્રકારના સંપ્રદાયે કહેવો એ પ્રકાર બ્યાસુધી ઉપાધિભોગ પરિસ્થિતિ નહીં થાય
ત્યાંસુધી, મૈત્રપણામાં અને અવિચાર અથવા નિર્વિચારમાં રાખ્યો છે. અર્થાત્ તે વિચાર હાલ ક-
રવા વિષે ઉદાસપણું વર્તે છે.

આત્માકાર સ્થિતિ:થઈ જવાથી ચિત્ત ધણું કરીને એક અંશ પણ ઉપાધિભોગ વેદવાને યોગ્ય
નથી, તથાપિ તે તો જે પ્રકારે વેદનું પ્રાપ્ત થાય, તે જ પ્રકારે વેદનું છે, એટલે તેમાં સમાધિ છે;
પરંતુ પરમાર્થ સંબંધી કોઈ કોઈ જીવોને પ્રસંગ પડે છે, તેને તે ઉપાધિભોગના કારણથી અમારી
અનુકંપા પ્રમાણે લાભ મળતો નથી; અને પરમાર્થ સંબંધી કંઈ તમ ક્ષિપ્રતાદિ વાર્તા આવે છે,
તે પણ ચિત્તમાં માંડ પ્રવેશ થાય છે, કારણ કે તેના હાલ ઉદય નથી. આથી પત્રાદિ પ્રસંગથી
તમ સિવાયના યુગ્મજીવો તેમને ઇચ્છિત અનુકંપાએ પરમાર્થવૃત્તિ આપી શકાતી નથી, એ પણ
ચિત્તને ધણીવાર લાગી જાય છે.

ચિત્ત બંધનવાળું થઈ શકતું નહીં હોવાથી જે જીવો સંસારસંબંધે ક્ષિપ્રાદિકરૂપે પ્રાપ્ત થયા
છે, તે જીવોના ઇચ્છા પણ કુલબવાની ઇચ્છા થતી નથી, અર્થાત્ તે પણ અનુકંપાથી, અને માતા-
પાદિનાં ઉપકારાદિ કારણોથી ઉપાધિભોગને બળવાન રીતે વેદાંતે છીએ, અને જેની જે કામના
છે, તે તે પ્રારબ્ધના ઉદયમાં જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થવી ચૂકી છે, તે પ્રકારે યાવ ત્યાંસુધી નિવૃત્તિ
મદ્દણ કરતાં પણ જીવ ઉદાસીન રહે છે. એમાં કોઈ પ્રકારનું અમારું સંક્રમણું નથી; અમે એ
સ્વર્ગમાં નિષ્કામ જ છીએ; એમ છે, તથાપિ પ્રારબ્ધ તેવા પ્રકારનું બંધન રાખવારૂપ. ઉદયે વર્તે
છે, એ પણ બીજા યુગ્મજીવો પરમાર્થવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને વિષે રોધરૂપ જાણીએ છીએ,

આ વાર્તા કે જે ઉપર અનુક્રમે લખી છે, તે જાણવાવાની ઇચ્છા હતી, પણ તેનાં ઉદય તે તે
પ્રકારમાં હોતો નહીં, એટલે તેમ બન્યું નહીં; હમણાં તે ઉદય જાણવાયોગ્ય થવાથી સંસારે જ-
ણાવ્યો છે, -જે વારંવાર વિચારવાને અર્થે તમને લખ્યો છે. જલુ વિચાર કરો. સૂક્ષ્મપણે હૃદયમાં
નિર્ધાર રાખવાયોગ્ય પ્રકાર એમાં લેખિત થયેલ છે. કોઈ વાતમાં શબ્દોના સંક્ષેપપણાથી એમ ભા-
સી શકે એવું હોય કે, અમને કોઈ પ્રકારની કંઈ હતું સંસારસંબંધિત છે, તો તે અર્થ શ્રી વિ-
ચારવાયોગ્ય છે. નિશ્ચય છે કે તમે કાળને વિષે અમારા સંબંધમાં તે ભાસવું આરોપિત જાણવાયોગ્ય
છે; અર્થાત્ સંસારસંબંધિતથી નિરંતર ઉદાસપણું જ છે. આ વાક્યો કંઈ તમસંબંધીનાં આંતર નિ-
શ્ચય અમમ પ્રમેય છે, અથવા હશે તો નિવૃત્ત થશે એમ જાણી લખ્યાં નથીઅન્ય હેતુએ લખ્યાં છે.

એ પ્રકારે એ વિચારવાયોગ્ય. વારંવાર વિચારી હૃદયમાં નિર્ધાર કરવાયોગ્ય વાર્તા સંક્ષેપે કરી અહીં તો પરિસમાપ્ત થાય છે.

જગતમાં કોઇ પણ પ્રકારથી જેની કોઇપણ જીવનપ્રત્યે બેદરદિ નથી એવા.

૧૯૪૮ ના આ ૦ વદ ૧૪, રવિ. શ્રી... નિષ્કામ આત્મસ્વરૂપના નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

"ઉદાસીન" શબ્દનો અર્થ સમપણ છે.

૨૪૬.

ઉદય જોઇને ઉદાસપણ લાગ્યો નહીં.

સંસાર ભજવાના આરંભકાળ (!) થી તે આજ દિનપર્વત તમ પ્રત્યે જે કંઈ અવિનય, અભક્તિ અને અપરાધાદિ દોષ ઉપયોગપૂર્વક કે અનુપયોગે થયો હોય, તે સર્વ અત્યંત નમ્રપણે ક્ષમાવું છું. શ્રી તીર્થકે જેને મુખ્ય એવું ધર્મપર્વ ગણવાનું યોગ્ય ગણ્યું છે, એવી સંવત્સરી-આ વર્ષ સંબંધી-અતીત યષ્ઠ. કોઇ પણ જીવ પ્રત્યે, કોઇ પણ પ્રકારે, કોઇ પણ કાળને વિષે, અત્યંત અદ્વય પણુ દોષ કરવો યોગ્ય નથી, એવી વાત જેનાવડે પરમાત્મકૃપણે નિર્ધાર યષ્ઠ છે, એવા આ ચિત્તને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને તે જ વાક્ય માત્ર રમરણુ યોગ્ય એવા તમને લખ્યું છે, કે જે વાક્ય નિઃશંકપણે તમે જાણો છો.

"રવિવારે તમને પત્ર લખીશ." એમ જણાવ્યું હતું, તથાપિ તેમ યર્ષ શક્યું નથી; તે ક્ષમા કરવા જોગ છે. તમે વ્યવહારપ્રસંગની વિગતસંબંધી પત્ર લખ્યો હતો, તે વિગત ચિત્તમાં ઉતારવા અને વિચારવાની ઇચ્છા હતી. તથાપિ તે ચિત્તના આત્માકારપણાથી નિષ્ફળપણાને પ્રાપ્ત યષ્ઠ છે, અને આયારે કંઈ લખવું બનાવી શકાય એમ લાગતું નથી; જે માટે અત્યંત નમ્રપણે ક્ષમા ઇચ્છી આ પત્ર પરિસમાપ્ત કરું છું.

ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૭, સોમ, ૧૯૪૮.

સહજસ્વરૂપ.

૨૪૭.

પરમાર્થ શીઘ્ર પ્રકાશ પામે તેમ થવા વિષે તમ બન્નેને આગ્રહ પ્રાપ્ત થયો, અને તેમાં પણુ સકામપણુ નિવેદન કર્યું, તે પણુ આગ્રહરૂપે પ્રાપ્ત થયેલ છે. હાલ તો એ સર્વ વિસર્જન કરવા-રૂપ ઉદાસીનતા વર્તે છે, અને તે સર્વ ઇશ્વરેચ્છાથી સોંપવા યોગ્ય છે. હાલ એ ઘેય વાત અમે ફરી ન લખીએ ત્યાંસુધી વિરમરણુ કરવા યોગ્ય છે.

૧૯૪૮ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૧૨, રવિ.

૨૪૮.

હઠ વિશ્વાસથી માનજો કે આને વ્યવહારનું બંધન ઉદયકાળમાં ન હોત, તો તમને અને બીજા કેટલાક મનુષ્યોને અપૂર્વ દિલનો આપનાર થાત. પ્રવૃત્તિ છે, તો તેને માટે કંઈ અસમતા માની નથી; પરંતુ નિવૃત્તિ હોત, તો બીજા આત્માઓને માર્ગ મળવાનું કારણ થાત. હજી તેને વિલંબ હશે. પંચમકાળની પણુ પ્રવૃત્તિ છે; આ કાળે મોક્ષે જાય એવા મનુષ્યોના સંભવ પણુ આછો છે; ઇત્યાદિક કારણોથી એમ જ થયું હશે.

મુંબઈ, આવણુ વદ ૩, સોમ.

વિ ૦ રાયચંદના યથા ૦

૨૪૯.

'સત' એક પ્રદેશ પણુ અસમીપ નથી, તથાપિ તે પ્રાપ્ત થવાને વિષે સોઠ પ્રમાણે પ્રત્યેક એવા જાણે અનંત અંતરાય રજા છે. જીવને કર્તવ્ય એ છે કે, અપ્રમત્તપણે તે 'સત' અવણુ, મનન, નિદિધ્યાસન કરવાનો અર્ખંડ નિશ્ચય રાખવો.

આગસ્ટ ૩, ૯૨, મુંબઈ.

તમ સર્વને નિષ્કામપણે યથા ૦

૨૫૦.

જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે, તે તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે અન્યભાવ પામે, તે પ્રકાર અન્યરૂપ છે; ધર્મરૂપ નથી. તમે હાલ જે નિષ્ઠા વચનના શ્રવણ પછી અંગીકૃત કરી છે, તે નિષ્ઠા એવ જોગ છે. દહ મુમુક્ષુને સંસારે તે નિષ્ઠાદિ અતુલ્ય વર્દમાનપણાને પ્રાપ્ત થઈ, આત્મરિચતિરૂપ થાય છે. પોતાની કલ્પના વડે, અથવા કલ્પનાપ્રાપ્ત અન્ય પુરુષ વડે જીવે ધર્મ શ્રવણ કરવા જોગ, ચનન કરવા જોગ, કે આરાધવા જોગ નથી; માત્ર આત્મરિચતિ છે જેની, એવા સત્પુરુષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મશ્રવણ કરવા જોગ છે; યાવત આરાધવા જોગ છે.

મુંબઈ. સપ્ટેમ્બર ૧, ૧૮૯૨.

૨૫૧.

ૐ નમસ્કાર.

જે જે કાળે જે જે આરબ્ધ ઉદય આવે તે તે વેદન કરવું એ શાની પુરોષાત્ સનાતન આચરણ છે, અને તેજ આચરણ અમને ઉદયપણે વર્તે છે; અર્થાત્ જે સંસારમાં રહેલ રહ્યો નથી, તે સંસારના કાર્યની પ્રવૃત્તિને ઉદય છે; અને ઉદય અતુલ્ય વેદન થવા કરે છે. ઉદયના એ ક્રમમાં કોઈ પણ પ્રકારની દાનિ, વૃદ્ધિ કરવાથી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, અને એમ જાણીએ છીએ કે શાની પુરોષાત્ પણ તે સનાતન આચરણ છે, તથાપિ જેમાં રહેલ રહ્યો નથી, અથવા રહેલ રાખવાની ઇચ્છા નિવૃત્ત થઈ છે, અથવા નિવૃત્ત થવા આવી છે, તેવા આ સંસારમાં કાર્યપણે-કારણપણે પ્રવર્તવાની ઇચ્છા રહી નથી; તેનાથી નિવૃત્તપણે જ આત્માને વિષે વર્તે છે, તેમ છતાં પણ તેના અનેક પ્રકારના સંગ્રમગંભીર પ્રવર્તવું પડે એવું પૂર્વે કોઈ આરબ્ધ ઉપાર્જન કર્યું છે, જે સમપરિણામે વેદન કરીએ છીએ, તથાપિ હજી પણ તે કેટલાક વખત સુધી ઉદયજોગ છે, એમ જાણી કવચિત્ત ખેંચી પામીએ છીએ, અને તે ખેંચવું કારણ વિચારી જોતાં તો પરાતુકપારૂપ જણાય છે, હાલ તો તે આરબ્ધ સ્વાભાવિક ઉદયપ્રમાણે વેદન કર્યાં સિવાય અન્ય ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, તથાપિ તે ઉદયમાં ખીજ કોઈને સુખ, દુઃખ, રાગ, દ્વેષ, લાલ અલાભના કારણરૂપે ખીજને ભાસીએ છીએ, તે ભાસવાને વિષે લોક પ્રસંગની નિમિત્ત ભાતિ જોઈ જાય છે. જે સંસારને વિષે 'સાક્ષીકર્તા' તરીકે મનાય છે, તે સંસારમાં તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપે રહેવું, અને કર્તા તરીકે ભાસમાન થવું તે, જેધારી તરવાર ઉપર આલવા બરાબર છે.

એમ છતાં પણ, કોઈને ખેંચ, દુઃખ અલાભવું કારણ તે સાક્ષીપુરુષ ભાતિગત લોકોને ન ન ભાસે તો, તે પ્રસંગમાં તે સાક્ષીપુરુષવત્ અત્યંત ચિદતપણે નથી; અમને તો અત્યંત ચિદતપણાના પ્રસંગને ઉદય છે; એમાં પણ ઉદાસીનપણે એ જ સનાતન ધર્મ શાનીનો છે. (' ધર્મ ' શબ્દ આચરણને બદલે છે.)

એકવાર એક તણખદાના બે જામ કરવાની ક્રિયા કરી શકવાની શક્તિ પણ ઉપશમ થાય, ત્યારે જે ઇચ્છેછે હશે તે થશે.

સં ૧૮૪૭ ના ભાદરવા વદ ૮, મુંબઈ.

અચિત્પદશા સ્વરૂપ.

૨૫૨

પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ અવિચિન્નપણે બળવા ચોગ્ય છે. વાસ્તવિક તો એમ છે કે, કરેલાં કર્મો ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહીં. અને નહીં કરેલું એવું કર્મજીવ કંઈ પ્રાપ્ત થાય નહીં; કોઈ કોઈ વખત અકરમાત કોઈનું શુભ, અથવા અશુભ 'વર' અથવા 'શાપ' થી થયેલું દેખવામાં આવે છે, તે કંઈ નહીં કરેલાં કર્મોનું ફળ નથી; કોઈ પણ પ્રકારે કરેલાં કર્મોનું ફળ છે. એકંદ્રિયનું એકાવતારીપણ અપેક્ષાએ જાણવાચોગ્ય છે.

૧૬૪૮, આશો શુદ્ધ ૭, ભોમ.

૨૫૩.

‘ભગવતી’ વગેરે સિદ્ધાંતોને વિષે જે કોઈ કોઈ જીવોના ભવાંતરણું વર્ણન કર્યું છે, તેમાં કંઈ સંશયાત્મક થવા જેવું નથી. તીર્થંકર તો પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ છે, પરંતુ જે પુરુષો માત્ર યોગ્યતાના દિકના અભ્યાસભળવડે રિથત હોય, તેમાંના ધણી પુરુષો પણ તે ભવાંતર જાણી શકે છે; અને એમ બનવું એ કંઈ કલ્પિત પ્રકાર નથી. જે પુરુષને આત્માનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન છે, તેને ભવાંતરણું જ્ઞાન થતે છે-હોય છે. કલ્પિત જ્ઞાનના તારતમ્ય-ક્ષયોપશ્ચમ-બેદે તેમ નથી પણ હોતું, તથાપિ જેને આત્માનું પૂર્ણ શુદ્ધપણ વર્તે છે, તે પુરુષ તો નિશ્ચય તે જ્ઞાનને જાણે છે, -ભવાંતરને જાણે છે. ‘આત્મા નિત્ય છે;’ ‘અનુભવરૂપ છે;’ ‘વરણ છે;’ એ એ પ્રકારે અત્યંતપણે દૃઢ થવા અર્થે શાસ્ત્રને વિષે તે પ્રસંગો કહેવામાં આવ્યા છે.

ભવાંતરણું જો રપટ જ્ઞાન કોઈને થતું ન હોય, તો આત્માનું રપટ જ્ઞાન પણ કોઈને થતું નથી એમ કહેવાતુલ્ય છે, તથાપિ એમ તો નથી. આત્માનું રપટ જ્ઞાન યાપ છે, અને ભવાંતર પણ રપટ ભાસે છે. પોતાના તેજસ્ પરના ભવ જાણવાનું જ્ઞાન કોઈ પ્રકારે વિસંવાદ-પણાને પામતું નથી.

પ્રત્યેક ઠેકાણે તીર્થંકર ભિક્ષાર્થે જતાં સુવર્ણટ્ટિ છત્યાદિ ધાત્ર, એમ શાસ્ત્રના કહેવાનો અર્થ સમજવાયોગ્ય નથી; અથવા શાસ્ત્રમાં કહેલાં વાક્યોના તેવો અર્થ થતો હોય, તો તે સાપેક્ષ છે; લોકભાષાનાં, એ વાક્ય સમજવા યોગ્ય છે. રૂઢા પુરુષનું આગમન કોઈને ત્યાં ધાત્ર, તો તે જેમ એમ કહે છે કે, “આજે અમૃતના મેદુ પુહ્યા,” તો તે કહેવું સાપેક્ષ છે; યથાર્થ છે, તથાપિ શબ્દના ભાવાર્થે યથાર્થ છે. શબ્દથી પરનાર્થો અર્થે યથાર્થ નથી; તેમ જ તીર્થંકરોદિકની ભિક્ષા-સંબંધમાં તેવું છે, તથાપિ એમ જ માનવું યોગ્ય છે કે, “આત્મસ્વરૂપે પૂર્ણ એવા પુરુષના પ્રભાવજ્ઞે તે બનવું અત્યંત સંભવિત છે, સર્વત્ર એમ બન્યું છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી.” “એમ બનવું સંભવિત છે, એમ થતે છે, એમ કહેવાનો હેતુ છે.” સર્વ મહંત પ્રભાવજ્ઞે પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ ન્યા છે ત્યાં આધીન છે. એ નિશ્ચયાત્મક વાત છે, -નિઃસંદેહ અંગીકારવા યોગ્ય વાત છે. પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ ન્યા વર્તે છે, ત્યાં જો સર્વ મહંત પ્રભાવજ્ઞે વર્તતા ન હોય, તો પછી તે બીજે કયે રથને વર્તે ? તે વિચારવાયોગ્ય છે. તેવું તો બીજું કોઈ સ્થળ સંભવતું નથી, ત્યારે સર્વ મહંત પ્રભાવજ્ઞેના અભાવ યરી. પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપનું પ્રાપ્ત થવું એ અભાવરૂપ નથી, તો પછી મહંત એવા પ્રભાવજ્ઞેના અભાવ તો ક્યારી હોય ? અને જો કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે, આત્મસ્વરૂપનું પૂર્ણ પ્રાપ્તપણું તો થતે છે, મહંત પ્રભાવજ્ઞેનું પ્રાપ્તપણું થતું નથી, તો તે કહેવું એક વિસંવાદ શિવાય બીજું કંઈ નથી, કારણ કે તે કહેનાર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના મહંતપણા થી અત્યંત હીન એવા પ્રભાવજ્ઞેને મહંત જાણે છે, -અંગીકાર કરે છે; અને તે એમ સ્પષ્ટ છે કે, તે વક્તા આત્મસ્વરૂપને જાણનાર નથી; તે આત્મસ્વરૂપથી મહંત એવું કંઈ નથી. એવો આ સંદેહને વિષે કોઈ પ્રભાવજ્ઞે ઉત્પન્ન થયો નથી, છે નહીં, અને થવાનો નથી, કે જે પ્રભાવજ્ઞે પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપને પણ પ્રાપ્ત ન હોય, તથાપિ તે પ્રભાવજ્ઞેને વિષે વર્તવામાં આત્મસ્વરૂપને કંઈ કર્તવ્ય નથી, એમ તો છે, અને જો તેને તે પ્રભાવજ્ઞેને વિષે કંઈ કર્તવ્ય ભાસે છે, તો તે પુરુષ આત્મસ્વરૂપના અત્યંત અજ્ઞાનને વિષે વર્તે છે, એમ જાણીએ છીએ. કહેવાનો હેતુ એમ છે કે, સર્વ પ્રકારના પ્રભાવજ્ઞે આત્મારૂપ મહાભાગ્ય એવા તીર્થંકરને વિષે થતે છે; -હોય છે, તથાપિ તેને વિકાશવાનો એક અંશ પણ તેને વિષે થતો નથી; સ્વાભાવિક કોઈ પ્રવચનપ્રકારવાત સુવર્ણ-ટ્ટિ છત્યાદિ ધાત્ર એમ કહેવું અસંભવિત નથી; અને તીર્થંકરપદને તે બાધરૂપ નથી. જે તીર્થંકર

છે તે આત્મસ્વરૂપવિના અન્ય પ્રભાવાદિને કરે નહીં, અને જે કરે તે આત્મરૂપ એવા તીર્થ' કરે
કહેવા યોગ્ય નહીં, એમ જાણીએ છીએ, — એમ જ છે. જનનાં કહેલાં શાસ્ત્રો જે ગણાય છે,
તેને વિષે અમુક 'બોલ' વિચ્છેદ ગણાવું કથન છે, અને તેમાં મુખ્ય એવા કેવલજ્ઞાનાદિ 'દશ બોલ'
છે, અને તે 'દશ બોલ' વિચ્છેદ દેખાડવાને આશય આ કાળને વિષે "સર્વથા મુક્તપણું ન હોય"
એમ બતાવવાનો છે. 'દશ બોલ' પ્રાપ્ત હોય, તો તે ચરમશરીરે જીવ કહેવો ઘટે એમ જાણી,
તે વાત વિચ્છેદરૂપ મહી છે, તથાપિ તેમ એકાંત જ કહેવા યોગ્ય નથી, એમ અમને લાગે છે, —
એમ જ છે; કારણ કે ક્ષાયક સમપ્રીતનો એને વિષે નિષેધ છે, તે ચરમશરીરને જ હોય એમ
તો ઘટવું નથી; અથવા તેમ એકાંત નથી. મહાભાગ્ય એવા શ્રેણિક ક્ષાયકસમપ્રીતી છતાં, ચરમ-
શરીરે નહોતા, એવું તે જ જિનશાસ્ત્રોને વિષે કથન છે. જિનકલ્પી—વિહાર વિચ્છેદ, એમ સ્વેતા-
બરતું કથન છે; દિગંબરતું કથન નથી. "સર્વથા મોક્ષ થવો" એમ આ કાળે બને નહીં, એમ
બ્રમ્હોના અભિપ્રાય છે, તે પણ અત્યંત એકાંતપણે કહી શકાતો નથી. ચરમશરીરિપણ જાણીએ કે
આ કાળમાં નથી, તથાપિ અચરીરિભાવપણે આત્મા સ્થિત છે, તો તે ભાવનયે ચરમશરીરિપણું
નહીં, પણ સિદ્ધપણું છે; અને તે અચરીરિભાવ આ કાળને વિષે નથી એમ અત્રે કહીએ, તો
આ કાળમાં અમે પોતે નથી, એમ કહેવાતુલ્ય છે. વિશેષ શું કહીએ ? એ કેવળ એકાંત નથી.
કદાપિ એકાંત હોય, તોપણ આગમ જેણે બાખ્યાં છે, તે જ આશય સત્પુરુષે કરી તે ગમ્ય કરવા-
યોગ્ય છે, અને તે જ આત્મસ્થિતિનો ઉપાય છે.

મુખ્ય, આશો શુદ્ધ દરીશ, ૧૯૪૮.

૨૫૪.

લોકબ્યાપક એવા અધિકારને વિષે સ્વયં કરી પ્રકાશિત એવા જ્ઞાની પુરુષ જ મયાતત્ત્વ
દેખે છે. લોકની શબ્દાદિ કામના દેખતાં છતાં ઉદાસીન રહી જે માત્ર સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે
છે, એવા જ્ઞાનીને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને જ્ઞાને સ્પૃશિત એવા આત્મભાવને અત્યારે આટલું
લખી તટસ્થ કરીએ છીએ.

આશો વદ ૮, ૧૯૪૮, મુખ્ય.

૨૫૫ *

શ્રી.....જિજ્ઞાસુપ્રત્યે-મી મોહમબીલી અમોદસ્વરૂપ એવા શ્રી ૦ ૦ ૦ ■ ના
આત્મસમાન ભાવની સ્મૃતિએ મધ્યાયોગ્ય વાંચસો. કાલ અત્રે જાણપ્રવૃત્તિનો જોગ વિશેષપણે રહે છે.
જ્ઞાનીનો દેહ ઉપાર્જન કરેલાં એવાં પૂર્વદર્શન નિવૃત્ત કરવા અર્થે અને અન્યની અનુકંપાને
અર્થે હોય છે.

જે ભાવે કરી સંસારની ઉત્પત્તિ હોય છે, તે ભાવ જેને વિષેથી નિવૃત્ત થયો છે, એવા જ્ઞાની
પણ જાણપ્રવૃત્તિના નિવૃત્તપણાને, અને સત્સમામયના નિવાસપણાને ધ્રુવે છે. તે જોયતું જ્યાંસુધી
હૃદયપણ પ્રાપ્ત ન હોય ત્યાંસુધી, અવિષમપણે પ્રાપ્તસ્થિતિએ વર્તે છે એવા જે જ્ઞાની તેના ચરણા-
રવિંદની ફરી ફરી સ્મૃતિ થઇ આવવાથી પરમ વિશિષ્ટભાવે તેમને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

કાલ જે પ્રવૃત્તિજોગમાં રહીએ છીએ, તે તો કલ્યા પ્રકારના પરિવ્રજાના કારણથી રહીએ
છીએ. આત્મ દષ્ટિનું અખંડપણ એ પ્રવૃત્તિજોગથી બાધ નથી પામતું મારે હૃદય આવેલો એવો
તે જોગ આરાધીએ છીએ. અમારો પ્રવૃત્તિજોગ જિજ્ઞાસુ પ્રત્યે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થવા વિષે વિશેષપણે
કાષ્ઠ પ્રકારે વર્તે છે.

જેને વિષે સત્સ્વરૂપ વર્તે છે એવા જે જ્ઞાની તેને વિષે લોકસ્પૃહાદિના ત્યાગ કરી, ભાવે પણ
જે આશ્રિતપણે વર્તે છે, તે નિકટપણે કલ્યાણને પામે છે; એમ જાણીએ છીએ.

નિવૃત્તિના સમાગમને ધણું પ્રકારે ધ્વજીએ છીએ, કારણ કે એ પ્રકારનો જે અમારો રાગ તે અમે કેવળ નિવૃત્ત કર્યો નથી. કાળતું કળિસ્વરુપ વર્તે છે, તેને વિષે જે અવિષમપણે, માર્ગની જિજ્ઞાસાએ કરી, બાકી બીજા જે અન્ય જાણવાના ઉપાય તે પ્રત્યે ઉદાસીનપણે વર્તેલા પશુ જાનીના સમાગમે રહે છે, તે અત્યંત નિકટપણે કલ્યાણ પામે છે, એમ જાણીએ છીએ.

જગત, ધૃતરાષ્ટ્રસંબંધી પ્રશ્ન તે અમારા ધણું વિશેષ સમાગમે સમજવાયોગ્ય છે. એવા પ્રકારનો વિચાર (કોઈ કોઈ સમયે) કરવામાં હાનિ નથી; તેના યથાર્થ ઉત્તર કદાપિ અમુક કાળસુધી પ્રાપ્ત ન થાય. તો તેથી ધીરજનો ત્યાગ કરવાનેવિષે જતી એવી જે મતિ તે રોકવાયોગ્ય છે.

અવિષમપણે ન્યાં આત્મધ્યાન વર્તે છે, એવા જે 'શ્રી રામચંદ્ર' તે પ્રત્યે ફરી ફરી નમસ્કાર કરી આ પત્ર આપરિ પુરું કરીએ છીએ.

૧૯૪૮.

૨૫૬. *

જીવને સ્વસ્વરુપ જાણ્યા શિવાય છૂટકો નથી; ત્યાંસુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી. તે જાણવા માટે ઉત્પન્ન થવાયોગ્ય મુમુક્ષુતા અને જ્ઞાનીતું ઝાળખાણુ એ છે. જ્ઞાનીને જે યથાયોગ્યપણે ઝાળખે છે. તે જ્ઞાની થાય છે, -ક્રમે કરી જ્ઞાની થાય છે. આનંદધનજીએ એક સ્થળે એમ કહ્યું છે :-

—જિન થઈ જિનને જે આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે;

ભ્રંગી ફલીકાને ચટકાવે, તે ભ્રંગી જગ જોવે રે.

જિન ધધને ઐટલે સાંસારિક ભાવને વિષેથી આત્મભાવ ત્યાગીને, જે કોઈ જિનને ઐટલે કેવળ જ્ઞાનીને-વીતરાગને-આરાધે છે, તે નિશ્ચયે જિનવર ઐટલે કુવલ્યપદ્યુક્ત હોય છે.

તેને ભામરી અને ધંપળતું પ્રત્યક્ષ સમજાય એવું દર્શાત આપ્યું છે. અમને પણ અને ઉપાધિનિગમ વર્તે છે; અન્યભાવને વિષે જોઈ આત્મભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી; અને એ જ મુખ્ય સમાધિ છે.

૧૯૪૮.

૨૫૭. *

૩૦

વીતરાગપણે-અત્યંત વિનયપણે પ્રણામ.

ભ્રાતિગતપણે સુખસ્વરુપ ભાસે છે એવા સસારી પ્રસંગ અને પ્રકારોમાં ન્યાંસુધી જીવને વદાક્ષપ વર્તે છે, ત્યાંસુધી જીવને પોતાનું સ્વરુપ ભાસવું અસંભવિત છે; અને સતસંગતું મદાભ્ય પશુ તથારૂપપણે ભાસ્યમાન થવું અસંભવિત છે. ન્યાંસુધી તે સંસારમત વદાક્ષપ અસંસારમત વદાક્ષપને પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાંસુધી ખચિત કરી અપ્રમતપણે વારંવાર પુરુષાર્થનો સ્વીકાર યોગ્ય છે, આ વાત ત્રણે કાળને વિષે અવિસંવાદ જાણી નિષ્કામપણે લખી છે.

૧૯૪૮.

૨૫૮. *

જિનાગમ છે તે, ઉપસમસ્વરુપ છે. ઉપસમસ્વરુપ એવા પ્રરોગ્યે ઉપસમને અર્થે તે પ્રરૂપાં ઉપદેશ્યાં-છે. તે ઉપસમ આત્માર્થે છે, અન્ય કોઈ પ્રયોજન અર્થે નથી. આત્માર્થમાં જો તેનું આરાધન કરવામાં ન આવ્યું, તો તે જિનાગમનું અવશ્ય વાંચન નિષ્ફળરુપ છે; એ વાત અમને તો નિઃસંદેહ યથાર્થ લાગે છે.

દુઃખની નિવૃત્તિને સર્વ જીવ ઈચ્છે છે, અને દુઃખની નિવૃત્તિ, દુઃખ જોનારી જન્મ પામે છે એવા રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ દોષની નિવૃત્તિ રૂપા વિના થતી સંભવતી નથી. તે રાગાદિની નિવૃત્તિ એક આત્મજ્ઞાન શિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે જૂલકાગમમાં થઈ નથી, વર્તમાનકાળમાં ધની

નથી, ભવિષ્યકાળમાં યાદ શકે તેમ નથી; એમ સર્વ જ્ઞાની પુરુષોને જાણ્યું છે, માટે તે આત્મજ્ઞાન માટે જીવને પ્રયોજનરૂપ છે. તેના સર્વેએ ઉપાય સરસુરવચનનું શ્રવણનું કે સત્યાભિનું વિચારનું એ છે. જે કાંઈ જીવ દુઃખની નિવૃત્તિ ઇચ્છતો હોય-સર્વથા દુઃખથી મુક્તપણે જેને પ્રાપ્ત કરવું હોય-તેને એ જ એક માર્ગ આપ્યા શિવાય અન્ય બીજો કાંઈ ઉપાય નથી; માટે જીવે સર્વ પ્રકારના મતમતાંતરનો, કુળધર્મનો, લોકસંચારુષ ધર્મનો આદિ સંચારુષ ધર્મનો ઉદાસભાવ બાજી, એકાત્મ-વિચાર-કર્તવ્યરૂપ ધર્મ ભજવો યોગ્ય છે.

એક મોટી નિશ્ચયથી વાતો નો મુમુક્ષુ જીવે કરવી યોગ્ય છે કે, સત્સંગ જેવું કદાચ જીવનું કાંઈ બળવાન કારણ નથી, અને તે સત્સંગમાં નિરંતર સમય સમય નિવાસ ઇચ્છવો, અસત્સંગનું ક્ષણે ક્ષણે વિપરિણામ વિચારવું, એ શ્રેયરૂપ છે. બહુ બહુ કરીને આ વાતો અનુભવમાં આણવા જેવી છે.

પથાપ્રારબ્ધ સ્થિતિ છે, એટલે બળવાન ઉપાધિયોગે વિપત્તિ આવી નથી; કંટાળો અત્યંત આવી જતાં જતાં ઉપશમનું-સમાધિનું-મયારૂપ રહેવું યાગ્ય છે, તથાપિ નિરંતર ચિત્તમાં સત્સંગની ભાવના વધી કરે છે. સત્સંગનું અત્યંત મહાત્મ્ય પૂર્વભવે વેદન થયું છે; તે ફરી ફરી રમ્પતિરૂપ થાય છે; અને નિરંતર અભંગપણે તે ભાવના રચુરિત રહ્યા કરે છે.

ત્યાંસુધી આ ઉપાધિયોગનો ઉદય છે ત્યાંસુધી, સમવસ્થાને તે નિર્વાહવો એ પ્રારબ્ધ છે; તથાપિ જે કાળ જાય છે, તે તેના ત્યાગભાવમાં ધણું કરી થયા કરે છે.

નિવૃત્તિ જેવા ક્ષેત્રે ચિત્તરિચરતાએ હાલ ‘સુનકૃતિંગ સર્વ’નું શ્રવણ કરવા ઇચ્છા હોય, તો કરવામાં બાધ નથી; માત્ર જીવને ઉપશમાર્થે તે કરવું યોગ્ય છે. કયા મતનું વિશેષપણ છે, કયા મતનું ન્યુનપણ છે; એવા અન્યાર્થમાં પડવા અર્થે તેમ કરવું યોગ્ય નથી. તે ‘સુનકૃતિંગ’ની રચના જે પુરુષોએ કરી છે, તે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ હતા, એવો અમારો નિશ્ચય છે.

“આ કર્મરૂપ કલેશ જે જીવને પ્રાપ્ત થયો છે, તે કેમ હુટે ?” એવું પ્રશ્ન મુમુક્ષુ શિષ્યને ઉદ્ભવ કરી, ‘આધ પામવાથી હુટે ’ એવું તે સુનકૃતિંગનું પ્રથમ વાક્ય છે. “તે બંધન શું ? અને શું જાણવાથી તે હુટે ?” એવું બીજું પ્રશ્ન ત્યાં શિષ્યને સંભવે છે; અને “તે બંધન વીરરવામીએ શા પ્રકારે કહ્યું છે” એવા વાક્યથી તે પ્રશ્ન મૂક્યું છે. અર્થાત્ શિષ્યના પ્રશ્નમાં તે વાક્ય મૂકી અંધકાર ક્ષેત્ર કહે છે કે, આત્મસ્વરૂપ એવા શ્રી વીરરવામીનું કહેલું તમને કહીશું, કેમકે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ આત્મસ્વરૂપાર્થે અત્યંત પ્રતીતિયોગ્ય છે. તે બંધનનું સ્વરૂપ ત્યાર પછી અંધકાર કહે છે, તે ફરી ફરી વિચારવાયોગ્ય છે. ત્યાર પછી ‘તેના વિશેષ વિચારે અંધકારને રમ્પતિ થઈ કે આ જે સમાધિમાર્ગ તે આત્માના નિશ્ચય વિના ધટે નહીં, અને જગત્વત્સી જીવે અજ્ઞાની ઉપદેશકોથી જીવનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી-કલ્યાણનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી-અન્યથાનાં પદાર્થોપર નિશ્ચય કર્યો છે; તે નિશ્ચયનો ભંગ થયા વિના-તે નિશ્ચયમાં સદૃઢ પડ્યા વિના-અમે જે અનુભવ્યો છે એવો સમાધિમાર્ગ તે તેમને કાંઈ પ્રકારે સંભળાવ્યો શી રીતે ફળીભૂત થશે, એવું જાણી અંધકાર કહે છે કે, ‘આવા માર્ગનો ત્યાગ કરી કાંઈ એક શ્રમણ બ્રાહ્મણ અગ્નિપણે-વગર વિચાર્યે-અન્યથા પ્રકારે-માર્ગ કહે છે, એમ કહેતા હતા.’ તે અન્યથા પ્રકાર પછી અંધકાર નિવેદન કરે છે કે, પંચમહાભૂતનું જ કાંઈ અસ્તિત્વ માને છે, આત્માનું ઉત્પન્ન થવું તેથી માને છે; જેમ ઘટનું નથી; એમ જણાવી ‘આત્માનું’ નિત્યપણું પ્રતિપાદન કરે છે. ‘જો જીવે પોતાનું’ નિત્યપણું જાણ્યું નથી, તો પછી, નિર્વાણનું અર્થન શા અર્થે થાય ?’ એવો અભિપ્રાય કરી ‘નિત્યતા’ દર્શાવી છે. ત્યાર પછી જિન બિન પ્રકારે કલ્પિત અભિપ્રાય દર્શાવી પદાર્થ અભિપ્રાયનો બોધ કરી, પદાર્થ માર્ગ વિના છુટકો નથી, ગભીરપણે ટળે નહીં, જન્મ ટળે નહીં, મરણ ટળે નહીં, દુઃખ

ટળે નહીં, આધિ, બાધિ, 'ઉપાધિ કંઈ ટળે નહીં, અને અમે ઉપર જે કહી ગયા છીએ એવા મતવાદિઓ તે સૌ તેવા પ્રકારને વિષે વચ્ચા છે કે જેથી જન્મ, જરા મરણાદિનો નાશ થાય નહીં' એવા વિશેષ ઉપદેશરૂપ આગ્રહ કરી પ્રથમાધ્યયન સમાપ્ત કર્યું છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે તેથી વર્દમાન પરિણામે ઉપશમકલ્યાણ-આત્માર્થ બોધ્યો છે. તે લક્ષમાં રાખી વાંચન, શ્રવણ ધટે છે. કુળધર્માર્થે સૂતકૃતાંગનું વાંચન, શ્રવણ નિષ્કળ છે.

દીર્ઘકાળસુધી યથાર્થ બોધનો પરિચય થવાથી બોધબીજની પ્રાપ્તિ હોય છે; અને એ બોધબીજ તે પ્રાપ્તે 'નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ' હોય છે.

જિને આવીશ પ્રકારના પરિસહ કહ્યા છે; તેમાં 'દર્શનપરિસહ' નામે એક પરિસહ કહ્યો છે. તેમ જ એક બીજો 'અગ્નિપરિસહ' નામનો પરિસહ પણ કહ્યો છે. એ બન્ને પરિસહનો વિચાર કરવાયોગ્ય છે, એ વિચાર કરવાની તમારી બુદ્ધિ છે; અર્થાત્ બુદ્ધિ (શુદ્ધિરચાનક) વિચારવાથી કોઈ પ્રકારે તમને યથાર્થ ધીરજ આવવાનો સંભવ છે.

કોઈ પણ પ્રકારે પોતે કંઈ મનમાં સંકલ્પે હોય કે, 'આવી દશામાં આવીએ, અથવા આવા પ્રકારનું જ્ઞાન કરીએ, તો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય, તો તે સંકલ્પેણુ પ્રાપ્તે (જ્ઞાનીનું) સ્વરૂપ સમજાયે' એવું છે, એમ જણાય છે. યથાર્થ બોધ એટલે શું ? તેનો વિચાર કરી-અનેકવાર વિચાર કરી-પોતાની કલ્પના નિવૃત્ત કરવાનું જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે.

'અધ્યાત્મસાર'નું વાંચન, શ્રવણ ચાલે છે તે સારું છે, અનેકવાર અંધ વંચાવાની ચિંતા નહીં, પણ કોઈ પણ પ્રકારે તેનું અનુમેક્ષણ દીર્ઘકાળ સુધી રહ્યાં કરે એમ કરવું યોગ્ય છે.

પરમાર્થ પ્રાપ્ત થવા વિષે કોઈ પણ પ્રકારનું આકુળબાકુળપણું રાખવું-ચવું-તેને 'દર્શનપરિસહ' કહ્યો છે. એ પરિસહ ઉત્પન્ન થાય તે તો સુખકારક છે, પણ જો ધીરજથી તે વેદાય તો તેમાંથી દર્શનની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ થાય છે. તમે 'દર્શનપરિસહ' માં કોઈ પણ પ્રકારે વર્તો છો. એમ જો તમને લાગતું હોય, તો તે ધીરજથી વેદવા યોગ્ય છે; એમ ઉપદેશ છે. 'દર્શનપરિસહ' માં તમે પ્રાપ્ત છો, એમ અમે જણીએ છીએ.

કોઈ પણ પ્રકારની આકુળતા વિના વૈરાગ્યલાવનાએ, વીતરાગલાવે, જ્ઞાની વિષે પરમ ભક્તિભાવે સત્સાત્માદિક અને સત્સંગનો પરિચય કરવો હાલ યોગ્ય છે. કોઈ પણ પ્રકારે પરમાર્થસંબંધે મનથી કરેલા સંકલ્પ પ્રમાણે ધ્રુષ્ટા કરવી નહીં, અર્થાત્ કોઈ પણ પ્રકારના દિવ્યતેજસ્વિન પદાર્થો ધ્રુષ્ટાદિ દેખાવા વિગેરેની ધ્રુષ્ટા, મનોકલ્પિત ધ્યાનાદિ, એ સર્વ સંકલ્પની જેમ બને તેમ નિવૃત્તિ કરવી. 'શાંતસુધારસ'માં કહેલી 'ભાવના,' 'અધ્યાત્મસાર'માં કહેલી 'આત્મનિશ્ચયાધિકાર' એ ફરી ફરી મનન કરવાયોગ્ય છે.

'આત્મા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા નિત્ય છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા કર્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા ભોક્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'મોક્ષ છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; અને 'તેનો ઉપાય છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; તે વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે. 'અધ્યાત્મસાર'માં અથવા બીજા ગમે તે ગ્રંથમાં એ વાત હોય તો વિચારવામાં બાધ નથી-કલ્પનાનો ત્યાગ કરી વિચારવાયોગ્ય છે.

જનકવિદેહિની વાત હાલ જણાવતું ફળ તમને નથી.

૧૯૪૮

૨૫૯. *

મુમુક્ષુ જન સત્સંગમાં હોય તો નિરંતર ઉદાસિત પરિણામમાં રહી આત્મસાધન અવધકાળનાં ફરી શોકે છે; એ વાત્તા યથાર્થ છે, તેમ જ સત્સંગના અભાવમાં સમપરિણુનિ રહેવી એ વિકલ્પ

છે, તથાપિ એમ કરવામાં જ આત્મસાધન રહ્યું હોવાથી ગમે તેવા મોટા નિમિત્તમાં પણ જે પ્રકારે સમપરિણતિ આવે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ યોગ્ય છે. જ્ઞાનીના આત્મપ્રમા નિરંતર વાસ હોય, તો સહજ સાધનપડે પણ સમપરિણામ પ્રાપ્ત હોય છે; એમાં તો નિર્વિવાદતા છે. પણ જ્યારે પૂર્વકર્મનાં નિબંધનથી અનુકૂળ નહીં એવા નિમિત્તમાં નિવાસ પ્રાપ્ત થયો છે, ત્યારે ગમે તેમ કરીને પણ તેના પ્રત્યે અદ્વેષ પરિણામ રહે એમ પ્રવર્તવું, એ જ અમારી વૃત્તિ છે, અને એ જ સિદ્ધાંત છે.

જેના શુશ્રૂષામ કરવાથી જીવ ભવચુક્રાંત હોય છે, તેના શુશ્રૂષામથી પ્રતિકૂળતા આણી હોવાથી પ્રવર્તવું, એ જીવને જોકે મહાદુઃખદાયક છે, એમ જાણીએ છીએ, અને તેવા પ્રકારમાં જ્યારે તેઓનું આવી જવું થાય છે ત્યારે, જાણીએ છીએ કે, જીવને કોઇ તેવા પૂર્વકર્મનું નિબંધન હશે; અમને તો તે વિષે અદ્વેષ જ પરિણામ છે; અને તેમના પ્રત્યે કરણી આવે છે. તમે પણ તે શુશ્રૂષાનું અનુકરણ કરો, અને જે પ્રકારે તેઓ શુશ્રૂષામકરવાયોગ્યના અવશ્યવાદ યોગ્યવાનો પ્રસંગ ન પામે તેમ યોગ્ય માર્ગ મહશ્વ કરો. એ ભલામણ છે.

અમે પોતે ઉપાધિપ્રસંગમાં રહ્યા હતા, અને રહ્યા છીએ, તે પરથી સ્પષ્ટ જાણીએ છીએ કે, તે પ્રસંગમાં કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્તવું એ દુર્લભ છે, માટે નિરુપાધિવાળાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનું સેવન અવશ્યવતું છે. એમ જાણતા છતાં પણ હાલ તો એમ જ કહીએ છીએ કે, તે ઉપાધિવદન કરતા જતાં નિરુપાધિને વિસર્જન ન કરાય એમ થાય તેમ કર્યા રહો.

અમ જેવા સત્સંગને નિરંતર જાગે છે, તો તે તમને કેમ અલબ્ધ હોય ? તે જાણીએ છીએ પણ હાલ તો પૂર્વકર્મને જાણીએ છીએ. એટલે તમને જીજ્ઞે માર્ગ કેમ જતાવીએ તે તમે વિચારો.

એક ક્ષણવાર પણ આ સંસર્ગમાં રહેવું ગમતું નથી, તેમ છતાં પણ કાળ થયાં સેવ્યા આવીએ છીએ, સેવીએ છીએ; અને હજી અમુક કાળ સેવવાનું પારી રાખવું પડ્યું છે, અને તમને તે જ ભલામણ કરવી યોગ્ય માની છે. જેમ અને તેમ વિનયાર્થ સાધનસંપન્ન થઇ સત્સંગ શાસ્ત્રાભ્યાસ, અને આત્મવિચારમાં પ્રવર્તવું; એમ કરવું એ જ એવરકર છે.

સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવાની તીર્થકરદેવની આજ્ઞા નથી.

૧૯૪૮.

૨૬૦*

કોઇ પણ પ્રકારનું દર્શન થાય તેને સમ્યક્જ્ઞાન મોટા પુરુષોએ ગણ્યું છે એમ સમજવાનું નથી, પદાર્થના યોગ પ્રાપ્ત થાય તેને સમ્યક્જ્ઞાન ગણવામાં આવ્યું છે.

૧૯૪૮.

૨૬૧.*

૩૦

—તેમ દ્યુતધર્મે મન દઢ થરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે;

“વિશ્વેપરહિત એવું જેવું વિચારવાન થયું છે, એવો આત્મકલાણી પ્રત્યાવાણો પુરુષ” (જાનાક્ષેપકવંત) હોય તે, જ્ઞાની મુજેથી શ્રવણ થયો છે એવો જે આત્મકલ્યાણરૂપ ધર્મ તેને વિષે નિશ્ચળ-પરિણામે મનને ધારણ કરે. એ સામાન્ય ભાવ ઉપરનાં પદોનો છે.

તે નિશ્ચળ પરિણામનું સ્વરૂપ ત્યાં કેવું થતે છે ? તે પ્રથમ જ જણાવ્યું છે કે, પ્રિય એવા પોતાના સ્વામીને વિષે જીજ્ઞાં ગૃહકામને વિષે પ્રવર્તન છતાં પણ પતિવ્રતા એવી સ્ત્રીનું મન વર્તે છે તે પ્રકારે—જે પદનો વિશેષ અર્થ આગળ લખ્યો છે, તે સ્મરણમાં લાવી સિદ્ધાંતરૂપ એવા ઉપરના પદને વિષે સંધિશૂન કરવું યોગ્ય છે, કારણ કે, “મન મહિલાનું વ્હાણ ઉપરે ” એ પદ છે તે દર્શાવરૂપ છે.

અત્યંત સમર્થ એવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કરતાં-જીવના પરિણામમાં તે સિદ્ધાંત સ્થિત થવાને અર્થે સમર્થ, એવું દૃષ્ટાંત દેવું ઘટે છે એમ જાણી, અંથકર્તા તે સ્થળે જગતમાં-સંસારમાં-પ્રાપ્તિ મુખ્ય એવો જે પુરુષ પ્રત્યેનો કલેશાદિભાવરહિત એવો કામ્યપ્રેમ-જીનો-તે જ પ્રેમ સત્પુરુષથી શ્રવણ થયો હોય, જે ધર્મ તેનેવિષે પરિણુમિત કરવા કહે છે. તે સત્પુરુષદ્વારા શ્રવણ પ્રાપ્ત થયો છે જે ધર્મ, તેમાં સર્વ-ખીન્ન-જે પદાર્થ પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે તેથી ઉદાસીન થઈ એક લક્ષ્યપણે, એક ધ્યાનપણે, એક લખપણે, એક સ્મરણપણે, એક શ્રેણિપણે, એક ઉપયોગપણે, એક પરિણામ-પણે સર્વ વૃત્તિમાં રહેલો જે કામ્યપ્રેમ તે મટાડી, શ્રુતધર્મરૂપ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. એ કામ્ય-પ્રેમથી અનંતગુણુ વિશિષ્ટ એવો શ્રુતપ્રત્યે પ્રેમ કરવો ઘટે છે; તથાપિ દૃષ્ટાંત પરિસીમા કરી શક્યું નથી, જેથી દૃષ્ટાંતની પરિસીમા જ્યાં થઈ ત્યાં સુધીનો પ્રેમ કહેવા છે. સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમા-પણાને પમાડ્યો નથી.

અનાદિથી જીવને સંસારરૂપ અનંત પરિણુતિ પ્રાપ્ત થવાથી અસંસારપણારૂપ કોઈ અંશ પ્રત્યે તેને ખોષ નથી. ધૃણાં કારણોનો જોગ પ્રાપ્ત થયે તે અંશદૃષ્ટિ પ્રગટવાનો જોગ પ્રાપ્ત થયો તો તે વિષમ એવી સંસારપરિણુતિ આડે તેને તે અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી. જ્યાંસુધી તે અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી, જીવને સ્વપ્રાપ્તિભાવ ધટતું નથી; જ્યાંસુધી તે પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી, જીવને કંઈ સુખ કહેવું ધટતું નથી-દુઃખી કહેવો ઘટે છે; એમ દેખી અત્યંત અનંત કરણ પ્રાપ્ત થઈ છે જેને એવા આશ્પુરુષે દુઃખ મટવાનો માર્ગ જાણ્યો છે; જે તે કહેતા હતા; કહે છે; ભવિ-ષ્યકાળે કહેશે. તે માર્ગ એક, જીવનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટ્યું છે જેને વિષે, જીવનું સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ્યું છે જેને વિષે, એવો જ્ઞાનીપુરુષ તે જ તે જ્ઞાનપરિણુતિ અને તેથી પ્રાપ્ત થયું જે દુઃખ-પરિણામ તેથી આત્માને-સ્વાભાવિકપણે સમજતી શકવા યોગ્ય છે; કહી શકવાને યોગ્ય છે; અને તે વચન સ્વાભાવિક આત્મા જાણવાપૂર્વક હોવાથી, તે દુઃખ મટાડી શકવાને બળવાન છે; મારે તે વચન જો કોઈ પણ પ્રકારે જીવને શ્રવણ થાય, તે અપૂર્વભાવરૂપ જાણી તેમાં પરમપ્રેમ વર્તે, તો તત્કાળ અથવા અમુક અનુક્રમે આત્માનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટ થાય.

૧૯૪૮, સુ. ૫૭.

૨૧૨.*

૩૦.

અન-અવકાશ એવું આત્મસ્વરૂપ વર્તે છે; જેમાં પ્રારબ્ધાદય શિવાશખીજો કોઈ અવકાશજોગ નથી. તે ઉદયમાં ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા કહેવારૂપ જોગ ઉદય આવે છે, ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા લ-ખવારૂપ જોગ ઉદય આવે છે, ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા સમજાવવારૂપ જોગ આવે છે, વિશેષપણે વૈષ્ણવશાસ્ત્રરૂપ જોગ હાલ તો ઉદયમાં વર્તે છે; અને જે કંઈ ઉદયમાં નથી આવતું તે કરી શકવાનું હાલ તો અસમર્થપણું છે.

ઉદયાધીન માત્ર જીવિતવ્ય કરવાથી-થવાથી-વિષમપણું મટ્યું છે. તમપ્રત્યે, પોતાપ્રત્યે, અન્ય પ્રત્યે કોઈ જનતનો વિશ્વાસિક ભાવ પ્રાપ્ત ઉદયપ્રાપ્ત થતો નથી, અને એ જ કારણથી પત્રાદિ કાર્ય-કરવારૂપ પરમાર્થભાષાજોગે અવકાશ પ્રાપ્ત નથી એમ લખ્યું છે.-તે તેમ જ છે.

પૂર્વોપાજ્ઞિત એવો જે સ્વાભાવિક ઉદય તે પ્રમાણે દેદરિયનિ છે; આત્માપણે તેનો અવકાશ અત્યંતભાવરૂપ છે.

જે તે પુરુષના સ્વરૂપને જાણે છે, તેને સ્વાભાવિક-અત્યંત શુદ્ધ-એવું આત્મસ્વરૂપ-પ્રગટે છે. એ પ્રગટ થવાનું કારણ તે પુરુષ જાણી સર્વ પ્રકારની સંસારકામના પરિત્યાગી .

ત્યાગ રૂપ કરી-શુદ્ધ ભક્તિએ તે પુરુષસ્વરૂપ વિચારવા યોગ્ય છે.

“મન મહિલાનું વદાલા હૃદયે, ખીજાં કામ કરંત રે,” એ પદના વિસ્તારવાળા અર્થને આત્મપરિણામરૂપ કરી તે પ્રેમભક્તિ સત્પુરુષને વિષે અત્યંતપણે કરવી યોગ્ય છે, એમ સર્વ તીર્થેક-રોએ કહ્યું છે, વત્તમાને કહે છે, અને લવિષ્યે પણ એમ જ કહેવાના છે.

તે પુરુષથી પ્રાપ્ત થયેલી એવી તેની આત્મપદ્ધતિસચક ભાષા તેમાં આક્ષેપક થયું છે વિચાર-જ્ઞાન જેનું એવો પુરુષ, તે આત્મકલ્યાણનો અર્થ તે પુરુષ જાણી, તે શ્રુત (શ્રવણ) ધર્મમાં, મન (આત્મા) ધારણ-ને રૂપે પરિણામ-કરે છે. તે પરિણામ કેવું કરવા યોગ્ય છે ? તે દૃષ્ટાંત-મન મહિલાનું વદાલા હૃદયે, ખીજાં કામ કરંત રે-આપી સમર્થ કર્યું છે. ઘટે છે તો એમ કે પુરુષ પ્રત્યે સ્ત્રીનો જે કામ્યપ્રેમ તે સંસારના ખીજા લાવોની અપેક્ષાએ શિરોમણિ છે, તથાપિ તે પ્રેમથી અનંત ગુણવિશિષ્ટ એવો પ્રેમ સત્પુરુષ પ્રત્યેથી પ્રાપ્ત થયો જે આત્મારૂપ શ્રુતધર્મ તેને વિષે યોગ્ય છે; પરંતુ તે પ્રેમનું સ્વરૂપ જ્યાં અદૃષ્ટાંતપણુને પામે છે, ત્યાં જોધનો અવકાશ નથી એમ જાણો. પરિસીમાબૂત એવું તે શ્રુતધર્મને અર્થે ભંતાર પ્રત્યેના સ્ત્રીના કામ્યપ્રેમનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમા પામનો નથી, આગળ વાણી પછીનાં પરિણામને પામે છે, અને આત્મ-વ્યક્તિએ જાણાય છે;—એમ છે.

૧૯૪૮, મુંબઈ.

૨૬૩.*

જે પ્રકારે અમે કહેવામાં આવ્યું હતું, તે પ્રકારથી પણ સુગમ એવું ધ્યાનનું સ્વરૂપ અહીં લખ્યું છે;

૧. નિર્મળ એવા કોઈ પદાર્થને વિષે દૃષ્ટિ સ્થાપન કરવાનો અભ્યાસ કરીને પ્રથમ તેને અચપળ-સ્થિતિમાં આણવો.
૨. એવું કેટલુંક અચપળપણ પ્રાપ્ત થયા પછી જમણા ચક્ષુને વિષે સૂર્ય અને ડાબા ચક્ષુને વિષે ચંદ્ર સ્થિત છે એવી ભાવના કરવી.
૩. એ ભાવના, જ્યાંસુધી તે પદાર્થના આકારાદિનાં દર્શનને આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદૃઢ કરવી.
૪. તેવી સુદૃઢતા થયા પછી ચંદ્રને જમણા ચક્ષુને વિષે અને સૂર્યને વામ ચક્ષુને વિષે સ્થાપન કરવા.
૫. એ ભાવના, જ્યાંસુધી તે પદાર્થના આકારાદિ દર્શનને આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદૃઢ કરવી.—આ, જે દર્શન કહ્યું છે તે, ભાસમાનદર્શન સમજવું.
૬. એ જે પ્રકારની ઉલટ સુલટ ભાવના સિદ્ધ થયે બકુટીના મધ્યભાગને વિષે તે બન્નેનું ચિંતન કરવું.
૭. પ્રથમ તે ચિંતન, દૃષ્ટિ ઉઘાડી રાખી કરવું.
૮. ઘણા પ્રકારે તે ચિંતન દર થયા પછી દૃષ્ટિ બંધ રાખવી—તે પદાર્થના દર્શનની ભાવના કરવી.
૯. તે ભાવનાથી દર્શન સુદૃઢ થયા પછી તે બન્ને પદાર્થો એક અદૃશ્યકમલનું ચિંતન કરી હૃદયને વિષે અનુક્રમે સ્થાપિત કરવા.
૧૦. હૃદયને વિષે એવું એક અદૃશ્યકમલ માનવામાં આવ્યું છે, તથાપિ તે વિમુખમુખે રહ્યું છે, એમ માનવામાં આવ્યું છે, જેથી સન્મુખમુખે તેને ચિંતવવું—અર્થાત્ સુલકું ચિંતવવું.
૧૧. તે અદૃશ્યકમલને વિષે પ્રથમ ચંદ્રના તેજને સ્થાપન કરવું, પછી સૂર્યના તેજને સ્થાપન કરવું, અને પછી અખંડ દિવ્યાકાર એવી અગ્નિની જ્યોતિનું સ્થાપન કરવું.
૧૨. તે ભાવના દૃઢ થયે પૂર્ણ છે જેનું જ્ઞાન, દર્શન અને આત્મચારિત્ર એવા શ્રી વીતરાગદેવ તેની પ્રતિમા મહુતેર્ગેમય સ્વરૂપે તેને વિષે ચિંતવવી.

૧૩. તે પરમ દિવ્ય પ્રતિમા નહીં બાળ, યુવા અને વૃદ્ધ એવા દિવ્યસ્વરૂપે ચિંતવવી.
૧૪. સંપૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન ઉત્પન્ન થવાથી સ્વરૂપસમાધિને વિષે શ્રી વીતરાગદેવ અત્ર છે, એમ ભાવવું.
૧૫. સ્વરૂપસમાધિને વિષે સ્થિત એવા તે વીતરાગ આત્માના સ્વરૂપમાં જ તદાકાર છે, એમ ભાવવું.
૧૬. તેમના મુર્ધસ્થાનને વિષેથી તે વખતે પુ'કરનો ધ્વનિ થયા કરે છે, એમ ભાવવું.
૧૭. તે ભાવનાઓ દૃઢ થયે તે પુ'કાર સર્વ પ્રકારના વક્તવ્ય જ્ઞાનને ઉપદેશે છે, એમ ભાવવું.
૧૮. જે પ્રકારના સમ્યક્માર્ગે કરી વીતરાગદેવ વીતરાગ નિષ્પન્નતાને પામ્યા એવું જ્ઞાન, તે ઉપદેશનું રહસ્ય છે એમ ચિંતવતાં તે જ્ઞાન તે શું, એમ ભાવવું.
૧૯. તે ભાવના દૃઢ થયા પછી તેમણે જે દ્રવ્યાદિ પદાર્થો કહ્યા છે, તેનું ભાવન કરી આત્માને સ્વરૂપમાં ચિંતવવો-સર્વાંગ ચિંતવવો.

ધ્યાનના ધણા ધણા પ્રકાર છે. એ સર્વેમાં શ્રેષ્ઠ એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે તે ધ્યાન કહેવાય છે; અને એ જ આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ, ધણું કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી એવું જે આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ શિવાય, ઉત્પન્ન થતું નથી; એ યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ ધણું કરીને ક્રમે કરીને ધણા જીવને થાય છે. અને તેના મુખ્ય માર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય કે સંગ અને તેને વિષે બહુ માન-પ્રેમ-એ છે. જ્ઞાની પુરુષનો તેવો તેવો સંગ જીવને અનંતકાળમાં ધણીવાર ઘર્ષ ગયો છે; તથાપિ આ પુરુષ જ્ઞાની છે, માટે હવે તેનો આશ્રય મહણ કરવો એ જ કર્તવ્ય છે, એમ જીવને આવ્યું નથી; અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે; એમ અમને તો દૃઢ કરીને લાગે છે.

જ્ઞાની પુરુષનું ઝોળખાણ નહીં થવામાં ધણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જળીએ છીએ. એક તો 'હું જાણું છું', 'હું સમજું છું', એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન; બીજું, પરિમહાદિકને વિષે જ્ઞાની પુરુષપર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ; ત્રીજું 'લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું, તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્યત થયું નોંધએ તેવું ન થવું. એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે. જ્ઞાનીને વિષે પોતાસમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોક્ષન કરવામાં આવે છે; થોડું પણ મંથસંબંધી વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ધણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઈચ્છા રહ્યા કરે છે એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે, અને એ ત્રણે દોષના ઉપાદાન કારણ એવો તો એક 'સ્વજં' નામનો મહાદોષ છે; અને તેનું નિમિત્તકારણ અસતસંગ છે.

જેને તમારા પ્રત્યે તમને પરમાર્થની કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ શિવાય બીજી સ્પૃહા નથી, એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઈચ્છું છું, અને તે એ કે, ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષે હજી તમને પ્રેમ વર્તે છે; 'હું જાણું છું', 'હું સમજું છું', એ દોષ ધણીવાર વર્તમાનમાં પ્રવર્તે છે; અસાર એવા પરિમહાદિકને વિષે પણ મદત્તાની ઈચ્છા રહે છે; એ વગેરે જે દોષો તે ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વેનું કારણ જે જ્ઞાની પુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આજ્ઞા આવે છે માટે, જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું; અને ભૌતિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું એ જ કસ્યાણુકારક છે.-એમ જળીએ છીએ.

સંવત્ ૧૯૪૮.

૨૬૪.

લૌકિક દૃષ્ટિએ તમે અમે પ્રવર્તીશું, તો પછી અલૌકિક દૃષ્ટિએ કોણ પ્રવર્તશે ?

આત્મા એક છે, કે અનેક છે; કર્તા છે, કે અકર્તા છે; જગત્તો કોઈ કર્તા છે, કે

સ્વતઃ છે, એ વગેરે ક્રમે કરીને સત્સંગે સમજનાયોગ્ય છે, એમ જાણીને ખતવાટે તે વિશે હાલ લખવામાં આવ્યું નથી.

સમ્યક્પ્રકારે રાત્રીને વિશે અખંડ વિશ્વાસ રાખવાનું ફળ નિશ્ચયે મુક્તપણું છે.

સંસારસંબંધી તમને જે જે ચિંતા છે, તે ચિંતા પ્રાપ્તિ અમને જાણવામાં છે, અને તે વિશે અમુક અમુક તમને વિકલ્પ રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; તેમ જ પરમાર્થચિંતા પણ સત્સંગના વિયોગને લીધે રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; એવ પ્રકારનો વિકલ્પ હોવાથી તમને આકુળ-આકુળપણ પ્રાપ્ત હોય એમાં પણ આશ્ચર્ય લાગતું નથી, અથવા અસંભવરૂપ લાગતું નથી. હવે એ એવ પ્રકારને માટે ચોખ્ખા ગ્રન્થોમાં નીચે જે કંઈ મનને વિશે છે તે, લખવાનું પ્રયત્ન કર્યું છે.

સંસારસંબંધી તમને જે ચિંતા છે તે, જેમ ઉદયમાં આવે તેમ વેદવી-સદ્ગત કરવી. એ ચિંતા થવાનું કારણ એવું કોઈ કંઈ નથી કે જે ટાળવા માટે જાતી પુરુષને પ્રવૃત્તિ કરતાં બાધ ન આવે. જ્યારથી યથાર્થ બોધની ઉત્પત્તિ થઈ છે ત્યારથી, કોઈ પણ પ્રકારના સિદ્ધિયોગે કે વિદ્યાના યોગે સાંસારિક સાધન પોતાસંબંધી કે પરસંબંધી કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે; અને એ પ્રતિજ્ઞામાં એક પણ પણ મંદપણ આવ્યું હોય એમ હજીસુધીમાં થયું છે એમ સાંભરતું નથી. તમારી ચિંતા જાણીએ છીએ, અને આમે તે ચિંતાનો કોઈ પણ ભાગ જેટલો અને તેટલો વેદવા ઈચ્છીએ છીએ, પણ એમ તો કોઈ કાળે બન્યું નથી, તે કેમ બને? અમને પણ ઉદયકાળ એવો વર્તે છે કે, હાલ સિદ્ધિયોગ હાથમાં નથી.

પ્રાણીમાત્ર પ્રાપ્તિ આહાર-પાણી પામી રહે છે, તો તમજેવા પ્રાણીના કુટુંબને માટે તેથી વિપર્યય પરિણામ આવે એવું જે ધારણું તે યોગ્ય જ નથી; કુટુંબની લાજ વારંવાર આડી આવી જે આકુળતા આપે છે, તે ગમે તો રાખીએ, અને ગમે તો ન રાખીએ તે બન્ને સરખું છે, કેમકે જેમાં પોતાનું નિરુપાયપણ રહ્યું, તેમાં તો જે યામ તે યોગ્ય જ માનવું એ દષ્ટિ સમ્યક્ છે. જે લાગ્યું તે જાણવું છે.

અમને જે નિર્વિકલ્પ નામની સમાધિ છે, તે તો આત્માની સ્વરૂપપરિણતિ વર્તતી હોવાને લીધે છે. આત્માના સ્વરૂપસંબંધી તો પ્રાપ્તિ નિર્વિકલ્પપણ જ રહેવાનું અમને સંભવિત છે, કારણ કે અન્યભાવને વિશે મુખ્યપણે અમારી પ્રવૃત્તિ જ નથી.

બધે, મેક્ષની યથાર્થ વ્યવસ્થા જે દર્શનને વિશે યથાર્થપણે કહેવામાં આવી છે, તે દર્શન, નિકટ મુક્તપણાનું કારણ છે, અને એ યથાર્થ વ્યવસ્થા કહેવાને યોગ્ય જો કોઈ અમે 'વિશેષપણે માનતા હોઈએ, તો તે શ્રી તીર્થકરદેવ છે. અને એ જે શ્રી તીર્થકરદેવનો અંતર આશય તે પ્રાપ્તિ મુખ્યપણે અસારે કોઈને વિશે આ આ ક્ષેત્રે હોય, તો તે અમે હોઈશું' એમ અમને દૃઢ કરીને ભાસે છે, કારણ કે, જે અમારું અનુભવજ્ઞાન તેનું ફળ વીતરાગપણું છે, અને વીતરાગનું કહેલું જે શ્રુતજ્ઞાન તે પણ તે જ પરિણામનું કારણ લાગે છે; માટે અમે તેના અનુયાયિ ખરેખરા છીએ, -સાચા છીએ.

વન અને ઘર એ બન્ને કોઈ પ્રકારે અમને સમાન છે, તથાપિ વનમાં પૂર્ણ વીતરાગભાવને અર્થે રહેવું વધારે રચિકર લાગે છે; સુખની ઈચ્છા નથી, પણ વીતરાગપણાની ઇચ્છા છે.

જગતના કલ્યાણને અર્થે પુરુષાર્થ કરવાવિશે લખ્યું, તો તે પુરુષાર્થ કરવાની ઈચ્છા કોઈ પ્રકારે રહે પણ છે, તથાપિ ઉદયને અનુસરીને ચાલવું એ આત્માની સદૃશ દશા થઈ છે, અને તેવો ઉદયકાળ હાલ સમીપમાં જણાતો નથી; તો તે ઉદરી આવવાનું બને એવી દશા અમારી નથી.

“માગી ખાદને ગુજરાન ચલાવીશું પણ એક નહીં” પામીએ, જાનના અનંત આનંદ આગળ તે

દુઃખ તણુમાત્ર છે.” આ ભાવાર્થનું જે વચન લખ્યું છે, તે વચનને અમારો નમસ્કાર હો; એવું જે વચન તે ખરી યોગ્યતા વિના નીકળતું સંભવિત નથી.

“જીવ એ પુદ્ગલી પદાર્થ નથી, પુદ્ગલ નથી; તેમ પુદ્ગલનો આધાર નથી; તેના રંગવાળો નથી; પોતાની સ્વરૂપસત્તા શિવાય જે અન્ય તેનો તે સ્વામી નથી, કારણ કે પરની અધિવૃત્તા સ્વરૂપને વિષે હોય નહીં; પરતુત્પદ્યમે જોતાં તે કોઈ કાળે પણ પરસંગી પણ નથી.” એ પ્રમાણે સામાન્ય અર્થ “જીવ નવી પુણ્ડલી” વગેરે પદોનો છે.

દુઃખ-મુલરૂપ કરમફલ-જાણો, નિશ્ચય એક આનંદોરે;

ચેતનતા પરિણામ ન ચૂકે, ચેતન કહે જિનચંદો રે,

—આનંદઘન વાસુપૂજ્યસ્તવન.

૨૬૫.

ધણુંકરી આત્મામાં એમ જ રહ્યા કરે છે કે, જ્યાંસુધી આ વેપારપ્રસંગે કામકાજ કરવું રહ્યા રે, ત્યાંસુધી ધર્મકથાદિ પ્રસંગે, અને ધર્મના જાણનારરૂપે કોઈ પ્રકારે પ્રગટપણામાં ન આવ્યા એ આયોગ્ય પ્રકાર છે. વેપારપ્રસંગે રહેતા છતાં જેનો ભક્તિભાવ રહ્યા કર્યો છે, તેનો પ્રસંગ પણ એવા પ્રકારમાં કરવો યોગ્ય છે કે જ્યાં આત્માને વિષે ઉપર જણાવેલા પ્રકાર રહ્યા કરે છે, તે પ્રકારને બાધ જ થાય.

જિને કહેલાં મેરુ વગેરે વિષે તથા અંગ્રેજે કહેલ પૃથ્વીઆદિ સંબંધે સમાગમપ્રસંગમાં ભાતચિત કરશો.

અમારું મન ધણું ઉદાસ રહે છે, અને પ્રતિબંધ એવા પ્રકારનો રહે છે કે, છે તે ઉદાસપણું સાવ ગ્રસ્ત જેવું કરી, ન ખમી શકાય એવા વેપારાદિ પ્રસંગમાં ઉપાધિજ્ઞેગ વેદવા પડે છે;—જે વાસ્તવ્યપણે તો સમાધિપ્રત્યયી આત્મા છે.

સંવત્ ૧૯૪૮.

૨૬૬.

સૂર્ય ઉદય-અસ્તરહિત છે, માત્ર લોકોને ચક્ષુમર્યાદાથી બહાર વર્તે ત્યારે અસ્ત, અને ચક્ષુ-મર્યાદાને વિષે વર્તે ત્યારે ઉદય એમ લાસે છે; પણ સૂર્યને વિષે તો ઉદયઅસ્ત નથી. તેમ જ માત્રી છે તે, બધા પ્રસંગને વિષે જેમ છે, તેમ છે; માત્ર પ્રસંગની મર્યાદા ઉપરાંત સોંકીતું જ્ઞાન થી, એટલે પોતાની જેવી તે પ્રસંગને વિષે દશા થઈ શકે તેવી દશા, જ્ઞાનીને વિષે કદપે છે; મને એ કદપના જ્ઞાનીતું પરમ એવું જે આત્મપણ, પરિતોષપણ, મુક્તપણ, તે જીવને જાણવા તો નથી; એમ જાણવાયોગ્ય છે.

જે પ્રકારે પ્રારબ્ધનો ક્રમ ઉદય હોય, તે પ્રકારે હાલ તો વર્તીએ છીએ; અને એમ વર્તવું પણ પ્રકારે તો સુગમ લાસે છે.

જોકે, અમારું ચિત્ત નેત્ર જેવું છે; નેત્રને વિષે બીજા અવયવની પેઠે એક રજકણ પણ સહન થઈ શકે નહીં. બીજા અવયવરૂપ અન્ય ચિત્ત છે. તેને વિષે વાણીતું ઉઠવું, સમજાવવું આ રવું, અથવા આ ન કરવું, એવી વિચારણા કરવી, તે માંડ માંડ બને છે. ઘણું ક્રિયા તો શન્ય-પણાની પેઠે વર્તે છે; આવી સ્થિતિ છતાં ઉપાધિજ્ઞેગ તો બળવાનપણે આરાધીએ છીએ; એ વેદવું આણું વિકટ લાગતું નથી, કારણ કે આંખની પાસે જમીનની રેની ઉપગ્રવવાતું કાર્ય થવારૂપ થાય

છે. તે જેમ દુઃખે-અત્યંત દુઃખે-થવું વિકટ છે, તેમ ચિત્તને ઉપાધિ તે પરિણામરૂપ થવા બરાબર છે. મુગમપણાએ સ્થિત ચિત્ત હોવાથી વેદનાને સમ્યક્પ્રકારે વેદ છે. અખંડ સમાધિપણે વેદ છે. આ વાત લખવાનો આશય તો એમ છે જે આવા ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યને વિષે આવેા ઉપાધિજોગ વેદ-વાનો જે પ્રસંગ છે તે કેવો ગણવો ? અને આ બધું શા અર્થે કરવામાં આવે છે ? જનણતાં જતાં તે મૂકી કેમ દેવામાં આવતો નથી ? એ બધું વિચારવાયોગ્ય છે.

ધૃષ્ટિરેખા જેમ દસો તેમ યશો. વિકલ્પ કરવાથી એદ યાચ; અને તે તો જ્યાંસુધી તેની હિચ્છા હોય ત્યાંસુધી તે પ્રકારે જ પ્રવર્તે. સમ રહેવું ચોગ્ય છે.

ખીજી તો કંઈ સ્પૃહા નથી; કોઈ પ્રારબ્ધસ્પૃહા પણ નથી. સત્તારૂપ કોઈ પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલી ઉપાધિરૂપ સ્પૃહા તે તો અનુક્રમે સંવેદન કરવી છે. એક સત્સંગ-તમરૂપ સત્સંગ-ની સ્પૃહા વર્તે છે. રુચિમાત્ર સમાધાન પામી છે. એ આશ્ચર્યરૂપ વાત ક્યાં કહેવી ? આશ્ચર્ય થાય છે. આ જે દેહ મળ્યો તે પૂર્વે કોઈવાર મળ્યો ન હોય તો, ભવિષ્યકાળે પ્રાપ્ત થવો નથી. ધન્યરૂપ-કૃતાર્થરૂપ-એવા જે અમે તેને વિષે આ ઉપાધિજોગ જોઈ લોકમાત્ર બૂલે એમાં આશ્ચર્ય નથી, અને પૂર્વે જો સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડતું નથી, તો તે આવા યોગના કારણથી છે. વધારે લખવું સજાતું નથી. નમસ્કાર પહોંચે.

સંવત્ ૧૯૪૮.

રામચરણ શ્રી રાજચંદ્રના યથાયોગ.

વર્ષ ૨૬ મું.

૨૬૭.

ઓછો પ્રમાદ થવાનો ઉપયોગ એ જીવને માર્ગના વિચારમાં સ્થિતિ કરાવે છે. એ વાત ફરી ફરી વિચારી તે પ્રપત્ન ત્યાં વિયોગે પણ કોઈ પ્રકારે કરવું ઘટે છે, એ વાત ભૂલવાનું નથી. મુંબઈ, કારતક વદ ૯, ૧૯૪૬.

૨૬૮.

“પુનર્જન્મ છે, જરૂર છે, એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચલ છું.” એ વાક્ય પૂર્વ-ભવના કોઈ જોગનું સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યું છે. જેને-પુનર્જન્મ-માદિ ભાવ કયાં છે, તે પદાર્થને-કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખાયું છે.

મુંબઈ, નવેમ્બર ૧૬,

પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

૨૬૯.

સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનીના ચરણસેવનવિના અનંત કાળસુધી પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવું ચિંતે પણ છે. આત્મસંયમને સંભારીએ છીએ. યથારૂપ વીતરાગતાની પૂર્ણતા ઇચ્છીએ છીએ. પોશ શુદ્ધ ૧૧, સંવત્ ૧૯૪૬, મુંબઈ.

૨૭૦.

.૩૩

તમે સર્વ મુમુક્ષુજનને નમ્રપણે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. જ્ઞાનીપુરુષની સેવાના ઇચ્છાવાન એવાં અમે છીએ, તથાપિ આ દુષ્ટ કાળને વિષે તો તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુષ્ટ દેખીએ છીએ, અને તેથી જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયને વિષે સ્થિર ભુદ્ધિ છે જેની, એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવાની પ્રાપ્તિ તે મહાભાગ્યરૂપ જાણીએ છીએ, તથાપિ હાલ તો તેથી વિપર્યય પ્રારંભોદય વર્તે છે, તથાપિ ઉદ્ધવાધીન સ્થિતિ છે; અને તે એવા પરિણામે હાલ વર્તે છે કે, તમ મુમુક્ષુજનનાં પત્રની પહોંચ માત્ર વિલંબેથી અપાવ છે. ગમે તે સ્થિતિમાં પણ અપરાધયોગ્ય પરિણામ નથી.

મુંબઈ, જાન્યુઆરી ૨૫, ૯૩.

કોઈ પણ જીવ પરમાર્થ પ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણોને પ્રાપ્ત થાય એમ, નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કહ્યું છે, કારણ કે સત્પુરુષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા હોય છે કે, સમયમાત્રના અનવકાશે આખો લોક આત્માવસ્થા-પ્રત્યે હો, સ્વરૂપપ્રત્યે હો, આત્મસમાધિપ્રત્યે હો; અન્ય અવસ્થાપ્રત્યે ન હો, અન્ય સ્વરૂપપ્રત્યે ન હો, અન્ય આધિપ્રત્યે ન હો; જે જ્ઞાનથી સ્વાત્મસ્થ પરિણામ હોય છે, તે જ્ઞાન સર્વ જીવો-પ્રત્યે પ્રગટ હો, અનવકાશપણે સર્વ જીવ તે જ્ઞાનપ્રત્યે સ્થિતપણે હો. એવો જ જેનો કરુણાશીળ સહજ સ્વભાવ છે, તે સંપ્રદાય સનાતન સત્પુરુષોનો છે. આપના અંતઃકરણમાં એવી કરુણા-વૃત્તિથી પ્રભાવ વિષેનો વિચાર વારંવાર આવ્યા કરે છે, અને આપના વિચારનું એક અંશ પણ રૂળ પ્રાપ્ત થાય, અથવા તે રૂળ પ્રાપ્ત થવાનું એક અંશ પણ કારણ ઉત્પન્ન થાય, તો આ પંચમકાશમાં તીર્થંકરનો માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા બરાબર છે, તથાપિ તેમ થવું સંભવિત નથી. એનો જે માર્ગ છે તે, હાલ તો પ્રવૃત્તિના ઉદ્વેગમાં છે, અને તે કારણ જ્યાંમુધી તેમને લક્ષગત નહીં થાય ત્યાંમુધી બીજા ઉપાય તે પ્રતિબંધરૂપ છે,—નિઃસંશય પ્રતિબંધરૂપ છે. જીવને અજ્ઞાન-પરિણામી હોય, તો તે અજ્ઞાન નિયમિતપણે આરાધવાથી જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ મોહરૂપ એવો એ માર્ગ—અથવા એવા એ લોકસંબંધી માર્ગ, તે માત્ર સંસાર છે; તે પછી ગમે તે આકારમાં મૂકો, તોપણ સંસાર છે. તે સંસારપરિણામથી રહિત કરવા અસંસારગત વાણીનો અસ્વછંદપરિણામે જ્યારે આધાર પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે સંસારનો આકાર નિરાકારતાને પ્રાપ્ત થતો જાય છે. બીજા પ્રતિબંધ તેમની દૃષ્ટિપ્રમાણે કયો કરે છે. તેમ જ જાનીનાં વચન પણ તેનીતે દૃષ્ટિએ આરાધે તો કલ્યાણ થવા-યોગ્ય લાગતું નથી. માટે તમે ત્યાં એમ જણાવો કે તમે કોઈ કલ્યાણના કારણ નહીં થવાના ઉપાયની ઈચ્છા કરતા હો, તો તેના પ્રતિબંધ એજા થવાના ઉપાય કરો, અને નહીં તો કલ્યાણની તૃણજાનો ત્યાગ કરો. તમે એમ જાણતા હો કે, અમે જેમ વર્તીએ છીએ તેમ કલ્યાણ છે—માત્ર અવસ્થા ધર્મ ગઈ છે, તે જ માત્ર અકલ્યાણ છે એમ જાણતા હો, તો તે યથાર્થ નથી. વાસ્તવ્યપણે તમારું જે વર્તણું છે, તેથી કલ્યાણ ન્યારું છે, અને તે તો જ્યારે જ્યારે જે જે જીવને તેવો તેવો ભવસ્થિત્યાદિ સમીપજેગ હોય, ત્યારે ત્યારે તેને તે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે. આખા સમૂહને વિષે કલ્યાણ માની લેવા યોગ્ય નથી, અને એમ જો કલ્યાણ થવું હોય તો તેનું રૂળ સંસારાર્થ છે, કારણ કે પૂર્વે એમ કરી જીવ, સંસારી રહ્યા કયો છે; માટે તે વિચાર તો જ્યારે જેને આચરવો ફરો, ત્યારે આવરો. હાલ તમે તમારી રચિ અનુસાર અથવા તમને જે ભાસે તે કલ્યાણ માની પ્રવર્તો છો તે વિષે, સહજ કોઈ જનતા માનની ઇચ્છા વગર, સ્વાર્થની ઇચ્છા વગર, તમારામાં કલેશ ઉત્પન્ન કરવાની ઈચ્છા વગર મને જે કોઈ ચિત્તમાં લાગે છે તે જણાવું છું.

કલ્યાણ જે ચાટે થાય છે, તે વાદનાં મુખ્ય બે કારણ જેવામાં આવે છે. એક તો જે સં-પ્રદાયમાં આત્માર્થ બંધી અસંગપણાવાળી ક્રિયા હોય, અને નિરંતર જ્ઞાનદશા ઉપર જીવનું ચિત્ત હોય; તેમાં અવસ્થ કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છીએ. એમ ન હોય તો તે જોગનો સંભવ થતો નથી; અત્ર તો લોકસંસારો, ઓષસંસારો, માનાર્થ, પૂજાર્થ, મતના મહત્વર્થ, આવકાદિના પોતાપણાર્થ, કે એવા બીજા કારણથી જપ્તપાદિ, વ્યાખ્યાનાદિ કરવાનું પ્રવર્તન ધર્મ ગયું છે. તે આત્માર્થ કોઈ રીતે નથી, આત્માના પ્રતિબંધરૂપ છે, માટે જો તમે કંઈ ઇચ્છા કરતા હો, તો તેનો ઉપાય કરવા માટે બીજું જે કારણ કદીએ છીએ તે અસંગપણાથી સાધ્ય થયે કોઈ

દિવસે પણ કલ્યાણ થવા સંભવ છે. અસંગપણ એટલે આત્માયં શિવાયના સંગપ્રસંગમાં પડવું નહીં; સંસારના સંગીના સંગમાં વાતચિતાદિ પ્રસંગ, શિષ્યાદિ કરવાનાં કારણે રાખવો નહીં. શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેપવાણને ફેરવવા નહીં. ‘ દીક્ષા લે તો તારું કલ્યાણ થશે, ’ એવાં વાક્ય તીર્થંકરદેવ કહેતા નહોતા, તેનો હેતુ એક એવો પણ હતો કે, એમ કહેવું એ પણ તેનો અભિ- પ્રાય ઉત્પન્ન થવા પહેલાં તેને દીક્ષા આપવી છે; તે કલ્યાણ નથી. જેમાં તીર્થંકરદેવ આવા વિચારથી વર્ત્યા છે, તેમાં આપણે છ છ માસ દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ જારી રાખી તેને શિષ્ય કરીએ છીએ, તે માત્ર શિષ્યાયં છે, આત્માયં નથી. પુસ્તક છે તે, જ્ઞાનના આરાધનને અર્થે, સર્વ પ્રકારના પોતાના મમત્વભાવરહિત રખાય તો જ આત્માયં છે; નહીતો મહાન્ પ્રતિબંધ છે. તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે. આ ક્ષેત્ર આપણું છે, અને તે ક્ષેત્ર જળવવા ચાતુર્માસ ત્યાં રહેવા માટે જે વિચાર કરવામાં આવે છે, તે ક્ષેત્રપ્રતિબંધ છે. તીર્થંકરદેવ તો એમ કહે છે કે, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી એ ચારે પ્રતિબંધથી જો આત્માયં થતો હોય, અથવા નિર્વ્રથ થવાનું હોય, તો તે તીર્થંકરદેવના માર્ગમાં નહીં, પણ સંસારના માર્ગમાં છે. એ જ.

મહા વદ ૦)), બૃહસ્પતવાર, ૧૯૪૯, સુબંધ.

લાં ૨૫૪૬ના મણામ.

૨૭૨.

આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે, અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઈ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય, તો આત્મારામ એવા જાની પુરુષનો નિષ્કામશુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. તે સદ્ગ જવાને અર્થે નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત થવો એ કોઈ મોટા પુરુષનો જોગ છે; અને તેવો પુરુષજોગ ધણા પ્રકારના અંતરાયવાળો પ્રાપ્તે આ જગતને વિષે દેખાય છે, માટે અમે સમીપમાં છીએ એમ વારંવાર સંભારી જેમાં આ સંસારનું ઉદાસીનપણું કહ્યું હોય તે, હાલ વાંચી વિચારો.

આત્મા કેવળ આત્માપણે વર્તે, એમ જે ચિંતન રાખવું તે લક્ષ છે, —સાત્ત્વના પરમાર્થરૂપ છે.

આ આત્મા પૂર્વે અનંતકાલ વ્યતીત કર્યે જાણ્યો નથી, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે, તે જાણવાનું કાર્ય સર્વથી વિકટ છે; અથવા તો જાણવાના તથારૂપ યોગો પરમ દુર્લભ છે. જે રૂપે પોતે છે, તે રૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ આશું આવે છે, એ વાત બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે, —અને તેનો ઉપાય મળું બહુ પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે.

સુબંધ, ફેબ્રુઆરી ૨૩, ૬૩.

૨૭૩.

૩૦.

જેને વિષે પરમાર્થધર્મની પ્રાપ્તિનાં કારણો પ્રાપ્ત થવાં અત્યંત દુસ્મ થાય, તે કાળને તીર્થંકરદેવે દુસ્મ કહ્યો છે, અને આ કાળને વિષે તે વાત સ્પષ્ટ દેખાય છે. સુગમમાં સુગમ એવો કલ્યાણનો ઉપાય તે, જીવને પ્રાપ્ત થવો આ કાળને વિષે અત્યંત દુષ્કર છે. સુમુક્ષુપણ, સરળપણ, નિવૃત્તિ, સત્સંગઆદિ સાધનો આ કાળને વિષે પરમ દુર્લભ જાણી, પૂર્વના પુરુષોએ આ કાળને ‘ દુઃકાવ્યસર્પિણી ’ કાળ કહ્યો છે; અને તે વાત સ્પષ્ટ પણ છે. પ્રથમનાં ત્રણ સાધનોનો સંયોગ તો કવચિત્ પણ પ્રાપ્ત થવે, બીજા અમુક કાળમાં સુગમ હતો, પરંતુ સત્સંગ તો સર્વ કાળમાં દુર્લભ જ દેખાય છે, તો પછી આ કાળને વિષે સત્સંગ સુઘલ ક્યાંથી હોય ? પ્રથમનાં ત્રણ સાધન કોઈ રીતે આ કાળમાં જીવ પામે, તોપણ ધન્ય છે. કાળસંયોગી તીર્થંકરવાણી સત્ય કરવાને અર્થે આવો ઉદ્વેગ અમને વળે છે, અને ને સમાધિરૂપ વેદવાયોગ્ય છે.

૩૧૦ સુદ ૧૪, ૧૯૪૯.

આત્મસ્વરૂપ.

૨૭૪.

ૐ.

—સમતા, રમતા, કરુણતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ;

વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સર્વ જીવ વિલાસ.

શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે, આ જગતમાં આ 'જીવ' નામના પદાર્થને ગમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય તે પ્રકાર તેની સ્થિતિમાં હો, તેને વિષે અમારું ઉદાસીનપણું છે; જે પ્રકારે નિરાપાધ-પણે તે 'જીવ' નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે અમે પ્રગટ કર્યો છે; જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વ પ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે; અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે;—પ્રગટ તે જ આત્મા છીએ. તે આત્મા 'સમતા' નામને લક્ષણે યુક્ત છે, વર્તમાન સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે તે, તે પહેલાનાં એક, બે, ત્રણ, ચાર, દસ, સંખ્યાત, અનંત, સમયે હતી, વર્તમાને છે. હવે પછીના કાળને વિષે પણ તે જ પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે. કોઈ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાન પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી; એવું જે 'સમપણું'—

—'સમતા'—તે જેનામાં લક્ષણ છે, તે 'જીવ' છે. પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, રક્ષાદિને વિષે, જે કંઈ રમણીયપણું જણાય છે, અથવા જેનાવડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફુર્તિવાળાં જણાય છે, પ્રગટ મુંદરપણા સમેત લાગે છે, તે—'રમણીયપણું'—'રમતા' છે—લક્ષણ જેનું, તે 'જીવ' નામનો પદાર્થ છે;—જેના વિદ્યમાનપણા વિના આપણું જગત શન્યવત્ સંભવે છે, એવું 'રમ્યપણું' જેને વિષે છે,—તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે—તે 'જીવ' છે.

કોઈ પણ જાણુમાર, ક્યારે પણ, કોઈ પણ પદાર્થને પોતાના અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ, બનવાયોગ્ય નથી; પ્રથમ પોતાનું વિદ્યમાનપણું ઘટે છે, અને કોઈ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામાં પોતે જ કારણ છે; બીજા પદાર્થના અંગીકારમાં,—તેના અસ્પર્શમાં પણ જ્ઞાનમાં પ્રથમ જે હોય, તો જ થઈ શકે, એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો જે પદાર્થ, તે જીવ છે;—તેને જાણુ કરીને એટલે તેનાવિના કોઈ કંઈ પણ જાણુવા ધડાશે, તો તે બનવાયોગ્ય નથી, માત્ર તે જ સુખ્ય હોય, તો જ બીજું કંઈ જાણી શકાય; એવો એ પ્રગટ, 'જીર્ણતાપર્શ' તે જેને વિષે છે, તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર 'જીવ' કહે છે.

પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો, અને જીવ, તે જે કારણે કરી લિન્ન પડે છે, તે લક્ષણ જીવનો 'જ્ઞાયકપણું' નામનો ગુણ છે. કોઈ પણ સમયે જ્ઞાયકરહિતપણે આ 'જીવ પદાર્થ' કોઈ પણ અનુભવી શકે નહીં, અને તે 'જીવ' નામના પદાર્થ શિવાય બીજા કોઈ પણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણું સંભવી શકે નહીં; એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ 'જ્ઞાયકતા',—તે લક્ષણ જેમાં છે, તે પદાર્થ તીર્થંકરે 'જીવ' કહ્યો છે.

શબ્દાદિ પાંચ વિષયસંબંધી અથવા સમાધિ આદિ જોગસંબંધી જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે, તે લિન્ન લિન્ન કરી જોતાં માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ, એક જ એવો એ 'જીવ પદાર્થ' સંભવે છે, તે સુખભાસ નામનું લક્ષણ, માટે, તીર્થંકરે 'જીવનું' કહ્યું છે, અને બહારદૃષ્ટિ નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે. જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી રહિતપણું છે, ત્યાં પણ 'હું સુખી' છું, એવું જે જ્ઞાન છે તે, બાકી વધ્યો એવો જે 'જીવ પદાર્થ' તેનું છે; બીજું કોઈ ત્યાં વિદ્યમાન નથી, અને સુખનું ભાસવાપણું તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે; તે જેનેથી ખાસે છે તે,—તે લક્ષણ—'જીવ' નામના પદાર્થ શિવાય બીજો કયાંય જોયું નથી.

આ મોહું છે, આ મીઠું છે, આ ખાદું છે, આ ખારું છે, હું આ સ્થિતિમાં છું, ટાટે ફરું છું, તાપ પડે છે, દુઃખી છું, દુઃખ અનુભવું છું, એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન-વેદનજ્ઞાન-અનુભવજ્ઞાન-અનુભવપણું-તે જો કોઈમાં પણ હોય, તો તે આ 'જીવપદ'ને વિશે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે, તે પદાર્થ 'જીવ' હોય છે; એ જ તીર્થકરાદિનો અનુભવ છે.

'સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું,' અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક, મણી, ચંદ્ર, સૂર્યાદિની કાંતિ જેના પ્રકાશવિના પ્રગટવા સમર્થ નથી, અર્થાત્ તે સર્વ પોતપોતાને જણાવા અથવા જાણવા યોગ્ય નથી; જે પદાર્થના પ્રકાશને વિશે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થો પ્રકાશ પામે છે, સ્પષ્ટ ભાસે છે; તે પદાર્થ જે કોઈ છે તે. જીવ છે; અર્થાત્ તે લક્ષણ-સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન અથવા એવું નિરાધાપ પ્રકાશમાન ચૈતન્ય-તે 'જીવ' નું તે 'જીવ' પ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ-પ્રગટપણું-દેખાય છે.

એ જે લક્ષણો કહ્યાં તે, ફરી ફરી વિચારી 'જીવ' નિરાધાપપણું જાણ્યો જાય છે. જે જાણવાથી 'જીવ' જાણ્યો છે તે લક્ષણો, એ પ્રકારે તીર્થકરાદિએ કહ્યાં છે.

ચૈત્ર શુદ્ધ ૧, ૧૯૪૯.

૨૭૫.

ઉપાધિનો જોગ વિશેષ રહે છે. જેમ જેમ નિવૃત્તિના જોગની વિશેષ ધમ્મજ યજ્ઞ આવે છે, તેમ તેમ ઉપાધિની પ્રાપ્તિનો જોગ વિશેષ દેખાય છે, ચારે બાજુથી ઉપાધિનો ભીડો છે. કોઈ એવી બાજુ અસારે જણાતી નથી કે અસારે જ એમાંથી છૂટી ચાલ્યા જવું હોય તો કોઈનો અપરાધ કયો ન જણાય. છુટવા જતાં કોઈના મુખ્ય અપરાધમાં આવી જવાનો સ્પષ્ટ સંભવ દેખાય છે; અને આ વર્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણુને અત્યંત યોગ્ય છે. પ્રારબ્ધની વ્યવસ્થા એવી પ્રાપ્ત કરી હશે.

૧૯૪૯, ચૈત્ર શુદ્ધ ૫, ગુરુ.

લ૦ રાયચંદના પ્રજ્ઞામ.

૨૭૬

આરંભ, પરિમલ, અસત્સંગ આદિ કળ્યાણને પ્રતિબંધ કરનારાં કારણોનો જેમ બને તેમ ઓછો પરિચય થાય, તથા તેમાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય, તે વિચાર દ્વારા મુખ્યપણું રાખવાયોગ્ય છે.

૧૯૪૯ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૬. સુખંધ.

૨૭૭.

સર્વ પરમાર્થનાં સાધનમાં પરમ સાધન તે સત્સંગ છે; સત્પુરૂષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બધાં કાળમાં તેનું દુર્લભપણું છે, અને આવા વિષમકાળમાં તેનું અત્યંત દુર્લભપણું જાની-પુરુષોએ જાણ્યું છે.

જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી; ઉના પાણીને વિશે જેમ અગ્નિપણુનો મુખ્ય ગુણ કદી શકાતો નથી તેમ, જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ છે, તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ નિવૃત્તિને કોઈ પ્રકારે પણ ધમ્મ છે. પૂર્વે આરાધન કરેલાં એવાં નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રો, વન. ઉપવન, જોગ, સમાધિ અને સત્સંગાદિ જ્ઞાનીપુરૂષને પ્રવૃત્તિમાં ભેડાં વારંવાર સાંભરી આવે છે, તથાપિ ઉદયગ્રામ પ્રારબ્ધને જ્ઞાની અનુસરે છે. સત્સંગની રૂચી રહે છે; નેના લક્ષ રહે છે; પણ તે વખત અત્ર વખત નિયમિત નથી.

કળ્યાણને વિશે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે. તે જીવે વારંવાર વિચારવાં થટે છે; તે તે કારણોને વારંવાર વિચારી મટાડવાં થટે છે; અને એ માર્ગને અનુસર્યા વિના કળ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી. મજા, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ, અનાદિના જીવના ત્રણ દોષ છે. જ્ઞાની પુરુષોનાં વચનની

૧. આ પત્ર એક જ વખતે અનુક્રમે જૂદાં જૂદાં આઠ પત્રો (પોસ્ટકાર્ડ)થી લખાયો છે. - સંશોધક.

પ્રાપ્તિ થયે, તેનો યથાથોગ્ય વિચાર થવાથી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે; તે અજ્ઞાનની સંતતિ બળવાન હોવાથી તેનો રોધ થવાને અર્થે-અને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોનો યથોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે, મગ અને વિશેષ મટાણાં ધરે છે. સરળપણું, કામા, પોતાના દોષનું જ્ઞેયું, અદ્વારંભ, અસ્પષ્ટિમદ્ એ આદિ મગ મટાણાં સાધન છે. જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત લક્ષિત, તે વિશેષ મટાણાં સાધન છે.

જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય, તે તે પ્રસંગમાં વારંવાર તે જ્ઞાનીપુરુષની દશા, ચેષ્ટા અને વચનો સંભારવાં, નિરખવાં અને વિચારવાં યોગ્ય છે. વળી તે સમાગમના અંતરાયમાં, -પ્રવૃત્તિના પ્રસંગોમાં-અત્યંત સાવધાનપણુ રાખવું ધરે છે, કારણ કે એક તો સમાગમનું બળ નથી, અને બીજો અનાદિ અભ્યાસ છે જેનો, એવી સદગ્નકાર પ્રવૃત્તિ છે; જેથી છવ આપરણપ્રાપ્તિ હોય છે. ધરનું, જાતિનું, કે બીજાં તેવાં કામોનું કારણ પડ્યે ઉદાસીન લાવે, પ્રતિબંધરૂપ જાણી, પ્રવર્તન ધરે છે. તે કારણોને મુખ્ય કરી કાઈ પ્રવર્તન કરવું ધરવું નથી; અને એમ યથા વિતા પ્રવૃત્તિનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય નહીં.

આત્માને બિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પનાવડે વિચારવામાં લોકસંજ્ઞા, ઓધસંજ્ઞા અને અસત્સંજ્ઞા એ કારણો છે; જે કારણોમાં ઉદાસીન યથાવિના, નિઃસત્ત્વ એવી લોકસંજ્ઞાથી જાપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી, પરંપરા મોક્ષ નથી, એમ માન્યાવિના, નિઃસત્ત્વ એવા અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુ જે આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુખ્ય કારણો છે તેને, સાક્ષાત્ આત્મધક્તી જાણ્યાવિના છવને છવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે; અત્યંત દુર્લભ છે. જ્ઞાનીપુરુષનાં પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતાં એવાં વચનો પછી તે કારણોને લીધે છવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતાં નથી. હવે એવા નિશ્ચય કરવો ધરે છે કે, જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, પ્રગટ છે, તે પુરુષવિના બીજો કાઈ તે આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ કહેવા યોગ્ય નથી; અને તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યાવિના બીજો કાઈ કલ્યાણનો ઉપાય નથી. તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યાવિના આત્મા જાણ્યો છે એવી કલ્પના; મુમુક્ષુ છવે સર્વથા ત્યાગ કરવી ધરે છે. તે આત્મારૂપ પુરુષના સંસંગની નિરંતર કામના રાખી, ઉદાસીનપણે લોકધર્મસંજ્ઞાથી અને ધર્મસંજ્ઞાથી પરિભ્રમી છુટી શકાય એવી રીતે બળહાર કરવો; જે બળહાર કંઠમાં છવને પોતાના મદતાદિની ધમ્મજા હોય, તે બળહાર કરવાં યથાથોગ્ય નથી.

અમારા સમાગમનો હાલ અંતરાય જાણી નિરાશનાને પ્રાપ્ત થવાય છે. તથાપિ તેમ કરવાને વિશેષ ધ્યાનથી જાણી, સમાગમની કામના રાખી, પરસ્પર મુમુક્ષુભાવોનો સમાગમ અને તેટલો કરવો; જેટલું અને તેટલું પ્રવૃત્તિમાંથી વિરક્તપણું રાખવું; સત્પુરુષનાં ચરિત્રો, અને માર્ગાનુસારી (સુંદરદાસ, પ્રીતમ, અખા, કબીર આદિ) છવોનાં વચનો; અને જેનો ઉદ્દેશ આત્માને મુખ્ય કહેવાવિશે છે, એના કથોનો પરિચય રાખવો; અને એ સા સાધનોમાં મુખ્ય સાધન એવા શ્રી સત્પુરુષનો સમાગમ ગણવો.

અમારા સમાગમનો અંતરાય જાણી, ચિત્તને પ્રમાદનો અવકાશ આપવો યોગ્ય નહીં; પરસ્પર મુમુક્ષુભાવોનો સમાગમ અવ્યવસ્થિત થવા દેવો યોગ્ય નહીં; નિવૃત્તિના ક્ષેત્રનો પ્રસંગ ન્યૂન થવા દેવો યોગ્ય નહીં; કામના પ્રવૃત્તિપૂર્વક યોગ્ય નહીં; એમ વિચારી જેમ અને તેમ અમપ્રતતનો, પરસ્પરના સમાગમને, નિવૃત્તિના ક્ષેત્રને અને પ્રવૃત્તિના ઉદાસીનપણાને આશયવાં. જે પ્રવૃત્તિ અત્ત ઉદ્યમાં છે, તે બીજો દ્વારેથી આદ્યા જતાં પછી ન છોડી શકાય એવી છે, વેદવાગોગ્ય છે, મારે તેને અનુસરીએ છીએ, નથાપિ અગ્રાગ્રાધ રિચિનિને વિશે જેવું ને તેવું સ્વાસ્થ્ય છે.

આજે આ આકેશું પત્તું લખીએ છીએ. તે સા તમ સર્વે જિજ્ઞાસુભાવોનો વારંવાર વિચારવાને અર્થે લખાયાં છે. ચિત્ત એવા ઉદ્યવાળું કપારેક વર્તે છે. આજે તેવો અનુક્રમે ઉદ્ય થવાથી

તે ઉદય પ્રમાણે લખ્યું છે. અમે સત્સંગની તથા નિવૃત્તિની કામના રાખીએ છીએ, તો પછી તમ સર્વને એ રાખવી ઘટે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. અમે અદ્યપારંભને, અદ્ય પરિગ્રહને, વ્યવહારમાં બેઠા પ્રારબ્ધનિવૃત્તિરૂપે ધૃષ્ટીએ, તો પછી તમારે તેમ વર્તવું ઘટે એમાં કંઈ સંશય કર્તવ્ય નથી. અત્યારે સમાગમ થવાના જોગનો નિયમિત વખત લખી શકાય એમ સૂચવું નથી, એ જ વિનંતી.

મુંબઈ, માર્ચ ૨૬, ૯૩.

૨૭૮.

--ધાર તરવારની સોહલી, દોહલી ચૌદમા જિનતળી ચરણસેવા;

ધારપર નાચતા દેશ વાજીગરા, સેવના-ધારપર રહે ન દેવા.

--આનંદધન, અનંતજિનસ્તવન.

એવું માર્ગનું. અત્યંત દુષ્કરપણું શા કારણે હતું ? તે વિચારવાયોય છે.

ચૈત્ર વદ ૧, રવિ. ૧૬૪૬, મુંબઈ.

આત્મપ્રશ્ન, ૨૭૯.

સંસારસંબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ મુલબપણે નિરંતર પ્રાપ્ત થયા કરે, અને બંધન ન થાય એવા કોઈ પુરુષ હોય, તો તે તીર્થંકર કે તીર્થંકર જેવા જાણીએ છીએ. પણ પ્રાપ્તિ એવી મુલબ પ્રાપ્તિના જોગથી જીવને અદ્યકાળમાં સંસાર પ્રત્યેથી અત્યંત એવા વૈરાગ્ય થતો નથી, અને સ્પષ્ટ આત્મજ્ઞાન ઉદય થવું નથી એમ જાણી, જે કંઈ ને મુલબ પ્રાપ્તિને હાનિ કરનાર જોગ બને છે તે, ઉપકારક જાણી, મુખે રહેવાયોય છે.

ચૈત્ર વદ ૬, રવિ ૧૬૪૬, મુંબઈ.

૨૮૦.

ચારિત્ર--(શ્રી જિનના અભિપ્રાયમાંથી) છે ? તે વિચારી સમવસ્થાન થવું--દશાસંબંધી અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવમાં સ્વસ્થતા ઉત્પન્ન થાય છે. વિચારે કરી ઉત્પન્ન થયેલી ચારિત્રપરિણામસ્વભાવરૂપ સ્વસ્થતા વિના જ્ઞાન અદ્ય છે, એવો જિનનો અભિમત તે અવ્યાભાષ સત્ય છે. તે સંબંધી અનુપ્રેક્ષા ધણીવાર રથા છતાં, અંચળ પરિણતિનો હેતુ એવો ઉપાધિયોગ તીવ્ર ઉદયરૂપ હોવાથી ચિત્તમાં ધણું કરી ખેદ જેવું રહે છે, અને તે ખેદથી શિશ્વિજ્ઞાના ઉત્પન્ન થઈ વિશેષ જાગ્રત્વવાનું થઈ શકવું નથી. બાકી, કંઈ જાણવા વિશે તો ચિત્તમાં ધણીવાર રહે છે. એ જ વિનંતી.

ચૈત્ર વદ ૧૪, શુક્ર, ૧૬૪૬.

૨૮૧.

સંસારીપણે વસતાં કંઈ સ્થિતિએ વર્તીએ તો સારું એમ કદાપિ ભાસે, તોપણ તે વર્તવાનું પ્રારબ્ધાધીન છે. કોઈ પ્રકારનું કંઈ રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનના કારણથી જે ન થવું હોય, તેનું કારણ ઉદય જણાય છે.

જગમાં સ્વાભાવિક શીતળપણું છે, પણ સૂર્યાદિના તાપને યોગે ઉષ્ણપણાને તે ભજવું દેખાય છે; તે તાપનો યોગ મટયેથી તે જ જગ શીતળ જણાય છે; વચ્ચે શીતળપણાથી રહિન તે જગ જણાય છે તે, તાપના યોગથી છે; એમ આ પ્રવૃત્તિજોગ અમને છે. પણ અમારો તે પ્રવૃત્તિ વિશે દાસ તો વેદા શિવાય અન્ય ઉપાય નથી.

ચૈત્ર વદ ૦)), ૪૬. મુંબઈ.

૨૮૨.

શ્રી મહાવીરદેવને જ્ઞાનમાદિ મુનિજન એમ પૂછના હતા કે, દે પ્રજ્ઞ ! ' આદાપ્ત', 'અમણ્'.

‘લિપ્તુ’ અને ‘નિર્ગ્રંથ’ એ ચાર શબ્દનો અર્થ શો છે તે, અમને કહેા. તે અર્થ ત્યાર પછી શ્રી તીર્થકર વિસ્તારથી કહેતા હતા. ધણા પ્રકારની વીતરાગ અવસ્થાઓ તે ચારની અનુક્રમે વિશેષથી વિશેષ કરી કહેતા હતા, અને એમ તે શબ્દનો અર્થ શિષ્યો ધારતા હતા. નિર્ગ્રંથની ધારી દશાઓ કહેતાં એક “આત્મવાદ પ્રાપ્ત” એવા શબ્દ તે નિર્ગ્રંથનો તીર્થકર કરતા હતા. ટીકાકાર શીલ-ગાયાર્ય તે “આત્મવાદ પ્રાપ્ત” શબ્દનો અર્થ એમ કહેતા હતા કે, “ઉપયોગ છે સજ્જાન જેનું, અસંખ્ય પ્રદેશો, સંકલ્પ વિકાસનું ભાગ્ય, પોતાના કરેલાં કર્મોનો ભોક્તા. અવસ્થાએ કરી દ્રવ્ય-પર્યાયરૂપ, નિત્યાનિત્યાદિ અનંત ધર્માત્મક એવા આત્માને જાળનાર.”

વૈશાખ વદ ૯, ૧૬૪૬, મુંબઈ.

૨૮૩.

પ્રદેશ પ્રદેશથી જીવના ઉપયોગને આકર્ષક એવા આ સંસારને વિષે એક સમય માત્ર પણ અવકાશ એવાની જાનીપુરુષોએ દા કહી નથી; કેવળ તે વિષે નકાર કહેા છે. તે આકર્ષણથી ઉપ-યોગ જે અવકાશ પામે, તો તે જ સમયે તે આત્માપણે થાય છે. તે જ સમયે આત્માને વિષે તે ઉપયોગ અનન્ય થાય છે; એ આદિ જે અનુભવવાર્તા તે, જીવને સત્સંગના દૃઢ નિશ્ચયવિના પ્રાપ્ત થવી અત્યંત વિકટ છે. તે સત્સંગ નિશ્ચયપણે જાણ્યો છે, એવા પુરુષને તે સત્સંગનો યોગ રહેવો એ, દુષ્કર્મકાળને વિષે અત્યંત વિકટ છે.

૧૬૪૬, વૈશાખ વદ ૧૦), સોમ, મુંબઈ.

૨૮૪.

હાલ તે નરક થયેલા શ્રાવકો વગેરેના સમાગમસંબંધીની વિચિત્ર વાંચી છે; તે પ્રસંગમાં સ્વયં કે અસ્વયં હૃદય આવી નહીં, તે શ્રેયવાળું કારણ; તેને અનુસરી નિરંતર પ્રવર્તન કરવાનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે, અને તે અસત્સંગનો પરિચય જેમ જોઈએ પડે તેમ તેની અનુકૂળ ઈચ્છી રહેવું યોગ્ય છે. જેમ જાને તેમ સત્સંગના જોગને કમળવો. અને ચોખ્ખા દોષને જોવા યોગ્ય છે.

મુંબઈ, મે ૨૬, ૯૩.

૨૮૫.

—જીવ તું શીદ શોચના ધરે, કૃષ્ણને કારણ હોય તે કરે.

—જીવ તું શીદ શોચના ધરે, કૃષ્ણને કારણ હોય તે કરે.

પૂર્વે જાનીપુરુષો ધણ ગયા છે, તે જાનીમાં ધણા જાનીપુરુષો સિદ્ધિનેગવાળા થઈ ગયા છે, એવું જે લોક કથન છે તે, સાચું છે કે ખોટું એમ, આપણું પ્રશ્ન છે, અને સાચું સંભવે છે એમ આપણે અભિપ્રાય છે; સાક્ષાત્ જોવામાં આવતું નથી એ, વિચારરૂપ જિજ્ઞાસા છે.

કેટલાક માર્ગાનુસારીપુરુષો, અને અજ્ઞાન યોગીપુરુષોને વિષે પણ સિદ્ધિનેગ હોય છે. ધણું કરી તેમના ચિત્તના અત્યંત સરલપણથી, અથવા સિદ્ધિનેગાદિને અજ્ઞાનનેગે સ્ફુરણા આપવાથી તે પ્રવર્તે છે.

સમ્યક્દૃષ્ટિપુરુષો, કે જેનો ચોથે ગુણકણે સંભવ છે, તેવા જાનીપુરુષોને વિષે કયચિત્ સિદ્ધિ હોય છે, અને કયચિત્ સિદ્ધિ હોતી નથી જેને વિષે હોય છે, તેને તે સ્ફુરણાવિષે પ્રાપ્ત ઇચ્છા થતી નથી. અને ધણું કરી ન્યારે ઇચ્છા થાય છે ત્યારે, જીવ પ્રમાદવશપણે હોય તો, થાય છે; અને જે તેવી ઇચ્છા થઈ તો, સમ્યક્ત્વથી પડવાપણું તેને ઘટે છે. પ્રાપ્ત પાંચમે, જો ગુણકણે પણ ઉત્તરોત્તર સિદ્ધિનેગનો વિશેષ સંભવ થતો જાય છે; અને ત્યાં પણ જે પ્રમાદાદિ નેગે સિદ્ધિમાં જીવ પ્રવર્તે તો, પ્રથમ ગુણકણને વિષે સ્થિતિ થતી સંભવે છે. જ્ઞાનને ગુણકણે.

આક્રમે ગુણુદાણે, નવમે, દશમે ધણું કરી પ્રમાદનો અવકાશ ઓછો છે; અગિયારમે ગુણુદાણે સિદ્ધિ-
ભેગનો લોભ સંભવતો નાથી, પ્રથમ ગુણુદાણે સ્થિતિ દેવની સંભવે છે. આથી જોટલાં સમ્યક્ત્વનાં
સ્થાનક છે, અને જ્યાંસુધી સમ્યક્પરિણામી આત્મા છે ત્યાં સુધી, તે એક ભેગને વિષે જીવને
પ્રવૃત્તિ ત્રિકાળે સંભવતી નથી.

જે સમ્યક્ જ્ઞાનીપુરુષોથી સિદ્ધિભેગના ચતુર્ધારો લોકોએ જાણ્યા છે, તે તે જ્ઞાનીપુરુષનાં ક-
રેલાં સંભવતાં નથી; સ્વભાવે કરી તે સિદ્ધિભેગ પરિણામ પામ્યા હોય છે. બીજા કોઈ કારણથી
જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તે ભેગ કહો જતો નથી.

માર્ગાનુસારી કે સમ્યક્દષ્ટિપુરુષનાં અત્યંત સરલ પરિણામથી તેમના વચનાનુસાર કેટલીકવાર
જાને છે. અજ્ઞાનપૂર્વક જેનો યોગ છે, તેનાં તે આવરણના ઉદયે અજ્ઞાન સ્ફુરી, તે સિદ્ધિભેગ અ-
વ્યક્તિ કળે છે. જ્ઞાનીપુરુષથી તો માત્ર સ્વાભાવિક સ્ફુરે જ કળે છે; અન્ય પ્રકારે નહીં. જે જ્ઞા-
નીથી સ્વાભાવિક સિદ્ધિભેગ પરિણામી હોય છે, તે જ્ઞાનીપુરુષ અમે જે કહીએ છીએ તેવા, અને
તે આદિ બીજા ધણા પ્રકારના આરિત્રને પ્રતિજઘક કારણથી મુક્ત હોય છે, કે જે કારણે આત્મા-
નું ઐશ્વર્ય વિશેષ સ્ફુરિત થઈ, મનાદિ ભેગમાં સિદ્ધિના સ્વાભાવિક પરિણામને પામે છે. કવચિત્
એમ પણ જાણીએ છીએ કે, કોઈ પ્રસંગે જ્ઞાનીપુરુષે પણ સિદ્ધિભેગ પરિણામી કંપાં હોય છે, ત-
થાપિ તે કારણ અત્યંત બળવાન હોય છે, અને તે પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાનું કાર્ય નથી. અમે આ
જે લખ્યું છે, તે બહુ વિચારવાથી સમજાશે.

અમારા વિષે માર્ગાનુસારીપણું કહેવું ઘટતું નથી. અજ્ઞાન ચોળીપણું તો આ દેહ ખર્ચો ત્યારથી
જ નહીં હોય એમ, જાણીય છે. સમ્યક્દષ્ટિપણું તો જરૂર સંભવે છે. કોઈ પ્રકારનો સિદ્ધિભેગ અમે
ક્યારે પણ સાધવાનો આખી જીંદગીમાં અદ્ય પણ વિચાર ક્યો સાંભરતો નથી, એટલે સાધને
કરી તેવો ભેગ પ્રગટ્યો હોય એવું, જાણતું નથી; આત્માના વિશુદ્ધપણાને કારણે જે કંઈ તેનું
ઐશ્વર્ય હોય, તો તેનું નહીંહોવાપણું કદી શકાતું નથી; તે ઐશ્વર્ય કેટલેક અંશે સંભવે છે, તથાપિ
આ પત્ર લખતી વખત એ ઐશ્વર્યની સ્મૃતિ થઈ છે, નહીંતો ધણા કાળ થયાં તેમ થવું સ્મરણમાં
નથી; તો પછી તે સ્ફુરિત કરવા વિશેની ઇચ્છા ક્યારેય થઈ હોય એમ કદી શકાય નહીં, એ
સ્પષ્ટ વાર્તા છે. તમે, અમે કંઈ દુઃખી નથી; જે દુઃખ છે તે, રામના ચાદ વર્ષનાં દુઃખનો એક
દિવસ પણ નથી; પાંડવના તેર વર્ષનાં દુઃખની એક ઘડી નથી; અને ગજસુકુમારના ધ્યાનની એક
પળ નથી; તો પછી અમને એ અત્યંત કારણ ક્યારેય જાણાવું સંભવતું નથી; તમે શોચ કરવા
ચોગ્ય નથી. માત્ર જે થાય તે જોયા કરવું, એવો નિશ્ચય રાખવાનો વિચાર કરો; ઉપયોગ કરો;
અને સાક્ષી રહો. એ જ ઉપદેશ છે.

સં ૧૮૪૬ ના જોડ શુદ્ધ ૧૫, બોમ્બે, મુંબઈથી.

નમસ્કાર પહોંચે.

૨૮૬.

ગઈ સાલના માર્ગશીર્ષ માસમાં અત્રે આવતું થયું ત્યારથી, ઉત્તરોત્તર ઉપાધિયોગ વિશેષાકાર
યનો આવ્યો છે, અને ઘણું કરીને ઉપાધિયોગ વિશેષાકાર પ્રકારે કરી ઉપયોગથી વેદનો પડ્યો છે.

આ કાળ સ્વભાવે કરી નીર્ધિક્ષારિએ દુસમ કહ્યો છે. તેમાં વિશેષ કરી પ્રયોગે અનાયપણે
ચોગ્ય થયેલાં એવાં, આવાં ક્ષેત્રો વિષે તે કાળ બળવાનપણે વર્તે છે. લોકોની આત્મપ્રત્યયચોગ્ય ભુદ્ધિ
અત્યંત દાણાદગ્તચોગ્ય થઈ છે. એવા સર્વ પ્રકારના દુસમયોગને વિષે વ્યવહાર કરનાં પરમાર્થનું
વિસરવું અત્યંત સુલભ છે, અને પરમાર્થનું અવિસરવું અત્યંત અત્યંત દુર્લભ છે. આનંદધનદાએ
ચાદમા જિનના સ્તવનને વિષે કહ્યું છે તેમાં, આત્મા ક્ષેત્રનું દુસમપણું એટલી વિશેષતા છે. અને
આનંદધનદાના કાળ કરનાં વર્તમાનકાળ વિશેષ દુસમપરિણામી વર્તે છે; તેમાં જે કોઈ આત્મપ્રત્યય

પુરુષને અથવાયોગ્ય ઉપાય હોય, તો તે એક માત્ર નિરંતર અવિચિત્તન દ્વારાજે સત્સંગનું ઉપાસનું એ જ, જગ્યાય છે.

પ્રાપ્તે સર્વ કામના પ્રાપ્તે ઉદાસીનપણું છે, એવા અમને પણ આ સર્વ વ્યવહાર અને કાળાદિ-ગળકાં ખાતો ખાતો સંસારસમુદ્ર માંડ તરવા દેછું, તથા સમયે સમયે ને પરિશ્રમનો અત્યંત પ્રસ્વેદ ઉત્પન્ન થયા કરે છે, અને ઉનાય ઉત્પન્ન થઈ સત્સંગરૂપ જગતી તૃપ્તિ અત્યંતપણે રહ્યા કરે છે; અને એ જ દુઃખ લાગ્યા કરે છે.

એમ જનાં પણ, આવો વ્યવહાર ભજતાં દ્રેગપરિણામ તે પ્રત્યે કરવા યોગ્ય નથી, એવો જે સર્વજ્ઞાની-અભિપ્રાય તે, તે વ્યવહાર પ્રાપ્તે સમતાપણે કરાવે છે. આત્મા તેને વિશે જાણે કંઈ કરતો નથી, એમ લાગ્યા કરે છે.

આ જે ઉપાધિ ઉદયવર્તી છે, તે સર્વ પ્રકારે કષ્ટરૂપ છે, એમ પણ વિચારનાં લાગતું નથી. પૂર્વોપાર્જિત પ્રારબ્ધ જેવડે શાન થાય છે, તે ઉપાધિ પરિણામે આત્મપ્રત્યક્ષી કહેવા યોગ્ય છે.

મનમાં એમને એમ રહ્યા કરે છે કે, અસ્પષ્ટકાગમાં આ ઉપાધિયોગ મદી બાહ્યબ્યંતર નિર્મ-યના પ્રાપ્ત થાય તો, વધારે યોગ્ય છે, તથાપિ ને વાત અસ્પષ્ટકાગમાં અને એવું સફળતું નથી. અને જ્યાંસુધી તેમ ન થાય ત્યાંસુધી, તે ચિંતના મટવી સંભવની નથી.

બીજીને બીજા વ્યવહાર વર્તમાનમાં જ મૂકી દીધો હોય, તો તે બંને એવું છે. બે ત્રણ ઉદય-વ્યવહાર એવા છે કે, જે ભોગ્યે જ નિવૃત્ત થાય એવા છે; અને કષ્ટે પણ તે વિશેષ કાળની સ્થિતિમાંથી અસ્પષ્ટકાગમાં વેદી શકાય નહીં એવા છે; અને ને કારણે કરી મૂકવી પેટે આ વ્યવહાર ભજ્યા કરીએ છીએ.

કોઈ દ્રવ્યમાં, કોઈ ક્ષેત્રમાં, કોઈ કાળમાં, કોઈ ભાવમાં સ્થિતિ થાય એવો પ્રસંગ જાણે ક્યાંય દેખાતો નથી. કેવળ સર્વ પ્રકારનું તેમાંથી અપ્રગટપણ જ યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્તિક્ષેત્ર અને નિવૃત્તિકાળને, સત્સંગને અને આત્મવિચારને વિશે અમને પ્રતિજ્ઞ રચિ રહે છે.

તે બેગ કોઈ પ્રકારે, પણ જેમ બંને તેમ થોડા કાળમાં થાય તે જ ચિંતના અદોશન વર્તે છે. પ્રથમ અશ્વાઃ ૧૬ ૩, રવિ. ૧૬૮૬, મુંબઈ.

૨૮૭.

૩૦.

સંસાર સ્પષ્ટ પ્રીતિથી કરવાની ઇચ્છા થતી હોય, તો તે પુરુષે જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળ્યાં નથી, અથવા જ્ઞાનીપુરુષનાં દર્શન પણ તેણે કર્યા નથી, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જેની કેડનો ભંગ થયો છે, તેનું પ્રાપ્તે બધું બળ પરિક્ષીણપણુને ભજે છે. જેને જ્ઞાનીપુરુષના વચનરૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે, તે પુરુષને વિશે તે પ્રકારે સંસારસંગથી બળ હોય છે, એમ તીર્થંકર કહે છે.

“ જ્ઞાનીપુરુષને જોયા પછી જ્ઞાની જોઈ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય, તો જ્ઞાનીપુરુષને જોયા નથી એમ, તમે જાણો. ”

“ જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોને સાંભળ્યા પછી જ્ઞાનું સચ્ચન શરીર અઘડનપણે ભાસ્યાવિના રહે નહીં. ”

“ ખરેખર, પૃથ્વીનો વિકાર, ધનાદિસંપત્તિ ભાસ્યાવિના રહે નહીં. ”

“ જ્ઞાનીપુરુષ શિવાય તેનો આત્મા બીજો ક્યાંય પણ કાળબર સ્થાયી થવાને વિશે કદાચ નહીં. ”

એ આદિ વચનો તે પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો મારાનુસારી પુરુષને બોધતા હતા.

એ જગજ્ઞી-સાંભળીને તે સરવ ઓવો આત્માને વિશે અવધારના હતા.

પ્રાણસાગ જેવા પ્રસંગને વિષે પણ તે વચનોને અપ્રધાન ન કરવાયોગ્ય જાણતા હતા-વર્તતા હતા. તમ સર્વ મુમુક્ષુભાષ્યોને અમારા ભક્તિભાવે નમસ્કાર પોવે. અમારો આવો ઉપાધિભેગ જેમ જીવમાં કૃત્રિમ પામ્યા વિના જેટલો અને તેટલો આત્માસંપત્તિ અભ્યાસ વધારવાનો વિચાર કરજો. સર્વથી સ્મરણ ભેગ વાત તો ઘણી છે, તથાપિ સંસારમાં સાવ ઉદાસીનતા, પરના અસ્પૃશ્યતામાં પણ પ્રીતિ, પોતાના અસ્પૃશ્યને વિષે પણ અત્યંત કૃત્રિમ, દોષના વિગ્રહમાં અત્યંત વીર્યવું રપુરવું, એ વાતો સત્સંગમાં અખંડ એક શરણાગતપણે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. જેમ અને તેમ નિવૃત્તિકાળ, નિવૃત્તિ-ક્ષેત્ર નિવૃત્તિ-દ્રવ્ય, અને નિવૃત્તિ-ભાવને ભજજો. તથાકર ગૌતમ જેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ સંબોધતા હતા કે, સમય માત્ર પણ પ્રમાદ યોગ્ય નથી.

સુબાષ, પ્રથમ અંશાડ વદ ૪, સોમ, ૧૯૪૯.

પ્રજ્ઞામ,

૨૮૮.

ઘણું કરીને પ્રાણીઓ આશાથી જીવે છે. જેમ સંજ્ઞા વિશેષ હોય છે, તેમ તેમ વિશેષ આશાના બળથી જીવે છે. એક માત્ર જ્યાં આત્મવિચાર અને આત્મજ્ઞાનનો ઉદ્ભવ થાય છે ત્યાં, સર્વ પ્રકારની આશાની સમાધિ થઈ જવાના સ્વરૂપથી જીવાય છે. જે કોઈ પણ મનુષ્ય કહે છે, તે ભવિષ્યમાં તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે, અને તે પ્રાપ્તિની ઇચ્છારૂપ આશાએ તેની કલ્પનાવું જીવે છે, અને તે કલ્પના ઘણુંકરી કલ્પના જ રહ્યા કરે છે; જો તે કલ્પના જીવને ન હોય અને જ્ઞાન પણ ન હોય, તો તેની દુઃખકારક ભયંકર સ્થિતિ અકથ્ય હોતી સંભવે છે. સર્વ પ્રકારની આશા, તેમાં પણ આત્મા શિવાય બીજા અન્ય પદાર્થની આશામાં સમાધિ કેવા પ્રકારે થાય તે, કહો ?

પ્ર૦ અંશાડ વદ ૧૪, શુધે, ૧૯૪૯.

૨૮૯.

શ્રીકૃષ્ણાદિકની ક્રિયા ઉદાસીન જેવી હતી. જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તેને સર્વ પ્રકારની સંસારી ક્રિયા તે જ સમયે ન હોય, એવો કષ્ટ નિષ્કમ નથી. સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થવા પછી સંસારી ક્રિયા રસરહિતપણે થતી સંભવે છે. ઘણુંકરી એવી કોઈ પણ ક્રિયા તે જીવથી હોતી નથી, કે જેથી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય, અને જ્યાંસુધી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય નહીં ત્યાંસુધી, બીજી ક્રિયાથી સમ્યક્ત્વને બાધ થાય નહીં. સર્પને આ જગતના લોકો પૂજે છે, તે વાસ્તવિકપણે પૂજ્યશુદ્ધિથી પૂજતાં નથી, પણ ભયથી પૂજે છે, ભાવથી પૂજતાં નથી; અને ઇષ્ટદેવને લોકો અત્યંતભાવે પૂજે છે, એમ સમ્યક્દષ્ટિ જીવ તે સંસારને ભજતો દેખાય છે, તે પૂર્વે નિર્જન કરેલાં એવા પ્રારબ્ધ કર્મથી દેખાય છે. વાસ્તવ્યપણે ભાવથી તે સંસારમાં તેનો પ્રતિબંધ થતો નહીં; પૂર્વકર્મના ઉદયરૂપ ભંડારથી થતો છે. જેટલે અંશે ભાવ-પ્રતિબંધ ન હોય, તેટલે અંશે જ સમ્યક્દષ્ટિપણે તે જીવને હોય છે. અનંતાનુગ્રંથી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સમ્યક્ત્વ શિવાય ગયાં સંભવે નહીં એમ જે કહેવાય છે તે, યથાર્થ છે. સંસારી પદાર્થોને વિષે જીવને તોવ રનેહરિનાં એવાં ક્રોધ, માન માયા અને લોભ હોય નહીં, કે જે કારણે તેને અનંત સંસારનો અનુગ્રંધ થાય. જે જીવને સંસારી પદાર્થો વિષે તોવ રનેહ વર્તતા હોય, તેને કોઈ પ્રસંગે પણ અનંતાનુગ્રંથી ચતુષ્કર્મથી કોઈ પણ ઉદય થવા સંભવે છે. અને જ્યાંસુધી તોવ રનેહ તે પદાર્થોમાં હોય ત્યાંસુધી અવરૂપ પરમાર્થમાર્ગ વાળો જીવ તે ન હોય. પરમાર્થમાર્ગનું લક્ષણ એ છે કે, અપરમાર્થને ભજતાં જીવ બધા પ્રકારે કાયર થવા કરે, સુખે અથવા દુઃખે. દુઃખમાં કાયરપણે કદાપિ બીજા જીવેનું પણ સંભવે છે, પણ સંસારસુખની પ્રાપ્તિમાં પણ કાયરપણે-તે સુખનું અણુમણુપણું-નિરસપણું-પરમાર્થમાર્ગી પુરતો હોય છે. તેવું નિરસપણું જીવને પરમાર્થજ્ઞાને અથવા પરમાર્થજ્ઞાનીપુરુષનાં નિશ્ચયે થતું સંભવે છે-બીજા પ્રકારે થતું સંભવતું નથી. પરમાર્થજ્ઞાને અપરમાર્થરૂપ એવો આ સંસાર ગણી

પ્રત્યે તીવ્ર એવો ક્રોધ, માન, માયા, કે લોભ થાય કરે ? કે ક્યાંથી થાય ? જે વસ્તુનું મહાત્મ્ય દૃષ્ટિમાંથી મળે તે વસ્તુને અર્થે અત્યંત કષ્ટ થતો નથી. સંસારને વિષે બ્રાતિપણે જાણેલું સુખ તે પરમાર્થજ્ઞાને બ્રાતિ જ લાગે છે, અને જેને બ્રાતિ લાગી છે, તેને પછી તેનું મહાત્મ્ય શું લાગે ? એવી મહાત્મ્યદૃષ્ટિ પરમાર્થજ્ઞાનીપુરુષના નિશ્ચયવાળા જીવને હોય છે, તેનું કારણ પણ એ જ છે. ક્રોધ જ્ઞાનના આવરણને કારણે જીવને વ્યવચેદકજ્ઞાન થાય નહીં, તથાપિ સામાન્ય એવું જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરુષની શ્રદ્ધાએ થાય છે. વડનાં બીજની પેઠે પરમાર્થ થવનું બીજ એ છે. તીવ્ર પરિણામે, ભવભયરહિતપણે જ્ઞાનીપુરુષ કે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવને ક્રોધ, માન, માયા કે લોભ હોય નહીં. જે સંસાર અર્થે અનુગ્રંથ કરે છે, તે કરતાં પરમાર્થને નામે, બ્રાતિગત પરિણામે અસદ્ ચુરુ-દેવ-ધર્મને ભજે છે, તે જીવને ધણુંકરી અનંતાનુગ્રંથી ક્રોધ માન, માયા, લોભ થાય છે, કારણ કે બીજ સંસારની ક્રિયાઓ ધણુંકરી અનંત અનુગ્રંથ કરવાવાળી નથી. માત્ર અપરમાર્થને પરમાર્થ જાણી આગ્રહે જીવ ભજવા કરે તે, પરમાર્થ-જ્ઞાની એવા પુરુષપ્રયે, દેવપ્રયે, ધર્મપ્રયે નિરાદર છે, એમ કહેવામાં ધણુંકરી મથાઈ છે. તે સત્યુર, દેવ, ધર્મપ્રયે અસત્ ચુરુતદિકના આગ્રહથી-માફા બાંધથી આશાતનાએ, ઉપેક્ષાએ પ્રવર્તે એવો સંભવ છે, તેમ જ તે માફા સંગથી તેની સંસારવાસના પરિચેદ નહીં થતી હોવા છતાં તે પરિચેદ માની પરમાર્થપ્રયે ઉપેક્ષક રહે છે; એ જ અનંતાનુગ્રંથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો આકાર છે.

બી૦ અ૦ પદ ૬, ૧૬૪૯.

૨૯૦.

૩૦.

શારીરિક વેદનાને દેહનો ધર્મ જાણી અને બાંધેલાં એવાં કર્મોનું ફળ જાણી સમ્યક્ પ્રકારે અદિવાસવાયોગ્ય છે. ધણીવાર શારીરિક વેદનાનું બળ વિશેષ વર્તણું હોય છે ત્યારે, ઉપર જે કહ્યો તે સમ્યક્ પ્રકાર, રસ જીવોને પણ સ્થિર રહેલો કહણ થાય છે, તથાપિ હૃદયને વિષે વારંવાર તે વાતનો વિચાર કરતાં અને આત્માને નિત્ય, અઢેઘ, અઢેઘ, જરા, મરણાદિ ધર્મથી રહિત ભાવનાં-વિચારતાં-કેટલીક રીતે તે સર્વક્રમકારનો નિશ્ચય આવે છે. મોટા પુરુષોએ અદિવાસેના એ ૥ ઉપસર્ગ, તથા પરિસહના પ્રસંગોની જીવમાં સ્મૃતિ કરી, તે વિષે તેમનો રહેલો અખંડનિશ્ચય, તે ફરી ફરી હૃદયમાં સ્થિર કરવાયોગ્ય બલુવાળી જીવને તે સમ્યક્ પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે. અને વેદના, વેદનાના ક્ષયકાળે નિવૃત્ત થયે, ફરી તે વેદના ક્રોધ કર્મનું કારણ થતી નથી. બાહ્યરહિત શરીર હોય તેવા સમયમાં જીવે જો તેનાથી પોતાનું જીવનપણ જાણી, તેનું અનિત્યારૂપ જાણી, તે પ્રત્યેથી મોઢ, અભવાદિ ત્યાગ્યાં હોય, તો તે મેઢું એવું છે, તથાપિ તેમ ન બન્યું હોય, તો કંઈ પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયે, તેની ભાવના ભાવતાં જીવને નિષ્ફળ જોવું, ધણુંકરી, કર્મબંધન થવું નથી; અને મહાત્માધિની ઉત્પત્તિકાળે તો દેહનું મમત્વ જીવે જરૂર ત્યાગી જ્ઞાનીપુરુષના માર્ગની વિચારણાએ વર્તવું, એ રડો ઉપાય છે. જો કે દેહનું તેવું મમત્વ ત્યાગવું કે આણું કરવું એ મહાદુઃખ વાત છે, તથાપિ જોના તેમ કરતા નિશ્ચય છે તે, વેલે મોડે પ્રજિજ્ઞ થાય છે.

ભ્યાસુધા દેહાદિકર્મ કરી જીવને આત્મકલ્યાણનું સાધન કરવું રહ્યું છે, ભ્યાસુધા તે દેહને વિષે અપરિણામિક એવી મમતા ભજવી યોગ્ય છે; એટલે કે આ દેહના ક્રોધ ઉપચાર કરવા પડે તો તે ઉપચાર દેહના મમત્વાર્થે કરવાની હિંમત નહીં, પણ એ દેહે કરી જ્ઞાનીપુરુષના માર્ગનું આગ્રહન યદ્ય શકે છે, એવો ક્રોધ પ્રકારે તેમાં રહેલો લાભ, તે લાભને અર્થે, અને તેથીજ ભુક્તિ એ તે દેહની વ્યાધિના ઉપચારે પ્રવર્તવામાં બાધ નથી. જે કંઈ મમતા છે, તે અપરિણામિક મમતા છે, એટલે પરિણામે સગતા સ્વરૂપ છે, પણ તે દેહની પ્રિયતાર્થે, સાંસારિક સાધનમાં પ્રધાન

ભોગનો એ હેતુ છે, તે ત્યાગવો પડે છે, એમાં આત્મધ્યાને કોઇ પ્રકારે પણ તે દેહમાં શુદ્ધિ ન કરવી એવી જ્ઞાતીપુરુષોના માર્ગની શિક્ષા જાણી, અત્મમકલ્યાણનો તેના પ્રયત્ને લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે. સર્વ પ્રકારે જ્ઞાનીના સરણમાં શુદ્ધિ રાખી નિર્ઝયપણાને, નિઃખેદપણાને ભગવાની શિક્ષા શ્રી તીર્થંકર જેવાએ કરી છે, અને અમે પણ એ જ કહીએ છીએ. કોઇ પણ કારણે આ સંસારમાં કલેશિત થવું યોગ્ય નથી. અવિચાર અને અજ્ઞાન એ સર્વ કલેશનું, મોહનું અને માડી ગતિનું કારણ છે. સદ્વિચાર અને આત્મજ્ઞાન તે આત્મગતિનું કારણ છે. તેનો પ્રથમ સાક્ષાત્ ઉપાય જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞાને વિચારવી એ જ, જણાય છે.

મુ'અમ, ખીજા અસાદ વદ ૧૦, સોમે ૧૯૪૬.

પ્રણામ પોંચે.

૨૯૧.

કોઇ જીવ સામાન્ય મુમુક્ષુ થાય છે, તેને પણ આ સંસારના પ્રસંગમાં પ્રવર્તવા પ્રત્યક્ષીનું વીર્ય મંદ પડી જાય છે, તો અમને તે પ્રત્યક્ષી ધણી મંદતા વર્તે તેમાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી, તથાપિ કોઇ પૂર્વ પ્રારબ્ધ ઉપાજન થવાનો એવો જ પ્રકાર હશે, કે જેથી તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તવાનું રહ્યા કરે, પણ તે કેવું રહ્યા કરે છે કે જે ખાસ સંસારમુખની ઇચ્છાવાળા હોય તેને પણ તેવું કરવું ન પાવાય એવું રહ્યા કરે છે. જો કે એ વાતનો ખેદ યોગ્ય નથી, અને ઉદાસીનતા જ ભજીએ છીએ, તથાપિ તે કારણે એક બીજો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે એ કે, સાત્ત્વ, નિવૃત્તિનું અપ્રધાન-પણું રહ્યા કરે છે, અને પરમ સ્થિતિ જેને વિષે, એવું આત્મજ્ઞાન અને આત્મવાર્તા, કોઇ પણ પ્રકારની ઇચ્છા વિના કવચિત્ ત્યાગજેવા રાખવા પડે છે. આત્મજ્ઞાન વેદક હોવાથી મુ'અવનું નથી પણ આત્મવાર્તાનો વિયોગ તે, મુ'અવે છે.

૧૯૪૬ ના આવજી શુદ્ધ ૪, ભોમ.

પ્રણામ.

૨૯૨.

જવાહિરી લોકોનું એમ માનવું છે કે, એક સાધારણ સોપારી જેવું સારા રંગનું, પાણીનું અને ઘાટનું માણેક (પ્રત્યક્ષ) એવરહિત હોય, તો તેની કરોડો રૂપિયા કીંમત ગણીએ, તો તે પણ જાણું છે. જો વિચાર કરીએ તો માત્ર તેમાં આંખનું કરવું, અને મનની ઇચ્છાની કલ્પિત માન્યતા શિવાય બીજું કંઈ નથી, તથાપિ એક આંખના દરવાની એમાં મોટી ખુખીને માટે, અને દુર્લભ પ્રાપ્તિને કારણે, જીવો તેનું અદ્ભુત મહાત્મ્ય કહે છે. અતે અનાદિ દુર્લભ-જેમાં આત્મા કરી રહે છે, એવું જે સાત્ત્વગરુપ સાધન તેને વિષે કંઈ આગ્રહ, સ્થિતિ નથી; તે આશ્ચર્ય વિચારવાયોગ્ય છે.

સં. ૧૯૪૬, આવજી શુદ્ધ ૫, મુ'અમ.

૨૯૩.

૩૦

ગત શાસના માગશર શુદ્ધ ૬ કે અને આવવાનું થયું હતું; ત્યારથી આજ દિવસપર્યંતમાં ધણા પ્રકારનો ઉપાધિભ્રમ વેદવાનું બન્યું છે, અને જો ભગવત કૃપા ન હોય, તો આ કાળને વિષે તેવા ઉપાધિભ્રમમાં માથું ધડ ઉપર રહેવું કદાચ થાય. એમ થતાં થતાં ધણીવાર જોયું છે; અને આત્મ સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે એવા પુરુષને, અને આ સંસારને મળતી પાણી આવે નહીં, એવો અધિક નિશ્ચય થયો છે. જ્ઞાનીપુરુષ પણ અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્તતાં વર્તતાં કવચિત્ પણ મંદ પરિણામ પામી જાય, એવી આ સંસારની રચના છે. આત્મસ્વરૂપસંજ્ઞાથી જોખનો તો જો કે નાશ ન થાય, તથાપિ આત્મસ્વરૂપના જોખનાં વિશેષ પરિણામ પ્રાપ્ત એક પ્રકારનું આવરણ થતારૂપ ઉપાધિભ્રમ થાય છે. અમે તે તે ઉપાધિભ્રમથી દલુ ગ્રાસ પામ્યા કરીએ છીએ, અને તે તે જોગે હૃદયમાં અને કુઃખમાં મધ્યમાત્રાયાએ પ્રભુનું નામ રાખી, માંડ કંઈ પ્રવર્તન કરી રિપર રંદી રાખીએ છીએ. સમ્યક્ત્વને વિષે, અર્થાત્ જોખને વિષે જાંતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. પણ જોખના વિશેષ

પરિણામનો અનવકાશ થાય છે, એમ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે, અને તેથી ધણીવાર આકુળઆકુળપણે પામી લાગને ભજવેલા હોય; તથાપિ ઉપાર્જિત કર્મની સ્થિતિને સમપરિણામે અદીનપણે, અભ્યાકુળપણે વેદની એ જ જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ છે, અને તે જ ભજવેલો છે, એમ સ્મૃતિ થઈ સિધરતા રહેતી આવી છે; એટલે આકુળાદિ ભાવની થતી વિશેષ મુંઝવણ સમાપ્ત થતી હતી.

આખો દિવસ, નિષ્ક્રિયા યોગે કાળ નહીં જાય ત્યાંસુધી સુખ રહે નહીં, એવી અમારી સ્થિતિ છે. ‘આત્મા-આત્મા’, ‘તેનો વિચાર’, ‘જ્ઞાનીપુરુષની સ્મૃતિ’, ‘તેના મહાત્મ્યની કથા-વાત્તા’, ‘તે પ્રત્યે આત્મંત ભક્તિ’, ‘તેમના અનવકાશ આત્મચારિત્ર પ્રત્યે મોહ’ એ અમને હજી આ-કર્ષા કરે છે; અને તે કાળ બહુએ છીએ. પૂર્વ કાળમાં જે જે જ્ઞાની પુરુષના પ્રસંગે અતીત થયા છે, તે કાળ ધન્ય છે; તે ક્ષેત્ર અત્યંત ધન્ય છે. તે શ્રવણને, શ્રવણના કર્તાને, અને તેમાં ભક્તિભાવવાળા જીવોને ત્રિકાળ દેડવત્ છે. તે આત્મરવરૂપમાં ભક્તિ, ચિંતન, આત્મભ્યાષ્યાની જ્ઞાનીપુરુષની વાણી, અથવા જ્ઞાનીનાં શાસ્ત્રો કે માર્ગાનુસારી, જ્ઞાનીપુરુષના સિદ્ધાંત, તેની અપૂર્વતાને પ્રજ્ઞામ, અતિ ભક્તિએ કરીએ છીએ. અખંડ આત્મધુનના એકવાર પ્રવાહપૂર્વક તે વાત અમને હજી ભજવાની અત્યંત આપુરતા રહ્યા કરે છે, અને ખીજી બાબતુથી આવાં ક્ષેત્રો, આવાં લોકપ્રવાહ, આવાં ઉપાધિભ્રમ અને ખીજાં તેવા પ્રકાર જોઈ, વિચાર મૂર્છાવત્ થાય છે. ધ્યયેન્મજા !

સં ૧૯૪૬ ના શ્રાવણ વદ ૫, મુંબઈ.

પ્રજ્ઞામ પેચિ.

૨૬૪.

અજ્ઞાનદશા વર્તતી હોય, અને તે દશાને જ્ઞાનદશા જીવે બમાદિ કારણથી માની લીધી હોય ત્યારે, તેવા તેવા, દેહને દુઃખ થવાના પ્રસંગોમાં, અથવા તેવાં ખીજાં કારણોમાં, જીવ દેહની શતાને ભજવાની ઇચ્છા કરે છે; અને તેમ વર્તવાતું કરે છે. સાચી જ્ઞાનદશા હોય, તો તેને દેહને દુઃખપ્રાપ્તિનાં કારણો વિષે વિષમતા થતી નથી, અને તે દુઃખને ટાળવા એટલી બધી ચીવટ પણ હોતી નથી.

૧૯૪૬, બાદરવો.

૨૬૫.

નિમિત્તે કરીને જેને હર્ષ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને શોક થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઇન્દ્રિયજન્ય વિષય પ્રત્યે આકર્ષણ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઇન્દ્રિયને પ્રતિકૂળ એવા પ્રકારોને વિષે દોષ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઉત્કર્ષ આવે છે, નિમિત્તે કરીને જેને કપાય ઉદ્ભવે છે, એવા જીવને જેટલો બને તેટલો તે તે નિમિત્તવાસી જીવોના સંગે લાગવો ધરે છે; અને નિય પ્રત્યે સાત્સંગ કરવો ધરે છે; સાત્સંગના અયોગે તથાપ્રકારના નિમિત્તથી દૂર રહેવું ધરે છે. ક્ષણે ક્ષણે, પ્રસંગે, પ્રસંગે, નિમિત્તે નિમિત્તે, સ્વદશાપ્રત્યે ઉપયોગ દેવો ધરે છે. તમારું પત્ર મળ્યું છે. આજ ખર્જિત સર્વભાવે કરીને ‘ખમાવું’ છું.

બાદપદ સુદ ૯, ૧૯૪૬.

૨૬૬.

૬.

અનાદિકાળથી વિષર્વવણુદિ હોવાથી, અને કેટલીક જ્ઞાનીપુરુષની એટા અજ્ઞાનીપુરુષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી જ્ઞાનીપુરુષને વિશે વિવ્રમણુદિ થઈ આવે છે; અથવા જીવની જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે તે તે એકાને વિકલ્પ આભ્યા કરે છે. ખીજી બાજુએથી જ્ઞાનીપુરુષનો જે વધાર્થ નિશ્ચય થયો હોય, તો કાંઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્નમતાદિ ભાવચાળી એટા પ્રવક્ષ દીક્ષામાં આવે

૧. આ પત્ર અપૂર્ણ સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થયેલ છે.—સં.દોષક.

તોપણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના જળને કીધે એટલા અનિકલ્પપણાને ભજે છે; અથવા જ્ઞાનીપુરુષની એટાતું કાંઈ અગમ્યપણુ જ એવું છે કે, અધૂરી અવસ્થાએ કે અધુરા નિશ્ચયે જીવને વિગ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય છે, પણ વાસ્તવ્યપણે તથા પુરા નિશ્ચયે, તે વિગ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી; માટે આ જીવનો અધુરો જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે, એ જ આ જીવનો દોષ છે. જ્ઞાનીપુરુષ બધી રીતે અજ્ઞાની પુરુષથી એટાપણે સરખા હોય નહિ અને જો હોય, તો પછી જ્ઞાની નથી, એવો નિશ્ચય કરવો તે વ્યર્થ કારણ છે, તથાપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષમાં કાંઈ એવાં વિલક્ષણ કારણોનો ભેદ છે કે, જેથી જ્ઞાનીતું, અજ્ઞાનીતું એકપણું કાંઈ પ્રકારે થાય નહીં. અજ્ઞાની જતાં જ્ઞાનીતું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય, તે તે વિલક્ષણપણાદ્વારાએ નિશ્ચયમાં આવે છે; માટે જ્ઞાનીપુરુષનું જે વિલક્ષણપણુ છે, તે તો પ્રથમ નિશ્ચય વિચારવાયોગ્ય છે, અને જો તેવા વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી કવચિત્ત જે જે જ્ઞાનીપુરુષની એટા જોવામાં આવે છે, તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણુ પ્રાપ્ત હોય છે; તેમ નહીં તો જ્ઞાની પુરુષની તે એટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.

પ્રત્યેક જીવ—એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની જો બધી અવસ્થામાં સરખા જ હોય, તો પછી જ્ઞાની અજ્ઞાની એ નામ માત્ર થાય છે, પણ તેમ હોવાયોગ્ય નથી. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવસ્થા વિલક્ષણપણુ હોવાયોગ્ય છે. જે વિલક્ષણપણુ વ્યર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે; જેનું કંઈક સ્વરૂપ અને જણાવવાયોગ્ય છે: જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણુ મુમુક્ષુ જીવને તેમની એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની પુરુષની દશાદ્વારા સમજાય છે. તે દશાનું વિલક્ષણપણુ જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવાયોગ્ય છે: એક તો મૂળદશા, અને બીજી ઉત્તરદશા. એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઇ શકે છે.

ભાદરવા શુક ૧૨, ૧૯૪૬.

૨૬૭

જેવી દૃષ્ટિ આ આત્માપ્રત્યે છે, તેવી દૃષ્ટિ જગતના સર્વ આત્માનેવિષે છે. જેવો સ્નેહ આ આત્માપ્રત્યે છે, તેવો સ્નેહ સર્વે આત્માપ્રત્યે વર્તે છે. જેવી આ આત્માની સહનનંદ રિયતિ ઇચ્છીએ છીએ, તેવી જ સર્વ આત્માપ્રત્યે ઇચ્છીએ છીએ; જે જે આ આત્મા માટે ઇચ્છીએ છીએ, તે તે સર્વ આત્મા માટે ઇચ્છીએ છીએ; જેવો આ દેહપ્રત્યે ભાવ રાખીએ છીએ, તેવો જ સર્વ દેહપ્રત્યે ભાવ રાખીએ છીએ; જેવો સર્વ દેહ પ્રત્યે વર્તવાનો પ્રકાર રાખીએ છીએ, તેવો જ આ દેહપ્રત્યે પ્રકાર વર્તે છે. આ દેહમાં વિશેષ-શુદ્ધિ અને બીજા દેહપ્રત્યે વિષમ-શુદ્ધિ ધણું કરીને ક્યારેમ થઇ શકતી નથી. જે સ્ત્રી આદિના સ્વપણે સંબંધ ગણાય છે,—છે, તે સ્ત્રીઆદિપ્રત્યે જે કંઈ સ્નેહાદિક છે, અથવા સમતા છે, તેવા જ પ્રત્યે સર્વપ્રત્યે વર્તે છે. આત્મારૂપપણુના કાર્યે માત્ર પ્રવર્તન હોવાથી જગતના સર્વ પદાર્થ પ્રત્યે જેમ ઉદારીનતા વર્તે છે તેમ, સ્વપણે ગણાતા સ્ત્રીઆદિ પદાર્થોપ્રત્યે વર્તે છે. આરબ્ધપ્રત્યે સ્ત્રીઆદિપ્રત્યે જે કંઈ ઉદય હોય તેથી વિશેષ વર્તના ધણું કરીને આત્માથી થતી નથી; કદાપિ કરણ્યથી કંઈ તેવી વિશેષ વર્તના થતી હોય, તો તેવી તે જ ક્ષણે તેવા ઉદયપ્રતિબદ્ધ આત્માઓપ્રત્યે વર્તે છે, અથવા સર્વ જગતપ્રત્યે વર્તે છે. કાંઈપ્રત્યે કંઈ વિશેષ કરવું નહીં, કે ન્યૂન કરવું નહીં; અને કરવું તો તેવું એક ધારાનું વર્તન સર્વ જગતપ્રત્યે કરવું એવું જ્ઞાન, આત્માને ધણા કાળ થયા દંડ છે,—નિશ્ચયસ્વરૂપ છે. કાંઈ સ્થળે ન્યૂન પણુ, વિશેષપણુ કે કંઈ તેવી સમ, વિષમ એટલાએ વર્તવું દેખાતું હેય, તો જરૂર તે આત્મરિયતિએ—આત્મશુદ્ધિ થતું નથી, એમ લાગે છે. પૂર્વપ્રગમ્બી આરબ્ધના ચોગે કંઈ તેવું ઉદયભાવપણે થતું હોય, તો તેને વિષે પણ સમતા છે. કાંઈપ્રત્યે આજાપણું, અનિકપણું કંઈ પણ આત્માને

નથી; ત્યાં પછી બીજી અવસ્થાનો વિકલ્પ હોવાયોગ્ય નથી, એમ તમને શું કહીએ ?

સૌથી અભિન્ન જ્ઞાનના છે. જેટલી યોગ્યતા જેની વર્તે છે, તે પ્રત્યે તેટલી અભિન્ન જ્ઞાનની સ્પર્તિ થાય છે. કવચિત્ કરુણાબુદ્ધિથી વિશેષ સ્પર્તિ થા. છે. પણ વિપમપણાથી કે વિપમપરિમલ્લાદિ કારણપ્રત્યયથી તે પ્રત્યે વર્તવાનો કંઈ આત્માનો સંકલ્પ જણાતો નથી; અવિકલ્પરૂપ સ્થિતિ છે. વિશેષ શું કહીએ ? અમારે કંઈ અમારું નથી, બીજાનું નથી, કે બીજું નથી; જેમ છે, તેમ છે. જેવી સ્થિતિ આત્માની છે, તેવી સ્થિતિ છે સર્વ પ્રકારની વર્તના નિઃકલ્પપણાથી ઉદયની છે.

સમ, વિપમતા નથી.

સહજાનંદ સ્થિતિ છે.

જ્યાં તેમ હોય ત્યાં, અન્ય પદાર્થમાં આસક્તબુદ્ધિ ધરે નહીં, -હોય નહીં.

૧૯૪૯ જાન્યુઆરી ૦)).

(૦૦૦૦)

૨૯૮

અમારો આશય તે જ્ઞાન ત્રિષે લખવાનો વિશેષપણે અને લખ્યો છે: જે જ્ઞાનીપુરુષે સ્પષ્ટ એવો અત્મા કોઈ અપૂર્વ લક્ષણે, શુભે અને વેદનપણે અનુભવ્યો છે, અને તે જ પરિણામ જેના આત્માનું થયું છે, તે જ્ઞાનીપુરુષે, જે તે સુધારસંબંધી જ્ઞાન આપ્યું હોય, તો તેનું પરિણામ પરમાર્થે પરમાર્થસ્વરૂપ છે; અને જે પુરુષ તે સુધારસને જ આત્મા જાણે છે, તેનાથી તે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, તો તે વ્યવહારે પરમાર્થસ્વરૂપ છે તે જ્ઞાન કદાપિ પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનીએ ન આપ્યું હોય, તોપણ તે જ્ઞાનીપુરુષે, સન્માર્ગ સન્મુખ આકર્ષે એવો જે જીવને ઉપદેશ કર્યો હોય તે જીવનું જ્ઞાન, તે પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ છે; અને તે શિવાય શાસ્ત્રાદિ જાણનાર સામાન્ય પ્રકારે માર્ગાનુસારી જેની ઉપદેશક વાત કરે, તેવી શ્રદ્ધા, તે વ્યવહારે વ્યવહારસ્વરૂપ છે. સુગમ-પણે સમજવા એમ ચાર પ્રકાર થાય છે. પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપ એ નિકટ મોક્ષનો ઉપાય છે. પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ એ અનંતર-પરંપરાસંગ ધી મોક્ષનો ઉપાય છે. વ્યવહાર-પરમાર્થસ્વરૂપ તે, ધણી કાળે કોઈ પ્રકારે પણ મોક્ષના સાધનના કારણભૂત થવાને ઉપાય છે. વ્યવહાર-વ્યવહારસ્વરૂપનું ફળ આત્મપ્રત્યયી નથી સંભવતું. આ વાત હજી કોઈ પ્રસંગે વિશેષપણે લખીશું એટલે વિશેષ-પણે સમજશે, પણ આટલી સંક્ષેપતાથી વિશેષ ન સમજાય તો મુંઝાશે નહીં. લક્ષણથી. શુભથી, અને વેદનથી જેને આત્મસ્વરૂપ જણાયું છે તેને વેદનનો એ એક ઉપાય છે, કે જેથી આત્મપ્રદેશી સ્થિરતા થાય છે; અને પરિણામ પણ સ્થિર થાય છે. લક્ષણથી, શુભથી, અને વેદનથી જેણે આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું નથી, એના મુમુક્ષુ બેને, તે જ્ઞાનીપુરુષે બતાવેલું જે આ જ્ઞાન હોય, તો અનુક્રમે લક્ષણાદિના બોધ મુગમપણે થાય છે. મુખરસ અને તેનું વિપત્તિસ્થિત એ કોઈ અપૂર્વ કારણરૂપ છે; એમ તમે નિઃકલ્પણે નિર્ભરજે જ્ઞાનીપુરુષનો તે પછીનો જે માર્ગ, તે ન કુલાય એવો તમને પ્રસંગ થયો છે, તેની તેવો નિશ્ચય રાખતા જણાવ્યું છે. પછીનો માર્ગ જે કુલાતો હોય અને તેને ત્રિષે કોઈ તે અપૂર્વ કારણરૂપે નિશ્ચય થયો હોય, તો તે કોઈ પ્રકારે પાછો નિશ્ચય ફેરવે જ ઉપાયરૂપ થાય છે, એવો અમારા આત્મામાં લક્ષ રહે છે. એક અજ્ઞાનપણે પવનની સ્થિરતા કરે છે, પણ શ્વાસોત્થાપનોંધ, નથી તેને કલ્પાણનો હેતુ થયો, -નથી. અને એક જ્ઞાનીની આત્માપૂર્વક શ્વાસોત્થાપનો રોધ કરે છે તો તેને તે કારણથી જ સ્થિરતા આવે છે, તે આત્માને પ્રગટવાનો હેતુ થાય છે. શ્વાસોત્થાપની સ્થિરતા થી એ એક પ્રકારે ધણી કડક વાત છે; તેના મુગમ ઉપાય મુખરસ એકનાર કરવાથી થાય છે, માટે તે વિશેષ સ્થિરતાનું સાધન છે. સુધારસસ્થિરતા પણ તે અજ્ઞાનપણે શ્રમિત થતી નથી, એટલે કલ્પાણરૂપ થી નથી. તેમ તે બીજાનાનું જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનપણે કલ્પાણરૂપ થતું નથી, એવો વિશેષ નિશ્ચય અમને લાગ્યા કરે છે; જેણે વેદનપણે આત્મા

ભણ્યો છે, તે જ્ઞાનીપુરુષની આત્માએ તે કલ્યાણરૂપ થાય છે; અને આત્મા પ્રગટવાને અર્થત સુગ-
મ ઉપાય થાય છે. એક બીજી અર્પૂર્વા વાત પણ આ રચેલે લખનારું સૂચે છે:—આત્મા છે તે
ચંદનવૃક્ષ છે. તેની સમીપે જે જે વસ્તુએ વિશેષપણે રહી હોય, તે તે વસ્તુ તેની સુગંધના (?) વિ-
શેષ યોગ્ય કરે છે. જે વૃક્ષ ચંદનથી વિશેષ સમીપ હોય તે વૃક્ષમાં, ચંદનની ગંધ વિશેષપણે રપુરે
છે. જેમ જેમ આધેના વૃક્ષ હોય, તેમ તેમ સુગંધ મંદ પરિણામને લાગે છે; અને અમુક મર્યાદા પછી
અસુગંધરૂપ વૃક્ષોનું ધ્વજા આવે છે; અર્થાત્ ચંદન, પછી તે સુગંધપરિણામ કરતું નથી. તેમ આ
અર્પૂર્વા વિભાવ પરિણામને લાગે છે ત્યાંસુધી, તેને ચંદનવૃક્ષ કહીએ છીએ; અને સૌથી તેને અમુ-
ક અમુક સૂક્ષ્મ વસ્તુનો સંબંધ છે, તેમાં તેની જાણ(?)રૂપ સુગંધ વિશેષ પડે છે; જેનું ધ્યાન
જ્ઞાનીની આત્માએ થયાથી આત્મા પ્રગટે છે. પવન કરતાં પણ સુધારસ છે તેમાં, આત્મા વિશેષ
સમીપપણે વર્તે છે; માટે તે આત્માની વિશેષ જાણ (?) સુગંધના ધ્યાન કરવાયોગ્ય ઉપાય છે. આ
પણ વિશેષપણે સમજવાયોગ્ય છે.

મુંબાર્જ; આશો શુદ્ધ ૯, સુધિ, ૧૯૪૯.

૨૯૯ *

સર્વ પ્રકારના કર્તવ્યને વિષે ઉદાસીન એવા અમારાથી કંઈ થઈ શકતું હોય, તો તે એક
જ થઈ શકે છે કે, પૂર્વોપાર્જિતનું સમતાપણે વેદન કરવું; અને જે કંઈ કરાય તે, તેના આધારે
કરાય છે, એમ વર્તે છે.

અમને એમ આવી ભય છે કે અમે જે અપ્રતિજ્ઞપણે રહી શકીએ એમ છીએ, છતાં
સંસારના બાહ્યપ્રસંગને, અંતરપ્રસંગને, કુટુંબાદિ રોહને લજવા ઇચ્છતા નથી, તો તમજેવા માર્ગ-
ચલાવાને તે લજવાને અર્થત ત્રાસ અહોરાત્ર કેમ નથી છુટતો ? કે જેને પ્રતિજ્ઞપણારૂપ ભય-
કર યમનું સહચારીપણું વર્તે છે.

જ્ઞાનીપુરુષને મળીને જે સંસારને લાગે છે તેને, તીર્થંકર પોતાના માર્ગથી બહાર કહે છે.

કદાપિ જ્ઞાનીપુરુષને મળીને સંસાર લાગે છે તે સર્વ નિર્થંકરના માર્ગથી બહાર કહેવા યોગ્ય
હોય તો ત્રિભુવણિકને વિષે મિથ્યાત્વનો સંભવ થાય છે—અને વિસંવાદપણ પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિસંવા-
દપણથી મુક્ત એવું વચન જે તીર્થંકરનું હોય તો તે તીર્થંકર કહેવાયોગ્ય નથી.

જ્ઞાનીપુરુષને મળીને જે આત્મલાવે, સ્વછંદપણે, કામનાએ કરી, રસે કરી, જ્ઞાનીમાં વચનની
ઉપેક્ષા કરી, અનુપયોગ પરિણામી થઈ સંસારને લાગે છે, ને પુણ તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર છે;
એમ કહેવાને તીર્થંકરનો આશય છે.

૧૯૪૯.

૩૦૦.*

૩૦

આટલી વાતને નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે કે, જ્ઞાનીપુરુષને પણ પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવ્યાવિના નિ-
વૃત્ત થતાં નથી, અને અભોગ્યે નિવૃત્ત થવાને વિષે જ્ઞાનીને કંઈ ઇચ્છા નથી. જ્ઞાની શિવાય બીજા
જીવને પણ એવા કેટલાંક કર્મ છે, કે જે ભોગ્યે જ નિવૃત્ત થાય. અર્થાત્ તે પ્રારબ્ધ જેવાં હોય
છે; તથાપિ ભેદ એટલો છે કે, જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોપાર્જિત કારણથી માત્ર છે, અને બીજાની પ્ર-
વૃત્તિમાં લવિષ્યસંસારનો હેતુ છે; માટે જ્ઞાનીનું પ્રારબ્ધ જૂઠું પડે છે. એ પ્રારબ્ધનો એવો નિર્ધાર
નથી, કે તે નિવૃત્તિરૂપે જ ઉદય આવે. જેમ શ્રીકૃષ્ણાદિક જ્ઞાનીપુરુષ, કે જેને પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રારબ્ધ
છતાં જ્ઞાનદશા હતી;—જેમ શુદ્ધવસ્ત્રામાં શ્રી તીર્થંકર. પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવું તે માત્ર ભોગવ્યાથી
સંભવે છે. કેટલીક પ્રારબ્ધચરિત્રિ એવી છે, કે જે જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તેના સ્વરૂપ માટે જીવેને

અદિદાનો હેતુ થાય, અને તે માટે થઇ જાનીપુરયો બધું કરી જડ-મૌન-દશા મળી પોતાનું જાનીપણ અરપટ રાજો છે, તથાપિ પ્રારબ્ધવચાત તે દશા ઠામને રપટ જનજીવામાં આવે, તે પછી તે જાનીપુરપણું વિચિત્ર પ્રારબ્ધ, તેને અદિદાનો હેતુ થતું નથી.

૧૯૪૯.

૩૦૧*

ૐ

જે કંઈ ઉપાધિ દેશ છે, તે કંઈ સ્વપણને કારણે કરવામાં આવતી નથી, તેમ કરતી નથી. જે કારણે કરાય છે, તે કારણ અનુક્રમે વેદવાયોગ એવું પ્રારબ્ધકર્મ છે. જે કંઈ ઉદય આવે તે, અનિસંવાદપરિણામે વેદવું એવું જે જાનીનું બોધન છે તે, અમારે વિષે નિશ્ચય છે, એટલે તે પ્રકારે વેદીએ છીએ; તથાપિ ઇચ્છા તો એમ રહે છે કે, અદ્યક્ષાગને વિષે-એક સમયને વિષે-જે તે ઉદય અસત્તાને પામના હોય, તો અમે આ બધામાંથી ઉઠી આવ્યા જઈએ; એટલી આત્માને મોક્ષાસ વર્તે છે, તથાપિ નિદ્રાકાળ, મોજનકાળ, તથા અનુક ઘટક કાળસિવાય ઉપાધિનો પ્રસંગ રહ્યા કરે છે, અને કંઈ બિન્નાંતર થતું નથી, તોપણ આત્મોપયોગ કાંઈ પ્રસંગે પણ અપ્રધાનપણે ભજતો જોવામાં આવે છે, અને તે પ્રસંગે મનુના શોકથી અત્યંત અધિક શોક થાય છે, એમ નિઃસંદેહ છે.

એમ હોવાથી અને ગૃહસ્થપ્રત્યયી પ્રારબ્ધ જ્યાંથી ઉદયમાં વર્તે ત્યાંથીમાં, સર્વથા અપા-અકપણને ભજતું ચિત્ત રહેવામાં જાનીપુરયોનો માર્ગ રહેતો હોવાથી, આ ઉપાધિ બહુએ છીએ. જો તે માર્ગની ઉપેક્ષા કરીએ તોપણ જાનીને વિરાધીએ નહીં એમ છે, છતાં ઉપેક્ષા થઈ શકતી નથી. જો ઉપેક્ષા કરીએ તો ગૃહસ્થપણે પણ વનવાસીપણે ભજાય એવો, આકરો વૈરાગ્ય વર્તે છે. ૧૯૪૯.

૩૦૨.*

ૐ

તીર્થંકર, વારંવાર, નીચે કહેા છે તે, ઉપદેશ કરતા હતા:—

“હિ હવો ! તમે જુઓ, સમયક પ્રકારે જુઓ, મનુષ્યપણ મળવું બધું દુર્લભ છે; અને ચારે ગતિને વિષે ભય છે એમ જાણો. આજ્ઞાનથી સદ્વિવેક પામવો દુર્લભ છે એમ, સમજો. આખો ભોક્ષ એકાંત દુઃખે કરીને બળે છે એમ, જાણો; અને સર્વ હવ પોતપોતાનાં કર્મે કરી વિપર્ણપણે અનુભવે છે, તેનો વિચાર કરો.”—સૂચગર્હગંઘ, અધ્યયન ૭ મું, ૧૩.

સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અભિપ્રાય જેના થયો હોય, તે પુરો આત્માને ગવેવયો, અને આત્મા ગવેવયો હોય તેણે, ધર્મનિષ્પદાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી, સત્સંગને ગવેવયો; તેમ જ ઉપાસવો. સત્સંગની ઉપાસના કરી હોય તેણે, સંસારને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો. પોતાના સર્વ અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી, પોતાની સર્વ સક્રિયાએ તે સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી. તીર્થંકર એમ કહે છે કે, જે કંઈ તે આજ્ઞા ઉપાસે છે તે, અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે; એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે તે, અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે; અને આત્માને ઉપાસનાર સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે.—દ્રાઢશાંતીકું સર્ળંગ સૂત્ર.

પ્રથમમાં જે અભિપ્રાય દર્શાવેા છે, તે ગાથા સૂચગર્હગંઘમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

સંચુદ્ધજ્ઞા જંતવો માણસત્ત્વં, દૃઢુંમયં ચાલિસેષં બલંભો;

અંતદુલ્લેવ જરિણ લોણ, સક્રમણા વિપરિયા સ્થિતિ.

સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ, આધિ, વ્યાધિથી મુક્તપણે વર્તના હોઈએ, તોપણ સત્સંગને વિષે રહે-

હી ભક્તિ, તે અમને મંટવી દુર્લભ જણાય છે. સત્સંગનું સ્વૈર્ભૂતમ અપૂર્વપણું અદોરાત એમ અમને વચ્ચા કરે છે, તથાપિ ઉદયજોગ પ્રારબ્ધથી તેવો અંતરાય વર્તે છે. બહુંદરી કાષ્ટ નાતનો એક અમારા આમાને વિષે ઉત્પન્ન થતો નથી, તથાપિ સત્સંગના અંતરાયનો એક અદોરાતમાં બહુંદરી વર્ત્યો કરે છે. સર્વ ભૂમિઓ, સર્વ માણસો, સર્વ કામો, સર્વ વાતચિતાદિ પ્રસંગો અભ્ય-
પ્ત્યા જેવા-સાવ પરના-ઉદારીન જેવા, અરમણીય, અમોહકર અને રસરહિત સ્વાભાવિકપણે ભાસે છે. માત્ર જ્ઞાનીપુરુષો, મુમુક્ષુપુરુષો કે માર્ગાનુસારી પુરુષોનો સત્સંગ તે જાણીતો, પોતાનો, પ્રીતિકર, મુંદર, આકર્ષનાર અને રસસ્વરૂપ ભાસે છે; એમ હોવાથી અમારું મન બહુંદરી અપ્રતિબંધપણું ભજનું ભજનું તમજેવા માર્ગચાલાન પુરુષોને વિષે પ્રતિબંધપણું પામે છે.

૧૯૪૬, મુંબઈ.

૩૦૩.

તે પુરુષ નમન કરવા યોગ્ય છે.

કીર્તન કરવા યોગ્ય છે.

પરમ પ્રેમે શુણ્ઘ્રામ કરવા યોગ્ય છે.

ફરી ફરી વિશિષ્ટ આત્મપરિણામે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.

કે,

જે પુરુષને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી કાષ્ટ પણું પ્રકારનું પ્રતિબંધપણું વર્તેલું નથી. આપનાં ધણાં પત્રો મળ્યાં છે. ઉપાધિજોગ એવા પ્રકારે રહે છે કે, તેના વિદ્યમાનપણામાં પત્ર લખવાયોગ્ય અવકાશ રહેતો નથી, અથવા તે ઉપાધિ ઉદયરૂપ જાણી મુખ્યપણે આરામતાં તમજેવા પુરુષને પણ સાહીને પત્ર લખેલ નથી; તે માટે ક્ષમા કરવાયોગ્ય છે.

ચિત્તને વિષે જેવું આ ઉપાધિજોગ આરાધિએ છીએ, ત્યારથી મુક્તપણું વર્તે છે, તેવું મુક્ત-
પણું અનુપાધિપ્રસંગમાં પણ વર્તેલું નહોતું. એવી નિશ્ચયદશા માગશર શુદ્ધ ૬ થી એક ધારાએ વર્તી આવી છે.

સંવત્ ૧૯૪૬.

૩૦૪*

૩૦૪.

અમારા ચિત્તમાં તો એમ આવે છે કે, મુમુક્ષુજીવને આ કાળને વિષે સંસારની પ્રતિકૂળ દશાઓ પ્રાપ્ત થવી તે, તેને સંસારથી તરવા બરાબર છે. અનંતકાળથી અભ્યાસેસો એવો આ સંસાર, સ્પષ્ટ વિચારવાનો વખત પ્રતિકૂળ પ્રસંગે વિશેષે હોય છે; એ વાત નિશ્ચય કરવાયોગ્ય છે.

વ્યાવહારિક પ્રસંગોનું નિત્ય ચિત્રવિચિત્રપણું છે. માત્ર કંઈપનાએ તેમાં સુખ અને કંઈપનાએ દુઃખ; એવી તેની સ્થિતિ છે. અનુકૂળ કંઈપનાએ તે અનુકૂળ ભાસે છે; પ્રતિકૂળ કંઈપનાએ તે પ્રતિકૂળ ભાસે છે અને જ્ઞાનીપુરુષે તે એય કંઈપના કરવાની ના કહી છે; વિચારવાનને શોક થતે નહીં. એમ શ્રી તીર્થકર કહેતા હતા.

સંવત્ ૧૯૪૬.

૩૦૫*૧

—સમતા, રમતા, ઝરખતા, જાપકતા, સુલખાસ;

વેદકતા, ચૈતન્યતા, ય સર્વ જીવિવિલાસ.

જે તીર્થકરદેવે સ્વરૂપસ્થ આત્માપણે યદ્ય, વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે

૧. અપૂર્ણ સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થયેલ છે.—સંશોધક.

અમાણે અત્યંત યથાર્થિત કહેવા છે, તે તીર્થકરને બીજી સર્વ અપેક્ષાનાં ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

પૂર્વે ધણું શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી તે વિચારના કૃપામાં સત્પુરુષને વિષે જેનાં વચનોપલબ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે તીર્થકરનાં વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ધણા પ્રકારે જીવનો વિચાર કરવાથી, તે જીવ આત્મારૂપ પુરુષવિના જન્યોના જન્ય એવો નથી એવી નિશ્ચય શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ, તે તીર્થકરના માર્ગોપદને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

લિન્ન લિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે-તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે-યોગાદિક અને સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે જીને, પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જેવી સદગત પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે, તે તીર્થકરનાં ઉદ્દેશવચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

સંવત્ ૧૯૪૬.

૩૦૬*

કોઈ પણ જાતનાં અમારાં આત્મિક જંધનને છાંડે અને સંસારમાં રહ્યા નથી. શ્રી જે છે તેનાથી પૂર્વે જંધાયલું ભોગકર્મ નિવૃત્ત કરવું છે; કુદૃષ્ટ છે તેનું, પૂર્વનું કરેલું કરજ આપી નિવૃત્ત થવા અર્થે રહ્યા છીએ; તે શિવાયના જે જે કંઈ પ્રસંગ છે, તે તેની અંદર શમાઈ જાય છે. તનને અર્થે, ધનને અર્થે, ભોગને અર્થે, સુખને અર્થે, સ્વાર્થને અર્થે કે કોઈ જાતનાં આત્મિકજંધનથી અને સંસારમાં રહ્યા નથી. આવો જે અંતરનો બેદ. તે જે જીવને નિકટપણે મોશ વર્તે તો હોય તે જીવ કેમ સમજી શકે ?

કુખના ભયથી પણ સંસારમાં રહેવું શાનું છે. એમ નથી. માન અપમાનનો તો, કંઈ બેદ છે તે, નિવૃત્ત થઈ ગયા છે.

સંવત્ ૧૯૪૬.

૩૦૭

" જ્ઞાતીપુરુષપ્રત્યે અલિન્ન શુદ્ધિ થાય એ, કલ્યાણવિગેનો મોટો નિશ્ચય છે, " એવો સર્વ મહાત્મા પુરુષોનો અભિપ્રાય જાણાય છે. તમે તથા તે અન્ય વેદે જેનો દેહ દાઢ વર્તે છે, તે એવ જ્ઞાતીપુરુષપ્રત્યે જેમ અલિન્નના વિશેષ નિર્મળપણે આવે તે પ્રકારની વાત પ્રસંગોપાત કરો તે, યોગ્ય છે; અને પરસ્પરમાં એટલે, તેઓ અને તમ વચ્ચે, નિર્મળ હેતુ વર્તે તેમ પ્રવર્તવામાં બાધ નથી, પણ તે હેતુ જાત્યાંતર થવું યોગ્ય છે. જેવું શ્રી. પુરુષને કામાદિકારણે હેતુ હોય છે, તેવું હેતુ નહીં; પણ જ્ઞાતીપુરુષપ્રત્યે બન્નેનો ભક્તિરાગ છે એવું. એવ, એક ગુરુપ્રત્યેનું શિષ્યપણું જોઈ, અને નિરંતરનો સત્સંગ રહ્યા કરે છે એમ જાણી, ભાઈ જેવી શુદ્ધિએ-તેવે હેતુ-વર્તે તે વાત વિશેષ યોગ્ય છે. જ્ઞાતીપુરુષપ્રત્યેનો લિન્નભાવ સાવ ટાળવો યોગ્ય છે.

મુંબઈ, ઓક્ટોબર ૧૦, ૧૯૬૩.

૩૦૮

આત્માને સમાધિ થવા માટે-આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ માટે-સુધારણ કે જે સુખને વિષે વરસે છે, તે એક અપૂર્વ આધાર છે, માટે કોઈ રીતે તેને બીજાં જાન કહો તો દરકત નથી; માત્ર એટલો બેદ છે કે, તે જ્ઞાન જ્ઞાતીપુરુષ, કે જે તેથી આગળ આત્મા છે એમ, જાણનાર હોવો જોઈએ.

દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતું નથી, એમ જાણનારને કંઈ કર્તવ્ય કદી સંકાપ નહીં, પણ તે ક્યારે ? સ્વદ્રવ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાર્મ. ભાવે યથાર્થિત સમજાયે-સ્વદ્રવ્યસ્વરૂપ પરિણામે પરિણામી અન્ય દ્રવ્ય

પ્રત્યે કેવળ ઉદાસ થઈ, કૃતકૃત્ય થયે—કંઈ કંઈક રહેતું નથી; એમ થયે છે;—અને એમ જ છે. મુંબઈ, સં. ૧૯૫૦ ના કારતક શુદ્ધ ૬.

૩૦૬.

“ માથે રાગ વર્તે છે, ” એટલા વાક્યના ઈહાપોહ (વિચાર) થી ગર્ભગ્રીમંત એવા શ્રી શાલીભટ્ટ, તે કાળથી સ્ત્રિયાદિ પરિચયને ત્યાગવારૂપ પ્રારંભ લગતા હવા.

“ નિત્ય પ્રત્યે એકેક સ્ત્રીને ત્યાગી, અનુક્રમે બત્રીસ સ્ત્રીઓને ત્યાગવા ઇચ્છે છે એવો, બત્રીસ દિવસ સુધીનો કાળપારધીનો ભરૂંસો, શ્રીશાલીભટ્ટ કરે છે, એ મોટું આશ્ચર્ય છે, ” એવાં વચનો શ્રીધનાભદ્રથી સ્વાભાવિક વૈરાગ્યે ઉદ્ભવ થતાં હવાં.

“ તમે એમ કહો છો, તે જો કે મને માન્ય છે, તથાપિ તે પ્રકારે આપ પણ ત્યાગવાને કુલંભ છો; ” એવાં સહજ વચન તે ધનાભદ્રપ્રત્યે શાલીભદ્રની એહેન અને તે ધનાભદ્રની પત્ની કરેતી હવી. જે સાંભળી કોઈ પ્રકારના ચિત્તકલેશ પરિણુમવ્યા વગર તે શ્રીધનાભદ્ર તે જ સમયે ત્યાગને લગતા હવા; અને શ્રી શાલીભટ્ટ કહેતા હવા કે ‘ નમે શા વિચારે કાળના વિશ્વાસને ભગ્ને છો ? ’ તે શ્રવણ કરી જેનું ચિત્ત આત્મારૂપ છે, એવા તે શ્રીશાલીભદ્ર અને ધનાભદ્ર ‘ જાણે કોઈ દિવસે કંઈ પોતાનું કંઈ નથી, ’ એવા પ્રકારથી ગૃહાદિ ત્યાગ કરી આજ્ઞા જતા હવા. આવા સાત્પુરુષના વૈરાગ્યને સાંભળ્યા છતાં આ જીવ ઘણા વર્ષના આગ્રહે કાળનો વિશ્વાસ કરે છે, તે કિયામતે કરતા હશે ? તે વિચારી જોવાયોગ્ય છે.

મુંબઈ, કારતક શુદ્ધ ૬, શુક્ર, ૧૯૫૦.

વર્ષ. ૧૭ મું.

૩૧૦

વાણીનું સંયમન શ્રેયસ્કર છે, તથાપિ વ્યવહારનો સંબંધ એવા પ્રકારનો વર્તે છે કે, કેવલ તેનું સંયમન રાખીએ તો પ્રસંગમાં આવતા છવોને કલેશનો હેતુ થાય; માટે બહુ ફરી સપ્રયોજન શિવાયમાં સંયમન રાખવું યામ, તો તેનું પરિણામ કોઈ પ્રકારે શ્રેયસ્કર થવું સંભવ છે.

“છવનું મુંદપણ ફરી ફરી, કાણે કાણે પ્રસંગે પ્રસંગે, વિચારવામાં જો સચેતપણ ન રાખવામાં આવ્યું, તો આવો જોગ બન્યો તે, તથા છે.”

મુંબઈ, માગશર શુદ્ધ ૩, ૧૯૫૦.

૩૧૧

હાલ વિશેષપણે ફરી લખવાનું થતું નથી તેમાં, ઉપાધિ કરતાં ચિત્તનું સંક્ષેપપણુ વિશેષ કારણરૂપ છે. (ચિત્તનું ઇચ્છારૂપમાં કંઈ પ્રવર્તન થતું, પ્રાપ્તે સંક્ષેપ-ન્યૂન-થાય તે સંક્ષેપપણુ અત્રે લખ્યું છે.) અત્રે એમ વેણું છે કે, જ્યાં કંઈ પણ પ્રથતદશા હોય છે ત્યાં, જગતપ્રત્યયી કામનો આત્માને વિશે અવકાશ થતો છે. જ્યાં કેવળ અપ્રમત્તા વર્તે છે, ત્યાં આત્મા શિવાય ખીજ કોઈ પણ ભાવનો અવકાશ વર્તે નથી; જો કે તીર્થકરાદિક, સંપૂર્ણ એવું જ્ઞાન પામ્યા પછી, કોઈ જનતની દેહક્રિયાએ સહિત દેખાવાનું બન્યું છે, તથાપિ આત્મા, એ ક્રિયાનો અવકાશ પામે તો જ ફરી શકે એવી કોઈ ક્રિયા, તે જ્ઞાન પછી હોઈ શકે નથી; અને તો જ ત્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન થતો; એવો અસંદેહ જ્ઞાતીપુરુષોનો નિર્ધાર છે. એમ અમને લાગે છે. જ્યારાદિ સંગમાં કંઈ સ્નેહ નેમ ચિત્તને નથી થતો, તેમ આ ભાવોને વિશે પણ વર્તે છે;—જગલગ સ્પષ્ટ વર્તે છે, અને તેના પ્રતિબંધના રહિતપણાનો વિચાર થયા કરે છે.

મુંબઈ પોશ વદ ૧૪, સ્વિ, ૧૯૫૦.

૩૧૨.

તમારાં પત્રો પોંચ્યાં છે. તે સાથે પ્રત્નોની ટીપ ઉતારીને ખીડી તે પણ પોંચી છે. તે પ્રત્નોમાં જે વિચારો જણાવ્યા છે તે, પ્રથમ વિચારભૂમિકામાં વિચારવા જેવા છે. જે પુરુષે તે પ્રથમ કથો છે તેણે, વેદાંતાદિ શાસ્ત્રના અમુક અંશના અવલોકન ઉપરથી તે પ્રત્નો લખ્યાં છે. અત્યંત આશ્ચર્યચોગ્ય વાર્તા એમાં લખી નથી. એ પ્રત્નો તથા તે જાતિના વિચાર બધા વખત પદ્ધતિ વિચાર્યા હતા; અને એવા વિચારની વિચારણા કરવા વિષે તમને તથા.....તે જણાવ્યું હતું. તેમ જ ખીડત તેવા મુમુક્ષુને એવા વિચારના અવલોકન વિષે કહ્યું હતું; અથવા કહ્યાનું થઈ આવે છે કે, જે વિચારોની વિચારણા ઉપરથી અનુક્રમે સદ્અસદ્નો પૂરો વિવેક થઈ શકે.

હાથ સાત આંક દિવસ થયાં શારીરિક સ્થિતિ જ્વરગ્રાહ્ય હતી; હમણાં બે દિવસ થયાં ફીક છે. કવિતા ખીડી તે પોંચી છે. તેમાં આલ્પાપિકા તરીકેના બેદમાં તમારું નામ બતાવ્યું છે; અને કવિતા કરવામાં જે કંઈ વિચારણા જોઈએ, તે બતાવવાનો વિચાર રાખ્યો છે. કવિતા ફીક છે. કવિતા કવિતાયે આરાધવાયોગ્ય નથી, —સંસારાયે આરાધવાયોગ્ય નથી. જગવદ્ભૂતનાયે —આત્મકથાણાયે —જો તેનું પ્રયોગન થાય, તો જીવને તે ગુણની કથોપશમતાનું ફળ છે. જે વિદ્યાથી ઉપશમ ગુણ પ્રગટ્યો નહીં, વિવેક આવ્યો નહીં, કે સમાધિ થઈ નહીં, તે વિદ્યાને વિષે જ્ઞા જીવે આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી.

હાથ હવે ધણું કરી મોતીની ખરીડી બંધ રાખી છે. વિદ્યાપતમાં છે તેનો, અનુક્રમે વેચવાનો વિચાર રાખ્યો છે. જો આ પ્રસંગ ન હોત, તો તે પ્રસંગમાં ઉદ્ભવ થતી જાનન, અને તેનું ઉપશમાવનું થાત નહીં. હવે તે સ્વસંવેદકરૂપે અનુભવમાં આવે છે. તે પણ એક પ્રકારનું પ્રારબ્ધ-નિવર્તનરૂપ છે.

સવિગત જ્ઞાનવાર્તાનો, હવે પત્ર લખશો, તો બહુ કરી તેનો ઉત્તર લખીશું.

સં ૧૯૫૦ ના મદાવદ ૪, શુક્રે, મોહમયી.

જા. આત્મસ્વરૂપ.

૩૧૩.

અત્રેના ઉપાધિપ્રસંગમાં કંઈક વિશેષ સહનતાથી વર્તવું પડે એવી, મોક્ષમ દોવાથી આત્મા-નેવિષે ગુણનું વિશેષ સ્પષ્ટપણું વર્તે છે. બહુકરીને હવેથી જો બને તો નિયમિતપણે કંઈ સંસંગ-વાર્તા લખશો.

સં ૧૯૫૦ ના મદાવદ ૮ શુક્રે, મોહમયી.

આ. ૨૫. પ્રણામ,

૩૧૪.

વારંવાર કંટાળી જાય છે, તથાપિ પ્રારબ્ધયોગથી ઉપાધિથી દૂર થઈ શકાતું નથી. એ જ વિનાયક. ફાગણ શુદ્ધ ૪, રવિ. ૧૯૫૦ મુંબઈ

આત્મસ્વરૂપે પ્રણામ.

૩૧૫.

૩૦

“પ્રમાદને તીર્થકરદેવ ‘કર્મ’ કહે છે, અને અપ્રમાદને તેથી ખીજું એટલે અકર્મરૂપ એવું ‘આત્મસ્વરૂપ’ કહે છે. તેવા બેદના પ્રકારથી અજાની અને જાનીનું સ્વરૂપ છે. (કહું છે.)” સૂયગદાંગ સૂત્ર, વીર્ય અધ્યયન.

“જે કુળને વિષે જન્મ થયો છે, અને જેના સદવાસમાં જીવ વસ્યો છે ત્યાં, અજાની એવો આ જીવ તે, મમતા કરે છે; અને તેમાં નિમગ્ન રહ્યા કરે છે.” —સૂયગદાંગ, પ્રથમાધ્યયન.

“જે જાનીપુરુષો જનકાળને વિષે ચર્ચા ગયા છે, અને જે જાનીપુરુષો ભાવિકાળને વિષે યજ્ઞ, તે સર્વ પુરુષોએ ‘શાંતિ’ (અથા વિભાવપરિણામથી યાદવું-નિવૃત્ત થવું-તે) ને સર્વ ધર્મોના આધાર

કલ્પે છે. જેમ ભૂતમાત્રને પૃથ્વી આધારભૂત છે. અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર પૃથ્વીના આધારથી રચિતવાળાં છે-તેનો આધાર પ્રથમ તેમને હોવા યોગ્ય છે-તેમ, સર્વ પ્રકારનાં કલ્યાણનો આધાર, પૃથ્વીની પેઠે, 'શાંતિ'ને જાનીપુરુષે કલ્પે છે. —સુચગદાંગ.

મુંબઈ, ફાગણ શુદ્ધ ૧૧, રવિ, ૧૯૫૦.

૩૧૬

“ શિક્ષાપત્ર ગ્રંથમાં લક્ષિતનું પ્રયોગન છે. લક્ષિતના આધારરૂપ એવા વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય એ ત્રણ ગુણનું તેમાં વિશેષ ધ્યાન ક્યું છે; તેમાં ધૈર્ય અને આશ્રયનું પ્રતિપાદન વિશેષ સમ્યક્ પ્રકારે છે; જે વિચારી મુમુક્ષુ જીવે સ્વચ્છ કરવા યોગ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણાદિના પ્રસંગ એમાં જે જે આવે છે તે, કવચિત્ સંદેહનો હેતુ થાય એવા છે, તથાપિ તેમાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સમજ્યાદર ગણી, ઉપેક્ષિત રહેવાયોગ્ય છે. કેવળ હિતજીદિથી વાંચવા-વિચારવામાં મુમુક્ષુનું પ્રયોગન હોય છે.

મુંબઈ, ફાગણ વદ ૧૦, ૧૯૫૦

પ્રજામ.

૩૧૭

‘શ્રી શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ’ વાંચવા-વિચારવામાં હાથ કંઈ અડચણ નથી; જ્યાં કોઈ અંદેશનો હેતુ હોય, ત્યાં વિચારવું અથવા સમાધાન પૂછાવવાયોગ્ય હોય, તો પૂછવામાં પ્રતિબંધ નથી.

સુદર્શન શેઠ પુરુષ ધર્મમાં હતા, તથાપિ રાણીના સમાગમમાં તે અવિકળ હતા. અત્યંત આત્મજાળે કામ ઉપશમાવવાથી કામેદિયને વિષે અન્યત્રતપણ જ સંભવે છે. અને તે વખતે રાણીએ, કદાપિ તેના દેહનો પરિચય કરવા ઇચ્છા કરી હોત તોપણ કામની જગૃતિ શ્રી સુદર્શનમાં જોવામાં આવત નહીં એમ, અમને લાગે છે.

મુંબઈ, ફાગણ વદ ૧૦, ૧૯૫૦.

૩૧૮

જે મુમુક્ષુ જીવ, મુદ્દસ્ત્યવદારમાં વર્તતા હોય, તેણે તો અખંડ નીતિનું મૂળ પ્રથમ આત્મામાં સ્થાપવું જોઈએ; નહીંતો ઉપદેશાદિનું નિષ્ફળપણ થાય છે. કલ્યાદિ ઉત્પન્ન કરવા આદિમાં સાંજો-પાંચ ન્યાયસંપન્ન રહેવું તેનું નામ, ‘નીતિ’ છે. એ નીતિ મૂકતાં પ્રાણુ જન્ય એવી દશા આવ્યે ત્યાગ, વૈરાગ્ય અથવા સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે; અને તે જ જીવને સત્પુરુષતાં વચનનું તથા આત્માધર્મનું અદ્ભુત સામર્થ્ય, મહાત્મ્ય અને રહસ્ય સમજાય છે; અને સર્વ જીવિઓ નિજપણે વર્તવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે.

દેશ, કાળ, સંગ આદિનો વિપરીત ચોમ ધણું કરીને તમને વર્તે છે, માટે વારંવાર-પણે પણ, તથા કાર્યે કાર્યે સાવચેતીથી નીતિ આદિ ધર્મોમાં વર્તવું ઘટે છે. તમારી પેઠે જે જીવ કલ્યાણની આકાંક્ષા રાખે છે, અને પ્રયત્ન સત્પુરુષનો નિશ્ચય છે તેને, પ્રથમ ભૂમિકામાં એ નીતિ મુખ્ય આધાર છે. જે જીવ સત્પુરુષનો નિશ્ચય થયો છે એમ માને છે, તેને વિષે ઉપર કહી તે નીતિનું જો જાગવાનપણ ન હોય, અને કલ્યાણની યાચના કરે તથા વાર્તા કરે, તો એ નિશ્ચય માત્ર સત્પુરુષને વંચવા થરોગર છે; જો કે, સત્પુરુષ તો નિરાકાંક્ષી છે એટલે, તેને છેતરાવાપણ કંઈ છે નહીં, પણ એવા પ્રકારે પ્રવર્તના જીવ, તે અપરાધ યોગ્ય થાય છે. આ વાત પર, વારંવાર તમારે તથા તમારા સમાગમને ઇચ્છતા હોય તે મુમુક્ષુઓએ, લક્ષ કરવું છે. કંઈ વાત છે માટે, ન અને એ કલ્પના, મુમુક્ષુને અદિતકારી છે, અને ઝોડી દેવા યોગ્ય છે.

સંવત્ ૧૯૫૦ ના ચૈત્ર વદ ૧૪, શુક્ર.

૩૧૯

‘યોગવાસિષ્ઠ’ વાંચવામાં હરકત નથી. આત્માને વારંવાર સંસારનું સ્વરૂપ કારમહ જેવું કાણે કાણે ભાસ્યાં કરે એ, મુમુક્ષુતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે. યોગવાસિષ્ઠાદિ જે જે ગ્રંથ તે કારણનાં પોષક છે, તે વિચારવામાં હરકત નથી. મૂળ વાત તો એ છે કે, જીવને વૈરાગ્ય આવતાં છતાં પણ જે તેનું અત્યંત શિથિલપણ-દીલાપણ છે તે ટાળતાં તેને અત્યંત વસતું જાગે છે; અને મને તે પ્રકારે પણ એ જ પ્રથમ ટાળવા ચેત્ય છે.

મુંબઈ, સં. ૧૯૫૦ ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧, રવિ.

૩૨૦

જે વ્યવસાયે કરી જીવને ભાવનિદ્રાનું ઘટણું ન થાય, તે વ્યવસાય કોઈ પ્રારબ્ધયોગે કરવો પડતો હોય, તો તે ફરી ફરી પાછા દહીને, ‘મોટું ભયંકર દિ’સાવાળું’ દુષ્ટ કામ જ આ કયાં કરું છું’ એવું ફરી ફરી વિચારીને અને ‘જીવમાં દીલાપણાથી જ ધણું કરી મને આ પ્રતિબંધ છે,’ એમ ફરી ફરી નિશ્ચય કરીને, જેટલો અને તેટલો વ્યવસાય સંક્લેષ કરતાં જઈ પ્રવર્તવું થાય, તો બોધનું ફળવું થવું સંભવે છે. ચિત્તનો લખવા વગેરેમાં વધારે પ્રયાસ થઈ શકતો નથી તેથી, પતું લખ્યું છે.

સં. ૧૯૫૦ ના વૈશાખ શુદ્ધ ૬. મુંબઈથી.

૩૨૧

અને ઉપાધિરૂપ વ્યવહાર વર્તે છે. ધણું કરી આત્મસમાધિની સ્થિતિ રહે છે, તોપણ તે વ્યવહારના પ્રતિબંધથી મુદ્દવાનું વારંવાર સ્મૃતિમાં આવ્યા કરે છે. તે પ્રારબ્ધની નિવૃત્તિ ચત્તમુધી તો વ્યવહારનો પ્રતિબંધ રહેવો ઘટે છે, માટે સમચિત્ત થઈ, સ્થિતિ રહે છે.

તમારું લખેલું પત્ર ૧ સપ્રાપ્ત થયું છે. ‘યોગવાસિષ્ઠાદિ’ ગ્રંથની વાંચના થતી હોય, તો તે દિવસ-કારી છે. જીનાગંમમાં ‘પ્રત્યેક આત્મા’ માની પરિણામમાં ‘અનંત આત્મા’ કલ્યા છે, અને વેદાંતમાં ‘પ્રત્યેક’ કહેવામાં આવી, સર્વત્ર ચેતનસત્તા દેખાય છે તે, એક જ આત્માની છે, અને આત્મા એક જ છે,’ એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે; તે બેય વાત મુમુક્ષુ પુરુષે જરૂર કરી વિચારવા જેવી છે, અને યથા-પ્રપત્તે તે વિચારી, નિર્ધાર કરવા યોગ્ય છે; એ વાત નિઃસંદેહ છે, તથાપિ જ્યાંસુધી પ્રથમ વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ દૃઢપણે જીવમાં આવ્યું ન હોય ત્યાંસુધી, તે વિચારથી ચિત્તનું સમાધાન થવાને બદલે અચળપણ થાય છે, અને તે વિચારનો નિર્ધાર પ્રાપ્ત થતો નથી, તથા ચિત્ત વિક્લેષ પામી યથાર્થપણે પછી વૈરાગ્ય, ઉપશમને ધારણ કરી શકતું નથી; માટે તે પ્રશ્નનું સમાધાન જાની પુરુષોએ કર્યું છે તે સમજવા આ જીવમાં વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને સન્સંગનું બલ હાલ તો વધારવું ઘટે છે, એમ જીવમાં વિચારી વૈરાગ્યાદિ બલ વધવાનાં સાધન આરાધવાને નિત્યપ્રતિ વિશેષ પુરુષાર્થ યોગ્ય છે.

વિચારની ઉત્પત્તિ થવા પછી વર્દમાનસ્વભાવી જેવા મહાત્માપુરુષે ફરી ફરી વિચાર્યું કે, આ જીવનું અનાદિ કાળથી ચારે ગતિ વિષે અનંતથી અનંતવાર જન્મનું, મરણનું થયાં છતાં, હજી તે જન્મ મરણાદિ સ્થિતિ ક્ષીણ થતી નથી; તે હવે કેવા પ્રકારે ક્ષીણ કરવાં ? અને એવી કઈ બૃહ આ જીવની રચા કરી છે કે, જે જીવનું આટલાંસુધી પરિણમવું થયું છે ? આ પ્રકારે ફરી ફરી અત્યંત એકાગ્રપણે સદ્બોધનાં વર્દમાનપરિણામે વિચારતાં વિચારતાં જે બૃહ ભગવાને દીડી છે તે, જીનાગમમાં કામ કામ કદી છે;—કે જે બૃહ ભણીને તેથી રહિત મુમુક્ષુ જીવ થાય. જીવની બૃહ જોતાં તો અનંતવિશેષ લાગે છે; પણ સર્વે જીવની બીજબૃહ બૃહ તે જીવે પ્રથમમાં પ્રથમ વિચારની ઘટે છે, કે જે જીવનો વિચાર કયાંથી સર્વે બૃહનો વિચાર થાય છે; અને જે બૃહના મદવાથી સર્વે બૃહ મટે છે. કોઈ જીવ કદાપિ નાના પ્રકારની જીવનો વિચાર કરી તે બૃહથી જીવવા જાય,

તો પણ તે કર્તવ્ય છે, અને તેથી અનેક બુદ્ધથી જુદાવાની છુટ્ટા, મૂળ બુદ્ધથી જુદાવું સહે-
જે કારણ થાય છે.

શાસ્ત્રમાં જે જ્ઞાન પ્રગટ થયું છે તે જ્ઞાન, જે પ્રકારમાં વિચારવા યોગ્ય છે. એક પ્રકાર ઉપદેશનો, અને બીજો પ્રકાર સિદ્ધાંતનો છે. “જન્મ મરણાદિ ક્ષેષવાળા આ સંસારને ત્યાગવો ઘટે છે; અનિત્ય પદાર્થમાં વિવેકીને રુચિ કરવી હોય નહીં; માત, પિતા સ્વગ્નાદિક ચર્વનો સ્વા-
ર્થરૂપ સંબંધ છતાં આ જીવ તે જગતો આશ્રય કર્યા કરે છે, એ જ તેનો અવિવેક છે; પ્રત્યક્ષ રીતે ત્રિવિધનાપરૂપ આ સંસાર જગતમાં છતાં મૂર્ખ એવો જીવ તેમાં જ વિશ્રાંતિ ઇચ્છે છે; પરિશ્રમ આરંભ અને સંગ એ સૌ અનર્થના હેતુ છે;” એ આદિ જે સિક્ષા છે, તે ‘ઉપદેશજ્ઞાન’ છે. ‘આત્માનું હોવાપણું,’ ‘નિત્યપણું,’ ‘એકપણું’ અથવા ‘અનેકપણું,’ ‘બ્રહ્માદિ ભાવ,’ ‘મોક્ષ,’ ‘આત્માની સર્વ પ્રકારની અવસ્થા,’ ‘પદાર્થ’ અને ‘તેની અવસ્થા’ એ આદિને દર્શનાદિથી કરી જે પ્રકારે સિક્ષા કર્યા હોય છે, તે ‘સિદ્ધાંતજ્ઞાન’ છે. વેદાંત અને જીનાગમ એ જ્ઞાનું અવસોકન પ્રથમ તો ઉપદેશ-જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અર્થે જ મુમુક્ષુ જીવે કરવું ઘટે છે. કારણ કે ‘સિદ્ધાંતજ્ઞાન’ જીનાગમ અને વેદાંતમાં પરસ્પર ભેદ પામતું જોવામાં આવે છે; અને તે પ્રકારે જોઈ મુમુક્ષુ જીવ અદેશો-શંકા-પામે છે; અને તે શંકા ચિત્તનું અસમાધિપણું કરે છે; એનું ઘણુંકરીને બનવા યોગ્ય જ છે, કારણ કે, ‘સિદ્ધાંતજ્ઞાન’ તો જીવને કોઈ અત્યંત ઉચ્ચ જ ક્ષયોપશમને અને સદૃશરૂપા વચનની આરાધનાએ ઉદ્ભવે છે. ‘સિદ્ધાંતજ્ઞાન’નું કારણ ‘ઉપદેશજ્ઞાન’ છે. સદૃશરૂપી કે સત્શાસ્ત્રથી પ્રથમ જીવમાં એ જ્ઞાનનું દહ થતું ઘટે છે, કે જે ઉપદેશજ્ઞાનનાં ફળ ‘વૈરાગ્ય’ અને ‘ઉપશમ’ છે. વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વધવાથી જીવને વિષે સહેજે ક્ષયોપશમનું નિર્મળપણું થાય છે; અને સહેજ સહેજમાં ‘સિદ્ધાંતજ્ઞાન’ થવાનું કારણ થાય છે. જે જીવમાં અસંગદશા આવે, તો આત્મસ્વરૂપ સમજવું સાવ સુલભ થાય છે; અને તે અસંગદશાનો હેતુ ‘વૈરાગ્ય,’ ‘ઉપશમ’ છે; જે ફરી ફરી જિનાગમમાં તથા વેદાંતાદિ ધણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે, -વિસ્તારેલ છે; માટે નિઃસંશયપણે વૈરાગ્ય, ઉપશમના હેતુ એવા ‘યોગવાસિકાદિ’ સદૃશ્યો વિચારવા યોગ્ય છે. અમારી પાસે આવવામાં કોઈ કોઈ રીતે તમારી સાથેના પરિચયી શ્રી.....નું મન અટકતું હતું; અને તેમ અટકતું થતું સ્વાભાવિક છે, કારણ કે અમારા વિષે અદેશો સહેજે ઉત્પન્ન થાય એવો વ્યવહાર પ્રારંભવશાત્ અમને ઉદયમાં નતે છે; અને તેવા વ્યવહારનો ઉદય દેખી ધણુંકરી ધર્મસંબંધી સંગમાં અમે લૌકિક, ભૌતિક-તર પ્રકારે ભળવાપણું કર્યું નથી, કે જેથી લોકોને આ અમારો વ્યવહારનો પ્રસંગ વિચારવાનો પ્રસંગ ઓછો આવે. તમને અથવા શ્રી.....ને અથવા કોઈ બીજા મુમુક્ષુને કોઈ પ્રકારની કંઈ પણ પરમાર્થની વાર્તા કરી હોય તેમાં, માત્ર પરમાર્થ શિવાય બીજો કોઈ હેતુ નથી. નિયમ અને ભયંકર, આ સંસારનું સ્વરૂપ જોઈ, તેની નિવૃત્તિ વિષે અમને બોધ થયો. જે બોધવડે જીવમાં શાંતિ આવી, સમાધિદશા થઈ તે બોધ, આ જગતમાં કોઈ અત્યંત પુણ્યજોગે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે, એમ મહાત્મા પુરુષો ફરી ફરી કહી ગયા છે. આ દુઃખ કાળને વિષે અધિકાર પ્રગટી બોધના માર્ગને આવરણ પ્રાપ્ત થયા જેનું થયું છે, તે કાળમાં અમને દેહજોગ બ-બો, તેથી કોઈ રીતે ખેદ થાય છે, તથાપિ પરમાર્થથી તે ખેદ પણ સમાધાન રાખ્યા કર્યો છે; પણ તે દેહજોગમાં કોઈ કોઈ વખત કોઈ મુમુક્ષુનું વખતે લોક માર્ગનો પ્રતિકાર ફરી ફરી કહેવાનું થાય છે; જે જોગ-માંનો જોગ તમારા અને શ્રી.....સંબંધમાં સહેજે બ-બો છે; પણ તેથી તમે અમારું કહેવું માન્ય કરો એટલે અમદ્ માટે કંઈ પણ નથી કહેવાનું થતું; માત્ર હિતકારી જાણી તે વાતનો આગ્રહ થયો હોય છે, કે થાય છે, એટલો લક્ષ રહે, તો સંજનું ફળ કોઈ રીતે થવું સંભવે છે.

જેમ અને તેમ જીવના પોતાના દોષપ્રત્યે લક્ષ કરી, ખીજા જીવપ્રત્યે નિર્દોષદષ્ટિ રાખી વર્તવું, અને વૈરાગ્યોપશમનું જેમ આરાધન થાય તેમ કરવું એ, પ્રથમ સ્મરજીવોએ વાત છે.

મુંબઈ, વૈશાખ શુદ્ધ ૯, રવિ, ૧૯૫૦.

આઠ ૨૧૦ નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

૩૨૨,

ધણુકરીને જિનાગમમાં 'સર્વવિરતિ' એવા સાધુને પત્ર-સમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા નથી; અને જે તેમ, સર્વવિરતિ ભૂમિકામાં રહી કરવા ક્ષણે, તે તે અનિચારયોગ્ય ગણાય. આ પ્રમાણે સાધારણપણે શાસ્ત્રદેશ છે; અને તે ધારીમાર્ગે, તે યથાયોગ્ય ધાત્રે છે; તથાપિ જિનાગમની રચના પૂર્વાપર અવિરોધ વાળી જણાય છે, અને તેવા અવિરોધ રહેવા, પત્ર-સમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા કોઇ પ્રકારથી જિનાગમમાં છે; તે તમારા ચિત્તનું સમાધાન થવા માટે સંક્ષેપે અને લખું છું.

જિનની જે જે આજ્ઞા છે તે તે આજ્ઞા, સર્વ પ્રાણી, અર્થાત્ આત્માના કલ્યાણને અર્થે જેની કંઈ ક્ષણે છે તે સર્વને, તે કલ્યાણનું જેમ ઉત્પન્ન થવું થાય, અને જેમ વર્ધમાનપણું થાય, તથા તે કલ્યાણ જેમ રક્ષાય તેમ, (તે આજ્ઞાઓ) કરી છે. એક આજ્ઞા એવી જિનાગમમાં કહી હોય કે, તે આજ્ઞા અમુક વ્રત, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને સંયોગે ન પળી શકતાં આત્માને બાધકારી થાતી હોય, તે ત્યાં તે આજ્ઞા યોગ્ય કરી-નિષેધી-ને ખીજા આજ્ઞા થી તીર્થંકરે કહી છે. સર્વ વિરતિ કરી જીવેવા મુનિને સર્વ વિરતિ કરતી વખતના પ્રસંગમાં 'સંવ્યાધ પાણાધ વાયં પચ્ય-ખમિ, સંવ્યાધ મુસાવયં પચ્યખમિ, સંવ્યાધ અદતાદાણાધ પચ્યખમિ, સંવ્યાધ મેહુણાધ પચ્ય-ખમિ, સંવ્યાધ પરિગઢાધ પચ્યખમિ' આ ઉદ્દેશનાં વચનો ઉચારવાનાં કહ્યાં છે; અર્થાત્ 'પ્રાણા-તિપાતથી હું નિવૃત્ત છું,' 'સર્વપ્રકારના યથાવાદ્ધથી હું નિવૃત્ત છું,' 'સર્વ પ્રકારના અદતાદાણથી હું નિવૃત્ત છું,' 'સર્વ પ્રકારના મૈથુનથી નિવૃત્ત છું,' 'અને સર્વ પ્રકારના પરિગઢથી નિવૃત્ત છું.' (સર્વ પ્રકારના રાત્રિભોજનથી તથા ખીજાં તેવાં તેવાં કારણોથી નિવૃત્ત છું), એમ તે સાથે ધણાં ત્યાગનાં કારણો જણાવ્યાં) એમ જે વચનો કહ્યાં છે તે, 'સર્વ વિરતિ'ની ભૂમિકાનાં લક્ષણો કહ્યાં છે, તથાપિ તે પાંચ મહાવ્રતમાં ચાર મહાવ્રત-મૈથુનત્યાગ સિવાય-માં ભગવાને પાછી ખીજા આજ્ઞા કરી છે, કે જે આજ્ઞા પ્રત્યક્ષ તે મહાવ્રતને બાધકારી હોય, પણ ચાનદષ્ટિથી જોતાં તે રક્ષણ કરી છે. 'સર્વપ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત છું,' એવાં પચ્યખાણુ છતાં નહીં ઉતરવા જેવા પ્રાણાતિપાતરૂપ પ્રસંગની આજ્ઞા કરવી પડી છે; જે આજ્ઞા લોકસમુદાયને વિશેષ સમાગમે કરી સાધુ આરાધશે તે પચ્યમહાવ્રત નિર્ભૂજ થવાને વખત આવશે એવું જણી, નદીનું ઉતરવું ભગવાને કહ્યું છે. તે, પ્રાણાતિપાતરૂપ પ્રત્યક્ષ છતાં, પાંચ મહાવ્રતની રક્ષાના અમૂલ્ય હેતુરૂપ હોવાથી પ્રાણા-તિપાતની નિવૃત્તિરૂપ છે, કારણ કે પાંચ મહાવ્રતની રક્ષાને હેતુ-એવું જે કારણ-તે પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિને પણ હેતુ જ છે. પ્રાણાતિપાત છતાં અપ્રાણાતિપાતરૂપ એમ નહીના ઉતરવાની આજ્ઞા થાય છે, તથાપિ 'સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત છું,' એ વાક્યને તે કારણથી એકવાર આ-ચકો આવે છે; જે આચકો ફરીથી વિચાર કરનાં તે તેની વિશેષ દૃઢતા માટે જણાય છે, તેમ જ ખીજાં વ્રતો માટે છે. 'પરિગઢની સર્વથા નિવૃત્તિ કરું છું,' એવું વ્રત છતાં વસ્ત્ર, પાન, પુસ્તકનો સંબંધ જેવામાં આવે છે; તે અંગીકાર કરવામાં આવે છે. તે પરિગઢની સર્વથા નિવૃત્તિનાં કારણને કોઈ પ્રકારે રક્ષણરૂપ હોવાથી કહ્યાં છે; અને તેથી પરિણામે અપરિગઢરૂપ હોય છે. મૂર્છારિદિ-તપણે નિત્ય આત્માદયા વધવાને માટે પુસ્તકનો અંગીકાર કહ્યો છે. શરીરસંધવણું આ કાગળું હીનપણું દેખી, ચિત્તરિયતિ પ્રથમ સમાધાન રહેતા અર્થે વસ્ત્રપામ્રાદિનું ગ્રહણ કહ્યું છે; અર્થાત્ આત્મહિત દીઠું તે પરિગઢ રાખવાનું કહ્યું છે. પ્રાણાતિપાત-દિપાવ્રતર્તન કહ્યું છે; પણ ભાવને આકાર દેર છે. પરિગઢહુદિથી કે પ્રાણાતિપાતહુદિથી એમાં કંઈ પણ કરવાનું નથી.

વાને કહ્યું નથી. પાંચ મહાવ્રત, સર્વથા નિષ્કર્તિરૂપ ભગવાને જ્યાં જોઈતાં ત્યાં પણ બીજા જીવના દિતાર્થે આપે છે; અને તેમાં તેના ત્વાગ જેવો દેખાવ દેનાર જેવો અપવાદ પણ આત્મદિતાર્થે કહે છે; અર્થાત્ એક પરિણામ હોવાથી ત્વાગ કહેતી ક્રિયા પ્રદક્ષ્ય કરાવી છે. મેયુનઃયાગમાં જે અપવાદ નથી, તેનો હેતુ એવો છે કે, રાગ-દ્વેષવિના તેનો ભંગ થઈ શકે નહીં; અને રાગ-દ્વેષ છે તે, આત્માને અદિતકારી છે; જેથી, તેમાં કોઈ અપવાદ ભગવાને કહ્યો નથી. નરીનું ઉત્તરવું રાગ-દ્વેષવિના પણ થઈ શકે; પુરતકાદિકનું પ્રદક્ષ્ય પણ તેમ થઈ શકે; પણ મેયુનસેવન તેમ ન થઈ શકે; માટે ભગવાને અનપવાદ એ વ્રત કહ્યું છે; અને બીજામાં અપવાદ આત્મદિતાર્થે કહ્યા છે. આમ હોવાથી જિનાગમ જેમ જીવનું-સંયમનું-સંસ્કાર થાય તેમ કહેવાને અર્થ છે. પત્ર લખવાનું, કે સમાચારાદિ કહેવાનું જે નિષિદ્ધ કર્યું છે, તે પણ એ જ હેતુએ છે. લોકસમાગમ વધે, પ્રીતિ, અપ્રીતિનાં કારણો વધે, સ્ત્રિપાદિના પરિચયમાં આવવાનો હેતુ થાય, સંયમ ઢીસો થાય, તે તે પ્રકારનો પરિવ્રજ વિનાશકારણે અંગીકૃત થાય, એવાં સાન્નિપાત અનંત કારણો દેખી પત્રાદિનો નિવેધ કર્યો છે, તથાપિ તે પણ અપવાદસહિત છે. અનાર્થ ભૂમિમાં વિચરવાની 'વૃદ્ધકલ્પ'માં ના કહી છે, અને ત્યાં હેતુગર્ભાંશ કરી છે; પણ જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના હેતુએ ત્યાં વિચરવાની પણ હા કહી છે; તે જ અર્થ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, કોઈ જ્ઞાનીપુરુષનું દૂર રહેવું થતું હોય, તેમનો સમાગમ થવો મુશ્કેલ હોય, અને પત્ર-સમાચાર શિવાય બીજા કોઈ ઉપાય ન હોય, તો પછી આત્મહિત શિવાય બીજા સર્વ પ્રકારની ક્ષુદ્ધિનો ત્યાગ કરી, તેના જ્ઞાનીપુરુષની આગ્રાએ કે કોઈ મુમુક્ષુ-સત્સંગી-ની સામાન્યઆગ્રાએ તેમ કરવાનો જિનાગમથી નિવેધ થતો નથી એમ, જણાય છે, કારણ કે પત્ર-સમાચાર લખવાથી આત્મહિત નાશ પામતું હતું ત્યાં જ તે ના સમગ્રવી છે. જ્યાં આત્મહિત, પત્ર-સમાચાર નહીં હોવાથી નાશ પામતું હોય, ત્યાં પત્ર-સમાચારનો નિવેધ હોય એમ જિનાગમથી અને કે કેમ ? તે હવે વિચારવાયોગ્ય છે.

એ પ્રકારે વિચારવાથી જિનાગમમાં જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના સંસ્કારણે પત્ર-સમાચારાદિ વ્યવહાર પણ રિવકારવાનો સમાવેશ થાય છે, તથાપિ તે કોષ્ટક કાળ અર્થે, કોઈ મોટા પ્રયોજને, મહાત્મા પુરુષોની આગ્રાથી, કે કેવળ જીવના કલ્યાણના જ કારણમાં તેનો ઉપયોગ કોષ્ટક પાત્રને અર્થે છે, એમ સમજવા યોગ્ય છે. નિત્યપ્રતિ અને સાધારણ પ્રસંગમાં પત્ર-સમાચારાદિ વ્યવહાર ધટે નહીં; જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે તેની આગ્રાએ નિત્યપ્રતિ પત્રાદિ વ્યવહાર પણ ધટે છે, તથાપિ બીજા લોકિક જીવનાં કારણોમાં તો સાવ નિવેધ સમગ્રગ્ય છે. વળી કાળ એવો આવે છે કે, જેમાં આમ કહેવાથી પણ વિષમ પરિણામ આવે. લોકમાર્ગમાં વર્તતા એવા સાધુ આદિનાં મનમાં આ વ્યવહારમાર્ગનો નાશ કરનાર ભારવમાન થાય તે, સંભવિત છે. તેમ આ માર્ગ સમજવવાથી પણ અનુક્રમે, વગર કારણે, પત્ર-સમાચારાદિ ચાલુ થાય, કે જેથી વગર કારણે સાધારણ દ્રવ્યભાગ પણ હણાય એવું જાણી એ વ્યવહાર ધક્કું કરી.....થી પણ કરવો નહીં, કારણ કે તેમ કરવાથી પણ વ્યવસાય વધતા સંભવ છે. તમને સર્વ પચ્ચખાણુ હોય, તો પછી પત્ર ન લખવાનાં જે પચ્ચખાણુ સાંકડે આવ્યાં છે તે અપાય નહીં, તથાપિ આવ્યાં તોપણ દરકત ગણવી નહીં; તે પચ્ચખાણુ પણ યાની પુરુષની વાણીથી રૂપાંતર થયાં હોત, તો દરકત નહોતી, પણ સાધારણપણે રૂપાંતર થયાં છે, તે પ્રકારત નથી થયું. મૂળ-સ્વાભાવિક-પચ્ચખાણુનો અત્રે બાપ્ત્યાઅવસર નથી. લોક પચ્ચખાણુની વાનનો અવસર છે, તથાપિ તે પણ સાધારણપણે પોતાની ઇચ્છાએ તોડવાં ધટે નહીં; એવો હમણાં તો દંડ વિચાર જ રાખવો. ગુણ પ્રગટવાના સાધનમાં જ્યારે રોધ થતો હોય ત્યારે, તે પચ્ચખાણુ યાની પુરુષની વાણીથી કે મુમુક્ષુ જીવના પ્રસંગથી સદૃઢ આકારદેશ થતા દષ્ટ, રસ્તાપર લાવવાં, કારણ કે વગર કારણે લોકોમાં અદેશો થવા દેવાની વાર્તા યોગ્ય નથી.

બીજા પામરે જીવને વગર કારણે તે જીવ અનહિતકારી થાય છે, એ વગેરે ધણા હેતુ ધારી બનતાં સુધી પત્રાદિ વ્યવહાર એાછા કરવો એ જ યોગ્ય છે. અમપ્રત્યે ક્યારેક તેવો વ્યવહાર તમને હિતકારીરૂપ છે, માટે કરવો યોગ્ય લાગતો હોય, તો તે પત્ર શ્રી.....જેવા કોઈ સત્સંગીને વંચાવીને મોકલવો, કે જેથી જ્ઞાનચર્યા શિવાય એમાં કાંઈ બીજી વાતો નથી એવું તેમનું શાક્ષીપણું તે તમારા આત્માને બીજા પ્રકારનો પત્રવ્યવહાર કરતાં અટકાવવાને સંભવિત થાય, મારા વિચાર પ્રમાણે એવા પ્રકારમાં શ્રી.....વિરોધ નહીં સમજે; કદાપિ તેમને તેમ લાગતું હોય, તો કોઈ પ્રસંગમાં તેમનો તે અંદેશો અમે નિરૂપ કરીશું, તથાપિ તમારે ધણુંકરી વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવો યોગ્ય નહીં તે લક્ષ, ચુકશે નહીં. ધણુંકરી સજ્જનો અર્થ માત્ર હિતકારી પ્રસંગે પત્રનું કારણ કહ્યું છે તેને બાધ ન થાય તે છે, વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવાથી, તે જ્ઞાનચર્યા રૂપ હશે તોપણ, લોકવ્યવહારમાં ધણા અંદેશાનો હેતુ થશે. માત્ર જે પ્રમાણે પ્રસંગે પ્રસંગે આત્મહિતાર્થ હોય તે વિચારવું, અને વિભાસવું યોગ્ય છે. અમપ્રત્યે કોઈ જ્ઞાનપ્રમાર્થે પત્ર લખવાની તમારી ઇચ્છા હોય. તો તે શ્રી.....ને પૂછીને લખવો, કે જેથી તમને શુભ હિતવત્ત થવામાં બાધ એાછા થાય.

તમે.....ને પત્ર લખ્યા વિષેમાં ચર્ચા થઈ તે, જ્ઞે કે ઘટારત થયું નથી. તમને કાંઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે, તો તે લેવું, પણ કોઈ જ્ઞાનવાર્તા લખવાને બદલે લખાવવામાં તમારે અગ્યથ્ય કરવી ન જોઈએ, એમ સાથે યથાયોગ્ય, નિર્ભજ અંતઃકરણથી જણાવવું યોગ્ય છે, કે જે વાત માત્ર જીવના હિતને અર્થે કરવા માટે છે. પર્યુસણાદિમાં પત્રવ્યવહાર સાધુઓ લખાવીને કરે છે; જેમાં આત્મહિતજેવું થોડું જ હોય છે, તથાપિ તે રૂઢી થઈ હોવાથી તેનો લોક નિષેધ કરતા નથી, તેમ તે રૂઢીને અનુસરી વર્તવાનું રાખશે, તેપણુ હરકત નથી, એટલે તમને પત્ર લખાવવામાં અગ્યથ્ય નહીં પહેાંચે, અને લોકોને અંદેશો નહીં થાય.

અમને ઉપમાતું કંઈ સફળપણુ નથી; માત્ર તમારી ચિત્તસમાધિ અર્થે તમને લખવાનો પ્રતિજ્ઞા કયો નથી, એ જ.

મુબમ્, વૈશાખ વદ ૭, ૧૯૫૦.

આત્મસ્વરૂપે પ્રણામ.

૩૨૩

પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે, તેની સાથે ૩ પ્રશ્નો છતાં લખ્યાં છે, તે પણ પ્રાપ્ત થયાં છે. જે ૩ પ્રશ્નો લખ્યાં છે, તે પ્રશ્નો મુમુક્ષુ જીવને વિચારવા હિતકારી છે.

જીવ, કાયા પદાર્થપણે જૂદા છે, પણ સંબંધપણે સહચારી છે, કે ન્યાસિધી તે દેહથી જીવને કર્મનો ભોગ છે. શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો ક્ષીર, નીરની પેઠે સંબંધ કહ્યો છે તેનો હેતુ પણ એ જ છે કે, ક્ષીર અને નીર એકત્ર થયાં રપટ દેખાય છે, છતાં પરમાર્થે તે જૂદાં છે; પદાર્થપણે બિન્ન છે; અગ્નિપ્રયોગે તે પાછાં રપટ જૂદાં પડે છે. તેમ જ જીવ અને કર્મનો સંબંધ છે; કર્મનો મુખ્ય આકાર કોઈ પ્રકારે દેહ છે, અને જીવ ઈદિવાદિદ્વારા ક્રિયા કરતો જણી જીવ છે એમ સામાન્યપણે કહેવાય છે, પણ જ્ઞાનદશા આત્માવિન્ન જીવ કાયાનું જે રપટ જૂદાપણુ છે તે, જીવને ભારયામાં આવતું નથી, તથાપિ ક્ષીરનીરવત્ જૂદાપણુ છે. જ્ઞાનસંસ્કારે તે જૂદાપણુ સાવ રપટ વર્તે છે. હવે ત્યાં એમ પ્રશ્ન કયું છે કે, “ જો જ્ઞાને કરી જીવ ને કાયા જૂદાં જાણ્યાં છે, તો પછી વેદનાનું વેદનું અને માનવું સાચી થાય છે ? તે પછી થવું ન જોઈએ. ” એ પ્રશ્ન જ્ઞે કે થાય છે, તથાપિ તેનું સમાધાન આ પ્રકારે છે:— સૂર્યથી તપેલા એવા પથ્થર તે સૂર્યના અસ્ત થયા પછી પણ અમુક વખતસુધી તપ્યા રહે છે, અને પછી સ્વરૂપને ભજે છે; તેમ પૂર્વના અજ્ઞાન સંસ્કારથી ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં વેદનાદિ તાપ તેનો આ જીવને સંબંધ છે. જ્ઞાન-

યોગનો દાષ હેતુ થયો, તો પછી અજ્ઞાન નાશ પામે છે અને તેથી ઉત્પન્ન થનારં એવું ભાવિ-
કર્મ નાશ પામે છે, પણ તે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલું એવું વેદનીયકર્મ તે અજ્ઞાનના સૂર્યની પેઠે
અસ્ત થયા પછી પથ્થરરૂપ એવા આ જીવને સંબંધમાં છે; જે આયુષ્યકર્મના નાશથી નાશ પામે
છે. ભેદ એટલો કે, જ્ઞાનીપુરુષને કાયાને વિષે આત્મશુદ્ધિ થતી નથી; અને આત્માને વિષે કા-
યાશુદ્ધિ થતી નથી; બેય સ્પષ્ટ ભિન્ન તેના જ્ઞાનમાં વર્તે છે. માત્ર પૂર્વ સંબંધ—જેમ પથ્થરને
સૂર્યના તાપનો પ્રસંગ છે તેની પેઠે—હોવાથી વેદનીયકર્મ આયુષ્ય પૂર્ણતાસુધી અવિપક્વ ભાવે વે-
દનું થાય છે, પણ તે વેદના વેદતાં જીવને સ્વરૂપજ્ઞાનનો ભંગ થતો નથી, અથવા જે થાય છે તો,
તે જીવને તેનું સ્વરૂપજ્ઞાન સંભવતું નથી. આત્મજ્ઞાન હોવાથી પૂર્વોપાર્જિત વેદનીયકર્મ નાશ જ
પામે એવા નિયમ નથી. તે તેની સ્થિતિએ નાશ પામે; વળી તે કર્મ જ્ઞાનને આવરણ કરનારં
નથી; અન્યાયાધિપણને આવરણરૂપ છે; અથવા ત્યાંસુધી સંપૂર્ણ અન્યાયાધિપણ પ્રગટતું નથી; પણ
સંપૂર્ણ જ્ઞાન સાથે તેને વિરોધ નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાનને આત્મા અન્યાયાધિ છે એવા નિગૂંધ અનુ-
ભવ વર્તે છે, તથાપિ સંબંધપણે જોતાં તેનું અન્યાયાધિપણ વેદનીયકર્મથી અમુક ભાવે રોકાયેલ
છે,—જે કે તે કર્મમાં જ્ઞાનને આત્મશુદ્ધિ નહીં હોવાથી અન્યાયાધિ શુભને પણ માત્ર સંબંધ—
આવરણ છે; સાક્ષાત્-આવરણ નથી.

વેદના વેદતાં જીવને કંઈ પણ વિષમભાવ થવો તે, અજ્ઞાનનું લક્ષણ છે, પણ વેદના છે તે
અજ્ઞાનનું લક્ષણ નથી. પૂર્વોપાર્જિત અજ્ઞાનનું ફળ છે; વર્તમાનમાં તે માત્ર પ્રારબ્ધરૂપ છે. તેને
વેદતાં જ્ઞાનને અવિષમપણ છે, એટલે જીવને કાયા જુદાં છે, એવા જે જ્ઞાનયોગ, તે-જ્ઞાનીપુરુષનો-
અન્યાધિ જ રહે છે. માત્ર વિષમભાવરહિતપણ છે, એ પ્રકાર જ્ઞાનને અન્યાયાધિ છે. વિષમભાવ
જો તે, જ્ઞાનને બાધકારક છે. દેહમાં દેહશુદ્ધિ, અને આત્મામાં આત્મશુદ્ધિ, દેહથી ઉદાસીનતા અને
આત્મામાં સ્થિતિ છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષનો વેદનાઉદય તે પ્રારબ્ધ વેદનારૂપ છે; નવાં કર્મનાં હેતુ નથી.

બીજું પ્રશ્ન, “ પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વ ટેકાણે સરખું છે; સિદ્ધ અને સંસારી જીવ સરખા
છે; ત્યારે સિદ્ધની સ્તુતિ કરતાં કંઈ બાધ છે કે કેમ ? ” એ પ્રશ્નનું પ્રશ્ન છે:—પરમાત્મસ્વરૂપ
પ્રથમ વિચારવાયોગ્ય છે. બાધકપણે પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વત્ર છે કે કેમ ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય
છે. સિદ્ધ અને સંસારી જીવો એ, સમસત્તાવાન સ્વરૂપે છે, એ નિશ્ચય જ્ઞાનીપુરુષોએ કયો છે, તે
યથાર્થ છે. તથાપિ ભેદ એટલો છે કે, સિદ્ધને વિષે તે સત્તા પ્રગટપણે છે; સંસારી જીવો એ સમ-
સત્તાવાન સ્વરૂપે છે, એ નિશ્ચય જ્ઞાનીપુરુષોએ કયો છે તે યથાર્થ છે, તથાપિ ભેદ એટલો છે કે
સિદ્ધને વિષે તે સત્તા પ્રગટપણે છે, સંસારી જીવને વિષે તે સત્તા સત્તાપણે છે;—જેમ દીવાને વિષે
અગ્નિ પ્રગટ છે, અને ચક્રમકને વિષે અગ્નિ સત્તાપણે છે તે પ્રકારે. દીવાને વિષે અને ચક્રમકને
વિષે જે અગ્નિ છે, તે અગ્નિપણે સમ છે. વ્યક્તિપણે (પ્રગટતાં) અને શક્તિપણે (સત્તામાં)
ભેદ છે; પણ વસ્તુની જાતિપણે ભેદ નથી. તે પ્રકારે સિદ્ધના જીવને વિષે જે ચેતનસત્તા છે, તે જ
સૌ સંસારી જીવને વિષે છે; ભેદ માત્ર પ્રગટ-અપ્રગટપણનો છે. જેને તે ચેતનસત્તા પ્રગટી નથી
એવા સંસારી જીવને તે સત્તા પ્રગટવાના હેતુ, પ્રગટ-સત્તા જેને વિષે છે એવા સિદ્ધ ભગવંતનું
સ્વરૂપ તે, વિચારવાયોગ્ય છે; ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે; સ્તુતિ કરવાયોગ્ય છે; કેમકે તેથી આત્માને
નિગૂંધનો વિચાર, ધ્યાન, સ્તુતિ કરવાનો પ્રકાર થાય છે; કે જે કર્તવ્ય છે. સિદ્ધસ્વરૂપ જેનું
આત્મસ્વરૂપ છે, એવું વિચારીને અને આ આત્માને વિષે તેનું વર્તમાનમાં અપ્રગટપણ છે, તેના
અભાવ કરવા તે સિદ્ધસ્વરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, તથા સ્તુતિ ધટે છે; એ પ્રકાર જાણી સિદ્ધની સ્તુતિ
કરતાં કંઈ બાધ જણાતો નથી.

“ આત્મસ્વરૂપમાં જગત નથી. ” એવી વેદિત વાત કહી છે, અથવા એમ ધટે છે, પણ જાણ

જગત નથી, એવો અર્થ માત્ર જીવને ઉપશમ થવા અર્થે; માનવો યોગ્ય ગણાય.

એમ એ તથુ પ્રશ્નોનું સંક્ષેપ સમાધાન લખ્યું છે. તે, વિશેષકરી વિચારશો. કંઈ વિશેષ સમાધાન જાણવા ઇચ્છા થાય તો લખશો. જેમ વૈરાગ્ય, ઉપશમનું વર્તમાનપણ, થાય તેમ હાલ તો કર્તવ્ય છે.

મોહમયી, અશાઃ શુદ્ધ ૫, રવિ, ૧૯૫૦.

૩૨૪.

બંધવૃત્તિઓને ઉપશમાવવાનો તથા નિવૃત્તાવવાનો જીવને અભ્યાસ-સતત અભ્યાસ-કર્તવ્ય છે, કારણ કે વિના વિચારે, વિના પ્રયાસે, તે વૃત્તિઓનું ઉપશમનું, અથવા નિવૃત્તનું કેવા પ્રકારથી થાય ? કારણવિના કોઈ કાર્ય સંભવતું નથી; તો આ જીવે તે વૃત્તિઓના ઉપશમન કે નિવૃત્તનને કોઈ ઉપાય કયો ન હોય એટલે તેનો અભાવ ન થાય એ, સ્પષ્ટ સંભવરૂપ છે. ધણીવાર, પૂર્વ-કાળે વૃત્તિઓના ઉપશમનનું, તથા નિવૃત્તનનું જીવે અભિમાન કયું છે, પણ તેવું કંઈ સાધન કયું નથી; અને હજીસુધી તે પ્રકારમાં જીવ કંઈ ઠેકાણું કરતો નથી; અર્થાત્ હજી તેને તે અભ્યાસમાં કંઈ રસ દેખાતો નથી, તેમ કંડવાસ લાગતાં છતાં, તે કંડવાસ ઉપર યગ દહ આ જીવ ઉપશમન, નિવૃત્તનમાં પ્રવેશ કરતો નથી. આ વાત વારંવાર આ દુષ્ટ-પરિણામી જીવે વિચારવાયોગ્ય છે;—વિસર્જન કરવાયોગ્ય કોઈ રીતે નથી.

પુત્રાદિ સંપત્તિમાં જે પ્રકારે આ જીવને મોહ થાય છે, તે પ્રકાર કેવળ નિરસ અને નિંદવા-યોગ્ય છે. જીવ જે જરાય વિચાર કરે, તો સ્પષ્ટ દેખાય એવું છે કે, કોઈને વિષે પુત્રપણ ભાવી, આ જીવે માતું કયોમાં મણા રાખી નથી; અને કોઈને વિરે પિતાપણ માનીને પણ તેમ જ કયું છે; અને કોઈ જીવ હજીસુધી તો પિતા, પુત્ર યદ્ય શક્યા દીકા નથી. સૌ કહેતા આવે છે કે, આનો આ પુત્ર, અથવા આનો આ પિતા, પણ વિચારતાં આ વાત કોઈ પણ કાળે ન બની શકે તેવી, સ્પષ્ટ લાગે છે. અનુત્પન્ન એવો આ જીવ તેને પુત્રપણે ગણવો કે ગણાવવાનું ચિત્ત રહેવું એ, સૌ જીવની મૂઢતા છે;—અને તે મૂઢતા કોઈ પણ પ્રકારે સત્સંગી ઇચ્છાવાળા જીવને ધટતી નથી.

જે મોહાદિ પ્રકાર વિષે તમે લખ્યું તે, બન્નેને બ્રમણ્યો હેતુ છે;—અર્થાત્ વિદ્યબનાનો હેતુ છે. જ્ઞાનીપુરુષ પણ એમ વર્તે, તો જ્ઞાનઉપર યગ મૂકવા જેવું છે, અને સર્વ પ્રકારે અજ્ઞાનનિદ્રાનો તે હેતુ છે; એ પ્રકારને વિચારે બન્નેને સીધા ભાવ કર્તવ્ય છે. આ વાત અદ્યપકાળમાં ચેતવાયોગ્ય છે. જેટલો બને તેટલો તમે કે બીજા તમસંબંધી સત્સંગી નિવૃત્તિનો અવકાશ લેશો; તે જ જીવને હિતકારી છે.

મુંબઇ, અશાઃ શુદ્ધ ૫, રવિ, ૧૯૫૦

૩૨૫.

આપનો સવિગત કાગળ ૧ તથા ૫૫ ૧ પ્રાપ્ત થયું છે. તેમાં લખેલાં પ્રશ્નો સુમુક્ષુજીવે વિચારવા યોગ્ય છે.

જે જે સાધન આ જીવે પૂર્વકાળે કર્યાં છે, તે તે સાધન જ્ઞાનીપુરુષની આદાથી થયાં જણાતાં નથી; એ વાત અદેશરહિત લાગે છે, જે એમ થયું હોત, તો જીવને સંસારપરિબ્રમણ હોય નહીં. જ્ઞાનીપુરુષની આદા છે તે, ભવમાં જીવાને આડા પ્રતિબંધજેવી છે, કારણ જેને આત્માર્થ શિવાય બીજો કંઈ અર્થ નથી, અને આત્માર્થ પણ સાધી પ્રારબ્ધવશાત્ જેનો દેહ છે, એવા જ્ઞાની-પુરુષની આદા તે ફક્ત આત્માર્થમાં જ સામા જીવને પ્રેરે છે. અને આ જીવે તો પૂર્વકાળે કંઈ આત્માર્થ જાણ્યો નથી, ઉલટો આત્માર્થ વિરમરણપણે આદ્યો આદ્યો છે. તે પોતાની કંડવના કરી સાધન કરે તેથી આત્માર્થ ન થાય, અને ઉલટું 'આત્માર્થ, સાધું છું' એવું દુષ્ટ અભિમાન

ઉત્પત્તિ થાય, કે જે જીવને સંસારનો મુખ્ય હેતુ છે. જે વાત રચના પશુ આવતી નથી, તે જીવ માત્ર અમરથી કલ્પનાથી સાક્ષાત્કારજેવી ગણે, તો તેથી કલ્યાણ ન થઈ શકે; તેમ આ જીવ પૂર્વ-કાળથી અંધ આલ્સ્યા આવતાં છતાં પોતાની કલ્પનાએ આકાશમાં માને તો તેમાં સફળપણ ન હોય, એ સાવ સમજી શકાય એવો પ્રકાર છે; એટલે એમ તો જણાય છે કે, જીવના પૂર્વકાળનાં બધાં માંડાં સાધન-કલ્પિત સાધન-મટવા અપૂર્વ જ્ઞાન શિવાય બીજા કોઈ ઉપાય નથી, અને તે અપૂર્વ વિચારવિના ઉત્પન્ન થવા સંભવ નથી, અને તે અપૂર્વ વિચાર, અપૂર્વ પુરુષના આરાધનવિના બીજા કયા પ્રકારે જીવને પ્રાપ્ત થાય એ વિચારતાં એમ જ સિદ્ધાંત થાય છે કે, યાત્રીપુરુષની આઠાતું આરાધન એ સિદ્ધિપદનો સર્વશ્રેય ઉપાય છે, અને એ વાત બ્યારથી જીવથી મનાય છે, ત્યારથી જ બીજા દોષનું ઉપશમન-નિવૃત્તિનું શરૂ થાય છે.

શ્રી જિને આ જીવના અજ્ઞાનની જે જે બ્યાખ્યા કરી છે, તેમાં સમયે સમયે તેને અનંત કર્મનો વ્યવસાયી કહેા છે, અને અનાદિ કાળથી અનંત કર્મનો બંધ કરતો આગ્યો છે એમ, કહ્યું છે; તે વાત તો યથાર્થ છે, પણ ત્યાં આપને એક પ્રશ્ન થયું કે, 'તો તેવાં અનંત કર્મ નિવૃત્ત કરવાનું સાધન શું મેં તેવું બળવાન હોય, તોપણ અનંતકાળને પ્રયોજને પણ તે પાર પડે નહીં.' જો કે કેવળ એમ હોય, તો તમને લાગ્યું તેમ સંભવે છે, તથાપિ જિને પ્રત્યક્ષથી જીવને અનંત કર્મનો કર્તા કહેા છે; અનંત કાળથી કર્મનો કર્તા તે આલ્સ્યા આવે છે એમ કહ્યું છે; પણ સમયે સમયે અનંતકાળ ભોળાવવાં પડે એવાં કર્મ તે આગામિકાળ માટે ઉપાગમન કરે છે એમ કહ્યું નથી; કોઈ જીવઆત્માથી એ વાત દૂર રાખી, વિચારવા જતાં એમ કહ્યું છે કે, સર્વ કર્મનું મૂળ એવું જે અજ્ઞાન-મોહ-પરિણામ તે હજી જીવમાં એવું ને એવું ચાલ્યું આવે છે, કે જે પરિણામથી અનંત કાળ તેને ભ્રમજી થયું છે, અને જે પરિણામ વતી કરે, તો હજી પણ એમનેએમ અનંતકાળ પરિભ્રમજી થાય. અભિના એક તણખાને વિષે આગ્યો લોક સજાગારી શકાય એટલો 'અં-શ્વર્ય' ગ્રજી છે; તથાપિ તેને જેવો જેવો યોગ થાય છે, તેવો તેવો તેના ગ્રજી પ્રજવાન થાય છે તેમ, અજ્ઞાનપરિણામને વિષે અનાદિકાળથી જીવનું રખડવું થયું છે. તેમ હજી અનંત કાળ પણ એક રાજલોકમાં પ્રદેશે પ્રદેશે અનંત જન્મ, મરણ તે પરિણામથી હજી સંભવે; તથાપિ જેમ તણખાનો અભિ યોગવશ છે, તેમ અજ્ઞાનનાં કર્મપરિણામની પણ અમુક પ્રકૃતિ છે. ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એક જીવને મોહનીયકર્મનું બંધન થાય, તો સિત્તરકોઠા કોડી સાગરોપમનું થાય, એમ જિને કહ્યું છે; તેના હેતુ રપટ છે કે, જો અનંતકાળનું બંધન થતું હોય, તો પછી જીવનો મોહ ન થાય એ બંધ હજી નિવૃત્ત ન થયો હોય, પણ ક્ષણભ્રમ નિવૃત્તતા આવ્યો હોય, ત્યાં વખતે બીજી તેવી સ્થિતિનો સંભવ હોય, પણ એવાં મોહનીયકર્મ, કે જેની કાળસ્થિતિ ઉપર કહી છે. તેવાં એક વખતે ધણી બાધે એમ, ન બને; અનુક્રમે હજી તે કર્મથી નિવૃત્ત થવા પ્રથમ બીજું તે જ સ્થિતિનું બાધે; તેમ બીજું નિવૃત્ત થતાં પ્રથમ ત્રીજું બાધે; પણ બીજું, ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું એમ સૌ એક મોહનીયકર્મના સંબંધમાં તે જ સ્થિતિનું બાધ્યા કરે એમ બને નહીં, કારણ કે જીવને એટલો અવકાશ નથી; મોહનીયકર્મની એ પ્રકારે સ્થિતિ છે. તેમ આયુષકર્મની સ્થિતિ શ્રી જિને એમ કહી છે કે, એક જીવ એક દેહમાં વર્તતાં તે દેહનું જેટલું આયુષ છે, તેટલાના ત્રણ ભાગમાંના બે ભાગ વ્યતીત થયે, આવતા લાવનું આયુષ (જીવ) બાધે; તે પ્રથમ બાધે નહીં. અને એક લવમાં આગામિક કાળના બે લાવનું આયુષ બાધે નહીં; એવી સ્થિતિ છે. અર્થાત્ જીવને અજ્ઞાન-ભાવથી કર્મસંબંધ આલ્સ્યા આવે છે, તથાપિ તે તે કર્મોની સ્થિતિ ગમે તેટલી ચિટ્બનારૂપ છતાં અનંત દુઃખ અને લાવનો હેતુ છતાં પણ જેમાં જીવ તેથી નિવૃત્ત થાય એટલો અમુક પ્રકાર બાધ કરતાં સાવ અવકાશ છે. આ પ્રકાર જિને ઘણો ચક્ષમણો કહેા છે; તે વિચારવાયોગ છે; જેમાં

જીવને મોક્ષનો અવકાશ કહી કર્મબંધ કહ્યો છે. આ વાર્તા સંક્ષેપમાં આપને લખી છે; તે ફરી ફરી વિચારવાથી ફેટલુંકે સમાધાન થશે, અને ક્રમે કરી, કે સમાગમે કરી તેનું સાવ સમાધાન થશે.

સત્સંગ છે તે, કામ બાળવાનો બળવાન ઉપાય છે. સર્વ જ્ઞાનીપુરુષે કામનું જીવનું તે અત્યંત દુષ્કર કહ્યું—છે તે, સાવ સિદ્ધ છે; અને જેમ જેમ જ્ઞાનીનાં વચનોનું અવગાહન થાય છે, તેમ તેમ કંઈક કંઈક કરી પાછો હકતાં અનુક્રમે જીવનું વીર્ય બળવાન થઈ કામનું સામર્થ્ય જીવથી નાશ કરાય છે. 'કામનું' સ્વરૂપ જ જ્ઞાનીપુરુષનાં વચન સાંભળી જીવે બળ્યું નથી; અને જો બળ્યું હોત, તો તેને વિષે સાવ નિરસતા થઈ હોત. એ જ વિનંતી.

૧૯૫૦, અશાઃ શુદ્ધ ૫, રવિ.

આઠ દેવો પ્રજ્ઞામ,

૩૨૬

ૐ

" ભગવાને, યોદ્ધા રાજસોકમાં કાળજીના કુપાની પેરે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવ ભર્યા છે એમ, કહ્યું છે;—કે જે જીવ બાહ્ય બળે નહીં, ઉદ્યા ઉદ્યા નહીં, માર્યા મરે નહીં એવા કહ્યા છે. તે જીવને ઔદારિક શરીર નહીં હોય, તેથી તેને અગ્નિ આદિ વ્યાધાત થતો નહીં હોય ? ઔદારિક શરીર જતાં તેને અગ્નિ આદિ વ્યાધાત નહીં થતો હોય ? જો ઔદારિક શરીર હોય, તો તે શરીર અગ્નિ આદિ વ્યાધાત કેમ ન પામે ? " એ પ્રકારનું પ્રશ્ન એ કાળજીમાં લખ્યું તે, વાંચ્યું છે. વિચારને અર્થે સંક્ષેપમાં તેનું અન્ય સમાધાન લખ્યું છે કે, એક દેહ ત્યાગી, બીજા દેહ ધારણ કરતી વખતે કોઈ જીવ જ્યારે વાટે વહેતો હોય છે ત્યારે અથવા અપર્માત્મપણે, માત્ર તેને તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર હોય છે; બાકી સર્વ સ્થિતિમાં એટલે સકર્મ સ્થિતિમાં સર્વ જીવને ત્રણ શરીરોના સંભવ થી જિને કહ્યો છે: કાર્મણ, તૈજસ, અને ઔદારિક કે વૈકલ્ય એ બેમાંનું કોઈ એક. ફક્ત વાટે વહેતા જીવને કાર્મણ, તૈજસ એ બે શરીર હોય છે; અથવા અપર્માત્મ-સ્થિતિ જીવની બ્યાસુધી છે, ત્યાસુધીમાં તો તેને કાર્મણ, તૈજસ શરીરથી નિર્વાહ થઈ શકે, પણ અપર્માત્મ-સ્થિતિમાં તેને બિન્ન શરીરોના નિયમિત સંભવ છે. 'પર્માત્મ-સ્થિતિનું' લક્ષણ એ છે કે, આદ્ય-રાદિનું ગ્રહણ કરવારૂપ બરાબર સામર્થ્ય;—અને એ આદ્યરાદિનું દર્ષે પણ ગ્રહણ છે તે, ત્રીજા શરીરોના આરંભ છે, અર્થાત્ તેજ ત્રીજું શરીર શરૂ થયું એમ સમજવાયોગ્ય છે. ભગવાને જે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય કહ્યા છે તે, અગ્નિ આદિકથી વ્યાધાત નથી પામતા. તે પર્માત્મ-સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય હોવાથી તેને ત્રણ શરીર છે, પણ તેને જે ત્રીજું ઔદારિક શરીર છે તે, એકલા સૂક્ષ્મ અવગાહનું છે કે, તેને શાસ્ત્રાદિક સ્પર્શ ન થઈ શકે. અગ્નિઆદિનું જે મહત્ત્વ છે, અને એકેન્દ્રિય શરીરનું જે સૂક્ષ્મત્વ છે, તે એવાં પ્રકારનાં છે કે, જો એક બીજાનો સંબંધ ન થઈ શકે; અર્થાત્ સાધારણ સંબંધ થાય એમ કહીએ, તોપણ અગ્નિ, શાસ્ત્રાદિને વિષે જે અવકાશ છે તે અવકાશમાંથી તે એકેન્દ્રિય જીવોનું સુગમપણે ગમનાગમન થઈ શકે તેમ હોવાથી તે જીવોનો નાશ થઈ શકે, કે તેને વ્યાધાત થાય તેવા અગ્નિશાસ્ત્રાદિકનો સંબંધ તેને થતો નથી, જો તે જીવોની અવગાહના મહત્ત્વવાળી હોય, અથવા અગ્નિ આદિનું અત્યંત સૂક્ષ્મપણું હોય, કે જો એકેન્દ્રિય જીવ જોડું સૂક્ષ્મપણું ગણાય, તો તે એકેન્દ્રિય જીવને વ્યાધાત કરવાને વિષે સંભવિત ગણાય; પણ તેમ નથી. અતીં તો જીવોનું અત્યંત સૂક્ષ્મત્વ છે, અને અગ્નિ, શાસ્ત્રાદિનું મહત્ત્વ છે તેથી વ્યાધાતયોગ્ય સંબંધ થતો નથી, એમ ભગવાને કહ્યું છે. તેથી ઔદારિક શરીર અવિનાશી કહ્યું છે એમ નથી; સ્વભાવે ફરી તે વિપરિણામ પામી, અથવા ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં તે જીવોનાં પૂર્વકર્મ પરિણામ પામી, ઔદારિક શરીરોના નાશ કરે છે. દંષ્ટ તે શરીર બીજાથી જ નાશ પમાડ્યું હોય તો જ પામે એવા પણ નિયમ નથી.

વૈરાગ્ય, ઉપશમનું બળ વધે તે પ્રકારનો સત્સંગ, સત્સાજનો પરિચય કરવો એ, જીવને પરમ દિતકારી છે, બીજી પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્તન યોગ્ય છે.

અને હાલમાં બાપારસંગથી પ્રયોજન રહે છે તેથી, તરતમાં થોડા વખત માટે પણ નીકળી-શકાયું દુર્લભ છે, કારણ કે પ્રસંગ એવો છે કે, જેમાં મારા વિદ્યમાનપણાની અવશ્ય, પ્રસંગના લોકો ગણે છે. તેમનું મન ન દુભાઈ શકે, અથવા તેમના કામને અત્રેથી મારા દૂર થવાથી કાંઈ બળવાન હાનિ ન થઈ શકે એવો વ્યવસાય થાય, તો તેમ કરી થોડો વખત આ પ્રવૃત્તિથી અવકાશ લેવાનું ચિત્ત છે, તથાપિ તમારી તરફ આવવાથી લોકોના પરિચયમાં જરૂર કરી આવવાનું થાય, એ સંલક્ષિત હોવાથી, તે તરફ આવવાનું ચિત્ત થતું મુશ્કેલ છે. લોકોના પરિચયમાં આવા પ્રસંગ રહ્યા છતાં, ધર્મપ્રસંગે આવવું થાય તે, વિશેષ અદેશયોગ્ય બાણી, જેમ બને તેમ તે પરિચયથી-ધર્મપ્રસંગને નામે-દૂર રહેવાનું ચિત્ત વિશેષપણે રહ્યા કરે છે. વૈરાગ્ય, ઉપશમનું બળ વધે, તે પ્રકારનો સત્સંગ-સત્સાજનો પરિચય કરવો એ, જીવને પરમ દિતકારી છે. બીજી પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્તનયોગ્ય છે.

મોહમયી સં ૧૯૫૦, અશ્વઃ શુદ્ધ ૧૫, ભોમ.

આં ૨૫૦ પ્રજ્ઞામ.

૩૨૭.

૩૪

‘યોગવાસિદ્ધિ’ ગ્રંથો વાંચવા-વિચારવામાં બીજી અડચણ નથી. અમે આગળ સમ્યક્ હવું કે, ઉપદેશગ્રંથ સમજી એવા ગ્રંથ વિચારવાથી જીવને શુદ્ધ પ્રગટે છે. બાણીકરી તેવા ગ્રંથો વૈરાગ્ય અને ઉપશમને અર્થે છે. ‘સિદ્ધાંતશાન’ સત્પુરુષથી બાણીયોગ્ય બાણીને જીવમાં સરળતા, નિર-હંતાદિ શુદ્ધો ઉદ્ભવ થવાને અર્થે ‘યોગવાસિદ્ધ’, ‘ઉત્તરાધ્યયન’, ‘સૂત્રકૃતાગાદિ’ વિચારવામાં અડચણ નથી; એટલી સ્મૃતિ રાખજો.

વેદાંત અને જિન-સિદ્ધાંત એ બેમાં કેટલાક પ્રકારે ભેદ છે:

વેદાંત એક બહારવસ્તુ સર્વ રિયલિટી છે એમ કહે છે. જિનાયમમાં તેથી બીજી પ્રકાર કલ્પો છે. ‘સમયસાર’ વાંચતાં પણ કેટલાક જીવોને એક બહારની માન્યતાસ્થનો સિદ્ધાંત થઈ જાય છે. સિદ્ધાંતનો વિચાર પણ સત્સંગથી તથા વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વિશેષપણે વધ્યા પછી કર્તાવ્ય છે. જો એમ નથી કરવામાં આવતું, તો જીવ બીજા પ્રકારમાં ચડી જઈ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમથી હીન થાય છે ‘એક બહારવસ્તુ’ વિચારવામાં અડચણ નથી; અથવા ‘અનેક આત્મા’ વિચારવામાં અડચણ નથી, અને તમને અથવા કોઈ મુમુક્ષુને પોતાના સ્વરૂપનું જણાવું એ મુખ્ય કર્તાવ્ય છે, પણ તે જણવાનાં સાધન શમ, સંતોષ, વિચાર અને સત્સંગ છે. તે સાધન સિદ્ધ થયે, વૈરાગ્ય, ઉપશમ વર્દ્યમાનપરિણામી થયે, ‘એક આત્મા છે,’ કે ‘અનેક આત્મા છે,’ એ આદિ પ્રકારે સ્વરૂપ વિચારવાયોગ્ય છે. એ જ વિનંતી.

મોહમયી, શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૧, રવિ, ૧૯૫૦.

આં ૨૫૦ પ્રજ્ઞામ.

૩૨૮.

નિઃસારપણ અત્યંતપણે જાણ્યા છતાં વ્યવસાયનો પ્રસંગ આત્માવીર્યને કંઈ પણ મંદતાનો હેતુ થાય છે, તે છતાં તે વ્યવસાય કરીએ છીએ; આત્માથી ખમવા યોગ્ય નહીં તે ખમીએ છીએ. એ જ વિનંતી. ૧૯૫૦ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૪, મુબઈ.

આં ૩૦

૩૨૯.

જેમ આત્મમગ્ન અપ્રમાદી થાય તેમ સત્સંગ, સદ્સાંયનનો પ્રસંગ નિત્યપ્રભે કરવાયોગ્ય-છે. તેને વિષે પ્રમાદ કર્તાવ્ય નથી-અવશ્ય એમ કર્તાવ્ય નથી.

સં ૧૯૫૦, શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૪, શુધ, મુબઈ.

આં ૨૫૦ પ્રજ્ઞામ.

૩૩૦.

પાણી સ્વભાવે શીતળ છતાં કોઈ વાસણમાં નાંખી નીચે અગ્નિ સળગતો રાખ્યો હોય, તે તેની નિરીક્ષણ હોય છતાં તે પાણી ઉષ્ણપણુ બને છે; તેવો આ વ્યવસાય, સમાધિએ શીતળ એવા પુરુષપ્રત્યે ઉષ્ણપણુનો હેતુ થાય છે; એ વાત અમને તો સ્પષ્ટ લાગે છે. વર્દમાનસ્વામીએ ગૃહાવાસમાં પણ—

આ સર્વ વ્યવસાય અસાર છે; કર્તવ્યરૂપ નથી; એમ જાણ્યું હતું; તેમ છતાં તે ગૃહાવાસને ત્યાગી મુનિયર્થાં પ્રહણુ કરી હતી ને મુનિપણુમાં પણ આત્મજ્ઞને સમર્થ છતાં તે જળ કરતાં પણ અત્યંત વધતા જળની જરૂર છે એમ જાણી, મૌનપણુ અને અનિદ્રાપણુ સાઠાગાર વર્ષ લગભગ બન્યું છે, કે જેથી વ્યવસાયરૂપ અગ્નિ તો ગ્રામે થઈ શકે નહીં. જે વર્દમાનસ્વામી ગૃહાવાસમાં છતાં અંબેગીજેવા હતા, અવ્યવસાયીજેવા હતા, નિરપદ હતા, અને સદૃશ, સ્વભાવે મુનિ જેવાહતા, આત્માકાર પરિણુમી હતા, તે વર્દમાનસ્વામી પણ સર્વ વ્યવસાયમાં અસારપણુ જાણીને—નિરસ જાણીને—દૂર પ્રવર્ત્યાં તે વ્યવસાય, બીજા જીવે કરી ક્યા પ્રકારથી સમાધિ રાખવી વિચારી છે તે,

વિચારવા યોગ્ય છે; તે વિચારીને ફરી ફરી તે ચર્ચાં કાર્યેં કાર્યેં, પ્રવર્તને પ્રવર્તને, સ્મૃતિમાં લાવી, વ્યવસાયના અસંગમાં વર્તતી એવી રચિ વિલય કરવાયોગ્ય છે. જો એમ ન કરવામાં આવે, તો એમ ધણુંકરીને લાગે છે કે, હજી આ જીવની યથાયોગ્ય જિજ્ઞાસા મુમુક્ષુપદને વિષે થઈ નથી, અથવા તો આ જીવ લોકસંજ્ઞાએ માત્ર કલ્યાણ થાય એવી ભાવના કરવા ઇચ્છે છે; પણ કલ્યાણ કરવાની તેને જિજ્ઞાસા ધટતી નથી, કારણ કે એ જીવનાં સર્ગમાં પરિણુમ હોય અને એક બંધાય, બીજાને અબંધતા થાય એમ ત્રિકાળમાં બનવાયોગ્ય નથી.

મુંબઈ, આવણુ વદ ૧, ૧૯૫૦.

૩૩૧.

‘યોગવાસિષ્ઠ,’ જીવમાં જેમ ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ શુણુ પ્રગટે—ઉદય પામે—તે પ્રકારે લક્ષમાં રાખવાના ખખર લખ્યા તે પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે.

એ શુણુ જ્યાંસુધી જીવને વિષે રિચરતા પામશે નહીં, ત્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપનો વિચાર જીવથી યથાર્થપણુ થવો કઠણ છે. ‘આત્મા રૂપી છે ?’, ‘અરૂપી છે ?’ એ આદિ વિકલ્પ તે પ્રથમમાં જો જો વિચારાય છે તે, કલ્પના જેવા છે. જીવ કંઈક પણ શુણુ પામીને જો શીતળ થાય, તો પછી તેને વિશેષ વિચાર કરાવ્ય છે. આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગ તીવ્ર મુમુક્ષુપણુ ઉત્પન્ન થયાં પહેલાં ધણુંકરીને કલ્પિતપણુ સમગ્રય છે; જેથી હાલ તેસંજ્ઞાથી પ્રશ્ન; સમાવવાયોગ્ય છે. એ જ વિનંતી.

સં ૧૯૫૦, આવણુ વદ ૯, મુંબઈ.

૩૩૨

પ્રસંગના ચારે બાણુના પ્રારબ્ધવચાત દખાણુથી કેટલાક વ્યવસાયી કાર્ય થઈ આવે છે, પણ ચિત્તપરિણુમ સાધારણુ પ્રસંગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં વિશેષ સંકોચાલ્પનાં રજા કરતાં હોવાથી આ પ્રકારના પત્રાદિ લખવા વગેરેનું બની શકતું નથી; જેથી વધારે નથી લખાયું તે માટે, બન્ને લક્ષમાં આપવા યોગ્ય છે.

૧૯૫૦ ના આવણુ વદ ૯, ચાન.

૩૩૩

જે કારણુ વિષે લખ્યું હતું, તે કારણુના વિચારમાં હજી ચિત્ત છે, અને તે વિચાર હજી—

૧. આ પત્ર અનુક્રમે ત્રણ પત્રોથી લખાયો છે.—સંશોધક. ૨. આ પત્ર અનુક્રમે ચાર પત્રોથી લખાયો છે.—સંશોધક.

સુધી ચિત્તસમાધાનરૂપ એટલે પૂરો, યદ્ય શક્યો ન હોવાથી તમને પણ લખવાનું થયું નથી, વળી કોઇ પ્રમાદદોષ જેવો કોઇ પ્રસંગદોષ વર્તે છે, કે જેને લીધે કંઈ પણ પરમાર્થવાત લખના સંગ-ધર્મા ચિત્ત મુઝાઈ, લખતાં સાવ એટકવું થાય છે. તેમ જ જે કાર્યપ્રવૃત્તિ છે, તે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અને અપરમાર્થપ્રસંગમાં ઉદાસીન બળ યથાયોગ્ય જાણે મારાથી થવું નથી, એમ લાગી આવી પોતાના દોષવિચારમાં પડી જઈ, પણ લખવું એટલી જાણ છે, અને ધણુંકરી, ઉપર જે વિચારનું સમાધાન થયું નથી એમ લખ્યું છે, તે તે જ કારણ છે.

જે કોઇ પણ પ્રકારે અને તો આ ત્રાસરૂપ સંસારમાં વધતો વ્યવસાય ન કરવો; સત્સંગ કરવો યોગ્ય છે. મને એમ લાગે છે કે, જીવને મૂળપણે જોતાં અને મુમુક્ષુતા આવી હોય, તો નિત્યપ્રયે તેનું સંસારબળ ધટ્યા કરે; સંસારમાં ધનાદિ સંપત્તિ ધટે, કે નહીં, તે અનિવૃત્ત છે, પણ સંસારપ્રત્યેની જીવની જે ભાવના, તે મોળી પડ્યા કરે; અનુક્રમે નાસ પામવાયોગ્ય થાય. આ કાળમાં એ વાત ધણુંકરી જ્ઞેવામાં આવતી નથી. કોઇ જુદા સ્વરૂપમાં મુમુક્ષુ, અને જુદા સ્વરૂપમાં મુનિ વગેરે જોઈ, વિચાર થાય છે કે, આવા સંગે કરી જીવની જીર્ણવૃદ્ધિ થવી ધટે નહીં; પણ અધમવૃદ્ધિ થવી ધટે. વળી સત્સંગના કંઈ પ્રસંગ થયો છે, એવા જીવની વ્યવસ્થા પણ કાળદોષથી પલટતાં વાર નથી લાગતી.

એવું પ્રગટ જોઈ ચિત્તમાં ખેદ થાય છે; અને મારા ચિત્તની વ્યવસ્થા જોતાં-મને પણ એમ થાય છે કે, મને કોઈ પ્રકારે આ વ્યવસાય ધટતો નથી;—અવસ્થા ધટતો નથી. જરૂર—અત્યંત જરૂર—આ જીવનો કોઈ પ્રમાદ છે; નહીંતો પ્રગટ જાણ્યું છે એવું જે એર, તે પીવાને વિષે જીવની પ્રવૃત્તિ કેમ હોય? અથવા એમ નહીંતો ઉદાસીન પ્રવૃત્તિ હોય, તોપણ તે પ્રવૃત્તિએ હવે જે કોઈ પ્રકારે પણ પરિસમાપ્તપણું ભજે એમ યથાયોગ્ય છે; નહીંતો જરૂર, જીવનો કોઈ પણ પ્રકારે દોષ છે.

વધારે લખવાનું યદ્ય શક્યું નથી; એટલે ચિત્તમાં ખેદ થાય છે; નહીંતો પ્રગટપણે કોઈ મુમુક્ષુને આ જીવના દોષ પણ જોટલા અને વેટલા પ્રકારે વિદિત કરી, જીવનો તેટલો તો ખેદ ટાળવો, અને તે વિદિત-દોષની પરિસમાપ્તિ માટે તેના સંગરૂપ ઉપકાર ધન્યજ્ઞે. વારંવાર, મને મારા દોષ માટે એમ લાગે છે; કે જે દોષનું જળ પરમાર્થથી જોતાં મેં કહ્યું છે; પણ બીજા આધુનિક જીવોના દોષ આજળ મારા દોષનું અત્યંત અલ્પપણું લાગે છે; જે કે એમ માનવાની કંઈ શુદ્ધિ નથી, તથાપિ સ્વભાવે એમ કંઈ લાગે છે; છતાં કોઈ વિશેષ અપરાધીની પેઠે જ્યાંસુધી અમે આ વ્યવહાર કરીએ છીએ ત્યાંસુધી, અમારા આત્મામાં લાગ્યા કરીશું. તમને અને તમારા સંગમાં વર્તતા કોઈ પણ મુમુક્ષુને કંઈ પણ વિચારવાજોગ, જરૂર, આ વાત લાગે છે.

૧૯૫૦.

૩૩૪

મનનો, વચનનો તથા કાયાનો વ્યવસાય, ધારીએ તે કરતાં હમણાં વિશેષ વર્ત્યા કર છે, અને એ જ કારણથી તમને પત્રાદિ લખવાનું જની શક્યું નથી. વ્યવસાયનું બહેંજાપણું ધન્યજ્ઞમાં આવ્યું નથી, તથાપિ પ્રાપ્ત યથા કરે છે, અને એમ જણાય છે કે, કેટલાક પ્રકારે તે વ્યવસાય વેદવાયોગ્ય છે કે, જેના વેદનથી, ફરી તેની ઉપવિત્તિય મટશે;—નિષ્ક્રમશે; કદાપિ બળવાનપણે તેના નિરોધ કરવામાં આવે, તોપણ તે નિરોધરૂપ કવેશને લીધે, આત્મા આત્માપણે વિસ્તૃત્ત પરિણામ જેવો પરિણામી શકે નહીં, એમ લાગે છે, માટે તે વ્યવસાયની જે પ્રકારે અનિચ્છાપણે પ્રાપ્તિ થાય તે વેદવી; એ કોઈ પ્રકારે વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે.

કોઈ પ્રકટ કારણને અવલંબી-વિચારી-પરોક્ષ આત્મા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષને માત્ર સમ્યક્દષ્ટિ-

પણે પણ ઝોળખાય. તો તેનું મહત્ત્વ ફળ છે, અને તેમ ન હોય, તો સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઈ આત્માસંબંધી ફળ નથી, એમ અનુભવમાં આવે છે. પ્રત્યક્ષ પુરુષને પણ કોઈ કારણે— વિચારે—અવલંબને, સમ્પ્રદિષ્ટિરૂપપણે પણ ન જણ્યા હોય, તો તેનું આત્મપ્રત્યયી ફળ નથી, પરમાર્થથી તેની સેવા અસેવાથી છંબને કંઈ જાતિ—()—ભેદ થતો નથી, માટે તે કંઈ સફળકારણરૂપે ઝાનીપુરુષોએ સ્વીકારી નથી; એમ જણાય છે.

ધર્મ પ્રત્યક્ષ વર્તમાનોપરથી એમ પ્રગટ જણાય છે કે, આ કાળ તે વિધમ, કે દુષમ કાળ છે, અથવા કલિયુગ છે. કાળચક્રના પરાવર્તનમાં અનંતવાર દુષમકાળ પૂર્વે આવી ગયા છે, તથાપિ આવો દુષમકાળ કોઈક જ વખત આવે છે. સ્વેતાચ્ચર-સંપ્રદાયમાં એવી પરંપરાગત વાત ચાલી આવે છે કે, ‘અસંયતી-પૂજા’ નામે આશ્વર્વાળો ‘હુંડ’-ધીર—એવો આ પંચમકાળ અનંતકાળે આશ્વર્શિવરૂપે તીર્થંકરાદિકે ગણ્યો છે; એ વાત અમને બહુકરી અનુભવમાં આવે છે;—સાક્ષાત્ એમ જણે જાણે છે.

કાળ એવો છે. ક્ષેત્ર ધર્મકરી અનાર્થજનું છે ત્યાં, સ્થિતિ છે. પ્રસંગ, દ્રવ્યકાળાદિ કારણથી સરળ છતાં, લોકસંગ્રાપણે ગણવા ધટે છે. ભાવ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળના આશ્રયન વિના નિરાધારપણે જેમ આત્માપણે જાળાય તેમ જાળે છે. બીજો શો ઉપાય ?

૩૩૫

જ્ઞાનવાર્તાના પ્રસંગમાં ઉપકારી એવાં કેટલાંક પ્રશ્નો તમને ચાપ છે તે, તમે અમને લખી જણાવો છો; અને તેના સમાધાનની તમારી ખૂબજ વિશેષ રહે છે તેથી, કોઈ પણ પ્રકારે જો તમને તે પ્રશ્નોનાં સમાધાન લખાય તો સારું, એમ ચિત્તમાં રહ્યા કરતાં, છતાં, ઉદ્દેશયોગથી તેમ બનતું નથી. પરંતુ લખવામાં ચિત્તની સ્થિરતા ધણી જ ઓછી રહે છે, અથવા ચિત્ત તે કાર્યમાં અલ્પમાત્ર જાણજોવો પ્રવેશ કરી શકે છે, જેથી તમને વિશેષ વિગતથી ‘પત્ર લખવાનું’ થઈ આવતું નથી. એક કાળજી લખતાં દશ દશ, પાંચ પાંચ વખત બંને આરઆર લીટી લખી તે કાળજી અધુરા મૂકવાનું ચિત્તની સ્થિતિને લીધે બને છે. ક્રિયાને વિષે રુચિ નહીં, તેમ પ્રારબ્ધજળ પણ તે ક્રિયામાં હાથ વિશેષ ઉદ્યમાન નહીં હોવાથી તમને તેમ જ બીજા મુમુક્ષુઓને વિશેષપણે કંઈ જ્ઞાનવચ્ચાં લખી શકાતી નથી. ચિત્તમાં એ વિષે ખેદ રહે છે, તથાપિ તેને હાલ તો ઉપશમ કરવાનું જ ચિત્ત રહે છે; એવી જ કોઈ આત્મદશાની સ્થિતિ હાલ વર્તે છે. ધર્મકરીને જણીને કરવામાં આવતું નથી, અર્થાત્ પ્રમાદાદિ દોષે કરી તે ક્રિયા નથી બનતી;—એમ જણાવું નથી.

જે મુખરસ સંબંધી જ્ઞાન વિષે ‘સમયસાર ગ્રંથ’ના કવિતાદિમાં તમે અર્થ ધારો છો તે તેમ જ છે; એમ સર્વજ્ઞ છે, એમ કહેવા યોગ્ય નથી. બનારસીદાસે ‘સમયસાર ગ્રંથ’ દિલીલાખામાં કરતાં કેટલાંક કવિત, સર્વેયા વગેરેમાં તેના જેવી જ વાત કહી છે; અને તે કોઈ રીતે ‘બીજા જ્ઞાન’ ને લગતી જણાય છે. તથાપિ કયાંક કયાંક તેવા શબ્દો ઉપમાપણે પણ આવે છે. ‘સમયસાર’, બનારસીદાસે કયોં છે તેમાં, તે શબ્દો જ્યાં જ્યાં આપ્યા છે, ત્યાં ત્યાં સર્વે રચણે ઉપમાપણે છે એમ, જણાવું નથી; પણ કેટલેક રચણે વસ્તુપણે કહ્યું છે એમ, લાગે છે. જોકે એ વાત કંઈક આગળ ગયે મળતી આવી શકે એમ છે, એટલે તમે જે ‘બીજા જ્ઞાન’માં કારણ જણાવે છે તેથી કંઈક આગળ વધતી આવી વાત, અથવા તે વાત વિશેષ જ્ઞાને તેમાં અંગીકાર કરી જણાય છે.

બનારસીદાસને કંઈ તેવો યોગ બન્યો હોય એમ ‘સમયસાર ગ્રંથ’ની રચનાપરથી જણાય છે. ‘મૂળ સમયસાર’માં એટલી બધી રપટવાર્તા ‘બીજા જ્ઞાન’ વિષે કહી નથી જણાતી, અને બનારસીદાસે તો ઘણે ઉદાહરણે વસ્તુપણે અને ઉપમાપણે તે વાત કહી છે. જે ઉપરથી એમ જણાય છે.

સીદાસે સાથે પોતાના આત્માના વિષે જે કંઈ અનુભવ થયો છે; તેને પણ કોઈ તે પ્રકારે પ્રકાશ કર્યો છે, કે કોઈ વિચક્ષણ જીવનના અનુભવને તે વાત આધારભૂત થાય, -વિશેષ રિથર કરનાર થાય.

એમ પણ લાગે છે કે, જનારસીદાસે લક્ષણાદિ બેદથી 'જીવ'ના વિશેષ નિર્ધાર કર્યો હતો, અને તે તે લક્ષણાદિનું સતત મનન થયા કર્યાથી આત્મસ્વરૂપ કંઈક તીક્ષ્ણપણે તેમને અનુભવમાં આવ્યું છે; અને અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો પણ તેમને લક્ષ થયો છે, અને તે 'અવ્યક્ત લક્ષ'થી તે 'શ્રી. જગદાનં' તેમણે ગાયું છે. 'અવ્યક્ત લક્ષ'ના અર્થ અત્ર એવો છે કે, ચિત્તવૃત્તિ આત્મવિચારમાં વિશેષપણે લાગી રહેવાથી પરિણામની નિર્મળ ધારા જનારસીદાસને જ અંશે પ્રગટી છે તે નિર્મળ ધારાને લીધે, પોતાને દ્રવ્ય આ જ છે એમ જો કે સ્પષ્ટ જણવામાં નથી તોપણ અસ્પષ્ટપણે એટલે સ્વભાવિકપણે પણ તેમના આત્મામાં તે જાણા ભાસ્યમાન થઈ છે, અને જોને લીધે જી વાત તેમના મુખથી નીકળી શકી છે; અને સદૃશ આગળ વધતાં તે વાત તેમને સાત સ્પષ્ટ થઈ જાય એવી દશા તે અંતે કરતાં તેમની પ્રાપ્તિ રહી છે.

શ્રી.....ના અંતરમાં જે ખેદ રહે છે તે, કોઈ રીતે યોગ્ય છે. અને તે ખેદ બહુંકરી તમને પણ રહે છે, તે જણવામાં છે. તેમ જ બીજા પણ કેટલાક મુમુક્ષુ જીવોને જ પ્રકારનો ખેદ રહે છે; જી રીતે જણવામાં છતાં અને તમ સૌનો જી ખેદ દૂર કરાય તો સારું એમ મનમાં રહેતાં છતાં, પ્રારબ્ધ વેદીએ છે. વળી અમારા ચિત્તમાં જી વિષે અત્યંત બળવાન ખેદ છે; -જે ખેદ એક દિવસપ્રત્યે ધણા ધણા પ્રસંગે રુપાં કરે છે, અને તેને ઉપશમાવવાનું કરવું પડે છે; અને બહુંકરી તમ વગેરેને પણ અમે વિશેષપણે તે ખેદ વિષે લખ્યું નથી, કે જણાવ્યું નથી; પણ હાલ શ્રી.....જી જણાવવાથી, પ્રસંગથી જણાવવાનું થયું છે. તમને અને.....ને જે ખેદ રહે છે તેથી, તે પ્રકારવિષે અમને, અસંખ્યાત મુલ્ય વિશેષ ખેદ રહેતો દરો એમ લાગે છે, કારણ કે જે જે પ્રસંગે બધા પ્રદેશ સિધ્ધિજેવા થઈ જાય છે; અને જીવનો 'નિત્ય સ્વભાવ' હોવાથી જી આવો ખેદ રાખતા છતાં જીવે છે; એવા પ્રકારના ખેદસુધી પ્રાપ્ત થાય છે. વળી પરિણામાંતર થઈ ઘોઠા અવકાશે પણ, તેની તે વાત, પ્રદેશ પ્રદેશ રુપરી નીકળે છે, અને તેથી તેની દશા થઈ આવે છે, તથાપિ આત્માપર અત્યંત દષ્ટિ કરી, તે પ્રકારને હાલ તો ઉપશમાવવા જ ધરે છે એમ જણી, ઉપશમાવવામાં આવે છે.

શ્રી.....ના કે તમારા ચિત્તમાં એમ આવતું હોય કે, સાધરણ કારણોને લીધે અમે જી પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતાં નથી તે, યોગ્ય નથી, જી પ્રકારે જો રહેતું હોય, તો બહુંકરી તેમ નથી એમ, અમને લાગે છે. નિત્યપ્રત્યે તે વાતનો વિચાર કરવા છતાં હજી બળવાન કારણોનો તે પ્રત્યે સંબંધ છે એમ જણી, જે પ્રકારની તમારી ઇચ્છા પ્રભાવના હેતુમાં છે, તે હેતુને દીક્ષમાં નાંખવાનું થાય છે; અને તેને અવરોધક એવાં કારણોને ક્ષીણ થવા દેવામાં કંઈ પણ આત્મવીર્ય પરિણામ પાત્રી રિથિતિમાં વર્તે છે. તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હાલ જે પ્રવર્તાતું નથી, તે વિષે જે બળવાન કારણો અવરોધક છે તે, તમને વિશેષપણે જણાવવાનું ચિત્ત થતું નથી, કેમકે હજી તે વિશેષપણે જણાવવામાં અવકાશ જવા દેવા યોગ્ય છે.

જે બળવાન કારણો પ્રભાવના હેતુને અવરોધક છે તેમાં, અમારો કંઈ પણ શુદ્ધિપૂર્વક પ્રમાદ હોય એમ, કોઈ રીતે સંભવતું નથી; તેમ જ અવ્યક્તપણે એટલે નહીં જણવામાં છતાં સહેજે થયા કરતો હોય એવો, પ્રમાદ હોય એમ પણ જણાવતું નથી, તથાપિ કોઈ અંશે તે પ્રમાદસંભવમાં લેખતાં પણ તેથી અવરોધકપણું હોય એમ લાગી શકે એમ નથી, કારણ કે આત્માની નિઃસ્પૃશ્વતા તેથી અસંભવ છે.

લોકોમાં તે પ્રવૃત્તિ કરતાં માનભંગ થવાનો પ્રસંગ આવે, તો તે માનભંગ પણ સહન ન થઈ

પરિણામ સ્વરથ રાખવા એવી વિષમ પ્રવૃત્તિ શ્રી તીર્થકર જેવા જ્ઞાનીથી બનવી કઠણ કઠી છે, તો પછી બીજા જીવને વિષે તે વાત સંભવિત કરવી કઠણ હોય એમાં, આશ્ચર્ય નથી. કાષ્ઠ પણ પરપદાર્થને વિષે ઇચ્છાની પ્રવૃત્તિ છે, અને કાષ્ઠ પણ પરપદાર્થના વિયોગની ચિંતા છે તેને, શ્રી જિન આર્તધ્યાન કહે છે;—તેમાં અંદેશો ઘટતો નથી.

ત્રણ વર્ષના ઉપાધિયોગથી ઉત્પન્ન થયો એવો નિષ્કેપભાવ તે મટાડવાનો વિચાર વર્તે છે. દંદ વૈરાગ્યવાનના ચિત્તને જે પ્રવૃત્તિ બાધ કરી શકે એવી છે, તે પ્રવૃત્તિ અદૃઢ વૈરાગ્યવાન જીવને કલ્યાણ સન્મુખ થવા ન દે એમાં, આશ્ચર્ય નથી. જેટલી સંસારને વિષે સારપરિણુતિ મનાય તેટલી આત્મજ્ઞાનની ન્યૂનતા શ્રી તીર્થકરે કહી છે. પરિણામ જડ હોય એવો સિદ્ધાંત નથી. ચેતનને ચેતનપરિણામ હોય અને અચેતનને અચેતન પરિણામ હોય, એવો જિને અનુભવ કર્યો છે. કાષ્ઠ પણ પદાર્થ પરિણામ કે પર્માણુવિના હોય નહીં; એમ, શ્રી જિને કહ્યું છે;— અને તે સત્ય છે. શ્રી જિને જે આત્મ-અનુભવ કર્યો છે; અને પદાર્થના સ્વરૂપો સાક્ષાત્કાર કરી જે નિરૂપણ કર્યું છે તે, સર્વ સુસુક્ષ્મ જીવે પરમ કલ્યાણને અર્થે નિશ્ચયકરી વિચારવા યોગ્ય છે. જિને કહેલા સર્વ પદાર્થના ભાવો એક આત્મા પ્રગટ કરવાને અર્થે છે. અને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ બેની ઘટે છે. એક આત્મજ્ઞાનીની અને એક આત્મજ્ઞાનીના આશ્રયવાનની; એમ શ્રી જિને કહ્યું છે.

‘આત્મા સાંભળવો, વિચારવો, નિરિધ્યાસવો, અનુભવવો’ એવી એક વેદની શ્રુતિ છે, અર્થાત્ જને એક જ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે, તો જીવ તરી પાર પામે એવું લાગે છે. બાકી તો માત્ર કાષ્ઠ શ્રી તીર્થકર જેવા જ્ઞાની વિના સર્વને આ પ્રવૃત્તિ કરતાં કલ્યાણને વિચાર કરવો, અને નિશ્ચય થવો, તથા આત્મસ્વસ્થતા થવી દુર્લભ છે. એ જ વિનંતિ.

૩૪૦^૧

જીવને જ્ઞાની પુરુષનું જાણખાણ થયે, તથાપ્રકારે અનંતાનુજંથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોહા પડવાનો પ્રકાર બનવાયોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે. સત્પુરુષ પતું જાણખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે; તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોહા પડવા લાગે છે; અને પોતાના દોષ જોવાબણી ચિત્ત વળી આવે છે, વિકથાદિ ભાવમાં નિરસપણું લાગે છે, કે ભુત્યુક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે; જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવાપ્રયે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાતીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિરોધ બળવાન પરિણામથી તે— પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દૃઢ કરે છે; અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે, આ સત્પુરુષ છે. જ્યેષ્ઠ જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ, રક્ત, ત્યાર પછી, નદી રહેતો; અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોહો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે; અથવા સત્પુરુષને યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી; તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ-ભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી, આત્મચિત્તાર ‘પણ જીવમાં કિંદય આવવાયોગ્ય નથી; અને સત્પુરુષને જીવને યોગ થયો છે, એવું ખરેખરું તે જીવને જાણ્યું છે એમ પણ કહેવું કઠણ છે. જીવને સત્પુરુષને યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે, અત્યારસુધી જે મારાં પ્રયત્નને કલ્યાણને અર્થે હતો તે, સૌ નિષ્ફળ હતાં;—લક્ષ્મણગરના બાણની પેઠે હતો, પણ હવે સત્પુરુષને અપૂર્વ યોગ થયો છે, તો, મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાના હેતુ છે. લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્ક્રાંત-નિર્લક્ષ-સાધન કર્યો તે પ્રકારે, હવે સત્પુરુષને યોગે ન કરતાં, જરૂર અંતરાભાગમાં ચિત્તારીને, દૃઢ પરિણામ રાખીને જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવું યોગ્ય છે—જાગૃત રહેવું યોગ્ય છે; અને તે તે પ્રકારે ભાવી, જીવને દૃઢ કરવો, કે જ્યાં તેને પ્રાપ્ત

-જેમ અક્ષી ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું કે, આ યોગથી જીવને અપૂર્વ કૃણ થવા યોગ્ય છે તેમાં, અંતરાય કરનાર 'હું જાણું છું' એ મારું અભિમાન છે. કુળ-ધર્મને, અને કરતા આબ્યા છીએ તે ક્રિયાને, કેમ ત્યાગી થકાય એવા લોકભય, સત્પુર-પની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિક ભાવ, અને કદાપિ કોઇ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવા ભાવનું પોતે આરાધવાપણ્ય, એ આદિ પ્રકાર છે તે જ, અનંતાનુયધી કોષ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવાયોગ્ય છે, તથાપિ અત્યારે જેટલું લખવાનું બન્યું તેટલું લખ્યું છે. ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી તેને અનુસરતી.....ના સ્મરણમાં છે. જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, લવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે, ત્યાં ત્યાં તથાપ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે; જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા વિના તે તે દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોના આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે; એટલે, હજી સુધી તે, જ્ઞાનવિચારે કરી, ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજી એમને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્તી આવે છે; એ જ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે. એ જ.

મુબઇ, જાદ્રપદ શુદ્ધ ૩, ૧૯૫૦.

૩૪૧

શ્રી.....આમેસ્થિત સત્સંગયોગ્ય પ્રત્યે શ્રી ચોહમયીપુરીથી ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ના આત્મ-સ્વરૂપસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. અને સમાધિ છે, તમારો લખેલો કાગળ ૧ આજે મળ્યો છે. તમારા વિદ્યમાનપણામાં પ્રભાવના હેતુની તમને વિશેષ જિજ્ઞાસા છે, અને તે હેતુ ઉત્પન્ન થાય, તો તમારે વિષે જે અસીમ હર્ષ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે તે વિશેષ જિજ્ઞાસા, અને અસીમ હર્ષ સંબંધીની તમારી ચિત્તશક્તિ અમને સમજવામાં છે. અનેક જીવોની અજ્ઞાનદશા જોઇ, વળી તે જીવો કલ્યાણ કરીએ છીએ, અથવા આપણું કલ્યાણ થશે, એવી ભાવનાએ, કે ઇચ્છાએ અજ્ઞાનમાર્ગ પામતા જોઇ, તે માટે અર્થત કરણા ધૂટે છે; અને કોઇ પણ પ્રકારે આ મટાડવા યોગ્ય છે એમ, યદ્ય આવે છે; અથવા તેવા ભાવ ચિત્તમાં એમને એમ રહ્યા કરે છે; તથાપિ તે યથાયોગ્ય હશે તે પ્રકારે થશે, અને જે સમયપર તે પ્રકાર હોવાયોગ્ય હશે તે સમયે થશે, એવો પણ પ્રકાર ચિત્તમાં રહે છે, કેમકે તે કરણાભાવ ચિંતવતાં ચિંતવતાં આત્મા બાહ્ય-મહાત્મ્યને લગે એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી; અને હજી કંઈક તેવા ભય રાખવો યોગ્ય લાગે છે. જેમ પ્રકારને હાલ તો ધણુંકરી નિત્ય વિચારવામાં આવે છે, તથાપિ બહુ સમીપમાં તેનું પરિણામ આવવાનો સમય જણાતો નહીં હોવાથી, અનંતાસુધી તમને લખ્યું, કે કહ્યું નથી. તમારી કચ્છ થવાથી વર્તમાન જે સ્થિતિ છે તે, એ સંબંધમાં સંક્ષેપે લખી છે; અને તેથી તમને કોઇ પણ પ્રકારે ઉદાસ થવું ધટતું નથી, કેમકે અમને વર્તમાનમાં તેવો ઉદય નથી; પણ અમારાં આત્મપરિણામ તે ઉદયને અદ્યપકાળમાં મટાડવા બણી છે, એટલે તે ઉદયની કાળસ્થિતિ કોઇ પણ પ્રકારે, વધારે બળવાનપણે વેદવાથી ધટતી હોય, તો તે ઘટાડવા વિષે વર્તે છે. બાહ્ય-મહાત્મ્યની ઇચ્છા આત્માને ધણા વખત ચર્ચા નહીંજેવી જ યદ્ય ગઇ છે, એટલે શુદ્ધિ બાહ્ય-મહાત્મ્ય ધણુંકરી ઇચ્છતી જણાતી નથી, એમ છે, તથાપિ બાહ્ય-મહાત્મ્યથી જીવ સહેજ પણ પરિણામભેદ ન જ પામે એવા સ્વાસ્થ્યમાં કંઈક ન્યૂનતા કહેવી ધટે છે; અને તેથી જે કંઈ ભય રહે છે તે, રહે છે; જે ભયથી તરતમાં મુક્તપણે થશે એમ, જણાય છે.

સોનાના ધાટ જૂદા જૂદા છે, પણ તે ધાટનો જે ઢાળ પાડવામાં આવે, તો તે બધા ધાટ મટી જઇ, એક સોતું જ અવશેષ રહે છે; અર્થાત્ સૌ ધાટ જૂદા જૂદા દ્રવ્યપણાનો ત્યાગ કરી દે છે, અને સૌ ધાટની જાતિનું સજાતિયપણું હોવાથી માત્ર એક સોનાદ્રવ્ય દ્રવ્યપણાને પામે છે.

એ પ્રમાણે દર્શાવે લખી, આત્માની મુક્તિ, અને દ્રવ્યપણાના સિદ્ધાંત ઉપર પ્રશ્ન કર્યું છે, તે સં-
બંધમાં સંક્ષેપમાં જણાવવાયોગ્ય આ પ્રકારે છે: સાતું ઉપચારિક દ્રવ્ય છે, એવો જિનને આભિ-
પ્રાય છે, અને અનંત પરમાણુના સમુદાયપણે તે વર્તે છે ત્યારે, ચક્ષુગોચર થાય છે. જુદા જુદા
તેના જે ધાટુ બની શકે છે તે, સર્વે સંયોગભાવી છે, અને પાછાં ભેગાં કરી શકાય છે તે, તે જ
કારણથી છે. પણ સાનાતું મૂળ સ્વરૂપ જોઈએ તો અનંત પરમાણુસમુદાય છે. જે પ્રત્યેક પ્રત્યેક
પરમાણુઓ છે, તે સૌ પોતાપોતાના સ્વરૂપમાં જ રહ્યાં છે કોઈ પણ પરમાણુ પોતાનું સ્વરૂપ તણ
દઈ, બીજા પરમાણુપણે કોઈ પણ રીતે પરિણમવા યોગ્ય નથી; માત્ર તેઓ એક જાતિ હોવાથી
અને તેને વિષે સ્પર્શશુદ્ધિ હોવાથી તે સ્પર્શના સમ-વિષમયોગે તેનું મળવું થઈ શકે છે, પણ તે
મળવું કંઈ એવું નથી કે, જેમાં કોઈ પણ પરમાણુએ પોતાનું સ્વરૂપ તણવું હોય, કરોડો પ્રકારે
તે અનંત પરમાણુરૂપ સાનાના ધાટોને એકરસપણે કરે, તો પણ સૌ સૌ પરમાણુ પોતાના જ
સ્વરૂપમાં રહે છે. પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ તજતાં નથી, કેમકે તેવું બનવાનો કોઈ
પણ રીતે અનુભવ થઈ શકતો નથી. તે સાનાનાં અનંત પરમાણુપ્રમાણે સિદ્ધ અનંતની અવગાહના
ગણે તો અઠગથણ નથી, પણ તેથી કંઈ કોઈ પણ જીવની સાથે કેવળ એકત્વપણે
લગીજવાપણ કર્યું છે એમ, છે જ નહીં. સૌ નિજભાવમાં સ્થિતિ કરીને જ વર્તી શકે. જીવે
જીવની જાતિ એક હોય તેથી કંઈ એક જીવ જીવે પોતાપણે ત્યાગી બીજા જીવેના સમુદાયમાં
લગી સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી દે એમ બનાવવાનો શો હેતુ છે ? તેનાં પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ,
કર્મબંધ અને મુક્તાવસ્થા એ આનાદિથી ભિન્ન છે, અને મુક્તાવસ્થામાં પાછાં તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,
કાળ, ભાવનો ત્યાગ કરે, તો પછી તેનું પોતાનું સ્વરૂપ શું રહ્યું ? તેને શો અનુભવ રહે ? અને
પોતાનું સ્વરૂપ જવાથી તેની કર્મથી મુક્તિ થઈ, કે પોતાના સ્વરૂપથી મુક્તિ થઈ, એ પ્રકાર
વિચારવાયોગ્ય છે. એ આદિ પ્રકારે કેવળ એકપણ જિને નિષેધ્યું છે. અત્યારે વખત નહીં હોવાથી
એટલું લખી પણ પૂરું કરવું પડે છે. એ જ વિનંતી.

સં ૧૬૫૦, ભાદરવા શુદ્ધ ૪, સોમ.

આ ૦ ૨૧૦ પ્રજ્ઞામ.

૩૪૨.

આ આત્મભાવ છે, અને આ અન્યભાવ છે, એવું બોધમીજ આત્માનેવિષે પરિણમિત થવા-
થી અન્યભાવને વિષે સહેજે ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ઉદાસીનતા અનુક્રમે તે અન્ય-
ભાવથી સર્વથા મુક્તપણ કરે છે.

નિજ પરભાવ જોણે જાણ્યા છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને ત્યારપછી પરભાવનાં કાર્યોના જે કંઈ પ્રસંગ
રહે છે, તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તતાં પ્રવર્તતાં પણ તેથી તે જ્ઞાનીને સંબંધ જૂટ્યા કરે છે, પણ તેમાં
હિતશુદ્ધિ થઈ પ્રતિજંધ થતો નથી. પ્રતિજંધ થતો નથી એ વાત એકાંત નથી, કેમકે જ્ઞાનનું
વિશેષ બળવાનપણે જ્યાં હોય નહીં ત્યાં, પરભાવનો વિશેષ પરિચય તે પ્રતિજંધરૂપ થઈ આવવો
પણ સંભવે છે; અને તેટલા માટે પણ જ્ઞાનીપુરુષને પણ શ્રી જિને નિજજ્ઞાનના પરિચયી પુરુષાર્થને
વખાણ્યો છે; તેને પણ પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી, અથવા પરભાવનો પરિચય કરવાયોગ્ય નથી, કેમકે
કોઈ અંશે પણ આત્મધારાને તે પ્રતિજંધરૂપ કહેવાયોગ્ય છે.

જ્ઞાનને પ્રમાદશુદ્ધિ સંભવતી નથી, એમ જોઈ સામાન્યપણે ધીમિનાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે.
તોપણ તે પદ ચોયે શુદ્ધિપણે સંભવિત ગણ્યું નથી; આગળ જતાં સંભવિત ગણ્યું છે; જ્યાં
વિચારવાન જીવને તો અવરૂપ કર્તવ્ય છે કે, જેમ અને તેમ પરભાવના પરિચિત કાવચી દૂર
રહેવું-નિષ્કટ થવું. ધણું કરીને વિચારવાન જીવને તો એ જ શુદ્ધિ રહે છે, તથાપિ કોઈ પ્રાર-
બ્ધવશાત્ પરભાવનો પરિચય બળવાનપણે ઉદય હોય ત્યાં, નિજપદશુદ્ધિમાં સ્થિર રહેવું વિકટ

એમ ગણી, નિત્યનિવૃત્તશુદ્ધિની વિશેષ ભાવના કરવી; એમ ઘોટા પુરુષોએ કહ્યું છે.

અવપ્રકાશમાં અવ્યાખ્યાય સ્થિતિ થવાને અર્થે તો અત્યંત પુરુષાર્થ કરી જવે પરપરિચયથી નિવૃત્તવું જ ઘટે છે, હજીવે હજીવે નિવૃત્ત થવાનાં કારણો ઉપર ભાર દેવા કરતાં જે પ્રકારે તરાએ નિવૃત્તિ થાય તે વિચાર કર્તવ્ય છે, અને તેમ કરતાં અશાનાદિ આપત્તિયોગ વેદવા પડતા હોય, તો તેને વેદોને પણ પરપરિચયથી શીઘ્રપણે દૂર થવાનો પ્રકાર કરવો યોગ્ય છે. એ વાત વિરમ-રણ થવા દેવાયોગ્ય નથી. જ્ઞાનનું બળવાન તારતમ્યપણું થયે તો જીવને પરપરિચયમાં કદાપિ સ્વાત્મશુદ્ધિ થવી સંભવતી નથી; અને તેની નિવૃત્તિ થયે પણ જ્ઞાનબળે તે એકાંતપણે વિહાર કરવા યોગ્ય છે; પણ તેથી જેની ઝોટી દશા છે એવા જીવને તો અવશ્ય પરપરિચયને છેદીને સત્સંગ કર્તવ્ય છે; કે જે સત્સંગથી સહેજે અવ્યાખ્યાય સ્થિતિનો અનુભવ થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષ, કે જેને એકંતિ વિચરતાં પણ પ્રતિબધ સંભવતો નથી, તે પણ સત્સંગની નિરંતર ઇચ્છા રાખે છે, કેમકે જીવને જે અવ્યાખ્યાય સમાધિની ઇચ્છા હોય, તો સત્સંગ જેવો કોઈ સરસ ઉપાય નથી. આમ હોવાથી દિનદિનપ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, ઘણીવાર ક્ષણે ક્ષણે, સત્સંગ આરાધવાની જ ઇચ્છા વર્દમાન થવા કરે છે. એ જ વિનંતી.

સં ૧૯૫૦ ના ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૧૦, રવિવાર.

આા ૨૧૦ પ્રજ્ઞામ.

૩૪૩

‘યોગવાસિષ્ઠાદિ’ જે જે રૂઢા પુરુષોનાં વચનો છે, તે સૌ અહઃવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવાપ્રત્યે જ પ્રવર્તે છે. જે જે પ્રકારે પોતાની બ્રાંતિ કલ્પાઈ છે, તે તે પ્રકારે તે બ્રાંતિ સમજી તે સંબંધી અભિમાન નિવૃત્ત કરવું એ જ, સર્વ તીર્થકરોદિ મહાત્માનું કહેવું છે; અને તે જ વાક્ય ઉપર જીવે વિશેષ કરી સ્થિર થનાનું છે:-વિશેષ વિચારવાનું છે;-અને તે જ વાક્ય અનુપ્રેક્ષાયોગ્ય મુખ્યપણે છે. તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે સર્વ સાધન કલાં છે. અહઃતાદિ વધવાને માટે, બાહ્યક્રિયા, કે મતના આગ્રહ માટે, સંપ્રદાય અલાવવા માટે, કે પૂર્વજ્ઞાપ્રાદિ પામવા અર્થે, કોઈ મહાપુરુષોના કંઈ ઉપદેશ છે નહીં; અને તે જ કાર્ય કરવાની સર્વથા આજ્ઞા જ્ઞાનીપુરુષની છે. પોતાને વિષે ઉત્પન્ન થયેલો હોય એવા મદિમાયોગ્ય ગુણથી ઉત્કર્ષ પામવું ઘટવું નથી; પણ અલ્પ પણ નિજદોષ જોઈને ફરી ફરી પશ્ચાત્તાપમાં પડવું ઘટે છે, અને વિનાશમદિ તેથી પાછું ફરવું ઘટે છે; એ લાભશું જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોમાં સર્વત્ર રહી છે: અને તે ભાવ આવવા માટે સત્સંગ સદ્ગુરુ અને સત્સાત્માદિ સાધન કલાં છે;-જે અનન્ય નિમિત્ત છે. તે સાધનની આરાધના જીવને નિજ સ્વરૂપ કરવાના હેતુપણે જ છે, તથાપિ જીવ જે લાં પણ વંચનાશુદ્ધિએ પ્રવર્તે, તો કોઈ દિવસ કલ્યાણ થાય નહીં. વંચનાશુદ્ધિ એટલે સત્સંગ, સદ્ગુરુ આદિને વિષે ખરા આત્મભાવે મહાત્મ્યશુદ્ધિ ઘટે તે મહાત્મ્યશુદ્ધિ નહીં, અને પોતાના આત્માને અજ્ઞાનપણું જ વર્ણ કર્યું છે, માટે તેની અલ્પ-જ્ઞાતા-લઘુતા-વિચારી અમહાત્મ્યશુદ્ધિ નહીં,-તે સત્સંગ સદ્ગુરુ આદિને વિષે આરાધવાં નહીં. પણ વંચનાશુદ્ધિ છે, લાં પણ જીવ લઘુતા ધારણ ન કરે તો પ્રલક્ષપણે જીવ ભવપરિબ્રમણથી ભય નથી પામતો એમ જ વિચારવાયોગ્ય છે. વધારે લક્ષ તો પ્રથમ જીવને જે આ થાય તો સર્વ શાસ્ત્ર્ય અને આત્માર્થ સહેજે સિદ્ધ થવા સંભવે છે. એ જ વિજ્ઞાપન.

મુંબઈ, ભાદ્રપદ વદ ૫, ગુરુ, ૧૯૫૦

૩૪૪.

સ્ત્રભોય જેને સંસારસુખની ઇચ્છા રહી નથી, અને સંપૂર્ણ નિઃસારભૂત જેને સંસારનું સ્વરૂપ ભાર્યું છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા સંભાળી સંભાળીને ઉદ્ધવ હોય તે પ્રારબ્ધ વેદે છે, પણ આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી. પ્રમાદના અવકાશયોગે જ્ઞાનીને

અંશે વ્યાગ્રહ થવાનો સંભવ, જે સંસારથી કથા છે, તે સંસારમાં સાધારણુ છેવે રહીને, તેનો વ્યવસાય લોકિકલાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છું એ, નહીં બનવા જેવું જ કાર્ય છે, કેમકે લોકિક લાભ આરે આત્માને નિવૃત્તિ જ્યાં નથી આવતી, ત્યાં હિતવિચારણા ખીણ રીતે થવી સંભવતી નથી. એકની નિવૃત્તિ, તો ખીજનું પરિણામ થયું સંભવે છે, અહિનહેતું એવો સંસારસંબંધી પ્રસંગ, લોકિકલાવ, લોકચેષ્ટા એ સૌની સંભાળ જેમ બને તેમ જતી કરીને-તેને સંક્ષેપીને-આત્મ-હિતને અવકાશ આપવો ઘટે છે. આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બળવાન ખીણું નિમિત્ત કેઈ જણાતું નથી; છતાં, તે સત્સંગ પણ, જે છવ્ય લોકિકલાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને, પ્રાયે નિષ્ફળ જાય છે, અને સદેજ સત્સંગ ફળવાન થયો હોય તોપણ જે વિશેષ વિશેષ લોકાવેશ રહેતો હોય, તો તે ફળ નિર્ભૂળ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી; અને સ્ત્રીપુત્ર, આરંભપરિગ્રહના પ્રસંગમાંથી જે નિજશુદ્ધિ ઇચ્છવાનો પ્રયાસ કરવામાં ન આવે, તો સત્સંગ ફળવાન થવાનો સંભવ શી રીતે બને ? જે પ્રસંગમાં મહાગાનીપુરુષો સંભાળીને ચાલે છે, તેમાં, આ છેવે તો અત્યંત અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલવું એ વાત ન જ બૂલવાળેવી છે, એમ નિશ્ચય કરી પ્રસંગે પ્રસંગે, કાર્યે કાર્યે, અને પરિણામે પરિણામે, તેનો લક્ષ રાખી તેથી મોકળું થવાય તેમ જ કર્યા કરવું; એ શ્રી વર્દમાનસ્વામીના જીવમચ્ચનિવ્યથાને પ્રતિ અને કહ્યું હતું.

મુંબઈ, મં ૧૯૫૦ ના આશો શુદ્ધ ૧૧, બુધ.

૩૪૫.

મનમાં વારંવાર વિચારથી નિશ્ચય થઈ રહ્યા છે કે, કેઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ ફરી, અન્ય-લાવમાં પોતાપણુ થતું નથી; અને અખંડ આત્મધ્યાન રહ્યા કરે છે એવી જે દશા, તેને વિશે વિકટ ઉપાધિજોગનો ઉદય, એ આશ્ચર્યકારક છે. હાલમાં તો થોડાં ઢાલુની નિવૃત્તિ માંડ રહે છે, અને પ્રવૃત્તિ કરી શકે એવી યોગ્યતાવાળું તો ચિત્ત નથી, અને હાલ તેથી પ્રવૃત્તિ કરવી એ કર્તવ્ય છે, તો ઉદાસપણે તેમ કરીએ છીએ. મન ક્યાંય બાઝતું નથી, અને કાંઈ ગમતું નથી; તથાપિ હાલ હરીન્દ્રઆધિન છે.

નિરુપમ એવું જે આત્મધ્યાન તીર્થકરાર્થિકે કર્યું છે એ, પરમ આશ્ચર્યકારક છે. તે કાળ પણ આશ્ચર્યકારક હતો. વધારે શું કહેવું ? “વનની મારી કાપણ” ના કહેવત પ્રમાણે આ કાળમાં, અને આ પ્રવૃત્તિમાં અમે છીએ.

૩૪૬.

અત્રેથી પ્રસંગે લખેલા ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તર લખ્યા તે, વાંચ્યા છે. પ્રથમના બે પ્રશ્નોના ઉત્તર સંક્ષેપમાં છે, તથાપિ યથાયોગ્ય છે. ત્રીજા પ્રશ્નોના ઉત્તર લખ્યો તે, સામાન્યપણે યોગ્ય છે, તથાપિ વિશેષ મુદ્દમ આવેલ્યનથી તે પ્રશ્નોના ઉત્તર લખવા યોગ્ય છે. તે ત્રીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે; “ગુણના સમુદાયથી જૂદું એવું ગુણીનું સ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે કે કેમ ?” અર્થાત્ “અથા ગુણનો સમુદાય તે જ ગુણ એટલે દ્રવ્ય ? કે તે ગુણના સમુદાયને આધારભૂત એવું પણ કંઈ દ્રવ્યનું ખીજું હોવાપણુ છે ?” તેના ઉત્તરમાં એમ લખ્યું છે કે, આત્મા ગુણી છે; તેના ગુણ જ્ઞાન દર્શન વગેરે જૂદા છે; એમ ગુણી અને ગુણની વિવિક્ષા કરી, તથાપિ ત્યાં વિશેષ કરવી ઘટે છે. જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણથી જૂદું એવું બાકીનું આત્માપણુ શું ? તે પ્રશ્ન છે, માટે યથાશક્તિ તે પ્રશ્નની પરિચર્યા કરવા યોગ્ય છે. ચોથો પ્રશ્ન:-“કેવળજ્ઞાન આ કાળમાં હોવા યોગ્ય છે કે કેમ ?” તેનો ઉત્તર એમ લખ્યો કે, પ્રમાણથી જોતાં તે હોવાયોગ્ય છે. એ ઉત્તર પણ સંક્ષેપથી છે; જે પ્રત્યે ઘણો વિચાર કરવો યોગ્ય છે. એ ચોથા પ્રશ્નોના વિશેષ વિચાર થવાને અર્થે તેમાં આટલું વિશેષ ગ્રહણ કરશો કે, જે પ્રમાણે જૈનાગમમાં કેવળજ્ઞાન માન્યું છે, અથવા

કહ્યું છે, તે કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ યથાતથ્ય કહ્યું છે, એમ ભાસ્યમાન થાય છે કે કેમ ? અને તેનું કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ હોય એમ ભાસ્યમાન થતું હોય, તો તે સ્વરૂપ આ કાળમાં પણ પ્રગટવાયોગ્ય છે કે કેમ ? કિંવા જ્ઞાનગમ કહે છે, તેનો હેતુ, કહેવાનો, જૂદો કંઈ છે ? અને કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ખીજ કોઈ પ્રકારે હોવાયોગ્ય છે ? તથા સમજવાયોગ્ય છે ? આ વાર્તાપર યથાશક્તિ અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે; તેમ જ ત્રીજો પ્રશ્ન છે, તે પણ ઘણા પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે. વિશેષ અનુપ્રેક્ષા કરી, એ બન્ને પ્રશ્નના ઉત્તર લખવાનું બને તો કરશો. પ્રથમના એ પ્રશ્ન છે, તેના ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખ્યા છે, તે વિશેષતાથી લખવાનું બની શકે એમ હોય તો તે પણ લખશો.

તમે પાંચ પ્રશ્નો લખ્યા છે, તેમાંના ત્રણ પ્રશ્નના ઉત્તર અત્રે સંક્ષેપમાં લખ્યા છે;

પ્રથમ પ્રશ્ન:—“ જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન પાછળનો ભવ કેવી રીતે દેખે છે ? ” તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો:—

નાનપણે કોઈ ગામ, વસ્તુઆદિ જોયાં હોય, અને મોટપણે કોઈ પ્રસંગે તે ગામાદિનું આત્મામાં સ્મરણ થાય છે તે વખતે, તે ગામાદિનું આત્મામાં જે પ્રકારે જ્ઞાન થાય છે, તે પ્રકારે ‘ જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન ’ને પૂર્વભવનું જ્ઞાન થાય છે. કદાપિ આ ઠેકાણે એમ પ્રશ્ન થશે કે, “ પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિનું આ ભવમાં ઉપર કહ્યું તેમ જ્ઞાન થાય એ વાત યથાતથ્ય માનીએ, તોપણ પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિ, અથવા કોઈ દેવલોકાદિ નિવાસસ્થાન અનુભવ્યાં હોય તે અનુભવની સ્મૃતિ થઈ છે, અને તે અનુભવ યથાતથ્ય થયો છે એ, શા ઉપરથી સમજાય ? ” તો એ પ્રશ્નનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે:—અમુક અમુક ચેષ્ટા અને લિંગ તથા પરિણામ આદિથી પોતાને તેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે; પણ તેની ખીજ કોઈ જીવને પ્રતીતિ થવા માટે તો નિયમિતપણે નથી. કવચિત્ અમુક દેશમાં, અમુક ગામ, અમુક ઘેર, પૂર્વ દેહ ધારણ થયો હોય અને તેનાં ચિન્હો ખીજ જીવને જણાવવાથી તે દેશાદિનું અથવા તેના નિશાનાદિનું કંઈ પણ વિષ્ણમાનપણું હોય, તો ખીજ જીવને પણ પ્રતીતિતો હેતુ થવો સંભવે, અથવા ‘ જાતિસ્મૃતિજ્ઞાનવાન ’ કરતાં જેનું વિશેષજ્ઞાન છે તે, જાણે. તેમ જ જેને ‘ જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન ’ છે તેની, પ્રત્યક્ષાદિને જાણતો એવો કોઈ વિચારવાન પુરુષ પણ જાણે કે, આ પુરુષને તેવા જ્ઞાનનો કંઈ સંભવ છે, અથવા ‘ જાતિસ્મૃતિ ’ હોતી સંભવે છે, અથવા જેને ‘ જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન ’ છે, તે દુરજ્ઞાન સંબંધમાં કોઈ જીવ પૂર્વભવે આચ્છે છે, વિશેષે કરીને આચ્છે છે, તેને તે સંબંધ જણાવતાં કંઈ પણ સ્મૃતિ થાય તો તેવા જીવને પણ પ્રતીતિ આવે.

ખીજો પ્રશ્ન:—“ જીવ સમયે સમયે મરે છે તે, કેવી રીતે સમજવું ? ” તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો:—

જેમ આત્માને સ્થળ દેહનો વિયોગ થાય છે તેને, મરણ કહેવામાં આવે છે, તેમ સ્થળ-દેહના આયુષ્યાદિ સૂક્ષ્મપર્યાયનો પણ, સમયે સમયે દાનિ પરિણામ થવાથી, વિયોગ થઈ રહ્યા છે, તેથી તેનું સમયે સમયે મરણ કહેવાયોગ્ય છે. આ મરણ તે વ્યવહાર નયથી કહેવાય છે; નિશ્ચયથી તો આત્માને સ્વાભાવિક એવા જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણપર્યાયની, વિભાવ-પરિણામના યોગને લીધે, દાનિ થવા કરે છે, અને તે દાનિ આત્માના નિત્યપણાદિ સ્વરૂપને પણ મૂકી રહે છે; તે સમયે સમયે મરણ છે.

ત્રીજો પ્રશ્ન:—“ કેવળજ્ઞાનદર્શનને વિષે ગયા કાળ અને આવતા કાળના પદાર્થ, વર્તમાન કાળમાં વર્તમાનપણે દેખાય છે તેમ જ, દેખાય કે ખીજ રીતે ? ” તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો:—

અંશે વ્યાપ્ત થવાનો સંભવ, જે સંસારથી કલ્પા છે, તે સંસારમાં સાધારણ હવે રહીને, તેનો વ્યવસ્થાપ લોકિકલાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છતું એ, નહીં જનવા જેવું જ કાર્ય છે, કેમકે લોકિક લાવ આદે આત્મને નિવૃત્તિ જ્યાં નથી આવતી, ત્યાં હિતવિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી. એકની નિવૃત્તિ, તો બીજાનું પરિણામ થવું સંભવે છે, અહિતહેતું એવો સંસારસંબંધી પ્રસંગ, લોકિકલાવ, લોકચેષ્ટા એ સૌની સંભાળ જેમ અને તેમ જતી કરીને-તેને સંક્ષેપીને-આત્મ-હિતને અવકાશ આપવો ઘટે છે. આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું જળવાન બીજું નિમિત્ત કોઈ જણાવું નથી; છતાં, તે સત્સંગ પણ, જે હવે લોકિકલાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને, પ્રાપ્તિ નિષ્ફળ જાય છે, અને સદેજ સત્સંગ ક્ષણવાન થયો હોય તોપણ જો વિશેષ વિશેષ લોકાવેશ રહેતો હોય, તો તે ક્ષણ નિર્ભૂળ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી; અને સ્ત્રીપુત્ર, આરંભપરિગ્રહના પ્રસંગમાંથી જો નિજશુદ્ધિ છોડવાનો પ્રયાસ કરવામાં ન આવે, તો સત્સંગ ક્ષણવાન થવાનો સંભવ શી રીતે અને ? જે પ્રસંગમાં મહાત્માનીપુરુષો સંભાળીને ચાલે છે, તેમાં, આ હવે તો અત્યંત અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલતું એ વાત ન જ બૂલવાનું છે, એમ નિશ્ચય કરી પ્રસંગે પ્રસંગે, કાર્યે કાર્યે, અને પરિણામે પરિણામે, તેનો લક્ષ રાખી તેથી મોકળું થવાય તેમ જ ક્યાં કરવું; એ શ્રી વર્દમાનસ્વામીના જીવમસ્થમુનિયયને પ્રપતિ અને કહ્યું હતું.

મુખર્ષ, મં. ૧૯૫૦ ના આશી શુદ્ધ ૧૧, બુધે.

૩૪૫.

મનમાં વારંવાર વિચારથી નિશ્ચય થઈ રહ્યો છે કે, કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ ફરી, અન્ય-લાવમાં પોતાપણુ થતું નથી; અને આખંડ આત્મધ્યાન રહ્યા કરે છે એવી જે દશા, તેને વિશે વિકટ ઉપાધિજોગનો ઉદય, એ આશ્ચર્યકારક છે. હાલમાં તો થોડા ક્ષણની નિવૃત્તિ માંડ રહે છે, અને પ્રવૃત્તિ કરી શકે એવી યોગ્યતાવાળું તો ચિત્ત નથી, અને હાલ તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી એ કર્તવ્ય છે, તો ઉદાસપણે તેમ કરીએ છીએ. મન ક્યાંય બાંધતું નથી, અને કાંઈ ગમતું નથી; તથાપિ હાલ હરીજીઆધિન છે.

નિરુપમ એવું જે આત્મધ્યાન તીર્થકરાર્થિકે કહ્યું છે એ, પરમ આશ્ચર્યકારક છે. તે કાળ પણ આશ્ચર્યકારક હતો. વધારે શું કહેવું ? “વનતી મારી કેવલ” ના કહેવત પ્રમાણે આ કાળમાં, અને આ પ્રવૃત્તિમાં અને છીએ.

૩૪૬.

અત્રેથી પ્રસંગે લખેલા ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તર લખ્યા તે, વાંચ્યા છે. પ્રથમના એ પ્રશ્નના ઉત્તર સંક્ષેપમાં છે, તથાપિ યથાયોગ્ય છે. ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર લખ્યો તે, સામાન્યપણે યોગ્ય છે, તથાપિ વિશેષ સૂક્ષ્મ આવેલ્યનથી તે પ્રશ્નનો ઉત્તર લખવા યોગ્ય છે. તે ત્રીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે; “ગુણના સમુદાયથી જૂદું એવું ગુણીનું સ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે કે કેમ ?” અર્થાત્ “જ્યાં ગુણનો સમુદાય તે જ ગુણુ એટલે દ્રવ્ય ? કે તે ગુણના સમુદાયને આધારભૂત એવું પણ કંઈ દ્રવ્યનું બીજું હોનાપણુ છે ?” તેના ઉત્તરમાં એમ લખ્યું છે કે, આત્મા ગુણી છે; તેના ગુણુ જ્ઞાન દર્શન વગેરે જૂદા છે; એમ ગુણી અને ગુણની વિવિક્ષા કરી, તથાપિ ત્યાં વિશેષ કરવી ઘટે છે. જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણથી જૂદું એવું બાકીનું આત્માપણુ શું ? તે પ્રશ્ન છે, માટે યથાશક્તિ તે પ્રશ્નની પરિચયા કરવા યોગ્ય છે. એવો પ્રશ્ન-“કેવળજ્ઞાન આ કાળમાં હોવા યોગ્ય છે કે કેમ ?” તેનો ઉત્તર એમ લખ્યો કે, પ્રમાણથી જોતાં તે હોવાયોગ્ય છે. એ ઉત્તર પણ સંક્ષેપથી છે; જે પ્રત્યે ધણે વિચાર કરવો યોગ્ય છે. એ યોગ્ય પ્રશ્નનો વિશેષ વિચાર થવાને અર્થે તેમાં આટલું વિશેષ પ્રહણ કરશે કે, જે પ્રમાણે જૈનાગમમાં કેવળજ્ઞાન માન્યું છે, અથવા

કહ્યું છે, તે 'કેવળજ્ઞાનનું' સ્વરૂપ યથાતથ્ય કહ્યું છે, એમ ભાસ્યમાન થાય છે કે કેમ ? અને તેનું કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ હોય એમ ભાસ્યમાન થતું હોય, તો તે સ્વરૂપ આ કાળમાં પણ પ્રગટવાયોગ્ય છે કે કેમ ? કિંવા જૈનાગમ કહે છે, તેનો હેતુ, કહેવાનો, બૂદ્ધો કંઈ છે ? અને કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ખીજા કોઈ પ્રકારે હોવાયોગ્ય છે ? તથા સમજવાયોગ્ય છે ? આ વાર્તાપર યથાશક્તિ અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે; તેમ જ ત્રીજો પ્રશ્ન છે, તે પણ ઘણા પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે. વિશેષ અનુપ્રેક્ષા કરી, એ બંને પ્રશ્નના ઉત્તર લખવાનું બને તો કરશો. પ્રથમના બે પ્રશ્ન છે, તેના ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખ્યા છે, તે વિશેષતાથી લખવાનું બની શકે એમ હોય તો તે પણ લખશો.

તમે પાંચ પ્રશ્નો લખ્યા છે, તેમાંના ત્રણ પ્રશ્નના ઉત્તર અત્રે સંક્ષેપમાં લખ્યા છે;

પ્રથમ પ્રશ્ન:—“ જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન પાછળનો ભવ કેવી રીતે દેખે છે ? ” તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો:—

નાનપણે કોઈ ગામ, વસ્તુઆદિ જોયાં હોય, અને મોટપણે કોઈ પ્રસંગે તે ગામાદિનું આત્મામાં સ્મરણ થાય છે તે વખતે, તે ગામાદિનું આત્મામાં જે પ્રકારે ભાન થાય છે, તે પ્રકારે ‘ જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન ’ને પૂર્વભવનું ભાન થાય છે. કદાપિ આ ઠેકાણે એમ પ્રશ્ન થશે કે, “ પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિનું આ ભવમાં ઉપર કહ્યું તેમ ભાન થાય એ વાત યથાતથ્ય માનીએ, તોપણ પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિ, અથવા કોઈ દેવલોકાદિ નિવાસસ્થાન અનુભવ્યાં હોય તે અનુભવની સ્મૃતિ યદ્ય છે, અને તે અનુભવ યથાતથ્ય થયો છે એ, શા ઉપરથી સમજાય ? ” તો એ પ્રશ્નનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે:—અમુક અમુક ચેષ્ટા અને લિંગ તથા પરિણામ આદિથી પોતાને તેનું સ્પષ્ટ ભાન થાય છે; પણ તેની ખીજા કોઈ જીવને પ્રતીતિ થવા માટે તો નિયમિતપણે નથી. ક્યારેક અમુક દેશમાં, અમુક ગામ, અમુક ઘેર, પૂર્વે દેહ ધારણ થયો હોય અને તેનાં ચિન્હો ખીજા જીવને જણાવવાથી તે દેશાદિનું અથવા તેના નિશાનાદિનું કંઈ પણ વિદ્યમાનપણું હોય, તો ખીજા જીવને પણ પ્રતીતિનો હેતુ થવો સંભવે, અથવા ‘ જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન ’ કરતાં જેનું વિશેષજ્ઞાન છે તે, જાણે. તેમ જ જેને ‘ જાતિસ્મરણજ્ઞાન ’ છે તેની, પ્રકૃત્યાદિને જાણતો એવો કોઈ વિચારવાન પુરુષ પણ જાણે કે, આ પુરુષને તેવા જ્ઞાનનો કંઈ સંભવ છે, અથવા ‘ જાતિસ્મરણ ’ હોવી સંભવે છે, અથવા જેને ‘ જાતિસ્મરણજ્ઞાન ’ છે, તે પુરુષના સંબંધમાં કોઈ જીવ પૂર્વભવે આવ્યો છે, —વિશેષે કરીને આવ્યો છે, તેને તે સંબંધ જણાવતાં કંઈ પણ સ્મૃતિ થાય તો તેવા જીવને પણ પ્રતીતિ આવે.

ખીજો પ્રશ્ન:—“ જીવ સમયે સમયે મરે છે તે, કેવી રીતે સમજવું ? ” તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો:—

જેમ આત્માને સ્થળ દેહનો વિયોગ થાય છે તેને, મરણ કહેવામાં આવે છે, તેમ સ્થળ-દેહના આયુષ્યાદિ મુક્તપર્યાયનો પણ, સમયે સમયે દ્વાનિ પરિણામ થવાથી, વિયોગ યદ્ય રહ્યો છે, તેથી તેનું સમયે સમયે મરણ કહેવાયોગ્ય છે. આ મરણ તે વ્યવહાર નયથી કહેવાય છે; નિશ્ચયથી તો આત્માને સ્વાભાવિક એવા જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણપર્યાયની, વિસ્તાર-પરિણામના યોગને લીધે, દ્વાનિ થવા કરે છે, અને તે દ્વાનિ આત્માના નિત્યપણાદિ સ્વરૂપને પણ મઢી રહે છે; તે સમયે સમયે મરણ છે.

ત્રીજો પ્રશ્ન:—“ કેવળજ્ઞાનદર્શનને વિષે ગયા કાળ અને આવતા કાળના પદાર્થ, વર્તમાન કાળમાં વર્તમાનપણે દેખાય છે તેમ જ, દેખાય કે ખીજી રીતે ? ” તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો:—

કરી શકે. એવો 'નિત્ય-પદાર્થ' છે. જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સયોગથી થઈ શકી ન હોય, તે પદાર્થ 'નિત્ય' હોય છે. આત્મા કોઈ પણ સયોગથી બની શકે એમ જણાવું નથી, કેમકે જડના હજારોગમે સયોગો કરીએ, તોપણ તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ નહીં થઈ શકવા યોગ્ય છે. જે ધર્મ પદાર્થમાં હોય નહીં, તેવા ઘણા પદાર્થો બેળા કરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી, તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં એવો, જ્ઞાને અનુભવ થઈ શકે એમ છે. જે ઘટપટાદિ પદાર્થો છે, તેને વિશે જ્ઞાનસ્વરૂપતા જ્ઞેવામાં આવતી નથી. તેવા પદાર્થોના, પરિણામાંતર કરી, સયોગ કર્યા હોય, અથવા થયા હોય, તોપણ તે તેવી જ જાતિના થાય. અર્થાત્ જડસ્વરૂપ થાય, પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય. તો પછી તેવા પદાર્થના સયોગે આત્મા, કે જેને જ્ઞાનીપુરુષો 'મુખ્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષણવાળો' કહે છે, તે તેવા ઘટપટાદિ (પૃથ્વી, જળ, વાયુ, આકાશ) પદાર્થથી, ઉત્પન્ન, કોઈ રીતે. થઈ શકવા યોગ્ય નથી. 'જ્ઞાનસ્વરૂપપણું' એ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ છે, અને 'તેના અભાવવાળું' મુખ્ય લક્ષણ જડનું છે. તે બંનેના અનાદિ સહજ સ્વભાવ છે. આ તથા બીજાં તેવાં સહજગમે પ્રમાણે આત્માને 'નિત્ય' પ્રતિપાદન કરી શકે છે. તેમ જ તેના વિશેષ વિચાર કયેં સહજસ્વરૂપ નિત્યપણે આત્મા અનુભવમાં આવે છે; જેથી મુખ્યદુઃખાદિ ભોગવનાર, તેથી નિવૃત્તનાર, વિચારનાર, પ્રેરણા કરનાર, એ આદિ ભાવો જેના વિષમભાવપણાથી અનુભવમાં આવે છે, તે આત્મા મુખ્ય ચેતન (જ્ઞાન) લક્ષણવાળો છે, અને તે ભાવે (સ્થિતિએ) કરી તે સર્વ કાળ રહી શકે એવો 'નિત્ય-પદાર્થ' છે, એમ માનવામાં કંઈ પણ દોષ કે બાધ જણાતો નથી, પણ સત્યનો સ્વિકાર થવારૂપ ગુણ થાય છે. આ પ્રશ્ન તથા તમારા બીજા કેટલાક પ્રશ્નો એવા છે કે, જેમાં વિશેષ લખવાનું તથા કહેવાનું અને સમજાવવાનું અવશ્ય છે. તે પ્રશ્ન 'માટે એવા સ્વરૂપમાં ઉત્તર લખવાનું બનતું હોય કંઈ હોવાથી પ્રથમ 'પદ્ધતિસમુચ્ચય ગ્રંથ' તમને મોકલ્યો હતો, કે જે વાંચવા-વિચારવાથી તમને કોઈ પણ અંશે સમાધાન થાય, અને પત્રમાં પણ કંઈ વિશેષ અંશે સમાધાન થાય, એટલું બની શકે; કેમકે તે સંબંધી અનેક પ્રશ્નો ઉઠવા યોગ્ય છે, કે જે ફરી ફરી સમાધાન પ્રાપ્ત થવાથી, વિચારવાથી, સમાવેશ પામે એવી, પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) જ્ઞાનદશામાં-પોતાના સ્વરૂપના યથાર્થજોષથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં-તે આત્મા નિજભાવનો એટલે જ્ઞાન. દર્શન (યથાર્થિય નિર્ધાર) અને સહજસમાધિ-પરિણામનો કર્તા છે. અજ્ઞાનદશામાં કોષ, માન, માયા, લોભ એ આદિ પ્રવૃત્તિનો કર્તા છે, અને તે ભાવનાં ફળનો 'બોક્ષા' થતાં પ્રસંગવશાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થોનો નિમિત્તપણે કર્તા છે; અર્થાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થનાં મૂળ ક્યોનો તે કર્તા નથી, પણ તેને કોઈ આકારમાં લાવવારૂપ ક્રિયાનો કર્તા છે. એ જે, પાછળ તેની દશા કહી તેને જ્ઞાન 'કર્મ' કહે છે; વેદાંત 'બ્રાહ્મિ' કહે છે; તથા બીજા પણ, તેને અનુસરતા એવા શબ્દ કહે છે. વાસ્તવ્ય વિચાર કયેંથી આત્મા ઘટપટાદિનો તથા કોષાદિનો કર્તા થઈ શકતો નથી. માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાન-પરિણામનો જ કર્તા એ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

(૩) અજ્ઞાનભાવથી ક્ષેત્રાં કંઈ પ્રારંભકાળે બીજાં દોષ વખતનો યોગ પામી ફળરૂપ જ્ઞાન-પરિણામે પરિણમે છે; અર્થાત્ તે કંઈ આત્માને ભોગવવાં પડે છે; જેમ અમિત્તા સ્પર્શ ઉપ્પાદ-ણનો સંબંધ થાય છે, અને તેનું સહેજે વેદના-રૂપ થાય છે. તેથી આત્માને કોષાદિ ભાવના કર્તાપણાએ જ-મ જડા મરણાદિ વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે. આ વિચારમાં તમે વિશેષપણે વિચારશો, અને તે પરત્વે જે કંઈ પ્રશ્ન થાય તે સમજાવો, કેમકે જે પ્રકારની સમજ તેથી નિવૃત્ત થવારૂપ કાર્ય કયેં જીવને મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. ૨૦--"ઈશ્વર તું છે ? તે જ્યત્કર્તા છે એ ખરું છે ?"

ઉ-૦-(૧) અમે તમે કર્મજંથમાં વસી રહેલા જીવ છીએ. તે જીવનું સદજન્મસ્વરૂપ એટલે કર્મજંથિન

વર્તમાનમાં વર્તમાનપદાર્થ જેમ દેખાય છે, તેમ ગયા કાળના પદાર્થ ગયા કાળમાં જે સ્વ-રૂપે હતા તે સ્વરૂપે વર્તમાનકાળમાં દેખાય છે: અને આવતા કાળમાં તે પદાર્થ જે સ્વરૂપ પામશે તે સ્વરૂપપણે, વર્તમાનકાળમાં દેખાય છે: બૂતકાળે જે જે પર્યાય પદાર્થે ભગ્યા છે, તે કારણે પણ વર્તમાનમાં પદાર્થને વિશે રહ્યા છે, અને ભવિષ્યકાળમાં જે જે પર્યાય ભગશે, તેની યોગ્યતા વર્તમાનમાં, પદાર્થને વિશે રહી છે. તે કારણે અને યોગ્યતાનું જ્ઞાન વર્તમાનકાળમાં પણ કેવળજ્ઞાનીને વિશે યથાર્થ સ્વરૂપે હોઈ શકે. આ પ્રશ્નપ્રત્યે ઘણા વિચાર જણાવવા યોગ્ય છે.

૩૪૭.

નમઃ-શ્રી સત્પુરુષને નમસ્કાર.

આત્માર્થી, ગુણગ્રાહી, સત્સંગોગ્ય ભાઈ શ્રી.....પ્રત્યે, શ્રી ડરખન.

શ્રી મુખાર્થી લ. જીવન્મુક્તદશાષ્ટિક રામચંદ્રના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાગોચ્ય પહોંચે. અત્ર કુશળતા છે. તમારું લખેલું એક પત્ર મને પહોંચ્યું છે. કેટલાંક કારણોથી તેનો ઉત્તર લખવામાં દીલ થઈ હતી. પાછળથી તમે આ તરફ તરતમાં આવવાના છો એમ જાણવામાં આવ્યાથી પત્ર લખ્યું નહોતું; પણ હાલ એમ જાણવામાં આવ્યું કે, હમણા લગભગ એક વર્ષસુધી સ્થિતિ કરવાનું ત્યાં સંબંધીનું કારણ છે; જેથી મેં આ પત્ર લખ્યું છે. તમારા લખેલા પત્રમાં જે આત્માદિ વિષયપરત્વે પ્રશ્નો છે; અને જે પ્રશ્નોના ઉત્તર જાણવાની તમારા ચિત્તમાં વિશેષ આતુરતા છે, તે બન્ને પ્રત્યે મારું અનુમોદન સદાજે સદાજે છે, પણ જેવામાં તમારું તે પત્ર મને મળ્યું તેવામાં તેના ઉત્તર લખી શકાય એવી, મારા ચિત્તની સ્થિતિ નહોતી, અને ઘણું ફરી તેમ થવાનું કારણ પણ તે પ્રસંગમાં ખાલોપાધિપ્રત્યેનો ધૈર્ય વિશેષ પરિણામ પામ્યો હતો તે હતું; અને તેમ હોવાથી તે પત્રના ઉત્તર લખવા જેવા કાર્યમાં પણ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે તેવું નહોતું. થોડો વખત જતા દર્દ, કંઈ તેવા ધૈર્યપ્રમાણથી પણ અવકાશ લઈ તમારા પત્રનો ઉત્તર લખીશ એમ, વિચાર્યું હતું; પણ પાછળથી તેમ પણ બનતું અશક્ય થયું. તમારા પત્રની પહોંચ પણ મેં લખી નહોતી, અને આવા પ્રકારે ઉત્તર લખી મોકલવા પરત્વે દીલ થઈ તેથી, મારા મનમાં પણ ખેદ થયો હતો, અને જેમના અમુક ભાવ હજી સુધી વર્તે છે. જે પ્રસંગમાં વિશેષ કરીને ખેદ થયો, તે પ્રસંગમાં એમ સાંભળવામાં આવ્યું કે, તમે તરતમાં આ દેશમાં આવવાની ધારણા રાખો છો; તેથી કંઈક ચિત્તમાં એમ આવ્યું હતું કે, તમને ઉત્તર લખવાની દીલ થઈ છે, તે પણ તમારો સમાગમ થવાથી સાંભી લાલકારક થશે, કેમકે લેખદ્વારા કેટલાક ઉત્તર સમજાવવા પિકટ હતા. અને પત્ર તરતમાં તમને નહીં મળી શકવાથી તમારા ચિત્તમાં જે આતુરપણ વર્ધમાન થયેલું તે, ઉત્તર તરત સમજી શકવાને સમાગમમાં એક સારું કારણ ગણવા યોગ્ય હતું. હવે પ્રારબ્ધોદયે ત્યારે સમાગમ થાય ત્યારે કંઈ પણ તેવી જાનવાત્તા થવાનો પ્રસંગ થાય, એવી આકાંક્ષા રાખી, સંક્ષેપમાં તમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર લખું છું. જે પ્રશ્નોના ઉત્તર વિચારવાને નિરંતર તત્સંબંધી વિચારણા અભ્યાસની આવશ્યકતા છે. તે ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે તેથી, કેટલાક સંદેહની નિવૃત્તિ વખતે થવી કશું પડશે, તોપણ મારા ચિત્તમાં એમ રહે છે કે, મારા વચન પ્રત્યે કંઈ પણ વિશેષ વિશ્વાસ છે તેથી, તમને ધીરજ રહી શકશે, અને પ્રશ્નોનું યથાગોચ્ય સમીપાન થવાને અનુક્રમે કારણભૂત થશે; એમ મને લાગે છે. તમારા પત્રમાં ૨૭ પ્રશ્નો છે; તેના સંક્ષેપે નીચે ઉત્તર લખું છું.

૧. પ્ર૦-“ આત્મા શું છે ? તે કંઈ કરે છે ? અને તેને કર્મ નડે છે કે નહિ ? ”

ઉ૦-(૧) જેમ ઘટપટાદિ જડ વસ્તુઓ, તેમ આત્માજ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુ છે. ઘટપટાદિ ‘અનિસ્’ છે, ત્રિકાળ એક સ્વરૂપે સ્થિતિ કરી રહી શકે એવાં નથી. આત્મા એક સ્વરૂપે ત્રિકાળ સ્થિતિ

કરી શકે એવો 'નિત્ય' પદાર્થ' છે. જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સયોગથી થઈ શકી ન હોય, તે પદાર્થ 'નિત્ય' હોય છે. આત્મા કોઈ પણ સયોગોથી બની શકે એમ જણાતું નથી, કેમકે જડના દબ્બરોગમે સયોગો કરીએ, તોપણ તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ નહીં થઈ શકવા યોગ્ય છે. જે ધર્મ પદાર્થમાં હોય નહીં, તેવા ઘણા પદાર્થો બેળા કરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી, તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં એવો, જ્ઞાને અનુભવ થઈ શકે એમ છે. જે ઘટપટાદિ પદાર્થો છે, તેને વિશે જ્ઞાનસ્વરૂપતા જ્ઞેયામાં આવતી નથી. તેવા પદાર્થોના, પરિણામોંતર કરી, સયોગ કંઈ હોય, અથવા થયા હોય, તોપણ તે તેની જ જાતિના થાય. અર્થાત્ જડસ્વરૂપ થાય, પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય. તો પછી તેવા પદાર્થના સયોગે 'આત્મા, કે જેને જ્ઞાનીપુરુષો 'મુખ્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષણવાળો' કહે છે, તે તેવા ઘટપટાદિ (પૃથ્વી, જળ, વાયુ, આકાશ) પદાર્થથી, ઉત્પન્ન, કોઈ રીતે, થઈ શકવા યોગ્ય નથી. 'જ્ઞાનસ્વરૂપપણુ' એ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ છે, અને 'તેના અભાવવાળું' મુખ્ય લક્ષણ જણતું છે. તે બન્નેના અનાદિ સદૃજ સ્વભાવ છે. આ તથા બીજાં તેવાં સદૃક્ષગમે પ્રમાણો આત્માને 'નિત્ય' પ્રતિપાદન કરી શકે છે. તેમ જ તેનો વિશેષ વિચાર કર્યે સદૃજસ્વરૂપ નિત્યપણે આત્મા અનુભવમાં આવે છે; જેથી મુખ્યદુઃખાદિ બોગવનાર, તેથી નિવૃત્તનાર, વિચારનાર, પ્રેરણા કરનાર, એ આદિ ભાવો જેના વિઘ્નમાનપણથી અનુભવમાં આવે છે, તે આત્મા મુખ્ય ચેતન (જ્ઞાન) લક્ષણવાળો છે, અને તે ભાવે (સ્થિતિએ) કરી તે સર્વ કાળ રહી શકે એવો 'નિત્ય-પદાર્થ' છે, એમ માનવામાં કંઈ પણ દોષ કે બાધ જણાતો નથી, પણ સત્યનો સ્વિકાર થવારૂપ ગુણ થાય છે. આ પ્રશ્ન તથા તમારા બીજા કેટલાક પ્રશ્નો એવા છે કે, જેમાં વિશેષ લખવાનું તથા કહેવાનું અને સમજાવવાનું અવશ્ય છે. તે પ્રશ્ન માટે એવા સ્વરૂપમાં ઉત્તર લખવાનું બનતું હાલ કંઈ હોવાથી પ્રથમ ' પદ્દર્શનસમુચ્ચય ગ્રંથ ' તમને મોકલ્યો હતો, કે જે વાંચવા-વિચારવાથી તમને કોઈ પણ અંશે સમાધાન થાય, અને પત્રમાં પણ કોઈ વિશેષ અંશે સમાધાન થાય, એટલું બની શકે; કેમકે તે સંબંધી અનેક પ્રશ્નો ઉઠવા યોગ્ય છે, કે જે ફરી ફરી સમાધાન પ્રાપ્ત થવાથી, વિચારવાથી, સમાવેશ પામે એવી, પ્રાયે સ્થિતિ છે.

(૨) જ્ઞાનદશામાં-પોતાના સ્વરૂપના યથાર્થબોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં-તે આત્મા નિજભાવનો એટલે જ્ઞાન. દર્શન (યથાર્થિયત નિર્ધાર) અને સદૃજસમાધિ-પરિણામનો કર્તા છે. 'અજ્ઞાનદશામાં કોધ, માન, માયા, લોભ એ આદિ પ્રકૃતિનો કર્તા છે, અને તે ભાવનાં કળનો 'લોકતા થતાં પ્રસંગવશાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થોનો નિમિત્તપણે કર્તા છે; અર્થાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થોનાં મૂળ કળ્યોનો તે કર્તા નથી, પણ તેને કોઈ આકારમાં લાવવારૂપ ક્રિયાનો કર્તા છે. એ જે, પાછળ તેની દશા કહી તેને જ્ઞાન 'કર્મ' કહે છે; વેદાંત 'બ્રાહ્મિ' કહે છે; તથા બીજા પણ, તેને અનુસરતા એવા શબ્દ કહે છે. વાસ્તવ્ય વિચાર કર્યેથી આત્મા ઘટપટાદિનો તથા કોધાદિનો કર્તા થઈ શકતો નથી. માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાન-પરિણામનો જ કર્તા એ સ્પષ્ટ સમગ્રવ્ય છે.

(૩) અજ્ઞાનભાવથી કરેલાં કર્મો પ્રારંભકાળે બીજરૂપ હોઈ વખનનો યોગ પામી કળરૂપ વૃદ્ધિ-પરિણામે પરિણમે છે;—અર્થાત્ તે કર્મો આત્માને બોગવવાં પડે છે;—જેમ અજ્ઞાના સ્પર્શ ઉપજાવ-ણાનો સંબંધ થાય છે, અને તેનું સહેજે વેદના-રૂપ થાય છે. તેથી આત્માને કોધાદિ ભાવના કર્તાપણાએ જન્મ જડા મરણાદિ વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે. આ વિચારમાં તમે વિરોધપણે વિચારશો, અને તે પરત્વે જે કંઈ પ્રશ્ન થાય તે લખશો, કેમકે જે પ્રકારની સમજ તેથી નિવૃત્ત થવારૂપ કાર્ય કર્યે જીવને મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. પ્ર૦—“ઈશ્વર શું છે ? તે જગત્કર્તા છે એ ખરું છે ?”

ઉ૦—(૧) અમે તમે કર્મજીવમાં વસી રહેલા જીવ છીએ. તે જીવનું સદૃજસ્વરૂપ.”

પણે-માત્ર એક આત્મત્વપણે-જે સ્વરૂપ છે, તે ઇશ્વરપણુ છે. જ્ઞાનાદિ અંશસ્વરૂપે જેને વિષે છે, તે ઇશ્વર કહેવાયોગ્ય છે; અને તે ઇશ્વરતા આત્માનું સહજસ્વરૂપ છે. જે સ્વરૂપ કર્મપ્રસંગે જાણાનું નથી, પણ તે પ્રસંગ અન્ય અન્યસ્વરૂપ બણી, બ્યારે આત્માબણી દષ્ટિ થાય છે ત્યારે, અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાદિ અંશસ્વરૂપણુ તે જ આત્મામાં જાણાય છે; અને તેથી વિશેષ અંશસ્વરૂપાળો કોઈ પદાર્થ, સમસ્ત પદાર્થો નિરખતાં પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી; જેથી ઇશ્વર છે તે, આત્માનું બીજું પર્યાયિક નામ છે; એથી કોઈ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ ઇશ્વર છે એમ નથી; એવા નિશ્ચયમાં મારો અભિપ્રાય છે. (૨) તે જગત્કર્તા નથી, અર્થાત્ પરમાણુ, આકાશાદિ પદાર્થ નિલ હોવાયોગ્ય છે, તે કોઈ પણ વસ્તુમાંથી બનવાયોગ્ય નથી; કદાપિ એમ ગણીએ કે, તે ઇશ્વરમાંથી બન્યા છે, તો તે વાત પણ યોગ્ય લાગતી નથી, કેમકે ઇશ્વરને જે ચેતનપણે માનીએ, તો તેથી પરમાણુ, આકાશ વગેરે ઉત્પન્ન કેમ થઈ શકે? કેમકે ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ થવી જ સંભવતી નથી. જે ઇશ્વરને જડ સ્વિકારવામાં આવે તો સહેજે તે અનૈશ્વર્યવાન કહે છે. તેમ જ તેથી જીવરૂપ ‘ચેતનપદાર્થ’ની ઉત્પત્તિ પણ થઈ શકે નહીં. જડ ચેતન ઉભયરૂપ ઇશ્વર ગણીએ, તો પછી જડ ચેતન ઉભયરૂપ જગત્ છે તેનું, ઇશ્વર એવું બીજું નામ કરી સતોષ રાખી લેવા જેવું થાય છે; અને જગત્નું નામ ઇશ્વર રાખી સતોષ રાખી લેવો તે કરતાં જગત્ને જગત્ કહેવું, એ વિશેષ યોગ્ય છે. કદાપિ પરમાણુ, આકાશાદિ ગણીએ અને ઇશ્વરને કર્માદિને ફળ આપનાર ગણીએ, તોપણ તે વાત સિદ્ધ જણાતી નથી. એ વિચારપર ‘પદ્ધત્તનસમુચ્ચય’માં સારાં પ્રમાણો આપ્યાં છે.

૩. પ્ર૦-“ મોક્ષ શું છે ? ”

ઉ૦-જે કોષાદિ અજ્ઞાનભાવમાં-દેહાદિમાં આત્માને પ્રતિબંધ છે, તેથી સર્વથા નિવૃત્તિ થવી. મુક્તિ થવાથી તે, મોક્ષપદ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે; જે સહજ વિચારતાં પ્રમાણુજૂત લાગે છે.

૪. પ્ર૦-“ મોક્ષ મળશે કે નહિ તે ચોક્કસ રીતે આ દેહમાં જ બણી શકાય ? ”

ઉ૦-એક દોરડીના ધણા બંધથી હાથ બાંધવામાં આવ્યો હોય, તેમાંથી અનુક્રમે જેમ જેમ બંધ છેડવામાં આવે, તેમ તેમ તે બંધના સંબંધની નિવૃત્તિ અનુભવમાં આવે છે, અને તે દોરડી વળ મૂકી છૂટી ગયાના પરિણામમાં વર્તે છે એમ, જાણાય છે, અનુભવાય છે. તેમ જ અજ્ઞાનભાવનાં અનેક પરિણામરૂપ બંધનો પ્રસંગ આત્માને છે તે, જેમ જેમ છૂટે છે, તેમ તેમ મોક્ષનો અનુભવ થાય છે; અને તેનું ધણું જ અદ્યપણુ બ્યારે થાય છે ત્યારે, સહજે આત્મામાં નિજભાવ પ્રકાશી નીકળીને અજ્ઞાનભાવરૂપ બંધથી છૂટી શકવાનો પ્રસંગ છે; એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. તેમ જ કેવળ અજ્ઞાનાદિભાવથી નિવૃત્તિ થઈ કેવળ આત્મભાવ આજ દેહને વિષે સ્થિતિમાન છતાં પણ આત્માને પ્રગટે છે, અને સર્વ સંબંધથી કેવળ પોતાનું સિન્નપણુ અનુભવમાં આવે છે; અર્થાત્ મોક્ષપદ આ દેહમાં પણ અનુભવમાં આવવાયોગ્ય છે.

૫. પ્ર૦-“ એમ વાંચવામાં આવ્યું કે, માણસ દેહ છોડી કર્મપ્રમાણે જનાવરોમાં અવતરે, પથરો પણ થાય, ઝાડ પણ થાય; આ બરાબર છે ? ”

ઉ૦-દેહ છોડી હિપાર્જિત પ્રમાણે જીવની ગતિ થાય છે, તેથી તે તિર્થંક (જનાવર) પણ થાય છે, અને પૃથ્વીકાય એટલે પૃથ્વીરૂપ શરીર ધારણ કરી બાકીની બીજી ચાર ઈદ્રિયો-વિના કર્મ ભોગવવાનો જીવન પ્રસંગ પણ આવે છે; તથાપિ કેવળ પથ્થર કે પૃથ્વી થઈ નત્ય છે, એવું કંઈ નથી. પથ્થરરૂપ કાયા ધારણ કરે, અને તેમાં પણ અવ્યક્તપણે જીવ, જીવપણે જ હોય છે. બીજી ચાર ઈદ્રિયોનું ત્યાં અવ્યક્ત- (અગ્રગત) -પણુ હોવાથી ‘પૃથ્વીકાયરૂપ જીવ’ કહેવા યોગ્ય છે. અનુક્રમે તે કર્મ ભોગવી જીવ નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે, ફક્ત પથ્થરનું ફળ પ્રમાણરૂપે રહે

છે, પણ જીવ તેના સંબંધથી આત્મા જીવાથી આદારાદિ સંજ્ઞા તેને હોતી નથી, અર્થાત્ કેવળ જડ એવો પથ્થર જીવ થાય છે એવું નથી. કર્મના વિષમપણાથી ચાર દિગ્ગોનો પ્રસંગ અવ્યક્ત થઈ ફક્ત એક સ્પર્શદ્રિષ્યપણે દેહનો પ્રસંગ જીવને જે કર્મથી થાય છે, તે કર્મ ભોગવતા તે પૃથ્વીઆદિમાં જન્મે છે; પણ કેવળ પૃથ્વીરૂપ, કે પથ્થરરૂપ થઈ જતો નથી; જનાવર યતાં કેવળ જનાવર પણ થઈ જતો નથી. દેહ છે તે, જીવને વેળધારીપણ છે; સ્વરૂપપણ નથી.

૧ દ્વા પ્રશ્નનું પણ આમાં સમાધાન આપ્યું છે.

૭ મા પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આપ્યું છે કે, કેવળ પથ્થર કે કેવળ પૃથ્વી કંઈ કર્મના કર્તા નથી; તેમાં આવીને ઉપજેલો એવો જીવ કર્મનો કર્તા છે, અને તે પણ દૂધ અને પાણીની મેદે છે. જેમ તે બન્નેનો સંયોગ થતાં પણ દૂધ તે દૂધ છે, અને પાણી તે પાણી છે. તેમ એકે-દ્રિયાદિ કર્મબંધે જીવને પથ્થરપણુ-જડપણુ-જળપણુ છે, નોપણુ તે જીવ અંતરૂ તો જીવપણે જ છે. અને ત્યાં પણ તે આદાર ભયાદિ સંજ્ઞા- (જે અવ્યક્તજેવી છે તે) પૂરંક છે.

૮. પ્ર૦—“ આર્યધર્મ તે શું? બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી જ છે શું? ”

ઉ૦—(૧) આર્યધર્મની વ્યાખ્યા કરવામાં સૌ પોતાના પક્ષને ‘ આર્યધર્મ ’ કહેવા હુકે છે. જૈન જૈનને, બૌદ્ધ બૌદ્ધને, વેદાંતી વેદાંતને ‘ આર્યધર્મ ’ કહે એમ સાધારણ છે, તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષો તો જેથી આત્માને નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એવો જે આર્ય (ઉત્તમ) માર્ગ તેને ‘ આર્યધર્મ ’ કહે છે; અને એમ જ યોગ્ય છે. (૨) બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી થતી સંભવની નથી. વેદમાં જેટલું જ્ઞાન કહ્યું છે, તેથી શદસંગણા આશયવાળું જ્ઞાન શ્રી તીર્થકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે એમ, મારા અનુભવમાં આવે છે, અને તેથી હું એમ જાણું છું કે, અસ્પ વસ્તુમાંથી સંપૂર્ણ વસ્તુ થઈ શકે નહીં; એમ હોવાથી વેદમાંથી સર્વની ઉત્પત્તિ કહેવી ઘટતી નથી. યજુર્વાદિ સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ તેના આશ્રયથી માનતાં અશ્વયજુ નથી. જૈન, બૌદ્ધના છેલ્લા મહાવીરોદિ મહાત્માઓ થયા પહેલાં, વેદ દત્તા એમ જાણાય છે; તેમ તે ધણા પ્રાચીન ગ્રંથ છે એમ પણ જાણાય છે, તથાપિ જે કંઈ પ્રાચીન હોય તે જ સંપૂર્ણ હોય, કે સત્ય હોય, એમ કહી શકાય નહીં; અને પાછળથી ઉત્પન્ન થાય તે અસંપૂર્ણ અને અસત્ય હોય એમ પણ કહી શકાય નહીં. બાકી વેદજેવો અભિપ્રાય અને જૈનજેવો અભિપ્રાય અનાદિથી આત્મા આવે છે. સર્વ ભાવ અનાદિ છે; માત્ર રૂપાંતર થાય છે. કેવળ ઉત્પત્તિ, કે કેવળ નાશ થતો નથી. વેદ, જૈન અને બીજા સૌના અભિપ્રાય અનાદિ છે, એમ માનવામાં અશ્વયજુ નથી; ત્યાંપછી વિવાદ શાના રહે? તથાપિ એ સૌમાં વિશેષ બળવાન-સત્ય-અભિપ્રાય કોનો કહેવાયોગ્ય છે તે વિચારનું એ, અમને નમને સૌને યોગ્ય છે.

૯. પ્ર૦—“ વેદ કાણે ક્યાં? તે અનાદિ છે? જો અનાદિ-હેતુ તો અનાદિ એટલે શું? ”

ઉ૦—(૧) ધણા કાળ પહેલાં વેદ થયા સંભવે છે. (૨) પુરુષરૂપે દર્શક પણ શાસ્ત્ર અનાદિ નથી; તેમાં કહેલાં અર્થ પ્રમાણે તો સૌ શાસ્ત્ર અનાદિ છે, કેમકે તેવા તેવા અભિપ્રાય જાણ જૂઠાં હોયો જુદે જુદે રૂપે કહેતા આવ્યા છે. એ એમ જ સ્થિતિ સંભવે છે. કોષાદિ ભાવ પણ અનાદિ છે, અને ટામાભાવ પણ અનાદિ છે. દિસાદિ ધર્મ પણ અનાદિ છે, અને અદિસાદિ ધર્મ પણ અનાદિ છે. માત્ર જીવને દિતકારી શું છે એટલું વિચારનું, કાર્યરૂપ છે. અનાદિ તો ભેવ છે. પછી ક્યારેક ઓછા પ્રમાણમાં અને ક્યારેક વિશેષ પ્રમાણમાં ક્રોધનું બળ હોય છે.

૧૦. પ્ર૦—“ મીના કેણે બનાવી? હંધિરકૂન તો નથી? જો તેમ હેતુ તો તેના કાંઈ પુરાવા? ”

ઉ૦—(૧) ઉપર આવેલા ઉત્તરોથી કેટલુંક સમાધાન થઈ શકાયોગ્ય છે કે, હંધિરકૂનનો અર્થ જ્ઞાની-સંપૂર્ણજ્ઞાની-એવો કરવાથી તે હંધિરકૂન થઈ શકે પણ નિત્ય અક્રિય એવા આકાશની

પેટે વ્યાપક ઇશ્વરને સ્વિકાર્યે તેવાં પુસ્તકાદિની ઉત્પત્તિ થવી સંભવે નહીં, કેમકે તે તો સાધારણ કાર્ય છે, કે જેનું કર્તાપણું આરંભપૂર્વક હોય છે; અનાદિ નથી હોતું. (૨) ગીતા વેદવ્યાસજીનું કરેલું પુસ્તક ગણાય છે, અને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને તેવો ઔઘ ક્યો હતો, માટે મુખ્યપણે કર્તા શ્રીકૃષ્ણ કહેવાય છે; જે વાત સંભવિત છે. ગ્રંથ શ્રેષ્ઠ છે. તેવો ભાવાર્થ અનાદિથી આસ્થા આવે છે, પણ તેજ શ્લોક અનાદિથી આસ્થા આવે એમ, બનવા યોગ્ય નથી; તેમ અક્રિય ઇશ્વરથી પણ તેની ઉત્પત્તિ હોય એમ બનવા યોગ્ય નથી. સક્રિય એટલે કાંઈ દેહધારીથી ને ક્રિયા બનવા યોગ્ય છે. માટે સંપૂર્ણ જ્ઞાની તે ઇશ્વર છે, અને તેનાથી બોધાવવાં શાસ્ત્રો તે ઇશ્વરીશાસ્ત્ર છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી.

૧૧. પ્ર૦—“પશુઆદિના યજ્ઞથી જરાય પુણ્ય છે ખરું ?”

ઉ૦—પશુના વધથી, હોમથી, કે જરાય તેને દુઃખ આપવાથી પાપ જ છે;—તે પછી યજ્ઞમાં કરો, કે ગમે તો ઇશ્વરના ધામમાં જેરોને કરો. પણ યજ્ઞમાં જે દાનાદિ ક્રિયા થાય છે તે, કંઈક પુણ્ય હેતુ છે, તથાપિ હિંસામિશ્રિત; હોવાથી ને પણ અનુભોદનયોગ્ય નથી.

૧૨. પ્ર૦—“જે ધર્મ ઉત્તમ છે એમ કહો તેના પુરાવો માગી શકાય ખરો કે ?”

ઉ૦—પુરાવો માગવામાં ન આવે, અને ઉત્તમ છે એમ, વગર પુરાવે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તો તો અર્થ, અનર્થ, ધર્મ, અધર્મ સૌ ઉત્તમ જ હશે. પ્રમાણથી જ ઉત્તમ, અનુત્તમ જણાય છે. જે ધર્મ સંસાર પરિક્ષીણ કરવામાં સર્વથી ઉત્તમ હોય, અને નિઃસ્વભાવમાં સ્થિતિ કરાવવાને બળવાન હોય, તે જ ઉત્તમ અને તે જ બળવાન છે,

૧૩. પ્ર૦—“શ્રીસ્તિધર્મ વિશે આપ કંઈ જાણો છો ? જે જાણતા હો તો આપના વિચાર દર્શાવો ?”

ઉ૦—શ્રીસ્તિધર્મ વિશે સાધારણપણે હું જાણું છું: ભરતખંડના મહાત્માએએ જેવો ધર્મ શાધ્યો છે—વિચાર્યો છે, તેવો ધર્મ બીજા દેશથી વિચારાયો નથી, એમ તો એક અદ્ય અવ્યાસે સમજી શકાય તેવું છે; જીવનું સર્વદા પરવશપણ કહ્યું છે; અને મેક્ષમાં પણ તે દશા તેવી જ રાખી છે; જીવના અનાદિ સ્વરૂપનું વિવેચન જેમાં યથાયોગ્ય નથી; કર્મસંબંધી વ્યવસ્થા અને તેની નિવૃત્તિ પણ યથાયોગ્ય કહી નથી, તે ધર્મવિશે મારો અભિપ્રાય, “સર્વોત્તમ તે ધર્મ છે” એમ થયોનો સંભવ નથી. શ્રીસ્તિધર્મમાં મેં જે ઉપર કહ્યા તેવા પ્રકારનું યથાયોગ્ય સમાધાન દેખાતું નથી. આ વાક્ય મતભેદવશે કહ્યું નથી. વધારે પ્રજ્ઞવાયોગ્ય લાગે તો પ્રજ્ઞો. તો વિશીષ્ટ સમાધાન કરવાનું બની શકશે.

૧૪. પ્ર૦—“તેઓ એમ કહે છે; બાહ્યમય ઇશ્વરપ્રેરિત છે; ઇસુ તે ઇશ્વરનો અવતાર; તેનો દીકરો છે. તે હતો ?”

ઉ૦—એ વાત તો શ્રદ્ધાથી માન્યાથી માની શકાય, પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી. જેમ ગીતા અને વેદના ઇશ્વરપ્રેરિતપણા માટે મેં ઉપર લખ્યું છે, તેમ જ બાહ્યમય સંબંધમાં પણ ગણવું. જે જન્મમરણથી મુક્ત થયા તે ઇશ્વર, અવતાર હો તે બનવા યોગ્ય નથી, કેમકે રાગ દેવાદિ પરિણામ જ જન્મનો હેતુ છે; તે જેને નથી એવો ઇશ્વર, અવતાર ધારણ કરે એ વાત વિચારતાં યથાર્થ લાગતી નથી. ઇશ્વરનો દીકરો છે—તે હતો, તે વાત પણ કાંઈ રૂપક તરીકે વિચારીએ તો વખતે બધાએસે; નહીંતો પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણથી બાધ પામતી છે. મુક્ત એવા ઇશ્વરનો દીકરો હોય તેમ શી રીતે કહેવાય ? અને કહીએ તો તેની ઉત્પત્તિ શી રીતે કહી શકીએ ? બન્નેને અનાદિ માનીએ તો પિતાપુત્રપણ શી રીતે બધાએસે ? એ વગેરે વાત વિચારવાયોગ્ય છે;—જે વિચાર્યોથી મૂને એમ લાગે છે કે, તે વાત યથાયોગ્ય નહીં લાગે.

૧૫. પ્ર૦—“જુના કરારમાં જે લવિષ્ય લખ્યું છે, તે બધું ઇસામાં ખરું પડ્યું છે ?”

ઉ૦—એમ હોય તોપણ તેથી તે બન્ને શાસ્ત્રવિષે વિચાર કરવો ઘટે છે. તેમ જ એવું લવિષ્ય તે પછી ઇમુને ધર્મશાસ્ત્રના કહેવામાં બળવાન પ્રમાણ નથી, કેમકે જ્યોતિષાદિકથી પણ મહાત્માની ઉત્પત્તિ જાણવી સંભવે છે, અથવા ભલે કોઈ જ્ઞાનથી તેવી વાત જાણવી હોય, પણ તેવા લવિષ્યવેત્તા સંપૂર્ણ એવા મોક્ષમાર્ગના જાણનાર હતા તે વાત, જ્યાંસુધી યથાસ્થિત પ્રમાણરૂપ ન થાય ત્યાંસુધી, તે લવિષ્ય વગેરે એક શ્રદ્ધાભાસ્ય પ્રમાણ છે, તેમ જીર્ણ પ્રમાણથી તે હાનિ ન પામે એવું ધારણામાં નથી આવી શકતું.

૧૬. પ્ર૦—“ઈશ્વરીસ્તના ચમત્કાર” વિષે લખ્યું છે ?”

ઉ૦—કેવળ, કાયામાંથી જીવ આવ્યો ગયો હોય. તે જ જીવ તે જ કાયામાં દાખલ કર્યો હોય, અથવા કોઈ બીજા જીવને તેમાં દાખલ કર્યો હોય, તો તે બીજી શકે એવું સંભવતું નથી; અને એમ થાયતો પછી કર્મોદ્ધિની વ્યવસ્થા પણ નિષ્ફળ થાય. બાકી યોગાદિની સિદ્ધિથી કેટલાક ચમત્કાર ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેવા કેટલાક ઇમુને હોય, તો તેમાં તદ્દન ખોટું છે, કે અસંભવિત છે એમ, કહેવાય નહીં, તેવી સિદ્ધિઓ આત્માના ઐશ્વર્ય આગળ અદ્ય છે, આત્માના ઐશ્વર્યનું તેથી અનંતશુભ મહત્ત્વ સંભવે છે. આ વિષયમાં સમાગમે પૂછવાયોગ્ય છે.

૧૭. પ્ર૦—“આગળ ઉપર શો જન્મ થશે તેની આ બવમાં ખબર પડે ? અથવા આગળ શું હતા તેની ?”

ઉ૦—તેમ બીજી શકે. નિર્મળ જ્ઞાન જેવું થયું હોય તેને તેવું બનવું સંભવે છે. વાંદળો વગેરેની ચિન્હોપરથી વર્ષાદનું અનુમાન થાય છે, તેમ આ જીવની આ બવની એટલા ઉપરથી તેનાં પૂર્વકારણો કેવાં હોવાં લેઈએ, તે પણ સમજી શકાય;—થોડે અંશે વખતે સમજાય. તેમ જ તે એટલા લવિષ્યમાં કેવું પરિણામ પામશે, તે પણ તેના સ્વરૂપરથી જાણી શકાય; અને તેને વિશેષ વિચારતાં કેવો ભવ થવો સંભવે છે, તેમ જ કેવો ભવ હતો, તે પણ વિચારમાં સારી રીતે આવી શકવાયોગ્ય છે.

૧૮. પ્ર૦—“પડી શકે તો કાને ?” આનો ઉત્તર ઉપર આવી ગયો છે.

૧૯ પ્ર૦—મોક્ષ પામેલાનાં નામ આપ આપો છો તે શા આધાર ઉપર ?”

ઉ૦—મૂને, આ અશ્ર આસ સંબોધીને પૂછો તો તેના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે, અતિ સંસારદશા પરિક્ષણ જેની થઈ છે તેનાં વચનો આવાં હોય, આવી તેની એટલા હોય એ આદિ અંશે અલ્પ ચોતાના આત્મામાં અનુભવ થાય છે, અને તેને આશ્રયે તેના મોક્ષપરત્વે કહેવાય; અને ધણકરી તે યથાર્થ હોય એમ માનવાનાં પ્રમાણો પણ શાસ્ત્રાદિથી જાણી શકાય.

૨૦ પ્ર૦—“બુદ્ધદેવ પણ મોક્ષ નથી પામ્યા એ શા ઉપરથી આપ કહો છો ?”

ઉ૦—તેના શાસ્ત્રસિદ્ધાંતોના આશ્રયે. જે પ્રમાણે તેમનાં શાસ્ત્રસિદ્ધાંતો છે, તે જ પ્રમાણે જો તેમનો અભિપ્રાય હોય, તો તે અભિપ્રાય પૂર્વાપર તિરસ્કરણ પણ દેખાય છે;—અને તે લક્ષણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાન જ્યાં ન હોય, ત્યાં સંપૂર્ણ રમદેવ નાચ પામવા સંભવિત નથી જ્યાં તેમ હોય ત્યાં, સંસારનો સંભવ છે; એટલે કેવળ મોક્ષ તેને હોય એમ કહેવું બીજી શકે એવું નથી; અને તેમનાં કહેવાં શાસ્ત્રોમાં જે અભિપ્રાય છે, તે સિવાય બીજાં તેમનો અભિપ્રાય હતો, તે બીજી રીતે જાણવું અમને તમને કદાચ પડે તેવું છે, અને તેમ જ્યાં કદીએ કે, બુદ્ધદેવનો અભિપ્રાય બીજો હતો તે, કારણપૂર્વક કહેવાથી પ્રમાણજન્ય ન થાય એમ કંઈ નથી.

૨૧. પ્ર૦—“દુનિયાની ઉત્પત્તિ ક્યાં થયે ?”

ઉ૦—કેવળ મોક્ષરૂપે સર્વ જીવોની સ્થિતિ થાય, કે કેવળ આ દુનિયાનો નાશ થાય મને પ્રમાણરૂપ લાગતું નથી. આવનાર આવ્યા પ્રવાહમાં તેની સ્થિતિ સંભવે છે. કોઈ

પાંખી ક્ષીણ થાય, તો કેાઈ વર્દમાન થાય; તે એક ક્ષેત્રે વધે, તો બીજે ક્ષેત્રે ઘટે; એ આદિ આ સૃષ્ટિની રિયતિ છે. તે પરથી અને ધણા જ ઉદાહરણોમાં ગયા પછી એમ જણાવું સંભવિત લાગે છે કે, કેવળ આ સૃષ્ટિ નાશ થાય, કે પ્રલયરૂપ થાય એ ન બનવાયોગ્ય છે. સૃષ્ટિ એટલે એક આજ પૃથ્વી એવો અર્થ નથી.

૨૨. પ્ર૦—“આ અનીતિમાંથી સુનીતિ થશે ખરી?”

ઉ૦—આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળી જે જીવ અનીતિ ધ્રુવે તેને, તે (ઉત્તર) ઉપયોગી થાય એમ થવાં હેતું યોગ્ય નથી. સર્વ ભાવ અનાદિ છે: નીતિ-અનીતિ. તથાપિ તમે અમે અનીતિ ત્યાગી નીતિ સ્વીકારીએ, તો તે સ્વીકારી શકાય એવું છે, અને એ જ આત્માને કર્તવ્ય છે. સર્વ જીવ આથી અનીતિ મટી નીતિ સ્થપાય એનું વચન કહી શકાતું નથી, કેમકે એકાંતે તેવી સ્થિતિ થઈ શકાયોગ્ય નથી.

૨૩. પ્ર૦—“દુનિયાનો પ્રલય છે?”

ઉ૦—પ્રલય એટલે જે કેવળ નાશ એવો અર્થ કરવામાં આવે, તો તે વાત ધટતી નથી. કેમકે સર્વ પદાર્થનો કેવળ નાશ થઈ જવો સંભવતો જ નથી. પ્રલય એટલે સર્વ પદાર્થનું ઇશ્વરારોધિને વિષે લીનપણું, તો કેાઈ અભિપ્રાયમાં તે વાતનો સ્વીકાર છે; પણ મને તે સંભવિત લાગતું નથી, કેમકે સર્વ પદાર્થ-સર્વ જીવ એવાં સમપરિણામ શી રીતે પામે કે એવો મોગ બને? અને જે તેવાં સમપરિણામનો પ્રસંગ આવે તો પછી ફરી વિષમપણું થવું બને નહીં. અવ્યક્તપણે જીવમાં વિષમપણું અને વ્યક્તપણું સમપણું એ રીતે પ્રલય સ્વીકારીએ તોપણ દેહાદિ સંબંધ વિના વિષમપણું શા આશ્રયે રહે? વેદાદિ સંબંધ માનીએ, તો સર્વને એકદિવસનું માનવાનો પ્રસંગ આવે, અને તેમ માનતાં તો વિનાશરણે બીજી ગતિએનો અસ્વીકાર કર્યો ગણાય. અર્થાત્ ઉંચી ગતિના જીવને તેવા પરિણામનો પ્રસંગ મટવા આવ્યો હોય તે પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે એ આદિ ધણા વિચાર ઉદ્ભવે છે. સર્વ જીવઆશ્રયી પ્રલય સંભવતો નથી.

૨૪. પ્ર૦—“અભક્તને ભક્તિથીજ મોક્ષ મળે ખરો કે?”

ઉ૦—ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે. જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તેને, અભક્ત કહ્યો હોય, તો તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે એવું કંઈ છે નહીં. જીવમાત્ર જ્ઞાનસ્વભાવિ છે. ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. નિર્મળજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાનની આશ્રિતિ થયા વિના સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી; અને જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય ત્યાં સર્વ ભાષા (સિપિ) જ્ઞાન સમાય એમ કહેવાની પણ જરૂર નથી. ભાષાજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. તે જો ન હોય તેને આત્મજ્ઞાન ન થાય એવો કંઈ નિયમ સંભવતો નથી.

૨૫. પ્ર૦—“કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતાર એ ખરી વાત છે? એમ હોય તો તે શું? એ સાક્ષાત્ ઈશ્વર હતા, કે તેના અંશ હતા? તેમને માનીને મોક્ષ ખરો?”

ઉ૦—(૧)જીવને મહાત્મા પુરુષ હતા એવો તો મને પણ નિશ્ચય છે. આત્મા હોવાથી તેઓ ઈશ્વર હતા; સર્વ આંતરણ તેમને મટયાં હોય, તો તેનો મોક્ષ પણ સર્વથા માનવામાં વિવાદ નથી. ઈશ્વરનો અંશ-કોઈ જીવ છે એમ મને લાગતું નથી, કેમકે તેને વિરોધ આપતાં એવાં હજારો પ્રમાણુ દૃષ્ટિમાં આવે છે. ઈશ્વરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ, મોક્ષ બધાં વ્યર્થ થાય, કેમકે ઈશ્વર જ આત્માનાં દિનો કર્તા થયો; એમ અજ્ઞાનાદિનો જે કર્તા થાય તે પછી, સહેજે ઈશ્વર હોય તોય, ઈશ્વરપણું બોધ બેસે; અર્થાત્ ઉલટું જીવના સ્વભાવ થવા જતાં ઈશ્વરને તુકચાન ખમવાનો પ્રસંગ આવે તેવું છે. તેમ જીવને ઈશ્વરનો અંશ માન્યા પછી પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય શી રીતે લાગે? કેમકે તે રીતે તો કંઈ કરતાંદોષી ફરી શકે નહીં; એ આદિ વિરોધથી ઈશ્વરના અંશ તરીકે કોઈ જીવને સ્વીકારવાની પણ મારી પુદ્ધિ થતી નથી; તો પછી શ્રીકૃષ્ણ કે રામ જેવા મહાત્માને તેવા યોગમાં ગણવાની પુદ્ધિ

કેમ થાય ? તે બન્ને ' અવ્યક્ત-ધર ' હતા, એમ માનવામાં અડચણ નથી; તથાપિ તેમ વિશે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટ્યું હતું કે કેમ ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે. (૨) ' તેમને માર્ત્ત મોક્ષ ખરો કે ? ' એનો ઉત્તર સહજ છે. જીવને સર્વ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો અભાવ અર્થાત્ તે પૂરતું તે મોક્ષ છે. તે જેના ઉપદેશ ચક્ર શકે તેને માન્યે, અને તેનું પરમાર્થસ્વરૂપ વિચારી સ્ત્રુત્માને વિશે પણ તેવી જ નિશ્ચય યદ્, તે જ મહાત્માના આત્માને આકારે (સ્વરૂપે) પ્રતિષ્ઠા થાય ત્યારે, મોક્ષ થવો સંભવે છે. બાકી બીજી ઉપાસના કેવળ મોક્ષનો હેતુ નથી. તેના સાધનો હેતુ થાય છે. તે પણ નિશ્ચય થાય જ એમ કહેવા યોગ્ય નથી.

૨૬. પ્ર૦—“ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર તે કણ ? ”

ઉ૦—સૃષ્ટિના હેતુરૂપ ત્રણ ગુણ ગણી તે આશ્રયે રૂપ આપ્યું હોય, તો તે વાત બંધબેસ શકે છે, તથા તેવાં બીજાં કારણોથી તે બ્રહ્માદિનું સ્વરૂપ સમજાય છે; પણ પુરાણમાં જે પ્રકારે તેમનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે પ્રકારે સ્વરૂપ છે, એમ માનવા વિશેમાં માફ વિશેષ વચણ નથી કેમકે તેમાં કેટલાંક ઉપદેશાર્થે રૂપક કહ્યાં હોય એમ પણ લાગે છે; તથાપિ આપણે પણ તે ઉપદેશ તરીકે લાલ લેવો, અને બ્રહ્માદિના સ્વરૂપનો સિદ્ધાંત કરવાની જગ્ગળમાં ન પડવું; એ મને વિશેષ ઠીક લાગે છે.

૨૭. પ્ર૦—“ મને સર્પ કરડવા આવે ત્યારે તેને મારે કરડવા દેવો કે મારી નાંખવો ?-તે બીજી રીતે દૂર કરવાની મારામાં શક્તિ ન હોય એમ ધારીએ છીએ. ”

ઉ૦—સર્પ તમારે કરડવા દેવો એવું કામ બતાવતાં વિચારમાં પડાય તેવું છે, તથાપિ તાં જો ' દેહ અનિત્ય છે ' એમ જાણ્યું હોય, તો પછી અસારભૂત દેહના રક્ષણાર્થે, જોને તેમ પ્રીતિ રહી છે એવા સર્પને, તમારે મારવો કેમ યોગ્ય હોય ? જેણે આત્મહિત ઇચ્છ્યું હોય તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો એ જ યોગ્ય છે. આત્મહિત ઇચ્છ્યું ન હોય તેણે કેમ કરવું ? તો તેનો ઉત્તર એ જ અપાય કે, તેણે નરકાદિને પરિભ્રમણ કરવું; અર્થાત્ સર્પને મારવે એવો ઉપદેશ ક્યાંથી કરી શકીએ ? અનાર્થચિત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય તે તો અમને તમને સ્વપ્ન પણ ન હો એ જ ઇચ્છવાયોગ્ય છે.

હવે સંક્ષેપમાં આ ઉત્તરો લખી પત્ર પૂરું કરું છું. 'પદ્મસૂત્રસમુચ્ચય' વિશેષ સમજવા મલ કરશો. આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં મારા લખાણના સંકેતથી તમને સમજવું વિશેષ મુશ્કેલ વાળું થાય તેવું ક્યાંય પણ હોય તોપણ તે વિશેષતાથી વિચારશો, અને કંઈ પણ પત્રદ્વારા પૂછવા જેવું લાગે તે, પૂછશો; તો ઘણુંકરી તેનો ઉત્તર લખીશ. વિશેષ સમાજને સમાધાન થાય એ વધારે યોગ્ય લાગે છે. એ જ વિનંતિ.

લ૦ આત્મસ્વરૂપને વિશે નિત્ય નિશ્ચાના હેતુભૂત એવા વિચારની ચિંતામાં રહેનાર સંવત ૧૯૫૦ ના આશો વદ ૬, રાત્રિ, મુંબઈ.

રાખચંદ્રના પ્રણામ.

૩૪૮.

શ્રી સત્ પુરુષને નમસ્કાર.

શ્રી મોહમયી જૂમિથી જીવન્યુકાદશાષ્ટક શ્રી ૦ ૦ ૦ ૦ ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક પ્રથમ યોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતિ કે. તમારાં લખેલાં ત્રણ પત્રો થોડા થોડા દિવસને અંતરે પહોંચ્યાં છે.

આ જીવ અત્યંત માયાના આવરણે દિશામુદ થયો છે, અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થ-દર્શિ ઉદય પ્રકાશતી નથી; અપરમાર્થને વિશે પરમાર્થનો દડામદ થયો છે; અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત

ધવાના યોગે પણ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ રજૂરતો નથી; એ આદિ જીવની વિપમદ્દશા કહી, પ્રભુપ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે કે, 'હે નાથ ! હવે મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી, કેમકે સર્વસ્વ જુટાયા જેવો યોગ મેં ત્યાં છે; અને સદૃશ ઐશ્વર્ય છતાં પ્રપત્ન ક્યેં છતે તે ઐશ્વર્યથી વિપરીત એવા જ માર્ગ મેં આચર્યા છે; તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદુપાય એવો જે સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો યરજુનાવ તે ઉત્પન્ન થાય એવી કૃપા કર' એવા ભાવના વીસ દોહરા, કે જેમાં પ્રથમ વાક્ય " હે હરિ ! હે હરિ શું કહું, દીનાનાથ દયાળ. "' છે, તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે, તે દોહરાની વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશે, તો વિશેષ યજુષ્ટિનો હેતુ છે.

ખીન આઠ ગ્રોટક જંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે, કે જેમાં આ જીવને શું આચરું બાધી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યા તે અત્યારસુધી વૃથા થયાં, ને તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે તે, નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કલ્પા છે, તે પણ અનુપ્રેક્ષા કરતાં જીવને પુરુષાર્થવિશેષનો હેતુ છે.

યોગવાસિષ્ઠની વાંચના પૂરી થઈ હોય, તો થોડો વખત તેનો અવકાશ રાખી એટલે દમણી ફરી વાંચવાનું બંધ રાખી, 'ઉત્તરાધ્યયન સુત્ર' વિચારશે, પણ તે કુળ-સંપ્રદાયના આગ્રહાદ્ય નિવૃત્ત કરવાને વિચારશે, કેમકે જીવને કુળયોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય છે તે, પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ? એમ વિચારતાં દષ્ટિ આકર્ષી નથી; અને સહેજે તે જ પરમાર્થ માની રાખી, જીવ પરમાર્થથી ચુકે છે. માટે મુમુક્ષુ જીવને તો એમ જ કંત્રંત્ય છે કે, જીવને સદ્ગુરુયોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અવકાશમાં થાય તેનાં સાધન, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ અર્થે 'યોગવાસિષ્ઠ' 'ઉત્તરાધ્યયનાદિ' વિચારવાં યોગ્ય છે; તેમ જ પ્રત્યક્ષ-પુરુષનાં વચનોનું પૂર્વાપર અવિરોધપણું જાણવાને અર્થે વિચારવાયોગ્ય છે.

સં ૧૬૫૧, કારતક શુદ્ધ ૩, શુક્રે,

આા ૨૧૦ પ્રણામ.

૩૪૬.

શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાનું જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન શિવાય ખીનને કોઈ ભય હોય નહીં. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી એ રૂપ જે ઇચ્છા તે શિવાય વિચારવાનું જીવને ખીજ ઇચ્છા હોય નહીં; અને પૂર્વ કર્મના બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય તોપણ વિચારવાનના ચિત્તમાં સંસાર કારાગ્રહ છે, સમસ્ત લોક કુળો ફરી આત્મ છે, લગાડુળ છે, રાગદ્વેષના પ્રાપ્ત-ફળથી બળતો છે એવો વિચાર નિશ્ચય જ વર્તે છે. અને 'જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો કંઈ અંતરાય છે માટે તે કારાગ્રહરૂપ સંસાર મને ભયનો હેતુ છે, અને લોકોના પ્રસંગ કરવાયોગ્ય નથી, ' એ જ એક ભય વિચારવાનને ઘટે છે, મહાત્મા શ્રી તીર્થકરે ' નિર્ગ્રંથ ' ને પ્રાપ્ત-પરિપક્વ સહન કરવાની ફરી ફરી ભલામણ આપી છે. તે પરિપક્વ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં ' અજ્ઞાનપરિપક્વ, ' અને ' દર્શનપરિપક્વ ' એવા બે પરિપક્વ પ્રતિપાદન કર્યા છે; કે કોઈ ઉદયયોગનું જાણવાનપણું હોય અને સત્સંગ-સત્પુરુષોને યોગ થયા છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામાં દિગ્મત નચાલી શકતી હોય, મુંઝવણ આવી જતી હોય, તોપણ ધીરજ રાખવી, સત્સંગ સત્પુરુષોનો યોગ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે; કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે; અને જીવને નિવૃત્ત થવાની શુદ્ધિ છે, તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું જતું શી રીતે રહી શકે ? એક માત્ર પૂર્વકર્મયોગ શિવાય ત્યાં કોઈ તેને આધાર નથી. તે તો જે જીવને સત્સંગ-સત્પુરુષોનો યોગ થયો છે, અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિપ્રત્યે પ્રયોજન છે તેને, ક્રમે ટાળવા જ યોગ્ય છે એમ વિચારી, તે અજ્ઞાનથી થતું આકુળગ્વાકુળપણું તે

ફેરફાર સ્પષ્ટ " હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! " એમ પણ લખાવત દર્શિયોવર થાય છે.—સંશોધક.

મુમુક્ષુ જીવે ધીરજથી સહન કરવું. એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિપક્વ કહ્યા છે. અને અમે સંક્ષેપમાં તે એક પરિપક્વનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. આ પરિપક્વનું સ્વરૂપ જાણી, સત્સંગ સત્પુરુષના યોગે જે અજ્ઞાનથી મુગ્ધવશ થાય છે, તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી, યથાઉદય જાણી, ધીરજ રાખવાનું ભગવાન તીર્થંકરે કહ્યું છે; પણ તે ધીરજ એના અર્થમાં કહી નથી, કે સત્સંગ-સત્પુરુષના યોગે પ્રમાદ હેતુએ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે, અને ઉદય છે તે વાન પણ વિચારવાનું જીવે સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય છે.

શ્રી તીર્થંકરાદિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કર્યો છે, પણ જીવ દિશામુદ્ રહેવા ઇચ્છે છે ત્યાં, ઉપાય પ્રવર્તી શકે નહીં. ફરી ફરી ટોકી ટોકીને કહ્યું છે કે, એક આ જીવ સમજો તો સહજ મોક્ષ છે, નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી;—અને તે સમજવું પણ કંઈ વિકટ નથી, કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે, તે જ માત્ર સમજવું છે; અને તે કોઇ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી; કે વખને ગોપવે, કે ન જણાવે તેથી સમજવી ન બને. પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવાયોગ્ય છે? પણ સ્વપ્નદશામાં જોમ, ન બનવાયોગ્ય એવું, પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જીવે છે તેમ અજ્ઞાનદશા સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને, પોતાનાં નહીં એવાં બીજાં દ્રવ્યને વિશે, સ્વપ્નજે માને છે; અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે; તે જ અજ્ઞાન છે. નરકાદિગતિનો હેતુ તે જ છે; તે જ જન્મ છે, મરણ છે, અને તે જ દેહના વિકાર છે; તે જ પુત્ર, તે જ પિતા, તે જ શત્રુ તે જ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે; અને તેની નિવૃત્તિ થઇ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે, અને એ જ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ—સત્પુરુષાદિ સાધન કહ્યાં છે; અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરુષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા ભયથી પ્રવર્તવે તો જ સિદ્ધ છે. વંધારે શું કહીએ? આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે, તો તે સર્વ વ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટ્યો, એમાં કંઈ સંશય નથી. એ જ વિનંતિ.

મુ'બ'ઇ, કારતક શુદ્ધ ૭, ૧૯૫૧.

આઠ ૨૫૦ પ્રજ્ઞામ.

૩૫૦.

જે પ્રકારની દશા મુમુક્ષુ જીવને વર્તે છે. એક 'વિચારદશા' અને બીજી 'સ્થિતપ્રસાદશા.' સ્થિતપ્રસાદશા વિચારદશા ભગભગ પૂરી થયે અથવા સંપૂર્ણ થયે પ્રગટે છે. તે સ્થિતપ્રસાદશાની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં કહેણ છે, કેમકે આત્મપરિણામને વ્યાપ્તરૂપ યોગ, આ કાળમાં પ્રધાનપણે વર્તે છે; અને તેથી વિચારદશાનો યોગ પણ સહયુક્ત-સત્સંગના અંતરાયથી પ્રાપ્ત થતો નથી. તેવા કાળમાં..... વિચારદશાને ધ્રુવે એ, વિચારદશા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ છે, અને તેવા જીવને ભય, ચિંતા, પરાભવાદિ ભાવમાં નિજશુદ્ધિ કરવી ધટે નહીં; તોપણ ધીરજથી તેમને સમાધાન થવા દેવું; અને નિર્ભય ચિત્ત રખાવવું ધટે છે.

સં ૧૯૫૧ ના કારતક શુદ્ધ ૧૪, શનિ, મુ'બ'ઇ.

૩૫૧.

સર્વ જીવ આત્માપણે સમસ્વભાવિ છે. બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજશુદ્ધિ કરે તો પરિબ્રમણુદશા પામે છે; અને નિજનેવિશે નિજશુદ્ધિ થાય, તો પરિબ્રમણુદશા ટળે છે. જેના ચિત્તમાં એવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે તેણે. તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે તેની, દાસાનુદાસપણે અનન્યભક્તિ કરતી એ પરમ શ્રેય છે. અને તે દાસાનુદાસ ભક્તિમાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થયે જેમાં કંઈ વિપ્રમતા આવતી નથી, તે જ્ઞાનીને ધન્ય છે. તેટલી સર્વાંશદશા બ્યાંમુધી પ્રગટી ન હોય ત્યાંમુધી, આત્માને કોઈ ગુરુપણે આરાધે ત્યાં, પ્રથમ તે ગુરુપણું છોડી તે શિષ્ય વિશે પોતાનું દાસાનુદાસપણું કરવું ધટે છે.

કારતક શુદ્ધ ૧૪, સોમે, ૧૯૫૧.

“આત્મા અણુ છે,” “આત્મા સર્વવ્યાપક છે,” “આત્મા શૂન્ય છે,” “આત્મા સાકાર છે,” “આત્મા પ્રકાશરૂપ છે,” “આત્મા સ્વતંત્ર નથી,” “આત્મા કર્તા નથી,” “આત્મા કર્તા છે, ભોક્તા નથી,” “આત્મા કર્તા નથી, ભોક્તા છે,” “આત્મા કર્તા નથી, ભોક્તા નથી,” “આત્મા જડ છે,” “આત્મા કૃત્રિમ છે,” એ આદિ-અનંત નય જેના યથા શકે છે એવા અભિ-પ્રાયની બ્રાહ્મિનું કારણ એવું અસંદર્શન, તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી; તે-તે-ઉપર જાણ્યાં એકાંત-અવધાર્યપદે જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્માને નામે ધ્વિરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે; એવું જે અસત્સંગ, નિરોચ્છાપણું, અને મિથ્યાદર્શનનું પરિણામ તે જ્યાંસુધી, મટે નહીં ત્યાંસુધી આ જીવ કલેશરહિત એવા શુદ્ધ અસંખ્ય-પ્રદેશાત્મક મુક્ત થવા ધટતો નથી; અને તે અસત્સંગાદિ ટાળવાને અર્થે સત્સંગ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું; અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું તે, જાણવાયોગ્ય છે. પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીપુરુષો તેમણે ઉપર કહી એવી જે જ્ઞાતિ તેના અત્યંત વિચાર કરી, અત્યંત એ-કામપણે, તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી-જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ-સ્થિતિ કરી છે. તે આત્મા-અને ખીજ સર્વ પદાર્થો, તે શ્રી તીર્થંકરાદિએ સર્વ પ્રકારની બ્રાંતિરહિતપણે જાણવાને અર્થે અત્યંત દુષ્કર એવા પુરુષાર્થ આરાધ્યો છે. આત્માને એક પણ અણુના આહાર-પરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવા ‘અણુહારી આત્મા’ સ્વરૂપથી જીવનાર એવા જોયો છે; તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે, તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું જે કે ધટતું નથી, તથાપિ વાણીધર્મે એમ કહ્યું છે. એવા જે અનંત પ્રકારે વિચારીને પણ જાણ્યા યોગ્ય ‘ચૈત-યધન જીવ’ તે જે પ્રકારે તીર્થંકરે કહ્યો છે, કે જે સત્પુરુષથી જાણી, વિચારી, સત્કારીને જીવ, પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે. પદાર્થ માત્ર તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ ‘વક્તવ્ય’ અને અવક્તવ્ય એવા બે વ્યવહાર-સ્થાનવાળા માન્યા છે. અવક્તવ્યપણે જે છે તે, અહીં ‘અવક્તવ્ય’ છે; વક્તવ્યપણે જે જીવધર્મ છે તે સર્વ પ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે; અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુરુષે કરી જાણ્યા એવા જીવધર્મ છે, અને તે જ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે ઠાઠાને-વિષે કહ્યો છે. અત્યંત પરમાર્થના અવ્યાસે તે વ્યાખ્યા અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે; અને તે સમ-જાણ્યે આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ તેના અર્થે લખ્યો છે.

“જેનું મધ્ય નહીં, અર્થ નહીં, અગ્રેષ્ઠ અભેદ એ આદિ પરમાણુની સંખ્યા શ્રી જિને કહી છે, ત્યારે તેને અનંત પર્યાય શી રીતે ધટે? અથવા પર્યાય તે એક પરમાણુનું ખીલું નામ હશે કે શી રીતે?” એ પ્રશ્નનું પત્ર પહોંચ્યું હતું. તેનું સમાધાન-પ્રત્યેક પદાર્થને અનંત પર્યાય(અવસ્થા) છે; અનંત પર્યાયવિનાનો કોઈ પદાર્થ હોઈ શકે નહીં; એવા શ્રી જિનનો અભિમત છે, અને તે પર્યાય લાગે છે; કેમકે પ્રત્યેક પદાર્થ સમયે સમયે અવસ્થાંતરતા પામતા હોવા જોઈએ એવું પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ક્ષણે ક્ષણે જેમ આત્માને વિષે સંકલ્પવિકલ્પ-પરિણુતિ થઈ અવસ્થાંતર થવા કરે છે તેમ પરમાણુને વિષે વર્ણ, ગંધ, રૂપ અવસ્થાંતરપણું લાગે છે; તેવું અવસ્થાંતરપણું ભગવાથી તે પર-માણુના અનંત લાગ-થવા કહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે પરમાણુ પોતાનું એકપ્રદેશક્ષેત્ર-અવગાહી-પણું ત્યાગ્યા શિવાય તે અવસ્થાંતર પાતે છે. એક પ્રદેશક્ષેત્ર-અવગાહીપણુના તે અનંત લાગ યોઈ શક્યા નથી. એક સમુદ્ર છતાં તેમાં જેમ તરંગ ઉઠે છે, અને તે તરંગ તેમાં જ સમાય છે, તરંગપણે તે સમુદ્રની અવસ્થા જાણી થવા કરતાં છતાં પણ સમુદ્ર પોતાના અવગાહક ક્ષેત્રને ત્યાગતો નથી, તેમ કેઈ સમુદ્રના અનંત જૂદા જૂદા કટકા થતા નથી, માત્ર પોતાના સ્વરૂપમાં તે રમે છે; તરંગપણું એ સમુદ્રની પરિણુતિ છે, જે જળ શાંત હોય, તો શાંતપણું એ તેની પરિ-ણુતિ છે, કેંઈ પણ પરિણુતિ તેમાં થતી જ જોઈએ; તેમ વર્ણગંધાદિ પરિણામ પરમાણુમાં બદલાય છે, પણ તે પરમાણુના કેંઈ કટકા થવાનો પ્રસંગ થતો નથી; અવસ્થાંતરપણું પામ્યા કરે છે. જેમ

સોનું કુણપણું ત્યાગી મુકટપણું પામે, તેમ પરમાણુ આ સમયની અવસ્થાથી બીજા સમયની અવસ્થા કંઈક અંતરવાળી પામે છે. જેમ સોનું એ પર્ચાયને ભજતાં સોનાપણામાં જ છે, તેમ પરમાણુ પણ પરમાણુ જ રહે છે. એક પુરુષ (છંવ) જાણપણું ત્યાગી સુવાંત યાપ; સુવાનપણું ત્યાગી વૃદ્ધ થાય. પણ પુરુષ તેનો તે જ રહે, તેમ પરમાણુ પર્ચાયને ભજે છે. આકાશ પણ અનંત પર્ચાયી છે; અને સિદ્ધપણુ અનંત પર્ચાયિ છે એવો જિનનો અભિપ્રાય છે, તે વિરોધી લાગતો નથી અને ધણુંકરી સમજાય છે; પણ વિશેષપણે લખવાનું થઈ શક્યું નહીં હોવાથી તમને તે વાત વિચારવામાં કારણુ થાય એમ ઉપર ઉપરથી લખ્યું છે. ચક્ષુનેવિશે મેગા-મેગા અવસ્થા છે તે, પર્ચાય છે. દીપકની ચક્રનસ્થિતિ તે, પર્ચાય છે. આત્માની સંકલ્પવિકલ્પદશા, કે જ્ઞાનપરિણતિ તે, પર્ચાય છે; તેમ વર્ણ, ગંધ, પદ્મતનપણું પામે તે. પરમાણુના પર્ચાય છે. જો તેનું પદ્મતણુપણું થતું ન હોય, તો આ જગત આવા વિચિત્રપણુને પામી શકે નહીં, કેમકે એક પરમાણુમાં પર્ચાયપણું ન હોય, તો સર્વ પરમાણુમાં પણ ન હોય. સયોગ-વિયોગ. એકત્વ-પૃથક્ત્વ, એ આદિ પરમાણુના પર્ચાય છે—અને તે સર્વ પરમાણુમાં છે; તે ભાવસમયે સમયે તેમાં પદ્મતનપણું પામે તોય પરમાણુનો વ્યય (નાશ) થાય નહીં; જેમ મેગા-મેગથી ચક્ષુનો થતો નથી તેમ.

માગસર વદ ૩, શુક્રે, ૧૯૫૧.

૩૫૩

પ્રત્યક્ષ કારામલ્લ જતાં તેના સાગને વિશે શ્વ ધ્રુવે નહીં. અથવા આમાગરૂપ શિથિર્મતા ત્યાગી શકે નહીં, કે ત્યાગશુદ્ધિ જતાં ત્યાગતાં સાગતાં કાળવ્યય કરવાનું થાય, તે સૌ વિચાર કેવી રીતે દૂર કરવા? અલ્પકાળમાં તેમ કેવી રીતે બને, તે વિશે તે પત્રમાં લખવાનું થાય, તો કરશો, એ જ વિનંત.

મુંબઈ, પોશ શુક્ર ૧૦, રવિ.

૩૫૪

અત્રેથી નિવૃત્તવા પછી ધણુંકરી કઠિયાવાડમાં, એટલે આ ભવના જન્મગામમાં સાધારણ વ્યાવહારિક પ્રસંગે જવાનું કારણુ છે. ચિત્તમાં ઘણા પ્રકારે તે પ્રસંગથી ખૂટી શકવાનું, વિચારતાં ખૂટી શકાય તેમ પણ બને, તથાપિ, કેટલાક જીવેને અલ્પ કારણુમાં વિશેષ અસમાધાન વખતે ધવાનો સંભવ રહે છે; જેથી અપ્રતિજ્ઞ—ભાવને વિશેષ દૃઢ કરી જવાનો વિચાર રહે છે. ત્યાં ગયે વખતે એક માસથી વિશેષ વખત જવાનો સંભવ છે. વખતે એ માસ પણ થાય. ત્યાર પછી પાણું ત્યાંથી વળી આ ક્ષેત્રે તરફ આવવાનું કરવું પડે તેમ છે, જતાં બને ત્યાંસુધી વચ્ચે એ-એક મહિના એકાંત એવો નિવૃત્તિ—જોગ બને, તો તેમ કરવાની ઇચ્છા રહે છે, અને તે જોગ અપ્રતિજ્ઞપણે થઈ શકે તે માટે વિચારું છું.

સર્વ વ્યવહારથી નિવૃત્ત થયા વિના ચિત્ત કેકાણે બેસે નહીં એવો અપ્રતિજ્ઞ—અસંગભાવ ચિત્તે બહુ વિચાર્યો હોવાથી તે જ પ્રવાહમાં રહેવું થાય છે; પણ ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થયે તેમ બની શકે એટલો પ્રતિજ્ઞ પૂર્વકૃત છે. આત્માની ઇચ્છાનો પ્રતિજ્ઞ નથી. સર્વસામાન્ય લોકવ્યવહારની નિવૃત્તિસંજ્ઞા પ્રસંગનો વિચાર બીજે પ્રસંગે જણાવવો રાખી, આ ક્ષેત્રથી નિવૃત્તવા વિશે વિશેષ અભિપ્રાય રહે છે; તે પણ ઉદય આગળ બનતું નથી, તોપણ અહોનિશ એ જ ચિંતન રહે છે, તો તે વખતે થોડા કાળમાં બનશે એમ રહે છે. આ ક્ષેત્રત્રયે કંઈ દેવપરિણામ નથી, તથાપિ સંગનું વિશેષ કારણુ છે. પ્રજ્ઞાના પ્રયોજન વિના અત્રે રહેવું કંઈ આ માને તેવા લાભનું કારણુ નથી એમ જાણી, આ ક્ષેત્રથી નિવૃત્તવાનો વિચાર રહે છે. પ્રજ્ઞા પણ નિજશુદ્ધિથી પ્રયોજનમૂલક કાંઈ પણ પ્રકારે લાગતી નથી, તથાપિ ઉદય પ્રમાણે વર્તમાનો જ્ઞાનીનો ઉપદેશ અંગીકાર કરી ઉદય વેદવાના પ્રજ્ઞાજોગ વેડીએ છીએ.

જાનેકરીતે આત્મામાં દિપન્ન થયેલો એવો નિશ્ચય બદલાતો નથી કે, સર્વસંગ મોટા આશ્રવ છે; સાક્ષતાં, જ્ઞેતાં, પ્રસંગ કરતાં, સમયભાવમાં નિગૂલાવને વિસ્મરણ કરાવે છે; અને તે વાત કેવળ પ્રત્યક્ષ જ્ઞેવામાં આવી છે, આવે છે, અને આવી શકે તેવી છે; તેથી અહોનિશ તે મોટા આશ્રવરૂપ એવા સર્વસંગમાં ઉદાસપણું રહે છે; અને તે, દિવસ દિવસ પ્રત્યે વધતા પરિણામને પામ્યા કરે છે; તે તેથી વિશેષ પરિણામને પામી સર્વસંગથી નિવૃત્તિ થાય એવી અનન્ય કારણ-યોગે ધૃમ્મ રહે છે.

આ પત્ર પ્રથમથી વ્યાવહારિક આકૃતિમાં લખાયો હોય એમ વખતે લાગે, પણ તેમાં તે સદૃશ-માત્ર નથી. અસંગપણાનો, આત્મભાવનાનો માત્ર અદ્ય વિચાર લખ્યો છે.

૧૯૫૧ ના માસશર વદ ૮, શુધે, મોહમયી-ક્ષેત્ર.

આ૦ સ્વરૂપે પ્રણામ.

૩૫૫

ચિત્તમાં કંઈ પણ વિચારવૃત્તિ પરિણામી છે તેમ જાણીને, હૃદયમાં આનંદ થયો છે. અસાર અને ક્લેશરૂપ આરંભપરિગ્રહના કાર્યમાં વસતાં જ્ઞે આ જીવ કંઈ પણ નિર્લેપ કે અગ્ન્યુત રહે, તો ધણા વર્ષોનો ઉપાસેલો વૈરાગ્ય પણ નિષ્ફળ જાય એવી દશા થઈ આવે છે; એવો નિત્યપ્રત્યે નિશ્ચય સંભારીને નિરૂપાય પ્રસંગમાં કંપના ચિત્તે ન જ છૂટયે પ્રવર્તવું ધટે છે; એ વાતનો મુમુક્ષુ જીવે કાર્યે કાર્યે, ક્ષણે ક્ષણે અને પ્રસંગે પ્રસંગે લક્ષ રાખ્યા વિના મુમુક્ષુતા રહેવી દુર્લભ છે, અને એવી દશા વેદાવિના મુમુક્ષુપણું પણ સંભવે નહીં. મારા ચિત્તમાં મુખ્ય વિચાર હાલ એ વર્તે છે, એ જ વિનંતિ.

૧૯૫૧ ના મહા શુદ્ધ ૨, રવિ, મુંબઈ.

લ૦ રાયચંદના પ્ર૦.

૩૫૬

જે પ્રારબ્ધ વેદાવિના ખીજે કોઈ ઉપાય નથી, તે પ્રારબ્ધ જ્ઞાનીને પણ વેદવું પડે છે. અતઃ સુધી જ્ઞાની આત્માર્થનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે નહીં; એટલું ભિન્નપણું જ્ઞાનીને વિષે હોય એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે, તે સત્ય છે.

૧૯૫૧, મહા શુદ્ધ ૩, સોમે, મુંબઈ.

૩૫૭

તમે પત્રમાં જે કંઈ લખ્યું છે, તે ૫૨ વારંવાર વિચાર કરવાથી, જાણવું રાખવાથી, જેમાં પંચવિપયાહિનું અશુચિસ્વરૂપ વર્ણનું હોય એવાં શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષોનાં ચરિત્રો વિચારવાથી, તથા કાર્યે કાર્યે લક્ષ રાખી પ્રવર્તવાથી જે કંઈ ઉદાસભાવના થવી ધટે તે થશે.

મુંબઈ, મહા શુદ્ધ ૮, રવિ ૧૯૫૧.

૩૫૮

અશરણુ એવા સંસારને વિષે નિશ્ચિનજીવિએ વ્યવહાર કરવો જેને યોગ્ય જાણીતો ન હોય, અને તે વ્યવહારનો સંબંધ નિવૃત્ત કરતાં, તથા ઝોછો કરતાં, વિશેષ કાળ વ્યતીત થયા કરતો હોય, તો તે કામ અદ્યકાળમાં કરવા માટે જીવને શું કરવું ધટે? સમસ્ત સંસાર મનુ આદિ ભયે અશરણુ છે; તે શરણુનો હેતુ થાય એવું કદપતું તે મૃગજળ જેવું છે. વિચારી વિચારીને શ્રી તીર્થંકર જેવાએ પણ તેથી નિવૃત્તવું-શ્રુતવું-એ જ ઉપાય શોધ્યો છે. તે સંસારનાં મુખ્ય કારણો પ્રેમબંધન તથા દ્રોષબંધન સર્વ જ્ઞાનીએ સ્વીકાર્યા છે. તેની મુઞ્ઞવણે જીવને નિજ-વિચાર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી, અથવા થાય એવા યોગે તે બંધનના કારણથી આત્મતીર્થ પ્રવર્તી શકવું નથી, અને તે સૌ પ્રમાદનો હેતુ છે, અને તેવા પ્રમાદે લેશમાત્ર સમયકાળ પણ નિર્લેપ રહેવું, કે અગ્ન્યુત રહેવું તે આ જીવનું અતિશય નિર્મળપણું છે, અવિવેકતા છે, ભ્રાંતિ છે, અને ટા-

જતાં અત્યંત દુઃખ એવો મોડ છે, સમસ્ત સંસાર એ પ્રવાદથી વહે છે: પ્રેમથી અને દુઃખથી. પ્રેમથી વિરક્ત થયા વિના દુઃખથી છટાવ નહીં, અને પ્રેમથી વિરક્ત થાય તેજી, સર્વસંગથી વિરક્ત થયા વિના વ્યવહારમાં વર્તી અપ્રેમ (ઉદાસ) દશા રાખતી ને ' ભયંકર-વ્રત છે. ' જે દેવળ પ્રેમનો ત્યાગ કરી વ્યવહારમાં પ્રવર્તેલું કરાય, તો કેટલાક જીવોની દયાનો, ઉપકારનો, અને સ્વાધીનો, ભંગ કરવા જેવું થાય છે; અને તેમ વિચારી જે દયા, ઉપકારાદિ કારણે કંઈ પ્રેમ-દશા રાખતાં ચિત્તમાં વિવેકીને ક્લેશ પણ થયા વિના રહેવો ન જોઈએ, ત્યારે તેનો વિશેષ વિચાર કયા પ્રકારે કરવો ?

મુંબઈ, માર્ચ ૧૦, ૯૫.

૩૫૯

સર્વ ક્લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે. વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં, અને અસત્સંગ તથા અસત્-પ્રસંગથી જીવનું વિચારગળા પ્રવર્તનું નથી; એમાં કિંચિત્માત્ર સંશય નથી.

આરંભ, પરિવ્રતનું અસ્પૃશ્ય કરવાથી અસત્સંગનું જળ ઘટે છે; અસત્સંગનું જળ ઘટવાથી આત્મવિચાર થવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મવિચાર થવાથી આત્મજ્ઞાન થાય છે.

અને આત્મજ્ઞાનથી નિઃસ્વભાવસ્વરૂપ સર્વ ક્લેશ અને સર્વ દુઃખથી રહિત એવો મોક્ષ થાય છે; એ વાત દેવળ સત્ય છે. જે જીવો મોહનિદ્રામાં મુગ્ધ છે તે અમુનિ છે. નિરંતર આત્મવિચારે કરી મુનિ તો જાગૃત રહે. પ્રમાદીને સર્વથા ભય છે; અપ્રમાદીને કોઈ રીતે ભય નથી, એમ શ્રી જિને કહ્યું છે. સર્વ પદાર્થ જાણવાનો હેતુ માત્ર આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે. જે આત્મજ્ઞાન ન થાય, તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણ છે. જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય એટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે. કોઈ પણ તથારૂપ જોગને પામીને જીવને એક ટાણે પણ અંતર્લેહનશ્રુતિ થાય, તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી, અન્ય પરિણામમાં જેટલી તાદાત્મ્યશ્રુતિ છે, તેટલો જીવથી મોક્ષ દૂર છે. જે કોઈ આત્મજોગ અને તો આ મનુષ્યપણું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન યદ્ય શકે તેવું છે. પ્રાચે મનુષ્ય-દેહ વિના આત્મ જોગ જનતો નથી એમ જાણી, અત્યંત નિશ્ચય કરી, આ જ દેહમાં આત્મ જોગ ઉત્પન્ન કરવો ધટે. વિચારની નિર્મળતાએ કરી જે આ જીવ અન્ય પરિવ્રતથી પાછો વળે, તો સદુજ્જમાં હમણાં જ તેને આત્મજોગ પ્રગટે. અસત્સંગ-પ્રસંગનો ઘેરવો વિશેષ છે, અને આજીવ તેથી અનાદિ કાળનો હીનસ્તવ થયો હોવાથી તેથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા, તેની નિવૃત્તિ કરવા, જેમ અને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે, તો કોઈ રીતે પુરુષાર્થયોગ્ય યર્ષ વિચારદશાને પામે. જે પ્રકારે અનિલપણુ આ સંસારનું અત્યંત પણે ભારે, તે પ્રકારે કરી આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય હવે આ ઉપાધિદાર્થથી જૂટવાની વિશેષ વિશેષ આર્તિ થયા કરે છે, અને જૂટવા વિના જે કંઈ પણ કાળ જાય છે તે, આ જીવનું સિધ્ધિપણુ જ છે, એમ લાગે છે; અથવા એવો નિદાય રહે છે. જનકાદિ ઉપાધિમાં રહ્યા છતાં આત્મસ્વભાવમાં વસતા હતા એવા આત્મજ્ઞાનપ્રત્યે ક્યારેય શુદ્ધિ થતી નથી. શ્રી જિનજેવા જન્મત્યાગી પણ છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભયના હેતુરૂપ-ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ આ પાગર જીવ કરનાં કરતાં કાળ બીતીત કરશે, તો અશ્રેય થશે, એવો ભય જીવના ઉપયોગ પ્રત્યે પ્રવર્તે છે, કેમકે એમ જ કર્તવ્ય છે. જે રાગદ્રોષાદિ પરિણામ અજ્ઞાન વિના સંભવતાં નથી, તે રાગદ્રેષપરિણામનું પરિણામપણુ જ કર્તવ્ય છે. અત્યંત જ્ઞાન હોય ત્યાં, અત્યંત ત્યાગ સંભવે છે; અત્યંત સાગ પ્રગટવા વિના અત્યંત જ્ઞાન ન હોય એમ, શ્રી તીર્થકરે સ્વીકાર્યું છે. આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય-અધ્યાસ નિવૃત્તવો તેને શ્રી જિન 'ત્યાગ' કહે છે. તે તાદાત્મ્ય-અધ્યાસની નિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થયા અર્થે આ બ્રહ્મ-પ્ર-

સંગના સાગનો અર્થ અંતર્યાગ કહી નથી, એમ છે, તોપણ આ જીવે અંતર્યાગને અર્થ બાહ્ય-પ્રસંગની નિવૃત્તિને કંઈ પણ ઉપકારી માનવી થોડા છે. નિત્ય જીવવાનો વિચાર કરીએ છીએ, અને જેમ તે કાર્ય તરત અને તેમ જાણ જાણીએ છીએ; અને કે, એમ લાગે છે કે, તે વિચાર અને જાણ હજી તથાસ્ત્ર નથી, શિથિલ છે; માટે અત્યંત વિચાર, અને તે જાણને ઉગ્રપણે આરાધવાનો અભ્યકાળમાં યોગ કરવો ઘટે છે એમ, વર્ત્યા કરે છે. પ્રસંગથી કેટલાક અરસપરસ-સંબંધજેવાં વચનો આ પત્રમાં લખ્યાં છે, તે વિચારમાં સ્ફુરી આવતાં સ્વવિચારવાને અર્થ લખ્યાં છે. જીવ, પ્રદેશ, પથારી તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત, આદિ વિષે, તથા રસના વ્યાપકપણાવિષે કુમે-કરી સમજાવું થોડા થશે.

સં ૧૯૫૧, ફાગણ વદ ૩, રવિવાર, મુંબઈ.

૩૬૦.

• સુતભાઈ શ્રી..... પ્રત્યે,

શ્રી ડરબન.

પત્ર ૧ મળ્યું છે. જેમ જેમ ઉપાધિનો ત્યાગ થાય, તેમ તેમ સમાધિસુખ પ્રગટે છે. જેમ જેમ ઉપાધિનું મહણ થાય, તેમ તેમ સમાધિસુખ હાનિ પામે છે. વિચાર કરીએ તો આ વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ થાય છે.

જે કંઈ પણ આ સંસારના પદાર્થોનો વિચાર કરવામાં આવે, તો તે પ્રત્યે વૈરાગ્ય આત્મા વિના રહે નહીં, કેમકે માત્ર અવિચારે કરીને તેમાં મોહબુદ્ધિ રહે છે.

“આત્મા છે,” “આત્મા નિસ છે,” “આત્મા કર્મનો કર્તા છે,” “આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે,” “તેથી તે નિવૃત્ત થઈ શકે છે,” “અને નિવૃત્ત થઈ શકવાનાં સાધન છે,” એ જ કારણો, જેને વિચાર કરીને સિદ્ધ થાય, તેને ‘વિવેકજ્ઞાન’ અથવા ‘સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ’ ગણવી એમ શ્રી જીને નિરૂપણ કર્યું છે. જે નિરૂપણ મુમુક્ષુ જીવે વિશેષકરી અભ્યાસ કરવાયોગ્ય છે.

પૂર્વના કેાઈ વિશેષ અભ્યાસગળથી એ જ કારણોનો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા સત્સંગના આશ્રયથી તે વિચાર ઉત્પન્ન થવાનો યોગ અને છે.

અનિત્ય પદાર્થપ્રત્યે મોહબુદ્ધિ હોવાને લીધે આત્માનું ‘અસ્તિત્વ,’ ‘નિત્યત્વ,’ અને ‘અવ્યાયાધ સમાધિસુખ’ ભાનમાં આવતું નથી. તેની મોહબુદ્ધિમાં જીવને અનાદિથી એવું એકાગ્રપણ ચાસ્યું આવે છે કે, તેનો વિવેક કરતાં જીવને મુંઝાઈને પાણું વળવું પડે છે, અને તે મોહકથી જીવવાનો વખત આવવા પહેલાં તે વિવેક છોડી દેવાનો યોગ પૂર્વકાળે ઘણીવાર બન્યો છે, કેમકે જેનો અનાદિકાળથી અભ્યાસ છે, તે અત્યંત પુરુષાર્થ વિના અભ્યકાળમાં છોડી શકાય નહીં; માટે ફરી ફરી સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર અને પોતામાં સરળ વિચારદશા કરી તે વિષયમાં વિશેષ શ્રમ લેવો થોડા છે, કે જેના પરિણામમાં ‘નિત્ય,’ ‘શાશ્વત,’ ‘સ્વપ્રસ્વરૂપ’ એવું ‘આત્મજ્ઞાન’ ઘટી સ્વરૂપ-આવિર્ભાવ થાય છે. એમાં પ્રથમથી ઉત્પન્ન થતા સંશય ધીરજથી અને વિચારથી શાંત થાય છે. અધીરજથી અથવા આડી કંઠના કરવાથી માત્ર જીવને પોતાના દિલનો ત્યાગ કરવાનો વખત આવે છે; અને અનિત્ય પદાર્થનો રાગ રહેવાથી તેના કારણે ફરી ફરી સંસારપરિભ્રમણનો યોગ રહ્યા કરે છે.

કંઈ પણ આત્મવિચાર કરવાની ઈચ્છા તમને વળે છે એમ જાણી, ઘણો સતોષ થયો છે; તે સતોષમાં મારો કંઈ સ્વાર્થ નથી. માત્ર તમે સમાધિને રસ્તે ચડવા ઈચ્છો છો તેથી, સંસાર-કલેશથી નિવૃત્તવાનો તમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે એવા પ્રકારનો સંભવ દેખી સ્વભાવે સતોષ થાય છે. એ જ વિનંતિ.

સંવત ૧૯૫૧ ના ફાગણ વદ ૫, શનિ, તા. ૧૫।૩।૧૫, મુંબઈથી. આગ ૨૫૦ પ્રજામ.

૩૬૧.

સર્વ વિભાવથી ઉદાસીન, અને અત્યંત શુદ્ધ નિવૃત્તિપાત્રને સદગુણો આત્મા ભજે તેને, શ્રી જિને 'તીવ્રજ્ઞાનદશા' કહી છે. જે દશા આત્મા વિના કોઈ પણ જીવ બંધનમુક્ત થાય નહીં, એવો સિદ્ધાંત શ્રી જિને પ્રતિપાદન કર્યો છે; જે અખંડ સત્ય છે.

કોઈક જીવથી એ ગદન દશાનો વિચાર થઈ શક્યા યોગ્ય છે, કેમકે અનાદિથી અત્યંત અજ્ઞાનદશાએ આ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી છે. તે પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય અને અસાર સમગ્રઈ, તેની નિવૃત્તિ સૂચે એમ બનતું બહુ કહણુ છે. માટે જ્ઞાતીપુરુષનો આશ્રય કરવારૂપ ભક્તિમાર્ગ જિને નિરૂપણુ કર્યો છે, કે જે માર્ગ આરાધવાથી મુક્તિપાત્રને જ્ઞાનદશા ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્ઞાતીપુરુષના ચરણને વિષે મન સ્થાપના વિના એ ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. જેથી ફરી ફરી જ્ઞાતીની આજ્ઞા આરાધવાનું જિનાગમમાં દેકાણે દેકાણે કથન કર્યું છે.

જ્ઞાતીપુરુષના ચરણમાં મનનું સ્થાપન થવું પ્રથમ કહણુ પડે છે, પણ વચનની અપૂર્વતાથી, તે વચનનો વિચાર કરવાથી, તથા જ્ઞાતીપ્રત્યે અપૂર્વદૃષ્ટિએ જોવાથી, મનનું સ્થાપન થવું મુશ્કેલ થાય છે.

જ્ઞાતીપુરુષના આશ્રયમાં વિરોધ કરનારા પંચવિધાદિ દોષો છે. તે દોષ યવાનાં સાધનથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું; અને પ્રાપ્ત-સાધનમાં પણ ઉદાસીનતા રાખવી, અથવા તે તે સાધનો-માંથી અહંબુદ્ધિ છોડી દઈ રોગરૂપ જાણી પ્રવર્તવું ઘટે. અનાદિ-દોષનો એવા પ્રસંગમાં વિરોધ ઉદય થાય છે, કેમકે આત્મા તે દોષને છેલ્લા પોતાની સન્મુખ લાવે છે, કે તે સ્વરૂપાંતર કરી તેને આકર્ષે છે. અને જન્યતિમાં શિથિલ કરી નાંખી પોતાને વિષે એકાગ્રબુદ્ધિ કરાવી દે છે. તે એકાગ્રબુદ્ધિ, એવા પ્રકારની હોય છે કે "મને આ પ્રવૃત્તિથી તેવો વિશેષ બાધ નહીં થાય; હું અનુક્રમે તેને છોડીશ; અને કરતાં જન્યત રહીશ." એ આદિ ભ્રાંતદશા તે દોષ કરે છે; જેથી તે દોષનો સંબંધ જીવ છેલ્લો નથી, અથવા તે દોષ વધે છે, તેનો લક્ષ તેને આવી શકતો નથી.

એ વિરોધી સાધનનો એ પ્રકારથી ત્યાગ થઈ શકે છે: એક તે સાધનના પ્રસંગની નિવૃત્તિ; બીજો પ્રકાર, વિચારથી કરી તેનું તુચ્છપણુ સમજવું.

વિચારથી કરી તુચ્છપણુ સમજવા માટે પ્રથમ તે પંચવિધાદિના સાધનની નિવૃત્તિ કરવી વધારે યોગ્ય છે, કેમકે તેથી વિચારનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે.

તે પંચવિધાદિ સાધનની નિવૃત્તિ સર્વથા કરવાનું જીવનું બળ ન યાતનું હોય ત્યારે, ક્રમે ક્રમે દેશે દેશે-તેનો ત્યાગ કરવો ઘટે. પરિશ્રદ તથા ભોગોપભોગ પદાર્થનો અસ્પર્શપરિચય કરવો ઘટે. એમ કરવાથી અનુક્રમે તે દોષ ઓળા પડે; અને આશ્રયભક્તિ દૃઢ થાય; તથા જ્ઞાતીનાં પચ્ચનો આત્મામાં પરિણામ થઈ 'તીવ્રજ્ઞાનદશા' પ્રગટી જીવ મુક્ત થાય.

જીવ કોઈકવાર આવી વાતનો વિચાર કરે તેથી, અનાદિ-અભ્યાસનું બળ ધટતું કહણુ પડે, પણ દિન દિન પ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, અને પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિએ, ફરી ફરી વિચાર કરે, તો અનાદિ-અભ્યાસનું બળ ધટી, અપૂર્વ અભ્યાસની સિદ્ધિ થઈ, મુક્તિ એવો આશ્રયભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થાય. મુગ્ધ, દુઃખી વદ, ૭ રવિ.

આમ ૨૫૦ પ્રણામ.

૩૬૨.

જે પ્રકારે બંધનથી જીવ તે પ્રકારે પ્રવર્તતું એ, હિતકર કાર્ય છે. આજીવપરિચયને વિચારી વિચારીને નિવૃત્ત કરવો એ જીવનો એક પ્રકાર છે. જીવ આ વાત જોઈથી વિચારશે તેટલા જ્ઞાતીપુરુષનો માર્ગ સમજવાનો સમય સંપીધ પ્રાપ્ત થશે.

સં. ૧૮૫૧, ફાગણ વદ ૧૨, શુક્ર, મુગ્ધ.

આમ ૨૫૦ પ્રણામ.

૩૬૩

જ-મ, જરા મરણાદિ દુઃખે કરી સમસ્ત સંસાર અશરણ છે. સર્વ પ્રકારે જેને તેને સંસારની આત્મા તણ તે જ નિર્લય થયા છે, અને આત્મસ્વભાવને પામ્યા છે. વિચાર વિના તે સ્થિતિ જીવને પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. અને સંગના મોઢે પરાંધીન એવા આ જીવને વિચાર પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે. સં ૧૯૫૧, ફાગણ વદ ૧૨, શુક્ર, મુંબઈ.

૩૬૪

આજે પત્ર ૧ પહોંચ્યું છે. પત્ર લખતાં લખતાં, અથવા કંઈ કહેતાં કહેતાં વારંવાર ચિત્તની અપ્રવૃત્તિ થાય છે;—અને ‘કલ્પિતનું આટલું બધું મહાત્મ્ય શું? કહેવું શું? જણાવું શું? અવલુ કરવું શું? પ્રવૃત્તિ શી?’ એ આદિ વિદ્યેષથી ચિત્તની તેમાં અપ્રવૃત્તિ થાય છે; અને પરમાર્થસંબંધી કહેતાં, લખતાં, તેથી ખીજા પ્રકારના વિદ્યેષની ઉત્પત્તિ થાય છે. જે વિદ્યેષમાં મુખ્ય અનીવ-પ્રવૃત્તિના નિરોધ વિના તેમાં—પરમાર્થકથનમાં—પણ અપ્રવૃત્તિ હાલ શ્રેયભૂત લાગે છે. આ કારણુ વિષે આગળ એક પત્ર સવિગત લખ્યું છે, એટલે વિશેષ લખવા જેવું અત્રે નથી; માત્ર ચિત્તમાં અત્રે વિશેષ સ્ફુર્તિ થવાથી લખ્યું છે.

મોતીના વેપાર વગેરેની પ્રવૃત્તિ વધારે ન કરવા સંબંધીનું બને તો સારું.—અને ચિત્તની નિત્ય ઇચ્છા એમ રહ્યા કરે છે. લોભહેતુથી તે પ્રવૃત્તિ થાય છે કે કેમ? એમ વિચારતાં લોભનું નિદાન જણાતું નથી. વિપયાદિની ઇચ્છાએ પ્રવૃત્તિ થાય છે, એમ પણ જણાતું નથી. તથાપિ પ્રવૃત્તિ થાય છે એમાં સંદેહ નથી. જગત્ કંઈ લેવાને માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે; આ પ્રવૃત્તિ દેવાને માટે થતી હશે એમ લાગે છે. અત્રે એ લાગે છે તે, યથાર્થ હશે કે કેમ? તે માટે વિચારવાન પુરૂષ જે કહે તે પ્રમાણુ છે. એ જ વિનંતિ.

સં ૧૯૫૧ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૬, મુંબઈ.

લા. રાયચંદના પ્રણામ.

૩૬૫

ચેતનને ચેતનપર્યાય હોય, અને જડને જડપર્યાય હોય. એ જ પદાર્થની સ્થિતિ છે. પ્રત્યેક સમયે જે જે પરિણામ થાય છે, તે તે પર્યાય છે. વિચાર કરવાથી આ વાત યથાર્થ લાગશે.

લખવાનું હાલ એણું બની શકે છે તેથી, કેટલાક વિચારે જણાવવાનું બની શકતું નથી. તેમ કેટલાક વિચારે ઉપશમ કરવારૂપ પ્રકૃતિનો ઉદય હોવાથી કોઈને સ્પષ્ટતાથી કહેવાનું બની શકતું નથી. હાલ અત્રે એટલી બધી ઉપાધિ રહેતી નથી, તોપણ પ્રવૃત્તિરૂપ સંગ હોવાથી, તથા શ્વેત ઉતાપરૂપ હોવાથી થોડા દિવસ અત્રેથી નિવૃત્ત થવાનો વિચાર થાય છે; હવે તે વિશે જે બને તે ખરું. એ જ વિનંતિ.

સંવત્ ૧૯૫૧, ચૈત્ર વદ ૮, શુક્રે.

પ્રણામ.

૩૬૬

આત્મવીર્ય પ્રવૃત્તાવવામાં અને સંકોચવામાં બહુ વિચાર કરી પ્રવર્તવું ઘટે છે.—

શુભેચ્છાસંપન્ન ભાઈ ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે, શ્રી જ્ઞાનનગર.

વિશેષ વિનંતિ કે, તમારું લખેલું પત્રું ૧ પ્રાપ્ત થયું છે. તે તરફ આવવા સંબંધીમાં નીચે પ્રમાણે સ્થિતિ છે:—

લોકોને અદેશો પડે એવી જાતનો બાહ્ય-વ્યવહારનો ઉદય છે, અને તેવા વ્યવહારસાથે બળવાન નિર્ઘ્રય પુરૂષ જેવો ઉપદેશ કરવો તે, માર્ગનો વિરોધ કરવા જેવું છે;—અને એમ જાણીને, તથા તેનાં જેવાં ખીજાં કારણોનું સ્વરૂપ વિચારી ઘણુંકરીને લોકોને અદેશનો હેતુ થાય તેવા પ્રસંગમાં મારું આવવું થતું નથી. વખતે ક્યારેક કોઈ સમાગમમાં આવે છે, અને કંઈ સ્વાભાવિક કહેવા કરવાનું થાય છે, એમાં પણ ચિત્તની ઇચ્છિત પ્રવૃત્તિ નથી. પૂર્વે યથાસ્થિત વિચાર કર્યા-

વિના જીવે પ્રવૃત્તિ કરી તેથી, આવા વ્યવહારના ઉદય પ્રાપ્ત થયો છે, જેથી ધણીવાર ચિત્તમાં શોચ રહે છે; પણ યથાસ્થિત, સમપરિણામે વેદનું ઘટે છે એમ જાણી, ધણુંકરી તેવી વૃત્તિ રહે છે. આ વ્યાપારાદિ ઉદયવ્યવહારથી જે જે સંગ થાય છે, તેમાં ધણુંકરી અસંગ-પરિણામવત્ પ્રવૃત્તિ થાય છે, કેમકે તેમાં સારભૂતપણે કંઈ લાગતું નથી, પણ જે ધર્મવ્યવહારના પ્રસંગમાં આવતું થાય ત્યાં, તે પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે વર્તવું ઘટે નહીં. તેમ જીને આશય વિચારી પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તેટલું સમર્થપણ હાલ નથી. તેથી તેવા પ્રસંગમાં ધણુંકરીને મારું આવવું જોઈએ થાય છે; અને, એ ક્રમ ફેરવવાનું ચિત્તમાં હાલ બેસતું નથી, છતાં તે તરફ આવવાના પ્રસંગમાં તેમ કરવા કંઈ પણ વિચાર મેં ક્યો હતો, તથાપિ તે ક્રમ ફેરવતાં જીનનું વિષમ કારણોને આગળપર સંભવ થશે એમ પ્રત્યક્ષ દેખાવાથી ક્રમ ફેરવવા સંબંધીની વૃત્તિ ઉપશમ કરવી યોગ્ય લાગવાથી તેમ કયું છે. આ આશય શિવાય ચિત્તમાં જીન આશય પણ તે તરફ હાલ નહીં આવવાના સંબંધમાં છે; પણ, કોઈ લોકવ્યવહારરૂપ કારણથી આવવા વિશેનો વિચાર વિસર્જન કયો નથી.

ચિત્તપર વધારે દબાણ કરીને આ સ્થિતિ લખી છે. તેપર વિચાર કરી જો કંઈ અગત્ય જેવું લાગે તો વખતે.....ને ખુલાસો કરશો. મારા આવવા, નહીં આવવા વિશે જો કંઈ વાત નહીં ઉચ્ચારવાતું બને તો તેમ કરવા વિનંતિ છે.

સં ૧૯૫૧ ના ચૈત્ર વદ ૮, મુંબઈ.

(વિ ૦ રાયચંદના પ્ર ૦

૩૬૭

સર્વ કરતાં જેમાં અધિક સ્નેહ રહ્યા કરે છે એવી આ કાયા તે, રોગ, જરાદિથી સ્વાત્મને જ, દુઃખરૂપ ધણ પડે છે, તો પછી તેથી દૂર એવાં ધનાદિથી જીવને તથારૂપ. (યથારોગ્ય) સુખ-વૃત્તિ થાય એમ માનતાં વિચારવાની જુદી જરૂર ક્ષોભ પામવી જોઈએ; અને કોઈ જીન વિચારમાં જતી જોઈએ; એવો જ્ઞાની પુરુષોએ નિહાળ્ય કયો છે તે, યથાતથ્ય છે.

૧૯૫૧, વૈશાખ સદ ૧૫, જુધે, મુંબઈ,

૩૬૮

આત્મા અત્યંત-સહજ-સ્વસ્થતા પામે એ જ સર્વ જ્ઞાનનો સાર થી સર્વને કહેવા છે.

અનાદિ કાળથી જીવે અસ્વસ્થતા નિરંતર આરાધી છે; જેથી સ્વસ્થા પ્રત્યે આવડું તેને દુર્ગમ પડે છે. શ્રી જિને એમ કહ્યું છે કે, યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી જીવ અનંતિવાર આવ્યો છે, પણ જે સમયે ત્રંધીભેદ થવા સુધી આવવાનું થાય છે ત્યારે, ક્ષોભ પામી પાછો સંસારપરિણામી થયા કયો છે. ત્રંધીભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઈએ તે થવાને અર્થે જ જીવે નિત્યપ્રત્યે સત્સમાગમ, સહવિચાર અને સહપ્રયત્નો પરિત્યજ નિરંતરપણે કરવો એપશ્ચત્ત છે.

આ દેહનું આયુષ્ય પ્રત્યક્ષ ઉપાધિયોગે વ્યતીત થયું જાય છે, એ માટે અત્યંત શોક થાય છે, અને તેનો અસ્વકાળમાં જો ઉપાય ન કયો તો અમજેવા અવિચારી પણ થોડા સમજવા. જે જ્ઞાનથી 'કામ'નાશ પામે તે જ્ઞાનને અત્યંત લાકિત્યે નમસ્કાર હો. એ જ વિનંતિ.

૧૯૫૧ ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧૪. જુધે, મુંબઈ.

આ ૦ નવ ૦ યથા.

૩૬૯

વધારેમાં વધારે એક સમયે ૧૦૮ જીવ મુક્ત થાય. એથી વિશેષ ન થાય એવી લોકસ્થિતિ જિનાગમમાં સ્વીકારેલી છે. અનેક પ્રત્યેક સમયે એકસો આઠ જીવ મુક્ત થયા જ કરે છે એમ ગણીએ, તો પરિણામે ત્રણે કાળમાં જેટલા જીવ મોક્ષપ્રાપ્ત થાય તેટલા જીવની જે અનંત સંખ્યા થાય, તે કરતાં સંસારનિવાસી જીવોની સંખ્યા અનંતપણે જિનાગમમાં નિરૂપી છે; અર્થાત્ ત્રણે કાળમાં મુક્તજીવ જેટલા થાય તે કરતાં સંસારમાં અનંતગણા જીવ રહે, કેમકે તેનું પરિમાણ

એટલું વિશેષ છે; અને તેથી મોક્ષમાર્ગનો પ્રવાહ વહા કરતા જતાં સંસારમાર્ગ ઉચ્છેદ થઈ જવો સંભવતો નથી, અને તેથી બંધ-મોક્ષત્વવસ્થામાં વિપર્યય થતું નથી. આ વિષે વધારે ચર્ચા સમાગમમાં કરશો તો અડચણ નથી.

જીવના બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા વિષે સંક્ષેપમાં પતું લખ્યું છે.

સૌ કરતાં વિચારવાયોગ્ય વાત તો હાથ એ જ છે કે, ઉપાધિ કરવામાં આવે, અને કેવળ અસંગદશા રહે એમ બનવું અત્યંત ટકણુ છે; અને ઉપાધિ કરતાં આત્મપરિણામ સ્વચ્છ ન થાય એમ બનવું અસંભવિત જેવું છે. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનીને બાદ કરતાં આપણે સાચે તો આત્મામાં જેટલું અસંપૂર્ણ અસમાધિપણુ વર્તે છે તે, અથવા વર્તી શકે તેવું હોય તે, ઉચ્છેદ કરવું એ વાત લક્ષમાં વધારે લેવા યોગ્ય છે.

સં ૧૯૫૧, વૈશાખ વદ ૭, શનિ, મુ'બઈ.

૩૭૦

અનન્ય શરણતા આપનાર એવા શ્રી સદ્ગુરુદેવને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર.

શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામ્યા છે એવા જ્ઞાનીપુરુષોએ નીચે કહ્યાં છે તે છ પદને સમ્યગ્દર્શનના નિવાસનાં સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનક કહ્યાં છે.

પ્રથમપદ:—“આત્મા છે.” જેમ ઘટપટઆદિ પદાર્થો છે તેમ આત્મા પણ છે. અમુક ગુણ હોવાને લીધે જેમ ઘટપટઆદિ હોવાનું પ્રમાણુ છે; તેમ સ્વપરમકાશક એવી ચેતન્ય-સત્તાનો પ્રત્યક્ષ ગુણુ જેને વિષે છે એવો આત્મા હોવાનું પ્રમાણુ છે.

બીજું પદ:—“આત્મા નિત્ય છે.” ઘટપટઆદિ પદાર્થો અમુક કાળવાર્તી છે. આત્મા ત્રિકાળવાર્તી છે. ઘટપટઆદિ ‘સયોગે કરી’ પદાર્થ છે. આત્મા ‘સ્વભાવે કરીને’ પદાર્થ છે, કેમ કે તેની ઉત્પત્તિ માટે કોઈ પણ સંયોગો અનુભવયોગ્ય થતાં નથી. કોઈ પણ સંયોગી દ્રવ્યથી ચેતન-સત્તા પ્રગટ થવાયોગ્ય નથી, માટે અનુત્પન્ન છે. અસંયોગી હોવાથી અવિનાશી છે, કેમકે જેની કોઈ સંયોગથી ઉત્પત્તિ ન હોય તેનો કોઈને વિષે લય પણ હોય નહીં.

ત્રીજું પદ:—“આત્મા કર્તા છે.” સર્વ પદાર્થ અર્થક્રિયાસંપન્ન છે. કંઈને કંઈ પરિણામક્રિયા સહિત જ સર્વ પદાર્થ જોવામાં આવે છે. આત્મા પણ ક્રિયાસંપન્ન છે. ક્રિયા-સંપન્ન છે, માટે કર્તા છે. તે કર્તાપણુ ત્રિવિધ શ્રી જિને વિવેચ્યું છે. પરમાર્થથી સ્વભાવપરિણુતિએ ‘નિઃસ્વરૂપનો કર્તા છે.’ અનુપચરિત (અનુભવમાં આવવાયોગ્ય-વિશેષ સંબંધસહિત) વ્યવહારથી તે આત્મા ‘કર્મનો કર્તા છે.’ ઉપચારથી ‘ધર, નગર આદિનો કર્તા છે.’

ચોથું પદ:—“આત્મા ભોક્તા છે.” જે જે કંઈ ક્રિયા છે તે તે સર્વ સફળ છે, નિર્ઘર્ષક નથી. જે કંઈ પણ કરવામાં આવે છે તેનું ફળ ભોગવવામાં આવે એવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. વિષ ખાધાથી વિપનું સાકર ખાવાથી સાકરનું ફળ; અગ્નિ સ્પર્શથી તે અગ્નિસ્પર્શનું ફળ; હીમને સ્પર્શ કરવાથી હીમસ્પર્શનું જેમ ફળ થવા વિના રહેતું નથી, તેમ કપાલાદિ, કે અકપાલાદિ જે કંઈ પણ પરિણુમે આત્મા પ્રવર્તે તેનું ફળ પણ થવા યોગ્ય જ છે, અને તે થાય છે. તે આત્મા કર્તા હોવાથી ‘ભોક્તા છે.’

પાંચમું પદ:—“મોક્ષપદ છે.” જે અનુપચરિત-વ્યવહારથી જીવને કર્મનું કર્તાપણુ નિરૂપણુ કર્યું, કર્તાપણુ હોવાથી મોક્ષાપણુ નિરૂપણુ કર્યું, તે કર્મનું ટંગેવાપણુ પણુ

છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ કાયાદિનું તીવ્રપણુ હોય પણ તેના અનન્યાસથી-તેના અપરિચયથી-તેને ઉપશમ કરવાથી-તેનું મંદપણુ દેખાય છે, તે ક્ષીણ થવા-યોગ્ય દેખાય છે; ક્ષીણ થઈ શકે છે. તે તે બંધભાવ ક્ષીણ થઈ શકવાયોગ્ય હોવાથી તેથી રહિત એવા જે શુદ્ધ-આત્મસ્વભાવ તે રૂપ 'મેક્ષપદ છે.'

છઠું પદ:—"તે મોક્ષનો ઉપાય છે." બે કદી કર્મબંધમાત્ર થયા કરે એમ જ હોય તો તેની નિવૃત્તિ કોઈ કાળે સંભવે નહીં; પણ કર્મબંધથી વિપરીતસ્વભાવવળા એવા જ્ઞાન,, દર્શન, સમાધિ, વૈરાગ્ય, ભક્ત્યાદિ સાધન પ્રત્યક્ષ છે. જે સાધનના બળે કર્મબંધ શિથિલ થાય છે,—ઉપશમ પામે છે—ક્ષીણ થાય છે. 'માટે તે જ્ઞાન, દર્શન, સંયમાદિ મોક્ષપદના ઉપાય છે.'

શ્રી જ્ઞાનીપુરોગેએ સમ્યગ્દર્શનના મુખ્ય નિવાસભૂત કલ્પાં એવાં આ ૭ પદ અન્ને સંક્ષેપમાં જણાવ્યાં છે. સમીપમુક્તિગામી જીવને સહજ વિચારમાં તે સપ્રમાણ થવાયોગ્ય છે,—પરમ નિશ્ચયરૂપ જણાવા યોગ્ય છે. તેનો સર્વ વિભાગે વિસ્તાર થઈ તેના આત્મામાં વિવેક થવાયોગ્ય છે. આ ૭ પદ અત્યંત સદેહ રહિત છે, એમ પરમપુરૂષે નિરૂપણુ કર્યું છે. એ ૭ પદનો વિવેક જીવને સ્વસ્વરૂપ સમજવાને અર્થે કલ્પે છે. અનાદિ સ્વપ્રદશાને ક્ષીણે ઉત્પન્ન થયેલો એવો જીવનો અહંભાવ-મમત્વભાવ-ને નિવૃત્ત થવાને અર્થે આ ૭ પદની જ્ઞાનીપુરોગેએ દેશના પ્રકાશી છે. તે સ્વપ્રદશાથી રહિત માત્ર પોતાનું સ્વરૂપ છે, એમ જો જીવ પરિણામ કરે, તો સહજમાત્રમાં તે ભગવત થઈ સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત થાય; સમ્યદર્શનને પ્રાપ્ત થઈ સ્વસ્વભાવરૂપ મોક્ષને પામે. કોઈ વિનાશી, અશુદ્ધ અને અન્ય એવા ભાવને વિષે તેને હર્ષ, શોક, સંયોગ, ઉત્પન્ન ન થાય, તે વિચારે સ્વસ્વરૂપને વિષે જ શુદ્ધપણુ, સંપૂર્ણપણુ, અવિનાશીપણુ, અત્યંત આનંદપણુ, અંતરરહિત તેના અનુભવમાં આવે છે, સર્વ વિભાગે-પર્યાયમાં માત્ર પોતાને અધ્યાસથી એકપતા થઈ છે, તેથી કેવળ પોતાનું ભિન્નપણુ જ છે એમ, સ્પષ્ટ-પ્રત્યક્ષ-અત્યંત પ્રત્યક્ષ-અપરોક્ષ-તેને અનુભવ થાય છે. વિનાશી અથવા અન્ય પદાર્થના સંયોગને વિષે તેને ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણુ પ્રાપ્ત થતું નથી. જન્મ, જરા, મરણ, રોગાદિ બાધારહિત સંપૂર્ણ મહાત્મ્યનું દેહાણુ એવું નિજસ્વરૂપ જાણી, વેદી, તે કૃતાર્થ થાય છે. જે જે પુરોગેને 'એ ૭ પદ સપ્રમાણુ એવાં પરમ પુરૂષના વચ્ચે આત્માનો નિશ્ચય થયોછે, તે તે પુરૂષો સ્વરૂપને પામ્યા છે. આધિ, આધિ, ઉપાધિ સર્વસંજથી રહિત થયા છે, થાય છે, અને ભાવિકાળમાં પણ તેમ જ થશે.

જે સત્પુરૂષોએ જન્મ, જરા, મરણનો નાશ કરવાવાળો, સ્વસ્વરૂપમાં સહજ-અવસ્થાન થવાનો ઉપદેશ કર્યો છે, તે સત્પુરૂષોને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર છે. તેની નિષ્કારણુ-કરણાને નિત્ય-પ્રત્યે નિરંતર સ્તવવામાં પણ આત્મસ્વભાવ પ્રગટે છે એવા સર્વ સત્પુરૂષો, તેનાં ચરણારવિન્દ સદાય દ્વંદ્વને વિશે સ્થાપન રહ્યા !

જે ૭ પદથી સિદ્ધ છે એવું આત્મસ્વરૂપ તે બેનાં વચનને અંગીકાર કર્યે સહજમાં પ્રગટે છે, જે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટવાથી સર્વકાળ જીવ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત થઈ નિર્ભય થાય છે, તે વચનના કહેનાર એવા સત્પુરૂષના ગુણની વ્યાખ્યા કરવાને અશક્તિ છે, કેમકે જેનો પ્રત્યુપકાર ન થઈ શકે એવા પરમાત્મભાવ તે જોણે કંઈ પણ ઈન્દ્રિયવિના માત્ર નિષ્કારણુ-કરણાશીલતાથી આધ્યો; એમ જતાં પણ જોણે અન્ય જીવને વિષે 'આ મારો શિષ્ય છે, અથવા ભક્તિનો કર્તા છે, માટે મારો છે,' એમ કદી જોઈ નથી. એવા જે સત્પુરૂષ, તેને અત્યંત ભક્તિએ ફરી ફરી નમસ્કાર હો !

જે સત્પુરૂષોએ સદ્ગુરૂની ભક્તિ નિરૂપણુ કરી છે, તે ભક્તિ માત્ર શિષ્યના કલ્યાણને અર્થે છે. જે ભક્તિને પ્રાપ્ત થવાથી સદ્ગુરૂના આત્માની ચેષ્ટાને વિષે વૃત્તિ રહે, અપૂર્વ ગુણ દૃષ્ટિગોચર થઈ

અન્ય ૧૨૨૭૬ મટે, અને સહેજે આત્મબોધ થાય એમ જાણીને જે ભક્તિનું નિરૂપણ કયું છે, તે ભક્તિને અને તે સત્પુરુષોને ફરી ફરી ત્રિદાન નમસ્કાર હો !

જો કદી પ્રગટપણે વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઇ નથી, જેના વચનના વિચારયોગે શક્તિપણે કેવળજ્ઞાન છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે, શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે, વિચારદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે, ઇચ્છાદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે, મુખ્ય નયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્તે છે, તે કેવળજ્ઞાન-સર્વ અત્યાગ્રાધ સુખનું પ્રગટ કરનાર-જેનાયોગે સદજન્માત્મમાં જીવ પામવા યોગ્ય થયો, તે સત્પુરુષના ઉપકારને સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિએ નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો ! !

વેદાંતાદિમાં આત્મસ્વરૂપની જે વિચારણા કહી છે, તે વિચારણા કરતાં શ્રી જિનાગમમાં જે આત્મસ્વરૂપની વિચારણા કહી છે તેમાં, બેદ પડે છે, સર્વ વિચારણાનું ફળ આત્માનું સદજન્મસ્વભાવે પરિણામ થયું એ જ છે. સંપૂર્ણ રાગદ્વેષના ક્ષય વિના સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન પ્રગટે નહીં એવો, નિશ્ચય જિને કહ્યો છે તે, વેદાંતાદિ કરતાં બળવાન પ્રમાણભૂત છે,

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૭, ગુરૂ, ૧૯૫૧,

૩૭૧

૭૦.

“અસ્પકાળમાં ઉપાધિરહિત થવા ઇચ્છનારે આત્મપરિણુતિને કયા વિચારમાં આણવી ધટે છે, કે જેથી તે ઉપાધિરહિત થઈ શકે?” એ પ્રશ્ન અમે લખ્યું હતું. તેના ઉત્તરમાં તમે લખ્યું કે, જ્યાંસુધી રાગબંધન છે ત્યાંસુધી, ઉપાધિરહિત થવાનું નથી, અને તે બંધન આત્મપરિણુતિથી ઓછું પડી જાય તેવી પરિણુતિ રહે, તો અસ્પકાળમાં ઉપાધિરહિત થવાય. એ પ્રમાણે ઉત્તર લખ્યો તે, યથાર્થ છે. અહીં પ્રશ્નમાં વિશેષતા એટલી છે કે “પરાણે ઉપાધિયોગ પ્રાપ્ત થતો હોય, તે પ્રત્યે રાગદ્વેષાદિ પરિણુતિ ઓછી હોય, ઉપાધિ કરવા ચિત્તમાં વારંવાર ખેદ રહેતો હોય, અને તે ઉપાધિને ત્યાગ કરવામાં પરિણામ રહ્યાં કરતાં હોય, તેમ છતાં ઉદયબળથી ઉપાધિપ્રસંગ વર્તતો હોય, તો તે શા ઉપાયે નિવૃત્ત કરી શકાય ?” એ પ્રશ્ન વિશે જે લક્ષ્ય પહેંચે તે લખશો.

‘ભાવાર્થપ્રકાશ’ ગ્રંથ અમે વાંચ્યો છે. તેમાં સંપ્રદાયના વિવાદનું કંઈક સમાધાન થઈ શકે એવી રચના કરી છે, પણ તારતમ્યે વારતમ્ય-જ્ઞાનવાનની રચના નથી, એમ મને લાગે છે.

શ્રી.....એ “અખે પુરૂષ એક વરખ દે” એ સંવેચો લખાવ્યો તે, વાંચ્યો છે. શ્રી.....ને એવા સંવેચાનો વિશેષ અનુભવ છે, તથાપિ એવા સંવેચામાં પણ ધણુંકરીને ઢાંપાજેવો ઉપદેશ જોવામાં આવે છે, અને તેથી અમુક નિર્ણય કરી શકાય, અને કદી નિર્ણય કરી શકાય તો તે પૂર્વાપર અવિરોધ રહે છે એમ, ધણુંકરીને લક્ષમાં આવતું નથી. જીવના પુરૂષાર્થધર્મને કેટલીક રીતે એવી વાણી બળવાન કરે છે. એટલે તે વાણીનો ઉપકાર કેટલાક જીવોપ્રત્યે થવો સંભવે છે.

તમારા આજના પત્રમાં છેવટે શ્રી.....એ જે સાખી લખાવી છે “વ્યવહારની બળ પાંદડે પાંદડે પરજતી” એ પદ જોમાં પહેલું છે તે યથાર્થ છે. ઉપાધિથી ઉદાસ થયેલા ચિત્તને ધીર-જનો હેતુ થાય એવી છે. એ જ વિનંતિ.

સં ૧૯૫૧, ના વૈશાખ વદ ૧૦, રવિ, મુંબઈ

આ ૦ ૨૫૦ પ્ર૦

૩૭૨.

શરણ (આશ્રમ), અને નિશ્ચય કર્તવ્ય છે. અધીરજીની ખેદ કર્તવ્ય નથી. ચિત્તને દેહાદિ ભયનો વિદોષ પણ કરવો યોગ્ય નથી. અસ્થિર પરિણામ ઉપરામાત્રવા યોગ્ય છે.

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૧૪, ગુરૂ, ૧૯૫૧,

આ ૦ -

૩૭૩.

વિચારવાને દેદ છૂટવાસંબંધી હર્ષ-વિપાદ ઘટે નહીં. આમપરિણામનું વિભાવપાત્ર તે જ દાગિ, અને તે જ મુખ્ય મરણ છે. સ્વભાવસન્ન-મુખતા, તથા તેની દદ છઞ્છા પાત્ર તે હર્ષ-વિપાદને દાગે છે. મુંબઈ, જુન ૧૦, ૧૮૯૫.

૩૭૪.

—જેનો કાળ તે કિંકર થઈ રહ્યો, મૃગનૃણાગળાં ત્રંલોક. છઞ્છું ધન્ય તેદનું-
દારી આશા પિશાચી થઈ રહી, કામ ક્રોધ તે કટીલોક. છઞ્છું
ખાતાં પીતાં ખોલતાં નિત્યે, છે નિરંજન નિરાકાર. છઞ્છું
નજી સંત સજ્જણા તેદને, જેને હોય છેલ્લો અવતાર. છઞ્છું
જગપાવનકર તે અવતર્યા, અન્ય માતઉદરનો ખાર. છઞ્છું
તેને ચૈદ લોકમાં વિચરનાં, અંતરાય કાઢીએ નવ થાય. છઞ્છું
રિક્તિ સિક્તિ તે દાસિયો થઈ રહી, જ્ઞાન-આનંદ હુદે ન સમાય. છઞ્છું

જેઠ શુદ્ધ ૧૧, ૧૯૫૧, મુંબઈ.

૩૭૫.

સર્વને વિષે સમભાવની ઇચ્છા રહે છે.—

—એ શ્રીપાળનો રાસ કરનાં, જ્ઞાન અમૃતરસ વુઠ્યો રે. મુજબ

—શ્રી યશોવિજયજી.

તીવ્રવૈરાગ્યવાને જે ઉદ્યના પ્રસંગ શિથિલ કરવામાં ધણીવાર કૃણીબૂત થાય છે તેવા, ઉદ્યના પ્રસંગે જોઈ ચિત્તામાં અત્યંત ઉદાત્તપણુ આવે છે. આ સંસાર કયા કારણે પરિચય કરવા યોગ્ય છે ? તથા તેની નિવૃત્તિ છઞ્છનાર એવા વિચારવાને પ્રારબ્ધવશાત્ તેનો પ્રસંગ રચા કરતો હોય, તો તે પ્રારબ્ધ ખીજે કાઈ પ્રકારે ત્વરાએ વેદી શકાય કે કેમ ? તે તમે તથા.....વિચાર કરીને લખશો.

જે તીર્થકરે જ્ઞાનનું કૃણ 'વિરતિ' કહ્યું છે, તે તીર્થકરને અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર હો !

નહીં છઞ્છવામાં આવતાં છતાં છવને બેગવતું પડે છે; એ પૂર્વકર્મનો સંબંધ યથાર્થ સિદ્ધ કરે છે. એ જ વિનંતિ.

સં ૧૯૫૧ ના જેઠ વદ ૫, બુધે.

આ ૦ ૨૫૦ બંનેને પ્રણામ.

૩૭૬.

—જંગમની ભુક્તિ તો સર્વે જાણિયે, સમીપ રહે પણ શરીરનો નહીં સંગ જો;

એકાંતે વસતું રે એક જ આસને, જૂઠું પડે તો પડે ભગ્નમાં લંગ જો.

આધવજી અગળા તે સાધન શું કરે.—

મુંબઈ, જુન ૧૪, ૧૮૯૫.

૩૭૭.

તથારૂપ ગંભીર વાક્ય નથી, તોપણ આશય ગંભીર હોવાથી એક લૌકિક વચનનું આત્મામાં હાલ ઘણીવાર સ્મરણ થઈ આવે છે. તે વાક્ય આ પ્રમાણે છે: “ રાંડી રૂએ, માંડી રૂએ, પણ સાત ભરતારવાળી તો મોટું જ ન ઉઘાડે. ” વાક્ય અગંભીર હોવાથી લખવામાં પ્રવૃત્તિ ન થાત, પણ આશય ગંભીર હોવાથી, અને પોતાને વિષે વિચારવાનું વિશેષ દેખાવાથી, તમને પત્ર લખવાનું સ્મરણ થતાં આ વાક્ય લખ્યું છે. તેનાપર યથાશક્તિ વિચાર કરશો એ જ વિનંતિ.

સં ૧૯૫૧ ના જેઠ વદ ૧૦, સોમ, મુંબઈ.

લ ૦ રાયચંદના પ્રણામ વાંચશોજી.

૩૭૮.

સત્યનું જ્ઞાન થયા પછી મિથ્યાપ્રવૃત્તિ ન ટળે એમ બને નહીં, કેમકે જેટલે અંશે સત્યનું જ્ઞાન થાય, તેટલે અંશે મિથ્યાભાવપ્રવૃત્તિ મટે એવો જિનનો નિશ્ચય છે. કદી પૂર્વપ્રારબ્ધથી બા-
લ્યપ્રવૃત્તિનો ઉદય વર્તતો હોય, તોપણ મિથ્યાપ્રવૃત્તિમાં તાદાત્મ્ય થાય નહીં; એ જ્ઞાનનું લક્ષણ છે. અને નિત્ય પ્રત્યે મિથ્યાપ્રવૃત્તિ પરિક્ષીણ થાય એ જ સત્યજ્ઞાનની પ્રતીતિનું ફળ છે. મિથ્યાપ્રવૃત્તિ કંઈ પણ ટળે નહીં તો સત્યનું જ્ઞાન પણ સંભવે નહીં.

સં ૧૯૫૧ ના અશાઃ શુદ્ધ ૧, રવિ, મુંબઈ.

૩૭૯.

અમુક વનસ્પતિની અમુક ઋતુમાં જેમ ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ અમુક ઋતુમાં વિપરિણામ પણ થાય છે. સામાન્ય રીતે ફેરીના રસસ્પર્શનું વિપરિણામ આદ્રા—નક્ષત્રમાં થાય છે, આદ્રા—નક્ષત્ર પછી જે ફેરી ઉત્પન્ન થાય છે તેનો, વિપરિણામકાળ આદ્રા—નક્ષત્ર છે એમ નથી, પણ સામાન્યપણે ચૈત્ર—વૈશાખાદિ માસમાં ઉત્પન્ન થતી ફેરીપરત્તે આદ્રા—નક્ષત્રે વિપરિણામીપણું સંભવે છે.

૧૯૫૧, અશાઃ શુદ્ધ ૧, રવિ, મુંબઈ.

૩૮૦.

જે કપાય—પરિણામથી અનંત સંસારનો સંબંધ થાય, તે કપાય—પરિણામને જિનપ્રવચનમાં “અનંતાનુબંધી” સંજ્ઞા કહી છે. જે કપાયમાં તન્મયપણે, અપ્રશસ્ત (માદા) બાવે, તીવ્રે-પયોગે, આત્માની પ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં ‘અનંતાનુબંધી’નો સંભવ છે. મુખ્યકરીને અહીં કહ્યું છે તે સ્થાનકે તે કપાયનો વિશેષ સંભવ છે: સદેવ, સદ્ગુરુ અને સદ્ધર્મનો જે પ્રકારે દ્રોહ થાય, અ-વજ્ઞા થાય, તથા વિમુખલાવ થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી, તેમ જ અસદેવ, અસદ્ગુરુ તથા અ-સદ્ધર્મનો જે પ્રકારે આગ્રહ થાય, તે સંબંધી કૃતકૃત્યતા માન્ય થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી પ્રવ-ર્તતાં ‘અનંતાનુબંધી—કપાય’ સંભવે છે, અથવા જ્ઞાનીના વચનના સ્વીકૃત્તાદિ ભાવોને જે મર્યાદા પછી ઇચ્છતાં નિર્ધ્વંશપરિણામ કહ્યાં છે, તે પરિણામે પ્રવર્તતાં પણ ‘અનંતાનુબંધી’ હોવાયોગ્ય છે. સંક્ષેપમાં ‘અનંતાનુબંધી—કપાય’ની વ્યાખ્યા એ પ્રમાણે જણાય છે.

જે પુત્રાદિ વસ્તુ લોકસંજ્ઞાએ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, તે વસ્તુ દુઃખદાયક અને અસરભૂત જાણી, પ્રાપ્ત થયા પછી નાશ પામ્યા છતાં પણ ઇચ્છવા યોગ્ય લાગતી નહોતી, તેવા પદાર્થની હાલ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી અનિત્યભાવ જેમ બળવાન થાય તેમ કરવાની ઇચ્છાસા ઉદ્ભવે છે, એ આદિ ઉદાહરણ સાથે લખ્યું તે, વાંચ્યું છે. જે પુરૂષની જ્ઞાનદશા સ્થિર રહેવા યોગ્ય છે, એવા જ્ઞાનીપુરૂષને પણ સંસારપ્રસંગનો ઉદય હોય, તો જગતપણે પ્રવર્તવું થટે છે, એમ બીતરાગે કહ્યું છે, તે અન્યથા નથી; અને આપણે માંએ જગતપણે પ્રવર્તવું કરવામાં કંઈ શિથિલતા રાખીએ, તો તે સંસારપ્રસંગથી બાધ થતાં વાર ન લાગે એવો ઉપદેશ એ વચનોથી આત્મામાં પરિણામી કરવા યોગ્ય છે: એમાં સંશય ઘટતો નથી. પ્રસંગની ‘સાવ નિવૃત્તિ’ અ-શક્ય થતી હોય, તો પ્રસંગ સંક્ષેપ કરવો થટે, અને ક્રમે કરીને ‘સાવ નિવૃત્તિરૂપ’ પરિણામ આણવું થટે; એ મુમુક્ષુપુરૂષનો જૈમિકાધર્મ છે. સત્સંગ—સત્શાસ્ત્રના યોગથી તે ધર્મનું આરાધન વિશેષકરી સંભવે છે.

૧૯૫૧; અશાઃ શુદ્ધ ૧૧, શુધે, મુંબઈ.

૩૮૧.

શ્રીમદ્ વીતરાગને નમસ્કાર.

સત્સમાગમ અને સત્સાક્ષિના લાભને ઇચ્છતા એવા મુમુક્ષુઓને આરંભ, પરિચય અને રસસ્વાદાદિ પ્રતિબંધ સંક્ષેપ કરવા યોગ્ય છે, એમ શ્રી ગિનાદિ મહાપુરોહિતે કહ્યું છે. ન્યાસીની પોતાના દોષોને વિચારી સંક્ષેપ કરવાને પ્રયત્નમાન ન થવાય ત્યાંસુધી, સમુદ્ધાને કહેતો માર્ગ પરિણામ પામવો કઠણ છે. આ વાતપર મુમુક્ષુ જીવે વિશેષ વિચાર કરવો બંદો છે.

સં ૧૬૫૧, અશાઃ વદ ૨, રવિ, મુંબઈ.

૩૮૨.

નમોવીતરાગાય.

સત્સંગ નૈષ્ઠિક શ્રી,—

તમારું તથા શ્રી.....નું લખેલું પત્ર મળ્યું છે. ‘આ ભરતક્ષેત્રને વિગે આ કાળમાં કેવળ-જ્ઞાન સંભવે કે કેમ?’ એ વગેરે પ્રશ્નો લખ્યાં હતાં. તેના ઉત્તરમાં તમારા તથા શ્રી.....ના વિચાર મળેલાં પત્રથી વિશેષકરી જાણ્યા છે. એ પ્રશ્નોપર તમોને તથા શ્રી.....ને વિશેષ વિચાર કરવો જોઈએ. અન્યદર્શનમાં જે પ્રકારે કેવળજ્ઞાનાદિનાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે તેમાં, અને જૈનદર્શનમાં તે વિષયનાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે તેમાં, કેટલો મુખ્ય ભેદ જોવામાં આવે છે તે સૌપ્રથમે વિચાર થઈ, સમાધાન થાય, તો આત્માને કહ્યાણુનાં અંગતૃપ્ત છે; મારે એ વિષયપર વધારે વિચાર થાય તો સારું.

‘અસ્તિ’ એ પદથી માંડીને આત્માથી સર્વ ભાવ વિચારવાયોગ્ય છે. તેમાં જે સ્વરૂપપ્રાપ્તિના હેતુ છે તે, મુખ્યપણે વિચારવાયોગ્ય છે; અને તે વિચાર મારે અન્ય પદાર્થના વિચારની પણ અપેક્ષા રહે છે તે અર્થે, તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે.

એક ખીળાં દર્શનોમાં મોટો ભેદ આવે છે. તે સર્વની તુલના કરી અમુક દર્શન સાચું છે એવો નિર્ધાર બધા મુમુક્ષુથી થવો ફુલ્કર છે, કેમકે તે તુલના કરવાની હયોપશમશક્તિ દોષક જીવને હોય છે. વળી એક દર્શન સર્વાંશે સત્ય, અને ખીળાં દર્શન સર્વાંશે અસત્ય, એમ વિચારમાં સિદ્ધ થાય, તો ખીળાં દર્શનોની દશા આદિ વિચારવાયોગ્ય છે, કેમકે વંદાય, ઉપશમ જેનાં બળવાન છે તેણે, કેવળ અસત્યનું નિરૂપણ કેમ કર્યું હોય? એ આદિ વિચારવાયોગ્ય છે. પણ સર્વ જીવથી આ વિચાર થવો ફુલ્કર છે, અને તે વિચાર કાર્યકારી પણ છે, કરવાયોગ્ય છે; પણ તે કોઈ મહાત્મ્યવાનને થવાયોગ્ય છે. સારે બાકી જે મોક્ષના ઇચ્છક જીવો છે તેણે તે સંબંધી શું કરવું ધટે? તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે.

સર્વ પ્રકારનાં સર્વાંગ-સમાધાન વિના સર્વકર્મથી મુક્ત થવું અશક્ય છે, એવો વિચાર અમારા ચિત્તમાં રહે છે; અને સર્વ પ્રકારનું સમાધાન થવા મારે અનંતકાળ પુરુષાર્થ કરવો પડતો હોય તો ધાણુંકરી કોઈ જીવ મુક્ત થઈ શકે નહીં; તેથી એમ જણાય છે કે, અસ્પષ્ટકાળમાં તે સર્વ પ્રકારના સમાધાનના ઉપાય હેતુઓગ્ય છે. જેથી મુમુક્ષુ જીવને નિરાશાનું કારણ પણ નથી.

ત્રાવણ શુદ્ધ ૫-૬ ઉપર અત્રેથી નિવૃત્તવાનું અને એમ જણાય છે. પણ અર્દાથી જતી વખતે વચ્ચે રોકાવું યોગ્ય છે કે કેમ? તે હજીમુથી વિચારમાં આવી શક્યું નથી, કદાપિ જતી, કે વળતી વખતે વચ્ચે રોકવાનું થઈ શકે, તો તે ક્યે ક્યે થઈ શકે તે, હાલ સ્પષ્ટ વિચારમાં આવતું નથી. ન્યાં ક્ષેત્રસ્પર્શના દર્શો ત્યાં, સ્થિતિ થશે. એ જ વિનંતિ.

સં ૧૬૫૧ ના અશાઃ વદ ૭, રવિવાર.

આજ ૨૫૦ પ્રણામ.

૩૮૩

જે વિચારવાન પુરૂષની દૃષ્ટિમાં સંસારનું સ્વરૂપ નિલપ્રત્યે કલેશસ્વરૂપ ભાસમાન થતું હોય, સંસારિક ભોગોપભોગ વિષે વિરસપણાજેવું જેને વર્તતું હોય, તેવા વિચારવાનને બીજી તરફ લોક-
યવહારાદિ-વ્યાપારાદિ ઉદય વર્તતા હોય, તો તે ઉદયપ્રતિબંધ, ઈન્દ્રિયના સુખને અર્થે નહીં 'પણુ
આત્મહિતાર્થે ટાળવો હોય, તો ટાળી શકવાના શા ઉપાય હોવા જોઈએ ? તે સંબંધી કંઈ જાણા-
વવાનું થાય તો કરશો. એ જ વિનંતિ.

સં. ૧૯૫૧, અશાઃ ૫૬ ૧૧, ગુરુવાર, મુંબઈ.

આ. ૨૫૭ યથા. ૧૦

૩૮૪

જન્મથી જેને મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન હતાં, અને આત્મોપયોગી એવી વૈ-
રાગ્યદશા હતી, અલ્પકાળમાં ભોગકર્મ ક્ષીણુ કરી સંયમને ગ્રહણ કરતાં મનઃપર્યવ નામનું જ્ઞાન
પામ્યા હતા, એવા શ્રીમદ્ મહાવીરસ્વામી, તે છતાં પણ બાર વર્ષ અને સાડાઠ માસ સુધી મૌ-
નપણે વિચર્યાં. આ પ્રકારનું તેમનું પ્રવર્તન તે ઉપદેશમાર્ગ પ્રવર્તવિતાં કોઈ પણ જીવે અત્યંતપણે
વિચારી પ્રવર્તવાયોગ્ય છે એવી અખંડ શિક્ષા પ્રતિભોધે છે. તેમ જ જિનજેવાએ જે પ્રતિબંધની
નિવૃત્તિ માટે પ્રયત્ન કર્યું, તે પ્રતિબંધમાં અન્નગ્રત રહેવાયોગ્ય કોઈ જીવ ન હોય એમ જણાવ્યું
છે; તથા અનંત આત્માર્થનો તે પ્રવર્તનથી પ્રકાશ કર્યો છે. જેવા પ્રકારપ્રત્યે વિચારનું વિશેષ સ્થિ-
રપણુ વર્તે છે; વર્તવું ધટે છે.

જે પ્રકારનું પૂર્વપ્રારબ્ધ ભોગ્યે નિવૃત્ત થવાયોગ્ય છે, તે પ્રકારનું પ્રારબ્ધ ઉદાસીનપણે
વેદ્યું ધટે; જેથી તે પ્રકારપ્રત્યે પ્રવર્તતાં જે કંઈ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તે તે પ્રસંગમાં જગ્રત
ઉપયોગ ન હોય, તો જીવને સમાધિવિરાધના ચતાં વાર ન લાગે. તે માટે સર્વે સંગભાવને મૂળપણે
પરિણામી કરી, ભોગવ્યાવિના ન છૂટી શકે તેવા પ્રસંગપ્રત્યે પ્રવૃત્તિ થવા દેવી ધટે; તોપણ તે
પ્રકાર કરતાં સર્વાંશ-અસંગતા જન્મે તે પ્રકાર ભજવો ધટે છે.

કેટલાક વખત થયા 'સહજ-પ્રવૃત્તિ' અને 'ઉદીરણ-પ્રવૃત્તિ' એમ વિભાગે પ્રવૃત્તિ વર્તે છે.
મુખ્યપણે સહજ-પ્રવૃત્તિ વર્તે છે. સહજ-પ્રવૃત્તિ એટલે પ્રારબ્ધોદયે ઉદભવ થાય તે, પણ જેમાં
કર્તવ્ય-પરિણામ નહીં. બીજી ઉદીરણ-પ્રવૃત્તિ જે પરાર્થાદિ યોગે કરવી પડે તે. હાલ બીજી પ્રવૃ-
ત્તિ થવામાં આત્મા સંક્ષેપ થાય છે, કેમકે અપૂર્વ એવા સમાધિયોગને તે કારણથી પણ પ્રતિબંધ
થાય છે, એમ સાંભળ્યું હતું, તથા જાણ્યું હતું, અને હાલ તેનું સ્પષ્ટાર્થે વેદ્યું છે. તે તે કારણથી
વધારે સમાગમમાં આવવાનું, પત્રાદિથી કંઈ પણ પ્રતોત્તરાદિ જણાવવાનું તથા બીજા પ્રકારે
પરમાર્થાદિ લખવા કરવાનું પણ સંક્ષેપ થવાના પર્યાયને આત્મા ભજે છે; એવા પર્યાયને અન્ય-
વિના અપૂર્વ સમાધિને દાનિ સંભવતી હતી. એમ છતાં પણ થવાયોગ્ય એવી સંક્ષેપ-પ્રવૃત્તિ થતી નહીં.
મુંબઈ, અશાઃ ૫૬૦), સોમ, ૧૯૫૧.

દિકમાં પ્રવર્તના કરે ત્યાં પણ ‘અનંતાનુંબધી’ સંભવે છે. જનમમાં જેમ ઉપયોગનું શુદ્ધપણ થાય, તેમ તેમ સ્વપ્રદશાનું પરિક્ષીણપણ સંભવે.

મુંબઈ, અશાઃ ૧૯૦૭), ૧૯૫૨.

૩૮૬.

‘નિમિત્તવાસી આ જીવ છે’ એનું એક સામાન્ય વચન છે; તે સંગ્રહસંગથી થતી જીવની પરિણતિ વિષે જોતાં પ્રાચે સિદ્ધાંતરૂપ લાગી શકે છે.

વવાણીઆ, આવણુ શુદ્ધ ૧૨, શુકે ૧૯૫૧.

સહજાતમસ્વરૂપે યથા૦

૩૮૭.

પ્રથમપદમાં એમ કહ્યું છે કે “હે મુમુક્ષુ ! એક આત્માને જાણના સમસ્ત લોકલોકને જાણીશ, અને સર્વ જાણવાનું ફળ પણ એક આત્મપ્રાપ્તિ છે; માટે આત્માથી જૂદા એવા બીજા ભાવો જાણવાની વારંવારની ઇચ્છાથી તું નિરૂત્ત, અને એક નિઃસ્વરૂપને વિષે દૃષ્ટિ દે, કે જે દૃષ્ટિથી સમસ્તદૃષ્ટિ રૂપપણે તારે વિષે દેખાશે; તત્ત્વસ્વરૂપ એવાં સત્તાત્ત્વમાં કહેલા માર્ગનું પણ આ તત્ત્વ છે એમ, તત્ત્વજાનીઓએ કહ્યું છે, તથાપિ ઉપયોગપૂર્વક તે સમજવું દુર્લભ છે: એ માર્ગ જૂદો છે, અને સ્વરૂપ પણ જૂદું છે; જેમ માત્ર ‘જ્ઞાનજાનીઓ’ કહેછે, તેમ નથી; માટે દેહાણે દેહાણે જાહેને કાં પૂછે ? કેમકે, તે અપૂર્વ ભાવનો અર્થ દેહાણે દેહાણેથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નથી.”

બીજા પદનો સંક્ષેપ અર્થ:—“હે મુમુક્ષુ ! યમનિયમાદિ જે સાધનો શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે, તે ઉપર કહેલા અર્થથી નિષ્ક્રાંત કરશે એમ પણ નથી, કેમકે તે પણ કારણને અર્થ છે. તે કારણ આ પ્રમાણે છે; આત્મજ્ઞાન રહી શકે એવી પાતતા પ્રાપ્ત થવા, તથા તેમાં સ્થિતિ થાય તેવી યોગ્યતા આવવા, એ કારણો ઉપદેશ્યાં છે. તત્ત્વજાનીએ એથી-એવા હેતુથી-એ સાધનો કહ્યાં છે, પણ જીવની સમજણમાં સામટો ફેર હોવાથી તે સાધનોમાં જ અટકી રહેા, અથવા તે સાધન પણ અભિનિવેશપરિણામે અર્થાં. આંગળીથી જેમ બાળકને ચંદ્ર દેખાવામાં આવે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ તત્ત્વનું તત્ત્વ કહ્યું છે.”

સંવત્ ૧૯૫૨, આવણુ ૧૬ ૧૪, વવાણીઆ.

૩૮૮.

“બાળપણ કરતાં યુવાવસ્થામાં ઇદ્રિષવિકાર વિશેષકરી ઉત્પન્ન થાય છે તેનાં શુ કારણો હોવાં જોઈએ ?” એમ લખ્યું તે માટે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે વિચારવા યોગ્ય છે; ક્રમે જેમ વય વધે છે, તેમ તેમ ઇદ્રિયબળ વધે છે; તેમ તે બળને વિકારના હેતુ એવાં નિમિત્તા મળે છે; અને પૂર્વભવે તેવા વિકારના સંસ્કાર રહ્યા છે તેથી, તે નિમિત્તાદિ યોગ પામી વિશેષ પરિણામ પામે છે. જેમ બીજા છે તે, તથારૂપ કારણો પામી ક્રમે જ્ઞાપકાર પરિણમે છે તેમ, પૂર્વના બીજાનું સંસ્કારો ક્રમે ફરી વિશેષાકાર પરિણમે છે.

વવાણીઆ, આવણુ ૧૬ ૧૪, સોમે, ૧૯૫૨ (હવારી).

૩૮૯.

વેદાંત કહે છે કે, આત્મા અસંગ છે. જિન પણ કહે છે કે, ‘પરમાર્થનય થી આત્મા તેમ જ છે. એ જ અસંગતા સિદ્ધ થવી-પરિણામ થવી-તે મોક્ષ છે. પરભારી તેવી અસંગતા સિદ્ધ થવી ઘણું કરીને અસંભવિત છે, અને એ જ માટે જાની-પુરોગાએ સર્વ દુઃખ ક્ષય કરવાની ઇચ્છા છે જેને એવા મુમુક્ષુએ સત્સંગની નિત્ય ઉપાસના કરવી એમ જે કહ્યું છે તે, અત્યંત સત્ય છે.

આશો શુદ્ધ ૧૧, ૧૯૫૧, મુંબઈ.

૩૬૦.

“દેખતજૂસી ટળે તો સર્વ દુઃખનો ક્ષય થાય,” એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. તેમ છતાં તે જ ‘દેખતજૂસી’ના પ્રવાહમાં જ હવે વલ્લે જાય છે. એવા હોવાને આ જગતને વિષે કોઈ એવો આધાર છે કે જે આધારથી-આશ્રયથી-તે પ્રવાહમાં ન વહે ? એ જ વિનંતિ.

આશો શુદ્ધ ૧૨, સોમે, ૧૯૫૧, મુંબઈ.

૩૬૧.

‘સમસ્ત વિશ્વ ધણુંકરીને પરકથા, અને પરવૃત્તિમાં વહું’ જાય છે. તેમાં રહી સ્થિરતા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ?

આવા અમૂલ્ય મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ પરવૃત્તિએ જવા દેવા યોગ્ય નથી; અને કંઈ પણ તેમ થયા કરે છે. તેનો ઉપાય કંઈ વિશેષકરી ગવેપવા યોગ્ય છે.

જાતીપુરૂષનો નિશ્ચય થઈ, અંતર્લેહ ન રહે, તો આત્મપ્રાપ્તિ સાવ સુલભ છે. એવું જાની પોકારી ગયા છતાં કેમ લોકો ભૂલે છે ?

મુંબઈ, આશો શુદ્ધ ૧૫, જોમ, ૧૯૫૧.

૩૬૨.

કરવાયોગ્ય કંઈ કહું હોય તે, વિસ્મરણયોગ્ય ન હોય એટલો ઉપયોગ કરી, ક્રમે કરીને પણ તેમાં અવશ્ય પરિણતિ કરવી ઘટે. ત્યાજ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, અને ભક્તિ મુમુક્ષુ હવે સહજ-સ્વભાવરૂપ કરી ભૂમ્યા વિના આત્મદશા કેમ આવે ? પણ શિથિલપણાથી, પ્રમાદથી, એ વાત વિસ્મૃત થઈ જાય છે.

મુંબઈ, આશો શુદ્ધ ૧૩, ૧૯૫૧.

૩૬૩.

અનાદિથી વિપરિત અભ્યાસ છે, તેથી વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ ભાવોની પરિણતિ એકદમ ન થઈ શકે, કિંવા થવી કઠિણ પડે; તથાપિ નિરંતર તે ભાવોપ્રત્યે લક્ષ રાખ્યે અવશ્ય સિદ્ધિ થાય છે. સાત્સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે, તે ભાવો જે પ્રકારે વર્દમાન થાય તે પ્રકારનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્રાદિ ઉપાસવાં. સાત્સાત્મનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે. એા કાર્યની પ્રથમભૂમિકા વિકટ હોય છે. તો અનં-તકાળથી અનભ્યસ્ત એવી મુમુક્ષુતા માટે તેમ હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

મુંબઈ, આશો વદ ૩, રવિ, ૧૯૫૧.

સહજાતમસ્વરૂપે પ્રણામ.

૩૬૪.

“સમજ્યા તે શમાઈ રલા,” તથા “સમજ્યા તે શમાઈ ગયા,” એ વાક્યમાં કંઈ અર્થાતર થાય છે કે કેમ ? તથા એમાં ક્યું વાક્ય વિશેષાર્થવાચક જણાય છે ? તેમ જ સમજવા યોગ્ય શું ? તથા શમાવું શું ? તથા સમુચ્ચ વાક્યનો એક પરમાર્થ શો ? તે વિચારવાયોગ્ય છે;—વિશે-પપણે વિચારવાયોગ્ય છે, અને વિચારજત હોય તે, તથા વિચારનાં તે વાક્યોને વિશેષ પરમાર્થ લક્ષગત થનો હોય તે, લખવાનું બને તો લખશો. એ જ વિનંતિ

આશો વદ ૧૧, સં ૧૯૫૧, શ્રી મોહમયી.

સહજાતમસ્વરૂપે યથાં

૩૬૫.

શ્રી વીતરાગને પરમભક્તિએ નમસ્કાર.

જે તાર, જે પત્ર તથા જે પત્રાં મળ્યાં છે. શ્રી જિનજેવા પુરૂષે ગૃહવાસમાં જે પ્રતિ બંધ કર્યો નથી તે પ્રતિબંધ ન થવા, આવવાનું કે પત્ર લખવાનું થયું નથી તે માટે અત્યંત દીન-

પણે ક્ષમા માગ્યું હતું. સંપૂર્ણ પીનરાગતા નહીં હોવાથી આ પ્રમાણે વર્તનાં અંતરમાં વિશેષ થયો છે; જે વિશેષ પણ શમાવવા ધટે એ જ્ઞાનીએ માર્ગ દર્શાવે છે. જે આત્માનો અંતર્યામી (અંતર્પરિણામની ધારા) તે બધે અને મોક્ષની (કર્મથી આત્માનું બંધાવું અને તેથી આત્માનું છટકું) વ્યવસ્થાનો હેતુ છે; માત્ર શરીરમેષ્ટ, બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થાનો હેતુ નથી. વિશેષ રીતે આદિ થયો જ્ઞાનીપુરુષના દેહનેવિષે પણ નિર્ભગપણ, મંદપણ, સ્વાનતા, કષ્ટ, સ્વેદ, મૃદા, બાહ્યવિગ્રમાદિ દષ્ટ થાય છે, તથાપિ જેટલું જાને કરીને, બોધે કરીને, વૈરાગ્યે કરીને આત્માનું નિર્ભગપણ ધયું છે, તેટલા નિર્ભગપણાએ કરી તે રાગને અંતર્પરિણામે જ્ઞાની વેદે છે, અને વેદતાં કદાપિ બાહ્ય-સ્થિતિ ઉન્નત નેવામાં આવે, તોપણ અંતર્પરિણામ પ્રમાણે કર્મબંધ અથવા નિવૃત્તિ થાય છે.

આત્મા ન્યાં અત્યંત શુદ્ધ એવા નિજવર્ણાવને સદૃશ ભજે ત્યાં

૩૯૬.

શ્રી તીર્થકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે કે, જેને વિષય્યાસ મરી દેહાદિને વિષે થયેલી આત્મ-શુદ્ધિ, અને આત્મભાવને વિષે થયેલી દેહશુદ્ધિ તે મરી છે; એટલે, આત્મા આત્મપરિણામી થયો છે તેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ ન્યાંસુધી પ્રારબ્ધવ્યવસાય છે ત્યાંસુધી, જગત્તિમાં રહેવું યોગ્ય છે; કેમકે, અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ વિષય્યાસ ભયનો હેતુ ત્યાંપણ અમે જાણ્યો છે. 'માર ધનધાની કર્મ' ન્યાં છિન્ન થયાં છે એવા સદૃશસ્વરૂપ પરમાત્માને વિષે તો સંપૂર્ણ જ્ઞાન, અને સંપૂર્ણ જગત્તિષ્ઠ તૃપ્તિવસ્થા છે; એટલે ત્યાં અનાદિ વિષય્યાસ નિર્જાળપણાને પ્રાપ્ત થવાથી કોઈ પણ પ્રકારે ઉદ્ભવ ધર્મ શકે જ નહીં; તથાપિ તેથી ન્યૂન એવા વિરત્યાદિ શુદ્ધસ્થાનકે વર્તના એવા જ્ઞાનીને તો કાર્યે કાર્યે, અને ક્ષણે ક્ષણે આત્મજગતિ યોગ્ય છે. પ્રમાદવશે ચાદપૂર્વ અંશે ન્યૂન જાણ્યા છે એવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ અનંતકાળ પરિવ્રજણ ધયું છે. માટે જેની વ્યવહારને વિષે અનાસક્તશુદ્ધિ ધર્મ તેવા પુરુષે પણ જે તેવા ઉદયનું પ્રારબ્ધ હોય, તો તેની ક્ષણે ક્ષણે નિવૃત્તિ ચિંતવથી, અને નિજભાવની જગતિ રાખવી. આ પ્રકારે જ્ઞાતીપુરુષને મહાજ્ઞાની એવા શ્રી તીર્થ-કરાદિકે ભક્ષામણ દીધી છે; તો પછી, જેને માર્ગાનુસારી અવસ્થામાં હજી પ્રવેશ થયો નથી, એવા જીવને તો આ સર્વ વ્યવસાયથી વિશેષ નિવૃત્તભાવ રાખવો; અને વિચાર-જગતિ રાખવી યોગ્ય છે, એમ જાણાવવા જેવું પણ રહેતું નથી, કેમકે તે તો સમજણમાં સહેજે આવી શકે એવું છે.

બોધ એ પ્રકારથી જ્ઞાતીપુરુષોએ ક્યાં છે: એક તો 'સિદ્ધાંતબોધ,' અને બીજો તે સિદ્ધાંત બોધ થવાને કારણભૂત એવા 'ઉપદેશબોધ.' જે ઉપદેશબોધ જીવને અંતઃકરણમાં સ્થિતિમાન થયો ન હોય, તો સિદ્ધાંતબોધનું માત્ર તેને શ્રવણ થાય તે ભલે; પણ પરિણામ ધર્મ શકે નહીં. 'સિદ્ધાંતબોધ' એટલે પદાર્થનું જે સિદ્ધ થયેલું સ્વરૂપ છે-જ્ઞાતીપુરુષોએ નિષ્કર્ષ કરી જે પ્રકારે જીવે પદાર્થ જાણ્યો છે, તે પ્રકારથી વાણીદ્વારાએ જણાવવા તેમ જણાવ્યો છે-તેનો જે બોધ છે તે 'સિદ્ધાંતબોધ' છે. પણ પદાર્થના નિર્ણયને પામવા જીવને અંતરાધરૂપ તેની અનાદિ વિષ-યાસભાવને પામેલી એવી શુદ્ધિ છે, કે જે વ્યક્તપણે, કે અવ્યક્તપણે, વિષય્યાસ પદાર્થસ્વરૂપને નિર્ધારી લે છે. તે વિષય્યાસશુદ્ધિનું બળ ધટવા, યથાવત વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાને વિષે પ્રવેશ થવા જીવને વૈરાગ્ય અને ઉપશમ સાધનો કલાં છે; અને એવાં જે જે સાધનો જીવને સંસારભય દદે કરાવે છે, તે તે સાધનો સમર્પી જે ઉપદેશ કહે છે તે, 'ઉપદેશ બોધ' છે. આ ઠેકાણે એવા બેદ ઉત્પન્ન થાય કે, 'ઉપદેશબોધ' કરતાં 'સિદ્ધાંતબોધનું' સુખ્યપણ જાણાય છે, કેમકે 'ઉપદેશબોધ'

૧. આ પત્ર આ સ્થળેથી અપૂર્ણ સ્થિતિમાં મૂકી દીધેલો પ્રાપ્ત થયો છે.—સંશોધક.

પણ તેને જ અર્થ છે, તો પછી 'સિદ્ધાંતબોધ'નું જ પ્રથમથી અવગાહન કર્યું હોય, તો જીવને પ્રથમથી જ ઉન્નતિનો હેતુ છે. આ પ્રકારે જો વિચાર ઉદ્ભવે તો તે વિપરીત છે, કેમકે સિદ્ધાંતબોધનો જન્મ 'ઉપદેશબોધ'થી થાય છે. જેને વૈરાગ્ય-ઉપશમસંજ્ઞાથી ઉપદેશબોધ થયો નથી, તેને શુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું વર્ત્યા કરે છે; અને જ્યાંસુધી શુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું હોય ત્યાંસુધી, સિદ્ધાંતનું વિચારનું પણ વિપર્યાસપણું થતું જ સંભવે છે, કેમકે યજ્ઞને વિષે જેટલી ઝાંખપ છે, તેટલો ઝાંખો પદાર્થ તે દેખે છે, અને જો અત્યંત બળવાન પડળ હોય તો તેને સમૂળગો પદાર્થ દેખાતો નથી. તેમ જોને યજ્ઞનું યથાતથ સંપૂર્ણ તેજ છે તે, પદાર્થને પણ યથાયોગ્ય દેખે છે. તેમ જો જીવને વિષે ગાઢ વિપર્યાસશુદ્ધિ છે તેને, તો કાંઈ રીતે 'સિદ્ધાંતબોધ' વિચારમાં આવી શકે નહીં, જેની વિપર્યાસશુદ્ધિ મંદ થઈ છે તેને, તે પ્રમાણમાં સિદ્ધાંતનું અવગાહન થાય, અને જેણે તે વિપર્યાસશુદ્ધિ વિશેષપણે ક્ષીણ કરી છે એવા જીવને વિશેષપણે સિદ્ધાંતનું અવગાહન થાય. ગૃહકુટુંબપરિગ્રહાદિ ભાવને વિષે જે અહંતા, મમતા છે, અને તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ પ્રસંગમાં જે રાગ-દ્વેષ ક્ષાય છે, તે જ વિપર્યાસશુદ્ધિ છે. અને અહંતા, મમતા તથા કપાય જ્યાં વૈરાગ્ય, ઉપશમ ઉદ્ભવે છે ત્યાં, મંદ પડે છે, ત્યાં અનુક્રમે નાશ પામવાયોગ્ય થાય છે. ગૃહકુટુંબાદિ ભાવને વિષે અનાસક્તશુદ્ધિ થવી તે, 'વૈરાગ્ય' છે. અને તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતો એવો જે કપાય-કલેશ તેનું મંદ થતું તે, 'ઉપશમ' છે. એટલે તે બે ગુણ વિપર્યાસશુદ્ધિને પર્યાયાંતર કરી સદ્-શુદ્ધિ કરે છે; અને તે સદ્શુદ્ધિ જવાજવાદિ પદાર્થની વ્યવસ્થા જેથી જણાય છે એવા સિદ્ધાંતની વિચારણા કરવાયોગ્ય થાય છે. કેમકે યજ્ઞને પડળાદિ અંતરાય મટવાથી જેમ પદાર્થ યથાંતથ દેખાય છે, તેમ અહંતાદિ પડળનું મંદપણું થવાથી જીવને જ્ઞાનીપુરૂષે કહેલા એવા સિદ્ધાંત ભાવ—આત્મભાવ-વિચારયજ્ઞએ દેખાય છે. જ્યાં વૈરાગ્ય અને ઉપશમ બળવાન છે ત્યાં, વિવેક બળવાનપણું હોય છે. વૈરાગ્ય, ઉપશમ બળવાન ન હોય, ત્યાં વિવેક બળવાન હોય નહીં—અથવા યથાતથ વિવેક હોય નહીં. સદ્જ્ઞ આત્મસ્વરૂપ છે એવું કેવળજ્ઞાન તે પણ પ્રથમ મોહનીય કર્મના ક્ષયાંતર પ્રગટે છે, અને તે વાતથી ઉપર જણાવ્યો છે તે સિદ્ધાંત, સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. વળી જ્ઞાનીપુરૂષોની વિશેષ શીખામણ વૈરાગ્ય, ઉપશમપ્રતિ બોધતી જોવામાં આવે છે. જિનના આગમપર દષ્ટિ મૂકવાથી એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ જણાઈ શકશે. 'સિદ્ધાંતબોધ' એટલે જવાજવા પદાર્થનું વિશેષપણું કથન. તે (કથન) આગમમાં જેટલું કહ્યું છે તે કરતાં વિશેષપણે-વિશેષપણે-વૈરાગ્ય અને ઉપશમને કથન કર્યા છે, કેમકે તેની સિદ્ધિ થવા પછી વિચારની નિર્મળતા સહેજે થશે; અને વિચારની નિર્મળતા સિદ્ધાંતરૂપ કથનને સહેજે, કે ઓછા પરિશ્રમે અંગીકાર કરી શકે છે, એટલે તેની પણ સહેજે સિદ્ધિ થશે; અને તેમ જ થતું હોવાથી ધામ ધામ તે જ અધિકારનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. જો જીવને આરંભપરિગ્રહનું પ્રવર્તન વિશેષ રહેતું હોય, તો વૈરાગ્ય અને ઉપશમ હોય તો તે પણ આત્મા જવા સંભવે છે, કેમકે આરંભપરિગ્રહ તે અવૈરાગ્ય અને અનુપશમનાં મૂળ છે—વૈરાગ્ય અને ઉપશમના કાળ છે. 'શ્રીકાશ્યામગ્રંથ'માં આરંભ અને પરિગ્રહનું બળ જણાવી પછી તેથી નિષ્પત્તિ યોગ્ય છે એવો ઉપદેશ થવા આ ભાવે ક્ષીણગી કહી છે.

- ૧, જીવને મતિજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.
 - ૨, જીવને જ્ઞાનજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.
 - ૩, જીવને અવધિજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.
 - ૪, જીવને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.
 - ૫, જીવને કેવળજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.
- એમ કહી દર્શનાદિના બેદ જણાવી સત્તરવાર તેને તે વાત જણાવી છે કે, તે આવરણો ત્યાં-

મુખી હોય કે જ્યાંસુધી, આરંભ અને પરિગ્રહ હોય. આનું આરંભપરિગ્રહનું પણ જાણવી, ફરી અર્થાપત્તિરૂપે પાછું તેનું ત્યાં જ કથન કર્યું છે.

૧, જીવને મતિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ?	આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્ય.
૨, જીવને શ્રુતજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ?	આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્ય.
૩, જીવને અવધિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ?	આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્ય.
૪, જીવને મનઃપર્યવજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ?	આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્ય.
૫, જીવને કેવળજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ?	આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્ય.

એમ સત્તર પ્રકાર ફરીથી કહી આરંભ પરિગ્રહની નિવૃત્તિનું ફળ જ્યાં છેવટે કેવળજ્ઞાન છે ત્યાં મુખી કાણું છે; અને પ્રવૃત્તિનું ફળ કેવળજ્ઞાનમુખીના આવરણના હેતુપણે કહી તેનું અત્યંત બળવાનપણું કહી જીવને તેથી નિવૃત્ત થવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે. ફરીફરીને જ્ઞાનીપુરોનાં વચનો એ ઉપદેશનો જ નિશ્ચય કરવાની જીવને પ્રેરણા કરવા ઇચ્છે છે; તથાપિ અનાદિ અસત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી દુષ્ટ ઇચ્છાદિ ભાવમાં મુદ્ધ થયેલો એવો જીવ પ્રતિ યુક્તો નથી, અને તે ભાવોની નિવૃત્તિ કર્યાવિના, અથવા નિવૃત્તિનું પ્રયત્ન કર્યાવિના શ્રેય ઇચ્છે છે, કે જેનો સંભવ ક્યારે પણ થઈ શક્યો નથી, વર્તમાનમાં થતો નથી, અને ભવિષ્યમાં થશે નહીં.

૩૬૭

અને તે આચાર્ય ભવભવાંત કરનાર નહીં હોવાથી તેમને ખીન્ન ભંગમાં ગણ્યા છે. અથવા કોઈ જીવ પૂર્વકાળે જ્ઞાનારાધન કરી પ્રારબ્ધોદયે વર્તમાનમાં મંદક્રમેણપશ્ચમ મનુષ્યદેહ પામી જોગે માર્ગ નથી જાણ્યો, એવા કોઈ ઉપદેશક પાસેથી ઉપદેશ સાંભળતાં પૂર્વસંસ્કારથી, પૂર્વના આરાધનથી એવો વિચાર પામે કે, આ પરુપણા જરૂર મોક્ષનો હેતુ ન હોય, કેમકે અધપણે તે માર્ગ કહે છે, અથવા આ ઉપદેશ દેનારો જીવ પોતે અપરિણામી રહી ઉપદેશ કરે છે તે, મદ્વાઅનર્થ છે, એમ વિમાસતાં પૂર્વારાધન જાત્રત થાય અને ઉદય છેદી ભવાંત કરે; તેથી નિમિત્તરૂપ ગ્રંથણ કરી તેવા ઉપદેશકનો પણ આ ભંગને વિગે સમાસ કર્યો હોય એમ લાગે છે. પોતે તરે અને ખીન્નને તારે તે શ્રી તીર્થકશાદિ. એથી ભંગ:—પોતે તરે પણ નહીં, અને ખીન્નને તારી પણ ન શકે તે 'અભવ્ય' કે 'દુભવ્ય' જીવ. એ પ્રકારે સમાધાન કર્યું હોય તો જિનાગમ વિરોધ નહીં પામે; આ માટે વિશેષ પૂછવા ઇચ્છા હોય તો, પૂછશો.

૩૬૮

ન ગગતું એવું ક્ષણવાર કરવાને પણ કોઈ ઇચ્છતું નથી, તથાપિ તે કરવું પડે છે એ, એમ મુશ્કેલ છે કે, પૂર્વકર્મનું નિયંધન અવશ્ય છે. અવિકલ્પ સમાધિનું ધ્યાન ક્ષણવાર પણ મટતું નથી, તથાપિ અનેક વર્ષો થયા વિકલ્પરૂપ ઉપાધિને આરાધ્યા જીવે છીએ. જ્યાંસુધી સંસાર છે ત્યાંસુધી, કોઈ જાતની ઉપાધિ હોવી તો સંભવે છે; તથાપિ 'અવિકલ્પ સમાધિમાં સ્થિત એવા જ્ઞાનીને તો તે ઉપાધિ પણ અભાવ છે; અર્થાત્ સમાધિ જ છે.

આ દેહ ધારણકરીને જો કે કોઈ મહાત્મ શ્રીમંતપણુ બોગન્યું નથી, શબ્દાદિ વિષયોનો પૂરો વંચવ પ્રાપ્ત થયો નથી; કોઈ વિશેષ એવા રાજ્યાધિકારેસહિત દિવસ ગાળ્યા નથી; પોતાનાં ગણાય છે એવાં કોઈ ધામ, આરામ સેવ્યાં નથી; અને હલુ સુવાવસ્થાનો પહેલો ભાગ વર્તે છે, તથાપિ એ કોઈની આદમભાવે અમને કંઈ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી એ, એક ગોઠું આશ્ચર્ય

૧. આ પત્રનો પ્રથમ ભાગ અમને મળી શક્યો નથી.—સંશોધક.

જાણી વર્તીએ છીએ-અને એ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ બન્ને સમાન થયાં જાણી ધણા પ્રકારે 'અવિકલ સમાધિ'ને જ અનુભવીએ છીએ. એમ છતાં વારંવાર વનવાસ સાંભરે છે. કોઈ પ્રકારનો લોકપરિચય રૂચિ કર થતો નથી; સત્સંગમાં સુરતિ પ્રવાહા કરે છે; અને અન્યવસ્થિત દશાએ ઉપાધિજ્ઞેગમાં રહીએ છીએ.

એક અવિકલ્પસમાધિ શિવાય બીજું ખરી રીતે સ્મરણ રહેતું નથી, ચિંતન રહેતું નથી, રૂચિ રહેતી નથી, અથવા કંઈ કામ કરાતું નથી. 'ન્યોત્તિપાદિ વિદ્યા' કે 'અભિમાદિ સિદ્ધિ' એ માધિક પદાર્થો જાણી આત્માને તેનું સ્મરણ પણ કવચિત્ જ થાય છે. તે વારે કોઈ વાત જાણવાનું, અથવા સિદ્ધ કરવાનું, ક્યારેય યોગ્ય લાગતું નથી, અને એ વાતમાં કોઈ પ્રકારે હાથ તો ચિત્તપ્રવેશ પણ રહ્યો નથી.

પૂર્વનિબંધન જે જે પ્રકારે ઉદય આવે, તે તે પ્રકારે • • • અનુક્રમે કર્યા જવાં એમ કરવું યોગ્ય લાગે છે. તમે પણ તેવા અનુક્રમમાં ગમે તેટલા થોડા અંશે પ્રવર્તાય તોપણ તેમ પ્રવર્તવાનો અભ્યાસ રાખજો; અને કોઈ પણ કામના પ્રસંગમાં વધારે શોધમાં પડવાને અભ્યાસ ઓછો કરજો. એમ કરવું, અથવા થવું એ, જ્ઞાનીની અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે.

કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપાધિપ્રસંગ લખો છો, તે જો કે વાંચ્યામાં આવે છે, તથાપિ તે વિશે ચિત્તમાં કંઈ આભાસ પડતો નહીં હોવાથી ધણુંકરીને ઉત્તર લખવાનું પણ બંનતું નથી; એ ક્ષમા કરવાયોગ્ય છે. સાંસારિક ઉપાધિ અમને પણ ઓછી નથી, તથાપિ તેમાં સ્વપણ રહ્યું નહીં હોવાથી તેથી ગભરાટ ઉત્પન્ન થતો નથી. તે ઉપાધિના ઉદયકળને લીધે હાથ તો સમાધિ જાણીએ વર્તે છે; અને તે માટેનો શોધ રહ્યા કરે છે.

સંવત્ ૧૯૫૧.

લૅ વીતરાગભાવના યથાયોગ્ય.

૩૬૬.

૩૦ સદ્ગુણ-પ્રસાદ.

વિસ્તારપૂર્વક કાગળ લખવાનું હાલમાં થતું નથી તેથી, ચિત્તમાં વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ વિશેષ પ્રદીપ રહેવામાં સત્તાત્ર એક વિશેષ આધારભૂત નિમિત્ત જાણી, શ્રી મુંદરદાસાદિના મથનું બને તો એથી આર ધરી નિયમિત વાંચવું-પૂઠવું થાય તેમ કરવાને લખ્યું હતું. શ્રી મુંદરદાસના મથો પ્રથમથી કરીને પ્રાંતગુપ્તી વિશેષ અનુપ્રેક્ષાથી હાલ વિચારવા માટે તમને તથા શ્રી..... ને મિતિ છે.

કાયામુખી માયા (એટલે કપાલાદિનો) સંભવ રહ્યા કરે એમ, શ્રી.....ને લાગે છે; તે અભિપ્રાય પ્રાપ્તિ (ધણુંકરીને) તો યથાર્થ છે. તોપણ કોઈ પુરૂષવિશેષને વિષે કેવળ-સર્વ પ્રકારના-સંન્યસનાદિ કપાયનો અભાવ થઈ શકવા યોગ્ય લાગે છે; અને થઈ શકવામાં સંદેહ થતો નથી. તેથી કાયા છતાં પણ કપાયરહિતપણું સંભવે; અર્થાત્ સર્વથા રાગદ્રેષરહિત પુરૂષ હોઈ શકે. રાગદ્રેષરહિત આ પુરૂષ છે, એમ બાહ્યેષ્ટાથી સામાન્ય જીવો જાણી શકે એમ બની શકે નહીં એથી, તે પુરૂષ કપાયરહિત-સંપૂર્ણ વીતરાગ-ન હોય એવો અભિપ્રાય વિચારવાન સિદ્ધ કરતા નથી, કેમકે બાહ્યેષ્ટાથી આત્મદશાની સર્વથા સ્થિતિ સમજાઈ શકે એમ ન કહી શકાય.

શ્રી મુંદરદાસે આત્મગતદશામાં 'શરતનઅંગ' કહ્યું છે. તેમાં વિશેષ ઉક્ષાસપરિણતિથી 'શરવીરતાનું' નિરૂપણ કર્યું છે:—

મારે કામ કોઈ સખ લોહ મોહ પીસિ ડારે ઈદ્રિ હુ કતલ કરી કિયો રજપૂતો દે,

માયો મહા મત્ત મન મારે અહંકાર મીર મારે મદ મજર હુ ઐસો રન રતો દે;

સુધી હોય કે જ્યાંસુધી, આરંભ અને પરિગ્રહ હોય. આવું આરંભપરિગ્રહનું બળ જાણુધી. ફરી અર્થાપત્તિરૂપે પાછું તેનું ત્યાં જ કથન કર્યું છે.

૧, જીવને મતિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ?

આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્ય.

૨, જીવને શ્રુતજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ?

આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્ય.

૩, જીવને અવધિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ?

આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્ય.

૪, જીવને મનઃપર્યવજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ?

આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્ય.

૫, જીવને કેવળજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ?

આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્ય.

એમ સત્તર પ્રકાર ફરીથી કહી આરંભ પરિગ્રહની નિવૃત્તિનું ફળ જ્યાં છેવટે કેવળજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી કીધું છે; અને પ્રવૃત્તિનું ફળ કેવળજ્ઞાનસુધીના આચરણના હેતુપણે કહી તેનું અત્યંત બળવાનપણું કહી જીવને તેથી નિવૃત્ત થવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે. ફરીફરીને જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનો એ ઉપદેશનો જ નિશ્ચય કરવાની જીવને પ્રેરણા કરવા ઇચ્છે છે; તથાપિ અનાદિ અસત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી દુષ્ટ ઇચ્છાદિ ભાવમાં મૂઢ થયેલો એવો જીવ પ્રતિ બુદ્ધિમંત્રો નથી, અને તે ભાવોની નિવૃત્તિ કર્યાવિના, અથવા નિવૃત્તિનું પ્રયત્ન કર્યાવિના શ્રેય ઇચ્છે છે, કે જેનો સંભવ ક્યારે પણ થઈ શક્યો નથી, વર્તમાનમાં થતો નથી, અને ભવિષ્યમાં થશે નહીં.

૩૯૭

.....૧

અને તે આચાર્ય ભવભવાંત કરનાર નહીં હોવાથી તેમને બીજા ભંગમાં ગવેખ્યા છે. અથવા કોઈ જીવ પૂર્વકાળે જ્ઞાનારાધન કરી પ્રારબ્ધોદયે વર્તમાનમાં મંદસ્થોપશમ મનુષ્યદેહ પામી જેણે માર્ગ નથી જાણ્યો, એવા કોઈ ઉપદેશક પાસેથી ઉપદેશ સાંભળતાં પૂર્વસંસ્કારથી, પૂર્વના આરાધનથી એવો વિચાર પામે કે, આ પરુપણુ જરૂર મોક્ષનો હેતુ ન હોય, કેમકે અધપણુ તે માર્ગ કહે છે, અથવા આ ઉપદેશ દેનારો જીવ પોતે અપરિણામી રહી ઉપદેશ કરે છે તે, મહાઅનર્થ છે, એમ વિભાસતાં પૂર્વારાધન જાત્રત થાય અને ઉદય છેદી ભવાંત ફરે; તેથી નિમિત્તરૂપ ગ્રહણ કરી તેવા ઉપદેશકનો પણ આ ભંગને વિષે સમાસ કર્યો હોય એમ લાગે છે. પોતે તરે અને બીજાને તારે તે શ્રી તીર્થકશાદિ. એથી ભંગ:—પોતે તરે પણ નહીં, અને બીજાને તારી પણ ન શકે તે ‘અભવ્ય’ કે ‘દુર્ભવ્ય’ જીવ. એ પ્રકારે સમાધાન કર્યું હોય તો જિનાગમ વિરોધ નહીં પામે; આ માટે વિશેષ પૂજવા ઇચ્છા હોય તો, પૂજશો.

૩૯૮

ન ગમતું એવું ક્ષણવાર કરવાને પણ કોઈ ઇચ્છતું નથી, તથાપિ તે કરવું પડે છે એ, એમ મૂલ્ય છે કે, પૂર્વકર્મનું નિર્બંધન અવશ્ય છે. અવિકલ્પ સમાધિનું ધ્યાન ક્ષણવાર પણ મટતું નથી, તથાપિ અનેક વર્ષો થયા વિકલ્પરૂપ ઉપાધિને આરાધ્યા જાણે છીએ. જ્યાંસુધી સંસાર છે ત્યાંસુધી, કોઈ જાતની ઉપાધિ હોવી તો સંભવે છે; તથાપિ ‘અવિકલ્પ સમાધિમાં સ્થિત એવા જ્ઞાનીને તો તે ઉપાધિ પણ અજ્ઞાપ છે; અર્થાત્ સમાધિ જ છે.

આ દેહ ધારણકરીને જો કે કોઈ મહાન શ્રીમંતપણુ ભોગવ્યું નથી, શાબ્દાદિ વિષયોનો પૂરો વૈભવ ગ્રાસ થયો નથી; કોઈ વિશેષ એવા રાજ્યાધિકારેસહિત દિવસ ગાળ્યા નથી; પોતાનાં ગણાય છે એવાં કોઈ ધામ, આરામ સેવાં નથી; અને હજુ સુવાવંચ્યાનો પહેલો ભાગ વર્તે છે, તથાપિ એ કાષ્ઠની આદમભાવે અમને કંઈ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી એ, એક મોટું આશ્ચર્ય

૧. આ પત્રનો પ્રથમ ભાગ અમને મળી શક્યો નથી.—સંશોધક.

જાણી વર્તીએ છીએ-અને એ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ બન્ને સમાન થયાં જાણી ધણા પ્રકારે 'અવિકલ્ય સમાધિ'ને જ અનુભવીએ છીએ. એમ છતાં વારંવાર વનવાસ સાંભરે છે. કોઈ પ્રકારનો લોકપરિચય રચીકર થતો નથી; સત્સંગમાં સુરતિ પ્રવાહી કરે છે; અને અત્યવસ્થિત દશાએ ઉપાધિન્નેગમાં રહીએ છીએ.

એક અવિકલ્યસમાધિ શિવાય બીજું ખરી રીતે સ્મરણ રહેતું નથી, ચિંતન રહેતું નથી, રચિ રહેતી નથી, અથવા કંઈ કામ કરાતું નથી. 'જ્યોતિષાદિ વિદ્યા' કે 'અભિમાદિ સિદ્ધિ' એ માધિક પદાર્થો જાણી આત્માને તેનું સ્મરણ પણ કવચિત્ જ થાય છે. તે વારે કોઈ વાત જાણવાનું, અથવા સિદ્ધ કરવાનું, ક્યારેય યોગ્ય લાગતું નથી, અને એ વાતમાં કોઈ પ્રકારે હાલ તો ચિત્તપ્રવેશ પણ રહ્યો નથી.

પૂર્વનિબંધન જે જે પ્રકારે ઉદય આવે, તે તે પ્રકારે ૦ ૦ = અનુક્રમે ક્યાં જવાં એમ કરવું યોગ્ય લાગે છે. તમે પણ તેવા અનુક્રમમાં ગમે તેટલા યોગ્ય અંશે પ્રવર્તાય તોપણ તેમ પ્રવર્તવાનો અભ્યાસ રાખજો; અને કોઈ પણ કામના પ્રસંગમાં વધારે શોધમાં પડવાનો અભ્યાસ ઓછો કરજો. એમ કરવું, અથવા થવું એ, જાનીની અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવાનું દાર છે.

કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપાધિપ્રસંગ લખો છો, તે જો કે વાંચ્યામાં આવે છે, તથાપિ તે વિશે ચિત્તમાં કંઈ આભાસ પડતો નહીં હોવાથી ધણુંકરીને ઉત્તર લખવાનું પણ બંનતું નથી; એ ક્ષમા કરવાયોગ્ય છે. સાંસારિક ઉપાધિ અમને પણ ઓછી નથી, તથાપિ તેમાં સ્વપણ રહ્યું નહીં હોવાથી તેથી ગભરાટ ઉત્પન્ન થતો નથી. તે ઉપાધિના ઉદયકાળને લીધે હાલ તો સમાધિ જાણીલાવે વર્તે છે; અને તે માટેનો શોધ રહ્યા કરે છે.

સંવત ૧૯૫૧.

લગ વીતરાગલાવના યથાયોગ્ય.

૩૯૯.

૩૦ સદ્ગુણ-પ્રસાદ.

વિસ્તારપૂર્વક કાગળ લખવાનું હાલમાં થતું નથી તેથી, ચિત્તમાં વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ વિશેષ પ્રદીપ્ત રહેવામાં સત્સાત્ત્વ એક વિશેષ આધારભૂત નિમિત્ત જાણી, શ્રી મુંદરદાસાદિના ગ્રંથનું બને તો બેથી ચાર ધરી નિયમિત વાંચવું-પૂઞવું થાય તેમ કરવાને લખ્યું હતું. શ્રી મુંદરદાસના ગ્રંથો પ્રથમથી કરીને પ્રાંતશુધી વિશેષ અનુપ્રેક્ષાથી હાલ વિચારવા માટે તમને તથા શ્રી..... ને મિતિ છે.

કાયાશુધી માયા (એટલે કપાયાદિનો) સંભવ રહ્યા કરે એમ, શ્રી.....ને લાગે છે; તે અભિપ્રાય પ્રાપ્તિ (ધણુંકરીને) તો યથાર્થ છે. તોપણ કોઈ પુરૂષવિશેષને વિશે કેવળ-સર્વ પ્રકારના-સંન્યસનાદિ કપાયનો અભાવ થઈ શકવા યોગ્ય લાગે છે; અને થઈ શકવામાં સંદેહ થતો નથી. તેથી કાયા છતાં પણ કપાયરહિતપણુ જાંભવે; અર્થાત્ સર્વથા રામદ્રેષરહિત પુરૂષ હોઈ શકે. રામદ્રેષરહિત આ પુરૂષ છે, એમ જાણ્યેછાથી સામાન્ય જીવો જાણી શકે એમ બની શકે નહીં એથી, તે પુરૂષ કપાયરહિત-સંપૂર્ણ વીતરાગ-ન હોય એવો અભિપ્રાય વિચારવાન સિદ્ધ કરતા નથી, કેમકે જાણ્યેછાથી આત્મદેશની સર્વથા સ્થિતિ સમગ્રજ્ઞ શકે એમ ન કહી શકાય.

શ્રી મુંદરદાસે આત્મજ્ઞાનપ્રતિદેશમાં 'શરત્તનઅંગ' કહ્યું છે. તેમાં વિશેષ ઉક્તિસપરિણિધિ 'શરવીરતાનું' નિરૂપણ કર્યું છે:—

મારે કામ કોઈ સખ લોભ મોહ પીસિ ઝારે છંદિ દુ કતલ કરી કિયે રજ્જુતો હૈ,

માયો મહા મન મન મારે અહંકાર મીર મારે મદ મજર હૈ અંસો રન રતો હૈ;

હોય તો તે તમને હિતકારી છે, અને અમને તેના દુષ્ટ નિમિત્તનું કારણ નથી; એવી સ્થિતિ છતાં પણ અમારા ચિત્તમાં એવો વિચાર રહે છે કે, જ્યાંસુધી અમારે પરિગૃહાદિનું લેવું દેવું થાય, એવો વહેવાર ઉદયમાં હોય ત્યાંસુધી જ્ઞાતે તે કાર્ય કરવું, અથવા વહેવારીક સંબંધી ધારાદિથી કરવું, પણ તે સંબંધી મુમુક્ષુ પુરૂષને તો પરિશ્રમ આપીને ન કરવું, કેમકે જીવને મલિન વાસના તેવા કારણે ઉદ્ધવ થવી સંભવે; કદાપિ અમારું ચિત્ત શુદ્ધ જ રહે એવું છે; તથાપિ કાળ એવો છે કે, જ્ઞે શુદ્ધિ દ્રવ્યથી પણ રાખિયે તો સામા જીવને વિષમતા ઉદ્ભવ ન થાય; અને અશુદ્ધ વૃત્તિવાન જીવ પણ તેમ વર્તી પરમપુરૂષોના માર્ગનો નાશ ન કરે. એ આદિ વિચારપર મારું ચિત્ત રહે છે. તો પછી જેનું અમારાથી પરમાર્થબળ, કે ચિત્તશુદ્ધિપણુ આણું હોય તેણે તો જરૂર તે માર્ગ-ણા બળવાનપણે રાખવી, એ જ તેને બળવાન શ્રેય છે, અને તેમ જેવા મુમુક્ષુ પુરૂષે તો અવસ્થા તેમ વર્તવું ઘટે; કેમકે તમારું અનુકરણ સહેજે બીજા મુમુક્ષુઓને હિતાદિતનું કારણ થઈ શકે. પ્રાણુ જ્યાં જેવી વિષમ અવસ્થાએ પણ તમને નિષ્કામતા જ રાખવી ઘટે છે, એવો અમારો વિચાર તે તમારા આજીવિકાથી ગમે તેવા દુઃખની અનુકંષા પ્રત્યે જતાં પણ મદતો નથી; પણ સામો વધારે બળવાન થાય છે. આ વિષયપરજે તમને વિશેષ કારણો આપી નિશ્ચય કરાવવાની ઇચ્છા છે, અને તે થશે એમ અમને નિશ્ચય રહે છે.

આ પ્રમાણે તમારા અથવા બીજા મુમુક્ષુ જીવના હિતના અર્થે મને જે યોગ્ય લાગ્યું તે લખ્યું છે. આટલું જણાવ્યા પછી મારો પોતાનો મારા આત્માર્થે તે સંબંધમાં કંઈક બીજો પણ વિચાર રહે છે તે લખવો ઘટતો નહોતો, પણ તમારા આત્માને કંઈક અમે દુલબવા જેવું લખ્યું છે, સારે તે લખવો ઘટારત ગણી લખ્યો છે; તે આ પ્રમાણે છે કે, જ્યાંસુધી પરિગૃહાદિનું લેવું દેવું થાય તેવો વહેવાર અમને ઉદયમાં હોય ત્યાંસુધી જ્ઞે કાળ પણ નિષ્કામ મુમુક્ષુ કે સત્તાત્ર જીવની, કે તેની અમારાથી અનુકંષાબોળની જે કાંઈ અમારાથી તેને જણાવ્યા શિવાય સેવા ચાકરી થઈ શકે તે દ્રવ્યાદિ પદાર્થથી પણ કરવી. કેમકે એવો માર્ગ ઋષભાદિ મહાપુરૂષે પણ ક્યાંક ક્યાંક જીવની શુણ્નિષ્પન્નતાઈ ગયો છે. તે અમારા અંગના વિચારનો છે અને તેવી આચરણા સત્પુરૂષને નિષેધ નથી, પણ કાળ રીતે કર્તવ્ય છે. માત્ર સામા જીવને પરમાર્થનો રોધ કરનાર તે વિષય કે સેવા ચાકરી થતી હોય તો તેને સત્પુરૂષે પણ ઉપશમાવવો જોઈએ.

૧૯૫૧ ના માગસર વર ૧૧, રવિ.

મુણામ પ્રાપ્ત થાય.

ૐ. વધારે વિચારનું સાધન થવા આ પત્ર લખ્યું છે.

પૂર્ણ જ્ઞાની શ્રીઋષભાદિ પુરૂષોને પણ પ્રારબ્ધોદય ભોગવ્યે ક્ષય થયો છે; તો અમજેવાને તે પ્રારબ્ધોદય ભોગવવો જ પડે એમાં કંઈ સંશય નથી. માત્ર ખેદ એટલો થાય છે કે, અમને આવા પ્રારબ્ધોદયમાં શ્રીઋષભાદિવાદિ જેવી અવિષમતા રહે એટલું બળ નથી; અને તેથી પ્રારબ્ધોદય છતાં વારંવાર તેથી અપરિપક્વ કાળે છૂટવાની કામના થઈ આવે છે કે, જ્ઞે આ વિષમ પ્રારબ્ધોદયમાં કંઈ પણ ઉપયોગની યથાતથ્યતા ન રહી તો ફરી આત્મચિરતા થતાં વળી અવસર ગવેયો જોઈશે; અને પશ્ચાત્તપ્તપૂર્વક દેહ છૂટશે એવી ચિંતા ઘણીવાર થઈ આવે છે.

આ પ્રારબ્ધોદય મટી નિવૃત્તિકર્મ વેદવારૂપ પ્રારબ્ધનો ઉદય થવા આશય રજા કરે છે, પણ તે તરતમાં એટલે એકથી દોઢ વર્ષમાં થાય એમ તો દેખાતું નથી, અને પળ પળ જતી કંઈક પડે છે. એકથી દોઢ વર્ષ પછી પ્રવૃત્તિકર્મ વેદવારૂપ ઉદય કેવળ પરિહીણુ થશે, એમ પણ લાગતું નથી, કંઈક ઉદય વિશેષ મોજો પડશે, એમ લાગે છે.

આત્માની કેટલીક અસ્થિરતા રહે છે, ગયા વર્ષનો મોતીસંબંધી વ્યાપાર લગભગ પનવા આવ્યો છે, આ વર્ષનો મોતીસંબંધી વ્યાપાર ગયા વર્ષ કરતાં લગભગ અમણા થયો છે. ગયા

વર્ષ જેવું તેમાં પરિણામ આવવું કહેણ છે. થોડા દિવસ કરતાં હાલ હીક છે; અને આ વર્ષ પણ તેવું ગયા વર્ષ જેવું નહીં તોપણ કંઈક હીક પરિણામ આવશે, એમ સંભવ રહે છે; પણ ઘણો વખત તેના વિચારમાં વ્યતીત થવા જેવું થાય છે; અને તે માટે શોધ થાય છે કે, આ એક પરિગ્રહની કામનાના બળવાન પ્રવર્તન જેવું થાય છે, તે સમાવવું ઘટે છે; અને કંઈક કરવું પડે એવાં કારણો રહે છે, હવે જેમ તેમ કરી તે પ્રારબ્ધોદય તરત ક્ષય થાય તો સારું એમ મનમાં ઘણીવાર આવી રહ્યા કરે છે.

અત્રે જે આદ્ય તથા મોતીસંબંધી વેપાર છે તેમાંથી મારાથી જૂટવાનું અને અથવા તેનો ઘણો પ્રસંગ એછો થવાનું થાય તેવા કોઈ રસ્તો ધ્યાનમાં આવે તો લખશો, ગમે તો આ વિષે સમાગમમાં વિશેષતાથી જણાવી શકાય તો જણાવશો. આ વાત લક્ષમાં રાખશો.

ત્રણ વર્ષની લગભગથી એવું વર્તમાન કરે છે કે, પરમાર્થસંબંધી કે વ્યવહારસંબંધી કંઈ પણ લખતાં કંટાળો આવી જાય છે; અને લખતાં લખતાં કંઈપત જેવું લાગવાથી વારંવાર અપૂર્ણ છોટી દેવાનું થાય છે. પરમાર્થમાં ચિત્ત જે વખતે એકાગ્રવત્ હોય ત્યારે જે પરમાર્થસંબંધી લખવાનું, અથવા કહેવાનું અને તો તે યથાર્થ કહેવાય; પણ ચિત્ત અસ્થિરવત્ હોય, અને પરમાર્થ-સંબંધી લખવાનું કે કહેવાનું કરવામાં આવે, તો તે ઉદીરણ જેવું થાય, તેમ જ અંતર્ગતિનો યથાતથ્ય તેમાં ઉપયોગ નહીં હોવાથી તે આત્મભુદ્ધિથી લખ્યું કે કહ્યું નહીં હોવાથી કંઈપત કહેવાય; જેથી તથા તેવાં બીજાં કારણોથી પરમાર્થસંબંધી લખવાનું તથા કહેવાનું ઘણું એમણું થઈ ગયું છે. આ સ્થળે સદૃજ પ્રશ્ન થશે કે, ચિત્ત અસ્થિરવત્ થઈ જવાનો હેતુ શો છે? પરમાર્થમાં જે ચિત્ત વિશેષ એકાગ્રવત્ રહેતું તે ચિત્ત પરમાર્થમાં અસ્થિરવત્ થવાનું કારણ કંઈ પણ જોઈએ. જે પરમાર્થસંશયનો હેતુ લાગ્યો હોય, તો તેમ અને, અથવા કોઈ તથાવિષ આત્મવીર્ય મંદ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયના બળથી તેમ થાય.. આ બે હેતુથી પરમાર્થવિચાર કરતાં, લખતાં, કે કહેતાં ચિત્ત અસ્થિરવત્ વર્તે. તેમાં પ્રથમ કહ્યો તે હેતુ વર્તવાનો સંભવ નથી. માત્ર બીજો હેતુ કહ્યો તે સંભવે છે. આત્મવીર્ય મંદ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદય હોવાથી તે હેતુ ટાળવાનો પુરુષાર્થ છતાં કાળક્ષેપ થયાં કરે છે, અને તેના ઉદયસુધી તે અસ્થિરતા ટળવી કહેણ છે; અને તેથી પરમાર્થસ્વરૂપ ચિત્ત વિના તે સંબંધી લખવું, કહેવું એ કંઈપત જેવું લાગે છે, તોપણ કેટલાક પ્રસંગમાં વિશેષ સ્થિરતા રહે છે. વ્યવહારસંબંધી કંઈ પણ લખતાં તે અસારભૂત અને સાદ્ગાત્ર બ્રાંતિરૂપ લાગવાથી તે સંબંધી જે કંઈ લખવું કે કહેવું તે તુચ્છ છે, આત્માને વિકળતાનો હેતુ છે; અને જે કંઈ લખવું, કહેવું છે તે ન કહ્યું હોય તોપણ ચાકી શકે એવું છે; માટે જ્યાંસુધી તેમ વર્તે ત્યાં સુધી તો જરૂર તેમ વર્તવું ઘટે છે. એમ જાણી ઘણી વ્યાવહારિક વાત લખવા, કરવા, કહેવાની ટેવ નીકળી ગઈ છે. માત્ર જે આપારાંદિ વ્યવહારમાં તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયે પ્રવર્તે છે ત્યાં, કંઈક પ્રવર્તે થાય છે. જે કે તેવું પણ અપર્યાય-પણ જણાય છે.

શ્રી જિન વીતરાગે દ્રવ્યભાવ સંયોગથી ફરી ફરી જૂટવાની લલામણુ કરી છે; અને તે સંયોગનો વિચાર પરમ જાનિને પણ કર્તવ્ય નથી; એવો નિશ્ચય માર્ગે કહ્યો છે તે શ્રી જિન વીતરાગનાં ચરણકમળને વિષે અત્યંત નમ્ર પરિણામથી નમસ્કર છે.

જે પ્રશ્ન આજના પત્રમાં ખીટ્યાં છે તેનો સમાગમે ઉત્તર પૂછશો.—દર્પણ. જળ, દીપક, મુખ અને ચતુરતા સ્વરૂપર વિચાર કરશો તો કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થનું જે પ્રકાશપણું થાય છે એમ જાનિને કહ્યું છે તે સમજવાને કંઈક સાધન થશે.

૧૯૫૧ ના ચૈત્ર વદ ૧૨, રવિ,—મુંબઈથી.

૨૨મ્. આપના તરફથી જે પત્ર મળ્યાં છે. અમારથી હાલ કંઈ વિશેષ લખવાનું થતું નથી. ગળ જે વિસ્તારથી એક પ્રશ્નના સમાધાનમાં ઘણા પ્રકારનાં દૃષ્ટાંત સિદ્ધાંતથી લખવાનું બની શકતું હતું, તેટલું હાલ બની શકતું નથી; એટલું જ નહીં પણ ચાર લીટી જેટલું લખવું હોય તો પણ કશું પડે છે; કેમકે અંતરિચારમાં ચિત્તની હાલ પ્રવૃત્તિ વિશેષ રહે છે; અને લખવા વિગેરેની પ્રવૃત્તિથી ચિત્ત સશ્લિષ્ઠ રહે છે. વળી ઉદય પણ તથાસ્પ વર્તે છે. આગળ કરતાં બોલવાના સંબંધમાં પણ આ જ પ્રકારે ઘણું કરી ઉદય વર્તે છે. તે પણ લખવા કરતાં કેટલીક વાર બોલવાનું કંઈક વિશેષ બની શકે છે. જેથી સમાગમે કંઈ જાણવા યોગ્ય પૂછવું હોય તો સ્મરણ રાખશો.

અહોરાત્ર ઘણું કરી વિચારદશા રહ્યા કરે છે; જે સંક્ષેપમાં પણ લખવાનું બની શકતું નથી, સમાગમમાં કંઈ પ્રસંગોપાત કહી શકાશે તો તેમ કરવા ઇચ્છા રહે છે, કેમકે તેથી અમને પણ દિનકારક સ્થિરતા થશે.

કપીરપંથી ત્યાં આગ્યા છે; તેમનો સમાગમ કરવામાં બાધ સંભવતો નથી; તેમ જ કોઈ તેમની પ્રવૃત્તિ યથાયોગ્ય ન લાગતી હોય તો તે વાતપર વધારે લક્ષ ન દેતાં કંઈ તેમના વિચારનું અનુકરણ કરવાયોગ્ય લાગે તે વિચારવું. વૈરાગ્યવાન હોય તેનો સમાગમ કેટલાક પ્રકારે આત્મભાવની ઉન્નતિ કરે છે.

લોક સંબંધી સમાગમથી ઉદાસભાવ વિશેષ રહે છે. તેમ જ એકાંત જેવા યોગ વિના કેટલીક પ્રવૃત્તિનો રોધ કરવો બની શકે નહીં, જેથી આપે લખેલી ઇચ્છા માટે પ્રવૃત્તિ થઈ શકવી અશક્ય છે.

અત્રેથી જે મિતિએ નિવૃત્ત થઈ શકાય તેવું હશે તે મિતિ તથા ત્યાર પછીની વ્યવસ્થા વિષે વિચાર યથાયોગ્ય થયે તે વિષે આપના તરફ પત્ર લખીશું. આ ૦ ૨૧૦ પ્રશ્નામ.

મોહ ૦ સં ૦ ૧૯૫૧ ના અશ્વાઃ શુદ્ધ ૧, રવિ.

શ્રીમદ્ વીતશયાય નમઃ

તમારાં લખેલાં પત્ર મળ્યાં છે. તથાસ્પ ઉદયવિશેષથી પ્રત્યુત્તર લખવાની પ્રવૃત્તિ હાલ ઘણી સંક્ષેપ રહે છે. જેથી અત્રથી પત્ર લખવામાં વિલંબ થાય છે; પણ તમે, કંઈ જાનવાતાં લખવાનું સૂઝે તે લખવામાં તે વિલંબના કારણથી ન અટકશો. હાલ તમારા તથા શ્રી.....ના તરફથી જાનવાતાં જાણવાવનું થતું નથી તે લખશો. હાલ શ્રી કપીરસપ્રદાથી સાધુનો કંઈ સમાગમ થાય છે કે કેમ ? તે લખશો.

અત્રેથી થોડા વખત માટે નિવૃત્ત યત્નાસ્પ સમય જાણવા પૂછ્યો તેનો ઉત્તર લખનાં મન સંક્ષેપાય છે; જે બનશે તો એક બે દિવસ પછી લખીશ.

નીચેના બોલો પ્રત્યે તમારે તથા.....એ વિશેષ વિચારપરિણતિ કરવા યોગ્ય છે. કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે ધટે છે ? આ ભરતક્ષેત્રમાં આ કાળે તેના સંભવ હોઈ શકે કે કેમ ? કેવળજ્ઞાનને વિષે કેવા પ્રકારની આત્મસ્થિતિ હોય ? સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપમાં કેવા પ્રકારે ભેદ હોવાયોગ્ય છે ? સમ્યક્દર્શનવાન પુરુષની આત્મસ્થિતિ કેવી હોય ? તમારે તથા શ્રી.....એ ઉપર જાણવેલા બોલપર યથાશક્તિ વિશેષ વિચાર કરવા યોગ્ય છે; તે સંબંધી પત્રવારે તમારથી લખાવા યોગ્ય લખશો. હાલ અત્રે ઉપાધિનું કેટલુંક આજાપલું છે. આ ૦ ૨૧૦ યોગ્ય.

સં ૦ ૧૯૫૧ ના અશ્વાઃ શુદ્ધ ૧૩, ગુરવાર.

વર્ષ ૧૯ મું.

૪૦૩

—નિશાદિન નૈનમેં નિંદ ન આવે, નર તખલિ નારાયન પાવે.

—મુંદરદાસજી.

મુંબઇ, નવેમ્બર ૧૦, ૧૮૯૫.

૪૦૪

જે જે પ્રકારે પર-દ્રવ્ય (વસ્તુ) ના કાર્યનું સંક્ષેપપણુ થાય, નિઝદોષ જોવાનો દંડ રહે, અને સત્સમાગમ, સત્સાત્મને વિગે વર્દમાન પરિણતિ, ને પરમલક્ષિત વર્ત્યા કરે, તે પ્રકાર આત્મતા ક્યાં જતાં, તથા જાનીનાં વચનોનો વિચાર કરવાથી દસા વિરોધતા પામતાં, યદ્ય મમાધિને યોગ્ય થાય એવો લક્ષ રાખશે એમ, કશું હતું. એ જ વિનંતિ.

સં ૧૯૫૨ ના માગસર શુદ્ધ ૧૦, મંગલ, મુંબઈ.

૪૦૫

શુભેચ્છા, વિચાર, જ્ઞાન એ આદિ સર્વ ભૂમિકાને વિગે સર્વસંગપરિત્યાગ બળવાન ઉપ છે એમ જાણીને જાનીપુરોએ ' અનુગારત્વ ' નિરૂપણુ કર્યું છે. યદ્યપિ પરમાર્થથી સર્વસંગ ત્યાગ મથાર્થ જોધ થયે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે; એમ જાણતા છતાં પણ સત્સંગમાં નિત્ય નિ થાય, તો તેવો સમય પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે એમ જાણી, સામાન્ય રીતે બાલ્યસર્વસંગપરિત્યાગ ર પુરોએ ઉપસ્થેષો છે, કે જે નિશ્ચિતને યોગે શુભેચ્છાવાન એવો જીવ સદ્ગુર, સત્પુરુષ અને સ સ્ત્રી યથાયોગ્ય ઉપાસના કરી યથાર્થ જોધ પામે. એ જ વિનંતિ.

માગસર શુદ્ધ ૧૦, બોમ, ૧૯૫૨, મુંબઈ.

જે અભિનિવેશ આપા આવી હોવા રહેતા હોવાથી જીવ ' મિથ્યાત્વ ' નો ત્યાગ શકતો નથી. તે આ પ્રમાણે લૌકિક અને શાસ્ત્રિક. ક્રમે કરીને સત્સમાગમગોએ જીવ ન અભિનિવેશ હોય, તો ' મિથ્યાત્વ ' નો ત્યાગ થાય છે; એમ વારંવાર જાનીપુરોએ સ

દ્વારાએ ઉપદેશ્યું છતાં જીવ તે છોડવા પ્રત્યે ઉપેક્ષિત શા માટે થાય છે ? તે વાત વિચારવાપોત્ય છે.
સં ૧૯૫૨ ના પોશ શુદ્ધ ૫, રવિ, મુંબઈથી.

૪૦૭

સર્વ દુઃખનું મૂળ સયોગ (સંબંધ) છે એમ જ્ઞાનવંત એવા તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. સમ-
સ્ત જાતી પુરુષોએ એમ દીધું છે. જે સયોગ બે પ્રકારે મુખ્યપણે કહ્યો છે; અંતર્સંબંધિય, અને
બાહ્યસંબંધિય. અંતર્સયોગનો વિચાર થવાને આત્માને બાહ્યસયોગનો અપરિચય કર્તવ્ય છે;—જે
અપરિચયની સપરમાર્થઘટ્ટા જ્ઞાનીપુરુષોએ પણ કરી છે.

સં ૧૯૫૨ ના પોશ શુદ્ધ ૫, રવિ, મુંબઈથી.

૪૦૮

—સરધાજ્ઞાન લલો છે તોપણ જો નવિ જીવ પમાયો (પ્રમાદ) રે.

વંધ્ય તરુ ઉપમ તે પામે, સંયમકાણુ જો નાથો રે.

ગાયો, ગાયો, ભલે વીર, જગત્ ગુરુ, ગાયો:—

સં ૧૯૫૨, પોશ ૬ રવિ, મુંબઈ.

૪૦૯

આત્માર્થ શિવાય, શાસ્ત્રની જે જે પ્રકારે જીવે માન્યતા કરી કૃતાર્થતા માની છે, તે સર્વ
'શાસ્ત્રિય અભિનિવેશ' છે. સ્વચ્છંદતા ટળી નથી; સત્સમાગમનો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે તે યોગે
પણ સ્વચ્છંદતા નિર્વાહને અર્થે શાસ્ત્રના કોઈ એક વચનને બહુવચન જેવું જણાવી, તે મુખ્ય
સાધન એના સત્સમાગમ તેના સમાન, કે તેથી વિશેષ ભાર શાસ્ત્રપ્રત્યે મૂકે છે; તે જીવને પણ
'અપ્રસારત શાસ્ત્રિય અભિનિવેશ' છે, આત્મા સમજવા અર્થે શાસ્ત્રો ઉપકારી છે, અને તે પણ
સ્વચ્છંદરહિત પુરૂષને; એટલો લક્ષ રાખી સત્શાસ્ત્ર વિચારાય તો તે 'શાસ્ત્રિય અભિનિવેશ' ગણ-
વાયોગ્ય નથી. સંક્ષેપથી લખ્યું છે.

સં ૧૯૫૨ ના પોશ શુદ્ધ ૮, વાર બોમે, મુંબઈથી.

૪૧૦

સર્વ પ્રકારના ભયને રહેવાના સ્થાનદર્શક આ સંસારને વિષે માત્ર એક વેશગ્ય જ અમ્ય છે.

૩૩

મોટા મુનિઓને જે વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ તે વૈરાગ્ય દશા તો શુદ્ધવાત્સને વિષે જોને પ્રાપ્ત
વર્તેલી હતી એવા શ્રી મહાવીર ઋષભાદિ પુરૂષો પણ ત્યાગને પ્રલણ કરી ચાલી નીકળ્યા એ જ
ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું-ઉપદેશ છે.

શુદ્ધરથાદિ વ્યવહાર વર્તે ત્યાં મુખી આત્મજ્ઞાન ન થાય, કે આત્મજ્ઞાન હોય તેને શુદ્ધરથાદિ
વ્યવહાર ન હોય, એવો નિયમ નથી. તેમ છતાં પણ જ્ઞાનીને પણ ત્યાગવ્યવહારની લક્ષ્યાણુ રૂપ
પુરૂષોએ ઉપદેશી છે, કેમકે ત્યાગ આત્મચૈત્થ્યને સ્પષ્ટ વ્યક્ત કરે છે, તેથી અને લોકને ઉપદેશ
છે તેથી, ત્યાગ અકર્તવ્યલક્ષે કર્તવ્ય છે; એમાં સંદેહ નથી.

પરમાર્થના કારણબળ એવા 'અવતરસંયમ'ને પણ ' પરમાર્થસંયમ' કહ્યો છે.

પ્રારબ્ધ છે એમ માનીને જાની ઉપાધિ કરે છે એમ જણાવું નથી, પણ પરિણિતિથી જુદા છતાં, ત્યાગના જતાં બાલ્ય કારણો એક છે, માટે જાની ઉપાધિસદિત દેખાય છે; તથાપિ તેની નિવૃત્તિના લક્ષને નિશ્ચય લાગે છે.

સં ૧૯૫૨, પોષ વદ ૨, મુળપૃષ્ઠી.

પ્રણામ.

૪૧૧

દેહાભિમાન સદિત એવા સત્કુર્યોને અત્યંત ભક્તિથી ત્રિધાન નમસ્કાર.

જાનીપુરુષોએ વારંવાર આરંભપરિગ્રહના ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપાત્ર કહ્યું છે, અને ફરીફરીને તે ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે, અને ધ્યાનુકરી પોતે પણ એમ વર્ત્યા છે, માટે મુમુક્ષુ પુરુષને અવશ્યકરી તેની સંકેપવૃત્તિ જોઈએ; એમાં સંદેહ નથી.

આરંભપરિગ્રહનો ત્યાગ કયા કયા પ્રતિબંધથી હવ ન કરી શકે, અને તે પ્રતિબંધ કયા પ્રકારે ટાળી શકાય, એ પ્રકારે મુમુક્ષુ હવે પોતાના ચિત્તમાં વિશેષ વિચારઅંકુર ઉત્પન્ન કરી કંઈ પણ તથાર્થ રૂઢ આચરું ઘટે. જો તેમ કરવામાં ન આવે, તો તે હવે મુમુક્ષુતા નથી, એમ પ્રાયે કહી શકાય.

આરંભ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કયા પ્રકારે થયો હોય, તો યથાર્થ કહેવાય તે પ્રથમ વિચાર કરી પછી ઉપર કહ્યો તે વિચારઅંકુર મુમુક્ષુ હવે પોતાના અંતઃકરણમાં અવશ્ય ઉત્પન્ન કરવો પોત્ય છે.

તથાર્થ ઉદયથી વિશેષ લખવાનું દ્વાવમાં બની શકતું નથી.

સં ૧૯૫૨, પોષ વદ ૬, મુળપૃષ્ઠ.

૪૧૨

૩૬

ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિનાં ડેકાણાં જે અકર્ષણાદિ ૫૬ તે સર્વ અનિત્ય દેખીને વિચારવાન પુરુષો તેને છોડીને આશી નીકળ્યા છે; અથવા પ્રારંભોદયે વાસ થયો તોપણ અમૃત્તિનપણે, અને ઉદાસીનપણે તેને પ્રારંભોદય સમજીને વર્ત્યા છે, અને ત્યાગનો લક્ષ રાખ્યો છે.

સં ૧૯૫૨, પોષ વદ ૧૧, રવિ, મુળપૃષ્ઠ.

૪૧૩

મહાત્મા શુદ્ધ (જ્ઞાનમ) જરા, દારિદ્ર, રોગ અને મૃત્યુ એ ચારને એક આત્મજ્ઞાનવિના અન્ય સર્વ ઉપાયે અટકાવ દેખી, જેનેશિયે તેની ઉત્પત્તિનો હેતુ છે એવા સંસારને છોડીને આત્મા જતા હવા. શ્રીમત્પ્રભાદિ અનંત જાની પુરુષોએ એ જ ઉપાય ઉપાસ્યો છે, અને સર્વ હવેને તે ઉપાય ઉપદેશ્યો છે. તે આત્મજ્ઞાન દુર્ભાગ્ય-પ્રાયે-દેખીને નિષ્કારણ કંચુકાદીસ એવા તે સપુરુષોએ ભક્તિમાર્ગ પ્રકાર્યો છે, જે સર્વ અશરણને નિશ્ચળ શરણરૂપ છે, અને સુખમ છે.

મુળપૃષ્ઠ, પોષ વદ ૧૨, રવિ, ૧૯૫૨.

૪૧૪

અસંગ એવું આત્મસ્વરૂપ સત્સંગને યોગે સાથી મુક્તલપણે જાણવાયોગ્ય છે, એમાં સંશય નથી. સત્સંગનું મહાત્મ્ય સર્વ જાનીપુરુષોએ અનિશય કરી કહ્યું છે-તે યથાર્થ છે. એમાં વિચારવાને કોઈ રીતે વિકલ્પ થવાયોગ્ય નથી.

રવિવાર, મહા શુદ્ધ ૪, ૧૯૫૨, મુળપૃષ્ઠ.

ત્સમાગમ્યે એવું જ ન ત
ર જાનીપુરુષોએ શારમાદિ

૪૧૫

ૐ સદ્ગુર પ્રસાદ.

જાનીના સર્વ અવહાર પરમાર્થમૂળ હોય છે, તોપણ જે દિવસે ઉદય પણ આત્માકાર વર્તશે તે દિવસને ધન્ય છે.

સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપાય 'આત્મજ્ઞાન'ને કહેવા છે. તે જ્ઞાનીપુરોનાં વચનો સાચાં છે;—અત્યંત સાચાં છે. જ્યાંસુધી જીવને તથારૂપ આત્મજ્ઞાન ન થાય ત્યાંસુધી, આત્મતિક બંધનની નિવૃત્તિ ન હોય એમાં સંશય નથી. તે આત્મજ્ઞાન થતાંસુધી જીવે 'મૃતિમાન આત્મજ્ઞાનસ્વરૂપ' એવા સદ્ગુરુદેવનો નિરંતર આશ્રય અવશ્ય કરવાયોગ્ય છે; એમાં સંશય નથી. તે આશ્રયનો વિયોગ હોય ત્યારે, આશ્રયભાવના નિત્ય કર્તવ્ય છે.

ઉદયને યોગે તથારૂપ આત્મજ્ઞાન થયા પ્રથમ ઉપદેશકાર્ય કરવું પડતું હોય, તો જે વિચારવાન મુમુક્ષુ તે પરમાર્થના માર્ગને અનુસરવાને હેતુભૂત એવા ભક્તિ, સત્પુરૂષના શુભાશ્રમ, સત્પુરૂષપ્રત્યે પ્રભેદભાવના, અને સત્પુરૂષપ્રત્યે અવિરોધભાવના લોકાને ઉપદેશે છે; જે પ્રકારે મતમતાંતરનો અભિનિવેશ ટળે, અને સત્પુરૂષનાં વચનો ગ્રહણ કરવાની આત્મવૃત્તિ થાય તેમ કરે છે. વર્તમાનકાળમાં તે પ્રકારની વિશેષ હાનિ થશે એમ જાણી, જ્ઞાનીપુરૂષોએ આ કાળને દુષ્કાળ કહેવા છે; અને તેમ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

સર્વ કાર્યમાં કર્તવ્યમાત્ર આત્માર્થ છે; એ સંભાવના નિત્ય મુમુક્ષુ જીવે કરવી યોગ્ય છે. એજ કાં. શુદ્ધ ૧, ૧૯૫૨, મુ'અષ.

૪૧૬

ૐ સદ્ગુર પ્રસાદ.

પર્યાયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પ્રથમ જે જીવોને ઉપદેશકપણુ વર્તતું હોય, તે જીવોએ જે પ્રકારે પૈરાગ્ય, ઉપશમ અને ભક્તિનો લક્ષ થાય તે પ્રકારે પ્રસંગપ્રાપ્ત જીવોને ઉપદેશ આપવો ધરે; અને જે પ્રકારે તેને નાના પ્રકારના અસદ્ આગ્રહનો, તથા કેવળવેપવ્યવહારાદિનો અભિનિવેશ ધટે તે પ્રકારે—ઉપદેશ પરિણામી થાય તેમ—આત્માર્થ વિચારી કહેવું ધંટ. કમે કરીને તે, જીવો યથાર્થ માર્ગની સન્મુખ થાય એવા યથાશક્તિ ઉપદેશ કર્તવ્ય છે,

સં. ૧૯૫૨, કાગણુ શુદ્ધ ૧૦, મુ'અષ.

૪૧૭

ૐ સદ્ગુર પ્રસાદ.

દેહધારી જતાં નિરાવરણુ જ્ઞાનસહિત વર્તે છે એવા મહાપુરૂષોને ત્રિકાળ નમસ્કાર.

સર્વ કપાયનો અભાવ દેહધારી જતાં પરમ જ્ઞાની પુરૂષને વિશે અને એ પ્રકારે અમે લખ્યું તે પ્રસંગમાં “અભાવ” શબ્દનો અર્થ “ક્ષય” ગણીને લખ્યો છે.

જગત્વાસી જીવને રમદેવ ગયાની ખબર પડે નહીં: બાકી જે મોટા પુરૂષ છે તે, જાણે છે કે, આ મહાત્મા પુરૂષને વિશે રમદેવનો અભાવ, કે ઉપશમ વર્તે છે એમ લખી, આપે શંકા કરી કે, “જેમ મહાત્મા પુરૂષને જ્ઞાનીપુરૂષ અથવા દૃઢ મુમુક્ષુ જીવો જાણે છે તેમ, જગત્વાસી જીવો શા માટે ન જાણે ! મનુષ્યાદિ પ્રાણીને જેમ બેઠને જગત્વાસી જીવો જાણે છે કે, આ મનુષ્યાદિ છે, અને મહાત્માપુરૂષો પણ જાણે છે કે, આ મનુષ્યાદિ છે; એ પદાર્થો જ્ઞેયથી બેધનું જાણવું સરખું વર્તે છે, અને આમાં બેદ વર્તે છે, તેવો બેદ થવાનાં ક્યાં કારણો મુખ્યપણે વિચારવાયોગ્ય છે ? ” એ પ્રકારે લખ્યું તેનું સમાધાન:—

મનુષ્યાદિને જગત્વાસી હોવા જાણે છે તે, દૈહિક સ્વરૂપથી તથા દૈહિક ચેષ્ટાથી જાણે છે. એક બીજાની મુદ્રામાં, આકારમાં, તથા હૃદયોમાં જે બેદ છે તે, ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોથી જગત્વાસી હવ જાણી શકે છે; અને કેટલાક તે હોવાના અભિપ્રાય પણ અનુમાનપરથી જગત્વાસી હવ જાણી શકે છે, કેમકે તે તેના અનુભવનો વિષય છે; પણ જ્ઞાનદશા અથવા વીતરાગદશા છે તે, મુખ્યપણે દૈહિક સ્વરૂપ તથા દૈહિક ચેષ્ટાનો વિષય નથી; અંતરાત્મશુદ્ધ છે. અને અંતરાત્મપણે જાણહોવાના અનુભવનો વિષય ન હોવાથી, તેમ જ તથારૂપ અનુમાન પણ પ્રવર્તે એવા જગત્વાસી હોવાને ધણુંકરીને સંસ્કાર નહીં હોવાથી જાણી, કે વીતરાગને તે ઓળખી શકતા નથી. કોઈક હવ સત્સમાગમના ગોળથી, સદજ શુભકર્મના ઉદયથી, તથારૂપ કંઈ સંસ્કાર પામીને જાણી, કે વીતરાગને યથાશક્તિ ઓળખી શકે, તથાપિ ખરેખર ઓળખાણુ તો દદ મુમુક્ષુતા પ્રગટે, તથારૂપ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશને અવધારણુ ક્યેં, અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે, હવ જાણી, કે વીતરાગને ઓળખી શકે. જગત્વાસી એટલે જગત્દૃષ્ટિહવ છે તેની દૃષ્ટિએ ખરેખર જાણી, કે વીતરાગનું ઓળખાણુ ક્યાંથી થાય ? અધકારને વિગે પડેલા પદાર્થને મનુષ્ય-ચક્ષુ દેખી શકે નહીં તેમ, દેહને વિગે રહ્યા એવા જાણી, કે વીતરાગને જગત્દૃષ્ટિહવ ઓળખી શકે નહીં. જેમ અધકારને વિગે પડેલા પદાર્થ મનુષ્યચક્ષુથી જોવાને બીજા કોઈ પ્રકારની અપેક્ષા રહે છે, તેમ જગત્દૃષ્ટિહવને જાણી, કે વીતરાગની ઓળખાણુ માટે, વિશેષ શુભ સંસ્કાર અને સત્સમાગમની અપેક્ષા યોગ્ય છે. જો તે યોગ પ્રાપ્ત ન હોય, તો જેમ અધકારમાં પડેલા પદાર્થ અને અધકાર એ બેય એકાકાર ભાસે છે, બેદ ભાસતો નથી, તેમ તથારૂપ યોગવિના જાણી, કે વીતરાગ અને અન્ય સંસારી હોવાનું એકાકારપણુ ભાસે છે; દેહાદિ ચેષ્ટાથી ધણુંકરીને બેદ ભાસતો નથી.

જે દેહધારી સર્વ અજ્ઞાન અને સર્વ કષાયરહિત થયા છે, તે દેહધારી મહાત્માને ત્રિકાળ પરમલક્ષિથી નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો ! ! તે મહાત્મા વર્તે છે તે દેહને, ભૂમિને, ધરને માર્ગને, આસનાદિ સર્વને નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો ! !

કાગણુ વદ ૩, સોમે, ૧૯૫૨, મુંબઈ,

૪૧૮

કાગળ પહેલ્યો છે. સામાન્યપણે વર્તેલી ચિત્તવૃત્તિઓ લખી તે, વાંચી છે. વિસ્તારથી હિતવચન લખવાની છતાં જાણી તે વિગે, સંક્ષેપમાં નીચે લખ્યાથી વિચારશે:—

પ્રારબ્ધોદયથી જે પ્રકારનો વ્યવહાર પ્રસંગમાં વર્તે છે તે પ્રત્યે દૃષ્ટિ દેતાં જેમ પત્રાદિ લખવામાં સંક્ષેપતાથી વર્તવાનું થાય છે, તેમ વધારે યોગ્ય છે, એવો અભિપ્રાય ધણુંકરીને રહે છે. આત્માને વાસ્તવ્યપણે ઉપકારભૂત એવો ઉપદેશ કરવામાં જાણી પુરૂષો સંક્ષેપતાથી વર્તે નહીં એમ ધણુંકરીને બનવોભય છે; તથાપિ બે કારણેકરીને તે પ્રકારે પણ જાણીપુરૂષો વર્તે છે: તે ઉપદેશ જિજ્ઞાસુ હજીવિગે પરિણામ થાય એવા સચોટોવિગે તે છતાંમુ હવ વર્તેતો ન હોય, અથવા તે ઉપદેશ વિસ્તારથી ક્યેં પણ અદલ કરવાનું તેનેવિગે તથારૂપ યોગ્યપણુ ન હોય, તો જાણીપુરૂષ તે હોવાને ઉપદેશ કરવામાં સંક્ષેપપણે પણ વર્તે છે; અથવા યોગતાને બાહ્ય વ્યવહાર એવા ઉદયરૂપ હોય કે, તે ઉપદેશ છતાંમુ હવને પરિણમતાં પ્રતિબંધરૂપ થાય; અથવા તથારૂપ કારણવિના તેમ વર્તી મુખ્યમાર્ગને વિરોધરૂપ, કે સંશયના દેવરૂપ થવાનું કારણુ બનતું હોય તો પણ જાણીપુરૂષો સંક્ષેપપણે ઉપદેશમાં પ્રવર્તે અથવા માન રહે.

સર્વસંગપરિત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યાથી પણ હવ ઉપાધિરહિત થતો નથી, કેમકે જ્યાં જ્યાં અંતરપરિણામિપર દૃષ્ટિ ન થાય, અને તથારૂપ માગે ન પ્રવર્તાય ત્યાંમુખી, સર્વસંગપરિત્યાગ

પણ નામ માત્ર થાય છે, અને તેવા અવસરમાં પણ અંતર્પરિણતિપર દષ્ટિ દેવાનું જ્ઞાન જીવને આવનું કંઠે છે, તો પછી આવા ગૃહસ્થવહારને વિષે લૌકિક અભિનિવેશપૂર્વક રહી અંતર્પરિણતિપર દષ્ટિ દેવાનું બનવું કેટલું દુઃસાધ્ય હોવું જોઈએ તે વિચારવાયોગ્ય છે. વળી તેવા વ્યવહારમાં રહી જીવે અંતર્પરિણતિપર કેટલું બળ રાખવું જોઈએ તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે, અને અવશ્ય તેમ કરવાયોગ્ય છે.

વધારે શું લખીએ ? જેટલી પોતાની શક્તિ હોય, તે સર્વ શક્તિથી એક લક્ષ રાખીને, લૌકિક અભિનિવેશને સંક્ષેપ કરીને, કંઈ પણ અપૂર્વ નિરાવરણપણ દેખાતું નથી માટે સમજ્યાનું માત્ર અભિમાન છે એમ જીવને સમજવીને, જે પ્રકારે જીવ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનેવિષે સતત જાગ્રત થાય તે જ કરવામાં ઇતિ જોડવી, અને રાત્રિદિવસ તે જ ચિંતામાં પ્રવર્તવું એ જ વિચારવાનું જીવનું કર્તવ્ય છે; અને તેને માટે સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર અને સરળતાદિ નિઃશયોગ ઉપકાર ભૂત છે, એમ વિચારીને તેનો આગ્રહ કરવો યોગ્ય છે. જ્યાંસુધી લૌકિક અભિનિવેશ, એટલે દ્વિત્વ લોભ, તૃષ્ણા, દૈહિક જ્ઞાન, કુળ, જાતિ આદિસંબંધી મોહ કે વિશેષત્વ માનવું હોય, તે વાત ન જોડવી હોય, પોતાની ભુદ્ધિએ-સ્વેચ્છાએ-અમુક ગચ્છાદિનો આગ્રહ રાખવો હોય સાંસુધી, જીવને અપૂર્વ ગુણ કેમ ઉત્પન્ન થાય ? તેનો વિચાર સુગમ છે.

વધારે લખી શકાય એવો ઉદય દ્વાર અત્રે નથી; તેમ વધારે લખવું, કે કહેવું તે પણ કોઈક પ્રસંગમાં થવા દેવું યોગ્ય છે એમ છે. તમારી વિશેષ જિજ્ઞાસાથી પ્રારબ્ધોદય વેદતાં જે કંઈ લખી શકાત તે કરતાં કંઈક ઉદારણા કરીને વિશેષ લખ્યું છે. એજ વિનંતિ.

સં ૧૯૫૨ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧, રવિ, મુંબઈથી.

૪૧૯.

૩૬.

જેમાં ક્ષણવારમાં હર્ષ, અને ક્ષણવારમાં શોક થઈ આવે એવા આ વ્યવહારમાં જે જ્ઞાની પુરો: સમદશાથી વર્તે છે, તેને અત્યંત ભક્તિથી ધન્ય કહીએ છીએ; અને સર્વ મુમુક્ષુ જીવને એ જ દશા ઉપાસવાયોગ્ય છે એમ નિશ્ચય દેખીને પરિણતિ કરવી ઘટે છે. એ જ વિનંતિ.

સં ૧૯૫૨ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૨, સોમ, મુંબઈ.

૪૨૦.

૩૭.

સદગુણચરણાય નમઃ

૧. જે જ્ઞાનમાં દેહાદિ અધ્યાસ મટ્યો છે, અને અન્ય પદાર્થને વિષે અહંતા મમતા વર્તતાં નથી, તથા ઉપયોગ સ્વભાવમાં પરિણમે છે, અર્થાત્ જ્ઞાનસ્વરૂપપણુ લગ્ને છે, તે જ્ઞાનને 'નિરાવરણુ જ્ઞાન' કહેવાયોગ્ય છે.

૨. સર્વ જીવોને એટલે, સામાન્ય મનુષ્યોને, જ્ઞાની અજ્ઞાનીની વાણીનો ભેદ સમજાવવો કંઠે છે, એ વાત યથાર્થ છે: કેમકે કેકે શુદ્ધજ્ઞાની શીખી લઈને જ્ઞાનીના જેવો ઉપદેશ કરે, એટલે તેમાં વચનનું સમતુલ્યપણુ જોવાથી શુદ્ધજ્ઞાનીને પણ સામાન્ય મનુષ્યો જ્ઞાની માને, મંદશાવાન મુમુક્ષુ જીવો પણ તેવાં વચનથી ભ્રાંતિ પામે; પણ ઉત્કૃષ્ટશાવાન મુમુક્ષુ પુરુષ, શુદ્ધજ્ઞાનીની વાણી જ્ઞાનીની વાણીજેવી શબ્દે જોઈ પ્રાપ્તિ પામવાયોગ્ય નથી, કેમકે શુદ્ધજ્ઞાનીની વાણીમાં આશયે જ્ઞાનીની વાણીની તુલના હોતી નથી; જ્ઞાનીની વાણી પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ, આત્માર્થઉપદેશક, અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે; અને અનુભવસહિતપણુ હોવાથી આત્માને સતત વ્યગ્રત કરનાર હોય છે. શુદ્ધજ્ઞાનીની વાણીમાં તથાગ્નિ ગુણો હોતા નથી; સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વે

શેષપણું તે શુદ્ધજાનીની વાણીને વિગે વર્તવાયોગ્ય નથી, કેમકે યથાર્થિત પદાર્થદર્શન તેને હોતું નથી; અને તેથી હામ હામ કલ્પનાથી યુક્ત તેની વાણી હોય છે. એ આદિ નાના પ્રકારના બેદથી જાની અને શુદ્ધજાનીની વાણીનું ઓળખાણ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને થવાયોગ્ય છે. જાનીપુરૂષને તો સદૃશ સ્વભાવે તેનું ઓળખાણ છે, કેમકે પોતે ભાનસહિત છે, અને ભાનસહિત પુરૂષવિના આ પ્રકારનો આશય ઉપદેશી શકાય નહીં. એમ સહેજે તે ગણે છે. અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો બેદ જેને સમજાયો છે, તેને અજ્ઞાની અને જાનીનો બેદ સહેજે સમજવાયોગ્ય છે. અજ્ઞાનપ્રત્યેનો જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે, એવા જાનીપુરૂષને શુદ્ધજાનીનાં વચનો બ્રાંતિ કેમ કરી શકે? બાપી સામાન્ય છવોને અથવા મંદદશા અને મધ્યમદશાના મુમુક્ષુને શુદ્ધજાનીનાં વચનો સાદરપણે જોવામાં આવ્યાથી બન્ને જાનીનાં વચનો છે એમ બ્રાંતિ થવાનો સંભવ છે. ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને ધાતું કરીને તેવી બ્રાંતિનો સંભવ નથી, કેમકે જાનીનાં વચનોની પરીક્ષાનું બળ તેને વિશેષપણે રિથર થયું છે. પૂર્વકાળે જાની થઈ ગયા હોય, અને માત્ર તેની મુખવાણી રહી હોય; તોપણ વર્તમાન કાળે જાનીપુરૂષ એમ જાણી શકે કે, આ વાણી જાનીપુરૂષની છે; કેમકે રાત્રિદિવસના બેદની પેઠે અજ્ઞાની જાનીની વાણીને વિગે આશયબંદ હોય છે, અને આત્મદશાના તારતમ્ય પ્રમાણે આશયવાણી વાણી નીકળે છે. તે આશય. વાણીપરથી 'વર્તમાન જાનીપુરૂષ'ને સ્વાભાવિક દષ્ટિ-ગત થાય છે; અને કહેનાર પુરૂષની દશાનું તારતમ્ય લક્ષગત થાય છે. અત્રે જે 'વર્તમાન જાની' શબ્દ લખ્યો છે, તે કાંઈ વિશેષ પ્રજાવંત, પ્રગટ બોધબીજસહિત પુરૂષશબ્દના અર્થમાં લખ્યો છે જાનીનાં વચનોની પરીક્ષા સર્વ છવને સુલભ હોત તો નિર્વાણ પણ સુલભ જ હોત.

૩. જિનાગમમાં મતિ, શ્રુત આદિ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. તે જ્ઞાનના પ્રકાર સાચા છે. ઉપમાવાચક નથી. અવધિ, મનઃપર્યવાદિ જ્ઞાન વર્તમાનકાળમાં અવગ્રહે જેવાં લાગે છે તે પરથી તે જ્ઞાન ઉપમાવાચક ગણવાયોગ્ય નથી. એ જ્ઞાન મનુષ્ય છવોને આરિત્રપર્યાયની વિશુદ્ધ તારતમ્યતાથી ઉપજે છે. વર્તમાનકાળમાં તે વિશુદ્ધ તારતમ્યતા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે, કેમકે કાળનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ આરિત્રમોહનીય આદિ પ્રકૃતિના વિશેષ બળસહિત વર્તનું જોવામાં આવે છે. સામાન્ય આત્મઆરિત્ર પણ કોઈક છવને વિગે વર્તવા યોગ્ય છે, તેવા કાળમાં તે જ્ઞાનની લબ્ધિ અવગ્રહે જેવી હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી; તેથી તે જ્ઞાન ઉપમાવાચક ગણવાયોગ્ય નથી; આત્મસ્વરૂપ વિચારતાં તો તે જ્ઞાનનું કંઈ પણ અસંભવિતપણું દેખાતું નથી. સર્વ જ્ઞાનની રિથ-તિનું ક્ષેત્ર આત્મા છે, તો પછી અવધિ, મનઃપર્યવાદિ જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર આત્મા હોય એમાં સંશય કેમ થતે? યદ્યપિ શાસ્ત્રના યથાર્થિત પરમાર્થના અજાણ્યો તેની વ્યાખ્યા જે પ્રકારે કરે છે, તે વ્યાખ્યા વિરોધવાળી હોય, પણ પરમાર્થ તે જ્ઞાનનો સંભવ છે. જિનાગમમાં તેની જે પ્રકારના આશયથી વ્યાખ્યા કરી હોય તે વ્યાખ્યા, અને અજ્ઞાની છવો આશય જાણવાયોગ્ય જે વ્યાખ્યા કરે, તેમાં મોટો ભેદ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી; અને તે બેદને લીધે તે જ્ઞાનના વિષય માટે સંદેહ થવાયોગ્ય છે; પણ આત્મદષ્ટિએ જોતાં તે સંદેહનો અવકાશ નથી.

૪. કાળનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'સમય' છે, ૩૧ પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પરમાણુ' છે, અને અર્ચી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પ્રદેશ' છે. એ ત્રણે એવાં સૂક્ષ્મ છે કે, અત્યંત નિર્મળ જ્ઞાનની સ્થિતિ તેના સ્વરૂપને અડચણ કરી શકે; સામાન્યપણે સંસારી છવનો ઉપયોગ અસં-ખ્યાત સમયવર્તિ છે, તે ઉપયોગમાં સાક્ષાત્પણે એક સમયનું જ્ઞાન સંભવે નહીં; જે તે ઉપયોગ એક સમયવર્તિ અને શુદ્ધ હોય, તો તેને વિગે સાક્ષાત્પણે સમયનું જ્ઞાન થાય. તે ઉપયોગનું એક સમ-યવર્તિપણું કાપાદિના અભાવે થાય છે, કેમકે કાપાદિ ભોગે ઉપયોગ મૂલતાદિ ધારણ કરે છે, તેમ જ અસંખ્યાત સમયવર્તિપણું ભરે છે; તે કાપાદિને અભાવે એક સમયવર્તિપણું થાય છે,

અર્થાત્ ક્યાપાદિને ગોત્રે તેને અસંખ્યાન સમયમાંથી એક સમય જૂદો પાડવાનું સામર્થ્ય ન હોવું તે ક્યાપાદિને અભાવે એક સમય જૂદો પાડીને અવગાડે છે. ઉપયોગનું સમયવર્તિપણ્ય ક્યાપરહિતપણ્ય થયા પછી થાય છે; માટે એક સમયનું, એક પરમાણુનું, અને એક પ્રદેશનું જેને જ્ઞાન થાય તેને, 'કેવળજ્ઞાન' પ્રગટે એમ કહ્યું છે તે, સત્ય છે. ક્યાપરહિતપણ્યાવિના કેવળજ્ઞાનનો સંભવ નથી, અને ક્યાપરહિતપણ્યાવિના ઉપયોગ એક સમયને સાક્ષાત્પણે ગ્રહણ કરી શકતો નથી, માટે એક સમયને ગ્રહણ કરે તે સમયે, અન્યંત ક્યાપરહિતપણ્ય જોઈએ, અને ત્યાં અત્યંત ક્યાપનો અભાવ હોય ત્યાં, 'કેવળજ્ઞાન' હોય છે. માટે એ પ્રકારે કહ્યું કે, એક સમય, એક પરમાણુ અને એક પ્રદેશનો જેને અનુભવ થાય તેને, 'કેવળજ્ઞાન' પ્રગટે. હવેને વિશેષ પુરુષાર્થને અર્થે આ એક સુગમ સાધનનો જ્ઞાનીપુરુષે ઉપદેશ કર્યો છે. સમયની પેઠે પરમાણુ અને પ્રદેશનું સદ્મપણ્ય હોવાથી ત્રણે સાથે ગ્રહણ કર્યો છે. અતંદિયારમાં વર્તવાને અર્થે જ્ઞાનીપુરુષોએ અસંખ્યાત યોગ કર્યા છે તે મધ્યેનો એક આ 'વિચારયોગ' કર્યો છે; એમ સમજવાયોગ્ય છે.

૫. શુભેચ્છાથી માંડીને સર્વકર્મરહિતપણે સ્વસ્વરૂપસ્થિતિમુખીમાં અનેક ભૂમિકાઓ છે. જે જે આત્માર્થે હવે થયા, અને તેમનામાં જે જે અંશે જગત્કલ્પ ઉત્પન્ન થઈ, તે તે દશાના બેદે અનેક ભૂમિકાઓ તેમણે આરાધિ છે, શ્રી કબીર, મુંદરદાસ આદિ સાધુજનો આત્માર્થે ગણવાયોગ્ય છે, અને શુભેચ્છાથી ઉપરની ભૂમિકાઓમાં તેમની સ્થિતિ સંભવે છે. અત્યંત સ્વસ્વરૂપસ્થિતિ માટે તેમની જગતિ અને અનુભવ પણ જરૂરન થાય છે, એથી વિશેષ રૂપદ અભિપ્રાય દાન આપવાની ઇચ્છા નથી થતી.

૬. 'કેવળજ્ઞાનના' સ્વરૂપનો વિચાર દુર્ગમ્ય છે. અને શ્રી.....કેવળ કોટીથી તેનો નિર્ધાર કરે છે તેમાં, જે કે તેમનો અભિનિવેશ નથી, પણ ન્તેમ તેમને લાસે છે માટે, કહે છે માત્ર 'કેવળ કોટી' છે, અને જૂન, ભવિષ્યનું કંઈ પણ જ્ઞાન કોઈને ન થાય એવી માન્યતા કરવી ઘટતી નથી. જૂન, ભવિષ્યનું યથાર્થ જ્ઞાન થવાયોગ્ય છે; પણ તે કોઈક વિરક્તા પુરુષોને, અને તે પણ વિશુદ્ધ આદિજ્ઞતાતરંગે; એટલે તે સદેહરૂપ લાગે છે, કેમકે તેવી વિશુદ્ધ આદિજ્ઞતાતરંગતા વર્તમાનમાં અભાવ જેવી વર્તે છે. કેવળજ્ઞાનનો અર્થ વર્તમાનમાં શાસ્ત્રવેત્તા માત્ર શબ્દ બોધથી જે કહે છે, તે યથાર્થ નથી એમ, શ્રી.....ને લાગતું હોય, તો તે સંભવિત છે; વળી જૂન, ભવિષ્ય જનણું એનું નામ 'કેવળજ્ઞાન' છે એવી વ્યાખ્યા મુખ્યપણે શાસ્ત્રકારે પણ કરી નથી. જ્ઞાનનું અત્યંત શુદ્ધ થવે તેને, 'કેવળજ્ઞાન' જ્ઞાનીપુરુષોએ કહ્યું છે, અને તે જ્ઞાનમાં મુખ્ય તો આત્મસ્થિતિ અને આત્મસમાધિ કર્યા છે. જગત્નું જ્ઞાન થતું એ આદિ કહ્યું છે ને,

‘દેવગજાન’ મુખ્યપણે છે. સર્વ પ્રકારના રાગ દોષોના અજ્ઞાન થયે અત્યંત શુદ્ધજ્ઞાનરિપિતિ પ્રગટ-
વાયોગ્ય છે. તે રિપિતિમાં જે કંઈ જાણી શકાય તે, ‘દેવગજાન’ છે; અને તે સંદેહયોગ્ય નથી.
શ્રી..... ‘દેવગ કોટી’ કહે છે, તે પણ મહાવીરસ્વામી સમીપે વર્તના આજ્ઞાવર્તિ પાંચસો
દેવળી જેવા પ્રસંગમાં સંબંધિત છે. જગત્તા જ્ઞાનનો લક્ષ મુદ્દી શુદ્ધ અહમજ્ઞાન તે ‘દેવગજાન’
છે એમ વિચારતાં આત્મદશા વિશેષપણે ભજે. “એ પ્રમાણે આ પ્રશ્નના સમાધાનનો સંક્ષેપ
આશય છે. જેમ અને તેમ જગત્તા જ્ઞાનપ્રત્યેનો વિચાર છોડી સ્વરૂપજ્ઞાન થાય તેમ દેવગજાનનો
વિચાર થવા અર્થે પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે. જગત્તું જ્ઞાન થવું તેનું નામ ‘દેવગજાન’ મુખ્યાર્થપણે
માનવાયોગ્ય નથી. જગત્તા છવોને વિશેષ લક્ષ થવા અર્થે વારંવાર જગત્તું જ્ઞાન સાથે લીધું છે;
અને તે કંઈ કસ્પિત છે એમ નહીં, પણ તે પ્રત્યે અભિનિવેશ કરવાયોગ્ય નથી. આ દેશણે
વિશેષ લખવાની હચ્છા થાય છે, અને તે શેકવી પડે છે; તોપણ સંક્ષેપમાં ફરી લખીએછીએ;
“આત્માને વિગેથી સર્વ પ્રકારનો અન્ય અધ્યાસ ટળી સ્ફટિકની પેઠે આત્મા અત્યંત શુદ્ધતા ભજે
તે, ‘દેવગજાન’ છે. અને જગત્જ્ઞાનપણે તેને વારંવાર જિનાગમમાં કર્યું છે ‘મહાત્મ્યથી ફરી
બાલ્યદષ્ટિ છવો પુરુષાર્થમાં પ્રવર્તે તે હેતુ છે,” અત્રે શ્રી.....એ ‘દેવગ કોટી’ સર્વથા અમે
કહી છે, એવું કહેવું યોગ્ય નથી. અમે અંતરક્ષમપણે પણ તેવું માન્યું નથી, તમે આ પ્રશ્ન લખ્યું
એટલે કંઈ વિશેષ હેતુ વિચારી સમાધાન લખ્યું છે; પણ હાલ તે પ્રશ્નનું સમાધાન કરવાયોગ્ય
જેટલું જ્ઞાન રહેવાય તેટલું ઉપકારી છે એમ ચિત્તમાં રહે છે. બાકીના પ્રશ્નોનું સમાધાન
સમાગમે ધારશો.

સં ૧૬૫૨, ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૧, મુંબઈથી.

- ૪૨૧.

ભાઈ.....નો તથા તમારો લખેલો એમ બે કાગળ મળ્યા છે. વિસ્તારપૂર્વક હાલ કાગળ
લખવાનું ઘણુંકરીને ક્યારેક બને છે, અને વખતે તો પત્રની પદોંચ પણ કેટલાક દિવસ બીતીત
થયે લખાય છે.

સત્સમાગમના અભાવપ્રસંગમાં તો વિશેષેકરી આરંભપરિબ્રહ્મપ્રત્યેથી યત્તિ સંક્ષેપવાનો અભ્યાસ
રાખી, જેને વિષે લાગવૈરાગ્યાદિ પરમાર્થસાધનો ઉપદેશમાં છે, તેવા પ્રથો વાંચવાનો પરિચય
કર્તવ્ય છે, અને અપ્રમત્તપણે પોતાના દોષ વારંવાર જોવાયોગ્ય છે.

સં ૧૬૫૨ ના ચૈત્ર વદ ૭, રવિ, મુંબઈ.

૪૨૨.

૩૩.

શ્રી જિનવીતરાગે દ્રવ્યભાવ-સંયોગથી ફરી ફરી ક્ષત્વાની ભલામણ કરી છે, અને તે સંયોગનો વિશ્વાસ
પરમજ્ઞાનનો પણ કર્તવ્ય નથી, એવો અખંડ માર્ગ કહ્યો છે તે, શ્રીજિનવીતરાગના ચરણક્રમમાં
બંધિથી નમસ્કાર.

આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થવામાં છવની અનાદિથી ભૂલ થની આવી છે, સમસ્તશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ
એવાં હાદ્યાંગમાં સૌથી પ્રથમ ઉપદેશયોગ્ય એવું આચારાંગગત છે; તેના પ્રથમશ્રુત-સ્કંધમાં,
પ્રથમ અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં, પ્રથમવાક્યે, જે શ્રી જિને ઉપદેશ કર્યો છે તે, સર્વ અંગના
સર્વશ્રુતજ્ઞાનનો સારસ્વરૂપ છે; મોક્ષના ખીજભૂત છે; સમ્યક્સ્વરૂપ છે. તે વાક્યપ્રત્યે ઉપયોગ સ્થિર
થવાથી છવને નિશ્ચય આવશે કે, જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમની ઉપાસનાવિના છવ સ્વચ્છદે નિશ્ચય ફરે

તે, છૂટવાનો માર્ગ નથી. સર્વ જીવનું પરમાત્માપણ છે એમાં સંશય નથી, તો પછી શ્રી..... પોતાને પરમાત્મસ્વરૂપ માને તો તે વાત અસસ્ય નથી; પણ જ્યાંસુધી તે સ્વરૂપ યથાતથ્ય પ્રગટે નહીં ત્યાંસુધી, મુમુક્ષુ-જિજ્ઞાસુ-રહેવું તે વધારે સાફ છે; અને તે રસ્તે યથાર્થ પરમાત્મપણ પ્રગટે છે. જે માર્ગ મૂકીને પ્રવર્તવાથી તે પદનું ભાન થતું નથી; તથા શ્રી જિનવીતરાગ-સર્વજ્ઞ પુરુષોની અશાંતના કરવારૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે. ખીજો કંઈ મતભેદ નથી.

મુંબઈ, ચૈત્ર વદ ૧૪, રવિ, ૧૯૫૨.

આમ ૨૫૦ પ્રણામ.

મૃત્યુનું અવશ્ય આવશું છે.

૪૨૩.

—અન્ય પુરુષકી દૃષ્ટિએ, જગ વ્યવહાર લખાય;

જુદાવન જગ જગ નહીં, કૌન વ્યવહાર જતાય ?

—વિહાર જુદાવન.

સં ૧૯૫૨ ના ચૈત્ર વદ ૧૪, રવિ, મુંબઈ.

૪૨૪

૩૦

અત્રેથી જેમ પ્રથમ વિસ્તારપૂર્વક પત્ર લખવાનું થતું તેમ, કેટલાક વખત થયા થાણુંકરીને તથારૂપ પ્રારબ્ધને લીધે થતું નથી.

કરવાપ્રત્યે વૃત્તિ નથી, અથવા એક ક્ષણ પણ જેને કરવું ભાસતું નથી, કરવાથી ઉત્પન્ન થતાં ફળપ્રત્યે જેની ઉદાસીનતા છે, તેવા કોઈ આત્મપુરૂષ તથારૂપ પ્રારબ્ધયોગથી પરિગ્રહ સચોગાદિમાં વર્તતા દેખાતા હોય, અને જેમ ઇચ્છક પુરૂષ પ્રવૃત્તિ કરે, ઉદ્યમ કરે, તેવા કાર્યસાહિત પ્રવૃત્તિમાન જોવામાં આવતા હોય, તો તેવા પુરૂષને વિષે જ્ઞાનદશા છે, એમ થી રીતે જાણી શકાય ? એટલે તે પુરૂષ આત્મ (પરમાર્થ અર્થે પ્રતીતિ કરવાયોગ્ય) છે, અથવા જ્ઞાની છે એમ, કયા લક્ષણે ઓળખી શકાય ? કદાપિ કોઈ પુરૂષના સત્સંગયોગથી એમ જાણવામાં આવ્યું, તો તે ઓળખાણમાં ભ્રાંતિ પડે તેવા વ્યવહાર તે સત્પુરૂષ વિષે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તે ભ્રાંતિનિવૃત્તિ થવા માટે મુમુક્ષુ જીવે તેવા પુરૂષને કેવા પ્રકારથી ઓળખવા ઘટે કે તેથી તેવા વ્યવહારમાં વર્તતાં પણ જ્ઞાનલક્ષણપણ તેના શ્રક્ષમાં રહે !

સર્વ પ્રકારે જેને પરિગ્રહાદિ સચોગપ્રત્યે ઉદાસીનપણ વર્તે છે, અર્થાત્ અહંમત્વપણ તથા-રૂપ સચોગોવિષે જેને થતું નથી, પરિક્ષીણ થતું છે; ‘અનંતાનુભવી’ પ્રકૃતિથી રહિત માત્ર પ્રારબ્ધોદયથી વ્યવહાર વર્તતા હોય, તે વ્યવહાર સામાન્ય દશાના મુમુક્ષુને સંદેહનો હેતુ થઈ તેને ઉપકારજનક થવામાં નિરોધરૂપ થતો હોય એવું, તે જ્ઞાનીપુરૂષ દોષે છે, અને તે અર્થે પણ પરિ-ગ્રહ સચોગાદિ પ્રારબ્ધોદય વ્યવહારની પરિક્ષીણતા ઇચ્છે છે; તેમ થતાં સુધી કેવા પ્રકારથી તે પુરૂષ વર્ત્યા હોય તો સામાન્ય મુમુક્ષુને ઉપકાર થવામાં હાનિ ન થાય ? પત્ર વિશેષ સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે; પણ તે પ્રત્યે તમે તથા શ્રી અચળ વિશેષ મનન કરશો.

મુંબઈ, વૈશાખ શુદ્ધ ૧, બોમ્બે, ૧૯૫૨.

૪૨૫

શ્રી મુંદરલાલે વૈશાખ વદ એકમે દેહ છોડ્યાના ખબર લખ્યા તે વાંચ્યા. વિશેષકાળની માંદગીવિના યુવાન-અવસ્થામાં અકસ્માત્ દેહ છોડવાનું બન્યાથી સામાન્યપણે ઓળખતા માણસોને પણ તે વાતથી ખેદ થયાવિના ન રહે, તો પછી જેણે કુટુંબાદિક સંબંધરૂપે મૂર્ખા કરી હોય,

સહવાસમાં વસ્યા હોય, તે પ્રત્યે કંઈ આશ્ચર્યભાવના રાખી હોય, તેને ખેદ થયાવિના કેમ રહે ? આ સંસારમાં મનુષ્ય પ્રાણીને જે ખેદના અકથ્ય પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે અકથ્ય પ્રસંગોમાંનો એક આ મોટો ખેદકારક પ્રસંગ છે. તે પ્રસંગમાં યથાર્થ વિચારવાન પુરૂષો શિવાય સર્વ પ્રાણી ખેદવિશેષને પ્રાપ્ત થાય છે, અને યથાર્થ વિચારવાન પુરૂષોને વેરાગ્ય વિશેષ થાય છે. સંસારનું અશરણુપણ, અનિત્યપણ અને અસારપણ વિશેષ દટ થાય છે. વિચારવાન પુરૂષોને તે ખેદકારક પ્રસંગનો મૂર્છાભાવે ખેદ કરવો તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ બાંસે છે, અને વેરાગ્ય ખેદરૂપથી કર્મબંધનો હેતુ બાંસે છે, — અને તે સત્ય છે; મૂર્છાભાવે ખેદ ક્યાંથી, પણ જે સંબંધીનો વિચાર થયો છે તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને જે મૂર્છા થાય છે તે પણ અવિચારનું કૃણ છે એમ વિચારી, વિચારવાન પુરૂષો તે મૂર્છાભાવપ્રત્યયિ ખેદને શમાવે છે, અથવા ઘાતું કરીને તેવો ખેદ તેમને થતો નથી; — કોઈ રીતે તેવા ખેદનું દ્વિતકારીપણ દેખાતું નથી. અને બીજો પ્રસંગ ખેદનું નિમિત્ત છે, એટલે તેવે અવસરે વિચારવાન પુરૂષોને જીવને દ્વિતકારી એવો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વસંગનું અશરણુપણ, અજ્ઞાનપણ, અનિત્યપણ અને તુલ્યપણ, તેમ જ અ-યત્નપણ દેખીને પોતાને વિશેષ પ્રતિભોધ થાય છે કે “હે જીવ ? તારે વિશે કંઈ પણ આ સંસારને વિશે ઉદ્યાદિ ભાવે પણ મૂર્છા વર્તની હોય, તો તે ત્યાગ કર, ૦ ૦ ૦ ત્યાગ કર તે મૂર્છાનું કંઈ કૃણ નથી, સંસારમાં ક્યારેય પણ શરણુવાદિપણ પ્રાપ્ત થવું નથી, અને અવિચારપણાવિના તે સંસારનેવિશે મોહ અનંત જન્મ મરણનો અને પ્રત્યક્ષ ખેદનો હેતુ છે, દુઃખ અને ક્લેશનું બીજ છે, તેને શાંત કર, તેનો ક્ષય કર; હે જીવ ! એ વિના બીજને કોઈ દ્વિતકારી ઉપાય નથી.” એ વગેરે ભાવિતાત્મતાથી વેરાગ્યને શુદ્ધ અને નિશ્ચય કરે છે, જે કોઈ જીવ યથાર્થ વિચારથી બુદ્ધિ છે તેને, આ જ પ્રકારે બાંસે છે.

આ જીવને દેહસંબંધ હોઇને મૃત્યુ ન હોત, તો આ સંસાર શિવાય બીજે તેની જ્ઞાતિ બેઠવાનો અભિપ્રાય થાત નહીં; મુખ્યકરીને મૃત્યુને ભયે પરમાર્થરૂપ બીજે સ્થાનકે જ્ઞાતિ પ્રેરી છે; તે પણ કોઈકે વિરક્તા જીવને પ્રેરિત થઈ છે. ઘણા જીવોને તો બાહ્ય નિમિત્તથી મૃત્યુભયપરથી બાહ્ય, ક્ષણિક વેરાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ, વિશેષ કાર્યકારી થયાવિના નાશ પામે છે; માત્ર કોઈકે વિચારવાન અથવા મુક્તભોધી, કે હજીકર્મિ જીવને તે ભયપરથી અવિનાશી, નિઃશ્રેય સત્પદપ્રત્યે જ્ઞાતિ થાય છે. મૃત્યુભય હોત તો પણ તે જહાવસ્થાએ નિયમિત પ્રાપ્ત થવું હોત તોપણ જેટલા પૂર્વે વિચારવાનો થયો છે તેટલા ન થાત. અર્થાત્ જહાવસ્થામુધી તો મૃત્યુનો ભય નથી એમ દેખીને પ્રમાદસંહિત વર્તત. મૃત્યુનું અવશ્ય આવતું દેખીને તથા તેનું અનિયમિત પણે આવતું દેખીને, તે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે, સ્વજન્તાદિ સૌથી અરક્ષણુપણ દેખીને, પરમાર્થ વિચારવામાં અપ્રમત્ત પણ જ દ્વિતકારી લાગ્યું. અને સર્વસંગનું અદ્વિતકારીપણ વિચારવાન પુરૂષોનો તે નિશ્ચય નિઃસંદેહ સત્ય છે. ત્રણે કૃણ સત્ય છે. મૂર્છાભાવનો ખેદ ત્યાગીને અસંગભાવપ્રત્યયિ ખેદ વિચારવાને કર્તવ્ય છે.

જો આ સંસારને વિશે આવા પ્રસંગોનો સંભવ ન હોત, પોતાને અથવા પરને તેવા પ્રસંગથી અપ્રાપ્તિ દેખાતી હોત, અશરણુવાદિપણ ન હોત, તો પચ્ચવિધના મુખસાધનનું કર્યું-નૂનપણ પ્રાપ્ત ન હોતું એવા શ્રી ઋષભદેવાદિ પરમપુરૂષો, અને ભરતાદિ ચક્રવર્ત્યાદિયો તેનો શા કારણે ત્યાગ કરત ? એકાંત અસંગપણ શા કારણે ભજત ?

હે આર્ય ! યથાર્થ વિચારના ઓછાપણને લીધે, પુત્રાદિ ભાવની કલ્પના અને મૂર્છાને લીધે, તમને કંઈ પણ ખેદ વિશેષ પ્રાપ્ત થવો સંભવિત છે; તો પણ તે ખેદનું એવને કંઈ પણ દ્વિતકારી કૃણ નહીં હોવાથી, દ્વિતકારીપણ માત્ર અસંગવિચારવિના કોઈ અન્ય ઉપાયે નથી એમ વિચારી,

થતો ખેદ યથાશક્તિ વિચારથી, જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનામૃતથી, તથા સાધુપુરુષના આશ્રય, સમાગમ-
દિથી અને વિરતિથી ઉપશાંત કરવો એ જ કર્તવ્ય છે.

વવાણીઆ, વૈશાખ વદ ૬, રવિ, ૧૯૫૨.

૪૨૬.

૩૦

“વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય નહીં,” એમ જિનાગમમાં કહ્યું છે, અને
વેદાંતાદિ એમ કહે છે કે “આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય,” તે માટે શ્રી.....ને
જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો. તમને અને.....ને પણ આ વિષે જો કંઈ લખવા ઇચ્છા
થાય તો લખશો.

“વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણપ્રાપ્તિ ન હોય એ શિવાય ખીન્ન કેટલાક ભાવની પણ
જિનાગમમાં તથા તેના આશ્રયને ધ્વજતા એવા આચાર્યરચિત શાસ્ત્રને વિષે વિચ્છેદતા કહી છે.
કેવળજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, પૂર્વજ્ઞાન, યથાખ્યાત ચારિત્ર, સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર, પરિહા-
રવિશુદ્ધ ચારિત્ર, ક્ષાયક સમકિત અને પુત્રાકલ્પધિ એ ભાવો મુખ્ય કરીને વિચ્છેદ કલા છે.”
શ્રી.....ને તેનો જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો. તમને તથા.....ને આ વિષે જો કંઈ
લખવાની ઇચ્છા થાય તો લખશો.

“વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી આત્માર્થની કંઈ કંઈ મુખ્ય ભૂમિકા ઉત્કૃષ્ટ અધિકારીને પ્રાપ્ત
થઈ શકે, અને તે પ્રાપ્ત થવાનો માર્ગ કયો ?” તે પણ શ્રી.....થી લખાવાય તો લખશો, તેમ
જ તે વિષે જો તમારી તથા.....ની લખવાની ઇચ્છા થાય તો લખશો.

ઉપર જણાવેલા પ્રશ્નોનો પ્રત્યુત્તર લખવાનું હાલ બને એમ ન હોય, તો તે પ્રશ્નોના પરમા-
ર્થપ્રત્યે વિચારવાનો લક્ષ રાખશો.

સં ૧૯૫૨ ના ખીન્ન જેક વદ ૫, શુક્રવાર, મુળધ.

૪૨૭

જોને મૃત્યુની સાથે મિત્રતા હોય, અથવા જે મૃત્યુથી ભાગી છૂટી શકે એમ હોય, અથવા ‘હું’ નહીં
જ મરું, એમ જોને નિશ્ચય હોય તે ભલે સુખે સુખે—શ્રી તીર્થકર-જીવનનિઠાય અધ્યયન.

જ્ઞાનમાર્ગ દુરાધ્ય છે; પરમાવગાદશ પાખ્યા પહેલાં તે માર્ગે પડવાનાં ધણાં સ્થાનક છે; સં-
દેહ, વિકલ્પ, સ્વચ્છંદતા, અતિપરિણાતીપણ્ય એ આદિ કારણો વારંવાર જીવને તે માર્ગે પડવાના
હેતુઓ થાય છે; અથવા ઊર્ધ્વભૂમિકા પ્રાપ્ત થવા દેતાં નથી; ક્રિયામાર્ગે અસદ્ અભિમાન, વ્યવહાર,
આમદ, સિદ્ધિમોહ, પૂનસ્તકારાદિ યોગ, અને દૈહિક ક્રિયામાં આત્મનિષ્ઠાદિ દોષોનો
સંભવ રહ્યો છે. કોઈક મહાત્માને બાદ કરતાં ધણા વિચારવાન જીવોએ ભક્તિમાર્ગનો તે જ
કારણોથી આશ્રય કર્યો છે, અને આજ્ઞાત્રિનપણ્ય અથવા પરમપુરુષ સદૃશને વિષે સર્વોપેક્ષ સ્વાધી-
નપણ્ય શિરસાવધ દીકું છે, અને તેમ જ વર્ત્યો છે, તથાપિ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ; નહીંતો
ચિંતામણિ જેવો જેનો એક સમય છે એવો મનુષ્યદેહ ઉઘટો પરિભ્રમણુદ્ધનો હેતુ થાય.

સં ૧૯૫૨ ના અશાઠ શુદ્ધ ૨, રવિ, મુળધ.

૪૨૮.

૩૦

શ્રી.....ના અભિપ્રાયપૂર્વક લખેલો તમારો કાગળ તથા શ્રી.....નો લખેલો કાગળ
પહોંચ્યો છે. શ્રી.....ના અભિપ્રાયપૂર્વક શ્રી.....એ લખ્યું કે, નિશ્ચય અને વ્યવહારના આ

તપણથી જિનાગમ તથા વૈદાદિ દર્શનમાં વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી મેક્ષની ના તથા હા કહી હોવાનો સંભવ છે. એ વિશેષ અપેક્ષાથી યથાર્થ દેખાય છે. અને.....એ જણાવ્યું છે કે, વર્તમાનકાળમાં સંઘપણાદિ હીન યવાનાં કારણથી કેવળજ્ઞાનનો નિગેધ કર્યો છે; તે પણ અપેક્ષિત છે.

આગળપર વિશેષાર્થ લક્ષ્યત થવા માટે ગયા પત્રના પ્રશ્નને કંઈક સ્પષ્ટતાથી લખીએ છીએ:-
 “જેવો કેવળજ્ઞાનનો અર્થ વર્તમાનમાં જિનાગમથી વર્તમાન જનસમૂહને વિગે ચાલે છે, તેવો જ તેનો અર્થ તમને યથાર્થ લાસે છે કે કંઈ બીજો અર્થ લાસે છે ?” સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાનને હોય એમ જિનાગમનો હાલ રૂઢીઅર્થ છે; બીજા દર્શનમાં એવો મુખ્યાર્થ નથી; અને જિનાગમથી તેવો મુખ્યાર્થ લોકોમાં હાલ પ્રચલિત છે, તે જ કેવળજ્ઞાનનો અર્થ હોય તો તેમાં કેટલાક વિરોધ દેખાય છે. જે બધા અત્રે લખી રાકવાનું બન્યું નથી. તેમ જે વિરોધ લખ્યા છે, તે પણ વિશેષ વિસ્તારથી લખવાનું બન્યું નથી, કેમકે તે યથાવસરે લખવા યોગ્ય લાગે છે. જે લખ્યું છે તે, ઉપકારદૃષ્ટિથી લખ્યું છે, એમ લક્ષ રાખશો.

‘યોગધારીપણુ એટલે મન, વચન અને કાયાસહિત સ્થિતિ હોવાથી આહારાદિ અર્થે પ્રવૃત્તિ થતાં ઉપયોગાંતર થવાથી કંઈ પણ વૃત્તિનો એટલે ઉપયોગનો તેમાં નિરાધ થાય. એક વખતે જે ઉપયોગ કાઢતે વર્તે નહીં એવો સિદ્ધાંત છે; ત્યારે, આહારાદિ પ્રવૃત્તિના ઉપયોગમાં વર્તતા કેવળજ્ઞાનનો ઉપયોગ કેવળજ્ઞાનના જ્ઞેયપ્રત્યે વર્તે નહીં, અને જો એમ બને તો કેવળજ્ઞાનને અપ્રતિહત કહ્યું છે, તે પ્રતિહત થયું ગણાય. અત્રે દટાપિ એમ સમાધાન કરીએ કે, આરસીને વિગે જેમ પદાર્થ પ્રતિબિંબિત થાય છે તેમ, કેવળજ્ઞાનને વિગે સર્વ દેશ, કાળ પ્રતિબિંબિત થાય છે; કેવળજ્ઞાનની તેમાં ઉપયોગ દષ્ટને જાણે છે એમ નથી, સહજ સ્વભાવે જ તેમનામાં પદાર્થ પ્રતિભાસ્યા કરે છે; માટે આહારાદિમાં ઉપયોગ વર્તતાં સહજ સ્વભાવે પ્રતિભાસિત એવા કેવળજ્ઞાનનું હોવાપણુ યથાર્થ છે, તો ત્યાં પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે કે, આરસીને વિગે પ્રતિભાસિત પદાર્થનું જ્ઞાન આરસીને નથી, અને અત્રે તો કેવળજ્ઞાનને તેનું જ્ઞાન છે એમ કહ્યું છે, અને ઉપયોગ શિવાય આત્માનું બીજું એવું કયું સ્વરૂપ છે કે, આહારાદિમાં ઉપયોગ પ્રવચ્યો હોય ત્યારે, કેવળજ્ઞાનમાં યથાયોગ્ય જ્ઞેય આત્મા તેથી જાણે ?”

સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાને હોય તે કેવળજ્ઞા ‘સિદ્ધાંતે કહીએ, તો સંભવિત યથાયોગ્ય ગણાય, કેમકે તેને યોગધારીપણુ કહ્યું નથી. આમાં પણ પ્રશ્ન યથાયોગ્ય છે; તથાપિ યોગધારીની અપેક્ષાથી સિદ્ધાંતે વિગે તેવા કેવળજ્ઞાનની માન્યતા હોય, તો યોગરહિતપણુ હોવાથી તેમાં સંભવી શકે છે, એટલું પ્રતિપાદન કરવાને અર્થે લખ્યું છે. સિદ્ધાંતે તેનું જ્ઞાન હોય જ એવો અર્થ પ્રતિપાદન કરવાને લખ્યું નથી; જો કે જિનાગમના રૂઢીઅર્થ પ્રમાણે જોતાં તો દેહધારી ‘કેવળજ્ઞા’ અને ‘સિદ્ધાંતે’ વિગે કેવળજ્ઞાનનો ભેદ થતો નથી; એમને સર્વ દેશકાળાદિનું સંપૂર્ણજ્ઞાન હોય એમ રૂઢીઅર્થ છે. બીજી અપેક્ષાથી જિનાગમ જોતાં ચૂદી રીતે દેખાય છે. જિનાગમમાં આ પ્રમાણે પાશંચ જોવામાં આવે છે:

“કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું. તે આ પ્રમાણે: ‘સયોગી ભવસ્ય કેવળજ્ઞાન,’ ‘અયોગી ભવસ્ય કેવળજ્ઞાન.’ સયોગી કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું. તે આ પ્રમાણે: પ્રથમ. સમય એટલે ઉપજતી વખતનું સયોગી કેવળજ્ઞાન; અપ્રથમ સમય એટલે અયોગી યવાના પ્રવેશસમય પહેલાંનું કેવળજ્ઞાન; એમ અયોગી ભવસ્ય કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું. તે આ પ્રમાણે: પ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન અને અપ્રથમ એટલે સિદ્ધ થવા પહેલાંના છેદના સમયનું કેવળજ્ઞાન.”
 એ આદિ પ્રકારે કેવળજ્ઞાનના ભેદ જિનાગમમાં કર્યા છે. તેનો પરમાર્થ જ્ઞા હોવો જોઈએ !

કદાપિ એમ સમાધાન કરીએ કે, બાહ્ય કારણની અપેક્ષાથી કેવળજ્ઞાનનો ભેદ બતાવ્યા છે, તો ત્યાં એમ શંકા કરવા યોગ્ય છે કે, “કરો પણ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થતો ન હોય અને જેમાં વિકલ્પનો અવકાશ ન હોય તેમાં, ભેદ પાડવાની પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનીના વચનમાં સંભવતી નથી. પ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન અને અપ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન એવો ભેદ પાડતાં કેવળજ્ઞાનનું તારતમ્ય વધતું, ઘટતું હોય તો તે ભેદ સંભવે, પણ તારતમ્યમાં તેમ નથી; ત્યારે ભેદ પાડવાનું કારણ શું ? ” એ આદિ પ્રશ્ન અત્રે સંભવે છે. તે પર અને પ્રથમના પત્રપર યથાસક્તિ વિચાર કર્તવ્ય છે.

અશાઃ શુદ્ધ ૨, રવિવાર, ૧૯૫૨, મુંબાઈ.

૪૨૯.

ૐ

“શ્રી સદ્ગુણનંદના વચનામૃતમાં આત્મસ્વરૂપની સાથે અહનિશ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની ભક્તિ કરવી, અને તે ભક્તિ સ્વધર્મમાં રહીને કરવી, એમ દેકાણે દેકાણે મુખ્યપણે વાત આવે છે; હવે જે ‘સ્વધર્મ’ શબ્દનો અર્થ, આત્મસ્વભાવ અથવા ‘આત્મસ્વરૂપ’ થતો હોય, તો ફરી સ્વધર્મ-સહિત ભક્તિ કરવી એમ આવવાનું કારણ શું ? , એમ તમે લખ્યું તેનો ઉત્તર અત્રે લખ્યો છે:

સ્વધર્મમાં રહીને ભક્તિ કરવી એમ જણાવ્યું છે ત્યાં, ‘સ્વધર્મ’ શબ્દનો અર્થ વર્ણાશ્રમ ધર્મ છે, જે બ્રાહ્મણાદિ વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો તે વર્ણનો શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહેલો ધર્મ આચરવો તે વર્ણધર્મ છે, અને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમ ક્રમેકરી આચરવાની જે મર્યાદા શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કરી છે, તે મર્યાદાસહિત તે તે ‘આશ્રમમાં’ વર્તવું તે ‘આશ્રમધર્મ’ છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણ છે; તથા બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્ત એ ચાર આશ્રમ છે. બ્રાહ્મણવર્ણ આ પ્રમાણે વર્ણધર્મ આચરવા એમ શ્રુતિ, સ્મૃતિમાં કહ્યું હોય તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણ આચરે તો ‘સ્વધર્મ’, અને જે તેમ ન આચરતાં ક્ષત્રિયાદિને આચરવાયોગ્ય ધર્મને આચરે તો ‘પરધર્મ’ કહેવાય; તેથી એ પ્રકારે જે જે વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો હોય, તે તે વર્ણના શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહેલા ધર્મપ્રમાણે વર્તવું તે ‘સ્વધર્મ’ કહેવાય, અને ખીજા વર્ણના ધર્મ આચરે તો ‘પરધર્મ’ કહેવાય. તેવી રીતે આશ્રમધર્મસંબંધી પણ સ્થિતિ છે. જે વર્ણને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમસહિત વર્તવાનું શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહ્યું છે, તે વર્ણ પ્રથમ ચોવીશ વર્ષસુધી બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં વર્તવું; પછી ચોવીશ વર્ષસુધી ગૃહસ્થાશ્રમમાં વર્તવું; ક્રમે કરીને વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્થાશ્રમ આચારવા; એ પ્રમાણે આશ્રમનો સામાન્ય ક્રમ છે. તે તે આશ્રમમાં વર્તવાના મર્યાદાકાળને વિષે ખીજા આશ્રમના આચારને ગ્રહણ કરે, તો તે ‘પરધર્મ’ કહેવાય; અને તે તે આશ્રમમાં તે તે આશ્રમના ધર્મને આચરે તો તે ‘સ્વધર્મ’ કહેવાય. આ પ્રમાણે વેદાશ્રિત માર્ગમાં વર્ણાશ્રમધર્મને ‘સ્વધર્મ’ કહ્યો છે. તે વર્ણાશ્રમધર્મને ‘સ્વધર્મ’ શબ્દે સમજવા યોગ્ય છે; અર્થાત્ સદ્ગુણનંદ સ્વામીએ વર્ણાશ્રમ ધર્મને અત્રે ‘સ્વધર્મ’ શબ્દથી કહ્યો છે. ભક્તિપ્રધાન સંપ્રદાયોમાં ધણુંકરીને ભગવદ્ભક્તિ કરવી, એ જ જીવનો ‘સ્વધર્મ’ છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે; પણ તે અર્થમાં અત્રે સ્વધર્મશબ્દ કહ્યો નથી, કેમકે ભક્તિ ‘સ્વધર્મ’માં રહીને કરવી એમ કહ્યું છે. માટે સ્વધર્મનું જૂદાપણે ગ્રહણ છે, અને તે વર્ણાશ્રમધર્મના અર્થમાં ગ્રહણ છે, જીવનો ‘સ્વધર્મ’ ભક્તિ છે, એમ જણાવવાને અર્થે તો ભક્તિશબ્દને બદલે કવચિત્ જ ‘સ્વધર્મ’શબ્દ સંપ્રદાયોએ ગ્રહણ કર્યો છે; અને શ્રી સદ્ગુણનંદના વચનામૃતમાં ભક્તિને બદલે ‘સ્વધર્મ’ શબ્દ સંજાવાયકપણે પણ વાપર્યો નથી; કવચિત્ શ્રી વસુભાગ્યે વાપર્યો છે.

અં ૧૯૫૨, અશાઃ શુદ્ધ ૫, શુક્ર, મુંબાઈ.

૪૩૦.

જીનએ કરી જે સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર તરી ગયા, તરે છે, અને તરશે, તે સત્પુરુષોને નિષ્કામભક્તિથી ત્રિલાળ નમસ્કાર.

એક ધારાએ વેદવણેભ્ય પ્રારબ્ધ વેદતાં કંઈ એક ‘પરમાર્થવ્યવહારરૂપ’ પ્રજ્ઞતિ કૃત્રિમ જેવી લાગે છે, અને તે આદિ કારણથી માત્ર પહોંચ્યા લખવાનું પણ ક્યું નથી, ચિત્તને સહજ પણ અવકાશ છે તે ખેંચી લેવાથી આર્તતા પામશે, એમ જાણી તે દયાના પ્રતિબંધે આ પત્ર લખ્યું છે.

‘સદ્ગમસંગરૂપ’ અને ‘બાહ્યસંગરૂપ’ દુસ્તર સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર ભુજાએ કરી જે વર્દમાનાદિ-પુરુષો તરી ગયા છે, તેમને પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો ! પડવાના લયંકર સ્થાનકે સાવચેત રહી, તથારૂપ સામર્થ્ય વિસ્તારી ‘સિદ્ધિ’ સિદ્ધ કરી છે, તે પુરુષાર્થને સંભારી શેખાચિત, અનંત અને મૌન એવું આશ્ચર્ય ઉપજે છે.

સં ૧૯૫૨ ના અશાઃ વદ ૮, રવિ, મુંબઈથી.

૪૩૧.

જીનએ કરી સ્વયંભૂરમણ તરી ગયા છે, તરે છે, અને તરશે, તે સત્પુરુષોને નિષ્કામ-ભક્તિથી ત્રિલાળ નમસ્કાર.

પ્રારબ્ધરૂપ દુસ્તર પ્રતિબંધ વર્તે છે, ત્યાં કંઈ લખવું, કે જણાવવું તે કૃત્રિમજેવું લાગે છે, અને તેથી હમણા પત્રાદિની પહોંચમાત્ર પણ લખવાનું ક્યું નથી. ઘણાં પત્રોને માટે તેમ થયું છે તેથી, ચિત્તને વિશેષ મુંઝાવારૂપ થશે, તે વિચારરૂપ દયાના પ્રતિબંધે આ પત્ર લખ્યું છે. આત્માને મૂળજ્ઞાનથી ચલાવમાન કરી નાંખે એવા પ્રારબ્ધને વેદતાં આવો પ્રતિબંધ તે પ્રારબ્ધને ઉપકારનો હેતુ થાય છે; અને કાઈક વિકટ અવસરને વિષે એકવાર આત્માને મૂળ-જ્ઞાન વમાવી દેવાસુધીની સ્થિતિ પમાડે છે એમ જાણી, તેથી કરીને વર્તવું યોગ્ય છે એમ વિચારી, પત્રાદિની પહોંચ લખી નથી.

અહો ! જ્ઞાની પુરુષના આશય, ગંભીરતા, ધીરજ અને ઉપશમ. અહો ! અહો ! વારંવાર અહો ! સં ૧૯૫૨ ના અશાઃ વદ ૮, રવિ, મુંબઈથી,

૪૩૨.

૩૬

“ જિનાગમમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આદિ ૭ ‘દ્રવ્ય’ કહ્યાં છે; તેમાં કાળને ‘દ્રવ્ય’ કહ્યું છે; અને ‘અસ્તિકાય’ પાંચ કહ્યાં છે. કાળને ‘અસ્તિકાય’ કહ્યો નથી; તેનો શો હેતુ હોયો જોઈએ ? કદાપિ કાળને ‘અસ્તિકાય’ ન કહેવામાં એવો હેતુ હોય કે, ધર્માસ્તિકાયાદિ પ્રદેશના સમૂહરૂપે છે; અને પરમાણુ પુદ્ગલ તેવી યોગ્યતાવાળાં ‘દ્રવ્ય’ છે; કાળ તેવી રીતે નથી; માત્ર એક સમયરૂપ છે; તેથી કાળને ‘અસ્તિકાય’ કહ્યો નથી. ત્યાં એમ આશંકા થાય છે કે એક સમય પછી બીજો, પછી ત્રીજો, એમ સમયની ધારા વત્યા જ કરે છે, અને ધારામાં વચ્ચે અવકાશ નથી તેથી એક બીજા સમયનું અનુસંધાનપણ અથવા સમૂહાત્મકપણ સંભવે છે; જેથી કાળપણ ‘અસ્તિકાય’ કહી શકાય. વળી સર્વજ્ઞને ત્રણે કાળનું જ્ઞાન થાય છે, એમ કહ્યું છે તેથી પણ એમ સમજાય કે, સર્વકાળનો સમૂહ જ્ઞાનગોચર થાય છે; અને સર્વ સમૂહ જ્ઞાનગોચર થતો હોય તો કાળ ‘અસ્તિકાય’ સંભવે છે; અને જિનાગમમાં તેને અસ્તિકાય ગણ્યો નથી,” એ આશંકા લખેલ તેનું સમાધાન નીચે લખાણથી વિચારવાયોગ્ય છે:—

જિનાગમની એવી પદ્યપણા છે કે, કાળ ‘ઉપચારિક દ્રવ્ય’ છે; ‘સ્વાભાવિક દ્રવ્ય’ નથી.

જે પાંચ 'અસ્તિકાય' કહ્યા છે તેની વર્તનાનું નામ મુખ્યપણે કાળ છે. તે વર્તનાનું ખીલું નામ પર્યાય પણ છે. જેમ ધર્માસ્તિકાય એક સમયે અસંખ્યાત પ્રદેશના સમૂહરૂપે જણાય છે, તેમ કાળ સમૂહરૂપે જણાતો નથી. એક સમય વર્તી લય પામે, ત્યારપછી ખીલે સમય ઉત્પન્ન થાય છે. તે સમય દ્રવ્યની વર્તનાનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ લાગ છે.

સર્વજ્ઞને સર્વ કાળનું જ્ઞાન થાય છે એમ કહ્યું છે તેનો મુખ્ય અર્થ તો એમ છે કે, 'પંચાસ્તિકાય, દ્રવ્યપર્યાયકપણે તેમને જ્ઞાનગોચર થાય છે; અને સર્વ પર્યાયનું જ્ઞાન તે જ સર્વકાળનું જ્ઞાન કહેલું છે. એક સમયે સર્વત્ર પણ એક સમય જ વર્તતો દેખે છે, અને ભૂતકાળ, કે ભાવિકાળને વર્તતો દેખે નહીં; જો તેને પણ વર્તતા દેખે તો તે પણ 'વર્તમાનકાળ' જ કહેવાય. સર્વત્ર ભૂતકાળને વર્તિચક્રાપણે અને ભાવિકાળને હવે પછી આમ વર્તશે એમ દેખે છે.

ભૂતકાળ દ્રવ્યને વિષે સમાધ ગયો છે, અને ભાવિકાળ સત્તાપણે રહ્યો છે. એમાંથી એક વર્તવાપણે નથી. માત્ર એક સમયરૂપ એવો વર્તમાનકાળ જ વર્તે છે; માટે સર્વજ્ઞને જ્ઞાનમાં પણ તે જ પ્રકારે ભાસ્યમાન થાય છે.

એક ઘડો હમણા જોયો હોય, તે સાર પછીને ખીલે સમયે નાશ પામી ગયો ત્યારે ઘડાપણે વિદ્યમાન નથી; પણ જોનારને, તે ઘડો જોવો હતો તેવો જ્ઞાનમાં ભાસ્યમાન થાય છે; તેમ જ હમણા એક માટીનો પિંડ પડ્યો છે, તેમાંથી થોડો વખત ગયે એક ઘડો નીપજશે એમ જ્ઞાનમાં ભાસી શકે છે; તથાપિ માટીનો પિંડ વર્તમાનમાં કંઈ ઘડાપણે વર્તતો હોતો નથી. એ જ રીતે એક સમયમાં સર્વજ્ઞને ત્રિકાળજ્ઞાન છતાં પણ વર્તમાન સમય તો એક જ છે.

સૂર્યનેક્ષીધે જે દિવસરાત્રિરૂપી કાળ સમજાય છે તે, 'વ્યવહારકાળ' છે, કેમકે સૂર્ય સ્વાભાવિક દ્રવ્ય નથી. 'દિગચ્છર' કાળના અસંખ્યાત 'અણ' માને છે, પણ તેનું એક ખીન્નની સાથે અનુસંધાન છે એમ તેમનો અભિપ્રાય નથી; અને તેથી કાળને અસ્તિકાયપણે ગણ્યો નથી. પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમમાં ભક્તિ વૈરાગ્યાદિ દૃઢ સાધનસહિત મુમુક્ષુએ સદ્ગુણ્યાસાએ 'દ્રવ્યાનુભોગ' વિચારવા યોગ્ય છે.

અભિનંદનજનની શ્રી દેવચંદ્રશ્રુત સ્તવનનું પદ લખી અર્થ પૂઠાવ્યો તેમાં "પુદ્ગલઅનુભવત્યાગથી 'કરવી જ શું' પરતીતહો" એમ લખાયું છે, તેમ જૂળ નથી; "પુદ્ગલઅનુભવત્યાગથી, કરવી 'જશુ' પરતીત" એમ જૂળપદ છે; એટલે વર્ણુગંધાદિ પુદ્ગલગુણના અનુભવનો અર્થાત રસનો ત્યાગ કરવાથી, તે પ્રત્યે ઉદાસીન થવાથી, 'જશુ' એટલે 'જેની' (આત્માની) પ્રતીતિ થાય છે; એમ અર્થ છે.

શ્રાવણ શુદ્ધ ૫, શુક્ર, વિક્રમ સં. ૧૯૫૨, મુખ્યધી.

૪૩૩.

ગયા શનિવારનો લખેલો કાળ પહોંચ્યો છે. તે કાળગમમાં મુખ્યકરી ત્રણ પ્રશ્નો લખ્યાં છે. તેના ઉત્તર નીચે લખ્યાથી વિચારશો:-પ્રથમ પ્રશ્નમાં એમ જણાવ્યું છે કે, "એક મનુષ્યપ્રાણી દિવસને વખતે આત્માના ગુણવડીએ અમુક હૃદયુધી દેખી શકે છે, અને રાત્રિને વખતે અંધારામાં કશું દેખતો નથી; વળી ખીલે દિવસે પાણું દેખે છે, અને વળી રાત્રિએ અંધારામાં કશું દેખતો નથી; તેથી એક અંદોશત્રિમાં ચાલુ આ પ્રમાણે આત્માના ગુણ ઉપર અધ્યવસાય બદલાયાવિના નહીં દેખવાનું આવરણ આવી જતું હશે ? કે દેખવું એ આત્માનો ગુણ નહીં પણ સૂરજ વડીએ દેખાય છે, માટે સૂરજનો ગુણ દોહતે તેની ગેરદાજરીમાં દેખાવું નથી ? અને વળી આવી જ રીતે સાંભળવાના દૃષ્ટિ કાન આપું ગણવાથી નથી સંભળાવું

ત્યારે આત્માના ગુણ કેમ જણાઈ જાય છે ?" તેનો સંક્ષેપમાં ઉત્તર જાનાવરણીય તથા દર્શનાવરણીય કર્મનો અમુક ક્ષયોપશમ થવાથી ઇન્દ્રિયલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. ઇન્દ્રિયલબ્ધિ સામાન્ય પણે પાંચ પ્રકારની કહી શકાય છે. સ્પર્શ-ઇન્દ્રિયથી શ્રવણેન્દ્રિયપર્યંત સામાન્યપણે મનુષ્યપ્રાણીને પાંચ ઇન્દ્રિયની લબ્ધિનો ક્ષયોપશમ હોય છે; તે ક્ષયોપશમની શક્તિ અમુક વ્યાપતિ થાય ત્યાંમુધી જાણી દેખી શકે છે. દેખવું એ ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયનો ગુણ છે, તથાપિ અધકારથી, કે અમુક છટે વસ્તુ હોવાથી તેને પદાર્થ જોવામાં આવી શકે નહીં, કેમકે ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયની ક્ષયોપશમલબ્ધિને તે હદે અટકવું થાય છે. અર્થાત્ ક્ષયોપશમની સામાન્યપણે એટલી શક્તિ છે. દિવસે પણ વિશેષ અધકાર હોય, અથવા કાંઈ વસ્તુ ઘણા અધારામાં પડી હોય, અથવા અમુક હૃદયી છટે હોય તો ચક્ષુથી દેખાઈ શકતી નથી; તેમ બીજી ઇન્દ્રિયોની લબ્ધિસંબંધી ક્ષયોપશમશક્તિ મુધી તેના વિવિધ જ્ઞાનદર્શનની પ્રવૃત્તિ છે, અમુક વ્યાપ્તાતમુધી તે સ્પર્શ શકે છે, અથવા મુધી શકે છે; સ્વાદ જોખળી શકે છે, અથવા સાંભળી શકે છે.

બીજા પ્રશ્નમાં એમ જણાવ્યું છે કે, “આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ આખા શરીરમાં વ્યાપક છતાં આખા વ્યક્તિ ભાગની કોકી છે તેથી જ દેખી શકાય છે; તે જ પ્રમાણે આખા શરીરમાં અસંખ્યાત પ્રદેશ વ્યાપક છતાં એક નાનો ભાગ કાન વડીએ સાંભળી શકાય, બીજી જગ્યાએથી સાંભળીએ શકાય. અમુક જગ્યાએથી ગંધપરીક્ષા થાય, અમુક જગ્યાએથી રસની પરીક્ષા થાય; જેમકે સાકરનો સ્વાદ હાથ પગ જાણુતા નથી, પરંતુ જીભ જાણે છે. આખા આખા શરીરમાં સરખી રીતે વ્યાપક છતાં અમુક ભાગેથી જ જ્ઞાન થાય આનું કારણ શું હશે ?” તેનો સંક્ષેપમાં ઉત્તર:-

જીવને જ્ઞાન, દર્શન ક્ષાયકભાવે પ્રગટતાં હોય, તો સર્વ પ્રદેશે તથા પ્રકારનું તેને નિરાવરણ હોવાથી એક સમયે સર્વ ભાવનું જાયકપણુ હોય; પણ જ્યાં ક્ષયોપશમભાવે જ્ઞાનદર્શન વર્તે છે, ત્યાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે અમુક મર્યાદામાં જાયકપણુ હોય. જે જીવને અસંત અવ્ય જ્ઞાનદર્શનની ક્ષયોપશમશક્તિ વર્તે છે, તે જીવને અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલું જાયકપણુ હોય છે, તેથી વિશેષ ક્ષયોપશમે સ્પર્શ-ઇન્દ્રિયની લબ્ધિ કંઈક વિશેષ વ્યક્ત (પ્રગટ) થાય છે. તેથી વિશેષ ક્ષયોપશમે સ્પર્શ અને રસેન્દ્રિયની લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ વિશેષતાથી ઉત્તરોત્તર સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણ તથા શબ્દ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવો પચેન્દ્રિયસંબંધી ક્ષયોપશમ થાય છે, તથાપિ ક્ષયોપશમદશામાં ગુણનું સમ-વિગમપણુ હોવાથી સર્વોએ તે પાંચે ઇન્દ્રિયસંબંધી જ્ઞાન, દર્શન થતાં નથી, કેમકે શક્તિનું તેનું તારતમ્ય (સત્વ) નથી, કે પાંચે વિવિધ સર્વોએ ગ્રહણ કરે. યદ્યપિ અવધિ આદિ જ્ઞાનમાં તેમ થાય છે; પણ અને તો સામાન્ય ક્ષયોપશમ, અને તે પણ ઇન્દ્રિયસાપેક્ષક્ષયોપશમનો પ્રસંગ છે. અમુક નિયત પ્રદેશમાં જ તે ઇન્દ્રિયલબ્ધિનું પરિણામ થાય છે તેનો હેતુ ક્ષયોપશમ તથા ગ્રાહ થયેલી ચેતિનો સંબંધ છે, કે નિયત પ્રદેશે (અમુક મર્યાદા-ભાગ-માં) અમુક અમુક વિવિધનું જીવને ગ્રહણ થાય.

ત્રીજા પ્રશ્નમાં એમ જણાવ્યું છે કે “શરીરના અમુક ભાગમાં પીડા હોય ત્યારે જીવ ત્યાં વળગી રહે છે, તેથી જે ભાગમાં પીડા છે, તે ભાગની પીડા વેદવાત્સાલ તમામ પ્રદેશ તે તરફ ખેંચાતા હશે? જગતમાં કહેવન છે કે, જ્યાં પીડા હોય ત્યાં જીવ વળગી રહે છે.” તેનો સંક્ષેપમાં ઉત્તર:-

તે વેદના વેદવામાં કેટલાક પ્રસંગે વિશેષ ઉપયોગ રોકાય છે, અને બીજા પ્રદેશનું તે ભણી કેટલાક પ્રસંગમાં સદજ આકર્ષણ પણ થાય છે. કોઈ પ્રસંગમાં વેદનાનું બહુલપણુ હોય તો સર્વ પ્રદેશ મૂર્છાગત સ્થિતિ પણ બને છે; અને કોઈ પ્રસંગમાં વેદના, કે ભવનાં બહુલપણુ

સર્વપ્રદેશ એટલે આત્માની દશમદ્વાર આદિ એક સ્થાનમાં સ્થિતિ થાય છે. આમ થવાનો હેતુ પણ અવ્યાપ્ત નામનો જીવસ્વભાવ તથાપ્રકારે પરિણામી નહીં હોવાથી તેમ વીર્યાતરાયના ક્ષયોપશમનું સમ-વિપક્ષપણુ હોય છે.

આવા પ્રત્નો કેટલાક યુગ્મજીવને વિચારની પરિશુદ્ધિને અર્થે કર્તવ્ય છે, અને તેવા પ્રત્નોનું સમાધાન જીવાવવાની ચિત્તામાં સહજ કવચિત્ ઇચ્છા પણ રહે છે; તથાપિ લખવામાં વિશેષ ઉપયોગ રોકાઈ શકવાનું ધણી મુશ્કેલીથી થાય છે, અને તેથી કોઈક વખત લખવાનું બંને છે, અને કોઈક વખત લખવાનું બની શકતું નથી, અથવા નિયમિત ઉત્તર લખવાનું બની શકતું નથી ધણુંકરીને અમુક કાળસુધી તો હાલ તો તથાપ્રકારે રહેવાયોગ્ય છે; તોપણ પ્રમાદિ લખવામાં તમને પ્રતિબંધ નથી.

શ્રાવણુ વદ ૧૨, શનિ, ૧૯૫૨.

૪૩૪.

૩૦

"અમુક પદાર્થના જવા આવવાદિના પ્રસંગમાં ધર્માસ્તિકાયાદિના અમુક પ્રદેશ ક્રિયા થાય છે; અને જો એ પ્રમાણે થાય તો વિભાગપણુ થાય. જેથી તે પણુ કાળના સમયની પેઠે 'અસ્તિકાય' ન કહી શકાય?" એ પ્રશ્નનું સમાધાન:—જેમ ધર્માસ્તિકાયાદિના સર્વ પ્રદેશ એક સમયે વર્તમાન છે, અર્થાત્ વિદ્યમાન છે, તેમ કાળના સર્વ સમય કંઈ એક સમયે વિદ્યમાન હોતા નથી, અને વળી દ્રવ્યના વર્તનાપર્યાય શિવાય કાળનું કંઈ જૂદું દ્રવ્યત્વ નથી, કે તેના 'અસ્તિકાયાત્વ'નો સંભવ થાય. અમુક પ્રદેશો ધર્માસ્તિકાયાદિને વિષે ક્રિયા થાય, અને અમુક પ્રદેશો ન થાય તેથી, કંઈતેના 'અસ્તિકાયપણુ'નો ભંગ થતો નથી; માત્ર એક પ્રદેશાત્મક તે દ્રવ્ય હોય, અને સમૂહાત્મક થવાની તેમાં યોગ્યતા ન હોય, તો તેના અસ્તિકાયપણુનો ભંગ થાય; એટલે કે, તો તે 'અસ્તિકાય' કહેવાય નહીં. પરમાણુ એક પ્રદેશાત્મક છે; તોપણુ, તેવાં બીજાં પરમાણુઓ મળી તે સમૂહાત્મકપણુ પામે છે, માટે તે 'અસ્તિકાય' (પુદ્ગલાસ્તિકાય) છે. વળી એક પરમાણુમાં પણ અનંત પર્યાયાત્મકપણુ છે, અને કાળના એક સમયમાં કંઈ અનંત પર્યાયાત્મકપણુ નથી, કેમકે તે પોતે જ વર્તમાન એક પર્યાયરૂપ છે. એક પર્યાયરૂપ હોવાથી તે દ્રવ્યરૂપ ઠરતું નથી, તો પછી અસ્તિકાયરૂપ ગણવાનો વિકલ્પ પણ સંભવતો નથી.

૨. મૂળ અપૌકાષ્ઠિક જીવેનું સ્વરૂપ ધણું સદૃશ હોવાથી વિશેષપણે સામાન્યજ્ઞાને તેનો બોધ થવો કઠણુ છે. તોપણુ 'પદ્ધર્થેનસમુચ્ચય' અથવા હાલ પ્રસિદ્ધ થયો: છે, તેમાં ૧૪૧ થી ૧૪૩ સુધીનાં પૃષ્ઠમાં તેનું સ્વરૂપ કંઈક સમજાવ્યું છે; તે વિચારવાનું બંને તો વિચારશે.

૩. અગ્નિ અથવા બીજા બળવાન શસ્ત્રથી અપૌકાષ્ઠિક મૂળ જીવ નાશ પામે એમ સમજાતું છે. અત્રેથી વરાળાદિરૂપે થઈ જે ઉંચે આકાશમાં વાદળોરૂપે બંધાય છે, તે વરાળાદિરૂપે થવાથી અચિત્ થવાયોગ્ય લાગે છે, પણ વાદળોરૂપે થવાથી ફરી સચિત્તપણુ પામવા ચેતન્ય છે. તે વર્ણદરૂપે જમીનપર પડે પણ સચિત્ત હોય છે. માટી આદિની સાથે મળવાથી પણ તે સચિત્ત રહી શકવાયોગ્ય છે. સામાન્યપણુ અગ્નિ જેવું માટી બળવાન શસ્ત્ર નથી, એટલે તેનું હોમ ભારે પણ સચિત્તપણુ સંભવે છે.

૪. બીજા જ્યાંસુધી વાવવાથી ઉગવાની યોગ્યતાવાળું છે, ત્યાંસુધી નિર્જીવ હોય નહીં, સજીવ જ કહી શકાય. અમુક અત્રિ પછી એટલે સામાન્યપણુ (અત્રાદિનાં) બીજા ત્રણ વર્ષ સુધી સજીવ રહી શકે છે; તેથી વચ્ચે તેમાંથી જીવ અવી જન્ય ખરો; પણ તે અવધિ વિત્તા પછી

તે નિર્ણય એટલે નિર્બળ થવાયોય કહ્યું છે. કદાપિ બીજા જેવો આકાર તેનો હોય પણ તે વાવવાથી ઉગવાની ચોખ્ખતારહિત થાય. સર્વ બીજની અવધિ ત્રણ વર્ષની સંજવતી નથી. કેટલાંક બીજની સંભવે છે.

૫. કેવલ વિદ્વાને શોધેલા યંત્રની વિગતનું વર્નમાન બીજનું તે વાંચ્યું છે. તેમાં 'આત્મા જ્ઞેવાનું યંત્ર' તેનું નામ આપ્યું છે, તે મથાર્થ નથી. એવા કોઇ પણ પ્રકારના દર્શનની વ્યાખ્યામાં આત્માનો સમાવેશ થવાયોય નથી. તમે પણ તેને આત્મા જ્ઞેવાનું યંત્ર સમજ્યા નથી એમ જાણીએ છીએ; તથાપિ "કાર્મણુ, તૈજસ શરીર દેખાવાયોય છે, કે કંઈ બીજને ભાસ થવાયોય છે," તે જાણવાની જિજ્ઞાસા જણાય છે. કાર્મણુ કે તૈજસ શરીર પણ તે રીતે દેખાવાયોય નથી; પણ ચક્ષુ, પ્રકાશ, તે યંત્ર, મરનારનો દેહ, અને તેની છાયા કે કોઇ આભાસવિશેષથી તેવા દેખાવ થવો સંભવે છે. તે યંત્ર વિશે વધારે વ્યાખ્યા પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યે પૂર્વાપર આ વાન જાણવામાં ધણું કરીને આવશે. દવાના પરમાણુઓ દેખાવાવિશેમાં પણ કંઈક તેઓના લખવાની વ્યાખ્યા, કે જ્ઞેયેલા સ્વરૂપની વ્યાખ્યા કરવામાં પર્યાયાંતર લાગે છે. દવાથી ગતિ પામેલા કોઇ પરમાણુસ્કંધ (વ્યાવહારિક પરમાણુ-કંઈક વિશેષ પ્રયોગે દૃષ્ટિગોચર થઇ શકવાયોય હોય તે) દૃષ્ટિગોચર થવા સંભવે છે. હજી તેની વધારે કૃતિ પ્રસિદ્ધ થયે સમાધાન વિશેષપણે કરવું ચોખ્ખ લાગે છે.

સં ૧૬૫૨, આવણુ વદ ૧૩, રાનિવાર, રાજજ્યો.

૪૪૫.

વિચારવાન પુરો તો કંવલદશા થતાંસુધી મૃત્યુને નિત્ય સમીપ જ સમજીને પ્રવર્તે છે. ધણુંકરીને ઉત્પન્ન કરેલાં એવાં કર્મની સ્વસ્થભૂતમતિ મૃત્યુ વખતે વર્તે છે, કવચિત્-માંડ પરિચિત થયે એવા પરમાર્થ તે એક ભાવ; અને નિત્ય, પરિચિત નિજકરૂપનાદિ ભાવે રૂઢીધર્મનું મહાણુ એવો ભાવ. એમ ભાવ બે પ્રકારના થઈ શકે. સદિચારે મથાર્થ આત્મદૃષ્ટિ, કે વાસ્તવ્ય ઉદારીનતા તો સર્વ જીવસમૂહ જોતાં કોઇક વિરલ જીવને કવચિત્ કવચિત્ હોય છે, અને બીજને ભાવ અનાદિ પરિચિત છે તે જ પ્રાયે સર્વ જીવમાં જોવામાં આવે છે; અને દેહાંતપ્રસંગે પણ તેનું પ્રાપ્ત્ય જોવામાં આવે છે એમ જાણી, મૃત્યુ સમીપ આવ્યે તથાપિ પરિણતિ કરવાનો વિચાર વિચારવાન પુરુષ છોડી દઇ પ્રથમથી જ તે પ્રકારે વર્તે છે. તમે પોતે બાલક્રિયાનો વિધિનિયેધામૂલક વિસર્જનવત્ કરી દઈ, અથવા તેમાં અંતર્પરિણામે ઉદારીન થઇ, દેહ અને તેના સંબંધી સંબંધનો વારંવારનો વિશ્લેષ છોડી દઈ મથાર્થ આત્મભાવનો વિચાર કરવાનું લક્ષ્યગત કરો તો તે જ સાર્થક છે. છેલ્લે અવસરે અનશનાદિ કે સંસ્તારાદિ કે સંલેખનાદિક ક્રિયા કવચિત્ બનો, કે ન બનો તોપણ જે જીવને ઉપર કલ્પે તે ભાવ લક્ષ્યગત છે તેનો જન્મ સફળ છે; અને ક્રમે કરી તે નિઃશ્રેયને પ્રાપ્ત થાય છે. તમને બાલક્રિયાદિનાં કેટલાંક કારણોથી વિશેષ વિધિનિયેધક્ષ જોઈને અમને ખેદ થતો કે આમાં કાળ વ્યતીત થતાં આત્માવસ્થા કેટલી સ્વસ્થતા ભરે છે, અને શું મથાર્થ સ્વરૂપનો વિચાર કરી શકે છે, કે તમને તેનો આટલો બધો પરિચય ખેદનો હેતુ લાગતો નથી? સહજમાત્ર જેમાં ઉપયોગ દીધો હોય તો ચાલે તેનું છે, તેમાં લગભગ જાનનિકાળનો ધણો ભાગ વ્યતીત થયા જેનું થાય છે તે કેને અર્થે? અને તેનું શું પરિણામ? તે શા માટે તુમને ખ્યાનમાં આવતું નથી? તે વિશે કવચિત્ કંઈ ઊંચવાની ઇચ્છા થયેલી સંભવે છે, પણ તમારી તથાપિ રૂચિ અને સ્થિતિ ન દેખાવાથી ઊંચવા કરતાં કરતાં શક્તિ સંક્ષેપી કીધેલી. હજી પણ તમારા ચિત્તમાં આ વાતને અવકાશ આપવાયોય અવસર છે. માત્ર લોકો વિચારવાન કે સમજદૃષ્ટિ સમજે તેથી કલ્યાણુ નથી, અથવા બાલ્યવ્યવહારના મણા વિધિનિયેધના

કર્તૃત્વના મહાત્મ્યમાં કંઈ કલ્યાણ નથી; એમ અમને તો લાગે છે. આ કંઈ એકાંતિક દૃષ્ટિએ લખ્યું છે, અથવા અન્ય કંઈ હેતુ છે એમ વિચારવું હોડી દઇ, જે કંઈ તે વ્યતોત્પન્ન અંતર્મુખવૃત્તિ ધરાવતી પ્રેરણા થાય તે કરવાનો વિચાર રાખવો એ જ સુવિચારદૃષ્ટિ છે. લોકસમુદાય કેાઇ ભલો થવાનો નથી, અથવા સ્તુતિ નિંદાના પ્રયત્નથી આ દેહની વૃત્તિ તે વિચારવાનને કર્તવ્ય નથી. બાલક્રિયાના અંતર્મુખવૃત્તિવગરના વિધિ-નિષેધમાં કંઈ પણ વાસ્તવ્ય કલ્યાણ રહ્યું નથી. મન્ગલદિ ભેદને નિર્વાહવામાં, નાનાપ્રકારના વિકલ્પો સિદ્ધ કરવામાં, આત્માને આવરણ કરવા બરાબર છે. અનેકાંતિક માર્ગ પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિ કરાવવા શિવાય બીજા અન્ય હેતુએ ઉપકારી નથી, એમ જાણી લખ્યું છે. તે માત્ર અનુકંપાશુદ્ધિએ, નિરાશ્રયથી, નિષ્કપટતાથી, નિર્દોષતાથી અને હિતાયે લખ્યું છે; એમ જો તમે યથાર્થ વિચારશો તો દૃષ્ટિગોચર થશે, અને વચનનું ગ્રહણ કે પ્રેરણા થવાનો હેતુ થશે.

રાગજ, આવણુ ૫૬ ૧૪, રવિ, ૧૯૫૨.

૪૩૬.

સહજાતમસ્વરૂપે યથાયોગ્ય પ્રાપ્તિ થાય.—

ત્રણ પત્રો પ્રાપ્ત થયાં છે. ‘ કંઈ પણ વૃત્તિ રોકતાં તે કરતાં વિશેષ અભિમાન વર્તે છે; ’ તેમ જ ‘ તૃષ્ણાના પ્રવાહમાં આલતાં તણાઇ જવાય છે, અને તેની ગતિ રોકવાનું સામર્થ્ય રહેતું નથી. ’ ઇત્યાદિ વિગત, તથા ‘ ક્ષમાપના , અને કર્કશી રાક્ષસીના યોગવાસિદ્ધસંબંધી પ્રસંગની જગતભ્રમ ટળવા માટેમાં વિશેષતા ’ લખી તે વિગત વાંચી છે. હાલ લખવામાં ઉપયોગ વિશેષ રહી શકતો નથી, જેથી પત્રની પહોંચ પણ લખતાં રહી જાય છે. સંક્ષેપમાં તે પત્રોના ઉત્તર નીચે લખ્યાપરથી વિચારવા યોગ્ય છે.

૧. વૃત્તિઆદિ સંક્ષેપ અભિમાનપૂર્વક થતો હોય તોપણ કરવો ઘટે. વિશેષતા એટલી કે, તે અભિમાનપર નિરંતર ખેદ રાખવો. તેમ બને તો ક્રમે કરીને વૃત્તિઆદિનો સંક્ષેપ થાય, અને તે સંબંધી અભિમાન પણ સંક્ષેપ થાય.

૨. ઘણું સ્થળે વિચારવાન પુરુષોએ એમ કહ્યું છે કે, જ્ઞાન થયે કામ, ક્રોધ, તૃષ્ણાદિ ભાવ નિર્મૂળ થાય. તે સત્ય છે. તથાપિ તે વ્યતોત્પન્ન એવો પરમાર્થ નથી કે, જ્ઞાન થયા પ્રથમ તે મોળાં ન પડે, કે ઓછાં ન થાય. જૂળસહિત છેદ તો જ્ઞાને કરીને થાય, પણ કથાઆદિનું ઝાળાપણ, કે ઝોળાપણ ન થાય લાંસુથી જ્ઞાન ધણુંકરીને ઉત્પન્ન જ ન થાય. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં વિચાર મુખ્ય સાધન છે, અને તે વિચારને ધેરાય (ભોગપ્રત્યે અનાસક્તિ), તથા ઉપશમ (ક-પાયાદિનું ધણું જ મંદપણ, તે પ્રત્યે વિશેષ ખેદ) એ મુખ્ય આધાર છે, એમ જાણી તેનો નિરંતર લક્ષ રાખી તેની પરિણતિ કરવી ઘટે. સત્યરૂપના વચનના યથાર્થ ગ્રહણવિના વિચાર ધણું કરીને ઉદ્ભવ થતો નથી, અને સત્યરૂપના વચનનું યથાર્થ ગ્રહણ-સત્યરૂપની પ્રતીતિ-એ કલ્યાણ થવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ નિમિત્ત હોવાથી તેમની અનન્ય આશ્રયલક્ષિત પરિણામ પામ્યેથી થાય છે. ધણું કરી એક બીજાં દારણીને અન્યોન્માશ્રય જેવું છે. ક્યાંક કોઈનું મુખપણ છે, ક્યાંક કોઈનું મુખ્ય પાણુ છે, તથાપિ એમનો અનુભવમાં આવે છે કે, ખરેખરો મુમુક્ષુ હોય તેને, સત્યરૂપની આશ્રય લક્ષિત અર્હંભાવાદિ છેલ્લાને માટે, અને અર્હપ્રકારમાં વિચારદશા પરિણામ પામવાને માટે, ઉત્કૃષ્ટ દારણરૂપ થાય છે. ભોગમાં અનાસક્તિ થાય, તથા લૌકિક વિશેષતા દેખાડવાની શુદ્ધિ ઓછી કરવામાં આવે, તો તૃષ્ણા નિર્મૂળ થતી જાય છે. લૌકિક માન આદિનું નુષ્ઠપણ સમજવામાં આવે તો તેની વિશેષતા ન લાગે અને તેથી તેની દૃષ્ટિ સહેજે ઝાળી પડી જાય, એમ યથાર્થ એ

છે. માંડ માંડ આશ્ચર્યિકા ચાલતી હોય તોપણ મુમુક્ષુને તે ધણું છે. કેમકે વિશેષનો કંઈ અવશ્ય ઉપયોગ (કારણ) નથી, એમ જ્યાંસુધી નિશ્ચયમાં ન આણવામાં આવે ત્યાંસુધી, તૃપ્તિના નાના પ્રકારે આચરણ કર્યા કરે. લૌકિક વિશેષનામાં કંઈ સારભૂતતા જ નથી એમ નિશ્ચય કરવામાં આવે, તો માંડ-આશ્ચર્યિકા જેટલું મળતું હોય તોપણ તૃપ્તિ રહે. માંડ આશ્ચર્યિકા જેટલું મળતું ન હોય તોપણ મુમુક્ષુ જીવ આત્મધ્યાન ધણું કરીને થવા ન દે, અથવા થયે તે પર વિશેષ ખેદ કરે, અને આશ્ચર્યિકામાં તુટતું, યથાધર્મ ઉપાર્જન કરવાની મંદ કસ્ટના કરે; એ આદિ પ્રકારે વર્તતા તૃપ્તિનો પરાભવ ક્ષીણ થવાયોગ્ય દેખાય છે.

૩. ધણુંકરીને સત્યુરૂપને વચને આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર પણ આત્મજ્ઞાનનો હેતુ થાય છે, કેમકે 'પરમાર્થઆત્મા' શાસ્ત્રમાં વર્તતો નથી, સત્યુરૂપમાં વર્તે છે. મુમુક્ષુએ જો કેાઈ સત્યુરૂપનો આશ્રય પ્રાપ્ત થયો હોય, તો પ્રાપ્તે જ્ઞાનની યાચના કરવી ન ધરે, માત્ર તથાસ્પ વંશગ્ય ઉપશમાદિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય કરવા ધરે. તે ચોગ્ય પ્રકારે સિદ્ધ થયે જ્ઞાનીનો ઉપદેશ મુક્તલ પરિણમે છે, અને યથાર્થ વિચાર તથા જ્ઞાનનો હેતુ થાય છે.

૪. જ્યાંસુધી એાછી ઉપાધિવાળા ક્ષેત્રે આશ્ચર્યિકા ચાલતી હોય ત્યાંસુધી, વિશેષ મેળવવાની કસ્ટનાએ મુમુક્ષુએ કેાઈ એક વિશેષ અલૌકિક હેતુવિના વધારે ઉપાધિવાળાં ક્ષેત્રે જવું ન ધરે, કેમકે તેથી ઘણી સદૃશિત્વો ઝાળી પડી જાય છે, અથવા વર્દમાન થતી નથી.

૫. યોગવાસિકના પ્રથમનાં એ પ્રકરણ અને તેવા ગ્રંથોનો મુમુક્ષુએ વિશેષ કરી લક્ષ કરવા યોગ્ય છે. એ જ.

સ્થંભતીર્થસમીપ વડવાથી, સંવત્ ૧૯૫૨ ના ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૧૧ ને શુક્રવાર.

૪૩૭.

કેટલાંક પ્રશ્નોનું સમાધાન જાણવાની જિજ્ઞાસા રહે એ સ્વાભાવિક છે.

“ ધણુંકરીને બધા માર્ગોમાં મનુષ્યપણુને મોક્ષનું એક સાધન જાણી, બહુ વખાણ્યું છે; અને જીવને જેમ તે પ્રાપ્ત થાય એટલે તેની વૃદ્ધિ થાય તેમ કેટલાક માર્ગોમાં ઉપદેશ કર્યો દેખાય છે. જિનોક્ત માર્ગને વિશે તેવો ઉપદેશ કર્યો દેખાતો નથી; વેદોક્ત માર્ગમાં અધુરને ગતિ નથી એ આદિ કારણથી તથા ચાર આશ્રમને ક્રિયાદિથી કરીને વિચારતાં મનુષ્યની વૃદ્ધિ થાય તેવો ઉપદેશ કર્યો દૃષ્ટિગોચર થાય છે; જિનોક્ત માર્ગમાં તેથી ઉત્તરું જોવામાં આવે છે. અર્થાત્ તેમ નહીં કરતાં ગમે ત્યારે જીવ વંશગ્ય પામે તો સંસાર ત્યાગ કરી દેવો એવો ઉપદેશ જોવામાં આવે છે; તેથી ઘણા ગૃહસ્થાશ્રમને પાત્યાવિના લાગી થાય, અને મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે, કેમકે તેમના અત્યાગથી જે કંઈ તેમને સંતાનેત્પત્તિનો સંભવ રહેત, તે ન થાય, અને તેથી વંશનો નાશ થવા જેવું થાય, જેથી દુર્લભ એવું મનુષ્યપણુ જે મોક્ષસાધનરૂપ ગણ્યું છે તેની વૃદ્ધિ અટકે છે, માટે તેવો અભિપ્રાય જિનનો કેમ હોય ?” તે જાણવા આદિ વિચારનું પ્રશ્ન લખ્યું છે. તેનું સમાધાન વિચારવા અર્થે અત્રે લખ્યું છે:—

લૌકિક દષ્ટિ અને અલૌકિક (લોકોત્તર) દષ્ટિમાં મોટો ભેદ છે, અથવા એક બીજી દષ્ટિ પરસ્પર વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાળી છે. લૌકિક દષ્ટિમાં વ્યવહાર-સાંસારિક કારણો-નું મુખ્યપણુ છે. અને અલૌકિક દષ્ટિમાં પરમાર્થનું મુખ્યપણુ છે. માટે અલૌકિક દષ્ટિને લૌકિક દષ્ટિના રૂઝની સાથે પ્રાપ્તે (ધણુંકરીને) મેળવવી યોગ્ય નહીં.

જેન અને બીજા બધા માર્ગમાં ધણુંકરીને મનુષ્યદેહનું વિશેષ મહત્ત્વ કહ્યું છે એટલે મોક્ષ સાધનના કારણરૂપ હોવાથી તેને ચિંતામણિ જોવા કન્વો છે, તે સત્ય છે. પણ જો તેથી મોક્ષ

સાધન ક્યું તો જ તેનું એ મહાત્મ્ય છે; નહીંતો પશુના દેહ જેટલીએ વાસ્તવિક દંદિથી તેની કિંમત દેખાતી નથી.

મનુષ્યાદિ-વંશની વૃદ્ધિ કરવી, એ વિચાર મુખ્યપણે લૌકિક દંદિનો છે; પણ તે દેહ પામીને અવસ્ય મોક્ષ સાધન કરવું, અથવા તે સાધનનો નિશ્ચય કરવો એ વિચાર મુખ્યપણે અલૌકિક દંદિનો છે. અલૌકિક દંદિમાં મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી એમ કહ્યું નથી તેથી, મનુષ્યાદિનો નાશ કરવો એમ તેમાં આશય રહે છે એમ સમજવું ન જોઈએ. લૌકિક દંદિમાં તો યુદ્ધાદિ ધણા પ્રસંગમાં હનરો મનુષ્યો નાશ પામવાનો વખત આવે છે, અને તેમાં ધણા વંશરહિત થાય છે, પણ પરમાર્થ એટલે અલૌકિક દંદિનાં તેવાં કાર્ય નથી કે જેથી તેમ થવાનો ધણુંકરીને વખત આવે, અર્થાત્ એ સ્થળે અલૌકિક દંદિથી નિર્વેરતા, અવિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીની રક્ષા અને તેમના વંશનું રહેવું એ સહજ બને છે; અને મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવાનો જેનો હેતુ છે એવી લૌકિકદંદિ ઉલટી તે સ્થળે વેર, વિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ અને વંશરહિતપણું કરનારી થાય છે.

અલૌકિક દંદિ પામીને, અથવા અલૌકિક દંદિની અસરથી કોઈ પણ મનુષ્ય નાની વયમાં ત્યાગી થાય, તો તેથી જે ગૃહસ્થાશ્રમપણુ પામ્યા ન હોય તેના વંશનો, અથવા ગૃહસ્થાશ્રમપણુ પામ્યા હોય અને પુત્રોત્પત્તિ ન થઈ હોય તેના વંશનો નાશ થવાનો વખત આવે, અને તેટલાં મનુષ્યો એાઈ જન્મવાનું થાય; જેથી મોક્ષસાધનના હેતુબૃત એવા મનુષ્ય દેહની પ્રાપ્તિ અટકાવવા જેવું બને એમ લૌકિક દંદિથી યોગ્ય લાગે, પણ પરમાર્થદંદિથી તે ધણુંકરીને કલ્પનામાત્ર લાગે છે. કોઈ પણ પૂર્વે પરમાર્થમાર્ગને આરાધીને અત્રે મનુષ્યપણુ પામ્યા હોય તેને નાની વયથી જ ત્યાગ વૈરાગ્ય તીવ્રપણે ઉદયમાં આવે છે. તેવા મનુષ્યને સંતાનની ઉત્પત્તિ થવા પછી ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કરવો, અથવા આશ્રમના અનુક્રમમાં મૂકવા તે યથાર્થ દેખાતું નથી, કેમકે મનુષ્ય દેહ તો બાહ્યદંદિથી અથવા અપેક્ષાપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે, અને યથાર્થ ત્યાગ, વૈરાગ્ય તો મૂળપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે. અને તેવાં કારણો પ્રાપ્ત કરવાથી મનુષ્યદેહનું મોક્ષસાધનપણુ ફરતું હવું, તે કારણો પ્રાપ્ત થયે તે દેહથી ભોગાદિમાં પડવાનું કહેવું, એમ મનુષ્યદેહને મોક્ષ સાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય, કે સંસાર સાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય ? તે વિચારવાયોગ્ય છે.

વેદાંકત માર્ગમાં ચાર આશ્રમ બાંધ્યા છે તે એકંતિ નથી. વામદેવ, શુકદેવ, જડભરતજી એ આદિ આશ્રમના ક્રમવગર ત્યાગપણે વિચર્યા છે. જેઓથી તેમ થવું અશક્ય હોય, તેઓ પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ કરવાનો લક્ષ રાખી, આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તે સામાન્ય રીતે હીક છે એમ કહી શકાય. આયુષ્યનું એવું ફાણુંઅંશુરપણુ છે કે, તેવો ક્રમ પણ વિરલાને જ પ્રાપ્ત થવાનો વખત આવે. કદાપિ તેવું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તોપણ તેવી વૃત્તિએ એટલે પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ થાય એવો લક્ષ રાખીને પ્રવર્તવાનું તો કોઈકથી જ બને તેવું છે.

જિનેાંકત માર્ગનો પણ એવો એકાંત સિદ્ધાંત નથી કે, ગમે તે વયમાં, ગમે તેવે માણસે, ત્યાગ કરવો. તથાશ્વ સત્સંગ, સદ્ગુરૂનો યોગ થયે, તે આશ્રમે કોઈ પૂર્વના સંરંકારવાળો એટલે વિશેષ વૈરાગ્યવાન પુરુષ ગૃહસ્થાશ્રમ પામ્યા પહેલાં ત્યાગ કરે, તો તેણે યોગ્ય ક્યું છે એમ જિન-સિદ્ધાંત પ્રાપ્ત કહે છે, કેમકે અપૂર્વ એવાં સાધનો પ્રાપ્ત થયે, ભોગાદિ ભોગવવા જેવું કરવું, અને તેની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરી પોતાનું પ્રાપ્ત આત્મસાધન ગુમાવવા જેવું કરવું, અને પોતાથી સંતતિ થશે તે મનુષ્યદેહ પામશે, તે મોક્ષ સાધનરૂપ થશે, એવી મનોર્થમાત્રકલ્પનામાં પડવુંને મનુષ્યપણુનું ઉત્તમપણુ ટાળીને પશુવત્ કરવા જેવું થાય.

ઈંદ્રિયાદિ શાંત થયાં નથી, જ્ઞાનીપુરુષની દૃષ્ટિમાં હજી જે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી, એવા કોઈ મંદ, કે મોદ વૈરાગ્યવાન જીવને ત્યાગ લેવો પ્રશસ્ત જ છે એમ કંઈ જિનસિદ્ધાંત એકતિ નથી.

પ્રથમથી જ જેને ઉત્તમ સંસ્કારવાળો વૈરાગ્ય ન હોય તે પુરુષ કદાપિ સાગનો પરિણામે લક્ષ રાખી આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તેણે એકતિ બૂઝ જ કરી છે; અને ત્યાગ જ કર્યો હોત તો ઉત્તમ હતું એમ પણ જિનસિદ્ધાંત નથી. માત્ર મોક્ષસાધનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે તે પ્રસંગ જતો કરવો ન જોઈએ એમ જિનનો ઉપદેશ છે.

ઉત્તમ સંસ્કારવાળો પુરુષો શુદ્ધસ્થાશ્રમ કર્યા શિવાય ત્યાગ કરે તેથી મનુષ્યની શુદ્ધિ અટકે, તેથી મોક્ષસાધનનાં કારણો અટકે, એ વિચારનું અસ્પદદૃષ્ટિથી યોગ્ય દેખાય, પણ તથારૂપ ત્યાગ-વૈરાગ્યનો યોગ પ્રાપ્ત થયે મનુષ્યદેહનું સફળપણુ યવા અર્થે તે યોગનો અપ્રમત્તપણે, વિસંબ-વગર લાભ પ્રાપ્ત કરવો તે વિચાર તો પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ અને પરમાર્થદૃષ્ટિથી સિદ્ધ કહેવાય. આ સંપૂર્ણ છે, તથા આપણે સંતતિ થાય તો તેઓ મોક્ષસાધન કરશે એવો નિશ્ચય કરી, સંતતિ ધરી જ એવું માન્ય રાખી, પાછો આવોને આવો ત્યાગ પ્રકાશિત ધરી એવું ભવિષ્ય કંઈપિને આશ્રમ-પૂર્વક પ્રવર્તવાનું કયો વિચારવાન એકતિ યોગ્ય ગણે? એવો વૈરાગ્યમાં મંદપણુ ન હોય, અને જ્ઞાનીપુરુષ જેને ત્યાગ કરવાયોગ્ય ગણતા હોય, તેણે ખીન્ન મનોર્થમાત્ર કારણોનો, અથવા અનિ-શ્ચિત કારણોનો વિચાર છોડી દઈ, નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ત ઉત્તમ કારણોનો આશ્રય કરવો એ જ ઉત્તમ છે, અને એ જ મનુષ્યપણુનું સાર્થક છે, બાકી શુદ્ધિ આદિની તો કંઈપિ નથી. ખરેખરો મોક્ષમાર્ગ નાશ કરી માત્ર મનુષ્યની શુદ્ધિ કરવાની કંઈપિ કર્યાગ્નેનું કરીએ તો બને.

એ આદિ ધણાં કારણોથી પરમાર્થદૃષ્ટિથી જે બોધ્યું છે તે જ યોગ્ય જોવામાં આવે છે. ઉપયોગ આપાં પ્રત્યેત્તરમાં વિશેષ કરી પ્રેરવો કહ્યું થયે છે, તોપણુ સંક્ષેપમાં જે કંઈ લખવાનું બન્યું તે ઉદારણાવત્ કરીને લખ્યું છે. જ્યાંસુધી, બને ત્યાંસુધી, જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોને લૌકિક આશ-યમાં ન ઉતારવાં, અથવા અલૌકિક દૃષ્ટિએ વિચારવાયોગ્ય છે; અને જ્યાંસુધી લૌકિક પ્રત્યેત્તરમાં પણ વિશેષ ઉપકારવિના પડતું ન થયે. તેવા પ્રસંગોથી કેટલીકવાર પરમાર્થદૃષ્ટિ ક્ષોભ પમાડ્યા જેવું પરિણામ આવે છે.

વડના ટેટા, કે પીપરના પીપણું રક્ષણુ પણ કંઈ તેની વંશશુદ્ધિને અર્થે કરવાના હેતુથી અલક્ષ કર્યાં છે એમ સમજવું યોગ્ય નથી. તેમાં કામજપણુ હોય છે ત્યારે અનંતકાયનો સંભવ છે, તથા તેને બદલે ખીજ ધણી ચીનેથી નિષ્પાપપણે રહી સંકાય છે, છતાં તે જ અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા રાખતી તે શ્રુતિનું ધણું તુચ્છપણુ થાય છે, તેથી અલક્ષ કર્યાં છે; તેવાર્થે સાગવા યોગ્ય છે. પાણીના ટીપામાં અસંખ્યાત જીવ છે એ વાત ખરી છે, પણ ઉપર દર્શાવ્યાં જે વડનાં ટેટા વગેરેનાં કારણો-તેનાં કારણો-તેમાં રહ્યાં નથી તેથી, તે અલક્ષ કર્યું નથી; જો કે તેનું પાણી વાપરવાની પણ આજ્ઞા છે એમ કહ્યું નથી; અને નથી, પણ અમુક પાપ થાય એવો ઉપદેશ છે.

સં ૧૬૫૨, ભાદરવા શુદ્ધ ૮, રાજજ.

૪૩૮.

લૌકિક દૃષ્ટિ અને અલૌકિક દૃષ્ટિમાં મોટો ભેદ છે; લૌકિક દૃષ્ટિમાં વ્યવહારનું મુખ્યપણુ છે, અને અલૌકિક દૃષ્ટિમાં પરમાર્થનું મુખ્યપણુ છે.

મનુષ્યદેહનું જીવન અને ખીન્ન બધા માર્ગમાં વિશેષપણુ અને અગત્યપણુ કહ્યું છે; તે સત્ય છે; પણ જો તેથી મોક્ષસાધન કરી સંકાયું તો જ તેને વિશેષપણુ અને અગત્યપણુ છે.

મનુષ્યાદિ વંશની શુદ્ધિ કરવી એ વિચાર લૌકિક દૃષ્ટિનો છે, પણ મનુષ્યને યથાતથ ગેણ થયે કન્યાબાળો અવરજ નિશ્ચય કરવો તથા પ્રાપ્તિ કરવી એ વિચાર અલૌકિક દૃષ્ટિનો છે.

ને એમ જ કારણવામાં આવ્યું હોય કે, ક્રમે કરીને જ સર્વસંગપરિત્યાગ કરવો તો તે વ્યથિત વિચાર કહેવાય નહીં, કેમકે પૂર્વે કદ્યાણુનું આરાધન કર્યું છે એવા કેટલે ઉત્તમ જીવો નાની વયથી જ ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગ પામ્યા છે. શુકદેવજી, જગદરાતાદિના પ્રસંગ ખીજ દર્શનમાં તે અર્થે દર્શાવે છે. ને એવા જ નિયમ બાંધ્યો હોય કે, ગૃહસ્થાશ્રમ આરાધ્યાવિના ત્યાગ થાય જ નહીં, તો પછી તેવા પરમ ઉદારીન પુરૂષને ત્યાગનો નાશ કરાવી કામભોગમાં દોરવા બરાબર ઉપદેશ કહેવાય; અને મોક્ષસાધન કરવારૂ જ મનુષ્યભવનું ઉત્તમપણું હતું તે દાળીને સાધન પ્રાપ્ત થયે સંસારસાધનનો હેતુ કયો કહેવાય.

વળી એકાંતિ એવો નિયમ બાંધ્યો હોય કે, ક્ષત્ર્યશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમદિ ક્રમે કરી આટલા આટલા વર્ણસુધી સેવીને પછી ત્યાગી થવું તો તે પણ સ્વતંત્ર વાત નથી. તથારૂ આયુષ્ય ન હોય તો ત્યાગનો અવકાશ ન આવે.

વળી ને અપુત્રપણે ત્યાગ ન કરાય એમ ગણીએ તો તો કેકને વૃદ્ધાવસ્થાસુધીમાં પણ પુત્ર થતા નથી તે માટે શું સમજવું ?

જનનમાર્ગનો પણ એવો એકાંત સિદ્ધાંત નથી કે ગમે તે વયમાં ગમે તેવે માણસે ત્યાગ કરવો. તથારૂ સત્સંગ, સદ્ગુણો યોગ થયે, વિશેષ વૈરાગ્યવાન પુરૂષ સત્પુરૂષને આશ્રમે ત્યાગ નાની વયમાં કરે તો તેથી તેણે તેમ કરવું ઘટારત નથી એમ જિનસિદ્ધાંત નથી. તેમ કરવું યોગ્ય છે એમ જિનસિદ્ધાંત છે, કેમકે અપૂર્વ એવાં સાધનો પ્રાપ્ત થયે ભોગાદિ સાધનો ભોગવવાના વિચારમાં પડવું, અને તેની પ્રાપ્તિઅર્થે પ્રયત્ન કરી તેને અમુક વર્ણસુધી ભોગવવાં જ, એ તો જે મોક્ષસાધનથી મનુષ્યપણું ઉત્તમપણું હતું તે દાળી પશુવત્ કરવાજેવું થાય.

ઈંદ્રિયાદિ શાંત થયાં નથી, જ્ઞાનીપુરૂષની દૃષ્ટિમાં હજી તે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી, એવા મંદવૈરાગ્યવાન અથવા મોહવૈરાગ્યવાનને ત્યાગ લેવો પ્રશસ્ત જ છે એમ કંઈ જિનસિદ્ધાંત નથી. પ્રથમથીજ જેને સત્સંગ ભોગ ન હોય, તથા પૂર્વના ઉત્તમ સંસ્કારવાળો વૈરાગ્ય ન હોય તે પુરૂષ કદાપિ આશ્રમપૂર્વકે પ્રવર્તે તો તેથી તેણે એકાંતે જીવ કરી છે એમ ન કહી શકાય; ને કે તેણે પણ રત્નિદિવસ અત્કૃષ્ટ ત્યાગની જગતિ રાખતાંપૂર્વકે ગૃહસ્થાશ્રમદિ કરવું પ્રશસ્ત છે.

ઉત્તમ સંસ્કારવાળા પુરૂષો ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યાશિવાય ત્યાગ કરે તેથી મનુષ્યપ્રાણીની વૃદ્ધિ અટકે અને તેથી મોક્ષસાધનનાં કારણ અટકે એ વિચારવું અલ્પ દૃષ્ટિથી યોગ્ય દેખાય, કેમકે પ્રત્યક્ષ મનુષ્યદેહ જે મોક્ષસાધનનો હેતુ થતો હતો તેને રોજીને પુત્રાદિની કલ્પનામાં પડી, વળી તેઓ મોક્ષ સાધન આરાધશે જ એવો નિશ્ચય કરી, તેની ઉત્પત્તિમાટે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પડવું, અને વળી તેની ઉત્પત્તિ થશે એ પણ માની વાગવું, અને કદાપિ તે સંયોગો બન્યા તો જેમ હાલ પુત્રોત્પત્તિમાટે આ પુરૂષને અટકવું પડ્યું હતું તેમ તેને પણ અટકવું થાય તેથી તો કેમકે ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગરૂ મોક્ષસાધન પ્રાપ્ત થવાનો ભોગ ન આવવાદેવા જેવું થાય.

વળી કોઈ કોઈ ઉત્તમ સંસ્કારવાળા પુરૂષોના ગૃહસ્થાશ્રમ પહેલાંના ત્યાગથી વંશવૃદ્ધિ અટકવાનો વિચાર લાઈએ તો તેવા ઉત્તમ પુરૂષના ઉપદેશથી અનેક જીવો જે મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ કરતાં રતા નથી તેઓ ઉપદેશ પાળી વર્તમાનમાં તેવી રીતે મનુષ્યાદિનો નાશ કરતાં કેમ ન અટકે ! તથા શુભવૃત્તિ પામવાથી ફરી મનુષ્યાપણું કેમ ન પામે ? અને એ રીતે મનુષ્યનું રક્ષણ તથા વૃદ્ધિ પણ સંભવે.

અલૌકિક દૃષ્ટિમાં તો મનુષ્યની હાનિ વૃદ્ધિ આદિનો મુખ્ય વિચાર નથી, કદ્યાણુ અકદ્યાણુનો મુખ્ય વિચાર છે. એક રાજા જે અલૌકિક દૃષ્ટિ પામે તો પોતાને મોઢે દબાવે મનુષ્યપ્રા-

હીનો મુદ્દમાં નાશ થવાનો હેતુ દેખી ધાગીવાર વગરકારણે તેવાં મુદ્દા ઉત્પન્ન ન કરે, તેથી ધણા માણસોનો બચાવ થાય, અને તેથી ચંચળચિત્ત ધાગી ધણા માણસો વધે એમ પણ વિચાર કેમ ન લઈ શકાય ?

ઈંદ્રિયો અતૃપ્ત હોય, વિશેષ મોહપ્રધાન હોય, મોહવૃંદાએ માત્ર ક્ષણિક વૃંદાગ્ય ઉગ્રો હોય, અને યથાતથ્ય સત્સંગનો જોગ ન હોય, તો તેને સાધુપણુ આપતું પ્રાપ્તે પ્રશસ્ત કહી ન શકાય, એમ કહીએ તો વિરોધ નહીં; પણ ઉત્તમ સંસ્કારવાળા અને મોહાંધ એમણે સર્વેએ શુદ્ધચાત્રમ ભોગવાને જ સાગ કરવો એવો પ્રતિજ્ઞ કરતાં તો આયુષ્યાદિનું અનિયમિતપણુ, પ્રાપ્તજોગે તેને દૂર કરવાપણુ, એ આદિ ધણા વિરોધથી મોક્ષસાધનનો નાશ કરવા બરોબર થાય; અને જેથી ઉત્તમપણુ કરતું હતું તે ન થયું તો પછી મનુષ્યપણુનું ઉત્તમપણુ પણ શું છે ? એ આદિ અનેક પ્રકારે વિચાર કરવાથી લૌકિક દષ્ટિ ટળી અલૌકિક દષ્ટિએ વિચાર જન્યપ્રતિ થશે.

વગ્ના ટેટા, કે પીપરના ટેટાનું રક્ષણ કર્ષ તેની ચંચળચિત્તે અર્થે કરવાના હેતુથી અલક્ષણ કહ્યું નથી; તેમાં કામજપણુ હોય છે ત્યારે, અનનકાયપણુનો સંભવ છે તેથી, તથા તેને બદલે બીજી ધણી ચીજોથી ચાલી શકે તેવું છે છતાં તે જ મહણુ કરવી એ 'વૃત્તિનું' ધણું ક્ષુદ્રપણુ છે તેથી, અલક્ષ કહ્યા છે; તે યથાતથ્ય લાગવાયોગ્ય છે.

પાણીના ટીપામાં અસંખ્યાત જીવ છે, એ વાત ખરી છે; પણ તેવું પાણી પીવાથી પાપ નથી એમ કહ્યું નથી. વળી તેને બદલે શુદ્ધચાદિથી બીજી વસ્તુથી ચાલી શકતું નથી તેથી અંગી કાર કરાય છે, પણ સાધુને તો તે પણ લેવાની આત્મા પ્રાપ્તે આપી નથી.

ત્યાંસુધી અને ત્યાંસુધી રાત્રીપુરૂષનાં વચનોને લૌકિક દષ્ટિના આશયમાં ન ઉતારવાયોગ્ય છે, અને અલૌકિક દષ્ટિએ વિચારવાયોગ્ય છે; તે અલૌકિક દષ્ટિનાં કારણો સ.મા જીવને હૈયે જો બેસાડી શકવાની શક્તિ હોય, તો બેસાડવાં. નહીંતો પોતાનું વિશેષ જાણપણુ નથી એમ જાણવતું, તથા મોક્ષ માર્ગમાં કેવળ લૌકિકવિચાર હોતો નથી એ આદિ કારણો યથાશક્તિ દર્શાવી બનતું સમાધાન કરવું, નહીંતો અને ત્યાંસુધી તેવા પ્રસંગથી દૂર રહેવું એ હીક છે.

નાનાપ્રકારના પ્રજ્ઞોત્તરનો લક્ષ એક આત્માર્થપ્રત્યે થાય, તો આત્માને ધણો ઉપકાર થવાનો સંભવ રહે.

સંવત્ ૧૯૫૨ ના ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૮, રાજબ.

૪૩૯.

૩૩

શ્રીસદ્ગુરુચરણાય નમઃ

મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે.—

કરી ઈતિ અખંડ સન્મુખ, મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે.

નોય પૂજાદિની જો કામના રે, નોય વ્હાણું અંતરૂ ભવદુઃખ;

મૂળ૦

કરી જો જો વચનની તુલના રે, જો જો શોધિને જિનસિદ્ધાંત;

મૂળ૦

માત્ર કહેવું પરમાર્થહેતુથી રે, કોઈ પામે મુમુક્ષુ વાન;

મૂળ૦

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધતા રે, એકપણે અને અવિરૂદ્ધ;

મૂળ૦

જિનમારગ તે પરમાર્થથી રે, એમ કહ્યું સિદ્ધાંતે ભુધ;

મૂળ૦

લિંગ અને ભેદો જે વૃત્તના રે, દ્રવ્ય દેશ કળાદિ ભેદ;

મૂળ૦

પણુ જ્ઞાનાદિની જે શુદ્ધતા રે, તે તો ત્રણે કાળે અભેદ.

મૂળ૦

હવે જ્ઞાન દર્શનાદિ શબ્દનો રે, સંક્ષેપે મુખે પરમાર્થ;	મૂળ૦
તેને જ્ઞેનાં વિચારિ વિશેષથી રે, સમજાશે ઉત્તમ આત્માર્થ;	મૂળ૦
છે દેહાદિથી લિન્ન આત્મા રે, ઉપયોગી સદા અવિનાશ;	મૂળ૦
એમ જાણે સદ્ગુરુઉપદેશથી રે, કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ;	મૂળ૦
જે જ્ઞાને કરીને જાણિયું રે, તેની વત્તે છે શુદ્ધ પ્રતીત;	મૂળ૦
કહ્યું લગવંતે દર્શન તેહને રે, જેનું જીભું નામ સમપ્રીત;	મૂળ૦
જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે, જાણ્યો સર્વેથી લિન્ન અસંગ;	મૂળ૦
તેવો સ્થિર સ્વભાવ તે ઉપજે રે, નામ ચારિત્ર તે અણુલિંગ;	મૂળ૦
તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે, જ્યારે વત્તે તે આત્મારૂપ;	મૂળ૦
તેહ મારગ જિનનો પામિયો રે, કિંવા પામ્યો તે નિઃસ્વરૂપ;	મૂળ૦
એવા મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવા રે, અને જવા અનાદિ બધ;	મૂળ૦
ઉપદેશ સદ્ગુરુનો પામવા રે, ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબધ;	મૂળ૦
એમ દેવ જિનદે ભાખિયું રે, મોક્ષમારગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ;	મૂળ૦
ભવ-જનોના દિતને કારણે રે, સંક્ષેપે કહ્યું સ્વરૂપ.	મૂળ૦

સં ૧૯૫૨ ના આશો સુદ ૧, આનંદ.

૪૪૦.

ૐ સદ્ગુરુપ્રસાદ.

શ્રી રામદાસસ્વામિનું યોગેશુ "દાસબોધ" નામનું પુસ્તક મરાઠી ભાષામાં છે. તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર છપાઈ પ્રગટ થયું છે; જે પુસ્તક વાંચવા તથા વિચારવા અર્થે મોકલ્યું છે.

પ્રથમ ગણપતિ આદિની સ્તુતિ કરી છે તેથી, તેમ જ પાછળ જંગલના પદ્ધતિને આત્મારૂપ વર્ણવીને ઉપદેશ કર્યો છે તેથી, તેમ જ તેમાં વેદાંતનું મુખ્યપણું વર્ણવ્યું છે તે વગેરેથી કદાચ પણ ભવ ન પામતાં, અથવા વિકલ્પ નહીં પામતાં, આત્માર્થવિષેના પ્રથેકર્તાના વિચારોનું અવગાહન કરવાયોગ્ય છે.

આત્માર્થ વિચારવામાં તેથી કંમે કરીને મુલભતા થાય છે.

જેણે જેણે સદ્ગુરુનેવિષે તથા તેમની દર્શાનેવિષે વિશેષપણું દીકું છે, તેને તેને ધણુંકરીને અહંભાવ તથાપ્રપ્રસંગ જ્ઞેવામાં ઉદયપ્રસંગ થતો નથી; અથવા તરત શમાય છે. તે અહંભાવને જ્ઞે આગળથી ઝેર જેવો પ્રતીત કર્યો હોય, તો પૂર્વાપર તેનો સંભવ ઓછો થાય. કંઈક અંતરમાં ચાતુર્યાદિ ભાવે મીઠાસ સદ્ગુરુપરિણુતિએ પણ રાખી હોય, તો તે પૂર્વાપર વિશેષતા પામે છે. પણ ઝેર જ છે. નિશ્ચય ઝેર જ છે, પ્રગટ 'કાળકૂટ' ઝેર છે; એમાં કાઠ રીતે સંશય નથી; અને સંશય થાય, તો તે સંશય માનવો નથી; તે સંશયને અજ્ઞાન જ જાણવું છે; એથી તીવ્ર ખારાશ કરી મૂકી હોય તો તે અહંભાવ ધણુંકરી બળ કરી શકતો નથી. વખતે તે અહંભાવને રોગવાથી નિરહંભાવતા થઈ તેનો પાછો અહંભાવ થઈ આવવાનું બને છે; તેપણુ આગળ ઝેર, ઝેર અને ઝેર માની રાખી વર્તાયું હોય તો આત્માર્થને બાધ ન થાય.

શ્રી આનંદ, આશો સુદ ૧, ગુરુ.

૪૪૧.

આત્માર્થી ભાઈ શ્રી.....પ્રત્યે—

તમારો લખેલો કાગળ મળ્યો હતો. આ કાગળથી તેનો કૃંકામાં ઉત્તર લખ્યો છે:—

નાતાલમાં સ્થિતિ કરવાથી તમારી કેટલીક સદ્ગતિઓ વિશેષતા પામી છે, એમ પ્રતિનિધિ થાય છે; પણ તમારી તેમ વર્તવાની ઉત્કૃષ્ટ ઈચ્છા તેમાં હેતુબદ્ધ છે. રાજકોટ કરતાં નાતાલ કેટલીક રીતે તમારી શ્રુતિને ઉપકાર કરી શકે એવું ક્ષેત્ર ખડું એમ માનવામાં હાનિ નથી, કેમકે તમારી સરળતા સાચવવામાં અંગત વિશ્વાસ લય રહી શકે એવા પ્રપંચમાં અનુસરવાનું દયાજી નાતાલમાં ધણુંકરીને નહીં; પણ જેની સદ્ગતિઓ વિશેષ બળવાન ન હોય, અથવા નિર્બળ હોય, અને તેને ઈચ્છાશક્તિમાં સ્વતંત્રપણે રહેવાનું હોય, તો અભણાદિવિશેષમાં તે દોષિત થાય એમ લાગે છે. જેમ તમને નાતાલ ક્ષેત્રમાં પ્રપંચનો વિશેષ યોગ્ય નહીં હોવાથી તમારી અદ્વિતિઓ વિશેષતા પામી, તેમ રાજકોટ જેવામાં કદાચ પરંપરા એ વ્યર્થ લાગે છે; પણ કોઈ સારાં આર્યક્ષેત્રમાં સત્સંગાદિ યોગમાં તમારી શ્રુતિઓ નાતાલ કરતાં પણ વિશેષતા પામત એમ સંભવ છે. તમારી શ્રુતિઓ જેતાં તમને નાતાલ અનાય ક્ષેત્રરૂપે અસર કરે એવું મારી માન્યતામાં ધણુંકરીને નથી; પણ સત્સંગાદિ યોગની ધણુંકરીને પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી, કેટલુંક આત્મનિરાકરણ ન થાય તે રૂપ હાનિ માનવી કંઈક વિશેષ યોગ્ય લાગે છે.

અગ્રેથી ‘આર્યઆચારવિચાર’ સાચવવાસંબંધી લખ્યું હતું તે આવા ભાવાર્થમાં લખ્યું હતું ‘આર્યઆચાર’ એટલે મુખ્ય કરીને દયા. સત્ય, ક્ષમાદિ ગુણોનું આચરવું તે; અને ‘આર્ય વિચાર’ એટલે, મુખ્ય કરીને આત્મજનું અસ્તિત્વ, નિભત્વ, વર્તમાનકાળસુધીમાં તે સ્વરૂપનું અજ્ઞાન, તથા તે અજ્ઞાન અંતે અભાનમાં કારણો, તે કારણોની નિવૃત્તિ અને તેમ થઇ અવ્યાપાધ આનંદ-સ્વરૂપ અભાન એવા નિજપદનેવિષે સ્વાભાવિક સ્થિતિ થવી તે. એમ સંક્ષેપ મુખ્ય અર્થથી તે શબ્દો લખ્યા છે. વર્ણાશ્રમાદિ, વર્ણાશ્રમાદિપૂર્વક આચાર, તે સદાચારના અંગમૂલ જેવા છે. વર્ણાશ્રમાદિપૂર્વક વિશેષ પારમાર્થિક હેતુવિના તો વર્તવું યોગ્ય છે, એમ વિચારસિદ્ધ છે; જે કે વર્ણાશ્રમધર્મ વર્તમાનમાં બહુ નિર્બળ સ્થિતિને પામ્યો છે, તોપણ આપણે તો જ્યાંસુધી ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગદશા ન પામીએ, અને જ્યાંસુધી શ્રદ્ધાશ્રમમાં વાસ હોય ત્યાંસુધી, તો વાણીઆરૂપ વર્ણધર્મને અનુસરવો તે યોગ્ય છે, કેમકે અલક્ષાદિ ગ્રહણનો તેનો વ્યવહાર નથી; ત્યારે એમ આશંકા થવાયોગ્ય છે કે, “હુદાણા પણ તે રીતે વર્તે છે, તો તેનાં અન્નાદારાદિ ગ્રહણ કરતાં શું હાનિ?” તો તેના ઉત્તરમાં એટલું જણાવવું યોગ્ય થઇ શકે કે, વગર કારણે તેવી રીતિ પણ બદલાવવી ધટતી નથી, કેમકે તેથી પછી બીજા સમાજમવાસી, કે પ્રસંગાદિ આપણી રીતિ જોનાર ગમે તે વર્ણનું ખાતાં બાધ નથી એવા ઉપદેશના નિમિત્તને પામે. હુદાણાને ત્યાં અન્નાદાર લેવાથી વર્ણધર્મ હાનિ પામતો નથી; પણ મુસલમાનને ત્યાં અન્નાદાર લેતાં તો વર્ણધર્મની હાનિનો વિશેષ સંભવ છે, અને વર્ણધર્મ લોપવારૂપ દોષ કરવા જેવું થાય છે. આપણે, કંઈ લોકના ઉપકારાદિ હેતુથી તેમ વર્તવું થતું હોય, અને રસજીવનપ્રાપ્તિથી તેમ વર્તવું ન થતું હોય, તોપણ બીજા તેનું અનુકરણ તે હેતુને સમજ્યાવિના ધણુંકરીને કરે, અને અંતે અલક્ષાદિ ગ્રહણ કરવામાં પ્રાર્થિ કરે એવા નિમિત્તનો હેતુ આપણે તે આવરણ છે, માટે તેમ નહીં વર્તવું તે, એટલે મુસલમાન-દિના અન્નાદારાદિનું ગ્રહણ નહીં કરવું તે, ઉત્તમ છે. તમારી શ્રુતિની કેટલીક પ્રતિનિધિ આપે છે, પણ તેથી ઉતરતી શ્રુતિ હોય તો તે જ પોતે અલક્ષાદિ આદારના યોગને ધણુંકરીને તે રસ્તે પામે. માટે એ પ્રસંગથી દૂર રહેવાય તેમ વિચારવું કર્તવ્ય છે. દયાની લાગણી વિશેષ રહેવા દેવી હોય તો જ્યાં હિંસાનાં સ્થાનકો છે, તથા તેવા પદાર્થો લેવાય દેવાય છે, ત્યાં રહેવાનો અથવા જવા આવવાનો પ્રસંગ ન થવા દેવો જોઈએ, નહીંતો જેવી જોઈએ તેવી ધણુંકરીને દયાની લાગણી ન રહે; તેમ જ અલક્ષપર શ્રુતિ ન જવા દેવા અર્થે, અને તે માર્ગની ઉન્નતિનાં નહીં અનુમોદનને અર્થે અલક્ષાદિ ગ્રહણ કરનારનો આદારાદિ અર્થે પરિચય ન રાખવો જોઈએ.

જ્ઞાનદષ્ટિએ જેતાં જ્ઞાત્યાદિ ભેદનું વિશેષાદિપણુ જણાવું નથી, પણ લક્ષ્યાલક્ષભેદનો તો ત્યાં પણ વિચાર કર્તવ્ય છે, અને તે અર્થે મુખ્યકરીને આ વૃત્તિ રાખવી ઉત્તમ છે. કેટલાંક કાર્યો એવાં હોય છે કે, તેમાં પ્રત્યક્ષ દોષ હોતો નથી, અથવા તેથી દોષ થતો હોતો નથી, પણ તેને અંગે ખીન્ન દોષોનો આશ્રય હોય છે, તેપણુ વિચારવાનને લક્ષ રાખવો ઉચિત છે, નાતાવના લોકોના ઉપકાર અર્થે કદાપિ તમારું એમ પ્રવર્તવું થાય છે એમ પણ નિશ્ચય ન ગણાય; જે ખીન્ને કોઈ પણ સ્થળે તેવું વર્તન કરતાં બાધ લાસે, અને વર્તવણું ન જને તો માત્ર તે હેતુ ગણાય. વળી તે લોકોના ઉપકાર અર્થે વર્તવું જોઈએ એમ વિચારવામાં પણ કંઈક તમારા સમજવાફેર થતું હશે એમ લાગ્યા કરેછે. તમારી સદ્વૃત્તિની કંઈક પ્રતીતિ છે એટલે, આ વિષે વધારે લખવું યોગ્ય દેખાતું નથી. જેમ સદાચાર અને સદ્વિચારનું આરાધન થાય તેમ પ્રવર્તવું યોગ્ય છે.

ખીજી ઉત્તરતી જ્ઞાતિઓ અથવા મુસલમાનાદિનાં કોઈ તેવાં નિમંત્રણોમાં અન્નાહારાદિને બદલે નહીં રાંધેલો એવો ફળાહાર આદિ લેતાં તે લોકોનો ઉપકાર સાચવવાનો સંભવ રહેતો હોય, તો તેમ અનુસરો તો સાઈ છે. એ જ વિનંતિ.

સં ૧૯૫૨ ના આશો શુદ્ધ ૩, શુક્રે, આશુદ્ધ.

૪૪૨.

શ્રી સદ્ગુરુચરણાય નમઃ

ૐ

શ્રીઆત્મસિદ્ધિયામ.

જે સ્વરૂપ સમજ્યાવિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;

સમજવું તે પદ નમું, શ્રીસદ્ગુરુ ભગવંત. ૧

જે આત્મસ્વરૂપ સમજ્યાવિના ભૂતકાળે હું અનંત દુઃખ પામ્યો, તે પદ જેણે સમજવું એટલે ભવિષ્યકાળે ઉત્પન્ન થવાયોય એવાં અનંત દુઃખ પામત તે મૂળ જેણે છેલ્લું એવા શ્રીસદ્ગુરુ ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું. ૧.

વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ;

વિચારવા આત્માર્થિને, લાખ્યો અત્ર અગોખ્ય. ૨.

આ વર્તમાનકાળમાં મોક્ષમાર્ગ ઘણો લોપ થઈ ગયો છે; જે મોક્ષમાર્ગ ગુરુશિષ્યના સંવાદરૂપે અત્રે પ્રકટ કરીએ છીએ. ૨.

કોઈ ક્રિયાજનક થઈ રહ્યા, શુષ્કજ્ઞાનમાં કોઈ;

માને મારમ મોક્ષતો, કરેલા કપજનું નેઈ. ૩.

કોઈ ક્રિયાને જ વળગી રહ્યા છે; અને કોઈ શુષ્કજ્ઞાનને જ વળગી રહ્યા છે; એમ મોક્ષમાર્ગ માને છે. જે જોઈને દયા આવે છે. ૩.

બાહ્યક્રિયામાં ચચતાં, અંતર્ભેદ ન કાંઈ;

જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતાં, તેહ ક્રિયાજનક આંદિ. ૪.

બાહ્યક્રિયામાં જ માત્ર રાચી રહ્યાં છે, અંતર કંઈ ભેદાયું નથી, અને જ્ઞાનમાર્ગને નિષેધ્યા કરે છે, તે અહીં ક્રિયાજનક કહ્યાં છે. ૪.

બંધ મોક્ષ છે કલ્પના, લાખે વાણીમાંભિ;

વર્તે મોહાવેશમાં, શુષ્કજ્ઞાની તે આંદિ. ૫.

બંધ, મોક્ષ માત્ર કલ્પના છે, એવાં નિશ્ચયવાક્ય માત્ર વાણીમાં જોલે છે, અને તથારૂપ દશા થઈ નથી, મોહના પ્રભાવમાં વર્તે છે, એ અહીં શુષ્કજ્ઞાની કહ્યાં છે. ૫.

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જે સદ્ આત્મજ્ઞાન;

તેમ જ આત્મજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતથાં નિદાન. ૬

વંરાગ્યસાગાદિ જે સાથે આત્મજ્ઞાન હોય તો સફળ છે, અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિના હેતુ છે. અને જ્યાં આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં પણુ જે તો આત્મજ્ઞાનને અર્થે કરવામાં આવતાં હોય, તો તે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ છે. ૬.

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, યાચ ન તેને જ્ઞાન;

અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ જ્ઞાન. ૭.

જેના ચિત્તમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો ઉત્પન્ન થયાં ન હોય તેને જ્ઞાન ન થાય; અને જે ત્યાગ, વિરાગમાં જ અટકી રહી, આત્મજ્ઞાનની આકાંક્ષા ન રાખે, તે પોતાનું જ્ઞાન ભૂલે. અર્થાત્ અજ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગવંરાગ્યાદિ હોવાથી તે પૂનઃસંસ્કારાદિથી પરાભવ પામે, અને આત્માર્થ ચૂકી જાય. ૭.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તથાં સમજાડું તેલ;

ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થો જન એલ. ૮.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે. ત્યાં ત્યાં તે તે સમજે, અને ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે એ, આત્માર્થ પુરૂષનાં લક્ષણો છે. ૮.

એવે સદ્ગુરુચરણે, ત્યાગિ દઈ નિજપક્ષ;

પામે તે પરમાર્થને, નિજપદનો લે લક્ષ. ૯.

પોતાના પક્ષને છોડી દઈ, જે સદ્ગુરુરૂપ ચરણને એવે તે પરમાર્થને પામે, અને આત્મસ્વરૂપનો લક્ષ તેને થાય. ૯.

આત્મજ્ઞાન સમ-કરિતા, વિચરે કલ્પ પ્રયોગ;

અપુર્વવાણી પરમશુદ્ધ, સદ્ગુરુ લક્ષણુયોગ્ય. ૧૦.

આત્મજ્ઞાનને વિષે જેમની રિયતિ છે, એટલે પરલાવની ધ્વજાથી જે રહિત થયા છે, તથા શત્રુ, મિત્ર, દુર્વ, શોક, નમસ્કાર, તિરસ્કારાદિ ભાવપ્રત્યે જેને સમતા વર્તે છે; માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાં એવાં કર્મનાં ઉદયને લીધે જેમની વિચરવાઆદિ ક્રિયા છે; અજ્ઞાની કરતાં જેની વાણી પ્રત્યક્ષ જૂઠી પડે છે. અને પદ્મલંબના તાત્પર્યને જાણે છે, તે સદ્ગુરુનાં ઉત્તમ લક્ષણો છે. ૧૦.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુ સમ નહીં, પદ્મલંબિનઉપકાર;

એવા લક્ષ થયાવિના, કો ન આત્મવિચાર. ૧૧

જ્યાંમુધી જીવને પૂર્વકાળે ચઢ ગયેલા એવા જિનની વાતપર જ લક્ષ રહ્યા કરે, અને તેના ઉપકાર કલા કરે, અને જેથી પ્રત્યક્ષ આત્મજ્ઞાનિતિનું સમાધાન થાય એવા સદ્ગુરુનો સમાગમ પ્રાપ્ત થયો હોય તેમાં પદ્મલંબિનોનાં વચન કરતાં મોટો ઉપકાર શમાયો છે, તેમજ ન જાણે તેને આત્મવિચાર ઉત્પન્ન ન થાય ૧૧

શાસ્ત્રો છે. તેપણુ જ્યાં પ્રત્યક્ષસદ્ગુરોને જોગ ન હોય ત્યાં, સુપાત્ર જીવને આધારરૂપ છે; પણ સદ્ગુરુસમાન તે બ્રાતિનાં છેદક કહી ન શકાય. ૧૩.

અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કાજ;

તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ. ૧૪.

અથવા જે સદ્ગુરુએ તે શાસ્ત્રો વિચારવાની આજ્ઞા દીધી હોય; તો તે શાસ્ત્રો મતાંતર એટલે કુળધર્મને સાર્થક કરવાનો હેતુ આદિ બ્રાતિ છોડીને માત્ર આત્માર્થે વિચારવાં. ૧૪.

જોકે જીવ સ્વચ્છંદે તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ;

પામ્યા એમ અનંત છે, બાળ્યું જિન નિર્હોય. ૧૫.

જીવ અનાદિ કાળથી પોતાના હાપણે અને પોતાની ઇચ્છાએ ચાલ્યો છે, એનું નામ 'સ્વચ્છંદ' છે. જે તે સ્વચ્છંદને રોકે તો જરૂર તે મોક્ષને પામે; અને એ રીતે ભૂતકાળે અનંત જીવ મોક્ષ પામ્યા છે, એમ રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન એમનાં એકે દોષ જેને વિષે નથી એવા દોષ-રહિત વીતરાગે કહ્યું છે. ૧૫.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુયોગથી, સ્વચ્છંદ તે રોકાય;

અન્ય ઉપાય કયા યજી, પ્રાપ્તે બમણો થાય. ૧૬.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુના યોગથી તે સ્વચ્છંદ રોકાય છે, બાકી પોતાની ઇચ્છાએ બીજા ધણા ઉપાય કયા છતાં ઘણુંકરીને તે બમણો થાય છે. ૧૬.

સ્વચ્છંદ મત આમહ તજી, વર્તે સદ્ગુરુલક્ષ;

સમકિત તેને ભાજિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ. ૧૭

સ્વચ્છંદને તથા પોતાના મતના આમહને તજીને જે સદ્ગુરુના લક્ષે આવે તેને, પ્રત્યક્ષ કારણ ગણીને વીતરાગે 'સમકિત' કહ્યું છે. ૧૭.

માનાદિક શત્રુ મહા, નિજજીવે ન મરાય;

જતાં સદ્ગુરુસરણમાં, અદ્ય પ્રયાસે બચ. ૧૮.

માન, અને પૂજનસકારાદિના લોભ એ આદિ મહાશત્રુ છે, તે પોતાના હાપણે આશ્વતાનાશ પામે નહીં, અને સદ્ગુરુના શરણમાં જતાં સદજ પ્રયત્નમાં બચ. ૧૮.

જે સદ્ગુરુઉપદેશથી, પામ્યા કેવળજ્ઞાન;

ગુરુ રહ્યા હજસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન. ૧૯.

જે સદ્ગુરુના ઉપદેશથી કોઈ કેવળજ્ઞાનને પામ્યા, તે સદ્ગુરુ હજી હજસ્થ રહ્યા હોય, તેપણુ જે કેવળજ્ઞાનને પામ્યા છે એવા તે કેવળીભગવાન હજસ્થ એવા પોતાના સદ્ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરે. ૧૯.

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાજ્યો શ્રી વીતરાજ;

મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ સુભાગ્ય. ૨૦.

એવો વિનયનો માર્ગ શ્રી જિને ઉપદેશ્યો છે. એ માર્ગનો મૂળહેતુ એટલે તેથી આત્માને શો ઉપકાર થાય છે ને, કોઈક સુભાગ્ય એટલે સુલભગોધી અથવા આરાધક જીવ હોય તે સમજે. ૨૦.

અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે ને કાંઈ;

મહાભોદિનીય કર્મથી, ખૂટે ભવજાળમાં. ૨૧.

આ વિનયમાર્ગ કલ્યાે તેનો લાભ એટલે તે શિષ્યાદિની પાસે કરાવવાની ઇચ્છા કરીને જે કોઈ પણ અસદ્ગુરુ પોતાને વિષે સદ્ગુરુપણુ સ્થાપે તો તે મહાભોદિનીય કર્મ ઉપાર્જન કરીને ભવસમુદ્રમાં ધૂટે. ૨૧.

હોય યુગ્મુજીવ તે, સમજે એવ વિચાર;

હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર. ૨૨.

જે મોક્ષાર્થી જીવ હોય તે, આ વિનયમાર્ગદિનો વિચાર સમજે, અને જે મતાર્થી હોય તે, તેનો અવળો નિર્ધાર લે, એટલે કાં પોતે તેવો વિનય શિખ્યાદિ પાસે કરાવે, અથવા અસદ્ગુરુને વિષે પોતે સદ્ગુરુની બ્રાંતિ રાખી આ વિનયમાર્ગનો ઉપયોગ કરે. ૨૨.

હોય મતાર્થી તેવને, થાય ન આત્મવશ્ક;

તેહ મતાર્થીવશ્કણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ. ૨૩.

જે મતાર્થી જીવ હોય તેને આત્મજ્ઞાનનો લક્ષ થાય નહીં; એવાં મતાર્થી જીવનાં અહીં નિષ્પક્ષપાતે લક્ષણો કહ્યાં છે: ૨૩.

મતાર્થીવશ્કણ.

બાહ્યત્યાગ પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ સત્ય;

અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ૨૪.

જેને માત્ર બાહ્યથી ત્યાગ દેખાય છે, પણ આત્મજ્ઞાન નથી, અને ઉપદક્ષણથી અંતરંગ ત્યાગ નથી, તેના ગુરુને સાચા ગુરુ માને, અથવા તો પોતાના કુળધર્મના ગમે તેવા ગુરુ હોય હોય તોપણ તેમાંજ મમત્વ રાખે. ૨૪.

જે નિનદેહપ્રમાણુ ને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ;

વર્ણન સમજે નિનનું, રેણી રહે નિજજીવિ. ૨૫.

જે નિનના દેહાદિનું વર્ણન છે, તેને નિનનું વર્ણન સમજે છે, અને માત્ર પોતાના કુળધર્મના દેવ છે માટે મારાપણાના કલ્પિત રાગે સમવસરણાદિ મહાત્મ્ય કહ્યા કરે છે, અને તેમાં પોતાની ભુદ્ધિને રેણી રહે છે; એટલે પરમાર્થહેતુસ્વરૂપ એવું નિનનું જે અંતરંગસ્વરૂપ જાણવાયેલું છે તે, જાણતા નથી. તથા તે જાણવાનું પ્રયત્ન કરતા નથી, અને માત્ર સમવસરણાદિમાં જ નિનનું સ્વરૂપ કહીને મતાર્થમાં રહે છે. ૨૫.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુયાગમાં, વર્તે દષ્ટિ વિમુખ;

અસદ્ગુરુને દૃઢ કરે, નિજમાનાયે મુખ્ય. ૨૬.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુનો ક્યારેક યોગ મળે તો દુરાગ્રહાદિદેહક તેની વાણી સાંભળીને તેનાથી અવળી રીતે આવે, અર્થાત્ તે દિતકારી વાણીને ગ્રહણ કરે નહીં, અને પોતે ખરેખરો દૃઢ મુમુક્ષુ છે એવું માન મુખ્યપણે મેળવવાને અર્થે અસદ્ગુરુસમીપે જઈને પોતે તેનાપ્રત્યે પોતાનું વિશેષ દૃઢ પણ જણાવે. ૨૬,

દેવાદિ ગતિ ભંગમાં, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન;

માને નિજમતવેચનો, આગ્રહ મુક્તિનિદાન. ૨૭.

દેવ નારકાદિ ગતિના, 'ભાંગ' આદિનાં સ્વરૂપ કોઈક વિશેષ પરમાર્થહેતુથી કહ્યા છે, તે હેતુને જાણ્યો નથી, અને તે ભંગમળને શ્રુતજ્ઞાન જે સમજે છે, તથા પોતાના મતના વેપનો આગ્રહ રાખવામાં જ મુક્તિનો હેતુ માને છે. ૨૭.

લણુ સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ત્રણું ત્રવ અભિમાન;

મહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક-માન. ૨૮.

વૃત્તિનું સ્વરૂપ શું ? તે પણ જે જાણતો નથી, અને 'દુ' વ્રતધારી છું' એવું અભિમાન ધારણ કર્યું છે. કવચિત્ પરમાર્થના ઉપદેશનો યોગ બને તોપણલૌકિકમાં પોતાનું માન અને પૂર્વ-સત્કારાદિ જતાં રહેશે, અથવા તે માનાદિ પંચી પ્રાપ્ત નહીં થાય એમ જાણીને તે પરમાર્થને ગ્રહણ કરે નહીં. ૨૮.

અથવા નિઃશ્વસન મહે, માત્ર સબ્દનીમાંય;

લોપે સદ્વ્યવહારને, સાધનરહિત થાય. ૨૯.

અથવા 'સમયસાર' કે 'યોગવાસિટ' જેવા અથો વાંચી તે માત્ર નિશ્ચય નમને મદલુ કરે ? કેવી રીતે મદલુ કરે ? માત્ર કહેવારૂપે; અંતરંગમાં તથારૂપ ગુણની કરી સ્પર્શના નદી, અને સદ્ગુર, સત્શાસ્ત્ર, તથા ધૈરાગ્ય, વિવેકાદિ સાચા વ્યવહારને લોપે, તેમ જ પોતાને જ્ઞાની માની લઈને સાધનરહિત વર્તે. ૨૯.

જ્ઞાનદશા પામે નદી, સાધનદશા ન દાંઈ;

પામે તેનો સ્વ ને, તે જૂડે ભવમાંદિ. ૩૦.

તે જ્ઞાનદશા પામે નદી, તેમ ધૈરાગ્યાદિ સાધનદશા પણ તેને નથી, જેથી તેવા જીવનો સગ ખીન્ન જીવને થાય તે પણ ભવસાગરમાં ડુબે. ૩૦.

એ પણ જીવ મતાર્થમાં, વિજ્ઞાનાદિ કાજ;

પામે નદી પરમાર્થને, અનુઅધિકારીમાં જ. ૩૧.

એ જીવ પણ મતાર્થમાં જ વર્તે છે, કેમકે ઉપર કહ્યા જીવ તેને જેમ કુળધર્માદિથી મતાર્થના છે, તેમ આને જ્ઞાની ગણાવવાના માનની ઇચ્છાથી પોતાના ગુણક્રમતનો મદલુ છે, માટે તે પણ પરમાર્થને પામે નદી, અને અનુઅધિકારી એટલે જેને વિશે જ્ઞાન પરિણામ પામવા યોગ્ય નદી એવા જીવોમાં તે પણ ગણાય. ૩૧.

નદી કપાયકપસાંતલા, નદી અંતરધૈરાગ્ય;

સરજપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થો દુર્ભાગ્ય. ૩૨.

જેને કોઈ માન માયા લોભરૂપ કપાય પાનગા પડ્યા નથી. તેમ જેને અંતરધૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો નથી, આત્મામાં ગુણ મદલુકરવારૂપ સરજપણું જેને કહ્યું નથી, તેમ સત્યાસત્યગુણના કરવાને જેને અપશ્વપાનદષ્ટિ નથી, તે મતાર્થો જીવ દુર્ભાગ્ય એટલે જન્મ, જરા, મરણને ઉદ્ધવાવાળા મોક્ષમાર્ગને પામવા યોગ્ય એવું તેનું ભાગ્ય ન સમજવું. ૩૨.

લક્ષણ કલાં મતાર્થોનાં, મતાર્થ ભવા કાજ;

દવે કહું આત્માર્થોનાં, આત્મ-અર્થે મુખસાજ. ૩૩.

એમ મતાર્થો જીવનાં લક્ષણ કયાં, તે કહેવાનો હેતુ એ છે કે, કોઈ પણ જીવનો તે જાણીને મતાર્થ જન્ય, દવે આત્માર્થો જીવનાં લક્ષણ કદીએ છીએ: તે લક્ષણ કેવાં છે કે, આત્માને આત્મામાધ મુખની સામઘિના હેતુ છે. ૩૩.

આત્માર્થોલક્ષણ.

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુર દોષ;

બાકી કુળગુરુરૂપના, આત્માર્થો નદી ભેય. ૩૪.

જ્યાં આત્મજ્ઞાન હોય ત્યાં મુનિપણું હોય. અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં મુનિપણું ન જ સંભવે. "જન્સમતિ પાસદ તં મોળુંતિ પાસદ" (જ્યાં સમકિત એટલે આત્મજ્ઞાન છે, ત્યાં મુનિપણું જોશે) એમ "આત્મારંગસૂત્રમાં" કહ્યું છે, એટલે જેમાં આત્મજ્ઞાન હોય તે સાચા ગુર છે એમ જોશે છે, અને આત્મજ્ઞાનરહિત હોય તોપણ પોતાના કુળના ગુરને સદ્ગુર માનવા એ માત્ર કલ્પના છે તેવી કંઈ ભવચ્છેદ ન થાય એમ આત્માર્થો ભુએ છે, ૩૪.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુપ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર;

તણે યોગ એકવધી, વર્તે આજ્ઞાપાર. ૩૫.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુની પ્રાપ્તિનો મોટો ઉપકાર જાણે, અર્થાત્ શાસ્ત્રાદિથી જે સમાધાન થઈ

ગોચ્ય નથી, અને જે દોષો સદ્ગુણની આના ધારાનું કર્યાવિના જતા નથી તે, સદ્ગુણોગથી સમાધાન થાય, અને તે દોષો ટળે, માટે પ્રત્યક્ષસદ્ગુણનો મોટો ઉપકાર જાણે, અને તે સદ્ગુણપ્રત્યે મન વચન કાયાથી આત્માંકિતપણે વર્તે. ૩૬.

એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમારથનો પંથ;

પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત. ૩૬.

ત્રણે કાળને વિશે પરમાર્થનો પંથ એટલે મોક્ષનો માર્ગ એક હોવો જોઈએ, અને જેથી તે પરમાર્થ સિદ્ધ થાય તે વ્યવહાર શ્રવે માન્ય રાખવો જોઈએ; બીજો નહીં, ૩૬.

એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્ગુણોગ;

કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહીં મનરોગ. ૩૭.

એમ અંતરમાં વિચારીને જે સદ્ગુણના યોગનો શોધ કરે, માત્ર એક આત્માર્થની ઈચ્છા રાખે, પણ માનપૂજનદિક સિદ્ધિરિદ્ધિની કશી ઈચ્છા રાખે નહીં;—એ રોગ જેના મનમાં નથી. ૩૭.

કપાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષઅભિલાષ;

ભવે ખેદ પ્રાણીદયા, ત્યાં આત્માર્થનિવાસ ૩૮.

જ્યાં કપાય પાતળા પડ્યા છે, માત્ર એક મોક્ષપદ શિવાય બીજા કોઈ પદની અભિલાષા નથી, સંસારપર જેને વૈરાગ્ય વર્તે છે, અને પ્રાણીમાત્રપર જેને દયા છે, એવા શ્રવે વિશે આત્માર્થનો નિવાસ થાય. ૩૮.

દશા ન એવી જ્યાંસુધી, શ્રવ હશે નહીં ભ્રમ;

મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતરોગ. ૩૯.

જ્યાંસુધી એવી ભ્રમદશા શ્રવ પામે નહીં, ત્યાંસુધી તેને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ ન થાય, અને આત્મત્રાંતરૂપ અનંત દુઃખનો હેતુ એવો અંતરોગ ન મટે. ૩૯.

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુણોગ્ય સુદાય;

તે જોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય. ૪૦.

એવી દશા જ્યાં આવે ત્યાં સદ્ગુણોગ્ય જોધ શોધે, અર્થાત્ પરિણામ પામે, અને તે જોધના પરિણામથી સુખદાયક એવી સુવિચારદશા પ્રગટે. ૪૦.

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન;

જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ યદ્યપિ, પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧.

જ્યાં સુવિચારદશા પ્રગટે ત્યાં, આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, અને તે જ્ઞાનથી મોહનો ક્ષય કરી નિર્વાણપદને પામે. ૪૧.

ઉપજે તે સુવિચારણા, મોક્ષમાર્ગ સમભય;

શરણિયસંવાદથી, ભાષું ચરુપદ આદિ. ૪૨.

જેથી તે સુવિચારદશા ઉત્પન્ન થાય, અને મોક્ષમાર્ગ સમજવામાં આવે તે, ૧૭ પદરૂપે શરણિયતા સંવાદથી કરીને અહીં કહું છું. ૪૨.

ચરુપદનામકયન.

‘આત્મા છે,’ ‘તે નિત્ય છે,’ ‘છે કર્તા નિજકર્મ;

‘છે ભોક્તા,’ વળી ‘મોક્ષ છે,’ ‘મોક્ષરૂપાય સુધર્મ.’ ૪૩.

‘આત્મા છે,’ ‘તે આત્મા નિત્ય છે,’ ‘તે આત્મા પોતાના કર્મોને કર્તા છે,’ ‘તે કર્મોને ભોક્તા છે,’ ‘તેથી મોક્ષ થાય છે,’ અને તે ‘મોક્ષનો ઉપાય એવો સત્ધર્મ છે.’ ૪૩.

ચરુપદનામકયન, ચરુપદનામકયન;

સમજવા પરમાર્થને, કહાં જ્ઞાનીએ એક. ૪૪.

છ ઇન્દ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ વિષયનું જ્ઞાન;

પાંચ ઇન્દ્રિયા વિષયનું, પણ આત્માને જ્ઞાન. ૫૨.

કર્ણેન્દ્રિયથી સાંભળ્યું તે તે કર્ણેન્દ્રિય જાણે છે, પણ ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય તેને જાણતી નથી, અ ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયે દોઢિયું તે કર્ણેન્દ્રિય જાણતી નથી. અર્થાત્ સૌ સૌ ઇન્દ્રિયને પોતપોતાના વિષયનું જ છે; પણ બીજી ઇન્દ્રિયોના વિષયનું જ્ઞાન નથી, અને આત્માને તો પાંચે ઇન્દ્રિયના વિષય જ્ઞાન છે. અર્થાત્ જે તે પાંચે ઇન્દ્રિયોના પ્રહણ કરેલા વિષયને જાણે છે તેજ, ‘આત્મા’ છે, અ આત્માવિના એકેક ઇન્દ્રિય એકેક વિષયને પ્રહણ કરે એમ કહ્યું તેપણ ઉપચારથી કહ્યું છે, ૫૨ કેહ ન જાણે તેહને, જાણે ન ઇન્દ્રિ પ્રાણ;

આત્માની સત્તાવડે, તેહ પ્રવર્તે જણ. ૫૩.

દેહ તેને જાણતો નથી, ઇન્દ્રિયો તેને જાણતી નથી, અને શ્વાસોચ્છાસરૂપ પ્રાણ પણ તે જાણતો નથી; તે સૌ એક આત્માની સત્તા પામીને પ્રવર્તે છે, નહીં તો જરૂરજો પડ્યા રહે એમ જાણ. ૫૩.

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જાણાય;

પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય, એ એવાજો સદાય. ૫૪.

જગત, સ્વપ્ન, અને નિદ્રા એ અવસ્થામાં વર્તેલા છતાં તે તે અવસ્થાઓથી જૂદા જે જ કરે છે, અને તે તે અવસ્થા વ્યતીત થયે પણ જેનું હોવાપણુ છે, અને તે તે અવસ્થાને જાણે છે, એવો પ્રગટસ્વરૂપ ચૈતન્યમય છે, અર્થાત્ જાણના જ કરે છે એવો જેનો સ્વપ્ન પ્રગટ છે, અને એ તેની નિશાની સદાય વર્તે છે; કાષ્ટ દિવસ તે નિશાનીનો ભંગ થતો નથી. ૫૪

ધટ ધટ આદિ જણું તું, તેથી તેને જ્ઞાન;

જાણનાર તે જ્ઞાન નહીં, કદિયે કેવું જ્ઞાન ? ૫૫.

ધટ, ધટ આદિને તું પોતે જાણે છે, ‘તે છે’ એમ તું માને છે, અને જે તે ધટ, ધટ જિતો જાણનાર છે તેને જ્ઞાનતો નથી; એ જ્ઞાન તે કેવું કહેવું ? ૫૫.

પરમ જીદ્ધિ કૃષ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અરૂપ;

દેહ હોય તે આત્મા, ધટે ન આમ વિરૂપ. ૫૬.

દુર્બળ દેહને વિષે પરમ જીદ્ધિ જેવામાં આવે છે, અને સ્થૂળ દેહને વિષે થોડી જીદ્ધિ જેવામાં આવે છે; જે દેહ જ આત્મા હોય તો એવો વિરૂપ એટલે વિરોધ થવાનો વખ ન આવે. ૫૬.

જડ ચેતનનો બિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ;

એકપણ પામે નહીં, ત્રણે કાળ દ્વય ભાવ. ૫૭.

કાષ્ટ કાળે જેમાં જાણવાનો સ્વભાવ નથી તે જડ, અને સદાય જે જાણવાના સ્વભાવના છે, તે ચેતન, એવો બેધનો કેવળ જૂદો સ્વભાવ છે, અને તે કાષ્ટ પણ પ્રકારે એકપણ પામી શકતો નથી. ત્રણે કાળ જડ જડ ભાવે, અને ચેતન ચેતન ભાવે રહે એવો બેધનો જૂદો જ દૈતભાવ પ્રસિદ્ધ જ અનુભવાય છે. ૫૭.

આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ;

શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એક અમાપ. ૫૮.

આત્માની શંકા આત્મા આપે પોતે કરે છે. જે શંકાનો કરનાર છે, તે જ આત્મા છે. જાણતો નથી, એ માપ ન થઈ શકે એવું આશ્ચર્ય છે. ૫૮.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ.

આત્મા નિત્ય નથી, એમ શિષ્ય કહે છે;—

આત્માના અસ્તિત્વના, આપે કહ્યા પ્રકાર;

સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કયે વિચાર. ૫૯.

આત્માના હોવાપણા વિષે આપે જે જે પ્રકાર કહ્યા તેનો અંતરમાં વિચાર કરવાથી સંભવ થાય છે. ૫૯.

ખીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહીં અવિનાશ;

દેહયોગથી ઉત્પન્ન, દેહ વિયોગે નાશ. ૬૦.

પણ ખીજી એમ શંકા થાય છે કે, આત્મા છે તોપણ તે અવિનાશ એટલે નિત્ય નથી. ત્રણે કાળ હોય એવો પદાર્થ નથી, માત્ર દેહના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય, અને વિયોગે નાશ પામે. ૬૦.

અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે, ક્ષણે ક્ષણે પવનાય;

એ અનુભવથી પણ નહીં, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧

અથવા વસ્તુ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી જોવામાં આવે છે, તેથી સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે, અને અનુભવથી જોતાં પણ આત્મા નિત્ય જણાતો નથી. ૬૧.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ.

‘ આત્મા નિત્ય છે, ’ એમ સમાધાન કરે છે:—

દેહ માત્ર સંયોગ છે, વળી જડ રૂપી દૃશ્ય;

ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય, કોના અનુભવ વરય. ૬૨.

દેહમાત્ર પરમાણુનો સંયોગ છે, અથવા સંયોગે કરી આત્માના સંબંધમાં છે. વળી તે દેહ જડ છે, રૂપી છે અને દૃશ્ય એટલે ખીજા કોઈ દ્રષ્ટાનો તે જાણવાનો વિષય છે; એટલે તે પોતે પોતાને જાણતો નથી, તો ચેતનનાં ઉત્પત્તિ અને નાશ તે ક્યાં થી જાણે ? તે દેહના પરમાણુએ પરમાણુનો વિચાર કરતાં પણ તે જડ જ છે, એમ સમજાય છે. તેથી તેમાંથી ચેતનઉત્પત્તિ થવાયોગ્ય નથી, અને ઉત્પત્તિ થવા યોગ્ય નથી તેથી ચેતનના તેમાં પણ પામવાયોગ્ય નથી. વળી તે દેહ રૂપી એટલે સ્પર્શાદિ પરિણામવાળો છે, અને ચેતન દ્રષ્ટા છે, ત્યારે તેના સંયોગથી ચેતનની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય ? અને તેમાં લય પણ કેમ થાય ? દેહમાંથી ચેતન ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમાં જ નાશ પામે છે, એ વાત કોના અનુભવને વશ રહી ? અર્થાત્ એમ કેણે જાણ્યું ? કેમકે જાણનાર એવા ચેતનની ઉત્પત્તિ દેહથી પ્રથમ છે નહીં, અને નાશ તો તેથી પહેલાં છે, ત્યારે એ અનુભવ થયો કોને ? ૬૨.

જેના અનુભવ વશ એ, ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન;

તે તેથી જુદા વિના, થાય ન કેમ જ્ઞાન. ૬૩.

જેના અનુભવમાં જ ઉત્પત્તિ અને નાશનું જ્ઞાન વર્તે તે જ્ઞાન તેથી જુદા વિના કોઈ પ્રકારે પણ સંભવતું નથી, અર્થાત્ ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય થાય છે, એવો કોઈને પણ અનુભવ થવાયોગ્ય છે નહીં. ૬૩

જે સંયોગો દેખીએ, તે તે અનુભવ દશ્ય;

ઉપજે નહીં સંયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪.

જે જે સંયોગો દેખીએ છીએ તે તે અનુભવ સ્વરૂપ એવા આત્માના દૃશ્ય એટલે તેને આત્મા જાણે છે, અને તે સંયોગનું સ્વરૂપ વિચારતાં એવો કોઈ પણ સંયોગ સમજાનો નથી. કે જેથી આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે, મારે આત્મા સંયોગથી નહીં ઉત્પન્ન થયેલો એવો છે; અર્થાત્ અસંયોગી છે, સ્વાત્માનિક પદાર્થ છે, મારે તે પ્રત્યક્ષ ‘ નિત્ય ’ સમજાય છે. ૬૪.

જડથી ચેતન થીપજે, ચેતનથી જડ થાય;

એવો અનુભવ કોઇને, ક્યારે કદી ન થાય. ૬૫.

જડથી ચેતન થીપજે, અને ચેતનથી જડ ઉત્પન્ન થાય એવો કોઇને ક્યારે-કદી-પણ અનુભવ થાય નહીં. ૬૫.

કોઈ સંયોગથી નહીં, જેની ઉત્પત્તિ થાય;

નાશ ને તેનો કોઈમાં, તેથી નિત્ય સંઘય. ૬૬.

જેની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સંયોગથી થાય નહીં, તેના નાશ પણ કોઈને વિષે થાય નહીં, માટે આત્મા ત્રિકાળ 'નિત્ય' છે. ૬૬.

કોષાદિ તરત્રયતા, સંપાદિકની માંય;

પૂર્વજન્મસંસ્કાર તે, જીવનિત્યતા ત્યાંય. ૬૭.

કોષાદિ પ્રકૃતિઓનું વિશેષપણ સર્પ વગેરે પ્રાણીમાં જન્મથી જ જોવામાં આવે છે, વર્તમાન-દેહે તો તે અભ્યાસ ક્યોં નથી; જન્મની સાથે જ તે છે. એટલે એ પૂર્વજન્મનો જ સંસ્કાર છે. જે પૂર્વજન્મ જીવની નિત્યતા સિદ્ધ કરે છે. ૬૭.

આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, પર્યાયે પલટાય,

બાળાદિ વય ત્રણપૂર્વ, જ્ઞાન એકને થાય. ૬૮.

આત્મા વસ્તુપણે નિત્ય છે. સમયે સમયે જ્ઞાનાદિ પરિણામના પલટવાથી તેના પર્યાયનું પલટવા પણ છે. (કંઈ સમુદ્ર પલટાતો નથી, માત્ર મોગન પલટાય છે, તેની પેટ.) જેમ બાલ, યુવાન અને વૃદ્ધ એ ત્રણ અવસ્થા છે. તે આત્માને વિભાવથી પર્યાય છે; અને બાળ અવસ્થા વર્તમાન આત્મા બાળક જેણીતો, તે બાળ અવસ્થા છોડી, જ્યારે યુવાવસ્થા ગ્રહણ કરી ત્યારે યુવાન જણાયો, અને યુવાવસ્થા તેજ વૃદ્ધાવસ્થા ગ્રહણ કરી ત્યારે વૃદ્ધ જણાયો. એ ત્રણ અવસ્થાનો ભેદ થયો તે પર્યાયભેદ છે; પણ તે ત્રણ અવસ્થામાં આત્મદ્રવ્યને ભેદ થયો નહીં, અર્થાત્ અવસ્થાઓ બદલાઈ પણ આત્મા બદલાયો નથી. આત્મા એ ત્રણ અવસ્થાને જાણે છે, અને તે ત્રણ અવસ્થાની તેને જ સ્મૃતિ છે. ત્રણ અવસ્થામાં આત્મા એક હોય તો એમ બને, બે આત્મા ફાણે ફાણે બદલાતા હોય તો તેવો અનુભવ બને જ નહીં. ૬૮.

અથવા જ્ઞાન ક્ષણિકનું, જે બહી વદનાર,

વદનારે તે ક્ષણિક નહીં, કર અનુભવ નિર્ધાર. ૬૯.

અમુક પદાર્થ ક્ષણિક છે, એમ જે જાણે છે, અને ક્ષણિકપણ કહે છે તે કહેનાર અર્થાત્ જાણનાર ક્ષણિક હોય નહીં, કેમકે પ્રથમ ફાણે અનુભવ થયો તેને બીજે ફાણે તે અનુભવ કદી શકાય, તે બીજે ફાણે પોતે ન હોય તો ક્યાંથી કહે ? માટે એ અનુભવથી પણ આત્માના અક્ષણિકપણનો નિશ્ચય કર. ૬૯.

ક્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ;

ચેતન પામે નાશ તો, કેમાં બળે તપાસ. ૭૦.

કોઈ પણ વસ્તુનો કોઈ પણ કાળે કેવળ તો નાશ થાય જ નહીં; માત્ર અવસ્થાંતર થાય, ચેતનનો પણ કેવળ નાશ થાય નહીં, અને અવસ્થાંતરણ નાશ થતો હોય તો તે કેમાં બળે, અથવા કેવા પ્રકારનું અવસ્થાંતર પામે તે તપાસ. અર્થાત્ ઘટાદિ પદાર્થ ઝુટી જાય છે, એટલે લોકો એમ કહે છે કે, ઘડો નાશ પામ્યો છે. કંઈ માટીપણ નાશ પામ્યું નથી. તે હિતભિન્ન થઈ જઈ સૂક્ષ્મનાં સૂક્ષ્મ બૃકો થાય, તોપણ પરમાણુસમૂહરૂપે રહે, પણ કેવળ નાશ ન થાય;

અને તેમાંનું એક પરમાણુપણુ ઘટે નહીં, કેમકે અનુભવથી જોતાં અવસ્થાંતર થઇ શકે, પણ પદાર્થનો સમૂળગો નાશ થાય એમ ભાસી જ શકવા યોગ્ય નથી, એટલે જો તું ચેતનનો નાશ કહે; તો પણ કેવળ નાશ તો કહી જ શકાય નહીં; અવસ્થાંતરરૂપ નાશ કહેવાય. જેમ ઘટકુટી જઈ ક્રમે કરી પરમાણુસમૂહરૂપે સ્થિતિમાં રહે, તેમ ચેતનનો અવસ્થાંતરરૂપ નાશ તારે કહેવો હોય તો તે શી સ્થિતિમાં રહે, અથવા ઘટના પરમાણુઓ જેમ પરમાણુસમૂહમાં મળ્યા તેમ ચેતન કુર્ષ વસ્તુમાં ભળવાયોગ્ય છે તે તપાસ; અર્થાત્ એ પ્રકારે તું અનુભવ કરી જોઈશ તો કોઈમાં નહીં ભળી શકવાયોગ્ય, અથવા પરસ્પરરૂપે અવસ્થાંતર નહીં પામવાયોગ્ય. એવું ચેતન એટલે આત્મા તને ભાસ્યમાન થશે. ૭૦

સંકા.—શિષ્ય ઉવાચ.

આત્મા કર્મનો કર્તા નથી, એમ શિષ્ય કહે છે:—

કર્તા જીવ ન કર્મનો, કર્મ જ કર્તા કર્મ;

અથવા સહજ સ્વભાવ કાં, કર્મ જીવનો ધર્મ. ૭૧.

જીવ કર્મનો કર્તા નથી, કર્મના કર્તા કર્મ છે, અથવા અનાયાસે તે થયા કરે છે. એમ નહીં. ને જીવ જ તેનો કર્તા છે એમ કહે તો પછી તે જીવનો ધર્મ જ છે, અર્થાત્ ધર્મ હોવાથી ક્યારે નિવૃત્ત ન થાય. ૭૧.

આત્મા સદા અસંગને, કરે પ્રકૃતિ બંધ;

અથવા ઈશ્વરપ્રેરણા, તેથી જીવ અબંધ. ૭૨.

અથવા એમ નહીં, તો આત્મા સદા અસંગ છે, અને સત્વાદિ ગુણવાળી પ્રકૃતિ કર્મનો બંધ કરે છે; તેમ નહીં, તો જીવને કર્મ કરવાની પ્રેરણા ઈશ્વર કરે છે, તેથી ઈશ્વરચારણ હોવાથી જીવ તે કર્મથી ‘અબંધ’ છે. ૭૨.

માટે મોક્ષઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય;

કર્મતણુ કર્તાપણુ, કાં નહીં કાં નહીં ભય ? ૭૩

માટે જીવ કોઈ રીતે કર્મનો કર્તા થઈ શકતો નથી, અને મોક્ષનો ઉપાય કરવાનો કોઈ હેતુ જણાતો નથી; કાં જીવને કર્મનું કર્તાપણુ નથી અને જો કર્તાપણુ હોય તો કોઈ રીતે તે તેનો સ્વભાવ મટવાયોગ્ય નથી, ૭૩.

સમાધાન —સદ્ગુરુ ઉવાચ.

કર્મનું કર્તાપણુ આત્માને જો પ્રકારે સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે:—

હોય ન ચેતનપ્રેરણા, કોણુ મહે તો કર્મ;

જટસ્વભાવ નહીં પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ. ૭૪.

ચેતન એટલે આત્માની પ્રેરણારૂપ પ્રવૃત્તિ ન હોય, તો કર્મને કોણુ મહણુ કરે ? જડનો સ્વભાવ પ્રેરણા નથી. જડ અને ચેતન બેયના ધર્મ વિચારી જુઓ. ૭૪,

જો ચેતન કરતું નથી, થતાં નથી તો કર્મ;

તેથી સહજ સ્વભાવ નહીં, તેમ જ નહીં જીવધર્મ. ૭૫.

આત્મા જો કર્મ કરતો નથી, તો થતાં નથી; તેથી સહજ સ્વભાવે એટલે અનાયાસે થાય એમ રહેતું ઘટતું નથી; તેમ જ તે જીવનો ધર્મ પણ નહીં, કેમકે સ્વભાવનો નાશ થાય નહીં, અને આત્મા ન કરે તો કર્મ થાય નહીં, એટલે એ ભાવ ટળી શકે છે, માટે તે સ્વાભાવિક ધર્મ નહીં. ૭૫.

દેવળ હોત અસંગ જે, લાસત તને ન કેમ ?

અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિભસાને તેમ. ૭૬.

દેવળ જે અસંગ હોત, અર્થાત્ ક્યારે પણ તેને કર્મનું કરવાપણુ ન હોત, તો તને પોતાને તે આત્મા પ્રથમથી કેમ ન લાસત? પરમાર્થથી તે આત્મા અસંગ છે, પણ તે તો જ્યારે સ્વરૂપનું લાન થાય ત્યારે થાય. ૭૬.

કર્તા ઇશ્વર કો નહીં, ઇશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ;

અથવા પ્રેરક તે ગણે, ઇશ્વર દોષપ્રભાવ. ૭૭.

જગતનો અથવા જીવોનાં કર્મોનાં ઇશ્વર કર્તા કોઈ છે નહીં; શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જોના થયો છે તે ઇશ્વર છે, અને તેને જે પ્રેરક એટલે કર્મકર્તા ગણીએ તો તેને દોષનો પ્રભાવ થયો ગણાવો જોઈએ; માટે ઇશ્વરની પ્રેરણા જીવના કર્મે કરવામાં પણ કહેવાય નહીં. ૭૭.

ચેતન જે નિભસાનમાં, કર્તા આપસ્વભાવ;

વતે નહીં નિભસાનમાં, કર્તા કર્મપ્રભાવ. ૭૮.

આત્મા જે પોતાના શુદ્ધ ચેતન્યાદિ સ્વભાવમાં વતે તો તે પોતાના તે જ સ્વભાવનો કર્તા છે, અર્થાત્ તે જ સ્વરૂપમાં પરિણમિત છે, અને તે શુદ્ધ ચેતન્યાદિ સ્વભાવના લાનમાં વતેતો ન. હોય ત્યારે કર્મભાવનો કર્તા છે. ૭૮.

સંકા.—શિષ્ય ઉવાચ

તે કર્મનું ભોક્તાપણુ જીવને નહીં હોય ? એમ શિષ્ય કહે છે:—

જવ કર્મકર્તા કહો, પણ ભોક્તા નહીં સોય;

શું સમજે નહીં કર્મ કે, ફળપરિણામી હોય ? ૭૯.

જીવને કર્મોનાં કર્તા કદીએ તોપણ તે કર્મોના ભોક્તા જવ નહીં હરે, કેમકે જડ એવાં કર્મ શું સમજે કે તે ફળ દેવામાં પરિણામી થાય ? અર્થાત્ ફળદાતા થાય ? ૭૯.

ફળદાતા ઇશ્વર ગણે, ભોક્તાપણુ સધાય;

એમ કહે ઇશ્વરતણુ, ઇશ્વરપણુ જ નય. ૮૦.

ફળદાતા ઇશ્વર ગણીએ તો ભોક્તાપણુ સાધી શકીએ, અર્થાત્ જીવને ઇશ્વર કર્મ ભોગવાવે તેથી જવ કર્મોના ભોક્તા સિદ્ધ થાય, પણ પરને ફળદેવા આદિ પ્રવૃત્તિવાળો ઇશ્વર ગણીએ તો તેનું ઇશ્વરપણુ જ રહેતું નથી, એમ પણ પાછો વિરોધ આવે છે. ૮૦.

ઇશ્વર સિદ્ધ થયા વિના, જગત્-નિયમ નહીં હોય;

યજી શુભાશુભ કર્મનાં, ભોગ્યસ્થાન નહીં કાય. ૮૧.

તેવો ફળદાતા ઇશ્વર સિદ્ધ થતો, એટલે જગતનો નિયમ પણ કોઈ રહે નહીં, અને શુભાશુભ કર્મ ભોગવવામાં કોઈ સ્થાનક પણ હરે નહીં, એટલે જીવને કર્મનું ભોક્તૃત્વ કયાં રહ્યું ? ૮૧.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ.

જીવને પોતાનાં કર્મોનાં કર્મનું ભોક્તાપણું છે, એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે:—

ભાવકર્મ નિબંધપના, માટે ચેતનરૂપ;

જવવીર્યની સ્ફુરણા, મહણુ કરે નહીંપૂ. ૮૨.

ભાવકર્મ જીવને પોતાથી જાતિ છે, માટે તે ચેતનરૂપ છે, અને તે જાનિને અનુયાયી થઈ જવવીર્ય સ્ફુરણમાન થાય છે, તેથી જડ એવાં દ્રવ્યકર્મની વર્ગણા તે મહણુ કરે છે. ૮૨.

જેર સુધા સમજે નહીં, જવ ખાય ફળ થાય;

એમ શુભાશુભ કર્મનું, ભોક્તાપણુ જણાય. ૮૩.

ઝેર અને અમૃત પોતે જાણતાં નથી કે અમારે આ જીવને ફળ આપવું છે, તોપણ જે જીવ ખાય છે, તેને તે ફળ થાય છે; એમ શુભાશુભ કર્મ આ જીવને આ ફળ આપવું છે એમ જાણતાં નથી, તોપણ ગ્રહણ કરનાર જીવ, ઝેર અમૃતના પરિણામની રીતે ફળ પામે છે. ૮૩.

એક રાંકને એક વૃષ, એ આદિ જે ભેદ;

દારણુવિના ન કાર્યે તે, એ જ શુભાશુભ વેદ. ૮૪.

એક રાંક છે, અને એક રાજા છે, એ આદિ શબ્દથી નીચપણ, ઊંચપણ, કુરૂપપણ, સુરૂપપણ એમ ધણું વિચિત્રપણ છે; અને એવો જે ભેદ રહે છે-તે સર્વને સમાનતા નથી-તે જ શુભાશુભ કર્મનું ભોક્તાપણ છે, એમ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે કારણુવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ૮૪.

ફળદાતા ઈશ્વરતણી, એમાં નથી જરૂર;

કર્મ સ્વભાવે પરિણમે, થાય ભોગથી દૂર. ૮૫.

ફળદાતા ઈશ્વરની એમાં કંઈ જરૂર નથી. ઝેર અને અમૃતની રીતે શુભાશુભ કર્મ સ્વભાવે ફળ દેનાં જેમ નિવૃત્ત થાય છે, પરિણમે છે; અને નિઃસત્ત્વ થયેથી ઝેર અને અમૃત ફળ દેનાં જેમ નિવૃત્ત થાય છે, તેમ શુભાશુભ કર્મને ભોગવવાથી તે નિઃસત્ત્વ થાય છે. ૮૫.

તે તે ભોગ્ય વિશેષનાં, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ;

ગહન વાત હિ શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ૮૬.

ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ શુભગતિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ અશુભગતિ છે. શુભાશુભ અધ્યવસાય મિશ્રગતિ છે; અને તે જીવપરિણામ તે જ મુખ્યપણે તો ગતિ છે; તથાપિ ઉત્કૃષ્ટ શુભ દ્રવ્યનું ઊર્ધ્વગમન, ઉત્કૃષ્ટ અશુભ દ્રવ્યનું અધોગમન, શુભાશુભની મધ્યસ્થિતિ, એમ દ્રવ્યનો વિશેષ સ્વભાવ છે. અને તે આદિ હેતુથી તે તે ભોગ્યસ્થાનક હોવા-યોગ્ય છે. હે શિષ્ય ! જડ ચેતનના સ્વભાવ સયોગાદિ મુક્તસ્વરૂપનો અત્રે ધણો વિચાર સમાપ્ત છે, માટે આ વાત ગહન છે, તો પણ તેને સાવ સંક્ષેપમાં કહી છે. ૮૬.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ.

જીવનો તે કર્મથી મોક્ષ નથી, એમ શિષ્ય કહે છે:—

કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નદી મોક્ષ;

વીરો કાળ અનંત પણ, વર્તમાન છે દોષ. ૮૭.

કર્તા, ભોક્તા જીવ હો પણ તેથી તેનો મોક્ષ થવાયોગ્ય નથી, કેમકે અનંતકાળ થયો તો-પણ કર્મ કરવારૂપી દોષ હજી તેને વિશે વર્તમાન જ છે. ૮૭

શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય;

અશુભ કરે નરકાદિ ફળ, કર્મરહિત ન ત્યાંય. ૮૮.

શુભ કર્મ કરે તો તેથી દેવાદિ ગતિમાં તેનું શુભ ફળ ભોગવે, અને અશુભ કર્મ કરે તો નરકાદિ ગતિને વિશે તેનું અશુભ ફળ ભોગવે; પણ જીવ કર્મરહિત કેઈ સ્થળે હોય નહીં. ૮૮.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ.

તે કર્મથી જીવનો મોક્ષ થઈ શકે છે. એમ સમાધાન કરે છે:—

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ;

તેમ નિવૃત્તિ-સફળતા, માટે મોક્ષ સુખજ. ૮૯.

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ તે જીવના કરવાથી તે થતાં જાણ્યાં, અને તેથી તેનું ભોક્તાપણ જાણ્યું

તેમ નદી કરવાથી અથવા તે કર્મનિવૃત્તિ કરવાથી તે નિવૃત્તિ પણ થવાયોગ્ય છે; માટે તે નિવૃત્તિનું પણ સફળપણ છે; અર્થાત્ જ્યેમ તે શુભાશુભ કર્મ અફળ જતાં નથી, તેમ તેની નિવૃત્તિ પણ અફળ જવાયોગ્ય નથી; માટે તે નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ છે એમ હે વિચારણુ ? તું વિચાર. ૮૯,

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ બાબ;

તેહ શુભાશુભ છેદાં, ઉપજે મોક્ષસ્વભાવ. ૯૦.

કર્મસંહિત અનંતકાળ વીત્યો તે તે શુભાશુભ કર્મપ્રત્યેની છવનીઆસકિતને લીધે વીત્યો, પણ તેના પર ઉદાસીન થવાથી તે કર્મફળ છેદાય, અને તેથી મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટ થાય. ૯૦.

દેહાદિ સંયોગનો, આત્મતિલ વિયોગ;

સિદ્ધ મોક્ષ સાશ્વતપદે, નિજ અનંત સુખભોગ. ૯૧.

દેહાદિ સંયોગનો અનુક્રમે વિયોગ તો થવા કરે છે, પણ તે પાછો પ્રદણુ ન થાય તે રીતે વિયોગ કરવામાં આવે, તો સિદ્ધસ્વરૂપ મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટે, અને સાશ્વતપદે અનંત આત્માનંદ ભોગવાય. ૯૧.

સંકા.—શિષ્ય ઉવાચ.

મોક્ષનો ઉપાય નથી, એમ શિષ્ય કહે છે:—

હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહીં અવિરોધ ઉપાય;

કર્મો કાળ અનંતનાં, સાધી છેદાં જય ? ૯૨.

મોક્ષપદ કદાપિ હોય તોપણ તે પ્રાપ્ત થવાનો કોઇ અવિરોધ એટલે મથાત્મ્ય પ્રતીત થાય એવો ઉપાય જણાતો નથી, કેમકે અનંત કાળનાં કર્મો છે, તે આવા અસ્પાયુષ્યવાળાં મનુષ્યદેહથી કેમ છેદાં જાય ? ૯૨.

અથવા મત દર્શન ધણાં, કહે ઉપાય અનેક;

તેમાં મત સાચો કયો, અને ન એહ વિવેક. ૯૩.

અથવા કદાપિ મનુષ્યદેહના અસ્પાયુષ્ય વગેરેની શંકા છોડી દ્રઢએ, તોપણ મત અને દર્શન ધણાં છે, અને તે મોક્ષના અનેક ઉપાયો કહે છે, અર્થાત્ કોઇ કંઈ કહે છે, અને કોઇ કંઈ કહે છે, તેમાં કયો મત સાચો એ વિવેક બની શકે એવો નથી. ૯૩.

કયી ભતિમાં મોક્ષ છે, કયા વેષમાં મોક્ષ;

એનો નિશ્ચય નાં બને, ધણાં ભેદ એ હોય. ૯૪.

બ્રાહ્મણાદિ કઈ ભતિમાં મોક્ષ છે, અથવા કયા વેષમાં મોક્ષ છે, એનો નિશ્ચય પણ ન બની શકે એવો છે, કેમકે તેવા ધણાં ભેદો છે, અને એ દોષો પણ મોક્ષનો ઉપાય પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય દેખાતો નથી. ૯૪.

તેથી એમ જણાય છે, મળે ન મોક્ષ-ઉપાય;

છવાંદે ભજવાતજો, શો ઉપકાર જ થાય ? ૯૫.

તેથી એમ જણાય છે કે, મોક્ષનો ઉપાય પ્રાપ્ત થઇ શકે એવું નથી, માટે છવાંદિનું સ્વરૂપ જાણવાથી પણ શું ઉપકાર થાય ? અર્થાત્ જે પદને અર્થે જાણવાં જોઇએ તે પદનો ઉપાય પ્રાપ્ત થવો અશક્ય દેખાય છે. ૯૫.

પાંચ ઉત્તરથી યથું, સમાધાન સર્વાચ;

સમજું મોક્ષ-ઉપાય તો, ઉદય ઉદય સંભ્રામ(ગ્ય)દૃ. ૯૬.

આપે પાંચે ઉત્તર કહ્યા તેથી સર્વાચ એટલે બધી રીતે મારી શંકાનું સમાધાન થયું છે; પણ જો મોક્ષનો ઉપાય સમજું તો સંભ્રામનો ઉદય-ઉદય-થાય. અત્ર 'ઉદય' 'ઉદય' એ વાર શબ્દ છે તે પાંચ ઉત્તરનાં સમાધાનથી થયેલી મોક્ષપદની જિજ્ઞાસાનું તીવ્રપણું દર્શાવે છે. ૯૬.

સમાધાન—સદ્ગુરુ કવાય.

મોક્ષનો ઉપાય, છે એમ સમાધાન કરે છે:—

પાંચે ઉત્તરથી યઈ, આત્મા વિષે પ્રતીત:

ચારો મોક્ષોપાયની, સદ્ગુરુ પ્રતીત એ રીત. ૯૭.

પાંચે ઉત્તરની તારા આત્માને વિષે પ્રતીતિ થઈ છે, તો મોક્ષના ઉપાયની પણ એ જ રીતે તને સદ્ગુરુમાં પ્રતીતિ થશે. અત્રે 'યશે' અને 'સદ્ગુરુ' એ બે શબ્દ સદ્ગુરુએ કહ્યા છે તે જેને પાંચ પદની શંકા નિવૃત્ત થઈ છે તે 'મોક્ષોપાય' સમગ્રનો કંઈ કંઈ જ નથી એમ દર્શાવવા, તથા શિષ્યનું વિશેષ ઝિંજાસુપણુ જાણી અવશ્ય તેને મોક્ષોપાય પરિણુમશે એમ ભાસવાથી (તે વચન) કહ્યાં છે; એમ સદ્ગુરુનાં વચનનો આશય છે. ૯૭,

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ;

અધિકાર અજ્ઞાન સમ, નારો જ્ઞાનપ્રકાશ. ૯૮.

કર્મભાવ છે તે જીવનું અજ્ઞાન છે અને મોક્ષભાવ છે તે જીવના પોતાના સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ થવી તે છે. અજ્ઞાનનો સ્વભાવ અધિકાર જેવો છે. તેથી જેમ પ્રકાશ થતાં ઘણા કાળનો અધિકાર છતાં નાશ પામે છે, તેમ જ્ઞાનપ્રકાશ થતાં અજ્ઞાન પણ નાશ પામે છે, ૯૮.

જે જે કારણ બંધનાં, તેહ બંધનો પંથ;

તે કારણ છેક દશા, મોક્ષપંથ ભવઅંત. ૯૯.

જે જે કારણો કર્મબંધનાં છે, તે તે કર્મબંધનો માર્ગ છે; અને તે તે કારણોને હેઠે એવી જે દશા છે તે મોક્ષનો માર્ગ છે; ભવનો અંત છે. ૯૯.

રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની અંધ;

થાય નિવૃત્તિ નેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦.

રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન એનું એકત્વ એ કર્મની મુખ્ય ગાંઠ છે; અર્થાત્ એ વિના કર્મનો બંધ ન થાય; તેની જેથી નિવૃત્તિ થાય તે જ મોક્ષનો માર્ગ છે. ૧૦૦.

આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વભાસરહિત;

જેથી કેવળ પામિયે, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧.

'સત્' એટલે 'અવિનાશી', અને 'ચૈતન્યમય' એટલે 'સર્વભાવને પ્રકાશવારૂપ સ્વભાવમય' 'અન્ય સર્વ વિભાવ અને દેહાદિ સંયોગના આભાસથી રહિત એવો', 'કેવળ' એટલે 'શુદ્ધ આત્મા' પામિયે તેમ પ્રવર્તાય તે મોક્ષમાર્ગ છે. ૧૦૧.

કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્ય આઠ;

તેમાં મુખ્ય મોહનીય, હણાય તે કહું પાઠ; ૧૦૨.

કર્મ અનંત પ્રકારનાં છે, પણ તેના મુખ્ય જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકાર થાય છે. તેમાં પણ મુખ્ય મોહનીયકર્મ છે. તે મોહનીયકર્મ હણાય તેનો પાઠ કરું છું. ૧૦૨.

કર્મ મોહનિય બેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ.

હણે બોધ વીતરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩.

તે મોહનીય કર્મ બે બેદ છે;—એક 'દર્શનમોહનીય' એટલે 'પરમાર્થને વિષે અપરમાર્થબુદ્ધિ અને અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થબુદ્ધિરૂપ,' બીજી 'ચારિત્રમોહનીય' 'તથારૂપ પરમાર્થને પરમાર્થ જાણીને આત્મસ્વભાવમાં જે સ્થિરતા થાય, તે સ્થિરતાને રાધક એવા પૂર્વસંસ્કારરૂપ કવાય અને નેહપંથ' તે ચારિત્રમોહનીય. દર્શનમોહનીયને આત્મબોધ, અને ચારિત્રમોહનીયને વીતરાગપણુ નામ કરે છે. આમ તેના અચૂક ઉપાય છે, કેમકે મિથ્યાબોધ તે દર્શનમોહનીય છે; તેનો પ્રતિપક્ષ સત્યાભિપ્રાય છે; અને ચારિત્રમોહનીય રાગાદિક પરિણુમરૂપ છે, તેનો પ્રતિપક્ષ વીતરાગભાવ છે.

અધિકાર જેમ પ્રકાશ થવાથી નાશ પામે છે-તે તેનો અચૂક ઉપાય છે-તેમ જોય અને પીતરાળતા દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયરૂપ અધિકાર દાળવામાં પ્રકાશસ્વરૂપ છે; માટે તે તેનો અચૂક ઉપાય છે. ૧૦૩.

કર્મજન્ય ક્રોધાદિથી, દણે દુઃખાદિ તેદ;

પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ ? ૧૦૪.

ક્રોધાદિ ભાવથી કર્મજન્ય થાય છે, અને દુઃખાદિ ભાવથી તે દુઃખાય છે; અર્થાત્ દુઃખ રાખવાથી ક્રોધ રોષી શકાય છે, સરજતાથી ગાયા રોષી શકાય છે, સતેજથી લોભ રોષી શકાય છે; એમ રતિ અરતિ આદિના પ્રતિપક્ષથી તે તે દોષો રોષી શકાય છે, તે જ કર્મજન્યનો નિરોધ છે; અને તે જ તેની નિવૃત્તિ છે. વળી સર્વને આ વાતનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે, અથવા સર્વને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ શકે એવું છે. ક્રોધાદિ રોધમાં રોધાય છે, અને જે કર્મજન્યનો રોધ છે, તે અકર્મજન્યનો માર્ગ છે. એ માર્ગ પરલોકે નહીં, પણ અત્રે અનુભવમાં આવે છે, તો એમાં સંદેહ શો કરવો ? ૧૦૪.

હાથી મત દર્શન-તલે, આગ્રહ તેમ વિહર;

કલો માર્ગ આ સાધરો, જન્મ તેદના અરૂપ. ૧૦૫.

આ મારો મત છે, માટે મારે વળગી જ રહેવું, અથવા આ મારું દર્શન છે, માટે મને તેમ મારે તે સિદ્ધ કરવું એવો આગ્રહ અથવા એવા વિહરને હોડીને આ જે માર્ગ કલો છે, તે સાધરો, તેના અરૂપ જન્મ જાણુવા. અર્થો 'જન્મ' શબ્દ જનુવચનમાં વાપર્યો છે, તે એટલું જ દર્શાવવાને કે, ક્યારેય તે સાધન અધૂરું રહ્યાં તેથી, અથવા જન્ય, કે મધ્યમ પરિણામનીધારથી આરાધન થયાં હોય તેથી, સર્વ કર્મ હ્રાપ્ત થઈ ન શકવાથી બીજો જન્મ થવાનો સંભવ છે; પણ તે બાદ નહીં; જનુ જ અરૂપ. " સમકિત આવ્યા પછી જો વગે નહીં, તો ધણામાં ધણા પંદર ભવ થાય, એમ જિને કહ્યું છે," અને " જે ઉત્કૃષ્ટપણે આરાધે તેનો તે ભવે પણ મોક્ષ થાય;" અને તે વાતનો વિરોધ નથી. ૧૦૫.

પદ્મદનાં પદ્મપ્રકરે, પૂછ્યાં કરી વિચાર;

તે પદની સર્વગતતા, મોક્ષમાર્ગ નિરૂપાર ૧૦૬.

હે શિષ્ય ! તેં જ પદનાં જ પ્રશ્નો વિચાર કરીને પૂછ્યાં છે, અને તે પદની સર્વગતતામાં મોક્ષમાર્ગ છે, એમ નિશ્ચય કર. અર્થાત્ એમાં કોઈ પણ પદ એકતિ, કે અવિચારથી ઉત્પાદનાં મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. ૧૦૬.

નંતિ વેષનો ભેદ નહીં, કલો માર્ગ જો દોષ;

સાધે તે સુક્તિ લહે, એમાં ભેદ ન કોય. ૧૦૭.

જે મોક્ષનો માર્ગ કલો તે હોય તો મને તે જાનિ કે વેષથી મોક્ષ થાય; એમાં કંઈ ભેદ નથી. જે સાધે તે સુક્તિ લહે; અને તે મોક્ષમાં પણ બીજા કશા પ્રકારનો ઉચ્ચનીચતાદિ ભેદ નથી. અથવા આ વચન કલ્યાં તેમાં બીજો કંઈ ભેદ એટલે ફર નથી. ૧૦૭.

કપાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષઅભિલાષ;

ભવે એ અતરૂ દયા, તે કલિયે નિજાસ. ૧૦૮.

ક્રોધાદિ કપાય જેના પાળના પડ્યા છે, માત્ર આત્માને વિશે મોક્ષ થવા શિવાય બીજી કોઈ ધમ્મા નથી, અને સંસારના ભોગપ્રત્યે ઉદ્ધારીનના વર્તે છે; તેમ જ આત્મીયર અંતરૂથી દયા વાં છે, તે છવને મોક્ષમાર્ગનો નિજાસ કહીએ, અર્થાત્ તે માર્ગ પામવાનો જ કહીએ. ૧૦૮.

તે નિજાસુ છવને, ધાય સદ્ગુણોપ;

તો પામે સમશીતને, વર્તે અંતરૂથોષ. ૧૦૯.

તે જિજ્ઞાસુ હવને જે સદ્ગુરુનો હિપદેશ પ્રાપ્ત થાય તો તે સમકિતને પામે, અને અંતરૂની શોધમાં વર્તે. ૧૦૯.

મત દર્શન આગ્રહ તણ, વર્તે સદ્ગુરુલક્ષ,

લક્ષે શુદ્ધ સમકીત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦.

મત અને દર્શનનો આગ્રહ છોડી દઈ જે સદ્ગુરુને લક્ષે વર્તે, તે શુદ્ધ સમકિતને પામે, કે જેમાં ભેદ તથા પક્ષ નથી. ૧૧૦.

વર્તે નિજસ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત;

વૃત્તિ વહે નિજભાવમાં, પરમાર્થે સમકીત. ૧૧૧.

આત્મસ્વભાવનો જ્યાં અનુભવ, લક્ષ, અને પ્રતીત વર્તે છે, તથા વૃત્તિ આત્માના સ્વભાવમાં વહે છે, ત્યાં પરમાર્થે સમકિત છે. ૧૧૧.

વર્ધમાન સમકિત યદિ, ટાળે મિથ્યાભાસ;

ઉદય થાય આરિત્રનો, વીતરાગપદ વાસ. ૧૧૨.

તે સમકિત વધતી જતી ધારાથી હાસ્ય શોકાદિ જે કંઈ આત્માને વિષે મિથ્યાભાસ ભાસ્યા છે તેને ટાળે, અને સ્વભાવ સમાધિરૂપ આરિત્રનો ઉદય થાય, જેથી સર્વ રાગદ્વેષના ક્ષયરૂપ વીતરાગપદમાં સ્થિતિ થાય. ૧૧૨.

કેવળ નિજસ્વભાવનું, અખંડ વર્તે જ્ઞાન;

કહિયે કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ. ૧૧૩.

સર્વ આભાસરહિત આત્મસ્વભાવનું જ્યાં અખંડ એટલે ક્યારે પણ ખડિત ન થાય, મંદ ન થાય, નાશ ન પામે એવું જ્ઞાન વર્તે તેને કેવળજ્ઞાન કહીએ છીએ. જે કેવળજ્ઞાન પામ્યાથી ઉત્કૃષ્ટ હવન્મુક્તાદશારૂપ નિર્વાણ, દેહ છતાં જ અત્રે અનુભવાય છે. ૧૧૩.

કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગતા યતાં શમાય;

તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન યતાં દૂર થાય. ૧૧૪.

કરોડો વર્ષનું સ્વપ્ન હોય તોપણ જાગતા યતાં તરત તે શમાય છે, તેમ અનાદિનો વિભાવ છે તે આત્મજ્ઞાન યતાં દૂર થાય છે. ૧૧૪.

છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહીં કર્તા તું કર્મ;

નહીં ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. ૧૧૫.

હે શિષ્ય ! દેહમાં જે આત્મતા મનાઈ છે, અને તેને લીધે ત્રી પુત્રાદિ સર્વમાં અહંમત્વ-પણું વર્તે છે, તે આત્મતા જે આત્મામાં જ મનાય, અને તે દેહાધ્યાસ એટલે દેહમાં આત્મભુક્તિ તથા આત્મામાં દેહભુક્તિ છે તે છૂટે, તો તું કર્મનો કર્તા પણ નથી, અને ભોક્તા પણ નથી, અને એ જ ધર્મનો મર્મ છે. ૧૧૫.

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું જો મોક્ષસ્વરૂપ;

અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાખ્યાય સ્વરૂપ. ૧૧૬.

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, અને તું જ મોક્ષસ્વરૂપ છે; અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મપદ એ જ મોક્ષ છે. તું અનંત જ્ઞાન દર્શન તથા અવ્યાખ્યાય સુખસ્વરૂપ છે. ૧૧૬.

શુદ્ધ શુદ્ધ ચૈતન્યધન સ્વયંભોતિ સુખધામ;

ખીલું કહિયે દેહકુંડલ કર વિચાર તો પામ. ૧૧૭.

તું દેહાદિક સર્વ પદાર્થથી જૂદો છે, કોઈમાં આત્મદ્રવ્ય ભળતું નથી, કોઈ તેમાં ભળતું નથી. દ્રવ્યે દ્રવ્ય પરમાર્થથી સદાય લિપ્ત છે; માટે તું શુદ્ધ છે, મોહસ્વરૂપ છે, ચૈતન્યપ્રદેશાત્મક છે, સ્વયંભોતિ એટલે કોઈ પણ તને પ્રકાશતું નથી, સ્વભાવે જ તું પ્રકાશસ્વરૂપ છે, અને અવ્યા-

બાધ સુખનું ધામ છે. બીજું કેટલું કહીએ ? અથવા ધણું શું કહેવું ? હુંકામાં એટલું જ કહીએ છીએ, જે વિચાર કરે તે પદને પામીશ. ૧૧૭.

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીનો, આવી અત્ર સમાય; -

ધરી જ્ઞાનતા એમ કહી, સદનસમાધિ માંય. ૧૧૮.

સર્વે જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચય અત્રે આવીને સમાય છે; એમ કહીને સદગુરૂ જ્ઞાનતા ધરીને સદજ-સમાધિમાં રિયત થયા, અર્થાત્ વાણીયોગની અપ્રવૃત્તિ કરી. ૧૧૮.

શિષ્યબાધબીજપ્રાસિક્ષન.

સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી, આબુ અપૂર્વ જ્ઞાન;

નિજપદ નિજ માંહી લક્ષુ, દૂર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯.

શિષ્યને સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી અપૂર્વ એટલે પૂર્વે કાઈ દિવસ નહીં આવેલું એવું જ્ઞાન આ-બુ, અને તેને પોતાનું સ્વરૂપ પોતાને વિષે યથાતથ જ્ઞાસ્યું, અને દેહાત્મભુક્તિરૂપ અજ્ઞાન દૂર થયું. ૧૧૯.

જ્ઞાસ્યું નિજસ્વરૂપ તે, શુદ્ધ જ્ઞેતનારૂપ;

અજર અમર અવિનાશી ને, દેહાત્મીત સ્વરૂપ. ૧૨૦.

પોતાનું સ્વરૂપ શુદ્ધ જ્ઞેત-ન્યસ્વરૂપ, અજર, અમર, અવિનાશી અને દેહથી સ્પષ્ટ જૂઠું જ્ઞાસ્યું. ૧૨૦.

કર્તા બોક્તા કર્મનો, વિભાવ વર્તે જ્ઞાંધ;

વૃત્તિ વહી નિજજ્ઞાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય. ૧૨૧.

જ્યાં વિભાવ એટલે મિથ્યાત્વ વર્તે છે, ત્યાં મુખ્ય નયથી કર્મનું કર્તાપણ અને બોક્તાપણ છે; આત્મસ્વજ્ઞાવમાં વૃત્તિ વહી તેથી અકર્તા થયો. ૧૨૧.

અથવા નિજપરિણામ જે, શુદ્ધજ્ઞેતનારૂપ;

કર્તા બોક્તા તેદનો, નિર્વિકલ્પસ્વરૂપ. ૧૨૨.

અથવા આત્મપરિણામ જે શુદ્ધ જ્ઞેત-ન્યસ્વરૂપ છે, તેનો નિર્વિકલ્પસ્વરૂપે કર્તા, બોક્તા થયો. ૧૨૨.

મોક્ષ ક્ષો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ;

સમન્વયો સક્ષેપમાં, સક્ષેપ માર્ગે નિર્ગ્રંથ. ૧૨૩.

આત્માનું શુદ્ધપદ છે તે મોક્ષ છે, અને જેથી તે પમાય તે તેનો માર્ગ છે; શ્રી સદ્ગુરૂએ દૃષ્ટ કરીને નિર્ગ્રંથનો સર્વ માર્ગ સમન્વયો. ૧૨૩.

અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરૂ, ક્ષણાસિંધુ અપાર;

આ પામરપર પ્રભુ ક્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર. ૧૨૪.

અહો ! અહો ! ક્ષણાના અપાર સમુદ્રસ્વરૂપ આત્મલક્ષ્મીએ યુક્ત સદ્ગુરૂ, આપ પ્રભુએ આ પામર જીવ પર આશ્ચર્યકારક એવો ઉપકાર કર્યો. ૧૨૪.

શું પ્રભુ ચરણ કને ધરે, આત્મજ્ઞાન સૌ હીન;

તે તો પ્રભુએ આપોયો, વર્તુ ચરણાધીન. ૧૨૫.

હું પ્રભુના ચરણ આગળ શું ધરું ? (સદ્ગુરૂ તો પરમ નિષ્કામ છે; એક નિષ્કામ-કરણ-થી માત્ર ઉપદેશના દાતા છે, પણ શિષ્યધર્મે શિષ્યે આ વચન કહ્યું છે.) જે જે જગતમાં પદાર્થ છે, તે સૌ આત્માની અપેક્ષાએ નિર્મૂલ્ય જેવા છે, તે આત્મા તો જેણે આપ્યો તેના ચરણ-સમીપે હું બીજું શું ધરું ? એક પ્રભુના ચરણને આધીન વળું, એટલું માત્ર ઉપચારથી કરવાને હું સમર્થ છું. ૧૨૫.

આ દેહાદિ આત્મી, વર્તો પ્રભુઆધીન,
દાસ દાસ હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન ૧૨૬.

આ દેહ આદિ, શબ્દથી જે કંઈ માંડે ગણાય છે, તે આત્મી કરીને સદ્ગુણ પ્રભુને આધીન વર્તો, હું તેહ પ્રભુનો દાસ છું, દાસ છું દીન દાસ છું. ૧૨૬.

૫૬ સ્થાનક સમભવીને, સિત જતાળ્યો આપ;
મ્યાનયત્રી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૨૭.

છએ સ્થાનક સમભવીને હે સદ્ગુણ દેવ ! આપે દેહાદિથી આત્માને, જેમ મ્યાનથી તરવાર જૂદી કાઢીને જતાળીએ તેમ સ્પષ્ટ જૂદો જતાળ્યો; આપે મપાઈ શકે નહીં એવો ઉપકાર કર્યો. ૧૨૭.

ઉપસંહાર.

દર્શન પટે રામાય છે, આ ૫૬ સ્થાનક માંદિ;
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ. ૧૨૮.

છએ દર્શન આ ૭ સ્થાનકમાં રામાય છે. વિશેષકરીને વિચારવાથી કોઈ પણ પ્રકારનો સંશય રહે નહીં, ૧૨૮.

આત્મશ્રાંતિસમ રોગ નહીં, સદ્ગુણ વૈદ્ય સુભણ;
ગુણઆશાસમ પથ્ય નહીં, ઔષધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯.

આત્માને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નહીં એવો ખીન્નો કોઈ રોગ નથી, સદ્ગુણ જેવા તેના કોઈ સાચા અથવા નિપુણ વૈદ્ય નથી, સદ્ગુણઆશાએ આલવા સમાન ખીજી કોઈ પથ્ય નથી, અને વિચાર તથા નિદિધ્યાસન જેવું કોઈ તેનું ઔષધ નથી. ૧૨૯.

જે ઉચ્છિન્ન પરમાર્થ તો, કયો સત્ય પુરપાર્ય,
ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેલો નહીં આત્માર્ય. ૧૩૦.

જો પરમાર્થને ઇચ્છિતા હો, તો સાચો પુરપાર્ય કરો, અને ભવસ્થિતિ આદિનું નામ લઈને આત્માર્યને છેલો નહીં. ૧૩૦.

નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય;
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧.

આત્મા અબંધ છે, અસંગ છે, સિદ્ધ છે, એવી નિશ્ચયમુખ્ય વાણી સાંભળીને સાધન તજવાં થોડું નથી, પણ તથારૂપ નિશ્ચય લક્ષમાં રાખી સાધન કરીને તે નિશ્ચયસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું. ૧૩૧.

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ;
એકતિ વ્યવહાર નહીં, બન્ને સાથ રહેલ. ૧૩૨.

અત્રે એકતિ નિશ્ચયનય કહ્યો નથી, અથવા એકતિ વ્યવહારનય કહ્યો નથી; બેય જ્યાં જ્યાં જેમ ઘટે તેમ સાથે રહ્યાં છે. ૧૩૨.

ગજ મતની જે કલ્પના, તે નહીં સદ્વ્યવહાર;
જ્ઞાન નહીં નિર્જપનું, તે નિશ્ચય નહીં સાર. ૧૩૩.

ગરજ, મતની કલ્પના છે તે સદ્વ્યવહાર નથી. પણ આત્માર્યના લક્ષણમાં કહી તે દશા, અને મોક્ષોપાયમાં જિજ્ઞાસુનાં લક્ષણ આદિ કહ્યાં તે સદ્વ્યવહાર છે; જે અત્રે તો સંક્ષેપમાં કહેલ છે. પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી, અર્થાત્ જેમ દેહ અનુભવમાં આવે છે, તેવો આત્માનો અનુભવ થયો નથી, દેહાધ્યાસ વર્તે છે, અને જે વૈરાગ્યાદિ સાધન પામ્યાવિના નિશ્ચય પોકાર્યા કરે છે, તે નિશ્ચય નથી ૧૩૩.

આમજ્ઞ જ્ઞાની યદ્ ગયા, વર્તમાનમાં હોય;

યારો કાળ ભવિષ્યમાં, માગેદ નહીં કાવ. ૧૩૪.

જૂતકાળમાં જે જ્ઞાનીપુરુષો યદ્ ગયા છે, વર્તમાનકાળમાં જે છે, અને ભવિષ્યકાળમાં યરો, તેને કોઈને માર્ગનો ભેદ નથી, અર્થાત્ પરમાર્થે તે સ્થાનો એક માર્ગ છે; અને પ્રાપ્ત કરવા-યોગ્ય વ્યવહાર પણ તે જ પરમાર્થસાધકરૂપે દેશ કાળાદિને લીધે ભેદ કલ્પો હોય છતાં એક ફળ તપન્ન કરનાર હોવાથી તેમાં પણ પરમાર્થે ભેદ નથી. ૧૩૪.

સવ જીવ સિદ્ધસમ, જે સમજે તે યાય;

સદ્ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણ માંય. ૧૩૫.

સર્વ જીવને વિષે સિદ્ધ સમાન સત્તા છે, પણ તે તો જે સમજે તેને પ્રગટ થાય. તે પ્રગટ થવામાં સદ્ગુરુની આજ્ઞાથી પ્રવૃત્તિ, તથા સદ્ગુરુએ ઉપદેશી એવી જિનદશાનો વિચાર કરવો તે એવ નિમિત્ત કારણ છે. ૧૩૫.

ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તને નિમિત્ત;

પામે નહીં સિદ્ધત્વને, રહે જ્ઞાતિમાં રિપત ૧૩૬.

સદ્ગુરુઆજ્ઞા આદિ તે આત્મસાધનનાં નિમિત્ત કારણ છે, અને આત્માનાં જ્ઞાન દશાનાદિ ઉપાદાન કારણ છે; એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે; તેથી ઉપાદાનનું નામ લઈ જે કોઈ તે નિમિત્તને તજશે તે સિદ્ધપણને નહીં પામે, અને જ્ઞાતિમાં વત્તાં કરશે, કેમકે સાચા નિમિત્તના નિરેધાર્યે તે ઉપાદાનની વ્યાખ્યા શાસ્ત્રમાં કહી નથી, પણ ઉપાદાન અન્નપ્રત રાખવાથી તારે સાચા નિમિત્ત મળ્યા છતાં કામ નહીં યાય, માટે સાચાનિમિત્ત મળ્યે તે નિમિત્તને અવલગીને ઉપાદાન સન્મુખ કરવું, અને પુરુષાર્થરહિત ન થવું; એવો શાસ્ત્રકારે કહેલી તે વ્યાખ્યાનો પરમાર્થ છે. ૧૩૬.

મુખથી જ્ઞાન કહે અને, અંતરૂં છૂટ્યો ન મોહ;

તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ૧૩૭.

મુખથી નિશ્ચયમુખ્ય વચનો કહે છે; પણ અંતરૂંથી પોતાને જ મોહ છૂટ્યો નથી, એવા પામર પ્રાણી માત્ર જ્ઞાની કહેવારાવવાની કામનાએ સાચા જ્ઞાનીપુરુષનો દ્રોહ કરે છે. ૧૩૭.

હયા શાંતિ સમતા ક્ષમા, સત્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય;

હોય મુમુક્ષુધા વિષે, એક સદાય મુનઃશ્રવ. ૧૩૮.

હયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, અને વૈરાગ્ય એ ગુણો મુમુક્ષુના ધર્મમાં સદાય મુનઃશ્રવ એટલે જામત હોય; અર્થાત્ એ ગુણોવિના તો મુમુક્ષુપણ પણ ન હોય. ૧૩૮.

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અપવા હોય પ્રસાદ;

તે કહિયે જ્ઞાનીદશા, બાકી કહિયે જ્ઞાત. ૧૩૯.

મોહભાવનો જ્યાં ક્ષય થયો હોય, અપવા જ્યાં મોહદશા બહુ ક્ષીણ થઈ હોય, ત્યાં જ્ઞાનીની દશા કહીએ, અને બાકી તો જેણે પોતામાં જ્ઞાન માત્રી લીધું છે, તેને જ્ઞાતિ કહીએ. ૧૩૯.

સઃજ જગત્ તે એકવત્, અપવા સ્વપ્નસમાન;

તે કહિયે જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦.

સમસ્ત જગત્ જેણે એકજેવું જાણ્યું છે, અપવા સ્વપ્નજેવું જગત્ જેને જ્ઞાનમાં વર્તે છે, તે જ્ઞાનીની દશા છે, બાકી માત્ર વાચાજ્ઞાન એટલે કહેવામાત્ર જ્ઞાન છે. ૧૪૦.

સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠું વર્તે એક;

પામે સ્થાનક પાંચમું, એમાં નહીં તદેદ. ૧૪૧.

પાંચે સ્થાનકને વિચારીને જે છઠ્ઠે સ્થાનકે વર્તે, એટલે તે મોક્ષના જે ઉપાય કહ્યા છે તેમાં પ્રવર્તે તે પાંચમું સ્થાનક એટલે મોક્ષપદ તેને પામે. ૧૪૧.

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાલીલ;

તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત ! ૧૪૨.

પૂર્વપ્રારબ્ધયોગથી જેને દેહ વર્તે છે, પણ તે દેહથી અતીત એટલે દેહાદિની કલ્પનારહિત આત્મામય જેની દશા વર્તે છે, તે જ્ઞાનીપુરુષના ચરણકમળમાં અગણિત વાર વંદન હો ! ૧૪૨.

શ્રીસદ્ગુરુચરણપંચમસ્થ.

સં ૧૬૫૨ ના આશ્વિન વદ ૧, ગુરુવારે, નડિયાદ.

૪૪૩.

૩૪

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ લખ્યો સાંભળો.—

જો હોય પૂર્વ લલેષ નવ પણ, શવને ભણ્યો નહીં,
તો સર્વ તે અજ્ઞાન ભાખ્યું, સાક્ષી છે આગમ અહીં;
એ પૂર્વ સર્વ કહ્યા વિશેષે, શવ કરવા નિર્મળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ લખ્યો સાંભળો.

૧.

નહીં અંધમાંહિ જ્ઞાન ભાખ્યું, જ્ઞાન નહીં કેવિ-આતુરી,
નહીં મંત્ર તંત્રો જ્ઞાન દાખ્યાં, જ્ઞાન નહીં ભાષા કરી;
નહીં અન્ય સ્થાને જ્ઞાન ભાખ્યું, જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં કળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ લખ્યો સાંભળો.

૨.

આ શવ, આ દેહ, એવો ભેદ જો ભાસ્યો નહીં;
પચખાણુ કીધાં ત્યાં મુધી મોક્ષાર્થ તે ભાખ્યાં નહીં;
એ પાંચમે અગે કત્યો, ઉપદેશ કેવળ નિર્મળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ લખ્યો સાંભળો.

૩.

કેવળ નહીં અભયમંથી,

કેવળ નહીં સંયમ ધરી, પણ જ્ઞાન કેવળથી કળો;
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ લખ્યો સાંભળો.

૪.

શાસ્ત્રો વિશેષ સહીત પણ, જો જાણિયું નિજ રૂપને,
કાં તેહવો આશ્રય કરજો, ભાવથી સાચા મને;
તો જ્ઞાન તેને ભાખિયું, જો સમ્મતિ આદિ સ્થળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ લખ્યો સાંભળો.

૫.

આઠ સમિતિ જાણીએ જો, જ્ઞાનના પરમાર્થથી,
તો જ્ઞાન ભાખ્યું તેહને, અનુસાર તે મોક્ષાર્થથી;
નિજકલ્પનાથી કાઢી શાસ્ત્રો, માત્ર મનનો આમળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ લખ્યો સાંભળો.

૬.

ચાર વેદ પુરાણ આદિ શાસ્ત્ર સૌ મિથ્યાત્વના,
શ્રીનંદીસને ભાખિયાં છે, ભેદ જ્યાં સિદ્ધાંતના;

પણુ જાનીને તે જ્ઞાન ભાસ્યાં, એ જ ઠેકાણે ઠરી,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભન્નો સાંભળો,
ત્રત નહીં પચ્ચખાણુ નહીં, નહીં ત્યાગ વસ્તુ દાઇનો,
મહા પદ તીર્થકર યશે, શ્રેણીક દાણુજ બેઈ દ્યો;
છેદો અનંતા,

૭.

૮.

સં. ૧૯૫૨, આશો, આનંદ.

૪૪૪.

સદ્ગુરના ઉપદેશથી, સમજે જિનનું રૂપ;
તો તે પામે નિનદશા, જિન છે આત્મસ્વરૂપ.
પામ્યા શુદ્ધ સ્વભાવને, છે જિન તેથી જૂન્ય;
સમજે જિનસ્વભાવ તો, આત્મસાનનો ગુન્ય.

સદ્ગુરના ઉપદેશથી જે જિનનું સ્વરૂપ સમજે, તે પોતાના સ્વરૂપથી દશા પામે, કેમકે શુદ્ધ આત્માપણુ એ જ જિનનું સ્વરૂપ છે, અથવા રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન જિનને વિષે નથી; તે જ શુદ્ધ આત્મપદ છે, અને તે પદ તો સત્તાએ સર્વ જીવનું છે, તે સદ્ગુર-જિનને અવલંબીને અને જિનના સ્વરૂપને કહેવે કરી મુમુક્ષુ જીવને સમગ્રાય છે. ૧

નડિયાદ, આશો વદ ૨, ૧૯૫૨.

૪૪૫. ૨

સ્વરૂપસ્થિત ઇચ્છારહિત, વિચરે પૂર્વપ્રયાગ;
અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુલક્ષણુ યોગ્ય.

આત્મસ્વરૂપને વિષે જેની સ્થિતિ છે. વિષય અને માન પૂર્વાદિ ઇચ્છાથી રહિત છે, અને માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા એવા કંમના પ્રયોગથી જે વિચરે છે; જેમની વાણી અપૂર્વ છે, અર્થાત્ નિજઅનુભવસાદિત જેનો ઉપદેશ હોવાથી અજ્ઞાનીની વાણી કરતાં પ્રતાક્ષ જૂદી પડે છે, અને પરમશ્રુત એટલે પદદર્શનના યથાસ્થિત ભણુ હોય, એ સદ્ગુરનાં યોગ્ય લક્ષણો છે.

અત્રે સ્વરૂપસ્થિત એવું પ્રથમપદ કહ્યું તેથી જ્ઞાનદશા કહી, ઇચ્છારહિતપણુ કહ્યું તેથી ચા-રિતદશા કહી, ઇચ્છારહિત હોય તે વિચરી કેમ સકે? એવી આશંકા, 'પૂર્વપ્રયાગ એટલે પૂર્વનાં બધાયેલાં પ્રારબ્ધથી વિચરે છે; વિચરવા આદિની બાકી જેને કામના નથી,' એમ કહી (એવી આશંકા) નિવૃત્ત કરી; અપૂર્વ વાણી એમ કહેવાથી વચનાતિશયતા કહી, કેમકે તે પિના મુમુક્ષુને ઉપકાર ન થાય; પરમશ્રુત કહેવાથી પદદર્શન અવિરૂદ્ધ દશાએ ભાણુનાર કલા, એટલે શ્રુતજ્ઞાનનું વિશેષપણુ દર્શાવ્યું.

આશંકા—વર્તમાનકાળમાં સ્વરૂપસ્થિત પુરૂષ હોય નહીં, એટલે જે સ્વરૂપસ્થિત વિશેષણુ વાળા સદ્ગુર કલા છે, તે આજે હોવાભોગ્ય નથી.

સમાધાન—વર્તમાનકાળમાં કદાપિ એમ કહેલું હોય તો કહેવાય કે 'કવળભૂમિકા' ને વિષે એવી સ્થિતિ અસંભવિત છે, પણુ આત્મજ્ઞાન જ ન થાય એમ કહેવાય નહીં; અને આત્મ જ્ઞાન છે તે સ્વરૂપસ્થિતિ છે.

૧. આ લેખ લખતાં આ સ્થળેથી અપૂર્ણ થઈ દીધેલો છે.—સંશોધક.

૨. આ લેખમાં જે સ્થળે લીટીઓ મૂકી છે, તે તે સ્થળે મૂળ લેખમાં વચનો દર્શાવાં નથી.—સંશોધક.

જેમાં કોઈ સ્થળે અભવ્યના તાર્યા તરે એવું કહ્યું નથી; અને કોઈ એક ટપામાં કોઈએ એવું વચન લખ્યું છે તે તેની સમજનું અવધાર્યપણું સમજાય છે.

કદાપિ એમ કોઈ કહે કે, અભવ્ય કહે છે તે યથાર્થ નથી. એમ ભાસવાથી યથાર્થ શું છે? તેનો લક્ષ થવાથી સ્વવિચારને પામીને તર્કા એમ અર્થ કરીએ, તો તે એક પ્રકારે સંભવિત થાય છે, પણ તેથી અભવ્યના તાર્યા તર્કા એમ કહી શકાતું નથી, એમ વિચારી જે માર્ગથી અનંત શુદ્ધ તર્ક છે, તરે છે, અને તરશે તે માર્ગને અવગાહવો અને સ્વકલ્પિત અર્થનો માનાદિની નિર્જવણી છોડી દઈ ભાગ કરવો એ જ શ્રેય છે. જે અભવ્યથી તરાય છે એમ તમે કહો, તો તો અવસ્થ નિશ્ચય થાય છે કે, અસદ્ગુણથી તરાશે એમાં કશો સંદેહ નથી; અને અશોભ્યા દેવળી જેમણે પૂર્યે કોઈ પાસેથી ધર્મ સાંભળ્યો નથી તેને, કોઈ તથાર્થ આવરણના ક્ષયથી જ્ઞાન ઉપજ્યું છે એમ શાસ્ત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તે આત્માનું મહાત્મ્ય દર્શાવવા, અને જેને સદ્ગુણ-યોગ ન હોય તેને નિવ્રત કરવા, તે તે અનેકાંતમાર્ગ નિરૂપણ કરવા, દર્શાવ્યું છે; પણ સદ્ગુણ-આત્માએ પ્રવર્તવાનો માર્ગ ઉપેક્ષિત કરવા દર્શાવ્યું નથી. વળી એ સ્થળે તો, ઉદ્ધટું, તે માર્ગ ઉપર દૃષ્ટિ આવવા, વધારે સખળ કર્યું છે, અને કહ્યું છે કે, તે અશોભ્યા દેવળી

અર્થાત્ અશોભ્યા દેવળીનો આ પ્રસંગ સાંભળીને કોઈએ જે શાશ્વતમાર્ગ ચાહ્યો આવે છે, તેના નિરોધપ્રત્યે જવું એવો આશય નથી; એમ નિવેદન કર્યું.

કોઈ તીવ્ર આત્મચર્ચાને એવો કદાપિ સદ્ગુણનો યોગ ન મળ્યો હોમ, અને તેની તીવ્ર કા-મનામનિકામનામાં જ નિર્જવિચારમાં પડવાથી, અથવા તીવ્ર આત્મચર્ચાને લીધે નિર્જવિચારમાં પડવાથી આત્મજ્ઞાન થયું હોય તો તે સદ્ગુણમાર્ગનો ઉપેક્ષિત નહીં એવો, અને સદ્ગુણથી યોગાને જ્ઞાન મળ્યું નથી માટે મોટા છું એવો નહીં હોમ, તેને થયું હોય; એમ વિચારી વિચારવાન શુદ્ધ શાશ્વત મોક્ષમાર્ગનો લોપ ન થાય તેવું વચન પ્રકાશવું જોઈએ. એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય અને તેનો માર્ગ દોઢા ન હોય એવો પોતે પચાસ વર્ગનો પુરૂષ હોય, અને લાખો ગામ નેઈ આવ્યો હોય તેને પણ તે માર્ગની ખખર પડતી નથી, અને કોઈને પૂછે ત્યારે જણાય છે, નહીં તો ભૂત ખાપ છે; અને તે માર્ગને જાણનાર એવું દસ વર્ગનું જાળક પણ તેને તે માર્ગ દેખાડે છે તેથી તે પહેલ્લી શકે છે; એમ લોકિકમાં અથવા વ્યવહારમાં પણ પ્રત્યક્ષ છે, માટે જે આત્મચર્ચા હોય, અથવા જેને આત્મચર્ચાની ઈચ્છા હોય તેણે સદ્ગુણના યોગે તરવાના કામી શુદ્ધનું કલ્યાણ થાય એ માર્ગ લોપવો ઘટે નહીં, કેમકે તેથી સર્વ જ્ઞાનીપુરૂષની આત્મા લોપવા બરા બર થાય છે.

સમજવાથી પરમાર્થ થાય છે તે જાણતો નથી. વળી જેમ દયા જ્ઞાનાદિકનું શાસ્ત્રમાં નિષ્ક-ળપણું કહ્યું છે તેમ, નવપૂર્વસુધી ભગ્ન્યા છતાં તે પણ અદ્વિત ગયું એમ જ્ઞાનનું પણ નિષ્કળપણું કહ્યું છે, તો તે શુદ્ધજ્ઞાનનો જ નિરોધ છે. એમ છતાં તેનો લક્ષ તેને થતો નથી, કેમકે જ્ઞાની જનવાના માને આત્મા મૂલનાને પામ્યો છે. તેથી તેને વિચારનો અવકાશ રહેતો નથી. એમ દ્વિયાજ્ઞ અથવા શુદ્ધજ્ઞાની તે જન્ને ભૂત્યા છે, અને તે પરમાર્થ પામવાની વાંછ રાખે છે, અથવા પરમાર્થ પામ્યા છીએ એમ કહે છે, તે માત્ર તેમનો દુરાગ્રહ તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. જે સદ્ગુણનાં ચરણ મેલ્યાં હોત, તો એવા દુરાગ્રહમાં પડી જવાનો વખત ન આવત, અને આત્મસાધનમાં શુદ્ધ દોરાત, અને તથાર્થ સાધનથી પરમચરને પામત, અને નિર્જવદનો લક્ષ લેત; અર્થાત્ તેની વૃત્તિ આત્મ

સન્મુખ થાય. પૂર્વે સદ્ગુરોના યોગ તો ઘણી વખત થયો છે, છતાં જીવનું કલ્યાણ થયું નહીં, જેથી સદ્ગુરના ઉપદેશનું એવું કંઈ વિશેષપણ દેખાતું નથી, એમ આશંકા થાય તો તેનો ઉત્તર બીજા પદમાં જ કલો છે કે, જે પોતાના પક્ષને ત્યાગી દઈ સદ્ગુરના ચરણને સેવે, તે પરમાર્થને પામે. અર્થાત્ પૂર્વે સદ્ગુરોના યોગ થવાની વાત સત્ય છે, પરંતુ ત્યાં જીવે તેને સદ્ગુર જાણ્યા નથી, અથવા ઓળખ્યા નથી, પ્રતીત્યા નથી, અને તેની પાસે પોતાનાં માન અને મત મૂક્યાં નથી; અને તેથી સદ્ગુરોના ઉપદેશ પરિણામ પામ્યો નહીં, અને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થઈ નહીં એમ જો પોતાનો મત એટલે સ્વચ્છંદ અને કુળધર્મનો આગ્રહ દૂર કરીને સદુપદેશ મહણ કરવાનો કામી થયો હોત તો અવશ્ય પરમાર્થ પામત. અને અસદ્ગુરુએ દૃઢ કરાવેલા દુર્બોધથી અથવા માનાદિકના તીવ્ર કામીપણથી એમ પણ આશંકા થવી સંભવ છે કે “કેક જીવોનાં પૂર્વે કલ્યાણ થયાં છે; અને તેમને સદ્ગુરના ચરણ સેવ્યાવિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થઈ છે, અથવા અસદ્ગુરથી પણ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય: અસદ્ગુરને પોતાને ભણે માર્ગની પ્રતીતિ નથી, પણ બીજાને તે પમાડી શકે; એટલે બીજાને તે માર્ગની પ્રતીતિ, તેનો ઉપદેશ સાંભળીને કરે તો તે પરમાર્થને પામે; માટે સદ્ગુરચરણને સેવ્યાવિના પણ પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય.” એવી આશંકાનું સમાધાન કરે છે: યદ્યપિ કોઈ જીવો પોતે વિચાર કરતાં જુગ્યા છે, એવો શાસ્ત્રમાં પ્રસંગ છે; પણ કોઈ સ્થળે એવો પ્રસંગ રહ્યો નથી કે, અસદ્ગુરથી અમુક જુગ્યા હવે, કોઈ પોતે વિચાર કરતાં જુગ્યા છે એમ કહ્યું છે તેમાં, શાસ્ત્રોનો કહેવાનો હેતુ એવો નથી કે, સદ્ગુરની આસાએ વર્તવાથી જીવનું કલ્યાણ થાય છે એમ અને કહ્યું છે, પણ તે વાત યથાર્થ નથી; અથવા સદ્ગુરની આસાનું જીવને કંઈ કારણ નથી એમ કહેવાને માટે. તેમ જ જીવો પોતાના વિચારથી સ્વયંબોધ પામ્યા છે એમ કહ્યું છે તે પણ વર્તમાનદેહે પોતાના વિચારથી, અથવા બોધથી જુગ્યા કલા છે, પણ પૂર્વે તે વિચાર અથવા બોધ તેણે સન્મુખ ક્યો છે તેથી વર્તમાનમાં તે સ્પુરામમાન થવાનો સંભવ છે, તીર્થંકરાદિ ‘સ્વયંબુધ’ કલા છે તે પણ પૂર્વે ત્રીજે ભવે સદ્ગુરથી નિશ્ચય સમકિત પામ્યા છે એમ કહ્યું છે. એટલે કે સ્વયંબુધપણ કહ્યું છે તે વર્તમાનદેહની અપેક્ષાએ કહ્યું છે; અને તે સદ્ગુરના નિષેધને અર્થે કહ્યું નથી; અને જો સદ્ગુરપદનો નિષેધ કરે તો તે સતદેવ, સદ્ગુર, અને સદ્ધર્મની પ્રતીતિ વિના સમકિત કહ્યું નથી તે, કહેવા માત્ર જ થયું. અથવા જે શાસ્ત્રનું તમે પ્રમાણ લ્યો છો તે શાસ્ત્ર સદ્ગુર એવા જિનનાં કહેલાં છે તેથી પ્રમાણિક માનવાયોગ્ય છે, કે કોઈ અસદ્ગુરનાં કહેલાં છે તેથી, પ્રમાણિક માનવાયોગ્ય છે ? જો અસદ્ગુરનાં શાસ્ત્રો પણ પ્રમાણિક માનાવામાં બાધ ન હોય, તો તો અજ્ઞાન અને રાગ, દ્વેષ આરાધવાથી પણ મોક્ષ થાય એમ કહેવામાં બાધ નથી; તે વિચારવા યોગ્ય છે. ‘આચારંગસૂત્ર’માં કહ્યું છે કે:—

પ્રથમ શ્રુત રકંધ, પ્રથમાધ્યાયના પ્રથમ ઉદ્દેશે, પ્રથમ વાક્ય.

આ જીવ પૂર્વથી આવ્યો છે; પશ્ચિમથી આવ્યો છે; ઉત્તરથી આવ્યો છે: દક્ષિણથી આવ્યો છે; અથવા ઊંચેથી, નીચેથી, કે કોઈ અનેરી દિશાથી આવ્યો છે એમ જે જાણતો નથી તે, મિથ્યા દષ્ટિ છે. જે જાણે તે સમ્યક્દષ્ટિ છે. તે જાણવાનાં ત્રણ કારણો આ પ્રમાણે:—તીર્થંકરના ઉપદેશથી, સદ્ગુરના ઉપદેશથી, અને જ્ઞાતિસ્મૃતિજ્ઞાનથી. અને જ્ઞાતિસ્મૃતિજ્ઞાન કહ્યું તે પણ પૂર્વના ઉપદેશની સંધિ કદી છે.

એટલે પૂર્વે તેને બોધ થવામાં સદ્ગુરોનો અસંભવ ધારવો ધરતો નથી, વળી હામ હામ જિનાગમમાં એમ કહ્યું છે કે, “ ગુરોણો જીદાણું વત”-ગુરની આજ્ઞાએ આજ્ઞનાં અનંતાં જીવો સીધા,

સીમે છે, અને સીમશે. તેમ કાષ્ટ હવ પોતાના વિચારથી બોધ પામ્યા, તેમાં પ્રાપ્તિ પૂર્વે સદ્ગુરુ-
ઉપદેશનું કારણ હોય છે. પણ કદાપિ જ્યાં તેમ ન હોય ત્યાં પણ તે સદ્ગુરુનો નિત્યકામી રહ્યા
થકા સદ્વિચારમાં પ્રેરાતો પ્રેરાતો સ્વવિચારથી આત્મજ્ઞાન પામ્યો એમ કહેવાયોગ્ય છે. અથવા તેને
કંઈ સદ્ગુરુની ઉપેક્ષા નથી; અને જ્યાં સદ્ગુરુની ઉપેક્ષા વર્તે ત્યાં માનનો સંભવ થાય છે; અને
જ્યાં સદ્ગુરુમત્તે માન હોય ત્યાં કલ્યાણ થતું હતું, કે તેને સદ્વિચાર પ્રેરવાનો આત્મગુણ કલ્યા.
તથાસ્વ માન આત્મગુણનું અવસ્ય ધાનક છે. બાહ્યગણ્યમાં અનેક ગુણસમૃદ્ધ વિદ્યમાન છતાં નાના
અઘાણુ લાઘને વંદન કરવામાં પોતાનું લઘુપણ યશે મારે અને જ ખ્યાનમાં રોકાતું યોગ્ય છે
એમ રાખી એક વર્ષસુધી નિરાહારપણે અનેક ગુણસમૃદ્ધયે આત્મધ્યાનમાં રહ્યા તોપણ આત્મજ્ઞાન
થતું નહીં. બાહ્ય બીજી બધી રીતની યોગ્યતા છતાં એક એ માનના ગુણથી તે જ્ઞાન અટકતું
હતું. જ્યારે શ્રી ઋષભદેવે પ્રેરણી એવી બ્રાહ્મી અને મુંદરી સત્તાએ તેને તે દોષ નિવેદન કર્યો,
અને તે દોષનું ભાન તેને થયું, તથા તે દોષની ઉપેક્ષા કરી અસારત્વ જણ્યું ત્યારે કેવળજ્ઞાન
થયું. તે માન જ અને માર ધનધાતી કર્મનું મૂળ ચર્ધ વર્ત્યું હતું. વળી બાર બાર મહિનાસુધી
નિરાહારપણે, એક લક્ષે, એક આસને, આત્મવિચારમાં રહેનાર એવા પુરુષને એટલા માને તેથી
બારે મહિનાની દશા સફળ થવા ન દીધી અર્થાત્ તે દશાથી માન ન સમજાયું, અને જ્યારે
સદ્ગુરુ એવા શ્રી ઋષભદેવે તે માન છે એમ પ્રેર્યું ત્યારે, મુદ્ગતમાં તે માન વ્યતીત થયું; એ
પણ સદ્ગુરુનું જ મહાત્મ્ય દર્શાવ્યું છે. વળી આખો માર્ગ જ્ઞાતીની આજ્ઞામાં સમાપ્ત છે એમ
વારંવાર કહ્યું છે. ‘આચારંગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે:—

‘ ઉત્તરાધ્યયન, ’ ‘ મુખ્યગંગાદિમાં ‘માં કામ કામ એ જ હતું છે.

જે એથે ગુણુસ્થાનકે સ્વરૂપસ્થિતિ અંશે પણ ન હોય, તો મિથ્યાત્વ જ્યાનું ફળ શું થયું ?
કંઈ જ થયું નહીં. જે મિથ્યાત્વ ગયું તે જ આત્મસ્વભાવનું આવિભાવપણ છે, અને તે જ
સ્વરૂપસ્થિતિ છે, જે સમ્યક્ત્વથી તથાસ્વ સ્વરૂપસ્થિતિ ન હોત, તો શ્રેણિકાદિને એકાવતારીપણ
કેમ પ્રાપ્ત થાય ? એક પણ ત્યાં જન, પચ્ચખાણુ નથી, અને માત્ર એક જ ભવ જ બાહ્ય
રહ્યો એવું અરૂપ સંસારીપણુ થયું તે જ સ્વરૂપસ્થિતિરૂપ સમકિતનું બળ છે. પાંચમે અને છઠ્ઠે
ગુણુસ્થાનકે ચારિત્રનું બળ વિશેષ છે, અને મુખ્યપણે ઉપદેશક ગુણુસ્થાનકે તો છઠ્ઠું અને તેરમું
છે. બાહ્યની ગુણુસ્થાનકા ઉપદેશકની પ્રાપ્તિ કરી સકલયોગ્ય નથી; એટલે તેરમે અને છઠ્ઠે ગુણ-
સ્થાનકે તે પદ પ્રવર્તે છે.

નડિયાદ, આશા વદ ૨, ૧૬૫૨.

૪૪૬.

ઘણાને ક્રિયાજડત્વ વર્તે છે, અને ઘણાને શુદ્ધજ્ઞાનીપણુ વર્તે છે તેનું શું કારણ હોતું જોઈએ ?
એવી આશંકા કરી તેનું સમાધાન:—સદ્ગુરુના ચરણને જે પોતાનો પદ્મ એટલે મત છોડી દઈ
સેવે તે પદાર્થને પામે, અને નિજપદનો એટલે આત્મસ્વભાવનો લક્ષ લે. અર્થાત્ ઘણાને ક્રિયાજ-
ડત્વ વર્તે છે તેનો હેતુ એ છે કે, અસદ્ગુરુ કે જે આત્મજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનના સાધનને બાહ્યતા
નથી તેનો તેણે આશ્રય કર્યો છે; જેથી તેનો માત્ર ક્રિયાજડત્વનો એટલે કાયકલેશનો માર્ગ જાણે
છે, તેમાં વળગાડે છે, અને કુળધર્મ દદ કરાવે છે; જેથી તેને સદ્ગુરુનો યોગ મેળવવાની આ-
શંકા થતી નથી, અથવા તેવા યોગ મળ્યે પણ પક્ષની દૃઢ વાસના તેને સદ્ગુરુદેશસન્નિમ્બ થવા
નથી, એટલે ક્રિયાજડત્વપણુ ટળતું નથી; અને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને જે શુદ્ધ-

જાની છે તેણે પણ સહશુદ્ધિના અરણ્ય સેવ્યા નથી, માત્ર પોતાની મતિ-કંઠપનાથી સ્વચ્છંદપણે અધ્યાત્મ ગ્રંથો વાંચ્યા છે, અથવા શુદ્ધજ્ઞાની સમીપથી તેવા ગ્રંથો, કે વચનો સાંભળી લઇને પોતાને વિષે જ્ઞાનીપણ માન્યું છે, અને જ્ઞાની ગણાવાના પદનું એક પ્રકારનું માન છે તેમાં તેને મીઠાશ રહી છે, અને એ તેનો પક્ષ થયો છે. અથવા કોઇ એક કારણવિશેષથી શાસ્ત્રમાં દયા, દાન, અને હિંસા, પૂજનનું સમાનપણ કહ્યું છે તેવાં વચનોને, તેનો પરમાર્થ સમજ્યાવિના હાથમાં લઇને માત્ર પોતાને જ્ઞાની બનાવા અર્થે, અને પામર જીવના તિરસ્કારના અર્થે તે વચનોનો ઉપયોગ કરે છે, પણ તેવાં વચનો કયે લક્ષે ?

નરિયાદ, આશો વદ ૨, સંવત્ ૧૯૫૨.

૪૪૭.

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જે સહ આત્મજ્ઞાન,
તેમ જ આત્મજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિલક્ષ્ણો નિદાન.

વૈરાગ્ય, ત્યાગ, દયાદિ અંતરંગચિત્તવાળી ક્રિયા છે, તે જે સાથે આત્મજ્ઞાન હોય, તો સફળ છે; અર્થાત્ લવનું મૂળ છેદે છે. અથવા વૈરાગ્ય ત્યાગ દયાદિ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં કારણો છે, એટલે જીવમાં પ્રથમ એ ગુણો આવ્યેથી સદ્શુદ્ધિનો ઉપદેશ તેમાં પરિણામ પામે છે. ઉત્ત્વળ અંતઃકરણવિના સદ્શુદ્ધિનો ઉપદેશ પરિણમતો નથી; તથા વૈરાગ્યાદિ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનો છે એમ કહ્યું. અને જે જીવો ક્રિયાળુ છે તેને એવો ઉપદેશ કર્યો કે, કાયા જ માત્ર રોકવી તે કાંઈ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ નથી. વૈરાગ્યાદિ ગુણો આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ છે, માટે તમે તે ક્રિયાને અવગાહો; અને તે ક્રિયામાં પણ અટકીને રહેવું ઘટતું નથી, કેમકે આત્મજ્ઞાનવિના તે પણ લવનું મૂળ છેદી શકતાં નથી; માટે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિને અર્થે તે વૈરાગ્યાદિ ગુણોમાં વૃત્તિ, અને કાયકલેશરૂપ, પણ કાયાયાદિનું જેમાં તથાસ્પ કંઈ ક્ષીણુપણ થતું નથી તેમાં, તમે મોક્ષમાર્ગનો દુરાગ્રહ રાખો નહીં; એમ ક્રિયાળુને કહ્યું; અને જે શુદ્ધજ્ઞાનીઓ સાગવૈરાગ્યાદિ રહિત છે, માત્ર વાચાજ્ઞાની છે તેને એમ કહ્યું કે, વૈરાગ્યાદિ સાધન છે તે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં કારણો છે; કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી; તમે વૈરાગ્યાદિ પણ પામ્યા નથી, તો આત્મજ્ઞાન ક્યાંથી પામ્યા હો તે કંઈક આત્મામાં વિચારો, સંસારપ્રત્યે બહુ ઉદાસી-નતા, દેહની મૂર્છાનું અદ્યપ્ત, બોગમાં અનાસક્તિ. તથા માનાદિનું પાતળાપણ એ આદિ ગુણો-વિના તો આત્મજ્ઞાન પરિણામ પામતું નથી, અને આત્મજ્ઞાન પામ્યે તો તે ગુણો અત્યંત દૃઢ થાય છે, કેમકે આત્મજ્ઞાનરૂપ મૂળ તેને પ્રાપ્ત થયું; તેને બદલે તમે આત્મજ્ઞાન અમને છે, એમ માનો છો, અને આત્મામાં તો બોગાદિ કામનાની અગ્નિ બળ્યા કરે છે; પૂજન સત્કારાદિની કામના વારં-વાર સ્ફુરાયમાન થાય છે; સહજ અશાતાએ બહુ આકુળ-વ્યાકુળતા થઈ જાય છે, તે કેમ લક્ષમાં આવતાં નથી કે, આ આત્મજ્ઞાનનાં લક્ષણો નહીં ? ‘માત્ર માનાદિ કામનાએ આત્મજ્ઞાનની કહેવ-રાનું જીવે,’ એમ જે સમજવામાં આવતું નથી તે સમજો; અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો પ્રથમ તો આત્મામાં ઉત્પન્ન કરો, કે જેથી આત્મજ્ઞાનની સન્મુખતા થાય.

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, યાચ ન તેને જ્ઞાન,
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો બૂલે નિજ જ્ઞાન.

જેના અંતઃકરણમાં ત્યાગ વૈરાગ્યાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયા નથી, એવા જીવને આત્મજ્ઞાન ન થાય, કેમકે મલીન અંતઃકરણરૂપ દર્ષણમાં આત્મોપદેશનું પ્રતિબિંબ પડતું ઘટતું નથી. તેમ જ માત્ર ત્યાગ, વિરાગમાં રાત્રીને કૃતાર્થતા માને તે પણ પોતાના આત્માનું જ્ઞાન બૂલે; અર્થાત્

આત્મજ્ઞાન નહીં હોવાથી અજ્ઞાનનું સહચારીપણ છે; જેથી તે ત્યાગ વૈરાગ્યાદિનું માન ઉત્પન્ન કરવા અર્થે અને માનાર્થે સર્વ સંયમાદિ પ્રવૃત્તિ યદ્યન્ત્ય, જેથી સંસારનો ઉચ્છેદ ન થાય; માત્ર ત્યાં જ અટકવું થાય, અર્થાત્ તે આત્મજ્ઞાનને પામે નહીં એમ ક્રિયાજનને સાધન-ક્રિયા-અને તે સાધનનું જેથી સફળપણ થાય છે એવા આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો, અને શુદ્ધજ્ઞાનીને ત્યાગ વિરાગાદિ સાધનનો ઉપદેશ કરી વાચાજ્ઞાનમાં કલ્યાણ નથી એમ પ્રેર્યું.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તદાં સમજવું તેંદ,

ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ.

જે જે ઠેકાણે જે જે યોગ્ય છે, એટલે જ્યાં ત્યાગ વૈરાગ્યાદિ યોગ્ય હોય ત્યાં વૈરાગ્યાદિ સમજે, જ્યાં આત્મજ્ઞાન યોગ્ય હોય ત્યાં આત્મજ્ઞાન સમજે; એમ જે જ્યાં જોઈએ તે ત્યાં સમજવું, અને ત્યાં ત્યાં તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું, એ અક્ષમર્થી જીવનું લક્ષણ છે, અર્થાત્ મતાર્થી હોય, કે માનાર્થી હોય તે યોગ્ય માર્ગને ગ્રહણ ન કરે; અથવા ક્રિયામાં જ જેને દુરાગ્રહ થયો છે; અથવા શુદ્ધજ્ઞાનના જ અભિમાનમાં જેણે જ્ઞાનીપણ માની લીધું છે, તે ત્યાગ વિરાગાદિ સાધનને અથવા આત્મજ્ઞાનને ગ્રહણ ન કરી શકે. જે આત્માર્થી હોય તે જ્યાં જ્યાં જે જે કરવું ઘટે છે તે તે કરે, અને જ્યાં જ્યાં જે જે સમજવું ઘટે છે તે તે સમજે. અથવા જ્યાં જ્યાં જે જે સમજવું ઘટે છે તે તે સમજે, અને જ્યાં જે જે આચરવું ઘટે છે તે તે આચરે તે આત્માર્થી કહેવાય. અત્રે ‘સમજવું’ અને ‘આચરવું’ એ બે સામાન્યપદ છે. પણ વિભાગપદે કહેવાનો આશય એવો પણ છે કે, જે જે જ્યાં સમજવું ઘટે તે તે ત્યાં સમજવાની કામના જેને છે, અને જે જે જ્યાં આચરવું ઘટે તે તે ત્યાં આચરવાની જેને કામના છે તે પણ આત્માર્થી કહેવાય.

નડિયાદ, આશી વદ ૨, સંવત્ ૧૯૫૨.

૪૪૮.

“કર્મ જડ છે, તો તે શું સમજે કે, આ જીવને આ રીતે મારે ફળ આપવું, અથવા તે સ્વરૂપે પરિણમવું? માટે જીવ કર્મનો ભોક્તા થવો સંભવતો નથી,” એ આશંકાનું સમાધાન નીચેથી થશે:—

જીવ પોતાના સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી કર્મનો કર્તા છે. તે અજ્ઞાન તે ચેતનરૂપ છે, અર્થાત્ જીવની પોતાની કલ્પના છે, અને તે કલ્પનાને અનુસરીને તેના વીર્યસ્વભાવની સ્ફુર્તિ થાય છે, અથવા તેનું સામર્થ્ય તદનુયાયીપણે પરિણમે છે, અને તેથી જડની ધૂપ એટલે દ્રવ્યકર્મરૂપ પુનઃ જની વર્ણણાને તે ગ્રહણ કરે છે.

ઝેર અને અમૃત પોતે એમ સમજતાં નથી કે, અમને ખાનારને યત્ન, દીર્ઘાંધુપતા થાય છે, પણ સ્વભાવે તેને ગટણ કરનારપ્રત્યે જેમ તેનું પરિણમવું થાય છે; તેમ જીવમાં શુભાશુભ કર્મ પણ પરિણમે છે, અને ફળ સન્નુષ્ઠ થાય છે; એમ જીવને કર્મનું ભોક્તાપણ સમજનાય છે.

તે શુભાશુભ કર્મનું ફળ ન થતું હોય, તો એક રાંક અને એક રાજા એ આદિ જે બેદ છે, તે ન થતા જોઈએ, કેમકે જીવપણ સમાન છે, તથા મનુષ્યપણ સમાન છે, તો સર્વને મુખ્ય અથવા દુઃખ પણ સમાન જોઈએ; જેને બદલે આવું વિચિત્રપણ જણાય છે, તે જ શુભાશુભ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો બેદ છે, કેમકે કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. એમ શુભ અને અશુભ કર્મ ભોગવાય છે.

ઝેર ઝેરપણે પરિણમે છે, અને અમૃત અમૃતપણે પરિણમે છે, તેમ અશુભ કર્મ અશુભ-પરિણમે અને શુભ કર્મ શુભપણે પરિણમે છે, માટે જીવ જેવા જેવા અધ્યવસાયથી કર્મને

અહણુ કરે છે, તેવા તેવા વિષાકરૂપે કર્મ પરિણુમે છે; અને જેમ ઝેર અને અમૃત પરિણુમી રહે નિઃસત્ત્વ થાય છે, તેમ ભોગથી તે કર્મ દૂર થાય છે.

તેમ જ, “ધ્મિર જો કર્મફળદાતા ન હોય, અથવા જગત્કર્તા ન ગણીએ. તો કર્મ ભોગવવાનાં વિશેષ સ્થાનકો એટલે નરકાદિ ગતિ આદિ સ્થાન ક્યાંથી હોય, કેમકે તેમાં તો ધ્મિરનાં કર્તૃત્વની જરૂર છે?” એવી આશાંકા પણ કરવાયોગ્ય નથી, કેમકે મુખ્યપણે તો ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ દેવલોક છે; અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાય ન ઉત્કૃષ્ટ નરક છે; શુભાશુભ અધ્યવસાય તે મનુષ્ય તિર્યચાદિ છે, અને સ્થાનવિશેષ એટલે ઉપલોક દેવગતિ એ આદિ બેદ છે. જીવસમૂહનાં-કર્મફલનાં પણ-તે પરિણામવિશેષ છે, એટલે તે તે ગતિઓ જીવના કર્મવિશેષ પરિણામાદિ સંભવે છે.

આ વાત ધણી ગહન છે, કેમકે અચિંત્ય એવું જીવતીર્થ, અચિંત્ય એવું પુદ્ગલસામર્થ્ય એના સંયોગવિશેષથી લોક પરિણુમે છે; તેના વિચાર કરવા માટે ધણો વિસ્તાર કહેવો જોઈએ; પણ અત્ર તો મુખ્યકરીને આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે એટલો લક્ષ કરાવવાનો હોવાથી સાવ સંક્ષેપે આ પ્રસંગ કહ્યો છે.

નડિયાદ, આશો વદ ૨, સં ૧૯૫૨.

૪૪૯.

“ધ્મિર સિદ્ધ થયા વિના એટલે કર્મફળદાતૃત્વાદિ કોઈ પણ ધ્મિર હંમાં વિના જગત્કર્તા ત્વસ્થા રહેવી સંભવતી નથી,” એવા અભિપ્રાય પરત્વે નીચે પ્રમાણે વિચારવા યોગ્ય છે:—

જો કર્મનાં ફળને ધ્મિર આપે છે એમ ગણીએ, તો ત્યાં ધ્મિરનું ધ્મિરપણુ જ રહેતું નથી, કેમકે પરને ફળ દેવા આદિ પ્રપંચમાં પ્રવર્તતાં ધ્મિરને દેહાદિ અનેક પ્રકારનો સંગ થવો સંભવે છે, અને તેથી મથાર્થ શુદ્ધતાનો ભંગ થાય છે. મુક્ત જીવ જેમ નિષ્ક્રિય એટલે પરભાવાદિનો કર્તા નથી; જો પરભાવાદિનો કર્તા થાય તો તો સંસારની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ જ ધ્મિર પણ ફળને ફળદેવા આદિરૂપ ક્રિયામાં પ્રવર્તે તો તેને પણ પરભાવાદિના કર્તાપણુનો પ્રસંગ આવે છે, અને મુક્ત જીવ કરતાં તેનું ન્યૂનત્વ હરે છે; તેથી તો તેનું ધ્મિરપણુ જ ઉચ્છેદવા જેવી સ્થિતિ થાય છે. વળી જીવ અને ધ્મિરનો સ્વભાવ બેદ માનનાં પણ અનેક દોષ સંભવે છે. બન્નેને જો ચૈતન્યસ્વભાવ માનીએ, તો બન્ને સમાન ધર્મના કર્તા થયા; તેમાં ધ્મિર જગતાદિ રમે અથવા કર્મનું ફળ આપવારૂપ કાર્ય કરે. અને મુક્ત ગણાય; અને જીવ એક માત્ર દેહાદિ મૃદિ રમે, અને પોતાનાં કર્મેનું ફળ પામવા માટે ધ્મિરાશ્રય અહણુ કરે, તેમ જ બંધમાં ગણાય, એ મથાર્થ વાત દેખાતી નથી. એવી વિષમતા કેમ સંભવિત થાય? વળી જીવ કરતાં ધ્મિરનું સામર્થ્ય વિશેષ માનિએ તોપણુ વિરોધ આવે છે. ધ્મિર શુદ્ધ ચૈત્યન્યસ્વરૂપ ગણીએ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય એવા મુક્ત જીવમાં, અને તેમાં, બેદ પડવો ન જોઈએ, અને ધ્મિરથી કર્મનાં ફળ આપવાદિ કાર્ય ન થવાં જોઈએ; અથવા મુક્ત જીવથી પણ તે કાર્ય થતું જોઈએ; અને ધ્મિરને જો અશુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ ગણીએ તો તો સંસારી જીવો જેવી તેની સ્થિતિ હરે, ત્યાં પછી સર્વજાદિ શુભનો સંભવ ક્યાંથી થાય? અથવા દેહધારી-સર્વજની પેટે તેને ‘દેહધારી સર્વજ ધ્મિર’ માનીએ તોપણુ સર્વ કર્મફળદાતૃત્વરૂપ ‘વિશેષ સ્વભાવ’ ધ્મિરમાં ક્યા શુભને લીધે માનવાયોગ્ય થાય? અને દેહ તો નારા પામવાયોગ્ય છે, તેથી ધ્મિરનો પણ દેહ નાશ પામે, અને તે મુક્ત થયે કર્મફળદાતૃત્વ ન રહે, એ આદિ અનેક પ્રકારથી ધ્મિરને કર્મફળદાતૃત્વ કહેતાં દોષ આવે છે, અને ધ્મિરને તેવે સ્વરૂપે માનતાં તેનું ધ્મિરપણુ ઉત્થાપવાસમાન થાય છે.

નડિયાદ, આશો વદ ૨, સંવત ૧૯૫૨.

344

344

કેકમાં સમતાનું, કેકમાં વિશેષ નિર્ભયતાનું, કેકમાં ગંભીરતાનું, કેકમાં વિશેષ ભયસંતાનું, કેકમાં કામાદિ પ્રત્યે અસંગતાનું, અને કેકને આહારાદિ વિષે અધિક અધિક લુબ્ધપણાનું, વિશેષપણુ જોવામાં આવે છે; એ આદિ ભેદ એટલે કોધાદિ સંતાના ન્યૂનાધિકપણા આદિથી, તેમ જ તે તે પ્રકૃતિઓ જન્મથી સહચારીપણે રહી જોવામાં આવે છે તેથી, તેનું કારણ પૂર્વના સંસ્કારો જ સંભવે છે. કદાપિ એમ કહીએ કે, ગર્ભમાં વીર્ય રેતના ગુણના યોગથી તે તે પ્રકારના ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેમાં પૂર્વજન્મ કંઈ કારણભૂત નથી. એ કહેવું પણ યથાર્થ નથી. જે મા બાપો કામને વિષે વિશેષ પ્રીતિવાળાં જોવામાં આવે છે, તેના પુત્રો પરમ વીતરાગ જેવા બાળપણાથી જ જોવામાં આવે છે; વળી જે મા બાપોમાં કોધનું વિશેષપણુ જોવામાં આવે છે, તેની સંતતિમાં સમતાનું વિશેષપણુ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તે શી રીતે થાય ? વળી તે વીર્ય રેતના તેવા ગુણો સંભવતા નથી, કેમકે તે વીર્ય રેત પોતે ચેતન નથી. તેમાં ચેતન સચરે છે, એટલે દેહ ધારણુ કરે છે; એથી ક-રીને વીર્ય રેતને આશ્રયે કોધાદિ ભાવ ગણી શકાય નહીં. ચેતનવિના કોઈ પણ સ્થળે તેવા ભાવો અનુભવમાં આવતા નથી; માત્ર તે ચેતનાશ્રિત છે; એટલે વીર્ય રેતના ગુણો નથી; જેથી તેનાં ન્યૂનાધિક કરી કોધાદિનું ન્યૂનાધિકપણુ મુખ્યપણે યદ્ય શકવોચોગ્ય નથી. ચેતનના ઓછા અધિકા પ્રયોગથી કોધાદિનું ન્યૂનાધિકપણુ થાય છે, જેથી ગર્ભના વીર્ય રેતનો ગુણ નહીં, પણ ચેતનનો તે ગુણને આશ્રય છે; અને તે ન્યૂનાધિકપણુ તે ચેતનના પૂર્વના અભ્યાસથી જ સંભવે છે, કેમકે કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય, ચેતનનો પૂર્વપ્રયોગ તથાપ્રકારે હોય, તો તે સંસ્કાર વર્તે; જેથી આ દેહાદિ પ્રથમના સંસ્કારોનો અનુભવ થાય છે, અને તે સંસ્કારો પૂર્વજન્મ સિદ્ધ કરે છે, અને પૂર્વજન્મની સિદ્ધિથી આત્માની નિત્યતા સહજે સિદ્ધ થાય છે.

નડિયાદ, સંવત્ ૧૯૫૨ ના આશ્વિ વદ ૨.

૪૫૧.

જો ચેતનની પ્રેરણા ન હોય, તો કર્મ કોણુ ગ્રહણુ કરે ? પ્રેરણાપણે ગ્રહણુ કરાવવારૂપ સ્વ-ભાવ જડનો છે જ નહીં; અને એમ હોય તો ઘટ, પટાદિ પણ કોધાદિ ભાવમાં પરિણમવા જોઈએ, અને કર્મના ગ્રહણુકર્તા હોવા જોઈએ, પણ તેવો અનુભવ તો કોઈને ક્યારે પણ થતો નથી; જેથી ચેતન એટલે જીવ કર્મ ગ્રહણુ કરે છે, એમ સિદ્ધ થાય છે; અને તે માટે કર્મનો કર્તા કહીએ છીએ. અર્થાત્ એમ જીવ કર્મનો કર્તા છે. તમે એમ પૂછ્યું કે, “કર્મના કર્તા કર્મ કહેવાય કે કેમ ?” તેનું પણ સમાધાન આથી તમને થશે કે, જડ કર્મમાં પ્રેરણારૂપ ધર્મ નહીં હોવાથી તે તે રીતે ગ્રહણુ કરવાને અસમર્થ છે; અને કર્મનું કરવાપણુ જીવને છે, કેમકે તેને વિષે પ્રેરણાશક્તિ છે. હવે તમે અનાયાસથી તે કર્મો થતાં હોય, એમ કહ્યું તે વિચારીએ. અનાયાસ એટલે શું ? આત્માએ નહીં ચિંતવેલું ? અથવા આત્માનું કંઈ પણ કર્તૃત્વ છતાં પ્રવર્તેલું નહીં ? અથવા ઈશ્વરાદિ કોઈ કર્મ વળગારી દે તેથી થયેલું ? અથવા પ્રકૃતિ પરાણે વળગે તેથી થયેલું ? એવા મુખ્ય ચાર વિકલ્પથી અનાયાસકર્તાપણુ વિચારવોચોગ્ય છે. પ્રથમ વિકલ્પ આત્માએ નહિં ચિંતવેલો એવો છે. જો તેમ થતું હોય તો તો કર્મનું ગ્રહવાપણુ રહેતું જ નથી, અને જ્યાં ગ્રહવાપણુ રહે નહીં ત્યાં કર્મનું હોવાપણુ સંભવતું નથી, અને જીવ તો પ્રત્યક્ષ ચિંતવન કરે છે; અને ગ્રહણાગ્રહણુ કરે છે; એમ અનુભવ થાય છે. જેમાં તે કોઈ પણ રીતે પ્રવર્તેલો જ નથી, તેવા કોધાદિ ભાવ તેને સપ્રાપ્ત થતા જ નથી; તેથી એમ જણાય છે કે, નહીં ચિંતવેલાં અથવા આત્માથી નહીં પ્રવર્તેલાં એવાં કર્મોનું ગ્રહણુ તેને યવોચોગ્ય નથી, એટલે એ જાને પ્રકારે અનાયાસ કર્મનું ગ્રહણુ સિદ્ધ થતું નથી, ત્રીજો પ્રકાર ઈશ્વરાદિ કોઈ કર્મ વળગારી દે તેથી અનાયાસ કર્મનું ગ્રહણુ થાય છે એમ કહીએ, તો તે ઘટનું વધી. પ્રથમ તો ઇશ્વરનું ગ્રહણુ

ઘટે છે; અને એ પ્રસંગ પણ વિશેષ સમજવાયોગ્ય છે; તથાપિ અત્રે ઇશ્વર. કે વિષ્ણુઆદિ કર્તાનો કોઈ રીતે સ્વીકાર કરી લઈએ છીએ, અને તે પર વિચાર કરીએ છીએ; ને ઇશ્વર-રાદિ કર્મના વળગાડનાર હોય તો તો જીવ નામનો વચ્ચે કોઈ પણ પદાર્થ રહ્યા નહીં, કેમકે પ્રેરણાદિ ધર્મે કરીને તેનું અસ્તિત્વ સમજાવું હતું, તે પ્રેરણાદિ તો ઇશ્વરકૃત હોય, અથવા ઇશ્વરના ગુણ હોય; તો પછી બાકી જીવનું સ્વરૂપ શું રહ્યું કે તેને જીવ એટલે આત્મા કહીએ ? એટલે કર્મ ઇશ્વરપ્રેરિત નહીં, પણ આત્માનાં પોતાનાં જ કરેલાં હોવાયોગ્ય છે. તેમ એથી વિકલ્પ પ્રકૃત્યાદિ પરણે વળગવાથી કર્મ થતાં હોય ? તે વિકલ્પ પણ પચાર્થ નથી, કેમકે પ્રકૃત્યાદિ જડ છે, તેને આત્મા ગ્રહણ ન કરે તો તે શી રીતે વળગવાયોગ્ય થાય ? અથવા દ્રવ્યકર્મનું ખીજું નામ પ્રકૃતિ છે; એટલે કર્મનું કર્તાપણ કર્મને જ કહેવા બરાબર થયું. તે તો પૂર્વે નિર્ણયી દેખાયું છે. પ્રકૃતિ નહીં, તો અંતઃકરણાદિ કર્મ ગ્રહણ કરે તેથી આત્મામાં કર્તાપણું વળગે છે, એમ કહીએ તો તે પણ એકતિ સિદ્ધ નથી, અંતઃકરણાદિ પણ ચેતનની પ્રેરણાવિના અંતઃકરણાદિરૂપે પ્રથમ હરે જ ક્યાંથી ? ચેતન જે કર્મવળગવાનું મનન કરવા અવસર્યન લે છે. તે અંતઃકરણ છે. જે ચેતન મનન કરે નહીં, તો કંઈ તે વળગણમાં મનન કરવાનો ધર્મ નથી; તે તો માત્ર જડ છે. ચેતનની પ્રેરણાથી ચેતન તેને અલ્પભીને કંઈ ગ્રહણ કરે છે; તેથી તેના વિષે કર્તાપણુ આરોપાય છે, પણ મુખ્યપણુ તે ચેતન કર્મનો કર્તા છે, આ સ્થળે તમે વેદાંતાદિ દૃષ્ટિએ વિચારશો તો અમારાં આ વાક્યો તમને બ્રાતિગત પુરૂષનાં કહેલાં લાગશે. પણ હવે જે પ્રકાર કહ્યો છે, તે સમજવાથી તમને તે વાક્યની યથાતથ્યતા લાગશે; અને બ્રાતિગતપણુ ભાસ્યમાન નહીં થાય, જે કોઈ પણ પ્રકારે આત્માનું કર્મનું કર્તૃત્વપણુ ન હોય, તો કોઈ પણ પ્રકારે તેનું ભોક્તૃત્વપણુ પણ ન હરે, અને જ્યારે એમ જ હોય, તો પછી તેના કોઈ પણ પ્રકારનાં દુઃખોનો સંભવ પણ ન જ થાય. જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારનાં દુઃખોનો સંભવ આત્માને ન જ થતો હોય, તો પછી વેદાંતાદિ શાસ્ત્રો સર્વ દુઃખથી ક્ષય થવાનો જે માર્ગ ઉપદેશ છે તે શા માટે ઉપદેશ છે ? ‘જ્યાંસુધી આત્મજ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંસુધી દુઃખની આત્મતિક નિવૃત્તિ થાય નહીં,’ એમ વેદાંતાદિ કહે છે. તે જે દુઃખ ન જ હોય, તો તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય શા માટે કહેવો જોઈએ ? અને કર્તૃત્વપણુ ન હોય, તો દુઃખનું ભોક્તૃત્વપણુ ક્યાંથી હોય ? એમ વિચાર કરવાથી કર્મનું કર્તૃત્વ હરે છે. હવે અત્રે એક પ્રશ્ન થવાયોગ્ય છે, અને તમે પણ તે પ્રશ્ન કર્યું છે કે “જે કર્મનું કર્તાપણુ આત્માને માનીએ, તો તો આત્માનો તે ધર્મ હરે, અને જે જેનો ધર્મ હોય તે ક્યારે પણ ઉચ્છેદ થવાયોગ્ય નથી; અર્થાત્ તેનાથી કેવળ ભિન્ન પડી શકવાયોગ્ય નથી. જેમ અમિની ઉપચુતા અથવા પ્રકાશ તેમ.” એમ જ જે કર્મનું કર્તાપણુ આત્માનો ધર્મ હરે, તો તે નાશ પામે નહીં. જેથી સર્વ પ્રમાણુશિના સ્વીકાર્યાવિના એમ હરે; પણ વિચારવાન હોય તે કોઈ એક પ્રમાણુશિ સ્વીકારીને ખીજા પ્રમાણુશિનો નાશ ન કરે. ‘તે જીવને કર્મનું કર્તાપણુ ન હોય ?’ અથવા ‘હોય તો તે પ્રતીત થવા યોગ્ય નથી.’ એ આદિ પ્રશ્ન કયાંના ઉત્તરમાં જીવનું કર્મનું કર્તૃત્વ જણાવ્યું છે. કર્મનું કર્તૃત્વ હોય તો તે ટળે જ નહીં, એમ કોઈ સિદ્ધાંત સમજાવે યોગ્ય નથી, કેમકે જે જે કોઈ પણ વસ્તુ ગ્રહણ કરી હોય તે છોડી શકાય એટલે સાગી શકાય; કેમકે ગ્રહણ કરેલી વસ્તુથી ગ્રહણ કરનારી વસ્તુનું કેવળ એકત્વ કેમ થાય ? તેથી જીવે ગ્રહણ કરેલાં એવાં જે દ્રવ્યકર્મ તેનો જીવ ત્યાગ કરે, તો ઘણ શકવાયોગ્ય છે, કેમકે તે તેને સહકારી સ્વભાવે છે, સહજ સ્વભાવે નથી; અને તે કર્મને મેં તમને અનાદિ ભ્રમ કહ્યો છે; અર્થાત્ તે કર્મનું કર્તાપણુ અજ્ઞાનથી પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેથી પણ તે નિવૃત્ત થવાયોગ્ય છે, એમ સાથે સમજવું ઘટે છે. જે જે ભ્રમ હોય છે, તે

તે વસ્તુની ઉચ્ચ સ્થિતિની માન્યતારૂપ હોય છે, અને તેથી તે ટળવાયોગ્ય છે. જેમ મૃગજળ-માંથી જળશુદ્ધિ. કહેવાનો હેતુ એ છે કે, અગ્નિ કરીને પણ જો આત્માને કર્તાપણુ ન હોય, તો તો કશું-ઉપદેશદિ શ્રવણ, વિચાર, જ્ઞાન આદિ-સમજવાનો હેતુ રહેતો નથી. હવે અહીં આગળ જીવનું પરમાર્થે જે કર્તાપણુ છે તે કહીએ છીએ:—

પોતાના સ્વરૂપના ભાનમાં આત્મા પોતાના સ્વભાવનો એટલે ચૈતન્યાદિ સ્વભાવનો જ કર્તા છે. અન્ય કોઈ પણ કર્માદિનો કર્તા નથી; અને આત્મા જ્યારે પોતાના સ્વરૂપના ભાનમાં વર્તે નહીં ત્યારે કર્મના પ્રભાવનો કર્તા કહેા છે. પરમાર્થે તો જીવ અક્રિય છે. એમ વેદાંતાદિનું નિરૂપણ છે. અને જિનપ્રવચનમાં પણ સિદ્ધ એટલે શુદ્ધાત્માનું અક્રિયપણુ છે એમ નિરૂપણ કર્યું છે; છતાં અમે આત્માને શુદ્ધાવસ્થામાં કર્તા હોવાથી સક્રિય કહેા એવો સંદેહ અત્રે ધરાયોગ્ય છે. તે સંદેહ આ પ્રકારે શમાવવા યોગ્ય છે:— શુદ્ધાત્મા પરયોગનો, પરભાવનો, અનેક વિભાવનો ત્યાં કર્તા નથી, માટે અક્રિય કહેવાયોગ્ય છે. પણ ચૈતન્યાદિ સ્વભાવનો પણ આત્મા કર્તા નથી, એમ જો કહીએ તો તો પછી તેનું કંઈ પણ સ્વરૂપ ન રહે. શુદ્ધાત્માને યોગક્રિયા નહીં હોવાથી તે અક્રિય છે, પણ સ્વાભાવિક ચૈતન્યાદિ સ્વભાવરૂપ ક્રિયા હોવાથી તે સક્રિય છે. ચૈતન્યાત્મપણુ આત્માને સ્વાભાવિક હોવાથી તેમાં આત્માનું પરિણમનું તે એકાત્મપણુજ છે, અને તેથી પરમાર્થ-નયથી સક્રિય એવું વિશેષણ ત્યાં પણ આત્માને આપી શકાય નહીં. નિજસ્વભાવમાં પરિણમવારૂપ સક્રિયતાથી નિજસ્વભાવનું કર્તાપણુ શુદ્ધાત્માને છે, તેથી કેવળ શુદ્ધ સ્વધર્મ હોવાથી એકાત્મપણુ પરિણમે છે; તેથી અક્રિય કહેતાં પણ દોષ નથી. જે વિચારે સક્રિયતા, અક્રિયતા નિરૂપણ કરી છે, તે વિચારના પરમાર્થને ગ્રહીને સક્રિયતા, અક્રિયતા કહેતાં કશો દોષ નથી.

નડિયાદ, સંવત્ ૧૯૫૨ ના આશો વદ ૨.

૪૫૨.

સત્પુરૂષની આત્મામાં પર્તવાનો જેનો દૃઢ નિશ્ચય વર્તે છે, અને જે તે નિશ્ચયને આરાધે છે, તેનેજ જ્ઞાન સમ્યક્પરિણામી થાય છે, એ વાત આત્મમર્થી જીવે અવશ્ય જ્ઞાનમાં રાખવાયોગ્ય છે. અમે જે આ વચનો લખ્યાં છે, તેના સર્વ જ્ઞાનીપુરૂષો સાક્ષી છે.

સં ૧૯૫૨ ના આશો વદ ૧૦, શનિવાર, નડિયાદ.

૪૫૩.

અનંતવાર દેહને અર્થે આત્મા ગાળ્યો છે, જે દેહ આત્માને અર્થે ગળાશે તે દેહે આત્મ-વિચાર જન્મ પામવાયોગ્ય વ્દણી સર્વ દેહાર્થની કલ્પના છોડી દઈ એક માત્ર આત્માર્થમાંજ તેનો ઉપયોગ કરવો એવો મુમુક્ષુ જીવને અવશ્ય નિશ્ચય જોઈએ.

સં ૧૯૫૨, આશોવદ ૧૦, શનિવાર, નડિયાદ.

૪૫૪.

૧. સહજસ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ ‘મોક્ષ’ કહે છે.
૨. સહજસ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી, પણ તે સહજસ્વરૂપનું માત્ર ભાન જીવને નથી. જે થતું તેજ સહજસ્વરૂપે સ્થિતિ છે.
૩. સંગના યોગે આ જીવ સહજસ્થિતિને ભૂલ્યો છે; સંગની નિવૃત્તિએ સહજસ્વરૂપનું અપરાજિત ભાન પ્રગટે છે.
૪. એજ માટે સર્વ તીર્થકરાદિ જ્ઞાનીઓએ અસંગપણુજ સર્વોત્કૃષ્ટ કર્યું છે, કે જેના અર્થે સર્વ આત્મસાધન રહ્યાં છે.
૫. સર્વ જિનાગમમાં કહેલાં વચનો એક માત્ર અસંગપણુમાંજ સમાય છે; કેમકે ને

અર્થે તે સર્વ વચનો કલાં છે. એક પરમાણુથી માંડી ચાદ શબ્દોત્પત્તિ અને મેષોન્મ-
પથી માંડી શૈલેસી અવસ્થાપર્યંતની સર્વ ક્રિયા વર્ણવી છે, તે એજ અસંગતા સમન્વયવાને
અર્થે વર્ણવી છે.

૬. સર્વ ભાવથી અસંગપણ થવું તે સર્વથી દુષ્કરમાં દુષ્કર સાધન છે; અને તે નિરાશ્રયપણે
સિદ્ધ થવું અત્યંત દુષ્કર છે, એમ વિચારી શ્રી તીર્થકરે સત્સંગને તેનો આધાર
કર્યો છે, કે જે સત્સંગતા સદન્વયરૂપભૂત એવું અસંગપણ જીવને ઉત્પન્ન થાય છે.
૭. તે સત્સંગ પણ જીવને ઘણીવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં ફળવાન થયો નથી એમ શ્રી વીતરંગે
કહ્યું છે, કેમકે તે સત્સંગને ઝોળખી, આ જીવે તેને પરમ હિતકારી ભણ્યો નથી;
પરમ સ્નેહે ઉપાસ્યો નથી; અને પ્રાપ્ત પણ અપ્રાપ્ત ફળવાન થવા યોગસંતાએ વિસર્જન
કર્યો છે, એમ કહ્યું છે. આ અમે કહ્યું તે જ વાતની વિચારણાથી અમારા આત્મામાં
આત્મશુભ આવિર્ભાવ પામી સમાધિપર્યંત પ્રાપ્ત થયા એવા સત્સંગને હું અત્યંત અત્યંત
ભક્તિએ નમસ્કાર કરું છઉં.
૮. અવશ્ય આ જીવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગૌણ બાણી નિર્વાણનો મુખ્ય હેતુ એવો સત્સંગ જ
સર્વાર્થપણે ઉપાસવો યોગ્ય છે, કે જેથી સર્વ સાધન સુલભ થાય છે; એવો અમારો
આત્મસાક્ષાત્કાર છે.
૯. તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે જો આ જીવને કલ્યાણ પ્રાપ્ત ન થાય, તો અવશ્ય આ જીવનો જ
વાંક છે, કેમકે તે સત્સંગના અપૂર્વ, અત્રપ્ય. અત્યંત દુર્લભ એવા યોગમાં પણ તેણે તે
સત્સંગના યોગને બાંધ કરનાર એવાં માઠાં કારણોનો ત્યાગ ન કર્યો.
૧૦. મિથ્યાગ્રહ, સ્વચ્છંદપણ, પ્રમાદ અને ઇદ્રિયવિપયથી ઉપેક્ષા ન કરી હોય તો જ સત્સંગ
ફળવાન થાય નહીં, અથવા સત્સંગમાં એક નિષ્ઠા-અપૂર્વ ભક્તિ-આણી ના હોય, તો ફળ-
વાન થાય નહીં. જો એક એવી અપૂર્વ ભક્તિથી સત્સંગની ઉપાસના કરી હોય, તો અસ્પ-
દાળમાં મિથ્યાગ્રહાદિ નાશ પામે, અને અનુક્રમે સર્વ દેવથી મુક્ત થાય.
૧૧. સત્સંગની ઝોળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે. કોઈ મહત્ત્વ પુરુષયોગે તે ઝોળખાણ થયે
નિશ્ચય કરી આ જ સત્સંગ, સત્પુરુષ છે એવો સાક્ષીભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય તે જીવે તો
અવશ્ય કરી પ્રવૃત્તિને સંકોચવી; પોતાના દોષ ક્ષણે ક્ષણે, કાંઈ કાંઈ, અને પ્રસંગે પ્રસંગે,
તીક્ષ્ણ ઉપયોગેકરી જોવા; જોઈને પરિક્ષીણ કરવા; અને તે સત્સંગને અર્થે દેહત્યાગ
કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો, પણ તેથી કોઈ પદાર્થને વિશે વિશેષ ભક્તિસ્નેહ
થવા દેવો યોગ્ય નથી; તેમ પ્રમાદે રસગારવાદિ દોષો તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે પુરુષાર્થધર્મ મંદ
રહે છે, અને સત્સંગ ફળવાન થતો નથી એમ બાણી પુરુષાર્થવીર્ય ગોપવતું ધરે નહીં.
૧૨. સત્સંગ એટલે સત્પુરુષનું ઝોળખાણ થયે પણ તે યોગ નિરંતર રહેતો ન હોય, તો સત્સ-
ંગથી પ્રાપ્ત થયો છે એવો જે ઉપદેશ તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષતુલ્ય બાણી વિચારવો, તથા આરા-
ધવો; કે જે આગમનથી જીવને અપૂર્વ એવું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે.
૧૩. જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય અને અવશ્યમાં અવશ્ય એવો નિશ્ચય રાખવો કે, જે કંઈ મારે કરવું
છે, તે આત્માને કલ્યાણરૂપ થાય તે જ કરવું છે. અને તે જ અર્થે આ ત્રણ યોગની
ઉદયબળે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો થવા દેતાં, પણ જીવે તે ત્રિયોગથી રહિત એવી સ્થિતિ
કરવાને અર્થે તે પ્રવૃત્તિને સંકોચતાં સંકોચતાં ક્ષય થાય એ જ ઉપાય કર્તવ્ય છે. તે
ઉપાય મિથ્યાગ્રહનો ત્યાગ, સ્વચ્છંદપણનો ત્યાગ, પ્રમાદ અને ઇદ્રિયવિપયનો ત્યાગ એ મુખ્ય
છે, તે સત્સંગના યોગમાં અવશ્ય આશયન કર્યા જ રહેવું અને સત્સંગના પરોક્ષપણમાં તો

અવશ્ય-અવશ્ય-આરાધન કર્યા જ કરવાં, કેમકે સત્સંગપ્રસંગમાં તો જીવનું કંઈક ન્યૂનપણુ હોય, તો તે નિવારણ થવાનું સત્સંગ સાધન છે, પણ સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો એક પોતાનું આત્મભળ જ સાધન છે. જે તે આત્મભળ સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલા એવા બોધને અનુસરે નહીં, તેને આચરે નહીં, આચરવામાં થતા પ્રમાદને છોડે નહીં, તો કોઈ દિવસે પણ જીવનું કલ્યાણ થાય નહીં.

સંક્ષેપમાં લખાયલાં જ્ઞાનીના માર્ગના આશયને ઉપદેશનારાં આ વાક્યો મુમુક્ષુ જીવે પોતાના આત્માને વિષે નિરંતર પરિણામી કરવાયોગ્ય છે; જે પોતાના આત્મગુણને વિશેષ વિચારવા શબ્દરૂપે અમે લખ્યાં છે.

૪૫૫.

શિરછત્ર. પિતાશ્રીજી,—

મુંમદથી આ બાલુ આવવામાં ફક્ત નિવૃત્તિનો હેતુ છે. શરીરની અડચણથી આ તરફ આવવું થયેલું તેમ નથી. આપની કૃપાથી શરીર સાફ રહે છે. મુંમદમાં રોગના ઉપદ્રવને લીધે આપની તથા દેવાશંકર ભાઈની આત્મા થવાથી આ તરફ વિશેષ સ્થિરતા કરી, અને તે સ્થિરતામાં આત્માને નિવૃત્તિ વિશેષ કરી રહી છે. હાલ મુંમદમાં રોગની શાંતિ ઘણી થઈ ગઈ છે. સંપૂર્ણ શાંતિ થયે તે તરફ જવાનો વિચાર રાખ્યો છે, અને ત્યાં ગયા પછી ધણુંકરીને ભાઈ મનસુખને આપના તરફ થોડા વખત માટે મોકલવાનું ચિત્ત છે; જેથી મારી માતૃશ્રીના મનને પણ ગોઠશે. આપને પ્રતાપે નાણુ મેળવવાવો ધણુંકરીને લોભ નથી, પણ આત્માનું પરમ કલ્યાણ કરવાની ઈચ્છા છે. મારી માતૃશ્રીને પાયલાગણુ પ્રાપ્ત થાય.

નડિયાદ, આશો વદ ૧૨, સોમે, સં ૧૬૫૨. છોડે રાયચંદના હંડવત પ્રાપ્ત થાય.

૪૫૬.

ધર્મસંબંધી પત્રાદિ વ્યવહાર પણ ઘણા થોડા રહે છે; જેથી તમારાં કેટલાંક પત્રોની પહોંચ માત્ર લખાવ્યાનું બન્યું છે.

જિનાગમમાં આ કાળને ‘દુપમ’ એવી સંજ્ઞા કહી છે, તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; કેમકે ‘દુપમ’ શબ્દનો અર્થ ‘દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય’ એવો થાય છે. તે દુઃખેકરીને પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય તો એવો એક પરમાર્થમાર્ગ મુખ્યપણે કહી શકાય; અને તેવી સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, જે કે પરમાર્થમાર્ગનું દુર્લભપણુ તો સર્વકાળને વિષે છે; પણ આવા કાળનેવિષે તો વિશેષકરીને કાળ પણુ દુર્લભપણુના કારણરૂપ છે.

અત્ર દેહવાનો હેતુ એવો છે કે, ધણુંકરીને આ ક્ષેત્રે વર્તમાનકાળમાં પૂર્વ જોણે પરમાર્થ-માર્ગ આરાધ્યો છે, તે દેહ ધારણુ ન કરે;—અને તે સત્ય છે, કેમકે જે તેવા જીવનો સમગ્ર દેહ-ધારી પણુ આ ક્ષેત્રે વર્તેતો હોત, તો તેમને તથા તેમના સમાજમમાં આવનારા એવા ઘણા જીવોને પરમાર્થમાર્ગની પ્રાપ્તિ સુખે કરીને યથ શકતી હોત; અને તેથી આ કાળને ‘દુપમ’ કહેવાનું કારણુ રહેત નહીં. આ રીતે પૂર્વારાધક જીવોનું અસ્થપણુ એ આદિ છતાં પણુ વર્તમાનકાળને વિષે જે કોઈ પણુ જીવ પરમાર્થમાર્ગ આરાધવા ઇચ્છે, તો અવશ્ય આરાધી સકે, કેમકે દુઃખેકરીને પણુ આ કાળને વિષે પરમાર્થમાર્ગ પ્રાપ્ત થાય, એમ પૂર્વ જ્ઞાનીઓનું કથન છે.

સર્વ જીવને વર્તમાન કાળમાં માર્ગ દુઃખે કરીને જ પ્રાપ્ત થાય, એવો એકાંત અભિપ્રાય વિચારવાયોગ્ય નથી. ધણું કરીને તેમ બને એવો અભિપ્રાય સમજવાયોગ્ય છે. તેનાં ધણાં કારણો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. પ્રથમ કારણુ, ઉપર દર્શાવ્યું તે કે, પૂર્વ આરાધકપણુ નહીં.

ખીલું કારણ, તેણું આરાધકપણ નહીં તેને લીધે વર્તમાનદેહે તે આરાધક ભાગેની રીતિ પણ પ્રથમ સમજવામાં ન હોય; તેથી અનારાધકભાગને આરાધકભાગે માની લઇ એવે પ્રતિતિ કરી હોય છે.

ત્રીજું કારણ, ધણુંકરીને ક્યાંક સત્સમાગમ અથવા સદ્ગુરુનો યોગ બને, અને તે પણ કવચિત્ બને.

ચોથું કારણ, અસત્સંગ આદિ કારણોથી જીવને અસદ્ગુણવાદિકનું જોગખાણ થતું પણ દુષ્કર વર્તે છે, અને ધણુંકરીને અસદ્ગુણવાદિને વિષે સત્ય પ્રતીતિ માની જીવ ત્યાં જ રોકાઈ રહે છે.

પાંચમું કારણ, કવચિત્ સત્સમાગમોદિનો યોગ બને તો પણ બળ, વીર્યદિનું એતું શ્રિયિત્ત-પણ, કે જીવ તથાદિષ ભાગે ગ્રહણ ન કરી શકે, અથવા ન સમજી શકે, અથવા અસત્સમાગમોદિ, કે પોતાની કંપનાથી મિથ્યાને વિષે સત્યપણે પ્રતીતિ કરી હોય.

ધણુંકરીને વર્તમાનમાં કાં તો શુષ્કક્રિયા પ્રધાનપણમાં જીવે મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે, અથવા બાલક્રિયા અને શુદ્ધવ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે; અથવા સ્વમતિકંપનાએ અધ્યાત્મ ત્રણે વાંચી કથન માત્ર અધ્યાત્મ પામી મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે; એમ કંપાવાથી જીવને સત્સમાગમોદિ હેતુમાં તે તે માન્યતાનો અભ્રદ આંડા આવી પરમાર્થ પામવામાં સ્થંભભૂત થાય છે.

જે જીવે શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણમાં મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે, તે જીવને તથા ઉપદેશનું પોપણ પણ રચા કરે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એમ મોક્ષમાર્ગ ચાર પ્રકારે કહ્યો. જતાં. પ્રથમનાં બે પદ તો તેમણે વીસાર્યા જેવું હોય છે; અને 'ચારિત્ર' શબ્દનો અર્થ વેષ તથા માત્ર બાહ્યવિર-તિમાં સમજ્યા જેવું હોય છે; 'તપ' શબ્દનો અર્થ માત્ર ઉપવાસાદિ ધતવું કરવું, -તે પણ બાહ્યસંજ્ઞાથી-તેમાં સમજ્યા જેવું હોય છે; વળી કવચિત્ જ્ઞાન-દર્શનપદ કહેવાં પડે, તો ત્યાં 'લૌકિક કથન જેવા ભાવોનાં કથનને' જ્ઞાન, અને 'તેની પ્રતીતિ' અથવા 'તે કહેનારની પ્રતી-તિને વિષે' 'દર્શન' શબ્દનો અર્થ સમજ્યા જેવું રહે છે. જે જીવે બાલક્રિયા (એટલે દાનાદિ) અને શુદ્ધ વ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ સમજે છે, તે જીવે શાસ્ત્રોના કોઈ એક વચનને અણુસમજણુભાવે ગ્રહણ કરીને સમજે છે. દાનાદિ ક્રિયા બે કોઈ અદ્ધંકારાદિથી, નિદાનણુદિથી, કે ન્યાં તેવી ક્રિયા ન સંભવે એવા જગ્ગા ગુણસ્થાને કરે, તો તે સંસારહેતુ છે, એમ શાસ્ત્રોના મૂળ આશય છે; પણ સમજીથી દાનાદિ ક્રિયા ઉત્થાપવાનો શાસ્ત્રોનો હેતુ નથી, તે માત્ર પોતાની મ-તિકંપનાથી નિષેધ છે. તેમ જ વ્યવહાર બે પ્રકારના છે:-એક પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર, અને બીજો વ્યવહારરૂપે વ્યવહાર; પૂર્વે આ જીવે અનંતીવાદ કર્યા જતાં આત્માર્થ ધ્યેયો નહીં એમ શાસ્ત્રોમાં વાણી છે, તે વાક્ય ગ્રહણ કરી સર્વોડો વ્યવહાર ઉત્થાપનારા પોતે સમજ્યા એવું માને છે, પણ શાસ્ત્રકારે તો તેણું કશું કહ્યું નથી. જે વ્યવહાર પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર નથી, અને માત્ર વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર છે, તેના દુરાગ્રહને શાસ્ત્રકારે નિષેધ્યો છે. જે વ્યવહારનું ફળ ચાર ગતિ થાય તે વ્યવહારહેતુ કહી શકાય અથવા જે વ્યવહારથી આત્માની વિકાસદશા જવાયોગ્ય ન થાય; તે વ્યવહારને વ્યવહાર હેતુ વ્યવહાર કહેવાય. એવો શાસ્ત્રકારે નિષેધ કર્યો છે, તે પણ એકંતે નહીં; કેવળ દુરાગ્રહથી અથવા તેમાં જ મોક્ષમાર્ગ માનનારને એ નિષેધથી સા-ચા વ્યવહાર ઉપર લાંબવા કર્યો છે, અને પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર શમ, સર્વેગ, નિર્વેદ; અનુકંપા, આસ્થા અથવા સદ્ગુરુ, સત્સાત્ત્વ અને મન વચનાદિ સુમતિ તથા શુષ્ઠિ તેવો નિષેધ કર્યો નથી; અને તેવો નિષેધ કરવાયોગ્ય હોય, તો શાસ્ત્રો ઉપદેશીને બાકી શું સમજવાજેવું રહેતું હતું, કે શું સાધનો કરવાવાનું જણાવતું બાકી રહેતું હતું કે, શાસ્ત્રો ઉપદેશ્યાં ? અર્થાત્ તેવા વ્યવહારથી પરમાર્થ પમાય છે, અને અવશ્ય જીવે તેવો વ્યવહાર ગ્રહણ કરવો કે જેથી પરમાર્થ પામશે એમ

શાસ્ત્રેનો આશય છે; શુદ્ધઅધ્યાત્મી, અથવા તેના પ્રસંગી તે આશય સમજાવવાના તે વ્યવહારને ઉત્થાપી પોતાને તથા પરને દુર્લભઓષીપણુ કરે છે.

શમ, સવેગાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયે, અથવા વૈરાગ્યવિશેષ, નિષ્પક્ષપાતતા થયે, કપાયાદિ પાતળાં પડયે, અથવા કંઈ પણ પ્રજાવિશેષથી સમજવાની યોગ્યતા થયે, જે સદૃશગમે સમજવાયોગ્ય અધ્યાત્મગ્રંથો છે—ત્યાંમુધી ઘણુંકરી સ્થૂળ જેવા છે—તે પોતાની કલ્પનાએ જેમ તેમ વાંચી લઇ, નિર્ધારી લઇ, તેવો અંતર્લેહ થયા વિના, અથવા દશા કર્યાવિના વિભાવ ગયાવિના, પોતાને વિષે જ્ઞાન કહ્યે છે; અને કિયારહિત તથા શુદ્ધ વ્યવહારરહિત યર્થ વર્તે છે એવો ત્રીજો પ્રકાર શુદ્ધ અધ્યાત્મીનો છે. હામ હામ જીવને આવા યોગ બાજે તેવું રહ્યું છે, અથવા તો જ્ઞાનરહિત ગુરૂઓ કે પરિગ્રહાદિ ધ્વિજક ગુરૂઓ, માત્ર પોતાનાં માન પૂજાદિની કામતાએ ફરતા એવા ક્ષેત્રને અનેક પ્રકારે અવળે રસ્તે ચડાવી દે છે; અને ઘણુંકરીને કવચિત્ જ એવું નહીં હોય; જેથી એમ જણાય છે કે, કાગળનું દુષમપણુ છે.

આ દુષમપણુ લખ્યું છે, તે જીવને પુરુષાર્થરહિત કરવા અર્થે લખ્યું નથી, પણ પુરુષાર્થ-જાગ્રતિ અર્થે લખ્યું છે. અનુકૂળ સયોગમાં તો જીવને કંઈક ઓછી જાગ્રતિ હોય તોપણુ વખતે હાનિ ન થાય, પણ જ્યાં આવા પ્રતિકૂળ યોગ વર્તતા હોય ત્યાં, અવસ્થા સુમુક્ષુ જીવે વધારે જાગ્રત રહેવું જોઈએ, કે જેથી તથાસ્પ પરાભવ ન થાય, અને તેવા કોઈ પ્રવાહમાં ન તણાઈ જવાય. વર્તમાનકાળ દુષમ કહ્યો છે, છતાં તેને વિષે અનંત લવને છેદી માત્ર એક લવ બાંકી રાખે એવું એકાવતારીપણુ પ્રાપ્ત થાય એવું પણ છે, માટે વિચારવાનું જીવે તે લક્ષ રાખી, ઉપર કહ્યા તેવા પ્રવાહોમાં ન પડતાં યથાશક્તિ વૈરાગ્યાદિ અવસ્થા આરાધી સદૃશગમે યોગ પ્રાપ્ત કરી, કપાયાદિ દોષ છેદ કરવાવાળો એવો અને અજ્ઞાનથી રહિત થવાનો સત્ય માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો, સુમુક્ષુ જીવમાં શમાદિ કહ્યા તે ગુણો અવસ્થા સંભવે છે; અથવા તે ગુણોવિના સુમુક્ષુતા ન કહી શકાય. નિત્ય તેવો પરિચય રાખનાં તે તે વાન શ્રવણ કરતાં, વિચારતાં, ફરીફરીને પુરુષાર્થ કરતાં, તે સુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થાય છે; તે સુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થયે જીવને પરમાર્થમાર્ગે અવસ્થા સમજાય છે.

૧૯૫૨, રાજગ.

૪૫૭.

નેત્રાંકી સ્થામતા વિષે જો પુત્રાશિષાંશ્પ સ્થિત હૈ, અરૂ રૂપકોં દેખાતા હૈ, સાક્ષીશૂત હૈ, સો અંતરૂ કૈસે નહીં દેખતા ? જો ત્વચાવિષે સ્પર્શ કરતા હૈ, શીત ઉષ્ણાદિકકોં જાનતા હૈ, એસા સર્વ ઐંઝ વિષે વ્યાપક અનુભવ કરતા હૈ; જૈસે તિયોં વિષે તેલ વ્યાપક હોતા હૈ, તિસકા અનુભવ કાહિ નહીં કરતા. જો શબ્દ શ્રવણ-છંદિયકે અંતરૂ ગ્રહણ કરતા હૈ, તિસ શબ્દ-સકિતકોં જાનનેહારી સત્તા હૈ, જિસ વિષે શબ્દ-સકિતકા વિચાર હોતા હૈ, જિસ કરી રોમ ખડે હોઇ આતે હૈ, સો સત્તા દૂર કૈસે હોવે ? જો જિવ્હકિ અગ્રવિષે રસ સ્વાદકોં ગ્રહણ કરતા હૈ, તિસ રસકા અનુભવ કરનેહારી અલેખ સત્તા હૈ, સો સન્મુખ કૈસે ન હોવે ? વેદ, વેદાંત, સમ સિદ્ધાંત પુરાણ, ગીતા કરી જો જેય—જાનને યોગ્ય—આત્મા હૈ, તિસકોં જળ જાન્યા તખ વિશ્રામ કૈસે ન હોવે ?

૪૫૮.

દુર્લભ એવો મનુષ્યદેહ પણ પૂર્વે અનંતવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં કંઈ પણ સફળપણુ થયું નહીં; પણ આ મનુષ્યદેહને કૃતાર્થતા છે કે, જે મનુષ્યદેહે આ જીવે જ્ઞાનીપુરૂષને ઝોળાખ્યા, તથા તે મહા-ભાગ્યનો આશ્રય કર્યો, જે પુરૂષના આશ્રયે અનેક પ્રકારના મિથ્યા આગ્રહાદિની મંદતા યર્થ તે પડખે આશ્રયે આ દેહ છોડે એ જ સાર્યક છે. જન્મ જન્મ મરણાદિનો નાશ કરવાવાળું આત્મા

જ્ઞાન જેમને વિશે વર્તે છે, તે પુરુષનો આશ્રય જ હવને જન્મ જરા મરણાદિનો નાશ કરી શકે, કેમકે તે યથાસંભવ ઉપાય છે. સંયોગસંબધે આ દેહપ્રત્યે આ હવને જે આશ્રય દશે તે વ્યતીત થયે તે દેહનો પ્રસંગ નિવૃત્ત થશે. તેનો ગમે ત્યારે વિયોગ નિશ્ચય છે, પણ આશ્રયપૂર્વક દેહ છૂટે એ જ જન્મ સાર્યક છે; કે જે આશ્રયને પામીને હવ તે ભવે અથવા ભાવિ એવા થોડા કાળે પણ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે.

૪૫૯.

બીજાં સાધન બહુ કર્યાં, કરી કદખના આપ;
અથવા અસહ્યુર થઈ, ઉલટો વધ્યો ઉતાપ.

૪૬૦.

‘હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી, અને દેહ સ્ત્રી પુત્રાદિ કોઈ પણ મારાં નથી; શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ અવિનાશી એવો હું આત્મા છું.’ એમ આત્મભાવના કરતાં રાગ, દ્વેષનો ક્ષય થાય.

૧૯૫૨ મુંબાઈ,

૪૬૧.

તમારી વૃત્તિ હાલ સમાગમમાં આવવા વિશે જણાવી, તે વિશે તમને અંતરાય જેવું થયું, કેમકે આ પત્ર પહેલ્યશે તે પહેલાં પર્યુષણનો પ્રારંભ લોકોમાં થયો ગણ્યો; જેથી તમે આ તરફ આવવાનું કરો, તો ગુણ અવશ્યુનો વિચાર કર્યા વગર મતાબદ્ધી માણસો નિંદે, અને તેવું નિમિત્ત મહણ કરી ધણા હવેને નિંદાદ્વારાએ પરમાર્થપ્રાપ્તિ થવાનો અંતરાય ઉત્પન્ન કરે; જેથી તેમ ન થાય તે અર્થે તમારે હાલ તે પર્યુષણમાં બહાર ન નીકળવા સંબંધી લોકપદ્ધતિ સાચવવી યોગ્ય છે. ‘વેરાઅશતક’, ‘આનંદધનચોનીશી’, ‘ભાવનાગોષ્ઠ’ આદિ પુસ્તકો તમે તથા.....વાંચવા વિચારવાનું કરીને જેટલો બને તેટલો નિવૃત્તિનો લાભ મેળવજો. પ્રમાદ અને લોકપદ્ધતિમાં કાળ સર્વથા વૃથા કરવો તે મુશ્કેલી હવનું લક્ષણ નથી. બીજાં શાસ્ત્રોનો યોગ બનવો કંઈ છે એમ ભણી ઉપર જણાવેલાં પુસ્તકો લખ્યાં છે; જે પુસ્તકો પણ વિચારવાયોગ્ય છે. માતૃશ્રી તથા પિતાશ્રીને પાયભાગણ્યપૂર્વક શુભવૃત્તિમાં છે એમ જણાવશો.

અમુક વખત જ્યારે નિવૃત્તિને અર્થે કોઈ ક્ષેત્રે રહેવાનું થાય છે, ત્યારે ધણુંકરીને કામળ પત્ર લખવાની વૃત્તિ ઓછી રહે છે; આ વખતે વિશેષ ઓછી છે, પણ તમારો કામળ એવા પ્રકારનો હતો કે જેનો ઉત્તર ન મળવાથી શું કારણથી આમ બન્યું છે તે તમને ન જણાય.

સં ૧૯૫૨, કાવિંદા.

૪૬૨.

સર્વ હવને અગ્રિય છતાં જે દુઃખનો અનુભવ કરવો પડે છે, તે દુઃખ સકારણ હોવું જોઈએ. એ ભૂમિથી મુખ્યકરીને વિચારવાનની વિચારણેણી ઉદય પામી છે, અને તે પરથી અનુક્રમે આત્મા, કર્મ, પરલોક, મોક્ષ આદિ ભાવોનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થયું હોય એમ જણાય છે.

વર્તમાનમાં જે પોતાનું વિદ્યમાનપણ છે, તો ભૂતકાળને વિશે પણ તેનું વિદ્યમાનપણ હોવું જોઈએ, અને ભવિષ્યમાં પણ તેમ જ હોવું જોઈએ. આ પ્રકારના વિચારનો આશ્રય મુશ્કેલી હવને કર્તવ્ય છે. કોઈ પણ વસ્તુનું પૂર્વપશ્ચાત્ હોવાપણ ન હોય, તો મધ્યમાં તેનું હોવાપણ ન હોય, એવો અનુભવ વિચારતાં થાય છે,

વસ્તુની કેવળ ઉત્પત્તિ, અથવા કેવળ નાશ નથી; સર્વકાળ તેનું હોવાપણ છે. રૂપાંતરપરિ-
થયા કરે છે; વસ્તુતા ફેરતી નથી, એવો શ્રી જિનનો અભિમત છે તે વિચારવાયોગ્ય છે,

‘વદ્દર્શનસમુચ્ચય’ કંઈક ગદન છે, તોપણ ફરી ફરી વિચારવાથી તેનો કેટલોક ભોધ થશે. જેમ જેમ ચિત્તનું શુદ્ધિપણ અને સ્થિરત્વ હોય છે, તેમ તેમ જ્ઞાનીનાં વચનોનો વિચાર યથોચ્ચ થઈ શકે છે. સર્વ જ્ઞાનનું ફળ પણ આત્મસ્થિરતા થવી એ જ છે, એમ વીતરાગ પુરુષોએ કહ્યું છે; જે અત્યંત સત્ય છે. મારા યોગ્ય કામકાજ લખશો. એ જ વિનંતિ.

૧૯૫૨.

૯. રાયચંદના પ્રણામ વાંચશો.

૪૬૪.

હા. આસ્તિક એવાં મૂળ પાંચ દર્શન આત્માનું નિરૂપણ કરે છે; તેમાં બેઠ જોવામાં આવે છે; તેનું સમાધાન.

દિન પ્રતિદિન જૈનદર્શન ક્ષીણ થતું જોવામાં આવે છે, અને વર્દમાનસ્વામી થયા પછી યોગ્ય એક વર્ષમાં તેમાં નાના પ્રકારના બેઠ થયા દેખાય છે, તે આદિનાં શાં કારણો ?

હરિભદ્રાદિ આચાર્યોએ નવીન યોગજ્ઞાની પેઠે શ્રુતજ્ઞાનની ઉન્નતિ કરી દેખાય છે, પણ લોક-સમુદાયમાં જૈનમાર્ગ વધારે પ્રચાર પામ્યો દેખાતો નથી, અથવા તથારૂપ અતિશયસંપન્ન ધર્મપ્રવર્તક પુરૂષનું તે માર્ગમાં ઉત્પન્ન થતું જોઈએ દેખાય છે, તેનાં શાં કારણો ?

હવે વર્તમાનમાં તે માર્ગની ઉન્નતિ થવી સંભવે છે કે કેમ ? અને યાદ તો શી શી રીતે થવી સંભવિત દેખાય છે, અર્થાત્ તે વાત ક્યાંથી જન્મ પામી, કેવી રીતે, કેવા દ્વારે, કેવી સ્થિતિમાં પ્રચાર પામવી સંભવિત દેખાય છે ? ફરી જાણે વર્દમાનસ્વામીના વખત જેવો વર્તમાનકાળના યોગાદિ અનુસાર તે ધર્મે ઉદય પામે એવું દીર્ઘદૃષ્ટિથી સંભવે છે, અને સંભવતું હોય તો તે શા શા કારણથી ?

જૈનસૂત્ર હાલ વર્તમાનમાં છે, તેમાં તે દર્શનનું સ્વરૂપ થણું અધુરું રહેલું જોવામાં આવે છે, તે વિરોધ શાથી ટળે ?

તે દર્શનની પરંપરામાં એમ કહ્યું છે કે, વર્તમાનકાળમાં કેવળજ્ઞાન ન હોય, અને કેવળજ્ઞાનનો વિપય લોકલોકને દ્રવ્યશુભપર્યાયસહિત સર્વ કાળપરત્વે જાણવાનો માન્યો છે તે યથાર્થ દેખાય છે ? અથવા તે માટે વિચારતાં કંઈ નિર્ણય આવી શકે છે કે કેમ ? તેની વ્યાખ્યા કંઈ ફેર દેખાય છે કે કેમ ? અને મૂળ વ્યાખ્યા પ્રમાણે કંઈ ખીજે અર્થ થતો હોય, તો તે અર્થનુસાર વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાન હિપજે કે કેમ ? અને તે હિપદેશી શકાય કે કેમ ? તેમ જ ખીજાં જ્ઞાનોની વ્યાખ્યા કહી છે, તે પણ કંઈ ફેરવાળી લાગે છે કે કેમ ? અને તે શા કારણથી ?

દ્રવ્ય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આત્મા મધ્યમ અવગાહી, સંકેત્ય વિકાશનું ભાજન; મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રની વ્યાખ્યા તે કંઈ અપૂર્વ રીતે કે કહેલી રીતે ધણાજ બળવાન પ્રમાણસહિત સિદ્ધ થવા યોગ્ય દેખાય છે કે કેમ ?

ગચ્છના મતમતાંતર ઘણી જ નજીવી બાબતમાં બળવાન આગ્રહી અર્થ જૂદી જૂદી રીતે દર્શનમોહનીયતા હેતુ યઈ પડ્યા છે, તે સમાધાન કરતું બહુ વિકટ છે, કેમકે તે લોકોની મતિ વિશેષ આવરણને પામ્યાવિના એટલા અલ્પ કારણમાં બળવાન આવરહ ન હોય.

અવિરતિ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ એમાંના કયા આશ્રમવાળા પુરૂષથી વિશેષ ઉન્નતિ અર્થ શકવાનો સંભવ રહે છે ? સર્વવિરતિ કેટલાં કારણોમાં પ્રતિબંધને લીધે પ્રવર્તી શકે નહોં ? દેશવિરતિ અને અવિરતિની તથારૂપ પ્રતીતિ થવી સુસ્કેલ, અને વળી જૈનમાર્ગમાં પણ એ રીતનો સમાવેશ જોઈએ છે.

આ વિકલ્પ અમને શા માટે ઉઠે છે ? અને તે સમાવી દેવાનું ચિત્ત છે તે સમાવી દઈએ ?

૧૯૫૨.

(અંજન)

૪૬૫.

—એમ નિર્મળતા રે રત્ન સ્ફટિકતણી, તેમ જ હવસ્વભાવ રે,
તે જિનવીરે રે ધર્મ પ્રકાશિયો, પ્રગળ હવાયઅભાવ રે.

સહજ દ્રવ્ય અત્યંત પ્રકાશિત થયે, એટલે સર્વ કર્મનો ક્ષય થયેજ અસંગતા કહી છે, અને સુખસ્વરૂપતા કહી છે. જ્ઞાનીપુરુષનાં તે વચન અત્યંત સાચાં છે, કેમકે સત્સંગથી પ્રત્યક્ષ—અત્યંત પ્રગટ—તે વચનોનો અનુભવ થાય છે.

નિર્વિકલ્પઉપયોગનો લક્ષ, સ્થિરતાનો પરિચય ક્યાંથી થાય છે. સદ્વિચાર અને વૈરાગ્ય, ઉપશમ એ સૌને સ્થિરતાના હેતુ છે.

૪૬૬.

અંતર્બુદ્ધિ જે પુરૂષોની થઈ છે, તે પુરૂષોને પણ સતત જગતિરૂપલક્ષ્યામણુ શ્રી વીતરાગે કરી છે, કેમકે અનંતકાળના અધ્યાસવાળા પદાર્થોના સંગ છે, તે કંઈ પણ દૃષ્ટિને આકર્ષે એવો ભય રાખવાયોગ્ય છે. આવી ભૂમિકામાં આ પ્રકારે લલામણુ ઘટે છે. એમ છે તો પછી વિચારદશા જેની છે એવા મુમુક્ષુ હવે સનત જગતિ રાખવી ઘટે એમ કહેવામાં ન આવ્યું હોય, તો પણ સ્પષ્ટ સમજ સકાય એમ છે કે, મુમુક્ષુ હવે જે જે પ્રકારે પરઅધ્યાસથવચિત્તે પદાર્થોનો ત્યાગ થાય, તે તે પ્રકારે અવસ્થ કરવો ઘટે; જે કે આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ એ સ્થૂળ દેખાય છે, તથાપિ અંતર્બુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી વારંવાર તેના ત્યાગ ઉપદેશો છે.

૪૬૭.

ખનતાંસુધી તૃપ્તિ આપી કરવી જોઈએ. જન્મ, જરા, મરણ કેનાં છે કે જે તૃપ્તિ રાખે છે; તેનાં જન્મ, જરા, મરણ છે. માટે એમ બને તેમ તૃપ્તિ આપી કરતા જવું.

૪૬૮.

અન્યસંબંધી જેતાદાત્મપણુ ભાર્યું છે, તે તાદાત્મપણુ નિવૃત્તિ-યાય, તો સહજસ્વભાવે આત્મા મુક્ત જ છે, એમ શ્રી ઋષભાદિ અનંતજ્ઞાનીપુરૂષો કહી ગયા છે; યાવત્ તથાસ્પર્મા સમાયા છે.

૪૬૯.

વિષયાદિ ઇચ્છિત પદાર્થ ભોગવી તેથી નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા રાખવી, અને તે ક્રમે પ્રવર્તવાથી આજગપર તે વિષયગ્રાહી ઉત્પન્ન થવી ન સંભવે એમ થવું કહ્યું છે, કેમકે જ્ઞાનદશાવિના વિષયનું નિર્બંધપણુ થવું સંભવનું નથી. માત્ર ઉદય વિષયો ભોગવ્યાથી નાશ થાય; પણ જો જ્ઞાનદશા ન હોય, તો ઉત્સુક પરિણામ વિષય આરાધતાં ઉત્પન્ન થયાવિના ન રહે; અને તેથી વિષય પરાજિત થવાને બદલે વિશેષ વર્દમાન થાય. જેને જ્ઞાનદશા છે તેવા પુરૂષો વિષયાકાંક્ષાથી અથવા વિષયનો અનુભવ કરી તેથી વિરક્ત થવાની ઇચ્છાથી તેમાં પ્રવર્તતા નથી, અને એમ જો પ્રવર્તતા જાય, તો જ્ઞાનને પણ આવરણુ આવવાયોગ્ય છે. માત્ર પ્રારબ્ધસંબંધી ઉદય હોય એટલે છૂટી ન શકાય તેથીજ જ્ઞાનીપુરૂષની ભેદપ્રવૃત્તિ છે. તે પણ પૂર્વપશ્ચાત્ પશ્ચાત્તપવાળા અને મંદમાં મંદ પરિણામસંયુક્ત હોય છે. સામાન્ય મુમુક્ષુ હવે વૈરાગ્યના ઉદ્ભવને અર્થે વિષય આરાધવા જતાં તો ઘણું કરી બધાવા સંભવ છે, કેમકે જ્ઞાનીપુરૂષ પણ તે પ્રસંગોને માંડ માંડ છૂટી શક્યા છે, તો જેની માત્ર વિચારદશા છે એવા પુરૂષનો ભાર નથી કે તે વિષયને એ પ્રકારે છૂટી શકે.

૪૭૦.

જ્ઞાનીપુરૂષને જે સુખ વર્તે છે તે નિજસ્વભાવમાં સ્થિતિનું વર્તે છે. બાહ્યપદાર્થમાં તેને સુખ-હુદ્ધિ નથી, માટે તે તે પદાર્થથી જ્ઞાનીને સુખદુઃખાદિનું વિશેષ ઓછાપણુ કહી શકવું નથી. જો

કે સામાન્યપણે શરીરના સ્વાસ્થ્યાદિથી શાતા, જનસાક્ષી આશાતા જાની અને અત્તાની બન્નેને થાય છે, તથાપિ જાનીને તે તે પ્રસંગ હર્ષ વિપાદનો હેતુ નથી, અથવા જાનના તારતમ્યમાં ન્યૂન-પણુ હોય તો કંઈક હર્ષ વિપાદ તેથી થાય છે; તથાપિ કેવળ અનન્યતાને પામવાયોગ્ય એવા હર્ષ વિપાદ થતા નથી. ઉદયખળે કંઈક તેવાં પરિણામ થાય છે, તોપણુ વિચારજન્યુત્પત્તિને લીધે તે ઉદય ક્ષીણ કરવા પ્રત્યે જાનીપુરુષનાં પરિણામ વર્તે છે. વાયુ ફેર હોવાથી વહાણનું બીજી તરફ ખેંચાવું થાય છે, તથાપિ વહાણુ ચલાવનાર જેમ પહોંચવાયોગ્ય માર્ગે લક્ષી તે વહાણુને રાખવાના પ્રયત્નમાં જ વર્તે છે, તેમ જાનીપુરુષ મન વચનાદિ યોગને નિજભાવમાં સ્થિતિ થવા લક્ષી જ પ્રવર્તાવે છે; તથાપિ ઉદયવાયુયોગે ચત્કિચિત્ દશા ફેર થાય છે; તોપણુ પરિણામ-પ્રયત્ન--સ્વધર્મને વિષે છે.

જાની નિર્ઘન હોય, અથવા ધનવાન હોય; અત્તાની નિર્ઘન હોય, અથવા ધનવાન હોય એવે કંઈ નિયમ નથી. પૂર્વનિષ્પન્ન શુભ અશુભ કર્મ પ્રમાણે બન્નેને ઉદય વર્તે છે. જાની ઉદયમાં સમ વર્તે છે. અત્તાની હર્ષવિપાદપ્રાપ્ત થાય છે.

જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે, ત્યાં સ્થિતિ પરિગ્રહનો પણ અપ્રસંગ છે; તેથી ન્યૂનભૂમિકાની જ્ઞાનદશામાં (એથે પાંચમે ગુણુચ્ચાનકે) જ્યાં તે યોગનો પ્રસંગ સંભવે છે, તે દશામાં વર્તતા જાની-સમ્યક્દષ્ટિ-ને સ્થિતિ પરિગ્રહની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૪૭૧.

હે જ્ઞાતપુત્ર ભગવન ! કાળની ખસિદારી છે. આ ભારતના લીનપુણી મનુષ્યોને તારૂં સસ, અખંડ અને પૂર્વાપર અવિરોધ શાસન ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? થવામાં આવાં વિધિ ઉત્પન્ન થયાં. તારાં બોધેલાં શાસ્ત્રો કલ્પિત અર્થથી વિરાધ્યાં, કેટલાંક સમૂળમાં ખંડ્યાં; ધ્યાનનું કાર્ય, સ્વરૂપનું કારણ એ જે તારી પ્રતિમા તેથી કટાક્ષદષ્ટિએ લાખો ગમે લોકો વળ્યાં; તારા પછી પરંપરાએ જે આચાર્ય પુરૂષો થયા તેનાં વચનમાં અને તારાં વચનમાં પણ શંકા નાંખી દીધી. એકાંત દઈ કુટી તારૂં શાસન નિંદાનું. શાસન દેવી ! એવી સહાયના કંઈ આપ કે જે વડે કલ્યાણનો માર્ગ હું બીજાને બોધી શકું, દર્શાવી શકું.—અશ પુરૂષો દર્શાવી શકે. સર્વોત્તમ નિર્ઘથપ્રવચનના બોધ લક્ષી વાળી આત્મવિરાધક પથોથી પાછાં એવવામાં સહાયતા આપ ! તારો ધર્મ છે કે, સમાધિ અને બોધિમાં સહાયતા આપવી.

[અંગત.]

૪૭૨.

પૂર્વ પુણ્યના ઉદયથી, મન્મો સદશુર્યોગઃ
વચન-મુધા શ્રવણે જતાં, થયું હૃદય ગત-ગોગ.
નિશ્ચય એથી આવિયો, ટળશે અદિ ઉતાપ;
નિત્ય કર્યો સત્સંગ મેં, એક લક્ષ્યથી આપ.

૪૭૩.

માનુષીને શરીરે તત્ત આવવાથી તથા કેટલોક વખત થયાં અને આવવા વિષે તેમની વિશેષ આકાંક્ષા હોવાથી ગયા સાંમવારે અત્રેથી આત્મા થવાથી નડિપાટથી બોમવારે રવાના થવાનું થયું હતું; શુધવારે અત્રેથી આવવું થયું છે.

શરીરને વિષે વેદનીયનું અજ્ઞાનપણું પરિણમવું થયું હોય તે વખતે શરીરનો વિપરિણામી સ્વભાવ વિચારી, તે શરીર અને શરીરને સંબંધે પ્રાપ્ત યોગેલાં ત્રીપુત્રાદિ પ્રત્યેનો મોટો વિચારવશ પુરૂષો છોડી દે છે, અથવા તે મોહને મંદ કરવામાં પ્રવર્તે છે. 'આત્મશિદ્ધિશાસ્ત્ર' વિદેશ-વિચારવશોગ્ય છે.

સંવત્ ૧૬૫૩ના કારતક શુદ્ધ ૧૦ રાત્રિ, વવાણીઆ,

૪૭૪

લોકની દૃષ્ટિને અ્યાંત્રી આ છવ વમે નહીં, તથા તેમાંથી અંતર્વૃત્તિ છૂટી ન ગય ત્યાંસુ-
ધી જ્ઞાનીની દૃષ્ટિનું વાસ્તવિક મહાત્મ્ય લક્ષગત ન થઈ શકે એમાં સંશય નથી.

સં ૧૬૫૩ના કારતક શુદ્ધ ૧૧, રવિ, વવાણીઆ.

ઉપદેશાધ્યા. ૧.

સ્ત્રી, પુત્ર, પરિગ્રહાદિ ભાવો પ્રત્યે મૂળ જ્ઞાન થયા પછી બે એવી ભાવના રહે કે, “અયારે
ધૃતીશ ત્યારે આ સ્ત્રિવાદિ પ્રસંગ ત્યાગી સપ્રીય” તો તે મૂળ જ્ઞાનથી વમાની દેવાની વાત સમ-
જવી; અર્થાત્ મૂળ જ્ઞાનમાં બે કે બેદ પડે નહીં, પણ આત્મરણુરૂપ થાય. વળી શિષ્યાદિ અ-
થવા ભક્તિના કરનારાઓ આર્ગથી પડશે અથવા અટકી જશે એવી ભાવનાથી જ્ઞાનીપુરૂષ પણ
વતે તો જ્ઞાનીપુરૂષને પણ નિરાવરણુજ્ઞાન તે આત્મરણુરૂપ થાય; અને તેથી જ વર્ધમાનાદિ જ્ઞાની-
પુરૂષો અનિદ્રાપણે સાધનારવર્ણસુધી રહ્યા; સર્વથા અસંગપણુ જ શ્રેયસ્કાર દીધું; એક સખ્દતો
ઉચ્ચાર કરવાનું પણ મથાર્થ દીધું નહીં, સાવ નિરાવરણુ, વિભેગી અને નિર્ભય જ્ઞાન થયા પછી
ઉપદેશકાર્ય કર્યું. માટે “આને આમ કહીશું” તો ઠીક, અથવા આજે આમ નહીં કહેવાય તો ખોટું
” એ વગેરે વિકલ્પો સાધુ મુનિઓએ ન કરવા.

હાલના વખતમાં મનુષ્યોનું કેટલુંક આયુષ્ સ્ત્રીપાસે જાય, કેટલુંક નિદ્રામાં જાય, કેટલુંક
ધંધામાં જાય, અને સહેજ રહે તે કુચર લૂંટી લે. એટલે મનુષ્યભવ નિરર્થક ચાલ્યો જાય.
પ્ર.:—“કેવળજ્ઞાનીએ સિદ્ધાંતો પ્રદ્યાં તે ‘પરઉપયોગ’ કે ‘સ્વઉપયોગ’ ? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે
કે કેવળજ્ઞાની સ્વઉપયોગમાં જ વર્તે.”

ઉ.:—તીર્થંકર કાંબે ઉપદેશ દે તેથી કરી ‘પરઉપયોગ’ કહેવાય નહીં. ‘પરઉપયોગ’ તેને
કહેવાય કે જે ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ, હર્ષ, અહંકાર થતાં હોય. જ્ઞાનીપુરૂષને તો તાદાત્મ્યસ-
મ્પ્રદ હોતો નથી જેથી ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ ન થાય. રતિ, અરતિ થાય તે ‘પરઉપયોગ’
કહેવાય. બે એમ હોય તો કેવળી લોકલોક જાણે છે-દેખે છે તે પણ ‘પરઉપયોગ’ કહેવાય.
પણ તેમ નથી, કારણ તેને વિષે રતિપણુ, અરતિપણુ નથી.

સિદ્ધાંતના આધારિણે એમ સમજવું કે, આપણી શુદ્ધિ ન પહેંચે તેથી તે વચનો અસત્ છે
એમ ન કહેવું; કારણ કે જેને તમે અસત્ કહો છો, તે શાસ્ત્રથી જ પ્રથમ તો તમે, છવ,
અછવ એવું કહેતા શીખ્યા છો, અર્થાત્ તે જ શાસ્ત્રને આધારે જ તમે જે કાંઈ જાણો છો તે
જાણ્યું છે; તો પછી તેને અસત્ કહેવાં તે ઉપકારને બદલે દોષ કરવા બરાબર ગણાય. વળી શાસ્ત્રના
લખનારાઓ પણ વિચારવાન હતા. તેથી તે (સિદ્ધાંત) વિષે જાણતા હતા. મહાવીરસ્વામી પછી ઘણે
વર્ષે લખાણું છે માટે અસત્ કહેવાં તે દોષ ગણાય.

જ્ઞાનીની આત્માએ વર્તતા એવા ભદ્રિક સુમુક્તુ છવને “બ્રહ્મચર્ય પાળવું એટલે સ્ત્રિવાદિકના
પ્રસંગમાં ન જવું” એવી આજ્ઞા ગુરુએ કરી હોય તો તે વચનપર દૃઢ વિશ્વાસ કરી તે તે

સંવત્ ૧૬૫૨ના શ્રાવણમાસમાં શ્રીઆનંદ અને તેની આસ પાસમાં શ્રીમદ્દત્ત નિવૃત્તિચર્ચે રહેવું યએલું.
આ વખતે તેમના સમીપવાસી ભાઈએ જે પ્રસ્તાવિક ઉપદેશવિચારોનું અવલુચનું તેની હાયામાત્ર તેઓની
સ્મૃતિમાં રહી ગયેલી. તે ઉપરથી તે ભાઈએ સક્ષિપ્તપણે તે હાયાનો સારપ્રયદ્ પ્રયદ્ રૂપે ઘણી અ-
પૂર્ણ અને અબ્યવસ્થિત સ્થિતિમાં લખી લીધેલા હતા. —સંશોધક.

૨ આ વચનોનો સમુચ્ચયશય એમ છે કે, જે ઉપદેશ છે તેણે સર્વ ઓતારને સમમાને સ્વતંત્ર્યસહિત

પ્રદપણે લેવા —સંશોધક.

સ્થાનકે ન જાય; જ્યારે જેને માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રાદિક વાંચી મુમુક્ષુતા થઇ હોય, તેને એમ અહંકાર રહ્યા કરે કે, “એમાં તે શું છતવું છે ?” આવી ઘેલછાના કારણથી તે તેવા (સ્ત્રિયા-દિકના) પ્રસંગમાં જાય. કદાચ તે પ્રસંગથી એકવાર બેવાર જાયે, પણ પછી તે પદાર્થપ્રત્યે દૃષ્ટિ દેતાં ‘આ ઠીક છે’ એમ કરતાં કરતાં તેને તેમાં આનંદ થાય, અને તેથી સ્ત્રિયો સેવે.

જ્ઞાનીની આશા પ્રમાણે બાળો ભોળો જીવ તો વર્તે; એટલે તે બીજા વિકલ્પો નહીં કરતાં તેવા પ્રસંગમાં ન જ જાય. આ પ્રકારે, જે જીવને “આ સ્થાનકે જવું યોગ્ય નથી” એવાં જે જ્ઞાનીનાં વચનો તેનો દૃઢ વિશ્વાસ છે તે બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં રહી શકે છે. અર્થાત્ તે આ અ-કાર્યમાં પ્રવૃત્ત ન થાય. જ્યારે, જ્ઞાનીના આશાકિત નથી એવા માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો વાંચી થયેલા મુમુક્ષુઓ અહંકારમાં રૂપા કરે, અને માન્યા કરે એમાં તે શું છતવું છે ? આવી માન્ય-તાને લઈને આ જીવ પડી જાય છે, અને આગળ વધી શકે નહીં. આ ક્ષેત્ર છે તે નિવૃત્તિવાળું છે, પણ જેને નિવૃત્તિ થઈ હોય તેને તેમ છે. તેમ ખરા જ્ઞાની છે તે શિવાયને તો અબ્રહ્મચર્યવશ ન થવાય એમ કહેવામાત્ર છે. જેમ જેને નિવૃત્તિ થઈ નથી તેને પ્રથમ તો એમ થાય છે કે “આ ક્ષેત્ર સારું છે. અહીં રહેવા જેવું છે,” પણ પછી એમ એમ કરતાં વિશેષ પ્રેરણા થવાથી ક્ષેત્રા-કારવૃત્તિ થઈ જાય. જ્ઞાનીની વૃત્તિ ક્ષેત્રાકાર ન થાય; કારણ કે, ક્ષેત્ર નિવૃત્તિવાળું છે, અને પોતે પણ નિવૃત્તિભાવ પામેલા છે એટલે બંને યોગ અનુકૂળ છે. શુષ્કજ્ઞાનીઓને પ્રથમ તો એમ અભિ-માન રહ્યા કરે કે, એમાં શું છતવું છે ? પણ પછી ધીમે ધીમે સ્ત્રિયાદિ પદાર્થોમાં સપડાઈ જાય છે; જ્યારે ખરા જ્ઞાનીને તેમ થવું નથી.

હાલ સિદ્ધિતોનો જે બાંધો જોવામાં આવે છે તે જ અક્ષરોમાં અનુક્રમે તીર્થકરે કહ્યું હોય એમ કંઈ નથી. પણ જેમ કોઈ વખતે કોઈએ વાચના, પ્રવચણ, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા સંબંધી પૂછ્યું તો તે વખતે તે સંબંધી વાત કહી. વળી કોઈએ પૂછ્યું કે, ધર્મકથા કે-ટલા પ્રકારે તો કહ્યું કે ચાર પ્રકારે-અક્ષેપણી, વિક્ષેપણી, નિવેગણી, સવેગણી. આવા આવા પ્રકારની વાત થતી હોય તે તેમની પાસે જે ગણધરો હોય તે ધ્યાનમાં રાખી લે, અને અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે. જેમ અહીં કોઈ વાત કરવાથી કોઈ ધ્યાનમાં રાખી અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે તેમ. બાકી તીર્થકર જેટલું કહે તેટલું કાંઈ તેઓના ધ્યાનમાં ન રહે. અભિપ્રાય ધ્યાનમાં રહે. વળી ગણધરો પણ ભુદ્ધિમાન હતા એટલે તે (તીર્થકરે કહેલાં) વાક્યો કાંઈ તેમાં આવ્યાં નથી એમ પણ નથી.

સિદ્ધિતોનો બાંધો એટલો બધો સખત છે છતાં યતિલોકોને તેથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરતા દેખીએ છીએ. દાખલા તરીકે, કહ્યું છે કે, સાધુઓએ ધુપેલ નાંખવું નહી, છતાં તે લોકો નાંખે છે. આથી કાંઈ જ્ઞાનીની વાણીનો દોષ નથી. પણ જીવની સમજણચક્રિતનો દોષ છે. જીવમાં સદ્-ભુદ્ધિ ન હોય તો પ્રત્યક્ષોએ પણ તેને અવળું જ પરિણમે છે, અને જીવમાં સદ્ભુદ્ધિ હોય તો સવળું ભાસે છે. પ્રાસન્નાન પામેલો પુરૂષ આત્મ-વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય પુરૂષ.

મુમુક્ષુ એટલે સમગ્રદૃષ્ટિ જીવ સમજવા નહીં. જીવને ભૂલવણીનાં સ્થાનક ધણાં છે. મારે વિશેષ વિશેષ નવગતિ રાખવી. મુંઝવું નહીં; મંદતા ન કરવી. પુરૂષાર્થધર્મ વર્દમાન કરવો.

જીવને સત્પુરૂષનો યોગ મળવો દુર્લભ છે. અપારમાર્થિક ગુરૂને જે પોતાનો શિષ્ય બીજા ધર્મમાં જાય તો તાવ મટે છે. પારમાર્થિક ગુરૂને “આ મારો શિષ્ય છે” એવો ભાવ હોતો નથી.

કોઈ કુચર્યાશ્રિત જીવ બોધવણીઅર્થે સદ્ગુરૂપાસે એક વખત ગયો હોય, અને પછી તે તેના

છવ ફરી સદ્ગુણોને જાણ નહીં. તે છવને બિચારાને તો સત્, અસત્, વાણીની પરીક્ષા નથી એટલે ભોળવાઈ જાય છે, અને સાચા માર્ગથી પડી જાય છે. લક્ષિત એ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગ છે. લક્ષિતથી અહંકાર મટે, સ્વચ્છંદ ટળે, અને સીધા માર્ગે ચાલ્યું જાય. અન્ય વિકલ્પો મટે, આવે એ લક્ષિતમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે.

આત્મા કોણે અનુભવ્યો કહેવાય :-

તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢવાથી જેમ જૂદી માલમ પડે છે, તેમ દેહથી આત્મા સ્પષ્ટ જૂદા બતાવે છે તેણે આત્મા અનુભવ્યો કહેવાય.

દૂધને પાણી ભેળાં છે તેવી રીતે આત્મા અને દેહ રહેલા છે. દૂધ અને પાણી ક્રિયા કરવાથી જૂદાં પડે ત્યારે જૂદાં કહેવાય. તેવી રીતે આત્મા અને દેહ ક્રિયાથી જૂદા પડે ત્યારે જૂદા કહેવાય. દૂધ દૂધના અને પાણી પાણીના પરિણામ પામે ત્યાંસુધી ક્રિયા કહેવી. આત્મા જાણ્યો હોય તો પછી એક પર્યાયથી માંડી આખા સ્વરૂપસુધીની શ્રાંતિ થાય નહીં. પોતાના હોય ઘટે, આવરણ ટળે તો જ જાણ્યું કે જ્ઞાનીનાં વચનો સાચાં છે. આપણે ભલે અભવ્યની ચિંતા ન રાખતાં, હાલ તો ઉપકાર થાય તેવો લાભનો ધર્મેવ્યાપાર કરવો.

જ્ઞાન તેનું નામ કે જે હર્ષ શોક વખતે હાજર થાય; અર્થાત્ હર્ષ શોક થાય નહીં. સમ્યગ્ દષ્ટિ હર્ષ શોકાદિ પ્રસંગમાં એકાકાર થાય નહીં. તેમનાં નિર્ધ્વંસ પરિણામ થાય નહીં. અજ્ઞાન ઉત્તું થાય કે જાણવામાં આવ્યે તરત જ દાખી દે. બહુ જ જગૃતિ હોય. ભય અજ્ઞાનનો છે. જેમ સિંહજીને સિંહ ચાલ્યો આવતો હોય અને ભય લાગતો નથી; પણ જાણે તે કૂતરો ચાલ્યો આવતો હોય તેમ સિંહજીને લાગે છે; તેવી રીતે જ્ઞાની પૌદ્ગલિક સંયોગ સમજે છે. રાજ મળ્યે આનંદ થાય તો તે અજ્ઞાન.

જ્ઞાનીની દશા બહુ જ અદ્ભુત છે. યથાતથ્ય કલ્યાણ સમગ્રનું નથી તેનું કારણ વચનને આવરણ કરનાર દુરાગ્રહભાવ-ક્રપા-રૂઢા છે. દુરાગ્રહભાવને લીધે મિથ્યાત્વ શું છે તે સમજાય નહીં; દુરાગ્રહને મૂકે તો મિથ્યાત્વ દૂર ખસવા માર્ગે. કલ્યાણને અકલ્યાણ અને અકલ્યાણને કલ્યાણ સમજે તે મિથ્યાત્વ. દુરાગ્રહાદિ ભાવને લીધે છવને કલ્યાણનું સ્વરૂપ જ્ઞાતાના છતાં સમજાય નહીં. ક્રપા દુરાગ્રહાદિ મૂકાય નહીં તો પછી તે વિશેષ પ્રકારે પીડે છે. ક્રપા સત્તાપણે છે. નિમિત્ત આવે ત્યારે ઉભા થાય છે. ત્યાંસુધી ઉભા થાય નહીં.

શું વિચાર કર્યે સમભાવ આવે ?

વિચારવાને પુદ્ગલમાં તન્મયપણુ-તાદ્ગત્યપણુ-શું નથી. અજ્ઞાની પૌદ્ગલિક સંયોગના હર્ષને પત્ર વાંચે તો તેનું મોઢું ખુશીમાં દેખાય, અને લાખનો કાળજી આવે તો ઉદાસ થઈ જાય.

સર્પ દગ્ગી આત્મવૃત્તિમાં લાખનો હેતુ થાય ત્યારે તાદ્ગત્યપણુ કહેવાય. તન્મયપણુ થાય તેને જ હર્ષ, શોક થાય છે. નિમિત્ત છે તે તેનું કાર્ય કર્યાવગર રહે નહીં.

મિથ્યાદષ્ટિને વચમાં સાક્ષી નથી.^૧

દેહને આત્મા બન્ને જૂદા છે એવો જ્ઞાનીને ભેદ પડ્યો છે. જ્ઞાનીને વચમાં સાક્ષી છે. જ્ઞાન, જગૃતિ હોય તો જ્ઞાનના વેગે કરી, જે જે નિમિત્તો મળે તેને પાછું વાળી શકે.

છવ વિભાવ પરિણામમાં વર્તે તે વખતે કર્મ બાંધે; અને સ્વભાવ પરિણામમાં વર્તે તે વખતે કર્મ બાંધે નહીં.

૧. આ વચનનો આશય એવો છે કે, મિથ્યાદષ્ટિને વિપરીતપણે વર્તતાં કોઈ શક્તિ રાહનાર નથી, અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિને કોઈનો ભય નથી-સંશોધક.

સ્વચ્છંદ દળે તો જ મોક્ષ થાય. સદ્ગુરૂની આજ્ઞાવિના આત્માર્થી જીવનાં શ્વાસોન્નિવાસ શિવાય ખીન્નું ન ચાલે એવી જિનની આજ્ઞા છે.

પાંચ ઇંદ્રિયો શી રીતે વશ થાય ? વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છભાવ લાવવાથી. ફૂલ મુકાવાથી તેની સુગંધી થોડીવાર રહી નાશ પામે છે, ને ફૂલ કરમાઈ જાય છે, અને તેથી કાંઈ સંતોષ થતો નથી તેની પેટે તુચ્છ ભાવ આવવાથી ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં લુપ્તતા થતી નથી.

પાંચ ઇંદ્રિયોમાં જીન્દાઈંદ્રિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઇંદ્રિયો સહેજે વશ થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષને શિષ્યે પ્રશ્ન પૂછ્યું, “ બાર ઉપાંગ તો બહુ ગદન છે; અને તેથી મારાથી સમજી શકાય તેમ નથી; માટે બાર ઉપાંગનો સાર જ બતાવો કે જે પ્રમાણે વર્તે તો મારું કદાચુ થાય. ” સદ્ગુરૂએ ઉત્તર આપ્યો “ બાર ઉપાંગનો સાર તમને કહીએ છીએ કે વૃત્તિઓને ક્ષય કરવી. ”

આ વૃત્તિઓ એ પ્રકારની કહી; એક બાહ્ય અને બીજી આંતર. બાહ્યવૃત્તિ એટલે આત્માથી બહાર વર્તતું તે. આત્માની અંદર પરિણમતું-તેમાં સમાવું-તે અંતરવૃત્તિ. પદાર્થનું તુચ્છપણુ ભાસ્ય-માન થયું હોય તો અંતરવૃત્તિ રહે. જેમ અદૃશ કિંમતનો એવો જે માટીનો ઘડો તે પુટી ગયો અને પછી તેનો ત્યાગ કરતાં આત્માની વૃત્તિ ક્ષેષ પામતી નથી, કારણ કે તેમાં તુચ્છપણુ સમજાયું છે. આથી રીતે જ્ઞાનીને જગતના સર્વ પદાર્થ તુચ્છ ભાસ્યમાન છે. જ્ઞાનીને એક રૂપિયાથી માંડી સુવર્ણ ઇત્યાદિક પદાર્થમાં સાવ માટીપણુ જ લાસે છે.

આ એ હાડમાંસનું પૂતળું છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે તેથી વિચારવાનની વૃત્તિ ત્યાં ક્ષેષ પામતી નથી; તોપણુ સાધુને એવી આજ્ઞા કરી છે કે, હજારો દેવાંગનાથી ન ચંચા શકે તેવા મુનિએ પણ નાક કાન છેદેલી એવી જે સો વરપની વૃદ્ધ આ તેની સમીપ પણ રહેવું નહીં; કારણ કે તે વૃત્તિને ક્ષેષ પમાડે જ એવું જ્ઞાનીએ જાણ્યું છે. સાધુને તેટલું જ્ઞાન નથી કે તેનાથી ન જ ચંચા શકે એમ ધારી તેની સમીપ રહેવાની આજ્ઞા કરી નથી. એ વચન ઉપર જ્ઞાનીએ પોતે વિશેષ ભાર મૂક્યો છે; એટલા માટે જો વૃત્તિઓ પદાર્થોમાં ક્ષેષ પામે તો તરત ખેંચી લઈ તેવી બાહ્યવૃત્તિઓ ક્ષય કરવી.

ઐદ ગુણસ્થાનક છે તે આત્માના અંશે-અંશે ગુણ બતાવ્યા છે, અને છેવટે તે કેવા છે તે જણાવ્યું છે. જેમ એક હીરો છે તેને એક એક કરતાં ઐદ પેહેલ પાડો તો અનુક્રમે વિશેષ વિશેષ કાન્તિ પ્રગટે, અને ઐદ પેહેલ પાડતાં છેવટે હીરાની સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ કાન્તિ પ્રગટે. આ જ રીતે સંપૂર્ણ ગુણ પ્રગટવાથી આત્મા સંપૂર્ણપણે પ્રગટે.

ઐદપૂર્વધારી ત્યાંથી પાછો પડે છે તેનું કારણ પ્રમાદ છે. પ્રમાદના કારણથી તે એમ જાણે કે “ હવે મને ગુણ પ્રગટ્યો. ” આવા અભિમાનથી પહેલે ગુણસ્થાનકે જઈ પડે છે; અને અનંત કાળનું ભ્રમણ કરતું પડે છે. માટે જો અવસ્ય જાગ્રત રહેવું; કારણ કે વૃત્તિઓનું પ્રાપ્ત્ય એવું છે કે, તે હરેક પ્રકારે છેતરે છે.

અગીઆરમા ગુણસ્થાનકેથી જીવ પડે છે તેનું કારણ એ કે, વૃત્તિઓ પ્રથમ જાણે છે કે “ હમણા આ સ્થાનમાં છે એટલે આપણું બળ આવવાનું નથી; ” અને તેથી યુપ થઈ બધી દબાઈ રહે છે. “ કોષથી છેતરાશે નહીં, માનથી પણ છેતરાશે નહીં; તેમ માયાનું બળ ચાલે તેવું નથી ” એમ વૃત્તિએ જાણ્યું કે તરત ત્યાં લોભ ઉદયમાન થાય છે. “ મારામાં કેવાં રિક્તિ, સિદ્ધિ, અને અશ્વર્ય પ્રગટ થયાં ” એવી વૃત્તિ ત્યાં આગળ યનાં તેનો લોભ થવાથી ત્યાંથી જીવ પડે છે, અને પહેલે ગુણસ્થાનકે આવે છે.

આ કારણથી વૃત્તિઓને ઉપશમ કરવા કરતાં ક્ષય કરવી; એટલે ફરીથી ઉદ્ભવે નહીં. જ્યારે જ્ઞાનીપુરુષ ત્યાગ કરાવવાને માટે કહે કે, આ પદાર્થ ત્યાગી દે ત્યારે વૃત્તિ જુલવે છે કે, કીક છે, હું એ દિવસ પછી ત્યાગીશ. આવા જવાબમાં પડે છે કે, વૃત્તિ જન્ય છે કે, કીક થયું, અણીનો ચૂક્રો સો વર્ષ જીવે. એટલામાં શિથિલપણનાં કારણો મળે કે “આ ત્યાગવાથી રાગનાં કારણો મશે; માટે દમણા નદી પણ આગળ ત્યાગીશ.” આ રીતે વૃત્તિઓ છેતરે છે.

આ પ્રકારે અનાદિકાળથી જીવ છેતરાય છે. કાષ્ઠનો વીરા વર્ષનો પુત્ર મરી ગયો હોય, તે વખતે તે જીવને એવી કડવાસ લાગે કે, આ સંસાર ખોટો છે. પણ બીજેજ દિવસે એ વિચાર બાહ્યવૃત્તિ વિસ્મરણ કરાવે છે કે, “એનો છોકરો કાલસવારે મોટો થઈ રહેલો; એમ થતુંજ આવે છે; શું કરીએ ?” આમ થાય છે; પણ એમ નથી થતું કે, તે પુત્ર જેમ મરી ગયો, તેમ હું પણ મરી જઈશ, માટે સમજીને ધરાગય પામી ચાલ્યો જઈ” તો સાફ. આમ વૃત્તિ થતી નથી. આં વૃત્તિ છેતરે છે.

(કાષ્ઠ અભિમાની) જીવ એમ માની બેસે છે કે, “હું પંડિત છું, શાસ્ત્રવેત્તા છું, ડાહ્યા છું, ચુલુવાન છું, લોક મને ચુલુવાન કહે છે,” પણ તેને જ્યારે તુચ્છ પદાર્થનો સંયોગ થાય છે ત્યારે તરતજ તેની વૃત્તિ ખેંચાય છે. આવા જીવને જ્ઞાની કહે છે કે, તું વિચાર તો ખરો કે તે તુચ્છ પદાર્થની કિંમત કરતાં મારી કિંમત તુચ્છ છે ! જેમ એક પાછળી ચાર બીડી મળે છે; અર્થાત્ પા પાછળી એક બીડી છે. તેવી બીડીનું જો તને બસન હોય તો તું અપૂર્વ જ્ઞાનીનાં વચનો સાંભળતો હોય તોપણ જો ત્યાં ક્યાંયથી બીડીનો ધૂમાડો આવ્યો તો તારા આત્મામાંથી ધૂમાડો નીકળે છે, અને જ્ઞાનીનાં વચનો ઉપરથી પ્રેમ જતો રહે છે. બીડી જેવા પદાર્થમાં-તેની ક્રિયામાં-વૃત્તિ ખેંચાવાથી વૃત્તિક્ષોભ નિવૃત્ત થતો નથી ! પા પાછળી બીડીથી જો એમ થઈ જાય છે તો બસનીની કિંમત તેથી પણ તુચ્છ થઈ-એક પાછળી ચાર આત્મા થયા ! માટે દરેક પદાર્થમાં તુચ્છપણુ વિચારી વૃત્તિ બહાર જતી અટકાવવી; અને ક્ષય કરવી.

અનાધદાસજીએ કહ્યું છે કે, “એક અજ્ઞાનીના કાંટા અભિપ્રાયો છે, અને કેટલી જ્ઞાનીને એક અભિપ્રાય છે.”

ઉત્તમ જાતિ, આર્ય ક્ષેત્ર, ઉત્તમ કુળ, અને સત્સંગ એ આદિ પ્રકારથી આત્મશુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે.

તમે માન્યો છે તેવો આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી; તેમ આત્માને કંઈ કાંઈ સાવ આવરી નાંખ્યો નથી. આત્માના પુરપાર્થધર્મનો માર્ગ સાવ ખુલ્લો છે.

બાજરા અથવા મહિનો એક દાણો લાખ વર્ષ સુધી રાખી મૂક્યો હોય (સડી જાય તે વાત અમારા ધ્યાનમાં છે) પણ જો તેને પાણી, માટી આદિનો સંયોગ ન મળે તો, ઉગવાનો સંભવ નથી, તેમ સત્સંગ અને વિચારનો યોગ ન મળે તો આત્મશુદ્ધિ પ્રગટ થતો નથી.

ત્રેણિકરણ નરકમાં છે, પણ સમભાવે છે-સમકિતિ છે; માટે તેને દુઃખ નથી.

ચાર કહિયારાના દૃષ્ટિ ચાર પ્રકારના જીવો છે:—
ચાર કહિયારા જંગલમાં ગયા. પ્રથમ સર્વેએ કાષ્ઠ લીધાં. ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા કે સુખ્ય આવી. ત્યાં ત્રણેએ સુખ્ય લીધી. એક કહે કે “એ જાતનાં લાકડાં ખપે કે નહીં, માટે મારે તો લેવાં નથી, આપણે રોજ લઈએ છીએ તેજ મારે તો સારાં.” આગળ ચાલતાં સોનું રૂપું આવ્યું ત્રણમાંથી બેએ સુખ્ય નાંખી દઈ, સોનું રૂપું લીધું, એકે ન લીધું. ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા કે રત્ન-

૧. અત્ર કહેવાનો હેતુ એવો છે કે, તુચ્છ પદાર્થો પણ ત્યાગી શકતા નથી એવા શિથિલપણાથી જીવો તુચ્છ પદાર્થના સંયોગે જ્ઞાનીના અપૂર્વ યોગના બોળે એકાદર થઈ જાય છે.—સંશોધક.

મિતામણી આત્મો. ખેમાંથી એકે સોનું નાંખી દઈ રત્નચિંતામણિ લીધો; એકે સોનું રહેવા દીધું.

૧. આ જગોએ એમ દર્શાત ધટાવતું કે જેણે લાકડાંજ લીધાં અને ખીજું ન લીધું તે પ્રકારના એક જીવ છે; કે જેણે લૌકિક કર્મો કરતાં જ્ઞાનીપુરૂષને ઓળખ્યા નહીં. દર્શન પણ કર્યાં નહીં; એથી તેનાં જન્મ જરા મરણ પણ ટળ્યાં નહીં. ગતિ પણ સુધરી નહી.

૨. સુખડ લીધી અને કાઢ મૂકી ઠીધાં ત્યાં દર્શાત એમ ધટાવતું કે, જેણે સહેજે જ્ઞાનીને ઓળખ્યા, દર્શન કર્યાં તેથી તેની ગતિ સારી થઈ.

૩. સોનું આદિ લીધું તે દર્શાત એમ ધટાવતું કે, જેણે જ્ઞાનીને તે પ્રકારે ઓળખ્યા માટે તેને દેવગતિ પ્રાપ્ત થઈ.

૪. રત્નચિંતામણિ જેણે લીધો તે દર્શાત એમ ધટાવતું કે, જે જીવને જ્ઞાનીની યથાર્થ ઓળખાણ થઈ તે જીવ જીવમુક્ત થયો.

એક વન છે. તેમાં મહાત્મ્યવાળા પદાર્થો છે. તેનું જે પ્રકારે ઓળખાણ થાય તેટલું મહાત્મ્ય લાગે, અને તે પ્રમાણમાં તે ગ્રહે. આ રીતે જ્ઞાનીપુરૂષની વન છે. તે જ્ઞાનીપુરૂષનું અગમ્ય અગોચર મહાત્મ્ય છે. તેનું જેટલું ઓળખાણ થાય તેટલું મહાત્મ્ય લાગે; અને તે તે પ્રમાણમાં તેનું કલ્યાણ થાય.

સાંસારિક ખેદનાં કારણો જોઈ, જીવને કડવાસ લાગતાં છતાં તે વૈરાગ્ય ઉપર પગ દઈ આત્મો જાય છે, પણ વૈરાગ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.

લોકો જ્ઞાનીને લોકદષ્ટિએ દેખે તો ઓળખે નહીં.

આહારાદિ વગેરેમાં પણ જ્ઞાનીપુરૂષની પ્રવૃત્તિ બાહ્ય વર્તે છે. કેવી રીતે જે, ઘડો ઉપર (આકાશમાં) છે, અને પાણીમાં ઊભા રહીને, પાણીમાં દષ્ટિ રાખી, બાહ્ય સાંધી તે (ઉંચેનો ઘડો) વીંધેલો છે; લોક જાણે છે કે, વીંધનારની દષ્ટિ પાણીમાં છે; પણ વાસ્તવિક રીતે ઘડો વીંધવાનો છે; તેનો લક્ષ કરવા માટે વીંધનારની દષ્ટિ આકાશમાં છે. આ રીતે જ્ઞાનીની ઓળખાણ કાંઈ વિચારવાનને હોય છે.

દૃઢ નિશ્ચય કરવો કે, વૃત્તિઓ બહાર જતી ક્ષય કરવી; એ જ જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે.

સ્વષ્ટ પ્રીતિથી સંસાર કરવાની ઇચ્છા થતી હોય તો સમજવું કે, જ્ઞાનીપુરૂષને જોયા નથી. જે પ્રકારે પ્રથમ સંસારમાં રસસંહિત વર્તેતો હોય તે પ્રકારે, જ્ઞાનનો યોગ થયા પછી વર્તે નહીં એ જ જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ.^૧

જ્ઞાનીને જ્ઞાનદષ્ટિ-અંતરૂદ્ધિ-થી જોયા પછી સ્ત્રી જોઈને રાગ ઉત્પન્ન થાય નહીં; કારણ કે, જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ વિષયસુખકલ્પનાથી જૂદું છે. અનંત સુખ જાણ્યું હોય તેને રાગ થાય નહીં; અને જોને રાગ થાય નહીં તેણે જ જ્ઞાનીને જોયા; અને તેને જ જ્ઞાનીપુરૂષનાં દર્શન કર્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યાવિના રહે નહીં, કારણ કે, જ્ઞાનીના વચનો યથાર્થ રીતે સાચાં જાણ્યાં છે. જ્ઞાનીની સમીપ દેહ અને આત્મા જૂદો પ્રથમ પ્રથમ જાણ્યો છે તેને દેહ બાદ કરી આત્મા ભિન્ન ભિન્ન ભાસે; અને તેથી સ્ત્રીનાં શરીર અને આત્મા જૂદાં ભાસે છે. તેણે સ્ત્રીનું શરીર માંસ, માટી, હાડકાં આદિનું પૂતળું જાણ્યું છે એટલે ત્યાં રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી.

આખા શરીરનું બળ-ઉપર નીચેનું બન્ને-કમર ઉપર છે. જેની કમર લાંબી ગઈ છે તેનું બધું બળ ગયું. વિષયાદિ જીવની તૃષ્ણા છે. સંસારરૂપી શરીરનું બળ આ ત્રિવિધરૂપે કેડ-

૧ જ્ઞાનીનું ખરું સ્વરૂપ એ જ કે તેઓનો યોગ થયા પછી સામા જીવની દરમિયાન અપૂર્વપણ પામે એવો આ ઠંડાણે કહેવાનો અભિપ્રાય છે.-સંશોધક.

કમર-ઉપર છે. જ્ઞાનીપુરુષનો ગોધ લાગવાથી વિગ્યાદિરૂપ કેડનો લંગ થાય છે. અર્થાત્ વિગ્યા-
દિનું ટુચ્છપણુ લાગે છે; અને તે પ્રકારે સંસારનું બળ ઘટે છે; અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષના ગોધમાં
આત્મ સામર્થ્ય છે.

શ્રી મહાવીરસ્વામીને સંગમ નામે દેવતાએ બહુ જ-પ્રાણુત્યાગ થતાં વાર ન લાગે તેવા-પરિ-
પદ દીધા ત્યાં કેવી અદ્ભુત સમતા ! ત્યાં તેઓએ વિચાર્યું કે જેનાં દર્શન કરવાથી કલ્યાણ થાય,
નામ સ્મરવાથી કલ્યાણ થાય તેના સંગમાં આવીને અનંત સંસાર વધવાનું આ શુભને કારણ
થાય છે. આવી અનુક્રમે આવવાથી આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. કેવી અદ્ભુત સમતા ? પારકી
દયા કેવી રીતે ઉગી નીકળી હતી ? તે વખતે મોહરાગને જે જરા ધક્કો માર્યો હોત તો તો
તરત જ તીર્થકરણુ સંભવત નહીં; પણ જે કે દેવતા તે ભાગી જત. મોહનીયના મળને મૂળથી
નાશ કર્યો છે-અર્થાત્ મોહને છલ્લો છે તે મોહ કેમ કરે ?

શ્રી મહાવીરસ્વામી સમીપે ગોશાલાએ આવી જે સાધુને બાળી નાંખ્યા ત્યારે જે જરા
ઐશ્વર્યપણુ કરીને સાધુની રક્ષા કરી હોત તો તીર્થકરણુ ફરી કરવું પડત; પણ જેને “ હું શુદ્ધ છું,
મારા શિષ્ય છે” એવી ભાવના નથી તેને તેવો કાંઈ પ્રકાર કરવો પડતો નથી. “ શરીરરક્ષણુનો
દાતાર નથી, ફક્ત ભાવઉપદેશનો દાતાર છું; જે હું રક્ષા કરું તો મારે ગોશાલીની રક્ષા કરવી
જોઈએ, અથવા આખા જગતની રક્ષા કરવી ઘટે” એમ વિચાર્યું. અર્થાત્ તીર્થકર એમ (મારા-
પણુ) કરે જ નહીં.

વેદાંતવિષે આ કાળમાં ચરમશરીરિ કહ્યા છે. જિનના અભિપ્રાયપ્રમાણે પણ આ કાળમાં
એકાવતારી શુભ થાય છે, આ કાંઈ યોડી વાત નથી; કેમકે આ પછી કાંઈ મોક્ષ થવાને વખતે
વાર નથી. સહેજ કાંઈ બાકી રહ્યું હોય-રહ્યું છે-તે પછી સહેજમાં ચાલ્યું જાય છે. આવા પુર-
વની દશા-વૃત્તિઓ-કેવી હોય ? અનાદિની ધણી જ વૃત્તિઓ સમાઈ ગઈ હોય છે; અને એટલી
બધી શાન્તિ થઈ ગઈ હોય છે કે, સગદોષ બધા નાશ પામવાયોગ થયા છે-ઉપસાંત થયા છે.

સદ્વૃત્તિઓ થયા માટે જે જે કારણો (સાધનો) જતવેલાં હોય છે તે નહીં કરવાનું
જ્ઞાની કહેતા જ નથી; જેમ રાત્રે ખાવાથી દિવસનું કારણ દેખાય છે, એટલે જ્ઞાની આજ્ઞા કરે
જ નહીં કે હું રાત્રે ખા. પણ જે જે અહંભાવે આચરણુ કર્યું હોય. અને રાત્રિનોજનનથી જ,
અથવા “ આ ફલાણુથી જ મોક્ષ થાય, અથવા આમાં જ મોક્ષ છે,” એમ દુરાગ્રહથી માન્યું
હોય તો તેવો દુરાગ્રહ મૂકવવાને માટે જ્ઞાનીપુરુષો કહે “ મૂકી દે; જ્ઞાની પુરુષોની આજ્ઞાએ તેમ
(રાત્રિભોજનત્યાગાદિ) કર, ” અને તેમ કરે તો કલ્યાણ થાય. અનાદિકાળથી દિવસે તેમ જ
રાત્રે ખાણું છે, પણ શુભનો મોક્ષ થયો નહીં !

આ કાળમાં આરાધકપણુનાં કારણો ઘટતાં જાય છે, અને વિરાધકપણુનાં લક્ષણો વર્ધમા-
નતા પામતાં જાય છે.

કેશીસ્વામી મોટા હતા, અને પાર્શ્વનાથસ્વામીના શિષ્ય હતા, તો પણ પાંચ મહાવ્રત અંગીકાર
કર્યા હતાં.

કેશીસ્વામી અને જ્ઞાતમસ્વામી મહા વિચારવાન હતા, પણ કેશીસ્વામીએ એમ ન કહ્યું “ હું
દિક્ષાએ મોટા છું માટે તમે મારી પાસે ચારિત્ર લ્યો.” વિચારવાન અને સરળ શુભ જેને તરત
કલ્યાણયુક્ત થઈ જવું છે તેને આવી વાતનો આગ્રહ હોય નહીં.

કાંઈ સાધુ જેણે પ્રથમ આચાર્યપણે અજ્ઞાનઅવસ્થાએ ઉપદેશ કર્યો હોય, અને પછી તેને
જ્ઞાનીપુરુષનો સમાગમ થતાં તે જ્ઞાનીપુરુષ જે આજ્ઞા કરે કે, જે સ્થળે આચાર્યપણે ઉપદેશ કર્યો

હોય ત્યાં જઈ એક ખુલ્લું છેવાડે બેસી બધા લોકોને એમ કહે કે, મેં અજ્ઞાનપણે ઉપદેશ આપ્યો છે, માટે તમે ભૂલ ખાશો નહીં; તો તે પ્રમાણે સાધુને કર્યાવિના છૂટકો નહીં. જો તે સાધુ એમ કહે “મારાથી એમ થાય નહીં; એને બદલે આપ કહો તો પહાડ ઉપરથી પડતું મકું, અથવા ખીખું ગમે તે કહો તે કહું; પણ ત્યાં તો મારાથી નહીં જવાય” જ્ઞાની કહે છે “કદાપિ તું લાખ વાર પર્વતથી પડે તોપણ કામનું નથી. અહીં તો તેમ કરશે તો જ મોક્ષ મળશે. તેમ કર્યાવિના મોક્ષ નથી; માટે જઈને ક્ષમાપના માગે તો જ કસ્યાણુ થાય.”

ગૌતમસ્વામી ચાર જ્ઞાનના ધર્તા હતા અને આનંદશ્રાવક પાસે ગયા હતા. આનંદશ્રાવકે કહ્યું “મને જ્ઞાન ઉપજ્યું છે.” ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું “ના, ના એટલું બધું હોય નહીં, માટે આપ ક્ષમાપના લ્યો.” ત્યારે આનંદશ્રાવકે વિચાર્યું કે, મારા ગુરુ છે, કદાચ આ વખતે ભૂલ ખાય છે, તોપણ ભૂલ ખાઓ છો એમ કહેવું યોગ્ય નથી; ગુરુ છે માટે શાન્તિથી કહેવું યોગ્ય છે એમ ધારી આનંદશ્રાવકે કહ્યું કે, મહારાજ ! સદ્ભૂત વચનનો “મિચ્છામિ દુક્કડ” કે અસદ્ભૂત વચનનો “મિચ્છામિ દુક્કડ?” ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે, અસદ્ભૂત વચનનો “મિચ્છામિ દુક્કડ.” ત્યારે આનંદશ્રાવકે કહ્યું “મહારાજ ! હું ‘મિચ્છામિ દુક્કડ’ લેવાને યોગ્ય નથી.” એટલે ગૌતમસ્વામી ચાલ્યા ગયા, અને જઈને મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યું (ગૌતમસ્વામી તેનું સમાધાન કરે તેવા હતા, પણ છતે ગુરુએ તેમ કરે નહીં જેથી મહાવીરસ્વામીપાસે જઈ હકીકત કહી). મહાવીરસ્વામીએ કહ્યું “હે ગૌતમ ! હા, આનંદ દેખે છે એમ જ છે, અને તમારી ભૂલ છે, માટે તમે આનંદપાસે જઈ ક્ષમાપના લ્યો.” ‘તહત્’ કહી ગૌતમસ્વામી ક્ષમાવવા ગયા. જો ગૌતમસ્વામીમાં મોહ નામનો મહા સુભદ્ર પરાલવ પામ્યો ન હોત તો ત્યાં જાત નહીં, અને કદાપિ ગૌતમસ્વામી એમ કહેત કે, મહારાજ ! આપના આટલા બધા શિષ્ય છે તેમની હું ચાકરી કરું, પણ ત્યાં તો નહીં જઈ; તો તે વાત કબૂલ થાત નહીં. ગૌતમસ્વામી પોતે ત્યાં જઈ ક્ષમાવી આવ્યા !

‘સાસ્વાદાનસમકિત’ એટલે વખી ગયેલું સમકિત. અર્થાત્ જે પરીક્ષા થયેલી તેને આવરણ આવી જાય, તોપણ મિથ્યાત્વ અને સમકિતની કિંમત તેને જૂદીને જૂદી લાગે. જેમ, ઊરામાંથી માખણ કાઢી લીધું, ને પછી પાછું ઊરામાં નાંખ્યું. માખણને ઊરા પ્રથમ જેવાં એકમેક હતાં તેવાં એકમેક પછી થાય નહીં, તેમ મિથ્યાત્વની સાથે એકમેક થાય નહીં. હીરામણિની કિંમત થઈ છે, પણ કાચની મણિ આવે ત્યારે હીરામણિ સાક્ષાત્ અનુભવમાં આવે તે દૃષ્ટાંત પણ અત્રે ઘટે છે.

સદ્ગુરુ, સતદેવ, કેવળાનો પ્રરૂપેશો ધર્મ તેને સમ્યક્ત્વ કહ્યું, પણ સતદેવ અને કેવળા એ બે સદ્ગુરુમાં સમાઈ ગયા !

નિર્ગ્રંથગુરુ એટલે પંસારહિત ગુરુ નહીં, પણ જેની ગ્રંથિ છેદાઈ છે એવા ગુરુ. સદ્ગુરુની ઝાંખખાણુ થાય ત્યારે વ્યવહારથી ગ્રંથિ છેદવાનો ઉપાય છે. જેમ, એક માણસે કાચની મણિ લઈ ધાર્યું કે, “મારી પાસે સાચી મણિ છે, આવી કાંઈ પ્રાપ્ત થતી નથી.” પછી તેણે એક વિચારવાનપાસે જઈને કહ્યું “મારી મણિ સાચી છે.” પછી તે વિચારવાને તેથી સારી, તેથી સારી, એમ વધતી વધતી કિંમતની મણિ બતાવીને કહ્યું કે, જો ફેર લાગે છે ? બરાબર જોયે, ત્યારે તેણે કહ્યું “હા ફેર લાગે છે.” પછી તે વિચારવાને ઝુમર બતાવી કહ્યું; જો તારા જેવી તો હજારો મળે છે. આખું ઝુમર બતાવ્યા પછી સાચી મણિ બતાવી ત્યારે તે તેની બરાબર કિંમત થઈ; પછી જૂદીને જૂદી જાણી મૂકી દીધી. પછી કેવળ સંજ મળવાથી તેણે કહ્યું કે,

તે આ મણિ જે સાચી જાણી છે એવી તો ઘણી મળે છે. આંખા આવરણથી વહેમ આવી જવાથી ભૂલી જાય; પણ પછી જૂઠી દેખે-જે પ્રકારે સાચાની કિંમત યદ્ય હોય તે પ્રકારે-તે તરત જાણીતમાં આવે કે સાચી ઝાઝી હોય નહીં. અર્થાત્ આવરણ હોય, પણ પ્રથમની ઝાણખાણ બૂલાય નહીં. આ પ્રકારે વિચારવાન સહશુરનો યોગ મળતાં તત્ત્વપ્રતીતિ થાય, પણ પછી મિથ્યા-ત્વીના સંગથી આવરણ આવતાં શંકા થઈ જાય; જે કે તત્ત્વપ્રતીતિ જાણ નહીં પણ તેને આવરણ આવી જાય. આનું નામ 'સારવાદાનસમ્યક્ત્વ.'

સહશુર અને અસહશુરમાં રાતદિવસ જેટલો અંતર છે.

એક ઝવેરી હતો. વેપાર કરતાં ઘણી ખોટ જવાથી તેની પાસે કાંઈ પણ દ્રવ્ય રહ્યું નહીં. મરણ વખત આવી પહોંચ્યો એટલે બંધાં છોડરાનો વિચાર કરે છે કે, મારીપાસે કાંઈ દ્રવ્ય નથી, પણ જે હાલ કહીશ, તો છોડરો નાની ઉમરનો છે તેથી દેહ છૂટી જશે. જીએ સામું જોઈું ત્યારે તેણે કહ્યું કે, કાંઈ કહેા છો ? પુરશે કહ્યું "શું કરું ?" જીએ કહ્યું કે, માફ અને છોડરાનું ઉદરપોષણ થાય તેનું બનાવો ને કંઈ કહેા. ત્યારે પેલાએ વિચાર કરીને કહ્યું કે, ઘરમાં ઝવેરાતની પેટીમાં કિંમતી નંગની દાખડી છે તે જ્યારે તારે અવસ્યની જરૂર પડે ત્યારે કાઢીને મારા ભાઈઅંધપાસે જઈને વેચાવજે. ત્યાં તને ઘણું દ્રવ્ય આવશે. આટલું કહીને પેલો પુરૂષ કાળઘરે પામ્યો. કેટલાક દિવસે નાણાવિના ઉદરપોષણ માટે પીડાના જાણી, પેલો છોડરો તેના બાપે પ્રથમ કહેલ ઝવેરાતનાં નંગ લઈ, તેના દાકા (પિતાનો ભાઈઅંધ ઝવેરી) પાસે ગયો ને કહ્યું કે, મારે આ નંગ વેચવાં છે. તેનું દ્રવ્ય જે આવે તે મને આપો. ત્યારે પેલા ઝવેરીભાઈએ પૂછ્યું: " આ નંગ વેચીને શું કરવું છે ? " "ઉદર ભરવા પૈસા જોઈએ છીએ" એમ પેલા છોડરાએ કહ્યું ત્યારે તે ઝવેરીએ કહ્યું: "સો પચાસ રૂપિયા જોઈએ તો લઈ જા, ને રોજ મારી દુકાને આવતો રહેજે, અને ખર્ચ લઈ જાજે. આ નંગ હાલ રહેવા દે." પેલા છોડરાએ પેલા ભાઈની વાત સ્વીકારી; અને પેશું ઝવેરાત પાછું લઈ ગયો. પછી રોજ ઝવેરીની દુકાને જતાં ઝવેરીના સમાગમે તે છોડરો હીરા, પાના, માણિક, લીલમ બધાંને ઝાણખતાં શીખ્યો ને તેની તેને કિંમત થઈ. પછી પેલા ઝવેરીએ કહ્યું: "તું તારાં જે ઝવેરાત પ્રથમ વેચવા લાખ્યો હતો તે લાવ, હવે વેચીએ." પછી ઘેરથી છોડરાએ પોતાના ઝવેરાતની દાખડી લાવીને જોઈું તો નંગ ખોટાં લાખ્યાં. એટલે તરત ફેંકી દીધાં. ત્યારે તેને પેલા ઝવેરીએ પૂછ્યું કે, તે નાંખી કેમ દીધાં ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, સાવ ખોટાં છે માટે નાંખી દીધાં છે. જે પેલા ભાઈએ પ્રથમથી જ ખોટાં કહ્યાં હોત તો તે માનત નહીં; પણ જ્યારે પોતાને વસ્તુની કિંમત આવી ને ખોટાંને ખોટાંરૂપે જાણ્યાં ત્યારે ઝવેરીને કહેવું પડ્યું નહીં કે ખોટાં છે. આ જ રીતે પોતાને સહશુરની પરીક્ષા થતાં અસહશુરને અસત્ જાણ્યા તો પછી તે તરત જ અસહશુર વર્ણને સહશુરના ચરણમાં પડે; અર્થાત્ પોતામાં કિંમત કરવાની શક્તિ આવવી જોઈએ.

શુરપાસે રોજ જઈ એકેદ્રિયાદિક જીવોના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની શંકાઓ, અને કલ્પનાઓ કરી યુજ્યા કરે. પણ કેઈ દિવસ એમ પૂછતો નથી કે, એકેદ્રિયથી માંડી પચ્ચેદ્રિયને જાણવાનો પરમાર્થ શો ? એકેદ્રિયાદિ જીવો સંબંધી કલ્પનાઓથી કાંઈ મિથ્યાત્વમયી છેતાય નહીં એકેદ્રિયાદિ જીવેણું સ્વરૂપ જાણવાનું કારણ તો દયા પાળવાનું છે; પણ માત્ર પ્રત્યક્ષ કરવાની ખાતર તેજ પ્રકારની વાતો કરવાનું કંઈ ફળ નથી; વાસ્તવિક રીતે તો સમકિત પ્રાપ્ત કરવાનું છે, માટે શુરપાસે જઈ નકામાં પ્રત્યક્ષ કરવા કરતાં શુરને કહેવું કે, એકેદ્રિયાદિકની વાત આજે જાણી, હવે તે વાત કાલ કરશે નહીં. પણ સમકિતની ગોઠવણ કરજો. આનું કહે, તો કાલ દહાડો એનો નીવેડો આવે. પણ રોજ એકેદ્રિયાદિકની કચાકચો કરે તો એનું કલ્પણ ક્યારે થાય ?

સમુદ્ર છે તે ખાસ છે. એકદમ તો તેની ખારાશ નીકળે નહીં. તેને માટે આ પ્રકારે ઉપાય છે કે, તે સમુદ્રમાંથી અંકક વહેળા લેવા, અને તે વહેળામાં જેથી તે પાણીની ખારાશ મટે, અને મીઠાશ થાય એવો ખાર નાખવો; પણ તે પાણી શોષાવાના બે પ્રકાર છે: એક તો સૂર્યનો તાપ, અને બીજી જમીન; માટે પ્રથમ જમીન તૈયાર કરવી અને પછી નીકેલારાએ પાણી લઈ જવું; અને પછી ખાર નાખવો કે તેથી ખારાશ મટી જશે. આ જ રીતે મિથ્યાત્વથી સમુદ્ર છે, તેમાં કદાવ્રહાદિરૂપ ખારાશ છે; માટે કુળધર્મથી વહેળાને યોગ્યતારૂપ જમીનમાં લઈ સદ્બોધ-રૂપી ખાર નાખવો એટલે સત્પુરૂષથી તાપથી ખારાશ મટી જશે.

દુર્બળ દેહ ને માસઉપવાસી, જે છે માયારંગ રે,
તોપણ ગર્ભ અનંતા લેશે, બોલે બીજું અંગ રે—

જેટલી-શાન્તિ વધારે તેટલું વધારે. સૌથી મોટો રોગ મિથ્યાત્વ.

જે જે વખતે તપશ્ચર્યા કરવી, તે તે વખતે સ્વચ્છંદથી ન કરવી; અહંકારથી ન કરવી. લોકોને લીધે ન કરવી; જીવે જે કાંઈ કરવું તે સ્વચ્છંદે ન કરવું. “હું ડાહ્યો છું” એવું માન રાખવું તે કયા ભવને માટે ! “હું ડાહ્યો નથી” એવું સમજવા તે મોક્ષે ગયા છે. મુખ્યમાં મુખ્ય વિધન સ્વચ્છંદ છે. જેનો દુરાગ્રહ છેદાયો તે લોકોને પણ પ્રિય થાય છે. કદાવ્રહ મૂક્યો હોય તો બીજાને પણ પ્રિય થાય છે; માટે કદાવ્રહ મૂકાયથી બધાં ફળ થવા સંભવે છે.

ગૈતમસ્વામીએ મહાવીરસ્વામીને વેદનાં ગ્રંથો પૂછ્યાં તેનું, સર્વ દોષનો ક્ષય કર્યો છે એવા તે મહાવીરસ્વામીએ વેદના દાખલા દઈ સમાધાન (સિદ્ધતા) કરી આપ્યું.

બીજાને ઉંચા ગુણે ચલાવવા, પણ કોઈની નિંદા કરવી નહીં. કોઈને સ્વચ્છંદ કાંઈ કહેવું નહીં. કહેવાયોગ્ય હોય તો અહંકારરહિતપણે કહેવું. પરમાર્થદષ્ટિ રાગદ્વેષ ધટ્યો હોય તો ફક્તીભૂત થાય, વ્યવહારથી તો ભોળા જીવોને પણ રાગદ્વેષ ધટ્યા હોય; પણ પરમાર્થથી રાગદ્વેષ મોળા પડે, તો કષ્ટાણુનો હેતુ છે.

મોટા પુરુષોની દૃષ્ટિએ જોતાં સઘળાં દર્શન ગ્રંથોમાં જે જનમાં વીશજ્ઞાપ જીવે મતમતાંતરમાં પડ્યા છે ! જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ બેદ્રબેદ હોય નહીં.

જે જીવને અનંતાનુબંધીયનો ઉદય છે તેને સાચા પુરુષની વાત પણ ગમે નહીં, અથવા સાચા પુરુષની વાત સાંભળવી ગમે નહીં.

મિથ્યાત્વની ગ્રંથિ છે, તેની સાત પ્રકૃતિ છે. માન આવે એટલે સાતે આવે, તેમાં અનંતાનુબંધીયની ચાર પ્રકૃતિ ચક્રવર્તિ સમાન છે. તે કોઈ રીતે ગ્રંથીમાંથી નીકળવા દે નહીં. મિથ્યાત્વ રખવાળ (રક્ષાપાળ) છે ! આપું જગત્ તેની સેવા ચાકરી કરે છે !

પ્રશ્ન:—ઉદયકર્મ કેને કહ્યો !

ઉ:—અશ્વર્થપદ પ્રાપ્ત થતાં તેને ધડકા મારીને પાછું કાઢે કે “આ મારે બેઠવું નથી; મારે આને શું કરવું છે ?” કેાઈ રાજા, પ્રધાનપણુ આપે તોપણુ પોતે લેવા ઈચ્છે નહીં. “મારે એને શું કરવું છે ? ધરસંબંધીની આટલી ઉપાધિ થાય તો ઘણી છે.” આવી રીતે ના પાડે; અશ્વર્થપદની નિરિચ્છા જતાં રાજા ફરી ફરી આપવા ઈચ્છે તેને લીધે આવી પડે, તો તેને વિચાર થાય કે “જો તારે પ્રધાનપણુ હશે તો, ઘણા જીવોની દયા પળાશે, દિંસા બાંધી યશે, પુસ્તક શાળાઓ યશે, પુસ્તકો જપાવાશે.” એવા ધર્મના કેટલાક હેતુ બાંધીને વૈરાગ્યલાવનાએ વેદે તેને ઉદય કહેવાય. ઈચ્છાસહિત ભોગવે, અને ઉદય કહે તે તો શિથિજનના અને સંસાર રચનાના હેતુ થાય.

કેટલાક જીવો મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી, અને કેટલાક દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્યથી દિક્ષા લે છે. “દિક્ષા લેવાથી સારાં સારાં નગરે, આગે ફરવાનું થશે. દિક્ષા લીધા પછી સારા સારા પદાર્થો ખાવાને મળશે. ઉધ્યાત્ર પગે તડકે ચાલવું પણો તેટલી મુશ્કેલી છે, પણ તેમ તો સાધારણ ખેડૂતો કે પાટીદારો પણ તડકામાં કે ઉધાડે પગે આવે છે, તો તેની પેરે સહજ થઈ રહેશે; પણ ખીછ રીતે દુઃખ નથી અને કલ્યાણ થશે.” આવી ભાવનાથી દિક્ષા લેવાનો જે વૈરાગ્ય થાય તે “મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય.” પૂનેમને દહાડે ઘણા લોકો ઝંકાર ભય છે, પણ કાંઈ એમ વિચારતું નથી કે આથી આપણું કલ્યાણ શું થાય છે? પૂનેમને દહાડે રણછોડજીનાં દર્શન કરવા આપદાદા જતા તે ભોઈ છોકરાં ભય છે, પણ તેનો હેતુ વિચારતા નથી. આ પ્રકાર પણ મોહગર્ભિત વૈરાગ્યનો છે.

જે સાંસારિક દુઃખથી સંસારત્યાગ કરે છે તે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય સમજવો.

જ્યાં જ્યાં ત્યાં કલ્યાણની વૃદ્ધિ થાય તેવી દૃઢ મતિ કરવી. કુળમજ્જનો આગ્રહ મૂકાવવો એ જ સત્સંગનું મહાત્મ્ય સાંભળ્યાનું પ્રમાણ છે. મતમતાંતરાદિ ધર્મના મોટા મોટા અનંતાનુબંધીય પર્વતની ફાટની માફક મળે જ નહીં. કદાચક કરવો નહીં, ને કદાચક કરતા હોય તેને ધીરજથી સમજાવવીને મૂકાવવા ત્યારે સમજાવતું રૂણ છે. અનંતાનુબંધીય માન કલ્યાણ થવામાં આડા સ્થંભરૂપ કહેલ છે. જ્યાં જ્યાં ગુણી મનુષ્ય હોય ત્યાં ત્યાં તેનો સંગ કરવાનું વિચારવાનું જીવ કહે. અજ્ઞાનીનાં લક્ષણો લૌકિક ભાવનાં છે. જ્યાં જ્યાં દુરાચર હોય ત્યાં ત્યાંથી છૂટવું; “એને મારે જોઈતાં નથી” એ જ સમજવાનું છે.

પ્રમાદથી યોગ ઉત્પન્ન થાય છે. અજ્ઞાનીને પ્રમાદ છે. યોગથી અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું હોય, તો જ્ઞાનીને વિષે પણ સંભવે માટે જ્ઞાનીને યોગ હોય, પણ પ્રમાદ હોય નહીં.

“સ્વભાવમાં રહેલું, વિભાવથી મૂકલું” એ જ મુખ્ય તો સમજવાનું છે. ખાસજીવોને સમજવા સારું સિદ્ધાંતોના મોટા ભાગનું વર્ણન જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યું છે.

કોઈ ઉપર રોષ કરવો નહીં, તેમ કોઈ ઉપર રાજ થવું નહીં. આમ કરવાથી એક શિષ્યને બે ધરીમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું એમ શાસ્ત્રમાં વર્ણન છે.

જેટલો રોગ હોય તેટલી દવા કરવી પડે છે. જીવને સમજવું હોય તો સહજ વિચાર પ્રગટે; પણ મિથ્યાત્વરૂપી મોટો રોગ છે તેથી (સમજવા માટે) ઘણો કાળ જવો જોઈએ. શાસ્ત્રમાં જે સોળે રોગ કહ્યા છે તે સમજા આ જીવને છે એમ સમજવું.

જે સાધન જતાવ્યાં છે તે સાત મુક્ત છે. સ્વચ્છંદથી, અહંકારથી, લોકજ્ઞાનથી, કુળધર્મના રક્ષણ અર્થે તપશ્ચર્યા કરવી નહીં, આશ્ચર્ય કરવી. તપશ્ચર્યા ખાર પ્રકારે કહી છે. આહાર નહીં લેવો એ વગેરે ખાર પ્રકાર છે. સત્ સાધન કરવા માટે જે કાંઈ જતાવ્યું હોય તે સાચા પુરુષના આશ્રયે કરવું, પોતાપણે વર્તવું તે જ સ્વચ્છંદ છે એમ કહ્યું છે. સદ્ગુરૂની આસાવિના શ્વાસોચ્છ્વાસ ક્રિયા શિવાય ખીલું કંઈ કરવું નહીં.

સાધુએ લપુસંકા પણ ગુરૂને કહીને કરવી એવી જ્ઞાનીપુરુષોની આજ્ઞા છે.

સ્વચ્છંદત્યારે શિષ્ય કરવો હોય તો આજ્ઞા માગે નહીં; અથવા કલ્પના કરે. પરોપકાર કરવામાં માફી સંકલ્પના વર્તતી હોય, અને તેવા જ ઘણા વિકલ્પો કરી સ્વચ્છંદ મૂકે નહીં, તે અજ્ઞાની આત્માને વિધ્ન કરે. તેમ જ આવા બધા પ્રકારે સેવે, અને પરમાર્થનો રસ્તો બાદ કરીને વાણી કરે. આ જ પોતાનું હઠાપણ, અને તેને જ સ્વચ્છંદ કહેલ છે.

બાળ્યવત વધારે લેવાથી મિથ્યાત્વ ગાળીશું એમ જીવ ધારે પણ તેમ બને નહીં, કેમકે

જેમ એક પાડો જે હજારો કડખના પૂળા ખાઈ ગયો છે તે એક તણખલાથી ખીએ નહીં, તેમ મિથ્યાત્વથી પાડો જે પૂળાથી અનંતાનુબંધીય કયાએ અનંતા ચારિત્ર ખાઈ ગયો તે. તણખલા-થી બાહ્યતત્ત્વથી કેમ કરે ? પણ જેમ પાડાને એક બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આધીન થઈ જાય, તેમ મિથ્યાત્વથી પાડાને આત્માના બળથી બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આધીન થાય; અર્થાત્ આત્માનું બળ વધે ત્યારે મિથ્યાત્વ ઘટે.

અનાદિકાળના અજ્ઞાનને લીધે જેટલો કાળ ગયો તેટલો કાળ મોક્ષ થવા માટે બેઠ્યો નહીં, કારણ કે પુરુષાર્થનું બળ કર્મો કરતાં વધુ છે. કેટલાકે જીવો બે ધડીમાં કલ્યાણ કરી ગયા છે ! સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ગમે સ્વાર્થી આત્માને ઉઘો લાવે, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ આવ્યે જીવની દષ્ટિ ફરી જાય.

મિથ્યાદષ્ટિ સમકિતિપ્રમાણે જપતપાદિ કરે છે, એમ છતાં મિથ્યાદષ્ટિનાં જપતપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થતાં નથી, સંસારના હેતુભૂત થાય છે. સમકિતિના જપતપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થાય છે. સમકિતિ દહરહિત કરે છે; આત્માને જ નિંદે છે, કર્મો કરવાનાં કારણોથી પાછો હડે છે. આમ કરવાથી તેના અહંકારાદિ સહેજે ઘટે છે. અજ્ઞાનીના બધાં જગતપાદિ અહંકાર વધારે છે અને સંસારના હેતુ થાય છે.

જૈનશાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે, લબ્ધિઓ ઉપજે છે. જૈનને વેદ જન્મથી જ લગતાં આવે છે પણ આ વાત તો બંને જાણી કબૂલ કરે છે; માટે સંભવિત છે. આત્મા સાક્ષી પૂરે છે; ત્યારે આત્મામાં ઉદ્ધાસપરિણામ આવે છે.

હોમહવનાદિ લૌકિક રીવાજ ધણો ચાલતો બોધ, તીર્થંકર ભગવાને પોતાના કાળમાં દયાનું વર્ણન ધણું જ સૂક્ષ્મ રીતે કર્યું છે. જનના જેવા દયાસંબંધીના વિચારો કાષ્ઠ દર્શન કે સંપ્રદાય-વાળાઓ કરી શક્યા નથી; કેમકે તેઓ (જૈન) પંચેન્દ્રિયનો ધાત તો ન કરે, પણ તેઓએ એકેન્દ્રિયાદિમાં જીવ હોવાનું વિશેષ વિશેષ દઢ કરી દયાનો માર્ગ વર્ણવ્યો છે.

આ કારણે ચાર વેદ, અઘાર પુરાણ આદિનાં જેણે વર્ણન કર્યાં છે તેણે અજ્ઞાનથી, સ્વ-અહંથી, મિથ્યાત્વથી, સંશયથી કર્યાં છે એમ કહ્યું છે. આ વચનો બહુ જ ભારે નાંખ્યાં છે. ત્યાં આગળ ધણો જ વિચાર કરી પાછું વર્ણન કર્યું છે કે, અન્ય દર્શનો-વેદાદિના ગ્રંથો છે તે જો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ વાંચે તો સમ્યક્ રીતે પરિણમે; અને જિનના અથવા ગમે તેવા ગ્રંથો મિથ્યાદષ્ટિ વાંચે તો મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમે.

જીવને જ્ઞાનીપુરુષસમીપે તેમનાં અપૂર્વ વચનો સાંભળવાથી અપૂર્વ ઉદ્ધાસપરિણામ આવે છે, પણ પછી પ્રમાદી થતાં અપૂર્વ ઉદ્ધાસ આવતો નથી. જેમ અગ્નિની સગડીપાસે બેઠા હોઇએ ત્યારે ટાઢ વાય નહીં, અને સગડીથી વેગળા ગયા એટલે પાછી ટાઢ વાય; તેમ જ્ઞાનીપુરુષસમીપ તેમનાં અપૂર્વ વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે પ્રમાદાદિ જાય, અને ઉદ્ધાસપરિણામ આવે, પણ પછી પ્રમાદાદિ ઉત્પન્ન થાય. જે પૂર્વના સંસ્કારથી, તે વચનો અંતર્પરિણામ પામે, તો દિનદિનપ્રતિ ઉદ્ધાસપરિણામ વધતાં જાય; અને યથાર્થ રીતે જ્ઞાન થાય, અજ્ઞાન મટ્યે, બધી ભૂલ મટે. સ્વરૂપ જન્યુત્થાન થાય. બહારથી વચન સાંભળીને, અંતર્પરિણામ થાય નહીં, તો જેમ સગડીથી વેગળા ગયા એટલે ટાઢ વાય તેની પેઠે દોષ ઘટે નહીં.

કેશીસ્વામીએ પરદેશી રાજને બોધ દેતી વખતે ‘જડ જેવો,’ ‘મૃદ જેવો’ કહ્યો હતો તેનું કારણ પરદેશીરાજને વિષે પુરુષાર્થ જગાડવા માટેનું હતું. જડપણ, મૃદપણ મટાડવાને માટે ઉપદેશ દીધો છે. જ્ઞાનીનાં વચનો અપૂર્વ પરમાર્થ શિવાય બીજા હેતુએ દોષ નહીં. બાહ્યજીવો એમ વાતો

કરે છે કે છદ્મસ્થપણથી કેશીસ્વામી પરદેશીરાજ્યપ્રત્યે તેમ જોડ્યા હતા; પણ એમ નથી. તેમની પરમાર્થ અર્થે જ વાણી નીકળી હતી.

જડપદાર્થને લેવા મૂકવામાં ઉન્માદથી વર્તે તો તેને અસંયમ કહ્યો; તેનું કારણ એ છે કે, ઉતાવળથી લેવા મૂકવામાં આત્માનો ઉપયોગ ચૂકી જઈ તાદાત્મ્યપણુ થાય. આ હેતુથી ઉપયોગ ચૂકી જવો તેને અસંયમ કહ્યો.

અહંકારે આચાર્યપણુ ધારી દંભ રાખે, અને ઉપદેશ દે, તો પાપ લાગે. આત્મવૃત્તિ રાખવા માટે ઉપયોગ રાખવો.

શ્રી આચાર્યગુરુત્રયધ્યે કહ્યું છે, ‘કે આશ્રવા તે પરિસવા,’ ને જે ‘પરિસવા તે આશ્રવા.’ આશ્રવ છે તે જ્ઞાનીને મોક્ષનાહિતુ થાય છે, અને જે સંવર છે, છતાં તે અજ્ઞાનીને બંધના હિતુ થાય છે એમ પ્રગટ કહ્યું છે. તેનું કારણ જ્ઞાનીને વિષે ઉપયોગની નજરૂતિ છે, અને અજ્ઞાનીને વિષે નથી. ઉપયોગ બે પ્રકારે :-

૧. દ્રવ્યઉપયોગ. ૨. ભાવઉપયોગ.

જેનું સિદ્ધનું સામર્થ્ય છે, તેનું અર્થ જાણવું થઈ શકે છે. માત્ર અજ્ઞાનપડે કરી ધ્યાનમાં આવતું નથી. વિચારવાન જીવ હોય તેણે તો તે સંબંધી નિત્ય વિચાર કરવો.

જીવ એમ સમજે છે કે, હું જે ક્રિયા કરું છું એથી મોક્ષ છે. ક્રિયા કરવી એ સારી વાત છે, પણ લોકસંજ્ઞાએ કરે, તો તેને તેનું ફળ હોય નહીં,

એક માણસના હાથમાં ચિંતામણિ આવ્યો હોય, પણ બે તેની તેને ખબર ન પડે તો નિષ્ફળ છે. બે ખબર પડે તો સફળ છે. તેમ જીવને ખરેખરા જ્ઞાનીની ઓળખ પડે તો સફળ છે.

જીવની અનાદિકાળથી ભૂત ચાલી આવે છે. તે સમજવાને અર્થે જીવની જે ભૂત-મિથ્યાત્વ-છે તેને મૂળથી છેદવી જોઈએ. જે મૂળથી છેદવામાં આવે તો તે પાછી ઉગે નહીં. નહીંતો તે પાછી ઉગી નીકળે છે; જેમ પૃથ્વીમાં મૂળ રહ્યું હોય તો ઝાડ ઉગી નીકળે છે તેમ. માટેજીવની મૂળ ભૂત શું છે તે વિચારી વિચારી તેથી છટું થવું જોઈએ. “ મને શાથી બંધન થાય છે ? ” “ તે કેમ ટળે ? ” એ વિચાર પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

રાત્રિભોજન કરવાથી આજસ, પ્રમાદ થાય; નજરૂતિ થાય નહીં; વિચાર આવે નહીં એ આદિ દોષના ધણા પ્રકાર રાત્રિભોજનથી થાય છે. મૈથુન ઉપરાંત પણ બીજા ધણા દોષ થાય છે.

કાષ્ઠ લીલોતરી માળતું હોય તો અમારાથી તો જોઈ શકાય નહીં. તેમ આત્મા ઉજવળતા પાત્રે તો ધણીજ અનુકંપાશુદ્ધિ વર્તે છે.

જ્ઞાનમાં સવળું લાસે; અવળું ન લાસે. જ્ઞાની મોહને પેસવા દેતા નથી. તેઓને નજરૂતિ ઉપયોગ હોય છે. જ્ઞાનીનાં જેમાં પરિણામ વર્તે તેનું કાર્ય જ્ઞાનીને થાય. અજ્ઞાનીને વર્તે તેનું અજ્ઞાનીને થાય. જ્ઞાનીનું ચાલવું સવળું. જોલવું સવળું. અને બધું જ સવળું જ હોય છે. અજ્ઞાનીનું બધું અવળું જ હોય છે; વર્તનના વિકલ્પ હોય છે.

મોક્ષનો ઉપાય છે. ઓઘલાવે ખબર દરે, વિચારભાવે પ્રતીતિ આવશે.

અજ્ઞાની પોતે દરિદ્ર છે, જ્ઞાનીની આસાથી કામક્રોધાદિ ઘટે છે. જ્ઞાની તેના વેદ છે. જ્ઞાનીના હાથે ચારિત્ર આવે તો મોક્ષ થાય. જ્ઞાની જે જે વ્રત આપે તે તે ટૂંક લઈ જઈ પાર ઉતારનાર છે. સમક્ષિત આવ્યા પછી આત્મા સમાધિ પામશે, કેમકે સાચો થયો છે.

મુક્ત-જ્ઞાનીની કર્મ નિર્જરે ખરાં ?

ઉત્તર:-સાર જાણવો તે જ્ઞાન. સાર ન જાણવો તે અજ્ઞાન. કંઈ પણ પાપથી આપણે નિવર્તીએ, અથવા કલ્યાણમાં પ્રવર્તીએ તે જ્ઞાન, પરમાર્થ સમજીને કરવો. અહંકારરહિત, લોકસંગ્રા-રહિત, આત્મામાં પ્રવર્ત્યું તે 'નિર્જરા.'

આ જીવની સાથે રાગદ્વેષ વળગેલાં છે; જીવ અનંતજ્ઞાનદર્શનસદિત છે, પણ રાગદ્વેષવડે તે વિનાનો છે તે જીવને ધ્યાનમાં આવતું નથી.

સિદ્ધને રાગદ્વેષ નથી, જેનું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેનું જ સર્વ જીવનું સ્વરૂપ છે. માત્ર જીવને અજ્ઞાને કરી ધ્યાનમાં આવતું નથી; તેટલામાટે વિચારવાને સિદ્ધના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો, એટલે પોતાનું સ્વરૂપ સમજાય.

એક માણસના હાથમાં ચિંતામણિ આવ્યો હોય, ને તેની તેને ખજાર (ઓળખાણ) છે તો તેના પ્રત્યે તેને ધણો જ પ્રેમ આવે છે, પણ જોને ખજાર નથી તેને કંઈ પણ પ્રેમ આવતો નથી.

આ જીવની અનાદિકાળની જે જૂઠ્ઠા તે ભાંગવી છે. ભાંગવાસાઃ જીવની મોટામાં મોટી જૂઠ્ઠા શું છે તેનો વિચાર કરવો, ને તેનું મૂળ છેલ્લા લણી લક્ષ રાખવો. ત્યાંસુધી મૂળ રહે ત્યાંસુધી વધે.

“ મને શાથી બંધન થાય છે ? ” અને “ તે શાથી ટળે ? ” એ જાણવાસાઃ શાસ્ત્રો કરેલાં છે. લોકોમાં પૂજવાસાઃ શાસ્ત્રો કરેલાં નથી.

આ જીવનું સ્વરૂપ શું છે ?

જીવનું સ્વરૂપ ત્યાંસુધી જાણવામાં ન આવે, ત્યાંસુધી અનંતા જન્મ મરણ કરવાં પડે. જીવની શું જૂઠ્ઠા છે તે હજીસુધી ધ્યાનમાં આવતું નથી.

જીવનો કલેશ ભાંગશે તો જૂઠ્ઠા મટશે. જે દિવસે જૂઠ્ઠા ભાંગશે તેજ દિવસથી સાધુપણ કહેવાશે. તેમ જ શ્રાવકપણા માટે સમજવું.

કર્મની વર્ગણા જીવને દૂધ અને પાણીના સંયોગની પેઠે છે, અમિત્રા પ્રયોગથી પાણી આલ્યું જઈ દૂધ બાકી રહે છે તે રીતે જ્ઞાનરૂપી અમિત્રી કર્મવર્ગણા ચાલી જાય છે.

દેહને વિષે હુંપણું મનાયેલું છે તેથી જીવની જૂઠ્ઠા ભાંગતી નથી. જીવ દેહની સાથે બળી જવાથી એમ માને છે કે ‘ હું વાણીએ છું, ’ ‘ બ્રહ્માણુ છું, ’ પણ શુદ્ધ વિચારે તો તેને ‘ શુદ્ધ સ્વરૂપમય છું ’ એમ અનુભવ થાય. આત્મહું નામ હ.મ કે કંઈ નથી એમ ક્યારે તો કોઈ જાણે વગેરે તે તો તેથી તેને કંઈ પણ લાગતું નથી.

જ્યાં જ્યાં જીવ મારાપણુ કરે છે ત્યાં ત્યાં તેની જૂઠ્ઠા છે. તે ટાળવાસાઃ શાસ્ત્ર કલાં છે.

ગમે તે કોઈ મરી ગયું હોય તેનો જો વિચાર કરે તો તે ચૈરામ્ય છે. જ્યાં જ્યાં ‘ આ મારા ભાઈ ભાંડુ ’ વગેરે બાવના છે ત્યાં ત્યાં કર્મબંધનો હેતુ છે. આ જ રીતે સાધુ પણ એલા પ્રત્યે રાખે, તો આચાર્યપણુ નાશ પામે. નિર્દોષપણુ નિરહંકારપણુ કરે, તો આત્માનું કલ્યાણ જ થાય.

પાંચ ઈંદ્રિયો શી રીતે વશ થાય ? વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છભાવ લાવવાથી. પૂલના દટાંતે:— પૂલમાં સુગંધ હોય છે તેથી મન સંતુષ્ટ થાય છે; પણ સુગંધ થોડીવાર રહી નાશ પામી જાય છે, અને પૂલ કરમાઈ જાય છે. પછી કંઈ મનને સતોષ થતો નથી; તેમ સર્વ પદાર્થને વિષે તુચ્છભાવ લાવવાથી ઈંદ્રિયોને પ્રિયતા થતી નથી, અને તેથી ક્રમે ઈંદ્રિયો વશ થાય છે. વળી પાંચ ઈંદ્રિયોમાં પણ જિન્દાઈદિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઈંદ્રિયો સહેજે વશ થાય છે. તુચ્છ આહાર કરવો. કોઈ રસવાળા પદાર્થમાં દોરાવું નહીં. બલિષ્ઠ આહાર ન કરવો.

એક ભાજનમાં લોહી, માંસ. હાડકાં, ચામડું, વીર્ય, મળ, મૂત્ર એ સાત ધાતુ પડી હોય;

અને તેના પ્રત્યે કેાઈ જોવાનું કહે તો તેના ઉપર અશ્ચિ થાય. ને થકવા પણ જાય નહીં. તેવી જ રીતે, સ્ત્રીપુરુષના શરીરની રચના છે. પણ ઉપરની રમણીયતા જોઈ જીવ મોહ પામે છે. અને તેમાં તૃષ્ણાપૂર્વક દોષાય છે. અજ્ઞાનથી જીવ ભૂલે છે એમ વિચારી, તૃષ્ણા જન્ય પદાર્થ ઉપર અશ્ચિ ભાવ લાવેલો. આ રીતે દરેક વસ્તુનું તૃષ્ણાપણું જાણવું. આ રીતે જાણીને મનનો નિરોધ કરવો. તીર્થંકરે ઉપવાસ કરવાની આજ્ઞા કરી છે તે માત્ર ઇંદ્રિયોને વશ કરવા માટે, એકલા ઉપવાસ કરવાથી ઇંદ્રિયો વશ થતી નથી; પણ ઉપયોગ હોય તો-વિચારસહિત થાય તો- વશ થાય છે. જેમ લક્ષ્મણનું બાણ નકામું જાય છે, તેમ ઉપયોગવિનાનો ઉપવાસ આત્માર્થ થતો નથી.

આપણે વિષે કેાઈ ચુલુ પ્રગટ્યો હોય, અને તે માટે જો કેાઈ માણસ આપણી સ્તુતિ કરે. અને જો તેથી આપણે આત્મા અહંકાર લાવે તો તે પાછો હરે. પોતાના આત્માને નિંદે નહીં, અભ્યંતરદોષ વિચારે નહીં, તો જીવ લૌકિક ભાવમાં આસ્થો જાય; પણ જો પોતાના દોષ જુએ, પોતાના આત્માને નિંદે, અહંભાવરહિતપણું વિચારે, તો સત્પુરુષના આશ્રયથી આત્મસક્ત થાય.

માર્ગ પામવામાં અનંત અંતરયો છે, તેમાં વળી ‘મેં આ કર્યું,’ ‘મેં કેવું સરસ કર્યું’ આવા પ્રકારનું અભિમાન છે ? “મેં કાંઈ કર્યું જ નથી” એવી દષ્ટિ મૂકવાથી તે અભિમાન દૂર થાય. લૌકિક અને અલૌકિક એવા બે ભાવ છે. લૌકિકથી સંસાર, અને અલૌકિકથી મોક્ષ.

બાહ્ય ઇંદ્રિયો વશ કરી હોય, તો સત્પુરુષના આશ્રયથી અંતર્લક્ષ થઈ શકે. આ કારણથી બાહ્ય ઇંદ્રિયો વશ કરવી તે શ્રેષ્ઠ છે. બાહ્ય ઇંદ્રિયો વશ હોય, અને સત્પુરુષનો આશ્રય ન હોય તો લૌકિકભાવમાં જવાનો સંભવ રહે.

ઉપાય કર્યાવિના કંઈ દરદ મટતું નથી. તેમ લોભરૂપી જીવને દરદ છે તેનો ઉપાય કર્યાવિના તે ન જાય. આવા દોષ ટાળવા માટે જીવ લગભગ માત્ર ઉપાય કરતો નથી. જો ઉપાય કરે તો તે દોષ હાલ ભાગી જાય. કારણ ઉભું કરે તો કાર્ય થાય. કારણ વિના કાર્ય ન થાય.

સાચા ઉપાય જીવ શોધતો નથી. જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો સાંભળે તો પ્રતીતિ નથી. “મારે લોભ મૂકવો છે” એવી બીજાનું લાગણી થાય તો દોષ ટળી જઈ અનુક્રમે ‘બીજાના’ પ્રગટે.

આત્મા એક છે કે અનેક છે ? જો આત્મા એક જ હોય તો પૂર્વે રામચંદ્રજી મુક્ત થયા છે, અને તેથી સર્વની મુક્તિ થવી જોઈએ; અર્થાત એકની મુક્તિ થઈ હોય તો સર્વની મુક્તિ થાય; અને તો પછી બીજાને સત્શાસ્ત્ર, સદ્ગુરુ આદિ સાધનોની જરૂર નથી. મુક્તિ થાય, પછી એકાકાર થઈ જાય છે ?—જો મુક્ત થયા પછી એકાકાર થઈ જતું હોય, તો સ્વાતુલ્ય આનંદ અનુભવે નહીં. એક પુરુષ અહીં આવી બેઠો; અને તે વિદેહમુક્ત થયો. ત્યાર પછી બીજો અહીં આવી બેઠો. તે પણ મુક્ત થયો. આથી કરી કંઈ ત્રીજો મુક્ત થયો નહીં. એક આત્મા છે તેનો આશય એવો છે કે, સર્વ આત્મા વસ્તુપણે સરખા છે; પણ સ્વતંત્ર છે. સ્વાતુલ્ય કરે છે, આ કારણથી આત્મા પ્રત્યેક છે. “આત્મા એક છે, માટે તારે બીજી કાંઈ પ્રાપ્તિ રાખવાની જરૂર નથી. જગત કાંઈ છે જ નહીં. એવા બ્રાહ્મિયો સત્સાક્ષિ વર્તવાથી મુક્તિ છે” એમ જે કહે છે તેણે વિચારવું જોઈએ કે, તે એકની મુક્તિએ સર્વની મુક્તિ થવી જ જોઈએ, પણ એમ નથી થતું. માટે આત્મા પ્રત્યેક છે. જગત્પ્રી આનંત ટળી ગઈ એટલે એમ સમજવાનું નથી કે, ચંદ્ર, સૂર્યાદિ ઉંચેથી પડી જાય છે ! આત્માને વિશેથી બ્રાહ્મિયો ટળી ગઈ એમ આશય સમજવાનો છે. રૂઢીએ કંઈ કલ્યાણ નથી. આત્મા શુદ્ધ વિચારને પામ્યાવિના કલ્યાણ થાય નહીં.

માયા કપટથી જૂઠું મોલવું તેમાં મળું પાપ છે. તે પાપના બે પ્રકાર છે. માન અને ધન

મૈત્રવવા માટે જૂઠું બોલે તો તેમાં ઘણું પાપ છે. આજીવિકા અર્થે જૂઠું બોલવું પડ્યું હોય, અને પશ્ચાત્તાપ કરે, તો પ્રથમવાળા કરતાં કાંઈક ઓછું પાપ લાગે.

બાપ પોતેપચાસ વર્ષનો હોય, અને તેનો છોકરો વીસ વર્ષનો મરી જાય તો તે (બાપ) તેની પાસેના જે દાગીના હોય તે કાઢી લે છે ! પુત્રના દેહાંતકષણે જે વૈરાગ્ય હતો તે સ્મશાન વૈરાગ્ય હતો !

કંઈ પણ પદાર્થ ખીજને આપવાથી મુનિને લગવાને આજ્ઞા આપી નથી. દેહને ધર્મસાધન ગણી તેને નિલાવવાને માટે જે કાંઈ આજ્ઞા આપી છે તે આપી છે; બાકી ખીજને કાંઈ પણ આપવાની લગવાને આજ્ઞા આપી નથી. આજ્ઞા આપી હોત તો પરિગ્રહ વધત, અને તેથી કરી અનુક્રમે અન્ત, પાણી વગેરે લાવીને કુડુંબનું અથવા ખીજનું પોષણ કરીને દાનેશ્વરી થાત. માટે મુનિએએ વિચારવું કે તીર્થકરે જે કાંઈ રાખવાની આજ્ઞા આપી છે તે માત્ર તારા પોતાને માટે, અને તે પણ લૌકિક દૃષ્ટિ મૂકવી સંપ્રમર્શ નેડવાને અર્થે આપી છે.

મુનિ શુદ્ધચેત્તે ત્યાંથી એક સૌંધ લાવ્યો હોય, અને તે ખોવાઈ જવાના કારણથી પણ પાછી ન આપે તો તેણે ત્રણ ઉપવાસ કરવા એવી જ્ઞાનીપુરોએ આજ્ઞા કરી છે; તેનું કારણ એ છે કે, તે ઉપયોગશન્ય રહેા. જે આટલો બધો બોળે ન મૂક્યો હોત, તો ખીજ વસ્તુએ લાવવાનું મન થાત; અને કાળે કરી પરિગ્રહ વધારી, મુનિપણ ખોઈ બેસત. જ્ઞાનીએ આવો આકરો માર્ગ પ્રશ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે તે જાણે છે કે, આ જીવ વિશ્વાસ કરવાયોજ નથી; કારણ કે તે ભ્રાન્તિવાળો છે. જે સહેજ છૂટ આપી હશે તો કાળે કરી તેવા તેવા પ્રકારમાં વિશેષ પ્રવર્તશે એવું જાણી જ્ઞાનીએ સૌંધજેવી નિજવી વસ્તુના સંબંધમાં આ પ્રમાણે વર્તવાની આજ્ઞા કરી છે. લોકની દૃષ્ટિમાં આ વાત સાધારણ છે, પણ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં તેટલી છૂટ પણ મૂળથી પાડી દે તે મોટી લાગે.

ઋષભદેવજીની પાસે અઢાણ પુત્રો “અમને રાજ આપો” એમ કહેવાના અભિપ્રાયથી આવ્યા હતા; ત્યાં તો ઋષભદેવે ઉપદેશ દઈ અઢાણને મૂંડી દીધા. જુઓ મોટા પુરુષની કશ્ણા ! કેશીરવામી અને જૌનમસ્વામી કેવા સરળ હતા ! બન્નેનો એક માર્ગ જાણવાથી પાંચ મહા-વ્રત ગ્રહણ કર્યાં. આજ્ઞા કાળમાં બે પક્ષને ભેગું થવું હોય તો તે બંને નહીં. આજ્ઞા હુદીઆ અને તપ્પાને તેમજ દરેક જુદા જુદા સંધાહાને એકઠાં થવું હોય તો તેમ બંને નહીં. તેમાં કેટલોક કાળ જાય. તેમાં કાંઈ છે નહીં, પણ અસરસત્તાને લીધે બંને જ નહીં.

સત્પુરુષો કાંઈ સદ્ અનુદાનનો ત્યાગ કરાવતા નથી; પણ જે તેનો આગ્રહ થયો હોય છે તો આગ્રહ દૂર કરાવવા તેનો એકવાર ત્યાગ કરાવે છે; આગ્રહ મટ્યા પછી પાછું તેને તે ગ્રહણ કરવાનું કહે છે.

ચક્રવર્તિ રાજ્યો જેવા પણ નમ્ર થઈ ચાલ્યા ગયા છે ! ચક્રવર્તિરાજ્ય હોય, તેણે રાજ્યનો ત્યાગ કરી દિક્ષા લીધી હોય, અને તેની કાંઈ જૂઝ હોય, અને તે ચક્રવર્તિરાજ્યપણાના વખતના સમયની દાસીનો છોકરો તે જૂઝ લાંગી શકે તેમ હોય તો તેની પાસે જઈ તેનું કહેવું ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા કરી છે. જે તેને દાસીના છોકરા પાસે જતાં એમ રહે કે, “મારાથી દાસીના છોકરા પાસે કેમ જવાય” તો તેને રખડી મરવાનું છે. આવા કારણમાં લોકલાજ છોડવાનું કહ્યું છે, અર્થાત્ આત્માને હિંચો લાવવાનું કારણ હોય ત્યાં લોકલાજ ગણી નથી. લોકલાજ આવાં કારણોમાં ગણી છે—કેાઈ મુનિ વિષયધ્વિજાથી વેશ્વારાળામાં ગયો; પણ ત્યાં જઈને તેને એમ થયું કે “મને લોક દેખશે તો મારી નિંદા થશે. માટે અહીંથી પાછું વળવું.” તો

લાજ રાખવી એમ કહ્યું છે, કેમકે આ રથને લોકલાજનો હર ખાવાથી બ્રહ્મચર્ય રહે છે. જે ઉપકારક છે.

હિતકારી શું છે તે સમજવું જોઈએ. આત્મની તકરાર તિથિઅર્થે કરવી નહીં, પણ લીલોતરીના રક્ષણ અર્થે તિથિ પાળવી. લીલોતરીના રક્ષણ અર્થે આત્માદિ તિથિ કહી છે. કાંઈ તિથિને અર્થે આત્માદિ કહી નથી. માટે આત્માદિ તિથિનો કદાચ મટાડવો. જે કાંઈ કહ્યું છે તે કદાચ કરવાને કહ્યું નથી. આત્માની શુદ્ધિ જોઈતું કરશે તેટલું હિતકારી છે. અશુદ્ધિ કરશે તેટલું અહિતકારી છે; માટે શુદ્ધતાપૂર્વક સદ્મત સેવવાં.

અમને તો બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય ગમે તે સમાન છે. જૈન કહેવાતા હોય, અને મતવાળા હોય તો તે અહિતકારી છે; મતરહિત હિતકારી છે.

સામાયિકશાસ્ત્રકારે વિચાર કર્યો કે, કાયાને સ્થિર રાખવાની હશે, તો પછી વિચાર કરશે, બંધ નહીં બાંધ્યો હોય તો બીજાં કામે વળગશે એમ જાણી તેવા પ્રકારનો બંધ બાંધ્યો. જેવાં મન પરિણામ રહે તેવું સામાયિક થાય. મનના ઘોડા દોડતા હોય તો કર્મબંધ થાય. મનના ઘોડા દોડતા હોય, અને સામાયિક કર્યું હોય તો તેવું ફળ તે કેવું થાય ?

કર્મબંધ થોડે થોડે છોડવા છુટે તો ઘૂટે. જેમ કોડી ભરી હોય, પણ કાણું કરી કાઢે તો છોડે ખાલી થાય. પણ દહ ઇચ્છાથી કર્મ છોડવાં એ જ સાર્યક છે.

આવશ્યકતાં છ પ્રકાર:-સામાયિક, ચોવીસથો, વંદના, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન. સામાયિક એટલે સાવધ યોગની નિવૃત્તિ.

વાચના (વાંચવું), પૃચ્છણ (પૂછવું); પરિવર્તના (ફરી ફરી વિચારવું.) ધર્મકથા (ધર્મ-વિવિધની કથા કરવી.) એ ચાર દ્રવ્ય છે; અને અનુપ્રેક્ષા એ ભાવ છે. પ્રથમ ચાર જો અનુપ્રેક્ષા ન આવે તો દ્રવ્ય છે.

‘અગ્નિનીઓ આજ કેવળજ્ઞાન નથી;’ ‘મેદા નથી’ એવી હીનપુરુષાર્થની વાતો કરે છે. જ્ઞાનીનું વચન પુરુષાર્થ પ્રેરે તેવું હોય. અગ્નિની શિથિલ છે, તેથી એવા હીનપુરુષાર્થનાં વચનો કહે છે. પંચમકાળની, ભવસ્થિતિની, કે આયુષ્યની વાત મનમાં લાવવી નહીં; અને એવી વાણી પણ સાંભળવી નહીં.

કોઈ હીનપુરુષાર્થી વાતો કરે કે ઉપાદાનકારણનું શું કામ છે ? પૂર્વે અરોચ્યકિવળી થયા છે, તો તેથી વાતોથી પુરુષાર્થહીન ન થવું. સત્સંગ ને સત્પ્રમાથનગિના કોઈ કાળે પણ કલ્યાણ થાય નહીં. જો પોતાની મેળે કલ્યાણ થવું હોય તો માત્રીમાંથી ધડો થવો સંભવે. લાખ વર્ષ થાય તોપણ ધડો થાય નહીં. તેમ ઉપાદાનકારણવિના કલ્યાણ થાય નહીં. તીર્થકરનો યોગ થયો હશે એમ શાસ્ત્રવચન છે છતાં કલ્યાણ થયું નથી તેવું કારણ પુરુષાર્થરહિતપણાનું છે. પૂર્વે તેમને જ્ઞાની મળ્યા હતાં છતાં પુરુષાર્થવિના જેમ તે યોગ નિષ્ફળ ગયા તેમ જ્ઞાનીયોગ મળ્યો છે, ને પુરુષાર્થ નહીં કરે તો આ યોગ પણ નિષ્ફળ જશે. માટે પુરુષાર્થ કરવે:- અને તો જ કલ્યાણ થશે. ઉપાદાનકારણ શ્રેષ્ઠ છે.

એમ નિશ્ચય કરવો કે, સત્પુરુષના કારણ-નિમિત્ત-થી અનંત જીવ તરી ગયા છે. કારણ-વિના કોઈ જીવ તરે નહીં. અરોચ્યકિવળીને પણ આગળ પાછળ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થયો હશે. સત્સંગવિના આખું જગત ડૂબી ગયું છે !

મિત્રાંબાદ મહાભક્તિવાન હતાં.

સુંદર રીતભાતવાળા સુંદર સમાગમથી સમતા આવે. સમતાની વિચારણાઅર્થે એ ધડિનું સા-

માયિક કરવું કહ્યું છે. સામાયિકમાં મનના મનોરથ અવળા સવળા ચિંતવે તો કાંઈ પણ ફળ થાય નહીં. સામાયિક મનના થોડા દેહતા અટકાવવાસાર પ્રયેષ છે. સંવત્સરના દિવસસંબંધી એક પક્ષ ચોથની તિથિનો આગ્રહ કરે છે, અને બીજો પક્ષ પાંચમની તિથિનો આગ્રહ કરે છે. આગ્રહ કરનાર બંને મિથ્યાત્વી છે. જ્ઞાનીપુરુષોએ તિથિઓની મર્યાદા આત્માર્થે કરી છે, જો ચોક્કસ દિવસ નિશ્ચિત ન કર્યો હોત, તો આવશ્યક વિધિઓનો નિયમ રહેત નહીં. આત્માર્થે તિથિની મર્યાદાનો લાભ લેવો. બાકી તિથિમિથિનો બેદ મૂકી દેવો. એવી કલ્પના કરવી નહીં. એવી ભંગ-ભળમાં પડવું નહીં.

આનંદધનશ્રીએ કહ્યું છે કે, “ ફળ અનેકાંત લોચન ન દેખે; ફળ અનેકાંત ક્રિયા કરી બાપડા, રૂવડે ચાર ગતિમાંથી લેખે. ” એટલે જે ક્રિયા કરવાથી અનેક ફળ થાય તે ક્રિયા મોક્ષાર્થે નહીં. અનેક ક્રિયાનું ફળ એક મેક્ષ થવો તે હોવું જોઈએ. આત્માના અંત્રો પ્રગટ થવા માટે ક્રિયાઓ વર્ણવી છે. જે ક્રિયાઓનું તે ફળ ન થયું, તો તે સર્વ ક્રિયા સંસારના હેતુઓ છે. “ નિંદામિ, ગરિહામિ, અપ્યાણું વોસિરામિ ” એમ જે કહ્યું છે તેનો હેતુ કષાયને વોસરાવવાનો છે, પણ લોકો તો બિચારાં સચોડા આત્મા વોસરાવી દીએ છે !

શ્રવે દેવગતિની, મોક્ષના સુખની, અથવા બીજી તેવી કામનાની ધૃષ્ટિ ન રાખવી. પંચમ-કાળના ગુરુઓ કેવા છે તે પ્રત્યે એક સંન્યાસીનું દૃષ્ટાંત. એક સંન્યાસી હશે તે પોતાના શિષ્યને ત્યાં ગયો, ટાઢ ધણી હતી. જમવા મેસવા વખતે શિષ્યે નહાવાનું કહ્યું ત્યારે ગુરુએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, “ ટાઢ ધણી છે, અને નહાવું પડશે. ” આમ વિચાર કરી સંન્યાસીએ કહ્યું કે, “ મેં તો જ્ઞાનગંગાજળમાં સ્નાન કર્યું છે. ” શિષ્ય વિચક્ષણ હોવાથી સમજીગયો, અને તેને શિષ્યા-મણુ મળે તેમ રસ્તો લીધો. શિષ્યે “ જમવા પધારો ” એવા માનસદિત બોધાવી જમાડ્યા. પ્રસાદ પછી ગુરુમહારાજ એક ઓરડામાં સૂઈ રહ્યા. ગુરુને ત્યાં લાગી એટલે શિષ્યપાસે જળ માંગ્યું; એટલે તરત શિષ્યે કહ્યું: “ મહારાજ ! જળ જ્ઞાનગંગામાંથી લ્યો, ” જ્યારે શિષ્યે આવો સખત રસ્તો લીધો ત્યારે ગુરુએ કબૂલ કર્યું કે “ મારીપાસે જ્ઞાન નથી. દેહની શાતાને અર્થે ટાઢમાં મેં સ્નાન નહીં કરવાનું કહ્યું હતું ! ”

મિથ્યાદૃષ્ટિના પૂર્વના જપ તપ હજીસુધી એક આત્મહિતાર્થે થયા નથી !

આત્મા મુખ્યપણે આત્મરૂપલાવે વર્તે તે “ અધ્યાત્મજ્ઞાન. ” મુખ્યપણે જેમાં આત્મા વર્ણવ્યો હોય તે ‘ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર. ’ અક્ષરઅધ્યાત્મનો મોક્ષ નથી થતો. જે શુભો અક્ષરોમાં કલા છે તે શુભો જો આત્મામાં પ્રવર્તે તો મોક્ષ થાય. સત્પુરુષમાં ભાવઅધ્યાત્મ પ્રગટ છે. માત્ર વાણી સાંભળવાની ખાતર વચનો સાંભળે તે શબ્દઅધ્યાત્મી કહેવા. શબ્દઅધ્યાત્મીઓ અધ્યાત્મની વાતો કરે, અને મહા અનર્થકારક પ્રવર્તન કરે; આ કારણથી તેઓને જ્ઞાનદ્રવ્ય કહેવા, આવા અધ્યાત્મીઓ શુદ્ધ અને અજ્ઞાની સમજવા.

જ્ઞાનીપુરુષરૂપી સૂર્ય પ્રગટ થયા પછી ખરા અધ્યાત્મીઓ શુદ્ધ રીતે પ્રવર્તે નહીં, ભાવઅધ્યાત્મમાં પ્રગટપણે વર્તે. આત્મામાં ખરેખરા શુભો ઉત્પન્ન થયા પછી મોક્ષ થાય. આ કાળમાં દ્રવ્ય અધ્યાત્મીઓ-જ્ઞાનદ્રવ્યો-ધણા છે. દ્રવ્યઅધ્યાત્મી દેવળના ઇંડાની પેટે.

મોહાદિ વિકાર એવા છે કે સમ્યક્દૃષ્ટિને પણ ડોચાલમાન કરી નાંખે છે; માટે તમારે તો સમજવું કે, મોક્ષમાર્ગ પામવામાં તેવાં વિદ્વાં ધણાં છે. આયુષ થોડું છે, અને કાર્ય મહામરન કરવાનું છે. જેમ હોડી નાની હોય અને મોટો મહાસાગર તરવાનો હોય, તેમ આયુષ થોડું છે, અને સંસારરૂપી મહાસાગર તરવો છે. જે પુરુષો પ્રત્યુના નામથી તથા છે તે પુરુષોને

અજ્ઞાની જીવને ખબર નથી કે કલાણી જગ્યા પડવાની છે. પણ જ્ઞાનીઓએ તે જાણેલું છે. અજ્ઞાનીઓ—દ્રવ્ય અધ્યાત્મીઓ—કહે છે કે, મારામાં કયા નથી સમ્યગ્દષ્ટિ ચૈતન્યસંયોગે છે.

એક મુનિ ગુફામાં ધ્યાન કરવા જતા હતા. ત્યાં સિંહ મળ્યો. તેમના હાથમાં લાકડી હતી. સિંહ સામી લાકડી ઉગામી હોય તો સિંહ ચાલ્યો જાય એમ મનમાં થતાં મુનિને વિચાર આવ્યો કે “હું આત્મા અજર, અમર છું, દેહ પ્રેમ રાખવાયોત્ય નથી; માટે હે જીવ ! અહીં જ ઉભો રહે. સિંહનો ભય છે તે જ અજ્ઞાન છે. દેહમાં મૂકાને લખી ભય છે.” આવી ભાવના ભાવતાં બે ઘડી-મધી ઉભા રહ્યા તો કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું. માટે વિચારદશા, વિચારદશા વચ્ચે ઘણો જ ફેર છે.

ઉપયોગ જીવવગર હોય નહીં. જડ અને ચૈતન્ય એ બંનેમાં પરિણામ હોય છે. દેહધારી જીવમાં અધ્યવસાય વર્તાય. સંકલ્પ વિકલ્પ ઉભા થાય, પણ જ્ઞાનથી નિર્વિકલ્પપણુ થાય. અધ્યવસાયનો ક્ષય જ્ઞાનથી થાય છે. ધ્યાનનો હેતુ એ જ છે. ઉપયોગ વર્તે તો હોવા જોઈએ.

ધર્મધ્યાન ને શુદ્ધધ્યાન ઉત્તમ કહેવાય, આર્ત, રોદ, એ ધ્યાન માફક કહેવાય, બહાર ઉપાધિ એ જ અધ્યવસાય. ઉત્તમ લેસ્યા હોય તો ધ્યાન કહેવાય; અને આત્મા સમ્યક્ પરિણામ પામે.

માણિકદાસજી એક વેદાંતી હતા. તેઓએ એક અંધમાં મોક્ષ કરતાં સત્સંગ વધારે યથાર્થ ગણ્યો છે. કહ્યું છે કે,

નિજજંદનસે ના મિલે, હેરો વૈકુંઠધામ.

સંતકૃપાસે પાછએ, સો હરિ સખસે કામ.

કુશુર અને અજ્ઞાની પાખંડીઓનો આ કાળમાં પાર નથી !

મોટા વરઘોડા ચઢાવે, નાણાં ખર્ચે; એમ જાણીને કે માફ કલ્યાણ થશે. આમ સમજી હજારો રૂપિયા ખર્ચી નાંખે. એક પૈસો ખોટું બોલી બેગો કરે છે, ને સામટા હજારો રૂપિયા ખર્ચી નાંખે છે ! લુઓ જીવતું કેટલું બધું અજ્ઞાન ! કંઈ વિચાર જ ન આવે !

આત્માતું જેવું છે તેવું જ સ્વરૂપ તે જ “યથાખ્યાતચારિત્ર ” કહ્યું છે. ભય અજ્ઞાનથી છે. સિંહનો ભય સિંહજીને થતો નથી. નાગજીને નાગનો ભય થતો નથી. આતું કારણ એ પ્રકારતું તેને અજ્ઞાન ફર થયું છે.

સમ્યક્ત્વ ન પ્રગટે ત્યાંસુધી મિથ્યાત્વ; અને મિથ્યાશુદ્ધિસ્થાનકનો નાશ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ કહેવાય. અજ્ઞાનીઓ બધા પહેલા શુદ્ધિસ્થાનકે છે.

સતશાસ્ત્ર સદ્ગુરુઆશ્રમે જે સંયમ તેને “સરાગસંયમ ” કહેવાય. નિવૃત્તિ અનિવૃત્તિસ્થાનક ફેર પડે ત્યારે સરાગસંયમમાંથી “વીતરાગસંયમ” થાય. તેને નિવૃત્તિ અનિવૃત્તિ બરાબર છે. સ્વચ્છંદે કલ્પના તે ભ્રાંતિ છે. “આ તો આમ નહીં; આમ હશે” એવો જે ભાવ તે “શંકા.” સમજવા માટે વિચાર કરી પૂછવું તે “આશંકા” કહેવાય.

પોતાથી સમજાય તે “આશંકામોહનીય.” સાચું જાણવું હોય છતાં ખરેખરો ભાવ આવે નહીં તે પણ આશંકામોહનીય. પોતાથી ન સમજાય તે પૂછવું. સૂણ જાણ્યા પછી ઉત્તર વિપય માટે આતું કેમ હશે એવું જાણવા આશંકા થાય તેવું સમ્યક્ત્વ જાય નહીં. અર્થાત્ તે પતીત હોય નહીં. ખોટી ભ્રાંતિ થાય તે શંકા ખોટી પ્રતીતિ તે અનંતાતુલ્યધીયમાં સમાય. અલુપ્તસમજી દોષ લુપ્તે તો મિથ્યાત્વ. ક્ષયોપશમ એટલે નાશ તે સમાધિ જનું.

જ્ઞાનમાર્ગ આરાધે તો, અને રસ્તે ચાલે તો જ્ઞાન થાય. સમજાય તો આત્મા સદ્ગત્માં પ્રગટે, નહીંતો જીવ તોય પ્રગટે નહીં. મહાત્મ્ય સમજવું જોઈએ. નિષ્કામ શુદ્ધિ અને શક્તિ જોઈએ. અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય તો જ્ઞાન એની મેળે થાય. જ્ઞાનીને એળખાય તો જ્ઞાનપ્રાપ્તિ

થાય. કોઈ જીવ યોગ્ય દેખે તો જ્ઞાની તેને કહે કે, બંધી કલ્પના મૂકવા જેવી છે. જ્ઞાન લે. જ્ઞાનીને ઓધસંજ્ઞાએ ઓળખે તો યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી.

બ્યારે જ્ઞાનીનો ત્યાગ (દહત્યાગ) આવે અર્થાત્ જેવો જોઈએ તેવો યથાર્થ ત્યાગ કરવાનું જ્ઞાની કહે ત્યારે માયા બૂલવી દે છે; માટે બરાબર જાગૃત રહેવું; અને માયાને દૂર કરતા રહેવું. જ્ઞાનીના ત્યાગ (જ્ઞાનીએ જતાવેલ ત્યાગ) માટે ભેદ બાંધી તૈયાર રહેવું.

સત્સંગ થાય ત્યારે માયા વેગળી રહે છે; અને સત્સંગનો યોગ મટયો કે પાછી તૈયારને તૈયાર ઉભી છે. માટે બાહ્યઉપાધિ ઓછી કરવી. તેથી સત્સંગ વિશેષ થાય છે. આ કારણથી બાહ્યત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે,

જ્ઞાનીને દુઃખ નથી. અજ્ઞાનીને દુઃખ છે. સમાધિ કરવાસાક્ષી સદાયરણુ સેવનાનાં છે. ખોટા રંગ તે ખોટા રંગ છે. સાચો રંગ સદા રહે છે. જ્ઞાનીને મન્યા પછી દેહ છૂટી ગયો (દેહ ધારણ કરવાનું ન રહે) એમ સમજવું. જ્ઞાનીનાં વચનો પ્રથમ કડવાં લાગે છે, પણ પછી જીવણાય છે કે, જ્ઞાનીપુરૂષ સંસારનાં અનંત દુઃખો મટાડે છે. જેમ ઓસડ કડવું છે, પણ ઘણાવખતનો રોગ મટાડે છે તેમ.

ત્યાગ ઉપર હમેશાં લક્ષ રાખવો. ત્યાગ મોળો રાખવો નહીં. શ્રાવકે ત્રણ મનોરથ ચિંતવવા. સત્યમાર્ગને આરાધન કરવા માટે માયાથી દૂર રહેવું. ત્યાગ કર્યા જ કરવો. માયા કેવી રીતે બૂલવે છે તે પ્રત્યે દૃષ્ટાંત: કોઈ એક સંન્યાસી હશે તે એમ કહ્યા કરે કે “હું માયાને ગરવા દઉં જ નહીં. નમ ઘડને વિચરીશ.” ત્યારે માયાએ કહ્યું કે “હું તારી આગળને આગળ ચાલીશ.” “જંગલમાં એકલો વિચરીશ” એમ સંન્યાસીએ કહ્યું ત્યારે માયા કહે કે, “હું સામી ઘડશ.” સંન્યાસી પછી જંગલમાં રહેતા. અને કાંકરા કે રેતી બેઠે સરખાં છે એમ કહી રેતીપર સૂતા. પછી માયાને કહ્યું કે “તું ક્યાં છે?” માયાએ જવાબ કે આને મને બહુ ચડ્યો છે એટલે કહ્યું કે “મારે આવવાનું શું કામ છે? મારો મોટો પુત્ર અહંકાર તારી હજારમાં મૂકેલો હતો.”

માયા આ રીતે છેતરે છે. માટે જ્ઞાની કહે છે કે, “હું બધાથી ન્યારો છું; સર્વથા ત્યાગી થયો છું; અવધૂત છું, નમ છું; તપશ્ચર્યા કરું છું. મારી વાત અગમ્ય છે. મારી દશા બહુ જ સારી છે. માયા મને નડશે નહીં” એવી માત્ર કલ્પનાએ માયાથી છેતરાતું નહીં.

સ્વચ્છંદમાં અહંકાર છે. રાગ દ્વેષ જતા નથી ત્યાંસુધી તપશ્ચર્યા કરી તેનું ફળ શું? “જનક-વિદેહીમાં વિદેહીપણુ હોય નહીં, કલ્પના છે, સંસારમાં વિદેહપણુ રહે નહીં” એમ ચિંતવવું નહીં. પોતાપણુ મટે તેનાથી રહેવાય. જનકવિદેહી તો બરાબર છે. વસિષ્ઠજીએ રામને ઉપદેશ દીધો ત્યારે રામે ગુરૂને રાજ અર્પણ કરવા માંડ્યું; પણ ગુરૂએ રાજ લીધું જ નહીં. શિષ્ય અને ગુરૂ આવા જોઈએ.

અજ્ઞાન ટાળવાનું છે. ઉપદેશથી પોતાપણુ મટાડવું છે. અજ્ઞાન મયું તેનું દુઃખ મયું, જ્ઞાની ગૃહસ્થાવાસમાં બાહ્યઉપદેશવ્રત દે નહીં. ગૃહસ્થાવાસમાં હોય એવા પરમજ્ઞાની માર્ગ ચલાવે નહીં;—માર્ગ ચલાવવાની રીતે માર્ગ ચલાવે નહીં; કેમકે પોતે અવિરત રહી વ્રત આદરાવે નહીં; કેમકે તેમ કરવાથી ઘણાં કારણોમાં વિરોધ આવે.

સકામ લક્ષિતી જ્ઞાન થાય નહીં. નિષ્કામ લક્ષિતી જ્ઞાન થાય. જ્ઞાનીના ઉપદેશને લિપે અદ્ભુતપણુ છે. તેઓ નિરિચ્છા પણે ઉપદેશ દે છે. સ્પૃહારહિત હોય છે. ઉપદેશ એ જ્ઞાનનું મહાત્મ્ય છે. મહાત્મ્યને લઈને ઘણા જીવો બૂઝે છે.

અજ્ઞાનીનો સકામ ઉપદેશ હોય છે; જે સંસારફળનું કારણ છે. જગતમાં અજ્ઞાનીનો માર્ગ

વધારે છે. જ્ઞાનીને મિથ્યાભાવનો ક્ષય થયો છે; અદ્વૈતાવ મટી ગયો છે; માટે અમૂલ્ય વચનો નીકળે. બાહ્યજીવને જ્ઞાની અજ્ઞાનીનું ઓળખાણ હોય નહીં.

આચાર્યજીએ જીવોનો સ્વભાવ પ્રમાદી બન્યો, ગમે ત્રણ ત્રણ દિવસને આંતરે નિયમ પાળવાની આજ્ઞા કરી છે. તિથિઓને માટે ખોટા કદામ્રદ ન રાખતાં મૂકવા. કદામ્રદ મૂકાવવા અર્થે નિધિઓ કરી છે. તેને બદલે તે જ દિવસે કદામ્રદ વધારે છે. દ્વાદશમાં ઘણાં વર્ષો થયાં પર્યુપલુમાં તિથિ-ઓની ભ્રાન્તિ ચાલે છે. દુઃસ્થિતા તથા તિથિઓનો વાંધો કદી તકરાર કરે છે તે મોક્ષે જવાનો રસ્તો નથી. કવચિત્ પાંચમનો દિવસ ન પળાયો, અને જુદા પાળે અને આત્મામાં કામગતા હોય તો તે કળવાનું થાય. જેથી ખરેખર પાપ લાગે છે તે રોકવાનું પોતાના દ્વાદશમાં છે-પોનાથી બને તેવું છે-તે રોકતો નથી; તે બીજી તિથિ આદિની લળતી ફિકર કર્યે જાય છે. અનાદિથી શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ ને સ્પર્શનો મોહ રહ્યો છે. તે મોહ અટકાવવાનો છે. મોહનું પાપ અજ્ઞાનનું છે.

વિરતિના પાપની ચિંતા થતી હોય તેનાથી જગ્યામાં રહેવાય કેમ ?

પોતે ત્યાગ કરી શકે નહીં. અને બ્રહ્માનાં કાંદે કે મારે અંતરાયો ઘણા છે. ધર્મનો પ્રસંગ આવે ત્યારે “ઉદય” છે એમ કહે. “ઉદય ઉદય” કહ્યા કરે, પણ કંઈ કુવામાં પડતો નથી. ગાઝામાં ખેટો હોય, અને ધાંચ આવે તો સાચવી સંભાળીને ચાલે. તે વખતે ઉદય ભૂંડી જાય, અર્થાત્ પોતાની શિથિલતા હોય તેને બદલે ઉદયનો દોષ કાઢે છે.

લૌકિક અને લોકાત્તર ખુલાસો ભૂટો હોય છે. ઉદયનો દોષ કાઢવો એ લૌકિક ખુલાસો છે. અનાદિકાળનાં કર્મો બે ધરીમાં નીશ પામે છે; કર્મનો દોષ કાઢવો નહીં. આત્માને નિંદવો. ધર્મ કરવાની વાત આવે ત્યારે પૂર્વકર્મના દોષની વાત આમળ કરે છે. પુરુષાર્થ કરવો શ્રેષ્ઠ છે. પુરુષાર્થ પહેલો કરવો. મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ અશુભયોગ મૂકવા.

કર્મ દાખ્યાવગર ટળવાનાં નથી. તેટલા માટે જ જ્ઞાનીઓએ શાસ્ત્રો વર્ણવ્યાં છે. શિથિલ થવાને સાધનો પતાવ્યાં નથી. પરિણામ ઉંચાં આવવાં જોઈએ: કર્મ ઉદય આવશે એવું મનમાં રહે તો કર્મ ઉદયમાં આવે ? બાકી પુરુષાર્થ કરે, તો તો કર્મ ટળી જાય. ઉપકાર થાય તે જ લક્ષ રાખવો.

કર્મ ગણી ગણીને નાશ કરાતાં નથી. જ્ઞાનીપુરુષ તો સામગ્રી ગોટો વાળી નાશ કરે છે.

વિચારવાને બધાં આલંબનો મૂકી દઈ, આ-માના પુરુષાર્થનો જય થાય તેવું આલંબન લેવું. કર્મબંધનનું આલંબન લેવું નહીં. આત્મામાં પરિણામ પામે તે અનુગ્રેશ.

માટીમાં ઘડો થવાની સત્તા છે; પણ દંડ ચક્ર કુંભારાદિ મળે તો થાય; તેમ આત્મા માટી-રૂપ છે તેને સદૃશ્ય આદિ સાધન મળે તો આત્મજ્ઞાન થાય. જે જ્ઞાન થયું હોય તે પૂર્વે થઈ ગયેલા જ્ઞાનીઓએ સંપાદન કરેલું છે તેને પૂર્વાપર મળતું આવવું જોઈએ; અને વર્તમાનમાં પણ જે જ્ઞાનીપુરુષોએ જ્ઞાન સંપાદન કરેલું છે તેનાં વચનોને મળતું આવવું જોઈએ; નહીંતો અજ્ઞાનને જ્ઞાન માન્યું છે એમ કહેવાય.

જ્ઞાન બે પ્રકારનાં છે:—એક બીજબૂત જ્ઞાન; અને બીજું વૃક્ષબૂત જ્ઞાન. પ્રતીતિએ બન્ને સરખાં છે. તેમાં ભેદ નથી. વૃક્ષબૂત-કેવળ નિરાવરણ-થાય ત્યારે તે જ ભવે મોક્ષ થાય; અને બીજબૂત જ્ઞાન થાય ત્યારે છેવટે પંદર ભવે મોક્ષ થાય.

આત્મા અશ્વપી છે; એટલે વર્ણુચક્રસ્પર્શરહિત વસ્તુ છે; અવસ્તુ નથી.

પરદર્શન જેણે બાંધ્યાં છે તેણે બહુ જ હઠાપણ વાપર્યું છે.

બંધ ધણી અપેક્ષાએ થાય છે; પણ મૂળ પ્રકૃતિ આઃ છે. તે કર્મની આંટી ઉકેલવા માટે આઃ પ્રકારે કહી છે.

આયુષ્કર્મ એક જ ભવનું બંધાય. વિશેષ ભવનું આયુષ્ બંધાય નહીં. જે બંધાતું હોય તો કોઈને કવળજ્ઞાન ઉપજે નહીં.

જ્ઞાનીપુરૂષ સમતાથી કલ્યાણનું જે સ્વરૂપ બતાવે છે તે ઉપકારને અર્થે બતાવે છે. જ્ઞાનીપુરૂષો માર્ગમાં ભૂલા પડેલા જીવને સીધો રસ્તો બતાવે છે. જ્ઞાનીને માર્ગે ચાલે તેનું કલ્યાણ થાય. જ્ઞાની થયા પછી ધણો કાળ જન્ય એટલે અધિકાર અર્થ જવાથી અજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ થાય; અને જ્ઞાનીપુરૂષોનાં વચનો ન સમજાય; તેથી લોકોને અવગુણ લાગે. ન સમજાય તેથી લોકો ગમ્મચના બેદ પાડે છે. ગમ્મચના બેદ જ્ઞાનીઓએ પાડ્યા નથી. અજ્ઞાની માર્ગનો લોપ કરે છે. જ્ઞાની થાય ત્યારે માર્ગનો ઉદ્ધોત કરે છે. અજ્ઞાનીઓ જ્ઞાનીની સામાં થાય છે. માર્ગસન્મુખ થવું જોઈએ.

બાલ અને અજ્ઞાની જીવો નાની નાની બાજતોમાં બેદ પાડે છે. ચાંદલા અને મુખપટ્ટી વગેરેના આગ્રહમાં કલ્યાણ નથી. અજ્ઞાનીને મતબેદ કરતાં વાર લાગતી નથી. જ્ઞાનીપુરૂષો ફરીમાર્ગને બદલે શુદ્ધ માર્ગ પ્રસ્તુત હોય તોય જીવને જૂઠું લાગે અને જલ્દી કે આપણો ધર્મ નહીં. જે જીવ કદાબદરહિત તે શુદ્ધ માર્ગ આદરે વિચારવાનો તો કલ્યાણનો માર્ગ એક જ હોય. અજ્ઞાનમાર્ગના અનંત પ્રકાર છે.

જેમ પોતાનું છોકરું કુબકું હોય અને બીજાનું છોકરું ઘણું રૂપાળું હોય, પણ રાગ પોતાના છોકરાપર આવે; ને સાફ લાગે. તેવી જ રીતે જે કુળધર્મ પોતે માન્યા છે તે ગમે તેવા દુષણવાળા હોય તોપણ સાચા લાગે છે. વૈષ્ણવ, તપ્પા, દુષ્ટિયા, જૈનાદિ ગમે તે હોય પણ જે કદાબદરહિતપણે શુદ્ધ સમતાથી પોતાનાં આવરણો ઘટાડે તેનું જ કલ્યાણ થશે.

સામાયિક કાયાનો યોગ રૈક; આત્માને નિર્મળ કરવા માટે કાયાનો યોગ રોકવો. રોકવાથી પરિણામે કલ્યાણ થાય. કાયાની સામાયિક કરવા કરતાં આત્માની સામાયિક એકવાર કરો, જ્ઞાનીપુરૂષનાં વચનો સાંભળી સાંભળીને ગાંઠ બાંધે તો આત્માની સામાયિક થશે. મોક્ષનો ઉપાય અનુભવગોચર છે. જેમ અભ્યાસે કરી આગળ જવાય છે તેમ મોક્ષને માટે પણ છે.

ત્યારે આત્મા કંઈ પણ ક્રિયા કરે નહીં ત્યારે અબંધ કહેવાય.

પુરુષાર્થ કરે તો કર્મથી મુક્ત થાય. અનંતકાળનાં કર્મો હોય, અને જે યથાર્થ પુરુષાર્થ કરે તો કર્મ એમ ન કહે કે હું નહીં જાણું. એ ધરીમાં અનંતાં કર્મો નાશ પામે છે. આત્માની ઝોળખાણ થાય તો કર્મ નાશ પામે.

સમ્યક્ત્વ શાથી પ્રગટે ? આત્માનો યથાર્થ લક્ષ થાય તેથી. સમ્યક્ત્વના બે પ્રકાર છે:—

૧. વ્યવહાર અને ૨. પરમાર્થ. સદૃશ્યનાં વચનોનું સાંભળવું, તે વચનોનો વિચાર કરવો; તેની પ્રતીતિ કરવી; તે “વ્યવહારસમ્યક્ત્વ.” આત્માની ઝોળખાણ થાય તે “પરમાર્થસમ્યક્ત્વ.”

અંતઃકરણની શુદ્ધિવિના યોધ અસર પામતો નથી; માટે પ્રથમ અંતઃકરણમાં કોમળતા લાવવી. વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ આદિની મિથ્યાત્વમાં નિરાગ્રહ રહેવું; મધ્યસ્થભાવે રહેવું. આત્માના સ્વભાવને જે આવરણ તેને જ્ઞાનીઓ ‘કર્મ’ કહે છે.

સાત પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રગટે. અનંતાનુબંધીય ચાર ક્ષાય મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, સમકિતમોહનીય એ સાત ક્ષય થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રગટે. ક્યાય તે શું ?

સત્પુરૂષો મળ્યે જીવને તે બતાવે કે તું જે વિચાર કર્યાવિના કંઈ જન્ય છે તેમાં કલ્યાણ નથી. છતાં તે કરવા માટે દુરાગ્રહ રાખે, ઉ-માર્ગને મોક્ષમાર્ગ માને; અને મોક્ષમાર્ગને ઉ-માર્ગ માને તે ‘મિથ્યાત્વમોહનીય.’ ઉ-માર્ગથી મોક્ષ થાય નહીં; માટે માર્ગ બીજો હોવો જોઈએ એવો જે ક્ષાય તે ‘મિશ્રમોહનીય.’ આત્મા આ દશે ? તેનું જ્ઞાન થાય તે ‘સમ્યક્ત્વમોહનીય.’ ‘આત્મા છે’ એવો નિશ્ચયભાવ તે ‘સમ્યક્ત્વ.’

નિયમથી છપ કામળ થાય છે. દયા આવે છે. મનમાં પરિણામો ઉપયોગસહિત જો હોય તો કર્મ ઓછાં લાગે. ઉપયોગરહિત હોય તો કર્મ વધારે લાગે. અંતઃકરણ કામળ કરવા—શુદ્ધ કરવા—નતાદિ કરવાનું કહ્યું છે. સ્વાદ્યુદ્ધિ ઓછી કરવા નિયમ કરવા. કુળધર્મ જ્યાં જ્યાં જોઈએ છીએ ત્યાં ત્યાં આડો આવે છે.

લૌકિક દૃષ્ટિમાં વૈરાગ્ય લક્ષિત નથી. પુરુષાર્થ કરવાનું, અને સત્ય રીતે વર્તવાનું ધ્યાનમાં જ આવતું નથી. તે તો લોકો ભૂલી જ ગયાં છે.

માણસો વરસાદ આવે ત્યારે પાણી ટાંકામાં ભરી રાખે છે, પશુ મુસુકુ છત્રો આટલો આટલો ઉપદેશ સાંભળીને જરાય ગ્રહણ કરતા નથી; તે એક આશ્ચર્ય છે. તેને ઉપકાર કેવી રીતે થાય ?

જ્ઞાનીઓ દોષ ઘટાડવા માટે અનુભવનાં વચનો કહે છે; માટે તેવાં વચનોનું સ્મરણ કરી જો તે સમજવામાં આવે, શ્રવણ મનન થાય, તો સદાજે આત્મા ઉજ્જવલ થાય. તેમ કરવામાં કાંઈ બહુ મેહેનત નથી. તેવાં વચનોનો વિચાર ન કરે, તો કાંઈ દિવસ પણ દોષ ઘટે નહીં.

સદાચાર સેવવા જોઈએ. જ્ઞાનીપુરુષોએ દયા, સત્ય, અદત્તાદાન, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહપ્રમાણ વગેરે સદાચાર કહેલા છે. જ્ઞાનીઓએ જે સદાચારો સેવવા કહેલ છે તે યથાર્થ છે; સેવવાયોગ્ય છે. વગર સાક્ષીએ જીવે મત નિયમ કરવાં નહીં.

વિષયકપાયદિ દોષ ગણાવિના સામાન્ય આચરવાળા દયા વગેરે આવે નહીં. તો પછી ઉંડા આશયવાળા દયા વગેરે ક્યાંથી આવે ? વિષયકપાયસહિત મોક્ષે જવાય નહીં, અંતઃકરણની શુદ્ધિ વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. ભક્તિ એ સર્વ દોષને ક્ષય કરવાવાળી છે; માટે તે સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

જીવે વિકલ્પના વ્યાપાર કરવા નહીં. વિચારવાન અવિચારણા અને અકાર્ય કરતાં ક્ષોભ પામે. અકાર્ય કરતાં જે ક્ષોભ ન પામે તે અવિચારવાન.

આકાર્ય કરતાં પ્રથમ જેટલો ત્રાસ રહે છે તેટલો બીજા ફેરે કરતાં રહેતો નથી. માટે પ્રથમથી જ અકાર્ય કરતાં અટકવું, દહ નિશ્ચય કરી અકાર્ય કરવું નહીં.

સત્યુચ્ચો ઉપકારઅર્થે જે ઉપદેશ કરે છે તે શ્રવણ કરે, ને વિચારે તો જીવના દોષો અવશ્ય ઘટે. પારસમણિનો સંગ થયો, ને લોહનું સુવર્ણ ન થયું તો કંતિ પારસમણિ નહીં; અને કંતિ ખડું લોહું નહીં. તેવી જ રીતે જેના ઉપદેશથી સુવર્ણમય આત્મા ન થાય તો કંતિ તે ઉપદેશ સત્યુચ્ચ નહીં, અને કંતિ સામો માણસ યોગ્ય જીવ નહીં. યોગ્ય જીવ અને ખરા સત્યુચ્ચ હોય તો શુણ્ણ પ્રગટવાવિના રહે નહીં.

લૌકિક અલંબન ન જ કરવાં. જીવ પોતે જાગે તો બધાં વિપરીત કારણો મટી જાય, જેમ કાંઈ પુરુષ ઘરમાં નિદ્રાવશ થવાથી તેના ઘરમાં કૂતરાં, મિત્રાણાં વગેરે પેસી જવાથી નુકસાન કરે અને પછી તે પુરુષ જાગ્યા પછી નુકસાન કરવારાં એવાં જે કૂતરાં આદિ પ્રાણીઓ તેના દોષ કાઢે; પણ પોતાનો દોષ કાઢતો નથી કે હું ઉંઘી ગયો તો આમ થયું; તેમ જીવ પોતાના દોષો જોતો નથી. પોતે જાગ્યું રહેતો હોય, તો બધાં વિપરીત કારણો મટી જાય; માટે પોતે જાગ્યું રહેવું.

જીવ એમ કહે છે કે, મારા તૃષ્ણા, અદંકાર, લોભ આદિ દોષો જતા નથી. અર્થાત્ જીવ પોતાનો દોષ કાઢતો નથી; અને દોષોનો વાંક કાઢે છે. જેમ સૂર્યનો તાપ બહુ પડે છે, અને તેથી બહાર નીકળતું નથી. માટે સૂર્યનો દોષ કાઢે છે; પણ છત્રિ અને પગરખાં સૂર્યના તા. પથી રક્ષણુઅર્થે બતાવ્યાં છે તેને ઉપયોગ કરતો નથી તેમ. જ્ઞાનીપુરુષોએ લૌકિક ભાવ મૂકી દઈ જે વિચારથી પોતાના દોષો ઘટાડેલા (નાશ કરેલા) તે વિચારો, અને તે ઉપાયો જ્ઞાનીઓ ઉપકારઅર્થે કહે છે, તે શ્રવણ કરી આત્મામાં પરિણામ પામે તેમ કરવું.

કયા પ્રકારે દોષ ધટે ? જીવ લૌકિક ભાવ કર્યા કરે છે, ને દોષો કેમ ધટતા નથી એમ કહ્યા કરે છે !

મુમુક્ષુઓએ જગત-જગત યર્ષ વૈરાગ્ય વધારવો જોઈએ. સત્પુરુષનું એક વચન 'સાંભળી પોતાને વિષે દોષો હોવા માટે બહુ જ ખેદ રાખશે, અને દોષ ધટાડશે ત્યારે જ શુભ પ્રગટશે. સત્સંગ સમાગમની જરૂર છે. બાકી સત્પુરુષ તો જેમ એક વટેમાર્ગી, બીજા વટેમાર્ગીને રસ્તો બતાવી આપ્યો જાય છે તેમ બતાવી આપ્યા જાય છે. શિષ્યો કરવા માટે સત્પુરુષની ઇચ્છા નથી. દુરાચાર મટ્યો તેને આત્માનું જ્ઞાન થાય છે. બ્રાહ્મિ જાય તો તરત સમ્યક્ત્વ થાય.

બાહ્યબલિજીને જેમ કેવળજ્ઞાન પાસે (અંતરમાં) હતું, કાંઈ બહાર નહોતું; તેમ સમ્યક્ત્વ પોતાનીપાસે જ છે.

જીવ અહંકાર રાખે છે, અસત્ વચનો બોલે છે; બ્રાહ્મિ રાખે છે; તેનું લગાર જ્ઞાન નથી. એ જ્ઞાન થયાવિના નિવેડો આવવાનો નથી.

શરવીર વચનોને બીજાં એક વચનો પહેંચે નહીં. જીવને સત્પુરુષનો એક શબ્દ પણ સમજાયો નથી. મોટાઈ નડતી હોય તો મૂકી દેવી. હિંદિયા 'મુમતિ', તમ્બા 'મૂર્તિ', આદિના કદામદ ઝડી રહ્યા છે ! તેવા કદામદમાં કંઈ જ હિત નથી. શરાતન કરીને આમદ, કદામદથી દૂર રહેવું; પણ વિરોધ કરવો નહીં.

જ્યારે જ્ઞાનીપુરુષો થાય છે ત્યારે મતભેદ, કદામદ ધટાડી દે છે. જ્ઞાની અનુકંપાઅર્થે માર્ગ બોધે છે. અજ્ઞાની કુચરુઓ મતભેદ ઠામ ઠામ વધારી કદામદ ચોકસ કરે છે.

સાચા પુરુષ મળે, ને તેઓ જે કલ્યાણનો માર્ગ બતાવે તે જ પ્રમાણે વસે તો અવશ્ય કલ્યાણ થાય. માર્ગ વિચારવાનને પૂછવો. સત્પુરુષના આશ્રયે સારાં આચરણો કરવાં. ખોટી બુદ્ધિ સહુને હેરાનકર્તા છે; પાપની કર્તા છે. મમત્વ હોય ત્યાં જ મિથ્યાત્વ. આવક સર્વે દયાળુ હોય. કલ્યાણનો માર્ગ એક જ હોય; સો ખસાં ન હોય. અંદરના દોષો નાશ થશે, અને સમપરિણામ આવશે તો જ કલ્યાણ થશે.

મતભેદને છેદે તે જ સાચા પુરુષ. સમપરિણામને રસ્તે ચલાવે તે સાચો સંગ. વિચારવાનને માર્ગને બેદ નથી.

હિંદુ અને મુસલમાન સરખા નથી. હિંદુઓના ધર્મગ્રંથો જે ધર્મબોધ કહી ગયા હતા તે બહુ ઉપકાર અર્થે કહી ગયા હતા. તેવો બોધ પીરાણા મુસલમાનનાં શાસ્ત્રોમાં નથી. આત્મા-પેક્ષાએ કણબી, વાણીઓ, મુસલમાન નથી. તેના જેને ભેદ મટી ગયો તેજ શુદ્ધ; ભેદ બાસે તે જ અનાદિની ભૂક્ષ છે. કુળાચાર પ્રમાણે જે સાચું માન્યું તે જ કયાય છે.

મેક્ષા એટલે શું ? આત્માનું અત્યંત શુદ્ધપણ તે-અજ્ઞાનથી છૂટી જવું તે-સર્વે કર્મથી મુક્ત થવું તે "મેક્ષા." યથાતથ જ્ઞાન પ્રગટયે મેક્ષા. બ્રાહ્મિ રહે ત્યાંસુધી આત્મા જગતમાં છે. અનાદિકાળનું એવું જે ચેતન તેનો સ્વભાવ જાણપણ-જ્ઞાન-છે, છતાં ભૂટી જાય છે તે શું ? જાણપણમાં ન્યૂનતા છે. યથાતથ જાણપણ નથી. તે ન્યૂનતા કેમ મટે ? તે જાણપણાર્પી સ્વભાવને ભૂટી ન જાય; -તેને વારંવાર દદ કરે તો ન્યૂનતા મટે.

જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોનું અવલંબન લેવાથી જાણપણ થાય. સાધન છે તે ઉપકારના હેતુ છે. અધિકારિપણ સત્પુરુષના આશ્રયે લે તો સાધનો ઉપકારના હેતુઓ છે, સત્પુરુષની દક્ષિણે લવાથી જ્ઞાન થાય છે. સત્પુરુષોનાં વચનો આત્મામાં પરિણામ પામે મિથ્યાત્વ, અવર-અવર અશુભ યોગ વગેરે બધા દોષો અનુક્રમે મોળા પડે. આત્માના વિચારવાથી દોષો સત્પુરુષો પોકારી પોકારીને કહી ગયા છે, પણ જીવને લોકમાર્ગમાં પડી રહેલું છે.

તર કહેવરાવવું છે; ને દેવ કેમ જતા નથી એમ માત્ર કહ્યા કરવું છે. લોકનો ભય મૂકી સત્પુ-
રોનાં વચનો આત્મામાં પરિણામે તો સર્વ દોષ જાય. જીવે મારાપણુ લાવવું નહીં. મોટાઈ, ને
મહત્તા મૂક્યા વગર સમ્યક્ત્વનો માર્ગ આત્મામાં પરિણામ પામવો કહ્યો છે.

વેદાનશાસ્ત્રો વર્તમાનમાં સ્વચ્છંદથી વાંચવામાં આવે છે; ને તેથી શુદ્ધપણુ જેવું થઈ જાય
છે. પદ્દર્શનમાં ઝગડો નથી; પણ આત્માને કેવળ મુક્તદષ્ટિએ જોનાં તીર્થકરે લાખો વિચાર કયો
છે. મૂળ લક્ષ્યગત થવાથી જે જે વક્તા (સત્પુરો) એ કહ્યું તે યથાર્થ છે એમ જણાશે.

આત્માને ક્યારે પણ વિકાર ન ઉપજે, તથા રાગદ્વેષપરિણામ ન થાય ત્યારે જ કેવળતાન
કહેવાય. પદ્દર્શનવાળાએ જે વિચાર ક્યાં છે તેથી આત્માનું તેમને જ્ઞાન થાય છે. તારતમ્ય-
પણામાં ફેર પડે. પદ્દર્શન પોતાની સમજણે બેસાડે તો કાંઈવાર બેસે નહીં, તે બેસવું સત્પુ-
રોના આશ્રયે થાય. જેણે આત્મા અસંગ, અક્રિય વિચારોં દોષ તેને બ્રાન્તિ હોય નહીં. સંશય
હોય નહીં, આત્માના હોવાપણુ સંબંધમાં પ્રશ્ન રહે નહીં.

પ્રશ્ન:—સમ્યક્ત્વ કેમ જણાય ?

ઉત્તર:—માંડીથી દશા કરે ત્યારે સમ્યક્ત્વની ખબર એની મેળે પડે. સતદેવ એટલે રાગદ્વેષ
ને અજ્ઞાન જેનાં હાથ થયાં છે તે. સદૃશ્ય કોણુ કહેવાય ? મિત્યાત્વપ્રતિ જેની હેઠાણી છે તે.
સદૃશ્ય એટલે નિર્ગ્રંથ. સત્ધર્મ જ્ઞાનીપુરોએ બાંધેલો જે ધર્મ. આ ત્રણે તત્ત્વ યથાર્થ રીતે જાણે
ત્યારે સમ્યક્ત્વ થયું જણાય.

અજ્ઞાન ટાળવા માટે કારણો (સાધનો) બતાવ્યાં છે. જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જ્યારે જાણે ત્યારે
મેલે થાય.

પરમવૈદરૂપી સદૃશ્ય મળે અને ઉપદેશરૂપી દેવ આત્મામાં પરિણામ પામે ત્યારે રાગ જાય;
પણુ તે દેવ અંતરૂમાં ન ઉતારે, તો તેનો કાંઈ કાળે રાગ જાય નહીં. જીવ ખરેખર સાધન
કરતો નથી. જેમ આખા કુટુંબને ઓળખવું હોય તો પહેલાં એક જણને ઓળખે તો બધાની
ઓળખાણ થાય, તેમ પહેલાં સમ્યક્ત્વનું ઓળખાણ થાય ત્યારે બધા આત્માના ગુણોરૂપી કુટું-
બનું ઓળખાણ થાય, સમ્યક્ત્વ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન કહ્યું છે. બહારની વૃત્તિઓ ધટાડી અંતરૂ
પરિણામ કરે, તો સમ્યક્ત્વનો માર્ગ આવે. આસતાં આસતાં ગામ આવે, પણ વગર આશ્રયે ગામ
ન આવે. જીવને યથાર્થ સત્પુરોની પ્રતીતિ થઈ નથી.

બહિરાત્મામાંથી અંતરાત્મા થયા પછી પરમાત્મપણુ પ્રાપ્ત થયું જોઈએ. દૂધ ને પાણી જૂદાં
છે તેમ સત્પુરોના આશ્રયે-પ્રતીતિએ-દેહ અને આત્મા જૂદા છે એમ જ્ઞાન થાય. અંતરૂમાં
પોતાના આત્માનુભવરૂપે, જેમ દૂધ ને પાણી જૂદાં થાય તેમ દેહ અને આત્મા જૂદા લાગે
ત્યારે પરમાત્મપણુ પ્રાપ્ત થાય. જેને આત્માના વિચારરૂપી ધ્યાન છે-સતત નિરંતર ધ્યાન છે-
આત્મા જેને સ્વપ્નમાં પણ જૂદો જ જાણે-કાંઈ વખત જેને આત્માની બ્રાન્તિ થાય જ નહીં-તેને
જ પરમાત્મપણુ થાય.

અંતરાત્મા નિરંતર ક્યાપાદિ નિવારણ પુરૂષાર્થ કરે છે. ચૈદમા ગુણસ્થાનક સુધી એ
વિચારરૂપી ક્રિયા છે. જેને વૈરાગ્ય ઉપશમ વર્તેલો હોય તેને જ વિચારવાન કહીએ. આત્માઓ
મુક્ત થયા પછી સંસારમાં આવતા નથી. આત્મા સ્વાનુભવ છે. તે ચક્ષુથી દેખાતો નથી.
ઉદ્વિગ્ધ રહિત એવું જે જ્ઞાન તે જાણે છે. આત્માનોઉપયોગ મનન કરે તે મન છે. વળ-
ગણા છે તેથી મન જૂદું કહેવાય. સંકલ્પ વિકલ્પ મૂકી દેવો તે ‘ઉપયોગ.’ જ્ઞાનને આવ-
રણ કરનારું નિકાચિતકર્મ ન બાંધ્યું હોય તેને સત્પુરોનો બોધ લાગે. આયુષ્યનો બંધ હોય
તે રોકાય નહીં.

છવે અજ્ઞાન-અહું છે તેથી ઉપદેશ પરિણમે નહીં; કારણ આંવરણને લીધે પરિણમવાનો રસ્તો નથી. જ્યાંસુધી લોકના અભિનિવેપની કલ્પના કર્યા કરે ત્યાંસુધી આત્મા ઉચો આવે નહીં; અને ત્યાંસુધી કલ્યાણ પણ થાય નહીં. ધણા છવે સત્પુરુષનો બોધ સાંભળે છે, પણ તેને વિચારવાનો યોગ બનતો નથી.

દ્વિયોના નિઝહનું ન હોવાપણુ; કુળધર્મનો આગ્રહ, માન સ્વાધાતી કામના, અમધ્યસ્થપણુ એ કદાગ્રહ છે. તે કદાગ્રહો જ્યાંસુધી છવ ન મૂકે ત્યાંસુધી કલ્યાણ થાય નહીં. નવ પૂર્વ ભણ્યો તોય રખડ્યો ! ચૈદ રાજલોક જાણ્યો પણ દેહમાં રહેલો આત્મા ન જોળખ્યો; માટે રખડ્યો ! જ્ઞાનીપુરુષ બધી રાંકઓ ટાળી શકે છે; પણ તરવાનું કારણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ 'ચામતું' તે છે; અને તો જ દુઃખ મટે. આજ પણ પુરુષાર્થ કરે તો આત્મજ્ઞાન થાય. જેને આત્મજ્ઞાન નથી તેનાથી કલ્યાણ થાય નહીં.

વ્યવહાર જેનો પરમાર્થ છે તેવા આત્મજ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વચ્ચે આત્મા લક્ષ્યગત થાય;—કલ્યાણ થાય.

છવને કર્મનો બંધ કેમ પડે ? નિકાચિત વિષે.—ઉપયોગે અને અનુપયોગે કર્મબંધ પડે. આત્મજ્ઞાન સહજ નથી. 'પચીકરણ,' 'વિચારસાગર' વાંચીને કથનમાત્ર માન્યાથી જ્ઞાન થાય નહીં. જેને અનુભવ થયો છે એવા અનુભવિના આજ્ઞે તે સમજ તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે તો જ્ઞાન થાય. સમજ્યાવિના રસ્તો ભારે વિકટ છે. હીરો કાદવા માટે ખાણ ખોદવી તે મેહેનત છે, પણ હીરો લેવો તેમાં મેહેનત નથી. તે જ પ્રમાણે આત્માસંબંધી સમજણ આવવી હુલ્લભ છે; નહીં તો આત્મા કંઈ દૂર નથી. ભાન નથી તેથી દૂર લાગે છે. છવને કલ્યાણ કરવું, ન કરવું તેનું ભાન નથી; અને પોતપણુ રાખવું છે.

ચોથે ગુણસ્થાનકે પ્રથિભેદ થાય. અગીઆરમેથી પડે છે તેને 'ઉપશમસમ્યક્ત્વ' કહેવાય, લોભ ચારિત્રને પાડનારો છે. ચોથે ગુણસ્થાનકે ઉપશમ અને ક્ષાયિક બન્ને હોય. ઉપશમ એટલે સત્તામાં આવરણનું રહેવું. કલ્યાણનાં ખરેખરાં કારણો છવને ધાર્યામાં નથી. જે શાસ્ત્રો વૃત્તિને સંક્ષેપે નહીં (વૃત્તિને સંકોચે નહીં) પરંતુ વધારે તેવાં શાસ્ત્રોમાં ન્યાય ક્યાંથી હોય ?

વ્રત આપનારે અને વ્રત લેનારે બન્નેએ વિચાર તથા ઉપયોગ રાખવા. ઉપયોગ રાખે નહીં, ને ભાર રાખે તો નિકાચિતકર્મ બંધાય. 'ઓહું કરવું' (પરિગ્રહમર્યાદા કરવી) એમ જેના મનમાં હોય તે શિથિલ કર્મ બાંધે. પાપ કર્યે કાંઈ મુક્તિ હોય નહીં. એક વ્રત માત્ર લઈ અજ્ઞાનને કાઢવા ધ્રુષ્ટ છે તેવાને અજ્ઞાન કહે છે કે તારાં કેક ચારિત્ર હું ખાઈ ગયો છું; તેમાં તે શું મોટી વાત છે ?

જે સાધનો બતાવે તે તરવાનાં સાધનો હોય તો જ ખરાં સાધન. બાકી નિષ્ફળ સાધન છે. વ્યવહારમાં અનંતા ભાંગા ઉઠે છે, તો કેમ પાર આવે ? કોઈ માણસ ઉતાવળો બોલે તેને કપાથી કહેવાય. કાંઈ ધીરજથી બોલે તેને શાન્તિ દેખાય, પણ અનર્પણિશુભ હોય તો શાન્તિ કહેવાય.

જેને સુવાની એક પથારી જોઈએ તે દશ ઘર મોકળાં રાખે તો તેથી વૃત્તિ ક્યારે સંકોચાય ? વૃત્તિ રોકે તેને પાપ નહીં. કેટલાક છવે એવા છે કે વૃત્તિ ન રોકાય એવાં કારણો ભેગાં કરે—આથી પાપ રોકાય નહીં.^૧

૧, સામાન્યપણે જેટલા પરિગ્રહ રાખવાની જરૂર હોય તેના કરતાં પણ જે છવે અજ્ઞાનવડે પરિગ્રહને વિસ્તાર બહુ મોટો રાખે છે, અને કહે છે કે અમે વિરતિ આદરીએ છીએ, એવા છવોને સંજોગ પ્રસંગ કલા છે.—સંશોધક.

આદ્ય રાજ્યોકની કામના છે તે પાપ છે. માટે પરિણામ બેવાં. આદ્ય રાજ્યોકની ખચરનથી એમ કદાચ કહો, તોપણ જેટલું ધાર્યું તેટલું તો નક્કી પાપ થયું. મુનિને તલુખડું પણ અદવાની છૂટ નથી. મૃદસ્થ એટલું મહે તો તેટલું તેને પાપ છે.

જડને આત્મા તન્મયપણે થાય નહીં. સુતરની આંત્રી સુતરથી કાંઈ જુદી નથી; પણ આંત્રી કાઢવી તેમાં વિકટતા છે; જો કે સુતર ઘટે નહીં ને વધે નહીં, તેવી જ રીતે આત્મામાં આંત્રી પડી ગઈ છે.

સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્ર એ વ્યવહાર કાંઈ કલ્પિત નથી. સદ્ગુરુ સત્શાસ્ત્રથી વ્યવહારથી સ્વરૂપ શુદ્ધ થાય ત્યારે કેવળ વર્તે. પોતાનું સ્વરૂપ જાણવું તે સમક્રિન. સત્પુરુષનું વચન સાંભળવું દુર્લભ છે, અર્થનું દુર્લભ છે, વિચારવું દુર્લભ છે તો અનુભવવું દુર્લભ હોય તેમાં શી નવાઈ?

ઉપદેશજ્ઞાન અનાદિનું આદ્યું આવે છે. એકલાં પુસ્તકથી જ્ઞાન થાય નહીં. પુસ્તકથી જ્ઞાન થવું હોય તો પુસ્તકનો મોક્ષ થાય ! સદ્ગુરની આજ્ઞા પ્રમાણે આદ્યું એમાં બૂઝી જવાય તો પુસ્તક અવલંબનમૂત છે, ચૈતન્યપણે જોખે તો ચૈતન્યપણે પ્રાપ્ત થાય;—ચૈતન્યપણે અનુભવગોચર થાય તે. સદ્ગુરનું વચન શ્રવણ કરે, મનન કરે, ને આત્મામાં પરિણમવે તો કલ્યાણ થાય.

જ્ઞાન અને અનુભવ હોય તો મોક્ષ થાય. વ્યવહારને નિર્બંધવો નહીં. એકલા વ્યવહારને વળગી રહેવું નહીં,

આત્મજ્ઞાનની વાત સામાન્ય ધર્મ જન્ય એવી રીતે કરવી ઘટે નહીં. આત્મજ્ઞાનની વાત એકાંતિ કહેવી. આત્મજ્ઞાનું હોવાપણું વિચારવામાં આવે તો અનુભવમાં આવે; નહીંતો તેમાં શંકા થાય છે. જેમ એક માણસને વધારે પડળથી દેખાતું નથી તેમ આચરણની વળગણને લીધે આત્માને થાય છે. ઉંઘમાં પણ આત્માને સામાન્યપણે જગૃતિ છે. આત્મા કેવળ ઉંઘે નહીં; તેને આચરણ આવે; આત્મા હોય તો જ્ઞાન થાય, જડ હોય તો જ્ઞાન કેને થાય ?

પોતાને પોતાનું ભાન થવું—પોતે પોતાનું જ્ઞાન પામવું—તે જીવન્મુક્ત થવું.

ચૈતન્ય એક હોય તો પ્રાપ્તિ કેને ધર્મ? મોક્ષ કેનો ધર્મ? બધા ચૈતન્યની જનિ એક પણ પ્રત્યેક ચૈતન્યનું સ્વતંત્રપણું જૂદું ચૈતન્ય છે, ચૈતન્યનો સ્વભાવ એક છે, મોક્ષ સ્વાનુભવગોચર છે. નિરાવરણમાં ભેદ નથી. પરમાણુ બેળાં થાય નહીં એટલે કે આત્માને પરમાણુનો સંબંધ નહીં ત્યારે મુક્તિ. પરસ્પરમાં નહીં મળવું તે મુક્તિ.

કલ્યાણ કરવું, ન કરવું તેનું ભાન નથી; પણ જીવને પોતાપણું રાખવું છે. બંધ ક્યાં મુખી થાય ? જીવ ચૈતન્ય ન થાય ત્યાં મુખી. એકેન્દ્રિયાદિકે પોતિ હોય તોપણ જીવનો જ્ઞાનસ્વભાવ કેવળ લોપાઈ જાય નહીં. અંશે ખુલ્લો રહે છે. અદિ કાળથી જીવ બંધાયો છે. નિરાવરણ થયા પછી બંધાતો નથી. “ હું જાણું છું ” એવું અભિમાન તે ચૈતન્યનું અશુદ્ધપણું. આ જગતમાં બંધ ને મોક્ષ ન હોત તો શ્રુતિનો ઉપદેશ કેને અર્થ ? આત્મા સ્વભાવે કેવળ અક્રિય છે; પ્રયોગે ક્રિય છે. જ્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય ત્યારે જ અક્રિયપણું કલું છે. નિર્વિવાદપણે વેદાંત વિચારવામાં અડચણ નથી. આત્મા અદ્વૈતપદ વિચારે તો અદ્વૈત થાય. સિદ્ધિપદ વિચારે તો સિદ્ધિ થાય. આત્માર્થપદ વિચારે તો આત્માર્થ થાય. ઉપાધ્યાયનો વિચાર કરે તો ઉપાધ્યાય થાય. સ્ત્રીરૂપ વિચારે તો આત્મા સ્ત્રી. અર્થાત્ જે સ્વરૂપને વિચારે તે રૂપ ભાવાત્મા થાય. આત્મા એક છે કે અનેક છે તેની ચિંતા કરવી નહીં. આપણે તો એ વિચારની જરૂર છે કે “ હું એક છું. ” જગતને બેળવવાની શી જરૂર છે ? એક, અનેકનો વિચાર ધણી આવી દશાએ પહોંચ્યા પછી વિચારવાનો છે, જગતને આત્મા સ્વરૂપે પણ એક જાણવો નહીં. આત્મા અચળ છે, નિરાવરણ છે

વેદાંત સાંભળીને પણ આત્માને ઝોળખવો. આત્મા સર્વવ્યાપક છે, કે આત્મા દેહને વિષે છે તે અનુભવ પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય છે.

બધા ધર્મનું તાત્પર્ય એ છે કે, આત્માને ઝોળખવો. બીજાં બધાં સાધન છે તે જે ટેકાણે જોઈએ (ધટે) તે જ્ઞાનીની આત્માએ વાપરતાં અધિકારી જીવને કૃણ થાય. દયા વગેરે આત્માને નિર્મલ થવાનાં સાધનો છે.

મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ, અવ્રત, અશુભયોગ, એ અનુક્રમે જાય તો સત્પુરુષનું વચન આત્મામાં પરિણામ પામે. તેથી બધા દોષો અનુક્રમે નાશ પામે. આત્મજ્ઞાન વિચારથી થાય છે. સત્પુરુષ તો યોગકારી યોગકારીને કહી ગયા છે, પણ જીવ લોકમાર્ગે પડ્યો છે; ને તેને લોકોત્તરમાર્ગ માને છે, આથી કરી કેમેય દોષ જતા નથી. લોકનો ભય મૂકી સત્પુરુષોનાં વચનનો આત્મામાં પરિણામ પામે તો સર્વ દોષ જાય. જીવે મારાપણુ લાવતું નહીં; મોટાઈ અને મહત્તા મૂક્યા વગર સમ્યક્ માર્ગ આત્મામાં પરિણામ પામે નહીં.

બ્રહ્મચર્યવિષે:-પરમાર્થ હેતુ માટે નદી ઉતરવાને ટાઢ પાણીની મુનિને આજ્ઞા આપી. પણ અબ્રહ્મચર્યની આજ્ઞા આપી નથી; ને તેને માટે કહ્યું છે કે, અસ્પ આહાર કરજે, ઉપવાસ કરજે એકાંતર કરજે, છેવટે એર ખાધને મરજે, પણ બ્રહ્મચર્ય લાંગીશ નહીં.

દેહની મૂર્છા હોય તેને કલ્યાણ કેમ લાસે? સર્પ કરડે ને ભય ન થાય ત્યારે સમજતું કે, આત્મજ્ઞાન પ્રગટ્યું છે. આત્મા અજર-અમર છે. “હું” મરવાનો નથી; તો મરણનો ભય શી? જેને દેહની મૂર્છા ગઈ તેને આત્મજ્ઞાન થયું કહેવાય.

પ્રશ્ન:-જીવે કેમ વર્તવું?

સમાધાન:-સત્સંગને યોગે આત્માનું શુદ્ધપણુ પ્રાપ્ત થાય તેમ. પણ સત્સંગનો સદા યોગ નથી મળતો. જીવે યોગ થવા માટે હિંસા કરવી નહીં; સત્ય બોલવું; અદત્ત લેવું નહીં; બ્રહ્મચર્ય પાળવું; પરિગ્રહની મર્યાદા કરવી, રાત્રિભોજન કરવું નહીં એ આદિ સદાયરણુ શુદ્ધ અંતઃકરણે કરવાનું જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે; તે પણ જો આત્માને અર્થે લક્ષ રાખી કરવામાં આવતાં હોય તો ઉપકારી છે; નહીંતો પુરુષયોગ પ્રાપ્ત થાય. તેથી મનુષ્યપણુ મળે, દેવતાપણુ મળે. રાજ મળે. એક ભવનું સ્તુત્ય મળે, ને પાછું ચાર ગતિમાં રજળવું થાય; માટે જ્ઞાનીઓએ તપ આદિ જે ક્રિયા આત્માને ઉપકાર અર્થે અહંકારરહિતપણે કરવા કહી છે, તે પરમજ્ઞાની પોતે પણ જગતના ઉપકારને અર્થે નિશ્ચય કરી સેવે.

મહાવીરસ્વામીએ કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યા પછી ઉપવાસ કર્યા નથી, તેમ કોઈ કોઈ જ્ઞાનીયે કર્યા નથી; તથાપિ લોકોના મનમાં એમ ન આવે કે, જ્ઞાન થયા પછી ખાવું, પીવું સરખું છે; તેટલા માટે છેલ્લી વખતે તપની આવશ્યકતા બતાવવા ઉપવાસ કર્યા; દાનને સિદ્ધ કરવા માટે દિક્ષા લીધાં પહેલાં બે વર્ષ સુધી પોતે દાન દીધું. આથી જગતને દાન સિદ્ધ કરી આપ્યું; માતા પિતાની સેવા સિદ્ધ કરી આપી. દિક્ષા નાની વયમાં ન લીધી તે ઉપકાર અર્થે. નહીંતો પોતાને કરવા ન કરવાનું કાંઈ નથી. જે સાધન કલાં છે તે આત્મલક્ષ કરવાને માટે છે. પરના ઉપકારને અર્થે જ્ઞાની સદાયરણુ સેવે છે.

હાલ જૈનમાં ધણે વખત થયાં અવાવર કુવાની મજૂક આવરણુ આવી ગયું છે; કાઈ જ્ઞાનીપુરુષ છે નહીં. કેટલોક વખત થયાં જ્ઞાની થયા નથી; કેમકે, નહીંતો તેમાં આટલા બધા કદા-અહ યઈ જાત નહીં. આ પંચમકાળમાં સત્પુરુષનો જોગ મળવો દુર્લભ છે; તેમાં હાલમાં તો વિશેષ દુર્લભ જોવામાં આવે છે; ધણુંકરી પૂર્વના સંસ્કારી જીવ જોવામાં આવતા નથી. ધણા

હવેમાં કાંઈક ખરો મુમુક્ષુ-નિજાનુ-જ્ઞેવામાં આવે છે. જાણી તો ત્રણ પ્રકારના હવે જ્ઞેવામાં આવે છે; જે બાલ્યદૃષ્ટિવાળા છે:—૧. “ક્રિયા કરવી નહીં. ક્રિયાથી દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય; ખીનું કાંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી. ચાર ગતિ રક્ષણવાનું મટે તે ખડું.” એમ કરી સદાચરણ, પુણ્યના હેતુથી જોઈ કરતાં નથી; અને પાપનાં કારણો સેવતાં અટકતાં નથી. આ પ્રકારના હવેએ કાંઈ કરતું જ નહીં; અને મોટી મોટી વાતો કરવી એટલું જ છે. આ હવેને “અજ્ઞાનવાદી” તરીકે મૂકી શકાય. ૨. “એકાંતક્રિયા કરવી; તેથી જ કલ્યાણ થશે.” એવું માનનારાઓ સાવ વ્યવહારમાં કલ્યાણ માની કદાચ મૂકતા નથી. આવા હવેને “ક્રિયાવાદી” અથવા “ક્રિયાગત” ગણવા. ક્રિયાગતને આત્માનો લક્ષ હોય નહીં. ૩. “અમને ‘આત્મજ્ઞાન’ છે. આત્માને બ્રાન્તિ હોય જ નહીં; આત્મા કર્તાય નથી; ને બોક્તાય નથી; મારે કાંઈ નથી.” આવું જોડનારાઓ “શુદ્ધ અધ્યાત્મી”—“પોતા જ્ઞાની” થઈ બેસી અનાચાર સેવનાં અટકે નહીં.

આવા ત્રણ પ્રકારના હવે હાલમાં જ્ઞેવામાં આવે છે. હવે જે કાંઈ કરવાનું છે તે આત્માના ઉપકાર અર્થે કરવાનું છે તે વાત તેઓ જૂઠી ગયા છે. હાલમાં જૈનમાં ચોરાસીથી સો ગચ્છ થઈ ગયા છે. તે બધામાં કદાચહો થઈ ગયા છે; છતાં તેઓ બધા કહે છે કે “જૈનધર્મ અમારો ગચ્છ છે.”

‘પરિણામિ, નિંદામિ’ આદિ પાદો લોકિકમાં હાલ એવો અર્થ થઈ ગયો જણાય છે કે “આત્માને વોસરાતું છું.” એટલે જેનો અર્થ-ઉપકાર-કરવાનો છે તેને જ-આત્માને જ-બૂઠી ગયા છે. જેમ જન જોડી હોય, અને વિધ વિધ વૈલવ વગેરે હોય, પણ જો એક વર ન હોય તો ન શોભે; અને વર હોય તો શોભે. જૈનમાં હાલમાં આત્માનો બૂઠાવો થઈ ગયો છે.

સત્ત્વો, ચૈત્યપૂર્વનું જ્ઞાન, મુનિપણ, શ્રાવકપણ, હજારો જનતાનાં સદાચરણ, તપશ્ચર્ચા આદિ જે જે સાધનો-જે જે મહેનતો-જે જે પુરુષાર્થ-કલાં છે તે એક આત્માને ઝોળખવા માટે. તે પ્રયત્ન જો આત્માને ઝોળખવા માટે-શોધી કાઢવા માટે-આત્માને અર્થે થાય તો સફળ છે; નહીં તો નિષ્ફળ છે; જો કે તેથી બાલ ફળ થાય, પણ ચાર ગતિનો છેદ થાય નહીં. હવેને સત્યુત્પત્તો જોગ થાય, અને લક્ષ થાય, તો તે સહેજે થોડાં જ થાય; અને પછી સદ્ગુણની આસ્થા હોય, તો સમ્યક્ત્વ થાય.

શમ=ક્રોધાદિ પાતળાં પાણીં તે. સવેગ=મોક્ષમાર્ગે શિવાય બીજી કાંઈ ઈચ્છા નહીં તે. નિવેદ=સંસારથી થાકી જતું તે-સંસારથી અટકી જતું તે. આસ્થા=સાચા ગુરૂની—સદ્ગુરૂની આસ્થા થવી તે. અનુકંપા=સર્વ પ્રાણીપર સમલાવ સખવો તે.—નિર્વેરશુદ્ધિ રાખવી તે. આ શુણ્ણ સમકિતી હવમાં સહેજે હોય. પ્રથમ સાચા પુરુષનું ઝોળખાણ થાય, તો પછી આ ચાર શુણ્ણ આવે. વેદાંતમાં વિચાર અર્થે ૫૨ સંપત્તિ બતાવી છે. વિવેક વૈરાગ્યાદિ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થયા પછી હવ થોડાં-મુમુક્ષુ-કહેવાય.

સમકિત છે તે દેશચારિત્ર છે; દેશે કેવળજ્ઞાન છે. શાસ્ત્રમાં આ કાળમાં મોક્ષનો સાવ નિષેધ નથી. જેમ આગગાડીનો રસ્તો છે તેની મારફતે વહેલાં જવાય, ને પગરસ્તે મોડા જવાય તેમ આ કાળમાં મોક્ષનો રસ્તો પગ રસ્તા જેવો હોય તો તેથી ન પહોંચાય એમ કાંઈ નથી; વહેલા ચાલે તો વહેલા જવાય; કાંઈ રસ્તો બધ નથી. આ રીતે મોક્ષમાર્ગ છે; તેનો નાશ નથી, અજ્ઞાની અકલ્યાણના માર્ગમાં કલ્યાણ માની, સ્વચ્છંદે કલ્પના કરી, હવેને તરવાનું બધ કરાવી દે છે. અજ્ઞાનીના રાગી બાળાબોળા હવે અજ્ઞાનીના કલા પ્રમાણે ચાલે છે; અને તેવા કર્મના બાંધેલા બન્ને માફી ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. આવો કુટારો જૈન મતોમાં વિશેષ થયો છે.

નય આત્માને સમજવા અર્થે કલા છે; પણ હવે તો નયવાદમાં ગુચ્છવાઈ જાય છે, આત્મા

સમગ્રવ્યાજનાં નયમાં ગુચવાઈ જવાથી તે પ્રયોગ અગો પડ્યો. સમકિતદષ્ટિ છવને 'કેવળ જ્ઞાન' કહેવાય. વર્તમાનમાં ભાન થયું છે માટે 'દેશકેવળ જ્ઞાન' થયું કહેવાય; બાકી તો આત્માનું ભાન થયું એટલે 'કેવળજ્ઞાન'. તે આ રીતે કહેવાય: સમકિતદષ્ટિને આત્માનું ભાન થાય ત્યારે તેને કેવળજ્ઞાનનું ભાન પ્રગટયું; અને ભાન પ્રગટયું એટલે કેવળજ્ઞાન અવસ્થ થવાનું; માટે આ અપેક્ષાએ સમકિતદષ્ટિને કેવળજ્ઞાન કહ્યું છે. સમ્યક્ત્વ થયું એટલે જમીન ખેડી ઝાડ વાન્યું, ઝાડ થયું, ફળ થયું, ફળ થોડાં ખાધાં, ખાતાં ખાતાં આયુષ્ય પુરું થયું; તો પછી ખીજે ભવ ફળ ખવાય. માટે 'કેવળજ્ઞાન' આ કાળમાં નથી, નથી એવું અવળું માની લેવું નહીં; અને કહેવું નહીં. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં અનંતા ભવ મટી એક ભવ આડો રહ્યો. માટે સમ્યક્ત્વ ઉત્કૃષ્ટ છે. આત્મામાં કેવળજ્ઞાન છે. પણ આવરણ ટળ્યે કેવળજ્ઞાન હોય. આ કાળમાં સંપૂર્ણ આવરણ ટળે નહીં, એક ભવ બાકી રહે; એટલે જેટલું કેવળજ્ઞાનાવરણીય ભવ તેટલું કેવળજ્ઞાન થાય છે. સમકિત આગ્યે માંડી—અંતરૂમાં—દશા કરે; કેવળજ્ઞાનનું ખીજ પ્રગટ થયું. સદૃશરૂપિના માર્ગ નથી, એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે. આ ઉપદેશ જણીને—વગર કારણ—કર્થો નથી. સમકિતી એટલે મિથ્યાત્વમુક્ત; કેવળજ્ઞાની એટલે ચારિત્રાવરણથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત; અને સિદ્ધ એટલે દેહાદિથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત.

પ્રશ્ન:—કર્મ ઓછાં કેમ થાય ?

ઉત્તર:—કોઈ ન કરે, માન કરે, માયા ન કરે, લોભ ન કરે તેથી કર્મ ઓછાં થાય.

બાહ્યક્રિયા કરીશ ત્યારે મનુષ્યપણું મળશે; અને કોઈ દિવસ સાચા પુરુષનો ભોગ મળશે.

પ્રશ્ન:—વ્રતનિયમ કરવાં કે નહીં ?

ઉત્તર:—વ્રત નિયમ કરવાનાં છે. તેની સાથે કજ્જા, કંકાશ, છોકરાં છૈયાં અને ધરમાં મારાપણું કરવું નહીં. ઉચી દિશાએ જવા માટે વ્રતનિયમ કરવાં.

સાચા ખોટાની પરીક્ષા કરવી તે ઉપર એક સાચા ભક્તનું દર્શાવ:—એક રાત્ર બહુ ભક્તિવાળો હતો; અને તેથી ભક્તોની સેવા બહુ કરતો; ધણા ભક્તોનું અન્ન વસ્ત્રાદિથી પોષણ કરતાં ધણા ભક્તો ભોગા થયા. પ્રધાને જાણ્યું કે, રાત્ર ભોળો છે; ભક્તો ઠગી ખાનારા છે; માટે તેની રાત્રને પરીક્ષા કરાવવી, પણ હાલ રાત્રને પ્રેમ બહુ છે તેથી માનશે નહીં; માટે કોઈ અવસરે વાન; એમ નિમ્મત્સરી કેટલેક વખત ખ્યાલ જતાં કોઈ અવસર પડવાથી તેણે રાત્રને કહ્યું: “આપ બાણે, વખત થયા બધા ભક્તોની સરખી સેવા ચાકરી કરો છો; પણ તેમાં કોઈ મોટા હશે, કોઈ નાના હશે. માટે બધાને ઓળખીને ભક્તિ કરો.” ત્યાં રાત્રએ હા કહી કહ્યું: “ત્યારે કેમ કરવું ?”. રાત્રની રાત્ર વર્ષ પ્રધાને બે હજાર ભક્તો હતા તે બધાને ભોગા કરી કહેવરાવ્યું કે, તમે દરવાજા બહાર આવજો, કેમકે રાત્રને જરૂર હોવાથી આજે ભક્તોત્તેજ કાઢવું છે. તમે બધા ધણા દિવસ થયાં રાત્રને માલમસાલો ખાઓ છો; તો આજે રાત્રનું આટલું કામ તમારે કરવું જ જોઈએ. ઘણીમાં ઘણી તેલ કાઢવાનું સાંભળ્યું કે, બધા ભક્તોએ તો ભાગવા માંડ્યું; અને નાસી ગયા. એક સાચો ભક્ત હતો તેણે વિચાર કર્યો કે, રાત્રનું નિમક-લણ-ખાધું તો તેના પ્રત્યે નિમકહરામ કેમ થવાય ? રાત્રએ પરમાર્થ જાણી અજ દીધું છે; માટે રાત્ર ગમે તેમ કરે તેમ કરવા દેવું. આમ વિચારી ઘણી પાસે જઈ કહ્યું કે, “તમારે ‘સકત-તેલ’ કાઢવું હોય તો કાઢો.” પછી પ્રધાને રાત્રને કહ્યું: “જુઓ, તમે બધા ભક્તોની સેવા કરતા હતા; પણ સાચા ખોટાની પરીક્ષા ન હોતી.” જુઓ, આ રીતે, સાચા છવે તો વિરલા જ હોય; અને વિરલા સાચા સદૃશની ભક્તિ શ્રેયકર છે. સાચા સદૃશની ભક્તિ, મન, વચન અને ક.

એક વાત સમજાય નહીં ત્યાંમુધી બીજી વાત સાંભળવી શું કામની ? સાંભળેલું મૂકવું નહીં. એકવાર જમ્યા તેપર્યાવગર બીજું ખાવું નહીં તેની પેટે. તપ વગેરે કરવાં તે કાંઈ મહાભારત વાત નથી; માટે તપ કરનારે અહંકાર કરવો નહીં. તપ એ નાનામાં નાનો ભાગ છે. બ્રૂએ મરવું કે ઉપવાસ કરવા તેનું નામ તપ નથી. માંદીથી શુદ્ધ અંતઃકરણ થાય ત્યારે તપ કહેવાય; અને તેથી મોક્ષગતિ થાય. બાહ્ય તપ શરીરથી થાય. તપ છ પ્રકારે:—૧. અંતઃવૃત્તિ થાય તે. ૨. એક આસને કાયને બેસાડવી તે. ૩. ઓછો આહાર કરવો તે. ૪. નિરસ આહાર કરવો તે. ૫. વૃત્તિઓ ઓછી કરવી તે. ૬. આહારનો ત્યાગ તે.

તિથિને અર્થે ઉપવાસ કરવાના નથી; પણ આત્માને અર્થે ઉપવાસ કરવાના છે. બાર પ્રકારે તપ કલા છે. તેમાં આહાર ન કરવો તે તપ જિન્દગીદ્રિષ વશ કરવાનો ઉપાય જાણીને કહ્યો છે. જિન્દગીદ્રિષ વશ કરી, તો બધી ઈદ્રિષો વશ થવાનું નિમિત્ત છે. ઉપવાસ કરે તેની વાત બહાર ન કરો; ખીજની નિંદા ન કરો; ક્રોધ ન કરો; જે આપા દેખે ઘટે તો મોટો લાલ થાય. તપાદિ આત્માને અર્થે કરવાનાં છે, લોકને દેખાડવા અર્થે કરવાનાં નથી. કપાય ઘટે તેને ‘તપ’ કહ્યો છે. લાકિક દષ્ટિ બહી જવી.

સહુ સામાયિક કરે છે, ને કહે છે કે, જ્ઞાની સ્વીકારે તે ખરું. સમકિત હશે કે નહીં તે પણ જ્ઞાની સ્વીકારે તે ખરું. પણ જ્ઞાની સ્વીકારે શું ? અજ્ઞાની સ્વીકારે તેનું તમારું સામાયિક વ્રત અને સમકિત છે ! અર્થાત્ વાસ્તવિક સામાયિક વ્રત અને સમકિત તમારાં નથી. મન, વચન અને કાયા વ્યવહારસમાનામાં સ્થિર રહે તે સમકિત નહીં. જેમ ઉદ્યમાં સ્થિર યોગ માણ્યું પડે છે છતાં તે વસ્તુતઃ સ્થિર નથી; અને તેટલા માટે તે સમતા પણ નથી. મન, વચન, કાયા ચૈદમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય; મન તો કાર્ય કર્યાવગર બેસતું જ નથી. કેવળીના મનયોગ ચપળ હોય, પણ આત્મા ચપળ હોય નહીં. આત્મા ચોથે ગુણસ્થાનકે ચપળ હોય, પણ સર્વથા નહીં. ‘જ્ઞાન’ એટલે આત્માને યથાતથ્ય જાણવો તે. ‘દર્શન’ એટલે આત્માની યથાતથ્ય પ્રતીતિ તે. ‘ચારિત્ર’ એટલે આત્મા સ્થિર થાય તે. આત્મા ને સદૃશ એક જ સમજવા. આ વાત વિચારથી અદ્ભુત થાય છે. પૂર્વે જે આજ્ઞાન બેળું હતું છે તે ખસે તો જ્ઞાનીની અપૂર્વ વાણી સમજાય. ખોટી વાસના=ધર્મના ખોટા સ્વરૂપને ‘ખરું’ જાણવું તે.

તપ આદિક પણ જ્ઞાનીની કસોટી છે. ચાતાશીલ્યું વર્તન રાખ્યું હોય, અને અશાતા આવે. તો જ્ઞાન મંદ થાય છે.

વિચારવગર ઈદ્રિષો વશ થવાની નથી. અવિચારથી ઈદ્રિષો દોડે છે. નિવૃત્તિ માટે ઉપવાસ બતાવ્યા છે. હાલમાં કેટલાક અજ્ઞાની જીવે ઉપવાસ કર્યો હોય ત્યારે દુકાને બેસે છે, અને તેને પૌષ્ણ હરાવે છે. આવા કલ્પિત પૌષ્ણ જીવે અનાદિ કાળથી કયાં છે. તે બધા જ્ઞાનીઓએ નિષ્કળ હરાવ્યા છે. શ્રી, ઘર, છોકરાં હેયાં જૂતી જવાય ત્યારે સામાયિક કર્યું કહેવાય. વ્યવહારસામાયિક બહુ નિષેધવા જેવું નથી; જે કે સાવ જડ વ્યવહારરૂપ સામાયિક કરી નાંખેલ છે. તે કરનારા જીવેને ખગર પણ નથી હોતી કે આથી કંટાળુ શું થશે ? સમ્યક્ત્વ પહેલું નેષ્ટએ. જે વચન સાંભળવાથી આત્મા સ્થિર થાય તે સત્પુરુષનાં વચન શ્રવણ થાય તો પછી સમ્યક્ત્વ થાય. સામાન્ય વિચારને લઈને, ઈદ્રિષો વશ કરવા છ કાયનો આરંભ કાયાથી ન કરતાં વૃત્તિ નિર્મળ થાય ત્યારે સામાયિક થઈ શકે.

લવસ્થિતિ, પંચમકાળમાં મોક્ષનો અભાવ આદિ શંકાઓથી જીવે બાહ્ય વૃત્તિ કરી નાંખી છે. પણ જે આવા જીવે પુરુષાર્થ કરે, ને પંચમકાળ મોક્ષ યતાં હાય જાણવા આવે ત્યારે તેનો ઉપાય અમે લઈશું. તે ઉપાય કાંઈ હાથી, નથી. જળદળતો અગ્નિ નથી. મક્ષતનો જીવને લા

કામી દીધો છે. જીવને પુરુષાર્થ કરવો નથી; અને તેને લઈને બહાનાં કાઢવાં છે. આ પોતાનો વાંક સમજવો. સમતાની વેરાગ્યની વાતો સાંભળવી, વિચારવી. બાલ્ય વાતો જેમ અને તેમ મૂકી દેવી. જીવ તરવાનો કામી હોય, ને સદ્ગુરૂની આજ્ઞાએ વર્તે, તો બધી વાસનાઓ નતી રહે.

સદ્ગુરૂની આજ્ઞામાં બધાં સાધનો સમાઈ ગયાં. જે જીવો તરવાના કામી હોય છે તેમાં બધી વાસનાનો નાશ થાય છે. જેમ કાષ્ટ સો પચાસ ગાંઠ વેગજો હોય, તો એ ચાર દિવસે પણ ધર બેગો થાય, પણ લાખો ગાંઠ વેગજો હોય તે એકદમ ધર બેગો ક્યાંથી થાય ? તેમ આ જીવ કયાંયનાં માર્ગથી થોડો વેગજો હોય, તો તો કાંઈક દિવસ કયાંય પામે, પણ ત્યાં સાવઘે રહેતો હોય ત્યાં ક્યાંથી પાર પામે ?

હેહાહિનો અભાવ થવો; મૂછાનો નાશ થવો તે જ મુક્તિ. એક ભવ જેને બાકી રહ્યો હોય તેને દેહની એટલી બધી ચિંતા ન જોઈએ. અજ્ઞાન ગયા પછી એક ભવ કંઈ વિજ્ઞાનમાં નથી. લાખો ભવ ગયા ત્યારે એક ભવ તો શું દિસાવમાં ?

હોય મિથ્યાત્વ, ને માને છટું કે સાતમું ગુણસ્થાનક તેનું શું કરવું ? ચોથા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ કેવી હોય ? ગણધર જેવી મોક્ષમાર્ગની પરમ પ્રતીતિ આવે.

તરવાનો કામી હોય તે માથું કાપીને આપતાં પાછો હટો નહીં. સિધ્ધિ હોય તે સદેજ કુલશાષ્ટ્ર હોય તે પણ મૂકી શકે નહીં. વીતરાગ જે વચન કહેતાં હયાં છે તે અજ્ઞાની સ્વચ્છંદ કરી કહે છે; તો તે કેમ જૂટશે ?

મહાવીરસ્વામિના દિક્ષાના વરયોગીના વાન-સ્વરૂપ-જો વિચારેતો વેરાગ્ય થાય. એ વાન અદ્ભુત છે. તે ભગવાન અપ્રમાદી દત્તા. તેઓને આરિત વર્તનું હતું, પણ ત્યારે બાળ્યઆરિત લીધું ત્યારે મોક્ષે ગયા.

અવિરતિ શિષ્ય હોય તો તેની સરભરા કેમ કરાય ? રાગદ્વેષ મારવા માટે નીકળ્યો, અને તેને તો કામમાં આળસ ત્યારે રાગદ્વેષ ક્યાંથી નળ ? જિનનાં આગમનો જે સમાગમ થયો હોય, તે તો પોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે થયો હોય, પણ સદ્ગુરૂના જોગ પ્રમાણે ન થયો હોય. સદ્ગુરૂનો જોગ મળ્યો તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલ્યો તેનો ખરેખરો રાગદ્વેષ ગયો.

ગંભીર રોગ મટાડવા માટે ખરી દવા તરત કૂળ આપે છે. તાવ તો એક બે દિવસે પણ મટે.

માર્ગ અને ઉ-માર્ગનું ઓળખાણ થવું જોઈએ. તરવાનો કામી એ સજ્જ વાવરો ત્યાં અજ્ઞાનનું પ્રથમ થવું નથી. કામીમાં પણ ભેદ છે.

પ્રશ્ન:—સત્યુરૂપ કેમ ઓળખાય ?

ઉત્તર:—સત્યુરૂપે તેમનાં લક્ષણોથી ઓળખાય. સત્યુરૂપોનાં લક્ષણો:—તેઓની વાણીમાં પૂર્વાપર અવિરોધ હોય, તેઓ ક્રોધનો જે ઉપાય કહે તેથી ક્રોધ નળ, માનનો જે ઉપાય કહે તેથી માન નળ. જ્ઞાનીની વાણી પરમાર્થરૂપ જ હોય છે. તે અપૂર્વ છે. જ્ઞાનીની વાણી ખીજા અજ્ઞાનીની વાણીની ઉપર ને ઉપર જ હોય. ત્યાંસુધી જ્ઞાનીની વાણી સાંભળી નથી, ત્યાં સુધી મુજો પણ ઘાસપાકળા જેવાં લાગે. સદ્ગુરૂ અને અસદ્ગુરૂનું ઓળખાણ, સોનાની અને પીત્તળની કંદીના ઓળખાણની પેઠે થવું જોઈએ. તરવાના કામી હોય, અને સદ્ગુરૂ મળે, તો કર્મ ટળે. સદ્ગુરૂ કર્મ ટાળવાનું કારણ છે. કર્મો બંધવાનાં કારણો મળે તો કર્મ બંધાય, અને કર્મ ટાળવાનાં કારણો મળે તો કર્મ ટળે. તરવાના કામી હોય તે બવસ્થિતિ આદિનાં આવજન ખોટાં કહે છે. તરવાના કામી જાને કહેવાય ? જે પદાર્થને જાની ઝેર કહે તેને ઝેર કહી મોકે, અને જાનીની આજ્ઞા આચરે તેને તરવાના કામી કહેવાય.

ઉપદેશ સાંભળવાની ખાતર સાંભળવાના કામીએ કર્મરૂપ ગોદરૂં ઓટયું છે તેથી ઉપદેશરૂપ લાકડી લાગતી નથી. તરવાના કામી હોય તેણે ધોતીઆરૂપ કર્મ ઓટ્યાં છે તેથી ઉપદેશરૂપ લાકડી પહેલી લાગે. શાસ્ત્રમાં અલગ્યના તાર્યાં તરે એમ કહ્યું નથી. ચોભંગીમાં એમ અર્થ નથી. દુરિયાના ધરમશી નામના મુનિએ એની ટીકા કરી છે. પોતે ત્યાં નથી, ને ખીન્નને તારે છે એનો અર્થ આંધળો માર્ગ બતાવે તેવો છે. અસદ્ગુણો આવાં ખોટાં આલંબન દે છે:

“ જ્ઞાનાપેક્ષાએ સર્વ વ્યાપક, સત્યિત આનંદ એવો હું આત્મા એક છું ” એમ વિચારવું, ધ્યાવનું, નિર્મળ, અત્યંત નિર્મળ, પરમ શુદ્ધ ચૈતન્યન પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ છે. સર્વને બાદ કરતાં કરતાં જે અખાલ અનુભવ રહે છે તે આત્મા છે. જે સર્વને જાણે છે તે આત્મા છે. જે સર્વ બાવને પ્રકાશે છે તે આત્મા છે. ઉપયોગમય આત્મા છે. આન્યાયાધ સમાધિસ્વરૂપ આત્મા છે.

આત્મા છે. આત્મા અત્યંત પ્રગટ છે, કેમકે સ્વસ્વેદન પ્રગટ અનુભવમાં છે. અનુત્પન્ન અને અમીલન સ્વરૂપ હોવાથી આત્મા નિત્ય છે. બ્રાંતિપણે પરભાવનો કર્તા છે. તેના કળને બોક્તા છે. બાન થયે સ્વભાવપરિણામી છે. સર્વથા સ્વભાવપરિણામ તે મોક્ષ છે. સદ્ગુણ, સત્સંગ, સત્-શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર અને સંયમાદિ તેનાં સાધન છે. આત્માના અસ્તિત્વથી માંડી નિર્વાણ સુધીનાં પદ સાચાં છે;—અત્યંત સાચાં છે, કેમકે પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે. બ્રાંતિપણે આત્મા પરભાવનો કર્તા હોવાથી શુભાશુભ કર્મ આત્મા ભોગવે છે. મારે, ઉત્કૃષ્ટ શુભથી ઉત્કૃષ્ટ અશુભ સુધીના સર્વ ન્યૂનાધિક પર્યાય ભોગવવારૂપ ક્ષેત્ર, અવસ્થ છે.

નિજસ્વભાવ-જ્ઞાન-માં કેવળ ઉપયોગે તન્મયાકાર સહજ સ્વભાવે નિર્વિકલ્પપણે આત્મા પરિણમે તે સમ્યક્ત્વ છે. નિરંતર તે પ્રતીતિ વત્તાં કરે તો તેને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. ક્વચિત્ મંદ, ક્વચિત્ તીવ્ર, ક્વચિત્ વિસર્જન, ક્વચિત્ સ્મરણરૂપ એમ પ્રતીતિ રહે તેને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. તે પ્રતીતિને સત્તાગત આવરણ ઉદય આવ્યા નથી ત્યાં સુધી ઉપશમસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. આત્માને આવરણ ઉદય આવે સારે પ્રતીતિથી પડી જાય તેને સારવાદાનસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. અત્યંત પ્રતીતિ થવાના યોગમાં સત્તાગત અરૂપ પુણ્યસનું વેદનું જ્યાં રહ્યું છે તેને વેદકસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. તથારૂપ પ્રતીતિ થયે, અન્યભાવસંબંધી અદ્ભ-મત્વાદિ હર્ષ, શોક, ક્રોધ કરી ક્ષય થાય. મનરૂપ યોગમાં તારતમ્યસહિત જે કોઈ ચારિત્ર આરાધે તે સિદ્ધિ પામે છે; અને જે સ્વરૂપસ્થિરતા ભજે તે સ્વભાવસ્થિતિ પામે છે. નિરંતર સ્વરૂપ-લાભ, સ્વરૂપાકાર ઉપયોગનું પરિણમન એ આદિ સ્વભાવ અંતરણ કર્મના ક્ષણે પ્રગટે છે. કેવળ સ્વભાવપરિણામી જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન છે.

‘ જ્ઞાત્રૂપપ્રતીતિ ’ નામના જનસૂત્રમાં એમ કહ્યું છે કે, આ કાળમાં મોક્ષ નથી. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે; મિથ્યાત્વનું ટળવું, અને તે મિથ્યાત્વ ટળવારૂપ મોક્ષ નથી. મિથ્યાત્વ ટળવારૂપ મોક્ષ છે; પણ સર્વથા એટલે આત્યાંતિક દેહરહિત મોક્ષ નથી. આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે, સર્વ પ્રકારનું કેવળજ્ઞાન હોય નહીં, જાણી સમ્યક્ત્વ હોય નહીં એમ હોય નહીં, આ કાળમાં મોક્ષના નહીં હોવાપણાની આજી વાતો કોઈ કરે તે સાંભળવી નહીં, સત્પુરૂષની વાત પુરૂષાર્થને મંદ કરવાની હોય નહીં. પુરૂષાર્થને ઉત્તેજન આપવાની હોય.

ઝેર ને અમૃત સરખાં છે એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું હોય તો તે અપેક્ષિત છે. ઝેર અને અમૃત સરખાં કહેવાથી ઝેર ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે એમ નથી. આજ રીતે શુભ અશુભ બન્ને ક્રિયાના સંબંધમાં સમજવું. ક્રિયા-શુભ અને અશુભ-તો નિરોધ કરી હોય તો મોક્ષની અપેક્ષાએ છે. તેથી કરી શુભ અને અશુભ ક્રિયા સરખી છે એમ ગણી લઈ અશુભ ક્રિયા

કરવી નહીં. આવું જાતીપુરુષનું કથન હોય જ નહીં, સત્પુરુષનું વચન અધર્મમાં ધર્મનું સ્થાપન કરવાનું હોય જ નહીં.

જે ક્રિયા કરવી તે નિર્દોષપણે, નિરઅહંકારપણે કરવી. ક્રિયાના ફળની આકાંક્ષા રાખવી નહીં. શુભ ક્રિયાનો કાંઈ નિપેદ છે જ નહીં, પણ જ્યાં જ્યાં માત્ર બાહ્ય ક્રિયાથી જ મોક્ષ માન્યો છે ત્યાં ત્યાં નિપેદ છે.

શરીર દીક રહે તે પણ એક જાતની સમાધિ. મન દીક રહે તે પણ એક જાતની સમાધિ. સહજસમાધિ એટલે બાહ્યકારણો વગરની સમાધિ. તેનાથી પ્રમાદાદિ નાશ થાય જેને આ સમાધિ વર્તે છે. તે કોઈ લાખ રૂપીઆ આપે તો આનંદ થાય નહીં; કે કોઈ પડાવી લે તો ખેદ થાય નહીં. જેને શાતા અશાતા બન્ને સમાન છે તેને સહજસમાધિ કહી. સમકિત દષ્ટિને અંધ હર્ષ, અંધ શોક કવચિત્ થઈ આવે પણ પાછો સમાવેશ પામી જાય, અંગનો હર્ષ ન રહે, ખેદ થાય તેવો ખેત્રી લે. તે “આમ થયું ન થયે” એમ વિચારે છે, અને આત્માને નિદ્રે છે. હર્ષ શોક થાય તોપણ તેનું (સમકિતનું) મૂળ જાય નહીં. સમકિતદષ્ટિને અંશે સહજ પ્રતીતિ પ્રમાણે સદાય સમાધિ છે. કનકવાની દોરી જેમ હાથમાં છે તેમ સમકિતદષ્ટિના હાથમાં તેની શ્વતિરૂપી દોરી છે.

સમકિતદષ્ટિ જીવને સહજસમાધિ છે. સત્તામાં કર્મ રહ્યાં હોય, પણ પોતાને સહજસમાધિ છે. બહારનાં કારણોથી તેને સમાધિ નથી. આત્મામાંથી મોહ ગયો તે જ સમાધિ છે. પોતાના હાથમાં દોરી નથી તેથી, મિથ્યાદષ્ટિ બહારનાં કારણોમાં તદ્દાકાર થઈ જઈ તે રૂપ થઈ જાય છે.

સમકિતદષ્ટિને બહારનાં દુઃખ આન્યે ખેદ હોય નહીં; જો કે રોગ આવે એવું ધ્વનિ છે નહીં, પણ રોગ આન્યે રોગદ્રેષપરિણામ થાય નહીં.

શરીરનો ધર્મ-રોગાદિ જે હોય તે કેવળીને પણ થાય; કેમકે વેદનીપકર્મ છે તે તો સર્વંએ ભોગવવું જ જોઈએ. સમકિત આલ્યાવગર કોઈને સહજસમાધિ થાય નહીં. સમકિત યવાથી સહેજે સમાધિ થાય. સમકિત યવાથી સહેજે આસક્તભાવ મટી જાય. બાકી આસક્તભાવને અમરથી ના કહેવાથી બંધ રહે નહીં. સત્પુરુષના વચનપ્રમાણે તેની આરાપ્રમાણે વર્તે તેને સમકિત અંશે થયું.

બીજી બધા પ્રકારની કલ્પનાઓ મૂઝી, પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની આજ્ઞાએ વચન સાંભળવાં; તેની સાચી શ્રદ્ધા કરવી, તે આત્મામાં પરિણુભાવવાં તો સમકિત થાય. શાસ્ત્રમાં કહેતો મહાવીર-સ્વામીની આજ્ઞાથી દરેક જીવ વર્તે તેવા પ્રકારના જીવો હાથમાં નથી; મારે પ્રત્યક્ષતાની જોઈએ. કાળ વિકાસ છે. કુચરૂઓએ લોકને અવજો માર્ગે જતાની ભૂલાવ્યા છે; મનુષ્યપણુ લૂંટી લીધું છે; એટલે જીવ માર્ગમાં કેમ આવે? જો કે કુચરૂઓએ લૂંટી લીધા છે, પણ તેમાં તે બિચારાઓનો વાંક નથી, કેમકે તે માર્ગની ખબર નથી. મિથ્યાત્વરૂપી ખરેખરી ગાંડ મોટી છે, એટલે બધો રોગ ક્યાંથી મટે? જેની પ્રતિ છેદાઈ તેને સહજસમાધિ થાય, કેમકે જેનું મિથ્યાત્વરૂપે તેની મગ ગાંડ છેદાઈ; અને તેથી બીજા ગુણો પ્રગટે જ.

જેવા માણસ હતા. તેઓ ખાતા, પીતા, બેસતા, ઉઠતા, એવા ફેર નથી. ફેર બીજાને જ છે; સર્ગે વસરણાદિના પ્રસંગે લૌકિક ભાવના છે. ભગવાનનું સ્વરૂપ એવું નથી. ભગવાનનું સ્વરૂપ સાવ નિર્મળ આત્મા સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ્યે છે તેવું છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટે તે જ ભગવાનનું સ્વરૂપ. વર્તમાનમાં ભગવાન હોત તો તમે માનત નહીં. ભગવાનનું મહત્ત્વ જ્ઞાન છે. ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતવન કરવાથી આત્મા ભાનમાં આવે; પણ ભગવાનના દેહથી ભાન પ્રગટે નહીં. જેને સંપૂર્ણ અંશરૂપ પ્રગટે તેને ભગવાન કહેવાય. જેમ ભગવાન વર્તમાન હોત, અને તમને ખતાવત તો માનત નહીં; તેમ વર્તમાનમાં જાની હોય તો મનાય નહીં. સ્વધામ પહેલ્યા પછી કહે કે એવા જ્ઞાની થયા નથી. પછવાડેથી છવે તેની પ્રતિમાને પૂજે પણ વર્તમાનમાં પ્રતીત ન કરે. છવને જાનીનું ઓળખાણ વર્તમાનમાં થતું નથી.^૧

સમકિતને ખરેખર વિચારે, તો નવમે સમયે કેવળજ્ઞાન થાય; નહીં તો એક ભવમાં કેવળજ્ઞાન થાય; છવટે પંદરમે ભવે કેવળજ્ઞાન થાય જ. માટે સમકિત સર્વોત્કૃષ્ટ છે. જૂદા જૂદા વિચારમેદો આત્મામાં લાભ થવા અર્થે કલા છે; પણ ભેદમાં જ આત્માને ધૂમાવવા કલા નથી. દરેકમાં પરમાર્થ હોવા જોઈએ.

સમકિતીને કેવળજ્ઞાનની ધ્વજા નથી !

અજ્ઞાની ગુરુઓએ લોકોને અવળે માર્ગે ચલાવી દીધા છે. અવળું ઝાઝારી દીધું છે એટલે લોકો ગરબ, કુળ આદિ લૌકિક ભાવમાં તદાકાર થઈ ગયા છે. અજ્ઞાનીઓએ લોકને સાવ અવળે જ માર્ગે સમજાવી દીધો છે. તેઓના સંગથી આ કાળમાં અધિકાર થઈ ગયો છે. અમારી કહેલી દરેક દરેક વાન સંભારી પુરુષાર્થ વિશેષપણે કરવો. ગરબાદિના કદામદો મૂકી દેવા જોઈએ. છવ અનાદિ કાળથી રખડ્યો છે. સમકિત થાય તો સહેજે સમાધિ થાય; અને પરિણામે કલ્યાણ થાય. છવ સત્પુરુષના આશ્રયે જો આજાદિ ખરેખર આરાધે, તેના ઉપર પ્રતીત આણે, તો ઉપકાર થાય જ.

એક તરફથી ચાદ રાજ્યોકનું સુખ હોય, અને બીજી તરફ સિદ્ધના એક પ્રદેશનું સુખ હોય તોપણ સિદ્ધના એક પ્રદેશનું સુખ અનનું થઈ જાય.

વૃત્તિને ગમે તેમ કરી શકવી; જ્ઞાનવિચારથી શકવી; લોકજ્ઞાનથી શકવી, ઉપયોગથી શકવી; ગમે તેમ કરીને પણ વૃત્તિને શકવી. સુમુખ્યોએ કોઈ પદાર્થવિના ચાત્રે નહીં એવું રાખવું નહીં.

છવ મારાપણ માને છે ને જ દુઃખ છે, કેમકે મારાપણ માન્યું કે, ચિંતા થઈ કે કેમ થશે ? કેમ કરીએ ? ચિંતામાં જે સ્વરૂપ થઈ જાય છે તે જ અજ્ઞાન છે. વિચારથી કરી, જ્ઞાને કરી જોઈએ, તો કોઈ માર્ગ નથી એમ જણાય. જો એકની ચિંતા કરે, તો આખા જગતની ચિંતા કરવી જોઈએ. માટે દરેક પ્રસંગે મારાપણ થતું અટકાવવું; તો ચિંતા-કલ્પના-પાતળી પડશે. તૃષ્ણા જેમ બને તેમ પાતળી પાડવી. વિચાર કરી કરીને તૃષ્ણા ઓછી કરવી. આ દેહને પચાસ રૂપીઆનો ખર્ચ જોઈએ તેને બદલે હજારો લાખોની ચિંતા કરી તે અગ્નિએ આખો દિવસ બળ્યા કરે છે. બાહ્ય ઉપયોગ તૃષ્ણાની વૃદ્ધિ થવાનું નિમિત્ત છે, છવ મોટાદને લીધે તૃષ્ણા વધારે છે. તે મોટાદ રાખીને સુકતપણ થતું નથી. જેમ બને તેમ મોટાદ, તૃષ્ણા પાતળાં પાડવાં. નિર્ધન કાણ ? ધન માગે-ઈચ્છે-તે નિર્ધન. જે ન માગે તે ધનવાન છે. જેને વિશેષ લક્ષ્મીની તૃષ્ણા-તેની દુઃખધા, બળત્રા છે તેને જરા પણ સુખ નથી. લોક જાણે છે કે, શ્રીમંત સુખી છે, પણ વસ્તુતઃ તેને શેમે શેમે બળત્રા છે. માટે તૃષ્ણા ઘટાડવી.

૧. આ વિચારે શ્રીમદે પોતાને હૃદયી કલા સંભવે છે. તેઓનું ઓળખ વર્તમાન દેહસ્થિતિ પણ છવને યશે એવા અભિપ્રાય અત કહેવાનો જણાય છે.—સંશોધક.

અહારની વાત એટલે ખાવાના પદાર્થોની વાત તુચ્છ છે. તે કસી નહીં. વિહારની એટલે ક્રિડાની વાત ઘણી તુચ્છ છે. નિહારની વાત તે પણ ઘણી તુચ્છ છે. શરીરનું શાતાપણુ કે દીનપણુ એ બધી તુચ્છપણુની વાત કરવી નહીં. આહાર વિષા છે. વિચારો કે, ખાધા પછી વિષા થાય છે. વિષા ગાય ખાય તો દૂધ થાય છે; ને વળી ખેતરમાં ખાતર નાંખતાં અનાજ થાય છે. આવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલ અનાજનો જે આહાર તેને વિષાતુલ્ય નહીં, તેની ચર્ચા ન કરવી, તે તુચ્છ વાત છે.

સામાન્ય જીવાંથી સાવ મૌનપણે રહેવાય નહીં; ને રહે તો અંતરની કલ્પના મટે નહીં; અને જ્યાંસુધી કલ્પના હોય ત્યાંસુધી તેને માટે રસ્તો કાઢવો જ જોઈએ. એટલે પછી લખીને કલ્પના બહાર કાઢે. પરમાર્થકામમાં બેસવું. વ્યવહારકામમાં પ્રયોજન વગર લવારી કરવી નહીં. જ્યાં કે ડાકૂટ થતી હોય ત્યાંથી દૂર રહેવું; વૃત્તિ ઓછી કરવી.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મારે પાતળા પાડવા છે એવો જ્યારે લક્ષ થશે, જ્યારે તેનો થોડો થોડો પણ લક્ષ વર્તીશે—ત્યારે પછી સહજ થશે. આત્માને આવરણ કરનાર દરેક દ્રવ્યનું જાણવામાં આવે ત્યારે તેને ખસેડવાનો અભ્યાસ કરવો. ક્રોધાદિ થોડે થોડે પાતળા પડ્યા પછી સહજરૂપ થશે. પછી નિયમમાં લેવા માટે જેમ બને તેમ અભ્યાસ રાખવો; અને વિચારમાં વખત ગાળવો. ક્રોધના પ્રસંગથી ક્રોધાદિ ઉપજવાનું નિમિત્ત થાય તો તેને ગણકારવું નહીં; કેમકે પોતે ક્રોધ કરીએ તો થાય. જ્યારે પોતાના પ્રત્યે ક્રોધ કરે, ત્યારે, વિચાર કરવો કે, તે બિચારાને હાથ તે પ્રકૃતિનો હ્રદય છે; એની મેળે ધીર્ય એ ધીર્ય શાંત થશે. માટે જેમ બને તેમ અંતરૂ વિચાર કરી પોતે સ્થિર રહેવું. ક્રોધાદિ કપાવને, હમેશાં વિચારી વિચારી પાતળા પાડવા. તૃષ્ણા ઓછી કરવી, કારણકે તે એકાંત દુઃખદાયી છે, જેમ હ્રદય હશે તેમ બનશે; માટે તૃષ્ણા અવશ્ય ઓછી કરવી. બાહ્ય પ્રસંગો જેમ બને તેમ ઓછા કરવા.

એકાંતીપુત્ર ક્રોધનું માથું કાપી લાગ્યો હતો. ત્યાર બાદ જ્ઞાનીને મળ્યો; અને કહ્યું કે મોક્ષ આપ; નહીં તો માથું કાપી નાંખીશ. પછી જ્ઞાનીએ કહ્યું કે “ બરાબર—નકી—કહે છે ? વિવેક (સાચાને સાચું સમજવું), શમ (બધા ઉપર સમભાવ રાખવો તો), અને ઉપશમ (વૃત્તિઓને બહાર જવા દેવી નહીં; અને અંતઃવૃત્તિ રાખવી) વિશેષ વિશેષ આત્મામાં પરિણમવાવાળી આત્માનો મોક્ષ થાય છે.”

ક્રોધ એક સંપ્રદાયવાળા એમ કહે છે કે, વેદાંતવાદીની સુક્તિ કરતાં—એ ભ્રમદશા કરતાં, ચાર ગતિ સારી; સુખદુઃખનો પોતાને અનુભવ તો રહે.

સિદ્ધમાં સમ્બર કહેવાય નહીં, કેમકે ત્યાં કર્મ આવતું નથી એટલે પછી શોકવાનું પણ હોય નહીં. મુક્તને વિષે સ્વભાવ સંભવે. એક ગુણથી—અન્યથી તે સંપૂર્ણ સુધી.

સિદ્ધદશામાં સ્વભાવસુખ પ્રગટયું. કર્મનાં આવરણો મટયાં; એટલે સમ્બર, નિર્વંશ હવે કેને રહે ? ત્રણ યોગ પણ હોય નહીં. મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ, કપાય, યોગ બધાથી મુકાણા તેને કર્મ આવતાં નથી; એટલે તેને કર્મ શોકવાનાં હોય નહીં. એક હજારની રકમ હોય; અને પછી થોડે થોડે પૂરી કરી દીધી એટલે ખાતું બંધ થયું, તેની પેટે. પાંચ કારણો કર્મનાં હતાં તે સમ્બર, નિર્વંશથી પણ કર્મો એટલે પાંચ કારણોથી ખાતું બંધ થયું; એટલે પછી ફરી ક્રોધ રીતે ગ્રામ થાયજ નહીં. ધર્મસંન્યાસ—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ દોષો છેલ્લા તે.

જીવ તો સદાય જીવતો જ છે. તે ક્રોધ વખત ઉંઘતો નથી; કે મરતો નથી; મરવો સંભવતો નથી. સ્વભાવે સર્વ જીવતા જ છે. જેમ આસોપ્પૈસ વિના ક્રોધ જીવ જોવામાં આવે તેમ જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્યવિના ક્રોધ જીવ નથી.

આત્માને નિંદવો; અને એવો ખેદ કરવો કે જેથી વેરાગ્ય આવે; સંસાર ખોટો લાગે. ગમે તે મરણ પામે, પણ જેની આંખમાંથી આંસુ આવે—સંસાર અસાર જાણી જન્મ, જરા, મરણ મહાભયંકર જાણી વેરાગ્ય પાળી આંસુ આવે—તે ઉત્તમ છે. ખોતાનો છોડેરો મરણ પામે; ને રૂવે તેમાં કંઈ વિશેષ નથી, તે તો મોહનું કારણ છે.

આત્મા પુરુષાર્થ કરે તો શું ન થાય? મોટા મોટા પર્વતોના પર્વતો છેદી નાંખ્યા છે; અને કેવા કેવા વિચાર કરી તેને રેલ્વેના કામમાં લીધા છે! આ તો બહારનાં કામ છે છતાં જ્ય ક્યોં છે. અત્માને વિચારવો એ કંઈ બહારની વાત નથી. અજ્ઞાન છે તે મટે તો જ્ઞાન થાય.

અનુભવી વૈદ્ય તો દવા આપે, પણ દરદી જે મળે ઉતારે તો રોગ મટે; તેમ સદ્ગુરુ અનુભવ કરીને જ્ઞાનરૂપ દવા આપે, પણ મુમુક્ષુ પ્રહણ કરવારૂપ મળે ઉતારે ત્યારે મિથ્યાત્વરૂપ રોગ ટળે.

જે ધડી પુરુષાર્થ કરે, તો કેવળજ્ઞાન થાય એમ કહ્યું. રેલ્વે આદિ ગમે તેવો પુરુષાર્થ કરે તોપણ એ ધડીમાં તૈયાર થાય નહીં; તો પછી કેવળજ્ઞાન કેટલું સુલભ છે તે વિચારો. *

જે વાતો છવને મંદ કરી નાંખે, પ્રમાદી કરી નાંખે તેવી વાતો સાંભળવી નહોં. એથીજ છવ અનાદિ રખડ્યો છે. ભવસ્થિતિ, કાળ આદિનાં આસંખ્ય લેવાં નહોં. એ બધાં બહાનાં છે.

છવને સંસારી આસંખ્યનો—વિટંબનાઓ—મૂકવાં નથી; ને ખોટાં આસંખ્ય લખને કહે છે કે કર્મનાં દુર્ગિઆં છે એટલે મારાથી કંઈ બની શકતું નથી. આવાં આસંખ્ય લઇ પુરુષાર્થ કરતો નથી. જે પુરુષાર્થ કરે, ને ભવસ્થિતિ કે કાળ નડે ત્યારે તેનો ઉપાય કરીશું; પણ પ્રથમ પુરુષાર્થ કરવો.

સાચા પુરુષની આજ્ઞા આરાધે તે પણ પરમાર્થરૂપ જ છે. તેમાં લાભ જ થાય. એ વેપાર લાભનો જ છે.

જે માણસે લાખો રૂપીઆ સામું પાછું વાળીને જોયું નથી, તે હવે હજારના વેપારમાં બહાનાં કાઢે છે; તેનું કારણ અંતરૂથી આત્માર્થની ઈચ્છા નથી. જે આત્માર્થી થયા તે પાછું વાળીને સામું જોતા નથી. પુરુષાર્થ કરી સત્મા આવી જાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે આવરણ, સ્વભાવ, ભવસ્થિતિ પાકે ક્યારે? તો કહે કે પુરુષાર્થ કરે ત્યારે.

પાંચ કારણો મળે ત્યારે સુકૃત થાય. તે પાંચે કારણો પુરુષાર્થમાં રહ્યાં છે. અનંતા એથા આરા મળે, પણ ખોતે જે પુરુષાર્થ કરે તો સુકૃત પ્રાપ્ત થાય. છવે અનંતા કાળથી પુરુષાર્થ કર્યોં નથી. બધાં ખોટાં આસંખ્યનો લઈ માર્ગ આજ વિદ્વા નાંખ્યાં છે. કલ્યાણ વૃત્તિ ઉગે ત્યારે ભવસ્થિતિ પાકી જાણવી. શક્તન હોય તો વર્ગનું કામ જે ધડીમાં કરી શકાય.

પ્રશ્ન:—વ્યવહારમાં ચોથા ગુણસ્થાનકે કયા કયા વ્યવહાર લાગુ પડે? શુદ્ધ વ્યવહાર કે બીજા ખરા?

ઉત્તર:—બીજા બધાલ લાગુ પડે. ઉદવથી શુભાશુભ વ્યવહાર છે, અને પરિણતિએ શુદ્ધ વ્યવહાર છે.

પરમાર્થથી શુદ્ધ કર્તા કહેવાય. પ્રસાપ્પાની, અપ્રસાપ્પાની ખપાવ્યા છે માટે શુદ્ધ વ્યવહારના કર્તા છે. સમકિતીને અશુદ્ધ વ્યવહાર ટાળવાનો છે. સમકિતી પરમાર્થથી શુદ્ધ કર્તા છે. નયના પ્રકાર ધણા છે; પણ જે પ્રકારપડે આત્મા ઉચ્ચો આવે, પુરુષાર્થ વર્દમાન થાય તે જ પ્રકાર વિ-

ચારવો. પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં પોતાની ભૂલ ઉપર લક્ષ રાખવો. એક સમ્યક્ ઉપયોગ થાય, તો પોતાને અનુભવ થાય કે કેવી અનુભવદશા પ્રગટે છે !

સત્સંગ હોય તો બધા ગુણો સહેજે થાય. દયા, સત્ય, અદત્ત, અભય, પરિગ્રહમર્યાદા આદિ અહંકારરહિત કરવાં. લોકોને બતાવવા અર્થે કાંઈપણ કરવું નહીં. મનુષ્યઅવતાર મળ્યો છે, ને સદાચાર નહીં સેવે, તો પસ્તાવાનું થશે. મનુષ્યઅવતારમાં સત્પુરુષનું વચન સાંભળવાનો, વિચારવાનો યોગ મળ્યો છે.

સત્ય બોલતું એ કાંઈ મુશ્કેલ નથી. સાવ સહેજ છે. જે વેપારાદિ સત્યવડે થાય તે જ કરવા, જે છ મહિના મુઠ્ઠી એમ વર્તાય તો પછી સત્ય બોલવું સહેજ થઈ જાય છે. સત્ય બોલતાં કદાચ થોડો વખત પ્રથમ થોડું નુકસાન થાય, પણ પછી અનંત ગુણનો ધણી જે આત્મા તે આપો લૂંટાઈ જાય છે તે લૂંટાતો બધ પડે. સત્ય બોલતાં ધીમે ધીમે સહેજ થઈ જાય છે; અને યથા પછી વ્રત લેવું, અભ્યાસ રાખવો; કેમકે ઉત્કૃષ્ટ પરિણામવાળા આત્મા વિરલા છે.

શુભ જે લૌકિક ભયથી ભય પામ્યો તો તેનાથી કાંઈ પણ થાય નહીં. લોક ગમે તેમ બોલે તેની દરકાર ન કરતાં આત્મરહિત જેનાથી થાય તે સદાચરણ સેવવાં.

જ્ઞાન જે કામ કરે છે તે અદ્ભુત છે. સત્પુરુષનાં વચનવગર વિચાર આવતો નથી; વિચારવિના વૈરાગ્ય આવે નહીં. વૈરાગ્યવગર જ્ઞાન આવે નહીં. આ કારણથી સત્પુરુષનાં વચનો વારંવાર વિચારવાં.

ખરેખરી આશંકા ટળે તો ધણી નિર્જરા થાય છે. શુભ જે સત્પુરુષનો માર્ગ જાણતો હોય, તેનો તેને વારંવાર બોધ થતો હોય, તો ધણું ફળ થાય.

સાત નય, અથવા અનંત નય છે. તે બધા એક આત્માર્થે જ છે, અને આત્માર્થે તે જ એક ખરો નય. નયનો પરમાર્થ શુભથી નીકળે તો ફળ થાય. છેવટે ઉપશમભાવ આવે, તો ફળ થાય; નહીંતો શુભને નયનું જ્ઞાન જાળરૂપ થઈ પડે; અને તે વળી અહંકાર વધવાનું ઠેકાણું છે. સત્પુરુષના આશ્રયે જાળ ટળે.

બાહ્યાનમાં ભંગજનક રાગ (સ્વર) કાઢી સંભળાવે છે, પણ તેમાં આત્માર્થ નથી. જે સત્પુરુષના આશ્રયે કપાયાદિ ઢાળા પાડે, ને સદાચાર સેવી અહંકારરહિત થાઓ, તો તમારું અને બીજાનું હિત થાય, દંભરહિત આત્માર્થે સદાચાર સેવવા; જેથી ઉપકાર થાય.

ખારી જમીન હોય, ને તેમાં વરસાદ પડે તો શું કામ આવે ? તેમ જ્યાંસુધી આત્મામાં ઉપદેશ પરિણમે નહીં તેવી સ્થિતિ હોય ત્યાંસુધી તે શું કામનો ? જ્યાંસુધી ઉપદેશવાત આત્મામાં પરિણમે નહીં ત્યાંસુધી ફરી સાંભળવી; વિચારવી; તેનો કેડો મૂકવો નહીં; કાપર થવું નહીં; કાપર થાય તો આત્મા ડિંચો આવે નહીં. જ્ઞાનનો અભ્યાસ જેમ બને તેમ વધારવો; અભ્યાસ રાખવો તેમાં કુટિલતા કે અહંકાર રાખવાં નહીં.

આત્મા અનંત જ્ઞાનમય છે. જેટલો અભ્યાસ વધે તેટલો ઓછો છે. ‘સુદરવિલાસ’ વગેરે વાંચવાનો અભ્યાસ રાખવો. ગ્રન્થનાં કે મનમતાંતરનાં પુસ્તકો હાથમાં લેવાં નહીં. પરંપરાએ પણ કદાગ્રહ આપ્યો, તો શુભ પાછો મળ્યા જાય; મારે મતોના કદાગ્રહની વાતોમાં પડવું નહીં. મતોથી છેટે રહેવું; દૂર રહેવું. જે પુસ્તકથી વૈરાગ્ય ઉપશમ થાય તે સમકિતદષ્ટિનાં પુસ્તકો છે, વૈરાગ્યવાળાં પુસ્તકો વાંચવાં.

દયા, સત્ય, આદિ જે સાધનો છે તે પિલાવને સાગવાનાં સાધનો છે, અંતરૂ સ્પર્શે તો

વિચારને મોટા ટેકા મળે છે. અત્યારસુધીનાં સાધનો વિભાવના ટેકા હતા; તેને સાચાં સાધનોથી જ્ઞાનીપુરુષો હલાવે છે. કલ્યાણ કરવાનું હોય તેને સત્ય સાધન અવશ્ય કરવાનાં છે.

સત્સમાગમમાં જીવ આત્મે, ને ઈંદ્રિયોનું લુપ્તપણ ન જાય, તો સત્સમાગમમાં આત્મો નથી એમ સમજવું. સત્ય બોલે નહીં ત્યાંસુધી ગુણ પ્રગટે નહીં. સત્પુરુષ હાથે ઝાલીને વ્રત આપે ત્યાં લ્યો. જ્ઞાનીપુરુષ પરમાર્થનો જ ઉપદેશ આપે છે. મુમુક્ષુઓએ સાચાં સાધનો સેવવાં યોગ્ય છે.

સમકિતનાં મૂળ આર વ્રતઃ-સ્થૂંઘ્રાણુતિપાન; સ્થૂંઘ્ર મૃષાવાદ; સ્થૂંઘ્ર કહેવાનો હેતુ--

જ્ઞાનીઓએ આત્માનો ચોર જ માત્ર સમજાવ્યો છે. વ્રત બે પ્રકારનાં છે:-૧. સમકિત-વગર બાહ્યવ્રત છે. ૨. સમકિતસહિત અંતરવ્રત છે. સમકિતસહિત આર વ્રતનો પરમાર્થ સમજાય તો કૃષ્ણ થાય.

બાહ્યવ્રત, અંતરવ્રતને અર્થ છે; જેની રીતે એકઠો શીખવા માટે લીટોડા છે તેમ પ્રથમ તો લીટોડા કરતાં એકઠો વાંકો ચૂકો થાય; અને એમ કરતાં કરતાં પછી એકઠો બરાબર થાય.

જીવે જે જે સાંભળ્યું છે તે તે અવળું જ ગ્રહણ કર્યું છે. જ્ઞાની બિચારા શું કરે ! કેટલુંક સમજાવે ? સમજાવવાની રીતે સમજાવે. મારીફૂરીને સમજાવ્યે આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. આગળ જે જે વ્રતાદિ કર્યા તે તે અકૃષ્ણ ગયાં, માટે હવે સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ પરમાર્થ સમજાવે કરો. એકને એક વ્રત હોય પણ મિથ્યાદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ બંધ છે; અને સમ્યક્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ નિર્જરા છે. પૂર્વે જે વ્રતાદિ નિષ્કૃષ્ણ ગયાં છે તે હવે સફળ થવાયોગ્ય સત્પુરુષનો જોગ થયો છે, માટે પુરુષાર્થ કરવો; સદાચરણ ટેકસહિત સેવવાં, મરણ આત્મે પણ પાછા હાલું નહીં. જ્ઞાનીનાં વચનો શ્રવણ થતાં નથી; મનન થતાં નથી; નહિતો દશા બદલાવિના કેમ રહે ?

આરંભપરિમહનું સંક્ષેપપણ કરવું; પાંચવામાં ચિત્ત ચોટે નહીં તેવું કારણ નિરસપણ લાગે છે. જેની રીતે માણસ નિરસ આહાર કરી બેસે તો પછી લાવે નહીં તેવી રીતે.

જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે તેથી જીવ અવગો ચાલે છે; એટલે સત્પુરુષથી વાણીમાંથી પરિણામ પામે ? લોકસાજ આદિ શક્ય છે, એ શક્યને લાઇને જીવનું પાણી લક્ષકનું નથી. તે શક્યને સત્પુરુષનાં વચનથી ટાંકણે કરી તક પડે તો પાણી લક્ષકી ઉઠે. જીવના શક્ય હજારો દિ-વસના જાતિયોગને લઈને ન દળે, પણ સત્સંગનો યોગ એક મહિના સુધી થાય, તો દળે; ને રસ્તે જીવ ચાલ્યો જાય.

કેટલાક હજીકર્મી સંસારી જીવોને છાકરા ઉપર મોહ કરતાં જેટલો અરેરાટ આવે છે તેટલો પણ હાલના કેટલાક સાધુઓને શિષ્યો ઉપર મોહ કરતાં આવતો નથી !

તૃણાવાજો જીવ નિત્ય બીખારી; સતેજવાજો જીવ સદા સુખી.

સાચાદેવનું, સાચા ગુરૂનું, સાચા ધર્મનું ઝોળખાણ થતું બહુ મુશ્કેલ છે. સાચા ગુરૂનું ઝોળખાણ થાય, તેનો ઉપદેશ હોય તો દેવ, સિદ્ધ, ધર્મ એ બધાનું ઝોળખાણ થાય. બધાનું સ્વરૂપ સદ્ગુરૂમાં સમાય.

સાચા દેવ અર્હત, સાચા ગુરૂ નિર્ઘેય; સાચા હરિ રાગદ્વેષ જેના ગયા છે તે. અચિરહિત એટલે ગાંઠરહિત. મિથ્યાત્વ તે અંતરગ્રાહી છે. પરિગ્રહ તે બાહ્યગ્રાહી છે. મૂળમાં અભ્યંતર ગ્રાહી ન છેદાય ત્યાંસુધી ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાય નહીં. જેની ગ્રાહી ગઈ છે તેવા પુરુષ મળે તો અરેખક કામ થાય; તેમાં વળી સત્સમાગમ રહે, તો વિશેષ કલ્યાણ થાય, જે મૂળ ગાંઠ છેદવા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તે સહુ બૂલી ગયા છે; ને બહારથી તપશ્ચર્યા કરે છે. દુઃખ સહન કરતાં છતાં મુક્તિ થતી નથી તો દુઃખ વેદવાનું કારણ જે વૈરાગ્ય તે બૂલી ગયા. દુઃખ અગ્નિનું છે.

અંદરથી છૂટે ત્યારે બહારથી છૂટે; અંદરથી છૂટયાવગર બહારથી છૂટે નહીં. એકલું બહારથી છોડે તેમાં કામ થાય નહીં. આત્મસાધનવગર કંટ્યાણુ થયું નથી.

બાહ્ય અને અંતર બન્ને સાધન જેને છે તે ઉત્કૃષ્ટ પુરુષ છે; અને તે માટે શ્રેષ્ઠ છે. જે સાધુના સંગથી અંતરેણુ પ્રગટે તેનો સંગ કરવો. કલધનો અને ચાંદીનો રૂપીઓ સરખો કહેવાય નહીં. કલધ ઉપર સિકકો પાડો; પણ તેની રૂપીઆની કીમત થાય નહીં. જ્યારે ચાંદી છે તેના ઉપર સિકકો પાડો તોપણ તેની કીમત જાય નહીં, તેની જ રીતે ગૃહસ્થપણમાં સમકિત હોય તો તેની કીમત જાય નહીં. સદુ કહે છે કે અમારા ધર્મથી મોક્ષ છે.^૦

આત્મામાં રાગ દ્વેષ ગમે જ્ઞાન પ્રગટે. ગમે ત્યાં બેસા, ને ગમે તે સ્થિતિમાં મોક્ષ થાય; પણ રાગદ્વેષ જાય તો. મિથ્યાત્વ, ને અહંકાર ગયાવગર રાજપાટ છોડે, ઝાડની માફક સૂકાઈ જાય; પણ મોક્ષ થાય નહીં. મિથ્યાત્વ ગયા પછી સદુ સાધન સફળ થાય. આટલા માટે સમ્યક્દર્શન શ્રેષ્ઠ છે.

સંસારમાં મોહ છે; સ્ત્રીપુત્રમાં મારાપણુ થઈ ગયું છે; ને કપાયનો ભરેલો છે તે રાત્રિભોજન ન કરે તોપણ શું થયું ? જ્યારે મિથ્યાત્વ જાય ત્યારે તેનું ખરું ફળ થાય.

હાલમાં જૈનના જેટલા સાધુ ફરે છે તેટલા બધાય સમકિતી સમજવા નહીં; તેને દાન દેવામાં હાનિ નથી; પણ તેઓ આપણુ કંટ્યાણુ કરી શકે નહીં. વેશ કંટ્યાણુ કરતો નથી. જે સાધુ એકલી બાહ્યક્રિયાઓ કર્યા કરે છે તેમાં જ્ઞાન નથી,

જ્ઞાન તો તે કે જેનાથી બાહ્યક્રિયાઓ રોકાય છે. સંસારપરથી ખરેખરી પ્રીતિ ધટે છે. સાચાને સાચું જાણે છે. જેનાથી આત્મામાં શુણુ પ્રગટે તે જ્ઞાન.

મનુષ્યઅવતાર પામીને રણવામાં અને સ્ત્રીપુત્રમાં તદાકાર થઈ આત્મવિચાર કર્યો નહીં; પોતાના હોય જોયા નહીં; આત્માને નિદ્રો નહીં; તો તે મનુષ્ય અવતાર—રત્નચિંતામણિરૂપ દેહ વૃથા જાય છે.

છવ ખોટા સંગથી, અને અસદ્ગુરુથી આદિકાળથી રખડ્યો છે; માટે સાચા પુરુષને ઓળખવા. સાચા પુરુષ કેવા છે ? સાચા પુરુષ તો તે કે જેને દેહપરથી મમત્વ ગયો છે; જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. આવા જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાએ વર્તે તો પોતાના હોય ધટે; અને કપાયાદિ મોળા પડે; પરિણામે સમ્યક્ત્વ થાય,

ક્રોધ, માન, માયા, લોભએ ખરેખરાં પાપ છે. તેનાથી બહુ કર્મ ઉપાર્જન થાય. હજાર વર્ષ તપ કર્યું હોય; પણ એક બે ઘડી ક્રોધ કરે, તો બધું તપ નિષ્ફળ જાય.

“ ૭ ખંડના ભોક્તા રાજ મૂકી ચાલી ગયા, અને હું આવા અલ્પ વ્યવહારમાં મોટાઈ અને અહંકાર કરી બેઠો છું ” એમ કેમ વિચારતો નથી ?

આયુષ્યનાં આટલાં વર્ષો ગયાં તોપણ લોભ કાંઈ ધટ્યો નહીં; ને કાંઈ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નહીં ગમે તેટલી તૃષ્ણા હોય પણ આયુષ્ય પૂર્ણ થાય ત્યારે જરા પણ કામ આવે નહીં; ને તૃષ્ણા કરી હોય તેથી કર્મ બંધાય. અસુક પરિગ્રહમર્યાદા કરી હોય, જેમ કે દશ હજાર રૂપીઆની; તો સમતા આવે. આટલું મલ્યા પછી ધર્મધ્યાન કરીશું એવો વિચાર પણ રાખે તો નિયમમાં આવાય.

ક્રોધ ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં. જેમ રાત્રિભોજન લાગ કર્યું છે તેમ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અસલ આદિ હેડવાને પ્રયત્ન કરી મોળા પાડવા. તે મોળા પાડવાથી પરિણામે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય. વિચાર કરે તો અનંતાં કર્મો મોળાં પડે; અને વિચાર ન કરે, તો અનંતાં કર્મો ઉપાર્જન થાય.

રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સ્ત્રી, છોકરાં છંયાં, લાઈ કે કાઠ પણ રોગ લઈ શકતાં નથી ! સંતોષ કરી ધર્મ ધ્યાન કરવું; છોકરાં છંયાં વગેરે અન્યની ન નોંધતી ચિંતા કરવી નહીં. એક સ્થાનકે ખેરસી, વિચારી, સતપુરુષના સંગે, જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળી વિચારીને ધન આદિની મર્યાદા કરવી.

બ્રહ્મચર્ય યથાતથ્ય રીતે તો કાઠ વિરલા હવ પાળી શકે છે; તોપણ લોકલાગ્યથી બ્રહ્મચર્ય પળાય તો તે ઉત્તમ છે.

મિથ્યાત્વ ગયું હોય તો ચાર ગતિ ટળે. સમકિત ન આવ્યું હોય અને બ્રહ્મચર્ય પાળે તો દેવલોક મળે.

વાણીઓ, બ્રાહ્મણ, પશુ, પુરુષ, સ્ત્રીઆદિ કલ્પનાએ કરી “ હું વાણીઓ, બ્રાહ્મણ, પુરુષ, સ્ત્રી, પશુ છું ” એમ માન્યું છે; પણ વિચાર કરે તો પોતે તેમના કાઈ નથી, “ માફ ” સ્વરૂપ તેથી જૂઠું જ છે.

સર્વના ઉદ્ધોત્તની પેઠે દિવસ ચાલ્યો જાય; તેમ અંજળીજલની માફક આયુષ ચાલ્યું જાય. લોકકું કરવતથી બહેરાય; તેમ આયુષ ચાલ્યું જાય છે; તોય મૂર્ખ પરમાર્થ સાધતો નથી; ને મોહના જથ્થા ભેળા કરે છે.

“ બધા કરતાં હું જગતમાં મોટો થાઉં ” એવી મોટાઈ મેળવવાની તૃષ્ણામાં, પાંચ ઈંદ્રિયોને વિષે લયલીન, મદ્ય પીધો હોય તેની પેઠે, ઝાંઝવાના પાણીની માફક સંસારમાં હવ ભમે છે; અને કુળ, ગામ, ગતિઓને વિષે મોહના નચાવવાથી નાચ્યા કરે છે !

અધિકો વણે; ને વાણેડો ચાલે એની પેઠે અજ્ઞાનીની ક્રિયા નિષ્ફળ જાય છે.

‘ હું કર્તા ’ ‘ હું કરું છું ’ ‘ હું કેવું કરું છું ? ’ આદિ જે વિભાવ છે તે જ મિથ્યાત્વ. અહં-કારથી કરી સંસારમાં અનંત દુઃખ પ્રાપ્ત થાય; ચારે ગતિમાં રજો.

કાઈનું દીધું દેવાતું નથી; કાઈનું લીધું લેવાતું નથી, હવ ફેકટ કલ્પના કરી રજો છે. જે પ્રમાણે કર્મ ઉપાર્જન કરેલાં હોય તે પ્રમાણે લાલ, અન્નાલ, આયુષ, શાતા, અશાતા મળે છે. પોતાથી કાંઈ અપાતું લેવાતું નથી. અહંકારે કરી ‘ મેં આને સુખ આપ્યું ’, ‘ મેં દુઃખ આપ્યું ’, ‘ મેં અન્ન આપ્યું ’ એવી મિથ્યા ભાવના કરે છે, ને તેને લઈને કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. મિથ્યાત્વે કરી પોટો ધર્મ ઉપાર્જન કરે છે.

જગતમાં આનો આ પિતા; આનો આ પુત્ર એમ કહેવાય છે; પણ કાઈ કાઈનું નથી. પૂર્વના કર્મના ઉદયે સધળું બન્યું છે.

અહંકારે કરી જે આવી મિથ્યાશુદ્ધિ કરે છે તે ભૂધ્યા છે. ચાર ગતિમાં રજો છે; અને દુઃખ ભોગવે છે.

અધમાધમ પુરુષનાં લક્ષણો:-સાચા પુરુષને દેખી તેને રોષ ઉત્પન્ન થાય; તેનાં સાચાં વચન સાંભળી નિંદા કરે છે;-ખેટી શુદ્ધિવાળા સાચી શુદ્ધિવાળાને દેખી રોષ કરે; સરળને મૂર્ખ કહે-વિનય કરે તેને ધનના ખુશામતીઆ કહે; પાંચ ઈંદ્રિયો વશ કરી હોય તેને ભ્રાત્રીકીન કહે. સાચા શુણ્ણવાળાને દેખી રોષ કરે. સ્ત્રી પુરુષના સુખમાં લયલીન. આના શ્રેષ્ઠ માહી ગતિને પ્રાપ્ત થાય. હવ કર્મને લઈને, પોતાના સ્વરૂપજ્ઞાનથી અધ છે; તેને જ્ઞાનની ખબર નથી.

એક નાકને મારે-માફ નાક રહેતો સાફ-એવી કલ્પનાને લીધે પોતાનું શરીરપણુ દેખાડ્યા લડાઈમાં ઉતરે છે; નાકની તો રાખ થવાની છે !

દેહ કેવો છે ? રેતીના ઘર જેવો. મસાણુની મટી જેવો. પવંતની ગુફાની માફક દેહમાં અધાર છે. સામડીને લીધે દેહ ઉપરથી રૂપાળો લાગે છે. દેહ અવશુણ્ણની ઓરડી, માયા અને

મેલને રહેવાનું દેકાણું છે, દેહમાં પ્રેમ રાખવાથી જીવ રખાયો છે. તે દેહ અનિત્ય છે. બદ્દેશની ખાણ છે. તેમાં મોહ રાખવાથી જીવ ચારે ગતિમાં રજા છે. કેવા રજા છે ? ધાણીના બળદની માફક. આંખે પાટો બાંધે છે; તેને ચાલવાના માર્ગમાં સંકડાઈ રહેવું પડે છે; છૂટવાનું મન થાય પણ છૂટી શકાય નહીં. જૂખ્યા તરસ્યાનું કહેવાય નહીં. આસોચાસ નિરાંતે લેવાય નહીં. તેની પેટે જીવ પરાધીન છે. જે સંસારમાં પ્રીતિ કરે છે તે આવા પ્રકારનું દુઃખ સહન કરે છે.

ધુમાડા જેવાં લગડાં પેહેરી તેઓ આડખર કરે છે, પણ તે ધુમાડાની માફક નાશ પામવા-યોગ્ય છે. આત્માનું જ્ઞાન માયાને લઈને દબાઈ રહે છે.

જે જીવ આત્મેચ્છા રાખે છે તે નાણાને નાકના મેલની પેટે ત્યાગે છે. માખી ગળપણમાં વળગી છે તેની પેટે આ અભાગીઓ જીવ કુટુંબના સુખમાં વળાયો છે.

વૃદ્ધ, જુવાન, બાળ એ સર્વ સંસારમાં જૂડ્યા છે. કાળના સુખમાં છે; એમ લય રાખવો. તે લય રાખીને સંસારમાં ઉદારીનપણે રહેવું.

સો ઉપવાસ કરે, પણ બ્યાંસુધી માંદીથી ખરેખરા દોષ જાય નહીં ત્યાંસુધી ફગ થાય નહીં. શ્રાવક કોને કહેવા ? જેને સંતોષ આવ્યો હોય; કપાય પાતળા પડ્યા હોય; માંદીથી શુભ આવ્યા હોય; સાચો સંગ મળ્યો હોય તેને શ્રાવક કહેવા. આવા જીવને બેધ લાગે, તો બધું વલણ ફરી જાય, -દશા ફરી જાય; સાચો સંગ મળવો તે પુણ્યનો જોગ છે.

જીવો અવિચારથી ભૂલ્યા છે; જરા કોઈ કહે કે તસ્ત ખોટું લાગે, પણ વિચારે નહીં કે, મારે શું ? તે કહેશે તો તેને કર્મ બધારો.

સામાયિક સમતાને કહેવાય. જીવ અહંકાર કરી બાહ્યક્રિયા કરે છે; અહંકારથી માયા ખરચે છે; તે માઠી ગતિનાં કારણો છે. સાચા સંગ વગર આ દોષ ઘટે નહીં.

જીવને ડાહ્યા કહેવરાવવું બહુ ગમે છે. વગર બોવાચ્છે ડહાપણ કરી મોટાઈ લે છે. જે જીવને વિચાર નહીં તેનો છૂટવાનો આશો નહીં. જે વિચાર કરે, અને સાચા માર્ગે ચાલે તો છૂટવાનો આશો આવે.

અહંકારથી, માનથી, કેવલ્ય પ્રગટ થતું નથી. તે મોટા દોષ છે. અજ્ઞાનમાં મોટા નાનાની કલ્પના છે. બાહ્યબલિજીએ વિચાર્યું કે હું અંકુશ વગરનો છું મારે

પંદર ભેદે સિદ્ધ કલ્યા તેનું કારણ રાગ, દ્રોષ અને અજ્ઞાન જેના ગયા તે ગમે તે વેધે, ગમે તે જગ્યાએ, ગમે તે સ્થિતિ કલ્યાણ થાય તે છે.

સાચો માર્ગ એક જ છે; મારે આગ્રહ રાખવો નહીં. ફલાણો દુરિયો છે, ફલાણો તપ્યો છે એવી કલ્પના રાખવી નહીં. દયા, સત્ય આદિ સાધારણ મુક્તિના રસ્તા છે; મારે સદાયરણ સેવવાં.

લેખ્ય કરવો શા મારે કહ્યો છે ? શરીરની મમતાની તે પરિક્ષા છે મારે. તે મોહ વધવાનું કારણ છે. નહાવાનું મન થાય; આરીસો લેવાનું; તેમ મોહુ જીવાનું મન થાય; અને એ ઉપરાંત તેનાં સાધનો મારે ઉપાધિ કરવી પડે. આ કારણથી જ્ઞાનીઓએ લેખ્ય કરવાનું કહ્યું છે,

જનાએ જવાનો હેતુ એક તો એ છે કે ગૃહવાસની ઉપાધિથી નિવૃત્તિ લેવાય; સો બસો રૂપીઆ ઉપરથી મૂંઝાં બોલી કરાય; પરદેશમાં દેશાટન કરતાં, કોઈ સત્પુરૂષ શોધતાં જરૂર, તો કલ્યાણ થાય. આ કારણથી જના કરવાનું બતાવ્યું છે.

જે સપુરૂષો બીજા જીવને ઉપદેશ દઈ કલ્યાણ બતાવે છે તે સત્પુરૂષોને અનંતો લાભ પ્રાપ્ત થયો છે. સત્પુરૂષો પરજીવની નિષ્કામ કલ્યાણના સાગર છે. વાણીના ઉદય પ્રમાણે, તેમની વાણી નીકળે છે. તેઓ કોઈ જીવને દીક્ષા લે તેનું કહે નહીં. તીર્થંકરે પૂર્વે કર્મ બાંધ્યું છે તે વેદ્યા મારે બીજા જીવનું કલ્યાણ કરે છે; બાકી તો ઉદયપ્રમાણે દયા વર્તે છે. તે દયા નિષ્કારણ

છે, તેમ તેઓને પારકી નિર્જરાએ ફરી પોતાનું કલ્યાણ કરવાનું નથી. તેમનું કલ્યાણ તો થયેલું જ છે. તે ત્રણ લોકના નાથ, તો તરીને જ બેઠા છે, સત્પુરુષ કે સમક્રિતીને પણ એવી ઉપદેશ દેવાની ઇચ્છા હોય નહીં. તે પણ નિષ્કારણ દયાની ખાતર ઉપદેશ દે છે, મહાવીરસ્વામી ગૃહવાસમાં રહેતા છતાં પણ ત્યાગી જેવા હતા.

હનરા વર્ષના સંયમી પણ જેવો વૈરાગ્ય રાખી શકે નહીં તેવો વૈરાગ્ય ભગવાનનો હતો. જ્યાં જ્યાં ભગવાન વર્તે છે, ત્યાં ત્યાં બધા પ્રકારના અર્થ પણ વર્તે છે. તેઓની વાણી ઉદયપ્રભાણે શાંતિપૂર્વક પરમાર્થહેતુથી નીકળે છે. અર્થાત્ તેમની વાણી કલ્યાણ અર્થે જ છે. તેઓને જન્મથી મતિ, શ્રુત, અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન હતાં. તે પુરૂષના ગુણગ્રામ કરતાં અનંતિ નિર્જરા છે જ્ઞાનીની વાત અગમ્ય છે. તેઓનો અભિગ્રામ જણાય નહીં. જ્ઞાનીપુરૂષની ખરી ખુબી એ છે કે, તેમણે અનાદિથી નહીં ટળેલા એવા રાગ દ્વેષ ને અજ્ઞાન તેને છેદી બેદી નાંખ્યા છે. એ ભગવાનની અનંત કૃપા છે, તેને ખચીસો વર્ષ થયાં; છતાં તેમની દયા આદિ હાલ વર્તે છે. એ તેમનો અનંત ઉપકાર છે. જ્ઞાની આડંબર દેખાડવા અર્થે વ્યવહાર કરતા નથી. તેઓ સહજ સ્વભાવે ઉદાસીનપણે વર્તે છે.

જ્ઞાની હોય પાસે જઈ હોય છેદી નાંખે છે; જ્યારે અજ્ઞાની હવ હોય છોડી શકતા નથી. જ્ઞાનીની વાત અદ્વિત છે.

વાઘમાં કલ્યાણ નથી; અજ્ઞાનીના વાઘ હોય. જેમ લોદું પોતે તરે નહીં, અને ખીજને તારે નહી તેમ. વીતરાગનો માર્ગ અનાદિનો છે. જેના રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન મયાં તેનું કલ્યાણ; બાકી અજ્ઞાની કહે કે, મારા ધર્મથી કલ્યાણ છે તો તે માનવું નહીં. એમ કલ્યાણ હોય નહીં. હૃદિયાપણ કે તપ્યાપણ માન્યું તો કપાય ચડે. તપ્યા હૃદિયા સાથે બેઠો હોય તો કપાય ચડે; અને હૃદિયા તપ્યા સાથે બેઠાં કપાય ચડે; આ અજ્ઞાની સમજવા બંને સમજ્યા વગર વાઘ બાંધી કર્મ ઉપાર્જન કરી રખડે છે. વહેરાના નાગની માફક મતાગ્રહ પકડી બેઠા છે. મુમતિ આદિનો આગ્રહ મૂકી દેવો.

જૈન માર્ગ શું? રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનનું જનું તે. અજ્ઞાની સદ્યુઓએ બોળા હવેને સમજાવી તેને મારી નાંખ્યા જેવું કર્યું છે. પોતે જો પ્રથમ વિચાર કરે કે, મારા દોષ શું ઘટ્યા છે? તો તો જણાય કે જૈનધર્મ તો મારાથી વેગળો રહ્યો છે, હવ અવળી સમજણ કરી પોતાનું કલ્યાણ ભૂકી જઈ, ખીજનું અકલ્યાણ કરે છે. તપ્યા હૃદિયાના સાધુને, અને હૃદિયા તપ્યાના સાધુને અન્ન પાણી ન આપવા માટે પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપે છે. કુશુર્યો એક ખીજને મળવા દેતા નથી; એક ખીજને મળવા દે તો તો કપાય ઓછ થાય. નિંદા ધરે.

હવ નિરાપેક્ષી રહેતા નથી. અનાદિથી પક્ષમાં પડ્યા છે, અને તેમાં રહીને કલ્યાણ ભૂકી જાય છે.

બાર કુળની જાયરી કહી છે તેવી કેટલાક મુનિઓ કરતા નથી. તેમને શુગડાંઆદિ પરિગ્રહનો મોહ મટ્યો નથી. એકવાર આહાર લેવાનું કહ્યું છતાં જો વાર લે છે. જે જ્ઞાનીપુરૂષના વચનથી આત્મા ઉઝો આવે તે સખ્યા માર્ગ. તે પોતાનો માર્ગ. સાચો ધર્મ પુસ્તકમાં છે, પણ આત્મામાં ગુણ પ્રગટે નહીં ત્યાંસુધી "કંઈ દ્રવ્ય આપે નહીં." આપણો ધર્મ એવી કલ્પના છે. આપણો ધર્મ શું? મહાસાગર કોઈનો નથી; તેમ ધર્મ કોઈના બાપનો નથી. જેમાં દયા, સત્ય આદિ હોય તે પાળો. તે કોઈના બાપનાં નથી. અનાદિ કાળનાં છે; શાશ્વત છે. હવે ગાંઠ પકડી છે કે આપણો ધર્મ છે, પણ શાશ્વત માર્ગ શું? શાશ્વત માર્ગથી સદુ મોક્ષે ગયા છે. રત્નેહરણો, દોરો કે, મુમતિ, કપડાં કોઈ આત્મા નથી. વહેરાના નાગની માફક હવ પક્ષનો આગ્રહ પકડી બેઠો છે એવી હ-

વની મૃતતા છે. “આપણા જૈનધર્મના શાસ્ત્રમાં બધું છે. શાસ્ત્રો આપણી પાસે છે.” એવું મિથ્યા-ભિમાન હવ કરી બેઠો છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપી ચોર રાતદિવસ માત્ર ચોરી લે છે તેવું ભાન નથી.

તીર્થંકરનો માર્ગ સાચો છે. દ્રવ્યમાં બદામ સરખી પણ રાખવાની આજ્ઞા નથી. વૈશ્યવના કુળધર્મના કુશુરો આરંભ પશ્ચિમ મૂક્યા વગર લોકોપાસેથી લક્ષ્મી ગ્રહણ કરે છે; અને તે રૂપી વેપાર થઈ પડ્યો છે. તે પોતે અગ્નિમાં બળે છે; તો તેનાથી બીજાની અગ્નિ શી રીતે શાંત થાય ? જૈનમાર્ગનો પરમાર્થ સાચા ગુરૂથી સમજવાનો છે. જે ગુરૂને સ્વાર્થ હોય તે પોતાનું અંક લ્યાણ કરે; તે શિષ્યોનું પણ અંકલ્યાણ થાય.

જૈનસિંઘધારીપણુ ધરી હવ અનતિ વાર રખડ્યો છે.—બાલવર્તિ સિંઘધારીસૈદ્ધિક વ્યવહારમાં અનતિ વાર રખડ્યો છે. આ દેશણે જૈનમાને નિષેધતા નથી; જેટલા અંતરંગે સાચો માર્ગ બતાવે તે “જૈન.” આજીતો અનાદિ કાળથી હવે ખોટાને સાચું માન્યું છે; અને તે જ અજ્ઞાન છે. મનુષ્યદેહનું સાર્થક ખોટા આગ્રહ-દુરાગ્રહ મૂકી કલ્યાણ થાય તો છે. જાની સવશું જ બતાવે. આત્મજ્ઞાન પ્રગટે ત્યારે જ આત્મજ્ઞાનીપણુ માનવું. ગુણ પ્રગટ્યા વગર માનવું એ ભૂલ છે. ઝવેરાતની કાંમતવગર ઝવેરીપણુ માનવું નહીં. અજ્ઞાની ખોટાને સાચું નામ આપી વાગ બધાવે છે. સત્તનું ઓળખાણ હોય તો કાંઈ વખત પણ સાચું ગ્રહણ થશે.

જે હવ પોતાને મુમુક્ષુ માનતો હોય, તરવાનો કામી માનતો હોય તેણે, દેહને વિશે રોગ થતી વખત આકુળ-વ્યાકુળપણુ થયું હોય તો તે વખત વિચારવું કે તારૂં મુમુક્ષુપણુ-ગદાપણુ ક્યાં ગયાં ? જે તરવાનો કામી હોય તો તો દેહને અસાર બળે; દેહને આત્માથી જૂદાબળે છે, તેને આકુળતા આવવી જોઈએ નહીં. દેહ સાચ્યો સચવાતો નથી; કેમકે તે ક્ષણમાં ભાંગી જાય છે, ક્ષણમાં રોગ, ક્ષણમાં વેદના થાય. દેહના સંગે દેહ દુઃખ આપે છે માટે આકુળ-વ્યાકુળપણુ થાય છે તે જ અજ્ઞાન છે. શાસ્ત્ર શ્રવણ કરી રોજ સાંભળ્યું છે કે દેહ આત્માથી જૂદો છે, ક્ષણ ભંડુર છે; પણ દેહને વેદના આવ્યે તો રાગદ્વેષપરિણામ કરી બૂમ પાડે છે. દેહ કાળ ભંડુર છે એવું તમે શાસ્ત્રમાં સાંભળવા શું કરવા બળ્યો છો ? દેહ તો તમારી પાસે છે તો અનુભવ કરો દેહ પ્રગટ માટી જેવો છે; રાખ્યો રખાય નહીં. વેદના વેદતાં ઉપાય આપે નહીં ત્યારે શું સાચવે ? કંઈ પણ બનીશકતું નથી. આવો દેહનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે, તો તેની મમતા કરી કરવું શું ? દેહનો પ્રગટ અનુભવ કરી શાસ્ત્રમાં કશું કે તે અનિત્ય છે; દેહમાં મૂર્છા ક્યાં જેવું નથી.

જ્યાંમુખી દેહાત્મભુદિ ટળે નહીં ત્યાંમુખી સમ્પદ્વય થાય નહીં. હવને સાચ પ્રારેય આપ્યું જ નથી; આપ્યું હોત તો મોક્ષ થાત. ભલે સાધુપણુ, શ્રાવકપણુ અથવા તો ગમે તે લ્યો, પણ સાચવગર સાધન તે વૃથા છે. જે દેહાત્મભુદિ મટાડવા માટે સાધનો બતાવ્યાં છે તે દેહાત્મભુદિ મટે ત્યારે સાચ આપ્યું સમજવા. દેહાત્મભુદિ થઈ છે તે મટાડવા-મટાડણુ મૂકાવવા-સાધનો કરવાનાં છે. તે ન મટે તો સાધુપણુ, શ્રાવકપણુ, શાસ્ત્રશ્રવણ કે ઉપદેશ તે વગરમાં પોતે મૂક્યા જેવું છે. જેને એ જમ ભાંગી ગયો છે, તે જ સાધુ, તે જ આચાર્ય, તે જ જ્ઞાની. જેમ અમૃતબોજન જેમે તે કાંઈ છાનું રહે નહીં, તેમ ભાંનિ મટે તે કાંઈ છાનું રહે નહીં.

લોક કહે છે કે સમકિત છે કે નહીં તે કેવળજ્ઞાની જાણે; પણ પોતે આત્મા છે તે કેમ ન જાણે ? કાંઈ આત્મા જામ ગયો નથી; અર્થાત્ સમકિત થયું છે તે આત્મા પોતે જાણે. જેમ કાંઈ પદાર્થ ખાવામાં આવ્યે તેનું રૂગ આપે છે તેમ જ સમકિત આવ્યે-આંતિ મટ્યે-તેનું રૂગ

પોતે જાણે. જ્ઞાનનું ફળ જ્ઞાન આપે જ. પદાર્થનું ફળ પદાર્થ, લક્ષણ પ્રમાણે આપે જ. આત્મામાંથી -માંહીથી-કર્મ જઈ જઈ થયાં હોય તેની પોતાને ખબર કેમ ન પડે ? અર્થાત્ ખબર પડે જ. સમક્રિતીની દશા છાની રહે નહીં. કલ્પિત સમક્રિત માને તે પીનગની હીરાકંઠીને સોનાની હીરા-કંઠી માને તેની પેટે.

સમક્રિત થયું હોય તો દેહાત્મશુદ્ધિ મટે; જો કે અદ્ય બોધ, મધ્યમ બોધ, વિશેષ બોધ જેવો હોય તે પ્રમાણે પછી દેહાત્મશુદ્ધિ મટે. દેહને વિશે રોગ આવે જેનામાં આકુળ—આકુળતા માલમ પડે તે મિથ્યાદષ્ટિ જાણવા.

જે જ્ઞાનીને આકુળતા આકુળતા મટી ગઈ છે તેને અંતરંગ પચ્ચખાણ જ છે. તેને બધા પચ્ચખાણ આવી જાય છે. જેને રાગદ્વેષ મટી ગયા છે તેને વીસ વર્ષનો છોકરો મરી જાય, તોય ખેદ થાય નહીં. શરીરને વ્યાધિપણ થવાથી જેને વ્યાકુળપણ થાય છે, અને જેનું કલ્પના માત્ર જ્ઞાન છે તે પોતું અધ્યાત્મજ્ઞાન માનવું. આવા કલ્પિત જ્ઞાની તે પોતા જ્ઞાનને અધ્યાત્મ જ્ઞાન માની અનાચાર સેવી બહુ જ રખડે છે. જો શાસ્ત્રનું ફળ ?

આત્માને પુત્ર પણ ન હોય અને પિતા પણ ન હોય. જે આવી કલ્પના સાચું માની બેઠો છે તે મિથ્યાત્વી છે. ખોટા સંગથી સમજવું નથી; માટે સમક્રિત આવવું નથી. સત્પુરુષના સંગથી જોયે જીવ હોય તો સમ્યક્ત્વ થાય.

સમક્રિત ને મિથ્યાત્વની તરત ખબર પડે તેવું છે. સમક્રિતીની અને મિથ્યાત્વીની વાણી ઘડી-ઘડીએ જૂઠી પડે છે. જ્ઞાનીની વાણી એક જ ધારી—પૂર્વાપર મળતી—આવે. અંતરંગ ગાંઠ મટે ત્યારે જ સમ્યક્ત્વ થાય. રોગ જાણે, રોગની દવા જાણે, પથ જાણે અને તે પ્રમાણે ઉપાય કરે, તો રોગ મટે. રોગ જાણ્યા વગર અજ્ઞાની જે ઉપાય કરે તેથી રોગ વધે. પથ પાળે ને દવા કરે નહીં; તો રોગ કેમ મટે ? ન મટે. તો આ તો રોગે કાંઈ, ને દવાય કાંઈ શાસ્ત્ર તો જ્ઞાન કહેવાય નહીં. જ્ઞાન તો માંહીથી ગાંઠ મટે ત્યારે જ કહેવાય. તપ સંયમાદિ માટે સત્પુરુષનાં વચન સાંભળવાનું બતાવ્યું છે.

જ્ઞાની ભગવાને કહ્યું છે કે સાધુઓએ અચેત આહાર લેવો. આ કહેવું તો કેટલાક સાધુઓ જૂઠી ગયા છે. દૂધ આદિ સચેત ભારે ભારે પદાર્થો લઈ જ્ઞાનીની આજ્ઞાપર પણ દઈ ચાલે તે કલ્યાણનો રસ્તો નહીં. લોક કહે છે કે સાધુ છે; પણ આત્મદશા સાધે તે સાધુ.

નરસિંહએહતો કહે છે કે, અનાદિ કાળથી આમને આમ ચાલતાં કાળ ગયો, પણ નીવેડો આવ્યો નહીં. આ માર્ગ નહીં; કેમકે અનાદિ કાળથી ચાલતાં માલતાં પણ માર્ગ હાય આવ્યો નહીં. જો માર્ગજ હોય તો હજીસુધી કાંઈએ હાથમાં આવ્યું નહીં એમ બને નહીં. માટે માર્ગ જૂઠો જ હોવો જોઈએ.

તૃષ્ણા કેમ ઘટે ? લૌકિક ભાવમાં મોટાઈ મૂકી દે તો. “ધરકુટુંબ આદિને મારે શું કરવું છે ? લૌકિકમાં ગમે તેમ હોય, પણ મારે તો મોટાઈ મૂકી ગમે તે પ્રકારે તૃષ્ણા ઘટે તેમ કરવું છે,” એમ વિચારે તો તૃષ્ણા ઘટે,—ઝાળી પડે.

તપનું અભિમાન કેમ ઘટે ? ત્યાગ કરવો તેનો ઉપયોગ રાખવાથી. ‘મને આ અભિમાન કેમ થાય છે !’ એમ રોજ વિચારતાં અભિમાન ઝાળું પડશે.

જ્ઞાની કહે છે તે કુચીરૂપી જ્ઞાન, વિચારે, તો અજ્ઞાનરૂપી તાણું ઉધડી જાય;—કેટલાંય તાણાં ઉધડી જાય, કુચી હોય તો તાણું ઉધડે; બાકી પ્લાણા માર્બે તો તાણું ભાંગી જાય,

‘કલ્યાણ શું-દશે ?’ એવો જીવને ભાગો છે. તે કાંઈ હાથી ઘોડો નથી. જીવને આવી

બ્રાન્તિને લીધે કલ્યાણની કુચીઓ સમજાતી નથી. સમજાય તો તો સુગમ છે. જીવની બ્રાન્તિઓ દૂર કરવા માટે જગતનું વર્ણન બતાવ્યું છે. જો જીવ હમેશના અધ માર્ગથી થાકે તો માર્ગમાં આવે.

જ્ઞાની પરમાર્થ-સમ્યક્ત્વ-હોય તે જ કહે. “કપાય ઘટે તે કલ્યાણ,” જીવનાં રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાન જન્ય તેને કલ્યાણ કહેવાય એવું લોક કહે છે કે, અમારા ગુરુઓય કહે છે; ત્યારે સત્પુરુષો જૂદું શું બતાવે છે?” આવી આડી કલ્પનાઓ કરી જીવને પોતાના દોષ મટાડવા નથી. આત્મા અજ્ઞાનરૂપી પથ્થરેકરી દબાઈ ગયો છે. જ્ઞાની જ આત્માને ઉઠાવે લાવશે. આત્મા દબાઈ ગયો છે એટલે કલ્યાણ સૂજતું નથી. જ્ઞાની સહવિચારોરૂપી સહેલી કુચીઓ બતાવે તે કુચીઓ હજારો તાળાને લાગે છે.

જીવને માંડીથી અજીજી મટે ત્યારે અમૃત ભાવે, તે જ રીતે બ્રાંતિરૂપી અજીજી મટ્યે કલ્યાણ થાય; પણ જીવને અજ્ઞાની ગુરુએ ભડકાવી માર્યા છે એટલે બ્રાંતિરૂપ અજીજી કેમ મટે? અજ્ઞાની ગુરુઓ જ્ઞાનને બદલે તપ બતાવે; તપમાં જ્ઞાન બતાવે; આવી રીતે અવળું અવળું બતાવે તેથી જીવને તરવું બહુ મુશીબતવાળું છે. અહંકારાદિરહિતપણે તપાદિ કરવાં.

કદાચદ મૂંઝીને જીવ વિચારે, તો માર્ગ જૂદો છે. સમકિત સુલભ છે, પ્રત્યક્ષ છે, સહેલું છે. જીવ ગામ મૂંઝી આધો ગયો છે તે પાછો ફરે ત્યારે કામ આવે. સત્પુરુષનાં વચનોનું આસ્થાસહિત શ્રવણ મનન કરે તો સમ્યક્ત્વ આવે. તે આવ્યા પછી વ્રત પચ્ચખાણુ આવે, ત્યારે પછી પાંચમું ગુણસ્થાનકં પ્રાપ્ત થાય.

સાચું સમજઈ તેની આસ્થા થઈ તે જ સમ્યક્ત્વ છે, જેને ખરા ખોટાની કીમત થઈ છે; ને-ભેદ જેને મટ્યો છે તેને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય.

અસદ્ગુરુથી સત્ સમજાય નહીં. દયા, સહ, અદત્ત આદિ સદાચાર એ સત્પુરુષની સમીપ આવવાનાં સત્ સાધન છે. સત્પુરુષો જે કહે છે તે સત્તના સિદ્ધાંતના પરમાર્થ છે. અનુભવથી કહીએ છીએ, અનુભવથી શંકા મટાડવાનું કહી શકીએ. અનુભવ પ્રગટ દીવો છે; ને સત્ત કા-ગળમાં લખેલ દીવો છે.

હૃદિયાપણુ કે તપ્યાપણુ ક્યાં કરે તેથી સમકિત થવાનું નથી; ખરેખર સાચું સ્વરૂપ સમજાય, માંહિથી દશા ફરે તો સમકિત થાય. પરમાર્થમાં પ્રમાદ એટલે આત્મામાંથી બહાર વૃત્તિ તે, ધાતિકર્મ ધાત કરે તેને કહેવાય. પરમાણુ આત્માની અપેક્ષા છે. પરમાણુને પક્ષપાત નથી. જે રૂપે પરિણમવાવે તે રૂપે પરિણમે.

નિકાચિત કર્મમાં સ્થિતિબંધ હોય તો બરોબર બંધ થાય છે. સ્થિતિકાળ ન હોય અને વિચારે, પશ્ચાત્તાપે જ્ઞાન વિચારે તો નાશ થાય. સ્થિતિકાળ હોય તો ભોગવ્યે છૂટકો. ક્રોધાદિક કરી જે કર્મો ઉપાર્જન કર્યા હોય તે ભોગવ્યે છૂટકો. ઉદય આવ્યે ભોગવવું જ નેહ્યે. સમતા રાખે તેને સમતાનું ફળ. સહુ સહુના પ્રમાણે કર્મ ભોગવવાં પડે છે.

જ્ઞાન જી પણામાં, પુરૂષપણામાં સરખું જ છે. જ્ઞાન આત્માનું છે.

વર્ષ ૩૦ મું.

૪૭૫.

જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યપણ ચિંતામણિરત્નતુલ્ય કહ્યું છે, તે વિચારો તો પ્રત્યક્ષ જણાય તેવું છે. વિશેષ વિચારતાં તો તે મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ ચિંતામણિરત્નથી પરમ મહાન્મયવાન અને મૂલ્યવાન દેખાય છે, અને જો દેહાર્થમાં જ તે મનુષ્યપણુ વ્યતીત થયું તો એક યુદી બદામની કીંમતનું નથી એમ નિઃસંદેહ દેખાય છે.

કારનક વદ ૨, રવિ, ૧૯૫૩, વવાણીઆ.

૪૭૬.

ૐ સર્વજ્ઞાય નમઃ

દેહનું અને પ્રારબ્ધોદય ત્યાંસુધી બળવાન હોય ત્યાંસુધી દેહસંબંધી કુટુંબ, કે જેનું ભરણ પોષણ કરવાનો સંબંધ હટે તેવો ન હોય, અર્થાત્ આગારવાસપર્યંત જેનું ભરણ પોષણ કરવું ઘટતું હોય તેનું ભરણ પોષણ માત્ર મળતું હોય તો તેમાં સંતોષ પામીને મુમુક્ષુ જીવ આત્મહિતનો જ વિચાર કરે, તથા પુરુષાર્થ કરે. દેહ અને દેહસંબંધી કુટુંબનાં મહાત્મ્યાદિ અર્થે પરિગ્રહાદિની પરિણામપૂર્વક સ્મૃતિ પણ ન થવા દે, કેમકે તે પરિગ્રહાદિની પ્રાપ્તિ આદિ કાર્ય એવાં છે, કે આત્મહિતનો અવસર જ ધણુંકરીને પ્રાપ્ત થવા ન દે.

સંવત્ ૧૯૫૩ના કાર્તિક વદ ૧૧, શુક્ર, વવાણીઆ.

૪૭૭.

આયુષ્ય અદ્ય અને અનિયત પ્રજ્વલિત, અસીમ બળવાન અસત્સંગ, પૂર્વનું ધણું કરીને અનારાધકપણુ, બલવીર્યની હીનતા એવાં કારણોથી રહિત કોઈક જીવ હશે, એવા આ કાળને વિશે પૂર્વે ક્યારે પણ નહીં જાણેલો, નહીં પ્રતીત કરેલો, નહીં આશયેલો તથા નહીં સ્વભાવ-સિદ્ધ થયેલો એવો “ માર્ગ ” પ્રાપ્ત કરવો ફુધ્કર હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી; તથાપિ જેણે તે પ્રાપ્ત કરવા શિવાય બીજો કોઈ લક્ષ સમ્પન્નો જ નથી, તે આ કાળને વિશે પણ અવશ્ય તે

માર્ગ પામે છે. લૌકિક કારણોમાં અધિક દર્પ વિપાદ મુમુક્ષુ જીવ કરે નહીં.

૧૯૫૩, માગસર શુદ્ધ ૧, શનિ, વવાણીઆ.

૪૭૮.

શ્રી માણિક્યદેવો દેહ છૂટવા સંબંધી ખબર જાણ્યા. સર્વ દેહધારી જીવો મરણ પામે શરણરહિત છે. માત્ર તે દેહનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રથમથી જાણી તેનું મમત્વ છેદીને નિજસ્થિતતાને અથવા જ્ઞાનીના માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિને પામ્યા છે, તે જ જીવ તે મરણકાળે શરણસહિત જતાં ધણુંકરીને ફરી દેહ ધારણ કરતા નથી, અથવા મરણકાળે દેહના મમત્વભાવનું અસ્તત્વ હોવાથી પણ નિર્ભય વર્તે છે. દેહ છૂટવાનો કાળ અનિયત હોવાથી વિચારવાન પુરો અપ્રમાદપણે પ્રથમથી જ તેનું મમત્વ નિરૂપ કરવાનો અવિરૂદ્ધ ઉપાય સાધે છે; અને એ જ તમારે અમારે સાંભળે લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે. પ્રીતિબંધનથી ખેદ થવા યોગ્ય છે, તથાપિ એમાં બીજો કોઈ ઉપાય નહીં હોવાથી તે ખેદને વૈરાગ્યસ્વરૂપમાં પરિણમન કરવો, એજ વિચારવાનને કર્તવ્ય છે.

સં ૧૯૫૩ના માગસર શુદ્ધ ૩, શુક્ર, વવાણીઆ

૪૭૯.

સર્વજ્ઞાનમ:

‘યોગવાસિષ્ઠ’ના પ્રથમનાં બે પ્રકરણ, ‘પંચીકરણ’, ‘દાસજોધ’ તથા ‘વિચારસાગર’ એ ત્રણે તમારે વિચારવા યોગ્ય છે. એમાંનો કોઈ અંશ તમે પૂર્વે વાંચ્યો હોય તોપણ વાંચવો યોગ્ય છે; તેમજ વિચારવો યોગ્ય છે. જૈનપદ્ધતિના એ અંશે નથી એમ જાણીને તે ત્રણે વિચારતાં ક્ષોભ પામવો યોગ્ય નથી.

લોકદષ્ટિમાં જે જે વાતો, કે વસ્તુઓ મોટાઈવિણી મનાય છે, તે તે વાતો અને વસ્તુઓ શોભાયમાન મુદ્દાદિ આરંભ અલંકારાદિ પરિરહ, લોકદષ્ટિનું વિચક્ષણપણું, લોકમાન્યધર્મશ્રદ્ધાવાનપણું-પ્રત્યક્ષ એરનું ગ્રહણ છે એમ યથાર્થ જાણ્યાવાવિના ધારો છો તે વૃત્તિનો લક્ષ ન થાય. પ્રથમ તે વાતો અને વસ્તુઓ પ્રત્યે એરદષ્ટિ આવવી કદંબુ દેખી કાપર ન થતાં પુરૂષાર્થ કરવો યોગ્ય છે.

વવાણીઆ; સંવત્ ૧૯૫૩ ના માર્ગ ૧૦, સોમે.

૪૮૦.

સર્વજ્ઞાનમ:

જો સફળતાનો માર્ગ સમજાય, તો આ મનુષ્ય દેહનો એક સમય પણ સર્વોન્નિષ્ઠ ચિંતામણિ છે, એમાં સંશય નથી.

સંવત્ ૧૯૫૩ ના માર્ગ ૧૨, વવાણીઆ.

૪૮૧.

સર્વજ્ઞાનમ:

વૃત્તિનો લક્ષ તથારૂપ સર્વસંગપરિત્યાગપ્રત્યે વર્તેતો જતાં જે મુમુક્ષુને પ્રારબ્ધવિશેષથી તે યોગનો અનુદય રહ્યા કરે, અને કુટુંબાદિનો પ્રસંગ તથા આજીવિકાદિ કારણે પ્રવૃત્તિ રહે-જે યથાન્યાયથી કરવી પડે, પણ તે ત્યાગના ઉદયને પ્રતિબંધક જાણી સખેદપણે કરે-તે મુમુક્ષુએ પૂર્વોપાર્જિત શુભાશુભ કર્માનુસાર આજીવિકાદિ પ્રાપ્ત થશે એમ વિચારી માત્ર નિમિત્તરૂપ પ્રયત્ન કરવું ધરે, પણ ભયાનુજ થઈ ચિંતા, કે ન્યાયત્યાગ કરવો ન થરે; કેમકે તે તો માત્ર વ્યામોહ છે;—એ સમાવવાયોગ્ય છે. પ્રાપ્તિ શુભાશુભ પ્રારબ્ધાનુસાર છે. પ્રયત્ન અવહારિક નિર્મિ

એટલે કરવું ધટે; પણ ચિંતાં તો માત્ર આત્મગુણરોધક છે.

-સં ૧૯૫૩ ના માર્ગ ૦ શુદ્ધ ૧૨, વવાણીઆ.

૪૮૨.

આરંભ તથા પરિગ્રહની પ્રવૃત્તિ આત્મહિતને ઘણા પ્રકારે રોધક છે, અથવા સત્સમાગ-
મના યોગમાં એક વિશેષ અંતરાયનું કારણ બન્યું છે તેના ત્યાગરૂપે બાહ્યસંયમ જ્ઞાનીપુરુષોએ
ઉપદેશ્યો છે, જે પ્રાપ્તિ તમને પ્રાપ્ત છે. વળી યથાર્થ લાવસંયમની જિજ્ઞાસાથી પ્રવૃત્તિ છે,
માટે અમૂલ્ય અવસર પ્રાપ્ત થયો જાણી સત્તાત્ર, અપ્રતિબદ્ધતા, ચિત્તની એકાગ્રતા, સત્પુરુષનાં
વચનોની અનુપ્રેક્ષાદ્વારા તે સફળ કરવી યોગ્ય છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ના માર્ગ ૦ વદ ૧૧, શુધે, વવાણીઆ.

૪૮૩.

વિષમભાવનાં નિમિત્તો બળવાનપણે પ્રાપ્ત થયા છતાં જે જ્ઞાનીપુરુષ અવિષમ ઉપયોગે
વર્ત્યા છે, વર્તે છે, અને લાભિષ્કાળે વર્તે તે સર્વને વારંવાર નમસ્કાર.

ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રત, ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ તપ, ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ નિયમ, ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ લ-
બ્ધિ, ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ ઐશ્વર્ય, એ જેમાં સદાજે સમાય છે એવા નિરપેક્ષ અવિષમ ઉપયોગને
નમસ્કાર; એ જ ધ્યાન.

સંવત્ ૧૯૫૩ના પોશ શુદ્ધ ૧૦, બેએ, વવાણીઆ.

૪૮૪.

રાગ, દ્રેષનાં પ્રત્યક્ષ બળવાન નિમિત્તો પ્રાપ્ત થયે પણ જેનો આત્મભાવ કિંચિત્ માત્ર
પણ ક્ષોભ પામતો નથી, તે જ્ઞાનીના જ્ઞાનનો વિચાર કરતાં પણ મહા નિર્ગત્રા ધાય; એમાં
સંશય નથી.

સંવત્ ૧૯૫૩ના પોષ શુદ્ધ ૧૧, શુધે, વવાણીઆ.

૪૮૫.

આરંભ અને પરિગ્રહનો ઇચ્છાપૂર્વક પ્રસંગ હોય, તો આત્મલાભને વિશેષ ધાતક છે;
અને વારંવાર અસ્થિર, અપ્રશસ્ત પરિણામનો હેતુ છે, એમાં તો સંશય નથી; પણ જ્યાં
અનિચ્છાથી ઉદયના કોઈ એક યોગથી પ્રસંગ વર્તેતો હોય ત્યાંપણ આત્મભાવના ઉત્કૃષ્ટ-
પણાને બાધ કરનાર, તથા આત્મસ્થિરતાને અંતરાય કરનાર તે આરંભ પરિગ્રહનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત
થાય છે, માટે પરમ કૃપાળુ જ્ઞાનીપુરુષોએ ત્યાગમાર્ગ ઉપદેશ્યો છે; તે સુસુષ્ક જીવે દેશે અને
સંવેદા અનુસરવાયોગ્ય છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ના પોષ વદ ૪, શુક્ર, વવાણીઆ.

૪૮૬.

દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, અને લાવથી એમ ચારે પ્રકારે અપ્રતિબદ્ધપણ આત્મતાએ
વર્તતા નિર્ગ્રથને કલ્પ છે; તે વિશેષ અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે.

મોરબી, સંવત્ ૧૯૫૩ ના મહા શુદ્ધ ૬, શુધે.

૪૮૭.

કોઈ પુરુષ પોતે વિશેષ સદાચારમાં તથા સંયમમાં પ્રવર્તે છે, તેના સમાગમમાં આવવા
ઈચ્છતા જીવોને તે પદ્ધતિનાં અવલોકનથી જેવો સદાચાર તથા સંયમનો લાભ થાય છે, તેવો
લાભ વિસ્તારવાળા ઉપદેશથી પણ ઘણુંકરોને થતો નથી; તે લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે.

સં ૧૯૫૩ના મહા શુદ્ધ ૬, શુધે, મોરબીથી.

૪૮૮.

જે પ્રકારે ખીબા મુમુક્ષુ જીવોના ચિત્તમાં, તથા અંગમાં નિર્મળતા-ભાવની વૃદ્ધિ થાય, તે પ્રકારે પ્રવર્તનું કર્તવ્ય છે. નિયમિત શ્રવણ કરાવાય, તથા આરંભ પરિગ્રહના સ્વરૂપ સમ્યક્ પ્રકારે જોતાં નિવૃત્તિને અને નિર્મળતાને કેટલા પ્રતિબંધક છે તે વાત ચિત્તમાં દૃઢ થાય, તેમ અસ્પર્શ જ્ઞાનકથા થાય તેમ કર્તવ્ય છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ના મહા વદ ૪, રવિ, મોરબી.

૪૮૯.

—સદ્ગુણ સંસારી છદ્ધિરામી, મુનિશુભ આતમરામી રે,

મુખ્યપણે જે આતમરામી; તે કહિયે નિષ્કામી રે.

—મુનિશ્રી આનંદધન.

મોરબી, રવિ, મહા વદ ૪, ૧૯૫૩.

૪૯૦.

—તે માટે જીભા કર જોડી, જિનવર આગળ કહિયે રે;

સમય અરણ્ય-સેવા શુદ્ધ દેજો, જેમ આનંદધન લહિયે રે.

—મુનિશ્રી આનંદધન.

સંવત્ ૧૯૫૩ના મહા વદ ૧૨, વવાણીઆ.

૪૯૧.

એકાંત નિશ્ચયનયથી મતિ આદિ ચાર જ્ઞાન, સંપૂર્ણ શુદ્ધ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ વિકલ્પજ્ઞાન કહી શકાય; પણ સંપૂર્ણ શુદ્ધજ્ઞાન એટલે સંપૂર્ણ નિર્વિકલ્પજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાનાં એ જ્ઞાન સાધન છે. તેમાં પણ શ્રુતજ્ઞાન મુખ્યપણે છે. કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં છેવટસુધી તે જ્ઞાનનું અવલંબન છે. પ્રથમથી કોઈ જીવ એનો ત્યાગ કરે તો કેવળજ્ઞાન પામે નહીં. કેવળજ્ઞાન સુધી દશા પામવાનો હેતુ શ્રુતજ્ઞાનથી થાય છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ના મહા વદ ૨, વવાણીઆ.

૪૯૨.

“જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે,” વીતરાગનું આ વચન સર્વ મુમુક્ષુઓએ નિત્ય સ્મરણમાં રાખવાયોએ. જે વાંચવાથી, સમજવાથી, તથા આત્મા વિભાવથી, વિભાવનો કાર્યોથી, અને વિભાવનાં પરિણામથી ઉદાસ ન થયો, વિભાવનો ત્યાગી ન થયો; વિભાવનાં કાર્યોનો અને વિભાવનાં ફળનો ત્યાગી ન થયો, તે વાંચનું, વિચારનું, અને તે સમજનું અજ્ઞાન છે. વિચારવૃત્તિ સાથે ત્યાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવી તેજ વિચાર સફળ છે; એમ કહેવાને જ્ઞાનીનો પરમાર્થ છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ના ફાગણ વદ ૧૧, શ્રી વવાણીઆ.

૪૯૩.

ૐ નમઃ સર્વજ્ઞાય,

‘આત્મસિદ્ધિ’માં કહેલા સમકિતના પ્રકારનો વિશેષાર્થ જિજ્ઞાસાનો કાગળ મળ્યો છે. ‘આત્મસિદ્ધિ’માં ત્રણ પ્રકારનાં સમકિત ઉપદેશ્યાં છે:

આત્મ પુરુષના વચનની પ્રતીતિરૂપ, આજ્ઞાની અપૂર્વ સ્વરૂપ, સ્વચ્છંદનિરોધપણે આત્મ પુરુષની ભક્તિ; એ પ્રથમ સમકિત કહ્યું છે.

પરમાર્થની સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીતિ તે સમકિતનો બીજો પ્રકાર કહે છે.

નિર્વિકલ્પ પરમાર્થઅનુભવ તે સમકિતનો ત્રીજો પ્રકાર હોય છે. પહેલું સમકિત બીજા સમકિતનું કારણ છે. બીજું સમકિત ત્રીજા સમકિતનું કારણ છે. ત્રણે સમકિત વીતરાગ પુરૂષે માન્ય કર્યા છે. ત્રણે સમકિત ઉપાસવાયોગ્ય છે, સત્કાર કરવાયોગ્ય છે; ભક્તિ કરવાયોગ્ય છે.

કેવળજ્ઞાન ઉપજવાના છેલ્લા સમયસુધી સત્પુરૂષનાં વચનોનું અવલંબન વીતરાગે હતું છે; અર્થાત્ બારમા ક્ષીણમેહયુલ્લસ્યાનક પર્વત શ્રુતજ્ઞાનથી આત્માના અનુભવને નિર્મળ કરતાં કરતાં તે નિર્મળતા સંપૂર્ણતા પામે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઉત્પન્ન થવાના પ્રથમ સમયસુધી સત્પુરૂષે ઉપદેશોનો માર્ગ આધારભૂત છે; એમ હતું છે તે નિઃસંદેહ સત્ય છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ના ૩૧૦ વદ ૧૧, રવિ, વવાણીઆ.

૪૯૪.

લેસ્વા-શ્રવનાં કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની પેઠે ભાસ્વમાન પરિણામ.

અધ્યવસાય-લેસ્વા-પરિણામની કંઈકે સ્પષ્ટપણે પ્રજ્ઞતિ.

સંકલ્પ-કંઈ પણ પ્રજ્ઞતિ કરવાનો નિર્ધારિત અધ્યાવસાય.

વિકલ્પ-કંઈ પણ પ્રજ્ઞતિ કરવાનો અપૂર્ણ-અનિર્ધારિત-સંદેહાત્મક-અધ્યવસાય.

સંજ્ઞા-કંઈ પણ આગળ પાછળની ચિંતવનશક્તિવિશેષ અથવા સ્મૃતિ.

પરિણામ-જળના દ્રવ્યસ્વભાવની પેઠે દ્રવ્યની કથચિત્ત અવસ્થાંતર પામવાની શક્તિ છે, તે અવસ્થાંતરની વિશેષ ધારા, તે પરિણતિ.

મિથ્યાત્વસહિત મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન હોય તો તે ‘અજ્ઞાન.’

મિથ્યાત્વસહિત અતીંદ્રિય જ્ઞાન હોય તે ‘વિભંગજ્ઞાન.’

કંઈ પણ વિશેષપણે જાણવું તે ‘વિજ્ઞાન.’

સંવ ૧૯૫૩ના ૩૧૨થુન વદ ૧૧, સોમે, વવાણીઆ.

૪૯૫.

પરમભક્તિથી સ્તુતિકરનારપ્રત્યે પણ જોને રાગ નથી, અને પરમદ્વેષથી પરિપદ ઉપસર્ગ

કરનારપ્રત્યે પણ જોને દ્વેષ નથી, તે પુરૂષરૂપ ભગવાનને વારંવાર નમસ્કાર,

અદ્વૈતપ્રજ્ઞતિ વર્તવું યોગ્ય છે, ધીરજ કર્તવ્ય.

“આચારંગ” વાંચતાં સાધુનો દીર્ઘશંકાદિ કારણોમાં પણ ઘણાં સાંકડેા માર્ગ જોવામાં આવ્યો તે પરથી એવી આશંકા થઈ કે, એટલી બધી સંકેશ એવી અસ્પ ક્રિયામાં પણ રાખવાનું કારણ શું હશે ?” તે આશંકાનું સમાધાન:—

સતત અંતર્મુખ ઉપયોગે સ્થિતિ એ જ નિર્ગ્રંથનો પરમ ધર્મ છે. એક સમય પણ બહિર્મુખ કરવાનહીં એ નિર્ગ્રંથનો મુખ્ય માર્ગ છે; પણ તે સંયમાર્થેદેહાદિ સાધન છે તેના નિર્વાહને અર્થે સહજ પણ પ્રજ્ઞતિ થવાયોગ્ય છે. કંઈ પણ તેવી પ્રજ્ઞતિ કરતાં ઉપયોગ બહિર્મુખ થવાનું નિમિત્ત છે, તેથી તે પ્રજ્ઞતિ અંતર્મુખ ઉપયોગપ્રત્યે રહ્યા કરે એવા પ્રકારમાં પ્રહણ કરાવી છે. કેવળ અને સહજ અંતર્મુખ ઉપયોગ તો મુખ્યતાએ ‘કેવળ ભૂમિકા’ નામે તેરમે શુલ્કસ્થાનકે હોય છે. અનિર્મળ વિચારધારાના બધવાનપણાસહિત અંતર્મુખ ઉપયોગ સાતમે શુલ્કસ્થાનકે હોય છે. પ્રમાદથી તે ઉપયોગ સ્ખલિત થાય છે, અને કંઈ વિશેષ અંશમાં સ્ખલિત થાય તો વિશેષ બહિર્મુખ ઉપયોગ થઈ ભાવ અસંયમપણે ઉપયોગની પ્રજ્ઞતિ થાય છે. તે ન થવા દેવાને અને દેહાદિ સાધનના નિર્વાહની પ્રજ્ઞતિ પણ ન છોડી શકાય એવી હોવાથી, તે પ્રજ્ઞતિ અંતર્મુખ ઉપયોગે થઈ શકે એવી અદ્વલુત સંકેશનાથી ઉપદેશી છે. જેને ‘પાંચ સમિતિ’ કહેવાય છે.

જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક ચાલવું પડે તો ચાલવું; જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક બોલવું પડે તો બોલવું; જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક આહારાદિ પ્રદણ કરવું; જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક વસ્ત્રાદિનું લેવું મૂકવું; જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક દીર્ઘશંકાદિ શરીરમળનો લાગકરવાયોગ્ય લાગ કરવો. એ પ્રકારે પ્રવૃત્તિરૂપ ‘પાંચ સમિતિ’ કહી છે. જે જે સંયમમાં પ્રવર્તવાના બીજાં પ્રકારો ઉપદેશ્યા છે, તે તે સર્વ આ ‘પાંચ સમિતિ’ માં સમાય છે; અર્થાત્ જે કંઈ નિર્ગ્રંથને પ્રવૃત્તિ કરવાની આજ્ઞા આપી છે, તે પ્રવૃત્તિ લાગ કરવી અશક્ય છે તેની જ આજ્ઞા આપી છે; અને તે એવા પ્રકારમાં આપી છે કે, મુખ્ય હેતુ જે અંતર્મુખ ઉપયોગ તેને જેમ અસ્ખલિતતા રહે તેમ આપી છે. તે જ પ્રમાણે વર્તવામાં આવે તો ઉપયોગ સતત જન્ય રહ્યા કરે, અને જે જે સમયે જીવની, જેટલી જેટલી જ્ઞાનશક્તિ તથા વીર્યશક્તિ છે તે તે અપ્રમત્ત રહ્યા કરે. દીર્ઘશંકાદિ ક્રિયાએ પ્રવર્તનાં પણ અપ્રમત્તસંયમદષ્ટિ વિસ્મરણ ન થઈ જાય તે હેતુએ તેવી તેવી સંક્રાંતિવાળી ક્રિયા ઉપદેશી છે. પણ સત્પુરુષની દષ્ટિવિના તે સમજાતી નથી. આ રહસ્યદષ્ટિ સંક્ષેપમાં લખી છે તે પર ઘણો ઘણો વિચાર કર્તવ્ય છે. સર્વ ક્રિયામાં પ્રવર્તનાં આ દષ્ટિ સ્મરણમાં આણવાનો લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે. ‘કર્મવ્રંધ’ની વાંચના કર્તવ્ય છે.

ચૈત્ર શુક્ર ૩, રવિ, સંવત્ ૧૯૫૩, વવાણીઆ.

૪૯૬.

ત્રણે પ્રકારનાં સમકિતમાંથી ગમે તે પ્રકારનું સમકિત આવે તોપણ વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ થાય; અને જો તે સમકિત આવ્યા પછી જીવ વગે, તો વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્તનકાળ સુધી સંસારપરિભ્રમણ થઈને મોક્ષ થાય.

તીર્થંકરનાં નિર્ગ્રંથ, નિર્ગ્રંથીઓ, શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ સર્વને જીવ અજીવનું જ્ઞાન હતું તેથી સમકિત કશું છે એમ કંઈ નથી. તેમાંના ઘણા જીવેને માત્ર સાચા અંતરંગ ભાવથી તીર્થંકરની, અને તેમના ઉપદેશોના માર્ગની પ્રતીતિથી પણ સમકિત કશું છે. એ સમકિત પામ્યા પછી જો વચ્ચું ન હોય, તો વધારેમાં વધારે પંદર ભવ થાય. સાચા મોક્ષમાર્ગને પામેલા એવા સત્પુરુષની તથા રૂપ પ્રતીતિથી સિદ્ધાંતમાં પણ ઘણે સ્થળે સમકિત કશું છે. એ સમકિત આવ્યા વિના જીવને ધણુંકરીને જીવ અને અજીવનું યથાર્થ જ્ઞાન પણ થતું નથી. જીવ અજીવનું જ્ઞાન પામવાનો મુખ્ય માર્ગ એ જ છે.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને વિભંગઅજ્ઞાન, એ આઠે જીવના ઉપયોગસ્વરૂપ હોવાથી અરૂપી કહ્યાં છે. ‘જ્ઞાન’ અને ‘અજ્ઞાન’ એ બેમાં મુખ્ય ફેર આટલો છે કે જે જ્ઞાન સમકિતસહિત છે, તેને ‘જ્ઞાન’ કહ્યું છે, અને જે જ્ઞાન મિથ્યાત્વસહિત છે તેને ‘અજ્ઞાન’ કહ્યું છે; પણ વસ્તુતાએ બન્ને જ્ઞાન છે.

‘જ્ઞાનાવરણીયકર્મ’ અને ‘અજ્ઞાન’ એક નથી. ‘જ્ઞાનાવરણીયકર્મ’ જ્ઞાનને આવરણસ્વરૂપ છે, અને ‘અજ્ઞાન’ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમસ્વરૂપ એટલે આવરણહટાવસ્વરૂપ છે.

‘અજ્ઞાન’ શબ્દનો સાધારણ ભાષામાં “જ્ઞાનરહિત” અર્થ થાય છે જેમ જટ જ્ઞાનથી રહિત છે તેમ; પણ નિર્ગ્રંથપરિભાષામાં તો મિથ્યાત્વસહિત જ્ઞાનનું નામ ‘અજ્ઞાન’ છે; એટલે તે દષ્ટિથી અજ્ઞાનને અરૂપી કહ્યું છે.

એમ આશંકા થાય કે, જો અજ્ઞાન અરૂપી હોય તો સિદ્ધમાં પણ હોવું જોઈએ. તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે: મિથ્યાત્વસહિત જ્ઞાનનું નામ ‘અજ્ઞાન’ કહ્યું છે. તેમાંથી મિથ્યાત્વ જતાં જતાં બાકી જ્ઞાન રહે છે, તે જ્ઞાન સંપૂર્ણ શુદ્ધતાસહિત સિદ્ધ ભગવંતમાં વર્તે છે, સિદ્ધનું,

દેવળજ્ઞાનીનું અને સમ્યક્દષ્ટિનું જ્ઞાન મિથ્યાત્વરહિત છે. મિથ્યાત્વ જીવને બ્રાહ્મિયરૂપે છે. તે બ્રાહ્મિય યથાર્થ સમજાયે નિવૃત્ત થઈ શકવાયોગ્ય છે. મિથ્યાત્વ દિશાભ્રમરૂપ છે.

ચેત્ર શુદ્ધ ૪, સોમ, સંવત ૧૯૫૩, વવાણીઆ.

૪૯૭.

૧. એકેન્દ્રિય જીવને અનુકૂળ સ્પર્શાદિની પ્રિયતા અવ્યક્તપણે છે, તે 'મૃત્યુનસંસાર' છે.

૨. એકેન્દ્રિય જીવને દેહ અને દેહના નિર્વાહાદિ સાધનમાં અવ્યક્ત મૂર્છાદિ 'પરિવ્રતસંસાર' છે. વનસ્પતિએકેન્દ્રિય જીવમાં આ સંસાર કંઈક વિશેષ વ્યક્ત છે.

ચેત્ર શુદ્ધ ૪, સંવત ૧૯૫૩, શ્રી વવાણીઆ.

૪૯૮.

૩૬. સર્વજ્ઞાનમઃ

કેટલાક રોગાદિપર ઔષધાદિ-સંપ્રાપ્ત થયે-અસર કરે છે, કેમકે તે રોગાદિના હેતુનો કર્મ-બંધ કંઈ પણ તેવા પ્રકારનો હોય છે. ઔષધાદિ નિમિત્તથી તે પુદ્ગલ વિસ્તારમાં પસરી જઈને, અથવા ખર્ચી જઈને વેદનીયના ઉદયનું નિમિત્તપણું છોડી દે છે. તેવી રીતે નિવૃત્ત થવાયોગ્ય તે રોગાદિ સંબંધી કર્મબંધન હોય, તો તે તેનાપર ઔષધાદિની અસર થતી નથી, અથવા ઔષધાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી, કે સમ્યક્ ઔષધાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી.

અમુક કર્મબંધ કેવા પ્રકારના છે, તે તથાસ્પ જ્ઞાનદષ્ટિવિના જાણવું કઠણ છે, એટલે ઔષધાદિ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ એકાંતે નિષેધી ન શકાય. પોતાના દેહના સંબંધમાં કાંઈ એક પરમ આત્મદષ્ટિવાળા પુરૂષ તેમ વર્તે તો એટલે ઔષધાદિ ગ્રહણ ન કરે તો તે યોગ્ય છે; પણ ખીજા સામાન્ય જીવો તેમ વર્તવા જાય તો તે એકાંતિક દષ્ટિથી કેટલીક હાનિ કરે; તેમાં પણ પોતાને આશ્રિત રહેલા એવા જીવોપ્રત્યે અથવા ખીજા કાંઈ જીવપ્રત્યે રોગાદિ કારણોમાં તેવો ઉપચાર કરવાના વ્યવહારમાં વર્તી શકે તેવું છે. જતાં ઉપચારાદિ કરવાની ઉપેક્ષા કરે તો અનુકંપામાર્ગ છોડી દેવા જેવું થાય. કાંઈ જીવ ગમે તેવો પીડાતો હોય તોપણ તેની આસના વાસના કરવાનું, તથા ઔષધાદિવ્યવહાર, છોડી દેવામાં આવે તો તેને આર્તધ્યાનના હેતુ થવા જેવું થાય. ગૃહસ્થવ્યવહારમાં એવી એકાંતિક દષ્ટિ કરનાં ઘણા વિરોધ ઉત્પન્ન થાય. ત્યાગવ્યવહારમાં પણ એકાંતે ઉપચારાદિનો નિષેધ જ્ઞાનીએ કર્યો નથી. નિર્ગ્રંથને સ્વપરિવ્રતિત શરીરે રોગાદિ થાય ત્યારે ઔષધાદિ ગ્રહણ કરવામાં એવી આજ્ઞા છે કે, જ્યાંસુધી આર્તધ્યાન ન ઉપજવાયોગ્ય દષ્ટિ રહે ત્યાંસુધી ઔષધાદિ ગ્રહણ ન કરવું, અને તેવું વિશેષ કારણ દેખાય તો નિર્વંચ ઔષધાદિ ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી; અથવા યથાશુભ ઔષધાદિ ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી; અને ખીજા નિર્ગ્રંથને શરીરે રોગાદિ થયું હોય ત્યારે તેની વેચાવચ્ચાદિ કરવાનો પ્રકાર જ્યાં દર્શાવ્યો છે ત્યાં કંઈ પણ વિશેષ અનુકંપાદિ દષ્ટિ રહે એવી રીતે દર્શાવ્યો છે. એટલે ગૃહસ્થવ્યવહારમાં એકાંત તેનો ત્યાગ અશક્ય છે એમ સમજશે.

તે ઔષધાદિ કંઈ પણ પાપક્રિયાથી ચર્ચા હોય, તોપણ તેથી પોતાના ઔષધાદિપણનો ગુણ દેખાડવા વિના ન રહે, અને તેમાં થયેલી પાપક્રિયા પણ પોતાનો ગુણ દેખાડવાવિના ન રહે; અર્થાત્ જેમ ઔષધાદિના પુદ્ગલમાં રોગાદિ પુદ્ગલને પરાભવ કરવાનો ગુણ છે, તેમ તે કરતાં કરવામાં આવેલી પાપક્રિયામાં પણ પાપપણે પરિણમવાનો ગુણ છે, અને તેથી કર્મબંધ થઈ યથાવ્યવસર તે પાપક્રિયાનું ફળ ઉદયમાં આવે. તે પાપક્રિયાવાળા ઔષધાદિ કરવામાં, કરાવવામાં, તથા અનુમોદન કરવામાં ગ્રહણ કરનાર જીવની જેવી જેવી દેહાદિ પ્રત્યે મૂર્છા છે, મનનું આકુળગ્યાકુળપણું છે; તથા તે ઔષધાદિની પાપક્રિયા છે, તે સર્વ પોતપોતાના સ્વભાવ

છે તેવો દર્શાવે છે, જેમ ઔપધાદિનાં પુદ્ગલ પોતાનો સ્વભાવ દર્શાવે છે, તેમ ઔપધાદિની ઉત્પત્તિ આદિમાં થયેલી ક્રિયા તેના કર્તાની જ્ઞાનાદિ વૃત્તિ તથા તે ગ્રહણકર્તાનાં જેવાં પરિણામ છે—તેનાં જેવાં જ્ઞાનાદિ છે, વૃત્તિ છે—તેને પોતાનો સ્વભાવ દર્શાવવાને યોગ્ય છે; તથા૩૫ શુભ શુભસ્વરૂપે અને અશુભ અશુભસ્વરૂપે સમૂહ છે.

ગૃહસ્થવ્યવહારમાં પણ પોતાના દેહે રોગાદિ થયે જેટલી મુખ્ય આત્મદૃષ્ટિ રહે તેટલી રાખવી; અને આર્તધ્યાનનું યથાદૃષ્ટિએ જોતાં અવશ્ય પરિણામ આવવાયોગ્ય દેખાય, અથવા આર્તધ્યાન ઉપજતું દેખાય, તો ઔપધાદિ વ્યવહાર ગ્રહણ કરતાં નિર્વંધ (નિષ્પાપ) ઔપધાદિની વૃત્તિ રાખવી. કવચિત્ પોતાને અર્થે, અથવા પોતાને આશ્રિત એવા, અથવા અનુકંપાયોગ્ય એવા પર જીવને અર્થે સાવધ ઔપધાદિનું ગ્રહણ થાય તો તેનું સાવધપણ નિર્ધેશ (ફર) પરિણામના હેતુ જેવું, અથવા માર્ગને ઉઠાપે તેવું હોવું ન જોઈએ; એ લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે.

સર્વ જીવને હિતકારી એવી જ્ઞાનીપુરૂષની વાણીને કંઈ પણ એકાંત દૃષ્ટિ ગ્રહણ કરીને અહિતકારી અર્થમાં ઉતારવી નહીં; એ ઉપયોગ નિરંતર સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય છે.

ચૈત્ર સુદ ૧૦, સોમે, ૧૯૫૩, શ્રી વવાણીઆથી.

૪૯૯.

ૐ સર્વજ્ઞાનમઃ

જે વેદનીયપર ઔપધ અસર કરે છે, તે ઔપધ વેદનીયનો બંધ વસ્તુતાએ નિષ્ક્રિય કરી શકે છે એમ કહ્યું નથી, કેમકે તે ઔપધ કર્મરૂપ વેદનીયનો નાશ કરે તો અશુભ કર્મ નિષ્ક્રિય થાય, અથવા ઔપધ શુભકર્મરૂપ કહેવાય. પણ ત્યાં એમ સમજવું યોગ્ય છે કે, તે અશુભ કર્મવેદનીય એવા પ્રકારની છે કે તેને પરિણામોત્તર પામવામાં ઔપધાદિ નિમિત્ત કારણરૂપ થઈ શકે. મંદ, કે મધ્યમ, શુભ અથવા અશુભ બંધને કોઈ એક સ્વભાવીય કર્મ મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ બંધ પણ થઈ શકે છે. મંદ, કે મધ્યમ બાધેલા કેટલાએક શુભ બંધને કોઈ એક અશુભ કર્મ-વિશેષના પરાભવથી અશુભ પરિણામીપણ થાય છે, તેમ જ તેવા અશુભ બંધને કોઈ એક શુભકર્મના યોગથી શુભ પરિણામીપણ થાય છે.

મુખ્યકરીને બંધ પરિણામાનુસાર થાય છે. કોઈ એક મનુષ્યબ્રાણીનો તીવ્ર પરિણામે નાશ કરવાથી તેણે 'નિકાચિત કર્મ' ઉત્પન્ન કર્યું; જતાં કેટલાક બચાવના કારણથી અને સાક્ષી આદિના અભાવથી રાજનીતિના ધોરણમાં તે કર્મ કરનાર મનુષ્ય છૂટી જાય તેથી કાંઈ તેનો બંધ 'નિકાચિત' નહીં હોય એમ સમજવાયોગ્ય નથી. તેના વિપાકનો ઉદય થવાનો વખત દૂર હોય તેથી પણ એમ બને. વળી કેટલાક અપરાધમાં રાજનીતિના ધોરણે શિક્ષા થાય છે, તે પણ કર્તાના પરિણામવત જ છે એમ એકાંતે નથી, અથવા તે શિક્ષા કોઈ આગળ ઉત્પન્ન કરેલા અશુભ કર્મના ઉદયરૂપ પણ હોય છે; અને વર્તમાન કર્મબંધ સત્તામાં પડ્યા રહે છે. જે યથાઅવસરે વિપાક આપે છે.

સામાન્યપણે અસત્યાદિ કરતાં હિંસાનું પાપ વિશેષ છે. પણ વિશેષદૃષ્ટિએ તો હિંસા કરતાં અસત્યાદિનું પાપ એકાંતે ઓછું છે એમ ન સમજવું; અથવા વધારે છે એમ પણ એકાંતે ન સમજવું. હિંસાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને તેના કર્તાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને અનુસરીને તેનો બંધ કર્તાને થાય છે. તેમ જ અસત્યાદિના સંબંધમાં પણ સમજવાયોગ્ય છે. કોઈ એક હિંસા કરતાં કોઈએક અસત્યાદિનું ફળ એક ગુણ, બે ગુણ, કે અનંતગુણવિશેષપર્યંત થાય છે. તેમ જ કોઈએક અસત્યાદિ કરતાં કોઈએક હિંસાનું ફળ પણ એક ગુણ, બે ગુણ, કે અનંતગુણવિશેષપર્યંત થાય છે.

ત્યાગની વારંવાર વિશેષ ઈર્ષ્યાસા છતાં, સંસારપ્રત્યે વિશેષ ઉદારીનતા છતાં, ક્રોધએક પર્ય-
કર્મના બળવાનપણાથી જે છવ ગૃહસ્થાવાસ ત્યાગી શકતા નથી, તે પુરૂષ ગૃહસ્થાવાસમાં કુટુંબ-
દિના નિર્વાહઅર્થે જે કંઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમાં તેનાં પરિણામ જેવાં જેવાં વર્તે છે, તે તે
પ્રમાણે બંધાઈ થાય. મોદ છતાં અનુકંપા માનવાથી, કે પ્રમાદ છતાં ઉદય માનવાથી, કંઈ કર્મ-
બંધ બૃહદાપ ખાતો નથી; તે તો યથાપરિણામ બંધપણુ પામે છે. કર્મના મુદ્દમ પ્રકારેને મતિ
વિચારી ન શકે તોપણ શુભ અને અશુભ કર્મ સફળ છે, એ નિશ્ચય છવે વિરમરણ કરવો નહીં.
પ્રત્યક્ષ પરમ ઉપકારી હોવાથી, તથા સિદ્ધપદના અતાવનાર પણ તેઓ હોવાથી, સિદ્ધ કરતાં
આદ્યતને પ્રથમ નમસ્કાર કર્યો છે.

શ્રી વવાણીઆ, ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫, રવિ, સંવત્ ૧૯૫૩.

૫૦૦.

છ કાપનું સ્વરૂપ પણ સત્પુરૂષની દૃષ્ટિએ પ્રતીત કરતાં તથા વિચારતાં જાન ન છે. આ
છવ દિશાથી આવ્યો છે' એ વાક્યથી 'શાસ્ત્રપરિજ્ઞા-અધ્યયન' પ્રારંભ્યું છે. સદ્ગુરુમુખે તે
પ્રારંભવાક્યના આશયને સમજવાથી સમસ્ત દ્વાદશાંગીનું રહસ્ય સમજવાયોગ્ય છે.

વવાણીઆ ચૈત્ર વદ ૧, રવિ, સં ૧૯૫૩.

૫૦૧.

તથારૂપ (યથાર્થ) આત્મ (મોક્ષમાર્ગ માટે જેના વિશ્વાસે પ્રવર્તી શકાય એવા) પુરૂષનો,
છવને, સમાગમ ધવામાં ક્રોધએક પુણ્યહેતુ જોઈએ છીએ; તેનું જોણખાણુ ધવામાં મહદ્મહદ્પુણ્ય
જોઈએ છીએ, અને તેની આત્મા ભક્તિએ પ્રવર્તવામાં મહદ્પુણ્ય જોઈએ છીએ; એવાં જાનીનાં
વચનો છે તે સાચાં છે એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય એવું છે. તથારૂપ આત્મ પુરૂષના અભાવ જેવો
આ કાળ વર્તે છે, તોપણ આત્માર્થી છવે તેવો સમાગમ મિશ્રિતાં તેના અભાવે પણ વિશુદ્ધિ-
સ્થાનકના અભ્યાસનો લક્ષ અવશ્ય કરીને કર્તવ્ય છે.

ઈર, વૈશાખ વદ ૧૨, શુક્ર, ૧૯૫૩.

૫૦૨.

કેવળ નિરાશા પામવાથી છવને સત્સમાગમનો પ્રાપ્ત લાભ પણ સિધ્ધિ ધર્મ નવ્ય છે.
સત્સમાગમના અભાવનો ખેદ રાખતાં 'હતાં પણ સત્સમાગમ થયો છે એ પરમ પુણ્યયોગ બન્યો
છે, માટે સર્વસંગત્યાગયોગ બનતાંસુધીમાં ગૃહસ્થવાસે સ્થિતિ હોય ત્યાં પર્યંત તે પ્રવૃત્તિ નીતિસદ્
કંઈ પણ જાળવી લઈને પરમાર્થમાં ઉત્સાદસહિત પ્રવર્તી વિશુદ્ધિસ્થાનક નિત્ય અભ્યાસતાં રહેવું
એ જ કર્તવ્ય છે.

૫૦૩.

જેને કાઈ પણ પ્રત્યે રાગ દ્વેષ રણ નથી તે મહાત્માને વારંવાર નમસ્કાર.

પરમયોગી એવા શ્રી ઋષભદેવાદિ પુરૂષો પણ જે દેદને રાખી શક્યા નથી, તે દેદમાં એક
વિશેષપણુ રહ્યું છે. તે એ કે તેનો સંબંધ વર્તે ત્યાંસુધીમાં છવે અસંગપણુ-નિર્મોદપણુ-કરી
સદ્ અધ્યાત્મ અનુભવસ્વરૂપ એવું નિઃસ્વરૂપ જણી, બીજા સર્વ ભાવપ્રત્યેથી વ્યાવૃત્ત (છટા)
થવું, કે જેથી કરી જન્મ મરણનો ફેરો ન રહે. તે દેદ છોડી વખતે જેટલા અંશે અસંગ-
પણુ-નિર્મોદપણુ-યથાર્થ સમરસપણુ-રહે છે તેટલું મેક્ષપદ નજીક છે, એમ પરમજ્ઞાની
પુરૂષનો નિશ્ચય છે.

કંઈ પણ મન, વચન, કાયાના યોગથી અપરાધ થયો હોય-જાણતાં અથવા અજાણતાં-તે
સર્વ વિનયપૂર્વક ખમાવું છું. ધણા નમ્રભાવથી ખમાવું છું.

આ દેહે કરવાયોગ્ય કાર્ય તો એક જ છે કે કાષ્ટપ્રત્યે રાગ, અથવા કાષ્ટપ્રત્યે કિંચિત્માત્ર દેવ ન રહે; સર્વત્ર સમદશા વર્તે; એ જ કલ્યાણનો મુખ્ય નિશ્ચય છે.

સંવત ૧૯૫૩, જેઠ શુદ્ધ ૮, બોમ, મુંબઈ.

૫૦૪.

પરમપુરુષદશાવર્ણન.

—કીચસો કનક જાકે નીચસો નરેશપદ
મીચસી મિનાઈ ગરવાઈ જાકે ગારસી,
જહરસી જોગ જાનિ. કહરસી કરામતિ
હહરસી હૌસ પુદ્ગજીબી જારસી;
જનસો જગવિશ્વાસ લાક્ષસો ભુવનવાસ
કાસસો કુટુંબકાજ લોકલાજ લારસી,
સીંસો મુજસ જાનૈ ખીંસો જખત માનૈ
ઐસી જાકી રીતિ તાહી જંદત જનારસી.

જે કંચનને કાદવસરખું જાણે છે, રાજગાદીને નીચપદસરખી જાણે છે, કાષ્ટથી સ્નેહ કરવો તેને મરણસમાન જાણે છે, મોટાઈને લીપવાની ગારજેવી જાણે છે, કિમિયા વગેરે જોગને ઝેરસમાન જાણે છે, સિદ્ધિ વગેરે અંશ્વર્યને અશાતાસમાન જાણે છે, જગતમાં પૂજ્યતા થવા આદિની હૌસને અનર્થસમાન જાણે છે, પુદ્ગલની જીબી એવી આદારિકાદિ કાયાને રાખજેવી જાણે છે, જગતના ભોગ-વિશ્વાસને મુંઝાવારૂપ જાળાસમાન જાણે છે; ધરવાસને લાક્ષાસમાન જાણે છે, કુટુંબનાં કાર્યને કાળ એટલે જ્યત્યુસમાન જાણે છે, લોકમાં લાજ વધારવાની ધ્વજાને મુખની લાગસમાન જાણે છે. કીર્તિની ધ્વજાને નાકના મેલજેવી જાણે છે, અને પુણ્યના ઉદ્યને જે વિશ્વાસમાન જાણે છે, એવી જેની રીતિ હોય તેને જનારસીદાસ વંદના કરે છે.

વ્યવહાર અથવા પરમાર્થસંબંધી કાષ્ટ પણુ જીવ વિષેની વૃત્તિ હોય તે ઉપશાંત કરી, કેવળ અસંગઉપયોગે અથવા પરમપુરુષની ઉપર કહી છે તે દશાના અવસરને આત્મસ્થિતિ કરવી એમ વિચારપના છે, કેમકે ખીજે કાષ્ટ પણુ વિકલ્પ રાખવાજેતું નથી. જે કાષ્ટ સાચા અંતઃકરણે સત્યરૂપના વચનને મહણુ કરશે તે સત્યને પામશે એમાં કંઈ સંશય નથી; અને શરીરનિર્વાહાદિ વ્યવહાર સૌ સાના પ્રારબ્ધ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે, એટલે તે વિષે પણુ કંઈ વિકલ્પ રાખવાયોગ્ય નથી; જે વિકલ્પ તમે ધણુંકરીને સમાખ્યો છે, તોપણુ નિશ્ચયના જળવાનપણુને અર્થે દર્શાવ્યું છે.

સર્વ જીવપ્રત્યે, સર્વ ભાવપ્રત્યે અખંડ એકરસ વીતરાગદશા રાખવી એ જ સર્વ જ્ઞાનનું ફળ છે. આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ, જન્મ જરા મરણરહિત અમંગસ્વરૂપ છે. એમાં સર્વ જ્ઞાન સમાય છે. તેની પ્રતીતિમાં સર્વ સમ્યક્દર્શન સમાય છે. આત્માને અસંગ સ્વરૂપે સ્વભાવદશા રહે તે, સમ્યક્ ચારિત્ર, ઉત્કૃષ્ટ સંયમ, અને વીતરાગદશા છે; જેના સંપૂર્ણપણુનું ફળ સર્વ દુઃખનો ક્ષય છે; એ કેવળ નિઃસંદેહ છે, કેવળ નિઃસંદેહ છે.

જેઠ વદ ૬, રવિ, ૧૯૫૩ મુંબઈ.

૫૦૫.

આર્ય શ્રી મોલાજી જેષ્ટ વદ ૧૦, ગુરવારે સવારે ૬ કલાક ૧૦ ને ૫૦ મિનિટે દેહ મૂક્યાના સમાચાર વાંચી ઘણો ખેદ થયો છે. જેમ જેમ તેમના અદ્ભુત ગુણોપ્રત્યે દ્રષ્ટિ જાય છે, તેમ તેમ અધિક અધિક ખેદ થાય છે.

છવને દેહનો સંબંધ એ જ રીતે છે, તેમ છતાં પણ અનાદિથી તે દેહને ત્યાગતાં છવ ખેદ પામ્યા કરે છે, અને તેમાં દદ મોહથી એકપણાની પેઠે વર્તે છે. જન્મ મરણાદિ સંસારનું મુખ્ય ખીજ એ જ છે. શ્રી સોભાએ તેવા દેહને ત્યાગતાં મોટા મુનિઓને દુર્લભ એવી નિશ્ચય અસંગતાથી નિવૃત્તિપયોગમય દશા રાખીને અપૂર્વ દિત કર્યું છે, એમાં સંશય નથી.

વરીસપણાથી, તથા તેમના તમારાપ્રત્યે ધણા ઉપકાર હોવાથી, તેમ જ તેમના ગુણોના અદ્ભુતપણાથી તેમનો વિયોગ તમને વધારે ખેદકારક થયો છે, અને થવાયોગ્ય છે. તેમના તમારાપ્રત્યેના સંસારી વરીસપણાનો ખેદ વિસ્મરણ કરી, તેમણે તમારા સર્વપ્રત્યે જે પરમ ઉપકાર કર્યો હોય, તથા તેમના ગુણોનું જે અદ્ભુતપણું તમને ભાસ્યું હોય, તેને વારંવાર સંભારી, તેવા પુરૂષનો વિયોગ થયો તેનો અંતરમાં ખેદ રાખી, તેમણે આરાધવાયોગ્ય જે વચનો અને ગુણો કલા હોય તેનું સ્મરણ આણી તેમાં આત્માને પ્રેરવો એમ તમે સર્વપ્રત્યે વિનંતિ છે. સમાગમમાં આવેલા મુમુક્ષુઓને શ્રી સોભાનું સ્મરણ સહેજે ધણા વખતસુધી રહેવાયોગ્ય છે.

મોહો કરીને જે સમયે ખેદ થાય, તે સમયે પણ તેમના ગુણોનું અદ્ભુતપણું સ્મરણમાં આણી, મોહથી થતો ખેદ સમાવીને ગુણોના અદ્ભુતપણાનો વિશ્વ થયો તે પ્રકારમાં તે ખેદ પ્રવર્તીતવો થાય છે.

આ ક્ષેત્રે આ કાળમાં શ્રી સોભાજ જેવા વિરલા પુરૂષ મળે એમ અમને વારંવાર ભાસે છે. ધીરજથી સર્વેએ ખેદ સમાવવો, અને તેમના અદ્ભુત ગુણોનો અને ઉપકારી વચનોનો આશ્રય કરવો થાય છે. 'શ્રી સોભાજ' મુમુક્ષુએ વિસ્મરણ કરવાયોગ્ય નથી.

સંસારનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જેણે જાણ્યું છે, તેને તે સંસારના પદાર્થની પ્રાપ્તિથી, કે અપ્રાપ્તિથી હર્ષ, શોક થવાયોગ્ય નથી. તોપણ એમ જણાય છે કે, સત્યરૂપના સમાગમની પ્રાપ્તિથી કંઈ પણ દર્પ, અને તેમના વિયોગથી કંઈ ખેદ અમુક ગુણુઆનકસુધી તેમને પણ થવાયોગ્ય છે.

શ્રી સોભાજની સરળતા, પરમાર્થસંબંધી નિશ્ચય, મુમુક્ષુપ્રત્યે પરમ ઉપકારતા આદિ ગુણો વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે.

જેઠું વદ ૧૨, રાત્રિ, ૧૯૫૩, મુંબઈ.

શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

૫૦૬.

સર્વ છવ મુખને ઈચ્છે છે, પણ કોઈક વિરલા પુરૂષ તે મુખનું વચાર્થ સ્વરૂપ જાણે છે. જન્મ મરણ આદિ અનંત દુઃખનો આસંતિક (સર્વથા) ક્ષય થવાનો ઉપાય અનાદિકાળથી છવના જાણવામાં નથી. તે ઉપાય જાણવાની, અને કરવાની સાચી ઈચ્છા ઉત્પન્ન થયે છવ જો સત્યરૂપના સમાગમનો લાભ પામે, તો તે ઉપાયને જાણી શકે છે, અને તે ઉપાય ઉપારીને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે.

તેવી સાચી ઈચ્છા પણ ઘણુંકરીને છવને સત્યરૂપના સમાગમથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેવો સમાગમ, તે સમાગમની ઓળખાણ, દશવિદ્યા માર્ગની પ્રતીતિ, અને તેમ જ આજવાની પ્રવૃત્તિ છવને પરમ દુર્લભ છે.

મનુષ્યપણું, જાનીનાં વચનોનું શ્રવણ પ્રાપ્ત થવું, તેની પ્રતીતિ થવી, અને તેમણે કહેલા માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થવી પરમ દુર્લભ છે; એમ શ્રી વદ્માનસ્વમીએ 'ઉત્તરાધ્યન' ના ત્રીજા અધ્યયનમાં ઉપદેશ્યું છે.

પ્રત્યક્ષ સત્યરૂપના સમાગમમાં અને તે આશ્રમમાં વિચરતા મુમુક્ષુઓને મોક્ષસંબંધી બધાં સાધનો અદ્ય પ્રયાસે અને અદ્ય કાળે પ્રાપ્તે (ઘણુંકરીને) સિદ્ધ થાય છે; પણ તે સમાગમનો યોગ પામવો જાડુ દુર્લભ છે. તે જ સમાગમના યોગમાં મુમુક્ષુ છવનું નિરંતર ચિત્ત વર્તે છે.

સત્પુરુષનો યોગ પામવો તો સર્વકાળમાં જીવને દુર્લભ છે; તેમાં પણ આવા દુપમકાળમાં તો કવચિત્ જ તે યોગ બને છે. વિરલા જ સત્પુરુષ વિચરે છે. તે સમાગમનો લાભ અપૂર્વ છે, એમ જાણીને, જીવે મોક્ષમાર્ગની પ્રતીતિ કરી, તે માર્ગનું નિરંતર આરાધન કરવું યોગ્ય છે.

તે સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે આરંભ પરિગ્રહપ્રત્યેથી વૃત્તિને ઓસરાવી સત્શાસ્ત્રનો પરિચય વિશેષકરીને કર્તવ્ય છે. વ્યવહારિક કાર્યોની પ્રવૃત્તિ કરવી પડતી હોય તોપણ તેમાંથી વૃત્તિને મોળી પાડવા જે જીવ ઇચ્છે છે, તે જીવ મોળી પાડી શકે છે; અને સત્શાસ્ત્રના પરિચયને અર્થે ધણો અવકાશ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આરંભ પરિગ્રહપરથી જેની વૃત્તિ ખેદ પામી છે, એટલે તેને અસાર જાણી તે પ્રત્યેથી જે જીવે ઓસર્યા છે, તે જીવેને સત્પુરુષનો સમાગમ અને સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ વિશેષકરીને દ્વિતકારી થાય છે. આરંભ પરિગ્રહપર વિશેષ વૃત્તિ વર્તતી હોય તે જીવમાં સત્પુરુષના વચનનું, અથવા સત્શાસ્ત્રનું પરિણમન થવું કહ્યું છે.

આરંભ પરિગ્રહપરથી વૃત્તિ મોળી પાડવાનું, અને સત્શાસ્ત્રના પરિચયમાં રૂચિ કરવાનું પ્રથમ કહ્યું પડે છે, કેમકે જીવનો અનાદિ પ્રકૃતિભાવ તેથી જૂદો છે; તોપણ જેણે તેમ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે તેમ કરી શક્યા છે; માટે વિશેષ ઉત્સાહ રાખી તે પ્રવૃત્તિ કર્તવ્ય છે.

સર્વ મુમુક્ષુઓએ આ વાતનો નિશ્ચય અને નિયમિત કરવો ધટે છે. પ્રમાદ, અને અનિયમિતપણું ટાળવું ધટે છે.

અશાઃ શુદ્ધ ૪, રવિ, ૧૯૫૩, મુંબઈ.

૫૦૭.

શુભેચ્છાથી માંડીને શૈલેસીકરણપર્યંતની સર્વ ક્રિયા જે જ્ઞાનીને સમ્મત છે, તે જ્ઞાનીનાં વચનો ત્યાગ વૈરાગ્યનો નિર્ગેધ કરવામાં પ્રવર્તે નહીં; ત્યાગ વૈરાગ્યના સાધનરૂપે પ્રથમ ત્યાગ વૈરાગ્ય આવે છે, તેનો પણ જ્ઞાની નિર્ગેધ કરે નહીં. એકલી જડક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરી જ્ઞાનીના માર્ગથી વિમુખ રહેતા હોય, અથવા મતિના મૂલ્યને લીધે જીવે દશા પામતા અટકતા હોય, અથવા અસત્સમાગમથી મતિવ્યામોહ પામી અન્યથા ત્યાગ વૈરાગ્યને ત્યાગ વૈરાગ્યપણું માની લીધા હોય તેના નિર્ગેધને અર્થે કંઈપણુદ્વિધી જ્ઞાની યોગ્ય વચને “તેનો નિર્ગેધ” કવચિત્ કરતા હોય, તો વ્યામોહ નહીં પામતાં તેનો સદ્દેહ સમજી યથાર્થ ત્યાગ વૈરાગ્યની ક્રિયામાં અંતરૂ તથા બાહ્યમાં પ્રવર્તવું યોગ્ય છે.

સં ૧૯૫૩ ના અશાઃ શુદ્ધ ૧૫, શુધ, મુંબઈથી.

૫૦૮.

—સકળ સંસારી ઇન્દ્રિયરામી, મુનિગુણ આતમરામી રે,
મુખ્યપણે જ આતમરામી, તે કહિયે નિઃકામી રે.

હે મુનિઓ ! દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને લાવથી અસંગપણે વિચારવાનો સતત ઉપયોગ સિદ્ધ કરવો યોગ્ય છે. જેમણે જગત્સુખરૂપદા છોડી જ્ઞાનીના માર્ગનો આશ્રય ગ્રહણ કર્યો છે, તે અવસ્થા તે અસંગ ઉપયોગને પામે છે. જે શ્રુતથી અસંગતા ઉદ્ધેસે તે શુનનો પરિચય કર્તવ્ય છે.

મુંબઈ, અશાઃ વદ ૧, ગુરુ, સં ૧૯૫૩.

૫૦૯.

—પરમસંવર્મી પુરુષોને નમસ્કાર.

અસારભૂત વ્યવહાર, સારભૂત પ્રયોગનની પેટે કરવાનો ઉદ્દેશ વર્તા જતાં, જે

ઉદયથી શેલ ન પામનાં સદગુણાવ-સ્વધર્મમાં નિશ્ચયપણે રહ્યા છે, તે પુરૂષોત્તા બીજમતનું વારંવાર સ્મરણ કરીએ છીએ.

સં ૧૯૫૩, અગાસ્ટ વદ ૧૧, રવિ, મુંબઈથી.

૫૧૦

પરમહંકૃષ્ટ સંયમ, જેના લક્ષમાં નિરંતર વર્ત્યો કરે છે તે સત્પુરૂષોના

સમાગમનું ધ્યાન નિરંતર છે.

પ્રતિષ્ઠિત (નિર્ઐથ) વ્યવહારની શ્રી..... ની જિજ્ઞાસાથી અનંતશુણ્વિશિષ્ટ જિજ્ઞાસા વર્તે છે. યજ્ઞવાન, અને વેદાવિના અટળ ઉદય હોવાથી અંતરંગ ખેદ સમતાસદિત વેદીએ છીએ. દીર્ઘકાળને ધણું અસ્થપણામાં કાવવાના ધ્યાનમાં વર્તાય છે. એકત્વલાવના આત્મશુદ્ધિની ઉત્કૃષ્ટતા કરે છે.

મુંબઈ, આં શુદ્ધ ૩, રવિ, ૧૯૫૩.

૫૧૧.

દીર્ઘકાળની જેની સ્થિતિ છે, તેને અસ્થકાળની સ્થિતિમાં આણી એમણે કર્મ-

ક્ષય ક્યો તે મહાત્માઓને નમસ્કાર.

સદ્ગત સદ્ગ્રંથ, અને સત્સમાગમાં પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી.

સં ૧૯૫૩ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૫, ગુરુવાર, મુંબઈથી.

૫૧૨.

“ મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ”નામે ગ્રંથ મુમુક્ષુ છવે વિચારવાયોગ્ય છે. તે અવલોકન કરતાં કોઈ કોઈ વિચારમાં મતમતાંતર જેવું લાગે તો નહીં મુંઝાતાં તે સ્થળે વધારે મનન કરવું, અથવા સત્સમાગમને યોગે તે સ્થળ સમજવું યોગ્ય છે.

પરમોત્કૃષ્ટ સંયમમાં સ્થિતિની વાત તો દૂર રહી, પણ તેના સ્વરૂપનો વિચાર થવો પણ વિકટ છે.

૧૯૫૩, શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૫, મુંબઈ.

૫૧૩.

૩૦

સર્વ-ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકામાં સ્થિતિ થવાપર્યંત શ્રુતજ્ઞાનનું અવલંબન લાગતે સત્પુરૂષો પણ સ્વદ-શામાં સ્થિર રહી શકે છે, એમ જિનનો અભિમત છે તે પ્રત્યક્ષ સત્ત્વ દેખાય છે.

સર્વોત્કૃષ્ટ ભૂમિકાપર્યંતમાં શ્રુતજ્ઞાન (જ્ઞાનીપુરૂષનાં વચનો)નું અવલંબન જે જે વખતે મંદ પડે છે, તે તે વખતે કંઈ કંઈ ચપળપણ સત્પુરૂષો પણ પામી જાય છે, તો પછી સામાન્ય મુમુક્ષુ છવો, કે જેને વિપરીત સમાગમ, વિપરીત શ્રુતાદિ-અવલંબન રહ્યાં છે તેને વારંવાર વિશેષ વિશેષ ચપળપણ થવાયોગ્ય છે.

એમ છે તોપણ જે મુમુક્ષુઓ સત્સમાગમ, સદાચાર અને સત્સાત્વિચારરૂપ અવલંબનમાં દૃઢ નિવાસ કરે છે, તેને સર્વોત્કૃષ્ટ ભૂમિકાપર્યંત પહોંચવું કઠણ નથી. કઠણ છતાં પણ કઠણ નથી.

મુંબઈ, સંવત્ ૧૯૫૩ ના શ્રાવણ વદ ૧૨.

૫૧૪.

પરમકૃપાળુ પૂજ્ય પિતાશીલ—

વવાણીઆગંદર.

આજ્ઞાવિસર્પવં મેં આપનો કોઈ પણ અવિનય, અલજિન, કે અપરાધ કર્યો હોય તે બે

હાથ જોડી મસ્તકે નમાનીને શુદ્ધ અંતઃકરણથી ખમાવું છું. કૃપાકરીને આપ ક્ષમા આપશો. મારી માતૃથી પ્રત્યે પાણુ તે જ રીતે ખમાવું છું; તેમ જ ખીજા સાધર્મ્યપ્રત્યે મેં કંઈ પાણુ પ્રકારનો અપરાધ, કે અવિનય બાણુતાં, અથવા અન્નબાણુતાં ક્યોં દોષ તે શુદ્ધ અંતઃકરણથી ખમાવું છું. કૃપાકરીને ક્ષમા આપશો.

સં ૧૯૫૩ના ભાદરવા શુદ્ધ ૫, ગુરુવાર, મુંબઈથી. છાન્ રાયચંદના દંડવત્ પ્રાસ થાય.

૫૧૫.

શરીરાદિ બાળ ઘટવાથી સર્વ મનુષ્યોની માત્ર દિગ્ભ્યરચ્છત્તિએ વર્તતિ આરિત્રનો નિર્વાહ ન થઈ શકે તેથી જાનીએ ઉપદેશી મર્યાદાપૂર્વક શ્વેતાભ્યરપણેથી વર્તમાનકાળ જેવા કાળમાં આરિત્રનો નિર્વાહ કરવાને અર્થે પ્રવ્રત્તિ છે, તે નિષેધ કરવાયોગ્ય નથી. તેમ જ વસ્ત્રનો આગ્રહ કરી દિગ્ભ્યરચ્છત્તિનો એકાંતે નિષેધ કરી વસ્ત્રમૂર્છાદિ કારણથી આરિત્રમાં શિથિલપણુ પણુ કર્તવ્ય નથી. દિગ્ભ્યરપણુ અને શ્વેતાભ્યરપણુ દેશ, કાળ, અધિકારીયોગે ઉપકારનાં હેતુ છે, એટલે જ્યાં જાનીએ જેમ ઉપદેશ્યું તેમ પ્રવર્તતાં આત્માર્થ જ છે. “મેદ્ધમાર્ગપ્રકાશ”માં વર્તમાનજિનાગમ, કે જે શ્વેતાભ્યરસપ્રદાયને માન્ય છે, તેનો નિષેધ ક્યોં છે, તે નિષેધ કર્તવ્ય નથી. વર્તમાન આગમમાં અમુક સ્થળો વધારે સંદેહનાં સ્થાન છે, પણુ સત્યરૂપની દૃષ્ટિએ જોતાં તેનું નિરાકરણ થાય છે, માટે ઉપશમદૃષ્ટિએ તે આગમો અવલોકન કરવામાં સંશય કર્તવ્ય નથી.

સં ૧૯૫૩ના ભાદ્રપદ વદ ૦)), રવિવાર, મુંબઈથી.

૫૧૬.

ૐ પારમાર્થિક હેતુવિશેષથી પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી. જે અનિલ છે, જે અસાર છે અને જે અશરણરૂપ છે, તે આ જીવને પ્રીતિનું કારણ કેમ થાય છે, તે વાત રાત્રિ દિવસ વિચારવાયોગ્ય છે.

લોકદૃષ્ટિ અને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિને પશ્ચિમ પૂર્વ જેટલો તફાવત છે. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ પ્રથમ નિરાલંબન છે; શ્ચિ ઉત્પન્ન કરતી નથી; જીવની પ્રકૃતિને મળતી આવતી નથી; તેથી જીવ તે દૃષ્ટિમાં શ્ચિવાન થતો નથી, પણુ જે જીવોએ પરિવહ વેડીને થોડા કાળસુધી તે દૃષ્ટિનું આરાધન કર્યું છે તે સર્વ દુઃખના ક્ષયરૂપ નિર્વાણને પામ્યા છે; તેના ઉપાયને પામ્યા છે.

જીવને પ્રમાદમાં અનાદિથી રતિ છે, પણુ તેમાં રતિ કરવાયોગ્ય કંઈ દેખાતું નથી.

સં ૧૯૫૩ ના આશો શુદ્ધ ૮, મુંબઈથી.

૫૧૭.

ૐ સત્યરૂપોના અમાધર્મબીર સંયમને નમસ્કાર.

અવિયમ પરિણામથી જેમણે કાળકૂટ વિગતોનું એવા શ્રીકૃષ્ણભાદિ પરમપુરોને નમસ્કાર.

પરિણામમાં તો જે અમૃત જ છે, પણુ પ્રથમદશાએ કાળકૂટ વિગતો પોંદે મુંઝવે છે એવા થી સંયમને નમસ્કાર. તે જ્ઞાનને, તે દર્શનને, અને તે આરિત્રને વારંવાર નમસ્કાર.

મુંબઈ, સં ૧૯૫૩ના આશો શુદ્ધ ૮ રવિ.

૫૧૮.

ઉપરની ભૂમિકાઓમાં પણુ અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ વાત્સનાનું સંક્રમાણુ થઈ આવે છે, અને આત્માને વારંવાર એમ થયા કરે છે કે, હવે ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ જ છે, અને વર્તમાનભૂમિકામાં સ્થિતિ પણુ થવી દુર્લભ છે; એવા અસંખ્ય અંતરાયપરિણામ ઉપરની ભૂમિકામાં પણુ બને છે, તો પછી શુભેચ્છાદિ ભૂમિકાએ તેમ બને એ કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી. તેવા અંતરાયથી ખેદ નહોં પામનાં આત્માર્થીજીવે પુરુષાર્થદૃષ્ટિ કરવી, અને મરવીરપણુ રાખવું;

હિતકારી દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ યોગનું અનુસંધાન કરવું; સત્સાક્ષનો વિશેષ પરિચય રાખી વારંવાર હા કરીને પણ મનને સદ્વિચારમાં પ્રવેશિત કરવું, અને મનના દુરાત્મપણાથી આકુળવ્યાકુળતા નહીં પામતાં ધૈર્યથી સદ્વિચારપથે જવાનો ઉદ્યમ કરતાં જય અર્થ ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને અવિદ્યેપણુ પ્રાપ્ત થાય છે.

આશો વદ ૭, સં ૦ ૧૬૫૩, મુંબાઈ.

૫૧૯.

ૐ શ્રી હરિભદ્રાચાર્ય યોગદષ્ટિસમુચ્ચયગ્રંથ' સંકૃતમાં રચ્યો છે. 'યોગગિંદુ' નામે યોગનો ખીન્ને ગ્રંથ પણ તેમણે રચ્યો છે. હેમચંદ્રાચાર્ય 'યોગશાસ્ત્ર'નામે ગ્રંથ રચ્યો છે. શ્રી હરિભદ્રકૃત 'યોગદષ્ટિસમુચ્ચય'ની પદ્ધતિએ શુદ્ધરત્નાપામાં શ્રી યશોવિજયજીએ સ્વાધ્યાય'ની રચના કરી છે. શુભેચ્છાથી માંડીને નિર્વાણપર્યંતની ભૂમિકાઓમાં બોધતાતત્ત્વ તથા ચારિત્રસ્વભાવનું તારતમ્ય, મુશુક્લ જીવને વારંવાર શ્રવણ કરવાયોગ્ય, વિચાર કરવાયોગ્ય, અને સ્થિતિ કરવાયોગ્ય આશયથી તે ગ્રંથમાં પ્રકાશ્યું છે. યમથી માંડીને સમાધિપર્યંત અષ્ટાંગયોગ બે પ્રકારે છે: એક પ્રાણાદિનિરોધરૂપ, ખીન્ને આત્મસ્વભાવપરિણામરૂપ 'યોગદષ્ટિસમુચ્ચય'માં આત્મસ્વભાવપરિણામરૂપ યોગનો મુખ્ય વિષય છે. વારંવાર તે વિચારવાયોગ્ય છે.

આશો વદ ૧૪, રવિવાર, સં ૦ ૧૬૫૩, મુંબાઈ.

૫૨૦.

—શુદ્ધ ગણધર શુભધર અધિકાર, પ્રચૂર ૫૨'૫૨ ઓર,

મત તપધર તત્ત્વ નયનધર, વંદો વૃષસિંહ મોર,

જગત્ વિષયના વિદ્યેષમાં સ્વરૂપવિભ્રાંતિવડે વિચારી પામતું નથી. અનંત અવ્યાપાધ સુખનો એક અનન્ય ઉપાય સ્વરૂપસ્થ થવું તે જ છે. એ જ હિતકારી ઉપાય જ્ઞાનીએ દીકો છે. ભગવાન જિને દ્વાદશાંગી એ જ અર્થે નિરૂપણ કરી છે; અને એ જ ઉદ્ધૃષ્ટતાથી તે શોભે છે. જયવંત છે.

જ્ઞાનીના વાક્યના શ્રવણથી ઉદ્ધાસિત થતો એવો જીવ ચેતન, જડને ભિન્નસ્વરૂપ યથાર્થપણે પ્રતીતિ કરે છે. અનુભવે છે; અનુક્રમે સ્વરૂપસ્થ થાય છે. યથાસ્થિત અનુભવ થવાથી સ્વરૂપસ્થ થવાયોગ્ય છે.

દર્શનમોહ વ્યતીત થવાથી જ્ઞાનીના માર્ગમાં પરમભક્તિ સમુત્પન્ન થાય છે. તત્ત્વપ્રતીતિ સમ્યક્પણે ઉત્પન્ન થાય છે. તત્ત્વપ્રતીતિવડે શુદ્ધચેતન્યપ્રત્યે વૃત્તિનો પ્રવાહ વળે છે. શુદ્ધચેતન્યના અનુભવઅર્થે ચારિત્રમોહ વ્યતીત કરવાયોગ્ય છે. ચારિત્રમોહ, ચેતન્યના-જ્ઞાનીપુરુષના સન્માર્ગના નેહિકપણાથી પ્રલય થાય છે. અસંગતાથી પરમાવગાદ અનુભવ થવા યોગ્ય છે.

હે આર્ય મુનિવરો ! એ જ અસંગશુદ્ધચેતન્યાર્થે અસંગયોગને અહોનિદા ધૃષ્ટિએ છીએ. હે મુનિવરો ! અસંગતાનો અભ્યાસ કરો. જે મહાત્માઓ અસંગ ચેતન્યમાં લીન થયા છે, અને યશી તેને નમસ્કાર.

૫૨૧.

અત્રે હાલ કાંઈક બાલઉપાધિ ઓછી વર્તે છે. તમારા પગમાં પ્રશ્નો છે તેનું સમાધાન નીચે લખ્યાથી વિચારશો. પૂર્વકર્મ બે પ્રકારનાં છે, અથવા જીવથી જે જે કર્મ કરાય છે તે બે પ્રકારથી કરાય છે, એક પ્રકારનાં કર્મ એવાં છે કે, જે પ્રકારે કાળાદિ તેની સ્થિતિ છે, તે જ પ્રકારે તે ભોગવી શકાય. ખીન્ને પ્રકાર એવાં છે કે, જ્ઞાનથી, વિચારથી કેટલાંક કર્મ નિવૃત્ત થાય જ્ઞાન થવા છતાં પણ જે પ્રકારનાં કર્મ અવસ્થ ભોગવવાયોગ્ય છે તે પ્રથમ પ્રકારનાં કર્મ કલાં

અને જે જ્ઞાનથી ટળી શકે છે, તે બીજા પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં છે. કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા છતાં દેહનું રહેવું થાય છે, તે દેહનું રહેવું એ કેવળ જ્ઞાનીની ઈચ્છાથી નથી, પણ પ્રારબ્ધથી છે. એટલું સંપૂર્ણ જ્ઞાનબળ છતાં પણ તે દેહસ્થિતિ વેદાશિવાય કેવળજ્ઞાનીથી પણ છૂટી શકાય નહીં, એવી સ્થિતિ છે; જો કે તેવા પ્રકારથી છૂટવાવિષે કોઈ જ્ઞાનીપુરૂષ ઈચ્છા કરે નહીં, તથાપિ અત્રે કહેવાનું એમ છે કે, જ્ઞાનીપુરૂષને પણ તે કર્મ ભોગવવાયોગ્ય છે; તેમજ અંતરાયાદિ અમુક કર્મની વ્યવસ્થા એવી છે કે, તે જ્ઞાનીપુરૂષને પણ ભોગવવાયોગ્ય છે; અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરૂષ પણ તે કર્મ ભોગવ્યાવિના નિવૃત્ત કરી શકે નહીં. સર્વ પ્રકારનાં કર્મ એવાં છે કે, તે અદ્વિજ હોય નહીં; માત્ર તેની નિવૃત્તિના પ્રકારમાં ફેર છે.

એક, જે પ્રકારે સ્થિતિ વગેરે બાંધ્યું છે તે જ પ્રકારે ભોગવવાયોગ્ય હોય છે. બીજા, જીવનાં જ્ઞાનાદિ-પુરૂષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં હોય છે. જ્ઞાનાદિ-પુરૂષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં કર્મની નિવૃત્તિ જ્ઞાનીપુરૂષ પણ કરે છે; પણ ભોગવવાયોગ્ય કર્મને જ્ઞાનીપુરૂષ સિદ્ધિઆદિ પ્રયત્ને કરી નિવૃત્ત કરવાની ઈચ્છા કરે નહીં, એ સંભવિત છે. કર્મને યથાયોગ્યપણે ભોગવવાવિષે જ્ઞાનીપુરૂષને સંકેત હોતો નથી. કોઈ અજ્ઞાનદશા છતાં પોતાવિષે જ્ઞાનદશા સમજનાર જીવ કદાપિ ભોગવવાયોગ્ય કર્મ ભોગવવા વિષે ન ઈચ્છે તોપણ ભોગવ્યે જ છૂટકા થાય એવી નીતિ છે. જીવનું કરેલું જો વગર ભોગવ્યે અદ્વિજ જનું હોય, તો પછી બધે મોક્ષની વ્યવસ્થા ક્યાંથી હોઈ શકે? વેદનીયાદિ કર્મ હોય તે ભોગવવા વિષે અમને નિરિચ્છા થતી નથી. જો નિરિચ્છા થતી હોય, તો ચિત્તમાં ખેદ થાય કે, જીવને દેહાભિમાન છે તેથી ઉપાર્જિત કર્મ ભોગવતાં ખેદ થાય છે; અને તેથી નિરિચ્છા થાય છે. મંત્રાદિથી, સિદ્ધિથી અને બીજાં તેવાં અમુક કારણોથી અમુક ચમત્કાર થઈ શકવા અસંભવિત નથી, તથાપિ ઉપર જેમ અમે જણાવ્યાં તેમ ભોગવવાયોગ્ય એવાં 'નિકાચિત્-કર્મ' તે તેમાંના કોઈ પ્રકારે મટી શકે નહીં; અમુક 'શિથિલકર્મ'ની કવચિત્ નિવૃત્તિ થાય છે, પણ તે કંઈ ઉપાર્જિત કરનારે વેદાવિના નિવૃત્ત થાય છે એમ નહીં; આકારફેરથી તે કર્મનું વેદનું થાય છે. કોઈએક એવું 'શિથિલકર્મ' છે કે, જેમાં અમુક વખત ચિત્તની સ્થિરતા રહે તો તે નિવૃત્ત થાય; તેનું કર્મ તે મંત્રાદિમાં સ્થિરતાના યોગે નિવૃત્ત થાય એ સંભવિત છે, અથવા કોઈ પાસે પૂર્વલાભનો કોઈ એવો બધ છે કે, જે માત્ર તેની થોડી કૃપાથી ફળભૂત થઈ આવે; એ પણ એક સિદ્ધિ જેવું છે; તેમ અમુક મંત્રાદિના પ્રયત્નમાં હોય, અને અમુક પૂર્વાતરાય તૃટવાનો પ્રસંગ સમીપવર્તિ હોય તોપણ કાર્યસિદ્ધિ મંત્રાદિથી થઈ ગણાય; પણ એ વાતમાં કંઈ સેહેજ પણ ચિત્ત થવાનું કારણ નથી. નિષ્કળ વાર્તા છે. આત્માના કલ્યાણસંબંધનો એમાં કોઈ મુખ્ય પ્રસંગ નથી. મુખ્ય પ્રસંગ વિસ્મૃતિનો હેતુ એવી કથા થાય છે; માટે તે પ્રકારના વિચારનો, કે શોધનો નિર્ધાર લેવાની ઈચ્છા કરવા કરતાં લાગી દેવી સારી છે, અને તે ત્યાગે સેહેજે નિર્ધાર થાય છે.

* * * * *

આત્મામાં વિશેષ આકુળતા ન થાય તેમ રાખશો. જે થવાયોગ્ય હશે તે થઈ રહેશે, અને આકુળતા કરતાં પણ જે થવાયોગ્ય હશે તે થશે, તેની સાથે આત્મા પણ અપરાધી થશે.

* * * * *

વર્ણ ૩૧ મું.

૫૨૨.

કેશવ અંતર્યમી થવાનો સત્પુરુષોનો માર્ગ સર્વદુઃખક્ષયનો ઉપાય છે, પણ તે કોઈક જીવને સમજાય છે. મહત્પુરુષના યોગથી, વિશુદ્ધ મતિથી, તીવ્ર વૈરાગ્યથી, અને સત્પુરુષના સમાગમથી તે ઉપાય સમજવાયોગ્ય છે. તે સમજનારનો અવસર એકમાત્ર આ મનુષ્યદેહ છે; તે પણ અનિ-
યત કાળના ભયથી અદ્વિત છે; ભાં પ્રભાદ થાય છે એ ખેદ અને આશ્ચર્ય છે.

૧૬૫૪ના કારતક વદ ૫, રવિ, મુંબાઇ.

૫૨૩.

૩૦

દ્વયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક, પરિણામિક, આદ્યિક અને સાન્નિપાતિક એ ૭ ભાવનો લક્ષ કરી આત્માને તે ભાવે અનુગ્રેક્ષી જોતાં સદ્વિચારમાં વિશેષ સ્થિતિ થશે.

જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર જે આત્મભાવરૂપ છે, તે સમજના માટે ઉપર કહ્યા તે ભાવો વિશેષ અવલંબન જૂત છે.

સં ૧૬૫૪ના માર્ગશીર્ષ શુદ્ધ ૫, રવિવાર, મુંબાઈ.

૫૨૪.

૩૦

ખેદ નહીં કરતાં શરીરપણુ અહીંને જ્ઞાનીને માર્ગે વ્યાજતાં મોક્ષપાટણ સુલભ ન છે. વિપય, કપાલાદિ વિશેષ નિકાર કરી જ્ય તે વખતે વિચારવાનને પોતાનું નિર્વાર્ધપણુ જોઇને ઘણું જ ખેદ થાય છે, અને આત્માને વારંવાર નિંદે છે. ફરી ફરીને તિરસ્કારની વૃત્તિથી જોઇ, ફરી મહંતપુરુષના ચરિત્ર અને વાક્યનું અવલંબન ગ્રહણ કરી, આત્માને શાંત ઉપગતી તે વિપયાદિ સામે અતિ હક કરીને તેને હક્ક છે ત્યાંસુધી ગીચે અને જોડતા નથી; તેમ એકલો ખેદ કરીને અટકી રહેતા નથી; એ જ વૃત્તિનું અવલંબન આત્માથી જીવોએ લીધું છે, અને તેથી જ અતે

જા પામ્યા છે. આ વાત સર્વ મુમુક્ષુઓએ મુખે કરી હૃદયમાં સ્થિર કરવાયોગ્ય છે.
મુંબઈ; માર્ગશીર્ષ-શુદ્ધ ૫, રવિ, ૧૯૫૪.)

૫૨૫

૩૪

શુભેચ્છાથી માંડીને ક્ષીણમોહપર્યંત સત્યુત્તર અને સત્સમાગમ સેવવાયોગ્ય છે. સર્વ કાળમાં એ સાધનનું જીવન દુર્લભપણ છે, તેમાં આવા કાળમાં દુર્લભપણ વર્તે તે યથાસંભવ છે. દુષ્કાળ અને હંડાવસર્પિણી નામનો આશ્ચર્યભાવ અનુભવથી પ્રત્યક્ષ દષ્ટિગોચર થાય એવું છે. આત્મ-શ્રેયઃકૃત્તિ પુરૂષે તેથી ક્ષોભ ન પામતાં વારંવાર તે યોગપર પગ દઈ સત્યુત્તર, સત્સમાગમ, અને સદ્વૃત્તિ બળવાન કરવાયોગ્ય છે.

મહા શુદ્ધ ૪, સુધવાર સં. ૧૯૫૪

૫૨૬.

આ જીવને ઉત્તાપના મૂળ હેતુ શું છે? તથા તેની કેમ નિવૃત્તિ થતી નથી? અને તે કેમ થાય? એ પ્રશ્ન-વિશેષકરી વિચારવાયોગ્ય છે. અંતરૂમાં ઉતારીને વિચારવાયોગ્ય છે. જ્યાંસુધી એ ક્ષેત્રે સ્થિતિ રહે ત્યાંસુધી ચિત્તને વધારે દૃઢ રાખી વર્તવું. એ જ વિનંતિ: સં. ૧૯૫૪ ના મહા વદ ૪, ગુરૂ, વવાણીઆ.

૫૨૭.

દુષ્કાળનું પ્રબળ રાજ્ય વર્તે છે, તોપણ અગમ નિશ્ચયથી, સત્યપુરૂષની આત્મામાં વૃત્તિનું અનુસંધાન કરી. જે પુરૂષો અશુભ વીર્યથી સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન આરિત્રને ઉપાસવા ઇચ્છે છે, તેને પરમશાંતિનો માર્ગ હજી પણ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે.

ચૈત્ર વદ ૧૨, રવિ, ૧૯૫૪, મેરળી.

૫૨૮.

સર્વથી સર્વ પ્રકારે હું લિન્ન છું, એક કેવળ શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ પરમોત્કૃષ્ટ અચિન્ન-સુખ-સ્વરૂપ માત્ર એકાંત શુદ્ધ અનુભવ રૂપ હું છું; ત્યાં વિક્ષેપ શો? વિકલ્પ શો? ભય શો? ખેદ શો? બીજી અવસ્થા શી? હું માત્ર નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ શુદ્ધ, પ્રકૃષ્ટ શુદ્ધ, પરમશાંત ચૈતન્ય છું; હું માત્ર નિર્વિકલ્પ છું, હું નિજસ્વરૂપમય ઉપયોગ કરું છું. તન્મય થઈ છું. શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૧, શનિવાર, ૧૯૫૪.

૫૨૯.

સ્વં દ્રવ્યથી, સર્વ ક્ષેત્રથી, સર્વકાળથી, અને સર્વ ભાવથી જે સર્વ પ્રકારે અપ્રતિબલ્લ યથા

નિજસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે પરમપુરૂષોને નમસ્કાર:

જેને કંઈ પ્રિય નથી, જેને કંઈ અપ્રિય નથી; જેને કોઈ શત્રુ નથી, જેને કોઈ મિત્ર નથી; જે માન, અપમાન; લાભ, અલાભ; હર્ષ, શોક; જન્મ, મૃત્યુ આદિ દૃઢનો અભાવ કરી. શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને વિશે સ્થિતિ પામ્યા છે, પામે છે, અને પામશે, તેમનું અતિ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

દેહપ્રત્યે જેવો વસ્ત્રનો સંબંધ છે, તેવો આત્માપ્રત્યે જેણે દેહનો સંબંધ યથાતથ દીઠો છે, મ્યાનપ્રત્યે તરવારનો જેવો સંબંધ છે, તેવો દેહપ્રત્યે જેણે આત્માનો સંબંધ દીઠો છે, અખંડ-રૂપ-આત્મા જેણે અનુભવ્યો છે, તે મહત્પુરૂષોને જીવન અને મરણ બન્ને સમાન છે.

૫૩૦.

તે અચિંત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધચિત્તિસ્વરૂપ કાંતિ પરમ પ્રગટ થઈ અચિંત્ય કરે છે, તે અચિંત્ય દ્રવ્ય સદૃશ સ્વાભાવિક નિઃસ્વરૂપ છે એવો નિશ્ચય જે પરમકૃપાળુ સત્પુરુષોએ પ્રકાશ્યો તેનો અપાર ઉપહાર છે.

ચંદ્ર ભૂમિને પ્રકાશે છે, તેના કિરણની કાંતિના પ્રભાવથી સમસ્ત ભૂમિ શ્વેત થઈ જાય છે; પણ કંઈ ચંદ્ર ભૂમિરૂપ કોઈ કાળે તેમ થતો નથી; એમ સમસ્ત વિશ્વને પ્રકાશક એવો આ આત્મા તે ક્યારે પણ વિશ્વરૂપ થતો નથી; સદા-સર્વદા-ચૈતન્યસ્વરૂપ જ રહે છે. વિશ્વમાં જ્યં અભેદતા માને છે એ જ ભ્રાંતિ છે.

જેમ આકાશમાં વિશ્વનો પ્રવેશ નથી, સર્વ ભાવની વાસનાથી આકાશ રહિત જ છે, તેમ સમ્યક્દષ્ટિપુરુષોએ પ્રત્યક્ષ સર્વ દ્રવ્યથી લિપ્ત, સર્વ અન્ય પર્વાયથી રહિત જ આત્મા દોડા છે. જેની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ અન્ય દ્રવ્યથી થતી નથી તેવા આત્માનો નાશ પણ ક્યાંથી હોય ?

અજ્ઞાનથી, અને સ્વસ્વરૂપપ્રત્યેના પ્રમાદથી આત્માને માત્ર મૃત્યુની ભ્રાંતિ છે, તે જ ભ્રાંતિ નિવૃત્ત કરી શુદ્ધચૈતન્ય નિજઅનુભવપ્રમાણસ્વરૂપમાં પરમ જગત્ત યદ્ જ્ઞાની સદાય નિર્ભય છે.

એ જ સ્વરૂપના લક્ષથી સર્વ જીવ પ્રત્યે સામ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે; સર્વ પરદ્રવ્યથી વૃત્તિ બાજત કરી આત્મા અક્રોશ સમાધિને પામે છે.

પરમશુભસ્વરૂપ, પરમેશ્વર શાંત, શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ સમાધિને સર્વકાળને માટે પામ્યા તે જ ગવંતને નમસ્કાર. તે પદમાં નિરંતર લક્ષરૂપ પ્રવાહ છે જેનો તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

સંવત ૧૯૫૪, જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૧, સોમ,

શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

૫૩૧.

ૐ નમ:

મનની વૃત્તિ શુદ્ધ અને સ્થિર થાય એવો સત્સમાગમ પ્રાપ્ત થવો જાદુ દુર્લભ છે. વળી તેમાં આ દુષ્ટમકાળ હોવાથી જીવને તેનો વિશેષ અંતરાય છે. જે જીવને પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમનો વિશેષ લાભ પ્રાપ્ત થાય તે મહાપુરુષવાનપણું છે. સત્સમાગમના વિયોગમાં સદાચારપૂર્વક પરિચય અવશ્ય કરવાયોગ્ય છે.

જ્યેષ્ઠ વદ ૪, શુધે, ૧૯૫૪.

૫૩૨.

અપાર મહામોહજાળને અનંત અંતરાય છતાં ધીર રહી જે પુરુષ તપાં તે શ્રી પુરુષ ભગવાનને નમસ્કાર.

અનંત કાળથી જે જ્ઞાન ભવહેતુ થઈ હતું, તે જ્ઞાનને એક સમયમાત્રમાં જાતપાંતર કરી જેણે ભવનિવૃત્તિરૂપ કર્યું, તે કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યક્દર્શનને નમસ્કાર.

લખવામાં વધારે ઉપયોગ હાલ પ્રવર્તવો શક્ય નથી.

સં ૧૯૫૪ના અશાઃ શુદ્ધ ૧૧, મુંબઈથી.

૫૩૩.

સ્વભાવજ્યોત્સ્ના,

—ચિત્ર સારી ન્યારી પરજંક ન્યારો સેજ ન્યારી

આદરજી ન્યારી છતાં ઝૂકી મેરી થપના,

અતીત અવસ્થા સૈન નિદ્રા વહી કોઈ પૈન

વિઘ્નમાન પલક ન યામે અથ છપના; .
શ્વાસ ઐ સુપન દોહિ નિદ્રાદી અલગ બૂઝે
મૂઝે સખ અંગ લખિ આતમદરપના,
ત્યાગી ભયો ચેતન અચેતનતા ભાવ ત્યાગી
ભાલે દષ્ટિ ખોલિકે સંભાલે રૂપ અપના.

સંવત ૧૯૫૪.

—શ્રી જનારસીદાસજી.

૫૩૪.

શ્રીમત્ વીતરાગભગવતોએ નિશ્ચિતાર્થ કરેલો એવો અર્થિત્ય ચિંતામણિસ્વરૂપ પરમહિતકારી
પરમઅહ્લુત, સર્વ દુઃખનો નિઃસંશય આત્મતિક્ષણ કારનાર પરમઅમૃતસ્વરૂપ એવો સર્વેત્કૃષ્ટ
શાશ્વત ધર્મ જ્યવંત વર્તો; ત્રિકાળ જ્યવંત વર્તો,

તે શ્રીમત્ અનંતચતુષ્ઠયસ્થિત ભગવંતનો, અને તે જ્યવંત ધર્મનો આશ્રય સદૈવ કર્તવ્ય છે.
જેને બીજું કંઈ સામર્થ્ય નથી એવા અભુધ અને અસક્ત મનુષ્યો પણ તે આશ્રયના બળથી
પરમસુખહેતુ એવાં અહ્લુત ફળને પામ્યા છે, પામે છે, અને પામશે માટે નિશ્ચય અને આશ્રય
જ કર્તવ્ય છે. અધીરજથી ખેદ કર્તવ્ય નથી.

ચિત્તામાં દેહાદિ ભયનો વિલેપ પણ કરવો યોગ્ય નથી.

દેહાદિસંબંધી જે પુરૂષો હર્ષ, વિપાદ કરંતા નથી, તે પુરૂષો પૂર્ણ દ્વાદશાંગને સંક્ષેપમાં સમ-
જ્યા છે. એમ સમજો; એ જ દષ્ટિ કર્તવ્ય છે.

‘તું ધર્મ પામ્યો નથી,’ ‘હું ધર્મ કેમ પામીશ?’ એ આદિ ખેદ નહીં કરતાં વીતરાગ
પુરૂષોનો ધર્મ, જે દેહાદિ સંબંધીથી હર્ષવિપાદવૃત્તિ દૂર કરી આત્મા અસંગ શુદ્ધચેતન્યસ્વરૂપ છે
એવી વૃત્તિનો નિશ્ચય અને આશ્રય મહણ કરી તે જ વૃત્તિનું બળ રાખવું, અને મંદવૃત્તિ થાય
ત્યાં વીતરાગ પુરૂષોની દશાનું સ્મરણ કરવું; તે અહ્લુત ચરિત્રપર દષ્ટિ પ્રેરીને વૃત્તિને અપ્રમત
કરવી, એ સુગમ અને સર્વેત્કૃષ્ટ ઉપકારક તથા કલ્યાણસ્વરૂપ છે.

વસો (શુજરાત), આશો શુદ્ધ ૬. બુધવાર, સં. ૧૯૫૪.

નિર્વિકલ્પ.

૫૩૫.

અનુભવજીતસાહચર્યા.

—જંસો નરબેદરૂપ નિદેયે અતીત હુંતો
તૈસો નિરબેદ અથ બેદકોં ન ગદૈગો,
દીસે કર્મરહિત સહિત સુખ સમાધાન
પાપો નિજ ચાન ફિર બાહિર ન વદૈગો;
કળહુ કદાચિ અપનો સુભાઉ ત્યાગિ કરિ
રાગ રસ રચિકે ન પરવસ્તુ ગદૈગો,
અમલાન જ્ઞાન વિઘ્નમાન પરગટ ભયો
યાદી ભાંતિ આગમ અનંત કાલ રદૈગો.

—શ્રી જનારસીદાસજી.

૫૩૬.

જે સ્વરૂપજિજ્ઞાસુ પુરૂષો છે, તે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામ્યા છે એવા ભગવાનના સ્વરૂપમાં
પોતાની વૃત્તિ તનમય કરે છે; જેથી પોતાની સ્વરૂપદશા જાણત યતી જાય છે, અને સર્વો.

યથાખ્યાનચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય છે. જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે, તેવું જ શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી આત્માનું સ્વરૂપ છે. આ આત્મા અને સિદ્ધભગવાનના સ્વરૂપમાં ઔપાધિક ભેદ છે; સ્વાભાવિક સ્વરૂપથી નોઈએ તો આત્મા સિદ્ધભગવાનની તુલ્ય જ છે. સિદ્ધભગવાનનું સ્વરૂપ નિરાવરણ છે; અને વર્તમાનમાં આ આત્માનું સ્વરૂપ આવરણસહિત છે, અને એ જ ભેદ છે; વસ્તુતાએ ભેદ નથી, તે આવરણ ક્ષીણ થવાથી આત્માનું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટે છે, અને જ્યાંસુધી તેવું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટ્યું નથી ત્યાંસુધી સ્વાભાવિક શુદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા છે એવા સિદ્ધભગવાનની ઉપાસના કર્તવ્ય છે; તેમ જ અર્હંતભગવાનની ઉપાસના પણ કર્તવ્ય છે, કેમકે તે ભગવાન સયોગી-સિદ્ધ છે. સયોગરૂપ પ્રારબ્ધને લઈને તેઓ દેહધારી છે; પણ તે ભગવાન સ્વરૂપસમવસ્થિત છે. સિદ્ધભગવાન અને તેમના જ્ઞાનમાં, દર્શનમાં, ચારિત્રમાં કે વીર્યમાં કંઈ પણ ભેદ નથી; એટલે અર્હંતભગવાનની ઉપાસનાથી પણ આ આત્મા સ્વરૂપલપને પામી શકે છે, પૂર્વ મહાત્માઓએ કહ્યું છે કે:—

જે નણ્ણ અરિહંતે । દંવ ગુણ પામ્મવે હિંચ ॥

સો નણ્ણ નિચ આપા । મોહો ખલ્લ નદ્ધ વસ્સ-લ્લ ॥

‘જે ભગવાન અર્હંતનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી જાણે, તે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણે, અને તેનો નિશ્ચયકરીને મોહ નાશ પામે.’

તે ભગવાનની ઉપાસના કેવા અનુક્રમથી શુભને કર્તવ્ય છે, તે નવમા સ્તવનમાં શ્રી આનંદધનજી કહેવાના છે.

ભગવાન સિદ્ધને નામ, જોત, વેદનીય અને આયુષ્ય એ ક્રમોનો પણ અભાવ છે; તે ભગવાન કેવળ કર્મરહિત છે. ભગવાન અર્હંતને આત્મસ્વરૂપને આવરણીય કર્મોનો ક્ષય છે, પણ ઉપર જણાવેલા ચાર કર્મોના પૂર્વબધ વેદોને ક્ષીણ કરતાંસુધી તેમને વર્તે છે. જેથી તે પરમાત્મા ‘સાકારભગવાન’ કહેવાયોય છે.

તે અર્હંતભગવાનમાં જે કોઈ ‘તીર્થ’ કરનામકર્મનો શુભયોગ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયો હોય છે, તે તીર્થ કરભગવાન કહેવાય છે; જેમનો પ્રતાપ, ઉપદેશખળ, આદિ મહત્ત્વપુર્યયોગના ઉદયથી આશ્ચર્યકારી જોભે છે.

ભરતક્ષેત્રમાં વર્તમાન અવસર્ગિણીકાળમાં તેવા ચોવીશ તીર્થકરથવા; શ્રી ઋષ્યગદેવથી શ્રી વર્દમાન વર્તમાનમાં તે ભગવાન સિદ્ધક્ષયમાં સ્વરૂપસ્થિતપણે વિરાજમાન છે, પણ ‘ભૂતપ્રજ્ઞાપનીય નય’થી તેમને વિશે ‘તીર્થ કરપદ’નો ઉપચાર કરાય છે; તે ઔપચારિક નયદૃષ્ટિથી તે ચોવીશ ભગવાનની સ્તવનારૂપે આ ચોવીશ સ્તવનોની રચના કરી છે. સિદ્ધભગવાન કેવળ અમર્તપદે સ્થિત હોવાથી તેમનું સ્વરૂપ સામાન્યતાથી ચિંતવતું દુર્ગમ્ય છે. અર્હંતભગવાનનું સ્વરૂપ મૂળ દૃષ્ટિથી ચિંતવતું તો તેવું જ દુર્ગમ્ય છે. પણ સયોગીપદના અવલંબનપૂર્વક ચિંતવતા સામાન્ય શુભને પણ વૃત્તિ સ્થિર થવાને કંઈક સુગમ ઉપાય છે જેથી અર્હંતભગવાનની સ્તવનાંથી સિદ્ધપદની સ્તવના થયા છતાં આટલો વિશેષ ઉપકાર જાણી શ્રી આનંદધનજીએ આ ચોવીશી ચોવીશ તીર્થકરની સ્તવના રૂપે રચી છે, નમસ્કારમંત્રમાં પણ અર્હંતપદ પ્રથમ કરવાનો હેતુ એટલો જ છે કે, તેમનું વિશેષ ઉપકારીપણું છે.

ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતન કરતું તે પરમાર્થદૃષ્ટિવાન પુરુષોને જાણતાથી સ્વરૂપનું જ ચિંતન છે. ‘સિદ્ધપ્રાભૂત’માં કહ્યું છે કે:—

અરિસિ સિદ્ધ સદાવો । તારિ સદાવો સંચ જ્ઞવાણું ॥

તક્કા સિદ્ધતે રૂઢ પા કાચના-લબ્ધ-એવેદિ: ॥

જેવું સિદ્ધભગવાનનું આત્મસ્વરૂપ છે, તેવું સર્વે શુભનું આત્મસ્વરૂપ છે; તે માટે લબ્ધ

હવે એ સિદ્ધાંતને વિષે રૂચી કરવી. તેમ જ શ્રી દેવચંદ્રસ્વામીએ કહ્યું છે કે “જિનપૂજનને તે નિજ-પૂજના.” એ અર્થ-પૂજન-દૃષ્ટિથી જોઈએ તો જિનની પૂજા તે આત્મસ્વરૂપનું જ પૂજન છે. સ્વરૂપઆકાંક્ષી-મહાત્માઓએ એમ જિનભગવાનની તથા સિદ્ધભગવાનની ઉપાસના સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો હેતુ બતાવ્યો છે.

—શુભસ્થાનકપર્યંત-તે સ્વરૂપચિંતવના હવેને પ્રથમ અવલંબન છે. વળી માત્ર એકલું અધ્યાત્મસ્વરૂપ ચિંતવન હવેને વ્યાપક ઉપબન્ધ છે; ધણા હવેને શુષ્કતા-પ્રાપ્ત કરાવે છે, અથવા સ્વેચ્છાચારિપણ ઉત્પન્ન કરે છે; અથવા ઉન્મત્ત-પ્રલાપ-દશા ઉત્પન્ન કરે છે. ભગવાનના સ્વરૂપના ધ્યાનાવલંબનથી ભક્તિપ્રધાન દૃષ્ટિ થાય છે, અને અધ્યાત્મદૃષ્ટિ ઝાલુ થાય છે. જેથી શુષ્કતા, સ્વેચ્છાચારિપણ, અને ઉન્મત્તપ્રલાપતા યતાં નથી. આત્મદશાબળ થવાથી સ્વાભાવિક અધ્યાત્મ-પ્રધાનતા થાય છે. આત્મા સ્વાભાવિક ઉચ્ચ શુભોને ભજે છે, એટલે શુષ્કતાદિ દોષો ઉત્પન્ન થતા નથી. અને ભક્તિમાર્ગપ્રત્યે પણ શુશ્રિંસત યતા નથી. સ્વાભાવિક આત્મદશા સ્વરૂપસીનતા પામતી જાય છે. જ્યાં અર્હતાદિના સ્વરૂપધ્યાનાવલંબન વગર વૃત્તિ આત્માકારતા ભજે છે, ત્યાં

પડત.

—ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરે રે, જોર ન ચાહું રે-કંથ;

રીચ્યો સાહેબ સંગ ન-પરિહરે રે, ભાગે સાદિ અનંત.

વીતરાગને વિષે ધૃષ્ટિ એવા ઋષભદેવ ભગવાન મારા સ્વામી છે, તેથી હવે હું બીજા કંથની ઇચ્છા કરતી નથી, કેમકે તે પ્રભુ રીચ્યા પછી છોડતા નથી. તે પ્રભુનો યોગ પ્રાપ્ત થવો તેની આદિ છે; પણ તે યોગ કોષ્ટ્યાર પણ નિવૃત્તિ મામતો નથી, માટે અનંત છે.

જગતના ભાવોમાંથી-ઉદાસીન થઈ ચિંતન્યવૃત્તિ શુદ્ધચિંતન-સ્વભાવે સમવસ્થિત-ભગવાનમાં પ્રીતિમાન થઈ તેનો હૃદય-આનંદધનજીવ દર્શાવે છે. પોતાની શ્રદ્ધા નામની સખીને આનંદધનજીની ચિંતન્યવૃત્તિ કહે છે કે, હે સખી! મેં ઋષભદેવ ભગવાનથી લગ્ન કર્યું છે, અને તે ભગવાન મને સર્વથી વહાણ છે. એ ભગવાન મારા પતિ થવાથી હવે હું બીજા કોઈ પણ પતિની ઇચ્છા કે જ નહીં, કેમકે બીજા બધા જન્મ, જરા, મરણાદિ દુઃખે કરીને આકુળ વ્યાકુળ છે; કાલુ-વાર પણ સુખી નથી; તેવા હવેને પતિ કરવાથી મને સુખ-ક્યાંથી થાય? ભગવાન ઋષભદેવ તો અનંત અવ્યાપક સુખસમાધિને પ્રાપ્ત થયા છે, માટે તેનો આશ્રય કઈ તો મને તે જ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય; તે યોગ વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત થવાથી હે સખી! મને પરમ શીતલતા થઈ બીજા પતિનો તો કોઈ કાળે વિયોગ પણ થાય, પણ આ મારા સ્વામીનો તો કોઈ પણ કાળે વિયોગ થાય જ નહીં. જ્યારથી તે સ્વામી પ્રસન્ન થયા ત્યારથી કોઈ પણ દિવસ સંગ છોડતા નથી. એ સ્વામીના યોગનો સ્વભાવ સિદ્ધાંતમાં સાદિઅનંત-એટલે તે યોગ થવાની આદિ છે, પણ કોઈ દિવસ તેનો વિયોગ થવાનો નથી, માટે અનંત છે એમ કહ્યો છે; તેથી હવે મારે કોઈ પણ દિવસ તે પતિનો વિયોગ થશે જ નહીં.

હે સખી! આ જગતેવિષે પતિનો વિયોગ ન થાય તે અર્થે જે સ્ત્રીઓ નાના પ્રકારના ઉપાય કરે છે; તે ઉપાય સાચા નથી; અને એમ મારા પતિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તે ઉપાયનું મિથ્યા-પણ જણાવવા તેમાંના ચોડાએક તને કહું છું. કોઈએક તો પતિની સાથે કાગમાં બળવા ઇચ્છે છે, કે જેથી તે પતિની સાથે મેળાપ જ રહે, પણ તે મેળાપનો કંઈ સંભવ નથી, કેમકે તે પતિ તો પોતાના કર્મજુસ્સાર જે સ્થળને પ્રાપ્ત થવાનો હતો ત્યાં થયો, અને સતી થઈને મળવા ઇચ્છે છે. એવી તે સ્ત્રી પણ મેળાપને અર્થે એક ચિંતામાં બળી મરવા ઇચ્છે છે, તોપણ તે પો-

૧. આનંદધનતીર્થકરતત્ત્વનામધીપરત્વેન આ વિવેચન-લખતાં આ સ્થળેથી અર્જુન મુકાયું છે —સંશોધક.

તાના કર્માનુસાર દેહને પ્રાપ્ત થવાની છે; બન્ને એક જ સ્થળે દેહ ધારણ કરે, અને પતિપત્નીરૂપે યોગ પામીને નિરંતર સુખ ભોગવે એવો કંઈ નિયમ નથી; એટલે તે પતિનો વિયોગ થયો. વળી તેના યોગનો પણ અસંભવ રહ્યો; એવો પતિનો મેળાપ તે મેં જોટો ગણ્યો છે, કેમકે તેનું હામ ટેકાણું કંઈ નથી.

અથવા, પ્રથમ પદનો અર્થ એવો પણ થાય છે કે, પરમેશ્વરરૂપ પતિની પ્રાપ્તિને અર્થે કેટલાક લક્ષણો કરે છે, એટલે પંચામિની ધુણિયો સળગાવી તેમાં કાઢ હોમી તે અમિનો પરિપાસન કરે છે, અને તેથી એમ પણ સમજે છે કે, પરમેશ્વરરૂપ પતિને પામીશું, પણ તે સમજ્યાં જોડું છે; કેમકે પંચામિ તાપવામાં તેની પ્રવૃત્તિ છે; તે પતિનું સ્વરૂપ જાણી, તે પતિને પ્રસન્ન થવાનાં કારણો જાણી, તે કારણોની ઉપાસના તે કરતા નથી માટે તે પરમેશ્વરરૂપ પતિને ક્યારેય પામશે? તેની મતિ જેવા સ્વભાવમાં પરિણમી છે, તેવા જ પ્રકારની ગતિને તે પામશે, જેથી તે મેળાપનું કંઈ હામ ટેકાણું નથી.

હે સખી! કોઈ વળી એમ કહે છે કે, આ જગત્, જેનું સ્વરૂપ આગામવાનો લક્ષ ન થઈ શકે તેવા ભગવાનની લીલા છે; અને તે 'અલબ ભગવાન' સૌની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે. તે એ સમજીને આ જગત્ ભગવાનની લીલા માની, તે ભગવાનનો તે સ્વરૂપે મહિમા ગાવામાં જ પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે, (એટલે ભગવાન પ્રસન્ન થઈને તેને વિશે લગ્નતા કરશે) એમ માને છે, પણ તે જોડું છે, કેમકે તે ભગવાનના સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી જ એમ કહે છે.

જે ભગવાન અનંત જ્ઞાનદર્શનમય સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ સમાધિમય છે, તે ભગવાનને આ જગત્ કર્તાપણ કેમ હોય? અને લીલાને અર્થે પ્રવૃત્તિ કેમ હોય? લીલાની પ્રવૃત્તિ તો સદૌષમાં જ સંભવે છે. જે પૂર્ણ હોય તે કંઈ ઇચ્છે જ નહીં; ભગવાન તો અનંત અન્યાયાધિસુખે કરી પૂર્ણ છે; તેને વિશે બીજી કદપના ક્યાંથી અવકાશ પામે? લીલાની ઉત્પત્તિ કુતૂહલવૃત્તિથી થાય, તેથી કુતૂહલવૃત્તિ તો જ્ઞાનસુખના અપરિપૂર્ણપણાથી જ થાય; ભગવાનમાં તો તે બન્ને પરિપૂર્ણ છે, માટે તેની પ્રવૃત્તિ જગત્સ્વરૂપ લીલા પ્રત્યે ન જ થાય. એ લીલા તો દોષનો વિલાસ છે; સંરાગીને જ તેનો સંભવ છે. જે સંરાગી હોય તેને સદૌષતા હોય, અને જેને એ બન્ને હોય તેને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ સર્વ દોષનું પણ સંભવિતપણું છે; જેથી યથાર્થ રીતે જ્ઞાતાં તો લીલા દોષનો જ વિલાસ છે; અને એવો દોષવિલાસ તો અજ્ઞાનીને ઇચ્છે. વિચારવાન મુશ્કેલો પણ તેવો દોષવિલાસ ઇચ્છતા નથી, તો અનંત જ્ઞાનમય ભગવાન તે કેમ ઇચ્છે? જેથી ભગવાનનું સ્વરૂપ લીલાના કર્તાત્વપણાથી ભાવે જે સમજે છે, તે બ્રાંતિ છે; અને તે બ્રાંતિને અનુસરીને ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનો તે જે માર્ગ લે છે તે પણ બ્રાંતિમય જ છે; જેથી તે ભગવાનરૂપ પતિની તેને પ્રાપ્તિ થતી નથી.

હે સખી! કોઈ પતિ રીઝવવા માટે ઘણા પ્રકારનાં તપ કરે છે. પણ તે માત્ર શરીરને તાપ છે; એ પતિને રાજ કરવાનો માર્ગ મેં ગણ્યો નથી; પતિને રંજન કરવાને તો બન્નેની ધાતુનો મેળાપ થવો તે છે.

કોઈ સ્ત્રી ગમે તેટલા કટુથી તપઅર્થા કરી પોતાના પતિને રીઝવવા ઇચ્છે તોપણ જ્યાંસુધી તે સ્ત્રી પોતાની પ્રકૃતિ પતિની પ્રકૃતિના સ્વભાવાનુસાર કરી ન શકે, ત્યાંસુધી પ્રકૃતિકૃત પણાને લીધે તે પતિ પ્રસન્ન ન જ થાય. અને તે સ્ત્રીને માત્ર શરીરે ક્ષુધાદિ તાપની પ્રાપ્તિ થાય; તેમ કોઈ મુમુક્ષુની વૃત્તિ ભગવાનને પતિપણે પ્રાપ્ત કરવાની હોય તો તે ભગવાનના સ્વરૂપાનુસાર વૃત્તિ ન કરે, અને અન્ય સ્વરૂપમાં રૂચિમાન છતાં અનેક પ્રકારનો તપ તપાને કટુ સેવે તોપણ તે ભગવાનને પામે નહીં, કેમકે જેમ પતિ પત્નીનો ખરો મેળાપ, અને ખરી પ્રસન્નતા ધાતુના એકત્વમાં છે, તેમ હે સખી! ભગવાનમાં આ વૃત્તિને પતિપણું સ્થાપન કરી તે અચળ રાખ્યું હોય તો તે ભગવાનની સાથે ધાતુમેળાપ કરવો જ યોગ્ય છે; અર્થાત્ તે ભગવાન જે શુદ્ધચેતન્ય

ધાતુપણે પરિણમ્યા છે તેવી શુદ્ધચૈતન્યવૃદ્ધિ કરવાથી જ તે ધાતુમાંથી પ્રતિકૃત સ્વભાવ નિવૃત્તવા-
થી ઐક્ય થવાનો સંભવ છે; અને તે જ ધાતુભેદાપથી તે ભગવાનરૂપ પતિની પ્રાપ્તિનો કોઈ
પણ કાળે વિચોગ થવાનો નથી.

હે સખી ! પતિને પ્રસન્ન કરવાના તો ઘણા પ્રકાર છે. અનેક પ્રકારના શબ્દ સ્પર્શાદિ
ભોગથી પતિની સેવા કરવામાં આવે છે એવા ઘણા પ્રકાર છે, પણ તે સૌમાં ચિત્તપ્રસન્નતા એ
જ સૌથી ઉત્તમ સેવા છે, અને ક્યારે પણ ખડિત ન થાય એવી સેવા છે. કપટરહિત યદને આત્મા
અર્પણ કરીને પતિની સેવા કરવાથી ઘણા આનંદના સમૂહની પ્રાપ્તિનો ભાગ્યોદય થાય.

ભગવાનરૂપ પતિની સેવાના પ્રકાર-ઘણા છે. દ્રવ્યપૂજન, ભાવપૂજન, આત્માપૂજન. દ્રવ્યપૂજનના
પણ ઘણા ભેદ છે. પણ તેમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પૂજન તો ચિત્તપ્રસન્નતા એટલે તે ભગવાનમાં ચૈતન્યવૃત્તિ
પરમહર્ષથી એકત્વને પ્રાપ્ત કરવી તે જ છે; તેમાં જ સર્વ સાધન સમાય છે. તે જ અખડિત
પૂજન છે, કેમકે જો ચિત્ત ભગવાનમાં લીન હોય તો ખીજા યોગ પણ ચિત્તાધીન હોવાથી ભગ-
વાનને આધીન જ છે, અને ચિત્તની લીનતા ભગવાનમાંથી ન ખસે તો જ જગત્તા ભાવોમાંથી
ઉદાસીનતા વર્તે, અને તેમાં ગ્રહણ ત્યાગરૂપ વિકલ્પ પ્રવર્તે નહીં; જેથી તે સેવા અખડ જ રહે.
જ્યાંસુધી ચિત્તમાં ખીજો ભાવ હોય ત્યાંસુધી તમારા શિવાય ખીજામાં મારે કંઈ પણ ભાવ નથી
એમ દેખાડીએ તો તે વૃથા જ છે; અને કપટ છે; અને જ્યાંસુધી કપટ છે ત્યાંસુધી ભગવાનના
ચરણમાં આત્માનું અર્પણ ક્યાંથી થાય ? જેથી સર્વ જગત્તા ભાવપ્રત્યે વિરામ પમાડી વૃત્તિને
શુદ્ધચૈતન્ય ભાવવાળી કરવાથી જ તે વૃત્તિમાં અન્યભાવ રહ્યા ન હોવાથી શુદ્ધ કહેવાય, અને
તે નિષ્કપટ કહેવાય. એવી ચૈતન્યવૃત્તિ ભગવાનમાં લીન કરવામાં આવે તે જ આત્મઅર્પણતા
કહેવાય. ધન ધાન્યાદિક સર્વ ભગવાનને અર્પણ ક્યાં હોય, પણ જો આત્મા અર્પણ ન કર્યો હોય
એટલે તે આત્માની વૃત્તિ ભગવાનમાં લીન કરી ન હોય, તો તે ધન ધાન્યાદિકનું અર્પણ કરવું
સકપટ જ છે; કેમકે અર્પણ કરનાર આત્મા અથવા તેની વૃત્તિ તો ખીજો સ્થળે લીન છે. જે
પોતે ખીજો સ્થળે લીન છે, તેના અર્પણ થયેલા ખીજા જગપદાર્થ ભગવાનમાં અર્પણ ક્યાંથી થઈ
શકે ? માટે ભગવાનમાં ચિત્તવૃત્તિની લીનતા એ જ આત્મઅર્પણતા છે; અને એ જ આનંદધન-
પદની રેખા: એટલે પરમઅભ્યાસ સુખમય મોક્ષપદની નિશાની છે, અર્થાત્ જોને એવી દશાની
પ્રાપ્તિ થાય તે પરમ આનંદધનસ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થશે. એવાં લક્ષણ તે લક્ષણ છે.

૫૩૮.

ૐ નમ:

અહો નિજેહિં અશ્વાવર્ણમ્ । વિત્તી સાહસ્ય દેસિયા ॥

મોખ સાહસ્ય હેહસ્સ । સાહુ દેહસ્સ ધારણા ॥

ભગવાન નિતે આશ્રવકારક એવી નિષ્પાપવૃત્તિ (આહારગ્રહણ) મુનિઓની ઉપદેશી (તેપણ
શા અર્થે ??) માત્ર મોક્ષસાધનને અર્થે. મુનિને દેહ જોઈએ તેના ધારણાથે. (ખીજા કોઈ
પણ હેતુથી નહીં.)—

અહો નિચ્ચં તથા કમ્મં । સઠર ભુદ્દેહિં વં નિચં ॥

નય ભગ્ગ સમાવિત્તી । એમમત્તં વ્ય ભોયણં ॥

સર્વ જિન ભગવતોએ આશ્રવકારણ (અદ્ભુત ઉપકારભૂત) એનું તપઃકર્મ નિત્યને અર્થે ઉપ-
દેશ્યું. (તે આ પ્રમાણે:) સંયમના રક્ષણાર્થે સમ્યક્વૃત્તિએ એક વખત આહાર ગ્રહણ.—

—દશવેકાસિકસૂત્ર.

તથાશ્વ અસંગ નિર્ગ્રેષપદનો અભ્યાસ સતત વર્દમાન કરજો. ‘પ્રત્ન વ્યાકરણ,’ ‘દશવેકાસિક’,
‘આત્માનુશાસન’ હાલ સંપૂર્ણ લક્ષ રાખીને વિચારશો. એક સાસ્ત્ર પુરૂં વાંચ્યા પછી ખીજું વિચારશો.
સ્થિતિ: વનક્ષેત્ર, પ્રૌ આશો વદ ૯, રવિ. ૧૯૫૪.

વર્ષ ૩૨ મું.

૫૩૬.

૩૬ નમઃ.

જેમ બને તેમ વીતરાગશુભનું અનુપ્રેક્ષન (ચિંતવન) વિશેષ કર્તવ્ય છે. પ્રમાદ પરમ રિપુ છે, એ વચન જેને સમ્યક્નિશ્ચિન થયું છે તે પુરૂષો કૃત્યકૃત્ય ચતાં મુખી નિર્ભયપણે વર્તવાનું સ્વયં પણ હજી નથી.

ઈડરથી, માર્ગશીર્ષ શુદ્ધ ૧૫, સોમવાર, ૧૯૫૫,

૫૪૦.

૧. ચરમાવતં હો ચરમકારણ તથા, ભવપરિણુતિપરિપાક રે,
દોષ દશે ને દષ્ટિ ખુલે ભાવી, પ્રાપ્તિ પ્રવચનવાક રે.
૨. પરિચય પાતક ધાતક સાધુશું અકુશળ અપચય ચેત રે;
અંત અધ્યાતમ શ્રવણ મનન કરી, પરિશીલન નય હેત રે.
૩. મુગધ મુગમ કરી સેવન લેખવે, સેવન અનમ અનૂપ રે;
દેજો કદાચિત્ સેવકમાયના, આનંદધનરસરૂપ રે.

—આનંદધન. સંભવગ્નિનસ્તવન.

દ્વાગણ ૫૬ ૦)), સંવત્ ૧૯૫૫, વવાણીઆ.

૫૪૧.

—દિવસંત ખીણ મોહો । મગ્ગે જિજ્ઞાસાસિદે ન સમુજમદો ॥

ભાણુભૂ મગ્ગ ચારી । નિબાણું પુર ચગ્ગદિ ધીરા ॥

‘દર્શનમોહ ઉપશાંત અથવા ક્ષીણ થયો છે જેનો ધીર પુરૂષ વીતરાગોએ દર્શાવેલા માર્ગને અંગીકાર કરીને શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવપરિણામી ચર્ચ મોક્ષપુરપ્રત્યે જાય છે.’

ચેત શુદ્ધ ૧, ૧૯૫૫, વવાણીઆ.

૫૪૨.

૩૦

‘દ્રવ્યાનુયોગ’ પરમગંભીર અને સૂક્ષ્મ છે. નિર્ગ્રંથપ્રવચનનું રહસ્ય છે. શુક્લધ્યાનનું અનન્ય કારણ છે, શુક્લધ્યાનવડે કેવળજ્ઞાન સમુત્પન્ન થાય છે. મહાભાગ્યવડે તે ‘દ્રવ્યાનુયોગ’ની પ્રાપ્તિ થાય છે. દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાથી, અથવા નાશ પામવાથી, વિષયમત્તે ઉદારીનતાથી, અને મહત્પુરૂષના ચરણકમલની ઉપાસનાના બળથી ‘દ્રવ્યાનુયોગ’ પરિણમે છે.

જેમ જેમ સંયમ વર્ધમાન થાય છે, તેમ તેમ ‘દ્રવ્યાનુયોગ’ યથાર્થ પરિણમે છે. સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ સમ્યક્દર્શનનું નિર્મલત્વ છે. તેનું કારણ પણ ‘દ્રવ્યાનુયોગ’ થાય છે.

સામાન્યપણે ‘દ્રવ્યાનુયોગ’ની યોગ્યતા પામવી દુર્લભ છે. આત્મારામપરિણામી, પરમવીતરાગ-દષ્ટિવંત, પરમઅસંગ એવા મહાત્માપુરૂષો તેનાં મુખ્ય પાત્ર છે.

કોઈ મહત્પુરૂષના મનને અર્થે ‘પંચાસ્તિકાય’નું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ લખ્યું હતું; તે મનનઅર્થે આ સાથે મોકલ્યું છે.

હે આર્ય ! ‘દ્રવ્યાનુયોગ’નું કૃણ સર્વ ભાવથી વિરામ પામવારૂપ સંયમ છે. તે આ પુરૂષનાં વચન તારા અંતઃકરણમાં તું કોઈ દિવસ સિથિલ કરીશ નહીં. વધારે શું ? સમાધિનું રહસ્ય એ જ છે. સર્વે દુઃખથી મુક્ત થવાનો અનન્ય ઉપાય એ જ છે.

શ્રી વવાણીઆ, ચૈત્ર શુદ્ધ ૫, ૧૯૫૫.

૫૪૩.

ૐ સર્વજ્ઞાયનમઃ નમઃ સદ્ગુરવે.

પંચાસ્તિકાય.

૧. સો ઇંદ્રિયે વંદનીકં, ત્રણ લોકને કથ્યાણુ કારી, મધુર અને નિર્મળ જેનાં વાક્ય છે, અનંત જેના શુણો છે, જેમણે સંસારનો પરાજય કર્યો છે, એવા ભગવાન સર્વેશ વીતરાગને નમસ્કાર.
૨. સર્વેશ મહામુનિના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલું અમૃત-આ શાસ્ત્ર -ચાર ગતિથી જીવને મુક્ત કરી નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરાવનાર એવાં આગમને નમન કરીને કહું છું તે શ્રવણ કરો.
૩. પાંચ અસ્તિકાયના સમૂહરૂપ અર્થસમયને સર્વેશ વીતરાગદેવે ‘લોક’ કહ્યો છે. તેથી ઉપરાંત માત્ર આકારૂપ અનંત એવો ‘અલોક’ છે.
૪. ‘જીવ’, ‘પુદ્ગલસમૂહ’, ‘ધર્મ’, અધર્મ તેમ જ ‘આકાશ’ એ પદાર્થો પોતાના અસ્તિત્વમાં નિયમથી રહ્યા છે. પોતાની સત્તાથી અભિન્ન છે, અને અનેકપ્રદેશાત્મક છે.
૫. અનેક શુણુ અને પર્વાયસહિત જેનો અસ્તિત્વસ્વભાવ છે તે ‘અસ્તિકાય’. તેનાથી ત્રૈલોક્ય ઉત્પન્ન થાય છે.
૬. તે અસ્તિકાય ત્રણે કાળે ભાવપણે પરિણામી છે, અને પરાવર્તન જેનું લક્ષણ છે એવા કાળ સહિત જોએ ‘દ્રવ્યસંસ્થા’ને પામે છે.
૭. એ દ્રવ્યો એક બીજામાં પ્રવેશ કરે છે, એકમેકનો અવકાશ આપે છે, એકમેક મળી જાય છે, અને જૂદાં પડે છે; પણ પોતપોતાના સ્વભાવનો ભાગ કરતાં નથી.
૮. સત્ત્વરૂપે સર્વ પદાર્થ એકત્વવાળા છે. તે સત્તા અનંત પ્રકારના સ્વભાવવાળી છે; ઉત્પાદ-વ્યયમુત્તવવાળી સામાન્ય વિશેષાત્મક છે.
૯. દ્રવ્યનું લક્ષણ સત્ છે, જે ઉત્પાદવ્યયમુત્તવતાસહિત છે; શુણુ પર્વાયના આશ્રયરૂપ છે, સર્વેશદેવ કહે છે.

૧૦. દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થતો નથી; તેનો 'અસ્તિ' સ્વભાવ જ છે. ઉત્પાદ, વ્ય અને ધ્રુવત્વ પર્યાયને લાઇને છે.
૧૧. પોતાના સદ્ભાવ પર્યાયને દ્રવે છે, તે તે ભાવે પરિણમે છે તે માટે દ્રવ્ય કહીએ છીએ, જે પોતાની સત્તાથી અનન્ય છે.
૧૨. પર્યાયથી રહિત દ્રવ્ય ન હોય, દ્રવ્યવિના પર્યાય ન હોય, બન્ને અનન્યભાવથી છે એમ મહામુનિઓ કહે છે.
૧૩. દ્રવ્યવિના શુણ્ય ન હોય, અને શુણ્યવિના દ્રવ્ય ન હોય; બન્નેનો-દ્રવ્ય અને શુણ્યનો-અભિન્ન ભાવ તેથી છે.
૧૪. 'સ્થાત્ અસ્તિ,' 'સ્થાત્ નાસ્તિ,' 'સ્થાત્ અસ્તિ નાસ્તિ,' 'સ્થાત્ અવકતવ્ય,' 'સ્થાત્ અસ્તિ અવકતવ્ય,' 'સ્થાત્ નાસ્તિ અવકતવ્ય,' 'સ્થાત્ અસ્તિ નાસ્તિ અવકતવ્ય,' એમ વિવિધાને લાઇને દ્રવ્યના સાત ભંગ થાય છે.
૧૫. ભાવનો નાશ થતો નથી, અને અભાવની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ઉત્પાદ, વ્ય અને શુણ્ય પર્યાયના સ્વભાવથી થાય છે.
૧૬. જીવ આદિ પદાર્થો છે. જીવનો શુણ્ય ચૈતન્ય-ઉપયોગ છે. દેવ, મનુષ્ય, નારક, નિર્થ્યાદિ તેના અનેક પર્યાયો છે.
૧૭. મનુષ્યપર્યાય નાશ પામેલો એવો જીવ તે દેવ અથવા બીજો સ્થળે ઉત્પન્ન થાય છે. બન્ને સ્થળે જીવભાવ ધ્રુવ છે. તે નાશ પામીને કંઈ બીજો થતો નથી.
૧૮. જે જીવ જન્મ્યો હતો, તે જ જીવ નાશ પામ્યો. વસ્તુને તો તે જીવ ઉત્પન્ન થયો નથી, અને નાશ પણ થયો નથી. ઉત્પન્ન અને નાશ દેવત્વ, મનુષ્યત્વનો થાય છે.
૧૯. એમ સત્તો વિનાશ, અને અસત્ જીવની ઉત્પત્તિ છે. જીવને દેવત્વ, મનુષ્યત્વ આદિ પર્યાય, ગતિનામકર્મથી હોય છે.
૨૦. જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મભાવો જીવે સુદૃઢ-અવગાહ-પણે બાંધ્યા છે; તેનો અભાવ કર્ણથી પૂર્વે નહીં થયેલો એવો તે સિદ્ધભગવાન થાય.
૨૧. એમ ભાવ, અભાવ, ભાવાભાવ અને અભાવભાવથી શુણ્ય પર્યાયસહિત જીવ સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે.
૨૨. જીવ, પુદ્ગલસમૂહ, અને આકાશ તેમ જ બીજા અસ્તિકાય કોઈના કરેલા નથી, સ્વરૂપથી જ અસ્તિત્વવાળો છે; અને લોકના કારણભૂત છે.
૨૩. સદ્ભાવ સ્વભાવવાળો જીવ અને પુદ્ગલના પરાવર્તનપણાથી જોળાખાતો એવો 'નિશ્ચય-કાળ' કહેા છે.
૨૪. તે કાળ પાંચ વર્ણ, પાંચ રસ, બે ગંધ અને આઠ રપરંથી રહિત છે. અગ્રહ લધુ છે, અમૂર્ત છે, અને વર્તનાલક્ષણવાળો છે.
૨૫. 'સમય,' 'નિર્ગેહ' 'કાળ,' 'કળા,' 'નાલી,' 'મૂર્ત્ત,' 'દિવસ,' 'રાત્રિ,' 'માસ,' 'ઋતુ' અને 'સંવત્સરાદિ' તે 'વ્યવહારકાળ' છે.
૨૬. કાળનાં કોઈ પણ પરિમાણ (માપ) વિના બહુ કાળ, થોડો કાળ એમ કહી શકાય નહીં. તેની મર્યાદા પુદ્ગલદ્રવ્યવિના થતી નથી, તેથી કાળને પુદ્ગલદ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થવાપણું કહીએ છીએ.
૨૭. જીવત્વવાળો, જાણનાર, ઉપયોગવાળો, પ્રભુ, કર્તા, ભોક્તા, દેહપ્રમાણ, વસ્તુતાએ અમૂર્ત અને કર્માવસ્થામાં મૂર્ત એવો જીવ છે.

૨૮. કર્મમલથી સર્વ પ્રકારે મુક્ત થવાથી, બિર્ધ લોકાંતને પ્રાપ્ત થઈ તે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી ઇન્દ્રિયથી પર એવું અનંતસુખ પામે છે.
૨૯. પોતાના સ્વાભાવિક ભાવને લીધે આત્મા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થાય છે, અને પોતાનાં કર્મથી મુક્ત થવાથી અનંતસુખ પામે છે.
૩૦. 'બળ,' 'ઇન્દ્રિય,' 'આયુષ્ય' અને 'ઉચ્છ્વાસ' એ ચાર પ્રાણવડે જે ભૂતકાળે જીવતો હતો, વર્તમાનકાળે જીવે છે, અને ભવિષ્યકાળે જીવશે તે 'જીવ.'
૩૧. અનંત અગુરુ લઘુ ગુણથી નિરંતર પરિણમેલા અનંત જીવો છે, અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણુ છે, કોઈકે જીવો લોકપ્રમાણુ અવગાહનાને પામ્યા છે.
૩૨. કોઈકે જીવો તે અવગાહનાને પામ્યા નથી. મિથ્યાદર્શન, કપાય અને યોગસહિત અનંત એવા સંસારી જીવો છે. તેથી રહિત એવા અનંત સિદ્ધ છે.
૩૩. જેમ પદ્મરાગ નામનું રત્ન દૂધમાં નાંખ્યું હોય તો તે દૂધના પરિમાણપ્રમાણુ પ્રભાસે છે, તેમ દેહને વિષે સ્થિત એવો આત્મા તે માત્ર દેહપ્રમાણુ પ્રકાશક-વ્યાપક-છે.
૩૪. એક કાયામાં સર્વ અવસ્થામાં જેમ તેનો તે જ જીવ છે, તેમ સર્વત્ર સંસાર—અવસ્થામાં પણ તેનો તે જ જીવ છે. અધ્યવસાયવિશેષથી કર્મરૂપી રમેશથી તે જીવ મલીન થાય છે.
૩૫. જેને પ્રાણધારણુપણુ નથી; તેનો પ્રાણધારણુપણુનો જેને સર્વથા અભાવ થયો છે, તે દેહથી ભિન્ન અને વચનથી અગોચર જેમનું સ્વરૂપ છે એવા સિદ્ધ છે.
૩૬. વસ્તુદંષ્ટિથી જોઈએ તો સિદ્ધપદ ઉત્પન્ન થતું નથી, કેમકે તે કોઈ બીજા પદાર્થથી ઉત્પન્ન થતું કાર્ય નથી, તેમ તે કોઈ પ્રત્યે કારણરૂપ પણ નથી, કેમકે અન્ય સંબંધે તેની પ્રવૃત્તિ નથી.
૩૭. શાશ્વત, અશાશ્વત, ભવ્ય, અભવ્ય, શન્ય, અશન્ય, વિજ્ઞાન અને અવિજ્ઞાન એ ભાવ, જે મોક્ષમાં જીવનું અસ્તિત્વ ન હોય તો કેને હોય ?
૩૮. કોઈએક જીવો કર્મનું ફળ વેદે છે. કોઈએક જીવો કર્મજંધકર્તૃત્વ વેદે છે; અને કોઈએક જીવો માત્ર શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વભાવ વેદે છે; એમ વેદકલાવથી જીવરાશિના ત્રણ ભેદ છે.
૩૯. સ્થાવરકાયના જીવો પોતપોતાનાં કરેલાં કર્મોનું ફળ વેદે છે. ત્રસજીવો કર્મજંધચેતના વેદે છે, અને પ્રાણથી રહિત એવા અતીન્દ્રિય જીવો શુદ્ધજ્ઞાનચેતના વેદે છે.
૪૦. ઉપયોગ, જ્ઞાન અને દર્શન એમ બે પ્રકારનો છે. જીવને સર્વકાળ તે અનન્યભૂતપણે જાણવો.
૪૧. મતિ, ક્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ એમ જ્ઞાનના પાંચ ભેદ છે. કુમતિ, કુક્રુત, અને વિભંગ એમ અજ્ઞાનના ત્રણ ભેદ છે. એ બધા જ્ઞાનોપયોગના ભેદ છે.
૪૨. ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, અને અવિનાશી અનંત એવું કેવળદર્શન એમ દર્શનોપયોગના ચાર ભેદ છે.
૪૩. આત્મા ને જ્ઞાનગુણનો સંબંધ છે, અને તેથી આત્મા જાણી છે એમ નથી; પરમાર્થથી બંનેનું અભિન્નપણુ જ છે.
૪૪. જો દ્રવ્ય જુદું હોય, અને ગુણ પણ જુદા હોય તો એક દ્રવ્યના અનંત દ્રવ્ય ચર્મ જલ; અથવા દ્રવ્યનો અભાવ થાય.
૪૫. દ્રવ્ય અને ગુણ અનન્યપણે છે; બંનેમાં પ્રદેશભેદ નથી. દ્રવ્યના નાશથી ગુણનો નાશ થાય, અને ગુણના નાશથી દ્રવ્યનો નાશ થાય એવું એકપણુ છે.

૪૬. વ્યપદેશ (કથન), સંસ્થાન, સંખ્યા અને વિષય એ ચાર પ્રકારની વિવિધતાથી દ્રવ્ય ગુણના ધણા ભેદ થઈ શકે; પણ પરમાર્થનયથી એ ચારનો અભેદ છે.
૪૭. પુરૂષની પાસે ધન હોય તેનું ધનવંત એવું નામ કહેવાય; તેમ આત્માની પાસે જ્ઞાન છે તેથી જ્ઞાનવંત એવું નામ કહેવાય છે. એમ ભેદ અભેદનું સ્વરૂપ છે. જે સ્વરૂપ બંને પ્રકારથી તત્ત્વરૂપે જાણે છે.
૪૮. આત્મા અને જ્ઞાનનો સર્વથા ભેદ હોય તો બંને અચેતન થાય, એમ વીતરાગ સર્વજ્ઞો સિદ્ધાંત છે.
૪૯. જ્ઞાનનો સંબંધ થવાથી આત્મા જ્ઞાની થાય છે એવો સંબંધ માનવાથી આત્મા અને અજ્ઞાન-જડત્વ-નો એકચલો થવાનો પ્રસંગ આવે.
૫૦. સમવર્તિત્વ સમવાય અપૃથક્ભૂત અને અપૃથક્સિદ્ધ છે; માટે દ્રવ્ય અને ગુણનો સંબંધ વીતરાગોએ અપૃથક્સિદ્ધ કહ્યો છે.
૫૧. વર્ણ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ ચાર વિશેષપરમાણુદ્રવ્યથી અનન્યપણે છે. વ્યવહારથી તે પુદ્ગલદ્રવ્યથી ભેદપણે કહેવાય છે.
૫૨. તેમ જ દર્શન અને જ્ઞાન પણ જીવથી અનન્યભૂત છે. વ્યવહારથી તેનો આત્માથી ભેદ કહેવાય છે.
૫૩. આત્મા (વસ્તુપણે) અનાદિ—અનંત છે, અને સંતાનની અપેક્ષાએ સાદિ—સાંત પણ છે. તેમ સાદિ—અનંત પણ છે. પાંચ લાવના પ્રાધાન્યપણાથી તે તે ભંગ છે. સદ્ભાવથી જીવદ્રવ્ય અનંત છે.
૫૪. એમ સત્નો વિનાશ અને અસત્ જીવનો ઉત્પાદ, પરસ્પર વિરુદ્ધ છતાં જેમ અવિરોધપણે સિદ્ધ છે તેમ સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે કહ્યો છે.
૫૫. નારક, તિર્થંક, મનુષ્ય અને દેવ એ નામકર્મની પ્રકૃતિ સત્નો નારા અને અસત્ભાવનો ઉત્પાદ કરે છે.
૫૬. ઉદય ઉપશમ ક્ષાયક ક્ષયોપશમ અને પારિશુદ્ધિક લાવથી જીવના ગુણોનું બહુ વિસ્તીર્ણપણું છે.
૫૭. દ્રવ્યકર્મનું નિમિત્ત પામીને ઉદયાદિક ભાવે જીવ પરિણમે છે; ભાવકર્મનું નિમિત્ત પામીને દ્રવ્યકર્મ પરિણમે છે. કોઈ કોઈના લાવના કર્તા નથી; તેમ કર્તાવિના થયાં નથી.
૫૮. સર્વ પોતપોતાનો સ્વભાવ કરે છે; તેમ આત્મા પણ પોતાના જ ભાવનો કર્તા છે; પુદ્ગલકર્મનો આત્મા કર્તા નથી, એ વીતરાગનાં વાક્ય સમજવાયોગ્ય છે.
૫૯. કર્મ બે કર્મ કરે, અને આત્મા આત્મક જ કરે, તો પછી તેનું ફળ કાણ ભોગવે? અને તે ફળ કર્મ કોને આપે?
૬૦. કર્મ પોતાના સ્વભાવાનુસાર યથાર્થ પરિણમે છે. જીવ પોતાના સ્વભાવાનુસાર તેમ ભાવકર્મને કરે છે.
૬૧. સંપૂર્ણ લોક પૂર્ણઅવગાદપણે પુદ્ગલસમૂહથી ભર્યા છે. સૂક્ષ્મ અને ગાદર એવા વિવિધપ્રકારના અનંત રકંઘીથી.
૬૨. આત્મા જ્યારે ભાવકર્મરૂપ પોતાનો સ્વભાવ કરે છે, ત્યારે ત્યાં રહેલાં પુદ્ગલ-પરમાણુઓ પોતાના સ્વભાવને લીધે કર્મભાવને પ્રાપ્ત થાય છે; અને એક બીજાને એકદેવાવગાદપણે અવગાદતા પામે છે.

૬૩. કેાઈ કર્તા નહીં જતાં પુદ્ગલદ્રવ્યથી જેમ ધણા રકધોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ કર્મપણે પણ સ્વાભાવિકપણે પુદ્ગલદ્રવ્ય પરિણમે છે એમ જાણવું.
૬૪. જીવ અને પુદ્ગલસમૂહ અસ્પર્શસ મજ્જુત અવગ્રાહિત છે. યથાકાળે ઉદય થયે તેથી જીવ સુખદુઃખરૂપ કૃણ વેદે છે.
૬૫. તેથી કર્મભાવનો કર્તા જીવ છે, અને બોક્તા પણ જીવ છે. વેદકલ્પાવને લીધે કર્મકૃણ તે અનુભવે છે.
૬૬. એમ કર્તા અને બોક્તા આત્મા પોતાના ભાવથી થાય છે. મોહથી સારી રીતે આગ્રહાદિત એવો તે જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.
૬૭. (મિથ્યાત્વ) મોહનો ઉપશમ થવાથી અથવા ક્ષય થવાથી વીતરંગના કહેલા માર્ગને પ્રાપ્ત થયેલો એવો ધીર, શુદ્ધ જ્ઞાનાચાર્યવંત નિર્વાણપુરસ્કાયે જાય છે.
૬૮. ૬૯. એક પ્રકારથી, બે પ્રકારથી, ત્રણ પ્રકારથી, ચાર ગતિના પ્રકારથી, પાંચ ગુણોની સુખ્યતાથી, ષઠાણના પ્રકારથી, સાત ભંગના ઉપયોગપણુથી, આઠ ગુણ અથવા આઠ કર્મરૂપ ભેદથી, નવ તત્ત્વથી, અને દશસ્થાનકથી જીવનું નિરૂપણ છે.
૭૦. પ્રકૃતિબંધ, રિપિતિબંધ, અનુભાગબંધ અને પ્રદેશબંધથી સર્વથા મુક્ત થવાથી જીવ જીર્ણ-ગમન કરે છે. સંસાર અથવા કર્મભવસ્થામાં વિદિશાવિના બીજી દિશાએમાં જીવ ગમન કરે છે.
૭૧. રકંધ, રકંધદેશ, રકંધપ્રદેશ અને પરમાણુ એમ પુદ્ગલ-અસ્તિકાય ચાર પ્રકારે જાણીએ.
૭૨. સકળ સમ તે રકંધ, તેનું અર્ધ તે દેશ, તેનું વર્ણી અર્ધ તે પ્રદેશ, અને અવિભાગી તે પરમાણુ.
૭૩. બાદર અને સૂક્ષ્મ પરિણામ પામવાયોગ્ય રકંધમાં પૂરણ (પૂરાવાનો) ગણન (ગળવાનો) -જૂદાં પડી જવાનો) સ્વભાવ જેનો છે તેથી પરમાણુ 'પુદ્ગલ'ના નામથી ઓળખાય છે. તેના જ ભેદ છે, જેનાથી ત્રેલોક્ય ઉત્પન્ન થાય છે.
૭૪. સર્વ રકંધનું છેલ્લામાં છેલ્લું કારણ પરમાણુ છે. તે સત્, અસત, એક અવિભાગી અને મૂર્ત હોય છે.
૭૫. વિવિધાએ કરીને મૂર્ત, ચાર ધાતુનું કારણ જે છે તે પરમાણુ જાણવાયોગ્ય છે; તે પરિણામી છે પોતે અશબ્દ છે, પણ શબ્દનું કારણ છે.
૭૬. રકંધથી શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે. અનંત પરમાણુઓના મેલાપ—તેનો સંઘાત—સમૂહ તેનું નામ રકંધ. તે રકંધો પરસ્પર સ્પર્શવાથી—અથગાવાથી નિશ્ચય કરીને શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે.
૭૭. તે પરમાણુ નિલ છે. પોતાના રૂપાદિ ગુણોને અવકાશ—આધાર—આપે છે. પોતે એક પ્રદેશી હોવાથી એક પ્રદેશથી ઉપરાંત અવકાશને પ્રાપ્ત થતો નથી. બીજા દ્રવ્યને અવકાશ (આકાશની પેઠે) આપતો નથી. રકંધના ભેદનું કારણ છે; રકંધના ખંડનું કારણ છે, રકંધનો કર્તા છે. કાળના પરિમાણ (માપ), સંખ્યા (ગણના)નો હેતુ છે.
૭૮. એક રસ, એક વર્ણ, એક ગંધ અને બે સ્પર્શ, શબ્દની ઉત્પત્તિનું કારણ, અને એકપ્રદેશાત્મકપણે અશબ્દ, રકંધપરિણિત જતાં વ્યતિરિક્ત તે પરમાણુ જાણીએ.
૭૯. ઇદિયોએ કરી ઉપભોગ્ય, તેમ જ કાંઈ, મન અને કર્મ આદિ જે જે અનંત એવા મૂર્ત પદાર્થો છે તે સર્વ પુદ્ગલદ્રવ્ય જાણવું.

૮૦. ધર્માસ્તિકાય અરસ, અવર્ણ, અગ્રધ, અશબ્દ અને અસ્પર્શ છે. સકળલોકપ્રમાણ છે. અખં-
ડિત, વિસ્તીર્ણ અને અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મક દ્રવ્ય છે.—
૮૧. અનંત, અગુરુ લઘુગુણપણે તે નિરંતર પરિણમિત છે. ગતિક્રિયાયુક્તને કારણેનું છે; પોતે
અકાર્ય છે; અર્થાત્ કાષ્ઠી ઉત્પન્ન થયેલું તે દ્રવ્ય નથી.
૮૨. જેમ મરચની ગતિને જળ ઉપકાર કરે છે, તેમ જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યની ગતિને ઉપકાર
કરે છે તે 'ધર્માસ્તિકાય' જાણવો.
૮૩. જેમ ધર્મ-અસ્તિકાય દ્રવ્ય છે તેમ અધર્માસ્તિકાય પણ છે એમ જાણો. સ્થિતિક્રિયાયુક્ત
જીવ, પુદ્ગલને તે જૃથ્વીની પેઠે કારણભૂત છે.
૮૪. ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયને લીધે લોક અલોકનો વિભાગ થાય છે. એ ધર્મ અને
અધર્મ દ્રવ્ય પોતાના પ્રદેશથી કરીને જૂઠાં જૂઠાં છે. પોતે હલન ચલન ક્રિયાથી રહિત છે;
અને લોકપ્રમાણ છે.
૮૫. ધર્માસ્તિકાય જીવ પુદ્ગલને સહાય છે એમ નથી; જીવ પુદ્ગલ ગતિ કરે છે તેને સહાયક છે.
૮૬. સર્વ જીવોને તથા બાકીના પુદ્ગલોને સંપૂર્ણ અવકાશ આપે છે તેને 'લોકાકાશ'
કહીએ છીએ.
૮૭. જીવ, પુદ્ગલસમૂહ, ધર્મ અને અધર્મ એ દ્રવ્યો લોકથી અનન્ય છે; અર્થાત્ લોકમાં છે;
લોકથી બહાર નથી. આકાશ લોકથી પણ બહાર છે, અને તે અનંત છે. જેને 'અસો-
ક' કહીએ છીએ.
૮૮. જે ગમન અને સ્થિતિનું કારણ આકાશ હોત તો ધર્મ અને અધર્મદ્રવ્યના અભાવને લીધે
સિદ્ધભગવાનનું અલોકમાં પણ ગમન હોત.
૮૯. જે માટે સિદ્ધભગવાનનું સ્થાન ઉર્ધ્વલોકાતિ સર્વેય વીતરાગદેવે કહ્યું છે; તેથી ગમન અને
સ્થાનનું કારણ આકાશ નથી એમ જાણો.
૯૦. જે ગમનનો હેતુ આકાશ હોત, અથવા સ્થાનનો હેતુ આકાશ હોત તો અલોકની હાની
થાય અને લોકના અંતની વૃદ્ધિ પણ થાય.
૯૧. તેથી ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્ય ગમન તથા સ્થિતિનાં કારણ છે, પણ આકાશ નથી. આ
પ્રમાણે લોકનો સ્વભાવ શ્રોતાજીવોપ્રત્યે સર્વેય વીતરાગદેવે કહ્યો છે.
૯૨. ધર્મ, અધર્મ અને (લોક) આકાશ, અપૃથક્ભૂત (એકક્ષેત્રાવગાદી) અને સરખાં પરિભાણ-
વાળાં છે. નિશ્ચયથી ત્રણે દ્રવ્યની પૃથક્ ઉપલબ્ધિ છે. પોતપોતાની સત્તાથી રહ્યા છે.
એમ એકતા અનેકતા છે.
૯૩. આકાશ, કાળ, જીવ, ધર્મ અને અધર્મ એ દ્રવ્યો મૂર્તનારહિત છે, અને પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્ત છે.
તેમાં જીવદ્રવ્ય ચેતન છે.
૯૪. જીવ અને પુદ્ગલ એક બીજાને ક્રિયાનાં સહાયક છે. દ્રવ્યો (તે પ્રકારે) સહાયક નથી.
જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યનાં નિમિત્તથી ક્રિયાવાન હોય છે. કાળના કારણથી પુદ્ગલ અનેક રકથપણે
પરિણમે છે.
૯૫. જીવને જે ઈદ્રિયગ્રાહ વિષય છે તે પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્ત છે; બાકીનાં અમૂર્ત છે. મન પોતાના
વિચારના નિમિત્તપણાથી બન્નેને જાણે છે.
૯૬. કાળ પરિણામથી ઉત્પન્ન થાય છે. પરિણામ કાળથી ઉત્પન્ન થાય છે. બન્નેનો એમ
સ્વભાવ છે. 'નિશ્ચયકાળથી 'સાણ્ણાંચરકાળ' હોય છે.
૯૭. કાળ એવો શબ્દ સદ્ભાવનો ઓષક છે, તેમાં એક નિત્ય છે, બીજો ઉત્પન્નવ્યવહારો છે.

૯૮. એ કાળ, આકાશ, ધર્મ, અધર્મ અને પુદ્ગલ તથા જીવ એ બધાને દ્રવ્ય એવી સંજ્ઞા છે. કાળને અસ્તિકાય એવી સંજ્ઞા નથી.
૯૯. એમ નિર્ગ્રંથનાં પ્રવચનનું રહસ્ય એવો આ પંચાસ્તિકાયના સ્વરૂપવિવેચનનો સંક્ષેપ તે જે યથાર્થપણે જાણીને રાગ અને દ્વેષથી મુક્ત થાય તે સર્વ દુઃખથી પરિમુક્ત થાય.
૧૦૦. આ પરમાર્થને જાણીને જે મોહના હણનાર થયા છે, અને જેણે રાગ દ્વેષને શાંત કર્યા છે, તે જીવ સંસારની દીર્ઘ પરંપરાનો નાશ કરી શુદ્ધાત્મપદમાં લીન થાય.

ઈતિ પંચાસ્તિકાય પ્રથમ અધ્યાયઃ

ૐ જિનાયતમઃ । નમઃ શ્રીસદ્ગુરવે.

૧. મોક્ષના કારણુ શ્રી જગવાન મહાવીરને લક્ષિતપૂર્વક મસ્તક નમાવી, તે જગવાનનો કહેલો પદાર્થપ્રમોદરૂપ મોક્ષનો માર્ગ કહું છું.
૩. દર્શન અને જ્ઞાન તેમ જ રાગદ્વેષથી રહિત એવું ચારિત્ર-સમ્યક્-શુદ્ધિ-જેને પ્રાપ્ત થયેલ છે એવા લવ્યજીવને મોક્ષમાર્ગ હોય.
૩. તત્ત્વાર્થની પ્રતીતિ તે 'સમ્યક્ત્વ,' તે ભાવોનું જાણવું તે 'જ્ઞાન,' વિષયમાર્ગપ્રત્યે શાંતભાવ થાવો તે 'ચારિત્ર.'
૪. 'જીવ,' 'અજીવ,' 'પુણ્ય,' 'પાપ,' 'આશ્રય,' 'સંવર,' નિર્જરા,' 'બંધ' અને 'મોક્ષ' એ ભાવો તે 'તત્ત્વ' છે.
૫. 'સંસારસ્થ' અને 'સંસારરહિત' એમ બે પ્રકારના જીવો છે. બન્ને ચૈતન્યોપયોગ લક્ષણુ છે. સંસારી દેહસહિત અને અસંસારી દેહરહિત જીવો છે.
૬. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ જીવ સંશ્રિત છે. તે જીવોને મોહનું પ્રયુગ્મ પણુ છે અને સ્પર્શ-ઈન્દ્રિયના વિષયનું તેને જ્ઞાન છે.
૭. તેમાં ત્રણ સ્થાવર છે. અદ્ય યોગવાળા અગ્નિ અને વાયુકાય તે ત્રસ છે. તે મનના પરિણામથી રહિત એક-ઈન્દ્રિય જીવો જાણવા.
૮. એ પાંચે પ્રકારનો જીવસમૂહ મનપરિણામથી રહિત અને એકેન્દ્રિય છે એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે.
૯. ઈંડામાં જેમ પક્ષીનો ગર્ભ વધે છે, જેમ મનુષ્યગર્ભમાં મૂર્છાગત અવસ્થા છતાં જીવત્વ છે. તેમ એકેન્દ્રિય જીવો પણ જાણવા.
૧૦. શંભુક, શંખ, છીપ, કૃમિ એ આદિ જે જીવો રસ અને સ્પર્શને જાણે છે તે બે-ઈન્દ્રિય જીવો જાણવા.
૧૧. જી, માંકડ, કીડી, વીંછી આદિ અનેક પ્રકારના બીજા પણ કીડાઓ રસ, સ્પર્શ. અને ગંધને જાણે છે; તે ત્રણ-ઈન્દ્રિય જીવો જાણવા.
૧૨. ડાંસ, મચ્છર, માખી, જમરી, જમરા, પતંગ આદિ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શને જાણે છે તે ચાર-ઈન્દ્રિય જીવો જાણવા.
૧૩. દેવ, મનુષ્ય, નારક, તિર્યક-જળચર, સ્થલચર અને ખેચર તે વર્ણુ, રસ, સ્પર્શ, ગંધ અને શબ્દને જાણે છે. જે બળવાન પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા જીવો છે.
૧૪. દેવતાના ચાર નિકાય છે. મનુષ્ય, કર્મ અને અકર્મ ભૂમીનાં એમ બે પ્રકારનાં છે. તિર્યચના ધણા પ્રકાર છે; તથા નારકી તેની પૃથ્વી-યોગિ જેટલી જાતિ છે તેટલી જાતિના છે.

૧૫. પૂર્વે આમેલું આચુપ્ત રીતે થવાથી, હવે ગતિનામકર્મને લીધે આચુપ્ત અને લેશ્યાના વચથી પીગત દેહમાં જાય છે.
૧૬. દેહાશ્રિત હવેના અવસ્થાને એ વિચાર નિરૂપણ કર્યો: તેના 'ભવ્ય' અને 'અભવ્ય' એક જ એ બેદ છે. દેહરહિત એવા 'સિદ્ધભવતો' છે.
૧૭. જે સર્વ જાણે છે, દેખે છે, દુઃખ બેદીને સુખ કહે છે, શુભ અને અશુભને કરે છે અને તેનું કૃત્ય બોલવે છે તે 'હવ' છે.
૧૮. આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ અને ધર્મ અધર્મ ક્યને વિશે હવન્વશુલ નથી; તેને અર્થાત્મ્ય કરીએ છીએ, અને હવને સર્વતત્ત્વ્ય કરીએ છીએ.
૧૯. સુખ દુઃખનું વેદન, દિનમાં પ્રરતિ, અદિનમાં બીજાં તે જાણમાં જેને નથી તેને સર્વત્ત્વ મહામુનિએ 'અહવ' કહે છે.
૨૦. સંસ્થાન, સંધાન, વર્ણ, રસ, રસ્ય, વધ અને રાજ એમ પુદ્ગલવ્યથી ઉત્પન્ન થતા શુલ્ય પદાર્થો ધાતુ છે,
૨૧. અરસ, અકચ, અગધ, અશુદ્ધ, અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાન, અને વચનઅગોચર એવા જેનો ચૈતન્ય શુલ્ય છે તે 'હવ' છે.
૨૨. જે નિશ્ચયકરી સંસારરિધન હવ છે તેના જે પ્રકારનાં પરિણામ દેાય છે. પરિણામથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સારી અને મારી ગતિ થાય છે.
૨૩. ગતિની પ્રાપ્તિથી દેહ થાય છે, દેહથી ઇન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયાથી વિપાય મહામુ થાય છે, અને તેથી રાગ, દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે.
૨૪. સંસારઅકલાસમાં તે ભાવે કરીને પરિણમણ કરતાં હવેમાં કાઈ હવેનાં સંસાર અનાદિ-સાંત છે, અને કાઈ નો અનાદિ-અનંત છે એમ ભગવાન સર્વને કહ્યું છે.
૨૫. અજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ અને ચિત્તપ્રસન્નતા જે જે ભાવમાં વર્તે છે, તેથી શુભ, કે અશુભ પરિણામ થાય છે.
૨૬. હવને શુભ પરિણામથી પુણ્ય થાય છે, અને અશુભ પરિણામથી પાપ છે. તેનાથી શુભ-શુભ પુદ્ગલના મહામુરૂપ કર્મપણુ પ્રાપ્ત થાય છે.
૨૭. તૃપ્તાવરને, ક્રોધાવરને, રોગીને અથવા બીજા દુઃખી મનના હવને તેનું દુઃખ મહાકલાના ઉપાયની ક્રિયા કરવામાં આવે તેનું નામ 'અનુકંપા.'
૨૮. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની મિદાશ હવને લોભ પમાડે છે અને પાપલાવની ઉત્પત્તિ કરે છે.
૨૯. ધણા પ્રમાદવાળી ક્રિયા, ચિત્તની મલીનતા, ઇન્દ્રિયવિપયમાં શુદ્ધતા, બીજા હવેને દુઃખ દેતું, તેનો અપવાદ લોભનો એ આદિ વર્તનથી હવ 'પાપ-આશ્રવ' કરે છે.
૩૦. આર સંજ્ઞા, કૃત્યુદિ વાગુ લેશ્યા ઇન્દ્રિયવશતા, આત્મ અને દૈદ્યધ્યાન, દૃષ્ટલાવવાળી ધર્મક્રિયામાં મોહ એ 'ભાવ પાપ આશ્રવ' છે,
૩૧. ઇન્દ્રિયો, કપાય અને સંજ્ઞાનો જ્ય કરવાવાળો કલ્યાણકારી માર્ગ હવને જે કાળે વર્તે છે તે કાળે હવને પાપ-આશ્રવરૂપ ઇન્દ્રિયો નિરોધ છે એમ જાણવું.
૩૨. જેને સર્વ દ્રવ્ય પ્રત્યે રાગ, દ્વેષ તેમ જ અજ્ઞાન વર્તતું નથી એવા સુખ દુઃખનેવિશે સમાનદૃષ્ટિના ધણી નિર્મલ મહાત્માને શ્રુત્વાશુભ આશ્રવ નથી.
૩૩. ગોચરો નિરોધ કરીને જે તપશ્ચર્યા કરે છે, તે નિશ્ચય જાદુ પ્રકારનાં કર્મોની નિર્નરા કરે છે.

૩૪. જે સંયમીને ત્યારે યોગમાં પુણ્ય પાપની પ્રવૃત્તિ નથી ત્યારે તેને શુભાશુભકર્મકર્તૃત્વનો 'સંવર' છે;—'નિરોધ' છે.
૩૫. જે આત્માર્થનો સાધનાર સંવરયુક્ત, આત્માસ્વરૂપ જાણીને તદ્દરૂપ ધ્યાન કરે છે તે મહાત્મા સાધુ કર્મજનને ખંખેરી નાખે છે.
૩૬. જેને રાગ દ્વેષ તેમ જ મોહ અને યોગપરિણમન વર્તતાં નથી તેને, શુભાશુભ કર્મને ખાળીને ભસ્મ કરવાવાળો ધ્યાનરૂપી અગ્નિ પ્રગટે.
૩૭. દર્શનજ્ઞાનથી ભરપૂર, અન્ય દ્રવ્યના સંસર્ગથી રહિત એવું ધ્યાન નિર્વસાદેતુથી ધ્યાવે છે તે મહાત્મા સ્વભાવસહિત છે.
૩૮. જે સંવરયુક્ત સર્વ કર્મની નિર્વસા કરતો હોતો વેદનીય અને આયુષ્યકર્મથી રહિત થાય તે મહાત્મા તે જ ભવે 'મોક્ષ' પામે.
૩૯. હવનો સ્વભાવ અપ્રતિહત જ્ઞાનદર્શન છે. તેનું અનન્યમય આચરણ—શુદ્ધનિશ્ચયમય એવો સ્થિર સ્વભાવ તે 'નિર્મલ ચારિત્ર' સર્વજ વીતરાગદેવે કહ્યું છે.
૪૦. વસ્તુપણે આત્માનો સ્વભાવ નિર્મલ જ છે, શુભ અને પર્વાય પરસમયપરિણામીપણે અનાદિથી પરિણુમ્યા છે તે દૃષ્ટિથી અનિર્મલ છે. જે તે આત્મા સ્વસમયને પ્રાપ્ત થાય તે કર્મ બંધથી રહિત થાય.
- નાદિથી પરિણુમ્યા છે તે દૃષ્ટિથી અનિર્મલ છે. જે તે આત્મા સ્વસમયને પ્રાપ્ત થાય તે કર્મબંધથી રહિત થાય.
૪૧. જે પરદ્રવ્યને વિશે શુભ અથવા અશુભ રાગ કરે છે, તે હવ 'સ્વચારિત્ર' થી ભ્રષ્ટ છે અને 'પરચારિત્ર' આચરે છે એમ જાણવું.
૪૨. જે ભાવવડે આત્માને પુણ્ય અથવા પાપ આશ્રવની પ્રાપ્તિ થાય તે પ્રવર્તમાન આત્મા પરચારિત્રમાં વર્તે છે એમ વીતરાગ સર્વજે કહ્યું છે.
૪૩. જે સર્વ સંગમાત્રથી મુક્ત થઈ, અનન્યમયપણે આત્મસ્વભાવમાં સ્થિત છે, નિર્મલ જ્ઞાના, દૃષ્ટા છે તે સ્વચારિત્ર આચરનાર હવ છે.
૪૪. પરદ્રવ્યપ્રત્યેના ભાવથી રહિત, નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનદર્શનમય પરિણામી આત્મા છે તે સ્વચારિત્રાચરણુ છે.
૪૫. સમ્યક્ત્વ, આત્મજ્ઞાન, અને રાગદ્વેષથી રહિત એવું ચારિત્ર, સમ્યક્જુદ્ધિ પ્રાપ્ત થયેલ છે જેને એવા ભવ્ય હવનો મોક્ષમાર્ગ છે.
૪૬. આ તત્ત્વાર્થ પ્રતીતિ તે 'સમ્યક્ત્વ,' તત્ત્વાર્થનું જ્ઞાન તે 'જ્ઞાન,' અને વિવિધતા વિમુદ્ધમાર્ગપ્રત્યે શાંતભાવ તે 'ચારિત્ર.'
૪૭. ધર્માસ્તિકાયાદિના સ્વરૂપની પ્રતીતિ તે 'સમ્યક્ત્વ,' જ્ઞાન અંગ અને પૂર્વનું જ્ઞાનુપણ તે 'જ્ઞાન,' તપશ્ચર્યાદિમાં પ્રવૃત્તિ તે 'વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ' છે.
૪૮. તે તે સમાધિત આત્મા, શિવાય જ્યાં અન્ય કિંચિત્ માત્ર કરતો નથી, માત્ર અનન્ય આત્મામય છે ત્યાં 'નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ' સર્વજ વીતરાગે કહે છે.
૪૯. જે આત્મા આત્મસ્વભાવમય એવાં જ્ઞાન દર્શનને અનન્યમયઆચરે છે, તેને તે નિશ્ચય જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે.
૫૦. જે આ સર્વ જાણશે અને દેખશે તે અવ્યાગ્રાધ સુખ અનુભવશે. આ ભાવોની પ્રતીતિ ભવ્યને થાય છે, અશ્વત્થને થતી નથી,

૫૧. દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ 'મોક્ષમાર્ગ' છે, તેની સેવનાથી 'મોક્ષ' પ્રાપ્ત થાય છે. અને (અમુક હેતુથી) 'બંધ' થાય છે એમ મુનિઓએ કહ્યું છે.
૫૨. અર્હતસિદ્ધિત્વપ્રવચનગુણજ્ઞાનભક્તિસંપન્ન પણુ પુણ્ય ઉત્પન્ન કરે છે, પણુ તે તે સર્વ-કર્મનો ક્ષય કરતો નથી.
૫૩. જેના હૃદયને વિશે અલુભાત્મ પરદ્રવ્ય પ્રત્યે રાગ વર્તે છે, તે સર્વઆત્મનો જાણનાર હોય તોપણુ 'સ્વસમય' નથી જાણતો એમ જાણવું.
૫૪. તે માટે સર્વ ધર્મોથી નિવર્તી નિઃસંગ અને નિર્મમત્વ થઇને જે સિદ્ધસ્વરૂપની ભક્તિ કરે તે નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય.
૫૫. પરમેષ્ઠિપદને વિશે જેને તત્ત્વાર્થપ્રતીતિપૂર્વક ભક્તિ છે, અને નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં રૂચિપણુ જેની શુદ્ધિ પરિણમી છે, તેમજ તે સંયમતપસહિત વર્તે છે તો તેને મોક્ષ કંઈ દૂર નથી.
૫૬. અર્હતની, સિદ્ધની, ચૈત્યની, પ્રવચનની ભક્તિસહિત જો તપશ્રયા કરે છે તો તે નિયમથી દેવલોકને અંગીકાર કરે છે.
૫૭. તેથી ધર્મીઓમાંથી નિવૃત્તિ કરો. સર્વત્ર કિંચિત્પ્રમાત્ર પણુ રાગ કરો માં, કેમકે વીતરાગ ભવસાગરને તરે છે.
૫૮. માર્ગનો પ્રભાવ થવાને અર્થે, પ્રવચનની ભક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રેરણાથી પ્રવચનના રહ-સ્યભૂત 'પંચાસ્તિકાય'ના સંગ્રહરૂપ આ શાસ્ત્ર મેં કહ્યું.

ઇતિ પંચાસ્તિકાય સમાપ્તમ્

૫૪૪^૧.

નશારીરિક, માનસિક અને નંત પ્રકારનાં દુઃખોએ આકુલ બાકુલ હોવાને તે દુઃખોથી શૂદ્ધવાની બહુ બહુ પ્રકારે ધ્રુવજ છતાં તેમાંથી મુક્ત થઈ શકતા નથી તેનું શું કારણ ? એવું પ્રશ્ન અનેક હોવાને ઉત્પન્ન થયા કરે; પણુ તેનું યથાર્થ સમાધાન કોઈ એક વિરલ હોવાને જ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાંસુધી દુઃખનું મૂળ કારણ યથાર્થપણુ જાણવામાં ન આવ્યું હોય ત્યાંસુધી, તે દાળવાને માટે ગમે તેનું પ્રયત્ન કરવામાં આવે તોપણુ દુઃખનો ક્ષય થઈ શકે નહીં, અને ગમે તેટલી અશ્ચિ, અપ્રિયતા અને અભાવ તે દુઃખપ્રત્યે હોય છતાં તેને અનુભવ્યા જ કરવું પડે. અવાસ્તવિક ઉપાયથી તે દુઃખ મટાડવાનું પ્રયત્ન કરવામાં આવે, અને તે પ્રયત્ન ન સહન થઈ શકે એટલા પરિશ્રમપૂર્વક કર્યું હોય છતાં તે દુઃખ ન મટવાથી દુઃખ મટાડવા ધ્રુવજત મુમુક્ષુને અત્યંત વ્યામોહ થઈ આવે છે, અથવા થયા કરે છે, કે આનું શું કારણ ? આ દુઃખ દાળવું કેમ નથી ? કોઈ પણુ પ્રકારે મારે તે દુઃખની પ્રાપ્તિ પ્રતિજ્ઞા નહીં છતાં સ્વપ્નેય પણુ તેના પ્રત્યે કંઈ પણુ વૃત્તિ નહીં. છતાં તેની પ્રાપ્તિ થયા કરે છે, અને હું જે જે પ્રયત્ન કરું છું તે તે બધાં નિષ્ફળ જઈ દુઃખ અનુભવ્યા જ કરું છું એનું શું કારણ ? શું એ દુઃખ કોઈનું મટવું જ નહીં હોય ? દુઃખી થવું એ જીવનનો સ્વભાવ દર્શો ? શું કોઈ એક જગતકર્તા ઇશ્વર દર્શો તેણે આમ જ કરવું ચોગ્ય જણ્યું દર્શો ? શું ભવિત્યત્માને આધીન એ વાત દર્શો ? અથવા કોઈ એક મારા કરેલા આગલા અપરાધોનું દૂર્ણ દર્શો ? એ વગેરે અનેક પ્રકારના વિકલ્પો જે હોયો મનસહિત દેહધારી

૧ શાસ્ત્રપોજના છે.—સંશોધક.

+ પ્રથમની આશુતિમાં આ મથાળાને લેખ હાય લાગ્યો ન હતો, પણુ આ વખતે લખ્ય થવાથી તેની દેવામાં આવ્યા છે.

છે તે ક્યાં કરે છે. અને જે છવેા મનરહિત છે તે અવ્યક્તપણે દુઃખનો અનુભવ કરે છે, અને અવ્યક્તપણે તે દુઃખ મટે એવી ઈચ્છા રાખ્યા કરે છે. આ જગત્તે વિષે પ્રાણીમાત્રની વ્યક્ત અથવા અવ્યક્ત ઈચ્છા પણ એ જ છે કે, કોઈ પણ પ્રકારે મને દુઃખ ન હો. અને સર્વથા મુખ હો. પ્રયત્ન પણ એ જ અર્થે છે છતાં તે દુઃખ શા માટે મટતું નથી ? એવો પ્રશ્ન ઘણા ઘણા વિચારવાનેાને પણ ભૂત કાળે ઉત્પન્ન થયો હતો; વર્તમાનકાળે પણ થાય છે અને ભવિષ્યકાળે પણ થશે, તે અનંત અનંત વિચારવાનોમાંથી અનંત વિચારવાનો તેના યથાર્થ સમાધાનને પામ્યા અને તે દુઃખથી મુક્ત થયા. વર્તમાનકાળે પણ જે જે વિચારવાનો યથાર્થ સમાધાન પામે છે તે પણ તથારૂપ ક્રીને પામે છે, અને ભવિષ્યકાળે પણ જે જે વિચારવાનો યથાર્થ સમાધાન પામશે તે તે તથારૂપ ક્રીને પામશે એમાં સંશય નથી.

શરીરનું દુઃખ માત્ર ઔષધ કરવાથી મટી જતું હોત, મનનું દુઃખ ધનાદિ મળવાથી જતું હોત, અને બાહ્ય સંસર્ગ સંબંધનું દુઃખ મનને કંઈ અસર ઉપજાવી શકતું ન હોત, તો દુઃખ મટવા માટે જે જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે તે સર્વ છવેાનું સફળ થાત; પણ જ્યારે તેમ બનતું નેવામાં ન આવ્યું ત્યારે જ વિચારવાનોને પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થયું કે, દુઃખ મટવા માટે બીજો જ ઉપાય હોવો જોઈએ. આ જે કરવામાં આવે છે તે ઉપાય અયથાર્થ છે, અને બધા શ્રમ વૃથા છે માટે તે દુઃખનું મૂળ કારણ જો યથાર્થ જાણવામાં આવે, અને તે જ પ્રમાણે ઉપાય કરવામાં આવે તો દુઃખ મટે; નહીં તો નહીં જ મટે.

જે વિચારવાનો દુઃખનું યથાર્થ મૂળ કારણ વિચારના ઉત્કંઠિત છતાં કોઈ એક જ તેનું યથાર્થ સમાધાન પામ્યા અને ઘણા યથાર્થ સમાધાન નહીં પામતાં છતાં મતિ વ્યામોહાદિ કારણથી યથાર્થ સમાધાન પામ્યા છે એમ માનવા લાગ્યા, અને તે પ્રમાણે ઉપદેશ કરવા લાગ્યા, અને ઘણા લોકો તેને અનુસરવા પણ લાગ્યા. જગત્માં જુદા જુદા ધર્મ મત જોવામાં આવે છે તેની ઉત્પત્તિનું મુખ્ય કારણ એ જ છે. “ધર્મથી દુઃખ મટે” એમ ઘણાખરા વિચારવાનોની માન્યતા થઈ, પણ ધર્મનું સ્વરૂપ સમજવામાં એક બિંબમાં ઘણા તફાવત પડ્યો. ઘણા તો પોતાનો મૂળ વિષય સ્મૃતી ગયા; અને ઘણા તો તે વિષયમાં મતિ થાકવાથી અનેક પ્રકારે નારિતકાદિ પરિણામોને પામ્યા.

દુઃખનાં મૂળ કારણ અને તેની શી રીતે પ્રવૃત્તિ થઈ તેના સંબંધમાં થોડાક મુખ્ય અભિપ્રાયો અત્રે સંક્ષેપમાં જણાવવામાં આવે છે.

દુઃખ શું છે ? તેનાં મૂળ કારણો શું છે ? અને તે શાથી મટી શકે ? તે સંબંધી જિનો એટલે વીતરંગોએ પોતાનો જે મત દર્શાવ્યો છે તે અહીં સંક્ષેપમાં કહીએ છીએ:

હવે, તે યથાર્થ છે કે કેમ ? તેનું અવલોકન કરીએ છીએ:

જે ઉપાયો દર્શાવ્યા તે સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્ર, અથવા તે ત્રણેનું એક નામ 'સમ્યક્મોક્ષ.'

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્રમાં સમ્યક્દર્શનની મુખ્યતા ઘણે સ્થળે તે વીતરાગોએ કહી છે; જો કે સમ્યક્જ્ઞાનથી જ સમ્યક્દર્શનનું પણ જોગખાણ થાય છે, તો પણ સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિવગરનું જ્ઞાન સંસાર એટલે દુઃખના હેતુરૂપે હોવાથી સમ્યક્દર્શનનું મુખ્યપણું પ્રહણ કર્યું છે.

જેમ જેમ સમ્યક્દર્શન શુદ્ધ થતું જાય છે, તેમ તેમ સમ્યક્ચારિત્રપ્રત્યે વીર્ય ઉદ્ભવતું જાય છે; અને ક્રમે કરીને સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવાનો વખત આવે છે, જેથી આત્મામાં સ્થિર સ્વભાવ સિદ્ધ થતો જાય છે, અને ક્રમે કરીને પૂર્ણ સ્થિર સ્વભાવ પ્રગટે છે; અને આત્મા નિજ પદમાં લીન થઈ સર્વકર્મકલકથી રહિત થવાથી એક શુદ્ધઆત્મસ્વભાવરૂપ મોક્ષમાં પરમઅવ્યા-
યાધ મુખના અનુભવસમુદ્રમાં સ્થિત થાય છે.

સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિથી જેમ જ્ઞાન સમ્યક્સ્વભાવને પામે છે—એ સમ્યક્દર્શનનો પરમ ઉપકાર છે—તેમ સમ્યક્દર્શન ક્રમે કરી શુદ્ધ થતું જઈ પૂર્ણ સ્થિર સ્વભાવ સમ્યક્ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તેને અર્થે સમ્યક્જ્ઞાનના જળની તેને ખરેખરી આવશ્યકતા છે. તે સમ્યક્જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો ઉપાય વીતરાગશ્રુત અને તે શ્રુતતત્ત્વોપદેશ મહાત્મા છે.

વીતરાગશ્રુતના પરમરહસ્યને પ્રાપ્ત થયેલા અસંગ અને પરમકરુણાશીળ મહાત્માનો યોગ પ્રાપ્ત થવો આત્મશય કહણું છે. મહાત્માઓદયના યોગથી જ તે યોગ પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. કહ્યું છે કે.—

તદા ર્વાણં સમણાણં ॥

તે શ્રવણમહાત્માઓનાં પ્રવૃત્તિલક્ષણો પરમપુરૂષે આ પ્રમાણે કહ્યાં છે:

અભ્યંતરદશાનાં ચિન્હ તે મહાત્માઓનાં પ્રવૃત્તિલક્ષણોથી નિર્ણય કરી શકાય; જો કે પ્રવૃત્તિલક્ષણ કરતાં અભ્યંતરદશા વિષેનો નિશ્ચય અન્ય પણ નીકળે છે. કોઈ એક શુદ્ધવૃત્તિમાન મુમુક્ષુને તેવા અભ્યંતરદશાની પરીક્ષા આવે છે.

એવા મહાત્માઓના સમાગમ અને વિનયની શી જરૂર ? ગમે તેવા પુરૂષ હોય પણ સારી રીતે શાસ્ત્ર વાંચી સંભળાવે તેવા પુરૂષથી જીવ કદ્યાણુનો યથાર્થ માર્ગ શા માટે ન પામી શકે ? એવી આશંકાનું સમાધાન કરવામાં આવે છે:

એવા મહાત્માપુરૂષનો યોગ જાદુ દુર્લભ છે. સારા દેશ, કાળમાં પણ એવા મહાત્માનો યોગ દુર્લભ છે; તો આવા દુર્લભ કાળમાં તેમ હોય એમાં કંઈ કહેવું રહેતું નથી.

કહ્યું છે કે,—

પરંપરા તેવા મહાત્માપુરુષનો કવચિત્ યોગ બને છે: તોપણ જો શુદ્ધચિત્તમાન મુમુક્ષુ હોય તો તે અપૂર્વ ગુણને તેવા મુદ્ધર્તમાત્રના સમાગમમાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેવા મહાત્માપુરુષનાં વચન-પ્રતાપથી મુદ્ધર્તમાત્રમાં ચક્રવર્તિઓ પોતાનું રાજપાટ છોડી ભયંકર વનમાં તપશ્ચર્યા કરવાને ચાલી નીકળતા હતા, તેવા મહાત્માપુરુષના યોગથી અપૂર્વ ગુણ કેમ પ્રાપ્ત ન થાય ?

સારા દેશ, કાળમાં પણ કવચિત્ તેવા મહાત્માનો યોગ બની આવે છે, કેમકે તેઓ અમૃ-તિબદ્ધ-વિહારી હોય છે. ત્યારે એવા પુરુષોનો નિત્ય સંગ રહી શકે તેમ શી રીતે બની શકે કે જેથી મુમુક્ષુ શ્રવ સર્વ દુઃખ ક્ષય કરવાનાં અનન્ય કારણોને પૂર્ણપણે ઉપાસી શકે ? તેના માર્ગે આ પ્રભાણે ભગવાન જિને અવલોક્યો છે:

નિત્ય તેમનાં સમાગમમાં આસાધીનપણે વર્તવું જોઈએ, અને તે માટે બાહ્યાશ્રયંતર પરિચ્ર-હાદિ ત્યાગ જ યોગ્ય છે.

જેઓ સર્વથા તેવો ત્યાગ કરવાને સમર્થ નથી તેમણે આ પ્રમાણે દેશત્યાગપૂર્વક કરવું યોગ્ય છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે ઉપદેશ્યું છે:

તે મહાત્માપુરૂષના ગુણાતિશયપણાથી, સમ્યક્આચરણથી, પરમજ્ઞાનથી, પરમશાંતિથી, પર-મનિષ્ઠતિથી મુમુક્ષુ જીવની અગુણ વૃત્તિઓ પરાવર્તન થઈ શુભસ્વભાવને પામી સ્વરૂપપ્રત્યે વળતી જાય છે.

તે પુરૂષનાં વચનો આગમસ્વરૂપ છે, તેપણ વારંવાર પોતાથી વચનયોગની પ્રવૃત્તિ ન થાય તેથી, તથા નિરંતર સમાગમનો યોગ ન બને તેથી, તથા તે વચનનું શ્રવણ તાદસ્ય સ્મરણમાં ન રહે તેથી, તેમ જ કેટલાક ભાવોનું સ્વરૂપ જાણવામાં પરાવર્તનની જરૂર હોય છે તેથી, અને અનુપ્રેક્ષાનું બળ વૃદ્ધિ પામવાને અર્થે વીતરાગશ્રુત-વીતરામ સાત્ત્વ-એક બળવાન ઉપકારી સાધન છે; જો કે તેવા મહાત્માપુરૂષદ્વારા જ પ્રથમ તેનું રહસ્ય જાણવું જોઈએ, પછી વિશુદ્ધ દષ્ટિ થયે મહાત્માના સમાગમના અંતરાયમાં પણ તે શ્રુત બળવાન ઉપકાર કરે છે, અથવા જ્યાં કેવળ તેવા મહાત્માઓનો યોગ બની શકતો નથી, ત્યાં પણ વિશુદ્ધ દષ્ટિવાનને વીતરાગ-શ્રુત પરમોપકારી છે, અને તે જ અર્થે ધર્મને મહત્પુરૂષોએ એક સ્ત્રોતથી માંડી દ્વાદશાંગમુધીની રચના કરી છે.

તે દ્વાદશાંગના મૂળ ઉપદેશ સર્વસવીતરાગ છે; કે જેના સ્વરૂપનું મહાત્માપુરુષો નિરંતર ધ્યાન કરે છે; અને તે પદની પ્રાપ્તિમાં જ સર્વસ્વ સમાયક્ષ્ણ છે એમ પ્રતીતિથી અનુભવે છે. સર્વસવીતરાગનાં વચનો ધારણ કરીને મહત્ત્વાચાર્યોએ દ્વાદશાંગની રચના કરી હતી; અને તદ્દન શ્રિત આશોકિત મહાત્માઓએ બીજાં અનેક નિર્દોષ શાસ્ત્રોની રચના કરી છે. આ પ્રમાણે દ્વાદશાંગનાં નામો છે:

આચારંગ. દષ્ટિવાદ.

તેમાં આ પ્રમાણે નિરૂપણ છે:

કા પદોગ્ધી ધણાં સ્થળો તેમાંથી વિસર્જન થઈ ગયાં, અને માત્ર અદ્ય સ્થળો રહ્યાં:

જે અદપરચો રણાં તેને ઓકાદશાંગને નામે સ્વેતાઅરચાચાચી કહે છે. દિગચરો તેમાં અનુમત નહીં થતાં એમ કહે છે કે,—

વિસંવાદ કે મતામદની દૃષ્ટિએ તેમાં બન્ને કેવળ ભિન્ન ભિન્ન માર્ગની જેઠે જોવામાં આવે છે. દીર્ઘ દૃષ્ટિએ જોતાં તેનાં જૂદાં જ કારણો જોવામાં આવે છે.

ગમે તેમ હો, પણ આ પ્રમાણે બન્ને બહુ નજીકમાં આવી જાય છે:

વિવાદમાં ઘણાં સ્થળો તો અપ્રયોજન જોવાં છે; તે પણ પરાક્ષ છે.

અપાત્ર શ્રોતાને દ્રવ્યાનુયોગાદિ ભાવ ઉપદેશવાથી નાસ્તિકતાદિ ભાવો ઉત્પન્ન થવાનો વખત આવે છે, અથવા શૂષ્કજ્ઞાની થવાનો વખત આવે છે.

હવે, આ પ્રસ્તાવના અત્રે સંક્ષેપીએ છીએ; અને જે મહાત્માપુરુષે.

આ પ્રમાણે જો સુપ્રતીત થાય તો,

હિંસા રહિએ ધર્મો । અઘારસ રોષ વિરહિએ ટેવો ॥

નિર્ગમે પવયણે । સદહસે દોષ સમ્મર્ત ॥ ૧ ॥

તથા

જ્યને મોક્ષમાર્ગ છે, નહીં તો ઉન્માર્ગ છે.

સર્વ દુઃખનો ક્ષય કરનારો એક પરમ સદુપાય સર્વ જ્યને હિતકારી, સર્વ દુઃખનાં ક્ષયને એક આત્મતિક ઉપાય-પરમ સદુપાયરૂપ વીનરાગદર્શન છે. તેની પ્રતીતિથી, તેના અનુકરણથી તેની આજ્ઞાના પરમ અવલંબનવડે, જ્ય જીવસાગર તરી જાય છે, 'સમવાયંગસ્રવ' સ કહ્યું છે કે:-

આત્મા શું ? કર્મ શું ? તેનો કર્તા કોણ ? તેની સ્થિતિ કેટલી ? કર્તા શા વડે ? શું પરિમાણમાં તે બાંધી શકે ? એ આદિ ભાવોનું સ્વરૂપ જેનું નિર્ગ્રંથસિદ્ધાંતમાં સ્પષ્ટ, સદૃશ અને સંકલ્પનાપૂર્વક છે તેનું કોઈ પણ દર્શનમાં નથી.

૫૪૫.

હેં આર્ય ! જેમ રણ ઉતરીને પારને સંપ્રાપ્ત થયા, તેમ ભવસ્વયંભૂરમણ તરી પારને સંપ્રાપ્ત થાઓ.

ત્રિત્ર વદ ૨, ગુરુવાર, ૧૯૫૫, વવાણીઆ.

૫૪૬.

ૐ

શુદ્ધવાસનો જેને ઉદય વર્તે છે, તે જો કંઈ પણ શુભધ્યાનની પ્રાપ્તિ ઇચ્છતા હોય, તો તેના મૂળહેતુભૂત એવાં અમુક સદ્ગુણપૂર્વક રહેવું યોગ્ય છે. જે અમુક નિયમમાં “ન્યાયસંપન્ન આહુવિકાદિ વ્યવહાર” તે પહેલો નિયમ સાધ્ય કરવો ઘટે છે. એ નિયમ સાધ્ય થવાથી ધણી આત્મશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રથમ નિયમ ઉપર જો ધ્યાન આપવામાં આવે, અને તે નિયમને સિદ્ધ જ કરવામાં આવે, તો કપાયાદિ સ્વભાવથી મંદ પ-ડવાયોગ્ય થાય છે, અથવા જાનીનો માર્ગ આત્મપરિણામી થાય છે; જે પર ધ્યાન આપવું યોગ્ય છે.

વવાણીઆ, વૈશાખ શુદ્ધ ૭, (૬૬, મે).

૫૪૭.

શુદ્ધાત્મસ્થિતિનાં પારમાર્થિક શ્રુત અને ઇંદ્રિયગ્રન્થ એ મુખ્ય અવલંબન છે. સુદૃઢપણે ઉપાસતાં તેની સિદ્ધિ થાય છે. હે આર્ય !! નિરાશા વખતે મહાત્મા પુરોનાં અદ્ભુત આચરણ સંભારવું યોગ્ય છે. ઉદ્ધામિતવીર્યમાન પરમતત્ત્વ ઉપાસવાનાં મુખ્ય અધિકારી છે.

મોહમયી, અશાઃ શુદ્ધ ૮, રવિ, સં ૧૯૫૫.

શાંતિ:

૫૪૮.

અગ્રમત્ત સ્વભાવનું વારંવાર સ્મરણ કરીએ છીએ. પારમાર્થિક શ્રુત અને શત્તિગ્રન્થનો અભ્યાસ વર્દમાન કરવો યોગ્ય છે.

અશાઃ શુદ્ધ ૮, રવિવાર, ૧૯૫૫, મોહમયીક્ષેત્ર.

૫૪૯.

મુમુક્ષુ તથા બીજા જીવોના ઉપકારને નિમિત્તે જે ઉપકારશીલ બાહ્ય પ્રતાપની સચના-વિ-
સ્તાપન દર્શાવ્યું તે અથવા બીજાં કાઈ કારણો કાઈ અપેક્ષાએ ઉપકારશીલ થાય છે.

હાલ તેવા પ્રવૃત્તિસ્વભાવપ્રત્યે ઉપશાંતિ થતી છે. પ્રારબ્ધયોગથી જે બને તે પણ શુદ્ધસ્વભા-
વનાં અનુસંધાનપૂર્વક થવું ધરે છે.

મહાત્માઓએ નિષ્કારણ કંઈવાળી પરમપદનો ઉપદેશ કર્યો છે. તેથી એમ જણાય છે કે,
તે ઉપદેશનું કાર્ય પરમ મહત્ત જ છે. સર્વ જીવપ્રત્યે બાહ્યતામાં પણ અત્રમત્ત રહેવાનો જેના
યોગનો સ્વભાવ છે, તેનો આત્મસ્વભાવ સર્વ જીવને પરમપદના ઉપદેશનો આદર્શક હોય-તેવી
નિષ્કારણ કંઈવાળો હોય તે યથાર્થ છે.

અશાઙ વદ ૮, રવિ, સં ૧૯૫૫, મુંબઈ.

૫૫૦.

૩૪

પરમપુરુષની મુખ્ય ભક્તિ ઉત્તરોત્તર શુભની વૃદ્ધિ થાય એવા સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.
ચરણપ્રતિપતિ-(શુદ્ધ આચરણની ઉપાસના)-રૂપ સદ્ગતિની જ્ઞાનીની મુખ્ય આરા છે, જે આરા
પરમપુરુષની મુખ્ય ભક્તિ છે.

ઉત્તરોત્તર શુભની વૃદ્ધિ થવામાં શુદ્ધવાસીજનોએ “ સદ્ગતિ આશ્રયિકાન્વહાર ” સહિત
પ્રવર્તન કરવું યોગ્ય છે.

ધણાં શાસ્ત્રો અને વાક્યોના અભ્યાસ કરતાં પણ જો જ્ઞાનીપુરુષોની અકેક આરા જીવ
ઉપાસે તો ધણાં શાસ્ત્રથી થતું ફળ સદ્ગતિમાં પ્રાપ્ત થાય.

શ્રાવણ શુદ્ધ ૩, મુંબઈ, (૧૦, આગ. ૯૯).

૫૫૧.

ત્રણ યોગની અલ્પ પ્રવૃત્તિ, તે પણ સમ્યક્પ્રવૃત્તિ હોય ત્યારે મહત્તપુરુષના વચનામૃતનું મનન
પરમત્રેપનું મૂળ દરીશ્રૂત કરે છે; ક્રમે કરીને પરમપદ સંપ્રાપ્ત કરે છે.

ચિત્ત અવિક્ષેપ રાખી પરમશાંતિ સુતનું અનુગ્રેક્ષન કર્તવ્ય છે.

શ્રાવણ શુદ્ધ ૭, ૧૯૫૫, મોહમમીક્ષેત્ર.

૫૫૨.

૩૫

જે વચનોની આકાંક્ષા છે, તે ધણુંકરીને થોડા વખતમાં પ્રાપ્ત થશે.

ઈન્દ્રિયનિગ્રહના અભ્યાસપૂર્વક સત્યુત્ત અને સત્સમાગમ નિરંતર ઉપાસવાયોગ્ય છે. ક્ષીણ-
મોહપર્યંત જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અવલંબન પરમ હિતકારી છે.

આનન્દિવસપર્વત તમારપ્રત્યે, તથા તમારા સમીપ વસતાં બાહ્યો લાઘ્યોપ્રત્યે યોગના પ્ર-
મતસ્વભાવવડે કિંચિત્ત જે અન્યથા થયું હોય તે અર્થે નમ્રભાવથી ક્ષમાની યાચના છે.

મુંબઈ, ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૫. રવિવાર, (૧૮૯૯.)

શાંતિ:

૫૫૩.

ૐ. જે જ્ઞાનીપુરુષોને દેહાભિમાન ટળ્યું છે, તેને કંઈ કરવું રહ્યું નથી; એમ છે તોપણ તેમને
સર્વસંગપરિત્યાગાદિ સંત્યુષ્ટાર્થતા પરમપુરુષે ઉપકારશ્રુત કરી છે.

૫૫૪.

જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના પુદ્ગલયોગથી અદ્વલ થાય છે તે 'દ્રવ્યાશ્રય' જાણવો. જિનભગવાને તે અનેક ભેદથી કહ્યો છે.

હવે જે પરિણામથી કર્મનો બંધ કરે છે તે 'ભાવબંધ'. કર્મપ્રદેશ, પરમાણુઓ, અને જીવનો અન્યોન્યપ્રવેશરૂપે સંબંધ થવો તે 'દ્રવ્યબંધ.'

પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એમ ચાર પ્રકારનો બંધ છે. પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ યોગથી થાય છે. સ્થિતિ તથા અનુભાગબંધ કપાયથી થાય છે.

આશ્રયને રોકી શકે એવો ચૈતન્યસ્વભાવ તે 'ભાવસંવર,' અને તેથી દ્રવ્યાશ્રયને રોકે તે 'દ્રવ્યસંવર' બીજો છે. મત, સમિતિ, શુષ્ઠિ, ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા અને પરિપહ્ન્ય એમ ચારિત્રના ધણી પ્રકાર તે 'ભાવસંવર'ના વિશેષ જાણવા.

તપશ્ચર્યાએ કરીને જે કાળે કર્મના પુદ્ગલોએ રસ ભોગવી લીધો તે 'ભાવનિર્જરા.' તે પુદ્ગલપરમાણુઓનું આત્મપ્રદેશથી ખરી પડવું તે 'દ્રવ્યનિર્જરા.'

સર્વ કર્મનો ક્ષયધ્વાસ આત્મસ્વભાવ તે 'ભાવમોક્ષ.' કર્મવર્ગણથી આત્મદ્રવ્યનું જૂદું અંશ જવું તે 'દ્રવ્યમોક્ષ.'

શુભ અને અશુભ ભાવને લીધે પુણ્ય અને પાપ જીવને હોય છે. શાતા, શુભાપુષ્પ, શુભ-નામ અને ઉચ્ચગોત્રનો હેતુ 'પુણ્ય' છે. 'પાપ'થી તેથી વિપરીત થાય છે.

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર મોક્ષનાં કારણ છે, 'વ્યવહાર' અને 'નિશ્ચય' નંબથી તે ત્રણ છે. 'નિશ્ચય'થી આત્મા એ ત્રણેમય છે.

હવાદિ તત્ત્વોપ્રત્યે આસ્થાદૃષ્ટ આત્મસ્વભાવ તે 'સમ્યક્દર્શન;' માફા આત્મહથી રહિત તે 'સમ્યક્જ્ઞાન.'

સંશય, વિપર્યય અને ભ્રાંતિથી રહિત આત્મસ્વરૂપને અને પરસ્વરૂપને યથાર્થપણે અદ્વલ કરી શકે તે 'સમ્યક્જ્ઞાન.' સાકારોપયોગરૂપ તેના ધણી ભેદ છે.

ભાવોનું સામાન્યસ્વરૂપ જે ઉપયોગ અદ્વલ કરી શકે તે 'દર્શન.' 'દર્શન' શબ્દ અદ્વાના અર્થમાં પણ વપરાય છે: એમ આગમમાં કહ્યું છે.

છદ્મસ્થને પ્રથમ દર્શન અને પછી જ્ઞાન થાય છે. કેવળીભગવાનને જાણે સાથે થાય છે.

અશુભભાવથી નિવૃત્તિ, અને શુભભાવમાં પ્રવૃત્તિ તે 'ચારિત્ર.' વ્યવહારનંબથી તે 'ચારિત્ર-મત' સમિતિશુષ્ઠિરૂપે શ્રી વીતરાગોએ કહ્યું છે.

સંસારના મૂળ હેતુઓના વિશેષ નાશ કરવાને અર્થે બાહ્ય અને અંતરંગ ક્રિયાનો જ્ઞાનીપુરૂષને નિરોધ થાય તેનું નામ, 'પરમ સમ્યક્ચારિત્ર' વીતરાગોએ કહ્યું છે.

મોક્ષના હેતુરૂપ એ જાણે ચારિત્ર ધ્યાનથી અવશ્ય મુનિઓ પામે છે, તેટલા માટે પ્રપત્ન-વાન ચિત્તથી ધ્યાનનો ઉત્તમ અભ્યાસ કરો.

જો તમે સ્થિરતા ઇચ્છતા હો તો ત્રિય અથવા અધિય વસ્તુમાં મોહ ન કરો, રાગ ન કરો, દ્વેષ ન કરો; અનેક પ્રકારના ધ્યાનની પ્રાપ્તિને અર્થે પાંચિય, સોલ્હ. છ, પાંચ, ચાર, બે, અને એક એક પરમેષ્ઠિપદના વાચક છે તેનું જ જ્યપ્તવર્તક ધ્યાન કરો. વિશેષ સ્વરૂપ શ્રી ગુરના ઉપ-દેશથી જાણવું યોગ્ય છે.

૫૫૫.

એક આત્મપરિણતિ શિવાયના બીજા જે વિષયો તેને વિષે ચિત્ત અન્યવસ્થિતપણે પડે છે; અને તેનું અન્યવસ્થિતપણું લોકવ્યવહારથી પ્રતિજ્ઞા હોવાથી લોકવ્યવહાર ભજવો ગમતો

અને જનતા નથી; એ વેદના ધણુંકરીને દિવસના આખા ભાગમાં વેદનામાં આવ્યા કરે છે.

ખાવાને વિષે, પીવાને વિષે, બોલવાને વિષે, શયનને વિષે, લખવાને વિષે, કે ખીજાં વ્યવહારિક કાર્યોને વિષે જેવા જોઈએ તેવા ભાનથી પ્રવર્તાવું નથી, અને તે પ્રસંગો રહ્યા હોવાથી આત્મપરિણતિને સ્વતંત્ર પ્રગટપણે અનુસરવામાં વિપત્તિ આવ્યા કરે છે, અને તે વિષેનું કાણે કાણે દુઃખ રહ્યા કરે છે.

અચલિત આત્મરૂપે રહેવાની સ્થિતિમાં જ ચિત્તચ્છા રહે છે, અને ઉપર જણાવ્યા પ્રસંગોની આપત્તિને લીધે કેટલોક તે સ્થિતિનો વિયોગ રહ્યા કરે છે; અને તે વિયોગ માત્ર પરેચ્છાથી રહ્યા છે; સ્વેચ્છાના કારણથી રહ્યા નથી; એ એક ગંભીર વેદના કાણે કાણે થયા કરે છે.

આ જ ભવને વિષે, અને થોડા જ વખત પહેલાં વ્યવહારને વિષે પણ સ્મૃતિ તીવ્ર હતી. તે સ્મૃતિ હવે વ્યવહારને વિષે ક્વચિત્ જ મંદપણે પ્રવર્તે છે. થોડા જ વખત પહેલાં-એટલે થોડાં વર્ષો પહેલાં-વાણી ધણું બોલી શકતી-વક્તાપણે કુશલતાથી પ્રવર્તી શકતી-તે હવે મંદપણે અવ્યવસ્થાથી પ્રવર્તે છે. થોડાં વર્ષ પહેલાં-થોડાં વખત પહેલાં-લેખકશક્તિ અતિ ઉચ્છ હતી; આજે થું લખવું તે સૂજતાં સૂજતાં દિવસના દિવસ વ્યતીત થઈ જાય છે; અને પછી પણ જે કંઈ લખાય છે તે ઈચ્છેલું, અથવા યોગ્ય વ્યવસ્થાવાળું લખાતું નથી; અર્થાત્ એક આત્મપરિણામશિવાય સર્વ ખીજાં પરિણામને વિષે ઉદાસીનપણું વર્તે છે; અને જે કંઈ કરાય છે તે જેવાં જોઈએ તેવાં ભાનના સોભા અંશથી પણ નથી. જેમ તેમ અને જે તે કરાય છે; લખવાની પ્રવૃત્તિ કરતાં વાણીની પ્રવૃત્તિ કંઈક ઠીક છે.

કુંઠકુંઠાચાર્યેષુ, આનંદધનછને સિદ્ધાંત સંખ્યાની જ્ઞાન તીવ્ર હતું. કુંઠકુંઠાચાર્યેષુ આત્મસ્થિતિમાં ખડુ સ્થિત હતા. નામનું જેને દર્શન તે બધા સમ્યક્જ્ઞાની કહી શકાતા નથી. વિશેષ હવેપછી—

વ્યાખ્યાન સાર સંક્ષેપ.

૧. પહેલે ગુણસ્થાનકે અંધિ છે તેનું બેદન કર્યાવિના આત્મા ગુણસ્થાનકે જઈ શકતો નથી. જોગાનજોગ મળવાથી આકામનિર્જરા કરતો જીવ આગળ વધે છે; ને અંધિ બેદ કરવાથી નજીક આવે છે. અહીં આગળ અંધિનું એટલું બધું પ્રબલપણ છે કે, તે અંધિબેદ કરવામાં મોજો પડી જઈ અસમર્થ થઈ જઈ પાછો વળે છે; હિમ્મત કરી આગળ વધવા ધારે છે; પણ મોહનીયના કારણથી રૂપાન્તર સમન્વઈ પોતે અંધિબેદ કરે છે એમ સમજે છે; અને ઉલટું તે સમજવારૂપ મોહના કારણથી અંધિનું નિવિડપણું કરે છે. તેમાંથી કાઢીક જ જીવ જોગાનજોગ પ્રાપ્ત થયે આકામનિર્જરા કરતાં અતિ બળવાન થઈ તે અંધિને મોજો પાડી, અથવા પોત્તી કરી, આગળ વધી જાય છે. જે અવિરતસમ્યક્ દષ્ટિનામાં એવું ગુણસ્થાનક છે; જ્યાં મોક્ષમાર્ગની મુગ્ધતીતિ થાય છે. આનું ખીજું નામ 'જોધખીજ' છે. અહીં આત્માના અનુભવની શરૂઆત થાય છે; અર્થાત્ મોક્ષ થવાનું ખીજ અહીં શોધાય છે.

૨. આ 'જોધખીજ' ગુણસ્થાનક-આત્મા ગુણસ્થાનક-થી તેરમા ગુણસ્થાનક-મુધી આત્મઅનુભવ

૧. શ્રીમદ્વાના સંવત્ ૧૯૫૪-૫૫ ના શ્રી મેરખીના આગમનપ્રસંગના વ્યાખ્યાનના જે મુદ્દાઓ (Points) યથાશક્તિ સ્મૃતિમાં રાખી યથાવકારો પોતાના કાર્યોપશમાનુસાર એક એતાએ પૃથક પૃથક સ્થળે અવ્યવસ્થિતપણે લખી લીધેલા તેનો સંગ્રહ કરી અમે આ સ્થળે મૂકીએ છીએ. આ સ્મૃત વચનો હોવાથી શ્રીમદ્વાના લેખિત વચનોની રીત્યાનુસાર અમે તેના ઉપર આંક દાંક્યો નથી.—અ.સો.ધ.કે.

એક સરખો છે; પરંતુ જ્ઞાનાવરણીયકર્મની નિરાવરણતાનુસાર જ્ઞાનની વિશુદ્ધતા ઓછી અધિકી હોય છે તેના પ્રમાણમાં અનુભવનું પ્રકાશનું કહી શકે છે.

૩. જ્ઞાનાવરણનું સર્વ પ્રકારે નિવારણ થતું તે 'કેવળજ્ઞાન' એટલે 'મોક્ષ' જે બુદ્ધિબળથી કહેવામાં આવે છે એમ નથી; પરંતુ અનુભવગમ્ય છે.
૪. બુદ્ધિબળથી નિશ્ચય કરેલો સિદ્ધાંત તેથી વિશેષ બુદ્ધિબળ અથવા તકથી વખતે ફરી શકે છે; પરંતુ જે વસ્તુ અનુભવગમ્ય-અનુભવસિદ્ધ-થઈ છે તે ત્રણે કાળમાં ફરી શકતી નથી.
૫. દાસના સમયમાં જનદર્શનને વિષે અવિરતિસમ્યક્દષ્ટિનામા યોગ્ય શુણ્ણસ્થાનકથી અપ્રમત્ત-નામા સાતમા શુણ્ણસ્થાનકસુધી આત્મઅનુભવ સ્પષ્ટ સ્વીકારેલ છે.
૬. સાતમાથી સયોગિકેવળીનામા તેરમા શુણ્ણસ્થાનકસુધીનો કાળ અતંતમૂર્ત્તનો છે, તેરમાનો કાળ વખતે લાંબો પણ હોય છે. ત્યાંસુધી આત્મઅનુભવ પ્રતીતિરૂપ છે.
૭. આ કાળને વિષે મોક્ષ નથી એમ માની શકવું મોક્ષહેતુભૂત ક્રિયા કરી શકતો નથી, અને તેવી માન્યતાને લઇને શ્રવણ પ્રવર્તન ખીણ જ રીતે થાય છે.
૮. પાંજરામાં પૂરેલો સિંહ પાંજરાથી પ્રતક્ષ જુદો છે, તોપણ બહાર નીકળવાને સામર્થ્યરહિત છે. તેમ જ ઓછા આયુષના કારણથી, અથવા સંધયણાદ અન્ય સાધનોના અભાવે આત્માથી સિંહ કર્મથી પાંજરામાંથી બહાર આવી શકતો નથી એમ માનવામાં આવે તો તે માનવું સકારણ છે.
૯. આ અસાર એવા સંસારને વિષે મુખ્ય એવી ચાર ગતિ છે; જે કર્મબંધથી પ્રાપ્ત થાય છે. બંધ વિના તે ગતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. અબંધ એવું જે મોક્ષસ્થાનક તે બંધથી થનારી એવી જે ચાર ગતિ તે રૂપ સંસારને વિષે નથી. સમ્યક્ત્વ, અથવા ચારિત્રથી બંધ થતો નથી એ તો મોક્ષ છે; તો પછી ગમે તે કાળમાં સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્ર પામે ત્યાં તે સમયે બંધ નથી; અને જ્યાં બંધ નથી ત્યાં સંસાર નથી.
૧૦. સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રમાં આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ છે, તથાપિ તે સાથે મન વચન શરીરના શુભલ્લેગ પ્રવર્તે છે. તે શુભલ્લેગથી શુભ એવો બંધ થાય છે. તે બંધને લઈને દેવાદિગતિ એવો જે સંસાર તે કહેવા પડે છે. પરંતુ તેથી વિપરીત જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર જેટલે અંશે પ્રાપ્ત થાય છે તેટલે અંશે મોક્ષ પ્રગટ થાય છે; તેનું કશું દેવાદિ ગતિ પ્રાપ્ત થઈ તે નથી. દેવાદિ ગતિ જે પ્રાપ્ત થઈ તે ઉપર બનાવેલા મન વચન શરીરના શુભલ્લેગથી થઈ છે; અને અબંધ એવું જે સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર પ્રગટ થતું છે તે કાયમ રીતે ફરી મનુષ્યપણ પામી ફરી તે ભાગને વ્લેઝાર્ડ મોક્ષ થાય છે.
૧૧. ગમે તે કાળમાં કર્મ છે; તેનો બંધ છે; અને તે બંધની નિર્મલા છે; અને સંપૂર્ણ નિર્મલા તેનું નામ 'મોક્ષ' છે.
૧૨. નિર્મલાના બે બેદ છે. એક સકામ, એટલે સહેનુ-મેલાના હેનુન-નિર્મલા, અને ખીણ સકામ એટલે વિપાકનિર્મલા.
૧૩. અકામનિર્મલા ઉદયિકે ભાવે થાય છે. આ નિર્મલા શ્રવે અનનિવાર કરી છે; અને તે કર્મબંધનું કારણ છે.
૧૪. સકામનિર્મલા દાયાપરાયણિ ભાવે થાય છે. જે કર્મના અબંધનું કારણ છે. જેટલે અંગે સકામ નિર્મલા (દાયાપરાયણિ ભાવે) થાય તેટલે અંશે આત્મા પ્રગટ થાય છે. જે

વિપાક-નિર્જરા હોય તો તે ઉદયિક લાવે હોય છે; અને તે કર્મબંધનું કારણ છે. અહીં પણ કર્મનું નિર્જરવું થાય છે; પરંતુ આત્મા પ્રગટ થતો નથી.

૧૫. અનંતિવાર ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવાથી જે નિર્જરા થઈ છે તે ઉદયિક લાવે-જે લાવ અર્થ-ધક નથી-થઈ છે; ક્ષાયોપશમિક લાવે થઈ નથી. જો તેમ થઈ હોત તો આ પ્રમાણે રખડવું બનત નહીં.

૧૬. માર્ગ એ પ્રકારે છે; એક લૌકિકમાર્ગ, અને બીજો લોકાત્તરમાર્ગ; જે એક બીજાથી વિરુદ્ધ છે.

૧૭. લૌકિકમાર્ગથી વિરુદ્ધ જે લોકાત્તરમાર્ગ તે પાળવાથી તેનું ફળ તેથી વિરુદ્ધ એવું જે લૌકિક તે હોય નહીં. જેનું ફલ તેનું ફળ.

૧૮. આ સંસારને વિષે અનંત એવા કોટિ જીવેની સંખ્યા છે. અવહારાદિ પ્રસંગે કોધાદિ વર્તણૂક અનંત જીવો ચલાવે છે. ચક્રવર્તિ રાગ આદિ કોધાદિ લાવે સંભ્રમ ચલાવે છે, અને લાખો મનુષ્યનો ધાત કરે છે તોપણ તેઓમાંના કોઈ કોઈને તે જ કાળમાં મોક્ષ થયો છે.

૧૯. કોધ, માન, માયા, અને લોભની ચોકડીને કપાય એવા નામથી ઝોળખવામાં આવે છે. આ કપાય છે તે અત્યંત કોધાદિવાળો છે. તે જો અનંત સંસારનો હેતુ હોઈને અનંતાનુબંધિ કપાય થતો હોય તો તે ચક્રવર્ત્યાદિને અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થતી જોઈએ, અને તે દિસાએ અનંત સંસાર વ્યતીત થયા પહેલાં મોક્ષ થવો શી રીતે થયે? એ વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

૨૦. જે કોધાદિથી અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થાય તે અનંતાનુબંધિ કપાય છે, એ પણ નિઃશંક છે. તે દિસાએ ઉપર જતાવેલા કોધાદિ અનંતાનુબંધિ સંલવતા નથી. ત્યારે અનંતાનુબંધિની ચોકડી બીજી રીતે સંલવે છે.

૨૧. સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણેની ઐક્યતા તે 'મોક્ષ'. તે સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એટલે વીતરાગ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે. તેનાથી જ અનંત સંસારથી મુક્તપણ પમાય છે. આ વીતરાગજ્ઞાન કર્મનો અબધેહેતુ છે. વીતરાગના માર્ગે આશયું, અથવા તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે ચાલવું એ પણ અબધક છે. તે પ્રત્યે જે કોધાદિ કપાય હોય તેથી વિમુક્ત થવું ને જ અનંત સંસારથી અત્યંતપણે મુક્ત થવું છે; અર્થાત્ મોક્ષ છે. મોક્ષથી વિપરીત એવો જે અનંત સંસાર તેની વૃદ્ધિ જેનાથી થાય છે તેને અનંતાનુબંધિ કહેવામાં આવે છે; અને છે પણ તેમ જ. વીતરાગના માર્ગે અને તેમની આજ્ઞાએ ચાલનારાનું કલ્યાણ થાય છે. આવો જે ધણા જીવેને કલ્યાણકારી માર્ગ તે પ્રત્યે કોધાદિલાવ-જે મહા વિપરીતતા કરનારા છે-તે જ અનંતાનુબંધિ કપાય છે.

૨૨. જે કે કોધાદિલાવ લૌકિક પણ અફળ નથી; પરંતુ વીતરાગે પ્રરૂપેત્ર વીતરાગજ્ઞાન અથવા મોક્ષધર્મ અથવા તો સત્ધર્મ તેનું ખંડન, અથવા તે પ્રત્યે કોધાદિલાવ તીવ્ર મંદાદિ જેવે લાવે હોય તેવે લાવે અનંતાનુબંધિ કપાયથી બધ થઈ અનંત એવા સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે.

૨૩. અનુભવનો કોઈ પણ કાળમાં અભાવ નથી. બુદ્ધિજગ્યા મુકરર કરેલ વાત જે અપ્રલક્ષ છે તેનો કચવિત્ અભાવ પણ થવો ઘટે.

૨૪. “ કેવળજ્ઞાન એટલે જેનાથી કંઈ પણ જાણવું અવશ્ય નથી તે કે આત્મપ્રદેશ સ્વભાવભાવ છે તે ? ”—

(અ.) આત્માએ ઉત્પન્ન કરેલ વિભાવભાવ અને તેથી જડપદાર્થનો થયેલો સંયોગ તેજ પે થયેલા આવરણે કરી જે કંઈ દેખવું, જાણવું થાય છે તે ઈદ્રિયની સહાયતાથી થઈ શકે છે, પરંતુ તે સંબંધી આ વિવેચન નથી. આ વિવેચન ‘કેવળજ્ઞાન’ સંબંધી છે.^૧

(આ.) વિભાવભાવથી થયેલો જે પુદ્ગલાસ્તિકાયનો સંબંધ તે આત્માથી પર છે તેનું, તથા જેટલા પુદ્ગલનો સંયોગ થયો તેનું યથાન્યાયથી જ્ઞાન અર્થાત્ અનુભવ થાય તે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે. અને તેને લઈને લોકસમસ્તના જે પુદ્ગલ તેના પણ એવા જ નિર્ણય થાય તે બુદ્ધિબળમાં સમાય છે. જેમ, જે આકાશપ્રદેશને વિશે, અથવા તો તેની નજીક વિભાવી આત્મા સ્થિત છે તે આકાશપ્રદેશના તેટલા ભાગને લઈને અચ્છેદ્ય અભેદ્ય એવું જે અનુભવાય છે તે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે; અને તે ઉપરાંતનો બાકીનો આકાશ જેને કેવળજ્ઞાનીએ પોતે પણ અનંત-જેનો અંત નહીં એવો-કહેલ છે, તે અનંત આકાશનો પણ તે પ્રમાણે શુષ્ક હોવો જોઈએ એવું બુદ્ધિબળ નિર્ણયિત કરેલું હોવું જોઈએ.

(ઇ.) આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, અથવા તો આત્મજ્ઞાન થયું, એ વાત અનુભવગમ્ય છે. તે આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી આત્મઅનુભવ થવા ઉપરાંત શું શું થવું જોઈએ એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે બુદ્ધિબળથી કહેલું, એમ ધારી શકાય છે.

(ઈ.) ઈદ્રિયના સંયોગથી જે કંઈ દેખવું, જાણવું થાય તે જે કે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે ખરું, પરંતુ અહીં તો અનુભવગમ્ય આત્મતત્ત્વને વિશે કહેવાનું છે; જેમાં ઈદ્રિયોની સહાયતા, અથવા તો સંબંધની જરૂર છે નહીં. તે શિવાયની વાત છે. કેવળજ્ઞાની સહજ દેખી જાણી રહ્યા છે; અર્થાત્ લોકના સર્વ પદાર્થને અનુભવ્યા છે એમ જે કહેવામાં આવે છે તેમાં ઉપયોગનો સંબંધ રહે છે; કારણ કે, કેવળજ્ઞાનીના ૧૩ મા અને ૧૪ મા શુભરથાનક એવા એ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે તેમાં ૧૩ મા શુભરથાનકવાળા કેવળજ્ઞાનીને યોગ છે એમ સ્પષ્ટ છે, અને જ્યાં એ પ્રમાણે છે ત્યાં, ઉપયોગની ખાસ રીતે જરૂર છે, અને જ્યાં ખાસ રીતે જરૂર છે ત્યાં, બુદ્ધિબળ છે એમ કલાવિના ચાલે તેમ નથી; અને જ્યાં એ પ્રમાણે હરે છે ત્યાં અનુભવ સાથે બુદ્ધિબળ પણ હરે છે.

(ઉ.) આ પ્રમાણે ઉપયોગ દરવાંથી આત્માને જે જડપદાર્થ નજીક છે તેનો તો અનુભવ થાય છે; પણ જે નજીક નથી અર્થાત્ જેનો યોગ નથી તેનો અનુભવ થવો એમ કહેવું એ મુશ્કેલીવાળું છે; અને જેની સાથે છેડેના પદાર્થનો અનુભવ ગમ્ય નથી એમ કહેવાથી કહેવાતા કેવળજ્ઞાનના અર્થને વિરોધ આવે છે, તેથી ત્યાં બુદ્ધિબળથી સર્વ પદાર્થનું, સર્વ પ્રકારે, સર્વ કાળનું જ્ઞાન થાય છે એમ દરે છે.

૨૬. એક કાળના કષ્ટેલા સમય જે અનંત છે તેને લઈને અનંતકાળ કહેવાય છે. તેમાંના વર્તમાન કાળ પહેલાના જે સમય વ્યતીત થયા છે તે ફરીથી આવવાના નથી એ વાત ન્યાયસંપન્ન છે; તે સમય અનુભવગમ્ય શી રીતે થઈ શકે એ વિચારવાનું છે.

૧. “ આત્મપ્રદેશનો જે સ્વભાવ તે ‘કેવળજ્ઞાન’ ” એમ આ વિવેચનનો સમુચ્ચારક છે.

૨૬. અનુભવગમ્ય જે સમય થાય છે તેનું જે સ્વરૂપ છે તે, તથા તે સ્વરૂપ શિવાય તેનું બીજું સ્વરૂપ થયું નથી, અને તે જ પ્રમાણે અનાદિ અનાંત કાળના બીજા જે સમય તેનું પણ તેનુંજ સ્વરૂપ છે; એમ બુદ્ધિબળથી નિર્ણયિત થયેલું જણાયું છે.

* *

૨૭. આ કાળને વિશે જ્ઞાન ક્ષીણ થયું છે; અને જ્ઞાન ક્ષીણ થવાથી મતભેદ ઘણા થયા છે. જેમ જ્ઞાન ઓછું તેમ મતભેદ વધારે, અને જ્ઞાન વધુ તેમ મતભેદ ઓછા. નાણાંની પેઠે જ્યાં નાણું ઘટ્યું ત્યાં કંકાસ વધારે, અને જ્યાં નાણું વધ્યું ત્યાં કંકાસ ઓછા હોય છે.

૨૮. જ્ઞાનવિના સમ્યક્ત્વનો વિચાર સજ્જતો નથી. મતભેદ ઉત્પન્ન નથી કરવો એવું જેના મનમાં છે તે જે જે વાંચે અથવા સાંભળે તે તે તેને કહે છે. મતભેદાદિ કારણને લઈને શ્રુતશ્રવણાદિ કળનાં નથી.

* *

૨૯. વારે આલતાં એક કાળિયું કાંટામાં ભરાયું, અને રસ્તાની મુસાફરી હજી છે, તો બની શકે તો કાંટા દૂર કરવા, પરંતુ કાંટા કાઢવાનું ન બની શકે તો તેટલા સાથે ત્યાં રોકાઈ રાત ન રહેવું; પણ કાળિયું મૂકી દઈ ચાલી નીકળવું, તેવી જ રીતે જિનમાર્ગનું સ્વરૂપ તથા તેનું સ્વરૂપ શું છે તે સમજ્યાવિના; અથવા તેનો વિચાર કર્યાવિના અસ્પ અસ્પ શંકાઓ માટે ખેરો રહી આગળ ન વધવું તે ઉચિત નથી. જિનમાર્ગ ખરી રીતે જોનાં તો જીવને કર્મક્ષય કરવાનો ઉપાય છે, પણ પોતાના મતથી ગુંચાઈ ગયેલ છે.

* *

૩૦. જીવ પહેલાં શુભસ્થાનકમાંથી નીકળી મંચીભેદસુધી અનંતિવાર આવ્યો, ને ત્યાંથી પાછો વળી ગયો છે.

૩૧. જીવને એવો ભાવ રહે છે કે, સમ્યક્ત્વ અનાયાસે આવતું હશે; પરંતુ તે તો પ્રયાસ-પુરુષાર્થ-કર્યાવિના પ્રાપ્ત થતું નથી.

૩૨. કર્મપ્રકૃતિ ૧૫૮ છે. સમ્યક્ત્વ આત્માવિના તેમાંની કોઈ પણ પ્રકૃતિ સમજાવી શકાય નહીં. અનાદિથી જીવ નિર્વંરા કરે છે. પરંતુ મૂળમાંથી એક પણ પ્રકૃતિ ક્ષય થતી નથી. સમ્યક્ત્વમાં એવું સામર્થ્ય છે, તે પ્રકૃતિને મૂળમાંથી ક્ષય કરે છે. તે આવી રીતે કે-અમુક પ્રકૃતિ ક્ષય થવા પછી તે આવે છે; અને જીવ બળીએ થાય તો આરતે આરતે સર્વ પ્રકૃતિ ખપાવે છે.

૩૩. સમ્યક્ત્વ સર્વને ન જણાય એમ પણ નહીં, તેમ કોઈને પણ ન જણાય એમ પણ નહીં. વિચારવાનને તે જણાય છે.

૩૪. જીવને સમજાય તો સમજવા પછીથી બહુ સુગમ છે; પણ સમજવા સાથે જીવે આજીવિસ સુધી ખરેખરો લક્ષ આપ્યો નથી. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાના જીવને જ્યારે જ્યારે જોગ બન્યા છે ત્યારે ત્યારે જરાજર ધ્યાન આપ્યું નથી, કારણ કે જીવને અંતરાય ઘણા છે. દેટલાક અંતરાયો તો પ્રત્યક્ષ છે, છતાં જાણવામાં આવતા નથી. જે જાણવાનાર મળે તોપણ અંતરાયના જોગથી ધ્યાનમાં લેવાનું બનતું નથી. દેટલાક અંતરાય તો અવ્યક્ત છે, કે જે ધ્યાનમાં આવવા જ મુશ્કેલ છે.

૩૫. સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ માત્ર વાણીયોગથી કહી શકાય; જે એકદમ કહેવામાં આવે તો ત્યાં આગળ જીવને ઉલટો ભાવ ભાસે; તથા સમ્યક્ત્વ ઉપર ઉલટો અભાવ થવા માટે; પરંતુ

તે જ રચણ જે અનુક્રમે જેમ જેમ દશા વધતી જાય તેમ તેમ કહેવામાં અથવા સમ-
જનવવામાં આવે તો તે સમજવામાં આવી શકવાયોગ્ય છે.

૩૬. આ કાળને વિશે મોક્ષ છે એમ બીજા માર્ગમાં કહેવામાં આવે છે. જૈનમાર્ગમાં આ કાળ-
ને વિશે અમુક ક્ષેત્રમાં તેમ થવું જો કે કહેવામાં આવતું નથી; છતાં તે જ ક્ષેત્રમાં આ
કાળને વિશે સમ્યક્ત્વ થઈ શકે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

૩૭. જ્ઞાન, દર્શન, આદિત્ર એ ત્રણે આ કાળને વિશે છે. પ્રયોજનભૂત પદાર્થનું જાણપાત્ર તે
'જ્ઞાન,' તેને લઈને સુમતીતિ તે 'દર્શન'; અને તેથી થતી ક્રિયા તે 'આદિત્ર' છે, આ
આદિત્ર, આ કાળને વિશે જૈનમાર્ગમાં સમ્યક્ત્વ પછી સાતમા ગુણસ્થાનકસુધી પ્રાપ્ત કરી
શકવાનું સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.

૩૮. સાતમાસુધી પહોંચે તોપણ મોટી વાત છે.

૩૯. સાતમાસુધી પહોંચે તો તેમાં સમ્યક્ત્વ સમાઈ જાય છે, અને જો ત્યાંસુધી પહોંચે તો
તેને ખાત્રી થાય છે કે, આગલી દશાનું કેવી રીતે છે ? પરંતુ સાતમાસુધી પહોંચ્યાવિના
આગલી વાત ખ્યાલમાં આવી શકતી નથી.

૪૦. વધતી દશા થતી હોય તો તેને નિર્ગેધવા જરૂર નથી; અને ન હોય તો માનવા જરૂર
નથી. નિર્ગેધક્યાવિના આગળ વધતા જવું.

૪૧. સામાયિક છે, આઠ કોટિનો વિવાદ મૂળી હોવા પછી નવવિના નથી થવું; અને છેવટે નવ
નવ કોટિએ વૃત્તિ મૂક્યાવિના મોક્ષ નથી.

૪૨. ૧૧પ્રકૃતિ ખપાવ્યાવિના સામાયિક આવે નહીં. સામાયિક થાય તેની દશા તો અદ્ભુત
થાય. સાંધી છે, સાત, અને આઠમા ગુણસ્થાનકે જાય; ને ત્યાંથી જો ધરીમાં મોક્ષ
થઈ શકે છે.

૪૩. મોક્ષમાર્ગે કરવાળની ધાર જેવો છે, એટલે એક ધારો-એક પ્રવાહરૂપે-છે. ત્રણે કાળમાં
એક ધારાએ એટલે એકસરખો પ્રવર્તે તે જ મોક્ષમાર્ગ; -વહેવામાં ખડિત નહીં તે જ મોક્ષમાર્ગ.

૪૪. આગાહિ જે વખત કહેવામાં આવ્યું છે છતાં આ ત્રીજી વખત કહેવામાં આવે છે કે,
કુપારેય પણ બાદર અને બાલક્રિયાનો નિર્ગેધ કરવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે અમારા
આત્માને વિશે તેવો ભાવ કોઈ દિવસ રચાયેય પણ ઉત્પન્ન થાય તેમ છે નહીં.

૪૫. કદીવાળી ગાંઠ, મિથ્યાત્વ, અથવા કપાવને મૂચવનારી ક્રિયાના સંબંધમાં વખતે કાંઈ
પ્રસંગે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું હોય, તો ત્યાં ક્રિયાના નિર્ગેધઅર્થે તો નહીં જ કહેવામાં
આવ્યું હોય; છતાં કહેવાથી બીજી રીતે સમજવામાં આવ્યું હોય, તો તેમાં સમજનારે
પોતાની ભૂલ થઈ છે એમ સમજવાનું છે.

૪૬. જેણે કપાવલાવનું ઉચ્છેદન કરેલું છે તે કપાવલાવનું સેવન થાય એમ કદિ પણ કહે નહીં.

૪૭. અમુક ક્રિયા કરવી એવું જ્યાંસુધી અમારા તરફથી કહેવામાં નથી આવતું ત્યાંસુધી એમ
સમજવું કે તે કારણસહિત છે; ને તેથી કરી ક્રિયા ન કરવી એમ કહેવું નથી.

૪૮. હાલ અમુક ક્રિયા કરવી એમ કહેવામાં જો આવે, અને પાછળથી દેસ કાળને અનુસરી
તે ક્રિયાને બીજા આકારમાં મૂળી કહેવામાં આવે તો જોતાના મનમાં શંકા આણવાનું

કારણ થાય કે, એક વખત આમ કહેવામાં આવતું હતું, ને બીજી વખત આમ કહેવામાં આવે છે; ને એવી શંકાથી તેનું શ્રેય થવાને બદલે અશ્રેય થાય.

* *

૪૯. બારમા ગુણસ્થાનકા ઇલા સમયસુધી પણ જાનીની આજ્ઞાપ્રમાણે ચાલવાનું થાય છે. તેમાં સ્વચ્છંદપણુ વિલય થાય છે.

૫૦. સ્વચ્છંદે નિવૃત્તિ કરવાથી વૃત્તિઓ શાંત થતી નથી, પણ ઉન્મત્ત થાય છે, અને તેથી પડવાનો વખત આવે છે; અને જેમ જેમ આગળ ચલા પછી જે પડવાનું થાય છે, તો તેમ તેમ તેને પછાટ વધારે લાગે છે, એટલે ધણો તે કાંટા ભય છે; અર્થાત્ પહેલામાં જઈ ખુએ છે, એટલું જ નહીં પરંતુ તેને ત્યાં ધણા કાળસુધી ભેરની પછાટથી ખુઆ રહેવું પડે છે.

૫૧. હજુ પણ શંકા કરવી હોય તો કરવી; પણ એટલું તો ચોક્કસપણે શ્રદ્ધા કે, છવથી માંડી મોક્ષસુધી છે; અને મોક્ષનો ઉપાય પણ છે; તેમાં કાંઈ પણ અસત્ય નથી. આવો નિર્ણય કરવા પછી તેમાં તો કાંઈ દિવસ શંકા કરવી નહીં; અને એ પ્રમાણે નિર્ણય થવા પછી ધણુંકરીને શંકા થતી નથી. જે કદાચ શંકા થાય તો તે દેશશંકા થાય છે, ને તેનું સમાધાન થઈ શકે છે. પરંતુ મૂળમાં એટલે છવથી માંડી મોક્ષસુધી અથવા તેના ઉપાયમાં શંકા થાય તો તે દેશશંકા નથી પણ સર્વશંકા છે; ને તે શંકાથી ધણુંકરી પડવું થાય છે; અને તે પડવું એટલા બધા ભેરમાં થાય છે કે, તેની પછાટ અત્યંત લાગે છે.

૫૨. આ જે શ્રદ્ધા છે તે બે પ્રકારે છે: એક 'ઓથે' અને બીજી 'વિચારપૂર્વક.'

* *

૫૩. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી જે કંઈ જાણી શકાય છે તેમાં અનુમાન સાથે રહે છે, પરંતુ તેથી આગળ, અને અનુમાનવિના શુદ્ધપણે જાણવું એ મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય છે; એટલે મૂળ તો મતિ, શ્રુત, અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એક છે, પરંતુ મનઃપર્યવજ્ઞાન અનુમાનવિના મતિની નિર્મલતાએ શુદ્ધ જાણી શકાય છે.

૫૪. મતિની નિર્મલતા થવી એ સંયમવિના થઈ શકે નહીં; વૃત્તિને શંકવાથી સંયમ થાય છે, અને તે સંયમથી મતિની શુદ્ધતા થઈ શુદ્ધ પર્યાયનું જે જાણવું (અનુમાન વિના) તે મનઃપર્યવજ્ઞાન છે.

૫૫. મતિજ્ઞાન એ ક્ષિંબ એટલે ચિન્હથી જાણી શકાય છે; અને તે મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં ક્ષિંબ અથવા ચિન્હની જરૂર રહેતી નથી.

૫૬. મતિજ્ઞાનથી જાણવામાં અનુમાનની આવશ્યકતા રહે છે, અને તે અનુમાનને લઈને જાણેલું ફેરફારરૂપ પણ થાય છે. જ્યારે મનઃપર્યવજ્ઞાન વિષે તેમ (ફેરફારરૂપ) થતું નથી. કેમકે તેમાં અનુમાનના સહાયપણાની જરૂર નથી. શરીરની ચેષ્ટાથી ક્રોધાદિ પારખી શકાય છે, પરંતુ તેનું (ક્રોધાદિનું) મૂળસ્વરૂપ ન દેખાવા સાથે શરીરની વિપરીત ચેષ્ટા કરવામાં આવી હોય તો તે ઉપરથી પારખી શકવું-પરીક્ષા કરવી-એ દુર્બલ છે; તેમ જ શરીરની ચેષ્ટા કાંઈ પણ આકારમાં ન કરવામાં આવી હોય છતાં, તદ્દન ચેષ્ટા નોંધાવિના તેનું (ક્રોધાદિનું) જાણવું તે અતિ દુર્બલ છે, છતાં તે પ્રમાણે પરલાકે થઈ શકવું તે જ મનઃપર્યવજ્ઞાન છે.

૫૭. લેણીમાં ઓધસંજાએ એમ માનવામાં આવતું કે, “ આપણને સમ્યક્ત્વ છે કે શી રીતે તે કેવળી જાણે. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે એ વાત તો કેવળીગમ્ય છે.” ચાલતી રૂઢીપ્રમાણે એમ માનવામાં આવતું; પરંતુ બનારસીદાસ અને બીજા તે દશાના પુરૂષો એમ કહે છે કે, અમને સમ્યક્ત્વ થયું છે એ નિશ્ચયથી કહીએ છીએ.

૫૮. શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, ‘ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે કે શી રીતે તે કેવળી જાણે’ તે વાત અમુક નયથી સત્ય છે; તેમ કેવળાશાની શિવાય પણ બનારસીદાસ વગેરેએ મોકમપણે એમ કહ્યું છે કે, “ અમને સમ્યક્ત્વ છે, અથવા પ્રાપ્ત થયું, તે વાત પણ સત્ય છે; કારણ ‘ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ’ છે તે દરેક રહસ્યના પર્યાયસાદિત, કેવળી જાણી શકે છે; અથવા દરેક પ્રયોજનભૂત પદાર્થના હેતુ અહેતુ સંપૂર્ણપણે જાણવા એ કેવળી શિવાય બીજાથી બની શકતું નથી; ત્યાં આગળ ‘ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ’ કેવળીગમ્ય કહ્યું છે. તે પ્રયોજનભૂત પદાર્થના સામાન્યપણે અથવા સ્થૂળપણે હેતુ, અહેતુ સમજી શકાય એ બનવા-યોગ્ય છે, અને તે કારણને લઈને મહાન બનારસીદાસ વગેરેએ પોતાને સમ્યક્ત્વ છે એમ કહેલું છે.

૫૯. ‘ સમયસારે’ મહાન બનારસીદાસે કરેલી કવિતામાં ‘અમારે હૃદયને વિશે બોધબીજ થયું છે’ એમ કહેલું છે; અર્થાત્ પોતાને વિશે સમ્યક્ત્વ છે એમ કહ્યું છે.

૬૦. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી વધારેમાં વધારે ચંદર લયની અંદર મુકિત છે. અને જો ત્યાંથી તે પડે છે તો અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનકાળ ગણાય. અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનકાળ ગણાય તોપણ તે સાદિસાંતના બાંગામાં આવી જાય છે; એ વાત નિઃશંક છે.

૬૧. સમ્યક્ત્વનાં લક્ષણો:—

૧. કપાવનું મંદપણ, અથવા તેના રસનું ઝાંઝાપણ.
૨. મોક્ષમાર્ગ તરફ વચણ.
૩. સંસાર બંધનરૂપ લાગે, અથવા સંસાર ખારો ઝેર લાગે.
૪. સર્વ પ્રાણી ઉપર દયાભાવ; તેમાં વિશેષે કરી પોતાના આત્મા તરફ દયાભાવ.
૫. સત્કેવ, સત્કર્મ, સદૃશ્ય ઉપર આરથા.

૬૨. આત્મજ્ઞાન, અથવા આત્માથી પર એવું જે કર્મવરૂપ, અથવા પુદ્ગલારિતકાલ વગેરેનું જે રૂપરૂપ જૂઠા જૂઠા પ્રકારે, જૂઠે જૂઠે પ્રસંગે, અતિ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અને અતિ વિરતારવાળું નાનીથી પ્રકાશનું થયું છે; તેમાં કંઈ હેતુ સમાય છે કે શી રીતે? અને સમાય છે તો શું? તે વિષે વિચાર કરવાથી સાત કારણો તેમાં સમાયેલાં છે એમ માન્ય પડે છે: સદ્-જુતાર્થપ્રકાશ, તેનો વિચાર, તેની પ્રતીતિ, હૃવસંરક્ષણ વગેરે. તે સાતે હેતુનું કળ મેલની પ્રાપ્તિ થાય તે છે. તેમ જ મોક્ષની પ્રાપ્તિને જે માર્ગે તે આ હેતુથી સુપ્રતીતરૂપ થાય છે.

૬૩. કર્મ અતંત પ્રકારનાં છે. તેમાં મુખ્ય ૧૫૮ છે. તેમાં મુખ્ય આઠ કર્મપ્રકૃતિ વાનવવામાં આવી છે. આ બધા કર્મમાં મુખ્ય-પ્રાધાન્ય-એવું મોહનીય છે; જેનું સામર્થ્ય બીજા કરતાં અતંત છે. અને તેની રિયતિ પણ સર્વ કર્મનાં વધારે છે.

૬૪. આઠ કર્મમાં ચાર ધનધાનિ છે. તે ચારમાં પણ મોહનીય અતંત પ્રજલપણે ધનધાનિ છે મોહનીયકર્મ ત્રિવાય સાત કર્મ છે તે મોહનીયકર્મના પ્રત્યક્ષ પ્રજલપણે થાય છે.

મોહનીય ખસે તો ખીન્ન નિર્ગલ થઈ બ્દય છે. મોહનીય ખસવાથી ખીન્નઓનો પગ ટપી શકતો નથી.

૬૫. કર્મબંધના ચાર પ્રકાર છે. પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ, સ્થિતિબંધ, અને રસબંધ. તેમાં પ્રદેશ, સ્થિતિ અને રસ એ ત્રણ બંધના સર્વાંગાનું નામ પ્રકૃતિ આપવામાં આવ્યું છે. પ્રદેશબંધ છે તે, આત્માના પ્રદેશની સાથે યુદ્ધગલ્તો જમાવ અર્થાત્ જોડાય છે. ત્યાં તેનું પ્રયત્નપણ છે તે, ખેરવવા આદિ તો ખરી શકે તેમ છે. મોહને લઈને સ્થિતિ તથા રસનો બંધ પડે છે, અને તે સ્થિતિ તથા રસનો બંધ છે તે જીવ ફેરવવા ધારે તો ફરી જ શકે એમ બનવું અશક્ય છે. આનું મોહને લઈને એ સ્થિતિ તથા રસનું પ્રયત્નપણ છે.

* *

૬૬. સમ્યક્ત્વ અન્યોક્તરીતે પોતાનું દુપણ જતાવે છે. “ મને ગ્રહણ કરવાથી ગ્રહણ કરનારની ઇચ્છા ન થાય તોપણ મારે તેને પરાણે મોક્ષે લઈ જવો પડે છે; માટે મને ગ્રહણ કરવા પહેલાં એ વિચાર કરવો કે, મોક્ષે જવાની ઇચ્છા ફેરવવી હશે તો પણ કામ આવવાની નથી; મને ગ્રહણ કરવા પછી નવમે સમયે તો મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો જોઈએ. ગ્રહણ કરનાર કદાચ શિથિલ થઈ જાય તોપણ બને તો તે જ ભવે, અને ન બને તો વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મારે તેને મોક્ષે પાહોંચાડવો જોઈએ. કદાચ મને છોડી દઈ મારાથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરે, અથવા પ્રજલમાં પ્રયત્ન એવા મોહને ધારણ કરે તોપણ અર્ધપુરુષક પંરાવર્તનની અંદર મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો એ મારી પ્રતિજ્ઞા છે. ” ! અર્થાત્ અહિં સમ્યક્ત્વની મહત્તા જણાવી છે.

૬૭. સમ્યક્ત્વ કેવળજ્ઞાનને કહે છે: “ હું જીવને મોક્ષે પહોંચાડું એટલેસુધી કાર્ય કરી શકું; અને હું પણ તે જ કાર્ય કરે છે;—તું તેથી કાંઈ વિશેષ કાર્ય કરી શકતું નથી; તો પછી તારા કરતાં મારામાં ન્યૂનતા શાની? એટલું જ નહીં, પરંતુ તને પામવામાં મારી જરૂર રહે છે. ” !

* *

૬૮. ગ્રંથાદિ વાંચવાનું શરૂ કરતાં પ્રથમ મંગલાચરણ કરવું, અને તે ગ્રંથ ફરીથી વાંચતાં, અથવા ગમે તે ભાગથી તે વાંચવાનું શરૂ કરતાં—માંડતી વખત—પ્રથમ મંગલાચરણ કરવું એવી શાસ્ત્રપદ્ધતિ છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, બાહ્યવૃત્તિમાંથી આત્મવૃત્તિમાં કરવી છે માટે તેમ કરવામાં પ્રથમ શાંતપણ કરવાની જરૂર છે, અને તે પ્રમાણે પ્રથમ મંગલાચરણ કરવાથી શાંતપણ પ્રવેશ કરે છે. વાંચવાનો અનુક્રમ જે હોય તે બનતાંસુધી ન જ તોડવો જોઈએ; તેમાં જાનીનો દાખલો લેવા જરૂર નથી.

૬૯. આત્મ અનુભવગમ્ય, અથવા આત્માજનિત સુખ અને મોક્ષસુખ તે એક જ છે. માત્ર શબ્દ જૂદા છે.

૭૦. કેવળજ્ઞાની શરીરને લઈને નથી કે ખીન્નના શરીર કરતાં તેમનું શરીર તદ્દયતવાળું જોવામાં આવે. વળી તે કેવળજ્ઞાન શરીરથી ફરી નીપજવેલ છે એમ નથી; તે તો આત્માવરે ફરી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે; તેને લીધે શરીરથી તદ્દયત બાળવાનું કારણ નથી; અને શરીર તદ્દયતવાળું લોકોના જોવામાં નહીં આવવાથી લોકો તેનું મહાત્મ્ય બહુ જાણી શકતા નથી.

૭૧. જેને મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાનની અંશે પણ ખબર નથી તે જીવ કેવળજ્ઞાનનું રવરૂપ બાળ

* *

૮૦. અમુક આચાર્ય એમ કહે છે કે, દિગ્બરના આચાર્ય એમ સ્વીકાર્ય છે કે “જીવનો મોક્ષ યતો નથી. પરંતુ મોક્ષ સમગ્રનય છે; તે એવી રીતે કે, જીવ શુદ્ધસ્વરૂપી છે; તેને બંધ થયો નથી, તોપણી મોક્ષ થવાપણુ ક્યાં રહે છે ? પરંતુ તેણે માનેલું છે કે, ‘હું બંધાણો છું’ તે માનવાપણુ વિચારવડીએ કરી સમગ્રનય છે કે મને બંધન નથી, માત્ર માન્યું હતું; તે માનવાપણુ શુદ્ધ સ્વરૂપ સમગ્રવાથી રહેતું નથી; અર્થાત્ મોક્ષ સમગ્રનય છે” આ વાત ‘શુદ્ધનય’ની, અથવા ‘નિશ્ચયનય’ની છે. પર્યાયાર્થી નયવાળાઓ એ નયને વળગી આચરણુ કરે તો તેને રખડી મરવાનું છે.

* *

૮૧. ‘દાણાંગસત્ર’માં કહેવામાં આવ્યું છે કે જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્નય, બંધ, અને મોક્ષ એ પદાર્થ સદ્ભાવ છે; એટલે તેના ભાવ છતાં છે; કદપવામાં આવ્યા છે એમ નથી.

* *

૮૨. વેદાંત છે તે શુદ્ધનયઆભાસી છે. શુદ્ધનયઆભાસમતવાળા ‘નિશ્ચયનય’ શિવાય ખીજ નયને એટલે ‘વ્યવહારનય’ને ગ્રહણુ કરતા નથી. જિનઅનેકાંતિક છે. અર્થાત્ તે સ્માદાદી છે.

* *

૮૩. કોઈ નય તત્ત્વની, કોઈ સાત તત્ત્વની. કોઈ પદ્ધત્યની, કોઈ પદ્ધત્તની, કોઈ બે રાશિની વાત કહે છે, પરંતુ તે સઘળું જીવ, અજીવ એવી બે રાશિ અથવા એ બે તત્ત્વ અર્થાત્ દ્વ્યમાં સમાય છે.

* *

૮૪. ત્રિગોદમાં અનંતા જીવ રહ્યા છે એ વાતમાં તેમ જ કંદમૂળમાં સોયની અણી ઉપર રહે તેટલા નાના ભાગમાં અનંતા જીવ રહ્યા છે તે વાતમાં આશંકાકરવાપણુ છે નહીં. જ્ઞાનીએ જેવું સ્વરૂપ દીઠું છે તેવું જ કહ્યું છે. આ જીવ જે સ્થૂંચદેહપ્રમાણુ ધર્મ રહ્યો છે, અને જેને પોતાના સ્વરૂપનું હણુ બાણુપણુ નથી થયું તેને એવી કીણી વાત સમગ્રવામાં ન આવે તે વાત ખરી છે; પરંતુ તેને આશંકા કરવાનું કારણુ નથી. તે આ રીતે; એભાસાના વખતમાં એક ગામના પાદરમાં તપાસીએ તો ઘણી લીલોતરી નેવામાં આવે છે; અને તેવી થોડી લીલોતરીમાં અનંતા જીવો છે; તો એવા ઘણા ગામને વિચાર કરીએ, તો જીવની સંખ્યાના પ્રમાણુવિશે અનુભવ નથી થયો, છતાં શુદ્ધિબળથી વિચાર કરતાં અનંતપણુ સંભાવી શકાય છે. કંદમૂળ આદિમાં અનંતપણુ સંભવે છે. ખીજી લીલોતરીમાં અનંતપણુ સંભવતું નથી, પરંતુ કંદમૂળમાં અનંતપણુ ઘટે છે. કંદમૂળનો અમુક થોડો ભાગ જે વાવવામાં આવે તો તે ઉગે છે તે કારણુથી પણ ત્યાં જીવનું વિશેષપણુ ઘટે છે; તથાપિ જે પ્રતીતિ ન થતી હોય તો આત્માનુભવ કરવો; આત્માનુભવ થવાથી પ્રતીતિ થાય છે. જ્યાંસુધી આત્માનુભવ નથી થતો, ત્યાંસુધી તે પ્રતીતિ થવી મુશ્કેલ છે, માટે જે તેની પ્રતીતિ કરવી હોય તો પ્રથમ આત્માના અનુભવી થવું.

* *

૮૫. જ્યાંસુધી જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ નથી થયો, ત્યાંસુધી સમ્યક્તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થવાની ઇચ્છા રાખનારે તે વાતની પ્રતીતિ રાખી આત્માનુસાર વર્તન કરવું.

૮૬. જીવમાં સંકાય વિસ્તારની શક્તિરૂપ મુલ્ય રહે છે તે કારણથી તે નાના મોટા શરીરમાં દેહ-પ્રમાણ રિયતિ કરી રહે છે. આ જ કારણથી ન્યાં થોડા અવકાશને વિષે પણ સંકાયપણુ વિશેષપણુ કરી શકે છે ત્યાં જીવો તેમ કરી રહેલા છે.
૮૭. જેમ જેમ જીવ કર્મપુદ્ગલ વધારે ગ્રહણ કરે છે, તેમ તેમ તે વધારે નિવિઙ્ગ થઈ નાનાદેહને વિષે રહે છે.
૮૮. પદાર્થને વિષે અચિંત્ય શક્તિ છે. દરેક પદાર્થ પોતપોતાના ધર્મને ત્યાગતા નથી. એક જીવે પરમાણુરૂપે ગ્રહેલાં એવાં જે કર્મ તે અનંત છે. તેવા અનંત જીવ જેનીપાસે કર્મ-રૂપી-પરમાણુ અનંતા અનંત છે તે સઘળા નિગોદઆશ્રયી થોડા અવકાશમાં રહેલા છે. તે વાત પણ શંકા કરવાયોગ્ય નથી. સાધારણ ગણત્રિપ્રમાણે એક પરમાણુ એક આકાશ પ્રદેશ અવગાહે છે; પરંતુ તેનામાં અચિંત્ય સામર્થ્યપણુ છે તે સામર્થ્યધર્મે કરી થોડા આકાશને વિષે અનંતા પરમાણુ રહ્યા છે. એક આરિસો છે તે સામે તેથી ઘણી મોટી વસ્તુ મૂકવામાં આવે, તો પણ તેવડા આકાર તેમાંસમાધાને રહે છે. આંખ એક નાની વસ્તુ છે છતાં તેવી નાની વસ્તુ તેમાં સૂર્ય ચંદ્રાદિ મોટા પદાર્થોનું સ્વરૂપ મોડું જેવામાં આવે છે. તે જ રીતે આકાશ જે ધણું વિશાળ ક્ષેત્ર છે તે પણ એક આંખને વિષે દેખાવારૂપે સમાય છે. મોટાં મોટાં એવાં ધણાં ધરો તેને નાની વસ્તુ એવી જે આંખ તેને જોઈ શકે છે. થોડા આકાશમાં જે અનંત પરમાણુ અચિંત્ય સામર્થ્યને લીધે ન સમાઈ શકતાં હોય તો, આંખથી કરી પોતાના કદ જેવડી જ વસ્તુ જોઈ શકાય, પણ વધારે મોટો ભાગ જોઈ ન શકાય; અથવા આરિસામાં ધણાં ધરો આદિ મોટી વસ્તુનું પ્રતિબિંબ મોટારૂપે પડે નહીં. આ જ કારણથી પરમાણુનું પંજુ અચિંત્ય સામર્થ્ય છે, અને તેને લાધને થોડા આકાશને વિષે અનંતા પરમાણુ સમાઈ રહી શકે છે.
૮૯. આ પ્રમાણે પરમાણુ આદિ દ્રવ્યનું સૂક્ષ્મભાવથી નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તે જો કે પરભાવનું વિવેચન છે, તોપણુ તે કારણસર છે, અને સહેતુ કરવામાં આવેલું છે.
૯૦. ચિત્ત રિચર કરવાસાથે, અથવા વૃત્તિને બહાર ન જવા દેતાં અંતરંગમાં લઈ જવાસાથે પરદ્રવ્યના સ્વરૂપનું સમજાવું કામે લાગે છે.
૯૧. પરદ્રવ્યનું સ્વરૂપ વિચારવાથી વૃત્તિ બહાર ન જતાં અંતરંગને વિષે રહે છે; અને સ્વરૂપ સમજ્યા પછી તેના થયેલા જ્ઞાનથી તે તેના વિષય થઈ રહેતાં, અથવા અમુક અંશે સમજવાથી તેટલો તેના વિષય થઈ રહેતાં, વૃત્તિ પાધરી બહાર નીકળી પરપદાર્થો વિષે રમણ કરવા દોડે છે; ત્યારે પરદ્રવ્ય કે જેનું જ્ઞાન થયું છે તેને સૂક્ષ્મભાવે કરી સમજવા માંડતાં વૃત્તિને પાછી અંતરંગમાં લાવવી પડે છે; અને તેમ લાવ્યા પછી વિશેષપણુ સ્વરૂપ સમજાવાથી જ્ઞાનેકરી તેટલો તેના વિષય થઈ રહેતાં વળી વૃત્તિ બહાર દોડવા માંડે છે; ત્યારે નળ્યું હોય તેથી વિશેષ સૂક્ષ્મભાવે ફરી વિચારવા માંડતાં વળી પણ વૃત્તિ પાછી અંતરંગને વિષે પ્રેરાય છે. એમ કરતાં કરતાં વૃત્તિને વારંવાર અંતરંગભાવમાં લાવી શાંત કરવામાં આવે છે; અને એ પ્રમાણે વૃત્તિને અંતરંગમાં લાવતાં લાવતાં આત્માનો અનુભવ વખતે થઈ જાય છે, અને જ્યારે એ પ્રમાણે થાય છે ત્યારે વૃત્તિ બહાર જતી નથી, પરંતુ આત્માને વિષે શુદ્ધ પરિણુતિ રૂપ થઈ પરિણુમે છે; અને તે પ્રમાણે પરિણુમવાથી બાહ્યપદાર્થનું દર્શન સહજ થાય છે. આ કારણથી પરદ્રવ્યનું વિવેચન કામનું અથવા હેતુરૂપ થાય છે.
૯૨. જીવ પોતાને જે અદ્યજ્ઞાન હોય છે તેના વડે મોટા એવા જે સ્વેય પદાર્થ તેનું સ્વરૂપ જાણ-

વા હજી છે, તે ક્યાંથી થઇ શકે ? અર્થાત્ ન જ થઈ શકે. જ્યેષ્ઠદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનું ન થઇ શકે ત્યાં આગળ પોતાના અસ્પૃશ્યતાથી ન સમજવાનું કારણ ન માનતાં તેથી મોટો જ્યેષ્ઠદાર્થ તેને વિગે દોષ કાઢે છે, પરંતુ સવળાએ આવી પોતાના અસ્પૃશ્યતાથી ન સમજવાવિધેનું કારણ માનતો નથી.

૯૩. જીવ પોતાનું સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી; તો પછી પરનું સ્વરૂપ જાણવા હજી તે તેનાથી શી રીતે જાણી-સમજી-સકાય ? અને જ્યાંસુધી ન સમજવામાં આવે ત્યાંસુધી ત્યાં રહી ગુન્ધાઈ ડાળાવા કરે છે. શ્રેયકારી એવું જે નિજસ્વરૂપનું જ્ઞાન તે જ્યાંસુધી પ્રગટ નથી કર્યું, ત્યાંસુધી પરદ્રવ્યનું ગમે તેજાનું જ્ઞાન મેળવે તેપણુ તે કશા કામનું નથી; માટે ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે, બીજી બધી વાતો મુટી દઈ પોતાના આત્માને ઓળખવા પ્રયત્ન કરવો. જે સારભૂત છે ને જોવાસાર આ 'આત્મા સદ્વાચાળો છે', 'તે કર્મનો કર્તા છે', અને તેથી (કર્મથી) તેને બંધ થાય છે, 'તે બંધ શી રીતે થાય છે', 'તે બંધ કેવી રીતે નિવૃત્ત થાય' અને 'તે બંધથી નિવૃત્ત થવું એ મોક્ષ છે' આદિ વિચારો સંબંધી વારંવાર, અને હાણે હાણે વિચાર કરવો ચોખ્ખો છે; અને એ પ્રમાણે વારંવાર વિચાર કરવાથી વિચાર વૃદ્ધિને પામે છે; ને તેને ક્ષીણે નિજસ્વરૂપનો અંશે અંશે અનુભવ થાય છે. જેમ જેમ નિજસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે, તેમ તેમ દ્રવ્યનું જે અચિંત્ય સામર્થ્ય તે તેના અનુભવમાં આવતું જાય છે. તેને લઈને ઉપર બતાવેલી એવી જે શંકાઓ (જેવી કે, થોડા આકાશમાં અનંત જીવનું સમાવું, અથવા અનંત પુદ્ગલ પરમાણુનું સમાવું) તેનું કરવાપણુ રહેતું નથી; અને તે યથાર્થ છે એમ સમજાય છે. તે છતાં પણ જે માનવામાં ન આવતું હોય તો અથવા શંકા કરવાનું કારણ રહેતું હોય તો જ્ઞાની કહે છે કે, ઉપર બતાવેલો પુરૂષાર્થ કરવામાં આવ્યેથી અનુભવસિદ્ધ થશે.

* * *

૯૪. જીવ કર્મબંધ જે કરે છે, તે દેહ-સ્થિત રહેલો જે આકાશ તેને વિગે રહેલાં જે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ તેમાંથી અર્ધીને કરે છે. બહારથી લઈ કર્મ બાંધતો નથી.

૯૫. આકાશમાં થોડા રાજલોકને વિગે સદા-સર્વદા-પુદ્ગલ પરમાણુ ભરપૂર છે; તે જ પ્રમાણે શરીરને વિગે રહેલો જે આકાશ ત્યાં પણ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરમાણુનો સમૂહ ભરપૂર છે. ત્યાંથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ જીવ અટ્ટી, કર્મબંધ પાડે છે.

૯૬. એવી આશંકા કરવામાં આવે કે, શરીરથી લાંબે-દૂર-ઐટલે ધણે છેટે એવા કોઈ કોઈ પદાર્થપ્રત્યે જીવ રાગ, દ્રેષ કરે તો તે ત્યાંના પુદ્ગલ અટ્ટી બંધ બાંધે છે કે શી રીતે ? તેનું સમાધાન એમ થાય છે કે, તે રાગદ્રેષરૂપ પરિણુતિ તો આત્માની વિલાવરૂપ પરિણુતિ છે; અને તે પરિણુતિ કરનાર આત્મા છે; અને તે શરીરને વિગે રહી કરે છે; માટે ત્યાં આગળ ઐટલે શરીરને વિગે રહેલો એવો જે આત્મા, તે જે ક્ષેત્રે છે તે ક્ષેત્રે રહેલાં એવાં જે પુદ્ગલ પરમાણુ તેને અટ્ટીને બાંધે છે. બહાર અહવા જતો નથી.

* * *

૯૭. યશ અપયશ કીર્તિ જે નામકર્મ છે, તે નામકર્મસંબંધ જે શરીરને લઈને છે તે શરીર રહે છે ત્યાંસુધી ચાલે છે; ત્યાંથી આગળ ચાલતાં નથી. જીવ સિદ્ધપણુને પ્રાપ્ત થાય, અથવા નિરતિપણુ પામે ત્યારે તે સંબંધ રહેતો નથી. સિદ્ધપણુ વિગે એક આત્માશિવાય બીજું કંઈ નથી, અને નામકર્મ એ એક જાતનું કર્મ છે, તો ત્યાં યશ અપયશ આદિનો સંબંધ શી રીતે ધટે ? અનિરતિપણુથી જે કંઈ પાપક્રિયા થાય છે તે પાપ આશું આવે છે

૯૮. 'વિરતિ' એટલે 'મૂકાવું', અથવા રતિથી વિરૂદ્ધ, એટલે રતિ નહીં તે. અવિરતિમાં ત્રણ શબ્દનો સંબંધ છે. અ+વિ+રતિ=અ નહીં+વિ=વિરૂદ્ધ+રતિ=પ્રીતિ એટલે પ્રીતિ વિરૂદ્ધ નહીં તે 'અવિરતિ' છે. તે અવિરતપણુ આર પ્રકારનું છે.
૯૯. પાંચ ઇંદ્રિય. અને છઠ્ઠું મન તથા પાંચ સ્થાવર જીવ, અને એક ત્રસ જીવ મળી કુલ તે આર પ્રકાર છે.
૧૦૦. એવો સિદ્ધાંત છે કે, કૃતિવિના જીવને પાપ લાગતું નથી. તે કૃતિની ન્યાંમુધી વિરતિ કરી નથી ત્યાંમુધી અવિરતિપણુનું પાપ લાગે છે. સમસ્ત એવા આદ્ય સજ્જોડામાંથી તેને પાપક્રિયા ચાલી આવે છે.
૧૦૧. કોઇ જીવ કંઈ પદાર્થ યોજી મરણ પામે અને તે પદાર્થની યોજના એવા પ્રકારની હોય કે તે યોજેલા પદાર્થ ન્યાંમુધી રહે, ત્યાંમુધી તેનાથી પાપક્રિયા થયા કરે; તો ત્યાંમુધી તે જીવને અવિરતિપણુની પાપક્રિયા ચાલી આવે છે; જો કે જીવે બીજાને પર્યાય ધારણ કર્યાથી અગાઉના પર્યાય સમયે જે જે પદાર્થની યોજના કરેલી છે તેની તેને ખબર નથી, તોપણ, તથા હાલના પર્યાયને સમયે તે જીવ તે યોજેલા પદાર્થની ક્રિયા નથી કરતો તોપણ ન્યાંમુધી તેનો મોહભાવ વિરતિપણુને નથી પામ્યો ત્યાંમુધી અવ્યક્તપણે તેની ક્રિયા ચાલી આવે છે.
૧૦૨. હાલના પર્યાયને સમયે તેના અજ્ઞપણુનો હાલ તેને મળી શકતો નથી. તે જીવે સમજતું જોઈતું હતું કે, આ પદાર્થથી થતો પ્રયોગ ન્યાંમુધી કાયમ રહેશે ત્યાંમુધી તેની પાપક્રિયા ચાલુ રહેશે. તે યોજેલાં પદાર્થથી અવ્યક્તપણે પણ થતી (જાગતી) ક્રિયાથી મુક્ત થતું હોય તો મોહભાવને મૂકવો. મૂકવાથી એટલે વિરતિપણુ કરવાથી પાપક્રિયા બંધ થાય છે. તે વિરતિપણુ તે જ પર્યાયને વિશે આદરવામાં આવે, એટલે યોજેલા પદાર્થના જ ભાવને વિશે આદરવામાં આવે તો તે પાપક્રિયા ન્યારથી વિરતિપણુ આદરે ત્યારથી આવતી બંધ થાય છે. અહીં જે પાપક્રિયા લાગે છે તે ચારિત્રમોહનીયના કારણથી આવે છે. તે મોહભાવના હાય થવાથી આવતી બંધ થાય છે.
૧૦૩. ક્રિયા બે પ્રકારે થાય છે: એક વ્યક્ત એટલે પ્રકટપણે, અને બીજી અવ્યક્ત એટલે અપ્રગટપણે. અવ્યક્તપણે થતી ક્રિયા જો કે તમામથી જાણી નથી શકાતી, પરંતુ તેથી થતી નથી એમ નથી.
૧૦૪. પાણીને વિશે લહેર અથવા દિલ્લોલ તે વ્યક્તપણે જણાય છે, પરંતુ તે પાણીમાં ગંધક અથવા કસ્તુરી નાંખી હોય, અને તે પાણી શાન્તપણામાં હોય તોપણ તેને વિશે ગંધક, અથવા કસ્તુરીની જે ક્રિયા છે તે જો કે દેખાતી નથી, તથાપિ તેમાં અવ્યક્તપણે રહેલી છે. આવી રીતે અવ્યક્તપણે થતી ક્રિયાને ન શ્રદ્ધવામાં આવે અને માત્ર વ્યક્તપણાને શ્રદ્ધવામાં આવે તો એક જ્ઞાની જેને વિશે અવિરતિરૂપ ક્રિયા થતી નથી તે ભાવ, અને બીજાને ઉંઘી ગયેલા માણસ જે કંઈ ક્રિયા વ્યક્તપણે કરતો નથી તે ભાવ સમાનપણાને પામે છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેમ છે નહીં. ઉંઘી ગયેલા માણસને અવ્યક્તપણે ક્રિયા લાગે છે. આ જ પ્રમાણે જે માણસ (જે જીવ) ચારિત્રમોહનીય નામની નિદ્રામાં સૂતો છે તેને અવ્યક્ત ક્રિયા જાગતી નથી એમ નથી. જો મોહભાવ હાય થાય તો જ અવિરતિરૂપ ચારિત્રમોહનીયની ક્રિયા બંધ પડે છે; તે પહેલાં બંધ પડતી નથી.

ક્રિયાથી થતો બંધ મુખ્ય એવા પાંચ પ્રકારે છે:

૧. મિથ્યાત્વ	૨. અવિરતિ	૩. કપાય	૪. પ્રમાદ	૫. યોગ
૫	૧૨	૨૫		૧૫

૧૦૫. મિથ્યાત્વની દાઢરી હોય ત્યાંસુધી અવિરતિપણુ નિર્મૂલ્ય થતું નથી, એટલે જતું નથી; પરંતુ જો મિથ્યાત્વપણુ ખસે તો અવરતિપણુને જતું જ નેઈ એ એ નિઃસદેહ છે; કારણ કે, મિથ્યાત્વસહિત વિરતિપણુ આદરવાથી મોહભાવ જતો નથી. મોહભાવ કાયમ છે ત્યાંસુધી અભ્યંતરઅવિરતિપણુ થતું નથી, અને પ્રયુખપણે રહેલો એવો જે મોહભાવ તે નાશ પામવાથી અભ્યંતરઅવિરતિપણુ રહેતું નથી, અને બાહ્ય જો અવિરતિપણુ આદરવામાં ન આવ્યું હોય તોપણુ જો અભ્યંતર છે તો સેહેજે બહાર આવે છે.

૧૦૬. અભ્યંતરવિરતિપણુ પ્રાપ્ત થયા પછી, અને ઉદય આધીન બાહ્યથી વિરતિપણુ ન આદરી શકે તોપણુ જ્યારે ઉદયકાળ સંપૂર્ણ થઈ રહે ત્યારે સેહેજે વિરતિપણુ રહે છે; કારણ કે, અભ્યંતરવિરતિપણુ પહેલેથી પ્રાપ્ત થયેલું છે; જેથી હવે અવિરતિપણુ છે નહીં, કે તે અવિરતિપણુની ક્રિયા કરી શકે.

૧૦૭. મોહભાવવડે કરીને જ મિથ્યાત્વ છે. મોહભાવનો કાય થવાથી મિથ્યાત્વનો પ્રતિપક્ષ, જે સમ્યક્ભાવ તે પ્રગટે છે મારે ત્યાં અંગળ મોહભાવ કેમ હોય ? અર્થાત્ હોતો નથી,

૧૦૮. જો એવી આશંકા કરવામાં આવે કે, પાંચ ઇન્દ્રિય અને છઠ્ઠું મન. તથા પાંચ સ્થાવરકાય અને છઠ્ઠી ત્રસકાય એમ બાર પ્રકારે વિરતિઆદરવામાં આવે તો લોકમાં રહેલા જીવ અને અજીવ શશિ નામના જે સમૂહ છે તેમાંથી પાંચ સ્થાવરકાય અને છઠ્ઠી ત્રસકાય મળી જીવરાશિની વિરતિ થઈ; પરંતુ લોકમાં રખડાવનાર એટલે અજીવરાશિ જે જીવથી પર છે તેપ્રત્યે પ્રીતિ તેનું નિવૃત્તિપણુ આમાં આવતું નથી, ત્યાંસુધી વિરતિ શી રીતે ગણી શકાય ? તેનું સમાધાન: પાંચ ઇન્દ્રિય અને છઠ્ઠા મનથી જે વિરતિ કરવી છે તેનું જે વિરતિપણુ છે તેમાં અજીવરાશિની વિરતિ આણી જાય છે.

૧૦૯. પૂર્વે જ્ઞાનીની વાણી આ જીવે નિશ્ચયપણે કદિ સાંભળી નથી, અથવા તે વાણી સમ્યક્ પ્રકારે માથે ઝાડી નથી એમ સર્વદર્શીએ કહ્યું છે.

૧૧૦. સદૃશરૂપદેશિત યથોક્તા સંયમને પાળતાં એટલે સદૃશરૂપી આત્માએ વર્તતાં પાપધર્મી વિરમતું થાય છે, અને અભેદ એવા સંસારસમુદ્રનું તરતું થાય છે.

૧૧૧. વસ્તુરૂપ કેટલાક સ્થાનકે આત્માવડીએ પ્રતિષ્ઠિત છે, અને કેટલાક સ્થાનકે સદ્વિચારપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિત છે. પરંતુ આ કાળનું પ્રયત્નપણુ એટલું બધું છે, કે, હવે પછીની ક્ષણે પણ વિચારપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિતને માટે કેમ પ્રવર્તશે તે બાબુવાની આ કાળને વિષે શક્તિ જણાતી નથી, માટે ત્યાં આગળ આત્માપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિત રહેતું એ યોગ્ય છે.

૧૧૩. જ્ઞાનીએ કહ્યું છે કે “જો ! કેમ જૂઠ્ઠા નથી ? ફરી આવો અવસર આવવો દુર્લભ છે.”

૧૧૩. લોકને વિષે જે પદાર્થ છે તેના ધર્મ દેવાધિદેવે પોતાના જ્ઞાનમાં લાસવાથી જેમ હતા તેમ વર્ણવ્યા છે; પદાર્થો તે ધર્મથી બહાર જઈ પ્રવર્તતા નથી; અર્થાત્ જ્ઞાની મહારાજે પ્રકાશ્યું તેથી બીજી રીતે પ્રવર્તતા નથી; તેથી તે જ્ઞાનીની આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રવર્તે છે એમ કહ્યું છે, કારણ કે જ્ઞાનીએ પદાર્થના જેવા ધર્મ હતા તેવા જ તેના ધર્મ કહ્યા છે.

૧૧૪. કાળ મૂળ દ્રવ્ય નથી, ઉપચારિક દ્રવ્ય છે; અને તે જીવ તથા અજીવ (અજીવમાં મુખ્યત્વે પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં વિરોધપણે સમાન્ય છે) માંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે; અથવા જીવાજીવની

પર્યાય-અવસ્થા તે કાળ છે. દરેક દ્રવ્યના અનંતા ધર્મ છે. તેમાં ઊર્ધ્વપ્રચય, અને તિર્થ્યકપ્રચય એવા બે ધર્મ છે; અને કાળને વિષે તિર્થ્યક પ્રચય ધર્મ નથી. એક ઊર્ધ્વ-પ્રચય ધર્મ છે.

૧૧૫. ઊર્ધ્વપ્રચયથી પદાર્થમાં જે ધર્મનું ઉદ્ભવનું થાય છે તે ધર્મનું તિર્થ્યકપ્રચયથી પાણું તેમાં સમાવું થાય છે. કાળના સમયને તિર્થ્યકપ્રચય નથી, તેથી જે સમય ગયો તે પાછો આવતો નથી.

૧૧૬. દિગ્અરઅભિપ્રાય મુજબ 'કાળદ્રવ્ય'ના લોકમાં અસંખ્યાતા આણુ છે.

૧૧૭. દરેક દ્રવ્યના અનંતા ધર્મ છે. તે તેમાં કેટલાક ધર્મ વ્યક્ત છે; કેટલાક અવ્યક્ત છે. કેટલાક મુખ્ય છે; કેટલાક સામાન્ય છે; કેટલાક વિશેષ છે.

૧૧૮. અસંખ્યાતાને અસંખ્યાતા ગુણ કરતાં પણ અસંખ્યાત થાય, અર્થાત્ અસંખ્યાતના અસંખ્યાત બેદ છે.

૧૧૯. એક આંશુલના અસંખ્યાત ભાગ-અંશ-પ્રદેશ-તે એક આંશુલમાં અસંખ્યાત છે. લોકના પણ અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. ગમે તે દિશાની સમથ્રેણિએ અસંખ્યાત થાય છે. તે પ્રમાણે એક પછી એક ખીણ ત્રીણ સમથ્રેણિનો સર્વાંગી કરતાં જે સર્વાંગી થાય તે એક ગુણ, જે ગુણું, ત્રણ ગુણું, ચાર ગુણું થાય પણ અસંખ્યાત ગુણું ન થાય; પરંતુ એક સમથ્રેણિ જે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળી છે તે સમથ્રેણિની દિશાવાળી સઘળી સમથ્રેણિઓ જે અસંખ્યાત ગુણી છે તે દરેક અસંખ્યાતીએ ગુણતાં, તેમ જ ખીણ દિશાની સમથ્રેણિ છે તેના પણ ગુણાકાર કરતાં તે પ્રમાણે કરતાં, ત્રીણ દિશાની છે તેનું પણ તે પ્રમાણે કરતાં અસંખ્યાત થાય. એ અસંખ્યાતાના ભાંગાને ત્યાંમુધી એક ખીણનો ગુણાકાર કરી શકાય ત્યાંમુધી અસંખ્યાતા થાય. અને તે ગુણાકારથી કોઈ ગુણાકાર કરવો બાકી ન રહે ત્યારે અસંખ્યાત પુરું થઈ તેમાં એક ઉમેરતાં જ્યન્યમાં જ્યન્ય અનનું થાય.

૧૨૦. નય છે તે પ્રમાણનો અંશ છે. જે નયથી જે ધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે ત્યાં તેટલું પ્રમાણ છે. એ નયથી જે ધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે તે સિવાય વસ્તુને વિષે બીજા જે ધર્મ છે તેનો નિર્મેધ કરવામાં આવ્યો નથી. એકી વખતે વાણીદ્વયએ બધા ધર્મ કહી શકતા નથી. તેમ જ જે જે પ્રસંગ હોય તે તે પ્રસંગે ત્યાં મુખ્યપણે તે જ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. ત્યાં ત્યાં તે તે નયથી પ્રમાણ છે.

૧૨૧. નયના સ્વરૂપથી આદિ જઈ કહેવામાં આવે છે તે નય નહીં, પરંતુ નયાભાસ થાય છે; અને નયાભાસ ત્યાં મિથ્યાત્વ દરે છે.

૧૨૨. નય સાત માન્યા છે. તેના ઉપનય સાતસો, અને વિશેષ સ્વરૂપે અનંતા છે; સ્વરૂપે વાણી છે તે સઘળા નય છે.

૧૨૫. અમુક નયથી કહેવામાં આવ્યું ત્યારે બીજા નયથી પ્રતીત થતા ધર્મની અસ્તિ નથી એમ હતું નથી.
૧૨૬. કેવળજ્ઞાન એટલે માત્ર જ્ઞાન જ. તે શિવાય બીજું કંઈ જ નહીં. અને ત્યારે એમ છે ત્યારે તેને વિશે બીજું કશું સમાતું નથી. સર્વથા સર્વ પ્રકારે રાગદ્વેષનો હયા થાય ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન કહેવાય. જો કોઈ અંશે રાગદ્વેષ હોય તો તે આરિત્વમોહનીયના કારણથી છે. જ્યાં આગળ જેટલે અંશે રાગદ્વેષ છે ત્યાં આગળ તેટલે અંશે અજ્ઞાન છે, જેથી કેવળજ્ઞાનમાં તે સમાઈ શકતાં નથી, એટલે કેવળજ્ઞાનમાં તે હોતાં નથી. તે એક બીજાનાં પ્રતિપક્ષિ છે. જ્યાં કેવળજ્ઞાન છે ત્યાં રાગદ્વેષ નથી, અથવા જ્યાં રાગદ્વેષ છે ત્યાં કેવળજ્ઞાન નથી.
૧૨૭. ગુણ અને ગુણી એક જ છે, પરંતુ કોઈ કારણે તે પરિણિત પણ છે. સામાન્ય પ્રકારે તો ગુણનો સમુદાય તે 'ગુણી' છે; એટલે ગુણ અને ગુણી એક જ છે. જૂદી જૂદી વસ્તુ નથી. ગુણીથી ગુણ જૂદો પડી શકતો નથી. જેમ સાકરનો કટકો છે તે 'ગુણી' છે અને મિઠાશ છે તો ગુણ છે. 'ગુણી' જે સાકર અને ગુણ જે મિઠાશ તે બન્ને સાથે જ રહેલ છે; મિઠાશ કંઈ જૂદી પડતી નથી, તથાપિ 'ગુણ' 'ગુણી' કોઈ અંશે ભેદવાળા છે.
૧૨૮. કેવળજ્ઞાનીનો આત્મા પણ દેહવ્યાપકક્ષેત્રઅવગાહિત છે; છતાં લોકાલોકના સ્વર્ગ-પદાર્થો જે દેહથી દૂર છે તેને પણ એકદમ જાણી શકે છે.
૧૨૯. સ્વ પરને જૂદા પાડનાર જે જ્ઞાન તે જ્ઞાન આ જ્ઞાનને પ્રયોગનભૂત કહેવામાં આવ્યું છે. આ શિવાયનું જ્ઞાન તે 'અજ્ઞાન' છે. શુદ્ધ આત્મદશારૂપ શાંત જિન છે. તેની પ્રતીતિ જિનપ્રતિ-ભિંબ સૂચવે છે. તે શાંત દશા પામવા સાચું જે પરિણતિ, અથવા એતુકરણ અથવા માર્ગ તેનું નામ 'જૈન'; જે માર્ગે ચાલવાથી જૈનપણ પ્રાપ્ત થાય છે.
૧૩૦. આ માર્ગ આત્મગુણરોધક નથી, પણ બોધક છે, એટલે આત્મગુણ પ્રગટ કરે છે. જેમાં કરો સંશય નથી. આ વાત પરાક્ષ નથી, પણ પ્રત્યક્ષ છે. ખાત્રી કરવા ઇચ્છનારે પુરુષાર્થ કરવાથી સુપ્રતીત થઈ પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય થાય છે.
૧૩૧. સત્ અને સિદ્ધાંત એ બે જૂદાં છે. સાચવવાસાથે સિદ્ધાંતો સત્તરૂપી પેદીમાં રાખવામાં આવ્યા છે. દેશ, કાળને અનુસરી સત્તરૂપી સત્તરૂપીમાં એટલે ગુંથવામાં આવે છે; અને તેમાં સિદ્ધાંતની ગુંથણી કરવામાં આવે છે. તે સિદ્ધાંતો ગમે તે કાળમાં, ગમે ક્ષેત્રમાં ફરતા નથી. અથવા ખંડિતપણને પામતા નથી; અને જો તેમ થાય તો તે સિદ્ધાંત નથી.
૧૩૨. સિદ્ધાંત એ ગણિતની માફક પ્રત્યક્ષ છે તેથી તેમાં કોઈ જનતની જૂઠા કે અધૂરાપણ સમાઈ નથી. અક્ષર બોલીઆ હોય તો સુધારિને માણસો વાંચે છે, પરંતુ આંકડાની જૂઠા થાય તો તે દિસાવ બોટો ફરે છે માટે આંકડા બોલીઆ હોતા નથી. આ દૃષ્ટાંત ઉપદેશમાર્ગ અને સિદ્ધાંતમાર્ગને ઘટાવતું.
૧૩૩. સિદ્ધાંતો ગમે તે દેશમાં, ગમે તે ભાષામાં, ગમે તે કાળમાં લખાણું હોય, તોપણ અસિદ્ધાંતપણને પામતા નથી. દાખલા તરીકે, બેને બે ચાર થાય. પછી ગમે તો ગુજરાતી, કે સંસ્કૃત, કે પ્રાકૃત, કે અરબી, કે પર્સિયન, કે ઇંગ્લિશ ભાષામાં લખાયેલ હોય, તે આંકડાને ગમે તે સંજ્ઞામાં જોખાનામાં આવે તોપણ એ બે બેનો સર્વાંગો ચાર થાય એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. જેમ નવે નવે એકાદી તે ગમે તે દેશમાં, ગમે તે ભાષામાં, અને ધોળા દિવસે. કે અંધારી રાત્રિએ ગણવામાં આવે તોપણ ૮૦. અથવા ૮૨ થતા નથી, પરંતુ એકાદી જ થાય છે. આ જ પ્રમાણે સિદ્ધાંતનું પણ છે.

૧૩૪. સિદ્ધાંત છે એ પ્રત્યક્ષ છે. જ્ઞાનીના અનુભવગમ્યની બાબત છે. તેમાં અનુમાનપણ કામ આવતું નથી. અનુમાન એ તર્કનો વિષય છે; અને તર્ક એ આગળ જતાં કેટલીકવાર ખોટા પણ પડે; પરંતુ પ્રત્યક્ષ જે અનુભવગમ્ય છે તેમાં કાંઈ પણ ખોટાપણ સમાતું નથી.

૧૩૫. જેને ગુણાકાર, અથવા સર્વાળાનું જ્ઞાન થયું છે તે એમ કહે કે, નવે નવે એકાશી, ત્યાં આગળ જેને સર્વાળા અથવા ગુણાકારનું જ્ઞાન થયું નથી, અર્થાત્ ક્ષયોપશમ થયો નથી તે અનુમાનથી અથવા તર્ક કરી એક એમ કહે કે “૯૮ થતા હોય તો કેમ ના કહી શકાય?” તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે નહીં, કેમકે તેને જ્ઞાન ન હોવાથી તેમ કહે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જે તેને ગુણાકારની રીત છોડી (છૂટી છૂટી કરી) એકથી નવ સુધી આંકડા બતાવી નવવાર ગણાવ્યું હોય તો એકાશી થતાં અનુભવગમ્ય થવાથી તેને સિદ્ધ થાય છે. કદાપિ તેના મંદ ક્ષયોપશમથી એકાશી ગુણાકારથી અથવા સર્વાળાથી ન સમજાય તોપણ એકાશી થાય એમાં ફેર નથી. એ પ્રમાણે સિદ્ધાંત આવરણના કારણથી ન સમજવામાં આવે તોપણ તે અસિદ્ધાંતપણાને પામતા નથી એ વાતની ચોક્કસ પ્રતીતિ રાખવી. છતાં ખાત્રી કરવા જરૂર હોય તો તેમાં બતાવ્યાપ્રમાણે કરવાથી ખાત્રી થતાં પ્રલક્ષ અનુભવગમ્ય થાય છે.

૧૩૬. જ્યાંસુધી અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી સુપ્રતીતિ રાખવા જરૂર છે, અને સુપ્રતીતિથી ક્રમે ક્રમે કરી અનુભવગમ્ય થાય છે.

૧૩૭. સિદ્ધાંતના દાખલા:

(૧) “રાગદ્રોપથી બધે થાય છે.”

(૨) “બધેનો ક્ષય થવાથી મુક્તિ થાય છે.”

આ સિદ્ધાંતની ખાત્રી કરવી હોય તો રાગદ્રોપ છોડો. રાગદ્રોપ સર્વ પ્રકારે છૂટે તો આત્માનો સર્વ પ્રકારે મોક્ષ થાય છે. આત્મા બધેનના કારણથી મુક્ત થઈ શકતો નથી. બધેન છૂટ્યું કે મુક્ત છે. બધેન થવાનું કારણ રાગદ્રોપ છે. રાગદ્રોપ સર્વથા પ્રકારે છૂટ્યો કે બધેથી છૂટ્યો જ છે. તેમાં કશો સવાલ કે શંકા રહેતાં નથી.

૧૩૮. જે સમયે સર્વથા પ્રકારે રાગદ્રોપ ક્ષય તેને ખીજે જ સમયે ‘કેવળજ્ઞાન’ છે.

૧૩૯. જીવ પહેલા ગુણસ્થાનકમાં આગળ જતો નથી; આગળ જવા વિચાર કરતો નથી. પહેલાથી આગળ શી રીતે વધી શકાય? તેના શું ઉપાય છે? કેવી રીતે પુરુષાર્થ કરવો? તેના વિચાર પણ કરતો નથી, અને વાતો કરવા બેસે ત્યારે એવી કરે કે તેરમું આદેશ, અને આ કાળે પ્રાપ્ત થતું નથી. આવી આવી મહાન વાતો જે પોતાની ચક્તિ બદલતી છે તે તેનાથી શી રીતે સમજ શકાય? અર્થાત્ પોતાને ક્ષયોપશમ હોય તે ઉપદેશની રીતે વા બેસે તે ન જ સમજ શકાય.

૧૪૦. અધિ પહેલે ગુણસ્થાનકે છે તેનું બેદન કરી આગળ વધી જાય સુધી સહેજે આ નથી. કોઈ જીવ નિર્જન કરવાથી કંઈ જાણે આત્મા, પરેશ્વરની કંઈ જાણે, અધિબેદની નહક આવે છે ત્યાં આગળ જાંતું એટલું જાણે છે કે, અધિબેદ કરવામાં શિષ્ટિ કઈ જાણે જાણી પડે છે; અને પાછો વળે છે. આ પ્રત્યક્ષ અધિબેદ નહક અનનિવરણ.

જીવ પ્રજ્ઞા પુરુષાર્થ કરી નિમિત્ત કારણનો જોગ પામી કરેડીઆં કરી અધિભેદ કરી, આગળ વધી આવે છે, અને જ્યારે અધિભેદ કરી આગળ વધ્યો કે, ચોથામાં આવે છે, અને ચોથામાં આવ્યો કે વેહેલામોડો મોક્ષ થશે, એવી તે જીવને છાપ મળે છે.

૧૪૧. આ ગુણુસ્થાનકનું નામ 'અવિરતિસમ્યક્દષ્ટિ' છે; જ્યાં વિરતિપણાવિના સમ્યક્ જ્ઞાનદર્શન છે.

૧૪૨. કહેવામાં એમ આવે છે કે, તેરમું ગુણુસ્થાનક આ કાળ ને આ ક્ષેત્રથી ન પમાય; પરંતુ તેમ કહેનારા પહેલામાંથી ખસતા નથી. જો તેઓ પહેલામાંથી ખસી, ચોથાસુધી આવે, અને ત્યાં પુરુષાર્થ કરી સાતમું જે અપ્રમાદી છે ત્યાંસુધી પહોંચે તો પણ એક મોટામાં મોટી વાત છે, સાતમાસુધી પહોંચ્યાવિના તે પછીની દશાની સુપ્રતીતિ થઈ શકવી મુશ્કેલ છે.

૧૪૩. આમાને વિષે પ્રમાદરહિત જગૃતદશા તે જ સાતમું ગુણુસ્થાનક છે. ત્યાંસુધી પહોંચવાથી તેમાં સમ્યક્ત્વ સમાય છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકે જીવ આવીને ત્યાંથી પાંચમું 'દેશ-વિરતિ, છઠ્ઠું 'સર્વવિરતિ' અને સાતમું 'પ્રમાદરહિત વિરતિ' છે ત્યાં પહોંચે છે. ત્યાં આગળ પહોંચેથી આગળની દશાની અંશે અનુભવ અથવા સુપ્રતીતિ થાય છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકવાળો જીવ સાતમા ગુણુસ્થાનકને પહોંચનારની દશાનો આ વિચાર કરે તો તે કોઈ અંશે પ્રતીત થઈ શકે. પણ તેનો પહેલા ગુણુસ્થાનકવાળો જીવ વિચાર કરે તો તે શી રીતે પ્રતીતિમાં આવી શકે? કારણ કે, તેને જાણવાનું સાધન જે આવરણરહિત થવું તે પહેલા ગુણુસ્થાનકવાળાની પાસે હોય નહીં,

૧૪૪. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલ જીવની દશાનું સ્વરૂપ જ જૂઠું હોય છે. પહેલા ગુણુસ્થાનકવાળો જીવની દશાની જે સ્થિતિ અથવા ભાવ છે તેના કરતાં ચોથું ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત કરનારની દશાની જે સ્થિતિ અથવા ભાવ તે જૂઠાં જોવામાં આવે છે. અર્થાત્ જૂઠી જ દશાનું વર્તન જોવામાં આવે છે.

૧૪૫. પહેલું મોણું કરે તો ચોથે આવે એમ કહેવામાય છે; ચોથે આવવામાં જે વર્તન છે તે વિષય વિચારવાજોગ છે.

૧૪૬. આગળ ૪, ૫, ૬ અને ૭મા ગુણુસ્થાનકસુધીની જે વાત કહેવામાં આવી છે તે કહેવામાય, અથવા સંભળવામાય જ છે એમ નથી, પરંતુ સમજીને વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે.

૧૪૭. ખની શકે તેટલો પુરુષાર્થ કરી આગળ વધવા જરૂર છે.

૧૪૮. ન પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી ધીરજ, સંઘપણ, આણપની પૂર્ણતા ઇત્યાદિના અભાવથી કદાચ સાતમા ગુણુસ્થાનક ઉપરનો વિચાર અનુભવમાં ન આવી શકે, પરંતુ સુપ્રતીતિ થઈ શકવાયોગ્ય છે.

૧૪૯. સિંહના દાખલાની માફક સિંહને લોહાના જખરદસ્ત પાંજરામાં પૂરવામાં આવ્યો હોય તો તે અંદર રહ્યો પોતાને સિંહ સમજે છે, પાંજરામાં પૂરાયલો માને છે; અને પાંજરાની બહારની જામિકા પણ જુવે છે; માત્ર લોહાના મજબૂત સળિયાની આડખે લીધે બહાર નીકળી શકતો નથી. આ જ રીતે સાતમા ગુણુસ્થાનક ઉપરનો વિચાર સુપ્રતીતિ થઈ શકે છે.

૧૫૦. આ પ્રમાણે છતાં જીવ મતભેદાદિ કારણોને લઈને રોકાઈ જઈ આગળ વધી શકતો નથી.

૧૫૧. મતભેદ અથવા રૂઢી આદિ નજીવી બાબત છે; અર્થાત્ તેમાં મોક્ષ નથી. માટે ખરી રીતે સત્યની પ્રતીતિ કરવાની જરૂર છે.

૧૫૨. શુભાશુભ અને શુદ્ધાશુદ્ધ પરિણામ ઉપર જોયો આધાર છે. અદ્ય અદ્ય બાબતમાં પણ હોય માનવામાં આવે ત્યાં મોક્ષ યનો નથી. લોકરૂઢીમાં અથવા લોકઅવલોકનમાં પડેલો જીવ

મેક્ષાતરવનું રહસ્ય જાણી શકતો નથી તેનું કારણ તેને વિષે રૂઢીનું અથવા લોકસંજ્ઞાનું મહત્ત્વ છે. આથી ફરી બાદરક્ષિયાનો નિષેધ કરવામાં આવતો નથી. જે કાંઈ પણ ન કરતાં તદ્દન અનર્થ કરે છે તે કરતાં બાદરક્ષિયા ઉપયોગી છે. તોપણ તેથી ફરી બાદરક્ષિયાથી આગળ ન વધવું એમ પણ કહેવાનો હેતુ નથી.

૧૫૩. જીવને પોતાના કદાપણ અને મરણ પ્રમાણે ચાલવું એ વાત મનગમતી છે; પણ તે જીવનું જૂઠું કરનાર વસ્તુ છે. આ દેવ મતાવારૂપ પ્રથમ તો કોઈને ઉપદેશ દેવાને નથી પણ પ્રથમ ઉપદેશ લેવાનો છે એ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ છે. જેનામાં રાગદ્વેષ ન હોય. તેવાનો સંગ થયાવિના સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. સમ્યક્ત્વ આવવાથી (પ્રાપ્ત થવાથી) જીવ ફરે છે (જીવની દશા ફરે છે); એટલે પ્રતિકૂલ હોય તો અનુકૂલ થાય છે. જિનની પ્રતિમા (શાંતપણા માટે) જોવાથી સાતમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા એવા જ્ઞાનીની જે શાંત દશા જ તેની પ્રતીતિ થાય છે.

૧૫૪. જૈનમાર્ગમાં હાલમાં ઘણા મઝ્જ પ્રવર્તે છે. જેવા કે તપમઝ્જ, અચ્ચમઝ્જ, હુંકામઝ્જ, ખરતરમઝ્જ ઇત્યાદિ. આ દરેક પોતાથી અન્ય પક્ષવાળાને મિથ્યાત્વી માને છે. તેવી રીતે ખીજા વિભાગ જાકોટિ, આકોટિ, ઇત્યાદિ દરેક પોતાથી અન્ય કોટિવાળાને મિથ્યાત્વી માને છે. બાજબી રીતે નવકોટિ જોઈએ. તેમાંથી જેટલી ઓછી તેટલું ઓછું; અને તે કરતાં પણ આગળ જવામાં આવે તો સમન્નય કે, છેવટે નવ કોટિએ હોડયાવિના રરતો નથી.

૧૫૫. તીર્થંકરાદિ મેક્ષા પામ્યા તે માર્ગ પામર નથી. જૈનરૂઢીનું થોડું પણ મૂકવું એ અત્યંત આકર્ષક લાગે છે; તો મહાન અને મહાભારત એવા મેક્ષામાર્ગ તે શી રીતે આદરી શકશે? તે વિચારવાયોગ્ય છે.

* * *

૧૫૬. મિથ્યાત્વપ્રકૃતિ ખખાખાવિના સમ્યક્ત્વ આવે નહીં. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તેની દશા અદ્વિત વર્તે. ત્યાંથી ૫, ૬, ૭ અને ૮ મેં જાણે છે ધરીમાં મેક્ષા થઈ શકે છે. એક સમ્યક્ત્વ પામવાથી કેવું અદ્વિત કાર્ય બને છે? આથી સમ્યક્ત્વની ચમત્કૃતિ અથવા તેનું મહત્ત્વ કોઈ અંશે સમજી શકાય તેમ છે.

૧૫૭. દુઃખર પુરુષાર્થથી પામવાયોગ્ય મેક્ષામાર્ગ તે અનાયાસે પ્રાપ્ત થતો નથી. આત્મજ્ઞાન અથવા મેક્ષામાર્ગ કોઈના આપથી અપ્રાપ્ત થતો નથી, કે કોઈના આશિર્વાદથી પ્રાપ્ત થતો નથી. પુરુષાર્થ પ્રમાણે થાય છે માટે પુરુષાર્થની જરૂર છે.

* * *

૧૫૮. સુત્ર-સિદ્ધાંત-શાસ્ત્રો સત્પુરુષના ઉપદેશવિના રૂળતાં નથી. ફેરફાર જે છે તે વ્યવહારમાર્ગમાં છે. મેક્ષામાર્ગ તો ફેરફારવાળો નથી. એક જ છે. તે પ્રાપ્ત કરવામાં સિધ્ધિપણ છે તેનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. ત્યાં આગળ શરવીરપણ મદદ કરવાયોગ્ય છે. જીવને અમર્જિત કરવો એ જ જરૂરનું છે.

૧૫૯. વિચારવાન પુરુષે વ્યવહારના ફેરફારથી મુંઝાવું નહીં.

૧૬૦. ઉપરની જુમિકાવાળા નીચેની જુમિકાની બરાબર નથી, પરંતુ નીચેની જુમિકાવાળાથી ઠીક છે. પોતે જે વ્યવહારમાં હોય તેથી ખીજાનો ઉચો વ્યવહાર જોવામાં આવે તો તે ઉચા વ્યવહારનો નિષેધ કરવો નહીં, કારણ કે મેક્ષામાર્ગને વિષે કશો ફેરફાર છે નહીં. ત્રણે કાળમાં ગમે તે હોય, એક જ સરખો જે પ્રવર્તે તે જ મેક્ષામાર્ગ.

* *

૧૬૧. અદ્યમાં અદ્ય એવી નિશ્ચિત્તિઓ કરવામાં પણ હવે તો વધુ છે, તો તેવી અનંત પ્રતિત્તિ કરી જે મિથ્યાત્વ થાય છે તેથી નિવર્તનું એ કેટલું દુઃખર ચર્ચ પડતું નોંધજો ? મિ. પ્યાલ્પની નિશ્ચિત્તિ તે જ 'સમ્યક્ત્વ'.

૧૬૨. હવાહવની વિચારરૂપે પ્રતિતિ કરવામાં આવી ન હોય, અને જોડવામાત્ર જ હવાહવ છે એમ કહેવું તે સમ્યક્ત્વ નથી. તીર્થંકરાદિએ પણ પૂર્વે આરાધ્યું છે તેથી પ્રથમથી જ સમ્યક્ત્વ તેમને વિષે છે. પરંતુ ખીનને તે કંઈ અમુક કુળમાં, અમુક નાતમાં કે જાતમાં કે અમુક દેશમાં અવતાર લેવાથી જ-મથી જ સમ્યક્ત્વ હોય એમ નથી.

૧૬૩. વિચારવિના જ્ઞાન નહીં. જ્ઞાનવિના સુપ્રતિતિ એટલે સમ્યક્ત્વ નહીં. સમ્યક્ત્વવિના ચારિત્ર ન આવે. અને ચારિત્ર ન આવે, સાંસુધી કેવળજ્ઞાન ન પામે, અને જ્યાંસુધી કેવળજ્ઞાન ન પામે સાંસુધી મોક્ષ નથી; એમ જોવામાં આવે છે.

* *

૧૬૪. દેવતાનું વર્ણન.° નત્ય.° હવનું સ્વરૂપ.°

* *

૧૬૫. કર્મરૂપે રહેલા પરમાત્મ કેવળજ્ઞાનને દૃષ્ય છે તે શિવાયને માટે ચોક્કસ નિયમ હોય નહીં. પરમાવધિવાળાને દૃષ્ય થવા સંભવે છે; અને મનઃપર્યવસ્થાનીને અમુક દેશે દૃષ્ય સંભવે છે.

* *

૧૬૬. પદાર્થના વિષે અનંતા ધર્મ-શુણ્દિ રચ્યા છે. તેના અનંતમા ભાગે વાણીથી કહી શકાય છે. તેના અનંતમા ભાગે સ્વયંમાં શુદ્ધી શકાય છે.

* *

૧૬૭. યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અનિવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ ઉપરાંત યુંજનકરણ અને શુણ્કરણ છે. યુંજનકરણને શુણ્કરણથી ક્ષય કરી શકાય છે.

૧૬૮. યુંજનકરણ એટલે પ્રકૃતિને યોજવી તે. આત્મશુણ્ક જે જ્ઞાન, ને તેનાથી દર્શન; ને તેનાથી ચારિત્ર, એવા શુણ્કરણથી યુંજનકરણનો ક્ષય કરી શકાય છે. અમુક અમુક પ્રકૃતિ ને આત્મશુણ્કરણક છે તેને શુણ્કરણ કરી ક્ષય કરી શકાય છે.

* *

૧૬૯. કર્મપ્રકૃતિ, તેના જે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભાગ, તેવો બંધ, ઉદય, ઉદીરણ, સંક્રમણ, સત્તા, અને ક્ષયભાવ જે બતાવવામાં આવ્યા છે-વર્ણવવામાં આવ્યા છે તે પરમ સામર્થ્યવિના વર્ણવી શકાય નહીં. આ વર્ણવનાર હવેકોટિના પુરૂષ નહીં; પરંતુ ઈશ્વરકોટિના પુરૂષ નોંધજો એવી સુપ્રતિતિ થાય છે.

૧૭૦. કંઈ કંઈ પ્રકૃતિનો કેવા રસથી ક્ષય થયેલો હોવો નોંધજો ? કંઈ પ્રકૃતિ સત્તામાં છે ? કંઈ ઉદયમાં છે ? કંઈ સંક્રમણ કરી છે ? આ આદિની રચના કહેનારે, ઉપરમુજ્જમ પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ માપીને કહ્યું છે તે તેમના પરમજ્ઞાનની વાત બાળુએ મૂકીએ તોપણ તે કહેનાર ઈશ્વરકોટિનો પુરૂષ હોવો નોંધજો એ ચોક્કસ થાય છે.

* આ વિષયો પરચેના વ્યાખ્યાનનો સારચક્ષેપ મોતાથી પુસ્તકારૂઢ થઈ શકે નથી, -સંશોધક.

૧૭૧. નતિસ્મરણજ્ઞાન એ મતિજ્ઞાનના 'ધારણા' નામના બેદમાં સમાય છે. તે પાછલા ભવ જાણી શકે છે. તે જ્યાંસુધી પાછલા ભવમાં અસંજીપણ ન આવ્યું હોય ત્યાંસુધી આગળ ચાલી શકે છે.

૧૭૨. (૧) તીર્થકરે આજ્ઞા ન આપી હોય, અને જીવ પોતાના શિવાય પરવસ્તુનું જે કંઈ ગ્રહણ કરે તે પારકું લીધેલું, ને તે અદત્ત ગણાય. તે અદત્તમાંથી તીર્થકરે પરવસ્તુ જેટલી ગ્રહણ કરવાની છૂટ આપી છે, તેટલાને અદત્ત ગણવામાં આવતાં નથી.

(૨) ગુરૂની આજ્ઞાપ્રમાણે કરેલા વર્તનના સંબંધે અદત્ત ગણવામાં આવતું નથી.

૧૭૩. ઉપદેશના ચાર મુખ્ય પ્રકાર છે;

(૧) દ્રવ્યાનુયોગ. (૨) ચરણાનુયોગ. (૩) ગણિતાનુયોગ. (૪) ધર્મકથાનુયોગ.

(૧) લોકને વિષે રહેલાં દ્રવ્યો, તેનાં સ્વરૂપ, તેના ગુણ, ધર્મ, હેતુ, અહેતુ પદાર્થો અનંત અનંત પ્રકારે છે, તેનું જેમાં વર્ણન છે તે 'દ્રવ્યાનુયોગ.'

(૨) આ દ્રવ્યાનુયોગનું સ્વરૂપ સમજાયા પછી કેમ ચાલવું તે સંબંધીનું વર્ણન તે 'ચરણાનુયોગ.'

(૩) દ્રવ્યાનુયોગ તથા ચરણાનુયોગથી તેની ગણત્રિયું પ્રમાણ, તથા લોકને વિષે રહેલા પદાર્થ, ભાવો, ક્ષેત્ર, કાળાદિની ગણત્રિના પ્રમાણની જે વાત તે 'ગણિતાનુયોગ.'

(૪) સત્પુરુષોના ધર્મચરિત્રની કથાઓ કે જેનો ધરો લઈ જીવને પડતાં અવલંબનકારી થઈ પરણે તે 'ધર્મકથાનુયોગ.'

૧૭૪. પરમાણુમાં રહેલા ગુણ સ્વભાવાદિ કાષ્ઠ્ય રહે છે, અને પર્યાય તે ફરે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે: પાણીમાં રહેલો શીતગુણ એ ફરતો નથી, પણ પાણીમાં જે તરંગો ઉઠે છે તે ફરે છે, અર્થાત્ તે એક પછી એક ઉઠી તેમાં સમાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે પર્યાયવસ્થા અવસ્થાંતર થયા કરે છે તેથી ફરી પાણીને વિષે રહેલ જે શીતજ્ઞતા અથવા પાણીપણ્ય તે ફરી જતાં નથી પણ કાષ્ઠ્ય રહે છે, અને પર્યાયરૂપ તરંગ તે ફર્યા કરે છે. તેમ જ તે ગુણની હાનિ ઇદિરૂપ દેરકાર તે પણ પર્યાય છે. તેના વિચારથી પ્રતીતિ અને પ્રતીતિથી ભાગ અને ભાગથી જ્ઞાન થાય છે.

૧૭૫. તેજસ અને કાર્મણ શરીર સ્થૂલદેહપ્રમાણ છે. તેજસ શરીર ગરમી કરે છે, તથા આદાર પચાવવાનું કામ કરે છે. શરીરના અમુક અથે વસ્તુથી ગરમ જણાય છે તે તેજસના કારણથી જણાય છે. માથા ઉપર ઘૂનાદિ મૂકી તે શરીરની પરીક્ષા કરવાની રીત છે. તેથી અર્થ એ કે તે શરીર સ્થૂલ શરીરમાં છે કે સૂક્ષ્મ શરીરમાં ? અર્થાત્ સ્થૂલ શરીરમાં જન્મ

વિચારથી જીવની બાલ્યવૃત્તિ નહીં ચતાં અંદરની અંદર વિચારનાં સુધી સમાયેલી રહે છે.
૧૭૮. અંતરિચારનું સાધન ન હોય તો જીવની બાલ્યવસ્તુ ઉપર વૃત્તિ જર્ઘ્ન અનેક જાતના ધાટ ધરાય છે. જીવને અવલંબન જોઈએ છીએ. તેને નવરો ખેતી રહેવાનું કીક પડતું નથી. એવી જ ટેવ પડી ગઈ છે; તેથી જો ઉપલા પદાર્થનું બાણપણ થયું હોય તો તેના વિચારને લીધે સદ્વિચારવૃત્તિ બહાર નીકળવાને બદલે અંદર સમાયેલી રહે છે; અને તેમ યત્નથી નિર્ગત થાય છે.

૧૭૯. પુદ્ગલ પરમાણુ અને તેના પર્યાયાદિનું સૂક્ષ્મપણુ છે તે જોટલું વણીગોચર થઈ શકે તેટલું કહેવામાં આવ્યું છે. તે એટલા સારૂ કે એ પદાર્થો મૂર્તિમાન છે; અમૂર્તિમાન નથી. મૂર્તિમાન છતાં આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ છે તેના વારંવાર વિચારથી સ્વરૂપ સમજાય છે, અને તે પ્રમાણે સમજનાથી તેથી સૂક્ષ્મ અરૂપી એવો જે આત્મા તે સંબંધી જાણવાનું કામ સહેલું થાય છે.

૧૮૦. માન અને મતાશ્રદ્ધ એ માર્ગ પામવામાં આગ્ર સ્થંભરૂપ છે. તે મુકી શકાતાં નથી, અને તેથી સમજાતું નથી. સમજવામાં વિનય, ભક્તિની પહેલી જરૂર પડે છે, તે ભક્તિ માન મતાશ્રદ્ધના કારણથી આદરી શકાતી નથી.

૧૮૧. ૧. વાંચ્યું ૨. પૂછ્યું ૩. વારંવાર ફેરવ્યું ૪. ચિત્તને નિશ્ચયમાં આણ્યું ૫. ધર્મકથા. વેદાંતમાં પણ શ્રવણ, મન, નિદિધ્યાસન એમ બેદ બતાવ્યા છે.

૧૮૨. ઉત્તરાધ્યયનમાં ધર્મનાં મુખ્ય ચાર અંગ કહ્યાં છે.

૧. મનુષ્યપણુ ૨. સત્પુરૂષના વચનનું શ્રવણ. ૩. તેની પ્રતીતિ. ૪. ધર્મનું પ્રવર્તવું. આ ચાર વસ્તુ દુર્લભ છે.

૧૮૩. મિથ્યાત્વના બે ભેદ છે. (૧) વ્યક્ત (૨) અવ્યક્ત. તે જ મિથ્યાત્વના ત્રણ ભેદ પણુ ક્યાં છે. (૧) ઉત્કૃષ્ટ (૨) મધ્યમ (૩) જઘન્ય. ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વ હોય ત્યાં સુધી પહેલા ગુણસ્થાનમાંથી બહાર નીકળતો નથી. ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વ હોય ત્યાં સુધી તે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ન ગણાય. ગુણસ્થાનક એ જીવઆશ્રયી છે.

૧૮૪. મિથ્યાત્વપડે કરી મિથ્યાત્વ મોળું પડે છે, અને તે કારણથી તે જરા આગળ ચાલ્યો કે, તરત મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકમાં આવે છે.

૧૮૫. ગુણસ્થાનક એ આત્માના ગુણને લઈને છે.

૧૮૬. મિથ્યાત્વમાંથી સાવ ખસ્યો ન હોય પણ થોડો ખસ્યો હોય તો પણ તેથી મિથ્યાત્વ મોળું પડે છે. આ મિથ્યાત્વ પણ મિથ્યાત્વે કરીને મોળું પડે છે. મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે પણ મિથ્યાત્વનો અંશ કપાય હોય તે અંશથી પણ મિથ્યાત્વમાંથી મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક કહેવામાં આવે છે.

૧૮૭. પ્રયોગનમૂલ જ્ઞાનના મૂળમાં-પૂર્ણ પ્રતીતિમાં-તેવા જ આકારમાં મળતા આવવા અન્ય માર્ગની સરખામણીના અંશે સરખાપણરૂપ પ્રતીત થયું તે મિશ્રગુણસ્થાનકે છે; પરંતુ ફલાણું દર્શન સસ છે, અને ફલાણું દર્શન પણ સસ છે એવી જાને ઉપર સરખી પ્રતીતિ તે મિશ્ર નહીં, પણ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક છે. અમુકથી દર્શન અમુક અંશે મળતું આવે છે એમ કહેવામાં સમ્યક્ત્વને બાધ નથી; કારણ કે, ત્યાં તો અમુક દર્શનની બીજા દર્શનની સરખામણીમાં પહેલું દર્શન સર્વાંગે પ્રતીનિરૂપ થાય છે.

૧૮૮. પહેલેથી બીજો જવાતું નથી, પરંતુ ચોથેથી પાછા વળતાં પહેલું આવવામાં રહેતો વચસો અમુક કાળ તે બીજું છે. તેને જો ચોથા પછી પાંચમું ગણવામાં આવે તો ચોથાથી પાંચમું ચડી જાય, અને અહીં તો સાસ્ત્રાદાન ચોથાથી પવિત્ર થયેલ માનેલ છે; એટલે

તે ઉંતરતું છે; તેથી પાંચમાતરીકે ન મૂકી શકાય પણ બીજી તરીકે મૂકવું એ બરાબર છે.
૧૮૯. આવરણ છે એ વાત નિઃસંદેહ છે. જે સ્વેતામ્બર તથા દિગમ્બર બન્ને કરે છે; પરંતુ આવરણને સાથે લઈ કહેવામાં થોડું એક બીજાથી તફાવતવાળું છે.

૧૯૦. સ્વેતામ્બર કહે છે કે, કેવળજ્ઞાન સત્તારૂપે નહીં, પરંતુ શક્તિરૂપે રહ્યું છે.

૧૯૧. જે કે સત્તા અને શક્તિનો સામાન્ય અર્થ એક છે; પરંતુ વિશેષાર્થપ્રમાણે કંઈક ફેર રહે છે.

* *

૧૯૨. દૃઢપણે ઓથ આસ્થાથી, વિચારપૂર્વક અભ્યાસથી 'વિચારસહિત આસ્થા' થાય છે.

* *

૧૯૩. તીર્થંકર જેવા પણ સંસારપક્ષે વિશેષ વિશેષ સમૃદ્ધિના ધણી હતા. છતાં તેમને પણ ત્યાગ કરવાની જરૂર પડી હતી; તો પછી અન્ય જીવોને તેમ કરવાશિવાય છૂટકો નથી.

૧૯૪. ત્યાગના બે પ્રકાર છે; એક બાહ્ય, અને બીજો અભ્યંતર. તેમાંનો બાહ્યત્યાગ તે અભ્યંતર ત્યાગને સહાયકારી છે (ત્યાગસાથે વૈરાગ્ય જોડાય છે, કારણ કે વૈરાગ્ય થયે જ ત્યાગ થાય છે).

૧૯૫. જીવ એમ માને છે કે, હું કાંઈક સમજું છું, અને જ્યારે ત્યાગ કરવા ધારીશ ત્યારે એ-કદમ ત્યાગ કરી શકીશ, પરંતુ તે માનવું જૂલભરેલું થાય છે. જ્યાંસુધી એવો પ્રસંગ નથી આવ્યો, ત્યાંસુધી પોતાનું ભેર રહે છે. જ્યારે એવો વખત આવે છે ત્યારે, શિથિલપરિણામી થઈ મોજો પડે છે. માટે આસ્તે આસ્તે તપાસ કરવો તથા પરિચય કરવા માંડવો કે ત્યાગતી વખત પરિણામ કેવાં શિથિલ થઈ જાય છે ?

૧૯૬. આંખ, જીભાદિ ઇન્દ્રિયોની એકેક આંગળ જેટલી જગો જીવની જેને મુશ્કેલ થઈ પડે છે, અથવા જીવનું અસંભવિત થઈ પડે છે, તેને મોટું પરાક્રમ કરવાનું અથવા મોટું ક્ષેત્ર જીવવાનું કામ સોંપ્યું હોય તો તે શી રીતે બની શકે ? એકદમ ત્યાગ કરવાનો વખત આવે ત્યારેની વાત ત્યારે, એ વિચાર તરફ લક્ષ રાખી હાલ તો આસ્તે આસ્તે ત્યાગની કસરત કરવાની જરૂર છે. તેમાં પણ શરીર અને શરીર સાથે સંબંધ રાખતા સગા સંબંધીઓના સંબંધમાં પ્રથમ અજગમયશ કરવી; અને શરીરમાં પણ આંખ, જીભ અને ઉપરથી એ ત્રણ ઇન્દ્રિયોના વિપયના દેશે દેશે ત્યાગ તરફ પ્રથમ જોડાણ કરાવવાનું છે, અને તેના અભ્યાસથી એકદમ સાગ મુગમતાવાળો થઈ પડે છે,

૧૯૭. હાલ તપાસ દાખલ, અંશે અંશે જેટલો જેટલો ત્યાગ કરવો તેમાં પણ મોજાશ ન રાખવી. તેમ જ રૂઢીને અનુસરી ત્યાગ કરવો એમ પણ નહીં. જે કાંઈ ત્યાગ કરવો તે શિથિલપણુરહિત તથા બારીબારણુરહિત કરવો, અથવા બારીબારણું રાખવાં જરૂર હોય તો તે પણ ચોક્કસ આકારમાં ખુશી રીતે રાખવાં; પણ એવાં ન રાખવાં કે, તેનો અર્થ જ્યારે જેવો કરવો હોય તેવો થઈ શકે. જ્યારે જેની જરૂર પડે ત્યારે તેનો ઇન્જાનુસાર અર્થ થઈ શકે તેવી ગોઠવણુ જ ત્યાગને વિષે રાખવી નહીં. જો અચોક્કસપણે એટલે જરૂર પડે ત્યારે મનગમતો અર્થ થઈ શકે એવા આકારમાં ગોઠવણુ રાખવામાં આવે તો શિથિલપરિણામી થઈ ત્યાગેલું બધું બગાડી મૂકે છે.

૧૯૮. અંશે પણ ત્યાગ કરવો તેની પ્રથમથી જ ચોક્કસપણે વ્યાખ્યા બાંધી સાફથી રાખી ત્યાગ કરવો, તથા ત્યાગ કરવા પછી પોતાને મનગમતો અર્થ કરવો નહીં.

* *

૧૯૯. સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર ક્રોધ, માન, માયા, લોભની ત્રાકડીરૂપ કપાય છે. તેનું સ્વરૂપ

પણ સમજવાયોગ્ય છે. તેમાં પણ અનંતાનુબંધિ જે કપાય છે તે અનંત સંસાર રખાવનાર છે. તે કપાય ક્ષય થવાનો ક્રમ, સામાન્ય રીતે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ પ્રમાણે છે; અને તેનો ઉદય થવાનો ક્રમ સામાન્ય રીતે માન, લોભ, માયા, ક્રોધ એ પ્રમાણે છે.

૨૦૦. આ કપાયના અસંખ્યાન બેદ છે. જેવા આકારમાં કપાય તેવા આકારમાં સંસારપરિભ્રમણને માટે કર્મબંધ છવ પાડે છે. કપાયમાં મોટામાં મોટો બંધ અનંતાનુબંધિ કપાયો છે. જે અતર્મુહર્તમાં રીતેર કોડકોડિ સાગરોપમનો બંધ પાડે છે તે અનંતાનુબંધિનું સ્વરૂપ પણ જળરદસ્ત છે; તે એવી રીતે કે મિથ્યાત્વમોહરૂપી એક રાગને બરાબર જાળવણીથી સૈન્યના મધ્ય ભાગમાં રાખી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, એ ચાર તેની રક્ષા કરે છે, અને જે વખતે જેની જરૂર પડે છે, તે વખતે તે વગર જોડાન્યા મિથ્યાત્વમોહની સેવા બળવવા મંડી પડે છે. આ ઉપરાંતનો કપાયરૂપ બીજો પરિવાર છે. તે કપાયના આગળના ભાગમાં રહી મિથ્યાત્વમોહની ચોટી ભરે છે, પરંતુ બીજા સઘળા ચોક્ષિયાતો નહીં જેવા કપાયનું કામ કરે છે. રખડપાટ કરાવનાર કપાય છે, અને તે કપાયમાં પણ અનંતાનુબંધિ કપાયના ચાર ચોદાઓ બદ્ધ મારી નાંખે છે. આ ચાર ચોદાઓ મધ્યેથી ક્રોધનો સ્વભાવ બીજા ત્રણ કરતાં કાર્ષ્ણિક ભોળો માલમ પડે છે; કારણ કે, તેનું સ્વરૂપ સર્વ કરતાં વહેલુ જણાઈ શકે છે. એ પ્રમાણે જ્યારે જેનું સ્વરૂપ વહેલું જણાય ત્યારે તેની સાથે લગાઈ કરવામાં ક્રોધીની ખાત્રી થયેથી લડવાની હિમ્મત થાય છે.

૨૦૧. ધનધાતી એવાં જે ચાર કર્મ મોહનીય, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને અંતરાય, જે આત્માના ગુણને આવરનારાં છે તે એક પ્રકારે ક્ષય કરવાં સહેલાં પણ છે. વેદનીયાદિ કર્મ જે ધનધાતી નથી તોપણ તે એક પ્રકારે અપાવવાં આકરાં છે. તે એવી રીતે કે. વેદનીયકર્મનો ઉદય પ્રાપ્ત થાય તે અપાવવા સાડ ભોગવવાં જોઈએ; તે ન ભોગવવાં એવી ઇચ્છા થાય તોપણ ત્યાં તે કામ આવતી નથી; ભોગવવાં જ જોઈએ; અને જ્ઞાનાવરણીયનો ઉદય હોય તે ચત્ત કરવાથી ક્ષય થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, એક શ્લોક જે જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયથી યાદ ન રહેતો હોય તે બે, ચાર, આઠ, સોળ, બીસ, ચોસ, સો અર્થાત્ વધારે વાર ગોખવાથી જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ અથવા ક્ષય થઈ યાદ રહે છે; અર્થાત્ બળવાન થવાથી તે તે જ ભવમાં અમુક અંશે અપાવી શકાય છે. તેમ જ દર્શનાવરણીય કર્મના સંબંધમાં સમજવું. મોહનીયકર્મ જે મહા જ્ઞેશ્વર તેમ બોણું પણ છે, તે તરત અપાવી શકાય છે. જેમ તેની આવળી-વેગ-આવવામાં જળ્યાર છે, તેમ તે જલદીથી ખરી પણ શકે છે. મોહનીયકર્મનો તીવ્ર બંધ હોય છે, તોપણ તે પ્રદેશબંધ ન હોવાથી તરત અપાવી શકાય છે. નામ, આયુષ્યાદિ કર્મ જે પ્રદેશબંધ હોય છે તે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા પછી પણ ઊંડા સુધી ભોગવવાં પડે છે. જ્યારે મોહનીયાદિ ચાર કર્મ તે પહેલાં ક્ષય થાય છે.

૨૦૨. 'ધેક્ષણ' એ ચારિત્રમોહનીયનો વિશેષ પર્વાય છે. કવચિત્ હાસ્ય, કવચિત્ શોક, કવચિત્ રતિ, કવચિત્ અરતિ, કવચિત્ ભય અને કવચિત્ ભુગુપ્તસારપે તે જણાય છે. કંઈ અંશે જ્ઞાનાવરણીયમાં પણ સમાસ થાય છે. સ્વપ્નમાં વિશેષપણે જ્ઞાનાવરણીયપર્વાય જણાય છે.

૨૦૩. 'સંજ્ઞા' એ જ્ઞાનનો ભાગ છે. પણ 'પરિઅહસંજ્ઞા' 'લોકપ્રકૃતિ'માં સમાય છે; 'મૃત્યુસંજ્ઞા' 'વેદપ્રકૃતિ'માં સમાય છે, 'આહારસંજ્ઞા' 'વેદનીય'માં સમાય છે; અને 'ભયસંજ્ઞા' 'ભયપ્રકૃતિ'માં સમાય છે.

* *

૨૦૪. અનંત પ્રકારનાં કર્મો મુખ્ય આઠ પ્રકારે 'પ્રકૃતિ'ના નામથી ઓળખાય છે. તે એવી રીતે કે, અમુક અમુક પ્રકૃતિ, અમુક અમુક 'શુભસ્થાનક' સુધી હોય છે, આલું માપ તોળીને જ્ઞાનીદેવે બીજાઓને સમજાવવા સારૂ સ્થૂંચ સ્વરૂપે તેનું વિવેચન કર્યું છે; તેમાં બીજાં કેટલીએક જાતનાં કર્મ અર્થાત્ 'કર્મપ્રકૃતિ' સમાય છે, અર્થાત્ જે પ્રકૃતિનાં નામ 'કર્મપ્રથ'માં નથી આવતાં, તે તે પ્રકૃતિ ઉપર બતાવેલી પ્રકૃતિના વિશેષ પર્વાય છે; અથવા તે ઉપર બતાવેલી પ્રકૃતિમાં સમાય છે.

* *

૨૦૫. 'વિભાવ' એટલે વિરુદ્ધભાવ 'નહી', પરંતુ 'વિશેષભાવ'. આત્મા આત્મારૂપે પરિણમે તે 'ભાવ' છે, અથવા 'સ્વભાવ' છે. જ્યારે આત્મા તથા જડનો સંપોગ થવાથી આત્મા સ્વભાવ કરતાં આગળ જઈ 'વિશેષભાવે' પરિણમે તે 'વિભાવ' છે. આ જ રીતે જડને મારે પણ સમજવું.

* *

૨૦૬. 'કાળ'ના 'અણુ' લોકપ્રમાણુ અસંખ્યાત છે. તે 'અણુ'માં 'રક્ષ' અથવા 'સ્થિગ્ધ' શુભ નથી; તેથી તે દરેક અણુ એકબીજામાં મળતાં નથી. અને દરેક પૃથક્ પૃથક્ રહે છે. પરમાણુ-પુદ્ગલમાં તે શુભ હોવાથી મૂળ સંતા કાયમ રહ્યા છતાં તેનો (પરમાણુ-પુદ્ગલનો) 'રક્ષ' થાય છે.

श्रीमद् राजशंकर.
 वर्ष ३३ भु. संवत् १९५६. अतिभावस्था.

- સ્વરૂપલક્ષ્યે જિનઆત્મા આધીન જો.
તે પણ ક્ષણ ક્ષણ ઘટતી જતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજસ્વરૂપમાં લીન જો. અપૂર્વ૦
૬. પંચ વિધવમાં રાગદ્રવ્ય વિરહિતતા,
પંચ પ્રમાદે ન મળે મનનો ક્ષોભ જો.
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર ને કાળ ભાવ પ્રતિબંધવણ,
વિચરતું ઉદયાધીન પણ વૃંત લોભ જો. અપૂર્વ૦
૭. ક્રોધપ્રત્યે તો વર્તે ક્રોધસ્વભાવના,
માનપ્રત્યે તો દીનપણનું માન જો;
માયા પ્રત્યે માયા સાક્ષી ભાવની,
લોભપ્રત્યે નહીં લોભ સમાન જો. અપૂર્વ૦
૮. બહુ ઉપસર્ગકર્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહીં,
વંદે ચક્રિ તથાપિ ન મળે માન જો;
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમાં,
લોભ નહીં છો પ્રયજ સિદ્ધિ નિદાન જો. અપૂર્વ૦
૯. નમ્રભાવ, મુંડભાવ સદઅજ્ઞાનતા,
અદંતધાવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો.
કેશ, રોમ નખ, કે અંગે શ્રંગાર નહીં,
દ્રવ્યભાવ સંયમમય નિર્ગ્રંથ સિદ્ધ જો. અપૂર્વ૦
૧૦. શત્રુ મિત્રપ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા,
માન અમાને વર્તે સમભાવ જો,
હવિત, કે મરણે નહીં ન્યૂનાધિકતા,
ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તેસમભાવ જો. અપૂર્વ૦
૧૧. એકાકી વિચરતો વર્ણી શ્મશાનમાં,
વર્ણી પર્વતમાં વાધ સિંહ સંયોગ જો;
અડોલ આસન, ને મનમાં નહીં ક્ષોભતા,
પરમમિત્રનો જાણે પામ્યા યોગ જો. અપૂર્વ૦
૧૨. ધોર તપશ્રયામાં પણ મનને તાપ નહીં,
સરસ અન્ને નહીં મનને પ્રસન્નભાવ જો;
રજકણ કે રિદ્ધિ વૈમાનિકદેવની,
સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ જો. અપૂર્વ૦
૧૩. એમ પરાજય કરીને ચારિત્રમોહનો.
આતું ત્યાં જ્યાં દરણ અપૂર્વ ભાવ જો;
શ્રેણી કાપકતણી કરીને આરદતા,
અનન્ય ચિંતન અતિશય શુદ્ધ સ્વભાવ જો. અપૂર્વ૦
૧૪. મોહ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરી કરી,
સ્થિતિ ત્યાં જ્યાં ક્ષીણમોહ મુલુસ્થાન જો;

ઠેટલાક કારણવિશેષને યોગે વ્યવહારદૃષ્ટિથી પ્રહણુકરવાયોગ્ય આપધાદિ આત્મમર્યાદામાં રહી પ્રહણુ કરતા, પરંતુ સુખ્યપણે તે પરમ ઉપશમને જ સર્વોત્કૃષ્ટ આપધરૂપે ઉપાસતા.

ઉપયોગ લક્ષણે સનાતન-સ્થૂરિત એવા આત્માને દેહથી-તૈન્મ્ય અને કાર્મણુ શરીરથી-પણુ બિન્ન અવલોકવાની દૃષ્ટિ સાધ્ય કરી, તે ચૈતન્યાત્મક સ્વભાવ-આત્મા-નિરંતર વેદક સ્વભાવવાળો હોવાથી અબધ દશાને સંગ્રામ ન થાય ત્યાંસુધી જ્ઞાતા-અજ્ઞાતારૂપ અનુભવ વેદાવિના રહેવાનો નથી એમ નિશ્ચય કરી, જે શુભાશુભ પરિણામધારાની પરિણતિ પડે તે જ્ઞાતા અજ્ઞાતાનો સંબધ કરે છે, તે ધારા પ્રત્યે ઉદાસીન થઈ, દેહાદિથી બિન્ન અને સ્વરૂપમર્યાદામાં રહેલા તે આત્મામાં જે ચક્ષ સ્વભાવરૂપ પરિણામધારા છે તેનો, આત્મવૃત્તિક વિયોગ કરવાનો સન્માર્ગ પ્રહણુ કરી, પરમ શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવરૂપ પ્રકાશમય તે આત્મા કર્મયોગથી સકલક પરિણામ દશાવે છે. તેથી ઉપશમ થઈ, જેમ ઉપશમિત થવાય તે ઉપયોગમાં અને તે સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાય, અચક્ષ થવાય, તે જ લક્ષ, તે જ ભાવના, તેજ ચિંતવનના અને તે જ સદૃજ પરિણામરૂપ સ્વભાવ કરવાયોગ્ય છે. મહાત્માઓની વારંવાર એજ શિક્ષા છે.

તે સન્માર્ગને ગવેષતા, પ્રતીત કરવા ધ્યેયતા, તેને સંગ્રામ કરવા ધ્યેયતા એવા આત્માર્થી જનને પરમવીતરાગસ્વરૂપ દેવ, સ્વરૂપનૈષ્ઠિક, નિરુપદ, નિર્ગ્રંથરૂપ શુર, પરમદયામૂળ ધર્મ વ્યવહાર પરમશાંતરસ રહસ્યવાક્યમય સત્યાશ્વ સન્માર્ગની સંપૂર્ણતા ચતાં સુધી પરમભક્તિપડે ઉપાસવાયોગ્ય છે; જે આત્માના કલ્યાણનાં પરમ કારણો છે.

લીસણુ નશ્ય ગઈએ. તિરિય ગઈએ કુદેવ મણુય ગઈએ;

પત્તો સિ ધીબ દુઃખ, ભાવદિ નિષ્ણુ ભાવણુ છવ.

ભયંકર નરકગતિમાં, તિર્યચગતિમાં અને માઠી દેવ તથા મનુષ્યગતિમાં હે છવ ! તું તીવ્ર દુઃખને પામ્યો, માટે હવે તો જિનભાવના (જિન ભગવાન જે પરમશાંત રસે પરિણમી સ્વરૂપસ્થ થયા તે પરમશાંતસ્વરૂપ ચિંતવના) ભાવ, ચિંતવ. (કે જેથી તેવાં અનંત દુઃખોનો આત્મતિક વિયોગ થઈ પરમ અવ્યાપ્તાધ સુખસંપત્તિ સંગ્રામ થાય.)

શ્રી ધર્મપુર, ચૈત્ર વદ ૪, શુધે, સં ૧૯૫૬

શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

૫૬૨.

પ્રમત્ત-પ્રમત્ત એવા વર્તમાન છવો છે, અને પરમ પુરોગે અપ્રમત્તમાં સદૃજ આત્મશુદ્ધિ કહી છે, માટે તે વિરોધ શાંત થવા પરમપુરૂષનો સમાગમ, ચરણનો યોગજ પરમ હિતકારી છે. સંવત ૧૯૫૬ ના વૈશાખ વદ ૮, મંગળ, વવાણીઆ.

શાંતિ:

૫૬૩.

ૐ

‘મેક્ષમાળા’માં શબ્દાંતર અથવા પ્રસંગવિશેષમાં કોઈ વાક્યાંતર કરવાની વૃત્તિ થાય તે ક-રશો. ઉપોદ્ધાત આદિ લખવાની વૃત્તિ હોય તે લખશો. છવનચરિત્રની વૃત્તિ ઉપશાંત કરશો. ઉપોદ્ધાતથી વાચકને, જ્ઞાતાને અલ્પ અલ્પ મતાંતરની વૃત્તિ વિસ્મરણુ થઈ જ્ઞાતીપુરૂષોના આત્મસ્વભાવરૂપ પરમધર્મોનો વિચાર કરવાની સ્ફુરણુ થાય એવો લક્ષ સામાન્યપણે રાખશો: એ સદૃજ સૂચના છે.

શ્રી વવાણીઆ, વૈશાખ વદ ૯. શુધવાર.

શાંતિ:

૫૬૪.

આર્ય ત્રિભુવને અલ્પ સમયમાં શાંતવૃત્તિથી દેહોત્સર્ગ કર્યાના ખજર જુત થયા. સુશીલ

મુમુક્ષુએ અન્યસ્થાનક ગ્રહણ કર્યું. જીવના વિવિધ પ્રકારનાં મુખ્ય સ્થાનક છે. દેવલોકમાં ધર્મ તથા સામાન્ય ત્રયસ્ત્રિંશદાદિકનાં સ્થાનક છે, મનુષ્યમાં ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ, બલદેવ તથા માંડલિક સ્થાન છે, તીર્થંચમાં પણ કયાંએક ઇષ્ટ ભોજન ન છે. તે સર્વ સ્થાનને જીવ છાંડે, એ તિ ગોત્રી અને બધુઆદિક એ સર્વને તે એવો આ વાસ છે.

જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૧૧. ૧૯૫૬. શ્રીવવા.૦.

૫૬૫.

ૐ

પરમપુરુષને અભિમત એવા અભ્યંતર અને બાહ્ય બન્ને સંયમને ઉદ્ધાસિત ભક્તિએ નમસ્કાર.

‘ મોક્ષમાળા ’ વિષે જેમ તમને સુખ થાય તેમ પ્રવર્તો.

મનુષ્યપણુ, આર્યતા, જ્ઞાનીનાં વચનોનું શ્રવણુ, તે પ્રત્યે આસ્તિક્યપણુ, સંયમ, તે પ્રત્યે વીર્યપ્રવૃત્તિ, પ્રતિકૂળ યોગોએ પણ સ્થિતિ, અંતપર્યંત સંપૂર્ણમાર્ગરૂપ સમુદ્ર તરી જવો એ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ અને અત્યંત કઠણુ છે, એ નિઃસંદેહ છે.

શરીરપ્રકૃતિ કવચિત્ ઠીક જેવામાં આવે છે, કવચિત્ તેથી વિપરીત પણ જેવામાં આવે છે, કાંઈક અજ્ઞાતામુખ્યપણુ હમણાં જેવામાં આવે છે.

શ્રી વવાણીઆ, જ્યેષ્ઠ વદ ૦)), છુધે, સં. ૧૯૫૬.

ૐ શાંતિ.

૫૬૬.

નિર્ગ્રંથ મહાત્માઓનાં દર્શન અને સમાગમ મુક્તિની સમ્યક્ પ્રતીતિ કરાવે છે.

તથારૂપ મહાત્માના એક આર્ય વચનનું સમ્યક્ પ્રકારે અવધારણુ થવાથી યાવત્ મોક્ષ થાય એમ શ્રી માનુ તીર્થેકરે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે. આ જીવમાં તથારૂપ યોગ્યતા જોઈએ. પરમકૃપાળુ મુનિવરોને ફરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

સં. ૧૯૫૬, જ્યેષ્ઠ વદ ૦)), શ્રી વવાણીઆ.

ૐ શાંતિ:

૫૬૭.

ૐ

ચક્રવર્તિની સમસ્ત સંપત્તિ કરતાં પણ જેનો એક સમગ્રમાત્ર પણ વિશેષ મુશ્કયાન છે એવો આ મનુષ્યદેહ અને પરમાર્થને અનુકૂળ એવા યોગ સંપ્રાપ્ત છતાં જે જન્મ મરણથી રહિત એવા પરમપદનું ધ્યાન રહ્યું નહીં તો આ મનુષ્યવને અધિષ્ઠિત એવા આત્માને અનંતવાર ધિક્કાર હો ! જેમણે પ્રમાદનો જીવ કર્યો.

સંવત્ ૧૯૫૬, જ્યેષ્ઠ વદ ૦)) શ્રી વવાણીઆ.

૫૬૮.

જે વખત ઉપદેશ અને એક વખત આહાર ગ્રહણ તથા નિદ્રાસમયવિના બાજીનો અવકાશ મુખ્યપણે આત્મવિચારમાં. પચ્ચનંદી આદિ રાસ્ત્રાવલોકનમાં અને, આત્મધ્યાનમાં બનીત કરવા યોગ્ય છે. કેઈ બાઈ, લાઘ ક્યારેક કંઈ પ્રજ્ઞાદિ કરે તો તેનું ઘટનું સમાધાન કરવું, કે જેમ તેનો આત્મા શાંત થાય. અશુદ્ધ ક્રિયાનાં નિષેધક વચનો ઉપદેશરૂપે ન પ્રવર્તવતાં શુદ્ધ ક્રિયામાં જેમ લોકોની રૂચિ વધે તેમ ક્રિયા કરાવ્યે જવી; ઉદાહરણુ દાખલ કે જેમ કેઈ એક મનુષ્ય તેની રૂચિ પ્રમાણે સામાયિકવત્ કરે છે, તો તેનો નિષેધ નહીં કરતાં તેનો તે વખત ઉપદેશના

શ્રવણમાં, કે સત્સાત્ર અધ્યયનમાં અથવા કાચો ત્સર્ગમાં જાય તેમ તેને ઉપદેશનું. કિંચિત્કામ્ય આભારે પણ તેને સામાયિકવ્રતાદિને નિગેધ હૃદયમાં પણ ન આવે એવી ગંભીરતાથી શુદ્ધ ક્રિયાની પ્રેરણા કરવી, ખુદશી પ્રેરણા કરવા જતાં પણ ક્રિયાથી રહિત યર્ષ ઉન્મત્ત થાય છે, અથવા તમારી આ ક્રિયા જરાજર નથી એટલું જણાવતાં પણ તમારા પ્રત્યે દોષ દંબને ક્રિયા છોડી દે એવો પ્રભંત છવોનો સ્વભાવ છે; અને લોકોની દૃષ્ટિમાં એમ આવે કે તમે જ ક્રિયાનો નિગેધ કર્યો છે. માટે મતબેદથી દૂર રહી મધ્યસ્થવત્ રહી સ્વાત્માનું દિત કરતાં જેમ જેમ પર આત્માનું દિત થાય તેમ તેમ પ્રવર્તનું, અને જાનીના માર્ગનું, જ્ઞાન ક્રિયાનું સમ-નિવૃત્તપણુ સ્થાપિત કરવું એ જ નિર્જ્વાના સુંદર માર્ગ છે.

સ્વાત્મદિતમાં પ્રમાદ ન થાય, અને પરને અવિશેષપણે આસ્તિક્યવૃત્તિ બંધાય તેવું તેને શ્રવણ થાય, ક્રિયાની વૃદ્ધિ થાય, છતાં કલ્પિત બેદ વધે નહીં, અને સ્વપર આત્માને શાંતિ થાય એમ પ્રવર્તનમાં ઉક્લાસિત વૃત્તિ રાખજો. સત્સાત્રપ્રત્યે રૂચી વધે તેમ કરજો.

અશાક શુદ્ધ ૧, શુદ્ધ, સં ૦ ૧૯૫૬, વગણીઆ.

ૐ શાંતિ:

૫૬૯.

ૐ

સમ્યક્ પ્રકારે વેદના અદિયાસવારૂપ પરમધર્મ પરમપુરોષે કહ્યા છે.

શ્રી મેરખી, અશાક વદ ૯, શુક્રવાર, સં ૦ ૧૯૫૬.

ૐ શાંતિ:

૫૭૦.

ૐ

મુમુક્ષુઓના અધ્યયન અને શ્રવણ મનને અર્થે શ્રાવણ વદ ૧૩ થી ભાદ્રપદ પૂર્ણિમાપર્વત સુમત, નિયમ અને નિવૃત્તિપરાયણતાને હેતુએ 'યોગસાત્ર'અર્થનો ઉપયોગ કર્તવ્ય છે. પ્રમત્તભાવે આ જીવનું 'ભુંડું' કરવામાં કાંઈ ન્યૂનતા રાખી નથી, તથાપિ આ જીવને નિર્ગતિનો ઉપ-યોગ નથી એ જ અતિશય ખેદકારક છે. હે આર્થો ! હાલ તે પ્રમત્તભાવને ઉક્લાસિત વીર્યથી મોઝો પાડી મુશીકસહિત સત્શ્રુતનું અધ્યયન કરી નિવૃત્તિએ આત્મભાવને પોષજો.

મેરખી, શ્રાવણ વદ ૧૦, ૧૯૫૬.

૫૭૧.

અહો, સત્પુરુષના વચનામૃત ! મુદ્રા અને સત્સમાગમથી સુસુમ એનને જાગ્રત કરનાર, પડતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર, દર્શનમાત્રથી નિર્દોષ અપૂર્વ સ્વભાવને પ્રેરક, સ્વસ્વરૂપ પ્રતીતિ, અપ્રમત્ત સંયમ, અને પૂર્ણવીરરાજા નિર્વિકલ્પ સ્વભાવના કદણુભૂત-હેત્વે અયોગી સ્વભાવ પ્રકટ કરી અનંત અવ્યાયાધા સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરાવનાર, વિકાળ જયવંત વર્તો.

સં ૦ ૧૯૫૬,

ૐ. શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

૫૭૨.

પરમ વીતરાગોએ આત્મસ્થ કરેલું યથાખ્યાતચારિત્રથી પ્રગટેલું એનું પરમ અસંગપણુ નિ-રંતર વ્યક્તાવ્યક્તપણે સંભારે છે. આ દુષ્ટમ કાળમાં સત્સમાગમનો યોગ પણ અતિ દુર્લભ છે; ત્યાં પરમ સત્સંગ અને પરમ અસંગપણુનો યોગ ક્યાંથી અને ?

એવા ક્ષેત્રે વિચારવું યોગ્ય છે કે જે ક્ષેત્રે આત્મસાધન સુવ્રણપણે થાય. પરમશાંત શ્રુતના વિચારમાં ઇન્દ્રિયનિહલપૂર્વક આત્મપ્રવૃત્તિ રાખવામાં સ્વરૂપસ્થિરતા અપૂર્વપણે પ્રગટે છે.

૧૯૫૬.

ૐ શાંતિ:

૫૭૩.

અત્યંત સુપ્રસિદ્ધ છે કે, પ્રાણીમાત્રને દુઃખ પ્રતિકૂળ છે; અગ્નિય છે. સુખ અનુકૂળ તથા પ્રિય છે. તે દુઃખથી રહિત થવા માટે અને સુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણીમાત્રનું પ્રયત્ન છે.

પ્રાણીમાત્રનું એવું પ્રયત્ન છતાં પણ તેઓ દુઃખનો અનુભવ જ કરતાં દહિંગોચર થાય છે. કવચિત્ કંઈક સુખના અંશ કોઈક પ્રાણીને પ્રાપ્ત થયા દેખાય છે, તે પણ દુઃખની વ્યાહત્યતાથી કરીને જોવામાં આવે છે,

પ્રાણીમાત્રને દુઃખ અગ્નિય હોવા છતાં, વળી તે મટાડવાને અર્થે તેનું પ્રયત્ન છતાં તે દુઃખ મટતું નથી; તો પછી તે દુઃખ ટળવાનો કોઈ ઉપાય જ નહીં એમ સમજાય છે, કેમકે બધાનું પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય તે વાત નિરૂપાય જ હોવી જોઈએ, એમ અત્રે આશંકા થાય છે; તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે:—દુઃખનું સ્વરૂપ યથાર્થ ન સમજવાથી, દુઃખ મટાડવા સંબંધીનું તેમનું પ્રયત્ન સ્વરૂપથી અયથાર્થ હોવાથી દુઃખ મટી શકતું નથી.

દુઃખ અનુભવમાં આવે છે તોપણ તે સ્પષ્ટ ધ્યાનમાં આવવાને અર્થે થોડુંક તેનું વ્યાખ્યાન કરીએ છીએ. પ્રાણીઓ બે પ્રકારનાં છે. એક ત્રસ એટલે પોતે ભયાદિનું કારણ દેખીને નાશી જતાં, હાસતાં, આસતાં એ આદિ શક્તિવાળાં; બીજાં સ્થાવર: જે દેહ ધારણ કર્યો છે, તે જ સ્થળે સ્થિતિ માને, અથવા ભયાદિ કારણ જાણી નાશી જવા વગેરેની સમજણશક્તિ જેમાં નથી તે. અથવા એકંદ્રિયથી માંડી પાંચ ઇન્દ્રિય સુધીનાં પ્રાણીઓ છે. એકંદ્રિય પ્રાણીઓ સ્થાવર કહેવાય, અને બે ઇન્દ્રિયવાળાં પ્રાણીથી માંડીને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળાં પ્રાણીસુધીનાં ત્રસ કહેવાય. પાંચ ઉપરાંત, કોઈ પણ પ્રાણીને ઇન્દ્રિય હોતી નથી. એકંદ્રિય પ્રાણીના પાંચ ભેદ છે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ.

વનસ્પતિનું હવત્વ સાધારણ મનુષ્યોને પણ કંઈક અનુમાનગોચર થાય છે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુનું હવત્વ વ્યાગમપ્રમાણથી, વિશેષ વિચારણથી, કંઈ પણ સમજી શકાય છે. સર્વથા તો પ્રમુદ્ધ જ્ઞાનગોચર છે.

અગ્નિ અને વાયુના હવો કંઈક ગતિમાન જોવામાં આવે છે, પણ તે પોતાની સમજણશક્તિપૂર્વક હોતું નથી, જેથી તેને સ્થાવર કહેવામાં આવે છે.

એકંદ્રિય હવમાં વનસ્પતિમાં હવત્વ સુપ્રસિદ્ધ છે, છતાં તેનાં પ્રમાણો આ અંશમાં અનુક્રમમાં આવશે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુનું હવત્વ આ પ્રમાણે સિદ્ધ કર્યું છે:—

૫૭૪.

પોતાના સમાધાનને અર્થે યથાશક્તિએ જનમાર્ગને જાણ્યો છે તેના સંસેષે કંઈ પણ વિવેકકંઈ હું. તે જનમાર્ગ જે પદાર્થનું હોવાપણું છે તેને હોવાપણું, અને નથી તેને નહીં હોવાપણું માને છે. જેને હોવાપણું છે તે બે પ્રકારે છે, એમ કહે છે. હવ અને અહવ એ પદાર્થ સ્પષ્ટ જિનન છે; કેઈકેત્તો સ્વભાવ ત્યાગી એકે તેવા સ્વરૂપે નથી. અહવ રૂપી અને અરૂપી બે પ્રકારે છે.

હવ અનંતા છે. પ્રત્યેક પ્રત્યેક હવ ત્રણ કાળ જૂઠા છે. જ્ઞાન દર્શનાદિ લક્ષણે હવ ઓળખાય છે. પ્રત્યેક હવ અસંખ્યાત પ્રદેશને અવગાળીને રહે છે. સંકોચ વિકાસનું ભાગન છે. અનાદિથી કર્મભાદક છે. તથારૂપ સ્વરૂપ જાણ્યાથી, પ્રતીતિમાં આપ્યાથી, ચિત્ત પરિણામ થયે તે કર્મની નિર્ણય થાય છે. સ્વરૂપે હવ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ રહિત છે. અગ્નર, અમર, શાશ્વત વસ્તુ છે.

[અંગ. ૧.

૫૭૫.

દેહથી ભિન્ન સ્વપરપ્રકાશક પરમજ્યોતિસ્વરૂપ એવો આ આત્મા તેમાં નિમગ્ન થાઓ ! આર્ય જનો ! અતંત્રુષ્ણ યદ્, સ્થિર યદ્, તે આત્મામાં જ રહેો તો અનંત અપાર આનંદ અનુભવે સર્વ જગત્તા હોવો કંઈને કંઈ મેળવીને સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છે છે. મોટો ચક્રવર્તિ : તે પણ વધતા પૈભવ, પરિગ્રહના સંકલ્પમાં પ્રયત્નવાન છે, અને મેળવવામાં સુખ માને છે; અહો ! જ્ઞાતીઓએ તો તેથી વિપરીત જ સુખનો માર્ગ નિર્ણય કર્યો કે કિંચિત્ માત્ર પણ જો જો જ સુખનો નાશ છે.

વિવિધથી જોતી ઇંદ્રિયો આર્ત છે, તેને શીતળ એવું આત્મસુખ આત્મત્વ કયાંથી પ્રતીતિમાં પરમધર્મરૂપ ચંદ્રપ્રત્યે શદ્દ જોવો પરિગ્રહ તેથી દલે હું વિરામ પામવાને જ ઇચ્છું છું, અમારે પરિગ્રહને શું કરવો છે ? કશું પ્રયોજન નથી.

“ સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધિ ત્યાં સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ ” હે આર્ય જનો ! આ પરમ વાક્યનો આત્મ તમે અનુભવ કરો. [અ

૫૭૬.

ૐ નમઃ સિદ્ધેશ્વર્યઃ

અનંત અવ્યાપાધ સુખમય પરમપદ તેની પ્રાપ્તિને અર્થે ભજવાનું સર્વજ્ઞે નિરૂપણ કે મોક્ષસિદ્ધાંત તે ભગવાનને પરમભક્તિથી નમસ્કાર કરીને કરું છું,

દ્રવ્યાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગ, અને ધર્મકથાનુયોગના મહાનિધિ એવા વીતરાગપ્ર નને નમસ્કાર કરું છું.

કર્મરૂપ ધૈરીનો પરાજય ક્યો છે એવા અદ્ભુત ભગવાન; જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ વીર્ય એવા મોક્ષના પાંચ આચાર જોના આચરણમાં પ્રવર્તમાન છે, અને ખીજા ભવ્ય જીવો આચારમાં પ્રવર્તીવે છે એવા આચાર્ય ભગવાન; દ્વાદશાંગના અભ્યાસી, અને તે શ્રુત, શબ્દ, અને રહસ્યથી અન્ય ભવ્ય જીવોને અધ્યયન કરાવનાર એવા ઉપાધ્યાય ભગવાન; મોક્ષમ આત્મજાતિપૂર્વક સાધતા એવા સાધુ ભગવાનને હું પરમભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું.

શ્રી અપભ્રંશવથી શ્રી મહાવીર પર્વત વર્તમાન ભરતક્ષેત્રના ચોવીશ તીર્થકરોના પરમઉપ વારવાર સંભારું છું.

શ્રીમાન વર્ધમાનજિન વર્તમાનકાળના અરમતીર્થકરદેવની શિક્ષાથી. હાલ મોક્ષમાર્ગનું અ ત્વ વર્તે છે. એ તેમના ઉપકારને સુવિદિત પુરૂષો વારંવાર આશ્ચર્યમય દેખે છે.

કાળનો દોષથી અપાર શ્રુતસાગરનો ઘણો ભાગ વિસર્જન થતો ગયો; અને બિંદુમાત્ર અ અસ્પમાત્ર વર્તમાનમાં વિદ્યમાન છે. ઘણાં સ્થળો વિસર્જન થવાથી, ઘણાં સ્થળોમાં સ્ફૂળત- પણ રહ્યું હોવાથી, નિર્ગ્રંથભગવાનના તે શ્રુતનો પૂર્ણ લાભ વર્તમાન મનુષ્યોને આ ક્ષેત્રે પ્રાપ્ત નથી. ઘણા મતમતાંનુગતિ ઉત્પન્ન થવાનો દેવ પણ એ જ છે, અને તેથી જ નિર્મળ ત્વના અભ્યાસી મહાત્માઓની અસ્પૃશ્યતા ઈ.

શ્રુત અસ્પૃશ્ય રહ્યા છતાં, મતમતાંતર ઘણા છતાં, સમાધાનનાં કેટલાંક સાધનો પરીક્ષા મહાત્મા પુરૂષોનું કવચિત્ત્વ છતાં, હે આર્ય જનો ! સમ્યક્દર્શન, શ્રુતનું રહસ્ય એવો પરમ પંથ, આત્માનુભવના દેવ, સમ્યક્ ચારિત્ર અને વિશુદ્ધઆત્મધ્યાન આજે વિદ્યમાન છે; એ હર્ષનું કારણ છે.

વર્તમાનકાળનું નામ દુષ્કાળ છે. તેથી દુઃખે કરીને, ઘણા અંતરાયથી, પ્રતિદૂષ્ક

સાધનનું દુર્લભપણ હોવાથી, મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે; પણ વર્તમાનમાં મોક્ષમાર્ગનો વિચ્છેદ છે એમ ચિંતવતું જોતું નથી.

પંચમકાળમાં થયેલા મહર્ષિઓએ પણ એમ જ કહ્યું છે. તે પ્રમાણે પણ અને કહ્યું છે:

સૂત્ર અને બીજાં ગ્રાંથીન આચાર્યે તત્ત્વ અનુસાર રચેલાં ધણાં શાસ્ત્રો વિદ્યમાન છે. સુવિદિત પુરુષોએ તો હિતકારી મતિથી જ રચ્યાં છે, કાષ્ઠ મતવાદી, હકામતી, અને શિથિલતાના પોષક પુરુષોએ રચેલાં કાષ્ઠ પુસ્તકો સૂત્રથી, અથવા જિનાચારથી મળતાં ન આવતાં હોય, અને પ્રયોગનની મર્યાદાથી બાજુ હોય, તે પુસ્તકોના ઉદાહરણથી ગ્રાંથીન સુવિદિત આચાર્યનાં વચનોને ઉત્થાપવાનું પ્રયત્ન બંધબીડ મહાત્માએ કરતા નથી. પણ તેથી ઉપકાર થાય છે એમ જાણી તેનું બહુમાન કરતાં છતાં યથાયોગ્ય સદુપયોગ કરે છે.

દ્વિગમ્ય અને શ્વેતાચ્ચર એવા બે બેદ જિનદર્શનમાં મુખ્ય છે. મતદૃષ્ટિથી તેમાં મોટો અંતર જોવામાં આવે છે. તત્ત્વદૃષ્ટિથી તેવો વિશેષ બેદ જિનદર્શનમાં મુખ્યપણે પરાક્ષ છે; જે પ્રત્યક્ષ કાર્યભૂત થઈ શકે તેવા છે તેમાં તેવો બેદ નથી; માટે બન્ને સંપ્રદાયમાં ઉત્પન્ન થતા શુણ્યવાન પુરુષો સમ્યક્દૃષ્ટિથી જુએ છે, અને જેમ તત્ત્વપ્રતીતિનો અંતરાય ઓછો થાય તેમ પ્રવર્તે છે.

જૈનાભાસથી પ્રવર્તેલા મતમતાંતરો બીજા ધણા છે. તેનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરતાં પણ વૃત્તિ સંક્રાંતિ થાય છે; જેમાં મૂળ પ્રયોગનનું જ્ઞાન નથી; એટલું જ નહીં પણ મૂળ પ્રયોગનથી વિરૂદ્ધ એવી પદ્ધતિનું અવલંબન વર્તે છે. તેને મુનિપણાનું સ્વપ્ન પણ ક્યાંથી? કેમકે મૂળ પ્રયોગનને વિસારી કલેશમાં પડ્યા છે, અને જીવોને પોતાની પૂજ્યતાદિને અર્થે પરમાર્થમાર્ગના અંતરાયક છે.

તે મુનિનું કિંગ પણ ધરાવતા નથી, કેમકે સ્વકપોલરચનાથી તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિ છે. જિનાગમ અથવા આચાર્યની પરંપરાનું નામ માત્ર તેમની પાસે છે. વસ્તુત્વે તો તે તેથી પરાધ્રુમ જ છે.

એક તુમહાજેવી, દોરાજેવી અલ્પમાં અલ્પ વસ્તુના મહાશુભ્યાગના આશ્રયથી જૂદો માર્ગ ઉપજતો કાઠી વર્તે છે, અને તીર્થનો બેદ કરે છે, એવા મહામોહમુદ જીવ સિંગાભાસપણે આજે વીતરાગના દર્શનને ઘેરી બેઠા છે, એ જ અસંયતીપૂર્ણ નામનું આશ્રય લાગે છે.

મહાત્મા પુરુષોની અલ્પ પણ પ્રવૃત્તિ સ્વપરને મોક્ષમાર્ગસન્નુષ્ઠ કરવાની છે. સિંગાભાસી જીવો મોક્ષમાર્ગથી પરાધ્રુમ કરવામાં પોતાનું બળ પ્રવર્તેતું જાણી દુર્પાયમાન થાય છે, અને તે સર્વ કર્મપ્રકૃતિમાં વધતા અનુભાગ અને સ્થિતિબંધનું સ્થાનક છે એમ કહું જાણું છું.

પાછા

અમારા ચિત્તને વિગે વારંવાર એમ આવે છે, અને એમ પરિણામ સ્થિર રહ્યા કરે છે કે, જેવો આત્મકલ્યાણનો નિર્ધાર શ્રી વર્દમાનસ્વામીએ, કે શ્રી ઋષભાદિએ કર્યો છે તેવો નિર્ધાર બીજા સંપ્રદાયને વિષે નથી. વેદાંતાદિ દર્શનનો લક્ષ આત્મજ્ઞાન લાણી અને સંપૂર્ણ મોક્ષપ્રત્યે જતો જોવામાં આવે છે, પણ તેનો યથાયોગ્ય નિર્ધાર સંપૂર્ણપણે તેમાં જાણ્યો નથી, અંશે જાણાય છે; અને કંઈ કંઈ તે પણ પર્યાયફેર દેખાય છે. જો કે વેદાંતને વિગે હામ હામ આત્મચર્ચા જ વિવેચી છે, તથાપિ તે ચર્ચા સ્પષ્ટપણે અવિરૂદ્ધ છે, એમ હલુમુધી લાગી શકતું નથી; એમ પણ બને કે વખતે વિચારના કેઈ ઉદયબેદથી વેદાંતનો આશય બીજો સ્વરૂપે સમજવામાં આવતો હોય, અને તેથી વિરોધ લાગતો હોય, એવી આશંકા પણ ફરી ફરી ચિત્તમાં કરવામાં આવી છે; વિશેષ વિશેષ આત્મચર્ચા પરિણમવાની તેને અવિરોધ જોવા માટે વિચાર

કર્તા કરેલ છે; તથાપિ એમ જાણાય છે કે, વેદાંત જે પ્રકારે આત્મસ્વરૂપ કહે છે તે પ્રકારે સર્વથા વેદાંત અવિરોધપણુ પામી શકતું નથી; કેમકે તે કહે છે તે જ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ નથી; કાઈ તેમાં મોટો ભેદ જોવામાં આવે છે. અને તે તે પ્રકારે સાંખ્યાદિ દર્શનોને વિષે પણ ભેદ જોવામાં આવે છે. એકમાત્ર શ્રી જિને કહ્યું છે તે આત્મસ્વરૂપ વિશેષ વિશેષ અવિરોધી જોવામાં આવે છે; અને તે પ્રકારે વેદાંતમાં આવે છે. સંપૂર્ણપણે અવિરોધી જિનનું કહેલું આત્મસ્વરૂપ હોવાયોગ્ય છે એમ લાગે છે. સંપૂર્ણપણે અવિરોધી જ છે એમ કહેવામાં નથી આવતું તેના હેતુ માત્ર એટલો છે કે, સંપૂર્ણપણે આત્માવસ્થા પ્રગટી નથી, જે અવસ્થા અપ્રગટ છે; તે અવસ્થાનું અનુમાન વર્તમાનમાં કરીએ છીએ, જેથી તે અનુમાન પર અત્યંત ભાર ન દેવાયોગ્ય ગણી વિશેષ વિશેષ અવિરોધી છે એમ જાણાયું છે. સંપૂર્ણ અવિરોધી હોવાયોગ્ય છે એમ લાગે છે.

સંપૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ કાઈ પણ પુરૂષને વિષે પ્રગટવું જોઈએ એવો આત્માને વિષે નિશ્ચય પ્રતીતિ લાવ આવે છે, અને તે કેવા પુરૂષને વિષે પ્રગટવું જોઈએ એમ વિચાર કરતાં જિનજેવા પુરૂષને પ્રગટવું જોઈએ એમ સ્પષ્ટ લાગે છે. કાંઈને પણ આ સંદિગ્ધતાને વિષે આત્મસ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રગટવાયોગ્ય હોય તો શ્રી વર્દમાનસ્વામીને વિષે પ્રથમ પ્રગટવાયોગ્ય લાગે છે, અથવા તે દશાના પુરૂષોને વિષે સૌથી પ્રથમ સંપૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ

૫૭૮.

સર્વજ્ઞ કહેલું, ગુરુઉપદેશથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને મુખનીત કરીને તેનું ધ્યાન કરો. જેમ જેમ ધ્યાનવિશુદ્ધિ, તેમ તેમ જ્ઞાનીવરણીયનો ક્ષય થશે. પોતાની કલ્પનાથી તે ધ્યાન થતું નથી.

જ્ઞાનમય આત્મા જેમને પરમેશ્વર હાવે પ્રાપ્ત થયો, અને જેમણે પરબ્રહ્મમાત્ર ત્યાગ કર્યું છે, તે દેવને નમન હો ! નમન હો !

પાર પ્રકારના નિદાનરહિત તપથી કર્મની નિર્જરા વૈરાગ્યભાવનાભાવિત, અહંભાવરહિત એવા જ્ઞાનીને થાય છે. તે નિર્જરા પણ જે પ્રકારની જાણીથી. સ્વકાળપ્રાપ્ત, અને તપથી. એક ચારે ગતિમાં થાય છે; ખીજી પ્રત્યક્ષારીને જ હોય છે.

જેમ જેમ ઉપશમની વૃદ્ધિ થાય, તેમ તેમ તપ કરવાથી કર્મની ધણી નિર્જરા થાય.

તે નિર્જરાનો ક્રમ કહે છે. મિથ્યાદર્શનમાં વર્તેલો પણ થોડા વખતમાં ઉપશમસમ્યક્દર્શન પામવાનો છે, એવા છવ કરતાં અસંયત સમ્યક્દષ્ટિને અસંખ્યાતગુણ નિર્જરા, તેથી દેશવિરતિ, તેથી સર્વવિરતિ જ્ઞાનીને, તેથી,

૫૭૯.

હે છવ ! આટલો બધો પ્રમાદ શો ?

શુદ્ધ આત્મપદની પ્રાપ્તિને અર્થે વીતરાગ સન્માર્ગની ઉપાસના કર્તવ્ય છે.

સર્વરા દેવ

નિર્મય ગુરુ

દયા મુખ્ય ધર્મ

શુદ્ધ આત્મદષ્ટિ થવાનાં અવલંબન છે.

સર્વજ્ઞ અનુભવેલો એવો શુદ્ધઆત્મપ્રાપ્તિનો ઉપાય શ્રી ગુરુવડે જાણીને-તેનું રહસ્ય ધ્યાનમાં લઇને આત્મપ્રાપ્તિ કરો.

યથાજ્ઞાતિના સર્વ વિરતિધર્મ. દ્વાદશવિધ દેશનિરતિધર્મ.

દ્રવ્યાનુયોગ મુસિદ્ધ—સ્વરૂપદષ્ટિ થનાં. ચરણાનુયોગ મુસિદ્ધ—પદ્ધતિવિવાદ. શાંત કરતાં.

કરણુયોગ મુસિદ્ધ—સુપ્રતીતદદિયતાં. ધર્મકથાનુયોગ મુસિદ્ધ—આગ્રજોધદેતુ સમન્વયતાં.
[અંગત.

૫૮૦.

ૐ નમઃ

સર્વ દુઃખનો આત્મતિક અભાવ અને પરમ અવ્યાખ્યાય સુખની પ્રાપ્તિ એ જ 'મોક્ષ' છે; અને તે જ 'પરમહિત' છે. વીતરાગસન્માર્ગે તેનો 'સદુપાય' છે. તે સન્માર્ગનો આ પ્રમાણે સંક્ષેપ છે. સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્રની એકત્રતા તે 'મોક્ષમાર્ગ' છે. સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં ભાસ્વમાન તત્ત્વોની સમ્યક્પ્રતીતિ થવી તે 'સમ્યક્દર્શન' છે. તે તત્ત્વનો જોધ થવો તે 'સમ્યક્જ્ઞાન' છે. ઉપાદેય તત્ત્વનો અભ્યાસ થવો તે 'સમ્યક્ચારિત્ર' છે. શુદ્ધ આત્મપદ સ્વરૂપ એવા વીતરાગપદમાં સ્થિતિ થવી તે એ ત્રણેની 'એકત્રતા' છે. સર્વજ્ઞદેવ, નિર્ગ્રંથશુદ્ધ અને સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ ધર્મની પ્રતીતિથી 'તત્ત્વપ્રતીતિ' પ્રાપ્ત થાય છે.

સર્વ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, સર્વ મોહ; અને સર્વ વીર્યાદિ અંતરાયનો ક્ષય થવાથી આત્માનો 'સર્વજ્ઞવીતરાગસ્વભાવ' પ્રગટે છે.

નિર્ગ્રંથપદના અભ્યાસનો ઉત્તરોત્તર ક્રમ તેનો 'માર્ગ' છે. તેનું રહસ્ય 'સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ ધર્મ' છે.

૫૮૧.

ચિંતિત્ત જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે મણિને ચિંતામણિ કહેવા છે. એ જ આ મનુષ્યદેહ છે કે, જે દેહમાં, યોગમાં આત્મતિક એવા સર્વ દુઃખના ક્ષયની ચિંતિના ધારી તો પાર પડે છે.

અચિંત્ય જેનું મહાત્મ્ય છે એવા સત્સંગરૂપી કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત થયે છવનું દારિદ્ર્યરહે એમ બને તો આ જગત્તે વિષે તે અગિયારમું આશ્ચર્ય જ છે,

૫૮૨.

ૐ નિનાયનમઃ

જિનપરિભાષાવિચાર યથાવકાશાનુસાર વિશેષ નિદિધ્યાસ કરવાયોગ્ય,

ભગવાન જિને કહેલા લોકસંસ્થાનાદિ ભાવ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સિદ્ધ થવાયોગ્ય છે. ચક્રવર્ત્ત્યાદિનું સ્વરૂપ પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સમન્વય એવું છે. મનુષ્ય-જિવંત્ય પ્રમાણાદિમાં પણ તેનો સંભવ છે, કાળપ્રમાણાદિ પણ તે જ રીતે ઘટ્યમાન છે. નિર્ગોદાદિ પણ તે જ રીતે ઘટ્યમાન થવાયોગ્ય છે. સિદ્ધસ્વરૂપ પણ એ જ ભાવથી નિદિધ્યાસ થવાયોગ્ય છે.—સંપ્રાપ્ત થવાયોગ્ય જણાય છે.

લોક શબ્દનો અર્થ—

અનેકાંત શબ્દનો અર્થ—

} અધ્યાત્મિક છે. 'સર્વજ' શબ્દ સમન્વયો બહુ ગૂઢ છે.

ધર્મકથારૂપ ચરિત્રો આધ્યાત્મિક પરિભાષાથી અલંકૃત લાગે છે. જંજીરીપાદિનું વર્ણન પણ અધ્યાત્મપરિભાષાથી નિરૂપિત કમું લાગે છે.

અનીદ્રિય જ્ઞાનના ભગવાન જિને બે બેદ પાડ્યા છે.

દેશપ્રત્યક્ષ—તે બે બેદ: (૧) અવધિ (૨) મનઃપર્વવ

દૃષ્ટિપદ્ધતિ અવલોકન કરતો આત્મા દૃષ્ટિના અવગ્રંથનવગર અમુક મર્યાદા નહોતે તે 'અવધિ' અનિરૂપિત છતાં માનસિક વિશુદ્ધિના અગત્યે નહોતે તે 'મનઃપર્વવ.' સામાન્ય વિશેષ ચેતન-

ન્યાત્મદષ્ટિમાં પરિનિર્ણય શુદ્ધ 'કેવળજ્ઞાન,' શ્રી જિને કહેલા બાવો અધ્યાત્મપરિભાષામય હોવાથી સમન્વયા કહેણ છે. પરમપુરુષનો યોગ સંપ્રાપ્ત થવો જોઈએ.

[અંગત,

૫૮૩.

વિચારવાન પુરુષને કેવળ કહેશરૂપે બાસે છે, એવો આ સંસાર તેને વિશે દવે કરી આત્મ-ભાવે કરી જન્મવાની નિશ્ચય પ્રતિજ્ઞા છે. ત્રણે કાળને વિશે પછી આ સંસારનું સ્વરૂપ અન્યપણે બાસ્તવમાનવધારોગ્ય નથી, અને બાસે એનું ત્રણે કાળને વિશે સંભવતું નથી.

અત્રે આત્મભાવે સમાધિ છે ઉદયભાવપ્રત્યે ઉપાધિ વર્તે છે.

શ્રી તીર્થંકરે, તેરમા સ્થાનકે વર્તના પુરુષનું નીચે ક્રમ્યું છે તે સ્વરૂપ કહ્યું છે;

આત્માભાવને અર્થે સર્વ સંસાર સંતૃપ્ત કર્યો છે જેણે-અર્થાત્ સર્વ સંસારની ઈચ્છા જેના પ્રત્યે આવતી નિરોધ થઈ છે એવા નિર્ગ્રંથને-સત્પુરુષને તેરમે સ્થાને કહેવાયોગ્ય છે. મનસમિતિ-એયુક્ત, વચનસમિતિએ યુક્ત, કાવચસમિતિએ યુક્ત, કાંઈ પણ વસ્તુને પ્રહણ ત્યાગ કરતાં સમિતિયુક્ત, દીર્ઘશંકાહિનો ત્યાગ કરતાં સમિતિયુક્ત, મનને સંકેચનાર, વચનને સંકેચનાર, કાયાને સંકેચનાર, સર્વ ઈંદ્રિયોના સંકેચપણે બ્રહ્મચારી-ઉપયોગપૂર્વક ચાલનાર, ઉપયોગપૂર્વક ઉભો રહેનાર, ઉપયોગપૂર્વક બેસનાર, ઉપયોગપૂર્વક શયન કરનાર, ઉપયોગપૂર્વક બોલનાર, ઉપયોગપૂર્વક આહાર લેનાર અને ઉપયોગપૂર્વક શ્વાસોચ્છાસ લેનાર, આંખનું એક નિમિષમાત્ર પણ ઉપયોગપૂર્વક ચલન કરનાર કે ઉપયોગરહિત જેની ક્રિયા નથી તેવા આ નિર્ગ્રંથને એક સમયે ક્રિયા બંધાય છે, બીજે સમયે વેદાય છે, ત્રીજે સમયે તે કર્મરહિત હોય છે, અર્થાત્ એથે સમયે તે ક્રિયા સંબંધી સર્વ ચેષ્ટા નિવૃત્ત થાય છે.

શ્રી તીર્થંકર જેવાને કેવો અત્યંત નિશ્ચળ

૫૮૪.

‘પંચાસ્તિકાય’નું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહ્યું છે:—

જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ પાંચ ‘અસ્તિકાય’ કહેવાય છે. અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશસમહાત્મક વસ્તુ. એક પરમાણુપ્રમાણે, અમૂર્ત વસ્તુના લાગને ‘પ્રદેશ’ એવી સંજ્ઞા છે. અને કપ્રદેશસમહાત્મક જે વસ્તુ હોય તે ‘અસ્તિકાય’ કહેવાય. એક જીવ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે. પુદ્ગલ પરમાણુ જે કે એક પ્રદેશાત્મક છે. પણ એ પરમાણુથી માંડીને અસંખ્યાત, અનંત પરમાણુઓ એકત્ર થઈ શકે છે; એમ અસંખ્યપરસ મળવાની શક્તિ તેમાં રહેલી હોવાથી અનેકપ્રદેશ-ત્મકપણે તે પામી શકે છે; જેથી તે પણ ‘અસ્તિકાય’ કહેવાયોગ્ય છે. ‘ધર્મ’ દ્રવ્ય અસંખ્યાત; પ્રદેશ પ્રમાણ, ‘અધર્મદ્રવ્ય’ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ, ‘આકાશ’ દ્રવ્ય અનંતપ્રદેશપ્રમાણ હોવાથી તે પણ ‘અસ્તિકાય’ છે. એમ પાંચ અસ્તિકાય છે. જે પાંચ અસ્તિકાયના એકમેકાત્મકપણથી આ ‘લોકની’ ઉત્પત્તિ છે, અર્થાત્ ‘લોક’ એ પાંચ અસ્તિકાયમય છે.

પ્રત્યેક પ્રત્યેક જીવ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે. તે જીવો અનંત છે. એક પરમાણુ એવા અનંત પરમાણુઓ છે. જે પરમાણુઓ એકત્ર મળેલાં એવા દ્વિઆણુક-રકંધ અનંતા છે. એમ ત્રણ પરમાણુઓ એકત્ર મળેલાં એવા ત્રિઆણુક-રકંધ અનંતા છે. ચાર પરમાણુ એકત્ર મળેલાં એવા ચતુઃઆણુક-રકંધ અનંતા છે. પાંચ પરમાણુઓ એકત્ર મળેલાં એવા પંચાણુક, રકંધ અનંત છે. એમ છ પરમાણુ, સાત પરમાણુ, આઠ પરમાણુ, નવ પરમાણુ, દશ પરમાણુ, એકત્ર મળેલાં એવા અનંતાં રકંધ છે. તેમ જ અગિયાર પરમાણુ યાવત્ સો પરમાણુ, સંખ્યાત પરમાણુ, અસંખ્યાત પરમાણુ, તથા અનંત પરમાણુ મળેલાં એવા અનંતાં રકંધ છે.

‘ધર્મદ્રવ્ય’ એક છે. તે અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણ-લોકવ્યાપક છે. ‘અધર્મદ્રવ્ય’ એક છે. તે પણ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ-લોકવ્યાપક છે. ‘આકાશદ્રવ્ય’ એક છે. તે અનંતપ્રદેશપ્રમાણ છે. લોકલોકવ્યાપક છે. લોકપ્રમાણ આકાશ અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મક છે.

‘કાળદ્રવ્ય’ એ પાંચ અસ્તિકાયનો વર્તનરૂપપર્યાય છે, એટલે ઉપચારિક દ્રવ્ય છે. વસ્તુતાએ તો પર્યાય જ છે; અને પણ, વિપળથી માંડી વર્ષાદિપર્યંત જે કાળ સૂર્યની ગતિપરથી સમન્વય છે તે ‘વ્યાવહારિક કાળ’ છે એમ શ્વેતાશ્વરાયણો કહે છે. દિગ્મંથરાયણો પણ એમ કહે છે; પણ વિશેષમાં એટલું કહે છે કે, લોકાકાંક્ષના એકેક પ્રદેશો એકેક કાળાણુ રહેલો-છે; જે અવર્ણ, અગધ, અરસ, અસ્પર્શ છે; અગુરુ લઘુ સ્વભાવવાન છે. તે કાળાણુઓ વર્તનપર્યાય અને વ્યાવહારિક કાળને નિમિત્તોપકરણી છે- તે કાળાણુઓ ‘દ્રવ્ય’ કહેવાયોગ્ય છે, પણ ‘અસ્તિકાય’ કહેવાયોગ્ય નથી; કેમકે એક બીજા તે અણુઓ મળીને ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ કરતાં નથી; જેથી બહુ-પ્રદેશાત્મક નહીં હોવાથી ‘કાળ’દ્રવ્ય ‘અસ્તિકાય’ કહેવાયોગ્ય નથી; અને વિવેચનમાં પણ પંચ-અસ્તિકાયમાં તેનું ગૌણરૂપે સ્વરૂપ કહીએ છીએ.

‘આકાશ’ અનંતપ્રદેશપ્રમાણ છે. તેમાં અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણમાં ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્ય વ્યાપક છે. ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યનો એવો સ્વભાવ છે કે, જીવ અને પુદ્ગલ તેની સહાયતાનાં નિમિત્તથી ગતિ અને સ્થિતિ કરી શકે છે; જેથી ધર્મ અધર્મ દ્રવ્યનાં વ્યાપકપણાપર્યંત જ જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ, સ્થિતિ છે; અને તેથી લોકમર્યાદા ઉત્પન્ન થાય છે. જીવ, પુદ્ગલ અને ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યપ્રમાણ આકાશ એ પાંચ જ્યાં વ્યાપક છે તે ‘લોક’ કહેવાય છે.

૫૮૫.

ગીતિ

૧. પંથ પરમપદ બોધ્યો, જેહ પ્રમાણે પરમ વીતરાગે;
તે અનુસરિ કહિશું, પ્રણુમીને તે પ્રણુ લક્ષિત રાગે.
૨. મૂળ પરમપદ કારણ, સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચરણ પૂર્ણ;
પ્રણુએ એક સ્વભાવે, શુદ્ધ સમાધિ ત્યાં પરિપૂર્ણ.
૩. જે ચેતન જડ ભાવો, અવલોક્યા છે મુનીંદ્ર સર્વજ્ઞે;
તેવી અંતરૂ આસ્થા, પ્રકટ્યે દર્શન કહ્યું છે તત્ત્વજ્ઞે.
૪. સમ્યક્ પ્રમાણ પૂર્વક, તે તે ભાવો જ્ઞાન વિગે ભાસે;
સમ્યક્ જ્ઞાન કહ્યું તે, સંશય વિભ્રમ, મોહ ત્યાં નાસે.
૫. વિપમારંભનિવૃત્તિ, રાગ દ્રેષ્યનો અભાવ જ્યાં થાય;
સદ્ધિત સમ્યક્દર્શન, શુદ્ધચરણ ત્યાં સમાધિ સદૃષાય.
૬. તણે અભિન સ્વભાવે, પરણુમી આનન્દરૂપ ત્યાં થાય;
પૂર્ણ પરમપદપ્રાપ્તિ, નિશ્ચયથી ત્યાં અનન્ય સુખદાય.
૭. જીવ, અજીવ પદાર્થો, પુણ્ય, પાપ, આશ્રય નથા બંધ;
સંવર નિર્જરા મોક્ષ, નાન કેવળ નર પદાર્થ સંબંધ.
૮. જીવ અજીવ વિગે તે, નવે નવનંદ સુખવેશ થાય;
વસ્તુ વિચાર વિશ્રાંત, મિત્ર મિત્રી મદાન મુનિરાજ.

૧. શ્રીમદ્વાન દેહોત્સર્ગ પછી તેઓનાં વચ્ચેનાં કંઈક દરજામાં આવી ત્યાં જ ગીતી હતી, પણ પાછળથી સંભાગપૂર્વક નહીં કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક.

૫૮૬.^૧

ચૈતન્ય જેનું મુખ્ય લક્ષણ છે.
 દેહ પ્રમાણ છે.
 અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે.
 તે અસંખ્યાત પ્રદેશના લોક પરિમિત છે.
 પરિણામી છે.
 અમૂર્ત છે.
 અનંત અગુરુ લઘુ પરિણુત દ્રવ્ય છે.
 સ્વાભાવિક દ્રવ્ય છે.
 કર્તા છે.
 બોક્તા છે.
 અનાદિ સંસારી છે.
 ભવ્યત્વ લઘ્વિ પરિપાકાદિથી મોક્ષ સાધનમાં
 પ્રવર્તે છે.
 મોક્ષ થાય છે.
 મોક્ષમાં સ્વપરિણામી છે.
 સંસારઅવસ્થામાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ,
 કપાય અને યોગ ઉત્તરોત્તર બંધનાં સ્થાનકો છે.
 સિદ્ધાવસ્થામાં યોગનો પણ અભાવ છે.
 માત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મદ્રવ્ય સિદ્ધપદ છે.
 વિભાવપરિણામ ભાવકર્મ છે.
 પુરૂષલક્ષણ દ્રવ્યકર્મ છે.

૫૮૭.^૨

મોક્ષમાર્ગનું અસ્તિત્વ.	પ્રમાણ.
આમ.	નય.
ગુરુ.	અનેકાંત.
ધર્મ.	લોક.
ધર્મની યોગ્યતા.	અતોક.
કર્મ.	અદિસા.
શુભ.	સત્ય.
અશુભ.	અસત્ય.
પુરુષ.	અભ્યર્થ.
પાપ.	અપરિમિત.
આશ્રય.	આજ્ઞા.
સંવર.	વ્યવહાર.
નિર્જરા.	આગમ.
બંધ.	સંયમ.
મોક્ષ.	વર્તમાનકાળ.
જ્ઞાન.	શુભસ્થાનક.
દર્શન.	દ્રવ્ય-અનુયોગ.
ચારિત્ર.	કરણ-અનુયોગ.
તપ.	ચરણ-અનુયોગ.
દ્રવ્ય.	ધર્મ-કથાનુયોગ.
શુભ.	મુનિત્વ.
પર્યાય.	મૃદુધર્મ.
સંસાર.	પરિવહ.
એકેન્દ્રિકત્વું અસ્તિત્વ.	ઉપસર્ગ.

આવશ્યક વચનસાર.^૩

સંવત્ ૧૬૫૭ (હાતારી)ના અશાઠ શુદ્ધ ૪, રવિ, -તા ૧૧૭૧૬૦૦.

૧. જ્ઞાન વૈરાગ્યસાથે, અને વૈરાગ્ય જ્ઞાનસાથે હોય છે; એકલાં ન હોય.

૨. વૈરાગ્ય શ્રૃંગારસાથે ન હોય, અને શ્રૃંગારસાથે વૈરાગ્ય ન હોય.

૩. વીનરણવચનની અસરથી ઈન્દ્રિયમુખ નિરસ ન હોવાં તે જ્ઞાનીનાં વચનો કાને પડ્યાં જ નથી એમ સમજવું.

૪. જ્ઞાનીનાં વચનો વિષયનું વિરેચન કરાવનારાં છે.

૧ શુભદ્રવ્યના લક્ષણોનું નિષ્પણ છે. ૨ સાક્ષયોજનાનો વિષય-અનુક્રમ છે-સંશોધક.

૩ સંવત્ ૧૯૫૬ ની શ્રીમદ્દની મોરબીની સ્થિતિવેળાએ તેઓના તરફથી જે કાંઈ વચનો કહેવામાં આવતાં તેમાંથી જે વચનોના મુદ્દાઓ સ્મૃતિમાં રહ્યા હતા તેમાંથી જે લખી રાખવાની એક શ્રોતાને જરૂર હતી તેનું સંક્ષિપ્ત ટાંચણ યથાવકાસાનુસાર તે શ્રોતાએ કરી લીધેલું તે અમે આ સ્થળે ટાંચીએ છીએ—સંશોધક,

૫. હ્રસ્વ એટલે આવરણયુક્ત.

૬. શૈલેશિકરણ, તેમાં (શૈલ=પર્વત+શિ=મોટો)=પર્વતોમાં મોટો-મેરના જેવું અચલ, અગ્ન.

૭. અકંપે ગુણવાળા=મન વચન કાયાના યોગની સ્થિરતાવાળા,

૮. મોક્ષમાં આત્માના અનુભવનો જે નાશ થતો હોય તો તે મોક્ષ શા કામનો ?

૯. આત્માનો ઊર્ધ્વ સ્વભાવ છે; તે પ્રમાણે પ્રથમ ઉચો જાય, અને વખતે સિદ્ધિશિક્ષાએ ભટકાય; પણ કર્મરૂપી જોગે હોવાથી નીચે આવે. જેમ કુબેલો માણસ ઉછાળાથી-એક વખત ઉપર આવે છે તેમ.

સંવત ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અશાઃ શુદ્ધ ૫, સોમ, -તાં ૨૩/૧૯૦૦.

૧. જૈન એ આત્માનું સ્વરૂપ છે. તે સ્વરૂપ(ધર્મ)ને પ્રવર્તાવનાર પણ મનુષ્ય હતા. જેમકે, વર્તમાન અવસર્પિણીકાળમાં ઋષભાદિ ધર્મ પ્રવર્તાવનાર હતા. આથી કરી કંઈ અનાદિ આત્મધર્મનો વિચાર નહોતો. એમ નહોતું.

૨. આશરે એ હજાર વર્ષ ઉપર એટલે જૈનયતિ શિખરસરિ આચાર્ય વૈરથને ક્ષત્રિયસાથે ભેળવ્યા.

૩. ઉત્કર્ષ, અપકર્ષ, અને સંક્રમણ એ સત્તામાં રહેલી કર્મપ્રકૃતિનાં ચર્ચ શકે છે. ઉદયમાં આવેલી પ્રકૃતિનાં ચર્ચ શકે નહીં.

૪. આયુઃકર્મનો જે પ્રકાર બંધ હોય તે પ્રકારે દેહસ્થિતિ પૂર્ણ થાય.

૫. 'ઓસવાળ' તે 'ઓરપાક' જાતના રળપૂત છે.

૬. અધારામાં ન દેખતું એ 'એકંત દર્શનાવરણીય' કર્મ ન કહેવાય; પણ 'મંદ દર્શનાવરણીય' કહેવાય. તમસુનું નિમિત્ત અને તેજસુનો અભાવ તેને લઈને તેમ બને છે.

૭. દર્શન રોકાયે જ્ઞાન રોકાય.

૮. જ્યે જાણવા માટે જ્ઞાનને વધારવું જોઈએ. વજન તેવાં કારણાં.

૯. જેમ પરમાણુની શક્તિ પર્માણને પામવાથી વધતી જાય છે, તેમ ચૈતન્યદ્રવ્યની શક્તિ, વિશુદ્ધતાને પામવાથી વધતી જાય છે. કાચ, ચસમા, દુર્ગ્ધિન આદિ પહેલાં (પરમાણુ)નાં પ્રમાણ છે; અને અવધિ, મનઃપર્વવ, કેવળજ્ઞાન, લખ્ધિ, ઋદ્ધિ વગેરે બીજા (ચૈતન્યદ્રવ્ય)નાં પ્રમાણ છે.

સંવત ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અશાઃ શુદ્ધ ૬, બોમ, -તાં ૩૦/૧૯૦૦.

૧. 'ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ'ને 'વેદકસમ્યક્ત્વ' પણ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ ક્ષયોપશમમાંથી ક્ષાયિક થવાના સંધિના વખતનું જે સમ્યક્ત્વ તે વાસ્તવિક રીતે 'વેદકસમ્યક્ત્વ' છે.

૨. પાંચ સ્થાવર એકેન્દ્રિય બાહર છે; તેમ જ સૂક્ષ્મ પણ છે. વનસ્પતિ શિવાય બાકીના ચારમાં અસંખ્યાત સૂક્ષ્મ કહેવામાં આવે છે. નિગોદ સૂક્ષ્મ અનંત છે; અને વનસ્પતિના સૂક્ષ્મ અનંત છે; ત્યાં નિગોદમાં સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ ઘટે છે.

૩. શ્રી તીર્થંકર, અગિયારમું ગુણસ્થાનક સ્પર્શે નહીં; તેમજ ૧ હું, ૨ જુ તથા ૩ જુ પણ ન સ્પર્શે.

૪. વર્તમાન, હીયમાન, અને સ્થિત એવી જે ત્રણ પરિણામની ધારા છે તેમાં હીયમાન પરિણામની ધારા સમ્યક્ત્વઆશ્રયી (દર્શનઆશ્રયી) શ્રી તીર્થંકરદેવને ન હોય; અને આરિત આશ્રયી ભજના.

૫. ક્ષાયિકચારિત્ર છે ત્યાં મોહનીયનો અભાવ છે; અને જ્યાં મોહનીયનો અભાવ છે ત્યાં ૧ હું,

૨ જુ, ૩ ત્રીજું અને ૧૧ મું એ ચાર ગુણસ્થાનકના સ્પર્શપણાનો અભાવ છે.

૬. ઉદય એ પ્રકારનો છે. એક, પ્રદેશોદય; અને બીજો વિપાકોદય. વિપાકોદય બાલ (દેખા-

તી) રીતે વેદાય છે; અને પ્રદેશોદય અંદરથી વેદાય છે.

૭. આયુષ્યકર્મનો બંધ પ્રકૃતિવિના થતો નથી; પણ વેદનીયનો થાય છે.

૮. આયુષ્યપ્રકૃતિ એક જ ભવમાં વેદાય છે. ખીજી પ્રકૃતિઓ તે ભવમાં વેદાય, અને અન્ય-ભવમાં પણ વેદાય.

૯. જીવ જે ભવની આયુષ્યપ્રકૃતિ ભોગવે છે તે આખા ભવની એક જ બંધપ્રકૃતિ છે. તે બંધપ્રકૃતિનો ઉદય આયુષ્યની શરૂઆત થઈ ત્યારથી ગણાય. આ કારણથી તે ભવની આયુષ્યપ્રકૃતિ ઉદયમાં છે તેમાં સંક્રમણ, ઉત્કર્ષ, અપકર્ષાદિ થઈ શકતાં નથી.

૧૦. આયુષ્યકર્મની પ્રકૃતિ ખીજા ભવમાં ભોગવાતી નથી.

૧૧. ગતિ, જાતિ, સ્થિતિ, સંબંધ, અવગાહ, (શરીરપ્રમાણ) અને રસ અમુક જીવે અમુક પ્રમાણમાં ભોગવવાં તેનો આધાર આયુષ્યકર્મ ઉપર છે. જેમકે, એક માણસની સેા વર્ષની આયુષ્યકર્મપ્રકૃતિનો ઉદય વર્ષ છે; તેમાંથી તે એસીમે વર્ષ અધુરે આયુષ્યે મરણ પામે તો બાકીનાં વીસ વર્ષ ક્યાં અને શી રીતે ભોગવાય? ખીજા ભવમાં ગતિ, જાતિ, સ્થિતિ, સંબંધાદિ નવેસરથી છે; એકાદીમા વર્ષથી નથી; તેથી કરીને આયુષ્યઉદયપ્રકૃતિ અપવચથી તુટી શકે નહીં. જે જે પ્રકારે બંધ પડ્યો હોય, તે તે પ્રકારે ઉદયમાં આવવાથી કોઈની નજરમાં કદાચ આયુષ્ય તુટવાનું આવે; પરંતુ તેમ બની શકતું નથી.

૧૨. સંક્રમણ અપકર્ષ ઉત્કર્ષાદિ કરણોનો નિયમ આયુષ્યકર્મવર્ગણા સત્તામાં હોય ત્યાંકુધી લાગુ થઈ શકે; પણ ઉદયની શરૂઆત થયા પછી લાગુ થઈ શકે નહીં.

૧૩. આયુષ્યકર્મ પૃથ્વીસમાન છે; અને ખીજાં કર્મો ઝાડસમાન છે. (જે પૃથ્વી હોય તેો ઝાડ હોય.)

૧૪. આયુષ્યના બે પ્રકાર છે:—(૧) સોપક્રમ અને (૨) નિરૂપક્રમ. આમાંથી જે પ્રકારનું બાંધ્યું હોય તે પ્રકારનું ભોગવાય છે.

૧૫. 'ઉપશમ સમ્યક્ત્વ' 'ક્ષયોપશમ' થઈ 'ક્ષાયિક' થાય; કારણ કે, ઉપશમ સત્તામાં છે એટલે તે ઉદય આવી ક્ષય થાય.

૧૬. ચક્ષુ બે પ્રકારે:—(૧) જ્ઞાનચક્ષુ અને (૨) ચર્મચક્ષુ. જેમ ચર્મચક્ષુવડે એક વસ્તુ જે સ્વરૂપે દેખાય છે તે વસ્તુ દુર્ગ્ધિન સૂક્ષ્મદર્શકાદિ યંત્રોથી જુદા જ સ્વરૂપે દેખાય છે; તેમ ચર્મચક્ષુવડે જે સ્વરૂપે દેખાય છે તે જ્ઞાનચક્ષુવડે કોઈ જુદા જ સ્વરૂપે દેખાય; ને તેમ કહેવામાં આવે તે આપણે પોતાના ડહાપણે-અહંપણે—ના માનવું તે ચોખ્ખું નથી.^૧

સંવત ૧૯૫૭ (હાતારી) ના આશાઃ શુદ્ધ ૮, બુધ,—તા. ૧૪/૧૯/૫૭.

૧. શ્રીમાન કુંદકુદાચાર્ય અષ્ટપાદુઃ— પ્રાભૂત સ્વેચ્છ છે. પ્રાભૂતભેદ:—દર્શનપ્રાભૂત, જ્ઞાનપ્રાભૂત, ચારિત્રપ્રાભૂત, ભાવપ્રાભૂત ઇત્યાદિ. દર્શનપ્રાભૂતમાં જિનભાવનું સ્વરૂપ જાતાવ્યું છે. સાસ્ત્રિકતાં કહે છે કે, અન્યજ્ઞાવો અમે, તમે, અને દેવાધિદેવ સુદ્ધાંઓ પૂર્વે ભાગ્યા છે; અને તેથી કાર્ય સંકુલ નથી; એટલા માટે જિનભાવ ભાવવાની જરૂર છે. જે જિનભાવ શાંત છે, આત્માનો ધર્મ છે; અને તે ભાગ્યેથી જ મુક્તિ થાય છે.

૨. ચારિત્રપ્રાભૂત.

૧. અત્ર કહેવાનો અભિપ્રાય એવો જણાય છે કે, આત્માદિ પદાર્થો જ્ઞાનચક્ષુના વિષયો છે તેનો નિર્ધાર એકાંત સ્થૂળ (ચર્મ) ચક્ષુવડે થતો સંભાવિત નથી,—સંસોધક.

૩. દ્રવ્ય અને તેના પર્યાય માનવામાં નથી આવતા ત્યાં વિકલ્પ થવાથી ગુંચવાઈ જવું જામ છે. પર્યાય નથી માનેલા તેનું કારણ તેટલે અંશે નહીં પહેંચવાનું છે.^૧
૪. દ્રવ્યના પર્યાય છે એમ સ્વીકારવામાં આવે છે ત્યાં દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજવામાં વિકલ્પ રહે-તો હોવાથી ગુંચવાઈ જવું થાય છે; અને તેથી જ રખડવું થાય છે.^૨
૫. સિદ્ધપદ એ દ્રવ્ય નથી; પણ આત્માનો એક શુદ્ધપર્યાય છે. તે પહેલાં મનુષ્ય, વા દેવ હોતો ત્યારે તે પર્યાય હતો; એમ દ્રવ્ય શાશ્વત રહી પર્યાયાંતર થાય છે.
૬. શાન્તપણુ પ્રાપ્ત કરવાથી જ્ઞાન વધે છે.
૭. આત્મસિદ્ધિ માટે દ્વાદશાંગીનું જ્ઞાન જણતાં ધણું વખત જાય. જ્યારે એક માત્ર સાંત-પણુ સેવ્યાથી તરત પ્રાપ્ત થાય છે.
- ૮ પર્યાયનું સ્વરૂપ સમજાવવા અર્થે શ્રીતીર્થકરદેવે ત્રિપદ(ઉત્પાદ, વ્યય, અને દ્વિવ્ય)સમજાવ્યાં છે.
૯. દ્રવ્યધ્રુવ-સનાતન-છે.
૧૦. પર્યાય ઉત્પાદવ્યયવંત છે.
૧૧. જોએ દર્શન એક જૈનદર્શનમાં સમાય છે. તેમાં પણ જૈન એક દર્શન છે. બ્રાહ્મ-ક્ષણિકવાદી=પર્યાયરૂપે 'સત્' છે. વેદાંત-સનાતન=દ્રવ્યરૂપે 'સત્' છે. ચાર્વાક-નિરીશ્વરવાદી જ્યાંમુધી આત્માની પ્રતિતિ થઈ નથી ત્યાંમુધી તેને જોળખવારૂપે 'સત્' છે.
૧૨. (આત્મ) પર્યાયના બે ભેદ છે: જીવપર્યાય (સંસારાવસ્થામાં) અને સિદ્ધપર્યાય. સિદ્ધપર્યાય સૌ-ટચના સોનાતુલ્ય છે, અને જીવપર્યાય કથિરસહિત સોનાતુલ્ય છે.
૧૩. અંજનપર્યાય.^૩
૧૪. અર્થપર્યાય.^૪
૧૫. વિપયનો નાશ (વેદનો અભાવ) ક્ષાયિકચારિત્રથી થાય છે. એણે ગુણસ્થાનકે વિપયની મંદતા હોય છે; ને નવમા ગુણસ્થાનકમુધી વેદનો ઉદય હોય છે.^૫
૧૬. જે ગુણ પોતાને વિષે નથી તે ગુણ પોતાને વિષે છે એમ જે કહે અથવા મનાવે તે મિથ્યાદષ્ટિ જાણવા.^૬
૧૭. જિન અને જૈન શબ્દનો અર્થ:^૭

૧. આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામાં ગુણપર્યાયાદિનું જ્ઞાન થવું આવશ્યક છે; તથાપિ કેટલાંક દર્શનો ગુણપર્યાયાદિનું અસ્તિત્વ સ્વીકારતાં નથી; અને નથી સ્વીકારતાં તેનું કારણ તેઓની વિચારશક્તિ તે જ્ઞાનસ્થિતિપર્યંત નહીં પહેંચવાનું છે, એમ આ સ્થળે આશય લાગે છે.—સંશોધક.

૨ જૈનાદિ દર્શનો ગુણપર્યાયાદિને સ્વીકારનારાં છે, પણ તેવા દર્શનનું યથાતથ્ય સ્વરૂપ નહીં સમજનારા કેટલાક અનુયાયિઓ, આત્માદિ સાધ્ય કરવા અર્થે તે ગુણપર્યાયાદિનું સ્વરૂપ કહેતા છે જે હેતુ મઠી સકતા નહીં હોવાથી, ગુણપર્યાયાદિનું સ્વરૂપ તે દર્શનોએ સ્વીકાર્યું, ન સ્વકાર્યું તે જીવને સમાન છે; એવા આ પ્રસંગને ઉદ્દેશ અર્થે ધારીએ છીએ,—સંશોધક.

૦ સારસેખરથી તે વિષયના વિવેચન સંબંધી નોંધ થઈ રાખી નથી એમ જ્યાં આજે ચિન્હ હોય ત્યાં સમજવું,—સંશોધક;

૩. સારસેખરની પોતાની નોંધ:—“પોતે [શ્રીમદે] દ્વિતીય બની પ્રમત્ત, અપ્રમત્તનો ભેદ બતાવ્યો.”—સંશોધક,

૪. પ્રમત્ત અપ્રમત્તનો ભેદ જગત્તાં શ્રીમદે આપેલા ભવિદર્શન[જુઓ ઉક્તિ નોંધ]ને ઉદ્દેશી આ જગત કહી સંભવે છે,—સંશોધક,

ઘટ ઘટ અંતરૂ જિન બસે, ઘટ ઘટ અંતરૂ જિન;
મત મદિરાકે પાનસોં, મતવારા સમજે ન.

સમયસાર.

૧૮. આત્માનો સનાતનધર્મ શાંત થવું-વિરામ પામવું તે છે, આખી દ્વાદશાંગીનો સાર પણ તે જ છે. તે પરદર્શનમાં સમાય છે. અને તે પરદર્શન જનનમાં સમાય છે.
૧૯. પીતરાગનાં વચનો વિપયનું વિરચન કરાવનારા છે,
૨૦. જનનધર્મનો આશય, દિગમ્બર તેમ જ શ્વેતામ્બર આચાર્યોનો આશય, ને દ્વાદશાંગીનો આશય માત્ર આત્માનો સનાતનધર્મ પમાડવાનો છે, -અને તે જ સારૂ છે. આ વાતમાં કાંઈ પ્રકારે જાનીઓનો વિકલ્પ નથી. તે જ ત્રણેકાળમાં જાનીઓનું કહેવું છે, હતું અને થશે.
૨૧. બાબ વિષયોથી મુક્ત થઈ જેમ જેમ તેનો વિચાર કરવામાં આવે તેમ તેમ આત્મા વિરન થતો જાય; નિર્મળ થતો જાય.
૨૨. ભંગજનમાં પડવું નહીં. માત્ર આત્માની શાંતિનો વિચાર કરવો ઘટે છે.
૨૩. જાનીઓ જે કે વાણીઆ જેવા દિસાળી છે [-વાણીઆની પેઠે રસ ન ખાય તેવા છે- અર્થાત્ સદ્ગુણો શોધન કરી તરવો સ્વીકારનારા છે.] તોપણ છેવટે લોક જેવા લોક (-ખેડુનાદિ) એક સારૂ વાત પકડી રાખનાર સાધારણ રીતે કહેવાય છે] થાય છે. અર્થાત્ છેવટે ગમેતેમ થાય પણ એક શાંતપણાને ચૂકતા નથી; અને આખી દ્વાદશાંગીનો સાર પણ તે જ છે.
૨૪. જાની ઉદયને જાણે છે; પણ શાતા, અશાતામાં તે પરિણમતા નથી.
૨૫. ઇંદ્રિયોના ભોગસહિત મુક્તપણુ નથી. ઇંદ્રિયોના ભોગ છે ત્યાં સંસાર છે; ને સંસાર છે ત્યાં મુક્તપણુ નથી.
૨૬. બારમા શુભસ્થાનકમુધી જાનીનો આશ્રય લેવાનો છે; -જાનીની આત્માએ વર્તવાનું છે.
૨૭. મહાન્ આચાર્યો અને જાનીઓમાં દોષ તથા બૂલ હોય નહીં. આપણાથી ન સમજાય તેને લીધે આપણે બૂલ માનીએ છીએ. આપણાથી સમજાય તેવું આપણામાં જ્ઞાન નથી માટે તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે જે જાનીનો આશય બૂલવાળો લાગે છે તે સમજાશે એવી ભાવના રાખવી. એક ખીજ આચાર્યોના વિચારમાં કાંઈ જગ્યાએ કાંઈ ભેદ જોવામાં આવે તો તેમ થવું ક્ષયોપશમને લીધે સંભવે છે, પણ વસ્તુતઃ તેમાં વિકલ્પ કરવા જેવું નથી.
૨૮. જાનીઓ ધણા ડાહ્યા હતા. વિપયમુખ ભોગવી જાણતા હતા. પાંચે ઇંદ્રિયો પૂર્ણ. હતી; (પાંચે ઇંદ્રિયો પૂર્ણ હોય તે જ આચાર્યપદવિને યોગ્ય થાય) છતાં આ સંસાર અને ઇંદ્રિયમુખ નિર્માલ્ય લાગવાથી તથા આત્માના સનાતનધર્મને વિષે શ્રેયપણુ લાગવાથી તેઓ વિપયમુખ વિરમી આત્માના સનાતનધર્મમાં જોડાયા છે.
૨૯. અનંતકાળથી છવ રખડે છે; છતાં તેનો મોક્ષ થયો નહીં. જ્યારે, જાનીએ એક અંતર્મુદ્ધર્તમાં મુક્તપણુ જતાવ્યું છે !
૩૦. છવ જાનીની આત્માપ્રમાણે શાંતપણામાં વિચરે, તો અંતર્મુદ્ધર્તમાં મુક્ત થાય છે.
૩૧. અમુકવસ્તુઓ વ્યવચ્છેદ ગઈ એમ કહેવામાં આવે છે; પણ તેનો પુરુષાર્થ કરવામાં આવતો નથી તેથી વ્યવચ્છેદ ગઈ કહે છે, યદ્વપિ જો તેનો સાચો-જેવો જોઈએ તેવો પુરુષાર્થ થાય તો તે શુભો પ્રગટે એમાં સંશય નથી. અંગ્રેજોએ ઉલ્લભ કર્યો તો હુન્નરો તથા રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા; અને હિંદુસ્થાનવાળાએ ઉલ્લભ ન કર્યો તો પ્રાપ્ત કરી રાક્યા નહીં. તેથી

વિદ્યા (જ્ઞાન) વ્યવસ્થેદ ગદ્ય કહેવાય નહીં.

૨૨. વિપયો ક્ષય થયા નથી છતાં જે છવો પોતાને વિષે વર્તમાનમાં ગુણો માની બેઠા છે તે છવેના જેવી ક્ષમણા ન કરતાં તે (વિપયો) ક્ષય કરવા ભણી લક્ષ આપવું.

સંવત ૧૯૫૭ (હારી) ના અઠાડ શુદ્ધ ૮, ગુરુ, -તા. ૫ જાન્યુઆરી ૧૯૦૦.

૧. ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાં પ્રથમ ત્રણથી ચતુર્થાતો મોક્ષ. મોક્ષઅર્થે બાકીના ત્રણ છે.

૨. સુખરૂપ આત્માનો ધર્મ છે એમ પ્રતીત થાય છે. તે સેનામાદક શુદ્ધ છે.

૩. કર્મવડે સુખ દુઃખ સદન કરતાં છતાં પરિશ્રદ્ધ ઉપાર્જન કરવા તથા તેનું રક્ષણ કરવા સૌ પ્રયત્ન કરે છે. સૌ સુખને ચાહે છે; પણ તે પરતંત્ર છે. પરતંત્રતા પ્રશસાપાત્ર નથી.

૪. તે માર્ગ (મોક્ષ) રતનવતી આરાધનાવડે સર્વ કર્મોના ક્ષય થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૫. જ્ઞાનીએ નિરૂપણ કરેલાં તત્ત્વોનો યથાર્થ બોધ થવો તે 'સમ્યગ્જ્ઞાન'.

૬. શુભ, અશુભ, આશ્રય, સંવર, નિર્જરા, બધે, મોક્ષ એ તત્ત્વો છે. (અત્રે પુણ્ય, પાપ આશ્રયમાં ગણેલાં છે).

૭. શુભના બે બેદ: સિદ્ધ અને સંસારી:—

સિદ્ધ. સિદ્ધને અનંત જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, સુખ એ સ્વભાવ સમાન છે; છતાં અનંતર પરંપર થવારૂપે પંદર બેદ આ પ્રમાણે કહ્યા છે:—(૧) તીર્થ (૨) અતીર્થ (૩) તીર્થકર, (૪) અતીર્થકર (૫) સ્વયંભુદ્ધ (૬) પ્રત્યેકભુદ્ધ (૭) ભુદ્ધબોધિત. (૮) સ્ત્રીલિંગ (૯) પુરુષલિંગ (૧૦) નપુંસકલિંગ. (૧૧) અન્યલિંગ, (૧૨) જૈનલિંગ (૧૩) મુદ્ધસ્થલિંગ (૧૪) એક (૧૫) અનેક સંસારી, સંસારી છવો એક પ્રકારે, બે પ્રકારે ધત્યાદિ અનેક પ્રકારે કહ્યા છે. એક પ્રકારે—સામાન્યપણે 'ઉપયોગ' લક્ષણે સર્વ સંસારી છવો છે. બે પ્રકારે—ત્રણ, સ્થાવર અથવા વ્યવહારરાશિ, અવ્યવહારરાશિ, સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળી એક વખત ત્રણપણ પામ્યા છે તે 'વ્યવહારરાશિ'. અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળી કોઈ દિવસ ત્રણપણ પામ્યા નથી તે 'અવ્યવહારરાશિ.' ત્રણ પ્રકારે—સંયત, અસંયત અને સંયતાસંયત અથવા સ્ત્રી, પુરુષ ને નપુંસક. ચાર પ્રકારે—ગતિઅપેક્ષાએ. પાંચ પ્રકારે—ઉદ્વિગ્ધઅપેક્ષાએ. છ પ્રકારે—પૃથ્વી, અપ, તેજસ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રણ. સાત પ્રકારે—કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ, શુક્લ અને અલેસી. (ચૈદમાં ગુણસ્થાનકવાળા લેવા પણ સિદ્ધ ન લેવા, કેમકે સંસારી છવની વ્યાખ્યા છે,) આઠ પ્રકારે—અંકુર, પોતજ, જરાપુજ, સ્વેદજ, રસજ, સન્મૂર્છન, ઉદ્વિગ્ધ અને ઉપપાદ. નવ પ્રકારે પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય દશ પ્રકારે—પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, સંસી તથા અસંસી પંચેન્દ્રિય. અગ્રીઆર પ્રકારે—સૂક્ષ્મ, બાદર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિયમાં જલચર, સ્થલચર; નલચર, મનુષ્ય, દેવતા, નારક. બાર પ્રકારે—છકાવના પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત. તેર પ્રકારે—ઉપજા બાર બેદ સંવ્યવહારિક તથા એક અસંવ્યવહારિક (સૂક્ષ્મ નિગોદનો). ચૈદ પ્રકારે—ગુણસ્થાનક આશી, અથવા સૂક્ષ્મ, બાદર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય તથા સંસી, અસંસીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત. એમ છુદ્ધિમાન પુરુષોએ સિદ્ધાંતને અનુસરી છવના અનેક બેદ (છતાં ભાવના બેદ) કહ્યા છે.

સંવત ૧૯૫૭ (હારી) ના અઠાડ શુદ્ધ ૮, શુક્ર, -તા. ૬-૧-૧૯૦૦.

૧. ' જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ' વિષે જે શંકા રહે છે તેનું સમાધાન આ ઉપરથી થશે:—જેમ બા-

હાવર્યાને વિગે જે કાંઈ જોયું હોય અથવા અનુભવ્યું હોય તેનું સ્મરણ જુદાવસ્થામાં કેટલાકને થાય ને કેટલાકને ન થાય, તેમ પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન કેટલાકને રહે, ને કેટલાકને ન રહે. ન રહેવાનું કારણ એ છે કે, પૂર્વદેહ છોડતાં બાહ્ય પદાર્થોને વિગે જીવ વગગી રહી મરણ કરે છે, અને નવો દેહ પામી તેમાં જ આસક્ત રહે છે. આથી ઉત્તરી રીતે પ્રવર્તનારને-અવકાશ રાખ્યો હોય તેને-પૂર્વનો જીવ અનુભવવામાં આવે છે,

૨. 'જ્ઞતિસ્મરણજ્ઞાન' એ મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. પૂર્વપર્યાય છોડનાં વેદનાના કારણને લઈને, નવો દેહ ધારણ કરતાં ગર્ભાવાસને લઈને, બાહ્યપણામાં મૂઢપણાને લઈને, અને વર્તમાન દેહમાં અતિ જિજ્ઞાસાને લઈને, પૂર્વપર્યાયની સ્મૃતિ કરવાનો અવકાશ જ મળતો નથી; તથાપિ, જેમ ગર્ભાવાસ તથા બાહ્યપણ સ્મૃતિમાં રહે નહીં તેથી કરી તે નહોતાં એમ નથી, તેમ ઉપરનાં કારણોને લઈને પૂર્વપર્યાય સ્મૃતિમાં રહે નહીં તેથી કરી તે નહોતાં એમ કહેવાય નહીં. જેવી રીતે આંખા આદિ જુદોની કલ્પ કરવામાં આવે છે તેમાં સાનુકૂળતા હોય તો થાય છે, તેમ જો પૂર્વ પર્યાયની સ્મૃતિ કરવાને સાનુકૂળતા (યોગ્યતા) હોય તો 'જ્ઞતિસ્મરણજ્ઞાન' થાય. પૂર્વસંજ્ઞા કાયમ હોવી જોઈએ. અસંજ્ઞાનો જીવ આવવાથી 'જ્ઞતિ સ્મરણજ્ઞાન' ન થાય.

૩. આત્મા છે. આત્મા નિલ છે. પ્રમાણો:—

(૧) બાહ્યને ધાવતાં ખટખટાવવાનું કોઈ શીખવે છે? તે પૂર્વાભ્યાસ છે.

(૨) સર્પ અને મોરને; હાથી અને સિંહને; ઉંદર અને બિલાડીને સ્વાભાવિક વૈર છે. તે કોઈ શીખાવતું નથી. પૂર્વજન્મના વૈરની સ્વાભાવિક સંજ્ઞા છે.—પૂર્વજ્ઞાન છે.

૪. નિઃસંગપણ એ વનવાસીનો વિષય છે એમ જ્ઞાનીઓએ કહેલું છે તે સત્ય છે. જેનામાં બે વ્યવહાર-સાંસારિક અને અસાંસારિક-હોય તેનાથી નિઃસંગપણ થય નહીં.^૧

૫. સંસાર છોડવાના અપ્રમત્તગુણસ્થાનક નથી. અપ્રમત્તગુણસ્થાનકની સ્થિતિ અતંતુદ્ધર્તની છે.^૨

૬. 'અમે સમજ્યા છીએ', 'જ્ઞાન છીએ' એમ કહે છે તે તો કળાયા છે.

૭. સંસારમાં રહી સાતમા ગુણસ્થાનની ઉપર વધી શકતું નથી, આથી સંસારીને નિરાશ થવાનું નથી; પણ તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.^૩

૮. પૂર્વ સ્મૃતિમાં આવેલી વસ્તુ ફરી શાંતપણે સંભારે તો યથાસ્થિત સાંભરે.

૯. મંથિના બે ભેદ છે:—એક દ્રવ્ય-બાહ્ય-મંથિ (ચતુષ્પદ, દ્વિપદ, અષ્ટ ઈં) બીજી ભાવ-અભ્યન્તર-મંથિ (આઠ કર્મ ઈં). સમ્યક્કારે બન્ને મંથિથી નિવર્તે તે 'નિર્મથ'.

૧૦. મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરતિ આદિ ભાવ જેને છોડવા જ નથી તેને વચ્ચેનો ત્યાગ હોય, તેપણ તે પારલૌકિક કલ્યાણ શું કરે ?

૧૧. સક્રિય જીવને અજન્મનું અનુજ્ઞાન હોય એમ બને જ નહીં. (ક્રિયા છતાં અજન્મ ગુણસ્થાનક હોતું નથી.)

૧૨. રાગાદિ દોષોનો હાથ થવાથી તેનાં સહાયકારી કારણોનો હાથ થાય છે. જ્યાં સુધી હાથ સંપૂર્ણપણે થતો નથી, ત્યાંસુધી મુમુક્ષુ જીવ સંતોષ માની બેસતા નથી.

૧૩ રાગાદિ દોષ અને તેનાં સહાયકારી કારણોના અભાવે બંધ થતો નથી. રાગાદિના પ્રયોગે

૧. શ્રીમદ્ જ્ઞાન અપ્રમત્તભાવ અભ્યન્તર રીતે આ શબ્દો સૂચવે છે.—સંશોધક.

૨. આ વચન અપેક્ષિત છે, સંસારસ્થાનની આવશ્યકતા સૂચવવા અર્થે કહ્યું છે,—સંશોધક.

૩. આ વચન પણ અપેક્ષિત છે, અભિપ્રાયસૂચક છે,—સંશોધક.

કરી કર્મ હોય છે. તેના અભાવે કર્મનો અભાવ સર્વ સ્થળે જાણવો.

૧૪. આયુઃકર્મ.

(અ) અપવર્તન—વિશેષકાળનું હોય તે કર્મ થોડા કાળમાં વેદી શક્ય તેનું કારણ પૂર્વનો તેવો બંધ હોવાથી તે પ્રકારે ઉદયમાં આવે;—ભોગવાય. (આ) ‘તુટવું’ શબ્દનો અર્થ ‘એ ભાગ થવા’ એમ કેટલાક કરે છે; પણ તેમ નથી. જેવી રીતે ‘દેવું તુટવું’ શબ્દનો ‘દેવાનો નિકાલ થવો’, દેવું દઈ દીધું’ ના અર્થમાં વપરાય છે તેવી રીતે ‘આયુષ તુટવું’ શબ્દનો આશય જાણવો. (બ) ‘સોપક્રમ’—શિથિલ—એકદમ ભોગવી લેવાય તે. (ક) નિ-રૂપક્રમ=નિકાચિત. દેવ, નારક, યુગલ, ૬૩ શલાકા પુરૂષ ને ચરમ શરીરિને હોય છે. (ડ) પ્રદેશોદય=પ્રદેશને મોટા આગળ લઈ વેદવું તે ‘પ્રદેશોદય.’ પ્રદેશોદયથી જ્ઞાનીઓ કર્મનો ક્ષય અંતર્મૂલ્યમાં કરે છે. (ઊ) ‘અનપવર્તન’; અને ‘અતુદીરણા’ એ બેનો અર્થ મળતો છે; તથાપિ તદ્વાત એ છે કે, ‘ઉદીરણામાં આત્માની શક્તિ છે, અને અપવર્તનમાં કર્મની શક્તિ છે.’ (એ) આયુષ ઘટે છે એટલે થોડા કાળમાં ભોગવાય છે.

૧૫. અશાતાના ઉદયમાં જ્ઞાનની કસોટી થાય છે.

૧૬. પરિણામની ધારા એ ‘થરમોમીટર’ સમાન છે.

સંવત ૧૯૫૭ (હાસારી)ના અશાઃ શુદ્ધ ૧૦, શનિ,—૭૭૭૧૯૦૦

—૧. અસમન્વસતા=અમળતાપણું (અસ્પષ્ટતા.) ૨. વિયમ=જેમ તેમ. ૩. આર્થ=ઉત્તમ. ‘આર્થ’શબ્દ શ્રી જિનેશ્વરને, યુગ્યુને તથા આર્થદેશના રહેનારને વપરાય. ૪. નિલેપ=પ્રકાર, ભેદ, વિભાગ.

૨. ભયંત્રાણુ=ભયથી તારનાર; શરણુ આપનાર.

૩. હેમચંદ્રાચાર્ય, એ ધંધુકાના મોડવાણીઆ હતા. તે મહાત્માએ કુમારપાત્ર રાજપાસે પોતાના કુટુંબને માટે એક ક્ષેત્ર પણ માગ્યું ન હોતું. તેમ પોતે પણ રાજ અન્નકાળીઓ લીધો નહોતો એમ શ્રીકુમારપાસે તે મહાત્માને અમિદાહ દેતી વખતે કહ્યું હતું. તેઓના શરૂ દેવચન્દ્રસૂરિ હતા.

સંવત ૧૯૫૭ (હાસારી)ના અશાઃ શુદ્ધ ૧૧, રવિ,—તા. ૮૭૭૧૯૦૦.

૧. સરસ્વતિ જિનવાણીની ધારા.

૨. ૧. બાંધનાર, ૨. બાંધવાના હેતુ, ૩. બાંધન અને ૪. બાંધનના ફળથી આખા સંસારનો પ્રપંચ રહ્યો છે એમ શ્રી જિનેદ્રે કહ્યું છે.

૩. બનારસીદાસ એ શ્રી આમ્રાના દશા શ્રીમાલી વાણીઆ હતા.

સંવત ૧૯૫૭ (હાસારી)ના અશાઃ શુદ્ધ ૧૧, સોમ—૮૭૭૧૯૦૦.

૧. શ્રી યશોવિજયજીએ ‘યોગદષ્ટિ’ ગ્રંથમાં—

જહી ‘કાન્તાદષ્ટિ’ને વિષે બતાવ્યું છે કે, વીતરાગસ્વરૂપશિવાય બીજે ક્યાંય સ્થિરતા થઇ શકે નહીં; વીતરાગસ્વરૂપશિવાય બીજું સુખ નિઃસત્ત્વ લાગે છે, આડંબરરૂપ લાગે છે.

પાંચમી સ્થિરાદષ્ટિમાં બતાવ્યું છે કે, વીતરાગસ્વરૂપ પ્રિયકારી લાગે.

આઠમી ‘પરાદષ્ટિમાં’ બતાવ્યું છે કે, ‘પરમાવગાદ સમ્યક્ત્વ’ સંભવે. જ્યાં કેવળજ્ઞાન હોય.

૨. પાતંજલ-યોગના કર્તાને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહોતું, પણ હરિભદ્રસૂરિએ તેમને માર્ગાલુ-સારી ગણેલ છે.

૩. હરિભદ્રસૂરિએ તે દષ્ટિઓ અધ્યાત્મપણે સંસ્કૃતમાં વર્ણવી છે; અને તે ઉપરથી યશોવિજયજી મહારાજે ઢાંગરૂપે ગુજરાતીમાં કરેલ છે.

૪. યોગદષ્ટિમાં જીએ લાવ-ઉદય, આંપશમિક, ક્ષાયોપશમિક, ક્ષાયિક, પરિણામિક, સાન્નિપા-
તિક-નો સમાવેશ થાય છે. એ જ લાવ છવના સ્વતત્ત્વજુત છે.
૫. જ્યાંસુધી યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંસુધી માન રહેવું ફીક છે, નહીંતો અનાયારદોષ લાગે
છે. આ વિષયપરત્વે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં 'અનાયાર' નામે અધિકાર છે.
૬. સાનીના સિદ્ધાંતમાં ફેર હોઈ શકે નહીં.
૭. સૂત્રો, આત્માનો સ્વધર્મ પ્રાપ્ત કરવા માટે કરવામાં આવ્યાં છે; પણ તેવું રહસ્ય યથાર્થ
સમજવામાં આવતું નથી તેથી ફેર લાગે છે.
૮. દિગમ્બરનાં ત્રીજ વચનોને લીધે કંઈ રહસ્ય સમજી શકાય છે. શ્વેતામ્બરની મોળાણને
લીધે રસ દંડાતો ગયો.
૯. 'શાસ્ત્રમિદં વૃક્ષ-નરકને વિષેની અશાતા દર્શાવવા આ સખ્દ વપરાય છે. ખીજડાને મળતું
તે વૃક્ષ થાય છે. લાવથી સંસારી આત્મા તે વૃક્ષરૂપ છે. આત્મા પરમાર્થે-અધ્યવસાય
વર્ણતા-નંદનવન સમાન છે.
૧૦. જિનમુદ્રા બે પ્રકારે છે; કાયોત્સર્ગ અને પદ્માસન. પ્રમાદ દાળવાને ખીજાં ઘણાં આસનો
ક્યાં છે, પણ મુખ્યત્વે આ બે આસનો છે.
૧૧. 'પ્રશમરસનિમગ્ન' દષ્ટિયુગ્મ પ્રસન્ન ॥ વદનકમલમંકઃ કામિનીસંગશ્યમ્યઃ ॥
કરયુગમપિ યતે શસ્ત્રસંબંધવંધ્ય ॥ તદસિ જગતિ દેવો વીતરાગસ્ત્યમેવ ॥ ૧ ॥
૧૨. ચૈતન્યલક્ષ કરનારની બહિહારી છે !
૧૩. તીર્થ=તરવાનો માર્ગ.
૧૪. અરનાથ પ્રજ્ઞની સ્તુતિ મહાત્મા આનંદધનજીએ કરેલ છે. શ્રી આનંદધનજીનું ખીજું નામ
'લાભાનંદજી' હતું. તેઓ તપગચ્છમાં થયા છે.
૧૫. વર્તમાનમાં લોકોને જ્ઞાન તથા શાંતિ સાથે સંબંધ રહ્યો નથી. મતાચાર્ય મારી નાખ્યાં છે.
૧૬. આશય આનંદધન તણો, અતિ ગંભીર ઉદાર;
બાલક બાંદ પસારીને, કહે ઉદધિ વિસ્તાર.
૧૭. ત્રણ પ્રકારે ઈશ્વરપણુ જણાય છે:—(૧) જડતેજઃક્રમકપણે વર્તે છે. (૨) ચૈતન્ય-સં-
સંસારી છવો વિલાવાત્મકપણે વર્તે છે. (૩) સિદ્ધ-શુદ્ધ ચૈતન્યાત્મકપણે વર્તે છે.
- સંવત ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અશાઃ શુદ્ધ ૧૩, બોમ, -૧૦૭૧૦૦.
- 'ભગવતી આરાધના' જેવાં પુસ્તકો મધ્યમઉત્કૃષ્ટલાવના મહાત્માઓને તથા મુનિરાજોને યોગ્ય
છે. એવા પ્રયો તેથી ઓછી પદવિ-યોગ્યતા-વાળા સાધુ, ગ્રાવકને આપવાથી કૃતમ્મ થાય
છે; તેઓને તેથી ઉલટો અલાભ થાય છે. ખરા મુમુક્ષુઓને જ એ લાભકારી છે.
૨. મોક્ષમાર્ગ એ અગમ્ય તેમ જ સરળ છે.
- અગમ્ય:—માત્ર વિલાવદશાને લીધે મતભેદો પડવાથી કોઈ પણ સ્થળે મોક્ષમાર્ગ સમગ્રપણે
તેવું રહ્યું નથી, અને તેને લીધે વર્તમાનમાં અગમ્ય છે. માણસ મરી ગયા પછી અજ્ઞાન-
વડે નાડ ગ્રાહીને વેદાં કરવાનાં ફળની ખરાબર, મતભેદ પડવાનું ફળ થયું છે, અને તેથી
મોક્ષમાર્ગ સમગ્રપણે તેમ નથી. સરળ:—મતભેદની કડાકૂટ જવા દઈ, જે આત્મા અને પુરુષ
લવચ્ચે વહેંચણી કરી, શાંતપણે અનુભવવામાં આવે તો મોક્ષમાર્ગ સરળ છે; અને દૂરનથી.
૩. અનેક શાસ્ત્રો છે. તે એકેક વાંચ્યા પછી તેનો નિર્ણય કરવા માટે બેસવામાં આવે તો તે
દિશાએ પૂર્વાદિકતું જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત થાય નહીં અર્થાત્ કોઈ દિવસ પણ

આવે નહીં; પણ તેની સંકલ્પના છે, ને તે શ્રીગુરુદેવ બનાવે છે કે. અંતર્મૂર્તિમાં મહા-
ત્માઓ પ્રાપ્ત કરે છે.

૪. આ જીવે નવપૂર્વસુધી જ્ઞાન મેળવ્યું તોપણ કાંઈ સિદ્ધિ થઈ નહીં. તેનું કારણ વિમુખદશા-
એ પરિણમવાનું છે. જો સન્મુખદશાએ પરિણમ્યા હોય તો તત્ક્ષણ મુક્ત થાય.

૫. પરમશાંત રસમય 'ભગવતી આરાધના' જેવા એક જ શાસ્ત્રનું સારી રીતે પરિણમન થયું
હોય તો બસ છે.

૬. આ આરા-કાળ-માં સંઘવણ સારાં નહીં; આયુષ્ય ઓછાં, દુલિપ્ત, મરકી જેવા સંજોગો
વારંવાર બને તેથી આયુષ્યની કાંઈ નિશ્ચયપૂર્વક સ્થિતિ નથી, માટે જેમ બને તેમ આત્મ-
હિતની વાત તરત જ કરવી. મુક્તવી રાખવાથી ભૂતથાપ ખાધ બેસાય છે. આવા
સાંકડા સમયમાં તો છેક જ સાંકડો માર્ગ-પરમ શાંત થવું તે-ગ્રહણ કરવો. તેથી જ ઉપ-
શમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ થાય છે.

૭. કામાદિ કોઈક જ વાર આપણાથી હારી જાય છે; નહીં તો ઘણીવાર આપણને ધાપ મારી
દે છે. એટલા માટે બનતાંસુધી જેમ બને તેમ ત્વરાથી તેને તજવાને અપ્રમાદી
થવું, જેમ વહેલું થવાય તેમ થવું. શરવીરપણાથી તેમ તરત થવાય છે.

૮. વર્તમાનમાં દુષ્ટિરાગાનુસારી માણસો વિશેષપણે છે.

૯. જો ખરા વૈદ્યની પ્રાપ્તિ થાય, તો દેહનો વિધર્મ સહેજે આપધિવડે વિધર્મમાંથી નીકળી
સ્વધર્મ પકડે છે. તેવી રીતે જો ખરા ગુરૂની પ્રાપ્તિ થાય, તો આત્માની શાંતિ ઘણી જ
સુગમતાથી અને સહેજમાં થાય છે.

૧૦. ક્રિયા કરવામાં તત્પર એટલે અપ્રમાદી થવું. પ્રમાદ કરીને ઉલટા કાપર થવું નહીં.

૧૧. સામાયિક-સંયમ. પ્રતિક્રમણ-આત્માની ક્ષમાપના, આરાધના. પૂજન-ભક્તિ.

૧૨. જિનપૂજન, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ આદિ કેવા અનુક્રમે કરવાં તે કહેતાં એક પછી એક
પ્રશ્ન ઉઠે; અને તેનો કેમે પાર આવે તેમ નથી. જ્ઞાનીની આત્માપ્રમાણ-જ્ઞાનીએ બતાવ્યા-
પ્રમાણે ગમે તે ક્રિયામાં વર્તે તોપણ તે મોક્ષના માર્ગમાં છે.

૧૩. અમારી આત્માએ વર્તતાં જો પાપ લાગે તો તે અમે અમારે શિર ઓઢી લઈએ છીએ;
કારણ કે, જેમ રસ્તાઉપર કાંટા પડ્યા હોય તે કોઈને વાગશે એમ જાણી માર્ગે ચાલતાં
ત્યાંથી ઉપાડી લઈ કોઈને જ્યાં ન લાગે તેવી બીજી એકાંત જગ્યાએ કોઈ મૂકે તો કાંઈતેજી
રાજ્યનો ગુ-હો ક્યો કહેવાય નહીં; તેમ મોક્ષનો શાંત માર્ગ બતાવતાં પાપ કેમ સંભવે !

૧૪. જ્ઞાનીની આત્માએ ચાલતાં જ્ઞાનીગુરૂએ ક્રિયાઆશ્રી યોગ્યતાનુસાર કોઈને કાંઈ બતાવ્યું હોય
અને કોઈને કાંઈ બતાવ્યું હોય તેથી મોક્ષનો માર્ગ અટકતો નથી.

૧૫. ધર્માર્થ સ્વરૂપ સમજ્યાવિના, અથવા પોતે જો બોલે છે તે પરમાર્થ યથાર્થ છે કે કેમ તે
જાણ્યાવિના સમજ્યાવિના જે વક્તા થાય છે તે અનંત સંસારને વધારે છે, માટે જ્યાં-
સુધી આ સમજવાની શક્તિ થાય નહીં ત્યાંસુધી માન રહેવું સાહે છે.

૧૬. વક્તા થઈ એક પણ જીવને ધર્માર્થ માર્ગે પમાડવાથી તીર્થકરગોત્ર બંધાય છે, અને તેથી
ઉત્કૃષ્ટ કરવાથી મહામોહનીયકર્મ બંધાય છે.

૧૭. જો કે હમણાં જ તમો સર્વને માર્ગે ચઢાવીએ, પણ ભાજનના પ્રમાણમાં વસ્તુ મૂકાય છે,
નહીં તો જેમ હમણાં વાસણમાં ભારે વસ્તુ મૂકવાથી વાસણનો નાશ થાય, તેમ થાય.

૧૮. તમારે કોઈ પ્રકારે ડરવા જેવું નથી; કારણ કે, તમારે માથે અમારા જેવા છે. તો

તમારા પુરુષાર્થને આધીન છે. જે તેમને પુરુષાર્થ કરે તો મોક્ષ થવો દૂર નથી. મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો તે બધા મહાત્મા પ્રથમ આપણા જેવા મનુષ્ય હતા; અને કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી પણ દેહ તો તેનો તે જ રહે છે; તો પછી હવે તે દેહમાંથી તે મહાત્માઓએ શું કાદી નાખ્યું તે સમજીને કાદી નાખવાનું કરવાનું છે. તેમાં ડર શાનો? વાદવિવાદ કે મતભેદ શાનો? માત્ર શાંતપણે તે જ ઉપાસવાયોગ્ય છે.

સંવત ૧૯૫૭ (હાલારી) ના અષાઢ શુદ્ધ ૧૪-શુક્રવાર. તા. ૧૧/૭/૧૯૦૦.

૧. પ્રથમથી અણુધ બાંધતાં, ને વાપરતાં શીખ્યા હોય તે લગાડ વખતે તે ધામ આવે છે; તેમ પ્રથમથી વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત કરી હોય, તો અવસર આવ્યે કામ આવે છે; આ રાધના થઈ શકે છે.
૨. યશોવિજયછએ અર્થે રચતાં એટલો અખંડ ઉપયોગ રાખ્યો હતો કે, તે કાંઈ ઠેકાણે ચૂક્યા ન હોતા. તોપણ છદ્મસ્થ-અવસ્થાને લીધે દોહસો ગાથાના સ્તવન મધ્યે જ મા હાણાંગસૂત્રની શાખ આપી છે તે મળતી નથી. તે શ્રી ભગવતીજના પાંચમા શતકના ઉદ્દેશે માલમ પડે છે. આ ઠેકાણે અર્થકર્તાએ ' રાસભવત્તિ ' એટલે પશુત્વ ગણેલ છે; પણ તેનો અર્થ તેમ નથી. રાસભવત્તિ એટલે કે ગદ્યેડને સારી કેળવણી આપી હોય તો પણ જાતિસ્વભાવને લીધે રખ્યા દેખીને લોટી જવાનું મન થાય છે; તેમ વર્તમાનકાળે બ્રાહ્મતાં ભવિષ્યકાળમાં કહેવાનું બોલી જવાય છે.
૩. ' ભગવતી આરાધના ' મધ્યે લેશમાના અધિકારે દરેકની સ્થિતિ વગેરે સારી રીતે જાતવેલ છે.
૪. પરિણામ ત્રણ પ્રકારનાં છે; લીધમાન, વર્ધમાન અને સમવસ્થિત. પ્રથમનાં જે છદ્મસ્થને હોય છે; અને છેલ્લું સમવસ્થિત (અચલ-અકંપ-શૈલેશીકરણ) કેવળજ્ઞાનીને હોય છે.
૫. તેરમે ગુણસ્થાનકે લેશમા તથા યોગનું ચત્ત્રાયલપણ છે, તો સમવસ્થિત પરિણામ કેમ સંભવે તેનો આશય:-સક્રિય છવને અખંધ અનુક્રમ હોતું નથી. ૧૩ મા ગુણસ્થાનકે કેવળીને પણ યોગને લીધે સક્રિયતા છે, અને તેથી બંધ છે; પણ બંધ અખંધ-બંધ ગણાય છે. ૧૪ મા ગુણસ્થાનકે આત્માના પ્રદેશ અચલ થાય છે. પાંજરામહિના સિંહના દષ્ટાન્તે: જેમ પાંજરામાં સિંહ જળીને અડતો નથી, અને સ્થિર થઈ બેસી રહે છે, ને કાંઈ ક્રિયા કરતો નથી, તેમ અક્રિય છે. જ્યાં પ્રદેશનું અચલપણ છે ત્યાં અક્રિયતા ગણાય.
૬. ચત્ત્રાય સો બંધ-યોગનું ચત્ત્રાયમાન થતું તે ' બંધ ' યોગનું સ્થિર થતું તે અખંધ.
૭. જ્યારે અખંધ થાય ત્યારે મુક્ત થયા કહેવાય.
૮. ઉત્સર્ગમાર્ગ એટલે યથાખ્યાતચારિત્ર; જે નિરતિચારવાળું છે.
ઉત્સર્ગમાં ત્રણ ગુણ સમાય છે. અપવાદમાં પાંચ સમિતિ સમાય છે. ઉત્સર્ગ અક્રિય છે. અપવાદ સક્રિય છે. ઉત્તમ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે; ને તેથી જે ઉતરતો તે અપવાદ છે. શૈલકું ગુણસ્થાનકે ઉત્સર્ગ છે; તેથી નીચેનાં ગુણસ્થાનકે એક બીજીની અપેક્ષાએ અપવાદ છે.
૯. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય, ને યોગથી એક પછી એક અનુક્રમે બંધ પડે છે.
૧૦. મિથ્યાત્વ એટલે યથાર્થ ન સમજાય તે. મિથ્યાત્વથી વિરતિપણ ન થાય. વિરતિને અભાવે કપાય થાય, કપાયથી યોગનું ચત્ત્રાયમાનપણ થાય છે. યોગનું ચત્ત્રાયમાનપણ ' આશ્રય ' અને તેથી ઉલટું તે ' સંવર. '
૧૧. દર્શનમાં જૂલ થવાથી જ્ઞાનમાં જૂલ થાય છે. જેવા રસથી જ્ઞાનમાં જૂલ થાય તેવી રીતે આત્માનું વીર્ય સ્ફુરણ, અને તે પ્રમાણે પરમાણુ ગ્રહણ કરે ને તેવોજ બંધ પડે; અને તે પ્રમાણે વિપાક ઉદયમાં આવે. જે આંગળીના આંકડીઆ પાડયા તે ૩૫ ઉદયકાલ પાર

- મરડવા તે રૂપ ભૂલ, તે ભૂલથી દુઃખ થાય છે એટલે બધ બધાય છે. પણ મરડવારૂપ ભૂલ જવાથી આંકડા સેહેજે વિપાક આપી નિર્જર છે, અને નવો બધ થતો નથી.
૧૨. દર્શનમાં ભૂલ થાય તેનું ઉદાહરણ:—જેમ દીકરો બાપના જ્ઞાનમાં તેમ જ બીજાના જ્ઞાનમાં દેહઅપેક્ષાએ એક જ છે. બીજી રીતે નથી; પરંતુ બાપ તેને પોતાનો દીકરો કરી માને છે. તે જ ભૂલ છે. તે જ દર્શનમાં ભૂલ અને તેથી જો કે જ્ઞાનમાં ફેર નથી તો પણ ભૂલ કરે છે; ને તેથી ઉપર પ્રમાણે બધ પડે છે.
૧૩. જે ઉદયમાં આત્મા પહેલાં રસમાં મોળાશ કરી નાખવામાં આવે તો આત્મપ્રદેશથી કર્મ ખરી જઈ નિર્જરા થાય, અથવા મંદ રસે ઉદય આવે.
૧૪. જ્ઞાનીઓ નવી ભૂલ કરતા નથી, માટે તે અબધ થઈ શકે છે.
૧૫. જ્ઞાનીઓએ માનેહું છે કે દેહ પોતાનો નથી; તે રહેવાનો પણ નથી; જ્યારે ત્યારે પણ તેનો વિયોગ થવાનો છે. એ ભેદવિજ્ઞાનને લઈને હમેશાં નગારાં વાગતાં હોય તેવી રીતે તેના કાને પડે છે, અને અજ્ઞાનીના કાન બહેરા હોય છે એટલે તે જાણતો નથી.
૧૬. જ્ઞાની દેહ જવાનો છે એમ સમજી તેનો વિયોગ થાય તેમાં ખેદકરતા નથી. પણ જેવી રીતે કોઈની વસ્તુ લીધી હોય, ને તેને પાછી આપવી પડે તેમ દેહને ઉલ્લાસથી પાછોસોંપે છે; અર્થાત્ દેહમાં પરિણમતા નથી.
૧૭. દેહ અને આત્માનો ભેદ પાડવો તે 'ભેદજ્ઞાન' તે જ્ઞાનીનો તેજ્ઞ છે. તે તેજ્ઞથી દેહ અને આત્મા જૂદાં પડી શકે છે. તે વિજ્ઞાન થવા માટે મહાત્માઓએ સઠળ શાસ્ત્રો રચ્યાં છે. જેમ તેજ્ઞથી સોનું તથા કથિર જૂદાં પડે છે, તેમ જ્ઞાનીના ભેદવિજ્ઞાનરૂપ તેજ્ઞથી સ્વાભાવિક આત્મદ્રવ્ય અશુર લઘુ સ્વભાવવાળું હોઈને પ્રયોગી દ્રવ્યથી જૂદું પડી સ્વધર્મમાં આવે છે.
૧૮. બીજા ઉદયમાં આવેલાં કર્મોનું આત્મા ગમે તેમ સમાધાન કરી શકે, પણ વેદનીયકર્મમાં તેમ થઈ શકે નહીં; ને તે આત્મપ્રદેશે વેદનું જ જોઈએ; ને તે વેદતાં મુસ્કેલીનો પૂર્ણ અનુભવ થાય છે. ત્યાં જે ભેદજ્ઞાન સંપૂર્ણ પ્રગટ થતું ન હોય, તો આત્મા દેહાકારે પરિણમે; એટલે દેહ પોતાનો માની લઈ વેદે છે. અને તેને લઈને આત્માની શાંતિનો ભંગ થાય છે. આવા પ્રસંગે જેમને ભેદજ્ઞાન સંપૂર્ણ થયું છે એવા જ્ઞાનીઓને અશાતાવેદની વેદતાં નિર્જરા થાય છે; ને ત્યાં જ્ઞાનીની કસોટી થાય છે. એટલે બીજા દર્શનોવાળા ત્યાં તે પ્રમાણે ટકી શકતા નથી, ને જ્ઞાની એવી રીતે માનીને ટકી શકે છે.
૧૯. પુદ્ગલદ્રવ્યની દરકાર રાખવામાં આવે તોપણ જ્યારે ત્યારે સાદ્યું જવાનું છે, અને જે પોતાનું નથી તે પોતાનું થવાનું નથી; માટે લાચાર થઈ દીન બનવું તે શા કામનું ?
૨૦. યોગાપયડિ પ્રયેશ —યોગથી પ્રવૃત્તિ, ને પ્રદેશ બધાય છે.
૨૧. સ્થિતિ તથા અનુભાગ કયાયથી બધાય છે.
૨૨. આઠ વિધ, સાત વિધ, છ વિધ. ને એક-વિધ એ પ્રમાણે બધ બધાય છે.
- સંવત ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અષાઃ શુદ્ધ ૧૫, ગુરુવાર.—તા ૧૨/૭/૧૯૦૦.
૧. જ્ઞાનદર્શનનું ફળ યથાખ્યાતચારિત્ર, અને તેનું ફળ નિર્વાણ; અને તેનું ફળ અનિર્વાણ.
- સંવત ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અષાઃ વદ ૧, શુક્રવાર.—તા ૧૩/૭/૧૯૦૦.
૨. દેવાગમનસ્તોત્ર જે મહાત્મા સંમત બ્રહ્મચર્ય (જેના નામનો સુદર્શન મંત્ર છે) એવો થાય છે) બનાવેલ છે; અને તેના ઉપર દિગમ્યાર નક્કર છે.
૮. તમ.

ટીકા કરી છે. એ મહાત્મા દિગમ્બરઆચાર્ય છતાં તેઓ કૃત ઉપરનું સ્તોત્ર શ્વેતામ્બરઆચાર્યેનિ પણ માન્ય છે. તે સ્તોત્રમાં નીચેનો શ્લોક છે:—

દેવાગમનબોધાનયામરાદિવિભૂતયઃ ।

માયાવિષ્ણુપિ દસ્યતે, નાતસ્ત્વમસિ નો મહાન્ ॥

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ એવો છે કે, દેવાગમન (દેવતાઓનું આવવું યતું હોય), આકાશગમન (આકાશગમન થઈ શકતું હોય), યામરાદિ વિભૂતિ (યામર વગેરે વિભૂતિ હોય) સમવસરણુ થતું હોય આદિ) એ બધાં તો માયાવીઓનામાં પણ જણાય છે, (માયાથી અથવા યુક્તિથી પણ થઈ શકે) એટલે તેટલાથી જ આપ અમારા મહત્તમ નથી. (તેટલા ઉપરથી કાંઈ તીર્થંકર વા જિનેન્દ્રદેવનું અસ્તિત્વ માની શકાય નહીં. એવી વિભૂતિ આદિનું કાંઈ અમારે કામ નથી. અમે તો તેનો સાગ કર્યો છે.)

આ આચાર્યે કેમ જાણે શુદ્ધમાંથી નીકળતાં તીર્થંકરનું કાંડું પકડી ઉપર પ્રમાણે નિરપેક્ષપણે વચ્ચેના કલાં હોય એવો આશય આ સ્થળે જતાવવામાં આવ્યો છે.

૨. આપનાં અથવા પરમેશ્વરનાં લક્ષણો કેવાં હોવાં હોવાં જોઈએ તે સંબંધી 'તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં' પહેલી ગાથા નીચેપ્રમાણે છે:—

ભોક્ષમાર્ગસ્ય નેતારં । ભેતારં કર્મભૂતમ્ ॥

જ્ઞાતારં વિશ્વતત્ત્વાનાં । વંદે તદ્દશુભલબ્ધયે ॥

સારભૂત અર્થ:—

'ભોક્ષમાર્ગસ્ય નેતારં', (ભોક્ષમાર્ગે લઈ જનારને' એમ કહેવાથી 'ભોક્ષ'નું 'અસ્તિત્વ' માર્ગ, અને' લઈ જનાર' એ ત્રણ વાત સ્વીકારી. જે ભોક્ષ છે તો તેનો માર્ગ પણ જોઈએ; અને જે માર્ગ છે, તો તેનો કદાચ જોઈએ; અને જે દ્રષ્ટા હોય તે જ માર્ગે લઈ જઈ શકે. માર્ગે લઈ જવાનું કાર્ય નિશકાર ન કરી શકે, પણ સાકાર કરી શકે, અર્થાત્ ભોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ સાકાર ઉપદેશ; એટલે દેહસ્થિતિએ જેણે ભોક્ષ અર્થ લાંબો જીવેલા કરી શકે 'ભેતારં કર્મભૂતમ્' (કર્મરૂપ પર્વતને કહેવાવાળા) અર્થાત્ કર્મરૂપી પર્વતો તોડવાથી ભોક્ષ હોઈ શકે; એટલે જેણે દેહસ્થિતિએ કર્મરૂપી પર્વતો તોડ્યા જ તે સાકાર ઉપદેશ છે; તેના કોણે પર્વતમાનદેહે જે છવન્મુક્ત છે તે. જે કર્મરૂપી પર્વતો તોડી મુક્ત થયા છે તેને કરી કર્મનું હોવાપણુ ન હોય; મારે કેટલાક માને છે, તેમ મુક્ત થયા પછી દેહ ધારણ કરે એવા છવન્મુક્ત ન જોઈએ. જ્ઞાતારં વિશ્વતત્ત્વાનાં' (વિશ્વતત્ત્વના જાણનાર) એમ કહેવાથી એમ ફરીથી કે આપ કેવા જોઈએ કે જે સમસ્ત વિશ્વના જ્ઞાયક હોય. 'વંદે તદ્દશુભલબ્ધયે' (તેના શુભની પ્રાપ્તિને અર્થે તેને વંદના કરું છું). અર્થાત્ આવા શુભવાળા પુરૂષ હોય તે જ આપ છે; અને તે જ વંદન યોગ્ય છે.

૩. ભોક્ષપદ બધા ચૈતન્યને સામાન્ય જોઈએ. એક છવ આશ્રયી નહીં. એટલે એ ચૈતન્યનો સામાન્ય ધર્મ છે. એક છવને હોય અને બીજા છવને ન હોય એમ બને નહીં.
૪. 'લગવતી આરાધના' ઉપર શ્વેતામ્બરઆચાર્યનો ટીકા કરેલ છે તે પણ તે જ નામે કહેવાય છે.
૫. કરણાનુયોગ કે દ્રવ્યાનુયોગમાં દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર વચ્ચે તફાવત નથી. માત્ર બાહ્ય વ્યવહારમાં તફાવત છે.
૬. કરણાનુયોગમાં ગણિતાકારે સિદ્ધાન્તો મેળવેલા છે. તેમાં તફાવત હોવાનો સંભવ નથી.
૭. કર્મગ્રન્થ મુખ્યપણે કરણાનુયોગમાં સમાય.
૮. 'પરમાત્માપ્રકાશ' દિગમ્બરઆચાર્યનો બનાવેલો છે. તે ઉપર ટીકા થઈ છે.
૯. નિરાકુળતા એ શુભ છે. સંકેત એ દુઃખ છે.

૧૦. કાચકલેશ તપ કરતાં છતાં મહાસુનિને નિરાકુળતા અર્થાત્ સ્વસ્થતા જોવામાં આવે છે. મતસજ્ય જેને તપાદિકની આવશ્યકતા છે, અને તેથી તપાદિક કાચકલેશ કરે છે, છતાં સ્વાસ્થ્યદશા અનુભવે છે; તો પછી કાચકલેશ કરવાનું રહ્યું નથી એવા સિદ્ધભગવાનને નિરાકુળતા કેમ ન સંભવે !
 ૧૧. દેહ કરતાં ચૈતન્ય સાવ સ્પષ્ટ છે. દેહગુણધર્મ જેમ જોવામાં આવે છે, તેમ આત્મગુણ-ધર્મ જોવામાં આવે તો દેહ ઉપરનો રાગ નષ્ટ થઈ જાય. આત્મવૃત્તિ વિશુદ્ધ થતાં ખીજા દ્રવ્યને સંયોગે આત્મ દેહપણું-વિભાવે પરિણુમાનું જણાઈ રહે.
 ૧૨. અત્યંત ચૈતન્યનું સ્થિર થવું તે 'મુક્તિ.'
 ૧૩. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગ એના અભાવે અનુક્રમે યોગ સ્થિર થાય છે.
 ૧૪. પૂર્વના અભ્યાસને લીધે જે ઝોકું આવી જાય છે તે 'પ્રમાદ.'
 ૧૫. યોગને આકર્ષણ કરનાર નહીં હોવાથી એની મેળે સ્થિર થાય છે.
 ૧૬. રાગ અને દ્વેષ એ આકર્ષણ.
 ૧૭. સંક્ષેપમાં જ્ઞાતીનું એમ કહેવું છે કે, પુદ્ગલથી ચૈતન્યનો વિયોગ કરાવવો છે; એટલે કે રાગદ્વેષથી આકર્ષણ મટાડવું છે.
 ૧૮. અપ્રમત્ત થવાય ત્યાંસુધી જાગૃત જ રહેવાનું છે.
 ૧૯. જિનપૂજાદિ અપવાદમાર્ગ છે.
 ૨૦. મોહનીયકર્મ મનથી છતાય, પણ વેદનીયકર્મ મનથી છતાય નહીં; તિથેકરઆદિને પણ વેદનું પડે; તે ખીજના જેવું વસતું પણ લાગે. પરંતુ તેમાં (આત્મધર્મમાં) તેમના ઉપ-યોગની સ્થિરતા હોઈને નિર્ગ્ન થાય છે, અને ખીજને-અજ્ઞાનીને બંધ પડે છે. ક્રુધા, તૃષ્ણા એ મોહનીય નહીં પણ વેદનીયકર્મ છે.
 - ૨૧,

જો પુમાન પરધન હરે, સો અપરાધિ અર;
 જો અપનો ધન વિવહરે, સો ધનપતિ ધર્મત.
 - શ્રીખંડાસીદાસ.
 ૨૨. પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રન્થના ત્રીજા ભાગમાં જિનકલ્પનું વર્ણન કર્યું છે. એ ગ્રન્થ શ્વેતામ્બરી છે. તેમાં કહ્યું છે કે, એ કલ્પ સાધનાર નીચેના ગુણોવાળો મહાત્મા હોવો જોઈએ:—

૧. સંધયણ. ૨. ધીરજ. ૩. શ્રુત. ૪. વીર્ય. ૫. અસંગતા.
 ૨૩. દિગમ્બરદષ્ટિમાં આ દશા સાતમા ગુણસ્થાનકવર્તીની છે. દિગમ્બરદષ્ટિ પ્રમાણે સ્થિરિરકલ્પી અને જિનકલ્પી એ નમ્મ હોય; અને શ્વેતામ્બર પ્રમાણે પહેલાં એટલે સ્થિરિર નમ્મ ન હોય. એ કલ્પ સાધનારને શ્રુતસ્થાન એટલું બધું બળવાન હોવું જોઈએ કે, વૃત્તિ શ્રુતસ્થાનાકારે હોવી જોઈએ; વિપયાકારે વૃત્તિ થવી ન જોઈએ. દિગમ્બર કહે છે કે નાગાનો એટલે નમ્મ સ્થિતિવાળાનો મોક્ષમાર્ગ છે. બાકી તો ઉન્મત્તમાર્ગ છે. નગાએ મોખમગ્ગો, શેપાય ઉમગ્ગયા સગ્ગે. વળી 'નાગો એ બાદશાહથી આવો એટલે તેથી વધારે ચઢિયાતો' એ કહેવત પ્રમાણે એ સ્થિતિ બાદશાહને પૂર્ય છે.^૧
 ૨૪. ચેતના ત્રણ પ્રકારની.—૧. કર્મકલ્પચેતના—એકેન્દ્રિય જીવ અનુભવે છે. ૨. કર્મચેતના—વિકલેન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિય અનુભવે છે. ૩. જ્ઞાનચેતના—સિદ્ધપર્યાય અનુભવે છે.
 ૨૫. મુનિઓની વૃત્તિ અસાંકિક હોવી જોઈએ; તેને બદલે હાથ લાંકિક જોવામાં આવે છે.
 ૧. ઉત્કૃષ્ટ સંયમદશાનું પ્રતિપાદન આ પ્રસંગમાં કર્યું છે.—સંસોધક.

સંવત્ ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અશાઃ વદ ૨, શનિ.-તા. ૧૪૫૭૧૯૦૦

૨૧. પર્વાયાલોચન-એક વસ્તુને બીજી રીતે વિચારવી તે.

૨૭. આત્માની પ્રતીતિ માટે સંકલનાપ્રત્યે દૃષ્ટાંત:-છ ઇદ્રિયોમાં મન અધિષ્ઠાતા છે; અને બાકીની પાંચ ઇદ્રિયો તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર છે; અને તેની સંકલના કરનાર પણ એક મન જ છે. મન જે ન હોત તો કોઈ કાર્ય બનત નહીં. વાસ્તવિક રીતે કોઈ ઇદ્રિયનું કોઈ વળતું નથી. મનનું સમાધાન થાય છે; તે એ પ્રમાણે કે, એક ચીજ આંખે જોઈ, તે લેવા પછે ચાત્રવા માંડ્યું. ત્યાં જઈ હાથે લીધી, ને ખાધી ઇત્યાદિ. તે સઘળી ક્રિયાનું સમાધાન મને ક્યું છતાં એ સઘળાનો આધાર આત્મા ઉપર છે.

૨૮. જે પ્રદેશે વેદના વધારે હોય તે મુખ્યપણે વેદ છે; અને બાકીના ગ્રાણ્યપણે વેદ છે.

૨૯. જગતમાં અભવ્યના છવ અનંતગુણ છે. તેથી અનંતગુણ પરમાણું એક સમયે એક છવ પ્રદણુ કરે છે.

૩૦. દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવે બાહ્ય અને અવ્યંતર પરિણુમતાં પરમાણુ જે ક્ષેત્રે વેદનારૂપે ઉદયમાં આવે ત્યાં એકદા થઈ ત્યાં તે રૂપે પરિણુમે, અને ત્યાં જેવા પ્રકારનો બંધ હોય તે ઉદયમાં આવે. પરમાણુઓ માથામાં એકદા થાય તો ત્યાં માથાના દુઃખાવાને આકારે પરિણુમે છે, આંખમાં આંખની વેદનાના આકારે પરિણુમે છે.

૩૧. એનું એ જ ચૈતન્ય સ્ત્રીને સ્ત્રીરૂપે, અને પુરૂષને પુરૂષરૂપે પરિણુમે છે; અને ખોરાક પંચ તથાપ્રકારના જ આકારે પરિણુમી પુષ્ટિ આપે છે.

૩૨. પરમાણુ પરમાણુને શરીરમાં લગતાં કોષ્ટએ જોયાં નથી; પણ તેનું પરિણુમવિશેષ જાણવામાં આવે છે. તાવની દવા તાવ અટકાવે છે એ જાણી શકીએ છીએ, પણ અંદર શું ક્રિયા થઈ તે જાણી શકતા નથી એ દૃષ્ટાંતે કર્યું બંધ થતો જોવામાં આવતો નથી, પણ વિપાક જોવામાં આવે છે.

૩૩. અનાગાર-જેને મૃતને વિષે અપવાદ નહીં તે.

૩૪. અણુગાર-પરિવિનાના.

૩૫. સમિતિ-સમ્યક્પ્રકારે જેની મર્યાદા રહી છે તે મર્યાદાસહિત, યથાસ્થિતપણે પ્રવર્તવાનો જાનીઓએ જે માર્ગ કહ્યો છે તે માર્ગ પ્રમાણે માપસહિત પ્રવર્તવું તે.

૩૬. સત્તાગત-ઉપશમ.

૩૭. શ્રવણ ભગવાન્-સાધુભગવાન્ અથવા મુનિ ભગવાન્.

૩૮. અપેક્ષા-જરૂરિયાત;-ધમ્મ.

૩૯. સાપેક્ષ-બીજા કરણ, હેતુની જરૂરિયાત પડે છે તે.

૪૦. સાપેક્ષત્વ અથવા અપેક્ષાએ-એક બીજાને લઈને.

સંવત્ ૧૯૫૭ (હાલારી)ના આશાઃ વદ ૩, રવિ-તા. ૧૫૫૭૧૯૦૦

૧. પાર્થિવપાક-સત્તાએ થયેલો.

૨. અતુપપન્ન-નહીં સંભવિત; નહીં સિદ્ધ થવાયોગ્ય.

રત્નિ.-આવકઆશ્રયી. પરસ્ત્રીત્યાગ તથા બીજા આણુમત વિગે.

૧. ત્યાંસુધી મૃગ અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવામાં આવે નહીં ત્યાંસુધી સર્વ ક્રિયા નિષ્ફળ છે; ત્યાંસુધી આત્મામાં જળ કપટ હોવાથી ધર્મે પરિણુમતો નથી.

ધર્મે પામવાની આ પ્રથમ બૃમિકા છે.

૩. જ્યાંસુધી મૃત્યાયાગ અને પરમ્નીત્યાગ એ શુભો ન હોય ત્યાંસુધી વક્તા તથા શ્રોતા હોઈ શકે નહીં.
 ૪. મૃત્યા જવાથી ધણી અસત્ય પ્રવૃત્તિ ઓછી થઈ નિવૃત્તિનો પ્રસંગ આવે છે. સહજ વાતચિત કરતાં પણ વિચાર કરવો પડે.
 ૫. મૃત્યા બોલવાથી જ લાલ યાચ એવો કંઈ નિયમ નથી. જો તેમ હોય તો સાચા બોલનારા કરતાં જગતમાં અસત્ય બોલનારા ધણા હોય છે, તો તેઓને ધણો લાભ થવો જોઈએ તેમ કંઈ જોવામાં આવતું નથી; તેમ અસત્ય બોલવાથી લાલ થતો હોય તો કર્મ આવરદ થઈ જાય, અને શાસ્ત્ર પણ ખોટાં પડે.
 ૬. સત્યનો જય છે. અથમ મુરદેલી જણાય, પણ પાછળથી સત્યનો પ્રભાવ થાય, ને તેની અસર સામા માણસ તથા સંજ્ઞામાં આવનાર ઉપર થાય.
 ૭. સત્યથી મનુષ્યનો આત્મા સ્ફટિક જેવો જણાય છે.
- સંવત ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અશાઃ વદ ૪ સોમ, -તાં ૧૬૭૧૬૦૦
૧. દિગ્બરસપ્રદાય એમ કહે છે કે આત્મામાં 'કેવળજ્ઞાન' શક્તિ રૂપે રહ્યું છે.
 ૨. શ્વેતામ્બરસપ્રદાય કેવળજ્ઞાન સત્તારૂપે રહ્યાનું કહે છે.
 ૩. 'શક્તિ'શબ્દનો અર્થ 'સત્તા'થી વધારે ગૌણ થાય છે.
 ૪. શક્તિરૂપે છે, એટલે આવરણથી રોકાયું નથી. જેમ જેમ શક્તિ વધતી જાય એટલે તેના ઉપર જેમ જેમ પ્રયોગ થતા જાય, તેમ તેમ જ્ઞાન વિશુદ્ધ થતું જઈ, કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય.
 ૫. સત્તામાં એટલે આવરણમાં રહ્યું છે એમ કહેવાય.
 ૬. સત્તામાં કર્મપ્રવૃત્તિ હોય તે ઉદયમાં આવે એ શક્તિરૂપે ન કહેવાય.
 ૭. સત્તામાં કેવળજ્ઞાન હોય અને આવરણમાં ન હોય એમ ન બને.^૧
 ૮. કાન્તિ, દીપ્તિ, શરીરનું બળવું, ખોરાકનું પાચન થવું, લોહીનું ફરવું, ઉપરના પ્રદેશોનું નીચે આવવું, નીચેનાનું ઉપર જવું (વિશેષ કારણથી સમુદ્ધાતાદિ), રતાશ, તાવ આવવો; એ બધી તેજસ પરમાણુની ક્રિયાઓ છે. તેમ જ સામાન્ય રીતે આત્માના પ્રદેશો ઉંચા નીચા થયા કરે એટલે કંપાવમાન રહે તે પણ તેજસ પરમાણુથી.
 ૯. કાર્મણશરીર તે જ સ્થળે આત્મપ્રદેશને પોતાના આવરણના સ્વભાવ બતાવે.
 ૧૦. આત્માના આઠ રાચક પ્રદેશ પોતાનું સ્થાન ન બદલે. સામાન્ય રીતે રચૂળ નયથી એ આઠ પ્રદેશ નાખિના કહેવાય; સદ્ગુણો ત્યાં અસંખ્યાતા પ્રદેશ કહેવાય.^૨
 ૧૧. એક પરમાણુ એક પ્રદેશી છતાં જ દિશાને રપરે. (આર દિશા તથા એક ઉર્ધ્વ અને બીજી અધો એ મળી જ દિશા.)
 ૧૨. નિયાણું એટલે નિદાન.
 ૧૩. આઠ કર્મ બધાં વેદનીય છે; કારણ કે બધાં વેદાય છે; પરંતુ લોકપ્રસિદ્ધ વેદનું થતું નહીં હોવાથી લોકપ્રસિદ્ધ વેદનીયકર્મ જૂઠું ગણ્યું છે.
 ૧૪. કાર્મણ, તેજસ, આહાર, વૈક્રિય અને ઔદારિક એ પાંચ શરીરના પરમાણુ એકનાએક એટલે સરખા છે; પરંતુ તે આત્માના પ્રયોગ પ્રમાણે પરિણમે છે.
 ૧૫. અમુક અમુક મગજમાંની નસો દાગવાથી ક્રોધ, હાસ્ય, ઘેઘા ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરમાં

૧. અહીં એતાએ આ પ્રમાણે નોંધ કરી છે: "ભગવદી આશપતા'માં વિશેષ જોવા (શ્રીમદે) ભવામણ કરી, ને' પ્રસંગ વિશેષપણે સમજાવવા (શ્રીમદે) કહ્યું:—સંશોધક.

૨. એતાની નોંધ:—“ આઠ પ્રદેશનો સંજ્ઞા (શ્રીમદે) બતાવ્યો:—સંશોધક.

મુખ્ય મુખ્ય સ્થળો છલ, નાશિકા, ઈત્યાદિ પ્રગટ જણાય છે તેથી માનીએ છીએ, પણ આવાં સૂક્ષ્મ સ્થાનો પ્રગટ જણાતાં નથી એટલે માનતા નથી; પણ તે જરૂર છે.

૧૬. વેદનીયકર્મ એ નિર્જરારૂપે છે. પણ દવા ઈત્યાદિ તેમાંથી ભાગ પડતી જાય.
૧૭. જ્ઞાનીએ એમ કહ્યું છે કે, આહાર લેતાંય દુઃખ થતું હોય, અને છોડતાંય દુઃખ થતું હોય ત્યાં સંલેખના કરવી. તેમાં પણ અપવાદ હોય છે, જ્ઞાનીએ કાંઈ આત્મઘાત કરવાની ભલામણ કરી નથી.
૧૮. જ્ઞાનીએ અનંત ઔષધિ અનંતા ગુણોસંયુક્ત જોઈ છે, પરંતુ મોત મટાડી શકે એવી ઔષધિ કોઈ જોવામાં આવી નહીં! વૈદ્ય અને ઔષધિ એ નિમિત્તરૂપ છે.
૧૯. શુદ્ધદેવને રોગ, દારિદ્રતા, વૃદ્ધાવસ્થા, અને મોત એ ચાર બાબત ઉપરથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતો હતો.

સંવત ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અશાઃ વદ ૪ ભોમ, -તા ૦ ૧૭ાજા ૧૯૦૦.

૧. ચક્રવર્તિને ઉપદેશ કરવામાં આવે, તો તે ધડીકમાં રાજ્યનો ત્યાગ કરે. પણ ભિક્ષુકને અનંતિ તૃષ્ણા હોવાથી તે પ્રકારનો ઉપદેશ તેને અસર કરે નહીં.
૨. જો એક વખત આત્મામાં અંતર્વૃત્તિ સ્પર્શી જાય, તો અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન રહે એમ તીર્થ-કરાદિએ કહ્યું છે. અંતર્વૃત્તિ જ્ઞાનથી થાય છે. અંતર્વૃત્તિ થવાનો આભાસ એની મેલે (સ્વભાવે જ) આત્મામાં થાય છે. અને તેમ થવાની ખાત્રી પણ સ્વાભાવિક થાય છે. અર્થાત્ આત્મા 'થરમેભીટર' સમાન છે. તાવ હોવાની તેમ તાવ ઉતરી જવાની ખાત્રી 'થરમેભીટર' આપે છે. જો કે 'થરમેભીટર' તાવની આકૃતિ બતાવતું નથી, છતાં તેથી પ્રતીતિ થાય છે. તેમ અંતર્વૃત્તિ થવાની આકૃતિ જણાતી નથી, છતાં અંતર્વૃત્તિ થઈ છે એમ આત્માને પ્રતીતિ થાય છે. ઔષધ કેવી રીતે તાવ ઉતારે છે, તે કાંઈ બતાવતું નથી, છતાં ઔષધથી તાવ ખસી જાય છે-એમ પ્રતીતિ થાય છે. એ જ રીતે અંતર્વૃત્તિ થવાની એની મેલે જ પ્રતીતિ થાય છે. આ પ્રતીતિ તે 'પરિણામપ્રતીતિ' છે.
૩. વેદનીય કર્મ. ૦૧
૪. નિર્જરાનો અસંખ્યાતગુણો ઉત્તરોત્તર ક્રમ છે, સમ્યક્દર્શન પામેલ નથી એવા મિથ્યાદષ્ટિ છત્ર કરતાં સમ્યક્દષ્ટિ અનંતગુણી નિર્જરા કરે છે. ૧
૫. તીર્થકરાદિને ગૃહસ્થાશ્રમમાં વર્તતાં છતાં 'ગાદ' અથવા 'અવગાદ' સમ્યક્ત્વ હોય છે.
૬. 'ગાદ' અથવા 'અવગાદ' એક જ કહેવાય.
૭. કેવળીને 'પરમાવગાદ સમ્યક્ત્વ' હોય છે.
૮. મોથે ગુણસ્થાનકે, 'ગાદ' અથવા સમ્યક્ત્વ હોય છે.
૯. ક્ષાપિક સમ્યક્ત્વ અથવા ગાદ અવગાદ સમ્યક્ત્વ એક 'સરખું' છે.
૧૦. દેવ, ગુરુ, તત્ત્વ, અથવા ધર્મ અથવા પરમાર્થને તપાસવાના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) કસ, (૨) છેદ, અને (૩) તાપ. એમ ત્રણ પ્રકારે કસોટી થાય છે. સોનાની કસોટીને દષ્ટાન્તે. (ધર્મબિંદુ ગ્રન્થમાં છે.) પહેલા બીજા પ્રકારે કોષમાં મળતાપણુ આવે, પરંતુ તાપની વિશુદ્ધ કસોટીએ શુદ્ધ જણાય તો તે દેવ ગુરુ અને ધર્મ ખરા ગણાય.

૦૧. શ્રોતાની નોંધ:-વેદનીયકર્મની વદ્યમાન પ્રકૃતિમાં આત્મા હર્ષાધરે છે, તો કેવા ભાવમાં આત્મા ભાવિત રહેવાથી તેમ થાય છે એ વિષે સ્વાત્માશ્રયી વિચારવા (શ્રીમદે) કહ્યું."—સંશોધક.

૧. "એમ અનંત ગુણનિર્જરાનો અદિઆતો કમ ચોદમા ગુણ સ્થાનક સુધી (શ્રીમદે) બતાવ્યો, અને સ્વામિશાસ્ત્રિકની શાખ આપી." એ પ્રકારે આ સ્થળ નોંધ કરી છે.—સંશોધક.

૧૧. શિષ્યની જે ખામીઓ હોય છે તે જે ઉપદેશકના ધ્યાનમાં આવતી નથી તે ઉપદેશકતાં ન સમજવો. આત્માર્યો એવા જોઈએ કે શિષ્યનો અસ્પ દોષ પણ જાણી શકે, અને તેનો યથાસમયે બોધ પણ આપી શકે.

૧૨. સમ્યક્દષ્ટિ ગૃહસ્થ એવા હોવા જોઈએ કે જેની પ્રતીતિ દુરમનો પણ કરે, એમ જ્ઞાની-ઓએ કહ્યું છે. તાત્પર્ય કે, એવા નિષ્કલંક ધર્મે પાળનારા હોવા જોઈએ.^૧

૧૩. અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન વચ્ચે તફાવત: ૨

૧૪. પરમાવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાનથી પણ ચડી જાય છે; અને તે એક અપવાદરૂપે છે. સંવત્ ૧૬૫૭ (હાકારી)ના અશાઃ વદ ૫ શુક્ર, -તાં ૧૮૦૭ ૧૯૦૦.

૧. આરાધના થવા માટે સધળાં શ્રુતજ્ઞાન છે, અને તે આરાધનાનું વર્ણન કરવા શ્રુતકેવળી પણ અશક્ય છે,

૨. જ્ઞાન, લબ્ધિ, ધ્યાન અને સમસ્ત આરાધનાનો પ્રકાર પણ એવો જ છે.

૩. શુભનું અતિશયપણુ જ પૂજ્ય છે, અને તેને આધીન લબ્ધિ, સિદ્ધિ ઇત્યાદિ છે; અને આરિત્ર સ્વચ્છ કરવું એ તેનો વિધિ છે.

૪. દશવૈકાલિકમાં પહેલી ગાથા-“ ધર્મો મંગલ મુક્તિઃ, અર્હિંસા સંયમોત્તમા ! દેવાયિ તં નમં સતિ જસ ધર્મો સયામણો” ॥ એમાં સર્વ વિધિ સમાઈ જાય છે. પણ અમુક વિધિ એમ કહેવામાં આવેલ નથી તેથી એમ સમજવામાં આવે છે, કે સ્પષ્ટપણે વિધિ બતાવ્યો નથી.

૫. શુભાતિશયમાં જ અમત્કાર છે. (આત્માના).

૬. સર્વોત્કૃષ્ટ શાન્ત સ્વભાવ કરવાથી પરસ્પર વૈરવાળાં પ્રાણીઓ પોતાનો વૈરભાર છોડી દઈ શાન્ત થઈ બેસે છે. એવો શ્રી તીર્થંકરનો અતિશય છે.

૭. જે કાંઈ સિદ્ધિ, લબ્ધિ ઇત્યાદિ છે તે આત્માના જગૃતપણામાં એટલે આત્માના અપ્રમત્ત સ્વભાવમાં છે. તે બધી શક્તિઓ આત્માને આધીન છે. આત્માવિના કાંઈ નથી. એ સર્વનું મૂળ સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન અને આરિત્ર છે.

૮. અત્મંત લેસ્યાશુદ્ધિ હોવાને લીધે પરમાણુ પણ શુદ્ધ હોય છે. સાત્ત્વિક અસાત્ત્વિક ઝાડ નીચે બેસવાથી જાણીતી અસરના દર્શાવે.

૯. લબ્ધિ સિદ્ધિ સાચી છે; અને તે અપેક્ષાવગરના મહાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે, જોગી વૈરાગી એવા મિથ્યાત્વીને પ્રાપ્ત થતી નથી. તેમાં પણ અનંત પ્રકાર હોઈને અપવાદ છે. એવી શક્તિઓવાળા મહાત્મા જાહેરમાં આવતા નથી; તેમ બતાવતા પણ નથી. જે કહે છે તેની પાસે તેવું હોતું નથી.

૧૦. લબ્ધિ હોલકારી, અને આરિત્રને શિથિલ કરનારી છે, લબ્ધિ આદિ માર્ગેથી પડવાનાં કારણો

૧. શ્રોતાની નોંધ:-“અવધિજ્ઞાન, અને મનઃપર્યવજ્ઞાન સંબંધી ‘નંદિસુત્ર’માં જે વાંચવામાં આવેલ તેથી અતિપ્રાય નૂરો થએલ, તે જ પ્રમાણે ‘ભગવતી આરાધના’માં અધિકાર વાંચવામાં આવ્યાનું (શ્રીમદે)જણાવ્યું. જાને વચ્ચે શું તફાવત છે તે જણાવવામાં નથી આવ્યો-સંશોધક.

૨ શ્રોતાએ અત્ર નોંધ કરી છે કે, “પહેલા (અવધિ) જ્ઞાનના કટક થાય છે; હીયમાન ઇત્યાદિ છે. ચોથે શુભસ્થાનકે પણ હોઈ શકે; સ્થૂળ છે; એટલે મનના સ્થૂળ પર્ચાય જણી શકે; અને બીજું (મનઃપર્યવ) જ્ઞાન સ્વતંત્રપાસ, મનના પર્ચાય સંબંધી શક્તિવિશેષને લઈને એક નૂરો તાલુકાની માફક છે; તે અખંડ છે, અપ્રમત્તને જ થઈ શકે ઇત્યાદિ મુખ્ય મુખ્ય તફાવત (શ્રીમદે)કહી બતાવ્યો.” =સં.

છે. તેથી કરી જ્ઞાનીને તેનો તિરસ્કાર હોય છે. જ્ઞાનીને ન્યાં લબ્ધિ, સિદ્ધિ આદિથી પા-
વાનો સંલવ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં તે પોતાથી વિશેષ જ્ઞાનીનો આશ્રય શોધે છે.

૧૧. આત્માની યોગ્યતાવગર એ શક્તિ આવતી નથી. આત્માએ પોતાનો અધિકાર વધારવાથી
તે આવે છે.
૧૨. દેહ છૂટે છે તે પર્યાય છૂટે છે; પણ આત્મા આત્માકરે અખંડ ઉભો રહે છે; પોતાનું કાંઈ
જતું નથી; જે નય છે તે પોતાનું નથી એમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંસુધી મૃત્યુનો
લય લાગે છે.

૧૩. ગુર ગણધર ગુણધર અધિક, પ્રચુર પરંપર ઔર;
મત તપ તનુ નગન ધર, વદૌ વૃષ શિરમોર. ૧૧

—સ્વામિકાર્તિક.

પ્રચુર=છુટક, છુટક; વિરલા વૃષ=ધન. શિરમોર=માથાના મુકુટ.

૧૪. અવગાહ=મજબૂત. પરમાવગાહ ઉત્કૃષ્ટપણે મજબૂત. અવગાહ-એક પરમાણુ પ્રદેશ રોકે તે
આપતું. આવક-જ્ઞાનીના વચનના શ્રોતા; જ્ઞાનીનું વચન શ્રવણ કરનાર. દર્શન જ્ઞાન વગર
ક્રિયા કરતાં છતાં શ્રુતજ્ઞાન વાંચતાં છતાં આવક સાધુ હોઈ શકે નહીં. ઉદયિક લાવે તે
આવક, સાધુ કહેવાય. પરિણુમિકલાવે કહેવાય નહીં. સ્થવિર=સ્થિર જામેલ.
૧૫. સ્થવિરકલ્પ=જે સાધુ વૃદ્ધ થયેલ છે તેઓને શાસ્ત્રમર્મદાએ વર્તવાનો-આલવાનો જ્ઞાનીઓએ-
મુકરર કરેલો, બાંધેલો; નકી કરેલો માર્ગ-નિયમ.
૧૬. જિનકલ્પ=એકાકી વિચરનારા સાધુઓને માટે કલ્પેલો અર્થાત્ બાંધેલો-મુકરર કરેલો જિન-
માર્ગ વા નિયમ.

તા. ૧૯૭૧૧૬૦૦.

૧. સર્વ ધર્મ કરતાં જૈનધર્મ ઉત્કૃષ્ટ દયાપ્રણીત છે. દયાનું સ્થાપન જેવું તેમાં કરવામાં આવ્યું
છે, તેવું બીજા કોઈમાં નથી. “ માર ” એ શબ્દ જ “ મારી ” નાખવાની સજ્જ
છાપ તીર્થંકરોએ આત્મામાં મારી છે. એ જગોએ ઉપદેશનાં વચનો પણ આત્મામાં
સર્વોત્કૃષ્ટ અસર કરે છે, શ્રી જિનની છાતીમાં જીવહિંસાના પરમાણુ જ ન હોય એવો
અહિંસાધર્મ શ્રી જિનનો છે. જેનામાં દયા ન હોય તે જિન ન હોય. જૈનને હાથે ખુન
થવાના બનાવો પ્રમાણમાં અલ્પ હશે. જૈન હોય તે અસત્ય બોલે નહીં.
૨. જૈન શિવાય બીજા ધર્મોને મુકાબલે અહિંસામાં બાંધ પણ ચઢી નય છે, બ્રાહ્મણોની ૫-
સાદિ હિંસક્રિયાનો નાશ પણ શ્રી જિને શ્રી જુદે કર્યો છે. જે દલુ સુધી કાયમ છે.
૩. બ્રાહ્મણો યજ્ઞાદિ હિંસક્રિયાવાળા હોવાથી શ્રી જિને તથા શ્રી જુદે સખત શબ્દો વાપરી
ધિક્કાર્યા છે, તે યથાર્થ છે.
૪. બ્રાહ્મણોએ સ્વાર્થજુદિથી એ હિંસક્રિયા દાખલ કરી છે. શ્રી જિને તેમ જ શ્રી જુદે જાતે
વૈભવત્યાગ કરેલો હોવાથી તેઓએ નિસ્વાર્થજુદિએ દયાધર્મનો ઉપદેશ કરી હિંસક્રિયાનો
વિન્નિદે કર્યો. જગતસુખમાં તેઓની સ્પૃહા નહોતી,
૫. હિંદુસ્થાનના લોકો એક વખત એક વિધાનો અભ્યાસ એવી રીતે છોડી દે છે કે, ફરીને
તે મહણ કરતાં તેઓને કંટાળો આવે છે. યુરોપિયન પ્રગમમાં તેથી ઉલટું છે. તેઓ તદ્દન
છોડી દેતા નથી. પણ આજુ જ રાગે છે. પ્રતિના કારણને લઈને વત્તોઓએ અભ્યાસ થઈ
શકે એ વાન જુદી.

રોને.—

૬. વેદનીયકર્મની સ્થિતિ જન્ય બાર મુહૂર્તની છે; તેથી ઓછી સ્થિતિનો બંધ પણ કપાય વગર એક સમયનો પડે, બીજો સમયે વેદે, ત્રીજો સમયે નિર્જરે.
૭. ધર્માધિક્ષી ક્રિયાચાલવાની ક્રિયા.
૮. એક સમયે સાત, અથવા આઠ પ્રકૃતિનો બંધ થાય છે. ખોરાક તથા વિપનાં દૃષ્ટાન્તે. જેમ ખોરાક એક જગોએથી લેવામાં આવે છે પણ તેનો રસ દરેક ઇન્દ્રિયને પહોંચે છે, ને દરેક ઇન્દ્રિયે જ પોતે પોતાની શક્તિપ્રમાણે ગ્રહી તે રૂપે પરિણમે છે. તેમાં તદ્દાવત પડતો નથી. તેની જ રીતે વિષ લેવામાં આવે, અથવા સર્પડંસ થાય તો તે ક્રિયા તો એક જ ઠેકાણે થાય છે, પરંતુ તેની અસર એરૂપે દરેક ઇન્દ્રિયને જૂદે જૂદે પ્રકારે આપે શરીરે થાય છે. આ જ રીતે કર્મ બાંધતી વખત મુખ્ય ઉપયોગ એક પ્રકૃતિનો હોય છે, પરંતુ તેની અસર અર્થાત વહેંચણુ બીજી સર્વ પ્રકૃતિઓને અન્યોઅન્યના સંબંધને લઇને મળે છે. જેવો રસ તેણું ગ્રહણ કરવું થાય. જે ભાગમાં સર્પડંસ થાય તે ભાગ કાપી નાંખવામાં આવે, તો એર ચડતું નથી; તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિનો ક્ષય કરવામાં આવે તો બંધ પડતો અટકે છે. અને તેને લીધે બીજી પ્રકૃતિઓમાં વહેંચણુ થતી અટકે છે. બીજા પ્રયોગથી જેમ ચઢેલું એર પાણું ઉતરે છે, તેમ પ્રકૃતિનો રસ મંદ કરી નાંખવામાં આવે તો તેણું બળ ઓછું થાય છે. એક પ્રકૃતિ બંધ કરે કે બીજી પ્રકૃતિઓ તેમાંથી ભાગ લે; એવો તેમાં સ્વભાવ રહેલો છે.
૯. મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો ક્ષય થયો ન હોય ત્યાંસુધી ઉત્તર કર્મપ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ થયો હોય તોપણ તેનો બંધ મૂળ પ્રકૃતિમાં રહેલા રસને લીધે પડી શકે છે. તે આશ્ચર્ય જેવું છે.
૧૦. અનંતાનુબંધીય કર્મપ્રકૃતિની સ્થિતિ ૪૦ કેડકાડિની, અને મોહનીય (દર્શનમોહનીય)ની ૭૦ કેડકાડિની છે તેવું કારણ.

તા. ૨૦/૭/૧૯૦૦.

૧. આયુનો બંધ એક આવતા ભવનો આત્મા કરી શકે. તેથી વધારે ભવનો ન કરી શકે.
૨. કર્મઅન્યના બંધચક્રમાં આડે કર્મપ્રકૃતિ જે બતાવી છે તેની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ એક જીવઆશ્રયી અપવાદ સાથે બંધ ઉદ્ધવાદિમાં છે, પરંતુ તેમાં આયુ અપવાદરૂપે છે. તે એવી રીતે કે, મિથ્યાત્વશુણ્યસ્થાનકવર્તી જીવને બંધમાં ચાર આયુની પ્રકૃતિનો (અપવાદ) જણાવ્યો છે. તેમાં એમ સમજવાનું નથી કે ચાલતા પર્વાયમાં ચારે ગતિના આયુનો બંધ કરે; પરંતુ આયુનો બંધ કરવા માટે વર્તમાનપર્વાયમાં એ શુણ્યસ્થાનકવર્તી જીવને ચાર ગતિ પુલ્લી છે. તેમાં ચારમાંથી એક એક ગતિનો બંધ કરી શકે. તે જ પ્રમાણે જે પર્વાયમાં જીવ હોય તેને તે આયુનો ઉદય હોય. મતલબ કે ચાર ગતિમાંથી વર્તમાન એક ગતિનો ઉદય હોઈ શકે; ને ઉદીરણુ પણ તેની જ હોઈ શકે.
૩. જે પ્રકૃતિ ઉદયમાં હોય તે સિવાય બીજી પ્રકૃતિની ઉદીરણુ કરી શકે; ને તેટલો વખત ઉદયમાન પ્રકૃતિ શેકાઈ જાય; ને પછી ઉદયમાં આવે.
૪. ૭૦ કેડકાડિનો મોટામાં મોટો સ્થિતિબંધ છે. તેમાં અસંખ્યાતા ભવ થાય. વળી પાછો તેવો ને તેવો ક્રમે ક્રમે બંધ પડતો જાય. એવા અનંત બંધની અપેક્ષાએ અનંતાભવ કહેવાય; પણ અગાઉ કલા પ્રમાણે જ ભવનો બંધ પડે.

તા. ૨૦/૭/૧૯૦૦.

૧. વિશિષ્ટ-મુખ્યપણે મુખ્યપણાવાચક શબ્દ છે.
૨. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને અંતરાય એ ત્રણ પ્રકૃતિ ઉપશમભાવમાં હોઈ શકે જ નહીં. ક્ષયોપશમભાવે જ હોય. એ પ્રકૃતિ જો ઉપશમભાવે હોય તો આત્મા જડવત્ થઈ જાય; અને ક્રિયા પણ કરી શકે નહીં; અથવા તો તેનાથી પ્રવર્તન પણ થઈ શકે નહીં. જ્ઞાનનું કામ જાણવાનું છે. દર્શનનું કામ દેખવાનું છે; અને વીર્યનું કામ પ્રવર્તવાનું છે. વીર્ય એ પ્રકારે પ્રતી શકે છે: ૧. અલિસંધિ. ૨. અનલિસંધિ. અલિસંધિ-આત્માની પ્રેરણાથી વીર્યનું પ્રવર્તનું થાય તે. અનલિસંધિ-કપાયથી વીર્યનું પ્રવર્તનું થાય તે. જ્ઞાનદર્શનમાં બૃહ થતી નથી. પરંતુ ઉદયભાવે રહેલા દર્શનમોહને લીધે બૃહ થવાથી એટલે ઐશ્વર્ય તૈર જાણવાથી વીર્યની પ્રકૃતિ વિપરીતપણે થાય છે. જો સમ્યક્પણે થાય, તો સિદ્ધપર્ણપ પામે. આત્મા કોઈ પણ વખતે ક્રિયા વગરનો હોઈ શકતો નથી. જ્યાં સુધી યોગો છે ત્યાંસુધી ક્રિયા કરે છે તે પોતાની વીર્યશક્તિથી કરે છે. તે ક્રિયા જોવામાં આવતી નથી; પણ પરિણામ ઉપરથી જાણવામાં આવે છે. ખાધેલો ખોરાક નિદ્રામાં પચી જાય છે એમ સવારે ઉઠતાં જાણાય છે. નિદ્રા સારી આવી હતી ઇત્યાદિક ખોલીએ છીએ તે થયેલી ક્રિયા સમજવાથી બોલવામાં આવે છે. આળીશ વર્ષની ઉંમરે આંકડા ગણતાં આવડે તો શું તે પહેલાં આંકડા નહોતા એમ કાંઈ કહી શકાશે ? નહીં જ. પોતાને જાત નહોતું તેથી એમ કહે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શનનું સમજવાનું છે. આત્માનાં જ્ઞાન દર્શન અને વીર્ય થોડાં ઘણાં પણ ખુદ્ધાં રહેતાં હોવાથી આત્મા ક્રિયામાં પ્રવર્તી શકે. વીર્ય અળાચળ હમેશાં રહ્યા કરે છે. કર્મગ્રન્થ વાંચવાથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે. આટલા ખુલાસાથી બહુ લાભ થશે.
૩. પારિણામિકભાવે હમેશા જીવત્વપણું છે; એટલે જીવ જીવપણે પરિણામે, અને સિદ્ધત્વ ક્ષાપિકભાવે હોય, કારણ કે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવાથી સિદ્ધપર્ણપ પમાય છે.
૪. મોહનીયકર્મ ઉદયિકભાવે હોય.
૫. વાણિયા બોડા અક્ષર લખે છે, પણ આંકડા બોડા લખતા નથી. ત્યાં તો બહુ સ્પષ્ટપણે લખે છે. તેવી રીતે કથાનુબોગમાં જ્ઞાનીઓએ વખતે બોડું લખ્યું હોય તો ભલે. બાકી કર્મ-પ્રકૃતિમાં તો ઓકસ આંકડા લખ્યા છે. તેમાં જરા તફાવત આવવા નથી દીધો.

તા. ૨૨/૭/૧૯૦૦.

૧. જ્ઞાન એ દોરો પરોવેલ સોય જેવું છે એમ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં કહેલું છે. દોરો પરોવેલ સોય ખોવાતી નથી. તેમ જ્ઞાન હોવાથી સંસારમાં બૂલું પડતું નથી.

તા. ૨૨/૭/૧૯૦૦.

૧. પ્રતિહાર-તીર્થકરનું ધર્મરાજ્યપણું જતાવનાર. પ્રતિહાર-દરવાન.
૨. સ્થૂળ, અદ્ય સ્થૂળ, તેથી પણ સ્થૂળ, દૂર, દૂરમાંદૂર તેથી પણ દૂર; એમ જાણાય છે. અને તે ઉપરથી સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ આદિનું જ્ઞાન કોઈકને પણ હોવાનું સિદ્ધ થઈ શકે છે.
૩. “નમ” એ “આત્મમત્ર”
૪. ઉપહત=હણાયેલા, અનુપહત=નહીં હણાયેલા, ઉપહંતજન્ય-આધારભૂત, અલિધેય-વસ્તુધર્મ કહી શકાય એવો. પાહંતર-એક પાહની જગ્યાએ બીજો પાહ આવે તે. અર્થાંતર-કહેવાતો હેતુ બદલાઈ જાય તે. વિપમ-વધાયોગ્ય નહીં, ફેરફારવાળું, વતુંઓખું. આત્મદ્રવ્ય-એ સામાન્ય વિશેષ ઉચ્ચાત્મક સત્તાવાળું છે. સામાન્ય ચૈતન-સત્તાએ દર્શન. સવિશેષચૈતન-સત્તાએ જ્ઞાન.

૫. સત્તાસમુદ્ભૂત-સમ્યક્પ્રકારે સત્તાનું ઉદયભૂત થવું-પ્રકાશવું-સ્પર્શવું-જાણવું, તે.
૬. દર્શન-જગતના કાંઈ પણ પદાર્થનું ભેદરૂપ રસગંધરસિત નિરાકાર પ્રતિબિંબિત થવું,—તેનું અસ્તિત્વ જાણવું. નિર્વિકલ્પપણે કાંઈ છે એમ આરસીના અળકારાની પેઠે સામા પદાર્થનો ભાસ થવો એ “દર્શન.” વિકલ્પ થાય ત્યાં “જ્ઞાન” થાય.
૭. દર્શનાવરણીયકર્મના આવરણને લઈને. દર્શન અવમાદપણે અવરણું હોવાથી, ચૈતનમાં મૂઢતા થઈ ગઈ, અને ત્યાંથી શન્યવાદ શરૂ થયો.
૮. દર્શન રોકાય ત્યાં જ્ઞાન પણ રોકાય.
૯. દર્શન અને જ્ઞાનની વહેંચણી કરવામાં આવી છે. જ્ઞાન દર્શનના કાંઈ કટકા થઈ જૂઠા પડી શકે એમ નથી. એ આત્માના ગુણો છે. રૂપિયાના એ અર્ધા તેજ રીતે આઠ આના દર્શન, અને આઠ આના જ્ઞાન છે.
૧૦. તીર્થંકરને એક સમયે દર્શન અને તે જ સમયે જ્ઞાન એમ બે ઉપયોગ દિગમ્બરમતપ્રમાણે છે. શ્વેતામ્બરમતપ્રમાણે નથી. ૧૨ મા ગુણસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને અંતરાય એમ ત્રણ પ્રકૃતિનો ક્ષય એક સાથે થાય છે; અને ઉત્પન્ન થતી લબ્ધિ પણ સાથે થાય છે. જો એક સમયે ન થવું હોય તો એક બીજી પ્રકૃતિએ ખમયું જોઈએ. શ્વેતામ્બર કહે છે કે, જ્ઞાન સત્તામાં રહેવું જોઈએ, કારણ એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોય; પણ દિગમ્બરની તેથી જૂદી માન્યતા છે.
૧૧. શન્યવાદ-કાંઈ નથી એમ માનનાર, એ બાંધ ધર્મનો એક દૃષ્ટિ છે. આપતન કાંઈ પણ પદાર્થનું સ્થળ, પાત્ર, કૂટસ્થ-અચળ, ન ખસી શકે એવો. તટસ્થ-કડિ; તે સ્થળે. મધ્યસ્થ-વચમાં.

તા ૦ ૨૪/૭/૧૯૦૦.

૧. ચ્યોપચય-જવું જવું. પણ પ્રસંગવશાત્ આવવું જવું-ગમનાગમન. માણસના જવા આવવાને લાગુ પડે નહીં. શ્વાસોચ્છાસ ઇત્યાદિ સદમ ક્રિયાને લાગુ પડે. ચ્યવિચય-જવું આવવું.
૨. આત્માનું જ્ઞાન જ્યારે ચિંતામાં રોકાય છે ત્યારે નવા પરમાણુ મહણુ થઈ શકતા નથી; ને જે હોય છે તેનું જવું થાય છે, તેથી શરીરનું વર્જન થતી જાય છે.
૩. શ્રી આચાર્યગુરુના પહેલા અધ્યયન શરૂપરિણામાં, અને શ્રી પરદર્શનસમુચ્ચયમાં મનુષ્ય અને જનરજાતિનાં ધર્મની ગુણનાં કરી જનરજાતિનાં આત્મા હોવાનું સિદ્ધ કરી માતાનું છે. તે એવી રીતે કે જન્મે જન્મે છે, વધે છે, આહાર લે છે; પરમાણુ લે છે, મૂકે છે; મરે છે. ઇત્યાદિ,

તા ૦ ૫/૮/૧૯૦૦,

૧. સાધુ.—સામાન્યપણે—મહવાસ ત્યાગી મૂળગુણના ધારક તે. યતિ-ધ્યાનમાં રિધર થઈ શ્રેણી માંડનાર. મુનિ-જોને અવધિ, મનઃપર્ચવ જ્ઞાન હોય તથા કેવળજ્ઞાન હોય તે. ઋષિ-અત્યુ ઋદ્ધિ ધારી હોય તે. ઋષિના ચાર ભેદ. ૧. રાજ્ય. ૨. બ્રહ્મ. ૩. દેવ. ૪, પરમ. રાજર્ષિ-ઋદ્ધિવાળા. બ્રહ્મર્ષિ-અક્ષીણ મહાન ઋદ્ધિવાળા. દેવર્ષિ-આકાશમાપી દેવ. પરર્ષિ-કેવળજ્ઞાની.

તા ૦ ૧૩/૮/૧૯૦૦.

૧. અલબ્યજીવ એટલે જે જીવ ઉત્કટ રસે પરિણમે, અને તેથી કમ્પા બાંધ્યા કરે, અને તેને લીધે તેનો મોક્ષ ન થાય. લબ્ય એટલે જે જીવનું વીર્ય સાંતરસે પરિણમે, ને તેથી નવા કર્મજન્ય ન થતાં મોક્ષ થાય. જે જીવનો વળાંક ઉત્કટ રસે પરિણમવાનો હોય તેનું

તે પ્રમાણે પરિણમે તેથી જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં અભવ્ય લાગ્યા. આત્માની પરમશાંતિ દશાએ 'મોક્ષ', અને ઉત્કટ દશાએ 'અમોક્ષ', જ્ઞાનીએ દ્રવ્યના સ્વભાવની અપેક્ષાએ બવ્ય અભવ્ય કહ્યા છે. જીવનું વીર્ય ઉત્કટ રસે પરિણમતાં સિદ્ધપર્યાય પામી શકે નહીં એમ જ્ઞાનીએ કહેલું છે. ભજના-અંશે. વંચક-મન, વચન, કાયાએ.

તા. ૧૮૮૧૧૬૦૦.

૧. કર્મ દ્વૈદિં સંગમ, સંજોગો ને હોઈ જીવસ્સ;

સો બંધો નાખવો, તસ વિયોગો ભવે મોખો.

અર્થ:—કર્મદ્રવ્યની એટલે પુદ્ગલદ્રવ્યની સાથે જીવનો સંબંધ થવો તે બંધ. તેનો વિયોગ થવો તે મોક્ષ.

સંગમ—સારી રીતે સંબંધ થવો. અરેખરી રીતે સંબંધ થવો. જેમ તેમ કલ્પના કરી સંબંધ થયાનું માની લેવું તેમ નહીં.

૨. પ્રદેશ અને પ્રકૃતિબધ મન વચન કાયાના યોગવડે થાય. સ્થિતિ અને અનુભાગ બંધકાયાવડે થાય.

૩. વિપાક એટલે અનુભાગવડે ફળપરિપક્વતા થાય છે તે. સર્વ કર્મનું મૂળ અનુભાગ છે, તેમાં જેવો રસ તીવ્ર તીવ્રતર મંદ મંદતર પડ્યો, તેવો ઉદયમાં આવે છે. તેમાં ફેરફાર કે જુદા થતી નથી. કુલડીમાં પૈસા, રૂપિયા, સોનામેહિર, આદિને દૃષ્ટિ. જેમ એક કુલડીમાં બધા વખત પહેલા રૂપિયા, પૈસા, સોનામેહિર નાખી હોય તે બ્યારે કાઢો ત્યારે તેને તે ટુકડાં તે જ ધાતુરૂપે નીકળે છે. તેમાં જગોની તેમ જ તેની સ્થિતિનો ફેરફાર થતો નથી. એટલેકે પૈસા રૂપિયા થતા નથી, તેમ રૂપિયા પૈસા થઈ જતા નથી. તે જ પ્રમાણે બાધિલું કર્મ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવ પ્રમાણે ઉદયમાં આવે છે.

૪. આત્માના હોવાપણા વિષે જેને શંકા પડે તે 'આર્વાક' કહેવાય.

૫. તેરમે ગુણસ્થાનકે તીર્થકરાદિને એક સમયનો બંધ હોય. મુખ્યત્વે કરી વખતે અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે અકાપાદિને પણ એક સમયનો બંધ હોઈ શકે.

૬. પવન પાણીની નિર્મળતાનો ભંગ કરી શકતો નથી; પણ તેને અસાયમાન કરી શકે છે. તેમ આત્માના જ્ઞાનમાં કાંઈ નિર્મળતા ઓછી થતી નથી, પણ યોગનું અસાયમાનપણું છે તેથી રસયિના એક સમયનો બંધ કહેવા.

૭. જે કે કપાયનો રસ પુણ્ય તથા પાપરૂપ છે તેપણું તેનો સ્વભાવ કડવો છે.

૮. પુણ્ય પણ આરાશમાંથી થાય છે. પુણ્યનો ચોક્કસિયો રસ નથી, કારણ કે એકાંત શાંતાનો ઉદય નથી, કપાયના ભેદ બે. ૧ પ્રશસ્તરાગ. ૨ અપ્રશસ્તરાગ. કપાયવગર બંધ નથી.

૯. આર્તધ્યાનનો સમાવેશ મુખ્યકરીને કપાયમાં થઈ શકે. 'પ્રમાદ'નો 'ચારિત્રમોહ'માં, અને 'યોગ'નો 'નામકર્મ'માં થઈ શકે.

૧૦. શ્રવણ એ પવનની લહેરમાફક છે. તે આવે છે, અને ચાલ્યું જાય છે.

૧૧. મનન કરવાથી છાપ બેસે છે. અને નિદિધ્યાસન કરવાથી અદ્ભુત થાય છે.

૧૨. વધારે શ્રવણ કરવાથી મનનશક્તિ મંદ થતી બેવામાં આવે છે.

૧૩. પ્રાકૃતજન્ય એટલે લોકમાં કહેવાનું વાક્ય. જ્ઞાનીનું વાક્ય નહીં.

૧૪. આત્મા સમય સમય ઉપયોગી છતાં અવકાશની ખામી, અથવા કામના બોળને લઈને તેને આત્માસંબંધી વિચાર કરવાનો વખત મળી શકતો નથી એમ કહેવું એ પ્રાકૃતજન્ય 'લોકિક' વચન છે. જે આવતો પીવાનો ઉંઘવા ઇત્યાદિનો વખત મળ્યો ને કામ કર્યું

તે પણ આત્માના ઉપયોગવિના નથી થયું, તો પછી ખાસ જે સુખની આવશ્યકતા છે, ને જે મનુષ્યજન્મનું કર્તવ્ય છે તેમાં વખત ન મળ્યો એ વચન જાની કોઈ કાળે સાચું માની શકે નહીં. એનો અર્થ એટલો જ છે કે, બીજાં ઇન્દ્રિયાદિક સુખનાં કામો જરૂરનાં લાગ્યાં છે અને તે વિના દુઃખી થવાના ડરની કલ્પના છે. આત્મિક સુખના વિચારનું કામ કર્યાવિના અનંતો કાળ દુઃખ ભોગવવું પડશે, અને અનંત સંસાર ભ્રમણ કરવો પડશે એ વાત જરૂરની નથી લાગતી ! મતલબ આ ચૈતન્યે કૃત્રિમ માન્યું છે. સાચું માન્યું નથી.

૧૫. સમ્યગ્દ્રષ્ટિ પુરૂષો કર્યાવિના ચાલે નહીં એવા ઉદયને લીધે લોકન્યવહાર નિર્દોષપણે લગભગ-ચમાનપણે કરે છે. પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ તેથી શુભાશુભ જેમ બનવાનું હશે તેમ બનશે એવી દૃઢ માન્યતાની સાથે ઉપલક પ્રવૃત્તિ કરે છે.

૧૬. બીજા પદાર્થો ઉપર ઉપયોગ આપીએ તો આત્માની શક્તિ આધારિત થાય છે. તો સિદ્ધિ લબ્ધિ આદિ શંકાને પાત્ર નથી. પ્રાપ્ત થતી નથી તેનું કારણ આત્મા નિરાવરણ નથી કરી શકતો. એ શક્તિ બધી સાચી છે. ચૈતન્યમાં અમત્કાર જોઈએ, તેનો શુદ્ધ રસ પ્રગટવો જોઈએ. એવી સિદ્ધિવાળા પુરૂષો અશાતાની શાતા કરી શકે છે. તેમ છતાં તેની અપેક્ષા કરતા નથી. તે વેદવામાં જ નિર્જરા સમજે છે.

૧૭. તમે છવોમાં ઉક્તિસમાન વીર્ય કે પુરુષાર્થ નથી. વીર્ય મંદ પડ્યું ત્યાં ઉપાય નથી.

૧૮. અશાતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે કામ કરી લેવું એમ જાનીપુરૂષોએ જીવનું અસામર્થ્યવાનપણું જોઈને કહેલું છે; કે જેથી તેનો ઉદય આવ્યે ચળે નહીં.

૧૯. સમ્યગ્દ્રષ્ટિ પુરૂષને નાખવાની માફક પવન વિરૂદ્ધ હોવાથી વહાણ મરડી રસ્તો બદલવો પડે છે તેથી તેઓ પોતે લીધેલો રસ્તો ખરો નથી એમ સમજે છે; તેમ જાનીપુરૂષો ઉદયવિશેષને લઈને વ્યવહારમાં પણ અંતરાત્મદષ્ટિ ચુકતા નથી.

૨૦. ઉપાધિમાં ઉપાધિ રાખવી. સમાધિમાં સમાધિ રાખવી. અગ્રજ્ઞેની માફક કામ દાણે કામ, અને આરામદાણે આરામ. એક બીજાને સેળભેળ કરી દેવાં ન જોઈએ.

૨૧. વ્યવહારમાં આત્મકર્તવ્ય કરતા રહેવું. સુખ, દુઃખ ધન પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ એ શુભાશુભ તથા લાભાંતરાયના ઉદય ઉપર આધાર રાખે છે, શુભના ઉદયની સાથે અગાઉથી અશુભના ઉદયનું પુસ્તક વાંચ્યું હોય તો શોક ન થાય. શુભના ઉદય વખતે શત્રુ મિત્ર યદ્ બન્ય છે, અને અશુભના ઉદય વખતે મિત્ર શત્રુ યદ્ બન્ય છે. સુખદુઃખનું ખરું કારણ કર્મ જ છે. કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષામાં કહ્યું છે કે, કોઈ માણસ કરજ લેવા આવે તેને કરજ ચુકવી આપ્યાથી માથા ઉપરથી બોલે ઓછો થતાં કેવો હર્ષ થાય છે? તે પ્રમાણે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપી શુભાશુભ કરજ જે કાળે ઉદયમાં આવે તે કાળે સમ્યક્પ્રકારે વેદી ચુકવી દેવાથી નિર્જરા થાય છે ને નવું કરજ થતું નથી; તો જાનીપુરૂષે કર્મરૂપી કરજમાંથી મુક્ત થવાને હર્ષાધિમાનપણે તૈયાર થઈ રહેવું જોઈએ; કારણ તે દીધા વગર છૂટકા થવાનો નથી.

૨૨. સુખદુઃખ જે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ લાવે ઉદય આવવાનું હોય તેમાં ઇન્દ્રિય પણ ફેરફાર કરવાને શક્તિવાન નથી.

૨૩. કરણાનુયોગમાં જ્ઞાનિએ અંતર્મુદ્દર્ત આત્માને; અપ્રમત્ત ઉપયોગ માન્યો છે.

૨૪. કરણાનુયોગમાં સિદ્ધાન્તનો સમાવેશ થાય છે.

૨૫. ચરણાનુયોગમાં વ્યવહારમાં આચરી શકે તેનો સમાવેશ કર્યો છે.

૨૬. સર્વવિરતિમુનિને જ્ઞાનચર્યવનની પ્રતિજ્ઞા જાની આપે છે તે ચરણાનુયોગની અપેક્ષાએ; પણ કરણાનુયોગની અપેક્ષાએ નહીં; કારણ કે, કરણાનુયોગ પ્રમાણે નવમા ચુલુચ્યાનું દયનો ક્ષય થઈ શકે છે. ત્યાંસુધી થઈ શકતો નથી.

आभ्यन्तरपरिणाम अवलोकन.

વ્યક્તમમાં શ્રીમદ્ના કેટલાક અંગત અભિપ્રાયો આવી જાય છે. તે ઉપરાંત તેઓનું આભ્ય-
 ન્તર પરિણામ અવલોકન (Introspection) લખેલ ત્રણ હાથનોંધ (Memo-Books)
 પ્રાપ્ત થતાં અત્ર મૂકીએ છીએ. આ હાથનોંધમાં સ્વાલોચનાથી ઉદ્ભવેલા પૃથક્ પૃથક્ ઉદ્ધારો સ્વ-
 ઉપયોગાર્થે ક્રમરહિત લખેલા છે. આ હાથનોંધમાં બે વિલાયતના બાંધાની છે, અને એક અહિંના
 બાંધાની છે. પ્રથમની બેમાંથી એકના પુલા ઉપર અગ્રેજ વર્ષ ૧૮૯૦ નું, અને બીજામાં ૧૮૯૬
 નું, 'કેલેન્ડર' છે, અહિંવાણીમાં નથી. વિલાયતવાળી બન્નેનાં કદ ઇંચ ૭x૪ $\frac{1}{2}$ છે; અને અહિંવાણીનું
 કદ ઇંચ ૬ $\frac{1}{2}$ x૪ છે. ૧૮૯૦ વાળીમાં ૧૦૦, ૧૮૯૬ વાળીમાં ૧૧૬ અને બીજી અહિં વાળીમાં
 ૬૦ પાનાં (Leaves) છે. આ ત્રણેમાં ધણુંકરી એકે લેખ ક્રમવાર નથી. દૃષ્ટાંત તરીકે, ૧૮૯૦ વાળી
 હાથનોંધમાં લખવાનો પ્રારંભ બીજા પાના (ત્રીજા પૃષ્ઠ) થી 'સહજ' એ મથાળા નીચેનો લેખ
 જોતાં થયો જણાય છે. આ પ્રારંભલેખની શૈલી જોતાં તે અગ્રેજ વર્ષ ૧૮૯૦ અથવા વિક્રમ
 સંવત ૧૯૪૬ માં લખાયો હોય એમ સંભવ છે. આ પ્રારંભલેખ બીજા પાના-ત્રીજા પૃષ્ઠ-માં
 છે: જ્યારે પ્રારંભલેખ લખતીવેળા પહેલું પૃષ્ઠ મૂકી દીધેલું તે પાછળથી લખ્યું છે. આ જ રીતે
 ૫૧ મા પૃષ્ઠમાં સંવત ૧૯૫૧ ના પોષ માસની મીતિનો લેખ છે. ત્યાર પછી ૬૨ મા પૃષ્ઠમાં
 સંવત ૧૯૫૩ ના ફાગણ વદ ૧૨ નો લેખ છે. અને ૯૭ મા પૃષ્ઠમાં સંવત ૧૯૫૧ ના મહા
 શુદ્ધ ૭ નો લેખ છે; જ્યારે ૧૩૦ મા પૃષ્ઠમાં જે લેખ છે તે સંવત ૧૯૪૭ નો સંભવ છે.
 કેમકે તે લેખનો વિષય દર્શન-આલોચનારૂપ છે. જે દર્શન-આલોચના સંવત ૧૯૪૭ માં સમ્ય-
 વદર્શન (બુદ્ધો તોષ પહેલીનો નં. ૩૧-ઓગસ્ટીસે સુડાણીસે સમકિત સુદ પ્રકાશ્યું ૨-) થવા પૂર્વે
 હોવાયોઅ છે. વળી. ૧૮૯૬ એટલે સંવત ૧૯૫૨ વાળી હાથનોંધ લખવી શરૂ કર્યા પછી તેમાં
 જ લખ્યું એમ પણ નથી. કેમકે સંવત ૧૯૫૨ વાળી નવી હાથનોંધ છતાં ૧૮૯૦ (૧૯૪૬)
 વાળી હાથનોંધમાં સંવત ૧૯૫૩ ના લેખો છે. સંવત ૧૯૫૨ (૧૮૯૬) વાળી હાથનોંધ પૂરી
 થઈ રહ્યા પછી ત્રીજી અહિંના બાંધાવાળી વાપરી છે એમ પણ નથી, કેમકે ૧૮૯૬ વાળીમાં
 ૨૭ પાનાં વાપરી છે; અને ત્યાર પછી તમામ કોરાં પડ્યાં છે. અને ત્રીજી અહિંના બાંધાવાળીમાં
 કેટલાક લેખો છે. જેમ સંન ૧૮૯૬ વાળી મિમેણુકમાં સંવત ૧૯૫૪ ના જ લેખ છે. તેમ
 અહિંના બાંધાવાળીમાં પણ છે. તેવીજ રીતે ૧૮૯૦ વાળીમાં સંવત ૧૯૫૩ નાજ લેખ દુશે અને
 ત્યાર પછીના નહીં હોય એમ પણ કહી શકું શક્ય નથી. તેમ ત્રણે મિમેણુકમાં વ્યવસ્થામાં
 ધણું પાનાઓ કેવળ કોરાં પડતર છે; અર્થાત્ એમ અનુમાન થાય છે કે, જ્યારે જે મિમેણુક
 હાથ આવી, અને ઉઘાડતાં જે પાનું નીકળ્યું તેમાં કવચિત્ કવચિત્ સ્વાલોચના પોતાને જ જણ્ય
 વાને અર્થે લખી વાળેલ છે. જે અંગત લેખો વ્યક્તમમાં છે તે, અને આ ત્રણે મિમેણુક સ્વા-
 લોચના અંગે છે તેટલા માટે અમે તેને 'આભ્યન્તરપરિણામઅવલોકન' એવા માથાળા નીચે અત્ર
 દાખલ કર્યાં છે. આ આલોચનામાં કેટલાક તેમની દશા, આત્મજગૃતિ અને આત્મમંદતા, અનુ-
 ભવ, સ્વવિચાર અર્થે લખેલાં પ્રતોત્તર, અન્ય જીવોનાં નિર્ણય કરવાનાં ઉદ્દેશથી લખેલાં પ્રતોત્તર,
 દર્શનોદ્ધાર યોજનાઓ આદિ સંબધે અનેક ઉદ્ધારો છે. જેમાં કેટલીક બાંધી લીધેલી ભાષા (સંસ્કૃત)
 માં છે, જ્યાં જ્યાં અમે સ્પષ્ટતા કરી શકીયું ત્યાં ત્યાં તેમ કરવા પ્રયત્ન કરીયું.—સંશોધક.

વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત. આશ્વયન્તરપરિણામઅવસોકન. હાથનોંધ ૧ લી.

૧.૧

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧.૧)

પ્રત્યેક પ્રત્યેક પદાર્થનો અત્યંત વિવેક કરી આ જીવને તેનાથી વ્યાજ્ઞત કરવો એમ નિર્ણય કહે છે.

શુદ્ધ એવા સ્ફટિકને વિશે અન્ય રંગનું પ્રતિભાસનું થવાથી તેનું જેમ મૂળ સ્વરૂપ લક્ષ્યમાં થતું નથી, તેમ શુદ્ધ નિર્મળ એવું આ ચેતન અન્ય સંયોગના તાદાત્મ્યવત્ અધ્યાસે પોતાના સ્વરૂપનો લક્ષ પામતું નથી. યત્કિંચિત્ પર્થાયાંતરથી એ જ પ્રકારે જન, વેદાંત, સાંખ્ય, યોગાદિ કહે છે.

૨.૨

જીવનાં અસ્તિત્વપણાંનો તો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

જીવનાં નિત્યપણાંનો-ત્રિકાળ હોવાપણાંનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

જીવનાં ચેતન્યપણાંનો-ત્રિકાળ હોવાપણાંનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

તેને કોઈ પણ પ્રકારે બંધ દશા વર્તે છે એ વાતનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

તે બંધની નિવૃત્તિ કોઈ પણ પ્રકારે નિઃસંશય થતે છે, એ વાતનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

મોક્ષપદ છે એ વાતનો કોઈ પણ કાળે સંશય નહીં થાય.

૩.

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૩.)

સહજ.

જો પુરુષ આ ગ્રંથમાં સહજ નોંધ કરે છે, તે પુરુષ માટે પ્રથમ સહજ તે પુરુષ લખે છે.

૧. પર્દર્શનમાં કહેલ પદાર્થના સ્વરૂપનો શ્રીમદ્દેવ જ્ઞાનાનુસંગ આ વચનો દર્શાવે છે.—સંશોધક.

૨. આ સદ્ભૂત છ તરવોનો શ્રીમદ્દેવો અચલ નિલુપ, તેઓના સમ્યગ્દર્શનની પ્રત્યક્ષતાનું પ્રમાણ બહુધા કેમકે શ્રી સિદ્ધાંત આ પ્રકારના નિર્ણયને ‘સમ્યગ્દર્શન’ કહે છે.—સંશોધક.

૩. આ હાથનોંધ (Memo-Book) લખવાનો પ્રારંભ કરતી વખતનો આ સ્વજીવનવૃત્તાંતોપયોગી (autobiographical) પ્રથમ લેખ છે. આ હાથનોંધ વિ. સં. ૧૯૪૬ (ઈ. સં. ૧૮૯૦) ની છે:

તેની હમણા એવી દશા અંતરંગમાં રહી છે કે કંઈક વિના સર્વ સંસારી ઇચ્છાની પણ તે વિસ્મૃતિ કરી નાખી છે.અ.

તે કંઈક પામ્યો પણ છે, અને પૂર્ણનો પરમ મુમુક્ષુ છે. છેલ્લા માર્ગનો નિઃશંક સામુ છે.આ.

હમણાં જે આવરણો તેને ઉદય આવ્યાં છે, તે આવરણોથી એને ખેદ નથી. પરંતુ વસ્તુ-વિષયમાં થતી મંદતાનો ખેદ છે.પ.

તે ધર્મની વિધિ, અર્થની વિધિ, કામની વિધિ, અને તેને આધારે મોક્ષની વિધિને પ્રકાશી કે તેવો છે. ધણા જ થોડા પુરૂષોને પ્રાપ્ત થયો હશે એવો એ કાળનો ક્ષયોપશમી પુરૂષ છે:પ.

તેને યોનાની સ્મૃતિ માટે ગર્વ નથી. તર્ક માટે ગર્વ નથી. તેમ તે માટે તેનો પક્ષપાત પણ થી; તેમ છતાં કંઈક બહાર રાખ્યું પડે છે તેને માટે ખેદ છે. ઉ.

તેનું અત્યારે એક વિષય વિના ખીળ વિષયપ્રતિ ઠેકાણું નથી. તે પુરૂષ જો કે તીક્ષ્ણ ઉપ-ગવાળો છે; તથાપિ તે તીક્ષ્ણ ઉપયોગ ખીળ કોઈ પણ વિષયમાં વાપરવા તે પ્રીતિ ધરાવતો નથી.

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૪.)

૪.૧

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૯.)

એકવાર તે સ્વભુવનમાં બેઠો હતો. જગતમાં કોણ સુખી છે, તે જોઈ તે ખરે. પછી સાંધે આપણે માટે વિચાર. એની એ જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરવા અથવા પોતે તે સમ્રાટસ્થાન જોવા છા પુરૂષો-(આત્માઓ)-ધણા પદાર્થો તેની સમીપે આવ્યા.

“ એમાં કોઈ જડ પદાર્થ હતો નહીં.” “ કોઈ એકલો આત્મા જોવામાં આવ્યો નહીં.”

માત્ર કેટલાક દેહધારિયો હતા; જેઓ મારી નિવૃત્તિને માટે આવ્યા હોય એમ તે પુરૂષને ઠીંકા થઈ.

વાયુ, અગ્નિ, કે પાણી, ભૂમિ એ કોઈ કેમ આવ્યું નથી ?

અ આ ઉદ્ગારો એવા પ્રકારનું સ્વયંવન કરે છે કે, શ્રીમદ્ની આ સમયની આત્મગદશા એવા પ્રવાહમાં વહે-લી હતી કે, તેથી તેઓને વિષે કંઈક દેશન્યૂન સર્વ સંસારી ઇચ્છાની વિસ્મૃતિ થઈ હોય;—

આ. આ વાક્યમાં જે પદની દેશપ્રાપ્તિનું, પરમ મુમુક્ષુતાનું, અને નિઃશંક જિજ્ઞાસુતાનું કથન છે તે. પર ‘પરમપદ’ (સ્વસ્વરૂપપ્રાપ્તિ) હોઈ સંભવે છે;—

ઇ. કયા આવરણોદયને ઉ શી આ વચનો લખાયાં છે તે અનુમા ની શક્યું નથી; તથાપિ તે આવરણોદય સ્વભાવને વિદ્યેપક હશે, કેમકે તથાપ્રદારની સખેદ જાતિ અન જાણ છે;—

ઈ. આ રાખે સ્વપરાક્રમ અને ક્ષયોપશમની પરાકાષ્ટાનો શ્રીમદ્નો સ્વાનુભવ સૂચવે છે;—

ઉ. આ રાખે, યોનાની સ્મૃતિ અને તર્કશક્તિની સ્થિતિનો શ્રીમદ્નો જાતિઅનુભવ, તત્પરશ્વાત તે ાતિ ઉદાસીન ભાવ, અને તે શકિતઓના બાહ્યપ્રવર્તન માટે ખેદ જતાવે છે;—

ઊ. જે એક જ વિષયપ્રત્યે સતત તીક્ષ્ણ ઉપયોગ અહીં દર્શાવ્યો છે તે વિષય તે સ્વરૂપસ્થિતિનો ભાવે છે,—સંશોધક.

૧. આ વિનોદપદ્ધતિમાં લખાયેલા લેખમાં મોક્ષપદની શ્રેષ્ઠરૂપ જિનાત્મપ્રણીત ગુણસ્થાનકનું વર્ણ દર્શાવતાં, અગ્નીઆરમ્ભ ‘ઉપશાંત મોહગુણસ્થાનક’ નો અભાવ કહ્યો છે તે પોતાને સંબોધીને શ્રી-દે કહ્યો હોય એમ સંભવે છે, કેમકે અન્યત્ર પણ એવા પ્રસંગો જોવામાં આવે છે કે, જે ઉપરથી તે-મોએ ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનકનો અભાવ માન્યો હોય એમ ધારી શકાય છે; અને અગ્નીઆરમ્ભ ગુણસ્થાનકનો અભાવ સ્પષ્ટરૂપને પ્રકાર વિચારવામાં ઉપયોગી સાધન છે આ લેખ પરથી શ્રીમદ્ની સ્થિતિ કયા ગુણસ્થાનકે વર્તતી હતી તે અનુમાની શકાય.—સંશોધક.

(નેપથ્ય) તેઓ સુખનો વિચાર પણ કરી શકતાં નથી. દુઃખથી બિચારાં પરાધીન છે. બે હૃદય જીવો કેમ આવ્યા નથી ?

(નેપથ્ય) એને માટે પણ એ જ કારણ છે. આ ચક્ષુથી જુઓ. તેઓ બિચારાને કેટલું બધું દુઃખ છે.

તેનો કંપ-તેનો ધરધરાટ-પરાધીનપણું ઈત્યાદિક જોઈ શકાય તેવું ન હોતું-તે બહુ દુઃખી હતો. (હાથનોંધ ૫૪ ૧૦.)

(નેપથ્ય) એ જ ચક્ષુથી હવે તમે આખું જગત જોઈ લ્યો. પછી ખીજ વાત કરો. હીક ત્યારે. દર્શન થયું, આનંદ પામ્યો; પણ પાછો ખેદ જન્મ્યો.

(નેપથ્ય) હવે ખેદ કાં કરો છો ?

મને દર્શન થયું તે શું સમ્યક્ હતું ?

“ હા ”

સમ્યક્ હોય તો પછી ચક્રવર્તીદિક તે દુઃખી કેમ દેખાય ? ”

ચક્રવર્તિ તો દુઃખી નહીં હોય ?

“ જેમ દર્શન થયું તેમ શ્રદ્ધા. વિશેષ જોતું હોય તો ચાલો મારી સાથે ”

ચક્રવર્તિનાં અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કર્યો.

અંતઃકરણ જોઇને ગેલું દર્શન સમ્યક્ હતું એમ મેં માન્યું. તેનું અંતઃકરણ બહુ દુઃખી હતું અનંત ભયના પર્વાથથી તે ધરધરતું હતું. કાળ આયુષ્યની દોરીને ગળી જતો હતો. હાડ માંસમ તેની વૃત્તિ હતી. કાંકરામાં તેની પ્રીતિ હતી. ક્રોધ, માનનો તે ઉપાસક હતો. બહુ દુઃખ.

(હાથનોંધ ૫૪ ૧૧.)

વાર. આ દેવેનું દર્શન પણ સમ્યક્ સમજવું.

“ નિશ્ચય કરવા માટે દ્વિતી અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરીએ ”

ચાલો ત્યારે-

(તે દ્વિતી ભવ્યતાથી ભૂલ ખાધી.) તે પણ પરમ દુઃખી હતો. બિચારો ચીને કાષ્ટિ ભક્ત સ્થળમાં જન્મવાનો હતો માટે ખેદ કરતો હતો. તેનામાં સમ્યક્દષ્ટિ નામની દેવી વસ હતી. તે તેને ખેદમાં વિશ્રાંતિ હતી. એ મહાદુઃખ શિવાય તેનાં બીજાં ધણાંય અવ્યક્ત દુઃખ હતાં.

પણ, (નેપથ્ય)-આ જડ એકલાં કે આત્મા એકલા જગતમાં નથી શું કે ?-તેઓએ આ આમંત્રણને સન્માન આપ્યું નથી.

“ જટને જ્ઞાન નહીં હોવાથી તમારું આમંત્રણ ત્રે બિચારાં ક્યાંથી સ્વીકારે ? સિદ્ધ (એ ત્મભાવિ) તમારું આમંત્રણ સ્વીકારી શકતા નથી. તેની તેમને કંઈ દરકાર નથી. ”

એટલી બધી એદરકારી ? આમંત્રણને તો માન્ય કરવું જોઈએ; તમે શું કહો છો ?

“ એને આમંત્રણ-અનામંત્રણથી કંઈ સંબંધ નથી. (હાથનોંધ ૫૪ ૧૨)

તેઓ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપસુખમાં વિરાજમાન છે. ” એ મને જતાવો. એકદમ-બહુ ત્યારથી

“તેનું દર્શન બહુ દુર્લભ છે. લ્યો આ અંજન આંજ દર્શન પ્રવેશ બેળાં કરી જુઓ.”

અરે ! આ બહુ મુખી છે. એને ભય પણ નથી. શોક પણ નથી. વ્રહતા નથી. રોમન આધિએ નથી. આધિએ નથી. એ બધુંય નથી. પણ અનંત

સમિચ્છાનંદ સિદ્ધિથી તેઓ પૂર્ણ છે. આપણને એવા થવું છે.

“ક્રમે કરીને થઈ શકશે.”

તે ક્રમ પ્રમ અહીં ચાલશે નહીં. અહીં તો તુરત તે જ પદ જોઈએ.

“જરા શાંત થાઓ. સમતા રાખો; અને ક્રમને અંગીકાર કરો. નહીંતો તે પદ્યુક્ત થવું નહીં સંભવે.”

“થવું નહીં સંભવે” એ તમારાં વચન તમે પાછાં લ્યો. ક્રમ ત્વરાથી બતાવો, અને તે પદમાં તુરત મોકલો.

“પણા માણસો આવ્યા છે. તેમને અહીં

ખેલાવો. તેમાંથી તમને ક્રમ મળી શકશે.”

પ્રશ્નચુકે તેઓ આવ્યા;

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૩૨.)

તમે મારું આમંત્રણ સ્વીકારી આવ્યા તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છું. તમે સુખી છો. એ વાત ખરી છે શું? તમારું પદ શું સુખવાળું ગણાય છે એમ?

‘તમારું આમંત્રણ સ્વીકારવું, ન સ્વીકારવું એવું અમને કંઈ બંધન નથી. અમે સુખી છીએ કે દુઃખી તેવું બતાવવાને પણ અમારું અહીં આગમન નથી. અમારાં પદની વ્યાખ્યા કરવા માટે પણ આગમન નથી. તમારાં કલ્યાણને અર્થે અમારું આગમન છે,’ એક વૃદ્ધ પુરૂષે કહ્યું. કૃપા કરીને ત્વરાથી કહો, આપ મારું શું કલ્યાણ કરશે તે. અને આવેલા પુરૂષોનું ઓળખાણ પાડો.

તેમણે પ્રથમ ઓળખાણ પાડી.

આ વર્ગમાં ૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૨ અંકવાળા મુખ્યે મનુષ્યો છે. તે સઘળાં તમે જે પદને પ્રિય ગણ્યું તેના આરાધક યોગીઓ છે.

૪ થી તે પદ જ સુખરૂપ છે, અને બાકીની જગત— (હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૪.)

વ્યવસ્થા અમે જેમ માનીએ છીએ તેમ માને છે. તે પદની અંતરંગની તેની અભિલાષા છે પણ તેઓ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી; કારણ ઘોડો વખત સુધી તેમને અંતરાય છે.

અંતરાય શી? કરવા માટે તત્પર થાય એટલે થયું.

વૃદ્ધ:—તમે ત્વરા ન કરો. તેનું સમાધાન હમણા જ તમને મળી શકશે—મળી જશે.

હીક—આપની તે વાતને સમ્મત થઈં છઉં.

વૃદ્ધ:—આ ‘૫’ ના અંકવાળો—એ કંઈક પ્રયત્ન પણ કરે છે. બાકી “૪” ના પ્રમાણે છે.

‘૬’ સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરે છે, પણ પ્રમત્તદશાથી પ્રયત્નમાં મંદતા આવી જાય છે.

“૭” સર્વ પ્રકારે અપ્રમત્તપ્રયત્નિ છે.

“૮-૯-૧૦” તેના કરતાં ક્રમે ઉન્નવળ, પણ તે જ જાતિના છે, “૧૧” ના અંકવાળા પતિત થઈ જાય છે માટે અહીં તેનું આગમન નથી. દર્શન થવા માટે બારમેજ હું—હમણા હું તે પદને સંપૂર્ણ જ્ઞેવાનો છું—પરિપૂર્ણતા પામવાનો છું. આધુષ્પરિચિતિ પૂરી થયે તમે જ્ઞેયેલું પદ—તેમાં એક મને પણ જોશે.—

પિતાજી:—તમે મહાભાગ્ય છો.

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૫.)

આવા અંક કેટલા છે?

વૃદ્ધ:—ત્રણ અંક પ્રથમના તમને અનુકૂળ ન આવે. અગિયારમાનું પણ તેમ જ. “૧૩-૧૪” તમારી પાસે આવે એવું તેમને નિમિત્ત રહ્યું નથી. “૧૩” ચત્કિચિત્ત આવે. પણ ૫૦ કં હોય તો તેઓનું આગમન થાય. નહીં તો નહીં. ચૈદમાનું આગમન કારણ મનશે નહીં. કારણ નથી.

(નેપથ્ય) “તમે એ સઘળાંનાં અંતરમાં પ્રવેશ કરો, હું સદાયક થઈ છઉં.”
 ચાલો-૪ થી ૧૧×૧૨ સુધી ક્રમે ક્રમે સુખની ઉત્તરોત્તર ચઢતી લહરીઓ ધૂટતી હતી.
 યધુ શું કહીએ ? મને તે બહુ પ્રિય લાગ્યું; અને એ જ મારું પોતાનું લાગ્યું.
 વૃદ્ધ મારા મનોગત ભાવ બહુલીને કહ્યું; એ જ તમારા કલ્યાણમાર્ગ. જાઓ તો ભણે; અને
 ચાલો તો આ સમુદાય રહો.

(સ્વવિચારભુવન. દ્વાર પ્રથમ.)

૫.૧

[દ્વાયનોંધ પૃષ્ઠ ૧૭.]

કાયાનું	નિયમિતપણું.
વચનનું	સ્વાદ્વાદપણું.
મનનું	આદાસીન્યપણું.
આત્માનું	મુક્તપણું.

(આ છેલ્લી સમજાવું.)

૬.૨

[દ્વાયનોંધ પૃષ્ઠ ૧૮.]

આત્મસાધન.

દ્રવ્ય-નું એક છું. અસંગ છું, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું.

ક્ષેત્ર-અસંખ્યાત જિનઅવગાહના પ્રમાણ છું.

કાળ-અગર, અમર, શાશ્વત છું. સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું.

ભાવ-શુદ્ધ ચૈતન્ય માત્ર નિર્વિકલ્પ દેહ છું.

૭.૩

[દ્વાયનોંધ પૃષ્ઠ ૧૯.]

વચન સંયમ-

વચન સંયમ-

વચન સંયમ.

મનો સંયમ-

મનો સંયમ-

મનો સંયમ.

કાય સંયમ-

કાય સંયમ-

કાય સંયમ.

કાય સંયમ.

ઈદ્રિય સંક્ષેપતા

આસન સ્થિરતા.

ઈદ્રિય સ્થિરતા,

સઉપયોગ યથામુત્ર પ્રવૃત્તિ.

વચન સંયમ.

મૌનતા,

ઉપયોગ યથામુત્ર પ્રવૃત્તિ.

વચનસંક્ષેપ.

વચનશુભ્રાંતિશયતા.

મનો સંયમ.

મનો સંક્ષેપતા,

મન-સ્થિરતા,

આત્મચિંતનતા.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ.

સંયમ કારણ નિમિત્તરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવ.

દ્રવ્ય-સંયમિત દેહ.

ક્ષેત્ર-નિવૃત્તિવાળાં ક્ષેત્રે સ્થિતિ-વિહાર.

૧. જનકમવિચારણા જણાય છે.—સં.શોધક

૨. શુદ્ધનયોષા આત્મસ્વરૂપનું અત્ર અવલોકન કર્યું જણાય છે.—સં.શોધક.

૩ યોગસંક્ષેપતાએ સંયમત્રણણ કેવા પ્રકારે કરે તે સંજોગોની વિચારણા અત્ર કરી જણાય છે.—શોધક.

કાળ—યથાસૂત્ર કાળ.

ભાવ—યથાસૂત્ર નિવૃત્તિસાધનવિચાર,

૮.૧

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૨૧)

સુખને ઇચ્છતો ન હોય તે નાસ્તિક, કાં સિદ્ધ, કાં જડ.

૯.

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૨૫)

એ જ સ્થિતિ—એ જ ભાવ અને એ જ સ્વરૂપ.અ

ગમે તો કલ્પના કરી ખીજ વાટ લ્યો. યથાર્થ જોઈતો હોય તો આ . . . ભો.આ

વિભંગ જ્ઞાન—દર્શન અન્ય દર્શનમાં માનવામાં આવ્યું છે. એમાં મુખ્ય પ્રવર્તકાએ જે ધર્મ-માર્ગ બોધ્યો છે, તે સમ્યક્ થવા સ્વાત્ મુદ્રા જોઈએ.ઈ

સ્વાત્ મુદ્રા તે સ્વરૂપસ્થિત આત્મા છે. શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સ્વરૂપસ્થિત આત્માએ કહેલી શિક્ષા છે.ઈ

નાના પ્રકારના નય, નાના પ્રકારનાં પ્રમાણ, નાના પ્રકારની જાગૃત્તવ, નાના પ્રકારના અનુ-યોગ એ સઘળાં લક્ષણારૂપ છે. લક્ષ એક સમ્યજ્ઞાન'દ છે.ઉ

દૃષ્ટિવિપ ગયા પછી ગમે તે શાસ્ત્ર, ગમે તે અક્ષર, ગમે તે કથન, ગમે તે વચન, ગમે તે સ્થળ પ્રાપ્તિ અહિંતનું કારણ થતું નથી.ઉ

પુનર્જન્મ છે—જરૂર છે—એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું.એ

આ કાળમાં માફ જન્મવું માનું તો દુઃખદાયક છે, અને માનું તો સુખદાયક પણ છે. એ (હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૨૬)

એવું હવે કાઈ વાંચન રહ્યું નથી કે જે વાંચી જોઈએ. છીએ તે પાત્રીએ એ જેના સંગમાં રહ્યું છે તે સંગની આ કાળમાં ન્યૂનતા થઈ પડી છે.ઓ.

વિકરાળ કાળ !— . . . વિકરાળ કર્મ ! . . . વિકરાળ.

૧. આત્મસુખેષ્ઠારક્ષિત સિદ્ધ, જડ અને નાસ્તિક અવસ્થાઓ હોઈ શકે; એમ વિચારી શ્રીમદે એમ વિચાર્યું હોય કે, પોતાને વિષે જડ તથા નાસ્તિક અવસ્થાઓનો સંભવ નથી; ત્યારે જે બાકીની અવસ્થા સિદ્ધિપદની રહી તે ભવપરિપક્વતાએ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે; એમ આ વચનોપરથી અનુમાનવાનું અમે કા-ર્યુ માનીએ છીએ.—સંશોધક.

અ. આ, મોઈ એક પ્રકારનું સમ્યક્ આત્મદર્શન થતાં આ ઉદ્ધારો નીકળ્યા હોય એમ ખારી રાકાય છે.—સંશોધક.

ઈ, ઈ, ઉ, ઊ. સ્વાત્ મુદ્રા એ જ સ્વરૂપસ્થિતિ છે, એને શ્રીમદ્દેનો સ્વાનુભવ દર્શાવતો અખંડ નિર્ણય આ વિચારોપરથી જોઈ શકાયો.—સંશોધક.

એ. પ્રત્યક્ષાનુભવવિના પુનર્જન્મના હોવાપણા માટે આટલો બધો અચલ અને નિઃશંક અભિપ્રાય આપી શકાય કે કેમ તે વિચારવા જેવું છે. શ્રીમાન મનઃસુખરામ-સૂર્યરામ ત્રિપાઠી પ્રત્યેના જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૪, ૧૯૪૫ ના પત્રમાં નતિસ્મરણજ્ઞાનનો પ્રસંગ લીધો છે તે આ અભિપ્રાયની સાથે રાખી વિચારવાથી કંઈક વિશેષ સ્પષ્ટતા થશે.—સંશોધક.

એ. કઈ અપેક્ષાએ શ્રીમદે પોતાનું આ કાળમાં જન્મવું દુઃખદાયક, અને કઈ અપેક્ષાએ સુખદાયક માન્યું છે તે નિશ્ચયપણે કહી શકાયું નથી. જે અનુમાન કરી શકાય તે એટલું જ કે, દત્તક આત્માવસ્થા માટે આ કાળ સામાન્યપણે વિષમતાવાળો ગણાય, અને તે અપેક્ષાએ આ કાળમાં જન્મવું દુઃખદાયક ગણાય; તેમ વળી, અતિ વિષમતા એ પરમ ઐદાસીન્યભાવ આણવાનું પ્રજલ સાધન જ્ઞાનીઓએ ગણ્યું છે તે અપેક્ષાએ સુખદાયક પણ ગણાય.

ઓ. માત્ર જ્ઞાનદર્શનસ્વરૂપે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ્યું હોય, અને ચારિત્રસ્વરૂપે પાત્રવાની પરમ છત્રાસા

આત્મા ! . . . જેમ . . . પણ એમ . . .
હવે ધ્યાન રાખો. એ જ કહ્યાણુ.ઓ

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૨૭.)

૧૦.

એટલું જ શોધાય તો બધું પામશો; ખચિત એમાં જ છે. મને કંઈક અનુભવ છે. સત્ય
કહું છું. યથાર્થ કહું છું. નિઃશંક માનો.આ
એ સ્વરૂપ માટે સહજ સહજ કોઈ સ્થળે લખી વાળ્યું છે. . . . આ

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૨૯.)

૧૧.૧

મારગ સાચા મિલ ગયા, છૂટ ગયે સંદેહ;
હોતા સો તો જલ ગયા, લિન ક્રિયા નિજ દેહ.^૨
સમજ પિછેં સખ સરલ દે, ગિનૂ સમજ મુશકીલ;
યે મુશકીલી ક્યા કહું ?
ખોજ પિંડ બ્રહ્માંડકા, પત્તા તો લગ જાય;
યેહિ બ્રહ્માંડિ બાસના, જળ જલે તખ...
આપ આપકું ભુલ ગયા, ઈનસેં ક્યા અંધેર ?
સમર સમર અખ હસત હું, નહિં ભુલેગે ફેર.^૩
જહાં કલપના-જલપના, -તહાં માનું દુખ છાંઈ,
ધરે કલપના-જલપના, તખ વસ્તું તિન પાઈ.
ક્યા ઈચ્છિત ? ખોવત સખેં, દે ઈચ્છિત દુઃખ મૂલ;
જળ ઈચ્છાકા નાશ તખ, મિટે અનાદી ભૂલ.
ઐસી કહાંસે મતિ લાઈ, આપ આપ હું નાહિં.
આપનકું જળ ભુલ ગયે, અવર કહાંસેં લાઈ.
આપ આપ એ શોધસેં, આપ આપ મિલ જાય;
આપ મિલન નય આપકો;

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૩૦.)

૧૨.૪

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૩૩.)

એકવાર તે સ્વભુવનમાં ખેડો હતો પ્રકાશ હતો; -જંખાશ હતી.

હોય અને તેને સહાયક પરમસત્સંગની ન્યૂનતા અનુભવતાં આ વચનો જન્મ પામ્યાં હોય એમ આ વચ-
નોના પ્રવાહપરથી જણાય છે.—સંશોધક.

ઐ. 'વિસ્તાર' રાખ્દથી માંડી " એ જ કહ્યાણુ " પર્યંતના ઉદ્દગારો કોઈ એક અપૂર્વ નવશ્રુતિયં
નિમિત્ત જણાય છે.—સંશોધક.

અ. કોઈ પ્રકારના અપૂર્વ અનુભવની વર્ણનાતા, અને સત્યતાની નિઃશંકતા પ્રતીત થતાં આ ઉદાસનાવ
પ્રકરણો લાગે છે.—સંશોધક

આ. અમે આ હાથનોંધ વિષેની સૂચનામાં એમ જે જણાવ્યું છે કે, હાથનોંધમાં કમરહિતપણે અને
હાથનોંધ ઉપાડતાં જ્યારે જે પાનું હાથ આવ્યું તે પાનામાં લખી વાળ્યું છે એ આ રાખ્દોથી પ્રતીતશ્રુત
યશો.—સંશોધક,

- ૧. સમ્યગ્દર્શનના ઉદ્દયના હર્ષમાં આ પદો અત્ર મૂકાયાં લાગે છે.—સંશોધક.
- ૨-૩. આ મેટપ્રાયશર નંબર ૪ ના અક્ષરમાં મૂકેલાં ચરણુ આ હાથનોંધમાં નથી; પણ પાછળથી એ જો
શ્રીમદે પૂરાં કરેલાં એમ જે લાઈ તરફથી આ ચરણુ મળ્યાં તેના કહેવા પરથી જણાયું.—સંશોધક.
- ૪. આ પ્રસંગ સમજી શકાતો નથી —સંશોધક.

મનિયે આવીને તેને કહ્યું. આપે શું વિચારણામાં પરિશ્રમ લેા છો ? તે યોગ્ય હોય તો આ દીનને દર્શાવી ઉપકૃત કરશો.

૧૩. ૧

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૩૫.]

હોત આસવા પરિસવા, નહિં ઇનમેં સદેહ;
માત્ર દષ્ટિથી ભૂલ હૈ, ભૂલ, ગયે ગત ઇદિ.
રચના જિનઉપદેશકી, પરમોત્તમ તિનુ કાલ;
ઇનમેં સખ મત રહત હૈં, કરતેં નિજ સંભાલ.
જિન સોહી હૈ આતમા, અન્ય હોઇ સો કર્મ;
કર્મ કરે જિનબચનસો, તત્વઆનિકા મર્મ.
જળ જાન્યો નિજરૂપકોં, તળ જાન્યો સખ લોક;
હોત ન્યૂનસેં ન્યૂનતા^૨
યદિ દિશાકી મહતા, હૈ નહિં જિનપેં ભાવ;
જિનસેં ભાવ બિનુ કળ, નહિં છૂટત દુખદાવ.
બ્યવહારસેં દેવ જિન, નિહચેસેં હૈ આપ;
યદિ બચનસેં સમજ લે; જિનપ્રવચનકી બાપ.
યદિ નહીં હૈ કલ્પના, ચેહી જહીં વિભંગ;
જળ જાગેજે આતમા, તળ લાગેજે રંગ.

૧૪. ૩

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૩૭.]

અનુભવ.

૧૫. ૪

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૩૬.]

એ ત્યાગી પણ નથી, અત્યાગી પણ નથી, એ રાગી પણ નથી. વીતરાગી પણ નથી.
પોતાનો ક્રમ નિશ્ચય કરો. તેની એ બાલુ નિશ્ચય ભૂમિકા રાખો.
આ દર્શન થાય છે તે કાં વૃથા જાય છે ? એનો વિચાર પુનઃ પુનઃ વિચારતાં મૂર્છા આવે છે.
સંતજનોએ પોતાનો ક્રમ મૂક્યો છે તે પરમ અસમાધિને પામ્યા છે.
સંતપણું અતિ અતિ દુર્લભ છે. આપ્યા પછી સંત મળવા દુર્લભ છે. સંતપણીની જિજ્ઞાસાવાળા અનેક છે. પરંતુ સંતપણું દુર્લભ જ છે !

૧. જિનપદ એ જ નિજપદ છે, એવો સાક્ષાત્કાર યતાં આ પદ અહિં મૂકાર્યા જણાય છે.—સંશોધક.

૨. હાથનોંધમાં તો આ પ્રમાણે પદ અપૂર્ણ છે; પણ એક લાઈ તરફથી એમ જાણ મળ્યા કે એ પદના અનુસંધાનમાં આ એક લીટી પણ શ્રીમદે અન્ય સ્થળે કહી છે,—“ નહિં જાન્યો નિજરૂપ તો, સખ જાન્યો સો ફાક. ”—સંશોધક.

૩. ‘ અનુભવ ’ એટલો જ શબ્દ લખી લખવું મૂકી દીધું છે. કોઈ પ્રકારનો અનુભવ પ્રત્યક્ષ યતાં લખવાની અભિલાષા થઈ હોય.—સંશોધક.

૪. સ્તુરાચમાન આત્મજયતિને ક્રિયાશક્તિ આપવાનો પરમભાવ વર્તેતો હરો તે સમયે આ વચનો લખાયાં સંભવે છે.—સંશોધક.

૧૬.^૧

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૪૩.]

પ્રકાશ ભુવન.

ખચિત તે સત્ય છે. એમ જ સ્થિતિ છે. તમે આ લાણી વળો—
તેઓએ રૂપકથી કહ્યું છે. લિન લિન પ્રકારે તેથી બોધ થયો છે, અને થાય છે; પરંતુ
તે વિભંગરૂપ છે.

આ બોધ સમ્યક્ છે. તથાપિ ધણો જ સૂક્ષ્મ અને મોહ ટળે ગ્રાહ થાય તેવો છે.
સમ્યક્ બોધ પણ પૂર્ણ સ્થિતિમાં રહ્યો નથી. તોપણ જે છે તે યોગ્ય છે.
એ સમજીને હવે ઘટતો માર્ગ લ્યો.

કારણ શોધો મા, ના કહો મા, કહ્યના કરો મા. એમ જ છે.

એ પુરૂષ યથાર્થ વક્તા હોતો. અપર્યાય કહેવાનું તેમને કાઈ નિમિત્ત નહોતું.

૧૭.^૨

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૪૭.]

તે દશા શાથી અવરોધ? અને તે દશા વર્ધમાન કેમ ન થઈ?

લોકના પ્રસંગથી, માનેચ્છાથી, અજ્ઞાનગૃતપણાથી, સ્ત્રિયાદિ પરિપહનો જય ન કરવાથી.

જે કિયાને વિષે જીવને રંગ લાગે છે, તેને ત્યાં જ સ્થિતિ હોય છે, એવો જે જિનનો અ-
ભિપ્રાય તે સત્ય છે.

ત્રીશ મહા મોહનીયનાં સ્થાનક શ્રી તીર્થકરે કહ્યાં છે તે સાચાં છે.

અનંતા જ્ઞાનીપુરુષોએ જેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું નથી, જેના ત્યાગનો એકાંત અભિપ્રાય આપ્યો
છે એવો જે કામ તેથી જે મુંઝાયા નથી, તે જ પરમાત્મા છે.

૧૮.^૩

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૪૬.]

કોઈ બ્રહ્મરસના ભોગી,

કોઈ બ્રહ્મરસના ભોગી.

બલે કોઈ વિરલા યોગી,

કોઈ બ્રહ્મરસના ભોગી.

૧૯.^૪

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૫૧]

૨-૨-૩ મા-૧૯૫૧ અ

૬૫, આ

એક લક્ષ

૧. આ લેખ કાર્યમંદિરાય માટે લખાયેલ અને યથાવકાસમાત્રનો સમ્યક્ પરીક્ષણ અનુભવ સૂચવતો જણાય
છે.—સંશોધક.

૨. અહિં જે લોકપ્રસંગાદિ કારણો દર્શાવે છે તે કારણોએ પોતાપ્રત્યે અમુક પ્રસંગે જય મેળવવાથી,
પ્રાપ્ત દશાનું રૂઢિને બદલે અવસાનું થયેલું જેમ શ્રીમદે વીર્યજયંતિ અર્થે નિજદોષો માટે તીવ્ર આત્મનિંદા
કર્યું જણાય છે.—સંશોધક.

૪ (ક). શ્રીમદે પોતાની પદ્મિત્વપરિભાષાવિચારણા પોતાને જ જણવા અર્થે હું કાશ્મીરી ભાષા (સંજ્ઞા)
માં આ રજૂ કરી છું:—

(અ) ૨-૨-૩ મા-૧૯૫૧=૨=મીન ૨=૬૪૫૫, ૩=પોરા માસ; ૧૯૫૧=સંવત્ ૧૯૫૧=સંવત્ ૧૯૫૧
ના પોરા વદ બીજ.

(આ) ૬૦=૪૦

(પ) એક લક્ષ=એક લાખ.

ક્ષેત્ર,ઈ	મોહમયી.ઉ	
કાળ ઉ	-મા. વ. ૮-૧ એ	
ભાવ	૧(ખ) ઉદય ભાવ.	
દ્રવ્ય-	એક લક્ષ	ઉદસીન.
ક્ષેત્ર-	મોહમયિ	
કાળ-	૮-૧	ધ્રુવ.
ભાવ-	ઉદયભાવ.	પ્રારબ્ધ.
	૨૦.૨	[હાથમેધ પૃષ્ઠ ૫૨.]
સામાન્ય ચેતન	સામાન્ય ચેતન્ય	
વિશેષ ચેતન.	વિશેષ ચેતન્ય	
નિર્વિશેષ ચેતન	(ચેતન્ય)	
સ્વભાવિક અનેક આત્મા (જીવ) નિર્ગ્રંથ.		
સોપાધિક અનેક આત્મા (જીવ) વેદાંત.		
	૨૧.૩	[હાથમેધ પૃષ્ઠ ૫૩.]
અશુ અપ્રાપ્તકારી.		
મન અપ્રાપ્તકારી.		
ચેતનનું બાહ્ય આગમન (ગમન નહીં તે.)		

(ઈ) ક્ષેત્ર=સ્થાન.

(ઉ) મોહમયી=મુ'બધ.

(ઊ) કાળ=સમય.

૨૨.^૧

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૫૫.]

જ્ઞાની પુરુષોને સમગ્રે સમગ્રે અનંતા સંયમપરિણામ વર્ધમાન થાય છે, એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે તે સત્ય છે.અ

તે સંયમ, વિચારની તીક્ષ્ણ પરિણતિથી તથા બહારસપ્રત્યે સ્થિરપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.આ

૨૩.

શ્રી તીર્થંકર આત્માને સંકેત્ય વિકાસનું ભાજન યોગદશામાં માને છે, તે સિદ્ધાંત વિશેષે કરી વિચારવાયોગ્ય છે.^૧

૨૪.^૨

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૫૬.]

ધ્યાન

ધ્યાન-ધ્યાન.

ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન.

ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન.

ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન.

ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન.

ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન.

૨૫.^૩

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૫૭.]

ચિદ્ધ ધાતુમય, પરમશાંત, અદ્ભુત એકાગ્ર; એક સ્વભાવમય અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક પુરુષા-
કાર ચિદાનંદધન તેનું ધ્યાન કરો.

નો આત્મતિક અભાવ. પ્રદેશસંબંધ પામેલાં પૂર્વ નિષ્પન્ન-સત્તાપ્રાપ્ત ઉદયપ્રાપ્ત-ઉદીરણા
પ્રાપ્ત ચાર એવાં નાં ગોં આં વેદનીય વેદવાથી. અભાવ જેને છે એવું શુદ્ધસ્વરૂપ નિન
ચિદ્મૂર્તિ-સર્વલોકલોક ભાસક ચમત્કારનું ધામ.

અ. આ. તીક્ષ્ણ વિચારપરિણતિ તથા બહારસસ્થિરતા, સંયમના ઉત્પત્તિહેતુઓ છે, અને જ્ઞાનાવસ્થા
સંયમપરિણામવર્ધમાનતાનું સર્વો હ્રદ સાધન છે એવા સ્વાનુભવનું પરિણામ આવયનો લાગે છે.—સંશોધક.

૧ જે સિદ્ધાંત યોગદશામાં આત્માને સંકેત્યવિકાસનું ભાજન માને છે તે સિદ્ધાંત સૂક્ષ્મ અવયોગનદોષ
પ્રમાણભૂત થવાયોગ્ય ■ એમ પોતાનો અનુભવ અહીં કહો જણાય ■ —સંશોધક,

અનેકવાર ‘ધ્યાન’ શબ્દના આ જપ્પરથી, શ્રીમદ્દની ધ્યાનત્વરાનું અનુમાન થઈ શકે—સંશોધક.

૩ સર્વ લોકલોકલોકલોક ચમત્કારનું ધામ અદ્ભુત કર્મરહિતતાએ ઉત્પન્ન થયેલી નિન ચિદ્મૂર્તિ છે, અને તે ન
પ્રત્યેક આત્માનું અને તેથી પોતાનું મૂળ શુદ્ધપદ છે (જુઓ દેહપૂર્ણતા પહેલાનાં-સંવત ૧૯૫૭ ના એવ થા ૧૦
—ઉદ્ધાં વચનો) એવા પ્રકાશવરે આ ધ્યાનત્વરતા જન્મ પામી સંભવે છે.—સંશોધક.

૨૬.

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૫૮,]

વિશ્વ અનાદિ છે. જીવ અનાદિ છે.^૧ —

પરમાણુ પુદ્ગલો અનાદિ છે. જીવ અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ છે. —

સયોગીભાવમાં તાદાત્મ્ય અધ્યાસ હોવાથી જીવ જન્મ મરણાદિ દુઃખોને અનુભવે છે.

૨૭.^૨

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૫૮.]

પાંચ અસ્તિકાયરૂપ લોક એટલે વિશ્વ છે. ચૈતન્ય લક્ષણુ જીવ છે.

વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શમાન પરમાણુઓ છે તે સંબંધ સ્વરૂપથી નથી. વિભાવરૂપ છે.

૨૮.

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૬૦.]

શરીરને વિષે આત્મભાવના પ્રથમ થતી હોય તો થવા દેવી, ક્રમે કરી બ્રાહ્મમાં આત્મભાવના કરવી, પછી ઈદ્રિયોમાં આત્મભાવના કરવી, પછી સંકલ્પ વિકલ્પરૂપ પરિણામમાં આત્મભાવના કરવી, પછી સ્થિર જ્ઞાનમાં આત્મભાવના કરવી. ત્યાં સર્વ પ્રકારની અન્યાસંબંધનરહિત સ્થિતિ કરવી.^૩

૨૯.^૪

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૬૧.]

બ્રાહ્મ,
વાણી,
રસ.

}

સૌંદર્ય
અનહદ

તેનું ધ્યાન કરવું

૩૦.^૫

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૬૨.]

સંવત ૧૯૫૩ ના ફા. વદી ૧૨ ભોમવાર.

જિન

મુખ્ય

આચાર્ય.

સિદ્ધાંત

પદ્ધતિ

ધર્મ

શાંત રસ

અદિસા

મુખ્ય

ચિંગાદિ

વ્યવહાર

જિનમુદ્રા સચક.

મતાંતર

સમાવેશ

શાંત રસ

પ્રવહન.

જિન

અન્યને

ધર્મ પ્રાપ્તિ.

લોકાદિ સ્વરૂપ—

સંશયની

નિવૃત્તિ સમાધાન.

જિન

પ્રતિભા

કારણ.

કાંઈક ગૃહવ્યવહાર શાંત કરી. પરિ-અદાદિ કાર્યથી નિવૃત્ત થવું.

અપ્રમત ગુણસ્થાનકપર્વત પહોંચવું. કેવળ ભૂમિકાનું સહજ પરિણામી ધ્યાન—

૧, શ્રી જિનનિર્જીવ વિશ્વવ્યવસ્થાપ્રત્યે પોતાનો સ્વાનુભવમનિપ્રાપ્ત કર્યો લાગે છે,—સંશોધક.

૨, જુઓ હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૫૮ ની નોંધ—સંશોધક.

૩, અન્યાસંબંધનરહિત સ્થિતિ માટે સ્થિર જ્ઞાન કરવા સાર આત્મભાવનાનો ક્રમ શ્રીમદે વિચાર્યો જણાય છે,—સંશોધક

૪, સ્વરૂપાનુસંધાન વિચાર્યું જણાય છે.—સંશોધક.

૫, જિનશાસનના પુનઃદિગ્વિભજ્ય સંબંધી અને પોતાની ગુણસ્થાનક સ્થિતિ સંબંધી કાંઈક મદાન અને અદ્ભુત વિચારણા છે, વિસ્તીર્ણ વ્યવહાર સમયની આ અંતરંગ જિજ્ઞાસા છે, આ સંબંધી વિચાર આપવાનું કામ મદાન પુરોવાનું છે એટલે એ વિષે અમે અત્રે સાંત રહીશું—સંશોધક.

ધન્ય રે દિવસ આ અહો,
જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે;
દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી,
મટ્યો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે.

ધન્ય૦

ઝોગણીસે ને એકત્રીસે,
આઝ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે;
ઝોગણીસે ને જોતાલીસે,
અદ્ભુત વૈરાગ્ય ધાર રે.

ધન્ય૦

ઝોગણીસે ને સુડતાલીસે,
સમકિત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે,
શ્રુત અનુભવ વધતી દશા,
જિનસ્પર્શ અવભાર્યું રે.

ધન્ય૦

ત્યાં આઝ્યો રે ઉદય કારમો,
પરિગ્રહ કાર્ય પ્રપંચ રે,
જેમ જેમ તે હૃદયેલીઓ,
તેમ વધે ન ઘટે રંચ રે.

ધન્ય૦

વધતું એમ જ આશિયું,
હવે દીસે ક્ષીણ કાંઈ રે,
ક્રમે કરીને રે તે જશે,
એમ ભાસે મનમાંહિ રે.

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૪.]

ધન્ય૦

યથાહેતુ જે ચિત્તનો,
સત્યધર્મનો ઉદ્ધાર રે,
યશે અવશ્ય આ દેહથી,
એમ થયો નિરધાર રે.

ધન્ય૦

આવી અપૂર્વ વૃત્તિ અહો,
યશે અપ્રમત્ત યોગ રે,
કેવળ લગલગ ભૂમિકા,
સ્પર્શનિ દેહ વિયોગ રે.

ધન્ય૦

અવશ્ય કર્મનો ભોગ છે.

૧. હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૬૨ પર લખેલ વિષય: જે દિવસે લખ્યો છે તે દિવસે ધણુંકરી આ સ્વાત્મ-વૃત્તાંતોપયોગી ૫૬ (Autobiographical poem) પણ લખ્યું જણાય છે, કેમકે લેખનપદ્ધતિ અને તેનું સાહિત્ય સમાન છે, આ આંતર વિષય છે, એટલે આખલે અન્ય જોએ તો તેઆનું જીવન અભ્યાસી આ સ્વાનુભવપદ્યે અભિપ્રાય બાંધતો યોગ્ય છે, “ ક્ષાયક સમ્યક્તા ” હોય ત્યારે ધણુંકરી એક દેહ રોપ રહે એમ સાંતિજ્યું છે, આ પદની દરામી લીટીમાં ‘ શુદ્ધ સમકિત ’ કહ્યું છે તેનો “ ક્ષાયક સમ્યક્તા ” છે કે કેમ તે વિચારવું યોગ્ય છે, — સંશોધક,

ભોગવતો અવશેષ રે,
તેથી દેહ એક જ ધારિને
જાણું સ્વરૂપ સ્વદેશ રે.

ધન્ય૦

૩૨.^૧

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૬૭.]

કુમ્ભં દધેહિ સમં, સંજોગો જો હોઈ શ્રવણસ, સોળધોનાય ધો, તસ્સ વિથોગો ભવ મોખ્યો.

૩૩.^૨

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૭૩.]

સમ્પ્રદર્શનસ્વરૂપ એવાં નીચે લખ્યાં શ્રીજિનનાં ઉપદેશોથી ૭ પદ આત્માર્થે શ્રવે અતિશય કરી વિચારવાં ઘટે છે.

આત્મા છે, કેમકે પ્રમાણે કરીને તેનું પ્રસિદ્ધપણું છે; એ અસ્તિપદ.

આત્મા નિત્ય છે; એ નિત્યપદ.

આત્માનું જે સ્વરૂપ છે તે કોઈ પણ પ્રકારે ઉત્પન્ન થવું સંભવતું નથી, તેમ તેનો વિનાશ સંભવતો નથી.

આત્મા કર્મનો કર્તા છે; એ કર્તા પદ.

આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે.

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૭૪.]

તે આત્માની સુકિત થઈ શકે છે.

મોક્ષ થઈ શકે એવા પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે.

૩૪.^૩

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૮૦]

આત્મા—વેદાંત, જિન, સાંખ્ય, યોગ, નૈયાયિક, બ્રાહ્મ.

નિત્ય—

અનિત્ય . + " + + + "

પરિણામી. + " + + + +

અપરિણામી.

સાક્ષી.

સાક્ષી-કર્તા.

૩૫.^૪

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૮૧.]

સાંખ્ય કહે છે કે શુદ્ધિ જગ છે. પાતંજળી, વેદાંત એમ જ કહે છે.

જિન કહે છે કે શુદ્ધિ ચેતન છે.

વેદાંત કહે છે કે આત્મા એક જ છે.

જિન કહે છે કે આત્મા અનંત છે.

૧. આ પ્રકારની વિચારદશામાં આ ગાય લખાવ હોય —સંશોધક.

૨. આત્માના અસ્તિત્વ પદથી માંડી નિર્વાણપ્રાપ્તિ સુધી ઉપાવના પરંપરાનો અખંડાકાર નિર્ભય એ જ સમ્યક્દર્શનપ્રાપ્તિનું બીજું સ્વરૂપ શ્રી સિદ્ધાંતિ દર્શુ છે.—સંશોધક.

૩. હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૩૦ ઉપર સર્વદર્શનાવલોકન સંબંધી શ્રીમદ્દના વિચારો છે તે વાંચ્યા પછી આ વ્દા વ્દા દર્શનોની આલોચના કર્યાના પ્રમાણે લાગ્યો; અર્થાત્ આશ્વમેદાએ નદી પૃ ૧૧ મિન મિન દર્શનો વિચાર્યા પછી શ્રીજિને કહેલું આત્મસ્વરૂપ ચર્ચાય છે એમ નિર્ભય કરેલો જણાયો. વર્ષના દશમાં પડડ આંકતાઓ લેખ જુનો.—સંશોધક.

૪. હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૮૦ ની નોંધ જુઓ—સંશોધક.

જાતિ એક છે. સાંખ્ય પણ તેમ જ કહે છે;
 પાતંજલી પણ તેમ જ કહે છે.
 વેદાંત કહે છે કે આ સમસ્ત વિશ્વ વંધ્યાપુત્રવત્ છે.
 જિન કહે છે કે આ સમસ્ત વિશ્વ સાક્ષત છે.
 પાતંજલી કહે છે કે નિત્યમુક્ત એવા એક ઈશ્વર હોવો જોઈએ.
 સાંખ્ય ના કહે છે. જિન ના કહે છે.

૩૬.૧

શ્રીમાન મહાવીરસ્વામી જેવાએ અપ્રસિદ્ધ પદ રાખી ગૃહવાસરૂપ વેદો-ગૃહવાસથી નિવૃત્ત થયે પણ સાહ્યાયાર જેવા દીર્ઘ કાળ સુધી જ્ઞાન આચર્યું. નિદ્રા તથા વિપ્રમ પરિપદ રાહ્યા એનો હેતુ શો ? અને આ છવ આમ વર્તે છે, તથા આમ કહે છે તેનો હેતુ શો ?

જે પુરૂષ સદ્ગુણની ઉપાસના વિના નિજ કલ્પનાએ આત્મસ્વરૂપનો નિર્ધાર કરે તે માત્ર પોતાના સ્વચ્છંદના ઉદયને વેદે છે, એમ વિચારવું ઘટે છે.

જે છવ સત્પુરૂષના ગુણોના વિચાર ન કરે, અને પોતાની કલ્પનાના આશ્રયે વર્તે તે છવ સહજમાત્રમાં ભવદૃઢિ ઉત્પન્ન કરે છે, કેમકે અમર થવાને માટે એર પીએ છે.

૩૭.૧

સર્વ સંગ મહાશ્રવણ તીર્થકરે કહ્યો છે, તે સત્ય છે. ક

આપી.મિત્ર ગુણુસ્થાનક જેવી સ્થિતિ ક્યાં સુધી રાખવી ? જે વાત ચિત્તમાં નહીં તે કરવી, અને જે ચિત્તમાં છે તેમાં ઉદાસ રહેવું એવા બ્યવહાર શી રીતે થઈ શકે ? ખ

વૈશ્વવેયે અને નિર્ગ્રંથભાવે વસતાં કોટી કોટી વિચાર થયા કરે છે.ગ

વેપ અને તે વેપસંબધી બ્યવહાર જોઈ લોકદૃષ્ટિ તેવું માને એ ખરૂં છે, અને નિર્ગ્રંથ ભાવે વર્તતું ચિત્ત તે બ્યવહારમાં યથાર્થ ન પ્રવર્તી શકે એ પણ સત્ય છે; જે માટે એવા બે પ્રકારની એક સ્થિતિ કરી વર્તિ શકતું નથી, કેમકે પ્રથમ પ્રકારે વર્તતાં નિર્ગ્રંથભાવથી ઉદાસ રહેવું પડે તો જ યથાર્થ બ્યવહાર સાચવી શકાય એમ છે, અને નિર્ગ્રંથભાવે વસીએ તો પછી તે બ્યવહાર ગમે તેવો થાય તેની ઉપેક્ષા કરવી ઘટે, બે ઉપેક્ષા ન કરવામાં આવે તો નિર્ગ્રંથ ભાવ હાનિ પામ્યા વિના રહે નહીં. [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૬૦.]

તે બ્યવહાર ત્યાગ્યા વિના અથવા અત્યંત અલ્પ ક્યાં વિના નિર્ગ્રંથતા યથાર્થ રહે નહીં,

૧.-૨. સ્વદેશના દર્પણરૂપ શ્રીમદ્દેના આ વિચારો અભ્યાસવાની તેઓની આંતર. સ્થિતિસંબંધનો અભિપ્રાય બાંધી શકાયો યોગ્ય છે.—સં.શોધક

(ક.) પોતાને વર્તનો સંગ મહાશ્રવણ અનુભવવાનું કોઈ કારણ મળ્યું હશે તે પ્રસંગે આ પ્રકારની શ્રીમદ્દેને વિષે નમ્રતિ નથી સંભવે છે.—સં.શોધક.

(ખ.) “જે વાત ચિત્તમાં નહીં તે કરવી” એમ જે હજી તે પોતાને વર્તનો ‘બ્યવહાર’ છે. અને ‘જે ચિત્તમાં છે તેમાં ઉદાસ રહેવું’ એમ જે હજી તે ‘નિર્ગ્રંથસ્થાની નિજાસા’ છે. બ્યવહારપ્રત્યે આમ છતાં તે કરતા પડે છે, અને નિર્ગ્રંથતા પ્રત્યે પરમમાત્ર છતાં તે પ્રત્યે ઉદાસીનતા રાખવી પડતી જોઈએ શ્રીમદેને ખેદ ન થતો હોય એમ આ વચનરૂપ દર્શાવે છે.—સં.શોધક.

(ગ.) વૈશ્વસ્થિતિમાં નિર્ગ્રંથસ્થાએ વર્તવાની દુશ્કરતાનો અનુભવ થતાં આ ભાવ પ્રકટથો થાય છે.—શોધક.

અને ઉદયરૂપ હોવાથી બ્યવહાર ત્યાગ્યો જતો નથી.ય

આ સર્વ વિભાવયોગ મટયાવિના અમારું ચિત્ત બીજા કોઈ ઉપાયે સંતોષ પામે એમ લાગતું નથી.ય.

તે વિભાવયોગ એ પ્રકારે છે; એક પૂર્વે નિષ્પન્ન કરેલો એવો ઉદયસ્વરૂપ, અને બીજો આત્મહુદ્ધિએ કરી રંજનપણે કરવામાં આવતો ભાવસ્વરૂપ. ઇ

આત્મભાવે વિભાવસંબંધી યોગ તેની ઉપેક્ષા જ શ્રેયભૂત લાગે છે. નિત્ય તે વિચારવામાં આવે છે. તે વિભાવપણે વર્તતો આત્મભાવ ધણો પરિક્ષીણુ કયો છે, અને હજી પણ તે જ પરિ-
ણુતિ વર્તે છે.જ

તે સંપૂર્ણ વિભાવયોગ નિવૃત્ત કયાં વિના ચિત્ત વિશ્રાંતિ પામે એમ જણાતું નથી, અને હાલ તો તે કારણે કરી વિશેષ કલેશ વેદન કરવા પડે છે, કેમકે ઉદય વિભાવ ક્રિયાનો છે. અને ઇચ્છા આત્મભાવમાં સ્થિતિ કરવાની છે.ઝ
[હાથનોંધ પૃં ૯૧.]

તથાપિ એમ રહે છે કે; ઉદયનું વિશેષ કાળસુધી વર્તતું રહે તો આત્મભાવ વિશેષ ચંચળ પરિણામને પામશે; કેમકે આત્મભાવ વિશેષ સંધાન કરવાનો અવકાશ ઉદયની પ્રવૃત્તિને લીધે પ્રાપ્ત ન થઈ શકે, અને તેથી તે આત્મભાવ કંઈ પણ અનગૃતપણુને પામે.ટ

જે આત્મભાવ ઉત્પન્ન થયો છે, તે આત્મભાવપર જો વિશેષ લક્ષ કરવામાં આવે તો અદ્ય કાળમાં તેનું વિશેષ વર્ધમાનપણુ થાય, અને વિશેષ અનગૃતાવસ્થા ઉત્પન્ન થાય,—અને થોડા કાળમાં હિતકારી એવી ઉચ્ચ આત્મદશા પ્રગટે; અને જો ઉદયની સ્થિતિ પ્રમાણે ઉદયનો કાળ રહેવા દેવાનો વિચાર કરવામાં આવે તો હવે આત્મશિથિલતા થવાનો પ્રસંગ આવશે, એમ લાગે છે; કેમકે દીર્ઘ કાળનો આત્મભાવ હોવાથી અત્યારસુધી ઉદયબળ ગમે તેવું છતાં તે આત્મભાવ હણાયો નથી, તથાપિ કંઈક કંઈક તેની અનગૃતાવસ્થા થવા દેવાનો વખત આવ્યો છે; એમ છતાં પણ હવે કેવળ ઉદયપર ધ્યાન આપવામાં આવશે તો શિથિલભાવ ઉત્પન્ન થશે—ઠ

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૯૨.]

જ્ઞાનીપુરુષો ઉદયવશ દેહાદિ ધર્મ નિવૃત્ત છે. એ રીતે પ્રવૃત્તિ કરી હોય તો આત્મભાવ હણાયો ન જોઈએ; એ માટે તે વાત લક્ષમાં રાખી ઉદય વેદવો ઘટે છે, એમ વિચાર પણ હમણાં ઘટતો નથી, કેમકે જ્ઞાનના તારતમ્ય કરતાં ઉદયબળ વધતું જોવામાં આવે તો જરૂર ત્યાં જ્ઞાનીએ

(ધ). અત્ર આશય એમ જણાય છે કે, વર્તતી વૈરયદશાના કારણે તેઓ આકર્ષવરદશા અગત્ત્વને લક્ષ્યગત ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. ઇચ્છિત જે નિર્ગ્રેયતા તેની ઉપેક્ષા કરવી પડે તેવા સંયોગો જોઈને, અને અનિચ્છિત એવા જે બ્યવહાર તેનું અનુકરણ કરવું પડતું જોઈને અનૃતિના અંકુરો પુનઃ સ્ફુરાયમાન થતાં આ વચ્ચેના ઉત્પત્તિ પ્રાર્થા જણાય છે.—સંશોધક.

(ચ). વિસાવભાવ પ્રતિ અતિ અગ્રિવતા આ સખ્દો દર્શાવે છે.—સંશોધક

(છ). (ન). (ઝ). (ટ). વિરોધપણે ક્ષીણ કરેલો સ્વપ્રેરિત વિભાવભાવ સર્વથા નાશ કરવાની પરમેશ્વર જિજ્ઞાસા દર્શાવવાની સાથે ઉદયબળ સામે પોતાના પુરૂષાર્થના ઉપયોગની અખત્ય વિચારી છે, તથા આત્મભાવ અનગૃતપણુને પામે તેવા ભય જોઈ તેથી સાવધ થવાનું અભયસ્વ કરવાનું વિચાર્યું જણાય છે.—સંશોધક,

(ઠ). શ્રીમદ્દેવિએ અમુક સ્થિતિવાળો આત્મભાવ ઉત્પન્ન થવાનું આ વચ્ચેથી ભણી ચક્રાય તેમ છે; તેમ જ તે આત્મભાવ એવા પ્રકારનો તેઓને અનુભવગત થયો જણાય છે કે, વિરોધ લક્ષ્યની તે ઉચ્ચ દશાનું કારણ હોય. ઉદયરૂપ માનવું એ આત્મભાવની અનગૃતિનો હેતુ માની પુરૂષાર્થ અખત્ય જોઈ લાગે છે. “ દીર્ઘકાળનો આત્મભાવ હોવાથી અત્યારસુધી ઉદયબળ ગમે તેવું

પણુ જાગૃત દશા કરવી ઘટે, એમ શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યું છે.^૩

અત્યંત દુષ્ટમ કાળ છે તેને લીધે અને હતપ્રુષ્ઠ લોકોએ ભારતક્ષેત્ર ધર્મ છે તેને લીધે પરમ-સત્સંગ—સત્સંગ કે સરળ પરિણામી શુભોત્તો સમાગમ પણ દુર્લભ છે, એમ જાણી જેમ અદ્ય કાળમાં સાવધાન થવાય તેમ કરવું ઘટે છે.^૮

૩૮.

[હાં નોં ૫૦ ૬૩]

માન દશા ધારણુ કરવી ?^૧

વ્યવહારનો ઉદ્દેશ એવો છે કે તે ધારણુ કરેલી દશા લોકોને કપાયનું નિમિત્ત થાય. તેમ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ અને નહીં.

ત્યારે તે વ્યવહાર નિવૃત્ત કરવો ?^૨

તે પણ વિચારતાં બનવું કંઠણુ લાગે છે, કેમકે તેવી કંઈક સ્થિતિ વેદવાનું ચિત્ત રજા કરે છે. પછી તે શિથિલતાથી-ઉદ્વેગથી કે પરેન્જાથી કે સર્વજ્ઞ દૃષ્ટી, એમ છતાં પણ અદ્યકાળમાં આ વ્યવહારને સંક્ષેપ કરવા ચિત્ત છે.^૪

તે વ્યવહાર કેવા પ્રકારે સંક્ષેપ થઈ શકશે ?^૫

કેમકે તેનો વિસ્તાર વિશેષપણે જ્ઞેવામાં આવે છે. વ્યાપાર સ્વરૂપે, કુટુંબ પ્રતિબંધ, યુવાવસ્થા પ્રતિબંધ, દયાસ્વરૂપે, વિકાર સ્વરૂપે, ઉદ્વેગ સ્વરૂપે-એ આદિ કારણે તે વ્યવહાર વિસ્તારરૂપે જાણાય છે.^૬

[હાં નોં ૫૦ ૬૪]

હું એમ જાણું છઉં કે અનંતકાળથી અપ્રાપ્તવત્ એવું આત્મસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન સ્વરૂપે અંતર્મુહૂર્તમાં ઉત્પન્ન કર્યું છે, તો પછી વર્ષ ૭ માસ કાળમાં આટલો આ વ્યવહાર કેમ નિવૃત્ત નહીં થઈ શકે ? માત્ર જાગૃતિના ઉપયોગાંતરથી તેની સ્થિતિ છે, અને તે ઉપયોગનાં બળને નિત્ય વિચાર્યેથી અદ્યકાળમાં તે વ્યવહાર નિવૃત્ત થઈ શકવાયોગ્ય છે. તોપણ તેની કેવા પ્રકારે નિવૃત્તિ કરવી, એ હજી વિશેષપણે મારે વિચારવું ઘટે છે; એમ માનું છઉં, કેમકે વર્ષને

ભાવહણાથી નથી; તથાપિ કંઈક કંઈક તેની અભગ્નાવસ્થા થવા દેવાનો વખત આવ્યો છે; એમ છતાં પણ હવે કેવળ ઉદ્વેગ પર ધ્યાન આપવામાં આવશે તો શિથિલભાવ ઉત્પન્ન થશે ” આ વચનો વિચારતાં એવું ભાન થાય છે કે કેમ જાણેતેઓ પોતેજ પોતાના શુદ્ધરૂપ જ્ઞેવાનું ચંત્ર ન હોય.—સંશોધક.

(ક). (૬). પુનઃ પુરુષાર્થે જાગૃતતાં વચનો છે —સંશોધક.

૧.—૨. પૂર્વ પ્રસંગોથી વાચકને લક્ષમાં આવ્યું હશે કે, શ્રીમદ્ શુદ્ધસ્વામીમ્માં વૈશ્વસ્થિતિમિ હતા; તથાપિ તેઓનો અંતરંગ લક્ષ નિર્ગ્રયદશા પ્રત્યે હતો. નિર્ગ્રયદશાને પોષક મોહદશા હોવાથી એ દશા ધારણુ કરવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવતાં આ પ્રક્રિયાતરૂપ વિચારણા કરી છે.

૩.—૪ સમીપના સમયમાં વ્યવહારદશાએ મોહન ધારણુ કરવું શક્ય નહીં લાગતાં ફરી આ પ્રસંગ તરમાં, વ્યવહારની નિવૃત્તિ કેવા પ્રકારે કરવી તે વિચાર્યું જાણાય છે. વ્યવહારનિવૃત્તિને અંતરાયક કારણો નો વિચાર કરતાં, વ્યવહાર વેદનનો કોઈ અંશે અભિપ્રાય જાણતાં અને અભિપ્રાય રહેવાનાં કારણો ૧ શિથિલતા, ૨ ઉદ્વેગ, ૩ પરેન્જા અને સર્વજ્ઞ દૃષ્ટિ (કારણુ) એમાંથી કહ્યું છે તે કેમ જાણે પોતાથી નિર્ણયિત ન થઈ શકતું હોય એવો ભાવ દર્શાવતાં હું સમયમાં વ્યવહાર સંક્ષેપ કરવાની નિજાસા રાખી હોય એમ આ પ્રત્યોત્તરરૂપ વિચારણાથી જાણાય છે.—

૫—૬ વ્યવહાર સંક્ષેપ થવા યોગ્ય છે કે કેમ તેનો આ પ્રત્યોત્તરમાં વિચાર કરતાં પોતાને સંક્ષેપને અંતરાયક

વ્યાપારસ્વરૂપ, કુટુંબ પ્રતિબંધ, યુવાવસ્થા પ્રતિબંધ, દયાસ્વરૂપ, વિકારસ્વરૂપ, અને ઉદ્વેગસ્વરૂપાદિ કારણો જ્ઞેવામાં આવે છે.—સંશોધક.

વિષે કંઈ પણ મંદ દશા વર્તે છે. તે મંદ દશાનો હેતુ શો ?^૧

ઉદય બળે પ્રાપ્ત થયો એવો પરિચય માત્ર પરિચય, એમ કહેવામાં કંઈ બાધ છે ? તે પરિચયની વિષે વિશેષ અરૂચિ રહે છે, તે છતાં તે પરિચય કરવો રહ્યો છે. તે પરિચયનો દોષ કહી શકાય નહીં, પણ નિઃશ્વેદ્ય કહી શકાય. અરૂચિ હોવાથી ઇચ્છારૂપ દોષ નહીં કહેતાં ઉદયરૂપ દોષ કહ્યો છે.^૨

૩૯.

[હાં નોં ૫૦ ૯૬]

ધણી વિચાર કરી નીચેનું સમાધાન થાય છે.^૩

એકાંત દ્રવ્ય, એકાંત ક્ષેત્ર, એકાંત કાળ અને એકાંત ભાવરૂપ સંયમ આશાધ્યા વિના ચિત્તની શાંતિ નહીં થાય એમ લાગે છે. એવો નિશ્ચય રહે છે.

તે યોગ હજી કંઈ દૂર સંભવે છે, કેમકે ઉદયનું બળ જોતાં તે નિવૃત્ત થતાં કંઈક વિશેષ કાળ જશે.

૪૦.

[હાં નોં ૫૦ ૯૭]

મહાશુદ્ધ ૭ શનીવાર-વિક્રમ સંવત્ ૧૯૫૧ ત્યાર પછી દોઢ વર્ષથી વધારે સ્થિતિ નહીં.^૪

અને તેટલા કાળમાં ત્યાર પછી જીવનકાળ શી રીતે વેદવો તે વિચારવાનું બનશે^૫—

૪૧.

[હાં નોં ૫૦ ૯૮]

અધિ આપણો વિ દેહમિ, નાપરંતિ મમાધ્ય,^૬

૪૨.

[હાં નોં ૫૦ ૧૦૦]

કામ, માન અને ઉતાવળ એ ત્રણનો વિશેષ સંયમ કરવો ઘટે છે—^૭

૪૩.^૮

[હાં નોં ૫૦ ૧૦૧]

હે જીવ ! અસારભૂત લાભતા એવા આ વ્યયસાયથી હવે નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત !

૧. અદ્યકાળમાં બ્યવહારમુક્ત થવાની કેમ પરિણતિનું પરિણામ આ ઉદ્દગમને જણાય છે. “વીય”ને વિષે કંઈપણ મંદ દશા વર્તે છે તે મંદ દશાનો હેતુ શો ?” એવો જે પોતે પોતાને પ્રશ્ન કર્યો છે તે પરથી તેઓની નિઃશ્વેદ્ય ભાવના સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિનું અનુમાન થવા યોગ્ય છે. “અનંતકાળથી અપ્રાસવત્ એવું આત્મસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપે અંતર્મુદ્ધર્તમાં ઉત્પન્ન કર્યું છે.” ઈ. વાક્યમાં “કેવળજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપે” એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો આશય ‘સચ્ચિદાનંદ’ લાગે છે, તથાપિ આ વાત વિશેષ સૂક્ષ્મ વિચારને પાત્ર જણાય છે.

—સંશોધક.

૨. પોતે ઈચ્છિત દશા (સંયમ ૧) નહીં પ્રાપ્ત થવાનું કારણ પરિચય-સંગ-પોતાને લાગે છે. તથાપિ તે પરિચયનો દોષ ન કાઢતાં પોતાનો દોષ છે એવું સ્વીકારી, વળી વિચારે છે કે, તે પરિચય વેદન એ સ્વદોષ છે; જો કે તેને વિષે અરૂચિ રહેતી હોવાથી પોતાનો ઇચ્છારૂપ દોષ નહીં કહેતાં ઉદયરૂપ દોષ કહ્યા છે.—સંશોધક.

૩. એકાંત દ્રવ્ય શાવાદિ સંયમમય નિર્જયતા એજ એક પોતાની શાંતિનું કારણ શ્રીમદ્ જોઈ તેની પરમા-કાંક્ષા કરે છે, તથાપિ તેની સાથે તેઓને તેવા યોગ સમીપ નથી લાગતો એમ આ વિચારપરથી સંદેહ જણાવા યોગ્ય છે.—સંશોધક.

૪. આ વિચારણા કઈ સ્થિતિને અંગે કરી છે તેનો નિર્ણય અમાસથી થઈ શકતો નથી.—સંશોધક.

૫. ઉપર કહ્યા સમય પછીનો જીવનકાળ વ્યતીત કરવાની વિચારણા શ્રીમદ્ના સ્વાનુભવનો વિષય જણાય.

—સંશોધક.

૬. સ્વતઃ સ્પષ્ટ છે.—સંશોધક.

૭. ભાવથી બ્યવસાયપ્રતિ કેવી તીવ્ર અગ્રિયતા શ્રીમદને હોવા યોગ્ય છે તે આ ઉદ્દગમથી જણી શકાવા યોગ્ય છે.—સંશોધક.

તે વ્યસાય કરવાને વિશે ગમે તેટલો બળવાન પ્રારબ્ધાદય દેખાતો હોય તો પણ તેથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત !

જો કે શ્રી સર્વજ્ઞ એમ કહ્યું છે કે આદ્યે ગુણુક્ષણે વર્તતો એવો જીવ પણ પ્રારબ્ધ વેદાવિના મુક્ત ધર્મ શકે નહીં, તોપણ તું તે ઉદયનો આશ્રયરૂપ હોવાથી નિજ દોષ જાણી તેને અત્યંત તીવ્રપણે વિચારી તેથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત !

કેવળ માત્ર પ્રારબ્ધ હોય, અને અન્ય કર્મ દશા વર્તતી ન હોય તો તે પ્રારબ્ધ સહેજે નિવૃત્ત થવા દેવાનું બને છે, એમ પરમ પુરૂષે સ્વીકાર્યું છે, પણ તે કેવળ પ્રારબ્ધ ત્યારે કહી શકાય કે ત્યારે પ્રાણુતંત્ર્યત નિષ્ક્રમેદ દષ્ટિ ન થાય, અને તને સર્વ પ્રસંગમાં એમ બને છે, એવું જ્યાંસુધી કેવળ નિશ્ચય ન થાય ત્યાંસુધી શ્રેય એ છે કે, તેને વિશે ત્યાગશુદ્ધિ ભજવી, આ વાત વિચારી હે જીવ ! હવે તું અદ્યકાળમાં નિવૃત્ત થા નિવૃત્ત !

૪૪.

[હાં નોં ૫૦ ૧૦૨]

હે જીવ, હવે તું સંગ નિવૃત્તિરૂપ કાળની પ્રતિજ્ઞા કર, પ્રતિજ્ઞા કર !

કેવળસંગનિવૃત્તિરૂપ પ્રતિજ્ઞાનો વિશેષ અવકાશ જોવામાં આવે તો અંશસંગનિવૃત્તિરૂપ એવો આ વ્યવસાય તેને ત્યાગ !

જો જ્ઞાનદશામાં ત્યાગાત્યાગ કંઈ સંભવે નહીં તે જ્ઞાનદશાની સિદ્ધિ છે જોને વિશે એવો તું સર્વસંગત્યાગદશા અદ્યકાળ વેદીય તો સંપૂર્ણ જગત્ પ્રસંગમાં વર્તે તો પણ તને બાધરૂપ ને થાય. એ પ્રકાર વર્તે છતે પણ નિવૃત્તિ જ પ્રશસ્ત સર્વજ્ઞે કહી છે, કેમકે અપભાદિ સર્વ પરમ પુરૂષે છેવટે એમ જ કહ્યું છે. ૧

૪૫.

[હાં નોં ૫૦ ૧૦૩]

સં ૧૬૫૧ ના યંશાખ શુદ્ધ ૫ સેન્ધિ-સાપંકાળથી પ્રત્યાખ્યાન. ૨

સં ૧૬૫૧ ના યંશાખ શુદ્ધ ૧૪ ભોમે. ૩

૪૬. ૪

[હાં નોં ૫૦ ૧૦૪]

ક્ષયોપરામી જ્ઞાન વિકળ થતાં શી વાર ?

આ પ્રારબ્ધાદયની કેવી વિરતીર્ણ વ્યાખ્યા શ્રીમદે સ્વીકારી છે તે આ લેખમાંથી જોઈ શકાશે. સંશોધક પ. સર્વ વિરતિની પરમ જિજ્ઞાસા છતાં તેનો યોગ સમીપમાં ન બને તો દેરાચરિતિની વિશેષ આપરંક કતા શ્રીમદે આ વિચારોમાં વિચારી છે. — સંશોધક

૧. જો દશાની પૂર્ણતામાં સર્વસંગપરિત્યાગનું અદ્યકાળનું વેદનું એટલું જ ન્યૂન છે તે દશાનો નિર્ણય, તે શ્રીમદ્ની આ સમયની દશાના નિર્ણયરૂપ ગણાય. — સંશોધક.

૨. જ્ઞાના પ્રત્યાખ્યાન છે તે અમારાથી કલ્પી શકાતું નથી. સંશોધક.

૩ આ મિતિ ઉપરની મિતિ નીચે લખી છે, પણ તેનો સંબંધ લક્ષમાં આવી શકતો નથી. સંશોધક.

૪ આ પ્રશ્ન સહજ અવલોકનાર્થ છે કે, યોતાને સંબોધીને છે તે કહી શકાતું નથી. જો યોતાને સંબોધીને હોય તો 'સમ્યક્ત્વ'ને ઉદ્દેશીને હજી છે કે મતિશુદ્ધિદિજ્ઞાનને ઉદ્દેશીને હજી હોય તો તે સ્વાભાવિક છે, કેમકે મતિઆદિ જ્ઞાનમાર્ગ કોઈ જ્ઞાન ક્ષયોપરામપણે પરિણમ્યું હોય તો વિકળ થઈ સંબંધિત છે; તથાપિ જો 'સમ્યક્ત્વ'ને ઉદ્દેશીને હજી હોય તો જે સમયે 'ક્ષયોપરામિક સમ્યક્ત્વ' વર્તેલું હશે તે સમયે કોઈ પ્રસંગે આત્મસ્થાવની વિસ્મૃતિ થયેલી જોઈ ન શકે યથાં આ વાક્ય અહીં લખ્યું હોય; ધણું દરીને તે મતિઆદિજ્ઞાનને ઉદ્દેશીને હજી હોય એમ સંબંધિત જણાય છે, કેમકે 'સમ્યક્ત્વ' દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ હોત, તો 'જ્ઞાન' શબ્દ ન વપરાતાં 'દરી' શબ્દ વપરાવશે વિશેષ સંબંધિત છે; તેમ છતાં આ 'ક્ષયોપરામી જ્ઞાન' શબ્દ 'ક્ષયોપરામિક સમ્યક્ત્વ' ના આશયમાં લખ્યો

૪૭.^૧

[હાં નોં ૫૦ ૧૦૬]

જેમ નિર્મેળતારે રત્ન સ્ફટિક તણી,
તેમ જ છવ સ્વભાવરે;
તે જિન વીરે રે ધર્મે પ્રકાસિયો,
પ્રખળ કપાય અભાવ રે.

૪૮.

[હાં નોં ૫૦ ૧૦૮]

વીતરાગદર્શનરે

ઉદ્દેશ પ્રકરણ.
સર્વસા મિર્મસા.
પદ દર્શન અવલોકન.
વીતરાગ અભિપ્રાય વિચાર.
વ્યવહાર પ્રકરણ.
મુનીધર્મ.
આગારધર્મ.
મતમતાંતરનિરાકરણ.
ઉપસંહાર.

૪૯.^૨

[હાં નોં ૫૦ ૧૧૦]

નવ તત્ત્વવિવેચન.
શુભ્રસ્થાનકવિવેચન.
કર્મપ્રકૃતિવિવેચન.
વિચારપદ્ધતિ.
શ્રવણાદિ વિવેચન.
બોધબીજસંપત્તિ.
છવાછવવિભક્તિ.
શુદ્ધાત્મપદ ભાવના.

હોય તો તેની સ્થિતિ સંવત્ ૧૯૪૭ ની પૂર્વે હોવાયોગ્ય છે, કેમકે સંવત્ ૧૯૫૩ ની સાલમાં લખેલ સ્વાત્મ
વૃત્તાંતપયોગી પદ (Antobio-graphical Poem) માં 'શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ' સંવત્ ૧૯૪૭ ની સાલમાં
પ્રકટ થયાનું જણાવવામાં આવ્યું છે. અને 'શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ' નો અર્થ 'ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ' વિરોધ સંભવિત
હોવાયોગ્ય છે, કારણ કે, સ્વાત્મવૃત્તાંતપયોગી પદમાં એક દેહ દ્વારા કરવાપણું હતું તે 'ક્ષાયક સમ્ય-
ક્ત્વ' હોય તો સંભવે એમ સાંભળ્યું છે.—સંરોધક.

૧. છવના સ્વભાવની તથાપ્રકાર ની આલેચના સમયે આ પદ અહીં કાવ્ય લખી નાંખ્યું હોય. સંરોધક.

૨. આત્મ ક્ષા 'ઉદ્દેશ પ્રકરણાદિ' નવ પ્રકરણનું વિવેચક 'વીતરાગ દર્શન' નામનું શાસ્ત્ર રચના
ધાર્યું હોય, અને તેને માટે સંકલ્પના કરી હોય એમ લાગે છે.—સંરોધક.

૩. આ વિષયો જે ગ્રંથમાં આવે તે પ્રકારના ગ્રંથની રચના કરવા અર્થે આ સંકલ્પના કરી
એમ જણાય છે.—સંરોધક.

અંગ.

ઉપાંગ.

મૂળ.

છેદ.

આશય પ્રકાશિતા ટીકા.

વ્યવહાર હેતુ.

પરમાર્થ હેતુ.

પરમાર્થ ગાણુતાની પ્રસિદ્ધિ.

વ્યવહાર વિસ્તારનું પર્યવસાન.

અનેકાંતદષ્ટિ હેતુ.

સ્વગત મતાંતર નિવૃત્તિપ્રયત્ન.

ઉપક્રમ ઉપસંહાર અવિસંધિ લોકવર્ણન સ્થૂળત્વ હેતુ.

વર્તમાન કાળે આત્મસાધન ભૂમિકા.

પીતરાગદર્શન વ્યાખ્યાનો અનુક્રમ.

૫૧.

[હા. નોં. ૫૦ ૧૧૩]

મૂળ.૨

લોક સંસ્થાન ?

ધર્મ અધર્મ અસ્તિકામરૂપ દ્રવ્ય ?

સ્વાભાવિક અભિવ્યત્ત ?

અનાદિ અનંત સિદ્ધિ ?

અનાદિ અનંતનું જ્ઞાન શી રીતે ?

આત્મા સંકલ્પે વિકાસે ?

સિદ્ધ બિર્ધગમન-એતન, અડવત્ શામાટે નહીં ?

કેવળજ્ઞાનમાં લોકલોકનું જ્ઞાતૃત્વ શી રીતે ?

લોકસ્થિતિ મર્યાદા હેતુ ?

શાશ્વત વસ્તુ લક્ષણ ?

૧. 'અંગઉપાંગાદિ' એમ ને અને ટાંક્યું છે તેનો ઉદ્દેશ કાં તો સ્વતંત્ર અંગાદિ તૈયાર કરવાનો હોય અને તે વાત ટાંકી અને ટાંકી લીધી હોય અથવા વર્તમાન જૈન અંગઉપાંગાદિની આશયપ્રકાશિતા ટીકા કે જેને વિષે 'વ્યવહારહેતુઆદિ' ને વિષયો અને નિર્ણયો સમાવેશ થાય, તે (ટીકા) લખવાનો હોય અને તેથી તેની રચના હોય. ધણી જાણે છે કે આ અંગાદિ ઉપર 'ટીકા' લખવાનો ઉદ્દેશ વિશેષ સંભવિત નહીય.

૨. કાં તો આ પ્રકારના વિચારનું સમાવેશ પ્રશ્નો અહીં ટાંક્યાં હોય, અને કાં તો જે સંકલ્પ લક્ષ્યો રહેવા ટાંક્યાં હોય; એ કે આ નિશ્ચાસપાત્ર છે, કેમકે 'તે' 'તે' અને મુખી પદાર્થના સ્વરૂપ ન હોય.

ઉપકારણ
અ
i
પાતે

હોય, અને તેથી આ તે સમયે અનુમાન તે પાતે

ઉત્તર.

તે તે સ્થાનવર્તિ સૂર્ય ચંદ્રાદિ વસ્તુ,
અથવા નિયમિત ગતિ હેતુ ?
દુષ્પ્રમાદિ કાળ ?
મનુષ્ય જિવ્યત્વાદિ પ્રમાણ ?
અગ્નિકાયાદિનું નિમિત્ત યોગે એકદમ ઉત્પન્ન થવું ?
એક સિદ્ધ ત્યાં અનંત સિદ્ધ અવગાહના ?

૫૨.

[હા. નોં. ૫૦ ૧૧૪]

હેતુ અચ્ચક્ત્ય ?^૧

એકમાં પર્યવસાન શી રીતે થઈ શકે છે ?
અથવા થતું નથી ?
વ્યવહાર રચના કરી છે એમ કોઈ હેતુથી સિદ્ધ થાય છે ?

૫૩.^૨

[હાથનોંધ ૫૪ ૧૧૫.]

સ્વસ્થિતિ—આત્મદશા સંબંધે વિચાર.
તથા તેનું પર્યવસાન ?
ત્યાર પછી લોકોપકાર પ્રવૃત્તિ ?
લોકોપકાર પ્રવૃત્તિનું ધોરણ.
વર્તમાનમાં કેમ વર્તવું ઉચિત છે ?
(હાથમાં)

૫૪.^૩

[હાથનોંધ ૫૪ ૧૧૭.]

આત્મપરિણામની વિશેષ સ્થિતિ તથા વાણી અને કાયાનો સંયમ સહિયોગપણે કરવો
ધટે છે—

૫૫.

[હાથનોંધ ૫૪ ૧૧૮.]

ત્રણે કાળમાં જે વસ્તુ જાણાંતર થાય નહીં તેને શી જિન દ્રવ્ય કહે છે.
કોઈ પણ દ્રવ્ય પરપરિણામે પરિણમે નહીં. સ્વપણાનો ત્યાગ કરી શકે નહીં.
પ્રત્યેક દ્રવ્ય (દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-સાવર્થી) સ્વપરિણામી છે.
નિયત અનાદિ મર્યાદાપણે વર્તે છે.
જે ચેતન છે, તે કોઈ દિવસ અચેતન થાય નહીં: જે અચેતન છે, તે કોઈ દિવસ ચેતન
થાય નહીં.

૫૬.^૪

[હાથનોંધ ૫૪ ૧૨૦]

હે યોગ,

૧ ઉદ્ધી નોંધ જુઓ.—સંશોધક.

૨-૩ ચોતાના દુષ્પ્રમાદની વિચારણા જણાય છે.—સંશોધક.

૪. આ વિચારણાનો હેતુ સ્વતઃ સ્પષ્ટ થઈ શકે તેમ છે.—સંશોધક.

૫. “હે યોગ” એટલા જ અણગમે લખી મૂકી હોય છે, તથાપિ યોગસંપ્રદાયના અંકુર ઉગતાં કાંઈ
તે સંબંધી લખવાનું ધાર્યું હશે એમ લાગે છે—સંશોધક.

૫૭.૧

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૨૧.]

એક ચૈતન્યમાં આ સર્વ શી રીતે ઘટે છે ?

૫૮.૨

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૨૨.]

ને આ જીવે તે વિભાવ પરિણામ ક્ષીણ ન કર્યા તો આ જ લવને વિગે તે પ્રત્યક્ષ દુઃખ વેદશે.

૫૯.૩

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૨૪.]

જે જે પ્રકારે આત્માને ચિંતન કર્યો હોય તે તે પ્રકારે તે પ્રતિભાસે છે.

વિપયાર્તપણથી મૂઢતાને પામેલી વિચારશક્તિવાળા જીવને આત્માનું નિત્યપણું ભાસતું નથી, એમ ધણુંકરીને દેખાય છે, તેમ થાય છે, તે યથાર્થ છે; કેમકે અનિત્ય એવા વિપયને વિષે આત્મબુદ્ધિ હોવાથી પોતાનું પણ અનિત્યપણું ભાસે છે.

વિચારવાનને આત્મા વિચારવાન લાગે છે. શન્યપણે ચિંતન કરનારને આત્મા શન્ય લાગે છે, અનિત્યપણે ચિંતન કરનારને અનિત્ય લાગે છે, નિત્યપણે ચિંતન કરનારને નિત્ય લાગે છે.

ચેતનની ઉત્પત્તિનાં કંઈ પણ સંયોગો દેખાતાં નથી, તેથી ચેતન અનુત્પન્ન છે. તે ચેતન વિનાશ પામવાનો કંઈ અનુભવ થતો નથી, માટે અવિનાશી છે, નિત્ય અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી નિત્ય છે.

સમયે સમયે પરિણામોંતર પ્રાપ્ત થવાથી અનિત્ય છે.

સ્વસ્વરૂપનો ત્યાગ કરવાને અયોગ્ય હોવાથી મૂળ દ્રવ્ય છે.

૬૦.૪

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૨૬.]

સર્વ કરતાં વીતરાગનાં વચનને સંપૂર્ણ પ્રતીતિનું સ્થાન કહેવું ઘટે છે, કેમકે ન્યાં રાગાદિ દોષનો સંપૂર્ણ ક્ષય હોય ત્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વભાવ પ્રગટવાયોગ્ય નિયમ ઘટે છે.

શ્રી જિનને સર્વ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ વીતરાગતા સંભવે છે. પ્રત્યક્ષ તેમનાં વચનનું પ્રમાણ છે માટે,

જે કોઈ પુરૂષને જેટલે અંશે વીતરાગતા સંભવે છે, તેટલે અંશે તે પુરૂષનું વાક્ય માન્યતા યોગ્ય છે.

સાંખ્યાદિ દર્શને બંધ, મોક્ષની જે જે વ્યાખ્યા ઉપદેશી છે, તેથી બળવાન પ્રમાણસિદ્ધ વ્યાખ્યા શ્રી જિનવીતરાગે કહી છે, એમ બાણું જી.

શંઠ જે જિને દૈતનું નિરૂપણ કર્યું છે, આત્માને ખંડ દ્રવ્યવત્ કલ્પે છે, કરતાં ભોક્તા કલ્પે છે, અને નિર્વિકલ્પ સમાધિને અંતરાયમાં મુખ્ય કારણ થાય એવી પદાર્થવ્યાખ્યા કહી છે, તે જિનની શિક્ષા બળવાન પ્રમાણસિદ્ધ છે એમ કેમ કહી શકાય ? કેવળ અદ્વૈત—અને

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૨૭.]

સહજે નિર્વિકલ્પ સમાધિનું કારણ એવો જે વેદાંતાદિ માર્ગ તેનું તે કરતાં અવસ્થા વિશેષ પ્રમાણસિદ્ધપણું સંભવે છે.

૧. અ શ્રીવેદાંતઅભિપ્રાય, સર્વ દર્શનની આલોચના કરવાના સમયે સહજ વિચારાર્થે ઠાંકણા ઉરો એમ અમને લાગે છે,—સંરોધક.

૨. આ સ્વાનુભવનો વિષય જ જેટલે તે સંબંધી અનુમાન કરવું યોગ્ય નથી.—સંરોધક.

૩. આત્મદ્રવ્યની સ્થિતિને પોતાને યજ્ઞેલો નિર્ધાર અત્ર લખ્યો છે.—સંરોધક.

૪. વીતરાગના વચનની પ્રતીતિ થવાના પરિણામમાં આ પ્રત્યક્ષરૂપે વિચારણા લખી બાણું

ઉ૦ યદ્યપિ એકવાર તમે કહો છો તેમ ગણીએ, પણ સર્વ દર્શનની શિક્ષા કરના જનનની કહેલી બંધ મોક્ષના સ્વરૂપની શિક્ષા જેટલી અવિકળ પ્રતિભાસે છે, તેટલી બીજાં દર્શનની પ્રતિભાસતી નથી.—અને જે અવિકળ શિક્ષા તે જ પ્રમાણસિદ્ધ છે.

શ૦ એમ જે તમે ધારો છો તો કાઈ રીતે નિર્ણયનો સમય નહીં આવે, કેમકે સર્વ દર્શનમાં જે જે દર્શનને વિષે જેની સ્થિતિ છે તે તે દર્શન માટે અવિકળતા માંને છે.

ઉ૦ યદ્યપિ એમ હોય તો તેથી અવિકળતા ન દરે, જેનું પ્રમાણે કરી અવિકળપણું હોય તે જ અવિકળ દરે.

પ્ર૦ જે પ્રમાણે કરી તમે જિનની શિક્ષાને અવિકળ જાણો છો તે પ્રકારને તમે કહો; અને જે પ્રકારે વેદાંતાદિનું ચિકળપણું તમને સંભવે છે, તે પણ કહો.

૬૧.

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૩૦.]

પ્રત્યક્ષ અનેક પ્રકારનાં દુઃખને તથા દુઃખી પ્રાણીઓને જોઈને, તેમ જ જગતની વિચિત્ર રચના જણાવે તેમ થવાનો હેતુ શો છે? તથા તે દુઃખનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે? અને તેની નિવૃત્તિ કયા પ્રકારે થઈ શકવા યોગ્ય છે? તેમ જ જગતની વિચિત્રરચનાનું અંતસ્સ્વરૂપ શું છે—એ આદિ પ્રકારને વિષે વિચારદશા ઉત્પન્ન થઈ છે જેને એવા મુમુક્ષુ પુરુષ તેમજો, પૂર્વ પુરુષોએ ઉપર કહ્યા તે વિચારો વિષે જે કંઈ સમાધાન આપ્યું હતું, અથવા માન્યું હતું, તે વિચારના સમાધાન પ્રત્યે પણ યથાશક્તિ આલોચના કરી. તે આલોચના કરતાં વિવિધ પ્રકારના મત-મતાંતર તથા અભિપ્રાય સંબંધી યથાશક્તિ વિશેષ વિચાર કર્યો. તેમ જ નાના પ્રકારના રામાનુજદિ સમ્રદાયનો વિચાર કર્યો. તે આલોચનાવિષે અનેક પ્રકારે તે દર્શનના સ્વરૂપનું મથન કર્યું, અને પ્રસંગે પ્રસંગે મથનની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત થયેલું એવું જૈનદર્શન તે સંબંધી ધણાં પ્રકારે જે મથન થયું, તે મથનથી તે દર્શનને સિદ્ધ થવા અર્થે—પૂર્વાપર વિરોધ જેવા લાગે છે એવાં નીચે લખ્યાં છે તે કારણો દેખાયાં.

૬૨.

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૩૨.]

ધર્મારિતકાય અને અધર્મારિતકાય તથા આકાશારિતકાય અર્થે છતાં રૂપીને સામર્થ્ય આપે છે, અને એ ત્રણ દ્રવ્ય સ્વભાવપરિણામી કલાં છે, ત્યારે એ અર્થે છતાં રૂપીને સદાયક કેમ થઈ શકે?

૧. શ્રીમદે સર્વ દર્શનો અને સમ્રદાયોના કરેલી આલોચનાનું પરિણામ આ લેખ જણાય છે. જિન-દર્શનની સિદ્ધિ શ્રીમદ્જીને યથેલી આ અવલોકનના અતિમ વચનોથી જણાય છે; તથાપિ તે દર્શનની સિદ્ધિ થવામાં કેટલાક પૂર્વાપર વિરોધ કારણો જેવામાં આવ્યાં છે. આ આલોચનાલેખ પૃષ્ઠ ૧૩૦ વિષે પૂર્ણ થાય છે, અને જે પૂર્વાપર વિરોધવાળાં કારણો તે ૧૩૧ માં પૃષ્ઠપર લખાયાં જોઈએ, પણ ૧૩૧ પૃષ્ઠ કેવળ કોઈ પડયું છે. આલોચનાલેખમાં જે પ્રકારનાં કારણોસંબંધી કહેવામાં આવ્યાં છે તે પ્રકારના જેવાં કેટલાક પ્રશ્નો ૧૩૨-૧૩૩ પૃષ્ઠપર જેવામાં આવે છે તથાપી અમે નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતા નથી કે, ૧૩૦ માં પૃષ્ઠ-પરના આલોચનાલેખમાં જે પૂર્વાપર વિરોધો કહેવામાં આવ્યા છે તે જ ૧૩૨-૧૩૩ પૃષ્ઠપરના છે, કેમકે ૧૩૧ પૃષ્ઠપર આ કારણો લખ્યાં જોઈએ તેને જલ્દી તે પાનું કોઈ મૂળીને શા માટે ૧૩૨-૧૩૩ પૃષ્ઠપર લખવામાં આવે એ પ્રશ્ન સદજ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૩૨-૧૩૩ પૃષ્ઠપર લખેલા કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર શ્રીમદ્જીના જદા જદા લેખોમાંથી નીકળી શકે છે. આ આલોચનાલેખનો સમય-સંવત્ ૧૬૪૭ ની પૂર્વે જોઈએ સમય-દર્શનની પૂર્વેનો હોવો જોઈએ. કેમકે સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ, એને જિન પ્રવચનમાં કહેવામાં આવે છે કે, જેનાથી જિનસાસ્ત્રોત્તર તરવારની મજાન થાય.—સંશોધક.

૨. ઉપી નોંધ જુઓ.—સંશોધક.

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એકસેત્રાવગાલી છે, અને પરસ્પર વિરુદ્ધતાવાળા તેના સ્વભાવ છે, છતાં તેમાં વિરોધ, ગતિ પામેલી વસ્તુપ્રત્યે સ્થિતિસહાયકતારૂપે અને સ્થિતિ પામેલી વસ્તુપ્રત્યે ગતિ સહાયકતારૂપે થઈ શા માટે આવે નહીં ?

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આત્મા એક એ ત્રણસમાન અસંખ્યાત પ્રદેશી છે, તેનો કંઈ ખીજો રહસ્યાર્થ છે ?

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયની અવગાહના અમૂર્તાકારે છે, તેમ હોવામાં કંઈ રહસ્યાર્થ છે ?

લોકસંસ્થાન સંદેશ એક સ્વરૂપે રહેવામાં કંઈ રહસ્યાર્થ છે ?

એક તારો પણ ધટવધ થતો નથી, એવી અનાદિસ્થિતિ શા દેતુથી માનવી ?

શાશ્વતપણાની વ્યાખ્યા શું ? આત્મા, કે પરમાણુ કદાપિ શાશ્વત માનવામાં મૂળ દ્રવ્ય કારણ છે; પણ તારા, ચંદ્ર, વિમાનાદિમાં તેવું શું કારણ છે ?

૬૩.૧

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૩૩.]

સિદ્ધ આત્મા લોકલોકવ્યાપક છે, પણ લોકલોકવ્યાપક નથી, વ્યાપક તો સ્વઅવગાહનામગણ છે. જે મનુષ્યદેહે સિદ્ધિ પામ્યા તેના ત્રીજા ભાગ હોય તે પ્રદેશ ધન છે, એટલે આત્મદ્રવ્ય લોકલોકવ્યાપક નથી પણ લોકલોકપ્રકાશક એટલે લોકલોકસાયક છે, લોકલોકપ્રત્યે આત્મા જતો નથી, અને લોકલોક કંઈ આત્મામાં આવતાં નથી, સર્વે પોતપોતાની અવગાહનામાં સ્વસત્તામાં રહ્યાં છે, તેમ છતાં આત્માને તેનું જ્ઞાન દર્શન શી રીતે થાય છે ?

અને જો એવું દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે કે જેમ આરીસામાં વસ્તુ પ્રતિબિંબિત થાય છે, તેમ આત્મામાં પણ લોકલોક પ્રકાશિત થાય છે, પ્રતિબિંબિત થાય છે તો એ સમાધાન પણ અવિરોધ દેખાતું નથી, કેમકે આરીસામાં તો વીક્ષિત પરિણામી પુદ્ગલ રાસી(?)થી પ્રતિબિંબ થાય છે.

આત્માનો અગ્રહ લઘુ ધર્મ છે, તે ધર્મને દેખનાં આત્મા સર્વ પદાર્થને જાણે છે, કેમકે સર્વ દ્રવ્યમાં અગ્રહ લઘુ શુણ સમાન છે. એમ કહેવામાં આવે છે, ત્યાં અગ્રહ લઘુ ધર્મનો અર્થ શું સમજવો ?

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૩૬.]

આહારનો જય,

આસનનો જય,

નિદાનો જય,

વાત્સલ્યમ,

ગિતોપદિષ્ટ આત્મધ્યાન.

,, આત્મધ્યાન શી રીતે ?

જ્ઞાન પ્રમાણુ ધ્યાન થઈ શકે, માટે જ્ઞાનતારતમ્યતા જોઈએ.

શું વિચારતાં, શું માનતાં, શી દશા થતાં ચોથું શુણસ્થાનક કહેવાય ?

શાથી ચોથે શુણસ્થાનકથી તેરમે શુણસ્થાનકે આવે ?

૧. ૬૬ી નોંધ જુઓ.—સંશોધક.

૨. ચારિત્રકથાનો ક્રમ અને ધર્મયુગ શુણસ્થાનક (સમ્યગ્દર્શન) હોવાનું અવલોકન, અને વર્ધમાન-કાવાની ચિંતના આ લેખપરથી જણાય છે,—સંશોધક.

૬૫.૧

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૩૫.]

વર્તમાનકાળની પેઠે આ જગત્ સર્વ કાળ છે.

પૂર્વકાળે ન હોય તો વર્તમાનકાળે તેનું હોતું પણ હોય નહીં.

વર્તમાનકાળે છે તો ભવિષ્યકાળમાં તે અત્યંત વિનાશ પામે નહીં.

પદાર્થમાત્ર પરિણામી હોવાથી આ જગત્ પર્યાયાંતર દેખાય છે; પણ મૂળપણે તેનું સદા વર્તમાનપણું છે.

૬૬.૨

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૫૦.]

જે વસ્તુ સમયમાત્ર છે, તે સર્વ કાળ છે.

જે ભાવ છે તે છે, જે ભાવ નથી તે નથી,

જે પ્રકારનો પદાર્થ સ્વભાવપૂર્વક સ્પષ્ટ દેખાય છે. જડ સ્વભાવ, ચેતન સ્વભાવ.

૬૭.૩

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૫૨.]

શુણ્યાતિશયતા શું ?

તે કેમ આરાધાય ?

કેવળજ્ઞાનમાં અતિશયતા શું ?

તીર્થંકરમાં અતિશયતા શું ? વિશેષતહેતુ શો ?

જો જિનસમ્મત કેવળજ્ઞાન-લોકલોકે ચાપક માનીએ તો તે કેવળજ્ઞાનમાં આહાર, નિહાર, વિહારાદિ ક્રિયા શી રીતે સંભવે ?

વર્તમાનમાં તેની આ ક્ષેત્રે અપ્રાપ્તિ તેનો હેતુ શો ?

૬૮.૪

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૫૪.]

મતિ,

શ્રુત,

અવધિ,

મનઃપર્યવ,

પરમાવધિ,

કેવળ,

૬૯.૫

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૫૫.]

પરમાવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન છે, એ રહસ્ય અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે.

અનાદિ અંતકાળનું, અનંત એવા અલોકનું ? ગણિતથી ધ્વનીત અથવા અસંખ્યાનથી પર

એવો જીવસમૂહ, પરમાણુસમૂહ અનંત છતાં અનંતપણુનો સાક્ષાત્કાર થાય તે ગણિતાતીતપણું છતાં શી રીતે સાક્ષાત્ અનંતપણું જણાય ? એ વિશેષની શાંતિ ઉપર કલાં તે રહસ્યથી યવા-યોગ્ય સમગ્રાય છે.

૧. વિશ્વત્વવસ્થાના દ્રવ્ય-પદાર્થોના સ્વભાવની શ્રદ્ધાનકર્ષક આ લેખ છે.—સંશોધક

૨. પૃષ્ઠ ૭૫ પરની નોંધ જુઓ—સંશોધક.

૩. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન પૂર્વની તત્ત્વાર્થવિચારણા જણાય છે.—સંશોધક.

૪. મત્તવાદિજ્ઞાનની વ્યાખ્યાઓ લખવા અર્થ આ અનુક્રમ લખ્યો.જણાય છે.—સંશોધક.

૫. શ્રીમદ્ગુપ્ત પરમાવધિ ગાદિ જ્ઞાનનું અનુપ્રેક્ષન છે—સંશોધક.

વળી કેવળજ્ઞાન નિર્વિકલ્પ છે, ઉપયોગનો પ્રયોગ કરવો પડતો નથી. સહજ ઉપયોગે તે છે; તે પણ રહસ્ય અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે.

કેમકે પ્રથમ સિદ્ધ કોણ ? પ્રથમ શ્રવણપર્યાય કયો ? પ્રથમ પરમાણુ-પર્યાય કયો ? એ કેવળ-જ્ઞાનગોચર પણ અનાદિ જ જણાય છે; અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન તેની આદિ પામતું નથી, અને કેવળ-જ્ઞાનથી કંઈ જાતું નથી એ બે વાત પરસ્પર વિરોધી છે, તેનું સમાધાન પરમાવધિની અનુપ્રેક્ષાથી તથા સહજ ઉપયોગની અનુપ્રેક્ષાથી સમજવાયોગ્ય રસ્તો દેખાય છે.

૭૦.૧

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૫૬]

કંઈ પણ છે ?

શું છે ?

શા પ્રકારે છે ?

જાણવા યોગ્ય છે ?

જાણવાનું કૃણ શું છે ?

બંધનો હેતુ શો છે ?

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૫૭]

પુદ્ગલનિમિત્ત બંધ કે શ્રવણ દોષથી બંધ ?

જે પ્રકારે માનો તે પ્રકારે બંધ ન ટાળી શકાય એવો સિદ્ધ થાય છે; માટે મોક્ષપદની હાનિ થાય છે. તેનું નાસ્તિત્વ હરે છે.

અમૂર્તતા તે કંઈ વસ્તુતા કે અવસ્તુતા ?

અમૂર્તતા બે વસ્તુતા તો કંઈ મહત્ત્વવાન કે તેમ નહીં ?

મૂર્ત એવાં પુદ્ગલો અને અમૂર્ત એવા શ્રવણ સંયોગ કેમ થતે ? [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૫૮]

ધર્મ અધર્મ અને શ્રવ દ્રવ્યનું ક્ષેત્રવ્યાપીપણું જે પ્રકારે જિન કહે છે તે પ્રમાણે માનતાં તે દ્રવ્ય ઉત્પત્ત્યભાવીવત્ સિદ્ધ થવા જાય છે, કેમકે મધ્યમપરિણુભીપણું છે.

ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ વસ્તુ દ્રવ્યપણે એક જાતિ અને ગુણપણે લિન્ન જાતિ એમ માનવા યોગ્ય છે. કે દ્રવ્યતા પણ લિન્ન લિન્ન માનવા યોગ્ય છે.

દ્રવ્ય એટલે શું ? ગુણપર્યાયવિના તેનું બીજું શું સ્વરૂપ છે ? [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૫૯]

કેવળજ્ઞાન સર્વ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળભાવનું સાધક હરે તો સર્વ વસ્તુ નિયત મર્યાદામાં આવી જાય-અનંતપણું ન હરે, કેમકે અનંતપણું-અનાદિપણું સમજ્યું જતું નથી-અર્થાત્ કેવળજ્ઞાનમાં તેનું કંઈ રીતે પ્રતિભાસનું થાય । તેનો વિચાર બરાબર બંધ બેસતો નથી.

૭૧.૨

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૬૨]

જેન જેને સર્વપ્રકાશતા કહે છે, તેને વેદાંત સર્વવ્યાપકતા કહે છે.

દૃષ્ટ વસ્તુપરથી અદૃષ્ટનો વિચાર અનુસંધાન કરવો થતે.

જિનને અભિપ્રાયે આત્મા માનતાં અત્ત લખ્યા છે તે પ્રસંગોપ્રત્યે વધારે વિચાર કરવો—

૧ અસંખ્યાત પ્રદેશનું મૂળ પરિમાણ.

૨ સંકેત્ય વિકાસ થઈ શકે એવો આત્મા માન્યો છે તે સંકેત્ય, વિકાસ અરૂપીને

વિષે હોવાયોગ્ય છે ? તથા કેવા પ્રકારે હોવાયોગ્ય છે.

૩ નિગોદ અવસ્થાવિષે વિશેષ કારણ કંઈ છે ?

૧. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન (વિ. સં. ૧૬૭૭) થવા પૂર્વે શ્રીમદે તત્ત્વવિચારણા આ પ્રશ્નોથી હરી હોય અથવા આવા વિષયોપરતે વિવેચન લખવાના અભિપ્રાયથી આ પ્રશ્નો લખ્યા હોય.—સંશોધક.

૨. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન (વિ. સં. ૧૬૭૭) થવા પૂર્વેના તત્ત્વવિચારણારૂપ પ્રશ્નો છે.—સંશોધક.

૪ સર્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિની પ્રકારક્રિયા તે રૂપ કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છે, કે સ્વસ્વરૂપાવસાન નિજજ્ઞાનમય કેવળજ્ઞાન છે ?

૫ આત્મામાં યોગે વિપરિણામ છે, સ્વભાવે વિપરિણામ છે. વિપરિણામ આત્માની મૂળ સત્તા છે, સંયોગી સત્તા છે. તે સત્તાનું કયું દ્રવ્ય મૂળ કારણ છે ?

૬ હીનાધિક અવસ્થા એતન પામે તેને વિષે કંઈ વિશેષ કારણ છે. સ્વસ્વભાવનું ? પુદ્ગલ સંયોગનું કે તેથી વ્યતિરિક્ત ?

૭ જે પ્રમાણે મોક્ષપદે આત્મતા પ્રગટે તે પ્રમાણે મૂળ દ્રવ્ય માનીએ તો લોકવ્યાપક પ્રમાણ આત્મા ન થવાનું કારણ શું ?

૮ જ્ઞાન ગુણ અને આત્મા ગુણી એ ઘટના ઘટાવવા જતાં આત્મા કથયિત્ જ્ઞાનવ્યતિરિક્ત માનવો તે કેવી અપેક્ષાએ-જડસ્વભાવે કે અન્યગુણ અપેક્ષાએ ?

૯ મધ્યમ પરિણામવાળી વસ્તુનું નિત્યપણું શી રીતે સંભવે છે ?

૧૦ શુદ્ધએતનમાં અનેકની સંખ્યાનો ભેદ શાં કારણે ધટે છે ?

૭૨.^૧

[દ્વાયનોંધ ૪૪ ૧૬૫.]

અ. જેનાથી માર્ગ પ્રવર્ત્યા છે, એવા મોટા પુરૂષના વિચાર, ગળ, નિર્ભયતાદિ ગુણો પણ મોટા હતા.

આ. એક રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં જે પરાક્રમ ધટે છે, તે કરતાં અપૂર્વ અભિપ્રાય સહિત ધર્મ-સંતતિ પ્રવર્તવામાં વિશેષ પરાક્રમ ધટે છે.

ઇ. તથારૂપ શક્તિ થોડા વખત પૂર્વે અત્ર જણાતી હતી, હાલ તેમાં વિકળતા જેવામાં આવે છે તેનો હેતુ શા હોવો જોઈએ તે વિચારવાયોગ્ય છે.

ઈ. દર્શનની રીતે આ કાળમાં ધર્મ પ્રવર્તે એથી જીવોનું કલ્યાણ છે કે સંપ્રદાયની રીતે પ્રવર્તે તો જીવોનું કલ્યાણ છે તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

ઉ. સંપ્રદાયની રીતે ધણા જીવોને તે માર્ગ પ્રહણ થવા યોગ્ય થાય, દર્શનની રીતે વિરલ જીવોને પ્રહણ થાય.

જ. જે જિનને અભિમતે માર્ગ નિરૂપણ કરવાયોગ્ય ગણવામાં આવે, તો તે સંપ્રદાયના પ્રકારે નિરૂપણ થવો વિશેષ અસંભવિત છે, કેમકે તેની રચનાનું સાંપ્રદાયિક સ્વરૂપ થવું કદાચ છે.

દર્શનની અપેક્ષાએ કોઈક જીવને ઉપકારી થાય એટલો વિરોધ આવે છે.

૭૩.^૧

[દ્વાયનોંધ ૪૪ ૧૬૬.]

જે કોઈ મોટા પુરૂષ થયા છે તેઓ પ્રથમથી સ્વસ્વરૂપ (નિજશક્તિ) સમગ્ર શક્તિ હતા, અને ભાવિ મહત્કાર્યનાં બીજને પ્રથમથી અવ્યક્તપણે વાંચ્યા રહેતા હતા-અથવા સ્વાચરણ અધિ-રોધ જેવું રાખતા હતા.

અત્રે તે પ્રકાર વિશેષ વિરોધમાં પડ્યો હોય એમ દેખાય છે. તે વિરોધમાં કારણો પણ અત્રે લખ્યાં છે.

૧. શ્રીમદ્દની માર્ગ પ્રવર્તવાવાની ઇચ્છા, આ લેખપરથી અલગ રૂપ થાય છે.

અ. આ. માર્ગપ્રવર્તકને પરાક્રમદિ કેવાં જોઈએ તે સંબંધીની શ્રીમદ્દની આવધત્ય દર્શન

ઇ. નવૃત્તિપ્રેરક વચનો છે.

ઈ. ઉ. જ. દર્શનપદ્ધતિએ અને સંપ્રદાયપદ્ધતિએ માર્ગ પ્રવર્તવાની યોગ્યતા

દેવો સ્વાનુભવ દર્શાવે છે.—સંશોધક.

૨ પ્રમત્તમાય રાજાની પાગ નિહાસા આ કારણે જમાવે છે.—સંશોધક

૧ વિશેષ સંસારીની રીતિ જેવો વ્યવહાર વર્તતો હોવાથી.

૨ બ્રહ્મચર્યનું ધારણું.

૭૪.૧

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૬૭.]

અ. સોહં (આશ્રયકારક) મહાપુરુષોએ ગવેપણા કરી છે.

આ. કલ્પિત પરિણતિથી જીવને વિરમવું આપણું બધું કષ્ટ થઈ પડ્યું છે તેનો હેતુ શો હોવો જોઈએ ?

ક. આત્માના ધ્યાનનો મુખ્ય પ્રકાર કયો કહી શકાય ?

ઈ. તે ધ્યાનનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે ?

ઉ. આત્માનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે ?

જ. કેવળજ્ઞાન જિનાગમમાં પ્રકૃત્યું છે તે યથાભોગ્ય છે કે, વેદાંતે પ્રકૃત્યું છે તે યથાભોગ્ય છે ?

૭૫.૨

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૬૮.]

પ્રેરણાપૂર્વક સ્પષ્ટ ગમનાગમ ક્રિયા આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણપણા માટે વિશેષ વિચારવાયોગ્ય છે.

પ્રમં પરમાણુ એક પ્રદેશાત્મક આકાશ અનંત પ્રદેશાત્મક માનવામાં જે હેતુ છે, તે હેતુ આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશપણા માટે યથાતથ્ય સિદ્ધ થતો નથી. મધ્યમ પરિણામી વસ્તુ અનુરૂપ જોવામાં આવતી નથી માટે.

ઉ૦—

૭૬.૨

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૬૯.]

અમૂર્તપણાની વ્યાખ્યા શું ?

અનંતપણાની વ્યાખ્યા શું ?

આકાશનું અવગાહકધર્મેપણું શા પ્રકારે ?

મૂર્તામૂર્તનો બંધ આજ થતો નથી તો અનાદિથી કેમ થઈ શકે ? વસ્તુસ્વભાવ એમ અન્યથા કેમ માની શકાય ?

ક્રોધાદિભાવ જીવમાં પરિણામીપણું છે, નિવૃત્તપણું છે ?

પરિણામીપણું જો કહીએ તો સ્વાભાવિક ધર્મ થાય, સ્વાભાવિક ધર્મનું ટળવાપણું કયાં અનુભૂત થતું નથી.

નિવૃત્તપણું જો ગણીએ તો સાક્ષાત્ બંધ જે પ્રકારે જિન કહે છે, તે પ્રમાણે માનતાં વિરોધ આવવો સંભવે છે.

૭૭.૪

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૭૦]

જિનને અભિમત કેવળદર્શન અને વેદાંતને અભિમત બ્રહ્મ એમાં ભેદ શો છે ?

૧ અ, આ, ઈ, ઉ, ઇ. સ્વતઃ સ્પષ્ટ છે,—

જ. કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપની વિચારશોધનાં છે.—સંશોધક.

૨. તત્ત્વશોધન છે—સંશોધક.

૩ તત્ત્વચર્ચાજ્ઞાન (વિ૦ સં૦ ૧૯૪૭) પૂર્વેની તત્ત્વવિચારણા જણાય છે.—સંશોધક.

૪. તત્ત્વપદ્ધત્ત્વજ્ઞાન (સં૦ ૧૯૪૭) પૂર્વે કરેલા બિન્ન બિન્ન દર્શનોના સિદ્ધાંતોનું અવસોદાનરૂપ આ છે.—સંશોધક.

૭૮.૧

[દાપનોંધ પૃષ્ઠ ૧૭૧.]

જિનને અભિમતે.

આત્મા—અસંખ્યાત પ્રદેશી—(૦) સકોત્ય વિકાસનું સાબન—અર્થથી લોક પ્રમાણ પ્રદેશકમક

૭૮.૨

[દાપનોંધ પૃષ્ઠ ૧૭૨.]

જિન.

મધ્યમ પરિમાણનું નિત્યપણું, કોષાદિનું પારિણામિકપણું (૧) આત્મામાં કેમ ઘટે ? કેમ બંધનો હેતુ આત્મા, કે પુદ્ગલ, કે હિમવકે કંઈ એથી પણ અન્ય પ્રકાર ? મુક્તિમાં આત્મબંધન ? દ્રવ્યનું ગુણથી અતિરિક્તપણું શું ? જ્યાં ગુણ મળી એક દ્રવ્ય કે તે વિના બીજું દ્રવ્યનું કંઈ વિશેષ સ્વરૂપ છે ? સર્વ દ્રવ્યનું વસ્તુત્વ—ગુણ બાદ કરી વિચારીએ તો એક છે કે કેમ ? આત્મા ગુણી જ્ઞાન ગુણ એમ કહેવાથી કથમિત્ આત્માનું જ્ઞાનરાહિત્યપણું ખરું કે નહીં ? જો જ્ઞાન-રાહિત્ય આત્માપણું સ્વીકારીએ તો જડ અને ? આગ્નિ-વીર્યાદિ ગુણ કલીએ તો જ્ઞાનથી તેનું જૂદાપણું હોવાથી તે જડ ફરે તેનું સમાધાન શા પ્રકારે ઘટે છે ? અમન્યત્વ પારિણામિક ભાવે શા માટે ઘટે ? ધર્માસ્તિતાય—અધર્માસ્તિતાય—આકાશ અને હવ દ્રવ્ય દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એક વસ્તુ ખરી કે નહીં ? દ્રવ્યપણું શું ? ધર્માસ્તિતાય, અધર્માસ્તિતાય, અને આકાશનું સ્વરૂપ વિશેષ શી રીતે પ્રતિપાદન થઈ શકે છે ? લોક અસંખ્ય પ્રદેશી—અને દ્વીપ સમુદ્ર અસંખ્યાના તે

૮૦.

[દાપનોંધ પૃષ્ઠ ૧૭૩.]

આદિ વિરોધનું સમાધાન શા પ્રકારે છે ? આત્મતામાં પારિણામિકતા ? મુક્તિમાં પણ સર્વ પદાર્થનું પ્રતિભાસનું ? અનાદિ આનંતનું જ્ઞાન ક્યા પ્રકારે થવા યોગ્ય છે ?

વેદાંત.

આત્મા એક, અનાદિ માયા બંધનોક્ષનું પ્રતિપાદન એ તમે કહો છો એમ ધરી શકતાં નથી. આનંદ અને ચૈતન્યમાં શ્રી કપિલદેવજીએ વિરોધ કહ્યો છે તેનું શું સમાધાન છે ? યથા-યોગ્ય સમાધાન વેદાંતમાં જોવામાં આવતું નથી.

આત્મા નાનાવિના બંધ, મોક્ષ હોવાયોગ્ય જ નથી. તે તો છે, એમ છતાં કલ્પિત કહેવાથી પણ ઉપદેશાદિ કાર્ય કરવા યોગ્ય ફરતાં નથી.

૮૧.૩

[દાપનોંધ પૃષ્ઠ ૨.]

હવનું આપકપણું, પરિણામપણું, કર્મસંબંધ, મોક્ષક્ષેત્ર, શા શા પ્રકારે ઘટવા યોગ્ય છે તે નિત્યાર્યાવિના, નયાપ્રકારે સમાધિ ન થાય, ગુણ અને ગુણીનો ભેદ સમજવા યોગ્ય પ્રકારે છે ?

હવનું આપકપણું. સામાન્ય વિશેષાત્મકતા, પરિણામીપણું. લોકલોકનાયકપણું, કર્મસંબંધના, મોક્ષક્ષેત્ર એ પૂર્વાપર અવિરોધથી શી રીતે સિદ્ધ છે.

એક જ હવ નામનો પદાર્થ જૂદાં જૂદાં દર્શનો, સંપ્રદાયો, અને મનો જૂદે જૂદે સ્વરૂપે કહે છે.; તેનો કર્મસંબંધ, અને મોક્ષ પણ જૂદે જૂદે સ્વરૂપે કહે છે; એથી નિર્ભય કરવો દુર્ધર કેમ નથી ?

૧. તત્ત્વવિચારણા છે.—સંસોધક.

૨. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન (સં ૯૪૭) પૂર્વે આ પૃષ્ઠપાના તથા ત્યાર પછીના પૃષ્ઠપાના તત્ત્વોપપનાયે કહ્યું-વેદા પ્રત્યે લગ્યા હોય એમ અનુમાન થાય છે.—સંસોધક

૩. તત્ત્વવિચારણારૂપ પ્રત્યે, તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન (સં ૯૪૭) પૂર્વેના જણાય છે.—સંસોધક.

- ૧ લોક સંરંધાન,
- ૨ ધર્મ, અધર્મ, આકાશ દ્રવ્ય.
- ૩ અકાંપીપાણું.
- ૪ મુખમ દુષ્પ્રમાદિકાળ,
- ૫ તે તે કાળે ભારતાદિની સ્થિતિ-મનુષ્ય ઉચ્ચતાદિપ્રમાણ.
- ૬ નિગોદ સદ્મ.
- ૭ ભવ્ય અભવ્ય નામે બે પ્રકારે જીવ.
- ૮ વિભાવ દશા પારિભ્રમિક ભાવે.
- ૯ પ્રદેશ અને સમય તેનું વ્યાવહારિક પારમાર્થિક કંઈ સ્વરૂપ.
- ૧૦ શુણુ સમુદાયથી જૂદું કંઈ દ્રવ્યત્વ.
- ૧૧ પ્રદેશ સમુદાયનું વસ્તુત્વ.
- ૧૨ રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શથી જૂદું એનું કંઈ પણ પરમાણુપણું.
- ૧૩ પ્રદેશનું સંકોચાણું, વિકાસાણું.
- ૧૪ તેથી ધનપણું કે પાનળાપણું.
- ૧૫ અસ્પર્શગતિ.
- ૧૬ એક સમય અત્ર અને સિદ્ધક્ષેત્ર હોવાપણું.—અથવા તે જ સમયે લોકાંતમમન.
- ૧૭ સિદ્ધસંબંધી અવગાહ.
- ૧૮ અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળની વ્યાવહારિક પારમાર્થિક કંઈ વ્યાખ્યા;—જીવની અપેક્ષા તથા દશ્ય પદાર્થની અપેક્ષાએ.
“મતિશુભની વ્યાખ્યા-તે પ્રકારે.” [દ્વાયનોંધ ૫૪ ૧૭૫.]
- ૧૯ કેવળજ્ઞાનની બીજી કંઈ વ્યાખ્યા.
- ૨૦ ક્ષેત્રપ્રમાણની બીજી કંઈ વ્યાખ્યા.
- ૨૧ સમસ્ત વિશ્વનો એક અદ્વૈત તત્ત્વપર વિચાર.
- ૨૨ કેવળજ્ઞાનવિના જીવસ્વરૂપનું બીજી કોઈ જ્ઞાને મહણ પ્રત્યક્ષપણે.
- ૨૩ વિભાવનું ઉપાદાન કારણ.
- ૨૪ તેમ તથાપ્રકારનો સમાધાનયોગ્ય કોઈ પ્રકાર.
- ૨૫ આ કાળને વિશે દશ ભોક્ત્રનું વ્યવચ્છેદપણું-તેનો અન્ય કંઈ પણ પરમાયે.
- ૨૬ બીજાજૂત અને સંપૂર્ણ એમ કેવળ જ્ઞાન બે પ્રકારે.
- ૨૭ વીર્યાદિ આત્મશુણુ ગણ્યા છે તેમાં એતનપણું.
- ૨૮ જ્ઞાનથી જૂદું એનું આત્મત્વ.
- ૨૯ જીવનો સ્પષ્ટ અંતુલને ચંવાના ધ્યાનના મુખ્ય પ્રકાર-વર્તમાનકાળને વિશે.
- ૩૦ તેમાં પણ સર્વોત્કૃષ્ટ મુખ્ય પ્રકાર.
- ૩૧ અતિશયનું સ્વરૂપ.
- ૩૨ લબ્ધિ (કેટલીક) અદ્વૈતતત્ત્વ માનતાં સિદ્ધ થાય એવી માન્ય છે,
- ૩૩ લોકદર્શનનો સુગમ માર્ગ-વર્તમાનકાળ; કંઈ પણ. [દ્વાયનોંધ ૫૪ ૧૭૬.]

૩૪ દેહાંતદર્શનનો સુગમ માર્ગ-વર્તમાનકાળે.

૩૫ સિદ્ધવપર્ણા સારિ અનંત, અને મોક્ષ અનાદિ અનંત.

૩૬ પરિણામી પદાર્થ-નિરંતર સ્વાકાર પરિણામી હોય તો પણ અવ્યવસ્થિત પરિણામીપણુ.
અનાદિથી હોય તે કેવળજ્ઞાનને વિષે ભાસ્યમાન. પદાર્થને વિષે શ્રી રીતે ઘટમાન.

૮૩. ૧

(હાથનોંધ ૪૯ ૧૮૦.)

૧ કર્મન્યવસ્થા.

૨ સર્વજતા.

૩ પારિણામિકતા.

૪ નાના પ્રકારના વિચાર અને સમાધાન.

૫ અન્યથી ન્યૂન પરાજયતા.

૬ જ્યાં જ્યાં અન્ય વિકળ છે ત્યાં ત્યાં અવિકળ આ અવિકળ દેખાય ત્યાં અન્યનું ક્વચિત્ અવિકળપણું-નહીં તો નહીં.

૮૪. ૨

(હાથનોંધ ૪૯ ૧૮૧.)

મોહમયી ક્ષેત્ર સંબંધી ઉપાધિ પરિત્યાગવાને આઠ મહિના અને દશ દિવસ બાકી છે; અને તે પરિત્યાગ થઈ શકવાયોગ્ય છે.—

બીજે ક્ષેત્રે ઉપાધિ (વ્યાપાર) કરવાના અભિપ્રાયથી મોહમયિ ક્ષેત્રની ઉપાધિનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર રહે છે, એમ નથી.

પણ જ્યાં સુધી સર્વસંગપરિત્યાગરૂપ યોગ નિવારણ થાય નહીં ત્યાં સુધી જે ગૃહાશ્રમ વર્તે તે ગૃહાશ્રમમાં કાળ વ્યતીત કરવા વિષેનો વિચાર કર્તવ્ય છે. ક્ષેત્રનો વિચાર કર્તવ્ય છે જે વ્યવહારમાં વર્તેલું તે વ્યવહારનો વિચાર કર્તવ્ય છે, કેમકે પૂર્વાપર અવિરોધપણું નહીં, તો રહેલું કંઈ છે.

૮૫

[હાથનોંધ ૪૯ ૧૮૨.]

બૂ.—

અહા.

સ્થાપના. —

ધ્યાન.

મુખ:—

યોગમળ.

અભિપ્રાય.

નિઃશ્ચય સંપ્રદાય.

ધ્યાન.

નિરૂપણ.

યોગમળ.

બૂ. સ્થાપના મુખ સર્વદર્શન અવિરોધ.

સ્વાયુ સ્થિતિ.

આત્મમળ.

૧. આ વિષયોના વિવેચનરૂપ ગ્રંથની સંકલના જણાય છે.—સંશોધક.

૨. મુખ્ય પરિત્યાગ કરેલા નિર્મૂળ સમય પહેલાં ભૂતિ, વ્યાપારરહિત રહેવાની ઈચ્છા, અને સર્વસંગપરિત્યાગની વૃત્તિ ક્રિયામાં ન મૂકાય ત્યાંસુધી પૂર્વાપર અવિરોધપણું રહેવા અર્થે ગૃહસ્થાશ્રમ કેવા પ્રકારે વેદો તે સંબંધીનો શ્રીમદ્ગો વિચાર આ લેખથી જણાય છે.—સંશોધક.

૩. શ્રીમદ્ગો અનન્યસંબંધીની વિચારણા છે.—સંશોધક.

૮૬.

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૮૩.]

સો ધમ્મો જથ્થ દયા, દસદ દોસા ન જરસા મો દેવો; મોદુ મુર ને નાળી, આરંભ પરિગદા વિરઓ.

૮૭.^૧

[હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૮૭.]

અકિંચિનપણુથી વિચરતાં
યાત્રમકરૂપ એવો કમારે ચહાસ ?

એકાંત માનથી જિન સદસ્ય ધ્યાનથી તન્મ-

૮૮.^૨

એકવાર
સંયમ પ્રગટશે નહીં. કેમ, ક્યાં, સ્થિતિ કરીએ ?

વિશેષ સમ્પ્રાપ્તિના જાડુ સમીપ આવી શકવા મોગ્ય અપૂર્વ

૧. આ અદ્વૃત્ત અભિલાષા સતત વિચારને પાત્ર છે.—સંશોધક.

૨. આ લેખ અપૂર્વ સંયમાભિલાષા સૂચક છે.—સંશોધક.

વર્ષ ૨૯ થી ૩૪ પર્યંત.

હાથનોંધ ૨ જી.

આ બીજી હાથનોંધ કઈ સાલથી લખવી શરૂ કરી છે, તથા કઈ સાલસુધી લખી છે તે જાણી શકાતું નથી. આ હાથનોંધમાં અગ્રેજી વર્ષ ૧૮૯૧ નું કેલેન્ડર છે તે જોતાં સંવત્ ૧૯૫૨ પછી તે લખવી શરૂ કરી હોવી જોઈએ. સંવત્ ૧૯૫૨ ની સાલમાં શ્રીમદ્ને ૨૯ મું વર્ષ ચાલતું હતું; એટલે અમે ૨૯ મું વર્ષ અહીં લખ્યું છે, તથા કઈ સાલ સુધી લખી છે તે જાણતું નથી; એટલે દેહાંત સુધી અર્થાત્ ૩૪ મા વર્ષ પર્યંત એમ અહીં જણાવ્યું છે.—સંશોધક.

૧.^૧ [હાં નોં ૨ જી પૃં ૩.]

રાગ, દ્રેષ અને અજ્ઞાનનો આત્મતિક અભાવ કરી જે સદૃજ ગુહ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે સ્વરૂપ અમારું સ્મરણુ ધ્યાન અને પામવા યોગ્ય સ્થાન છે.

૨.^૨ [હાં નોં ૨ જી પૃં ૫.]

સર્વસપદનું ધ્યાન કરો.

૩.^૩ [હાં નોં ૨ જી પૃં ૭.]

ગુહ ચૈતન્ય
અનંત આત્મદ્રવ્ય
કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ
સકિન્નરૂપે
તે

જોમે સંપૂર્ણ વ્યક્ત થયું છે, તથા વ્યક્ત થવાનો

૧. હેતુ સ્પષ્ટ છે.—સંશોધક.

૨. સર્વસપદની પરમ દૈવતા દર્શાવે છે.—સંશોધક.

૩. શ્રીમદ્ની કઈ દશા પ્રત્યે પરમ પ્રતિતિ હતી તે આ વદ્ધાસથી જાણી શકાય તેમ છે.

જે પુરૂષો માર્ગ પામ્યા છે તે પુરૂષોને
અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર.

૪.૧

[હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૬.]

નમો જિણાણું જિન લવાણું
જિનતત્ત્વસંક્ષેપ.

અનંત અવકાશ છે.

તેમાં જડ ચેતનાત્મક વિશ્વ રત્નું છે.

વિશ્વમયાદા બે અમૂર્ત દ્રવ્યથી છે.

જેને ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય એવી સંગા છે.

જીવ, અને પરમાણુપુદ્ગળ એ બે દ્રવ્ય સક્રિય છે.

સર્વ દ્રવ્ય દ્રવ્યત્વે શાશ્વત છે.

અનંત જીવ છે.

અનંત અનંત પરમાણુપુદ્ગળ છે.

ધર્માસ્તિકાય એક છે.

અધર્માસ્તિકાય એક છે.

કાળ દ્રવ્ય છે.

વિશ્વપ્રમાણ ક્ષેત્રાવગાહ કરી શકે એવો એક જીવ છે.

૫.૨

[હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૧૩.]

નમો જિણાણું જિન લવાણું.

જેની પ્રત્યક્ષ દશા જ બોધરૂપ છે, તે મહત્પુરૂષને ધન્ય છે.

જે મતભેદ આ જીવ ગ્રહાયો છે, તે જ મતભેદ જ તેના સ્વરૂપને મુખ્ય આવરણ છે.

વીતરાગપુરૂષના સમાગમવિના, ઉપાસનાવિના, આ જીવને મુમુક્ષુતા કેમ ઉત્પન્ન થાય ?
સમ્યક્જ્ઞાન ક્યાંથી થાય ? સમ્યક્દર્શન ક્યાંથી થાય ? સમ્યક્ચારિત્ર ક્યાંથી થાય ? કેમકે એ
ત્રણે વસ્તુ અન્ય સ્થાનકે હોતી નથી.

વીતરાગપુરૂષના અભાવ જેવો વર્તમાન કાળ વર્તે છે.

હે મુમુક્ષુ !

વીતરાગપદ તારવાર વિચાર કરવાયોગ્ય છે, ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે.

૬.૩

[હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૧૫.]

જીવને બંધનના મુખ્ય હેતુ બે:

રાગ અને દ્વેષ.

રાગને અભાવે દ્વેષનો અભાવ થાય.

રાગનું મુખ્યપણું છે.

રાગને લીધે જ સર્વોગમાં આત્મા તન્મયવૃત્તિમાન છે.

તે જ કર્મ મુખ્યપણું છે.

જેમ જેમ રાગ દ્વેષ મંદ, તેમ તેમ કર્મબંધ મંદ, અને જેમ જેમ રાગ દ્વેષ તીવ્ર, તેમ તેમ

૧. જિનતત્ત્વાર્થનો નિશ્ચય છે.—સંશોધક.

૨. વીતરાગસમાગમની તિવ્રતા દર્શાવે છે.—સંશોધક.

૩. વીતરાગદર્શનના સિદ્ધાંતોનું સ્વરૂપ છે.—સંશોધક.

કર્મબંધ તીવ્ર. રાગ દ્રેપનો અભાવ ત્યાં કર્મબંધનો સાંપરાધિક અભાવ.

રાગ દ્રેપ થવાનું મુખ્ય કારણ—

મિથ્યાત્વ એટલે

અસમ્યક્દર્શન છે.

સમ્યક્જ્ઞાનથી સમ્યક્દર્શન થાય છે.

તેથી અસમ્યક્દર્શન નિવૃત્તિ પામે છે.

તે છવને સમ્યક્ચારિત્ર પ્રગટે છે.

જે વીતરાગદશા છે.

સંપૂર્ણ વીતરાગદશા જોને વર્તે છે તે ચરમશરીરિ જાણીએ જોએ.

૭.^૧

[હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૧૭.]

હે છવ ! સ્થિર દૃષ્ટિથી કરીને તું અંતરંગમાં જો, તો સર્વ પરદાઓથી મુક્ત એવું તારૂં સ્વરૂપ તને પરમ પ્રસિદ્ધ અનુભવાશે.

હે છવ ! અસમ્યક્દર્શનને લીધે તે સ્વરૂપ તને ભાસતું નથી. તે સ્વરૂપમાં તને શંકા છે; વ્યામોહ અને ભય છે.

સમ્યક્દર્શનનો યોગ પ્રાપ્ત કરવાથી તે અભાસનાદિની નિવૃત્તિ થશે.

હે સમ્યક્દર્શની ! સમ્યક્ચારિત્ર જ સમ્યક્દર્શનનું ફળ ધરે છે, માટે તેમાં અપ્રમત્ત થા.

જે પ્રમત્તભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તે કર્મબંધની તને સુપ્રતીતિનો હેતુ છે.

હે સમ્યક્ચારિત્રી ! હવે શિથિલપણું ધટતું નથી. ધણો અંતરાય હોતો તે નિવૃત્ત થયો; તો હવે નિરંતરાય પદમાં શિથિલતા શા માટે કરે છે ?

૮.^૨

[હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૨૧.]

દુઃખનો અભાવ કરવાને સર્વ છવ ઇચ્છે છે.

દુઃખનો આત્મતિક અભાવ કેમ થાય ? તે નહીં જાણવાથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય. તે માર્ગને દુઃખથી મૂકવાનો ઉપાય છવ સમજે છે.

જન્ય, જરા, મરણ મુખ્યપણે દુઃખ છે. તેનું ખીજ કર્મ છે. કર્મનું ખીજ રાગ દ્રેપ છે, અથવા આ પ્રમાણે પાંચ કારણ છે.

મિથ્યાત્વ.

અવિરતિ.

પ્રમાદ.

કપાય.

યોગ.

પહેલા કારણનો અભાવ થયે ખીજનો અભાવ, પછી ત્રીજનો, પછી ચોથાનો, અને છેવટે પાંચમા કારણનો એમ અભાવ થવાનો કર્મ છે.

મિથ્યાત્વ મુખ્ય મોહ છે.

અવિરતિ ગાણ મોહ છે.

૧ સમ્યક્દર્શની, સમ્યક્દર્શની અને સમ્યક્ચારિત્રી પ્રતિ અનુસવકપદેશક આ વચનો જાણાય છે.—સંશોધક.

૨ સંસારવસ્થામાં છવની સ્થિતિ અને તેના હેતુ આદિ વિષે સ્પષ્ટતા કરી જણાવે છે.—સંશોધક.

પ્રમાદ, અને કપાય અવિરતિમાં અંતર્ભાવી શકે છે. યોગ સદ્ગુણીયણે ઉત્પન્ન થાય છે. ચારે વ્યતીત થયા પછી પણ પૂર્વ હેતુથી યોગ હેતુ શકે.

૬.૧

[હા.૦ નોં. ૨ છ ૫૦ ૨૫.]

હે મુનિઓ ! જ્યાં સુધી કેવળ સમવસ્થાનરૂપ સહજ સ્થિતિ સ્વભાવિક ન થાય ત્યાં સુધી તમે ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયમાં લીન રહો.

છવ કેવળ સ્વભાવિક સ્થિતિમાં સ્થિત થાય ત્યાં કંઈ કરવું રહ્યું નથી.

જ્યાં છવનાં પરિણામ વર્ધમાન, હીનમાન થયા કરે છે ત્યાં ધ્યાન કરતવ્ય છે. અર્થાત્ ધ્યાન લીનપણે સર્વ બાહ્યવ્યવસ્થા પરિવ્યથા વીરામ પામી નિઃસ્વરૂપના લક્ષમાં રહેવું ઉચિત છે.

ઉદયના ધક્કાથી તે ધ્યાન જ્યારે જ્યારે છૂટી જાય ત્યારે ત્યારે તેનું અનુસંધાન ધણી ત્યારથી કરવું.

વચ્ચેના અવકાશમાં સ્વાધ્યાયમાં લીનતા કરવી. સર્વ પરદ્રવ્યમાં એક સમય પણ ઉપયોગ સંગ ન પામે એવી દશાને છવ ભજે ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય.

૧૦.૧

[હા.૦ નોં. ૨ છ ૫૦ ૨૭.]

એકાંત આત્મવૃત્તિ.

એકાંત આત્મા.

કેવળ એક આત્મા.

કેવળ એક આત્મા જ.

કેવળ માત્ર આત્મા.

કેવળ માત્ર આત્મા જ.

આત્મા જ.

શુદ્ધાત્મ જ.

સહજાત્મા જ.

નિર્વિકલ્પ, શબ્દાતીત સહજ સ્વરૂપ આત્મા જ.

૧૧.૨

[હા.૦ નોં. ૨ છ ૫૦ ૨૮.]

૭-૧૨-૫૪અ

૩૧-૧૧-૨૨આ

આમ કાળ વ્યતીત થવા દેવો યોગ્ય નથી. સમયે સમય આત્મોપયોગે ઉપકારી કરીને નિવૃત્ત થવા દેવો યોગ્ય છે.

૧. મુનિઓને આવશ્યક સ્થિતિસંજ્ઞાથી જોખરૂપ આ વિચારો છે.—સંશોધક.

૨. એકાંત આત્મવૃત્તિ દર્શાવનાર આ સંખેદો જલ્પાય છે.—સંશોધક.

૩. આ વચનો શ્રીમદે પેતાપ્રત્યે, પ્રમત્તભાવ ટાળવા અર્થે દહા જલ્પાય છે. આ લેખનો સમય(અ)તથા

(આ) દર્શાવેલ ૭-૧૨-૫૪ ઉપરથી નીકળી શકે છે. ૭-૧૨-૫૪ નો આશય ૭ મો દિવસ, ૧૨ મો માસ અને ૫૪ ની સાલ અર્થાત્ સંવત્ ૧૯૫૪ ના આશો શુદ્ધ છ લાગે છે; અને ૩૧-૧૧-૨૨ નો આશય, ૩૧ મું વર્ષ ૧૨ મો મહિનો બાવીસમો દિવસ લાગે છે; અર્થાત્ આ લેખ સંવત્ ૧૯૫૪ ના શુદ્ધ ૭ ને સૌજ લખ્યા છે, અને તે દિવસે શ્રીમદ્દે ૩૧ મું વર્ષ, અગ્નિરમેશ મહિનો, અને બાવી

અહો ! આ દેહની રચના; અહો ! ચેતન; અહો ! તેનું સામર્થ્ય; અહો જાની; અહો તેની ગવેપણુ ! અહો તેમનું ધ્યાન ! અહો તેમની સમાધિ ! અહો તેમનો સંયમ ! અહો, તેમનો અ-
પ્રમત્તભાવ ! અહો, તેમની પરમ જાગૃતિ ! અહો, તેમનો વીતરણ સ્વભાવ ! અહો, તેમનું નિરા-
વરણ જ્ઞાન ! અહો, તેમના યોગની શાંતિ ! અહો તેમના વચનાદિ યોગનો ઉદય !

હે આત્મા ! આ અર્ધું તને સુખતીત થયું છતાં પ્રમત્તભાવ કેમ ? મંદ પ્રવૃત્તિ કેમ ? જન્ય-
મંદ જાગૃતિ કેમ ? શિથિલતા કેમ ? મુંઝવણ કેમ ? અંતરાયનો હેતુ શો ?

અપ્રમત્ત થા, અપ્રમત્ત થા.

પરમ જાગૃત સ્વભાવ ભજ, પરમ જાગૃત સ્વભાવ ભજ.

૧૨.૧

[હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૩૦.]

તીવ્ર વૈરાગ્ય, પરમ આર્જવ, બાહ્યાભ્યંતર ત્યાગ.

આહારનો જય.

આસનનો જય.

નિદ્રાનો જય.

યોગનો જય.

આરંભપરિગ્રહવિરતિ બ્રહ્મચર્ય પ્રત્યે પ્રતિનિવાસ.

એકાંતવાસ.

અર્જુણયોગ.

સર્વજ્ઞધ્યાન.

આત્મ છંદા.

આત્મોપયોગ.

મૂળ આત્મોપયોગ.

અપ્રમત્ત ઉપયોગ.

કેવળ ઉપયોગ.

કેવળ આત્મા.

અર્ચિત્ય સિદ્ધસ્વરૂપ.

રામો દિવસ ચાલતાં હતાં. શ્રીમદ્દેવો જન્મદિવસ સંવત્ ૧૯૧૪ ના કાલિક શુદ્ધ ૧૫ ને રોજ છે, અને તે
હિસાબે ગણતાં સંવત ૧૯૫૪ ના આરો શુદ્ધ સાતમે અને છઠ્ઠીએ બીએ તે પ્રમાણે શ્રીમદ્દેવે એકત્રીસમા
વર્ષનો અગ્યારમો મહિનો અને બાવીસમો દિવસ ચાલતાં હોય. વિશેષ સ્પષ્ટતા આપી યશઃ—

વર્ષ માસ દિન

૧૯૫૪ - ૧૧ - ૭=સંવત્ ૧૯૫૪ ના આરો શુદ્ધ ૭

—૧૯૧૪ - ૦ - ૧૫= ૧૯૧૪ ના કાલિક શુદ્ધ ૧૫

૩૦ - ૧૧ - ૨૨= ૩૧ મું વર્ષ, અગ્યારમો મહિનો, અને બાવીસમો દિવસ.

સામાન્ય ક્યનીમાં એક વર્ષ પૂર્ણ થયા પછી બીજા વર્ષના થોડા દિવસ કે માસ ગયા હોય, તોપણ
બીજું વર્ષ બેલાય છે, અને તે જ રીતે માસના સંબંધમાં પણ પદ્ધતિ ચાલે છે. આ ગણતરીએ આ
લેખ સંવત્ ૧૯૫૪ ના આરો શુદ્ધ ૭ ને રોજ લખ્યો છે, અને તેથી તે દિવસે શ્રીમદ્દેવે એકત્રીસમું
વર્ષ, અગ્યારમો મહિનો અને બાવીસમો દિવસ ચાલતાં હશેવાય. આ લેખથી તે હાં નોં ૨ છ ૫૦ ના
પૃષ્ઠ ૪૧ સુધીના લેખો એક જ દિવસે લખાયા જણાય છે; કેમકે લખવાની પદ્ધતિ અને શાદી, કલમ
આદિ લખવાનાં સાહિત્યો એકસરખાં જણાય છે—સંશોધક.

૧ ચારિત્રદશાનો ક્રમ યોગ્યો જણાય છે.—સંશોધક.

જિનચેતન્યપ્રતિમા.

સર્વોગસંયમ.

એકાંત સ્થિરસંયમ.

એકાંત શુદ્ધસંયમ.

કેવળ આલ્મીય નિરપેક્ષતા.

આત્મતત્ત્વવિચાર.
જગત્તત્ત્વવિચાર.
જિનદર્શનતત્ત્વવિચાર.
બીજદર્શનતત્ત્વવિચાર.

સમાધાન.

ધર્મસુગમતા.

લોકાનુમદ.

પદ્ધતિ.

યથાસ્થિત શુદ્ધ સનાતન

સર્વોત્કૃષ્ટ જયવંત

ધર્મનો ઉદય.

વૃત્તિ.

સ્વપર પારમોપકારક પરમાર્થ સત્યધર્મ જયવંત વર્તો.

આશ્ચર્યકારક ભેદ પડી ગયા છે.

ખંડિત છે.

૧. 'એકાંતસ્થિરસંયમ' એકાંતશુદ્ધસંયમ' અને 'કેવળ બાહ્યભાવનિરપેક્ષતા' પૂર્વક 'સર્વોગસંયમ' પ્રાપ્ત કરી તે દ્વારાએ "શ્રીનિચેતન્ય પ્રતિમા" રૂપ યદ્ય, અર્થાત્ "અંદાજ, આત્માવસ્થા પામી" જ્યત્ જીવેના કલ્યાણાર્થે અર્થાત્ માર્ગના પુનરોદ્ધારાર્થે પ્રવૃત્તિ કરવી; એવો આ યોજનાનો ઉદ્દેશ જણાય છે. "વૃત્તિ" "પદ્ધતિ" અને "સમાધાન" એમાં ને કહેવામાં આવ્યું છે તે વિચારવાથી જગત્જીવેના કલ્યાણાર્થે અર્થાત્ "માર્ગના પુનરોદ્ધાર" માટે વૃત્તિ આ યોજનામાં દર્શાવી છે એમ જણારી. પ્રથમ "વૃત્તિ" શું છે ? તેના તેને માટે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે "યથાસ્થિત શુદ્ધ સનાતન સર્વોત્કૃષ્ટ જયવંત ધર્મનો ઉદય" કરવો તે; પછી કેવી "પદ્ધતિ"એ તે "ઉદય" કરવો તે વિચાર્યું જણાય છે, અને તેને માટે જણાવ્યું છે કે "લોકોને "ધર્મસુગમતા" યાચ અને "લોકાનુમદ" પણ યાચ, એ "વૃત્તિ" અને "પદ્ધતિ"નું પરિણામ શું હાવવું એ સંબંધી "સમાધાન"માં વિચાર્યું જણાય છે કે, "આત્મતત્ત્વવિચાર" "જગત્તત્ત્વવિચાર", "જિનદર્શન તત્ત્વવિચાર" અને બીજા દર્શનતત્ત્વવિચાર "એ સંબંધી જ્યત્ જીવેના કલ્યાણ સમાધાન કરવું." અમારું આ પુનરોદ્ધારસંબંધીનું અનુમાન આ પછીના એટલે હાથનોંધ ૨ છ ૫૪ ૩૩ માંનો લેખ વિચારવાથી યોગ્ય જણારી. "જિનચેતન્યપ્રતિમા" યથા પછી "જ્યત્ જીવેના કલ્યાણ અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવી" એમ ને અમે ઉપર કહ્યું તે વાત હાથ નોંધ ૨ છ ના ૫૪ ૩૬ મા-પરની વિચારણામાં પ્રથમ વાક્ય "પરાનુમદ પરમ હાર્દયવૃત્તિ કરતાં પણ પ્રથમ ચેતન્ય જિન પ્રતિમા યા" ચેતન્ય જિનપ્રતિમા યા" વિચારવાથી યોગ્ય લાગશે. કેમકે "પરાનુમદ પરમ હાર્દયવૃત્તિ કરતાં પણ પ્રથમ ચેતન્ય જિન" નો અર્થ એમ સંભવે છે કે, પર કહેતાં અન્ય જીવેના, અનુમદ કરવારૂપ તારે વિષે ને પરમ હાર્દયવૃત્તિ છે "તેનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં" "પણ" પ્રથમ કહેતાં ચેતન્ય જિનપ્રતિમારૂપ યા.—સંશોધક.

૨. પોતે કરવા ધારેલા વીતરાગમાર્ગના પુનરિગ્ધિજન્યને અંતરાયક કારણોનો પોતાનો અનુભવ શ્રી-મદે આ લેખમાં લખ્યો છે. શ્રીમદેને અનુસંગવત યજ્ઞે આ અંતરાયક કારણો અતિ બળવાન નવ્યા ઉદ્ધાર કરવાની પોતાની પરમ ઈચ્છાના પરિણામમાં (હાં નોં ૨ છ ના ૫૪ ૩૩ પર પોતે પો-

સંપૂર્ણ કરવાનું સાધન દુર્ગમ્ય દેખાય છે.
તે પ્રભાવને વિશે મહત્ત્વ અંતરાય છે.
દેશકાળાદિ ધણું પ્રતિકૂળ છે.
વીતરાગોનો મત લોકપ્રતિકૂળ યદ્ પડ્યો છે.
ફરીથી જે લોકો તેને માને છે તેના લક્ષમાં પણ તે પ્રતિતિ જણાતો નથી, અથવા અન્ય-
મતને વીતરાગોનો મત સમજી અવર્ત્યે જાય છે.
યથાર્થ વીતરાગોનો મત સમજવાની તેમનામાં યોગ્યતાની ઘણી ખામી છે.
દૃષ્ટિરાગનું પ્રમળ શબ્દ વર્તે છે.
વેપાદિ વ્યવહારમાં મોટી વિટંબના કરી મોક્ષમાર્ગનો અંતરાય કરી બેઠા છે.
તુચ્છ પામર પુરૂષો વિરાધક વૃત્તિના ઘણી અગ્રભાગે વર્તે છે.
કિંચિત્ સત્ય બહાર આવતાં પણ તેમને પ્રાણુધાતુસ્ય દુઃખ લાગતું હોય એમ દેખાય છે.

૧૫.^૧ [હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૩૪.]

ત્યારે તમે શામાટે તે ધર્મનો ઉદ્ધાર છાંછો છો ?

પરમ કારણ સ્વભાવથી.

તે સદ્ધર્મ પ્રત્યેની પરમ ભક્તિથી.

૧૬.^૧ [હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૩૫.]

એવંભૂત દૃષ્ટિથી ઝલુ સૂત્ર સ્થિતિ કર.
ઝલુસૂત્ર દૃષ્ટિથી એવંભૂત સ્થિતિ કર.
નૈગમ દૃષ્ટિથી એવંભૂત પ્રાપ્તિ કર.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી નૈગમ વિશુદ્ધ કર.
સંગ્રહ દૃષ્ટિથી એવંભૂત યા.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી સંગ્રહ વિશુદ્ધ કર.
વ્યવહાર દૃષ્ટિથી એવંભૂતપ્રત્યે જા.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી વ્યવહારવિનિવૃત્તિ કર.
શબ્દ દૃષ્ટિથી એવંભૂત પ્રત્યે જા.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી શબ્દ નિર્વિકલ્પ કર.
સમભિરૂદ્ધ દૃષ્ટિથી એવંભૂત અવલોક.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી સમભિરૂદ્ધ સ્થિતિ કર.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી એવંભૂત યા.
એવંભૂત સ્થિતિથી એવંભૂત દૃષ્ટિ શમાવ.

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

તાને પ્રશ્ન કર્યો છે કે “ત્યારે (આટલાં બધાં પ્રતિકૂળ સંયોગો છતાં) તમે શા માટે તે ધર્મનો ઉદ્ધાર છાંછો છો ?” આ પ્રશ્નને ઉત્તર તેઓએ જે આપ્યો છે કે “પરમ કારણ સ્વભાવથી” અને “તે સદ્ધર્મ પ્રત્યેની પરમ ભક્તિથી” તે મનન કરતાં શ્રી પદની જૈનદર્શનોપદાસરૂપાણું પરમપણું દૃષ્ટિમાં આવી શકવા યોગ્ય છે.”

૧. ઉક્તી નોંધ જુઓ.—સંશોધક.

૨. જિનસારનેકા સમ્પન્નપૂર્વક દશા ઉક્તી જણાવ છે.—સંશોધક.

૧૭.૧

[દાં નોં ૨ ૭ ૫૦ ૩૭.]

હું અસંગ શુદ્ધચેતન છું, વચનાનીત નિર્વિકલ્પ એકાંત શુદ્ધઅનુભવ રવરૂપ છું.

હું પરમ શુદ્ધ, અખંડ વિદ્યે ધારું છું.

અચિદ્ ધાતુના સયોગ રસનો આ આત્માસ તો કુઓ ?

આશ્ચર્યવત્, આશ્ચર્યરૂપ, ઘટના છે.

કંઈ પણ અન્ય વિકલ્પનો અવકાશ નથી.

સ્થિતિ પણ એમ જ છે.

૧૮.૨

[દાં નોં ૨ ૭ ૫૦ ૩૬.]

પરાનુમદ પરમકારણવૃત્તિ કરતાં પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા યા.

ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા યા.

તેવો કાળ છે ?

તે વિષે નિર્વિકલ્પ યા.

તેવો ક્ષેત્ર યોગ છે ?

જવેય.

૧. "આત્મા"નું મૂળ શુદ્ધપદ દરોબું છે "સ્થિતિ પણ એમ જ છે" એ રાખે શ્રીમદને ભલ્યાનુસર દર્શાવે છે.—સંશોધક.

૨. દાં નોં ૨ ૭ ના ૨૬ માં પૃષ્ઠ ઉપરના લેખ લખવાનાં કલમ સાહિ આદિ સાહિત્યો પૃષ્ઠ ૪૧ કુધીના ૨૬ લેખો કુધીનાં સાહિત્યો સમાન જણાય છે, અને ૨૬ માં પૃષ્ઠનો લેખ ૭-૧૧-૫૪

૩૧-૧૧-૨૧

આંકડાઓ ઉપરથી સંવત્ ૧૯૫૪ આરો શુદ્ધ ૭ અર્થાત્ શ્રીમદ્ના એકત્રીસમા વર્ષના અગ્રિય મહિને અને બાવીસમા દિવસે લખાયાનો સંભવ થાય છે તેથી, આ ૩૬ માં પૃષ્ઠના લેખ લખવાની મિતિ સંવત્ ૧૯૫૪ ના આરો શુદ્ધ ૭ અથવા તેની સમીપની હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે. આ લેખનું પૃથક્કાણ કરી વિચારણાથી તેનો પરમ અંતીર આશય લક્ષમાં આવી શકવા યોગ્ય છે: "પરાનુમદ પરમકારણવૃત્તિ કરતાં પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા યા! ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા યા!" તેનો આ પ્રમાણે આશય સમજવા યોગ્ય છે: "પરાનુમદ પરમકારણવૃત્તિ" એટલે 'અન્ય હોવાના અનુમદ (માર્ગનો ઉદ્ધાર) કરવારૂપ પરમ કરણાણુ વૃત્તિ કરતાં પહેલાં તું' પોતે 'જેની જિનની ચૈતન્યપ્રતિમા છે તેવી પ્રતિમારૂપ અર્થાત્ અટોલ દશા પ્રાપ્ત કર. જે વખત 'ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા યા' ઉદ્ગારો લખ્યા છે તે વિરોધતા સૂચક છે. પ્રથમ જિનની અટોલ દશા મટે અને પછી પરમાનુમદ કરવા મટે સાધનો અનુકૂળ છે કે કેમ તે સંબંધી નીચે વિચારણા કરી છે. ચાર સાધનો પોતાને દૃષ્ટિમાં આવતાં તે સાધનો છે કે કેમ તે પોતે પોતાને પૂછે છે, અને પાછો પોતે પોતાને ઉત્તર આપે છે: વિચારણાથી જણાશે કે પ્રથમ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર "હકાર" માં છે, ત્યારે ચોથા પ્રશ્નોના ઉત્તર "હકાર" કે "નકાર"માં નથી. પણ "જોયસ્થિતિ"માં છે, પહેલો પ્રશ્ન જે ક્યો છે કે "તેવો કાળ છે?" તેનો આશય એવો જણાય છે કે, "પરાનુમદ" અને "જિનની અટોલદશાને" મટે આ 'કાળ અનુકૂળ છે કે ? તેનો ઉત્તર ને આપ્યો છે કે "તે વિષે નિર્વિકલ્પ યા." તેનો આશય એમ સમજવા છે કે, વર્તમાન કાળ વિષે નિર્વિકલ્પ રહેવા જેવું છે અર્થાત્ વર્તમાન કાળ ગાઢક નથી બીજો પ્રશ્ન જે ક્યો છે કે, તેવો ક્ષેત્ર યોગ છે?" તેનો આશય એમ જણાય છે કે તે ઈચ્છિત સ્થિતિને મટે ક્ષેત્ર અર્થાત્ ભૂમિ સાનુકૂળ છે કે નહીં. તેનો ઉત્તર ને આપ્યો છે કે "જવેય." અર્થાત્ "અચલક." તે પરથી અંસરગતાવિતા હકી શકાય કે, ભૂમિ પોતાને પ્રતિકૂળ જણાઈ નથી. ત્રીજા પ્રશ્નમાં એમ ને કહ્યું કે "તેનું પરાક્રમ છે ?" તેનો આશય એમ જણાય છે કે, આવી ઈચ્છિત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેનું પોતાને (શ્રીમદને) વિષે સં

તેવું પરાક્રમ છે ?

અપ્રમત શરવીર થા.

તેટલું આયુષ્ય છે ?

શું લખવું ? શું કહેવું ?

અંતર્મુખ ઉપયોગ કરીને બે.

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

૧૯.^૧

[દાં નોં ૨ છ પૃં ૪૧.]

હે કામ ! હે માન ! હે સંગઊદય !

હે વચનવર્ગણ, હે મોહ, હે મોહદયા !

હે શિથિલતા, તમે શા માટે અંતરાય કરો છો ?

પરમ અનુમત કરીને હવે અનુકૂળ થાવ ! અનુકૂળ થાવ.

૨૦.^૨

[દાં નોં ૨ છ પૃં ૪૫.]

હે સર્વોદ્કૃષ્ટ મુખના હેતુભૂત સમ્બદ્ધર્શન ! તને અત્યંત લક્ષિતથી નમસ્કાર હો. અ.

આ અનાદિ અનંત સંસારમાં અનંત અનંત જીવો તારા આશ્રયવિના અનંત દુઃખને અનુભવે છે. આ

તારા પરમાનુગ્રહથી સ્વસ્વરૂપમાં રૂચિ થઇ, પરમ વીતરાગ સ્વભાવપ્રત્યે પરમનિશ્ચય આપ્યો. કૃત્યકૃત્ય થવાનો માર્ગ મહણ થયો. ઇ.

હે જિન વીતરાગ ! તમને અત્યંત લક્ષિતથી નમસ્કાર કરું છું. તમે આ પામરપ્રત્યે અનંત અનંત ઉપકાર કર્યો છે. ઇ.

હે કુંદકુંદાદિ આચાર્યો ! તમારાં વચનો પણ સ્વસ્થાનુસંધાનને વિષે આ પામરને પરમ-ઉપકારભૂત થયાં છે. તે માટે હું તમને અતિશય લક્ષિતથી નમસ્કાર કરું છું. ઉ.

જે એમ દર્શાવે છે કે, જે “ પ્રમત્તમાય જ તે યાજ્ઞવાલ્ક્ય શરવીરતા ” સખ તે “પરાક્રમ” પણ છે; અર્થાત્ આ ત્રીજા પ્રશ્નો ઉત્તર પણ “ઉદાર”માં આપ્યો છે એવો પ્રશ્ન જે ક્યો છે કે “તેટલું આયુષ્ય છે કે ?” તેનો હેતુ એમ જણાય છે કે, શ્રીમદ્ પોતે ઇચ્છેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવું “આયુષ્ય” ધરાવે છે કે નહીં તે પોતાના મનમાં વિચારે છે, તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે “ શું લખવું ? શું કહેવું ? અંતર્મુખ ઉપયોગ કરીને બે ” તેપરથી એમ ન કહી શકતા યોગ્ય છે કે તે “ઉદાર”માં અથવા “નદાર”માં છે. જે કહી શકાય તે એટલું જ કે તે ઉત્તર ‘ગોપ્યસ્થિતિ’માં છે. જે અમે કરેલું આ પૃથક્કરણ સત્ય હોય એટલે કે, પ્રથમ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર ‘ઉદાર’માં છે, અને એવો ‘આયુષ્ય’ સંબંધીનો પ્રશ્ન ‘ગોપ્યસ્થિતિ’માં છે, તે હોવાયોગ્ય છે, તે આપણે એવા અભિપ્રાયપર આવી શકીએ (જે આ લેખ તથા ૧૯ માં પૃથ્વી ૪ માં સુધીના લેખો એક જ દિવસે લખાયેલા હોય તે) કે સંવત્ ૧૯૫૪ ના આરો શુદ્ધ ૭ અથવા તેની લગભગમાં શ્રીમદ્ને પોતાને પોતાના ‘આયુષ્ય’ પરત્વે ગોપ્યસ્થિતિમાં સખવાચોગ્ય વિચારણા થઇ હતી. અમારી દષ્ટિ પહોંચી તે અનુસાર અમે આ પૃથક્કરણ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે.—સંશોધક.

૧. કામ, માન, સંગ, ઉદય, વચનવર્ગણ, માટે મોહદયા અને શિથિલતા આદિ દોષોની અત્યંત કપેક્ષા દર્શાવે છે —સંશોધક.

૨. અ, આ, ઇ, સમ્બદ્ધર્શનની પ્રાપ્તિએ પોતાપ્રત્યે કરેલા ઉપકાર માટે તેને તેને પરમભાવથી નમસ્કાર કર્યો છે.

૩. શ્રી જિનવીતરાગને, તેઓની ઉપકાર માટે નમસ્કાર કર્યો છે.

૪. શ્રી કુંદકુંદાદિ આચાર્યોનાં વચનોએ શ્રીમદ્પ્રત્યે કરેલા ઉપકાર અર્થે તેને નમસ્કાર કરેલો છે.

હે શ્રી સોભાગ ! તારા સત્સમાગમના અનુગ્રહથી આત્મદશાનું સ્મરણ થયું તે અર્થે તને નમસ્કાર કરું છું.

૨૧.૧

[હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૪૭.]

જેમ ભગવાન જિને નિરૂપણ કર્યું છે તેમ જ સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ છે.

ભગવાન જિને ઉપદેશો આત્માનો સમાધિમાર્ગ શ્રી ગુરૂના અનુગ્રહથી અણી, પરમપ્રયત્નથી

ઉપાસના કરે.

૨૨.૧

[હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૪૮.]

બધ વિહાણું વિચુક્કં, વંદિઅ સિરિ વદ્ધમાણુ જિણુચંદ.

સિરિ વીર જિણું વંદિઅ, કમ્મ વિવાગં સમામઝો વુચ્છં

કારઝે જિઝેણુ હે ઉદ્ધિ, જેણું તો ભન્નઝે કમ્મં ?

કમ્મ દ્વેવેદ્ધિ સમ્મં, સંજેગો જે હેણ છવરસ.

ઝો બંધા નાયવ્યો, તરસ વિયોગો ભવે મોખ્ખો.

૨૩.૩

[હાં નોં ૨ છ ૫૦ ૫૧.]

કેવળ સમવસ્થિત શુદ્ધ ચેતન મોક્ષ.

તે સ્વભાવનું અનુસંધાન તે મોક્ષમાર્ગ.

પ્રતીતિરૂપે તે માર્ગે જ્યાં શરૂ થાય છે ત્યાં સમ્યક્દર્શન.

દેશ આચરણરૂપે તે પંચમ ગુણસ્થાનક.

સર્વ આચરણરૂપે તે છઠું ગુણસ્થાનક.

અપ્રમત્તપણે તે આચરણમાં સ્થિતિ તે સપ્તમ.

અપૂર્વ આત્મગત્યતિ તે અષ્ટ.

સત્તાગત સ્થૂળ કથાયજગપૂર્વક સ્વસ્વરૂપ સ્થિતિ તે નવમ.

“ સક્કમ્ ” “ ” “ દશમ.

“ ઉપશાંત ” “ ” એકાદશ.

“ ક્ષીણ ” “ ” દ્વાદશ.

ઉત્પાન

વ્યય

મ્રત

} આ બાવ એક વસ્તુમાં
એક સમયે છે.

છવ અને

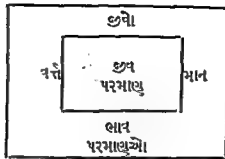
પરમાણુઓનો

કુંદપ્રંદાચાર્યે વિં સં ૪૯ માં વિદ્યમાન હતા તેઓના ‘સમયસાર,’ ‘પંચાસ્તિકાવ્ય ‘સમયસાર,’ આદિ યજ્ઞા મંથો હાલમાં વિદ્યમાન છે.

૧. આ વાક્ય નિર્ધારક છે; અને તેમાં “સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ” “જેમ ભગવાન જિને નિરૂપણ કર્યું છે તેમ જ” “જે” એમ જે બાર મૂળીને કહ્યું છે તે યોગદને પદાર્થની પ્રતીતિ અવગાહપણે ધરેલી નજીવે છે—સંશોધક.

૨. તથાપ્રકારના વિચારસમયે આ શાખાઓ અહીં મૂકાઈ દેવાય.—સંશોધક.

૩. ‘મોક્ષ’ તથા તેના ‘માર્ગ’ અને ‘ગુણસ્થાનક’ની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા છે.—સંશોધક

સંયોગ

કાર્ષ એક જીવ એકેન્દ્રિયપણે-પર્યાય

" એ દ્વિયપણે- "

" ત્રણ દ્વિયપણે- "

" ચાર દ્વિયપણે- "

" પાંચ દ્વિયપણે- "

વર્ત્તમાન ભાવ

સંતી

અસંતી

પર્યાય

અપર્યાય

વર્ત્તમાન ભાવ

જ્ઞાની

અજ્ઞાની

વર્ત્તમાન ભાવ

મિથ્યાદષ્ટિ

સમ્યગ્દષ્ટિ

વર્ત્તમાન ભાવ

એક અંશ કેધિ

બાવત્ અનંત અંશ કેધિ

વર્ત્તમાન ભાવ

સિદ્ધ ભાવ.

વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત.

હાથનોંધ ૩ છ.

૧ આ હાથનોંધ ક્યારથી લખવી શરૂ થઈ, અને ક્યાંસુધી લખાઈ તેનો સમય નિર્ણય થઈ શકતો નથી. ૨૨ મા વર્ષ પછી અને દેહોત્સર્ગ સુધીના વિચારો એમાં હોવાયોગ્ય છે એમ ધારી અમે “ વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત ” એમ અત્રે કહ્યું છે. —સંશોધક.

૧.^૧

[હાં નોં ૩ છ ૫૦ ૩.]

ૐ નમઃ

સર્વજ્ઞ.

જિન.

વીતરાગ.

સર્વજ્ઞ છે.

રાગ દ્રેષનો આત્મતિક ક્ષય થઈ શકે છે,

જ્ઞાનને પ્રતિબંધક રાગ દ્રેષ છે.

જ્ઞાન, હવનો સ્વતંત્ર ધર્મ છે.

હવ એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે.

૨.

[હાં નોં ૩ છ ૫૦ ૭.]

સર્વસપ્ત વારંવાર શ્રવણ કરવાયોગ્ય, વાંચવાયોગ્ય, વિચાર કરવાયોગ્ય, લક્ષ કરવાયોગ્ય, અને સ્વાલુભવ સિદ્ધ કરવાયોગ્ય છે.

૩.

[હાં નોં ૩ છ ૫૦ ૯.]

સર્વજ્ઞ દેવ.

સર્વજ્ઞ દેવ.

નિર્ગ્રંથ શુર.

નિર્ગ્રંથ શુર.

૧ હાથનોંધ ૩ છના ૫૪ ૩ નથી ૨૩ મા પૃષ્ઠ સુધી શ્રીમદ્દેવે અને સિદ્ધિ જ્યાં હ તે તત્વાર્થના હતા છે. —સંશોધક.

ઉપરામ મૂળ ધર્મ.

દયા મૂળ ધર્મ.

સર્વસ્વ દેવ.

નિર્ગ્રંથ ગુરુ.

સિદ્ધાંત મૂળ ધર્મ.

સર્વસ્વ દેવ.

નિર્ગ્રંથ ગુરુ.

ગિન-આત્મા મૂળ ધર્મ.

સર્વસ્વનું સ્વરૂપ.

નિર્ગ્રંથનું સ્વરૂપ.

ધર્મનું સ્વરૂપ.

સમ્યક્ ક્રિયાવાદ.

૪.

[હાં નોં ૩ ૭ ૫૦ ૧૧.]

ૐ નમઃ

મહેશ
સમય
પરમાણુ

દ્રવ્ય
ગુણ
પર્યાય

૦૪૩
ચેતન

૫.

[હાં નોં ૬ ૭ ૫૮ ૧૩.]

ૐ નમઃ

મૂળ દ્રવ્ય સાથિત.

મૂળ દ્રવ્ય:-જીવ અજીવ.

પર્યાય:-અસ્થાથિત.

અનાદિ નિત્ય પર્યાય:-મેરૂ આદિ.

૬.

[હાં નોં ૩ ૭ ૫૦ ૧૫.]

ૐ નમઃ

સર્વ જીવ મુખને ઇચ્છે છે.

દુઃખ સર્વને અગ્રિય છે.

દુઃખથી મુક્ત થવા સર્વ જીવ ઇચ્છે છે.

વાસ્તવિક તેનું સ્વરૂપ ન સમજવાથી તે દુઃખ મરતું નથી.

તે દુઃખના આત્મનિક અભાવનું નામ મોક્ષ કહીએ છીએ. [દાધનોંધ ૩ ૭, ૫૪ ૧૬.]

અત્યંત વીનરાગ થયાવિના આત્મનિક મોક્ષ હોય નહીં.

સમ્યક્જ્ઞાનવિના વીનરાગ થઈ શકાય નહીં

સમ્યગ્દર્શનવિના જ્ઞાન અસમ્યક્ કહેવાય છે.
વસ્તુની જે સ્વભાવે સ્થિતિ છે, તે સ્વભાવે તે વસ્તુની સ્થિતિ સમજાવી તેને સમ્યજ્ઞાન કહીએ છીએ.

સમ્યજ્ઞાન દર્શનથી પ્રતીત થયેલા આત્મભાવે વર્તવું તે ચારિત્ર છે.

એ ત્રણેની એકતાથી મોક્ષ થાય.

છવ સ્વાભાવિક છે.

છવ અનંત છે.

પરમાત્મ અનંત છે.

છવ અને પુદ્ગળનો સંધોગ અનાદિ છે.

જ્યાંસુધી છવને પુદ્ગળ સંબંધ છે, ત્યાંસુધી સકમં છવ કહેવાય.

ભાવ કર્મનો કર્તા છવ છે.

ભાવ કર્મનું ખીજું નામ વિભાવ કહેવાય છે.

ભાવ કર્મના હેતુથી છવ પુદ્ગળ પ્રદે છે.

તેથી તૈજસાદિ શરીર અને આદારિદાદિ શરીરનો યોગ થાય છે.

ભાવ કર્મથી વિમુખ થાય તો નિજ ભાવ પરિણમી થાય. [હાયનોંધ ૩ છ, ૫૪ ૧૭.]

સમ્યગ્દર્શનવિના વાસ્તવિકપણે છવ ભાવ કર્મથી વિમુખ ન થઈ શકે.

સમ્યગ્દર્શન થવાનો મુખ્ય હેતુ જિનવચનથી તત્વાર્થે પ્રતીતિ થઈ તે છે.

૭.

[હાયનોંધ ૩ છ, ૫૪ ૧૬.]

હું કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ સદૃશ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું.

વ્યવહારદૃષ્ટિથી માત્ર આ વચનનો વક્તા છું.

પરમાર્થથી તો માત્ર તે વચનથી વ્યંજીત મૂળ અર્થરૂપ છું.

તમારાથી જગત્ સિન્ન છે, અભિન્ન છે, સિન્નાભિન્ન છે.

ભિન્ન, અભિન્ન, સિન્નાભિન્ન, એવો અવકાશ સ્વરૂપમાં નથી.

વ્યવહારદૃષ્ટિથી તેનું નિરૂપણ કરીએ છીએ.

—જગત્ મારા પિતે ભાસ્વમાન હોવાથી અભિન્ન છે. પણ જગત્ જગત્ સ્વરૂપે છે, જ સ્વસ્વરૂપે છું, તેથી જગત્ મારાથી કેવળ ભિન્ન છે. તે જો દૃષ્ટિથી જગત્ મારાથી સિન્નભિન્ન છે.

ૐ શુદ્ધ નિર્વિકલ્પ ચૈતન્ય.

૮.

[હાયનોંધ ૩ છ, ૫૪ ૨૩.]

ૐ શુદ્ધ નિર્વિકલ્પ ચૈતન્ય.

ૐ નમઃ

કેવળજ્ઞાન. ૧

એક જ્ઞાન.

સર્વ અન્ય ભાવના સંસર્ગરહિત શુદ્ધ જ્ઞાન.

સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવનું સર્વ પ્રકારથી એક સમયે જ્ઞાન.

૧. કેવળજ્ઞાન સંજ્ઞાથીનો અનુભવવિચાર.—સંજ્ઞાધિક.

તે કેવળ જ્ઞાનનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ.^૧

નિજ સ્વભાવરૂપ છે.

સ્વતત્ત્વભૂત છે,

નિરાવરણ છે.

અભેદ છે.

નિર્વિકલ્પ છે.

સર્વ ભાવનું ઉત્કલ્પ પ્રકાશક છે.

૯.

[હાં નોં ૩ છ પૃ ૨૪.]

હું કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું,

એમ સમ્યક્ પ્રતીત થાય છે.

તેમ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે.

સર્વ ઈન્દ્રિયોનો સંયમ કરી, સર્વ પર દ્રવ્યથી જિનસ્વરૂપ વ્યાહત કરી, યોગને અચળ કરી,
પયોગથી ઉપયોગની એકતા કરવાથી કેવળજ્ઞાન થાય.

૧૦.

[હાં નોં ૩ છ પૃ ૨૭.]

આકાશવાણી.

તપ કરો: તપ કરો: શુદ્ધ ચૈતન્યનું ધ્યાન કરો: શુદ્ધ ચૈતન્યનું ધ્યાન કરો.^૧

૧૧.

[હાં નોં ૩ છ પૃ ૨૯.]

હું એક છું; અસંગ છું; સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું.

અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક નિજ અવગાહના પ્રમાણુ અજન્મ, અનર, અમર, સાશ્વત છું. સ્વ-
પર્યાય પરિણામી સમયાત્મક છું.

શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ માત્ર નિર્વિકલ્પ દ્રષ્ટા છું.

૧૨.

[હાં નોં ૩ છ પૃ ૩૧.]

શુદ્ધ ચૈતન્ય.

શુદ્ધ ચૈતન્ય. શુદ્ધ ચૈતન્ય.

સદ્ભાવની પ્રતીતિ-સમ્યગ્દર્શન.

૧. "તે કેવળજ્ઞાનનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ" એનો પરમાર્થ સદ્ધર્મ વિચારને ધ્યાન છે.—સંશોધક.

૨. શ્રીમદ્દની તપની પરમ ભગ્વતિ સૂચવે છે.—સંશોધક.

૩. હાથનોં ૫૪ ૧૭ માં ૩૪ પર્વત આત્મવિચારણા છે.—સંશોધક.

જ્ઞાનની સીમા કઈ ?
 નિરાવરણ જ્ઞાનની રિચિતિ શું ?
 અદ્વૈત એકાંતિ ઘટે છે ?
 ધ્યાન અને અધ્યયન.
 ઉ૦ અપ૦

૧૩.

[હાથનોંધ ૩ છ, પૃષ્ઠ ૩૫]

ૐ.

“ ક્ષાણંગમુત્ર”માં નીચે દર્શાવેલું સત્ત્વ શું ઉપકાર થયા નાખ્યું છે તે વિચારો.
 એજો સમણે ભગવં મહાવીરે ધર્મીસેણું ઊસપિપ્પાણે ચઉવીસં તિથ્યપરાણું ચરિમે નિથ્યપરે
 સિદ્ધે શુદ્ધે મુત્તે પરિ નિચ્ચુડે સત્ત્વ દુઃખપ્પહીણે ।

૧૪.૧

[હાં નોં ૩ છ પૃ ૩૭.]

આશ્ચંતર ભાન અવધૂવત્.

વિદેહિવત્.

જિનકલ્પીવત્.

સર્ગ પરભાવ અને વિભાવથી વ્યારત.

નિજ સ્વભાવના ભાનસહિત, અવધૂવત્ વિદેહિવત્ જિન કલ્પીવત્ વિચરના પુરુષ ભગવાનના
 સ્વરૂપનું ધ્યાન કરિયે છે.

૧૫.૧

[હાં નોં ૨ છ પૃ ૩૬.]

પ્રવૃત્તિનાં કાર્મોપ્રત્યે વિરતિ.

સંમ અને સ્નેહપાશનું ત્રોડનું (અતિશય . વસમું છતાં પણ કરવું, કેમકે ખીજે કાલ
 ઉપાય નથી.)

આશંકા:—જો સ્નેહ રાખે છે, તેના પ્રત્યે આવી દૂર દષ્ટિથી વર્તવું તે કૃતમના અપવા
 નિર્દયતા નથી ?

સમાધાન—

૧૬.૩

[હાથનોંધ ૩ છ, પૃષ્ઠ ૪૦.]

સ્વરૂપભોધ.

યોગનિરોધ.

સર્વ ધર્મ સ્વાધીનતા.

ધર્મ મૃત્તિતા.

સર્વપ્રદેશ સંપૂર્ણ શુણ્યાત્મકતા.

સર્વાંગસંયમ.

લોકપ્રત્યે નિષ્કારણ અનુગ્રહ

૧. ભગવાનના આ પ્રકારના સ્વરૂપની પામ જિજ્ઞાસા દર્શાવે છે.—સંશોધક

૨. શ્રીમદ્ની અસંગતા પ્રતિ તિતિજ્ઞા. સૂચવે છે.—સંશોધક.

૩. શ્રીમદ્ની સ્વદશાસંબંધીની વિચારણા છે.—સંશોધક.

૧૭.૧

[હાથનોંધ ૩ છં. ૫૪ ૪૩.]

ૐ નમઃ

સર્વજ્ઞ-વીતરાગ દેવ.

(સર્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો- સર્વપ્રકારે જાણનાર, રાગદ્વેષાદિ સર્વ વિભાવ જેણે ક્ષીણ કર્યા છે તે ઈશ્વર.૨)

તે પદ મનુષ્યદેહને વિષે સંપ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય, તે સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ થાય. સંપૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકાય એવા હેતુઓ પ્રતીત થાય છે.

૧૮.૨

[હાથનોંધ ૩ છં, ૫૯ ૪૫.]

પ્રત્યક્ષ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું, તેમાં સંશય શો ?

તે અનુભવમાં જે વિશેષ વિષે ન્યૂનાધિકપણ થાય છે, તે જો મટે તો કેવળ અખંડાકાર સ્વાનુભવ સ્થિતિ વર્તે.

અપ્રમત્ત ઉપયોગે તેમ થઈ શકે.

અપ્રમત્ત ઉપયોગ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે. તેમ વર્તે જવાય છે. તે પ્રત્યક્ષ સુપ્રતીત છે. અવિચ્છીન તેવી ધારા વર્તે તે અદ્ભુત અનંત જ્ઞાનસ્વરૂપ અનુભવસ્વરૂપ સમવસ્થિત વર્તે—

૧૯.૩

[હાં નોં ૩ છં ૫૮ ૪૭]

સર્વ ચારિત્ર વર્ણીભૂત કરવાને માટે, સર્વ પ્રમાદ દાળવાને માટે, આત્મામાં અખંડ વૃત્તિ રહેવાને માટે, મોક્ષ સંબંધી સર્વ પ્રકારના સાધનના જાળવે અર્થે “અદ્ભુત” અદ્ભુત અનુપમ સહાયકારી છે; અથવા મૂળભૂત છે.

૨૦.૪

[હાં નોં ૨ છં ૫૦ ૪૯.]

ૐ નમઃ

સંયમ.

૨૧.

[હાં નોં ૩ છં ૫૦ ૫૦.]

જાગૃત સત્તા.

સાધક સત્તા.

આત્મસ્વરૂપ.

૨૨.૫

[હાં નોં ૨ છં ૫૦ ૫૧.]

સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ આત્મા સદ્ગુણકૃપાએ જાણીને નિરંતર તેના ખ્યાનના અર્થે વિચરતું, સંયમ તપ.

પૂર્વકઃ —

૨૩.૬

[હાથ નોં. ૩ છં ૫૦ ૫૨.]

અહો ! સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાન રસમય સન્માર્ગઃ—

૧ શ્રીમદના જ્ઞાનાનુભવનો પરિચય આ વચનોથી થઈ શકે છે,—સંરોધક.

શ્રીમદના કેટલાક લેખોમાં, અને ખાસ કરી સંવત્ ૧૯૪૬-૪૭ ની શાખાના લેખોમાં ‘ઈશ્વર’ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તે ઈશ્વરનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે તેઓએ કહ્યું છે તે આ બંધારણથી જાણી શકાય.

૨. ‘કેવળ અખંડાકાર સ્વાનુભવ સ્થિતિ, વર્તનાને માટે આવરવક હેતુઓનો શ્રીમદનો અનુભવ સૂચવે છે, તેની સાથે એમ જે કહ્યું કે “અપ્રમત્ત ઉપયોગ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે. તેમ વર્તે જવાય છે તે પ્રત્યક્ષ સુપ્રતીત છે” તે શ્રીમદની અપ્રમત્ત જાણની વર્તના સૂચવે છે.—સંરોધક.

૩. હેતુ સ્વરૂપ છે.—સંરોધક,

૧-૨-૩. આત્માની પરમ જાગૃતિ સૂચવે છે—સંરોધક.

અહો ! તે સર્વોકૃષ્ટ શાંત રસ મુખતીત કરાવ્યો એવા પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુદેવ—
આ વિશ્વમાં સર્વકાળ તમે જયવંત વર્તો, જયવંત વર્તો.

૨૪.¹

[દા. નોં. ૩ છ ૫૦ ૫૪.

ૐ નમઃ

વિશ્વ અનાદિ છે.

આકાશ સર્વવ્યાપક છે.

તેમાં લોક રહેા છે.

જડ ચેતનાત્મક સંપૂર્ણ ભરપૂર લોક છે.

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ અને પુદ્ગલ એ જડ દ્રવ્ય છે.

જીવ દ્રવ્ય ચેતન છે.

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ એ ચાર અમૂર્ત દ્રવ્ય છે.

વસ્તુતાએ કાળ ઉપચારિક દ્રવ્ય છે.

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એકેક દ્રવ્ય છે.

કાળ, પુદ્ગલ અને જીવ અનંત દ્રવ્ય છે

દ્રવ્ય ગુણ પર્માણુત્તમ છે.

[દા. નોં. ૩ છ ૫૦ ૫૫.

૨૫.²

[દા. નોં. ૩ છ ૫૦ ૫૭.

પરમ ગુણમય આરિય જોઈએ, જાગવાન અસંગાદિ ભાવ.

પરમ નિર્દોષ શ્રુત.

પરમ પ્રતીતિ.

પરમ પરાક્રમ.

પરમ હૃદયજન્ય.

૧ મુગ્ધનું વિશિષ્ટપણું.

૨ માર્ગની સરખાનથી અંતર્યમની અદ્ભુત સંક્રાન્તિ.

૩ નિર્વિવાદ—

૪ મુનિધર્મપ્રકાશ.

૫ શુદ્ધધર્મપ્રકાશ.

૬ નિર્મલ પદ્મિલાસની નિધિ—

■ શ્રુતસમુદ પ્રવેશ માર્ગ.

૨૬.³

[દા. નોં. ૩ છ ૫૦ ૫૮.]

સ્વપર ઉપકારનું મદનકાર્ય દેવે કરી લે ! ત્યારથી કરી લે !

અપ્રમત થા—અપ્રમત થા.

શું કાળનો કાળુવારનો પળ ભરેલા આર્ય પુરુષોએ કયાં છે ?

હે પ્રમાદ ! ! દેવે તું જા, જા,

હે જલમય ! દેવે તું પ્રસન્ન થા.

૧. આ વિષય તત્ત્વાર્થવિચારણા દોઈ અનુભવ મુલક છે.—સંશોધક.

૨. શોભની જાંઘડ વિચારણા છે.—સંશોધક.

૩. શોભની પરમોત્કૃષ્ટ આરિય વ્યવૃત્તિ સુચવે છે.—સંશોધક.

હે વ્યવહારોદય ! હવે પ્રળયથી ઉદય આવીને પણ તું શાંત થા, શાંત.

હે દીર્ઘસૂત્રતા ! સુવિચારનું, ધીરજનું, ગંભીરપણું પરિણામ તું ચા માટે થવા ઈચ્છે છે ?

હે બોધબીજ ! તું અત્યંત હસ્તામલકવત વર્ત, વર્ત.

હે જ્ઞાન ! તું દુર્ગમ્યને પણ હવે સુગમ સ્વભાવમાં લાવી મૂક.

હે આરિત્ર ! પરમ અનુગ્રહ કર, પરમ અનુગ્રહ કર. [હાં નોં ૩ ૭ ૫૦ ૫૬.]

હે યોગ ! તમે સ્થિર થાઓ; સ્થિર થાઓ !

હે ધ્યાન ! તું નિજસ્વાભાવાકાર થા, નિજસ્વાભાવાકાર થા.

હે વ્યગ્રતા ! તું જતી રહે, જતી રહે.

હે અસ્પ કે મધ્ય અસ્પ કયાય ! હવે તમે ઉપશમ થાઓ. ક્ષીણ થાઓ. અમારે કાંઈ

તમારા પ્રત્યે શ્ચિ રહી નથી.

હે સર્વસપદ ! યથાર્થ સુપ્રતીતપણે તું હૃદયાવેશ કર, હૃદયાવેશ કર.

હે અસંગ નિર્ગ્રંથપદ ! તું સ્વાભાવિક વ્યવહારરૂપ થા !

હે પરમ કલ્યામય સર્વ પરમહિતના મૂળ વીતરાગ ધર્મ ! પ્રસન્ન થા, પ્રસન્ન.

હે આત્મા ! તું નિજસ્વાભાવાકાર વૃત્તિમાં જ અભિમુખ થા ! અભિમુખ થા. ૐ

હે વચનસમિતિ ! હે કાય ચપળતા !

[હાથનોંધ ૩ ૭, ૫૪ ૬૧.]

હે એકાંત વાસ ! અને અસંગતા ! તમે પણ પ્રસન્ન થાઓ ! પ્રસન્ન થાઓ !

બળભળી રહેલી એવી જે આશ્વતર વર્ગણા તે કાં તો અશ્વતર વેદી લેવી. કાં તો તેને

સ્વચ્છ પુટ દઇ ઉપશમ કરી દેવી.

જેમ નિરૂપદતા બળવાન તેમ ધ્યાન બળવાન થઈ શકે—કાર્ય બળવાન થઈ શકે.

૨૭.

[હાથનોંધ ૩ ૭, ૫૪ ૬૩.]

ઈણમેવ નિગ્રંથ્યં પાવયણું સમ્યં આણુતરં કેવલિયં પડિપુણ સંસુદં જ્યોતિર્ધ્યં સસ્યકતણું
સિદ્ધિમગ્ગં મુત્તિમગ્ગં વિજ્ઞાણમગ્ગં નિવ્વાણમગ્ગં અવિતહસદિદં સવ્વ દુસવ પહિણમગ્ગં એથં
દિયાં ૭વા સિદ્ધંતિ છુદ્ધંતિ મુચ્ચંતિ પરિણિપ્પવાપતિ સવ્વ દુખાણ મનકરંતિ તંમાણાએ તદ્દા ગ-
ચ્છામો તદ્દા ચિદ્ધામો ગિસિ તદ્દા યામો, તદ્દા મુચ્છામો તદ્દા ભુગ્ગમો તદ્દા ભાસામો તદ્દા અબ્બુદ્ધામો
તદ્દા ઉદ્ધાએ ઉદ્ધે મોતિ પાણાણું ભૂયાણું ૭વાણું સત્તાણું સંજમેણુ સંજમેતિ.

૨૮. ૧

દ્વિં આં ૨૫૦ ૬૦ ૧૬૫૪.

ૐ નમઃ

સર્વ વિકલ્પનો, તદ્દનો ત્યાગ કરીને.

મનનો

વચનનો

કાયાનો

ઈદ્રિયનો

આહારનો

નિદ્રાનો

} જાણ કરીને.

નિર્વિકલ્પપણે અંતર્મુખરૂતિ કરી આત્મધ્યાન કરવું. માત્ર અનાયાસ અનુભવ સ્વરૂપમાં લીનતા

હેવુ સ્પષ્ટ છે,—સંશોધક.

થવા દેવી, બીજી ચિંતવના ન કરવી. જે જે તર્કદિ ઉઠે, તે નહીં લંબાવતાં ઉપરામાવી દેવા.

વીતરાગ દર્શન સંક્ષેપ.

મંગળાચરણુ:—શુદ્ધ પદને નમસ્કાર.

ભૂમિકા:—મોક્ષપ્રયોજન.

તે દુઃખ મટવા માટે જુદા જુદા મતો પૃથક્કરણ કરી જોતાં તેમાં વીતરાગદર્શન પૂર્ણ અને અવિરૂદ્ધ છે, એવું સામાન્ય કથન; તે દર્શનનું વિશેષ સ્વરૂપ.

તેની છપને અપ્રાપ્તિ અને પ્રાપ્તિએ અનાસ્થા થવાનાં કારણો.

મોક્ષાભિલાષી છવે તે દર્શનની કેમ ઉપાસના કરવી.

આસ્થા—તે આસ્થાના પ્રકાર અને હેતુ.

વિચાર—તે વિચારના પ્રકાર અને હેતુ.

વિશુદ્ધિ તે વિશુદ્ધિના પ્રકાર અને હેતુ.

મધ્યસ્થ રહેવાનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

ધીરજનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

શંકાનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

પતિત થવાનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

ઉપસંહાર.

આરંભ

પદાર્થનું અચિંત્યપણું, શુદ્ધિમાં વ્યાપોહ, કાગદોપ.

વર્ષ ૩૪ મું.

૫૮૮.

અંતિમ વચનો.

ધણી ત્વરાથી પ્રવાસ પૂરો કરવાનો હતો; સાં વચ્ચે સહરાનું રણ સંપ્રાપ્ત થયું. માથે ધણો બોળો રહ્યો હતો તે આત્મવીર્ય કરી જેમ અદ્વૈતાને વેદી લેવાય તેમ પ્રવૃત્તિ કરતાં પગે નિકાચિત ઉદયમાન થાકે, મહણ કર્યો.

જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી; એ જ અદ્વૈત આશ્રય છે. આત્માના સ્થિરતા છે. પ્રકૃતિ ઉદયાનુસાર કંઈક અસાતા મુખત્વે વેદી ચાતા પ્રત્યે.

રાજકોટ, ફાગણ વદ ૩, શુક્ર, ૧૯૫૭.

ૐ શાંતિ:

૫૮૯.

કુદિ છે જે જોગી જન, અનંત સુખસ્વરૂપ;	
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિન સ્વરૂપ.	૧
આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલંબન આધાર;	
જિનપદથી દર્શાવિયો, તેહ સ્વરૂપ પ્રકાર.	૨
જિનપદ નિજપદ એકતા, બેદલાવ નહીં કાંઈ;	
લક્ષ યવાને તેહનો, કલાં શાસ્ત્ર સુખદાર્થ.	૩
જિન પ્રવચન દુર્ગમ્યતા, થાકે અતિ મતિમાન;	
અવલંબન શ્રીસદ્ગુરુ, મુગમ અને સુખખાણુ.	૪
ઉપાસના જિનચરણની, અતિશય ભક્તિસહીત;	
મુનિજન સંગતિ રતિ અતિ. સયમ યોગ ધરીન.	૫

ગુણપ્રમેદ અતિશય રહે, રહે અંતર્મુખ યોગ.	
પ્રાપ્તિ શ્રી સદ્ગુરુવડે, જિન દર્શન અનુયોગ.	૬.
પ્રવચન-સમુદ્રમિંદુમાં, ઉલટી આપે ઝોમ;	
પૂર્વ ચૈદની લખિધનું, ઉદાહરણ પણ તેમ.	૭.
વિષય વિકાર સહીત જે, રહ્યા મતિના યોગ;	
પરિણામની વિષમતા, તેને યોગ અયોગ.	૮.
મંદ વિષય ને સરળતા, સદ આપ્યા સુવિચાર;	
કરણ કોમળતાદિ ગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર.	૯.
રૌડયા સપ્તદાદિક વિષય, સંયમ સાધન રાગ;	
જગત ઇષ્ટ નહીં આમથી, મધ્ય પાત્ર મહાભાગ્ય.	૧૦.
નહીં તૃપ્તિ જીવ્યાતણી, મરણ યોગ નહીં ક્ષોભ;	
મહાપાત્ર તે માર્ગના, પરમ યોગ જિત લોભ.	૧૧.
આગ્યે બહુ સમ દેશમાં, જાયા જાય સમર્થ;	
આગ્યે તેમ સ્વભાવમાં, મન સ્વરૂપ પણ જાઈ,	૧૨.
ઉપજે મોહ વિકલ્પથી, સમસ્ત આ સંસાર;	
અંતર્મુખ અવલોકતાં, વિલય થતાં નહીં વાર.	૧૩

સુખ ધામ અનંત મુક્તિ અહિં, દિન રાત્ર રહે તદ આનંદહિં,
પ્રશાંતિ અનંત સુધામય જે, પ્રણમ પદ તે વર તે જય તે.

૧

રાજકોટ, ચૈત્ર શુદ્ધ ૬, ૧૯૫૭.

વૃદ્ધિપત્ર.

(૧)

જેમ નિર્મલતા રે રત્ન સ્ફટિક તણી, તેમ જ છવ સ્વભાવ રે.

તે જિનવિરે રે ધર્મ પ્રકાશિએ, પ્રગટ કયાય અભાવ રે.

નમસ્કારપૂર્વક, સદૃજ દ્રવ્ય અત્યંત પ્રકાશિત થયે એટલે સર્વ કર્મનો ક્ષય થયે જ અસંગ-તા કહી છે; અને સુખસ્યરૂપતા કહી છે.

જાનીપુરૂષનાં તે વચન અત્યંત સાચાં છે, કેમકે સત્સંગથી પ્રત્યક્ષ-અત્યંત પ્રગટ-તે વચ-નોનો અનુભવ થાય છે.

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગનો લક્ષ, રિચરતાનો પરિચય કર્યાથી થાય છે. સુધારણ, સત્સમાગમ, સત્સાત્ત્વ, સહવિચાર, અને વૈરાગ્ય, ઉપશમ એ સૌ રિચરતાના હેતુ છે.

જે જ્ઞાનીપુરૂષના દ્રઢ આશ્રયથી સર્વોત્કૃષ્ટ એવું મોક્ષપદ મુલ્લ છે; તો પછી ક્ષણે ક્ષણે આત્મોપયોગ રિચર કરવો ઘટે એવો કંઈયુ માર્ગ તે જ્ઞાનીપુરૂષનાં દ્રઢ આશ્રયે પ્રાપ્ત થવો કેમ મુલ્લ હોય ? કેમકે તે ઉપયોગના એકાગ્રપણાવિના તો મોક્ષપદની ઉત્પત્તિ છે નહીં. જ્ઞાનીપુરૂષના વચનનો દ્રઢ આશ્રય જેને થાય તેને સર્વ સાધન મુલ્લ થાય એવો અખંડ નિશ્ચય સત્પુરૂષોએ કર્યો છે; તો પછી અમે કહીએ છીએ કે, આ વૃત્તિઓનો જય કરવો ઘટે છે. તે વૃત્તિઓનો જય કેમ ન થઈ શકે ? આટલું ત્રસ છે કે, આ દુષ્કર્મકાળને વિષે સત્સંગની સંમીપતા, કે દ્રઢ આશ્રય વિશેષ નોંધ્યો; અને અસત્સંગથી અત્યંત નિવૃત્તિ નોંધ્યો; તોપણ મુમુક્ષુને તો એમ જ ઘટે છે કે, કંઈયુમાં કંઈયુ આત્મસાધન હોય તેની પ્રથમ ઈચ્છા કરવી, કે જેથી સર્વ સાધન અદ્ય કાલમાં ફળિભૂત થાય.

શ્રી તીર્થકરે તો એટલા સુધી કહ્યું છે કે, જે જ્ઞાનીપુરૂષની દશા સંસારપરિક્ષીયુ થઈ છે તે જ્ઞાનીપુરૂષને પરપરા કર્મબંધ સંભવતો નથી, તોપણ પુરૂષાર્થ મુખ્ય રાખવો, કે જે ખીજા છ-વનો પણ આત્મસાધનપરિણામનો હેતુ થાય. સમયસારમાંથી જે કાવ્ય લખેલ છે તે, તથા તેવા ખીજા સિદ્ધાંતો માટે સમાગમે સમાધાન કરવાનું સુગમ થશે, એમ જાણી પત્રમાં લખવાનું કર્યું નથી. જ્ઞાનીપુરૂષને આત્મપ્રતિબંધપણે સંસારસેવા હોય નહી, પણ પ્રારબ્ધપ્રતિબંધપણે હોય એમ છતાં પણ તેથી નિવૃત્તવાશ્પ પરિણામને પામે એમ જ્ઞાનીની રીત હોય છે; જે રીતનો આશય કરતાં હાલ ત્રણ વર્ષ થયાં વિશેષ તેમ કર્યું છે; અને તેમાં જરૂર આત્મદશાને બુદ્ધાવે એવો સંભવ રહે તેવા ઉદય પણ જેટલો બન્યો તેટલો સમપરિણામે વેદો છે; જે કે તે વેદ-વાના કાલને વિષે સર્વસંગનિવૃત્તિ કોઈ રીતે થાય તો સારું; એમ સંજ્ઞા કર્યું છે; તોપણ સર્વ-સંગનિવૃત્તિએ જે દશા રહેવી જાઈએ તે દશા ઉદયમાં રહે, તો અદ્યકાલમાં વિશેષ કર્મની નિ-વૃત્તિ થાય એમ જાણી જેટલું બન્યું તેટલું તે પ્રકારે કર્યું છે; પણ મનમાં હવે એમ રહે છે કે, આ પ્રસંગથી એટલે સકલ ગૃહવાસથી દૂર થવાય. તેમ ન હોય તોપણ વ્યાપારાદિ પ્રસંગથી નિવૃત્ત-દૂર-થવાય તો સારું, કેમકે આત્મભાવે પરિણામ પામવાને વિષે જે દશા જ્ઞાનીની નોંધ્યો તે દશા આ વ્યાપારવ્યવહારથી મુમુક્ષુ છવને દેખાતી નથી. આ પ્રકાર જે લખ્યો છે તે વિષે હમણાં વિચાર ક્યારેક ક્યારેક વિશેષ ઉદય પામે છે તે વિષે જે પરિણામ આવે તે ખરું. આ પ્રસંગ લખ્યો છે, તે લોકોમાં હાલ પ્રગટ થવા દેવાયોય નથી. મહા શુદ્ધ ખીજ ઉપર તે તરફ આવવાનું થવાનો સંભવ રહે છે. એ જ વિનંતિ.

આમ રવા. પ્રણામ.

(૨)

આપને સદૃશ વાંચનના ઉપયોગાએ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તરવાળો કાગલ આસાથે ખીડું છું. પરમાત્મામાં પરમ સ્નેહ ગમે તેવી વિકટ વાટેથી થતો હોય તોપણ કરવો યોગ્ય ન છે. સરલ વાટ મળ્યા છતાં ઉપાધિના કારણથી તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર સ્નેહ ઉભરાતો નથી. આથી ખેદ રહ્યા કરે છે, અને વારંવાર વનવાસની ઈચ્છા થયા કરે છે; જો કે ભરાતો નથી. આથી ખેદ રહ્યા કરે છે, અને વારંવાર વનવાસની ઈચ્છા થયા કરે છે; જો કે વૈરાગ્ય તો એવો રહે છે કે, ધર અને વનમાં ધણુંકરીને આત્માને ભેદ રહ્યા નથી, પરંતુ ઉપાધિના પ્રસંગને લીધે તેમાં ઉપયોગ રાખવાની વારંવાર જરૂર રહે છે; કે જેથી પરમ સ્નેહપર તે વેળા આવરણ આણવું પડે, અને એવી પરમ સ્નેહતા અને અનન્ય પ્રેમભક્તિ આત્મા વિના દેહત્યાગ કરવાની ઈચ્છા થતી નથી; કદાપિ સ્વપ્નમાત્રી એવી જ ઇચ્છા દર્શાવે; તો ગમે તેવી દીનતાથી પણ તે ઈચ્છા ફેરવશે; પણ પ્રેમભક્તિની પરિપૂર્ણ લય આત્મા વિના દેહત્યાગ નહીં કરી શકાય એમ રહે છે; અને વારંવાર એ જ રતના રહેવાથી “વનમાં જઈએ” “વનમાં જઈએ” એમ થઈ આવે છે. આપનો નિરંતર સત્સંગ હોય તો અમને ધર પણ વનવાસ જ છે.

ગોપાંગનાની શ્રીમદ્ ભાગવતમાં મુંદર આખ્યાયિકા આપી છે. એ દશા વારંવાર સાંભરી આવે છે; અને એવું ઉન્મત્તપણું પરમાત્માને પામવાનું પરમ દ્વાર છે, એ દશા વિદેહી હતી. ભરતજીને હરણના સંગથી જન્મની ટીકિ થઈ હતી; અને તેથી જન્મભરતના લવમાં અસંગ રહ્યા હતા. એવા કાળથી મને પણ અસંગતા બહુ જ સાંભરી આવે છે, અને કેટલીક વખત તો એવું થઈ જાય છે કે, તે અસંગતાવિના પરમ દુઃખ થાય છે. યમ (?) અંતકાલે પ્રાણીને દુઃખદાયક (નહિ ?) લાગતો હોય પણ અમને સંગ, દુઃખદાયક લાગે છે; એમ આંતર વૃત્તિઓ ધણી છે; કે જે એક જ પ્રવાહની છે, લખી જતી નથી. રહું જતું નથી; અને આપનો વિયોગ રહ્યા કરે છે. મુગમ ઉપાય કોઈ જાતો નથી. ઉદયકર્મ ભોગવતાં દીનપણું અનુકૂળ નથી. લવિધ્યની એક ક્ષણનો ધણુંકરીને વિચાર પણ રહેતો નથી.

સત્ સત્. અને સત્તનું સાધન, તમે તે ત્યાં છો. અધિક શું કહીએ. ઈશ્વરની ઈચ્છા એવી છે. અને તેને રાજી રાખ્યા-રહ્યા-વિના છુટકો નથી; નહીં તો આપી ઉપાધિયુક્ત માં ન રહીએ. અને ધાર્યું કરીએ. પરમ.....લઇને પ્રેમભક્તિમય જ રહીએ, પણ પ્રારબ્ધકર્મ બલવત્તર છે.

(૩)

આજે આપનું એક પત્ર મળ્યું. વાંચી હૃદયગત કર્યું. એ વિશે આપને ઉત્તર ન લખીએ એવી અમારી સત્તા આપની પાસે યોગ્ય નહી. તથાપિ આપને અંત સમગત્યું છે તે જાણવું છું કે જે કંઈ થાય છે તે થવા દેવું. ન ઉદાસીન-ન અનુદ્યમી થવું. ન પરમાત્મા પ્રભુ પશુ કંઈ કરવી, અને ન મુંઝવું. આજ જણાવો છે તેમ અહંપણું આપું આરતું હોય, તો તેનો જોટલો ખતો તોટલો રોધ કરવો; અને તેમ છતાં પણ તે ટળતું ન હોય તો તેને ઇશ્વરપણું કરી દેવું, તથાપિ દીનપણું ન આવવા દેવું. “શું થશે” એવો વિચાર કરવો નહીં, અને જે થાય તે ક્યાં રહેવું. અધિક જ્ઞાનાં નાંખવા પ્રયત્ન કરવું નહીં. અસ્થ પણ લય રાખવો નહીં. ઉપાધિ માટે લવિધ્યની એક પણ પણ ચિંતા કરવી નહીં; ક્યતિા જે અત્યાસ થઈ ગયો છે તે વિસ્મરણ ક્યાં રહેવું; તો જ ઇશ્વર પ્રસન્ન થશે, અને તો જ પરમ ભક્તિ પામવાનું કૃણ છે; તો જ અમારો તમારો સંગ થયો યોગ્ય છે; અને ઉપાધિ વિશે શું થાય છે તે આપણે આગળ ઉપર જોઈ લઈશું. જોઈ લઈશું એનો અર્થ બહુ ગંભીર છે. સર્વાંગના હરિ સમર્થ છે. આપ અને મહંત પુરોહીની કૃપાથી નિર્મળ મતિ ઓછી રહે છે. આપના ઉપાધિયોગ વિશે જો કે લક્ષ રહ્યા કરે છે, પણ જે કંઈ સત્તા છે, તે તે સર્વાત્માને.

હાથ છે; અને તે સત્તા નિશ્ચયેથી નિરાકાંક્ષ તેવા જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત હોય છે; જ્યાંસુધી તે સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા જેમ હોય તેમ જ્ઞાનીને પણ ચાલવું એ આકાંક્ષિત ધર્મ છે, ઇત્યાદિક વાત ઘણી છે. શબ્દે લખી શકતો નથી; અને બીજે કોઈ-સમાગમ શિવાય-એ વાત કરવાનો ઉપાય હાથમાં નથી; જેથી જ્યારે ઇશ્વરેચ્છા હશે ત્યારે એ વાત કરશું, ઉપર જે ઉપાધિમાંથી અહંપણું મૂકવાનાં વચનો લખ્યાં છે. તે ઉપર આપ થોડો વખત વિચાર કરશો. ત્યાં જ તેવી દશા યુદ્ધ રહે એવી આપની મનોવૃત્તિ છે; અને એવી ગાંડી શિક્ષા લખવાની સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા હોવાથી મેં આપને લખી છે માટે જેમ બને તેમ એને અવધારવો.

ફરી પણ આપને વિચારવન છે કે ઉપાધિ વિષે જેમ બને તેમ નિઃશંકપણે રહી ઉદ્ધમ કરવો. “કેમ થશે” એ વિચાર મુકી દેવો. આથી વિશેષ એથી વાત લખવાની યોગ્યતા હાથ મને ઇશ્વરે અનુમત્ત કયો નથી. અને તેવું કારણ મારી તેવી આધીન લક્ષિત નથી. આપે સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેવું એવા મારી ફરી ફરી વિનંતિ છે. એ શિવાય હું કંઈ બીજું લખવા યોગ્ય નથી. આ વિષય વિષે સમાગમે આપણે વાતચિત કરીશું. કોઈ રીતે આપે દિલગીર થવું નહીં. આ ધીરજ આપવા તરીકેની જ સમ્મતિ છે. વધારે લખી શકાતું નથી; પણ આપે આકુલ રહેવું ન જોઈએ; એ જ વિનંતિ ફરી ફરી માનજો. પાછા અમે તો નિર્બંધ છીએ. જરૂર માનજો કે નિર્બંધ છીએ. પણ ઉપર જે લખી છે તે સમ્મતિ તે સખળ છે. જેવી તેવી નથી; પણ જ્ઞાતી છે. આપને માટે એ જ માર્ગ યોગ્ય છે. આપ જ્ઞાનકથા લખશો. પ્રબોધશતક લાઇ રૈતાશંકર હાથ તો વાંચે છે. રવિવાર સુધીમાં પાછું મોકલવું ઘટશે તો પાછું મોકલીશ. નહીં તો રાખવા વિષે લખીશ; અને તેમ છતાં તેના માલિક તરફની ઉતાવલ હોય તો જણાવશો તો મોકલી આપીશ. આપના બધા પ્રયત્નોના મારી ઇચ્છાપૂર્ણ ઉત્તર લખા શક્યો નથી. ઉપાધિયોગને લીધે; પણ આપ મારા અંતરને સમજી લેશો. તમને નિઃશંકતા છે.

લૅ૦ આજ્ઞાંકિત રાયચંદ.

(૪)

તમારા ત્રણેક પત્રો મહોંચ્યા છે. એક પત્રમાં બે પ્રશ્ન લખ્યાં હતાં; જેમાંના એકનું સમાધાન નીચે લખ્યું છે. જ્ઞાનીપુરુષનો સ્વતંત્ર ધર્મ, નિશ્ચય થયે અને નેના માર્ગને આરાધ્યે જીવને દર્શનમોહનીય કર્મ. ઉપશમે છે, કે ક્ષય થાય છે, અને અનુક્રમે સર્વ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જાય કૃતકૃત્ય થાય છે એ વાત પ્રગટ સત્ય છે; પણ તેથી ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ પણ ભોગવવું પડતું નથી એમ સિદ્ધાંત થઈ શકે નો નથી. કેવળજ્ઞાન થયું છે એવા વીતરાગને પણ ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ એવાં ચાર કર્મ વેદવાં પડે છે; તો તેથી એાછી ભૂમિકામાં સ્થિત એવા જીવને પ્રારબ્ધ ભોગવવું પડે તેમાં આશ્ચર્ય કાંઈ નથી. જેમ તે સર્વજ્ઞ એવા વીતરાગને ધનધાતિ ચાર કર્મ નોશ પામવાથી વેદવાં પડતાં નથી અને ફરી તે કર્મ ઉત્પન્ન થવાના કારણની તે સર્વજ્ઞ એવા વીતરાગને સ્થિતિ નથી; તેમ જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થયે અજ્ઞાન ભાવથી જીવને ઉદારીનતા થાય છે; અને તે ઉદારીનતાને લીધે ભવિષ્ય કાળમાં તે પ્રકારનું કર્મ ઉપાર્જવાનું મૂખ્ય કારણ તે જીવને થતું નથી. કવચિત પૂર્વાનુસાર કોઈ જીવને વિપર્યય ઉદય હોય, તોપણ તે ઉદય અનુક્રમે ઉપશમી હાય થઈ જાય જ્ઞાનીના માર્ગને ફરી પામે છે; અને અધ્યપુરુષપરાવર્તનમાં અવશ્ય સંસારમુકા થાય છે; પણ સમકિતી જીવને, કે સર્વજ્ઞ વીતરાગને, કે કોઈ અન્ય યોગી કે જ્ઞાનીને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને લીધે ઉપાર્જન પ્રારબ્ધ વેદવું પડે નહીં; કે દુઃખ હોય નહીં એમ સિદ્ધાંત ન હોઈ શકે. તો પછી અન્ય તમને માર

સતસંગનો અદ્ય લાભ હોય ત્યાં સંસારી સર્વ દુઃખ નિવૃત્ત થવાં જોઈએ; એમ માનીએ તો પછી કેવલ જ્ઞાનાદિ નિરર્થક થાય છે, કેમકે ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ અવેશું નાશ પામે તો પછી સર્વ માર્ગ મિથ્યા જ દરે. જ્ઞાનીના સતસંગે અજ્ઞાનીના પ્રસંગની રૂચિ આળસે; અને સત્યાસત્ય વિવેક થાય; અનંતાનુગ્રાધી કૌશલિ ખપે; અનુક્રમે સર્વ રાગ દ્વેષ ક્ષય થાય; એ બનવા યોગ્ય છે અને જ્ઞાનીના નિશ્ચયે તે અદ્ય કાળમાં અથવા મુગ્ધમપણે બને એ સિદ્ધાંત છે; તથાપિ જે દુઃખ અવશ્ય બોગ્યે નાશ પામે, એવું ઉપાર્જિત છે તે તો બોગવતું જ પડે એમાં કાંઈ સંશય થતો નથી. આ વિગે વધારે સમાધાનની ઇચ્છા હોય તો સમાગમે ચર્ચા શકે, માફ અંતરનું અંગ એવું છે કે પરમાર્થ પ્રસંગથી કોઈ મુમુક્ષુને મારો પ્રસંગ થાય તો જરૂર તેને મારા પ્રત્યે પરમાર્થના હેતુની જ ઇચ્છા રહે તો જ તેનું શ્રેય થાય; પણ દ્વ્યાદિ કારણની કાંઈ પણ વાંછા રહે; અથવા તેવા વ્યવસાયનું મને તેનાથી જણાવવું થાય, તો પછી અનુક્રમે તે જીવ મક્ષિન-વક્ષનાને પામી, મુમુક્ષુતાનો નાશ કરે; એમ મને નિશ્ચય રહે છે. અને તે જ કારણથી તમને ધણીવાર તમારા તરફથી વ્યાવહારિક પ્રસંગ લખાઈ આવ્યો હોય ત્યારે દપકો આપી જણાવ્યું પણ હતું કે, મારાપ્રત્યે તમે આવો વ્યવસાય જણાવવાનું જેમ ન થાય તેમ જરૂર કરી કરો. અને મારી સ્મૃતિપ્રમાણે આપે તે વાત ગ્રહણ કરી હતી; તથાપિ તે પ્રમાણે થોડો વખત બની પાછું વ્યવસાય વિગે લખવાનું બને છે; તો આજના મારા પત્રને વિચારી જરૂર તે વાત તમે વિસર્જન કરશો; અને નિત્ય તેવી વૃત્તિ રાખશો; તો અવશ્ય હિતકારી થશે; અને મારી આંતર-વૃત્તિને અવશ્ય ઉક્ષાસનું કારણ આપ્યું છે એમ મને થશે. કોઈ પણ સતસંગપ્રસંગમાં એમ કરે તો માફ ચિત્ત બહુ વિચારમાં પડી જાય છે, કે ગલરાય છે; કેમકે પરમાર્થને નાશ કરનારી આ લાવના આ જીવને ઉદયમાં આવી એમ તમે જ્યારે જ્યારે વ્યવસાય વિગે લખ્યું હશે, ત્યારે ત્યારે મને ધણકરીને થયું હશે; તથાપિ આપની વૃત્તિ વિશેષ ફેર હોવાને લીધે કંઈક ગલરાઈ ચિત્તમાં ઓછો થયો હશે. પણ હાલ તરત તરતના પ્રસંગ પરથી આપે પણ તે ગભ-રાઈની લગભગમાં ગલરાઈનું કારણ આપ્યું છે એમ ચિત્તમાં રહે છે. આ વાતનો વિશેષ નિશ્ચય રાખજો. સ્વજીભાષના કુટુંબને માટે જેમ વ્યવસાય મારે કરવો પડે છે, તેમ તમારે માટે મારે કરવો હોય; તો પણ મારા ચિત્તમાં અન્યલાવ આવે નહીં.

(૫)

ૐ

મદનરેખાનો અધિકાર ઉત્તરાધ્યનના નવમા અધ્યયનને નમિરાજ ઋષિનું ચરિત્ર આપ્યું છે તેની ટીકામાં છે. ઋષિભદ્રપુત્રનો અધિકાર ભગવતિસૂત્રના શતકને ઉદ્દેશે આવેલો છે. આ બન્ને અધિકાર અથવા બીજા તેવા ધણા અધિકાર આરોપકારી પુરૂષપ્રત્યે વંદનાદિ ભક્તિવૃંદ નિરૂપણ કરે છે; પણ જનમંડળના કસ્યાણુનો વિચાર કરતાં તેવો વિષય ચર્ચવાથી તમારે દૂર રહેવું યોગ્ય છે. અવસર પણ તેવો જ છે; માટે તમારે એ અધિકારાદિ ચર્ચવામાં તદન શાન્ત રહેવું; પણ બીજી રીતે જેમ તે લોકોની તમારાપ્રત્યે ઉત્તમ લાગણી, કિંવા લાવના થાય તેમ વર્તવું. કે જે પ્રવાંપર ધણા જીવોના હિતનો જ હેતુ થાય. જ્યાં પરમાર્થના જિજ્ઞાસુ પુરૂષો મંડળ હોય ત્યાં, રાસપ્રમાણ આદિ ચર્ચવા યોગ્ય છે; નહોતો ધણકરી તેમાંથી શ્રેય મળે નથી. આ માત્ર એક નાનો પરિપ્લ છે. યોગ્ય ઉપાયથી પ્રવર્તવું, પણ ઉદ્દેગવાળું ચિત્ત ન રાખવું.

(૬)

વરનું મધાર્થસ્વરૂપ જેવું ગણવું, અનુભવવું તેનું જ કહેવું તે સત્ય તેના બે પ્રકાર છે: પર-

માર્થસત્ય અને વ્યવહારસત્ય. પરમાર્થસત્ય એટલે આત્મા શિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ આત્માનો થઈ શકતો નથી એમ નિશ્ચય જાણી લાપા બોલવામાં વ્યવહારથી દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધન, ધાન્ય, ગૃહ આદિ વસ્તુઓના પ્રસંગમાં બોલતાં પહેલાં એક આત્મા શિવાય બીજું કોઈ માંડે નથી; એ ઉપયોગ રહેવો જાણ્યો. અન્ય આત્માના સંબંધી બોલતાં આત્મામાં જાતિ, લિંગ, અને તેવા ઉપચારિક ભેદવાલો તે આત્મા ન હતાં માત્ર વહેવારનયથી કાર્યને માટે બોલાવવામાં આવે છે; એવા ઉપયોગપૂર્વક બોલાય તો તે પરમાર્થિક લાપા છે એમ સમજવાનું છે. ૧. દ્રષ્ટાંત: એક માણસ પોતાના આરોપીત દેહ ધરની, સ્ત્રીની; પુત્રની, કે અન્ય પદાર્થની વાત કરતો હોય તે વખત સ્પષ્ટપણે તે તે પદાર્થથી વક્તા હું સિન્ન છું, અને તે મારા નથી; એમ સ્પષ્ટપણે બોલનારને જ્ઞાન હોય તો તે સત્ય કહેવાય. ૨. દ્રષ્ટાંત—જેમ કોઈ અંચકાર શ્રેણિક રાજા અને એકાણી રાણીનું વર્ણન કરતો હોય, તો તેઓ બંને આત્મા હતા અને માત્ર શ્રેણિકના ભવ આશ્રયી તેમનો સંબંધ, અગર સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, રાજ્ય વગેરેનો સંબંધ હતો; તે વાત લક્ષમાં રાખ્યા પછી બોલવાની પ્રવૃત્તિ કરે એ જ પરમાર્થસત્ય. વ્યવહારસત્ય આવ્યા વિના પરમાર્થસત્ય વચન બોલવાનું બને તેમ ન હોવાથી વ્યવહારસત્ય નીચે પ્રમાણે જાણવાનું છે: વ્યવહારસત્ય જેવા પ્રકારે વસ્તુનું સ્વરૂપ જોવાથી, અનુભવવાથી, શ્રવણથી અથવા વાંચવાથી આપણને અનુભવવામાં આવ્યું હોય તેવા જ પ્રકારે યથાતથ્યપણે વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવું, અને તે પ્રસંગે વચન બોલવું તેનું નામ વ્યવહાર સત્ય. (દ્રષ્ટાંત) જેમ કે, અમુક માણસનો લાલ અથ જંગલમાં દિવસે બાર વાગે દોડો હોય, અને કોઈના પૂછવાથી તે જ પ્રમાણે યથાતથ્ય વચન બોલવું તે વ્યવહારસત્ય. આમાં પણ કોઈ પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ થતો હોય, અગર ઉન્નતતાથી વચન બોલાયું હોય, યદ્યપિ ખરું હોય તો પણ અસત્ય ગણ્ય જ છે એમ જાણી પ્રવર્તવું. સત્યથી વિપરીત તેને અસત્ય કહેવાય છે.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, દુર્ગંજા અજ્ઞાનાદિથી બોલાય છે; ક્રોધાદિ મોહનીયના અંગબૂત છે તેથી સ્થિતિ બીજી બધા કર્મથી વધારે એટલે (૭૦) સીતેર ક્રોધાદિ સાગરોપમની છે. આ કર્મે ક્ષય થયા વિના જ્ઞાનાવર્ણાદિ કર્મે સંપૂર્ણપણે ક્ષય થઈ શકતાં નથી; જો કે ગણીતમાં પ્રથમ જ્ઞાનાવર્ણાદિ કર્મે કલાં છે; પણ આ કર્મની ધણી મહત્વતા છે, કેમકે સંસારના મૂળબૂત, રાગદ્વેષનું આ મૂળ સ્થાન હોવાથી ભવજન્ય કરવામાં આ કર્મની મુખ્યતા છે; આનું મોહનીય કર્મનું જલવાનપણું છે, છતાં પણ તેનો ક્ષય કરવો સહેલ છે; એટલે કે જેમ વેદનીયકર્મે વેદા વિના નિષ્ફળ થતું નથી તેમ આ કર્મને માટે નથી. વિપક્ષ ભાવનાથી મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિરૂપ, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભાદિ કપાય તથા નોકપાયના અનુક્રમે ક્ષમા, નમ્રતા, નિરાલિમાનપણું, સરળપણું. નિર્દેશતા અને સંતોષાદિની વિપક્ષ ભાવનાથી એટલે માત્ર વિચાર કરવાથી ઉપર દર્શાવેલા કપાયો નિષ્ફળ કરી શકાય છે. નોકપાય પણ વિચારથી ક્ષય પમાડી શકાય છે; એટલે કે તેને સાદું બાલ કાંઈ કરવું પડતું નથી. 'મુનિ' એ નામ પણ આ પૂર્વોક્ત રીતે વિચારીને વચન બોલવાથી સત્ય છે. ઘણું કરીને પ્રયોજન વિના બોલવું જ નહીં તેનું નામ મુનિપણું. રાગ દ્વેષ ને અજ્ઞાનવિના યથાસ્થિત વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેનાં બોલતાં છતાં પણ મુનિપણું-માનપણું-જાણવું. પૂર્વ તીર્થકરાદિ મહાત્માઓએ આમ જ વિચાર કરી માનપણું ધારણ કરેલું; અને સાકાગાર વર્ષ લગભગ માનપણું ધારણ કરનાર લગવાન વીરપ્રભુએ આવા ઉત્કૃષ્ટ વિચારે કરી આત્મામાંથી દેરવી દેરવીને મોહનીય કર્મનો સંબંધ કાઢી નાંખી કેવલ જ્ઞાન દર્શન પ્રગટ કર્યું હતું. આત્મા ધારે તો સત્ય બોલવું-કાંઈ કંઈ નથી. વ્યવ-

હારસત્યભાષા ધણીવાર જોલવામાં આવે છે પણ પરમાર્થસત્ય જોલવામાં આવ્યું નથી; માટે આ જીવનું ભવભ્રમણ મટતું નથી. સમ્યક્ત્વ યથા બાદ અભ્યાસથી પરમાર્થ સત્ય જોલવાનું થઈ શકે છે; અને પછી વિશેષ અભ્યાસે સહજ ઉપયોગ રહ્યા કરે છે. અસત્ય જોત્યાવિના માયા થઈ શકતી નથી વિશ્વાસઘાત કરવો તેનો પણ અસત્યમાં સમાવેશ થાય છે. ખોટા દરતાવેળે કરવા તે પણ અસત્ય જાણવું; પછી તપ પ્રમુખ માનાદિની ભાવનાથી કરી આત્મહિતાર્થ કરવા જેવો દેખાય તે અસત્ય હોય એમ જાણવું. અખંડ સમ્યક્ દર્શન આવે તો જ સંપૂર્ણપણે પરમાર્થ-સત્ય વચન જોડી શકાય; એટલે કે તો જ આત્મામાંથી અન્યપણે પદાર્થ ભિન્નપણે ઉપયોગ લઈ વચનની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે. કેાઈ પૂછે કે લોક શાશ્વત કેમ કહેવામાં આવ્યો, તેનું કારણ ધ્યાનમાં રાખી તે જોલે તો તે સત્ય ગણાય. આ વ્યવહારસત્યના પણ જે વિભાગ થઈ શકે છે. એક સર્વથા પ્રકારે અને બીજો દેશથી. નિશ્ચય સત્યપર ઉપયોગ રાખી પ્રિય એટલે જે વચન અન્યના અથવા જેના સંબંધમાં જોલાયું હોય તેને પ્રીતિકારી હોય; અને શુણ્ઠકારી હોય એવું જ સત્ય વચન જોલનાર સર્વવિરતિ મુનિરાજ પ્રાપ્તે હોઈ શકે છે. સંસાર ઉપર અભાવ રાખનાર હોવા છતાં પૂર્વકર્મથી, અથવા બીજા કારણથી સંસારમાં રહેનાર દેશથી સત્ય વચન જોલવાનો નિયમ રાખવા યોગ્ય છે. તે મુખ્ય આ પ્રમાણે: મનુષ્યસંબંધી (કન્યાલિક) પશુસંબંધી (ગોલાલિક) ભૂમિસંબંધી (ભોમાલિક) ખોટી સાક્ષી અને ચાપણ, લઈસો એટલે વિશ્વાસથી રાખવા યોગ્ય આપેલા દ્રવ્યાદિ પદાર્થ તે પાછા મંગાવી, તે સંબંધી હનકાર જતું તે. આ પાંચ સ્વરૂપ પ્રકાર છે. આ વચન જોલતાં પરમાર્થસત્ય ઉપર ધ્યાન રાખી, યથાર્થિત એટલે જેવે પ્રકારે સમ્યક્ વસ્તુ-ઓનાં સ્વરૂપ હોય તેવા પ્રકારે જ કરવાનો નિયમ તેને દેશથી મત ધારણ કરનાર અવસ્થા કરવા યોગ્ય છે. આ કહેલા સત્ય વિશે ઉપદેશ વિચારી તે ક્રમમાં આવવું એ જ કુળદાયક છે.

આંક ૩૬૭ (પ્રથમાવૃત્તિ આંક ૩૮૫) ૫૪ ૩૨૩ (પ્રથમાવૃત્તિ ૫૪, ૩૨૦) ની પત્રમાં પ્રથમનો નીચેનો ભાગ સુક્તિ થવો સ્વી ગણેલ. આ ભાગ પ્રથમાવૃત્તિના વૃદ્ધિપત્ર ૧ થી ની અંદર મુકાયેલા હતો:—

શ્રી દાંડાગ સૂત્રની એક ચોલગીનો ઉત્તર વિશેષ સમજવા માગ્યો હતો તે સંક્ષેપમાં બીજે લખ્યો છે:—એક આત્માનો ભવાંત કરે, પણ પરનો ન કરે તે પ્રત્યેક જુદા કે અશોભ્યા કેવળી, ક્રમકે તેઓ ઉપદેશ માર્ગ પ્રવર્તતાવતા નથી એવો વ્યવહાર છે. ૨ એક આત્માનો ભવાંત ન કરે તે અચરિત શરીરે આચાર્ય એટલે જેને હજુ અમુક ભવ બાકી છે, પણ ઉપદેશ માર્ગને અગ્રતા એ કરી નાખ્યો છે તેથી નેનાથી ઉપદેશ સાંભળી સાંભળનાર જીવ તે ભવે મરનો અંત કરી શકે.

અમરકંટ લખાણ.

(૧)

નીરાગી પુરુષોને નમસ્કાર.

ઉદય આવેલાં કર્મોને ભોગવતાં નવાં કર્મો ન બંધાય તે માટે આત્માને સચેત રાખવો એ સત્પુરુષો નો મહાન બોધ છે.

આત્માભિલાષી:

જો ત્યાં તમને વખત મળતો હોય તો જિનભક્તિમાં વિશેષ વિશેષ ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરના રહેશે; અને એક ધરી પણ સત્સંગ કે સત્કથાનું સંરોધન કરતા રહેશે.

(કાષ્ઠ વેળા) શુભાશુભ કર્મના ઉદય સમયે હર્ષ શોકમાં નહીં પડતાં “ ભોગવ્યે છુટકો છે; અંતે આ વસ્તુ તે ભારી નથી” એમ ગણી સમભાવની બ્રેણીને વધારતા રહેશે. વિશેષ લખતાં અત્યારે અટકું છું.

મહા વદ ૧૦, ૧૯૪૫, વવાણીઆજંદર.

વિ૦ રાયચંદના સત્પુરુષોને નમસ્કાર સમેત પ્રણામ ધાંગશે.

(૨)

આત્મામાંજ એકતાન થયા વિના પરમાર્થના માર્ગની પ્રાપ્તિ બહુજ અસુલભ છે. એકતાન થયું પણ બહુજ અસુલભ છે.

આશી શુદ્ધ ૬, રવિ ૧૯૪૬ (હાલારી)

વિ રાયચંદના યથા૦

(૩)

વિયોગથી થયેલા તાપ વિયેનું તમારું એક પત્ર ચારેક દિવસ પહેલાં પ્રાપ્ત થયું હતું તેમાં દર્શાવેલી ઇચ્છા વિશે દુઃકા સખ્દોમાં જણાવવા જેટલો વખત છે; તે એ કે, તમને જેવી જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા છે તેવી ભક્તિની નથી. ભક્તિ પ્રેમરૂપ વિના જ્ઞાન અન્યથા છે. તો પછી તેને પ્રાપ્ત કરીને શું કરવું છે? જે અટક્યું તે યોગ્યતાની ક્યાશને લીધે અને જાની કરતાં જ્ઞાનમાં વધારે પ્રેમ રાખો છો તેને લીધે, જાની પાસે જ્ઞાન ઇચ્છવું તે કરતાં બોધસ્વરૂપ સમજી ભક્તિ ઇચ્છવી એ પરમ કૃણ છે વધારે શું કહીએ? ઇશ્વરકૃપા કરે તેને કળિયુગમાં એ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય: — મહા વિકટ છે.

મન વચન કાપથી તમારો કેાઈપણ હોય થયો હોય તો દીનતાપૂર્વક ક્ષમા માગુ છું. આવતી કાલે અહીંથી રવાના થઈ વવાણીઆભણી જવું ધાર્યું છે.

(૪)

કળિયુગ છે એટલે વધારે વખત ઉપજીવિકાનો વિયોગ રહેવાથી યથાયોગ્ય વૃત્તિ પૂર્વાપર ન રહે.

ભાદરવા વૃ ૧૩ બુધ, ૧૯૪૭.

વિ૦ રાયચંદના યથા૦

(૫)

(સત શ્રદ્ધા પાંખીને) જે કેાઈ તમને ધર્મ નિમિત્તે ઇચ્છે તેનો સંગ રાખો

કાર્તિક શુદ્ધ ૧૪, બુધ, ૧૯૪૭, મુંબઈ.

(૬)

૧. તરવાને માટે જીવ પ્રથમ શું જાણવું ?
૨. જીવનું પરિભ્રમણ થવામાં મુખ્ય કારણ શું ?
૩. તે કારણ કેમ ટળે ?
૪. તે માટે મુગમમાં મુગમ એટલે થોડા કાળમાં ફળદાયક થાય એવો કયો ઉપાય છે ?
૫. એવો કોઈ પુરૂષ હશે કે, જેથી એ વિપયનો નિર્જન્ય પ્રાપ્ત થાય. આ કાળમાં એવો પુરૂષ હોય એમ તમે ધારો છો ? અને ધારો છો તે કેવાં કારણોથી ? એવા પુરૂષના કંઈ લક્ષણો હોય કે કેમ ? હાલ એવો પુરૂષ આપણને કયા ઉપાયે પ્રાપ્ત હોઈ શકે ?
૬. જો ૦૦૦ સંબંધી કંઈ પ્રસંગ આવે તો, પૂછવું કે, “ મોક્ષમાર્ગ ” ની ૦૦૦ પ્રાપ્તિ છે એવી નિઃશંકતા તમને છે ? અને હોય તો શું કારણોને લઈને ? પ્રવૃત્તિવાળી દશામાં વર્તેલો હોય, તો પૂછવું કે, આ વિષે તમને વિકલ્પ નથી આવતો ? ૦૦૦૦૦ સર્વ પ્રકારે નિરપેક્ષતા હશે કે કેમ ? કોઈ જાતના સિદ્ધિ જોગ હશે કે કેમ ?
૭. સત્પુરૂષની પ્રાપ્તિ થયે જીવને માર્ગ ન મળે એમ બને કે કેમ ? એમ બને તો તેા તેનું કારણ શું ? જો જીવની “ અયોગ્યતા ” જણાવવામાં આવે, તો તે અયોગ્યતા કય. વિપયની ?

ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫, શુર, ૧૯૪૭, મુબઈ.

(૭)

ભગવત્ મુક્તિ આપવામાં કૃપણ નથી, પણ ભક્તિ આપવામાં કૃપણ છે એમ લાગે છે. એવો ભગવત્ને લોભ શા માટે હશે ?

વવાણીઆ, ભાદરવા વદ ૦)) શુક, ૧૯૪૭.

લા. રાયચંદના પ્રભામ.

(૮)

“ છોટમકૂત પદસંગ્રહ ” વગેરે પુસ્તકો વાંચવાનો હાલ તો પરિચય રાખજો. વગેરે શબ્દથી સત્સંગ, ભક્તિ અને વીતરાગતાનું માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું હોય તેવા પુસ્તકો સમજશો.

સત્સંગાદિકની જેમાં માહાત્મ્યતા વર્ણવી છે તેવાં પુસ્તકો અથવા પદો-કાવ્યો હોય તે વારંવાર મનન કરવાં અને સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય સમજશો.

જૈનસંપ્રદાય હાલ વાંચવાની ઇચ્છા થાય તો તે નિષ્ઠા કરવાયોગ્ય છે, કારણ કે તે વાંચવા સમજવામાં વધારે યોગ્યપણું હોવું જોઈએ; તે વિના યથાર્થ ફળની પ્રાપ્તિ હોતી નથી; તથાપિ ખીન્ન પુસ્તકોની ગેરદાજરી હોય, તો “ ઉત્તરાધ્યયન ” અથવા “ મુલગડાંગ ”નું ખીન્ન અધ્યયન વાંચશો.—વિચારશો.

ગમે તે ક્રિયા જપ તપ કે શાસ્ત્ર વાંચન કરીને પણ એકજ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું છે; તે એ કે, જગત્ની વિરમ્ભિતિ કરવી; અને સતતા ચરણમાં રહેવું.

અને એ એકજ લક્ષ ઉપર પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવને ચોતાને શું કરવું યોગ્ય છે ? અને શું કરવું અયોગ્ય છે ? તે સમજાય છે—સમજાવું જાય છે.

એ લક્ષ અમળ થયા વિના જપ, તપ, ધ્યાન કે દાન કોઈની યથાયોગ્ય સિદ્ધિ નથી; અને પાંચુધી ધ્યાનાદિક નહીં જેવા કામના છે.

માટે એમાંના જીવથી જે જે સાધનો થઈ શકતાં હોય તે બધાં એક સક્ષને થવાને અર્થે કર્યાં; કે જે સક્ષ અમે ઉપર જણાવ્યો છે; જ્યાં તપાદિ કંઈ નિષેધવા યોગ્ય નથી; તથાપિ તે બધાં એક સક્ષને અર્થે છે; અને એ સક્ષ વિના જીવને સમ્યક્ત્વ સિદ્ધ થતું નથી. વધારે શું કહીએ? ઉપર જણાવ્યું છે તેટલુંજ સમજવાને માટે સધળાં શાસ્ત્રો અતિપ્રાદિત થયાં છે.

કારતક શુદ્ધ ૭, રવિ, ૧૯૪૮.

(૯)

ૐ સત્.

તમારા વૈરાગ્યાદિ વિચારોવાળું એક પત્ર ત્રણેક દિવસ પહેલાં સર્વિસ્તર મળ્યું છે. જીવને વિષે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવો એ એક મોટો શુભ જાણીએ છીએ, અને તે સાથે શમ, દમ, વિવેકાદિ સાધનો અનુક્રમે ઉત્પન્ન થવારૂપ જોગપ્રાપ્તિ થાય, તો જીવને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ સુસજ્જ થાય છે, એમ જાણીએ છીએ. (ઉપલી લીટીમાં 'જોગ' શબ્દ લખ્યો તે તેનો અર્થ 'પ્રસંગ' અથવા 'સત્સંગ' એવો કરવો.)

અનંત કાળ થયાં જીવનું સંસારને વિષે પરિભ્રમણ છે, અને એ પરિભ્રમણને વિષે અનંત એવાં જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો કર્યા જણાય છે; તથાપિ જેથી યથાર્થ કહેવાણું સિદ્ધ થાય છે એવાં એક સાધન થઈ શક્યાં હોય એમ જણાતું નથી. એવો જપ, તપ કે વૈરાગ્ય અથવા ખીજાં સાધનો તે માત્ર સંસારરૂપ થયાં છે. તેમ થયું તે શા કારણથી? એ વાત અવશ્ય ફરી ફરી વિચારવાયોગ્ય છે (આ રમળને વિષે કાષ્ઠપણ પ્રકારે જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો નિષ્ફળ છે એમ કહેવાનો હેતુ નથી; પરંતુ નિષ્ફળ થયાં છે તેનો હેતુ શા હશે તે વિચારવા માટે લખવામાં આવ્યું છે. કહેવાણીની પ્રાપ્તિ જેને થાય છે એવા જીવને વિષે વૈરાગ્યાદિ સાધનો તો ખચિત હોય છે). તમે આ પત્ર જેના તરફથી લખવામાં આવ્યો છે તે માટે જે કંઈ શ્રવણ કર્યું છે તે યથાતથ્ય છે કે કેમ તે પણ નિર્ધારવા જેવી વાત છે.

નિરંતર અમારા સંગને વિષે રહેવા સખથી તમારી જે ઇચ્છા છે તે વિષે હાલ કંઈ લખી શકું અશક્ય છે.

તમારા જાણવામાં આવ્યું હોયું જોઈએ કે અત્ર અમારું જે રહેતું થાય છે તે ઉપાધિ-પૂર્વક થાય છે; અને તે ઉપાધિ એવા પ્રકારથી છે કે તેવા પ્રસંગમાં શ્રી તીર્થકર જેવા પુરુષને વિષેનો નિર્ધાર કરવો હોય તેપણુ વિકટ છે. કારણ કે અનાદિ કાળથી માત્ર, જીવને બાહ્ય પ્રજ્ઞા અથવા બાહ્ય નિવૃત્તિનું આશ્રયણ છે; અને તેને આધારેજ તે સત્યરૂપ અસત્યરૂપ કલ્પતો આવેલ છે. કાંઈ સત્સંગના જોગે જીવને પ્રજ્ઞાતરૂપ જોગ દેખીને જેવો જોઈએ તેનો નિશ્ચય રહેતો નથી; અથવા તો નિરંતર વધતો એવો ભક્તિભાવ નથી રહેતો; અને વખતે તો સંદેહને પ્રાપ્ત થઈ જીવ તેવા સત્યપુરુષના જોગને ત્યાગી જેની બાહ્ય નિવૃત્તિ જણાય છે એવા પુરુષને દંડ મહે-સેવે-છે; માટે નિવૃત્તિ પ્રસંગ જે કાળમાં સત્યપુરુષને વર્તેતો હોય તેવા કાળમાં તેમની સમીપનો વાસ તે જીવને વિશેષ હિતકર જાણીએ છીએ. આ વાત અત્યારે આથી વિશેષ લખવી અશક્ય છે; બે કાંઈ પ્રસંગે સમાગમ થાય, તો તમે તે વિષે પૂછશો; અને કંઈ વિશેષ કહેવાજેવો પ્રસંગ હશે, તો કહી શકવા સંભવ છે.

દીક્ષાની વારંવાર ઈચ્છા થતી હોય તેપણુ હાથ તે જ્ઞાપ્તિ સમાવેશ કરવી; અને કલ્યાણ શું, અને તે કેમ હોય તેની વારંવાર વિચારણા અને ગવેષણા કરવી. એ પ્રકારમાં અનંતકાલ થયાં બૂલ થતી આવી છે, માટે અત્યંત વિચારે ખણીં ભરવું યોગ્ય છે. અત્યારે એજ વિનંતિ

સંવત્ ૧૯૪૮ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૧, મુંબઈથી.

રાયચંદના નિષ્કામ યથા

(૧૦)

અત્રક્ષણુ પર્વત તમપ્રત્યે કોઇ પણ પ્રકારે પૂર્વાદિ કાળને વિષે મન, વચન અને કાયાના નેગથી જે જે અપરાધાદિ કર્મ થયું હોય તે સર્વ અત્યંત આત્મભાવેથી વિસ્મરણ કરી ક્ષમા ઈચ્છું છું. હવે પછીના કોઇ પણ કાળને વિષે તમપ્રત્યે તે પ્રકાર થવો અસંભવિત જાણું છું; તેમ છતાં પણ કોઇ અનુપયોગ લાવે દેહપર્વતને વિષે તે પ્રકારે કવચિત્ થાય તો તે વિષે પણ અત્ર અત્યંત નમ્ર પરિણામે ક્ષમા ઈચ્છું છું; અને તે ક્ષમારૂપ ભાવ આ પત્રને વિચારતાં વારં-વાર ચિંતવી તમે પણ તે સર્વ પ્રકાર અમ પ્રત્યેના પૂર્વ કાળના વિસ્મરણ કરવાને યોગ્ય છે, કોઇ પણ સત્સંગવાર્તાનો પરિચય વધે તેમ યાન કરવો યોગ્ય છે. એજ વિનંતિ.

ભાદ્રવા શુદ્ધ ૧૦, શુક્ર, ૧૯૪૮.

(૧૧)

તમારું પત્ર ૧ આજે પહોંચ્યું છે; અને તે મેં વાંચ્યું છે. અત્રથી લખેલું પત્ર તમને મળવાથી થએલો આનંદ નિવેદન કરતાં તમે દિક્ષાદિ વૃત્તિ હાલ ક્ષોભ પામવાનું લખ્યું તે ક્ષોભ હાલ યોગ્ય છે. કોષાદિ અનેક પ્રકારના દોષો પરિક્ષીણ પામી ગયાથી સંસારયાગરૂપ દિક્ષા યોગ્ય છે; અથવા તો કોઈ મહાપુરુષના જોગે તેમ કરવું યોગ્ય છે. એ શિવાય ખીજા પ્રકારે દિક્ષાનું ધારણ કરવું તે સફળપણાને પ્રાપ્ત થતું નથી. તેવી ખીજા પ્રકારની દિક્ષારૂપ ભ્રાંતિએ અત્યંત યશ્ન અપૂર્વ એવાં કે છે, અથવા તે તેથી વિશેષ અંતરાય પડે એવા જોગ ઉપાનન કરે છે, માટે હાલ તો તમારો તે ક્ષોભ યોગ્ય જાણીએ છીએ.

તમારી ઇચ્છા અત્રે અમારા સમાગમમાં વિશેષ રહે છે એમ જાણીએ છીએ; તથાપિ તે જોગની ઇચ્છા નિરોધ કરવાયોગ્ય છે; અર્થાત્ તેવો જોગ મળવો અશક્ય છે, અને તે ખુલાસો પ્રથમના પત્રમાં લખ્યો છે, તે તમે જાણી શક્યા હશે. આ તરફ આવવા વિશેની ઇચ્છામાં તમારા વડીલાદિ તરફથી જે નિરોધ છે તે નિરોધથી હાલ ઉપરવટ થવાની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય નથી. અમારું તે પ્રદેશની લગભગથી કોઇ વાર જવા આવવાનું હોય ત્યારે વખતે સમાગમ જોગ થવા જોગ હશે તો થઈ પડશે.

મતાગ્રહ વિશેની શુદ્ધિને ઉદારીન કરવી યોગ્ય છે; અને હાલ તો ગૃહસ્થધર્મને અનુસરવું પણ યોગ્ય છે. પોતાના હિતરૂપ જાણી કે સમજીને આરંભ પરિગ્રહાદિ સેવવા યોગ્ય નથી; અને આ પરમાર્થ વારંવાર વિચારી સદ્મથનું વાંચન, શ્રવણ મનનાદિ કરવું યોગ્ય છે. એજ વિનંતિ.

ભાદ્રવા વદ ૩, શુક્ર, ૧૯૪૮.

નિષ્કામ યથાયોગ્ય.

(૧૨)

થોડા વખત માટે મુંબઈમાં પ્રવર્તનથી અવકાશ લેવાનો વિચાર સુજા આવવાથી એક બે સ્થળે લખવાનું જન્યું હતું, પણ તે વિચાર તો થોડા વખતમાટે કોઈ નિવૃત્તિક્ષેત્ર પ્રત્યે સ્થિતિ કરવાનો હતો. વવાણીઆ કે કાઠિયાવાડ તરફની સ્થિતિનો નહીં હતો. હજી તે વિચાર મોક્ષ વ્યવસ્થામાં આવ્યો નથી. ધણું કરી આ પક્ષમાં અને ગુજરાત તરફના કોઈ કોઈ નિવૃત્તિ ક્ષેત્રને વિષે વિચાર આવવા સંભવ છે. વિચાર વ્યવસ્થા પામ્યેથી લખી જણાવીશ. એજ વિનંતિ.

૧૯૪૯ ના આવણ વદ ૪, શુક્ર.

સર્વેને પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

(૧૩)

વિષમ સંસારબંધન છેદીને ચાલી નીકળ્યા તે પુરુષાને અનંત પ્રણામ.

મહા શુદ્ધ એકમ ખીજ પર વખતે નીકળાય તોપણ ત્રણ દિવસ રસ્તામાં થાય તેમ છે, પણ મહા શુદ્ધ ખીજ પર નીકળાય તેવો સંભવ નથી. શુદ્ધ પાંચમ પર નીકળાય તેવો સંભવ છે. વચ્ચે ત્રણ દિવસ થવાના છે, તે ન ચાલતાં ચોકવાનું કારણ છે. ધણું કરી શુદ્ધ ૯ ના. લખ છે; તો અત્રેથી મહા શુદ્ધ ૫ મે નિવૃત્ત થઈ શુદ્ધ ૮ વવાણીએ પહેલ્યાઈ શકાય તેમ છે; એટલે બાલ કારણ જોતાં.....આવવાનું ન બની શકે તેવું છે; તોપણ કદાચ એક દિવસ વળતાં અવકાશ મેળવ્યો હોય તો મળી શકે, પણ આંતરકારણ જૂદું હોવાથી તેમ કરવાનું હાલ કોઈપણ પ્રકારે ચિત્તમાં આવતું નથી.....સ્ટેશને.....ની કે તમારી મને મળવાની ઈચ્છા હોય તે અટકાવતાં મન અસંતોષ પામે છે; તોપણ હાલ અટકાવવાનું માફ ચિત્ત રહે છે; કેમકે ચિત્તની વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય નહીં હોવાથી ઉદયપ્રારબ્ધ વિના ખીજ સર્વ પ્રકારમાં અસંગપણું રાખવું યોગ્ય લાગે છે; તે એટલે સુધી કે જેમનો એળખાણ પ્રસંગ છે તેઓ પછું હાલ જૂલી જાય તો સાફ; કેમકે સંગથી ઉપાધિ નિષ્કારણ વખા કરે છે, અને તેથી ઉપાધિ સહન કરવા યોગ્ય એવું હાલ માફ ચિત્ત નથી. નિરૂપાયતા શિવાય કંઈ પણ વ્યવહાર કરવાનું હાલ ચિત્ત હોય એમ જણાતું નથી; અને જે વ્યાપાર વ્યવહારની નિરૂપાયતા છે તેથી પણ નિવૃત્ત થવાની ચિંતના રહ્યા કરે છે. તેમ ચિત્તમાં ખીજને બોધ કરવા યોગ્ય એટલી ભારી યોગ્યતા હાલ મને લાગતી નથી; કેમકે જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારનાં વિષમ સ્થાનકોમાં સમવૃત્તિ ન થાય ત્યાં સુધી યથાર્થ આત્મજ્ઞાન કહ્યું જતું નથી, અને જ્યાં સુધી તેમ હોય ત્યાં સુધી તો નિજ અભ્યાસની રક્ષા કરવી ઘટે છે, અને હાલ તે પ્રકારની ભારી સ્થિતિ હોવાથી હું આમ વર્તું છું, તે ક્ષમા યોગ્ય છે, કેમકે મારા ચિત્તમાં અન્ય કોઈ હેતુ નથી.

વળતી વખતે...સમાગમ કરવાનું થઈ શકે તેવું મારાથી બની શકે તેમ હશે; તો આગળથી તમને લખીશ, પણ મારા સમાગમમાં તમે આવ્યાથી માફ આવવું...થયું હતું એમ ખીજઓના જણવામાં તે પ્રસંગને લઇને આવે, તો તે મને યોગ્ય લાગતું નથી; તેમ વ્યવહારિક કારણથી તમે સમાગમ કર્યો છે એમ જણાવવું તે અવધાર્ય છે; જેથી જે સમાગમ થવાનું લખવાનું મારાથી બને, તો જેમ વાત અપ્રસિદ્ધ રહે તેમ કરશો એમ વિનંતિ છે.

ત્રણેના પત્ર જૂદા લખી શકવાની અશક્તિને લીધે એક પત્ર લખ્યું છે. એજ વિનંતિ.
૧૯૫૧ ના પોશ વદ ૧૦, રવિવાર.

આઠ ૨૬૦ પ્રણામ.

(૧૪)

ચિંતારવાનને સંગથી બિચારિતપણું પરમ શ્રેયસ્પ છે.

ચૈત્ર વદ ૧૧, શુક્ર, ૧૯૫૧.

(૧૫)

તમને તથા ખીજ કોઈ સત્સમાગમની નિષ્ઠાવાળા લાઇએને અમારા સમાગમ વિષે જિજ્ઞાસા રહે છે તે પ્રકાર જણામાં રહે છે, પણ તે વિષેનો અમુક કારણો પ્રત્યે વિચાર કરતાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી; જે કારણો જણાવતાં પણ ચિત્ત સંક્ષેપ થાય છે. જો કે કંઈ પણ તે વિષે સ્પષ્ટાર્થથી લખવાનું બન્યું હોય તો પત્ર તથા સમાગમદિની રાહ જોયાં કરાવાનું, અને તેમાં અનિશ્ચિતપણું થતું હોવાથી કંઈ કલેશ પ્રાપ્ત થવા દેવાનું જે અમારા પ્રત્યેથી થાય છે તે થવાનો સંભવ

(૧૦)

અન્યક્ષણ પર્વત તમગ્રામે કોઈ પણ પ્રકારે પૂર્વાદિ કાળને વિષે મન, વચન અને કાયાના નેગથી જે જે અપરાધાદિ કર્મ થયું હોય તે સર્વ અત્યંત આત્મભાવેથી વિસ્મરણ કરી ક્ષમા ઇચ્છું છું. હવે પછીના કોઈ પણ કાળને વિષે તમગ્રામે તે પ્રકાર થવો અસંભવિત બાલું છું; તેમ છતાં પણ કોઈ અનુપયોગ ભાવે દેહપર્વતને વિષે તે પ્રકારે કવચિત્ થાય તો તે વિષે પણ અત્ર અત્યંત નમ્ર પરિણામે ક્ષમા ઇચ્છું છું; અને તે ક્ષમારૂપ ભાવ આ પત્રને વિચારતાં વારં-વાર ચિંતી તમે પણ તે સર્વ પ્રકાર અમ પ્રત્યેના પૂર્વ કાળના વિસ્મરણ કરવાને યોગ્ય છે, કોઈ પણ સત્સંગવાતાંતો પરિચય વધે તેમ યત્ન કરવો યોગ્ય છે, એજ વિનંતિ.

ભાદ્રવા શુદ્ધ ૧૦, ગુરુ, ૧૯૪૮.

(૧૧)

તમારૂં પત્ર ૧ આજે પહોંચ્યું છે; અને તે મેં વાંચ્યું છે. અત્રથી લખેલું પત્ર તમને મળવાથી થએલો આનંદ નિવેદન કરતાં તમે દિક્ષાદિ વૃત્તિ હાલ ક્ષોભ પામવાનું લખ્યું તે ક્ષોભ હાલ યોગ્ય છે. કોઈાદિ અનેક પ્રકારના દોષો પરિક્ષીય પામી ગયાથી સંસારત્યાગરૂપ દિક્ષા યોગ્ય છે; અથવા તો કોઈ મહાપુરુષના જોગે તેમ કરવું યોગ્ય છે. એ શિવાય બીજા પ્રકારે દિક્ષાનું ધારણ કરવું તે સફળપણાને પ્રાપ્ત થતું નથી. તેથી બીજા પ્રકારની દિક્ષારૂપ ભાતિએ મરત થઈ અપૂર્વ એવા કે છે, અથવા તે તેથી વિશેષ અંતરાય પડે એવા જોગ ઉપાર્જન કરે છે, માટે હાલ તો તમારો તે ક્ષોભ યોગ્ય બાણીએ છીએ.

તમારી ઇચ્છા અત્રે અમારા સમાગમમાં વિશેષ રહે છે એમ બાણીએ છીએ; તથાપિ તે જોગની ઇચ્છા નિરોધ કરવાયોગ્ય છે; અર્થાત્ તેવો જોગ મળવો અશક્ય છે, અને તે ખુલાસો પ્રથમના પત્રમાં લખ્યો છે, તે તમે બાણી શક્યા હશે. આ તરફ આવવા વિષેની ઇચ્છામાં તમારા વડીલાદિ તરફથી જે નિરોધ છે તે નિરોધથી હાલ ઉપરવટ થવાની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય નથી. અમારૂં તે પ્રેરણની લગભગથી કોઈ વાર જન્મ આવવાનું હોય ત્યારે વખતે સમાગમ જોગ થવા જોગ હશે તો થઈ પડશે.

મતાગ્રહ વિષેની બુદ્ધિને ઉદાસીન કરવી યોગ્ય છે; અને હાલ તો શુદ્ધસ્વધર્મને અનુસરવું પણ યોગ્ય છે. પોતાના હિતરૂપ બાણી કે સમજીને આરંભ પરિહારાદિ સેવવા યોગ્ય નથી; અને આ પરમાર્થ વારંવાર વિચારી સદ્ગ્રંથનું વાંચન, શ્રવણ મનનાદિ કરવું યોગ્ય છે. એજ વિનંતિ.

ભાદ્રવા વદ ૩, શુક્ર, ૧૯૪૮.

નિષ્કામ યથાયોગ્ય.

(૧૨)

ચોડા વખત માટે મુંબઈમાં પ્રવર્તનથી અવકાશ લેવાનો વિચાર સુજા આવવાથી એક જે સ્થળે લખવાનું બન્યું હતું, પણ તે વિચાર તો ચોડા વખતમાટે કોઈ નિવૃત્તિક્ષેત્ર પ્રત્યે સ્થિતિ કરવાનો હતો. વવાણીઆ કે કાઠિયાવાડ તરફની સ્થિતિનો નહીં હતો. હજી તે વિચાર ચોક્કસ વ્યવસ્થામાં આવ્યો નથી. ધણું કરી આ પક્ષમાં અને ગુજરાત તરફના કોઈ કોઈ નિવૃત્તિ ક્ષેત્રને વિષે વિચાર આવવા સંભવ છે. વિચાર વ્યવસ્થા પામ્યેથી લખી જણાવીશ. એજ વિનંતિ.

૧૯૪૯ ના શ્રાવણ વદ ૪, શુક્ર.

સર્વેને પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

(૧૩)

વિષમ સંસારબંધન છેદીને ચાલી નીકળ્યા તે પુરુષોને અનંત પ્રણામ.

મહા શુદ્ધ એકમ ખીજપર વખતે નીકળાય તોપણ ત્રણ દિવસ રસ્તામાં થાય તેમ છે, પણ મહા શુદ્ધ ખીજપર નીકળાય તેવા સંભવ નથી. શુદ્ધ પાંચમ પર નીકળાય તેવા સંભવ છે. વચ્ચે ત્રણ દિવસ થવાના છે, તે ન ચાલતાં ચોકાવાનું કારણ છે. ધણું કરી શુદ્ધ ૬ ના. લાગે છે; તો અત્રેથી મહા શુદ્ધ ૫ મે નિવૃત્ત થઇ શુદ્ધ ૮ વવાણીએ પહોંચ્યા સકાય તેમ છે; એટલે બાજુ કારણ જોતાં.....આવવાનું ન બની શકે તેવું છે; તોપણ કદાપિ એક દિવસ વળતાં અવકાશ મેળવ્યો હોય તો મળી શકે, પણ આંતરકરણ જુદું હોવાથી તેમ કરવાનું હાલ કોઇપણ પ્રકારે ચિત્તમાં આવતું નથી.....રોજને.....ની કે તમારી મને મળવાની ઇચ્છા હોય તે અટકાવતાં મન અસંતોષ પામે છે; તોપણ હાલ અટકાવવાનું માફ ચિત્ત રહે છે; કેમકે ચિત્તની વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય નહીં હોવાથી ઉદયપ્રારબ્ધ વિના ખીજ સર્વ પ્રકારમાં અસંગપણું રાખતું યોગ્ય લાગે છે; તે એટલે સુધી કે જેમનો યોગબાણ પ્રસંગ છે તેઓ પણ હાલ બૂલી જાય તો સાફ; કેમકે સંગથી ઉપાધિ નિષ્કારણ વધ્યા કરે છે, અને તેવી ઉપાધિ સહન કરવા યોગ્ય એવું હાલ માફ ચિત્ત નથી. નિરૂપાવતા સિવાય કંઈ પણ વ્યવહાર કરવાનું હાલ ચિત્ત હોય એમ જણાતું નથી; અને જે બાપાર વ્યવહારની નિરૂપાવતા છે તેથી પણ નિવૃત્ત થવાની ચિંતના રહ્યા કરે છે. તેમ ચિત્તમાં ખીજને બોધ કરવા યોગ્ય એટલી મારી યોગ્યતા હાલ મને લાગતી નથી; કેમકે જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારનાં વિષમ સ્થાનકોમાં સમવૃત્તિ ન થાય ત્યાં સુધી યથાર્થ આત્મજ્ઞાન કહ્યું જતું નથી, અને જ્યાં સુધી તેમ હોય ત્યાં સુધી તો નિજ અભ્યાસની રક્ષા કરવી ઘટે છે, અને હાલ તે પ્રકારની મારી સ્થિતિ હોવાથી હું આમ વર્તું છું, તે ક્ષમા યોગ્ય છે, કેમકે મારા ચિત્તમાં અન્ય કોઇ હેતુ નથી.

વળતી વખતે...સમાગમ કરવાનું થઇ શકે તેવું મારાથી બની શકે તેમ હશે, તો આગળથી તમને લખીશ, પણ મારા સમાગમમાં તમે આવ્યાથી માફ આવવું...થયું હતું એમ ખીજોના જાણવામાં તે પ્રસંગને લઇને આવે, તો તે મને યોગ્ય લાગતું નથી; તેમ વ્યવહારિક કારણથી તમે સમાગમ કર્યો છે એમ જણાવતું તે અયથાર્થ છે; જેથી જે સમાગમ થવાનું લખવાનું મારાથી બને, તો જેમ વાત અપ્રસિદ્ધ રહે તેમ કરશો એમ વિનંતિ છે.

ત્રણેના પત્ર જૂઠા લખી શકવાની અશક્તિને લીધે એક પત્ર લખ્યું છે. એજ વિનંતિ. ૧૯૫૧ ના પોશ વઠ ૧૦, રવિવાર.

આા ૨૧૦ પ્રણામ.

(૧૪)

વિચારવાનને સંગથી વ્યતિરિક્તપણું પરમ શ્રેયસ્પ છે.

ચૈત્ર વદ ૧૧, શુક્ર, ૧૯૫૧.

(૧૫)

તમને તથા ખીજ કોઈ સત્સમાગમની નિષ્ઠાવાળા લાઇએને અમારા સમાગમ વિષે જિજ્ઞાસા રહે છે તે પ્રકારે જણવામાં રહે છે, પણ તે વિષેનો અમુક કારણો પ્રત્યે વિચાર કરતાં મટતિ થતી નથી;—જે કારણો જણાવતાં પણ ચિત્ત સંક્ષેપ થાય છે. જે કે કંઈ પણ તે વિષે સ્પષ્ટાર્થથી લખવાનું બન્યું હોય તો પત્ર તથા સમાગમોદિની રાહ જોવાં કસવાનું, અને તેમાં અનિશ્ચિતપણું થતું હોવાથી કંઈ કલેશ પ્રાપ્ત થવા દેવાનું જે અમારા પ્રત્યેથી થાય છે તે થવાનો સંભવ

ઓછા થાય, પણ તે વિશે સ્પષ્ટાર્થથી લખતાં પણ ચિત્ત ઉપસમ પામ્યા કરે છે એટલે સદેવે કંઈ થાય તે થવા દેવું યોગ્ય લાગે છે.

વવાણીએથી વળતી વખત ઘણું કરી સમાગમનો યોગ થશે.

ઘણું કરી ચિત્તમાં એમ રહ્યા કરે છે કે, હાલ વધારે સમાગમ પણ કરી શકવા યોગ્ય દશા નથી. અયમથી આ પ્રકારનો વિચાર રહ્યા કરતો હતો, અને જે વિચાર વધારે શ્રેયકારક લાગતો હતો, પણ ઉદયવચ્ચાત કેટલાક ભાષ્યોનો સમાગમ થવાનો પ્રસંગ થયો; જે એક પ્રકારે પ્રતિબંધ થવા જેવું જાણ્યું હતું, અને હાલ કંઈ પણ તેવું થયું છે એમ લાગે છે. વર્તમાન આત્મદશા જોતાં તેટલો પ્રતિબંધ થવા દેવા યોગ્ય અધિકાર અને સંભવતા નથી.

અત્રે કંઈક પ્રસંગથી સ્પષ્ટાર્થ જણાવવા યોગ્ય છે. આ આત્માને વિશે શુણ્વનું વિશેષ વ્યક્તત્વ જાણી તમ વિગેરે કોઈ યુગ્મજી ભાષ્યોની ભક્તિ વર્તતી હોય તો પણ તેથી તે ભક્તિની યોગ્યતા મારે વિગે સંભવે છે એમ સમજવાને યોગ્યતા મારી નથી, કેમકે બહુ વિચાર કરતાં વર્તમાનમાં તો તેવો સંભવ થાય છે, અને તે કારણથી સમાગમથી કેટલોક વખત દુર રહેવાનું ચિત્ત રહ્યા કરે છે. તેમજ પત્રાદિદ્વારા પ્રતિબંધની પણ નિરિચ્છા રહ્યા કરે છે. આ વાત પ્રત્યે યથાશક્તિ વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

પ્રથમ સમાધાનાદિ લખવાનો ઉદ્દેશ પણ અદ્ય વર્તતો હોવાથી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી; તેમજ વ્યાપારરૂપ ઉદ્યમે વેદવામાં લક્ષ વિશેષ રાખ્યાથી પણ તેનો આ કાળમાં ધણો ભાર ઓછો થઈ શકે; એમ વિચારથી પણ ખીજા પ્રકાર તેની શાથે આવતાં જાણીને પણ સંકેપે પ્રવર્તાય છે. આગળ જાણ્યું તે પ્રમાણે વળતી વખતે ઘણું કરી સમાગમ થવાનો લક્ષ રાખીશ.

એક વિનંતિ અત્રે કરવા યોગ્ય છે કે, આ આત્મા વિગે તમને શુણ્વવ્યક્તત્વ લાસનું હોય, અને તેથી અંતરમાં ભક્તિ રહેતી હોય તો તે ભક્તિ વિગે યથાભોગ્ય વિચાર કરી જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરવા યોગ્ય છે; પણ બહાર આ આત્મા સંબંધી હાલ કંઈ પ્રસંગ અર્થિત થવા દેવા યોગ્ય નથી, કેમકે અવિરતરૂપ ઉદ્ય હોવાથી શુણ્વવ્યક્તત્વ હોય તો પણ લોકોને ભાસ્વમાન થવું કંઈ પડે; અને તેથી વિરાધના થવાનો કંઈ પણ હેતુ થાય; તેમજ પૂરું મહા પ્રવૃત્તિના અનુક્રમનું ખંડન કરવા જેવું પ્રવર્તન આ આત્માથી કંઈ પણ થયું ગણાય.

આ પત્રપર યથાશક્તિ વિચાર કરશો, અને તમારા સમાગમવાસી જે કોઈ યુગ્મજી ભાષ્યો હોય, તેમને દાત નહીં-પ્રસંગે પ્રસંગે એટલે જે વખતે તેમને ઉપકારક થઈ શકે તેવું સંભવું હોય ત્યારે આ વાત પ્રત્યે લક્ષિત કરશો. એજ વિનંતિ.

અશાઃ વદ ૦)) સોમ, ૧૬૫૧.

જીભેદથી વ્યાખ્યાભેદ થાય. શ્રી વૈજનાથજીનો તમને સમાગમ છે તો તેઓ દ્વારા તે માર્ગનો યથાશક્તિ વિશેષ પુરુષાર્થ થતો હોય તો કરવો યોગ્ય છે. વર્તમાનમાં તે માર્ગ પ્રત્યે અમારે વિશેષ ઉપયોગ વર્તેલો નથી. તેમ પત્રદ્વારા તે માર્ગનો ધણું કરીને વિશેષ લક્ષ કરાવી શકાતો નથી. જેથી તમને શ્રી વૈજનાથજીનો સમાગમ છે તો યથાશક્તિ તે સમાગમનો લાભ લેવામાં વૃત્તિ રાખો તો અડચણ નથી. આત્માના કંઈકે ઉન્નવળપણાને અર્થે તેનું અસ્તિત્વ તથા માહાત્મ્યાદિ પ્રતીતિમાં આવવાને અર્થે તથા આત્મજ્ઞાનના અધિકારીપણાને અર્થે ને સાધન ઉપકારી છે. એ શિવાય ખીજી રીતે ધણું કરીને ઉપકારી નથી; એટલો લક્ષ અવશ્ય રાખવો યોગ્ય છે, એજ વિનંતિ. સ્થંભતીર્થ સમીપ વડવાથી.

સંવત્ ૧૯૫૨ ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૧૧, ગુરુવાર.

સહજાતમસ્વરૂપે યથાયોગ્ય પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય
(૧૮)

આજ દિવસ પર્યંતમાં આ આત્માથી મન, વચન, કાયાને યોગે તમારા સંબંધી જે કંઈ અવિનય, આસાતના કે અપરાધ થયો હોય તે ખરા અંતઃકરણથી નમ્રતા ભાવે મસ્તક નમાવીને ખે હાથ જોડી ખમાવું છું. તમારા સમીપવાસી ભાઈઓને તેજ પ્રમાણે ખમાવું છું.

શ્રી સ્થંભતીર્થ પાસે વડવા,

સંવત્ ૧૯૫૨ ના ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૧૧, ગુરુ.

(૧૯)

અગમ્ય છતાં સરલ એવા મહત્પુરુષોના માર્ગને નમસ્કાર.

સત્સમાગમ નિરંતર કર્તવ્ય છે.

મહત્ ભાગ્યના ઉદય વડે અથવા પૂર્વના અભ્યાસ યોગવડે જીવને સાચી મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થાય છે. જે અતિ દુર્લભ છે તે સાચી મુમુક્ષુતા ધણું કરીને મહત્ પુરુષના ચરણકમલની ઉપાસનાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા તેવી મુમુક્ષુતાવાળા આત્માને મહત્પુરુષના યોગથી આત્મનિષ્ઠપણું પ્રાપ્ત થાય છે. સનાતન અનંત એવા જ્ઞાની પુરુષોએ ઉપાસેલો એવો સન્માર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. સાચી મુમુક્ષુતા જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય તેને પણ જ્ઞાનીનો સમાગમ અને આજ્ઞા (અપ્રમત્તયોગ) સંપ્રાપ્ત કરાવે છે. મુખ્ય મોક્ષમાર્ગનો ક્રમ આ પ્રમાણે જણાય છે.

પરંતપ્ત કાળમાં તેવા મહત્પુરુષનો યોગ અતિ દુર્લભ છે. કેમકે જીતમ કાળમાં પણ તે યોગનું દુર્લભપણું હોય છે; એમ છતાં પણ સાચી મુમુક્ષુતા જેને ઉત્પન્ન થઈ હોય, રાત્રિ દિવસ આત્મકલ્યાણ ચલાવું તથાશ્વ ચિંતન રહ્યા કરવું હોય, તેવા પુરુષને તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો મુશ્કેલ છે.

‘આત્માનુશાસન’ હાથ મનન કરવા યોગ્ય છે. શ્રાવણ વદન)) ૧૯૫૩ મોદમથી.

(૨૦)

પત્ર મળ્યું છે, દિવાળીપર્યંત ધણું કરીને આ ક્ષેત્રે સ્થિતિ થશે.

દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને લાવથી જે સત્પુરુષોને પ્રતિબંધ નથી તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

સત્સમાગમ સત્શાસ્ત્ર અને સદાચારમાં દૃઢ વિશ્વાસ એ આત્મદશા ધરાવના પ્રજા અવસંજન છે. સત્સમાગમનો યોગ દુર્લભ છે, તેપણુ મુમુક્ષુએત્તે તે યોગની તીવ્ર જિજ્ઞાસા રાખવી અને પ્રાપ્તિ કરવી યોગ્ય છે. તે યોગના અભાવે, તો અવશ્ય કરી સત્શાસ્ત્રરૂપ વિચારનાં અવસંજન કરી સદાચારની ન્યૂતિ જીવે રાખવી ઘટે છે.

મુંબઈ, સંવત્ ૧૯૫૩ ના શ્રાવણ વદ ૧૨.

(૨૧)

આજપર્યંત તમારો કંઈ પણ અપરાધ કે અવિનય મારાથી થયો હોય તે ખમાવું છું. બાકી ક્રિયા અને શુભસ્થાનકાદિએ વર્તતી ક્રિયાનું સ્વરૂપ અર્થનું હાલસ્વપર ઉપકારી પણ કરીને નહીં થાય. એટલું કર્તવ્ય છે કે તુચ્છ મતમતાંતર-પર દષ્ટિ ન આપતાં અસદ્વૃત્તિના નિરોધને અર્થે સત્શાસ્ત્રના પરિચય અને વિચારમાં હવની સ્થિતિ કરવી યોગ્ય છે.

મુંબઈથી, સંવત ૧૯૫૩ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૯, રવિ.

(૨૨)

આત્મસ્વભાવની નિર્ભંગતા ચવાને માટે મુમુક્ષુ હવે જે સાધન અવશ્ય કરીને સેવવા યોગ્ય છે; સત્શ્રુત અને સત્સમાગમ. પ્રત્યક્ષ સત્યપુરોગોના સમાગમ કવચિત્ કવચિત્ હવને પ્રાપ્ત થાય છે, પણ જે હવ સદૃષ્ટિવાંન હોય, તો સત્શ્રુતના ધણા કાળના સેવનથી થતો લાભ પ્રત્યક્ષ સત્યરૂપના સમાગમથી બહુ અદ્યકાળમાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કેમકે પ્રત્યક્ષ શુભાતિશયવાન નિર્ભંગ ચેતનના પ્રભાવવાળાં વચન અને વૃત્તિક્રિયાએષ્ટિપણું છે. હવને તેવો સમાગમ યોગ પ્રાપ્ત થાય એવો વિશેષ પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે. તેવા યોગના અભાવે સત્શ્રુતનો પરિચય અવશ્ય કરીને કરવા યોગ્ય છે. શાંતરસનું જેમાં મુખ્યપણું છે, શાંત રસના હેતુ એજેનો સમસ્ત ઉપદેશ છે, સર્વે રસ શાંત રસ ગણિત જેમાં વર્ણવ્યા છે, એવા શાસ્ત્રનો પરિચય તે સત્શ્રુતનો પરિચય છે.

મોરબી, મહા શુદ્ધ ૪ છુધ, ૧૯૫૪. ઓ.

(૨૩)

“મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશ” ગ્રંથ વિચાર્યા પછી “કર્મગ્રંથ” ગ્રંથ વિચારવાથી સાતકુળ પ્રત્યક્ષ અર્થ પામીને દિગમ્યર સંપ્રદાયમાં કહ્યું છે. શ્વેતામ્યર સંપ્રદાયના સત્સંગી તેના ધણા પ્રસંગો છે. સમાગમે તેનું સ્વરૂપ વિશેષ ચર્ચિત નથી. “યોગશાસ્ત્ર”માં તેના ધણા પ્રસંગો છે. સમાગમે તેનું સ્વરૂપ ચર્ચિત થવા યોગ્ય છે.

આવણુ શુદ્ધ ૧૫, સોમ સં. ૧૯૫૪ મોહમયી ક્ષેત્ર.

(૨૪)

સમાધિ વિશે. યથાપ્રારબ્ધ વિશેષ અવસરે.

સંવત ૧૯૫૪ માં આવણુ વદ ૪, શુક્ર મોહમયી ક્ષેત્ર.

(૨૫)

અવિદિષ્ઠ રહેશો. યથાવસરે અવશ્ય સમાધાન થશે. અત્રે સમાગમયોગે આવવા યથા-મુખ્ય વર્તેશો.

સંવત ૧૯૫૪, આશો શુદ્ધ ૬, શુક્રવાર ખેડા. ઓ.

(૨૬)

ઓ નમઃ

હાલ એક આવાણુ યયાં અત્રે સ્થિતિ છે. “આત્માનુશાસન” ગ્રંથ વાંચવા માટે પ્રતિ કરતાં આત્માનો અતિક્રમ (ઉલ્લંઘન) નથી. વારંવાર તે ગ્રંથ હાલ વાંચવા તથા વિચારવાયોગ્ય છે. “ઉપદેશ પત્રો” વિશે ધણું કરીને તરતમાં ઉત્તર પ્રાપ્ત થશે. વિશેષ યથાવસર. માર્ગ. શુદ્ધ ૧૪, સોમ, ૧૯૫૫ ધરથી.

(૨૭)

વીતરાગશ્રુતનો અભ્યાસ રાખજો.

માર્ગ. શુદ્ધ ૧૪. સોમ, ૧૯૫૫, ઇડરથી.

(૨૮)

ૐ નમઃ

અત્રે સમાગમ હાલ થવો અશક્ય છે. સ્થિતિ પણ વિશેષનો હવે સંભવ જણાતો નથી. તમને જે સમાધાન વિશેષની જિજ્ઞાસા છે તે કાંઈ એક નિવૃત્તિયોગ્ય સમાગમમાં પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. જે જિજ્ઞાસાત્મક, વૈરાગ્યત્મક, ધ્યાનત્મક અને જ્ઞાનત્મક વર્ધમાન થવાને અર્થે આત્માર્થાભિવૃદ્ધિ તથાસ્પ જ્ઞાની પુરુષનો સમાગમ વિશેષ કરી ઉપાસવા યોગ્ય છે. તેમાં પણ વર્તમાનકાળના જીવોને તે બળની દ્રઢ હાથ પડી જવાને અર્થે ધણા અંતરાયો જોવામાં આવે છે; જેથી તથાસ્પ શુદ્ધ જિજ્ઞાસુ વૃત્તિઓ દીર્ઘકાળ પર્વત સત્સમાગમ ઉપાસવાની આવશ્યકતા રહે છે.

સત્સમજામને અભાવે વીતરાગ શ્રુત (પરમાર્થરસપ્રતિપાદક વીતરાગ વચનો) ની અનુપ્રેક્ષા કર્તવ્ય છે. ચિત્તરથેયને માટે તે પરમ આશ્વ છે.

સં ૧૮૫૫ માર્ગ ૦ ૫૬ ૧૪, શનિવાર, ઇડરથી.

(૨૯)

પત્ર સંપ્રાપ્ત થયું. પથારી જોઈએ તો શરીર એજ વેદનાની મૂર્તિ છે. સમયે સમયે જીવ દ્વારાએ વેદનાજ વેદ છે. માનસિક અસાતા અને પ્રાપ્તે અસાતાજ વેદ છે. માનસિક અસાતા-મુખ્યપણું જતાં તે સૂક્ષ્મ સમ્યગ્દષ્ટિવાનને જણાય છે. શારીરિક આસાતાનું મુખ્યપણું સ્વજન મુખ્યવાનને પણ જણાય છે. જે વેદના પૂર્વે સુદૃઢ બંધથી જીવે બંધન કરી છે, તે વેદના હૃદય સંપ્રાપ્ત થતાં ઇદ્ર, ચંદ્ર, નાગેદ્ર કે જિનેદ્ર પણ રોકવાને સમર્થ નથી. તેના હૃદય વેદવોજ જોઈએ. અજ્ઞાનદષ્ટિ જીવે ખેદથી વેદ, તો પણ કંઈ તે વેદના ધટતી નથી, કે જતી રહેતી નથી. સત્યદષ્ટિવાન જીવે શાંત ભાવે વેદ તો તેથી વેદના વધી જતી નથી, પણ નવીન બંધનો હેતુ થતી નથી. પૂર્વની બળવાન નિર્જશ થાય છે. આત્માર્થાભિવૃદ્ધિ કર્તવ્ય છે કે “હું શરીર નથી પણ તેથી જિજ્ઞાસેવો. શાવક આત્મા છું. તેમ નિલ શાશ્વત છું. આ વેદના માત્ર પૂર્વ કર્મની છે; પણ મારું સ્વરૂપ નાશ કરવાને તે સમર્થ નથી, માટે મારે ખેદ કર્તવ્યજ નથી,” એમ આત્માનું અનુપ્રેક્ષન હોય છે. (હેતુ છે.)

માર્ગ ૦ ૫૬ ૦) ગુરુ, ૧૯૫૫, ઇડરથી.

(૩૦)

કાગળ મળ્યો. વિશેષ યથાવસર.

માર્ગ ૦ ૫૬ ૦) ગુરુ, ૧૯૫૫, ઇડરથી.

(૩૧)

૧. ‘નાકે રૂપ નિહાળતાં’ એ ચરણનો અર્થ વીતરાગશ્રુતસૂચક છે. રૂપાવલોકન દષ્ટિથી ચિત્રરતા પ્રાપ્ત થયે સ્વરૂપાવલોકનદષ્ટિમાં પણ સુગમતા પ્રાપ્ત થાય છે.
૨. ‘દર્શન મોહ’નો અનુભાગ ધટવાથી સ્વરૂપાવલોકન દષ્ટિ પરિણમે છે.
૩. મહંત પુરુષોનો નિરંતર અથવા વિશેષ સમાગમ, વીતરાગશ્રુત ચિંતન અને ગુણ જિજ્ઞાસા દર્શનમોહનો અનુભાગ ધટવાનો મુખ્ય હેતુ છે. -તેથી સ્વરૂપદષ્ટિ સદ્ગુણમાં પરિણમે છે.

કાગળ શુદ્ધ ૧, રવિ, ૧૯૫૫, મોરબી.

(૩૨)

ૐ નમઃ

‘પુરુષાર્થસિદ્ધચુપાધ’નું લાપાન્તર ગુર્જર લાપામાં કરતાં આત્માનો અતિક્રમ નથી આત્મ-
સિદ્ધિસાત્ર સ્મરણાર્થે યથોપસર આત્મા પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે.

શિથિલતા ઘટવાનો ઉપાય હવ કરે, તો સુગમ છે.

કાલગુન શુદ્ધ ૧, રવિ ૧૯૫૫, ગોરખીથી.

(૩૩)

આત્માર્થાંચિ બોધ ક્યારે પરિણમી શકે છે એ લાવ સ્થિર ચિત્તે વિચારવા યોગ્ય છે;
જે, મૂળભૂત છે.

અમુક અસદ્વૃત્તિઓનો પ્રથમ અવસ્ય કરી નિરોધ કરવો યોગ્ય છે. જે નિરોધના હેતુને
દૃઢતાથી અનુસરવું જોઈએ; તેમાં પ્રમાદ યોગ્ય નથી.

વવાણીઆ, કાગણુ વદ ૧૦ શુધ. ૐ

(૩૪)

ૐ

આત્મહિત અતિ દુર્લભ છે, એમ જાણી વિચારવાન પુરુષો અપ્રમત્તપણે તેની ઉપાસના કરે છે
સં. ૧૯૫૫, ચૈત્ર વદ ૯, શુક્રવાર.

(૩૫)

હવે સ્થંભતીયેથી કિસનદાસજીનું ‘ક્રિયાકાવ્ય’ નું પુસ્તક પ્રાપ્ત થયું હશે. તેનું આદ્યંત
અધ્યયન કર્યા પછી સુગમ લાપામાં એક નિબંધ તે વિશે લખવાથી વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થશે; અને
તેથી ક્રિયાનું વર્તન પણ સુગમ છે એમ સ્પષ્ટતા થશે એમ સંભવ છે. સૌમ્યવાર પર્વત
સ્થિતિનો સંભવ છે.

રાજનગરમાં પરમતત્ત્વદષ્ટિનો પ્રસંગોપાત ઉપદેશ થયો હતો તે અપ્રમત્ત ચિત્તથી વારંવાર
એકાંત યોગમાં સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. એજ વિનંતિ.

ઈડરથી, વૈશાખ વદ ૧૦, સનિ ૧૯૫૫.

(૩૬)

વ્યવહાર પ્રતિબંધથી વિશેષ ન પામતાં ધૈર્ય રાખી ઉત્સાહમાન વીર્યથી સ્વરૂપ નિષ્ઠ થતી
કરવી યોગ્ય છે.

મુંબઈ, જ્યેષ્ઠ વદ ૭, શુક્રવાર ૧૯૫૫.

(૩૭)

ૐ નમઃ

“ જિના નયન પાવૈ નરી, જિના નયનપ્રી બાત ” એ વાક્યનો હેતુ મુખ્ય આત્મદષ્ટિ
પરતે છે. સ્વાભાવિક ઉત્કૃષ્ટાર્થે એ વાક્ય છે. સમાગમના યોગે સ્પષ્ટાર્થે સમજવા યોગ્ય છે;
તેમજ ખીજા પ્રશ્નોનાં સમાધાન માટે હાલ પ્રવૃત્તિ બહુ અદ્ય વર્તે છે. સત્સમાગમના યોગમાં
સદજ્ઞાનાં સમાધાન થવા યોગ્ય છે.

“ જિના નયનાદિ ” વાક્યનો સ્વકલ્પનાથી કંઈપણ વિચાર ન કરતાં અથવા-શુદ્ધ ચૈતન્ય
પ્રત્યેનું વલણ તેથી વિશેષ ન પામે, એમ વર્તવું યોગ્ય છે.

દુષ્ક્રમ કાળ છે, આયુષ્ય અલ્પ છે; સત્સમાગમ દુર્લભ છે; મહાત્માઓનાં પ્રત્યક્ષ વાક્ય, ચરણ અને આરાતો યોગ કઠણ છે; જેથી બળવાન અપ્રમત પ્રવત્ન કર્તવ્ય છે. તમારી સમીપ પત્તા મુમુક્ષુઓને યથાવિનય પ્રાપ્ત થાય.

અશાઃ વદ ૮, શનિ, ૧૯૫૫, મુંબઈ.

શાંતિ.

(૩૮)

તમારા કાળમાં ન્યૂનાધિક લખાયું હોય એવો વિકલ્પ દર્શાવ્યો તેનું કાંઈ બાતપમાન થયું નથી. નિર્વિક્ષિપ્ત રહેશો. ધણું કરીને અત્ર તેવો વિકલ્પ સંભવિત નથી.

છદ્ધિઓના નિઘ્રપૂર્વક સત્સમાગમ અને સત્શ્રુત ઉપાસનીય છે.

ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૫, રવિ, ૧૯૫૫. મુંબઈ

(૩૯)

ૐ શામ.

ૐ

કાળ મળ્યો છે. કાલ માણસે જણાવેલ સ્વભાદિ પ્રસંગ સંબંધી નિર્વિક્ષિપ્ત રહેશો, તથા અપરિચયી રહેશો. તે વિગે કંઈ ઉત્તર પ્રત્યુત્તરાદિનો પણ હેતુ નથી.

છદ્ધિઓના નિઘ્રપૂર્વક સત્સમાગમ, સત્શ્રુત ઉપાસનીય છે. આજ દિવસ પર્વત તમારા પ્રત્યે તથા તમારા સમીપવસતા બાઈઓ ભાઈઓ પ્રત્યે યોગના પ્રમત સ્વભાવવડે કિંમિત્ત જે અન્યથા થયું હોય તે અર્થે નમ્રતાભાવથી ક્ષમા માગીએ છીએ.

મુંબઈ, ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૫, રવિ, ૧૯૫૫.

(૪૦)

મહાત્મા મુનિવરોના ચરણની, સંગની ઉપાસના અને સાત્યાજ્ઞનું અધ્યયન મુમુક્ષુઓને આત્મબળની વર્ધમાનતાના સદુપાય છે.

જેમ જેમ છદ્ધિનિઘ્ર, જેમ જેમ નિવૃત્તિયોગ, તેમ તેમ તે સત્સમાગમ અને સાત્યાજ્ઞ અધિક અધિક ઉપકારી થાય છે.

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

મહાત્મા મુનિવરોને સપ્રેમભક્તિથી નમસ્કાર સંપ્રાપ્ત થાય.

મોહમયી દોષ; પોશ વદ ૧૨, રવિવાર, ૧૯૫૬.

(૪૧)

‘ અષ્ટપ્રાભૂત ’ ના ૧૧૫ પાનાં સંપ્રાપ્ત થયાં.

સ્વામી વર્ધમાન જન્મમિતિ, સં. ૧૯૫૬, ધર્મપુર.

(૪૨)

શ્રીમત્ પરમશુદ્ધ્યો નમઃ

જનવૃત્તિ જ્યાં સંકુચિત ન સંભવતી હોય અને નિવૃત્તિને યોગ્ય વિશેષ કારણો જ્યાં હોય તેવાં ક્ષેત્રે મહત્પુરોએ વિહાર-આતુર્માંસ સ્થિતિ કર્તવ્ય છે.

ચૈત્ર વદ ૫, ગુરુ, ૧૯૫૬, ધર્મપુર.

શાંતિ:

મુમુક્ષુઓ:—

તમે લખેલો કાગળ મુબબ મળ્યો હતો. અત્ર વીસ દિવસ થયાં રિયત છે. કાગળમાં તમે લખેલા બે પ્રશ્નોનું સમાધાન અત્રે સંક્ષેપમાં લખ્યું છે.

૧. ઉપશમ શ્રેષ્ઠિમાં મુખ્યપણે ' ઉપશમસમ્યક્ત્વ ' સંભવે છે.

૨. ચાર ધનધાતી કર્મોનો ક્ષય થતાં ' અંતરાયકર્મ ' ની પ્રવૃત્તિનો પણ ક્ષય થાય છે, અને તેથી ' દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, અને ઉપભોગાંતરાય એ પાંચ પ્રકારનો અંતરાય ક્ષય થઈ, અનંત દાનલબ્ધિ, અનંત લાભલબ્ધિ, અનંતભોગલબ્ધિ, અને અનંત ઉપભોગલબ્ધિ સંપ્રાપ્ત થાય છે; જેથી તે અંતરાયકર્મ ક્ષય થયું છે એવા પરમ પુરુષ અનંતદાનલબ્ધિ આપવાને સંપૂર્ણ સમર્થ છે, તથાપિ પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપે સર્વે દાનાદિલબ્ધિની પરમપુરુષ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. મુખ્યપણે તો તે લબ્ધિની સંપ્રાપ્તિ પણ આત્માને સ્વરૂપભૂત છે, કેમકે ક્ષાયિક ભાવે તે સંપ્રાપ્ત છે; ઉદયિક ભાવે નથી તેથી આત્મસ્વભાવભૂત છે, અને જે અનંત સામર્થ્ય આત્મામાં અનાદિથી શક્તિરૂપે હતું તે વ્યક્ત થઈ આત્મા નિજસ્વરૂપમાં આવી શકે છે. તદુપ શુદ્ધ સ્વભાવે એક સ્વભાવે પરિણમી શકે છે; તે અનંતદાનલબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે; તેમજ અનંતઆત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિમાં કિંચિત્માત્ર વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી તેથી અનંતલાભલબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે. વળી, અનંતસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે પરમાનંદસ્વરૂપે કિંચિત્ માત્ર પણ વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી તેથી અનંતભોગલબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે; તથા અનંતઆત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે—પરમાનંદસ્વરૂપે વારંવાર ત્રિકાળ અનુભવસ્વરૂપે પરિણમી જશે, તોપણ કિંચિત્ માત્ર પણ તેમાં વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી; તેથી અનંત ઉપભોગલબ્ધિ કહેવાયોગ્ય છે; તેમજ અનંત આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે થયા છતાં તે સામર્થ્યના અનુભવથી આત્મશક્તિ થાકે, કે તેનું સામર્થ્ય ઝીલી ન શકે, વહન ન કરી શકે, અથવા તે સામર્થ્યને કાષ્ઠપિણુ પ્રકારના દેશકાળની અસર થઈ કિંચિત્ માત્ર પણ ન્યૂનાધિકપણું કરીને એવું કશું રહ્યું જ નહીં, તે સ્વભાવમાં રહેવાનું સંપૂર્ણ સામર્થ્ય ત્રિકાળ સંપૂર્ણગણસદિત રહેવાનું છે તે અનંત વીર્યલબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે.

ક્ષાયિકભાવની દ્રષ્ટિથી જોતાં ઉપર કલ્પા પ્રમાણે તે લબ્ધિનો પરમ પુરુષને ઉપયોગ છે. વળી એ પાંચ લબ્ધિ હેતુવિશેષથી સમજાવવા અર્થે જૂદી પાડી છે, નહીં તો અનંતવીર્યલબ્ધિમાં પણ તે પાંચેનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

આત્મા સંપૂર્ણ વીર્યને સંપ્રાપ્ત થવાથી એ પાંચ લબ્ધિનો ઉપયોગ પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપે કરે તો તેનું સામર્થ્ય તેમાં વર્તે છે, તથાપિ કૃતકૃત્ય એવા પરમ પુરુષમાં સંપૂર્ણ વીતરાગસ્વભાવ હોવાથી તે ઉપયોગનો તેથી સંભવ નથી, અને ઉપદેશાદિના દાનરૂપે કૃતકૃત્ય પરમ પુરુષની પ્રવૃત્તિ છે તે યોગાશ્રિત પૂર્વાધેના ઉદયમાનપણુથી છે, આત્માના સ્વભાવના કિંચિત્ પણ વિકૃત ભાવથી નથી.

એ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં ઉત્તર જણાશે. નિવૃત્તિવાળો અવસર સંપ્રાપ્ત કરી અધિક અધિક મનન કરવાથી વિશેષ સમાધાન અને નિર્વેશ થશે. સહજાસિત ચિત્તથી જ્ઞાનની અપેક્ષા કરતાં અનંત કર્મોનો ક્ષય થાય છે.

અત્ર વદ ૬, શ્લોક, ૧૯-૫૬.

શાંતિ:

(૪૪)

ૐ નમઃ

પત્ર અને વર્તમાનપત્ર મળ્યાં, ‘ આત્મારામસૂત્ર ’ ના એક વાક્ય સંબંધીનું અર્થાપત્રાદિ જોયું છે. ધણું કરી થોડા દિવસમાં કોઈ સુત્ર પુરૂષથી તેનું સમાધાન બહાર પડશે.

ત્રણેક દિવસ થયાં અત્ર સ્થિતિ છે. આત્મહિત અતિ દુર્લભ છે એમ જાણી વિચારવાન પુરૂષો અપ્રમત્તપણે તેમની ઉપાસના કરે છે. તમારા સમીપવાસી સર્વ આત્માર્થી જનોને યથાવિનય પ્રાપ્ત થાય.

વૈશાખ વદ ૬, ગુરુવાર, મોરબીથી.

ૐ

(૪૫)

ૐ

આર્ય મુનિવરોનાં ચરણકમળમાં યથાવિધિ નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

આહારાદિનો જનસમુદ્ધનો સંકેતભાવ રહેતો હોય ત્યાં ચાતુર્માસ યોગ્ય નથી. બાકી - સર્વ ક્ષેત્ર શ્રેયકારી જ છે. આત્માર્થીને વિશેષેનો હેતુ શું હોય ? તેને બધું સમાન જ છે. આત્માએ વિચરતા એવ આર્ય પુરૂષોને ધન્ય છે.

વવાણીઆ, વૈશાખ વદ ૧૩, ચનિ, ૧૬૫૬.

ૐ શાંતિ:

(૪૬)

ૐ

મુનિઓને અર્થે અવિશેષપણું સંભવિત છે. મુમુક્ષુઓએ વિનય કર્તવ્ય છે.

“ ક્ષાયોપશમિકે અસંખ્ય, ક્ષાયકે એકે અનન્ય ” મનન અને નિદિધ્યાસન કરતાં આ વાક્યથી જે પરમાર્થ અંતરામૃત્તિમાં પ્રતિભાસે તે યથાશક્તિ લખવો યોગ્ય છે.

વૈશાખ વદ ૦)) સોમ, ૧૬૫૬, વવાણીઆ.

શાંતિ:

(૪૭)

ૐ

આર્ય મુનિવરોને અર્થે અવિશેષપણું સંભવિત છે. વિનમલકિન એ મુમુક્ષુઓનો ધર્મ છે. અનાદિથી અપગ્ન એવું મન સ્થિર કરવું. પ્રથમ અત્યંતપણે સાચું થાય એમાં કોઈ આશય નથી. ક્રમે કરીને તે મનને મહાત્માઓએ સ્થિર કરવું છે-સમાચું-ક્ષાય કયું એ ખરેખર આશ્ચર્યકારક છે.

વૈશાખ વદ ૦)) સોમ, ૧૬૫૬, વવાણીઆ.

શાંતિ:

(૪૮)

ૐ

પરમદુષ્ણાનુ મુનિવરોને શ્રેયોચિત ભક્તિથી નમસ્કાર દો !

ચાતુર્માસ સંબંધી મુનિઓને કયાંથી વિકલ્પ હોય ?

નિર્ગમેય દેવને કયે છેડે બાંધે છે. છેડાનો સંબંધ નથી.

નિર્ગમ મહાત્માઓનાં દર્શન અને ચમાગમ મુક્તિની સમ્યક્ પ્રતીતિ કરાવે છે.

તથાસ્તુ મહાત્માઓનાં એક આર્ય વચનનું સમ્યક્ પ્રકારે અવધારણુ થવાથી યાવત્ મોક્ષ યાપ એમ શ્રીમાન્ તીર્થકરે કહ્યું છે તે વચાર્થ છે. આ જીવમાં તથાસ્તુ મોક્ષપતા ભેદ્ય.

પરમકૃપાળુ મુનિવરોને ફરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

વવાણીઆ, જેઠ શુદ્ધ ૧૩, સોમ, ૧૯૫૬.

શાંતિ:

(૪૯)

શરીરપ્રકૃતિ સ્વસ્થાસ્વસ્થ વર્તે છે. વિશેષ કર્તવ્ય નથી. હે આર્ય ! અંતર્મુખ થવાનો અભ્યાસ કરો.

વવાણીઆ, જેઠ વદ ૪, ૧૯૫૬,

શાંતિ:

(૫૦)

ૐ

—તે માટે ઉભા કર જેઠી, જિનવર આમળ કહિયે રે;
સમયચરણુ સેવા શુદ્ધ દેળે, જેમ આનંદધન લહિયે રે.

—શ્રીમાન્ આનંદધનજી.

પત્રો સંપ્રાપ્ત થયા. શરીર પ્રકૃતિ સ્વસ્થાસ્વસ્થ છે; અર્થાત્ કવચિત્ હીક, કવચિત્ અસાન મુખ્ય રહે છે. મુમુક્ષુભાષ્યોને તે પણ લોકવિરૂદ્ધ ન થાય તેમ તીર્થાર્થ ગમન કરતાં આદાનો અતિક્રમ નથી.

અસાડ શુદ્ધ ૧, શુક્ર, ૧૯૫૬, વવાણીઆ.

ૐ શાંતિ:

(૫૧)

વર્તમાન દુષ્કાળ કાળ વર્તે છે. મનુષ્યોના મન પણ દુષ્કાળ જેવામાં આવે છે. ધણું કરીને પરમાર્થથી શુષ્ક અંતઃકરણવાળા પરમાર્થનો દેખાવ કરી સ્વેચ્છાએ વર્તે છે. એવા વખતમાં કેનો સંગ કરવો, કેની સાથે કેટલું કામ પાડવું, કેની સાથે કેટલું બોલવું, કેની સાથે ચોતાના કેટલા કાર્ય વ્યવહારનું સ્વરૂપ વિદિત કરી શકાય એ બધું લક્ષમાં રાખવાનો વખત છે; નહીં તો સદૃશિતિવાન જીવને એ બધા કારણો દાનિકર્તા થાય છે. આનો આભાસ, તો આપને પણ હવે ધ્યાનમાં આવતો હશે. એજ વિનંતિ.

વદવાણુ કાંપ, સં. ૧૯૫૭, કાર્તિક શુદ્ધ ૫, રવિ.

હમણાં તમારે આ તરફ આવવાનું મુળત્વતાં અડચણુ નથી. એજ.

ચૈત્ર શુદ્ધ ૨, શુક્ર, ૧૯૫૭, રાજકોટ.

ૐ શાંતિ.

શાલ નહીં પણ મીતિવાળાં પત્રો.*

(૫૨)^૧

મારો વિચાર એવો થાય છે કે ..પાસે દુએમાં તમારે જવું. જને તો જાણી, નદી તો લખીને જાણી દેશે કે, માટે અંતઃકરણ તમારા પ્રત્યે નિર્વિકલ્પીજ છે, છતાં મારી પ્રકૃતિના દોષે કેઈરીતે પણ આપને દુલવવાનું કારણ ન થાય એટલા માટે આગમનનો પરિચય મેં આજે રાખ્યો છે જો માટે ક્ષમા કરશે છં જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરી આત્મનિરૂત્તિ કરશે. અત્યારે એજ, વવાણીઆ, આશો શુદ્ધ ૨, ગુરુ.

વિં ૨૫થ'દના ૫થા૦

(૫૩)

જીવને પરમાર્થપ્રાપ્તિ કરવાને એ શિરાય ખીજો ઉપાય નથી. ખીજું કાંઈ શોધમાં. માત્ર એક સત્યુક્ષને શોધીને તેના ચરણકમળમાં સર્વ ભાવ અર્પણ કરી હર્ષ વત્સો જા; પછી જો મોક્ષ ન મળે, તો મારી પાસેથી લેજો. સત્યુક્ષ એજ કે નિશ્ચિન જેને આત્મઉપયોગ છે. રાત્રિમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે. અંતરંગ રચના નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણ છે. ખાજી તો કાંઈ કથું જાય તેમ નથી. અને આમ ક્યાં વિના તારો કેઈ કાળે છુટકો થનાર નથી. આ અનુભવપ્રવચન ગળુ. આશો વદ ૧૦, શનિ, મોહમયી.

વિં ૨૫થ'દના પ્રભાત.

એક સત્યુક્ષને રાજ કરવામાં તેની સર્વ ક્ષમિયાને પ્રયંસવામાં તેજ સત્ય માનવામાં આખી જાંદગી ગઈ, તો ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ પંદર ભવે અવશ્ય મોક્ષે જાહેરા.

(૫૪)

તમારા આત્મબોધ માટે ઘર્ષને પ્રસન્નતા યામ છે. અહીં આત્મચર્યા શ્રેષ્ઠ આવે છે. સંત્સંગની બળવતરતા છે.

શ્રાવણ શુદ્ધ ૧, રવિ, ભરૂચ.

વિં ૨૫થ'દના ત્રિં

(૫૫)^૨

પત્ર મળ્યું. નમ્રતાથી, વિનયથી આખા વર્ષમાં યોગેશ તમારા પ્રત્યેનો મારો અપરાધ મન, વચન અને કાયાના પ્રચરત યોગથી ફરી ફરી ખમાવું હું. સર્વ પ્રકારે મારા અપરાધનું વિરમરખ કરી આત્મચેત્તીમાં પ્રવર્તન ક્યાં રહે એ વિનંતિ છે.

ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૪.

* નીચેના પત્રોની શાલ નથી મળી શકતી. તેમાં મીતિઓ મળે છે—સંશોધક.

૧. આ ૫૨ થી ૫૩ આંક સુધીના પત્રો વિં સં ૧૪૪૫-૪૬ ની શાલના દોષા સંભવ છે.—સંશોધક.

૨. આ વાક્યો "શ્રીમદ્ શાલ્યોદ" અંબની પ્રમાણિતમાં ૧૩૨ મા ૫૪ ૫૨ ઉપામેલ '૭૧' મા આંકવાળા પત્રો અને આ આજ્ઞાતિમાં ૫૪ ૧૫૮ ૫૨ ઉપામેલ ૭૧ મા આંકવાળા પત્રો પહેલો આવે છે.

—સંશોધક.

(૫૬)^૧

આજ દિન પર્વત સર્વભાવે કરી ખમાવું હું.

નીચે લખેલાં વાક્ય તથા રૂપ પ્રસંગ વિસ્તારથી સમજવા યોગ્ય છે.

‘અનુસય પ્રકાશ’ ગ્રંથમાંની શ્રી પ્રહલાદજી પ્રત્યે સદ્ગુરુ દેવે કહેલો ઉપદેશ પ્રસંગ લખ્યો તે વાસ્તવ્ય છે.

તથા રૂપે નિર્વિકલ્પ અને અખંડ સ્વરૂપનાં અભિનિવાન શિવાય અન્ય કોઈ સર્વ દુઃખ ધટવાનો ઉપાય નાની પુરોગોએ જાણ્યો નથી. એજ વિનંતિ.

વવાણીઆ, ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૯, ગુરુ.

(૫૭)^૨

સમાગમ વિષે તમને ધ્યાન છે અને તે પ્રમાણે અનુસરવામાં સામાન્યપણે બાધ નથી, તથાપિ ચિત્તના કારણથી હાલ વધારે સમાગમમાં આવવાનું કરવા વિષે લક્ષ થતો નથી. અત્રેથી મહા શુદ્ધ ૧૫ ઉપર નિવૃત્ત થવાનો સંભવ જણાય છે, તથાપિ તે વખતમાં રોકાવા જેટલો અવકાશ નથી, અને મુખ્ય ઉપર જણાવ્યું છે તે કારણ છે, તોપણ જો કંઈ બાધ જેવું નહીં હોય, તો રેશનપર મળવા વિષે આગળથી તમને જણાવીશ.

મારા આવવા વિષેના ખગર વિશેષ કોઈને હાલ નહીં જણાવશો, કેમકે વધારે સમાગમમાં આવવાનું ઉદાસીનપણું રહે છે.

મુખ્યથી પોશ વદ ૦)), રાનિવાર.

આત્મસ્વરૂપે પ્રજ્ઞાત.

(૫૮)^૩

છેલ્લા સમાગમ સમયે ચિત્તની જે દશા વર્તતી હતી તે તમે લખી તે યોગ્ય છે. તે દશા જાત હતી, જાત છે એમ જણાય તો પણ યથાવસરે આભાથી જીવે તે દશા ઉપયોગ પૂર્વક વિહિત કરવી; તેથી જીવને વિશેષ ઉપકાર થાય છે.

પ્રત્યેના લખ્યાં છે તેનું સમાગમયોગે સમાધાન થવાની વૃત્તિ રાખવી યોગ્ય છે, તેથી વિશેષ ઉપકાર થશે. આ તરફ વિશેષ વખત હાલ સ્થિતિ થવાનો સંભવ નથી.

વૈશાખ વદ ૧૩, વવાણીઆ.

(૫૯)^૪

પત્ર અને ‘સમયસાર’ની પ્રત સંગ્રાહ થઈ.

કુંદકુંદાચાર્યકૃત ‘સમયસાર’ ગ્રંથ જુદો છે. આ ગ્રંથકર્તા જુદા છે અને ગ્રંથનો વિષય પણ જુદો છે. ગ્રંથ ઉત્તમ છે.

આર્ય ત્રિભુવને દેહોત્સર્ગ કર્યાના ખગર તમને મળ્યા; તેથી ખેદ થયો તે યથાર્થ છે. આવા

૧. આ પત્ર ‘સં. ૧૯૪૭’ માં લખાયો હોય એમ જણાય છે, કેમકે જે રાહના ભાદ્રપદમાં ‘વવાણીઆ’ માં સ્થિરતા હતી—સંશોધક.

૨. આ પત્ર ‘સં. ૧૯૪૧’ માં લખાયો હોય એમ જણાય છે, કારણ કે જે અરસામાં આ પત્ર લખાયો છે તે અરસામાં મુંબઈથી વવાણીઆ તરફ આવવાનો શ્રીમદ્નો વિચાર હતો એમ માગદાર વં ૮, ૧૯૪૧ ને સ્પષ્ટ લખેલો એક પત્રથી જણાય છે.—સંશોધક.

૩. આ પત્ર ‘૧૯૪૨’ માં લખાયો હોવા સંભવ છે, કારણકે તે સમયે શ્રીમદ્ની સ્થિરતા વવાણીઆમાં હતી.—સંશોધક.

૪. આ પત્ર ‘૧૯૪૬’ માં લખાયો છે, કેમકે તે સમયે આ પ્રસંગ જાણ્યો છે.—સંશોધક.

કાળમાં આર્ય ત્રિભુવન જેવા મુમુક્ષુઓ વિરજ છે. દિનપ્રતિદિન શાંત આસ્થાએ કરી તેનો આત્મા સ્વરૂપલક્ષિત થયો હતો. કર્મતત્ત્વને સૂક્ષ્મપણે વિચારી, નિદિધ્યાસન કરી આત્માને તદ્દત્તુ-યાથી પરિણતિનો નિરોધ થાય એ તેનો મુખ્ય લક્ષ્ય હતો. વિશેષ આધુન્ય હોત, તો તે મુમુક્ષુ આરિત્રમોહને ક્ષીણ કરવા પ્રત્યે અવસ્થા પ્રવર્તન.

વવાણીઆ, જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૧૩, સોમ.

શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

શાલ અને મિતિ વિનાના પત્રો.*

(૧૦)

કુટુંબાદિ સંગ વિશે ક્ષણે તે ખરું છે, તેમાં પણ આ કાળમાં એવા સંગમાં હવે સમ-પણે પરિણમવું એ મહા વિકટ છે, અને જેઓ એટલું જતાં પણ સમપણે પરિણમે તે વિકટ-ભવી હવે જાણીએ છીએ.

આજવિકાના પ્રપંચ વિશે વારંવાર સ્મૃતિ ન થાય એટલા માટે ચાકરી કરવી પડે તે હિતકારક છે. હવે પોતાની ઇચ્છાએ કરેલા દોષ તીવ્રપણે ભોગવવા પડે છે, માટે ગમે તે પ્રસંગમાં પણ સ્વેચ્છાએ અશુભપણે પ્રવર્તવું ન પડે તેમ કરવું.

(૧૧)

આત્માનું કલ્યાણ સંશોધવા માટે જે તમારી અભિલાષાઓ દેખાય છે તે, મને પ્રસન્નતા આપે છે. ધર્મ-પ્રશસ્તિ ધ્યાન-કરવા માટે વિસ્તાપન કરી અત્યારે આ પત્ર પૂર્ણ કરું છું.

વડવાણ કૃષ્ણ.

૧૫૫૫૬.

(૧૨)

પૂર્વે ઉત્પન્ન કરેલાં વેદનીય કર્મના ઉદય પ્રમાણે રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પ્રમાણે નિર્ભય, મંદ, ગ્હાન, ઉપશુશીતલદિ શરીરચેષ્ટા થાય છે. વિશેષ રોગના ઉદયથી અથવા શારીરિક મંદ બળથી હવને જ્ઞાતિનો ઉદય પણ વર્તે છે; તથાપિ જે પ્રમાણે હવને વિશે બોધ અને વૈરાગ્યની વાસના થઈ હોય છે તે પ્રમાણે તે રોગને તે તે પ્રસંગે ધણું કરી વેદે છે.

(૧૩)

પીતરાજનો કહેલો પરમ શાંત સ્વભાવ ધર્મ પૂર્ણ સત્ય છે, એવો નિશ્ચય રાખવો. હવના અનઅધિકારીપણાને લીધે તથા સત્યરૂપના યોગવિના સમગ્રનું નથી; તોપણ તેના જેવું હવને સંસારરોગ મટાડવાને બીજું કંઈ હિતકારી ઔષધ નથી એવું વારંવાર ચિંતવન કરવું.

આ પરમ તત્ત્વ છે તેનો મને સદાય નિશ્ચય રહો; એ યથાર્થ સ્વરૂપ મારા હૃદયને વિશે પ્રકાશ કરો, અને જન્મમરણાદિ બંધનથી અત્યંત નિરતિ થાઓ ! નિરતિ થાઓ ! !

હે હવ ! આ કલેશરૂપ સંસાર થઈ, વિરામ પામ, વિરામ; પામ કાંઈક વિચારપ્રમાદ છોડી જાગૃત થા ! જાગૃત થા ! ! નહીં તો રત્નચિંતામણિ જેવો આ મનુષ્યદેહ નિષ્ફળ જશે. હે હવ ! હવે મારે સત્યરૂપની આજ્ઞા ઉપાસવા યોગ્ય છે.

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

* આ પત્રો અને લેખોની શાલ કે મિતિ મળતાં નથી.—સંશોધક.

૧. આ વચનો પત્રરૂપે છે કે શ્રીમદ્વા અમિત હૃદયનો છે ૧—સંશોધક.

(૧૪)^૧

કેટલીક વાતો એવી છે કે, માન આત્માને ગ્રાહ્ય છે, અને મન વચન કાયાથી પર છે; કેટલીક વાતો એવી છે કે, જે વચન કાયાથી પર છે, પણ છે.

શ્રી ભગવાન

શ્રી મધ્વરાય^૧

શ્રી બખ્શાશિર

(૧૫)

સમજીને અરૂપશાધી ધનારને (પાછળથી) પશ્ચાતાપ કરવાનો થોડો જ અવસર સંભવે છે. ગયેલી એક પળ પણ પાછી મળતી નથી અને તે અમૃત્ય છે, તો પછી આખી આયુષ્ય સ્થિતિ—એક પળનો દિન ઉપયોગ તે એક અમૃત્ય ફારતુજ ખોવા કરતાં પણ વિશેષ હાનિકારક છે, તો તેવી સાક પળની એક ધરીનો દિન ઉપયોગ કરવાથી કેટલી હાનિ થવી જોઈશે? એમજ એક દિન, એક પક્ષ, એક માસ એક વર્ષ અને અનુક્રમે આખી આયુષ્યસ્થિતિનો. દિન ઉપયોગ એ કેટલી હાનિ અને કેટલાં અશ્રેયનું કારણ થાય—એ વિચાર શુદ્ધ હૃદયથી તરત આવી શકશે.

મુખ અને આનંદ એ સર્વ પ્રાણી, સર્વ જીવ, સર્વસત્વ (?) અને સર્વ જંતુને નિરંતર પ્રિય છે, છતાં દુઃખ અને આનંદ ભોગવે છે એનું શું કારણ હોયું જોઈએ? અને તે વડે જીવ ગીતો દિન ઉપયોગ—દિન ઉપયોગ થતો અટકાવવાને પ્રત્યેક પ્રાણીની ઈચ્છા હોવી જોઈએ. પરંતુ કયા સાધનવડે

(૧૬)

જેમ અને તેમ સદ્વિચારનો પરિચય થાય તેમ કરવા, (ઉપાધિમાં મુંઝાઈ રહેવાથી) યોગ્ય પણ ન વર્તાય તે વાત લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય જ્ઞાતીઓએ જાણી છે.

ખીજા કામમાં પ્રવર્તતાં પણ અન્યત્ર ભાવનાએ વર્તવાનો અભ્યાસ રાખવો યોગ્ય છે.

વૈરાગ્ય ભાવનાએ ભૂષિત એવા ' શાંત સુધારસાદિ ' ગ્રંથો નિરંતર ચિંતન કરવા યોગ્ય છે, અમાદમાં વૈરાગ્યની તીવ્રતા—સુમુશુતા મંદ કરવા યોગ્ય નથી એવો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

(૧૭)

આ દુઃખકાળમાં સત્સમાગમ અને અશ્વંગપણું અતિ દુર્લભ છે; ત્યાં પરમ સત્સંગ અને પરમ અશ્વંગપણાનો યોગ કયાંથી જાળે ?

(૧૮)

શ્રી કૃષ્ણ ગમે તે ગતિને પ્રાપ્ત થવા હોય, પણ વિચારતાં તે આત્મભાવ ઉપયોગી હતા એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. શ્રી કૃષ્ણે કાંચનની દારિકાનું છપ્પન કોટી યાદવોએ સંગ્રહિત પંચવિધ યના આકાંક્ષિત કારણોના યોગમાં સ્વભાવીપણું ભોગનું તે શ્રી કૃષ્ણે જ્યારે દેહ મુક્યો છે ત્યારે શી સ્થિતિ હતી તે વિચારવા યોગ્ય છે; અને વિચારી આ જીવને જરૂર આકુળપણાથી મુક્ત કરવા યોગ્ય છે. કુળનો સંહાર થયો છે. દારિકાનો દાહ થાય છે તે શોકે શોકવાન એકલા વનમાં ભૂમિપર આધાર કરી સત્તા છે ત્યાં જરાકુમારે બાળુ મારું તે સમયે પણ જેણે ધીરજને અવગાવી છે તે શ્રી કૃષ્ણની દશા વિચારવા યોગ્ય છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ અમૃત્ય આહાર કરે એ આદિ પ્રાણી લખ્યાં એ પ્રાણીના હેતુ વિચારવાથી

૧. બારાહરીનો અંકે ઉવરતો અક્ષર વાચવાથી ' ભગવાન ' થશે, ૨. બારાહરીનો અંકે ઉપલે વાંચવાથી ' ભગવાન ' થશે—સં—ખક

જણાવવા યોગ્ય છે કે, પ્રથમ પક્ષમાં કોઈ એક દૃષ્ટાંત ગ્રહણ કરી જીવે શુદ્ધ પરિણામની હાનિ કરવા જેવું છે. મતિનો અસ્થિરપણાથી જીવ પરિણામનો વિચાર નથી કરી શકેતા. શ્રેણિકાદિના સંબંધમાં કોઈ એક સ્થળે એવી વાત કોઈ એક ગ્રંથમાં જણાવી છે, પણ તે કોઈએ પ્રતિષ્ઠા કરવા અર્થે જણાવી નથી. તેમજ તે વાત ચથાર્થ એમજ છે તેમ પણ નથી. સમ્યગ્દષ્ટિ પુરૂષને અદ્વૈત માત્ર મત નથી હોતું તોપણ સમ્યક્દર્શન આત્મા પછી ન વમે તો વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ પામે એવું સમ્યક્દર્શનનું બળ છે એવા હેતુએ દર્શવેશી વાણીને બીજા રૂપમાં લઈ ન જમી. સત્પુરૂષની વાણી વિપય અને કંપાવના અનુમોદનથી અથવા રામદ્રેષના યોગણથી રહિત હોય છે એવો નિશ્ચય રાખવો.

(૬૯)

ઉંચી ભૂમિકાને પામેલા મુમુક્ષુઓને પણ સત્પુરૂષોનો યોગ અથવા સત્સમાગમ આધારભૂત છે. એમાં સંશય નથી. નિવૃત્તિમાન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો યોગ બનવાથી જીવ ઉત્તરોત્તર ઉંચી ભૂમિકાને પામે છે. નિવૃત્તિમાન ભાવ પરિણામ થવાને નિવૃત્તિમાન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, અને કાળ જીવે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. શુદ્ધસાનવગરના આ જીવને કોઈપણ યોગથી શુભેચ્છા-કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા પ્રાપ્ત થાય, અને નિરપૂઠ પરમ પુરૂષોનો યોગ બને તોજ આ જીવને ભાન આવતું યોગ્ય છે તે વિયોગમાં સત્શાસ્ત્ર અને સદાચારનો પરિચય કર્તવ્ય છે—અવસ્થ કર્તવ્ય છે.

જીવને પરમાર્થ પામવામાં અપાર અંતરાય છે તેમાં પણ આવા કાળને વિષે, તો તે અંતરાયનું અવર્ણનીય બળ હોય છે. શુભેચ્છાથી માંડી કેવળ પર્વતની ભૂમિકાએ પહોંચતાં દામદામ તે અંતરાયો જોવામાં આવે છે, અને જીવને વારંવાર તે અંતરાયો પરમાર્થ પ્રત્યે પાડે છે. જીવને મહત્પુરૂષના ઉદયથી જો સત્સમાગમનો અપૂર્વ લાભ રહ્યા કરે. તો તે નિર્વિકલ્પપણે કેવળ પર્વતની ભૂમિકાએ પહોંચી જાય છે. સત્સમાગમના વિયોગમાં જીવે આત્મબળને વિશેષ જાગૃત રાખી સત્શાસ્ત્ર અને શુભેચ્છાસંપન્ન પુરૂષોના સમાગમમાં રહેવાયોગ્ય છે.

શ્રી કુંગરની દશા લાખી તે જાણી છે. શ્રી સોભાગ્યના વિયોગથી તેમને સૌથી વધારે ખેદ થવાયોગ્ય છે. એક બળવાન સત્સમાગમનો યોગ જવાથી આત્માર્થોના અંતઃકરણમાં બળવાન ખેદ થવાયોગ્ય છે. તમે સર્વ મુમુક્ષુઓ નિરંતર સત્શાસ્ત્રનો પરિચય રાખવાનું ચૂકશો નહીં. કોઈ કોઈ પ્રશ્ન અત્રે લખો છો તેના ઉત્તર ધણું કરીને હાથ લખવાનું થતું નથી. તેથી કાંઈપણ વિકલ્પમાં ન પડતાં અનુક્રમે તે ઉત્તર મળી જશે એમ વિચારવું યોગ્ય છે. થોડા દિવસ પછી ધણું કરીને શ્રી કુંગર પ્રત્યે એક પુસ્તક તેમને નિવૃત્તિનું પ્રાધાન્યપણું રહે તેવું વાંચવા અર્થે મોકલવાનું થશે.

સત્શાસ્ત્રનો પરિચય નિયમપૂર્વક નિરંતર કરવાયોગ્ય છે. એક બીજાના સમાગમમાં આવતાં આત્માર્થોવાર્તા કર્તવ્ય છે.

• આર્ય સોભાગ્યનો સમાગમ વિશેષ વખત તમને રહ્યા હોત તો ઘણો ઉપકાર થાત, પણ ભાવી પ્રયત્ન છે; તે માટે ઉપાય એ છે કે, તેમના ગુણોનું વારંવાર સ્મરણ કરીને જીવને વિષે તે ગુણો ઉત્પન્ન થાય એવું વર્તન, નિયમિતપણે નિત્ય સદૃશ્યનું વાંચન તથા મનન રાખવું યોગ્ય છે.

“ ક્યા ગુણો અંગમાં આવવાથી માર્ગાનુસારીપણું તથારૂપે કહેવાય ? ”, “ ક્યા ગુણો અંગમાં આવવાથી સમ્યક્દષ્ટિપણું તથારૂપે કહેવાય ? ”, “ ક્યાં ગુણો અંગમાં આવવાથી શ્રુત-કેવલજ્ઞાન થાય, અને કેવી દશા આવવાથી કેવલજ્ઞાન તથારૂપે થાય, અથવા કહી શકાય ? ” એ પ્રશ્નો ઉત્તર લખાવવા માટે શ્રી કુંગર કરશે. (વિચારવાનને આ પ્રમદિતકારી છે.)

(૭૦)

પરમપુરુષની મુખ્ય ભક્તિ ઉત્તરોત્તર ગુણની શ્રદ્ધિ થાય એવા સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ચરણપ્રતિપત્તી શુદ્ધ આચરણની ઉપાસનારૂપ સદ્ગતિ જ્ઞાનીની મુખ્ય આજ્ઞા છે; જે આજ્ઞા પરમ પુરુષની મુખ્ય આજ્ઞા છે.

ઉત્તરોત્તર ગુણની શ્રદ્ધિ થવામાં શૃદ્ધવાસી જનોએ સવુદ્ધમરૂપ આશ્ચર્યકાદિ વ્યવહાર સહિત પ્રવર્તન કરવું યોગ્ય છે.

ધણા શાસ્ત્રો અને વાક્યોના અભ્યાસ કરતાં જે જ્ઞાની પુરુષોની અદેક આજ્ઞા હવ ઉપાસે, તેા ધણા શાસ્ત્રોથી ધનું રૂળ સદ્ગતિમાં પ્રાપ્ત થાય.

(૭૧)

આ હવને ઉતાપનોના મૂળ હેતુ શું છે? તથા તેની કેમ નિવૃત્તિ થાય અને કેમ થતી નથી? એ પ્રશ્ન વિશેષ કરી વિચારવાયોગ્ય છે. અંતરૂમાં ઉતારીને વિચારવાયોગ્ય છે. જ્યાંસુધી એ ક્ષેત્રે સ્થિતિ ન રહે ત્યાંસુધી ચિત્તને વધારે: (૧) રાખી વર્તવું.

(૭૨)

૩૦

મિથ્યા જગત્ વેદાન્ત કહે છે તે ખોટું શું છે ? અવિયમભાવ વિના અમને પણ અબંધપણા માટે બીજો કોઈ અધિકાર નથી. માનવો ભજવાયોગ્ય માર્ગ છે ।

બધુંય હરિને આધીન છે. પત્રપ્રસાદિ પ્રાપ્ત થઈ છે. અત્ર સમાધિ છે. વિગતવાર હં પછી. નિરૂપાયતાને લીધે લખી શકતો નથી.

—શ્રદ્ધાનાન લક્ષ્યું છે તોપણ,

જે નથી જન્ય પમાયો (પ્રમાદ) રે;

વંધ્યતરૂ ઉપમ તે પામે,

સંયમકાણુ જે નાથો રે.

ગાયો, ગાયો, ભલે વીર જગત્ ગુરુ ગાયો.

અનુક્રમે શું થાય છે તે જોવું યોગ્ય છે. “ ભગવત્ ભગવત્તું સંભળારો, પણ હવ જ્યારે પોતાપણું મૂકશે ત્યારે ” એવું જે ભદ્રજનોનું વચન તે પણ વિચારતાં હિતકારી છે. આપ કાંઈ જ્ઞાનકથા લખશો.

જૂઠા મનથી ખુલાસો આપી શકાય એવી તમારી ઇચ્છા રહે છે, તે ઇચ્છા હોવાને લીધેજ જૂઠા મનથી ખુલાસો આપવાનું બન્યું નથી; અને હવે પણ તે ઇચ્છા નિરોધ્યા દિવાલ તમને બીજું વિશેષ કર્તવ્ય નથી. અમે છુટાચિત્તથી ખુલાસો આપીશું એમ ગણી તે ઇચ્છા નિરોધવી ઘટે નહીં, પણ સત્પુરુષોના સંગનું માહાત્મ્ય જળવાય તે ઇચ્છા સમાવવી ઘટે છે; એમ વિચારીને સમાવવી ઘટે છે. સત્સંગની ઇચ્છાથીજ જે સંસારપ્રતિષ્ઠા ટળવાને સ્થિતિ સુધારવાની ઇચ્છા રહેતી હોય, તોપણ હાલ જતી કરવી યોગ્ય છે, કેમકે અમને એમ લાગે છે કે, વારંવાર તમે લખો છો તે કુટુંબ મોહ છે, સંકલેશ પરિણામ છે; અને અસાતા નહીં સહન કરવાની કંઈપણ અંશે શુદ્ધિ છે; અને જે પુરુષને તે વાત ભક્તજને લખી હોય તેા તેથી તેનો રસ્તો કરવાને બદલે એમ થાય છે કે, આવી નિદાન શુદ્ધિ ત્યાંસુધી સમ્યક્ત્વનો નિરોધ રહે ખરો; એમ વિચારી ઘણીવાર ખેદ થઇ આવે છે તેને લખવું તે તમારે યોગ્ય નથી.

(૭૩)

ગમે તે ક્રિયા-જપ તપ કે શાસ્ત્રવાંચન કરીને પણ એક જ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું; તે એ કે જગત્પત્ની વિસ્મૃતિ કરવી, અને સતતા ચરણમાં રહેવું.

અને એ એકજ લક્ષ ઉપર પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવને પોતાને શું કરવું યોગ્ય છે, અને શું કરવું અયોગ્ય છે તે સમજાય છે-સમજાતું જાય છે.

એ લક્ષ આગળ થયા વિના જપ, તપ, ધ્યાન કે દાન કોઈની યથાયોગ્ય સિદ્ધિ નથી, અને ત્યાં સુધી ધ્યાનાદિક નહીં જેવા કામના છે.

માટે એમાંથી જે જે સાધનો થઈ શકતાં હોય તે બધાં એક લક્ષને યવાને અર્થ કરવા કે જે લક્ષ અમે ઉપર જણાવ્યો છે. જપતપાદિ કંઈ નિષેધવાયોગ્ય નથી; તથાપિ તે બધાં એક લક્ષને અર્થ છે, અને એ લક્ષ વિના જીવને સમ્યક્ત્વસિદ્ધિ થતી નથી.

વધારે શું કહિયે ? ઉપર જણાવ્યું છે તેટલું જ સમજવાને માટે સઘળાં શાસ્ત્રો પ્રતિ-પાદિત થયાં છે.

(૭૪)

નિરુપહી મહાત્માઓને અસેદ ભાવે નમસ્કાર.

“અનંતકાળ થયાં જીવને પરિબ્રમણ કરતાં છતાં તેની નિવૃત્તિ કેમ થતી નથી ?” અને “તે શું કરવાથી થાય ?”

એ વાક્યમાં અનેક અર્થ સમાયેલા છે. તેને વિચાર્યા વિના કે દ્રઢ વિશ્વાસથી જુયાં વિના માર્ગના અંશનું અલ્પભાન થતું નથી. ખીજા બધા વિકલ્પો દૂર કરી આ એક ઉપર લખેલું સત્પુરુષોનું વચનામૃત વારંવાર વિચારી લેશો.

સંસારમાં રહેવું અને એક મોક્ષ થવા કહેવું એ બનવું અસુલભ છે.

મૈત્રિ:—સર્વ જીવ પ્રત્યે હિત ચિંતવના.

પ્રમોદ:—શુભ્રસ જીવ પ્રત્યે ઉદ્ધાસ પરિણામ.

કરુણા:—કોઈ પણ જીવ જન્મ મરણથી મુક્ત થવો (થવાનું કરવું).

મધ્યસ્થતા:—નિર્ગુણી જીવ પ્રત્યે ઉદાસીનતા.

(૭૫)

પ્રારબ્ધયોગથી જે બને તે પણ શુદ્ધ ભાવના અનુસંધાનપૂર્વક થવું ધટે છે.

મહાત્માઓએ નિષ્કારણ કરુણાથી પરમપદનો ઉપદેશ કર્યો છે તેથી એમ જણાય છે કે, તે ઉપદેશનું કાર્ય પરમ મહાત્મજ છે. સર્વજીવ પ્રત્યે બાલ દયામાં પણ અપ્રમત્ત રહેવાનો જેના યોગનો સ્વભાવ છે તેનો આત્મસ્વભાવ સર્વ જીવને પરમપદના ઉપદેશનો આકર્ષક હોય તેવી નિષ્કારણ કરુણાવાળો હોય તે થયાર્થ છે.

(૭૬)

“મન:પર્યવજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રગટે ?”

સાધારણપણે દરેક જીવને મતિજ્ઞાન હોય છે. તેને આશ્રયે રહેલા શ્રુતજ્ઞાનમાં વધારો થવાથી તે મતિજ્ઞાનનું બળ વધારે છે; એમ અનુક્રમે મતિજ્ઞાન નિર્મળ થવાથી આત્માનું અસંયમપણું ટળી સંયમપણું થાય છે, ને તેથી મન:પર્યવજ્ઞાન પ્રગટે છે. તેને યોગે આત્મા ખીજનો અભિ-પ્રાય જાણી શકે છે. સિંગ દેખાવ ઉપરથી ખીજના ક્રોધદયાદિ ભાવ જાણી શકાય છે તે મતિ-જ્ઞાનનો વિષય છે. તેવા દેખાવને અભાવે જે ભાવ જાણી શકાય તે મન:પર્યવજ્ઞાનનો વિષય છે.

(૭૭)

પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષય સંબધી.

જે જીવને મોહનીય કર્મરૂપી કપાયનો ત્યાગ કરવો હોય તે તેનો એકદમ ત્યાગ કરવા ધારણે ત્યારે કરી શકશે તેવા વિશ્વાસ ઉપર રહી તેનો ક્રમે ત્યાગ કરવાનો અભિપ્રાય નથી કરતો તે એકદમ ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ આવે મોહનીય કર્મના બળ આગળ ટકી શકતો નથી; કારણ કર્મરૂપ શત્રુને ધીરે ધીરે નિર્બળ કર્યા વિના કાઢી મૂકવાને એકદમ અસમર્થ બને છે. આત્માના નિર્બળપણાને લઇને તેના ઉપર મોહનું બળવાનપણું છે. તેનું બેર ઓછું કરવાને આત્મા પ્રયત્ન કરે, તો એમી વખતે તેના ઉપર જ્ય મેળવવાની ધારણામાં તે દભાય જ છે. જ્યાં સુધી મોહવૃત્તિ લડવા સામી નથી આવી ત્યાંસુધી મોહવશ આત્મા પોતાનું બળવાનપણું ધારે છે, પરંતુ તેવી કસોટીનો પ્રસંગ આવ્યે આત્માને પોતાનું કાયરપણું સમજાય છે, માટે જેમ બને તેમ પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષય મોળા કરવા તેમાં મુખ્યત્વે ઉપરથી ઇંદ્રિય અમલમાં લાવવી; એમ અનુક્રમે બીજી ઇંદ્રિય—(અપૂર્ણ)

(૭૮)

જે જે ઇંદ્રિયાઓ તેમાં જણાવી છે તે કલ્યાણકારક જ છે, પરંતુ એ ઇંદ્રિયાની સર્વ પ્રકારની શુદ્ધિ તો સાચા પુરૂષના ચરણકમળની સેવામાં રહી છે. આ નિઃશંક વાક્ય સર્વ અનંત જ્ઞાનીઓ એ સમ્મત કરેલું આપને જણાવ્યું છે અને ઘણા પ્રકારે સત્સંગમાં રહી છે. (અપૂર્ણ.)

(૭૯)

ઘણીવાર તમ વગેરેથી લિખિત પત્રો અમને મળ્યાં હોય છે; અને તેની પહોંચ પણ લખવાનું અશક્ય થઈ આવે, અથવા તો તેમ કરવું યોગ્ય લાગે છે. આટલી વાત સ્મરણમાં રહેવા લખી છે. તેવો પ્રસંગ બન્યે જીવને વિશે કંઈ તમારા પત્રાદિના લેખન દોષથી એમ બન્યું હશે કે કેમ એ આદિ વિકલ્પ ન થયા અર્થે આ સ્મરણ રાખવાને લખ્યું છે.

જેની ભક્તિ નિષ્કામ છે એવા પુરૂષોનો સત્સંગ કે દર્શન એ મહત્ત્વ પુરૂષરૂપ બાણુવા યોગ્ય છે. તમારા સમીપ સત્સંગીઓને સમરિધતિએ યથા.

(૮૦)

ૐ નમઃ

અપૂર્વ શાંતિ અને સમાધિ અચળપણે વર્તે જ છે. કુંભક, રેચક પાંચે વાયુ સર્વોત્તમને ગતિને આરોગ્યબળ સહિત આપે જ છે.^૧

(૮૧)

ૐ

સર્વ પ્રકારના લયને રહેવાના સ્થાનકરૂપ એવા આ સંસારને વિષે માત્ર એક દેશજી જ અસ્ય છે એ નિશ્ચયમાં ત્રણે કાળને વિષે સંકા થવાયોગ્ય નથી.

યોગ અસંખ્ય જે જિન કલા,

ઘટમાંદિ તિદ્ધિ દાખી રે;

નવપદ તેમજ બાણુને,

આતમરામ છે સાખી રે.

૧ આ વાક્યમાં કંઈક ઉલ્લેખતા અને અસ્પષ્ટતા લાગે છે. અમને મૂલપત્ર મળ્યો નથી, બીજાને નકલ ઉપરથી અને આ ઉત્તરે કર્યો છે.—સંરોધક-

આત્માને વિષે વર્તે છે એવા જ્ઞાની પુરૂષો સહજપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધ પ્રમાણે વર્તે છે. વાસ્તવ્ય તો એમ છે કે, “જે કાળે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયું તેજ કાળે જ્ઞાની મુક્ત છે.” દેહાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે; મુખ દુઃખ, હર્ષ શોકાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે; એવા જે જ્ઞાની તેને આશ્રય કે આલંબન નથી. ધીરજ પ્રાપ્ત થવા “ધૃષ્ટિરેચ્છાદિ” ભાવના તેને થવા યોગ્ય નથી. ભક્તિ-માનને જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં કેઈ કલેશના પ્રકાર દેખી, તટસ્થ ધીરજ રહેવા તે ભાવના કાંઈ પ્રકારે યોગ્ય છે. જ્ઞાનીને “પ્રારબ્ધ,” “ધૃષ્ટિરેચ્છાદિ” બધા પ્રકારો એકજ ભાવના સરખા મુખ્યતા (એ) છે. તેને સાતા અસાતામાં કંઈ કેઈ પ્રકારે રાગદ્વેષાદિ કારણ નથી. તે બન્નેમાં ઉદાસીન છે, જે ઉદાસીન છે તે મૂળ સ્વરૂપે નિરાલંબન છે. નિરાલંબન એવું જેનું ઉદાસીનપણું એ ધૃષ્ટિરેચ્છાથી પણ બળવાન જાણીએ છીએ. ‘ધૃષ્ટિરેચ્છા’ એ શબ્દ પણ અર્થાતરે જાણવા-યોગ્ય છે. ધૃષ્ટિરેચ્છારૂપ આલંબન એ એ આશ્રયરૂપ એવી ભક્તિને યોગ્ય છે. નિરાશ્રય એવા જ્ઞાનીને બંધુએ સમ છે, અથવા જ્ઞાની સહજ પરિણામી છે, સહજ સ્વરૂપી છે; સહજપણે સ્થિત છે. સહજપણે પ્રાપ્ત ઉદય ભોગવે છે; સહજપણે જે કંઈ થાય તે થાય છે; જે ન થાય તે ન થાય છે. તે કર્તવ્ય સ્થિત છે. કર્તવ્ય જાત તેને વિષે વિલયપ્રાપ્ત થાય છે માટે તેમને-તે જ્ઞાનીના સ્વરૂપને-વિષે પ્રારબ્ધનું ઉદયનું સહજ પ્રાપ્તપણું તે વધારે યોગ્ય છે એમ જાણવું યોગ્ય છે. ધૃષ્ટિરે વિષે કેઈ પ્રકારે ઇચ્છા સ્થાપીત કરી તે ઇચ્છાવાન રહેવા યોગ્ય છે. જ્ઞાની ઇચ્છારહિત છે. ઇચ્છા સહિત એમ કહેવું બનતું નથી. તે સહજ સ્વરૂપ છે.

(૮૨)

વૈરાગ્યભાવનાએ ભૂપીત એવા ‘શાન્ત સુધારસાદિ’ પ્રથો નિરંતર ચિંતવવા યોગ્ય છે. વૈરાગ્યની તીવ્રતા-મુમુક્ષુતા-મંદ કરવા યોગ્ય નથી; એ નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

(૮૩)^૧

મુનિ શ્રી.....પ્રત્યે;

સહજ સમાગમ થઈ આવે અથવા એ લોકો ઇચ્છીને સમાગમ કરવા આવતા હોય તો સમાગમ કરવામાં શું હાનિ છે ? કદાપિ વિરોધવૃત્તિથી એ લોકો સમાગમ કરવાનું કરતા હોય તો પણ શું હાનિ છે ? આપણે તો તેના પ્રત્યે કેવળ હિતકારીવૃત્તિથી-અવિરોધ દૃષ્ટિથી સમાગમમાં પણ વર્તીએ છીએ. ત્યાં શો પરાભવ છે ? માત્ર ઉદારતા કરીને સમાગમ કરવાનું હાથ કારણ નથી. તેમ સર્વ મુમુક્ષુઓના આચાર વિશે તેમને કંઈ સંશય હોય, તો પણ વિકલ્પનો અવકાશ નથી.સમાગમ...આદિનું પ્રશ્ન કરે તો તેના ઉત્તરમાં તો એટલું જ કહેવું યોગ્ય છે કે “તમે અમે સૌ આદ્યમહિતની કામનાએ નીકળ્યા છીએ; અને કરવાયોગ્ય પણ રેજ છે. તે પુરૂષના સમાગમમાં અમે આવ્યા છીએ; તેમના સમાગમમાં તમે આવીને પ્રતીતિ કરી જેશે કે તેમના આત્માની દશા કેમ છે ? અને તેઓ આપણને કેવા ઉપકારના કર્તા છે. હાથ એ વાત આપ જવા દો.....સુધી સહેજે પણ જવું થઈ શકે, અને આ તો જ્ઞાન...ઉપકારરૂપ પ્રસંગમાં જવું થયું છે એટલું આપ્યા વિચર્ય કરવો ઘટતો નથી. રાગદ્વેષ પરિ

ઉપદેશ કંઈપણ સમજાય. પ્રા

ત્વો એ તેવા પુરૂષની કેવા

તેમજ શાસ્ત્રાદિથી વિચારી નથી.

તમારો મુનિપણનો સામાન્ય વ્યવહાર એવો છે કે, જાણ અવિરતિ પુરૂષ પ્રત્યે વંદનાદિ વ્યવહાર કર્તવ્ય નહીં તે વ્યવહાર તમારે પણ સાચવવો. તે વ્યવહાર તમે રાખો તેમાં તમારો

૧. આ પત્ર ફરિયા મળ્યા છે. જે કેશણે અક્ષરે ગવા છે તે સ્થળે અવકાશ રાખ્યો છે.—સંસ્કૃત.

સ્વછંદ નથી, માટે રાખવાયોગ્ય છે. ઘણા જીવોને સંશયનો હેતુ નહીં થાય. અમને કંઈ વંદનાદિની અપેક્ષા નથી.

“ જીલું, કંઈ સન્માર્ગરૂપ આચારવિચારમાં અમારી શિથિલતા થઈ હોય તો તેમ કહે, કેમકે તેની શિથિલતાને દાખ્યા વિના દિતકારી માર્ગ પમાય નહીં, એમ અમારી દૃષ્ટિ છે ” એ આદિ પ્રસંગે કહેવું ઘટે તો કહેવું; અને તેમના પ્રત્યે અદ્વેષભાવ છે એવું બહુ તેમના પ્યાનમાં આવે તેવી શક્તિઓ તથા રીતિએ વર્તવું. તેમાં સંશય કંઈ નથી.

જીલું સાધુ વિશે તમારે કંઈ કહેવું કર્તવ્ય નથી. સમાગમમાં પછી પણ કંઈ ન્યાયિક-પણું તેમના ક્ષેપ પામવો નહીં. પ્રત્યે બળવાન અદ્વેષ.
વધાણીઆ સંવત

(૮૪)

... વગેરેને જે ઉપાધિ કાંઈ કરવા વિશે અધીરજથી આર્ત જેવાં પરિણામથી પરતી આશ્ચર્યકાનો ભંગ થાય છે તે બળ્યા છતાં રાજકર્મમાં અપ્ય કારણમાં વિશેષ સંબંધ કરવા યોગ્ય નથી; તે થાય એવું કારણ છતાં જેમાં તુચ્છ એવા દ્રવ્યાદિનો પણ વિશેષ લાભ નથી, છતાં તે માટે ફરી ફરી લખવલું થાય છે તે શું થાય છે ? તેવા ચિકિત્સને તમ જેવા પુરુષ મોજો નહીં પાડી શકે, તો આ દુયમકાળમાં કાણુ સમજીને સમાધિ રહેશે ?

કેટલી રીતે નિશ્ચિતને અર્થે અત્ર સત્સમાગમને અર્થે તે ઇચ્છા રાખો છો તે વાત છે; તથાપિ એકલી જ જે તે ઇચ્છા હોય તો આ પ્રકારની અધીરજ આદિ હોવા હોય,..... વગેરેને પણ હાલ ઉપાધિ સંબંધમાં લખવું ઘટવું નથી. જેમ થાય તેમ કરવું એજ યોગ્ય છે.

આ વિશે જેટલો કંપકા લખવો બેઠકએ તેટલો લખ્યો નથી, તોપણ તે વિશેષતાથી આ કંપકા વિચારશો.

(૮૫)

કાંઈ જાતની ક્રિયા જે કે ઉત્પાપવામાં નહીં આવતી હોય તોપણ તેઓને લાગે છે તેવું કંઈ કારણ હોવું બેઠકએ, જે કારણ દાખવું એ કલ્યાણરૂપ છે.

પરિણામે ‘સત’ને પ્રાપ્ત કરાવનારી પ્રારંભમાં ‘સત્તા’ની હેતુબૂત એવી તેમની રચિને પ્રસન્નતા આપનારી વરાચકથાનો પ્રસંગોપાત તેમનાથી પરિચય કરવો, તો તેમના સમાગમથી પણ કલ્યાણજનક વૃદ્ધિ પામશે, અને પેલું કારણ પણ ટળશે.

જેમાં પૃથ્વ્યાદિકનો વિસ્તારથી વિચાર કર્યો છે એવાં વચનો કરતાં “વૈતાલિક અધ્યયન” જેવાં વચનો વરાચની વૃદ્ધિ કરે છે, અને જીમ્ મતભેદવાળાં પ્રાણીઓને પણ તેમાં અરચિ થતી નથી.

જે સાધુઓ તમને અનુસરતા હોય તેમને સમજપરત્વે જણાવતાં રહેવું કે, ‘ધર્મ’ તેવું નામ આપી શકાય કે જે ધર્મ ચર્ચને પરિણુમે. ‘જ્ઞાન’ તેવું નામ આપી શકાય કે, જે જ્ઞાન યજ્ઞને પરિણુમે. આપણે આ બધી ક્રિયા અને વાંચના ધર્માદિક કરીએ છીએ તે મિથ્યા છે; એમ કહેવાનો મારો હેતુ તમે સમજો નહીં, તો હું તમને કંઈ કહેવા ઇચ્છું છું આમ જણાવી તેમને જણાવવું કે “ આ જે કાંઈ આપણે કરીએ છીએ તેમાં કોઈ એવી વાત રહી નથી જે ‘ધર્મ’ અને ‘જ્ઞાન’ આપણને પોતાને રૂપે પરિણુમતાં નથી; અને કાળાય તેમજ મિથ્યાત્વ

(સંદેહ) તું મંદત્વ થતું નથી, માટે આપણે જીવતા કલ્યાણનો ફરી ફરી વિચાર કરવો યોગ્ય છે, અને તે વિચારે કંઈક આપણે ફળ પામ્યા વિના રહેશું નહીં. આપણે બધું જાણવાનું કરીએ છીએ, પણ આપણો 'સંદેહ' કેમ જાય ? તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરતાં નથી; એ જ્યાંસુધી નહીં કરીએ ત્યાંસુધી 'સંદેહ' કેમ જાય ? અને સંદેહ હોય ત્યાંસુધી જ્ઞાન પણ નહોય; માટે સંદેહ જવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ સંદેહ એ છે કે આ જીવ ભવ્ય છે કે અભવ્ય ? મિથ્યાદષ્ટિ છે કે સમ્યક્દષ્ટિ ? સુલભભોધી છે કે દુર્લભભોધી ? તુલ્યસંસારી છે કે અધિક-સંસારી ? આ આપણને જણાય તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. " આવી જાતની જ્ઞાનકથાનો તેમનાથી પ્રસંગ રાખવો યોગ્ય છે.

(૮૬)

પરમ વીતરાગોએ આત્મરચ કરેલું ધ્યાનપાત ચારિત્રથી પ્રગટેલું એવું પરમ અસંગપણું નિરંતર વ્યક્તાવ્યક્તપણે સંભાઈ છું.

(૮૭)

સત્સમાગમનો પ્રતિજ્ઞ કરવાને જણાવે, તો તે પ્રતિજ્ઞ ન કરવાની વૃત્તિ જણાવી તે યોગ્ય છે-યથાર્થ છે. તે પ્રમાણે વર્તેશો. સત્સમાગમનો પ્રતિજ્ઞ કરવો યોગ્ય નથી. તેમ સામાન્યપણે તેમની સાથે સમાધાન રહે એમ વર્તેન થાય તેમ હિતકારી છે. પછી જેમ વિશેષને સંગમાં આવતું ન થાય એવાં ક્ષેત્રે વિચારવું યોગ્ય છે, કે જે ક્ષેત્રે આત્મસાધન સુલભપણે થાય.

પરમ શાંત શ્રુતના વિચારમાં ઈદિયનિગ્રહપૂર્વક આત્મપ્રવૃત્તિ રાખવામાં સ્વરૂપરિધરતા અપૂર્વપણે પ્રગટે છે.

ૐ શાંતિ:

(૮૮)

હે પરમકૃપાળુ દેવ ! જન્મ, જરા, મરણાદિ સર્વ દુઃખોનો અત્યંત ક્ષય કરનારો એવો વીતરાગ પુરૂષનો મૂળ ધર્મ અનંત કૃપા કરી આપ શ્રીમંતે મને આપ્યો, તે અનંત ઉપકારનો પ્રતિઉપકાર વાળવા હું સર્વથા અસમર્થ છું. વળી આપ શ્રીમત્ કંઈપણ લેવાને સર્વથા નિરૂહ છો; જેથી હું મન, વચન, કામાની એકાગ્રતાથી આપના ચરણાર્વિંદમાં નમસ્કાર કરું છું.

આપની પરમ ભક્તિ અને વીતરાગ પુરૂષના મૂળધર્મની ઉપાસના મારા હૃદયને વિશે ભવ-પૂર્વક અખંડ જાગૃત રહો એટલું મારું છું તે સફળ થાઓ.

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

(૮૯)

પ્રાણી માત્રનો રક્ષક, બધવ અને હિતકારી એવોકાઈપણુ ઉપાય હોય તો તે વીતરાગનો ધર્મજ છે.

(૯૦)

ૐ સત્શ્રુત.

શ્રી પાંડવ પુરાણે પ્રભુમચરિત્ર,

શ્રી પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય,

શ્રી પદ્મનદિ પંચવિંશતિ,

શ્રી ગોમઠસાર,

શ્રી સ્તનકર-૩ શાવકાચાર,
શ્રી આત્માનુશાસન,
શ્રી મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ,
શ્રી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા,
શ્રી ચોગદ્રષ્ટિસમુચ્ચય,

આદિ અનેક છે, હૃદય નિગ્રહના અભ્યાસપૂર્વક એ સત્યુત સેવવા યોગ્ય છે. એ ૧૭ અસૌકિક છે-અમૃત છે.

(૯૧)

જ્ઞાતીને જોળખો; જોળખી એજોની આરા આરાધો જ્ઞાતીની એક આરા આરાધતાં અનેકવિધ કદ્યાણુ છે.

(૯૨)

જ્ઞાતીઓ જગતને તૃણવત્ ગણે છે એ એજોના જ્ઞાનનો મહિમા સમજવો. કોઈ મિથ્યાભિનિવેષી જ્ઞાનનો ડોળ કરી જગતનો ભાર મિથ્યા શીર વહતો હોય તો તે હંસીપાત્ર છે.

(૯૩)

જે જે બહુ ભોગવાય છે તે તે બહુ ક્ષીણ થાય છે; કર્મ ભોગવતાં (સમતાએ) નિર્જરે છે. શારીરિક વિષય ભોગવતાં શારીરિક શક્તિ ક્ષીણ થાય છે.

(૯૪)

જ્ઞાતીઓનો માર્ગ સુલભ છે, પણ તે પામવો દુર્લભ છે; એ માર્ગ વિકટ નથી. શીધો છે, પણ તે પામવો વિકટ છે.

ગીચ ઝાડીમાં ભૂલા પડેલા માણસને વનોપકંઠે જવાનો માર્ગ કાઢી દેખાડે કે, “જા, નીચે નીચે ચાલ્યો જા. રસ્તો સુલભ છે. આ રસ્તો સુલભ છે,” પણ એ ભૂલા પડેલા માણસને જવું વિકટ છે; એ માર્ગે જતાં પહોંચ્યું કે નહીં એ શંકા નડે છે.

શંકા કર્યા વિના જ્ઞાતીઓનો માર્ગ આરાધે તો તે પામવો સુલભ છે.

(૯૫)

વસ્તુતઃ એ વસ્તુઓ છે. જીવ અને અજીવ.

સુવર્ણનામ લોકોએ કલ્પિત આપ્યું. તેની લક્ષ્મી શમને પેટમાં ગયું. વિદ્યા પરિણમી ખાતર થયું, ક્ષેત્રમાં ઉગ્યું; ધાન્ય થયું; લોકોએ ખાધું; કાલાંતરે લોહું થયું વસ્તુતઃ એક દ્રવ્યના જૂદા જૂદા પથથોને કલ્પનારૂપે જૂદા જૂદા નામ અપાયાં એક દ્રવ્યના લિન્ન લિન્ન પથથો વડે લોકો બ્રાહ્મિમાં પડી ગયું. એ બ્રાહ્મિએ મમતાને જન્મ આપ્યો.

રૂપીઆ વસ્તુતઃ છે, છતાં લેણદાર દેણદારને મિથ્યા ગ્રહણ થાય છે. લેણદારની અધીરાઈથી એને “ મન ” રૂપીઆ ગયા નાણે છે.

વસ્તુતઃ રૂપીઆ છે, તેમજ જૂદી જૂદી કલ્પનાએ ભ્રમભળ પાથરી દીધી છે તેમાંથી જીવ જીવનો જડ ચૈતન્યનો ભેદ કરવો એ વિકટ થઈ પડ્યું છે.

ભ્રમભળ પથથાં લક્ષમાં ઉતરે, તો જડ ચૈતન્ય ક્ષીરનીરવત્ લિન્ન સ્પષ્ટ ભાસે.

(૯૬)

જ્ઞાનના બે બોલ.

પ્રશ્નો.

ઉત્તર.

- ૧ જગતમાં આદરવા યોગ્ય શું છે?
- ૨ શીઘ્ર કરવા યોગ્ય શું?
- ૩ મોક્ષતરનું બીજ શું?
- ૪ સદા ત્યાગવા યોગ્ય શું?
- ૫ સદા પવિત્ર કોણ?
- ૬ સદા યૌવનવંત કોણ?
- ૭ શરવીર કોણ?
- ૮ મહત્તાનું મૂલ્ય શું?
- ૯ સદા જન્યત કોણ?
- ૧૦ આ દુનિયામાં નરક જેવું દુઃખ શું?
- ૧૧ અસ્થિર વસ્તુ શું?
- ૧૨ આ જગતમાં અતિ ગહન શું?
- ૧૩ અંધમાના કિરણો સમાન શ્વેતકીર્તિને ધારણ કરનાર કોણ?
- ૧૪ જેને ચોર પણ ભાઈ શકે નહીં તેનો ખજાનો શું?
- ૧૫ જીવનું સદા અનર્થ કરનાર કોણ?
- ૧૬ અધ કોણ?
- ૧૭ બહિરો કોણ?
- ૧૮ મુગો કોણ?
- ૧૯ શક્તિની ખેડે સદા દુઃખ દેનાર શું?
- ૨૦ અધિભાસ કરવા યોગ્ય કોણ?
- ૨૧ સદા ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય શું?
- ૨૨ સદા પ્રજ્ઞનીક કોણ?

- ૧ સુગુરુનું વર્ણન.
- ૨ કર્મનો નિગ્રહ.
- ૩ ક્રિયા સહિતસમ્યગ્જ્ઞાન.
- ૪ અકાર્ય કામ.
- ૫ જેનું અંતઃકરણ પાપથી રહિત હોય તે.
- ૬ તૃણા (લોભદયા).
- ૭ જે સ્ત્રીના કટાક્ષથી વિધાય નહીં તે.
- ૮ કોષ્ટની પાસે પ્રાર્થના (યાચના) ન કરવી તે.
- ૯ વિવેકી.
- ૧૨ પરતંત્રતા (પરવશ રહેવું ને).
- ૧૧ યૌવન, લક્ષ્મી અને આયુષ્ય.
- ૧૨ સ્ત્રીચરિત્ર અને તેથી વધારે પુરુષચરિત્ર.
- ૧૩ સુગતિ ને સજ્જન.
- ૧૪ વિદ્યા, સત્ય અને શીયલવ્રત.
- ૧૫ આર્ત અને રોદધ્યાન.
- ૧૬ કામી અને રાગી.
- ૧૭ જે હિતકારી વચનને સાંભળે નહીં તે.
- ૧૮ જે અવસર આવ્યે પ્રિયવચન ન બોલી શકે તે.
- ૧૯ છાનું કરેલું કર્મ.
- ૨૦ યુવતિ અને અસજ્જન (દુર્જન) માણસ.
- ૨૧ સંસારની અસારતા.
- ૨૨ વીતરાગ કેમ, સુસાધુ અને સુધર્મ.

તા. ૧૪-૬-૯૦ સંવત ૧૯૪૬.

(૯૭)

શુભ બંધ મોજો હોય અને તેને કોઈ અશુભ કર્મનો જોગ અને તો શુભ બંધ મૂળ મોજો હોય તેના કરતાં વધારે મોજો થાય છે.

શુભ બંધ મોજો હોય અને તેમાં કોઈ શુભ કર્મયોગનું મળવું થાય તો મૂળ કરતાં વધારે દૃઢ થાય છે; અથવા નિકાચિત થાય છે.

કોઈ અશુભ બંધ મોજો હોય અને તેને કોઈ એક શુભ કર્મનો જોગ અને તો મૂળ કરતાં અશુભ બંધ ઓછો મોજો થાય છે.

અશુભ બંધ મેળો હોય તેમાં અશુભ કર્મનું મળવું થાય તો અશુભ બંધ વધારે મળતું થાય છે, અથવા નિકાચિત થાય છે.

અશુભ બંધને અશુભ કર્મ ટાળી ન શકે અને શુભ બંધને શુભ કર્મ ટાળી ન શકે.

શુભ કર્મબંધનું ફળ શુભ થાય, અને અશુભ કર્મબંધનું ફળ અશુભ થાય. બંનેના ફળ તો થવાનું જોઈએ. નિષ્ફળ ન થઈ શકે.

રોગ વગેરે છે તે ઝોસડથી ટળી શકે છે તેથી કોઈને એમ લાગે કે પાપવાળું ઝોસડ કરવું તે અશુભ કર્મરૂપ છે, છતાં તેનાથી રોગ ને અશુભ કર્મનું ફળ છે તે મટી શકે છે; એટલે કે અશુભથી શુભ થઈ શકે છે; આવી શંકા થાય એવું છે; પણ એમ નથી. એ શંકાનો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે:—

કોઈ એક પુદ્ગળના પરિણામથી થયેલી વેદના (પુદ્ગળવિપાકીવેદના) તથા મંદ રસની વેદના કેટલાક સંજોગોથી ટળી શકે છે; અને કેટલાએક સંજોગોથી વધારે થાય છે; અથવા નિકાચિત થાય છે. તેવી વેદનામાં ફેરફાર થવામાં બાહ્ય પુદ્ગળરૂપી ઝોસડ વગેરે નિમિત્ત કારણ જોવામાં આવે છે; બાકી ખરી રીતે જોતાં તો તે બંધ પૂર્વથી જ એવો બાંધેલો છે કે, તે જાતના ઝોસડ વગેરેથી ટળી શકે. ઝોસડ વગેરે મળવાનું કારણ એ છે કે, અશુભ બંધ મેળો બાંધેલો હોય; અને બંધ પણ એવો હોય કે, તેને તેવાં નિમિત્ત કારણો મળે તો ટળી શકે; પછી તેથી એમ કહેવું બરાબર નથી કે પાપ કરવાથી તે રોગનો નાશ થઈ શકે; અર્થાત્ પાપ કરવાથી પુણ્યનું ફળ મેળવી શકાયું. પાપવાળા ઝોસડની ધમ્મ, અને તે મેળવવા માટેની પ્રવૃત્તિથી અશુભ કર્મ બંધાવાયોગ્ય છે અને તે પાપવાળા ક્રિયા અશુભ ઉદય આવ્યે ભોગવવી પડે છે; એટલે તે પાપવાળા ક્રિયાથી કંઈ શુભ ફળ થતું નથી. એમ બાંધેલું છે, અશુભ કર્મના ઉદયરૂપ અસાતાને તેણે ટાળ્યું તેથી તે શુભરૂપ થઈ તો તે સમજવા ફેર છે; અસાતા જ એવી જાતની હતી કે તે રીતે મટી શકે અને તેટલી આર્તધ્યાન આદિની પ્રવૃત્તિ કરાવીને બીજો બંધ કરાવે.

પુદ્ગળવિપાકી એટલે જે કોઈ બહારના પુદ્ગળના સમાગમથી પુદ્ગળ વિપાકપણે ઉદય આવે અને કોઈ બાહ્ય પુદ્ગળના સમાગમથી નિવૃત્તિ પણ થાય; જેમ શુભ ફેરફારના કારણથી શરદીની ઉત્પત્તિ થાય છે અને શુદ્ધિથી તે નાશ થાય છે; અથવા કોઈ ગરમ ઝોસડ વગેરેથી નિવૃત્તિ થાય છે.

નિશ્ચય મુખ્ય દૃષ્ટિએ તો ઝોસડ વગેરે કહેવા માત્ર છે. બાકી તો જે થવાનું હોય તેજ થાય છે.

(૯૮)^૧

[પ્રથમ શ્લોક:—શાકુલવિકીરિત જ્વત:]—

અંધારાંબ પ્રસંગ રંગ ભરવા, કોડે કડ્ડે કામના;

ભોધું ધર્મદ મર્મ ભર્મ દરવા, છે અન્યાયા કામના;

૧ આ કાવ્યો શ્રીમદે કોઈ અંધ લખવા ધારેલો તેના મંજલાચરણ રૂપ છે. કયા વિષયપર અંધ લખવાની તેમની ધારણા હતી અને કયા વર્ષમાં તેનો ઇતિહાસ જો કે નિશ્ચિતપણે નજીવામાં નથી આવતો, પરંતુ લાપાશીલી જોતાં એમ લાગે છે કે “લાવનાગ્રામ” અને “ગોશાળા” ની રચના તેઓએ સંવત્ ૧૬૪૩ ની લગભગમાં કરી તે પહેલાના વર્ષોનો આ પ્રયાસ હશે.—સંશોધક.

ભાષુ મોક્ષ સુખોષ ધર્મ ધનના, જોડે ક્યું કામના;
એમાં તત્ત્વ વિચાર સત્ય સુખદા, પ્રેરે પ્રભુ કામના.

૧.

[૭૫૫.]

નાભી નંદનનાથ, વિશ્વ વંદન વિતાની;
ભવ બંધનના શંદ, કરણ ખંડન સુખદાની;
અંધ પંથ આધતં, ખંત પ્રેરક ભગવંતા,
અખંડીત અરિહંત, તંત હારક જ્યવંતા;
શ્રી મરણ હરણ તારણ તરણ વિશ્વો ધારણ અધ હરે;
તે રૂપબદ્ધ પરમેશ પદ, રાધચંદ વંદન કરે.

૨.

પ્રભુપ્રાર્થના.

[દોહરા.]

જળ હળ જ્યોતિ સ્વરૂપ તું, કેવળ કૃપાનિધાન;
પ્રેમ પુનિત તૂંજ પ્રેરજે, ભય ભંજન ભગવાન. ૧.
નિત્ય નિરંજન નિત્ય છો, મંજર મંજર શુભાન;
અભિવંદન અભિવંદના, ભય ભંજન ભગવાન. ૨.
ધર્મ ધરણ તારણ, તરણ શરણ ચરણ સન્માન;
વિધન હરણ પાવન કરણ, ભય ભંજન ભગવાન. ૩.
ભદ્ર ભરણ બીતી હરણ, સુધા ઝરણ શુભવાન;
કલેશ હરણ ચિંતા ચુરણ, ભય ભંજન ભગવાન. ૪.
અવિનાશી અરિહંતતું, એક અખંડ અમાન;
અઝર અમર આણ જન્મ તું, ભય ભંજન ભગવાન. ૫.
આનંદી અપર્વિત તું, અકળ ગતી અનુમાન;
આશિષ અનુકૂળ આપજે, ભયભંજન ભગવાન. ૬.
નિરાકાર નિર્લેપ છો, નિર્ભળ નીતિ નિધાન;
નિર્મોહક નારાયણ, ભયભંજન ભગવાન. ૭.
સચરાચર સ્વયંભૂ પ્રભુ, સુખદ સૈવજે સાન;
સૃષ્ટિનાથ સર્વેશ્વરા, ભયભંજન ભગવાન. ૮.
સંકટ શોક સકળ હરણ, નીનમ જ્ઞાન નિદાન;
ધન્યા ધિકળ અગળ કરો, ભયભંજન ભગવાન. ૯.
આધિવ્યાધિ ઉપાધિને, હરો તંતંતોદાન;
કરુણાળુ કરુણા કરો, ભયભંજન ભગવાન. ૧૦.
કિંદરની કંકર મલી, ભૂલ ભયંકર ભાન;
ચંકર તે રોડે હરો, ભયભંજન ભગવાન. ૧૧.
ચક્રિ ચિચરે આપણો, ભકિત મુકિતનું દાન;
તુમ વ્યકિત જનકેર છે, ભયભંજન ભગવાન. ૧૨.
નીતિ પ્રીતિ નમ્રતા, ભડી ભકિતનું ભાન;
આર્થ પ્રભને આપણે, ભયભંજન ભગવાન. ૧૩.

દયા શાંતિ ઔદાર્યતા, ધર્મ મર્મ મન ધ્યાન;
સખ જપ વલુ કપ દે, ભયભંજન ભગવાન. ૧૪.

હર આળસ ઝેદીપણું, હર અધ ને અજ્ઞાન;
હર બ્રમણ ભારત તણી, ભયભંજન ભગવાન. ૧૫.

તનમન ધનને અનનું, દે મુખ મુધા સમાન;
આ અવનીતું કર લહું, ભયભંજન ભગવાન. ૧૬.

વિનય વિનંતિ રાયની, ધરો કૃપાથી ધ્યાન;
મોન્ય કરો મહારાજને, ભયભંજન ભગવાન. ૧૭.

(૧૦૦)

ત્રણ પ્રકારનાં સમકિતની વ્યાખ્યા લખી છે તે ત્રણેમાંથી ગમે તે સમકિત હોય તોપણ વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ થાય. પણ જો તે સમકિત વચ્ચું હોય તો વધારેમાં વધારે અર્ધપુણ્યપરાવર્તન કાળ સુધી સંસારપરિભ્રમણ કરીને મોક્ષ પામે.

“ અજ્ઞાન ” શબ્દનો સાધારણ ભાષામાં “ જ્ઞાનરહિત ” અર્થ થાય છે. પણ નિર્ગ્રંથપરિભાષામાં તેનો “ મિથ્યાત્વ સહિત જ્ઞાન ” એવો અર્થ થાય છે. નિર્ગ્રંથપરિભાષા પ્રમાણે અજ્ઞાને અજ્ઞી છે; માત્ર વિપરીત રીતે જણે છે; માટે તે અજ્ઞાન કહેવાય છે, પણ જાણવા રૂપ સ્વભાવથી કંઈ તે રહિત નથી.

(૧૦૧)

હે શ્રી.....! તમે શંકાસ્પ વખતમાં વારંવાર વહે છે તેનો અર્થ શો છે ? નિઃસંદેહ યક્ષને રહે, અને એ જ તમારો સ્વભાવ છે.

હે અંતરાત્મા ! તમે કશું જ વાચ્ય તે યથાર્થ છે; નિઃસંદેહપણે સ્થિતિએ સ્વભાવ છે, જ થાપિ સંદેહના આવરણનો કેવળ ક્ષય જ્યાં સુધી કરી શકાયો ન હોય ત્યાં સુધી તે સ્વભાવ અવાપમાન અથવા અધાસ રહે છે; અને તે કારણથી અગમે પણ વર્તમાન દશા છે.

હે શ્રી.....! તમને જે કંઈ સંદેહ વર્તેલા હોય તે સંદેહ સ્વવિચારથી અથવા સત્સમાગમથી ક્ષય કરો.

હે અંતરાત્મા ! વર્તમાન આત્મદશા જોતાં જો પરમસત્સમાગમ પ્રાપ્ત થયો હોય, અને તે મના આશ્રયે વૃત્તિ પ્રતિબંધ પામી હોય તો તે સંદેહની નિવૃત્તિને હેતુ થવો સંભવે છે. બાકી બીજો કોઈ ઉપાય દેખાતો નથી, અને પરમ સત્સમાગમ અથવા સત્સમાગમ પશુ પ્રાપ્ત થવો મહા કહેણું છે.

હે શ્રી! તમે કહો છો તેમ સત્સમાગમનું દુર્લભપણું છે, એમાં સંશય નથી, પણ તે દુર્લભપણું જો સુવ્રભ ન થાય તેમ વિશેષ અનાગતકાળમાં પણ તમને દેખાતું હોય તો તમે શિયિલતાનો સાગ કરી સ્વવિચારનું દ્રઢ અવગ્રંથન ગ્રહણ કરો, અને પરમપુરૂષની આજ્ઞામાં ભક્તિ રાખી સામાન્ય સત્સમાગમમાં પણ કાળ વ્યતીત કરો.

હે અંતરાત્મા ! તે સામાન્ય સત્સમાગમની અગમે પૂછી સંદેહની નિવૃત્તિ કરવા મુશ્કે છે, અને અગારી આજ્ઞાએ પ્રવર્તનું કલ્પાણરૂપ છે એમ જાણી વશવર્તિત્વે વર્ત્યા કરે છે. જો અગમે તેમનાં સમાગમમાં તો નિજ વિચાર કરવામાં પણ તેમની સંબાળ લેવામાં પડવું પડે, અને

પ્રતિબંધ થઈ સ્વવિચારદશા બહુ આગળ ન વધે એટલે સદેહ તો તેમજ રહે, એવું સદેહ સહિત-
પણ હોય ત્યાં સુધી ખીજા જીવોના એટલે સામાન્ય સત્સંગમમાદિમાં પણ આવવું ન ધરે માટે
શું કરવું તે સૂઝવું નથી.

(૧૦૨)

જેમ છે તેમ નિજસ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશે ત્યાંસુધી નિજસ્વરૂપનાં નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર રહે-
વાને જ્ઞાનીપુરૂષનાં વચનો આધારભૂત છે. એમ પરમ પુરૂષ શ્રી તીર્થકરે કહ્યું છે.—તે સસ છે,
આરમે શુણ્ણ સ્થાનકે વર્તતા આત્માને નિદિધ્યાસન રૂપ ધ્યાનમાં શુભચિત્ત એટલે મુખ્ય એવાં
જ્ઞાનીના વચનોનો આશય ત્યાં આધારભૂત છે, એવું પ્રમાણુ જિનમાર્ગને વિષે વારંવાર કહ્યું છે.

એકબીજાની પ્રાપ્તિ થયે નિર્વાણમાર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત
સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાની પુરૂષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે. અને તે ઠેક પૂર્ણ દશા થતાં સુધી
છે; નહીં તો જીવને ખતીત થવાનો ભય છે એમ માન્યું છે તો પછી પોતાની મેળે અનાદિથી
જ્ઞાત એવા જીવને સદ્ગુણના યોગવિના નિજ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવું અશક્ય છે. એમાં સંશય
કેમ હોય ?

નિજસ્વરૂપનો દ્રઢ નિશ્ચય વર્તે છે તેવા પુરૂષને પ્રસન્ન જગત્ત વ્યવહાર ચૂકવી દે એવા પ્રસંગ
પ્રાપ્ત કરાવે છે, તો પછી તેથી ન્યૂન દશામાં ચૂકી જવાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે ?

પોતાના વિચારના બળે કરી—સત્સંગ—સત્સાસ્ત્રનો આધાર ન હોય તેવા પ્રસંગમાં આ જગત્ત
વ્યવહાર વિશેષ બળ કરે છે અને ત્યારે વારંવાર શ્રી સદ્ગુણનું મહાત્મ્ય અને આશ્ચર્યનું સ્વરૂપ તથા
સાર્થકપણું અસંત અપરોક્ષ સત્ય દેખાય છે.

(૧૦૩)

શ્રી.....પ્રત્યે સુધારસ સંબંધી વાતચિત્ત કરવાનો અવસર તમને પ્રાપ્ત થાય તો કરશો.
જે દેહ યુવાવસ્થામાં અને સંપૂર્ણ આરોગ્યતામાં દેખાતા છતાં પણ ક્ષણબંધુર છે તે દેહમાં
પ્રીત કરીને શું કરીએ ?

જગત્તા સર્વ પદાર્થ કરતાં જે પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રીતિ છે એવો આ દેહ તે પણ હાખનો હેતુ
છે; તો ખીજા પદાર્થમાં મુખ્યતા હેતુની શું કલ્પના કરવી ?

જે પુરૂષોએ વસ્તુ જેમ શરીરથી જુદું છે એમ આત્માથી શરીર જુદું છે એમ દીકું છે તે
તે પુરૂષો ધન્ય છે.

ખીજાની વસ્તુ પોતાથી મહણુ થઈ હોય તે જ્યારે એમ જાણાય કે ખીજાની છે ત્યારે તે
આખી દેવાનું જ કાર્ય મહાત્મા પુરૂષો કરી છે.

હુપમકાળ છે એમાં સંશય નથી.

તથાપિ પરમજ્ઞાની આત્મ પુરૂષનો પ્રાપ્ત વિરહ છે.

વીરલાં જીવો સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું પામે એવી કાળ સ્થિતિ થઈ ગઈ છે.

ન્યાં સહજ સિદ્ધ આત્મચાસ્ત્રિ દશા વર્તે છે એવું દેવજ્ઞાન પામવું મહત્ત્વ છે એમાં મંત્રણ નથી.
પ્રવૃત્તિ વિશય પામતી નથી. વિચિત્રપણું ધણું વર્તે છે.

વનને વિષે અથવા એકાંતને વિષે સહજ સ્વરૂપને અનુભવનો જ્ઞાના આત્મા નિરુપેક્ષ
પ્રવર્તે એમ કરવામાં સર્વ ઈચ્છા રોકાણી છે.

(૧૦૪)

હાર પછી અર્ધા ઘડીમાં બક્તિની, યતિ ઉત્તમાગ કરનારા એવા પદો (આગાનુસાર)
ઉચ્ચારવાં.

અર્ધા ઘડીમાં દાર્પોત્સર્ગરૂપે “ પરમગુરુ ” સમ્પન્નું રટણ કરવું—તથા “સર્વેશ્વ દેવ” એ નામની
પાંચમાળા ગણવી.

હાથ અધ્યયન કરવા યોગ શાસ્ત્રોઃ—વૈરાગ્ય સતતક, ઇન્દ્રિયપરાજ્યસતતક, શાંત સુધારક,
અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ, યોગદષ્ટિસમુચ્ચય, નવતત્ત્વ, મૂળ પદ્ધતિ કર્મમંથ્ર, ધર્મચિંદુ, આત્માનુ-
શાસન, ભાવનાબોધ, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ, મોક્ષમાળા, ઉપગિતિભવપ્રપંચ, શ્રી આનંદધનજી એવીશીમાંથી
નીચે લખેલાં રતવનોઃ-૧-૩-૫-૭-૮-૯-૧૦-૧૩-૧૫-૧૬-૧૭-૧૮-૨૨.

(૧૦૫)

અથ સમ્પન્નના નામ યોપાર્ધ.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭

જૂવા આગિય મહિરા દારી, આદેટક ચોરી પરનારી;

એહી સમ વ્યસન દુઃખદાર્ધ, દુરિત મૂલ દુર્ગતિ કે બાર્ધ.

એ સમ વ્યસનનો ત્યાગ.

રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ.

અમુક શિવાય સર્વ વનસ્પતીનો ત્યાગ.

અમુક મિતિયે અત્યાગ વનસ્પતીનો પણ પ્રતિજ્ઞ.

અમુક રસનો ત્યાગ.

અશ્વત્થમર્ચનો ત્યાગ.

પરિમહપ્રમાણ.

(૧૦૬)

શ્રીમત્ પરમગુરુચોનમઃ

શરીરમાં વિશેષ રોગાદિ ઉપદ્રવથી, બેબાનપણથી રાગ અંધવા દેવાદિના બળાતકારથી
અત્રે વિદિત દરેલા નિયમમાં પ્રવર્તવા અશક્ય થાઉં તો તે માટે પશ્ચાતાપનું સ્થાનક સમગ્રુ છું.
સ્વેચ્છાએ કરીને તે નિયમમાં કંઈ પણ ન્યૂનાધિકતા કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે. સત્યુચ્ચની આગાએ
તેમાં ફેરફાર કરવાથી નિયમ ભંગ નહીં.

(૧૦૭)

શ્રીમત્ પરમગુરુચોનમઃ

સવારમાં ઉઠીઃ—ધર્મોપધિક પ્રતિક્રમી-રાત્રિ દિવસ ને કંઈ અદાર-પાપસ્થાનકમાં પ્રવર્તિ
યઈ હોય. સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપરૂપ મોક્ષમાર્ગ સંબંધી કિંચિત્ પણ ને મારાથી
અપરાધ થયો હોય, તથા પંચ પરમપદ સંબંધી ને કંઈ અપરાધ થયો હોય, કોઈ પણ છત્ર
પ્રત્યે કિંચિત્ માત્ર પણ મેં અપરાધ કર્યો હોય તે બધાં અપરાધ અગ્રણ્યતાં થયો હોય તે સર્વ
ક્ષમાવધો, તે અપરાધને નિંદવા, વિશેષ નિંદવા, આત્મામાંથી તે અપરાધ વિસર્જન કરી
નિશત્ત્વ થવું.

(રાત્રીએ શયન કરતી વખતે પણ એજ પ્રમાણે કરવું.)

શ્રી સત્પુરુષના દર્શન કરી ચાર ઘડી માટે સર્વ સાવધ વ્યાપારથી નિવૃત્તિ એક આસનપર સ્થિતિ કરવી. તે સમયમાં “ પરમશુર ” એ શબ્દની પાંચમાળાઓ ગણી સત્શાસ્ત્રનું બે ઘડી સુધી અધ્યયન કરવું.

ત્યાર પછી એક ઘડી કાયોત્સર્ગ કરી શ્રી સત્પુરુષના વચનોનું તે કાયોત્સર્ગમાં રટણ કરી સદ્વૃત્તિનું અનુસંધાન કરવું.

(૧૦૮)

જ્ઞાન શુવનું રૂપ છે માટે તે અરૂપી છે, ને જ્ઞાન વિપરીતપણે જાણવાનું કાર્ય કરે છે, ત્યાં સુધી તેને અજ્ઞાન કહેવું એવી નિર્ઘયપરિભાષા કરી છે, પણ એ સ્થળે જ્ઞાનનું ખીજું નામજ અજ્ઞાન છે એમ જાણવું.

જ્ઞાનનું ખીજું જ નામ અજ્ઞાન હોય તો જેમ જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય એમ કહ્યું છે, તેમ અજ્ઞાનથી પણ મોક્ષ થવો જોઈએ, તેમજ મુક્ત શુવમાં પણ જ્ઞાન કહ્યું છે, તેમ અજ્ઞાન પણ કહેવું જોઈએ; એમ આશંકા કરી છે તેનું આ પ્રમાણે સમાધાન છે:—

આંટી પડવાથી ધુંચાએહું સૂત્ર, અને આંટી નીકળી જવાથી વગર ધુંચાએહું સૂત્ર, એ બન્ને સૂત્ર જ છે; છતાં આંટીની અપેક્ષાથી ધુંચાએહું સૂત્ર, અને વગર ધુંચાએહું સૂત્ર એમ કહેવાય છે; તેમ મિથ્યાત્વ જ્ઞાન તે, અજ્ઞાન અને સમ્યજ્ઞાન તે “ જ્ઞાન ” એમ પરિભાષા કરી છે, પણ મિથ્યાત્વ જ્ઞાન તે જડ, અને સમ્યજ્ઞાન તે ચેતન એમ નથી. જેમ આંટીવાળું સૂત્ર અને આંટી વગરનું સૂત્ર બન્ને સૂત્રજ છે; તેમ મિથ્યાત્વ જ્ઞાનથી સંસાર પરિશ્રમણ થાય, અને સમ્યજ્ઞાનથી મોક્ષ થાય. જેમ અત્રેથી પૂર્વ દિશા તરફ દશ ગાઉકર એક ગામ છે ત્યાં જવાને અર્થે નીકળેલો માણસ દિશાશ્રમથી પૂર્વને બદલે પશ્ચિમ તરફ ચાલ્યો જાય, તો તે પૂર્વ દિશાવાળું ગામ પ્રાપ્ત ન થાય, પણ તેથી તેણે ચાલવારૂપ ક્રિયા કરી નથી એમ કહી ન શકાય; તેમજ દેહ અને આત્મા જૂદા છતાં દેહ, અને આત્મા એક જણ્યો છે તે શુવ દેહલુહિએ કરી સંસાર પરિશ્રમણ કરે છે, પણ તેથી તેણે જાણવારૂપ કાર્ય કર્યું નથી એમ કહી ન શકાય. પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ચાલ્યો છે, એ પૂર્વને પશ્ચિમ માનવારૂપ જેમ બ્રમ છે, તેમ દેહ અને આત્મા જૂદા છતાં બેયને એક માનવારૂપ બ્રમ છે; પણ પશ્ચિમમાં જતાં, ચાલતાં જેમ ચાલવારૂપ સ્વભાવ છે, તેમ દેહ અને આત્માને એક માનવામાં પણ જાણવારૂપ સ્વભાવ છે. જેમ પૂર્વને બદલે પશ્ચિમને પૂર્વ માનેલ છે, તે બ્રમ તથારૂપ હેતુ સામગ્રિ મળ્યે સમજવાથી પૂર્વ પૂર્વજ સમજાય છે, અને પશ્ચિમ પશ્ચિમજ સમજાય છે ત્યારે તે બ્રમ ટળી જાય છે, અને પૂર્વ તરફ ચાલવા લાગે છે, તેમ દેહ અને આત્માને એક માનેલ છે, તે સદ્ગુણ, ઉપદેશાદિ સામગ્રિ મળ્યે બન્ને જૂદાં છે, એમ યથાર્થ સમજાય છે, ત્યારે બ્રમ ટળી જઈ આત્મા પ્રત્યે જ્ઞાનોપયોગ પરિણમે છે. શ્રમમાં પૂર્વને પશ્ચિમ અને પશ્ચિમને પૂર્વ માન્યા છતાં પૂર્વ તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તે પશ્ચિમ દિશા જ હતી. માત્ર શ્રમથી વિપરીત ભાસતું હતું, તેમ અજ્ઞાનમાં પણ દેહ તે દેહ અને આત્મા તે આત્મા જ છતાં તેમ ભાસતાં નથી એ વિપરીત ભાસવું છે. તે યથાર્થ સમજાયે, બ્રમ નિવૃત્ત થવાથી દેહ દેહજ ભાસે છે, અને આત્મા આત્મા જ ભાસે છે; અને જાણવારૂપ સ્વભાવ વિપરીતપણાને બજતો હતો તેસમ્યક્ષણાને બજે છે. દિશાશ્રમ વસ્તુતાએ કંઈ નથી અને ચાલવારૂપ

ક્રિયાથી ઇચ્છિત ગામ પ્રાપ્ત થવું નથી, તેમ ગિથ્યાત્વ પણ વસ્તુતાએ કંઈ નથી, અને તે સાથે જાણનારૂં સ્વભાવ પણ છે; પણ સાથે ગિથ્યાત્વરૂપ શ્રમ હોવાથી સ્વસ્વરૂપતામાં પરમ સ્થિતિ થતી નથી. દિશાશ્રમ ઠલેથી ઇચ્છિત ગામ તરફ વળતાં પછી ગિથ્યાત્વ પણ નાશ પામે છે, અને સ્વસ્વરૂપ શુદ્ધ જ્ઞાનાત્મપદમાં સ્થિતિ થઈ શકે એમાં કંઈ સંદેહનું દેહાણું નથી.

(૧૦૯)

ગયા કાગળમાં અત્રેથી ત્રણ પ્રકારનાં સમકિત જણાવ્યાં હતા. તે ત્રણે સમકિતમાંથી ગમે તે સમકિત પામ્યાથી જીવ વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ પામે. જ્યન્ય તે ભવે પણ મોક્ષ પામ; અને જો તે સમકિત વમે, તો વધારેમાં વધારે અર્ધપુરુષગત્તપરાવર્તનકાળ સુધી સંસારપરિભ્રમણ કરીને પણ મોક્ષ પામે. સમકિત પામ્યા પછી વધારેમાં વધારે અર્ધપુરુષગત્તપરાવર્તન સંસાર હોય. ક્ષયોપમરામ સમકિત અથવા ઉપરામ સમકિત હોય, તો તે કોઈ જીવ વધી શકે; પણ ક્ષાયિક-સમકિત હોય તો તે વધાય નહીં. ક્ષાયિકસમકિતી જીવ તે જ ભવે મોક્ષ પામે, વધારે ભવ કરે તો ત્રણ ભવ કરે, અને કોઈ એક જીવની અપેક્ષાએ ક્વચિત્ ચાર ભવ થાય. યુગલીઆતું આયુષ્ ખંધાયા પછી ક્ષાયિક સમકિત આવ્યું હોય, તો ચાર ભવ થવાનો સંભવ છે, ઘણું કરીને કોઈક જીવને આમ ખને છે.

બગવત્ તીર્થંકરના નિર્ઘ્રય, નિર્ઘ્રયીઓ, શ્રાવક, તથા શ્રાવિકાઓ કંઈ સર્વને જીવાજીવનું જ્ઞાન હતું તેથી તેને સમકિત હતું છે, એવો સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય નથી. તેમાંથી કેકં જીવને તીર્થંકર સાચા પુરૂષ છે, સાચા મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશ છે, જેમ તે કહે છે તેમજ મોક્ષમાર્ગ છે એવી પ્રતીતિથી, એવી રૂચિથી અને શ્રી તીર્થંકરના આશ્રયથી નિઃશ્રયથી સંગઠિત હતું છે. એવી પ્રતીતિ-એવી રૂચિ અને એવા આશ્રયનો તથા આજ્ઞાનો નિશ્ચય છે તે પણ એક પ્રકારે જીવાજીવના જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પુરૂષ સાચા છે; અને તેની પ્રતીતિ પણ સાચી આવી છે કે જેમ આ પરમ કૃપાળુ કહે છે તેમજ મોક્ષમાર્ગ છે, તેમજ મોક્ષમાર્ગ હોય, તે પુરૂષના લંકાણાદિ પદ્ધતિ વીતરંગપણાની સિદ્ધિ કરે છે. જો વીતરંગ હોય તે પુરૂષ યથાર્થ વક્તા હોય, અને તેજ પુરૂષની પ્રતીતિએ મોક્ષમાર્ગ સ્વીકારવા યોગ્ય હોય એવી સુવિચારણા તે પણ એક પ્રકારનું જાણતાએ જીવાજીવનું જ જ્ઞાન છે. તે પ્રતીતિથી, તે રૂચિથી, અને તે આશ્રયથી પછી સ્પષ્ટ, વિસ્તારસહિત જીવાજીવનું જ્ઞાન અનુક્રમે થાય છે; તથારૂપ પુરૂષની આજ્ઞા ઉપાસવાથી રાગ, દ્વેષનો કંઈ ધર્મ વીતરંગદશા થાય છે. તથારૂપ સત્પુરૂષના પ્રત્યક્ષ યોગ વિના એ સમકિત આવવું કદાચ છે. તેવી પુરૂષના વચનરૂપ શાસ્ત્રથી કોઈક પૂર્વ આરાધિક હોય એવા જીવને સમકિત થવું સંભવે છે; અપવાદ કોઈ એક આચાર્ય પ્રત્યક્ષપણે તે વચનના હેતુથી કોઈક જીવને સમકિત પ્રાપ્ત કરાવે છે.

(૧૧૦)^૧

૩૪

આત્મા.

આત્મા.

સચ્ચિદાનંદ.

સચ્ચિદાનંદ.

સર્વવ્યાપક, સત્ ચિત્ આનંદ એવો હું આત્મા એક છું ? એમ વિચારવું, ધ્યાવવું.

નિર્મળ, અત્યંત પરમ શુદ્ધ ચૈતન્યધન પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ છે.

સર્વને બાધ કરતાં કરતાં અબાધ્ય અનુભવ રહે છે તે આત્મા છે.

સર્વને જે નાણે છે તે આત્મા છે.

સર્વ બાવને પ્રકાશે છે તે આત્મા છે.

ઉપયોગમય આત્મા છે.

અવ્યાબાધ સમાધિ સ્વરૂપ આત્મા છે.

આત્મા છે.

આત્મા અત્યંત પ્રકટ છે, કેમકે સ્વસંવેદન પ્રગટ અનુભવમાં છે.

તે આત્મા નિત્ય છે-અનુત્પન્ન અને અગિયન સ્વરૂપ હોવાથી.

આનંતિપણે પરભાવનો કર્તા છે.

તેના કૃણનો ભોક્તા છે.

ભાન થયે સ્વભાવપરિણામી છે. સર્વથા સ્વભાવ પરિણામ તે મોક્ષ છે.

સદ્ગુરુ, સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર અને સંયમાદિ તેના સાધન છે. આત્માના અસ્તિ-
ત્વથી માંડીને નિર્વાણ સુધીના પદ સાચાં છે. અત્યંત સાચાં છે, કેમકે પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે.

શ્રાંતિ પણે આત્મા પરભાવનો કર્તા હોવાથી શુભાશુભ કર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે.

કર્મ સર્ણ હોવાથી તે શુભાશુભ કર્મ આત્મા ભોગવે છે.

ઉત્કૃષ્ટ શુભથી ઉત્કૃષ્ટ અશુભ સુધીના સર્વ ન્યૂનાધિક પર્યાય ભોગવવારૂપ ક્ષેત્ર માટે અવશ્ય છે.

નિર્ગત્યભાવજ્ઞાનમાં કેવલ ઉપયોગે તત્ત્વચાકાર સહજ સ્વભાવે નિર્વિકલ્પપણે આત્મા
પરિણમે તે કેવલજ્ઞાન છે.

તથારૂપ પ્રતીતિપણે પરિણમે તે સમ્યક્ત્વ છે. નિરંતર તે પ્રતીતિ વર્ત્યા કરે તો તે ક્ષાયિક
સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ.

કવચિત્ મંદ, કવચિત્ તીવ્ર, કવચિત્ વિસર્જન, કવચિત્ સ્મરણરૂપ એમ પ્રતીતિ રહે તેને ક્ષયો-
પશ્યમ સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. તે પ્રતીતિને સત્તાગમ આવરણ ઉદય આવ્યાં નથી ત્યાં સુધી ઉપશમ

૧. પ્રથમાવૃત્તિના પૃષ્ઠ ૪૦૭-૪૦ ઉપર (એળ ૮ પછી) અને આ દ્વિતીયાવૃત્તિના પૃષ્ઠ ૪૨૮
ઉપર (એળ ૫ પછી) પ્રકટ થયેલ વિચારોનો મૂળ લેખ પ્રથમ અને દ્વિતીય આવૃત્તિઓનો તે ભાગ
મુદ્રિત થયા પછી પ્રાપ્ત થયેલ છે તે ઉપરથી જણાય છે કે, “ અસદ્ ગુરુઓ આવાં ખોટાં આલંબન દે
છે ” એ વાક્ય પૂર્ણ થયા પછી જે વિષય આવે ■ અને જે “ તથારૂપપ્રતીતિ યથે અન્યભાવ સંબંધી
અહંભત્વાદિ હર્ષ શોક, ક્રમે કરી ક્ષય થાય. ” એ વાક્ય પર્યંત લંબાય છે તે વિષય શ્રીમદ્દના મૂળપત્ર
નેતાં આ પ્રમાણે છે.—સંશોધક.

સમજીત કહીએ છીએ. ઉદય આવરણુ આવ્યે આત્મા તે પ્રતીતિને પડી જાય તેને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. આત્મત પ્રતીતિ યવાના યોગમાં સત્તાગત અદ્ય પુદ્ગલનું વેદનું જ્યાં રહ્યું છે તેને વેદક સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ.

તથાસ્પ પ્રતીતિ થયે અન્યભાવ સંબંધી અદ્ભુતતાદિ હાર્દ શોક ક્રમે આક્રમે દરી દાય ધાય.

(૧૧૧)^૧

ૐ

તે શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ, સત્-ચિત્-આનંદરૂપે સર્વત્ર ભરપૂર છે. મૂર્તિમાન ! સ્વરૂપ અશ્વય ધામમાં ગિરાનો છે. અમે તે (શુરૂગમ) મૂર્તિમાન સ્વરૂપને શું વર્ણવીએ ? એ સ્વરૂપ વિચારતાં-સંભારતાં અમને તો પરમ સમાધિ આવે છે. અહો તે સ્વરૂપ ! અહો અમારૂં ગઢાભાગ કે આ જન્મને વિષે અમને તેની ભક્તિની દદ રૂચિ યથા !

(૧૧૨)^૨

ૐ

સત્

શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ, શ્રી સદ્ગુરૂ અને સત્ એ વિશે અમને બેદણુદિ છે જ નહીં. ત્રણે એકરૂપ જ છે.

આ સમસ્ત વિશ્વ ભગવદ્ગુણ જ છે. તે ભગવદ્ જ સ્વેચ્છાએ જગદાકાર થયા છે.

ત્રણે કાળમાં ભગવત્ ભગવત્સ્વરૂપ જ છે. વિચાકાર થયા (યતાં ?) છતાં નિર્બીધ જ છે. જેમ સર્પ કુંડલાકાર થાય તેથી કોઇ પણ પ્રકારના વિકારને પામતો નથી, અને સ્વરૂપથી સ્થૂન થતો નથી તેમ શ્રીહરિ જગદાકાર થયા છતાં સ્વસ્વરૂપમાં જ છે.

આમારો અને સર્વ જ્ઞાનીઓનો નિક્ષય છે કે, અનંત સ્વરૂપે એક તે ભગવત્ જ છે.

અનંત કાળ પહેલાં આ સમસ્ત વિશ્વ તે શ્રીમાન્ ભગવત્થી ઉત્પન્ન થયું હતું. અનંતકાળે લઇ યઇ તે ભગવત્ રૂપ જ થશે.

ચિત્ અને આનંદ એ બે પદાર્થ જાડે વિશે ભગવતે તિરોભાવે કર્યા છે. છવને વિશે એક આનંદ જ તિરોભાવ કરેલ છે. સ્વરૂપે તો સર્વસત્ ચિત્ આનંદરૂપ જ છે. સ્વરૂપ લીલા ભગવાને અર્થે ભગવત્તી આવિવર્ભાવ અને તિરોભાવ નામની શક્તિઓ પ્રચરે છે.

એ જાડ કે છવ ક્યાંય બીજેથી આવ્યા નથી. તેની ઉત્પત્તિ શ્રીમાન્ હરિથી જ છે. તેના તે આંશ જ છે-અદ્વરૂપ જ છે-ભગવત્ રૂપ જ છે.

સર્વે આ જે કાંઇ પ્રવર્તે છે તે શ્રીમાન્ હરિથી જ પ્રવર્તે છે. સર્વે તે છે. સર્વે તે જ રૂપ

૧-૨. શ્રીમદે આ વિષય ક્યારે લખેલો તે નિષ્કૃંપપૂર્વક કહી શકાતું નથી. સંવત્ ૧૯૪૭ (તેઓનું ૩૩ મું વર્ષ) પહેલે જ્યારે તેઓ સર્વ દર્શનોની તુલનાત્મક પરીચોધના (Comparative observation) કરતા હતા ત્યારે આ વિષય લખવાયોગ્ય છે કે કેમ તે શોધવાયોગ્ય છે. આ વિષયમાં આત્માને ક્યાં ક્યાં દર્શનોના અભિપ્રાયપૂર્વક ગાયો છે તે પણ શોધવા યોગ્ય છે. સર્વ દર્શનોની તુલનાત્મક પરીચોધના પછી સર્વ દર્શનોના સંબંધમાં તેઓ જે નિષ્કૃંપપર આવ્યા હતા તે નિષ્કૃંપ પ્રથમાશ્રતિના પૃષ્ઠ ૫૦૨ (આંક ૫૬૫) અને દ્વિતીયાશ્રતિના પૃષ્ઠ ૫૨૩ (પૃષ્ઠ ૫૭૭) પરથી જણાવા યોગ્ય છે-સંશોધક.

છે. બિન્ન ભાવ અને બેદાબેદનો અવકાશ જ નથી. તેમ છે જ નહીં. ઇશ્વરેચ્છાથી તેમ ભાસ્તું છે. અને તે તેને (શ્રીમાન્ હરિ) જ ભાસ્તું છે, અર્થાત્ તું તે જ છો. [તત્ત્વમસિ]

આનંદનો અંશ આર્વાભાવ હોવાથી જીવ તે શોધે છે. અને તેથી જેમાં ચિત્ અને આનંદ એ બે અંશો તિરોભાવે ક્યાં છે એવા જડમાં શોધવાના ક્ષમમાં પડ્યો છે; પણ તે આનંદસ્વરૂપે તો ભગવંતમાં જ પ્રાપ્ત થવાનું છે. જે પ્રાપ્ત થયે-આવે અખંડ ગોધ થયે-આ સ્મરત વિશ્વ બ્રહ્મરૂપ જ-ભગવદ્સ્વરૂપ બાસશે. એમ છે જ. એમ અમારો નિશ્ચય અનુભવ છે જ.

જ્યારે આ સ્મરત વિશ્વ ભગવદ્ સ્વરૂપ લાગશે ત્યારે જીવભાવ મટી જઈ સત્ ચિત્ આનંદ એવું બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થશે.

અહં પ્રજ્ઞાસ્મિ.

[અપૂર્ણ].

(૧૧૩)

બૌદ્ધ નૈયાયિક, સાંખ્ય, જૈન અને મીમાંસા એ પાંચ આસ્તિક દર્શનો એટલે બંધ મોક્ષાદિ ભાવને સ્વીકારનારાં દર્શનો છે.

નૈયાયિકના અભિપ્રાય જેવો જ વૈશેષિકનો અભિપ્રાય છે; સાંખ્ય જેવો જ યોગનો અભિપ્રાય છે. સહજ બેદ છે તેથી તે દર્શન જૂદા ગણેલાં નથી.

પૂર્વ અને ઉત્તર એમ મીમાંસા અને દર્શનના બે બેદ છે; પૂર્વ મીમાંસા અને ઉત્તર મીમાંસામાં વિચારનો બેદ વિશેષ છે; તથાપિ મીમાંસા શબ્દથી બેયનું જોળખાણુ યાય છે; તેથી અત્રે તે શબ્દથી બેય સમજ્યાં. પૂર્વ મીમાંસાનું જૈમિનીયો અને ઉત્તર મીમાંસાનું 'વેદાન્ત' એમ નામ પણ પ્રસિદ્ધ છે.

બૌદ્ધ અને જૈન શિવાયના બાકીનાં દર્શનો વેદને સુખ્ય રાખી પ્રવર્તે છે; માટે વેદાશ્રિત દર્શન છે; અને વેદાર્થ પ્રકાશી પોતાનું દર્શન સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

બૌદ્ધ અને જૈન વેદાશ્રિત નથી. સ્વતંત્ર દર્શન છે.

આત્માદિ પદાર્થને નહીં સ્વીકારતું એવું આર્વાક નામે છઠ્ઠું દર્શન છે.

બૌદ્ધ દર્શનના સુખ્ય ચાર બેદ છે.

૧. સૌતાંત્રિક, ૧ માધ્યમિક ૩ શન્યવાદિ અને ૪ વિગ્નાનવાદી-તે જૂદે જૂદે પ્રકારે ભાવોની વ્યવસ્થા માને છે.

જૈનદર્શનના સહજ પ્રકારાંતરથી બે બેદ છે; દિગચ્ચર અને ક્ષેતાચ્ચર.

પાંચે આસ્તિક દર્શનને જગત્ અનાદિ અભિગત છે.

બૌદ્ધ, સાંખ્ય અને પૂર્વ મીમાંસાને અભિપ્રાયે સંદિગ્ધતા એવો કોઈ ઇશ્વર નથી.

નૈયાયિકને અભિપ્રાયે તટસ્થપણે ઇશ્વર કર્તા છે. વેદાંતને અભિપ્રાયે આત્માને વિશે જગત્ વિવર્તરૂપ એટલે કલ્પિતપણે લાસે છે અને તે રીતે ઇશ્વર કલ્પિતપણે કર્તા સ્વીકાર્યો છે. યોગને અભિપ્રાયે નિયંતાપણે ઇશ્વર પુરૂષ વિશેષ છે.

બૌદ્ધને અભિપ્રાયે ત્રિકાળ એક વસ્તુ સ્વરૂપ આત્મા નથી, ક્ષણિક છે. શુન્યવાદી બૌદ્ધને અભિપ્રાયે વિજ્ઞાન માત્ર છે; અને બૌદ્ધને અભિપ્રાયે દુષ્પ્રાદિ તત્ત્વ છે. તેમાં વિજ્ઞાન સ્તંભ ક્ષણિક પણે આત્મા છે.

નૈયાયિકને અભિપ્રાયે સર્વવ્યાપક એવા અસંખ્ય હવ છે. ઇશ્વર પણ સર્વવ્યાપક છે. આત્મા દિને મનના સાનિધ્યથી જ્ઞાન ઉપજે છે.

સૌંખ્યને અભિપ્રાયે સર્વવ્યાપક એવા અસંખ્ય આત્મા છે. તે નિત્ય અપરિણામી અને ચિન્માત્રસ્વરૂપ છે.

જૈનને અભિપ્રાયે અનંત દ્રવ્ય આત્મા છે. પ્રત્યેક જૂદા છે. જ્ઞાનદર્શનાદિ ચેતના સ્વરૂપ નિસ અને પરિણામી પ્રત્યેક આત્મા અસંખ્યાન પ્રદેશી સ્વશરીરાવગાહવર્તિ માન્યો છે.

પૂર્વ મીમાંસાને અભિપ્રાયે હવ અસંખ્ય છે. ચેતન છે.

ઉત્તર મીમાંસાને અભિપ્રાયે એક જ આ સર્વવ્યાપક સત્યદાનંદમય ત્રિકાલાભાવ્ય છે.

[હિમના નિકપ-(કસ)-**Touch**નો નિર્ધાર કરવામાં જેમ હેમનું નિકપોપલ-કસોટી-
 (touch-stone) સાધન છે તેમ જ્ઞાનના નિકપનો નિર્ધાર કરવામાં વ્યવહારજીવન
 (wordly life) એક નિકપોપલ-કસોટીરૂપ છે. વ્યાપારજીવન (**Business**
life) એ વ્યવહારજીવનનો એક દેશ અર્થાત્ વિભાગ છે. વ્યાપારનાં પ્રલોભનો
 (**Business temptations**) માં પણ નૈતિક ચિંતા (**moral**
responsibility) પૂર્વક નિર્જીવ લાલના વ્યાપારથી માંડી યાગ્યાન લાલના
 વ્યાપારમાં પણ સૂક્ષ્મ લક્ષ, દીર્ઘદર્શિતા, નિપુણતા, વ્યાપારનિબલ્લ અને સર્વતતા
 (**all-roundness**) આદિ વ્યાપારીના લક્ષણો (**Business qualifica-**
tions) નો અભિપ્રાય કરવા અર્થે આ થોડાંક વ્યાપાર વિષયક પત્રો અત્ર સ્થિર
 કર્યા છે. વ્યાપારવ્યવસાયમાં ધોરતાપૂર્વક નિવાસ છતાં શ્રીમદ્ની આત્મસંમુખતા
 કેવા પ્રકારની હતી તેનો નિર્ણય કરવા માટે વ્યાપારવિષયક વિચારો અને આત્મ-
 જ્ઞાનઅર્થક વિચારો નિકટ નિકટ (**side by side**) રાખી અવલોકવાની અગત્ય
 છે.-સંશોધક.]

વ્યાપારવિષયક પત્રો.

(૧)^૧

સાવત્રા, બાદપદ વદ ૪, રવિવાર, ૧૯૫૧.

ભાઈ રેવાશંકર જગજીવનની કંપની,

શ્રી મુંબઈ.

અત્રે ગઈદિને આવતું થયું છે. તમારું પત્ર મધ્યું છે. વાંચી વીગત જાણી છે. તમારી તરફ સંધવી ઘેલા વાલજનું રેશમી કપડનું કંઈ કામદાર આવે તો બરાબર તપાસીને કરશો. ભાઈ અમૃતલાલને જણાવશો. તેમને અવકાશ હોય તે વખતે સાથે લઈ ખરીદ કરશો. રેશમી ઝાદણીઓ મંગાવે તો પોત, પતો, રંગ વગેરે બરાબર તપાસીને લેશો. જાંવણી ચોખી લેઈને લેશો. લીમજી વલ્લભજીને ત્યાં નંગ સારાં હોય છે. પણ કાંઈક પેસા વધારે પડે છે, અને ભોંપતળીએ નાકાપર જે ખત્રી જેસે છે તેને ત્યાંથી આપણે કેટલીકવાર લઈએ છીએ તે કંઈક ઝાણું લે છે. માટે નંગ બરાબર તપાસી લીમજી વલ્લભજીના જેવાં તેમની પાસેથી મળે તો લેશો. લીમજી વલ્લભજીને અને તેનો એક જ ભાવ હોય તો જેનાં નંગ સારાં હોય તેનાં લેજો. ઝાદણીમાં આના જે આના મોંઘાં પણ લોકો લેતાં અટકે છે એટલું ધ્યાનમાં રાખશો. સારીનના અર્ધીઆ મંગાવે તે રંગ, બોલ, ચળકાર, કુમાશ સારાના તેને ત્યાં ચાલે છે. બાર-ડી. અથવા તેથી રૂપિયે મોંઘી પણ સારા માકાની સારીન તેને આપશે. રૂ. ૨૦ થી ૨૧ કે જે તેણે ભાવ લખ્યો હોય તે આશરની લેશો. રેશમી અનલસ કંઈ રંગાવવાની હોય તે ભાઈ અમૃતલાલનું ધ્યાન પહોંચે ત્યાં રંગાવશો. રંગબોલ, કુમાશ ઠીક થાય તેમ કરાવશો. સંધવી ઘેલા વાલજીએ કશું કે આ કપડ મંગાવતું છે, અને તમારી ત્યાં દાલરી નથી તેથી બરાબર વખતે નહીં આવે તો, તેના ઉત્તરમાં મેં કશું હતું કે કોઈ જનની અડચણ નહીં આવે. ત્યાં મારાથી સાફ કામ થઈ શકશે. ભાઈ અમૃતલાલપર લક્ષ આપીને આ ઉત્તર આપ્યો છે. જેથી ભાઈ. અમૃતલાલને સાથે લઈ જેમ મંગાવનારને સંતોષ થાય તેમ કરશો. આટલી નાની બાબત વિશેષ કરીને લખી છે તેનું કારણ એ છે કે રેશમી કપડમાં કાંઈ ફેરફાર આવે તો માણસના મનમાં ઘણું દુઃખ લાગે અને કામ બરાબર થશે એમ મેં કશું હતું તે બોલું કહેવા જેનો વખત આવે. મોતી સંધવી વીગત લખી તે ઠીક છે.

[૧. આ કપડ મોકલતાં શ્રીમદ્દની પેટીને બંદુ તો એક જે રૂપીઆની હકસાઈ (Commission Charge) મળવાની હતી. મોતી જેવા પ્રજાળ વ્યાપારની ઉપાધિઓ અને આકર્ષણો (attractions) છતાં આના નિર્જીવ લાભના પ્રસંગમાં પણ તેઓની દર્શન્ય જુદી કેવી હતી તેનો ખ્યાલ આપવા અર્થે આ પત્ર અત્ર મોકલ્યો છે.-સંશોધક.]

હુઆન સંજીવી કામચાનમાં કંઈ સુકનણુ જોતું દેખાય તો પણ ધીરજથી તથા સાઈ અમનચાલ વગેરેની મદદથી કામ દેશે.

અને સુખરૂપિ છે. એનું છાંય તથા એનું મેનાને આદિય કરેશે. આશો મુશ્કેલી સુંઘાઈ આવવાનો વિચાર રાખ્યો છે. તેવામાં માતૃપી વગેરે સૌ આવે એવો વિચાર રાખ્યો છે તેમ જણાવશે.

ત્યાં તરનમાં મારે આવવાની જરૂર તમને થાયતી હોય તો લખશે.
એ જ વિનંતિ સં. ૧૯૫૧ ના સાલ વદ ૪, રવિવાર.

લી. રાયચંદના પ્ર૦

(૨)^૧

આજે પત્ર મળ્યું છે. જર્મનનું પાર્સલ પણ આવવા સંજીવી લખ્યું તે જણ્યું છે. સંભાગથી તરત આવેજ તેનો ભરી દેશે. જર્મનનું ૨૯૨૮) પૌંડની હુંડી લખી છે, તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે, તેણે રીટર્ન કમીશન ટકા એક લેખે ચલાવ્યું છે; તે કમીશન ન લેવા માટે આપણને તેણે લખી આપ્યું છે. જે કાગળ ફાઈલમાં છે. આઠવીસ પૌંડ ઓછા ભરી ચકાવ કે કેમ? તે બનાઈ વગેરેને પુછી તમજીજ કરશે. વળી, હરી મોડનલાલ મગનલાલ (તેમના એન્ટ) એમ જણાવે કે જોઈથી હુંડી આપી હોય તેની ટકા એક લેખે આડત લે છે, પણ આપણે આ વખતે તે આડત આવવાનો ફરાવ નથી; વેચાત તો આપવી પડત. આ વિષે જોડાણને પણ પુછશે. તમે તથા નગીનભાઈ પુરી તમજીજ કરશે. ઉનાવળમાં આઠવીસ પૌંડ ભરાયા પછી તેની પંચાત પડે. આવતી કાલે વિગતથી પત્ર લખીશ.

વવાણીઆ, સં. ૧૯૫૨ ના શ્રાવણ વદ ૦))

લી. રાયચંદ.

શાહ રેવાસાંકર જમજીવનની કંપની,

મુંબઈ.

૧. પેરીસમાં મોનચર એ. જર્મનના નામની એક ફેબ્રે પેટ્ટી હતી. તેના પર લખાયેલ ૪૫,૦૦૦ રૂાની શ્રીમતનું મોટીનું પાર્સલ મોકલેલું. આ પાર્સલ ન લેવાતાં પણ આવવાં, તેની-પાછાં આવનાર પાર્સલોની-દફતારી (Return Commission) નહીં લેવાનો શ્રીમદ્ની પેટ્ટી સાથે મો. જર્મને ફરાવ કરેલો છતાં તેણે તે દફતારી ચલાવીને હુંડી લખી મોકલેલી. પોતાની પેટ્ટીને તે ફરાવથી પરિચિત કરવાના હેતુએ શ્રીમદે આ પત્ર લખ્યો છે. આજો પત્ર જો કે શ્રીમદ્ની વ્યાપારી કાનજીદશક છે, છતાં પણ તેમાંના નીચેના સબો વિશેષ ધ્યાનને પાત્ર છે:—“તે કમીશન ન લેવા માટે આપણને તેણે લખી આપ્યું છે. જે કાગળ ફાઈલમાં છે.” શ્રી. જર્મશેલ બનાઈ નામના એક સુશીલ ખારસી શબ્દસ્થ. હની મેશવસ ફરામજ સત્તની કંપનીના એક મેનેજર હતા. તેઓ અને શ્રીમદ્નો વહુ હતા.—સુશીલક.

(૩)

શ્રી સાયલા, ભાદ્રપદ વદી ૯, શુક.

ભાઈશ્રી દેવાશંકર જગજીવનની કંપની પ્રત્યે,

શ્રી મુંબઈ.

ગયા પરમ દીવસે ભાઈ મનસુખનું લખેલું પત્ર મળ્યું હતું. ગઈ કાલે સાંજે તમારું લખેલું પત્ર મળ્યું છે. મોતીની માગણીઓ વગેરે લખ્યું તે વાંચ્યું છે.

... ..

અને હવે પછી જે ખરીદ કરવાના હોય અને વિલાયત કરતાં તે મોંઘી થતી હોય એ વગેરે જેવું સ્વરૂપ હોય તે જણાવશો. તેમ જ દેવાશંકરભાઈને પણ લખો તેમાં રોજ રોજ લેવડ દેવડ થાય અને પ્રાંતમાં રકમ હોય તે જણાવશો.

જમૈનવાળાં પાર્સેઓ વગેરેપર હુડી લખી છે, તેના અંગેના હાથ ફેર મજ સન્સને ત્યાં રાખવામાં આડચણ નથી. આમુક રકમ જમે રખાવી હોય તે જણાવશો.

દીવાનખાનામાં જે ભાગ પદાવવા ભાઈ મનસુખે લખ્યું તે ખુલાસો હવે પછી લખીશું. અત્રેથી રવિવારે વિદાય થવાનો વિચાર છે. તેવું કેકાણું તમને જણાવવાનું ન બને ત્યાં સુધી અત્રેને શીરનામે પણ લખાશે એ જ વિનંતિ.

વિ. રાયચંદના યથાચોગ્ય.

(૪)^૧

ખંભાત પાસે, આસો શુક ૬, ભોમે, ૧૯૧૧.

ભાઈશ્રી દેવાશંકર જગજીવનની કંપની પ્રત્યે તથા ભાઈશ્રી નગીનભાઈપ્રત્યે,

શ્રી મુંબઈ.

તમારું લખેલું પત્ર એક ગઈ કાલે મળ્યું છે.

જેમાં નં. ૧૭૭ ના વેચાણની તથા તા. ૨૪-૧-૮૨ વગેરેની માગણી લખી તે વાંચી છે. તથા સીરી ભુકા વગેરેની ખરીદ લખી તે જાણી છે. તે સીરી ભુકા અરખસ્થાનના કયા આરખના અથવા કયા પ્રગણનાં, કેવો માફ છે એ વગેરે લખવામાં તમારી તરફથી બરાબર આવ્યું નથી, એટલે તે વિશે

૧. શ્રીમદે પોતાના બાવીસમા વર્ષે-સંવત્ ૧૯૪૬ ની સાલમાં વ્યાપારમાં પ્રવેશ કર્યો. મોરબી નિવાસી ભાઈ દેવાશંકર જગજીવનના ભાગમાં મુંબઈમાં આડત અને સારાસી વહિવટનું કામકાજ પ્રારંભ્યું. શ્રીમદની અવધાન-અવસ્થામાં વસાહતવાળા ભાઈ માલુકલાલ ઘેલાખાઈ જવેરીને શ્રીમદનો પરિચય થયો હતો. સંવત ૧૯૪૮-૪૯ માં ભાઈ માલુકલાલદ્વારાએ સુરતવાળા જવેરી રાવળહાદુર નગીનચંદ જવેરચંદને શ્રીમદનો પરિચય થયો. પરસ્પર અનુમતિથી શ્રીમદ્, ભાઈ દેવાશંકર, ભાઈ માલુકલાલ અને ભાઈ નગીનચંદ મોતીનો વ્યાપાર સહચારીપણાપૂર્વક આદર્યો. પાછળથી સુરતના કેટલાક જવેરીઓ તથા અમદાવાદવાળા જવેરી હાટલાલ લઢુભાઈ એકઠાયા. એ સમયે મોતીનો વ્યાપાર આ મંડળીએ શરૂ કર્યો તે સમયમાં આ વ્યાપાર આજ જે વિસ્તૃત સ્થિતિએ પહોંચ્યો છે તેટલી વિસ્તૃત સ્થિતિએ પહોંચેલો નહોતો. તે સમય આજના મોતીના વિસ્તૃત વ્યાપારનો પ્રારંભ સમય હતો. આ મંડળીના વ્યાપારના પ્રારંભ ભાગમાં સંવ

વધારે અભિપ્રાય આપવાનું જની શક્યું કંઈ છે. પણ એટલું અનુમાનમાં આવી શકે છે કે ગયા વર્ષમાં-૧૫-૧૬-૧૭-૧૮-૧૯ એ આદિ ભાવના સુ- રાના ભાવ આ વર્ષમાં કંઈ વાંચવામાં આવ્યા નહીં. અને વિચારતવાળાના તરફથી વધારે ભાવ મળવામાં પુરી મહેનત પડશે, અથવા વખતે ભુકામાં કાંઈ દીક પરિણામ આવશે, પણ સીરીને માટે તો અમને અદેશો રહે છે. વળી હુંકી પણ કાંઈ વધી છે. સીરી ગયા વર્ષ કરનાં સારી હોય તો પણ દશ પંદર ટકા ફેર સારી સુધી તો મળગા થવાની આશા જોવું રહે છે. કેટલીકવાર આ- ગળ ઉપરનું પરિણામ વિચાર્યા વગર ઘણું કરી ખરીદ થયા દરે છે. અને કોઈ માલમાં વિચારતથી દીક આવે છે, તેને જાહેર કોઈ માલમાં ભાવ વધવા જોવું કરી મુકવામાં આવે છે. અને એમને એમ ઉચાજ રહ્યાનું થાય છે. તેથી ભય રહે છે કે તે રીતે તો વખતે ગયા વર્ષની પેઠે આ વર્ષ પણ વેદનો વેપાર થઈ પડે. અને બેઠાં કંઈ લખવું એ યોગ્ય નથી. તેમ હવે તરતમાં આવવા વિચાર છે એટલે વધારે લખવું કારણભૂત નથી, પણ સહેજે જોઈ થયો કે આપણા લોકો કેટલાક લાભના વેપાર પોતે હાથે કરી ધુળધાણી મેળવે છે. જોના લક્ષ્ય તેમને ન આવી શકે ત્યાં શું કરી શકાય? કાંઈ પણ વિચારથી, ધીરજથી, અને કમથી કામ લેવાનું હોય તો સામાન્ય રીતે લાભનો વેપાર થયા કરે, પણ તેવાં એક વૃત્તિપર પરિણામ નહીં, અને દોરનારનો હેતુ તેવો નહીં. તેમજ તેને પડખે રહેનાર ઉંચા અથવા

સહચારીઓની આર્થિક સ્થિતિ મેળીના જેવા બળવાન વ્યાપારને પહેલેથી વળવાના સંપૂર્ણ સામર્થ્યવાળી નહેતી. આ મંડળીના ખરીદીવિભાગમાં માલની પસંદગીનો આધાર અગ્રતાએ લાઈ નગીનચંદ્ર પર રહેતો, અને આ- ર્થિક-નાણા વિષયક કમાન અને વિચારતાના કામકાજનો વ્યવસ્થાપક મુખ્યતાએ શ્રીમદ્દૂર દોષ તેઓ આ મંડળીના વ્યાપારના અંતિમ નિયંત્રતા (Regulator) જેવા હતા. અન્ય સહચારીઓ આ વ્યાપારના ક્ષિત્તિનિર્ણય- વિભાગની કુશલતા ધરાવતા હતા. આવા સંબંધપૂર્વક મંડળીએ સંવત્ ૧૯૫૧-૫૨ પર્યંત મેળીનો સમર્થ અને વિસ્તૃત વ્યાપાર ખેડ્યો. આ સમયમાં મુંબઈના મેળીના બનરગાં આ પેઢી સૌથી અગ્રપદ ધરાવતી પેઢીઓમાંની એક હતી; આ પ્રકારે વ્યાપાર ખેડાવાના પરિણામમાં આ સહચારીઓને સારો લાભ તે સમયની અપે- ક્ષાએ થયા. સામાન્યતઃ હિંદુ મેળીનું જાળર વ્યાપારમાં કીક લાભ જેળાયા પછી, ઘણું કરી આવશ્યક વ્યાપારનિઘ્ન શખી શક્યું ન હોઈ તેના પરિણામમાં તેને વારંવાર ચિંતામુત શરૂ પડે છે એવા અભિપ્રાયથી શ્રીમદે આ બે પત્રો લખ્યા છે. આ મંડળીમાં શ્રીમદ્દૂર સંબંધ ભાગીદારો ભાઈ દેવાસંદર અને ભાઈ ગાંધીકલાક હતા. અન્ય ભાગીદારો ભાઈ નગીનચંદ્રથી સંબંધ થયેલ હતા. ભાઈ નગીનચંદ્રની મુખ્યતા તમે તેઓ અને તેઓથી સંબંધ થયેલ ભાગીદારોએ વ્યાપાર નિઘરપૂર્વક વ્યાપાર કરવા કરતાં સાહસપૂર્વક વ્યાપારના નિયમોને હવે-લાભ મેળવ્યા પછાત-પ્રથમપદ આપવા માંડ્યું. સંવત્ ૧૯૫૧ ના આશો શુદ્ધ ૬ ને રોજ પોતાની પેઢી અને ભાઈ નગીનચંદ્ર પ્રત્યે શ્રીમદે લખેલા એક પત્રથી ભાઈ નગીન- ચંદ્રને નિઘરપૂર્વક વ્યાપાર કરવા માટે એક વ્યાપારીને યોગ્ય કળવજ્ઞ (Tact), રીઈઈર્સિટા (farseeing- ness) અને નિપૂર્ણતા (Shrewdness) પૂર્વક સમજાવવા માટે શ્રીમદે પ્રયત્ન કરેલો જણાય છે. આ પત્રને ખીજે જ દિવસે એટલે સંવત્ ૧૯૫૭ ના આશો શુદ્ધ ૭ ને રોજ પોતાની પેઢીને લખેલા એક અંગત (private) પત્રમાં ભાઈ નગીનચંદ્ર આદિ સહચારીઓ વ્યાપારનિઘ્નતા નિયમો કરતાં સાહ- સના નિયમોને વિશેષ માન આપે તો તે નિયમોને ન અનુસરતાં ભાગીદારી બંધ થવાનો પ્રસંગ આવે, તો તે સ્વીકાર કરવા માટે તત્પર રહેવા પોતાની પેઢીને શ્રીમદે સ્પષ્ટ કરેલું આશો શુદ્ધ ૭ ના પત્રથી જણાયો. જાણીતા આવા જ કારણવશાત્ પણ સ્નેહપૂર્વક આ ભાગીદારી સંવત્ ૧૯૫૨ ની લગ્નમયમાં બંધ

પરવશ ત્યાં તે સૌને તેનું સંભાળવાનું કહીયે તો માને નહીં. બ્યારે પછી તેવા પ્રસંગમાં વિચારી વર્તવાનું ચિત્ત રાખવું પડે. સૌને એ વાત ક્યારી મુ-
રકેલ. આ કંઈ વેપાર નહીં કરવાની વાત નથી; પણ ક્રમે કરી વેપાર સારા
આકારમાં આવી શકે તેવી વાત છે. ધણું કરીને સુદ ૧૦ તમારી તરફ આવું
થશે. એક બીજાના મનને દુઃખ લગાડવા માટે અથવા ચાલતા કામમાં વચ્ચે
ડોળાણ કરવાના હેતુથી આ પત્ર લખ્યું નથી. પણ હવે પછી આપણે કો
વેપાર કરીએ છીએ તોમાં એક બીજાએ હિપચોગ રાખ્યો હોય તો આ રસ્તો
અતે લાભકારક છે. બહુ ઉંચા રહેવાનું કે બહુ ઉંચા અભિપ્રાયથી ખરીદી કર્યા કરવાનું
પરિણામ ધણું કરી વિપત્તિ આવે છે. જવલ્લજ સરખું આવે છે; અને રવાભાવિ
ખજારને અનુસરી કામ લેવામાં આવે એટલે વિચારથી, ધીરજથી તથા કમથી
કામ લેવામાં આવે તો તે કામ હમેશા સારા પાયાથી ચાલી શકે છે. ધીરજ
રાખવા જતાં માલ મળે જ નહીં એવી કલ્પના આપણા લોકોને સાધારણ રીતે
રહે છે તે એક રીતે ક્રિડા છે. પણ તેથી એવી ધીરજ ત્યાગવી પણ ન જો-
ઈએ કે એમને એમ લેવાના ધોમાં ઉંચા ભાવે ખરીદ જ કર્યા કરવી, અને
ક્રમે મોટા ભયમાં ઉતરવાનું યાચ તેમ કરવું. આ મારી વાત નગીનભાઈએ
કાંઈપણ લક્ષમાં જરૂર કરી લેવા ચોગ્ય છે. એક બીજાને અરસપરસનો સંબંધ
છે. ત્યાં હજાર પાંચસેના તુકચાન ઉપર ધ્યાન આપી આ લખ્યું નથી. પણ
આપણે સૌને કંઈપણ આ વાત ધ્યાનમાં રહેતી હોય અને કામ થયા કરવું હોય
તો લાંબા વખત સુધી તે કામ ટકે, એવા હેતુથી લખ્યું છે. આ પત્ર નગીનભાઈને
આપશો. જે તેઓ જણાવે તો તમે વાંચી સંભળાવશો એ જ વિનંતિ.

હી. રાજચંદ્રના પ્રણામ.

શ્રી ખંભાત પાસે આસો શુદ્ધ ૭ પુષ્ય. ૧૮૫૧.

(૫)^૧

ભાઈ શ્રી રેવાશંકર જગજીવનની કંપની પ્રત્યે,

શ્રી મુબઈ.

મહા કાલે અત્રેથી પત્ર નગીનભાઈના નામનું કવર લખી ખીડયું હતું તે પહોંચ્યું હશે.
એ કવર અત્રેથી ખીડવામાં સરતચુક થઈ છે. કેમકે તે પત્ર વાંચીને તમે ખીડી
આપ્યું હોત તો અડચણ જેવું નહોતું. સીરીના ભાવ ધણા સખત છે. એથી
મને ભય રહે છે કે ગઈ સાલની પેઠે વેક કરવા જેવું થશે. અથવા તુકચાનમાં
ઉતરવા જેવું થશે. માટે વિચારીને ધીરજથી કામ લેવા જેવું છે. એ વગેરે ભા-
વાર્થ તે પત્રમાં નગીનભાઈ પ્રત્યે લખ્યો છે. કંઈ પણ તેને અસર થાય એવી રીતે
લખવાનું પ્રયત્ન કર્યું છે. જે કે તેનાથી તેમ વર્તવાનું બહુ મુશ્કેલ છે. સીરીમાં
લાલ નીકળવાના સંભવ કરતાં ત્રોટાનો ભય વિશેષ છે. વળી ગઈ કાલે તમારે
પત્ર મળ્યું તે પરથી તમારા વિચારમાં પણ એમ આવ્યું. તમારે તે પત્ર મળ્યા
પહેલાં અમે તો પત્ર લખી ટપાલમાં નખાવ્યું હતું, પણ તમારા મનમાં પણ
સીરી વગેરે સંબંધી ખ્યાલમાં આવ્યું, અને તે તમે અમને લખ્યું, એટલી
સરળતા માટે ચિત્તને સતોપ થયો છે.

અત્રેથી આસો શુદ્ધ દશમે વિદાય થઈ સુદ ૧૧ ની સવારે તમારી તરફ
આવવાનો વિચાર રહે છે, તે પ્રથમ કંઈ માલ લેવાનું કારણ હોય તો તમારા

વિચાર પર રાખીએ છે. જેટલી સંભાળ તમારાથી થઈ શકે તેટલી કરશો. પ્રત્યક્ષ નુકશાન દેખાતું હોય તો પછી પડશે નહીં. મૂળગા ધાય તેવું દેખાતું હોય અથવા સહજ નુકશાન જેવું દેખાતું હોય, અને તમારું ચિત્ત એક બી-ગાંતું ચિત્ત બૂઝું થવાના કારણથી ભંય રાખતું હોય તો હા કહેશો. પણ મો વસા તો ના કહેશો કે હવે તરતમાં આવનાર છે એટલે તેમના આવ્યા પહેલાં હાથ કંઈ પણ કરવાનો વિચાર નથી. જ્યાંસુધી બને ત્યાંસુધી આમ વર્તશો તો શાયદો છે. કંઈ પણ આગળપર તેથી લાભ છે, તેમ બીજો ભય-એટલે સંબંધ મુટી જવા વગેરેની કલ્પના પ્રત્યે વિશેષ જામ ભાગમાં પડવાનું કારણ નથી. તેમ છતાં તમા-રાપર રાખવાનું કારણ એમ છે કે સહેજસાજ નાની રકમ હોય અને ચલાવવા ખા-તર સંબંધમાં રહેતું એમ તમારા મનમાં આવે, તો તેમ કરવા માટે લખ્યું છે.

ઝેરહાજર રહેવામાં પ્રથમથી ભય હતો કે તે લોકે ઉચ્ચ રહ્યા કરશે; અને વેપારના યોગને વગર કારણે કદંગી સ્થિતિમાં લાવ્યા જેવું કરશે, કેમકે તેમની સ્વભાવિક પ્રકૃતિ તેવી છે. હાથ તો તેવું જ બન્યું છે.

૧૬મું પુરદરવારને આપેલી અરજીની પ્રત પહેંચી છે. તેમાં ભાઈ મનમુખે તથા ભાઈ પ્રેમચંદ વગેરેએ સારું પ્રયત્ન કર્યું છે, તેથી ઘણો સંતોષ થયો છે. યથાશક્તિ સારાં કામની પ્રેરણા કરવી એ વિચારવાનું નું કાર્ય છે. ખાકી માનતું ન માનતું એ સામા જીવના ઉદ્ધવાનુસાર છે.

એજ વિનંતિ.

રાયચંદના પ્રણામ.

(૬)

લાઈ શ્રી;

નાંચે પ્રમાણે હવાશે નાંખશો.

શ્રી વિગત ખાતે ઉધાર: ફરામજ સન્સની કંપની માર્કેટ લંડન મે. આરજનન્ટ લેયમની કંપનીપર મોકલેલા પાર્સલો તા. ને રોજ આવ્યાં

તે પર હુડી રૂ. ૬૪૫૪-૧૦-૪ ની મુદત દિન ૩ ત્રણની આવી તે મુદત આજે પાકતાં તેના રૂ. ૬૪૫૪-૧૦-૪ નૅશનલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાને ભર્યાં.

૪૮૩૩-૯-૯ શ્રી રંગુનના વેપાર ખાતે ઉધાર.

૭૮-૩-૧ લંડન પાર્સલ નંબર ૬૦૯ માણેકનાં ખંડલ ૨ નું તે પાર્સલ વગર હુડીએ મોકલેલું તે પાછું આવતાં ખરા-બતની વિગત:—

પૌ. ૨-૮-૦ જતાં આવતાંનો વીમો.

૦-૫-૦ પાછા આવવાનો પોસ્ટેજ.

૨-૮-૦ પૌડ ૨૪૦ વેલ્યુ કરેલ તે પ્રમાણે પાછાં આવતાં આડત ટકા ૧ લેખે.

૫-૧૦-૦ પ્રત ૧-૩-૮ લેખે રૂ. ૭૮-૩-૧.

૪૭૫૫-૬-૮ લંડન પાર્સલ નંબર ૬૧૩-૧૪ તે રંગુન ખાતે શા.

મનમુખ લાલ સુરજમલના બાગમાં ખરીદેલાં મોતીનાં પાર્સલો તેપર અંગ્રેજી હુડી પૌડ ૩૦૦ ની લખી હતી.

૧૭ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ
 બાંધે ને કુદ મોંઘને ધીવરોશી વધારામાં
 ભાગનો સંકર્ષ મને જોગી જામે છે, એ વેળે
 મને જાણવાનો તેવામાં નિર્માર હતો, ૫૭ કં
 ૧૭ પ્રસંગોને લઈને તેમજ નિર્માર વધારે
 બાંધે ને પ્રથમ એ કુંડા વધારામાં સહ્યારી
 પછી કુંડા હોય તે માંડીયા આરે બાળમે તે
 તિર્થમાં રાત્રી મહામોળી છે, કાજોરમાં આદિ
 સંધ્યાએ વેપાર પ્રસંગમાં રહેજો બાંધીને રાત્રી
 બા, વધારે વધારામાં જો લાગાવ મોવંવમાં
 મહામાંડી વાળવા મોંઘે છે, ત્યાં પડી બાંધે
 રોડે, વધારે મહામોળી સહ્યારી પછી રાત્રી માં
 ધી વાળી એ કુંડા રકમ આ ગામપર આવે
 આ માંડીયાને માંડે પ્રસંગોમાં જો ફરવી, અને
 કા માંડીયા પછી વધારે વધારામાં અને તેની
 પછી આરે વધારે સહ્યારી પછી રહેવા
 માંડીયાને વધારે વધારે માંડીયાને વધારે
 માંડીયાને વધારે વધારે માંડીયાને વધારે

શ્રીમદના હસ્તાક્ષરના એક પત્ર.

તુ હાંપણી હાંપણી હાંપણી
 બાળ ને કુદ મોંઘને ઈવરોશી વેલેવેલો
 ભાંગાનો સંકોધ મોં છોડી જાનો છે, એ લોભ
 મોં ભાંગાવવાને તેવામાં જિઆર હતો, ૫૭ કં
 ઈંડ પ્રસંગોને લઈને તેમજરનાં વિલંબ બધેલો
 હાંપણ ને પ્રથમ એ ફૂલ, વેલેવેલો અલેમી
 પાણી ફૂંકે હોય તે માંડી જાણી મોં બાળમે તેમ
 વિલંબ રીતે બહુ મોં છે, કાજેર લોભ આદિ
 સંકોધ એ વેલેવેલો પ્રસંગ મોં રહેલો બાળનો નમો
 બા, વધી વધારા પ્રસંગોનો લેવાય મોં ભાંગાં
 બાળમાંડી વાળવા મોં છે, ત્યાં પડી બાળે
 સિંકર વધી માખાં, સેલેમી પાણીને જી રાખે માં
 ડી વાળી એ ફૂલ રફમ આ નાનકડું મોં
 માં માં ફૂંકે માં મોં પ્રેમી રાંડે માં ફરેલી, અને
 કા માં માં માં ૫૭ વધી વધારે પ્રેમ, અને તે માં
 પ્રેમ આંસુ રેસે સેલેમી પાણી રહેલો
 માં માં માં વધારે માં માં માં

અ.મદના હસ્તાક્ષરનો એક પત્ર.

અમારે અવેળની બીલકુલ જરૂર નહીં પડે, માટે તમે અમારે માટે થઇ ચાંદી મોકલતાં અટકશો નહીં. કાચરની સગવડ હોય તો તે પણ મોકલાવશો. નવો મેલ આવ્યો બાવ ઘટવાની વધી રહેતી હોય તો ખમશો. અત્રેથી ગીની મોકલી છે. માટે તમે મોકલશો નહીં.

અત્રેથી ઘણું કરીને આવતી કાલે પાંચથી દશ હજાર રૂ. તમને તારથી મોકલાવીશું.

ઘણું કરી રવીવાર સુધી અહીં રોકાવું થશે. જ્યોતના તથા વાગે.

લી. રાયચંદના પ્ર૦

(૮)¹

ખીજા જેઠ મુદ્દા એકમને દીવસેથી વ્યાપારમાંથી ભાગનો સંબંધ અમે છોડી દીધો છે, તે વાત તમને જણાવવાનો તેવામાંજ વિચાર હતો. પણ કંઈક પ્રસંગેને લઈને તેમ કરતાં વિચાર થયેલ છે.

ખીજા જેઠ પ્રથમ જે કંઈ વ્યાપારાદિ સહચારીપણે કર્યું હોય તે માંડી વાળી એક ખીજાએ તે પ્રતિજ્ઞા રહીત થવું યોગ્ય છે. શ્રી ઠાકરાણા આદિ સાથેના વેપાર પ્રસંગમાં રહેલો બાકીનો હિસાબ, તથા તમારા પ્રસંગનો હિસાબ એ તરતમાં પ્રથમ માંડી વાળવો યોગ્ય છે. ત્યાર પછી શ્રી રેવાશંકર તથા અમારા સહચારીપણનો હિસાબ માંડી વાળી જે કંઈ રકમ આ નામ પર આવે તે શ્રી મનસુખને નામે શ્રી રેવાશંકરે જમે કરવી, અને શ્રી મનસુખની ઇચ્છા તથા તમારી ઇચ્છા અને તેમની ઇચ્છા અરસપરસ સહચારીપણે રહેવાની હોય તો તમારે સૌએ ઇચ્છાનુસાર કરવું. એ પ્રકારે અમારી વિનંતિ છે.

૧. આ પત્ર વટાહરાવાળા અનેરી શ્રીકૃત માલિકલાલ ઘેલામાઈ પ્રત્યે સંવત્ ૧૯૫૨ ના વર્ષમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે લખેલો જણાય છે. સુરત નિવાસી રાવ જહાંગીર નગીનચંદ્ર અનેરચંદ્ર અનેરચંદ્ર અનેરચંદ્ર નિવાસી અનેરી ઠાકરાણા લલુમાઈ આદિ ભાગીદારોની સાથે ચોનીના વ્યાપારનો સંબંધ નિવૃત્ત કર્યો. પછી શ્રીમદ્ જીવિ વૃત્તિ વ્યાપારવ્યવસાયથી નિવૃત્તવાની હોઈ તેઓએ એક સમયે અર્થાત્ આ પત્ર લખાયો તે સમયે ભાગીદારીથી નિવૃત્તિ કર્યાંપ સંકેત કરેલો આ લેખકની સ્મરણુરુચિ યોગ્ય હોય તો શ્રી રેવાશંકરમાઈ અને આ લેખકને (શ્રીમદ્ જીવિ વૃત્તિ) શ્રીમદ્ જીવિ વૃત્તિને સંકેત એક સ્વચ્છ તેમજ બાધ માલિકલાલનો આગ્રહ પણ તમામદારનો હતો. (જુઓ આ પત્ર પછીનો પત્ર) જે કારણથી શ્રીમદ્ જીવિ વૃત્તિને પરિત્યાગવો પડ્યો હતો. જે સમયમાં આ પત્ર લખાયો છે તે સમયમાં શ્રીમદ્ જીવિ વૃત્તિને આજે વિચારેલો સંકેત બાધ માલિકલાલને એવા હૃદયથી દર્શાવ્યો છે કે, અનેરી ઠાકરાણા અને અનેરી નગીનચંદ્ર આદિ મોટાના વ્યાપારના ભાગીદારોથી હિસાબ સમજી લઈ પછી તેમની અર્થાત્ બાધ માલિકલાલની સાથેના હિસાબ સમજી લઈ પછી બાધ રેવાશંકરમાઈની સાથેના ચોનીના અર્થાત્ શ્રીમદ્ જીવિ વૃત્તિને સહચારીપણનો હિસાબ સમજી ભાગીદારીનો સમગ્ર નિવૃત્તિને પમાડવો. જે સમયે વ્યાપારનું કૃષ્ણ જે આર્થિક લાભ-વચાવ-તેની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે જ સમયે તેનો ઉપયોગ ન ઇચ્છતાં તે વચાવપરવું ચોનીનું સ્વામીત્વ છોડી દેવાંપ વૃત્તિ આ પત્રથી વ્યક્ત થાય છે. તેઓના નીચેના સબ્દો આ વૃત્તિ મુજબ છે:—
“ત્યાર પછી શ્રી રેવાશંકર તથા અમારા સહચારીપણનો હિસાબ માંડીવાળી જે કંઈ રકમ આ નામ પર આવે તે શ્રી મનસુખને નામે શ્રી રેવાશંકરે જમે કરવી, અને શ્રી મનસુખની ઇચ્છા તથા તમારી ઇચ્છા અને તેમની (શ્રી રેવાશંકરની) ઇચ્છા અરસપરસ સહચારીપણે રહેવાની હોય તો તમારે સૌએ ઇચ્છાનુસાર કરવું.” આર્થિક લાભ-વચાવ-લાભમાં આવતાંજ ચોનીનું સ્વામીત્વ ચોનીના એક માઈને મુખત કરી આવવાની બુદ્ધિ થતી એ જનન વ્યવહારના સામાન્ય ક્રમ કરતાં કાંઈક વિલગ્નતા-વિશેષતા ગણવા યોગ્ય છે કે નહીં તે વિચારવા અર્થે આ પત્ર

(૯) :

ખીન જેઠ શુદ્ધ ૧ રાત્રિએ આપતા પ્રત્યે લખેલું પત્ર, x. x x

જેમ માણ્યું આવ્યું છે તેમ માણ્યું આવે અને મને કાંઈ કંઈ પ્રતિષ્ઠા-
પ્રતી વર્તવાનું કારણ નથી એવો ભાવાર્થ આપે લખ્યો તે વિશે સંક્ષેપમાં
બાણુવા અર્થે નીચે લખું છું.

જૈન દર્શનની રીતિએ જોતાં સમ્યક્દર્શન અને વેદાન્તની રીતિએ જોતાં
કેવલ જ્ઞાન અમને સંભવે છે. જૈનમાં કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ લખ્યું છે તેના માત્ર
સમગ્રપુરું મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

વળી, વર્તમાનમાં તે જ્ઞાનનો તેજોનિર્ગત નિર્ગેહ કર્યો છે; જેથી તત્સંબંધી પ્રપલ્લ
કરવું પણ સૂચન ન દેખાય.

જૈન પ્રસંગમાં અમારો વધારે નિવાસ થયો છે તો કોઈ પણ પ્રકારે તે
માર્ગનો ઉદ્ધાર અમ જ્ઞાને દ્વારે વિશેષ કરીને થઈ શકે, કેમકે તેનું સ્વરૂપ
વિશેષે કરીને સમગ્રપુરું હોય એ આદિ.....વર્તમાનમાં જૈનદર્શન એટલું
બહુ અવ્યવસ્થિત અથવા વિપરીત સ્થિતિમાં જોવામાં આવે છે કે, તેમાંથી
બાણે જિનના + + + છે, અને કોકો માર્ગ પ્રશ્ન છે. જાણ કુદારો બહુ
બહુ વધાવી દીધો છે, અને અંત (અંતર?—) માર્ગનું વર્ણન કરી જ્ઞાન
વિચ્છેદ જેવું થયું છે. વેદાન્ત માર્ગમાં બસે આરસે વર્ષ કાંઈ કાંઈ મોટા
આચાર્ય થયા દેખાય છે, કે જેથી લાખો માણસને વેદાન્ત રીતિ સચેત થઈ
પ્રાપ્ત થઈ હોય. વળી, સાધારણ રીતિ કોઈ કોઈ આચાર્ય અથવા તે માર્ગના
બાણુનારા પુરોહિત થયા કરે છે, અને જૈનમાર્ગમાં ઘણાં વર્ષ થયાં તેનું બન્યું
દેખાતું નથી. જૈન માર્ગમાં ઘણાં વર્ષ થયાં તેનું બન્યું દેખાતું નથી. જૈન
માર્ગમાં પ્રભુ પણ ઘણી યોડી રહી છે, અને તેમાં સૈકડો ભેદ વર્ગ છે. એટલું
જ નહીં પણ મૂળ માર્ગની સન્મુખની વાત પણ તેમને કાને નથી પડતી, અને
ઉપદેશકના લક્ષમાં નથી. એવી સ્થિતિ વર્તે છે. તેથી ચિત્તમાં એમ આવ્યા
કરે છે કે, જો તે માર્ગ વધારે પ્રચાર પામે તો તેમ કરવું. નહીં તો તેમાં
વર્તતી પ્રજાને મૂળ લક્ષણો દોરવી.

અહીં સ્થિતિ કયો છે. એક અવિશ્વક કુટુંબના સમ્બંધી, શ્રીમદે પોતાના ભાઈને, દ્રવ્ય સુપ્રત કરવાની બુદ્ધિ કરી
લાં ખીલ કોઈ વિશેષતાનું સ્વપ્ન થાય છે? આ સમયે શ્રીમદ્ને એક પુત્રનું હોવાપણું હતું, વ્યવહાર-
શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ રક્ષા પોતાના ભાઈના નામપર ચઢાવતાં અવિશ્વક કુટુંબના નિયમોનું પાલન થઈ હોય
છતાં સગીર પુત્રના હિતની નિર્મલતાને અર્થે બાઈ અને પુત્રના સંયુક્ત નામપર ચઢાવવાનું જગત્ કયો
કરે એ વ્યવહારનો દૈનિક અનુભવ છે. વળી, આ સમયે પિતાશ્રીની વિદ્યમાનતા હતી, તો અવિશ્વક
કુટુંબના નિયમોનું પાલન થાય, સગીર પુત્રનું હિત નિર્ભય રાખતાં, બાઈને પણ પ્રાત્નભાવ અનિદ્ર
લાગે તેનું થવા અર્થે પિતાશ્રીના નામપર રક્ષા ચઢાવવાનું ઇચ્છ્યું હોત, તો તેણે સર્વ પ્રકારે ચોગ્ય છતાં,
શ્રીમદે પોતાના ભાઈના નામપર રક્ષા જમાવે કરવા લખ્યું તે, પ્રસંગો વિચારવાથી શ્રીમદ્ અને તેના ભા-
ઈના પરસ્પરના સમ્બંધનો અને શ્રીમદ્ની દ્રવ્ય સમ્બંધી વિરક્ત મનોધારણાનો કંઈક ખ્યાલ આવી
શકવા ચોગ્ય છે.—સંશોધક.

૧. આ પત્ર બાઈ માણેલાવ ઉપર લખેલું હોય એમ લાગે છે. ખીન જેઠ શુદ્ધ ૧ ને રોજ સદસ્યા-
રીપણની નિવૃત્તિનો જે પત્ર લખેલો તેના ઉત્તરમાં બાઈ માણેલાવે શ્રીમદ્ને એના આશયપૂર્વક લખેલું
જણાય છે કે, 'શ્રીમદે સદસ્યારીપણથી નિવૃત્ત ન થતાં સદસ્યારીપણ જેમ માણ્યું આવે છે તેમ માણ્યા
આવવા દેવું, પરંતુ તેઓએ સદસ્યારીનો પ્રતિષ્ઠા ન રાખવો.' બાઈ માણેલાવના આવા ઉત્તરના પ્રત્યુ-
ત્તરમાં શ્રીમદે આ પત્ર લખી પોતાનો જીવનનું મંતવ્ય શું છે તે જણાવ્યું હોય એમ લાગે છે; પત્ર પૂરું
લખ્યો જણાતો નથી.—સંશોધક.

આ કામ ધણું વિકટ છે. વળી, જૈન માર્ગ પોતેજ સમજવો તથા સમજાવવો કઠણ છે. સમજાવતાં આડાં કારણ આવીને ધણાં ઉર્મા રહે તેવી સ્થિતિ છે એટલે તેવી પ્રવૃત્તિ કરતાં ડર લાગે છે. તેની સાથે એમ પણ રહે છે કે જો આ કાર્ય આ કાળમાં અમારાથી કંઈ પણ બને તો બની શકે; નહીં તો હાલ તો મૂળ માર્ગ સન્મુખ થવા માટે બીજાનું પ્રયત્ન કામ આવે તેવું દેખાતું નથી. ધણું કરી મૂળ માર્ગ બીજાનાં લક્ષમાં નથી. તેમ તેવું દૃષ્ટિ ઉપદેશવામાં પરમશુભ આદિ શુભો જોઈએ છીએ, તેમજ અંતરંગ કેટલાક શુભો જોઈએ છીએ તે અત્ર છે; એવું દંડ ભાસે છે.

એ રીતે જો મૂળ માર્ગ પ્રકટતામાં આણવો હોય તો પ્રયત્ન કરનારે સર્વસંગપરિત્યાગ કરવો યોગ્ય; કેમકે તેથી ખરેખરે સમર્થ ઉપકાર થવાનો વખત આવે. વર્તમાન દશા જોતાં સત્તાના કાર્યોપર દૃષ્ટિ દેતાં કેટલાક વખત પછી તે ઉદયમાં આવવો સંભવે છે. અમને સહજ સ્વરૂપે જાન છે. જેથી યોગ સાધનની એટલી અપેક્ષા નહીં હોવાથી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરી નથી; તેમ તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં અથવા વિશુદ્ધ દેશ પરિત્યાગમાં સાધવા યોગ્ય છે. એથી લોકોને ધણા ઉપકાર થાય છે; જો કે વાસ્તવિક ઉપકારનું કારણ તો આત્મજ્ઞાન વિના બીજું કંઈ નથી.

હાલ બે વર્ષ સુધી તો તે યોગસાધન વિશેષ કરી ઉદયમાં આવે તેમ દેખાતું નથી. તેથી ત્યાર પછીની કલ્પના કરાય છે. અને ૩ થી ૪ વર્ષ તે માર્ગમાં ગાળવામાં આવ્યાં હોય તો સર્વ સંગ (પરિત્યાગી ?) ઉપદેશકને વખત આવે; અને લોકોનું શ્રેય થવું હોય તો થાય. નાની વયે માર્ગનો ઉદ્ધાર કરવા સંબંધી જિજ્ઞાસા વર્તતી હતી. ત્યાર પછી જ્ઞાનદશા આવ્યે કમે કરીને તે ઉપશમ જેની, થઈ; પણ કોઈ કોઈ લોકો પરિચયમાં આવેલાં તેમને કેટલીક વિશેષતા ભાસવાથી કંઈક મૂળ માર્ગપર લક્ષ આપેલા; અને આ બાબતુ તો સંકટો અથવા હજારો માણસો પ્રસંગમાં આવેલા. જેમાંથી કેક સમજાણવાળા તથા ઉપદેશક પ્રત્યે આસ્થાવાળા સોએક માણસો નીકળે. એ ઉપરથી એમ જોવામાં આવ્યું કે, લોકો તરવાના કામી વિશેષ છે, પણ તેમને તેવો યોગ બાજતો નથી; જો ખરેખર ઉપદેશક પુરૂષનો જોગ બને તો ધણા શુભો મૂળ માર્ગ ધામે તેવું છે, અને હજાર આદિનો વિશેષ ઉદ્ધાર થાય એવું છે, એમ દેખાવાથી કંઈક ચિત્તમાં આવે છે કે, આ કાર્ય કોઈક કરે તો ધણું સાફ, પણ દૃષ્ટિ કરતાં તેવો પુરૂષ ધ્યાનમાં આવતો નથી એટલે કંઈક લખનાર પ્રત્યે જ દૃષ્ટિ આવે છે. પણ લખનારનો જન્મથી લક્ષ એવો છે કે, એ જેવું એ કે જોખમવાળું પદ નથી અને પોતાની તે કાર્યની યથાયોગ્યતા જ્યાં સુધી ન વર્તે ત્યાં સુધી તેની ઈચ્છા માત્ર પણ ન કરવી, અને ધણું કરી હજુ સુધી તેમ વર્તવામાં આવ્યું છે. માર્ગનું કંઈ પણ સ્વરૂપ દેકને સમજાવ્યું છે, તથાપિ કોઈને એક પ્રત પચ્ચેખાણુ આપ્યું નથી અથવા તમે મારા શિષ્ય છો અને અમે ગુરુ છીએ એવો ધણું કરીને પ્રકાર દર્શાવે થયો નથી. કહેવાનો હેતુ એવો છે કે, સર્વસંગ પરિત્યાગ થયે તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ સહજ સ્વભાવે ઉદયમાં આવે તો કરવી એની માત્ર કલ્પના છે.

તેનો ખરેખરો આગ્રહ નથી. માત્ર અનુકંપાદિ તથા જ્ઞાનપ્રભાવ વર્તે છે તેથી ક્યારેક તે વૃત્તિ ઉઠે છે અથવા અસ્પૃશ્ય અંગમાં તે વૃત્તિ છે, તથાપિ સ્વચ્છ છે એમ ધારીએ છીએ. તેમ સર્વસંગ પરિત્યાગ આદિ થાય તો હજારો

માણસ મૂળ માર્ગને પામે અને હજારો માણસ તે સદ્માર્ગને આરાધી સદ્ગ-
તિને પામે. એમ અમારાથી થવું સંભવે છે. અમારા સંગમાં ત્યાગ કરવાને
ધણા છવને વૃત્તિ થાય એવો અંગમાં ત્યાગ છે. ધર્મ સ્થાપવાનું માન મોટું છે.
તેની સ્પૃહાથી પણ વખતે આવી વૃત્તિ રહે; પણ આત્માને ધણીવાર તારી
નેતાં તે સંભવ હવેની દશામાં ઝોઝો ન દેખાય છે અને કાંઈક સત્તાગત રહો
હશે તો તે ક્ષીણ થશે એમ અવશ્ય ભાસે છે, કેમકે યથાયોગ્યતા વિના દેહ
છૂટી જાય એવી દૃઢ કલ્પના હોય તો પણ માર્ગ ઉપદેશનો નહીં. એમ આત્મ-
નિશ્ચય નિલ વર્તે છે. એક એ જળવાન કારણથી પરિગ્રહાદિ ત્યાગ કરવાનો
વિચાર રહ્યા કરે છે. મારા મનમાં એમ રહે છે કે, વેદાક્ત ધર્મ પ્રકાશનો અથવા
સ્થાપનો હોય તો મારી દશા યથાયોગ્ય છે, પણ જિનોક્ત માર્ગ સ્થાપનો હોય તો
હજી તેટલી યોગ્યતા નથી; તો પણ પણ વિશેષ યોગ્યતા છે એમ ભાગે છે.

(૧૦)

હે નાથ ! કાં ધર્મોન્નતિ કરવારૂપ દૃઢ સહજત્વે સમાવેશ પામે તેમ થાઓ; કંતિ
તે મૃત્તિ અવશ્ય કાર્યરૂપ થાઓ. અવશ્ય કાર્યરૂપ થવી જાડુ દુષ્કર દેખાય છે,
કેમકે અસ્પ અસ્પ વાતમાં મતભેદ જાડુ છે, અને તેનાં મૂળ ધણું ઉંડાં ગયેલાં
છે. મૂળ માર્ગથી લોકો લાખો ગાઉ દૂર છે, એટલું નહીં પણ મૂળ માર્ગની
જિજ્ઞાસા તેમને ઉત્પન્ન કરાવવી હોય, તો પણ ધણા દાળનો પરિચય થયે પણ
થવી કંઈક પડે, એવી તેમની દુરાગ્રહાદિથી જડપ્રધાનદશા વર્તે છે.

* * * * *
ક્રિત્તિનાં સાધનોની સ્મૃતિ કરૂં છું.

જોધમીજનું સ્વરૂપનિરૂપણ મૂળ માર્ગ પ્રમાણે કામ કામ થાય.

કામ કામ મતભેદથી કંઈક દેખાયું નથી એ વાત ફલાય.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુણની આત્માએ ધર્મ છે એમ વાત લક્ષમાં આવે.

દ્રવ્યાનુયોગ—આત્મવિદ્યા પ્રકાશ થાય.

ત્યાગ વૈરાગ્યનાં વિશેષપણાથી સાધુઓ વિચરે.

નવતત્ત્વ પ્રકાશ.

સાધુધર્મપ્રકાશ.

આવકધર્મપ્રકાશ.

વિચાર.

ધણા છવોને પ્રાપ્તિ.

(૧)^૧

ૐ અનંત શાંતમૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભુને નમોનમઃ

અનંત શાંત ન જનું સ્વરૂપ છે તે પ્રભુની નિરંતર ચરણસેવા સંપ્રાપ્ત હો-રહો.
ચિત્ત અવિક્ષિત રાખશો. વિશેષ યથાવસરે. દેહધારી છતાં આત્મારૂપે રહ્યા એવા
જિનવીતરાગને નમસ્કાર.

ઐવ શુદ્ધ ૨, શુદ્ધ, ૧૯૫૭, રાજકોટ.

ૐ શાંતિ.

(૨)^૨

ૐ અનંત શાંતમૂર્તિ એવા ચંદ્ર પ્રભુને નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો. હાલ શું કહિયો ?
યથાવસર.

૧. ૨. શ્રીમદ્દના દેહાન્ત પૂર્વે ૧૮ દિવસે આ જન્મે પડેલા લખાયાં છે. સંવત્ ૧૯૪૮ ના વર્ષમાં
શ્રીમદ્દના શરીરનો તોલ ૧૩૮ રતલ હતો. આ પડેલા લખાયાં ત્યારે માત્ર ૪૫ રતલ રહ્યો હતો એના
સરીરપ્રકૃતિ નિર્ણયના પામી હતી.—સંશોધક.

વૃદ્ધિપત્ર ૨ ભુ. ૨

(૩)

તે સર્વ વ્યાપક ચેતન છે ?

તેના કેટલા ભાગમાં માયા સમજવી ?

જ્યાં જ્યાં તે માયા હોય ત્યાં ત્યાં ચેતનને બધે સમજવો કે કેમ ? તેમાં જૂદા જૂદા જીવ શી રીતે માનવા ? અને તે જીવને બધે શી રીતે માનવો ? અને તે બધેની નિવૃત્તિ શી રીતે માનવી ? તે બધેની નિવૃત્તિ થયે ચેતનનો કયો ભાગ માયારહિત થયો ગણાય ? જે ભાગ-માંથી પૂર્ણ મુક્ત થયા હોય તે તે ભાગ નિરાવરણ સમજવો કે શી રીતે ? અને એક ઠેકાણે નિરાવરણપણું તથા બીજે ઠેકાણે આવરણ, ત્રીજે ઠેકાણે નિરાવરણ એમ બને કે કેમ ? તે ચિત્રીને વિચારો.

પ્રકાશસ્વરૂપધામ.

તેમાં અનંત અપ્રકાશ ભાસ્વમાન અંતઃકરણ તેથી શું થાય ?

જ્યાં જ્યાં તે અંતઃકરણો વ્યાપે ત્યાં ત્યાં માયા ભાસ્વમાન થાય.

આત્મા અસંગ છતાં સંગવાન જણાય; અકર્તા છતાં કર્તા જણાય એ આદિ વિપરીતતા તેથી શું થાય ?

આત્માને બધેની કલ્પના થાય તેનું શું કરવું ?

અંતઃકરણનો સંબંધ જ્યાં માટે તેનાથી પોતાનું જૂદાપણું સમજવું ?

જૂદાપણું સમજ્યે શું થાય ?

આત્મા સ્વસ્વરૂપ અવસ્થા ન વર્તે ?

એક દેશ નિરાવરણ થાય કે સર્વ દેશ નિરાવરણ થાય ?

(૪)

ખીલું કાઢ શોધમાં. માત્ર એક સત્પુરુષને શોધીને તેના ચરણકમળમાં સર્વભાય અર્પણ કરી દર્શવર્યો જા. પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લેવો.

સત્પુરુષ એ જ કે નિશ્ચિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે. શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે. અંતરંગમાં સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણ છે. બાકી તો કંઈ કંઈ જાણ્યું તેમ નથી.

અને આમ કયાંવિના તારો કાઢી કાઢે છૂટકો થનાર નથી. આ અનુભવપ્રવચન પ્રમાણિક ગણવી.

વિગ્રહ રામચંદના પ્રણામ.

આશી વદ ૧૦, સનિ, મોહમયી.

એક સત્પુરુષને રાજ કરવામાં, તેની સર્વ ઇચ્છાને પ્રશંસવામાં, તેજ સત્ય માનવામાં આખી જીંદગી ગર્હ તો ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ પંદરલવે અવસ્થ મોક્ષે જઈશ.

મિતિ અને લેખક એજન.

૧. શ્રીમદ્દના દર્શન પર્યાલોચનકાળનો આ ઉદાપોહ જણાય છે. આ આશ્રિતના ૪૪ ૬૫૦ ૫૨ પ્રકર

પર્યેષ આંક ૧૧૨ ના વિષયની અર્થઘટના સ્થળીત કરતાં પહેલાં આ ઉદાપોહ લક્ષમાં લેવાયો છે.—સંશોધક.

૨. આ પત્ર સંવત્ ૧૯૪૪—૪૬ નાં અરસામાં લખાયો છે.—સંશોધક.

નીતિવચનો.^૧

- ૧ સત્ય પણુ કરણામય બોલવું.
- ૨ નિર્દોષ સ્થિતિ રાખવી.
- ૩ વૈરાગ્ય હૃદય રાખવું.
- ૪ આહાર વિહાર, આળસ, નિદ્રા છો
ને વશ કરવાં.
- ૫ ગૃહસ્થાશ્રમ વિવેકી કરવો.
- ૬ વિવેકી, વિનયી અને પ્રિય પણુ મર્યા-
દિત બોલવું.
- ૭ સાહસ કર્તવ્ય પહેલાં વિચાર રાખવો.
- ૮ પ્રત્યેક પ્રકારથી પ્રમાદને દૂર કરવો.
- ૯ સધળું કર્તવ્ય નિયમિતજ રાખવું.
- ૧૦ અસત્ય ઉપદેશ આપું નહીં.
- ૧૧ ક્રિયા સદોષી કરું નહીં.
- ૧૨ અહંપદ રાખું કે ભાખું નહીં.
- ૧૩ સમ્યક્ પ્રકારે વિશ્વભણી દ્રષ્ટિ કરું.
- ૧૪ નિસ્વાર્થપણે વિહાર કરું.
- ૧૫ ધર્માનુરક્ત દર્શનથી વિચરું.
- ૧૬ સર્વ પ્રાણીમાં સમભાવ રાખું.
- ૧૭ ક્રોધી વચન ભાખું નહીં.
- ૧૮ પાપી વચન ભાખું નહીં.
- ૧૯ અસત્ય આજ્ઞા ભાખું નહીં.
- ૨૦ સુખ દુઃખપર સમભાવ કરું.
- ૨૧ પ્રાણીને દુઃખ યાપ એવું જુવા ભાખું નહીં.
- ૨૨ અતિથિનું સન્માન કરું.
- ૨૩ પરમાત્મની ભક્તિ કરું.
- ૨૪ પ્રત્યેક સ્વર્ણબુધને સમાન માનું.
- ૨૫ તેને દિન પ્રતિ પુણું.
- ૨૬ કોઈ દર્શનને નિંદુ નહીં,
- ૨૭ એક પક્ષી મતભેદ બાંધું નહીં.
- ૨૮ અજ્ઞાન પક્ષને આરાધું નહીં.
- ૨૯ આત્મપ્રસંસા છાંછું નહીં.
- ૩૦ પ્રમાદ કોઈ કૃત્યમાં કરું નહીં.

- ૩૧ તૃષ્ણાને સમાપું.
- ૩૨ તાપથી મુક્ત થવું એ મનોરાતા માનું.
- ૩૩ તે મનોર્થ પાર પાડવા પરાયણ થવું.
- ૩૪ યોગ વડે હૃદયને સુકલ કરવું.
- ૩૫ અસત્ય પ્રમાણથી વાતપૂર્તિ કરું નહીં.
- ૩૬ અસંભવિત કદપના કરું નહીં.
- ૩૭ લોક અદિત પ્રણીત કરું નહીં.
- ૩૮ જ્ઞાનીની નિંદા કરું નહીં.
- ૩૯ વૈરીના મુણની પણુ સ્તુતિ કરું.
- ૪૦ વૈરભાવ કોઈથી રાખું નહીં.
- ૪૧ માત પિતાને મુક્ત વાટે ચલાવું.
- ૪૨ રૂડી વાટે તેમને બદલો આપું.
- ૪૩ તેમની મિથ્યા આજ્ઞા માનું નહીં.
- ૪૪ સ્વસ્ત્રીમાં સમભાવથી વસ્તું.
- ૪૫ ઉચ્છ્રંખલ અભિમાન કરું નહીં.
- ૪૬ ખોટો ભલકો કરું નહીં.
- ૪૭ દેવ માત્રને ત્યાગ કરું.
- ૪૮ રાગ દ્રષ્ટિથી એકે વસ્તુ આરાધું નહીં.
- ૪૯ વૈરીના સત્ય વચનને માન આપું.
- ૫૦ ખોટી ઉદારતા સેવું નહીં.
- ૫૧ કૃપણ થાઉં નહીં.
- ૫૨ આજીવિકા માટે ધર્મ બોધું નહીં.
- ૫૩ સત્ય વસ્તુનું ખંડન કરું નહીં.
- ૫૪ તત્વ આરાધતાં લોકનિંદાથી ડરું નહીં.
- ૫૫ તત્વ આપતાં માયા કરું નહીં.
- ૫૬ સ્વાર્થને ધર્મ ભાખું નહીં.
- ૫૭ ચારે વર્ગને મંડન કરું.
- ૫૮ ધર્મ વડે સ્વાર્થ પેદા કરું નહીં.
- ૫૯ ધર્મ વડે અર્થ પેદા કરું.
- ૬૦ જગત્તા જ્ઞેષ્ઠને આક્રોશ પામું નહીં.
- ૬૧ ખેદની સ્મૃતિ આણું નહીં.
- ૬૨ મિથ્યાત્વને વિસર્જન કરું.

૧ આ નીતિવચનો શ્રીમદે પોતાની પ્રથમ અવસ્થામાં એટલે તેઓના ૧૮ આ વર્ષે સંવત્ ૧૬૪૨ માં લખ્યા હતાં તેની સર્વ સંખ્યા ૭૦૦ ની છે. તેમાંથી આ નીચે ટાંક્યાં છે તેટલાં અહીં મૂક્યાં છે. બાકીનાં ૩૦૦ વચનો, સાપેક્ષ હોઈ, સાપેક્ષતાની સમજસમેત આ પછીની આદિત્તિમાં આવરાવેાચ છે. આમાં કેટલાંક વચનો શ્રીમદે પોતાને રહેણીને અને કેટલાંક સિમ્મ સિલ પાત્રો અથે લખ્યાં હોય એમ જણાય છે. -સંરોધક

૬૩ અસ્ત્યને સત્ય કહું નહીં.
 ૬૪ હિંસાવડે સ્વાર્થ ચાહું નહીં.
 ૬૫ સૃષ્ટિનો ખેદ વધારું નહીં.
 ૬૬ વિનયને આરાધી રહું.
 ૬૭ માયા વિનાનો ત્યાગ કરું.
 ૬૮ દત્તા દાન લઉં નહીં.
 ૬૯ દત્તા અનીતિ લઉં નહીં.
 ૭૦ દુઃખી કરીને ધન લઉં નહીં.
 ૭૧ સમભાવથી મૃત્યુને જોઉં.
 ૭૨ મોતથી હૃયે માનવો.
 ૭૩ કોઈના મોતથી હસવું નહીં.
 ૭૪ વિદેહી હૃદયને કરતો જોઉં.
 ૭૫ ગુરુનો ગુરુ બનું નહીં.
 ૭૬ અપૂર્ણ આચાર્યને પૂજું નહીં.
 ૭૭ ખોટું અપમાન તેને આપું નહીં.
 ૭૮ અકરણીય વ્યાપાર કરું નહીં.
 ૭૯ ગુણ વગરનું વક્તવ્ય સેવું નહીં.
 ૮૦ તત્ત્વ તપ અકાળિક કરું નહીં.
 ૮૧ પોતાના મિથ્યા તર્કને ઉત્તેજન આપું નહીં.
 ૮૨ સર્વ પ્રકારની ક્ષમાને ચાહું.
 ૮૩ સંતોષની પ્રયાચના કરું.
 ૮૪ સ્વાત્મભક્તિ કરું.
 ૮૫ સામાન્ય ભક્તિ કરું.
 ૮૬ અનન્ય ઉપાસક થાઉં.
 ૮૭ નિરાભિમાની થાઉં.
 ૮૮ મનુષ્ય જાતિનો ખેદ ન જાણું.
 ૮૯ જડની દયા ખાઉં.
 ૯૦ સામાન્યથી મિત્રભાવ રાખું.
 ૯૧ પ્રત્યેક વસ્તુનો નિયમ કરું.
 ૯૨ મનોવીરત્વની વૃદ્ધિ કરું.
 ૯૩ પ્રત્યેક પરિપક્વ સહન કરું.
 ૯૪ આત્માને પરમેશ્વર માનું.
 ૯૫ તારો સિદ્ધાંત ગુટે તેમ સંસારબંધન ન ચલાવું.
 ૯૬ પ્રત્યેકને વાત્સલ્યતા ઉપદેશું.
 ૯૭ તત્ત્વથી કંટાળું નહીં.
 ૯૮ પરિપક્વ પ્રત્યેક પ્રકારે સહન કરું.
 ૯૯ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરું.

૧૦૦ કોઈ વસ્તુ જોઈ રાખું નહીં.
 ૧૦૧ આજીવિકા માટે ઉપદેશક થઉં નહીં.
 ૧૦૨ તારા નિયમને તોડું નહીં.
 ૧૦૩ શ્રુતજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરું.
 ૧૦૪ તારા નિયમનું મંડન કરું.
 ૧૦૫ રસગારવ થાઉં નહીં.
 ૧૦૬ કપાલ ધારું નહીં.
 ૧૦૭ બંધન રાખું નહીં.
 ૧૦૮ અશ્વલંચર્ય સેવું નહીં.
 ૧૦૯ આત્મ પરાત્મ સમાન માનું.
 ૧૧૦ લીધો ત્યાગ ત્યાગું નહીં.
 ૧૧૧ મૃપા ધન ભાષણ કરું નહીં.
 ૧૧૨ કોઈ પાપ સેવું નહીં.
 ૧૧૩ અબંધ પાપ ક્ષમાવું.
 ૧૧૪ ક્ષમાવવામાં માન રાખું નહીં. (મુનિ-સામાન્ય.)
 ૧૧૫ ગુરુના ઉપદેશને તોડું નહીં.
 ૧૧૬ ગુરુનો અવિનય કરું નહીં.
 ૧૧૭ ગુરુને આસને બેસે નહીં.
 ૧૧૮ કોઈ પ્રકારની તેથી મહત્તા ભોગવું નહીં.
 ૧૧૯ તેથી શુકલ હૃદયે તત્ત્વજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરું.
 ૧૨૦ મનને સ્થિતિસ્થાપક રાખું.
 ૧૨૧ વચનને રામચાણુ રાખું.
 ૧૨૨ કાયાને કૂર્મરૂપ રાખું.
 ૧૨૩ હૃદયને શ્રમરૂપ રાખું.
 ૧૨૪ હૃદયને કમળરૂપ રાખું.
 ૧૨૫ હૃદયને પત્થરરૂપ રાખું.
 ૧૨૬ હૃદયને લીલુરૂપ રાખું.
 ૧૨૭ હૃદયને જળરૂપ રાખું.
 ૧૨૮ હૃદયને તેવરૂપ રાખું.
 ૧૨૯ હૃદયને અગ્નિરૂપ રાખું.
 ૧૩૦ હૃદયને આદર્શરૂપ રાખું.
 ૧૩૧ હૃદયને સમુદ્રરૂપ રાખું.
 ૧૩૨ વચનને અમૃતરૂપ રાખું.
 ૧૩૩ વચનને નિદ્રારૂપ રાખું.
 ૧૩૪ વચનને તૃપારૂપ રાખું.
 ૧૩૫ વચનને સ્વાધીનરૂપ રાખું.
 ૧૩૬ કાયાને કમાનરૂપ રાખું.

१३७ कल्पाने अयंरूप राधुं.

१३८ कल्पाने नीरपराधी राधुं.

१३९ कोष्ठ प्रकरानी व्याहृता राधुं नही.

(परमहंस)

१४० तपस्वि छठि; वनमां तपश्चर्या कइ छठि.

(तपस्विनी धृष्टि)

१४१ शीतल छाया छठि छठि.

१४२ समलावे सर्व सुख संपादन कइ छठि.

१४३ भाषाधी दूर रहु छठि.

१४४ प्रपंचने त्यागुं छठि.

१४५ सर्व त्याग वस्तुने जालुं छठि,

१४६ जोटी प्रशंसा कइ नही. (सामान्य)

१४७ जोटी वस्तु प्रणीत कइ नही.

१४८ असत्यथी राधुं नही. (२)

१४९ स्थितिने गर्व कइ नही.

१५० स्थितिने भेद कइ नही.

१५१ जोटी छद्म कइ नही.

१५२ अनुग्रही रहुं नही.

१५३ जोटी सहाइ आपुं नही.

१५४ पापी सहाइ आपुं नही.

१५५ न्याय विरुद्ध कृत्य कइ नही. (२-३)

१५६ जोटी व्याशा कोठिने आपुं नही.

१५७ असत्य वचन आपुं नही.

१५८ सत्य वचन लंग कइ नही.

१५९ पांय समितिने धारण कइ.

१६० स्वार्थ कोठिनी आशुपिका तोडुं नही.

१६१ वधमधननी शिक्षा कइ नही.

१६२ लयवात्सल्यथी राज्ञ्य अज्ञानुं (राज.)

१६३ नियमवगर विहार कइ नही.

१६४ विषयनी स्मृतिजे ध्यान धर्या विना रहुं नही.

१६५ विषयनी विस्मृतिज कइ.

१६६ सर्व प्रकरानी नीति शीघ्र.

१६७ लयलाया लाधुं नही.

१६८ क्षीयेशो नियम करणोपकरण सीते तोडुं नही,

१६९ पुंठि सैर्य कइ नही.

१७० अतिथिने तिरस्कार कइ नही.

१७१ गुप्त वात प्रसिद्ध कइ नही.

१७२ प्रसिद्ध करवा योग्य गुप्त राधुं नही.

१७३ विना उपयोगे द्रव्य रहुं नही.

१७४ अयोग्य करार करानुं नही.

१७५ नास्तिकतानो उपदेश आपुं नही.

१७६ (शृंगारी ?) प्रतिमाने निरधुं नही.

१७७ (वीतराग ?) प्रतिमाने निंदुं नही.

१७८ (वीतराग ?) प्रतिमाने पूजुं.

१७९ पापथी धर्म मानुं नही.

१८० सत्य व्यवहारने छेडुं नही.

१८१ ध्यान विना ओकांति रहुं नही.

१८२ आत्मानाज्य मात्र धर्म करणी साधनुं.

१८३ आत्मस्वतंत्रता जोडि नही.

१८४ अधनमां पश्या पहेलां विचार कइ.

१८५ अयोग्य विद्या साधुं नही.

१८६ जोधुं पणु नही.

१८७ नीति विना संसार भोगनुं नही.

१८८ अयोग्य उपमा आपुं नही.

१८९ स्वार्थ माटे कोष कइ नही.

१९० वादयश प्राप्त कइ नही.

१९१ अपवादथी भेद कइ नही.

१९२ धर्म द्रव्यनो उपयोग करी सकुं नही.

१९३ दशंश के धर्ममां कहुं.

१९४ सर्वसंगपरित्याग कइ. (परमहंस.)

१९५ तारे आंधेला भारी धर्म विज्ञाई नही.

१९६ स्वप्नानंद भेद कइ नही.

१९७ आधुनिक विद्या शत्रुं नही.

१९८ तपने वेयुं नही.

१९९ निरागीनां वयनाने पूज्य भावे मान आपुं.

२०० तत्त्वनेज ग्रहण कइ.

२०१ निर्मादय अध्ययन कइ नही.

२०२ विचारशक्तिने भीषणुं.

२०३ ज्ञान विना तारे धर्म अंगीकृत कइ नही.

२०४ ओकांतवाद खडि नही.

२०५ निरागी अध्ययनो सुभे कइ.

२०६ धर्मकथा श्रवण कइ.

૨૮૨ સ્ત્રી વિદ્યાશાળી શોધું.-કરૂં.
 ૨૮૩ તેઓને ધર્મેપાઠ શીખાવું.
 ૨૮૪ પ્રત્યેક ગ્રહે શાંતિ વિરામ રાખવાં.
 ૨૮૫ ઉપદેશકને સન્માન આપું.
 ૨૮૬ અનંત ગુણ ધર્મથી ભરેલી સૃષ્ટિ છે
 એમ માનું.
 ૨૮૭ કોઈ કાળે તત્ત્વવડે કરી દુનિયામાંથી
 દુઃખ જશે એમ માનું.
 ૨૮૮ દુઃખ અને ખેદ એ ભ્રમણા છે.
 ૨૮૯ માણસ આહે તે કરી શકે.
 ૨૯૦ શરૂ, વીર્ય, બુદ્ધિ ધન તો સુખદ ઉપ-
 યોગ કરૂં.
 ૨૯૧ કોઈ કાળે મને દુઃખી માનું નહીં,
 ૨૯૨ સૃષ્ટિનાં દુઃખ પ્રનાશન કરૂં.
 ૨૯૩ સર્વ સાધ્ય મનોર્થ ધારણ કરૂં.
 ૨૯૪ પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓને પરમેશ્વર માનું.
 ૨૯૫ પ્રત્યેકનું ગુણ તત્ત્વ જૂઠણ કરૂં.
 ૨૯૬ પ્રત્યેકના ગુણને પ્રજ્ઞાહીત કરૂં.
 ૨૯૭ કુટુંબને સ્વર્ગ બનાવું.
 ૨૯૮ સૃષ્ટિને સ્વર્ગ બનાવું તો કુટુંબને મોક્ષ
 બનાવું.
 ૨૯૯ તત્ત્વાર્થે સૃષ્ટિને સુખી કરતાં હું સ્વાર્થ અર્ધું
 ૩૦૦ સૃષ્ટિના પ્રત્યેક (-) ગુણની વૃદ્ધિ કરૂં.
 ૩૦૧ ■ દાખલ થતાં સુધી પાપ પુણ્ય
 છે એમ માનું.
 ૩૦૨ એ સિદ્ધાંત તત્ત્વધર્મનો છે; નાસ્તીકતા-
 નો નથી એમ માનું.
 ૩૦૩ હ્રદય શોધિત કરૂં નહીં.
 ૩૦૪ વાતસલ્યતાથી વૈરિને પણ વશ કરૂં.
 ૩૦૫ તું જે કરે છે તેમાં અસંભવ ન માનું.
 ૩૦૬ શંકા ન કરૂં. ઉઘાપું નહીં; મંડન કરૂં.
 ૩૦૭ રાગ છતાં પ્રમ્તને તારે, રસ્તે ચડાવું.
 ૩૦૮ પાપીને અપમાન આપું.
 ૩૦૯ ન્યોયને આહુ, વતું.
 ૩૧૦ ગુણવિધિને માન આપું.
 ૩૧૧ તારો રસ્તો સર્વ પ્રકારે માન્ય રાખું.
 ૩૧૨ ધર્માલય સ્થાપું.
 વિદ્યામય સ્થાપ

૩૧૪ નગર સ્વચ્છ રાખું.
 ૩૧૬ વધારે કર-નાંખું નહીં.
 ૩૧૬ પ્રગપર વાતસલ્યતા ધરાવું.
 ૩૧૭ કોઈ વ્યસન સેવું નહીં.
 ૩૧૮ અજ્ઞાન ક્રિયા તથા દઉં.
 ૩૧૯ જ્ઞાન ક્રિયા સેવવા માટે.
 ૩૨૦ કપટને પણ જાણવું.
 ૩૨૧ ધર્મ આજ્ઞા સર્વથી શ્રેષ્ઠ માનું છઉં.
 ૩૨૨ સદ્ગતિ ધર્મનેજ સેવીશ.
 ૩૨૩ સિદ્ધાંત માનીશ, પ્રણીત કરીશ.
 ૩૨૪ ધર્મ મહાત્માઓને સન્માન દઈશ.
 ૩૨૫ જ્ઞાનવિના સધળી યાચનાઓ ત્યાગું છઉં.
 ૩૨૬ શિક્ષાચારી યાચના સેવું છઉં.
 ૩૨૭ પૈતૃધાદિ વ્રત સેવું છઉં.
 ૩૨૮ બાંધેલો આશ્રમ સેવું છઉં.
 ૩૨૯ અકરણિય ક્રિયા જ્ઞાન સાધું નહીં.
 ૩૩૦ પાપવ્યવહારના નિવર્તન બાંધું નહીં.
 ૩૩૧ રસ સ્વાદે તનધર્મ મિથ્યા કરૂં નહીં.
 ૩૩૨ એકાંત શારિર ધર્મ આરાધું નહીં.
 ૩૩૩ અતેક દેવ પૂજું નહીં.
 ૩૩૪ ગુણ સ્તવન સર્વોત્તમ ગણું.
 ૩૩૫ સદ્ગુણનું અનુકરણ કરૂં.
 ૩૩૬ શૃંગારી જ્ઞાતા પ્રભુ માનું નહીં.
 ૩૩૭ સાગર પ્રવાસ કરૂં નહીં.
 ૩૩૮ કૃષ્ણાદિ પાપ લેસ્પાનો ત્યાગ કરૂં છઉં.
 ૩૩૯ સમ્યક્ સમયમાં અપખ્યાનનો ત્યાગ કરૂં છું.
 ૩૪૦ નામ લક્ષિત સેવીશ નહીં.
 ૩૪૧ મિથ્યા ભાષણ કરૂં નહીં.
 ૩૪૨ સત્સામ્રોદને સન્માન આપું.
 ૩૪૩ કાયાપર ગૃહ ભાવ રાખું નહીં.
 ૩૪૪ માનાર્થે કૃત કરૂં નહીં.
 ૩૪૫ કીર્ત્યર્થે પુણ્ય કરૂં નહીં.
 ૩૪૬ કલ્પિત કથા દર્શાવત સત્ય કહું નહીં.
 ૩૪૭ શક્તિનો ગેરઉપયોગ કરૂં નહીં.
 ૩૪૮ અકૃત ધન લઉં નહીં.
 ૩૪૯ મૃત્યુ પાછળ રામથી રેણું નહીં.
 ૩૫૦ બાખ્યાન શક્તીને આરાધું.
 ૫૧

શોધનપત્ર.

પાનું.લીટી. અશુદ્ધ. શુદ્ધ.	પાનું.લીટી. અશુદ્ધ. શુદ્ધ.
૫ ૨૬ નિરૂપયોગી કરુંછું—નિરૂપયોગી પણ,	૪૨ ૨૧ જાતાં
૫ ૩૮ મનને મનન	૪૪ ૧૨ ધર્મની
૬ ૨૨ જો જો	૪૪ ૧૩ " વધારી
૭ ૩૨ પ્રમથી પ્રેમથી	૪૭ ૨૬ માટે ચઢને
૮ ૨૩ પોતાને માટે ક્રોધથી પોતાને માટે પરને માટે, ક્રોધથી	૪૭ ૨૬ ભાટકે છે
૮ ૨૮ પામ્યા યાત્ર્યા	૪૭ ૨૬ વચનથી
૯ ૩૮ જાણુતે જાણુતો	૪૭ ૨૯ અધો
૧૧ ૫ લોપામ્બશ લોપામ્બશ	૪૭ ૩૨ લેશ ભાન
૧૩ ૨૪ પરમેશ્વર છે પરમેશ્વર યાવ છે	૪૭ ૩૩ દુઃખનો
૧૪ ૨૪ વાંચી જો વાંચી જા	૪૭ ૩૬ સમર્થ
૧૫ ૧૪ એ ધ્યાન એ પણ ધ્યાન	૪૭ ૩૭ લિખ પ્રકારે
૧૫ ૧૫ નવાં તેવાં	૪૮ ૧ કર્મવડે
૧૫ ૨૧ સમજાવું સમજાવું	૪૮ ૬ દઉં
૧૬ ૮ બ્રહ્માવ્રતમાં બ્રહ્માવ્રતમાં	૪૮ ૧૧ તે વડે
૨૦ ૧૧ એવી એમ	૪૮ ૧૬ નનાં
૨૦ ૩૧ મધુરી માધુરી	૪૮ ૨૧ જેવાં
૨૦ ૩૫ તેની મોહિની તેના મોહને	૪૮ ૩૮ ભાગવતાં
૨૧ ૩૯ વિધનો વિધનો	૪૮ ૩૯ મોહિની જનિત
૨૨ ૬ સંસારી સંસાર	૫૨ ૪ ભવ
૨૩ ૨૨ તાત્પર્ય, એ તાત્પર્ય કે એ	૫૪ ૨ કુટુંબથી
૨૬ ૧૫ આ પરલોકનો આલોકપરલોકને	૫૫ ૭ વર્ષ
૩૦ ૧૬ કંજુ કંજુ	૫૫ ૧૩ કે
૩૧ ૨૨ કરવાની કરવાનો	૫૫ ૨૮ પણ
૩૧ ૩૭ સુખયુક્ત સુસ્વરયુક્ત	૫૫ ૩૫ વેદના
૩૨ ૨૮ એ મૂર્ખતા એ કેવળ મૂર્ખતા	૫૬ ૮ આવી
૩૨ ૩૨ પદાર્થથી પદાર્થથી	૫૬ ૧૦ કેટલાં
૩૪ ૧૫ માયું જરા માયું	૫૮ ૨૨ નારદે
૩૫ ૪ મહોન્મત મહોન્મત	૫૯ ૨૯ આંતરમાં
૩૫ ૨૬ અશુચિમયજ અશુચિમય તે	૬૦ ૭ માયા વિશેષ
૩૬ ૨૫ ભોગવવાના ભોગવવાનું આ-	૬૦ ૩૫ સર્વ
૩૬ ૨૮ કારણ કારણથી	૬૨ ૨૧ કર્મા
૩૬ ૩૫ આચરવું આચરવો	૬૪ ૨૧ સંબંધી વિશેષ
	૬૪ ૨૪ તે તે
	૬૪ ૩૬ અંગણથી
	જતાં
	ધર્મથી
	વધારી "
	માટે આતુર ચઢને
	ભટકે છે
	વચનોથી
	અધ
	લેશ પણ ભાન
	દુઃખનો
	તે સમર્થ
	લિખ લિખ પ્રકારે
	કર્મોવડે
	દઉંછું
	અને જેઓ તે વડે
	નાનાં
	જેવા
	ભોગવતાં
	મોહજનિત
	સર્વ
	કુટુંબથી
	માસ
	કે તે
	આર્યદેશમાં પણ
	વેદની
	આવીને
	કેટલાં બધાં
	પરંતે
	અંતરમાં
	માયાવિશે
	સર્વ
	કર્મો
	સંબંધી પણ વિશેષ
	તેને
	અંગણથીએ

પાનું.લીટી. અશુદ્ધ.

શુદ્ધ.

૬૫ ૧ તેના	તેની
૬૬ ૧૪ નિક્ષાખીને	નિરખીને
૬૬ ૩૨ ઉવાઝઝાયણું	ઉવઝઝાયણું
૭૧ ૨૦ ગજ્જુમાર	ગજ્જુમાર
૭૩ ૬ આવસ્તિ	સાવસ્તી
૭૬ ૨૫ બધાય	બધાય
૭૭ ૫ નિરંતય	નિરંતર
૭૯ ૨૦ મહિનના	મહિનતા
૮૦ ૧ પરમાત્માત્મ	પરમાત્મતત્ત્વ
૮૨ ૮ જ્યો	જ્યો
૮૩ ૧૭ એક૪	એક૪
૮૭ ૫ દોષનો	દોષનો
૮૭ ૨૮ કંટાળીને	કંટાળીને
૮૮ ૩૨ શાસ્ત્રાધ્યાન	શાસ્ત્રાધ્યયન
ગૃહસ્થાશ્રમે અભ્યાસ અભ્યાસ કરીનેજ કરીનેજ છતાયછે. છતાય છે, એ અભ્યાસ નિર્મથના-અભ્યાસ નિર્મથના-	
૯૯ ૩૭ માં બહુ થઈ શકેછે માં બહુ થઈ શકેછે	છતાં સામાન્ય પ-છતાં ગૃહસ્થાશ્રમે વિચયકરવામાંગીએ સામાન્ય પરિચય કરવા માંગીએ
૯૦ ૬ આત્માહિત	આત્મહિત
૯૦ ૧૬ બ્રહ્મચારીએ	બ્રહ્મચારીએ
૯૦ ૨૭ મૈથુન	મૈથુન
૯૩ ૧૬ (સંસ્થાન વિચય)	(સંસ્થાન વિચય)
૯૩ ૨૬ સંસ્થાન વિચય	સંસ્થાન વિચય
૯૪ ૨ સમ્યક્ત્વ સહન	સમ્યક્ત્વ સહન
૯૪ ૬ આરાનો	આરા
૯૪ ૧૩ અપાવાએ	અપાવીએ
૯૪ ૨૨ વાય આલંબન	વાયના આલંબન
૯૫ ૨૧ શબ્દોનો	શબ્દનો
૯૫ ૩૧ પર્વટન	પર્વટન
૯૬ ૧૫ મહાવિદેહ	મહાવિદેહ
૯૬ ૨૮ ઉચ્ચગતિ	ઉચ્ચગતિ
૯૭ ૩ વસ્તુનું	વસ્તુનું
૯૭ ૪ વસ્તુઓ	વસ્તુઓ
૯૮ ૨૬ તત્ત્વાવબોધ	તત્ત્વાવબોધ

પાનું.લીટી. અશુદ્ધ.

શુદ્ધ.

૧૧૦ ૧૦ અનિવૃત્તિ બાદ	અનિવૃત્તિ બાદરગુણ-
ગુણ સ્થાનક	સ્થાનક
૧૧૧ ૧૦ અપૂર્વ	અપૂર્ણ
૧૧૧ ૧૬ જન	જન
૧૧૧ ૨૬ બન્ને	બનાન્ને
૧૧૧ ૩૪ કેમ	કેમ
૧૧૪ ૩ અસ્પાહારી	અસ્પાહારી
૧૧૫ ૬ ન્યુધિકના	ન્યૂનાધિક
૧૧૭ ૨૨ માઈ	આ માઈ
૧૧૭ ૨૩ સદગ	સદગ સદગ
૧૧૮ ૩૩ ન્યાયથી	ન્યાયની
૧૧૯ ૩૨ બંધન	બંધન
૧૨૦ ૧૦ બેમાંથી	પરંતુ બેમાંથી
૧૨૦ ૩૫ નિશ્ચય વાક્યનો	નિશ્ચય વાણીનો
૧૨૧ ૮ આયા	ધયા
૧૨૧ ૨૮ વિચારો	વિચારો
૧૨૩ ૮ સત્પુરુષોને	સત્પુરુષોને
૧૨૬ ૪ શુદ્ધ શુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨૭ ૨૧ જ્ઞાતિના છે,	જ્ઞાતિનાછે, જન્મથી કવિ છે,
૧૨૮ ૨૮ રૂપી	રૂપિ
૧૩૦ ૩૭ દેખાઇ	દેખાઈ
૧૩૨ ૨ પાછી	પાછી
૧૩૪ ૧૧ એમ જગ	એમ જે
૧૩૬ ૬ દેખાડવા	દેખાડવા અનંતવાર
૧૩૬ ૬ કંઈ,	કંઈ,
૧૩૬ ૩૬ લગાતું	લાગતું
૧૫૧ ૨૬ ત્યાં ત્યાં	ત્યાં
૧૪૧ ૨૦ ગોણના તે	ગોણના છે;
૧૪૨ ૨૩ આપણે આપને	આપને
૧૪૨ ૨૬ કોઈ	કોઈ કોઈ
૧૪૮ ૧૩ અનંતમાં	અનંતમાં
૧૪૮ ૧૬ લક્ષ્મી સંબંધી	લક્ષ્મી સંબંધી દુઃખ
૧૫૦ ૨૦ તેમ છે;	તેમાં છે
૧૫૦ ૩૦ એને લખને	એનેજ લખે
૧૫૨ ૧૬ ભૂમિયા	ભૂમિયા

પાત્ર.લીટી. અશુદ્ધ. શુદ્ધ.

૧૫૨ ૨૭ કંઈક	કંઈક
૧૫૨ ૩૩ જગત ને જીવથી	જગત-જીવથી
૧૫૮ ૪ ધૃષ્ટ	ધૃષ્ટ
૧૫૬ ૧૨ એવી દશા	એવી એની દશા
૧૫૬ ૨૬ રંગનનું	રંગનું
૧૧૧ ૨ એ	આજ
૧૧૭ ૧૬ મંગળરૂપ છે	મંગળરૂપ માન્યાં છે
૧૧૭ ૩૦ ૧ ભોમે	૫ ભોમે
૧૧૮ ૧૪ ક્યારેક	ક્યારેક ક્યારેક
૧૪૩ ૧ વીર	વીર
૧૭૦ ૩૫ વિરોધની	વેપની વિરોધ
૧૭૪ ૩૩ જણાવા યોગ્ય છે	જણાવા યોગ્ય છે.
	૧૦૩ છુઓ.-સંશોધક
૧૭૪ ૩૪ અમુક	અમુક અમુક
૧૭૫ ૩૫ ન કરવી	ન કરવી નોંધુએ
૧૭૬ ૩૦ શુદ્ધ ૧, શુદ્ધ,	શુદ્ધ ૧૧, શુદ્ધ,
૧૮૦ ૩૨ આત્મ	આત્મા
૧૮૦ ૩૩ 'તુદિ'	'તુદિ તુદિ'
૧૮૧ ૧૦ આકાળમકાઈ આ આ કાળમાં કોઈ	કાળનો જ-એસો આ આ ક્ષેત્રથી મોણે
	ક્ષેત્રથી મોણે
૧૮૧ ૨૧ સિદ્ધ	સિદ્ધિ
૧૮૧ ૨૭ શુદ્ધ, શોભ,	શુદ્ધ ૪, શોભ,
૧૮૨ ૨૪ યોગ	યોગે
૧૮૫ ૨૭ પુરૂષેનો યોગ)	પુરૂષેનો યોગ
૧૮૫ ૩૦ પ્રાપ્ત થયેજ	પ્રાપ્ત થયેજ 'સત'
	પ્રાપ્ત થાય છે.
૧૮૭ ૮ અચળ પ્રેમ	અચળ પ્રેમે
૧૯૦ ૫	મુંબઈ, ફાગણ શુદ્ધ ૪,
	શનિ ૧૯૪૭
૧૯૨ ૪ સરપદ	સૃષ્ટ
૧૯૩ ૧૮ જ્ઞતિને અનુસરી	જ્ઞતિને ન અનુસરી
૧૯૭ ૫ રસામૃત	સારમૃત
૧૯૭ ૧૭ સુગમ સુગોચર છે,	સુગમ છે, સુગોચર છે,
૧૯૭ ૨૬ એમ અસંખ્યાત	એમ સંખ્યાત અ-
	સંખ્યાત.

પાત્ર.લીટી. અશુદ્ધ. શુદ્ધ.

૧૯૭ ૨૬ તે	તે જેની.
૨૦૦ ૧૩ ટપ્પો	ટપ્પે
૨૦૨ ૨૭ તેથી	તેવી
૨૦૪ ૧૩ આવવા,-	આવવાથી,-
૨૦૬ ૩૨ એકે	એક
૨૦૭ ૧૪ આપ યમ નિયમ	યમ નિયમ સંગમ
	સમય
૨૦૭ ૧૩ તૃપ	તૃપ
૨૧૦ ૧૬ થોડ	થોડે
૨૧૦ ૨૮ પણ અમને	પણ જેઓ અમને
૨૧૧ ૧૩ વાદિ,	તે વાદિ
૨૧૧ ૩૧ બાજ	બાજ
૨૧૫ ૩૫ આ વસ્તુની	વસ્તુની
૨૧૬ ૧૨ સ્વરૂપનો કેવળ	સ્વરૂપનો સાગ કરે;
	અને એમ તો કોઈ
	કાળે બને નહીં કે,
	વસ્તુ પોતાના સ્વ-
	રૂપનો કેવળ
૨૧૬ ૨૧ વળી	ધણી
૨૧૭ ૩૦ નવા	નાવ
૨૧૮ ૩ એ પ્રાપ્ત	એ સમાધિ પ્રાપ્ત
૨૧૮ ૧૧ ચોર;	ચોર;
૨૧૮ ૧૬ વતે	વતે
૨૧૯ ૨૩ આખાધાએ	અખાધાએ
૨૨૨ ૬ રાગાદિ	શબ્દાદિ
૨૨૨ ૧૩ વિષય	વિસય
૨૨૨ ૧૩ છે આ-અભાન	છે ને આત્મભાન
૨૨૮ ૧૬ થવાને	થવાનો
૨૨૮ ૧૯ ઉપદેશ	ઉપદેશે
૨૨૮ ૨૭ તેવી	તેવી તેવી
૨૩૦ ૨૭ કારણથી	કારણથી
૨૩૦ ૨૪ 'વિસાર સાગર'ના	'વિચાર સાગર'ના
૨૩૨ ૧૩ સંબંધીને	સંબંધીનો
૨૩૨ ૨૨ શિવાયના મુમુક્ષુ	શિવાયના બીજા ને
	મુમુક્ષુ
૨૩૨ ૨૬ જેની	જેની જેની
૨૩૨ ૩૧ તેનાં	તેનો

પાનું.લીટી. અશુદ્ધ. શુદ્ધ.

૨૩૨ ૩૩ ફેરો	ફરી
૨૩૨ ૩૫ વિચારવા યોગ	વિચારવા યોગ
૨૩૪ ૨૬ લોકોને ન	લોકોને
૨૩૫ ૧૮ મુઠ્યા	મુઠ્યા
૨૩૫ ૨૩ અંગીકારવા	અંગીકાર કરવા
૨૩૬ ૧ આત્મરૂપ	આત્મારૂપ
૨૩૬ ૫ 'દશ બોલે'	તે 'દશ બોલે'
૨૩૬ ૫ હોય, તો	હોય, અથવા એક બોલ તેમાંનો પ્રાપ્ત હોય, તો
૨૩૬ ૨૦ કામના દેખતાં	કામના પ્રત્યે દેખતાં
૨૩૭ ૧૮ કૈવલ્ય પદ યુક્ત	કૈવલ્ય પદે યુક્ત
૨૩૭ ૧૯ તેને ભમરી	તેને માટે ભમરી
૨૩૭ ૨૪ અત્યંત	અત્યંત
૨૩૮ ૭ છવે કરવી	છવે એજ કરવી
૨૩૮ ૧૫ એ	એવું
૨૩૯ ૨૮ મનન કરવા યોગ છે	મનન કરવા યોગ છે. એ બેનું વિશેષ- પણુ માનવું
૨૪૦ ૧ મોટા	માઠા
૨૪૦ ૨૧ વિનયાક	વિનયાદિ
૨૪૦ ૨૨ શાસ્ત્રાભ્યાસ	સત્શાસ્ત્રાભ્યાસ
૨૪૪ ૨૮ આ આ	આ
૨૪૫ ૧૮ છે તે	તે
૨૪૫ ૨૮ દેતો	દેતી
૨૪૮ ૩૫ આત્માના પ્રતિ- બંધ સ્વરૂપ	આત્માર્થના પ્રતિ- બંધરૂપ
૨૫૦ ૨૬ છવતો	છવતો
૨૫૧ ૨૬ ૨૭૭	૨૭૭
૨૫૨ ૭ પ્રવૃત્તિના	પ્રવૃત્તિના
૨૫૨ ૨૪ કરવાં	કરવો
૨૫૨ ૩૩ પ્રવૃત્તિ પૂર્વક	પૂર્વક પ્રવૃત્તિ
૨૫૨ ૩૩ અમપ્રતતને	અપ્રમત્તનાને
૨૫૪ ૬ પ્રદેશો,	પ્રદેશી,
૨૫૫ ૩૭ ક્ષેત્રનું	ક્ષેત્રનું
૨૫૭ ૧૧ જેમ	જેમ જેમ
૨૫૭ ૨૨ છવથી	છવની

પાનું.લીટી. અશુદ્ધ. શુદ્ધ.

૨૫૯ ૧૬ કોઈ	તે કોઈ
૨૫૯ ૨૫ અતે	અને
૨૫૯ ૩૮ દુઃખમાં	મુખમાં
૨૬૦ ૯ અત્યંત	અત્યંત અત્યંત
૨૬૦ ૧૨ એકવાર	એકતાર
૨૬૦ ૨૬ દોષ	દોષ
૨૬૩ ૨૫ જ્ઞાનીમાં	જ્ઞાનીના
૨૬૫ ૩ આ માને	આત્માને
૨૬૫ ૩ અહોરાત્રમાં	અહોરાત્ર
૨૬૭ ૧૨ શાસ્ત્રીમંત્ર	શાસ્ત્રીભક્તને
૨૭૩ ૧૫ પચ્ચખમિ	પચ્ચખમિ
૨૭૩ ૩૫ આત્માદશા	આત્મદશા
૨૭૬ ૧૨ આવ્યા બાધપણું	અવ્યાબાધપણું
૨૭૯ ૨૧ અપર્યાપ્ત-સ્થિતિમાં	પર્યાપ્ત-સ્થિતિમાં
૨૭૯ ૨૬ એકલા	એટલા
૨૮૦ ૩૩ આત્મા વીર્ય તે	આત્મ વીર્યને
૨૮૩ ૨ પ્રસક્ષ પુરૂષને	પ્રત્યક્ષ સર્વત્ર પુરૂષને
૨૮૩ ૨૯ એક	એક એક
૨૮૩ ૩૪ વધતી આવી	વધતી
૨૮૭ ૧૦ દેહના	દેહનો અને દેહના
૨૮૮ ૧૫ છે તે	છે તે
૨૮૮ ૧૬ બનાવવાનો	બનવાનો
૨૮૯ ૨૩ થયેલો	થયેલો
૨૯૦ ૧૪ વર્દમાનસ્વામીના	વર્દમાનસ્વામીની
૨૯૩ ૨૦ અને પત્રમાં	અને આ પત્રમાં
૨૯૩ ૩૩ રૂપ	રૂપ પરિણામ
૨૯૩ ૩૪ વિચારમાં	વિચારને
૨૯૪ ૩ અન્ય અન્યસ્વરૂપ	અન્યસ્વરૂપ
૨૯૪ ૧૫ ગણીએ	નિલ ગણીએ
૨૯૪ ૧૫ કર્માદિને	કર્માદિને
૨૯૪ ૨૦ થવાથી	થવી
૨૯૪ ૨૪ જણાય	પણુ જણાય
૨૯૪ ૩૫ છવનું	છવને
૨૯૪ ૩૫ તથાપિ	તથાપિ તે
૨૯૫ ૩૩ ક્ષમા લાવ	ક્ષમાદિ લાવ
૨૯૬ ૨૧ બીજા	બીજા કોઈ
૨૯૬ ૩૫ ઈશ્વરનો	ઈશ્વરને

પાનું.લીટી. અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.	પાનું.લીટી. અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨૯૭ ૧૮ અનુભવની	આ ભવની	૩૧૩ ૨૫ પુરો	પુરો સર્વ
૨૯૮ ૧૫ કોઈ	કોઈના	૩૧૫ ૨૨ વચનના	વચનમાં
૨૯૮ ૧૯ વેદાદિ	દેહાદિ	૩૧૫ ૨૫ યોગ્ય છે,	યોગ્ય ગણાય છે,
૨૯૮ ૩૨ મને	મને પણ	૩૧૬ ૧૮ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિના	સ્વસ્વરૂપપ્રાપ્તિના
૨૯૯ ૩૨ વદ	વદ ફ,	૩૧૬ ૨૧ ભેદ	ભેદ જોવામાં
૩૦૨ ૪ મનુષ્યનાથી	મનુષ્ય પ્રાણી	૩૧૯ ૧૩ ૧૫	૧૩
૩૦૩ ૧ લિપ્રાય કોઈથી '૨' ઓછીના 'નથી.'		૩૧૯ ૩૧ વાક્યોનો	વાક્યોનો
એવા અ " મુધી ન જોઈએ.		૩૨૦ ૨૩ વિશેષ	વિશેષ વિશેષ
૩૦૩ ૨૦ 'વક્તવ્ય'	'વક્તવ્ય' અને	૩૨૦ ૩૦ તે	તે જે
	'અવક્તવ્ય'	૩૨૦ ૩૨ વિષય્યાસ	વિષય્યાસપણે
૩૦૪ ૬ અનંત	અનંત પર્વાયિ	૩૨૧ ૩૩ ક્યાં મુધી ?	ક્યાં મુધી હોય !
૩૦૪ ૭ વિરોધી	તે વિરોધી	૩૨૨ ૧૬ પ્રથમનો ભાગ વૃદ્ધિપત્રમાં છે માટે	ત્યાંથી જોવું.
૩૦૪ ૮ અને	મને	૩૨૩ ૧૬ વારે	વાટે
૩૦૪ ૨૬ વશેષ	વિશેષ	૩૨૪ ૨ (સુંદર કહન એસો સુંદર કહત એસો	
૩૦૪ ૨૮ મને	મને	કોજી શરવીર નાંહિ, સાધુ કોહી શરવીર,	
૩૦૪ ૩૮ નિવૃત્તિના	મૃત્તિના	૩૨૪ ૩૫ તે છે	તેવાજ
૩૦૫ ૧૧ પરિણામી	પરિણામી	૩૨૫ ૬ તેમ	તમ
૩૦૫ ૧૩ ધણા	ધણા ધણા	૩૨૮ ૭ કાર્યનું	કાર્યનું
૩૦૬ ૨૩ આવજોગ	આત્મજોગ	૩૨૯ ૨ ૫	૬
૩૦૬ ૨૮ અનિત્યપણું,	અનિત્યપણું અસાર-	૩૨૯ ૮ ૫	૬
	પણું	૩૨૯ ૧૭ ને	છે
૩૦૭ ૨૫ કરતાં	કરતાં કરતાં	૩૨૯ ૧૮ એના	એવા
૩૦૭ ૩૮ ૧૫	૬૫	૩૩૦ ૨૫ ૧૧	૧૩
૩૦૮ ૩૫ હિતકરી	હિતકારી	૩૩૦ ૩૨ ૧૨	૧૩
૩૦૮ ૩૭ સમીપ	સમીપ	૩૩૩ ૩૧ સમજાવે	સમજાવે
૩૦૯ ૨ તેને	તે	૩૩૫ ૨૬ થવે	થવું
૩૦૯ ૨૦ શુદ્ધ ફ,	શુદ્ધ પ.	૩૩૬ ૧૨ કહ્યું છે	કહ્યું છે તે
૩૦૯ ૩૬ વિરોધ	નિરોધ	૩૩૭ ૭ અવસ્થ આવનું	આવનું અવસ્થ
૩૧૦ ૧૬ વિચારવાની	વિચારવાનની	૩૩૭ ૨૪ તેથી	જેથી
૩૧૧ ૩૨ વિનું	વિનું ક્યા;	૩૩૭ ૨૭ પરિણીલુ	અથવા પરિણીલુ
૩૧૧ ૩૫ ને	તે ક્યાનો	૩૩૮ ૬ વૈરાગ્ય જોદરૂપથી	વૈરાગ્યરૂપ જોદરૂપ
૩૧૨ ૧૭ સમ્યક્ દર્શનને	સમ્યક્ દર્શનને	કર્મજનનને હેતુ	કર્મજનની નિવૃત્તિ
૩૧૨ ૨૦ વિભવિ	વિભાવ	૩૩૮ ૧૨ અનિત્યપણું	અનિત્યપણું
૩૧૨ ૨૦ એકપતા	એકપ	૩૩૮ ૧૬ મોહ અનત	મોહ થવા મોહ
		૩૩૮ ૨૫ તે	તે મુલ્ય

પાનું.લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.	પાનું.લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૩૩૮ ૨૭ આનનું	આનનું		૩૬૯ ૭ તે		તેને
૩૩૮ ૨૯ અહિતકારીપણું	અહિતકારીપણું લાગ્યું		૩૭૨ ૩૨ આત્મચતન		આત્માથી
૩૩૯ ૨૧ પ	૬		૩૭૪ ૭ સવ		સર્વ
૩૪૦ ૨ એ વિશેષ	એ વિચાર વિશેષ		૩૭૪ ૧૪ દર્શનાદિ		દર્શનાદિ
૩૪૧ ૧૦ અદનિશ	અદનિશ		૩૭૬ ૧૨ સ્વરૂપથી		સ્વરૂપની
૩૪૧ ૧૯ 'સ્વધર્મ'	'સ્વધર્મ' કહેવાય;		૩૭૭ ૩૧ સદ્ગુણમાં		અસદ્ગુણમાં
૩૪૨ ૬ અવસંબળ	અવસંબળ		૩૭૮ ૧૬ હોમ		હોય
૩૪૪ ૧૫ શકાય	શકાય નહીં;		૩૭૮ ૩૧ માને આત્મા		માને તેનો આત્મા
૩૪૪ ૧૯ નિરાવરણ	નિરાવરણપણું		૩૭૯ ૪ પૂર		પૂર્વ
૩૪૪ ૨૫ શબ્દ	શબ્દને		૩૭૯ ૬ તેથી		તેથી
૩૪૫ ૨૨ (પુદ્ગલાસ્તિકાય) છે	(પુદ્ગલાસ્તિકાય) કહેવાય છે.		૩૭૯ ૧૫ કોઈ પોતે		કોઈ છવો પોતે
૩૪૬ ૨૬ બાહ્ય ક્રિયાદિનાં	બાહ્ય ક્રિયાદિનો		૩૭૯ ૨૬ ને		ને એ
૩૪૮ ૬ યથાધર્મ	યથા ધર્મ		૩૮૨ ૩૦ પણ		પણે
૩૪૯ ૨૨ હતું	નથી		૩૮૩ ૨૨ ફળને		પરને
૩૪૯ ૩૪ ભોગવવા જેવું કરવું	ભોગવવાના વિચારમાં પડ્યું,		૩૮૪ ૧૨ જાણનાર		જાણનાર
૩૫૦ ૧૦ આ	આપુ'ય		૩૮૪ ૨૦ લયનું જ્ઞાન થાય	દેહના લયનું જ્ઞાન નહીં.	જ્ઞાન અનુભવમાં
૩૫૦ ૨૧ ન્યાં સુધી	ન્યાં સુધી અને ત્યાં સુધી				જતે છે, તે તે દેહથી
૩૫૦ ૩૦ અને નથી	અને તેથી				જુદો ન હોય તો
૩૫૦ ૩૬ તેને	તેનું				કોઈપણ પ્રકારે દે-
૩૫૧ ૧૦ અવકાશ	અવકાશ જ				હી ઉત્પત્તિ અને
૩૫૧ ૨૩ અનૂષ્ટ	ઉનૂષ્ટ				લયનું જ્ઞાન થાય નહીં.
૩૫૧ ૩૪ મનુષ્યાપણું	મનુષ્યાપણું		૩૮૪ ૨૮ મારે આવી		મારે અનુભવમાં આવી
૩૫૪ ૪ ભય	ભય		૩૮૫ ૩૯ વર્ષી		નથી
૩૫૪ ૩૨ આપે	આપે		૩૮૬ ૪ તેનું		તેનું
૩૫૮ ૧૩ હોય હોય	હોય		૩૮૮ ૬ અસંભવળ		અસંભવળ
૩૫૮ ૨૭ પોતાનું	પોતાનું		૩૮૮ ૧૧ સમાપ્તિ પર્વન		સદા સમાપ્તિ પર્વન
૩૫૯ ૧૩ મનાયના	મનાયના		૩૯૦ ૫ અસદ્ગુણવાદિકનું		સદ્ગુણવાદિકનું
૩૫૯ ૨૦ કર્યું	કર્યું		૩૯૦ ૧૫ તથા		તથાજ
૩૫૯ ૨૭ આપ્યાપાપ	અપ્યાપાપ		૩૯૦ ૩૧ અવદાર દેવ		અવદાર જાવદારદેવ
૩૫૯ ૩૩ જોલે	જોલે		૩૯૦ ૩૩ એનો		એનો
૩૫૯ ૩૪ તેથી	તેથી		૩૯૧ ૩૮ આત્માજ્ઞાન		આત્માજ્ઞાન
૩૬૦ ૨૧ સમાનવો	સમાનવો		૩૯૨ ૧૦ 'દુ' દેહાદિ		શી સદામુખે દેહ છે
૩૬૩ ૨૦ કાંઈ	કાંઈ				એવો નિર્મલમાર્ગનો
૩૬૪ ૩૩ કોઈ	કોઈ				સદા આપય રહે!
૩૬૪ ૨૭ પ્રકારે	પ્રકારે છે ને પ્રકારે		૩૬૫ ૧ આશાના		અશાના
૩૬૪ ૩૫ રહેવું	રહેવું		૩૬૫ ૨૪ ચાત્રી		ચાત્રી આ
૩૬૬ ૨૬ યનો	યનો નથી		૩૬૫ ૩૭ વિશેષ		વિશેષ
૩૬૬ ૩૫ પોતાથી	પોતાની		૩૬૬ ૧૭ ઉપદેશ		જાણી ઉપદેશ
			૪૦૧ ૩૩ શરીર		શરીર
			૪૦૨ ૧૪ આશાઓની		આશાઓની

પાનું.લીટી. અશુદ્ધ. શુદ્ધ.

૪૦૪ ૧૨ તેનું	તેનું
૪૦૪ ૩૩ કલ્પનાઓથી	કલ્પનાઓથી
૪૦૫ ૧૬ ગાતમસ્વામીએ	ગાતમસ્વામીએ
૪૦૬ ૨૭ સાત્ર	સાત્ર
૪૦૭ ૧૩ જગતપાદિ	જગતપાદિ
૪૦૮ ૩૭ જ્ઞાનની	જ્ઞાનથી
૪૧૦ ૧૭ સત્પુરુષો	સત્પુરુષો.
૪૧૧ ૬ આપવાથી	આપવાની
૪૧૨ ૨૫ આત્મસ્વ ભાવે	આત્મસ્વભાવે
૪૨૦ ૧૫ બાંધેલો	બાંધેલો
૪૨૧ ૧૬ પોતાપણું	પોતાપણું
૪૨૨ ૨૬ અદિ	અનાદિ
૪૨૨ ૩૩ સિદ્ધિપદ	સિદ્ધિપદ
૪૨૫ ૧૬ માન કરે	માન ન કરે
૪૨૫ ૨૭ ત્યારે	ત્યારે
૪૨૬ ૨૩ આજ્ઞાન	અજ્ઞાન
૪૨૮ ૬ આત્માબાધ	અત્યાબાધ
૪૨૮ ૬ એવો હું આત્મા	એવો આત્મા
૪૨૮ ૭ અત્યંત નિર્મળ	અત્યંત
૪૨૮ ૮ જે અધ્યાય	અધ્યાય
૪૨૮ ૮ જે સર્વને	સર્વને જે
૪૨૮ ૯ જે સર્વ ભાવને	સર્વ ભાવને
૪૨૮ ૧૧ અનુપમ	તે આત્મા નિલ છે,
	અનુપમ
૪૨૮ ૧૨ હોવાથી આત્મા	હોવાથી.
	નિલ છે.
૪૨૮ ૧૪ માંડી	માંડીને
૪૨૮ ૧૬ શુભાશુભ કર્મ	શુભાશુભ કર્મની
	આત્મા
	ઉત્પત્તિ થાય છે
	કર્મ સફળ હોવાથી
	તે શુભાશુભ કર્મ
	આત્મા
૪૨૮ ૧૬ મારે ઉત્કૃષ્ટ	ઉત્કૃષ્ટ
૪૨૮ ૧૭ અવશ્ય છે	માટે અવશ્ય છે.
૪૨૮ ૧૯ તે સમ્યક્ છે	તે કેવળજ્ઞાન છે
	તથાસ્વ પ્રતીતિપણે
	પરિણામે તે સમ્ય-
	ક્તવ છે.
૪૨૮ ૧૯ તેને	તે
૪૨૮ ૨૧ પ્રતીતિને	પ્રતીતિ

પાનું.લીટી. અશુદ્ધ. શુદ્ધ.

૪૨૮ ૨૨ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ	ઉપશમ સમક્રીત
૪૨૮ ૨૨ આત્માને આવરણ	ઉદય આવરણ આપ્યે
	ઉદય આવે ત્યારે આત્મા તે પ્રતીતિને
	પ્રતીતિથી
૪૨૮ ૩૮ અશુભ	શુભ
૪૩૩ ૭ બોલનું	બોલનું
૪૩૪ ૭ પ્રકાકનાં	પ્રકારનાં
૪૩૫ ૨૨ આદિકાળથી	અનાદિકાળથી
૪૩૭ ૨૦ બો વાગ્યે	બોલાય્યે
૪૩૭ ૨૮ સાદાયરણ	સદાયરણ
૪૩૯ ૧ મૂલતા	મૂલતા
૪૩૯ ૧૦ જૈન માને	જૈન માર્ગને
૪૩૯ ૪૪ ભાંતિ	ભાંતિ
૪૪૨ ૯ દેહનું	દેહ
૪૪૩ ૬ શરણ સહિત	શરણ સહિત
૪૪૩ ૧૨ ૩	૬
૪૪૩ ૧૬ તોપણ	તો પણ ફરી
૪૪૫ ૨૬ કહેવાને	કહેવાનો
૪૪૬ ૨૬ પણ	પણ ઉપયોગ
૪૪૭ ૨૬ આટલો	આટલો જ
૪૪૮ ૩૮ છે; તથા	છે; આર્તધ્યાન છે; તથા
૪૪૮ ૩૮ સ્વભાવ સ્વભાવે	પરિણમીને યથા
	અવસરે ફળ આપે છે. જે
	રોગાદિના કારણરૂપ કર્મથી
	પોતાનો જેવો સ્વભાવ
૪૪૯ ૨૪ એક મનુષ્ય પ્રા-	એક મનુષ્ય કાઈ એ
	મનુષ્ય પ્રાણીને
૪૫૦ ૧૨ દિશાથી	કઈ દિશાથી
૪૫૦ ૧૭ મહદ્ મહદ્	મહદ્
૪૫૨ ૩૬ આશ્રમમાં	આશ્રમમાં
૪૫૩ ૨૧ એકલી	કાઈ એકલી
૪૫૫ ૭ મનુષ્યોની	મનુષ્યોથી
૪૫૬ ૩૧ થયા છે.	થયા થાય છે,
૪૫૬ ૩૮ કલાં	કલાં છે;
૪૬૧ ૧૮ 'તુ	'હું
૪૬૫ ૨૪ રેખા:	રેખા
૪૬૫ ૨૪ વ્ય	અ
૪૬૬ ૨૦ જેનો ધીર	જેનો એવો ધીર
૪૬૬ ૯ ચરમ કારણ	ચરમ કારણ
૪૬૭ ૧૧ મનને	મનનને

પાનું.લીટી. અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪૬૭ ૨૫ આકાર૫	આકાર૫
૪૬૮ ૩૦ દર્શનો પ્રયોગના	દર્શનોપયોગના
૪૭૦ ૯ ઐક્ય ભાવ	ઐક્ય ભાવ
૪૭૧ ૫ કર્મકળ	કર્મકળ
૪૭૧ ૧૫ દિશાઓમાં	દિશાઓમાં
૪૭૧ ૧૭ રકથ,	રકથ,
૪૭૧ ૨૦ અસત, એક	અસત, એક,
૪૭૩ ૧૦ પદાર્થ પ્રમેદરૂપ	પદાર્થ પ્રમેદરૂપ
૪૭૩ ૧૪ થાયો	થયો
૪૭૫ ૩ આત્મા સ્વરૂપ	આત્મસ્વરૂપ
૪૭૫ ૧૬ થી ૧૭નાદિથી થાય	(એ બે લીટીઓ બેવડી થઇ છે)
૪૭૬ ૩ તે તે	તે
૪૭૬ ૭ બહુ	બહુ બહુ
૪૮૩ ૪ જોવામાં	જોવામાં
૪૮૩ ૬ જોવાં	જોવાં
૪૮૫ ૨૧ ઉદ્દાસિત વીર્યમાન	ઉદ્દાસિત વીર્યમાન
૪૮૭ ૪૪ એક એક	એક એમ
૪૮૮ ૧ અને બનતો	અને તજવો બનતો
૪૮૮ ૧ વેદનામાં	વેદનામાં
૪૯૩ ૧૭ નવ કોટિએ	કોટિએ
૪૯૩ ૨૩ આગાહિ	અગાહિ
૪૯૪ ૩ ગુણ સ્થાનકો	ગુણ સ્થાનકોના
૪૯૫ ૮ રહસ્યના	રહસ્યના
૪૯૬ ૨૮ આત્માજનિત	આત્મજનિત
૫૦૦ ૮ તેજહુ	તેજહુ
૫૦૧ ૩૪ નિદ્રામાં	નિદ્રામાં
૫૦૨ ૧૧ ૧૩૭	૧૦૭
૫૦૪ ૧૧ તે ગુણ	તે ગુણ
૫૦૪ ૧૭ એનુકરણ	અનુકરણ
૫૦૪ ૨૪ ગમે	ગમે તે
૫૦૬ ૩૧ નીકળી	નીકળી
૫૦૬ ૩૧ ગુણસ્થાનક	ગુણસ્થાનક
૫૦૭ ૨૪ આત્માજ્ઞાન	આત્મજ્ઞાન
૫૧૦ ૭ વણી ગોચર	વાણીગોચર
૫૧૧ ૨ કરે	કહે
૫૧૧ ૫ મેતામ્બર કહે છે કે,	દિગમ્બર કહે છે કે,
૫૧૨ ૭ જમ્બર દસ્ત	જમ્બરદસ્ત
૫૧૫ ૮ કોથ સ્વભાવના	કોથ સ્વભાવતા
૫૧૫ ૨૧ વર્તે સમજાવ	વર્તે તેજ સ્વભાવ
૫૧૬ ૩૫ અટળ	ઓટલે

પાનું.લીટી. અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૫૧૭ ૨ સત્પુરૂષો	સત્પુરૂષોને
૫૧૭ ૧૦ સમજાવે	સમ ભાવે
૫૧૭ ૨૫ ૧૬૧	૫૬૧
૫૧૭ ૨૨ સંલેશ અગ્નિરૂપે	સંલેશ અગ્નિરૂપે
૫૧૮ ૬ વડે તે સાતા	વડે તે સાતા
૫૧૮ ૧૪ બ્યવહાર	બ્યવહાર અને
૫૧૮ ૩૨ અદ્ય	અદ્ય
૫૧૮ ૩૭ થયા	થયા છે.
૫૧૯ ૨ માંડલિક	માંડલિકના
૫૧૯ ૩ ભોગ ન	ભોગ ભૂખાદિનાં
૫૧૯ ૪ એ તિ	એ નિઃસં દેહ છે.
૫૧૯ ૪ સર્વનો તે	સર્વનો અનિત્ય
૫૧૯ ૨૮ જ્ય કયો	અશરવત
૫૨૦ ૧૯ મનને	જ્ય કયો તેમણે પરમ
૫૨૦ ૨૬ સુસુપ્ત	પદનો જ્ય કયો
૫૨૦ ૨૭ દર્શનમાત્રથી	મનનને
૫૨૦ ૨૯ અવ્ય.બાધા	સુસુપ્ત
૫૨૨ ૩૫ આજે	દર્શનમાત્રથી પણ
૫૨૪ ૭ જે	અવ્યાબાધ
૫૨૪ ૧૮ જ્ઞાનીવરણીયને	આજે પણ
૫૨૬ ૬ પછી	જેથી જે
૫૨૬ ૨૮ અસંખ્યાત,	જ્ઞાનાવરણીયને
૫૨૭ ૪ વર્તનરૂપ	હવે પછી
૫૩૨ ન૦ બ્રાહ્મ	અસંખ્યાત
૫૩૩ ૬ પ્રશંસાપાત્ર	વર્તનરૂપ
૫૩૩ ૩૪ છતાં	બ્રહ્મ
૫૩૩ ૩૬ ૬-૧-૧૬૦૦	પ્રશંસાપાત્ર
૫૩૪ ૨૦ થય	છતાં
૫૩૭ ૭ દુભિષ્ઠ	થાય
૫૩૭ ૩૬ દમણાં	દુભિષ્ઠ
૫૪૦ ૧૩ દોવાં દોવાં	દમણાં
૫૪૧ ૩ કાપકલેક	દોવાં,
૫૪૧ ૭ આત્મ	કાપ કલેક
૫૪૨ ૩૩ દેવાથી	આત્મ
	દેવને

પાનુ'લીટી. અશુદ્ધ.

શુદ્ધ.

૫૪૪ ૨૯ સમ્યક્ત્વ 'અવગાદ' સમ્યક્ત્વ
 ૫૪૬ ૨૮ જિને જિને ને
 ૫૪૮ ૬ પ્રતી પ્રતી
 ૫૪૯ ૩૩ પરમિ પરમિ
 ૫૫૩ ૩ સ્વ-ઉપયોગાર્થે દેવલ સ્વ-ઉપયોગાર્થે
 ૫૫૩ ૭ બીજી ત્રીજી
 ૫૫૩ ૨૩ ના જ લેખ ના લેખ
 ૫૫૩ ૨૯ અર્થે અર્થે
 ૫૫૪ ૨૩ નિલુપ નિલુપ
 ૫૫૫ ૨૬ ઉશી ઉદ્દેશી
 ૫૫૬ ૩૨ દેખાય ? દેખાય ? "દુઃખી હોય
 તે દુઃખી અને સુખી
 હોય તે સુખી દેખાય."
 ૫૫૬ ૩૫ વ્યાધિએ નથી. વ્યાધિએ નથી. ઉપા
 ધિએ નથી.
 ૫૫૭ ૧ આપણને આપણે
 ૫૫૭ ૯ ૩૨ ૩૧
 ૫૫૭ ૨૧ ૪ થી ૪ થો
 ૫૫૭ ૩૧ ખારમેજ ખારમેજ
 ૫૫૮ ૫ ભળી ચાલી
 ૫૫૮ ૧૧ જિન અવગાહના નિજ અવગાહના
 ૫૫૯ ૧૩ લક્ષણરૂપ લક્ષણરૂપ
 ૫૬૦ ૪ કંઈક અનુભવ કંઈકચોક્કસઅનુભવ
 ૫૬૧ ૫ ઇદિ એહ
 ૫૬૧ ૮ હે હે
 ૫૬૧ ૯ જિન બચન સો સો જિન બચન
 ૫૬૧ ૧૬ જહીં નહીં
 ૫૬૧ ૧૬ હે હે
 ૫૬૧ ૨૫ મૂક્યો છે મૂક્યો નથી-મૂક્યો છે
 ૫૬૧ ૨૭ દુર્લભ જ દુર્લભ તે દુર્લભ જ
 ૫૬૨ ૧૨ તે દશા શાથી મોટું આશય છે કે
 અવરાર્ધ? નિર્વિદાર મનના મુ-
 મુશ્કેલો જેના ચરણ-
 ની લકિન-સેવાઈએ
 છે એવા પુરૂષને જા-

પાનુ'લીટી. અશુદ્ધ.

શુદ્ધ.

૫૬૫ ૩૬ પુનરિદિગ્ વિજય પુનરિદિગ્વિજય
 ૫૬૬ ૩૩ તેઆનું તેઓનું
 ૫૬૬ ૫ કુમ્મ કુમ્મ
 ૫૬૬ ૫ ઘો ઘો
 ૫૭૦ ૨ ધ્યુ ધ્યુ
 ૫૭૨ ૧૩ જેવામાં આવે જેવામાં ન આવે
 ૫૭૬ ૨૬ ખડ અખડ
 ૫૭૮ ૧૧ તેનું તેનું
 ૫૭૮ ૧૩ સિદ્ધ આત્મા લો- સિદ્ધઆત્મા લોકા
 કાલોક વ્યાપક લોક પ્રકાશક
 ૫૭૮ ૧૪ ધન ધન
 ૫૭૯ ૧ ૧૩૫ ૧૪૮
 ૫૭૯ ૩ પૂર્વકાળે પૂર્વકાળે તે
 ૫૭૯ ૧૫ વિશેષત હેતુ વિશેષ હેતુ.
 ૫૭૯ ૨૮ અંતકાળનું અનંતકાળનું
 ૫૭૯ ૩૫ અર્થ અર્થે
 ૫૮૦ ૧ તે ને જ્ઞાન
 ૫૮૧ ૩૧ વિરોધમાં વિરોધનાં
 ૫૮૨ ૨ અભયર્થનું અભયર્થનું
 ૫૮૩ ૧૦ જે જ્ઞાન રાહિત્ય જે જ્ઞાનરહિત
 આત્માપણું આત્માપણું
 ૫૮૩ ૩૭ આત્મતપાં આત્મામાં
 ૫૮૩ ૩૮ અનંતનું અનંતનું
 ૫૮૩ ૨૭ યોગ્ય પ્રકારે યોગ્ય શા-પ્રકારે
 ૫૮૪ ૨૨ તે તે
 ૫૮૬ ૫ તન્મયાત્મકરૂપ તન્મયાત્મ સ્વરૂપ
 ૫૮૮ ૧૬ કાળ આકાશાસ્તિકાયએક
 છે. કાળ
 ૫૮૮ ૧૬ જિન જિન
 ૫૮૨ ૧૦ બીજાદર્શન તત્ત્વ બીજા દર્શન તત્ત્વ-
 વિચાર. વિચાર.